जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-
विरचितया सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं
हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रम् ॥

(द्वितीयो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि
पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

श्री अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः श्रेष्ठि-
श्रीबलदेवभाई डोसाभाई पटेल-महोदयः
मु० अहमदाबाद-१.

प्रथम-आवृत्तिः	वीर-संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन्
प्रत १२००	२५०८	२०३८	१९८२

मूल्यम्-रू० ४०-००

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Sthanakvasi Jain Upasraya,
Outside Nikoli gate,
Sarashpur, AHMEDABAD-18.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैप यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालोह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः
करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोइ तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

મૂલ્ય રૂા. ૪૦-૦૦

મુદ્રક : જયંતિલાલ મણિલાલ શાહ,
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ-૧
ફોન : ૨૦૦૧૯

सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्र भाग दूसरे की विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमाङ्क	विषय	पृष्ठाङ्क
१	दसवें प्राभृत का वीसवां प्राभृत प्राभृत	१-१२८
२	दसवें प्राभृत का एकवीसवां प्राभृतप्राभृत	१२९-१४८
३	दसवें प्राभृत का बावीसवां प्राभृतप्राभृत	१४९-३४१
४	ग्यारहवां प्राभृत	३४२-३८७
५	बारहवां प्राभृत	३८८-६५३
६	तेरहवां प्राभृत	६५४-७१९
७	चौदहवां प्राभृत	७२०-७३०
८	पंद्रहवां प्राभृत	७३१-७९३
९	सोलहवां प्राभृत	७९४-७९८
१०	सत्रहवां प्राभृत	७९९-८०८
११	अठारहवां प्राभृत	८०८-८८४
१२	उन्नीसवां प्राभृत	८८५-१०१८
१३	वीसवां प्राभृत	१०१९-११००

समाप्त

(સ્વ.) શેઠ શ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ

(સ્વ.) શેઠ શ્રી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ
શાણી-રાજકોટ

શેઠ શ્રી પોપટલાલ માવજીભાઈ-મહેતા
જામજોધપુર

(સ્વ.) શેઠ શ્રી છગનલાલ શામળદાસ
ભાવસાર-અમદાવાદ

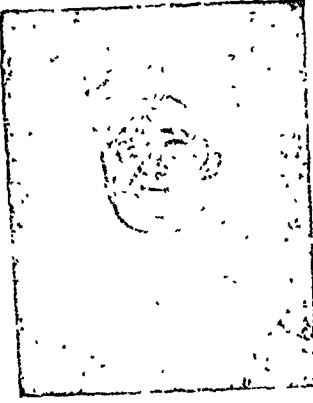

શેઠ શ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

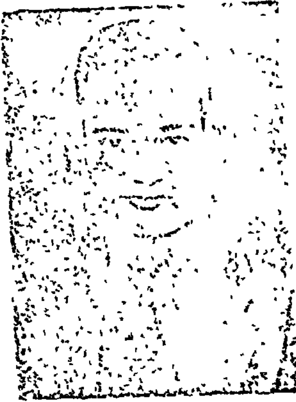
वच्चे बेठेला—लालाजी किशनचंदजी सा. जोहरी
उमेला—सुपुत्र—चि. महेतावचंदजी सा.
नाना—अनिलकुमार जैन दोयत्ता दिल्ही

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિઆ
ભાણવડ.

માનવંતા આદ્ય
મુરબ્બી શેઠ શ્રી
માણેકલાલભાઈ
અમુલખભાઈ મહેતા
ઘાટકોપર-મુંબઈ

(સ્વ.) શેઠ શ્રી દિનેશભાઇ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઇ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ

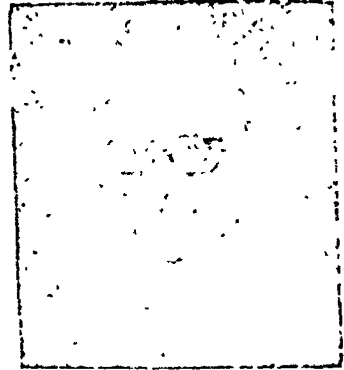
શેઠ શ્રી જેસિંગભાઇ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

સ્વ. શેઠ શ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ

श्रीमान् शेठ कानुगा धिगडमलजी-अमदावाद

श्रीमान् शेठ धनराजजी पन्नालालजी
जांगडा, मु. जालना (महाराष्ट्र)

शेठ श्री मिश्रीलालजी लालचंदजी सा. लुणिया
तथा शेठश्री जेवंतराजजी-अहमदावाद

શેઠ પ્રભુદાસભાઈ મૂલજીભાઈ દોશી
રાજકોટ

ઝવેરી રસીકલાલ મણીલાલ મહેતા
મદ્રાસ

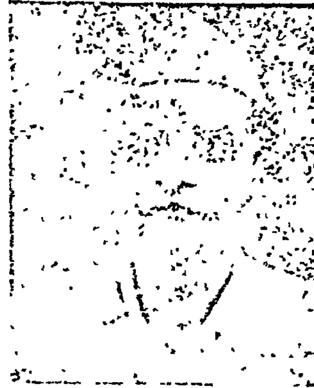

स्व. श्रीमान् शेठश्री मुकनचंदजी सा०
बालिया-पाली मारवाड

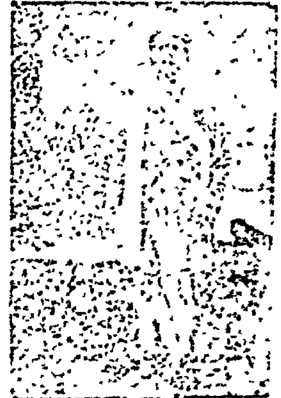
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

પાલનપુરવાલા
કોઠારી અમુલખચંદ મલુકચંદ

શેઠશ્રી કચરુલાલજી
દરડા–મુ. ચિંચાલા

ભાનુભાઇ કેશવલાલ ભણસાલી
પાલનપુર–મુંબઈ

શેઠ જગજીવનભાઈ રતનસી શાહ
બગડિયા–દામનગર

શેઠ ભોગીલાલ છગનલાલ ભાવસાર
સરસપુર–અમદાવાદ

श्रीमान लालाजी हजारीलालजी
जवेरी–देहली

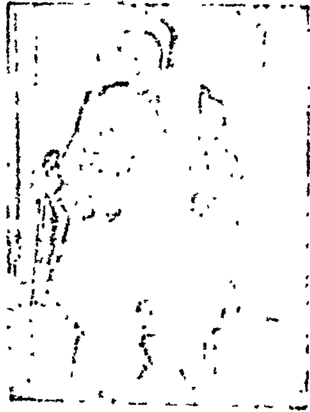

शेठ श्री मेरुदानजी अगरचंदजी
शेठिया

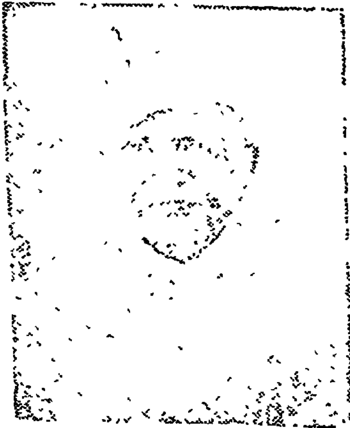
आद्यमुरब्बीश्रीओ

શ્રીમાન શેઠ મણીલાલ પોપટલાલ વોરા
અમદાવાદ

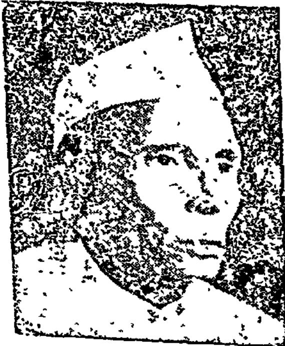
श्रीमान् शेठ लालजी कपूरचंदजी
नाहटा, मु. देहली

શ્રી વ્રજલાલ દુર્લભજીભાઈ પારેખ
રાજકોટ

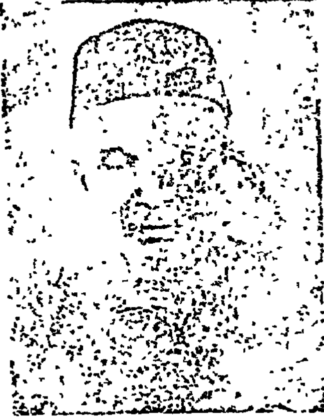
કોઠારી હરગોવિંદ જેચંદભાઈ
રાજકોટ.

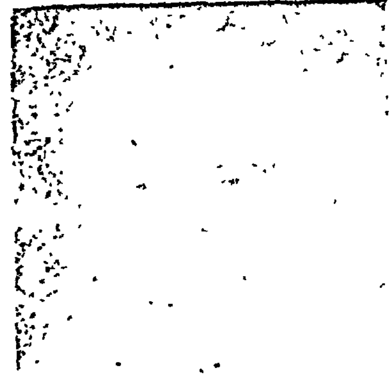
શેઠ શ્રી મણીલાલ જેઠુભાઇ
પાલનપુરવાળા

श्रीमान् लालजी पन्नालालजी नाहटा
सपरिवार-दिल्ही

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીભાઈ જીવણલાલ
બારસી

સ્વ. શેઠ શ્રી જીવરાજભાઈ મૂલચંદભાઈ
ધ્રાંગધ્રા

શેઠ શ્રી લક્ષ્મીચંદભાઈ જશકરણભાઈ
પાલણપુર નિવાસી

શ્રી વીનોદકુમાર વિરાણી–રાજકોટ

શેઠ શ્રીદેવચંદભાઇ ફોજીલાલભાઈ
વલાણી–સુરત

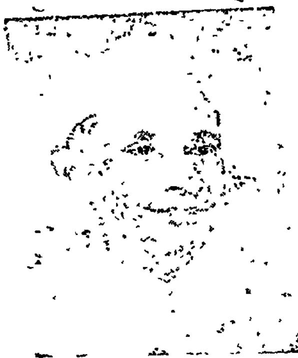
સ્વ. સુધીરભાઇ જયંતીલાલ ઝવેરી
મુંબઇ.

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

શ્રી પન્નાલાલજી છોગમલજી પારખ
નગરપાલીકા અધ્યક્ષ–અમલનેર

શ્રીમાન ભીકમચંદજી એલ.
ચતુર મુથા
બી. એ. એલ. એલ. બી.
મુ. નેવાસા જી. અહમદનગર

શ્રી શાંતિલાલ ટી. અજમેરા
અમદાવાદ

સ્વ. મૂલચંદભાઇ જેઠાલાલભાઈ મહેતા
(કોટડાવાલા) રાજકોટ

श्रीमान् जिनेन्द्रकुमारजी जैन
बी. ए. एल. एल. बी.
जोधपुर–राजस्थान

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

પન્નાલાલ છોગમલજી પારેખ
નગરપાલીકા અધ્યક્ષ-અમલનેર

શ્રી નવનીતભાઈ ચુનીભાઈ પટેલ

नमः श्री वीतरागाय ।

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी महाराज-
विरचित-सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीकया समलङ्कृतम्

॥ श्री-सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रम् ॥

(द्वितीयो भागः)

अथ दशमस्य प्राभृतस्य विंशतितमं प्राभृतप्राभृतम् प्रारभ्यते

मूलम्-ता कइ णं भंते ! संवच्छरे आहिएति वएज्जा ! ता पंच संवच्छरा आहिएति वएज्जा । तं जहा-णक्खत्तसंवच्छरे जुगसंवच्छरे पमाणसंवच्छरे लक्खणसंवच्छरे सणिच्छरसंवच्छरे ॥सू० ५४॥

छाया-तावत् कति खलु भदन्त ! संवत्सरा आख्याता इति वदेत् । तावत् पञ्चसम्वत्सरा आख्याता इति वदेत्, तद्यथा नक्षत्रसंवत्सरः युगसंवत्सरः प्रमाणसंवत्सरः लक्षणसंवत्सरः शनैश्चरसंवत्सरः ॥ सू० ५४ ॥

टीका-'योगे किं ते वस्तु आख्यात' मित्याख्यस्य दशमस्य प्राभृतस्यैकोनविंशतितमे प्राभृतप्राभृते द्वादशमासानां लौकिकानि लोकोत्तराणि च नामधेयानि प्रतिपाद्य सम्प्रति संप्रवृत्तेऽस्मिन् विंशतितमे प्राभृतप्राभृतेऽर्थाधिकारसूत्रे पञ्चसम्वत्सराणां नामधेयान्यभिधित्सुराह प्रश्नोत्तरसूत्रं 'ता कइ णं भंते' इत्यादिना । 'ता कइणं भंते ! संवच्छरे आहिएति वएज्जा' तावत् कति खलु भदन्त ! संवत्सरा आख्याता इति वदेत् । तावत्-मासानां द्विवि-

---

वीसवां प्राभृतप्राभृत प्रारंभ

टीकार्थ-(योगे किं ते वस्तु आख्यात) इस विषय संबंधी दसवें प्राभृत का उन्नीसवें प्राभृतप्राभृत में बारह मासों के लौकिक एवं लोकोत्तरीय नाम प्रतिपादित कर के अब प्रवर्तमान इस वीसवें प्राभृतप्राभृत के अर्थाधिकार सूत्र में पांच संवत्सरों के नाम जानने के भाव से (ता कइ णं भंते) इत्यादि प्रश्न सूत्र कहते हैं-श्री गौतमस्वामी पूछते हैं-(ता कइ णं भंते ! संवच्छरे आहिऐति वएज्जा) दोनों प्रकार के मासों के नाम से ज्ञात होकर अब गौतमस्वामी

વીસમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતનો પ્રારંભ

ટીકાર્થ-(योगे किं ते वस्तु आख्यात) આ વિષયના સંબંધમાં દસમા પ્રાભૃતના ઓગણીસમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં બાર મહિનાઓના લૌકિક અને લોકોત્તરીય નામો પ્રદર્શિત કરીને હવે પ્રવર્તમાન આ વીસમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતના અર્થાધિકાર સૂત્રમાં પાંચ સંવત્સરોના નામો જાણવાની ઈચ્છાથી (ता कइ णं भंते संवच्छरे) ઇત્યાદિ પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે. શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે-(ता कइ णं भंते ! संवच्छरे आहिएत्ति वएज्जा) બન્ને પ્રકારના મહી-

धानि नामधेयानि ज्ञात्वा सम्प्रति सम्वत्सराणां नामधेयविषये पृच्छामि तावत् भदन्त ! इति गुरोः सम्बोधनवाक्यं हे गुरो ! कृपया प्रथमं मां बोधय इति गौतमः पृच्छति—कति-कति संख्यकाः किं प्रमाणाः किं नामधेयाः सम्वत्सराः खल्विति वाक्यालंकारे आख्याता प्रतिपादिता स्वस्वशिष्येभ्यः उपदिष्टा इति वदेत्—कथयेत् । इति गौतमस्य जिज्ञासां ज्ञात्वा भगवानुत्तरयति—'ता पंच संवच्छरा आहिएत्ति वएज्जा' तावत् पञ्चसम्वत्सरा आख्याता इति वदेत् । तावत्—एवज्जिज्ञासा निवृत्तिं श्रूयतां तावत् पञ्चसम्वत्सराः—पञ्चसंख्यकाः पञ्चनामधेयाश्च सम्वत्सराः आख्याताः—प्रतिपादिताः सन्तीति वदेत्—कथयेत् त्वयाऽपि स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेदिति प्रतिपाद्य तेषामेव पृथक् नामधेयानि कथयति—'तं जहा—णक्खत्तसंवच्छरे जुगसंवच्छरे पमाणसंवच्छरे लक्खणसंवच्छरे सणिच्छरसंवच्छरे' तद्यथा नक्षत्रसंवत्सरः युगसम्वत्सरः प्रमाणसंवत्सरः लक्षणसम्वत्सरः शनैश्चरसम्वत्सरः । तद्यथा—तेषां पञ्चसम्वत्सराणां क्रमेण नामानि यथा—नक्षत्रसम्वत्सरः—नक्षत्रसम्बद्धसम्वत्सरः अष्टा-विंशतिनक्षत्रैः द्वादशराशयो भवन्ति, द्वादशराशिभिरेको भगणो भवति चन्द्रस्यैकभगणभोग-कालश्चन्द्रमासो नाक्षत्रमासो वा प्रोच्यते, यतोहि नक्षत्रमण्डली परिसमाप्ति भोगकालस्य

संवत्सरों के नाम विषय में प्रश्न करते हैं कि हे भगवन् ! किस प्रमाणवाले एवं कौनसे नामवाले संवत्सर प्रतिपादित किये हैं ? सो कहिये । इस प्रकार श्री गौतमस्वामी की जिज्ञासा को जानकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता पंचसंवच्छरा आहिएति वएज्जा) हे गौतम ! संवत्सर पांच प्रतिपादित किये हैं अतः तुम भी अपने शिष्यों को इस प्रकार से उपदेश करो । इस प्रकार कह कर के उन संवत्सरों के नाम कहते हैं (तं जहा—णक्खत्तसंवच्छरे, जुग-संवच्छरे, पमाणसंवच्छरे लक्खणसंवच्छरे, सणिच्छरसंवच्छरे) पांचों सव-त्सरों के यथाक्रम नाम इस प्रकार से हैं—नक्षत्रसंवत्सर, माने नक्षत्र से सम्बद्ध संवत्सर अठाईस नक्षत्रों से बारह राशियां होती हैं । बारह राशि से एक भगण होता है, चंद्र का एक भगण का भोगकाल से एक चंद्रमास या

નામોના નામો જાણીને હવે ગૌતમસ્વામી સંવત્સરોના નામોના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે. કે હે ભગવાન કેવા પ્રમાણવાળા અને કયા નામવાળા સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે આપ મને કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીની જીજ્ઞાસા જાણીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે—(ता पंचसंवत्सरा आहिएति वएज्जा) હે ગૌતમ ! સંવત્સરો પાંચ પ્રતિપાદિત કરેલા છે, જેથી તમે પણ પોતાના શિષ્યોને આ રીતે ઉપદેશ કરો. આ પ્રમાણે કહીને તે સંવત્સરોના નામ બતાવે છે. (तं जहा णक्खत्तसंवच्छरे, जुगसंवच्छरे, पमाणसंवच्छरे, लक्खणसंवच्छरे, सणिच्छरसंवच्छरे) પાંચે સંવત્સરોના ક્રમાનુસાર નામ આ પ્રમાણે છે. નક્ષત્ર સંવત્સર એટલેકે નક્ષત્રથી સંબદ્ધ સંવત્સર અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોથી બાર રાશિયો થાય છે. બાર રાશિયોથી એક ભગ થાય છે. ચંદ્રનો એક ભગણના ભોગ કાળથી એક ચંદ્રમાસ

नाम नक्षत्रमासस्तथा–"रवीन्द्रोर्युतेः संयुतिर्यावदन्या विधोर्मासः' इति नाक्षत्रचान्द्रमासयोः पृथक् परिभाषा प्रवर्त्तते तेन यावताकालेन अष्टाविंशत्यपि नक्षत्रैः सह यथाक्रमेण योगपरिसमाप्तिः स्यात् तावान् कालविशेषो नाक्षत्रमासो नक्षत्रमासो वा भवति, स च द्वादशभिर्गुणितो नक्षत्रसंवत्सरो भवति। उक्तं चान्यत्रापि यथा–'णक्खत्तचंदजोगो बारस गुणिओ य णक्खत्तो' नक्षत्रचन्द्रयोगो द्वादशगुणितश्च नक्षत्रः। अत्र नक्षत्रः–नक्षत्रसम्वत्सरः एतेनेत्थं सिद्धयति यत् एकोनित नक्षत्रपर्याययोग एको नक्षत्रमासो भवति, तत्र नक्षत्रमासे सप्तविंशतिरहोरात्रा एकविंशतिश्च सप्तषष्टिभागा अहोरात्रस्य–$२७+\frac{२१}{६७}$ एतत्तुल्यो नाक्षत्रमासो भवति, एषराशिर्यदि द्वादशभिर्गुण्यते तदा गणितप्रक्रियया अङ्कोत्पादनं यथा–$(२७+\frac{२१}{६७})\times १२=३२४+\frac{२५२}{६७}=३२७+\frac{५१}{६७}$ जातानि त्रीण्यहोरात्रशतानि सप्तविंशत्यधि-

नक्षत्र मास कहा जाता है। कारण की नक्षत्र मंडल की समाप्ति पर्यन्त के भोगकाल का नाम नाक्षत्रमास कहा जाता है कहा भी है–(रवीन्द्रोर्युते संयुतिर्यावदन्या विधोर्मासः) नाक्षत्र एवं चान्द्रमास की पृथक् परिभाषा प्रवर्तित है। अतः जितने काल से अठाईस नक्षत्रों के साथ यथाक्रम योग की परिसमाप्ति हो इतना काल विशेष नाक्षत्रमास या नक्षत्रमास होता है। उसको बारह से गुणित करने से नक्षत्र संवत्सर होता है। कहा भी है–(णक्खत्त चंदजोगो बारस गुणिओ य णक्खत्तो) यहां नक्षत्र कहने से नक्षत्र संवत्सर समझना चाहिए। नक्षत्र एवं चंद्रयोग को बारह से गुणा करने से नक्षत्र संवत्सर होता है। इससे यह सिद्ध होताहै कि–एक नक्षत्र पर्याय योग से एक नक्षत्र मास होता है, उस नक्षत्र मासमें सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कीस भाग होते हैं $२७\times\frac{२१}{६७}$ इतना प्रमाण नक्षत्र मास का होता है, इस राशि को जो बारह से गुणा करे तो गणित प्रक्रिया से इस

અર્થાત્ નક્ષત્ર માસ કહેવાય છે. કારણકે નક્ષત્ર મંડળની સમાપ્તિ પર્યન્તના ભોગકાળનું નામ નક્ષત્રમાસ કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે–(रवीन्द्रोर्युते संयुतिर्यावदन्या विधो र्मासः) નક્ષત્ર અને ચંદ્રમાસની પરિભાષા અલગ અલગ છે, તેથી જેટલા કાળમાં અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોની સાથે યથાક્રમ યોગની સમાપ્તિ થાય એટલા કાળ વિશેષને નાક્ષત્રમાસ અગર નક્ષત્ર માસ કહેવામાં આવે છે. તેને બારથી ગુણવાથી નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે. કહ્યું પણ છે–(णक्खत्त-चंदजोगो बारसगुणिये य णक्खत्ते) અહીયાં નક્ષત્ર કહેવાથી નક્ષત્ર સંવત્સર સમજવું જોઈએ. નક્ષત્ર અને ચંદ્રયોગને બારથી ગુણવાથી નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે–એક નક્ષત્ર પર્યાયના યોગથી એક નક્ષત્ર માસ થાય છે. એ નક્ષત્ર માસમાં સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રીના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ થાય છે, $૨૭\times\frac{૨૧}{૬૭}$ આટલા પ્રમાણવાળો નક્ષત્રમાસ હોય છે, આ સંખ્યાને જો બારથી ગુણવામાં આવે તો ગણિત પ્રક્રિયાથી અંકોત્પત્તિ આ રીતે થાય છે,–જેમ કે–

कानि एकपञ्चाशच्च सप्तषष्टिभागा अहोरात्रस्य, एतावत् प्रमाणो नक्षत्रसम्वत्सरो भवति। क्रमेण न्यासो यथा–नक्षत्रमासे अहोरात्रप्रमाणं २७+$\frac{२१}{६७}$ तथा नक्षत्रसंवत्सरे अहोरात्रप्रमाणं =३२७+$\frac{५१}{६७}$ इति नक्षत्रसम्वत्सरविचारः प्रतिपन्नः अथ पञ्चवर्षात्मकः कालविशेषो युगमिति कथ्यते, तत् पूरकः संवत्सरो युगसंवत्सरः कथ्यते (२)। अथ युगस्य प्रमाणहेतुः संवत्सरः प्रमाणसंवत्सरो भवति (३)। यथावस्थितेन लक्षणेन समुपेतः संवत्सरो लक्षणनामा सम्वत्सरः प्रोच्यते (२४)। तथा च शनैश्वरेण निष्पादितः संवत्सरः शनैश्वरसम्वत्सरो भवति (५) शनैश्चरसम्भव इति वा कथ्यते लोकैः। अथैषां यथाक्रमेण नामानि यथा–नक्षत्रसम्वत्सरः प्रथमः। युगसंवत्सरो द्वितीयः। प्रमाणसंवत्सरस्तृतीयः। लक्षणसम्वत्सर-

प्रकार से अंकोत्पत्ति होती है जैसे (२७×$\frac{२१}{६७}$×१३=२४×$\frac{२५२}{६७}$=३२७×$\frac{५१}{६७}$ इस प्रकार तीनसो सतावीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इकावन भाग इतना प्रमाणवाला नक्षत्र संवत्सर होता है, इस का क्रमसे न्यास इस प्रकार से है–नक्षत्र मास में अहोरात्र का प्रमाण २७×$\frac{२१}{६७}$ तथा नक्षत्र संवत्सर में अहोरात्र का प्रमाण ३२७×$\frac{५१}{६७}$ होता है इसप्रकार नक्षत्रसंवत्सर का विचार निरूपित किया है ॥१॥

अब पांच संवत्सर वाला कालविशेष युग कहा जाता है उसको पूरक संवत्सर कहा जाता है।२। युग का प्रमाण हेतुरूप संवत्सर प्रमाण संवत्सर होता है।३। यथावस्थित लक्षण से युक्त संवत्सर लक्षण नामकासंवत्सर कहा जाता है।४। तथा शनैश्चर से किया हुवा संवत्सर शनैश्चर संवत्सर होता है।५। अर्थात् शनैश्चर संभव संवत्सर भी लोक में कहते है। इनका क्रमानुसार नाम इस प्रकार से हैं–१ पहला नक्षत्रसंवत्सर। २ युगसंवत्सर दूसरा कहा है ३ तीसरा प्रमाणसंवत्सर होता है। ४ चौथा लक्षणसंवत्सर

२७+$\frac{२१}{६७}$×१२=३२४×$\frac{२५२}{६७}$=३२७+$\frac{५१}{६७}$ આ રીતે ત્રણુસો સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન ભાગ આટલા પ્રમાણુવાળું નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે, આનો ક્રમથી ન્યાસ આ રીતે છે–નક્ષત્રમાસમાં અહોરાત્રીનું પ્રમાણુ ૨૭×$\frac{૨૧}{૬૭}$ તથા નક્ષત્ર સંવત્સરમાં અહોરાત્રનું પ્રમાણુ ૩૨૭×$\frac{૫૧}{૬૭}$ ત્રણુસો સત્યાવીસ તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન ભાગ થાય છે. આ રીતે નક્ષત્રસંવત્સરનો વિચાર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥૧॥

પાંચ સંવત્સર યુક્તકાળ વિશેષ યુગ કહેવાય છે, તેને પૂરક સંવત્સર યુગ સંવત્સર કહેવાય છે. ।૨। યુગના પ્રમાણુ હેતુરૂપ સંવત્સર પ્રમાણુ સંવત્સર કહેવાય છે, ।૩। યથાવસ્થિત લક્ષણુથી યુક્ત સંવત્સર લક્ષણુ નામનું સંવત્સર કહેવાય છે. ।૪। તથા શનૈશ્ચરથી કરેલ સંવત્સર શનૈશ્ચર સંવત્સર કહેવાય છે, અર્થાત્ શનૈશ્ચર સંભવ સંવત્સર પણુ લોકમાં કહેવાય છે. ।૫। ક્રમ પ્રમાણે આના નામ આ પ્રમાણે છે–૧ પહેલું નક્ષત્ર સંવત્સર ૨ બીજું યુગ સંવત્સર કહેલ છે. ૩ ત્રીજું પ્રમાણુ સંવત્સર હોય છે. ૪ ચોથું લક્ષણુ

श्चतुर्थः। शनैश्चरसंवत्सरः पञ्चमः। तदेवं पञ्चापि शनैश्चरसंवत्सरा एव भवेयुः। यतोहि अग्रिमसूत्रेषु एषामेव भेदान् प्रतिपादयिष्यते ॥ सू० ५४ ॥

मूलम्–ता णक्खत्तसंवच्छरे कइविहे आहिएत्ति वएज्जा! ता णक्खत्तसंवच्छरेणं दुवालसविहे पण्णत्ते, तं जहा–सावणे भद्दवए जाव आसाढे जं वा बहस्पती महग्गहे दुवालसहिं संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ ॥सू० ५५॥

छाया–तावत् नक्षत्रसम्वत्सरः कतिविधः आख्यात इति वदेत्। तावत् नक्षत्रसम्वत्सरः खलु द्वादशविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा–श्रावणो भाद्रपदः यावत् आषाढः यद् वा बृहस्पति र्महाग्रहो द्वादशभिः संवत्सरैः सर्वं नक्षत्रमण्डलं समानयति ॥ सू० ५५ ॥

टीका–चतुःपञ्चाशत् ५४ सूत्रे प्रतिपादितानां पञ्च शनैश्चरसंवत्सराणां यथाक्रमं भेदानभिधित्सुस्तद्विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रं कथयति–'ता णक्खत्तसंवच्छरे' इत्यादिना 'ता णक्खत्तसंवच्छरे कइविहे आहिएति वएज्जा' तावत् नक्षत्रसंवत्सरः कतिविधः आख्यात इति वदेत्। तावदिति पूर्ववत् नक्षत्रसंवत्सरः–अनन्तरोदितलक्षणविशिष्टो नक्षत्रसंवत्सरः कतिविधः कतिप्रकारकः कतिभेदात्मकः आख्यातः प्रतिपादितोऽस्तीति वदेत्–कथयेदिति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह–'त णक्खत्तसंवच्छरे णं दुवालसविहे पण्णत्ते, तं जहा–

है तथा ।५। पांचवां शनैश्चरसंवत्सर कहा है, इस प्रकार ये पांचों शनैश्चर संवत्सर ही होते हैं, कारण की आगे के सूत्र में इनके ही भेद का प्रतिपादन किया जायगा ॥सू० ५४॥

टीकार्थ–५४ चोपनवें सूत्र में प्रतिपादित पांच शनैश्चर संवत्सरों के यथाक्रम भेद को जानने के हेतु से उस विषय का प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं–(ता णक्खत्तसंवच्छरे) इत्यादि श्री गौतमस्वामी पूछते है–(ता णक्खत्त संवच्छरे कइविहे आहिएति वएज्जा) पूर्वोक्त लक्षण विशिष्ट नक्षत्र संवत्सर कितने प्रकार का अर्थात् कितने भेदवाला प्रतिपादित किया है? सो आप कहिए। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी का प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान्

સંવત્સર છે, ૫ તથા પાંચમું શનૈશ્ચર સંવત્સર કહેલ છે, કારણ કે આગળના સૂત્રમાં આનાજ ભેદોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે. ॥ સૂ૦ ૫૪ ॥

ટીકાર્થ–ચોપનમા સૂત્રમાં પ્રતિપાદન કરેલા સંવત્સરોના ક્રમાનુસાર ભેદ જાણવા માટે એ વિષય સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે–(ता णक्खत्तसंवच्छरे) ઈત્યાદિ શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે–(ता णक्खत्तसंवच्छरे कइविहे आहिएति वएज्जा) પૂર્વોક્ત લક્ષણ યુક્ત નક્ષત્ર સંવત્સર કેટલા પ્રકારના અર્થાત્ કેટલા ભેદવાળા પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે આપ કહો. આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રી ભગવાન્ કહે છે–

सावणे भद्दवए जाव आसाढे' तावत् नक्षत्रसंवत्सरः खलु द्वादशविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा-श्रावणो भाद्रपदः यावत् आषाढः। तावदिति प्राग्वत् नक्षत्रसंवत्सरः-पूर्वप्रतिपादितलक्षणविशिष्टो नक्षत्रसंवत्सरः खल्विति वाक्यालंकारे द्वादशविधः द्वादशप्रकारभेदपूर्णः प्रज्ञप्तः-प्रतिपादितो वर्त्तते, तद्यथा-क्रमेण भेदो यथा श्रावणः-श्रावणमास बोधकः प्रथमो भेदः, भाद्रपदः-भाद्रपदमासरूपो द्वितीयो भेदः। आश्विनस्तृतीयः। कार्त्तिकश्चतुर्थः। मार्गशीर्षः पञ्चमः। पौषः षष्ठः। माघः सप्तमः। फाल्गुनोऽष्टमः। चैत्रो नवमः। वैशाखो दशमः। ज्येष्ठ एकादशः। आषाढो द्वादश इति द्वादश भेदपूर्णो नक्षत्रसंवत्सरः प्रज्ञप्तः-प्रतिपादितोऽस्मि। तत्रैकः समस्तनक्षत्रपर्यायो योगविशेषो द्वादशभिर्गुणितो नक्षत्रसंवत्सरो भवतीति पूर्वं प्रतिपादितः। परमत्र गुणनादौ सावयवा अंकाः भवन्ति:, ते च सावयवा एव अङ्काः श्रावणादौ ग्राह्या उत निरवयवा ! इति जिज्ञासा निवृत्तये उच्यते-ये खलु नक्षत्रसंवत्सरस्य पूरकाः द्वादशभेदरूपाः श्रावणभाद्रपदादयो मासास्ते समस्तनक्षत्रमण्डली योग पर्यायाः

कहते हैं-(ता णक्खत्तसंवच्छरे णं दुवालसविहे पण्णत्ते, तं जहा सावणे भद्दवए जाव आसाढे) पूर्वप्रतिपादित लक्षणवाला नक्षत्रसंवत्सर बारह प्रकार का प्रतिप्रादित किया है, जो इस प्रकार का हैं-श्रावण मास बोधक पहला भेद, भाद्रपद मासरूप दूसरा भेद, आश्विन मास रूप तीसरा भेद कार्तिक मास रूप चोथा भेद, मार्गशीर्ष मास रूप पाचवां भेद, पौष मास रूप छठा भेद, माघ मास रूप सातवां भेद फाल्गुन मास रूप आठवां, चैत्र नववां, वैशाख मास रूप दसवां भेद, ज्येष्ठ ग्यारहवां, आषाढ बारहवां भेद है। उन में समस्त नक्षत्र पर्यायरूप एक योग विशेष बारह से गुणा करने से नक्षत्र संवत्सर होता है इस प्रकार पहले प्रतिपादित किया है। परंतु गुणा करने पर सावयव अंक होते हैं, वे सावयव अंक ही श्रावण आदि का ग्राह्य है ? या निरवयव ? इस प्रकार की जिज्ञासा की निवृति के लिये कहते हैं-जो नक्षत्र संवत्सर के

(ता णक्खत्तसंवच्छरेणं दुवालसविहे पण्णत्ते तं जहा-सावणे भद्दवए, जाव आसाढे) પૂર્વપ્રતિપાદિત લક્ષણવાળા નક્ષત્ર સંવત્સર બાર પ્રકારના પ્રતિપાદિત કરેલ છે, જે આ પ્રમાણે છે-શ્રાવણ માસ બોધક પ્રથમ ભેદ, ભાદરવા માસ રૂપ બીજો ભેદ, આસોમાસ રૂપ ત્રીજો ભેદ, કાર્તિકમાસ રૂપ ચોથો ભેદ, માગશર માસ રૂપ પાંચમો ભેદ, પોષ માસ રૂપ છટ્ઠો ભેદ, માઘમાસ રૂપ સાતમો ભેદ, ફાગણ માસ રૂપ આઠમો ભેદ, ચૈત્રમાસ રૂપ નવમોભેદ, વૈશાખમાસ રૂપ દસમો ભેદ, જ્યેષ્ઠમાસ રૂપ અગ્યારમો, અષાઢમાસ રૂપ બારમો ભેદ છે. આમાં સઘળા નક્ષત્ર પર્યાયરૂપ એક યોગ વિશેષ બારથી ગણવાથી નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે. આ પ્રમાણે પહેલાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. પરંતુ ગુણાકાર કરવાથી સાવયવ અંક થાય છે. એ સાવયવ અંકજ શ્રાવણ વિગેરેમાં ગ્રાહ્ય છે કે નિરવયવ ? આ જીજ્ઞાસાની નિવૃત્તિ માટે કહે છે-જે નક્ષત્ર સંવત્સરના પૂરક બાર ભેદ રૂપ શ્રાવણ ભાદ્રપદ વિગેરે

श्रावणभाद्रपदादि नामानः सन्ति तेऽपि अवयवे समुदायोपचारात नक्षत्रसंवत्सरे प्रयोज्य-मानास्सन्ति । अतएव सावयव श्रावणभाद्रपदादि भेदपूर्णो द्वादशविधो नक्षत्रसंवत्सरो भवतीति तात्पर्यः । अथवा पक्षान्तरं प्रतिपादयति नक्षत्रसंवत्सरस्य लक्षणे-'जं वा वहस्सती महग्गहे दुवालसहिं संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ' यत् वा बृहस्पतिर्महाग्रहो द्वादशभिः संवत्सरैः सर्वं नक्षत्रमण्डलं समानयति । अत्र वा शब्दः पक्षान्तरसूचने अवसेयः, वा-अथवा यत्-यस्मात् कारणात् अथवा आकाशसृष्टौ भ्रमतामनेकेषां ग्रहनक्षत्रतारादीनां मध्ये महान् प्रतापीतेजस्वी विद्वान् शक्तिशाली सर्वमण्डलानां गुरुस्थानमलंकुर्वन् कश्चित् तेजःपुञ्जः प्रकाशवान् बृहस्पतिनामा महाग्रहो नवग्रहेषु वर्त्तमानोऽस्ति । स च बृहस्पतिनामा-महाग्रहो यदा स्वकक्षायां भ्रमन् सर्वां नक्षत्रमण्डलीं पूरयति-भगणपूर्त्तिं करोति, तदा तद्भगणपूर्त्तिकालविशेषस्य समयस्य नाम बार्हस्पत्यं संवत्सरमिति द्वादशवर्षात्मकं प्रतिपादितं

पूरक बारह भेद रूप श्रावण, भाद्रपदादि मास हैं वे समस्त नक्षत्र मण्डली योग पर्याय रूप श्रावण भाद्रपदादि नामवाले होते हैं-वे भी अवयव में समुदाय के उपचार से नक्षत्र संवत्सर में प्रयुज्यमान होते हैं । अतएव सावयव श्रावण भाद्रपदादि भेदवाला बारह प्रकार का नक्षत्र संवत्सर होता है ।

अथवा नक्षत्र संवत्सर विषयक लक्षण पक्षान्तर से कहते हैं-(जं वा वहस्सती महग्गहे दुवालसहिं संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ) अथवा आकाश सृष्टि में भ्रमण करते हुवे अनेक ग्रह नक्षत्र तारादिकों में महान् प्रतापी तेजस्वी विद्वान् सर्व नक्षत्रमंडलों के गुरुस्थान को शोभित करनेवाले तेज के पुंज रूप नव ग्रहों में बृहस्पति नाम का महान् ग्रह वर्तमान होता है । वह बृहस्पति नाम का महा ग्रह जब अपनी कक्षा में भ्रमण कर के सभी नक्षत्र मंडली को भगण से पूरित करता है, तब वह भगण पूर्ति काल विशेष समय का नाम बार्हस्पत्य संवत्सर बारह वर्ष का प्रतिपादित किया है, परंतु यहां पर

માસો છે, એ સઘળું નક્ષત્રમંડળ યોગ પર્યાયરૂપ શ્રાવણ ભાદ્રપદ વિગેરે નામોવાળા હોય છે, તે પણ અવયવમાં સમુદાયના ઉપચારથી નક્ષત્ર સંવત્સરમાં પ્રયુજ્યમાન થાય છે. તેથીજ સાવયવ શ્રાવણ ભાદરવા વિગેરે ભેદવાળા બાર પ્રકારના નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે.

અથવા નક્ષત્ર સંવત્સર સંબંધી લક્ષણો પક્ષાન્તરથી કહે છે. (जं वा बहस्सत्तो महग्गहे दुवालसहिं संवच्छरेहिं णक्खत्तमंडलं समाणेइ) અથવા આકાશ સૃષ્ટિમાં ભ્રમણ કરતા અનેક ગ્રહ નક્ષત્ર તારા વિગેરેમાં મહાન પ્રતાપી તેજસ્વી વિદ્વાન્ સર્વ નક્ષત્ર મંડળોના ગુરૂસ્થાનને શોભાવનાર તેજના પુંજરૂપ નવગ્રહોમાં બૃહસ્પતિ નામનો મહાનગ્રહ પ્રવર્તમાન હોય છે. એ બૃહસ્પતિ નામનો મહાગ્રહ જ્યારે પોતાની કક્ષામાં ભ્રમણ કરીને બધા નક્ષત્રમંડળોના ભગણને પૂર્ણ કરે છે, ત્યારે એ ભગણપૂર્તિ કાળ વિશેષ સમયનું નામ બાર્હસ્પત્ય સંવત્સર બાર વર્ષનું પ્રતિપાદિત કરેલ છે, પરંતુ અહીંયાં નક્ષત્રના સંબંધી યોગથી એ

वर्त्तते, किन्त्वत्र नक्षत्रसम्बन्धयोगेन सोऽपि संवत्सरो नक्षत्रसंवत्सर एव कथ्यत इति प्रतिपादयति—सर्वं—समस्तं नक्षत्रमण्डलं बृहस्पति र्महाग्रहो योगमधिकृत्य द्वादशभिः संवत्सरैः समानयति—परिपूरयति स्वकक्षायां परिभ्रमन् समापयति, इति यत्—नक्षत्रयोगरूपकारणं यत् तस्मादेव कारणात् द्वादशवर्षात्मकः सोऽपि कालविशेषो नक्षत्रसम्वत्सरः प्रोच्यते। अत्रैतदुक्तं भवति-यावताकालेन बृहस्पति नामा महाग्रहो योगमधिकृत्य अभिजिदादीनि अष्टाविंशतिमपि नक्षत्राणि परिसमापयति, तावान् कालविशेषो द्वादशवर्षप्रमाणो नक्षत्रसंवत्सर इति। एतेनैव कारणेन पञ्चवर्षात्मकं द्वादशवर्षात्मकमपि प्रतिपादितं वर्त्तते ॥ सू० ५५ ॥

पञ्च पञ्चाशत्तमे ५५ सूत्रे पञ्चविधशनैश्चरसम्वत्सरस्य भेदान् प्रतिपाद्य सम्प्रति तेषामेव भेदानाम् अनन्तरभेदानभिधित्सुराह—'ता जुगसंवच्छरेणं' इत्यादिना

मूलम्—ता जुगसंवच्छरे णं पंचविहे पण्णत्ते तं जहा—चंदे चंदे अभिवड्ढिए चंदे अभिवड्ढिए चेव ता पढमस्स णं चंदस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता, पंचमस्स णं अभिवड्ढिए संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता, एवामेव सपुव्वावरेणं पंचसंवच्छरिए जुगे एगे चउवीसे पव्वसए

नक्षत्र संबध योग से वह संवत्सर भी नक्षत्र संवत्सर ही कहा जाता है इसका प्रतिपादन करते हैं—समस्त नक्षत्र मंडल को बृहस्पति महाग्रह योग को अधिकृत करके बारह संवत्सरों से स्व कक्षा में भ्रमण करके समाप्त करता है, नक्षत्र योग रूप जो कारण है, उसी कारण से बारह वर्षात्मक वह काल विशेष भी नक्षत्र संवत्सर कहा जाता है, यहां पर इसप्रकार कहा जाता है—जितने काल से बृहस्पति नामका महाग्रह योग को अधिकृत करके अभिजित् वगैरह अठ्ठाईस नक्षत्र समाप्त होते हैं, इतना काल विशेष बारह वर्ष प्रमाण वाले नक्षत्र संवत्सर होता हैं, इसी कारण से पंचवर्षात्मक युग को बारह वर्षात्मक रूपसे भी प्रतिपादित किया है ॥ सू० ५५ ॥

સંવત્સર પણ નક્ષત્ર સંવત્સરજ કહેવાય છે. તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. સઘળા નક્ષત્ર મંડળને બૃહસ્પતિ મહાગ્રહના યોગને અધિકૃત કરીને બાર સંવત્સરોમાં પોતાની કક્ષામાં ભ્રમણ કરીને સમાપ્ત કરે છે. નક્ષત્રયોગરૂપ જે કારણ છે, એજ કારણથી બાર વર્ષવાળો એ કાળ વિશેષ પણ નક્ષત્ર સંવત્સર કહેવાય છે. અહીંયાં આ રીતે કહેવામાં આવે છે. જેટલા કાળથી બૃહસ્પતિ નામનો મહાગૃહ યોગને અધિકૃત કરીને અભિજીત વિગેરે અઠયાવીસ નક્ષત્રો સમાપ્ત થાય છે, એટલો કાળ વિશેષ બાર વર્ષ પ્રમાણથી નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે. એજ કારણથી પાંચ વર્ષવાળા યુગને બાર વર્ષાત્મક પણાથી પણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥ સૂ૦ ૫૫ ॥

भवई तिमक्खातं ॥सू० ५६॥

छाया-तावत् युगसम्वत्सरः खलु पञ्चविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा-चान्द्रश्चान्द्रोऽभिर्द्धित श्चान्द्रोऽभिवर्द्धितश्चैव। तावत् प्रथमस्य खलु चान्द्रस्य संवत्सरस्य चतुर्विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि, चतुर्थस्य चन्द्रसम्वत्सरस्य चतुर्विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि, पञ्चमस्य खलु अभिवर्द्धित सम्वत्सरस्य षड्विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि एवमेव सपूर्वापरेण खलु पञ्चसम्वत्सरे युगे एकं चतुर्विंशति पर्वशतं भवति इति आख्यातम् ॥ सू० ५६ ॥

टीका-'ता जुगसंवच्छरे णं पंचविहे पण्णत्ते तं जहा-चंदे चंदे अभिवड्ढिए चंदे अभिवड्ढिए चेव' तावत् युगसम्वत्सरः खलु पञ्चविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा चान्द्रः चान्द्रः अभिवर्द्धितः चान्द्रः अभिवर्द्धितः चैव। तावत् युग सम्वत्सराणामन्तर्भेदान् ज्ञायतां तावत् इति भगवान् गुरुः प्रणतं गौतमशिष्यं पुनः पुनर्बोधयति तावत्, युगसम्वत्सरः-युगपूरकः सम्वत्सरः खल्विति वाक्यालङ्कारे पञ्चविधः-पञ्चप्रकारकः पञ्चविधसंज्ञकः प्रज्ञप्तः-प्रतिपादितो वर्त्तते। तद्यथा-तेषां भेदानां नामानि यथा-चान्द्रः-चान्द्रनामा प्रथमभेदः। पुनश्चान्द्रः-द्वितीय भेदोऽपि चान्द्रनामा प्रज्ञप्तः। तत स्तृतीयभेदोऽभिवर्द्धितः-अभिवर्द्धितनामा भवति। ततश्चतुर्थो भेदः पुनश्चान्द्रः-चतुर्थोऽपि चान्द्रनामा-सम्वत्सरः। पञ्चमो भेदः पुनरभिवर्द्धितः-अभिवर्द्धितनामा भवति। वस्तुतस्तु चान्द्रः अभिवर्द्धितश्चेति द्वे एव नामनी पञ्चसंवत्सराणां प्रतिपादित्ते स्तः, तयोरेव भावनापरिवर्त्तनेन वारत्रयं चान्द्रः समायाति, वारद्वयं चाभिवर्द्धिताख्यः सम्वत्सरः समायातीति। उक्तश्चान्य-

---

टीकार्थ-(ता जुगसंवच्छरे णं पंचविहे पण्णत्ते तं जहा-चंदे चंदे अभिवड्ढिए चंदे अभिवड्ढिए चेव) श्रीभगवान् पुनः कहते है कि हे गौतम ! अब युग संत्सरों के अन्तर्भेद कहता हूं सो सुनिये। युग संवत्सर पांच प्रकार का प्रतिपादित किया है उनके नाम इस प्रकार से हे-चंद्र नाम का पहला भेद है दूसरा भेद का नाम भी चान्द्र नाम का ही है। तदनन्तर तीसरा भेद का नाम अभिवर्द्धित है। चौथा भेद का नाम चान्द्र संवत्सर है। एवं पांचवां अभिवर्द्धित नाम का भेद कहा है। वास्तविक प्रकार से तो चांद्र एवं अभिवर्द्धित ये दो ही नाम पांचों संवत्सरों का प्रतिपादित किये हैं। उसको ही परि-

---

ટીકાર્થ-(ता जुगसंवच्छरे णं पंचविहे पण्णत्ते तं जहा-चंदे चंदे अभिवड्ढिए चंदे अभिवड्ढिए चेव) શ્રીભગવાન્ ફરીથી કહે છે. કે હે ગૌતમ! હવે યુગ સંવત્સરોના અંતર્ભેદ કહું છું તે આ પ્રમાણે છે. યુગસંવત્સર પાંચ પ્રકારથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. ચાંદ્ર નામનો પહેલો ભેદ છે. બીજા ભેદનું નામ પણ ચાંદ્ર છે. ત્રીજા ભેદનું નામ અભિવર્ધિત છે. ચોથા ભેદનું નામ ચાંદ્ર સંવત્સર છે અને પાંચમું સવત્સર અભિવર્ધિત નામનું કહ્યું છે. વાસ્તવિક રીતે તો ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત એજ નામ પાંચે સંવત્સરોના પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એનેજ ફરીથી કહેવાથી ત્રણવાર ચાંદ્ર નામ

त्रापि । 'चंदो चंदो अभिवड्ढिओ य चंदो अभिवड्ढिओ चेव । पंचसहियं जुगमिणं दिट्ठं तेलोकदंसीहिं ॥१॥ पढमबिइया उ चंदा तइयं अभिवड्ढियं वियाणाहि । चंदे चेव चउत्थं पंचममभिवड्ढियं जाण ॥२॥' चन्द्रश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितश्च चन्द्रोऽभिवर्द्धितश्चैव । पञ्चसहितं युगमिमं दिष्टं त्रैलोक्यदर्शिभिः ॥१॥ प्रथमद्वितीयौ तु चान्द्रस्तृतीयमभिवर्द्धितं विजानीहि । चान्द्रं चैव चतुर्थं पञ्चममभिवर्द्धितं जानीहि ॥२॥ एवमनयोर्गाथयोश्छायामात्रेणैवार्थ बोधः प्रतिपद्यते । विशदार्थस्तु मूलसूत्रस्य टीकायां प्रतिपादित एव, पुनरत्रपिष्टपेषणेनालमिति । तत्र द्वादशपूर्णमासी परावर्त्तनानि यावताकालेन परिसमाप्तिमुपयान्ति तावान् कालविशेषश्चान्द्रः सम्वत्सरो भवति । उक्तं चान्यत्रापि-'पुण्णिम परियट्टा पुणबारस चंदच्छरो हवइ

वर्तित करने से तीन बार चान्द्र नाम आता है एवं दो बार अभिवर्द्धित नाम आता है अन्यत्र भी कहा है-

चंदो चंदो अभिवड्ढिओ य चंदो अभिवड्ढिओ चेव ।
पंच सहियं जुगमिणं, दिट्ठं तेल्लोकदंसीहिं ॥१॥
पढम बिइया उ चंदा तइयं अभिवड्ढियं वियाणाहि ।
चंदे चेव चउत्थं पंचममभिवड्ढियं जाण ॥२॥

चन्द्र १ चन्द्र २ अभिवर्द्धित ३ चन्द्र ४ अभिवर्द्धित ५, इस प्रकार पांचों से यह युग होता है, ऐसा त्रैलोक्यदर्शि श्री भगवानने कहा है ।१। पहला एवं दूसरा चांद्र, एवं तीसरा अभिवर्द्धित संवत्सर होता है । चौथा का नाम चांद्र एवं पांचवां अभिवर्द्धित कहा गया है ॥२॥ इस प्रकार इस गाथा का अर्थ छाया मात्र से ही स्पष्ट हो जाता है, विशेष स्पष्टार्थ तो मूलसूत्र की टीका में कहा ही है, अतः यहां पर पिष्टपेषण नहीं करते हैं । उनमें बारह पूर्णमासी जितने काल में समाप्त होती है उतना काल विशेष का नाम चांद्र

આવે છે. અને બેવાર અભિવર્ધિત નામ આવે છે. અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.

चंदो चंदो अभिवड्ढिओ य चंदो अभिवड्ढिओ चेव ।
पंच सहियं जुगमिणं, दिट्ठं तेल्लोकदंसीहिं ॥१॥
पढमबिइया उ चंदा तइयं अभिवड्ढिया वियाणाहि ।
चंदे चेव चउत्थं पंचममभिवड्ढियं जाण ॥ २ ॥

ચંદ્ર૧ ચંદ્ર૨ અભિવર્ધિત ૩ ચંદ્ર૪ અભિવર્ધિત ૫ આ રીતે પાંચે સંવત્સરથી યુગ થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રૈલોક્યદર્શી શ્રીભગવાને કહ્યું છે ૫ પહેલું અને બીજું ચાંદ્ર સંવત્સર ત્રીજું અભિવર્ધિત ચોથું ચાંદ્ર સંવત્સર નામનું તથા પાંચમું અભિવર્ધિત સંવત્સર કહેલ છે. ॥૨॥ આ રીતે આ ગાથાનો અર્થ છાયા માત્રથી જ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. વિશેષ સ્પષ્ટાર્થ તો મૂળ સૂત્રની ટીકામાં કહેલજ છે. જેથી અહિયાં ફરીથી પિષ્ટપેષણ કરતા નથી. તેમાં બાર પુનમો જેટલા કાળમાં સમાપ્ત થાય છે, એટલા કાળ વિશેષનું નામ ચાંદ્ર

चंदो' अर्थात् एकः पौर्णमासी परावर्त्तः एकश्चान्द्रमासो भवति, तस्मिंश्च चान्द्रमासे रात्रिन्दिव परिमाण चिन्तायामुच्यते–तत्र एकोनत्रिंशदहोरात्राः, द्वात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः रात्रिन्दिवस्य, अर्थात् तस्मिन् चान्द्रमासे २९ + $\frac{३२}{६२}$ एतावन्तः अहोरात्रा भवन्ति। एतत् द्वादशभिर्गण्यते चेत्तदा चान्द्रवर्षस्याहोरात्राः भवेयुः यथा–(२९ + $\frac{३२}{६२}$) × १२=३४८ + $\frac{३८४}{६२}$=३५४ + $\frac{१२}{६२}$ जातानि त्रीणि शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि रात्रिन्दिवानां द्वादश च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य, अर्थादेकस्य चान्द्रवर्षस्य मानं–३५४ + $\frac{१२}{६२}$ एतत्तुल्यमहोरात्रं एवं परिमाणाश्चान्द्रः सम्वत्सराः। तथा यस्मिन् सम्वत्सरे अधिकमाससम्भवेन त्रयोदश चान्द्रमासा भवन्ति स अभिवर्द्धितसम्वत्सरपदेन व्यवह्रियते। उक्तं चान्यत्रापि–'तेरस य चंदमासा एसो अभिवड्ढिओ उ नायव्वो' त्रयोदश चान्द्रमासैः प्रपूर्णश्चान्द्रसम्वत्सरोऽभिवर्द्धितनामा प्रोच्यते। एकस्मिंश्च चान्द्रमासे २९ + $\frac{३२}{६२}$ एतावन्त अहोरात्रा एकोनत्रिंशत्

संवत्सर होता है। अन्यत्र कहा भी है–(पुण्णिम परियट्टा पुण बारस संवच्छरो हवइ चंदो) एक पूर्णिमा परावर्त का एक चन्द्र मास होता है, उस चांद्रमास में रात्रि दिवस के विचारणा में कहा जाता है कि–उन्तीसदिवस एक रात्रिदिवस का बासठिया बत्तीस भाग अर्थात् उस चांद्रमास में २९ × $\frac{३२}{६२}$ इतना अहोरात्र होते हैं, इसको बारह से गुणा करे तो एक चांद्रवर्ष का अहोरात्र हो जाते हैं, जैसे कि (२९$\frac{३२}{६२}$ × १२=$\frac{३८४}{६२}$=३५४ × $\frac{१२}{६२}$ तीनसो चोपन तथा एक रात्रिदिवस का बासठिया बारह भाग होते हैं। अर्थात् एक चांद्रवर्ष का अहोरात्र ३५४ + $\frac{१२}{६२}$ तीनसो चोपन एवं एक अहोरात्र का बासठिया बारह भाग होता है। इतना प्रमाण तुल्य चान्द्रसंवत्सर का परिमाण होता है। तथा जिस संवत्सर में अधिकमास का संभव हो तो तेरह चान्द्रमास हो जाते हैं। वह संवत्सर अभिवर्द्धित संवत्सर पद से व्यवहृत होता है। अन्यत्र कहा भीहै–(तेरस य चंदमासा एसो अभिवड्ढिओ उ नायव्वो) तेरह चांद्रमास से अभि-

---

સંવત્સર કહેલ છે. અન્યત્ર કહ્યું પણ છે. (पुण्णिम परियट्टा पुण बारस संवच्छरो हवइ चंदो) એક પૂર્ણિમા પરાવર્તનો એક ચાંદ્ર માસ થાય છે. એ ચાંદ્રમાસમાં ૨૯+$\frac{૩૨}{૬૨}$ ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ આટલા અહોરાત્ર હોય છે. આને બારથી ગુણવામાં આવે તો ચાંદ્રવર્ષના અહોરાત્ર આવી જાય છે. જેમ કે ૨૯$\frac{૩૨}{૬૨}$×૧૨=૩૮૪=૩૫૪ $\frac{૧૨}{૬૨}$ આ રીતે ત્રણસો ચોપન તથા એક રાત્રિ દિવસના બાસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. અર્થાત્ એક ચાંદ્ર વર્ષના અહોરાત્ર ૩૫૪$\frac{૧૨}{૬૨}$ ત્રણસો ચોપન અને એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. આટલા પ્રમાણ બરોબર ચાંદ્ર સંવત્સરનું પરિમાણ થાય છે, તથા જે સંવત્સરમાં અધિક માસનો સંભવ હોય તે સંવત્સરમાં તેર ચાંદ્રમાસ થાય છે, આ સંવત્સર અભિવર્ધિત સંવત્સર પદથી કહેવાય છે, અન્યત્ર કહ્યું પણ છે. (तेरस य चंदमासा एसो अभिवड्ढिओ उ नायव्वो) તેર ચાંદ્રમાસથી અભિવર્ધિત નામનું ચાંદ્ર સંવ-

द्वात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्येति भवन्ति । एतच्च पूर्वं प्रतिपादितमपि वर्त्तते । अतएव चान्द्रसम्वसरज्ञानार्थं यद्येषराशिस्त्रयोदशभि र्गुण्यते तदा (२९+$\frac{३२}{६२}$)×१३=३७७ +$\frac{४१६}{६२}$=३८३+$\frac{४४}{६२}$ जातानि त्रीण्यहोरात्रशतानि त्र्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य । अतएवाभिवर्द्धितचान्द्रसंवत्सरस्य प्रमाणं–३८३+$\frac{४४}{६२}$ इति भवति एतावदहोरात्रप्रमाणोऽभिवर्द्धितसंवत्सर उपजायते । अथ कथमधिकमाससम्भवो भवति ? येनाभिवर्द्धितसम्वत्सर उपजायते ?, कियता वा कालेन सचाधिको मासः समायाति ? इत्यादि शंका निवृत्तये उच्यते–इह युगंनाम पञ्चवर्षपरिच्छिन्नकालपरिमाणं भवति, तत्र चन्द्रः चन्द्रः अभिवर्द्धितः चन्द्रः अभिवर्द्धितश्चेत्येवं रूपं पञ्चसंवत्सरं सूर्यसंवत्सरापेक्षया परिभाव्यमानम् अन्यूनातिरिक्तानि पञ्चवर्षाणि भवन्ति । सूर्यमासश्च सार्द्धत्रिंशदहोरात्र-

र्वाद्धत नाम का पूर्ण चांद्रसंवत्सर होता है, एक चांद्रमास में २९×$\frac{३२}{६२}$ उन्तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग इतना अहोरात्र होते है । यह पहले प्रतिपादित भी किया ही है, अतः चांद्रसंवत्सर को जानने के लिये इस राशि को तेरह से गुणा करे तो (२९×$\frac{३२}{६२}$)×१३=३७७×$\frac{४१६}{६२}$= ३८३×$\frac{४४}{६२}$ तीनसो तिरासी अहोरात्र एवं एक अहोरात्र का बासठिया चुवालीस भाग होते हैं । अतः अभिवर्द्धित चांद्रसंवत्सर का प्रमाण=३८३+$\frac{४४}{६२}$ इतना होता है । इतने अहोरात्र प्रमाणवाला अभिवर्द्धित संवत्सर प्रतिपादित किया है ।

अब अधिक मास किस प्रकार से होता है ? कितने काल में वह अधिक मास आता है ? इत्यादि शंकाओं की निवृत्यर्थ कहते हैं–यहां युग पांच वर्ष वाला काल परिमाण से होता है, उनमें चन्द्र चन्द्र अभिवर्द्धित इस प्रकार पांच संवत्सरवाला काल को सूर्य संवत्सर की अपेक्षा से विचारने पर न्यूनाधिकता से रहित पांच वर्ष का होता है । सूर्य मास साडे तीस अहोरात्र

त्सर पूर्ण थाय छे, એક ચાંદ્રમાસમાં ૨૯×$\frac{૩૨}{૬૨}$ ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રીના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ આટલા અહોરાત્ર થાય છે, આ પહેલાં પણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેથી સંવત્સરને જાણવા માટે આ સંખ્યાને તેરથી ગુણવામાં આવે. ૨૯×$\frac{૩૨}{૬૨}$ ×૧૩=૩૭૭×$\frac{૪૧૬}{૬૨}$=૩૮૩+$\frac{૪૪}{૬૨}$ ત્રણસો ત્યાશી અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના બાસઠિયા ચુંમાળીસ ભાગ પ્રમાણ થાય છે. તેથી અભિવર્ધિત ચાંદ્ર સંવત્સરનું પ્રમાણ ૩૮૩×$\frac{૪૪}{૬૨}$ આટલું થાય છે. આટલા અહોરાત્ર પ્રમાણવાળું અભિવર્ધિત સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

હવે અધિક માસ કેવી રીતે થાય છે ? અને કેટલા કાળમાં તે અધિકમાસ આવે છે ? ઈત્યાદિ જીજ્ઞાસાના ઉપશમનાર્થે કહેવામાં આવે છે. અહીંયાં યુગ પાંચ વર્ષવાળા કાળ પરિમાણથી થાય છે, તેમાં ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ રીતના પાંચ સંવત્સરવાળા કાળને સૂર્ય સંવત્સરની અપેક્ષાથી વિચારવાથી ન્યૂનાધિકપણાથી

प्रमाणो भवति–$30+\frac{1}{2}$ चान्द्रमासस्तु एकोनत्रिंशद्दिनानि द्वात्रिंशच्च द्वाषष्ठिभागा अहोरात्रस्य=$29+\frac{32}{62}$ अनयोरन्तरं=$1-\frac{11}{124}=\frac{1}{124}=59+\frac{1}{31}$ एकोनषष्ठिघटिकाः एकघटिकायाः एकत्रिंशत्तमोभागः। मध्यममानेन एतावदन्तरं प्रतिमासं पतति, तेन त्रैराशिकगणितसम्भावनया सूर्यसम्वत्सरसत्कत्रिंशन्मासातिक्रमे काले एकश्चान्द्रमासोऽधिको लभ्यते। स चाधिको मासो यथा लभ्यते तथा ज्ञापनाय पूर्वाचार्यदर्शितेयं करणगाथा यथा–'चंदस्स जो विसेसो आइच्चस्स य हविज्ज मासस्स। तीसइ गुणिओ संतो हवइ हु अहिमासगो एक्को' अस्याः गाथायाः गणितप्रक्रिया यद्यपि पूर्वं प्रतिपादितैव, तथापि स्पष्टार्थमक्षरगमनिका प्रोच्यते–आदित्यसंवत्सरसंबन्धिनो मासस्य मध्यात् चन्द्रस्य–चान्द्रमासस्य यो भवति विश्लेषः इह विश्लेषे कृते–द्वयोः सौरचान्द्रमासपरिमाणयोरन्तरे कृते–($30+\frac{1}{2}$)

प्रमाणवाला होता है $30\times\frac{1}{2}$ चांद्र मास उन्तीस दिवस तथा एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग $29+\frac{32}{62}$ होता है। ये दोनों का अन्तर=$1-\frac{11}{124}=\frac{1}{124}$ $=59+\frac{1}{31}$ उनसाठ घडि तथा एक घडिका का इकतीसीया एक भाग होता है। मध्य मान से इतना अन्तर प्रत्येक मास में आता है, अतः त्रैराशिक गणित की सम्भावना से सूर्यसंवत्सर के तीस मास जाने पर एक चांद्र मास अधिक होता है। वह अधिक मास जिस प्रकार आता है वह दिखलाने के लिये पूर्वाचार्यने यह करण गाथा कही है–

चंदस्स जो विसेसो आइच्चस्स य हविज्ज मासस्स।
तीसइ गुणिओ संतो हवइ हु अहिमासगो एक्को ॥१॥

इस गाथोक्त गणितप्रक्रिया यद्यपि दिखलायी गई है ही तथापि स्पष्ट होने के हेतु से यहां पर कहते हैं, आदित्यसंवत्सर के महिनों में से चांद्र मास का जो विश्लेष होता है, सो विश्लेष यहां पर करनेपर सौर एवं चांद्र दोनों मासों

રહિત પાંચ વર્ષનું કહેલ છે. સૂર્યમાસ સાડીત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણ યુક્ત હોય છે. $30\times\frac{1}{2}$ ચાંદ્રમાસ ઓગણત્રીસ દિવસ તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ $29\times\frac{32}{62}$ થાય છે. આ બેઉનું અંતર $1-\frac{11}{124}=\frac{1}{124}=59\times\frac{1}{31}$ ઓગણસાઠથી તથા એક ઘડિનો એકત્રીસો એક ભાગ થાય છે, મધ્ય માપથી આટલું અંતર દરેક મારામાં આવે છે, તેથી ત્રૈરાશિક ગણિતની સંભાવનાથી સૂર્ય સંવત્સરના ત્રીસમાસ ગયા પછી એક ચાંદ્રમાસ અધિક આવે છે, તે અધિકમાસ જે રીતે આવે છે તે બતાવવા માટે પૂર્વાચાર્યોએ આ કરણ ગાથા કહેલ છે.

चंदस्स जो विसेसो, आइच्चस्स हविज्ज मासस्स।
तीसइ गुणिओ संतो, हवइ हु अहिमासगो एक्को ॥ ॥

આ ગાથામાં કહેલ ગણિત પ્રક્રિયા જો કે પહેલાં કહેવામાં આવી ગયેલ છે, તો પણ વધારે સ્પષ્ટ થવા માટે આ અહીંયાં કહેવામાં આવે છે–આદિત્ય સંવત્સરના મહીનાઓમાંથી

$-(29+\frac{32}{62})=1-\frac{61}{62}=\frac{1}{62}=59+\frac{1}{31}$ एकोनषष्टिघटिका, एकं च एकत्रिंशत्तमो भागो घटिकाया इति । इत्येवोपचाराद् विश्लेषः कथ्यते, अयं च त्रिंशता गुणितः सन् $(59+\frac{1}{31})\times 30=1770+\frac{30}{31}$ घटिकादिकं षष्ट्या विभक्तम् अहोरात्रं भवति तेन तत्स्वरूपमित्थं भवति$=29+30+\frac{30}{31}$=अधिकमासदिनानि । एतेनेत्थमायातं यत् त्रिंशन्मासातिक्रमे काले एकश्चान्द्रमासोऽधिको भवतीति । युगे च सूर्यमासाः षष्टिस्ततो भूयोऽपि सूर्यसंवत्सरसत्कत्रिंशन्मासातिक्रमे काले द्वितीयोऽधिकमासो भवति । अधिकमासात्मकः संवत्सरोऽभिवर्द्धिताख्यो भवति । उक्तं चान्यत्रापि यथा–'सट्ठिए अइयाए हवइ हु अहिमासगो जुगद्धंमि । बावीसे पव्वसए हवइ य बीओ जुगद्धंमि ॥१॥' अस्याप्यक्षरगमनिका यथा–अनन्तरोदितप्रमाणे एकस्मिन् युगे पर्वणां–पक्षाणाम् अर्ग व्यतीतायां षष्टिसंख्येषु पक्षेषु अति-

के परिमाण का अन्तर निल जाता है, जैसे कि $=(30+\frac{1}{2})-(29\times\frac{32}{62})=1-\frac{61}{62}=\frac{1}{62}=59\times\frac{1}{31}$ उनसठ घडि तथा एक घडिका इकतीसिया एक भाग होता है। यही उपचार से विश्लेष कहा जाता है। इसको तीस से गुणित करने पर $(59\times\frac{1}{31})\times 30=1770\times\frac{30}{62}$ घटिका साठ से विभक्त इतने अहोरात्र होते हैं, अतः इस प्रकार उसका स्वरूप होता है–$29\times 30\times\frac{30}{62}$ इतना अधिक मास के दिवस होते हैं। इस से यह फलित होता है कि तीस मास काल अतिक्रमण होने पर एक चांद्रमास अधिक होता है। युग के सभी मास साठ होते हैं, अतः फिर से सूर्यसंवत्सर के तीस मास बीत जाने पर दूसरा अधिक मास आता है। अधिक मास वाला संवत्सर अभिवर्द्धित नाम से कहा जाता है। अन्यत्र कहा भी है–

सट्ठिए अइयाए हवइ हु, अहिमासगो जुगद्धंमि ।
बावीसे पव्वसए हवइय बीओ जुगद्धंमि ॥१॥

इसका अक्षरार्थ इस प्रकार से है–पूर्वोक्त प्रमाणवाले एक युग में साठ

ચાંદ્રમાસનો જે વિશ્લેષ થાય છે, અહીંયા તે વિશ્લેષ કરવાથી સૌર અને ચાંદ્ર બન્ને માસોના પરિમાણનું અંતર આવી જાય છે, જેમકે $(30\times\frac{1}{2})$ $29+\frac{32}{62}=1\frac{61}{62}=\frac{1}{62}=59\times\frac{1}{31}$ ઓગણસાઠ ઘડી અને એક ઘડીનો એકત્રીસો એક ભાગ થાય છે, આને જ ઉપચારથી વિશ્લેષ કહેવામાં આવે છે, આને ત્રીસથી ગુણવામાં આવે તો $(59\times\frac{1}{31})+30=1770\times\frac{30}{62}$ સાઠ ઘડિથી વહેંચાયેલ આટલા અહોરાત્ર થાય છે. તેથી આ રીતે તેનું સ્વરૂપ થાય છે, $29+30+\frac{30}{62}$ આટલા અધિક માસના દિવસો હોય છે, આનાથી એ ફલિત થાય છે કે–ત્રીસમાસ જેટલા કાળનું અધિકમાસવાળું સંવત્સર અભિવર્ધિત નામથી કહેવાય છે, બીજે કહ્યું પણ છે–

सट्ठिए अइयाए हवइ य अहिमासगो जुगद्धंमि ।
बावीसे पव्वसए हवइ य बीओ जुगद्धंमि ॥१॥

આ ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે–પૂર્વોક્ત પ્રમાણવાળા એક યુગમા સાઠ પર્વ

क्रान्तेषु भवतीत्यर्थः। एतस्मिन्नवसरे युगार्द्धेषु-युगार्द्धप्रमाणे एकोऽधिकमासो भवति। द्वितीयस्याधिकमासो द्वाविंशे-द्वाविंशत्यधिके पर्वशते काले-द्वाविंशत्यधिकपर्वशतेऽतिक्रान्ते काले-युगस्यान्ते समये-युगस्य पर्यवसाने समये भवति, तेन युगमध्ये तृतीये सम्वत्सरेऽधिकमासः पञ्चमेवेति द्वौ अभिवर्द्धितसंवत्सरौ एकस्मिन् युगे भवतः। इत्येवमभिवर्द्धित सम्वत्सरस्योपपत्तिर्ज्ञेया। सम्प्रति एकस्मिन् युगे सर्वसंख्यया यावन्ति पर्वाणि सम्भवन्ति तावन्ति निर्दिदिक्षुः प्रतिवर्षं पर्वसंख्यामाह-'ता पढमस्स णं चंदस्स संवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता' तावत् प्रथमस्य खलु चन्द्रसम्वत्सरस्य चतुर्विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि। तावदिति पूर्ववत् अथवा तावत्-तत्रैकस्मिन् युगे प्रथमस्य-प्रथमाख्यस्य चान्द्रस्य-चन्द्रचारवशात् समुद्भूतस्य चन्द्रस्यायं चान्द्रस्तस्य चन्द्रसंवलितस्य संवत्सरस्य-चान्द्रवर्षस्य, प्रथमाख्यस्य चान्द्रसम्वत्सरस्येत्यर्थः, तत्र चतुर्विंशतिः पर्वाणि भवन्ति। अत्रैतदुक्तं भवति-यतोहि द्वादशमासात्मकः एकश्चान्द्रसंवत्सरो भवति, एकैकस्मिन् मासे अमावास्या पौर्णमासीति द्वे द्वे पर्वणी भवतः तेन एकस्मिन् चान्द्रसंवत्सरे सर्वसंकलनया चतुर्विंशतिः पर्वाणि भवन्तीति

पर्व माने पक्ष बीतने पर माने एक युग के अवसर में अर्थात् युगार्ध प्रमाण में एक अधिक मास आता है। दूसरा अधिक मास एकसो बाइस पर्व व्यतीत होने पर अर्थात् युग के अन्त में होता है, इस प्रकार युग के मध्य में तीसरे संवत्सर में अधिक मास होता है या पांचवें संवत्सर में इस प्रकार दो अभिवर्द्धित संवत्सर एक युग में होते हैं। इस प्रकार अभिवर्द्धित संवत्सर की उपपत्ति समजनी चाहिए।

अब एक युग में सर्वसंख्या से जितने पर्व होते हैं, वे दिखलाने के उद्देश से प्रतिवर्ष की पर्वसंख्या को कहते हैं (ता पढमस्स णं चंदस्स संवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता) उस एक युग में पहला चांद्रसंवत्सर का माने चांद्र वर्ष का चोवीस पर्व होते हैं। यहां पर इस प्रकार समझना चाहिए बारह मास का एक चांद्रसंवत्सर होता है, एक मास में अमावास्या एवं पूर्णिमा

અર્થાત્ પક્ષના વીત્યા પછી એટલે કે યુગના અર્ધભાગમાં એક અધિક માસ આવે છે બીજો અધિક માસ એકસો બાવીસ પર્વ વીત્યા પછી અર્થાત્ યુગના અંતમાં થાય છે, આ રીતે યુગની મધ્યમાં ત્રીજા સંવત્સરમાં અધિક માસ આવે છે. અથવા પાંચમા સંવત્સરમાં આ રીતે બે અભિવર્ધિત સંવત્સર એક યુગમાં થાય છે, આ રીતે અભિવર્ધિત સંવત્સરની ઉપપત્તિ સમજી લેવી.

હવે એક યુગમાં સર્વ સંખ્યાથી જેટલા પર્વો થાય છે તે બતાવવા માટે પ્રતિવર્ષની પર્વ સંખ્યા બતાવવા કહે છે. (ता पढमस्स णं चंदस्स संवच्छस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता) એ એક યુગમાં પહેલા ચાંદ્ર વર્ષના ચોવીસપર્વો હોય છે, અહીંયાં આ રીતે સમજવાનું છે. બાર માસનું એક ચાંદ્ર સંવત્સર થાય છે, એક માસમાં અમાસ અને

-(२९+$\frac{३२}{६२}$)=१-$\frac{३२}{६२}$=$\frac{३०}{६२}$=५९+$\frac{१}{३१}$ एकोनषष्टिघटिका, एकं च एकत्रिंशत्तमो भागो घटिकाया इति। इत्येवोपचाराद् विश्लेपः कथ्यते, अयं च त्रिंशता गुणितः सन् (५९+$\frac{१}{३१}$)×३०=१७७०+$\frac{३०}{३१}$ घटिकादिकं षष्ट्या विभक्तम् अहोरात्रं भवति तेन तत्स्वरूपमित्थं भवति=२९+३०+$\frac{३०}{३१}$=अधिकमासदिनानि। एतेनेत्थमायातं यत् त्रिंशन्मासातिक्रमे काले एकश्चान्द्रमासोऽधिको भवतीति। युगे च सूर्यमासाः षष्टिस्ततो भूयोऽपि सूर्यसंवत्सरसत्कत्रिंशन्मासातिक्रमे काले द्वितीयोऽधिकमासो भवति। अधिकमासात्मकः संवत्सरोऽभिवर्द्धिताख्यो भवति। उक्तं चान्यत्रापि यथा-'सट्ठिए अइयाए हवइ हु अहिमासगो जुगद्धंमि। बावीसे पव्वसए हवइ य बीओ जुगद्धंमि ॥१॥' अस्याप्यक्षरगमनिका यथा-अनन्तरोदितप्रमाणे एकस्मिन् युगे पर्वणां-पक्षाणाम् अष्टौ व्यतीतायां षष्टिसंख्येषु पक्षेषु अति-

के परिमाण का अन्तर मिल जाता है, जैसे कि =(३०+$\frac{१}{२}$)-(२९.×$\frac{३२}{६२}$)=१-$\frac{३१}{६२}$=$\frac{१}{६१}$=५९×$\frac{१}{३१}$ उनसठ घडि तथा एक घटिका इकतीसिया एक भाग होता है। यही उपचार से विश्लेप कहा जाता है। इसको तीस से गुणित करने पर (५९×$\frac{१}{३१}$)×३०=१७७०×$\frac{३०}{६१}$ घटिका साठ से विभक्त इतने अहोरात्र होते हैं, अतः इस प्रकार उसका स्वरूप होता है-२९.×३०×$\frac{३०}{६१}$ इतना अधिक मास के दिवस होते हैं। इस से यह फलित होता है कि तीस मास काल अतिक्रमण होने पर एक चांद्रमास अधिक होता है। युग के सभी मास साठ होते हैं, अतः फिर से सूर्यसंवत्सर के तीस मास बीत जाने पर दूसरा अधिक मास आता है। अधिक मास वाला संवत्सर अभिवर्द्धित नाम से कहा जाता है। अन्यत्र कहा भी है-

सट्ठिए अइयाए हवइ हु, अहिमासगो जुगद्धंमि।
बावीसे पव्वसए हवइय बीओ जुगद्धंमि ॥१॥

इसका अक्षरार्थ इस प्रकार से है-पूर्वोक्त प्रमाणवाले एक युग में साठ

ચાંદ્રમાસનો જે વિશ્લેષ થાય છે, અહીંયા તે વિશ્લેષ કરવાથી સૌર અને ચાંદ્ર બન્ને માસોના પરિમાણનું અંતર આવી જાય છે, જેમકે (૩૦×$\frac{૧}{૨}$) ૨૯+$\frac{૩૨}{૬૨}$=૧$\frac{૩૧}{૬૨}$=$\frac{૧}{૬૨}$=૫૯×$\frac{૧}{૩૧}$ ઓગણસાઠ ઘડી અને એક ઘડીનો એકત્રીસો એક ભાગ થાય છે, આને જ ઉપચારથી વિશ્લેષ કહેવામાં આવે છે, આને ત્રીસથી ગુણવામાં આવે તો (૫૯×$\frac{૧}{૩૧}$)×૩૦=૧૭૭૦×$\frac{૩૦}{૬૧}$ સાઠ ઘડિથી વહેંચાયેલ આટલા અહોરાત્ર થાય છે. તેથી આ રીતે તેનું સ્વરૂપ થાય છે, ૨૯+૩૦+$\frac{૩૦}{૬૧}$ આટલા અધિક માસના દિવસો હોય છે, આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-ત્રીસમાસ જેટલા કાળનું અધિકમાસવાળું સંવત્સર અભિવર્ધિત નામથી કહેવાય છે, બીજે કહ્યું પણ છે-

सट्ठिए अइयाए हवइ य अहिमासगो जुगद्धंमि।
बावीसे पव्वसए हवइ य बीओ जुगद्धंमि ॥१॥

આ ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે-પૂર્વોક્ત પ્રમાણવાળા એક યુગમા સાઠ પર્વ

क्रान्तेषु भवतीत्यर्थः। एतस्मिन्नवसरे युगार्द्धेषु–युगार्द्धप्रमाणे एकोऽधिकमासो भवति। द्वितीयस्याधिकमासो द्वाविंशे–द्वाविंशत्यधिके पर्वशते काले–द्वाविंशत्यधिकपर्वशतेऽतिक्रान्ते काले–युगस्यान्ते समये–युगस्य पर्यवसाने समये भवति, तेन युगमध्ये तृतीये सम्वत्सरेऽधिकमासः पञ्चमेवेति द्वौ अभिवर्द्धितसंवत्सरौ एकस्मिन् युगे भवतः। इत्येवमभिवर्द्धित सम्वत्सरस्योपपत्तिर्ज्ञेया। सम्प्रति एकस्मिन् युगे सर्वसंख्यया यावन्ति पर्वाणि सम्भवन्ति तावन्ति निर्दिदिक्षुः प्रतिवर्षं पर्वसंख्यामाह–'ता पढमस्स णं चंदस्स संवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता' तावत् प्रथमस्य खलु चन्द्रसम्वत्सरस्य चतुर्विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि। तावदिति पूर्ववत् अथवा तावत्–तत्रैकस्मिन् युगे प्रथमस्य–प्रथमाख्यस्य चान्द्रस्य–चन्द्रचारवशात् समुद्भूतस्य चन्द्रस्यायं चान्द्रस्तस्य चन्द्रसंवलितस्य संवत्सरस्य–चान्द्रवर्षस्य, प्रथमाख्यस्य चान्द्रसम्वत्सरस्येत्यर्थः, तत्र चतुर्विंशतिः पर्वाणि भवन्ति। अत्रैतदुक्तं भवति–यतोहि द्वादशमासात्मकः एकश्चान्द्रसंवत्सरो भवति, एकैकस्मिन् मासे अमावास्या पौर्णमासीति द्वे द्वे पर्वणी भवतः तेन एकस्मिन् चान्द्रसंवत्सरे सर्वसंकलनया चतुर्विंशतिः पर्वाणि भवन्तीति

पर्व माने पक्ष बीतने पर माने एक युग के अवसर में अर्थात् युगार्ध प्रमाण में एक अधिक मास आता है। दूसरा अधिक मास एकसो बाइस पर्व व्यतीत होने पर अर्थात् युग के अन्त में होता है, इस प्रकार युग के मध्य में तीसरे संवत्सर में अधिक मास होता है या पांचवें संवत्सर में इस प्रकार दो अभिवर्द्धित संवत्सर एक युग में होते हैं। इस प्रकार अभिवर्द्धित संवत्सर की उपपत्ति समझनी चाहिए।

अब एक युग में सर्वसंख्या से जितने पर्व होते हैं, वे दिखलाने के उद्देश से प्रतिवर्ष की पर्वसंख्या को कहते हैं (ता पढमस्स णं चंदस्स संवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता) उस एक युग में पहला चांद्रसंवत्सर का माने चांद्र वर्ष का चोवीस पर्व होते हैं। यहां पर इस प्रकार समझना चाहिए बारह मास का एक चांद्रसंवत्सर होता है, एक मास में अमावास्या एवं पूर्णिमा

અર્થાત્ પક્ષના વીત્યા પછી એટલે કે યુગના અર્ધભાગમાં એક અધિક માસ આવે છે બીજો અધિક માસ એકસો બાવીસ પર્વ વીત્યા પછી અર્થાત્ યુગના અંતમાં થાય છે, આ રીતે યુગની મધ્યમાં ત્રીજા સંવત્સરમાં અધિક માસ આવે છે. અથવા પાંચમા સંવત્સરમાં આ રીતે બે અભિવર્ધિત સંવત્સર એક યુગમાં થાય છે, આ રીતે અભિવર્ધિત સંવત્સરની ઉપપત્તિ સમજી લેવી.

હવે એક યુગમાં સર્વ સંખ્યાથી જેટલા પર્વો થાય છે તે બતાવવા માટે પ્રતિવર્ષની પર્વ સંખ્યા બતાવવા કહે છે. (ता पढमस्स णं चंदस्स संवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता) એ એક યુગમાં પહેલા ચાંદ્ર વર્ષના ચોવીસપર્વો હોય છે, અહીંયાં આ રીતે સમજવાનું છે. બાર માસનું એક ચાંદ્ર સંવત્સર થાય છે, એક માસમાં અમાસ અને

प्रत्यक्षोपलब्धिरेव वासना। एवमेव द्वितीयस्यापि चान्द्रसंवत्सरस्य चतुर्विंशतिः पर्वाणि भवेयुरेव। अभिवर्द्धितसंवत्सरे तु त्रयोदशसंख्यका मासाः भवन्ति, तेनाभिवर्द्धितसंवत्सरस्य षड्विंशतिः पर्वाणीति। एवमेव चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य चतुर्विंशतिः पर्वाणि भवन्ति, तस्यापि द्वादशमासात्मकत्वात्। इत्थं पञ्चमस्य अभिवर्द्धितस्य संवत्सरस्य षड्विंशतिः पर्वाणि भवन्ति, तस्यापि त्रयोदशमासात्मकत्वादिति। उक्तं च मूले-'दोच्चस्स णं चंदसंवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता, तच्चस्स णं अभिवड्ढियस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता, चउत्थस्स णं चंदसंवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता, पंचमस्स णं अभिवड्ढियस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता' द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य खलु चतुर्विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि। तृतीयस्य खलु अभिवर्द्धितस्य संवत्सरस्य षड्विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि। चतुर्थस्य खलु चान्द्रसंवत्सरस्य चतुर्विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि। पञ्चमस्य खलु चान्द्रसंवत्सरस्य षड्-

इस प्रकार दो पर्व होते हैं। अतः एक चांद्रसंवत्सर में सब को जोडने से २४ चोवीस पर्व होते हैं। यह प्रत्यक्ष से ही ज्ञात हो जाता है। इसी प्रकार दूसरे चांद्रसंवत्सर का भी चोवीस पर्व होते हैं, अभिवर्द्धित संवत्सर में तेरह मास होते हैं, अतः अभिवर्धित संवत्सर में छाईस पर्व होते हैं। इसी प्रकार चौथे चांद्रसंवत्सर का चोइस पर्व होते हैं। कारण की इसके भी बारहमास होते हैं। पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर का छाईस पर्व होते हैं, कारण की वह भी तेरह मासवाला है। मूल में कहा भी हैं-(दोच्चस्स णं चंदसंवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता, तच्चस्स णं अभिवड्ढियस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता, चउत्थस्स णं चंदसंवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता, पंचमस्स णं अभिड्ढियस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता) दूसरे चंद्र संवत्सर का चोवीस पर्व कहे हैं। तीसरा अभिवर्धित संवत्सर का छव्वीस पर्व कहे गए हैं। चौथा चंद्रसंवत्सर का चोवीस पर्व प्रज्ञप्त हुवे हैं, पांचवें

પુનમ આ રીતે બે પર્વો આવે છે. તેથી એક ચાંદ્ર સંવત્સરમાં બધા મળીને ૨૪ ચોવીસ પર્વો થાય છે. આ પ્રત્યક્ષથીજ જણાય છે. આ રીતે બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરના પણ ચોવીસ પર્વો થાય છે. અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં તેરમાસ આવે છે. એટલે અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં છવ્વીસ પર્વો થાય છે. એજ પ્રમાણે ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના ચોવીસ પર્વો થાય છે. કારણ કે તેના પણ બાર મારા હોય છે. પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરના છવ્વીસ પર્વ હોય છે, કારણ કે તે પણ તેર માસવાળું છે, મૂળમાં કહ્યું પણ છે-(दोच्चस्स णं चंदसंवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता, तच्चस्स णं अभिवड्ढियस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता, चउत्थस्स णं चंदसंवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता, पंचमस्स णं अभिवड्ढियस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता) બીજા ચંદ્ર સંવત્સરના ચોવીસ પર્વો કહેલ છે, ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના છવ્વીસ પર્વ કહ્યા છે, ચોથા ચંદ્ર સંવત્સરના ચોવીસ

विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि । एतानि सोपपत्तिकानि सकारणानि च व्याख्यातान्येव । तत एवमेवेति–'एवामेव सपुव्वावरेणं पंच संवच्छरिए जुगे एगे चउवीसे पव्वसए भवइइम-क्खातं' एवमेव सपूर्वापरेण पञ्चसांवत्सरिते युगे एकं चतुर्विंशं पर्वशतं भवतीति आख्यातम् । एवमेव–पूर्वोदितेनैव प्रकारेण–पूर्वप्रतिपादितगणितोपपत्तिदिशा सपूर्वापरेण –पूर्वापरगणितसम्मेलनेन, पञ्चसाम्वत्सरिके–पञ्चवर्षात्मके युगे–युगवाच्यकाले एकं पर्वशतं चतुर्विंशं–चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशतं भवतीत्याख्यातं सर्वैरपि तीर्थकृद्भिर्मया च प्रतिपादित मित्यवसेयं, यथा–२४+२४+२६+२४+२६=१२४ पर्वाणि एकस्मिन् युगे भवन्ति । अर्थात् प्रथमे चान्द्रसम्वत्सरे चतुर्विंशतिः २४ । द्वितीये च चतुर्विंशतिः २४ । तृतीये-ऽभिवर्द्धिते सम्वत्सरे षड्विंशतिः २६ । चतुर्थे चान्द्रसम्वत्सरे चतुर्विंशतिः २४ । पञ्चमे-ऽभिवर्द्धितसम्वत्सरे षड्विंशतिरिति २६ । सर्वेषां मेलनेनैकस्मिन् युगे चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशतं भवतीति १२४ सिध्यति । इति मूलसूत्रस्य व्याख्या परिपूर्णा याता ।

अभिवर्द्धित संवत्सर का छव्वीस पर्व प्रतिपादित किये हैं । ये सब पर्व का उपपत्ति एवं कारणपूर्वक पूर्व में कहा ही है । (एवामेव सपुव्वावरेणं पंच संवच्छरिए जुगे चउवीसे पव्वसए भवइइमक्खायं) पूर्वोक्त प्रकार के ही अर्थात् पूर्वप्रतिपादित गणित पद्धति के अनुसार पूर्वापर गणित के मेल करने से पांच वर्ष प्रमाणवाले युग में एकसो चोवीस पर्व होते हैं इस प्रकार सभी तीर्थंकरों ने तथा मैंने भी ऐसा ही प्रतिपादन किया है । जैसेकि २४+२४+२६+२४+२६=१२४ पर्व एक युग में होते हैं । अर्थात् पहला चांद्र संवत्सर में २४ चोवीस पर्व । दूसरे चांद्र संवत्सर में भी २४ चोवीस तीसरे अभिवर्द्धित संवत्सर में छाईस २६ पर्व तथा चौथा चांद्र संवत्सर में २४ चोवीस । पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर में छाईस २६ । ये सब को जोडने से एक युग में १२४ एकसो चौवीस पर्व सिद्ध होते हैं, इस प्रकार मूल सूत्र की व्याख्या पूर्ण हुई ।

પર્વો પ્રતિપાદિત કરેલ છે, પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરના છવ્વીસ પર્વો પ્રજ્ઞપ્ત કર્યા છે, આ બધા પર્વોની ઉત્પત્તિ અને કારણ પૂર્વે કહેલ જ છે, (एवामेव सपुव्वावरे णं पंच संवच्छरिए जुगे एगे चउवीसे पव्वसए भवइ इमक्खायं) પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જ અર્થાત્ પહેલાં પ્રતિપાદિત કરેલ ગણિત પદ્ધતિ પ્રમાણે પૂર્વાપર ગણિતનો મેળ કરવાથી પાંચ વર્ષ પ્રમાણ વાળા યુગમાં એકસો ચોવીસ પર્વો થાય છે, આ રીતે બધા તીર્થંકરોએ તથા મેં પણ પ્રતિપાદન કરેલ છે, જેમ કે–૨૪+૨૪×૨૬+૨૪+૨૬=૧૨૪ પર્વ એક યુગમાં થાય છે, અર્થાત્ પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરમાં ૨૪ ચોવીસ પર્વ બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરમાં પણ ૨૪ ચોવીસ પર્વ ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં છવ્વીસ ૨૬ પર્વ તથા ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરમાં ૨૪ ચોવીસ પર્વ અને પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં છવ્વીસ આ બધાને મેળવવાથી એક યુગમાં ૧૨૪

अथ कस्मिन्नयने कस्मिन् वा मण्डले किं पर्व समाप्तिमुपयानीति चिन्तायां पूर्वाचार्यैः पर्वकरणगाथाः अभिहिताः। अतस्ता एव गाथाः विनेयजनानुग्रहार्थमुपदिश्यन्ते यथा तत्प्रतिपादिकाश्चतस्रो गाथाः-

'इच्छा पव्वेहिं गुणिउं अयणं रूवाहिअं तु कायव्वं।
साउझं च हवइ एत्तो अयणक्खेत्तं उडुवइस्स ॥ १ ॥
जइ अयणा सुज्झंति तइ पव्वजुया उ रूवसंजुत्ता।
तावइयं तं अयणं नत्थि निरंसंमि रूप जुयं ॥ २ ॥
कसिणंमि होइ रूवं पक्खेवो दोय होंति भिन्नंमि।
जावइया तावइया एए ससिमंडला होंति ॥ ३ ॥
ओयम्मि उ गुणकारे अब्भिंतरमंडले हवइ आई।
जुम्मंमि य गुणकारे बाहिरगे मंडले आई ॥ ४ ॥

एतासां गाथानां यथाक्रमेण व्याख्या यथा-यस्मिन् पर्वणि अयनमण्डलादिविषया ज्ञातुमिच्छा भवेत् तेन ध्रुवराशि गुण्यते, अथ कोऽसौ ध्रुवराशिरिति जिज्ञासायामुच्यते-तत्र ध्रुवराशि प्रतिपादिकेयं पूर्वाचार्योपदर्शिता गाथा प्रतिपादिता वर्त्तते यथा-

---

अब किस अयन में अथवा किस मंडल में कौनसा पर्व समाप्त होते है, इस प्रकार की विचारणा में पूर्वाचार्योंने पर्व के विषय में चार करण गाथाएं कही है, अतः वही गाथाएं शिष्य जनों के अनुग्रहार्थ प्रदर्शित की जाती हैं, जो इस प्रकार है (इच्छा पव्वेहिं गुणिउं) इत्यादि रूप से कही है जो संस्कृत टीका में संपूर्ण रूप से दिखलाई गई हैं अतः मूलगाथायें वहां से देख लेवें। यहां पर इन गाथाओं के अर्थ यथाक्रम प्रदर्शित करते हैं- जिस पर्व का अयन मंडलादि विषय जानना चाहे तो उससे ध्रुवराशि को गुणा करे, यहां पर कौनसी ध्रुवराशी होती है। तो इसके लिये कहते हैं-यहां पर ध्रुवराशी प्रदर्शिका यह गाथा पूर्वाचार्यों ने प्रदर्शित की है-

---

એકસો ચોવીસ પર્વ સિદ્ધ થાય છે. આ રીતે આ મૂળસૂત્રની વ્યાખ્યા પુરી થઈ.

હવે કયા અયનમાં અથવા કયા મંડળમાં કયું પર્વ સમાપ્ત થાય છે, આ પ્રકારની વિચારણામાં પૂર્વાચાર્યોએ પર્વના સંબંધમાં ચાર કરણ ગાથાઓ કહેલ છે. તેથી એ જ ગાથાઓ અહીંયાં શિષ્યજનોના અનુગ્રહ માટે બતાવવામાં આવે છે-તે આ પ્રમાણે છે-(इच्छा पव्वेहिं गुणिउ) ઇત્યાદિ આ ગાથાઓ સંસ્કૃત ટીકામાં પૂરેપૂરી બતાવેલ છે. તેથી જીજ્ઞાસુએ મૂળ ગાથા ત્યાંથી જોઈ લેવી. અહીંયાં આ ગાથાઓનો અર્થ ક્રમાનુસાર બતાવવામાં આવે છે, જે પર્વમાં અયનમંડળ વિગેરેના સંબંધમાં જાણવું હોય તો તેનાથી ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરવો અહીંયાં કઈ ધ્રુવરાશી થાય છે, તે જાણવા માટે કહે છે કે-અહીંયાં ધ્રુવરાશિ બતાવનાર પૂર્વાચાર્યોએ એક કરણ ગાથા કહી છે. તે આ પ્રમાણે છે.

'एगं च मंडलं मंडलस्स सत्तट्ठ भाग चत्तारि ।
णव चेव चुण्णियाओ इगतीसकएण छेएण ॥ १ ॥

अस्या अक्षरयोजना यथा–एकमण्डलमेकस्य च मण्डलस्य सप्तषष्टिभागाश्चत्वारश्च नव-चूर्णिकाभागा एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य एकत्रिंशत् कृतेन छेदेन ये चूर्णिका भागास्तेन च । एतावत् प्रमाणो ध्रुवराशिः अयं च पर्वगतक्षेत्रात् अयनगतक्षेत्रापगमे सति शेषीभूतः समापतितः एतस्य चोत्पत्तिमात्रं भावयिष्यामः, तत एवंभूतं ध्रुवराशिम् अभीप्सितपर्वभि-र्गुणितं गुणयित्वा तदनन्तरमयनं रूपाधिकं कार्यं, तथा गुणितस्य मण्डलराशे यदि चन्द्रम-सोऽयनक्षेत्रं परिपूर्णम् अधिकं वा सम्भाव्यते तत एतस्मात् ईप्सितपर्वसंख्या गुणितात् मण्डलराशेः, उडुपतेः–चन्द्रमसोऽयनक्षेत्रं भवति शोध्यं, यदि च यावत् संख्यानि चायनानि शुध्यन्ति तानिभिर्युक्तानि पर्वाणि अयनानि क्रियन्ते, कृत्वा च भूयोरूप संयुक्तानि विधे-

एगं च मंडलं मंडलस्स, सत्तट्ठभाग चत्तारि ।
णवं चेव चुण्णियाओ, इगतीस कएण छेएण ॥१॥

इस गाथा का अक्षरार्थ इस प्रकार से है–एक मंडल का साठिया चार भाग तथा नव चूर्णिका भाग एवं सरसठिया एक भाग का इकतीस छेद करने से जो चूर्णिका भाग रहे समझ लें। इतना प्रमाण वाली ध्रुवराशी होती है । यह ध्रुव राशि पर्व गतक्षेत्र से अयनगतक्षेत्र में गमन होने पर शेष रूप रहते हैं । इसकी उत्पत्ति मात्र भावित करते हैं, इस प्रकार की ध्रुवराशि को इच्छित पर्व से गुणा करके तत्पश्चात् अयन को गुणित करे इस प्रकार गुणित किया हुवा मंडलराशि से यदि चंद्रमा का अयनक्षेत्र यदि परिपूर्ण हो जाय या अधिक ही रह जाय तो इस इच्छित पर्व संख्या से गुणित मंडल राशि से चंद्रमा का अयनक्षेत्र शोधित होता है, यदि जितने अयन शोधित हो उतने पर्व से युक्त अयन किए जाते हैं, युक्त करके फिर सब को मिलावें ।

एगं च मंडलं मंडलस्स, सत्तट्ठ भाग चत्तारि ।
णव चेव चुण्णियाओ, इगत्तीस कएण छेएण ॥१॥

આ ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે–એક મંડળના સાઠિયા ચાર ભાગ તથા નવ ચૂર્ણિકા ભાગ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસ છેદ કરવાથી તેને ચૂર્ણિકા ભાગ સમજવા. આટલા પ્રમાણવાળી ધ્રુવરાશી થાય છે, આ ધ્રુવરાશી પર્વગત ક્ષેત્રથી અયન-ગત ક્ષેત્રમાં ગમન કરતાં શેષરૂપે રહે છે, આની ઉત્પત્તિ બતાવે છે–આ પ્રકારની ધ્રુવ રાશીને ઇચ્છિત પર્વથી ગુણીને પછીથી અયનનો ગુણાકાર કરવો આ રીતે ગુણાકાર કરેલ મંડળરાશિથી જો ચંદ્રમાનું અયન ક્ષેત્ર પુરૂં થઈ જાય અથવા વધારે થઈ જાય તો ઇચ્છિત પર્વ સંખ્યાથી ગુણેલ મંડળ રાશિના ચંદ્રમાનુ અયન ક્ષેત્ર શોધિત થાય છે, જેટલા અયન શોધિત થાય એટલા પર્વથી યુક્ત અયનને કરવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે

यानि, यदि पुनः परिपूर्णानि मण्डलानि शुद्ध्यन्ति राशिश्च पश्चान् निर्लेपो जायते तदा तत् अयनसंख्याने निरंशं सत् रूपयुक्तं नास्ति, न च तत्रायनराशौ रूपं प्रक्षिप्यते इति। तात्पर्यार्थः। तथा कृत्स्ने-परिपूर्णे राशौ भवत्येकं रूपं मण्डलराशौ प्रक्षेपणीयं, भिन्ने-खण्डे अंशसहिते राशौ इत्यर्थः। द्विरूपे मण्डलराशौ प्रक्षेपणीये, प्रक्षेपे च कृते सति यावान् मण्डलराशि र्भवति तावन्ति मण्डलानि तावतिथे ईप्सिते पर्वणि भवन्ति। तथा यदि ईप्सितेन पर्वणा ओजो रूपेण-विषमलक्षणेन गुणकारो भवति, तत आदिरभ्यन्तरे मण्डले द्रष्टव्यः। युग्मेतु-समलक्षणे तु गुणकारे आदिर्बाह्ये मण्डलेऽवसेयः। एष करणगाथा समूहाक्षरार्थः। अथ भावना प्रोच्यते-यथा कोऽपि पृच्छति-युग्मादौ प्रथमं पर्व कस्मिन्नयने कस्मिन् वा मण्डले समाप्तिमुपयाति ? तत्र प्रथमं पर्वपृष्टमिति वामपार्श्वे पर्वसूचकः एककः स्थाप्यते, ततः तस्यानुश्रेणिदक्षिणपार्श्वे एकमयनं तस्य चानुश्रेणि एकं मण्डलं मण्डलस्य

इस प्रकार से यदि जो परिपूर्ण मंडल शोधित हो जावे एवं राशि भी निर्मल हो जाय तो अयन संख्यान से रूप युक्त नहीं होता, अयन राशि में रूप का प्रक्षेप नहीं होता, यही तात्पर्यार्थ कहा है। परिपूर्ण राशि होने पर एक रूप मंडल राशि में प्रक्षेपनीय होता है, माने खण्डरूप अंशराशि में प्रक्षेप किया जाता है, द्विरूप मंडल राशि में प्रक्षेपणीय होता है, प्रक्षेप करने पर जितनी मंडल राशि होती है, इतना मंडल उतने इप्सीत पर्व में होते हैं, जो ईप्सीत पर्व से जिस रूप से विषम लक्षण गुणाकार होता है, उस से आदि अभ्यन्तर मंडल में देखा जाता है, यही करणगाथासमूह का अर्थ कहा है, अब इसकी भावना कही जाती है कोई पूछता है कि-युग की आदि में प्रथम पर्व किस अयन में अथवा किस मण्डल में समाप्त होता है? यहां पर प्रथम पर्व पूछने से वामपार्श्व पर्व सूचक एक की स्थापना की जाती है, तत्पश्चात् श्रेणि के दक्षिण पार्श्व में एक अयन तदनन्तर उसका अनुश्रेणी में एक मंडल एवं मंडल की

કરીને બધાને મેળવવા. આ રીતે જો પરિપૂર્ણ મંડળ શોધિત થઈ જાય અને રાશિ પણ નિર્મલ થઈ જાય તો અયન સંખ્યાથી રૂપ યુક્ત થતી નથી. અયન રાશિમાં રૂપનો પ્રક્ષેપ થતો નથી, એજ આનું તાત્પર્ય છે. પરિપૂર્ણ રાશી થાય ત્યારે એક રૂપ મંડળ રાશીમાં ઉમેરવામાં આવે છે. અર્થાત્ ખંડરૂપ એ રાશીમાં ઉમેરાય છે, દ્વિરૂપ મંડળ રાશિઓ પ્રક્ષેપણીય હોય છે. પ્રક્ષેપ કરવાથી જેટલી મંડળ રાશી હોય એટલા મંડળ તેટલા ઇચ્છિત પર્વમાં થાય છે, જે ઇચ્છિત પર્વથી જે રીતે વિષમ પ્રકારનો ગુણાકાર થાય છે, તેને અભ્યંતર મંડળમાં દેખવામાં આવે છે. આજ કરણ ગાથા સમૂહનો અક્ષરાર્થ કહેલ છે. હવે તેની ભાવના બતાવવામાં આવે છે-કોઈ પૂછે છે કે-યુગની આદિમાં પહેલું પર્વ કયા અયનમાં અને કયા મંડળમાં સમાપ્ત થાય છે? અહીંયાં પહેલું પર્વ પૂછવાથી વામપાર્શ્વ પર્વસૂચક છે તેથી એકની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. તે પછી શ્રેણીના દક્ષિણ

च अधस्तात् चत्वारः सप्तषष्टिभागास्तेषामप्यधस्तात् नव एकत्रिंशद्भागाः, एष सर्वोऽपि राशिः ध्रुवराशिरिति । स च ध्रुवराशिः ईप्सितेन एकेन पर्वणा गुण्यते, एकेन च गुणितं तदेव भवतीति जातः तावानेव राशिः, ततः अयनं रूपाधिकं च कर्त्तव्यमिति वचनात् एकं रूपं अयने प्रक्षिप्यते, मण्डलराशौ चायनं न शुद्धयति ततो 'दो य होंति भिन्नंमि' इति वचनात् मण्डलराशौ द्वे रूपे प्रक्षिप्येते, तत आगतमिदं प्रथमं पर्व । द्वितीयेऽयने तृतीयस्य मण्डलस्य 'ओयंमिय गुणकारे अब्भितरमंडले हवइ आई' इति वचनात् अभ्यन्तरवर्त्तिनश्चतुर्षु सप्तषष्टिभागेषु एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य नवसु एकत्रिंशत्भागेषु गतेषु समाप्तिमुपयातीति । अयनं चेह चन्द्रायणमवसेयं, चन्द्रायणं च युगस्यादौ प्रथममुत्तरायणं द्वितीयं दक्षिणायनमिति, द्वितीयेऽयनेऽभ्यन्तरवर्त्तिनस्तृतीयस्य मण्डलस्य इत्युक्तं भवति । तथा कोऽपि पृच्छति-द्वितीयं पर्व कस्मिन्नयने कस्मिन् वा मण्डले समाप्तिमधिगच्छति ! तत्र द्वितीयं

नीचे साठिया चार भाग उसके भी नीचे इकतीसिया नव भाग यह सभी राशि ध्रुवराशि कही जाती है, वह ध्रुवराशि इच्छित एक पर्व से गुणा करे, एक से गुणित वही होता है अतः उसी प्रकार की राशि होती है, पश्चात् अयन को रूपाधिक करे इस वचन से एक रूप अयन में प्रक्षिप्त करे, मंडलराशि में अयन शुद्ध नहीं होता हैं, पश्चात् (दो य होंति भिन्नम्मि) इस वचन से, मंडलराशि में दो रूप प्रक्षिप्त किये जाते हैं, इस प्रकार यह प्रथम पर्व आ जाता है दूसरे अयन में तीसरे मंडल का (जोयंमि गुणकारे अब्भितरमंडले हवई आई) इस वचन से अभ्यन्तरवर्ति सडसठिया चार भाग में तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया नव भाग जाने पर समाप्त होता है। अयन यहां पर चान्द्रायण जाने, चांद्रायण की आदि में प्रथम उत्तरायण, दूसरा दक्षिणायन । दूसरे अयन में अभ्यन्तरवर्ति तीसरे मंडल का ऐसा कहा जाता

ભાગમાં એક અયન તે પછી તેની અનુશ્રેણીમાં એક મંડળ અને મંડળની નીચે સાઠિયા ચાર ભાગ તેની નીચે એકત્રીસા નવભાગ આ તમામ રાશિ ધ્રુવરાશિ કહેવાય છે. એ ધ્રુવરાશિ ઇચ્છિત એકપર્વથી ગુણવામાં આવે તો એકથી ગુણેલ એટલાજ રહે છે, તેથી એજ પ્રમાણેની સંખ્યા થાય છે. તે પછી અયનને રૂપાધિક કરવી આ વચનથી એકરૂપ અયનમાં ઉમેરવું. મંડળ રાશીમાં અયન શુદ્ધ હોતા નથી તે પછી (दोय होंति भिन्नम्मि) આ વચનથી મંડળ રાશીમાં બે રૂપ ઉમેરવામાં આવે છે આ રીતે આ પહેલું પર્વ આવે છે. બીજા અયનમાં ત્રીજા મંડળના (जोयम्मि गुणकारे अब्भिंतरमंडले हवइ आई) આ વચનથી અભ્યંતર મંડલવર્તિ સડસઠિયા ચાર ભાગમાં તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા નવભાગ જાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, અયન અહીં ચાંદ્રાયણ સમજવું, ચાંદ્રાયણની આદિમાં પહેલું ઉત્તરાયણ અને બીજું, દક્ષિણાયન, બીજા અયનમાં અભ્યન્તર વર્તિ ત્રીજા મંડળનું એમ કહેવામાં આવે છે કોઈ પૂછે કે-બીજું પર્વ કયા અયનમાં અથવા

पर्वपृष्टमिति स एव प्रागुक्तो ध्रुवराशिः समस्तोऽपि द्वाभ्यां गुण्यते, ततो याते द्वे अयने द्वे मण्डले अष्टौ सप्तषष्टिभागा अष्टादश एकत्रिंशत् भागाः, ततः 'अयनं रूपाधिकं कर्त्तव्य' मिति वचनात् अयने रूपं प्रक्षिप्यते, मण्डलराशौ चायनं न शुद्ध्यति, ततो 'दो य होंति भिन्नंमि' इति वचनात् मण्डलराशौ द्वे प्रक्षिप्येते, तत आगतं द्वितीयं पर्व तृतीयेऽयने चतुर्थस्य मण्डलस्य 'जुग्गंमिव गुणकारे बाहिरगे मंडले हवइ आई' इति वचनात् बाह्यमण्डलात् अर्वाग्वर्त्तिनः अष्टसु सप्तषष्टिभागेषु एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य अष्टादशसु एकत्रिंशत् भागेषु अतिक्रान्तेषु परिसमाप्तिमुपैति। तथा कोऽपि पृच्छति चतुर्दशं पर्व कतिसंख्यकेषु अयनेषु मण्डलेषु वा परिसमाप्तिमुपगच्छति ?, अत्रापि स एव प्रागुक्तो ध्रुवराशिः समस्तोऽपि चतुर्दशभिः गुण्यते, जातानि अयनानि चतुर्दश मण्डलान्यपि चतुर्दश चत्वारः सप्तषष्टिभागाश्चतुर्दशभिर्गुणिताः षट्पञ्चाशत् ५६ नव एकत्रिंशद् भागाश्चतुर्दशभिर्गुणिताः, जातं

है। कोई पूछता है-दूसरा पर्व किस अयन में या किस मंडल में समाप्त होता है। यहां पर दूसरा पर्व पूछने से, वही प्रागुक्त समस्त ध्रुवराशि दो से गुणा किया जाता है, इस प्रकार दो अयन दो मंडल तथा सडसठिया आठ भाग, इकतिसीया अठारह भाग तदनन्तर (अयन को रूपाधिक करना चाहिए) इस वचन से अयन में रूप का प्रक्षेप करे. मंडलराशि में अयन शुद्ध नहीं होता, तदनन्तर (दो य होंति भिन्नंमि) इस वचन से, मंडल राशि में दो प्रक्षिप्त करने से दूसरा पर्व तीसरे अयन में चौथे मंडल का (जुग्गंमिव गुणकारे बाहिरगे मंडले हवइ आई) इस वचन से बाह्यमंडल से अर्वाक्वर्ति सडसठिया आठ भाग तथा सडसठिका एक भाग का इकतिसीयां अठारह भाग जाने पर समाप्त होता है, तथा कोई पूछता है-चौदहवां पर्व कितने अयन में या मंडल में समाप्त होता है ? यहां पर भी पूर्वोक्त ध्रुवराशी समस्त को चौदह से गुणा करे तथा चौदह मंडल को भी गुणा करे तो चौदह से गुणित सड-

કયા મંડળમાં સમાપ્ત થાય છે? અહીં બીજું પર્વ પૂછવાથી એજ પહેલાં કહેલ સઘળી ધ્રુવરાશીને બેથી ગુણવામાં આવે એ રીતે બે અયન બે મંડળ તથા સડસઠિયા આઠ ભાગ અને એકત્રીસા અઢાર ભાગ તે પછી 'અયનને રૂપાધિક કરવું' એ વચનથી અયનમાં રૂપને ઉમેરવું મંડળ રાશિમાં અયન શુદ્ધ થતું નથી. તે પછી (दोय होंति भिन्नंमि) આ વચનથી મંડળરાશીમાં બે ઉમેરવાથી બીજું પર્વ ત્રીજા અયનમાં ચોથા મંડળમાં (जुग्गंमिव गुणकार बाहिरगे मंडले हवई आई) આ વચનથી બાહ્યમંડળથી અર્વાક્તન સડસઠિયા આઠ ભાગ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા અઢાર ભાગ જવાથી સમાપ્ત થાય છે. તથા કોઈ પૂછે કે-ચૌદમું પર્વ કેટલા અયનમાં અથવા મંડળમાં સમાપ્ત થાય છે? અહીંયાં પણ પહેલાની સઘળી ધ્રુવરાશિને ચૌદથી ગુણવી, અને ચૌદ મંડળોનો પણ ગુણાકાર કરવો એ રીતે ચૌદથી ગુણવાથી સડસઠિયા ચાર ભાગ તથા ચૌદથી ગુણિત ૫૬ છપ્પન ભાગ

षड्विंशत्यधिकं शतं १२६, तत्र षड्विंशत्यधिकशतसंख्या रूपस्य एकत्रिंशता भागो ह्रियते, लब्धाः चत्वारः सप्तषष्टिभागाः, द्वौ चूर्णिका भागौ तिष्ठतः चत्वारश्च सप्तषष्टिभागा उपरितने सप्तषष्टिभागराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जाताः षष्टिः सप्तषष्टिभागा ६०/६७, चतुर्दशभ्यश्च मण्डलेभ्यस्त्रयोदशभि र्मण्डलैस्त्रयोदशभिश्च सप्तषष्टिभागैरयनं शुद्धं, तेन पूर्वाण्ययनानि चतुर्दशसंख्यानि युतानि क्रियन्ते, ततः 'अयनं रूपाधिकं कर्त्तव्यं' इति वचनाद् भूयोऽपि तत्र एकं रूपं प्रक्षिप्यते, जातानि षोडश अयनानि, सप्तषष्टिभागाश्च चतुः पञ्चाशत् संख्या मण्डलराशौ उद्धरितास्तिष्ठन्ति । ते च सप्तषष्टिभागराशौ षष्टिरूपे प्रक्षिप्यन्ते जातं चतुर्दशोत्तरं शतं ११४ तस्य सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धमेकं मण्डलं, पश्चादवतिष्ठन्ते सप्तचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः, ततो 'दो य होंति भिन्नंमि' इति वचनात् मण्डलराशौ द्वे रूपे प्रक्षिप्येते, जातानि

सठिका चार भाग तथा चौदह से गुणित ९६ भाग तथा इकत्तीसिया नव भाग इस प्रकार सब मिलाने से एक सो छाईस १२६ होता है। उसको आने एक सो छाईस को इकतीस से भाग करे तो सडसठिया चार होता है तथा दो चूर्णिका भाग शेष रहता है, तथा सडसठिका चार भाग ऊपर में सडसठिया भाग राशि में जोडे तो सडसठिया साठ ६०/६७ भाग होता है तथा चौदह मण्डलों में तेरह मंडल तथा एक मंडल का सडसठिया तेरह भाग से अयन शुद्ध होता है, अतः पूर्व के अयन को चौदह से जोडे तो (अयनं रूपाधिकं कर्तव्यं) इस वचन से फिर से भी एक रूप प्रक्षिप्त करे तो सोलह अयन तथा एक अयन का सडसठिया चोपन भाग होता है ये मंडलराशि में ऊपर रहते हैं, उसको सडसठ की राशी में साठ रूप से प्रक्षिप्त करे तो एक सो चौदह ११४ होता है, उसको सडसठ से भाग करे तो एक मंडल होता है, तथा सडसठिया सुडतालीस भाग बचता है। उसको (दो य होंति भिन्नंमि) इस वचन से मंडल राशि में दो को जोडे तो तीन मंडल होता है, उसको चौदह से गुणा

તથા એકવીસા નવભાગ થાય છે આ બધાને મેળવવાથી એકસો છવ્વીસ ૧૨૬ થાય છે. એ એકસો છવ્વીસનો એકત્રીસથી ભાગાકાર કરવો તો એકસઠિયા ચાર ભાગ થાય છે, અને બે ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે. તથા સડસઠિયા ચાર ભાગ ઉપરની રાશી એટલે કે સડસઠિયા સંખ્યાવાળી રાશિઓ મેળવે તો સડસઠિયા ૬૦/૬૭ ભાગ થાય છે. તથા ચૌદ મંડળોમાં તેર મંડળ અને એક મંડળના સડસઠિયા તેર ભાગથી અયન શુદ્ધ થાય છે. તેથી પહેલાના અયનને ચૌદની સાથે મેળવે તો (अयनं रूपमधिकं कर्तव्यं) આ વચનથી ફરીથી એક રૂપ ઉમેરે તો સોળ અયન તથા એક અયનના સડસઠિયા ચોપન ભાગ થાય છે, આ મંડળ રાશિમાં ઉપર રહે છે. તેને સડસઠની રાશીમાં સાઠરૂપે ઉમેરો તો એકસો ચૌદ જ ૧૧૪ થાય છે. તેને સડસઠથી ભાગવામાં આવે તો એક મંડળ આવે છે. તથા સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ બચે છે, તેને (दोय होंति भिन्नंमि) આ વચનથી મંડળરાશીમાં બે ઉમેરે

त्रीणि मण्डलानि, चतुर्दशभिश्चात्र गुणितं कृतं, चतुर्दशराशिश्च यद्यपि युग्मरूपः तथाऽप्यत्र मण्डलराशेरेकम् अयनमधिकं प्रविष्टमिति त्रीणि मण्डलानि अभ्यन्तरमण्डलात् आरभ्य द्रष्टव्यानि, ततः आगतं चतुर्दशं पर्व षोडशेऽयने अभ्यन्तरमण्डलात् आरभ्य तृतीये मण्डले सप्तचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु गतेषु एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य द्वयोरेकत्रिंशद् भागयो-र्गतयोः परिसमाप्नोति इति । तथा द्वाषष्टितम पर्वजिज्ञासायां च स एव पूर्वोक्तो ध्रुवराशिः द्वाषष्ट्या गुण्यते जातानि द्वाषष्टिरयनानि, द्वाषष्टिर्मण्डलानि द्वे शते अष्टाचत्वारिंशद् अधिके-२४८ सप्तषष्टिभागानां पञ्चशतानि अष्टापञ्चाशदधिकानि एकत्रिंशद् भागानां ५५८ तेषा-मेकत्रिंशता भागे हृते लब्धाः परिपूर्णाः अष्टादश सप्तषष्टिभागाः, ते उपरितने सप्तषष्टि-भागराशौ प्रक्षिप्यन्ते जाते द्वे शते षट्षष्ट्यधिके-२६६ उपरि च द्वाषष्टिमण्डलानि, तेभ्यो द्विपञ्चाशता मण्डलैः द्विपञ्चाशता च एकस्य मण्डलस्य सप्तषष्टिभागैश्चत्वारि अयनानि

करे, चौदह की राशि यद्यपि युग्मरूप है तो भी मंडल राशि में एक अयन अधिक प्रविष्ट होकर तीन मंडल अभ्यन्तर मंडल से आरंभ कर के कह लेवें इस प्रकार चौदहवां पर्व आ जाता है सोलहवें अयन में अभ्यन्तर मंडल से आरंभ कर के तीसरे मंडल में सडसठिया सुडतालीस भाग जाने पर तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया दो भाग जाने से समाप्त होता है, बासठवें पर्व की जिज्ञासा में वही पूर्वोक्त ध्रुवराशि को बासठ से गुणा करे तो बासठ अयन, एवं बासठ मंडल तथा दो सो अडतालीस २४८ एवं सड-सठिया भाग का पांच सो अठावन ५५८ इकतीसिया भाग इसको इकतीस से भाग करे तो पूरा सरसठिया अठारह भाग होते हैं उसको ऊपर के सड-सठिया भाग राशि में जोडे तो दो सो छियासठ २६६ होते हैं, उपर बासठ मंडल, उसको बावन मंडल एवं एक मंडल का सडसठिया बावन भाग से

તો ત્રણ મંડળ થાય છે. તેને ચૌદથી ગુણવામાં આવે જોકે ચૌદની રાશી યુગ્મરૂપ હોય છે તો પણ મંડળરાશીમાં એક અયન વધારે થઇને ત્રણ મંડળ આભ્યંતર મંડળથી આરંભીને કહી લેવા, આ રીતે ચૌદમું પર્વ આવી જાય છે. સોળમા અયનમાં અભ્યંતર મંડળથી આરંભ કરીને ત્રીજા મંડળમાં સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ જાય ત્યારે તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા બે ભાગ ગત થાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, બાસઠમા પર્વની જીજ્ઞાસામાં એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશીને બાસઠથી ગુણવી તો બાસઠ અયન અને બાસઠ મંડળ તથા બસો અડતાલીસ ૨૪૮ તથા સડસઠિયા ભાગના પાંચસો અઠાવન ૫૫૮ ભાગ એકત્રીસા ભાગને એકત્રીસથી ભાગ કરે તો સડસઠિયા અઠાર ભાગ પૂરા થાય છે, તેને ઉપરની સડસઠવાળી ભાગ રાશિમાં ઉમેરે તો બસો છાસઠ ૨૬૬ થાય છે, ઉપર બાસઠ મંડળ છે તેને બાવન મંડળ અને એક મંડળના સડ-સઠિયા બાવન ભાગથી ચાર અયન લબ્ધ થાય છે, તેને અયન રાશિમાં ઉમેરે તો ૬૬

लब्धानि भवन्ति, तानि चायनराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि षट्षष्टिरयनानि ६६, पश्चादव-तिष्ठन्ते नवमण्डलानि पञ्चदश च सप्तषष्टिभागा मण्डलस्य, तत्र पञ्चदश सप्तषष्टिभागाः सप्त-षष्टिभागराशिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते एकाशीत्यधिके-२८१ तयोः सप्तषष्ट्या भागे हृते लब्धानि चत्वारि मण्डलानि, शेषा अवतिष्ठन्ते त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः मण्डलस्य ते च मण्डलराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि त्रयोदश मण्डलानि परिपूर्णरूपाणि, त्रयोदशभि र्मण्डलैः त्रयोदशभिश्च सप्तषष्टिभागैः परिपूर्णमेकमयनं लब्धमिति तत अयनराशौ प्रक्षिप्यते जातानि सप्तषष्टिरयनानि 'णत्थि निरंसंमि रूवजुयं' इति वचनात् अयनराशौ रूपं न प्रक्षिप्यते केवलं 'कसिणंमि होइ रूवपक्खेवो' इति वचनात् मण्डलस्थाने एकं रूपं प्रक्षिप्यते-न्यस्यते, द्वाषष्ट्या चात्र गुणकारः कृतो द्वाषष्टिरूपश्च राशिः युग्मो वर्त्तते यान्यपि च चत्वारि अय-नानि प्रविष्टानि तान्यपि युग्मरूपाणि रूपं चात्र अधिकं एकं न प्रक्षिप्तमिति पञ्चमम् अयनं,

---

चार अयन लब्ध होते हैं। उनको अयन राशि में जोडे तो ६६ छियासठ अयन होते हैं, पश्चात् नव मंडल तथा एक मंडल का सडसठिया पंद्रह भाग बचता है, उनमें से सडसठिया पंद्रह भाग को सडसठिया भाग राशि में मिलाने से दो सो इक्यासी २८१ होते हैं उसको सडसठ से भाग करे तो चार मंडल होते हैं, एवं एक मंडल का सडसठिया तेरह भाग शेष रहता है, उसको मंडल राशि में मिला देवें तो तेरह मंडल पूरा होता है। इस प्रकार तेरह मंडल तथा सडसठिया तेरह भाग से परिपूर्ण एक अयन हो जाता है उसको अयन राशि में मिलाने से सरसठ अयन हो जाता है, (नत्थि निरं-संमि रूपजुयं) इस वचन से अयन राशि में रूप का प्रक्षेप नहीं होता, केवल (कसिणंमि होइ रूवपक्खेवो) इस वचन से मंडल के स्थान में एक रूप को मिलावे उसको बासठ से गुणा करे तो युग्म रूप से बासठ राशि होती है, जो चार अयन प्रविष्ट होते हैं वे भी युग्म रूप होते हैं तथा एक रूप अधिक

છાસઠ અયન થાય છે, અને નવમંડળ અને એક મંડળના સડસઠિયા પંદર ભાગ બચે છે, તેમાંથી સડસઠિયા પંદર ભાગને સડસઠિયા ભાગરાશિમાં મેળવવાથી બસો એકાશી ૨૮૧ થાય છે. તેને સડસઠથી ભાગવામાં આવે તો ચાર મંડળ આવે છે, તથા એક મંડળના સડસઠિયા તેર ભાગ શેષ રહે છે. તેને મંડળ રાશિમાં મેળવી દેવામાં આવે તો તેર મંડળ પુરા થાય છે, આ રીતે તેર મંડળ તથા સડસઠિયા તેર ભાગથી પુરૂ એક અયન થઇ જાય છે, તેને અયન રાશિમાં મેળવવાથી સડસઠ અયન થઈ જાય છે, (नत्थि निरंसंमि रूवजुयं) એ વચનથી અયન રાશિમાં રૂપનો પ્રક્ષેપ થતો નથી કેવળ (कसिणंमि होइ रूव-पक्खेवो) આ વચનથી મંડળના સ્થાનમાં એક રૂપને મેળવવામાં આવે અને તેને બાસઠથી ગુણવામાં આવે તો યુગ્મ (જોડિયા) રૂપથી બાસઠ રાશી થાય છે. તથા એકરૂપ વધે છે, તેને પ્રક્ષિપ્ત કરવામાં આવેલ નથી, તથા બાહ્યમંડળને પણ પહેલેથી જોડવામાં આવે છે,

तत् स्थाने द्रष्टव्यमिति तथा च बाह्यमण्डलमपि आदितोद्रष्टव्यमिति, अतएव आगतं द्वापष्टितमं पर्व सप्तपष्टौ अयनेषु परिपूर्णेषु जातेषु बाह्यमण्डले प्रथमरूपे परिसमाप्ते-परिसमाप्तिं गतमिति। एवं सर्वाण्यपि पर्वाणि भावनीयानि। केवलं विनेयजनानुग्रहाय सर्वेषां सुकरबोधाय च पर्वायनप्रस्तारो लेशतः अक्षरताडितः उपदर्श्यते तत्र प्रथमं पर्व द्वितीये अयने तृतीये मण्डले तृतीयस्य मण्डलस्य चतुर्षु सप्तपष्टिभागेषु एकस्य च सप्तपष्टिभागस्य नवसु एकत्रिंशद्भागेषु गतेषु परिसमाप्तिमुपगतमिति ध्रुवराशिं कृत्वा पर्वायनमण्डलेषु प्रत्येकमेकैकं रूपं प्रक्षेप्तव्यं भागे च तावत् संख्यकाः भागाः, मण्डले च अयनक्षेत्रे परिपूर्णे त्रयोदश मण्डलानि एकस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तपष्टिभागाः, इत्येतावत् प्रमाणमयनक्षेत्रं शोधयित्वा अयनम् अयनराशौ प्रक्षेप्तव्यम्। अनेन क्रमेण वक्ष्यमाणः प्रस्तारः सम्यक्

रहता है, जो प्रक्षिप्त नहीं किया है, इस प्रकार पांचवां अयन होता है उसके स्थान में आ जाता है। तथा बाह्यमंडल को भी आदि से द्रष्टव्य होता है, इस प्रकार बासठवां पर्व आता है, सडसठ अयन पूरा होने पर बाह्यमंडल में प्रथम रूप परिसमाप्त होता है। इस प्रकार सभी पर्व की भावना कर लेवें। केवल शिष्यजन के उपकार के लिये एवं सर्व को सुख से बोध हो इस हेतु से पर्व एवं अयन का विस्तार अक्षर प्रदर्शन पूर्वक दिखलाया जाता है-पहला पर्व दूसरा अयन तीसरा मंडल में तीसरे मंडल का सडसठिया चार भाग तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया नव भाग जाने से समाप्त होता है। इस प्रकार ध्रुवराशि करके पर्व एवं अयन मंडल में प्रत्येक मंडल में एक एक रूप को मिलावे मिला कर भाग करे तो उतनी संख्यावाला भाग मंडल एवं अयनक्षेत्र में पूर्ण होने पर तेरह मंडल तथा एक मंडल का सडसठिया तेरह भाग इतने प्रमाण वाला अयनक्षेत्र को शोधित करके अयन को अयन समूह में मिला देवें। इस प्रकार के क्रम से वक्ष्यमाण प्रस्तार को सम्यक्

આ રીતે બાસઠ પર્વ આવે છે, સડસઠ અયન પૂરા થાય ત્યારે બાહ્યમંડળમાં પ્રથમ રૂપ સમાપ્ત થાય છે, આ પ્રમાણે બધા જ પર્વની ભાવના કરી લેવી. કેવળ શિષ્યજનના ઉપકાર માટે અને બધાને સુખપૂર્વક બોધ થાય એ હેતુથી પર્વ અને અયનનો વિસ્તાર અક્ષરપ્રદર્શન પૂર્વક બતાવવામાં આવે છે, પહેલું પર્વ, બીજું અયન ત્રીજું મંડળ અને ત્રીજા મંડળના સડસઠિયા ચાર ભાગ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા નવ ભાગ પૂરા થાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે ધ્રુવરાશી કરીને પર્વ અને અયન મંડળમાં દરેક મંડળમાં એક એક રૂપને મેળવવું અને એ રીતે તે મેળવીને તેના ભાગ કરવામાં આવે તો એટલી સંખ્યાવાળો ભાગ મંડળ અને અયન ક્ષેત્રમાં પૂરા થાય ત્યારે તેર મંડળ અને એક મંડના સડસઠિયા તેર ભાગ આટલા અયન ક્ષેત્રને શોધિત કરીને અયનને અયન સમૂહમાં મેળવી દેવા, આ રીતના ક્રમથી વક્ષ્યમાણ પ્રકારની સમ્યક્ વિચારણામાં

परिभावनीयः । स च प्रस्तारोऽयं यथा प्रदर्श्यते-प्रथमं पर्व द्वितीये अयने तृतीये मण्डले तृतीयस्य मण्डलस्य चतुर्षु सप्तषष्टिभागेषु $\frac{4}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य नवसु एकत्रिंशद् भागेषु गतेषु समाप्तिमुपगच्छति । द्वितीयं पर्व तृतीये अयने चतुर्थे मण्डले चतुर्थस्य मण्डलस्य अष्टसु सप्तषष्टिभागेषु $\frac{8}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य एकत्रिंशद्भागेषु $\frac{18}{31}$ अष्टादशसु गतेषु परिसमाप्तिमुपगच्छति । तृतीयं पर्व चतुर्थे अयने पञ्चमे मण्डले पञ्चमस्य मण्डलस्य सप्तदशसु सप्तषष्टिभागेषु $\frac{17}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य पञ्चसु एकत्रिंशद्भागेषु गतेषु समाप्तिमुपयाति । पञ्चमं पर्व षष्ठे अयने सप्तमे मण्डले सप्तमस्य च मण्डलस्य एकविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु $\frac{21}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य चतुर्दशसु एकत्रिंशद् भागेषु $\frac{14}{31}$ गतेषु परिसमाप्तिमुपयाति , षष्ठं पर्व सप्तमे अयने अष्टमे मण्डले अष्टमस्य च मण्डलस्य पञ्चविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य त्रयोविंशतौ एकत्रिंशद्भागेषु $\frac{23}{31}$ गतेषु परिसमाप्ति-

प्रकार से विचारणा में लेवें । वह प्रस्तारसमूह इस प्रकार का है-प्रथम पर्व दूसरे अयन के तीसरे मंडल में तथा तीसरे मंडल का सडसठिया चार भाग $\frac{4}{67}$ तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया नव भाग जाने पर समाप्त होता है । दूसरा पर्व तीसरा अयन एवं चौथा मंडल तथा चौथे मंडल का सडसठिया आठ भाग $\frac{8}{67}$ तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया एक भाग में से अठारह भाग जाने से समाप्त होता है । तीसरा पर्व चार अयन तथा पांच मंडल तथा पांचवें मंडल का सडसठिया सत्रह भाग एवं सडसठिया एक भाग का इकतीसिया पांच भाग जाने पर समाप्त होता है । पांचवां पर्व छठा अयन सातवां मंडल तथा सातवें मंडल का सडसठिया इक्कीस भाग तथा सडसठिया इक्कीस भागोंका इकतीसिया चौदह भाग जाने पर समाप्त होता है । छठा पर्व सातवां अयन आठवां मंडल तथा आठवें मंडल का सडसठिया पचीस भाग तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया तेईस $\frac{23}{31}$ भाग जाने

સમજી લેવું. આ પ્રસ્તાર સમૂહ આ રીતે છે,-પહેલું પર્વ બીજા અયનની ત્રીજા મંડળમાં તથા ત્રીજા મંડળના સડસઠિયા ચાર ભાગ $\frac{4}{67}$ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા નવ ભાગ જાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, બીજું પર્વ ત્રીજું અયન અને ચોથું મંડળ તથા ચોથા મંડળના સડસઠિયા આઠ ભાગ $\frac{8}{67}$ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા એક ભાગમાંથી અઢાર ભાગ જાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, ત્રીજું પર્વ ચાર અયન તથા પાંચ મંડળ તથા પાંચમા મંડળના સડસઠિયા સત્તર ભાગ અને સડસઠિયા એક ભાગના એક-ત્રીસા પાંચ ભાગ જાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, પાંચમું પર્વ, છઠું અયન સાતમું મંડળ તથા સાતમા મંડળના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ તથા સડસઠિયા એકવીસ ભાગના એકત્રીસા ચૌદ ભાગ જાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, છઠું પર્વ સાતમું અયન આઠમું મંડળ તથા આઠમા મંડળના સડસઠિયા પચીસ ભાગ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા તેવીસ

मुपयगच्छति। सप्तमं पर्व अष्टमे अयने नवमे मण्डले नवमस्य मण्डलस्य त्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु $\frac{30}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य एकस्मिन्नेकत्रिंशद्भागेषु गतेषु परिसमाप्तिमुपयाति। अष्टमं पर्व नवमे अयने दशमे मण्डले दशमस्य च मण्डलस्य चतुस्त्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु $\frac{34}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य दशसु एकत्रिंशद्भागेषु $\frac{10}{31}$ गतेषु परिसमाप्तिमुपयाति। नवमं पर्व दशमे अयने एकादशे मण्डले एकादशस्य च मण्डलस्य अष्टात्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु $\frac{38}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य एकोनत्रिंशतौ एकत्रिंशद्भागेषु $\frac{29}{31}$ गतेषु परिसमाप्तिं याति। दशमं पर्व एकादशे अयने द्वादशे मण्डले द्वादशस्य च मण्डलस्य द्वाचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु $\frac{42}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य अष्टाविंशतौ एकत्रिंशद्भागेषु गतेषु $\frac{28}{31}$ परिसमाप्तिमुपयाति। एकादशं पर्व द्वादशे अयने त्रयोदशे मण्डले त्रयोदशस्य च मण्डलस्य सप्तचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु $\frac{47}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य षट्सु एकत्रिंशद्भागेषु $\frac{6}{31}$ गतेषु

पर समाप्त होता है। सातवां पर्व आठवां अयन तथा नववां मंडल एवं नववें मंडल का सडसठिया तीस भाग तथा सडसठिया भाग का इकतीसिया एक भाग जाने पर समाप्त होता है। आठवां पर्व नववें अयन के दसवां मंडल तथा दसवें मंडल का सडसठिया चोतीस भाग $\frac{34}{67}$ तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया दस भाग $\frac{10}{31}$ जाने पर समाप्त होता है। नववां पर्व दसवां अयन ग्यारहवां मंडल तथा ग्यारहवें मंडल का सडसठिया अडतीस भाग $\frac{38}{67}$ तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया उन्नीस $\frac{19}{31}$ भाग जाने पर समाप्त होता है। दसवां पर्व ग्यारह अयन बारह मंडल तथा बारहवें मंडल का सडसठिया बयालीस भाग तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया अठाईस भाग $\frac{28}{31}$ जाने पर समाप्त होता है। ग्यारहवां पर्व बारहवां अयन तेरह मंडल तथा तेरहवें मंडल का सडसठिया सैंतालीस भाग $\frac{47}{67}$ एवं सडसठिया एक भाग का इकतीसिया छ भाग $\frac{6}{31}$ जाने पर समाप्त होता है। बारहवां पर्व चौदह अयन

$\frac{29}{31}$ ભાગ જાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, સાતમું પર્વ આઠ અયન તથા નવમું મંડળ અને નવમા મંડળના સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા સડસઠિયા ભાગના એકત્રીસા એક ભાગ જાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, આઠમું પર્વ નવમા અયનમાં દસમું મંડળ તથા દસમા મંડળના સડસઠિયા ચોત્રીસ ભાગ $\frac{34}{67}$ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા દસ ભાગ જાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, નવમું પર્વ દસમું અયન અગ્યારમું મંડળ તથા અગ્યારમા મંડળના સડસઠિયા એક ભાગના અડત્રીસ ભાગ $\frac{38}{67}$ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા ઓગણીસ $\frac{19}{31}$ ભાગ જાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, દસમું પર્વ અગ્યાર અયન બાર મંડળ તથા બારમા મંડળના સડસઠિયા બેંતાલીસ ભાગ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા અઠયાવીસ ભાગ $\frac{28}{31}$ જાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, અગ્યારમું પર્વ બાર અયન તેર મંડળ તથા તેરમા મંડના સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ $\frac{47}{67}$ અને સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા છ ભાગ જાય

परिसमाप्तिं याति । द्वादशं पर्व चतुर्दशे अयने प्रथमे मण्डले प्रथमस्य च मण्डलस्य अष्टात्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु $\frac{38}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य पञ्चदशसु एकत्रिंशद् भागेषु $\frac{15}{31}$ गतेषु परिसमाप्तिमुपयाति । त्रयोदशं पर्व पञ्चदशे अयने द्वितीये मण्डले द्वितीयस्य च मण्डलस्य द्वाचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु $\frac{42}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य चतुर्विंशतौ एकत्रिंशद् भागेषु $\frac{24}{31}$ गतेषु परिसमाप्तिमुपगच्छति । चतुर्दशं पर्व षोडशे अयने तृतीये मण्डले तृतीयस्य च मण्डलस्य सप्तचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु $\frac{47}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य द्वयोरेकत्रिंशद् भागेषु $\frac{2}{31}$ गतेषु परिसमाप्तिमुपगच्छति । पञ्चदशं पर्व सप्तदशे अयने चतुर्थे मण्डले चतुर्थस्य च मण्डलस्य एकपञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु $\frac{51}{67}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य एकादशसु एकत्रिंशद् भागेषु $\frac{11}{31}$ गतेषु परिसमाप्तिमुपयाति । एवं शेषेष्वपि पर्वसु अयनमण्डलप्रस्तारो भावनीयः । ग्रन्थगौरवभयादत्र सर्वेषां प्रस्तारो न लिख्यते ।

अथ किं पर्व कस्मिन् चन्द्रनक्षत्रयोगे परिसमाप्तिमुपयातीति चिन्तायां पूर्वाचार्यैः

प्रथम मंडल तथा पहला मंडल का सडसठिया अडतीस भाग $\frac{38}{67}$ तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया पंद्रह भाग $\frac{15}{31}$ जाने पर समाप्त होता है । तेरहवां पर्व पंद्रहवां अयन दूसरा मंडल तथा दूसरे मंडल का सडसठिया बयालीस भाग $\frac{42}{67}$ एवं सडसठिया एक भाग का इकतीसिया चोवीस भाग $\frac{24}{31}$ जाने पर समाप्त होता है । चौदहवां पर्व सोलह अयन तीसरा मंडल तथा तीसरे मंडल का सडसठिया सेंतालीस भाग $\frac{47}{67}$ तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसया दो भाग $\frac{2}{31}$ जाने पर समाप्त होता है । पंद्रहवां पर्व सत्रहवां अयन चार मंडल तथा चोथा मंडल का सडसठिया एकावन भाग तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया ग्यारह भाग $\frac{11}{31}$ जाने पर समाप्त होता है, इसी प्रकार अवशिष्ट सभी पर्वो में अयन प्रस्तार की भावना कर समझ लेवें । ग्रन्थविस्तार भय से यहां पर सभी पर्वो का प्रस्तार नहीं लिखते हैं ।

त्यारे $\frac{1}{31}$ समाप्त थाय छे. बारमुं पर्व चौदमुं अयन पहेला मंडळना सडसठिया आडत्रीस भाग $\frac{38}{67}$ तथा सडसठिया एक भागना एकत्रीसा पंदर भाग $\frac{15}{31}$ जाय त्यारे समाप्त थाय छे. तेरमुं पर्व पंदरमुं अयन बीजुं मंडळ तथा बीजा मंडळना सडसठिया बेंतालीस भाग $\frac{42}{67}$ अने सडसठिया एक भागना एकत्रीसा चोवीस भाग $\frac{24}{31}$ जाय त्यारे समाप्त थाय छे. चौदमुं पर्व सोळ अयन त्रीजुं मंडळ तथा त्रीजा मंडळना सडसठिया सुडतालीस भाग $\frac{47}{67}$ तथा सडसठिया एक भागना एकत्रीसा बे भाग $\frac{2}{31}$ जाय त्यारे समाप्त थाय छे. पंदरमुं पर्व सत्तरमुं अयन चोथुं मंडळ तथा चोथा मंडळना सडसठिया एकावन भाग तथा सडसठिया एक भागना एकत्रीसा अग्यार भाग $\frac{11}{31}$ जाय, त्यारे समाप्त थाय छे. आज प्रमाणे बाकीना पर्वोमां अयन प्रस्तारनी भावना करी समजी लेवुं. ग्रन्थविस्तार भयथी बधा पर्वोना प्रस्तार अहीं लखता नथी.

करणमुपदर्शितं, सम्प्रति तदप्युपदर्श्यते--'चउवीससयं काऊण पमाणं सत्तसट्ठिमेव फलं। इच्छा पव्वेहिं गुणं काऊणं पज्जया लद्धा ॥१॥ अट्ठारसहिं सएहिं तीसेहिं सेसगम्मि-गुणियम्मि। तेरस विउत्तरेहिं सएहिं अभिइम्मि सुद्धम्मि ॥२॥ सत्तट्ठि विसट्ठीणं सव्वग्गेणं तओ उ जं सेसं। तं रिक्खं नायव्वं जत्थ समत्थं हवइ पव्वं ॥३॥ छाया—एतासां करण-गाथानां क्रमेण अक्षरगमनिका प्रदर्श्यते यथा—त्रैराशिकविधौ चतुर्विंशत्यधिकं शतं प्रमाणं—प्रमाणराशिं कृत्वा सप्तषष्टिरूपं फलं—फलराशिं कुर्यात्। कृत्वा च ईप्सितैः पर्वभिर्गुणं—गुण-कारं विदध्यात् विधाय च आद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण राशिना भागे हृते यल्लब्धं ते पर्याया ज्ञातव्याः, यत् पुनः शेषमवतिष्ठते तत् अष्टादशभिः शतैः त्रिंशदधिकै

अब कौनसा पर्व किस चंद्र नक्षत्र योग में समाप्त होता है, इस विषय की विचारणा में पूर्वाचार्यों ने करण गाथा कही है सो दिखलाते हैं—

चउवीससयं काऊण पमाणं, सत्तट्ठिमेव फलं।
इच्छापव्वेहिं गुणं काऊण पज्जया लद्धा ॥१॥
अट्ठारसहिं सएहिं सेसगम्मि, गुणियम्मि।
तेरस विउत्तरेहिं सएहिं, अभिइम्मि सुद्धम्मि ॥२॥
सत्तट्ठि विसट्ठीणं सव्वग्गेणं तओ उ जं सेसं।
तं रिक्खं नायव्वं जत्थ समत्थं हवइ पव्वं ॥३॥

इन करण गाथाओं का क्रम से अक्षरार्थ दिखलाते हैं—जैसे कि—त्रैराशिक विधि से एकसो चोवीस की प्रमाण राशि कर के सडसठिया भाग की फल राशि करे। कर के इच्छित पर्व का गुणाकार करे गुणाकार कर के पहली राशि जो एकसो चोवीस है, उससे भाग कर उससे जो भाग लब्ध हो इतने पर्याय

હવે કયું પર્વ કયા ચંદ્રનક્ષત્રયોગમાં સમાપ્ત થાય છે આ વિષયની વિચારણામાં પૂર્વાચાર્યોએ કરણગાથા કહેલ છે તે બતાવવામાં આવે છે

चउवीससयं काऊण पमाणं, सत्तट्ठिमेव फलं।
इच्छापव्वेहिं गुणं काऊण पज्जया लद्धा ॥१॥
अट्ठारसहिं सएहिं सेसगम्मि गुणियम्मि।
तेरस विऊत्तरेहिं, सएहिं अभिइम्मि सुद्धम्मि ॥२॥
सत्तट्ठि विसट्ठीणं सव्वग्गेणं तओ उ जं सेसं।
तं रिक्खं नायव्वं जत्थ समत्थं हवइ पव्वं ॥३॥

આ કરણગાથાઓનો અક્ષરાર્થ ક્રમ બતાવવામાં આવે છે, જેમકે ત્રૈરાશિક વિધિથી એકસો ચોવીસની પ્રમાણ રાશિ કરીને સડસઠિયા ભાગની ફલરાશી કરવી એ પ્રમાણે કરીને ઇચ્છિત પર્વને ગુણાકાર કરીને પહેલી રાશી જે એકસો ચોવીસ છે તેનાથી ભાગ કરવો તેનાથી જે ભાગ લબ્ધ થાય એટલા પર્યાય જાણવા અને જે શેષ રહે તેને અઢારસોત્રીસ

१८३० संगुण्यते, संगुणिते च तस्मिन् ततः त्रयोदशभिः शतैः द्वाभ्यां अभिजित् शोधनीयः, अभिजितो भोग्यानां एकविंशतेः सप्तषष्टिभागानां $\frac{२१}{६७}$ द्वाषष्ट्या गुणने एतावतः शोधनकस्य लभ्यमानत्वात्, ततः तस्मिन् शोधने सप्तषष्टिसंख्यायां द्वाषष्ट्यः तासां सर्वाग्रेण यद् भवति, अर्थात् सप्तषष्ट्या द्वाषष्टौ गुणितायां यद् भवति तेन भागे हृते यल्लब्धं तावन्ति नक्षत्राणि शुद्धानि भवन्ति। यत् पुनस्ततोऽपि भागहरणादपि शेषमवतिष्ठते तादृशं नक्षत्रं ज्ञातव्यम्। यत्र विविक्षितं पर्व समाप्तं भवेदिति। एष करणगाथायाः अक्षरार्थोऽस्ति।

अथ भावना प्रोच्यते-यदि चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन सप्तषष्टिः पर्यायाः लभ्यन्ते तदा एकेन पर्वणा किं स्यात् $\frac{६७\times१}{१२४}=\frac{६७}{१२४}$ इति राशित्रयस्थापना कृता, अत्र चतुर्विंशत्यधिकशतरूपोराशिः प्रमाणभूतोऽस्ति सप्तषष्टिरूपः फलं, आन्त्येन राशिना इच्छापदवाच्येन एकरूपेण मध्यराशिः सप्तषष्टिरूपो यदि गुण्यते तदापि जातस्तावानेव सप्तषष्टिरूपः (सर्वे राशय एकेन

जाने। जो शेष बचे उसको अठारहसो तीस १८३० से गुणा करे गुणाकर के तेरहसो दोसे अभिजित् नक्षत्र को शोधित करे, अभिजित् भोग्य सडसठिया इक्कीस भाग $\frac{२१}{६७}$ का साठ से गुणा करने से शोधनक फल इतना ही लभ्यमान होता है, इस प्रकार शोधित कर के सडसठ संख्या को बासठ से गुणा करने से जो फल हो उससे भाग करे जो लब्ध होता है, इतने नक्षत्र शुद्ध होते हैं। उस भाग करने से जो शेष रहता है, वह नक्षत्र समझें, इस प्रकार विवक्षित पर्व समाप्त होता है, यही करणगाथा का अक्षरार्थ कहा है।

अब इसकी भावना कही जाती है,-यदि एकसो चोवीस पर्व से सडसठ पर्याय लभ्य हो जाय, तो एक पर्व से कितना हो $\frac{६७\times१}{१२४}=\frac{६७}{१२४}$ इस प्रकार तीन राशि की स्थापना करे, यहां पर एकसो चोवीस रूप राशि प्रमाणभूत होता है, सरसडिया राशिरूप फल है, अयल राशि जो इच्छा पदवाच्य एकरूप है उससे मध्य राशि सडसठ का जो गुणाकार करे तो उसी प्रकार सरसठ

१८३०थी गुणवा गुणाकार करीने तेरसो बेथी अभिजीत् नक्षत्रने शोधित करवुं अभिजीत भोग्य सडसठिया एकवीस भाग $\frac{२१}{६७}$ने साठथी गुणाकार करवाथी शोधनक फल आटलुंज लाभ्य रहे छे, आ रीते शोधित करीने सडसठ संख्याने बासठथी गुणवाथी जे फळ आवे तेनाथी भाग करवो. जे लब्ध थाय एटला नक्षत्र शुद्ध समजवा. ए भाग करवाथी जे शेष बचे छे, ते नक्षत्र समजवां आ रीते विवक्षित पर्व समाप्त थाय छे. आज करणगाथानो अक्षरार्थ कह्यो छे, हवे तेनी भावना बतावबामां आवे छे-जो एकसो चोवीस पर्वथी सडसठ पर्याय लभ्य थाय $\frac{६७}{१२४}+१=\frac{६७}{१२४}$ आ रीते त्रणराशिनी स्थापना करवी अहींयां एकसो चोवीस रूप राशी प्रमाणभूत गणाय छे. सडसठिया राशिरूप फळ छे. अयनराशि जे इच्छा पदथी वाच्य एकरूप छे. तेनाथी मध्यराशि सडसठनो जो गुणाकार करवामां आवे तो एज प्रमाणे सडसठ रूप रहे छे, कारण के एकथी गुणवामां आवेल

गुणिता एवं तिष्ठन्तीति नियमात्) तस्य गुणनफलस्य सप्तपष्टिरूपस्य आद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकेन शतरूपेण भागहरणं कार्यं, किन्तु सच स्तोकत्वात् भागं न प्रयच्छति, ततो नक्षत्रानयनार्थं त्रिंशदधिकैरष्टादशभिः शतैः सप्तपष्टिभागरूपैः गुणयिष्यामः, इतिगुणकारछेदराश्योरर्द्धेनापवर्त्तनाकार्या—$\frac{67 \times 1830}{124} = \frac{67 \times 915}{62}$ जातो गुणाकारराशिः पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि, भागहारे च द्वापष्टिः। ततः पुनर्गुणनप्रक्रियया सप्तपष्टिः पञ्चदशोत्तरैर्नवशतैर्यदि गुण्यते तदा जातानि $\frac{61305}{62}$ एकपष्टिः सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि भाज्यस्थानि गुणनफलानि हरस्थाने च स एव द्वापष्टिरूपो भागहारराशिः। एतस्मात् अभिजिन्नक्षत्रस्य भोग्यानि द्युत्तराणि त्रयोदशशतानि द्वापष्टिभागानि शुद्ध्यन्ति—$\frac{61305}{62} - \frac{1302}{62} = \frac{60003}{62}$ जातानि शेषाणि त्र्युत्तराणि षष्टिसहस्राणि द्वापष्टिभागानि। अत्र छेदराशि द्वापष्टिरूपः सप्तपष्ट्या गुण्यते ६२ × ६७=४१५४ जातानि एकचत्वारिंच्छतानि चतुः पञ्चाशदधिकानि,

---

रूप होता है, कारण एक से गुणित सभी राशियां उसी रूप रहते हैं, इस नियम से उस सरसठ रूप गुणन फल को प्रथम राशि जो १२४ एकसो चोवीस रूप है, उस से भाग करे, परंतु वह अल्प होने से भाग नहीं चलता, अतः नक्षत्र लाने के लिये अठारहसो तीससे सरसठ को गुणा करे इस प्रकार गुणाकार एवं छेद राशि का अर्द्ध से अपवर्तना करे $\frac{67 \times 1830}{124} = \frac{67 \times 915}{62}$ इस प्रकार गुणाकार राशि नवसो पंद्रह होता है, तथा भाग हार में बासठ रहता है फिर से गुणन प्रक्रिया से सरसठ को नवसो पंद्रह से यदि गुणा करे तो $\frac{61305}{62}$ इकसठ हजार तीनसो पांच भाज्य स्थान गुणन फल तथा हरस्थान में वही बासठ रूप राशि रहता है, इस में से अभिजित् नक्षत्र का भोगरूप बासठिया तेरहसो दो शुद्ध होते हैं,$= \frac{61305}{62} = \frac{1302}{62} = \frac{60003}{62}$ शेष बासठिया साठ हजार एवं तीन रहते हैं। यहां पर छेद राशि जो बासठ रूप है, उसको सरसठ से गुणा करे ६२ × ६७=४१५४ चार हजार एकसो चोपन होता है। उससे भाग

દરેક રાશિ-સંખ્યા એજ પ્રમાણે રહે છે, આ નિયમથી એ સડસઠ રૂપ ગુણન ફળને પહેલાની સંખ્યા જે ૧૨૪ એકસો ચોવીસરૂપ છે. તેનાથી ભાગ કરવામાં આવે. પરંતુ તે અલ્પહોવાથી ભાગ ચાલતો નથી તેથી નક્ષત્ર લાવવા માટે અઢારસોત્રીસથી સડસઠને ગુણવામાં આવે આ રીતે ગુણાકાર અને છેદ રાશિને અર્ધાથી અપવર્તના કરે $67 + \frac{1830}{124}$ $= 67 + \frac{915}{62}$ આ રીતે ગુણાકાર રાશિ નવસો પંદર થાય છે, તથા ભાગ હારમાં બાસઠ રહે છે, ફરીથી ગુણન પ્રક્રિયાથી સડસઠને નવસો પંદરથી જો ગુણવામાં આવે તો $\frac{61305}{62}$ એકસઠ હજાર ત્રણસો પાંચ ભાજ્ય સ્થાનનું ગુણન ફળ તથા હરસ્થાનમાં એજ બાસઠ રૂ સંખ્યા રહે છે. તેમાંથી અભિજીત્ નક્ષત્રના ભોગરૂપ બાસઠિયા તેરસો બે શુદ્ધ રહે છે. $= \frac{61305}{62} = \frac{1302}{62} = \frac{60003}{62}$ બાસઠિયા સાઠ હજાર અને ત્રણ રહે છે. અહીંયાં છેદરાશિ જે બાસઠ રૂપ છે, તેને સડસઠથી ગુણવામાં આવે, ૬૨+૬૭=૪૧૫૪ ચાર હજાર

तै र्भागोह्रियते–$\frac{६०००३}{४१५४}$=१४$\frac{१८४७}{४१५४}$ अत्र लब्धाश्चतुर्दश तेन श्रवणादीनि पुष्यान्तानि चतुर्दश-नक्षत्राणि शुद्धानि संयातानि, शेषाणि तिष्ठन्ति अष्टादशशतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि १८४७ एतानि मुहूर्त्तानयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते–१८४७×३०=५५४१० जातानि पञ्च-पञ्चाशत् सहस्राणि चत्वारिंशतानि दशोत्तराणि, एतेषां पूर्वस्थितेन भागराशिना ४१५४ चतुःपञ्चाशदधिकैनेकचत्वारिंशच्छतरूपेण भागे हृते जाताः–५५४१०÷४१५४=१३+$\frac{१४०८}{४१५४}$ लब्धास्त्रयोदशमुहूर्त्ताः। शेषाणि तिष्ठन्ति अष्टोत्तराणि चतुर्दशशतानि। $\frac{१४०८}{४१५४}$ एतानि पुनः द्वाषष्टिभागानयनार्थं द्वाषष्ट्या गुणयितव्यानीति–$\frac{१४०८×६२}{४१५४}$ हारभाज्यौ द्वाषष्ट्या अप-वर्त्तनेन $\frac{१४०८×१}{६७}$ तदा जाताः गुणाकारस्थानीयराशिरेकरूपः छेदराशिः सप्तषष्टिः। एकेन गुणितः उपरितनो राशिस्तावानेव, ततश्च सप्तषष्ट्या भागे हृते $\frac{१४०८}{६७}$=२१$\frac{१}{६७}$ लब्धा एक-विंशतिः, पश्चादवतिष्ठते एकः सप्तषष्टिभागः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिभागरूपः

करे $\frac{६०००३}{४१५४}$=१४ $\frac{१८४७}{४१५४}$ यहां चौदह लब्ध होता है अतः श्रवण से लेकर पुष्य पर्यन्त के चौदह नक्षत्र शुद्ध हो जाते हैं, तथा अठारहसो सेंतालीस १८४७ शेष रहते हैं उनको मुहूर्त लाने के लिये तीस से गुणा करे १८४७×३०=५५४१० पंचपन हजार चारसो दस होते हैं। उनको पूर्व स्थित भाग राशि ४१५४ इकतालीससो चोपन से भाग करे तो ५५४१०÷४१५४=१३×$\frac{१४०८}{४१५४}$ इस प्रकार तेरह मुहूर्त लब्ध होते हैं तथा $\frac{१४०८}{४१५४}$ एक हजार चारसो आठ शेष रहते हैं, इनको बासठिया भाग करने के लिये बासठ से गुणित करे, $\frac{१४०८}{४१५४}$×६२ हार राशि एवं भाज्य राशि को बासठ से अपवर्तित करनेसे $\frac{१४०८}{६७}$×१ गुणाकार स्थानीय एक रूप तथा छेद राशि सडसठ रूप होता है। एक से गुणित ऊपर की राशि उतना ही रहता है उसको सरसठ से भाग करे तो $\frac{१४०८}{६७}$=२१$\frac{१}{६७}$ इस प्रकार इक्कीस लब्ध होता है, तथा सडसठिया एक भाग तथा बासठिया एक

એકસો ચોપન થાય છે તેનાથી ભાગ કરે $\frac{૬૦૦૦૩}{૪૧૫૪}$=૧૪+$\frac{૧૮૪૭}{૪૧૫૪}$ આ રીતે ચૌદ લબ્ધ થાય છે. તેથી શ્રવણ નક્ષત્રથી લઈને પુષ્ય નક્ષત્ર સુધીના ચૌદ નક્ષત્રો શુદ્ધ થઈ જાય છે. તથા અઢારસો સુડતાલીસ ૧૮૪૭ શેષ રહે છે, તેના મુહૂર્ત લાવવા માટે ત્રીસથી ગુણવામાં આવે તો ૧૮૪૭×૩૦=૫૫૪૧૦ પંચાવન હજાર ચારસો દસ થાય છે તેને પહેલાની ભાગરાશિ ૪૧૫૪ એકતાલીસસો ચોપનથી ભાગવામાં આવે તો ૫૫૪૧૦÷૪૧૫૪=૧૩ $\frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪}$ આ રીતે તેર મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે, તથા $\frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪}$ એક હજાર ચારસો આઠ શેષ રહે છે, તેને બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણવામાં આવે, $\frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪}$×૬૨ હાર રાશી અને ભાજ્ય રાશિને બાસઠથી અપવર્તિત કરવાથી $\frac{૧૪૦૮}{૬૭}$×૧ ગુણાકાર સંખ્યા એક રૂપ તથા છેદરાશી સડસઠ રૂપ થાય છે, એકથી ગુણેલ ઉપરની રાશી એટલીને એટલી જ રહે છે, તેને સડસઠથી ભાગવામાં આવે $\frac{૧૪૦૮}{૬૭}$=૨૧$\frac{૧}{૬૭}$ આ રીતે એક-વીસ લબ્ધ થાય છે, તથા સડસઠિયા એક ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા

इति। अत्र आगतं प्रथमपर्व आश्लेषायाः त्रयोदशमुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकविंशति द्वाषष्टिभागान् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकं सप्तषष्टिभागं भुक्त्वा समाप्तमिति। तथा यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन सप्तषष्टिपर्याया लभ्यन्ते। तदा द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं लभामहे! इति त्रैराशिकगणितेन राशित्रयस्थापना क्रियते यथा–$\frac{67\times2}{124}=\frac{134}{124}$ अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशि गुणितो वर्त्तते, अतो जातम् अंशस्थाने चतुस्त्रिंशदधिकं शतं, हरस्थाने च तदेव चतुर्विंशत्यधिकं शतमिति। अत एव हरस्थानीयेनाद्यराशिना चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण भागो ह्रियते–$\frac{134}{124}=1\frac{10}{124}=\frac{1+5}{62}$ लब्धः एको नक्षत्रपर्यायः स्थिताः शेषा दश। तत एतावान् नक्षत्रानयनार्थं त्रिंशदधिकैरष्टादशभिः शतैः सप्तषष्टिभागैः गुणयिष्याम इति, गुणकारच्छेदराश्योरर्द्धेनापवर्त्तना कार्या यथा–$\frac{10}{124}\times\frac{1830}{67}=\frac{10}{62}\times\frac{915}{67}$ जातो गुणाकारराशिर्नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि। छेदराशिर्द्वाषष्टिरिति। ततश्च पञ्चदशोत्तराणि

भाग का सरसठिया भाग शेष रहता है। अब प्रथम पर्व आता है, वह आश्लेषा नक्षत्र का तेरह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक भाग तथा बासठिया एक भाग का सरसठिया एक भाग भुक्त कर के समाप्त होता है। तथा यदि एकसो चोवीस पर्व से सरसठ पर्याय लभ्य होवे तो दो पर्व से कितना लब्ध हो? इस विचारणा में त्रैराशिक गणित के लिये तीन राशि की स्थापना करे जैसे कि–$\frac{67\times2}{124}=\frac{134}{124}$ यहां पर अयन राशि से मध्य राशिका गुणा करे तो अंश स्थान में एकसो चोतीस तथा हर स्थान में वही एकसो चोवीस रहता है, अतएव हरस्थानीय आद्यराशि से एकसो चोवीस रूप से भाग करे $\frac{134}{124}=1\frac{10}{124}=\frac{1+5}{62}$ इस प्रकार एक नक्षत्र लब्ध होता है तथा दस शेष रहता है, तदनन्तर यह नक्षत्र लाने के लिये सडसठिया अठारहसो तीस से गुणा करे तथा गुणाकार एवं छेद राशि का अर्ध से अपवर्तना करे जैसे कि $\frac{10}{124}\times\frac{1830}{67}=\frac{10}{62}\times\frac{915}{67}$ इस प्रकार गुणाकार राशि नवसो पंद्रह होता है तथा छेदराशि बासठ तदनन्तर

ભાગ શેષ રહે છે, હવે પહેલું પર્વ આવે છે, તે અશ્લેષા નક્ષત્રના તેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એક ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ ભોગવીને સમાપ્ત થાય છે, તથા એકસો ચોવીસ પર્વથી સડસઠ પર્યાય લબ્ધ થાય તો બે પર્વથી કેટલા પર્વ લબ્ધ થાય? આ પ્રકારની વિચારણામાં ત્રૈરાશિક ગણિત માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી, જેમ કે–$\frac{67\times2}{124}=\frac{134}{124}$ અહીંયા અયન રાશીથી મધ્યરાશીનો ગુણાકાર કરવો, તો અંશસ્થાનમાં એકસો ચોત્રીસ તથા હરસ્થાનમાં એજ એકસો ચોવીસ રહે છે, તેથી જ હરસ્થાનની પહેલી રાશિથી એકસો ચોવીસનો ભાગ કરે $\frac{134}{124}=1\frac{10}{124}$ $=1+5$ આ રીતે એક નક્ષત્ર લબ્ધ થાય છે, અને દસ શેષ રહે છે, તે પછી નક્ષત્ર લાવવા માટે સડસઠિયા અઢારસો ત્રીસથી ગુણવા તથા ગુણાકાર અને છેદરાશિના અર્ધાથી અપવર્તના કરવી જેમ કે–$\frac{10}{124}\times\frac{1830}{67}=\frac{10}{67}\times\frac{915}{67}$ આ રીતે ગુણાકાર રાશિ નવસો પંદર થાય

नवशतानि दशभिर्गुण्यन्ते तदा जातानि अंशस्थाने-$\frac{१०\times९१५}{६२\times६७}=\frac{९१५०}{६२\times६७}$ एकनवतिः शतानि पञ्च-दशाधिकानि, एतेभ्योऽभिजिन्नक्षत्रस्य भोग्यानि द्युत्तराणि त्रयोदशशतानि द्वापष्टि सप्त-षष्टिभागानि शुद्धानि क्रियन्ते यथा-$\frac{९१५०}{६२\times६७}-\frac{१३०२}{६२\times६७}=\frac{७८४८}{६२\times६७}$ जातानि उपरितने अष्टसप्ततिः शतानि अष्टाचत्वारिंशदधिकानि। अथ छेदस्थानीययोः द्वापष्टि सप्तपष्टिरूपयोरङ्कयोः परस्पर गुणेनेन जातं गुणनफलं-६२ × ६७=४१५४ अतच्छेदस्थाने जातानि चतुः पञ्चाशद-धिकानि एकचत्वारिंशच्छतानि ४१५४ अथ भाज्यहारयोः स्थितिः $\frac{७८४८}{४१५४}=१\frac{३६९४}{४१५४}$ भाग-हरणेन लब्धमेकं श्रवणनक्षत्रं। शेषाणि तिष्ठन्ति चतुर्नवत्यधिकानि षट्त्रिंशच्छतानि। एतान्यपि मुहूर्त्तानयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते-$\frac{३६९४}{४१५४}\times३०=\frac{११०८२०}{४१५४}$ जातमुपरितनस्थाने एकं लक्षं दशसहस्राणि अष्टौ शतानि विंशत्युत्तराणि। ततश्च छेदराशिना चतुःपञ्चाशदधिकैक चत्वारिंशच्छतरूपेण भागो ह्रियते-$\frac{११०८२०}{४१५४}=२६\frac{२८१६}{४१५४}$ लब्धाः षड्त्रिंशति मुहूर्त्ताः, शेषाणि

नवसो पंद्रह को दससे गुणा करे तब अंशस्थान में=$\frac{१०}{६२}\times\frac{९१५}{६७}=\frac{९१५०}{६२,६७}$ इस प्रकार नव हजार एकसो पचास होते हैं इस से अभिजित् नक्षत्र का भोग रूप तेरह सो दो तथा सरसठिया बासठ भाग शुद्ध होते हैं। जैसे कि $\frac{९१५०}{६२\times६७}-\frac{१३०२}{६२,६७}=\frac{७८४८}{६२६७}$ इस प्रकार ऊपर में सात हजार आठ सो अडतालीस होते हैं, तदनन्तर छेद-राशिस्थान में बासठ एवं सडसठ रूप अंकों को परस्पर में गुणाकरे ६२ × ६७ =४१५४ इस प्रकार छेदस्थान में चार हजार एकसो चोपन होते हैं ४१५४। अब भाज्यहार राशि की स्थिति का $\frac{७८४८}{४१५४}=१\frac{३६९४}{४१५४}$ इसप्रकार भाग करने से एक श्रवण नक्षत्र लब्ध होता है तथा तीन हजार छहसो चोराणवे शेष बचता है। इनको भी मुहूर्त लाने के लिये तीस से गुणा करे $\frac{३६९४}{४१५४}+३०=\frac{११०८२०}{४१५४}$ इसप्रकार उपर के स्थान में एक लाख दस हजार आठसो बीस होता है। इसको छेद राशि जो चार हजार एकसो चोपन है उससे भाग करे-$\frac{११०८२०}{४१५४}=२६\frac{२८१६}{४१५४}$ इस-

---

છે તથા છેદ રાશિ બાસઠ થાય છે તે પછી નવસો પંદરને દસથી ગુણવામાં આવે તો અંશ સ્થાનમાં $\frac{૧૦}{૬૨}+\frac{૯૧૫}{૬૭}=\frac{૯૧૫૦}{૬૨+૬૭}$ આ રીતે નવ હજાર એકસો પચાસ થાય છે આથી અભિજીત નક્ષત્રના ભોગરૂપ તેરસો બે તથા સડસઠિયા બાસઠ ભાગ શુદ્ધ થાય છે, જેમકે $\frac{૯૧૫૦}{૬૨+૬૭}-\frac{૧૩૦૨}{૬૨+૬૭}=\frac{૭૮૪૮}{૬૨+૬૭}$ આ રીતે ઉપર સાત હજાર આઠસો અડતાલીસ થાય છે. તે પછી છેદરાશીના સ્થાનમાં બાસઠ અને સડસઠ રૂપ અંકોને પરસ્પર ગુણવા ૬૨+૬૭ =૪૧૫૪ આ રીતે છેદ સ્થાનમાં ચાર હજાર એકસો ચોપન થાય છે. હવે ભાજ્યહાર રાશિની સ્થિતિ $\frac{૭૮૪૮}{૪૧૫૪}=૧\frac{૩૬૯૪}{૪૧૫૪}$ આ રીતે ભાગ કરવાથી એક શ્રવણ નક્ષત્ર લબ્ધ થાય છે. તથા ત્રણ હજાર છસો ચોરાણુ શેષ રહે છે. આના મુહૂર્ત બનાવવા માટે ત્રીસથી ગુણવામાં આવે $\frac{૩૬૯૪}{૪૧૫૪}+૩૦=\frac{૧૧૦૮૨૦}{૪૧૫૪}૨૬\frac{૨૮૧૬}{૪૧૫૪}$ આ રીતે ઉપર એક લાખ દસ હજાર આઠસો વીસ થાય છે તેને છેદરાશી ચાર હજાર એકસો ચોપન છે, તેનાથી ભાગ કરવા. $\frac{૧૧૦૮૨૦}{૪૧૫૪}=૨૬\frac{૨૮૧૬}{૪૧૫૪}$ આ રીતે છત્રીસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા બે હજાર

तिष्ठन्ति षोडशोत्तराणि अष्टाविंशतिः शतानि, एतानि द्वाषष्टिभागानयनार्थं द्वाषष्ट्या गुणयितव्यानि—$\frac{2816 \times 62}{4154} = \frac{2816 \times 62}{67 \times 62} = \frac{2816 \times 1}{67 \times 1}$ अत्र गुणाकारच्छेदराश्यो र्द्वाषष्ट्याऽपवर्त्तना कृता वर्त्तते, तेन गुणकारराशिरेककरूपस्तिष्ठति छेदराशिश्च सप्तषष्टिः, तत्रैकेनोपरितनो राशिरधस्तनश्च राशिर्गुणितो तावेव । अतो भागहरणार्थं न्यासः—$\frac{2816}{67} = 42 + \frac{2}{67}$ लब्धा, द्वाचत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वौ सप्तषष्टिभागौ, अत आगतं द्वितीयं पर्व धनिष्ठा नक्षत्रस्य षड्विंशतिं मुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाचत्वारिंशतं द्वाषष्टि-भागान्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वौ सप्तषष्टिभागौ भुक्त्वा समाप्तिमुपगच्छति । एवं शेषेष्वपि पर्वसु सर्वाणि नक्षत्राणि भावनीयानि । तत्र पर्वसंख्याज्ञाने नक्षत्रज्ञानं प्रचलति टीकास्थानां करणगाथानां व्याख्याने, तत्रैव तत् संग्राहिकाश्चेमाः पूर्वाचार्यप्रदर्शिताः पञ्च—

प्रकार छाइस मुहूर्त लब्ध होता है, तथा दो हजार आठसो सोलह शेष रहते हैं, इसको बासठिया भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे—$\frac{2816}{4154} \times 62 = \frac{2816 \times 62}{67 \times 62} = \frac{2816 \times 1}{67 \times 1}$ यहां पर गुणाकार एवं छेदराशि को बासठ से अपवर्तना किया है, अतः गुणाकार राशि एकरूप होती है, तथा छेदराशि सडसठ होती है, उसको ऊपर की राशी को एवं नीचे की राशिको एक से गुणा करे तो उसी प्रकार रहता है। अतः भाग करने के लिये न्यास करे—$\frac{2816}{67} = 42 \times \frac{2}{67}$ बासठिया बयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सरसठिया दो भाग होते हैं, अब दूसरा पर्व आता है, वह धनिष्ठा नक्षत्र का छाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सरसठिया दो भाग भुक्त होकर समाप्त होता है। इसीप्रकार शेष पर्वों के संबंध में सभी नक्षत्रों की भावना भावित करलेवें।

पर्व संख्या जानने के लिये नक्षत्र ज्ञान जरूरी है टीका में कही हुई: करणगाथाओं की व्याख्या में वहां पर ही संग्राहिका इन पांच गाथाओं को पूर्वाचार्यों ने प्रदर्शित की है—जो इसप्रकार है—(सप्पधणिट्ठा अज्जम) इत्यादि

આઠસોસોળ શેષ બચે છે, તેના બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણવા $\frac{2816}{4154} \cdot 62 = \frac{2816}{67} + \frac{62}{62} = \frac{2816}{67} + \frac{1}{1}$ અહીં ગુણાકાર અને છેદરાશિને બાસઠથી અપર્તના કરેલ છે, તેથી ગુણાકાર રાશિ એક રૂપ થાય છે, તથા છેદરાશી સડસઠ થાય છે. તેને ઉપરની રાશિ તથા નીચેની રાશિ એકથી ગુણાકાર કરવો તો એજ પ્રમાણેની સંખ્યા રહે છે. તેથી ભાગ કરવા માટે ન્યાસ કરવા $\frac{2816}{67} = 42 + \frac{2}{67}$ બાસઠિયા બેંતાલીસ ભાગના સડસઠિયા બે ભાગ થાય છે. હવે બીજું પર્વ આવે છે. તે ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના છવ્વીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયા બે ભાગ ભોગવીને સમાપ્ત થાય છે, આજ રીતે બાકીના બધા પર્વોના સંબંધમાં બધા નક્ષત્રોની ભાવના સમજી લેવી.

પર્વ સંખ્યા જાણવા માટે નક્ષત્રના જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે. ટીકામાં કહેલ કરણ ગાથાઓની વ્યાખ્યામાં ત્યાંજ તે બતાવનારી સંગ્રાહિકા આ પાંચ ગાથાઓ પૂર્વાચાર્યોએ

गाथाः- सप्पधणिट्ठा अज्जम अभिवुड्ढी चित्तआस इंदग्गी ।
रोहिणी जिट्ठा मिगसिर विस्साऽदिति सवणपि उ देवा ॥१॥
अज अज्जम अभिवुड्ढी चित्ता आसो तहा विसाहाओ ।
रोहिणि मूलो अद्दा वीसं पुस्सो धणिट्ठा य ॥२॥
भग अज अज्जम पूसो साई अग्गीय मित्त देवा य ।
रोहिणि पुव्वासाढा पुणव्वसु वीसदेवा य ॥३॥
अहिवसु भगभिव्वुड्ढी हत्थस्स विसाह कत्तिया जेट्ठा ।
सोमा उ सवणो पिउ वरुण भगाभिवुड्ढी य ॥४॥
चित्ता स विसाहग्गी मूलो अद्दाय विस्स पुस्सोय ।
एए जुगपुव्वड्ढे विसट्ठि पव्वेसु णक्खत्ता ॥५॥

छाय- सर्पोऽर्यमाऽभिवृद्धिश्चित्रा अश्व इन्द्राग्नी ।
रोहिणी ज्येष्ठा मृगशिरा विश्वोऽदितिः श्रवणा पितृ देवाः ॥१॥
अजोऽर्यमा अभिवृद्धिश्चित्रा अश्वस्तथा विशाखा ।
रोहिणी मूल मार्द्रा विशाखा पुष्यो धनिष्ठा च ॥२॥
भगः अजः अर्यमा पुष्यं स्वाती अग्नयश्च मित्रदेवाश्च ।
रोहिणी पूर्वाषाढा पुनर्वसू विश्वदेवाश्च ॥३॥
अहिः वसुः भगः अभिवृद्धिः हस्त विशाखाकृत्तिका ज्येष्ठा ।
सोमः श्रवणः पितृ वरुणः भगः अभिवृद्धिश्च ॥४॥
चित्रा विशाखा अग्निः मूलं आर्द्रा च विश्वः पुष्यं च ।
एतानि युगपूर्वार्द्धे द्विषष्टि पर्वसु नक्षत्राणि ॥५॥

एतासाम् अक्षरगमनिका व्याख्या यथा—एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे चतुर्विंशति अधिकानि शतसंख्यकानि पर्वाणि भवन्तीत्युक्तं प्राक् । तेषां पर्वाणाम् अर्द्धमितानि पर्वाणि द्वाषष्टि ६२ संख्यकानि युगस्य पूर्वार्द्धे भवन्ति। अवशिष्टानि चापरार्द्धे भवन्ति। तत्र युगपूर्वार्द्धे कानि कानि च पर्वाणि कस्मिन् कस्मिन्नक्षत्रे परिसमाप्ति मुपगच्छेयुरिति ज्ञानार्थं

इन गाथाओं का अर्थ इसप्रकार है—पांच वर्षात्मक एक युगमें एकसो चोवीस पर्व संख्या होती है यह पहले कहा है। उन पर्वों के अर्द्ध प्रमाण पर्व ६२ बासठ युग के पूर्वार्द्ध में होता है,। शेष उत्तरार्द्ध में होते हैं। उन पर्वों में युग

પ્રદર્શિત કરી છે. જે આ પ્રમાણે છે. (સપ્પ ધણિટ્ઠા અજ્જમ) ઈત્યાદિ આ ગાથાઓનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં એકસો ચોવીસ પર્વ સંખ્યા થાય છે આ પહેલાં કહ્યું જ છે, એ પર્વોના અર્ધા પ્રમાણના પર્વ ૬૨ બાસઠ યુગના પૂર્વાર્ધમાં થાય છે, બાકીના બાસઠ ઉત્તરાર્ધમાં થાય છે. એ પર્વોમાં યુગના પૂર્વાર્દ્ધમાં કયા કયા પર્વ કયા કયા નક્ષત્રોમાં સમાપ્ત થાય છે, એ જાણવા માટે પાંચ કરણ ગાથા કહી છે.

पञ्चकरणगाथा उपदिशन्ति यथा-प्रथमस्य पर्वणः समाप्तौ सर्पः-सर्पदेवोपलक्षितं नक्षत्र-आश्लेषानक्षत्रं भवेत्-आश्लेषानक्षत्रे प्रथमं पर्व परिसमाप्तिमुपगच्छतीत्यर्थः। एवं सर्वत्र वोद्धव्यम् १। द्वितीयस्य पर्वणः समाप्तौ धनिष्ठानक्षत्रं स्यात् २। तृतीयस्य पर्वणः परिसमाप्तौ अर्यमा-अर्यमा देवतोपलक्षिता उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रं भवेत् ३। चतुर्थस्य पर्वणः परिसमाप्तौ अभिवृद्धिः-अभिवृद्धिदेवतोपलक्षितमुत्तराभाद्रपदा नक्षत्रं भवेदित्यवसेयम् ४। पञ्चमस्य चित्रा ५। षष्ठस्य परिसमाप्तौ अश्वः-अश्वदेवतोपलक्षितं अश्विनीनक्षत्रं भवति ६। सप्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले इन्द्राग्निः-इन्द्राग्निदेवतोपलक्षितं-द्वयधिपं विशाखानक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ७। अष्टमस्य रोहिणी ८। नवमस्य ज्येष्ठा ९। दशमस्य मृगशिरानक्षत्रम् १०। एकादशस्य विश्वः-विश्वदेवोपलक्षितं-सूर्यदेवतम् उत्तराषाढानक्षत्रम् ११। द्वादशस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अदितिः-

---

के पूर्वार्द्ध में कौन कौन पर्व किन किन नक्षत्रों में समाप्त होते हैं, यह जानने के लिये पांच करणगाथा कही है, जैसे की-पहला पर्व समाप्ति में सर्प जिन का देव है, वह आश्लेषा नक्षत्र होता है, आश्लेषानक्षत्र में पहला पर्व समाप्त होता है १। इसप्रकार सभी पर्वो के विषय में जानलेवें, दूसरा पर्व की समाप्ति में धनिष्ठा नक्षत्र होता है २। तीसरा पर्वसमाप्ति में अर्यमा देव वाला उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र होता है ३। चौथा पर्व की समाप्तिकाल में अभिवृद्धि देवता वाला उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र होता है ४। पांचवें पर्व की समाप्ति में चित्रा नक्षत्र होता है ५। छट्ठा पर्व की समाप्ति में अश्वदेवता वाला अश्विनी नक्षत्र होता है ६। सातवां पर्वकी समाप्ति में इन्द्र एवं अग्निदेवता वाला दो अधिपतिवाला विशाखा नक्षत्र होता है ७। आठवें पर्वकी समाप्ति में रोहिणी नक्षत्र होता है ८। नववें पर्व की समाप्ति में ज्येष्ठा नक्षत्र होता है ९। दसवें पर्व की समाप्ति में मृगशिरा नक्षत्र होता है १०। ग्यारहवें पर्व की समाप्ति

જેમકે-પહેલા પર્વની સમાપ્તિમાં સર્પ જેના દેવ છે તે અશ્લેષા નક્ષત્ર હોય છે, અશ્લેષા નક્ષત્રમાં પહેલું પર્વ સમાપ્ત થાય છે. ।૧। આ પ્રમાણે બધાજ પર્વોના સંબંધમાં સમજી લેવું. બીજા પર્વની સમાપ્તિમાં ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોય છે. (૨) ત્રીજા પર્વની સમાપ્તિમાં અર્યમા દેવવાળું ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૩) ચોથા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અભિવૃદ્ધિ દેવવાળું ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૪) પાંચમા પર્વની સમાપ્તિમાં અશ્વ-દેવતાવાળું ચિત્રા નક્ષત્ર હોય છે. (૫) છઠ્ઠા પર્વની સમાપ્તિમાં અશ્વદેવતાવાળું અશ્વિની નક્ષત્ર હોય છે. (૬) સાતમા પર્વની સમાપ્તમાં ઈન્દ્ર અને અગ્નિ બે દેવવાળું વિશાખા નક્ષત્ર હોય છે. (૭) આઠમા પર્વની સમાપ્તિમાં રોહિણી નક્ષત્ર હોય છે. (૮) નવમા પર્વની સમાપ્તિમાં જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય છે. (૯) દસમા પર્વની સમાપ્તિમાં મૃગશિરા નક્ષત્ર હોય છે. (૧૦) અગ્યારમાં પર્વની સમાપ્તિમાં વિશ્વદેવ નામના સૂર્ય દેવતાવાળું ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે

अदिति देवतोपलक्षितः पुनर्वसुः १२ । त्रयोदशस्य श्रवणः १३ । चतुर्दशस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले पितृ-पितृ देवतोपलक्षितं मघानक्षत्रं भवति १४ । पञ्चदशस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे अजः-अजदेवतोपलक्षितं पूर्वाभाद्रपदानक्षत्रमवसेयम् १५ । षोडशस्य अर्यमा-अर्यमादेवतोपलक्षितम् उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं भवति १६ । सप्तदशस्य पर्वणः परिसमाप्ति समये अभिवृद्धिः-अभिवृद्धिदेवतोपलक्षिग् उत्तराभाद्रपदानक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् १७ । अष्टादशस्य चित्रानक्षत्रम् १८ । एकोनविंशतितमस्य पर्वणः समाप्तिकाले अश्वः-अश्वदेवतोपलक्षितम् अश्विनीनक्षत्रं तिष्ठतीतिज्ञेयम् १९ । विंशतितमस्य विशाखा २० । एकविंशतितमस्य रोहिणी २१ । द्वाविंशतितमस्य मूलनक्षत्रम् २२ । त्रयोविंशतितमस्य आर्द्रा २३ । चतुर्विंशतितमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले विष्वक्-विष्वक् देवतोलक्षितम् उत्तरापाढानक्षत्रं

में विश्वदेव नाम वाला सूर्यदेवता विशिष्ट उत्तराषाढा नक्षत्र होता है ११ । बारहवें पर्व की परिसमाप्ति में अदितिदेवता वाला पुनर्वसु नक्षत्र होता है १२ । तेरहवें पर्व की समाप्तिकाल में श्रवण नक्षत्र होता है १३ । चौदहवें पर्व को समाप्ति में पितृदेव वाला मघा नक्षत्र होता है १४ । पंद्रहवें पर्व की परिसमाप्तिकाल में अज देवता वाला पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्र होता है १५ । सोलहवें पर्व की समाप्ति काल में अर्यमा देवतावाला उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र होता है, १६ । सत्रहवें पर्व की समाप्ति काल में अभिवृद्धि देवतावाला उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र होता है १७। अठारहवें पर्व की समाप्ति काल में चित्रा नक्षत्र होता है १८। उन्नीसवें पर्व की समाप्ति काल में अश्व देवतावाला अश्विनी नक्षत्र होता है १९। वीसवें पर्व की समाप्ति काल में विशाखा नक्षत्र होता है २०। इक्कीसवें पर्व की समाप्ति काल में रोहिणी नक्षत्र होता है २१। बावीसवें पर्व की समाप्ति काल में मूल नक्षत्र होता है ।२२। तेइसवें पर्व की समाप्ति काल में आर्द्रा नक्षत्र होता है २३। चोवीसवें पर्व की समाप्ति काल में विष्वक् देवतावाला

(११) બારમા પર્વની સમાપ્તિમાં અદિતિ દેવતાવાળું પુનર્વસુ નક્ષત્ર હોય છે. (૧૨) તેરમાં પર્વની સમાપ્તિમાં શ્રવણ નક્ષત્ર હોય છે. (૧૩) ચૌદમા પર્વની સમાપ્તિમાં પિતૃદેવવાળું મઘા નક્ષત્ર હોય છે. (૧૪) પંદરમા પર્વની સમાપ્તિમાં અજ દેવતાવાળું પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે, (૧૫) સોળમા પર્વની સમાપ્તિમાં અર્યમા દેવતાવાળું ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૧૬) સત્તરમા પર્વની સમાપ્તિમાં અભિવૃદ્ધિ દેવતાવાળું ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૧૭) અઢારમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ચિત્રાનક્ષત્ર હોય છે. (૧૮) ઓગણીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં અશ્વદેવતાવાળું અશ્વિની નક્ષત્ર હોય છે. (૧૯) વીસમા પર્વની સમાપ્તિકાળમાં વિશાખા નક્ષત્ર હોય છે. (૨૦) એકવીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં રોહિણી નક્ષત્ર હોય છે. (૨૧) બાવીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં મૂળ નક્ષત્ર હોય છે. (૧૨) તેવીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં આર્દ્રા નક્ષત્ર હોય છે. (૨૩) ચોવીસમા પર્વની

भवति २४। पञ्चविंशतितमस्य पुष्यः २५। षड्विंशतितमस्य धनिष्ठा २६। सप्तविंशतितमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये भगः-भगदेवतोपलक्षितं सूर्यदेवताकं पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् २७। अष्टाविंशतितमस्य अजः-अजदेवतोपलक्षितं पूर्वाभाद्रपदानक्षत्रं भवति २८। एकोनत्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये अर्यमा-अर्यमादेवतोलक्षितं सूर्यदेवताकं उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् २९। त्रिंशत्तमस्य पुष्यः-पूषादेवतोपलक्षितं सूर्यदेवतं रेवतीनक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् ३०। एकत्रिंशत्तमस्य स्वातीनक्षत्रम् ३१। द्वात्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अग्निः-अग्निदेवतोपलक्षितं कृत्तिकानक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ३२। त्रयस्त्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले मित्रदेवः मित्रनादेवो यस्य नक्षत्रस्य तत् मित्रदेवं-सूर्यदेवतं-अनुराधानक्षत्रं ज्ञेयम् ३३। चतुस्त्रिंशत्तमस्य रोहिणी ३४। पञ्चत्रिंशत्तमस्य पूर्वाषाढा ३५। षट्त्रिंशत्तमस्य पुन-

उत्तरषाढा नक्षत्र होता है।२४। पचीसवें पर्व की समाप्ति काल में पुष्य नक्षत्र होता है २५। छवीसवें पर्व की समाप्ति काल में धनिष्ठा नक्षत्र होता है २६। सतावीसवें पर्व की समाप्ति में भग नाम के सूर्य देव देवतावाला पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र होता है २७। अठावीसवें पर्व की समाप्ति काल में अजदेवता वाला पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्र होता है २८। उन्तीसवें पर्व की समाप्ति काल में अर्यमा देववाला सूर्य देव विशिष्ट उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र होता है २९। तीसवें पर्व की समाप्ति काल में पूषा नामवाला सूर्य देवता विशिष्ट रेवती नक्षत्र होता है ३०। इकतीसवें पर्व की समाप्ति काल में स्वाती नक्षत्र होता है ३१। बत्तीसवें पर्व की समाप्ति काल में अग्नि देवतावाला कृत्तिका नक्षत्र होता है ३२। तेतीसवें पर्व की समाप्ति काल में मित्र नाम का सूर्य देवतावाला अनुराधा नक्षत्र होता है ३३। चोतीसवें पर्व की समाप्ति काल में रोहिणी नक्षत्र होता है ३४।

સમાપ્તિ કાળમાં વિશ્વકૃદેવ દેવતાવાળું ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે. (૨૪) પચીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં પુષ્ય નક્ષત્ર હોય છે. (૨૫) છવ્વીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોય છે. (૨૬) સત્યાવીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ભગદેવતા નામના સૂર્યદેવવાળું પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૨૭) અઠયાવીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અજ દેવતાવાળું પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૨૮) ઓગણત્રીસમાં પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અર્યમા નામના સૂર્યદેવવાળું ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૨૯) ત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમા પૂષા નામના સૂર્ય દેવતાવાળું રેવતી નક્ષત્ર હોય છે. (૩૦) એકત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં સ્વાતી નક્ષત્ર હોય છે. (૩૧) બત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અગ્નિદેવતાવાળું કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય છે, (૩૨) તેત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં મિત્ર નામના સૂર્યદેવતાવાળું અનુરાધા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૩) ચોત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિકાળમાં રોહિણી નક્ષત્ર હોય છે. (૩૪) પાંત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળનાં પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર હોય

र्वसुः ३६ । सप्तत्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले विष्वक्देवः-विष्वक्देवतोपलक्षितं-विश्वेदेवदैवतं-उत्तराषाढानक्षत्रं भवतीत्यर्थः ३७ । अष्टात्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये अहिः-अहिदेवतोपलक्षितं-सर्पदैवतं-आश्लेषानक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् ३८। एकोनचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले वसुः-वसुदेवतोपलक्षितं धनिष्ठानक्षत्रं ज्ञेयम् ३९। चत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले भगः-भगदेवतोपलक्षितं सूर्यदेवताकं पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रं भवतीतिज्ञेयम् ४० । एकचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे अभिवृद्धिः-अभिवृद्धिदेवतोपलक्षितम् उत्तराभाद्रपदानक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् ४१ । द्वाचत्वारिंशत्तमस्यहस्तः ४२ । त्रिचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अश्वः-अश्वदेवतोपलक्षितमश्विनी नक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ४३ । चतुश्चत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले विशाखानक्षत्रं भवति ४४ । पञ्च-

---

पैंतीसवें पर्व की समाप्ति काल में पूर्वषाढा नक्षत्र होता है ३५। छत्तीसवें पर्व की समाप्ति में पुनर्वसु नक्षत्र होता है ३६। सडतीसवें पर्व की समाप्ति में विष्वक् विश्वदेव देवतावाला उत्तरषाढा नक्षत्र होता है ३७। अडतीसवें पर्व की समाप्ति समय में अहि देवता माने सर्प देवतावाला अश्लेषा नक्षत्र होता है ३८। उन्चालीसवें पर्व की समाप्ति काल में वसुदेवतावाला धनिष्ठा नक्षत्र होता है ३९। चालीसवें पर्व की समाप्ति काल में भगदेवता नाम का सूर्य देवतावाला पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र होता है ४०। इकतालीसवें पर्व की समाप्ति काल में अभिवृद्धि देवतावाला उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र होता है ४१। बयालीसवें पर्व की समाप्ति काल में हस्त नक्षत्र होता है। ४२। तयालीसवें पर्व की समाप्ति काल में अश्व देवतावाला अश्विनी नक्षत्र होता है ४३। चुवालीसवें पर्व की समाप्ति में विशाखा नक्षत्र होता है ४४। पैंतालीसवें पर्व की समाप्ति में कृत्तिका नक्षत्र होता है ४५। छियालीसवें पर्व की समाप्ति काल में ज्येष्ठा नक्षत्र होता है

છે. (૩૫) છત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં પુનર્વસુ નક્ષત્ર હોય છે. (૩૬) સાડત્રીસમાં પર્વની સમાપ્તિમાં વિશ્વક અર્થાત્ વિશ્વદેવ દેવતાવાળું ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૭) આડત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિ સમયમાં અહિ દેવતા અર્થાત્ સર્પ દેવતાવાળું અશ્લેષા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૮) ઓગણચાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં વસુદેવતાવાળું ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૯) ચાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ભગદેવતા નામના સૂર્ય દેવતાવાળું પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૪૦) એકતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અભિવૃદ્ધિ દેવતાવાળું ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૪૧) બેંતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં હસ્ત નક્ષત્ર હોય છે (૪૨) તેંતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અશ્વદેવતાવાળું અશ્વિની,નક્ષત્ર હોય છે. (૪૩) ચુંમાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં વિશાખા નક્ષત્ર હોય છે. (૪૪) પિસ્તાલીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય છે. (૪૫) છેતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ

चत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः समाप्तिकाले कृत्तिका ४५। षट्चत्वारिंशत्तमस्य परिसमाप्तिकाले ज्येष्ठानक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ४६। सप्तचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले सोमः–सोमदेवतोपलक्षितं–सोमदैवतं–चन्द्रदैवतं मृगशिरानक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् ४७। अष्टाचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे आयुः–आयुर्देवतोपलक्षितं–आयुर्दैवतं- जलदैवतं–पूर्वाषाढा-नक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ४८। आयुः–आयूरूपं–जीवनव्याप्यकाल आयुः कथ्यते, जीवनं नाम जलं भवति (पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनं वनम् इत्यमरः) एकोनपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये रविः–रविनामकदेवतोपलक्षितं–रविदैवतं पुनर्वसुनक्षत्रं भवति ४९। पञ्चाशत्तमस्य श्रवणा नक्षत्रं भवति ५०। एकपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः समाप्तिकाले पितृ–पितृदेवतोपलक्षितं मघानक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ५१। द्विपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे वरुणः–वरुणदेवतोपलक्षितं शतभिषानक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् ५२। त्रिपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये भगः–भगदेवतोपलक्षितं–सूर्यस्वामिकं पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ५३। चतुःपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अभिवृद्धि–अभिवृद्धिनामकदेवतोपलक्षितं–अभिवृद्धि-

४६। सुरतालीसवें पर्व की समाप्ति काल में सोम–चन्द्र देवतावाला मृगशिरा नक्षत्र होता है ४७। अडतालीसवें पर्व की समाप्ति में आयु माने जल नाम के देव वाला पूर्वाषाढा नक्षत्र होता है। आयु माने आयु रूप जीवनयापनकाल आयु कहा जाता है, जीवन जलका नाम कहा है, कहा भी है (पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनम् वनम् इत्यमरः) ४८। उन्चालीसवें पर्व की समाप्ति कालमें रविनाम के देवतावाला पुनर्वसु नक्षत्र होता है ४९। पचासवें पर्वकी समाप्तिकाल में श्रवण नक्षत्र होता है ५०। इकावनवें पर्व के समाप्तिकाल में पितृ नाम के देवतावाला मघानक्षत्र होता है ५१। बावनवें पर्वके समाप्तिकाल में वरुण देवतावाला शतभिषा नक्षत्र होता है ५२। त्रिपनवें पर्व के समाप्तिकाल में भग नाम के सूर्यदेवतावाला पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र होता है ५३। चोपनवें पर्व की समाप्तिकाल में अभिवृद्धि नाम के देवता वाला

કાળમાં જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય છે (૪૬) સુડતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં સોમ–ચંદ્રમા દેવતાવાળું મૃગશિરા નક્ષત્ર હોય છે. (૪૭) અડતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં આયુ અર્થાત્ જળ નામના દેવવાળું પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે આયુ એટલેકે આયુષ્યરૂપ જીવન ગમન કાળને આયુ કહેવાય છે. જીવન જલનું નામ કહ્યું પણ છે पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनम् वनम् इत्यमरः) (૪૮) ઓગણપચાસમા પર્વની સમાપ્તિમા રવિ નામના દેવતાવાળું પુનર્વસુ નક્ષત્ર હોય છે. (૪૯) પચાસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમા શ્રવણનક્ષત્ર હોય છે. (૫૦) એકાવનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં પિતૃનામના દેવતાવાળું મઘા નક્ષત્ર હોય છે. (૫૧) બાવનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં વરૂણ દેવતાવાળું શતભિષા નક્ષત્ર હોય છે: (૫૨) તેપનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ભગ નામના સૂર્યદેવતાવાળું પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૫૩) ચોપનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અભિવૃદ્ધિ નામના દેવતાવાળું ઉત્તરાભાદ્રપદા

दैवतम् उत्तराभाद्रपदानक्षत्रं भवतीत्यसेयम् ५४ । पञ्चपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः समाप्त्यवसरे चित्रा ५५ । षट्पञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये अश्वः अश्वदेवतोपलक्षिम् अश्विनीनक्षत्रं भवति ५६ । सप्तपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले विशाखानक्षत्रंभवति ५७ । अष्टपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये अग्निः-अग्निदेवतोपलक्षितं कृत्तिकानक्षत्रं भवति ५८ । एकोनषष्टितमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले मूलं-मूलनक्षत्रं भवति ५९ । षष्टितमस्य आर्द्रानक्षत्रम् ६० । एकषष्टितमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले विष्वक्-विष्वक्नामकदेवतोपलक्षितं विश्वदैवतं वैश्वदेवम् उत्तराषाढानक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् ६१ । द्वाषष्टितमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे पुष्यः-पुष्यनक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ६२ । इत्येवं युगपूर्वार्द्धगतानां द्वाषष्टिसंख्यकानां पर्वणां परिसमाप्तिकालिकानि नक्षत्राणि गाथाप्रतिपादितक्रमेण प्रतिपादितानि इत्यर्थः । सम्प्रति एतदेवोपसंहरति-'एए जुग पुव्वद्धे विसट्ठि पव्वेसु णक्खत्ता'

उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र होता है ५४। पचपनवें पर्व की समाप्तिकाल में चित्रा नक्षत्र होता है ५५। छप्पनवें पर्व की समाप्तिकाल में अश्वनाम के देवनावाला अश्विनी नक्षत्र होता है ५६। सतावनवें पर्व के समाप्तिकाल में विशाखा नक्षत्र होता है ५७। अठावनवें पर्व के समाप्तिकाल में अग्नि देवता वाला कृत्तिका नक्षत्र होता है ५८। उनसाठवें पर्व की समाप्तिकाल में मूल नक्षत्र होता है ५९। साठवें पर्व की समाप्तिकाल में आर्द्रा नक्षत्र होता है ६०। इकसठवें पर्व की समाप्तिकाल में विष्वक् माने वैश्वदेव नामके देवतावाला उत्तराषाढा नक्षत्र होता है ६१। बासठवें पर्व की समाप्तिकाल में पुष्यनाम का नक्षत्र होता है ६२। इसप्रकार ये युग के पूर्वार्द्ध में आये हुवे बासठ पर्वों के समाप्तिकाल में रहे नक्षत्रों के नाम गाथा में प्रतिपादित किये हुवे क्रमानुसार यहां पर प्रदर्शित किये हैं।

अब इनका उपसंहार करते हुवे कहते हैं-(एए जुग पुव्वद्धे विसट्ठि पव्वेसु

નક્ષત્ર હોય છે. (૫૪) પંચાવનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ચિત્રા નક્ષત્ર હોય છે. (૫૫) છપ્પનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અશ્વનામના દેવતાવાળું અશ્વિની નક્ષત્ર હોય છે. (૫૬) સતાવનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં વિશાખા નક્ષત્ર હોય છે. (૫૭) અઠાવનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અગ્નિદેવતાવાળું કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય છે. (૫૮) ઓગણસાઠમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં મૂલ નક્ષત્ર હોય છે. (૫૯) સાઠમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં આર્દ્રાનક્ષત્ર હોય છે. (૬૦) એકસઠમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં વિશ્વક એટલેકે વૈશ્વદેવ નામના દેવતાવાળું ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે. (૬૧) બાસઠમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં પુષ્ય નક્ષત્ર હોય છે. (૬૨) આ રીતે યુગના પ્રથમ અર્ધ ભાગમાં આવેલા આ બાસઠ પર્વોની સમાપ્તિ કાળમાં રહેલ નક્ષત્રોના નામો ગાથામાં પ્રતિપાદન કરેલ ક્રમ અનુસાર અહીંયાં બતાવેલ છે.

હવે આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે-(एए जुगपुव्वद्धे बिसट्ठिपव्वेसु नक्खत्ता)

एतानि युगपूर्वार्द्धे द्विषष्टिपर्वसु नक्षत्राणि । एतानि-अनन्तरोदितक्रमेण प्रतिपादितानि नक्षत्राणि युगस्य पूर्वार्द्धे यानि द्वाषष्टि संख्यकानि पर्वाणि भवन्ति तेषु क्रमेण भवन्तीति वेदितव्यानीति । एवं प्रागुक्तकरणगाथावशादेव युगस्योत्तरार्द्धेऽपि द्वाषष्टि संख्यकेषु पर्वसु अवगन्तव्यानि सुकराणि भवन्ति, किमत्र पुनर्लेखपुनरावर्त्तनेति । सम्प्रति कस्मिन सूर्यमण्डले किं पर्व समाप्तिमुपयातीति दर्शयति-पूर्वाचार्यैरुपदर्शितं करणगाथानामकं करणं तदेवात्रोपन्यस्य अभिधातव्यम् । करणं यथा-'सूरस्स वि नायव्वो सगेण अयणेण मंडलविभागो । अयणंमि उ जे दिवसा रूवहिए मंडले हवइ ॥१॥ छया-सूर्यस्यापि ज्ञातव्यः स्वकीयेन अयनेन मण्डलविभागः । अयने तु यो दिवसो रूपाधिको मण्डले भवति ॥१॥ अस्याः व्याख्या यथा-पर्वपरिसमाप्तिकाले सूर्यस्यापि पर्वविषयो मण्डलविभागो ज्ञातव्यः, स्वकीयेन-आत्मीयेन अयनेन-अयनविभागरूपेण समयेन, अर्थात् सूर्यस्य स्वकीयमयनमपेक्ष्य तस्मिन् तस्मिन् मण्डले तस्य पर्वणः परिसमाप्तिः भावनीयाः-अवधारणीयेति

णक्खत्ता) ये युग के पूर्वार्ध में रहे हुवे बासठ नक्षत्र कहे हैं। अर्थात् पूर्वोक्त प्रकार के क्रम से प्रतिपादित युग के पूर्वार्द्ध में जो बासठ पर्व कहे हैं उनके समाप्ति समय में ये नक्षत्र क्रमानुसार रहते हैं। इसी प्रकार प्राक्कथित करण गाथानुसार युग के उत्तरार्द्धमें भी बासठ पर्वो के समापक यही नक्षत्र होते हैं, ऐसा समझलेवें। अतः लेखका पुनरावर्तन ग्रन्थ गौरवभयसे नहीं करते है।

अब किस सूर्यमंडल में कौनसा पर्व समाप्त होता है सो कहते हैं-इस विषय में पूर्वाचार्योंने प्रदर्शित करणगाथा नामक करण यहां कहकर समझाते हैं, वह करण इस प्रकार रहे है-(सूरस्स वि नायव्वो सगेण अयणेण) इत्यादि इसका अर्थ इस प्रकार से है-पर्व की समाप्तिकाल में सूर्यका भी पर्व विषयक मंडल विभाग जानना चाहिए, अपने अयन विभागरूप समय से अर्थात् सूर्यका अयन को जानकर उस उस मंडल में उस उस पर्व की समाप्ति की भावना

આ યુગના પૂર્વાર્ધમાં રહેલા બાસઠ નક્ષત્રો કહ્યા છે. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રકારના ક્રમથી પ્રતિપાદન કહેલ યુગના પૂર્વાર્ધ ભાગમાં જે બાસઠ પર્વો કહ્યા છે તેની સમાપ્તિ કાળમાં આ ક્રમાગત નક્ષત્રો રહે છે. એજ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત કરણગાથાના કથન પ્રમાણે યુગના ઉત્તરાર્ધ ભાગમાં પણ બાસઠ પર્વોને સમાપ્ત કરનારા આજ નક્ષત્રો હોય છે. તેમ સમજવું. આથી લેખનું પુનરાવર્તન ગ્રન્થ વિસ્તાર ભયથી અહીં કરતા નથી.

હવે કયા સૂર્યમંડળમાં કયું પર્વ સમાપ્ત થાય છે? તે બતાવે છે, આ વિષયમાં પૂર્વાચાર્યો એ બતાવેલ કરણગાથોક્ત કરણ કહીને અહીં સમઝાવે છે. તે આ પ્રમાણે છે.- (સૂરસ્સ वि नायव्वो सगेण अयणेण) इत्यादि આ ગાથાઓનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં સૂર્યનો પણ પર્વ વિષયક મંડળ વિભાગ જાણવો જોઈએ. પોતાના અયન વિભાગ રૂપ સમયથી અર્થાત્ સૂર્યના અયનને જાણીને તે તે મંડળમાં તે તે

यावत् । अत्र अयने परिशोधिते सति ये दिवसा उद्धरिता वर्त्तन्ते तत् संख्ये रूपाधिके मण्डले तत् इप्सितं पर्व परिसमाप्तं भवतीति वेदितव्यम् । एषा खलु करणगाथाया अक्षर-संघटना वेदितव्या । अस्याः भावार्थो यथा-इह यत् पर्व कस्मिन् मण्डले परिसमाप्तिमुप-गच्छेदिति ज्ञातुमिष्यते चेत्तदा तत् प्रत्युच्चारित पर्वसंख्या ध्रियते धृत्वा च पञ्चदशभि-र्गुण्यते, गुणयित्वा च रूपाधिका क्रियते, ततश्च सम्भवन्तः अवमरात्राः पात्यन्ते, ततो यदि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन भागः पतति, तर्हि हृते च भागे यल्लब्धं तान्येवायनानि ज्ञातव्यानि भवन्ति । केवलं या पश्चात् दिवससंख्या अवतिष्ठते तदन्तिमे मण्डले विवक्षितं पर्व परिसमाप्तिमुपगच्छेदित्यवसेयम् । उत्तरायणे वर्त्तमाने सति बाह्यं मण्डलम् आदिः कर्त्तव्यं दक्षिणायने च सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमादि कर्त्तव्यम् इत्यस्याः गाथायाः भावार्थः प्रतिपादितः । सम्प्रति भावना प्रदर्श्यते-यथा कोऽपि पृच्छति-कस्मिन् मण्डले स्थितः

भावित करलेवें । यहां अयन को परिशोधित करने पर जितने दिवस कहे हैं, उतनी संख्यावाला रूपाधिक मंडल में वह इच्छित पर्व समाप्त होता है । इस प्रकार यह करणगाथा का अक्षरार्थ समझलेवें ।

इस का भावार्थ इस प्रकार है-यहां जो पर्वको किस मंडल में समाप्त होता है यह जानना चाहे तो उस पर्वकी संख्या कहे संख्या कहकर पंद्रह से गुणा करे गुणा करके रूपाधिक करे, तत्पश्चात् सम्भवित अवमरात्र को कम करे, पश्चात् एकसो तिरासी से भाग करे तो इस प्रकार भाग करने पर जो लब्ध होता है वही अयन संख्या समझें । तथा केवल पीछे जो दिवस संख्या रहते हैं वह अन्तिम मंडल में विवक्षित पर्व समाप्ति में उपयुक्त होता है ऐसा समझलेवें । उत्तरायण वर्तमान हो तो बाह्यमंडल को प्रथम करे तथा दक्षिणा-यन में सर्वाभ्यन्तर मंडल को आदि करे, इसप्रकार इस गाथाका भावार्थ है ।

પર્વની સમાપ્તિની ભાવના સમજી લેવી. અહીં અયનને શોધિત કરવાથી જેટલા દિવસો કહ્યા છે એટલી સંખ્યાવાળા રૂપાધિક મંડળમાં એ ઇચ્છિત પર્વ સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે આ કરણગાથાનો અર્થ છે.

આનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે,-અહીંયાં કયું પર્વ કયા મંડળમાં સમાપ્ત થાય છે તે જાણવું હોય તો તે પર્વની સંખ્યા કહેવી. સંખ્યા કહીને તેને પંદરથી ગુણવા, ગુણા-કાર કરીને રૂપાધિક કરે એટલે કે સંખ્યા તેમાં ઉમેરે પછી સંભાવિત અમાસની રાત્રિ કમ કરવી, પછી તેનાથી એકસો ત્યાશીથી ભાગ કરવો જે ભાગ આવે એને અયન સંખ્યા સમજવી, તથા પછી જે દિવસ સંખ્યા રહે છે, તે છેલ્લા મંડળમાં વિવક્ષિત પર્વની સમાપ્તિમાં ઉપયોગી થાય છે, તેમ સમજવું. ઉત્તરાયણ ચાલતું હોય તો બાહ્ય-મંડળને પહેલા લેવું, અને દક્ષિણાયન હોય તો સર્વાભ્યંતરમંડળને પહેલું ગણવું. આ રીતે આ ગાથાનો ભાવાર્થ છે. હવે આની ભાવના બતાવવામાં આવે છે-કોઈ પૂછે છે

सूर्यो युगे प्रथमं पर्व परिसमापयतीति, इह प्रथमं पर्व पृष्टमित्येको ध्रियते, सच पञ्चदशभि गुण्यते, जाताः पञ्चदश । अत्रैकोऽप्यवमरात्रो न सम्भवतीति न किमपि पात्यते, ते च पञ्चदशरूपाधिकाः क्रियन्ते जाताः षोडश युगादौ च प्रथमं पर्व दक्षिणायनं भवति, अत आगतं सर्वाभ्यन्तरमण्डलम् आदिं कृत्वा षोडशे मण्डले प्रथमं पर्व परिसमाप्तिमुपगच्छेदिति । अथापरः पृच्छति–चतुर्थं पर्व कस्मिन् मण्डले स्थितः सूर्यो युगे परिसमाप्तिमुपनयतीति, अत्र चतुर्थं पर्वप्रतिपादितं वर्त्तते, तेन चतुष्को ध्रियते, धृत्वा च पञ्चदशभिर्गुण्यते ४×१५=६० जाता षष्टिः, अत्रान्तरे काले एकोऽवमरात्रः सम्भवतीति एकः पात्यते–६०–१=५९ जाता एकोनषष्टिः सा च भूयोऽप्येकरूप युता–५९+१=६० जाता षष्टिः, चतुर्थं पर्व परिसमाप्तिमुपगच्छेत् एवमेव पञ्चविंशतितम पर्व जिज्ञासायां पञ्चविंशतिसंख्या

अब इसकी भावना प्रदर्शित करते हैं–कोई पूछता है–किस मंडल में रहा हुवा सूर्य युगमें प्रथम पर्वको समाप्त करता है ? यहां पर पहला पर्व पूछने से एक लेवें एकको पंद्रह से गुणा करे तो पंद्रह ही होता है, यहां एक भी अमास की रात्री नहीं होती अतः कुछ जोड नहीं होता उन पंद्रह को रूपाधिक करे तो सोलह होते हैं, युग की आदि में पहला पर्व दक्षिणायन में होता है, अतः सर्वाभ्यन्तर मंडल आता है, उनको आदि कर के सोलहवें मंडल में पहला पर्व समाप्त होता है । दूसरा कोई पूछता है–चौथा पर्व किस मंडल में रहे हुवे सूर्य समाप्त करता है ? यहां पर चौथा पर्व कहा है, अतः चार लिया जाता है, उनको पंद्रह से गुणाकरे तो ४×१५=६० साठ होते हैं इतने काल में एक अमास की रात्री होती है, अतः एक को कम करे ६०–१=५९ इस प्रकार उनसठ होते हैं उन संख्या में एक रूपाधिक करे ५९+१=६० तो साठ हो जाते हैं । अतः सर्वाभ्यन्तर मंडल आता है, उनको आदि कर के साठवें मंडल में

કે–કયા મંડળમાં રહીને સૂર્ય યુગના પહેલા પર્વને સમાપ્ત કરે છે ? અહીંયાં પહેલું પર્વ પૂછવાથી એકની સંખ્યા લેવી એકને પંદરથી ગુણવાથી પંદરજ રહે છે, આમાં એક પણ અમાસની રાત્રી હોતી નથી. તેથી કંઈ ઉમેરવામાં આવતું નથી, એ પંદરને રૂપાધિક કરે તો સોળ થાય છે, યુગની આદિમાં પહેલું પર્વ દક્ષિણાયનમાં હોય છે, તેથી સર્વાભ્યંતર મંડળ આવે છે, તેને પ્રથમ ગણીને સોળમાં મંડળમાં પહેલું પર્વ સમાપ્ત થાય છે. બીજું કોઈ પૂછે છે કે ચોથું પર્વ કયા મંડળમાં રહીને સૂર્ય સમાપ્ત કરે છે ? અહીંયાં ચોથું મંડળ કહેલ છે, તેથી ચારની સંખ્યા લેવામાં આવે છે, તેને પંદરથી ગુણવા ૪+૧૫=૬૦ તો સાઠ થાય છે, આટલા કાળમાં એક અમાસની રાત્રી થઈ જાય છે, તેથી એક કમ કરે ૬૦–૧=૫૯ તો ઓગણસાઠ રહે છે. એ સંખ્યામાં એક રૂપાધિક કરવું. ૫૯+૧=૬૦નો સાઠ થઈ જાય છે. તેથી સર્વાભ્યન્તર મંડળ આવે છે. તેને પ્રથમ કરીને સાઈઠમા મંડળમાં ચોથું પર્વ સમાપ્ત થાય છે. એજ રીતે પચીસમા પર્વની સમાપ્તિની વિચારણામાં

भ्रियते सा च पञ्चदशभिर्गुण्यते २५×१५=३७५ जातानि त्रीणि शतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि। एतावतिकाले षट् अवमरात्राः गताः भवेयुरिति षट् शोध्यन्ते-३७५-६=३६९ जातानि त्रीणि शतानि एकोनसप्तत्यधिकानि तेषां त्र्यशीत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते लब्धौ द्वौ पश्चात्तिष्ठन्ति त्रीणि, तानि रूपयुतानि क्रियन्ते जातानि चत्वारि, यौ च द्वौ लब्धौ ताभ्यां द्वे अयने-दक्षिणायनोत्तरायणरूपे शुद्धे, तत आगतं तृतीये दक्षिणायनरूपे सर्वाभ्यन्तरं मण्डलम् आदिं कृत्वा चतुर्थे मण्डले पञ्चविंशतितमं पर्वपरिसमाप्तिमुपयायादिति। एवमेव अन्यदप्युदाहरणं यथा-चतुर्विंशत्यधिकशततमपर्वजिज्ञासायामुच्यते-प्रथमं चतुर्विंशत्यधिकं शतम् एकत्र स्थाप्यते १२४ एतत् पञ्चदशभिर्गुण्यते-१२४×१५=१८६० जातानि अष्टादशशतानि षष्ट्यधिकानि। द्वाषष्टिमित दिवसैरेकोऽवमरात्रो भवतीति नियमात्, यदि षष्ट्यधिकमष्टादशशतं द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते तदा जाताः १८६०÷६२=३०

चौथा पर्व समाप्त होता है। इसी प्रकार से पचीसवें पर्व की समाप्ति की विचारणा में पचीस की संख्या रक्खी जाती है, उसको पंद्रह से गुणा करे तो २५× १५=३७५ तीनसो पचहत्तर होते हैं। इतने काल में छह अमास की रात्रीगत होती है। अतः छह कम करे तो ३७५-६=३६९ तीनसो उनसित्तेर होताहै। उसको एकसो तिरासी से भाग करे तो दो लब्ध होता है, एवं पश्चात् तीन बचता है, उसको रूप से युक्त करे तो चार होते हैं तथा जो दो लब्ध है उससे दक्षिणायन एवं उत्तरायण रूप दो अयन शुद्ध होता है। तत्पश्चात् तीसरा दक्षिणायन में सर्वाभ्यतर मंडल आता है उस को आदि कर के चतुर्थ मंडल में पचीसवां पर्व परिसमाप्त होता है। इसी प्रकार अन्य उदाहरण कहते हैं-एकसो चोवीस पर्व की जिज्ञासा में प्रथम एकसो चोवीस को एक ओर स्थापित करे १२४ उसको पंद्रह से गुणा करे तो १२४×१५=१८६० अठारहसो साठ होते हैं। बासठ दिन का एक अमास की रात्र होती है। इस नियम से जो

પચીસની સંખ્યા રાખવામાં આવે છે. તેને પંદરથી ગુણવામાં આવે તો ૨૫+૧૫-૩૭૫ ત્રણસો પંચોતેર થાય છે, આટલા કાળમાં છ અમાસની રાત્રી આવી જાય છે તેથી છ તેમાંથી કમ કરવામાં આવે તો ૩૭૫-૬=૩૬૯ ત્રણસો અગનોતેર થાય છે તેને એકસો વ્યાશિથી ભાગ કરે તો બે આવે છે અને ત્રણ શેષ બચે છે. તેને રૂપથી યુક્ત કરે તો ચાર થાય છે તથા જે બે આવેલ છે. તેથી દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયણ બે અયન શુદ્ધ થાય છે. પછી બીજા દક્ષિણાયનમાં સર્વાભ્યંતર મંડળને પ્રથમ કહીને ચોથા મંડળમાં પચ્ચીસમું પર્વ સમાપ્ત થાય છે. આજ પ્રમાણે અન્ય ઉદાહરણ બતાવવામાં આવે છે. એકસો ચોવીસ પર્વની જીજ્ઞાસામાં પહેલાં એકસો ચોવીસને એક તરફ સ્થાપિત કરવા ૧૨૪ તેને પંદરથી ગુણવા ૧૨૪+૧૫=૧૮૬૦ તો અઢારસો સાઠ આવે છે. બાસઠ દિવસમાં એક અમાસની રાત્રી થાય છે. આ નિયમથી અઢારસો સાઠને બાસઠથી ભાગવા તો ૧૮૬૦÷૬૨

त्रिंशदहोरात्रपरिमिता अवमाहोरात्राः गता इति चतुर्विंशत्यधिकपर्वशते काले त्रिंशदवमरात्रा गता इति ज्ञातम् । तेनात्र त्रिंशत् पात्यन्ते १८६०÷३०=१८३० जातानि त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि तानि रूपाधिकानि कार्याणि=१८३०+१=१८३१ जातानि एकत्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि । तेषां त्र्यशीत्यधिकेन शतेन भागे हृते १८३१÷१८३ =१० लब्धः, १ शेषं, लब्धानि दश अयनानि पश्चादवतिष्ठते रूपं, दशमं चायनं युगपर्यन्ते उत्तरायणम् अर्थात् युगादौ दक्षिणायणं भवति, युगादिरेव सम्वत्सरादिरपि भवति, एकस्मिन् सम्वत्सरे दक्षिणायनोत्तरायणरूपे द्वे एव अयने भवतः । तेनैव कारणेन पूर्वप्रदर्शितगणितक्रमे त्र्यशीत्यधिकेन शतेन भागे हृते शति लब्धिर्यदि विषमाङ्कः-एकं त्रयः पञ्च सप्त नव इति स्यात् तदा दक्षिणायनमवगन्तव्यम् । समाङ्केषु द्वौ चत्वारः षट् अष्ट दश इति चेत् तदोत्तरायणमवगन्तव्यम् । दशाधिका लब्धिर्भवत्येव नहि कदाचित् । यतोहि पञ्च-

अठारहसो साठ को बासट से भाग करे तब १८६०÷६२=३० त्रीस अवम अहोरात्र समाप्त होता हैं । अर्थात् एकसो चोवीसवें पर्व काल में तीस अमास की रात्री गत हुई ऐसा समझ लेवें । इस प्रकार यहां तीस कम होताहै । १८६०÷१८३० इस प्रकार कम करने पर अठारहसो तीस रहते हैं, उसमें रूपाधिक करे १८३०+१=१८३१ इस प्रकार अठारहसो इकतीस होते हैं । उनको एकसो तिरासि से भाग करे १८३१÷१८३=१० इस प्रकार दस अयन लब्ध होता है तथा एक शेष रहता है, दसवां अयन युग का अन्त का उत्तरायण होता है । अर्थात् युग की आदि में दक्षिणायन होता है, युग का आदि ही संवत्सर का आदि होता है, एक संवत्सर में दक्षिणायन एवं उत्तरायण रूप दो ही अयन होते हैं । उसी कारण से पूर्व प्रदर्शित गणित क्रम में एकसो तिरासी से भाग करने पर जो विषमाङ्क लब्ध हो जैसे कि एक, तीन, पांच, सात, नव, आवे तो दक्षिणायन जानना चाहिये । यदि सम अंक आवे जैसे कि दो, चार, छ, आठ, दस तो उत्तरायण जानना चाहिए । दश से अधिक कदापि लब्ध

=૩૦ ત્રીસ અમાસ રાત્રી સમાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ એકસો ચોવીસમા પર્વ કાળમાં ત્રીસ અમાસની રાત્રી પૂર્ણ થાય છે, આ પ્રમાણે અહીયાં અઢારસો સાઠમાંથી ત્રીસ કમ કરવા ૧૮૬૦-૩૦=૧૮૩૦ જેથી અઢાર સો ત્રીસ રહે છે, તેમાં રૂપાધિક કરે તો ૧૮+૧=૧૮૩૧ અઢારસો એકત્રીસ થાય છે. તેને એકસો ત્યાશીથી ભાગવા ૧૮૩૧÷૧૮૩=૧૦ તો આ રીતે દસ અયન આવે છે. અને એક શેષ વધે છે. દસમું અયન યુગના અંતનું ઉત્તરાયણ હોય છે. અર્થાત્ યુગની આદિમાં દક્ષિણાયન આવે છે અને યુગનું આદિ એજ સંવત્સરનું પણ આદિ હોય છે. એક સંવત્સરમાં દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયણ એ બેજ અયનો હોય છે. એજ કારણથી પહેલાં પ્રદર્શિત ગણિત ક્રમમાં એકસો ત્યાશીથી ભાગ કરવાથી જે વિષમ અંક આવે જેમકે એક, ત્રણ, પાંચ, સાત, નવ, આ રીતે આવે તો દક્ષિણાયન સમજવું. અને જો સમ અંક આવે જેમકે-બે, ચાર, છ આઠ અને દસ આવે તો ઉત્ત-

वर्षात्मके युगे चतुर्विंशत्यधिकानि शतसंख्यकान्येव पर्वाणि भवन्तीत्युक्तं प्राक् । सर्वान्तिमस्य पर्वणः गणितक्रियाप्युपदर्शिता अत्रैवेति । अत्र त्र्यशीत्यधिकेन शतेन कथं भागो ह्रियते ? इति जिज्ञासायामुच्यते-अत्र गणितं तु सूर्यमण्डलपरिज्ञानस्य, सूर्यमण्डलानि च त्र्यशीत्यधिकशतसंख्यकानि सन्ति तेनैव कारणेन त्र्यशीत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियत इति । अवमरात्रि ज्ञानोपपत्तिस्तु दर्शितैव, द्वाषष्टि परिमिताहोरात्रैरेकमहोरात्रं क्षयत्वमुपयातीति । यथात्र प्रकृतगणिते तु लब्धानि दश अयनानि पश्चादवतिष्ठते एकः, दशमं चायनं युगपर्यन्ते उत्तरायणं तत आगतम् उत्तरायणपर्यन्ते सर्वाभ्यन्तरे मण्डले-प्रथमाख्ये मण्डले चतुर्विंशत्यधिकं शततमं पर्वपरिसमाप्तिमुपगच्छेदिति ।

नहीं होते । कारण की पांच वर्ष प्रमाणवाले युग में एकसो चोवीस ही पर्व होते हैं इस प्रकार पहले कहा है, तथा सर्वान्तिम पर्व की गणितप्रक्रिया भी यहां पर ही दिखलाई गई है । यहां पर एकसो तिरासी से भाग कैसे करे ? इस जिज्ञासा में कहते हैं-यहां पर सूर्य मंडल ज्ञान का गणित कहते हैं-सूर्य मंडल एकसो तिरासि संख्यात्मक है, उसी कारण से एकसो तिरासी से भाग किया जाता है । अमास की रात्रि का ज्ञान तो कह ही दिया, बासठ परिमित रात्रि में एक अहोरात्र का क्षय होता है, यहां पर प्रकृत गणित में तो दश अयन लब्ध होता है । तथा एक अवशिष्ट रहता है । दशवां अयन युग के अन्त में सर्वाभ्यन्तर नाम के प्रथम मंडल में एकसो चोवीसवां पर्व समाप्त होता है ।

अब कौनसा पर्व किस सूर्य नक्षत्र में समाप्त होता है, इस जिज्ञासा के निरूपणार्थ कहते हैं-इस विषय में भी पूर्वाचार्यने जो करणगाथा कही है वही यहां पर कहा जाता है-(चउवीससयं काऊण पमाणं) इत्यादि वहां पर इन तीन

રાયણ જાણવું. દસથી અધિક અંક લબ્ધ હોતા નથી. કારણ કે પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા યુગમાં એકસો ચોવીસજ પર્વો હોય છે, આ પ્રમાણે પહેલાં કહ્યું છે, તથા સર્વની અંતના પર્વની ગણિતપ્રક્રિયા પણ અહીંયા બતાવી છે, અહીંયાં એકસો ત્ર્યાશીથી ભાગ કેવી રીતે કરવા ? આ જીજ્ઞાની નિવૃત્તિ માટે કહે છે. અહીંયાંસૂર્યના મંડળજ્ઞાનનું ગણિત કહે છે. સૂર્યમંડળ એકસો ત્ર્યાશી સંખ્યાત્મક છે, એ કારણથી એકસોત્ર્યાશીથી ભાગ કરવામાં આવે છે. અમાસની રાત્રી સંબંધી રીત કહીજ દીધેલ છે, બાસઠ પ્રમાણ રાત્રીમાં એક અહોરાત્રનો ક્ષય થાય છે, અહીંયાં આ ચાલુ ગણિતમાં તો દસ અયન લબ્ધ થાય છે. તથા એક બાકી રહે છે, દસમું અયન યુગના અંતમાં ઉત્તરાયણ આવે છે. આ રીતે ઉત્તરાયણના અંતમાં સર્વાભ્યંતર નામના પહેલા મંડળમાં એકસો ચોવીસમું પર્વ સમાપ્ત થાય છે.

હવે કયું પર્વ કયા સૂર્ય નક્ષત્રમાં સમાપ્ત થાય છે એ જીજ્ઞાસાની નિવૃત્તિ માટે કહે છે. આ વિષયમાં પણ પૂર્વાચાર્યોએ જે કરણગાથા કહી છે તેજ અહીં કહેવામાં આવે છે. (चउवीसरयं काऊण पमाणं) ઇત્યાદિ અહીંયાં આ ત્રણ ગાથાઓની ક્રમાનુસારની વ્યાખ્યા

अथ सम्प्रति किं पर्व कस्मिन् सूर्यनक्षत्रे परिसमाप्तिमधिगच्छेदिति जिज्ञासानिरूपणार्थमुच्यते अत्रापि यत् पूर्वाचार्यैः करणमुक्तं तदेवोपदर्श्यते–

'चउवीस सयं काऊण पमाणं पज्जए य पंच फलं ।
इच्छापव्वेहिं गुणं काऊणं पज्जया लद्धा ॥१॥
अट्ठारस य सएहिं तीसेहिं सेसगंमि गुणियम्मि ।
सत्तावीस सएसु अट्ठावीसेसु पूरंमि ॥२॥
सत्तट्ठिबिसट्ठि णं सव्वग्गेणं तओ उ जं सेसं ।
तं रिक्खं सूरस्स उ जत्थ समत्तं हवइ पव्वं ॥३॥

छाया–चतुर्विंशं शतं कृत्वा प्रमाणं पर्यायान् च पञ्चफलम् ।
इच्छा पर्वभिर्गुणं कृत्वा पर्यायाः लब्धाः ॥१॥
अष्टादशभिश्च शतैः त्रिंशद्भिः शेषके गुणिते ।
सप्तविंशतिशतेषु अष्टाविंशेषु पूरितः ॥२॥
सप्तषष्टि द्विषष्ट्यो सर्वकेन ततस्तु यत् शेषम् ।
तत् ऋक्षं सूर्यस्य तु यत्र समाप्तं भवति पर्व ॥३॥

अथैतासां तिसृणां गाथानां क्रमेण व्याख्या त्रैराशिकविधौ प्रमाणमिच्छाफलं चेति त्रयो राशयो भवन्ति, तत्र प्रमाणमादिः फलं मध्यः इच्छाचान्त्यो राशिरिति स्थापनाक्रमः । मध्यान्त्ययोर्घाते आद्येन भक्ते मध्यजातिकं फलं लब्धं भवतीति गणितक्रमे–चतुर्विंशशतं–चतुर्विंशत्यधिकं शतं प्रमाणं–प्रमाणराशिं कृत्वा–विधाय, पञ्च पर्यायान–पञ्चपारंपर्यक्रमान्, फलं कुर्यात् कृत्वा च इच्छा पर्वभिः–इप्सितैः पर्वभिः गुणं–गुणकारं विदध्यात् विधाय च आद्येन राशिना–चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण भागो हर्त्तव्यः, हृते च भागे यल्लब्धं ते खलु

गाथाओंकी क्रमागत व्याख्या त्रैराशिकविधि से प्रमाण, इच्छा, एवं फल इस प्रकार की तीन राशियां होती है, उनमें प्रथम प्रमाण पीछे फल मध्य में तथा अन्त में इच्छा राशि इस प्रकार स्थापना का क्रम होता है। मध्य एवं अन्त का घात कर के प्रथम राशि से भाग करे तो मध्य जाति का फल लब्ध होता है। गणित क्रम में एकसोचोवीस को प्रमाण राशि कर के पांच पर्याय को फल करे इस प्रकार कर के इच्छा पर्व से गुणाकार करे गुणाकार कर के प्रथम राशि से कि जो एकसो चोवीस रूप है उस से भाग कर के जो लब्ध हो वे

ત્રૈરાશિક વિધિથી પ્રમાણ, ઇચ્છા, અને ફલ, આ રીતે ત્રણ રાશિયો થાય છે, તેમાં પહેલી પ્રમાણ રાશિ બીજી ફલરાશી મધ્યમાં તથા અંતમાં ઈચ્છારાશિ આ રીતે સ્થાપનાનો ક્રમ છે, મધ્ય અને અન્તરાશિને છોડિને પહેલાં પ્રથમ રાશિથી ભાગ કરવો તો મધ્યરીતનું ફલ લબ્ધ થાય છે. ગણિત ક્રમમાં એકસો ચોવીસને પ્રમાણરાશિ કરીને પાંચ પર્યાયને ફલ કરવું તેમ કરીને ઈચ્છા પર્વથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને પહેલી રાશિથી કે જે

पर्यायाः शुद्धाः ज्ञातव्याः–अवगन्तव्याः ॥१॥ यत् पुनः शेषमवतिष्ठते तत् अष्टादशभिः शतैः त्रिंशद्भिः–त्रिंशदधिकाष्टादशभिः शतैः–१८३० गुण्यते, गुणिते च तस्मिन् सप्तविंशतिशतेषु अष्टाविंशेषु–अष्टाविंशत्यधिकसप्तविंशतिशतेपु इत्यर्थः–२७२८ शुद्धेपु पुष्यः–पूरितः–शुद्धयति ॥२॥ शुद्धे च तस्मिन् सप्तपष्टिसंख्याया द्वाषष्टयस्तासां सर्वाग्रेण यद् भवति, अर्थात् सप्तपष्टया द्वाषष्टौ गुणितायां यद् भवति तेन भागे हृते यल्लब्धं तावन्ति नक्षत्राणि शुद्धानि द्रष्टव्यानि, यत् पुनस्ततोऽपि–भागहरणादपि शेषमवतिष्ठते तदृक्षं सूर्यस्य –तस्मिन् नक्षत्रे सूर्यो भवेत्–सूर्यसम्बन्धिनक्षत्रं द्रष्टव्यं यत्र विवक्षितं पर्व परिसमाप्तिमुपगच्छेत् । इत्येवं करणगाथात्रयाणामक्षरगमनिकार्थोऽवगन्तव्य इत्यर्थः । अथैतासां गणितक्रमेण भावना प्रदर्श्यते–यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्चसूर्यनक्षत्रपर्यायाः लभ्यन्ते तदा एकेन पर्वणा किं स्यादिति राशित्रयस्थापना यथा–$\frac{५×१}{१२४}$ अत्रान्त्येन राशिना एकरूपेण

पर्याय शुद्ध समझे ।१। जो शेष रहे उसको अठारहसो तीस १८३० से गुणा करे गुणाकार करने से सत्तावीससो अठावीस २७२८ शुद्ध होते हैं उससे पुष्य नक्षत्र शोधित हो जाता है ।२। उसके शुद्ध हो जाने पर सडसठिया बासठ से गुणाकरे गुणा करने से जो आवे उससे भाग करे तो जो लब्ध होते हैं उतने नक्षत्र शुद्ध हो जाते हैं ऐसा समझें । तथा भाग करने पर भी जो शेष रहे वह सूर्य संबंधी नक्षत्र होता है कि जहां विवक्षित पर्व समाप्त होता है । इस प्रकार ये तीन करणगाथा का अक्षरार्थ कहा गया है।

अब इनका गणित क्रमसे भावना दिखलाते हैं–जो एकसो चोवीस पर्व से पांच सूर्य नक्षत्र का पर्याय लभ्य होते हो, तो एक पर्व से कितना लभ्य हो सकता है? इसको जानने के लिये तोन राशि की स्थापना करनी चाहिये जैसे कि $\frac{५×१}{१२४}$ यहां अन्त्य राशि जो एक है उससे मध्य राशि को गुणा करे तो वही

એકસો ચોવીસ ૩૫ છે, તેનાથી ભાગ કરવો તેનાથી જે લબ્ધ થાય તે પર્યાય શુદ્ધ સમજવો (૧) જે શેષ રહે તેને અઢારસો ત્રીસ ૧૮૩૦થી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી સત્યાવીસસો અઠ્યાવીસ ૨૭૨૮ શુદ્ધ થાય છે. તેનાથી પુષ્ય નક્ષત્ર શોધિત થાય છે. (૨) પુષ્ય નક્ષત્ર શુદ્ધ થઈ જવાથી સડસઠિયા બાસઠથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી જે આવે તેનાથી ભાગ કરે તો જે ભાગ ફલ આવે એટલા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે તેમ સમજવું. તથા ભાગ કરવાથી જે શેષ વધે તે સૂર્ય નક્ષત્ર હોય છે. કે જ્યાં વિવક્ષિત પર્વ સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે આ ત્રણ કરણ ગાથાનો અક્ષરાર્થ કહેલ છે.

હવે તેના ગણિત ક્રમથી ભાવમાં બતાવવામાં આવે છે. જો એકસો ચોવીસ પર્વથી પાંચ સૂર્ય નક્ષત્રના પર્યાય લભ્ય થાય તો એક પર્વથી કેટલા લભ્ય થઈ શકે? તે જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જોઈએ જેમકે–$\frac{૫+૧}{૧૨૪}$ અહીં અન્ત્યની રાશિ જે એક છે તેનો મધ્યની રાશીથી ગુણાકાર કરવો તો એજ પાંચ આવે છે. કારણ કે એકથી

मध्यराशिर्गुण्यते जातस्तावानेव पञ्चरूपः (सर्वे च राशय एक गुणिता एवं तिष्ठन्तीति नियमात्) तत आद्येन राशिना—चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण भागहरणं कार्यं तत्र भाज्यस्याल्पत्वाद् भागं न प्रयच्छति, ततो नक्षत्रानयनार्थम् अष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः सप्तषष्टिभागैर्गुणयिष्याम इति गुणकारछेदराश्यो द्वाभ्यामपवर्त्तना करणीया यथा—$\frac{५\times१}{१२४} = \frac{५}{१२४}$। ततः $\frac{५\times१८३०}{१२४\times६७} = \frac{५\times९१५}{६२\times६७} = \frac{४५७५}{४१५४}$ जातो गुणकारराशिर्नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि=९१५ छेदराशिश्च द्वाषष्टिः ततो नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैः गुणिता पञ्च जातानि गुणनफलानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि, पुष्यस्य चतुश्चत्वारिंशद्भागा द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते ४४ × ६२=२७२८ जातानि सप्तविंशतिः शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि, एतानि पूर्वराशेः शोध्यन्ते, ४५७५–२७२८=१८४७ स्थितानि पश्चादष्टादशशतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि, ततश्च छेदराश्योः द्वाषष्टिसप्तषष्टि रूपयोर्गुणनेन ६२ × ६७=४१५४ जातानि एकचत्वारिंशच्छतानि चतुः पञ्चाशदधिकानि, एभिश्च भागो ह्रियते $\frac{१८४७}{४१५४}$ अत्रांशराशेसो-

पांच होते हैं–(सभी राशियां एक से गुणित उसी प्रकार से रहती हैं इस नियम से) तत्पश्चात् एकसो चोवीस रूप प्रथम राशि से भाग करे तो वहां भाज्य राशि अल्प होने से भाग चलता नहीं हैं, अतः नक्षत्र लाने के लिये सडसठिया अठारहसो तीस से गुणा करे तथा गुणाकार तथा छेद राशि का दो से अपवर्तना करे जैसे कि $\frac{५\times१}{१२४} = \frac{५}{१२४}$ पश्चात् $\frac{५}{१२४} \times \frac{१८३०}{६७} = \frac{५}{६२} \times \frac{९१५}{६७} = \frac{४५७५}{४१५४}$ इस प्रकार गुणाकार राशि नवसो पंद्रह होता है ९१५ तथा छेद राशि वासठ होते हैं उससे नवसो पंद्रह को गुणा करे तो गुणन फल पांच होता है, पश्चात् पैंतालीससो पचहत्तर होते हैं। पुष्य नक्षत्र का ४४ चुवालीस को बासठ से गुणाकरे तो दो हजार सातसो अठावीस होते हैं इतना पूर्व राशि से शोधित करे ४४७५–२७२८=१८४७ पश्चात् अठारहसो सेंतालीस रहते हैं। पश्चात् छेद राशि जो बासठ सडसठ रूप है उसको गुणाकरे ६२ × ६७=४१५४ तो इकतालीससो

ગુણિત બધિ રાશિ એજ રીતની રહે છે આ નિયમ છે, તે પછી એકસો ચોવીસ રૂપ પહેલી રાશીથી ભાગ કરે તો ભાજ્યરાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ થઈ શકતો નથી. તેથી નક્ષત્ર લાવવા માટે સડસઠિયા અઢારસો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો તથા ગુણાકાર તથા છેદ રાશિની બેથી અપવર્તના કરવી જેમકે $\frac{૫+૧}{૧૨૪} = \frac{૫}{૧૨૪}$ તે પછી $\frac{૫}{૧૨૪}+\frac{૧૮૩૦}{૬૭} = \frac{૫}{૬૨}+\frac{૯૧૫}{૬૭} = \frac{૪૫૭૫}{૪૧૫૪}$ આ રીતે ગુણાકાર રાશિ નવસો પંદર થાય છે. ૯૧૫ તથા છેદ રાશિ બાસઠ થાય છે. તેનાથી નવસો પંદરનો ગુણાકાર કરવો તો ગુણન ફળ પાંચ આવે છે. તે પછી પિસ્તાલીસસો પંચોતેર થાય છે. પુષ્ય નક્ષત્રના ૪૪ ચુંમાલીસને બાસઠથી ગુણવામાં આવે તો એકહજાર સાતસો અઠયાવીસ થાય છે. આને પૂર્વ રાશિથી શોધિત કરવામાં આવે તો ૪૫૭૫–૨૭૨૮=૧૮૪૭ અઢારસો સુડતાલીસ રહે છે. તે પછી છેદરાશિ જે બાસઠ સડસઠ રૂપ છે તેનો ગુણાકાર કરવો ૬૨+૬૭=૪૧૫૪ આ રીતે એકતાલીસસો ચોપન આવે છે.

कत्वाद् भागो न प्रयच्छति, ततो दिवसा आनेतव्याः, तत्र च छेदराशि द्वाषष्टिरूपः, परिपूर्णनक्षत्रानयनार्थं च द्वाषष्टिः सप्तषष्टया गुणिताः, परिपूर्णं च नक्षत्रं सम्प्रति नायाति, ततो मूल एव द्वाषष्टिरूपश्छेदराशिः, केवलं पञ्चभिः सप्तषष्टिभागैरहोरात्रो भवति, ततो दिवसानयनाय द्वाषष्टिः पञ्चभिर्गुण्यन्ते ६२×५=३१० जातानि त्रीणि शतानि दशोत्तराणि, तै र्भागो ह्रियते $\frac{१८४७}{३१०}=५+\frac{२९७}{३१०}$ लब्धाः पञ्चदिवसाः शेषं तिष्ठति द्वे शते सप्तनवत्यधिके ते च पुनः मुहूर्त्तानयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते $\frac{२९७\times३०}{३१०}=\frac{२९७\times३}{३१}=\frac{८९१}{३१}$ अत्र गुणकारछेदराश्योः शून्येनापवर्त्तना कृता तेन जातो गुणकारराशिस्त्रिरूपश्छेदराशिश्चैकत्रिंशद्रूपः, ततस्त्रिकेणोपरितनोराशिः सप्तनवत्यधिकशतद्वयरूपो गुणितो जातानि अष्टौ शतानि एकनवत्यधिकानि-८९१ ततश्च भाज्यहारयो र्भागे हृते लब्धा अष्टाविंशति र्मुहूर्त्ताः, एकस्य

चोपन होते हैं, इनसे भाग करे $\frac{१८४७}{४१५१}$ यहां अंश राशि अल्प होने से भाग नहीं चलता अतः दिवस लाना चाहिये, दिवस लाने के लिये छेद राशि जो बासठ रूप है, पूर्ण नक्षत्र लाने के लिये बासठ को सडसठ से गुणित करे तो परिपूर्ण नक्षत्र नहीं आता है। अतः मूल बासठ रूप जो छेद राशि है, सडसठिया पांच भाग से अहोरात्र होता है, तदनन्तर दिवस लाने के लिये बासठ को पांच से गुणित करे ६२×५=३१० इस प्रकार तीनसो दस होते हैं, उस से भाग करे तो $\frac{१८४७}{३१०}=५\frac{२९७}{३१०}$ इस प्रकार पांच दिवस तथा दोसो सताणवे शेष बचता है, उसको पुनः मुहूर्त करने के लिये तीससे गुणा करे तो $\frac{२९७\times३०}{३१०}=\frac{२९७}{३१}\times३=\frac{८९१}{३१}$ यहां पर गुणाकार एवं छेद राशि का शून्य से अपवर्तना की अतः गुणकार राशि तीन रूप तथा छेद राशि इकतीसरूप होता है, पश्चात् तीनसे उपर की राशि जो दोसो सताणवे रूप है उसको गुणित करे तो आठसो इक्काणवे ८९१ होते है। पश्चात् भाज्य राशि एवं हार राशि का भाग करे तो अठाइस

આ સંખ્યાથી પૂર્વ-સંખ્યા જે અઢારસો સુડતાલીસ છે તેનો ભાગ કરવો $\frac{૧૮૪૭}{૪૧૪૫}$ અહીં અંશરાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. તેથી દિવસ લાવવા જોઈએ. દિવસ લાવવા માટે છેદ રાશિ જે બાસઠરૂપ છે, તેને પૂર્ણ નક્ષત્ર લાવવા સડસઠથી ગુણવા તો પૂર્ણ નક્ષત્ર આવતા નથી તેથી મૂળ બાસઠરૂપ જે છેદ રાશિ છે, તેમાંથી સડસઠિયા પાંચ ભાગથી અહોરાત્ર થાય છે. તે પછી દિવસ લાવવા માટે બાસઠને પાંચથી ગુણવા ૬૨+૫ =૩૧૦ તો આ રીતે ત્રણસો દસ થય છે. તેનાથી ભાગ કરવા $\frac{૧૮૫૭}{૩૧૦}=૫+\frac{૨૯૭}{૩૧૦}$ આ રીતે પાંચ દિવસ અને બસો સતાણું શેષ રહે છે. તેને મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણવા $\frac{૨૯૭}{૩૧૦}+૩૦=\frac{૨૯૭}{૩૧}+૩=\frac{૮૯૧}{૩૧}$ અહીંયાં ગુણાકાર અને છેદ રાશિની શૂન્યથી અપવર્તના કરવી તેથી ગુણાકાર રાશિ ત્રણ રૂપ તથા છેદ રાશિ એકત્રીસરૂપ થાય છે. તે પછી ત્રણથી ઉપરની રાશિ જે બસો સત્તાણુરૂપ છે તેનો ગુણાકાર કરવો તો આઠસો એકાણુ ૮૯૧ થાય છે. તે પછી ભાજ્યરાશિ અને હાર રાશિનો ભાગ કરવો તો અઢાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના

च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिरेकत्रिंशद्भागाः, यथा=$\frac{८९१}{३१}$=२८+$\frac{२३}{३१}$ इति । अतः सिद्धयति यत् प्रथमं पर्व आश्लेषा नक्षत्रस्य पञ्चदिवसान् एकस्य च दिवसस्य अष्टाविंशतिं मुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिम् एकत्रिंशद् भागान् भुक्त्वा प्रथमं पर्व समाप्तिमुपगच्छेदिति । अथवा-पुष्ये शुद्धे यानि स्थितानि पश्चादष्टादशशतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि-१८४७, तानि सूर्यमुहूर्त्तानयनाय त्रिंशता गुण्यन्ते १८४७×३०=५५४१० जातानि पञ्चपञ्चाशत् सहस्राणि चत्वारि शतानि दशोत्तराणि, अथवा पूर्वसिद्धेन छेदराशिना द्वाषष्टि सप्तषष्ट्यो गुणनफलरूपेण ६२×६७=४१५४ चतुः पञ्चाशदधिकैकचत्वारिंशच्छतरूपेण भागो ह्रियते $\frac{५५४१०}{४१५४}$=१३+$\frac{१४०८}{४१५४}$ लब्धास्त्रयोदशमुहूर्त्ताः, शेषाणि तिष्ठन्ति चतुर्दशशतानि अष्टोत्तराणि, ततश्चामूनि द्वाषष्टिभागानयनार्थं द्वाषष्ट्या गुणयितव्यानि, तत्र च गुणकार छेदराश्योर्द्वाषष्ट्या अपवर्त्तना कार्या, तद्यथा $\frac{१४०८×६२}{४१५४}$=$\frac{१४०८×६२}{६७×६२}$=$\frac{१४०८}{६७}$=२१+$\frac{१}{६७}$ अत्रापवर्त्तनेन गुणकारराशिरेकरूपः, छेदराशिश्च सप्तषष्टिरूपस्ततस्तत्र एकेन गुणितो राशिरष्टोत्तर-

मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का इकतिसीया तेइस भाग लब्ध होते हैं जैसे कि $\frac{८९१}{३१}$=२८$\frac{२३}{३१}$ इससे यह सिद्ध होता है कि पहला पर्व आश्लेषा नक्षत्र का पांच दिवस तथा एक दिवस का अठाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का इकतीसिया तेइस भाग भुक्त कर के प्रथम पर्व समाप्त होता है, अथवा पुष्य शुद्ध होने पर पश्चात् जो अठारहसो सेंतालीस है १८४७ उसको मुहूर्त बनाने के लिये तीस से गुणा करे तो १८४७+३०=५५४१० इस प्रकार पचपन हजार चारसो दस होते हैं। इनको पूर्व सिद्ध छेद राशि जो बासठ सडसठ का गुणन फल रूप ६२×६७ =४१५४ चार हजार एकसो चोपन रूप है उससे भाग करे तो $\frac{५५४१०}{४१५४}$=१३$\frac{१४०८}{४१५४}$ इस प्रकार तेरह मुहूर्त लब्ध होते हैं तथा एक हजार चारसो आठ शेष बचता है। इसमें बासठिया भाग लाने के लिये बासठ से गुणा करे तथा गुणाकार छेद राशि को बासठ से अपवर्तना करे जो इस प्रकार $\frac{१४०८×६२}{४१५४}$=$\frac{१४०८}{६७}$×$\frac{६२}{६२}$=$\frac{१४०८}{६७}$×

એકત્રીસા તેવીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. જેમ કે-$\frac{૮૯૧}{૩૧}$=૨૮=$\frac{૨૩}{૩૧}$ આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-પહેલું પર્વ અશ્લેષા નક્ષત્રના પાંચ દિવસ તથા એક દિવસના અઠ્યાવીસ મૂહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના એકત્રીસા તેવીસ ભાગ ભોગવીને પહેલું પર્વ સમાપ્ત થાય છે, અથવા પુષ્ય નક્ષત્ર શુદ્ધ થયા પછી જે અઢારસો સુડતાલીસ-૧૮૪૭ રહે છે તેને મુહૂર્ત બનાવવા માટે ત્રીસથી ગુણવા ૧૮૪૭×૩૦=૫૫૪૧૦ તો આ રીતે પંચાવન હજાર ચારસો દસ રહે છે. તેને પહેલાની છેદ રાશિ જે બાસઠ સડસઠના ગુણન ફલરૂપ ૬૨×૬૭=૪૧૫૪ ચાર હજાર એકસો ચોપન રૂપે છે તેનાથી ભાગ કરવો $\frac{૫૫૪૧૦}{૪૧૫૪}$=૧૩।$\frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪}$ આ રીતે તેર મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા એક હજાર ચારસો આઠ શેષ રહે છે, તેમાં બાસઠિયા ભાગ લાવવા માટે બાસઠથી ગુણવા તથા ગુણાકાર અને છેદ રાશિની બાસઠથી અપવર્તના કરવી જે આ રીતે થાય છે,-$\frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪}$×૬૨=$\frac{૧૪૦૮}{૬૭}$×$\frac{૬૨}{૬૨}$=$\frac{૧૪૦૮}{૬૭}$×૧=૨૧×$\frac{૧}{૬૭}$ અહીં અપવર્તના

चतुर्दशशतरूपस्तावानेव जातः-१४०८ अत्र च सप्तषष्ट्या भागे हृते लब्धा एकविंशतिः २१ द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकः सप्तषष्टिभागरूपोऽवतिष्ठते, गणितप्रक्रियाप्रतिपादितदिशा सुगमा रीतिः प्रदर्शितैव, एतेनेत्थं सिद्धयति यत् युगस्यादौ प्रथमं पर्व-अमावास्या लक्षणम् आश्लेषा नक्षत्रस्य त्रयोदशमुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकविंशतिं द्वाषष्टिभागान् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकं सप्तषष्टिभागं भुक्त्वा सूर्यस्तं पर्व परिसमाप्तिमुपनयति । तथा च वक्ष्यति-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केण णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता असिलेसाहिं, असिलेसाणं एकमुहुत्ते चत्तालीसं बावट्ठि-भागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा च्छित्ता छावट्ठि चुण्णिया सेसा । तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता असिलेसाहिं चेव असिलेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छावट्ठि चुण्णिआ सेसा' तावत् एतेषां

$१=२१\times\frac{१}{६७}$ यहां अपवर्तना करने से गुणाकर राशि एक रूप तथा छेदराशि सडसठ रूप होता है तदनन्तर एक से गुणित राशि चौदहसो आठ रूप १४०८ उसी प्रकार होता है, इसको सडसठ से भाग करे तो एक मुहूर्त का बासठिया इक्कीस आता है $\frac{२१}{६२}$ तथा बासठिया एगे भाग का सडसठिया एक भाग रूप रहता है। इस प्रकार गणितप्रक्रिया से प्रतिपादित कर के सरल रीति प्रदर्शित की है इस से यह सिद्ध होता है कि युग को आदि में प्रथम पर्व अमावास्या रूप है वह अश्लेषा नक्षत्र का तेरह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया इक्कीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया भाग को भुक्त कर के सूर्य उस पर्व को समाप्त करता है। कहा भी है-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केण णक्खत्तेणं जोएइ, ता असिलेसाहिं, असिसाणं एगे मुहुत्ते चत्तालीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छित्ता छावट्ठि चुण्णिया सेसा। तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ? ता असिलेसाहिंचेव असिलेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसं बाव-

---

કરવાથી ગુણાકાર રાશિ એકરૂપ તથા છેદરાશિ સડસઠ રૂપ થાય છે, તે પછી એકથી ગુણેલ રાશી ચૌદસો આઠ રૂપ ૧૪૦૮ એજ પ્રમાણે રહે છે, તેને સડસઠથી ભાગ કરવો તો એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકવીસ ભાગ આવે છે, $\frac{૨૧}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ રૂપ રહે છે, આ રીતે ગણિત પદ્ધતિથી પ્રતિપાદન કરીને સરળ રીત બતાવેલ છે, આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-યુગની આદિમાં પહેલું પર્વ અમાસરૂપ છે, તે અશ્લેષા નક્ષત્રના તેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ભાગને ભોગવીને સૂર્ય એ પર્વને સમાપ્ત કરે છે, કહ્યું પણ છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केण णक्खत्ते णं जोएइ ? ता असिलेसाहिं असिलेसाणं एगे मुहुत्ते चत्तालीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छित्ता छावट्ठिचुण्णिया सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ, ता असिलेसाहिं चेव

खलु पञ्चानां सम्वत्सराणां प्रथमाम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् आश्लेषाभिः आश्लेषायाः खलु एको मुहूर्त्तः चत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा षट्षष्टिः चूर्णिका शेषाः तं समयं च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् आश्लेषाभिरेव, आश्लेषायाः एको मुहूर्त्तः चत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्यद्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा षट्षष्टिः चूर्णिकाः शेषाः। छायामात्रेणैतासां व्याख्या सुस्पष्टा भवति, यतो हि अत्रोक्तं सर्वं गणितं पूर्वमत्रैव विशदरीत्या प्रतिपादितमेव पुनरत्र पिष्टपेषणेनाऌमिति।

अथ द्वितीयपर्वज्ञानं प्रतिपाद्यते—पूर्वप्रतिपादितक्रमेणैव त्रैराशिकगणितक्रमेणात्रापि राशित्रय स्थापना कार्या, तत्र द्वितीयपर्वप्रतिपादनात् गुणकौ द्वौ भवत इति विशेषो यथा—

ट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छावट्ठि चुण्णिया सेसा) ये पांच संवत्सरों में प्रथम अमावास्या को चंद्र कौन से नक्षत्र से योग करता है ? अश्लेषा नक्षत्र का अश्लेषा का एक मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चुवालीस भाग तथा बासठवें भाग को सडसठ से छेद कर के सडसठ चूर्णिका भाग शेष रहे उस समय सूर्य कौनसा नक्षत्र का यो करता है ? अश्लेषा नक्षत्र का ही, अश्लेषा नक्षत्र का एक मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौवालीस भाग तथा बासठ भाग को सडसठ से छेदकर छियासठ चूर्णि का भाग शेष रहता है। छाया मात्र से ही सूत्रोक्त कथन का अर्थ स्पष्ट हो जाता है। यहां पर कहा हुवा सभी गणित प्रक्रिया पहले यहां इस सूत्र में ही सविस्तर रूप से प्रतिपादित की है अतः पुनः पिष्टपेषण नहीं करते हैं—

अब दूसरे पर्व ज्ञान विषयक कथन प्रतिपादित करते हैं—पूर्व प्रतिपादित क्रमानुसार त्रैराशिक गणित पद्धति से यहां पर भी तीन राशि की स्थापना करे। उन में यहां पर दूसरा पर्व का प्रतिपादन होने से गुणक

असिलेसाणं एक्को मुहुत्तो. चत्तालीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चुण्णिया सेसा) આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રમાં યોગ કરે છે? અશ્લેષા નક્ષત્રનો, અશ્લેષાનું એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા ભાગને સડસઠથી છેદ કરીને સડસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે ત્યારે સૂર્ય કયા નક્ષત્રનો યોગ કરે છે? અશ્લેષા નક્ષત્રનો જ યોગ કરે છે. અશ્લેષા નક્ષત્રના એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ તથા બાસઠ ભાગને સડસઠથી છેદ કરીને છાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે, છાયામાત્રથી સૂત્રોક્ત કથનનો અર્થ સ્પષ્ટ થાય છે, અહીં કહેવામાં આવેલ બધી જ ગણિતપ્રક્રિયા પહેલા આજ સૂત્રમાં સવિસ્તર રૂપે પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેથી ફરી પિષ્ટપેષણ કરતા નથી.

હવે બીજા પર્વના જ્ઞાન સંબંધી કથન પ્રતિપાદિત કરવામાં આવે છે, પૂર્વ પ્રતિપાદિત ક્રમ પ્રમાણે ત્રૈરાશિક ગણિત પદ્ધતિથી અહીંયાં પણ ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી,

यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्चसूर्यपर्यायाः लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यां किं लभामहे ?, इति राशित्रयस्थापना यथा–$\frac{5\times2}{124}=\frac{10}{124}$ अत्रान्त्येन राशिना द्विकरूपेण मध्यो राशिः पञ्चरूपो गुणितो जाता दश तेषामाद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण भागहरणं कार्यं, तत्रोपरितनस्य दशरूपस्य राशे स्तोकत्वात् भागं न समुपयाति, तेन नक्षत्रानयनार्थम् अष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैर्गुणयितव्या भवतीति, तत्र गुणकारछेदराश्यो द्वाभ्यामपवर्त्तना विधेया–$\frac{10\times1830}{124}=\frac{10\times915}{62}=\frac{9150}{62}$ जातो गुणकारराशिर्नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि, छेदराशिश्च द्वाषष्टिः, ततश्च पञ्चदशोत्तरैर्नवभिः शतैर्दशगुण्यन्ते, गुणिते च जातानि एकनवतिः शतानि पञ्चाशत् अधिकानि, छेदे च द्वाषष्टिरिति। अथैतेभ्यः सप्तविंशतिः शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि–२७२८ पुष्यसत्कानि शोध्यन्ते ९१५०÷

अंक दो होता है यही विशेषता है, जैसे कि–यदि एकसो चोवीस पर्व से पांच सूर्य पर्याय लभ्य हो तो दो पर्व से कितना लब्ध होता है ? इस जिज्ञासा निवृत्यर्थ तीन राशि की स्थापना करनी चाहिये जो इस प्रकार $\frac{5\times2}{124}=\frac{10}{124}$ यहां पर अन्त्य राशि जो दो है उससे मध्य राशि पांच से गुणित करे तो दश होते हैं, उसको प्रथम राशि एकसो चोवीस से भाग करे तो ऊपर की दस रूप राशि अल्प होने से भाग नहीं चलता। अतः नक्षत्र लाने के लिये अठारहसो तीससे उसको गुणित करे तथा गुणाकार तथा छेदराशी को दो से अपवर्तित करे, जैसे कि $\frac{10}{124}\times1830=10\times\frac{915}{62}=\frac{9150}{62}$ इस प्रकार गुणाकार राशि नवसो पंद्रह होता है तथा छेदराशि बासठ रहता है, पश्चात् नवसो पंद्रह से इसको गुणित करे, गुणा करने से नव हजार एकसो पचास होते हैं, तथा छेदराशि बासठ रहता है। अब इससे सताइससो अठाइस जो पुष्य संबंधी है उससे शोधित करे, माने कम करे ९१५०÷२७२८=६४२२

અહીં બીજા પર્વનું પ્રતિપાદન કરવાનું હોવાથી ગુણક અંક બે હોય છે, એજ વિશેષપણું છે, જેમ કે–જો એકસો ચોવીસ પર્વથી પાંચ સૂર્ય પર્યાય લભ્ય થાય તો બે પર્વથી કેટલા લબ્ધ થાય ? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી, જે આ રીતે હોય છે, $\frac{5+2}{124}$ $\frac{10}{124}$ અહીં અન્ત્ય રાશિ જે બે છે, તેનાથી મધ્ય રાશિ પાંચને ગુણવા તો એ રીતે ગુણવાથી દસ થાય છે, તેને પહેલી રાશિ એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો તો ઉપરની રાશિ દસ રૂપ અલ્પ હોવાથી ભાગ ચાલી શકતો નથી, તેથી નક્ષત્ર લાવવા માટે અઢારસો ત્રીસથી તેનો ગુણાકાર કરવો અને ગુણાકાર તથા છેદ રાશિને બેથી અપરિવર્તિત કરવા જેમ કે–$\frac{10}{124}\times1830=10+\frac{915}{62}=\frac{9150}{62}$ આ રીતે ગુણાકાર રાશિ નવસો પંદર થાય છે. તથા છેદરાશિ બાસઠ રહે છે, પછી નવસો પંદરથી તેનો ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરવાથી નવ હજાર એકસો પચાસ થાય છે, તથા છેદરાશિ બાસઠ રહે છે, આનાથી સત્યાવીસસો અઠયાવીસ જે પુષ્ય સંબંધી છે. તેનાથી શોધિત અર્થાત્ ભાગ કરવા,

२७२८=६४२२ स्थितानि शेषाणि पश्चात् चतुःषष्टिः शतानि द्वाविंशत्यधिकानि, छेदराशिश्च द्वाषष्टिरूपश्च तथैव तिष्ठति (शोधनकेऽपि राशौ द्वाषष्टिभागत्वादिति) स च द्वाषष्टिरूपश्छेदराशिः सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते तदा जातानि एकचत्वारिंशच्छतानि चतुः पञ्चाशत् अधिकानि ६२×६७=४१५४ एभिर्भागो ह्रियते=$\frac{६४२२}{४१५४}$=१+$\frac{२२६८}{४१५४}$ लब्धमेकं नक्षत्रं, तच्च आश्लेषारूपम्, आश्लेषानक्षत्रं च अर्द्धक्षेत्रं प्रतिपादितं वर्त्तते अतएव एतद्गताः पञ्चदश सूर्यमुहूर्त्ताः अधिका वेदितव्याः, यानि च शेषाणि तिष्ठन्ति द्वाविंशतिः शतानि अष्टषष्ट्यधिकानि, तानि च मुहूर्त्तानयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते–२२६८×३०=६८०४० जातानि अष्टषष्टिः सहस्राणि चत्वारिंशदधिकानि, एतेषां च छेदराशिना चतुः पञ्चाशदधिकैकचत्वारिंशच्छतरूपेण ४१५४ नेन भागो ह्रियते यथा $\frac{६८०४०}{४१५४}$=१६+$\frac{१५७६}{४१५४}$ लब्धाः षोडशमुहूर्त्ताः, शेषाण्यवतिष्ठन्ते च पञ्चदशशतानि षट् सप्तत्यधिकानि १५७६ एतानि च द्वाषष्टिभागानयनार्थं द्वाषष्ट्या गुणयितव्यानीति गुणकारछेदराश्यो द्वाषष्ट्या अपवर्त्तना

छह हजार चारसो बाईस रहता है तथा बासठ रूप छेद राशि उसी प्रकार रहता है, कारण शोधक राशि में भी बासठिया भाग है, वह बासठ रूप छेद राशि को सरसठ से गुणा करे तो चार हजार एकसो चोपन होते हैं ६२×६७ =४१५४ इससे भाग करे $\frac{६४२२}{४१५४}$=१+$\frac{२२६८}{४१५४}$ एक नक्षत्र जो आश्लेषा रूप है वह लब्ध होता है, अश्लेषा नक्षत्र अर्द्धक्षेत्रात्मक पहले प्रतिपादित किया ही है, अतः यहां पर पंद्रह सूर्य मुहूर्त अधिक रूप से समझ लेवें। तथा बावीससो अडसठ शेष रहते हैं, उनको मुहूर्त लाने के लिये तीससे गुणित करे २२६८×३०=६८०४० अडसठ हजार चालीस होते हैं इनको छेदराशि जो चार हजार एकसो चोपन रूप है ४१५४ उससे भाग करे जैसे कि $\frac{६८०४०}{४१५४}$=१६+$\frac{१५७६}{४१५४}$ इस प्रकार सोलह मुहूर्त लब्ध होते हैं तथा पंद्रहसो छिहत्तर शेष बचता है, १५७६ इसको बासठिया भाग लाने के लिये बासठ से गुणाकार एवं छेद राशिका बासठ से अपवर्तना करे, अपवर्तना करनेके बाद

९१५०÷२७२८=६४२२ છ હજાર ચારસો બાવીસ થાય છે, તથા બાસઠ રૂપ છેદરાશિ એજ રીતે રહે છે, કારણ શોધનક રાશિમાં પણ બાસઠિયા ભાગ છે, આ બાસઠ રૂપ છેદરાશિનો સડસઠથી ગુણાકાર કરવો તો ચાર હજાર એકસો ચોપન થાય છે, ૬૨×૬૭=૪૧૫૪ આનાથી ભાગ કરવો. $\frac{૬૪૨૨}{૪૧૫૪}$=૧·$\frac{૨૨૬૮}{૪૧૫૪}$ એક નક્ષત્ર જે અશ્લેષા રૂપ છે, તે લબ્ધ થાય છે, અશ્લેષા નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર રૂપ પહેલાં જ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેથી અહીંયાં પંદર સૂર્ય મુહૂર્ત અધિકતાથી સમજવું, તથા બાવીસસો અડસઠ શેષ રહે છે, તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણવાથી ૨૨૬૮×૩૦=૬૮૦૪૦ અડસઠ હજાર ચાલીસ થાય છે તેને છેદરાશિ જે ચાર હજાર એકસો ચોપન રૂપ છે ૪૧૫૪ તેનાથી ભાગ કરવો જેમ કે–$\frac{૬૮૦૪૦}{૪૧૫૪}$=૧૬× $\frac{૧૫૭૬}{૪૧૫૪}$ આ રીતે સોળ મુહૂર્ત પુરા આવે છે તથા પંદરસો છોંતેર શેષ વધે છે, ૧૫૭૬ આ સંખ્યાને બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણાકાર કરવો તથા ગુણાકાર અને

विधेया, अपवर्त्तनानन्तरं भवति गुणकारराशिरेकरूपः छेदराशिश्च सप्तपष्टिरूपो यथा-
$\frac{१५७६\times६२}{४१५४}=\frac{१५७६\times६२}{६७ \; ६२}=\frac{१५७६}{६७}\,\frac{१}{}=\frac{१५७६}{६७}=२३\frac{३५}{६७}$ अत्रोपरितनो राशिरेकरूपे गुणकेन गुणितोऽपि
तावानेव षट् सप्तत्यधिकपञ्चदशशतरूपः, तस्य च सप्तषष्टिरूपेण छेदेन भागो ह्रियते
हृते च भागे लब्धास्त्रयोविंशतिर्द्वाषष्टिभागाः $\frac{२३}{६२}$ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशत्
सप्तषष्टिभागाः $\frac{३५}{६७}$ अत्र ये लब्धा षोडशमुहूर्त्ताः, ये च उद्धरिताः पाश्चात्याः पञ्चदश मुहू-
र्त्तास्ते एकत्रमील्यन्ते १६+१५=३१ जाताः एकत्रिंशत्, तत्र त्रिंशता मघा शुद्धा पश्चा-
दुद्धरति एकएव ३१-३०=१ अयमेकः सूर्यमुहूर्त्तः । अतएवागतं द्वितीयं पर्व श्रावणमास
भावि पौर्णमासीरूपं पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रस्य एकं मुहूर्त्तम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिं
द्वाषष्टिभागान्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशतं सप्तषष्टिभागान् भुक्त्वा सूर्यो द्वितीयं
पर्व श्रावणमासभाविपूर्णिमारूपं परिसमाप्तिमुपनयतीति सिद्ध्यति । तथा च वक्ष्यति-'ता

गुणाकार राशि एक होती है, तथा छेदराशि सडसठ रूप रहती है जैसे कि-
$\frac{१५७६+६२}{१४५४}=\frac{१५७६}{७६}+\frac{६२}{६२}=\frac{१५७६}{६७}\times१=\frac{१५७६}{७६}=२३\frac{३५}{६७}$ यहां पर उपर की एक रूप राशि को
गुणा करने पर भी पंद्रहसो छिहत्तर ही रहता है, उसको सडसठ रूप छेद
राशि से भाग करे भाग करने पर बासठिया तेइस भाग $\frac{२३}{६२}$ तथा बासठिया
एक भाग का सडसठिया पैंतीस भाग $\frac{३५}{६७}$ लब्ध होता है । यहां जो सोलह
मुहूर्त लब्ध हुवा है तथा जो पीछे का पंद्रह मुहूर्त लाया है उन दो को एक
साथ मिलावे १६+१५=३१ तो इकतीस होते हैं । उससे तीस मुहूर्त से मघा
नक्षत्र शुद्ध होता है । तपश्चात् एक बचता है-३१-३०=१ यह एक सूर्य मुहूर्त
होता है । अब श्रावणमास भावी पूर्णिमा रूप दूसरा पर्व आता है वह पूर्वा-
फाल्गुनी नक्षत्र का एक मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेइस भाग तथा
बासठिया एक भाग का सडसठिया पैंतीस भाग को भोग कर सूर्य श्रावण
मास भावी पूर्णिमा रूप दूसरा पर्व को समाप्त करता है यह सिद्ध होता है।

છેદરાશિનો બાસઠથી અપવર્તના કરવી, અપવર્તના કર્યા પછી ગુણાકાર રાશિ એક થાય છે
અને છેદરાશિ સડસઠ રૂપ રહે છે, જેમ કે-$\frac{૧૫૭૬\times૬૨}{૧૪૫૪}=\frac{૧૫૭૬}{૬૭}\times\frac{૬૨}{૬૨}=\frac{૧૫૭૬}{૬૭}\times૧\;\frac{૧૫૭૬}{૬૭}=૨૩\frac{૩૫}{૬૭}$ અહીં ઉપરની એક રૂપ રાશિનો ગુણાકાર કરવાથી પંદરસો છોંતેર જ આવે છે, તેને
સડસઠરૂપ છેદરાશિથી ભાગ કરવો ભાગ કરવાથી બાસઠિયા તેવીસ ભાગ $\frac{૨૩}{૬૨}$ તથા બાસ-
ઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે, અહીં જે સોળ મુહૂર્ત આવ્યા
છે, તથા પાછળના જે પંદર મુહૂર્ત આવ્યા છે એ બન્નેને એક કરે. ૧૬+૧૫=૩૧ તો
એકત્રીસ થાય છે તેમાના ત્રીસ મુહૂર્તથી મઘા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે, પાછળ એક વધે
૩૧-૩૦=૧ આ એક સૂર્ય મુહૂર્ત હોય છે. હવે શ્રાવણ માસની પૂનમરૂપ બીજું પર્વ
આવે છે. તે પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેવીસ
ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગને ભોગવીને સૂર્ય શ્રવણ નક્ષત્ર

एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णमासिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ? ता धणिट्ठाहिं, धणिट्ठाणं तिन्नि मुहुत्ता एगूणवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठी चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केण णक्खत्ते णं जोएइ ? ता पुव्वाहिं फग्गुणीहिं पुव्वा णं फग्गुणीणं अट्ठावीसं च मुहुत्ता अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा' छाया—तावत् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् धनिष्ठाभिः, धनिष्ठानां त्रयो मुहूर्त्ताः एकोनविंशत् च द्वापष्ठिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वापष्ठिभागं च सप्तपष्ठिधा छित्वा पञ्चपष्ठिचूर्णिकाः भागाः शेषाः। तं समयं च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति !,

कहा भी है-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं) ये पांच संवत्सरों को (पढमं पुण्णमासिं) प्रथम पूर्णिमा को (चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) चंद्र कौन से नक्षत्र से युक्त करता है ? (ता धणिट्ठाहिं) धनिष्ठा नक्षत्र से युक्त करता है (धणिट्ठा णं तिन्नि मुहुत्ता एगूणवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स) धनिष्ठा नक्षत्र का तीन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठ भाग (बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता) बासठिया भाग को सरसठिया भाग से छेद कर (पण्णट्ठी चुण्णिया भागा सेसा' पैंसठ चूर्णिकाभाग शेष रहते हैं। (तं समयं च णं सूरे) उस समय सूर्य (केण णक्खत्ते णं जोएइ) किस नक्षत्र से योग करता है ? (ता पुव्वाहिं फग्गुणीहिं) उस समय सूर्य पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र से युक्त होता है, (पुव्वाणं फग्गुणीणं) पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र का (अट्ठावीसं च मुहुत्ता) अठाइस मुहूर्त (अट्ठावीसं च बासट्ठि भागा मुहुत्तस्स) तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठाईस भाग तथा (बावट्ठिभागं च) एक बासठिया भाग को (सत्तट्ठिहा

માસ ભાવી પૂર્ણિમારૂપ બીજા પર્વને સમાપ્ત કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે, કહ્યું પણ છે— (ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं) આ પાંચ સંવત્સરોને (पढमं पुण्णमासिं) પહેલી પુનમને (चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) ચંદ્ર કયા નક્ષત્રમાંથી યુક્ત કરે છે ? (ता धणिट्ठाहिं) ધનિષ્ઠા નક્ષત્રથી યુક્ત કરે છે, (धणिट्ठाणं तिन्नि मुहुत्ता एगूणवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स) ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના ત્રણ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠ ભાગ તથા (बासट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता) બાસઠિયા ભાગને સડસઠિયા ભાગથી છેદ કરવાથી (पण्णट्ठी चुण्णिया भागा सेसा) પાંસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે. (तं समयं च णं सूरे) એ સમયે સૂર્ય (केण णक्खत्तेणं जोएइ) કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે ? (ता पुव्वाहिं फग्गुणीहिं) એ સમયે સૂર્ય પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ કરે છે. (पुव्वाणं फग्गुणीणं) પૂર્વા ફાલ્ગુની નક્ષત્રનો (अट्ठावीसंच मुहुत्ता) અઠયાવીસ મુહૂર્ત તથા (अट्ठावीसं च बावट्ठि भागा मुहुत्तस्स) એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠયાવીસ ભાગ તથા (बासट्ठि भागंच) એક બાસઠિયા ભાગને (सत्तट्ठिहा छेत्ता) સડસઠથી છેદ કરીને (बत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा) બત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ

तावत् पूर्वाभिः फाल्गुनीभिः, पूर्वासां फाल्गुनीनां अष्टाविंशतिश्च मुहूर्त्ताः, अष्टाविंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वात्रिंशत् चूर्णिकाः भागाः शेषाः। इति ॥ एतत् सर्वं व्याख्यातमेवेति ।

अथ तृतीयपर्वज्ञानस्योदाहरणं कथयति-पूर्वप्रतिपादितरीत्यैव अत्रापि त्रैराशिक-गणितक्रमे राशित्रयस्थापना यथा चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन यदि पञ्चसूर्यनक्षत्रपर्यायाः लभ्यन्ते तदा त्रिभिः पर्वभिः किं स्यादिति राशित्रयस्थापना यथा-$\frac{५\times३}{१२४}=\frac{१५}{१२४}$ अत्रान्त्येन राशिना त्रिकस्वरूपेण मध्यो राशिः पञ्चरूपो गुणितः जाताः पञ्चदश तेषामाद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण भागहरणं कार्यं तत्र भाज्यराशेरल्पत्वात् भागो न लभ्यते, ततो नक्षत्रानयनार्थं त्रिंशदधिकैरष्टादशभिः शतैः सप्तषष्टिभागैर्गुणनकार्याणि प्रवर्त्तयितव्यानि $\frac{१५}{१२४}\times\frac{१८३०}{६७}=\frac{१५}{६२}\times\frac{९१५}{६७}=\frac{१३७२५}{४१५४}$ अत्र प्रथमं भाज्यहारयोः द्वाभ्यामपवर्त्तना कार्या ततो जातो गुणकारराशिर्नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि ९१५ छेदराशिश्च द्वाषष्टिः-६२। ततश्च पञ्च-

---

छेत्ता) सरसठ से छेद कर के (बत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा) बत्तीस चूर्णिका भाग शेष रहता है। इस कथन पूर्व में व्याख्यात हो गया है।

अब तीसरे पर्व का ज्ञान के लिये कहते हैं-पूर्व कथित रीति से ही यहां पर भी तीन राशि के गणित क्रम से तीन राशि की स्थापना करे। यहां पर पूछते हैं कि एक सो चोवीस पर्व से यदि पांच सूर्य नक्षत्र पर्याय लब्ध हो तो तीन पर्व से कितना लब्ध होते हैं? तो इसको समझने के लिये तीन राशि की स्थापना करनी चाहिये जैसे कि-$\frac{५+३}{१२४}=\frac{१५}{१२४}$ यहां पर अन्त्य राशि जो तीन रूप है उससे मध्य की राशि पांच को गुणित करे तो पंद्रह होता है, उसको प्रथम राशि जो एक सो चोवीस है उससे भाग करे तो भाज्य राशि अल्प होने से भाग नहीं होगा। तो नक्षत्र लाने के लिये सडसठिया अठारह सो तीस से गुणा करे $\frac{१५}{१२४}+\frac{१८३०}{६७}=\frac{१५}{६२}+\frac{९१५}{६२}=\frac{१३७२५}{४१५४}$ यहां पर प्रथम भाज्य राशि एवं हार राशि को दो से सपवर्तना करे तो गुणाकार राशि नव सो पंद्रह ९१५

શેષ રહે છે. આ કથન પહેલાં વ્યાખ્યાત થઈજ ગયેલ છે.

હવે ત્રીજા પર્વના જ્ઞાન માટે કહેવામાં આવે છે-પૂર્વ કહેલ પ્રકારથી જ અહીંયા પણ ત્રણ રાશિના ગણિત ક્રમથી ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી અહીં કોઈ પૂછે કે-એકસો ચોવીસ પર્વથી જો પાંચ સૂર્ય નક્ષત્રપર્યાય લબ્ધ થાય તો ત્રણ પર્વથી કેટલા લબ્ધ થાય છે? તો આ સમજવા માટે ત્રણ રાશીની સ્થાપના કરવી જેમકે $\frac{૫+૩}{૧૨૪}=\frac{૧૫}{૧૨૪}$ અહીં અન્ત્યની રાશી જે ત્રણ રૂપ છે તેનાથી મધ્યની રાશિ પાંચનો ગુણાકાર કરવાથી પંદર આવે છે. તેનો પ્રથમ રાશિ જે એકસો ચોવીસ છે તેનાથી ભાગ કરવો પણ ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. એટલે નક્ષત્ર લાવવા માટે અડસઠિયા અઢાર સો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{૧૫}{૧૨૪}+\frac{૧૮૩૦}{૬૭}=\frac{૧૫}{૬૨}+\frac{૯૧૫}{૬૭}=\frac{૧૩૭૨૫}{૪૧૫૪}$ અહીં પહેલાં ભાજ્ય રાશિ

दशोत्तरैर्नवभिः शतैः पञ्चदशगुण्यन्ते तदा जातानि त्रयोदशसहस्राणि सप्तशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि–१३७२५ एतेभ्यः पुष्यसत्कानि सप्तविंशतिः शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि शोध्यन्ते यथा–१३७२५–२७२८=१०९९७ स्थितानि शेषाणि दशसहस्राणि नवशतानि सप्तनवत्यधिकानि। पूर्वं छेदराश्यो र्द्वापष्टि सप्तषष्टिरूपयोर्गुणनेन जातानि एकचत्वारिंशच्छतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि=४१५४ एभिर्भागो ह्रियते $\frac{१०९९७}{४१५४}$=२$\frac{२६८९}{४१५४}$ लब्धे द्वे नक्षत्रे, ते च अश्लेषा मघारूपे, आश्लेषा नक्षत्रं च अर्द्धक्षेत्रं प्रतिपादितं वर्त्तते, अत एतद् गताः पञ्चदश सूर्यमुहूर्त्ता उद्धरिताः वेदितव्याः, यानि च शेषाणि तिष्ठन्ति षड्विंशतिः शतानि नवाशीत्यधिकानि–२६८९ तानि मुहूर्त्तानयनार्थे त्रिंशता गुण्यन्ते–२६८९ × ३०=८०६७० जातानि अशीतिः सहस्राणि षट्शतानि सप्तत्यधिकानि ८०६७० एतेषां छेदराशिना पूर्वस्थितेन चतुः पञ्चाशदधिकैकचत्वारिंशच्छतरूपेण–४१५४ भागो ह्रियते $\frac{८०६७०}{४१५४}$=१९$\frac{१७४४}{४१५४}$

होता है तथा छेदराशि बासठ रहता है, पश्चात् नव सो पंद्रह को गुणा करे तो तेरह हजार सात सो पचीस होते हैं। इसमें से पुष्य नक्षत्र का सत्तावीस सो अठावीस शोधित करे अर्थात् कम करे जैसे कि १३७२५–२७२८-१०९९७ दस हजार नव सो सत्ताणवे शेष रहते हैं। पहले छेद राशिरूप बासठ सडसठ रूप राशि का गुणन से चार हजार एक सो चोपन ४१५४ से इनका भाग करे $\frac{१०९९७}{४१५४}$–२$\frac{२६८९}{४१५४}$ तो इस प्रकार दो नक्षत्र अश्लेषा एवं मघा लब्ध होते हैं, अश्लेषा नक्षत्र अर्द्धक्षेत्र रूप प्रतिपादित किया है, अतएव पंद्रह सूर्य मुहूर्त शोधित समझें। तथा शेष जो छाइस सो नवासी २६८९ रहते हैं उनको मुहूर्त लाने के लिये तीस से गुणा करे २६८९+३०=८०६७० तो अस्सी हजार छस्सो सित्तेर होते हैं इस संख्या को प्रथम कही गई छेद राशि जो इकतालीस सो चोपन रूप है ४१५४ उससे भाग करे $\frac{८०६७०}{४१५४}$=१९$\frac{१७४४}{४१५४}$ इस प्रकार

અને હાર રાશિની બેથી અપવર્તના કરે તો ગુણાકાર રાશિ નવસો પંદર થાય છે તથા છેદ રાશિ બાસઠ રહે છે. તે પછી નવસો પંદરનો ગુણાકાર કરવો તો તેરહજાર સાતસો પચીસ ૧૩૭૨૫ થાય છે. આનાથી પુષ્ય નક્ષત્રના સત્યાવીસસો અઠયાવીસને શોધિત કરવા એટલેકે આમાંથી આટલા બાદ કરવા જેમકે ૧૩૭૨૫–૨૭૨૮=૧૦૯૯૭ આ રીતે દસ હજાર નવસો સત્તાણુ શેષ રહે છે. પહેલાની છેદરાશી બાસઠ સડસઠ રૂપ રાશિના ગુણાકાર કરવાથી ચારહજાર એકસો ચોપન ૪૧૫૪થી આનો ભાગ કરવો $\frac{૧૦૯૯૭}{૪૧૫૪}$–૨ $\frac{૨૬૮૯}{૪૧૫૪}$ તોઆ રીતે બે નક્ષત્ર અશ્લેષા અને મઘા આવે છે. અશ્લેષાનક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર રૂપ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેથી પંદર સૂર્ય મુહૂર્ત શોધિત થયા તેમ સમજવું તથા શેષ જે છવ્વીસસો નેવાસી ૨૬૮૯ રહે છે તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો ૨૬૮૯+૩૦=૮૦૬૭૦ તો એંસીહજાર છસો સિત્તેર આવે છે. આ સંખ્યાને પહેલાં કહેલ છેદરાશિ જે એકતાલીસસો ચોપન રૂપ છે ૪૧૫૪ તેનાથી ભાગ કરવો. $\frac{૮૦૬૭૦}{૪૧૫૪}$=૧૯$\frac{૧૭૪૪}{૪૧૫૪}$ આ રીતે ઓગણીસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય

लब्धाः एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः शेषाणि तिष्ठन्ति सप्तदशशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि १७४४ एतानि द्वाषष्टिभागानयनार्थं द्वाषष्ट्या गुणयितव्यानि, तत्र गुणकारच्छेदराश्यो द्वाषष्ट्या-ऽपवर्त्तना कार्या, यथा—$\frac{१७४४\times६२}{४५५४}=\frac{१७४४\times६२}{६७\times६२}=\frac{१७४४\times१}{६७\times१}=\frac{१७४४}{६७}=२६\frac{२}{६७}$ पूर्वम् अपवर्त्तनानन्तरं गुणक-स्थाने गुणको राशिरेकः, छेदराशिश्च सप्तषष्टिः अत्रोपरितनोराशिरेकेन गुणितस्तावानेव—१७४४। अधस्तनश्चापि राशिरेकेन गुणितस्तावानेव सप्तषष्टिरूपः। ततस्तयो र्भाज्यभाजकयो र्भागहरणेन $\frac{१७४४}{६७}$ लब्धाः षड्विंशति द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वौ सप्तषष्टिभागौ $\frac{२६}{६२}|\frac{२}{६७}$ अत्र ये लब्धा एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः, ये च उद्धरिताः पाश्चात्याः पञ्चदश-मुहूर्त्तास्ते एकत्र मील्यन्ते यदि चेत् जाताः १९+१५=३४ चतुस्त्रिंशन्मुहूर्त्ताः, अत्र त्रिंशता पूर्वाफाल्गुनी शुद्धाश्चेत् शेषास्तिष्ठन्ति चत्वारो मुहूर्त्ताः—३४—३०=४। अत आगतं तृतीयं

उन्नीस मुहूर्त लब्ध होते हैं तथा सत्रह सो चुमालीस शेष रहता है १७४४ इसका बासठिया भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे उसमें गुणाकार तथा छेद राशि का बासठ से अपवर्तना करे जैसे कि $\frac{१७४४+६२}{४५५४}=\frac{१७४४}{६७}+\frac{६२}{६२}=\frac{१७४४+१}{६७+१}=\frac{१७४४}{६७}=२६\frac{२}{६७}$ पहले अपवर्तना के पश्चात् गुणाकार के स्थान में गुणक राशि एक होता है, तथा छेद राशि सरसठ रूप होती है यहां पर ऊपर की राशि एक से गुणा करने से उसी प्रकार १७४४ सत्रह सो चवालीस रूप होता है। नीचे की राशि भी एक से गुणा करने पर उसी प्रकार सडसठ रूप रहती है। तत्पश्चात् उस भाज्य भाजक राशि का भाग करने से $\frac{१७४४}{६७}$ बासठिया छाइस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया दो भाग $\frac{२६}{६२}$ $\frac{२}{६७}$ लब्ध होता है, यहां पर जो उन्नीस मुहूर्त लब्ध हुवा है, तथा छेद का जो पंद्रह मुहूर्त लाया है उसको इकट्ठा करे तो १९+१५=३४ चोतीस मुहूर्त होते हैं। यहां तीस मुहूर्त से उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र शुद्ध होता है तथा चार मुहूर्त शेष बचता है ३४—३०=

છે, તથા સત્તરસો ચુંમાલીસ શેષ રહે છે. ૧૭૪૪ આ સંખ્યાને બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણાકાર કરવો તેમાં ગુણાકાર અને છેદરાશિની બાસઠથી અપવર્તના કરવી જેમ કે—$\frac{૧૭૪૪+૬૨}{૪૫૫૪}=\frac{૧૭૪૪}{૬૨}\times\frac{૬૨}{૬૭}=\frac{૧૭૭૪૪}{૬૭}\times\frac{૧}{૧}=\frac{૧૭૪૪}{૬૭}=૨૬\frac{૨}{૬૭}$ પહેલાં અપવર્તના કર્યા પછી ગુણા-કારના સ્થાનમાં ગુણક રાશિ એક આવે છે, તથા છેદરાશિ સડસઠ ૩૫ રહે છે અહીં ઉપરની રાશિનો એકથી ગુણાકાર કરવાથી એજ ૧૭૪૪ સત્તરસો ચુંમાળીસ ૩૫ રહે છે, અને નીચેની રાશિ પણ એકથી ગુણવાથી સડસડ ૩૫ રહે છે, તે પછી એ ભાજ્ય ભાજક રાશિનો ભાગ કરવાથી $\frac{૧૭૪૪}{૬૭}$ બાસઠિયા છવ્વીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડ-સઠિયા બે ભાગ $\frac{૨૬}{૬૨}$ $\frac{૨}{૬૭}$ લબ્ધ થાય છે, અહીંયાં ઓગણીસ ૧૯ મુહૂર્ત લબ્ધ થયા છે તો પણ છેદના જે પંદર મુહૂર્ત આવ્યા છે તેને મેળવવામાં આવે તો ૧૯+૧૫=૩૪ ચોત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે, અહીં ત્રીસ મુહૂર્તથી ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે, તથા ચાર મુહૂર્ત શેષ રહે છે ૩૪—૩૦=૪ હવે ત્રીજું પર્વ ભાદરવા માસની અમાસ આવે છે,

पर्व भाद्रपदमासगतामावास्यारूपम् उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रस्य चतुरो मुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंशतिं द्वाषष्टिभागान् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वौ सप्तषष्टिभागौ भुक्त्वा सूर्यः तृतीयं पर्व परिसमाप्तिमुपनयति। अत्र प्रमाणं च वक्ष्यति–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?, ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं, उत्तराफग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठी चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठी चुण्णिया भागा सेसा' छाया–तावत् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयाम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् उत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराफाल्गुनीनां चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः पञ्चत्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य

४। अब तीसरा पर्व भाद्रपद मास की अमावास्या आती है, वह उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छव्वीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया दो भाग करके सूर्य तीसरा पर्व को समाप्त करता है। इस विषय में प्रमाण दिखलाते हैं–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं) ये पांच संवत्सरों से में (दोच्चं अमावासं) दूसरी अमावास्या को (चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) चंद्र कौन से नक्षत्र से समाप्त करता है ? (ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं) उत्तराफल्गुनी नक्षत्र से समाप्त करता है। (उत्तराफग्गुणीणं) उत्तराफल्गुनी नक्षत्र का (चत्तालीसं मुहुत्ता) चालीस मुहूर्त (पणतीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स) तथा एक मुहूर्त का बासट्ठिया पैंतीसभाग (बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता) बासठिया भाग को सडसठ से छेद कर के (पण्णट्ठी चुण्णिया भागा सेसा) पैंसठ चुर्णिका भाग शेष रहता हैं। (तं समयं च णं सूरे) उस समय सूर्य (केणं णक्खत्ते णं जोएइ) कौन नक्षत्र का योग

તે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છવ્વીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બે ભાગ ભોગવીને સૂર્ય ત્રીજા પર્વને સમાપ્ત કરે છે, આ વિષયમાં પ્રમાણ બતાવે છે,–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं) આ પાંચ સંવત્સરોમાં, (दोच्चं अमावासं) બીજી અમાવાસ્યાને (चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) ચંદ્ર કયા નક્ષત્રનો યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે ? (ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે, (उत्तराफग्गुणीणं) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના (चत्तालीसं मुहुत्ता) ચાલીસ મુહૂર્ત (पणतीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स) તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ (बावट्ठि भागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता) બાસઠિયા ભાગને સડસઠથી છેદ કરીને (पण्णट्ठिचुण्णिया भागा सेसा) પાંસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે, (तं समयं च णं सूरे) એ સમયે સૂર્ય (केणं णक्खत्तेणं जोएइ) કયા નક્ષત્રનો યોગ કરે છે ? (ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं) એ સમયે સૂર્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ કરે છે. (उत्तराणं फग्गुणीणं) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના

द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चषष्टिचूर्णिकाः भागाः शेषाः । तं समयं च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् उत्तराभिश्चैव फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गुनीनां चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः पञ्चत्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चषष्टिश्चूर्णिका भागाः शेषाः । सर्वं पूर्वव्याख्यातमेवेति । एवं शेषपर्वसमापकान्यपि सूर्यनक्षत्राणि आनेतव्यानि । अथवा सूर्यनक्षत्रपरिज्ञानार्थं पर्वसु विषयेषु पूर्वाचार्योपदिष्टं करणमिदमवधेयं यथा-'तित्तीसं च मुहुत्ता विसट्ठिभागो य दो मुहुत्तस्स । चुत्ती चुण्णियभागा पव्वीकयारिक्ख धुवरासी ॥१॥ इच्छा पव्व गुणाओ धुवरासिओ य सोहणं कुणसु । पूसाइ णं कमसो जह दिट्ठमणंतनाणीहिं ॥२॥ उगवीसं च मुहुत्ता तेयालीसं विसट्ठिभागा य । तेत्तीस चुण्णियाओ पूसस्स य सोहणं सयं ॥३॥ उगुणलसयं उत्तरफग्गु उगुणट्ठ दो विसाहासु । चत्तारि नवोत्तर उत्तराण साढाण सोज्झाणि ॥ (ग्रं० ५०००) ॥४॥ सवत्थ पुस्स सेसं सोज्झं अभीइस्स चउर उगवीसा । रोहिणि अट्ठणवोत्तर पुणव्वसंतम्मि सोज्झाणि ॥६॥ अट्ठ सया उगुवीसा विसट्ठिभागा य होंति चउवीसं । छावट्ठि सत्तट्ठिभागा पुसस्स सोहणगं ॥७॥ अथैतासां सप्तकरणगाथानां यथाक्रमेण अक्षरगमनिका व्याख्या प्रतिपाद्यते -त्रयस्त्रिंशन्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वौ द्वाषष्टिभागौ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत्

करता है ? (ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं) उस समय सूर्य उत्तराफल्गुनी नक्षत्र का योग करता है (उत्तरा णं फग्गुणी णं) उत्तराफल्गुणी नक्षत्र का (चत्तालीसं मुहुत्ता) चालीस मुहूर्त (पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स) तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतास भाग तथा (बावट्ठिभागं च) बासठिया भाग को (सत्तट्ठिहा छेत्ता) सडसठ से छेद कर के (पण्णट्ठी चुण्णिया भागा सेसा) पांसठिया चूर्णिका भाग शेष रहता है। यह सब व्याख्यान पूर्व है। इसी प्रकार शेष मुहूर्त समापक सूर्य नक्षत्र लाकर कह लेवें। अथवा सूर्य नक्षत्र का ज्ञान के लिये पर्व के विषय में पूर्वाचार्यों ने कही हुई यह करण गाथा है-जैसे कि (त्तित्तीसं च मुहुत्ता विसट्ठि भागो य दो) इत्यादि ये सात करण गाथा का क्रमानुसार अक्षरार्थ पूर्वक व्याख्या कही जाती है-तेतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दो भाग तथा बासठिया भाग का चोत्तीस

(चत्तालीसं मुहुत्ता) चालीस मुहूर्त तथा (पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स) એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ તથા (बावट्ठिभागं च) બાસઠિયા ભાગને (सत्तट्ठिहा छेत्ता) સડસઠથી છેદ કરીને (पण्णट्ठिचुण्णिया भागा सेसा) પાંસઠિયા ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે, આ સમગ્ર કથન વ્યાખ્યાત પૂર્વ છે, આજ પ્રમાણે બાકીના મુહૂર્ત સમાપક સૂર્ય નક્ષત્ર લાવીને કહી લેવું, અથવા સૂર્ય નક્ષત્રને જાણવા માટે પર્વના વિષયમાં પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ આ કારણ ગાથા છે જેમ કે-(तित्तिसं च मुहुत्ता विसट्ठिभागो य दो) ઇત્યાદિ. આ સાત ગાથાઓનો ક્રમાનુસાર અક્ષરાર્થ પૂર્વક વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે,-તેત્રીસ મુહૂર્ત તથા

पर्व भाद्रपदमासगतामावास्यारूपम् उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रस्य चतुरो मुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंशतिं द्वाषष्टिभागान् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वौ सप्तषष्टिभागौ भुक्त्वा सूर्यः तृतीयं पर्व परिसमाप्तिमुपनयति । अत्र प्रमाणं च वक्ष्यति–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?, ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं, उत्तराफग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठी चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठी चुण्णिया भागा सेसा' छाया–तावत् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयाम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् उत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराफाल्गुनीनां चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः पञ्चत्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य

४ । अब तीसरा पर्व भाद्रपद मास की अमावास्या आती है, वह उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छब्बीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया दो भाग करके सूर्य तीसरा पर्व को समाप्त करता है । इस विषय में प्रमाण दिखलाते हैं–(ता एएसि णं पचण्हं संवच्छराणं) ये पांच संवत्सरों से में (दोच्चं अमावासं) दूसरी अमावास्या को (चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) चंद्र कौन से नक्षत्र से समाप्त करता है ? (ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं) उत्तराफल्गुनी नक्षत्र से समाप्त करता है । (उत्तराफग्गुणीणं) उत्तराफल्गुनी नक्षत्र का (चत्तालीसं मुहुत्ता) चालीस मुहूर्त (पणतीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स) तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतीसभाग (बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता) बासठिया भाग को सडसठ से छेद कर के (पण्णट्ठी चुण्णिया भागा सेसा) पैंसठ चुर्णिका भाग शेष रहता हैं । (तं समयं च णं सूरे) उस समय सूर्य (केणं णक्खत्ते णं जोएइ) कौन नक्षत्र का योग

તે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છવ્વીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બે ભાગ ભોગવીને સૂર્ય ત્રીજા પર્વને સમાપ્ત કરે છે, આ વિષયમાં પ્રમાણ બતાવે છે,–(તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं) આ પાંચ સંવત્સરોમાં, (दोच्चं अमावासं) બીજી અમાવાસ્યાને (चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) ચંદ્ર કયા નક્ષત્રનો યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે? (ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે, (उत्तराफग्गुणीणं) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના (चत्तालीसं मुहुत्ता) ચાલીસ મુહૂર્ત (पणतीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स) તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ (बावट्ठि भागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता) બાસઠિયા ભાગને સડસઠથી છેદ કરીને (पण्णट्ठिचुण्णिया भागा सेसा) પાંસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે, (तं समयं च णं सूरे) એ સમયે સૂર્ય (केणं णक्खत्तेणं जोएइ) કયા નક્ષત્રનો યોગ કરે છે? (ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं) એ સમયે સૂર્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ કરે છે. (उत्तराणं फग्गुणी णं) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના

द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चषष्टिचूर्णिकाः भागाः शेषाः । तं समयं च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् उत्तराभिश्चैव फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गुनीनां चत्वारिंशन्मुहूर्ताः पञ्चत्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चषष्टिश्चूर्णिका भागाः शेषाः । सर्वं पूर्वव्याख्यातमेवेति । एवं शेषपर्वसमापकान्यपि सूर्यनक्षत्राणि आनेतव्यानि । अथवा सूर्यनक्षत्रपरिज्ञानार्थं पर्वसु विषयेषु पूर्वाचार्योपदिष्टं करणमिदमवधेयं यथा-'तित्तीसं च मुहुत्ता विसट्ठिभागो य दो मुहुत्तस्स । चुत्ती चुण्णियभागा पव्वीकयारिक्ख धुवरासी ॥१॥ इच्छा पव्व गुणाओ धुवरासिओ य सोहणं कुणसु । पूसाई णं कमसो जह दिट्ठमणंतनाणीहिं ॥२॥ उगवीसं च मुहुत्ता तेयालीसं विसट्ठिभागा य । तेत्तीस चुण्णियाओ पूसस्स य सोहणं सयं ॥३॥ उगुणलसयं उत्तरफग्गु उगुणट्ठ दो विसाहासु । चत्तारि नवोत्तर उत्तराण साढाण सोज्झाणि ॥ (ग्रं० ५०००) ॥४॥ सवत्थ पुस्स सेसं सोज्झं अभीइस्स चउर उगवीसा । रोहिणि अट्ठणवोत्तर पुणव्वसंतम्मि सोज्झाणि ॥६॥ अट्ठ सया उगुवीसा विसट्ठिभागा य होंति चउवीसं । छावट्ठि सत्तट्ठिभागा पुसस्स सोहणगं ॥७॥ अथैतासां सप्तकरणगाथानां यथाक्रमेण अक्षरगमनिका व्याख्या प्रतिपाद्यते -त्रयस्त्रिंशन्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वौ द्वाषष्टिभागौ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत्

करता है ? (ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं) उस समय सूर्य उत्तराफल्गुनी नक्षत्र का योग करता है (उत्तरा णं फग्गुणी णं) उत्तराफल्गुणी नक्षत्र का (चत्तालीसं मुहुत्ता) चालीस मुहूर्त (पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स) तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतीस भाग तथा (बावट्ठिभागं च) बासठिया भाग को (सत्तट्ठिहा छेत्ता) सडसठ से छेद कर के (पण्णट्ठी चुण्णिया भागा सेसा) पांसठिया चूर्णिका भाग शेष रहता है । यह सब व्याख्यात पूर्व है । इसी प्रकार शेष मुहूर्त समापक सूर्य नक्षत्र लाकर कह लेवें । अथवा सूर्य नक्षत्र का ज्ञान के लिये पर्व के विषय में पूर्वाचार्यों ने कही हुई यह करण गाथा है- जैसे कि (त्तित्तीसं च मुहुत्ता विसट्ठि भागो य दो) इत्यादि ये सात करण गाथा का क्रमानुसार अक्षरार्थ पूर्वक व्याख्या कही जाती है-तेतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दो भाग तथा बासठिया भाग का चोत्तीस

(चत्तालीसं मुहुत्ता) ચાલીસ મુહૂર્ત તથા (पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स) એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ તથા (बावट्ठिभागं च) બાસઠિયા ભાગને (सत्तट्ठिहा छेत्ता) સડસઠથી છેદ કરીને (पण्णट्ठिचुण्णिया भागा सेसा) પાંસઠિયા ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે, આ સમગ્ર કથન વ્યાખ્યાત પૂર્વ છે, આજ પ્રમાણે બાકીના મુહૂર્ત સમાપક સૂર્ય નક્ષત્ર લાવીને કહી લેવું, અથવા સૂર્ય નક્ષત્રને જાણવા માટે પર્વના વિષયમાં પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ આ કારણ ગાથા છે જેમ કે-(तित्तिसं च मुहुत्ता बिसट्ठिभागो य दो) ઈત્યાદિ. આ સાત ગાથાઓનો ક્રમાનુસાર અક્ષરાર્થ પૂર્વક વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે,-તેત્રીસ મુહૂર્ત તથા

चूर्णिका: भागा:-३३। २/६२, ३४/(६२×६७) एतत् प्रमाणः सर्वेष्वपि पर्वसु पर्वीकृत-एकोनपर्वणाकालेन निष्पादित सूर्य ध्रुवराशिः-सूर्यनक्षत्रविषयो ध्रुवराशिरवगन्तव्यः, कथमेतस्योत्पत्तिरिति चेत् उच्यते त्रैराशिको नियमः, अत्रायं त्रैराशिको नियमो यथा-यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्चसूर्यनक्षत्रपर्याया: लभ्यन्ते तदा एकेन पर्वणा किं स्यात् ? राशित्रयस्थापना यथा ५×१/१२४ = ५/१२४ अत्रान्त्येन राशिना एकरूपेण मध्यो राशिः पञ्चरूपो गुणितस्तावानेव पञ्चरूपोऽवतिष्ठते, एकेन गुणितं तदेव भवतीति वचनात् । आद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण भागो ह्रियते, किन्तु भाज्यस्थाने स्थितस्योपरितनराशेरल्पत्वात् भागो न लभ्यते, लब्धा एकस्य सूर्यनक्षत्रपर्यायस्य पञ्चचतुर्विंशत्यधिकशतभागाः, अथात्र नक्षत्राणि क्रियन्ते -त्रिंशदधिकैरष्टादशभिः शतैः सप्तषष्टिभागैः पञ्चगुणयितव्याः, अर्थात् पञ्चचतुर्विंशत्यधिकशतभागाः गुणयितव्याः ५×१८३०/१२४ अत्र हारभाज्ययोः द्विकेनापवर्तना विधेया ९१५०/१२४ = ४५७५/६२

चूर्णिका भाग ३३। २/६२-३४/(६२×६७) यह प्रमाण सभी पर्व में पर्वीकृत सूर्य नक्षत्र विषयक ध्रुवराशि समझें। यह किस प्रकार से होता है ? इस जिज्ञासा का शमन के लिये त्रैराशिक नियम कहते हैं-यहां पर इस प्रकार त्रैराशिक नियम कहा है जैसे कि जो एकसो चोवीस पर्व से पांच सूर्य नक्षत्र लब्ध होते हो तो एक पर्व से कितना लभ्य हो सकता है ? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है जैसे कि-५+१/१२४=५/१२४ यहां पर अन्त्य राशि जो एक है उससे मध्य की राशि पांच को गुणा करे तो उसी प्रकार पांच ही रहता है। कारण की एक से गुणित उसी प्रकार रहता है यह नियम है। पश्चात् प्रथम राशि एक का चोवीस से भाग करे परंतु भाज्य राशि जो ऊपर की है वह अल्प होने से भाग चलता नहीं है अतः एक सूर्य नक्षत्र का पांच एक सो चोवीस भाग लब्ध होता है। अब इसका नक्षत्र करने के लिये सडसठिया अठारह सो तीस से पांच को गुणित करे अर्थात् पांचिया एक सो चोवीस भाग को गुणा

એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બે ભાગ તથા બાસઠિયા ભાગના ચોત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગો ૩૩। ૨/૬૨-૩૪/(૬૨×૬૭) આ પ્રમાણ બધા જ પર્વોમાં પર્વીકૃત સૂર્ય નક્ષત્રના સંબંધમાં ધ્રુવરાશી સમજવી આ કેવી રીતે થાય છે? આ જીજ્ઞાસાની નિવૃત્તિ માટે ત્રૈરાશિક નિયમ કહે છે, અહીંયાં આ રીતે ત્રૈરાશિક નિયમ કહેલ છે, જેમ કે-જો એકસો ચોવીસ પર્વથી પાંચ સૂર્ય નક્ષત્ર લબ્ધ થાય તો એક પર્વથી કેટલા લબ્ધ થાય? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે, જેમ કે-૫+૧/૧૨૪=૫/૧૨૪ અહીંયાં છેલ્લી રાશી જે એક ૩૫ છે તેનો વચલી રાશી પાંચ સાથે ગુણાકાર કરવાથી એજ રીતે પાંચ રહે છે. કારણ કે એકથી ગુણેલ એજ પ્રમાણે રહે છે એવો નિયમ છે. તે પછી પહેલી રાશી એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો પરંતુ ભાજ્ય રાશી જે ઉપરની છે તે ન્યૂન હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. તેથી એક સૂર્ય નક્ષત્રના પાંચ એકસો ચોવીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. હવે તેના નક્ષત્ર કરવા સડ-

जातो गुणकारराशिर्नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि—९१५ छेदराशिश्च द्वाषष्टिः—६२ अत्र गुणकरूपेण पञ्चदशोत्तरनवशतरूपेण पञ्च गुण्यन्ते जातानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि $\frac{5 \times 915}{62} = \frac{4575}{62}$ एतानि च पुनर्मुहूर्त्तानयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते $\frac{4575 \times 30}{62} = \frac{137250}{62}$ जातमेकं लक्षं सप्तत्रिंशत् सहस्राणि द्वे शते पञ्चाशदधिके छेदराशिश्च द्वाषष्टिरूपः छेदराशिना सप्तषष्टिरूपेण गुण्यते ६२ × ६७=४१५४ जातानि एकचत्वारिंशत् शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि तै र्भागो ह्रियते यथा $\frac{137250}{4154} = ३३ + \frac{168}{4154}$ लब्धाः त्रयस्त्रिंशन्मुहूर्त्ताः, शेषं च तिष्ठति अष्टषष्ट्यधिकं शतम्, एतच्च पुनर्द्वाषष्टिभागानयनार्थं द्वाषष्ट्या गुणयितव्यमिति हारभाज्ययो र्द्वाषष्ट्या अपवर्त्तना विधेया, ततो गच्छेत् गुणकारराशिरेक रूपो यथा—$\frac{168 \times 62}{4154} = \frac{168 \times 62}{67 \times 62} = \frac{168 \times 1}{67} = \frac{168}{67}$ छेदराशिश्च सप्तषष्टिरूपः, एकेन गुणितं तदेव भवतीति नियमात्,

करे $\frac{5 \times 1830}{124}$ यहां हारराशि एवं भाज्यराशि की अपवर्तना करे $\frac{5+1830}{124} = \frac{5+915}{62}$ इस प्रकार गुणाकार राशि नव सो पंद्रह होता है ९१५ तथा छेद राशि ६२ रहती है अब गुणाकार रूप नवसो पंद्रह से पांच को गुणा करें तो पैंतालीस सो पचहत्तर होते हैं $\frac{5+915}{62} = \frac{4575}{62}$ इनको मुहूर्त बनाने के लिये तीस से गुणा करे $\frac{4575+30}{62} = \frac{137250}{62}$ इस प्रकार एक लाख सडतीस हजार दो सो पचास तथा छेद राशि बासठ होता है, अब छेद राशि को सडसठ से गुणा करे ६२ × ६७ =४१५४ इकतालीस सो चोपन होते हैं उससे भाग करे जैसे कि $\frac{137250}{4154} = ३३\frac{168}{4154}$ इस प्रकार तेतीस मुहूर्त आता है तथा एक सो अडसठ शेष बचता है इसको बासठिया भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे पुनः हारराशि एवं भाज्य राशि को बासठ से अपवर्तना करे तो गुणाकार राशि एक रूप होता है—जैसे कि $\frac{168+62}{4154} = \frac{168+62}{67+62} = \frac{168+1}{67} = \frac{168}{67}$ तथा छेद राशि सडसठ ही रहती है कारण

સઠિયા અઢારસો ત્રીસથી પાંચનો ગુણાકાર કરવો અર્થાત્ પાંચિયા એકસો ચોવીસ ભાગનો ગુણાકાર કરવો $\frac{5}{124}$+ ૧૮૩૦ અહીં હાર રાશિની અને ભાજ્ય રાશિ અપવર્તના કરવી $\frac{5}{124}$+૧૮૩૦=૫÷$\frac{915}{62}$ આ રીતે ગુણાકાર રાશિ નવસો પંદર થાય છે. તથા છેદ રાશિ ૬૨ બાસઠ રહે છે. હવે ગુણાકાર ૩૫ નવસો પંદરથી પાંચનો ગુણાકાર કરવામાં આવે તો પિસ્તાલીસસો પંચોતેર થાય છે. ૫+$\frac{915}{62}$=$\frac{4575}{62}$ આના મુહૂર્ત બનાવવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{4575}{62}$+૩૦=$\frac{137250}{62}$ તો આ રીતે એક લાખ સડતીસ હજાર બસો પચાસ તથા છેદ રાશિ બાસઠ રહે છે. તે પછી છેદ રાશિનો સડસઠથી ગુણાકાર કરવો તો ૬૨+૬૭=૪૧૫૪ ચાર હજાર એકસો ચોપન થાય છે. તેનાથી ઉપરની સંખ્યાનો ભાગ કરવો જેમકે $\frac{137250}{4154}$=૩૩ $\frac{168}{4154}$ આ રીતે તેત્રીસ મુહૂર્ત પુરા આવે છે. તથા એકસો અડસઠ શેષ રહે છે. તેના બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણાકાર કરવો તો ગુણાકાર રાશિ એક ૩૫ રહે છે, જેમકે $\frac{168+62}{4154}$=$\frac{168}{67}$+$\frac{62}{62}$=$\frac{168+1}{67}$ $\frac{168}{67}$ તથા છેદ રાશિ એકસઠજ રહે છે કારણ કે એકથી ગુણેલ સંખ્યા તેમની તેમજ રહે છે, એ

ततो भाज्यस्थाने जातम् अष्टषष्ट्यधिकं शतमेव, छेदस्थाने च सप्तषष्टिरिति हारभाज्ययो भागे हृते सति $\frac{१६८}{६७}$=२$\frac{३४}{६७}$ लब्धौ द्वौ द्वाषष्टिभागौ, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः=३ $\frac{२}{६२}$, $\frac{३४}{६२×६७}$ इत्युपपद्यते ध्रुवराशि प्रमाण इति ॥ १-२ ॥ अथ 'इच्छा पव्वे' त्यादि-इच्छा पर्व-इच्छाविषयं यत् पर्व-पर्वसंख्यानं तत् इच्छापर्व कथ्यते, तद्गुणः-गुणकारो यस्य ध्रुवराशेः तस्मात्, अर्थात् इप्सितं यत् पर्व तत् संख्यया गुणितात् ध्रुवराशेः पुष्यादीनां नक्षत्राणां क्रमशः-यथा क्रमेण शोधनं कुर्यात् तद्यथा-दिष्टं-यथा कथितं-अनन्त-ज्ञानविशिष्टै महात्मभिर्यथोपदिष्टं, तथा कुर्यादिति ॥३॥ कथं कथमित्यत आह-'उगवीसं चे' त्यादि-एकोनविंशन्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् चूर्णिका भागाः-१९,$\frac{४३}{६२}$,$\frac{३३}{६२×६७}$ एतत्-एतावत् प्रमाणं पुष्य-

---

एक से गुणित वही रहता है यह नियम कहा ही है। पश्चात् भाज्यस्थान में एक सो अडसठ ही होते हैं तथा छेदस्थान में सडसठ रहता है इस हार भाज्य राशि का भाग करे $\frac{१६८}{६७}$=२$\frac{३४}{६७}$ इस प्रकार बासठिया दो भाग तथा एक बासठिया भाग का सडसठिया चोतीस भाग लब्ध होता है ३$\frac{२}{६२}$-$\frac{३४}{६२×६७}$ इस प्रकार ध्रुवराशि का प्रमाण मिलता है ॥१-२॥

अथ (इच्छा पव्व) इत्यादि गाथा का अर्थ कहते है-इच्छा पर्व माने इच्छा विषयक जो पर्व हो वह इच्छा पर्व कहा जाता है, इसका गुणाकार जो ध्रुव-राशि हो उससे अर्थात् इच्छित जो पर्व उतनी संख्या से गुणित ध्रुवराशि से पुष्यादि नक्षत्रों का यथाक्रम शोधन करे जो इस प्रकार 'दिष्ट' माने अनन्त ज्ञान वाले महात्माओं ने जैसे उपदिष्ट किया हो वैसा करे।३। यह किस प्रकार होता है? सो कहते हैं-(उगवीसं च) इत्यादि उन्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का तेतीस चूर्णिका भाग

નિયમ કહેલ જ છે. પછી ભાજ્ય સ્થાનમાં ૧૬૮ એકસો અડસઠજ રહે છે. તથા છેદ સ્થાનમાં સડસઠ રહે આ હારરાશિ અને ભાજ્યરાશિનો ભાગ કરવો $\frac{૧૬૮}{૬૭}$=૨$\frac{૩૪}{૬૭}$ આ રીતે બાસઠિયા બે ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયાઓ ત્રીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. ૩૩$\frac{૨}{૬૨}$=$\frac{૩૪}{૬૨+૬૭}$ આ રીતે ધ્રુવરાશિનું પ્રમાણ મળે છે ।.૧-૨।।

હવે (इच्छपव्व) ઈત્યાદિ ગાથાનો અર્થ કહેવામાં આવે છે. ઈચ્છાપર્વ એટલે કે ઈચ્છા વિષયનું જે પર્વ તે ઈચ્છાપર્વ કહેવાય છે. તેનો ગુણાકાર ધ્રુવરાશી જે હોય તેની સાથે અર્થાત્ ઈચ્છિત જે પર્વ એટલી સંખ્યાથી ગુણેલ ધ્રુવરાશિથી પુષ્યાદિ નક્ષત્રોનું ક્રમાનુસાર શોધન કરવું. જે આ પ્રમાણે 'દિષ્ટ' એટલે કે અનંત જ્ઞાનવાળા મહાત્માઓએ જે રીતે ઉપદેશેલ હોય તે પ્રમાણે કરવું. ।૩। આ કેવી રીતે થાય છે? તે કહે છે-(उगवीसंच) ઈત્યાદિ ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના તેત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ ૨૯$\frac{૪૬}{૬૨}$-$\frac{૩૩}{૬૨+૬૭}$ આટલું પ્રમાણ પુષ્ય

नक्षत्रस्य शोधनकं भवतीति । कथमेतावतः पुष्यशोधनकस्योत्पत्तिरिति चेत् ?, अत्रोच्यते इह पाश्चात्य युगपरिसमाप्तिकाले पुष्यस्य त्रयोविंशतिः सप्तषष्टिभागाः गताः चतुश्चत्वारिंशद्वतिष्ठन्ते । ततस्ते मुहूर्त्तानयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, तदा जातानि त्रयोदशशतानि विंशत्यधिकानि–$\frac{1320}{67}$ एतेषां सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते $\frac{1320}{67}=19+\frac{47}{67}$ लब्धा एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः । शेषास्तिष्ठन्ति सप्तचत्वारिंशत् । तं च द्वाषष्टिभागानयनार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते–$\frac{47 \; 62}{67}=\frac{2914}{67}$ जातानि एकोनत्रिंशच्छतानि चतुर्दश अधिकानि, ततश्च सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते $\frac{2914}{67}=\frac{43}{62}+\frac{33}{67}$ लब्धास्त्रिचत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः, इत्युपपद्यते यथावत्, पुष्यस्य शोधनकमिति । अथ–'उगुयालसय' मित्यादि । एकोनचत्वारिंशं–एकोनचत्वारिंशदधिकं मुहूर्त्तशतम् उत्तराफाल्गुनीनां–उत्तराफाल्गुनी पर्यन्तानां नक्षत्राणां शोध्यं–१३९. ततः द्वे शते एकोनषष्टे–एकोनषष्ट्यधिके,

---

–२९$\frac{43}{62}$–$\frac{33}{62+67}$ इतना प्रमाण से पुष्य नक्षत्र का शोधन होता है ? इस शंका की निवृत्ति के लिये कहते हैं–यहां पर पाश्चात्य युग के समाप्ति काल में पुष्यनक्षत्र का सडसठिया तेइस भाग जाने पर चुंवालीस रह जाता है । उसको मुहूर्त लाने के लिये तीस से गुणा करे तो तेरह सो वीस होता है, $\frac{1320}{67}$ इसका सडसठ से भाग करे $\frac{1320}{67}=19+\frac{47}{67}$ तो उन्नीस मुहूर्त लब्ध होता है तथा सैंतालीस शेष बचता है, इसको बासठिया भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे $\frac{47\times 62}{67}=\frac{2917}{67}$ तो उन्तीस सो चौदह होता है, इसको सडसठ से भाग करे $\frac{2914}{67}=\frac{43}{62}+\frac{33}{67}$ तो बासठिया तेंतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग यथावत् पुष्य नक्षत्र का शोधनक परिमाण होता है ।

अब (उगुयालसय) इत्यादि गाथा की व्याख्या कहते हैं–एक सो उनचालीस मुहूर्त से उत्तराफाल्गुनी पर्यन्त के नक्षत्र का शोधन करे १३९ पश्चात् दो सो उनसठ से विशाखा पर्यन्त के नक्षत्र को शोधित करे २५९ । तथा

નક્ષત્રનું શોધન કરવાવાળું હોય છે. આટલા પ્રમાણથી પુષ્ય નક્ષત્ર શોધિત થાય છે ? આ જીજ્ઞાસાની નિવૃત્તિ માટે કહે છે. અહીં પાછળના યુગની સમાપ્તિ કાળમાં પુષ્ય નક્ષત્રના સડસઠિયા તેવીસ ભાગ જાય ત્યારે ચુંમાલીસ રહી જાય છે. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે તીસથી ગુણે તો તેરસો વીસ થાય છે.$\frac{1320}{67}$ તેને સડસઠથી ભાગ કરવો $\frac{1320}{67}=19\frac{47}{67}$ ભાગ કરવાથી ઓગણીસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા સુડતાલીસ શેષ બચે છે. તેના બાસઠિયાં ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણાકાર કરવો તો $\frac{47+62}{67}=\frac{2914}{67}$ બે હજાર નવસો ચૌદ થાય છે. તેને સડસઠથી ભાગ કરવો $\frac{2914}{67}=\frac{43}{62}+\frac{33}{67}$ ભાગ કરવાથી બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ યથાવત્ પુષ્ય નક્ષત્રનું શોધનક પરિમાણ થઇ જાય છે. હવે (ઉગુયાલ સય) ઈત્યાદિ ગાથાની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. એકસો ઓગણચાલીસ મુહૂર્તથી ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર પર્યન્તના નક્ષત્રોનું

विशाखासु-विशाखापर्यन्तेषु शोध्ये-२५९ एवं चत्वारिमुहूर्त्तशतानि नवोत्तराणि उत्तराषाढानां-उत्तराषाढपर्यन्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि सन्ति-४०९ इति, ततः 'सव्वत्थे' त्यादि-एतेषु सर्वेष्वपि शोधनेषु यत् पुष्यस्य मुहूर्त्तेभ्यः शेषं त्रिचत्वारिंशन्मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः, इति तत् प्रत्येकं शोधनीयमिति, तथा अभिजितो नक्षत्रस्य चत्वारि मुहूर्त्तशतानि एकोनविंशानि-एकोनविंशत्यधिकानि षट् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वात्रिंशत् चूर्णिका भागाः-सप्तषष्टिभागाः, इति शोध्यम्, एतावता इदमायाति यत् पुष्यादीनि अभिजित पर्यन्तानि नक्षत्राणि शुध्यन्तीति भावार्थः ततश्च-'उगुणत्तरे' त्यादि एकोनसप्तानि-एकोन सप्तत्यधिकानि पञ्चमुहूर्त्तशतानि उत्तराभाद्रपदानां-उत्तराभाद्रपदपर्यन्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि सन्ति-५६९ तथा सप्तशतानि एकोनविंशानि-एकोनविंशत्यधिकानि-७१९, रोहिणी पर्यन्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि भवन्ति, पुनर्वस्वन्ते-पुनर्वसु पर्यन्ते अष्टौ शतानि नवोत्तराणि-८०९ शोध्यानि

चार सो नव मुहूर्त से उत्तराषाढा पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करे. ४०९ तत्पश्चात् (सव्वत्थ) इत्यादि इन सभी शोधनक में जो पुष्य नक्षत्र के मुहूर्त से शेष बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग है उन सब को शोधित करे तथा अभिजित् नक्षत्र का एक सो चालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का उन्नीस अधिक बासठिया छ भाग एवं बासठिया एक भाग का बत्तीस चूर्णिका भाग माने सडसठिया भाग इनको शोधित करे. इससे यह फलित होता है कि पुष्य से लेकर अभिजित् पर्यन्त के नक्षत्र इस प्रकार शोधित हो जाते हैं। (उगुणुत्तरे) इत्यादि पांच सो उनसित्तेर मुहूर्त से उत्तराभाद्रपदा पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करे. ५६९ तथा सात सो उन्नीस ७१९ मुहूर्त से रोहिणी पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करें तथा पुनर्वसु पर्यन्त के नक्षत्र आठसो नव ८०९ मुहूर्त से शोधित होते

શોધન કરવું. ૧૩૯ પછી બસો ઓગણસાઠથી વિશાખા સુધીના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા ૨૫૯ તથા ચારસો નવ મુહૂર્તથી ઉત્તરાષાઢા સુધીના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા ૪૦૯ તે પછી (સવ્વત્થ) ઈત્યાદિ આ બધા શોધનક નક્ષત્રો માં જે પુષ્ય નક્ષત્રના મુહૂર્તથી શેષ બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ છે, એ બધાને શોધિત કરવા તથા અભિજીત્ નક્ષત્રના એકસો ચાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના ઓગણીસ અધિક બાસઠિયા છભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના બત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ એટલે કે સડસઠિયા ભાગ આ બધાને શોધિત કરવા આનાથી એ ફલિત થાય છે કે પુષ્યથી લઇને અભિજીત્ સુધીના નક્ષત્રો આ રીતે શોધિત થઇ જાય છે. (उगुणुत्तरे) ઈત્યાદિ પાંચસો ઓગણુસિત્તેર મુહૂર્તથી ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા ૫૬૯ તથા સાતસો ઓગણીસ ૭૧૯ મુહૂર્તથી રોહિણી પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા

भवन्ति । 'अट्ठसए' इत्यादि अष्टौशतानि एकोनविंशानि-एकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्त्तानां तथा एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वापष्टिभागाः एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागाः इति पुष्यस्य शोधनकं भवति । एतावता इदमायातं यत परिपूर्णः एको नक्षत्रपर्यायः शुद्धयतीति निगूढतत्वबोधाक्षरार्थः । इत्येवं करणगाथानामक्षरार्थो गमः प्रतिपादितः । सम्प्रति करणगाथोक्तपदार्थानां भावना प्रोच्यते-तत्रात कोऽपि पृच्छति-प्रथमं पर्व कस्मिन् सूर्यनक्षत्रे परिसमाप्तिमुपजायात ? अत्र ध्रुवराशिस्त्रयस्त्रिंशन्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वौ द्विपष्टिभागौ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागा। इत्येवमेकत्र ध्रियते-३३ $\frac{2}{62}$, $\frac{34}{62 \times 67}$ धृत्वा च प्रथमपर्वोक्त्या एकेन गुण्यन्ते, एकेन गुणितं तदेव भवति, ततः पुष्यस्य शोधनकम् एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ता १९ एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशत् द्वापष्टिभागाः $\frac{43}{62}$ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः $\frac{33}{62 \times 67}$ इत्थमेकेनपातेनात्र स्था-

---

हैं, (अट्ठसए) इत्यादि आठ सो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग एवं बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग परिमाण पुष्य नक्षत्र का शोधनक होता है, इस से यह ज्ञात होता है कि इस प्रकार पूरा एक नक्षत्र पर्याय शुद्ध होता है । यह गृढतत्व बोध का अक्षरार्थ है, इस प्रकार यह करणगाथाओं का अक्षरार्थ प्रतिपादित किया है ।

अब करण गाथा में कहे अर्थ की भावना कही जाती है-यहां पर कोई प्रश्न करे कि पहला पर्व किस सूर्य नक्षत्रमें समाप्त होता है ? यहां पर ध्रुवरादि तेतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दो भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोतीस भाग ये सब को इकट्ठा करे ३३ $\frac{2}{62}$ $\frac{34}{62+67}$ इकट्ठा करके प्रथम को एक से गुणित करे तो पूर्वोक्त नियम से उसी प्रकार की संख्या रहती है, तत्पश्चात् पुष्य नक्षत्र का शोधनक उन्नीस १९ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तियालीस भाग $\frac{43}{62}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग $\frac{33}{62+67}$ इस प्रकार इन सबकी एकत्र स्थापना जैसे कि १९, $\frac{43}{62}$, $\frac{33}{62+67}$

તથા પુનર્વસુ પર્યન્તના નક્ષત્રો આઠસો નવ ૮૦૯ મુહૂર્તથી શોધિત થાય છે. (अट्ठसए) ઈત્યાદિ આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ પરિમાણ પુષ્ય નક્ષત્રનું શોધનક થાય છે. આથી એમ જણાય છે કે આ રીતે પુરો એક નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થાય છે. આ ગૂઢ તત્ત્વ બોધનો અક્ષરાર્થ છે. આ રીતે આ કરણ ગાથાઓનો અક્ષરાર્થ પ્રતિપાદિત કરેલ છે

હવે કરણગાથામાં કહેલ અર્થની ભાવના બતાવવામાં આવે છે. અહીંયાં કોઈ પૂછેકે-પહેલું પર્વ કયા સૂર્ય નક્ષત્રમાં સમાપ્ત થાય છે? અહીં ધ્રુવરાશી તેત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બે ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોત્રીસ ભાગ આ બધાને એકઠા કરીને ૩૩ $\frac{2}{62}$ $\frac{34}{62 \times 67}$ પહેલા ભાગને એકથી ગુણવાથી પૂર્વોક્ત નિયમથી એજ પ્રમાણેની સંખ્યા રહે છે, તે પછી પુષ્ય નક્ષત્રનું શોધનક ૧૯ ઓગણીસ

पना यथा १९, $\frac{४३}{६२}$, $\frac{३३}{६२\times६७}$ इत्येवं प्रमाणं पूर्वराशौ शोधनीयं (३३, $\frac{२}{६२}$, $\frac{३४}{६२\times६७}$)–१९, $\frac{४३}{६२}$, $\frac{३३}{६२\times६७}$)–१३, $\frac{१९}{६२}$, $\frac{१}{६२\times६७}$ अवतिष्ठन्ते त्रयोदशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकोनविंशति द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकः सप्तषष्टिभाग इति । अत आगतम् आश्लेषा नक्षत्रस्य एतावत् प्रमाणं सूर्यो भुक्त्वा प्रथमं पर्व श्रावणमासभावि अमावास्या लक्षणं परिसमाप्तिमुपनयतीति । अथ द्वितीयपर्वचिन्तायामुच्यते–अत्रापि सएव ध्रुवराशिः–३३–२–३४ द्वितीयपर्वप्रतिपादनात् द्वाभ्यां गुण्यते जाता ६६–५–८ षट्षष्टिः मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य अष्टौ सप्तषष्टिभागा इति, एतस्मात् यथोदितं पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकं–१९–४३–३३ इति शोध्यन्ते, तदा जाताः पश्चात् षट्चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकविंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः–४६–२१–३५ ततः पञ्चदशभिर्मुहूर्त्तैः आश्लेषा शुद्धा,

इतना प्रमाण से पूर्व राशि को शोधित करे (३३, $\frac{२}{६२}$, $\frac{३४}{६२+६७}$) (१९, $\frac{४३}{६२}$, $\frac{३३}{६२+६७}$ =१३, $\frac{१९}{६२}$, $\frac{१}{६२+६७}$ इस प्रकार तेरह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया उन्नीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग रहता है । अश्लेषा नक्षत्र का इतना प्रमाण सूर्य भुक्त करके श्रावणमास भावी अमावास्या रूप प्रथम पर्व समाप्त हो जाता है ।

अब दूसरा पर्व की विचारणा की जाती है–यहां पर भी वही पूर्वोक्त ध्रुवराशि होती है जैसे की ३३–२–३४ यहां दूसरा पर्व होने से दो से गुणा करे तो ६६–५–८ छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया आठ भाग होते हैं । इसमें से यथोक्त पुष्य नक्षत्र का शोधनक १९, ४३, ३३ इस संख्या से शोधित करे माने कम करे तो छियालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया इक्कीस भाग तथा

મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલી ભાગ $\frac{૪૩}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ $\frac{૩૩}{૬૨-૬૭}$ આ બધાને એક ઠેકાણે સ્થાપિત કરવા જેમકે–૧૯ $\frac{૪૩}{૬૨}$ $\frac{૩૩}{૬૨+૬૭}$ આટલા પ્રમાણથી પૂર્વ રાશિને શોધિત કરવી ૩૩ $\frac{૨}{૬૨}$, $\frac{૩૪}{૬૨+૬૭}$ ૧૯ $\frac{૪૩}{૬૨}$, $\frac{૩૩}{૬૨+૬૭}$ =૧૩, $\frac{૧૯}{૬૨}$, $\frac{૧}{૬૨+૬૭}$ આ પ્રમાણે તેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ઓગણીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ રહે છે. અશ્લેષા નક્ષત્રનું આટલું પ્રમાણું સૂર્ય ભોગવીને શ્રાવણ માસ ભાવી અમાસ રૂપ પહેલા પર્વને સમાપ્ત કરે છે.

હવે બીજાપર્વની વિચારણા કરવામાં આવે છે, અહીં પણ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી હોય છે. જેમકે ૩૩–૨–૩૪ અહીં બીજું પર્વ હોવાથી બેથી ગુણવા ૬૬–૫–૮ તો છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા આઠ ભાગ રહે છે. આનાથી યથોક્ત પુષ્ય નક્ષત્રનું શોધનક ૧૯–૪૩–૩૩ આ સંખ્યાથી એટલેકે એટલા ઓછા કરે તો છેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકવીસ

त्रिंशता मघा, स्थितः पश्चादेको मुहूर्त्तः, अत आगतं द्वितीयं पर्व पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य एकं मुहूर्त्तम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिं द्वाषष्टिभागान् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्च-त्रिंशतं सप्तषष्टिभागान् भुक्त्वा सूर्यो द्वितीयं पर्वपरिसमाप्तिमुपनयति । अथ तृतीयपर्वचिन्तायां स एव पूर्वोक्तो ध्रुवराशिः-३३।२।३४ त्रिभिर्गुण्यते-९९।७।४२ जाताः नवनवति मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्विचत्वारिंशत् सप्तषष्टि-भागाः । एतस्मात् पूर्वोक्तं पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकं १९।४३। ३३ शोध्यन्ते (९९।७।४२)-(१९।४३।३३)=७९।२४।९ स्थिताः पश्चात् एकोनाशीतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य नव सप्तषष्टिभागाः ।-७९।२४।९ ततः आश्लेषा नक्षत्रस्यार्द्धक्षेत्रप्रतिपादनात् पञ्चदशभिर्मुहूर्त्तै राश्लेषानक्षत्रं, त्रिंशता मघा, त्रिंशता

बासठिया एक भाग का सडसठिया पैंतीस भाग ४६-२१-३५ होते हैं पंद्रह मुहूर्त से अश्लेषा को शोधित करे एवं तीस से मघा को शोधित करे तो एक मुहूर्त शेष रहता है । दूसरा पर्व पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र का एक मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेईस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया पैंतीस भाग को भुक्त करके सूर्य दूसरे पर्व को समाप्त करता है ।

अब तीसरे पर्व की विचारणा में वही पूर्वोक्त ध्रुवराशि होती है ३३-२-३४ इसको तीन से गुणा करे तो ९९-७-४२ नन्नाणु मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सात भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बयालीस भाग होते हैं । इसमें से पूर्वोक्त पुष्य नक्षत्र का शोधनक १९, ४३, ३३ शोधित करे अर्थात् न्यून करे । ९९, ७, ४२-१९, ४३, ३३=७९, २४, ९ इस प्रकार उन्नासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया नव भाग-७९, २४, ९ रहता है, अश्लेषा नक्षत्र को अर्द्ध-

---

ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગો ૪૬-૨૧-૩૫ થાય છે. પંદર મુહૂર્તથી અશ્લેષા નક્ષત્રને શોધિત કરવું અને ત્રીસથી મઘા નક્ષત્રને શોધિત કરવું તો એક મુહૂર્ત બાકી રહે છે બીજું પર્વ પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગને ભોગવીને સમાપ્ત થાય છે.

હવે ત્રીજા પર્વની વિચારણામાં પણ એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ હોય છે ૩૩-૨-૩૪ આને ત્રણથી ગુણવી ૯૯-૭-૪૨ નવ્વાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સાત ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બેંતાલીસ ભાગ થાય છે. આમાંથી પૂર્વ કથિત પુષ્ય નક્ષત્રનું શોધનક ૧૯-૪૩-૩૩ શોધિત કરવું એટલેકે કમ કરવું ૯૯-૭-૪૨ (૭૯-૪૩-૩૩)=૭૯-૨૪-૯ આ રીતે ઓગણ્યાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા નવ ભાગ ૭૯-૨૪-૯ રહે છે,

पूर्वाफाल्गुनी, सर्वयोगेन १५+३०+३०=७५, ७९-७५=४।२४।९ अतः स्थिताः पश्चात् चत्वारो मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य नवसप्तषष्टिभागाः, अत आगत तृतीयं पर्व भाद्रपदमासभावि अमावास्या लक्षणम् उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रस्य चतुरो मुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिं द्वाषष्टिभागान् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य नवसप्तषष्टिभागान् भुक्त्वा सूर्यस्तृतीयं पर्व भाद्रपदमासभावि अमावास्या लक्षणं परिसमाप्तिमुपनयतीति। एवमेव शेषेष्वपि पर्वसु सूर्यनक्षत्राणि वेदितव्यानि। तत्र युगपूर्वार्द्धभावि द्वाषष्टि पर्वगतसूर्यनक्षत्रसूचिका इमाः पूर्वाचार्योपदर्शिताः गाथाः सम्भावनीयाः यथा-

'सप्प भग अज्जम दुगं हत्थो चित्ता विसाह मित्तो य।
जेट्ठा इगं च छक्कं अजाभिवुड्ढीदु पूसाता ॥१॥
छक्कं च कत्तियाई पिइभग अज्जम दुगं च चित्ताय।
वाउ विसाहा अणुराह जेट्ठ आउं च विसुदुगं ॥२॥

क्षेत्र प्रतिपादित करने से पंद्रह मुहूर्त से अश्लेषा नक्षत्र, तीस मुहूर्त से मघा नक्षत्र तीस से पूर्वाफाल्गुनी शुद्ध होते हैं सब को मिलाने से १५+३०+३०=७५, ७९-७५=४।२४।९ इस प्रकार चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया नव भाग रहता है। अब भाद्रपद मास भावी अमावास्या रूप तीसरा पर्व उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया नव भाग भुक्त करके सूर्य भाद्रपद मास भावी आमावास्या रूप तीसरे पर्व को समाप्त करता है। इसी प्रकार शेष पर्व में भी सूर्य नक्षत्र जान लेवें। युग के पूर्वार्द्ध भावी बासठ पर्व गत सूर्य नक्षत्र दर्शिका पूर्वाचार्यों ने कही हुई ये गाथाएं भावनीय है-(सप्प भग अज्जम दुगं हत्थो) इत्यादि।

અશ્લેષા નક્ષત્રને અર્ધક્ષેત્ર વ્યાપિ પ્રતિપાદિત કરેલ હોવાથી પંદર મુહૂર્તથી અશ્લેષાનક્ષત્ર, ત્રીસ મુહૂર્તથી મઘા નક્ષત્ર, ત્રીસથી પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર બધાને મેળવવાથી ૧૫+૩૦-૩૦= ૭૫ ૭૯-૭૫=૪-૨૪-૯ આ રીતે ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા નવ ભાગ રહે છે. હવે ભાદરવા માસ ભાવી અમાસ રૂપ ત્રીજું પર્વ ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા નવ ભાગ ભોગવીને સૂર્ય ભાદરવા માસની અમાવાસ્યારૂપ ત્રીજા પર્વને સમાપ્ત કરે છે. એજ રીતે બાકીના પર્વ વિષે પણ સૂર્ય નક્ષત્ર સમજી લેવા, યુગના પૂર્વાર્ધમાં આવેલ બાસઠ નક્ષત્રમાં આવેલ સૂર્યનક્ષત્ર બતાવનારી પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ આ ગાથાઓ ભાવનીય છે. (સપ્પ ભગ અજ્જમ દુગં હત્થો)

सवण धणिट्ठा अजदेव अभिवुड्ढी दुअस्स जमबहुला ।
रोहिणी सोमदिइ दुगं पुस्सो पिइ भगज्जमा हत्थो ॥३॥
चित्ताय जिट्ठवज्जा अभीई अंताणि अट्ठ रिक्खाणि ।
एए जुगपुव्वड्ढे विसट्ठि पव्वेसु रिक्खाणि ॥४॥

छाया-सर्पो भागाऽर्यमाद्विकं हस्तश्चित्रा विशाखा मित्रं च ।
ज्येष्ठाद्विकं च षट्षटकं अजोऽभिवृद्धिः उत्तराभाद्रपदा ॥१॥
पुष्यः अश्वश्च कृत्तिकाद्विकं षट्कपितरः भगः अर्यमाद्विकं च ।
चित्रा च । वायुर्विशाखा अनुराधाज्येष्ठा वायुश्च त्रिष्वक् द्विकं ॥२॥
श्रवणो धनिष्ठा अजदेवः अभिवृद्धिर्द्विकम् अश्वः यमोबहुलः ।
रोहिणी अदितिर्द्विकं पुष्यः पितृः भगः अर्यमा हस्तः
चित्रा च ज्येष्ठादीनि अभिजित् पर्यन्तानि नक्षत्राणि (ऋक्षाणि) ।
एतानि युगपूर्वार्द्धे द्वाषष्टि पर्वसु ऋक्षाणि ॥४॥

क्रमेणैतासां व्याख्या यथा-प्रथमस्य पर्वणः परिसमाप्तौ सूर्यस्य नक्षत्रं सर्पः सर्पदेवतोपलक्षितं सर्पदैवतं-आश्लेषानक्षत्रं भवति (१) । द्वितीयस्य पर्वणः समाप्तौ सूर्यनक्षत्रं भगः-भगदेवतोपलक्षितं पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रं भवति (२) ततोऽर्यमद्विकमिति-तृतीयस्य पर्वणः परिसमाप्तौ अर्यमा-अर्यमादेवतोपलक्षितं-सूर्यदैवतं-उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं भवति (३) चतुर्थस्यापि पर्वणः समाप्तौ उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रमेव भवति (४) । पञ्चमस्य हस्तः (५) । षष्ठस्य चित्रा (६) । सप्तमस्य पर्वणः समाप्तौ विशाखा (७) । अष्टमस्य पर्वणः परिसमाप्तौ सूर्यनक्षत्रं मित्रः-मित्रदेवतोपलक्षितम् अनुराधानक्षत्रं भवति (८) । ततो ज्येष्ठाद्विकं षट्कं क्रमेण

इन गाथाओं की व्याख्या इस प्रकार से है-प्रथम पर्व की समाप्ति में सर्प देवता वाला सूर्य नक्षत्र अश्लेषा होता है (१) दूसरे पर्व की समाप्ति में सूर्य भग देवता वाला पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र होता है (२) तीसरे पर्व की समाप्ति में अर्यमा देव से प्रसिद्ध सूर्य देवता वाला उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र होता है (३) चतुर्थ पर्व की समाप्ति में भी उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र ही होता है (४) पांचवें पर्व की समाप्ति में हस्त नक्षत्र होता है (५) छठे पर्व की समाप्ति में चित्रा नक्षत्र होता है (६) सातवें पर्व की समाप्ति में विशाखा नक्षत्र होता है (७) आठवें पर्व की समाप्ति में सूर्य नक्षत्र मित्र देवता वाला अनुराधा नक्षत्र

ઈત્યાદિ આ ગાથાઓની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. પહેલા પર્વની સમાપ્તિમાં સર્પ દેવતાવાળું સૂર્ય નક્ષત્ર અશ્લેષા હોય છે. (૧) બીજા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્ય નક્ષત્ર ભગ દેવતાવાળું પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર છે. (૨) ત્રીજા પર્વની સમાપ્તિમાં અર્યમા દેવથી પ્રસિદ્ધ સૂર્ય દેવતાવાળું ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૩) ચોથા પર્વની સમાપ્તિમાં પણ ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર જ હોય છે, (૪) પાંચમા પર્વની સમાપ્તિમાં હસ્ત નક્ષત્ર હોય છે. (૫) છઠા પર્વની સમાપ્તિમાં ચિત્રા નક્ષત્ર હોય છે. (૬) સાતમા પર્વની સમાપ્તિમાં વિશાખા

वक्तव्यं तद्यथा—नवमस्य पर्वणः परिसमाप्तौ ज्येष्ठा सूर्यनक्षत्रं भवति (९)। दशमस्य मूलं (१०)। एकादशस्य पूर्वाषाढा (११)। द्वादशस्योत्तराषाढा (१२)। त्रयोदशस्य श्रवणा (१३)। चतुर्दशस्य धनिष्ठा (१४)। पञ्चदशस्य अजः-अजदेवतोपलक्षितं पूर्वाभाद्रपदा-नक्षत्रं (१५)। षोडशस्य पर्वणः परिसमाप्तौ अभिवृद्धिः—अभिवृद्धिदेवतोपलक्षितम् उत्तरा-भाद्रपदानक्षत्रं भवति (१६)। सप्तदशस्य पर्वणः समाप्तौ उत्तराभाद्रपदानक्षत्रं भवति (१७)। अष्टादशस्य पर्वणः परिसमाप्तौ पुष्यं सूर्यनक्षत्रं भवति (१८)। एकोनविंशतितमस्य पर्वणः परिसमाप्तौ सूर्यनक्षत्रं अश्वः—अश्वदेवतोपलक्षितम् अश्विनी नक्षत्रं भवति (१९) विंशतितमस्य पर्वणः समाप्तौ षट्कं च कृत्तिकादिकमिति कृत्तिकानक्षत्रं भवति (२०)। ततः क्रमेण एक-विंशतितमस्य रोहिणी (२१)। द्वाविंशतितमस्य मृगशिरा (२२)। त्रयोविंशतितमस्य आर्द्रा

होता है (८) अब ज्येष्ठादि षट् नक्षत्र विषय में क्रमानुसार कहता है-नववां पर्व की समाप्ति में ज्येष्ठा नक्षत्र सूर्य नक्षत्र होता है (९) दसवें पर्व की समाप्ति में मूल नक्षत्र होता है (१०) ग्यारहवें पर्व की समाप्ति में पूर्वाषाढा नक्षत्र होता है। (११) बारहवें पर्व की समाप्ति में उत्तराषाढा नक्षत्र होता है (१२) तेरहवें पर्व की समाप्ति में श्रवण नक्षत्र होता है (१३) चौदहवें पर्व की समाप्ति में धनिष्ठा नक्षत्र होता है (१४) पंद्रहवें पर्व की समाप्ति में अज-देवता वाला पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्र होता है (१५) सोलहवें पर्व की समाप्ति में अभिवृद्धि देवता वाला उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र होता है (१७) अठारहवें पर्व की समाप्ति में पुष्य सूर्य नक्षत्र होता है (१८) उन्नीसवें पर्व की समाप्ति में सूर्य नक्षत्र अश्वदेवता वाला अश्विनी नक्षत्र होता है (१९) वीसवें पर्व की समाप्ति में कृत्तिका नक्षत्र होता है (२०) तत्पश्चात् क्रम से इक्कीसवें पर्व की समाप्ति में सूर्य नक्षत्र रोहिणी होता है (२१) बावीसवें पर्व की समाप्ति में

નક્ષત્ર હોય છે. (૭) આઠમા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્ય નક્ષત્ર મિત્ર દેવતાવાળું અનુરાધા નક્ષત્ર હોય છે (૮) હવે જ્યેષ્ઠાદિ છ નક્ષત્રના સંબંધના ક્રમાનુસાર કહે છે-નવમા પર્વની સમાપ્તિમાં જ્યેષ્ઠાનક્ષત્રજ સૂર્ય નક્ષત્ર હોય છે. (૯) દસમા પર્વની સમાપ્તિમાં મૂલનક્ષત્ર હોય છે. (૧૦) અગ્યારમા પર્વની સમાપ્તિમાં પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે (૧૧) બારમા પર્વની સમાપ્તિમાં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે. (૧૨) તેરમા પર્વની સમાપ્તિમાં શ્રવણ નક્ષત્ર હોય છે (૧૩) ચૌદમા પર્વની સમાપ્તિમાં ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોય છે. (૧૪) પંદરમા પર્વની સમાપ્તિમાં અજ દેવતાવાળું પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે (૧૫) સોળમા પર્વની સમાપ્તિમાં અભિવૃદ્ધિ દેવતાવાળું ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૧૬) સત્તરમા પર્વની સમાપ્તિમાં ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૧૭) અઢારમા પર્વની સમાપ્તિમાં પુષ્ય સૂર્ય નક્ષત્ર હોય છે (૧૮) ઓગણીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્ય નક્ષત્ર અશ્વ દેવતાવાળું અશ્વિની નક્ષત્ર હોય છે. (૧૯) વીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય છે (૨૦)

(२३)। चतुर्विंशतितमस्य पर्वणः परिसमाप्तौ सूर्यनक्षत्रं पुनर्वसुनक्षत्रं भवति (२४)। पञ्चविंशतितमस्य पर्वणः परिसमाप्तौ पुष्यनामकं सूर्यनक्षत्रं भवतीति (२५)। ततः षड्विंशतितमस्य पर्वणः समाप्तिकाले सूर्यनक्षत्रं पितरः-पितृदेवतोपलक्षितं मघानक्षत्रं भवति (२६)। सप्तविंशतितमस्य पर्वणः समाप्त्यवसरे सूर्यनक्षत्रं खलु भगः-भगदेवतोपलक्षितं पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रं भवति (२७)। अष्टाविंशतितमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अर्यमादेवतोपलक्षितं-उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं भवति (२८)। एकोनत्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरेऽपि उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं भवति (२९)। त्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले सूर्यनक्षत्रं खलु चित्रानक्षत्रं भवति (३०)। एकत्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले सूर्यनक्षत्रं किल वायुः-वायुदेवतोपलक्षितं स्वातीनक्षत्रं ज्ञेयं (३१)। द्वात्रिंशत्तमस्य विशाखा (३२)। त्रयस्त्रिंशत्तमस्य अनुराधानक्षत्रं (३३)। चतुस्त्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे सूर्यनक्षत्रं ज्येष्ठा भवतीत्यवसेयं

मृगशिरा नक्षत्र होता है (२२) तेईसवें पर्व की समाप्ति में आर्द्रा नक्षत्र होता है (२३) चोवीसवें पर्व की समाप्ति में सूर्य नक्षत्र पुनर्वसु होता है (२४) पचीसवें पर्व की समाप्ति में पुष्य नामका सूर्य नक्षत्र होता है (२५) छाईसवें पर्व के समाप्ति काल में सूर्य नक्षत्र पितृ देवता वाला मघा नक्षत्र होता है (२६) सताईसवें पर्व की समाप्ति के अवसर में सूर्य नक्षत्र भग देवतावाला पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र होता है (२७) अठाईसवें पर्व की समाप्ति में अर्यमा देवता वाला उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र होता है (२८) उनतीसवें पर्व की समाप्ति काल में उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र होता है (२९) तीसवें पर्व की समाप्ति काल में सूर्य नक्षत्र चित्रा नक्षत्र होता है (३०) इकतीसवें पर्व की समाप्ति काल में वायुदेवता वाला स्वाति नक्षत्र सूर्य नक्षत्र होता है (३१) बत्तीसवें पर्व की समाप्ति में विशाखा नक्षत्र होता है (३२) तेतीसवें पर्व की समाप्ति में

તે પછી ક્રમથી એકત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્ય નક્ષત્ર રોહિણી હોય છે. (૨૧) બાવીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં મૃગશિરા નક્ષત્ર હોય છે. (૨૨) તેવીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં આર્દ્રાનક્ષત્ર હોય છે. (૨૩) ચોવીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્ય નક્ષત્ર પુનર્વસુ હોય છે. (૨૪) પચીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં પુષ્ય નામનું સૂર્ય નક્ષત્ર હોય છે. (૨૫) છવ્વીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્ય નક્ષત્ર પિતૃદેવતાવાળું મઘા નક્ષત્ર હોય છે. (૨૬) સત્યાવીસમા પર્વની સમાપ્તિ અવસરમાં સૂર્ય નક્ષત્ર ભગ દેવતાવાળું પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૨૭) અઠ્યાવીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં અર્યમા દેવતાવાળું ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૨૮) ઓગણત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિકાળમાં ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૨૯) ત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં સૂર્ય નક્ષત્ર ચિત્રા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૦) એકત્રીસમાપર્વની સમાપ્તિ કાળમાં વાયુ દેવતાવાળું સ્વાતી નક્ષત્ર સૂર્ય નક્ષત્ર હોય છે. (૩૧) બત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં વિશાખા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૨) તેત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં

(२४)। (जीवन व्याप्यकाल आयुः, जीवनं नाम जलं 'पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनं वन' मित्यमरः)। पट्त्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले विष्वक् देवद्विकमिति विष्वक् देवतोपलक्षितम् उत्तराषाढा नक्षत्रं भवति (३६)। सप्तत्रिंशत्तमस्यापि पर्वणः परिसमाप्तिकाले उत्तराषाढा नक्षत्रमेव भवति (३७)। अष्टात्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले श्रवणानक्षत्रं भवति (३८)। एकोनचत्वारिंशत्तमस्य धनिष्ठा (३९)। चत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अजः–अजदेवतोपलक्षितं पूर्वाभाद्रपदानक्षत्रं भवतीत्यवसेयं (४०)। एकचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे अभिवृद्धिः–अभिवृद्धिदेवतोपलक्षितम् उत्तराभाद्रपदानक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् (४१)। द्वाचत्वारिंशत्तमस्यापि पर्वणः परिसमाप्तिकाले उत्तराभाद्रपदानक्षत्रं भवतीति ज्ञेयं (४२)। त्रिचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः समाप्तिकाले अश्वः अश्वदेवतोपलक्षितम् अश्विनीनक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् (४३)। चतुश्चत्वारिंशत्तमस्य

अनुराधा नक्षत्र होता है (३३) चोंतीसवें पर्व की समाप्ति में ज्येष्ठ नक्षत्र ज्येष्ठा होता है (३४) पैंतीसवें पर्व की समाप्ति अवसर में आयुदेवता वाला माने जल देवता वाला पूर्वाषाढा नक्षत्र होता है (३५) जीवनव्याप्त काल का नाम आयु है जीवन जल का नाम है कहा भी है (पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनं वनम्) इत्यमरः। छत्तीसवें पर्व की समाप्ति में विश्वेदेव देवता वाला उत्तराषाढा नक्षत्र होता है (३६) सैंतीसवें पर्व की समाप्ति में उत्तराषाढा नक्षत्र ही होता है (३७) आडतीसवें पर्व की समाप्ति में श्रवण नक्षत्र होता है (३८) उन्चालीसवें पर्व की समाप्ति में धनिष्ठा नक्षत्र होता है (३९) चालीसवें पर्व की समाप्ति काल में अजदेवता वाला पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्र होता है (४०) इकतालीसवें पर्व की समाप्ति में अभिवृद्धि देवता वाला उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र होता है (४१) बयालीसवें पर्व की समाप्ति काल में उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र होता है (४२) तयालीसवें पर्व की समाप्ति काल में अश्वदेवता वाला अश्विनी

અનુરાધા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૩) ચોત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં આયુ દેવતાવાળું અર્થાત્ જલ દેવતાવાળું પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૫) જીવન વ્યાપ્ત કાળનું નામ આયુ છે જીવન જલનું નામ છે. કહ્યું પણ છે. (पयःकीलालममृतं जीवनं भुवनं वनम्' इत्यमरः) છત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં વિશ્વે દેવ દેવતાવાળું ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર જ હોય છે. (૩૬) સાડત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર જ હોય છે. (૩૭) આડત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં શ્રવણ નક્ષત્ર હોય છે. (૩૮) ઓગણચાલીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૯) ચાલીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં અજ દેવતાવાળું પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૪૦) એકતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં અભિવૃદ્ધિ દેવતાવાળું ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૪૧) બેંતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૪૨) તેંતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અશ્વદેવતાવાળું અશ્વિની

पर्वणः परिसमाप्तिकाले यमः–यमदेवतोपलक्षितं भरणीनक्षत्रं ज्ञेयं (४४) पञ्चचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तौ बहुलः–बहुलदेवतोपलक्षितं बहुलदैवतं कृत्तिकानक्षत्रं ज्ञेयं (४५)। षट्चत्वारिंशत्तमस्य रोहिणी (४६)। सप्तचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे सोमः–सोमदेवतोपलक्षितं मृगशिरानक्षत्रं भवति (४७)। अदिति द्विकमिति अष्टाचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अदितिः–अदितिदेवतोपलक्षितं पुनर्वसुनक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् (४८) एकोनपञ्चाशत्तमस्यापि पर्वणः परिसमाप्तिकाले सूर्यनक्षत्रं खलु अदितिः–पुनर्वसुरेव (४९)। पञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले पुष्यनक्षत्रं भवति (५०)। एकपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले पितृ–पितृदेवतोपलक्षितं मघानामकं नक्षत्रं भवति (५१)। द्वापञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये भगः–भगदेवतोपलक्षितं सूर्यदैवतं पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रमवसेयं (५२)। त्रिपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे अर्यमा–अर्यमादेवतोपलक्षितं सूर्यदैवतम्–उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् (५३) चतुःपञ्चाशत्तमस्य

नक्षत्र होता (४३) चुवालीसवें पर्व की समाप्ति काल में यमदेवता वाला भरणी नक्षत्र होता है (४४) पैंतालीसवें पर्व की समाप्ति काल में बहुलदेवता वाला कृत्तिका नक्षत्र होता है (४५) छयालीसवें पर्व की समाप्ति काल में रोहिणी नक्षत्र होता है (४६) सेंतालीसवें पर्व की समाप्ति काल में सोमदेवता वाला मृगशिरा नक्षत्र होता है (४७) अडतालीसवें पर्व की समाप्ति काल में अदितिद्विक–अदिति देवता वाला पुनर्वसु नक्षत्र होता है (४८) उन्चालीसवें पर्व की समाप्ति काल में सूर्य नक्षत्र पुनर्वसु ही होता है (४९) पचासवें पर्व की समाप्ति काल में पुष्य नक्षत्र होता है (५०) इक्कावनवें पर्व की समाप्ति काल में पितृदेवता वाला मघा नक्षत्र होता है (५१) बावनवें पर्व की समाप्ति समय में भग देवता नाम का सूर्य देवता वाला पूर्वाफल्गुनी नक्षत्र होता है (५२) तिरपनवें पर्व की समाप्ति काल में अर्यमा देवता नाम का सूर्य देवता वाला

નક્ષત્ર હોય છે. (૪૩) ચુંમાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં યમ દેવતાવાળું ભરણી નક્ષત્ર હોય છે. (૪૪) પિસ્તાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં બહુલ દેવતાવાળું કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય છે. (૪૫) છેંતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં રોહિણી નક્ષત્ર હોય છે. (૪૬) સુડતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં સોમ દેવતાવાળું મૃગશિરા નક્ષત્ર હોય છે. (૪૭) અડતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અદિતિદ્વિક–અદિતિ દેવતાવાળું પુનર્વસુ નક્ષત્ર હોય છે. (૪૮) ઓગણપચાસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં સૂર્ય નક્ષત્ર પુનર્વસુજ હોય છે. (૪૯) પચાસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં પુષ્ય નક્ષત્ર હોય છે. (૫૦) એકાવનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં પિતૃદેવતાવાળું મઘા નક્ષત્ર હોય છે. (૫૧) બાવનમા પર્વની સમાપ્તિ સમયમાં ભગદેવતા નામના સૂર્યદેવતાવાળું પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૫૨) ત્રેપનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અર્યમા દેવતા નામના સૂર્ય દેવતાવાળું ઉત્તરાફાલ્ગુની

परिसमाप्तिकाले हस्तनक्षत्रं भवति (५४)। पञ्चपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये चित्रा नक्षत्रं ज्ञेयं (५५)। यतोहि (अत ऊर्ध्वं चित्रादीनि अभिजित् पर्यन्तानि ज्येष्ठावर्ज्यानि अष्टौ नक्षत्राणि क्रमेण वक्तव्यानीत्युक्ति रस्तीति) तेन षट्पञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले स्वातीनक्षत्रं भवति (५६)। सप्तपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः समाप्तिकाले विशाखानक्षत्रं भवति (५७)। अष्टपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अनुराधानक्षत्रं ज्ञेयं (५८) एकोनषष्टितमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले मूलनक्षत्रं भवति (५९)। षष्टितमस्य पर्वणः समाप्तिकाले पूर्वाषढानक्षत्रं भवति (६०)। एकषष्टितमस्य पर्वणः समाप्तिकाले उत्तराषाढानक्षत्रं भवति (६१)। द्वाषष्टितमस्य पर्वणः समाप्तिसमये अभिजिन्नक्षत्रं भवतीति (६२) क्रमेण पर्वपरिसमापकानि नक्षत्राणि प्रतिपादितानि। एतानि नक्षत्राणि युगस्य-पञ्चवर्षात्मककालविशिष्टस्य युगनामधेयस्य समयस्य पूर्वार्द्धे-सार्द्धद्वयवर्षप्रमाणके समये-एकत्रिंशन्मासात्मके काले द्वाषष्टिसंख्येषु पर्वसु यथाक्रमं युक्तानि-पर्व परिसमापकतया प्रतिपादितानि इत्यवधेयानि।

उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र होता है (५३) चोपनवें पर्व की समाप्ति काल में हस्त नक्षत्र होता है (५४) पचपनवें पर्व की समाप्ति काल में चित्रा नक्षत्र होता है (५५) कारण की इसके पश्चात् चित्रा से लेकर अभिजित् पर्यन्त के ज्येष्ठा को छोडकर आठ नक्षत्र क्रम से कहना चाहिये यह युक्ति होने से छप्पनवें पर्व की समाप्ति काल में स्वाति नक्षत्र होता है (५६) सत्तावनवे पर्व की समाप्ति काल में विशाखा नक्षत्र होता है (५७) अठावनवे पर्व की समाप्ति काल में अनुराधा नक्षत्र होता है (५८) उनसाठवें पर्व की समाप्ति काल में मूल नक्षत्र होता है (५९) साठवें पर्व की समाप्ति काल में पूर्वाषाढा नक्षत्र होता है (६०) इकसठवें पर्व की समाप्ति काल में उत्तराषाढा नक्षत्र होता है (६१) बासठवें पर्व की समाप्ति काल में अभिजित् नक्षत्र होता है (६२) इस प्रकार क्रमानुसार पर्व परिसमापक नक्षत्रों का प्रतिपादन किया है ये नक्षत्र युग माने पांच वर्ष विशिष्ट काल के पूर्वार्द्ध माने ढाई वर्ष प्रमाण वाले समय में

નક્ષત્ર હોય છે. (૫૩) ચોપનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં હસ્ત નક્ષત્ર હોય છે. (૫૪) પંચાવનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ચિત્રા નક્ષત્ર હોય છે. (૫૫) કારણ કે આના પછી ચિત્રાથી લઈને અભિજીત સુધીના જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રને છોડીને આઠ નક્ષત્રો ક્રમથી કહેવા જોઈએ આ યુક્તિ હોવાથી છપ્પનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં સ્વાતિ નક્ષત્ર હોય છે (૫૬) સતાવનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં વિશાખા નક્ષત્ર હોય છે. (૫૭) અઠાવનમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અનુરાધા નક્ષત્ર હોય છે (૫૮) ઓગણસાઠમા પર્વની સમાપ્તિકાળમાં મૂલનક્ષત્ર હોય છે. (૫૯) સાઠમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે. (૬૦) એકસઠમા પર્વની સમાપ્તિમાં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે. (૬૧) બાસઠના પર્વની સમાપ્તિકાળમાં અભિજીત્ નક્ષત્ર હોય છે. (૬૨) આ રીતે યથાક્રમ પર્વ પરિસમાપક નક્ષત્રોનું કથન કરેલ છે. આ નક્ષત્રો યુગ એટલે કે-પાંચ વર્ષવાળા કાળના પૂર્વ અર્ધ-

एवं करणवशेन युगस्योत्तरार्द्धेऽपि द्वाषष्टिसंख्यकेषु पर्वसु पर्वपरिसमापकानि नक्षत्राणि परि-भावनीयानि। अथ किं पर्व चरमदिवसे कियत्सु मुहूर्त्तेषु गतेषु परिसमाप्तिमियत्तीत्येत-द्विषयं यत्करणम् अभिहितं पूर्वाचार्यैः तदत्रापि विनेयजनानुग्रहाय मयाऽपवर्ण्यते यथा— 'चउहिं हियम्मि पव्वे एक्के सेसंमि होइ कलिओगे। वेसु य दावरजुम्मो तिसु तेया चउसु कडु जुम्मो ॥१॥ कलिओगे तेणउई पक्खेवो दावरम्मि बावट्ठि। तेउए एक्कतीसा कडु जुम्मे णत्थि पक्खेवो ॥२॥ सेसद्धे तीसगुणे बावट्ठि भाइयंमि जं लद्धं। जाणे तइसु मुहुत्तेसु अहोरत्तस्स तं पव्वं ॥३॥' छाया—चतुर्भिर्हृतैः पर्वणि एके शेषे भवति कल्योजो द्वयोश्च द्वापरयुग्मस्त्रिषु शेषेषु त्रेतौजश्चतुर्षु शेषेषु कृतयुग्मः ॥१॥ कल्योजो त्रिनवतिः प्रक्षेपो द्वापरयुग्मे द्वाषष्टिः त्रेतौजसि एकत्रिंशत् कृतयुग्मे नास्ति प्रक्षेपः ॥२॥ शेषे च त्रिंशद्गुणे द्वाषष्टि भागे हृते यल्लब्धं जानीहि तान् मुहूर्त्तान् अहोरात्रस्य तत् पर्व ॥३॥ व्याख्या— पर्वणि—उच्चरित पर्वराशौ चतसृभिः संख्याभिः भक्ते सति शेषो यद्येकः स्यात्—शेषमेकं

इकतीस भाग में बासठ होते हैं। उनका यथाक्रम परिसमापक रूप से नक्षत्रों के नाम प्रतिपादित किये हैं। इसी प्रकार करणवशात् युग के उत्तरार्ध में भी बासठ पर्वों में पर्व परिसमापक नक्षत्रों के नाम भावित कर लेवें।

अब कौनसा पर्व के अन्तिम दिवस में कितना मुहूर्त जाने पर समाप्त होता है इस विषयक जो करण पूर्वाचार्यों ने कहा है वह यहां पर भी शिष्य-जनानुग्रहार्थ एवं जिज्ञासुजनावबोध के लिये मैं भी कहता हूं (चउहिं हियम्मि पव्वे) इत्यादि कही गई पर्व राशि में चार संख्या से भाग करने पर जो शेष एक बचे तब वह शेष रूप राशि कल्योज माने कलियुग बोधक राशि समझें। दो शेष बचे तो द्वापर युग्म बोधक राशि समझनी चाहिए। तथा तीन शेष रहे तो त्रेतौज—माने त्रेतायुग बोधक राशि समझनी। एवं चार शेष रहने पर कृतयुग बोधक राशि जाने ॥१॥ पश्चात् कल्योज—कल्योजरूप राशि में ९३ तिराणवे तुल्य प्रक्षेप होता है, तथा द्वापरयुग रूपराशि में बासठ

ભાગમાં એટલે કે અડિ વર્ષ પ્રમાણના સમયમાં એકત્રીસ માસના બાસઠ પર્વના ક્રમાનુસાર પરિસમાપક રૂપ નક્ષત્રોના નામો કહ્યા છે, આ રીતે કારણવશાત્ યુગના ઉત્તરાર્ધમાં પણ બાસઠ પર્વોમાં પર્વપરિસમાપક નક્ષત્રોના નામો ભાવિત કરી લેવા.

હવે કયું પર્વ છેલ્લા દિવસમાં કેટલા મુહૂર્ત ગયા પછી સમાપ્ત થાય છે? આ વિષય સંબંધી જે કરણ ગાથા પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ છે તે અહીંયાં પણ શિષ્યજનાનુગ્રહ માટે તથા જીજ્ઞાસુજનોને બોધ થવા માટે હું પણ કહું છું (चउहिं हियम्मि पव्वे) ઇત્યાદિ કહેલ પર્વ રાશિમાં ચાર સંખ્યાથી ભાગ કરવાથી જો શેષ એક વધે તો તે શેષરૂપ રાશિ કલ્યોજ સમજવી. અર્થાત્ કલિયુગ બોધક રાશિ સમજવી. બે શેષ રહે તો દ્વાપર યુગ્મ

यदि तिष्ठेत्, तदा सः-शेष रूपो राशिः कल्यजो राशि-कलियुगबोधको राशिर्ज्ञेयः, द्वयोश्च शेषयोः द्वापरयुग्मः-द्वापरयुग्मबोधको राशिर्ज्ञेयः। एवं च त्रिषु-त्रिपरिमितेषु शेषेषु अवशिष्टेषु त्रेतौजः-त्रेतायुगबोधको राशिर्ज्ञेयः। चतुर्षु शेषेषु कृतयुग्मः-कृतयुगबोधको राशिर्ज्ञेयः ॥१॥ ततश्च कल्योजः-कल्योजो रूपराशौ त्रिनवतिः-त्रिनवति ९३ तुल्यः प्रक्षेपः प्रक्षेपणीयो राशिर्ज्ञेयः। एवंच द्वापरयुगे-द्वापरयुग्मोरूपराशौ द्वाषष्टिः प्रक्षेपणीयो राशिर्ज्ञेयः। एवमेव त्रेतौजसि-त्रेतायुगबोधकराशौ एकत्रिंशत् तुल्यः-३१ प्रक्षेपः-प्रक्षेपणीयो राशिर्ज्ञेयः किन्तु कृतयुग्मे-कृतयुगबोधकराशौ तु प्रक्षेपणीयो राशिर्नास्तीत्यत्र-सेयः ॥२॥ एवं प्रक्षिप्तप्रक्षेपकाणां पर्वराशीनां चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन-युगोद्भव-पर्वसंख्यया भागो ह्रियते हृते च भागे यत्तुल्यं शेषमवतिष्ठते तस्यायं विधिः प्रोच्यते तृतीयया गाथया-'सेसद्धे' इत्यादि-शेषार्द्धः-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन हृते भागे यः शेष-अवशिष्टस्तस्यार्द्ध-अर्द्धभागं कृत्वा त्रिंशता गुण्यते गुणयित्वा च द्वाषष्ट्या भज्यते, हृते च भागे यल्लब्धं भवेत् तान् मुहूर्त्तान् जानीहि, लब्धशेषं च मुहूर्त्तभागान् जानीहि। तावति तुल्ये समये तत् पर्व च जानीहि ॥३॥ एवं स्वशिष्येभ्यः प्ररूपणीयस्त्वयापि इत्येवं प्रश्ना-

रूप राशि का प्रक्षेप करे इसी प्रकार त्रेतायुग बोधक त्रेतौज बोधक राशि में इकतीस ३१ तुल्य राशि का प्रक्षेप करे. परंतु कृतयुग्म बोधक राशि में प्रक्षेपणीय राशी नहीं होती है ॥२॥ इस प्रकार प्रक्षेप किये पर्वराशियों का एक सो चोवीस पर्व से अर्थात् युग का उद्भव रूप पर्व संख्या से भाग करे भाग करने पर जो तुल्य शेष रहे तो इस तीसरी गाथा में कहे अनुसार विधि करे, (सेसद्धे) इत्यादि शेषार्द्ध अर्थात् एक सो चोवीस से भाग करने से जो शेष बचे उसका आधा भाग करके तीस से गुणा करे गुणा करके बासठ से भाग करे भाग करने से जो भाग आवे उतने मुहूर्त समझें। इतना प्रमाण समय में उस पर्व को जाने ।३। इसी प्रकार स्वशिष्यों को तुम भी कहो इस

બોધક રાશિ સમજવી, તથા ત્રણ શેષ વધે તો ત્રૈતાજ એટલે કે ત્રેતાયુગ બોધક રાશિ સમજવી તથા ચાર શેષ રહે તો કૃતયુગ બોધક રાશિ સમજવી. (૧) તે પછી કલ્યોજ-કલ્યોજ રૂપરાશિમાં ૯૩ ત્રાણુ તુલ્ય પ્રક્ષેપ કરવામાં આવે છે, તથા દ્વાપર યુગ રૂપ રાશિમાં બાસઠ રૂપ રાશિનો પ્રક્ષેપ થાય છે, એજ રીતે ત્રેતાયુગ બોધક ત્રૈતૌજ રાશિમાં ૩૧ એકત્રીસ તુલ્ય રાશિનો પ્રક્ષેપ કરવો. પરંતુ કૃતયુગ્મ બોધક રાશિમાં પ્રક્ષેપણીય રાશિ હોતી નથી ॥૨॥ આ રીતે પ્રક્ષેપ કરેલ પર્વ રાશિયો એકસો ચોવીસ પર્વથી અર્થાત્ યુગના ઉદ્ભવ રૂપ પર્વ સંખ્યાથી ભાગ કરવો ભાગ કરવાથી જો તુલ્ય શેષ રહે તો આ ત્રીજી ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે વિધિ કરવી (सेसद्धे) ઇત્યાદિ શેષાર્ધ અર્થાત્ એકસો ચોવીસથી ભાગ કર્યા પછી જે શેષ વધે તેના અર્ધા કરીને તેનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરીને બાસઠથી ભાગ કરવો ભાગ કરવાથી જે ભાગ આવે એટલા મુહૂર્ત સમજવા. આટલા પ્રમાણવાળા સમયમાં એ પર્વ સમજવું. (૩) આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને તમારે પણ કહેવું. આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમ-

रेण प्रणतं गौतमं शिष्यं श्री भगवान् बोधयतीति तात्पर्यार्थः। तद्विवक्षितं पर्व चरमे अहोरात्रे सूर्योदयादारभ्य तावत्तुल्येषु मुहूर्त्तेषु तावत्सु च मुहूर्त्तभागेषु अतिक्रान्तेषु तत् पर्व परिसमाप्तिमुपगच्छेत्। इत्येवं करणगाथात्रयाणामक्षरार्थबोधसारांशः ॥३॥

अथ भावना प्रोच्यते-प्रथमं पर्व चरमेऽहोरात्रे कतिमुहूर्त्तानतिक्रम्य परिसमाप्तिमुपगच्छेदिति जिज्ञासायां प्रोच्यते-प्रथमपर्वोक्तत्वात् गुणको राशिरेकरूपो ध्रियते, अयमेव कल्योजो राशीरित्यतस्तत्र त्रिनवतिः प्रक्षिप्यते-१+९३=९४ जाता चतुर्नवतिः। अस्य च चतुर्विंशत्यधिकेन शतेत्र-१२४ भागो हर्त्तव्यः-$\frac{९४}{१२४}$ अत्र भाज्यराशेस्तोकत्वाद् भागो न लभ्यते, अतोऽत्र यथासंभवं करणलक्षणं कर्त्तव्यं, तत्र चतुर्नवतेरर्द्धं कर्त्तव्यं भवेत्। ९४÷२=४७ जाताः सप्तचत्वारिंशत्, सा च मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यते गुणिते च जातानि ४७×३० =१४१० चतुर्दशशतानि दशोत्तराणि, तेषां च द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्टया ह्रियते १४१०

प्रकार से श्री गौतम स्वामी को भगवान् श्री कहते हैं, उस विवक्षित पर्व को चरम अहोरात्र में सूर्योदय से आरम्भ करके उतने मुहूर्त तथा उतने मुहूर्त भागों में व्यतीत होने पर वह पर्व समाप्त होता है, यही तीन करण गाथाओं का अक्षरार्थ रूप सारांश होता है।३। अब इनकी भावना प्रदर्शित की जाती है-पहला पर्व अन्तिम अहोरात्र में कितने मुहूर्त जाने पर समाप्त होता है? इस जिज्ञासा का शमन के लिये कहते हैं-प्रथम पर्व कहने से गुणांक राशि एक रक्खे यही कल्योज रूप राशि है अतः उसमें तिराणु का प्रक्षेप करे १+९३-९४ तो चोराणवें होते हैं इसका एक सो चोवीस से भाग करे $\frac{९४}{१२४}$ यहां भाज्य राशि अल्प होने से भाग लब्ध नहीं होता है, अतः यहां पर यथा-संभव करण में कहे अनुसार लक्षण करें तो चोराणवें का आधा करे तो संतालीस ४७ होता है, उसको मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे गुणा करने से ४७+३०=१४१० चौदह सो दस होते हैं, उनका बासठ भाग करने के

સ્વામીને ભગવાન્શ્રી કહે છે, એ વિવક્ષિત પર્વને છેલ્લા અહોરાત્રમાં સૂર્યોદયથી આરંભીને એટલા મુહૂર્ત તથા એટલા મુહૂર્તના ભાગો વીત્યા પછી તે પર્વ સમાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે ત્રણ કરણ ગાથાઓનો અક્ષરાર્થ રૂપ સારાંશ થાય છે (૩) હવે આ વિષયની ભાવના બતાવવામાં આવે છે-પહેલું પર્વ છેલ્લા અહોરાત્રમાં કેટલાં મુહૂર્ત વીત્યા પછી સમાપ્ત થાય છે? આ જીજ્ઞાસાના સમાધાન માટે કહે છે-પહેલું પર્વ કહેવાથી ગુણાકાર રાશિ એક સમજવી. આ કલ્યોજરૂપ રાશિ છે, તેથી તેમાં ત્રાણુ ઉમેરવા ૧+૯૩=૯૪ ચોરાણુ થાય છે. આનો એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો. $\frac{૯૩}{૧૨૪}$ અહીં ભાજ્યરાશિ ન્યૂન હોવાથી ભાગ ચાલી શકતો નથી તેથી અહીંયાં યથાસંભવ કરણમાં બતાવેલ લક્ષણ કરવું. તો ચોરાણુના અર્ધા કરે તો ૪૭ સુડતાલીસ થાય છે, તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરવાથી ૪૭×૩૦=૧૪૧૦ ચૌદસો દસ થાય છે. તેના બાસઠ ભાગ

÷६२=२२ $\frac{४६}{६२}$ लब्धा द्वाविंशतिर्मुहूर्त्ताः शेषास्तिष्ठन्ति षट् चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः। अत्रापि पुनश्छेद्यछेदकयो द्वाभ्यामपवर्त्तनेन $\frac{४६}{६२}=\frac{२३}{३१}$ लब्धास्त्रयोविंशतिरेकत्रिंशद् भागाः। अत आगतं प्रथमं पर्व चरमे अहोरात्रे द्वाविंशतिमुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिमेकत्रिंशद् भागान् अतिक्रम्य परिसमाप्तिमुपगच्छति। एवमेव द्वितीयपर्वजिज्ञासायां द्विको गुणकोऽवधेयः। स च गुणको राशिः किल्द्वापरयुग्मराशि–द्वापरयुग्मबोधको राशिरिति द्वाषष्टिः तत्र प्रक्षेपको राशिः तेन तत्र द्वाषष्टिः प्रक्षिप्यते २+६२=६४ जाताः चतुःषष्टिः, सा च पर्वज्ञापनार्थं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो हर्त्तव्यः $\frac{६४}{१२४}$ अत्र भाज्यराशेरल्पत्वाद् भागो न प्रयच्छति, अतोऽत्र करणगाथोक्तया तस्याद्धं क्रियते–$\frac{६४}{२}$=३२ जाता द्वात्रिंशत्। इयमपि संख्या मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यते–३२×३०=९६० जातानि षष्ट्यधिकानि नवशतानि, ततश्चैतेषां द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते–$\frac{९६०}{६२}$=१५$\frac{३०}{६२}$ लब्धाः

लिये बासठ से हरण करे १४१०÷६२=२२ $\frac{४६}{६२}$ इस प्रकार बाईस मुहूर्त लब्ध होता है तथा बासठिया छियालीस भाग शेष रहता है। यहां पर भी छेद्य छेदक राशि का दो से अपवर्तना करने से $\frac{४६}{६२}=\frac{२३}{३१}$ इकतीसिया तेइस भाग लब्ध होता है, इस प्रकार प्रथम पर्व के अन्तिम अहोरात्र में बाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का इकतीसिया तेइस भाग को व्यतीत करके प्रथम पर्व समाप्त होता है। इसी प्रकार दूसरे पर्व विषयक जिज्ञासा में दो गुणक करे। वह गुणक राशि द्वापरयुग्म राशि माने द्वापरयुग्म बोधक राशि होता है अतः बासठ उसमें प्रक्षिप्त करे २+६२=६४ तो चौसठ होते हैं उसका पर्व निकालने के लिये एकसो चोवीस से भाग करे $\frac{६४}{१२४}$ यहां पर भाज्य राशि अल्प होने से भाग नहीं चलता, अतः यहां पर करणगाथा में कही गई युक्ति से चोसठ का आधा करे $\frac{६४}{२}$=३२ तो बत्तीस होते हैं। इस संख्या को मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे–३२×३०=९६० तो नव सो साठ होते हैं, उसका बास-

કરવા માટે બાસઠથી ભાગવા. ૧૪૧૦÷૬૨÷૨૨ $\frac{૪૬}{૬૨}$ આ રીતે બાવીસ મુહૂર્ત આવે છે, તથા બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે, અહીંયાં પણ છેદ્ય છેદક રાશિનું બેથી અપવર્તન કરવું, તેમ કરવાથી $\frac{૪૬}{૬૨}=\frac{૨૩}{૩૧}$ એકત્રીસા ત્રેવીશ ભાગ લબ્ધ થાય છે, આ રીતે પ્રથમ પર્વના અન્તિમ અહોરાત્રમાં બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના એકત્રીસા તેવીસ ભાગને વીતાવીને સમાપ્ત થાય છે, એજ પ્રમાણે બીજા પર્વ સંબંધી જીજ્ઞાસામાં બેથી ગુણાકાર કરવો તે ગુણકરાશિ દ્વાપર યુગ્મ રાશિ સમજવી, અર્થાત્ દ્વાપર યુગ્મ બોધક રાશિ હોય છે. તેથી તેમાં બાસઠ ઉમેરવા ૨+૬૨=૬૪ થી ચોસઠ થાય છે. તેના પર્વ કરવા માટે એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $\frac{૬૪}{૧૨૪}$ અહીં ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી તેથી અહીં કરણ ગાથામાં કહેલ યુક્તિ પ્રમાણે ચોસઠના અર્ધા કરવા $\frac{૬૪}{૨}$=૩૨ તો બત્રીસ થાય છે, આ સંખ્યાને મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણવી ૩૨×૩૦=૯૬૦

पञ्चदशमुहूर्त्ताः शेपास्तिष्ठति । त्रिंशद्द्वापष्टिभागाः । अत्रापि भाज्यभाजकयो द्वाभ्यामपवर्त्तना कार्य्या $\frac{30}{62}=\frac{15}{31}$ लब्धाः पञ्चदशएकत्रिंशद् भागाः अत आगतं द्वितीयं पर्व चरमे अहोरात्रे पञ्चदश मुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चदश एकत्रिंशद् भागान् अतिक्रम्य द्वितीयं पर्व परिसमाप्तिमुपगच्छेदिति । अनयैव दिशा कश्चित् पृच्छेद्यदि तृतीयं पर्व कदा परिसमाप्तिमुपयायात् ? । अतोऽत्र तृतीयपर्वजिज्ञास्यत्वात् गुणकस्त्रिको ध्रियते अयं च गुणको राशिः त्रैतोजो राशिरित्यतो तत्र एकत्रिंशद् प्रक्षेप्यो राशिरित्यतस्तयोर्योगो विधेयः ३+३१=३४ जाताः चतुस्त्रिंशत् अयं च राशिः पर्वज्ञानार्थमनुपातदिशा चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते $\frac{34}{124}$ अत्र भाज्यराशेस्तोकत्वात् भागो न प्रयच्छति । ततो मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुणयितव्यः । किन्तु प्रथमं भाज्यराशेरर्द्धं विधेयं ३४÷२=१७ जाताः सप्तदश तेषां मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते च १७×३०=५१० जातानि दशोत्तराणि पञ्च-

ठिया भाग करने के लिये बासठ से भाग करे $\frac{960}{62}=15\frac{30}{62}$ तो पंद्रह मुहूर्त आता है एवं बासठिया तीस भाग शेष बचता है। यहां पर भी भाज्य भाजक राशि को दो से अपवर्तना करे $\frac{30}{62}=\frac{15}{31}$ तो इकतीसिया पंद्रह लब्ध होता है। दूसरा पर्व अन्तिम अहोरात्र का पंद्रह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का इकतीसिया पंद्रह भाग को अतिक्रमण करके दूसरा पर्व समाप्त कर होता है।

इसी प्रकार कोई यदि प्रश्न करे की तीसरा पर्व कब समाप्त होता है ? इस प्रकार यहां पर तीसरे पर्व विषयक की जिज्ञासा होने से गुणांक राशि तीन होता है, यह गुणक राशि त्रैतोजराशि है अतः इसमें इकतीस का प्रक्षेप कर के उनको जोडे तो ३+३१=३४ चोतीस होते हैं इस राशि को पर्व के ज्ञान के लिये एक सो चोवीस से भाग करे $\frac{34}{124}$ यहां पर भी भाज्य राशि अल्प होने से भाग चलता नहीं है। तत्पश्चात् मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे, परंतु पहले भाज्य राशि का अर्धा करे ३४÷२=१७ तो सत्रह होते हैं, इनको

નવસો સાઠ આવે છે, તેના બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ભાગ કરવો. $\frac{960}{62}=15\frac{30}{62}$ તો પંદર મુહૂર્ત આવે છે, અહીંયાં પણ ભાજ્ય ભાજક રાશિને બેથી અપવર્તના કરવી= $\frac{30}{62}=\frac{15}{31}$ જેથી એકત્રીસા પંદર લબ્ધ થાય છે, બીજું પર્વ અન્તિમ અહોરાત્રના પંદર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના એકત્રીસા પંદર ભાગને પુરા કરીને બીજું પર્વ સમાપ્ત થાય છે.

આજ પ્રમાણે જો કોઈ પ્રશ્ન કરે કે ત્રીજું પર્વ ક્યારે સમાપ્ત થાય છે? તો અહીંયાં ત્રીજા પર્વ સંબંધી પ્રશ્ન હોવાથી ગુણાકાર રાશિ ત્રણ હોય છે. આ ગુણાકાર રાશિ ત્રૈતોજ રાશિ છે. તેથી તેમાં એકત્રીસ ઉમેરવાથી ૩+૩૧=૩૪ ચોત્રીસ થાય છે. આ રાશિનો પર્વના જ્ઞાન માટે એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $\frac{34}{124}$ અહીં પણ ભાજ્ય રાશિ ન્યૂન હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. તેથી મુહૂર્ત બનાવવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો પણ પહેલા ભાજ્ય રાશિના અર્ધા કરવા ૩૪÷૨=૧૭ તો સત્તર થાય છે આને મુહૂર્ત

÷६२=२२ $\frac{46}{62}$ लब्धा द्वाविंशतिर्मुहूर्त्ताः शेषास्तिष्ठन्ति षट् चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः। अत्रापि पुनश्छेद्यछेदकयो द्वाभ्यामपवर्त्तनेन $\frac{46}{62}=\frac{23}{31}$ लब्धास्त्रयोविंशतिरेकत्रिंशद् भागाः। अत आगतं प्रथमं पर्व चरमे अहोरात्रे द्वाविंशतिमुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिमेकत्रिंशद् भागान् अतिक्रम्य परिसमाप्तिमुपगच्छति। एवमेव द्वितीयपर्वजिज्ञासायां द्विको गुणकोऽवधेयः। स च गुणको राशिः किल्वद्वापरयुग्मराशि–द्वापरयुगबोधको राशिरिति द्वाषष्टिः तत्र प्रक्षेपको राशिः तेन तत्र द्वाषष्टिः प्रक्षिप्यते २+६२=६४ जाताः चतुःषष्टिः, सा च पर्वज्ञापनार्थं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो दातव्यः $\frac{64}{124}$ अत्र भाज्यराशेरल्पत्वाद् भागो न प्रयच्छति, अतोऽत्र करणगाथोक्त्या तस्यार्द्धं क्रियते–$\frac{64}{2}$=३२ जाता द्वात्रिंशत्। इयमपि संख्या मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यते–३२×३०=९६० जातानि षष्ट्यधिकानि नवशतानि, ततश्चैतेषां द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते–$\frac{960}{62}$=१५$\frac{30}{62}$ लब्धाः

लिये बासठ से हरण करे १४१०÷६२=२२ $\frac{46}{62}$ इस प्रकार बाईस मुहूर्त लब्ध होता है तथा बासठिया छियालीस भाग शेष रहता है। यहां पर भी छेद्य छेदक राशि का दो से अपवर्तना करने से $\frac{46}{62}=\frac{23}{31}$ इकतीसिया तेइसभाग लब्ध होता है, इस प्रकार प्रथम पर्व के अन्तिम अहोरात्र में बाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का इकतीसिया तेइस भाग को व्यतीत करके प्रथम पर्व समाप्त होता है। इसी प्रकार दूसरे पर्व विषयक जिज्ञासा में दो गुणक करे। वह गुणक राशि द्वापरयुग्म राशि माने द्वापरयुग्म बोधक राशि होता है अतः बासठ उसमें प्रक्षिप्त करे २+६२=६४ तो चौसठ होते हैं उसका पर्व निकालने के लिये एकसो चोवीस से भाग करे $\frac{64}{124}$ यहां पर भाज्य राशि अल्प होने से भाग नहीं चलता, अतः यहां पर करणगाथा में कही गई युक्ति से चोसठ का आधा करे $\frac{64}{2}$=३२ तो बत्तीस होते हैं। इस संख्या को मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे–३२×३०=९६० तो नव सो साठ होते हैं, उसका बास-

કરવા માટે બાસઠથી ભાગવા. ૧૪૧૦÷૬૨÷૨૨ $\frac{46}{62}$ આ રીતે બાવીસ મુહૂર્ત આવે છે, તથા બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે, અહીંયાં પણ છેદ્ય છેદક રાશિનું બેથી અપવર્તન કરવું, તેમ કરવાથી $\frac{46}{62}=\frac{23}{31}$ એકત્રીસા ત્રેવીશ ભાગ લબ્ધ થાય છે, આ રીતે પ્રથમ પર્વના અન્તિમ અહોરાત્રમાં બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના એકત્રીસા તેવીસ ભાગને વીતાવીને સમાપ્ત થાય છે, એજ પ્રમાણે બીજા પર્વ સંબંધી જીજ્ઞાસામાં બેથી ગુણાકાર કરવો. તે ગુણકરાશિ દ્વાપર યુગ્મ રાશિ સમજવી, અર્થાત્ દ્વાપર યુગ્મ બોધક રાશિ હોય છે. તેથી તેમાં બાસઠ ઉમેરવા ૨+૬૨=૬૪ થી ચોસઠ થાય છે. તેના પર્વ કરવા માટે એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $\frac{64}{124}$ અહીં ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી તેથી અહીં કરણ ગાથામાં કહેલ યુક્તિ પ્રમાણે ચોસઠના અર્ધા કરવા $\frac{64}{2}$=૩૨ તો બત્રીસ થાય છે, આ સંખ્યાને મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણવી ૩૨×૩૦=૯૬૦

पञ्चदशमुहूर्त्ताः शेषास्तिष्ठति । त्रिंशद्द्वाषष्टिभागाः । अत्रापि भाज्यभाजकयो द्वाभ्यामपवर्त्तना कार्य्या $\frac{३०}{६२}=\frac{१५}{३१}$ लब्धाः पञ्चदशएकत्रिंशद् भागाः अत आगतं द्वितीयं पर्व चरमे अहोरात्रे पञ्चदश मुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चदश एकत्रिंशद् भागान् अतिक्रम्य द्वितीयं पर्व परिसमाप्तिमुपगच्छेदिति । अनयैव दिशा कश्चित् पृच्छेद्यदि तृतीयं पर्व कदा परिसमाप्तिमुपयायात् ? । अतोऽत्र तृतीयपर्वजिज्ञास्यत्वात् गुणकस्त्रिको ध्रियते अयं च गुणको राशिः त्रैतोजो राशिरित्यतो तत्र एकत्रिंशद् प्रक्षेप्यो राशिरित्यतस्तयोर्योगो विधेयः ३+३१=३४ जाताः चतुस्त्रिंशत् अयं च राशिः पर्वज्ञानार्थमनुपाततदिशा चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते $\frac{३४}{१२४}$ अत्र भाज्यराशेस्तोकत्वात् भागो न प्रयच्छति । ततो मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुणयितव्यः । किन्तु प्रथमं भाज्यराशेरर्द्धं विधेयं ३४÷२=१७ जाताः सप्तदश तेषां मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते च १७×३०=५१० जातानि दशोत्तराणि पञ्च-

---

ठिया भाग करने के लिये बासठ से भाग करे $\frac{९६०}{६२}=१५\frac{३०}{६२}$ तो पंद्रह मुहूर्त आता है एवं बासठिया तीस भाग शेष बचता है । यहां पर भी भाज्य भाजक राशि को दो से अपवर्तना करे $\frac{३०}{६२}=\frac{१५}{३१}$ तो इकतीसिया पंद्रह लब्ध होता है । दूसरा पर्व अन्तिम अहोरात्र का पंद्रह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का इकतीसिया पंद्रह भाग को अतिक्रमण करके दूसरा पर्व समाप्त कर होता है ।

इसी प्रकार कोई यदि प्रश्न करे की तीसरा पर्व कब समाप्त होता है ? इस प्रकार यहां पर तीसरे पर्व विषयक की जिज्ञासा होने से गुणांक राशि तीन होता है, यह गुणक राशि त्रैतोजराशि है अतः इसमें इकतीस का प्रक्षेप कर के उनको जोडे तो ३+३१=३४ चोतीस होते हैं इस राशि को पर्व के ज्ञान के लिये एक सो चोवीस से भाग करे $\frac{३४}{१२४}$ यहां पर भी भाज्य राशि अल्प होने से भाग चलता नहीं है । तत्पश्चात् मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे, परंतु पहले भाज्य राशि का अर्धा करे ३४÷२=१७ तो सत्रह होते हैं, इनको

નવસો સાઠ આવે છે, તેના બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૯૬૦}{૬૨}=૧૫\frac{૩૦}{૬૨}$ તો પંદર મુહૂર્ત આવે છે, અહીંયાં પણ ભાજ્ય ભાજક રાશિને બેથી અપવર્તના કરવી= $\frac{૩૦}{૬૨}=\frac{૧૫}{૩૧}$ જેથી એકત્રીસા પંદર લબ્ધ થાય છે, બીજું પર્વ અન્તિમ અહોરાત્રના પંદર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના એકત્રીસા પંદર ભાગને પુરા કરીને બીજું પર્વ સમાપ્ત થાય છે.

આજ પ્રમાણે જો કોઈ પ્રશ્ન કરે કે ત્રીજું પર્વ ક્યારે સમાપ્ત થાય છે? તો અહીંયાં ત્રીજા પર્વ સંબંધી પ્રશ્ન હોવાથી ગુણાકાર રાશિ ત્રણ હોય છે. આ ગુણાકાર રાશિ ત્રૈતોજ રાશિ છે. તેથી તેમાં એકત્રીસ ઉમેરવાથી ૩+૩૧=૩૪ ચોત્રીસ થાય છે. આ રાશિનો પર્વના જ્ઞાન માટે એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $\frac{૩૪}{૧૨૪}$ અહીં પણ ભાજ્ય રાશિ ન્યૂન હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. તેથી મુહૂર્ત બનાવવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો પણ પહેલા ભાજ્ય રાશિના અર્ધા કરવા ૩૪÷૨=૧૭ તો સત્તર થાય છે આને મુહૂર્ત

÷६२=२२ $\frac{४६}{६२}$ लब्धा द्वाविंशतिर्मुहूर्त्ताः शेषास्तिष्ठन्ति ४६ चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः। अत्रापि पुनश्छेद्यछेदकयो र्द्वाभ्यामपवर्त्तनेन $\frac{४६}{६२}$=$\frac{२३}{३१}$ लब्धास्त्रयोविंशतिरेकत्रिंशद् भागाः। अत आगतं प्रथमं पर्व चरमे अहोरात्रे द्वाविंशतिमुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिमेकत्रिंशद् भागान् अतिक्रम्य परिसमाप्तिमुपगच्छति। एवमेव द्वितीयपर्वजिज्ञासायां द्विको गुणकोऽवधेयः। स च गुणको राशिः किल द्वापरयुग्मराशि–द्वापरयुगबोधको राशिरिति द्वाषष्टिः तत्र प्रक्षेपको राशिः तेन तत्र द्वाषष्टिः प्रक्षिप्यते २+६२=६४ जाताः चतुःषष्टिः, सा च पर्वज्ञापनार्थं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो हर्त्तव्यः $\frac{६४}{१२४}$ अत्र भाज्यराशेरल्पत्वाद् भागो न प्रयच्छति, अतोऽत्र करणगाथोक्तया तस्यार्द्धं क्रियते–$\frac{६४}{२}$=३२ जाता द्वात्रिंशत्। इयमपि संख्या मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यते–३२×३०–९६० जातानि षष्ट्यधिकानि नवशतानि, ततश्चैतेषां द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते–$\frac{९६०}{६२}$=१५$\frac{३०}{६२}$ लब्धाः

लिये बासठ से हरण करे १४१०÷६२=२२ $\frac{४६}{६२}$ इस प्रकार बाईस मुहूर्त लब्ध होता है तथा बासठिया छियालीस भाग शेष रहता है। यहां पर भी छेद्य छेदक राशि का दो से अपवर्तना करने से $\frac{४६}{६२}$=$\frac{२३}{३१}$ इकतीसिया तेइस भाग लब्ध होता है, इस प्रकार प्रथम पर्व के अन्तिम अहोरात्र में बाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का इकतीसिया तेइस भाग को व्यतीत करके प्रथम पर्व समाप्त होता है। इसी प्रकार दूसरे पर्व विषयक जिज्ञासा में दो गुणक करे। वह गुणक राशि द्वापरयुग्म राशि माने द्वापरयुग्म बोधक राशि होता है अतः बासठ उसमें प्रक्षिप्त करे २+६२=६४ तो चौसठ होते हैं उसका पर्व निकालने के लिये एकसो चोवीस से भाग करे $\frac{६४}{१२४}$ यहां पर भाज्य राशि अल्प होने से भाग नहीं चलता, अतः यहां पर करणगाथा में कही गई युक्ति से चोसठ का आधा करे $\frac{६४}{२}$=३२ तो बत्तीस होते हैं। इस संख्या को मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे–३२×३०=९६० तो नव सो साठ होते हैं, उसका बास-

કરવા માટે બાસઠથી ભાગવા. ૧૪૧૦÷૬૨÷૨૨ $\frac{૪૬}{૬૨}$ આ રીતે બાવીસ મુહૂર્ત આવે છે, તથા બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે, અહીંયાં પણ છેદ્ય છેદક રાશિનું બેથી અપવર્તન કરવું, તેમ કરવાથી $\frac{૪૬}{૬૨}$=$\frac{૨૩}{૩૧}$ એકત્રીસા ત્રેવીશ ભાગ લબ્ધ થાય છે, આ રીતે પ્રથમ પર્વના અન્તિમ અહોરાત્રમાં બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના એકત્રીસા તેવીસ ભાગને વીતાવીને સમાપ્ત થાય છે, એજ પ્રમાણે બીજા પર્વ સંબંધી જીજ્ઞાસામાં બેથી ગુણાકાર કરવો તે ગુણકરાશિ દ્વાપર યુગ્મ રાશિ સમજવી, અર્થાત્ દ્વાપર યુગ્મ બોધક રાશિ હોય છે. તેથી તેમાં બાસઠ ઉમેરવા ૨+૬૨=૬૪ થી ચોસઠ થાય છે. તેના પર્વ કરવા માટે એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $\frac{૬૪}{૧૨૪}$ અહીં ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી તેથી અહીં કરણ ગાથામાં કહેલ યુક્તિ પ્રમાણે ચોસઠના અર્ધા કરવા $\frac{૬૪}{૨}$=૩૨ તો બત્રીસ થાય છે, આ સંખ્યાને મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણવી ૩૨×૩૦=૯૬૦

त्रिंशता गुण्येते २ × ३०=६० जाताः षष्टिः, ततो द्वाषष्टिभागानयनार्थं द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते $\frac{60}{62}$ अत्रापि भाज्यराशेरल्पत्वात् भागं न प्रयच्छति, ततो हारभाज्यौ द्वाभ्यामपवर्त्तितौ जातौ $\frac{60}{62}=\frac{30}{31}$ इत्येवं त्रिंशदेकत्रिंशद् भागाः समायाताः। एतेनेदं सिद्ध्यति यत् चतुर्थं पर्व युगस्य चरमेऽहोरात्रे मुहूर्त्तस्य त्रिंशतमेकत्रिंशद्भागानतिक्रम्य परिसमाप्तिमुपगच्छतीति सिद्ध्यति। एवमेव शेषेष्वपि पर्वसु भावनीयम्। चतुर्विंशत्यधिकशतपर्वजिज्ञासायां चतुर्विंशत्यधिकशतरूपो गुणकोऽवधेयः स च गाथोक्त गुणकान्त्य राशिभिश्चतुर्भिर्यदि ह्रियते तदा न किमपि शेषमवतिष्ठते १२४÷४=३१, शे. ० तेन चत्वार एव गुणकरूपो राशिर्ज्ञेयः स च कृतयुग्मो राशिः-कृत युगगुणकरूपो राशिरिति, अत्र क्षेपकाभावात् न किमपि प्रक्षिप्यते, ततश्च चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो हर्त्तव्यः $\frac{4}{124}$ अत्रापि भाज्यराशेरल्पत्वाद्

हैं इसको मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे २ × ३० ६० तो साठ होते हैं इसकी बासठिया भाग करने के लिये बासठ से भाग करें $\frac{60}{62}$ यहां पर भी भाज्य राशि न्यून होने से भाग नहीं चलता अतः हरराशि एवं भाज्य राशि को दो से अपरिवर्तित करे तो $\frac{60}{62}=\frac{30}{31}$ इस प्रकार इकतीसिया तीस भाग लब्ध होता है, इस से यह फलित होता है कि चौथा पर्व युग के अन्तिम अहोरात्र में एक मुहूर्त का इकतीसिया तीस भाग को अतिक्रमण कर के समाप्त होता है। इसी प्रकार शेष पर्व के विषय में भी भावित कर लेवें। एक सो चोवीसवें पर्व की जिज्ञासा में एक सो चोवीस से गुणा करे वह गुणक गाथा में कहे गुणक को अन्त्य राशि चार के साथ जो भाग करे तो कुछ भी शेष नहीं बचता। १२४÷४=३१ शेष० अतः गुणक राशि चार ही जानना चाहिये वह कृतयुग्म राशि माने कृतयुग्म गुणक रूप राशि होती है, यहां पर क्षेपक राशि नहीं होने से कुछ प्रक्षेप नहीं होता है। अतः एकसो

કરવાથી ૨+૩૦=૬૦ સાઈઠ થાય છે. આના બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ભાગ કરવો $\frac{60}{62}$ અહીં પણ ભાજ્યરાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. તેથી હારરાશિ અને ભાજ્યરાશીને બેથી અપવર્તિત કરવી તો $\frac{60}{62}=\frac{30}{31}$ આ રીતે એકત્રીસા ત્રીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-ચોથું પર્વ યુગના અંતિમ અહોરાત્રમાં એક મુહૂર્તના એકત્રીસા ત્રીસ ભાગને ભોગવીને સમાપ્ત થાય છે. આજ પ્રમાણે બાકીના પર્વોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. એકસો ચોવીસમા પર્વની જીજ્ઞાસામાં એકસો ચોવીસથી ગુણાકાર કરવો આ ગુણકનો ગાથામાં કહેલ ગુણકની અંત્ય રાશિ ચારની સાથે જો ભાગ કરે તો કંઈ શેષ રહેતું નથી. ૧૯૧૪=૩૧.શેષ ૦ તેથી ગુણક રાશી ચારજ સમજવી તે કૃતયુગ્મ રાશિ એટલેકે કૃતયુગ્મ ગુણરૂપ રાશિ હોય છે. અહીં ક્ષેપક રાશિ ન હોવાથી કંઈ પણ પ્રક્ષેપ થતો નથી, તેથી એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $\frac{4}{124}$ અહીં પણ ભાજ્ય

शतानि ५१० । ततो द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते $\frac{510}{62}=8\frac{14}{62}=8+\frac{7}{31}$ लब्धा अष्टौ मुहूर्त्ताः, शेषाः तिष्ठन्ति चतुर्द्दश द्वाषष्टिभागाः । ततश्च भाज्यभाजकयो द्वाभ्यामपवर्त्तनाकार्या ततो जाता सप्त एकत्रिंशद् भागाः । अत आगतं तृतीयं पर्व चरमेऽहोरात्रे अष्टौ मुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्त एकत्रिंशद् भागान् अतिक्रम्य परिसमाप्ति मुपयायादिति । अनेनैव क्रमेण चतुर्थपर्वजिज्ञासायमपि गणितं विधेयं, तत्र चतुर्थपर्वजिज्ञास्यत्त्वात् चत्वारो गुणका वोद्धव्याः, ते च किल चत्वारो गुणकरूपा एकत्र ध्रियन्ते, ते च कृतयुग्मराशयः-कृतयुगगुणकास्तेन तत्र न किमपि प्रक्षिप्यन्ते, क्षेपकाभावात् ते च चत्वारश्चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन भागो हर्त्तव्यः, हृते च भागे भाज्यराशे स्तोकत्वाद् भागफलं नायाति $\frac{4}{124}$ अतो गाथोक्तदिशा तेऽर्द्धे क्रियन्ते जातौ द्वौ ४÷२=२ एतौ च मुहूर्त्तकरणार्थे

मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे १७×३०=५१० तो इस प्रकार पांच सो दस होते हैं, पश्चात् बासठिया भाग करने के लिये बासठ से भाग करे $\frac{510}{62}=8\frac{14}{62}=8+\frac{7}{31}$ इस प्रकार आठ मुहूर्त लब्ध होता है तथा बासठिया चौदह भाग शेष बचता है । तत्पश्चात् भाज्य भाजक राशि को दो से अपवर्तना करे तो इकतीसिया सात भाग होते हैं । तीसरा पर्व अन्तिम अहोरात्र में आठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का इकतीसिया सात भाग भुक्त करके समाप्त होता है । इसी क्रम से चौथे पर्व की जिज्ञासा में भी गणित प्रक्रिया करनी चाहिये जैसे की चतुर्थ पर्व की जिज्ञासा होने से चार गुणाङ्क होते हैं, उन चार को एक तरफ रक्खे वे कृतयुग्म राशि रूप होने से उसमें क्षेपक का अभाव होने से कुछ प्रक्षिप्त नहीं होते हैं । उन चार को एक सो चोवीस पर्व से भाग करे, भाग करने पर भाज्य राशि अल्प होने से, भाग नहीं चलता है । $\frac{4}{124}$ अतः गाथा में कहे प्रकार से चार का अर्धा करे तो ४÷२=२ इस प्रकार दो होते

કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો ૧૭+૩૦=૫૧૦ તો આ રીતે પાંચસો દસ થાય છે. તે પછી બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ભાગાકાર કરવો $\frac{510}{62}=8\frac{14}{62}=8+\frac{7}{31}$ આ રીતે આઠ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા બાસઠિયા ચૌદ ભાગ શેષ રહે છે. તે પછી ભાજ્ય ભાજક રાશિને બેથી અપવર્તના કરવી તો એકત્રીસા સાત ભાગ થાય છે, ત્રીજું પર્વ અન્તિમ અહોરાત્રના આઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના એકત્રીસા સાત ભાગ ભોગવીને સમાપ્ત થાય છે. આજ ક્રમથી ચોથા પર્વની જીજ્ઞાસામાં પણ ગણિત પ્રક્રિયા કરવી જોઇએ જેમકે-ચોથા પર્વની જીજ્ઞાસા હોવાથી ગુણાંક ચાર હોય છે. એ ચારને એક બાજુ રાખવા તે કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોવાથી પ્રક્ષેપનો અભાવ રહે છે. તેથી કંઈ પણ સંખ્યાનો પ્રક્ષેપ થતો નથી. એ ચારને એકસો ચોવીસ પર્વથી ભાગ કરવો, પણ ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. $\frac{4}{124}$ તેથી ગાથામાં કહેલ પ્રકારથી ચારના અર્ધા કરવા ૪÷૨=૨ આ રીતે બે આવે છે. આના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર

त्रिंशता गुण्येते २×३०=६० जाताः षष्टिः, ततो द्वाषष्टिभागानयनार्थं द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते $\frac{६०}{६२}$ अत्रापि भाज्यराशेरल्पत्वात् भागं न प्रयच्छति, ततो हारभाज्यौ द्वाभ्यामपवर्त्तितौ जातौ $\frac{६०}{६२}=\frac{३०}{३१}$ इत्येवं त्रिंशदेकत्रिंशद् भागाः समायाताः। एतेनैतत् सिद्ध्यति यत् चतुर्थं पर्व युगस्य चरमेऽहोरात्रे मुहूर्त्तस्य त्रिंशतमेकत्रिंशद्भागानतिक्रम्य परिसमाप्तिमुपगच्छतीति सिद्ध्यति। एवमेव शेषेष्वपि पर्वसु भावनीयम्। चतुर्विंशत्यधिकशतपर्वजिज्ञासायां चतुर्विंशत्यधिकशतरूपो गुणकोऽवधेयः स च गाथोक्त गुणकान्त्य राशिभिश्चतुर्भिर्यदि ह्रियते तदा न किमपि शेषमवतिष्ठते १२४÷४=३१, शे. ० तेन चत्वार एव गुणकरूपो राशिर्ज्ञेयः स च कृतयुग्मो राशिः—कृत युगगुणकरूपो राशिरिति, अत्र क्षेपकाभावात् न किमपि प्रक्षिप्यते, ततश्च चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो हर्त्तव्यः $\frac{४}{१२४}$ अत्रापि भाज्यराशेरल्पत्वाद्

हैं इसको मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे २×३० ६० तो साठ होते हैं इसकी बासठिया भाग करने के लिये बासठ से भाग करे $\frac{६०}{६२}$ यहां पर भी भाज्य राशि न्यून होने से भाग नहीं चलता अतः हरराशि एवं भाज्य राशि को दो से अपरिवर्तित करे तो $\frac{६०}{६२}=\frac{३०}{३१}$ इस प्रकार इकतीसिया तीस भाग लब्ध होता है, इस से यह फलित होता है कि चौथा पर्व युग के अन्तिम अहोरात्र में एक मुहूर्त का इकतीसिया तीस भाग को अतिक्रमण कर के समाप्त होता है। इसी प्रकार शेष पर्व के विषय में भी भावित कर लेवें। एक सो चोवीसवें पर्व की जिज्ञासा में एक सो चोवीस से गुणा करे वह गुणक गाथा में कहे गुणक को अन्त्य राशि चार के साथ जो भाग करे तो कुछ भी शेष नहीं बचता। १२४÷४=३१ शेष० अतः गुणक राशि चार ही जानना चाहिये वह कृतयुग्म राशि माने कृतयुग्म गुणक रूप राशि होती है, यहां पर क्षेपक राशि नहीं होने से कुछ प्रक्षेप नहीं होता है। अतः एकसो

કરવાથી ૨+૩૦=૬૦ સાઈઠ થાય છે. આના બાસઠિયા ભાગ કરવા સારૂ બાસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૬૦}{૬૨}$ અહીં પણ ભાજ્યરાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. તેથી હારરાશિ અને ભાજ્યરાશીને બેથી અપવર્તિત કરવી તો $\frac{૬૦}{૬૨}=\frac{૩૦}{૩૧}$ આ રીતે એકત્રીસા ત્રીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે–ચોથું પર્વ યુગના અંતિમ અહોરાત્રમાં એક મુહૂર્તના એકત્રીસા ત્રીસ ભાગને ભોગવીને સમાપ્ત થાય છે. આજ પ્રમાણે બાકીના પર્વોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. એકસો ચોવીસમા પર્વની જીજ્ઞાસામાં એકસો ચોવીસથી ગુણાકાર કરવો આ ગુણકનો ગાથામાં કહેલ ગુણકની અંત્ય રાશિ ચારની સાથે જો ભાગ કરે તો કંઈ શેષ રહેતું નથી. ૧૨૪÷૪=૩૧:શેષ ૦ તેથી ગુણક રાશી ચારજ સમજવી તે કૃતયુગ્મ રાશિ એટલેકે કૃતયુગ્મ ગુણરૂપ રાશિ હોય છે. અહીં ક્ષેપક રાશિ ન હોવાથી કંઈ પણ પ્રક્ષેપ થતો નથી, તેથી એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $\frac{૪}{૧૨૪}$ અહીં પણ ભાજ્ય

भागफलं नायाति, निर्लेप एवराशिरवतिष्ठते, तेनेत्थं सिद्धयति यत् परिपूर्ण चरममहोरात्रं भुक्त्वा चतुर्विंशत्यधिकशततमं पर्व परिसमाप्ति मुपगतमिति ।

तदेवं यासां गाथानाम् अवलम्बनबलेन व्याख्याबलेन च पूर्वाचार्यैः पर्वविषयकं व्याख्यानं कृतं तेनैव क्रमेण तैरेवोपदर्शितमार्गेण च मयापि विनेयजनानुग्रहार्थं यथाकथञ्चित् स्वाल्पकरणप्रयासेन स्वमत्यनुसारेणोपदर्शितमिति ॥ सू० ५६ ॥

अथ प्रस्तुतमनुश्रियते-तत्र षट्पञ्चाशत्तमे सूत्रे युगसम्वत्सरस्य विस्तृतां व्याख्यामभिधाय सम्प्रति प्रमाणसम्वत्सरमाह-

मूलम्-ता पमाणसंवच्छरे पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा-णक्खत्ते चंदे उडू आइच्चे अभिवड्ढिए ॥सू० ५७॥

छाया-तावत् प्रमाणसम्वत्सरः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-नक्षत्रः चन्द्रः ऋतुः आदित्यः अभिवृद्धिश्च ॥ सू० ५७ ॥

टीका-तावदिति पूर्ववत् परिभावनीयं, प्रमाणसंवत्सरः-यथा कथितलक्षणघटितप्रमाणे

चोवीस से भाग करे तो यहां पर भी भाज्य राशि अल्प होनेसे भाग नहीं चलता अतः वैसीकी वैसी राशि रहती है अतः यह फलित होता है कि-पूर्ण अन्तिम अहोरात्र को भुक्त करके एकसो चोवीसवां पर्व समाप्त होता है।

जिन गाथाओं के अवलम्बन बल से तथा व्याख्या के बलसे पूर्वाचार्योंने पर्व विषयक व्याख्या कही है, उसी क्रम से एवं उन पूर्वाचार्य प्रदर्शित मार्ग से मैंने भी शिष्य जनानुग्रहार्थ यथाकथंचित् स्वल्पकरण प्रयाससे एवं स्वमति अनुसार यहां पर प्रतिपादित किया है ॥सू० ५६॥

अब प्रस्तुत विषय को कहते हैं-छप्पनवें सूत्र से युग संवत्सर के विषय में सविस्तर व्याख्या कर के अब प्रमाण संवत्सर के विषय में कहते हैं (ता पमाण संवच्छरे) इत्यादि

टीकार्थ-प्रमाणसंवत्सर यथाकथित लक्षण घटित प्रमाण से युक्त संवत्सर

राशि अल्प હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી તેથી એજ પ્રમાણેની રાશિ રહે છે. તેથી એ ફલિત થાય છે કે-અન્તિમ અહોરાત્રને પૂરા ભોગવીને એકસો ચોવીસમું પર્વ સમાપ્ત થાય છે.

જે ગાથાઓના અવલંબન બળથી તથા વ્યાખ્યાના બળથી પૂર્વાચાર્યોએ પર્વ સંબંધી વ્યાખ્યા કહેલ છે. એજ ક્રમથી અને એ પૂર્વાચાર્યોએ બતાવેલ માર્ગથી મેં પણ શિષ્યજનોના અનુગ્રહ માટે યથાકથંચિત્ સ્વરૂપ કરણ પ્રયાસથી તથા સ્વમતિ અનુસાર અહીંયાં પ્રતિપાદન કર્યું છે, ॥ સૂ. ૫૬॥

હવે પ્રસ્તુત વિષયનું કથન કરે છે- છપ્પનમા સૂત્રથી યુગ સંવત્સરોના વિષયમાં સવિસ્તર વ્યાખ્યા કરીને હવે પ્રમાણ સંવત્સરના વિષયમાં કહે છે. (ता पमाणसंवच्छरे) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-પ્રમાણ સંવત્સરયથોક્ત લક્ષણવાળા પ્રમાણથી યુક્ત સંવત્સર કહેવાય છે.

रूपलक्षितः सम्वत्सरः प्रमाणसंवत्सरः कथ्यते, तस्य च प्रमाणलक्षणसंवत्सरस्य पञ्चभेदाः सन्ति, तेषु प्रथमो नक्षत्रसंवत्सरः नाक्षत्रसंवत्सरो वा अष्टाविंशतेर्नक्षत्राणामेकपर्यायभोगकालो नक्षत्रमासः द्वादशभिर्नक्षत्रमासैरेको नक्षत्रसंवत्सरो भवति ॥१॥ द्वितीयश्चन्द्रसंवत्सरः-चन्द्रस्यैक भगण भोगकालश्चान्द्रमासस्त्रिंशत्तिथ्यात्मकः-रवीन्द्रोर्युतेः संयुतिर्यावदन्या विधोर्मासः-अमान्तादमान्तं यावत् चान्द्रमासः, एकतिथिभोगरूपश्चान्द्रदिनं, द्वादशभिश्चान्द्रमासैश्चान्द्रसंवत्सरो द्वितीयभेदः ॥२॥ तृतीय ऋतुसंवत्सरः-ऋतुप्रधानः संवत्सरः ऋतुसंवत्सरः कथ्यते, ऋतवो हि वसन्तादयो लोकप्रसिद्धा एव सूर्यस्य मृगादिराशिद्वयभोगरूपाः शिशिरादयो षट्ऋतवो भवन्ति, मकरकुम्भाभ्यां शिशिरः, मीनमेषाभ्यां वसन्त, वृषभमिथुनाभ्यां ग्रीष्मः, कर्कसिंहाभ्यां वर्षा, कन्यातुलाभ्यां शरद्, वृश्चिकधनुर्भ्यां

प्रमाण संवत्सर कहा जाता है। इस प्रमाण संवत्सर का पांच भेद कहे गये हैं, उन भेदों में प्रथम नक्षत्र संवत्सर या नाक्षत्रसंवत्सर अठाईस नक्षत्रों का एक पर्याय रूप से भोग काल नक्षत्र मास कहा जाता है, बारह नक्षत्र मासों से एक नक्षत्रसंवत्सर होता है (१) दूसरा चंद्रसंवत्सर है-चंद्र का एक भगण भोग काल चांद्रमास कहा जाता है जो तीस तिथि वाला होता है। (रवीन्द्रोर्युतेः संयुतिर्या वदन्या विधोर्मासः) एक अमावास्या से अमावास्या पर्यन्त चांद्रमास होता है, एक तिथि भोगरूप काल चांद्र दिवस होता है, बारह चांद्रमास से चांद्रसंवत्सर होता है यह दूसरा भेद कहा है।२। तीसरा ऋतुसंवत्सर होता है, ऋतु प्रधान जो संवत्सर वह ऋतु संवत्सर कहा जाता है, वसन्तादि ऋतुएं लोक प्रसिद्ध ही है, वह सूर्य की मृगशिरादि दो राशि के भोगकाल रूप होती है, शिशिर वगैरह छ ऋतुएं होती है, मकर एवं कुम्भ राशि से शिशिर ऋतु होती है, मीन एवं मेष राशि में वसन्त ऋतु होती है, वृषभ एवं मिथुन में ग्रीष्म ऋतु होती है। कर्क एवं सिंह राशि में वर्षा

આ પ્રમાણ સંવત્સરના પાંચ ભેદો કહ્યા છે. એ ભેદોમાં પહેલું નક્ષત્ર સંવત્સર અથવા નક્ષત્રસંવત્સર, અઠયાવીસ નક્ષત્રોને એક પર્યાય રૂપે ભોગવવા રૂપ કાળને નક્ષત્ર માસ કહેવાય છે. બાર નક્ષત્ર માસોથી એક નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે. (૧) બીજું ચંદ્ર સંવત્સર છે ચંદ્રના એક ભગણ ભોગ કાળને ચાંદ્ર માસ કહેલ છે. જે ત્રીસ તિથિઓવાળો હોય છે. (रवीन्द्रोर्युतेः संयुतिर्यावदन्या विधोर्मासः) એક અમાસથી બીજી અમાસ પર્યન્ત ચાંદ્રમાસ હોય છે. એક તિથિના ભોગરૂપ કાળ ચાંદ્ર દિવસ કહેવાય છે. બાર ચાંદ્રમાસથી ચાંદ્રસંવત્સર થાય છે. આ બીજો ભેદ કહ્યો છે. (૨) ત્રીજું ઋતુસંવત્સર હોય છે. વસન્તાદિ ઋતુઓ લોક પ્રસિદ્ધ જ છે, તે સૂર્યની મૃગશિરાદિ બે રાશિના ભોગ કાળ રૂપ હોય છે. શિશિર વિગેરે છ ઋતુઓ હોય છે. મકર અને કુંભ રાશિથી શિશિર ઋતુ થાય છે. મીન અને મેષ રાશિમાં વસંતઋતુ હોય છે. વૃષભ અને મિથુન રાશિમાં ગ્રીષ્મઋતુ હોય છે. કર્ક અને

हेमन्तः, परमत्र षण्णां समाहारेण चतुर्भिश्चतुर्भिर्मासैः वर्षा हेमन्त ग्रीष्मरूपास्त्रय एव ऋतवो गृहीताः सन्ति, एतेनापि संवत्सरव्यवस्थायां न किमपि वैलक्षण्यं समापतति, ऋतूनां समाहाररूप. संवत्सरः ऋतुसंवत्सरः कथ्यते, तत्र घटिकाद्वयप्रमाणरूपःकालो मुहूर्त्तसंज्ञकः, त्रिंशन्मुहूर्त्तात्मकः कालोऽहोरात्रः कथ्यते, पञ्चदशभिरहोरात्रैरेकः पक्षोऽभिधीयते। पक्षद्वयाभ्यामेको मासः प्रोच्यते, द्वादशभिर्मासैर्वर्षं संवत्सरो वा भवति, यस्मिंश्च संवत्सरे षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि परिपूर्णानि भवन्त्यहोरात्राणां स एव ऋतुसंवत्सर पदवाच्यो भवति। वस्तुतस्त्वयं सावनसंवत्सरः कथ्यते। उदयादुदयं यावत् भूमिसावनवासरः अथवा-इ नो य द्वयान्तरं तदर्के सावनं दिनं तदेव मेदिनी दिनमिति परिभाषया परिपूर्णैः षष्ट्यधिकशतत्रयपरिमितैरहोरात्रैः सावनसंवत्सरः ऋतु संवत्सरो वा कथ्यते। अस्य संवत्सरस्या-

ऋतु, कन्या एवं तुला राशि में शरद् ऋतु वृश्चिक एवं धन राशि में हेमन्त ऋतु होती है। परंतु यहां पर छहों ऋतुओं का समाहार करके चार चार मास से वर्षा, हेमन्त, एवं ग्रीष्म इस प्रकार तीन ही ऋतुएं गृहीत की गई है। इस प्रकार से भी संवत्सर की व्यवस्था में कुछ भी विलक्षणता नहीं होती है ऋतुओं के समाहार रूप जो संवत्सर होता है वह ऋतुसंवत्सर कहा जाता है, उसमें दो घटिकादि रूप प्रमाण वाला काल को मुहूर्त कहते हैं, तीस मुहूर्त वाला काल को अहोरात्र कहा जाता है, पंद्रह अहोरात्र से एक पक्ष होता है। दो पक्ष से एक मास होता है। बारह मास का एक संवत्सर या वर्ष होता है, जिस संवत्सर में तीन सो छियासठ पूरा अहोरात्र हो वही ऋतुसंवत्सर पद से कहा जाता है। वास्तविक रीति से तो यह सावन संवत्सर कहा जाता है, सूर्योदय से सूर्योदय पर्यन्त सावन वासर कहा जाता है, अथवा 'इनोय द्वयान्तरं तदर्के सावनं दिनं तदेव मेदिनी दिनमिति' इस परिभाषा से परिपूर्ण तीन सो छियासठ अहोरात्र से एक सावन संवत्सर

સિંહ રાશિમાં વર્ષાઋતુ, કન્યા અને તુલા રાશિમાં શરદ્ઋતુ, વૃશ્ચિક અને ધન રાશિમાં હેમંત-ઋતુ હોય છે. પરંતુ અહીંયાં છએ ઋતુઓનો સમાહાર કરીને ચાર ચાર માસથી વર્ષા હેમન્ત અને ગ્રીષ્મ, આ રીતે ત્રણજ ઋતુઓ ગ્રહણ કરેલ છે. આ રીતે પણ સંવત્સરની વ્યવસ્થામાં કંઈ પણ વિલક્ષણતા આવતી નથી, ઋતુઓના સમાહાર રૂપ જે સંવત્સર કહેવાય છે. તેમાં બેઘડિ વિગેરે પ્રમાણવાળા કાળને મુહૂર્ત કહે છે. ત્રીસ મુહૂર્તવાળા કાળને અહોરાત્ર કહેવામાં આવે છે. પંદર અહોરાત્રથી એક પક્ષ થાય છે. બે પક્ષથી એક માસ થાય છે. બાર માસનું એક સંવત્સર વર્ષ થાય છે. જે સંવત્સરમાં ત્રણસો છાસઠ પૂરા અહોરાત્ર હોય એનેજ ઋતુ સંવત્સર કહેવામાં આવે છે. વાસ્તવિક રીતે તો આ સાવન સંવત્સર કહેવાય છે. સૂર્યોદયથી બીજા સૂર્યોદય પર્યન્તને સાવન વાસર કહે છે. (इनोयद्वयान्तरं तदर्के सावनं दिनं तदेवमेदिनी दिनमिति) આ પરિભાષા પુરેપૂરા ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્રથી

परमपि नामद्वयं वरीवर्त्ति यथा कर्मसंवत्सरः सावनसंवत्सरश्चेति । तत्र कर्म्म—लौकिको व्यवहारः तत् प्रधानः संवत्सरः कर्मसंवत्सरो भवति । लोको हि प्रायः अनेनैव संवत्सरेण व्यवहरति । तथा च एतद्गतं मासमधिकृत्य व्यवहारं प्रसारयति, उक्तं च

कम्मो निरंसयाए मासो ववहार कारगो लोए ।
सेसाओ संसयाए ववहारे दुक्करो घित्तुं ॥१॥
ब्वे नालिया मुहुत्तो सट्ठाउण नालिया अहोरत्तो ।
पण्णरस अहोरत्ता पक्खो तीसं दिणा मासो ॥१॥
संवच्छरो उ ब्बारसमासा पक्खायते चउवीसं ।
तिण्णेव सया सट्ठा हवन्ति राइं दियाणं तु ॥२॥
एसो उ कम्मो भणिओ णियमा संवच्छरस्स कम्मस्स ।
कम्मोत्ति सावणोत्ति य उउ इत्तिय तस्स णामाणि ॥३॥
छप्पि उऊ परियट्टा एसो संवच्छरो उ आइच्चो ।'

छाया—कर्म निरंशतया मासो व्यवहारकारको लोके ।
शेषाः संशयतया व्यवहारो दुष्करो गृहीतुं ॥१॥
द्वे नाडिके मुहूर्त्तः षष्टिस्तु खलु नाडिकाः अहोरात्रः ।
पञ्चदश अहोरात्राः पक्षास्त्रिंशद्दिनानि मासः ॥१॥
संवत्सरस्तु द्वादशमासाः पक्षाश्चते चतुर्विंशतिः ।
त्रीण्येव शतानि षष्टि भवन्ति रात्रिंदिवानां तु ॥२॥
एतत्तु कर्म भणितं नियमात् संवत्सरस्य कर्म्मणः ।
कर्मेति सावन इति च ऋतुरिति च तस्य नामानि ॥३॥
षड्पि ऋतुपर्यायाः एष संवत्सरस्तु आदित्यः ॥

होता है । अथवा ऋतुसंवत्सर कहा जाता है । इस संवत्सर का दूसरा भी दो नाम कहे गये है—जो इस प्रकार है—कर्मसंवत्सर एवं सावनसंवत्सर, उनमें कर्म माने लौकिक व्यवहार वह जिस में प्रधान रूप से हो ऐसा संवत्सर कर्मसंवत्सर कहा जाता है । लोक में प्रायः इसी संवत्सर से व्यवहार होता है । इसमें कहे गये मास को अधिकृत करके व्यवहार करते हैं कहा भी है—(कम्मो निरंसयाए मासो) इत्यादि निरंशतया माने संपूर्ण रूप से

એક સાવનસંવત્સર થાય છે. અથવા ઋતુ સંવત્સર પણ કહેવાય છે. આ સંવત્સરના બીજા પણ બે નામો કહેવામાં આવેલા છે, જે આ પ્રમાણે છે—કર્મસંવત્સર અને સાવન સંવત્સર, કર્મ એટલે લૌકિક વ્યવહાર તે જેમાં મુખ્ય રૂપથી હોય એવું સંવત્સર કર્મ સંવત્સર કહેવાય છે. લોકમાં પ્રાયઃ આજ સંવત્સરથી વ્યવહાર કાર્ય થાય છે. આમાં કહેલા માસને અધિકૃત કરીને લોકવ્યવહાર કરે છે, કહ્યું પણ છે—(कम्मो निरंसयाए मासो) ઇત્યાદિ

टीका–निरंशतया–सम्पूर्णतया–सर्वव्यवहारोपयोगितया, कर्मा–कर्मनामा संवत्सरः तथा च मासः–तस्यैव कर्मसंवत्सरस्य तदुक्तपरिभाषया व्यवहृतो मासश्च लोके–इह लोके व्यवहारकारको भवति–व्यवहारकार्यपूरको भवति, अर्थात् अनेनैव कर्मसंवत्सरेण तदुक्तमासेन च लोकाः व्यवहारकार्यं साधयन्तीत्यर्थः। शेषाः–एतद्भिन्नाः संवत्सरमासाः संशयतया–संशयितव्यवहृततया व्यवहारः–व्यवहारकार्यं ज्ञातुं–परिसमापयितुं दुष्करं भवति। अर्थादन्य संवत्सरादीनां लोके अल्पाल्प व्यवहृतत्वात् तैः सर्वसुलभं व्यवहारकार्यसम्पादनं दुष्करं भवतीत्यर्थः ॥१॥ अथ सवनसंवत्सरस्य परिभाषां विवृणोति–सवनं कर्मसु प्रेरणं 'पू प्रेरणे' इति वचनदर्शनात् तत्प्रधानः–प्रेरणाप्रधानः संवत्सरः सवनसंवत्सरः कथ्यते लोके, क्षितिजोपरि सूर्यकिरणसञ्चार एव प्रेरणाप्रधानः, सूर्योदयात् पूर्वत एव कियत्कालं प्रथमत-

सर्व व्यवहार में उपयोगी होने से कर्म–कर्म नाम का संवत्सर कहा है, तथा मास वही कर्मसंवत्सर का उक्त परिभाषा से व्यवहृत मास इस लोक में व्यवहार कारक होता है माने व्यवहार कार्य पूरक होता है, अर्थात् इसी कर्म संवत्सर से तथा कर्म मास से लोक अपने अपने व्यावहारिक कार्य को साधते हैं। शेष माने इससे अन्य संवत्सर मास 'संश' माने संशयित व्यवहारवाला होने से व्यवहार कार्य करने में या समाप्त करने में दुष्कर होता है। अर्थात् अन्य संवत्सर का लोक में अल्प प्रमाण में व्यवहार होने से उन संवत्सरों से सर्व सुलभ व्यवहार कार्य सम्पादन दुष्कर होता है ।१।

अब सावन संवत्सर की परिभाषा का वर्णन करते हैं–सवन माने कर्म में प्रेरित करे (पू प्रेरणे) इस वचन से वह प्रेरणाप्रधान जो संवत्सर वह लोक में सवन संवत्सर कहा जाता है। आकाश में सूर्य के किरणों का संचार ही प्रेरणा प्रधान होते हैं। सूर्योदय से कितनेक काल पहले से ही स्थावर

નિરંશતયા એટલે કે સંપૂર્ણ રૂપથી બધા વ્યવહારમાં ઉપયોગી હોવાથી કર્મ એટલે કે કર્મ નામનું સંવત્સર કહ્યું છે, તથા માસ એજ કર્મ સંવત્સરના ઉક્ત પરિભાષાથી વ્યવહાર માસ આ લોકમાં વ્યવહાર કારક હોય છે. એટલે કે વ્યવહાર કાર્ય પૂરક હોય છે. અર્થાત્ આ કર્મસંવત્સરથી તથા કર્મમાસથી લોક પોત પોતાના વ્યવહારિક કાર્યો સાધે છે. શેષ એટલે કે આનાથી અન્ય સંવત્સર માસ 'સાંશ' એટલે કે સંશયિત વ્યવહારવાળું હોવાથી વ્યવહાર કાર્ય કરવામાં અથવા સમાપ્ત કરવામાં દુષ્કર હોય છે. અર્થાત્ અન્ય સંવત્સરનો લોકમાં અલ્પ પ્રમાણથી વ્યવહાર હોવાથી એ સંવત્સરોથી સર્વ સુલભ વ્યવહાર કાર્ય સંપાદન થવું એ દુષ્કર છે. ।૧।

હવે સાવન સંવત્સરની પરિભાષાનું વર્ણન કરે છે–સવન એટલે કર્મમાં પ્રેરિત કરે (पू प्रेरणे) આ વચનથી પ્રેરણાપ્રધાન જે સંવત્સર તે લોકમાં સવન સંવત્સર કહેવાય છે, આકાશમાં સૂર્યના કિરણોનો સંચાર જ પ્રેરણા પ્રધાન હોય છે, સૂર્યોદયથી કેટલાક કાળ

एव स्थावरजंगमादि सर्वप्राणिषु जागरणादि स्वस्वकर्मप्रवृत्तिरूपा प्रेरणा स्वयमेव जागर्त्ति, एतेनैव कारणेन सूर्यकिरणानां क्षितिज संचारवशेन सवनसंवत्सरादीनां प्रवृत्ति र्भवति, सूते-प्रवर्त्तयति स्वस्वकार्ये लोकान् इति सवनं सवनमेव सावनमिति । अर्थात् सूर्योदयात् सूर्योदयं यावत् सवनदिनं-सावनदिनं वा कथ्यते, तस्यैव सवनसंवत्सरस्य परिभाषां कथयति-'वे नालिया मुहुत्तो' इत्यादिना-द्वे नाडिके मुहूर्तः-घटिकाद्वयपरिमाणरूपः कालो मुहूर्त-संज्ञको भवति, एकस्मिन्नहोरात्रे त्रिंशन्मुहूर्त्ताः भवन्ति, अतएव षष्टिस्तु खलु नाडिका अहोरात्रः-षष्टिघटिकात्मकः खलु काल अहोरात्रः-अहोरात्र पदवाच्यो भवति, एकस्मिन्न-होरात्रे षष्टिघटिका भवन्तीत्यर्थः । पञ्चदशभिरहोरात्रैः पक्षो भवति, त्रिंशद्भिर्दिनैर्मासः कथ्यते, एकस्मिन् सम्वत्सरे तादृशा द्वादशमासाः भवन्ति, तत्र च चतुर्विंशतिः पक्षाः भवन्ति, एकस्मिंश्च संवत्सरे काले रात्रिन्दिवानां-अहोरात्राणां त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि

जंगमादि सभी प्राणियों को जागरणादि स्व स्व प्रवृत्तिरूप प्रेरणा स्वयमेव होती है, इसी कारण से सूर्य किरणों का क्षितिज संचार बल से सवन संव-त्सरादिकी प्रवृत्ति होती है सवन का विग्रह इस प्रकार होता है 'सूते' माने अपने अपने कार्य में जनसमूह को प्रवृत्त करावे उसका नाम सवन है और सवन ही सावन कहा जाता है। अर्थात् सूर्योदय से सूर्योदय पर्यन्त को सवन दिन या सावन दिन कहा जाता है, उसी सवन संवत्सर की परिभाषा कहते हैं-(वे नालिया मुहुत्तो) इत्यादि दो नाडिका मुहूर्त अर्थात् दो घडि प्रमाण रूप काल मुहूर्त होता है । एक अहोरात्र में तीस मुहूर्त होते हैं अतएव साठ घटिकात्मक काल का अहोरात्र होता है । एक अहोरात्र में साठ घटिका होती हैं । पंद्रह अहोरात्र से पक्ष होता है । तीस दिन से मास कहा जाता है, एक संवत्सर में बारह मास होते हैं, एक संवत्सर में चौवीस पक्ष होते

પહેલેથી જ સ્થાવર જંગમ વિગેરે બધા પ્રાણિયોને જાગરણાદિ સ્વસ્વપ્રવૃત્તિ રૂપ પ્રેરણા સ્વયમેવ થાય છે, તેજ કારણથી સૂર્ય, કિરણોના ગગનસંચાર બળથી સવન સંવત્સરાદિની પ્રવૃત્તિ થાય છે. સવનનો વિગ્રહ આ પ્રમાણે થાય છે, (सूते) એટલે કે પોતપોતાના કાર્યમાં જનસમૂહને પ્રવૃત્તિ કરાવે તેનું નામ સવન છે. અને સવન જ સાવન કહેવાય છે, અર્થાત્ સૂર્યોદયથી બીજા સૂર્યોદય પર્યન્તકાળને સવન દિન અગર સાવન દિન કહેવાય છે, એ સવન સંવત્સરની પરિભાષા કહે છે-(वे नालिया मुहुत्तो) ઇત્યાદિ બે નાલિકા મુહૂર્ત અર્થાત્ બે ઘડી પ્રમાણ રૂપકાળ મુહૂર્ત કહેવાય છે, એક અહોરાત્રમાં ત્રીસ મુહૂર્ત હોય છે, તેથી જ સાઠ ઘડિ પ્રમાણ કાળનું અહોરાત્ર થાય છે.

એક અહોરાત્રમાં સાઠ ઘડી હોય છે, પંદર અહોરાત્રીથી એક પક્ષ-પખવાડીયું થાય છે, ત્રીસ અહોરાત્રનો માસ કહેવાય છે, એક સંવત્સરમાં બાર માસ હોય છે, એક સંવત્સરમાં ચોવીસ પક્ષ થાય છે. એક સંવત્સર કાળમાં ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ અહોરાત્ર

३६० भवन्ति, एतत्-तदुक्तपरिभाषया परिपूर्णं कर्म्म भणितं-कर्म्म कथितं, एषः खलु कर्म्मनामा संवत्सरः कथितो नियमात्-नियतव्यवहारप्रवर्त्तनात्, कर्म्मणः-कर्म्मसंज्ञकस्य संवत्सरस्य-सवनवर्षस्य त्रीणि नामान्तराणि सन्ति, तद्यथा-कर्म्मेति-कर्म्मसंवत्सर इति प्रथमं नाम (१) सावन इति-सावनसंवत्सर इति द्वितीयं नाम (२) ऋतुरिति च-ऋतुसंवत्सर इति तृतीयं नाम (३) एवं च एकस्मिन् ऋतुसंवत्सरे षट्संख्यका ऋतुपर्यायाः भवन्ति, एषः-ऋतुपर्यायरूपः संवत्सरः खलु आदित्यसंवत्सरः-सूर्यसंवत्सरः सौरसंवत्सरो वा कथ्यते। यावताकालेन षडपि प्रावृडादयः ऋतवः परिपूर्णाः प्रावृताः भवन्ति तावान् कालविशेष आदित्यसंवत्सरः कथ्यत इति। अत्र यद्यपि लोके षष्ट्यहोरात्रप्रमाणः प्रावृडाक ऋतुः प्रसिद्धो वर्त्तते, किन्तु वास्तविकदिशा विचार्यमाणे सति परिपूर्णषष्ट्यहोरात्रप्रमाणो न भवत्येकः ऋतुः, सूर्यसञ्चारवशेन ऋतूनां प्रवृत्तत्वात् सावयव षष्ट्यधिकदिनात्मकः ऋतुर्भवति। तेन

है। एक संवत्सर काल में तीन सो साईठ ३६० अहोरात्र होते हैं। यह परिभाषोक्त पूर्ण कर्म कहा है। यह कर्म नाम का संवत्सर नियत व्यवहार प्रवर्तक होने से कहा है। कर्म संज्ञक संवत्सर का माने सवन संवत्सर का तीन नाम कहे हैं जैसे कि कर्मसंवत्सर यह प्रथम नाम कहा है १ सावन संवत्सर यह दूसरा नाम कहा है २ ऋतु संवत्सर यह तीसरा नाम कहा है ३। इस प्रकार यह ऋतुसंवत्सर में छ ऋतु पर्याय होते हैं, यह ऋतु पर्याय रूप संवत्सर को आदित्यसंवत्सर, सूर्यसंवत्सर, या सौरसंवत्सर कहते हैं। जितने काल में प्रावृडादि छ ऋतुएं परिपूर्ण प्रवृत्त होते हैं, उतने काल विशेष को आदित्यसंवत्सर कहते है। यद्यपि साठ अहोरात्र वाला प्रावृडादि ऋतु प्रसिद्ध है, परंतु वास्तविक दृष्टि से विचार किया जाय तो पूरा साठ अहोरात्र प्रमाण वाला एक भी ऋतु नहीं होती है। सूर्य के संचरणवशात् ऋतुएं प्रवृत्त होती है, अतः सावयव साठ दिन से कुछ अधिक प्रमाण वाली ऋतुएं होती

હોય છે. આ રીતે પરિભાષા યુક્ત પૂર્ણ કર્મકાળ કહેલ છે, આ કર્મનામનું સંવત્સર નિયત વ્યવહાર પ્રવર્તક હોવાથી એ નામ કહેલ છે, કર્મ સંવત્સરના એટલે કે સવન સંવત્સરના ત્રણ નામો કહેલા છે, જેમ કે-કર્મ સંવત્સર આ પહેલું નામ છે૧ સાવન સંવત્સર આ બીજું નામ છે. ૨ ઋતુ સંવત્સર આ ત્રીજું નામ છે. ૩ આ રીતે એક ઋતું સંવત્સરમાં છ ઋતુ પર્યાય હોય છે, આ ઋતુ પર્યાય રૂપ સંવત્સરને આદિત્ય સંવત્સર, અગર સૌર સંવત્સર કહે છે, જેટલા કાળમાં પ્રાવૃડ્ વિગેરે છ ઋતુઓ પૂર્ણ રીતે પ્રવૃત્ત થાય છે, એટલા કાળ વિશેષને આદિત્ય સંવત્સર કહે છે, જો આઠ અહોરાત્ર પ્રમાણની પ્રાવૃડ્ વિગેરે ઋતુઓ પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તો પુરા સાઠ અહો-રાત્ર પ્રમાણવાળી એક પણ ઋતુ હોતી નથી. સૂર્યના સંચરણને લીધે ઋતુઓ પ્રવૃત્ત થાય છે, તેથી સાવયવ સાઠ દિવસથી કંઈક વધારે પ્રમાણવાળી ઋતુઓ હોય છે, તેથી વાસ્તવિક

परमार्थतः स ऋतुबोधकः कालः खलु एकषष्ट्यहोरात्रासन्नप्रमाणभूतो भवतीति वेदितव्यः। यतोहि अत्रैवोत्तरकालमप्यभिचारदर्शनात्। अतएव अस्मिन्नादित्यसंवत्सरे त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवानां द्वादशभिश्च मासैः संवत्सरं भवति। तथाचान्यत्रापि पञ्चस्वपि संवत्सरेषु यथोक्तमेव रात्रिन्दिवानां परिमाणमुक्तं, यथा—

'तिण्णि अहोरत्तसया छावट्ठा भक्खरो हवइ वासो।
तिण्णि सया पुणसट्ठा कम्मो संवच्छरो होइ ॥१॥
तिण्णि अहोरत्तसया चउपन्ना णियमसो हवइ चंदो।
भागो य बारसेव य बावट्ठिकएण छेएण ॥२॥
तिण्णि अहोरत्तसया सत्तावीसा य होंति णक्खत्ता।
एकावण्णं भागा सत्तट्ठिकएण छेएण ॥३॥
तिण्णि अहोरत्तसया तेसीई चेव होइ अभिवुड्ढी।
चोयालीसं भागा बावट्ठिकएण छेएण ॥४॥'

छाया—त्रीणि अहोरात्रशतानि षट्षष्टिः भास्करो भवति वर्षम्।
त्रीणि शतानि पुनः षष्टिः कर्म्मः संवत्सरो भवति ॥१॥
त्रीणि अहोरात्रशतानि चतुः पञ्चाशत् नियमतो भवति चन्द्रः।
भागश्च द्वादशैव च द्वाषष्टिकृतेन छेदेन ॥२॥
त्रीणि अहोरात्रशतानि सप्तविंशतिश्च भवन्ति नक्षत्राणि।
एकपञ्चाशत् भागाः सप्तषष्टिकृतेन छेदेन ॥३॥
त्रीणि अहोरात्रशतानि त्र्यशीतिः चैव भवति अभिवृद्धिः।
चतुश्चत्वारिंशत् भागा द्वाषष्टिकृतेन छेदेन ॥४॥

टीका—पञ्चसंवत्सराणां मध्ये दिनादिसंख्या परिमाणं निरूपयति तत्र प्रथमे

है। अतः वास्तविक दृष्टया ऋतु बोधक वह काल इकसठ अहोरात्र समीपस्थ प्रमाण वाला होता है। कारण की यहां उत्तर काल में कुछ फेर फार नहीं होता। अतएव इस आदित्य संवत्सर में तीन सो साठ अहोरात्र का बार मास विशिष्ट एक संवत्सर होता है। अन्यत्र भी पांचों संवत्सरो में पूर्वोक्त परिमाण वाला ही रात्रि दिवस का प्रमाण कहा है, जैसे कि—(तिन्नि अहोरत्तसया) इत्यादि।

દૃષ્ટિથી ઋતુબોધક તે કાળ એકસઠથી અહોરાત્ર સમીપસ્થ પ્રમાણવાળો હોય છે. કારણ કે અહીં ઉત્તરકાળમાં કંઈ પણ ફેરફાર થતો નથી. તેથી જ આ આદિત્ય સંવત્સરમાં ત્રણસો સાઠ અહોરાત્રનું બાર માસ યુક્ત એક સંવત્સર થાય છે, અન્યત્ર પણ પાંચે સંવત્સરોમાં પૂર્વોક્ત પરિમાણવાળુંજ રાત્રી દિવસનું પ્રમાણ કહેલ છે. જેમકે—(તિન્નિ અહોરત્તસયા)

भास्करसंवत्सरे–आदित्यसंवत्सरे खलु षट् षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणि–३६६ आदित्यसंवत्सरे भवन्तीति ज्ञातव्यानि (१) ततो द्वितीयः कर्मनामासंवत्सरः खलु–कर्मसंवत्सरस्य परिमाणे खलु षष्ट्यधिकानि त्रीणि अहोरात्रशतानि ३६० अहोरात्राणि भवन्ति। ततस्तृतीये चन्द्रसंवत्सरे चतुःपञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणां तथा च द्वादशद्वाषष्टिभागाश्च भवन्ति नियमेन–वास्तविकदिशा गणितक्रमेणेत्यर्थः अर्थात् चन्द्रसंवत्सरः ३५४$\frac{१२}{६२}$ एतत्तुल्यो भवतीत्यवसेयः परमार्थतः। चतुर्थे च नक्षत्रसंवत्सरे खलु सप्तविंशत्यधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणां तथा च एकपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाश्च भवन्ति नक्षत्राणां–नक्षत्रप्रतिपादितसंवत्सराणां मध्ये ३२७$\frac{५१}{६७}$ एतावन्ति दिनानि भवन्ति। पञ्चमे अभिवृद्धिसंज्ञके संवत्सरे तेषाञ्चैव अहोरात्राणां त्र्यशीत्यधिकशतत्रयमितानामहोरात्राणां परिमाणे चतुश्चत्वारिंशतं द्वाषष्टिकेन छेदेन भागाः चतुश्चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाधिके सति यद्भवेत् तत् परिमाणोऽभिवृद्धिसंवत्सरो भवति ३८३$\frac{४४}{६२}$ एत-

पांच संवत्सरों में दिनादि संख्या परिमाण का निरूपण करते हैं–प्रथम भास्करसंवत्सर में अर्थात् आदित्यसंवत्सर में तीन सो छियासठ अहोरात्र होते हैं (१) दूसरे कर्मनाम संवत्सर के तीन सो साठ ३६० अहोरात्र होते हैं (२) तीसरे चंद्रसंवत्सर में तीन सो चोपन ३५४ अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बार भाग $\frac{१२}{६२}$ होते हैं। वास्तविक गणित पद्धति के नियम से इस प्रकार होता है, अर्थात् चंद्रसंवत्सर ३५४$\frac{१२}{६२}$ इतना प्रमाण युक्त होता है।३। चौथे नक्षत्र संवत्सर में तीन सो सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कावन भाग ३२७$\frac{५१}{६७}$ नक्षत्र प्रतिपादित संवत्सर का इतने प्रमाण दिन होते हैं, ।४। पांचवें अभिवृद्धि नाम के संवत्सर में उसी अहोरात्र का तीन सो तिरासी प्रमाण के अहोरात्र परिमाण में बासठिया चुमालीस भाग अधिक में जो प्रमाण हो उस परिमाण वाला अभिवर्द्धित संवत्सर होता

ઇત્યાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં દિનાદિની સંખ્યા પરિમાણનું નિરૂપણ કરે છે. પહેલા ભાસ્કર સંવત્સરમાં અર્થાત્ આદિત્યસંવત્સરમાં ત્રણસો છાસઠ ૩૬૬ અહોરાત્ર હોય છે. (૧) બીજા કર્મ નામના સંવત્સરમાં ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ અહોરાત્ર હોય છે. (૨) ત્રીજા ચંદ્ર સંવત્સરમાં ત્રણસો ચોપન ૩૫૪ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ $\frac{૧૨}{૬૨}$ થાય છે. વાસ્તવિક ગણિત પદ્ધતિના નિયમથી આ પ્રમાણે થાય છે. અર્થાત્ ચંદ્ર સંવત્સર ૩૫૪$\frac{૧૨}{૬૨}$ આટલા પ્રમાણવાળું હોય છે. (૩) ચોથા નક્ષત્ર સંવત્સરમાં ત્રણસો સત્યાવીશ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન ભાગ ૩૨૭$\frac{૫૧}{૬૭}$ નક્ષત્ર પતિપાદિત સંવત્સરના આટલા પ્રમાણના દિવસો હોય છે. (૪) પાંચમાં અભિવૃદ્ધિ નામના સંવત્સરમાં ત્રણસો ત્યાશી પ્રમાણના અહોરાત્ર પ્રમાણમાં બાસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ અધિકમાં જે પ્રમાણ થાય એ પરિમાણવાળું અભિવર્દ્ધિત સંવત્સર હોય છે, ૩૮૩

तुल्योऽभिवृद्धिसंवत्सरः क्रमेण पञ्चभेदानां संवत्सराणां परिमाणानि विन्यस्य सरल बोधाय न्यस्यते-(१) आदित्य संवत्सरस्य परिमाणं-३६६ अहोरात्रमितं। (२) कर्म्मसंवत्सर-परिमाणं-३६० अहोरात्रमितं। (३) चन्द्रसंवत्सरपरिमाणं-३५४ १२/६२ अहोरात्रमितं। (४) नक्षत्रसंवत्सरपरिमाणं ३२७ ५१/६७ अहोरात्रं। (५) अभिवृद्धिसंवत्सरपरिमाणं ३८३ ४४/६२ एत-तुल्यमहोरात्रमितमिति।

अथ सम्प्रति प्रतिपादितपञ्चसंवत्सरभेदानां संवत्सरसंख्यातो मासपरिमाणसंख्या विनेयजनानुग्रहार्थं तावत् प्रतिपाद्यते-यथा तत्र प्रथमस्य सूर्यसंवत्सरस्य परिमाणं खलु षट्-षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवानां भवति। ततश्च मासै द्वादशभिर्वर्षमिति परि-भाषया षट्षष्ट्यधिकानां त्रयाणां शतानां द्वादशभिर्भागो यदि ह्रियते तदा मासपरिमाणं

है ३८३ ४४/६२ इतना प्रमाण अभिवर्द्धित संवत्सर का होता है। इस प्रकार क्रम से पांच भेद वाले संवत्सरों के परिमाण कहकर के अब सरल बोध के लिये कहते है (१) आदित्यसंवत्सर का परिमाण ३६६ अहोरात्र परिमित होता है (२) कर्मसंवत्सर का परिमाण-३६० तीन सो साठ अहोरात्रमित होता है। (३) चन्द्रसंवत्सर का परिमाण ३६० तीन सो साठ होता है। (४) नक्षत्र-संवत्सर का परिमाण ३२७ ५१/६७ तीन सो सताबीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इकावन प्रमाण का होता है। (५) अभिवर्द्धितसंवत्सर का परिमाण ३८३ ४४/६२ तीन सो तिरासी अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया चुमालीस भाग जितना होता है।

अब पूर्वप्रतिपादित पांच संवत्सर के भेदों का संवत्सर संख्या से मास परिमाण संख्या शिष्यजनानुग्रहार्थ प्रतिपादित करते हैं-प्रथम सूर्य संवत्सर का परिमाण तीन सो छियासठ अहोरात्र का होता है। बारह मास का वर्ष

૪૪/૬૨ આટલું પ્રમાણ અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરનું હોય છે. આ પ્રકારના ક્રમથી પાંચ ભેદવાળા સંવત્સરોનું પરિમાણ બતાવીને હવે સંવત્સરનો વિશેષ બોધ થવા માટે કહે છે. આદિત્ય સંવત્સરનું પરિમાણ ૩૬૬ ત્રણુ છાસઠ અહોરાત્રનું હોય છે. (૧) કર્મ સંવત્સરનું પરિમાણુ ૩૬૦ ત્રણુસોસાઠ અહોરાત્ર પરિમિત હોય છે. (૨) ચંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણુ ૩૬૦ ત્રણુસોસાઠ અહોરાત્રનું હોય છે. (૩) નક્ષત્ર સંવત્સરનું પરિમાણુ ૩૨૭ ૫૧/૬૭ ત્રણુસો સત્યાવીશ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન પ્રમાણુનું હોય છે. (૪) અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણુ ૩૮૩ ૪૪/૬૨ ત્રણુસો ત્યાશી અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના બાસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ જેટલું હોય છે. (૫)

હવે પૂર્વ પ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરોના ભેદોનું સંવત્સર સંખ્યાથી માસ પરિમાણુ સંખ્યા શિષ્યજનાનુગ્રહાર્થ પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે-પહેલા સૂર્યસંવત્સરનું પરિમાણુ ત્રણુસો છાસઠ અહોરાત્રનું હોય છે, બારમાસનું વર્ષ થાય છે, આ પરિભાષાથી ત્રણુસે

भवेत् यथा $\frac{366}{12}=30\frac{6}{12}=30\frac{1}{2}$ तत्र लब्धास्त्रिंशदहोरात्राः शेषाणि तिष्ठन्ति षट्, ततो हरांशौ षड्भिरपवर्त्तितौ ततो जातमेकस्य अहोरात्रस्यार्द्धं तेनैतावत् परिमाणः सूर्यमासः। अर्थात् मध्यममानेन सूर्यमासपरिमाणं सार्द्धत्रिंशदहोरात्रमितमिति सिद्ध्यति। (१) $30\frac{1}{2}$ (२) द्वितीयस्य कर्म्मसंवत्सरस्य परिमाणं षष्ठ्यधिकानि त्रीणि शतानि ३६० रात्रिन्दिवानामिति, एतेषामपि पूर्वप्रतिपादितपरिभाषयैव द्वादशभिर्भागे हृते लब्धाः सम्पूर्णास्त्रिंशदहोरात्राः– $\frac{360}{12}=30$ त्रिंशदहोरात्रमितं कर्म्मसंवत्सरस्य मासपरिमाणं भवति–३० (२) तृतीयस्य चन्द्रसंवत्सरस्य परिमाणं खलु चतुःपञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि द्वादश च द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य–$354\frac{12}{62}$ अत्र द्वादशभिर्भागे कर्त्तव्ये सति प्रथमं पूर्णाङ्कानां चतुःपञ्चाशदधिकशतत्रयाणां द्वादशभिर्भागे हृते $\frac{354}{12}=29\frac{6}{12}=29+\frac{1}{2}$ अत्र लब्धा एकोनत्रिंशदहोरात्राः शेषाः तिष्ठन्ति षट्, ततश्च हरांशौ षड्भिरपवर्त्तितो जातमर्द्धं परिमाणं $\frac{1}{2}$ ततश्च $\frac{1}{2}$, $\frac{12}{62}$ अनयो

होता है इस परिभाषा से तीन सो छियासठ को बारह से यदि भाग करें तो मास परिमाण आजाता है जैसे की $\frac{366}{12}=30\frac{6}{12}=30\frac{1}{2}$ इस प्रकार तीस अहोरात्र लब्ध होते हैं तथा शेष छह बचता है। पश्चात् हरांश को छह से अपरिवर्तित करे तो एक अहोरात्र का आधा होता है अतः इतना प्रमाणवाला सूर्य मास होता है। अर्थात् मध्यममान से सूर्य मास का परिमाण साडे तीस अहोरात्र परिमित होता है $30\frac{1}{2}$ (१) दूसरे कर्मसंवत्सर का परिमाण तीनसो साठ ३६० अहोरात्र का होता है, इन का भी पूर्व प्रतिपादित परिभाषा से बारह से भाग करे तो पूरा तीस अहोरात्र आते हैं $\frac{360}{12}=30$ अर्थात् तीस अहोरात्रमित कर्ममास संवत्सर का मास परिमाण होता है–३० (२) तीसरे चंद्रसंवत्सर का परिमाण तीन सो चोपन अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बारह भाग होता है–$354\frac{12}{62}$ इनको बारह से भाग करे तो प्रथम पूर्णाङ्क जो तीनसो चोपन है उनका बारह से भाग करे $\frac{354}{12}=29+\frac{6}{12}=29+\frac{1}{2}$ इस प्रकार उन्नीस

છાસઠને બારથી જો ભાગ કરે તો માસ પરિમાણુ આવી જાય છે. જેમકે–$\frac{366}{12}=30\frac{6}{12}$ $=30\frac{1}{2}$ આ રીતે ત્રીસ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે, તથા શેષ છ બચે છે, પછી હરાંશને છથી અપરિવર્તિત કરે તો એક અહોરાત્રનો અર્ધો ભાગ થાય છે. આટલા પ્રમાણુનો સૂર્યમાસ થાય છે. અર્થાત્ મધ્યમ માનથી સૂર્ય માસનું પરિમાણુ સાડાત્રીસ અહોરાત્ર જેટલું થાય છે. $30\frac{1}{2}$ (૧) બીજા કર્મસંવત્સરના ૩૬૦ ત્રણુસોસાઠ અહોરાત્ર હોય છે. આને પણુ પૂર્વપ્રતિપાદિત પરિભાષાથી બારથી ભાગ કરવાથી પૂરા ત્રીસ અહોરાત્ર આવે છે. ૩૬૦=૩૦ અર્થાત્ ત્રીસ અહોરાત્ર જેટલું કર્મમાસ સંવત્સરનું માસ પરિમાણુ થાય છે. ૩૦ (૨) ત્રીજા ચંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણુ ત્રણુસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. $354\frac{12}{62}$ આને બારથી ભાગ કરે તો પહેલા પૂર્ણાંક જે ત્રણુસો ચોપન છે તેને બારથી ભાગે $\frac{354}{12}=29+\frac{6}{12}$ આ રીતે ઓગણુત્રીસ અહોરાત્ર

सवर्णनक्रियया योगे कृते $\frac{1}{2}+\frac{12}{62}=\frac{31+12}{62}=\frac{43}{62}$ अतः चन्द्रमासपरिमाणं २९$\frac{43}{62}$ अथवा शेषस्थितयो रङ्कयोरपवर्त्तनं विनैव योगक्रियया योगो विधीयते $\frac{6}{12}+\frac{12}{62}$ अत्र पट् द्वापष्टया गुण्यन्ते ६२×६=३७२ जातानि द्विसप्तत्यधिकानि त्रीणिशतानि, ये च द्वादश द्वापष्टिभागा उपरितनास्तेऽप्यत्र योज्याः भवन्तीत्यतस्तत्र प्रक्षिप्तान्ते ३७२+१२=३८४ जातानि चतुरशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि अर्थात् $\frac{384}{12\times62}$ इति भवन्ति, अत्रैतेषां द्वादशभिर्भागे हृते $\frac{384}{12\times62}=\frac{32}{62}$ लब्धा द्वात्रिंशद् द्वापष्टिभागाः, अत एतावत्तुल्यं चन्द्रमासपरिमाणं भवति–२९+$\frac{32}{62}$। (३) एवं चतुर्थस्य नक्षत्रसंवत्सरस्य परिमाणं खलु सप्तविंशत्यधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवानां एकस्य च रात्रिन्दिवस्य एकपञ्चाशद् सप्तपष्टिभागाः–३२७$\frac{51}{67}$ अत्रापि प्रथमोदितनियमेनैव सप्तविंशत्यधिकानां त्रयाणां शतानां द्वादशभिर्भागो क्रियते $\frac{327}{12}=२७+\frac{3}{12}$ अत्र लब्धाः सप्तविंशतिरहोरात्राः परिपूर्णाः शेषास्तिष्ठन्ति त्रयः ततस्तेऽपि सप्तपष्टि-

---

अहोरात्र लब्ध होता है तथा छह शेष रहता है। पश्चात् हरांश में छह से अपवर्तित करे तो आधा परिमाण $\frac{1}{2}$ होता है पश्चात् $\frac{1}{2}-\frac{12}{62}$ इन दोनों का सवर्णन क्रिया से योग करे $\frac{1}{2}+\frac{12}{62}=\frac{31+12}{62}=\frac{43}{62}$ इस प्रकार चंद्रमास परिमाण २९$\frac{43}{62}$ अथवा शेष रहे हुवे अङ्क अपवर्तन विना ही योग क्रिया से योग करे $\frac{6}{12}+\frac{12}{62}$ यहां पर छह को बासठ से गुणा करे ६२×६=३७२ तीनसो बहत्तर होता है, तथा जो बासठिया बारह भाग ऊपर का है उनको भी योजित होता है अतः यहां पर प्रक्षिप्त करे ३७२+१२=३८४ तीन सो चोरासी होते है अर्थात् $\frac{384}{12+62}$ इस प्रकार होते हैं इनको बारह से भाग करे $\frac{384}{12+62}=\frac{32}{62}$ बासठिया बत्तीस भाग लब्ध होते हैं। इतना प्रमाण चंद्र मास का परिमाण होते हैं–२९+$\frac{32}{62}$। (३) इसी प्रकार चौथा नक्षत्रसंवत्सर का परिमाण तीन सो सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कावन भाग ३२७$\frac{51}{67}$ यहां पर भी पूर्वोक्त नियम से ही तीन सो सताईस को बारह से भाग करे $\frac{327}{12}$–२७+$\frac{3}{12}$

લબ્ધ થાય છે તથા છ શેષ વધે છે. તે પછી હરાંશમાં છથી અપવર્તિત કરે તો અર્ધું પરિમાણુ થાય છે. તે પછી $\frac{1}{2}$ $\frac{12}{62}$ આ બન્નેનો સવર્ણુન ક્રિયાથી યોગ કરે $\frac{1}{2}+\frac{12}{62}=\frac{43}{62}$ આ રીતે ચંદ્રમાસ પરિમાણુ ૨૯–$\frac{43}{62}$ અથવા શેષ રહેલ અંકનો અપવર્તન કર્યા વિનાજ યોગ કરવો $\frac{6}{12}+\frac{12}{62}$ અહીં છનો બાસઠથી ગુણાકાર કરવો ૬૨+૬=૩૭૨ તો ત્રણુસો બોંતેર થાય છે. તથા જે બાસઠિયા બાર ભાગ ઉપરના છે તેને પણુ યોજીત કરવા અહીંયાં તેને પ્રક્ષિપ્ત કરવા એટલેકે ઉમેરવાથી ૩૭૨+૧૨=૩૮૪ ત્રણુસો ચોર્યાશી થાય છે. અર્થાત્ $\frac{384}{12+12}$ આ રીતે થાય છે, તેને બારથી ભાગ કરવો. $\frac{384}{12\times62}=\frac{32}{62}$ જેથી બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ થાય છે. આટલું પ્રમાણુ ચંદ્ર માસનું પરિમાણુ થાય છે ૨૯$\frac{32}{62}$ (૩) આજ પ્રમાણે ચોથા સંવત્સરનું પરિમાણુ ત્રણુસો સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન ભાગ ૩૨૭$\frac{51}{67}$ અહીંયાં પણુ પૂર્વોક્ત નિયમથીજ ત્રણુસો સત્યાવીસને બારથી ભાગ કરવો

भवेत् यथा $\frac{३६६}{१२}$=३०$\frac{६}{१२}$=३०$\frac{१}{२}$ तत्र लब्धास्त्रिंशदहोरात्राः शेषाणि तिष्ठन्ति षट्, ततो हरांशौ षड्भिरपवर्त्तितौ ततो जातमेकस्य अहोरात्रस्यार्द्धं तेनैतावत् परिमाणः सूर्यमासः। अर्थात् मध्यमानेन सूर्यमासपरिमाणं सार्द्धत्रिंशदहोरात्रमितमिति सिद्ध्यति। (१) ३०$\frac{१}{२}$ (२) द्वितीयस्य कर्म्मसंवत्सरस्य परिमाणं षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि ३६० रात्रिन्दिवानामिति, एतेषामपि पूर्वप्रतिपादितपरिभाषयैव द्वादशभिर्भागे हृते लब्धाः सम्पूर्णास्त्रिंशदहोरात्राः- $\frac{३६०}{१२}$=३० त्रिंशदहोरात्रमितं कर्म्मसंवत्सरस्य मासपरिमाणं भवति-३० (२) तृतीयस्य चन्द्रसंवत्सरस्य परिमाणं खलु चतुःपञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि द्वादश च द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य-३५४$\frac{१२}{६२}$ अत्र द्वादशभिर्भागे हर्त्तव्ये सति प्रथमं पूर्णाङ्कानां चतुःपञ्चाशदधिक-शतत्रयाणां द्वादशभिर्भागे हृते $\frac{३५४}{१२}$=२९$\frac{६}{१२}$=२९+$\frac{१}{२}$ अत्र लब्धा एकोनत्रिंशदहोरात्राः शेषाः तिष्ठन्ति षट्, ततश्च हरांशौ षड्भिरपवर्त्तितो जातमर्द्धं परिमाणं $\frac{१}{२}$ ततश्च $\frac{१}{२}$, $\frac{१२}{६२}$ अनयो

होता है इस परिभाषा से तीन सो छियासठ को बारह से यदि भाग करे तो मास परिमाण आजाता है जैसे की $\frac{३६६}{१२}$=३०$\frac{६}{१२}$=३०$\frac{१}{२}$ इस प्रकार तीस अहोरात्र लब्ध होते हैं तथा शेष छह बचता है। पश्चात् हरांश को छह से अपरिवर्तित करे तो एक अहोरात्र का आधा होता है अतः इतना प्रमाणवाला सूर्य मास होता है। अर्थात् मध्यममान से सूर्य मास का परिमाण साडे तीस अहोरात्र परिमित होता है ३०$\frac{१}{२}$ (१) दूसरे कर्मसंवत्सर का परिमाण तीनसो साठ ३६० अहोरात्र का होता है, इन का भी पूर्व प्रतिपादित परिभाषा से बारह से भाग करे तो पूरा तीस अहोरात्र आते हैं $\frac{३६०}{१२}$=३० अर्थात् तीस अहोरात्रमित कर्ममास संवत्सर का मास परिमाण होता है-३० (२) तीसरे चंद्रसंवत्सर का परिमाण तीन सो चोपन अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बारह भाग होता है-३५४$\frac{१२}{६२}$ इनको बारह से भाग करे तो प्रथम पूर्णाङ्क जो तीनसो चोपन है उनका बारह से भाग करे $\frac{३५४}{१२}$=२९+$\frac{६}{१२}$=२९+$\frac{१}{२}$ इस प्रकार उन्नीस

છાસઠને બારથી જો ભાગ કરે તો માસ પરિમાણ આવી જાય છે. જેમકે-$\frac{૩૬૬}{૧૨}$=૩૦$\frac{૬}{૧૨}$ =૩૦$\frac{૧}{૨}$ આ રીતે ત્રીસ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે, તથા શેષ છ બચે છે, પછી હરાંશને છથી અપરિવર્તિત કરે તો એક અહોરાત્રનો અર્ધો ભાગ થાય છે. આટલા પ્રમાણનો સૂર્યમાસ થાય છે. અર્થાત્ મધ્યમ માનથી સૂર્ય માસનું પરિમાણ સાડાત્રીસ અહોરાત્ર જેટલું થાય છે. ૩૦$\frac{૧}{૨}$ (૧) બીજા કર્મસંવત્સરના ૩૬૦ ત્રણસોસાઠ અહોરાત્ર હોય છે. આને પણ પૂર્વપ્રતિપાદિત પરિભાષાથી બારથી ભાગ કરવાથી પૂરા ત્રીસ અહોરાત્ર આવે છે. ૩૬૦=૩૦ અર્થાત્ ત્રીસ અહોરાત્ર જેટલું કર્મમાસ સંવત્સરનું માસ પરિમાણ થાય છે. ૩૦ (૨) ત્રીજા ચંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. ૩૫૪$\frac{૧૨}{૬૨}$ આને બારથી ભાગ કરે તો પહેલા પૂર્ણાંક જે ત્રણસો ચોપન છે તેને બારથી ભાગે $\frac{૩૫૪}{૧૨}$=૨૯+$\frac{૬}{૧૨}$ આ રીતે ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર

सवर्णनक्रियया योगे कृते $\frac{1}{2}+\frac{12}{62}=\frac{31+12}{62}=\frac{43}{62}$ अतः चन्द्रमासपरिमाणं २९$\frac{43}{62}$ अथवा शेषस्थितयो रङ्कयोरपवर्त्तनं विनैव योगक्रियया योगो विधीयते $\frac{6}{12}+\frac{12}{62}$ अत्र षट् द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते ६२ × ६=३७२ जातानि द्विसप्तत्यधिकानि त्रीणिशतानि, ये च द्वादश द्वाषष्टिभागा उपरितनास्तेऽप्यत्र योज्याः भवन्तीत्यतस्तत्र प्रक्षिप्तान्ते ३७२+१२=३८४ जातानि चतुरशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि अर्थात् $\frac{384}{12\times62}$ इति भवन्ति, अत्रैनेषां द्वाशभिर्भागे हृते $\frac{384}{12\times62}=\frac{32}{62}$ लब्धा द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, अत एतावत्तुल्यं चन्द्रमासपरिमाणं भवति–२९+$\frac{32}{62}$। (३) एवं चतुर्थस्य नक्षत्रसंवत्सरस्य परिमाणं खलु सप्तविंशत्यधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवानां एकस्य च रात्रिन्दिवस्य एकपञ्चाशद् सप्तषष्टिभागाः–३२७$\frac{51}{67}$ अत्रापि प्रथमोदितनियमेनैव सप्तविंशत्यधिकानां त्रयाणां शतानां द्वादशभिर्भागो क्रियते $\frac{327}{12}$=२७ +$\frac{3}{12}$ अत्र लब्धाः सप्तविंशतिरहोरात्राः परिपूर्णाः शेषास्तिष्ठन्ति त्रयः ततस्तेऽपि सप्तषष्टि-

अहोरात्र लब्ध होता है तथा छह शेष रहता है। पश्चात् हरांश में छह से अपवर्तित करे तो आधा परिमाण $\frac{1}{2}$ होता है पश्चात् $\frac{1}{2}$–$\frac{12}{62}$ इन दोनों का सवर्णन क्रिया से योग करे $\frac{1}{2}+\frac{12}{62}=\frac{31+12}{62}=\frac{43}{62}$ इस प्रकार चंद्रमास परिमाण २९$\frac{43}{62}$ अथवा शेष रहे हुवे अङ्क अपवर्तन विना ही योग क्रिया से योग करे $\frac{6}{12}+\frac{12}{62}$ यहां पर छह को बासठ से गुणा करे ६२ × ६=३७२ तीनसो बहत्तर होता है, तथा जो बासठिया बारह भाग ऊपर का है उनको भी योजित होता है अतः यहां पर प्रक्षिप्त करे ३७२+१२=३८४ तीन सो चोरासी होते है अर्थात् $\frac{384}{12+62}$ इस प्रकार होते हैं इनको बारह से भाग करे $\frac{384}{12+62}=\frac{32}{62}$ बासठिया बत्तीस भाग लब्ध होते हैं। इतना प्रमाण चंद्र मास का परिमाण होते हैं–२९+$\frac{32}{62}$। (३) इसी प्रकार चौथा नक्षत्रसंवत्सर का परिमाण तीन सो सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कावन भाग ३२७$\frac{51}{67}$ यहां पर भी पूर्वोक्त नियम से ही तीन सो सताईस को बारह से भाग करे $\frac{327}{12}$–२७+$\frac{3}{12}$

લબ્ધ થાય છે તથા છ શેષ વધે છે. તે પછી હરાંશમાં છથી અપવર્તિત કરે તો અર્ધું પરિમાણ થાય છે. તે પછી $\frac{1}{2}$ $\frac{12}{62}$ આ બન્નેનો સવર્ણન ક્રિયાથી યોગ કરે $\frac{1}{2}+\frac{12}{62}=\frac{43}{62}$ આ રીતે ચંદ્રમાસ પરિમાણ ૨૯–$\frac{43}{62}$ અથવા શેષ રહેલ અંકનો અપવર્તન કર્યા વિનાજ યોગ કરવો $\frac{6}{12}+\frac{12}{62}$ અહીં છનો બાસઠથી ગુણાકાર કરવો ૬૨+૬=૩૭૨ તો ત્રણસો બોંતેર થાય છે. તથા જે બાસઠિયા બાર ભાગ ઉપરના છે તેને પણ યોજીત કરવા અહીંયાં તેને પ્રક્ષિપ્ત કરવા એટલેકે ઉમેરવાથી ૩૭૨+૧૨=૩૮૪ ત્રણસો ચોર્યાશી થાય છે. અર્થાત્ $\frac{384}{12+62}$ આ રીતે થાય છે, તેને બારથી ભાગ કરવો. $\frac{384}{12\times62}=\frac{32}{62}$ જેથી બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ થાય છે. આટલું પ્રમાણ ચંદ્ર માસનું પરિમાણ થાય છે ૨૯$\frac{32}{62}$ (૩) આજ પ્રમાણે ચોથા સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન ભાગ ૩૨૭$\frac{51}{67}$ અહીંયાં પણ પૂર્વોક્ત નિયમથીજ ત્રણસો સત્યાવીસને બારથી ભાગ કરવો

भागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते ३ × ६७=२०१ जाते एकोत्तरे द्वेशते, अथ चान्यत्रस्थिता येऽपि चोपरितना एकपञ्चाशद् सप्तषष्टिभागास्तेऽपि चात्र योज्या भवन्ति अतस्तेप्यत्र प्रक्षिप्यन्ते अर्थात् $\frac{३}{१२}+\frac{५१}{६७}=\frac{२०१+५१}{१२×६७}=\frac{२५२}{१२+६७}=\frac{२१}{६७}$ जाते उपरितने द्विपञ्चाशदधिके द्वेशते, अतस्तेषां द्वादशभिरपवर्त्तिते लब्धा उपरितनस्थाने एकविंशतिः, अधस्तने च सप्तषष्टिरिति। अतएव सप्तविंशतिरहोरात्रा एकविंशतिः सप्तषष्टिभागा अहोरात्रस्येति २७+$\frac{२१}{६७}$ एतावत्तुल्यं नक्षत्रमासपरिमाणं भवतीत्यर्थः। (४) तथा पञ्चमस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिमाणं खलु रात्रिन्दिवानां त्रीणिशतानि त्र्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य अर्थात् अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिमाणं-३८३$\frac{४४}{६२}$ अत्रापि पूर्वप्रतिपादितपरिभाषयैव मासै द्वादशभिर्वर्षमित्यादि नियमदर्शनात् द्वादशभिर्भागो कर्त्तव्यः तत्र त्र्यशीत्यधिकानां त्रयाणां शतानां द्वादशभिर्भागो ह्रियते यथा $\frac{३८३}{१२}$=३१+$\frac{११}{१२}$ अत्र लब्धाः सम्पूर्णा एकत्रि-

सताईस अहोरात्र पूरा तथा तीन शेष रहता है, उनको सडसठिया भाग करने के लिये सडसठ से गुणा करे तो ३ × ६७=२०१ दो सो एक होता है। पश्चात् अन्यत्र रहे हुवे जो ऊपर के सडसठिया इकावन भाग हैं, वे भी यहां योजित होते हैं अतः उनको भी यहां प्रक्षिप्त करे अर्थात् $\frac{३}{१२}+\frac{५१}{६७}=\frac{२०१}{६७}+\frac{५१}{६७}\ \frac{२५२}{१२-६७}\ \frac{२१}{६७}$ इस प्रकार ऊपर में दोसो बावन हुवे उन को बारह से परिवर्तित करे तो ऊपर के स्थान में इक्कीस तथा नीचे के स्थान में सडसठ होते हैं। अतः सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कीस भाग २७+$\frac{२१}{६७}$ इतना परिमाण नक्षत्र मास का होता है (४) पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर का परिमाण तीन सो तिरासी रात्रि दिवस तथा एक रात्रि दिवस का बासठिया चुमालीस भाग अर्थात् अभिवर्धित संवत्सर का परिमाण ३८३$\frac{४४}{६२}$ यहां पर भी पूर्वप्रतिपादित परिभाषा से ही माने बारह मास से एक वर्ष होता है इत्यादि नियम से बारह से भाग करे जैसे कि $\frac{३८३}{१२}$=३१+$\frac{११}{१२}$ यहां पर संपूर्ण इकतीस

$\frac{३२७}{१२}$-२७+$\frac{३}{१२}$ સત્યાવીસ અહોરાત્ર પુરા તથા ત્રણ શેષ રહે છે. તેના સડસઠિયા ભાગ કરવા માટે સડસઠથી ગુણવામાં આવે તો ૩+૬૭=૨૦૧ બસો એક થાય છે, તે પછી બીજે રહેલ જે ઉપરના સડસઠિયા એકાવન ભાગ છે, તેને પણ અહીં યોજીત કરવા એટલે કે તેનો પણ પ્રક્ષેપ કરવો અર્થાત્ $\frac{३}{१२}$ $\frac{५१}{६७}$ $\frac{२५२}{१२+६७}$+$\frac{२१}{६७}$ આ રીતે ઉપર બસોબાવન થયા તેને બારથી પરિવર્તિત કરવાથી ઉપરના સ્થાનમાં એકવીસ તથા નીચેના સ્થાનમાં સડસઠ થાય છે. તેથી સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ ૨૭+$\frac{२१}{६७}$ આટલું પરિમાણ નક્ષત્ર માસનું થાય છે. (૪) પાંચમા અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો ત્યાશી રાત્રી દિવસ તથા એક રાત્રિ દિવસના બાસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ અર્થાત્ અભિવર્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણ ૩૮૩ $\frac{४४}{६२}$ અહીં પણ પૂર્વપ્રતિપાદિત પરિભાષાથી જ અર્થાત્ બાર માસથી એક વર્ષ થાય છે

शदहोरात्राः शेषाः तिष्ठन्त्येकादश अहोरात्रास्ते च चतुर्विंशत्यधिकशतभागकरणार्थं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते १२४×११=१३६४ जातानि चतुःषष्ट्यधिकानि त्रयोदशशतानि अर्थात् $\frac{११}{१२}$, $\frac{४४}{६२×१२४}=\frac{१३६४}{१२}+\frac{४४}{६२×१२४}$ अत्रोपरितनाश्चतुश्चत्वारिंशद् षष्टिभागास्तेऽपि चतुर्विंशत्यधिकशतभागकरणार्थं द्वाभ्यां गुण्यन्ते ४४×२=८८ जातान्यष्टाशीतिः, साच अनन्तरराशौ १३६४ अस्मिन् प्रक्षिप्यन्ते, जातानि १३६४+८८=१४५२ द्विपञ्चाशदधिकानि चतुर्दशशतानि एतेषां च द्वादशभिर्भागो ह्रियते $\frac{१४५२}{१२}$=१२१ लब्धमेकविंशत्यधिकं शतं चतुर्विंशत्यधिकशतभागानाम्, एतेनेत्थं सिद्ध्यति यत् अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य मासपरिमाणं खलु ३१$\frac{१२१}{१२४}$ एतावत् परिमाणं भवति। अर्थात् एकत्रिंशदहोरात्राः एकस्य च अहोरात्रस्य एकविंशत्यधिकशतप्रमाणस्य चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः। (५) इति मासपरिमाणानयनं परिभावितम् अथात्र यथाक्रमेण-पञ्चसंवत्सराणाम् अहोरात्रपरिमाणेन संवत्सरमास-

दिवस लब्ध होता है, तथा ग्यारह अहोरात्र शेष बचता है अतः उनको एक सो चोवीस से भाग करने के लिये एक सो चोवीस से गुणा करे १२४×११ =१३६४ तो एक हजार तीन सो चोसठ होते हैं, अर्थात् $\frac{११}{१२}$, $\frac{४४}{६२}$+१२४=$\frac{१३६४}{१२}$+ $\frac{४४}{६२+१२४}$ यहां ऊपर में बासठिया चुमालीस भाग है उनका भी एक सो चोवीस भाग करने के लिये दो से गुणा करे ४४×२=८८ तो अठासी होते हैं उनको पीछे की राशी १३६४ तेरह सो चोसठ है उसमें मिला देवें तो १३६४+८८ =१४५२ चौदह सो बावन होते हैं। इनको बारह से भाग करे $\frac{१४५२}{१२}$=१२१ तो एकसौ चोवीस भाग का एक सो इक्कीस लब्ध होते हैं। इस से यह फलित होता है कि अभिवर्धित संवत्सर का मास परिमाण ३१ $\frac{१२१}{१२४}$ इतना होता है है अर्थात् इकतीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का एक सो इक्कीस प्रमाण का एक सो चोवीस भाग होते है। (५) इस प्रकार मासपरिमाण का विचार किया है। अब यहां पर क्रम से पांचों संवत्सरों के अहोरात्र परिमाण से

વિગેરે નિયમથી બારથી ભાગ કરવો જેમકે-$\frac{३६३}{१२}$=૩૧+$\frac{११}{१२}$ અહીં સંપૂર્ણ એકત્રીસ દિવસ લબ્ધ થાય છે. તથા અગીયાર અહોરાત્ર શેષ રહે છે. તેથી એના એકસો ચોવીસ ભાગ કરવા માટે એકસોચોવીસથી ગુણવા ૧૨૪+૧૧=૧૩૬૪ તો એક હજાર ત્રણસો ચોસઠ થાય છે, અર્થાત્ $\frac{११}{१२}$,$\frac{४४}{६२}$×$\frac{१३६४}{१२}$+$\frac{४४}{६२}$+૧૨૪ અહીં ઉપર બાસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ છે. તેના પણ એકસો ચોવીસ ભાગ કરવા માટે બેથી ગુણવા ૪૪+૨=૮૮ એ રીતે અઠયાસી થાય છે તેને પાછળની સંખ્યા ૧૩૬૪ તેરસોચોસઠ છે તેમાં મેળવી દેવી તથા ૧૩૬૪+૮૮=૧૪૫૨ ચૌદસો બાવન થાય છે. તેને બારથી ભાગવા $\frac{१४५२}{१२}$=૧૨૧ તો એકસો ચોવીસ ભાગના એકસો એકવીસ લબ્ધ થાય છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે. અભિવર્ધિત સંવત્સરનું માસ પરિમાણ ૩૧$\frac{१२१}{१२४}$ આટલું થાય છે. અર્થાત્ એકત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના એકસો એકવીસ પ્રમાણના એકસો ચોવીસ ભાગ થાય છે. (૫)

परिमाणज्ञानार्थं तालिका स्थाप्यते सर्वेषां सुकरबोधार्थं यथा–

वर्षभेदाः–संवत्सर	अहोरात्राः–	मास अहोरात्राः
१ आदित्यसंवत्सरपरिमाणं	– ३६६	= ३०½
२ कर्म्मसंवत्सरपरिमाणं	– ३६०	= ३०
३ चन्द्रसम्वत्सरपरिमाणं	– ३५४$\frac{१२}{६२}$	= २९$\frac{३२}{६२}$
४ नक्षत्रसंवत्सरपरिमाणं	– ३२७$\frac{५१}{६७}$	= २७$\frac{२१}{६७}$
५ अभिवर्द्धितसंवत्सरपरिमाणं	– ३८३$\frac{४४}{६२}$	= ३१$\frac{१२१}{१२४}$

एतच्चोक्तमन्यत्रापि यथा–

'आइच्चो खलु मासो तीसं अद्धं च मावणो तीसं ।
चंदो एगूणतीसं बिसट्ठि भागा च वत्तीसं ॥१॥
णक्खत्तो खलु मासो सत्तावीसं भवे अहोरत्ता ।
अंसा य एक्कवीसा सत्तट्ठिकएण छेएण ॥२॥
अभिवड्ढिओ य मासो एक्कतीसं भवे अहोरत्ता ।
भागसयमेगवीसं चउवीससएण छेएण ॥३॥

संवत्सरमास परिमाण के ज्ञान के लिये सब को सरलता के लिये कोष्टक बनाया जाता है जो इस प्रकार है—

वर्ष भेद –	संवत्सर अहोरात्र –	मास अहोरात्र
१ आदित्यसंवत्सर परिमाण –	३६६ –	३०½
२ कर्मसंवत्सर परिमाण –	३६० –	३०
३ चन्द्रसंवत्सर परिमाण –	३५४$\frac{१२}{६२}$ –	२९$\frac{३२}{६२}$
४ नक्षत्रसंवत्सर परिमाण –	३२७$\frac{५१}{६७}$ –	२७$\frac{२१}{६७}$
५ अभिवर्द्धितसंवत्सर परिमाण –	३८३$\frac{४४}{६२}$ –	३१$\frac{१२१}{१२४}$

अन्यत्र भी इस प्रकार कहा है–(आइच्चो खलु मासो) इत्यादि इन तीनों

આ રીતે માસ પરિમાણનો વિચાર કરેલ છે. હવે અહીં ક્રમથી પાંચે સંવત્સરોના અહોરાત્ર પરિમાણથી સંવત્સર માસ પરિમાણના જ્ઞાન માટે બધા સરળતાથી સમજી શકે તે માટે કોષ્ટક બતાવવામાં આવે છે.

વર્ષભેદ	સંવત્સર અહોરાત્ર	માસ અહોરાત્ર
૧ અદિત્યસંવત્સર પરિમાણ÷	૩૬૬ =	૩૦½
૨ કર્મસંવત્સર પરિમાણ=	૩૬૦ =	૩૦
૩ ચંદ્રસંવત્સર પરિમાણ=	૩૫૪$\frac{૧૨}{૬૨}$ =	૨૯$\frac{૩૨}{૬૨}$
૪ નક્ષત્ર સંવત્સર પરિમાણ=	૩૨૭$\frac{૫૧}{૬૭}$ =	૨૭$\frac{૨૧}{૬૭}$
૫ અભિવર્ધિત સંવત્સર પરિમાણ=	૩૮૩$\frac{૪૪}{૬૨}$ =	૩૧$\frac{૧૨૧}{૧૨૪}$

બીજે પણ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.–(આઇચ્ચો ખલુ માસો) ઇત્યાદિ આ ત્રણે ગાથાઓની

छाया–आदित्यः खलु मासस्त्रिंशत् अर्द्धच सावनस्त्रिंशत् ।
चन्द्रः एकोनत्रिंशत् द्विषष्टिभागाश्च द्वात्रिंशत् ॥१॥
नक्षत्रः खलु मासः सप्तविंशति र्भवेदहोरात्राः ।
अंशाश्च एकविंशतिः सप्तषष्टिकृतेन छेदेन ॥२॥
अभिवर्द्धिताश्च मासाः एकत्रिंशद् भवन्ति अहोरात्राः ।
भागशतं एकविंशं चतुर्विंशच्छतेन छेदेन ॥३॥

टीका–एतासां तिसृणां गाथानां व्याख्याः यद्यपि तालिकादर्शनेनैव परिस्फुटाः भवन्ति, तथापि किञ्चित् उच्यते, यत्र केवलं पञ्चसंवत्सराणां मासपरिणाममेव प्रतिपादितानि सन्ति, यथा–(१) आदित्यः खलु मासः सार्द्धत्रिंशदहोरात्रमितो भवति–३०½ । (२) सावनो मासः खलु त्रिंशद्दिनात्मकः–३० । (३) चान्द्रो मासश्च एकोनत्रिंशदहोरात्राः एकस्य च अहोरात्रस्य द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागपरिमितो भवति–२९ ३२/६२ । (४) नक्षत्र खलु मासः सप्तविंशदहोरात्राः एकस्य च अहोरात्रस्य एकविंशतिः सप्तषष्टिभागपरिमितः २७ २१/६७ एतत्तुल्यो नक्षत्रमासो भवति । (५) अभिवर्त्तितसंज्ञको मासः खलु एकत्रिंशदहोत्राः एकस्य च अहोरात्रस्य एकविंशत्यधिकशतस्य चतुर्विंशत्यधिकशतभाग तुल्यो भवति ३१ १२१/१२४ एततुल्यो भवति ।

॥ अथ युगप्रमापनं ॥

सम्प्रति एतैरेव पूर्वोक्तैः पञ्चभिः सम्वत्सरे प्रागुक्तस्वरूपं युगं–पूर्वप्रतिपादितं पञ्चसंवत्सरात्मकं युगं प्रमीयते–तत्रोक्तमासानधिकृत्य प्रमीयते, तत्र प्रथमं प्रथमोदितस्वरूपं

गाथाओं की व्याख्या यद्यपि पूर्वोक्त कोष्टक से ही स्पष्ट होती है तथापि संक्षेप से कहते हैं–(१) आदित्य मास साडे तीस अहोरात्र ३०½ में समास होता है । (२) सावन मास तीस दिन परिमाण वाला होता है । (३) चान्द्रमास उन्तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग २९ ३२/६२ परिमित होता है (४) नक्षत्रमास सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कीस भाग २७ २१/६७ परिमाण युक्त होता है (५) अभिवर्द्धित मास इकतीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का एक सो चोवीसिया एक सो इकीस भाग ३१ १२१/१२४ परिमाण होता है ।

વ્યાખ્યા જોકે પૂર્વોક્ત કોષ્ટકમાંજ સ્પષ્ટ થાય છે. તોપણ સંક્ષેપથી કહેવામાં આવે છે–આદિત્યમાસ સાડાત્રીસ અહોરાત્ર ૩૦½માં સમાપ્ત થાય છે. (૨) સાવન માસ ત્રીસ દિવસ પરિમાણવાળો હોય છે ૩૦ (૩) ચાંદ્રમાસ ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ ૨૯ ૩૨/૬૨ જેટલા પરિમાણનો થાય છે. ૨૯ ૩૨/૬૨ (૪) નક્ષત્રમાસ સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ ૨૭ ૨૧/૬૭ પરિમાણ યુક્ત થાય છે. (૫) અભિવર્ધિત માસ એકત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના એકસો ચોવીસીયા એકસો એકવીસ ભાગ ૩૧ ૧૨૧/૧૨૪ પરિમાણ હોય છે.

युगं पञ्चवर्षात्मकं यदि सूर्यमासै र्विभज्यते तदा युगे षष्टिः सूर्यमासाः भवन्ति, यतोहि द्वादशभिर्मासैः सूर्यसंवत्सरो भवति, ततश्च एकस्मिन् सूर्यमासे सार्द्धात्रिंशदहोरात्राः भवन्ति ततोऽनुपातेनैकस्मिन् पञ्चसम्वत्सरात्मके युगे सौरदिवसानामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि भवेयुर्यथैकस्मिन् मासे सार्द्धात्रिंशदहोरात्रास्तदा षष्टिमासैः किमिति ६०×३०½=१८००+$\frac{६०}{२}$=१८३० एकस्मिन युगे सौरा अहोरात्राः=१८३०। कथमेतदवसीयत इति चेत् उच्यते–एकस्मिन् पञ्चसंवत्सरात्मके युगे चन्द्रसंवत्सरा त्रयो भवन्ति द्वौ च अभिवृद्धि संवत्सरौ भवतः, पूर्वप्रतिपादितदिशा एकैकस्मिन् चन्द्रसंवत्सरे भवन्ति चतुः पञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम्, एकस्य च अहोरात्रस्य द्वादश द्वाषष्टिभागाः–३५४$\frac{१२}{६२}$ ततो-

अब युगसंवत्सर का कथन करते हैं–

अब यही पूर्वोक्त पांच संवत्सरों से पूर्व कथित स्वरूप वाला माने पूर्व प्रतिपादित पांच संवत्सर वाला युग का प्रमाण कहते हैं–उक्त महीनों को अधिकृत करके विचारणा करते हैं–पहले पूर्वोक्त स्वरूपवाला पांच वर्ष वाले युग को यदि सूर्य मास से विभक्त करे तो एक युग में साठ सूर्य मास होते हैं, कारण की बारह मास का सूर्य संवत्सर होता है, तथा एक सूर्य मास में साडे तीस अहोरात्र होते हैं, इस प्रकार पांच संवत्सरात्मक एक युग में सौर दिवस अठारह सो तीस होते हैं एवं एक मास में साडे तीस अहोरात्र हो तो एक संवत्सर में कितने अहोरात्र हो सकते है ? ६०+३०½=१८००+$\frac{६०}{२}$= १८३० इस प्रकार एक युग में सौर दिवस १८३० होते हैं यह किस प्रकार से होते है ? इसके लिये कहते है–पांच संवत्सरात्मक एक युग में तीन चंद्र संवत्सर होते हैं तथा दो अभिवर्द्धित संवत्सर होते है, पूर्व प्रतिपादित पद्धति से एक एक चंद्र संवत्सर में तीन सो चोपन अहोरात्र तथा एक अहो-

હવે યુગ સંવત્સરનું કથન કરવામાં આવે છે. હવે આ પૂર્વોક્ત પાંચ સંવત્સરોથી પૂર્વકથિત સ્વરૂપનું એટલે કે પૂર્વપ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરવાળા યુગને પ્રમાણુ કહે છે. ઉક્ત મહીનાઓને અધિકૃત કરીને વિચારણા કરવામાં આવે છે. પહેલાં પૂર્વોક્ત સ્વરૂપના પાંચ વર્ષવાળા યુગને જો સૂર્યમાસથી વિભક્ત કરે તો એક યુગમાં સાઈઠ સૂર્યમાસ હોય છે. કારણુ કે બાર માસનું સૂર્ય સંવત્સર હોય છે. તથા એક સૂર્ય માસમાં સાડાત્રીસ અહોરાત્ર થાય છે. આ રીતે પાંચ સંવત્સરવાળા યુગમાં સૌર સંવત્સરના દિવસ અઢારસો ત્રીસ થાય છે. તથા એક માસમાં સાડાત્રીસ અહોરાત્ર હોય તો કેટલા અહોરાત્ર એક સંવત્સરમાં થાય ૬૦+૩૦½=૧૮૦૦×$\frac{૬૦}{૨}$=૧૮૩૦ આ રીતે એક યુગના સૌર દિવસ ૧૮૩૦ અઢારસો ત્રીસ થાય છે. આ કેવી રીતે થાય છે ? તે માટે કહે છે. પાંચ સંવત્સરવાળા યુગમાં ત્રણ ચંદ્રસંવત્સ થાય છે. અને બે અભિવર્ધિત સંવત્સર હોય છે. પૂર્વપ્રતિપાદિત પદ્ધતિથી એક એક ચંદ્રસંવત્સરમાં ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર

ऽनुपातो यथा-यद्येकस्मिन् चान्द्रसम्वत्सरे एतावन्तो भवन्ति तदा त्रिभिः संवत्सरैः किं स्यादिति त्रिभिरयं गुणयितव्यः, त्रिभिर्गुणिते च=$(354\frac{12}{62})\times 3=1062\frac{36}{62}$ जातानि अहोरात्राणां द्वाषष्ट्यधिकानि दशशतानि, एकस्य च अहोरात्रस्य षट्त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः $1062\frac{36}{62}$ चन्द्रवत्सरदिनानि। अथ द्वयोरभिवृद्धिसम्वत्सरयो र्दिवसानयनं क्रियते-पूर्वप्रतिपादितक्रमेणैव एकैकस्मिन् अभिवृद्धि सम्वत्सरे खलु भवन्ति अहोरात्राणां त्र्यशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि एकस्य च अहोरात्रस्य चतुश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः-$383\frac{44}{62}$ अतोऽत्राप्यनुपातो यथा-यद्येकस्मिन्नभिवृद्धिसम्वत्सरे एतावन्तोऽहोरात्राः लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यां कियन्त? इति तेनैते द्वाभ्यां गुण्यन्ते-$(383\frac{44}{62})\times 2=766\frac{88}{62}$ जातावि षट्षष्ट्यधिकानि सप्तशतानि अहोरात्राणाम् एकस्य च अहोरात्रस्य अष्टाशीतिश्च द्वाषष्टिभागाः-

रात्र का बासठिया बारह भाग $354\frac{12}{62}$ होते हैं, इनका अनुपात करे कि एक चांद्रसंवत्सर में इतने अहोरात्र हो तो तीन संवत्सरों से कितने अहोरात्र होते हैं। तो यह जानने के लिये इस संख्या को तीन से गुणा करे इस प्रकार तीन से गुणा करने पर $(354\frac{12}{62})+3=1062\frac{36}{62}$ इस प्रकार एक हजार बासठ तथा एक अहोरात्र का बासठिया छत्तीस भाग $1062\frac{36}{62}$ चंद्रसंवत्सर का दिन होते हैं। अब दो अभिवर्द्धित संवत्सर के दिवस करने के लिये कहते हैं-पूर्व प्रतिपादित क्रम से ही एक एक अभिवर्द्धित संवत्सर में तीन सो तिरासी अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया चुवालीस भाग $383\frac{44}{62}$ इतने अहोरात्र होते हैं। यहां पर भी अनुपात किया जाता है जैसे की-यदि एक अभिवर्द्धित संवत्सर में इतने अहोरात्र हो तो दो संवत्सरों के कितने होते हैं? तो इसके लिये इनको दो से गुणा करे $(383\frac{44}{62})\times 2=766\frac{88}{62}$ इस प्रकार सात सो छियासठ अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया अठासी भाग होते हैं $766\frac{88}{62}=767\frac{26}{62}$ सावयव

ભાગ $354\frac{12}{62}$ થાય છે, આનો અનુપાત કરવો કે- એક ચાંદ્ર સંવત્સરમાં આટલા અહોરાત્ર હોય તો ત્રણ સંવત્સરમાં કેટલા અહોરાત્ર હોય છે? તો આ જાણવા માટે આ સંખ્યાનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો ત્રણથી ગુણાકાર કરવાથી $(354\frac{12}{62})+3=1062\frac{36}{62}$ આ રીતે એક હજારને બાસઠ તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ $1062\frac{36}{62}$ ચંદ્ર સંવત્સરના દિવસ હોય છે. હવે બે અભિવર્ધિત સંવત્સરના દિવસ કરવા માટે કહે છે. પૂર્વ પ્રતિપાદિત ક્રમથીજ એક એક અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં ત્રણસો ત્યાશી અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા ચુમાલીસ ભાગ $383\frac{44}{62}$ આટલા અહોરાત્ર થાય છે. અહીંયાં પણ અનુપાત કરવામાં આવે છે જેમકે જો એક અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં આટલા અહોરાત્ર હોય તો બે સંવત્સરોમાં કેટલા થાય? તો આ જાણવા માટે તેનો બેથી ગુણાકાર કરવો $(383\frac{44}{62})+2=766\frac{88}{62}$ આ રીતે સાતસો છાસઠ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના

युगं पञ्चवर्षात्मकं यदि सूर्यमासै र्विभज्यते तदा युगे षष्टिः सूर्यमासाः भवन्ति, यतोहि द्वादशभिर्मासैः सूर्यसंवत्सरो भवति, ततश्च एकस्मिन् सूर्यमासे सार्द्धास्त्रिंशदहोरात्राः भवन्ति ततोऽनुपातेनैकस्मिन् पञ्चसम्वत्सरात्मके युगे सौरदिवसानामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि भवेयुर्यथैकस्मिन् मासे सार्द्धास्त्रिंशदहोरात्रास्तदा षष्टिमासैः किमिति $६० \times ३०\frac{१}{२}=१८००$ $+\frac{६०}{२}=१८३०$ एकस्मिन युगे सौरा अहोरात्राः=१८३० । कथमेतदवसीयत इति चेत् उच्यते-एकस्मिन् पञ्चसंवत्सरात्मके युगे चन्द्रसंवत्सरा त्रयो भवन्ति द्वौ च अभिवृद्धि संवत्सरौ भवतः, पूर्वप्रतिपादितदिशा एकैकस्मिन् चन्द्रसंवत्सरे भवन्ति चतुः पञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम्, एकस्य च अहोरात्रस्य द्वादश द्वाषष्टिभागाः-$३५४\frac{१२}{६२}$ ततो-

अब युगसंवत्सर का कथन करते हैं-

अब यही पूर्वोक्त पांच संवत्सरों से पूर्व कथित स्वरूप वाला माने पूर्व प्रतिपादित पांच संवत्सर वाला युग का प्रमाण कहते हैं-उक्त महीनों को अधिकृत करके विचारणा करते हैं-पहले पूर्वोक्त स्वरूपवाला पांच वर्ष वाले युग को यदि सूर्य मास से विभक्त करे तो एक युग में साठ सूर्य मास होते हैं, कारण की बारह मास का सूर्य संवत्सर होता है, तथा एक सूर्य मास में साडे तीस अहोरात्र होते हैं, इस प्रकार पांच संवत्सरात्मक एक युग में सौर दिवस अठारह सो तीस होते हैं एवं एक मास में साडे तीस अहोरात्र हो तो एक संवत्सर में कितने अहोरात्र हो सकते है ? $६०+३०\frac{१}{२}=१८००+\frac{६०}{२}=$ १८३० इस प्रकार एक युग में सौर दिवस १८३० होते हैं यह किस प्रकार से होते है ? इसके लिये कहते है-पांच संवत्सरात्मक एक युग में तीन चंद्र संवत्सर होते हैं तथा दो अभिवर्द्धित संवत्सर होते है, पूर्व प्रतिपादित पद्धति से एक एक चंद्र संवत्सर में तीन सो चोपन अहोरात्र तथा एक अहो-

હવે યુગ સંવત્સરનું કથન કરવામાં આવે છે. હવે આ પૂર્વોક્ત પાંચ સંવત્સરોથી પૂર્વકથિત સ્વરૂપનું એટલે કે પૂર્વપ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરવાળા યુગને પ્રમાણ કહે છે. ઉક્ત મહીનાઓને અધિકૃત કરીને વિચારણા કરવામાં આવે છે. પહેલાં પૂર્વોક્ત સ્વરૂપના પાંચ વર્ષવાળા યુગને જો સૂર્યમાસથી વિભક્ત કરે તો એક યુગમાં સાઈઠ સૂર્યમાસ હોય છે. કારણ કે બાર માસનું સૂર્ય સંવત્સર હોય છે. તથા એક સૂર્ય માસમાં સાડાત્રીસ અહોરાત્ર થાય છે. આ રીતે પાંચ સંવત્સરવાળા યુગમાં સૌર સંવત્સરના દિવસ અઢારસો ત્રીસ થાય છે. તથા એક માસમાં સાડાત્રીસ અહોરાત્ર હોય તો કેટલા અહોરાત્ર એક સંવત્સરમાં થાય $૬૦+૩૦\frac{૧}{૨}=૧૮૦૦\times\frac{૬૦}{૨}=૧૮૩૦$ આ રીતે એક યુગના સૌર દિવસ ૧૮૩૦ અઢારસો ત્રીસ થાય છે. આ કેવી રીતે થાય છે ? તે માટે કહે છે. પાંચ સંવત્સરવાળા યુગમાં ત્રણ ચંદ્રસંવત્સ થાય છે. અને બે અભિવર્ધિત સંવત્સર હોય છે. પૂર્વપ્રતિપાદિત પદ્ધતિથી એક એક ચંદ્રસંવત્સરમાં ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર

ऽनुपातो यथा-यद्येकस्मिन् चान्द्रसम्वत्सरे एतावन्तो भवन्ति तदा त्रिभिः संवत्सरैः किं स्यादिति त्रिभिरयं गुणयितव्यः, त्रिभिर्गुणिते च=($३५४\frac{१२}{६२}$)×३=$१०६२\frac{३६}{६२}$ जातानि अहोरात्राणां द्वाषष्ट्यधिकानि दशशतानि, एकस्य च अहोरात्रस्य षट्त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः $१०६२\frac{३६}{६२}$ चन्द्रवत्सरदिनानि। अथ द्वयोरभिवृद्धिसम्वत्सरयो दिवसानयनं क्रियते-पूर्वप्रतिपादितक्रमेणैव एकैकस्मिन् अभिवृद्धि सम्वत्सरे खलु भवन्ति अहोरात्राणां त्र्यशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि एकस्य च अहोरात्रस्य चतुश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः-$३८३\frac{४४}{६२}$ अतोऽत्राप्यनुपातो यथा-यद्येकस्मिन्नभिवृद्धिसम्वत्सरे एतावन्तोऽहोरात्राः लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यां कियन्त ? इति तेनैते द्वाभ्यां गुण्यन्ते-($३८३\frac{४४}{६२}$)×२=$७६६\frac{८८}{६२}$ जाताचि षट्षष्ट्यधिकानि सप्तशतानि अहोरात्राणाम् एकस्य च अहोरात्रस्य अष्टाशीतिश्च द्वाषष्टिभागाः-

रात्र का बासठिया बारह भाग $३५४\frac{१२}{६२}$ होते हैं, इनका अनुपात करे कि एक चांद्रसंवत्सर में इतने अहोरात्र हो तो तीन संवत्सरों से कितने अहोरात्र होते हैं। तो यह जानने के लिये इस संख्या को तीन से गुणा करे इस प्रकार तीन से गुणा करने पर ($३५४\frac{१२}{६२}$)+३=$१०६२\frac{३६}{६२}$ इस प्रकार एक हजार बासठ तथा एक अहोरात्र का बासठिया छत्तीस भाग $१०६२\frac{३६}{६२}$ चंद्रसंवत्सर का दिन होते हैं। अब दो अभिवर्द्धित संवत्सर के दिवस करने के लिये कहते हैं-पूर्व प्रतिपादित क्रम से ही एक एक अभिवर्द्धित संवत्सर में तीन सो तिरासी अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया चुवालीस भाग $३८३\frac{४४}{६२}$ इतने अहोरात्र होते हैं। यहां पर भी अनुपात किया जाता है जैसे की-यदि एक अभिवर्द्धित संवत्सर में इतने अहोरात्र हो तो दो संवत्सरों के कितने होते हैं ? तो इसके लिये इनको दो से गुणा करे ($३८३\frac{४४}{६२}$)×२=$७६६\frac{८८}{६२}$ इस प्रकार सात सो छियासठ अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया अठासी भाग होते हैं $७६६\frac{८८}{६२}$=$७६७\frac{२६}{६२}$ सावयव

ભાગ $૩૫૪\frac{૧૨}{૬૨}$ થાય છે, આનો અનુપાત કરવો કે- એક ચાંદ્ર સંવત્સરમા આટલા અહોરાત્ર હોય તો ત્રણ સંવત્સરમાં કેટલા અહોરાત્ર હોય છે ? તો આ જાણવા માટે આ સંખ્યાનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો ત્રણથી ગુણાકાર કરવાથી ($૩૫૪\frac{૧૨}{૬૨}$)+૩=$૧૦૬૨\frac{૩૬}{૬૨}$ આ રીતે એક હજારને બાસઠ તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ $૧૦૬૨\frac{૩૬}{૬૨}$ ચંદ્ર સંવત્સરના દિવસ હોય છે. હવે બે અભિવર્ધિત સંવત્સરના દિવસ કરવા માટે કહે છે. પૂર્વ પ્રતિપાદિત ક્રમથીજ એક એક અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં ત્રણસો ત્યાશી અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા ચુમાલીસ ભાગ $૩૮૩\frac{૪૪}{૬૨}$ આટલા અહોરાત્ર થાય છે. અહીંયાં પણ અનુપાત કરવામાં આવે છે જેમકે જો એક અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં આટલા અહોરાત્ર હોય તો બે સંવત્સરોમાં કેટલા થાય ? તો આ જાણવા માટે તેનો બેથી ગુણાકાર કરવો ($૩૮૩\frac{૪૪}{૬૨}$)+૨=$૭૬૬\frac{૮૮}{૬૨}$ આ રીતે, સાતસો છાસઠ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના

७६६$\frac{८८}{६२}$=७६७$\frac{२६}{६२}$ सावयवस्य अष्टाशीति द्वाषष्टि भागरूपस्य भागफलमेकरूपमुपरितनेऽङ्के योज्यमितिकृते जातानि अहोरात्राणां सप्तशतानि सप्तषष्ट्यधिकानि एकस्य च अहोरात्रस्य षड्विंशतिश्च द्वाषष्टिभागाः–७६७$\frac{२६}{६२}$ इति अभिवृद्धिसंवत्सरद्वयस्याहोरात्रपरिमाणं जातमिति । अथ तदेवं चन्द्रसंवत्सरत्रयस्याहोरात्राणाम्–अभिवृद्धिसंवत्सरद्वयस्य चाहोरात्राणां मेलनं क्रियते (१०६२$\frac{३६}{६२}$)+(७६७$\frac{२६}{६२}$)=१८२९$\frac{६२}{६२}$=१८३० जातानि पञ्चपर्वात्मके युगे अहोरात्राणां परिमाणानि त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि अहोरात्राणाम् । सौरा अहोरात्रा अपि एतत् तुल्या एव प्रतिपादिताः, सूर्यमासपरिमाणस्य सार्द्धत्रिंशत्तुल्यस्य षष्ट्या गुणनेन एतावन्त एव भवन्ति, एकस्मिन् युगे षष्टिः सूर्यमासाः भवन्तीति षष्ट्या गुण्यते (३०$\frac{१}{२}$)× ६०=१८३० इति । सूर्यमासस्य च पूर्वोक्तरीत्या सार्द्धत्रिंशदहोरात्रमानतेति तेन भागे हृते स्पष्टमेव षष्टेर्लाभः, तथाहि–त्रिंशदधिकाया अष्टादशशत्याः–१८३० अर्द्धीकरणाय द्वाभ्यां

बासठिया अठासी भाग का भागफल एक रूप उपर के अङ्क में मिलावे तो सात सो सडसठ अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया छाईस भाग ७६७$\frac{२६}{६२}$ इतना दो अभिवर्द्धित संवत्सरों का अहोरात्र परिमाण होता है । अब तीन चंद्र संवत्सर तथा दो अभिवर्द्धित संवत्सरों के अहोरात्रों को एक साथ जोडे १०६२$\frac{३६}{६२}$+७६७$\frac{२६}{६२}$=१८२९$\frac{६२}{६२}$=१८३० इस प्रकार पांचवर्षात्मक युग के अहोरात्रीयों का परिमाण अठारह सो तीस होते हैं। सौर अहोरात्र भी इतने ही प्रतिपादित किये हैं, सूर्य मास का परिमाण जो साडे तीस को साठ से गुणा करे तो इतने ही अहोरात्र होते हैं। कारण की एक युग में साठ सूर्य मास होते हैं अतः साठ से गुणा करे ३०$\frac{१}{२}$×६०=१८३० सूर्यमास का पूर्वोक्त रीति से साडे तीस अहोरात्र मान होता है अतः इस से भाग करे तो साठ का स्पष्ट लाभ होता है। जैसे कि–अठारह सो तीस १८३० का आधा करने के लिये उसको दो से गुणा करे १८३०×२=३६६० छत्तीस सो

બાસઠિયા અઠયાસી ભાગ થાય છે. ૭૬૬$\frac{૮૮}{૬૨}$=૭૬૭$\frac{૨૬}{૬૨}$ સાવયવ બાસઠિયા અડયાસી ભાગનું ભાગ ફળ એક ભાગરૂપ ઉપરના અંકમાં મેળવવામાં આવે તો સાતસો સડસઠ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા છવ્વીસ ભાગ ૭૬૭$\frac{૨૬}{૬૨}$ ૭૬૭$\frac{૨૬}{૬૨}$ આટલું પ્રમાણ બે અભિવર્ધિત સંવત્સરોના અહોરાત્રનું પરિમાણ થાય છે. હવે ત્રણ ચંદ્રસંવત્સર તથા બે અભિવર્ધિત સંવત્સરોના અહોરાત્રને સાથે મેળવે તો ૧૦૬૨$\frac{૩૬}{૬૨}$+૭૬૭$\frac{૨૬}{૬૨}$=૧૮૨૯$\frac{૬૨}{૬૨}$=૧૮૩૦ આ રીતે પાંચ વર્ષવાળા યુગના અહોરાત્રીયોનું પરિમાણ અઢારસોત્રીસ થાય છે. સૌર અહોરાત્ર પણ આટલા જ પ્રમાણનું પ્રતિપાદિત કરેલ છે. સૂર્યમાસનું પરિણામ સાડીત્રીસને સાઠથી ગુણવામાં આવે આટલાજ અહોરાત્ર થાય છે. કારણકે એક યુગમાં સૂર્યમાસ સાઇઠ હોય છે. તેથી સાઠથી ગુણવા જોઇએ ૩૦$\frac{૧}{૨}$÷૬૦=૧૮૩૦ પૂર્વોક્ત રીતે સૂર્યમાસના અહોરાત્ર સાડીત્રીસ હોય છે, તેથી તેનાથી ભાગ કરે તો સાઇઠનો સ્પષ્ટ લાભ થાય છે. જેમકે–અઢારસોત્રીસ

गुणने कृते-१८३० × २=३६६० जातानि षष्ट्यधिकानि षट्त्रिंशच्छतानि । ततश्च त्रिंशतश्चार्द्धीकरणाय द्वाभ्यां गुणने कृते ३० × २=६० जाता षष्ठिः । अत्रैक प्रक्षेपेकृते ६० + १=६१ एकषष्टिस्तेन पूर्वोक्तराशेर्भागे कृते लभ्यते षष्टिः । तथा च युगमध्ये सूर्यमासाः षष्टिरितिस्थितं वर्त्तते । अथ सावनस्य तु मासा एकषष्टिः, मानमासस्य त्रिंशद्दिनात्मकत्वात् $\frac{१८३०}{३०}$=६१ त्रिंशता हृते लब्धा एकषष्टिः । अर्थात् सर्वत्र सूर्यदिनान्येव प्रमाणभूतान्याधाररूपाणि वर्त्तन्ते तेन त्रिंशदधिकाया अष्टादशशत्यास्त्रिंशता भागे हृते सति एकषष्टे र्लाभादिति । अथ च चन्द्रमासाद्विषष्टि परिमिताः भवेयुर्यथा एकोनविंशत्या अहोरात्रैरेकोनत्रिंशता द्विषष्टिभागैरधिकमासः त्रिंशदधिकानामष्टादशशतमितानां युगदिनानां तैर्भागे हृते सति द्वाषष्टेर्लाभात् । कथं ? त्रिंशदधिकाया अष्टादशशत्या द्विषष्टिभागकरणार्थं गुणकारे कृते जातमेकं लक्षं त्रयोदशसहस्राणि षष्ट्यधिकमेकं शतं च=११३१६६ । चन्द्रमासस्यापि भाग-

साठ होते हैं । पश्चात् तीस का आधा करने लिये दो से गुणा करे ३० × २= ६० तो साठ होते हैं उसमें एक का प्रक्षेप करे ६० + १=६१ तो इकसठ होते हैं इस से पूर्वोक्त राशि का भाग करे तो साठ लब्ध होता है । सावन संवत्सर का मास इकसठ होते हैं कारण की तीस दिन प्रमाण का मासमान होता है $\frac{१८३०}{३०}$=६१ तीस से भाग करे तो इकसठ लब्ध होते हैं । अर्थात् सर्वत्र सूर्य दिन ही प्रमाणभूत तथा आधार रूप होते हैं, अतः अठारह सो तीस का तीस से भाग करे तो इकसठ ही लब्ध होते हैं । चान्द्र मास बासठ होते हैं-जैसे कि उन्नीस अहोरात्र से तथा एक अहोरात्र का बासठिया उन्तीस भाग से अधिक मास होता है युगदिन अठारह सो तीस से उसका भाग करे तो बासठ लब्ध होते हैं । यह किस प्रकार होता है ? सो दिखलाते हैं-अठारह सो तीस का बासठ भाग करने के लिये गुणाकार करने से एक लाख तेरह

૧૮૩૦ના અર્ધા કરવા માટે તેનો બેથી ગુણાકાર કરવો ૧૮૩૦+૨=૩૬૬૦ તો છત્રીસો સાઈઠ થાય છે. તે પછી ત્રીસના અર્ધા કરવા માટે બેથી ગુણાકાર કરવો ૩૦+૨=૬૦ તેથી સાઠ આવે છે. તેમાં એકને ઉમેરવો ૬૦+૧=૬૧ તો એકસાઈઠ થાય છે. આનાથી પૂર્વોક્ત રાશિનો ભાગ કરે તો સાઠ લબ્ધ થાય છે. સાવન સંવત્સરના મહીના એકસઠ થાય છે. કારણકે ત્રીસ દિવસ પ્રમાણનું માસ માન થાય છે. $\frac{૧૮૩૦}{૩૦}$=૬૧ આ રીતે ત્રીસથી ભાગ કરવાથી એકસઠ લબ્ધ થાય છે. અર્થાત્ બધેજ સૂર્ય દિવસજ પ્રમાણભૂત તથા આધારરૂપ હોય છે. તેથી અઢારસોત્રીસને ત્રીસથી ભાગ કરે તો એકસઠજ લબ્ધ થાય છે. ચાંદ્રમાસ બાસઠ હોય છે. જેમકે-ઓગણીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા ઓગણત્રીસ ભાગથી અધિકમાસ થાય છે. યુગના આદિના અઢારસોત્રીસથી તેનો ભાગ કરે તો બાસઠ લબ્ધ થાય છે. આ કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવે છે-અઢારસોત્રીસના બાસઠ ભાગ કરવા માટે ગુણાકાર કરવાથી એક લાખ તેર હજાર એકસો છાસઠ ૧૧૩૧૬૬

करणाय द्विषष्टया एकोनत्रिंशति गुणिते प्रक्षिप्ते च द्वात्रिंशति, त्रिंशदधिकाया अष्टादशशत्या भागः, तया भक्ते पूर्वोक्तराशौ द्वापष्टेर्भावात् चन्द्रमासाः द्वापष्टिरिति । नक्षत्रमासास्तु सप्तषष्टिर्भवन्ति । कथमिति चेत् । प्रतिपाद्यते नक्षत्रमासास्तावत् सप्तविंशत्या अहोरात्रैरेकविंशत्या च सप्तषष्टिभागै र्भवन्तीत्युक्तं प्राक् । तत्र सप्तविंशतिरहोरात्राः खलु पूर्णाङ्काः सन्ति, तेषां च सप्तषष्टिभागकरणार्थं ते च सप्तषष्टया गुण्यन्ते २७×६७=१८०९ जातानि अष्टादशशतानि नवोत्तराणि—१८०९ । ततश्चोपरितना अपूर्णाङ्काः एकविंशतिः सप्तषष्टिभागास्ते च तत्र प्रक्षिप्यन्ते १८०९+२१=१८३० जातानि त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानीति । युगस्यापि सम्बन्धिन अहोरात्रास्त्रिंशदधिका अष्टादशशतप्रमाणाः यदि सप्तषष्टया गुण्यन्ते तदा १८३०×६७=१२२ ६१० जातमेकं लक्षं द्वाविंशतिः सहस्राणि दशोत्तराणि षट्शतानि च=१२२६१० । अथैतेषामष्टादशशतैस्त्रिंशदधिकै र्नक्षत्रमाससत्क सप्तषष्टिभागरूपै

हजार एक सो छियासठ ११३१६६ होते है, चंद्र मास का भी भाग करने के लिये अठारह सो तीस का बासठिया उन्तीस से गुणाकार करे तथा गुणाकार करके बत्तीस का प्रक्षेप करे पश्चात् उसका भाग करे पूर्वोक्त राशि बासठ होती है अतः चांद्रमास बासठ कहा जाता है । नक्षत्र मास सरसठ होते हैं यह किस प्रकार होते है ? सो कहते हैं, नक्षत्र मास सतावीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सरसठिया इक्कीस भाग से होते हैं ऐसा पहले कहा ही है उसका सडसठिया भाग करने के लिये उसको सडसठ से गुणा करे २७×६७=१८०९ तो अठारह सो नव होते हैं १८०९ । तदनन्तर ऊपर का अपूर्ण अंक सडसठिया इक्कीस है उसको वहां प्रक्षिप्त करे तो १८०९+२१=१८३० अठारह सो तीस होते हैं, युग के अहोरात्र भी अठारह सो तीस प्रमाण का है उनको जो सडसठ से गुणा करे तो १८३०×६७=१२२६१० एक लाख बाइस हजार छ सो दस होते हैं अब इनका नक्षत्र मास संबंधी अठा-

થાય છે. ચંદ્રમાસનો પણ ભાગ કરવા માટે અઢારસો ત્રીસના બાસઠિયા ઓગણત્રીસથી ગુણાકાર કરવો તથા ગુણાકાર કરીને બત્રીસ તેમાં ઉમેરવા તે પછી તેનો ભાગ કરવો તો પૂર્વોક્ત રાશિ બાસઠ થાય છે. તેથી ચાંદ્રમાસ બાસઠ કહેલ છે. નક્ષત્રમાસ સડસઠ હોય છે. એ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે-નક્ષત્રમાસ સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગથી થાય છે. તેમ પહેલાં કહ્યું જ છે તેના સડસઠિયા ભાગ કરવા માટે તેનો સડસઠથી ગુણાકાર કરવો ૨૭+૬૭=૧૮૦૯ અઢારસો નવ થાય છે. ૧૮૦૯ તે પછી ઉપરના અપૂર્ણ અંક જે સડસઠિયા એકવીસ છે, તેને ત્યાં ઉમેરવા. ૧૮૦૯+૨૧=૧૮૩૦ તો અઢારસોત્રીસ થાય છે. યુગના અહોરાત્ર પણ અઢારસો ત્રીસ પ્રમાણનાજ છે. તેને જો સડસઠથી ગુણે તો ૧૮૩૦+૬૭=૧૨૨ ૬૧૦ એકલાખ બાવીસ હજાર છસો દસ થાય છે. હવે આનો નક્ષત્રમાસ સંબંધી અઢારસોત્રીસથી ભાગ

भागो यदि ह्रियते तदा लब्धाः सप्तषष्टिर्भागाः=६७ । तथा च यदि युगपरिमाणमहोरात्रमभिवर्द्धितमासपरिमाणै र्विभज्यते तदा युगे अभिवर्द्धितमासाः भवन्ति सप्तपञ्चाशत् सप्त रात्रिन्दिवानि एकादशमुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टि भागाख्त्रयोविंशतिरिति । तथाहि अभिवर्द्धितमासपरिमाणमेकत्रिंशदहोरात्रा एकविंशत्युत्तरं शतं चतुर्विंशत्यधिकशतभागानामहोरात्रस्य तत एकत्रिंशदहोरात्राः चतुर्विंशत्यधिकशतभागकरणार्थं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते-३१ × १२४=३८४४ जातानि गुणनफलानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि अष्टात्रिंशच्छतानि । ततः पूर्वकथितोपरितनमेकविंशत्युत्तरं शतं भागानां सवर्णनदिशा तत्र प्रक्षेप्यमिति प्रक्षिप्यते यथा ३८४४+१२१=३९६५ जातानि पञ्चषष्टयधिकानि एकोन चत्वारिंशदधिकानि-३९६५ एतानि च युगसिद्धानि यानि त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतान्यहोरात्राणां १८३० तानि च युगसिद्धपर्वभिः चतुर्विंशत्यधिकशतसंख्यातुल्यैः गुणयितव्यानीति गुण्यन्ते-१८३० × १२४=२२६९२० जाते द्वे लक्षे षड्विंशतिः सहस्राणि विंशत्य-

रह सो तीस से भाग करे तो सरसठ ६७ भाग लब्ध होते हैं। तथा युग परिमाण रूप अहोरात्र को अभिवर्द्धित मास परिमाण से जो विभक्त करे तो एक युग में अभिवर्द्धित मास सतावन मास सात अहोरात्र ग्यारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेरह भाग होते हैं। जैसे कि अभिवर्द्धित मास परिमाण इकतीस अहोरात्र तथा एक सो चोवीस भाग का एक सो इक्कीस भाग होते हैं। इकतीस अहोरात्र का एक सो चोवीस भाग करने के लिये एक सो चोवीस से गुणा करे ३१ × १२४=३८४४ तीन हजार आठ सो चुमालीस गुणन फल आता है, तत्पश्चात् पूर्व कथित ऊपर का एक सो इक्कीस भागों का उसमें प्रक्षेप करे माने जोडें तो ३८४४+१२१=३९६५ तो तीन हजार नव सो पैंसठ होते हैं इनको युगसिद्ध जो अठारह सो तीस अहोरात्र हैं १८३० उनका युगसिद्ध पर्व जो एकसो चोवीस है उनसे गुणाकार करे

કરવો જેથી ૬૭ સડસઠ ભાગ લબ્ધ થાય છે. તથા યુગ પરિમાણરૂપ અહોરાત્રને અભિવર્ધિત માસના પરિમાણથી જો ભાગ કરે તો એક યુગમાં અભિવર્દ્ધિતમાસ સતાવનમાસ સાત અહોરાત્ર અગ્યાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેર ભાગ થાય છે. જેમકે અભિવર્ધિત માસ પરિમાણ એકત્રીસ અહોરાત્ર તથા એકસો ચોવીસ ભાગના એકસો ચોવીસ ભાગના એકસો એકવીસ ભાગ થાય છે, એકત્રીસ અહોરાત્રના એકસો ચોવીસ ભાગ કરવા માટે એકસો ચોવીસથી ગુણાકાર કરવો ૩૧+૧૨૪=૩૮૪૪ ત્રણ હજાર આઠસો ચુંમાલીસ ગુણન ફલ થાય છે. તે પછી પહેલા કહેલ ઉપરના એકસો એકવીસ ભાગોનો તેમાં પ્રક્ષેપ કરવો એટલે કે મેળવવા ૩૮૪૪+૧૨૧=૩૯૬૫ જેથી ત્રણ હજાર નવસો પાંસઠ થાય છે. આને યુગસિદ્ધ જે અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્ર છે ૧૮૩૦ તેનો યુગ સિદ્ધ પર્વ જે એકસો ચોવીસ છે. તેનાથી ગુણાકાર કરવો ૧૮૩૦+૧૨૪=૨૨૬૯૨૦ તો બે લાખ

धिकानि नवशतानीति । एतानि भाज्यस्थाने संस्थाप्य पञ्चषष्ट्यधिकानि एकोनचत्वारिंशच्छतानि च हरस्थाने संस्थाप्य भागक्रिया प्रवर्त्तयितव्याः । परमत्र एतेषामेकोनचत्वारिंशच्चतैः पञ्चषष्ट्यधिकैरभिवर्द्धितमाससत्क चतुर्विंशत्युत्तरशतभागे ह्रियते तथोपलब्धत्वात् $\frac{३९६५}{१२४}$ अत्र भाज्यराशौ प्रथमं चत्वारिंशच्छतानि अष्टादशोत्तराणि योज्यानि ३९६५+४०१८=७९८३ जातानि त्र्यशीत्यधिकानि एकोनाशीतिशतानि भाज्यस्थानान्यङ्कानि, ततो भागकरणार्थं न्यासः–$\frac{७९८३}{१२४}=५७\frac{९१५}{१२४}$ लब्धाः सप्तपञ्चाशत् मासाः शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि । ततस्तेषामहोरात्रकरणार्थं पुनश्चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते यथा $\frac{९१५}{१२४}=७\frac{४७}{१२४}$ लब्धानि सप्तरात्रिन्दिवानि । शेषास्तिष्ठन्ति सप्तचत्वारिंशत चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः । तत्र चतुर्भिर्भागैरेकस्य च भागस्य चतुर्भिस्त्रिंशद् भागैर्मुहूर्तो भवति । अथवाऽन्यथा प्रदर्श्यते द्वे लक्षे षड्विंशतिः सहस्राणि विंशत्यधिकानि नवशतानि च–२२६९२०

१८३०×१२४ २२६९२० तो दो लाख छाइस हजार नवसो वीस होते हैं, उनको भाज्यस्थान में रख कर तीन हजार नवसो पैंसठ हरस्थान में रख कर भाग करें । परंतु यहां पर इनका उनचालीस सो पैंसठ ३९६५ का जो अभिवर्द्धि मास संबंधी एकसो चोवीस है उससे भाग करे $\frac{३९६५}{१२४}$ यहां पर भाज्य राशि में प्रथम चार हजार अठारह को रक्खे माने मिलावे तो ३९६५+४०१८=७९८३ तो सात हजार नव सो तिरासी भाज्यस्थान के अंक होते हैं तदनन्तर भाग करने के लिये अंको का न्यास करे जैसे कि $\frac{७९८३}{१२४}=५७\frac{९१५}{१२४}$ सतावन मास लब्ध होते हैं तथा नव सो पंद्रह शेष बचते हैं । उनका अहोरात्र करने के लिये पुनः एक सो चोवीस से भाग करे तो $\frac{९१५}{१२४}=७\frac{४७}{१२४}$ इस प्रकार सात अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का एक सो चोवीसिया सेंतालीस भाग-शेष रहता है । उनमें चार भाग तथा एक भाग का तिसिया चार भाग से मुहूर्त होता है । अथवा दूसरे प्रकार से कहते हैं–दो लाख छब्बीस हजार नवसो

છવ્વીસ હજાર નવસો વીસ થાય છે. તેને ભાજ્યસ્થાનમાં રાખીને ત્રણ હજાર નવસો પાંસઠ ને હરસ્થાનમાં રાખીને ભાગ કરવો પરંતુ અહીંયાં તેનો ઓગણચાલીસસો પાંસઠ ૩૯૬૫ના જે અભિવર્ધિત માસ સંબંધી એકસો ચોવીસ છે. તેનાથી ભાગ કરવો $\frac{૩૯૬૫}{૧૨૪}$ અહીં ભાજ્ય રાશિમાં પહેલાં ચાર હજાર અઢારને રાખવા એટલે કે મેળવવા તો ૩૯૬૫+૪૦૧૮=૭૯૮૩ સાતહજાર નવસો ત્યાશી ભાજ્યસ્થાનના અંક થાય છે, તે પછી ભાગ કરવા માટે અંકોની સ્થાપના કરવી જેમકે $\frac{૭૯૮૩}{૧૨૪}=૫૭\frac{૯૧૫}{૧૨૪}$ સતાવન માસ લબ્ધ થાય છે. તથા નવસો પંદર શેષ વધે છે. તેના અહોરાત્ર કરવા માટે ફરી ૧૨૪ એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો તો $\frac{૯૧૫}{૧૨૪}=૭\frac{૪૭}{૧૨૪}$ આ રીતે સાત અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે તથા એકસો ચોવીસસિયા સુડતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે. તેમાં ચાર ભાગ અને એક ભાગના તિસીયા ચાર ભાગથી મુહૂર્ત થાય છે. અથવા બીજા પ્રકારથી કહે છે. બે લાખ છવ્વીસ

एतानि भाज्यस्थाने निवेश्य पूर्वसिद्धानि पञ्चषष्टयधिकानि एकोनचत्वारिंशच्छतानि च-३९६५ हरस्थाने निवेश्य भागक्रिया प्रसारणीया यथा-$\frac{226920}{3965}=57+\frac{915}{3965}$ लब्धाः पूर्वसिद्धाः सप्तपञ्चाशत् मासाः, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि। पुनस्तानि च अहोरात्रकरणार्थं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन विभज्यानीति तथाकृते न्यासः $\frac{915}{124}=7\frac{47}{124}$ लब्धाः सप्त अहोरात्राः, शेषास्तिष्ठन्ति सप्तचत्वारिंशत् चतुर्विंशत्यधिकशतभागरूपाः। अनया गणित प्रक्रिययापि पूर्वप्रकारसिद्धा एव सप्तपञ्चाशन्मासाः, सप्तपरिमिताः अहोरात्राः, एकस्य च अहोरात्रस्य सप्तचत्वारिंशत् चतुर्विंशत्यधिकशतभागरूपा ५७ मासा, $7+\frac{47}{124}$ अहोरात्राः। तथाहि एकस्मिन्नहोरात्रे त्रिंशद् परिमिताः मुहूर्त्ताः भवन्ति, एवं च एकस्मिन्नहोरात्रे खलु चतुर्विंशत्युत्तरं शतं भागानां प्रकल्पितमास्ते। ततस्तस्य चतुर्विंशत्यधिकशतरूपस्य त्रिंशता भागे हृते सति लब्धाश्चत्वारो भागाः, शेषास्तिष्ठन्ति चत्वारिंशत्भागाः। अर्थादत्रैव मनु-

---

वीस २२६९२० इस संख्या को भाज्यस्थान में रखकर पहले सिद्ध किये हुवे उनचालीस सो पैंसठ ३९६५ हरस्थान में रख कर भाग करे जैसे की $\frac{226920}{3965}$ $57+\frac{915}{3965}$ इस प्रकार पहले के समान सतावन मास लब्ध होते हैं तथा नव सो पंद्रह शेष बचता है। पुनः उनका अहोरात्र करने के लिये एक सो चोवीस से भाग करे जैसे कि $\frac{915}{124}=\frac{7+47}{124}$ इस प्रकार सात अहोरात्र लब्ध होते हैं तथा एक सो चोवीसिया सेंतालीस शेष रहता है। इस गणित प्रक्रिया से भी पूर्व कथनानुसार सतावन मास एवं सात अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का एक सो चोवीसिया सेंतालीस भाग शेष बचता है ५७ मास $7+\frac{47}{124}$ एक अहोरात्र में तीस परिमित मुहूर्त होते हैं, तथा एक अहोरात्र में एक सो चोवीस भाग कल्पित किये हैं। उन एक सो चोवीस का तीस से भाग करे तो चार भाग लब्ध होते हैं, तथा चालीस भाग शेष

હજાર નવસો વીસ ૨૨૬૯૨૦ આ સંખ્યાને ભાજ્યસ્થાનમાં રાખીને પહેલાં સિદ્ધ કરેલ એ ઓગણચાલીસસો પાંસઠને હર સ્થાનમાં રાખીને ભાગ કરવો જેમકે-$\frac{226920}{3965}+57+\frac{915}{3965}$ આ રીતે પહેલાની જેમ સતાવનમાસ લબ્ધ થાય છે. તથા નવસો પંદર શેષ બચે છે, તેના અહોરાત્ર કરવા માટે એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો જેમકે $\frac{915}{124}=7+\frac{47}{124}$ આ રીતે સાત અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે તથા એકસો ચોવિસીયા સુડતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે. આ ગણિત પ્રક્રિયાથી પણ પૂર્વકથનાનુસાર સતાવન માસ તથા સાત અહોરાત્ર થાય છે તથા એક અહોરાત્રના એકસો ચોવીસીયા સુડતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે. ૫૭ સતાવન માસ $7+\frac{47}{124}$ એક અહોરાત્રના ત્રીસ પરિમિત મુહૂર્ત હોય છે. તથા એક અહોરાત્રમાં એકસો ચોવીસ ભાગકલ્પિત કરેલા છે. એ એકસો ચોવીસના ત્રીસથી ભાગ કરે તો ચાર ભાગ લબ્ધ થાય છે. તથા ચાલીસ ભાગ શેષ બચે છે. હવે અહીંયાં તેનો અનુપાત કરવો.

पातो विधेयो यथा–यदि त्रिंशता मुहूर्त्तैरेकोऽहोरात्रो लभ्यते तदा चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन किं स्यादिति त्रैराशिकस्थापनया क्रिया यथा–$\frac{1\times124}{30}=\frac{124}{30}=4\frac{4}{30}=4\frac{2}{15}$ अत्र लब्धाश्चत्वारो-भागाः, एकस्य च भागस्य सत्काश्चत्वारिंशद्भागाः तत्र पञ्चचत्वारिंशद्भागैरेकस्य च भागस्य सत्कैश्चतुर्दशभिस्त्रिंशद् भागैरेकादशमुहूर्त्ता लब्धाः स्युरिति, शेषास्तिष्ठन्त्येको भाग एकस्य च भागस्य सत्काः षोडशत्रिंशद्भागाः। अर्थादत्रैतदुक्तं भवति षट् चत्वारिंशद् भागा एकस्य च भागस्य सत्का शेषास्तिष्ठन्ति। ते च किल भागाः मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्य धिशतभागरूपा भवेयुरित्यतः षट् चत्वारिंशतश्चतुर्विंशत्यधिकस्य शतस्य च द्विकेनापवर्त्तना-विधेया, तेनापवर्त्तनेन लब्धाः भवन्ति मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागास्त्रयोविंशतिर्यथा $\frac{46}{124}=\frac{23}{62}$ हरां-शयो द्वाभ्यामपवर्त्तनेनेति सिद्ध्यति। उक्तं चान्यत्रापि यथा–

बचता है, अब यहां पर इसका अनुपात करे जैसे की जो तीस मुहूर्त से एक अहोरात्र होता है, तो एक सो चोवीस के कितने अहोरात्र होता है? इसके लिये त्रैराशिक स्थापना करनी चाहिये जैसे की–$\frac{1+124}{30}=\frac{124}{30}=4\frac{4}{30}=4\frac{4}{30}=4\frac{2}{15}$ इस प्रकार चार भाग तथा एक भाग का चालीस भाग लब्ध होते है, उनमें पैंता-लीस भाग का एक भाग संबंधी तीसिया चौदह भाग से ग्यारह मुहूर्त लब्ध होते हैं, तथा एक भाग तथा एक भाग का तिसीया सोलह भाग शेष रहता है, अर्थात् यहां पर इस प्रकार समझना चाहिये एक भाग संबंधी छियालीस भाग शेष रहता है वे भाग एक मुहूर्त के एक सो चोवीस भाग रूप होते हैं। अतः एक सो चोवीसिया छेंतालीस का दो से अपवर्तना करे इस प्रकार अपवर्तना करने से एक मुहूर्त का बासठिया तेईस भाग लब्ध होते हैं जैसे कि $\frac{46}{124}=\frac{23}{62}$ यह हरांश का दो से अपवर्तना से होते हैं, अन्यत्र भी इसी प्रकार कहा है जैसे कि—

જેમકે–જો ત્રીસ મુહૂર્તથી એક અહોરાત્ર થાય તો એકસો ચોવીસ મુહૂર્તના કેટલા અહોરાત્ર થાય? આ જાણવા માટે ત્રૈરાશિક સ્થાપના કરવી જોઈએ જેમકે–$\frac{1+124}{30}=\frac{124}{30}=4\frac{2}{15}$ આ રીતે ચાર ભાગ તથા એક ભાગના ચાલીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. તેમાં પિસ્તાલીસ ભાગના એક ભાગ સંબંધી તીસિયા ચૌદ ભાગથી અગ્યાર મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા એક ભાગ અને એક ભાગના સોળ ભાગો શેષ બચે છે. એ ભાગ એક મુહૂર્તના એકસો ચોવીસ ભાગ રૂપ છે. તેથી અહીં એમ સમજવાનું છે કે એક ભાગ સંબંધી છેંતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે. તે ભાગો મુહૂર્તના એકસો ચોવીસ ભાગ રૂપ છે. તેથી એકસો ચોવિસીયા છેંતાલીસની બેથી અપવર્તના કરવી આ રીતે અપવર્તના કરવાથી એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેવીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. જેમકે $\frac{46}{124}=\frac{23}{62}$ આ હરાંશને બેથી અપવર્તના કરવાથી આ પ્રમાણે થાય છે. અન્ય સ્થળે પણ આજ રીતે કહેલ છે. જેમકે–

'तत्थ पडिमिज्जमाणे पंचहिं माणेहिं सव्वगणिएहिं ।
मासेहिं विभज्जंता जइ मासा होंति ते वोच्छं ॥१॥'

छाया-तत्र प्रतिमीयमानं पञ्चभिर्मानैः सर्व गणितैः । मासैः विभज्यमाना यदि मासाः भवन्ति ते बोद्धयाः ॥१॥ तत्र-मासानां संख्यागणनाक्रमे, प्रतिमीयमाने-प्रतिगण्यमाने पञ्चभिर्मानैः-पञ्चसम्वत्सरात्मकै मानसम्वत्सरैः-प्रमाणसम्वत्सरैः आदित्यचन्द्रादिभिरित्यर्थः, सर्वगणितैः-पूर्वप्रतिपादितसर्वप्रकारकैर्गणितैः पूर्वप्रतिसंख्यातस्वरूपैः, मासैः-सौर चन्द्रादिभिर्मासैः प्रतिगण्यमानैरिति, विभाज्यमाना-प्रतिसंख्यातमाना सन्तस्त एव मासाः-पर्वसिद्धा एवमासाः भवन्ति इत्येवं प्रकारेण ते ते सिद्धाः मासा अवगन्तव्या-बोध्या इति अक्षरगमनिकार्थ इति ॥१॥ तां मासान् गणय्य प्रतिपादयति-

'आइच्चेण उ सट्ठीमासा उउणो उ होंति एगट्ठी ।
सत्तावण्णं मासा सत्तय राइंदियाइं अभिवड्ढे ।
चंदेण उ बावट्ठी होंति णक्खत्ते ॥१॥
इक्कारसय मुहुत्ता विसट्ठिभागा य तेवीसं ॥२॥

छाया-आदित्येन तु षष्टिमासाः ऋतोस्तु भवन्ति एकषष्टिः ।
चन्द्रेण तु द्वाषष्टिः भवन्ति नक्षत्राणि ॥१॥
सप्तपञ्चाशत् मासाः सप्त च रात्रिन्दिवानि अभिवृद्धिः ।
एकादश च मुहूर्त्ता द्विषष्टिभागाश्च त्रयोविंशं ॥२॥

'तत्थ पडिमिज्जमाणे पंचहिं सव्वगणिएहिं ।
मासेहिं विभज्जंता जइ मासा होंति ते वोच्छं ॥१॥

मासों की संख्या के गणनाक्रम में, पांच संवत्सरात्मक अर्थात् प्रमाण संवत्सर आदित्यसंवत्सर एवं चंद्रसंवत्सर आदि संवत्सरों से पूर्वप्रतिपादित सर्व गणितप्रक्रिया से पूर्व प्रतिपादित संख्या वाले माने कहे गये मासों से अर्थात् सौर चांद्र इत्यादि मासों से विभक्त करके वह पूर्वसिद्ध मास ही होते हैं, इस प्रकार सिद्ध मास ही समझ लेवें, इस प्रकार इस गाथा का अक्षरार्थ कहा है, ॥१॥ अब उन मासों को गिनकर प्रतिपादित करते

'तत्थ पडिमिज्जमाणे पंचहिं सव्वगणिएहिं ।
मासेहिं विभज्जंता जइमासा होंति ते-वोच्छं ॥१॥

માસોની સંખ્યાના ગણના ક્રમમાં પાંચ સંવત્સરાત્મક અર્થાત્ પ્રમાણસંવત્સર આદિત્ય સંવત્સર અને ચંદ્રસંવત્સર વિગેરે સંવત્સરોથી પૂર્વોક્ત રીતે પ્રતિપાદન કરેલ સર્વ ગણિત પ્રક્રિયાથી પૂર્વપ્રતિપાદિત સંખ્યાવાળા માસોથી એટલે કે સૌર, ચાંદ્ર ઈત્યાદિ માસોથી વિભક્ત કરીને એ પૂર્વ સિદ્ધ માસોજ થાય છે. આ રીતે સિદ્ધ માસોજ સમજવા આ પ્રમાણે આ ગાથાનો અક્ષરાર્થ કહેલ છે. ॥૧॥ હવે એ માસોની ગણત્રી કરીને પ્રતિપાદન કરે છે,

अर्थादादित्यसम्वत्सरे मासानां षष्टिः ऋतुसम्वत्सरे एकषष्टिः। चान्द्रे द्वाषष्टिः। नक्षत्रे ५७ सप्तपञ्चाशद् मासाः सप्ताहोरात्राणि च। अभिवृद्धौ पञ्चषष्टिमासाः एकादशमुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशति द्वीपष्टिभागा इति ॥ सू० ५७ ॥

अथ प्रमाण सम्वत्सरस्य विस्तृतां विवृतिमभिधाय सम्प्रति लक्षणसम्वत्सरमभिधित्सुराह-'ता लक्खण' इत्यादिना

मूलम्—ता लक्खणसंवच्छरे पंचविहे पण्णत्ते तं जहा णक्खत्ते चंदे उडु अभिवुड्डिए आइच्चे, ता णक्खत्तेणं संवच्छरेणं पंचविहे पण्णत्ते तं जहा—समगं णक्खत्ता जोयं जोएंति ! समगं उडू परिणमंति। णच्चुण्हं णाइसीए बहु उदए होइ णक्खत्ते ॥१॥

ससि समग पुण्णिमासिं जोइंता विसमचारिं णक्खत्ता।

कडुओ बहु उदवओ य तमाहु संवच्छरं चंदं ॥२॥

विसमं पवालिणो परिणमंति अणु उं सुदिंति पुप्फफलं।

वासं ण सम्मवासइ तमाहु संवच्छरं कम्मं ॥३॥

पुढविदगाणं च रसं पुप्फफलाणं चंदेइ आइच्चे।

अप्पेण वि वासेणं समं णिप्फज्जए सस्सं ॥४॥

आइच्चतेयतविया खणलवदिवसा उऊ परिणमंति।

पूरइ णिणय (थण्णे) थलये तमाहु अभिवड्ढितं जाण ॥५॥

ता सणिच्छरसंवच्छरेणं अट्ठावीसतिविहे पण्णत्ते, तं जहा—अभियी सवणे जाव उत्तरासाढा, जं वा सणिच्छरे महग्गहे तीसाए

हैं-(आइच्चेण उ सट्ठी मासा उउणो होंती एगट्ठी) इत्यादि अर्थात् आदित्य संवत्सर में साठ मास होते हैं। ऋतुसंवत्सर में इकसठ मास होते हैं। चांद्रसंवत्सर में साठ मास तथा नक्षत्रसंवत्सर में सतावन मास एवं सात अहोरात्र होते हैं। अभिवर्द्धितसंवत्सर में पैंसठ मास तथा ग्यारह मुहूर्त एवं एक मुहूर्त का बासठिया तेईस भाग होते हैं ॥ सू० ५७ ॥

(आइच्चेण व सट्ठीमासा उउणो होंती) ઈત્યાદિ અર્થાત્ આદિત્ય સંવત્સરમાં સાઠમાસ થાય છે! ઋતુ સંવત્સરમાં એકસઠ માસ થાય છે. ચાંદ્ર સંવત્સરમાં સાઇઠમાસ તથા નક્ષત્ર સંવત્સરમાં સતાવન માસ તથા સાત અહોરાત્ર થાય છે. અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં પાંસઠમાસ તથા અગ્યાર મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેવીસ ભાગ થાય છે. ॥સૂ. ૫૭ ॥

संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ ॥६॥ सू० ५८॥

दसमस्स पाहुडस्स वीशतितमं पाहुडपाहुडं समत्तं ॥

छाया—तावत् लक्षणसम्वत्सरः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—नक्षत्रः चन्द्र ऋतुसम्वत्सरः अभिवृद्धितः आदित्यः। तावत् नक्षत्रः खलु सम्वत्सरः खलु पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—समकं नक्षत्राणि योगं युञ्जन्ति, समकं नाक्षत्राः योगं युञ्जन्ति, समकं ऋतवः परिणमन्ति। नात्युष्णं नातिशीतं बहूदकं भवति नाक्षत्रः ॥१॥ शशिः समकं पूर्णिमासिं युक्त्वा विषमचारि नक्षत्राणि। कटुकः बहु उदकानि च तमाहुः सम्वत्सरं चान्द्रम् ॥२॥ विषमं प्रवालिनः परिणमन्ति अनु ऋतुषु उदयन्ति पुष्पफलं। वर्षो न सर्वः वर्षति तमाहुः संम्वत्सरं कर्म्म ॥३॥ पृथिवी उदकानां च रसं पुष्पफलानां च ददाति आदित्यः। अल्पेनातिवर्षेण समं निष्पद्यते शस्यं ॥४॥ आदित्य तेजसा विद्धाः क्षणलवदिवसाः ऋतवः परिणमन्ति। पूरयति निम्नस्थलानि तमाहुः अभिवर्द्धितं जानीहि ॥५॥ तावत् शनैश्वरः सम्वत्सरः खलु अष्टाविंशतिविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा—अभिजित् श्रवणः यावत् उत्तरापाढा यद् वा शनैश्वरो महाग्रहस्त्रिंशद्भिः सम्वत्सरैः सर्वं नक्षत्रमण्डलं समानयति ॥६॥ ॥ सू० ५८॥

दशमस्य प्राभृतस्य विंशतितमं प्राभृतप्राभृतं समाप्तम् ॥

टीका—अस्मिन् सूत्रे लक्षणसम्वत्सरं विवृणोति— 'ता लक्खण संवच्छरे पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा—णक्खत्ति चंदे उडु आइच्चे अभिव्वुड्ढिए' तावत् लक्षणसम्वत्सरः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—नाक्षत्रः चान्द्रः ऋतुः आदित्यः अभिवृद्धिः। तावत्—तत्र सम्वत्सराणां भेदविचारे लक्षणसम्वत्सरविषयकं विचारं सावधानतया श्रृणु तावदिति भगवान् महावीरस्वामी गौतमं प्रणतं शिष्यं सावहितं कुर्वन् कथयति—लक्षणसम्वत्सरः—यथावल्लक्षणोपेतः सम्वत्सरः खलु पञ्चविधः पञ्चप्रकारकः किल प्रज्ञप्तः—प्रतिपादितो वर्त्तते, तच्च पञ्चविधत्वं सप्तपञ्चाशत् सूत्रस्य व्याख्यायां यथावत् प्रतिपादितं वर्त्तते, तथापि किञ्चि-

---

टीकार्थ—इस सूत्र में लक्षण संवत्सर का कथन करते हैं–(ता लक्खण संवत्सरे पंचविहे पण्णत्ते तं जहा णक्खत्ते, चंदे, उडु आइच्चे, अभिवुड्ढिए) संवत्सरों के भेद की विचारणा में लक्षणसंवत्सर विषयक विचार सावधान होकर सुनिये-इस प्रकार श्री गौतमस्वामी को महावीरस्वामी कहते हैं–लक्षणसंवत्सर अर्थात् यथावत् लक्षणों से युक्त संवत्सर पांच प्रकार का कहा है–वह पांच प्रकार सतावनवें सूत्र की व्याख्या में यथावत् प्रतिपादित किया है,

---

ટીકાર્થ—આ સૂત્રમાં લક્ષણસંવત્સરનું કથન કરવામાં આવે છે. (ता लक्खणसंवच्छरे पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा णक्खते, चंदे, उडु, आइच्चे अभिवड्ढिए) સંવત્સરોના ભેદોની વિચારણામાં લક્ષણસંવત્સર સંબંધી વિચાર સાવધાન થઈને સાંભળો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીને મહાવીરસ્વામી કહે છે. લક્ષણસંવત્સર એટલે કે યથાકથિત લક્ષણોથી યુક્ત સંવત્સર પાંચ પ્રકારના કહેલ છે, તે પાંચ પ્રકાર સત્તાવનમાં સૂત્રની

दुच्यते-तद्यथा-(१) नक्षत्रः-नाक्षत्रसम्वत्सरः समस्तनक्षत्रमण्डलस्य त्रयोदशचक्रभ्रमण-परिपूर्त्तिकालरूपः सम्वत्सरो नाक्षत्रसम्वत्सरः किल लक्षणसम्वत्सरस्य प्रथमभेद-स्थानीयः सम्वत्सर इति ॥१॥ अथ द्वितीयभेदश्चान्द्रः-चान्द्रसम्वत्सररूपः-चन्द्रस्य समस्त नक्षत्रमण्डलपरिभ्रमणेनैको भगणः पूर्यते तादृशास्त्रयोदशभगणाः यावता कालेन पूरयति तावान् कालविशेषश्चान्द्रसम्वत्सरः कथ्यते, इत्येवं भूतेन लक्षणेन लक्षितश्चान्द्रसम्वत्सरः किल लक्षणसम्वत्सरस्य द्वितीयो भेदः ॥२॥ अथ तृतीयो भेदः ऋतुसंवत्सरः-सूर्यः स्व-चक्रपरिभ्रमणेन वर्षा हेमन्तग्रीष्मेति भेदत्रयोपेतान् ऋतुकालान् अथवा वसन्तादि षड्ऋतु सम्पादनभूतान् कालान यावता कालेन परिपूरयति तावान् कालविशेषः ऋतुसंवत्सरः-ऋतु-लक्षणोपेतः संवत्सरो लक्षणसंवत्सरस्य तृतीयभेदस्थानीयः ॥३॥ चतुर्थो भेद आदित्यः-

---

तथापि कुछ कहते हैं-जो इस प्रकार से हैं-(१) नाक्षत्रसंवत्सर समस्त नक्षत्र मंडलचक्र का परिभ्रमण पूर्तिकालरूप जो संवत्सर वह नाक्षत्रसंव-त्सर है, नाक्षत्रसंवत्सर लक्षणसंवत्सर का पहला भेद रूप संवत्सर है ॥१॥ (२) अब चांद्रसंवत्सर नाम का दूसरा भेद का कथन करते हैं-चंद्र का समस्त नक्षत्रपरिभ्रमण से एक भगण की पूर्ति होती है इस प्रकार का तेरह भगण जितने समय में पूरित हो इतने कालविशेष को चांद्रसंवत्सर कहा जाता है। इस प्रकार के लक्षण से युक्त चान्द्रसंवत्सर होता है। यह लक्षण संवत्सर का दूसरा भेद कहा है। (३) अब ऋतुसंवत्सर नाम का तीसरा भेद का कथन करते हैं-सूर्य स्वचक्र के परिभ्रमण से वर्षा, हेमन्त, एवं ग्रीष्म इस प्रकार के तीन भेद युक्त ऋतु काल को अथवा वसन्तादि छ ऋतुवाले काल को जितने काल में पूर्ण करते हैं, उतने कालविशेष को ऋतुसंवत्सर माने ऋतु लक्षण युक्त संवत्सर कहते हैं यह लक्षणसंवत्सर.का तीसरा भेद रूप कहा है।

વ્યાખ્યામાં યથાવત્ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તોપણ અહીંયાં થોડું કહેવામાં આવે છે. જે આ પ્રમાણે છે. (૧) નક્ષત્રસંવત્સર સઘળા નક્ષત્રમંડળ ચક્રના પરિભ્રમણના પૂર્તિકાળરૂપ જે સંવત્સર તે નક્ષત્રસંવત્સર છે. નાક્ષત્રસંવત્સર લક્ષણસંવત્સરના પહેલા ભેદરૂપ છે; સંવત્સર છે. ।।૧।। (૨) હવે ચાંદ્રસંવત્સર નામના બીજા ભેદનું કથન કરવામાં આવે છે. ચંદ્રનાં સઘળા નક્ષત્ર પરિભ્રમણથી એક ભગણની પૂર્તિ થાય છે. આ રીતે તેર ભગણ જેટલા સમયમાં પૂરા થાય એટલા કાળ વિશેષને ચાંદ્રસંવત્સર કહેવામાં આવે છે. આ પ્રકારના લક્ષણોથી યુક્ત ચાંદ્રસંવત્સર હોય છે. આ લક્ષણસંવત્સરનો ત્રીજો ભેદ કહ્યો છે (૩) હવે ઋતુ સંવત્સર નામના ત્રીજા ભેદનું કથન કરે છે. સૂર્ય સ્વ ચક્રના પરિભ્રમણથી વર્ષા, હેમન્ત, અને ગ્રીષ્મ આ રીતે ત્રણ ભેદવાળા ઋતુકાળને અથવા વસન્તાદિક ઋતુવાળા કાળને જેટલા સમયમાં પૂર્ણ કરે છે, એટલા કાળ વિશેષને ઋતુ સંવત્સર એટલેકે ઋતુ લક્ષણ યુક્ત સંવત્સર કહેવાય છે. આ

आदित्यसम्वत्सरः आदित्यस्य सूर्यस्य एकभगण भोगकालः-सौरभगणैकभोगकालरूपः सौरवर्षः आदित्यसम्वत्सरो वा कथ्यते, एवंभूतेन आदित्यचारलक्षणोपेतेन लक्षितः आदित्यसम्वत्सरो लक्षणसम्वत्सरस्य चतुर्थभेदस्थानीय इति (४) अथ पञ्चमभेदोऽभिवृद्धितः-अभिवर्द्धितानामा संवत्सरः-यस्मिन् चान्द्रसंवत्सरे एकश्चान्द्रमासोऽभिवर्द्धितो भवति -अधिकमासरूपो मासो यस्मिन् चान्द्रसम्वत्सरे आयाति तादृशलक्षणलक्षितस्त्रयोदशमासात्मकः सम्वत्सरोऽभिवृद्धिनामा सम्वत्सरो भवति। अयं चाभिवृद्धिनामा सम्वत्सरो लक्षणसम्वत्सरस्य पञ्चमभेदस्थानीय इति लक्षणसम्वत्सरस्य पञ्चभेदाः प्रतिपादितास्सन्ति। अथ च न केवलमेते नक्षत्रादि सम्वत्सराः स्वतन्त्ररूपेण यथोक्तरात्रिन्दिवपरिमाणसम्पादने प्रभवन्ति, किन्तु तेभ्यः पृथक्भूताः अन्येऽपि पूर्वप्रतिपादितस्वरूपाः, अत्रापि वक्ष्यमाण

(४) आदित्यसंवत्सर यह लक्षणसंवत्सर का चौथा भेद है आदित्य माने सूर्य का एक भगण भोग काल रूप सौर वर्ष अथवा आदित्यसंवत्सर कहा जाता है। इस प्रकार के आदित्य नाम सूर्य के गति रूप लक्षण से युक्त संवत्सर को आदित्यसंवत्सर कहते हैं। यह लक्षणसंवत्सर का चौथा भेद कहा है (५) अब पांच भेद रूप अभिवर्द्धित नाम का संवत्सर का कथन करते हैं, जिस चांद्रसंवत्सर में एक चांद्र मास अभिवर्द्धित होता है, अर्थात् अधिक मास रूप मास जिस चांद्रसंवत्सर में आता है, इस प्रकार के लक्षण से युक्त तेरह मास प्रमाणवाला संवत्सर अभिवर्द्धित नाम का संवत्सर होता है। यह अभिवृद्धि नाम का संवत्सर लक्षणसंवत्सर का पांचवें भेद स्थानीय है। इस प्रकार लक्षण संवत्सर के पांच भेद प्रतिपादित किये हैं।

अब ये नाक्षत्रादि संवत्सर केवल स्वतन्त्र रूप से यथोक्त रात्रिदिवस के परिमाण को सम्पादन करने में समर्थ नहीं होते परंतु उनसे पृथक् पूर्वप्रतिपादित स्वरूपवाले अन्य भी है वे यहां पर भी वक्ष्यमाण लक्षणों से युक्त

લક્ષણસંવત્સરનો ત્રીજો ભેદ કહેલ છે. (૪) આદિત્યસંવત્સર આ લક્ષણસંવત્સરનો ચોથો ભેદ છે. આદિત્ય એટલે સૂર્યનો એક ભગણ ભોગકાળ રૂપ કાળ સૌરવર્ષ અથવા આદિત્ય સંવત્સર કહેવાય છે. આ રીતના આદિત્ય એટલે સૂર્યના ગતિરૂપ લક્ષણથી યુક્ત સંવત્સર કહેવાય છે આ લક્ષણસંવત્સરનો ચોથો ભેદ છે. (૫) હવે પાંચ ભેદવાળા અભિવર્ધિત નામના સંવત્સર વિષે કથન કરે છે. જે ચાંદ્રસંવત્સરમાં એક ચાંદ્રમાસ અભિવર્ધિત હોય છે. અર્થાત્ અધિકમાસ રૂપ માસ જે ચાંદ્રસંવત્સરમાં આવે છે, આવા પ્રકારના લક્ષણવાળું અને તેર માસના પ્રમાણવાળું સંવત્સર અભિવૃદ્ધિ નામનું સંવત્સર લક્ષણ સંવત્સરના પાંચમા ભેદ રૂપ છે, આ રીતે લક્ષણ સંવત્સરના પાંચ ભેદો પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

હવે આ નાક્ષત્રાદિ સંવત્સર કેવળ સ્વતંત્ર પણાથી યથોક્ત રાત્રિ દિવસના પરિમાણનું સંપાદન કરવામાં સમર્થ નથી થતા પરંતુ તેમાં પૃથક્ પ્રતિપાદિત સ્વરૂપવાળા અન્ય

लक्षणोपेताः सन्तः समर्थाः भवेयुरिति तत् तत् लक्षणोपपन्नः सम्वत्सरः पृथक् पञ्चविधा भवन्तीति प्रतिपादनार्थं प्रथमतो नक्षत्रसम्वत्सरस्य लक्षणमाह–'ता णक्खत्ते णं संवत्सरे णं पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा–समगं णक्खत्ता जोयं जोएंति, समगं उडू परिणमंति णच्चूण्हं नाइसीए बहुउदए होइ णक्खत्ते' तावत् नाक्षत्रः खलु सम्वत्सरः खलु पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा–समकं नक्षत्राणि योगं युञ्जन्ति, समकं ऋतवः परिणमन्ति नात्युष्णः नातिशीतः बहूदकः भवति नाक्षत्रः। तावत्–तत्र लक्षणसंवत्सरस्य पञ्चविधत्वे यः खलु प्रथमो भेदो नाक्षत्रः–नाक्षत्रसम्वत्सरः प्रतिपादितो वर्त्तते सोऽपि पञ्चविधः–पञ्चप्रकारकः प्रज्ञप्तः–प्रतिपादितोऽस्ति। नाक्षत्रसम्वत्सरस्याप्यन्तर्भेदाः पञ्चप्रकारकाः सन्तीत्यवसेयम्। तद्यथा तानेव भेदान् विवृणोति–समकं नक्षत्राणि योगं युञ्जन्ति–समकं समकमेव समकालमेव तुल्यकालमेव नक्षत्राणि ऋक्षाणि–उत्तराषाढादीनि नक्षत्राणि योगं युञ्जन्ति–चन्द्रेण सह योगं युञ्जन्ति सन्ति–तां तां पौर्णमासीं–आषाढीं श्रावणी मित्यादिरूपां पौर्णमासीमपि परिसमापयन्ति तथा च समकं–समकालमेव–एककालावच्छेदेनैव यस्मिन् सम्वत्सरे किल

स्वरूपवाले होकर समर्थ होते हैं, अतः उन उन लक्षण युक्त संवत्सर अन्य पांच प्रकार के होते हैं, इनका प्रतिपादन करने लिये प्रथम नक्षत्रसंवत्सर के लक्षण का कथन करते हैं–(णक्खत्ते णं संवच्छरे णं पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा समगं णक्खत्ता जोयं जोएंति, समगं उडू परिणमंति णच्चूण्हं नाइसीए बहु-उदए होइ णक्खत्ते) उस लक्षणसंवत्सर के पांच भेद में जो प्रथम भेद नक्षत्र संवत्सर है, उसका प्रतिपादन किया ही है, वह भी पांच भेद वाला प्रतिपादित किया है। अर्थात् नाक्षत्रसंवत्सर का भी पांच प्रकार के अन्तर्भेद होते हैं जो इस प्रकार से है–समकाल में समानकाल में–नक्षत्र उत्तराषाढादि नक्षत्र चंद्र के साथ योग करते हैं, एवं उन उन आषाढी, श्रावणी इत्यादि प्रकार वाली पौर्णमासी को भी समाप्त करते हैं। तथा समकाल में ही माने एक ही काल में जिस संवत्सर में ऋतुओं के साथ गमन करता है, अतः उन

પણ છે, તે અહીંયા પણ લક્ષણોથી યુક્ત સ્વરૂપવાળા થઈને સમર્થ થાય છે. તેથી તે તે લક્ષણ યુક્ત સંવત્સર બીજા પાંચ પ્રકારના હોય છે. તેનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પહેલાં નક્ષત્ર સંવત્સરના લક્ષણનું કથન કરે છે. (णक्खते णं संवच्छरे णं पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा समगं णक्खत्ता जोयं जोएंति, समगं उडू परिणमंति णच्चूण्हं नाइसीए बहु उदए होइ णक्खत्ते) એ લક્ષણસંવત્સરના પાંચ ભેદોમાં જે પહેલો ભેદનક્ષત્રસંવત્સરરૂપ છે, તેનું પ્રતિપાદનતો કર્યું જ છે, તે પણ પાંચ ભેદોવાળું છે, તેમ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, અર્થાત્ નક્ષત્ર સંવત્સરના પણ પાંચ પ્રકારના અન્તર્ભેદો હોય છે જે આ પ્રમાણે છે–સમકાળમાં એટલે કે એક સમાન સમયમાં નક્ષત્ર ઉત્તરાષાઢા વિગેરે નક્ષત્રો ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે. અને તે તે અષાઢી શ્રાવણી વિગેરે પ્રકારની પુનમોને સમાપ્ત કરે છે, તથા સમકાળમાંજ એટલે કે એકજ

ऋतुभिः सहेति गम्यते तेन तया तया परिसमाप्यमानया पौर्णमास्या सह ऋतवोऽपि-निदाघाद्याः ऋतवोऽपि परिणमन्ति-परिसमाप्तिमुपयान्ति । अर्थादियमत्र भावना यस्मिन् सम्वत्सरे माससदृशनामकै नक्षत्रैः-श्रविष्ठा प्रौष्ठपदादिभिर्नक्षत्रैः तस्य तस्य ऋतोः पर्यन्तवर्त्तिनो मासाः परिसमाप्यन्ते, तेषु तेषु च मासेषु तां तां पौर्णमासीं परिसमापयत्सु-परिसमाप्तिमुपनयत्सु च तया तया पौर्णमास्या सह ऋतवोऽपि निदाघादिकाः ऋतवोऽपि परिसमाप्तिमुपयान्ति-ऋतवोऽपि परिसमाप्तिमुपगच्छन्तीत्यर्थः । यथा-पूर्वाषाढोत्तराषाढे नक्षत्रे आषाढीं पौर्णमासीं परिसमापयतस्तथैव तया आषाढ्या पौर्णमास्या सह निदाघोऽपि ऋतुः परिसमाप्तिमुपगच्छति, एतेनैवानुरोधेन अर्थात् नक्षत्रसंबन्धानुरोधेन स नक्षत्र सम्वत्सरः कथ्यते, तस्य तस्य तथा तथा परिणममाणत्वात् । एतेनैताभ्यां पौर्णमासी ऋतुसम्बन्धाभ्यां लक्षणद्वयाभ्यां नक्षत्रसम्वत्सरस्य भेदद्वयमभिहितमवसेयम् । यथ च तृतीयादि

उन परिसमाप्यमान पौर्णमासीयों के साथ निदाघ आदि ऋतुएं भी समाप्त होती है, । अर्थात् यहां पर इस प्रकार भावना समझनी चाहिये-जिस संवत्सर में मास के समान नामवाले नक्षत्रों से अर्थात् श्रविष्ठा प्रौष्ठपदी इत्यादि नक्षत्रों से उन उन ऋतुओं के समीपस्थ मास समाप्त होते हैं, उन उन मासों में उन उन पौर्णमासी को परिसमाप्त करते हुवे, उन उन पौर्णमासी के साथ ऋतुएं भी माने निदाघ आदि ऋतुएं भी समाप्त होती हैं, जैसे की पूर्वाषाढा एवं उत्तराषाढा नक्षत्र अषाढी पौर्णमासी को समास करते हुवे उस अषाढी पौर्ण मासी के साथ निदाघ ग्रीष्म ऋतु भी समाप्त होती है, इसी अनुरोध से माने नक्षत्रसंवत्सरादि के कथन से वह नक्षत्रसंवत्सर कहा जाता है, उसके उस उस प्रकार के परिणमन होने से इस प्रकार होता है । इस कथन से इन पूर्णिमा तथा ऋतु संबंधी दो लक्षणों से नक्षत्रसंवत्सर का दो भेद समझ लेना चाहिये । अब तृतीयादि भेदों को कहते हैं-जिस में

સમયમાં જે સંવત્સરમાં ઋતુઓની સાથે ગમન કરે છે, તેથી તે તે સમાપ્ત થતી પૂનમોની સાથે નિદાઘ વિગેરે ઋતુઓ પણ સમાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ અહીંયાં આ રીતે ભાવના સમજવી જોઈએ કે જે સંવત્સરમાં માસની સરખા નામવાળા નક્ષત્રોથી અર્થાત્ શ્રાવિષ્ઠા, પ્રૌષ્ઠપદી વિગેરે નક્ષત્રોથી તે તે ઋતુઓના નજીકના માસ સમાપ્ત થાય છે, તે તે માસોમાં એ એ પૂર્ણિમાઓને સમાપ્ત કરતા કરતાં તે તે પૂર્ણિમાઓની સાથે ઋતુઓ પણ એટલે કે નિદાઘ વિગેરે ઋતુઓ પણ સમાપ્ત થાય છે, જેમકે-પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર અષાઢી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરતા કરતા એ અષાઢી પૂર્ણિમાની સાથે નિદાઘ (ગ્રીષ્મ) ઋતુ પણ સમાપ્ત થાય છે. આજ અનુરોધથી એટલે કે નક્ષત્ર સંવત્સરદિના કથનથી તે નક્ષત્ર સંવત્સર કહેવાય છે. તેના તે તે પ્રકારના પરિણમન થવાના કારણે આ પ્રમાણે થાય છે. આ કથનથી આ પૂર્ણિમા અને ઋતુ સંબંધી બે લક્ષણોથી નક્ષત્રસંવત્સરના

भेदमुपदर्शयति नात्युष्णः—न विद्यतेऽतिशयेन उष्णं—उष्णरूपः परितापो यस्मिन् स नात्युष्णः—समशीतोष्णकालपरिपाककालो नक्षत्रसम्वत्सरस्य तृतीयो भेदः वसन्तकालरूप इत्यर्थः। तथा च नातिशीतः—न विद्यतेऽतिशयेन शीतं यत्र स नातिशीतः कालः—शरद्रूपो मधुरशीत समचतुर्थो भेदो नाक्षत्रसम्वत्सरस्येति। एवं च बहूदकः—बहुउदकं यत्र स बहूदक बहूदकप्रमाणरूपः कालो वर्षारूपः कालो नाक्षत्रसंवत्सरस्य पञ्चमो भेदः। एवंभूतैः पञ्चभिर्लक्षणैः समस्तैरुपेतो भवति यः सम्वत्सरः स नाक्षत्रसम्वत्सरः कथ्यते, एवं पञ्चलक्षणविशिष्टं नाक्षत्रसम्वत्सरं प्रतिपाद्य सम्प्रति चान्द्रसम्वत्सरलक्षणमाह—'ता ससि समग पुण्णिमासिं जोइंता विसमचारि णक्खत्ता। कडुओ वहु उदवओ य तमाहु संवच्छरं चंदं ॥२॥' शशिः समकं पूर्णिमासिं युक्त्वा विषमचारि नक्षत्राणि कृत्वा कटुकः बहुउदकानि च तमाहुः

अतिशय उष्णत्व न हो वह नात्युष्ण कहा जाता है, अर्थात् समशीतोष्ण काल परिपाक रूप काल नक्षत्रसंवत्सर का तीसरा भेद होता है, अर्थात् वसन्त काल रूप तीसरा भेद है। जैसे की जिसमें अतिशय शीत न हो ऐसा जो काल शरदकालरूप नक्षत्रसंवत्सर का चौथा भेद होता है। तथा बहूदक माने अधिक उदक जिस में हो वह बहूदक अधिक उदक प्रमाणवाला काल वर्षा काल रूप होता है वह वर्षा कालरूप काल नाक्षत्रसंवत्सर का पांचवां भेद है। इस प्रकार के पांच लक्षण से युक्त जो संवत्सर हो वह नाक्षत्रसंवत्सर कहा जाता है। इस प्रकार पांच प्रकार के लक्षणवाले नाक्षत्रसंवत्सर को प्रतिपादित कर के अब चांद्रसंवत्सर के लक्षणों का कथन करते हैं—(ता ससिसमगपुण्णिमासिं जोइंता विसमपरिमाणा णक्खत्ता। कडुओ बहुउदवओय तमाहुसंवच्छरं चंदं ॥१॥

એ ભેદ સમજી લેવા જોઈએ. હવે ત્રીજા વિગેરે ભેદોનું કથન કરે છે—જેમાં અતિશય ઉષ્ણુત્વ ન હોય તે નાત્યુષ્ણ કહેવાય છે. અર્થાત્ સમશીતોષ્ણ કાળ પરિપાક રૂપ કાળ નક્ષત્ર સંવત્સરના ભેદ સમજી લેવા જોઇએ! હવે ત્રીજા વિગેરે ભેદોનું કથન કરે છે—જેમાં અતિશય ઉષ્ણુત્વ ન હોય તે નાત્યુષ્ણ કહેવાય છે, અર્થાત્ સમશીતોષ્ણ કાળ પરિપાકરૂપ કાળ નક્ષત્રસંવત્સરના ત્રીજા ભેદરૂપ હોય છે. અર્થાત્ વસંતકાળ રૂપ ત્રીજો ભેદ છે. જેમકે—જેમાં અત્યંત શૈત્ય ન હોય એવો જે કાળ શરદ કાળરૂપ નક્ષત્ર સંવત્સરનો ચોથો ભેદ છે. તથા બહૂદક એટલેકે અધિકઉદક જેમાં હોય તે બહૂદક એટલેકે અધિકઉદક પ્રમાણવાળો કાળ વર્ષા કાળ રૂપ હોય છે તે વર્ષા કાળ રૂપ કાળ નક્ષત્રસંવત્સરનો પાંચમો ભેદ કહ્યો છે. આ રીતે પાંચ લક્ષણોથી યુક્ત જે સંવત્સર હોય તે નક્ષત્રસંવત્સર કહેવાય છે. આ રીતે પાંચ પ્રકારના લક્ષણોવાળા નક્ષત્રસંવત્સનું પ્રતિપાદન કરીને ચાંદ્ર સંવત્સરોના લક્ષણોનું કથન કરવામાં આવે છે—(ता ससिसमगपुण्णिमासिं जोइंता विसम चारि णक्खत्ता कडुओ बहु उदओय तमाहु संवच्छरं चंदं ॥२॥ જે સંવત્સરમાં

सम्वत्सरं चान्द्रम् ॥२॥ यस्मिन् सम्वत्सरे शशिः-चन्द्रः समकं समकालम् एक कालावच्छेदेनैव पूर्णमासिं-तत्तत् मासपरिसमाप्तिबोधिकां तिथिं युक्त्वा-तया तया पौर्णमास्या योगं विधाय विषमचारि नक्षत्राणि-मासविसदृशनक्षत्राणि कृत्वा-तैस्तैर्विसदृशनक्षत्रैर्योगं विधाय बहूदकानि च कृत्वा-तानि तानि नक्षत्राणि उदकपतृत्वेन प्रख्यातिमुपगतानि विधाय संवत्सरं पूरयति तं संवत्सरं चान्द्रसंवत्सरमाहु-कथयन्ति तं चान्द्रसंवत्सरमाचार्याः कथयन्तीत्यर्थः। अथवा 'कडुओ' कटुकः-शीतातपदोषबहुलतया रोगसंचारादिना च परिणामदारुणो बहूदकश्च यः संवत्सरो भवति तं संवत्सरं दारुणविशेषणविशिष्टं-दारुणचान्द्रनामकं सम्वत्सरमाचार्या आहुः। अर्थात् यस्मिन् संवत्सरे नक्षत्राणि-श्रविष्ठा प्रोष्ठपदादीनि नक्षत्राणि विषमचारीणि-मासप्रतिपादितेभ्यो विसदृशनामानि नक्षत्राणि शशिना समकं-शशिनासमकालमेव योगमुपगतानि तान्येव विसदृशनक्षत्राणि तां तां पौर्णमासिं-श्राविष्ठी भाद्रपदी प्रभृतिरूपां पौर्णमासीं युञ्जन्ति-परिसमापयन्ति, तानि तानि च नक्षत्राणि बहूद-

जिस संवत्सर में चन्द्र एक काल में ही पूर्णमासी को माने उस उस मासपरिसमाप्ति बोधक तिथि का योग कर के माने उस उस पूर्णिमा का योग कर के तथा मास के उस उस विसदृश नक्षत्रों का योग कर के तथा उदक रूप से प्रख्याति प्राप्त कराकर के संवत्सर पूरित करते हैं उस संवत्सर को आचार्यगण चांद्रसंवत्सर कहते हैं। अथवा (कडुओ) कटुक माने शीत आतपादि दोष बहुलता से रोग के संचरण आदि से परिणाम में दारूण एवं बहुउदकवाला जो संवत्सर होता है दारुण विशेषण वाला उस संवत्सर को चांद्रसंवत्सर आचार्यगण कहते हैं। अर्थात् जिस संवत्सर में श्राविष्ठा प्रोष्ठपदा आदि नक्षत्र विषमचारी अर्थात् मास के नाम से भिन्न नाम वाले नक्षत्र होते हैं तथा चंद्र के समकाल में ही योग को प्राप्त करते हैं वही विसदृश नक्षत्र श्राविष्ठी भाद्रपदी रूप उस उस पूर्णिमा को परिसमाप्त करते हैं तथा उन उन नक्षत्रों को बहूदक वाले करते हुवे चांद्रसंवत्सर को पूर्ण करते

એક કાળમાંજ પૂર્ણિમાને એટલે કે તે તે માસ પરિસમાપ્તિ બોધક તિથિનો યોગ કરીને અર્થાત્ તે તે પૂર્ણિમાનો યોગ કરીને તથા માસના તે તે વિસદૃશ નક્ષત્રોનો યોગ કરીને તથા ઉદકપણાથી પ્રખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરાવીને સંવત્સર પૂર્ણ કરે છે. એ સંવત્સરને આચાર્યગણ ચાંદ્રસંવત્સર કહે છે અથવા (कडुओ) કટુક એટલે કે શીત આતપાદિ દોષના અધિક પણાથી રોગના સંચરણ વિગેરેથી પરિણામમાં દારૂણ અને બહુ ઉદકવાળું જે સંવત્સર હોય દારૂણ વિશેષણવાળાએ સંવત્સરને આચાર્યગણ ચાંદ્રસંવત્સર કહે છે. અર્થાત્ જે સંવત્સરમાં શ્રાવિષ્ઠા પ્રૌષ્ઠપદા વિગેરે નક્ષત્રો વિષમચારી એટલે કે માસના નામથી જુદા નામવાળા નક્ષત્રો હોય છે, તથા ચંદ્રના સમકાળમાંજ યોગ પ્રાપ્ત કરે છે, એજ વિસદૃશ નક્ષત્ર શ્રાવિષ્ઠી, ભાદ્રપદી રૂપ તે તે પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, તથા તે તે

कानि च कुर्वन्तः संवत्सरं पूरयन्ति, तं चान्द्रं–चन्द्रसम्बन्धिनं–चन्द्रानुरोधेन परिपूर्णं चन्द्रानुरोधतस्तत्र मासानां परिसमाप्तिभावात् न माससदृशनामनक्षत्रानुरोधतः परिसमाप्तिमुपगतं संवत्सरं (अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषकाः शलभाः शुकाः स्वचक्रं परचक्रं च सप्तैता ईतयः स्मृताः) इतीति दूषितं चान्द्रं संवत्सरं दारुणं चान्द्रं कथयन्ति ऋषय इति चान्द्रसंवत्सरं विविच्य सम्प्रति कर्म्मसंवत्सरस्य लक्षणं विवृणोति–'विसमं पवालिणो परिणमंति अणु ऊसु दिंति पुप्फफलं। वासं ण सम्मवासाइ तमाहु संवच्छरं कम्मं ॥३॥' विषमं प्रवालिनः परिणमन्ति अनुऋतुषु ददति पुष्पफलानि। वर्षं न सम्यक् वर्षति तमाहुः संवत्सरं कर्म्म ॥३॥ यस्मिन् संवत्सरे खलु प्रवालिनः–वनस्पतयो वृक्षलतादयो वनस्पतयः विषमं–विषमकालं–अनियतसमयं, प्रवालः–पल्लवाङ्कुरस्तद्युक्ततया स्वस्वाङ्कुरैस्साकं वनस्पतयः परिणमन्ति–वार्द्धक्यमुपयान्ति। तथा च अनुऋतुषु=अनृतुष्वपि–स्वस्वसमयोचितकालाभावेऽपि पुष्पफलं ददति–

हैं। चांद्र माने चंद्र संबंधी अर्थात् चंद्र के अनुरोध से परिपूर्ण चंद्रानुरोध माने मासों की समाप्ति वाला अर्थात् मास के सदृश नाम वाले नक्षत्र के अनुरोध से परिसमाप्त नहीं होनेवाले संवत्सर, अतिवृष्टि, अनावृष्टि मूषक, शलभ, शुक, स्वचक्र एवं परचक्र, ये छ पूर्वाचार्यों ने इति कही है. इति माने दूषित चांद्रसंवत्सर उसको दारुण चांद्रसंवत्सर भी कहते हैं।

इस प्रकार चांद्रसंवत्सर को प्रतिपादित करके अब कर्मसंवत्सर के लक्षणों का कथन करते हैं–(विसमं पवालिणो परिणमति अणुउसु दिंति पुप्फफलं, वासं ण सम्मवासाइ तमाहु संवच्छरं कम्मं) ॥३॥ जिस संवत्सर में वनस्पति माने वृक्षलतादि वनस्पति अनियत समय में माने विषम काल में प्रवाल, पल्लव अंकुरादि से युक्त होकर अपने अपने अंकुर के साथ वनस्पति समूह वृद्धि को प्राप्त करते है। तथा अनृतु में अर्थात् अपने अपने समय के योग्य काल न होने पर भी पुष्प एवं फल देते हैं, विना समय ही पुष्प एवं

નક્ષત્રો ને બહૂદકવાળા કરતા કરતા ચાંદ્રસંવત્સરને પૂર્ણ કરે છે. ચાંદ્ર એટલે ચંદ્ર સંબંધી અર્થાત્ ચંદ્રના અનુરોધથી પરિપૂર્ણ ચંદ્રાનુરોધ એટલેકે માસોની સમાપ્તિવાળા અર્થાત્ માસના સરખા નામવાળા નક્ષત્રના અનુરોધથી સમાપ્ત નક્ષત્રાવાળા સંવત્સર, અતિવૃષ્ટિ અનાવૃષ્ટિ મૂષક, શલભ (તીડ) શુક સ્વચક્ર પરચક્ર આ છ પ્રકારની ઇતિ પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ છે, ઇતિ એટલે દૂષિત ચાંદ્રસંવત્સર તેને દારૂણ ચંદ્રસંવત્સર પણ કહે છે.

આ રીતે ચાંદ્રસંવત્સરનું પ્રતિપાદન કરીને હવે કર્મસંવત્સરના લક્ષણોનું કથન કહે છે. (विसमं पवालिणो परिणमंति अणुउसुदिंति पुप्फफलं। वासं ण सम्मवासाइ तमाहु संवच्छरं कम्मं ॥३॥ જે સંવત્સરમાં વનસ્પતિ એટલેકે વૃક્ષલતા વિગેરે વનસ્પતિ અનિયત સમયમાં એટલેકે વિષમકાળમાં પ્રવાલ પલ્લવ અંકુરાદિથી યુક્ત થઇને પોતપોતાના અંકુરોની સાથે વનસ્પતિ સમૂહ વૃદ્ધી પ્રાપ્ત કરે છે; તથા અનૃતુમાં એટલેકે પોતપોતાના સમયને

असमय एव पुष्पाणि फलानि च प्रयच्छन्ति, एवं च वर्षं वृष्टिं सम्यक्-यथासमयं न वर्षति =यस्मिन् संवत्सरे मेघोऽपि यथासमयं न वर्षतीत्यर्थः, तं संवत्सरं-तादृशलक्षणविशिष्टं संवत्सरं महर्षयः कर्मसंवत्सरं-कर्मनामकं संवत्सरमाहुः-कथयन्ति प्रतिपादयन्तीति कर्म-संवत्सरस्य विस्तृतां व्याख्यां विचार्य्य सम्प्रति सूर्यसंवत्सरस्य लक्षणमाह-'पुढविदगाणं च रसं पुप्फफलाणं च देइ आइच्चे। अप्पेण वि वासेणं समं णिप्फज्जए सस्सं ॥४॥' पृथिवी उदकानां च रसं पुष्पफलानां च ददाति आदित्यः। अल्पेनापि वर्षेण समं निष्पद्यते सस्यम् ॥४॥ आदित्य एव जगदात्मा स्थावरजंगमादीनामुत्पादको रक्षकः पावकश्चेति नियमात् यस्मिन् सम्वत्सरे पृथिव्याः उदकानां पुष्पानां फलानाञ्च रसं-रसोत्पत्तिं-सर्व-वस्तुसु प्राणपुरमादित्य एव ददाति-समकालमेव सर्वत्र तादृशीं पोषकशक्तिमुत्पादयति आदित्य सम्वत्सरः। तथा च अल्पेनापि-स्तोकेनापि स्वल्पेनापि वर्षेण-वर्षणेन वृष्ट्या समं-सम्यक्

फल देते हैं तथा वर्षा सम्यक् प्रकार से योग्य समय में नहीं होती माने जिस संवत्सर में मेघ भी उचित काल में वर्षा नहीं करता. इस प्रकार के लक्षण वाले संवत्सर को महर्षि लोक कर्मसंवत्सर नाम से कहते हैं।

इस प्रकार कर्मसंवत्सर के विषय में सविस्तर प्रतिपादन करके अब सूर्य संवत्सर के विषय में कथन करते हैं-

'पुढविदगाणं च रसं पुप्फफलाणं य देइ आइच्चे।
अप्पेण वि वासेणं समं णिप्फज्जए सस्सं ॥ ४ ॥'

आदित्य ही जगत्का आत्मा है, स्थावर जंगमादि को उत्पन्न करने वाला रक्षक तथा पावन करने वाला है इस नियम से जिस संवत्सर में पृथिवी में उदक पुष्प फलों की रसोत्पत्ति सभी वस्तु में प्राण पूरक आदित्य ही होते हैं, समकाल में ही सर्वत्र उस प्रकार की पोषक शक्ति को उत्पन्न करता है वह आदित्यसंवत्सर है, तथा अल्प वर्षा से भी परिपूर्ण धान्यादिक उत्पन्न होता

યોગ્ય કાળ ન હોવા છતાં પણ પુષ્પ અને ફળ આપે સમય વગરજ પુષ્પ ફળ ઉત્પન્ન કરે છે તથા વરસાદ સારી રીતે યોગ્ય સમયમાં ન થાય એટલે કે જે સંવત્સરમાં મેઘ પણ ઉચિત કાળમાં વર્ષાદ વરસાવતા નથી આવા પ્રકારના લક્ષણોવાળા સંવત્સરને મહર્ષિયો, કર્મસંવત્સર એ નામથી કહે છે.

આ રીતે કર્મસંવત્સરના સંબંધમાં સવિસ્તર પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂર્ય સંવત્સરના સંબંધમાં કથન કરે છે—

(પુઢવિદગાણં ચ રસં પુપ્ફફલાણં ય દેઇ આઇચ્ચે।
અપ્પેણ વિ વાસેણં સમં ણિપ્ફજ્જએ સસ્સં ॥૪॥

આદિત્યજ જગત્નો આત્મા છે, સ્થાવર જંગમાદિને ઉત્પન્ન કરવાવાળો રક્ષક તથા પાવન કરનાર છે, આ નિયમથી જે સંવત્સરમાં પૃથ્વિમાં ઉદક, પુષ્પ અને ફળોની રસોત્પત્તિ વિગેરે બધીજ વસ્તુમાં પ્રાણપૂરક આદિત્યજ હોય છે. સમકાળમાંજ બધે એ પ્રકારની

परिपूर्णं सस्यं–धान्यादिकं निष्पद्यते–उत्पद्यते अन्तःसत्वसम्पन्नत्वात् सस्यं निष्पादयतीत्यर्थः। अर्थात् यस्मिन् सम्वत्सरे तथाविध उदक सम्पर्कात् सुरसपरिपूरेण परिपूर्णा पृथिवी सरसा सुगन्धवती च भवेत्। उदकमपि परिणामसुखपूरेण परिपूर्णं सुस्वादु सुरसोपेतं सर्वप्रकारकस्थावरजंगमादि वस्तुसु जीवनदातृत्वेन अन्वर्थसंज्ञया समुपेतं जीवनमित्यर्थबोधकमुदकं च परिणमते, एवं च सर्वप्रकारकाणां पुष्पानां मधूकादि सम्बन्धिनां च फलानां–आम्रदाडिमादीनां च रसः प्रचुरः सम्भवति, तथा स्तोकेनापि वर्षेण सर्वत्र सम्यक् धान्यादिकं निष्पद्यते–सर्वत्र सर्वप्रकारकसुखसाधनैः समुपेतं सम्वत्सरं प्राचीना महर्षः तमादित्यं सम्वत्सरमुपदिशन्तीत्यर्थः। एवमादित्यसम्वत्सरस्य लक्षणमुक्त्वा सम्प्रति अभिवर्द्धितसम्वत्सरस्य लक्षणमाह–'आइच्चतेयतविया खणलवदिवसा उऊ परिणमंति। पूरेइ णिण्णयलए तमाहु अभिवड्ढियं जाण ॥५॥' आदित्यतेजसा विद्धाः क्षणलवदिवसाः ऋतवः परिणमन्ति। पूरयति निम्नस्थलानि तमाहुः अभिवर्द्धितं जानीहि ॥५॥ यस्मिन्

है अर्थात् अन्तः सत्व वाला होने से धान्यादि को उत्पन्न करते हैं। अर्थात् जिस संवत्सर में उस प्रकार के उदक के संपर्क से सरस रस से परिपूर्ण पृथिव सरसा सुगन्धवती होती है, एवं उदक भी परिणाम में सुख से परिपूर्ण सुस्वादु सुंदर रस से युक्त सर्व प्रकार के स्थावर जंगमादि वस्तु में जीवन देने वाला होने से योग्य संज्ञा युक्त जीवन इस अर्थ का बोध कराने वाला उदक होता है। तथा सर्व प्रकार के पुष्पों का तथा आम्र दाडिम आदि फलों के रस अधिक प्रमाण में होता है, तथा अल्प वर्षा से भी सर्वत्र धान्यादि सम्यक् प्रकार से होता है अर्थात् सर्वत्र सर्व प्रकार के सुख साधन से युक्त संवत्सर आदित्य संवत्सर है इस प्रकार प्राचीन आचार्य गण कहते हैं।

इस प्रकार आदित्य संवत्सर का लक्षण का कथन करके अब अभिवर्द्धित संवत्सर का लक्षण कहते हैं–

પોષક શક્તિને ઉત્પન્ન કરે છે. તે આદિત્યસંવત્સર છે. તથા અલ્પ વરસાદથી પણ પરિપૂર્ણ ધાન્યાદિ ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ અંતઃસત્વવાળા હોવાથી ધાન્યાદિને ઉત્પન્ન કરે છે. અર્થાત્ જે સંવત્સરમાં એ પ્રકારના ઉદકના સંપર્કથી સરસ રસથી પરિપૂર્ણ પૃથ્વી સરસ, સુગન્ધવતી થાય છે, અને ઉદકપણ પરિણામમાં સુખથી પરિપૂર્ણ સુસ્વાદુ સુંદર રસથી યુક્ત બધા પ્રકારના સ્થાવર જંગમ વિગેરે વસ્તુઓમાં જીવન આપનાર હોવાથી યોગ્ય સંજ્ઞાથી યુક્ત જીવન આ અર્થનો બોધ કરાવનાર ઉદક હોય છે, તથા બધા પ્રકારના પુષ્પોમાં તથા કેરી, દાડમ, વિગેરે ફળોમાં રસ અધિક પ્રમાણમાં થાય છે, તથા અલ્પ વરસાદથી પણ સર્વત્ર ધાન્યાદિ સારી રીતે થાય છે અર્થાત્ સર્વત્ર સર્વ પ્રકારના સુખ સાધનથી યુક્ત સંવત્સર આદિત્યસંવત્સર છે. આ રીતે પ્રાચીન આચાર્યગણ કહે છે. આ રીતે આદિત્યસંવત્સરના લક્ષણોનું કથન કરીને હવે અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરના લક્ષણો બતાવે છે–

सम्वत्सरे क्षणलवदिवसाः-क्षणबोधक लवबोधक दिवसपर्यायवाचकाः कालविशेषाः तथा च ऋतवः-प्रावृडादि ऋतुबोधकाः समयपर्यायाश्च आदित्यतेजसा-सूर्यकिरणसम्बन्धेन कृत्वा विद्धा-अतीव सम्पर्कात् तप्ताः परिणमन्ते-परिपूर्णतामुपगच्छन्ति, यश्च सम्वत्सरः सर्वाण्यपि निम्नस्थलानि--निम्नस्थानानि च जलेन पूरयति-अतिवर्षणेन सर्वाण्यपि निम्नस्थलानि जलमयानि करोति तं संवत्सरं-एवंभूतेन लक्षणेन समुपेतं सम्वत्सरं पूर्वमहर्षयोऽभिवर्द्धितसम्वत्सरं समुपदिशन्तीत्यर्थः। तदेवं लक्षणसम्वत्सरे नक्षत्रसम्वत्सरस्य पञ्चभेदाः प्रतिपादिताः। यथावत् लक्षणेन लक्षितः सम्वत्सरो लक्षणसम्वत्सरो भवतीत्यन्वर्थलक्षणलक्षिताः भेदाः प्रतिपादिता इत्यर्थः। सम्प्रति शनैश्चरसम्वत्सरसाह-'ता सणिच्छर संवच्छरेणं अट्ठावीसइविहे पण्णत्ते, तं जहा-अभीयी सवणे जाव उत्तरासाढा' तावत् शनैश्चरः

'आइच्च तेयतइया खणलव दिवसा उऊ परिणमंति।
पूरेइ णिण्णथलए तमाहु अभिवड्ढियं जाण॥५॥

जिस संवत्सर में क्षणबोधक लवबोधक एवं दिवस पर्याय वाचक काल विशेष तथा प्रावृड् आदि ऋतु बोधक समय रूप पर्याय सूर्य के किरणों के संबंध से विरुद्ध होकर अर्थात् अत्यंत संपर्क वाले होकर परिपूर्णता को प्राप्त होता है, एवं जो संवत्सर सभी निम्न प्रदेशों को जल से भर देते हैं अर्थात् अत्यधिक वृष्टि से सभी नीचे प्रदेशों को जलमय बना देता है, इस प्रकार के लक्षणों वाले संवत्सर को पूर्वाचार्यों ने अभिवर्धित संवत्सर कहा है।

इस प्रकार लक्षण संवत्सर में नक्षत्रसंवत्सरों के पांच भेदों का प्रतिपादन किया है यथावत् लक्षणों से लक्षित संवत्सर लक्षणसंवत्सर कहा जाता है इस अर्थ को अन्वर्थ लक्षणों से लक्षित संवत्सर प्रतिपादित किया है।

अब शनैश्चर संवत्सर के विषय में कथन करता है-(ता सणिच्छरसंव-

(आइच्च तेयतइया खणलवदिवसा उऊ परिणमंति।
पूरेइ णिण्णथलए तमाहु अभिवड्ढियं जाण॥५॥

જે સંવત્સરમાં ક્ષણ બોધક, લવબોધક અને દિવસ પર્યાય વાચક કાળ વિશેષ તથા પ્રાવૃડ્ વિગેરે ઋતુ બોધક સમયરૂપ પર્યાય સૂર્યના કિરણોના સંબંધથી વિદ્ધ થઈને એટલે કે અત્યંત સંપર્કવાળા થઈને પરિપૂર્ણતાને પામે છે, તથા જે સંવત્સર બધાજ નિચાણવાળા સ્થાનોને જલથી ભરે છે. અર્થાત્ અત્યંત વરસાદથી બધાજ નિચાણવાળા સ્થળોને જલમય કરે છે, આવા લક્ષણોવાળા સંવત્સરને પૂર્વાચાર્યોએ અભિવર્ધિત સંવત્સર કહ્યું છે.

આ રીતે લક્ષણ સંવત્સરમાં નક્ષત્રસંવત્સરના પાંચ ભેદોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, યથાવત્ લક્ષણોથી યુક્ત સંવત્સર લક્ષણસંવત્સર કહેવાય છે, એ અર્થને અન્વર્થ રીતે લક્ષણોથી લક્ષિત ભેદો સંવત્સરના કહ્યા છે તેમ સમજવું.

હવે શનિશ્ચર સંવત્સર વિષે કથન કરે છે-(તા સણિચ્છર સંવચ્છરેણં અટ્ઠારસવિહે

सम्वत्सरः खलु अष्टाविंशतिविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा–अभिजित् श्रवणं यावत् उत्तराषाढा। तावत्–तत्र सम्वत्सराणां भेदविचारे लक्षणप्रतिपादने च शनैश्चरः सम्वत्सरः शनैः–मन्दं मन्दं चरतीति शनैश्वरः–मन्दगतिः ग्रहेषु सर्वाल्पगति ग्रहस्तत् सम्बद्धः–तच्चारवशेन समुद्भूतः सम्वत्सरः शनैश्चरसम्वत्सरः कथ्यते स चाष्टाविंशति प्रकारकः खलु प्रज्ञप्तः–प्रतिपादितो वर्त्तते। तद्यथा भेदान् कथयति–'अभीई' अभिजित्–अभिजिन्नामा शनैश्चरः सम्वत्सरः–अभिजिन्नक्षत्रे यदारभ्य यावत्कालपर्यन्तं शनैश्चरस्तिष्ठति तत् प्रमाणतुल्यकालस्य नाम खलु अभिजित् शनैश्वरः सम्वत्सरो नाम प्रथमभेदः। ततश्च यावत्कालपर्यन्तं श्रवणनक्षत्रेण सह शनैश्चरो योगं युनक्ति तावत्कालपर्यन्तस्य समयस्य नाम श्रवणशनैश्चर सम्वत्सरः खलु प्रोच्यते, स च श्रवणशनैश्चरसम्वत्सरोऽष्टाविंशतिभेदेषु द्वितीयो भेद इति। एवं याव-

---

च्छरेणं अट्ठावीसविहे पण्णत्ते, तं जहा–अभीई सवणे जाव उत्तरासाढा) संवत्सर विषयक भेदों की विचारणा में एवं लक्षणों के कथन में शनैश्चर संवत्सर अर्थात् जो मंद मंद गति से गमन करे वह शनैश्चर कहा जाता है, धीमे चाल वाले ग्रहों में सब से धीरि गति वाला जो ग्रह है उस से संबंधित अर्थात् उसकी चार माने गतिवशात् होने वाला जो संवत्सर वह शनैश्चर संवत्सर कहा जाता है–वह शनैश्चरसंवत्सर अठाईस प्रकार का प्रतिपादित किया है। वे भेद इस प्रकार कहा है–(अभीई) अभिजित नामका शनैश्चर संवत्सर अर्थात् अभिजित् नक्षत्र में जब से आरंभ कर के जितने काल पर्यन्त शनैश्चर रहे उतने प्रमाण वाले काल का नाम अभिजित् शनैश्चरसंवत्सर है, यह शनैश्चरसंवत्सर का प्रथम भेद कहा है।१। तथा जितने काल पर्यन्त श्रवण नक्षत्र के साथ शनैश्चर योग युक्त रहता है, इतने काल पर्यन्त के समय का नाम श्रवण शनैश्चरसंवत्सर इस प्रकार कहा जाता है, यह श्रवणशनैश्चर संवत्सर अठाईस भेदों में दूसरा भेद होता है।२। इसी प्रकार यावत् उत्तरा-

---

पण्णत्ते तं जहा–अभीई सवणे जाव उत्तरासाढा) संवत्सरो संबंधी भेदोनी विचारणामां अने लक्षणोना कथनमां शनैश्चरसंवत्सर अर्थात् जे मंदमंद गतिथी चाले ते शनैश्चर कहेवाय छे. धीमी गतिवाळा ग्रहोमां सर्वथी धीमी गतिवाळो जे ग्रह तेनाथी संबंधित अर्थात् तेनी चार गतिवशात् थनार जे संवत्सर ते शनैश्चरसंवत्सर कहेवाय छे, ते शनैश्चर संवत्सर अठयावीस प्रकारनुं प्रतिपादित करेल छे, ते भेदो आ प्रमाणे छे–(अभीई) अभिजित् नामनुं शनैश्चर संवत्सर अर्थात् अभिजित् नक्षत्रमां ज्यारथी आरंभ करीने जेटला काळ पर्यन्त शनैश्चर रहे तेटला प्रमाणुवाळा काळनुं नाम अभिजित् शनैश्चर संवत्सर छे. आ शनैश्चर संवत्सरनो पहेलो भेद छे, (१) जेटला काळपर्यन्त श्रवण नक्षत्रनी साथे शनैश्चर योग युक्त रहे एटला काळ पर्यन्तना समयनुं नाम श्रवण शनैश्चर संवत्सर ए प्रमाणे छे. आ श्रवणशनैश्चरसंवत्सरना अठयावीस भेदो पैकी बीजो

दुत्तराषाढा नक्षत्रं समापतेत् तावत्कालपर्यन्तं प्रतिनक्षत्रैः सार्कं शनैश्चरसम्वत्सरो भावनीयः यथा-धनिष्ठानक्षत्रेण सह यस्मिन् सम्वत्सरे शनैश्चरो योगमुपादत्ते स श्राविष्ठाशनैश्चरसम्वत्सरः, एवं प्रतिनक्षत्रैः सह शनैश्चरसम्वत्सरं संयोज्य भावनीयाः, यावत् उत्तराषाढानक्षत्रेण सह शनैश्चरो योगमुपादत्ते स उत्तराषाढा शनैश्चरसम्वत्सरो ज्ञेयः। एवमष्टाविंशति भेदानुक्त्वा सम्प्रति शनैश्चरस्य भगणभोगकालं प्रतिपादयति-'जं वा सणिच्छरे महग्गहे तीसाए संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ' यद्वा शनैश्चरो महाग्रहस्त्रिंशता सम्वत्सरैः सर्वं नक्षत्रमण्डलं समानयात : अत्र वा शब्दः प्रकारान्तरद्योतकोऽवगम्यते शनैश्चरो-मन्दगतिर्महाग्रहोऽतिप्रकाशवान् ग्रहोऽस्ति किन्त्वतिदूरत्वादल्प इव भाति, स च स्वकक्षायां भ्रमन्

षाढा नक्षत्र समाप्त हो इतने काल पर्यन्त प्रतिनक्षत्र के साथ शनैश्चर नक्षत्र को भावित कर समझ लेवें। जैसे कि-जिस संवत्सर में धनिष्टा नक्षत्र के साथ शनैश्चर का योग रहे वह श्राविष्ठा वह श्राविष्टा शनैश्चरसंवत्सर के नाम से कहा जाता है। इस प्रकार प्रत्येक नक्षत्र के साथ शनैश्चरसंवत्सर का योग कर के भावित कर लेवें एवं इस प्रकार उत्तराषाढा के साथ शनैश्चर का योग हो वह उत्तराषाढा शनैश्चरसंवत्सर जान लेवें इस कथन पर्यन्त बीच के सभी नक्षत्रों के विषय में कथन कह कर भावित कर लेवें।

इस प्रकार शनैश्चरसंवत्सर का अठाईस भेदों का कथन करके अब शनैश्चर के भगण भोग काल का प्रतिपादन करते हैं-(जं वा सणिच्छरे महग्गहे तीसाए संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ) अथवा शनैश्चर महाग्रह तीस संवत्सर से सभी नक्षत्र मंडलों में गमन करता है। यहां मूल में 'वा' शब्द प्रकारान्तर अर्थ का बोधक है। शनैश्चर मंद गतिवाला तथा अतीव प्रकाशवाला तेजस्वी महाग्रह है, परंतु अत्यंत दूर होने से लघु दिखता है,

---

ભેદ છે. (૨) એજ પ્રમાણે યાવત્ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સમાપ્તિ થાય એટલા કાળ પર્યન્ત પ્રત્યેક નક્ષત્રોની સાથે શનૈશ્ચર સંવત્સરને ભાવિત કરી સમજી લેવું. જેમકે-જે સંવત્સરમાં ધનિષ્ઠા નક્ષત્રની સાથે શનૈશ્ચરનો યોગ રહે તે શ્રાવિષ્ઠા શનૈશ્ચરસંવત્સર નામથી કહે વાય છે. આ પ્રમાણે દરેક નક્ષત્રની સાથે શનૈશ્ચર સંવત્સરનો યોગ કરીને સમજી લેવું. 'અને તે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે શનૈશ્ચરનો યોગ થાય તે ઉત્તરાષાઢા શનૈશ્ચર સંવત્સર જાણવું. ત્યાં સુધી મધ્યના તમામ નક્ષત્રો સંબંધી સમજવું.

આ પ્રમાણે શનૈશ્ચર સંવત્સરના અઠ્યાવીસ ભેદોનું કથન કરીને હવે શનૈશ્ચરના ભગણ ભોગકાળનું પ્રતિપાદન કરે છે-(जंवा सणिच्छरे महग्गहे तीसाए संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ) અથવા શનૈશ્ચર મહાગ્રહ તીસસંવત્સર વડે બધા નક્ષત્ર મંડળમાં ગમન કરે છે. અહીં મૂળમાં 'વા' શબ્દ પ્રકારાન્તર અર્થનો બોધ કરાવનાર છે. શનૈશ્ચર મન્દગતિવાળો અને અત્યંત પ્રકાશમાન્ તેજસ્વી મહગ્રહ છે. પરંતુ અત્યંત દૂર હોવાથી

सम्वत्सरः खलु अष्टाविंशतिविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा-अभिजित् श्रवणं यावत् उत्तराषाढा। तावत्-तत्र सम्वत्सराणां भेदविचारे लक्षणप्रतिपादने च शनैश्चरः सम्वत्सरः शनैः-मन्दं मन्दं चरतीति शनैश्चरः-मन्दगतिः ग्रहेषु सर्वाल्पगति ग्रहस्तत् सम्बद्धः-तच्चारवशेन समुद्भूतः सम्वत्सरः शनैश्चरसम्वत्सरः कथ्यते स चाष्टाविंशति प्रकारकः खलु प्रज्ञप्तः-प्रतिपादितो वर्त्तते। तद्यथा भेदान् कथयति-'अभीई' अभिजित्-अभिजिन्नामा शनैश्चरः सम्वत्सरः-अभिजिन्नक्षत्रे यदारभ्य यावत्कालपर्यन्तं शनैश्चरस्तिष्ठति तत् प्रमाणतुल्यकालस्य नाम खलु अभिजित् शनैश्चरः सम्वत्सरो नाम प्रथमभेदः। ततश्च यावत्कालपर्यन्तं श्रवणनक्षत्रेण सह शनैश्चरो योगं युनक्ति तावत्कालपर्यन्तस्य समयस्य नाम श्रवणशनैश्चर सम्वत्सरः खलु प्रोच्यते, स च श्रवणशनैश्चरसम्वत्सरोऽष्टाविंशतिभेदेषु द्वितीयो भेद इति। एवं याव-

---

च्छरेणं अट्ठावीसविहे पण्णत्ते, तं जहा-अभीई सवणे जाव उत्तरासाढा) संवत्सर विषयक भेदों की विचारणा में एवं लक्षणों के कथन में शनैश्चर संवत्सर अर्थात् जो मंद मंद गति से गमन करे वह शनैश्चर कहा जाता है, धीमे चाल वाले ग्रहों में सब से धीरि गति वाला जो ग्रह है उस से संबंधित अर्थात् उसकी चार माने गतिवशात् होने वाला जो संवत्सर वह शनैश्चर संवत्सर कहा जाता है- वह शनैश्चरसंवत्सर अठाईस प्रकार का प्रतिपादित किया है। वे भेद इस प्रकार कहा है-(अभीई) अभिजित नामका शनैश्चर संवत्सर अर्थात् अभिजित् नक्षत्र में जब से आरंभ कर के जितने काल पर्यन्त शनैश्चर रहे उतने प्रमाण वाले काल का नाम अभिजित् शनैश्चरसंवत्सर है, यह शनैश्चरसंवत्सर का प्रथम भेद कहा है।१। तथा जितने काल पर्यन्त श्रवण नक्षत्र के साथ शनैश्चर योग युक्त रहता है, इतने काल पर्यन्त के समय का नाम श्रवण शनैश्चरसंवत्सर इस प्रकार कहा जाता है, यह श्रवणशनैश्चर संवत्सर अठाईस भेदों में दूसरा भेद होता है।२। इसी प्रकार यावत् उत्तरा-

---

पण्णत्ते तं जहा-अभीई सवणे जाव उत्तरासाढा) संवत्सरो संबंधी भेदोनी विचारणामां अने लक्षणोना कथनमां शनैश्चरसंवत्सर अर्थात् जे मंदमंद गतिथी चाले ते शनैश्चर कहेवाय छे. धीमी गतिवाळा ग्रहोमां सर्वथी धीमी गतिवाळो जे ग्रह तेनाथी संबंधित अर्थात् तेनी चार गतिवशात् थनार जे संवत्सर ते शनैश्चरसंवत्सर कहेवाय छे, ते शनैश्चर संवत्सर अठयावीस प्रकारनुं प्रतिपादित करेल छे, ते भेदो आ प्रमाणे छे-(अभीई) अभिजीत् नामनुं शनैश्चर संवत्सर अर्थात् अभिजीत् नक्षत्रमां ज्यारथी आरंभ करीने जेटला काळ पर्यन्त शनैश्चर रहे तेटला प्रमाणवाळा काळनुं नाम अभिजीत् शनैश्चर संवत्सर छे. आ शनैश्चर संवत्सरनो पहेलो भेद छे, (१) जेटला काळपर्यन्त श्रवण नक्षत्रनी साथे शनैश्चर योग युक्त रहे एटला काळ पर्यन्तना समयनुं नाम श्रवण शनैश्चर संवत्सर ए प्रमाणे छे. आ श्रवणशनैश्चरसंवत्सरना अठयावीस भेदो पैकी बीजो

दुत्तराषाढा नक्षत्रं समापतेत् तावत्कालपर्यन्तं प्रतिनक्षत्रैः सार्द्धं शनैश्चरसम्वत्सरो भावनीयः यथा-धनिष्ठानक्षत्रेण सह यस्मिन् सम्वत्सरे शनैश्चरो योगमुपादत्ते स श्राविष्ठाशनैश्चरसम्वत्सरः, एवं प्रतिनक्षत्रैः सह शनैश्चरसम्वत्सरं संयोज्य भावनीयाः, यावत् उत्तराषाढानक्षत्रेण सह शनैश्चरो योगमुपादत्ते स उत्तराषाढा शनैश्चरसम्वत्सरो ज्ञेयः। एवमष्टाविंशति भेदानुक्त्वा सम्प्रति शनैश्चरस्य भगणभोगकालं प्रतिपादयति-'जं वा सणिच्छरे महग्गहे तीसाए संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ' यद्वा शनैश्चरो महाग्रहस्त्रिंशता सम्वत्सरैः सर्वं नक्षत्रमण्डलं समानयति। अत्र वा शब्दः प्रकारान्तरद्योतकोऽयमस्ति शनैश्चरो-मन्दगतिर्महाग्रहोऽतिप्रकाशवान् ग्रहोऽस्ति किन्त्वतिदूरत्वादल्प इव भाति, न च स्वकक्षायां भ्रमन्

षाढा नक्षत्र समाप्त हो इतने काल पर्यन्त प्रतिनक्षत्र के साथ शनैश्चर नक्षत्र को भावित कर समझ लेवें। जैसे कि-जिस संवत्सर में धनिष्ठा नक्षत्र के साथ शनैश्चर का योग रहे वह श्राविष्ठा वह श्राविष्ठा शनैश्चरसंवत्सर के नाम से कहा जाता है। इस प्रकार प्रत्येक नक्षत्र के साथ शनैश्चरसंवत्सर का योग कर के भावित कर लेवें एवं इस प्रकार उत्तराषाढा के साथ शनैश्चर का योग हो वह उत्तराषाढा शनैश्चरसंवत्सर जान लेवें इस कथन पर्यन्त बीच के सभी नक्षत्रों के विषय में कथन कह कर भावित कर लेवें।

इस प्रकार शनैश्चरसंवत्सर का अठाईस भेदों का कथन करके अब शनैश्चर के भगण भोग काल का प्रतिपादन करते हैं-(जं वा सणिच्छरे महग्गहे तीसाए संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ) अथवा शनैश्चर महाग्रह तीस संवत्सर से सभी नक्षत्र मंडलों में गमन करता है। यहां मूल में 'वा' शब्द प्रकारान्तर अर्थ का बोधक है। शनैश्चर मंद गतिवाला तथा अतीव प्रकाशवाला तेजस्वी महाग्रह है, परंतु अत्यंत दूर होने से लघु दिखता है,

ભેદ છે. (૨) એજ પ્રમાણે યાવત્ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સમાપ્તિ થાય એટલા કાળ પર્યન્ત પ્રત્યેક નક્ષત્રોની સાથે શનૈશ્ચર સંવત્સરને ભાવિત કરી સમજી લેવું. જેમકે-જે સંવત્સરમાં ધનિષ્ઠા નક્ષત્રની સાથે શનૈશ્ચરનો યોગ રહે તે શ્રાવિષ્ઠા શનૈશ્ચરસંવત્સર નામથી કહેવાય છે. આ પ્રમાણે દરેક નક્ષત્રની સાથે શનૈશ્ચર સંવત્સરનો યોગ કરીને સમજી લેવું. અને તે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે શનૈશ્ચરનો યોગ થાય તે ઉત્તરાષાઢા શનૈશ્ચર સંવત્સર જાણવું. ત્યાં સુધી મધ્યના તમામ નક્ષત્રો સંબંધી સમજવું.

આ પ્રમાણે શનૈશ્ચર સંવત્સરના અઠ્યાવીસ ભેદોનું કથન કરીને હવે શનૈશ્ચરના ભાગણ ભોગકાળનું પ્રતિપાદન કરે છે-(जंवा सणिच्छरे महग्गहे तीसाए संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ) અથવા શનૈશ્ચર મહાગ્રહ તીસસંવત્સર વડે બધા નક્ષત્ર મંડળમાં ગમન કરે છે. અહીં મૂળમાં 'वा' શબ્દ પ્રકારાન્તર અર્થનો બોધ કરાવનાર છે. શનૈશ્ચર મન્દગતિવાળો અને અત્યંત પ્રકાશમાન્ તેજસ્વી મહાગ્રહ છે. પરંતુ અત્યંત દૂર હોવાથી

त्रिंशता वर्षैः समस्तं-सकलं नक्षत्रमण्डलं समानयति-परिपूरयति भगणमेकं पूरयति, एतावान् कालविशेषस्त्रिंशद् वर्षप्रमाणः शनैश्चरसम्वत्सरः कथ्यते, अयमपि त्रिंशद्वर्षप्रमाणो महाशनैश्चरसंवत्सर इत्यर्थः ॥ सू० ५८ ॥

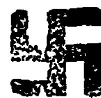
इतिश्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां दशमस्य प्राभृतस्य विंशतितमं प्राभृतप्राभृतं समाप्तम् ॥

वह अपनी कक्षा में भ्रमण करके तीस वर्ष में समग्र नक्षत्र मंडल को पूर्ण करता है। अर्थात् एक भगण को पूरा करे इतना कालविशेष तीस वर्ष प्रमाण का होता है, अर्थात् तीस वर्ष प्रमाणवाला शनैश्चरसंवत्सर होता है, यह भी तीस वर्ष प्रमाणवाला महाशनैश्चरसंवत्सर है ॥ सू० ५८ ॥

श्रीजैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालजी महाराज विरचित सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रकी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीका में दसवें प्राभृत का वीसवां प्राभृतप्राभृत समाप्त ॥ १०-२० ॥

નાનો જણાય છે. તે પોતાની કક્ષામાં ભ્રમણ કરીને તીસવર્ષમાં સમ્પૂર્ણ નક્ષત્ર મંડળને પુરૂં કરે છે. અર્થાત્ એક ભગણને પૂર્ણ કરે છે. આટલો કાળ વિશેષ તીસ વર્ષ પ્રમાણનો થાય છે, એટલે ત્રીસ વર્ષ પ્રમાણવાળું શનૈશ્ચરસંવત્સર કહેવાય છે. આ પ્રમાણે તીસ વર્ષ પ્રમાણવાળું મહાશનૈશ્ચરસંવત્સર છે. ।સૂ. ૫૮ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકામાં દસમા પ્રાભૃતનું વીસમું પ્રાભૃતપ્રાભૃત સમાપ્ત ॥૧૦-૨૦॥

दशमस्य प्राभृतस्य एकविंशतितमं प्राभृतप्राभृतम् प्रारभ्यते–

गतं विंशतितमं प्राभृतप्राभृतं सम्प्रत्येकविंशतितमं प्राभृतप्राभृतं प्रारभ्यते–तत्र नक्षत्र चक्रस्य द्वाराणि वक्तव्यानि अतः तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह–

मूलम्–ता कहं ते जोतिसस्स दारा आहिएति वएज्जा !, तत्थ खलु इमाओ पंच पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ तत्थेगे एवमाहंसु–ता कत्तियादीणं सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता एगे एवमाहंसु ॥१॥ एगे पुण एवमाहंसु ता महादीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता एगे एवमाहंसु ॥२॥ एगे पुण एवमाहंसु–ता धणिट्ठादीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता एगे एवमाहंसु ॥३॥ एगे पुण एवमाहंसु ता अस्सिणीयादीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता एगे एवमाहंसु ॥४॥ एगे पुण एवमाहंसु ता भरणीइया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता एगे एवमाहंसु ।५॥ तत्थ जे ते एवमाहंसु ता कत्तियाइणं सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु–तं जहा–कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू पुस्सो असिलेसा, सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा–महा पुव्वफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा अणुराहादिया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा–अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीयी सवणो, धणिट्ठाइया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता, तं जहा–धणिट्ठा सयभिसया पुव्वपोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई अस्सिणी भरणी। तत्थ जे ते एवमाहंसु ता महाइया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु तं जहा–महा-पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा, अणुराहाइया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा–अणुराहा जिट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीयि सवणो, धणिट्ठादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता तं जहा–धणिट्ठा सयभिसया पुव्वापोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई अस्सिणी भरणी, कत्तियादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरादारिया पण्णत्ता तं जहा–कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू

पुस्सो अस्सेसा। तत्थ णं जे ते एवमाहंसु ता धणिट्ठादीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता, ते एवमाहंसु तं जहा-धणिट्ठा सत्तभिसया पुव्वाभद्दवया उत्तराभद्दवया रेवई अस्सिणी भरणी, कत्तियादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू पुस्सो अस्सेसा। महाइया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा-महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा, अणुराहादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरादारिया पण्णत्ता, तं जहा-अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीयी सवणो। तत्थ जे ते एवमाहंसु ता अस्सिणी आदीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता, एते एवमाहंसु तं जहा-अस्सिणी भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू, पुस्सादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा-पुस्सा अस्सेसा महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता, साईयादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा-साई विसाहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा। अभीयी आदीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता तं जहा-अभीयी सवणो धणिट्ठा सयभिसया पुव्वाभद्दवया उत्तराभद्दवया रेवई। तत्थ जे ते एवमाहंसु-ता भरणी आदीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता, ते एवमाहंसु तं जहा-भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू पुस्सो, अस्सेसादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता, तं जहा-अस्सेसा महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई, विसाहादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा-विसाहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीई, सवणादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरादारिया पण्णत्ता, तं जहा-सवणो धणिट्ठा सयभिसया पुव्वापोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई अस्सिणी, एते एवमाहंसु। वयं पुण एवं वयामो ता अभीईयादि सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता तं जहा-अभीयी सवणो धणिट्ठा सयभि-

सया पुव्वापोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई, अस्सिणी आदिया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता, तं जहा–अस्सिणी भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू, पुस्सादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा–पुस्सो अस्सेसा महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता, साई आदीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता तं जहा–साई विसाहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा ॥सू० ५९॥

दसमस्स पाहुडस्स एगवीसइमं पाहुडपाहुडं समत्तं ॥

छाया–तावत् कथं ते ज्योतिषो द्वाराणि आख्यातानि इति वदेत् । तत्र खलु इमाः पञ्च प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः । तत्र एके एवमाहुस्तावत् कृत्तिकादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, एके एवमाहुः ॥१॥ एके पुनरेवं माहुस्तावत् मघादीनि सप्तनक्षत्रानि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि एके एवमाहुः ॥२॥ एके पुनरेव माहुस्तावत् धनिष्ठादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, एके एवमाहुः ॥३॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् अश्विन्यादीनि सप्तनक्षत्राणि खलु पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, एके एवमाहुः ॥४॥ एकेपुनरेवमाहुस्तावत् भरण्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, एके एवमाहुः ॥५॥ तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् कृत्तिकादीनि खलु सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, ते एवमाहुस्तद्यथा–कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पुष्यः आश्लेषा, मघादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्तचित्रा स्वाती विशाखा, अनुराधादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–अनुराधा ज्येष्ठामूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् श्रवणं, धनिष्ठादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा–धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाप्रौष्ठपदा उत्तराप्रौष्ठपदा रेवती अश्विनी भरणी । तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् मघादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्व द्वाराणि प्रज्ञप्तानि ते एवमाहुस्तद्यथा–मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हतश्चित्रा स्वाती विशाखा । अनुराधादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–अनुराधा-ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् श्रवणं । धनिष्ठादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाप्रौष्ठपदा उत्तराप्रौष्ठपदा रेवती अश्विनी भरणी । कृत्तिकादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पुष्य आश्लेषा । तत्र खलु ये ते एवमाहुस्तावत धनिष्ठादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि ते एवमाहुः तद्यथा–धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाभाद्रपदा उत्तराभाद्रपदा रेवती अश्विनी भरणी । कृत्तिकादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा–कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पुष्य आश्लेषा । मघादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्तश्चित्रा स्वाती

विशाखा । अनुराधादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–अनुराधा ज्येष्ठामूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् श्रवणः । तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् अश्विन्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, एते एवमाहुः तद्यथा अश्विनी भरणी कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू । पुष्यादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–पुष्य आश्लेषा मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्तश्चित्रा । स्वात्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–स्वाती विशाखा अनुराधा ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा । अभिजिदादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–अभिजित् श्रवणः धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाभाद्रपदा उत्तराभाद्रपदा रेवती । तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् भरण्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, ते एवमाहुः तद्यथा भरणी कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पुष्यः, आश्लेषादी सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा आश्लेषा मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्तश्चित्रा स्वाती । विशाखादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–विशाखा अनुराधा ज्येष्ठामूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् । श्रवणादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–श्रवणः धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाप्रौष्ठपदा उत्तराप्रौष्ठपदा रेवती अश्विनी । एते एवमाहुः ॥५॥ वयं पुनरेवं वदामः तावत्–अभिजिदादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–अभिजित् श्रवणः धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाप्रौष्ठपदा उत्तराप्रौष्ठपदा रेवती । अश्विन्यादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा–अश्विनी भरणी कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू । पुष्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा–पुष्यः आश्लेषा मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्तश्चित्रा, स्वात्यादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि–तद्यथा–स्वाती विशाखा अनुराधा ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा चेति ॥ सू० ५९ ॥

दशमस्य प्राभृतस्य एकविंशतितमं प्राभृतप्राभृतं समाप्तम् ॥

टीका–योगे किं ते वस्तु आख्यात' मित्याख्यस्य दशमस्य प्राभृतस्य विंशतितमे प्राभृतप्राभृते युगानां युगसम्वत्सराणां च लक्षणानि बहुधा विचार्य्य सम्प्रति एकविंशति-

---

इक्कीसवें प्राभृतप्राभृत का प्रारंभ–

वीसवां प्राभृतप्राभृत समाप्त हुवा अब इक्कीसवें प्राभृतप्राभृत का प्रारंभ होता है उसमें नक्षत्रसंवत्सरों के द्वारों का कथन किया जाता है–

टीकार्थ–(योगे किं ते आख्यात) इस प्रकार के अधिकार युक्त दसवें प्राभृत

દસમા પ્રાભૃતનું એકવીસમું પ્રાભૃતપ્રાભૃત

વીસમું પ્રાભૃતપ્રાભૃત પુરૂં થયું હવે એકવીસમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતનો પ્રારંભ થાય છે. તેમાં નક્ષત્રચક્રના દ્વારોનું કથન કરવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ–(योगे किं ते आख्यात) આ અધિકારવાળા દસમા પ્રાભૃતના વીસમા પ્રાભૃત

तमेऽस्मिन्नर्थाधिकारसूत्रे नक्षत्राणां द्वाराणि प्ररूप्य तद्विषयकं प्रश्नसूत्रं 'ता कहं ते जोतिसस्स' इत्यादिना विवृणोति–

'ता कहं ते जोतिसस्स दारा आहिएति वएज्जा' तावत् कथं ते ज्योतिषो द्वाराणि आख्यातानीति वदेत् । तावत्–तत्र ज्योतिश्चक्रविचारे सम्वत्सराणां भेदान् ज्ञात्वा नक्षत्राणां द्वारविषये किञ्चित् प्रष्टव्यमस्ति तावत्, कथं–केन प्रकारेण केनोपायेन केन क्रमेण कयाऽोपपत्त्या ज्योतिषो–नक्षत्रचक्रस्य मण्डलस्य द्वाराणि आख्यातानि–प्रतिपादितानि ते–त्वया भगवन्निति वदेद्–कथयेदिति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवान् एतद्विषये परतीर्थिकानां यावत्यः प्रतिपत्तयः प्रतिपादिताः सन्ति तावतीरूपदर्शयन्नाह–'तत्थ खलु इमाओ पंच पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ' तत्र खलु इमाः पञ्च प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः । तत्र–नक्षत्राणां द्वारविषयविचारे खल्विति निश्चये इमाः–वक्ष्यमाणप्रकारकाः पञ्चपरतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः

के बीसवें प्राभृतप्राभृत में युगों के एवं युगसंवत्सरों के लक्षणों की सम्यक् प्रकार से विचारणा करके अब इक्कीसवें प्राभृतप्राभृत में नक्षत्रों के द्वारों का प्रतिपादन करने के उद्देश से उस विषय विषयक प्रश्नसूत्र कहते हैं–(ता कहं ते जोतिसस्स) इत्यादि

श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं कि हे भगवन् (ता कहं ते जोतिसस्स दारा आहिएत्ति वएज्जा) ज्योतिश्चक्र की विचारणा में संवत्सरों के भेद ज्ञात हुए, अब नक्षत्रों के द्वार के विषय में प्रश्न करता हूं कि किस प्रकार से या किस क्रम से अथवा किस उपपत्ति के बल से नक्षत्र चक्रमंडल के द्वारों का आपने प्रतिपादन किया है ? सो आप मुझे कहिए। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को जानकर श्रीभगवान् इस विषय के बारे में अन्य तीर्थिकों की जितनी प्रतिपत्तियां कही है वे दिखाने को कहते हैं–(तत्थ खलु इमाओ पंच पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ) हे गौतम ! नक्षत्रों के द्वार विषयक विचारणा में ये वक्ष्य-

---

પ્રાભૃતમાં યુગોના અને યુગસંવત્સરોના લક્ષણોનો સારી રીતે વિચાર કરીને હવે આ એકવીસમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં નક્ષત્રોના દ્વારોનું પ્રતિપાદન કરવા માટે તે વિષય સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.–(ता कहं ते जोतिसस्स) ઇત્યાદિ

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભગવન્ (ता कहं ते जोतिसस्स दारा आहिएत्ति वएज्जा) જ્યોતિશ્ચક્રની વિચારણામાં સંવત્સરોના ભેદો જાણવામાં આવ્યા, હવે નક્ષત્રોના દ્વારના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછું છું કે કેવી રીતે કે કેવા પ્રકારના ક્રમથી અથવા કઈ ઉપપત્તિના બળથી નક્ષત્રચક્ર મંડળના દ્વારોનું આપે પ્રતિપાદન કર્યું છે ? તે આપ મને કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને જાણીને શ્રીભગવાન્ આ વિષયના સંબંધમાં અન્યતીર્થિકોની જેટલી પ્રતિપત્તિયો કહી છે તે બતાવવા માટે કહે છે–(तत्थ खलु इमाओ पंच पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ ! નક્ષત્રોના દ્વાર વિષયક વિચારમાં આ વક્ષ્યમાણ

प्रज्ञप्ता–अस्मिन् विषये पञ्च मतान्तराणि प्रतिपादितानि सन्तीत्यर्थः । तद्यथा–

(१) प्रथमस्य मते	कृत्तिकादीनि	सप्तनक्षत्राणि	पूर्वद्वाराणि
(२) द्वितीयस्य मते	मघादि	,,	,,
(३) तृतीयस्य मते	धनिष्ठादि	,,	,,
(४) चतुर्थस्य मते	अश्विन्यादि	,,	,,
(५) पञ्चमस्य मते	भरण्यादि	,,	,,

प्रथमस्य मते	कृत्तिकादि	सप्तनक्षत्राणि	पूर्वद्वाराणि
	मघादीनि	,,	दक्षिणद्वाराणि
	अनुराधादीनि	,,	पश्चिमद्वाराणि
	धनिष्ठादीनि	,,	उत्तरद्वाराणि

एवमेव द्वितीयादि मतेऽपि प्रारब्धनक्षत्रात् सप्त २ क्रमेण पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरक्रमेण ज्ञातव्यानि । यथा–

माण प्रकार की परतीर्थिकों की पांच प्रतिपत्तियां कही गई है, अर्थात् इस विषय में पांच मतान्तर प्रतिपादित हुए हैं, जो इस प्रकार है–

(१) प्रथम वादीके मत से	कृत्तिकादि	सात नक्षत्र	पूर्व द्वारवाले हैं
(२) दूसरे के मत से	मघादि	,,	,,
(३) तीसरे के मत से	धनिष्ठादि	,,	,,
(४) चौथे के मत से	अश्विन्यादि	,,	,,
(५) पांचवें के मत से	भरणी आदि	,,	,,

कहने का भाव यह है कि प्रथम वादि के मत से कृत्तिकादि सात नक्षत्र पूर्वद्वार वाले हैं, मघादि सात नक्षत्र दक्षिणद्वार वाले है अनुराधा आदि सात नक्षत्र पश्चिम द्वार वाले हैं एवं धनिष्ठादि सात नक्षत्र उत्तर द्वार वाले हैं। इसी प्रकार दूसरे आदि के मत विषय में भी प्रारंभ नक्षत्र से सात सात के

પ્રકારની પરતીર્થિકોની પાંચ પ્રતિપત્તિયો કહેલ છે. અર્થાત્ આ વિષયમાં પાંચ મતાન્તરો પ્રતિપાદિત થયેલ છે, જે આ પ્રમાણે છે.–

(૧) પહેલાના મતથી કૃત્તિકાદિ	સાત નક્ષત્રો	પૂર્વદ્વારવાળા છે.
(૨) બીજાના મતથી મઘાદિ	,,	,,
(૩) ત્રીજાના મતથી ધનિષ્ઠાદિ	,,	,,
(૪) ચોથાના મતથી આશ્વિન્યાદિ		પૂર્વદ્વારવાળા છે.
(૫) પાંચમા નામતથી ભરણી આદિ	,,	,,

કહેવાનો ભાવ એ છે કે પહેલાના મતથી કૃતિકાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દ્વારવાળા છે. મઘાદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દ્વારવાળા છે. અનુરાધાદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દ્વારવાળા છે. ધનિષ્ઠાદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારવાળા છે.

(२) द्वितीयस्य मते मघादीनि	सप्तनक्षत्राणि	पूर्वद्वाराणि
अनुराधादीनि	,,	दक्षिण ,,
धनिष्ठादीनि	,,	पश्चिम ,,
कृत्तिकादीनि	,,	उत्तर ,,
(३) तृतीयस्य मते धनिष्ठादीनि	,,	पूर्वद्वाराणि
कृत्तिका ,,	,,	दक्षिण ,,
मघा ,,	,,	पश्चिम ,,
अनुराधा ,,	,,	उत्तर ,,
(४) चतुर्थस्य मते अश्विन्यादीनि	,,	पूर्व ,,

क्रम से पूर्व, दक्षिण, पश्चिम, एवं उत्तर दिशा के क्रमसे जान लेवें जो इस प्रकार से हैं–

(२) दूसरे के मतसे मघादि	सात नक्षत्र	पूर्व द्वारवाले
अनुराधादि	,,	दक्षिण द्वारवाले
धनिष्ठादि	,,	पश्चिम द्वारवाले
कृतिकादि	,,	उत्तर द्वारवाले
(३) तीसरे मत से धनिष्ठादि	सात नक्षत्र	पूर्व द्वारवाले
,, कृत्तिकादि	,,	दक्षिण द्वारवाले
,, मघादि	,,	पश्चिम द्वारवाले
,, अनुराधादि	,,	उत्तर द्वारवाले
(४) चौथे के मत से अश्विन्यादि	,,	पूर्व द्वरवाले

આજ પ્રમાણે બીજા વિગેરેના મતમાં પણ પ્રારંભ કરેલ નક્ષત્રથી સાત સાતના ક્રમથી પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશાના ક્રમથી જાણવા, જે આ પ્રમાણે

(૨) બીજાના મતથી મઘાદિ સાત નક્ષત્રો		પૂર્વદ્વારવાળા
અનુરાધાદિ	,,	દક્ષિણદ્વાર વાળા
ધનિષ્ઠાદિ	,,	પશ્ચિમ દ્વારવાળા
કૃત્તિકાદિ	,,	ઉત્તર દ્વારવાળા
(૩) ત્રીજાનામતથી ધનિષ્ઠાદિ સાત નક્ષત્રો		પૂર્વ દ્વારવાળા
,, કૃતિકાદિ	,,	દક્ષિણ દ્વારવાળા
,, મઘાદિ	,,	પશ્ચિમ દ્વારવાળા
,, અનુરાધાદિ	,,	ઉત્તર દ્વારવાળા
(૪) ચોથાના મતથી અશ્વિન્યાદિ	,,	પૂર્વ દ્વારવાળા

	पुष्यादीनि ,,	,,	दक्षिण ,,
	स्वात्यादीनि ,,	,,	पश्चिम ,,
	अभिजिदादी ,,	,,	उत्तर ,,
(५) पञ्चमस्य मते	भरण्यादीनि ,,	,,	पूर्व ,,
	अश्लेषादीनि ,,	,,	दक्षिण ,,
	विशाखा ,,	,,	पश्चिम ,,
	श्रवणादीनि ,,	,,	उत्तर ,,

'तत्थ जे ते एवमाहंसु कत्तियाइणं सत्त णक्खत्ता पुव्व दारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु तं जहा–कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू पुस्सो अस्सेसा' तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् कृत्तिकादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि ते एवमाहुस्तद्यथा–कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पुष्यः अश्लेषा अर्थात् कृत्तिकादीनि अश्लेषान्तानि सप्तनक्षत्राणि पूर्व-

---

,,	पुष्य आदि	,,	दक्षिण द्वारवाले
,,	स्वाति आदि	,,	पश्चिम द्वारवाले
,,	अभिजित् आदि	,,	उत्तर द्वारवाले
(५) पांचवें के मत से	भरणी आदि	,,	पूर्व द्वारवाले
,,	अश्लेषादि	,,	दक्षिण द्वारवाले
,,	विशाखादि	,,	पश्चिम द्वारवाले
,,	श्रवण आदि	,,	उत्तर द्वारवाले

(तत्थ जे ते एवमाहंसु कत्तियाइणं सत्त णक्खत्ता पुव्वादारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु तं जहा–कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू पुस्सो अस्सेसा) उनमें प्रथमवादि इस प्रकार कहता है कि कृत्तिकादि सात नक्षत्र पूर्वद्वारवाले कहे हैं उनके मत से वे सात ये हैं–कृत्तिका, रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू

,,	પુષ્ય વિગેરે	,,	દક્ષિણ દ્વારવાળા
,,	સ્વાતિ વિગેરે	,,	પશ્ચિમ દ્વારવાળા
,,	અભિજિત વિગેરે		ઉત્તર દ્વારવાળા
(૫) પાંચમાના મતથી	ભરણી વિગેરે	,,	પૂર્વ દ્વારવાળા
,,	અશ્લેષા	,,	દક્ષિણ દ્વારવાળા
,,	વિશાખાવિગેરે	,,	પશ્ચિમ દ્વારવાળા
,,	શ્રવણ વિગેરે	,,	ઉત્તર દ્વારવાળા

(तत्थ जे ते एवमाहंसु कत्तियादीया णक्खत्त पुव्व दारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु· तं जहा–कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू पुस्सोअस्सेसा) તે મતાંવલંબીયોમાં પહેલો મતવાદી આ પ્રમાણે કહે છે–કે કૃત્તિકાદિ સાત નક્ષત્ર પૂર્વદ્વાર વાળા કહ્યા છે. તે સાત

द्वाराणि पूर्वस्यां दिशि कार्यसाधकानि भवन्तीति जानीयात् 'महादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा-महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा' मघादिका सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा-मघा पूर्वाफल्गुनी उत्तराफल्गुनी हस्तश्चित्रा स्वाती विशाखा। अर्थात् मघादीनि विशाखान्तानि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणस्यां दिशि कार्यसाधकानि कथितानि। 'अणुराहादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता तं जहा-अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभिई सवणो' अनुराधादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा-अनुराधा ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् श्रवणः अर्थात् अनुरादीनि श्रवणान्तानि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमायां दिशि कार्यकारिणी विज्ञेयानि 'धणिट्ठाइया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता तं जहा-धणिट्ठा सयभिसया पुव्वापोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई अस्सिणी भरणी' धनिष्ठादीनि सप्तनक्ष-

---

पुष्य अश्लेषा अर्थात् कृत्तिकादि अश्लेषान्त के सात नक्षत्र पूर्व दिशा में कार्य-साधक होते हैं (महादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा-महा पूर्वाफल्गुनी उत्तराफल्गुनी हत्थो चित्ता साती विसाहा) अर्थात् मघादि विशाखान्त के सात नक्षत्र दक्षिण दिशा में कार्यसाधक होते हैं (अणुराहा-दीया सत्त णक्खत्ता पश्चिमदारिया पण्णत्ता तं जहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभिई सवणो) अनुराधादि सात नक्षत्र पश्चिम द्वार-वाले कहे हैं जो इस प्रकार है-अनुराधा ज्येष्ठा मूल पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् एवं श्रवण, अर्थात् अनुराधादि श्रवणान्त के सात नक्षत्र पश्चिम द्वारवाले माने पश्चिम दिशा में कार्यसाधक होते हैं। (धणिट्ठाइया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता तं जहा-धणिट्ठा सयभिया पुव्वापोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई अस्सिणी भरणी) धनिष्ठादि भरण्यन्त के सात नक्षत्र

નક્ષત્રો આ પ્રમાણે છે-કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસુ પુષ્ય અને અશ્લેષા અર્થાત્ કૃત્તિકાદિ અશ્લેષાન્તના સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારવાળા એટલે કે પૂર્વ દિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. (महादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा-महा पुव्वा फग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा) મઘાદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દ્વારવાળા કહ્યા છે તેના નામો આ પ્રમાણે છે. મઘા પૂર્વાફાલ્ગુની ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્ત ચિત્રા સ્વાતી અને વિશાખા અર્થાત્-મઘાદિ વિશાખાન્ત સુધીના સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. (अणुराहादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता तं जहा-अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभिई सवणो) અનુરાધાદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દ્વારવાળા કહ્યા છે. જે આ પ્રમાણે છે-અનુરાધા જ્યેષ્ઠા મૂલ પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા અભિજીત્ અને શ્રવણ અર્થાત્ અનુરાધાદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. (धणिट्ठाइया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता तं जहा-धणिट्ठा सयभिसया

त्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाप्रोष्ठपदा उत्तराप्रोष्ठपदा रेवती अश्विनी भरणी' अर्थात् धनिष्ठादीनि भरण्यन्यन्तानि सप्तनक्षत्राणि उत्तरस्यां दिशि कार्यसाधकानि भवन्तीति प्रथमवादिनोऽभिप्रायः ।

अथ द्वितीयवादिनो मतमाह–

'तत्थ जे ते एवमाहंसु ता महाईया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु, तं जहा–महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा' तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् मघादीनी सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि ते एवमाहुस्तद्यथा–मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्तश्चि स्वाती विशाखा । 'अणुराइदीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा–अणुराहा जिट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीई सवणो' अनुराधादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा अनुराधा, ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तरा-

---

उत्तर द्वारवाले कहे हैं जो इस प्रकार है धनिष्टा शतभिषा पूर्वाप्रोष्ठपदा उत्तराप्रोष्ठपदा रेवती अश्विनी भरणी, अर्थात् धनिष्ठादि भरणी पर्यन्त के सात नक्षत्र उत्तर द्वारवाले अर्थात् उत्तर दिशा में कार्यसाधक होते हैं, इस प्रकार प्रथमवादि का मत है ॥१॥

अब दूसरे वादिका मत प्रदर्शित करते हैं–(तत्थ जे ते एवमाहंसु ता महाईया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु, तं जहा–महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा) जो इस प्रकार कहते हैं मघादि सात नक्षत्र पूर्व द्वारवाले कहे हैं जो इस प्रकार से हैं–मघा पूर्वाफल्गुनी उत्तराफल्गुनी हस्त चित्रा स्वाती एवं विशाखा, अर्थात् मघादि विशाखान्तके सात नक्षत्र पूर्व दिशा में कार्यसाधक होते हैं (अणुराहादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा–अणुराहा–जिट्ठामूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा

पुव्वपोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई अस्सिणी भरणी) ધનિષ્ઠાદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દ્વારવાળા કહ્યા છે. જે આ પ્રમાણે છે.–ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વાપ્રોષ્ઠપદા ઉત્તરાપ્રોષ્ઠપદા રેવતી આશ્વિની અને ભરણી અર્થાત્ ધનિષ્ઠાદિ ભરણી સુધીના સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દ્વારવાળા કહ્યા છે અર્થાત્ ઉત્તર દિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. આ રીતે પ્રથમ મતવાળાનો મત છે. ॥૧॥

હવે બીજા મતવાળાનો મત પ્રદર્શિત કરે છે.–(तत्थ जे ते एवमाहंसु ता महादीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु तं जहा–महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा) તેઓમાં જે આ પ્રમાણે કહે છે કે મઘાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વ-દ્વાર વાળા કહ્યા છે. તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે મઘા પૂર્વા ફાલ્ગુની ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્ત ચિત્રા સ્વાતી અને વિશાખા અર્થાત્ મઘાદિ વિશાખાન્ત સાત નક્ષત્રો પૂર્વદિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. (अणुराहाइया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा–अणुराहा, जिट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभिई सवणो) અનુરાધા વિગેરે સાત નક્ષત્ર દક્ષિણ

षाढा अभिजित् श्रवणा 'धणिट्ठादीया सत्तणक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता तं जहा-धणिट्ठा सयभिसया पुव्वाभद्दवया उत्तराभद्दवया रेवई अस्सिणी भरणी' धनिष्ठादीनि सप्त-नक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा-धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाप्रोष्ठपदा उत्तराप्रोष्ठपदा रेवती अश्विनी भरणी' 'कत्तियाइया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता तं जहा-कत्तिया, रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू पुस्सो अस्सेसा' कृत्तिकादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तर-द्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पुष्यो अश्लेषा अर्थात् कृत्तिकादीनी अश्लेषान्तानि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वारकानि-उत्तरस्यां दिशि कार्य-साधकानि भवन्तीति ।

एवं द्वितीयस्य मतमभिधाय तृतीयवादिनो मतं विवृणोति यथा-'तत्थ जे ते एव-माहंसु ता धणिट्ठादिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु तं जहा-धणिट्ठा सत्तरिसया पुव्वाभद्दवया उत्तराभद्दवया रेवइ अस्सिणी भरणी' तत्र ये ते एवमाहुः तत् धनिष्ठादिका सप्तनक्षत्रा पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि ते एवमाहुः तद्यथा धनिष्ठा शतभिषा पूर्वा-भाद्रपदा उत्तराभाद्रपदा रेवती अश्विनी भरणी अर्थात् धनिष्ठादीनि भरण्यन्तानि सप्तनक्ष-त्राणि पूर्वद्वारकाणि-पूर्वस्यां दिशि कार्यसाधकानि भवन्तीति ज्ञातव्यं, 'कत्तिया दिया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा, अद्दा पुणव्वसू पुस्सो

अभिई सवणो) अनुराधा आदि सात नक्षत्र दक्षिणद्वारवाले कहे हैं जो इस प्रकार से हैं-अनुराधा ज्येष्ठा मूल पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् श्रवण । अर्थात् अनुराधादि श्रवणान्तके सात नक्षत्र दक्षिणद्वार अर्थात् दक्षिणदिशा में कार्य साधक होते है । (धणिट्ठारीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता तं जहा धणिट्ठा सयभिसया पुव्वाभद्दवया उत्तराभद्दवया रेवई अस्सिणी भरणी) धनि-ष्ठादि सात नक्षत्र पश्चिमद्वारवालेकहे हैं जो इस प्रकार हैं धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाभाद्रपदा उत्तराभाद्रपदा रेवती अश्विनी भरणी) अर्थात् धनिष्ठादि भरण्या-न्तके सात नक्षत्र पश्चिमद्वारवाले अर्थात् पश्चिमदिशा में कार्यसाधक होते हैं । (कत्तियाइया सत्तणक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू पुस्सो अस्सेसा) कृत्तिकादि सात नक्षत्र उत्तर

દ્વારવાળા કહ્યા છે તેના નામ આ પ્રમાણે છે. અનુરાધા જ્યેષ્ઠા મૂલ પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા અભિજીત્ અને શ્રવણ અર્થાત્ અનુરાધાદિ શ્રવણ પર્યન્તના સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દ્વારવાળા એટલે કે દક્ષિણ દિશામાં કાર્યસાધક હોય છે. (धणिट्ठादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता तं जहा धणिट्ठा सयभिसया पुव्वाभद्दवया उत्तराभद्दवया रेवई अस्सिणी भरणी) ધનિષ્ઠાદિ સાત પશ્ચિમ દ્વારવાળા કહ્યા છે. જે આ પ્રમાણે છે-ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વાભાદ્ર પદા ઉત્તરાભાદ્રપદા રેવતી અશ્વિની અને ભરણી અર્થાત્ ધનિષ્ઠાદિ ભરણી પર્યન્તના સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દ્વારવાળા અર્થાત્ પશ્ચિમ દિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. (कत्तियाइया सत्त

अस्सेसा' कृत्तिकादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वारिकाणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पुष्यो अश्लेषा २ (तत्थ जे ते एवमाहंसु ता धणिट्ठादिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु धणिट्ठा सतभिसया पुव्वाभद्दवया उत्तराभद्दवया रेवइ अस्सिणी भरणी' तत्र ये ते एवमाहंसु यत् धनिष्ठादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि ते एवमाहुः धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाभाद्रपदा उत्तराभाद्रपदा रेवती अश्विनी भरणी अर्थात् धनिष्ठादीनि भरण्यन्तानि सप्त नक्षत्राणि पूर्वस्यां दिशि कार्यसाधकानि भवन्ति 'कत्तियादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू पुस्सो अस्सेसा' कृत्तिकादीनी सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तं जहा-कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पूष्य अश्लेषा' अर्थात्

द्वारवाले कहे हैं जो इस प्रकार है-कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पुष्य एवं अश्लेषा। अर्थात् कृत्तिकादि अश्लेषान्त के सातनक्षत्र उत्तरद्वार वाले अर्थात् उत्तरदिशा में कार्यसाधक होते हैं।

पूर्वोक्त प्रकार से दूसरे मतावलम्बी के मत का कथन करके अब तीसरे मतवादि के अभिप्राय को कहते हैं जो इस प्रकार है-(तत्थ जे ते एवमाहंसु ता धणिट्ठादीया सत्तणक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु-धणिट्ठा सतभिसया पुव्वाभद्दवया उत्तराभद्दवया रेवई अस्सिणी भरणी) उनमें जो इस प्रकार कहते हैं की धनिष्ठादिक सात नक्षत्र पूर्वद्वारवाले कहे हैं जो इस प्रकार से हैं-धनिष्ठा शतभिषा पूर्वा भाद्रपदा उत्तराभाद्रपदा रेवती अश्विनी भरणी। अर्थात् धनिष्ठादि भराण्यन्त के सात नक्षत्र पूर्वद्वारवाले माने पूर्व दिशा में कार्यसाधक होते हैं। (कत्तियादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा, अद्दा पुणव्वसू

णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू पुस्सो अस्सेसा) કૃત્તિકાદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દ્વારવાળા કહ્યા છે. જે પ્રમાણે છે-કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસૂ પુષ્ય અને અશ્લેષા અર્થાત્ કૃત્તિકાદિ અશ્લેષા પર્યન્તના સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દ્વારવાળા એટલે કે ઉત્તર દિશાના કાર્ય સાધક હોય છે. ॥૨॥

ઉપરોક્ત પ્રકારથી બીજા મતાવલમ્બીના મતવાદીનું કથન કરીને હવે ત્રીજા મતાવલમ્બીનો અભિપ્રાય બતાવે છેઃ

(तत्थ जे ते एवमाहंसु ता धणिट्ठादीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु धणिट्ठा सतभिसया पुव्वाभद्दवया उत्तराभद्दवया रेवई अस्सिणी भरणी) તેમાં જેઓ એમ કહે છે કે-ધનિષ્ઠાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દ્વારવાળા કહ્યા છે. જે આ પ્રમાણે છે. ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વાભાદ્રપદા, ઉત્તરાભાદ્રપદા, રેવતી અશ્વિની અને ભરણી અર્થાત્ ધનિષ્ઠાદિ ભરણી સુધીના સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દ્વારવાળા એટલે કે પૂર્વ દિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. (कत्तियादिया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू

कृत्तिकादीनि आश्लेषान्तानि सप्तनक्षत्राणि खलु दक्षिणद्वारकानि दक्षिणस्यां दिशि कार्य साधकानि प्रतिपादितानि सन्ति एवं द्वितीयस्य मतमभिधीय तृतीयस्य मतमाह–तथा च–'महादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा' मघादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रविशाग्रा चेति। अर्थात् मघादीनि विशाखान्तानि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वारकानि–पश्चिमदिग् विभागस्थानि कार्य-साधकानि च सन्तीति प्रतिपादितानि वर्त्तन्ते। तथा च–'अणुराहादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता, तं जहा–अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीयी सवणो' अनुराधादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा–अनुराधा ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् श्रवणश्चेति। अर्थात् अनुराधादीनि श्रवणान्तानि सप्त-

---

पुस्सो अस्सेसा) कृत्तिकादि सात नक्षत्र दक्षिण द्वारवाले कहे हैं जो इस प्रकार हैं–कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पुष्य अश्लेषा अर्थात्

कृत्तिका आदि से लेकर अश्लेषा पर्यन्त के सात नक्षत्र दक्षिण द्वारवाले प्रतिपादित किया है तथा 'महादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता तं जहा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा) मघा आदि सात नक्षत्र को पश्चिम द्वारवाले कहे हैं, उनके नाम इस प्रकार से है–पूर्वा-फाल्गुनी, उत्तरफाल्गुनी, हस्त चित्रा स्वाति एवं विशाखा अर्थात् मघा नक्षत्र से लेकर विशाखा पर्यन्त के सात नक्षत्र पश्चिम द्वारवाले अर्थात् पश्चिम कार्य-साधक प्रतिपादित किया है, तथा 'अणुराहादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता, तं जहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीई सवणो) अनुराधा वगैरह सात नक्षत्र उत्तर द्वारवाले कहे हैं, उनके नाम इस प्रकार से हैं–अनुराधा, ज्येष्ठा, मूल पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा अभिजित् एवं श्रवण अर्थात्

પુસ્સો અસ્સેસા) કૃત્તિકા વિગેરે સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દ્વારવાળા કહ્યા છે. જે આ પ્રમાણે છે–કૃતિકા, રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસુ પુષ્ય અને અશ્લેષા અર્થાત્

કૃત્તિકાદિથી લઈને અશ્લેષા સુધીના સાત નક્ષત્રોને દક્ષિણ દ્વારવાળા હોવાનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. તથા (महादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा–पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा) મઘાદિ સાત નક્ષત્રોને પશ્ચિમ દ્વારવાળા કહ્યા છે, તેના નામો આ પ્રમાણે છે–મઘા પૂર્વાફાલ્ગુની ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્ત, ચિત્રા સ્વાતિ અને વિશાખા અર્થાત્ મઘા નક્ષત્રથી લઈને વિશાખા સુધીના સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દ્વારવાળા એટલે કે પશ્ચિમ વિભાગના કાર્ય સાધક છે તેમ પ્રતિપાદિત કરેલ છે; તથા (अणुराहादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता, तं जहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीई सवणो) અનુરાધા વિગેરે સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વાર વાળા કહ્યા છે, તેના નામ આ પ્રમાણે છે,–અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા મૂલ પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા અભિજીત અને શ્રવણ અર્થાત્ અનુરાધાથી

नक्षत्राणि उत्तरद्वारकानि-उत्तरस्यां दिशि कार्यसाधकानि भवन्तीति प्रतिपादितानि सन्ति। एवं तृतीयस्य मतान्तरवादिनो मतविश्लेषणं प्रतिपाद्य सम्प्रति चतुर्थस्य विश्लेषणं विवृणोति-'तत्थ जे ते एवमाहंसु ता अस्सिणी आदीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता, ते एवमाहंसु, तं जहा-अस्सिणी भरणी कत्तिया रोहिणी मग्गसिरा अद्दा पुणव्वसू' तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् अश्विन्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, ते एवमाहुस्तद्यथा-अश्विनी भरणी कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू चेति। अर्थात् ये चतुर्थस्थानीया मतवादिनोऽन्येषां मतानि गौणानि कुर्वन्तः स्वमतं चेत्थं प्रतिपादयन्ति यत् अश्विन्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वारकानि सन्तीत्येतेषामयमभिप्रायो वर्त्तते यत् अश्विन्यादीनि पुनर्वसु पर्यन्तानि सप्तनक्षत्राणि पूर्वस्यां दिशि कार्यसाधकानि सन्ति। तथा च-'पुस्सादीया सत्तः णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता, तं जहा-पुस्सो अस्सेसा महापुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी

अनुराधा से लेकर श्रवण नक्षत्र पर्यन्त के सात नक्षत्र उत्तर दिशा के कार्य साधक होते हैं वैसा प्रतिपादित किया है, इस प्रकार तीसरे मतान्तरवादी के मत का कथन करके अब चतुर्थ मतवादी के मत को प्रदर्शित करते हैं (तत्थ जे ते एवमाहंसु ता अस्सिणी आदीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता, ते एवमाहंसु, तं जहा-अस्सिणी, भरणी, कत्तिया रोहिणी मग्गसिरा अद्दा पुणव्वसू) उनमें जो ऐसा कहते हैं कि अश्विनी आदि सात नक्षत्र पूर्व द्वारवाले हैं उसका कहना यह है कि अश्विनी, भरणी, कृत्तिका रोहिणी, मृगशिरा आर्द्रा, पुनर्वसू, ये सात नक्षत्र पूर्व द्वारवाले होते हैं। अर्थात् चौथा मतावलम्बी अन्य मतवाले के मत को अमान्य करके अपने मत के बारे में कहता है कि अश्विनी आदि पूर्वोक्त सात नक्षत्र पूर्व द्वारवाले हैं उनका कहना का भाव यह है कि अश्विनी से लेकर पुनर्वसु पर्यन्त के सात नक्षत्र पूर्व दिशा में कार्य साधक होते हैं, तथा (पुस्सादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया

લઈને શ્રવણ નક્ષત્ર સુધીના સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે તેમ પ્રતિપાદિત કરેલ છે આ પ્રમાણે ત્રીજા મતાન્તરવાદિના મતનું કથન કરીને ચોથા મતવાદિના મતનું કથન કરે છે-(तत्थ जे ते एवमाहंसु ता अस्सिणीआदीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता, ते एवमाहंसु तं जहा अस्सिणी भरणी कत्तिया रोहिणी मग्गसिरा अद्दा पुणव्वसू) તેમાં જેઓ એમ કહે છે કે-અશ્વિની વિગેરે સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દ્વારવાળા છે, તેમનું કહેવું એવું છે કે-અશ્વિની, ભરણી, કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશિરા, આર્દ્રા અને પુનર્વસુ આ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારવાળા હોય છે, અર્થાત્ ચોથો મતાવલંબી અન્ય મતવાદિયોના મતનો અસ્વીકાર કરીને પોતાના મતના સંબંધમાં તે કહે છે કે-અશ્વિની વિગેરે પૂર્વોક્ત સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દ્વારવાળા છે, તેમના કહેવાનો ભાવ એ છે કે-અશ્વિનીથી લઈને પુનર્વસુ સુધીના સાત નક્ષત્રો પૂર્વદિશામાં કાર્યસાધક હોય છે, તથા (पुस्सादीया सत्त णक्खत्ता

हत्थो चित्ता' पुष्यादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-पुष्य आश्लेषा मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्तश्चित्रा चेति। अर्थात् पुष्यादीनि चित्रान्तानि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणस्यां दिशि हितावहानि भवन्तीति प्रज्ञप्तानि। एवं च-'साईया दीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा-साई विसाहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा' स्वात्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-स्वाती विशाखा अनुराधा ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा। अर्थात्-स्वात्यादीनि उत्तराषाढा पर्यन्तानि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमदिग् विभागे कार्यसाधकानि भवन्तीति प्रतिपादितानि। तथा च-'अभीयी आदिया सत्तणक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता, तं जहा-अभीयी सवणो धणिट्ठा सयभिसया पुव्वाभद्दवया उत्तराभद्दवया रेवई' अभिजिदादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-अभिजित् श्रवणो धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाभाद्रपदा उत्तराभाद्रपदा रेवती

पण्णत्ता, तं जहा-पुस्सो, अस्सेसा, महा, पुव्वाफग्गुणी, ऊत्तराफग्गुणी, हत्थो चित्ता) पुष्यादि सात नक्षत्र दक्षिण द्वारवाले कहे हैं उनके नाम इस प्रकार से हैं पुष्य अश्लेषा, मघा, पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफागुनी हस्त एवं चित्रा, अर्थात् ये सात नक्षत्र दक्षिण दिशा में हितकारक होते हैं। तथा च (साईयादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा-साई विसाहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा) स्वाती आदि सात नक्षत्र पश्चिम द्वारवाले कहे हैं, उनके नाम इस प्रकार से हैं-स्वाती, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा मूल पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा। अर्थात् स्वाती से लेकर उत्तराषाढा पर्यन्त के सात नक्षत्र पश्चिम दिग् विभाग में कार्य साधक होते हैं। तथा (अभीई आदिया सत्त णक्खत्ता उत्तरादारिया पण्णत्ता, तं जहा=अभीई, सवणो, धणिट्ठा, सयाभिसया, पुव्वाभद्दवया उत्तराभद्दवया रेवई) अभिजित् आदि सात नक्षत्र उत्तर द्वारवाले प्रतिपादित किये हैं उनके नाम इस प्रकार से हैं-अभिजित्, श्रवण, धनिष्ठा

दाहिणदारिया पण्णत्ता, तं जहा-पुस्सो, अस्सेसा महा, पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता) पुष्य विगेरे सात नक्षत्रो दक्षिण द्वारवाळा छे, तेना नाम आ प्रमाणे छे-पुष्य, अश्लेषा मघा पूर्वाफाल्गुनी, हस्त अने चित्रा अर्थात् आ सात नक्षत्रो दक्षिण दिशामां हितावह होय छे, तथा (साईयादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा-साई विसाहा अणुराहा, जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा) स्वाती विगेरे सात नक्षत्रो पश्चिम द्वारवाळा कह्या छे, ते आ प्रमाणे छे-स्वाती विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, मूल पूर्वाषाढा अने उत्तराषाढा अर्थात् स्वातीथी लईने उत्तराषाढा पर्यन्तना सात नक्षत्रो पश्चिम दिग्विभागमां कार्यसाधक होय छे, तथा (अभीई आदिया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता, तं जहा अमीई, सवणो धनिट्ठा, सयभिसया, पुव्वाभद्दवया उत्तराभद्दवया रेवई) अभिजित् विगेरे सात नक्षत्रो उत्तरद्वारवाळा प्रतिपादित करेल छे, तेना नामो

चेति । अभिजिदादीनि रेवत्यन्तानि सप्तनक्षत्राणि उत्तरदिग् विभागे कार्यसाधकानि भवन्तीति । चतुर्थस्य मतं विश्लेष्य सम्प्रति पञ्चमस्य तीर्थान्तरीयस्य मतं विश्लेषयति-'तत्थ जे ते एवमाहंसु, ता भरणी आदीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता, ते एवमाहंसु, तं जहा-भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुव्वणसू पुस्सो' तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् भरण्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि ते एवमाहुस्तद्यथा भरणी कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पुष्यः । तत्र-पञ्चानां मतान्तरवादिनां मध्ये ये ते मतान्तरवादिनः पञ्चमस्थानीयाः खलु एवं कथयन्ति यत् भरण्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानीति, तेषामयमभिप्रायो यत् भरण्यादीनि पुष्यपर्यन्तानि सप्तनक्षत्राणि पूर्वस्यां दिशि हितावहानि कथितानि । तथा च-'अस्सेसादीया सत्तणक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता, तं जहा-अस्सेसा महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई' आश्लेषादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिण-

शतभिषा, पूर्वाभाद्रपदा, उत्तराभाद्रपदा, एवं रेवती, अर्थात् अभिजित से रेवती पर्यन्त के सात नक्षत्र उत्तर दिग्विभाग में कार्यसाधक होते हैं। इस प्रकार चौथा मतावलम्बी के मत को कहकर के अब पांचवें मतवाले के मत का कथन करते हैं-(तत्थ जे ते एवमाहंसु, ता भरणी आदीया सत्त णक्खता पुव्वदारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु तं जहा-भरणी कत्तिया, रोहिणी, संठाणा, अद्दा पुणव्वसू पुस्सो) उनमें जो ऐसा कहते हैं कि भरणी वगैरह सात नक्षत्र पूर्व द्वारवाले कहे हैं, उनका कहना इस प्रकार है कि भरणी, कृत्तिका, रोहिणी, मृगशिरा, आर्द्रा, पुनर्वसू, एवं पुष्य। पांच मतावलम्बीयों में पांचवां मतावलम्बी कहता है कि भरणी आदि पूर्वोक्त सात नक्षत्र पूर्व द्वारवाले हैं, उनका कथन का भाव यह है कि भरणी आदि पुष्य पर्यन्त के सात नक्षत्र पूर्व दिशा में हितकारक कहे हैं। तथा (अस्सेसादीया सत्त णक्खत्ता दाहिण दारिया पण्णत्ता, तं जहा-अस्सेसा महा पुव्वाफग्गुणी, उत्तराफग्गुणी, हत्थो

આ પ્રમાણે છે-અભિજીત્ શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વાભાદ્રપદા, ઉત્તરાભાદ્રપદા અને રેવતી અર્થાત્ અભિજીતથી રેવતી સુધીના સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દિશામાં કાર્યસાધક હોય છે. આ પ્રમાણે ચોથા મતવાળાના મતનું કથન કરીને હવે પાંચમા મતાવલંબીના મતનું કથન કરે છે. (तत्थ जे ते एवमाहंसु ता भरणी आदिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता ते एवमाहंसु तं जहा भरणी कत्तिया, रोहिणी, संठाणा, अद्दा पुणव्वसू पुस्सो) તેઓમાં જેઓ એમ કહેછે કે ભરણી વિગેરે સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારવાળા કહ્યા છે. તેમનું કહેવું એવું છે કે-ભરણી, કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશિરા આર્દ્રા, પુનર્વસુ અને પુષ્ય, અર્થાત્ પાંચ મતાવલબીયોમાં પાંચમા મતવાદિનું કથન એવું છે કે-ભરણી વિગેરે પૂર્વોક્ત સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારવાળા છે, તેમના કથનનો ભાવ એ છે કે-ભરણીથી લઇને પુષ્ય સુધીના સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દિશામાં હિતકારક કહ્યા છે. તથા (अस्सेसादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया

द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-आश्लेषा मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्तश्चित्रा स्वाती चेति अर्थात् आश्लेषादीनि स्वाती पर्यन्तानि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणदिग्विभागे कार्यसाधकानि भवन्ति। एवं च-'विसाहादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा-विसाहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीई' विशाखादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-विशाखा अनुराधा ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित्। अर्थात् विशाखादीनि अभिजित् पर्यन्तानि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमदिग् विभागे यात्रादि कार्येषु कार्यसाधकानि भवन्तीत्यर्थः। एवं च-'सवणादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता, तं जहा-सवणो धणिट्ठा सयभिसया पुव्वापोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई अस्सिणी' श्रवणादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-श्रवणो धनिष्ठा शतभिषा पूर्वा-

---

चित्ता साई) अश्लेषा आदि सात नक्षत्र दक्षिण द्वारवाले प्रतिपादित किये हैं, उनके नाम इस प्रकार है-अश्लेषा, मघा, पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्त चित्रा एवं स्वाती अर्थात् अश्लेषा से लेकर स्वाती पर्यन्त के सात नक्षत्र दक्षिण दिग् विभाग में कार्य साधक होते हैं। एवं (विसाहादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता तं जहा-विसाहा, अणुराहा, जेट्ठा, मूलो, पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीई) विशाखा आदि सात नक्षत्र पश्चिम द्वारवाले कहे हैं उनके नाम इस प्रकार है-विशाखा अनुराधा, ज्येष्ठा, मूल, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, एवं अभिजित्, अर्थात् विशाखा आदि अभिजित् पर्यन्त के सात नक्षत्र पश्चिम दिग् विभाग में यात्रादि कार्यों में कार्यसाधक होते हैं। एवं (सवणादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता, तं जहा-सवणो, धणिट्ठा, सयभिसया, पुव्वापोट्ठवया, उत्तरापोट्ठवया, रेवई अस्सिसणी) श्रवण आदि सात नक्षत्र उत्तर द्वारवाले प्रज्ञप्त किये हैं जो इस प्रकार है-श्रवण,

---

पण्णत्ती, तं जहा अस्सेसा, महा, पुव्वाफग्गुणी, उत्तराफग्गुणी, हत्थो चित्ता साई) અશ્લેષા વિગેરે સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદ્વારવાળા પ્રતિપાદિત કર્યા છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે. અશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા અને સ્વાતી, અર્થાત્ અશ્લેષાથી લઈને સ્વાતી સુધીના સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદિગ્વિભાગમાં કાર્યસાધક હોય છે, તથા (विसाहादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा-विसाहा, अणुराहा, जेट्ठो मूलो पुव्वासाढा, उत्तरासाढा, अभीई) વિશાખા વિગેરે સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદ્વારવાળા કહ્યા છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, અને અભિજીત્ અર્થાત્ વિશાખા વિગેરે અભિજીત પર્યન્તના સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દિગ્વિભાગમાં યાત્રા વિગેરે કાર્યોમાં કાર્ય સાધક હોય છે. તથા (सवणादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता, तं जहा-सवणो, धणिट्ठा, सयभिसया, पुव्वापोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई अस्सिणी) શ્રવણ વિગેરે સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારવાળા પ્રજ્ઞપ્ત કર્યા છે, જે આ પ્રમાણે છે-શ્રવણ

प्रौष्ठपदा उत्तराप्रौष्ठपदा रेवती अश्विनी चेति। अर्थात् श्रवणादीनि अश्विनी पर्यन्तानि सप्त-नक्षत्राणि खलु उत्तरद्वारकानि–उत्तरदिग् विभागे यात्रादि शुभकार्येषु कार्यसाधकानि प्रति-पादितानि सन्तीति पञ्चानां तीर्थान्तरीयानां मतविश्लेषणानि पृथक् २ प्रतिपाद्योपसंहरति –'एए एवमाहंसु' एते एवमाहुः। एते पञ्चतीर्थान्तरीया मतान्तरवादिनः एवं पूर्वदर्शित-रीत्या स्वस्वमतानि प्रतिपादयन्तीत्यर्थः। सम्प्रति स्वमतमाह–'वयं पुण एवं वयामो' वयं पुनरेवं वदामः। वयं–सकलशास्त्रमर्मज्ञाः केवलज्ञानचक्षुषो वयमेवं–वक्ष्यमाणप्रकारकं स्वमतं वदामः–कथयामः। 'ता अभीई आदिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता, तं जहा–अभीई सवणो धणिट्ठा सयभिसया पुव्वापोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई' तावत् अभिजिदादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा–अभिजित् श्रवणो धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाप्रौष्ठ-पदा उत्तराप्रौष्ठपदा रेवती। तावत्–तत्र पञ्चानामपि मतान्तरवादिनां मध्ये नैकस्यापि मतं

धनिष्ठा, शतभिषा, पूर्वाप्रौष्ठपदा, उत्तराप्रौष्ठपदा, रेवती, अश्विनी अर्थात् श्रवण से लेकर अश्विनी पर्यन्त के सात नक्षत्र उत्तर दिग्विभाग में यात्रादि शुभ कार्यों में कार्यसाधक प्रतिपादित किये हैं। इस प्रकार पांचों मतावलंबियों के मतान्तर को पृथक् पृथक् बताकर के अब इस कथन का उपसंहार करते हैं–(एए एवमाहंसु) ये पांच तीर्थान्तरीय पूर्वप्रदर्शित रीति से अपने अपने मत का कथन करते हैं।

अब भगवान् स्वमत को कहते हैं–(वयं पुण एवं वयामो) केवलज्ञान वाले नेत्र से एवं सकलशास्त्र के मर्म से मैं इस विषय में इस प्रकार से कहता हूं–(ता अभीई आदिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता, तं जहा–अभीई सवणो धणिट्ठा, सयभिसया पुव्वापोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई) अभिजित् आदि सात नक्षत्र पूर्व द्वार वाले प्रज्ञप्त किये हैं जो इस प्रकार हैं–अभिजित्, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा पूर्वाप्रौष्ठपदा, उत्तराप्रौष्ठपदा, एवं रेवती। श्री

ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વાપ્રૌષ્ઠપદા, ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા, રેવતી અને અશ્વિની અર્થાત્ શ્રવણથી લઈને અશ્વિની સુધીના સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદિગ્વિભાગમાં યાત્રાદિ શુભ કર્યોમાં કાર્યસાધક પ્રતિપાદિત કર્યા છે, આ રીતે પાંચે મતાવલંબિયોના મતાન્તરને અલગ અલગ બતાવીને આ કથનનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે–(एए एवमाहंसु) આ પાંચ તીર્થાન્તરીયો પૂર્વોક્ત રીતે પોતપોતાના મતનું કથન કરે છે

હવે ભગવાન્ સ્વમતનું કથન કરે છે. (वयं पुण एवं वयामो) કેવલજ્ઞાન યુક્ત નેત્રથી તથા સકલ શાસ્ત્રના મર્મને જાણીને હું આ વિષયમાં આ પ્રમાણે કહું છું. (ता अभीई आदिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पण्णत्ता, तं जहा–अभीई सवणो धनिट्ठा, सयभिसया पुव्वापोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई) અભિજીત્ વિગેરે સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દ્વારવાળા હોવાનું પ્રજ્ઞપ્ત કરેલ છે, જે આ પ્રમાણે છે, અભિજીત્ શ્રવણ ધનિષ્ઠા, શતભિષા પૂર્વાપૌષ્ઠપદા

समीचीनं वर्त्तते, सोपपत्तिकं मम मतं श्रूयतां तावत्, यतो हि अभिजिन्नक्षत्रं युगादि नक्षत्रं निर्णीतं वर्त्तते, तत एव सर्वप्रवृत्तीनां प्रवर्त्तनं प्रारभ्यते, अतएव अभिजिदादीनि रेवती पर्यन्तानि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वारकानि-पूर्वदिग्विभागे कार्यसाधकानि भवन्ति । तथा च-'अस्सिणी आदीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता, तं जहा-अस्सिणी भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू' अश्विन्यादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-अश्विनी भरणी कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू । अर्थात् अश्विन्यादीनि पुनर्वसु पर्यन्तानि सप्त नक्षत्राणि खलु दक्षिणद्वारकानि-दक्षिणदिग् विभागे कार्यसाधकानि भवन्तीति प्रतिपादितानि सन्ति । एवं च-'पुस्सादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता, तं जहा-पुस्सो अस्सेसा महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता' पुष्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-पुष्य आश्लेषा मघा पूर्वाफाल्गुनी

भगवान् कहते हैं कि पांचों मतान्तर वादियों में एक भी मत सम्यक् प्रकार का नहीं है। सोपपत्तिक अर्थात् सप्रमाण मेरा मत सुनो-अभिजित् नक्षत्र युग का आदि नक्षत्र निर्णित किया है, उस से ही सभी प्रवृत्तियां प्रवृत्त होती हैं अर्थात् उस नक्षत्र से ही सभी प्रवृत्तियों का प्रारंभ होता है, अतएव अभिजित् नक्षत्र से लेकर रेवती पर्यन्त के सात नक्षत्र पूर्व द्वारवाले अर्थात् पूर्व दिग्विभाग में कार्य साधक होते हैं। तथा (अस्सिणी आदीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता, तं जहा-अस्सणी भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू) अश्विनी आदि सात नक्षत्र दक्षिण द्वारवाले प्रज्ञप्त किये हैं, जैसे की-अश्विनी, भरणी, कृत्तिका रोहिणी, मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसु । अर्थात् अश्विनी से लेकर पुनर्वसु पर्यन्त के सात नक्षत्र दक्षिण द्वारवाले माने दक्षिण दिग्भाग में कार्य साधक होते हैं ऐसा प्रतिपादित किया है। तथा (पुस्सादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता तं जहा-पुस्सो अस्सेसा

ઉત્તરા પ્રૌષ્ઠપદા અને રેવતી, શ્રી ભગવાન્ કહે છે કે પાંચે મતાન્તરવાદિયોમાં કોઇનો-પણ મત યોગ્ય રીતે કહેલ નથી. સોપપત્તિક અર્થાત્ સપ્રમાણ મારો મત સાંભળો,-અભિજીત્ નક્ષત્ર યુગનું આદિ નક્ષત્ર હોવાનું પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેનાથી જ સઘળી પ્રવૃત્તિયો પ્રવર્તમાન થાય છે, અર્થાત્ એ નક્ષત્રથી જ બધી જ પ્રવૃત્તિયોનો આરંભ થાય છે, તેથી જ અભિજીત્ નક્ષત્રથી લઇને રેવતી પર્યન્તના સાત નક્ષત્ર પૂર્વદ્વારવાળા અર્થાત્ પૂર્વદિગ્વિભાગમાં કાર્યસાધક હોય છે, તથા (अस्सिणी आदिया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पण्णत्ता, तं जहा-अस्सिणी भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू) અશ્વિની વિગેરે સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદ્વારવાળા પ્રતિપાદિત કર્યા છે, જેમ કે અશ્વિની ભરણી, કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસુ અર્થાત્ અશ્વિનીથી લઇને પુનર્વસુ પર્યન્તના સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દ્વારવાળા અર્થાત્ દક્ષિણદિશામાં કાર્યસાધક હોય છે. તેમ પ્રતિપાદન કરેલ છે, તથા (पुस्सादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पण्णत्ता तं जहा-पुस्सो अस्सेसा महा पुव्वफग्गुणी

उत्तराफाल्गुनी हस्तश्चित्रा चेति। पुष्यादीनि चित्रान्तानि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वारकानि-पश्चिमायां दिशि कार्यसाधकानि भवन्तीति प्रतिपादितानि सन्ति। तथैव-'साई आदीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता, तं जहा-साई विसाहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा' स्वात्यादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-स्वाती विशाखा अनुराधा ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा चेति। अर्थात् स्वात्यादीनि उत्तराषाढापर्यन्तानि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वारकानि-उत्तरदिग्विभागे कार्यसाधकानि भवन्तीति प्रज्ञप्तानि। एवमष्टाविंशति नक्षत्राणां दिग् द्वाराणि पञ्चमतान्तरसहितानि स्वमतपूर्णानि प्रतिपादितानि सन्तीति ॥ सू० ५९ ॥

दशमस्य प्राभृतस्य एकविंशतितमं प्राभृतप्राभृतं समाप्तम् ॥

महा पुव्वाफग्गुणी, उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता) पुष्यादि सात नक्षत्र पश्चिम द्वारवाले प्रज्ञप्त किये हैं जो इस प्रकार है-पुष्य, अश्लेषा, मघा, पूर्वाफाल्गुनी, उत्तराफाल्गुनी हस्त एवं चित्रा। अर्थात् पुष्य से लेकर चित्रा पर्यन्त के सात नक्षत्र पश्चिम द्वारवाले अर्थात् पश्चिम दिशा में कार्यसाधक प्रतिपादित किये हैं। उसी प्रकार 'साई आदीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता, तं जहा-साई, विसाहा, अणुराहा, जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा) स्वाती आदि सात नक्षत्र उत्तर द्वारवाले प्रज्ञप्त किये हैं, जो इस प्रकार है-स्वाती, विशाखा, अनुराधा ज्येष्ठा मूल पूर्वाषाढा एवं उत्तराषाढा। अर्थात् स्वाती वगैरह उत्तराषाढा पर्यन्त के सात नक्षत्र उत्तर द्वारवाले अर्थात् उत्तर-दिग्विभाग में कार्यसाधक प्रज्ञप्त किये है।

इस प्रकार पांच मतांतरवादियों के मत के कथन पूर्वक अठाईस नक्षत्रों के दिग् द्वार का स्वसिद्धांतानुसार प्रतिपादन किया है ॥ सू० ५९ ॥

दसवें प्राभृत का एकवीसवां प्राभृतप्राभृ समाप्त ॥१०-२१॥

उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता) पुष्य विगेरे सात नक्षत्रो पश्चिम द्वारवाળा प्रज्ञप्त कर्या छे, जे आ प्रमाणे छे-पुष्य, अश्लेषा, मघा, पूर्वाफाल्गुनी, उत्तराफाल्गुनी, हस्त अने चित्रा अर्थात पुष्यथी लईने चित्रा पर्यन्तना सात नक्षत्रो पश्चिम द्वारवाળा अर्थात् पश्चिमदिशामां कार्यसाधक प्रतिपादित कर्या छे. एज प्रमाणे (साई आदिया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पण्णत्ता तं जहा-साई विसाहा, अणुराहा, जेट्ठा, मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा) स्वाती विगेरे सात नक्षत्रो उत्तर द्वारवाળा प्रज्ञप्त कर्या छे, जे आ प्रमाणे छे,-स्वाती विशाखा अनुराधा ज्येष्ठा मूल पूर्वाषाढा अने उत्तराषाढा अर्थात् स्वाती विगेरे उत्तराषाढा पर्यन्तना सात नक्षत्रो उत्तरद्वारवाળा अर्थात् उत्तरदिशामां कार्यसाधक प्रतिपादित कर्या छे.

आ रीते पांच मतांतर वादियोना मतना कथन पूर्वक अठ्यावीस नक्षत्रोना दिग्द्वारनुं स्वसिद्धांत प्रमाणे प्रतिपादन कर्युं छे, ॥ सू० ५९ ॥

दसमा प्राभृतनुं एकवीसमुं प्राभृतप्राभृत समाप्त ॥ १०-२१ ॥

दशमस्य प्राभृतस्य द्वाविंशतितमं प्राभृतप्राभृतम्

नक्षत्राणां द्वाराणि प्रतिपाद्य सम्प्रति नक्षत्राणां विचयो वक्तव्य इति तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मूलम्—ता कहं ते णक्खत्ता विजये आहिएति वएज्जा ! ता अयण्णं जंबूद्दीवे दीवे जाव परिक्खेवेणं ता जंबूद्दीवेणं दीवे दो चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा, दो सूरिया तविंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा, छप्पण्णं णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा जोयं जोएंति वा जोयं जोइस्संति, तं जहा—दो अभीई दो सवणो दो धणिट्ठा दो सयभिसया दो पुव्वापोट्ठवया दो उत्तरापोट्ठवया दो रेवई दो अस्सिणी दो भरणी दो कत्तिया दो रोहिणी दो संठाणा दो अद्दा दो पुणव्वसू दो पुस्सा दो अस्सेसाओ दो महा दो पुव्वाफग्गुणी दो उत्तराफग्गुणी दो हत्था दो चित्ता दो साई दो अणुराहा दो जेट्ठा दो मूला दो पुव्वासाढा दो उत्तरासाढा, ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जे णं नव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, अत्थि णक्खत्ता जे णं पण्णरसमुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, अत्थि णक्खत्ता जे णं तीस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, अत्थि णक्खत्ता जे णं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति। ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ते जे णं णवमुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति कयरे णक्खत्ता जे णं पण्णरससमुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, कयरे णक्खत्ता जे णं तीसति मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, कयरे णक्खत्ता जे णं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं णव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, ते णं दो अभीई, तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं पण्णरसमुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं बारस, तं जहा—दो सयभिसया दो भरणी दो अद्दा दो अस्सेसा दो साई दो

जेट्ठा। तत्थ जे णं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं तीसं, तं जहा-दो सवणा दो धणिट्ठा दो पुव्वाभद्दवया दो रेवई दो अस्सिणी दो कत्तिया दो संठाणा दो पुस्सा दो महा दो पुव्वाफग्गुणी दो हत्था दो चित्ता दो अणुराहा दो मूला दो पुव्वासाढा। तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, ते णं बारस, तं जहा-दो उत्तरापोट्ठवया दो रोहिणी दो पुणव्वसू दो उत्तराफग्गुणी दो विसाहा दो उत्तरासाढा, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ते जे णं चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते सूरिएण सद्धिं जोयं जोएंति, अत्थि णक्खत्ता जे णं छ अहोरत्ते एक्कवीसं च मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति अत्थि णक्खत्ता जे णं वीसं अहोरत्ते तिण्णि य मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति। ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जे णं तं चेव उच्चारेयव्वं, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं चत्तारि अहोरत्ते छच्चमुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति, ते णं दो अभिई। तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं छ अहोरत्ते एक्कवीसं च मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति, ते णं बारस, तं जहा-दो सयभिसया दो अद्दा दो अस्सेसा दो विसाहा दो जेट्ठा। तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं तेरस अहोरत्ते बारस मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति, ते णं तीसं तं जहा-दो सवणा जाव दो पुव्वासाढा, तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं वीसं अहोरत्ते तिण्णि य मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति, ते णं बारस, तं जहा-दो उत्तरापोट्ठवया जाव उत्तरासाढा। सू० ६०॥

॥ दसमस्स पाहुडस्स बावीसइमं पाहुडपाहुडं समत्तं॥

छाया-तावत् कथं ते नक्षत्र विचय आख्याता इति वदेत्। तावत् अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः यावत् परिक्षेपेण, तावत् जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्रभासयतां वा प्रभासयत वा प्रभासयिष्यतः, वा द्वौ सूर्यौ अतापयतां वा तापयतः वा तापयिष्यतः वा, षट्‌ पञ्चाशन्नक्षत्राणि योगम् अयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति, तद्यथा-द्वौ अभिजितौ द्वे श्रवणे

द्वे धनिष्ठे द्वे शतभिषे द्वे पूर्वाप्रोष्ठपदे द्वे उत्तराप्रोष्ठपदे द्वे रेवत्यौ द्वे अश्विन्यौ द्वे भरण्यौ द्वे कृत्तिके द्वे रोहिण्यौ द्वौ मृगशीर्षौ द्वे आर्द्रे द्वौ पुनर्वसू द्वौ पुष्यौ द्वे आश्लेषे द्वे मघे द्वे पूर्वाफाल्गुन्यौ द्वे उत्तराफाल्गुन्यौ द्वौ हस्तौ द्वे चित्रे द्वे स्वात्यौ द्वे विशाखे द्वे अनुराधे द्वे ज्येष्ठे द्वे मूले द्वे पूर्वाषाढे द्वे उत्तराषाढे । तावत् एतेषां खलु षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु नवमुहूर्त्तान् सप्तविंशतिश्च सप्तषष्टिभागान् [मुहूर्त्तस्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चदशमुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु त्रिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु नवमुहूर्त्तान् सप्तविंशतिश्च सप्तषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चदशमुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु त्रिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु नवमुहूर्त्तान् सप्तविंशतिश्च सप्तषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति तौ खलु द्वौ अभिजितौ । तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चदशमुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु द्वादश तद्यथा—द्वे शतभिषे द्वे भरण्यौ द्वे आर्द्रे द्वे आश्लेषे द्वे स्वात्यौ द्वे ज्येष्ठे । तत्र यानि खलु त्रिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति तानि खलु त्रिंशत्, तद्यथा—द्वौ श्रवणौ द्वे धनिष्ठे द्वे पूर्वाभाद्रपदे द्वे रेवत्यौ दे अश्विन्यौ द्वे कृत्तिके द्वौ मृगशीर्षौ द्वौ पुष्यौ द्वे मघे द्वौ पूर्वाफाल्गुण्यौ द्वौ हस्तौ द्वे चित्रे द्वे अनुराधे द्वे मूले द्वे पूर्वाषाढे । तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु द्वादश, तद्यथा—द्वे उत्तराप्रोष्ठपदे द्वे रोहिण्यौ द्वौ पुनर्वसू द्वे उत्तराफाल्गुण्यौ द्वे विशाखे द्वे उत्तराषाढे । तावत् एतेषां खलु षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु चतुर अहोरात्रान् षट् च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु षट् अहोरात्रान् एकविंशतिश्च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु विंशति अहोरात्रान् त्रींश्चमुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तावत् एतेषां खलु षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु तच्चैव उच्चारयितव्यं । तावत् एतेषां खलु षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि चतुर अहोरात्रान् षट् च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु द्वौ अभिजितौ । तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु षट् अहोरात्रान् एकविंशतिश्च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु द्वादश, तद्यथा—द्वे शतभिषे द्वे आर्द्रे द्वे आश्लेषे द्वे स्वात्यौ द्वे विशाखे द्वे ज्येष्ठे । तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु त्रयोदश अहोरात्रान् द्वादशमुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु त्रिंशत् तद्यथा—द्वौ श्रवणौ यावत् द्वे पूर्वाषाढे । तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु

विंशतिः अहोरात्रान् त्रींश्चमुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति तानि खलु द्वादश तद्यथा-द्वे उत्तराप्रौष्ठपदे यावत् द्वे उत्तराषाढे ॥ सू० ६० ॥

टीका-गतं दशमप्राभृतस्य एकविंशतितमं प्राभृतप्राभृतं सम्प्रति द्वाविंशतितमं प्रारभ्यते तस्य पूर्वेणायं सम्बंधो यत् पूर्वस्मिन् नक्षत्राणां द्वाराणि कथितानि अत्र नक्षत्राणां स्वरूपं वक्तव्यमिति कथयति-'ता कहं ते णक्खत्त विजए आहिएति वएज्जा' तावत् कथं ते नक्षत्र विचय आख्यात इति वदेत् । तावत्-तत्र नक्षत्राणां स्वरूपनिर्णये, कथं-केन प्रकारेण केनाधारेण कयावोपपत्त्या ते-त्वया भगवन्! नक्षत्रविचयः-नक्षत्राणां स्वरूपनिर्णयः आख्यातः -प्रतिपादित इति वदेत्-कथयेत् अत्र 'णक्खत्तविजयं' ति विपूर्वश्चिड् स्वभावात् स्वरूपनिर्णये वर्त्तते । उक्तं च यथा-(आप्तवचनं प्रवचनं ज्ञात्वा विचयस्तदर्थ निर्णयनम्) तत्र खलु

बावीसवें प्राभृतप्राभृत का प्रारंभ

नक्षत्रों के द्वारों का प्रतिपादन कर के अब नक्षत्रों के विचय के स्वरूप का कथन करते हैं (ता कहं ते णक्खत्त विजए) इत्यादि

टीकार्थ-दसवें प्राभृत का इकीसवां प्राभृतप्राभृत पूर्ण हुवा अब बावीसवें प्राभृतप्राभृत का प्रारंभ करते हैं पूर्व के साथ इसका संबंध इस प्रकार से है कि पूर्व प्रकरण में नक्षत्रों के द्वार के संबंध में कथन किया है, यहां पर नक्षत्रों के स्वरूप का कथन किया जाता है-श्रीगौतमस्वामी भगवान् से प्रश्न करते हैं कि (ता कहं ते णक्खत्त विजए आहिएति वएज्जा) हे भगवन् नक्षत्रों के स्वरूप विषय में किस प्रकार से या किस प्रकार की उपपत्ति से आपने नक्षत्रों के स्वरूप का निर्णय प्रतिपादित किया है ? सो कहिये यहां पर (णक्खत्त विजयं) इस वाक्य में वि पूर्वक चिड् होने से स्वभाव या स्वरूप निर्णय बोधक है। कहा भी है-आप्तवचनं प्रवचनं ज्ञात्वा विचयस्तदर्थनिर्णयनम् अर्थात् आप्त

બાવીસમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતનો પ્રારંભ-

નક્ષત્રોના દ્વારોનું પ્રતિપાદન કરીને હવે નક્ષત્રોના વિચય અર્થાત્ સ્વરૂપના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. (ता कहं ते णक्खत्तविजए) ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ :-દસમા પ્રાભૃતનું એકવીસમું પ્રાભૃતપ્રાભૃત પુરૂં થયું હવે આ બાવીસમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતનો પ્રારંભ થાય છે, પહેલાની સાથે આનો સંબંધ આ રીતે છે-કે પૂર્વ પ્રકરણમાં નક્ષત્રોના દ્વારના સંબંધમાં કથન કરેલ છે. અહીંયાં નક્ષત્રોના સ્વરૂપનું કથન કરવામાં આવે છે. શ્રીગૌતમસ્વામી શ્રીભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે (ता कहं ते णक्खत्तविजए आहिएति वएज्जा) હે ભગવન્! નક્ષત્રોના સ્વરૂપના વિષયમાં કેવા પ્રકારથી અથવા કેવા પ્રકારની ઉપપત્તિથી આપે નક્ષત્રોના સ્વરૂપનો નિર્ણય પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે આપ કહો અહીં (णक्खत्तविजय) આ વાકયમાં વિ પૂર્વક ચિડ્ હોવાથી સ્વભાવ અથવા સ્વરૂપ નિર્ણયનો બોધ કરે છે. કહ્યું પણ છે-(आप्तवचनं प्रवचनं ज्ञात्वा विचयस्तदर्थ निर्णयनम्)

विचयनं-विश्लेषणं विचयो नक्षत्राणां विचयो नक्षत्रविचयः-नक्षत्राणां स्वरूप निर्णय इत्यर्थः। इत्येवं गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवान कथयति-'ता अयण्णं जंबूद्दीवे दीवे जाव परिक्खेवेणं' तावदयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपद्वीपः यावत् परिक्षेपेन। तावदिति पूर्ववत् अयं-पूरोवर्त्तमानः जम्बूद्वीपो द्वीपराजः सर्वद्वीपसमुद्राणां मध्यवर्त्ती सर्वद्वीपप्रकाशको वर्त्तते। जम्बूद्वीपवाक्यस्य विशदार्थो जम्बूद्वीपवर्णनादवसेयः। 'ता जंबूद्दीवेणं दीवे दो चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा सूरिया तविंसु वा तवेंति वा तविस्संति' तावत् जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्राभासयतां वा प्राभासयतः वा प्रभासयिष्यतः, वा द्वौ सूर्यौ अतपतां वा अतपयतं वा अतपस्यतः, तावत्-तत्र तस्मिन् द्वीपराजे जम्बूद्वीपे खल्विति निश्चितं द्वौ चन्द्रमसौ प्रभासयतां-प्रभासितवन्तौ अथवा प्रभासयतः-प्रभासेते अथवा प्रभासयिष्यतः-प्रभासिष्येते। एवं च द्वौ सूर्यौ अतापयतां-तापितवन्तौ अथवा तापयतः अथवा तापयिष्यतः। इत्येवं वस्तुस्थितिं मनसि निधाय अग्रे यत् प्रतिपादयिष्यते

वचन एवं प्रवचन के स्वरूप को जानकर के निर्णय करे। यहां पर विचयन माने विश्लेषण अर्थात् विचय नक्षत्रों का जो विचय सो नक्षत्रविचय माने नक्षत्रों के स्वरूप का निर्णय ऐसी भावना समझें। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर के उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अयण्णं जंबूद्दीवे दीवे जाव परिक्खेवेणं) यह समीप वर्त्तमान जंबूद्वीप नाम का द्वीपराज सभी द्वीप समुद्रों में मध्यवर्ती एवं सभी द्वीपों को प्रकाशित करनेवाला होता है। जंबूद्वीप संबंधी विशेष अर्थ जंबूद्वीप के वर्णन से समझ लेवें। (ता जंबूद्दीवे णं दीवे दो चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा दो सूरिया तविंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा) उस जंबूद्वीप में दो चंद्रमा प्रकाशित होते हैं प्रकाशित हुवे हैं एवं प्रकाशित होंगे, तथा इसी प्रकार दो सूर्य भूतकाल में तापित हुवे हैं वर्त्तमान में तापित होते हैं एवं भविष्य में तापित

અર્થાત્ આપ્તવચન અને પ્રવચનના સ્વરૂપને જાણીને નિર્ણય કરવો. અહીં વિચયન એટલે કે વિશ્લેષણ અર્થાત્ વિચય નક્ષત્રોનો જે વિચય અર્થાત્ નક્ષત્રોના સ્વરૂપનો નિર્ણય આ પ્રમાણે ભાવના સમજવી. આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે, (ता अयण्णं जंबूद्दीवे दीवे जाव परिक्खेवेणं) આ સમીપસ્થ જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપરાજ બધા દ્વીપો અને સમુદ્રોમા મધ્યવર્તી તથા બધા દ્વીપોને પ્રકાશિત કરવાવાળો હોય છે, જંબૂદ્વીપ સંબંધી વિશેષ અર્થ જંબૂદ્વીપના વર્ણનથી સમજી લેવું. (ता जंबुद्दीवे णं दीवे दो चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा, दो सूरिया तविंसु वा तवंति वा तविस्संति वा) આ જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્રમા પ્રકાશિત થાય છે. પ્રકાશિત થયા હતા અને પ્રકાશિત થશે. તથા એજ પ્રમાણે બે સૂર્યો ભૂતકાળમાં તાપિત થયા હતા વર્તમાનમાં તાપિત થાય છે અને ભવિષ્યમાં તાપિત થશે. આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિને મનમાં

तदवधारणीयमिति । 'छप्पण्णं णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा जोयं जोएंति वा जोयं जोइस्संति' षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणि योगं अयुञ्जन् वा योगं युञ्जन्ति वा योगं योक्ष्यन्ति । तयोश्चन्द्रसूर्ययो र्नक्षत्रभोगविचारं दर्शयति—षट् पञ्चाशत् संख्यकानि नक्षत्राणि चन्द्रादिभिर्ग्रहविशेषैः चारवशेन योगमयुञ्जन् अथवा योगं युञ्जन्ति अथवा योगं योक्ष्यन्ति । ननु पूर्वम् अष्टाविंशति संख्यकान्येव नक्षत्राणि प्रतिपादितानि सन्ति, तर्हि कथमिदानीं षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणि प्रतिपाद्यन्त इति शंकां परिहरन् तान्येव षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणि दर्शयति—'तं जहा—दो अभीई१ दो सवणा२ दो धणिट्ठा३ दो सयभिसया४ दो पुव्वापोट्ठवया५ दो उत्तरापोट्ठवया६ दो रेवई७ दो अस्सिणी८ दो भरणी९ दो कत्तिया१० दो रोहिणी११ दो संठाणा१२ दो अद्दा१३ दो पुणव्वसू१४ दो पुस्सा१५ दो अस्सेसा१६ दो महा१७ दो पुव्वाफग्गुणी१८ दो उत्तराफग्गुणी१९ दो हत्था२० दो चित्ता२१ दो साई२२ दो

होंगे । इस प्रकार वस्तुस्थिति का मन में विचार कर के आगे जो प्रतिपादित करेंगे उसको समझें (छप्पण्णं णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा जोयं जोएंति वा जोयं जोइस्संति वा) यहां चंद्र सूर्य का नक्षत्रों के भोगकाल का कथन करते हैं—५६ छप्पन नक्षत्र चन्द्रादि ग्रहों के साथ चार वशात् योग किया हैं वर्तमान में भी करतें हैं एवं भाविष्य में योग करेंगे ।

शंका—पहले अठाईस संख्यक नक्षत्र होने का प्रतिपादन किया है, तो यहां पर छप्पन नक्षत्र किस प्रकार कहा है ? इस शंका कि निवृत्ति के लिये उसी छप्पन नक्षत्रों के नामनिर्देश पूर्वक कथन करते हैं–(तं जहा–१ दो अभीई २ दो सवणा ३ दो धणिट्ठा ४ दो सयभिसया ५ दो पुव्वापोट्ठवया ६ दो उत्तरापोट्ठवया ७ दो रेवई ८ दो अस्सिणी ९ दो भरणी १० दो कत्तिया ११ दो रोहिणी १२ दो संठाणा १३ दो अद्दा १४ दो पुणव्वसू १५ दो पुस्सा १६ दो अस्सेसा १७ दो महा १८ दो पुव्वाफग्गुणी १९ दो उत्तराफग्गुणी २० दो

વિચાર કરીને આગળ જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે તે સમજવું. (छप्पण्णं णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा जोयं जोएंति वा जोयं जोइस्संति वा) અહીં ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્રોના ભોગકાળનું કથન કરવામાં આવે છે. ૫૬ છપ્પન નક્ષત્રો એ ચંદ્રાદિ ગ્રહોની સાથે ચાર વશાત્ યોગ કરેલ હતો વર્તમાનમાં પણ કરે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ યોગ કરશે

શંકા–પહેલાં અઠયાવીસ નક્ષત્રો હોવાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તો અહીંયાં છપ્પન નક્ષત્રો હોવાનું કેવી રીતે કહ્યું છે? આ શંકાના સમાધાન માટે એ છપ્પન નક્ષત્રોના નામના ઉચ્ચારણ પૂર્વક પ્રતિપાદન કરે છે. (तं जहा १ दो अभीई २ दो सवणा ३ दो धणिट्ठा ४ दो सयभिसया ५ दो पुव्वापोट्ठवया ६ दो उत्तरापोट्ठवया ७ दो रेवई ८ दो अस्सिणी ९ दो भरणी १० दो कत्तिया ११ दो रोहिणी १२ दो संठाणा १३ दो अद्दा १४ दो पुणव्वसू १५ दो पुस्सा १६ दो अस्सेसा १७ दो महा १८ दो पुव्वाफग्गुणी १९ दो उत्तराफग्गुणी

विसाहा२३ दो अणुराहा२४ दो जेट्ठा२५ दो मूला२६ दो पुव्वासाढा२७ दो उत्तरासाढा २८' तद्यथा—द्वौ अभिजितौ द्वे श्रवणे द्वे धनिष्ठे द्वे शतभिषे द्वे पूर्वाप्रोष्ठपदे द्वे उत्तराप्रौष्ठपदे द्वे रेवत्यौ द्वे अश्विन्यौ द्वे भरण्यौ द्वे कृत्तिके द्वौ मृगशिरसौ द्वे आर्द्रे द्वौ पुनर्वसू द्वौ पुष्यौ द्वे आश्लेषे द्वे मघे द्वे पूर्वाफाल्गुन्यौ द्वे उत्तराफाल्गुन्यौ द्वौ हस्तौ द्वे चित्रे द्वे स्वात्यौ द्वे विशाखे द्वे अनुराधे द्वे ज्येष्ठे द्वे मूले द्वे पूर्वापाढे द्वे उत्तरापाढे । पूर्वप्रतिपादितानि अभिजिदादीनि अष्टाविंशति नक्षत्राण्येव द्विगुणी कृतानि अष्टाविंशति संख्यकानि प्रतिपादितानि सन्ति, नान्यत् किञ्चिन्नाविन्यमिति । 'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जे णं णवमुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति' तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु नवमुहूर्त्तान् सप्तविंशतिश्च सप्तषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तावदिति प्राग्वत् एतेषां—पूर्वप्रतिपादितानां द्विगुणीकृतानामष्टाविंशते नक्षत्राणां—षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां मध्ये 'अत्थि' सन्ति तादृशानि नक्षत्राणि यानि खलु चन्द्रेण सह नवमुहूर्त्तान् तथा एकस्य च मुहूर्त्तस्य

हत्था २१ दो चित्ता २२ दो साई २३ दो विसाहा २४ दो अणुराहा २५ दो जेट्ठा २६ दो मूला २७ दो पुव्वासाढा २८ दो उत्तरासाढा) दो अभिजित् दो श्रवण दो धनिष्ठा दो शतभिषा दो पूर्वाप्रौष्ठपदा दो उत्तराप्रौष्ठपदा दो रेवती दो अश्विनी दो भरणी दो कृत्तिका दो मृगशिरा दो आर्द्रा दो पुनर्वसू दो पुष्य दो अश्लेषा दो मघा दो पूर्वाफाल्गुनी दो उत्तराफाल्गुनी दो हस्त दो चित्रा दो स्वाती दो विशाखा दो अनुराधा, दो ज्येष्ठा दो मूल दो पूर्वाषाढा, एवं दो उत्तराषाढा । पूर्व प्रतिपादित अभिजित् आदि अठाईस नक्षत्रों को ही दुगुना करके अठावीस संख्यक प्रतिपादित किये हैं उससे कुछ भिन्न नहीं कहा है—(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जे णं णवमुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति) पूर्वप्रतिपादित अठाइस नक्षत्रों को दुगुना करके कहे गये छप्पन नक्षत्रों में ऐसे नक्षत्र 'अत्थि' होते हैं कि जो चन्द्र के साथ नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सडसठिया सताईस भाग $1\frac{27}{67}$ जितना काल-

---

२० दो हत्था २१ दो चित्ता २२ दो साई २३ दो विसाहा २३ दो अणुराहा २५ दो जेट्ठा २६ दो मूला २७ दो पुव्वासाढा २८ दो उत्तरासाढा) બે અભિજીત્ બે શ્રવણ બે ધનિષ્ઠા બેશતભિષા બે પૂર્વાપ્રૌષ્ઠપદા બે ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા બે રેવતી બે અશ્વિની બે ભરણી બે કૃત્તિકા બે મૃગશિરા બે આર્દ્રા બે પુનર્વસુ બે પુષ્ય બે અશ્લેષા બે મઘા બે પૂર્વાફાલ્ગુની બે ઉત્તરાફાલ્ગુની બે હસ્ત બે ચિત્રા બે સ્વાતી બે વિશાખા બે અનુરાધા બે જ્યેષ્ઠા બે મૂલ બે પૂર્વાષાઢા અને બે ઉત્તરાષાઢા પૂર્વપ્રતિપાદિત અઠયાવીસ નક્ષત્રોને બમણા કરીને અઠયાવીસ સંખ્યાથી પ્રતિપાદિત કર્યા છે, એટલે એનાથી કંઈ જુદા નથી. (ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जेणं णव मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति) પૂર્વપ્રતિપાદિત અઠયાવીસ નક્ષત્રોને બમણા કરીને કહેલા છપ્પન નક્ષત્રોમાં એવા નક્ષત્રો (अत्थि) હોય છે કે જે ચંદ્રની સાથે

सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागान्–९$\frac{27}{67}$ एतत् तुल्यकालान् चन्द्रेण सह योगं युञ्जन्ति–चन्द्रेण सह निवसन्ति । तथा च–'अत्थि णक्खत्ता जेणं पण्णरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति' सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चदश १५ मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । पञ्चदश-मुहूर्त्तपर्यन्तं चन्द्रेण सह निवसन्तीति । एवं च 'अत्थि णक्खत्ता जेणं तीसति मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति' सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु त्रिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति। तादृशान्यपि नक्षत्राणि सन्ति यानि खलु त्रिंशन्मुहूर्त्तपर्यन्तं–सम्पूर्णमहोरात्रं यावत् चन्द्रेण सह निवसन्ति । तथा च–'अत्थि णक्खत्ता जेणं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति' सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, एतादृशान्यपि नक्षत्राणि सन्ति यानि खलु पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान् ४५ सार्द्धैकाहोरात्र-पर्यन्तं यावत् चन्द्रेण सह निवसन्तीति भगवतो वचनं श्रुत्वा गौतमः प्रश्नयति–'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेणं णवमुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स

पर्यन्त चन्द्र के साथ योग करते हैं अर्थात् चन्द्र के साथ रहते हैं, तथा (अत्थि णक्खत्ता जे णं पण्णरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति) ऐसे भी नक्षत्र होते हैं जो पंद्रह मुहूर्त पर्यन्त चन्द्र के साथ योग करते हैं। अर्थात् पंद्रह मुहूर्त पर्यन्त चन्द्र के साथ निवास करते हैं। तथा (अत्थि णक्खत्ता जे णं तीसति मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति) ऐसे भी नक्षत्र होते हैं कि जे तीस मुहूर्त पर्यन्त अर्थात् संपूर्ण अहोरात्र चन्द्र के साथ योग प्राप्त करते हैं। तथा (अत्थि णक्खत्ता जे णं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति) ऐसे भी नक्षत्र होते हैं कि जो पैंतालीस मुहूर्त पर्यन्त अर्थात् देढ अहोरात्र पर्यन्त चन्द्र के साथ निवास करते हैं। इस प्रकार श्रीभगवान् के कथन को सुनकर के श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जे णं णव मुहुत्ते सत्तावीसं च सट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं

નવ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયા સત્યાવીસ ભાગો $\frac{27}{67}$ જેટલા કાળ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે. અર્થાત્ ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે. તથા (अत्थि णक्खत्ता जेणं पण्णरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति) એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે કે જેઓ પંદર મુહૂર્ત પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે. અર્થાત્ પંદર મુહૂર્ત પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે. તથા (अत्थि णक्खत्ता जेणं तीसति मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति) એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે કે જેઓ ત્રીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત અર્થાત્ સંપૂર્ણ અહો-રાત્ર પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. તથા (अत्थि णक्खत्ता जेणं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति) એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે કે જે પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત અર્થાત્ દોઢ અહોરાત્ર પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે. આ પ્રમાણે શ્રીભગ-વાનના કથનને સાંભળીને શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે.–(ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ता

चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति' तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां कतिसंख्यकानि नक्षत्राणि यानि खलु नवमुहूर्त्तान् सप्तविंशतिश्च सप्तषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तावत्-तत्र भवदुक्तनक्षत्रभोगविषये खलु कतराणि-कति संख्यकानि किं नामधेयानि च नक्षत्राणि सन्ति यानि खलु नवमुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागान् ९$\frac{27}{67}$ एतत्तुल्यकालं यावत् चन्द्रेण सह निवसन्तीति । तथा-'कयरे णक्खत्ता जे णं पण्णरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोयंति, कयरे णक्खत्ता जे णं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, कयरे णक्खत्ता जे णं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति' कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चदशमुहूर्त्तानि चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु त्रिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । भगवतोक्तान् सर्वान् विषयान् गौतमः प्रश्नरूपेण पृच्छति यथा-षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां मध्ये कतराणि-कति संख्यकानि किं नामधेयानि च नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चदशमुहूर्त्तान यावत्-१५ अर्द्धमहोरात्रकालं यावत् चन्द्रेण सह योगं युञ्जन्ति-निवसन्ति, एवं च कतराणि नक्षत्राणि खलु त्रिंशन्मुहूर्त्तान्

जोएंति) हे भगवन् आपने कहे हुवे नक्षत्र के भोग विषय में कितने नक्षत्र एवं कौन नामवाले नक्षत्र ऐसे होते हैं कि जो नव मुहूर्त एवं एक मुहूर्त का सडसठिया सताईस भाग ९$\frac{27}{67}$ पर्यन्त चन्द्र के साथ योग प्राप्त करता है? तथा (कयरे णक्खत्ता जे णं पण्णरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, कयरे णक्खत्ता जेणं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, कयरे णक्खत्ता जे णं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति' श्रीभगवान के कहे हुवे सभी विषयको श्रीगौतमस्वामी प्रश्न रूप से कहते हैं-कि ये छप्पन नक्षत्रों में कितने नक्षत्र एवं किस नामवाले नक्षत्र पंद्रह मुहूर्तपर्यन्त अर्थात् अर्धा अहोरात्र पर्यन्त चन्द्र के साथ निवास करते हैं तथा कितने एवं किन किन नाम वाले नक्षत्र तीस मुहूर्त अर्थात् संपूर्ण अहोरात्र व्यापि कालपर्यन्त चंद्र के साथ योग

णं कयरे णक्खत्ता जेणं णव मुहुत्ते सत्तावीसं च सट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति) હે ભગવન્ આપે કહેલા નક્ષત્રોના ભોગ વિષયમાં કેટલા નક્ષત્ર અને કયા નામવાળા નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જેઓ નવમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયા સત્યાવીસભાગ $\frac{27}{67}$ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે? તથા (कयरे णक्खत्ता जेणं पण्णरसमुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोवंति कयरे णक्खत्ते जेणं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति कयरे णक्खत्ता जेणं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति) શ્રીભગવાને કહેલ સઘળા વિષય સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્નરૂપથી કહે છે. કે આ છપ્પન નક્ષત્રોમાં કેટલા નક્ષત્રો પંદર મુહૂર્ત પર્યન્ત એટલે કે-અર્ધા અહોરાત્ર પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે? તથા કેટલા અને કયા નામવાળા નક્ષત્રો ત્રીસ મુહૂર્ત અર્થાત્ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર વ્યાપ્ત કાળ

–सम्पूर्णाहोरात्रकालं यावत् चन्द्रेण सह निवसन्ति। तथा च कतराणि नक्षत्राणि यानि पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान्–सार्द्धैकाहोरात्रकालं यावत् चन्द्रेण सह युञ्जन्ति–चन्द्रेण सह निवसन्ति यानि नक्षत्रानि अत्रोक्तकालं यावत् चन्द्रो भुनक्तीत्यर्थः। इत्येवं गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानुत्तरयति–'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं णवमुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, ते णं दो अभीयी' तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु नवमुहूर्त्तान् सप्तविंशतिश्च सप्तषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति तौ खलु द्वौ अभिजितौ। तावदिति पूर्ववत् एतानि खलु षट्पञ्चाशत् संख्यकानि नक्षत्राणि प्रतिपादितानि सन्ति, तेषां मध्ये द्वावभिजितौ तथा भूतौस्तः यौ खलु नवमुहूर्त्तान् एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागान्–$९\frac{२७}{६७}$ यावत् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युङ्क्तः–चन्द्रेण सह निवसतः। एवं च 'तत्थ जेते णक्खत्ता जे णं पण्णरसमुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं बारस तं जहा–दो सयभिसया दो भरणी दो अद्दा दो अस्सेसा दो साई दो जेट्ठा' तत्र यानि तानि

करता है? तथा कतिसंख्यक एवं कौन से नाम वाले नक्षत्र ऐसे होते हैं कि जो पैंतालीस मुहूर्त अर्थात् देढ अहोरात्र काल पर्यन्त चंद्र के साथ योग करता है अर्थात् चन्द्र के साथ निवसित होते हैं? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं णवमुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभाए मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं दो अभीई) ये जो छप्पन नक्षत्र प्रतिपादित किये हैं उनमें दो अभिजित नक्षत्र ऐसे हैं जो नवमुहूर्त एवं एक मुहूर्त का सडसठिया सताईसभाग $९\frac{२७}{६७}$ पर्यन्त चंद्र के साथ योग प्राप्त करता है तथा (तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं पण्णरसमुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं बारस तं जहा–दो सयभिसया दो भरणी दो अद्दा दो अस्सेसा दो साई दो

પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે? તથા કેટલા અને કયા નામવાળા નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જેઓ પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત અર્થાત્ દોઢ અહોરાત્ર કાળ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીએ પૂછેલ પ્રશ્નને સાંભળીને તેનો ઉત્તર આપતાં ભગવાન્ શ્રી કહે છે કે–(ता एएसिगं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेणं णव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभाए मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं दो अभीई) જે આ છપ્પન નક્ષત્રો પ્રતિપાદિત કર્યા છે, તેમાં બે અભિજીત્ નક્ષત્ર એવા છે કે જે નવમુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના સડસઠિયા સત્યાવીસ ભાગ $૯\frac{૨૭}{૬૭}$ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ નિવાસ કરે છે, તથા (तत्थ जे ते णक्खत्ता जेणं पण्णरस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं बारस तं जहा–दो सयभिसया, दो भरणी, दो अद्दा दो अस्सेसा दो साई दो जेट्ठा) નક્ષત્રોના સ્વરૂપ નિર્ણય પુરસ્સર ભોગ કાળ સંબંધી

नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चदशमुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि द्वादश तद्यथा—द्वे शतभिषे द्वे भरण्यौ द्वे आर्द्रे द्वे आश्लेषे द्वे स्वात्यौ द्वे ज्येष्ठे। तत्र—नक्षत्र स्वरूपनिर्णय-पुरस्सरभोगविषयविचारे द्वे शतभिषे द्वे भरण्यौ द्वे आर्द्रे द्वे आश्लेषे द्वे स्वात्यौ द्वे ज्येष्ठे चेति द्वादश नक्षत्राणि पञ्चदशमुहूर्त्तान्—अर्द्धमहोरात्रकालं यावत् चन्द्रेण सह योगं युञ्जन्ति—एभिर्नक्षत्रैः सह तावन्तं कालपर्यन्तं चन्द्रो निवसतीत्यर्थः। एवं च—'तत्थ जे णं तीसति मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं तीसं, तं जहा—दो सवणा दो धणिट्ठा दो पुव्वाभद्दवया दो रेवई दो अस्सिणी दो कत्तिया दो संठाणा दो पुस्सा दो महा दो पुव्वाफग्गुणी दो हत्था दो चित्ता दो अणुराहा दो मूला दो पुव्वासाढा' तत्र यानि खलु त्रिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु त्रिंशत् तद्यथा—द्वौ श्रवणौ द्वे धनिष्ठे द्वे पूर्वाभाद्रपदे द्वे रेवत्यौ द्वे अश्विन्यौ द्वे कृत्तिके द्वौ मृगशीर्षौ द्वे पुष्पौ—द्वे मघे द्वे पूर्वाफाल्गुन्यौ द्वौ हस्तौ द्वे चित्रे द्वे अनुराधे द्वे मूले द्वे पूर्वाषाढे। तथा चात्र प्रतिपादितानि

जेट्ठा) नक्षत्रों के स्वरूप निर्णय पुरस्सर भोगकाल विषयक विचारणा में दो शतभिषा, दो भरणी दो आर्द्रा, दो अश्लेषा, दो स्वाती तथा दो ज्येष्ठा इस प्रकार बारह नक्षत्र पंद्रहमुहूर्त अर्थात् अर्ध अहोरात्र कालपर्यन्त चंद्र के साथ योग करते हैं अर्थात् इन नक्षत्रों के साथ उतने कालपर्यन्त चंद्र निवास करता है। तथा (तत्थ जे णं तीसति मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं तीसं, तं जहा—दो सवणा दो धणिट्ठा, दो पुव्वाभद्दवया दो रेवई दो अस्सिणी दो कत्तिया, दो संठाणा दो पुस्सा, दो महा दो पुव्वाफग्गुणी दो हत्था, दो चित्ता दो अणुराहा दो मूला दो पुव्वासाढा) जो नक्षत्र तीस मुहूर्त पर्यन्त चंद्र के साथ योग करते हैं वे तीस नक्षत्र है जिनका नाम इस प्रकार से है—दो श्रवण, दो धनिष्ठा दो पूर्वाभाद्रपदा दो रेवती, दो अश्विनी दो कृतिका दो मृगशीर्ष दो पुष्य दो मघा, दो पूर्वाफल्गुनी दो हस्त दो चित्रा, दो अनुराधा,

---

વિચારણામાં બે શતભિષા, બે ભરણી, બે આર્દ્રા બે અશ્લેષા, બે સ્વાતી, તથા બે જ્યેષ્ઠા આ રીતે આ બાર નક્ષત્રો પંદર મુહૂર્ત અર્થાત્ અર્ધ અહોરાત્ર કાળ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે. અર્થાત્ આ નક્ષત્રોની સાથે એટલા કાળ પર્યન્ત ચંદ્ર નિવાસ કરે છે. તથા (तत्थ जे णं तीसति मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं तीसं तं जहा—दो सवणा, दो धणिट्ठा दो पुव्वाभद्दवया दो रेवइ दो अस्सिणी, दो कत्तिया, दो संठाणा, दो पुस्सा दो महा दो पुव्वाफग्गुणी दो हत्था दो चित्ता दो अणुराहा दो मूला दो पुव्वासाढा) જે નક્ષત્ર ત્રીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે એવા ત્રીસ નક્ષત્રો છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે. બે શ્રવણ, બે ધનિષ્ઠા, બે પૂર્વાભાદ્રપદા, બે રેવતી, બે અશ્વિની, બે કૃત્તિકા, બે મૃગશીર્ષ, બે પુષ્ય, બે મઘા, બે પૂર્વાફાલ્ગુની, બે હસ્ત, બે ચિત્રા, બે અનુરાધા, બે મૂળ, અને બે પૂર્વાષાઢા આ પ્રતિપાદન કરેલ ત્રીસ

त्रिंशन्नक्षत्राणि त्रिंशन्मुहूर्त्तान्–अहोरात्र व्याप्तकालं यावत् चन्द्रेण सह योगं युञ्जन्ति–निवसन्तीत्यर्थः तथा च–'तत्थ जेते णक्खत्ता जे णं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, ते णं बारस तं जहा–दो उत्तरापोट्ठवया दो रोहिणी दो पुणव्वसू दो उत्तराफग्गुणी दो विसाहा दो उत्तरासाढा' तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु द्वादश, तद्यथा– द्वे उत्तराप्रोष्ठपदे द्वे रोहिण्यौ द्वौ पुनर्वसू द्वे उत्तराफाल्गुन्यौ द्वे विशाखे द्वे उत्तराषाढे। तत्र–नक्षत्रभोगविचारे अत्रोक्तानि द्वादश नक्षत्राणि खल्विति वाक्यालङ्कारे पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान्=सार्द्धैकाहोरात्रव्याप्तकालं यावत् चन्द्रेण सह निवसन्तीत्यर्थः। अहो! पूर्वं तु सर्वत्र अष्टाविंशतिरेव नक्षत्राणि प्रतिपादितानि वर्त्तन्ते, तर्हि सम्प्रति षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणि कुतः समायातानीति शंका परिहारमुच्यते–इह खलु भरतक्षेत्रे प्रतिदिवस-

---

दो मूल दो पूर्वाषाढा। ये प्रतिपादित तीस नक्षत्र तीस मुहूर्त अर्थात् एक अहोरात्र व्याप्त काल पर्यन्त चन्द्र के साथ योग करते हैं यानि निवास करते हैं। तथा (तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, ते णं बारस तं जहा–दो उत्तरापोट्ठवया दो रोहिणी दो पुणव्वसू दो उत्तराफग्गुणी दो विसाहा दो उत्तरासाढा) यहां पर जो नक्षत्र पैंतालीस मुहूर्त पर्यन्त चन्द्र के साथ योग करते हैं वे नक्षत्र बारह हैं उनके नाम इस प्रकार से हैं–दो उत्तराप्रौष्ठपदा, दो रोहिणी दो पुनर्वसू दो उत्तराफल्गुनी दो विशाखा दो उत्तराषाढा। नक्षत्र के चन्द्र योग काल की विचारणा में ये पूर्वोक्त बारह नक्षत्र पैंतालीस मुहूर्त अर्थात् देढ अहोरात्र पर्यन्त यावत् चन्द्र के साथ निवास करते हैं।

शंका–पहले सर्वत्र अठाईस नक्षत्रों का प्रतिपादन किया है, तो अब यहां पर छप्पन नक्षत्र किस प्रकार कहा है?

नक्षत्रो त्रीस मूहूर्त अर्थात् એક સંપૂર્ણ અહોરાત્ર વ્યાપ્ત કાળ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે. એટલે કે નિવાસ કરે છે. તથા (तत्थ जे ते णक्खत्ता जेणं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं बारस तं जहा–दो उत्तरापोट्ठवया दो रोहिणी, दो पुणव्वसू दो उत्तराफग्गुणी दो विसाहा दो उत्तरासाढा) અહીંયાં જે નક્ષત્રો પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે એવા નક્ષત્રો બાર છે તેના નામો આ પ્રમાણે છે. બે ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા, બે રોહિણી, બે પુનર્વસૂ બે ઉત્તરાફાલ્ગુની બે વિશાખા બે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રોના ચંદ્રયોગ કાળની વિચારણામાં આ પૂર્વોક્ત બાર નક્ષત્રો પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત અર્થાત્ છે દોઢ અહોરાત્ર પર્યન્ત યાવત્ ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે.

શંકા=પહેલાં બધે અઠયાવીસ નક્ષત્રો હોવાનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. તો હવે અહીં છપ્પન નક્ષત્રો શી રીતે કહ્યા છે.? સમાધાન આ ભરત ક્ષેત્રમાં પ્રત્યેક દિવસે અઠયાવીસ

मष्टाविंशतिरेव नक्षत्राणि चारं चरन्ति । अस्मिन्नेव ग्रन्थे अस्यैव दशमस्य प्राभृतस्य द्वितीये प्राभृतप्राभृते पूर्वम् अष्टाविंशते नक्षत्राणां चन्द्रमसा सूर्येण च सह योगपरिमाणं विस्तरतः परिभावितं चिन्तितं च । सम्प्रति पुनः सकलमेव जम्बूद्वीपमधिकृत्य नक्षत्राणि कथितानि अतएव तानि च सर्वाणि सर्वसंख्यया नक्षत्रकालपरिमाणमुक्त्वा सम्प्रति अहोरात्रमुहूर्त्तकाल-परिमाणमाह–'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ते जे णं चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते सूरिएण सद्धिं जोयं जोएंति' तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु चतुर अहोरात्रान् षट् च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तावदिति प्राग्वत् एतेषां–पूर्वतः प्रतिपादितानां षट्पञ्चाशत संख्यकनक्षत्राणां मध्ये एतादृशान्यपि नक्षत्राणि सन्ति यानि खलु स्वस्वचारभोगक्रमे चतुर अहोरात्रान् षट् च मुहूर्त्तान् सूर्येण सह योगं युञ्जन्ति–तावत् कालपर्यन्तं सूर्येण सार्द्धं निवसन्तीत्यर्थः । कथमेतावान् भोगकालो भवतीति सर्वमस्यैव दशमप्राभृतस्य द्वितीयप्राभृतप्राभृते गणितप्रक्रियया विशदं परिभावितं

समाधान–इस भरतक्षेत्र में प्रति दिवस अठाईस नक्षत्र ही गति करते हैं, इसी ग्रन्थ में दसवें प्राभृत के दूसरे प्राभृतप्राभृत में अठाईस नक्षत्र का सूर्य चन्द्र के साथ योग की विचारणा विस्तृत रूप से की है, इस समय संपूर्ण जम्बूद्वीप को अधिकृत करके नक्षत्रों का कथन करते हैं अतएव उन सब का सर्वसंख्या से नक्षत्र काल परिमाण को कहकर अब अहोरात्र मुहूर्त का काल परिमाण कहते हैं–(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ते जे णं चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते सूरिएण सद्धिं जोयं जोएंति) ये पूर्वप्रतिपादित ५६ छप्पन नक्षत्रों में ऐसे भी नक्षत्र होते हैं जो स्व संचार भोग क्रम में चार अहोरात्र एवं छ मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं अर्थात् इतने काल पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं माने निवास करते हैं। इतना भोग-काल किस प्रकार होता हैं? सो जानने के लिये इस दसवें प्राभृत के दूसरे

નક્ષત્રોજ ગતિ કરે છે. આજ ગ્રન્થમાં દસમા પ્રાભૃતના બીજા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં અઠયાવીસ નક્ષત્રોની સૂર્ય ચંદ્રની સાથેના યોગની વિચારણા વિસ્તાર પૂર્વક કરવામાં આવેલ છે. આ કથનમાં સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપને અધિકૃત કરીને નક્ષત્રોનું કથન કરવામાં આવે છે. એટલા માટેજ એ બધાનો સર્વ સંખ્યાથી નક્ષત્ર કાળ પરિમાણને કહીને હવે અહોરાત્ર મુહૂર્તના કાળ પરિમાણનું કથન કરે છે.–'ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ते जेणं चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते सूरिएण सद्धिं जोयं जोएंति) આ પહેલા પ્રતિપાદન કરેલ ૫૬ છપ્પન નક્ષત્રોમાં એવા પણ કેટલાક નક્ષત્રો હોય છે, કે જેઓ સ્વસંચાર ભોગ ક્રમમાં ચાર અહોરાત્ર અને છ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. અર્થાત્ આટલા કાળ પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે, એટલે કે સૂર્યની સાથે નિવાસ કરે છે, આટલો ભોગકાળ કેવી રીતે થાય છે. તે જાણવા માટે આ દસમા પ્રાભૃતના બીજા પ્રાભૃત

वर्त्तने, तद्वदेवात्रापि परिभावनीयं, किमत्र ग्रन्थगौरवेणेति । एवमग्रेऽपि यथा–'अत्थि णक्खत्ता जे णं छ अहोरत्ते एक्कवीसं च मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति अत्थि णक्खत्ता जे णं वीसं अहोरत्ते तिण्णि य मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति' सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु षट् अहोरात्रान् एकविंशतिश्च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तथा–सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु विंशतिरहोरात्रान् त्रींश्च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । अत्रापि पूर्ववदेव भावना परिभावनीया किमत्र पिष्टपेषणेनेति । अथैषामेव विषये पुनर्गौतमः पृच्छति–'एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जे णं तं चेव उच्चारेयव्वं' एतेषां षट् पञ्चाशत् नक्षत्राणां कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु तच्चैव उच्चारयितव्यानि । एतेषां–पूर्वप्रतिपादितानां षट् पञ्चाशत् संख्यकनक्षत्राणां मध्ये कतराणि–कति संख्यकानि–किं नामधेयानि च नक्षत्राणि सन्ति यानि खलु तच्चैव–तथैव नामग्रहणमात्रेणैव उच्चारयितव्यानि

प्राभृतप्राभृत में गणित पद्धति से स्पष्ट प्रतिपादित किया है उसी प्रकार यहां पर भी भावित कर लेवें, ग्रन्थविस्तारभय एवं पिष्टपेषण होनेकी संभावना से यहां पर उसको पुनः नहीं कहते हैं। इसी प्रकार आगे भी समझ लेवें। (अत्थि णक्खत्ता जे णं छ अहोरत्ते एक्कवीसं च मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति, अत्थि णक्खत्ता जे णं वीसं अहोरत्ते तिण्णि य मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति) ऐसे भी नक्षत्र होते हैं कि जो छ अहोरात्र एवं इक्कीस मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं तथा ऐसे भी नक्षत्र होते हैं जो वीस अहोरात्र एवं तीन मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं। यहां पर भी पूर्व के जैसी गणितप्रक्रिया की भावना समझ लेवें।

श्रीगौतमस्वामी पुनः पूछते हैं–(एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जे णं तं चेव उच्चारेयव्वं) ये छप्पन नक्षत्रों में कितने नक्षत्र तथा कौनसे नामवाले नक्षत्र ऐसे हैं कि जिन का नाम लेने मात्र से उनका अहो-

---

પ્રાભૃતમાં ગણિત પ્રક્રિયાથી તે વિષય સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિપાદન કરેલ છે. એજ પ્રમાણે અહીં પણ ભાવિત કરી લેવું. ગ્રન્થગૌરવ ભયથી અને પિષ્ટપેષણ થવાની સંભાવનાથી તેને અહીં ફરી કહેતા નથી. આજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજી લેવું. (अत्थि णक्खत्ता जे णं छ अहोरत्ते एक्कवीसं च मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति, अत्थि णक्खत्ता जे णं वीसं अहोरत्ते तिण्णि य मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति) કેટલાક એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે, કે જેઓ છ અહોરાત્ર અને એકવીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. તથા કેટલાક નક્ષત્રો એવા પણ હોય છે. કે જેઓ વીસ અહોરાત્ર અને ત્રણ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. અહીં પણ પહેલાંની જેમ ગણિત પ્રક્રિયાની ભાવના સમજી લેવી. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે કે–(एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेणं तं चेव उच्चारेयव्वं) આ છપ્પન નક્ષત્રોમાં કેટલા નક્ષત્રો તથા કયા નામવાળા

प्रतिबोधयितव्यानि-येषां नक्षत्राणामुच्चारणमात्रेणैव तेषामहोरात्रादि भोगपरिमाणज्ञानं स्वतएव स्यादिति कृपया बोधय मां भगवन्निति गौतमस्य जिज्ञासां ज्ञात्वा भगवान् तान्येव बोधयति-'ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेणं चत्तारि अहोरत्ते छच्च-मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं दो अभीयी' तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु चतुर अहोरात्रान षट् च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तौ च खलु द्वौ अभिजितौ। तावदिति पूर्ववत् एतेषां-पूर्वप्रतिपादितानां षट्-पञ्चाशत् संख्यकनक्षत्राणां मध्ये द्वावभिजितावेव तादृशौ स्तः यौ खलु चतुर अहोरात्रान् षट् च मुहूर्त्तान्-तत्तुल्यकालं यावत् सूर्येण सह निवसत इति। एवं च-'तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं छ अहोरत्ते एक्कवीसं च मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं वारस तं जहा-दो सयभिसया दो अद्दा दो अस्सेसा दो साई दो विसाहा दो जेट्ठा' तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु षट् अहोरात्रान् एकविंशतिश्च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु द्वादश, तद्यथा-द्वे शतभिषे द्वे आर्द्रे द्वे आश्लेषे द्वे स्वात्यौ द्वे विशाखे द्वे ज्येष्ठे च। तत्र-नक्षत्राणां कालभोगविचारे अत्रोक्तानि द्वादशसंख्यकानि नक्षत्राणि खलु षट् अहोरात्रान्

रात्रादि योग काल के परिमाण का ज्ञान अपने आपही हो जावे, सो आप कहीये, इस प्रकार की श्रीगौतमस्वामी की जिज्ञासा को जानकर श्रीभगवान् कहते हैं-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं दो अभीई) ये पूर्व प्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में दो अभिजित् नक्षत्र ऐसे हैं कि जो चार अहोरात्र एवं छ मुहूर्त काल पर्यन्त सूर्य के साथ निवास करते हैं, तथा 'तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं छ अहोरत्ते एक्कवीसं च मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं वारस तं जहा-दो सयभिसया, दो अद्दा, दो अस्सेसा, दो साई दो विसाहा दो जेट्ठा) नक्षत्रों के काल भोग को विचारणा में यहां कहे हुवे बारह नक्षत्र अर्थात् दो शतभिषा दो आर्द्रा दो अश्लेषा दो स्वाती दो विशाखा दो

નક્ષત્રો એવા છે કે જેના નામ માત્રથી તેમના અહોરાત્રાદિ ભોગ કાળના પરિમાણનું જ્ઞાન આપોઆપ થઈ જાય તે આપ કહો. આ પ્રમાણેની શ્રીગૌતમસ્વામીની જીજ્ઞાસાને જાણીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेणं चत्तारि अहोरत्ते छच्चमुहुत्ते सूरेण सद्धिं जायं जोएंति तेणं दो अभीई) આ પૂર્વ પ્રતિપાદિત છપ્પન નક્ષત્રોમાં બે અભિજીત નક્ષત્રો એવા છે કે જેઓ ચાર અહોરાત્ર અને છ મુહૂર્ત કાળ પર્યન્ત સૂર્યની સાથે નિવાસ કરે છે. તથા (तत्थ जे ते णक्खत्ता जेणं छ अहोरत्ते एक्कवीसं च मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं वारस तं जहा-दो सयभिसया दो अद्दा दो अस्सेसा दो साई दो विसाहा, दो जेट्ठा) નક્ષત્રોના ભોગ કાળની વિચારણામાં અહીં કહેલા બાર નક્ષત્રો અર્થાત્ બે શતભિષા, બે આર્દ્રા બે અશ્લેષા, બે સ્વાતી બે

एकविंशतिश्च मुहूर्त्तान् यावत् सूर्येण सह योगं युञ्जन्ति–एतावत्कालं यावत् सूर्येण सह निवसन्तीत्यर्थः। एतस्यापि गणितप्रक्रिया भावना द्वितीयप्राभृतप्राभृतवदेव परिभावनीयेति। तथा च–'तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं तेरस अहोरत्ते बारसमुहुत्ते य सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं बावण्णं, तं जहा–दो सवणा जाव दो पुव्वासाढा' तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु त्रयोदश अहोरात्रान् द्वादशमुहूर्त्तांश्च सूर्येण सार्द्ध योगं युञ्जन्ति तानि खलु द्वापञ्चाशत् तद्यथा–द्वौ श्रवणौ यावत् द्वे पूर्वाषाढे। तत्र भोगविचारे यानि द्वापञ्चशत् संख्यकानि नक्षत्राणि त्रयोदशअहोरात्रान् द्वादशमुहूर्त्तांश्च यावत् सूर्येण सह योगं युञ्जन्ति, तान्यमूनि सन्ति, यथा–द्वौ श्रवणौ द्वे धनिष्ठे द्वे शतभिषे द्वे पूर्वाभाद्रपदे द्वे उत्तराभाद्रपदे द्वे रेवत्यौ द्वे अश्विन्यौ द्वे भरण्यौ द्वे कृत्तिके द्वे रोहिण्यौ द्वौ मृगशीर्षौ द्वे आर्द्रे द्वौ पुनर्वसू द्वौ पुष्यौ द्वे आश्लेषे द्वे मघे द्वे पूर्वाफाल्गुन्यौ द्वे उत्तराफाल्गुन्यौ द्वौ हस्तौ द्वे चित्रे द्वे स्वात्यौ द्वे विशाखे द्वे

ज्येष्ठा ये बारह नक्षत्र छह अहोरात्र एवं इक्कीस मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं। अर्थात् इतने काल पर्यन्त सूर्य के साथ वास करता है। इस की भी भावना गणितप्रक्रिया से दूसरे प्राभृतप्राभृत में प्रदर्शित की गई है, अतः वहां से समझ लेवें। तथा (तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं तेरस अहोरत्ते बारस मुहुत्ते य सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं बावण्णं तं जहा दो सवणा जाव दो पुव्वासाढा) उनमें जो नक्षत्र तेरह अहोरात्र एवं बारह मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं वे नक्षत्र बावन होते हैं–जैसे की दो श्रवण यावत् दो पूर्वाषाढा। अर्थात् नक्षत्रों के भोग काल विचारणा में जो बावन संख्यावाले नक्षत्र तेरह अहोरात्र एवं बारह मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं उनके नाम इस प्रकार से हैं–दो श्रवण, दो धनिष्ठा, दो शतभिषा, दो पूर्वाभाद्रपदा, दो उत्तराभाद्रपदा, दो रेवती, दो अश्विनी, दो भरणी दो कृत्तिका दो रोहिणी दो मृगशीर्ष दो आर्द्रा, दो पुनर्वसू दो पुष्य, दो अश्लेषा, दो

વિશાખા અને બે જ્યેષ્ઠા આ બાર નક્ષત્રો છ અહોરાત્ર અને એકવીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. અર્થાત્ આટલા કાળ પર્યન્ત સૂર્યની સાથે નિવાસ કરે છે, આની ભાવના પણ ગણિત પ્રક્રિયાથી બીજા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં વિસ્તારપૂર્વક બતાવવામાં આવી ગયેલ છે. તેથી જીજ્ઞાસુએ તે ત્યાંથી જાણી લેવું. તથા (तत्थ जे ते णक्खत्ता जेणं तेरस अहोरत्ते बारस मुहुत्ते य सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं बावण्णं तं जहा–दो सवणा जाव दो पुव्वासाढा) એમાં જે નક્ષત્રો તેર અહોરાત્ર અને બાર મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે, એવા નક્ષત્રો બાવન છે. જેમકે–બે શ્રવણ યાવત્ બે પૂર્વાષાઢા અર્થાત્ નક્ષત્રોના ભોગ કાળની વિચારણામાં જે બાવન નક્ષત્રો તેર અહોરાત્ર અને બાર મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે તેના નામો આ પ્રમાણે છે. બે શ્રવણ, બે ધનિષ્ઠા, બે શતભિષા, બે પૂર્વાભાદ્રપદા, બે ઉત્તરાભાદ્રપદા, બે રેવતી, બે અશ્વિની, બે ભરણી,

अनुराधे द्वे ज्येष्ठे द्वे मूले द्वे पूर्वाषाढे चेति द्वापञ्चाशन्नक्षत्राणि खलु त्रयोदश अहोरात्रान् द्वादशमुहूर्त्तांश्च यावत् सूर्येण सह निवसन्तीत्यर्थः । 'तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं वीसं अहोरत्ते तिण्णि य मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं छच्चालीसं, तं जहा–दो उत्तरापोट्ठवया जाव दो उत्तरासाढा' तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु विंशतिरहोरात्रान् त्रींश्च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु षट् चत्वारिंशत् तद्यथा–द्वे उत्तराप्रोष्ठपदे यावत् द्वे उत्तराषाढे । तत्र–नक्षत्राणां भोगकालविचारे यादृशानि तादृशानि एवंभूतान्यपि षट् चत्वारिंशत् संख्यकानि नक्षत्राणि सन्ति यानि खलु विंशतिरहोरात्रान् त्रींश्च मुहूर्त्तान् यावत् सूर्येण सह योगं युञ्जन्ति खलु तान्यमूनि सन्ति यथा–द्वे उत्तराप्रोष्ठपदे१ द्वे रेवत्यौ२ द्वे अश्विन्यौ३ द्वे भरण्यौ४ द्वे कृत्तिके५ द्वे रोहिण्यौ६ द्वौ मृगशीर्षौ७ द्वे आर्द्रे८ द्वौ पुनर्वसू९ द्वौ पुष्यौ१० द्वे आश्लेषे११ द्वे मघे१२ द्वे पूर्वाफाल्गुन्यौ१३ द्वे उत्तराफाल्गुन्यौ१४ द्वौ हस्तौ१५ द्वे चित्रे१६ द्वे स्वात्यौ१७ द्वे विशाखे१८ द्वे अनुराधे१९ द्वे ज्येष्ठे२० द्वे मूले२१

मघा, दो पूर्वाफाल्गुनी दो उत्तराफाल्गुनी दो हस्त, दो चित्रा, दो स्वाती, दो विशाखा दो अनुराधा दो ज्येष्ठा, दो मूल दो पूर्वाषाढा, ये बावन नक्षत्र तेरह अहोरात्र एवं बारह मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ निवास करते हैं। (तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं वीसं अहोरत्ते तिण्णिय मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं छच्चालीसं तं जहा–दो उत्तरापोट्ठवया जाव दो उत्तरासाढा) नक्षत्रों के भोग काल की विचारणा में छियालीस नक्षत्र ऐसे हैं कि वे वीस अहोरात्र एवं तीन मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं, उनके नाम इस प्रकार है–दो उत्तराप्रौष्ठपदा १, दो रेवती २, दो अश्विनी ३, दो भरणी ४, दो कृत्तिका ५, दो रोहिणी ६, दो मृगशीर्ष ७, दो आर्द्रा ८, दो पुनर्वसू ९, दो पुष्य १०, दो आश्लेषा ११, दो मघा १२, दो पूर्वाफाल्गुनी १३, दो उत्तराफाल्गुनी १४, दो हस्त १५, दो चित्रा १६, दो स्वाती १७, दो विशाखा १८, दो अनुराधा

બે કૃત્તિકા, બે રોહિણી, બે મૃગશીર્ષ, બે આર્દ્રા બે પુનર્વસૂ બે પુષ્ય, બે અશ્લેષા, બે મઘા, બે પૂર્વાફાલ્ગુની બે ઉત્તરાફાલ્ગુની બે હસ્ત, બે ચિત્રા, બે સ્વાતી, બે વિશાખા, બે અનુરાધા, બે જ્યેષ્ઠા, બે મૂળ, બે પૂર્વાષાઢા, આ બાવન નક્ષત્રો તેર અહોરાત્ર અને બાર મૂહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે નિવાસ કરે છે. (तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं वीसं अहोरत्ते तिण्णिय मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं छच्चालीसं तं जहा–दो उत्तरा-पोट्ठवया, जाव दो उत्तरासाढा) નક્ષત્રોના ભોગ કાળની વિચારણામાં છેંતાલીસ નક્ષત્રો એવા છે કે જેઓ વીસ અહોરાત્ર અને ત્રણ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે.–બે ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા, ૧ બે રેવતી ૨ બે અશ્વિની ૩ બે ભરણી ૪ બે કૃત્તિકા ૫, બે રોહિણી ૬, બે અશ્વિની ૭, બે આર્દ્રા ૮, બે પુનર્વસૂ ૯, બે પુષ્ય ૧૦, બે અશ્લેષા ૧૧, બે મઘા ૧૨, બે પૂર્વાફાલ્ગુની ૧૩, બે ઉત્તરાફાલ્ગુની ૧૪,

द्वे पूर्वाषाढे२२ द्वे उत्तराषाढे२३ चेति षट् चत्वारिंशत् संख्यकानि नक्षत्राणि खलु विंशतिरहोरात्रान् त्रींश्च मुहूर्त्तान् यावत् सूर्येण सह निवसन्तीत्यर्थः । अनयोरपि गणितभावना द्वितीयप्राभृतप्राभृतवदेव भावनीयेति । ॥ सू० ६० ॥

अथ सीमाविष्कम्भविषयं प्रश्नसूत्रमाह–'ता कहं ते' इत्यादिना

मूलम्–ता कहं ते सीमाविक्खभे आहिएत्ति वएज्जा ! ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जेसि णं छसया तीसा सत्तट्ठिभाग तीसतिभागाणं सीमाविक्खंभो अत्थि णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तट्ठिभाग तीसतिभागाणं सीमाविक्खंभो, अत्थि णक्खत्ता जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभागतीसति भागाणं सीमा विक्खंभो, अत्थि णक्खत्ता जेसि णं तिसहस्सं पंचदसुत्तरं सत्तट्ठिभागतीसति भागाणं सीमाविक्खंभो, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेसि णं छसया तीसा तं चेव उच्चारेयव्वं, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेसि णं तिसहस्सं पंचदसुत्तरं सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं छसता तीसा सत्तट्ठिभागतीसतिभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं दो अभीई । तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचुत्तरं सत्तट्ठिभाग तीसति भागाणं सीमाविक्खंभो तेणं बारस, तं जहा–दो सयभिसया जाव दो जेट्ठा । तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभागतीसतिभागाणं

१९, दो ज्येष्ठा २०, दो मूल २१, दो पूर्वाषाढा २२ एवं दो उत्तराषाढा २३ ये छियालीस नक्षत्र वीस अहोरात्र एवं तीन मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ निवास करते हैं । इनकी गणितभावना भी दूसरे प्राभृतप्राभृत में कही है उसी प्रकार से भावित कर लेवें ॥ सू० ६० ॥

બે હસ્ત ૧૫, બે ચિત્રા ૧૬, બે સ્વાતી ૧૭, બે વિશાખા ૧૮, બે અનુરાધા ૧૯, બે જ્યેષ્ઠા ૨૦, બે મૂલ ૨૧, બે પૂર્વાષાઢા ૨૨, અને બે ઉત્તરાષાઢા ૨૩ આ છેંતાલીસ નક્ષત્રો વીસ અહોરાત્ર અને ત્રણ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે નિવાસ કરે છે. આની ગણિત પ્રક્રિયા પણ બીજા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં કહેવાઇ ગઈ છે, એજ પ્રકારથી સમજી લેવી. ॥ સૂ. ૬૦ ॥

सीमाविक्खंभो, तेणं तीसं तं जहा-दो सवणा जाव दो पुव्वासाढा तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं तिण्णि सहस्सा पंचदसुत्तरा सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमा विक्खंभो तेणं बारस तं जहा-दो उत्तरापोट्ठवया जाव दो उत्तरासाढा ॥सू० ६१॥

छाया-तावत् कथं ते सीमाविष्कम्भ आख्यात इति वदेत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु षट्शतानि त्रिंशानि सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमा विष्कम्भः। सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु सहस्रं पञ्चोत्तरं सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमा-विष्कम्भः, सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु द्वे सहस्रे दशोत्तरे सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमा-विष्कम्भः, सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि सप्तषष्टिभागत्रिंशद् भागानां सीमाविष्कम्भः। तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां कतराणि नक्षत्राणि येषां खलु षट्-शतानि त्रिंशत् तच्चैव उच्चारयितव्यं। तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां कतराणि नक्षत्राणि येषां खलु त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः। तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु षट्शतानि त्रिंशत् सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः, तौ खलु द्वौ अभिजितौ। तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु सहस्रं पञ्चोत्तरं सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः, तानि खलु द्वादश तद्यथा-द्वे शतभिषे यावत् द्वे ज्येष्ठे। तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु द्वे सहस्रे दशोत्तरे सप्तषष्टिभागत्रिंशद् भागानां सीमाविष्कम्भः, तानि खलु त्रिंशत्, तद्यथा -द्वौ श्रवणौ यावत् द्वे पूर्वाषाढे। तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः, तानि खलु द्वादश तद्यथा द्वे उत्तराप्रौष्ठपदे यावत् द्वे उत्तराषाढे ॥ सू० ६१ ॥

टीका-पूर्वं (६०) षष्टितमे सूत्रे चन्द्रसूर्येण कालमधिकृत्य योगपरिमाणमुक्तं सम्प्रति अर्थाधिकारसूत्रेऽस्मिन् क्षेत्रमधिकृत्य प्रथमत एव सीमाविष्कम्भविषयं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-'ता कहं ते' इत्यादिना

अब सीमाविष्कंभ का कथन करते हैं—

टीकार्थ-पहले ६० साठवें सूत्र में सूर्यचंद्र का नक्षत्रों के साथ का योग-काल का परिमाण का कथन किया अब अर्थाधिकार दर्शक इस सूत्र में क्षेत्र को अधिकृत कर के सीमाविष्कम्भ का कथन करने के लिये प्रश्नसूत्र

હવે સીમાવિષ્કંભનું કથન કરવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-પહેલાં સાઠમા સૂત્રમાં સૂર્ય ચંદ્રના નક્ષત્રોની સાથેના યોગ કાળના પરિમાણનું કથન કરવામાં આવેલ છે, હવે સીમાવિષ્કંભના અર્થાધિકાર દર્શક આ સૂત્રમાં ક્ષેત્રને અધિકૃત કરીને સીમાવિષ્કંભનું કથન કરવા માટે પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.-(ता कहं ते) ઇત્યાદિ

'ता कहं ते सीमाविक्खंभे आहिएति वएज्जा' तावत् कथं ते सीमाविष्कम्भ आख्यात इति वदेत् । तावत्-तत्र नक्षत्राणां योगपरिमाणविचारे कथं-केन प्रकारेण केन नियमेन कया वा उपपत्या-कियत्या विभागसंख्यया, ते-त्वया भगवन् ! तवमते सीमाविष्कम्भः-नक्षत्राणां भोगक्षेत्रव्यासः, आख्यातः उपदिष्टः प्रतिपादित इति वदेत् कथयेत् । इत्येवं गौतमस्य जिज्ञासावृत्तिं विज्ञाय भगवानाह-'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जेसि णं छसया तीसा सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो' तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु षट्शतानि त्रिंशतानि सप्तषष्ठिभागा त्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः । तावत्-भवदभिलपितमुत्तरं श्रूयतामेकाग्रेण चेतसा तावत् हे गौतमः ! एतेषां-पूर्वप्रतिपादितानां षट्पञ्चाशत् संख्यकनक्षत्राणां मध्ये कतिपयाणि नक्षत्राणि सन्ति खल्विति निश्चितरूपेण वर्त्तन्त एव येषां नक्षत्राणां विष्कम्भः खलु-क्षेत्रविस्तारमानं किल षट्शतानि त्रिंशानि-त्रिंशदधिकानि षट्शतानि ६३० तथा सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां-त्रिंशद् गुणित सप्तषष्टिभागानां-$\frac{३०}{६७}$ अर्थात् येषां नक्षत्राणां भोगनक्षेत्रविष्कम्भमानं ६३०$\frac{३०}{६७}$ एतत् तुल्यं भवति तादृशान्यपि नक्षत्राणि

कहते हैं-(ता कहं ते) इत्यादि ।

श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता कहं ते सीमाविक्खंभे आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् नक्षत्रों के योगपरिमाणविचारणा में किस नियम से या किस प्रकार की विभाग संख्या से सीमाविष्कंभ अर्थात् नक्षत्रों के भोग क्षेत्र का व्यास आपने कहे हैं । यानि नक्षत्रों के भोग क्षेत्र का व्यास आपने प्रतिपादित किये है ? सो आप कहिये, इस प्रकार से गौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर उत्तर में भगवान् कहते हैं-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जेसि णं छ सया तीसा सत्तट्ठिभागाणं सीमाविक्खंभो) हे गौतम ! तुम्हारे प्रश्न का उत्तर इस प्रकार से हैं-ये पूर्व प्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में कितनेक नक्षत्रो ऐसे हैं कि जिनका विष्कम्भ माने क्षेत्रविस्तारमान छह सो तीस ६३० भाग तथा सडसठिया तीस भाग $\frac{३०}{६७}$ का है । अर्थात्

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता कहं ते सीमाविक्खंभ आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ નક્ષત્રોના યોગ પરિમાણની વિચારણામાં કયા નિયમથી અથવા કેવા પ્રકારની વિભાગ સંખ્યાથી સીમાવિષ્કંભ અર્થાત્ નક્ષત્રોના ભોગ ક્ષેત્રનો વ્યાસ આપે કહેલ છે? અર્થાત્ આપે નક્ષત્રોના ભોગ ક્ષેત્રનો વ્યાસ કેટલો પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે આપ કહો. આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जेसिं णं छसिया तीसा सत्तट्ठिभागाणं सीमा विक्खंभो) હે ગૌતમ ! તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-આ પૂર્વપ્રતિપાદિત છપ્પન નક્ષત્રોમાં કેટલાક નક્ષત્રો એવા છે કે જેનો વિષ્કંભ એટલે કે ક્ષેત્ર વિસ્તારમાન છસ્સો ત્રીસ ૬૩૦, ભાગ અને સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ $\frac{૩૦}{૬૭}$ જેટલો છે, અર્થાત્ જે નક્ષત્રોનું ભોગ

सन्तीत्यवसेयानीत्यर्थः। एवं च 'अत्थि णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो' सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु सहस्रं पञ्चोत्तरं सप्तषष्टिभाग त्रिंशद् भागानां सीमाविष्कम्भः। येषां खलु नक्षत्राणां विष्कम्भमानं-क्षेत्रभोगव्यासपरिमाणं पञ्चोत्तरं सहस्रं-१००५ तथा च सप्तषष्टिभागानां त्रिंशच्च $\frac{३०}{६७}$ अर्थात् येषां नक्षत्राणां क्षेत्रभोगव्यासपरिमाणं १००५$\frac{३०}{६७}$ एतत् तुल्यं भवति तादृशान्यपि नक्षत्राणि प्रतिपादितानि युक्त्या सिद्धानि च वर्त्तन्ते इत्यवसेयानि। 'अत्थि णक्खत्ता जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो' सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु द्वे सहस्रे दशोत्तरे सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः। तथा चैतादृशान्यपि नक्षत्राणि सन्ति येषां नक्षत्राणां भोगक्षेत्रविष्कम्भमानं खलु दशोत्तरे द्वे सहस्रपरिमिते-२०१० तथा च सप्तषष्टि-भागानां त्रिंशत्-त्रिंशद् गुणितानां-$\frac{३०}{६७}$ अर्थात् येषां व्यासः २०१०$\frac{३०}{६७}$ एततुल्यं भवति तादृशान्यपि नक्षत्राणि सन्तीत्यवसेयानि। 'अत्थि णक्खत्ता जेसि णं तिसहस्सं पंचदसुत्तरं

जिन नक्षत्रों के भोग क्षेत्र विक्खंभमान ६३०$\frac{३०}{६७}$ इतना प्रमाण होता है ऐसे भी नक्षत्र होते हैं। तथा (अत्थि णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तट्ठि-भागं तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो) जिन नक्षत्रों का विष्कम्भ माने क्षेत्र भोग व्यास का मान एक हजार पांच १००५ तथा सडसठिया तीस भाग $\frac{३०}{६७}$ इतना प्रमाण का होता है, अर्थात् जिन नक्षत्रों के क्षेत्र भोग व्यास का परि-माण १००५$\frac{३०}{६७}$ इतने प्रमाण का होता है ऐसे भी नक्षत्र प्रतिपादित किये हैं तथा युक्ति से सिद्ध किये हैं। (अत्थि णक्खत्ता जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो) ऐसे भी नक्षत्र होते हैं कि जिन नक्षत्रों का भोग क्षेत्र विष्कंभ मन दो हजार दस २०१० दो हजार दस तथा सडसठिया तीस भाग परिमित होता है अर्थात् जिन का व्यास २०१०$\frac{३०}{६७}$ इतना होता है ऐसे भी नक्षत्र होते हैं। तथा (अत्थि णक्खत्ता जेसिणं तिसह-

ક્ષેત્ર વિષ્કંભમાન ૬૩૦$\frac{૩૦}{૬૭}$ આટલા પ્રમાણનું હોય છે. એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે. તથા (अत्थि णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तट्ठिभागं तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो) જે નક્ષત્રોનો સીમાવિષ્કંભ એટલે કે ક્ષેત્રભોગવ્યાસમાન એક હજાર પાંચ ૧૦૦૫ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ $\frac{૩૦}{૬૭}$ આટલા પ્રમાણનું હોય છે અર્થાત્ જે નક્ષત્રોના ક્ષેત્રભોગ વ્યાસનું પરિમાણ ૧૦૦૫$\frac{૩૦}{૬૭}$ આટલા પ્રમાણનું હોય છે એવા પણ નક્ષત્રો પ્રતિપાદિત કરેલા છે, તથા યુક્તિથી સિદ્ધ કરેલ છે (अत्थि णक्खत्ता जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो) એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે, કે જે નક્ષત્રોના ભોગક્ષેત્ર વિષ્કંભનું માન બે હજાર દસ ૨૦૧૦ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ જેટલું હોય છે, અર્થાત્ જેનું વ્યાસમાન ૨૦૧૦ $\frac{૩૦}{૬૭}$ આટલા પ્રમાણનું હોય છે એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે. તથા (अत्थि णक्खत्ता जेसि णं तिसहस्सं पंचदसुत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं

सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंम्भो' सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः । षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां मध्ये एतादृशान्यपि नक्षत्राणि सन्ति येषां खलु व्यासमानं-भोगक्षेत्रविष्कम्भमानं तावत् पञ्चदशोत्तराणि त्रीणि सहस्रमितानि-३०१५ तथा च सप्तषष्टिभागानां त्रिंशद्-त्रिंशद्गुणितानां सप्तषष्टिभागानामित्यर्थः $\frac{३०}{६७}$ अर्थात् येषां नक्षत्राणां भोगक्षेत्रविष्कम्भपरिमाणं खलु ३०१५$\frac{३०}{६७}$ एतत्तुल्यं भवति तादृशान्यपि नक्षत्राणि वर्त्तन्त इत्यवसेयानीति । अथ कथमेतावत् परिमाणं व्यासमानं भगवता प्रतिपादितं भवेदिति जिज्ञासानिवृत्त्यर्थमुच्यते-इह भरतक्षेत्रे अष्टाविंशत्या नक्षत्रैः स्वस्वगत्या स्वस्वकालपरिमाणेन च क्रमशो यावत् क्षेत्रं अनुमानगम्येन ज्ञानचक्षुषा वा व्याप्यमानं क्षेत्रं सम्भाव्यते तावत्तुल्यं क्षेत्रमेकमर्द्धमण्डलमुपकल्पते, यतोहि कस्यापि क्षेत्रस्य पृष्ठभागमात्रमेवावलोकयितुं शक्यते, अतएव एतावत् प्रमाणमेव द्वितीयमर्द्धमण्डलं भवेदिति बुद्ध्या परिकल्प्य द्विगुणितमर्द्धमण्डलं परिपूर्णमर्द्धमण्डलं भवेदिति बुद्धौ निधाय द्विगुणितमर्द्धमण्डलमेव सम्पूर्णं मण्डलं परिकल्पितं वर्त्तते ।

स्सं पंचदसुत्तरं सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो) छप्पन नक्षत्रों में ऐसे भी नक्षत्र होते हैं जिनका भोगक्षेत्र विष्कंभमान तीन हजार पंद्रह ३०१५ तथा सडसठिया तीस भाग $\frac{३०}{६७}$ अर्थात् जिन नक्षत्रों का भोग क्षेत्र विष्कंभ परिमाण ३०१५$\frac{३०}{६७}$ इतना प्रमाणवाला होता है ऐसे भी नक्षत्र होते हैं ।

अब इस प्रकार का परिमाण का व्यासमान भगवानने प्रतिपादित किया है ? इस जिज्ञासा के निवृत्ति के लिये कहते हैं-इस भरतक्षेत्र में अपनी अपनी गति से अपने अपने काल परिमाण से क्रमशः जितना क्षेत्र अनुमान गम्य अथवा ज्ञानचक्षु से व्याप्यमान क्षेत्र की संभावना करे उतना क्षेत्र का एक अर्ध मंडल की कल्पना करे, कारण की कोई भी क्षेत्र का पृष्ठभाग मात्र ही देखने में शक्य होता है, अतएव इतना प्रमाण से दूसरा अर्ध मंडल होता है, इस प्रकार बुद्धि में विचार करके दुगुना अर्धमंडल को ही संपूर्ण से कल्पित

सीमाविक्खंभो) છપ્પન નક્ષત્રોમાં એવા પણ નક્ષત્રો છે, કે જેઓનું ભોગ ક્ષેત્ર વિષ્કંભમાન ત્રણ હજારને પંદર ૩૦૧૫ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ $\frac{૩૦}{૬૭}$ અર્થાત્ જે નક્ષત્રોનું ભોગ ક્ષેત્ર વિષ્કંભમાન ૩૦૧૫$\frac{૩૦}{૬૭}$ આટલા પ્રમાણવાળું હોય એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે.

હવે આ પ્રકારના પરિમાણનું વ્યાસમાન શ્રીભગવાને પ્રતિપાદિત કરેલ છે? આ પ્રકારની જીજ્ઞાસાના શમન માટે કહે છે. આ ભરત ક્ષેત્રમાં પોતપોતાની ગતિથી પોતપોતાના કાળ પરિમાણથી ક્રમશઃ જેટલું ક્ષેત્ર અનુમાનગમ્ય અથવા જ્ઞાન ચક્ષુથી વ્યાપ્યમાન ક્ષેત્રની સંભાવના કરે એટલા ક્ષેત્રના એક અર્ધ મંડળની કલ્પના કરવી, કારણ કે કોઈપણ ક્ષેત્રનો પાછળનો ભાગ માત્રજ દેખવામાં શકય હોય છે. તેથી જ આટલા પ્રમાણથી બીજું અર્ધ મંડળ થાય છે. આ રીતે બુદ્ધિમાં વિચાર કરીને બમણા અર્ધ મંડળને જ

अत एव सम्पूर्णस्य मण्डलस्य विष्कम्भपरिमाणं प्रतिपादितम्। अत्राङ्कप्रतिपादिका काचित् गाथा प्रतिपादिता वर्त्तते यथा–'मंडलं सयसहस्सेण अट्ठाणउए सएहिं छित्ता इच्चेस णक्खत्ते खेत्तपरिभागे णक्खत्तविजए पाहुडे आहिय त्तिवेमि' मण्डलं शतसहस्रेण अष्टानवतिशतैश्छित्त्वा इत्येषः नक्षत्रक्षेत्रपरिभागो नक्षत्रविचयो प्राभृते आख्यात इत्यवैमि। अष्टानवतिशताधिकशतसहस्रविभागैर्मण्डलं विभज्य–छित्त्वा यल्लब्धं भवेत् तावत् तुल्य एव नक्षत्रक्षेत्रपरिभागो–मण्डलव्यासो भवतीत्येवं नक्षत्रविचय प्रतिपादके प्राभृते आख्यातः– प्रतिपादितो वर्त्तते। अथ कथमष्टानवतिशताधिकशतसहस्रविभागैर्विभज्यते कथं चैवं संख्यानां भागानां कल्पने निबन्धनमिति चेदत्रोच्यते यतोहि पूर्वं नक्षत्रक्षेत्रविभाग कथनावसरे त्रिविधानि नक्षत्राणि प्रतिपादितानि सन्ति, तद्यथा–समक्षेत्राणि (१) अर्द्धक्षेत्राणि (२) द्व्यर्द्धक्षेत्राणि चेति (३)। तत्र यैः कैश्चिदपि नक्षत्रैरेकेनाहोरात्रव्याप्तकालपरिमाणेन

कर लेवें। अतएव सम्पूर्ण मंडल का विष्कम्भपरिमाण प्रतिपादित किया है। इस विषय में अंकप्रतिपादक कितनिक गाथायें प्रतिपादित की गई है, जो इस प्रकार से हैं—

मंडलं सयसहस्सेण अट्ठाणउए छित्ता इच्चेस णक्खत्ते।
खेत्तपरिभागे णक्खत्तविजए पाहुडे आहियत्तिबेमि॥

एक लाख अठाणवे हजार विभाग से मंडल को विभाजित करके जो भाग लब्ध हो इतना प्रमाण तुल्य नक्षत्रक्षेत्रपरिभाग अर्थात् मंडल का व्यास होता है, इस प्रकार नक्षत्र विचय प्रतिपादक प्राभृत में प्रतिपादित किया है। अब एक लाख अठाणवे हजार विभाग से किस प्रकार विभाजित होता है? तथा इतनी संख्या के भागों की कल्पना किस प्रकार होती है? सो दिखलाते हुवे कहते हैं कि–जिस प्रकार प्रथम नक्षत्रक्षेत्रविभाग कथनावसर में तीन प्रकार के नक्षत्र प्रतिपादित किये हैं। जो इस प्रकार से हैं–समक्षेत्र वाले (१)

સંપૂર્ણ મંડળ કલ્પી લેવું. તેથી સંપૂર્ણ મંડળનું વિષ્કંભપરિમાણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. આ વિષયમાં અંકપ્રતિપાદક કેટલિક ગાથાઓ પ્રતિપાદિત કરેલ છે તે આ પ્રમાણે છે.

मंडलं सय सहस्सेण अट्ठाणउए छित्ता इच्चेस णक्खत्ते।
खेत्तपरिभागे णक्खत्तविजए पाहुडे आहियत्तिवेमि ॥१॥

એક લાખ અઠ્ઠાણુ હજાર વિભાગથી મંડળના ભાગ કરીને જે ભાગ લબ્ધ થાય એટલા પ્રમાણ તુલ્ય નક્ષત્રક્ષેત્રપરિભાગ અર્થાત્ મંડળનો વ્યાસ થાય છે. આ પ્રમાણે નક્ષત્ર વિચય પ્રતિપાદક પ્રાભૃતમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે એક લાખ અઠ્ઠાણુ હજારના વિભાગથી કેવી રીતે વિભાજીત થાય છે? તથા એટલી સંખ્યાના ભાગોની કલ્પના કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવવા કહે છે કે જે પ્રમાણે પ્રથમ નક્ષત્રક્ષેત્રવિભાગના કથન પ્રસંગે ત્રણ પ્રકારના નક્ષત્રો પ્રતિપાદિત કરેલ છે, જે આ પ્રમાણે છે–સમક્ષેત્રવાળા (૧) અર્ધક્ષેત્રવાળા

यावत्प्रमाणं क्षेत्रमधिगम्यते तावत् प्रमाणं क्षेत्रं तावत्कालपर्यन्तं तानि नक्षत्राणि चन्द्रमसा सह योगं यान्ति-योगं युञ्जन्ति तानि खलु समक्षेत्राणि कथ्यन्ते। तानि च समक्षेत्रनक्षत्राणि पञ्चदशसंख्यकानि पूर्वं प्रतिपादितानि सन्ति, तद्यथा-श्रवणो धनिष्ठा पूर्वाभाद्रपदा रेवती अश्विनी कृत्तिका मृगशिरा पुष्यो मघा पूर्वाफाल्गुनी हस्तचित्रा अनुराधा मूलं पूर्वाषाढा चेति। तथा च यानि नक्षत्राणि सम्पूर्णाहोरात्रप्रमितस्य कालस्य क्षेत्रस्य चार्द्धभाग प्रमितस्य चार्द्धं चन्द्रमसा सह योगमधिगच्छन्ति, तेषां नक्षत्राणां तानि भुक्तक्षेत्राणि आर्द्धक्षेत्राणि कथ्यन्ते। तानि च षट्संख्यकानि वर्त्तन्ते, तद्यथा-शतभिषा भरणी आर्द्रा अश्लेषा स्वाती ज्येष्ठा चेति षट्नक्षत्राणि अर्द्धक्षेत्राणि प्रोच्यन्ते। तथा द्व्यर्द्धक्षेत्राण्यपि नक्षत्राणि सन्ति, द्वितीयमर्द्धं यस्य यस्मिन् वा तत् द्व्यर्द्धं-सार्द्धमित्यर्थः। द्व्यर्द्धमर्द्धाधिकं प्रोक्तं-

---

अर्द्ध क्षेत्रवाले (२) तथा द्व्यर्द्धक्षेत्र वाले (३) उनमें जिस किसी नक्षत्र से एक अहोरात्र व्याप्तकाल परिमाण से जितने प्रमाणवाला क्षेत्र होता है, उतने प्रमाणवाले क्षेत्र में उतने कालपर्यन्त वे नक्षत्र चन्द्र के साथ योग करते हैं वे नक्षत्र समक्षेत्रवाले कहे जाते हैं। इस प्रकार के समक्षेत्रवाले नक्षत्र पंद्रह पहले प्रतिपादित किये हैं, जो इस प्रकार है-श्रवण, धनिष्ठा, पूर्वाभाद्रपदा रेवती, अश्विनी कृत्तिका, मृगशिरा, पुष्य मघा, पूर्वाफाल्गुनी, हस्त, चित्रा, अनुराधा, मूल एवं पूर्वाषाढा, तथा जो नक्षत्र संपूर्ण अहोरात्र प्रमित काल क्षेत्रका अर्धभाग प्रमाण का आधा भाग चंद्र के साथ योग करता हैं, उन नक्षत्रों का वे भुक्त किये क्षेत्र अर्धक्षेत्र कहे जाते हैं। ऐसे नक्षत्र छह होते हैं-जो इस प्रकार से हैं-शतभिषा, भरणी, आर्द्रा, आश्लेषा, स्वाती एवं ज्येष्ठा, ये छह नक्षत्र अर्ध क्षेत्रवाले कहे जाते हैं, तथा द्व्यर्धक्षेत्रवाले भी नक्षत्र होते हैं, दूसरा का आधा जिस में हो वह द्व्यर्ध अर्थात् डेढ। द्व्यर्ध माने देढ रात्र-

---

(२) तथा द्व्यर्ध क्षेत्रवाळा (३) तेमां जे कोई नक्षत्रथी एक अहोरात्र व्याप्तकाळ परिमाणथी जेटला प्रमाणनुं क्षेत्र थाय छे, एटला प्रमाणवाळा क्षेत्रमां एटला काळ पर्यन्त ए नक्षत्रनी साथे योग करे छे. ए नक्षत्रो समक्षेत्रवाळा कहेवाय छे, आ प्रकारना समक्षेत्रवाळा नक्षत्रो पंदर होय छे. तेम पहेलां प्रतिपादन करेल छे. तेना नाम आ प्रमाणे छे. श्रवण, धनिष्ठा, पूर्वाभाद्रपदा, रेवती, अश्विनी, कृत्तिका, मृगशिरा, पुष्य, मघा, पूर्वाफल्गुनी, हस्त, चित्रा, अनुराधा, मूल, अने पूर्वाषाढा तथा जे नक्षत्रो संपूर्ण अहोरात्र जेटला काळ पर्यन्त क्षेत्रना अर्धा भाग प्रमाणना अर्धा भाग जेटलामां चंद्रनी साथे योग करे छे. ए नक्षत्रो ए भुक्त करेल क्षेत्र अर्धक्षेत्र कहेवाय छे. एवा नक्षत्रो छ छे, तेना नाम आ प्रमाणे छे-शतभिषा, भरणी, आर्द्रा, अश्लेषा, स्वाती अने ज्येष्ठा, आ छ नक्षत्रो अर्धक्षेत्रवाळा कहेवाय छे. तथा द्व्यर्ध क्षेत्रवाळा पण नक्षत्रो होय छे, बीजानो अर्धभाग जेमां होय ते द्व्यर्ध अर्थात् दोढ द्व्यर्ध एटले दोढ अहोरात्र व्याप्त काळ

सार्द्धैकमहोरात्रव्याप्तकालं–अर्द्धाधिकमोरात्रक्षेत्रप्रमितं यावत् चन्द्रयोगयोग्यं क्षेत्रं येषां तानि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि प्रतिपाद्यन्ते, तानि च षट्संख्यकानि सन्ति, तद्यथा–उत्तराभाद्रपदा उत्तराफाल्गुनी उत्तराषाढा रोहिणी पुनर्वसु विशाखा चेति षट्नक्षत्राणि प्रतिपादितानि सन्ति। अत्र च सीमापरिमाण चिन्तायाम् अहोरात्रः खलु सप्तषष्ट्या विभज्यते, तत्र समक्षेत्राणां क्षेत्रं प्रत्येकं सप्तषष्टिभागाः परिकल्पन्ते। अर्द्धक्षेत्राणां च त्रयस्त्रिंशत् अर्द्धं च–$33\frac{1}{2}=\frac{67}{2}$ एतत् तुल्यो गुणको भवति। द्व्यर्द्धक्षेत्राणां च $\frac{67}{2}+\frac{67}{4}=\frac{134+67}{2\times 7}=\frac{201}{2}=100=\frac{1}{2}$ शतमेकमर्द्धं चेति गुणको भवेत्। अभिजिन्नक्षत्रस्य च एकविंशतिः सप्तषष्टिभागः–$21\frac{1}{67}$ एतत्तुल्यो गुणको भवति। अथ च समक्षेत्राणि नक्षत्राणि खलु पञ्चदशसंख्यकानि सन्तीत्युक्तं प्राक् तेन पञ्चदशतुल्यो गुण्यो सप्तषष्ट्या गुण्यते–$67\times 15=1005$ जातं पञ्चोत्तरं सहस्रं। ततश्चार्द्धक्षेत्राणि नक्षत्राणि षट् संख्यकानि वर्त्तन्ते, तेन सार्द्धास्त्रयस्त्रिंशत् षड्भिर्गुण्यते

व्याप्तकाल, अर्थात् देढ अहोरात्र क्षेत्रप्रमित काल चंद्रयोगयोग्य क्षेत्र जिनका वे द्व्यर्द्धक्षेत्रव्यापी नक्षत्र कहे जाते हैं। ऐसे नक्षत्र छह कहे हैं–जो इस प्रकार से हैं–उत्तराभाद्रपदा, उत्तराफाल्गुनी, उत्तराषाढा, रोहिणी, पुनर्वसु एवं विशाखा, ये छह नक्षत्र द्व्यर्ध क्षेत्रव्यापि प्रतिपादित किये हैं।

इस सीमा परिमाण विचारणा में अहोरात्र सडसठ से विभाजित किये जाते हैं, उनमें समक्षेत्रवाले प्रत्येक का क्षेत्र सरसठ भाग कल्पित किया है, अर्द्धक्षेत्रवाले का साडितेतीस $33\frac{1}{2}=\frac{67}{2}$ इतना प्रमाण होता है। तथा द्व्यर्ध क्षेत्रवाले का $\frac{67}{2}+\frac{67}{2}=\frac{134}{2}+\frac{67}{2}=\frac{201}{2}=100\frac{1}{2}$ इस प्रकार एक सो एवं आधा होता है, अभिजित् नक्षत्रका इक्कीस तथा सडसठिया एक भाग $21\frac{1}{67}$ इतना प्रमाण का क्षेत्र होता है, समक्षेत्रवाले नक्षत्र पंद्रह संख्यात्मक हैं, ऐसा पहले कहा है अतः पंद्रह से सडसठ को गुणाकरे $67+15=1005$ एक हजार पांच होते हैं, तत्पश्चात् अर्ध क्षेत्रवाले नक्षत्र जो छह है उनसे साडेतेतीसको

અર્થાત્ દોઢ અહોરાત્ર ક્ષેત્ર પ્રમિત કાળ ચંદ્રયોગ યોગ્ય ક્ષેત્ર જેનું હોય તે દ્વયર્ધ ક્ષેત્રવાળા કહેવાય છે. એવા નક્ષત્રો પણ છ છે જે આ પ્રમાણે છે.–ઉત્તરાભાદ્રપદા ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, રોહિણી, પુનર્વસુ અને વિશાખા, આ છ નક્ષત્રો દ્વયર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

આ સીમા પરિમાણ વિચારણામાં અહોરાત્રને સડસઠથી ભાગ કરવામાં આવે છે. તેમાં સમક્ષેત્રવાળા દરેકનું ક્ષેત્ર સડસઠ ભાગ જેટલું કલ્પિત કરેલ છે. અર્ધક્ષેત્રવાળાના સાડિતેત્રીસ $33\frac{1}{2}=\frac{67}{2}$ આટલું પ્રમાણ થાય છે તથા દ્વયર્ધક્ષેત્રવાળાનું $\frac{60}{2}+\frac{67}{4}=\frac{134\times 67}{2\times 2}$ $\frac{201}{2}=100\frac{1}{2}$ આ રીતે એકસો અને અર્ધો થાય છે, અભિજીત્ નક્ષત્રના એકવીસ તથા સડસઠિયા એક ભાગ $21\frac{1}{67}$ આટલા પ્રમાણનું ક્ષેત્ર હોય છે. સમક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રો પંદર છે, તેમ પહેલાં કહ્યું છે, તેથી સડસઠને પંદરથી ગુણો $67+15=1005$ એક હજારને

(३३ + $\frac{१}{२}$) × ६=$\frac{६७}{२}$ × ६=$\frac{४०२}{२}$=२०१ जाते द्वेशते एकोत्तरे। द्व्यर्द्धक्षेत्राण्यपि षट् संख्यकान्येव नक्षत्राणि सन्ति तेन शतमेकमर्द्धञ्च षड्भिर्गुण्यते-(१००$\frac{१}{२}$) × ६=$\frac{२०१}{२}$ × ६= २०१ × ३=६०३ जातानि त्र्युत्तराणि षट् शतानि। अभिजिन्नक्षत्रस्य च एकविंशतिः-२१ इत्येवं सर्वसंख्यानां मेलनेन=१००५+२०१+६०३+२१=१८३० जातानि त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि। अत एतावद् भागपरिमाणमेकमर्द्धमण्डलस्य मानं भवेत्, एतत् तुल्यमेव द्वितीयमपि अर्द्धमण्डलं स्यादिति। त्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि द्वाभ्यां गुण्यन्ते १८३० × २=३६६० जातानि षष्ठ्यधिकानि षट्त्रिंशच्छतानि। ततश्चैककस्मिन्नहोरात्रे खलु त्रिंशत् तुल्याः मुहूर्त्ताः भवन्तीति प्रत्येकमेतेषु षष्ठ्याधिक षट्त्रिंशच्छतेषु भागेषु त्रिंशद्‌भागकल्पनायां तानि षष्ठ्यधिक-षट्त्रिंशतानि भागानि त्रिंशता गुण्यन्ते ३६६ × ३०=१०९८०० जातमत्र पूर्वप्रतिपादितमेकं शतसहस्रम् अष्टानवतिः शतानि-१०९८००। तत एवेत्थं मण्डस्य भागान् परिकल्प्य भगवता प्रतिवचनं दत्तं तावत्-तत्र एतेषां षट् पञ्चा-

गुणित करे (३३ + $\frac{१}{२}$)+६=$\frac{४०२}{२}$=२०१ इस प्रकार दो सो एक होते हैं। द्व्यर्द्धक्षेत्रवाले नक्षत्र छह संख्यक ही है, अतः एक सो आधा को छह से गुणाकरे (१००$\frac{१}{२}$)+६=$\frac{२०१}{२}$+६=२०१+३=६०३ इस प्रकार छह सो छह होते हैं। अभिजित् नक्षत्र का इकीस भाग है २१ इन सब संख्या को जोडने से १००५+ २०१+६०३+२१=१८३० इस प्रकार अठारह सो तीस होते हैं इतना भाग परिमाण एक मंडलका मान होता है। इसके समानही दूसरा अर्धमंडल भी होता है। अठारह सो तीसको दो से गुणितकरे १८३०+२=३६६० तो छत्तीससो साठ होते हैं, पश्चात् एक एक अहोरात्र में तीस तीस मुहूर्त होते हैं, इन प्रत्येक को छत्तीससो साठ को तीस तीस भागों की कल्पनाकरे तो उन छत्तीससो साठ भागों को तीस से गुणा करे ३६६०+३०=१०९८०० तो पूर्वप्रतिपादित एक लाख नव हजार आठसो होते हैं। इस प्रकार मंडल के भागो की कल्पना करके श्रीभगवानने उत्तर में कहा है की ये छप्पन नक्षत्रों

પાંચ થાય છે. તે પછી અર્ધક્ષેત્રવાળા નક્ષત્ર જે છ છે, તેનાથી સાડા તેત્રીસનો ગુણાકાર કરવો. (૩૩+$\frac{૧}{૨}$)+૬=$\frac{૪૦૨}{૨}$=૨૦૧ આ રીતે બસો એક થાય છે. દ્વયર્ધક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રો છ જ છે, તેથી એકસો અર્ધાનો છથી ગુણાકાર કરવો (૧૦૦+$\frac{૧}{૨}$+૬=$\frac{૨૦૧}{૨}$+૬=૨૦૧+૩=૬૦૩ +૨૧=૧૮૩૦ આ રીતે અઢારસોત્રીસ થાય છે, આટલા ભાગનું પરિમાણ એક મંડળનું માન થાય છે. આની જેમજ બીજું અર્ધમંડળ પણ થાય છે. અઢારસોત્રીસને બેથી ગુણવામાં આવે ૧૮૩૦+૨=૩૬૬૦ તો છત્રીસસોસાઠ થાય છે, તે પછી એક એક અહોરાત્રીમાં ત્રીસત્રીસ મુહૂર્ત હોય છે. આ દરેકને એટલે કે છત્રીસસોસાઠના ત્રીસત્રીસ ભાગોની કલ્પના કરવી એટલે એ છત્રીસસોસાઠ ભાગોને ત્રીસથી ગુણવા ૩૬૬૦+૩૦=૧૦૯૮૦૦ તો આ રીતે પૂર્વપ્રતિપાદિત એક લાખને નવ હજાર અને આઠસો થાય છે. આ રીતે

शन्नक्षत्राणां मध्ये 'अत्थि' अस्तीत्यत्र निपातत्वात् प्राकृतत्वात् आर्षत्वाद्वा अस्ति-सन्ति, वा अस्ति स्तः, ते नक्षत्रे ययोः प्रत्येकं षट्शतानि त्रिंशानि-त्रिंशदधिकानि-६३० सप्तषष्टि त्रिंशद्भागानां=६३०$\frac{30}{67}$ एतत् तुल्यः सीमाविष्कम्भः-सीमाव्यासः सीमापरिमाणं भवति, तथा च येषां नक्षत्राणां विष्कम्भपरिमाणं प्रत्येकं पञ्चोत्तरं सहस्रं सप्तषष्टित्रिंशद्भागानां १००५+$\frac{30}{67}$ एतत् तुल्यः सीमाविष्कम्भो भवति। एवमेव दशोत्तरे द्वे सहस्रे सप्तषष्टित्रिंशद्भागानां-२०१०+$\frac{30}{67}$ एतत् तुल्यः सीमाविष्कम्भः। एवमेव पञ्चदशोत्तराणि त्रीणि-सहस्राणि सप्तषष्टि त्रिंशद्भागानां ३०१५+$\frac{30}{67}$ एतत् तुल्यो विष्कम्भ इति चत्वारो विष्कम्भाः प्रतिपादिताः सन्ति अर्थादेतत्तुल्यविष्कम्भकानि नक्षत्राणि भगवता प्रतिपादितानि। (१) व्यास-६३०$\frac{30}{67}$ (२) विष्कम्भः-१००५+$\frac{30}{67}$ (३) विष्कम्भः २०१०$\frac{30}{67}$(४)

में 'अत्थि' ऐसे नक्षत्र होते हैं यहां 'अत्थि' पद आर्ष होने से या निपातनसे एकवचन कहा है, अतः 'सन्ति' इस प्रकार बहुवचन समझें. की प्रत्येक नक्षत्र का सीमाविष्कंभ सीमा परिमाण, छह सो तीस ६३० तथा सडसठिया तीस भाग ६३०$\frac{30}{67}$ इतना प्रमाण वाला होता है। तथा जिन नक्षत्रों का प्रत्येक का विष्कंभ परिमाण एक हजार पांच तथा सडसठिया तीस भाग १००५+$\frac{30}{67}$ इतना सीमाव्यास होता है ऐसे नक्षत्र होते हैं इसी प्रकार दो हजार दस तथा सडसठिया तीस भाग २०१०+$\frac{30}{67}$ इतना सीमा विष्कम्भ होता है ऐसे भी नक्षत्र होते हैं इसी प्रकार तीन हजार पंद्रह तथा सडसठिया तीस भाग प्रमाण ३०१५$\frac{30}{67}$ सीमाविष्कंभ होता है। इस प्रकार चार सीमाविष्कंभ प्रतिपादित किये हैं, अर्थात् इतने परिमाण के विष्कम्भवाले नक्षत्र भगवानने

મંડળના ભાગોની કલ્પના કરીને શ્રીભગવાને ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે-આ છપ્પન નક્ષત્રોમાં (अत्थि) એવા નક્ષત્રો પણ હોય છે (અહીં अत्थि) આપદ આર્ષ હોવાથી અથવા નિપાતનાથી એકવચનમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે, તેથી 'सन्ति' આ રીતે બહુવચન સમજવું. કે જેઓ દરેકનો સીમાવિષ્કંભ એટલે કે સીમાપરિમાણ છસો ત્રીસ ૬૩૦ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ ૬૩૦$\frac{30}{67}$ આટલા પ્રમાણનું હોય છે. તથા જે નક્ષત્રોનો દરેકનો વિષ્કંભ પરિમાણ એક હજાર પાંચ તથા સડસઠિયા ત્રીસભાગ ૧૦૦૫+$\frac{30}{67}$ જેટલો સીમા વ્યાસ હોય છે એવા નક્ષત્રો હોય છે એજ પ્રમાણે બે હજાર દસ તથ સડસઠિયા તીસ ભાગ ૨૦૧+$\frac{30}{67}$ આટલો સીમાવિષ્કંભ હોય છે, એવા પણ નક્ષત્રો છે. એજ પ્રમાણે ત્રણ હજાર પંદર તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ પ્રમાણ ૩૦૧૫$\frac{30}{67}$ સીમાવિષ્કંભ હોય છે એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે. આ રીતે ચાર પ્રકારનો સીમાવિષ્કંભ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. અર્થાત્ આટલા પરિમાણના વિષ્કંભવાળા નક્ષત્રો શ્રીભગવાને પ્રતિપાદિત કરેલ છે (૧) વ્યાસ ૬૩૦$\frac{30}{67}$ (૨) વિષ્કંભ ૧૦૦૫+$\frac{30}{67}$ (૩) વિષ્કંભ ૨૦૧+$\frac{30}{67}$ (૪) વિષ્કંભ પરિમાણ

विष्कम्भपरिमाणं ३०१५+$\frac{३०}{६७}$ इति। एवं भगवता सामान्येनोक्तेऽपि भगवान् गौतमो विशेषावगमनिमित्तं पुनःपृच्छति–'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेसिं छसया तीसा तं चेव उच्चारेयव्वं' तावत् एतेषां षट् पञ्चाशत् नक्षत्राणां कतराणि नक्षत्राणि येषां खलु षट्शतानि त्रिंशानि तच्चैव उच्चारयितव्यम्। तावत्–तत्र विष्कम्भविचारे एतेषां पूर्वप्रतिपादितानां षट् पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये कतराणि–कति संख्यकानि किं नामधेयानि च नक्षत्राणि सन्ति येषां तेषां खलु नक्षत्राणां विष्कम्भपरिमाणं षट् शतानि त्रिंशानि–त्रिंशदधिकानि षट्शतानि सप्तषष्टित्रिंशद्भागानां च ६३०$\frac{३०}{६७}$ एतत् तुल्यं भवति। तथा च तच्चैव–तदेवानन्तरोक्तमुक्तप्रकारेणैव उच्चारयितव्यं तद्यथा–'कयरे णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंम्भो कयरे णक्खत्ता जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंम्भो' कतराणि नक्षत्राणि येषां खलु सहस्रं पञ्चोत्तरं सप्तषष्टिभागत्रिंशानि भागानां सीमाविष्कम्भः। कतराणि नक्षत्राणि येषां

प्रतिपादित किये हैं,। (१) व्यास ६३०$\frac{३०}{६७}$ (२) विष्कंभ=१००५+$\frac{३०}{६७}$ (३) विष्कंभ २०१०$\frac{३०}{६७}$ (४) विष्कंभ परिमाण ३०१५$\frac{३०}{६७}$ ये चार प्रकार से श्री भगवानने विष्कंभ परिमाण प्रतिपादित किये हैं।

इस प्रकार श्रीभगवान के सामान्य से कहने पर श्रीगौतमस्वामी विशेष जानने के हेतु से पुनः प्रश्न करते हैं (ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेसिणं छ सया तीसा तं चेव उच्चारेयव्वं) हे भगवन् ये सीमाविष्कंभ विचारणा में ये पूर्व प्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में कितने नक्षत्र एवं किस नाम वाले नक्षत्र ऐसे होते हैं कि जिन नक्षत्रों का सीमाविष्कंभ परिमाण छह सो तीस तथा सडसठिया तीस भाग ६३०$\frac{३०}{६७}$ प्रमण का होता है? तथा पूर्वोक्त प्रकार से ही उच्चारण करे जैसे की–(कयरे णक्खत्ता जेसिणं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो, कयरे णक्खत्ता जेसिणं दो सहस्सा दसुत्तरा, सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो)

३०१५$\frac{३०}{६७}$ આ રીતે ચાર પ્રકારથી શ્રી ભગવાને વિષ્કંભ પરિમાણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને સામાન્ય રીતે કહેવાથી શ્રી ગૌતમસ્વામી વિશેષ પ્રકારથી જાણવા માટે ફરીથી પ્રશ્ન કરે છે-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेसि णं छसयातीसा तं चेव उच्चारेयव्वं) હે ભગવન્ આ સીમાવિષ્કંભની વિચારણામાં આ પૂર્વપ્રતિપાદિત છપ્પન નક્ષત્રોમાં કેટલા નક્ષત્રો અને કયા નામવાળા નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જે નક્ષત્રોનું સીમાવિષ્કંભપરિમાણ છસો તીસ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ ૬૩૦$\frac{૩૦}{૬૭}$ પ્રમાણનું થાય છે? તથા પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જ ઉચ્ચારણ કરવું. જેમ કે-(कयरे णक्खत्ता जेसिं णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो) કેટલા નક્ષત્રો એવા છે કે જેઓનો સીમાવિષ્કંભ એક હજાર પાંચ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ જેટલો

खलु द्वे सहस्रे दशोत्तरे सप्तषष्टिभागत्रिंशानि भागानां सीमाविष्कम्भः । कतराणि तादृशानि नक्षत्राणि सन्ति येषां विष्कम्भपरिमाणं १००५$\frac{३०}{६७}$ एतत् तुल्यं भवति । तथा च कतराणि नक्षत्राणि येषां खलु व्यासः २०१०$\frac{३०}{६७}$ एतत् तुल्यो भवति । चरमं सूत्रं तु स्वयमेव प्रतिपादयति 'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेसि णं तिसहस्सं पंचदसुत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो' तावत् एतेषां षट् पञ्चाशतो नक्षत्राणां कतराणि नक्षत्राणि येषां खलु त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि सप्तषष्टिभागत्रिंशानि भागानां सीमाविष्कम्भः । तावत्-तत्र विष्कम्भविचारे एतेषां पूर्वप्रतिपादितानां षट्पञ्चाशत् संख्यकनक्षत्राणां मध्ये कति संख्यकानि किंनामधेयानि च नक्षत्राणि सन्ति, येषां खलु व्यास परिमाणं पञ्चदशोत्तराणि त्रीणि सहस्राणि सप्तषष्टिभागानां त्रिंशानि च-३०१५$\frac{३०}{६७}$ एतत्

कितने नक्षत्र ऐसे हैं कि जिनका सीमाविष्कंभ एक हजार पांच तथा सडसठिया तीस भाग का होता है ? तथा कितने नक्षत्र ऐसे होते हैं कि जिन का सीमाविष्कंभ दो हजार दस तथा सडसठिया तीस भाग का होता है ? अर्थात् कितने नक्षत्र ऐसे होते हैं कि जिनका सीमाविष्कंभ परिमाण १००५$\frac{३०}{६७}$ इस प्रकार होता है ? तथा कितने नक्षत्र का विष्कंभ परिमाण २०१० $\frac{३०}{६७}$ इतना होता है ? अन्तिम सूत्रपाठ स्वयं ही कहते हैं-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेसिणं ति सहस्सं पंचदसुत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो) ये छप्पन नक्षत्रों में कितने नक्षत्र ऐसे होते हैं, की जिनका सीमाविष्कंभ परिमाण तीन हजार पंद्रह तथा सडसठिया तीस भाग जितना होता है ? अर्थात् ये सीमाविष्कंभ विचारणा में ये पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में कितने नक्षत्र तथा कौन से नाम वाले नक्षत्र ऐसे होते हैं, कि जिन का व्यास परिमाण तीन हजार पंद्रह तथा सड-

હોય છે? તથા કેટલા નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જેમનો સીમા વિષ્કંભ, બે હજાર તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ જેટલો હોય છે? તથા કેટલા નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જેમનું સીમાવિષ્કંભપરિમાણ બે હજાર દસ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ જેટલું હોય છે? તથા કેટલા નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જેઓનો સીમાવિષ્કંભ १००५$\frac{३०}{६७}$ આટલા પ્રમાણનું હોય છે, તથા કેટલાનું સીમાવિષ્કંભ પરિમાણ २०१०$\frac{३०}{६७}$ આટલું હોય છે? તથા અન્તિમ સૂત્રપાઠ સ્વયં સૂત્રકાર કહે છે, (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेसि णं तिसहस्सं पंचदसुत्तरं सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो) આ છપ્પન નક્ષત્રોમાં કેટલા નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જેઓનું સીમાવિષ્કંભપરિમાણ ત્રણ હજાર પંદર તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ જેટલું હોય છે? અર્થાત્ આ સીમાવિષ્કંભ વિચારણામાં આ પૂર્વ પ્રતિપાદિત છપ્પન નક્ષત્રોમાં કેટલા નક્ષત્રો તથા ક્યાં નામ વાળા નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જેઓનું વ્યાસ પરિમાણ ત્રણ હજાર પંદર તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ ३०१५$\frac{३०}{६७}$ જેટલું

तुल्यः सीमाविष्कम्भः-स्वभोगक्षेत्रस्य व्यासो भवतीति कृपया प्रणतं मां बोधय भगवन्निति जिज्ञासावतो गौतमस्य जिज्ञासां ज्ञात्वा प्रत्येकप्रश्नस्योत्तरं भगवानाह-'त एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं छसया तीसा सत्तट्ठिभाग तीसइ भागाणं सीमाविक्खंभो, ते णं दो अभीई' तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु षट् शतानि त्रिंशानि सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भस्तौ द्वौ अभिजितौ। तावत्-तत्र सीमाविष्कम्भविचारचिन्तायाम् एतेषां-पूर्वप्रतिपादितानां षट् पञ्चाशत् संख्यकनक्षत्राणां मध्ये यादृशानि तादृशानि नक्षत्राणि सन्ति येषां नक्षत्राणां खल्विति वाक्यालङ्कारे सीमाविष्कम्भपरिमाणं-स्वभोगक्षेत्रव्यासमानं षट्शतानि त्रिंशानि-त्रिंशदधिकानि षट्शतानि-६३० तथा च सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां=सप्तषष्टिभागानां त्रिंशद् गुणितानां सप्तषष्टिभागानां-$\frac{३०}{६७}$ मित्यर्थः। अर्थात् येषां नक्षत्राणां सीमाविष्कम्भपरिमाणं ६३०$\frac{३०}{६७}$ एतत् तुल्यं भवति। तौ द्वावभिजितौ स्तः-एवं भूते द्वे अभिजिन्नक्षत्रे स्तः। अथ कथमेतावान् विष्कम्भ अभिजिन्नक्षत्रस्य भवतीति शंकां परिहरन् धूलीकर्मणा प्रतीतिमुत्पादयन्नुच्यते-इहैव पूर्वसूत्रेषु एकैकस्य अभिजितो नक्षत्रस्य सप्तषष्टि खण्डी

सठिया तीस भाग ३०१५$\frac{३०}{६७}$ इतना होता है? अर्थात् कितने नक्षत्र का स्वभोग क्षेत्र का व्यास परिमाण इतना होता है? सो आप कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर प्रत्येक प्रश्न का उत्तर देते हुवे श्री भगवान् कहते हैं-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं छ सया तीसा सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं दो अभीई) सीमाविष्कंभ परिमाणविचारणा में पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में जो नक्षत्र ऐसे हैं कि जिन नक्षत्रों का सीमाविष्कंभ परिमाण अर्थात् स्वभोगक्षेत्रव्यासमान छह सो तीस तथा सडसठिया तीस भाग ६३०$\frac{३०}{६७}$ इतने प्रमाण का होता है ऐसे नक्षत्र दो अभिजित कहे हैं। इतना विष्कंभ अभिजित् नक्षत्र का किस प्रकार से होता है? इस शंका का परिहार के लिये धूलिकर्म से प्रतीति कराते हुवे कहते हैं-यहां पर ही पूर्वसूत्र में एक

હોય છે? અર્થાત્ કેટલા નક્ષત્રોનું સ્વભોગ ક્ષેત્રનું વ્યાસ પરિમાણ આ ઉપર કહ્યા મુજબનું હોય છે? તે આપ કહો? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને દરેક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं छसया तीसा सत्तभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं दो अभीई) સીમાવિષ્કંભપરિમાણની વિચારણામાં પૂર્વપ્રતિપાદિત છપ્પન નક્ષત્રોમાં જે નક્ષત્રો એવા છે કે જે નક્ષત્રોનો સીમાવિષ્કંભપરિમાણ અર્થાત્ સ્વભોગક્ષેત્રવ્યાસમાન છસો તીસ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ ૬૩૦$\frac{૩૦}{૬૭}$ પ્રમાણનું હોય છે. એવા નક્ષત્રો બે અભિજીત છે, આટલો વિષ્કંભ અભિજીત્ નક્ષત્રનો કેવી રીતે થાય છે? આ શંકાની નિવૃત્તિ માટે ધૂલિ·

कृतस्य अहोरात्रगम्यस्य क्षेत्रस्य सत्का एकविंशतिर्भागाश्चान्द्रयोगयोग्याः भवन्ति-एकविंशतिभागं यावत्-अर्थात् सम्पूर्णस्याहोरात्रव्याप्तस्य क्षेत्रस्य सप्तषष्टिखण्डीकृतानां भागानां मध्यादेकविंशतिर्भागगम्यं क्षेत्रं यावत् अभिजितानक्षत्रेण सह चन्द्रो योगमुपयाति-तेन नक्षत्रेण सह निवसतीत्यर्थः। तत्र च एकैकस्मिन् भागे त्रिंशद्भागपरिकल्पनायामेकविंशते र्गुणकाकारास्त्रिंशद् भवन्ति। तेनात्र एकविंशतिः त्रिंशता गुण्यते-२१×३०-६३० जातानि त्रिंशदधिकानि षट् शतानि ६३० इत्थमत्र अभिजिन्नक्षत्रस्य विष्कम्भपरिमाणमुत्पद्यते। तथा च तत्र तेषां षट् पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि येषां प्रत्येकस्य सीमाविष्कम्भः खलु पञ्चोत्तरं सहस्रमित्यादि तुल्यो भवति तान्याह-'तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचुत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं बारस, तं जहा-दो सयभिसया जाव दो जेट्ठा' तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु सहस्रं पञ्चो-

एक अभिजित् नक्षत्र का अहोरात्रगम्य क्षेत्र का सडसठिया इकीस भाग चंद्र के साथ योग गम्य होते कहे हैं, अर्थात् संपूर्ण अहोरात्र व्यास क्षेत्र का खण्डरूप किये हुवे सडसठ भागों में से इकीस भाग गम्य क्षेत्र में अभिजित् नक्षत्र के साथ चंद्र निवास करता है। उस एक एक भाग में तीस भाग की कल्पना से इक्कीसका आकार तीस होते हैं, अतः यहां पर इक्कीस को तीस से गुणा जाता है २१×३०=६३० इक्कीस को तीस से गुणने से छह सौ तीस होते हैं, इस प्रकार यहां अभिजित् नक्षत्र का विष्कम्भ परिमाण निकल आता है। तथा उन छप्पन नक्षत्रों में जिन जिन नक्षत्र का प्रत्येक का सीमाविष्कंभ एक हजार एवं पांच परिमित होता है उन नक्षत्रों के विषय में कहते हैं-(तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचुत्तरं सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं बारस, तं जहा-दो सयभिसया जाव दो जेट्ठा) जिन नक्षत्रों का एक हजार पांच तथा सडसठिया तीस भाग का

ક્રમથી બતાવતાં કહે છે, અહીંયાં પૂર્વસૂત્રમાં એક એક અભિજીતનું અહોરાત્ર ગમ્ય ક્ષેત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ ચંદ્રની સાથે યોગ ગમ્ય હોવાનું કહેલ છે, અર્થાત્ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર વ્યાસ ક્ષેત્રના ખંડરૂપ કરેલ સડસઠ ભાગોમાંથી એકવીસ ભાગ ગમ્ય ક્ષેત્રમાં અભિજીત્ નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર નિવાસ કરે છે, તે એક એક ભાગમાં ત્રીસ ભાગની કલ્પનાથી એકવીસનો આકાર ત્રીસ થાય છે, તેથી અહીં એકવીસને ત્રીસથી ગુણવામાં આવે છે, ૨૧×૩૦=૬૩૦ એકવીસને ત્રીસથી ગુણવાથી છસો ત્રીસ થાય છે. આ રીતે અભિજીત્ નક્ષત્રનું વિષ્કંભ પરિમાણ નીકળી આવે છે, તથા એ છપ્પન નક્ષત્રોમાં જે નક્ષત્રોનો દરેકનો સીમાવિષ્કંભ એક હજાર અને પાંચ જેટલો થાય છે એ નક્ષત્રોના વિષયમાં કહે છે-(तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचुत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं बारस तं जहा-दो सयभिसया जाव दो जेट्ठा) જે નક્ષત્રોનું એક હજાર પાંચ તથા સડસઠિયા

तुल्यः सीमाविष्कम्भः–स्वभोगक्षेत्रस्य व्यासो भवतीति कृपया प्रणतं मां बोधय भगवन्निति जिज्ञासावतो गौतमस्य जिज्ञासां ज्ञात्वा प्रत्येकप्रश्नस्योत्तरं भगवानाह–'त एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसिं णं छसया तीसा सत्तट्ठिभाग तीसइ भागाणं सीमाविक्खंभो, ते णं दो अभीई' तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु षट् शतानि त्रिंशानि सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भस्तौ द्वौ अभिजितौ। तावत्–तत्र सीमाविष्कम्भविचारचिन्तायाम् एतेषां–पूर्वप्रतिपादितानां षट् पञ्चाशत् संख्यकनक्षत्राणां मध्ये यादृशानि तादृशानि नक्षत्राणि सन्ति येषां नक्षत्राणां खल्विति वाक्यालङ्कारे सीमाविष्कम्भपरिमाणं–स्वभोगक्षेत्रव्यासमानं षट्शतानि त्रिंशानि–त्रिंशदधिकानि षट्शतानि–६३० तथा च सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां=सप्तषष्टिभागानां त्रिंशद् गुणितानां सप्तषष्टिभागानां–$\frac{३०}{६७}$ मित्यर्थः। अर्थात् येषां नक्षत्राणां सीमाविष्कम्भपरिमाणं ६३०$\frac{३०}{६७}$ एतत् तुल्यं भवति । *तौ द्वावभिजितौ स्तः*–एवं भूते द्वे अभिजिन्नक्षत्रे स्तः। अथ कथमेतावान् विष्कम्भ अभिजिन्नक्षत्रस्य भवतीति शंकां परिहरन् धूलीकर्मणा प्रतीतिमुत्पादयन्नुच्यते–इहैव पूर्वसूत्रेषु एकैकस्य अभिजितो नक्षत्रस्य सप्तषष्टि खण्डी

सठिया तीस भाग ३०१५$\frac{३०}{६७}$ इतना होता है ? अर्थात् कितने नक्षत्र का स्वभोग क्षेत्र का व्यास परिमाण इतना होता है ? सो आप कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर प्रत्येक प्रश्न का उत्तर देते हुवे श्री भगवान् कहते हैं–(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं छ सया तीसा सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं दो अभीई) सीमाविष्कंभ परिमाणविचारणा में पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में जो नक्षत्र ऐसे हैं कि जिन नक्षत्रों का सीमाविष्कंभ परिमाण अर्थात् स्वभोगक्षेत्रव्यासमान छह सो तीस तथा सडसठिया तीस भाग ६३०$\frac{३०}{६७}$ इतने प्रमाण का होता है ऐसे नक्षत्र दो अभिजित कहे हैं। इतना विष्कंभ अभिजित् नक्षत्र का किस प्रकार से होता है ? इस शंका का परिहार के लिये धूलिकर्म से प्रतीति कराते हुवे कहते हैं–यहां पर ही पूर्वसूत्र में एक

હોય છે? અર્થાત્ કેટલા નક્ષત્રોનું સ્વભોગ ક્ષેત્રનું વ્યાસ પરિમાણ આ ઉપર કહ્યા મુજબનું હોય છે? તે આપ કહો ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને દરેક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं छसया तीसा सत्तभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं दो अभीई) સીમાવિષ્કંભપરિમાણની વિચારણામાં પૂર્વપ્રતિપાદિત છપ્પન નક્ષત્રોમાં જે નક્ષત્રો એવા છે કે જે નક્ષત્રોનો સીમાવિષ્કંભપરિમાણ અર્થાત્ સ્વભોગક્ષેત્રવ્યાસમાન છસો તીસ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ ૬૩૦$\frac{૩૦}{૬૭}$ પ્રમાણનું હોય છે. એવા નક્ષત્રો બે અભિજીત છે, આટલો વિષ્કંભ અભિજીત્ નક્ષત્રનો કેવી રીતે થાય છે? આ શંકાની નિવૃત્તિ માટે ધૂલિ-

कृतस्य अहोरात्रगम्यस्य क्षेत्रस्य सत्का एकविंशतिर्भागाश्चान्द्रयोगयोग्याः भवन्ति-एकविंशतिभागं यावत्-अर्थात् सम्पूर्णस्याहोरात्रव्याप्तस्य क्षेत्रस्य सप्तषष्टिखण्डीकृतानां भागानां मध्यादेकविंशतिभागगम्यं क्षेत्रं यावत् अभिजितानक्षत्रेण सह चन्द्रो योगमुपयाति-तेन नक्षत्रेण सह निवसतीत्यर्थः। तत्र च एकैकस्मिन् भागे त्रिंशद्भागपरिकल्पनायामेकत्रिंशते गुणकाकारास्त्रिंशद् भवन्ति। तेनात्र एकविंशतिः त्रिंशता गुण्यते-२१×३०-६३० जातानि त्रिंशदधिकानि षट् शतानि ६३० इत्थमत्र अभिजिन्नक्षत्रस्य विष्कम्भपरिमाणमुत्पद्यते। तथा च तत्र तेषां षट् पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि येषां प्रत्येकस्य सीमाविष्कम्भः खलु पञ्चोत्तरं सहस्रमित्यादि तुल्यो भवति तान्याह-'तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचुत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं बारस, तं जहा-दो सयभिसया जाव दो जेट्ठा' तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु सहस्रं पञ्चो-

एक अभिजित् नक्षत्र का अहोरात्रगम्य क्षेत्र का सडसठिया इक्कीस भाग चंद्र के साथ योग गम्य होते कहे हैं, अर्थात् संपूर्ण अहोरात्र व्याप्त क्षेत्र का खण्डरूप किये हुवे सडसठ भागों में से इक्कीस भाग गम्य क्षेत्र में अभिजित् नक्षत्र के साथ चंद्र निवास करता है। उस एक एक भाग में तीस भाग की कल्पना से इक्कीसका आकार तीस होते हैं, अतः यहां पर इक्कीस को तीस से गुणा जाता है २१×३०=६३० इक्कीस को तीस से गुणने से छह सौ तीस होते हैं, इस प्रकार यहां अभिजित् नक्षत्र का विष्कम्भ परिमाण निकल आता है। तथा उन छप्पन नक्षत्रों में जिन जिन नक्षत्र का प्रत्येक का सीमाविष्कंभ एक हजार एवं पांच परिमित होता है उन नक्षत्रों के विषय में कहते हैं-(तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचुत्तरं सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं बारस, तं जहा-दो सयभिसया जाव दो जेट्ठा) जिन नक्षत्रों का एक हजार पांच तथा सडसठिया तीस भाग का

ક્રમથી બતાવતાં કહે છે, અહીંયાં પૂર્વસૂત્રમાં એક એક અભિજીતનું અહોરાત્ર ગમ્ય ક્ષેત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ ચંદ્રની સાથે યોગ ગમ્ય હોવાનું કહેલ છે, અર્થાત્ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર વ્યાપ્ત ક્ષેત્રના ખંડરૂપ કરેલ સડસઠ ભાગોમાંથી એકવીસ ભાગ ગમ્ય ક્ષેત્રમાં અભિજીત્ નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર નિવાસ કરે છે, તે એક એક ભાગમાં ત્રીસ ભાગની કલ્પનાથી એકત્રીસનો આકાર ત્રીસ થાય છે, તેથી અહીં એકવીસને ત્રીસથી ગુણવામાં આવે છે, ૨૧×૩૦=૬૩૦ એકવીસને ત્રીસથી ગુણવાથી છસો ત્રીસ થાય છે. આ રીતે અભિજીત્ નક્ષત્રનું વિષ્કંભ પરિમાણ નીકળી આવે છે, તથા એ છપ્પન નક્ષત્રોમાં જે નક્ષત્રોનો દરેકનો સીમાવિષ્કંભ એક હજાર અને પાંચ જેટલો થાય છે એ નક્ષત્રોના વિષયમાં કહે છે-(तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचुत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं बारस तं जहा-दो सयभिसया जाव दो जेट्ठा) જે નક્ષત્રોનું એક હજાર પાંચ તથા સડસઠિયા

त्तरं सप्तषष्ठिभाग त्रिंशद् भागानां सीमाविष्कम्भः, तानि खलु द्वादश तद्यथा–द्वे शतभिषे यावत् द्वे ज्येष्ठे। अत्र यावच्छब्दोपादानादेवमवगन्तव्यं यथा–'दो भरणीओ दो अद्दाओ दो अस्सेसाओ दो साईओ दो जेट्ठाओ' अर्थात् द्वे शतभिषे द्वे भरण्यौ द्वे आर्द्रे द्वे आश्लेषे द्वे स्वात्यौ द्वे ज्येष्ठे, इत्येतानि द्वादशसंख्यकानि नक्षत्राणि तादृशानि सन्ति येषां सीमाविष्कम्भः खलु पञ्चोत्तरं सहस्रं तथा सप्तषष्टिभागानां त्रिंशत्–त्रिंशद्गुणितानां भवति, अर्थात्, १००५$\frac{३०}{६७}$ एतत् तुल्यो भवति। अत्राप्यङ्कोत्पादनप्रक्रियायां पूर्वप्रतिपादितयुक्त्यैव एतेषां द्वादशानामपि नक्षत्राणां प्रत्येकं सप्तषष्टि खण्डीकृतस्य सम्पूर्णाहोरात्रगम्यस्य क्षेत्रस्य सत्काः सार्द्धास्त्रयस्त्रिंशद् भागाः $\frac{६७}{२}$=३३$\frac{१}{२}$ चन्द्रयोगे योग्याः स्युस्तथा च एकैकस्मिन् भागे त्रिंशद्भागपरिकल्पनायां त्रिंशद् गुणको भवति, सार्द्धास्त्रयस्त्रिंशच्च गुण्यो भवति, तेनो भयोर्गुण्यगुणकयोर्गुणनक्रिया क्रियते–(३३$\frac{१}{२}$)×३०=९९०+$\frac{३०}{२}$=९९०=१५=१००५।

विष्कंभ परिमाण होता है, वैसे नक्षत्र बारह होते हैं–जैसे की–दो शतभिषा यावत् दो ज्येष्ठा। यहां यावत् शब्द का प्रयोग करने से इस प्रकार के नक्षत्र गृहीत होते हैं–(दो भरणीओ दो अद्दाओ दो अस्सेसाओ, दो साईओ दो जेट्ठाओ) अर्थात् दो शतभिषा, दो भरणी, दो आर्द्रा, दो अश्लेषा, दो स्वाती एवं दो ज्येष्ठा, इस प्रकार ये बारह नक्षत्र ऐसे होते हैं, कि जिन का सीमाविष्कंभ एक हजार पांच तथा सडसठिया तीस भाग होता है। अर्थात् १००५$\frac{३०}{६७}$ होता हैं, यहां पर भी अंकोत्पादन प्रक्रिया पूर्वप्रतिपादित युक्ति अनुसार समझ लेवें। इनके बारह नाम भी प्रत्येक नक्षत्रों के संपूर्ण अहोरात्र को सडसठ रूप भाग से खंड रूप क्षेत्र संबंधी साडे तेतीस भाग $\frac{६७}{२}$=३३$\frac{१}{२}$ चंद्र योग में योग्य होते हैं, तथा एक एक भाग में तीस भाग की कल्पना से तीस गुणक होता हैं, तथा साडि तेतिस गुण्य होता है ये गुण्य एवं गुणक का गुणाकार करने से (३३$\frac{१}{२}$)=९९०×$\frac{३०}{२}$=९९०+१५=१००५ प्रथम स्थान में नवसो नव्वे होते हैं।

त्रीस ભાગનું વિષ્કંભ પરિમાણ હોય છે, એવા નક્ષત્રો બાર હોય છે. જેમ કે-બે શતભિષા યાવત્ બે જ્યેષ્ઠા, અહીં યાવત્ શબ્દનો પ્રયોગ કરવાથી આ પ્રમાણેના નક્ષત્રો ગ્રહણ કરાયા છે, (दो सयभिसया दो भरणीओ दो अद्दाओ, दो अस्सेसाओ दो साईओ दो जेट्ठाओ) અર્થાત્ બે શતભિષા બે ભરણી, બે આર્દ્રા, બે અશ્લેષા, બે સ્વાતી, અને બે જ્યેષ્ઠા, આ રીતે આ બાર નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જેનો સીમાવિષ્કંભ એક હજાર પાંચ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ હોય છે, અર્થાત્ ૧૦૦૫$\frac{૩૦}{૬૭}$ થાય છે, અહીંયાં પણ અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા પૂર્વ પ્રતિપાદિત યુક્તિ અનુસાર સમજી લેવી. આના બાર નામો પણ દરેક નક્ષત્રોના સંપૂર્ણ અહોરાત્રના સડસઠ રૂપ ભાગથી ખંડરૂપ ક્ષેત્ર સંબંધી સાડી તેત્રીસ ભાગો $\frac{૬૭}{૨}$=૩૩$\frac{૧}{૨}$ ચંદ્રયોગમાં યોગ્ય હોય છે, તથા એક એક ભાગમાં ત્રીસ ભાગની કલ્પનાથી ત્રીસ ગુણક થાય છે. આ ગુણ્ય અને ગુણકનો ગુણાકાર કરવાથી (૩૩$\frac{૧}{૨}$)×=૯૯૦×૧૫=૧૦૦૫ પહેલા

प्रथमस्थाने जातानि नवत्यधिकानि नवशतानि, अर्द्धस्यापि च त्रिंशता गुणनेन द्वाभ्यां भक्तेन पञ्चदश भवन्ति, तेनोभयोर्मेलनेन ९९०+१५=१००५ जातं पञ्चोत्तरं सहस्रं द्वादश-नक्षत्राणां स्वभोग्यक्षेत्रस्य सीमाविष्कम्भपरिमाणमिति गणितक्रियया सिद्ध्यतीति । 'तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो, ते णं तीसं तं जहा—दो सवणा जाव दो पुव्वासाढा' तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु सहस्रे द्वे दशोत्तरे सप्तषष्ठिभागत्रिंशद् भागानां सीमाविष्कम्भस्तानि खलु त्रिंशद् तद्यथा—द्वौ श्रवणौ यावत् द्वे पूर्वाषाढे अत्रापि यावच्छब्दोपादानात् पूर्वपठितपाठो द्रष्टव्यो यथा—'दो धणिट्ठा दो पुव्वाभद्दवया दो रेवई दो अस्सिणी दो कत्तिया दो मग्गसिरा दो पुस्सा दो महा दो पुव्वाफग्गुणीओ दो हत्था दो चित्ता दो अणुराहा दो मूला दो पुव्वासाढा' अर्थात् द्वौ श्रवणौ द्वे धनिष्ठे द्वे पूर्वाभाद्रपदे द्वे रेवत्यौ द्वे अश्विन्यौ द्वे कृत्तिके द्वौ मृगशीर्षौ द्वौ पुष्यौ द्वे मघे द्वे पूर्वाफाल्गुन्यौ द्वौ हस्तौ द्वे चित्रे

आधे को भी तीस से गुणा करने से दो से भाग कर के पंद्रह होते हैं ये दोनों को जोडने से ९९०+१५=१००५ एक हजार पांच बारह नक्षत्रों का स्वभोग्य क्षेत्र का सीमाविष्कंभ परिमाण गणित क्रिया से सिद्ध होता है। (तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमावि-क्खंभो, ते णं तीसं तं जहा—दो सवणा जाव दो पुव्वासाढा) उनमें जिन नक्षत्रों का सीमाविष्कंभ दो हजार दस तथा सडसठिया तीस भाग प्रमाण का होता है, वे नक्षत्र तीस होते हैं, जैसे कि—दो श्रवण, यावत् दो पूर्वाषाढा। यहां पर यावत् शब्द कहने से पूर्वपठित पाठ कहलेना चाहिये जो इस प्रकार से है—(दो धणिट्ठा, दो पुव्वाभद्दया दो रेवई दो अस्सिणी दो कत्तिया दो मग्गसिरा दो पुस्सा दो महा दो पुव्वाफग्गुणीओ, दो हत्था दो चित्ता, दो अणुराहा दो मूला दो पुव्वासाढा) अर्थात् दो श्रवण दो धनिष्ठा, दो पूर्वाभाद्रपदा, दो रेवती दो

સ્થાનમાં નવસો નેવું થાય છે. અર્ધાનો પણ ત્રીસથી ગુણાકાર કરીને બેથી ભાગ કરે તો પંદર આવે છે, આ બન્નેને મેળવવાથી ૯૯૦+૧૫=૧૦૦૫ એક હજાર પાંચ બાર નક્ષત્રોના સ્વભોગ્ય ક્ષેત્રનું સીમાવિષ્કંભપરિમાણ ગણિત ક્રિયાથી સિદ્ધ થાય છે, (तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं तीसं तं जहा—दो सवणा जाव दो पुव्वासाढा) તેમાં જે નક્ષત્રોનો સીમાવિષ્કંભ બે હજાર દસ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ પ્રમાણ જેટલો હોય છે એવા નક્ષત્રો ત્રીસ છે, તેના નામ આ પ્રમાણે છે, બે શ્રવણ યાવત્ બે પૂર્વાષાઢા અહીંયાં યાવત્ શબ્દ કહેવાથી પહેલા કહેલ પાઠ કહી લેવો જોઇએ. તે આ પ્રમાણે છે, (दो धणिट्ठा, दो पुव्वभद्दवया, दो रेवई दो अस्सिणी दो कत्तिया दो मग्गसिरा, दो पुस्सा, दो महा, दो फग्गुणीओ, दो हत्था, दो चित्ता, दो अणुराहा दो मूला दो पुव्वासाढा) અર્થાત્ બે શ્રવણ બે ધનિષ્ઠા બે પૂર્વાભાદ્રપદા, બે રેવતી

द्वे अनुराधे द्वे मूले द्वे पूर्वाषाढेति त्रिंशत् संख्यकानि नक्षत्राणि तादृशानि सन्ति येषां प्रत्येकस्य दशोत्तरे द्वे सहस्रे तथा च सप्तषष्टिभागानां त्रिंशद्गुणितानां तुल्यः सीमाविष्कम्भो भवति २०१०$\frac{३०}{६७}$ एतत् तुल्यं स्वभोग्यक्षेत्रस्य व्यासपरिमाणं भवतीत्यर्थः। अत्राङ्कोत्पादनप्रक्रिया यथा-एतानि त्रिंशत् संख्यकानि नक्षत्राणि समक्षेत्राणि पूर्वं प्रतिपादितानि वर्त्तन्ते, अत एतेषां सप्तषष्टिखण्डीकृतस्य सम्पूर्णाहोरात्रगम्यस्य क्षेत्रस्य सत्काः परिपूर्णाः सप्तषष्टिभागाः प्रत्येकं चन्द्रयोगयोग्या भवन्ति एकैकस्मिंश्च विभागे त्रिंशद्भाग परिकल्पनायां सप्तषष्टे त्रिंशद् गुणको भवति, तेन सप्तषष्टिस्त्रिंशता गुण्यते-६७×३०= २०१० जाते दशोत्तरे द्वे सहस्रे अत्रोक्तविष्कम्भपरिमाणे इति। तथा च-'तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं तिण्णि सहस्सा पण्णरसुत्तरा सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो

अश्विनी, दो कृत्तिका, दो मृगशीर्ष दो पुष्य, दो मघा, दो पूर्वाफाल्गुनी, दो हस्त, दो चित्रा, दो अनुराधा, दो मूल, एवं दो पूर्वाषाढा इस प्रकार ये तीस नक्षत्र ऐसे होते हैं जिनके प्रत्येक का दो हजार दस तथा सडसठिया तीस भाग परिमित सीमाविष्कंभ होता है। २०१०$\frac{३०}{६७}$ अर्थात् इतने प्रमाणवाला स्वभोग्य क्षेत्र का व्यास परिमाण होता है। यहां पर अंकोत्पादन प्रक्रिया इस प्रकार से है, ये तीस नक्षत्र समक्षेत्रवाले हैं ऐसा पहले प्रतिपादित किया है, अतः इन सडसठ भागवाले सम्पूर्ण अहोरात्र परिमाणवाले क्षेत्र का परिपूर्ण सडसठ भाग प्रत्येक का चंद्र के साथ के योग वाले होते हैं। एक एक विभाग में तीस भाग की कल्पना करने से सडसठ को तीस से गुणा करना चाहिये अतः सडसठ को तीस से गुणा करे ६७×३०=२०१० गुणा करने से दो हजार दस सीमाविष्कंभ परिमाण होता है। (तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं तिण्णि सहस्सा पण्णरसुत्तरा सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो

બે અશ્વિની બે કૃત્તિકા, બે મૃગશીર્ષ બે પુષ્ય બે મઘા, બે પૂર્વાફાલ્ગુની, બે હસ્ત, બે ચિત્રા, બે અનુરાધા, બે મૂળ અને બે પૂર્વાષાઢા. આ રીતે આ ત્રીસ નક્ષત્રો એવા હોય છે જે પ્રત્યેકના બે હજાર દસ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ જેટલો સીમાવિષ્કંભ હોય છે, ૨૦૧૦$\frac{૩૦}{૬૭}$ અર્થાત્ આટલા પ્રમાણનું સ્વભોગ્યક્ષેત્રનું વ્યાસ પરિમાણ થાય છે, અહીંયાં અંકોત્પાદક પ્રક્રિયા આ રીતે થાય છે. આ ત્રીસ નક્ષત્રો સમક્ષેત્રવાળા હોય છે. એ પ્રમાણે પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ છે. તેથી આ સડસઠ ભાગવાળા સંપૂર્ણ અહોરાત્ર પરિમાણવાળા ક્ષેત્રનો પુરેપુરો સડસઠ ભાગ દરેકનો ચંદ્રની સાથેના યોગવાળો હોય છે. એક એક વિભાગમાં ત્રીસ ભાગની કલ્પના કરવાથી સડસઠને ત્રીસથી ગુણવા જોઈએ તેથી સડસઠનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો ૬૭+૩૦=૨૦૧૦ આ રીતે ગુણાકાર કરવાથી બે હજાર દસ સીમા વિષ્કંભનું પરિમાણ થાય છે. (तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं तिण्णि सहस्सा पण्णरसुत्तरा

ते णं वारस तं जहा-दो उत्तरापोट्ठवया जाव दो उत्तरासाढा' तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भस्तानि खलु द्वादश, तद्यथा-द्वे उत्तराप्रोष्ठपदे यावत् द्वे उत्तराषाढे। अत्रापि यावच्छब्दोपादानात् पाठक्रमो विशेषोक्तनियमेन द्रष्टव्यो यथा-'दो रोहिणी दो पुणव्वसू दो उत्तराफग्गुणी दो विसाहा दो उत्तरासाढा' इति। अर्थात् द्वे उत्तराप्रोष्ठपदे द्वे रोहिण्यौ द्वौ पुनर्वसू द्वे उत्तराफाल्गुन्यौ द्वे विशाखे द्वे उत्तराषाढे चेति द्वादशनक्षत्राणि तादृशानि सन्ति येषां प्रत्येकस्य सीमाविष्कम्भमानानि खलु पञ्चदशोत्तराणि त्रीणि सहस्राणि सप्तषष्टिभागानां त्रिंशानि-त्रिंशद् गुणितानि सप्तषष्टिभागतुल्यानि ३०१५$\frac{३०}{६७}$ एतत् परिमाणानि स्वभोगक्षेत्रस्य व्यासमानानि भवन्तीत्यर्थः। अत्र धूलीकर्मणा गणितप्रक्रियया अङ्कोत्पादनप्रकारो यथा-एतानि हि द्वादश संख्यकानि नक्षत्राणि खलु द्व्यर्द्धक्षेत्राणि-सार्द्धैकाहोरात्रक्षेत्राणि

ते णं बारस तं जहा दो उत्तरापोट्ठवया जाव दो उत्तरासाढा) उन में जिन नक्षत्र का सीमाविष्कंभ तीन हजार पंद्रह तथा सडसठिया तीस भाग का होता है ऐसे वे नक्षत्र बारह है उनके नाम इस प्रकार से हैं दो उत्तराप्रोष्ठपदा यावत् दो उत्तराषाढा। यहां पर भी यावत् शब्द कहने से मध्य के नक्षत्र गृहीत होते हैं उनका पाठ क्रम इस प्रकार से होता है-(दो रोहिणी दो पुणव्वसू दो उत्तराफग्गुणी दो विसाहा दो उत्तरासाढा) अर्थात् दो उत्तराप्रौष्ठपदा दो रोहिणी, दो पुनर्वसू, दो विशाखा, दो उत्तराषाढा। इस प्रकार ये बारह नक्षत्र ऐसे होते हैं कि ये प्रत्येक का सीमा विष्कम्भमान तीन हजार पंद्रह तथा सडसठिया तीस भाग ३०१५$\frac{३०}{६७}$ इतना परिमाण स्वभोग्य क्षेत्र का व्यास मान होता है। यहां पर धूलिकर्म से गणित प्रक्रिया का अंकोत्पादन इस प्रकार से हैं-ये बारह नक्षत्र द्व्यर्द्धक्षेत्र व्यापि अर्थात् देढ अहोरात्र क्षेत्र व्यापि

सत्तट्ठिभागंतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो तं णं बारस तं जहा-दो उत्तरापोट्ठवया, जाव दो उत्तरासाढा) તેમાં જે નક્ષત્રોનો સીમાવિષ્કંભ ત્રણ હજાર પંદર તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગનો થાય છે, એવા નક્ષત્રો બાર છે, તેના નામો આ પ્રમાણે છે-બે ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા યાવત બે ઉત્તરાષાઢા અહીં પણ યાવત્ શબ્દ કહેવાથી મધ્યના નક્ષત્રો ગ્રહણ કરાય છે, તેનો પાઠક્રમ આ પ્રમાણે થાય છે; (दो रोहिणी दो पुणव्वसू दो उत्तराफग्गुणी दो विसाहा, दो उत्तरासाढा) અર્થાત્ બે ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા, બે રોહિણી, બે પુનર્વસૂ બે ઉત્તરાફાલ્ગુની બે વિશાખા અને બે ઉત્તરાષાઢા. આ રીતે આ બાર નક્ષત્રો એવા છે, કે આ દરેકનું સીમા વિષ્કંભમાન ત્રણ હજાર પંદર તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ ૩૦૧૫૦$\frac{૩૦}{૬૭}$ જેટલું પરિમાણ સ્વભોગ્ય ક્ષેત્રનું વ્યાસમાન થાય છે, અહીંયાં ધૂલિકર્મથી ગણિત પ્રક્રિયાનો અંકોત્પાદન પ્રકાર આ પ્રમાણે થાય છે, આ બારે નક્ષત્રો द्व्यर्धक्षेत्रવ્યાપી અર્થાત્ દોઢ અહોરાત્ર ક્ષેત્ર વ્યાપી પ્રતિપાદિત કર્યા છે. તેથી સડસઠ ભાગવાળા

प्रतिपादितानि सन्ति, तेन सप्तषष्टिखण्डीकृतस्य अहोरात्रगम्यस्य क्षेत्रस्य सत्काश्चन्द्रयोगयोग्या भागाः खलु शतमेकमर्द्धं च प्रत्येकमवगन्तव्याः १००½ एकैकस्मिंश्च विभागे त्रिंशद् भागपरिकल्पनायां त्रिंशद्गुणको भवेत् सार्द्धशतस्येति तथा क्रियते-(१००½)×३०=३०००+१५=३०१५ अत्र शतं त्रिंशता गुणितं सत् जातानि त्रीणि सहस्राणि, अर्द्धं च त्रिंशता गुणयित्वा द्वाभ्यां विभज्यते लब्धाः पञ्चदशेति सर्वमेलनेन जातानि पञ्चदशोत्तराणि त्रीणि सहस्राणि-३०१५ पूर्वोक्त द्वादशनक्षत्राणां सीमाविष्कम्भमानानीत्यर्थः। ॥सू० ६१॥

सीमाविष्कम्भमानं विविच्य सम्प्रतिकालविभागेन नक्षत्राणां योगमाह-

मूलम्-ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया सागं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ !, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया दुहा पविसिय पविसिय चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ !, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं ण किं पि तं जं सया पाओ चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति णो सया सागं चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, णो सया दुहओ पविसित्ता पविसित्ता चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, णण्णत्थ दोहिं अभियीहिं, ता एएणं दो अभीयी पायंचिय चोत्तालीसं चोत्तालीसं अमावासं जोएंति णो चेव णं पुण्णिमासिणिं । सू० ६२॥

प्रतिपादत किया है, अतः सडसठ भागवाले अहोरात्र गम्य क्षेत्र का चंद्र के योग योग्य भाग एकसो एवं आधा प्रत्येक का होता है १००½ एक एक विभाग में तीस भाग की कल्पना से गुणक तीस होते हैं अतः एकसो अर्धा भाग को तीस से गुणन करे १००½×३०=३०००+१५=३०१५ यहां पर सौ को तीस से गुणा कर के दो से भाग करे तो पंद्रह लब्ध होते हैं ये दोनों को मिलाने से तीन हजार पंद्रह हो जाते हैं ३०१५ इस प्रकार पूर्वोक्त बारह नक्षत्रों का सीमाविष्कम्भमान प्रतिपादित किया है ॥सू. ६१॥

અહોરાત્ર ગમ્ય ક્ષેત્રનો ચંદ્રના યોગ યોગ્ય ભાગ એકસો અને અર્ધો દરેકનો થાય છે, ૧૦૦½ એક એક વિભાગમાં ત્રીસ ભાગની કલ્પનાથી ગુણક ત્રીસ ભાગ થાય છે. તેથી એકસો અર્ધા ભાગને ત્રીસથી ગુણવામાં આવે ૧૦૦½+૩૦=૩૦૧૫ અહીં સોને ત્રીસથી ગુણવાથી ત્રણ હજાર થાય છે. તથા અર્ધાને ત્રીસથી ગુણીને બેથી ભાગ કરવાથી પંદર લબ્ધ થાય છે. આ બન્નેને મેળવવાથી ત્રણ હજાર પંદર થઈ જાય છે. ૩૦૧૫ આ રીતે પૂર્વોક્ત બાર નક્ષત્રોનું સીમાવિષ્કંભમાન પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥ સૂ. ૬૧ ॥

छाया—तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा प्रातश्चन्द्रेण सार्द्ध योगं युञ्जन्ति ?, तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा सायं चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति ?, तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा द्विधा प्रविश्य प्रविश्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति ? । तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां न किमपि तत् यत् सदा प्रातश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । न सदा सायं चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, न सदा द्विधा प्रविश्य प्रविश्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, नान्यत्र द्वाभ्यां अभिजिद्भ्यां तावत् एतेषां द्वौ अभिजितौ प्रातरेव प्रातरेव चतुश्चत्वारिंशत्तमाममावास्यां युङ्क्तः, नो चैव खलु पौर्णमासीं ॥ सू० ६२ ॥

टीका—एकषष्टि ६१ तमे सूत्रे सूर्यचन्द्रयोः क्षेत्रमधिकृत्य तयोः सीमाविष्कम्भविषयं विविच्य सम्प्रति द्विषष्टितमेऽस्मिन्नर्थाधिकारसूत्रे कालविभागेन नक्षत्राणामुदयं चिचिन्तयिषुः तद्विषयकं प्रश्नसूत्रं 'ता एएसि णं' इत्यादिना प्रतिपादयति—

'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ' तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा प्रातश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति ? । तावत्—तत्र योग-विचारे एतेषां—पूर्वप्रतिपादितानां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये किं—किं नामकं नक्षत्रं वर्त्तते, यन्नक्षत्रं सदा—सर्वदा स्वमण्डलभ्रमणक्रियायां प्रातः—प्रातरेव—पूर्वाह्न एव चन्द्रेण सार्द्धं योगं

सीमा विष्कम्भका मान का विवेचन कर के अब कालविभाग से नक्षत्रों के योग का कथन करते हैं—

टीकार्थ—इकसठवें सूत्र में सूर्य चन्द्र के क्षेत्र को अधिकृत कर के उनके सीमाविष्कम्भ विषयक विवेचच किया गया है । अब ये बासठवें सूत्र में इस अर्थादिकार सूत्र में कालविभागपूर्वक नक्षत्रों के उदय काल की विचारणा करने के हेतु से तद्विषयक प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता एएसि णं) इत्यादि

श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं किं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) यह नक्षत्रों के योग काल की विचा-रणा में पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में किस नामवाले नक्षत्र ऐसे हैं कि जो नक्षत्र सदा अपने मंडल की भ्रमण क्रिया में प्रभातकाल में ही चन्द्र के

સીમા વિષ્કંભના માનનું વિવેચન કરીને હવે કાળવિભાગથી નક્ષત્રોના યોગનું કથન કરવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ—એકસઠમા સૂત્રમાં સૂર્યચંદ્રના ક્ષેત્રને અધિકૃત કરીને તેના સીમાવિષ્કંભના સંબંધમાં વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. હવે આ બાસઠમા સૂત્રમાં આ અર્થાધિકાર સૂત્રથી કાળ વિભાગ પૂર્વક નક્ષત્રોના ઉદયકાળની વિચારણા કરવા માટે તે સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.-(ता एएसि णं) ઇત્યાદિ શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) આ નક્ષત્રોના યોગની વિચારણામાં પૂર્વ પ્રતિપાદિત છપ્પન નક્ષત્રોમાં કયા નામવાળા નક્ષત્રો એવા છે કે જે નક્ષત્રો સદા પોતાના

प्रतिपादितानि सन्ति, तेन सप्तषष्टिखण्डीकृतस्य अहोरात्रगम्यस्य क्षेत्रस्य सत्काश्चन्द्रयोगयोग्या भागाः खलु शतमेकमर्द्धं च प्रत्येकमवगन्तव्याः १००½ एकैकस्मिंश्च विभागे त्रिंशद् भागपरिकल्पनायां त्रिंशद्गुणको भवेत् सार्द्धशतस्येति तथा क्रियते-(१००½)×३०= ३०००+१५=३०१५ अत्र शतं त्रिंशता गुणितं सत् जातानि त्रीणि सहस्राणि, अर्द्धं च त्रिंशता गुणयित्वा द्वाभ्यां विभज्यते लब्धाः पञ्चदशेति सर्वमेलनेन जातानि पञ्चदशोत्तराणि त्रीणि सहस्राणि-३०१५ पूर्वोक्त द्वादशनक्षत्राणां सीमाविष्कम्भमानानीत्यर्थः । ॥सू० ६१॥

सीमाविष्कम्भमानं विविच्य सम्प्रतिकालविभागेन नक्षत्राणां योगमाह-

मूलम्-ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया सागं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ !, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया दुहा पविसिय पविसिय चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ !, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं ण किं पि तं जं सया पाओ चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति णो सया सागं चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, णो सया दुहओ पविसित्ता पविसित्ता चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, णण्णत्थ दोहिं अभियीहिं, ता एएणं दो अभीयी पायंचिय चोत्तालीसं चोत्तालीसं अमावासं जोएंति णो चेव णं पुण्णिमासिणिं । सू० ६२॥

प्रतिपादत किया है, अतः सडसठ भागवाले अहोरात्र गम्य क्षेत्र का चंद्र के योग योग्य भाग एकसो एवं आधा प्रत्येक का होता है १००½ एक एक विभाग में तीस भाग की कल्पना से गुणक तीस होते हैं अतः एकसो अर्धा भाग को तीस से गुणन करे १००½×३०=३०००+१५=३०१५ यहां पर सौ को तीस से गुणा कर के दो से भाग करे तो पंद्रह लब्ध होते हैं ये दोनों को मिलाने से तीन हजार पंद्रह हो जाते हैं ३०१५ इस प्रकार पूर्वोक्त बारह नक्षत्रों का सीमाविष्कम्भमान प्रतिपादित किया है ॥सू. ६१॥

અહોરાત્ર ગમ્ય ક્ષેત્રનો ચંદ્રના યોગ યોગ્ય ભાગ એકસો અને અર્ધો દરેકનો થાય છે, ૧૦૦½ એક એક વિભાગમાં ત્રીસ ભાગની કલ્પનાથી ગુણક ત્રીસ ભાગ થાય છે. તેથી એકસો અર્ધા ભાગને ત્રીસથી ગુણવામાં આવે ૧૦૦½+૩૦=૩૦૧૫ અહીંસોને ત્રીસથી ગુણવાથી ત્રણ હજાર થાય છે. તથા અર્ધાને ત્રીસથી ગુણીને બેથી ભાગ કરવાથી પંદર લબ્ધ થાય છે. આ બન્નેને મેળવવાથી ત્રણ હજાર પંદર થઈ જાય છે. ૩૦૧૫ આ રીતે પૂર્વોક્ત બાર નક્ષત્રોનું સીમાવિષ્કંભમાન પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥ સૂ. ૬૧ ॥

छाया-तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा प्रातश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति ?, तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा सायं चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति ?, तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा द्विधा प्रविश्य प्रविश्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति ? । तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां न किमपि तत् यत् सदा प्रातश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । न सदा सायं चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, न सदा द्विधा प्रविश्य प्रविश्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, नान्यत्र द्वाभ्यां अभिजिद्भ्यां तावत् एतेषां द्वौ अभिजितौ प्रातरेव प्रातरेव चतुश्चत्वारिंशत्तमाममावास्यां युङ्क्तः, नो चैव खलु पौर्णमासीं ॥ सू० ६२ ॥

टीका-एकषष्टि ६१ तमे सूत्रे सूर्यचन्द्रयोः क्षेत्रमधिकृत्य तयोः सीमाविष्कम्भविषयं विविच्य सम्प्रति द्विषष्टितमेऽस्मिन्नर्थाधिकारसूत्रे कालविभागेन नक्षत्राणामुदयं चिचिन्तयिषुः तद्विषयकं प्रश्नसूत्रं 'ता एएसि णं' इत्यादिना प्रतिपादयति-

'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ' तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा प्रातश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति ? । तावत्-तत्र योग-विचारे एतेषां-पूर्वप्रतिपादितानां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये किं-किं नामकं नक्षत्रं वर्त्तते, यन्नक्षत्रं सदा-सर्वदा स्वमण्डलभ्रमणक्रियायां प्रातः-प्रातरेव-पूर्वाह्ण एव चन्द्रेण सार्द्धं योगं

सीमा विष्कम्भका मान का विवेचन कर के अब कालविभाग से नक्षत्रों के योग का कथन करते हैं-

टीकार्थ-इकसठवें सूत्र में सूर्य चन्द्र के क्षेत्र को अधिकृत कर के उनके सीमाविष्कम्भ विषयक विवेचच किया गया है। अब ये बासठवें सूत्र में इस अर्थादिकार सूत्र में कालविभागपूर्वक नक्षत्रों के उदय काल की विचारणा करने के हेतु से तद्विषयक प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता एएसि णं) इत्यादि

श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं किं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) यह नक्षत्रों के योग काल की विचारणा में पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में किस नामवाले नक्षत्र ऐसे हैं कि जो नक्षत्र सदा अपने मंडल की भ्रमण क्रिया में प्रभातकाल में ही चन्द्र के

સીમા વિષ્કંભના માનનું વિવેચન કરીને હવે કાળવિભાગથી નક્ષત્રોના યોગનું કથન કરવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-એકસઠમા સૂત્રમાં સૂર્યચંદ્રના ક્ષેત્રને અધિકૃત કરીને તેના સીમાવિષ્કંભના સંબંધમાં વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. હવે આ બાસઠમા સૂત્રમાં આ અર્થાધિકાર સૂત્રથી કાળ વિભાગ પૂર્વક નક્ષત્રોના ઉદયકાળની વિચારણા કરવા માટે તે સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.-(ता एएसि णं) ઇત્યાદિ શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) આ નક્ષત્રોના યોગની વિચારણામાં પૂર્વ પ્રતિપાદિત છપ્પન નક્ષત્રોમાં કયા નામવાળા નક્ષત્રો એવા છે કે જે નક્ષત્રો સદા પોતાના

युनक्ति–चन्द्रमसा सह क्षितिजयोगं समुपयाति ? । तथा–'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ' तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा सायं चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति । तावदिति प्राग्वत् किं नामकं नक्षत्रं यत् सर्वदा सायं–सायंकाले दिवसावसानसमये चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति ?–चन्द्रमसा सह क्षितिजमायाति ? । तथा–'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया दुहा पविसिय पविसिय चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ' तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा द्विधा प्रविश्य प्रविश्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति ? । तावदिति पूर्ववत् एतेषां पूर्वप्रतिपादितानां षट् पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये किं–किं नामकं नक्षत्रमस्ति यन्नक्षत्रं सदा सर्वस्मिन् स्वमण्डलभ्रमणकाले द्विधा–समयद्वये–प्रातः सायंकाले प्रविश्य प्रविश्य–क्षितिजे समागत्य समागत्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति –चन्द्रमसा सह निवसन् समायातीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह–'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं न किंपि तं जं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ' तावत् एतेषां षट्पञ्चात्

साथ योग करते हो अर्थात् प्रातःकाल में चंद्रमा के साथ आकाश में योग प्राप्त होते हों तथा (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं किं सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) ये छप्पन नक्षत्रों में कौन नामवाले नक्षत्र सदा सायं काल माने दिनावसान काल में चन्द्र के साथ योग करते हैं ? अर्थात् चन्द्रमा के साथ आकाश में आता है ? तथा (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं किं सया दुहा पविसिय पविसिय चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) ये पूर्व प्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में कौन से नामवाले नक्षत्र ऐसे है कि जो सदा स्वमंडल भ्रमण काल में प्रातःकाल एवं सायं काल इस प्रकार दोनों समय में आकाश में प्रविष्ट होकर चन्द्र के साथ योग को प्राप्त होते हैं ? अर्थात् चन्द्र के साथ निवास करते हैं ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं किं पि तं जं

મંડળની ભ્રમણ ક્રિયામાં પ્રાતઃકાળમાંજ ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે ? અર્થાત્ પ્રાતઃકાળમાંજ ચંદ્રની સાથે આકાશમાં યોગ પ્રાપ્ત કરતા હોય ? તથા (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) આ છપ્પન નક્ષત્રોમાં કયા નામવાળા નક્ષત્રો સદા સાયં કાળ એટલે કે દિવસના અંતભાગમાં ચંદ્રની સાથે આકાશમાં રહે છે ? તથા (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किंसया दुहा पविसिय पविसिय चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) આ પૂર્વપ્રતિપાદિત છપ્પન નક્ષત્રોમાં કયા નામવાળા નક્ષત્રો એવા છે કે જેઓ સદા સ્વમંડળભ્રમણ કાળમાં પ્રાતઃકાળમાં અને સાયંકાળના સમયમાં આ રીતે બન્ને કાળમાં આકાશમાં પ્રવેશ કરીને ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરતા હોય, અર્થાત્ ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं न किंपि तं जं सया पादो चंदेण सद्धिं

नक्षत्राणां न किमपि तत् यत् सदा प्रातश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति । तावत्-तत्र नक्षत्राणां समययोगविचारे एतेषां पूर्वोदितानां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये तादृशं किमपि नक्षत्रं वरीवर्त्ति यत् सर्वदा प्रातः-प्रातरेव चन्द्रेण सह योगं युनक्ति-प्रातरेव चन्द्रमसा सह युञ्जन् समागच्छेदिति । 'णो सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ, णो सया दुहओ पविसित्ता पविसित्ता चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ' न सदा सायं चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति, न सदा द्विधा प्रविश्य प्रविश्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति । तथैव तादृशमपि किमपि नक्षत्रं नास्ति यत् सर्वदा दिवसावसानसमय एव चन्द्रेण सह योगं युनक्ति-केवलं सायंकाल एव चन्द्रमसा सह योगं युञ्जन् क्षितिजे समागच्छेदित्यर्थः । एवं चेत्थंभूतमपि किमपि नक्षत्रं न वर्त्तते यन्नक्षत्रं केवलं द्विधा कालद्वय एव-प्रातःकाले सायंकाले च प्रविश्य प्रविश्य-क्षितिजोर्ध्वे समागत्य समागत्य चन्द्रेण सह योगं युनक्ति-चन्द्रमसा सह निवसन् निवसन् समागच्छेदित्यर्थः । किं तर्हि प्रतिपादितोऽयं नियमः सर्वथा न प्रवर्त्तेत इति शंकां परिहरन् अमुमेवार्थं विस्फोटयति-'णण्णत्थ दोहिं अभीईहिं' नान्यत्र द्वाभ्यामभिजिद्भ्यां । अत्र प्रथम

सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) ये नक्षत्रों के योगकाल विचारणा समय में ये पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में इस प्रकार का कोई नक्षत्र नहीं हैं कि जो सदा प्रातःकाल में चन्द्र के साथ योग कर के निवास करता हो। (णो सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ णो सया दुहओ पविसित्ता पविसित्ता चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) तथा ऐसे भी कोई नक्षत्र नहीं है कि जो सदा सायं काल के समय में ही चंद्र के साथ योग करता हो, अर्थात् केवल दिनावसान काल में ही चंद्रमा के साथ योग कर के आकाश में रहता हो। इसी प्रकार ऐसे भी कोई नक्षत्र नहीं होते की जो नक्षत्र केवल दोनों काल में माने सायं प्रातःकाल में ही आकाश में आकाश के ऊपर आकर चंद्र के साथ योग करता हो अर्थात् चंद्र के साथ निवास करता हुवा गमन करता हो। शंका-तो क्या प्रतिपादित यह नियम सर्वथा प्रवृत्त नहीं होता ? इस शंका को दूर कर के इस विषय को ही स्पष्ट करते हैं-(णण्णत्थ दोहीं अभीईहिं) यहां पर

जोयं जोएइ) આ નક્ષત્રોના યોગ કાળની વિચારણાના સમયમાં આ પૂર્વપ્રતિપાદિત છપ્પન નક્ષત્રોમાં એવા કોઇ નક્ષત્રો નથી કે જેઓ સદા પ્રાતઃકાળમાંજ ચંદ્રની સાથે યોગ કરીને નિવાસ કરતા હોય (णो सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ णो सया दुहओ पविसित्ता पविसित्ता चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) તથા એવા પણ કોઇ નક્ષત્રો નથી કે જેઓ સદા સાંજના સમયમાંજ ચંદ્રની સાથે યોગ કરીને આકાશમાં રહેતા હોય આજ પ્રમાણે એવા પણ કોઇ નક્ષત્રો હોતા નથી કે જે નક્ષત્રો કેવળ બન્ને કાળ એટલેકે સાંજ અને સવારના સમયમાંજ આકાશમાં ઉપર આવીને ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરીને ગમન કરતા હોય.

શંકા-તો શું પ્રતિપાદિત આ નિયમ સર્વથા પ્રવૃત્ત થતો નથી ? આ શંકાને દૂર

नकारो निषेधबोधको द्वितीयस्तु प्रतियोगस्वरूपप्रतिपादक इत्यतोऽयमर्थो निस्सरति-द्वाभ्यामभिजिद्भ्यामन्यत्र नियमोऽयं प्रवर्त्तत इत्यवसेयः, अभिजिन्नक्षत्रद्वये पूर्वोक्तो नियमो सर्वथा न प्रवर्त्तते अभिजिन्नक्षत्रद्वयं तु सर्वतन्त्र स्वतन्त्रवत् नियतकालबोधको भवति, कथमित्थं पक्षपात इति चेदाह-'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं दो अभीयी पायंचिय पायंचिय चोत्तालीसं चोत्तालीसं अमावासं जोएंति णो चेव णं पुण्णिमासिणिं' तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां द्वौ अभिजितौ प्रातरेव प्रातरेव चतुश्चत्वारिंशतं चतुश्चत्वारिंशतममावास्यां युङ्क्तः, न चैव खलु पौर्णमासीं। तावदिति पूर्ववत् एतेषां-अनन्तरोदितानां षट् पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये खल्विति निश्चये एतौ पूर्वोदितौ द्वौ अभिजितौ-द्वे अभिजिन्नक्षत्रे खलु युगे युगे प्रातरेव प्रातरेव-सूर्योदयसमकाल एव (दृढार्थबोधे द्विरुक्तिः) चतुश्चत्वारिंशत्तमाम् अमावास्यां नियतरूपेण चन्द्रेण सह योगं युङ्क्तः-चन्द्रमसा सह योगमुपगम्य चतुश्चत्वारिंशत्तमाममावास्यां परिसमापयतः। न चैव पौर्णमासीं-न च चतुश्चत्वारिंशत्तमां पौर्णमासीं

प्रथम नकार निषेधार्थक है एवं दूसरा नकार प्रतियोग स्वरूप प्रतिपादक है अतः इस प्रकार से अर्थ होता है। दो अभिजित् नक्षत्र के विना अन्यत्र यह नियम प्रवृत्त होता है। अर्थात् दोनों अभिजित् नक्षत्र में यह पूर्वोक्त नियम सर्वथा प्रवृत्त नहीं होता। इस प्रकार का पक्षपात क्यों होता है? ऐसा पूछे तो इसके लिये कहते हैं (ता एएसि णं छप्पणणाए णक्खत्ता णं दो अभीई पायंचिय पायंच्चिय चोत्तालीसं चोत्तालीसं अमावासं जोएंति णो चेव णं पुण्णिमासिणिं) ये पूर्वोक्त छप्पन नक्षत्रों में ये पूर्वोक्त दो अभिजित् नक्षत्र प्रातः काल प्राःकाल में माने सूर्योदय काल में (यहां पर मूल में जो शब्द द्विरुक्त है सो अर्थ का दृढ बोध के लिये है) चुवालीसवीं अमावास्या में निश्चितपने से चंद्र के साथ योग करते हैं, अर्थात् चंद्रमा के साथ योग प्राप्त कर के चुवालीसवीं अमावास्या को समाप्त करता है।

કરવા માટે આ વિષયને વધારે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે-(णण्णत्थ दोहिं अभीईहिं) અહીં પહેલો નકાર નિષેધાર્થક છે, અને બીજો નકાર પ્રતિયોગ સ્વરૂપ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેથી તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે કે બે અભિજીત્ નક્ષત્રો શિવાય બીજે આ નિયમ લાગુ પડે છે, અર્થાત્ બન્ને અભિજીત્ નક્ષત્રમાં આ પૂર્વોક્ત નિયમ સર્વથા પ્રવૃત્ત થતો નથી, આ રીતનો પક્ષપાત કેમ થાય છે? તેમ પૂછે તો તે માટે કહે છે કે-(ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं दो अभीई पायंच्चिय पायंचिय चोत्तालीसं चोत्तालीसं अमावासं जोएंति णो चेव णं पुण्णिमासिणिं) આ પૂર્વોક્ત છપ્પન નક્ષત્રોમાં આ પૂર્વકથિત બે અભિજીત નક્ષત્રો પ્રાતઃકાળ પ્રાતઃકાળમાં એટલે કે સૂર્યોદયના સમયે (અહીં મૂલમાં જે શબ્દો બે વાર કહેવાયા છે તે અર્થનો દૃઢ બોધ થવા માટે છે.) ચુંમાલીસમી અમાવાસ્યામાં નિશ્ચિતપણાથી ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે. અર્થાત્ ચંદ્રમાની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરીને ચુંમાળીસમી અમાસને સમાપ્ત કરે છે.

चन्द्रमसा सह योगमुपगम्य परिसमापयत इत्यर्थः अहो ! युगे युगे यथा चतुश्चत्वारिंशत्तमा-ममावास्यां प्रातरेवाभिजिन्नक्षत्रं चन्द्रमसा सह योगमुपगम्य परिसमापयति, तथैव चतु-श्चत्वारिंशत्तमां पौर्णमासीं कथं न समापयतीति शंका निवृत्त्यर्थमुच्यते-पूर्वाचार्योपदर्शित-करणवशात्, तथाहि तिथ्यानयनार्थमियं करणगाथा यथा-

'तिहि रासियमेव बावट्ठि भाइया सेसमेगसट्ठि गुणं च ।
बावट्ठिएं विभत्तं सेसा अंसा तिही समत्ती ॥ १ ॥

छाया-तिथि राशिमेव द्वाषष्ट्या भक्त्वा शेषमेकषष्ट्या गुण्यं च ।
द्वाषष्ट्या विभक्तं शेषा अंशास्तिथि समाप्तिः ॥ १ ॥

अत्रायं भावो यथा-युगमध्ये ये चान्द्रमासा अतिक्रान्तास्ते पृथक् स्थापनीयाः ततश्च तिथिराश्यानयनार्थं त्रिंशता गुणनीयाः, गुणयित्वा च तस्य राशे र्द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते

शंका-प्रत्येक युग में प्रातःकाल में जो अभिजित् नक्षत्र चंद्र के साथ योग कर के चुमालीसवी अमावास्या को समाप्त करता हो तो चुमालीसवीं पूर्णिमा को क्यों समाप्त नहीं करता है? इस शंका को दूर करने लिये कहते हैं कि पूर्वाचार्य प्रदर्शित करणगाथावशात् चुमालीसवीं पूर्णिमा को समाप्त नहीं करता है, तिथि लाने के लिये वह करण गाथा इस प्रकार कही है-

(तिहि रासियमेव बावट्ठि भाइया सेसमेगसट्ठिगुणं च ।
बावट्ठिए विभत्तं सेसा अंसा तिही समत्ती ॥ १ ॥

तिथि एवं राशि को बासठ से भाग कर के जो शेष रहे उनको इकसठ के गुणा करे फिर बासठ से भाग करे जो अंश शेष रहे वह तिथि समाप्ति समझें। कहने का भाव यह है की युग में जो चांद्रमास व्यतीत हुवा हो उनको पृथक् रक्खे तत्पश्चात् तिथि लाने के लिये तीस से गुणा करे, गुणा कर

શંકા-હરેક યુગમાં પ્રાતઃકાળમાં જો અભિજીત્ નક્ષત્ર ચંદ્રની સાથે યોગ કરીને ચુંમાળીસમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરતા હોય તો ચુંમાળીસમી પૂર્ણિમાને કેમ સમાપ્ત કરતા નથી? આ શંકાના સમાધાન માટે કહે છે કે-પૂર્વાચાર્યોએ બતાવેલ કરણ ગાથા વશાત્ ચુંમાળીસમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરતા નથી, તિથિ લાવવા માટે તે કરણ ગાથા આ પ્રમાણે કહેલ છે-

तिहि रासियमेव बावट्ठि भाइया सेसमेगसट्ठिगुणं च ।
बावट्ठिए विभत्तं सेसा अंसा तिही समत्ती ॥ १ ॥

તિથી અને રાશિને બાસઠથી ભાગીને જે શેષ રહે તેને એકસઠથી ગુણાકાર કરવો. તે પછી બાસઠથી ભાગવા જે અંશ શેષ-વધે તેને તિથિ સમાપ્તિ સમજવી, કહેવાનો ભાવ એ છે કે-યુગમાં જેટલા ચાંદ્રમાસ વીતિ ગયા હોય તેને જુદા રાખવા. તે પછી તિથિ લાવવા માટે તેનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો ત્રીસથી ગુણાકાર કરીને તે સંખ્યાને બાસઠથી

हृते च भागे यदवशिष्यते तदवशिष्टं वस्तु एकषष्ट्या गुणयित्वा द्वाषष्ट्या विभक्ते च ये अंशा उद्धरन्ति सा विवक्षिते दिने विवक्षिततिथिपरिसमाप्तिः स्यात् । ततश्चतुश्चत्वारिंशत्तमाममावास्यां चिन्त्यमानायां त्रिचत्वारिंशच्चान्द्रमासा एकं च चान्द्रमासस्य पर्वा बाध्यते । अतः तिथ्यानयनार्थं त्रिचत्वारिंशत्त्रिंशता गुण्यन्ते ४३ × ३०=१२९० जातानि नवत्यधिकानि द्वादशशतानि १२९० अत्र चोपरितनानि व्यतीतानि पञ्चदशपर्वाणि यदि प्रक्षिप्यन्ते तदा १२९०+१५=१३०५ जातानि पञ्चोत्तराणि त्रयोदशशतानि १३०५ । एतेषां द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते १३०५÷६२=$\frac{१३०५}{६२}$=२१+$\frac{३}{६२}$लब्धा एकविंशतिः, सा च निरर्थकत्वात् त्यज्यते ये च शेषास्तिष्ठन्ति त्रयस्ते च एकषष्ट्या गुण्यन्ते ६१ × ३=१८३ जातं त्र्यशीत्यधिकं शतम् १८३ एतस्य च द्वाषष्ट्या भागे हृते-$\frac{१८३}{६२}$=२+$\frac{५९}{६२}$ लब्धौ द्वौ तौ च व्यर्थत्वात् त्याज्यौ, शेषास्तिष्ठन्ति एकोनषष्टिः-५९ । अत आगतमेकोनषष्टिर्द्वाषष्टिभागाः

के उस संख्या को बासठ से भाग करे भाग करने पर जो शेष रहे उनको इकसठ से गुणा करे पश्चात् जो संख्या आवे उनको बासठ से भाग करे फिर जो अंश आवे उनको विवक्षत दिन में विवक्षित तिथि समाप्ति समझें । यहां पर चुमालीसवीं अमास की विचारणा की जाती है, अतः तयालीस चांद्रमास तथा एक चांद्रमास पर्व आता है । अतः तिथि लाने के लिये तयालीस को तीस से गुणा करे ४३ × ३०=१२९० तो इस प्रकार बारह सो नव्वे होते हैं । यहां ऊपर के बीते हुवे पंद्रह पर्व का प्रक्षेप करे तो १२९०+१५=१३०५ तेरहसो पांच होते हैं उन १३०५ तेरहसो पांच को बासठ से भाग करे १३०५÷६२=$\frac{१३०५}{६२}$=२१$\frac{३}{६२}$ इक्कीस लब्ध होते हैं वे निरर्थक होने से उनको छोड देवें तथा शेष जो तीन हैं उनको इकसठ से गुणा करे ६१ × ३=१८३ तो एक सो तिरासी होते हैं इनको बासठ से भाग करे $\frac{१८३}{६२}$=२$\frac{५९}{६२}$ तो दो लब्ध होते हैं, वह व्यर्थ होने से उनको छोड दे एवं शेष जो बासठिया उनसठ भाग होते

ભાગવા ભાગ કરવાથી જે શેષ વધે તેનો એકસઠથી ગુણાકાર કરવો તે પછી જે સંખ્યા આવે તેનો બાસઠથી ભાગ કરવો તે પછી જે અંશ આવે તેને વિવક્ષિત દિવસમાં વિવક્ષિત તિથિની સમાપ્તિ સમજવી. અહીં ચુંમાલીસમી અમાસની વિચારણા કરવામાં આવે છે, તેથી તેંતાલીસ ચાંદ્રમાસ તથા એક ચાંદ્રમાસ પર્વ આવે છે, તેથી તિથિ લાવવા માટે તેંતાલીસને ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. ૪૩×૩૦=૧૨૯૦ જેથી આ રીતે બારસો નેવું આવે છે. અહીં ઉપરના વીતેલા પંદર પર્વનો પ્રક્ષેપ કરવો એટલે કે ઉમેરવા. ૧૨૯૦× ૧૫=૧૩૦૫ જેથી તેરસો પાંચ થાય છે, એ તેરસો પાંચ ૧૩૦૫ નો બાસઠથી ભાગ કરવો. ૧૩૦૫÷૬૨=૨૧=$\frac{૩}{૬૨}$ તો આ રીતે એકવીસ લબ્ધ થાય છે તે નિરર્થક હોવાથી તેને છોડી દેવા. તથા શેષ જે ત્રણ છે તેનો એકસઠથી ગુણાકાર કરવો. ૬૧×૩=૧૮૩ આ રીતે એકસો ત્યાશી થાય છે, તેનો બાસઠથી ભાગ કરવો. $\frac{૧૮૩}{૬૨}$=૨$\frac{૫૯}{૬૨}$ બે લબ્ધ થાય છે. એ

तस्मिन् दिने अमावास्या इति । प्रति अमावास्यासु प्रतिपूर्णिमासु च नक्षत्रानयनार्थमव्यवहित पूर्वोक्तकरणमेवावधेयं, तत्र ध्रुवराशिस्त्वयं स्यात् ६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ अर्थात् षट्षष्टिर्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिभागा इति । तत्र च चतुश्चत्वारिंशत्तमां अमावास्यां चिन्तयितुमारब्धा । तेन चतुश्चत्वारिंशता स ध्रुवराशिर्गुण्यते—(६६, $\frac{5}{62}$, $\frac{1}{67}$) × ४४=२९०४, $\frac{220}{62}$, $\frac{44}{67}$ जातानि मुहूर्त्तानामेकोनत्रिंशच्छतानि चतुरुत्तराणि—२९०४ एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागानां विंशत्यधिके द्वे शते—$\frac{220}{62}$ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः $\frac{44}{67}$ अत्र च पुनर्वसु प्रभृतिकमुत्तराषाढापर्यन्तं चत्वारि शतानि द्विचत्वारिंशदधिकानि मुहूर्त्तानां ४४२ एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः $\frac{46}{62}$ समष्टया च ४४२$\frac{46}{62}$ इत्येवं प्रमाणमत्र यदि शोध्यते तदा शोधनक्रियया (२९०४ । $\frac{225}{62}$ । $\frac{44}{67}$)—(४४२ । $\frac{46}{62}$)=२४६२ । $\frac{174}{62}$, $\frac{1}{67}$ जातानि मुहूर्त्तानां चतुर्विंशतिः शतानि द्वाषष्टयधिकानि—२४६२ एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुःसप्तत्यधिकमेकशतं द्वाषष्टि-

---

हैं, उतने दिन में एक अमास समझें । प्रति अमावास्या एवं प्रत्येक पूर्णिमा में नक्षत्र लाने के लिये अव्यवहित पूर्व का करण ही गृहीत होता हैं । उनमें ध्रुव राशि इस प्रकार से होती है । ६६। $\frac{5}{62}$। $\frac{1}{67}$ अर्थात् छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग यहां चुमालीसवीं अमास की विचारणा का प्रारंभ करे अतः चुमालीस से उस ध्रुव राशि को गुणा करे । ६६, $\frac{5}{62}$, $\frac{1}{67}$)+४४=२९०४, $\frac{220}{62}$, $\frac{44}{67}$ इस प्रकार उन्तीससो चार मुहूर्त २९०४ तथा एक मुहूर्त का बासठिया दोसो वीस $\frac{220}{62}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चुमालीस भाग $\frac{44}{67}$ होते हैं । यहां पर पुनर्वसु आदि उत्तराषाढा पर्यन्त के चारसो बयालीस मुहूर्त ४४२ तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग सब मिलकर ४४२ $\frac{46}{62}$ इतना प्रमाण को यहां शोधित करे तो शोधित क्रिया से (२९०४।$\frac{220}{62}$।$\frac{44}{67}$) ४४२।$\frac{46}{62}$=२४६२ ।

વ્યર્થ હોવાથી તેને છોડી દેવા અને શેષ જે બાસઠિયા ઓગણસઠ છે. એટલાં દિવસમાં એક અમાસ સમજવી. દરેક અમાવાસ્યા અને દરેક પૂર્ણિમામાં નક્ષત્ર લાવવા માટે અવ્યવહિત પૂર્વનું કરણજ ગ્રહણ કરાય છે. તેમાં ધ્રુવરાશિ આ રીતે થાય છે. ૬૬$\frac{5}{62}$ $\frac{1}{67}$ અર્થાત્ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એકમુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ અહીં ચુંમાલીસમી અમાસની વિચારણાનો પ્રારંભ કરવાનો છે જેથી એ ધ્રુવરાશીનો ચુંમાલીસથી ગુણાકાર કરવો (૬૬, $\frac{5}{62}$,$\frac{1}{67}$ ×૪૪=૨૯૦૪, $\frac{220}{62}$,$\frac{44}{67}$ આ રીતે ઓગણત્રીસસો ચાર મુહૂર્ત ૨૯૦૪ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસોવીસ $\frac{220}{62}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચુંમાળીસ ભાગ $\frac{44}{62}$ થાય છે. અહીંયાં પુનર્વસુ વિગેરે ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તના ચારસો બેંતાલીસ ૪૪૨ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ ૪૪૨ $\frac{46}{62}$ આટલા પ્રમાણને અહીં શોધિત કરવું તો શોધન

भागस्य चतुश्चत्वारिंशद् सप्तषष्टिभागाः–२४६२ । $\frac{१७४}{६२}$ । $\frac{४४}{६७}$ ततश्च अभिजिदादि सकल नक्षत्रमण्डलशोधनकमष्टौ शतानि एकोनविंशत्यधिकानि–८१९ एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागाः ८१९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$ इत्येवं प्रमाणं यावत्सम्भवं शोधनीयं, तत्र त्रिगुणमपि शुद्धिमासादयति, त्रिगुणं कृत्वा शोध्यते चेत् (८१९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$) × ३=(२४५७ । $\frac{७२}{६२}$ । $\frac{१९८}{६७}$) शोधनकं शुद्धाश्रयराशिश्च–२४६२ । $\frac{१७४}{६२}$ । $\frac{४४}{६७}$ शोध्यशोधकयोः क्रमेण न्यासः–(२४६२ । $\frac{१७४}{६२}$ । $\frac{४४}{६७}$)-(२४५७ । $\frac{७२}{६२}$ । $\frac{१९८}{६७}$) यथास्थानं शोधनक्रियया शोधनेन–(६ । $\frac{३७}{६२}$ । $\frac{४७}{६७}$) जाताः षट् मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तत्रिंशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः–६ । $\frac{३७}{६२}$ । $\frac{४७}{६७}$:आगतं चतुश्चत्वारिंशत्तमायाममावास्यामभिजिन्नक्षत्रं षट्सु मुहूर्त्तेषु $\frac{१७४}{६२}$, $\frac{१}{६७}$

इस प्रकार चोवीससो बासठ २४६२ तथा एक मुहूर्त का बासठिया एकसो चुमोतेर भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चुमालीस भाग २४६२ $\frac{१७४}{६२}$ । $\frac{४४}{६७}$ होते हैं। तदनन्तर अभिजित् आदि समग्र नक्षत्र मंडल शोधन के लिये आठसो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग ८१९। $\frac{२४}{६२}$ $\frac{६६}{६७}$ इतना प्रमाण का संभवानुकूल रूप से शोधित करे। वह तिगुना करके भी शोधित किया जाता है, तिगुना करके शोधित करे तो ८१९। $\frac{२४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$ + ३ २४५७ $\frac{७२}{६२}$। $\frac{१९८}{६७}$ इतना शोधनक होता है। शुद्ध हुई राशि २४६२। $\frac{१७४}{६२}$। $\frac{४४}{६७}$ इस प्रकार होती है। शोध्य राशि एवं शोधक राशि क्रमसे इस प्रकार न्यास किया जाता है–(२४६२। $\frac{१७४}{६२}$। $\frac{४४}{६७}$)–२४५७। $\frac{७२}{६२}$। $\frac{१९८}{६७}$ इनको यथास्थान शोधनक्रिया से शोधित करे तो (६। $\frac{३७}{६२}$। $\frac{४७}{६७}$) इस प्रकार छह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सेंतिस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सेंतालीस भाग =६। $\frac{३७}{६२}$। $\frac{४७}{६७}$ होते

ક્રિયાથી (૨૯૦૪। $\frac{૨૨૦}{૬૨}$। $\frac{૪૪}{૬૭}$।૪૪૨। $\frac{૪૬}{૬૨}$=૨૪૬૨। $\frac{૧૭૪}{૬૨}$ $\frac{૧}{૬૭}$ આ રીતે ચોવીસસો બાસઠ ૨૪૬૨ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસો ચુંમોતેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ ૨૪૬૨. $\frac{૧૭૪}{૬૨}$। $\frac{૪૪}{૬૭}$ થાય છે, તે પછી અભિજીત વિગેરે સઘળા નક્ષત્ર મંડળને શોધન કરવા માટે આઠસો ઓગણીસ ૮૧૯ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાંસઠ ભાગ ૮૧૯ $\frac{૨૪}{૬૨}$ $\frac{૬૬}{૬૭}$ આટલા પ્રમાણને સંભવિત અનુકૂળતા પ્રમાણે શોધિત કરવા, એ ત્રણ ગણા કરીને પણ શોધિત કરાય છે, ત્રણ ગણા કરીને શોધિત કરે તો ૮૧૯ $\frac{૨૪}{૬૨}$, $\frac{૬૬}{૬૭}$+૩ (૨૪૫૭, $\frac{૭૨}{૬૨}$, $\frac{૧૯૮}{૬૭}$ આટલું શોધનક થાય છે. શુદ્ધ થયેલ રાશિને ક્રમથી આ પ્રમાણે રાખવામાં આવે છે. ૨૪૬૨, $\frac{૧૭૪}{૬૨}$ $\frac{૪૪}{૬૭}$–૨૪૫૭ $\frac{૭૨}{૬૨}$, $\frac{૧૯૮}{૬૭}$ આને યથાસ્થાન શોધન ક્રિયાથી શોધિત કરેતો ૬, $\frac{૩૭}{૬૨}$, $\frac{૪૭}{૬૭}$ આ રીતે છ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સાડત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ=૬, $\frac{૩૭}{૬૨}$, $\frac{૪૭}{૬૭}$, થાય છે. આ

सप्तमस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तत्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु गतेषु परिसमापयति, सा चतुश्चत्वारिंशत्तमा अमावास्या परिसमाप्तिमुपगच्छतीत्यर्थः ॥ सू० ६२ ॥

अथ साम्प्रति अमावास्या पौर्णमासी क्रमादेव तत्प्ररूपणां कर्त्तुमिदमाह-

मूलम्--तत्थ खलु इमाओ बावट्ठिं पुण्णिमासिणीओ बावट्ठिं अमावासाओ पण्णत्ताओ, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं चंदं कंसि देसंसि जोएइ !, ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ, ताओ णं पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवातिणावित्ता एत्थ णं चंदे पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुण्णिमासिणिं पि कंसि देसंसि जोएइ, ता जंसि णं देसंसि चंदे पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ, ताओणं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता, एत्थ णं से चंदे दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ। ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ !, ता जंसि णं देसंसि चंदो दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता, एत्थ णं तच्चं चंदे पुण्णिमासिणिं जोएइ, ता एएणं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ. ता जंसि णं देसंसि चंदे तच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाते मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दोण्णि अट्ठासीते भागसए उवायिणावेत्ता एत्थ णं से चंदे दुवालसमं

हैं इस प्रकार चुमालीसवीं अमावास्या में अभिजित् नक्षत्र आता है। वह अभिजित् नक्षत्र का छह मुहूर्त तथा सातवें मुहूर्त का बासठिया सैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सैंतालीस भाग जितना काल बीतने पर चुमालीसवीं अमावास्या समाप्त होती है ॥सू० ६२॥

રીતે ચુંમાલીસમી અમાવાસ્યામાં અભિજીત્ નક્ષત્ર આવે છે. તે અભિજીત્ નક્ષત્ર ના છ મુહૂર્ત તથા સાતમા મુહૂર્તના બાસઠિયા સાડત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ જેટલો કાળ વીત્યા પછી ચુમાલીસમી અમાવાસ્યા સમાપ્ત થાય છે. ॥સૂ.૬૨॥

पुण्णिमासिणिं जोएइ, एवं खलु एएणुवाएणं ताते ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाते मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवातिणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं पुण्णिमासिणिं चंदे जोएइ, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ', ता जंबूद्दीवस्स णं जंबूद्दीवस्स णं पाईण पडिणायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दाहिणिल्लंसि चउब्भागमंडलंसि सत्तावीसं चउभागे उवाइणावेत्ता अट्ठावीसतिभागे वीसहा छेत्ता अट्ठारसभागे उवातिणावेत्ता तिहिं भागेहिं दोहि य कलाहिं पच्चत्थिमिल्लं चउत्थभागमंडलं असंपत्ते एत्थ णं चंदे चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ ॥सू० ६३॥

छाया—तत्र खलु इमाः द्वाषष्टिः पौर्णमास्यो द्वाषष्टिरमावास्याः प्रज्ञप्ताः, तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां प्रथमां पूर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं युनक्ति, तस्मात् खलु पूर्णमासी स्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्र खलु स चन्द्रः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति । तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां द्वितीयां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति, तावत् तस्मात् पौर्णमासी स्थानात् मंडलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्र खलु स चन्द्रः द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति । तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति, तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति, तस्मात् पौर्णमासी स्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्र खलु तृतीयां पौर्णमासीं चन्द्रः युनक्ति, तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां द्वादशीं पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रस्तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वे अष्टाशीते भागशतं उपादाय अत्र खलु स चन्द्रो द्वादशीं पौर्णमासीं युनक्ति, एवं खलु एतेन उपायेन तस्मिन् तस्मिन् पूर्णिमासिस्थाने मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय तस्मिन् तस्मिन देशे तां तां पौर्णमासीं चन्द्रो युनक्ति । तावत् एतेषां खलु पञ्चानां सम्वत्सराणां चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य प्राचीनाप्राचीनतया उदीचिदक्षिणायतया जीवया मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा दाक्षिणात्ये चतुर्भागमण्डले सप्तविंशतितमान् चतुर्भागान् उपादाय

अष्टाविंशतितमान् भागान् विंशतिधा छित्वा अष्टादशभागान् उपादाय त्रिभिर्भागै द्वाभ्यां च कलाभ्यां पाश्चात्यं चतुर्भागमण्डलम् असंप्राप्त, अत्र खलु चन्द्रः चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं युनक्ति ॥ सू० ६३ ॥

टीका-पूर्वस्मिन् द्विषष्टितमे सूत्रे चन्द्रसूर्ययोः कालविभागेन नक्षत्राणां उदयविषयं सम्यग् विविच्य सम्प्रति त्रिषष्टितमेऽस्मिन्नर्थाधिकारसूत्रे अमावास्यापौर्णमास्योः चन्द्र-सूर्ययो र्मण्डलप्रदेशभागविचारं चिकीर्षुः तद्विषयं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-'तत्थ खलु इमाओ बावट्ठिं पुण्णिमासिणीओ बावट्ठिं अमावासाओ पण्णत्ताओ' तत्र खलु इमाः द्वाषष्टिः पौर्णमास्यो द्वाषष्टिरमावास्याः प्रज्ञप्ताः । 'तत्थ' तत्र-पञ्चवर्षात्मके युगे खल्विति वाक्यालङ्कारे 'इमाओ' इमाः-वक्ष्यमाणस्वरूपाः 'बावट्ठिं' द्वाषष्टिः 'पुण्णिमासिणीओ' पौर्णमास्यः-द्वाषष्टिपरिमिताः पौर्णमास्यः तथा च 'बावट्ठिं अमावासाओ' द्वाषष्टिरमावास्याः-द्वाषष्टिमिता अमावास्याश्च 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः प्रतिपादिताः अर्थात् एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे द्वाषष्टि-परिमिताः पौर्णमास्यस्तावन्मिताश्चामावास्या अपि भवन्तीति प्रतिपादिता वर्त्तन्त इत्येवं भग-

---

अब अमावास्या एवं पौर्णमासी को लेकर उसकी प्ररूपणा करते हैं-

टीकार्थ-प्राक् कथित बासठवें सूत्र में चन्द्र सूर्य का कालविभाग पूर्वक नक्षत्रों के उदय के विषय में सम्यक् प्रकारसे विवेचन करके अब ये तिरसठवें अर्थाधिकार सूत्र में अमावास्या एवं पूर्णिमास्याओंका चंद्र सूर्य का मंडल प्रदेश-भाग का विचार प्रदर्शित करने के हेतु से उस विषय संबंधी प्रश्नसूत्र कहते हैं-(तत्थ खलु इमाओ बावट्ठिं पुण्णिमासिणीओ बावट्ठिं अमावासाओ पण्णत्ताओ) 'तत्थ' उस पांचवर्षात्मक युगमें (इमाओ) ये वक्ष्यमाण स्वरूपवाली (बावट्ठिं) बासठ (पुण्णिमासिणीओ) पूर्णिमायें तथा (बासट्ठिं अमावासाओ) बासठ परिमित अमावास्यायें (पण्णत्ताओ) प्रतिपादित की गई हैं। अर्थात् पांचवर्षवाले एक युगमें बासठ संख्यात्मक पूर्णिमाएं एवं उतनी ही अमावास्यायें भी होती हैं, ऐसा प्रतिपादित किया है। श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं-(ता

હવે અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાને લઈને તેની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-પહેલાં કહેલ બાસઠમા સૂત્રમાં ચંદ્ર સૂર્યના કાળ વિભાગ પૂર્વક નક્ષત્રોના ઉદયના સંબંધમાં સમ્યક્ પ્રકારથી વિવેચન કરીને હવે આ ત્રેસઠમા અર્થાધિકાર સૂત્રમાં અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાઓના ચંદ્ર સૂર્યના મંડળ પ્રદેશ ભાગનો વિચાર પ્રદર્શિત કરવાના ઉદ્દેશથી એ વિષય સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે-(तत्थ खलु इमाओ बावट्ठिं पुण्णिमासिणीओ बावट्ठिं अमावासाओ पण्णत्ताओ) (तत्थ) એ પાંચ વર્ષવાળા યુગમાં (इमाओ) આ વક્ષ્યમાણસ્વરૂપની (बावट्ठिं) બાસઠ (पुण्णिमासिणीओ) પૂર્ણિમાઓ તથા (बावट्ठिं) બાસઠ (अमावासाओ) અમાવાસ્યાઓ (पण्णत्ताओ) પ્રતિપાદિત કરેલ છે. અર્થાત્ પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં બાસઠ સંખ્યાની પુનમો અને બાસઠ અમા-

वान् गौतमः पृच्छति–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सरणां प्रथमां पर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । 'ता तावत्–तत्र पञ्चवर्षात्मके युगे "एएसि णं' एतेषाम् अनन्तरोदितानां–चान्द्र–चान्द्र–अभिवर्द्धित–चान्द्रअभिवर्द्धितानां 'पंचण्हं' पञ्चानां 'संवच्छराणं' सम्वत्सराणां मध्ये या द्वाषष्ठिसंख्यकाः पौर्णमास्यो भवन्ति तासु 'पढमं' प्रथमां सर्वादिमां 'पुण्णि-मासिणिं' पौर्णमासीं 'चंदे' चन्द्रः 'कंसि देसंसि' कस्मिन् देशे कस्मिन् प्रदेशे चतुराशीत्य-धिकशतमण्डलेषु कस्मिन् मण्डले 'जोएइ' युनक्ति–योगमुपयाति प्रथमां पौर्णमासीं परि-समापयतीत्यर्थः । इत्येवं गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह–'ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं बावट्ठिं पूण्णिमासिणिं जोएइ ताओ णं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवातिणावित्ता एत्थ णं से चंदे पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रश्चरिमां द्वाषष्टितमां पुर्णिमासिं युनक्ति तस्मात् खलु पूर्णमास्याः तस्मात् स्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्र खलु स चन्द्रः

एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) पांच वर्षवाले युगमें (एएसि णं) ये पूर्वोक्त चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित, चांद्र, एवं अभिवर्द्धित (पंचण्हं) पांच (संवच्छराणं) संवत्सरों में जो बासठ पूर्णिमाएं होती हैं उनमें (पढमं) पहली (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमाको (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि) किस प्रदेश में अर्थात् एकसो चौरासी मण्डलों पैकि कौन से मंडल में (जोएइ) योग करता है ? अर्थात् पहली पूर्णिमा को चंद्र किस मंडल में रहकर समाप्त करता है ? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर श्री भगवान् कहते हैं–(ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताओ णं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवातिणावित्ता एत्थ णं से चंदे पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ) (ता) देशविभाग

વાસ્યાઓ પણ હોય છે. તેમ પ્રતિપાદન કરેલ છે. શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે.–(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) પાંચ વર્ષવાળા યુગમાં (एएसिणं) આ પૂર્વોક્ત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત (पंचण्हं) પાંચ (संवच्छराणं) સંવત્સરોમાં જે બાસઠ પૂર્ણિમાઓ થાય છે તેમાં (पढमं) પહેલી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાનો (चंदे) ચંદ્ર (कंसि देसंसि) કયા પ્રદેશમાં અર્થાત્ એકસો ચોરાશિ મંડળ પ્રદેશો પૈકી કયા મંડળ પ્રદેશમાં (जोएइ) યોગ કરે છે? અર્થાત્ પહેલી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા મંડળમાં સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે. (ता जंसि देसंसि चंदे चरिमं वावट्ठिं पुण्णिमासिणं जोएइ ताओ णं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाति णावित्ता एत्थणं चंदे पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ) (ता) દેશ વિભાગની વિચારણામાં (जंसिणं

प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति । 'ता' तावत्-तत्र देशविभागविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-यस्मिन् मण्डले 'चंदे' चन्द्रः 'चरिमं' चरमां-सर्वान्तिमां पाश्चात्ययुगपर्यन्त-वर्त्तिनीं 'बावट्ठिं' द्वाषष्टिं-द्वाषष्टितमां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं 'जोएइ' युनक्ति योगं करोति तां पौर्णमासीं परिसमापयति 'ताओणं' तस्मात् खलु 'पुण्णिमासिणिट्ठाणातो' पूर्णिमासीस्थानात्-चरमद्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् परतो मण्डलं तन्निष्ठस्थानं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन 'छेत्ता' छित्वा-विभज्य तद्गतान् 'दुवत्तीसं भागे' द्वात्रिंशतं भागान्-द्वात्रिंशत्तमं भागं 'उवातिणावित्ता' उपादाय-तावन्मितं भागमादाय-गृहीत्वा 'एत्थणं' अत्र खलु-द्वात्रिंशत्तमभागरूपे प्रदेशे खल्विति निश्चितं 'से' सः-चारं चरन् प्रसिद्धश्चन्द्रः प्रथमां-सर्वादिमां पौर्णमासीं युनक्ति योगं करोति तां प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयतीत्यर्थः । इत्येवं भगवतः समीचीनमुत्तरं श्रुत्वा जिज्ञासुः शिष्यो गौतमो भूयः प्रश्नयति-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छाराणं दोच्चं पुण्णि-मासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां द्वितीयां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, । 'ता' तावत्-तत्र योगविचारे 'एएसि णं' एतेषां-पूर्वोदि-

---

की विचाणा में (जंसि णं देसंसि) जिस देशमें माने जिस मंडल में (चंदे) चंद्र (चरिमं) सर्वान्तिम (बावट्ठिं) बासठवीं (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (जोएइ) योग करता है, उस पूर्णिमा को समाप्त करता है, (ताओ णं पुण्णि-मासिणिट्ठाणातो) उस पूर्णिमास्थान से अर्थात् अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा का समाप्तिस्थान से परके मंडल को (चउवीसेण सएण) एकसो चोवीस से (छेत्ता) विभाग करके उस में रहे हुवे (दुवत्तीसं भागे) बत्तीसवें भाग को (उवातिणा-वित्ता) लेकर अर्थात् उतने ही भाग को ग्रहण करके (एत्थ णं) ए बत्तीसवें भागरूप प्रदेश में (से) वह चंद्र प्रथम पूर्णिमाका योग करता हैं, अर्थात् उस पहली पूर्णिमा को समाप्त करता है, इसप्रकार श्री भगवान का उत्तर को सुनकर श्री गौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं-(ता) ये पूर्णिमा के योग विचार

देसंसि) જે પ્રદેશમાં અર્થાત્ જે મંડળમાં (चंदे) ચંદ્ર (चरिमं) સર્વાન્તિમ (बावट्ठिं) બાસઠમી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (जोएइ) યોગ કરે છે. એટલે કે એ પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. (ताओ णं पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) એ પૂર્ણિમા સ્થાનથી અર્થાત્ અન્તિમ બાસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ સ્થાનથી પછીના મંડળને (चउवीसेण सएणं) એકસોચોવીસથી (छेत्ता) વિભાગ કરીને તેમાં (दुवत्तीसं भागे) બત્રીસમા ભાગને (उवातिणावित्ता) લઈને અર્થાત્ એટલા ભાગોને લઈને (एत्थ णं) એ બત્રીસમા ભાગરૂપ પ્રદેશમાં (से) તે ચંદ્ર પહેલી પૂર્ણિમાનો યોગ કરે છે. અર્થાત્ એ પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે શ્રીભગવાનના ઉત્તરને સાંભળીને શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता) એ પૂર્ણિમાના યોગની વિચારણામાં (एएसिणं) આ પૂર્વોક્ત (पंचण्हं) પાંચ (संवच्छराणं)

तानां 'पंचण्हं' पञ्चानां–युगगतानां 'संवच्छराणं' सम्वत्सराणां–वत्सराणाम् अनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये 'दोच्चं' द्वितीयां–युगमध्ये या द्वितीया पौर्णमासी तां द्वितीयां पौर्णमासीं 'चंदे' चन्द्रः 'कंसि देसंसि' कस्मिन् देशे–कस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'जोएइ' युनक्ति –परिसमापयति । तथा च–'ता जंसि णं देसंसि चंदे पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ ता ते णं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थणं से चंदे दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति, तावत् तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्र खलु स चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति । 'ता' तावत्–ततस्तदनन्तरं 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे–यस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'चंदे' चन्द्रः 'पढमं' प्रथमां–सर्वादिमां युगस्य प्रथममासान्तगां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं 'जोएइ' युनक्ति–योगं करोति प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयति 'ता तेणं' तस्मात् खलु 'पुण्णिमासिणिट्ठाणातो' पौर्णमासी स्थानात्–पूर्णमासीनिष्ठमण्डलात् परिवर्त्तनं मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन–चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन १२४ 'छेत्ता' छित्वा–विभज्य चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् विधाय तद्गतान् 'दुबत्तीसं भागे' द्वात्रिंशतं भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय–गृहीत्वा 'एत्थ णं' अत्र खलु–अस्मिन्नेव प्रदेशे किल 'चंदे' चन्द्रो 'दोच्चं' द्वितीयां

में (एएसिं णं) ये पूर्वोक्त (पंचण्हं) पांच (संवच्छराणं) संवत्सरों को अर्थात् पूर्वोक्त पांच संवत्सरों में (दोच्चं) युग मध्य की दूसरी (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि) किस मंडल प्रदेश में (जोएइ) समाप्त करता है ? तथा (ता जंसि णं देसंसि) जिस मंडलप्रदेश में (चंदे) चंद्र (पढमं) युगकी पहली (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा का (जोएइ) योग करता है ? अर्थात् पहली पूर्णिमा को समाप्त करता है ? (ता ते णं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो) उस पूर्णिमासि वाले मंडल से (मंडलं चउवीसेणं सएणं) मंडलको एकसो चोवीस से १२४ । (छेत्ता) भाग करके अर्थात् एकसो चोवीस भाग करके उस में रहे हुवे (दुवत्तीसं भागे) बत्तीसवें भाग को (उवाइणावेत्ता) लेकर (एत्थ णं) इस प्रदेश में (चंदे) चंद्र (दोच्चं) दूसरी अर्थात् युग के दूसरे मास को पूर्ण

સંવત્સરોને અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પાંચ સંવત્સરોમાં (दोच्चं) યુગની મધ્યની બીજી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (चंदे) ચંદ્ર (कंसि देसंसि) ક્યા મંડળ પ્રદેશમાં (जोएइ) સમાપ્ત કરે છે? તથા (ता जंसि णं देसंसि) જે મંડળ પ્રદેશમાં (चंदे) ચંદ્ર (पढमं) યુગની પહેલી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (जोएइ) યોગ કરે છે? અર્થાત્ પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે (ता तेणं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो) એ પૂર્ણિમાવાળા મંડળથી (मंडलं चउवीसेणं सएणं) મંડળને એકસો ચોવીસથી १२४ (छेत्ता) ભાગ કરીને અર્થાત્ એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાં રહેલ (दुवत्तीसं भागे) બત્રીસમા ભાગને (उवाइणावेत्ता) લઈને (एत्थणं) આ પ્રદેશમાં

–युग मध्ये द्वितीयमासस्य प्रपूर्णद्योतिकाया सा द्वितीया तां द्वितीयां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं–द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति । पुनश्च 'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चां पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । भूयः पृच्छति–'ता' तावत् तथा च 'एएसि णं' एतेषाम्–अनन्तरोदितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धितादि संज्ञकानां सम्वत्सराणां मध्ये तृतीयसंख्यकां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् मण्डले युनक्ति–परिसमापयति ? । 'ता जंसि णं देसंसि चंदे दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताओ पुण्णिमासिणिट्टाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थणं तच्चं चंदे पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति, तस्मात् पूर्णिमासी-स्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्र खलु तृतीयां चन्द्रः पौर्णमासीं युनक्ति ? । तावत्- तत्र पूर्णिमासी योगविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे–यस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'चंदे' चन्द्रो 'दोच्चं' द्वितीयां–युगस्य द्वितीयमासप्रपूर्ण-बोधिकां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं 'जोएइ' युनक्ति–द्वितीयांपौर्णमासींपरिसमापयति 'ताते' तस्मात् 'पुण्णिमासिणिट्टाणातो' पूर्णिमासीस्थानात्–द्वितीयपौर्णमासी परिसमाप्ति-

करनेवाली उस दूसरी (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिका (जोएइ) योग करता है। अर्थात् समास करता है। फिरसे श्री गौतमस्वामी पूछते हैं–(ता एएसि णं) ये पूर्वोक्त (पंचण्हं संवत्सराणं) पांच संवत्सरों में अर्थात् चांद्र, चांद्र, अभि-वर्द्धित, चांद्र एवं अभिवर्द्धित ये पांच संवत्सरों में तीसरी (तच्चं पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि जोएइ) किस मंडल में रहकर समास करता है ?

यह पूर्णिमा के मंडलप्रदेश के योग की विचारणा में (जंसि देसंसि) जिस मंडलप्रदेश में (चंदे) चंद्र (दोच्चं) दूसरा मासबोधिका (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमाको (जोएइ) दूसरी पूर्णिमा को समास करता है, (ता ते पुण्णिमासिणि

(चंदे) ચંદ્ર (दोच्चं) બીજી એટલે કે યુગના બીજા માસને સમાપ્ત કરવાવાળી એ બીજી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાનો (जोएइ) યોગ કરે છે, એટલે કે સમાપ્ત કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે–(ता एएसिणं) આ પૂર્વોક્ત (पंचण्हं संवच्छराणं) પાંચ સંવત્સરોમાં અર્થાત્ ચાંદ્ર, ચાંદ્ર અભિવર્ધિત ચાંદ્ર, અને અભિવર્ધિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં (तच्चं पुण्णिमासिणं) ત્રીજી પૂર્ણિમાને (चंदे) ચંદ્ર (कंसि देसंसि जोएइ) કયા મંડળ પ્રદેશમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે ?

આ પૂર્ણિમાના મંડળ પ્રદેશયોગ વિચારણામાં (जंसि देसंसि) જે મંડળપ્રદેશમાં (चंदे) ચંદ્ર (दोच्चं) બીજા માસને જણાવનારી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (जोएइ) બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. (ताते पुण्णिमासिणिट्ठाणातो) એ પૂર્ણિમાના સ્થાનથી અર્થાત્ બીજી પૂર્ણિમાના

तानां 'पंचण्हं' पञ्चानां–युगगतानां 'संवच्छराणं' सम्वत्सराणां–वत्सराणाम् अनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये 'दोच्चं' द्वितीयां–युगमध्ये या द्वितीया पौर्णमासी तां द्वितीयां पौर्णमासीं 'चंदे' चन्द्रः 'कंसि देसंसि' कस्मिन् देशे–कस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'जोएइ' युनक्ति –परिसमापयति । तथा च–'ता जंसि णं देसंसि चंदे पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ ता ते णं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थणं से चंदे दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति, तावत् तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्र खलु स चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति । 'ता' तावत्–ततस्तद-नन्तरं 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे–यस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'चंदे' चन्द्रः 'पढमं' प्रथमां–सर्वादिमां युगस्य प्रथममासान्तगां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं 'जोएइ' युनक्ति–योगं करोति प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयति 'ता तेणं' तस्मात् खलु 'पुण्णिमासिणिट्ठा-णातो' पौर्णमासी स्थानात्–पूर्णमासीनिष्ठमण्डलात् परिवर्त्तनं मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन–चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन १२४ 'छेत्ता' छित्वा–विभज्य चतुर्विंशत्य-धिकशतभागान् विधाय तद्गतान् 'दुवत्तीसं भागे' द्वात्रिंशतं भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपा-दाय–गृहीत्वा 'एत्थ णं' अत्र खलु–अस्मिन्नेव प्रदेशे किल 'चंदे' चन्द्रो 'दोच्चं' द्वितीयां

में (एएसिं णं) ये पूर्वोक्त (पंचण्हं) पांच (संवच्छराणं) संवत्सरों को अर्थात् पूर्वोक्त पांच संवत्सरों में (दोच्चं) युग मध्य की दूसरी (पुण्णिमा-सिणिं) पूर्णिमा को (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि) किस मंडल प्रदेश में (जोएइ) समाप्त करता है ? तथा (ता जंसि णं देसंसि) जिस मंडलप्रदेश में (चंदे) चंद्र (पढमं) युगकी पहली (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा का (जोएइ) योग करता है ? अर्थात् पहली पूर्णिमा को समाप्त करता है ? (ता ते णं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो) उस पूर्णिमासि वाले मंडल से (मंडलं चउवीसेणं सएणं) मंडलको एकसो चोवीस से १२४ । (छेत्ता) भाग करके अर्थात् एकसो चोवीस भाग करके उस में रहे हुवे (दुवत्तीसं भागे) बत्तीसवें भाग को (उवाइणावेत्ता) लेकर (एत्थ णं) इस प्रदेश में (चंदे) चंद्र (दोच्चं) दूसरी अर्थात् युग के दूसरे मास को पूर्ण

સંવત્સરોને અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પાંચ સંવત્સરોમાં (दोच्चं) યુગની મધ્યની બીજી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (चंदे) ચંદ્ર (कंसि देसंसि) કયા મંડળ પ્રદેશમાં (जोएइ) સમાપ્ત કરે છે? તથા (ता जंसि णं देसंसि) જે મંડળ પ્રદેશમાં (चंदे) ચંદ્ર (पढमं) યુગની પહેલી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (जोएइ) યોગ કરે છે? અર્થાત્ પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે (ता तेणं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो) એ પૂર્ણિમાવાળા મંડળથી (मंडलं चउवीसेणं सएणं) મંડળને એકસો ચોવીસથી ૧૨૪ (छेत्ता) ભાગ કરીને અર્થાત્ એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાં રહેલ (दुवत्तीसं भागे) બત્રીસમા ભાગને (उवाइणावेत्ता) લઈને (एत्थणं) આ પ્રદેશમાં

–युग मध्ये द्वितीयमासस्य प्रपूर्णद्योतिकाया सा द्वितीया तां द्वितीयां 'पुण्णिमासिणि' पौर्णमासीं–द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति। पुनश्च 'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चां पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?। भूयः पृच्छति–'ता' तावत् तथा च 'एएसि णं' एतेषाम्–अनन्तरोदितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धितादि संज्ञकानां सम्वत्सराणां मध्ये तृतीयसंख्यकां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् मण्डले युनक्ति–परिसमापयति ?। 'ता जंसि णं देसंसि चंदे दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थणं तच्चं चंदे पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति, तस्मात् पूर्णिमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्र खलु तृतीयां चन्द्रः पौर्णमासीं युनक्ति ?। तावत्–तत्र पूर्णिमासी योगविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे–यस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'चंदे' चन्द्रो 'दोच्चं' द्वितीयां–युगस्य द्वितीयमासप्रपूर्णबोधिकां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं 'जोएइ' युनक्ति–द्वितीयांपौर्णमासींपरिसमापयति 'ताते' तस्मात् 'पुण्णिमासिणिट्ठाणातो' पूर्णिमासीस्थानात्–द्वितीयपौर्णमासी परिसमाप्ति-

करनेवाली उस दूसरी (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिका (जोएइ) योग करता है। अर्थात् समाप्त करता है। फिरसे श्री गौतमस्वामी पूछते हैं–(ता एएसि णं) ये पूर्वोक्त (पंचण्हं संवत्सराणं) पांच संवत्सरों में अर्थात् चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित, चांद्र एवं अभिवर्द्धित ये पांच संवत्सरों में तीसरी (तच्चं पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि जोएइ) किस मंडल में रहकर समाप्त करता है ?

यह पूर्णिमा के मंडलप्रदेश के योग की विचारणा में (जंसि देसंसि) जिस मंडलप्रदेश में (चंदे) चंद्र (दोच्चं) दूसरा मासबोधिका (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमाको (जोएइ) दूसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है, (ता ते पुण्णिमासिणि

(चंदे) ચંદ્ર (दोच्चं) બીજી એટલે કે યુગના બીજા માસને સમાપ્ત કરવાવાળી એ બીજી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાનો (जोएइ) યોગ કરે છે, એટલે કે સમાપ્ત કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે–(ता एएसिणं) આ પૂર્વોક્ત (पंचण्हं संवच्छराणं) પાંચ સંવત્સરોમાં અર્થાત્ ચાંદ્ર, ચાંદ્ર અભિવર્ધિત ચાંદ્ર, અને અભિવર્ધિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં (तच्चं पुण्णिमासिणं) ત્રીજી પૂર્ણિમાને (चंदे) ચંદ્ર (कंसि देसंसि जोएइ) કયા મંડળ પ્રદેશમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે ?

આ પૂર્ણિમાના મંડળ પ્રદેશયોગ વિચારણામાં (जंसि देसंसि) જે મંડળપ્રદેશમાં (चंदे) ચંદ્ર (दोच्चं) બીજા માસને જણાવનારી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (जोएइ) બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. (ताते पुण्णिमासिणिट्ठाणातो) એ પૂર્ણિમાના સ્થાનથી અર્થાત્ બીજી પૂર્ણિમાના

स्थानात् परतो-अनन्तरं मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन चतुर्विंशत्यधिकशतविभागेन 'छेत्ता' छित्वा-विभज्य तद्गतान् 'दुबत्तीसं भागे' द्वात्रिंशतं भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-द्वात्रिंशतं भागान् गृहीत्वा 'एत्थणं' अत्र खलु-अत्रैव मण्डलस्थाने किल 'तच्चं पुण्णिमासिणीं' तृतीयां पौर्णमासीं-तृतीयमासप्रपूर्णद्योतिकां पौर्णमासीं 'चंदे' चन्द्रः 'जोएइ' युनक्ति-परिसमापयति। 'ता एएणं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ?, ता जंसि देसंसि चंदे तच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दोण्णि अट्ठासीते भागसए उवाइणावेत्ता एत्थणं से चंदे दुवालसमं पुण्णिमासिणिं जोएइ ?।' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां द्वादशीं पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् यस्मिन् देशे चन्द्रः तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पुर्णिमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वे अष्टाशीते भागशते उपादाय अत्र खलु स चन्द्रो द्वादशीं पौर्णमासीं युनक्ति ?।-तावत्-तत्र योगविचारे 'एएणं' एतेषामनन्तरोदितानां 'पंचण्हं संवच्छराणां' पञ्चानां सम्वत्सराणां चान्द्र-चान्द्राभिवर्द्धितादि पञ्चसंख्यकानां युगसम्वत्स-

---

ट्ठाणातो) उस पूर्णिमा के स्थान से अर्थात् दूसरी पूर्णिमा के परिसमापक स्थान से अनन्तरवें मंडल को (चउवीसेणं सएणं) एकसो चोवीस विभाग से (छेत्ता) विभाग करके उनमें रहे हुवे (दुबत्तीसं भागे) बत्तीसभागों को (उवाइणावेत्ता) लेकर अर्थात् बत्तीस भागों को लेकर (एत्थ णं) यहां के मंडलस्थान में (तच्चं पुण्णिमासिणीं) तीसरामास को पूर्ण करनेवाली पूर्णिमा को (चंदे) चंद्र (जोएइ) समाप्त करता है। ये पूर्णिमा के योग की विचारणा में (एए णं) ये पूर्वोक्त (पंचण्हं संवत्सराणं) चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित, चांद्र एवं अभिवर्द्धित इसप्रकार के पांच संवत्सरों में (दुवालसमं पुण्णिमासिणिं) युग की प्रथम वर्ष के अन्त की बारहवीं आषाढी पूर्णिमा को (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि जोएइ) किस प्रदेश में रहकर समाप्त करता है ? अर्थात् किस मंडलप्रदेश में बारहवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है ? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को

સમાપ્ત થવાના સ્થાનની પછીના મંડળને (चउवीसेणं सएणं) એકસો ચોવીસ વિભાગથી (छेत्ता) વિભાગ કરીને તેમાં રહેલ (दुवत्तीसं भागे) બત્રીસ ભાગોને (उवाइणावेत्ता) લઈને એટલે કે બત્રીસ ભાગોને લઈને (एत्थणं) અહીંના મંડળસ્થાનમાં (तच्चां पुण्णिमासिणिं) ત્રીજા માસને પૂર્ણ કરવાવાળી પૂર્ણિમાને (चंदे) ચંદ્ર (जोवइ) સમાપ્ત કરે છે? પૂર્ણિમાના મંડળપ્રદેશ યોગની વિચારણામાં (एएणं) આ પૂર્વોક્ત (पंचण्हं संवच्छराणं) ચાંદ્ર, ચાંદ્ર અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ રીતના પાંચ સંવત્સરોમાં (दुवालसमं पुण्णिमासिणिं) યુગના પહેલા વર્ષના અંતની અષાઢી પૂર્ણિમાને (चंदे) ચંદ્ર (कंसि देसंसि जोएइ) ક્યા મંડળપ્રદેશમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને

राणां मध्ये 'दुवालसमं पुण्णिमासिणिं' द्वादशीं पौर्णमासीं-युगस्य प्रथमवर्षान्तोद्भवामाषाढीं पौर्णमासीं 'चंदे' चन्द्रः 'कंसि देसंसि जोएइ ?' कस्मिन् देशे युनक्ति ?-कस्मिन् मण्डले द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नः । ततो भूयः भगवानुत्तरयति-'ता' तत्र 'जंसि देसंसि' यस्मिन् देशे-यस्मिन् मण्डले 'चंदे' चन्द्रः 'तच्चं पुण्णिमासिणिं' तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति-परिसमापयति 'ताते' तस्मात् 'पुण्णिमासिणिट्ठाणातो' पूर्णिमासीस्थानात्-तृतीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात्-मण्डलात् परतो मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं छेत्ता' चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन विभज्य-तावन्मितान् भागान् विधाय तद्गतान् 'दोण्णि अट्ठासीते भागसए' द्वे अष्टाशीते भागशते-अष्टाशीत्यधिकद्विशततमभागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय तद्गतान् तावन्मितान् भागान् गृहीत्वा अत्रैव खलु चन्द्रो 'दुवालसं पुण्णिमासिणिं जोएइ' द्वादशीं पौर्णमासीं युनक्ति ? तत्रैव द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयति । कथमत्र अष्टाशीत्यधिकद्विशततमभागाः प्रतिपादिता इति चेत्तत्रोच्यते-तृतीयस्याः पौर्णमास्याः परतो द्वादशी खलु पौर्णमासी नवमी भवति, ध्रुवाङ्कस्तु द्वात्रिंशत् प्रतिपादितो वर्त्तते तेन नवभिर्द्वात्रिंशद् गुण्यते-३२ × ९=२८८ गुणनेन

सुनकर श्री भगवान् फिरसे उत्तर देते हुवे कहते हैं-(ता जंसि देसंसि) जिस मंडल प्रदेश में (चंदे) चंद्र (तच्चं पुण्णिमासिणिं) तीसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है, (ताते) उस (पुण्णिमासिणिट्ठाणातो) तीसरी पूर्णिमा के समाप्ति स्थान से (मंडलं) अर्थात् मंडल से (मंडलं) पर के मंडल को (चउवीसेण सएण) एकसो चोवीस से (छेत्ता) छेद करके माने विभाग करके उसमें रहे हुवे) (दोण्णि अट्ठातीसे भागसए) दोसो अठासी भागों को (उवाइणावेत्ता) उतने परिमित भागों को ग्रहण करके यहां पर चंद्र (दुवालसं पुण्णिमासिणिं जोएइ) बारहवी पूर्णिमा को समाप्त करता है। यहां पर दोसो अट्ठासी भाग किस प्रकार प्रतिपादित किये हैं ? इसके लिये कहते हैं-तीसरी पूर्णिमासी से पर बारहवीं पूर्णिमा नववीं होती है, यहां पर ध्रुव अंक बत्तीस प्रतिपादित किये हैं अतः नव से बत्तीस को गुणा करे ३२ × ९=२८८ इसप्रकार गुणाकार

શ્રી ભગવાન્ તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે-(ता जंसि देसंसि) જે મંડળપ્રદેશમાં (चंदे) ચંદ્ર (तच्चं पुण्णिमासिणिं) ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, (ताते) એ (पुण्णिमासिणिट्ठाणातो) ત્રીજી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિસ્થાનથી અર્થાત્ મંડળપ્રદેશથી (मंडलं) પછીના મંડળને (चउवीसेण सएण) એકસો ચોવીસથી (छेत्ता) છેદ કરીને અર્થાત્ વિભાગ કરીને તેમાં રહેલા (दोण्णि अट्ठातीसे भागसए) બસો અઠયાસી ભાગોને (उवाइणावेत्ता) એટલી સંખ્યાના ભાગોને લઇને અહીંયાં ચંદ્ર (दुवालसं पुण्णिमासिणिं जोएइ) બારમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. અહીંયાં બસો અઠયાસી ભાગો કેવી રીતે પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે માટે કહે છે-ત્રીજી પૂર્ણિમા પછીની બારમી પુનમ નવમી થાય છે. અહીંયાં ધ્રુવઅંક બત્રીસ પ્રતિપાદિત કરેલ છે એથી

जाते द्वे शते अष्टाशीत्यधिके-२८८ इत्येवमङ्कोत्पादनं भवति । अथ सम्प्रति अतिदेशमाह-'एवं खलु एएणोवाएणं ताओ ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाणियावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं पुण्णिमासिणिं चंदे जोएइ' एवं खलु एतेनोपायेन तस्मात् तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मंडलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय तस्मिन् तस्मिन् देशे तां तां पौर्णमासीं चन्द्रो युनक्ति । एवं-अनन्तरोदितेन खल्विति निश्चयेन 'उवाएणं' उपायेन-गणितप्रक्रिया नियमेन 'ताओ ताओ' तस्मात् तस्मात् पौर्णमासीस्थानात्-पूर्णिमासी परिसमाप्तिस्थानात् अर्थात् यां यां पौर्णमासीं यत्र यत्र मण्डले परिसमापयति तस्यास्तस्याः पौर्णमास्यास्ततोऽनन्तरां पौर्णमासीं-तस्मात् पाश्चात्य पौर्णमासीपरिसमापितस्थानात् अनन्तरं मंडलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन 'छेत्ता' छित्वा-विभज्य तावन्मितान् भागान् विधाय, तत्परतः तद्गतान् 'दुबत्तीसं दुबत्तीसं भागे' द्वात्रिंशतं द्वात्रिंशतं भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-तत्तुल्यभागान् गृहीत्वा 'तंसि तंसि देसंसि' तस्मिन् तस्मिन् देशे-तस्मिन् तस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'तं तं' तां तां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं 'चंदे' चन्द्रो 'जोएइ' युनक्ति-तां तां पौर्णमासीं परिसमापयति । यथात्रोदाह्रियते यदि कश्चित् पृच्छेत् खलु

करने से दोसो अठासी २८८ होते हैं । इसप्रकार अंकोत्पत्ति होती है । अब अतिदेश कहते है-(एवं खलु एएणोवाएणं इस पूर्वोक्त उपाय से अर्थात् गणितप्रक्रिया के नियम से (ताओ ताओ) उस उसी (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) पूर्णिमा के स्थान से अर्थात् पूर्णिमासी परिसमापक स्थान से (मंडलं) अनन्तरवें मंडलको (चउवीसेणं सएणं) एकसो चोवीस से (छेत्ता) विभाग करके अर्थात् एकसो चोवीस विभाग करके तत्पश्चात् उसमें रहे हुवे (दुबत्तीसं भागे) बत्तीस बत्तीस भागों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके (तंसि तंसि देसंसि) उस उस मंडलप्रदेश में (तं तं) उस उस (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमाको (चंदे) चंद्र (जोएइ) उस उस पूर्णिमाको समाप्त करता है । यहां पर उदाहरण दिखाया जाता है-यदि कोइ प्रश्न करे कि चौइसवीं पूर्णिमा का कितना भाग

બત્રીસનો નવથી ગુણાકાર કરે. ૩૨-૯=૨૮૮ આ રીતે ગુણાકાર કરવાથી બસો અઠયાશી ૨૮૮ થાય છે. આ રીતે અંકોત્પત્તી થાય છે. હવે અતિદેશથી કહે છે-(एवं खलु एएणोवाएणं) આ પૂર્વોક્ત ઉપાયથી અર્થાત્ ગણિત પ્રક્રિયાના નિયમથી (ताओ ताओ) તે તે (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) પૂર્ણિમાના સ્થાનથી એટલે કે પૂર્ણિમાના સમાપ્તિસ્થાનથી (मंडलं) પછીના મંડળને (चउवीसेणं सएणं) એકસો ચોવીસથી (छेत्ता) વિભાગ કરીને તે પછી તેમાં રહેલાં (दुबत्तीसं भागे) બત્રીસ બત્રીસ ભાગોને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને (तंसि तंसि देसंसि) તે તે મંડળપ્રદેશમાં (तं तं) તે તે (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (चंदे) ચંદ્ર (जोएइ) સમાપ્ત કરે છે. અહીં ઉદાહરણ બતાવવામાં આવે છે. જો કોઇ પ્રશ્ન કરે કે ચોવીસમી પૂર્ણિમાનો

चतुर्विंशत्याः पौर्णमास्याः कति भागाः गृहीतव्या इति अत्र द्वादश्याः पौर्णमास्याश्चतुर्विंशतितमायाः पौर्णमास्या अनन्तरं द्वादशं वर्त्तते, ध्रुवाङ्कस्तु द्वादश्याः पौर्णमास्याः -२८८ इत्यस्ति तेन अष्टाशीत्यधिकं शतद्वयं खलु द्वादशभिर्गुण्यते-२८८×१२=३४५६ जातानि चतुस्त्रिंशच्छतानि षट्पञ्चाशदधिकानि। एतेनेत्थमायातं यत् त्रयोविंशत्याः पौर्णमास्याः परिसमाप्तिस्थानात् परतो यन्मण्डलं तच्चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन विभज्य तद्गतान् षट्पञ्चाशदधिकचतुस्त्रिंशच्छत ३४५६ मितान् भागान् उपादाय अत्रैव खलु चतुर्विंशतितमां पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयतीति वेदितव्यम्, एवमग्रेऽपि चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं यावत् गणितप्रक्रिया वेदितव्या। एतदेव प्रतिपादयति भगवानपि-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ' तावत् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति?। भगवतो गौतमस्य प्रश्नात्मकमिदं वाक्यं ता-तत्र एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां-चान्द्रादि सम्वत्सराणां मध्ये

ग्रहण करना चाहिये? तो बारहवीं पूर्णिमा चोइसवीं पूर्णिमासे पश्चात् बारहवीं आती है, बारहवी पूर्णिमा का ध्रुवाङ्क २८८ दोसो अठासी होते हैं। अतः दोसो अठासी को बारह से गुणा करे २८८×१२=३४५६ चोतीससो छप्पन होते हैं। इससे इसप्रकार ज्ञात होता है कि तेइसवीं पूर्णिमा के समाप्ति स्थानसे पर का जो मंडल है उसको एकसो चोवीस से विभक्त करके उसमें का तीन हजार चारसो छप्पनभागों को ग्रहण करके यहां पर चौवीसवीं पूर्णिमाको चंद्र समाप्त करता है। इसी प्रकार आगे भी अन्तिम बासठवीं पूर्णिमासी में यावत् गणित प्रक्रिया जान लेवें श्री भगवान् भी इसी का प्रतिपादन करते हुवे कहते हैं-(ता एएसि णं पचण्हं संवच्छराणं चरमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) श्रीगौतमस्वामी का यह प्रश्नात्मक वाक्य है, ये पूर्वोक्त पांच चंद्रादि संवत्सरों में सर्वान्तिम युग के अन्त का बोध करानेवाली (बावट्ठिं)

કેટલે। ભાગ ગ્રહણુ કરવે। જોઈએ? તે। બારમી પુનમ ચોવીસમી પુનમથી પછી બારમી આવે છે. બારમી પૂર્ણિમાને। ધ્રુવાંક ૨૮૮ બસો અઠયાશી છે તેથી બસો અઠયાશીને। બારથી ગુણાકાર કરવો. ૨૮૮+૧૨=૩૪૫૬ તે। ચોત્રીસસો છપ્પન થાય છે. આથી એ રીતે જણાય છે કે-તેરમી પુનમના સમાપ્તિ સ્થાનથી પછી જે મંડળ છે તેના એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાંથી ત્રણુ હજાર ચારસો છપ્પન ભાગોને ગ્રહણુ કરીને આ સ્થળે ચૌદમી પૂણિમાને ચંદ્ર સમાપ્ત કરે છે, આજ પ્રમાણે આગળ પણુ છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાના સંબંધમાં પણુ યાવત્ ગણિત પ્રક્રિયા સમજી લેવી. શ્રી ભગવાન્ પણુ આજ વાતનું પ્રતિપાદન કરે છે.-(ता एएसिणं पचण्हं संवच्छराणं चरमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) શ્રીગૌતમસ્વામીનું આ પ્રશ્નાત્મક વાક્ય છે. આ પૂર્વોક્ત ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં સર્વાન્તિમ યુગના અન્તને। બોધ કરાવનારી (बावट्ठिं)

चरमां—सर्वान्तिमां—युगान्तबोधिकां 'बावट्ठिं' द्वाषष्टिं—द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन देशे—कस्मिन् प्रदेशे कस्मिन् मण्डले 'जोएइ' युनक्ति—परिसमापयति । अर्थात् द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं तस्मिन् मण्डलप्रदेशे परिसमापयति यस्मिन् मण्डलप्रदेशे पाश्चात्ये युगे—युग-पश्चिमार्द्धे चरमां सर्वान्तिमां युगसमाप्तिकालिकां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापितवान् । कथमेतदत्रावसीयत इति शंकां परिहरन्नुच्यते गणितक्रमेण यथा पाश्चात्ययुगचरमद्वाषष्टितम-पौर्णमासी परिसमाप्तिस्थानात् परतो मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकप्रविभक्तस्य सत्कानां द्वात्रिं-शतो भागानामतिक्रमे सति तस्यास्तस्याः पौर्णमास्याः २ परिसमाप्तिः स्यादिति हेतोः । एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे सर्वसंख्यया द्वापष्टिरेव पौर्णमास्यो भवन्ति, तेनैव कारणेन द्वात्रिंशत् द्वापष्ट्या गुण्यते—३२×६२=१९८४ जातानि चतुराशीत्यधिकानि एकोन-विंशतिशतानि १९८४ अथैषां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते तदैवं भवति—$\frac{१९८४}{१२४}$=१६ लब्धाः षोडशतुल्याः सकलमण्डलपरावर्त्ता इति । समस्तस्यापि राशे निर्लेपी भवनात्—शेषरहितादागतं मण्डलं षोडशसंख्यकं, यस्मिन् खलु मण्डल-

---

बासठवीं पूर्णिमा को चंद्र किस देश में अर्थात् किस मंडलप्रदेश में रहकर (जोएइ) समाप्त करता है। अर्थात् बासठवीं पूर्णिमा को उस मंडलप्रदेश में रहकर समाप्त करना हैं कि जिस मंडलप्रदेश में युगके पश्चिमार्द्धभाग में सर्वा-न्तिम युगसमाप्ति काल वाली बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त कीथी। यह किस प्रकार से होता है? इस शंका को दूर करने के लिये गणितक्रम से कहते हैं—जैसे की पीछले युग की अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा के समाप्तिस्थान से पर एकसो चोवीस मंडल संबंधी बत्तीस भागों को अतिक्रम करने पर उस उस पूर्णिमा की समाप्ति हो इस हेतु से पांच वर्ष प्रमाणवाले एक युगमें सर्वसंख्या से बासठही पूर्णिमाएं होती है, इसी कारण से बत्तीस को बासठ से गुणा करे ३२×६२=१९८४ तो उन्नीससो चौरासी होते हैं, इस १९८४ को एकसो चोवीस से भाग करे $\frac{१९८४}{१२४}$=१६ तो इसप्रकार सोलह होता है। समस्त राशि

બાસઠમી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા દેશમાં એટલે કે કયા મંડળ પ્રદેશમાં રહીને (જોએઇ) સમાપ્ત કરે છે? એટલે કે બાસઠમી પૂર્ણિમાને તે મંડળ પ્રદેશમાં સમાપ્ત કરે છે કે જે પ્રદેશમાં યુગના પશ્ચિમાર્ધ ભાગમાં સર્વાન્તિમ કાળબોધિકા બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરી હતી આ કઇ રીતે થાય છે? તે શંકાને દૂર કરવા માટે અહીં ગણિત પ્રક્રિયા બતાવે છે—જેમકે પાછલા યુગની છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ સ્થાનની પછી એકસો ચોવીસ મંડળ સંબંધી બત્રીસ ભાગોને ઓળંગીને તે તે પૂર્ણિમાઓ સમાપ્ત થાય એ હેતુથી પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા એક યુગમાં સર્વ સંખ્યાથી બાસઠ પૂર્ણિમાઓ થાય છે. એ કારણથી બત્રીસને બાસઠથી ગુણે ૩૨+૬૨=૧૯૮૪ આ રીતે ઓગણીસસો ચોરાશી થાય છે. આ ૧૯૮૪ને એકસો ચોવીસથી ભાગવા $\frac{૧૯૮૪}{૧૨૪}$=૧૬ જેથી આ રીતે સોળ આવે

प्रदेशे पाश्चात्ययुगसम्बन्धिचरमद्वाषष्टितम पौर्णमासी परिसमाप्तिमुपगच्छेदिति । चरम-द्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिदेशं भवतीति गणितप्रक्रियया प्रस्फुटा दृश्यते । एतस्यै-वार्थस्य पुनः प्रस्फोटार्थं बोधयन् भगवान् कथयति-'ता जंबूद्दीवस्स णं दीवस्स पाईण-पडीणायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउव्वीसेणं सएणं छेत्ता दाहिणिल्लंसि चउब्भागमंडलंसि सत्तावीसं चउभागे उवाइणावेत्ता अट्ठावीसइभागे वीसहा छेत्ता अट्ठारस भागे उवाइणावेत्ता तिहिं भागेहिं दोहि य कलाहिं पच्चत्थिमिल्लं चउब्भागमंडलं असंपत्ते एत्थ णं चंदे चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य प्राचीना-प्राचीनतया उदीचिदक्षिणायतया जीवया मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा दाक्षिणात्ये चतुर्भागमण्डले सप्तविंशतितमान् चतुर्भागान् उपादाय अष्टाविंशतितमं भागं त्रिंशतिधा छित्वा अष्टादश भागान् उपादाय त्रिभिर्भागैः द्वाभ्यां कलाभ्या पाश्चात्यं चतुर्भागमण्डलम् असंप्राप्तः अत्र खलु चन्द्रः चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं युनक्ति । तावत्-तत्र पौर्णमासी परिणमनविचारे 'जंबूद्दीवस्स णं दीवस्स' जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य खल्विति वाक्यालङ्कारे, दृढार्थद्योतनार्थमेव द्विरुक्ति, यतोहि जम्बूद्वीपस्यैव मुख्यतया विचारः प्रवर्त्तते अतएव जम्बूद्वीपद्वीपस्य खलु 'पाईणपडिणायताए' प्राचीनाप्राचीनतया-पूर्वपश्चिमायतया, अत्र प्राचीनग्रहणेन उत्तरपूर्वादिक्-ईशानकोणो गृह्यते, तथा च 'उदीणदाहिणायताए' उदीचि-दक्षिणायतया-दक्षिणोत्तरतया, अत्रापि अपाचीनग्रहणेन दक्षिणापरादिक् गृह्यते नैर्ऋत्य-

---

निर्लेप होने से शेष रहित सोलहवां मंडल आता है जिस मंडलप्रदेश में पीछले युगवर्तिनी अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा समाप्त होती है। इसप्रकार अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा समाप्ति प्रदेश गणित प्रक्रिया से स्पष्ट होता है इसी अर्थ का पुनः स्पष्ट बोध के लिये श्री भगवन् कहते हैं-इस पूर्णिमा समाप्ति की विचारणा में (जंबूद्दीवस्स णं दीवस्स) जंबूद्वीप नाम के द्वीपमें यहां अर्थ को दृढ करने के हेतु से द्वीप शब्द का दो बार उच्चारण किया है, (पाईणपरि-णायताए) पूर्व पश्चिम दिशा में लंबायमान, यहां पर प्राचीन कहने से ईशान-कोण गृहीत होता है। तथा च (उदीण दाहिणायताए) उत्तर दक्षिण में विस्ता-

---

છે. સઘળી સંખ્યા નિર્લેપ હોવાથી શેષ વગર સોળમું મંડળ આવે છે. જે મંડળ પ્રદેશમાં પાછલા યુગ સંબંધી છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમા સમાપ્તિનો પ્રદેશ ગણિત પ્રક્રિયાથી સ્પષ્ટ થાય છે. આજ કથનને વધુ સ્પષ્ટતાથી બોધ થવા માટે શ્રીભગવાન્ કહે છે-આ પૂર્ણિમા સમાપ્તિની વિચારણામાં (जंवूदीवस्स णं दीवस्स) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં અહીં અર્થને વધુ દૃઢ કરવા માટે દ્વીપને બેવાર કહેલ છે. (पाईणपरिणायताए) પૂર્વ પશ્ચિમદિશામાં લંબાયમાન અહીં પ્રાચીન કહેવાથી ઈશાન કોણ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. તથા ચ (उदीण दाहिणायत्ताए) ઉત્તર દક્ષિણમાં વિસ્તાર

कोण इत्यर्थः, अतोऽयमर्थः सिद्धयति यत् पूर्वोत्तरदक्षिणापरायतया, एवं च उदीचिदक्षिणायतया–पूर्वदक्षिणोत्तरापरायतया, अर्थात् ईशानात् नैर्ऋत्यं यावत् आग्नेयात् वायव्यं यावच्च रेखा करणेन परिघदण्डसदृशी जीवा भवति 'जीवाए' जीवया–तया जीवारूप रेखया मण्डलं–तत्तत् पूर्णिमा परिणमनरूपमण्डलं 'चउवीसेणं सएणं छेत्ता' चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा–चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभज्य–तावन्मितान् विभागान् विधाय, तद्गतेषु भागेषु जीवया–प्रत्यञ्चया–दवरिकया विभक्तेषु भागेषु 'दाहिणिल्लंसि' दाक्षिणात्ये दक्षिणविभागे 'चतुब्भागमंडलंसि' चतुर्भागमण्डले अर्थात् चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभक्तस्यापि भागस्य भूयश्चतुर्भिर्विभज्यते–१२४÷४=३१ तेन दाक्षिणात्ये चतुर्भागमण्डले–बाह्यमण्डलेषु एकत्रिंशद्भागप्रमाणे मण्डले 'सत्तावीसं चउभागे' सप्तविंशतितमान चतुर्थ भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय–तावन्मितान् भागान् गृहीत्वा–अन्यत्र स्थापयेत्, तत्पाश्चात्यं भागस्य

रवाला यहां पर भी अपाचीन कहने से नैऋत्यकोण गृहीत होता है। अतः यह अर्थ सिद्ध होता है कि पूर्व उत्तर माने ईशान एवं नैऋत्य की और लंबायमान दक्षिण पश्चिम लंबायमान अर्थात् ईशान नैऋत्य एवं आग्नेय से वायव्य पर्यन्त रेखा करने से परिध दंड सरिखी जीवा होती है, (जीवाए) उस जीवारूपरेखा से पूर्णिमा परिणमनरूप मंडल को (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) एकसो चोवीस से विभक्त करके अर्थात् उतना विभाग करके उन उन भागों में अर्थात् दवरिका से विभक्त भागों में (दाहिणिल्लंसि) दक्षिण विभाग में (चउब्भागमंडलंसि) चतुर्भाग मंडल में अर्थात् एकसो चोवीस से विभक्त किये हुवे भागों को फिरसे चार से विभक्त करे–१२४÷४=३१ तो दक्षिण दिशाके चार भागवाले मंडल में अर्थात् बाह्यमंडल के इकतीस भाग प्रमाण मंडल में (सत्तावीसं चउभागे) सतावीसिया चार भाग को (उवाइणावेत्ता) उतने भागों को लेकर अन्यत्र रक्खे तत्पश्चात् (अट्ठावीसइ भागे) अठाईसवें

युक्त अहीं पण पाचीन कहेवाथी नैऋत्य कोण ग्रहीत थाय छे तेथी ओ अर्थ सिद्ध थाय छे के–पूर्व उत्तर એટલે કે–ઈશાન અને નૈઋત્ય તરફ લાંબુ અને દક્ષિણ પશ્ચિમ લંબાયમાન અર્થાત્ ઈશાન નૈઋત્ય અને આગ્નેય અને વાયવ્ય પર્યન્ત રેખા કરવાથી પરિધ દંડ સરખી જીવા થાય છે. (जीवाए) એ જીવા રૂપરેખાથી પૂર્ણિમા પરિણમનરૂપ મંડળને (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) એકસો ચોવીસથી ભાગીને એટલે કે એટલા વિભાગ કરીને તે તે ભાગોમાં દોરીથી વિભક્ત કરાયેલ ભાગોમાં (दाहिणिल्लंसि) દક્ષિણ વિભાગમાં (चउब्भागमंडलंसि) ચતુર્ભાગ મંડળમાં અર્થાત્ એકસોચોવીસ ભાગોથી ભાગેલા ભાગોને ફરીથી ચારથી ભાગ કરવા. ૧૨૪÷૪=૩૧ આ રીતે દક્ષિણ દિશાના ચાર ભાગવાળા મંડળમાં અર્થાત્ બાહ્યમંડળના એકત્રીસભાગપ્રમાણવાળા મંડળમાં (सत्तावीसं चउब्भागे) સત્યાવીસા ચાર ભાગને (उवाइणावेत्ता) એટલા ભાગોને લઈને જુદા રાખવા. તે પછી (अट्ठावीसइ भागे) અઠ્યાવીસમા ભાગને

'अट्ठावीसइ भागे' अष्टाविंशतितमं भागं 'वीसहा छेत्ता' विंशतिधा छित्त्वा—विंशत्या विभज्य तद्गतान् 'अट्ठारस भागे' अष्टादशभागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय अष्टाविंशतितमस्य भागस्य ये विंशतिप्रमाणाविभागाः कृतास्तेषु अष्टादशभागान् गृहीत्वा 'तिहिं भागेहिं' त्रिभिर्भागैः—शेषैस्त्रिभिभागैः। अर्थात् पूर्वं पूर्णिमा परिणमननिष्ठमण्डलं चतुर्विंशत्यधिकशत भागं कृतं १२४, ततश्चैनेषां भागानां चत्वारो विभागाः कृताः—१२४÷४=३१ ते च एकत्रिंशत् प्रमाणाः संवृत्तास्तेषु च सप्तविंशतिभागा अन्यत्र गृहीत्वा स्थापिताः, अष्टाविंशतितमं च भागं विंशतिधा विभक्तास्तेष्वपि अष्टादशभागाः पृथगेव कृतास्तेनात्र केवलं भागद्वयमेवावशिष्टं वर्त्तते, पूर्वस्मिन् भागचतुष्टये च भागत्रयमवशिष्यते, अतएव—'तिहिं भागेहिं' त्रिभिर्भागैः—शेषैस्त्रिभिर्भागैरित्युक्ति र्युक्तियुक्ता प्रतिभाति। ३१—२८=३ पूर्वशेषम्। २०—१८=२ वर्त्तमानशेषम्। अतः शेषैस्त्रिभिर्भागैश्चतुर्थस्य भागस्य 'दोहि य कलाहिं' द्वाभ्यां कलाभ्यां 'पच्चत्थिमिल्लं' पाश्चात्यं—तत्पश्चात् स्थितं—एकोनत्रिंशम् 'चउब्भागमंडलं' चतु-

---

भाग को (वीसहा छेत्ता) वीस से विभक्त करके (अट्ठारसभागे) अठारह भागों का (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके अर्थात् अठाईस भागों के जो वीस भाग किये हैं उनमें से अठारह भोगों को लेकर (तिहिं भागेहिं) शेषरूप तीन-भागों से अर्थात् पहले पूर्णिमा परिणमनवाले मंडल का एकसो चोवीस भाग किया १२४। उन भागों के चार विभाग किया है १२४÷४=३१ वे इकतीस हुवे हैं, उनमें से सताइस भागों को लेकर अन्यत्र रक्खे तथा अठावीसवां भाग का वीस भाग करके उसमें से अठारह पृथक् किया जाता है, अतः यहां पर दो भाग ही अवशिष्ट रहता हैं, पूर्व के चार भागमें से तीन भाग रहते हैं, अतः (तिहिं भागेहिं) शेष तीनभागों से ऐसा जो कहा है वह सयुक्तिक ही कहा गया ज्ञात होता है। २१—२८=३ पूर्वका शेष। २०—१८=२ वर्तमान शेष। अतः तीन शेष भागों से चतुर्थभाग का (दोहि य कलाहिं) दो कला से

(वीसहा छेत्ता) वीसथी विभक्त करीने (अट्ठारसभागे) अढारमा भागने (उवाइणावेत्ता) ग्रहणु करीने अर्थात् अठ्यावीस भागोना जे वीस भागो करेलां छे, तेमांथी अढार भागोने लईने (तिहिं भागेहिं) शेषरूप त्रणु भागोथी अर्थात् पहेलां पूर्णिमा परिणुमनवाळा मंडळना एकसो चोवीस भागो कर्या छे. १२४ ए भागोना चार विभाग करेला छे. १२४÷४=३१ ते एकत्रीस थया छे. तेमांथी सत्यावीस भागोने लईने एकबाजु राखवा तथा अठ्यावीसमा भागना वीस भाग करीने तेमांथी अढार अलग करवामां आवे तेथी अहीं बे ज भाग शेष रहे छे. पहेलांना चार भागमांथी त्रणु भागो रहे छे. तेथी (तिहिं भागेहिं) बाकीना त्रणु भागोथी एम जे कह्युं छे, ते युक्ति पूर्वक ज छे तेम जणाय छे. २१—२८=३ पूर्वनुं शेष २०—१८=२ वर्तमान शेष आथी त्रणु शेष भागोथी चोथा भागना (दोहि य कलाहिं) बेकळाथी पश्चात्स्थित अर्थात् ओगणुत्रीसमुं (चउब्भाग-

कोण इत्यर्थः, अतोऽयमर्थः सिद्धयति यत् पूर्वोत्तरदक्षिणापरायतया, एवं च उदीचिदक्षिणायतया–पूर्वदक्षिणोत्तरापरायतया, अर्थात् ईशानात् नैर्ऋत्यं यावत् आग्नेयात् वायव्यं यावच्च रेखा करणेन परिधदण्डसदृशी जीवा भवति 'जीवाए' जीवया–तया जीवारूप रेखया मण्डलं–तत्तत् पूर्णिमा परिणमनरूपमण्डलं 'चउवीसेणं सएणं छेत्ता' चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा–चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभज्य–तावन्मितान् विभागान् विधाय, तद्गतेषु भागेषु जीवया–प्रत्यश्चया–दवरिकया विभक्तेषु भागेषु 'दाहिणिल्लंसि' दाक्षिणात्ये दक्षिणविभागे 'चतुब्भागमंडलंसि' चतुर्भागमण्डले अर्थात् चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभक्तस्यापि भागस्य भूयश्चतुर्भिर्विभज्यते–१२४÷४=३१ तेन दाक्षिणात्ये चतुर्भागमण्डले–बाह्यमण्डलेषु एकत्रिंशद्भागप्रमाणे मण्डले 'सत्तावीसं चउभागे' सप्तविंशतितमान् चतुर्थ भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय–तावन्मितान् भागान् गृहीत्वा–अन्यत्र स्थापयेत्, तत्पाश्चात्यं भागस्य

रवाला यहां पर भी अपाचीन कहने से नैऋत्यकोण गृहीत होता है। अतः यह अर्थ सिद्ध होता है कि पूर्व उत्तर माने ईशान एवं नैऋत्य की और लंबाय मान दक्षिण पश्चिम लंबायमान अर्थात् ईशान नैऋत्य एवं आग्नेय से वायव्य पर्यन्त रेखा करने से परिध दंड सरिखी जोवा होती है, (जीवाए) उस जीवारूपरेखा से पूर्णिमा परिणमनरूप मंडल को (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) एकसो चोवीस से विभक्त करके अर्थात् उतना विभाग करके उन उन भागों में अर्थात् दवरिका से विभक्त भागों में (दाहिणिल्लंसि) दक्षिण विभाग में (चउब्भागमंडलंसि) चतुर्भाग मंडल में अर्थात् एकसो चोवीस से विभक्त किये हुवे भागों को फिरसे चार से विभक्त करे–१२४÷४=३१ तो दक्षिण दिशाके चार भागवाले मंडल में अर्थात् बाह्यमंडल के इकतीस भाग प्रमाण मंडल में (सत्तावीसं चउभागे) सतावीसिया चार भाग को (उवाइणावेत्ता) उतने भागों को लेकर अन्यत्र रक्खे तत्पश्चात् (अट्ठावीसइ भागे) अठाईसवें

યુક્ત અહીં પણ પાચીન કહેવાથી નૈઋત્ય કોણ ગ્રહીત થાય છે તેથી એ અર્થ સિદ્ધ થાય છે કે–પૂર્વ ઉત્તર એટલે કે–ઈશાન અને નૈઋત્ય તરફ લાંબુ અને દક્ષિણ પશ્ચિમ લંબાયમાન અર્થાત્ ઈશાન નૈઋત્ય અને આગ્નેય અને વાયવ્ય પર્યન્ત રેખા કરવાથી પરિધ દંડ સરખી જીવા થાય છે. (जीवाए) એ જીવા રૂપરેખાથી પૂર્ણિમા પરિણમનરૂપ મંડળને (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) એકસો ચોવીસથી ભાગીને એટલે કે એટલા વિભાગ કરીને તે તે ભાગોમાં દોરીથી વિભક્ત કરાયેલ ભાગોમાં (दाहिणिल्लंसि) દક્ષિણ વિભાગમાં (चउब्भागमंडलंसि) ચતુર્ભાગ મંડળમાં અર્થાત્ એકસોચોવીસ ભાગોથી ભાગેલા ભાગોને ફરીથી ચારથી ભાગ કરવા. ૧૨૪÷૪=૩૧ આ રીતે દક્ષિણ દિશાના ચાર ભાગવાળા મંડળમાં અર્થાત્ બાહ્યમંડળના એકત્રીસભાગપ્રમાણવાળા મંડળમાં (सत्तावीसं चउब्भागे) સત્યાવીસ ચાર ભાગને (उवाइणावेत्ता) એટલા ભાગોને લઈને જુદા રાખવા. તે પછી (अट्ठावीसइ भागे) અઠ્યાવીસમા ભાગને

'अट्ठावीसइ भागे' अष्टाविंशतितमं भागं 'वीसहा छेत्ता' विंशतिधा छित्वा-विंशत्या विभज्य तद्गतान् 'अट्ठारस भागे' अष्टादशभागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय अष्टाविंशतितमस्य भागस्य ये विंशतिप्रमाणाविभागाः कृतास्तेषु अष्टादशभागान् गृहीत्वा 'तिहिं भागेहिं' त्रिभिर्भागैः-शेषैस्त्रिभिभागैः। अर्थात् पूर्वं पूर्णिमा परिणमननिष्टमण्डलं चतुर्विंशत्यधिकशत भागं कृतं १२४, ततश्चैतेषां भागानां चत्वारो विभागाः कृताः-१२४÷४=३१ ते च एकत्रिंशत् प्रमाणाः संवृत्तास्तेषु च सप्तविंशतिभागा अन्यत्र गृहीत्वा स्थापिताः, अष्टाविंशतितमं च भागं विंशतिधा विभक्तास्तेष्वपि अष्टादशभागाः पृथगेव कृतास्तेनात्र केवलं भागद्वयमेवावशिष्टं वर्त्तते, पूर्वस्मिन् भागचतुष्टये च भागत्रयमवशिष्यते, अतएव-'तिहिं भागेहिं' त्रिभिर्भागैः-शेषैस्त्रिभिर्भागैरित्युक्तिर्युक्तियुता प्रतिभाति। ३१-२८=३ पूर्वशेषम्। २०-१८=२ वर्त्तमानशेषम्। अतः शेषैस्त्रिभिर्भागैश्चतुर्थस्य भागस्य 'दोहि य कलाहिं' द्वाभ्यां कलाभ्यां 'पच्चत्थिमिल्लं' पाश्चात्यं-तत्पश्चात् स्थितं-एकोनत्रिंशत् 'चउब्भागमंडलं' चतु-

भाग को (वीसहा छेत्ता) वीस से विभक्त करके (अट्ठारसभागे) अठारह भागों का (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके अर्थात् अठाईस भागों के जो वीस भाग किये हैं उनमें से अठारह भागों को लेकर (तिहिं भागेहिं) शेषरूप तीन-भागों से अर्थात् पहले पूर्णिमा परिणमनवाले मंडल का एकसो चोवीस भाग किया १२४। इन भागों के चार विभाग किया है १२४÷४=३१ वे इकतीस हुवे हैं, उनमें से सताइस भागों को लेकर अन्यत्र रक्खे तथा अठावीसवां भाग का वीस भाग करके उसमें से अठारह पृथक् किया जाता है, अतः यहां पर दो भाग ही अवशिष्ट रहता हैं, पूर्व के चार भागमें से तीन भाग रहते हैं, अतः (तिहिं भागेहिं) शेष तीनभागों से ऐसा जो कहा है वह सयुक्तिक ही कहा गया ज्ञात होता है। ३१-२८=३ पूर्वका शेष। २०-१८=२ वर्तमान शेष। अतः तीन शेष भागों से चतुर्थभाग का (दोहिय कलाहिं) दो कला से

(वीसहा छेत्ता) वीसथी विभक्त करीने (अट्ठारसभागे) અઢારમા ભાગને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને અર્થાત્ અઠ્યાવીસ ભાગોના જે વીસ ભાગો કરેલાં છે, તેમાંથી અઢાર ભાગોને લઈને (तिहिं भागेहिं) શેષરૂપ ત્રણ ભાગોથી અર્થાત્ પહેલાં પૂર્ણિમા પરિણમનવાળા મંડળના એકસો ચોવીસ ભાગો કર્યા છે. ૧૨૪ એ ભાગોના ચાર વિભાગ કરેલા છે. ૧૨૪÷૪=૩૧ તે એકત્રીસ થયા છે. તેમાંથી સત્યાવીસ ભાગોને લઈને એકબાજુ રાખવા તથા અઠ્યાવીસમા ભાગના વીસ ભાગ કરીને તેમાંથી અઢાર અલગ કરવામાં આવે તેથી અહીં બે જ ભાગ શેષ રહે છે. પહેલાંના ચાર ભાગમાંથી ત્રણ ભાગો રહે છે. તેથી (तिहिं भागेहिं) બાકીના ત્રણ ભાગોથી એમ જે કહ્યું છે, તે યુક્તિ પૂર્વક જ છે તેમ જણાય છે. ૩૧-૨૮=૩ પૂર્વનું શેષ ૨૦-૧૮=૨ વર્તમાન શેષ આથી ત્રણ શેષ ભાગોથી ચોથા ભાગના (दोहि य कलाहिं) બેકળાથી પશ્ચાત્સ્થિત અર્થાત્ ઓગણત્રીસમું (चउब्भाग-

भागमण्डलम् 'असंपत्ते' असंप्राप्तः–एकोनत्रिंशत्तमे चतुर्भागमण्डले द्वाभ्यां कलाभ्यामधिकप्रदेशे चन्द्रो न गच्छतीत्यर्थः । एतदेव कथयति–'एत्थणं चंदे' अत्रैव खलु चन्द्रः–अस्मिन्नेवप्रदेशे मण्डलस्थाने चन्द्रश्चरमां–सर्वान्तिमां युगान्तबोधिकां 'बावट्ठिं' द्वाषष्टितमां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं–द्वाषष्टितमां चरमां पौर्णमासीं 'जोएइ' युनक्ति–तां सर्वान्तिमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापयतीत्यर्थः ॥सू० ६३॥

चन्द्रस्य पौर्णमासी परिसमाप्तिदेशं विचार्य्य सम्प्रति सूर्यस्य पौर्णमासी परिसमाप्तिदेशं प्रतिपादयिषुस्तद्विषयं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह–

मूलम्–ता एएसि पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ !, ता जंसि णं देसंसि सूरे चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताते पुण्णमासिणिट्ठातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणवति भागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरिए पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोइए, ता जंसि णं देसंसि सूरे पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताए पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ मण्डलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दो चउणवइभागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरिए दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताए पुण्णिमासिणिट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सूरे कंसि देसंसि

(पच्चत्थिमिल्लं) पश्चात् स्थित अर्थात् उन्तीसवां (चउब्भागमंडलं) चतुर्भाग मंडल को (असंपत्ते) बिना प्राप्त किये अर्थात् उन्तीसवें मंडल के चतुर्थभाग मंडल में दो कला से अधिक प्रदेश में चंद्र गमन नहीं करता है । वही कहते हैं–(एत्थ णं चंदे) इस प्रदेश में चंद्र सर्वान्तिम अर्थात् युगान्त बोधिका (बावट्ठिं) बासठवीं (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को अर्थात् बासठवीं अन्तिम पूर्णिमा को (जोएइ) योग करता है, अर्थात् उस सर्वान्तिम बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है ॥ सू० ६३ ॥

मंडलं) ચતુર્ભાગ મંડળને (असंपत्ते) પ્રાપ્ત કર્યા વિના અર્થાત્ ઓગણત્રીસમા મંડળના ચતુર્થભાગ મંડળમાં બે કળાથી વધારે પ્રદેશમાં ચંદ્ર ગમન કરતા નથી. એજ કહે છે–(एत्थ णं चंदे) આ પ્રદેશમાં ચંદ્ર સર્વાન્તિમ અર્થાત્ યુગાન્ત બોધિક (बावट्ठिं) બાસઠમી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને અર્થાત્ બાસઠમી અંતિમ પૂર્ણિમાને (जोइए) યોગ કરે છે, અર્થાત્ એ સર્વાન્તિમ બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. ॥ સૂ૦ ૬૩ ॥

सएणं छेत्ता चउणनिभागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरे तच्चं पुण्णिमासिणि जोएइ, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ ?, ता जंसि देसंसि सूरे तच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताए पुण्णिमासिणिट्ठाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता अट्ठ चत्ताले भागसए उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरे दुवालसमं पुण्णिमासिणिं जोएइ, एवं खलु एएणोवाएणं ताते ताते पुण्णिमासिणिट्ठाणाते मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउतिं चउणउतिं भागे उवाइणावेत्ता तंसि णं तंसि णं देसंसि तं तं पुण्णिमासिणिं सूरे जोएइ, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ, ता जंबूदीवस्सणं पाईणपडिणीयतताए उदीणदाहिणायतताए जीवाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता पुरच्छिमिल्लंसि चउभागमंडलंसि सत्तावीसं भागे उवाइणावेत्ता अट्ठावीसतिभागं वीसधा छेत्ता अट्ठारसभागे उवाइणावेत्ता तिहिं भागेहिं दोहिय कलाहिं दाहिणिल्लं चउभागमंडलं असंपत्ते एत्थ णं सूरे चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ ॥सू० ६४॥

छाया–तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां प्रथमां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वापष्टिं पौर्णमासीं युनक्ति ?, तस्मात् पौर्णमासी स्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिं भागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति, तावत् एतेषां खलु पञ्चानां सम्वत्सराणां द्वितीयां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति, तस्मात् पूर्णिमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्विचतुर्नवतिभागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति। तावत् एतेषां खलु पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति। तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पूर्णिमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिभागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यस्तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति। तावत् एतेषां खलु पञ्चानां सम्वत्सराणां द्वादशीं पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति, तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यस्तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा अष्टपट्चत्वारिंशत् भागशतं उपादाय, अत्र खलु स सूर्यो द्वादशीं पौर्णमासीं युनक्ति। एवं खलु एतेनोपायेन तस्मात् २ पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतु-

विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिं २ भागान् उपादाय तस्मिन् २ खलु देशे तां तां पौर्णमासीं सूर्यो युनक्ति, तावत् एतेषां खलु पञ्चानां सम्वत्सराणां चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् जम्बूद्वीपस्य खलु प्राचीनाप्राचीनतया उदीचिदक्षिणायतया जीवया मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा पौरस्त्ये चतुर्भागमंडले सप्तविंशतिभागान् उपादाय अष्टाविंशतिभागं विंशतिधा छित्वा अष्टादश भागान् उपादाय त्रिभिर्भागैर्द्वाभ्यां च कलाभ्यां दाक्षिणात्यं चतुर्भागमण्डलम् असंप्राप्तः, अत्र खलु सूर्यः चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं युनक्ति ॥सू० ६४॥

टीका-पूर्वस्मिन् त्रिषष्टितमे सूत्रे चन्द्रस्य पौर्णमासीपरिसमाप्तिमण्डलं सम्यक् विविच्य सम्प्रत्यस्मिन् चतुःषष्टितमेऽर्थाधिकारसूत्रे सूर्यस्य पौर्णमासीपरिसमाप्तिदेशं प्रतिपादयिपुस्तद्विषयं प्रश्नोत्तरसूत्रमुपदिशति-'ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ' तावत्-सूर्यविषयकं प्रश्नं श्रूयतां तावत्, एतेषां-पूर्वोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां-युगबोधकचान्द्रचान्द्राभिवर्द्धित-चान्द्राभिवर्द्धितनाम्नां पञ्चसम्वत्सराणां मध्ये प्रथमां-सर्वादिमां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं सूर्यः 'कंसि देसंसि' कस्मिन् देशे-कस्मिन्मण्डलप्रदेशे 'जोएइ' युनक्ति-प्रथमां पौर्णमासीं कस्मिन् मण्डलप्रदेशे परिसमापयतीति

चंद्र का पूर्णिमा परिसमाप्ति प्रदेश की विचारणा करके अब सूर्य का पूर्णिमा परिसमाप्तिप्रदेश का प्रतिपादन करने के हेतु से उस विषय का प्रश्नोत्तरसूत्र कहते हैं-

टीकार्थ-पूर्व के तिरसठवें सूत्र में चंद्रका पूर्णिमा परिसमापक मंडल को सम्यक् प्रकार से विवेचन करके अब इस चोसठवें अर्थाधिकार सूत्र में सूर्य का पूर्णिमा परिसमाप्ति प्रदेश का प्रतिपादन करने की इच्छा से उस विषय संबंधी प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ) ये पूर्व कथित चांद्र चांद्र अभिवर्द्धित चांद्र एवं अभिवर्द्धित नाम के युगबोधक पांच संवत्सरों में पहली (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को सूर्य (कंसि देसंसि) किस मण्डलप्रदेश में रहकर (जोएइ) योग करता है ?

ચંદ્રમાના પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ પ્રદેશની વિચારણા કરીને હવે સૂર્યના પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ પ્રદેશનું પ્રતિપાદન કરવા માટે તે વિષયસંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે,-

ટીકાર્થ- પહેલાના ત્રેસઠમા સૂત્રમાં ચંદ્રના પૂર્ણિમા પરિસમાપક મંડળનું સારી રીતે વિવેચન કરીને હવે આ ચોસઠમા અર્થાધિકાર સૂત્રમાં સૂર્યના પૂર્ણિમા પરિસમાપક પ્રદેશનું પ્રતિપાદન કરવાની ઇચ્છાથી એ વિષય સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્રનું કથન કરે છે. (ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ) આ પૂર્વકથિત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત નામના યુગબોધક પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને સૂર્ય (कंसि देसंसि) કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને (जोएइ) યોગ કરે

गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा भगवान समुत्तरयति-'ता जंसि णं देसंसि सूरे चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताए पुण्णिमासिणिट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणवतिं भागे उवाइणावेत्ता, एत्थणं से सूरिए पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं युनक्ति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिंभागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति। तावत्-तत्र सूर्यस्य पौर्णमासीपरिणमनविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-चतुराशीत्यधिकशतमण्डलेपु यस्मिन् मण्डलप्रदेशे खल्विति निश्चयेन स्थितः सन् 'सूरिए' सूर्यश्चरिमां-सर्वान्तिमां युगान्तिमां पाश्चात्ययुगवर्त्तिनीं 'बावट्ठिं' द्वापष्टितमां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं 'जोएइ' युनक्ति-परिसमापयति 'ताए' तस्मात् 'पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ' पौर्णमासीस्थानात्-चरमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात् स्थानात् परतो मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकशतेन 'छेत्ता' छित्वा-विभज्य तावन्मितान् भागान् विधाय तद्गतान् 'चउणवतिं भागे' चतुर्नवतिभागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय तत्तुल्यतमान् भागान् गृहीत्वा 'एत्थ णं' अत्र णमिति निश्चितं-अत्रैव प्रदेशे खलु

अर्थात् प्रथम माने सर्वादि पूर्णिमा को सूर्य किस मंडल प्रदेश में स्थित होकर समाप्त करता है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन करके श्रीभगवान् उत्तर में कहते हैं-(ता) सूर्य का पूर्णिमा के परिणमन प्रदेश की विचारणा में (जंसि णं देसंसि) एकसो चौरासी मंडलों में जिस मंडलप्रदेश में रहा हुवा (सूरे) सूर्य (चरिमं) युग की अन्तिम माने पाश्चात्य युगकी (बावट्ठिं) बासठवीं (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (जोएइ) समाप्त करता है (ताए) उस (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा परिसमाप्ति स्थान से पर के मंडल को (चउवीसेणं सएणं) एकसो चोवीसवें (छेत्ता) विभाग करके अर्थात् उतने विभाग करके उनमें से (चउणवतिं भागे) चोराणवें भागों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके (एत्थ णं) इस प्रदेश में (से सूरिए) वह प्रसिद्ध सर्व जगत्साक्षि

છે? અર્થાત્ પ્રથમ એટલે કે સર્વની આદિ પૂર્ણિમાને સૂર્ય કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-(ता) સૂર્યના પૂર્ણિમાના પરિણમન પ્રદેશની વિચારણામાં (जंसि णं देसंसि) એકસો ચોર્યાશી મંડળોમાં જે મંડળ પ્રદેશમાં રહીને (सूरे) સૂર્ય (चरिमं) યુગના અંતની પાછલા યુગની (बावट्ठिं) બાસઠમી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (जोएइ) સમાપ્ત કરે છે? (ताए) એ (पुण्णिमासिणिंट्ठाणाओ) છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ સ્થાનથી પછીના મંડળને (चउवीसेणं सएणं) એકસો ચોવીસથી (छेत्ता) વિભાગ કરીને તેમાંથી (चउणउतिं भागे) ચોરાણુ ભાગોને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને (एत्थणं) આ પ્રદેશમાં (से सूरिए) તે સૂર્ય જગત્સાક્ષિ પ્રસિદ્ધ સૂર્ય (पढमां) પહેલી યુગની આદિની પહેલા માસની પૂર્ણ બોધક

विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिं २ भागान् उपादाय तस्मिन् २ खलु देशे तां तां पौर्णमासीं सूर्यो युनक्ति, तावत् एतेषां खलु पञ्चानां सम्वत्सराणां चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् जम्बूद्वीपस्य खलु प्राचीनाप्राचीनतया उदीचिदक्षिणायतया जीवया मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा पौरस्त्ये चतुर्भागमंडले सप्तविंशतिंभागान् उपादाय अष्टाविंशतिभागं विंशतिधा छित्वा अष्टादश भागान् उपादाय त्रिभिर्भागै र्द्वाभ्यां च कलाभ्यां दाक्षिणात्यं चतुर्भागमण्डलम् असंप्राप्तः, अत्र खलु सूर्यः चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं युनक्ति ॥सू० ६४॥

टीका–पूर्वस्मिन् त्रिषष्टितमे सूत्रे चन्द्रस्य पौर्णमासीपरिसमाप्तिमण्डलं सम्यक् विविच्य सम्प्रत्यस्मिन् चतुःषष्टितमेऽर्थाधिकारसूत्रे सूर्यस्य पौर्णमासीपरिसमाप्तिदेशं प्रतिपादयिषुस्तद्विषयं प्रश्नोत्तरसूत्रमुपदिशति–'ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ' तावत्–सूर्यविषयकं प्रश्नं श्रूयतां तावत्, एतेषां–पूर्वोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां–युगबोधकचान्द्रचान्द्राभिवर्द्धित–चान्द्राभिवर्द्धितनाम्नां पञ्चसम्वत्सराणां मध्ये प्रथमां–सर्वादिमां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं सूर्यः 'कंसि देसंसि' कस्मिन् देशे–कस्मिन्मण्डलप्रदेशे 'जोएइ' युनक्ति–प्रथमां पौर्णमासीं कस्मिन् मण्डलप्रदेशे परिसमापयतीति

चंद्र का पूर्णिमा परिसमाप्ति प्रदेश की विचारणा करके अब सूर्य का पूर्णिमा परिसमाप्तिप्रदेश का प्रतिपादन करने के हेतु से उस विषय का प्रश्नोत्तरसूत्र कहते हैं–

टीकार्थ–पूर्व के तिरसठवें सूत्र में चंद्रका पूर्णिमा परिसमापक मंडल को सम्यक् प्रकार से विवेचन करके अब इस चोसठवें अर्थाधिकार सूत्र में सूर्य का पूर्णिमा परिसमाप्ति प्रदेश का प्रतिपादन करने की इच्छा से उस विषय संबंधी प्रश्नसूत्र कहते हैं–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसिं देसंसि जोएइ) ये पूर्व कथित चांद्र चांद्र अभिवर्द्धित चांद्र एवं अभिवर्द्धित नाम के युगबोधक पांच संवत्सरों में पहली (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को सूर्य (कंसि देसंसि) किस मण्डलप्रदेश में रहकर (जोएइ) योग करता है ?

ચંદ્રમાના પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ પ્રદેશની વિચારણા કરીને હવે સૂર્યના પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ પ્રદેશનું પ્રતિપાદન કરવા માટે તે વિષયસંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે,–

ટીકાર્થ– પહેલાના ત્રેસઠમા સૂત્રમાં ચંદ્રના પૂર્ણિમા પરિસમાપક મંડળનું સારી રીતે વિવેચન કરીને હવે આ ચોસઠમા અર્થાધિકાર સૂત્રમાં સૂર્યના પૂર્ણિમા પરિસમાપક પ્રદેશનું પ્રતિપાદન કરવાની ઇચ્છાથી એ વિષય સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્રનું કથન કરે છે. (ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ) આ પૂર્વકથિત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત નામના યુગબોધક પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને સૂર્ય (कंसि देसंसि) કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને (जोएइ) યોગ કરે

गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा भगवान समुत्तरयति-'ता जंसि णं देसंसि सूरे चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताए पुण्णिमासिणिट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणवतिं भागे उवाइणावेत्ता, एत्थणं से सूरिए पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं युनक्ति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिंभागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति। तावत्-तत्र सूर्यस्य पौर्णमासीपरिणमनविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-चतुराशीत्यधिकशतमण्डलेषु यस्मिन् मण्डलप्रदेशे खल्विति निश्चयेन स्थितः सन् 'सूरिए' सूर्यश्चरिमां-सर्वान्तिमां युगान्तिमां पाश्चात्ययुगवर्त्तिनीं 'बावट्ठिं' द्वापष्टितमां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं 'जोएइ' युनक्ति-परिसमापयति 'ताए' तस्मात् 'पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ' पौर्णमासीस्थानात्-चरमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात् स्थानात् परतो मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकशतेन 'छेत्ता' छित्वा-विभज्य तावन्मितान् भागान् विधाय तद्गतान् 'चउणवतिं भागे' चतुर्नवतिभागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय तत्तुल्यतमान् भागान् गृहीत्वा 'एत्थ णं' अत्र णमिति निश्चितं-अत्रैव प्रदेशे खलु

अर्थात् प्रथम माने सर्वादि पूर्णिमा को सूर्य किस मंडल प्रदेश में स्थित होकर समाप्त करता है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन करके श्रीभगवान् उत्तर में कहते हैं-(ता) सूर्य का पूर्णिमा के परिणमन प्रदेश की विचारणा में (जंसि णं देसंसि) एकसो चौरासी मंडलों में जिस मंडलप्रदेश में रहा हुवा (सूरे) सूर्य (चरिमं) युग की अन्तिम माने पाश्चात्य युगकी (बावट्ठिं) बासठवीं (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (जोएइ) समाप्त करता है (ताए) उस (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा परिसमाप्ति स्थान से पर के मंडल को (चउवीसेणं सएणं) एकसो चोवीसवें (छेत्ता) विभाग करके अर्थात् उतने विभाग करके उनमें से (चउणवतिं भागे) चोराणवें भागों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके (एत्थ णं) इस प्रदेश में (से सूरिए) वह प्रसिद्ध सर्व जगत्साक्षि

છે? અર્થાત્ પ્રથમ એટલે કે સર્વની આદિ પૂર્ણિમાને સૂર્ય કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-(ता) સૂર્યના પૂર્ણિમાના પરિણમન પ્રદેશની વિચારણામાં (जंसि णं देसंसि) એકસો ચોર્યાશી મંડળોમાં જે મંડળ પ્રદેશમાં રહીને (सूरे) સૂર્ય (चरिमं) યુગના અંતની પાછલા યુગની (बावट्ठिं) બાસઠમી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (जोएइ) સમાપ્ત કરે છે? (ताए) એ (पुण्णिमासिणिंट्ठाणाओ) છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ સ્થાનથી પછીના મંડળને (चउवीसेणं सएणं) એકસો ચોવીસથી (छेत्ता) વિભાગ કરીને તેમાંથી (चउणवतिं भागे) ચોરાણુ ભાગોને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને (एत्थणं) આ પ્રદેશમાં (से सूरिए) તે સૂર્ય જગત્સાક્ષિ પ્રસિદ્ધ સૂર્ય (पढमां) પહેલી યુગની આદિની પહેલા માસની પૂર્ણ બોધક

'से सूरिए' स सूर्यः प्रसिद्धः सर्वसाक्षीरूपः सूर्यः 'पढमं' प्रथमां—सर्वादिमां युगादि प्रथममासप्रपूर्णप्रद्योतिनीं 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं 'जोएइ' युनक्ति—प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयतीत्यर्थः। कथमेतदवसीयते, कात्रोपपत्तिः ?—किमत्रमूलं कारणमिति चेत् प्रोच्यते —इह परिपूर्णेषु त्रिंशदहोरात्रेषु परिसमाप्तेषु सत्सु सएव सूर्यस्तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे चारं चरन् प्रवर्त्तमानः प्राप्यते न च न्यूनाधिकेषु कतिपयभागेषु दृश्यत इति प्रत्यक्षोपलब्धिरूपात्रासना। पौर्णमासी च चान्द्रमासपर्यन्ते समाप्तिं समुपैति, चान्द्रमासस्य च परिमाणं मध्यममानेन एकोनत्रिंशदहोरात्राः एकस्य च अहोरात्रस्य द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः—२९$\frac{३२}{६२}$ इत्युक्तं प्राक् अतोऽत्र त्रिंशत्तमेऽहोरात्रे द्वात्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु गतेषु सूर्यश्चरमद्वाषष्टितमात् पौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात्—स्थानात् चतुर्नवतौ चतुर्विंशत्यधिकशतभागेषु अतिक्रान्तेषु प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयन्नवाप्यते। अत्रैतदुक्तं भवति—त्रिंशताभागैस्तमेव

सूर्य (पढमं) पहली युग के आदि को प्रथममास पूर्णबोधक (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (जोएइ) योग करता है अर्थात् पहली पूर्णिमा को समाप्त करता है। यह किस प्रकार से होता है ? इसमें क्या उपपत्ति अर्थात् इसमें मूल कारण है ? इसके लिये कहते हैं—यहां पर परिपूर्ण त्रीस अहोरात्र समाप्त होने पर वही सूर्य उसी मंडल प्रदेश में गति करता रहता है, इससे न्यूनाधिक कोइ भी भाग में नहीं दिखता है यह प्रत्यक्ष उपलब्धि से सिद्ध होता है, पूर्णिमा चांद्रमास के अन्त में समाप्त होती है, चांद्रमास का परिमाण मध्यममान से उन्तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग २९$\frac{३२}{६२}$ होता है ऐसा पहले कहा ही है, अतः यहां पर तीसवें अहोरात्र में बासठिया बत्तीस भागों में सूर्य अंतिम बासठवीं पूर्णिमा परिसमाप्ति स्थान से एकसो चोवीस भागोंमें से चोराणवें भाग गत होने पर प्रथम पूर्णिमा को परिसमाप्त करता है, यहां पर ऐसा कहा जाता है—तीस भागों से उसी प्रदेश

(पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (जोएइ) યોગ કરે છે? અર્થાત્ પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? આ કેવી રીતે થાય છે? તેમાં શું ઉપપત્તિ એટલે કે મૂળ કારણ છે? તે બતાવવા માટે કહે છે—અહીંયાં પરિપૂર્ણ ત્રીસ અહોરાત્ર સમાપ્ત થાય ત્યારે એજ સૂર્ય એજ મંડળ પ્રદેશમાં ગતિ કરતા રહે છે. તેનાથી ન્યૂનાધિક કોઇપણ ભાગમાં દેખાતા નથી આ પ્રત્યક્ષ ઉપલબ્ધીથી સિદ્ધ થાય છે, પૂર્ણિમા ચાંદ્રમાસના અંતમાં સમાપ્ત થાય છે. ચાંદ્રમાસનું પરિમાણ મધ્યમ માનથી ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ ૨૯$\frac{૩૨}{૬૨}$ થાય છે. તેમ પહેલાં કહ્યુંજ છે. તેથી અહીં ત્રીસમા અહોરાત્રમાં બાસઠિયા બત્રીસ ભાગોમાં સૂર્ય છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમા સમાપ્તિ સ્થાનથી એકસો ચોવીસ ભાગો- માંથી ચોરાણું ભાગ ગયા પછી પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. અહીં એમ કહેવામાં આવે છે. કે—ત્રીસભાગોથી એ પ્રદેશને પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય કદાપિ સમાપ્ત કરતા નથી.

देशमप्राप्तः सन् कदाचिदपि न समवाप्यत इति । यतोहि त्रिंशतो द्वाषष्टिभागानामहोरात्र-सत्कानामद्यापि स्थितत्वात् तथाभूते प्रदेशे न कदापि प्रवर्त्तमानः सम्प्राप्तो भवतीति नियमात् परिपूर्णेषु एकोनत्रिंशदहोरात्रेषु प्रथमां पौर्णमासीं परिपूरयतीत्युक्तं भवतीत्यर्थः । ततो भूयः प्रश्नयति गौतमः-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ ?' तावत् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । तावत् तत्र मण्डलविचारे एतेषामनन्तरोदितानां युगे 'पंचण्हं' पञ्चानां-पञ्च-संख्यकानां संवत्सराणां मध्ये 'दोच्चं' द्वितीयां-युगादौ द्वितीयमासप्रपूर्णद्योतिकां 'पुण्णि-मासिणिं' पौर्णमासीं 'सूरे' सूर्यः 'कंसि देसंसि' कस्मिन देशे-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे युनक्ति-परिसमापयतीति गौतमस्य जिज्ञासावृत्तिं विज्ञाय भगवान् याथातथ्यं समुत्तरयति-'ता जंसि णं देसंसि सूरे पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दो चउणवइभागे उवाइणावेत्ता एत्थणं से सूरे दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पूर्णिमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्विचतुर्नवतिभागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति । भगवान् कथयति-तावत्-तत्र सौरपौर्णमासी परिणमनविचारे

को विना प्राप्त किये ही कदापि समाप्त नहीं करता है । कारण की एक अहोरात्र का बासठिया तीस भागों के स्थित रहने से उस प्रकार के प्रदेश में प्रवर्तमान होकर कदापि संप्राप्त नहीं होता है, इस नियम से उन्तीस अहोरात्र पूर्ण होने पर प्रथम पूर्णिमा को समाप्त करता है, ऐसा कहा हैं । पुनः श्री गौतमस्वामी पूछते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ) मंडल विचारणा में ये पूर्वोक्त युग में (पंचण्हं) पांच संवत्सरों में (दोच्चं) युगादि दूसरे मासद्योतिका (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को सूर्य (कंसि देसंसि) किस मंडलप्रदेश में रहकर योग करता है ? अर्थात् समाप्त करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुन करके इसका यथार्थ उत्तर देते हुवे श्री भगवान् कहते हैं-(ता) सौर पूर्णिमा के

કારણકે એક અહોરાત્રના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગો રહેવાથી એ પ્રકારના પ્રદેશમાં પ્રવર્તમાન થઈને કદાપી પ્રાપ્ત થતા નથી. એ નિયમથી ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર પૂર્ણ થયા પછી પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. તેમ કહ્યું છે. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે-(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ) મંડળ પ્રદેશ વિચારણામાં આ પૂર્વકથિત યુગમાં (पंचण्हं संवच्छराणं) પાંચ સંવત્સરોમાં (दोच्चं) યુગની આદિના બીજા માસને જણાવનારી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (सूरे) સૂર્ય (कंसि देसंसि) કયા મંડળ પ્રદેશમાં રહીને (जोएइ) યોગ કરે છે ? એટલે કે સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેનો યથાર્થ ઉત્તર આપતા શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता) સૌર પૂર્ણિ-

'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे सूर्यः प्रथमां युगादिकां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं युनक्ति-परिसमापयति 'ताए' तस्मात् 'पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ' पौर्णमासीस्थानात्-प्रथमपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात्-मण्डलात् परतो यन्मण्डलं तत् 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन 'छेत्ता' छित्वा विभज्य तन्मितान् भागान् विधाय तद्गतान् 'दो चउणवइभागे' द्विचतुर्नवतिभागान् $\frac{2}{९४}$ एतन्मितानंशान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-तत्तुल्यभागं गृहीत्वा 'एत्थ णं' अत्र खलु-अत्रैव मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति-द्वितीयां पौर्णमासीमपि परिसमापयति। अत्रापि गणितयुक्तिः पूर्वप्रतिपादितयुक्तिवदेव ज्ञेयेति। अथ तृतीयपौर्णमासीविषये पुनर्गौतमः प्रश्नयति-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ?' तावत् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन्

परिणमन विचार में (जंसि देसंसि) जिस मंडल प्रदेश में (सूरे) सूर्य (पढमं) पहली-युग की आदि की (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (जोएइ) परिसमाप्त करता है, (ताओ) उस (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) प्रथम पूर्णिमा के समाप्ति स्थान से अर्थात् मंडल से जो (मंडलं) दूसरा मंडल को (चउवीसेण सएण) एकसो चोवीस से (छेत्ता) विभाग करके अर्थात् एकसो चोवीस भाग करके उनमें से (दो चउणवइभागे) चउराणवे दो भाग को $\frac{2}{९४}$ अर्थात् इतने प्रमाण अंशों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके (एत्थ णं) इसी मंडलप्रदेश में रहा हुवा (से सूरे) वह सूर्य (दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ) दूसरी पूर्णिमा को भी समाप्त करता है। यहां पर गणितप्रक्रिया पूर्वप्रतिपादित युक्ति अनुसार ही समझलेवें।

अब तीसरी पूर्णिमा के विषय में श्री गौतमस्वामी भगवानश्री को पुनः पूछते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ) ये पूर्व प्रतिपादित पांचवर्षात्मक युग के चांद्रादि पांच संवत्सरों

માના પરિણમન વિચારમાં (जंसि देसंसि) જે મંડળ પ્રદેશમાં (सूरे) સૂર્ય (पढमं) પહેલી એટલે કે યુગની આદિની (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (जोएइ) સમાપ્ત કરે છે, (ताओ) એ (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) પહેલી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ સ્થાનથી અર્થાત્ મંડળથી (मंडलं) બીજા મંડળને (चउवीसेण सएण) એકસો ચોવીસથી (छेत्ता) વિભાગ કરીને અર્થાત્ એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાંથી (दो चउणवइभागे) ચોરાણુના બે ભાગોને $\frac{2}{९४}$ અર્થાત્ એટલા પ્રમાણ વાળા અંશોને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને (एत्थ णं) આજ મંડળપ્રદેશમાં રહેલ (सूरे) સૂર્ય (दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ) બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. અહીંયાં ગણિત પ્રક્રિયા પહેલા પ્રતિપાદિત કરેલ યુક્તિ અનુસાર જ સમજી લેવી, હવે ત્રીજી પૂર્ણિમાના વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી ભગવાન્શ્રીને ફરીથી પૂછે છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ) આ પૂર્વપ્રતિપાદિત પાંચ વર્ષવાળા યુગના

देशे युनक्ति ? । तावत्-तत्र एतेषां पूर्वतः प्रतिपादितानां युगे पञ्चानां संवत्सराणां-चान्द्रादि पञ्चवत्सराणां मध्ये युगपूर्वार्द्धे तृतीयां पौर्णमासीं सूर्यः 'कंसि णं देसंसि' कस्मिन् खलु देशे-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे युनक्ति ?, तृतीयां पौर्णमासीं परिसमापयतीति-गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह-'तां जंसि णं देसंसि सूरे दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणवइभागे उवाइणावेत्ता एत्थणं से सूरे तच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिभागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यस्तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति । तत्र सूर्यस्य पूर्णिमापरिणमनविचारे स्वकक्षायां चारं चरन् सूर्यो यस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयति तस्माद्द्वितीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् परतो यन्मण्डलं तच्चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा तद्गतान् चतुर्नवतिभागानुपादाय तत्रैव प्रदेशे तृतीयामपि पौर्णमासीं परिसमापयतीति भगवतः समुत्तरम् । ततो भूयोऽपि गौतमः प्रश्नयति-'ता एएसि णं पंचण्हं

में अर्थात् युग के पूर्वार्ध में तीसरी पूर्णिमा को सूर्य (कंसि देसंसि) कौनसा मंडल प्रदेश में रहकर सूर्य योग करता है ? अर्थात् तीसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है ? इसप्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं (ता जंसि णं देसंसि सूरे दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ तओ पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणवइभागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरे तच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ) सूर्य की पूर्णिमा परिणमन मंडल विचारणा में अपनी कक्षामें गमन करता सूर्य जिस मंडल प्रदेश में रह कर दूसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है, उस दूसरी पूर्णिमा के समाप्ति स्थान से पश्चात् जो मंडल आवे उसको एकसो चोवीस से विभाग करके उसमें रहे हुवे चोराणवें भागों को ग्रहण करके उसी प्रदेश में तीसरी पूर्णिमाको भी

ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં એટલે કે યુગના પૂર્વાર્ધમાં ત્રીજી પૂર્ણિમાને સૂર્ય (कंसि देसंसि) કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને સૂર્યયોગ કરે છે ? એટલે કે ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં ભગવાન્શ્રી શ્રીગૌતમસ્વામીને કહે છે-(ता जंसि णं देसंसि सूरे दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ, ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणवइभागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरे तच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ) સૂર્યના પૂર્ણિમા પરિણમન મંડળની વિચારણામાં પોતાની કક્ષામાં ગમન કરતો સૂર્ય જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, એ બીજી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિસ્થાનથી પછીનું જે મંડળ આવે તેના એકસો ચોવીસ વિભાગ કરીને તેમાં રહેલાં ચોરાણુ ભાગોને ગ્રહણ કરીને એ જ પ્રદેશમાં ત્રીજી પૂર્ણિમાને સૂર્ય પણ સમાપ્ત કરે છે.

संवच्छराणं दुवालसमं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि णं देसंसि जोएइ' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां द्वादशीं पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । तावत्-तत्र प्रश्नोत्तरक्रमे गौतमः कथयति यत् एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां चान्द्रादि सम्वत्सराणां मध्ये द्वादशीं पौर्णमासीं-प्रथमवर्षान्तद्योतिकां पौर्णमासीं सूर्यः 'कंसि णं देसंसि' कस्मिन् खलु देशे-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'जोएइ' युनक्ति-द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नः । ततो भगवानाह-'ता जंसिणं देसंसि सूरे तच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेण सएण छेत्ता अट्ठचत्ताले भागसए उवाइणावेत्ता एत्थ णं सूरे दुवालसमं पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यस्तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा अष्ट षट्चत्वारिंशद्-भागशतं उपादाय अत्र खलु स सूर्यो द्वादशीं पौर्णमासीं युनक्ति । 'ता' तत्र यस्मिन् देशे स्थितः सन् सूर्यः-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे वर्त्तमानः सूर्यस्तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति परिसमापयति 'ताए' तस्मात् 'पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ' पौर्णमासी स्थानात्-तृतीयपौर्णमासी परिसमाप्तिमण्डलप्रदेशात् परतो यन्मण्डलं स्यात् तन्मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं छेत्ता' चतु-

---

समाप्त करता है। श्री गौतमस्वामी पुनः पूछते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि णं देसंसि जोएइ) ये पूर्वोक्त पांच चांद्रादि संवत्सरों में बारहवीं पूर्णिमा को सूर्य (कंसि देसंसि) किस मंडल प्रदेश में रहकर (जोएइ) योग करता है ? अर्थात् बारहवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता जंसि णं देसंसि सूरे तच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ) जिस मंडल-प्रदेश में रहा हुआ सूर्य तीसरी पूर्णिमाको समाप्त करता है (ताओ) उस (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) तीसरी पूर्णिमा समाप्ति मंडल स्थान से पर का जो मंडल हो उस मंडल को (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) एक सो चोवीस से छेद करके अर्थात् एकसो चोवीस से भाग करके उसमें से (अट्ठचत्ताले भागसए)

શ્રી ગૌતતસ્વામી ફરીથી પૂછે છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि णं देसंसि जोएइ) આ પૂર્વોક્ત પાંચ ચંદ્રાદિ સંવત્સરોમાં બારમી પૂર્ણિમાને સૂર્ય (कंसिदेसंसि) કયા મંડળદેશમાં રહીને (जोएइ) યોગ કરે છે ? અર્થાત્ બારમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता जंसि णं देसंसि सूरे तच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ) જે મંડળ પ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. (ताओ) તે (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) ત્રીજી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ મંડળ સ્થાનથી પછીનું જે મંડળ હોય તે મંડળને (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) એકસો ચોવીસથી છેદીને અર્થાત્ એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાંથી (अट्ठचत्ताले भागसए) આઠસો છેંતાલીસ ૮૪૬ ભાગોને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને (एत्थणं)

विंशतिकेन शतेन छित्वा—चतुर्विंशत्यधिकेन विभज्य तन्मितान् भागान् विधाय तद्गतान् 'अट्ठ चत्ताले भागसए' अष्ट षट्चत्वारिंशद् भागशतं—षट् चत्वारिंशदुत्तरमष्टशतभागं—८४६ एतत्परिमितं भागं 'उवाइणावेत्ता' उपादाय—तत्तुल्यभागं गृहीत्वा यद् भवेद् 'एत्थ णं' अत्र खलु—तत्रैव प्रदेशे किल 'सूरे' सूर्यो वर्त्तमानः सन् 'दुवालसमं' द्वादशीं—युगस्य प्रथम-वर्षान्तबोधिकां पौर्णमासीं युनक्ति—परिसमापयतीत्यर्थः, अथ कथमत्र 'अट्ठ चत्ताले भाग-सए' अष्टषट्चत्वारिंशद् भागशतमित्युपपद्यत इति चेदुच्यते—यतोहि तृतीयायाः पौर्णमास्याः परतो द्वात्रिंशद् ३२ उक्तास्तथैवात्र सूर्यचारे ध्रुवाङ्काश्चतुर्नवतिः—९४ प्रतिपादितास्सन्ति अतश्चतुर्नवति र्नवभिर्गुण्यते—९४×९=८४६ जातान्यष्टौशतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि—८४६ इत्थमुपपद्यन्ते ध्रुवाङ्का इति। द्वादशीं पौर्णमासीं यावत् प्रत्येकपौर्णमासीपरिणमन-प्रदेशं विविच्य सम्प्रति शेषपौर्णमासीविषयमतिदेशमाह—'एवं खलु एएणोवाएणं ताए ताए पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउतिं चउणउतिं भागे उवाइणावेत्ता तंसि तंसि णं देसंसि तं तं पुण्णिमासिणिं सूरे जोएइ' एवं खलु एतेनोपायेन तस्मात् तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिचतुर्न-वति भागान् उपादाय तस्मिन् तस्मिन् खलु देशे तां तां पौर्णमासीं सूर्यो युनक्ति। एवं खलु—पूर्वप्रतिपादितनियमेन किल इति निश्चितमेतेनोपायेन—अनन्तरोदितध्रुवाङ्कगणित-

आठसो छियालीस ८४६ भाग को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके (एत्थ णं) उसी प्रदेश में (सूरे) सूर्य रहकर (दुवालसमं) युग की प्रथम वर्षान्तबोधिका पूर्णिमा को समाप्त करता है, यहां पर (अट्ठचत्ताले भागसए) आठसो छिया-लीस भाग किस प्रकार से होता है ? इसके लिये कहते हैं—तीसरी पूर्णिमा के पर बत्तीस ३२ कहे हैं, उसी प्रकार यहां पर सूर्य के गमन में ध्रुवांक चोराणवें ९४ प्रतिपादित किये हैं अतः चोराणवें को नव से गुणा करे ९४×९=८४६ आठसो छियालीस ध्रुवाङ्क हो जाते हैं।

बारहवीं पूर्णिमा यावत् प्रत्येक पूर्णिमा के परिणमन प्रदेश की विचारणा करके अब शेष पूर्णिमा विषयक अतिदेश सूत्र से कहते हैं—(एवं खलु एएणो वाएणं) ये पूर्वप्रतिपादित नियम से यह निश्चित उपाय से पहले कहे हुवे

એજ પ્રદેશમાં રહીને (सूरे) સૂર્ય (दुवालसमं) યુગની પ્રથમ વર્ષાન્તબોધિકા પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. અહીં (अट्ठचत्ताले भागसए) આઠસો છેંતાલીસ ભાગ કેવી રીતે થાય છે? તે જાણવા માટે કહે છે— ત્રીજી પૂર્ણિમાના બત્રીસ ૩૨ ભાગ કહ્યા છે એજ પ્રમાણે અહીં સૂર્યના ગમનમાં ધ્રુવાંક ચોરાણુ ૯૪ પ્રતિપાદિત કર્યા છે તેથી ચોરાણુને નવથી ગુણવાથી ૯૪×૯=૮૪૬ આઠસો છેંતાલીસ ધ્રુવાંક થઇ જાય છે.

બારમી પૂર્ણિમા યાવત્ દરેક પૂર્ણિમાના પરિણમન પ્રદેશની વિચારણા કરીને હવે બાકીની પૂર્ણિમાના સંબંધમાં અતિદેશ સૂત્રથી કહે છે—(एवं खलु एएणोवाएणं) આ પૂર્વ

नियमेन खलु यां यां पौर्णमासीं यस्मिन् यस्मिन् मण्डलप्रदेशे परिसमापयति 'ताए ताए' तस्मात् २ मण्डलप्रदेशात् तस्यास्तस्याः पौर्णमास्यास्तां तां-अनन्तरामनन्तरस्थितां पौर्णमासीं तस्मात् तस्मात्-पाश्चात्यात् पाश्चात्यात् 'पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ' पौर्णमासीस्थानात् -पौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात् परतः स्थितं 'मण्डलं चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकशतेन 'छेत्ता' छित्वा-विभज्य तन्मितान् विभागान् विधाय परतस्तद्‌गतान् 'चउणउतिं चउणउतिं भागे' चतुर्नवतिं चतुर्नवतिं भागान्-तत्तुल्यान् प्रत्येकस्य ध्रुवाङ्कान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-तत्तुल्यभागान् गृहीत्वा 'तंसि तंसि णं देसंसि' तस्मिन् तस्मिन् खलु देशे-खल्विति निश्चितं तस्मिन् तस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यस्तं तं पुण्णिमासिणिं-तां तां पौर्णमासीं 'जोएइ' युनक्ति तां तां पौर्णमासीं परिसमापयति स चैवं परिसमापयन तावद् वेदितव्यो यावत् भूयोऽपि चरमां द्वाषष्टिं-द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं तस्मिन् मण्डलप्रदेशे परिसमापयति यस्मिन् खलु मण्डलप्रदेशे पाश्चात्ययुग-

---

ध्रुवाङ्क की गणितप्रक्रिया से जिस जिस पूर्णिमा को जिस जिस मंडलप्रदेश में समाप्त करता है, (ताए ताए) उस उस मंडलप्रदेश से उस उस पूर्णिमा का उस उस अर्थात् अनन्तर अनन्तर स्थित पूर्णिमा को उस उस अर्थात् पश्चात् पश्चात् स्थित (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) पूर्णिमा के समाप्ति स्थान से पर रहा हुवा (मंडलं चउवीसेण सएण) मंडल को एकसो चोवीस से (छेत्ता) विभक्त करके अर्थात् उतने प्रमाण के विभाग करके उन भागों में से (चउणउतिं चउणउतिं भागे) चोराणवें चोराणवें भागों को अर्थात् उतने प्रमाणवाले ध्रुवाङ्कों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके (तंसि तंसि णं देसंसि) उस उस मंडलप्रदेश में रहकर (तं तं पुण्णिमासिणिं) उस उस पूर्णिमा को (सूरे जोएइ) सूर्य समाप्त करता है, इस प्रकार समाप्त करके वहां तक रहता है कि जहां तक फिर से अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा को उस मंडलप्रदेश में समाप्त करे, कि जिस मंडलप्रदेश में

પ્રતિપાદિત નિયમાનુસાર આ નિશ્ચિત ઉપાયથી પહેલા કહેલ ધ્રુવાંકની ગણિત પ્રક્રિયાથી જે જે પૂર્ણિમાને જે જે મંડળપ્રદેશમાં સમાપ્ત કરે છે, (ताए ताए) તે તે મંડળપ્રદેશથી તે તે એટલે કે પછી પછીના (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) પૂર્ણિમાના સમાપ્તિસ્થાનની પછી રહેલ (मंडलं चउवीसेण सएण) એકસો ચોવીસ (छेत्ता) વિભાગ કરીને એટલે કે એટલા પ્રમાણના વિભાગો કરીને તે ભાગોમાંથી (चउणउतिं चउणउतिं भागे) ચોરાણું ચોરાણું ભાગોને એટલે કે એટલા પ્રમાણના ધ્રુવાંકોને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને (तंसि तंसि णं देसंसि) તે તે મંડળપ્રદેશમાં રહીને (तं तं पुण्णिमासिणिं) તે તે પૂર્ણિમાને (सूरे जोएइ) સૂર્ય સમાપ્ત કરે છે.

આ રીતે પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરીને ત્યાં સુધી તે રહે છે કે-ફરીથી છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાને એ મંડળપ્રદેશમાં સમાપ્ત કરે કે જે મંડળપ્રદેશમાં પાછલા યુગ સંબંધી છેલ્લી

सम्बन्धिनीं चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापितवान्, एतच्चावसीयते गणितक्रमवशाद्यथा कश्चित् पृच्छति-सप्तविंशतितमां पौर्णमासीं कस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यः परिसमापयतीति तृतीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् सप्तविंशतितमा पौर्णमासी पञ्चविंशतिस्तेन चतुर्नवतिः पञ्चविंशत्या गुण्यते-९४×२५=२३५० जातानि पञ्चाशदधिकानि त्रयोविंशति शतानि, अत्रैव प्रदेशे स्थितः सन् सूर्यः सप्तविंशतितमां पौर्णमासीं परिसमापयतीत्यर्थः ॥ इत्थमेव पाश्चात्ययुगचरमद्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात्-परिसमाप्तिमण्डलप्रदेशात् परतो मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकशतप्रविभक्तस्य सत्कानां चतुर्नवति चतुर्नवति भागानामतिक्रमे तस्यास्तस्या पौर्णमास्याः परिसमाप्तिः स्यात्। अत एव सर्वेषां स्थानान्तराणां ध्रुवाङ्करूपो चतुर्नवतिः द्वाषष्ट्या गुण्यते-९४×६२=५८२८ जातानि अष्टापञ्चाशच्छतानि अष्टाविंशत्यधिकानि। पुनरेतेषां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते-$\frac{५८२८}{१२४}$=४७ लब्धाः सम्पूर्णाः सप्तचत्वारिंशत् सकलमण्डलपरावर्त्ताः। एतेषां

पीछले युग संबंधी अंतिम बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त की हो, इससे यह फलित होता है कि गणित क्रमवशात् कोइ पूछे कि सत्ताइसवीं पूर्णिमा किस मंडलप्रदेश में रहकर सूर्य उसको समाप्त करता है? तो तीसरी पूर्णिमा के समाप्ति स्थान से सताइसवीं पूर्णिमा पचीसवीं होती है अतः चोराणवे को पचीस से गुणा करे ९४×२५=२३५० तो तेईससो पचास होते हैं, यहां के प्रदेश में रहकर सूर्य सताईसवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है। इसी प्रकार पीछले युग की अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा समाप्ति स्थान से अर्थात् समाप्ति मंडलप्रदेश से पर के एकसो चोवीस भागवाले मंडल संबंधी चोराणवे भागों को अतिक्रम करने पर उस उस पूर्णिमा की परिसमाप्ति होती है। अत एव सभी स्थानान्तर का ध्रुवाङ्करूप चोराणवे को बासठ से गुणा करे ९४×६२=५८२८ अठावनसो अठाईस होते हैं, इनको एकसो चोवीस से भाग करे $\frac{५८२८}{१२४}$=४७ तो संपूर्ण सैंतालीस लब्ध होता हैं। इनको प्रयोजन न होने से त्याज्य

બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરી હોય. આનાથી એ ફલિત થાય છે-ગણિત ક્રમવશાત્ કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-સત્યાવીસમી પૂર્ણિમા કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય તેને સમાપ્ત કરે છે? તો ત્રીજી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિસ્થાનથી સત્યાવીસમી પુનમ પચીસમી થાય છે, તેથી ચોરાણુને પચીસથી ગુણવા. ૯૪×૨૫=૨૩૫૦ ત્રેવીસસો પચાસ થાય છે. એજ પ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય સત્યાવીસમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, અર્થાત્ સમાપ્ત થયેલ મંડળ પ્રદેશથી પછીના એકસો ચોવીસ ભાગવાળા મંડળ સંબંધી ચોરાણું ચોરાણું ભાગોને અતિક્રમણ કરવાથી તે તે પૂર્ણિમાની સમાપ્તિ થાય છે. તેથીજ બધા જ સ્થાનાન્તરના ધ્રુવાંક રૂપ ચોરાણુને બાસઠથી ગુણાકાર કરવો. ૯૪+૬૨=૫૮૨૮ તો અઠ્ઠાવનસો અઠ્યાવીસ થાય છે. તેનો એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $\frac{૫૮૨૮}{૧૨૪}$=૪૭ આ રીતે સંપૂર્ણ સુડતાલીસ આવે છે, તેનું પ્રયોજન ન

पूर्णचक्रपरावर्त्तानां प्रयोजनाभावात् त्याज्याः केवलं राशेर्निर्लेपीभवनात् समागतं यस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यः पाश्चात्ययुगसम्बन्धिचरमद्वाषष्ठितमपौर्णमासीपरिसमापकस्तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे विविक्षितस्यापि युगस्य चरमां द्वाषष्ठितमां पौर्णमासीं परिसमापयतीति सिद्धयति ।–अथ सम्प्रति चरमद्वाषष्ठितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनं मण्डलप्रदेशं गौतमो भूयः पृच्छति–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ' तावत् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ?–तावत्–तत्र पूर्णिमापरिसमाप्तिविचारे 'एएसि णं' एतेषामनन्तरोदितानां युगप्रतिबोधकानां पञ्चानां सम्वत्सराणां मध्ये 'चरिमं' चरमां–सर्वान्तिमां –युगपाश्चात्यां 'बावट्ठिं' द्वापष्टिं–द्वाषष्टितमां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं–युगान्तबोधिकां पौर्णमासीं 'सूरे' सूर्यः 'कंसि देसंसि' कस्मिन् प्रदेशे–कस्मिन् मण्डलप्रदेशे युनक्ति–परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता जंबूदीवस्स णं दीवस्स पाईणपडिणीयताए

करे, केवल राशि के निर्लेप होने से जिस मंडलप्रदेश में रहकर सूर्य पीछले युग संबंधी अंतिम बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है उसी मंडलप्रदेश में विवक्षित युग की अन्तिम बासठवी पूर्णिमा को समाप्त करता है यह सिद्ध होता है।

अब श्रीगौतमस्वामी अंतिम बासठवीं पूर्णिमा समापक मंडल प्रदेश स्थान के विषय में फिरसे भगवान को पूछते हैं–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ) (ता) पूर्णिमापरिसमाप्ति की विचारणा में (एएसि णं) ये पूर्वोक्त युग प्रतिबोधक (पंचण्हं संवच्छराणं) पांच संवत्सरो में (चरिमं) सर्वान्तिम (बावट्ठिं) बासठवीं (पुण्णिमासिणिं) युग के अन्तबोधिका पूर्णिमा को (सूरे) सूर्य (कंसि देसंसि) किस मंडलप्रदेश में स्थित होकर (जोएइ) समाप्त करता है। इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता जंबूदीवस्स णं दीवस्स) पूर्णिमा

હોવાથી ત્યાગ કરે કેવળ સંખ્યા નિર્લેપ હોવાથી જે મંડળ પ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય પાછલા યુગ સંબંધી છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમા સમાપ્તિ કરે છે. એજ મંડળપ્રદેશમાં વિવક્ષિત યુગની છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમા સમાપક મંડળપ્રદેશ સ્થાનના વિષયમાં ફરીથી ભગવાનને પૂછે છે–(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसंसि जोएइ) પૂર્ણિમા સમાપ્તિની વિચારણામાં (एएसिणं) આ પૂર્વોક્ત યુગ પ્રતિબોધક (पंचण्हं संवच्छराणं) પાંચ સંવત્સરોમાં (चरिमं) સર્વાન્તિમ (बासट्ठिं) બાસઠમી (पुण्णमासिणिं) યુગના અંતબોધિકા પૂર્ણિમાને (सूरे) સૂર્ય (कंसि देसंसि) કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને (जोएइ) સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણેના શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता जंबुदीवस्स णं दीवस्स) પૂર્ણિમાના સમાપક પ્રદેશ વિચા-

उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता पुरच्छिमिल्लंसि चउभागमण्डलंसि सत्तावीसं भागे उवाइणावेत्ता अट्ठावीसइभागं वीसहा छेत्ता अट्ठारसभागे उवाइणावेत्ता तिहिं भागेहिं दोहि य कलाहिं दाहिणिल्लं चउभागमण्डलं असंपत्ते एत्थ णं सूरे चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् जम्बूद्वीपस्य खलु प्राचीनाप्राचीनतया उदीचिदक्षिणायतया जीवया मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा पौरस्त्ये चतुर्भागमण्डले सप्तविंशतिं भागान् उपादाय अष्टाविंशतितमं भागं विंशतिधा छित्वा अष्टादशभागान् उपादाय त्रिभिर्भागैर्द्वाभ्यां च कलाभ्यां दाक्षिणात्यं चतुर्भागमण्डलं असंप्राप्तः, अत्र खलु सूर्यश्चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं युनक्ति । तावत्-तत्र पौर्णमासीपरिसमाप्तिप्रदेशविचारे पुरोवर्त्तमानस्य जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य खल्विति वाक्यालंकारे 'पाईणपडीणीयताए' प्राचीनाप्राचीनतया-पूर्वपश्चिमायतया, अत्रापि प्राचीनग्रहणेन उत्तरपूर्वादिक्-ईशानकोणो गृह्यते अपाचीन ग्रहणेन च दक्षिणापरादिक् नैर्ऋत्यकोणो गृह्यते अतोऽयमर्थः सिद्ध्यति यत् उत्तरपूर्वदक्षिणापरायतया-ईशान नैर्ऋत्यकोणगतविस्तृततया-ईशानकोणान्नैर्ऋत्यकोणं यावत् गतया रेखया, एवं च 'उदीणदाहिणायताए' उदीचिदक्षिणायतया-उत्तरदक्षिणायतया, अत्रापि उदीचिग्रहणेन उत्तरापरादिक् गृह्यते-वायव्यकोणो गृह्यते, तथा च दक्षिणग्रहणेन दक्षिणपूर्वादिक्-आग्नेय कोणो गृह्यते एतेनायमर्थः सिद्ध्यति यत् उदीचिदक्षिणायतया-उत्तरापरदक्षिणपूर्वायतया-वायव्यकोणादाग्नेयकोणपर्यन्तं विस्तृतया रेखया 'जीवाए' जीवया प्रत्यञ्चया-दवरिकया मण्डलं-

---

के समाप्तिप्रदेश की विचारणा में पुरस्थित जंबूद्वीप के (पाईणपडीणायताए) पूर्व पश्चिम की ओर लंबायमान यहां पर भी प्राचीन कहने से उत्तर पूर्वदिशा माने ईशानकोण गृहीत होता है तथा अपाचीन कहने से दक्षिण पश्चिम अर्थात् नैऋत्यकोण गृहीत होता है। इससे यह अर्थ सिद्ध होता है कि उत्तर पूर्व तथा दक्षिण पश्चिम अर्थात् ईशान से नैऋत्यकोण पर्यन्त की विस्तृत गतरेखा से एवं (उदीणदाहिणायताए) उत्तर दक्षिण की ओर लंबी यहां पर भी उदीची कहने से उत्तरपश्चिमदिशा गृहीत होती है, अतः वायव्य कोण समजा जाता है, तथा दक्षिण कहने से दक्षिण पूर्व आग्नेय कोण लिया जाता है अतः इस कथन से यह अर्थ सिद्ध होता है कि उत्तर पश्चिम तथा दक्षिण

રણામાં સમીપસ્થ જંબૂદ્વીપના (पाईणपडीणीयताए) પૂર્વપશ્ચિમ તરફ લંબાયમાન અહીં પણ પ્રાચીન કહેવાથી ઉત્તરપૂર્વ દિશા એટલે કે ઇશાન કોણ ગ્રહણ થયેલ છે તથા અપાચીન કહેવાથી દક્ષિણપશ્ચિમ એટલે કે નૈઋત્યકોણ ગ્રહણ થયેલ છે, આથી એવો અર્થ સિદ્ધ થાય છે કે-ઉત્તરપૂર્વ અને દક્ષિણપશ્ચિમ એટલે કે ઇશાનથી નૈઋત્યકોણ સુધીની વિસ્તારવાળી રેખાથી અને (उदीणदाहिणायताए) ઉત્તરદક્ષિણ તરફ લાંબી અહીં પણ ઉદીચીન કહેવાથી ઉત્તરપશ્ચિમ દિશા ગૃહીત થાય છે, તેથી વાયવ્ય કોણ સમજવું. તથા દક્ષિણ કહેવાથી આગ્નેયકોણ ગ્રહણ થાય છે. તેથી આ કથનથી એ અર્થ સિદ્ધ થાય છે કે-ઉત્તરપશ્ચિમ

भुज्यमानमण्डलप्रदेशं 'चउवीसेणं सएणं छेत्ता' चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा–चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभज्य–तावन्मितान् भागान् विधाय, भूयोऽपि चतुर्भिर्भक्त्वा 'पुरच्छिमिल्लंसि' पौरस्त्ये–पूर्वदिग्वर्त्तिनि 'चउभागमंडलंसि' चतुर्भागमण्डले अर्थात् एकत्रिंशद् भागप्रमाणे, यतोहि चतुर्विंशत्यधिकं शतं यदि चतुर्भिर्विभज्यते तदा १२४÷४=३१ एकत्रिंशल्लभ्यते । सर्वेभ्योऽपि भागेभ्यः 'सत्तावीसं भागे' सप्तविंशतिभागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय गृहीत्वा, अर्थात् एकत्रिंशत् प्रमाणभागेभ्यः सप्तविंशतिभागान् गृहीत्वा अन्यत्र स्थापयेत् । तदग्रेतनमष्टाविंशतितमं भागं 'वीसहा छेत्ता' विंशतिधा छित्वा–विभज्य विंशतिप्रमाणानि खण्डानि कृत्वा, तेभ्यो विंशतिप्रमाणखण्डेभ्य 'अट्ठारसभागे' अष्टादशभागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय–अष्टादशभागान् गृहीत्वा प्रथमोदितस्य चतुर्भागमण्डलस्यैकत्रिंशत्प्रमाणस्यावशिष्टैः 'तिहिं भागेहिं' त्रिभिर्भागैरन्यत्र स्थापितैश्चतुर्थस्य च भागस्य 'दोहिं य कलाहिं'

पूर्व अर्थात् वायव्य कोण से आग्नेय कोण पर्यन्त की विस्तृत रेखा से (जीवाए) जीवा अर्थात् दोरी से भुज्यमान मंडलप्रदेश को (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) एकसो चोवीस से विभक्त करके अर्थात् एकसो चोवीस भाग करके फिरसे चार भाग करके (पुरच्छिमिल्लंसि) पूर्वदिशा संबंधी (चउभाग मंडलंसि) चतुर्भाग मंडल में अर्थात् इकतीस भाग प्रमाणवाले मंडल में कारण की एकसो चोवीस को जो चार से विभक्त करे तो १२४÷४=३१ इकतीस लभ्य होता है। उन भागोंमें से (सत्तावीसं भागे) सताईस भागों को (उवाइणावेत्ता) लेकर के अर्थात् इकतीस भागोंमें से सत्ताईस भागोंको ले करके अन्यत्र रक्खे तथा उन के पीछे के अठाईसवें भाग को (वीसइ छेत्ता) वीससे भाग करके माने वीस खण्ड करके उन वीस खंडोंमें से (अट्ठारसभागे) अट्ठारह भागों को (उवाइणावेत्ता) ले करके पहले कहे हुवे चतुर्भागमंडल के इकतीस प्रमाण भागोंमें से शेष रहे हुवे (तिहिं भागेहिं) तीन भागों से

અને દક્ષિણપૂર્વ અર્થાત્ વાયવ્યકોણથી આગ્નેયકોણ પર્યન્ત વિસ્તારવાળી રેખાથી (जीवाए) અર્થાત્ વિભક્ત થતા મંડળ પ્રદેશને (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) એકસો ચોવીસ વિભાગ કરીને અર્થાત્ એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને પછી ચારથી ભાગવા એ રીતે ભાગ કરીને (पुरत्थिमिल्लंसि) પૂર્વદિશા સંબંધી (चउभागमंडलंसि) ચતુર્ભાગ મંડળમાં અર્થાત્ એકત્રીસ ભાગ પ્રમાણવાળા મંડળમાં કારણ કે એકસો ચોવીસને જો ચારથી વિભક્ત કરે ૧૨૪÷૪=૩૧ એકત્રીસ આવે છે, એ ભાગોમાંથી (सत्तावीसं भागे) સત્યાવીસ ભાગોને (उवाइणावेत्ता) લઈને અર્થાત્ એકત્રીસ ભાગોમાંથી સત્યાવીસ ભાગોને લઈને એકતરફ રાખવા તથા તેના પછીના અઠયાવીસમા ભાગને (वीसहा छेत्ता) વીસ ભાગ કરીને એટલે કે વીસ ખંડ કરીને એ વીસ ખંડોમાંથી (अट्ठारस भागे) અઢાર ભાગોને (उवाइणावेत्ता) લઈને પહેલાં કહેલા ચતુર્ભાગમંડળના એકત્રીસ ભાગોમાંથી બાકી રહેલા (तिहिं भागेहिं) ત્રણ ભાગોમાંથી અન્યત્ર

द्वाभ्यां कलाभ्यां विंशतितमाभ्यां 'दाहिणिल्लं' दाक्षिणात्यं-दक्षिणदिग्गतं बाह्यं च 'चउभागमंडलं' चतुर्भागमण्डलं 'असंपत्ते' असम्प्राप्तः-तद्गतचतुर्भागमण्डलात् पूर्वमेव स्थितः सन् 'एत्थ णं' अत्र खलु-अत्रैव प्रदेशे किल-तत्रैव मण्डलप्रदेशे खलु 'सूरे' सूर्यः 'चरिमं' चरमां-सर्वान्तिमां-युगपाश्चात्यां 'बावट्ठिं' द्वापष्टिं-द्वापष्टितमां 'पुण्णिमासिणिं' पूर्णिमासीं -युगपाश्चात्यबोधिकां सर्वान्तिमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं तत्रैव मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यो 'जोएइ' युनक्ति-तां पौर्णमासीं परिसमापयतीत्यर्थः। इत्येवं क्रमेण पूर्णिमा परिसमाप्तिप्रदेशोऽवगन्तव्यः। ज्ञात्वा च तथैव स्वशिष्येभ्य उपदिशेच्चेति। इति ॥ सू० ६४ ॥

तदेवं सूर्याचन्द्रमसोः पूर्णिमा परिसमाप्तिदेशं विचार्य्य सम्प्रति तयोरमावास्या परिसमाप्तिदेशं प्रतिपादयिषुः प्रथमतः चन्द्रविषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-

मूलम्-ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ?, ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से चंदे पढमं अमावासं जोएइ, एवं जेणेव अभिलावेणं चंदस्स पुण्णिमासिणीओ तेणेव अभिलावेणं अमावासाओ भणितव्वाओ। बीइया ततिया दुवालसमी। एवं खलु एए-

---

अन्यत्र स्थापित चतुर्थ भाग के (दोहिं य कलाहिं) बीसवें की दो कलाओं से (दाहिणिल्लं) दक्षिणदिशा में रहा हुवा बाह्य मंडल के (चउभागमंडलं) चतुर्भाग मंडल को (असंपत्ते) उस चतुर्भाग मंडल से पूर्व में स्थित होकर (एत्थ णं) उसी प्रदेश में अर्थात् उसी मंडल प्रदेश में (सूरे) सूर्य (चरिमं) सर्वान्तिम युगपाश्चात्य (बावट्ठिं) बासठवीं (पुण्णिमासिणिं) युग की पाश्चात्य बोधिका बासठवीं पूर्णिमा को उसी मंडलप्रदेश में रहा हुवा सूर्य (जोएइ) योग करता है अर्थात् पूर्णिमा को समाप्त करता है। इसप्रकार क्रमसे पूर्णिमा समापक प्रदेश जानलेवें। तथा जान करके उसी प्रकार स्वशिष्यों को उपदेश करे ॥सू० ६४॥

રાખેલ ચાર ભાગના (दोहिं य कलाहिं) વીસમાની બે કળાથી (दाहिणिल्लं) દક્ષિણ દિશામાં રહેલા બાહ્યમંડળના (चउभागमंडलं) ચતુર્ભાગ મંડળને (असंपत्ते) એ ચતુર્ભાગ મંડળથી પહેલા રહીને (एत्थ णं) આજ પ્રદેશમાં એટલે કે એજ મંડળ પ્રદેશમાં (सूरे) સૂર્ય (चरिमं) સર્વાન્તિમ યુગ પશ્ચાત્વર્તિ (बावट्ठिं) બાસઠમી (पुण्णिमासिणिं) યુગના અંતબોધિકા બાસઠમી પૂર્ણિમાને એજ મંડળપ્રદેશમાં રહેલ સૂર્ય (जोएइ) યોગ કરે છે, અર્થાત્ એ પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, આ રીતના ક્રમથી પૂર્ણિમા સમાપક પ્રદેશ સમજી લેવો તથા તે જાણીને એ રીતે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો ॥ સૂ૦ ૬૪ ॥

णोवाएणं ताओ ताओ अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउव्वीसेणं सएणं छेत्ता दुवीसं दुवीसं भागे उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं चंदेणं जोएइ । ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ?, ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता छत्तीसोलसभागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से चंदे चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ ॥सू० ६५॥

छाया–तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां प्रथमां अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ? तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टिं अमावास्यां युनक्ति तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्र खलु स चन्द्रः प्रथमां अमावास्यं युनक्ति, एवं येनैव अभिलापेन चन्द्रस्य पौर्णमासीस्थानात् तेनैव अभिलापेन अमावास्याः भणितव्याः । द्वितीया तृतीया द्वादशी । एवं खलु एतेनोपायेन तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वाविंशतिं द्वाविंशतिं भागान् उपादाय तस्मिन् तस्मिन् देशे तां तां अमावास्यां चन्द्रः खलु युनक्ति । तावत् एतेषां पंचानां सम्वत्सराणां चरमां द्वाषष्टिं अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् यस्मिन् देशे चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा षट्त्रिंशतं भागान् उत्क्रोस्य, अत्र खलु स चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टिं अमावास्यां युनक्ति ॥सू० ६५॥

टीका–चतुःषष्टितमे सूत्रे सूर्यस्य पूर्णिमा परिसमाप्तिविषयं सम्यक् विविच्य सम्प्रत्यस्मिन् पञ्चषष्टितमेऽर्थाधिकारसूत्रे सूर्याचन्द्रमसोरमावास्यापरिसमाप्तिप्रदेशं प्रतिपादयिषुः प्रथमतश्चन्द्रविषयकं अमावास्या परिसमाप्तिमण्डलप्रदेशं पृच्छति गौतमः–'ता एएसि णं

इसप्रकार सूर्य चंद्रमा का पूर्णिमा परिसमाप्ति प्रदेश की विचारणा करके अब चंद्र सूर्य के अमावास्या समाप्तिप्रदेश का प्रतिपादन करने के हेतु से प्रथम चंद्रविषयक प्रश्नसूत्र कहते हैं–

टीकार्थ–चोसठवें सूत्र में सूर्य का पूर्णिमा समाप्तिविषयका सम्यक् प्रकार से विचारणा करके अब इस पैंसठवें अर्थाधिकार सूत्रमें सूर्य चन्द्रमा का

આ રીતે સૂર્ય ચંદ્રમાના પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિપ્રદેશની વિચારણા કરીને હવે ચંદ્ર સૂર્યના અમાવાસ્યા સમાપ્તિપ્રદેશનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પહેલાં ચંદ્ર સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે–

ટીકાર્થ:–ચોસઠમા સૂત્રમાં સૂર્યની પૂર્ણિમા સમાપ્તિ સંબંધી સારી રીતે વિચારણા કરીને હવે આ પાંસઠમા અર્થાધિકાર સૂત્રમાં સૂર્યચંદ્રમાના અમાવાસ્યા સમાપ્તિ પ્રદેશનું

पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे कंसि णं देसंसि जोएइ !' तावत् एतेषां पूर्वोदितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां प्रथमाम् अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति तावत्-तत्र चन्द्रस्यामावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे 'एएसि णं' एतेषामनन्तरप्रतिपादितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां-चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धित-चान्द्राभिवर्द्धितानां युगबोधकानां वर्षाणां मध्ये खलु प्रथमां-युगप्रथममासमध्यगताम् अमावास्यां चन्द्रः 'कंसि कंसि णं देसंसि' कस्मिन् कस्मिन् खलु देशे-कस्मिन् कस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'जोएइ' युनक्ति-प्रथमाममावास्यां परिसमापयतीति। ततो भगवानाह-'ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से चंदे पढमं अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टिम् अमावास्यां युनक्ति तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय, अत्र खलु स चन्द्रः प्रथमाम् अमावास्यां युनक्ति। ता-तत्रामावास्यापरिसमाप्तिप्रदेशविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-यस्मिन् किल मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् 'चंदे चरिमं' चन्द्रश्चरमां-सर्वान्तिमां-युगपाश्चात्योद्भवां 'बावट्ठिं' द्वाषष्टिं-द्वाषष्टितमां 'अमावासं' अमावास्यां-युगान्तमासमध्यगताममावास्यां 'जोएइ' युनक्ति-परिसमापयति

अमावास्यासमाप्तिप्रदेश का प्रतिपादन करने के लिये प्रथम चन्द्रमा संबंधी अमावास्या समापक मंडलप्रदेश के विषयमें श्री गौतमस्वामी प्रश्न करता हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) चंद्रमा के अमावास्या समापक मंडलप्रदेश की विचारणा में (एएसि णं) ये पूर्व प्रतिपादित पांच संवत्सरों के अर्थात् चांद्र चांद्र अभिवर्धित चांद्र एवं अभिवर्धित ये युग बोधक पांच संवत्सरों में युग के प्रथम मास गत अमावास्या को चंद्र (कंसि कंसि णं देसंसि) किस किस मंडलप्रदेश में स्थित होकर (जोएइ) पहली अमावास्या को समाप्त करता है? इस प्रश्नके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता) अमावास्या परिसमाप्ति प्रदेश की विचारणा में (जंसि णं देसंसि) जिस मंडल प्रदेश में रहकर (चंदे चरिमं) चंद्र सर्वान्तिम युग की

પ્રતિપાદન કરવા માટે પહેલાં ચંદ્રમા સંબંધી અમાવાસ્યા સમાપક મંડળપ્રદેશના વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे कंसि णं देसंसि जोएइ) ચંદ્રમાના અમાવાસ્યા સમાપક મંડળપ્રદેશની વિચારણામાં (एएसि णं) આ પૂર્વપ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરોમાં અર્થાત્ ચાંદ્ર ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત એ યુગબોધક પાંચ સંવત્સરોમાં યુગના પહેલા માસની અમાવાસ્યાને ચંદ્ર (कंसि कंसि णं देसंसि) ક્યા ક્યા મંડળપ્રદેશમાં રહીને (जोएइ) પહેલી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता) અમાવાસ્યા પરિસમાપ્તિ પ્રદેશની વિચારણામાં (जंसि णं देसंसि) જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને (चंदे चरिमं) ચંદ્ર સર્વાન્તિમ યુગની અંતમાં

'ताए' तस्मात् परिसमाप्तिस्थानात् 'अमावासट्ठाणाए' अमावास्यास्थानात्-द्वाषष्टितमअमावास्यापरिसमाप्तिस्थानात्-मण्डलप्रदेशात् परतो यन्मण्डलं-मण्डलप्रदेशं तत् 'चउवीसेणं सएणं छेत्ता' चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन विभज्य-तावन्मितान् भागान् विधाय तद्गतान् 'दुबत्तीसं भागे' द्वात्रिंशतं भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-द्वात्रिंशत्तमं भागमादाय 'एत्थ णं' अस्मिन् खलु-अत्रैव मण्डलप्रदेशे किल स्थितः सन् स चन्द्रः 'पढमं अमावासं' प्रथमाममावास्यां 'जोएइ' युनक्ति-प्रथमाममावास्यां परिसमापयतीत्यर्थः। अथान्यासमाप्यमानाममावास्यानां परिसमाप्तिबोधक्रमं दर्शयति-'एवं जेणेव अभिलावेणं चंदस्स पुण्णिमासिणिओ तेणेव अभिलावेणं अमावासाओ भणितव्वाओ' एवं येनैव अभिलापेन चन्द्रस्य पौर्णमास्यस्तेनैव अभिलापेन अमावास्या अपि भणितव्याः। एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण येनैव क्रमेण अभिलापेन-समभिव्याहारेण चन्द्रस्य पौर्णमास्यो भणिताः-प्रतिपादिताः तेनैव

अन्त में आनेवाली (बावट्ठिं) बासठवीं (अमावासं) युग के अन्त के मास की मध्यवर्ति अमावास्या को (जोएइ) समाप्त करता है। (ताए) उस समाप्ति स्थान से (अमावासट्ठाणाए) अमावास्या समाप्तिस्थान से अर्थात् बासठवीं अमावास्या समाप्तिस्थान से माने मंडलप्रदेश से (मंडलं) पर का जो मंडल प्रदेश उसको (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) एकसो चोवीस से विभक्त करके उतने भागों में से (दुबत्तीसं) बत्तीस भागों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके (एत्थ णं) इतने मंडलप्रदेश में रह कर (से चंदे) वह चंद्र (पढमं अमावासं) पहली अमावास्या को (जोएई) समाप्त करता है। अब अन्य अमावास्याओं का समाप्तिबोधक क्रम को दिखलाते हैं-(एवं जेणेव अभिलावेणं चंदस्स पुण्णिमासिणिओ तेणेव अभिलावेणं अमावासाओ भणितव्वाओ) इस पूर्वोक्त प्रकार से जिस अभिलापक्रम से चन्द्रमा संबंधि पूर्णिमा की समाप्ति प्रतिपादित की है, उसी अभिलाप क्रम से चन्द्र संबंधी अमावास्या की समाप्तिक्रम भी प्रतिपादित कर लेवें जो इस प्रकार से हैं-

---

આવનારી (बावट्ठिं) બાસઠમી (अमावासं) યુગના અંતિમ માસની મધ્યવર્તિ અમાવાસ્યાને (जोएइ) સમાપ્ત કરે છે? (ताए) તે સમાપ્તિસ્થાનથી (अमावासट्ठाणाए) અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ સ્થાનથી એટલે કે મંડળપ્રદેશથી (मंडलं) પછીનું જે મંડળપદેશ તેને (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) એકસો ચોવીસથી વિભક્ત કરીને એટલે ભાગોમાંથી (दुबत्तीसं) બત્રીસ ભાગોને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને (एत्थ णं) એ મંડળપ્રદેશમાં રહીને (से चंदे) તે ચંદ્ર (पढमं अमावासं) પહેલી અમાવાસ્યાને (जोएइ) સમાપ્ત કરે છે. હવે અન્ય અમાવાસ્યાઓનો સમાપ્તિબોધક ક્રમ બતાવે છે-(एवं जेणेव अभिलावेणं चंदस्स पुण्णिमासिणिओ तेणेव अभिलावेणं अमावासाओ भणितव्वाओ) આ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જે અભિલાપ ક્રમથી ચંદ્રમાં સંબંધી પૂર્ણિમાની સમાપ્તિનું પ્રતિપાદન કરેલ છે, તેજ અભિલાપ ક્રમથી ચંદ્ર સંબંધી અમાવાસ્યાની સમાપ્તિનો ક્રમ પણ પ્રતિપાદિત કરી લેવો. જે આ પ્રમાણે છે-(दोच्चया

क्रमेण अभिलापेन चन्द्रस्य अमावास्या अपि भणितव्याः-प्रतिपादनीयाः। तद्यथा-'बीइया ततिया दुवालसमी' द्वितीया तृतीया द्वादशी इत्यादि। तत् प्रतिपादनक्रमो यथाक्रमेण प्रतिपाद्यते 'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ?, ता जंसि णं देसंसि चंदे पढमं अमावासं जोएइ ताओणं अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थणं से चंदे दोच्चं अमावासं जोएइ' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां द्वितीयां अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवान् समुत्तरयति-यावत् यस्मिन् खलु देशे-मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रः प्रथमां अमावास्यां परिसमापयति, तस्मात् खलु अमावास्यास्थानात्-प्रथमाममावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशात् मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकशतेन छित्वा-विभज्य तद्गतान् द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्रैव खलु स चन्द्रो द्वितीयाम् अमावास्यां युनक्ति-परिसमापयति।

(बीइया ततीया दुवालसमी) दूसरी, तीसरी एवं बारहवीं अमास की समाप्ति का क्रम कह लेवें। वह प्रतिपादित क्रम इस प्रकार से हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ? ता जंसि णं देसंसि चंदे पढमं अमावासं जोएइ ताओ णं अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से चंदे दोच्चं अमावासं जोएइ) श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं कि ये पांच संवत्सरों में दूसरी अमावास्या को चंद्र किस मंडल प्रदेश में रहकर समास करता है ? उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-जिस मंडल प्रदेश में रहकर चंद्र प्रथम अमावास्या को समास करता है उस प्रथम अमावास्यासमापक मंडलप्रदेश से पर के मंडल को एकसो चोवीस भाग कर के उनमें से बत्तीस भागों को ग्रहण कर के यहां पर चन्द्र दूसरी अमावास्या को समास करता है।

अब श्रीगौतमस्वामी तीसरी अमावास्या के समाप्तिविषय में भगवान से

ततीया, दुवालसमी) બીજી ત્રીજી અને બારમી અમાસની સમાપ્તિનો ક્રમ કહી લેવા. તે પ્રતિપાદન ક્રમ આ પ્રમાણે છે-(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ, ता जंसि णं देसंसि चंदे पढमं अमावासं जोएइ, ताओणं अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसे णं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से चंदे दोच्चं अमावासं जोएइ) શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે કે આ પાંચ સંવત્સરોમાં બીજી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને સમાસ કરે છે? ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર પહેલી અમાવાસ્યાને સમાસ કરે છે એ પહેલી અમાવાસ્યા સમાપક મંડળપ્રદેશ પછીના મંડળના એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાંથી બત્રીસ ભાગોને ગ્રહણ કરીને અહીંયાં ચંદ્ર બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી ત્રીજી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિવિષયમાં શ્રી ભગવાનને પ્રશ્ન

भूयस्तृतीयां पृच्छति-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ !' तावत् एतेषां-पूर्वोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये तृतीयाम् अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् युनक्ति-परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवान् समुत्तरयति-'ता जंसि णं देसंसि चंदे दोच्चं अमावासं जोएइ ताओ अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थणं से चंदे तच्चं अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे स्थितः सन् चन्द्रो द्वितीयाम् अमावास्यां युनक्ति तस्मात् अमावास्यास्थानात्-द्वितीयामावास्यापरिसमाप्तिस्थानात्-मण्डलप्रदेशात् परतो यन्मण्डलं तत् चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा-विभज्य तद्गतान् द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्र खलु स चन्द्रस्तृतीयाम् अमावास्यां परिसमापयतीति भगवतः समुत्तरं श्रुत्वा भूयोऽपि गौतमः पृच्छति-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ' तावत् एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां मध्ये द्वादशीम् अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे-मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् युनक्ति-परिसमापयतीति गौतमस्य

प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोइए) ये पूर्वोक्त पांच संवत्सरों में तीसरी अमावास्या को चन्द्र किस मंडलप्रदेश में रहकर समाप्त करता है ? इस प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता जंसि णं देसंसि चंदे दोच्चं अमावासं जोएइ, ताओ अमावास ट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाइणावेता एत्थ णं से चंदे तच्चं अमावासं जोएइ) जिस मंडल प्रदेश में रहकर चन्द्र दूसरी अमावास्या को समाप्त करता है उस दूसरी अमावास्या समाप्ति वाले मंडलप्रदेश से पर का जो मंडल हो उनका एकसो चोवीस विभाग करके उनमें से बत्तीस भागों को लेकर इस स्थान में तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है। इस प्रकार से श्रीभगवान के उत्तर को सुनकर श्रीगौतमस्वामी पुनः श्रीभगवान् को प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) ये पूर्वोक्त पांच संवत्सरों में बारहवीं

પૂછે છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) આ પૂર્વોક્ત પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता जंसि णं देसंसि चंदे दोच्चं अमावासं जोएइ, ताओ अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से चंदे तच्चं अमावासं जोएइ) જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, એ બીજી અમાવાસ્યાવાળા મંડળપ્રદેશની પછીનું જે મંડળપ્રદેશ હોય તેના એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાંથી બત્રીસ ભાગોને લઈને આ સ્થાનમાં ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાનના ઉત્તરને સાંભળીને શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી શ્રીભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवाल-

प्रश्न जिज्ञासां श्रुत्वा भगवान् कथयति-'ता जंसि णं देसंसि चंदे तच्चं अमावासं जोएइ ताओणं अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दोन्नि अट्ठासीए भागसए उवाइणावेत्ता एत्थ णं चंदे दुवालसमं अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे-मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रस्तृतीयाम् अमावास्यां युनक्ति-परिसमापयति तस्मात् खलु अमावास्यास्थानात्-तृतीयाममावास्यापरिसमाप्तिस्थानात् परतो यन्मण्डलं तच्चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा-विभज्य तन्मण्डलं तावन्मितान् विभागान् विधाय तद्गतं द्वि अष्टाशीतिशतभागं-अष्टाशीत्यधिकशतद्वयमितभागम् उपादाय-२८८ परिमितभागं गृहीत्वा अत्रैव खलु मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रो द्वादशीममावास्यां परिसमापयतीति भगवतः समुत्तरम् । सम्प्रति शेपासु-अमावास्यासु अतिदेशं निर्दिशति-'एवं खलु एएणोवाएणं ताए ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं दुवत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं चंदे णं जोएइ' एवं खलु एतेनोपायेन तस्मात् तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतु-

---

अमावस्या को चन्द्र किस स्थान में स्थित होकर समाप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न सुनकर उत्तर में भगवानश्री कहते हैं-(ता जंसि णं देसंसि चंदे तच्चं अमावासं जोएइ ताओणं अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दोन्नि अट्ठासीए भागसए उवाइणावेत्ता एत्थ णं चंदे दुवलसमं अमावासं जोएइ) जिस मंडल प्रदेश में रहकर चन्द्र तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है उस तीसरी अमावास्या के समाप्तिस्थान से पर का जो मंडल हो उसको एकसो चोवीस से विभक्त कर के अर्थात् उस मंडल का उतना विभाग कर के उनमें से दो सो अठासी भाग २८८ को लेकर इसी मंडल प्रदेश में रहकर चंद्र बारहवीं अमावास्या को समाप्त करता है । अब अवशिष्ट अमावास्या के विषय में अतिदेश से कहते है-(एवं खलु एएणोवाएणं ताए ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागं

समं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) આ પૂર્વોક્ત પાંચ સંવત્સરોમાં બારમી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા સ્થાનમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે? આ રીતે ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता जंसिणं देसंसि चंदे तच्चं अमावासं जोएइ ताओ णं अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दोन्नि अट्ठासीए भागसए उवाइणावेत्ता एत्थ णं चंदे दुवालसमं अमावासं जोएइ) જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, એ ત્રીજી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ સ્થાનથી પછીનું જે મંડળ હોય તેને એકસો ચોવીસથી વિભક્ત કરીને અર્થાત્ એ મંડળના એટલા વિભાગ કરીને તેમાંથી બસો અઠયાશી ૨૮૮ ભાગને લઈને એજ મંડળપ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર બારમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, હવે બાકીની અમાવાસ્યાના સંબંધમાં અતિદેશથી કહે છે-(एवं खलु एएणोवाएणं ताए ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं दुवत्तीसं

विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय तस्मिन् तस्मिन् खलु देशे तां ताम् अमावास्यां चन्द्रः खलु युनक्ति। एवं-पूर्वोदितक्रमेण खल्विति निश्चितम् एतेन पूर्वोदितेन उपायेन-गणितप्रक्रियानियमेन तस्मात् तस्मात् अमावास्यास्थानात्-तत्तदमावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशात् यथा-प्रथमाममावास्यापरिसमाप्तिस्थानात् द्वितीयं, द्वितीयात्तृतीयं, तृतीयाच्चतुर्थमित्येवं क्रमेण परतः परतः स्थितं मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकशतेन 'छेत्ता' छित्वा-विभज्य तावन्मितान् भागान् विधाय, तद् गतान् 'दुबत्तीसं दुबत्तीसं भागे' द्वात्रिंशतं द्वात्रिंशतं भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-तत्तुल्य तत्तुल्य भागान् गृहीत्वा यन्मण्डलप्रदेशं निश्चितं भवेत् 'तंसि तंसि णं देसंसि' तस्मिन् तस्मिन् खलु देशे-तस्मिन् तस्मिन् मण्डलप्रदेशे खलु स्थितः सन् चन्द्रः 'तं तं अमावासं' तां ताम् अमावास्यां खलु 'जोएइ' युनक्ति-तां ताम् अमावास्यां परिसमापयतीति क्रमो वेदितव्यः सर्वत्र। अथ सम्प्रति चरम द्वाषष्टितमाममावास्यापरिसमाप्तिनिबन्धनं देशं गौतमः पृच्छति:-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं अमावासं चंदे कंसि

उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं चंदेण जोएइ) पूर्वप्रतिपादित क्रम से इस प्रकार पूर्व कथित उपाय से अर्थात् गणितप्रक्रिया के नियम से उस उस अमावास्या समाप्ति मंडलप्रदेश से जैसे कि प्रथम अमावास्या समाप्तिस्थान से दूसरी, दूसरी के समाप्तिस्थान से तीसरी, तीसरी के समाप्तिस्थान से चौथी इस प्रकार के क्रम से पर पर के रहे हुवे मंडलों को (चउवीसेणं सएणं) एकसो चोवीस से (छेत्ता) उतने प्रमाण विभाग कर के उनमें से (दुबत्तीसं दुबत्तीसं भागे) बत्तीस बत्तीस भागों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण कर के अर्थात् उतने प्रमाण भाग कर के जो निश्चित मंडल प्रदेश हो (तंसि तंसि णं देसंसि) उस उस मंडलप्रदेश में रहकर चन्द्र (तं तं अमावासं जोएइ) उस उस अमावास्या को समाप्त करता है इस प्रकार का सर्वत्र क्रम जान लेवें।

अब अन्तिम बासठवीं अमावास्या समाप्ति के विषय में श्रीगौतमस्वामी

भागे उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं चंदेणं जोएइ) पूर्वप्रतिपादित ક્રમથી આ રીતે પૂર્વકથિત ઉપાયથી અર્થાત્ ગણિતપ્રક્રિયાના નિયમથી તે તે અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ મંડળપ્રદેશથી જેમકે-પહેલી અમાવાસ્યા સમાપ્તિસ્થાનથી બીજી, બીજીના સમાપ્તિસ્થાનથી ત્રીજી, ત્રીજીના સમાપ્તિસ્થાનથી ચોથી આ રીતના ક્રમથી પછી પછીના પહેલા મંડળોના (चउवीसेण सएण छेत्ता) એકસો ચોવીસ વિભાગ કરીને તેમાંથી (दुबत्तीसं दुबत्तीसं भागे) બત્રીસ બત્રીસ ભાગોને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને અર્થાત્ એટલા પ્રમાણના ભાગ કરીને જે નિશ્ચિત મંડળપ્રદેશ હોય (तंसि तंसि णं देसंसि) તે તે મંડળપ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર (तं तं अमावासं जोएइ) તે તે અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. આ રીતે બધેજ ક્રમ સમજી લેવો.

હવે અન્તિમ બાસઠમી અમાવાસ્યા સમાપ્તિના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુ-

देसंसि जोएइ !' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां चरमां द्वाषष्टिम् अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । तावत्-तत्र अमावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे, एतेषां-पूर्वतः प्रतिपादितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां-चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धित-चान्द्राभिवर्द्धितानां सम्वत्सराणां मध्ये 'चरिमं' चरमां-सर्वान्तिमां-युगान्तमासोद्भवां 'बावट्ठिं' द्वाषष्टिं-द्वाषष्टितमां 'अमावासं' अमावास्यां 'चंदे' चन्द्रः 'कंसि देसंसि' कस्मिन् देशे-कस्मिन् खलु मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् 'जोएइ' युनक्ति !-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रो द्वाषष्टितमामन्तिमाममावास्यां परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा केवलज्ञानवान् वीतरागः सर्वज्ञो भगवान् भगणस्थितिं दर्शयन् कथयति-'ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ, ताए पुण्णिमासिणिट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता छत्ती सोलसभाए उक्कोवइत्ता एत्थ णं से चंदे चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा छेदित षोडशभागान् उत्क्रोस्य अत्र खलु स चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टिम् अमावास्यां युनक्ति । तावत्-तत्र चन्द्रस्यामावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् खल्वितिवाक्यालंकारे 'चंदे' चन्द्रः 'चरिमं'-चरमां

प्रभु से प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) उस अमावास्या समापक मंडल प्रदेश की विचारणा में ये पूर्वप्रतिपादित चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित, चांद्र, अभिवर्द्धित इस प्रकार के पांच संवत्सरों में (चरिमं) सर्वान्तिम अर्थात् युग के अन्त के मास की (बावट्ठिं) बासठवीं (अमावासं) अमावास्या को (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि) किस मंडल प्रदेश में रहकर (जोएइ) समाप्त करता है। अर्थात् किस मंडल प्रदेश में रहकर चंद्र सर्वान्तिम बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है? इस प्रकार से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर केवलज्ञानवान् सर्वज्ञ भगवान् भगण स्थिति दिखलाते हुवे कहते हैं-(ता जंसि णं देसंसि) चंद्रमा के अमावास्या के समापक मंडलप्रदेश की विचारणा में

श्रीने प्रश्न पूछे छे-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) એ અમાવાસ્યા સમાપક મંડળપ્રદેશની વિચારણામાં આ પૂર્વપ્રતિપાદિત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ રીતના પાંચ સંવત્સરોમાં (चरिमं) સર્વાન્તિમ અર્થાત્ યુગના છેલ્લામાસની (बावट्ठिं) બાસઠમી (अमावासं) અમાવાસ્યાને (चंदे) ચંદ્ર (कंसि देसंसि) કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને (जोएइ) સમાપ્ત કરે છે અર્થાત્ કયા મંડળમાં રહીને ચંદ્ર સર્વાન્તિમ બાસઠમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને કેવળજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવાન્ ભગણસ્થિતિ બતાવતા કહે છે-(ता जंसि णं देसंसि) ચંદ્રમાના અમાવાસ્યાના સમાપક મંડળપ્રદેશ વિચારણામાં જે મંડળ

विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय तस्मिन् तस्मिन् खलु देशे तां ताम् अमावास्यां चन्द्रः खलु युनक्ति। एवं-पूर्वोदितक्रमेण खल्विति निश्चितम् एतेन पूर्वोदितेन उपायेन-गणितप्रक्रियानियमेन तस्मात् तस्मात् अमावास्यास्थानात्-तत्तदमावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशात् यथा-प्रथमाममावास्यापरिसमाप्तिस्थानात् द्वितीयं, द्वितीयातृतीयं, तृतीयाच्चतुर्थमित्येवं क्रमेण परतः परतः स्थितं मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकशतेन 'छेत्ता' छित्वा-विभज्य तावन्मितान् भागान् विधाय, तद् गतान् 'दुबत्तीसं दुबत्तीसं भागे' द्वात्रिंशतं द्वात्रिंशतं भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-तत्तुल्य तत्तुल्य भागान् गृहीत्वा यन्मण्डलप्रदेशं निश्चितं भवेत् 'तंसि तंसि णं देसंसि' तस्मिन् तस्मिन खलु देशे-तस्मिन् तस्मिन् मण्डलप्रदेशे खलु स्थितः सन् चन्द्रः 'तं तं अमावासं' तां ताम् अमावास्यां खलु 'जोएइ' युनक्ति-तां ताम् अमावास्यां परिसमापयतीति क्रमो वेदितव्यः सर्वत्र। अथ सम्प्रति चरम द्वाषष्टितमाममावास्यापरिसमाप्तिनिबन्धनं देशं गौतमः पृच्छतिः-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं अमावासं चंदे कंसि

उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं चंदेण जोएइ) पूर्वप्रतिपादित क्रम से इस प्रकार पूर्व कथित उपाय से अर्थात् गणितप्रक्रिया के नियम से उस उस अमावास्या समाप्ति मंडलप्रदेश से जैसे कि प्रथम अमावास्या समाप्तिस्थान से दूसरी, दूसरी के समाप्तिस्थान से तीसरी, तीसरी के समाप्तिस्थान से चौथी इस प्रकार के क्रम से पर पर के रहे हुवे मंडलों को (चउवीसेणं सएणं) एकसो चोवीस से (छेत्ता) उतने प्रमाण विभाग कर के उनमें से (दुबत्तीसं दुबत्तीसं भागे) बत्तीस बत्तीस भागों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण कर के अर्थात् उतने प्रमाण भाग कर के जो निश्चित मंडल प्रदेश हो (तंसि तंसि णं देसंसि) उस उस मंडलप्रदेश में रहकर चन्द्र (तं तं अमावासं जोएइ) उस उस अमावास्या को समाप्त करता है इस प्रकार का सर्वत्र क्रम जान लेवें।

अब अन्तिम बासठवीं अमावास्या समाप्ति के विषय में श्रीगौतमस्वामी

भागे उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं चंदेणं जोएइ) पूर्वप्रतिपादित क्रमथी आ रीते पूर्वकथित उपायथी अर्थात् गणितप्रक्रियाना नियमथी ते ते अमावास्याना समाप्ति मंडળप्रदेशथी जेमके-पहेली अमावास्या समाप्तिस्थानथी बीजी, बीजीना समाप्तिस्थानथी त्रीजी, त्रीजीना समाप्तिस्थानथी चोथी आ रीतना क्रमथी पछी पछीना पहेला मंडળोना (चउवीसेण सएण छेत्ता) એકસો ચોવીસ વિભાગ કરીને તેમાંથી (दुबत्तीसं दुबत्तीसं भागे) બત્રીસ બત્રીસ ભાગોને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને અર્થાત્ એટલા પ્રમાણના ભાગ કરીને જે નિશ્ચિત મંડળપ્રદેશ હોય (तंसि तंसि णं देसंसि) તે તે મંડળપ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર (तं तं अमावासं जोएइ) તે તે અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. આ રીતે બધેજ ક્રમ સમજી લેવો.

હવે અન્તિમ બાસઠમી અમાવાસ્યા સમાપ્તિના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુ-

देसंसि जोएइ !' तावत् एतेषां पश्चानां सम्वत्सराणां चरमां द्वाषष्टिम् अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । तावत्-तत्र अमावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे, एतेषां-पूर्वतः प्रतिपादितानां पश्चानां सम्वत्सराणां-चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धित-चान्द्राभिवर्द्धितानां सम्वत्सराणां मध्ये 'चरिमं' चरमां-सर्वान्तिमां-युगान्तमासोद्भवां 'बावट्ठिं' द्वाषष्टिं-द्वाषष्टितमां 'अमावासं' अमावास्यां 'चंदे' चन्द्रः 'कंसि देसंसि' कस्मिन् देशे-कस्मिन् खलु मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् 'जोएइ' युनक्ति !-कस्मिन मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रो द्वाषष्टितमामन्तिमाममावास्यां परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा केवलज्ञानवान् वीतरागः सर्वज्ञो भगवान् भगणस्थितिं दर्शयन् कथयति-'ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ, ताए पुण्णिमासिणिट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता छत्ती सोलसभाए उक्कोवइत्ता एत्थ णं से चंदे चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा छेदित षोडशभागान् उत्कोस्य अत्र खलु स चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टिम् अमावास्यां युनक्ति । तावत्-तत्र चन्द्रस्यामावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् खल्वितिवाक्यालंकारे 'चंदे' चन्द्रः 'चरिमं'-चरमां

प्रभु से प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) उस अमावास्या समापक मंडल प्रदेश की विचारणा में ये पूर्वप्रतिपादित चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित, चांद्र, अभिवर्द्धित इस प्रकार के पांच संवत्सरों में (चरिमं) सर्वान्तिम अर्थात् युग के अन्त के मास की (बावट्ठिं) बासठवीं (अमावासं) अमावास्या को (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि) किस मंडल प्रदेश में रहकर (जोएइ) समाप्त करता है। अर्थात् किस मंडल प्रदेश में रहकर चंद्र सर्वान्तिम बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है ? इस प्रकार से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर केवलज्ञानवान् सर्वज्ञ भगवान् भगण स्थिति दिखलाते हुवे कहते हैं-(ता जंसि णं देसंसि) चंद्रमा के अमावास्या के समापक मंडलप्रदेश की विचारणा में

શ્રીને પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) એ અમાવાસ્યા સમાપક મંડળપ્રદેશની વિચારણામાં આ પૂર્વપ્રતિપાદિત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ રીતના પાંચ સંવત્સરોમાં (चरिमं) સર્વાન્તિમ અર્થાત્ યુગના છેલ્લામાસની (बावट्ठिं) બાસઠમી (अमावासं) અમાવાસ્યાને (चंदे) ચંદ્ર (कंसि देसंसि) કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને (जोएइ) સમાપ્ત કરે છે અર્થાત્ કયા મંડળમાં રહીને ચંદ્ર સર્વાન્તિમ બાસઠમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમ-સ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને કેવળજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવાન્ ભગણસ્થિતિ બતાવતા કહે છે-(ता जंसि णं देसंसि) ચંદ્રમાના અમાવાસ્યાના સમાપક મંડળપ્રદેશ વિચારણામાં જે મંડળ

–सर्वान्तिमां युगान्तमासप्रपूर्णबोधिकां 'बावट्ठिं' द्वापष्टिं–द्वाषष्टितमां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं 'जोएइ' युनक्ति–परिसमापयति, चन्द्रो यस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं परिपूरयति 'ताए' तस्मात् 'पुण्णिमासिणिट्ठाणाए' पौर्णमासीस्थानात्–द्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानादित्यर्थः, परतः स्थितं यन्मण्डलं तत् 'चउवीसे णं सए णं छेत्ता' चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा–चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन विभज्य–तावन्मितान् भागान् विधाय तद्गतेषु 'छत्तीसोलस भागे' छेदित पोडशभागान् 'उक्कोवइत्ता' उत्कोस्य–समादाय, प्रथमं चतुर्विंशत्यधिकशतधा विभक्तेभ्यो मण्डलप्रदेशेभ्यः पोडशभागानादायान्यत्र स्थापयेत्। यतोहि चरमद्वापष्टितमाममावास्यायास्तथा चरमद्वाषष्टितमपौर्णमास्याः पक्षेण–पश्चात् पक्षेण च–पक्षान्तरे विवक्षितमण्डप्रदेशात् चन्द्रः पोडशभिश्चतुर्विंशत्यधिकशतभागैः परतः प्ररूप्यते। मासेन द्वात्रिंशता भागैः परतो वर्त्तमानस्य मण्डलस्य तत्रैव स्थाने लभ्यमानत्वादिदमुक्तम् अत एव छेदितप्रदेशेभ्यः पोडशभागान् पूर्वमवष्वष्वय इत्युक्तं युक्तियुक्तिमिव प्रतिभाति।

जिस मंडल प्रदेश में (चंदे) चन्द्र (चरिमं) युग के अंतमास के पूर्ण बोधिका (बावट्ठिं) बासठवीं (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (जोएइ) समाप्त करता है, चंद्र जिस मंडल प्रदेश में रहकर बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है (ताए) उस (पुण्णिमासिणिट्ठाणाए) बासठवीं पूर्णिमासी के समाप्ति स्थान से पर रहा हुवा जो मंडल है उस मंडल को (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) एकसो चोवीस विभाग करके उनमें से (छत्तीसोलसभागे) विभक्त किये हुवे सोलह भागों को (उक्कोवइत्ता) लेकर अर्थात् प्रथम एकसो चोवीस से विभक्त किये हुवे मंडल प्रदेश में से सोलह भागों को लेकर अन्यत्र रखे, कारण की अन्तिम बासठवीं अमावास्या का तथा अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा का पक्षान्तर से विवक्षित मंडल प्रदेश से चंद्र एकसो चोवीसिया सोलह भागों से पर निरूपित किया है। एक मास के बत्तीस भाग के पर वर्त्तमान मंडल का उसी स्थान में रहने से यह कथन कहा है। अत एव छेदित प्रदेश से सोलह भागों को रखकर ऐसा

પ્રદેશમાં (चंदे) ચંદ્ર (चरिमं) યુગના છેલ્લા માસને પૂર્ણ બોધિકા (बावट्ठिं) બાસઠમી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (जोएइ) સમાપ્ત કરે છે, ચંદ્ર જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે (ताए) તે (पुण्णिमासिणिट्ठाणाए) બાસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ સ્થાનથી પછીનું જે મંડળસ્થાન છે એ મંડળને (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાંથી (छत्तीसोलस भागे) વિભક્ત કરેલ સોળ ભાગોને (उक्कोवइत्ता) લઈને અર્થાત્ પહેલા એકસો ચોવીસ ભાગથી વિભક્ત કરેલ મંડળપ્રદેશમાંથી સોળ ભાગોને લઈને એક તરફ રાખવા કારણ કે છેલ્લી બાસઠમી અમાવાસ્યાના તથા અન્તિમ પૂર્ણિમાના પક્ષાન્તરથી વિવક્ષિત મંડળપ્રદેશથી ચંદ્ર એકસો ચોવીસિયા સોળ ભાગોની પછી પ્રરૂપિત કરેલ છે. એકમાસના બત્રીસ ભાગ પછી રહેલ મંડળના એજ સ્થાનમાં રહેવાથી આ કથન કહેલ છે, અતએવ છેદિત પ્રદેશથી સોળ ભાગોને રાખીને એવું જે કહ્યું છે તે સયુક્તિક

'एत्थ णं' अत्र खलु-निश्चितमत्रैव मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् 'से चंदे' स चन्द्रः-स्वकक्षायां भ्रमन् स एव प्रसिद्धश्चन्द्रः 'चरिमं' चरमां-सर्वान्तिमां युगान्तमासोद्भवां 'बावट्ठिं' द्वाषष्टि-द्वाषष्टितमां 'अमावासं' अमावास्यां-सर्वान्तिमां द्वाषष्टितमाममावास्यां 'जोएइ' युनक्ति-तत्रैव मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रः परिसमापयति । अर्थात् यस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितश्चन्द्रो द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं परिपूरयति तस्मान्मण्डलप्रदेशात् पूर्वं षोडशभिश्चतुर्विंशत्यधिकशतभागैर्न्यूने मण्डलप्रदेशे द्वाषष्टितमाम् अमावास्यां परिसमापयतीति भावार्थः ॥सू०६५॥

सम्प्रति सूर्यस्यामावास्यापरिसमाप्ति निबन्धनदेशं पिपृच्छिषुराह-

मूलम्-ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं सूरे कंसि देसंसि जोएइ ! ता जंसि णं देसंसि सूरे चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ ताओ अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणवतिभागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरे पढमं अमावासं जोएइ, एवं जेणेव अभिलावेणं सूरियस्स पुण्णिमासिणिओ तेणेव अमावासाओ वि, तं जहा बिइया तइया दुवालसवी, एवं खलु एएणोवाएणं ताए ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउत्तिं भागे उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं सूरे जोएइ, ता जंसि णं देसंसि सूरे चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ ताओ अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता सत्तालीसं सत्तालीसं भागे उवाइणावेत्ता

जो कहा है, वह युक्ति युक्त प्रतिभासित होता है। (एत्थ णं) इस मंडल प्रदेश में रहकर (से चंदे) वह चन्द्र स्वकक्षा में भ्रमण कर के (चरिमं) युगान्त मास अन्तिम (बावट्ठिं) बासठवीं (अमावासं) अमावास्या को (जोएइ) युक्त करता है, अर्थात् उसी मंडलप्रदेश में रहकर चंद्र समाप्त करता है। कहने का भाव यह हैं कि जिस मंडल प्रदेश में रहा हुवा चंद्र बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है इस मंडलप्रदेश से पहले एकसो चोवीसिया सोलह भागों से न्यून मंडल प्रदेश में बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है ॥ सू० ६५ ॥

જણાય છે (एत्थ णं) આ મંડળપ્રદેશમાં રહીને (से चंदे) તે ચંદ્ર સ્વકક્ષામાં ભ્રમણ કરીને (चरिमं) યુગાન્તમાસની છેલ્લી (बावट्ठिं) બાસઠમી (अमावासं) અમાવાસ્યાને (जोएइ) યુક્ત કરે છે, અર્થાત્ એજ મંડળપ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર સમાપ્ત કરે છે, કહેવાનો ભાવ એ છે કે-જે મંડળપ્રદેશમાં રહેલ ચંદ્ર બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, તે મંડળપ્રદેશની પહેલાં તેને ચોવિસિયા સોળ ભાગોથી ન્યૂન મંડળપ્રદેશમાં બાસઠમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે ॥સૂ૦ ૬૫॥

एत्थ णं से सूरे चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ ॥सू० ६६॥

छाया–तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां प्रथमाम् अमावास्यां सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वाषष्टिम् अमावास्यां युनक्ति, तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिं भागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यः प्रथमाम् अमावास्यां युनक्ति, एवं येनैव अभिलापेन सूर्यस्य पौर्णमास्यस्तेनैव अमावास्या अपि । तद्यथा–द्वितीया तृतीया द्वादशी । एवं खलु एतेनोपायेन तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिं चतुर्नवतिं भागान् उपादाय तस्मिन् तस्मिन् देशे तां ताम् अमावास्यां सूर्यो युनक्ति । तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वाषष्टिम् अमावास्यां युनक्ति तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा सप्तचत्वारिंशतं सप्तचत्वारिंशतं भागान् उत्क्रोस्य अत्र खलु स सूर्यश्चरमां द्वाषष्टिम् अमावास्यां युनक्ति ॥ सू० ६६ ॥

टीका–पञ्चषष्टितमे सूत्रे चन्द्रस्यामावास्यापरिणमनविषयकं विचारं सम्यक् विविच्य सम्प्रति षट्षष्टितमेऽस्मिन्नर्थाधिकारसूत्रे सूर्यस्यामावास्यापरिसमाप्तिनिबन्धनप्रदेशं पिपृच्छिषुः 'ता एएसि णं' इत्यादिना प्रथमं गौतमः प्रश्नयति–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं सूरे कंसि देसंसि जोएइ ?' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां प्रथमाम् अमावास्यां सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । तावत्–तत्र–सूर्यस्यामावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे, एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां चान्द्रादिभिर्नामभिर्युगबोधकानां पञ्चसंख्यकानां सम्वत्सराणां मध्ये 'पढमं' प्रथमां–सर्वादिमां–युगादिमासमध्यगताममावास्यां सूर्यः 'कंसि णं देसंसि' कस्मिन् खलु देशे–कस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'जोएइ' युनक्ति–कस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्य प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा

टीकार्थ–पैंसठवें सूत्रमें चंद्र का अमावास्या का समाप्ति विषयक विचार सम्यक् प्रकार से विचारणा करके अब छियासठवें इस अर्थाधिकार सूत्र में सूर्य का अमावास्या परिसमाप्ति प्रदेश के विषय में जानने की इच्छा से श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं) सूर्य की अमावास्या परिसमापक मंडलप्रदेश की विचारणा में ये पूर्वोक्त: चांद्रादि नामवाले पांच संवत्सरो में जो (पढमं) युगके आदिमास के मध्यवर्तिनी (अमावासं) अमावास्या को (सूरे) सूर्य (कंसि देसंसि) किस मंडलप्रदेश में (जोएइ) युक्त

ટીકાર્થ :–પાંસઠમા સૂત્રમાં ચંદ્રનો અમાવાસ્યા સમાપ્તિ સંબંધી વિચાર સારી રીતે વિચારિત કરીને હવે આ છાસઠમા અર્થાધિકાર સૂત્રમાં સૂર્યના અમાવાસ્યા સમાપ્તિપ્રદેશના વિષયમાં જાણવાની ઈચ્છાથી. શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं) સૂર્યની અમાવાસ્યા સમાપ્તિ મંડળપ્રદેશની વિચારણામાં આ પૂર્વોક્ત ચાંદ્રાદિ નામવાળા પાંચ સંવત્સરોમાં જે (पढमं) યુગના આદિ માસની મધ્યમાં રહેલ (अमावासं) અમાવાસ્યાને

भगवान् कथयति-'ता जंसि णं देसंसि सूरे चरिमं बावट्ठि अमावासं जोएइ ताए अमावास-ट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउतिभागे उवाइणावेत्ता एत्थणं से सूरे पढमं अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वाषष्टिम् अमावास्यां युनक्ति तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिभागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यः प्रथमाम् अमावास्यां युनक्ति। तावत्-तत्रामास्यापरिसमाप्तिस्थानविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यः 'चरिमं बावट्ठि' चरमां द्वाषष्टिं-सर्वान्तिमां द्वाषष्टितमाम् 'अमावासं' अमावास्यां युनक्ति-परिसमापयति 'ताए' तस्मात् 'अमावासट्ठाणाए' अमावास्यास्थानात्-मण्डलप्रदेशात्-द्वाषष्टितमाममावास्यापरिसमाप्तिमण्ड-लप्रदेशात् परतः स्थितं यन्मण्डलं तत् 'चउवीसेणं सएणं छेत्ता' चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा -चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभज्य-तावन्मितान् भागान् विधाय तद्गतान् 'चउणउति भागे' चतुर्नवति भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय तत्तुल्यभागं गृहीत्वा यत् स्थानं निश्चितं भवेत् 'एत्थ णं' अत्र खलु अत्रैव मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यः 'पढमं अमावासं' प्रथमाम् अमावा-

---

करता है? अर्थात् सूर्य किस मंडलप्रदेश में स्थित होकर पहली अमावास्या को समाप्त करता है? इसप्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री भगवान् उत्तर में कहते हैं-(ता जंसि णं देसंसि) अमावास्या परिसमाप्ति प्रदेश की विचारणा में जिस मंडलप्रदेश में रहकर (सूरे) सूर्य (चरिमं बावट्ठि अमावासं जोएइ) सर्वान्तिम बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है (ताए अमावासट्ठाणाए) उस बासठवीं अमावास्या समापक मंडलप्रदेश से पर रहा हुवा (मंडलं) मंडल को (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) एकसो चोवीस विभाग करके उन भागों में से (चउणउतिभागे) चोराणवे भागों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके जो स्थान निश्चित हो (एत्थ णं) उसी मंडलप्रदेश में रहकर (से सूरे) वह सूर्य (पढमं अमावासं) युगके प्रथम मास मध्यवर्तिनी अमावास्या

(सूरे) સૂર્ય (कंसि देसंसि) કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને (जोएइ) પહેલી અમાસને સમાપ્ત કરે છે? અર્થાત્ સૂર્ય કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને પહેલી અમાસને સમાપ્ત કરે છે? આ રીતે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રી ભગવાન્ ઉત્તરમાં કહે છે-(ता जंसि णं देसंसि) અમાવાસ્યા સમાપ્તિ પ્રદેશની વિચારણામાં જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને (सूरे) સૂર્ય (चरिमं बावट्ठि अमावासं जोएइ) સર્વાન્તિમ બાસઠમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, (ताए अमावासट्ठाणाए) એ બાસઠમી અમાવાસ્યા સમાપક મંડળપ્રદેશની પછી આવેલા (मंडलं) મંડળને (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) એકસો ચોવીસ વિભાગ કરીને તે ભાગોમાંથી (चउणउ-तिभागे) ચોરાણુ ભાગોને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને જે સ્થાન નિશ્ચિત હોય (एत्थ णं) એજ મંડળપ્રદેશમાં રહીને (से सूरे) એ સૂર્ય (पढमं अमावासं) યુગના પહેલા માસની

स्यां-युगादिमासमध्यमगताममावास्यां 'जोएइ' युनक्ति-तत्रैव मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यः प्रथमाममावास्यां परिसमापयतीति ज्ञातव्यं ज्ञात्वा च स्वशिष्येभ्य उपदिशेच्चे-ति प्रथमाममावास्यापरिसमाप्तिदेशं विविच्यान्यासां कृते युक्तिं निरूपयति 'एवं' इत्यादिना 'एवं जेणेव अभिलावेणं सूरियस्स पुण्णिमासिणिओ तेणेव अमावासाओ वि' एवं येनैव अभिलापेन सूर्यस्य पौर्णमास्यस्तेनैव अमावास्या अपि। एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण येनैवाभिलापेन-येन सूत्रालापसंघाटनक्रमेण-येनैव क्रमेण सूर्यस्य 'पुण्णिमासिणीओ' पौर्णमास्यः-पौर्णमासी परिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविषयाः प्रतिपादितास्तेनैवाभिलापक्रमेण खलु 'अमावासाओ' अमावास्या अपि-अमावास्यानामपि पाठक्रमोऽभिलपनीयस्तद्यथा 'बितिया ततिया दुवालसमी' द्वितीया तृतीया द्वादशी चेत्याद्या अमावास्या अपि वक्तव्याः। तत्प्रवचनप्रकारो यथा 'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं सूरे कंसि देसंसि जोएइ' तावत् एतेषा-

---

को (जोएइ) समाप्त करता है। अर्थात् उसी स्थान में रहा हुवा सूर्य युगादि प्रथम मास मध्यगत अमावास्या को समाप्त करता है ऐसा ही स्वशिष्यों को उपदेश करें।

इसप्रकार प्रथम अमावास्या परिसमाप्ति प्रदेश की विचारणा करके अन्य अमावास्या के विषय में युक्ति निर्दिष्ट करते हुवे कहते हैं-(एवं जेणेव अभिलावेणं सूरियस्स' पूर्व कथित प्रकार से जिस प्रकार के अभिलाप कथन से अर्थात् सूत्रालापक्रम से सूर्य का (पुण्णिमासिणीओ) पूर्णिमा परिसमापक मंडलप्रदेश के विषय में कहा गया है उसी प्रकार के अभिलापक क्रम से (अमावासाओ) अमावास्याओंका भी पाठक्रम कह लेना चाहिये। जो इसप्रकार से हैं-(वितीया ततिया दुवालसमी) दूसरी तीसरी एवं बारहवीं अमावास्या के विषय में कथन कर लेवें। उस कथन प्रकार इसप्रकार है-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छरा णं दोच्चं अमावासं सूरे कंसि कंसि देसंसि जोएइ)

મધ્યમાં રહેલ અમાવાસ્યાને (जोइए) સમાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ એજ સ્થાનમાં રહેલ સૂર્ય યુગાદિ પહેલા માસની મધ્યમા આવેલ અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો.

આ પ્રમાણે પહેલી અમાવાસ્યા સમાપ્તિ પ્રદેશની વિચારણા કરી અન્ય અમાવાસ્યાઓના સંબંધમાં યુક્તિ બતાવતા કહે છે-(एवं जेणेव अभिलावेणं सूरियस्स) પૂર્વકથિત પ્રકારથી જે પ્રકારના અભિલાપ ક્રમથી અર્થાત્ સૂત્રાલાપકથી સૂર્યના (पुण्णिमासिणीओ) પૂર્ણિમા પરિસમાપક મંડળપ્રદેશના વિષયમાં કહેલ છે એજ રીતના અભિલાપ ક્રમથી (अमावासाओ) અમાવાસ્યા સંબંધી પણ પાઠ ક્રમ કહી લેવો. જે આ પ્રમાણે છે-(वितीया ततीया दुवालसमी) બીજી ત્રીજી અને બારમી અમાવાસ્યાના સંબંધમાં કથન કહી લેવું. એ કથન આ પ્રકારે છે-(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं सूरे कंसि

मनन्तरोदितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां मध्ये द्वितीयाम् अमावास्यां सूर्यः कस्मिन् मण्डल-प्रदेशे युनक्ति-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यो द्वितीयाममावास्यां परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवान् कथयति-'ता जंसि णं देसंसि सूरिए पढमं अमावासं जोएइ ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउइभागे उवाइणावेत्ता एत्थणं से सूरे दोच्चं अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे-मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यः प्रथमाममावास्यां युनक्ति परिसमापयति, तस्मात् अमावास्यास्थानात्-प्रथमामावास्या परि-समाप्तिमण्डलप्रदेशात् परतः स्थितं यन्मण्डलं तच्चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा-चतुर्विंशत्य-धिकशतेन विभज्य-तावन्मितान् विभागान् विधाय तद्गतान् चतुर्नवति भागान् उपादाय-गृहीत्वा यन्मण्डलप्रदेशमुपलभ्येत तत्रैव खलु प्रदेशे स्थितः सन् सूर्यो द्वितीयामप्यमावास्यां युनक्ति-परिसमापयतीति द्वितीयाममावास्याविषयकं भगवतः समुत्तरमिति श्रुत्वा भूयोऽपि गौतमः प्रश्नयति-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं सूरे कंसि देसंसि

ये पांच संवत्सरों में दूसरी अमावास्या को सूर्य किस मंडल प्रदेश में रहकर समाप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् उत्तर में कहते हैं-(ता जंसि णं देसंसि सूरिए पढमं अमावासं जोएइ ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउइभागे उवाइणा-वेत्ता एत्थ णं से सूरे दोच्चं अमावासं जोएइ) जिस मंडल प्रदेश में रहकर सूर्य पहली अमावास्या को समाप्त करता है उस प्रथम अमावास्या समापक मंडल प्रदेश से पर रहा हुवा मंडल का एकसो चोवीस विभाग कर के उनमें से चोराणवें भागों को लेकर जो मंडल प्रदेश प्राप्त हो उसी मंडल प्रदेश में रहा हुवा सूर्य दूसरी अमावास्या को समाप्त करता है इस प्रकार दूसरी अमावास्या विषयक भगवान् के उत्तर को सुनकर श्री गौतमस्वामी फिर से प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छरा णं तच्चं अमावासं सूरे कंसि

देसंसि जोएइ) આ પાંચ સંવત્સરોમાં બીજી અમાવાસ્યાને સૂર્ય કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રી ભગવાન ઉત્તરમાં કહે છે-(ता जंसिणं देसंसि सूरिए पढमं अमावासं जोएइ ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउइभागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरे दोच्चं अमावासं जोएइ) જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય પહેલી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે એ પહેલી અમાવાસ્યા સમાપક મંડળપ્રદેશથી પછી આવેલ મંડળના એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાંથી ચોરાણુ ભાગોને લઈને જે મંડળપ્રદેશ પ્રાપ્ત થાય એજ મંડળપ્રદેશમાં રહેલ સૂર્ય બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, આ રીતે બીજી અમાવાસ્યાના સંબંધી ભગવાનનો ઉત્તર સાંભળીને શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता एएसि ण पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं सूरे कंसि देसंसि जोएइ) આ પૂર્વપ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરોમાં

जोएइ' तावत् एतेषामनन्तरप्रतिपादितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां मध्ये तृतीयाममावास्यां सूर्यः कस्मिन् देशे स्थितः सन्-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे प्रवर्त्तमानः सन् युनक्ति !-परिसमापयतीति गौतमस्य जिज्ञासां श्रुत्वा भगवान् कथयति-'ता जंसि णं देसंसि सूरे दोच्चं अमावासं जोएइ ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउइभागे उवाइणावेत्ता तच्चं अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे=मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यो द्वितीयाममावास्यां युनक्ति-परिसमापयति तस्मादमावास्यास्थानात्-द्वितीयाममावास्यापरिसमाप्तिप्रदेशात् परतः स्थितं यन्मण्डलं तत् चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा-चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभज्य-तन्मितान् भागान् विधाय तद्गतान् चतुर्नवतिभागान् उपादाय-गृहीत्वा यन्मण्डलप्रदेशं स्यात् अत्रैव प्रदेशे खलु स्थितः सन् सूर्यस्तृतीयामप्यमावास्यां परिसमापयतीति भगवतः समुत्तरं श्रुत्वा भूयोऽपि गौतमः पृच्छति-'ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं सूरे कंसि देसंसि जोएइ !' तावत् एतेषामनन्तरप्रतिपादितानां

देसंसि जोएइ) ये पूर्वोक्त प्रतिपादित पांच संवत्सरों में तीसरी अमावास्या को सूर्य किस मंडल प्रदेश में रहकर समाप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् उत्तर में कहते हैं-(ता जंसि णं देसंसि सूरे दोच्चं अमावासं जोएइ ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउइभागे उवाइणावेत्ता तच्चं अमावासं जोएइ) जिस मंडल प्रदेश में रहा हुवा सूर्य दूसरी अमावास्या को समाप्त करता है, उस दूसरी अमावास्या के समाप्ति प्रदेश से पर रहा हुवा मंडल को एकसो चोवीस से विभक्त कर के अर्थात् उतने भाग कर के उनमें से चोराणवें भागों को ग्रहण कर के जो मंडल प्रदेश आवे उसी मंडल प्रदेश में रहा हुवा सूर्य तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है । इस प्रकार श्रीभगवान् का उत्तर सुनकर श्रीगौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं सूरे कंसि देसंसि जोएइ) ये पूर्वप्रतिपादित पांच संवत्सरों में बार

त्रीજી અમાવાસ્યાને સૂર્ય કયા મંડળ પ્રદેશમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ ઉત્તર આપતાં કહે છે-(ता जंसि णं देसंसि सूरे दोच्चं अमावासं जोएइ ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउइभागे उवाइणावेत्ता तच्चं अमावासं जोएइ) જે મંડળ પ્રદેશમાં રહેલ સૂર્ય બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, એ બીજી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ પ્રદેશથી પછી આવેલા મંડળના એકસો ચોવીસ ભાગો કરીને તેમાંથી ચોરાણું ભાગોને લઈને જે મંડળ પ્રદેશ આવે એજ મંડળ પ્રદેશમાં રહેલ સૂર્ય ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે શ્રીભગવાનનો ઉત્તર સાંભળીને શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે-(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं सूरे कंसि देसंसि जोएइ) આ પૂર્વપ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરોમાં બારમી અમા-

पञ्चानां सम्वत्सराणां मध्ये द्वादशीं अमावास्यां कस्मिन देशे स्थितः सन्–कस्मिन् मण्डलप्रदेशे प्रवर्त्तमानः सन् सूर्यो द्वादशीं–प्रथमवर्षान्तद्योतिकाममावास्यां युनक्ति–परिसमापयतीति गौतमप्रश्नस्योत्तरं प्रयच्छति भगवान् महावीरस्वामी यथा–'ता जंसि णं देसंसि सूरे तच्चं अमावासं जोएइ, ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता अट्ठचत्ताले भागसए उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरे दुवालसमं अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे स्थितः सन्–यस्मिन् मण्डलप्रदेशे प्रवर्त्तमानः सन् सूर्यस्तृतीयाममावास्यां युनक्ति–परिसमापयति तस्मात् अमावस्यास्थानात्–तृतीयाममावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशात्परतो वर्त्तमानं यन्मण्डलं तत् चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा–चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभज्य–तावन्मितान् विभागान् विधाय तद्गतान् चतुर्नवतिभागान उपादाय–गृहीत्वा यद् भवेत् तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे खलु स्थितः सन् सूर्यो द्वादशीमप्यमावास्यां युनक्ति–परिसमापयतीत्यर्थः। सम्प्रति परिशेषासु अमावास्यासु परिसमाप्तिप्रदेशमतिदिशति–'एवं खलु एएणो

हवीं अमावास्या को किस मंडल प्रदेश में रहकर सूर्य प्रथम वर्षान्तबोधिका अमावास्या को समाप्त करता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी का प्रश्न सुनकर उसका उत्तर देते हुए श्रीभगवान् कहते हैं–(ता जंसि णं देसंसि सूरे तच्चं अमावासं जोइए, ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता अट्ठचत्ताले भागसए उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरे दुवालसमं अमावासं जोएइ) जिस मंडल प्रदेश में रहकर सूर्य तीसरी अमावास्या को परिसमाप्त करता है, उस तीसरी अमावास्या समापक मंडलप्रदेश से पर जो मंडल होता है, उसको एकसो चोवीस से छेद कर के अर्थात् एकसो चोवीस विभाग कर के उन में चोराणवें भागों को लेकर के जो मंडल आवे उसी मंडलप्रदेश में रह कर सूर्य बारहवीं अमावास्या को समाप्त करता है, अब अवशिष्ट अमावास्याओं का समाप्तिप्रदेश के विषय में अतिदेश से कहते हैं–(एवं खलु एएणो-

---

वास्याने सूर्य कया मंडळ प्रदेशमां रहीने पहेला वर्षनी अन्तबोधिका अमासने समाप्त करे छे? आ प्रमाणे श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांभळीने तेनो उत्तर आपतां श्रीभगवान् कहे छे–(ता जंसि णं देसंसि सूरे तच्चं अमावासं जोइइ, ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता अट्ठचत्ताले भागसए उवाइणावेत्ता एत्थणं से सूरे दुवालसमं अमावासं जोएइ) जे मंडळ प्रदेशमां रहीने सूर्य त्रीजी अमावास्याने समाप्त करे छे, ए त्रीजी अमावास्या समापक मंडळ प्रदेशनी पछी जे मंडळ होय छे. तेने एकसो चोवीसथी छेदीने अर्थात् एकसो चोवीस भागो करीने तेमांथी चोराणु भागोने लईने जे मंडळ आवे एज मंडळ प्रदेशमां रहीने सूर्य बारमी अमावास्याने समाप्त करे छे. हवे बाकीनी अमावास्याओना समाप्तिप्रदेशना संबंधमां अतिदेश कहे छे–(एवं खलु एएणोवाएणं ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउतिं चउणउतिंभागे उवाइणावेत्ता

वाएणं ताए ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउतिं चउणउतिं भागे उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि सूरे अमावासं जोएइ' एवं खलु एतेनोपायेन तस्मात् तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा तस्मिन् तस्मिन् देशे सूर्य अमावास्यां युनक्ति । एवं–पूर्वोदितेन नियमेन खल्विति निश्चितं 'एएणोवाएणं' एतेनोपायेन–अत्रैव पूर्वप्रतिपादितक्रमेण 'ताए ताए अमावासट्ठाणाए' तस्मात् तस्मात् अमावास्यास्थानात्–पूर्वपूर्व अमावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशात् परतो वर्त्तमानं यन्मण्डलप्रदेशं तन्मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन–चतुर्विंशत्यधिकशतेन 'छेत्ता' छित्वा–विभज्य–तावन्मितान् विभागान् विधाय तद्गतान् 'चउणउतिं चउणउतिं भागे' चतुर्नवति चतुर्नवति भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय तत्तुल्यभागान् गृहीत्वा यन्मण्डलप्रदेशं भवेत्तस्मिन्नेव देशे–तस्मिन् तस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यः खलु तां तामग्रेतनीममावास्यां युनक्ति परिसमापयतीत्यर्थः । सम्प्रत्यस्यैवोदाहरणं भगवान् प्रयच्छति–'ता जंसि णं देसंसि सूरे चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता

वाएणं ताए ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउतिं भागे उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि सूरे अमावासं जोएइ) इस प्रकार यह कथित उपाय से उस उस अमावास्या स्थान से मंडल को एकसो चोवीस से विभक्त कर के उस उस मंडल प्रदेश में रहकर सूर्य अमावास्या को समाप्त करता है। (एएणोवाएणं) पूर्वप्रतिपादित क्रम से (ताए ताए अमावासट्ठाणाए) पूर्व पूर्व की अमावास्या के समापक मंडल प्रदेश से पर रहा हुवा जो मंडलप्रदेश उसको एकसो चोवीस से (छेत्ता) विभक्त कर के अर्थात् उतने विभाग कर के (चउणवतिं चउणवतिं भागे) चोराणवे चोराणवें भागो को (उवाइणावेत्ता) उतने भागों को लेकर जो मंडलप्रदेश आवे उसी मंडलप्रदेश में रहकर सूर्य उस उस आगे की अमावास्याओं को समाप्त करता है। अब श्रीभगवान् इस विषय में उदाहरण कहते हैं–(ता जंसि णं देसंसि सूरे चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ ताए अमावास ट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं

तंसि तंसि देसंसि सूरे अमावासं जोएइ) આ રીતે આ કહેલ ઉપાયથી તે તે અમાવાસ્યા સ્થાનથી મંડળને એકસો ચોવીસથી વિભક્ત કરીને તેતે મંડળ પ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે.–(एएणोवाएणं) પૂર્વપ્રતિપાદિત ક્રમથી (ताए ताए अमावासट्ठाणाए) પહેલા પહેલાની અમાવાસ્યાના સમાપકમંડળપ્રદેશની પછી રહેલા જે મંડળ પ્રદેશ તેને એકસો ચોવીસથી (छेत्ता) વિભક્ત કરીને અર્થાત્ એટલા વિભાગ કરીને (चउणवतिं चउणवतिं भागे) ચોરાણુ ચોરાણુ ભાગોને લઈને જે મંડળ પ્રદેશ આવે એજ મંડળ પ્રદેશમાં રહેલ સૂર્ય તેતે આગળની અમાવાસ્યાઓને સમાપ્ત કરે છે.

હવે શ્રીભગવાન્ આ વિષયમાં ઉદાહરણનું કથન કરે છે.–(ता जंसि णं देसंसि सूरे

सत्तालीसं भागे उक्कोवइत्ता एत्थ णं से सूरे चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वापष्टिम् अमावास्यां युनक्ति तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा सप्तचत्वारिंशतं भागान् उत्कोस्य अत्र खलु स सूर्यश्चरमां द्वापष्टिममावास्यां युनक्ति । ता-तस्मात् तत्र सूर्यस्यामावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-यस्मिन मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यश्चरमां द्वापष्टितमाममावास्यां परिसमापयति तस्मादमावास्यापरिसमाप्तिप्रदेशात् परतः स्थितं यन्मण्डलं तच्चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन विभज्य तत्र प्रथमं चत्वारिंशतं भागान् 'उक्कोवइत्ता' उत्कोस्य-अवष्वस्य अन्यत्र संस्थाप्य, अत्रैव मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यः चरमां द्वापष्टितमाममावास्यां युनक्ति-परिसमापयतीत्यवधेयम् । अवधार्य्य स्वशिष्येभ्य उपदिशेच्चेत्यर्थः । अत्राप्यङ्कोत्पादनप्रकारस्तु पौर्णमासीपरिसमाप्तिप्रदेशवदेवज्ञेय इति ॥ सू० ६६ ॥

चन्द्रः सूर्यो वा केन नक्षत्रेण युक्तः कां पौर्णमासीं परिसमापयतीत्याह-

मूलम्-ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ? ता धणिट्ठाहिं धणिट्ठाणं तिण्णि मुहुत्ता एकूणवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता

छेत्ता सत्तावीसं भागे उक्कोवइत्ता एत्थ णं से सूरे चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ) सूर्य का अमावास्या समाप्ति मंडलप्रदेश की विचाणा में जिस मंडलप्रदेश में रहा हुवा सूर्य अन्तिम बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है उस अमावास्या समाप्तिप्रदेश से पर रहा हुवा जो मंडलप्रदेश उसको एकसो चोवीस से विभक्त कर के उनमें से प्रथम चालीस भागों को (उक्कोवइत्ता) एकतरफ रखकर इसी मंडलप्रदेश में रहा हुवा सूर्य अन्तिम बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है ऐसा जानकर स्वशिष्यों को इसप्रकार से उपदेश करें। यहां पर अंकोत्पादक गणितप्रक्रिया पूर्णिमा समाप्ति प्रदेश के कथनानुसार ही समझ लेना चाहिये ॥ सू० ६६ ॥

ચરિમં બાવટ્ઠિં અમાવાસં જોએઇ તાએ અમાવાસટ્ઠાણાએ મંડલં ચઉવીસેણં સએણં છેત્તા સત્તાવીસં ભાગે ઉક્કોવઇત્તા એત્થ ણં સે સૂરે ચરિમં બાવટ્ઠિં અમાવાસં જોએઇ) સૂર્યના અમાવાસ્યા સમાપ્તિ મંડળપ્રદેશની વિચારણામાં જે મંડળપ્રદેશમાં રહેલ સૂર્ય છેલ્લી બાસઠમી અમાસને સમાપ્ત કરે છે. એ અમાવાસ્યા સમાપ્તિ પ્રદેશથી પછી રહેલ જે મંડળ તેને એકસો ચોવીસથી વિભક્ત કરીને તેમાંથી પહેલાં ચાલીસ ભાગોને (ઉક્કોવઇત્તા) એક તરફ રાખીને એજ મંડળ પ્રદેશમાં રહેલ સૂર્ય છેલ્લી બાસઠમી અમાસને સમાપ્ત કરે છે, એ પ્રમાણે જાણીને પોતાના શિષ્યોને એ પ્રમાણે ઉપદેશ કરવો અહીં અંકોત્પાદક ગણિતપ્રક્રિયા પૂર્ણિમા સમાપ્તિ પ્રદેશના કથનાનુસારજ સમજી લેવી જોઇએ ॥ સૂ. ૬૬ ॥

पण्णट्ठिचुण्णिया भागा सेस', तं समयं च णं सूरिए केणं णक्खत्तेणं जोएइ। ता पुव्वाफग्गुणीणं अट्ठावीसं मुहुत्ता अट्ठतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुबत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ! ता उत्तराहिं पोट्ठवयाहिं, उत्तराणं पोट्ठवयाणं सत्तावीसं मुहुत्ता चोद्दस य बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठिचूण्णियाभागा सेसा तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ !, ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं उत्तराफग्गुणीणं सत्तमुहुत्ता तेत्तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता एक्कवीसं चूण्णियाभागा सेसा। ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ। ता अस्सिणीहिं अस्सिणीणं एक्कवीसं मुहुत्ता णवय एगट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेवट्ठि चूण्णियाभागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ! ता चित्ताहिं चित्ताणं एक्को मुहुत्तो अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तीसं चूण्णिया भागा सेस। ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ! ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं च आसाढाणं छदुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णिया भागा सेसा। तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ! ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स सोलसमुहुत्ता अट्ठ य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णियाभागा सेसा, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ !, उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ !, ता

पुस्सेणं, पुस्सस्स एकूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा ॥सू० ६७॥

छाया-तावत् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् धनिष्ठाभिः, धनिष्ठानां त्रयो मुहूर्त्ताः एकोनविंशतिश्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चपष्टिचूर्णिकाः भागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् पूर्वाभ्यां फाल्गुनीभ्याम् अष्टाविंशतिर्मुहूर्त्ता अष्टत्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वात्रिंशत् चूर्णिकाभागाः शेषाः । तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां द्वितीयां पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् उत्तराभ्यां प्रौष्ठपदाभ्यां उत्तरयोः प्रौष्ठपदयोः सप्तविंशतिः मुहूर्त्ताः चतुर्दश च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् उत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराफाल्गुनीनां सप्तमुहूर्त्ता त्रयस्त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा एकविंशतिश्चूर्णिका भागाः शेषाः । तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयां पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् अश्विनीभिः, अश्विनीनाम् एकविंशतिः मुहूर्त्ताः नव च एकषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रिषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् चित्राभिः, चित्राणाम् एको मुहूर्त्त अष्टाविंशतिश्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रिंशत् चूर्णिका भागाः शेषाः । तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां द्वादशीं पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् उत्तराभि आषाढाभिः, उत्तराणां च आषाढानां षड्विंशतिः मुहूर्त्ताः षड्विंशतिश्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टि भागं च सप्तषष्टिधा छित्वा चतुः पञ्चाशत् चूर्णिकाभागाः शेषाः, तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति, तावत् पुनर्वसुना, पुनर्वसोः षोडशमुहूर्त्ताः अष्टौ च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा विंशतिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं चन्द्रः तेन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् उत्तराभिः आषाढाभिः, उत्तराणाम् आषाढानां चरमसमयः, तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुष्येन, पुष्यस्य एकोनविंशतिः मुहूर्त्ताः त्रिचत्वारिंशतं च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रयस्त्रिंशत् चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥ सू० ६७ ॥

टीका-पूर्वं त्रिभिः सूत्रैश्चन्द्रसूर्ययोरमावास्या पौर्णमास्यौ परिसमाप्तिमण्डलप्रदेशं सम्यक्

चंद्र एवं सूर्य किस नक्षत्रमें युक्त होकर किस पूर्णिमा को समाप्त करता हैं यह कहते है-(ता एएसि णं) इत्यादि

હવે ચંદ્ર અને સૂર્ય કયા નક્ષત્રમાં યુક્ત થઈને કઈ પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે એ સંબંધી કથન કરે છે.-(ता एएसिणं) ઈત્યાદિ.

विविच्य सम्प्रति सप्तषष्टितमेऽस्मिन्नर्थाधिकारसूत्रे तयोरेव चन्द्रसूर्ययोः प्रतिपौर्णमासी परिसमाप्तिकाले नक्षत्रयोगं पिपृच्छुराह–'ता एएसि णं' इत्यादिना ।

'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ !' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, 'ता'–तावत्–तत्र युगभोगसमये, एतेषामनन्तरोदितानां 'पंचण्हं' पञ्चानां सम्वत्सराणां मध्ये प्रथमां–युगस्य प्रथममासप्रपूर्णवोधिकां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं 'चंदे' चन्द्रः सूर्यो वा (चन्द्रस्योपलक्षणत्वात् सूत्रे द्वयोरभिधानाच्च) केन नक्षत्रेण युनक्ति !–केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन् प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य जिज्ञासां श्रुत्वा भगवानाह–'ता धणिट्ठाहिं' तावत् धनिष्ठाभिः । अत्र येषु नक्षत्रेषु तारा बाहुल्यमस्ति तत्र बहुवचनं प्रयुज्यते तेन धनिष्ठाभिः–धनिष्ठा नक्षत्रेण सह वर्त्तमानश्चन्द्रो युगस्य प्रथमां पौर्णमासीं परिसमा-

टीकार्थ–पहले तीन सूत्रों से अमावास्या एवं पूर्णिमा की समाप्ति का मंडलप्रदेश की सम्यक् प्रकार से विचारणा करके अब सडसठवें अर्थाधिकार सूत्र में उन्ही सूर्य चन्द्र का प्रत्येक पूर्णिमा समाप्ति कालमें नक्षत्र के योग के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हुए कहते हैं–(ता एएसि णं पंचण्हं) संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) (ता) युग के भोगकाल में ये पूर्वोक्त (पंचण्हं) पांच संवत्सरों में अर्थात् युगका प्रथम मास पूर्ण करनेवाला (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (चंदे) चन्द्र अथवा सूर्य (यहां चंद्र शब्द उपलक्षण रूप होने से एवं सूत्र में दोनों का कथन होने से चन्द्रपद से चन्द्र सूर्य दोनों का ग्रहण समझें) किस नक्षत्र के साथ योग प्राप्त करके पहली पूर्णिमा को समाप्त करता है ? इसप्रकार से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर उत्तरमें श्रीभगवान् कहते हैं–(ता धणिट्ठाहिं) नक्षत्रों में ताराओं की बहुलता होती है अतः उसको बहुवचन से कहा है। धनिष्ठानक्षत्र के साथ

ટીકાર્થ–પહેલાં ત્રણ સૂત્રોથી અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાની સમાપ્તિના મંડળ પ્રદેશની સમ્યક્ પ્રકારથી વિચારણા કરીને હવે આ સડસઠમા અધિકાર સૂત્રમાં એજ સૂર્ય ચંદ્રના દરેક પૂર્ણિમા સમાપ્તિ કાળમાં નક્ષત્રના યોગના વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતાં કહે છે–(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) (ता) યુગના ભોગકાળમાં આ પૂર્વોક્ત (पंचण्हं) પાંચ સંવત્સરોમાં અર્થાત્ યુગના પહેલા માસને પૂર્ણ કરવાવાળી (पुण्णिमासिणिं) પૂર્ણિમાને (चंदे) ચંદ્ર કે સૂર્ય (અહીં ચંદ્રપદ ઉપલક્ષણ રૂપ હોવાથી અને સૂત્રમાં બન્નેનું કથન હોવાથી ચંદ્રપદથી ચંદ્ર સૂર્ય બેઉનું ગ્રહણ સમજવું) કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરીને પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता धणिट्ठाहिं) (નક્ષત્રોમાં તારાઓનું અધિકપણું હોય છે તેથી તેને બહુવચનથી કહેલ છે.) ધનિષ્ઠા

पयति । अथ चात्र सूक्ष्मत्वं दर्शयति–'धणिट्ठाणं तिण्णि मुहुत्ता एकूणवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिचुण्णिया भागा सेसा' धनिष्ठानां त्रयो मुहूर्त्ताः एकोनविंशतिश्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तासां धनिष्ठानां–धनिष्ठानक्षत्रस्य त्रयो मुहूर्त्ताः पूर्णस्तथा एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकोनविंशतिर्द्वाषष्टिभागाः $\frac{19}{62}$ एतन्मिताः, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा–विभज्य यद्भवेत् तस्य पञ्चषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः भवन्ति, अर्थात् ३ । $\frac{19}{62}$ । $\frac{62}{67}$ एतावन्मितेषु मुहूर्तेषु गतेषु सत्सु ततः परं द्वाषष्टेः सप्तषष्टिभागस्यापि पञ्चषष्टिश्चूर्णिकाभागाः $\frac{62}{67}$ $\frac{}{65}$ इत्यवशिष्टाः भवन्ति । तथाहि–पूर्वं चन्द्रस्य पौर्णमासीयोगविचारे नक्षत्राणां ध्रुवाः प्रतिपादिताः सन्ति ते चेमे–६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ इत्येवं रूपाः, षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः पूर्णस्तथा एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकः सप्तषष्टिभागश्चेति । इत्येवं रूपो ध्रुवराशिर्ध्रियते, धृत्वा चात्र प्रथमायां पौर्णमास्यां चन्द्रनक्षत्रयोगो ज्ञातुमिष्टे, तेन

रहा हुवा चंद्र युगकी प्रथम पूर्णिमा को समाप्त करता है । अब इस विषय में सूक्ष्मदृष्टि से कहते हैं–(धणिट्ठाणं तिण्णिमुहुत्ता एकूणवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठि चुण्णियाभागा सेसा) धनिष्ठा नक्षत्र का पूरा तीन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया उन्नीस भाग $\frac{19}{62}$ इतने प्रमाण तथा बासठिया एक भाग को सडसठ से विभक्त करके जो फलित हो उसका पैंसठिया चूर्णिका भाग शेष रहता है अर्थात् ३ । $\frac{19}{62}$ । $\frac{62}{67}$ इतना प्रमाण गत होने पर तदनन्तर सडसठिया बासठभाग का भी पैंसठ चूर्णिका भाग $\frac{62}{67}$ $\frac{}{65}$ शेष रहता है । कहने का भाव यह है कि–पहले चंद्र का पूर्णिमा के योग की विचारणा में ध्रुव नक्षत्रों का प्रतिपादन किया है वे इस प्रकार से हैं–६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ छियासठ मुहूर्त पूरा तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग एवं बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग । इस प्रकार से ध्रुवराशि स्थापित करके यहां पर पहली पूर्णिमास्या में नक्षत्रयोग जानने

નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર યુગની પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. હવે આ વિષયમાં સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી કહે છે–(धणिट्ठाणं तिण्णि मुहुत्ता एगूणवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठि भागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिचुण्णिया भागा सेसा) ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના ત્રણ મુહૂર્ત પુરા તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ઓગણીસ ભાગ $\frac{19}{62}$ આટલું પ્રમાણ તથા બાસઠિયા એક ભાગને સડસઠથી વિભક્ત કરીને જે ફળ આવે તેના પાંસઠિયા ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે–પહેલાં ચંદ્રના પૂર્ણિમાના યોગની વિચારણામાં ધ્રુવ નક્ષત્રોનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે. ૬૬ $\frac{5}{62}$ $\frac{1}{67}$ છાસઠ મુહૂર્ત પુરા તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ આ પ્રકારથી ધ્રુવરાશિ સ્થાપિત કરીને અહીં પહેલી પૂર્ણિમાનો નક્ષત્રયોગ જાણવા માટે એકથી ગુણાકાર

तत्र गुणक एकरूप इत्येकेन गुण्यते, एकगुणिता एवं सर्वे अङ्काः भवन्तीति नियमात् एकेन गुणितोऽपि स एव राशिस्तिष्ठेत, अतस्तावानेव जातः $(६६|\frac{५}{६२}|\frac{१}{६७})\times १=६६|\frac{५}{६२}\ \frac{१}{६७}$ तस्मात् अभिजिन्नक्षत्रस्य नव मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागा–$९|\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६७}$ इत्येवं प्रमाणं शोधनकमत्र शोध्यते–$(६६\frac{५}{६२}|\frac{१}{६७})-(९|\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६७})-५६\frac{४२}{६२}|\frac{२}{६७}$ अत्र सच्छेकगणितक्रमेण क्रिया कृतावर्त्तते–यथात्र षट्षष्टेः पूर्णाङ्कात् नवमुहूर्त्ताः शुद्धाः पश्चात् स्थिताः सप्तपञ्चाशन्मुहूर्त्तास्ततश्चाग्रेतनानामङ्कानां शोधनार्थं तेभ्य एको मुहूर्त्तो गृहीतः, गृहीत्वा च द्वाषष्टिभागीकृतस्ते च द्वाषष्टिरपि भागा द्वाषष्टिभागराशौ पञ्चकरूपे प्रक्षिप्यन्ते तदा जाताः सप्तषष्टिर्द्वाषष्टिभागाः $\frac{६७}{६२}$ तेभ्यश्चतुर्विंशतिः शुद्धाः पश्चात् स्थिताः त्रिचत्वारिंशत् $\frac{६७}{६२}-\frac{२४}{६२}-\frac{४३}{६२}$ अत्राप्यग्रेतन क्रिया प्रवर्त्तनार्थम् एभ्योऽप्येकं रूपमादाय सप्तषष्टिभागी क्रियते, ते च सप्तषष्टिरपि भागाः सप्तषष्टिभागमध्ये प्रक्षिप्यन्ते

के लिये एक से गुणाकार करे तो एक से गुणित सभी अंक उसी प्रकार रहता है, एक से गुणा करने पर भी वह राशिसमूह उसी प्रकार रहता है अतः वह उसी प्रकार $(६६|\frac{५}{६२}|\frac{१}{६७})+१=६६|\frac{५}{६२}|\frac{१}{६७}$ अतः अभिजित नक्षत्र का नवमुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया चोवीसभाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग–$९\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६७}$ इतना प्रमाण को यहां शोधित करे– $(६६\frac{५}{६२}|\frac{१}{६७})-९|\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६७}=५६\frac{४२}{६२}|\frac{२}{६७}$ यहां सच्छेद गणितपद्धति से क्रिया की गई है। जैसे यहां पर छियासठ पूर्णाङ्क से नवमुहूर्त शुद्ध होते हैं तत्पश्चात् रहे सत्तावन मुहूर्त उससे आगे के अंकोंको शोधित करने के लिये उनमें से एक मुहूर्त ग्रहण करके उसका बासठ भाग करे उन बासठ को बासठिया भाग राशिमें पांच के रूप से प्रक्षिप्त करे अतः बासठिया सडसठ $\frac{६७}{६२}$ होते हैं, उनमें से २४ चोवीस शुद्ध होते हैं एवं तयालीस बचते हैं, $\frac{६७}{६२}-\frac{२४}{६२}=\frac{४३}{६२}$ यहां पर भी आगे के समान प्रक्रिया करने के लिये इनमें से एक रूपको लेकर के उसका

કરવો તો એકથી ગુણિત બધાજ અંકો એજ પ્રમાણે રહે છે. તેથી તે એજ પ્રમાણે ૬૬ $\frac{૫}{૬૨},\frac{૧}{૬૭},+૧=૬૬,\frac{૫}{૬૨},\frac{૧}{૬૭}$ થાય છે તેથી અભિજીત્ નક્ષત્રના નવમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ $૯\frac{૨૪}{૬૨},\frac{૬૬}{૬૭}$ આટલા પ્રમાણને અહીં શોધિત કરવા $(૬૬\frac{૫}{૬૨},\frac{૧}{૬૭})$ $૯\frac{૨૪}{૬૨},\frac{૬૬}{૬૭}=૫૬\frac{૪૨}{૬૨},\frac{૨}{૬૭}$ અહીં સચ્છેદ ગણિત પદ્ધતિથી ક્રિયા કરવામાં આવેલ છે. જેમ અહીં છાસઠ પૂર્ણાંકથી નવ મુહૂર્ત શુદ્ધ થાય છે. તે પછી રહેલા સતાવન મુહૂર્ત તેની આગળના અંકોને શોધિત કરવા માટે તેમાંથી એક મુહૂર્ત ગ્રહણ કરીને તેના બાસઠ ભાગ કરવા એ બાસઠને બાસઠિયા ભાગ રાશિમાં પાંચ રૂપે પ્રક્ષિપ્ત કરવા તો બાસઠિયા સડસઠ $\frac{૬૭}{૬૨}$ ભાગો થાય છે. તેમાંથી ચોવીસ શુદ્ધ હોય છે અને તેંતાલીસ વધે છે. $\frac{૬૭}{૬૨}-\frac{૨૪}{૬૨}=\frac{૪૩}{૬૨}$ અહીં પણ પહેલાની જેમ પ્રક્રિયા કરવા માટે આમાંથી એક સંખ્યાને લઈને તેના સડસડ ભાગ કરવા એ સડસઠ

तदा जाता अष्टषष्टिः सप्तषष्टिभागाः, एभ्यः षट्षष्टिः शुद्धाः तदा जातौ द्वौ पश्चात् सप्तषष्टिभागौ $\frac{68}{67}-\frac{66}{67}=\frac{2}{67}$ अथैषां यथाक्रमेण न्यासो यथा–५६।$\frac{42}{62}$।$\frac{2}{67}$ ततश्चैतेभ्यः त्रिंशन्मुहूर्त्तैः श्रवणः शुद्धः ५६–३०=२६ स्थिताः पश्चात् षड्विंशतिर्मुहूर्त्ताः । अत इदमागतं यत धनिष्ठा नक्षत्रस्य त्रिषु मुहूर्त्तेषु गतेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकोनविंशति संख्येषु द्वाषष्टिभागेषु च गतेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चसंख्येषु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु च युगस्य प्रथमा पौर्णमासी परिसमाप्तिमुपयाति । इत्येवमत्र धूलीकर्मणा गणितक्रिया प्रदर्शिता वर्त्तते इति । सम्प्रति सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छन्नाह–'तं समयं च णं सूरिए केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? । 'तं समय' मित्यत्र (कालाध्वनो र्व्याप्तौ) इत्यधिकरणत्वेऽपि द्वितीया । तेनात्रायमर्थो ज्ञेयः 'तं समयं' तस्मिन् समये अर्थात् यस्मिन् समये चन्द्रेण युक्तं धनिष्ठानक्षत्रं यथोक्तशेषं च परिसमापयति, तस्मिन् समये–तस्मिन्

सडसठ भाग करे वे सडसठ भाग भी सडसठिया भाग के साथ जोडे तो सडसठिया अडसठ भाग होते हैं उनमें छियासठ शुद्ध होते हैं, अतः सडसठिया दो भाग होते हैं $\frac{68}{67}-\frac{66}{67}=\frac{2}{67}$ इन सबका क्रम से न्यास इसप्रकार होता है–५६।$\frac{42}{62}$।$\frac{2}{67}$ इनमें से तीस मुहूर्त से श्रवण नक्षत्र शुद्ध होता है ५६–३०= २६ पश्चात् छाइस मुहूर्त रहते हैं। अतः यह फलित होता है कि धनिष्ठा नक्षत्र का तीन मुहूर्त जाने पर तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया पांच भाग शेष रहे तब युगकी प्रथम पूर्णिमा समाप्त होती है। इसप्रकार यहां पर धूलिक्रम से गणितप्रक्रिया दिखलाई है।

अब श्रीगौतमस्वामी सूर्य नक्षत्रयोग के विषय में प्रश्न करते हुवे कहते हैं–(तं समयं च णं सूरिए के णं णक्खत्तेणं जोएइ) (तं समयं) यहां पर (काला ध्वनोर्व्याप्तौ) इस सूत्रसे अधिकरण में भि द्वितीया होती है अतः इस प्रकार से अर्थ होता है, (तं समयं) उस समयमें अर्थात् जिस समयमें चंद्र के साथ धनिष्ठा

ભાગો પણ સડસઠિયા ભાગની સાથે મેળવે તો સડસઠિયા અડસઠ ભાગ થાય છે. તેમાં છાસઠ શુદ્ધ હોય છે તેથી સડસઠિયા બે ભાગ થાય છે. $\frac{68}{67}-\frac{66}{67}=\frac{2}{67}$ આ બધાનો ક્રમથી ન્યાસ આ રીતે થાય છે. ૫૬$\frac{42}{62}$,$\frac{2}{67}$ આમાંથી તીસ મુહૂર્તથી શ્રવણ નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. ૫૬–૩૦=૨૬ તે પછી છવ્વીસ મુહૂર્ત બચે છે. તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે–ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના ત્રણ મુહૂર્ત ગયા પછી તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંચ ભાગ શેષ બચે ત્યારે યુગની પહેલી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે અહીં ધૂલિ ક્રમથી ગણિત પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવી છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી સૂર્ય નક્ષત્રના યોગના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં કહે છે–(तं समयं णं सूरिए केणं णक्खत्तेणं जोएइ) (तं समयं) અહીં (कालाध्वनो र्व्याप्तौ) આનાથી અધિકરણમાં દ્વિતીયા થાય છે તેથી આ રીતે અર્થ થાય છે. (तं समयं) એ સમયમાં અર્થાત્ જે

क्षणे णमिति वाक्यालंकारे 'सूरिए' सूर्यः केन नक्षत्रेण 'जोएइ' युनक्ति-केन नक्षत्रेण सह प्रवर्त्तमानः सन् तां प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता पुव्वाफग्गुणीणं अट्ठावीसं मुहुत्ता अट्ठतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुवत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा' तावत् पूर्वाभ्यां फाल्गुनीभ्याम् अष्टाविंशतिर्मुहूर्त्ता अष्टात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वात्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः। 'ता' तावत्-तत्र सूर्यनक्षत्रयोगविचारे खल्विति निश्चितं 'पुव्वा फग्गुणीणं' इत्यत्र पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य द्वितारकत्वात् द्विवचनं प्रयोक्तव्यमिति द्विवचने प्राप्तेऽपि प्राकृतत्वाद्बहुवचनं प्रयुक्तं। वस्तुतस्तु पूर्वाभ्यां फाल्गुनीभ्यामिति कृतं वर्त्तते। ततश्च तयोः पूर्वाफाल्गुन्योस्तदानींतने समये अष्टाविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा-सप्तषष्टिविभागान् विभज्य तस्य विभागस्य सत्का द्वात्रिंशच्चूर्णिकाभागा अवशिष्टा यदा भवन्ति तत्रैव प्रदेशे स्थितः सन्

नक्षत्र युक्त होकर यथोक्त प्रथम पूर्णिमा को समाप्त करता है उससमय (सूरिए) सूर्य (केणं णक्खत्ते णं) कौन नक्षत्र के साथ युक्त होकर उस पहली पूर्णिमा को समाप्त करता है? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी का प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता पुव्वाफग्गुणीणं अट्ठावीसं मुहुत्ता अट्ठतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुवत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा) सूर्य नक्षत्र के योग विचार में (पुव्वाफग्गुणी णं) यहां पर पूर्वाफल्गुनी नक्षत्र दो तारावाला होने से द्विवचनका प्रयोग करना चाहिए यहां पर बहुवचन का जो प्रयोग है सो द्विवचन में बहुवचन का प्रयोग आर्ष होने से हैं। पूर्वाफल्गुनी नक्षत्र का उस समय में अट्ठाइस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अडतीस भाग तथा बासठिया एक भाग को सडसठ से छेद करके सडसठिया भाग का विभाग करके उस विभाग का बत्तीस चूर्णिका

સમયે ચંદ્ર ધનિષ્ઠા નક્ષત્રની સાથે યુક્ત થઈને પૂર્વોક્ત પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, એ સમયે (सूरिए) સૂર્ય (केणं णक्खत्तेणं) કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને એ પ્રથમ પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता पुव्वाफग्गुणीणं अट्ठावीसं मुहुत्ता अट्ठतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुवत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा) સૂર્ય નક્ષત્રના યોગસંબંધી વિચારણામાં (पुव्वाफग्गुणीणं) એ ઠેકાણે પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર બે તારાઓવાળું હોવાથી દ્વિવચનનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ, પણ અહીં જે બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે, તે આર્ષ હોવાથી દ્વિવચનમાં બહુવચન સમજી લેવું. પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના જે સમયે અઠ્યાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા આડત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને એ વિભાગના બત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે એ પ્રદેશમાં

सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयतीत्यर्थः । तथाहि–अत्रापि गणितक्रमः प्रदर्शनीयो यथा–स एव षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकः सप्तषष्टिभागः ६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ इत्येवं प्रमाणो ध्रुवराशिर्ध्रियते, धृत्वा च एकेन गुणकेन गुण्यते एकेन गुणितमपि तदेव भवति (सर्वेषामङ्कानामेक गुणितत्वात्) अतस्तावानेव जातः –६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ अत अस्मात् पुष्यस्य शोधनकं १९ । $\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{67}$ एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशद् सप्तषष्टिभागा इत्येवं प्रमाणं शोध्यते–(६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$)–(१९ । $\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{67}$)=४६ । $\frac{23}{62}$ । $\frac{35}{67}$ अत्रापि शोधनप्रकारोऽपूर्णाङ्कगणितक्रमेण ज्ञातव्यो यथा षट्षष्टे मुहूर्त्तेभ्यः एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः शुद्धाः पश्चात् स्थिताः सप्त चत्वारिंशद् अग्रेतनक्रियाप्रचारार्थं सप्तचत्वारिंशद्भ्य एको मुहूर्त्तो गृह्यते तदा तत्र स्थिताः षट् चत्वारिंशद्, गृहीतस्य चैकस्य मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागाः कृत्वा

भाग जब शेष रहे उसी प्रदेश में रहकर सूर्य प्रथम पूर्णिमा को समाप्त करता है। यहां पर भी गणित प्रक्रिया इसप्रकार से हैं–वही पूर्वोक्त छियासठ मुहूर्त एवं एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग ६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ इसप्रकार की ध्रुवराशी रखकर एकरूप गुणक से गुणन क्रिया करें एक से गुणित उसी प्रकार रहता है, अतः उसी प्रकार ६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ रहता है । इसमें से पुष्य नक्षत्र का १९ । $\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{67}$ उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग एवं बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीसभाग इस प्रमाण से शोधित करें (६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$)–(१९ । $\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{67}$)=४६ । $\frac{23}{62}$ । $\frac{35}{67}$ यहां शोधन का प्रकार अपूर्णाङ्क गणित क्रम से जाना जाता है–जैसे कि–छियासठ मुहूर्तमें से उन्नीस मुहूर्त शुद्ध होता है, पश्चात् सेंतालीस रहता है । आगे की क्रिया के लिये सेंतालीसमें से एक मुहूर्त लेवें तो वहां पर छियालीस बचता है । एक मुहूर्त जो लिया है उसका बासठ भाग करके बासठिया भाग में पांच

રહીને સૂર્ય પહેલી પુનમને સમાપ્ત કરે છે.

અહીં પણ ગણિત પ્રક્રિયા આ રીતે થાય છે. અહીંયાં એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ ૬૬ $\frac{5}{62}$ $\frac{1}{67}$ આ પ્રમાણે રાખીને એકથી ગુણાકાર કરવો એકથી ગુણેલ એજ પ્રમાણે રહે છે, તેથી એજ પ્રમાણે ૬૬ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ રહે છે આમાંથી પુષ્ય નક્ષત્રના ૧૯ । $\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{67}$ ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસભાગ અને બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસભાગથી શોધિત કરવા.(૬૬ $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$)–(૧૯ $\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{67}$)=૪૬ । $\frac{23}{62}$ । $\frac{35}{67}$ આ રીતેછાસઠ મુહૂર્તમાંથી ઓગણીસ બાદ કરતાં પાછળ સુડતાલીસ બચે છે. આગળની ક્રિયા માટેસુડતાલીસમાંથી એક મુહૂર્ત લેવામાં આવે તો ત્યાં છેંતાલીસ વધે છે. એક મુહૂર્ત જે લેવાયું છે તેના બાસઠ ભાગ કરીને બાસઠિયા ભાગમાં પાંચ ઉમેરો તો બાસઠિયા સડસઠ

द्वाषष्टिभागराशौ पञ्चकरूपे प्रक्षिप्यन्ते तदा जाता द्वाषष्टिभागाः सप्तषष्टिः $\frac{६७}{६२}$ एभ्यस्त्रि-
चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः शोध्यन्ते $\frac{६७}{६२}-\frac{४३}{६२}=\frac{२४}{६२}$ अतो जाताश्चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः।
अतोऽपि पश्चात्तनीं क्रियां कर्तुं एभ्योप्येकरूपमुपादीयते, ततो जातास्त्रयोविंशतिः द्वाषष्टि-
भागाः $\frac{२३}{६२}$। गृहीतस्य चैकरूपस्य सप्तषष्टिभागाः क्रियन्ते कृत्वा च सप्तषष्टिभागैकमध्ये
प्रक्षिप्यन्ते तदा जाता अष्टषष्टिः सप्तषष्टिभागाः $\frac{६८}{६७}$ एतेभ्यस्त्रयस्त्रिंशद् सप्तषष्टिभागाः शोध्यन्ते
$-\frac{६८}{६७}-\frac{३३}{६७}=\frac{३५}{६७}$ शोधिते च स्थिताः पञ्चत्रिंशद् सप्तषष्टिभागाः। यथा क्रमेण न्यस्ते सति-४६।
$\frac{२३}{६२}$। $\frac{३५}{६७}$ षट् चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशति द्वाषष्टिभागाः। एकस्य च
द्वाषष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशद् सप्तषष्टिभागाः। ततश्च पञ्चदशमुहूर्त्तैराश्लेषानक्षत्रं, त्रिंशता च
मुहूर्त्तैर्मघानक्षत्रं शुद्धं १५+३०=४५ ततश्च ४६-४५=१ स्थितः पश्चादेको मुहूर्त्तः। तेना-
वशिष्टाङ्कानां यथाक्रमेण न्यस्ते सति-(४६। $\frac{२३}{६२}$। $\frac{३५}{६७}$)-४५=१। $\frac{२३}{६२}$। $\frac{३५}{६७}$ एको मुहूर्त्तः
पूर्णः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशद्

का प्रक्षेप करे तो बासठिया सडसठ भाग होते हैं। इनमें से बासठिया तेंता-
लीस का शोधन करे $\frac{६७}{६२}-\frac{४३}{६२}=\frac{२४}{६२}$ तो इसप्रकार बासठिया चोवीस भाग बचता
है, इसमें से आगे की क्रिया करने के लिये एक ग्रहण करे तो बासठिया तेईस
रहता है, $\frac{२३}{६२}$ एक जो लिया है उस का सडसठ भाग करके एकके साठ जोडे
तो सडसठिया अडसठ भाग होते हैं $\frac{६८}{६७}$ इसमें से सडसठिया तेतीस को
शोधित करे $\frac{६८}{६७}-\frac{३३}{६७}=\frac{३५}{६७}$ तो इसप्रकार सडसठिया पैंत्तीस भाग रहता है। उसका
क्रम से न्यास करे जैसे की-४६।$\frac{२३}{६२}$।$\frac{३५}{६७}$ छियालीस मुहूर्त एक मुहूर्त का बास-
ठिया तेइस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया पैंतीस भाग
रहता हैं, उसमें से पंद्रह से अश्लेषानक्षत्र. तीस मुहूर्त से मघानक्षत्र, को
शोधित करे १५+३०=४५ तो इसप्रकार होता है ४६-४५=१ पश्चात् एक
मुहूर्त बचता है। अवशिष्ट अंको को क्रमसे रखे तो-४६।$\frac{२३}{६२}$।$\frac{३५}{६७}$)-४५=१।$\frac{२३}{६२}$।$\frac{३५}{६७}$
एक मुहूर्त पूरा तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेईसभाग तथा बासठिया एकभाग

ભાગ થાય છે તેમાંથી બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ બાદ કરવા. $\frac{૬૭}{૬૨}$।$\frac{૪૩}{૬૨}=\frac{૨૪}{૬૨}$ તો આ રીતે
બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ બચે છે. તેમાંથી આગળની ક્રિયા માટે એક લેવામાં આવે તો
બાસઠિયા તેવીસ બચે છે. $\frac{૨૩}{૬૨}$ એક જે લીધેલ છે તેના સડસઠ ભાગ કરીને એકમાં મેળવો.
સડસઠિયા અડસઠ થાય છે. $\frac{૬૮}{૬૭}$ આમાંથી સડસઠિયા તેત્રીસને બાદ કરે તો $\frac{૬૮}{૬૭}$ $\frac{૩૩}{૬૭}=\frac{૩૫}{૬૭}$
આ રીતે સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ બચે છે. તેને ક્રમની રાખે જેમકે ૪૬$\frac{૨૩}{૬૨}$ $\frac{૩૫}{૬૭}$ છેતાલીસ
મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ સડસઠિયા
પાંત્રીસ ભાગ બચે છે. તેમાંથી પંદરથી અશ્લેષા નક્ષત્ર, ત્રીસ મુહૂર્તથી મઘા
નક્ષત્રને શુદ્ધ કરવા ૧૫+૩૦=૪૫ આ રીતે થાય છે. ૪૬-૪૫=૧ પાછળ એક મુહૂર્ત
બચે છે. બાકીના અંકોને ક્રમથી રાખવામાં આવે તો ૪૬।$\frac{૨૩}{૬૨}$ $\frac{૩૫}{૬૭}$।-૪૫=૧,$\frac{૨૩}{૬૨}$,$\frac{૩૫}{૬૭}$
એક મુહૂર્ત પુરૂં તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક

सप्तषष्टिभागाः १ । २३/६२ । ३५/६७ इति । अत आगतं पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य अष्टाविंशतो मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टात्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य द्वाषष्टिभागस्य च द्वात्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सूर्यो युगस्य पूर्वार्द्धे प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गणितक्रियया सिद्धयति, एतस्य नाम गणितक्रमे धूलीकर्म्म एते च मुहूर्त्ताः सूर्यमुहूर्त्ताः प्रोच्यन्ते । एतादृशैश्च सूर्यमुहूर्त्तै स्त्रिंशता त्रयोदश रात्रिन्दिवानि, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वादश व्यावहारिकाः मुहूर्त्ताः भवन्ति । अत एतदनुसारेणैव गतैकदिवसभागगणना तथा च शेषस्थितदिवसगणना च पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य स्वयं कर्त्तव्या । एवमेव क्रमेण उत्तरसूत्रेष्वपि सूर्यनक्षत्रयोगे स्वयमूहनीया च । अथात्रैव पूर्वं पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकमेकोनत्रिंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशद्

का सडसठिया पैंतीसभाग १।२३/६२।३५/६७ रह जाता है । इससे यह फलित होता है की पूर्वाफल्गुनी का अट्ठावीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अडतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बत्तीस भाग शेष रहने पर सूर्य युग के पूर्वार्द्ध में पहली पूर्णिमा को समाप्त करता है इसप्रकार गणितक्रिया से सिद्ध होता है । इसका नाम गणित क्रममें धूलीकर्म कहा जाता है, ये सूर्य मुहूर्त कहे जाते हैं । इस प्रकार के तीस सूर्य मुहूर्त से तेरह अहोरात्र होते हैं, एक अहोरात्र का बारह व्यावहारिक मुहूर्त होते हैं अतः इस कथन के अनुसार पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र का गत एक दिनके भाग की गणना तथा शेष रहे हुवे दिवस की गणना स्वयं करलेवें । इसीप्रकार आगे के उत्तर सूत्र कथन में सूर्यनक्षत्र के योग के विषय में स्वयमेव विचारणा करलेवें ।

यहां पर पहले पुष्य नक्षत्र का शोधन उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस

ભાગના સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ ૧।૨૩/૬૨।૫૫/૬૭ બાકી રહે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના અઠયાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બત્રીસ ભાગ બાકી રહે ત્યારે ત્યારે સૂર્ય યુગના પૂર્વાર્ધની પહેલી પુનમને સમાપ્ત કરે છે. આ રીતે ગણિત પ્રક્રિયાથી સિદ્ધ થાય છે આનું નામ ગણિત ક્રમમાં ધૂલિકર્મ કહે છે. આને સૂર્ય મુહૂર્ત કહેવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે ત્રીસ સૂર્ય મુહૂર્તથી તેર રાત્રિ દિવસ થાય છે, એક રાત દિવસના બાર વ્યાવહારિક મુહૂર્ત થાય છે. જેથી આ કથનાનુસાર પૂર્વાફાલ્ગુનીનક્ષત્રના ગયેલા એક દિવસના ભાગની ગણત્રી તથા બાકી રહેલા દિવસની ગણત્રી પોતે વિચારી લેવી. આજ પ્રમાણે આગળના ઉત્તર સૂત્રમાં સૂર્ય નક્ષત્રના યોગના સંબંધમાં પોતેજ વિચારી લેવું.

અહીં અગાઉ પુષ્ય નક્ષત્રનું શોધનક ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના

द्वाषष्टिभागराशौ पञ्चकरूपे प्रक्षिप्यन्ते तदा जाता द्वाषष्टिभागाः सप्तषष्टिः $\frac{67}{62}$ एभ्यस्त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः शोध्यन्ते $\frac{67}{62}-\frac{43}{62}=\frac{24}{62}$ अतो जाताश्चतुर्विंशति द्वीषष्टिभागाः। अतोऽपि पश्चात्तनीं क्रियां कर्त्तुं एभ्योप्येकरूपमुपादीयते, ततो जातास्त्रयोविंशतिः द्वाषष्टिभागाः $\frac{23}{62}$। गृहीतस्य चैकरूपस्य सप्तषष्टिभागाः क्रियन्ते कृत्वा च सप्तषष्टिभागैकमध्ये प्रक्षिप्यन्ते तदा जाता अष्टषष्टिः सप्तषष्टिभागाः $\frac{68}{67}$ एतेभ्यस्त्रयस्त्रिंशद् सप्तषष्टिभागाः शोध्यन्ते $-\frac{68}{67}-\frac{33}{67}=\frac{35}{67}$ शोधिते च स्थिताः पञ्चत्रिंशद् सप्तषष्टिभागाः। यथा क्रमेण न्यस्ते सति–४६। $\frac{23}{62}$। $\frac{35}{67}$ षट् चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशति द्वीषष्टिभागाः। एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशद् सप्तषष्टिभागाः। ततश्च पञ्चदशमुहूर्त्तैराश्लेषानक्षत्रं, त्रिंशता च मुहूर्त्तैर्मघानक्षत्रं शुद्धं १५+३०=४५ ततश्च ४६–४५=१ स्थितः पश्चादेको मुहूर्त्तः। तेनावशिष्टाङ्कानां यथाक्रमेण न्यस्ते सति–(४६। $\frac{23}{62}$। $\frac{35}{67}$)–४५=१। $\frac{23}{62}$। $\frac{35}{67}$ एको मुहूर्त्तः पूर्णः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशति द्वीषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशद्

का प्रक्षेप करे तो बासठिया सडसठ भाग होते हैं। इनमें से बासठिया तेंतालीस का शोधन करे $\frac{67}{62}-\frac{43}{62}=\frac{24}{62}$ तो इसप्रकार बासठिया चोवीस भाग बचता है, इसमें से आगे की क्रिया करने के लिये एक ग्रहण करे तो बासठिया तेईस रहता है, $\frac{23}{62}$ एक जो लिया है उस का सडसठ भाग करके एकके साठ जोडे तो सडसठिया अडसठ भाग होते हैं $\frac{68}{67}$ इसमें से सडसठिया तेतीस को शोधित करे $\frac{68}{67}-\frac{33}{67}=\frac{35}{67}$ तो इसप्रकार सडसठिया पैंतीस भाग रहता है। उसका क्रम से न्यास करे जैसे की–४६।$\frac{23}{62}$।$\frac{35}{67}$ छियालीस मुहूर्त एक मुहूर्त का बासठिया तेइस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया पैंतीस भाग रहता हैं, उसमें से पंद्रह से अश्लेषानक्षत्र. तीस मुहूर्त से मघानक्षत्र, को शोधित करे १५+३०=४५ तो इसप्रकार होता है ४६–४५=१ पश्चात् एक मुहूर्त बचता है। अवशिष्ट अंको को क्रमसे रखे तो–४६।$\frac{23}{62}$।$\frac{35}{67}$)–४५=१।$\frac{23}{62}$।$\frac{35}{67}$ एक मुहूर्त पूरा तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेईस भाग तथा बासठिया एकभाग

ભાગ થાય છે તેમાંથી બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ બાદ કરવા. $\frac{67}{62}-\frac{43}{62}=\frac{24}{62}$ તો આ રીતે બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ બચે છે. તેમાંથી આગળની ક્રિયા માટે એક લેવામાં આવે તો બાસઠિયા તેવીસ બચે છે. $\frac{23}{62}$ એક જે લીધેલ છે તેના સડસઠ ભાગ કરીને એકમાં મેળવો. સડસઠિયા અડસઠ થાય છે. $\frac{68}{67}$ આમાંથી સડસઠિયા તેત્રીસને બાદ કરે તો $\frac{68}{67}$ $\frac{33}{67}=\frac{35}{67}$ આ રીતે સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ બચે છે. તેને ક્રમની રાખે જેમકે ૪૬$\frac{23}{62}$ $\frac{35}{67}$ છેતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ બચે છે. તેમાંથી પંદરથી અશ્લેષા નક્ષત્ર, ત્રીસ મુહૂર્તથી મઘા નક્ષત્રને શુદ્ધ કરવા ૧૫+૩૦=૪૫ આ રીતે થાય છે. ૪૬–૪૫=૧ પાછળ એક મુહૂર્ત બચે છે. બાકીના અંકોને ક્રમથી રાખવામાં આવે તો ૪૬।$\frac{23}{62}$ $\frac{35}{67}$।–૪૫=૧,$\frac{23}{62}$,$\frac{35}{67}$ એક મુહૂર્ત પુરૂં તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક

सप्तषष्टिभागाः १ । $\frac{२३}{६२}$ । $\frac{३५}{६७}$ इति । अत आगतं पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य अष्टाविंशतौ मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टात्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य द्वाषष्टिभागस्य च द्वात्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सूर्यो युगस्य पूर्वार्द्धे प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गणितक्रियया सिद्धयति, एतस्य नाम गणितक्रमे धूलीकर्म्म एते च मुहूर्त्ताः सूर्यमुहूर्त्ताः प्रोच्यन्ते। एतादृशैश्च सूर्यमुहूर्त्तै स्त्रिंशता त्रयोदश रात्रिन्दिवानि, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वादश व्यावहारिकाः मुहूर्त्ताः भवन्ति । अत एतदनुसारेणैव गतैकदिवसभागगणना तथा च शेषस्थितदिवसगणना च पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य स्वयं कर्त्तव्या । एवमेव क्रमेण उत्तरसूत्रेष्वपि सूर्यनक्षत्रयोगे स्वयमूहनीया च । अथात्रैव पूर्वं पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकमेकोनत्रिंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशद्

का सडसठिया पैंतीसभाग १। $\frac{२३}{६२}$। $\frac{३५}{६७}$ रह जाता है । इससे यह फलित होता है की पूर्वाफल्गुनी का अट्ठावीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अडतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बत्तीस भाग शेष रहने पर सूर्य युग के पूर्वार्द्ध में पहली पूर्णिमा को समाप्त करता है इसप्रकार गणितक्रिया से सिद्ध होता है । इसका नाम गणित क्रममें धूलीकर्म कहा जाता है, ये सूर्य मुहूर्त कहे जाते हैं । इस प्रकार के तीस सूर्य मुहूर्त से तेरह अहोरात्र होते हैं, एक अहोरात्र का बारह व्यावहारिक मुहूर्त होते हैं अतः इस कथन के अनुसार पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र का गत एक दिनके भाग की गणना तथा शेष रहे हुवे दिवस की गणना स्वयं करलेवें । इसीप्रकार आगे के उत्तर सूत्र कथन में सूर्यनक्षत्र के योग के विषय में स्वयमेव विचारणा करलेवें ।

यहां पर पहले पुष्य नक्षत्र का शोधन उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस

ભાગના સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ ૧। $\frac{૨૩}{૬૨}$ · $\frac{૫૫}{૬૭}$ બાકી રહે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના અઠ્યાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બત્રીસ ભાગ બાકી રહે ત્યારે ત્યારે સૂર્ય યુગના પૂર્વાર્ધની પહેલી પુનમને સમાપ્ત કરે છે. આ રીતે ગણિત પ્રક્રિયાથી સિદ્ધ થાય છે આનું નામ ગણિત ક્રમમાં ધૂલિકર્મ કહે છે. આને સૂર્ય મુહૂર્ત કહેવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે ત્રીસ સૂર્ય મુહૂર્તથી તેર રાત્રિ દિવસ થાય છે, એક રાત દિવસના બાર વ્યાવહારિક મુહૂર્ત થાય છે. જેથી આ કથનાનુસાર પૂર્વાફાલ્ગુનીનક્ષત્રના ગયેલા એક દિવસના ભાગની ગણત્રી તથા બાકી રહેલા દિવસની ગણત્રી પોતે વિચારી લેવી. આજ પ્રમાણે આગળના ઉત્તર સૂત્રમાં સૂર્ય નક્ષત્રના યોગના સંબંધમાં પોતેજ વિચારી લેવું.

અહીં અગાઉ પુષ્ય નક્ષત્રનું શોધનક ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના

सप्तषष्टिभागाः–१९ । $\frac{४३}{६२}$ । $\frac{३३}{६७}$ इत्येवं प्रमाणं प्रतिपादितं तत् कथमवसीयत इति चेत् प्रोच्यते –यतोहि पूर्वयुगपरिसमाप्तिवेलायां पुष्यनक्षत्रस्य त्रयोविंशतिः सप्तषष्टिभागाः परिसमाप्तिमुपगताः, चत्वारिंशदवतिष्ठन्ति च । अतस्ते चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते $\frac{४४}{६७}\times ३०=\frac{१३२०}{६७}$ जातानि विंशत्यधिकानि त्रयोदशशतानि सप्तषष्टिभागरूपाणि । अतस्तेषां सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते $\frac{१३२०}{६७}=१९\frac{४७}{६७}$ लब्धाः एकोनविंशति मुंहूर्त्ताः शेषास्तिष्ठन्ति सप्तचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः । ते च द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते $\frac{४७}{६७}\times ६२\frac{२९१४}{६७}$ जातानि उपरितने चतुर्दशोत्तराणि एकोनत्रिंशच्छतानि, अधस्तने च सप्तषष्टिरेव । अतस्तेषां सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते–$\frac{२९१४}{६७}=\frac{४३}{६२}+\frac{३३}{६७}$ लब्धास्त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशद् सप्तषष्टिभागाः अत उपपद्यते पुष्यनक्षत्रस्य याथार्थ्यं शोधनकं १९ । $\frac{४३}{६२}$ । $\frac{३३}{६७}$ एतत् ध्रुवराशेः शोधितं वर्त्तत इति । इत्येवं गणितक्रियां

भाग १९।$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६७}$ इसप्रकार का प्रमाणकहा है वह किस प्रकार से होता है? इस के लिये कहते है–पूर्व युगकी समाप्ति के अवसर में पुष्यनक्षत्र का सडसठिया तेइसभाग समाप्त होकर सडसठिया चुवालीस भाग अवशिष्ट रहता है, अतः वे सडसठिया चुवालीस भाग का मुहूर्त करने के लिये तीससे गुणित करे $\frac{४४}{६७}+३०\frac{१३२०}{६७}$ तो इसप्रकार सडसठिया तेरहसो वीस होते हैं । उसका सडसठ से भाग करे $\frac{१३२०}{६७}=१९\frac{४७}{६७}$ तो उन्नीस मुहूर्त होते हैं, एवं सडसठिया सेंतालीस मुहूर्त शेष बचता है, उसकाबासठ भाग करने के लिये बासठ से गुणित करे $\frac{४७}{६७}+६२\frac{२९१४}{६७}$ इसप्रकार उपर में उनतीससो चौदह तथा नीचे में सडसठ रहता है उसका सडसड से भाग करे $\frac{२९१४}{६७}=\frac{४३}{६२}+\frac{३३}{६७}$ तो इसप्रकार बासठिया तेंतालीसभाग एवं बासठिया एक भाग का सडसठिय तेत्तीस भाग रहता है। पुष्यनक्षत्र का यथार्थ शोधनक १९।$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६७}$ होता है उसको ध्रुवराशि से शोधित

બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ ૧૯$\frac{૪૩}{૬૨}$. $\frac{૩૩}{૬૭}$ આ પ્રમાણેનું પ્રમાણ કહેલ છે. તે કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવવા માટે કહે છે–પૂર્વ યુગની સમાપ્તિના અવસરે પુષ્ય નક્ષત્રના સડસઠિયા તેવીસ ભાગ પુરા થઈને સડસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ બાકી રહે છે, તેથી એ સડસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{૪૪}{૬૭}+૩૦=\frac{૧૩૨૦}{૬૭}$ આ રીતે સડસઠિયા તેરસો વીસ થાય છે. તેનો સડસઠથી ભાગાકાર કરવો જેમકે–$\frac{૧૩૨૦}{૬૭}=૧૯\frac{૪૭}{૬૭}$ આ રીતે ઓગણીસ મુહૂર્ત થાય છે. તથા સડસઠિયા સુડતાલીસ મુહૂર્ત બાકી વધે છે. તેના બાસઠ ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણવા $\frac{૪૭}{૬૭}+૬૨=\frac{૨૯૧૪}{૬૭}$ આ રીતે ઉપર ઓગણત્રીસસો ચૌદ તથા નીચે સડસઠ રહે છે. તેનો સડસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૨૯૧૪}{૬૭}=\frac{૪૩}{૬૭}+\frac{૩૩}{૬૭}$ આ રીતે કરવાથી બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ અને બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ રહે છે. પુષ્ય નક્ષત્રનું યથાર્થ શોધનક ૧૯,$\frac{૪૩}{૬૨}$,$\frac{૩૩}{૬૭}$ થાય છે. તેને ધ્રુવરાશિથી શોધિત કરેલ છે. આ પ્રમાણે

विलोक्य पुनर्गौतमः प्रश्नयति-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां द्वितीयां पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ! । 'ता' तावत्-तत्र चन्द्रसूर्ययोः पौर्णमासी नक्षत्रयोगविचारे 'एएसि णं' एतेषामनन्तरोदितानां युगबोधकानां पञ्चानां सम्वत्सराणां-चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धित संज्ञकानां वत्सराणां मध्ये संचरन् चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं 'केणं णक्खत्तेणं' केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः-कस्मिन् नक्षत्रे स्थितः सन 'जोएइ' युनक्ति-द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा भगवानाह-'ता उत्तराहिं पोट्ठवयाहिं' तावत् उत्तराभ्यां प्रौष्ठपदाभ्यां । तत्र पौर्णमासी नक्षत्रयोगविचारे चन्द्रः उत्तराप्रौष्ठपदा-उत्तराभाद्रपदा नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सन् द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयति, अत्रापि उत्तराप्रौष्ठपदानक्षत्रस्य द्वितारकत्वात् द्विवचनप्रयोग एव समुचितः प्राकृतत्वात् सूत्रे बहुवचनं प्रयुक्तं वर्त्तते । अतः 'उत्तराहिं पोट्ठवयाहिं' इत्यत्र उत्तराभिः प्रौष्ठपदाभिः स्थाने उत्तराभ्यां प्रौष्ठपदाभ्यामित्येवं रूपैव छाया समुचितेति । अथ नक्षत्रस्य सूक्ष्मविभागं दर्शयति-'उत्तराणं पोट्ठवयाणं सत्तावीसं मुहुत्ता चोद्दसय बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठि चुण्णिया

किया है । इसप्रकार गणित प्रक्रिया को जानकर श्रीगौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) चंद्रसूर्य के पूर्णिमा के नक्षत्र योग विचारणा में (एएसि णं) ये आगे कथ्यमान युगबोधक पांच संवत्सर-चान्द्र चान्द्र अभिवर्द्धितादि संज्ञावाले संवत्सरों में संचार करता हुवा चंद्र दूसरी पूर्णिमा को (केणं णक्खत्तेणं) कौनसा नक्षत्र में रहकर (जोएइ) दूसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है ? इसप्रकार गौतमस्वामी का प्रश्न सुनकर के उत्तर में श्रीभगवान् कहते है-(ता उत्तराहिं पोट्ठवयाहिं) उत्तराप्रौष्ठपदा नक्षत्र से युक्त होकर चंद्र दूसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है ।

अब नक्षत्र का सूक्ष्मविभाग दिखाते हैं-(उत्तराणं पोट्ठवयाणं सत्तावीसं मुहुत्ता चोद्दस य बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता

ગણિત પ્રક્રિયાને જાણીને શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ચંદ્ર સૂર્યના પૂર્ણિમા સમાપક નક્ષત્ર યોગના વિચારમાં (एएसि णं) આ આગળ કહેવામા આવનારા યુગબોધક ચાંદ્ર ચાંદ્ર અભિવર્ધિતાદિ સંજ્ઞાવાળા પાંચ સંવત્સરોમાં સંચાર કરતો ચંદ્ર બીજી પુનમને (केणं णक्खत्तेणं) કયા નક્ષત્રમાં રહીને (जोएइ) બીજી પુનમને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણેના શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता उत्तराहिं पोट्ठवयाहिं) ઉત્તરા પ્રૌષ્ટપદા નક્ષત્રનો યોગ કરીને ચંદ્ર બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે.

હવે નક્ષત્ર યોગ સંબંધી સૂક્ષ્મ વિચાર બતાવે છે,-(उत्तराणं पोट्ठवयाणं सत्तावीसं मुहुत्ता

भागा सेसा' उत्तराभ्यां प्रौष्ठपदाभ्यां सप्तविंशतिर्मुहूर्त्ता चतुर्दश च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वापष्टि चूर्णिकाभागाः शेषाः, उत्तराभ्यां प्रौष्ठपदाभ्यां–उत्तराभाद्रपदाभ्यां तयोरुत्तराभाद्रपदयोः 'सत्तावीसं मुहुत्ता' सप्तविंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्दशद्वाषष्टिभागाः, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा–विभज्य तस्य च विभक्तस्य सत्का द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः २७ । $\frac{१४}{६२}$ । $\frac{६७}{६२ \times ६७}$ इत्येवं भूतास्थितिर्यदावतिष्ठते तदैव द्वितीयां पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयतीतिज्ञेयम् । यथाहि अत्रापि पूर्वोक्त एव नक्षत्र ध्रुवराशिः–६६$\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$ षट् षष्टिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिभागाश्चेति गृहीतव्याः । गृहीत्वा च द्वितीयपौर्णमासीजिज्ञासायां द्वाभ्यां गुणकाभ्यां गुण्यते–(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) × २=१३२ । $\frac{१०}{६२}$ । $\frac{२}{६७}$ जातं मुहूर्त्तानां द्वात्रिंशदुत्तरं शतं एकस्य च मुहूर्त्तस्य दशद्वापष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वौ सप्तषष्टिभागाविति । ततः पूर्वप्रतिपादितयुक्त्या अभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं (९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$) नव-

---

बावट्ठि चुण्णिया भागा सेसा) उत्तराभाद्रपद का 'सत्तावीसं मुहुत्ता' सतावीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौदह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके उसमें से बासठ चूर्णिका भाग शेष रहे जैसे कि २७$\frac{१४}{६२}$ $\frac{६७}{६२+६७}$ इस प्रकार जब हो जाय उसी समय चन्द्र दूसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है, जैसे कि यहां पर भी पूर्वोक्त ध्रुवराशी होती है ६६$\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$ छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग ग्रहण करके दूसरी पूर्णिमा के समाप्ति जिज्ञासा में दोसे गुणा करे (६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$)+२=१३२ । $\frac{१०}{६२}$।$\frac{२}{६७}$ इस प्रकार एकसो बत्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दस भाग तथा एक बासठिया भाग का सडसठिया दो भाग होते हैं, उसमें से पूर्वप्रतिपादित युक्ति से अभिजित् नक्षत्र का शोधनक (९) $\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$ नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बास-

---

चोद्दस य बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठिचुण्णियाभागा सेसा)ઉત્તરા ભાદ્રપદાના (सत्तावीसं मुहुत्ता) સત્યાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચૌદ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેમાંથી બાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે જેમ કે–૨૭$\frac{૧૪}{૬૨}$।$\frac{૬૭}{૬૨}$+૬૭ આ પ્રમાણે જ્યારે થાય ત્યારે એ સમયે ચંદ્ર બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, અહીં પણ ગણિત પ્રક્રિયા બતાવે છે જેમ કે–અહીં બધી જ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી હોય છે. =૬૬$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠમા ભાગને લઈને બીજી પૂર્ણિમાની સમાપ્તિ જીજ્ઞાસામાં બેથી ગુણાકાર કરવો. (૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$)+૨=૧૩૨।$\frac{૧૦}{૬૨}$।$\frac{૨}{૬૭}$ આ રીતે એકસો બત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા દસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બે ભાગ થાય છે. આમાંથી પહેલાં કહેલ યુક્તિથી અભિજીત નક્ષત્રનું શોધનક (૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$) નવ મુહૂર્ત તથા

मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागाः–९। २४/६२। ६६/६७ इत्येवं प्रमाणं शोधनकं शोध्यन्ते–(१३२। १०/६२। २/६७)–(९। २४/६२। ६६/६७)=१२२। ४७/६२। ३/६७ जातं द्वाविंशदुत्तरं शतं मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागाः। अत्रापि पूर्वप्रतिपादित-नियमक्रमेणैवापूर्वांकगणितक्रमेणावशिष्टाङ्काः बोद्धव्याः। ततश्च त्रिंशतामुहूर्त्तैः श्रवणनक्षत्रं त्रिंशतामुहूर्त्तैर्धनिष्ठानक्षत्रं, पञ्चदशभिर्मुहूर्त्तैः शतभिषानक्षत्रं त्रिंशता च मुहूर्त्तैः पूर्वाभाद्रपदा-नक्षत्रमिति चतुर्णां नक्षत्राणां मुहूर्त्तयोगः=३०+३०+१५+३०=१०५ इत्येवं गतनक्षत्राणां भुक्त मुहूर्त्तयोगः शोधनीय इति तथा क्रियते–(१२२ ४७/६२। ३/६७)–१०५=१७। ४७/६२। ३/६७ इत्येवं स्थिताः सप्तदशमुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागा इति। अत आगतम् उत्तराभाद्रपदा नक्षत्रस्य सप्त-विंशतौ मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्दशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुःषष्टौ सप्तषष्टिभागेषु गतेषु (शेषेषु)–२७। १४/६२। ६४/६७ इत्येवं भूतेषु शेषेषु सत्सु द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयति चन्द्र इति समुपपद्यत इति। सम्प्रत्यस्यामेव पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्र-योगं पृच्छति गौतमः–'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ' तस्मिन् समये च खलु

ठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छासठ भाग (९) २४/६२ ६६/६७ इस प्रकार के शोधनक से शोधित करे (१३२|१०/६२|२/६७)–९|२४/६२|६६/६७=१२२ ४७/६२|३/६७) इस प्रकार एकसो बावीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सेंता-लीस भाग एवं बासठिया एक भाग का सडसठिया तीन भाग होते हैं, इससे यह फलित होता है कि उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र का सताईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौदह भाग एवं बासठिया एक भाग का सडसठिया चोसठ भाग जाने पर (शेष रहने पर)=२७|१४/६२|६४/६७ इस प्रकार शेष रहने पर चन्द्र दूसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है।

अब यह दूसरी पूर्णिमा में सूर्य नक्षत्र योग विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(तं समयं च णं सूरे के णं णक्खत्तेणं जोएइ) उस समय सूर्य

એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ (૯|૨૪/૬૨ ૬૬/૬૭) આ પ્રમાણેના શોધનકથી શોધિત કરવા. (૧૩૨|૧૦/૬૨,૨/૬૭)-(૯|૨૪/૬૨|૬૬/૬૭) =૧૨૨|૪૭/૬૨|૩/૬૭ આ પ્રમાણે એકસો બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સુડતા-લીસ ભાગ અને બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગ થાય છે. આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રના સત્યાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચૌદ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોસઠ ભાગ જાય ત્યારે એટલે કે બાકી રહે ત્યારે ૨૭|૧૪/૬૨|૬૪/૬૭ આ પ્રમાણે શેષ રહે ત્યારે ચંદ્ર બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે.

હવે બીજી પૂર્ણિમામાં સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના વિષયમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે

सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ! । 'तं समयं' इत्यत्र (कालाध्वनो व्याप्तौ) वित्यधिकरणत्वेऽपि द्वितीया, अतोऽयमर्थो निस्सरति-'तं समयं' तस्मिन् समये, यस्मित् समये चन्द्रः उत्तराभाद्रपदानक्षत्रेण सह वर्त्तमानश्चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयति तस्मिन् समये खल्विति निश्चितं सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तः सन् तां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य जिज्ञासा । ततस्तदुत्तरं प्रतिपादयितु भगवानाह-'ता उत्तराहिंफग्गुणीहिं, उत्तराफग्गुणीणं सत्तमुहुत्ता तेत्तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता इक्कवीसं चुण्णिया भागा सेसा' तावत् उत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराफाल्गुनीनां सप्तमुहूर्त्ता त्रयस्त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा एकविंशतिश्चूर्णिका भागाः शेषाः । तावदिति प्रागवत् उत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रस्य चतुस्तारकत्वादबहुवचनं पौर्णमासीं परिसमापयतीति ज्ञेयं, यस्मिन् समये उत्तराभाद्रपदा नक्ष-

कौन नक्षत्र से युक्त होता है ? (तं समयं) यहां पर (कालध्वनोर्व्याप्तौ) इस सूत्र से अधिकरण में द्वितीया होती है अतः इस प्रकार अर्थ होता है-(तं समयं) उस समय माने जिस समय में चन्द्र उत्तराभाद्रपदा नक्षत्रके साथ वर्तमान होकर दूसरी पूर्णिमाको समापित करता है उस समय सूर्य कौन से नक्षत्र से युक्त होकर पूर्णिमा को समाप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उसका उत्तर देते हुवे श्रीभगवान् कहते हैं-(ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं उत्तराफग्गुणीणं सत्तमुहुत्ता तेत्तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता इक्कवीसं चुण्णियाभागा सेसा) उत्तराफाल्गुनी के साथ, उत्तराफाल्गुनी के सातमुहूर्त तथा एकमुहूर्तका बासठिया तेतीस भाग तथा बासठभागको सडसठ से वि भक्तकरके इकीस चूर्णिकाभाग शेष रहे उस समय उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र से योग करके (यहां उत्तराफाल्गुनी)नक्षत्र चार तारावाला होने से बहुवचन कहा है, चंद्र दूसरी

છે-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) એ સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રનો યોગ કરે છે ? (तं समयं) આ ઠેકાણે (कालाध्वनो व्याप्तौ) આ સૂત્રથી અધિકરણમાં દ્વિતીયા વિભક્તિ થઇ છે, તેથી આ પ્રમાણેનો અર્થ થાય છે. (तं समयं) એ સમયે એટલે કે જે સમયે ચંદ્ર ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યુક્ત થઇને પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેનો ઉતર આપતાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं उत्तराफग्गुणीणं सत्त मुहुत्ता तेत्तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता एक्कवीसं चुण्णियाभागा सेसा) ઉત્તરાફલ્ગુની સાથે, ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્રના સાત મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેત્રીસ ભાગ તથા બાસઠના ભાગને સડસઠથી વિભક્ત કરીને એકવીસ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે ત્યારે ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ કરીને (અહીં ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્ર ચાર તારાવાળું હોવાથી બહુવચન કહ્યું છે,) ચંદ્ર બીજી

त्रेण सह युक्तश्चन्द्रो द्वितीयां भाद्रपदीं पौर्णमासीं परिसमापयति तस्मिन समये सूर्य उत्तरा-फाल्गुनीनक्षत्रेण सह युक्तो भवतीत्यर्थः । अथास्यैव नक्षत्रस्य सूक्ष्मविभागं दर्शयति-(उत्तराफग्गुणीणं) उत्तराफाल्गुनीनां-उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रस्य (७ । ३३/६२ । २१/६७) सप्तमुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयस्त्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तका एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः, एतत्तुल्याश्चूर्णिका भागाः शेषाः तिष्ठन्ति यदा तदैव द्वितीया पौर्णमासी परिसमाप्तिमुपयातीति निष्कर्षार्थो ज्ञेय इति । अत्रापि गणितक्रियायां स एव पूर्वप्रतिपादितो ध्रुवराशिर्गृहीतव्यः-६६ । ५/६२ । १/६७ षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकं सप्तषष्टिभागमिति । सम्प्रति द्वितीयस्याः पौर्णमास्याश्चिन्ता-वर्त्तते, अतोऽत्र द्वौ गुणकौ धृतोऽसौ ध्रुवराशिर्द्वाभ्यां गुण्यते-(६६ । ५/६२ । १/६७) × २= १३२ । १०/६२ । २/६७ जातं द्वात्रिंशदुत्तरं शतमेकं मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य दशद्वाषष्टि-

भाद्रपदमास भाविनी पूर्णिमाको समाप्त करता है उस समय सूर्य उत्तरा-फाल्गुनीनक्षत्र के साथ योग करता है।

अब इस कथनका गणितप्रक्रिया से सूक्ष्म प्रकार कहते हैं-(उत्तरा फग्गुणीणं) उत्तराफाल्गुनीका अर्थात् उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रका (७।३३/६२।२१/६७) सात मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया तेतीस भाग, तथा बासठिया एक भागका सडसठिया इक्कीसभाग तथा इतना चूर्णिका भाग शेष रहे उससमय दूसरी पूर्णिमा समाप्त होती है यही निष्कर्ष है। यहां पर भी गणितप्रक्रिया में वही पूर्वप्रतिपादित ध्रुवराशिग्रहणकरे। ६६।५/६२।१/६७ छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग। इस प्रकार से गणित प्रक्रिया होती है।

अब यहां पर दूसरी पूर्णिमा का विचार किया जाता है, अतः यहां पर दो गुणक है उसको ध्रुवराशिका दो से गुणाकरे (६६।५/६२।१/६७)+२=१३२।१०/६२।२/६७ इस

ભાદરવા માસની પુનમને સમાપ્ત કરે છે. એ સમયે સૂર્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે.

હવે આ કથનને ગણિત પ્રક્રિયાથી સૂક્ષ્મ પ્રકાર કહે છે. (उत्तराफग्गुणीणं) ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રના (૭,૩૩/૬૨,૨૧/૬૭) સાત મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ તથા એટલા ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે તે સમયે બીજી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થાય છે. એજ નિષ્કર્ષ થાય છે. અહીં પણ ગણિત પ્રક્રિયામાં પૂર્વપ્રતિપાદિત એજ ધ્રુવરાશી ગ્રહણ કરવી, ૬૬,૫/૬૨,૧/૬૭) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ, આ રીતે ગણિત પ્રક્રિયા થાય છે.

હવે અહીં બીજી પૂર્ણિમા સંબંધી વિચાર કરવામાં આવે છે. તેથી અહીંયાં બે ગુણક છે. તેનાથી ધ્રુવરાશીને બેથી ગુણવી. (૬૬,૫/૬૨, ૧/૬૭)+૨=૧૩૨,૧૦/૬૨ ૨/૬૭) આ રીતે

भागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वौ सप्तषष्टिभागाविति । ततोऽस्मात् गुणिताङ्करूप-गुणनफलात् पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकं खलु–१९ । $\frac{४३}{६२}$ । $\frac{३३}{६७}$ एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशत् । द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टि-भागाः (१९ । $\frac{४३}{६२}$ । $\frac{३३}{६७}$) इत्येवं प्रमाणं पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकं पूर्वगुणितध्रुवाङ्काद (१३२ । $\frac{१०}{६२}$ । $\frac{२}{६७}$) स्मात् शोध्यते तदा शोधनक्रमे न्यासो यथा–(१३२ । $\frac{१०}{६२}$ । $\frac{२}{६७}$)–(१९ । $\frac{४३}{६२}$ । $\frac{३३}{६७}$)=११२ । $\frac{२८}{६२}$ । $\frac{३६}{६७}$ अत्रापि शोधनक्रमः पूर्वप्रतिपादितनियमवदेवेति जातं मुहूर्त्तानां द्वादशोत्तरं शतम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टाविंशतिर्द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टि-भागस्य षट्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः (११२ । $\frac{२८}{६२}$ । $\frac{३६}{६७}$) इति ततोऽस्मात् पञ्चदशभिर्मुहूर्त्तैरा-श्लेषानक्षत्रं त्रिंशतामुहूर्त्तैर्मघानक्षत्रं त्रिंशता च मुहूर्त्तैः पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रं चेति त्रयाणां योगः –१५+३०+३०=७५ इति शोधनकं शोध्यते–(११२ । $\frac{२८}{६२}$ । $\frac{३६}{६७}$)–७५=(३७ । $\frac{२८}{६२}$ ।

प्रकार एकसो बत्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया दो भाग होता है । इस गुणिताङ्क रूप गुणनफल से पुष्यनक्षत्र का शोधनक १९ । $\frac{४३}{६२}$ । $\frac{३३}{६७}$ इस प्रकार उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग (१९।$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६७}$) इतना प्रमाण पुष्यनक्षत्र का शोधनक को पूर्व गुणित ध्रुवाङ्क जो (१३२।$\frac{१०}{६२}$।$\frac{२}{६७}$) है उससे शोधित करे तो शोधनक-क्रमांकन्यास इस प्रकार से होता है (१३२।$\frac{१०}{६२}$।$\frac{२}{६७}$)–(१९$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६७}$)=११२।$\frac{२८}{६२}$।$\frac{३६}{६७}$ यहां पर भी शोधनकक्रम पूर्व प्रतिपादित नियम के अनुसार एक सो बारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठाईस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छत्तीस भाग (११२।$\frac{२८}{६२}$।$\frac{३६}{६७}$) होते हैं इसमें से पंद्रहमुहूर्त से आश्लेषा नक्षत्र तीस मुहूर्त से मघानक्षत्र तथा तीसमुहूर्त से पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र ये तीनों नक्षत्र का योग १५+३०+३०=७५ होता है इसप्रकार ये पूर्वोक्त तीन

नक्षत्र शोधित होते हैं (११२ । $\frac{२८}{६२}$ । $\frac{३६}{६७}$–७५=(३७)$\frac{२८}{६२}$ । $\frac{३६}{६७}$ शेष बचता हैं सडतीस

એકસો બત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા દસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બે ભાગ, આ ગુણિત એકરૂપ ગુણન ફલથી પુષ્ય નક્ષત્રનું શોધનક ૧૯,$\frac{૪૩}{૬૨}$,$\frac{૩૩}{૬૭}$ આટલું પ્રમાણ પુષ્ય નક્ષત્રના શોધનકને પૂર્વગુણિત ધ્રુવાંક જે (૧૩૨,$\frac{૧૦}{૬૨}$,$\frac{૨}{૬૭}$) છે તેનાથી શોધિત કરવા તો શોધનક ક્રમાંકનો ન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે. (૧૩૨, $\frac{૧૦}{૬૨}$।$\frac{૨}{૬૭}$)–(૧૯।$\frac{૪૩}{૬૨}$।$\frac{૩૩}{૬૭}$)=૧૧૨ $\frac{૨૮}{૬૨}$।$\frac{૩૬}{૬૭}$ અહીં પણ શોધનક ક્રમ પૂર્વપ્રતિપાદિત નિયમાનુસાર એકસો બાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠયાવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છત્રીસ ભાગ (૧૧૨।$\frac{૨૮}{૬૨}$।$\frac{૩૬}{૬૭}$) થાય છે, તેમાંથી પંદર મુહૂર્તથી અશ્લેષા નક્ષત્ર, ત્રીસ મુહૂર્તથી મઘાનક્ષત્ર તથા ત્રીસ મુહૂર્તથી પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર આ ત્રણે નક્ષત્રોના કુલ જોડ ૧૫×૩૦+૩૦=૭૫ પંચોતેર થાય છે. આ રીતે આ પૂર્વોક્ત ત્રણ

३६/६७) स्थिताः पश्चात् सप्तत्रिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टाविंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः। अत्र आगतं सूर्येण युक्तमुत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं सप्तसु मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयस्त्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकविंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयतीति सिद्धयति। इत्येवमत्र धूलीकर्म्म ज्ञेयमिति।

अधुना तृतीय पौर्णमासीविषयं चन्द्रनक्षत्रयोगं गौतमो भूयः पृच्छति—'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ !' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयां पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?। 'ता' तावत्—तत्र चन्द्रपौर्णमासीनक्षत्रयोगविचारे एतेषां पूर्वतः प्रतिपादितानां युगपत्पञ्चसंख्यकानां चन्द्रादि सम्वत्सराणां मध्ये तृतीयाम् आश्विनीं पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युक्तः सन्—केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सन् तां तृतीयां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नं विज्ञाय

मुहूर्त, तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठाईस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छत्तीस भाग रहता है। यहां सूर्य के साथ युक्त उत्तरा फल्गुनी नक्षत्र आता है, वह सात मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया इक्कीस भाग शेष होने पर दूसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है यह कथन सिद्ध होता है। यहां यही पर धूलिकर्म होता है।

अब तीसरी पूर्णिमा विषयक चंद्र के नक्षत्रयोग विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) चंद्र का पूर्णिमा के नक्षत्र योग की विचारणा में पूर्व प्रतिपादित चांद्रादि पांच संवत्सरों में तीसरी आश्विनमास की पूर्णिमा को चंद्र कौनसे नक्षत्र से युक्त होकर अर्थात् किस नक्षत्र के साथ रहकर उस तीसरी

નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. (૧૧૨।२६/६२।३६/६७—७५=(૩૭) २६/६२।३६/६७ આ રીતે સાડત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠ્ઠાવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છત્રીસ ભાગ શેષ રહે છે. અહીં સૂર્યની સાથે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ આવે છે, તે સાત મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ શેષ રહે ત્યારે બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, આ કથન સિદ્ધ થાય છે, આજ અહીં ધૂલિકર્મ થાય છે.

હવે ત્રીજી પૂર્ણિમા સંબંધી ચંદ્રના નક્ષત્રયોગ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ચંદ્રના પૂર્ણિમાના નક્ષત્ર યોગ વિચારણામાં પૂર્વપ્રતિપાદિત ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજી આસોમાસની પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રનો યોગ કરીને એટલે કે કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને

भगवानुत्तरयति-'ता अस्सिणीहिं अस्सिणीणं णक्खत्ताणं इक्कवीसं मुहुत्ता णवय बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेवट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा' तावत् अश्विनीभिः, अश्विनीनां नक्षत्राणाम् एकविंशतिर्मुहूर्त्ताः नव च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रिषष्टिश्चूर्णिका भागाः शेषाः । तावत्-तत्र नक्षत्रयोगविचारे तृतीय-पौर्णमासीनक्षत्रयोगविचारावसरे चन्द्र अश्विनीभिः-अश्विनीनक्षत्रेण सह युक्तः सन् तां तृतीयां पौर्णमासीं परिसमापयति । अत्रापि अश्विनीनक्षत्रस्य त्रितारकत्वाद्बहुवचनमिति अथाश्विनी नक्षत्रस्य सूक्ष्मविभागं दर्शयति-तदानीं-तृतीयपौर्णमासीपरिसमाप्त्यवसरे अश्विनीनां-अश्विनीनक्षत्रस्य एकविंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य नव च द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा-सप्तषष्टिविभागान् विभज्य तस्य सत्कास्त्रिषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः-एवं प्रमाणं प्रदेशं यत्र भवति तत्रैव स्थितः सन् चन्द्रस्तृतीयां पौर्णमासीं परिसमापयतीति, अत्रापि गणितक्रमे सएव पूर्वोक्तो नक्षत्र ध्रुवराशि गृहीतव्यः तद्यथा

पूर्णिमा को समाप्त करता है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् उत्तर देते हुवे कहते हैं-(ता अस्सिणीहिं अस्सिणीणं णक्खत्ताणं इक्कवीसं मुहुत्ता णवय बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेवट्ठिं चुण्णिया भागा सेसा) नक्षत्र के योग विचारणा में अर्थात् तीसरी पूर्णिमा के नक्षत्रयोग विचारावसर में चंद्र अश्विनी नक्षत्र के साथ युक्त होकर उस तीसरी पूर्णिमा को समाप्त करता हैं यहां पर भी अश्विनी नक्षत्र तीन तारावाला होने से बहुवचन कहा है, अब अश्विनी नक्षत्र का सूक्ष्म विभाग का कथन करते हैं-तीसरी पूर्णिमा के समाप्ति काल में अश्विनी नक्षत्र का इक्कीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया नव भाग तथा बासठिया एक भागका सडसठ भाग करके उसका तिरसठ चूर्णिका भाग शेष रहे इसप्रकार का प्रदेश जहां हो वहां पर चंद्र रह-कर तीसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है। यहां पर भी गणितक्रम में वही पूर्वोक्त

એ ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-(ता अस्सिणीणं णक्खत्ताणं इक्कवीसं मुहुत्ता णव य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेवट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा) નક્ષત્રના યોગ વિચારણામાં અર્થાત્ ત્રીજી પૂર્ણિમાના નક્ષત્રના યોગ વિચારણા પ્રસંગમાં ચંદ્ર અશ્વિની નક્ષત્રની સાથે યુક્ત થઈને એ ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, અહીંયાં પણ અશ્વિની નક્ષત્ર ત્રણ તારાઓવાળું હોવાથી બહુવચન કહેલ છે, હવે અશ્વિની નક્ષત્રના સૂક્ષ્મ વિભાગનું કથન કરવામાં આવે છે-ત્રીજી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ સમયમાં અશ્વિની નક્ષત્રના એકવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા નવ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગો કરીને તેના ત્રેસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે આ રીતનો પ્રદેશ જ્યાં હોય ત્યાં ચંદ્ર રહીને ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. અહીં પણ ગણિત ક્રમમાં એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની ધ્રુવરાશી

ध्रुवराशिः–(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकं सप्तषष्टिभागं चेति । गृहीत्वा च पृथक् स्थापयेत्, ततस्तृतीयपौर्णमासीचिन्तायामत्र गुणकास्त्रय इति स ध्रुवराशिस्त्रिभिर्गुण्यते यथा–(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) × ३= १९८ । $\frac{१५}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$ जातमष्टनवत्यधिकमेकं शतं मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागाः । ततश्चात्र 'उगुणट्ठं पोट्ठवया' पूर्वमित्युक्तत्वात् अभिजिदादीनामुत्तराभाद्रपदापर्यन्तानां षण्णक्षत्राणां भोग्यमुहूर्त्तयोगः–(१५९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$) इत्येवं प्रमाणः । मुहूर्त्तानामेकोनषष्ट्यधिकं शतम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागाः, इत्येवं प्रमाणः शोधनीयः–(१९८ । $\frac{१५}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$)–(१५९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$) = (३८ । $\frac{५२}{६२}$ । $\frac{४}{६७}$) पश्चादवतिष्ठन्ते अष्टा-

नक्षत्र की ध्रुवराशि लेनी चाहिये । वह इसप्रकार से है–(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग होता है । तीसरी पूर्णिमा की विचारणा में गुणक अंक तीन होता है, अतः पूर्वोक्त ध्रुवराशि को तीन से गुणा करे जैसे की (६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) + ३=१९८ । $\frac{१५}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$ इसप्रकार गुणा करने से एकसो अठाणवे मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पंद्रह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तीन भाग होते हैं। तत्पश्चात् (उगुणट्ठं पोट्ठवया) इस प्रकार पहले कहा है, अतः अभिजित् नक्षत्र से लेकर उत्तराभाद्रपदा पर्यन्त के छह नक्षत्रों के भोग्य मुहूर्त योग (१५९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$) एकसो उनसठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठभाग इतना प्रमाण शोधनीय होता है (१९८ । $\frac{१५}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$)–(१५९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$)=(३८ । $\frac{५२}{६२}$ । $\frac{४}{६७}$) अडतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चार भाग बचता है । शोधनक्रिया पूर्व कथित प्रकार

લેવી જોઈએ. તે આ પ્રમાણે છે–(૬૬ $\frac{૫}{૬૨}$ । $\frac{૧}{૬૭}$ છાસઠ મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ થાય છે, ત્રીજી પૂર્ણિમાની વિચારણામાં ગુણક અંક ત્રણ હોય છે તેથી પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિને ત્રણથી ગુણવા જેમ કે–(૬૬ । $\frac{૫}{૬૨}$ । $\frac{૧}{૬૭}$) ×૩=૧૯૮ । $\frac{૧૫}{૬૨}$ । $\frac{૩}{૬૭}$ આ રીતે ગુણાકાર કરવાથી એકસો અઠ્ઠાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પંદર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગો થાય છે, તે પછી (उगुणट्ठंपोट्ठवया) આ પ્રમાણે પહેલાં કહેલ છે, તેથી અભિજીત્ નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરા ભાદ્રપદા પર્યન્તના છ નક્ષત્રોના ભોગ્ય મુહૂર્ત યોગ (૧૫૯ । $\frac{૨૪}{૬૨}$ । $\frac{૬૬}{૬૭}$) એકસો ઓગણસાઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગો તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ આટલું પ્રમાણ શોધનીય હોય છે. (૧૯૮ । $\frac{૧૫}{૬૨}$ $\frac{૩}{૬૭}$)–(૧૫૯ । $\frac{૨૪}{૬૨}$ । $\frac{૬૬}{૬૭}$) =(૩૮ । $\frac{૫૨}{૬૨}$ । $\frac{૪}{૬૭}$) આડત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બાવન ભાગ તથા બાસ-

त्रिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्विपञ्चाशत् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारः सप्तषष्टिभागाः। शोधनक्रिया प्रागुक्तवदेव भिन्नाङ्कनियमेन ज्ञेयाः। ततश्च त्रिंशता-मुहूर्त्तैः रेवतीनक्षत्रं शुद्धं-३८-३०=८ तिष्ठन्त्यष्टौ मुहूर्त्तास्तत आगतं चन्द्रयुक्तमश्विनीनक्षत्रम् एकविंशतौ मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य नवसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिषष्टौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु तृतीया पौर्णमासी परिसमाप्तिमुपयातीति।

सम्प्रत्यस्यामेव तृतीयस्यां पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोगं गौतमः पिपृच्छुराह-'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ'। तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति! 'तं तमयं' इत्यत्र (कालाध्वनो व्याप्ता) वित्यधिकरणत्वेऽपि द्वितीया। अतोऽयमर्थो भवति 'तं समयं' तस्मिन् समये यस्मिन् समये अश्विनीनक्षत्रं चन्द्रेण युक्तं यथोक्तशेषं च तृतीयां पौर्णमासीं परिसमाप्तिमुपयाति तस्मिन् क्षणे सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तः सन् तां तृतीयां

से अंको के भिन्नता के नियमानुसार जानलेवें। तदनन्तर तीस मुहूर्त से रेवती नक्षत्र शुद्ध होता है, ३८-३०-८ पश्चात् आठमुहूर्त बचता है, तद-नन्तर चंद्र युक्त अश्विनी नक्षत्र आता है, वह इक्कीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त बासठिया नव भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तिरसठ भाग शेष रहने पर तीसरी पूर्णिमा समाप्त होती है।

अब इसी तीसरि पूर्णिमा में सूर्य नक्षत्र योग विषय में श्रीगौतमस्वामी श्रीभगवान् से प्रश्न करते हैं-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) (तं समयं) यहां पर (कालाध्वनो व्याप्ता' इसप्रकार अधिकरण होने पर भी द्वितीया विभक्ति हुइ है, अतः इसप्रकार अर्थ होता है-(तं समयं) जिस समय अश्विनी नक्षत्र चंद्र के साथ युक्त होकर यथोक्त शेष रहने पर तीसरी पूर्णिमा समाप्त होती है, उस समय सूर्य कौनसे नक्षत्र के साथ युक्त होकर तीसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवन्

ઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચાર ભાગ શેષ રહે છે, શોધન ક્રિયા પૂર્વ કથિત પ્રકારથી અંકોની ભિન્નતાના નિયમ પ્રમાણે સમજી લેવી. તે પછી ત્રીસ મુહૂર્તથી રેવતી નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે, ૩૮-૩૦=૮ એટલે પાછળ આઠ મુહૂર્ત બચે છે, તે પછી ચંદ્ર યુક્ત અશ્વિની નક્ષત્ર આવે છે. તે એકવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા નવ ભાગ તથા બાસ-ઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રેસઠ ભાગ શેષ રહે ત્યારે ત્રીજી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થાય છે.

હવે આ ત્રીજી પૂર્ણિમામાં સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ વિષયમાં શ્રી ભગવાનને પ્રશ્ન કરે છે (तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) (तं समयं) આ ઠેકાણે (कालाध्वनोर्व्याप्ता) આનાથી અધિકરણમાં દ્વીતિયા વિભક્તિ થયેલ છે, તેથી આ રીતે અર્થ થાય છે. (तं समयं) જે સમયે અશ્વિની નક્ષત્ર ચંદ્રની સાથે યુક્ત થઈને યથોક્ત શેષ રહે ત્યારે ત્રીજી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થાય છે, એ સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યુક્ત થઈને ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે? આ રીતે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને

पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता चित्ताहिं, चित्ताणं एक्को मुहुत्तो अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तीसं चुण्णिया भागा सेसा' तावत् चित्राभिः, चित्राणाम् एको मुहूर्त्तः अष्टाविंशति-द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रिंशत् चूर्णिकाभागाः शेषाः। तावत्-तत्र तृतीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायां चित्राभिः-चित्रानक्षत्रेण युक्तः सूर्यस्तृतीयां पौर्णमासीं परिसमापयति, चित्रानक्षत्रस्य बहुतारकत्वाद्बहुवचनं। चित्रानक्षत्रेण युक्तः सूर्यस्तां तृतीयां पौर्णमासीम् समापयति। अथात्रैव चित्रानक्षत्रस्य सूक्ष्मविभागं दर्शयति-'चित्ताणं' चित्रानक्षत्रस्यैको मुहूर्त्तः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टाविंशतिद्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा-सप्तषष्टिविभागान् विभज्य, तस्य सत्काः त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः तिष्ठन्ति यत्र तत्रैव वर्त्तमानः सूर्यो भवतीत्यर्थः। अत्रापि गणितक्रिया प्रदर्शनार्थं स एव पूर्वोक्तो नक्षत्र ध्रुवराशिर्ग्राह्यः ६६।५/६२।१/६७ षट्षष्टिमुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकं सप्तषष्टिभागं चेति गृहीत्वा तृतीय पौर्णमासीचिन्तायां त्रयो-

उत्तर में कहते हैं-(ता चित्ताहिं, चित्ताणं इक्को मुहुत्तो अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तीसं चुण्णियाभागा सेसा) तीसरी पूर्णिमा समाप्तिकाल में चित्रानक्षत्र के साथ योग करके सूर्य तीसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है। चित्रानक्षत्र बहुतारक होने से बहुवचन हुवा है, चित्रानक्षत्र के साथ युक्त होकर सूर्य उस तीसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है, यहां पर चित्रानक्षत्र का सूक्ष्म विभाग दिखलाते हैं-(चित्ता णं) चित्रानक्षत्र का एक मुहूर्त, तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठाईस भाग का सडसठ भाग करके तत्संबंधी तीस चूर्णिका भाग शेष रहे वहीं पर सूर्य रहकर तीसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है।

यहां पर भी गणित प्रक्रिया दिखलाने के लिये वही पूर्वोक्त नक्षत्र संबंधी ध्रुवराशि ग्रहण करें ६६। ५/६२। १/६७ छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તરમાં કહે છે-(ता चित्ताहिं चित्ताणं इक्कोमुहुत्तो अट्ठावीसं च बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तीसं चुण्णियाभागा सेसा) ત્રીજી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ કાળમાં ચિત્રા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને સૂર્ય ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. ચિત્રા નક્ષત્ર બહુ તારક હોવાથી બહુવચન થયેલ છે, ચિત્રા નક્ષત્રની સાથે યુક્ત થઈને સૂર્ય ત્રીજી પુનમને સમાપ્ત કરે છે, અહીં ચિત્રા નક્ષત્રનો સૂક્ષ્મ વિભાગ બતાવે છે. (चित्ताणं) ચિત્રા નક્ષત્રનું એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠયાવીસ ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેના ત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે ત્યાં જ સૂર્ય સ્થિત રહે છે, અહીં પણ ગણિત પ્રક્રિયા બતાવવા માટે એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિને ગ્રહણ કરવી. ૬૬। ૫/૬૨। ૧/૬૭ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા

गुणकास्तेनायं ध्रुवराशिस्त्रिभिर्गुण्यते यथा–(६६।$\frac{१}{६२}$।$\frac{१}{६७}$)×३=१९८।$\frac{१५}{६२}$।$\frac{३}{६७}$ जातमष्टानवत्यधिकमेकं शतं मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चदश द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागा इति । अतोऽस्मात् पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकं (१९$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६७}$) एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः, इत्येवं प्रमाणं विशोध्यते–(१९८।$\frac{१५}{६२}$।$\frac{३}{६७}$)–(१९$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३५}{६७}$)=१७८$\frac{३३}{६२}$।$\frac{३७}{६७}$ जातं मुहूर्त्तानाम् अष्टसप्तत्यधिकं शतमेकम्, एकस्य मुहूर्त्तस्य त्रयस्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तत्रिंशद् सप्तषष्टिभागा इति अत्रापि शोधनक्रमः पूर्ववदेवापूर्णाङ्कशोधनक्रमेण ज्ञातव्य इति । ततोऽस्मात् आश्लेषादीनि हस्त पर्यन्तानि पञ्चनक्षत्रभोग्यानि–१५० पञ्चाशदधिकेन मुहूर्त्तशतं विशोध्यते–(१७८।$\frac{३३}{६२}$।$\frac{३७}{६७}$)–१५०=२८।$\frac{३३}{६२}$।$\frac{३७}{६७}$ शेषास्तिष्ठन्ति अष्टाविंशतिर्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयस्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः एकस्य

पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग ध्रुवराशी होती है तीसरी पूर्णिमा के विचारणा में तीन गुणक होता है, अतः इस ध्रुवराशि को तीन से गुणा करे जैसे की–(६६।$\frac{१}{६२}$।$\frac{१}{६७}$)+३=१९८।$\frac{१५}{६२}$।$\frac{३}{६७}$ इसप्रकार गुणा करने से एकसो अठाणवे मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पंद्रह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तीन भाग होते हैं । अतः यहां पर पुष्यनक्षत्र का शोधनक (१९$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६७}$) उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग इतना प्रमाण शोधित होता है । (१९८।$\frac{१५}{६२}$।$\frac{३}{६७}$)+(१९$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३७}{६७}$)=१७८।$\frac{३३}{६२}$।$\frac{३७}{६७}$ एकसो अठहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेतीस भाग तथा बासठिया एक भाग सडसठिया सैंतीस भाग होते हैं । यहां पर शोधनक क्रम पूर्वोक्त अपूर्णाङ्क शोधन क्रमसे जानना चाहिये । इससे यहां पर अश्लेषा नक्षत्र से लेकर हस्त पर्यन्त के पांच नक्षत्र १५० एकसो पचास मुहूर्त से शोधित होते

એક ભાગ ધ્રુવરાશી થાય છે, ત્રીજી પૂર્ણિમાની વિચારણામાં ત્રણ ગુણક હોય છે, તેથી આ ધ્રુવરાશીનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો. જેમ-(૬૬।$\frac{૧}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$)×૩=૧૯૮।$\frac{૧૫}{૬૨}$।$\frac{૩}{૬૭}$ આ રીતે ગુણાકાર કરવાથી એકસો અઠ્ઠાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પંદર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગ થાય છે, તેથી અહીં પુષ્પ નક્ષત્રનું શોધનક (૧૯$\frac{૪૩}{૬૨}$।$\frac{૩૩}{૬૭}$) ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ આટલું પ્રમાણ શોધિત થાય છે. (૧૯૮।$\frac{૧૫}{૬૨}$।$\frac{૩}{૬૭}$)-૧૯$\frac{૪૩}{૬૨}$।$\frac{૩૩}{૬૭}$=૧૭૮।$\frac{૩૩}{૬૨}$।$\frac{૩૭}{૬૭}$ આ રીતે એકસો અઠયોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાડત્રીસ ભાગ થાય છે. અહીં શોધન ક્રમ પૂર્વોક્ત અપૂર્ણાંક શોધન ક્રમથી સમજી લેવો તેથી અહીં અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઈને હસ્ત નક્ષત્ર સુધીના પાંચ નક્ષત્રો ૧૫૦ એકસો પચાસ મુહૂર્તથી શોધિત થાય છે, (૧૭૮।

उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं छदुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णिया भागा सेसा' तावत् उत्तराभिः आषाढाभिः, उत्तराणां च आषाढानां षड्विंशतिर्मुहूर्त्ताः षड्विंशतिश्च द्वाषष्टिभागाः, मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा चतुःचञ्चाशत् चूर्णिकाभागाः शेषाः। तावत्-तत्र चन्द्रपौर्णमासीनक्षत्रयोगविचारे यदा चन्द्रो द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयति तदानींतने काले उत्तरापाढा नक्षत्रं भवतीति भगवान् गौतमं बोधयति। अत्राप्युत्तरापाढा नक्षत्रस्याधिकतारकत्वाद्बहुवचन प्रयोग इति ज्ञातव्यः। अथास्यैवोत्तराषाढानक्षत्रस्य सूक्ष्मविभागं प्रतिपादयति-'उत्तराणं च आसाढाणं' उत्तराणामाषाढानाम्-उत्तरापाढानक्षत्रस्य खलु षड्विंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंशति द्वाषष्टिभागाः एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा-२६। $\frac{२६}{६२}$। $\frac{५४}{६७}$ चतुः पञ्चाशत् चूर्णिकाभागाः शेषाः। एतत्तुल्येषु शेषेषु स्थितेषु द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयति। अथात्रापि गणितोत्पादनक्रमे एषः पूर्वोक्तो नक्षत्र ध्रुवराशिर्ग्राह्यः, गृहीत्वा च

प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर भगवान् उत्तर देते हुवे कहते हैं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं च आसाढा णं छदुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णिया-भागा सेसा) चंद्र के पूर्णिमासमापक नक्षत्र योग विचारणा में जब चंद्र बारहवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है उस समय उत्तराषाढा नक्षत्र होता है, इस प्रकार श्रीभगवानने कहा है यहां पर भी उत्तराषाढा नक्षत्र बहुतारक होने से बहुवचन हुवा है। अब इस उत्तराषाढा नक्षत्र होने का गणित प्रक्रिया से सूक्ष्म विभाग का कथन करते हुवे कहते हैं-(उत्तराणं च आसाढाणं) उत्तराषाढा नक्षत्र का छाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छाईस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोपन चूर्णिका भाग शेष रहते समय बारहवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है। यहां पर भी गणित प्रक्रिया में पूर्वोक्त नक्षत्र की ध्रुवराशी गृहीत होती है। ये ध्रुवराशि को लेकर पूर्व

असाढाहिं, उत्तराणं च आसाढाणं छदुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णियाभागा सेसा) ચંદ્રના પૂર્ણિમા સમાપક નક્ષત્ર યોગની વિચારણામાં જ્યારે ચંદ્ર બારમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, તે સમયે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે. આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને કહ્યું છે, અહીં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર બહુ તારાવાળું હોવાથી બહુવચન થયેલ છે, હવે આ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોવાનું ગણિત પ્રક્રિયાથી સૂક્ષ્મ વિભાગનું કથન કરતાં કહે છે-(उत्तराणं च आसाढाणं) ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના છવ્વીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છવ્વીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોપન ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે ત્યારે બારમી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર સમાપ્ત કરે છે. અહીં પણ ગણિત, પ્રક્રિયામાં પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની ધ્રુવરાશિ ગ્રહણ થાય છે. એ ધ્રુવરાશિને પૂર્વકથિત નિયમાનુસાર

पूर्वोक्त नियमेनैव गुणनशोधनादिका क्रियापि विधेया। यथात्र पूर्वोदितो ध्रुवराशिः–६६। $\frac{5}{62}$ $\frac{1}{67}$ पट्पष्टिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वापष्टिभागाः एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकं सप्तपष्टिभागं चेति गृहीत्वा द्वादशी किलपौर्णमासी चिन्त्यतेऽतोऽत्र द्वादशगुणकास्तेनं द्वादशभिर्ध्रुवराशिगुणनीय इति तथा क्रियते–(६६। $\frac{5}{62}$। $\frac{1}{67}$) × १२=७९२। $\frac{60}{62}$। $\frac{12}{67}$ जातानि द्विनवत्यधिकानि सप्तशतानि मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य पष्टिर्द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादशसप्तपष्टिभागा इति। ततश्चैतस्मात् (मूले सत्तेव बायाला) इत्यादि वचनदर्शनात् सप्तभिश्च द्विचत्वारिंशदधिकैर्मुहूर्त्तानां शतैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य पट् पष्ट्या सप्तपष्टिभागं (७४२। $\frac{24}{62}$। $\frac{66}{67}$) रेभिरभिजिदादीनि मूलपर्यन्तानि षड्विंशति नक्षत्राणि शुद्ध्यन्ति, ततः शोधनार्थं न्यासः (७९२। $\frac{60}{62}$। $\frac{12}{67}$) – (७४२। $\frac{24}{62}$। $\frac{66}{67}$) = (५०। $\frac{35}{62}$। $\frac{13}{67}$) शेपास्तिष्ठन्ति पञ्चाशन्मुहूर्त्ताः,

---

कथित नियमानुसार गुणन शोधन आदि क्रिया कर लेवें। जैसे कि यहां पर पूर्वोक्त ध्रुवराशि–६६। $\frac{5}{62}$। $\frac{1}{67}$ छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग को लेकर बारहवीं पूर्णिमा का विचार होने से यहां पर बारह गुणक लिया जाता है, इस बारह गुणक से ध्रुवराशि को गुणित करे (६६। $\frac{5}{62}$। $\frac{1}{67}$) + १२=७९२। $\frac{60}{62}$। $\frac{12}{67}$ इसप्रकार सातसो बिराणवे मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया साठ भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बारह भाग होते हैं। तदनन्तर इसमें से से (मूले सत्तेव बायाला) इत्यादिवचन प्रमाण से सातसो बयालीस मूहूर्तों तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भागका सडसठिया छियासठ भाग (७४२। $\frac{24}{62}$। $\frac{66}{67}$) इनसे अभिजित् से लेकर मूलपर्यन्त के छाईस नक्षत्र शुद्ध होते हैं। शोधन अंक न्यास इसप्रकार से हैं–(७९२। $\frac{60}{62}$। $\frac{12}{67}$)–(७४२। $\frac{24}{62}$। $\frac{66}{67}$=५०। $\frac{35}{62}$। $\frac{13}{67}$ पचास मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बास-

---

ગુણન શોધન વિગેરે ક્રિયા કરી લેવી જેમકે અહીં પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ ૬૬ $\frac{5}{62}$, $\frac{1}{67}$ છાસઠ મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગને લઈને બારમી પૂર્ણિમાનો વિચાર કરવાનો હોવાથી અહીં બાર ગુણક લેવામાં આવે છે. આ બાર ગુણકથી ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરવો. (૬૬, $\frac{5}{62}$, $\frac{1}{67}$, +૧૨=૭૯૨, $\frac{60}{62}$, $\frac{12}{67}$ આ રીતે સાતસો બાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સાઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. તે પછી તેમાંથી (मूले सत्तेव बायाला) ઇત્યાદિ વચન પ્રમાણથી સાતસો બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ (૭૪૨, $\frac{24}{62}$, $\frac{66}{67}$) આનાથી અભિજીત્ નક્ષત્રથી લઈને મૂળ પર્યન્તના છવ્વીસ નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. શોધન અંક ન્યાસ આ પ્રમાણે છે. (૭૯૨, $\frac{60}{62}$, $\frac{12}{67}$)–(૭૪૨, $\frac{24}{62}$। $\frac{66}{67}$=૫૦, $\frac{35}{62}$, $\frac{13}{67}$ પચાસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના

एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चत्रिंशत् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तपष्टिभागा इति। ततोऽस्मात् त्रिंशतामुहूर्त्तैः पूर्वाषाढापि शुद्धा, अतोऽत्र शेषास्तिष्ठन्ति विंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चत्रिंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तपष्टिभागाः–(२० । $\frac{३५}{६२}$ । $\frac{१३}{६७}$) इति। अत आगतं चन्द्रेण युक्तमुत्तरापाढा नक्षत्रं द्वादशीं पौर्णमासीं पड्विंशतौ मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंशतौ द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुः पञ्चाशति सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु द्वादशीं पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयतीति सिद्धयति। अथ सम्प्रत्यस्यामेव द्वादश्यां पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति –'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?। अत्रापि पूर्ववदेव तं समयमित्यत्र सप्तमी, तस्मिन् समये--द्वादशी पौर्णमासी परिसमाप्तिकाले, यस्मिन् समये चन्द्र उत्तराषाढानक्षत्रेण सह वर्त्तमानो द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयति तस्मिन् समये खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तो भवतीति गौतमप्रश्नस्याभि-

ठिया पैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेरह भाग शेष रहता है। इसमें से तीस मुहूर्त से पूर्वाषाढा नक्षत्र शुद्ध होता है, तदनन्तर बीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेरह भाग शेष रहता है (२० । $\frac{३५}{६२}$ । $\frac{१३}{६७}$) यहां पर चंद्र के साथ युक्त उत्तराषाढा नक्षत्र आता है उसका छाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छाईस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोपन भाग शेष रहने पर बारहवीं पूर्णिमा को चंद्र समाप्त करता है।

अब श्रीगौतमस्वामी इसी बारहवीं पूर्णिमा का सूर्य नक्षत्र योग विषय में प्रश्न करते हैं–(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) यहां पर भी पूर्व कथनानुसार (तं समयं) द्वितीया की जगह सप्तमी विभक्ति जाननी चाहिये बारहवीं पूर्णिमा के समाप्ति कालमें, अर्थात् जिस समय चंद्र उत्तराषाढा

બાસઠિયા પંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેર ભાગ શેષ રહે છે. તેમાંથી ત્રીસ મુહૂર્તથી પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. તે પછી વીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેર ભાગ શેષ રહે છે. (૨૦,$\frac{૩૫}{૬૨}$,$\frac{૧૩}{૬૭}$) અહીં ચંદ્રની સાથે રહેલ ઉત્તરષાઢા નક્ષત્ર આવે છે. તેના છવ્વીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છવ્વીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોપન ભાગ શેષ રહે ત્યારે બારમી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર સમાપ્ત કરે છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી આજ બારમી પૂર્ણિમાના સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે–(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) અહીં પણ પૂર્વ કથાનાનુસાર (तं समयं) એ ઠેકાણે દ્વિતીયાની જગ્યાએ સપ્તમી વિભક્તિ સમજવી, બારમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ કાળમાં અર્થાત્ જે સમયે ચંદ્ર ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે રહીને બારમી

प्रायः । ततो भगवानाह–'ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स सोलस मुहुत्ता अट्ठ य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा' तावत्, पुनर्वसुना पुनर्वसोः षोडशमुहूर्त्ताः, अष्टौ च द्वाषष्टिभागाः, मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्त्वा विंशतिश्चूर्णिका भागाः शेषाः । यस्मिन् समये उत्तराषाढानक्षत्रेण सह वर्त्तमानश्चन्द्रो द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयति तस्मिन् समये पुनर्वसु नक्षत्रेण युक्तः सूर्यो भवतीति भगवान् सामान्यमुत्तरं दत्वा पुनस्तस्यैवार्थस्य विशदां व्याख्यां करोति–'पुणव्वसुस्स' पुनर्वसोः–पुनर्वसुनक्षत्रस्य षोडशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टौ द्वाषष्टिभागाः, एकं च द्वाषष्टि सप्तषष्टिविभागे विभज्य तस्य सत्काः विंशतिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः यत्र भवन्ति तत्रैव स्थितः सन् सूर्यो द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयतीति ज्ञेयः । अत्रापि गणितप्रक्रिया दर्शनार्थं सएव पूर्वोक्तो नक्षत्र ध्रुवराशिर्ग्राह्यः । गृहीत्वा च पूर्ववदेव गुणनशोधनादिका क्रियापि विधेया

नक्षत्र के साथ रहकर बारहवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है, उस समय सूर्य कौन नक्षत्र के साथ योग करता है ? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी का प्रश्न को सुनकर उत्तर में भगवान् कहते हैं–(ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स सोलसमुहुत्ता अट्ठय बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा) जिस समय उत्तराषाढा नक्षत्र के साथ वर्तमान चंद्र बारहवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है उस समय सूर्य पुनर्वसु नक्षत्र के साथ युक्त होता है, इसप्रकार सामान्य रीति से उत्तर देकर पुनः उसी को विशेष स्पष्ट करते हुवे श्रीभगवन् कहते हैं–(पुणव्वसुस्स) पुनर्वसु नक्षत्र का सोलह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया आठ भाग तथा बासठिया एक भाग को सडसठ भाग में विभक्त करके उसका वीस चूर्णिका भाग जब शेष रहे, वहीं पर रहकर सूर्य बारहवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है । यहां पर भी गणित प्रक्रिया दिखाने के लिये वही पूर्वोक्त ध्रुवराशी लेना चाहिये, उसको लेकर पूर्व कथनानुसार गुणन शोधनक वगैरह क्रिया करलेनी जो इसप्रकार से होती

પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે–(ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स सोलसमुहुत्ता अट्ठ य बावट्ठिभागा सेसा) જ્યારે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર બારમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, તે સમયે સૂર્ય પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે યુક્ત હોય છે. આ રીતે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને ફરીથી તેને વિશેષ રીતે સ્પષ્ટ કરતાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(पुणव्वसुस्स) પુનર્વસુ નક્ષત્રના સોળ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા આઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગને સડસઠ ભાગથી વહેંચીને તેના વીસ ચૂર્ણિકા ભાગ જ્યારે શેષ રહે, ત્યાંજ રહીને સૂર્ય બારમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. અહીં પણ ગણિત પ્રક્રિયા બતાવવા માટે એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી લેવી જોઇએ તેને લઇને પૂર્વ કથના-

तद्यथा-ध्रुवराशिः-(६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकं सप्तषष्टिभागमिति । ततो द्वादशी किल पौर्णमासी चिन्त्यते, अतोऽत्र द्वादशगुणकाः तेन स च ध्रुवराशिर्द्वादशभिर्गुणनीय इति द्वादशभिर्गुण्यते (६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$)×१२=७९२ । $\frac{60}{62}$ । $\frac{1}{67}$ जातानि द्विनवत्युत्तराणि सप्तशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षष्टिर्द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वादशसप्तषष्टिभागा इति । तत एतस्मात् पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकं-(१९ । $\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{67}$) एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागा इति । तथा विशोध्यते (७९२ । $\frac{60}{62}$ । $\frac{12}{67}$)-(१९ । $\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{67}$)=(७७३ । $\frac{16}{62}$ । $\frac{46}{67}$) स्थितानि पश्चान्मुहूर्त्तानां त्रिसप्त्यधिकानि सप्तशतानि एकस्य च मुहूर्त्तस्य षोडशद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा इति, अत्रापि सच्छेदकाङ्कानां शोधनप्रकारः पुष्यनक्षत्रस्य शोधनाङ्कात् पादनप्रकारश्च पूर्वप्रतिपादितक्रमेणैव ज्ञेयः । तत एतस्मात् आश्लेषा-

---

है-ध्रुवराशि (६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग इतनी ध्रुवराशी है । यहां पर बारहवीं पूर्णिमा का विचार करना है अतः यहां पर बारह गुणक से वह ध्रुवराशी को गुणा करे (६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{65}$ । +१२=७९२ । $\frac{60}{62}$ । $\frac{12}{67}$ तो इसप्रकार सातसो बिराणु मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया साठ भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बारह भाग होते हैं । इनमें से पुष्यनक्षत्र शोधनक (१९ । $\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{67}$) उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीसभाग इतना है । इनको शोधित करे (७९२ । $\frac{60}{62}$ । $\frac{12}{67}$)-(१९$\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{67}$)=(७७३ । $\frac{16}{62}$ । $\frac{46}{67}$) इसप्रकार सातसो तिहत्तर मुहूर्त का बासठिया सोलह भाग तथा बासठिया एक भाग का छियालीस सडसठिया भाग होते है । यहां पर भी सच्छेदक अंकों के शोधन प्रकार

નુસાર ગુણન શોધન વિગેરે ક્રિયા કરી લેવી, જે આ પ્રમાણે છે. ધ્રુવરાશિ (૬૬,$\frac{5}{62}$,$\frac{1}{67}$) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ આટલી ધ્રુવરાશી છે. અહીં બારમી પૂર્ણિમાનો વિચાર કરાય છે. તેથી અહીં બાર ગુણકથી તે ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરવો (૬૬,$\frac{5}{62}$,$\frac{1}{67}$,+૧૨=૭૯૨,$\frac{60}{62}$,$\frac{12}{67}$ આ રીતે સાતસો બાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સાઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. આમાંથી પુષ્ય નક્ષત્રનું શોધનક (૧૯,$\frac{43}{62}$,$\frac{33}{67}$) ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ થાય છે. આને શોધિત કરવા (૭૯૨,$\frac{60}{62}$,$\frac{12}{67}$)-૧૯$\frac{43}{62}$,$\frac{33}{67}$ =(૭૭૩,$\frac{16}{62}$,$\frac{46}{67}$ આ રીતે સાતસો તેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સોળ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ થાય છે. અહીં પણ છેદવાળા અંકોથી

दीनि आर्द्रापर्यन्तानि षड्विंशतिनक्षत्राणि (७४४ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$) मुहूर्त्तानां चतुश्चत्वारिंशदधिकैः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागैः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टि भागैरेतत्तुल्यैर्विशुद्धानि भवन्ति । तथा क्रियते-(७७३ । $\frac{१६}{६२}$ । $\frac{४६}{६७}$)-(७४४ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$)= (२८ । $\frac{५३}{६२}$ । $\frac{४७}{६७}$) पश्चादवतिष्ठन्ते अष्टाविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिपञ्चाशत् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशद् सप्तषष्टिभागाः, अत्रापि विशोधनप्रकारोऽपूर्णाङ्कगणितक्रमेणैव पूर्वोक्तवत् ज्ञातव्यः । अत आगतं पुनर्वसुनक्षत्रं सूर्येण सह योगमुपागतं, षोडशसु मुहूर्त्तेषु शेषेषु, एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य विंशतौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु द्वादशीं पौर्णमासीं सूर्यः परिसमापयतीति सिद्धयति । अथ द्वाषष्टितमायां पौर्णमास्यां चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति-'ता

पुष्यनक्षत्र के शोधन अंक से पूर्व प्रतिपादित क्रमानुसार समझलेवें । इससे ये अश्लेषानक्षत्र से लेकर आर्द्रा पर्यन्त के छाईस नक्षत्र (७४४ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$) सातसो चुवालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग इतना विशुद्ध होता है । (७७३ । $\frac{१६}{६२}$ । $\frac{४६}{६७}$)-(७४४ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$)=(२८ । $\frac{५३}{६२}$ । $\frac{४७}{६७}$) इसप्रकार विशोधित करने से पीछे अठावीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तिरपन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सेंतालीस भाग शेष बचता है । इस का विशोधन प्रकार भी पूर्णाङ्क गणित क्रमसे पूर्वकथित प्रकार से समझलेवें । इसप्रकार विचारणा करने से पुनर्वसु नक्षत्र आता है पुनर्वसु नक्षत्र का सूर्य के साथ युक्त होने का सोलह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया आठ भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया वीस भाग शेष रहने पर सूर्य बारहवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है, यह सिद्ध होता है ।

अब गौतमस्वामी बासठवीं पूर्णिमा के चंद्र नक्षत्र योग के विषय में प्रश्न

શોધન પ્રકાર પુષ્ય નક્ષત્રના શોધન અંકથી પહેલા પ્રતિપાદિત ક્રમાનુસાર સમજી લેવા. આનાથી આ અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઈને આર્દ્રા પર્યન્તના છવ્વીસ નક્ષત્રો (૭૪૪,$\frac{૨૪}{૬૨}$,$\frac{૬૬}{૬૭}$) સાતસો ચુંમાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ આટલા વિશુદ્ધ થાય છે (૭૭૩$\frac{૧૬}{૬૨}$,$\frac{૪૬}{૬૭}$)-(૭૪૪,$\frac{૨૪}{૬૨}$,$\frac{૬૬}{૬૭}$ (૨૮$\frac{૫૩}{૬૨}$,$\frac{૪૭}{૬૭}$) આ રીતે વિશોધિત કરવાથી પછીથી અઠ્યાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રેપન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે. આનો વિશોધન પ્રકાર પણ પૂર્ણાંક ગણિત ક્રમથી સમજી લેવો. આ રીતે પુનર્વસુ નક્ષત્ર આવે છે. પુનર્વસુ નક્ષત્રના સૂર્યની સાથે યુક્ત રહેવાના સોળ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા આઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા વીસ ભાગ શેષ રહે ત્યારે સૂર્ય બારમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી બાસઠમી પૂર્ણિમાના ચંદ્રના નક્ષત્રયોગ વિષયમાં પ્રશ્ન કરે છે.

एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं वावट्ठिं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ !' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ! । तावत्-तत्र पौर्णमासीचन्द्रनक्षत्रयोगविचारे एतेषामनन्तरोदितानां युगबोधकानां चान्द्रादि पञ्चानां सम्वत्सराणां मध्ये खलु चरमां-सर्वान्तिमां युगान्तमासोद्भवां द्वाषष्टिं-द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं केन नक्षत्रेण सह युक्तः चन्द्रः-केन नक्षत्रेण सह वर्तमानश्चन्द्रस्तां द्वाषष्टितमां चरमां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां विज्ञाय भगवानुत्तरयति-'ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए' तावत् उत्तराभिः आषाढाभिः, उत्तराणाम् आषाढाणां चरमसमये । 'ता' तावत्-तत्र पौर्णमासीचन्द्रनक्षत्रयोगविचारे-चरमद्वाषष्टितमपौर्णमासी परिसमाप्तिवेलायां चन्द्र उत्तराषाढा नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सन् तां चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं परिणमयति । तदानींतने समये चोत्तराषाढा नक्षत्रस्य चरमः समयश्च-उत्तराषाढा नक्षत्रस्यापि समाप्त्यवसरएव भवति । तदन्तिमसमयज्ञानार्थं गणित-

---

करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छरा णं चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) पूर्णिमा के चंद्र नक्षत्र योगविचारणा में ये पूर्वोक्त युगबोधक चांद्रादि पांच संवत्सरों में युग के अन्तिम मास की बासठवीं पूर्णिमा को चंद्र कौनसे नक्षत्र से युक्त होकर उस बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में भगवान् कहते हैं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) (ता) पूर्णिमा के चंद्र नक्षत्र योग विचारणा में अंतिम बासठवीं पूर्णिमा के समाप्ति अवसर में चंद्र उत्तराषाढा नक्षत्र के साथ रहकर उस अन्तिम बासठवीं पूर्णिमासी को समाप्त करता है । उस समय उत्तराषाढा नक्षत्र का भी समाप्ति काल ही होता है, उनका अन्तिम समय जानने के लिये गणित प्रक्रिया करनी चाहिये । उस प्रक्रियाकर ते समय वह पूर्वोक्त ही नक्षत्र की ध्रुवराशी ग्रहण

(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) પૂર્ણિમાના ચંદ્રના નક્ષત્ર યોગની વિચારણામાં આ પૂર્વોક્ત યુગબોધક ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં યુગના છેલ્લા માસની બાસઠમી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને એ બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે કે-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) (ता) પૂર્ણિમાના ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગની વિચારણામાં છેલ્લિ બાસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિકાળમાં ચંદ્ર ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે રહીને તે અંતિમ બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, તે સમયે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રને પણ સમાપ્તિ કાળજ હોય છે. તેને અંતિમ સમય જાણવા માટે ગણિતપ્રક્રિયા કરતી વખતે એ પૂર્વોક્તજ નક્ષત્રની ધ્રુવરાશિ

क्रिया प्रवर्त्तनीया, तत्रापि सएव पूर्वोक्तो नक्षत्रध्रुवराशिर्गृहीतव्यः, गृहीत्वा च ध्रुवाङ्केः गुणनादिका क्रियापि तथैव करणीया । यथात्र सएव पूर्वोक्तो ध्रुवराशिः–(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः । एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकं सप्तषष्टि-भागं चेति । ततः सम्प्रति चरमा द्वाषष्टितमा पौर्णमासी चिन्त्यमाना वर्त्तते, अतोऽत्र द्वा-षष्टिर्गुणकाः भवेयुस्तेनोक्तो ध्रुवराशि द्वाषष्ट्या गुण्यते–(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) $\times$ ६२=४०९२ । $\frac{३१०}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$ जातानि मुहूर्त्तानां चत्वारिंशच्छतानि द्विनवत्यधिकानि, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागानां त्रीणि शतानि दशोत्तराणि, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वाषष्टिः सप्तषष्टिभागा इति । अत एतस्मात्–

अट्ठसय उगुणवीसा सोहणगं उत्तराणं आसाढाणं ।
चउवीसं खलु भागा छावट्ठी चुण्णियाओ य ॥१॥

अष्टौ शतानि एकोनविंशतिः शोधनकम् उत्तराणामाषाढानाम् । चतुर्विंशतिः खलु

करे, ग्रहण करके ध्रुवाङ्क से गुणन आदि क्रिया भी उसी पूर्वोक्त प्रकार से करें जैसे की यहां पर वही पूर्वोक्त ध्रुवराशी (६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग होता है यहां पर अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा का विचार किया जाता है, अतः यहां पर बासठ गुणक होते हैं उक्त ध्रुवराशि को बासठ से गुणा करे (६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$)+६२=४०९२ । $\frac{३१०}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$ इसप्रकार चारहजार विरा-णवे मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीनसो दस तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बासठ भाग होते हैं । इसमें से

'अट्ठसय उगुणवीसा सोहणगं उत्तराणं आसाढाणं ।
चउवीसं खलु भागा छावट्ठी चुण्णियाओ य ॥१०॥

आठसो उन्नीस मुहूर्त तथा उत्तराषाढा नक्षत्र का शोधनक एक मुहूर्त का

ग्रहण करीने तेने ध्रुवांकथी गुणवा विगेरे क्रिया पण એજ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી કરવી, જેમકે અહીંયાં એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ (૬૬ $\frac{૫}{૬૨}$, $\frac{૧}{૬૭}$) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ થાય છે. અહીં છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાનો વિચાર કરવામાં આવે છે. તેથી અહીં બાસઠ ગુણક થાય છે. પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિનો બાસઠથી ગુણાકાર કરવો. (૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$) $\times$૬૨=૪૦૯૨।$\frac{૩૧૦}{૬૨}$।$\frac{૬૨}{૬૭}$ આ રીતે ચાર હજાર બાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રણસો દસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાસઠ ભાગ થાય છે, તેમાંથી

अट्ठसय उगुणवीसा सोहणगं उत्तराणं आसाढाणं ।
चउवीसं खलु भागा छावट्ठी चुण्णियाओ य ॥ १ ॥

ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનું શોધનક આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા

भागाः षट्षष्टिश्चूर्णिकाश्च ॥१॥–८१९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$ इत्येवं प्रमाणमेकं सकलनक्षत्रपर्याय-शोधनकं यदि युगवर्षैः सावयवैः पञ्चभिर्गुण्यते गुणयित्वा च शोध्यते । तच्च पूर्वोक्तेन प्रकारेण शोध्यमानं परिपूर्णां शुद्धिं समासादयति । न च किञ्चित् पश्चादवतिष्ठते । यथा–४०९२ । $\frac{३१०}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$=४०९७ । $\frac{१}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$ तथा च (८१९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$)×(५ । $\frac{६२}{५}$$\frac{×५}{}$=$\frac{६२}{\frac{६६}{\frac{५}{६७}}}$)=४०९७ । $\frac{१}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$ (तलस्थहारेण हरं निहन्या) दित्यादिना गुणनक्रिया कृता वर्त्तते । अत उभयोः शोध्यशोधकयोः शोधनार्थं न्यासः–(४०९७ । $\frac{१}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$)–४०९७ । $\frac{१}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$) अत आगतमुत्तराषाढानक्षत्रं चन्द्रेण सह युक्तं चरमसमये चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापयति । इत्येवमत्र धूलीकर्मेति । सम्प्रत्यस्यामेव द्वाषष्टितमायां पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति–'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन

बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ चुर्णिका भाग ॥१॥ ८१९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$ इसप्रकार का प्रमाण से एक सकल नक्षत्र पर्याय शोधनक को यदि सावयव पांच युग वर्षों से गुणा करके शोधित करे । वह पूर्वोक्त प्रकार से शोध्यमान करे तो परिपूर्ण शुद्धि होती है । शेष कुछ अवशिष्ट नहीं रहता । जैसे कि–४०९२ । $\frac{३१०}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$=४०९७ । $\frac{१}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$ तथा (८१९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$)+(५ । $\frac{६२}{}$)+(५=$\frac{६२}{६६}$)=४०९७ । $\frac{१}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$ (तलस्थहारेण हरं निहन्या) इत्यादि से गुणन क्रिया करे तो शोध्य शोधनक दोनों का शोधनक के लिये न्यास करे (४०९७ । $\frac{१}{६२}$ । $\frac{२}{६७}$)–(४०९७ । $\frac{१}{६२}$ । $\frac{६२}{६२}$) अतः यहां पर उत्तराषाढा नक्षत्र आता है वह चंद्र के साथ युक्त होकर अन्तिम समय में अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा समाप्त होती है । इसप्रकार यहां पर धूलिकर्म होता है ।

अब इसी बारहवीं पूर्णिमा का सूर्य नक्षत्र योग के विषय में प्रश्न करते हैं–(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) जिस समय उत्तराषाढा

ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ ॥૧॥ ૮૧૯ $\frac{૨૪}{૬૨}$ । $\frac{૬૬}{૬૭}$ આ રીતના પ્રમાણથી એક સંપૂર્ણ નક્ષત્ર પર્યાય શોધનકને જો સાવયવ પાંચ યુગવર્ષોથી ગુણાકાર કરીને શોધિત કરી લેવા. તે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી શોધિત કરે તો પુરેપૂરી શુદ્ધિ થાય છે, શેષ કંઈક બાકી રહેતું નથી જેમ કે–૪૦૯૨ $\frac{૩૧૦}{૬૨}$ । $\frac{૬૨}{૬૭}$=૪૦૯૭ । $\frac{૧}{૬૨}$ । $\frac{૬૨}{૬૭}$ તથા (૮૧૯ । $\frac{૨૪}{૬૨}$ । $\frac{૬૬}{૬૭}$+(૫ । $\frac{૬૨}{૫}$+૫=$\frac{૬૨}{૬૬}$)= ૪૦૯૭ $\frac{૧}{૬૨}$ । $\frac{૬૨}{૬૭}$ (तलत्थ हारेण हरं निहन्या) ઇત્યાદિથી ગુણુન ક્રિયા કરવામાં આવે તો શોધ્ય શોધનક બેઉનાં શોધનક માટે ન્યાસ (૪૦૯૭ । $\frac{૧}{૬૨}$ । $\frac{૬૨}{૬૭}$ =(૪૦૯૭ : $\frac{૧}{૬૨}$ । $\frac{૬૨}{૬૭}$) અતઃ અહીં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર આવે છે, તે ચંદ્રની સાથે યુક્ત થઈને અંતિમ સમયમાં અંતિમ બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. આ રીતે અહીં ધૂલીકર્મ થાય છે.

હવે આ બાસઠમી પૂર્ણિમાના સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવે (तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) જ્યારે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે યુક્ત થઈને

नक्षत्रेण युनक्ति ! । यस्मिन् समये उत्तराषाढानक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापयति तस्मिन् समये-द्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायां खल्विति वाक्यालङ्कारे सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तो भवति-केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सन तां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं सूर्यः परिसमापयतीति गौतमस्य जिज्ञासा निवृत्यर्थं भगवानाह-'ता पुस्सेणं पुस्सस्स एकूणवीसं मुहूत्ता तेतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा' तावत् पुष्येन पुष्यस्य एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः त्रिचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिकाः भागाः शेषाः । तावत्-तत्र चरमद्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्त्यवसरे सूर्यनक्षत्रयोगविचारे 'पुस्सेणं' पुष्यनक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सूर्यो द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापयतीत्येवं सामान्यमुत्तरं दत्वा तस्यैव पुष्यनक्षत्रस्य सूक्ष्मविभागं दर्शयति-पुष्यनक्षत्रस्यैकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा-सप्तषष्टिविभागैर्विभज्य तस्य सत्कास्त्रयस्त्रिंशत् चूर्णिकाभागा यत्रावशिष्टा भवन्ति तत्रैव सूर्यनक्षत्र-

---

नक्षत्र के साथ युक्त होकर चंद्र बासठवीं पूर्णिमा समाप्त करता है, उस समय अर्थात् बासठवीं पूर्णिमा के समाप्ति काल में सूर्य कौनसे नक्षत्र के साथ युक्त रहता है? अर्थात् कौनसे नक्षत्र के साथ रहकर सूर्य बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् कहते हैं-(ता पुस्सेणं पुस्सस्स एकूणवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा) अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा के समाप्ति काल में सूर्य नक्षत्र योग विचारणा में (पुस्सेणं) पुष्यनक्षत्र के साथ रहा हुवा सूर्य बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है, इसप्रकार सामान्य रूपसे उत्तर कहकर उसी पुष्यनक्षत्र का संबंध विशेष स्पष्टता से दिखलाते हैं-पुष्यनक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके

ચંદ્ર બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ત્યારે એટલે કે બાસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે? અર્થાત્ કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને સૂર્ય બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता पुस्सेणं पुस्सस्स एकूणवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा) અંતિમ બાસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિકાળમાં સૂર્ય નક્ષત્રયોગ વિચારણામાં (पुस्सेणं) પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે રહીને સૂર્ય બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, આ રીતે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને એજ પુષ્ય નક્ષત્ર સંબંધી વિશેષ સ્પષ્ટતાથી કહે છે. પુષ્ય નક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેમાંથી તેત્રીસ

स्थाने द्वाषष्टितमा सर्वान्तिमा पौर्णमासी परिसमाप्तिमुपयाति । अत्रापि गणितक्रिया तु प्राग्वदेव सएव पूर्वोक्तो नक्षत्रध्रुवराशिग्रीह्यः, गृहीत्वा च जिज्ञासितध्रुवाङ्के गुणनादिका क्रिया च प्रवर्त्तयितव्या । यथात्र सएव पूर्वोक्तो ध्रुवराशिः (६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्च द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकं सप्तषष्टिभागं चेति । ततो द्वाषष्टितमपौर्णमासीजिज्ञासायां द्वाषष्टिर्गुणकास्तेन ध्रुवराशि द्वापष्ट्या गुणनीय इति तथा क्रियते-(६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$)×६२=४०९२ । $\frac{310}{62}$ । $\frac{62}{67}$ जातानि मुहूर्त्तानां चत्वारिंशच्छतानि द्विनवत्यधिकानि एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागानां त्रीणि शतानि दशोत्तराणि एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वाषष्टिः सप्तषष्टिभागाः ततश्चैतेभ्यो गतशोधनकानि विशोध्य यदवतिष्ठते तत्रेह पुष्यस्य दशमुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टादशसु द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु अतिक्रान्तेषु पाश्चात्ययुगं परिसमाप्तिं समुपैति । अर्थात्

तत्संबंधी तेतीस भाग अर्थात् बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस चूर्णि का भाग जहां शेष रहता है, यहीं पर माने उसी नक्षत्र स्थान में सूर्य सर्वान्तिम बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है। यहां पर भी गणितप्रक्रिया पूर्वोक्त रीति से ही है। वही पूर्वोक्त नक्षत्र ध्रुवराशी होती है, जैसे कि (६६। $\frac{5}{62}$। $\frac{1}{67}$) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग रूप है। बासठवीं पूर्णिमा की जिज्ञासा में बासठ गुणक होते हैं अतः ध्रुवराशी को बासठ से गुणा करे जो इस प्रकार (६६।$\frac{5}{62}$।$\frac{1}{67}$) ६२=४०९२।$\frac{310}{62}$।।$\frac{62}{67}$ चार हजार बिरानवे मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीनसो दस तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बासठ भाग होते हैं। इनमें से गतशोधनक को शोधित करके जो शेष रहे वहीं पर पुष्य नक्षत्र का दस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तयालीस भाग गत होने पर

ભાગ અર્થાત્ બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ જ્યાં શેષ રહે ત્યાં જ એટલે કે એજ નક્ષત્ર સ્થાનમાં રહીને સૂર્ય સર્વાન્તિમ બાસઠમી પૂર્ણિમને સમાપ્ત કરે છે, અહીં પણ ગણિત પ્રક્રિયા પૂર્વોક્ત પ્રકારથી થાય છે, પૂર્વોક્ત રીતે એજ ધ્રુવરાશી થાય છે, જેમ કે-(૬૬$\frac{5}{62}$।$\frac{1}{67}$).છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગરૂપ થાય છે, બાસઠમી પુનમની જીજ્ઞાસામાં બાસઠ ગુણક થાય છે, તેથી ધ્રુવરાશીને બાસઠથી ગુણાકાર કરવો જેમ કે-(૬૬।$\frac{5}{62}$।$\frac{1}{67}$) +૬૨=૪૦૯૨।$\frac{310}{62}$।$\frac{62}{67}$ ચાર હજાર બાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રણસો દસ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાસઠ ભાગ થાય છે. તેમાંથી ગત શોધનકને શોધિત કરીને જે શેષ રહે ત્યાં જ પુષ્ય નક્ષત્રના દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ વ્યતીત થાય ત્યારે

पुष्यनक्षत्रस्य (१० । $\frac{१६}{६२}$ । $\frac{२४}{६७}$) एतावन्मितेष्वतिक्रान्तेषु पाश्चात्ययुगं परिसमाप्तिमुपैति । तदनन्तरं चान्यत् युगं प्रवर्त्तते । पुष्यस्यापि च तावन्मात्राद्‌तिक्रान्तात् परतो यावद् भूयोऽपि तावन्मात्रस्य पुष्यस्यातिक्रम एतावन् प्रमाणः परिपूर्णो भवति तावत् एकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायो भवति । तस्य च पर्यायस्य प्रमाणं किल अष्टौ शतानि एकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागाः–(८१९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$) तत एतत् पञ्चभिर्गुण्यते यथा–(४०९५ । $\frac{१२०}{६२}$ । $\frac{३३०}{६७}$)=(४०९७ । ०० । $\frac{३२}{६७}$) जातानि सप्तनवत्यधिकानि चत्वारिंशच्छतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागस्य शून्यत्वात् पश्चात्ततोऽ$\frac{३२}{६७}$यं भागोऽपि शून्य एव स्यात् । तेनास्य स्वरूपमीदृक्=४०९७ स्यात् इदं च शोधनकं द्वाषष्टिगुणितात् ध्रुवराशेरस्मात् (६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$)× ६२=(४०९२ । $\frac{३१०}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$) = (४०९७ । ०० । $\frac{६२}{६७}$)=४०९७ ।....... ....। विशोध्यं तथा कृते सति (४०९७ । ०० । ००)–(४०९७ । .... । ...) = ०० । .... । .... । ...सर्वथा

पाश्चात्य युग समाप्त होता है। अर्थात् पुष्य नक्षत्र का (१०$\frac{१६}{६२}$$\frac{२४}{६७}$) इतना प्रमाण बीत चुकने पर पाश्चात्य युग समाप्त होता है। तत्पश्चात अन्य युग प्रवर्तित होता है, पुष्य नक्षत्र का भी उतना प्रमाण बीत जाने पर फिरसे भी उतना प्रमाण पुष्य नक्षत्र का अतिक्रमण से इतना प्रमाण पूर्ण होता है। इस प्रकार एक परिपूर्ण नक्षत्र पर्याय होता है। उस पर्याय का प्रमाण आठसो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग (८१९$\frac{२४}{६२}$$\frac{६६}{६७}$) इसको पांच से गुणा करे जैसे कि (४०९५$\frac{१२०}{६२}$$\frac{३३०}{६७}$)=(४०९७।००$\frac{३२}{६७}$) चार हजार सताणवे मुहूर्त का बासठिया भाग शून्य होने से $\frac{३२}{६७}$ सडसठिया बत्तीस भाग भी शून्य ही होता है अतः इस प्रकार का स्वरूप होता है=४०९) इस शोधनक को बासठ से गुणित ध्रुवराशि से (६६$\frac{५}{६२}$$\frac{१}{६७}$)+६२=४०९२ । $\frac{३१०}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$ ।=(४०९७।००$\frac{६२}{६७}$) =४०९७।००० विशोधित करे तब (४०९७।००।००)४०९७।००)=००।०००।

પછીનો યુગ સમાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ પુષ્ય નક્ષત્રના (૧૦$\frac{૧૬}{૬૨}$$\frac{૨૪}{૬૭}$) આટલું પ્રમાણ વીત્યા પછી પાશ્ચાત્ય યુગ સમાપ્ત થાય છે, તે પછી બીજો યુગ પ્રવર્તમાન થાય છે, પુષ્ય નક્ષત્રનું પણ એટલું પ્રમાણ વીત્યા પછી એટલે કે ફરીથી પણ એટલું પ્રમાણ પુષ્ય નક્ષત્રનું ગયા પછી આટલું પ્રમાણ પૂર્ણ થાય છે. આ રીતે એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્ર પર્યાય થાય છે, તે પર્યાયનું પ્રમાણ આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ (૮૧૯$\frac{૨૪}{૬૨}$$\frac{૬૬}{૬૭}$ આનો પાંચથી ગુણાકાર કરવો. જેમકે–(૪૦૯૫$\frac{૧૨૦}{૬૨}$$\frac{૩૩૦}{૬૭}$=(૪૦૯૭।૦૦$\frac{૩૨}{૬૭}$ ચાર હજાર સત્તાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા શૂન્ય હોવાથી $\frac{૩૨}{૬૭}$ સડસઠિયા બત્રીસ ભાગ પણ શૂન્ય જ હોય છે. તેથી આ રીતે થાય છે. ૪૦૯, આ શોધનકને બાસઠથી

परिपूर्णं शुद्ध्यति । राशिश्च निर्लेपो जायते । इत्थमेव चन्द्रनक्षत्रयोगेऽपि राशि निर्लेपो भवतीति गणितक्रमो द्वयोरपि समान एव । अत आगतम्, उत्तराषाढानक्षत्रं चन्द्रेण सह युक्तं चरम समए चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापयति । तथा च तस्मिन् समये सूर्येण युक्तस्य पुष्यनक्षत्रस्य दशसु मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टादशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु अतिक्रान्तेषु एकोनविंशतौ च मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु चरमा द्वाषष्टितमा पौर्णमासी परिसमाप्तिमुपगच्छतीति प्रतीयते ॥सू० ६७॥

सम्प्रति-चन्द्रसूर्ययोरमावास्या नक्षत्रयोगविषयं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-"ता एएसि णं" इत्यादि ॥

मूलम्-ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ । ता अस्सेसाहिं, अस्सेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता

---

००० । ००० । सर्वथा परिपूर्ण शुद्ध रहता है, तथा राशि निर्लेप होती है । इसी प्रकार चंद्र नक्षत्र योग में भी निर्लेप राशि होती है । कारण की गणित क्रम दोनों का समान ही होता है, अतः यहां पर उत्तराषाढा नक्षत्र आता है, वह चंद्र के साथ युक्त होकर अन्त समय में अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है । उस समय सूर्य के साथ रहा हुवा पुष्य नक्षत्र का दस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोत्तीस भाग व्यतीत होने पर उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग शेष रहने पर अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा समाप्त होती प्रतीत होती है ॥सू० ६७॥

ગુણેલ ધ્રુવ રાશિશી (૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$)+૬૨=૪૦૯૨।$\frac{૩૧૦}{૬૨}$।$\frac{૬૪}{૬૭}$=(૪૦૯૭।૦૦।=૦૦। ૪૦૯૭$\frac{૬૨}{૬૭}$ આ રીતે વિશોધિત કરવાથી (૪૮૯૭।૮૦।૮૦) ૪૦૯૭।૦૦=૦૦।૦૦૦ સર્વથા પરિપૂર્ણ શુદ્ધ ચાર હજાર સત્તાણુ રહે છે, તથા રાશિ નિર્લેપ રહે છે. આજ પ્રમાણે ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગમાં પણ નિર્લેપ રાશિ થાય છે. કારણકે ગણિત ક્રમ બન્નેનો સરખો જ થાય છે. તેથી અહીં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર આવે છે. તે ચંદ્રની સાથે રહીને અંત સમયમાં છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. એ સમયે સૂર્યની સાથે રહેલ પુષ્ય નક્ષત્રના દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોત્રીસ ભાગ વીતી ગયા પછી ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ શેષ રહે ત્યારે છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થઈ જણાય છે. ॥ સૂ. ૬૭ ॥

बावट्ठिचुण्णिया भागा सेसा । तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता अस्सेसाहिं चेव, अस्सेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठिचुण्णिया-भागा सेसा । ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्त-ट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिं चूण्णिया भागा सेसा । तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं जहेव चंदस्स । ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता हत्थेणं हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठि चुण्णिया-भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता हत्थेणं चेव, हत्थस्स जहा चंदस्स। ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता अद्दाहिं, अद्दाणं चत्तारि मुहुत्ता दस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णिया भागा सेसा । तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता अद्दाहिंचेव, अद्दाणं जहा चंदस्स । ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स बावीसं मुहुत्ता बायालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स सेसा । तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पुणव्वसुणा चेव, पुणव्वसुस्स णं जहा चंदस्स ॥सू० ६८॥

छाया—तावद् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदाश्लेषाभिः, आश्लेषाणामेको मुहूर्त्तश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वाषष्टिश्चूर्णिका भागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदाश्लेषाभिश्चैव, आश्लेषाणामेको मुहूर्त्तश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः ।

तावद् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गुनीनां चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः पञ्चत्रिंशद् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चषष्टिश्चूर्णिका भागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति, तावदुत्तराभिश्चैव फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गुनीनां यथैव चन्द्रस्य । तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयाम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् हस्तेन, हस्तस्य चत्वारो मुहूर्त्ताः त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् हस्तेन चैव । हस्तस्य यथा चन्द्रस्य । तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वादशीम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदार्द्राभिः, आर्द्राणां चत्वारो मुहूर्त्ताः दश च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा चतुः पञ्चाशच्चूर्णिका भागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदार्द्राभिश्चैव, आर्द्राणां यथा चन्द्रस्य । तावदे तेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां चरमां द्वाषष्टिममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना, पुनवसो द्वाविंशतिमुहूर्त्ताः–द्विचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना चैव, पुनर्वसोः खलु यथा चन्द्रस्य ॥ सू० ६८ ॥

पूर्वस्मिन् सप्तषष्टितमे सूत्रे चन्द्रसूर्ययोः पौर्णमासी नक्षत्रयोगविचारं सम्यग् विविच्य सम्प्रति–अस्मिन्नष्टषष्टितमेऽर्थाधिकारसूत्रे तयोरेव चन्द्रसूर्ययोरमावास्यानक्षत्रयोगं विवृण्वन्नाह –"ता एएसि णं" इत्यादि ।

टीका–"ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ" तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ।–

अब चंद्र सूर्य के अमावास्या संबंधी नक्षत्र योग के विषय में प्रश्नोत्तर कहते हैं–(ता एएसि णं) इत्यादि

टीकार्थ–इसके पहले का सडसठवें सूत्र में चंद्र सूर्य का पूर्णिमासी नक्षत्र योग के विषय में सम्यक् प्रकार से विचारणा करके अब स अडठवें सूत्र में उन चंद्र सूर्य के अमावास्या का नक्षत्र योग की विचारणा करने के हेतु से श्रीगौतमस्वामी पूछते है ।

હવે ચંદ્ર અને સૂર્યના અમાવાસ્યા સંબંધી નક્ષત્ર યોગના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.–(ता एएसिणं) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–આની પહેલાના સડસઠમા સૂત્રમાં ચંદ્રસૂર્યના પૂર્ણિમા સંબંધી નક્ષત્ર યોગના વિષયમાં સારી રીતે વિચારણા કરીને હવે આ અડસઠમા સૂત્રમાં એ ચંદ્રસૂર્યના અમાવાસ્યાના નક્ષત્ર યોગની વિચારણા કરવાના હેતુથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે.–(ता एए-

'ता' तावत्-तत्र चन्द्रस्यामावास्यानक्षत्रयोगविचारे 'एएसि णं' एतेषां खलु-अनन्तरोदितानां युगप्रतिपादकानां चान्द्र-चान्द्राभिवर्द्धित-चान्द्राभिवर्द्धितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां मध्ये प्रथमां-प्रथममासोद्भवाम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?-केन नक्षत्रेण सह युक्तश्चन्द्रः प्रथमाममावास्यां परिसमापयति-इति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा भगवानाह-'ता अस्सेसाहिं' तावद् अश्लेषाभिः। तत्रामावास्या नक्षत्रयोगविचारे आश्लेषाभिः सह युक्तश्चन्द्रः प्रथमाममावास्यां परिसमापयति। आश्लेषा नक्षत्रस्य षट्तारकत्वाद् बहुवचनमिति सामान्यमुत्तरं दत्वाऽपि पुनः सूक्ष्मतया तस्यैव नक्षत्रस्य विभागं दर्शयति-'ता अस्सेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठिं चुण्णिया सेसा' तावद् आश्लेषाणामेको मुहूर्त्तश्चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥-तावत्-तदानीं-प्रथ-

(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) (ता) चंद्रमा के अमावास्या के नक्षत्र योग विचारणा में (एएसि णं) ये युगप्रतिपादक पूर्वोक्त चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित चांद्र एवं अभिवर्द्धित पांच संवत्सरों में प्रथम मास की अमावास्या को चंद्र कौनसे नक्षत्र का योग करके समाप्त करता है ? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी का प्रश्न को सुनकर के श्रीभगवान् उसका उत्तर देते हुवे कहते हैं-(ता अस्सेसाहिं) अमावास्या के नक्षत्र योग विचारणा में अश्लेषा नक्षत्र के साथ युक्त हुवा चंद्र पहली अमावास्या को समाप्त करता है। अश्लेषा नक्षत्र छह तारावाला होने से यहां पर बहुवचन होता है। इसप्रकार सामान्य रीति से उत्तर देकर पुनः सूक्ष्मरूप से उसी नक्षत्र का विभाग पूर्वक कथन करते हैं-(ता अस्सेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठिं चुण्णिया भागा सेसा) प्रथम अमावास्या के समाप्ति समय में अश्लेषानक्षत्र का एक-

सिणं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) (ता) ચાંદ્રમાસના અમાવાસ્યાના નક્ષત્ર યોગ વિચારણામાં (एएसिणं) આ યોગ પ્રતિપાદક પૂર્વોક્ત ચાંદ્ર ચાંદ્ર અભિવર્ધિત ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલા માસની અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રનો યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે-(ता अस्सेसाहिं) અમાવાસ્યાના નક્ષત્ર યોગ વિચારણામાં અશ્લેષા નક્ષત્રની સાથે યુક્ત થયેલ ચંદ્ર પહેલી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. અશ્લેષા નક્ષત્ર છ તારાવાળું હોવાથી અહીં બહુવચનથી કહેલ છે. આ રીતે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને સૂક્ષ્મ રીતે એ નક્ષત્રના વિભાગ પૂર્વક કથન કરે છે-(ता अस्सेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसंच बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा) પહેલી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ કાળમાં અશ્લેષા નક્ષત્રના

तावद् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गुनीनां चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः पञ्चत्रिंशद् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चषष्टिश्चूर्णिका भागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति, तावदुत्तराभिश्चैव फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गुनीनां यथैव चन्द्रस्य । तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयाम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् हस्तेन, हस्तस्य चत्वारो मुहूर्त्ताः त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् हस्तेन चैव । हस्तस्य यथा चन्द्रस्य । तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वादशीम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदार्द्राभिः, आर्द्राणां चत्वारो मुहूर्त्ताः दश च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा चतुः पञ्चाशच्चूर्णिका भागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदार्द्राभिश्चैव, आर्द्राणां यथा चन्द्रस्य । तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां चरमां द्वाषष्टिममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना, पुनर्वसो द्वाविंशतिमुहूर्त्ताः–द्विचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना चैव, पुनर्वसोः खलु यथा चन्द्रस्य ॥ सू० ६८ ॥

पूर्वस्मिन् सप्तषष्टितमे सूत्रे चन्द्रसूर्ययोः पौर्णमासी नक्षत्रयोगविचारं सम्यग् विविच्य सम्प्रति–अस्मिन्नष्टषष्टितमेऽर्थाधिकारसूत्रे तयोरेव चन्द्रसूर्ययोरमावास्यानक्षत्रयोगं विवृण्वन्नाह –"ता एएसि णं" इत्यादि ।

टीका–"ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ" तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ।–

अब चंद्र सूर्य के अमावास्या संबंधी नक्षत्र योग के विषय में प्रश्नोत्तर कहते हैं–(ता एएसि णं) इत्यादि

टीकार्थ–इसके पहले का सडसठवें सूत्र में चंद्र सूर्य का पूर्णिमासी नक्षत्र योग के विषय में सम्यक् प्रकार से विचारणा करके अब स अडठवें सूत्र में उन चंद्र सूर्य के अमावास्या का नक्षत्र योग की विचारणा करने के हेतु से श्रीगौतमस्वामी पूछते है ।

હવે ચંદ્ર અને સૂર્યના અમાવાસ્યા સંબંધી નક્ષત્ર યોગના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.–(ता एएसिणं) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–આની પહેલાના સડસઠમા સૂત્રમાં ચંદ્રસૂર્યના પૂર્ણિમા સંબંધી નક્ષત્ર યોગના વિષયમાં સારી રીતે વિચારણા કરીને હવે આ અડસઠમા સૂત્રમાં એ ચંદ્રસૂર્યના અમાવાસ્યાના નક્ષત્ર યોગની વિચારણા કરવાના હેતુથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે–(ता एए-

'ता' तावत्-तत्र चन्द्रस्यामावास्यानक्षत्रयोगविचारे 'एएसि णं' एतेषां पञ्च-अनन्तरोदितानां युगप्रतिपादकानां चान्द्र-चान्द्राभिवर्द्धित-चान्द्राभिवर्द्धितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां मध्ये प्रथमां-प्रथममासोद्भवाम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?-केन नक्षत्रेण सह युक्तश्चन्द्रः प्रथमाममावास्यां परिसमापयति-इति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा भगवानाह-'ता अस्सेसाहिं' तावद् अश्लेषाभिः । तत्रामावास्या नक्षत्रयोगविचारे आश्लेषाभिः सह युक्तश्चन्द्रः प्रथमाममावास्यां परिसमापयति । आश्लेषा नक्षत्रस्य षट्तारकत्वाद् बहुवचनमिति सामान्यमुत्तरं दत्वाऽपि पुनः सूक्ष्मतया तस्यैव नक्षत्रस्य विभागं दर्शयति-'ता अस्सेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठि चुण्णिया सेसा' तावद् आश्लेषाणामेको मुहूर्त्तश्चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥-तावत्-तदानीं-प्रथ-

(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) (ता) चंद्रमा के अमावास्या के नक्षत्र योग विचारणा में (एएसि णं) ये युगप्रतिपादक पूर्वोक्त चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित चांद्र एवं अभिवर्द्धित पांच संवत्सरों में प्रथम मास की अमावास्या को चंद्र कौनसे नक्षत्र का योग करके समाप्त करता है ? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी का प्रश्न को सुनकर के श्रीभगवान उसका उत्तर देते हुवे कहते हैं-(ता अस्सेसाहिं) अमावास्या के नक्षत्र योग विचारणा में अश्लेषा नक्षत्र के साथ युक्त हुवा चंद्र पहली अमावास्या को समाप्त करता है। अश्लेषा नक्षत्र छह तारावाला होने से यहां पर बहुवचन होता है । इसप्रकार सामान्य रीति से उत्तर देकर पुनः सूक्ष्मरूप से उसी नक्षत्र का विभाग पूर्वक कथन करते हैं-(ता अस्सेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठि चुण्णिया भागा सेसा) प्रथम अमावास्या के समाप्ति समय में अश्लेषानक्षत्र का एक-

सिणं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) (ता) ચાંદ્રમાસના અમાવાસ્યાના નક્ષત્ર યોગ વિચારણામાં (एएसिणं) આ યોગ પ્રતિપાદક પૂર્વોક્ત ચાંદ્ર ચાંદ્ર અભિવર્ધિત ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલા માસની અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રને યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે-(ता अस्सेसाहिं) અમાવાસ્યાના નક્ષત્ર યોગ વિચારણામાં અશ્લેષા નક્ષત્રની સાથે યુક્ત થયેલ ચંદ્ર પહેલી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. અશ્લેષા નક્ષત્ર ૭ તારાવાળું હોવાથી અહીં બહુવચનથી કહેલ છે. આ રીતે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને સૂક્ષ્મ રીતે એ નક્ષત્રના વિભાગ પૂર્વક કથન કરે છે-(ता अस्सेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसंच बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठि चुण्णियाभागा सेसा) પહેલી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ કાળમાં અશ્લેષા નક્ષત્રના

माऽमावास्यापरिसमाप्तिसमये आश्लेपानक्षत्रस्यैको मुहूर्त्तः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः—$\frac{40}{62}$ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकं द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा—सप्तषष्टिविभागै र्विभज्य तस्य सत्काः द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः=$\frac{62}{67}$ शेषाः=१ । $\frac{40}{62}$ । $\frac{62}{67}$ एतत्तुल्यशेषस्थाने आश्लेषा नक्षत्रे वर्त्तमानश्चन्द्रः प्रथमाम् अमावास्यां परिसमापयतीत्यवधेयः, अवधार्य च स्वशिष्येभ्य उपदेष्टव्यश्चेति ॥

अत्र गणितक्रियायां चिन्त्यमानायां स एव पूर्वोक्तो नक्षत्र ध्रुवराशि ग्रीह्यः, यथा नक्षत्रध्रुवराशिः—६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकं सप्तषष्टिभागं चेति ।

सम्प्रति—प्रथमामावास्या किल चिन्त्यमाना वर्त्तते, तेनैकेन गुणकेन गुण्यते । एकगुणितास्तु सर्वेऽपि राशयो तथैव भवन्ति, अत एवैकेन गुणितमपि तथैव तिष्ठति । ततश्चैत-

---

मुहूर्त तथा एकमुहूर्त का बासठिया चालीसभाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बासठ भाग अर्थात् बासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके तत्संबंधी बासठ चूर्णिकाभाग—$\frac{62}{67}$ शेष=१ । $\frac{40}{62}$ । $\frac{62}{67}$ इतना शेष स्थान में अश्लेषा नक्षत्र के साथ रहा हुवा चंद्र पहली अमावास्या को समाप्त करता है । इस-प्रकार अवधारण करना चाहिये तथा अवधारण करके शिष्यों को इसप्रकार से उपदिष्ट करें ।

अब गणित प्रक्रिया से विचारणा करे तो वही पूर्वोक्त नक्षत्र की ध्रुवराशी लेवें जैसे कि पूर्व कथित नक्षत्र की ध्रुवराशि—६६। $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग होती है, अब यहां पर पहली अमावास्या की विचारणा चलती है, अतः उसको एक गुणक से गुणा करे । एक से गुणित सभी संख्या उसी प्रकार से रहती है, अतः एकसे गुणित ध्रुवराशि उसी प्रकार रहती है । इससे पुन-

---

એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાસઠ ભાગ અર્થાત્ બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તત્સંબંધી બાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ $\frac{62}{67}$ શેષ=૧। $\frac{40}{62}$ । $\frac{62}{67}$ આટલા શેષ સ્થાનમાં અશ્લેષા નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર પહેલી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. આ રીતે સમજી લેવું. તથા તે પ્રમાણે શિષ્યોને ઉપદેશ આપવો.

હવે ગણિતપ્રક્રિયાથી વિચારણા કરવામાં આવે તો એ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની ધ્રુવરાશી લેવી જે કે-પહેલાં કહેલ નક્ષત્રની ધ્રુવરાશિ=૬૬। $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ જેટલી હોય છે, હવે અહીં પહેલી અમાવાસ્યાની વિચારણા ચાલે છે. તેથી ધ્રુવરાશીને એક ગુણકથી ગુણાકાર કરવો. એકથી ગુણેલ બધી જ સંખ્યા એજ પ્રમાણે રહે છે. તેથી એકથી

स्मात् पुनर्वसुनक्षत्रस्य शोधनकममावास्याविषयकं खलु=(२२ । $\frac{४६}{६२}$) एतत्तुल्यं भवति । उक्तञ्च करणगाथायाम्=

वावीसं च मुहुत्ता, छयालीसं विसट्ठि भागा य ।
एयं पुणव्वसुस्स य सोहेयव्वं हवइ पुण्णं ॥१॥

द्वाविंशतिश्च मुहूर्त्ताः, षट् चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाश्च । एतत् पुनर्वसोश्च शोधितव्यं भवति पूर्णम् ॥१॥ इतिच्छाया । इति प्रमाणदर्शनात् एतत्तुल्यं पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकम्, एकगुणितात् ध्रुवाङ्काद्विशोध्यम्-(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$)-(२२ । $\frac{४६}{६२}$)=(४३ । $\frac{२१}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) शोधनक्रिया प्राग्वदेव अपूर्णाङ्कसाजात्यगणितनियमेन कर्त्तव्या यथात्र षट्षष्टे र्मुहूर्त्तेभ्यो द्वाविंशतिर्मुहूर्त्ताः शुद्धाः, अवशिष्टाश्च पश्चात् स्थिताश्चतुश्चत्वारिंशत्=४४ । अस्मादेकमुहूर्त्तमपेक्ष्य तस्य सत्काः द्वाषष्टिभागाः कृताः=१ + $\frac{५}{६२}$=$\frac{६२+५}{६२}$=$\frac{६७}{६२}$ ते च द्वाषष्टिभागराशिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते जाताः सप्तषष्टिर्द्वाषष्टिभागाः=$\frac{६७}{६२}$ । एतेभ्यः षट् चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः शोध-

वसु नक्षत्र का शोधनक अमावास्या विषयक (२२।$\frac{४६}{६२}$।) बाइस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग इतना होता हैं। करणगाथा में कहा भी है-

वावीसं च मुहुत्ता, छयालीसं विसट्ठिभागाय ।
एयं पुणव्वसुस्स सोहेयव्वं हवइ पुण्णं ॥१॥

इस प्रमाण से इनके तुल्य पुष्य नक्षत्र शोधनक एक से गुणित ध्रुवाङ्क से विशोधित करे (६६।$\frac{५}{६२}$ $\frac{१}{६७}$)-(२२।$\frac{४६}{६२}$)=४३।$\frac{२१}{६२}$।$\frac{१}{६७}$) शोधनक्रिया पहले के समान ही अपूर्णांक सजातीय गणित नियम से करलेवें, जैसे की यहां पर छियासठ मुहूर्त में बाईस मुहूर्त शुद्ध होते हैं। पश्चात् अवशिष्ट ४४ चुवालीस मुहूर्त रहते हैं, उनमें से एक मुहूर्त को लेकर उसका पांच भाग करे १ + $\frac{५}{६२}$=६२ × $\frac{५}{६२}$ =६७ बासठवीं भाग राशि में पांचको प्रक्षिप्त करे तो बासठिया सडसठ भाग

ગુણેલ ધ્રુવરાશી એજ પ્રમાણે રહે છે. આનાથી પુનર્વસુ નક્ષત્ર શોધનક અમાવાસ્યા સંબંધિ (૨૨।$\frac{૪૬}{૬૨}$) બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ પ્રમાણનું થાય છે. કરણ ગાથામાં કહ્યું પણ છે,-

वावीसं च मुहुत्ता, छयालीसं बिसट्ठिभागा य ।
एयं पुणव्वसुस्स सोहेयव्वं हवइ पुण्णं ॥१॥

આ પ્રમાણથી આની બરાબર પુષ્ય નક્ષત્રનું શોધનક એકથી ગુણેલધ્રુવાંકથી વિશોધિત કરવું. (૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$)-(૨૨।$\frac{૪૬}{૬૨}$)=૪૩।$\frac{૨૧}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$) શોધન ક્રિયા પહેલાની જેમ જ અપૂર્ણાંક સજાતીય ગણિત નિયમાનુસાર કરી લેવી જેમ કે-અહીં છાસઠ મુહૂર્તમાં બાવીસ મુહૂર્ત શુદ્ધ થાય છે, તે પછી બાકીના ૪૪ ચુંમાલીસ મુહૂર્ત વધે છે. તેમાંથી એક મુહૂર્તમાંથી પાંચ ભાગ કરવા. ૧+$\frac{૫}{૬૨}$=૬૨+૫+૬૭ તેને બાસઠમી ભાગ રાશિમાં મેળવવા તો બાસઠિયા

नीयाः=$\frac{67}{62}-\frac{46}{62}=\frac{21}{62}$ । अवशिष्टा एकविंशति द्वाषष्टिभागाः । शोध्यराशौ राशित्रयं (खण्डत्रयं) वर्त्तते, शोधकराशौ च खण्डद्वयमेव तेन तृतीयखण्डे शोधकाभावात् तथैव तिष्ठति । अतः क्रमेण न्यासः=(४३ । $\frac{21}{62}$ । $\frac{1}{67}$) ततश्च पुष्यनक्षत्रस्य भोग्यमुहूर्त्ता स्त्रिंशत् अतस्ते शोधनीयाः=४३-३०=१३ तेनावशिष्टम्=(१३ । $\frac{21}{62}$ । $\frac{1}{67}$) स्थितास्त्रयोदशमुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकविंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकं सप्तषष्टिभागं चेति गणितक्रमे शोधनक्रम इत्थमेव सर्वत्र प्रयोक्तव्यः । अथाश्लेषा नक्षत्रमर्द्धक्षेत्रं तेन तस्य मानं पञ्चदशमुहूर्त्तप्रमाणं स्यात् अतः पञ्चदशमुहूर्त्तेभ्यः समागतो राशिर्विशोधनीयः=१५-(१३ । $\frac{21}{62}$ । $\frac{1}{67}$)= १ । $\frac{40}{62}$ । $\frac{66}{67}$ । इदमागतम्-अश्लेपा नक्षत्रस्यैकस्मिन मुहूर्त्ते चत्वारिंशति मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिधा छिन्नस्य द्वाषष्टिभागेषु शेषेषु

होते हैं, $\frac{67}{62}$ इनमें से बासठिया छियालीस भाग को शोधित करे-$\frac{67}{62}-\frac{46}{67}=\frac{21}{62}$ तो बासठिया इक्कीस भाग अवशिष्ट रहता है, शोध्यराशि में तीन राशियां (तीन खंडरूपसे) होती है तथा शोधनक राशि में दोही खंड है अतः तीसरे खंडमें शोधन न होने से उसी रूपसे रहती है, क्रमसे उनका न्यास इसप्रका से है (४३$\frac{21}{62}$ । $\frac{1}{67}$) पुष्यनक्षत्र का भोग्य मुहूर्त तीस है, उनको शोधित करे-४३-३० =१३ इसप्रकार अवशिष्ट (१३।$\frac{21}{62}$।$\frac{1}{67}$) तेरह मुहूर्त तथा एकमुहूर्त का बासठिया इक्कीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग रहता है। गणित क्रममें शोधन प्रकार इसी रूप से सर्वत्र प्रयुक्त होता है । अश्लेषानक्षत्र अर्ध क्षेत्रप्रमाण का है अतः उसका मान पंद्रह मुहूर्त प्रमाण का है, अतः पंद्रह मुहूर्त से आयी राशि का विशोधन करे १५-(१३।$\frac{21}{62}$।$\frac{1}{67}$)=१।$\frac{40}{62}$।$\frac{66}{67}$ इससे यह फलित होता है कि अश्लेषा नक्षत्र का एक मुहूर्त में बासठिया चालीस मुहूर्त तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग शेप रहने पर

સડસઠ ભાગ થાય છે. $\frac{67}{62}$ આમાંથી બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગને શોધિત કરવા અર્થાત્ બાદ કરવા. $\frac{67}{62}-\frac{46}{62}=\frac{21}{62}$ જેથી બાસઠિયા એકવીસ ભાગ બાકી રહે છે, શોધ્ય રાશિમાં ત્રણ રાશિ (ત્રણ ખંડરૂપથી) થાય છે, તથા શોધનક રાશિમાં બેજ ખંડ છે, તેથી ત્રીજા ખંડમાં શોધનક ન હોવાથી એજ પ્રમાણે રહે છે. ક્રમથી તેનો અંક ન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે-(૪૩।$\frac{21}{62}$।$\frac{1}{67}$) પુષ્ય નક્ષત્રના ભોગ્ય મુહૂર્ત ત્રીસ થાય છે, તેથી તેને આમાંથી શોધિત કરવા૪૩-૩૦=૧૩ આ રીતે શોધિત કરવાથી શેષ (૧૩ $\frac{21}{62}$ $\frac{1}{67}$) તેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સઠસડિયા એક ભાગ રહે છે, ગણિત ક્રમમાં શોધન પ્રકાર આ રીતે બધે જ પ્રયુક્ત થાય છે. અશ્લેષા નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર પ્રમાણનું છે, તેથી તેનું માન પંદર મુહૂર્તપ્રમાણનું છે. તેથી પંદર મુહૂર્તથી પહેલી રાશિનું વિશોધન કરવું ૧૫-(૧૩ $\frac{21}{62}$ $\frac{1}{67}$)=૧।$\frac{40}{62}$।$\frac{66}{67}$ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-અશ્લેષા નક્ષત્રના એક મુહૂર્તમાં બાસઠિયા ચાલીસ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા એક

सत्सु प्रथमाऽमावास्या परिसमाप्तिमुपगच्छतीति सिद्ध्यति ॥-

अथ सम्प्रति-अस्यामेव प्रथमायाममावास्यायां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति-'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥-अत्रापि पूर्वसूत्रवदेव तं समयमित्यत्र (कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे) इत्यनेन अधिकरणत्वेऽपि द्वितीया, अतोऽयमर्थो भवति-तं समयम्-तस्मिन् समये, यस्मिन् समये आश्लेषा नक्षत्रं चन्द्रेण युक्तं यथोक्तशेषं च प्रथमाममावास्यापरिसमाप्तिमुपयाति तस्मिन समये खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तः-केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सन् प्रथमाममावास्यां परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां विज्ञाय भगवान् समुत्तरयति-'ता अस्सेसाहिं चेव, अस्सेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठि-चुण्णिया भागा सेसा' तावद् आश्लेषाभिश्चैव आश्लेषाणाम् एको मुहूर्त्तश्चत्वारिंशद् द्वाषष्टि-

पहली अमवास्या समाप्त होती है, यह सिद्ध होता है।

अब इसी पहली अमावस्या में सूर्य नक्षत्रयोग के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं (तं समयं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) यहां पर भी पूर्व सूत्र में कथित प्रकार से ही (तं समयं) यहां पर (कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे) इस सूत्र से अधिकरण में भी द्वितीया विभक्ति हुई है अतः इस प्रकार से अर्थ होता है (तं समयं) जिस समय में अश्लेषा नक्षत्र चंद्र से युक्त होकर यथोक्त शेष रहे उस समय पहली अमावास्या समाप्त होती है, उस समय सूर्य किस नक्षत्र के साथ रहकर पहली अमावास्या को समाप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामीका प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं (ता अस्सेसाहिं चेव अस्सेसा णं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठि भागं सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठि चुण्णिया भागा सेसा) पहली अमावास्या समाप्ति समय में सूर्य भी (अस्सेसाहिं चेव) अश्लेषानक्षत्र के

ભાગના સડસઠ ભાગ બાકી રહે ત્યારે પ્રથમ અમાવાસ્યા સમાપ્ત થાય છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે આ પહેલી અમાવાસ્યામાં સૂર્યના નક્ષત્રયોગ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(तं समयं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) અહીં પણ પૂર્વ સૂત્રમાં કહેલ રીતે જ (तं समयं) આ ઠેકાણે (कालाध्वनो रत्यन्तसंयोगे) આ સૂત્રથી અધિકારમાં પણ દ્વિતીયા વિભક્તિ થઇ છે. તેથી તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે,-(तं समयं) જે સમયે અશ્લેષા નક્ષત્ર ચંદ્રની સાથે યોગ કરીને યથોક્ત શેષ રહે તે સમયે પહેલી અમાવાસ્યા સમાપ્ત થાય છે, એ સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને પહેલી અમાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता अस्सेसाहिं चेव अस्सेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठिया चुण्णियाभागा सेसा) પહેલી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્ય પણ (अस्से-

भागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः ।।–तावत् –तत्र–प्रथमाममावास्यापरिसमाप्तिक्षणे सूर्योऽपि 'अस्सेसाहिं चेव' आश्लेषाभिश्चैव–आश्लेषानक्षत्रेणैव युक्तः सन् प्रथमाममावास्यां परिसमापयति–प्रथमाममावास्यापरिसमाप्ति समये सूर्यः आश्लेषानक्षत्रे भवतीत्यर्थः ॥ इत्येवं सामान्यमुत्तरं दत्वाऽपि विशेषविभागं दर्शयति–आश्लेषानक्षत्रस्यैको मुहूर्त्तः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागः, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा–सप्तषष्टिविभागैः विभज्य तस्य सत्काः द्वाषष्टिः, सप्तषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषा यदा भवन्ति तदैव प्रथमाममावास्यापरिसमाप्तिमुपगच्छति ॥ –इह च य एव ध्रुवराशिस्तस्याममावास्यायां चन्द्रनक्षत्रयोगे प्रतिपादितस्तावानेवध्रुवराशि-रत्रापि स्यात्, यदेव शोधनकं चन्द्रनक्षत्रयोगे प्रतिपादितं तदेवात्रापि शोधनकं भवति, मूले-ऽपि चन्द्रसूर्ययोर्न किमपि पार्थक्यं दृश्यते, नक्षत्रशेषमपि तथैव तिष्ठति, तेन चन्द्रनक्षत्र-योगविचारवदेव सर्वाऽपि गणितक्रिया अत्रापि प्रवर्त्तनीया, न किञ्चिद् वैशिष्टयमत्रेति ॥

ही साथ युक्त होकर पहली अमावस्या को समाप्त करता है। अर्थात् पहली अमावास्या समाप्तिकाल में सूर्य अश्लेषा नक्षत्र में रहता है। इस प्रकार सामा-न्यरीति से उत्तर देकर अब फिर से विशेष प्रकार से कहते हैं–अश्लेषा नक्षत्र का एक मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ चूर्णिका भाग जब शेष रहता है, उसी समय पहली अमावास्या समाप्त होती है। यहां पर जो ध्रुवराशि है उस अमावास्या में चंद्र का नक्षत्र योग प्रतिपादित किया है, उतनी ही ध्रुवराशि यहां पर होती है। जिस प्रकार का शोधनक चंद्रनक्षत्र योग में प्रतिपादित किया है, वही शोधनक यहां पर भी होता है। मूल में भी चंद्र सूर्य के कथन में कुछ भी भिन्नता नही दिखती है, नक्षत्र का शेष भी उसी प्रकार से होता है, अतः चंद्र नक्षत्र योग के विचारणाके अनुसारही सभी गणित यहां पर भी प्रवर्तित होता है, उसमें कुछ भी विशिष्टता नही होती।

साहिं चेव) અશ્લેષા નક્ષત્રની જ સાથે યુક્ત થઈને પહેલી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે અર્થાત્ પહેલી અમાસ્યાના સમાપ્તિકાળમાં સૂર્ય અશ્લેષા નક્ષત્રમાં રહે છે, આ પ્રમાણે સામાન્ય પ્રકા-રથી ઉત્તર આપીને ફરીથી વિશેષ પ્રકારથી કહે છે–અશ્લેષા નક્ષત્રનું એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂ-ર્તના બાસઠિયાચાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચૂર્ણિકા ભાગ જ્યારે શેષ રહે એ સમયે પહેલી અમાવાસ્યા સમાપ્ત થાય છે. અહીંયાં જે ધ્રુવરાશી છે, તે અમાવાસ્યામાં ચંદ્રનો નક્ષત્રયોગ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એટલીજ ધ્રુવરાશિ અહીં હોય છે. જે પ્રમાણે શોધનક ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એજ શોધનક અહીંયાં પણ હોય છે. મૂળમાં પણ ચંદ્ર સૂર્યના કથનમાં કંઈ પણ જુદાપણું દેખાતું નથી. નક્ષત્રનું શેષ પણ એજ પ્રમાણે હોય છે. તેથી ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગની વિચારણા અનુસાર જ તમામ ગણિત

अथ सम्प्रति—द्वितीयामावास्याविषयं प्रश्नसूत्रमाह—'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयाम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ।।—तावत्—तत्रामावास्याचन्द्रनक्षत्रयोगविचारे, एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां मध्ये द्वितीयां—द्वितीयमासोद्भवां—भाद्रपद-मासमध्यगतासमावास्यां केन नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रस्तां द्वितीयाममावास्यां परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां विज्ञाय भगवानाह—'ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिं चुण्णिया भागा सेसा' तावद् उत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गुनीनां चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः पञ्चत्रिंशद् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्त्वा पञ्चषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः, तावत्—तत्र द्वितीयामावास्यापरिसमाप्तिक्षणे चन्द्रः 'उत्तराहिं फग्गुणीहिं' उत्तराभिः फाल्गुनीभिः (उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रस्य पञ्चतारकत्वाद्बहुवचनम्)

अब दूसरी अमावास्या के विषय में प्रश्न सूत्र कहते हैं—(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) अमावास्या के चंद्र योग विचारणामें ये पूर्वोक्त पांच संवत्सरों में भाद्रपदमास के मध्य-वर्तिनी दूसरी अमावास्या को चंद्र किस नक्षत्र के साथ युक्त होकर समाप्त करता है। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा) दूसरी अमावास्या समाप्ति के समय में (उत्तराहिं फग्गुणीहिं) यहां उत्तराफल्गुनी नक्षत्र पांच तारावाला होने से बहुवचन का प्रयोग हुवा है। अतः उत्तराफल्गुनी नक्षत्र के साथ चंद्र युक्त होता है अर्थात् उत्तराफल्गुनी नक्षत्र के साथ युक्त होकर चंद्र दूसरी

અહીં પણ પ્રવર્તિત થાય છે. તેમાં કંઈજ વિશેષતા હોતી નથી.

હવે બીજી અમાવાસ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે-(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) અમાવાસ્યાના ચંદ્રયોગની વિચારણામાં આ પૂર્વકથિત પાંચ સંવત્સરોમાં ભાદરવા માસની બીજી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिं चुण्णिया भागा सेसा) બીજી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિના સમયમાં (उत्तराहिं फग्गुणीहिं) અહીં ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર પાંચ તારાઓવાળું હોવાથી બહુવચનનો પ્રયોગ સૂત્રકારે કરેલ છે. તેથી ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર યોગ કરે છે, અર્થાત્ ઉત્તરા ફાલ્ગુની

तेन उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रेण सह वर्त्तमानो भवति-उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रेण युक्तः सन् द्वितीयाम् अमावास्यां परिसमापयति । इत्येवं सामान्यमुत्तरं दत्वा विशदविभागं प्रतिपादयति-उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रस्य चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चत्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः- एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा-सप्तषष्टिविभागै र्विभज्य तस्य सत्काः पञ्चषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः यत्र भवन्ति तत्रैव स्थितः सन् चन्द्रो द्वितीयाममावास्यां परिसमापयतीत्यर्थः । कथमेतदवसीयत इति चेदुच्यते स एव पूर्वोक्तो नक्षत्रध्रुवराशिः-(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) षट् षष्टिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकं सप्तषष्टिभागं चेति । ततो द्वितीयामावास्याजिज्ञासायामत्र गुणकौ द्वौ, तेन स ध्रुवराशि द्वाभ्यां गुण्यते-(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) × २=(१३२ । $\frac{१०}{६२}$ । $\frac{२}{६७}$) जातं द्वात्रिंशदधिकमेकं शतं मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य दशद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वौ सप्तषष्टिभागाविति । तत्र प्रथमं पुनर्वसुनक्षत्रशोधनकम् (२२ । $\frac{४६}{६२}$) द्वाविंशति र्मुहूर्त्ताः,

---

अमावास्या को समाप्त करता है। इस प्रकार सामान्य प्रकार से उत्तर देकर विशेष प्रकार से कहते हैं-उत्तराफल्गुनी नक्षत्र का चालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके तत्सत्क पांच चूर्णिका भाग अर्थात् बासठिया एक भाग का सडसठिया पांच भाग शेष जहां पर होता है, उसी स्थान पर चंद्र स्थित होकर दूसरी अमावास्या को समाप्त करता है, यह किस प्रकार से होता है सो कहते हैं-यहां भी वही पूर्वोक्त ध्रुवराशि (६६।$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया भाग का एक सडसठिया एक भाग होता है। यहां पर दूसरी अमावास्या की विचारणा में दो गुणक होते हैं अतः ध्रुवराशि को दो से गुणा करे (६६।$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$)+२=(१३२।$\frac{१०}{६२}$।$\frac{२}{६७}$) इस-प्रकार एकसो बत्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दस भाग तथा

નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. આ રીતે સામાન્ય પ્રકારથી ઉત્તર આપીને પુનઃ વિશેષ પ્રકારથી કહે છે. ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિય પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ-ભાગ કરીને તેમાંના પાંચ ચૂર્ણિકા ભાગ અર્થાત્ બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંચ ભાગ શેષ જ્યાં રહે છે, એજ સ્થાન પર રહીને ચંદ્ર બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. એ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. અહીંયાં પણ એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ (૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ થાય છે. અહીં બીજી અમાવાસ્યાની વિચારણામાં બે ગુણક હોય છે. તેથી ધ્રુવરાશિનો બેથી ગુણાકાર કરવો (૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$)+૨=(૧૩૨।$\frac{૧૦}{૬૨}$।$\frac{૨}{૬૭}$) આ રીતે એકસો બત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા દસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસ-

एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा इत्येवं प्रमाणं विशोध्यते-(१३२ । $\frac{१०}{६२}$ । $\frac{२}{६७}$)-(२२ । $\frac{४६}{६२}$)=(१०९ । $\frac{२६}{६२}$ । $\frac{२}{६७}$) अत्रापि शोधनक्रमे प्रथमं द्वात्रिंशदधिकमुहूर्त्तशताद् द्वाविंशतिर्मुहूर्त्ताः शुद्धाः स्थितं च पश्चाद् दशोत्तरं शतम्-१३२-२२=११० एभ्योऽपि एको मुहूर्तो ग्राह्यः, तस्य च द्वाषष्टिभागी क्रियते, कृत्वा च ते द्वाषष्टिभागाः द्वाषष्टिभागराशौ प्रक्षिप्यन्ते=१ + $\frac{१०}{६२}$=$\frac{६२+१०}{६२}$=$\frac{७२}{६२}$ जाता द्विसप्तति द्वाषष्टिभागास्तेभ्य षट् चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः शोधनीयाः=$\frac{७२}{६२}$-$\frac{४६}{६२}$=$\frac{२६}{६२}$ जाताः षड्विंशतिर्द्वाषष्टिभागाः, द्वौ सप्तषष्टिभागौ च तथैव तिष्ठतस्तेन क्रमेण न्यासो यथा-(१०९ । $\frac{२६}{६२}$ । $\frac{२}{६७}$ इति, अत्र नवोत्तराच्च मुहूर्त्तशतात् १०९, त्रिंशता मुहूर्त्तैः पुष्यः शुद्धः १०९-३०=७९ स्थिताः पश्चादेकोनाशीति स्ततोऽपि पञ्चदशभिर्मुहूर्त्तैराश्लेषा शुद्धा-७९-१५=६४ स्थिताः पश्चात् चतुःषष्टि ततोऽपि त्रिंशता मुहूर्त्तैर्मघा शुद्धा-६४-३०=३४ स्थिताः पश्चात चतुस्त्रिंशत् ततोऽपि त्रिंशता मुहूर्त्तैः

बासठिया एक भाग का सडसठिया दो भाग होते हैं, उनमें से प्रथम पुनर्वसु नक्षत्र का शोधनक (२२।$\frac{४६}{६२}$) बाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग इतना प्रमाण को विशोधित करे (१३२।$\frac{१०}{६२}$।$\frac{२}{६७}$)-(२२।$\frac{४६}{६२}$)=(१०९।$\frac{२६}{६२}$। $\frac{२}{६७}$) इस शोधन क्रममें प्रथम एकसो बत्तीस मुहूर्तमें से बाईस मुहूर्त शुद्ध होते हैं पश्चात् एकसो दस रहते हैं १२२-२२=११० इनमें से एक मुहूर्त ग्रहण करे उनका बासठ भाग करे करके उन बासठ भागों को बासठिया भाग राशिमें प्रक्षिप्त करे १ × $\frac{१०}{६२}$=$\frac{६२×१०}{६२}$=$\frac{७२}{६२}$ इसप्रकार बासठिया बहत्तर भाग होते हैं उनमें से बासठिया छियालीस भागों को शोधित करे $\frac{७२}{६२}$-$\frac{४६}{६२}$=$\frac{२६}{६२}$ तो इसप्रकार बासठिया छव्वीसभाग तथा सडसठिया दो भाग होता हैं, उसका न्यास क्रम इस प्रकार से हैं-१०९।$\frac{२६}{६२}$। $\frac{२}{६७}$ यहां पर १०९ एकसो नव मुहूर्त में से तीस मुहूर्त से पुष्य नक्षत्र शुद्ध होता है १०९-३०=७९ पश्चात् उन्नासी मुहूर्त रहते हैं उनमें से पंद्रह मुहूर्त से अश्लेषा नक्षत्र शुद्ध होता है ७९-१५=६४ पश्चात्

ઠિયા બે ભાગ થાય છે. તેમાંથી પહેલાં પુનર્વસુ નક્ષત્રનું શોધનક (૨૨।$\frac{૪૬}{૬૨}$) બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ આટલા પ્રમાણને શોધિત કરવું (૧૩૨।$\frac{૧૦}{૬૨}$।$\frac{૨}{૬૭}$)-(૨૨।$\frac{૪૬}{૬૨}$)=૧૦૯।$\frac{૨૬}{૬૨}$।$\frac{૨}{૬૭}$) આ શોધનક ક્રમમાં પહેલાં એકસો બત્રીસ મુહૂર્તમાંથી બાવીસ મુહૂર્ત શુદ્ધ થાય છે. તે પછી એકસોદસ રહે છે ૧૩૨-૨૨=૧૧૦ આમાંથી એક મુહૂર્ત ગ્રહણ કરવું અને તેના બાસઠ ભાગ કરીને એ બાસઠ ભાગોને બાસઠિયા ભાગ રાશિમાં પ્રક્ષિપ્ત કરવા ૧+$\frac{૧૦}{૬૨}$=$\frac{૬૨×૧૦}{૬૨}$=$\frac{૭૨}{૬૨}$ આ રીતે બાસઠિયા બોંતેર ભાગ થાય છે, તેમાંથી બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગોને શોધિત કરવા $\frac{૭૨}{૬૨}$-$\frac{૪૬}{૬૨}$=$\frac{૨૬}{૬૨}$ જેથી આ રીતે બાસઠિયા છવ્વીસ ભાગ તથા સડસઠિયા બે ભાગ થાય છે તેનો અંક ન્યાસ ક્રમ આ રીતે છે. ૧૦૯।$\frac{૨૬}{૬૨}$। $\frac{૨}{૬૭}$ અહીંયાં એકસો નવમુહૂર્તમાંથી ત્રીસ મુહૂર્તથી પુષ્ય નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. ૧૦૯-૩૦ =૭૯ તે પછી ઓગણ્યાશી મુહૂર્ત રહે છે, તેમાંથી પંદર મુહૂર્તથી અશ્લેષા નક્ષત્ર શુદ્ધ

पूर्वाफाल्गुनी शुद्धा ३४-३०=४ स्थिताः पश्चाच्चत्वारः। ततश्चोत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं द्वयर्द्धक्षेत्रमिति तस्या मानं पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तप्रमाणम्, तेन पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तेभ्यः शेषमानं विशोध्यते-४५-(४ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{२}{६७}$)=(४० । $\frac{३५}{६२}$ । $\frac{६५}{६७}$) पूर्वोक्तवत् शोधनक्रिया ज्ञेया। अत इदमागतं यत् उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रस्य चन्द्रयोगमुपागतस्य चत्वारिंशति मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चत्रिंशतौ द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिधा छित्त्वा छिन्नस्य च पञ्चषष्टौ चूर्णिकाभागेषु शेषेषु द्वितीयामावास्यापरिसमाप्तिमुपयातीति सिद्धयति॥

-सम्प्रति-अस्यामेव द्वितीयस्याममावास्यायां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति-'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति?॥ 'तं समयं' इत्यस्य व्याख्या प्राग्वदेव तस्मिन् समये इति करणीया, यस्मिन् समये यथोक्त-

चोसठ मुहूर्त बचते हैं उनमें से भी तीस मुहूर्त से मघा नक्षत्र शुद्ध होता है ६४-३०-३४ पश्चात् चोतीस मुहूर्त रहते हैं उनमें से तीस मुहूर्त से पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र शोधित होता है ३४-३०-४ पश्चात् चार मुहूर्त बचता है, । उत्तरा फाल्गुनी नक्षत्र द्व्यर्द्ध क्षेत्रवाला होता है, अतः उसका मान पैंतालीस मुहूर्त प्रमाण है अतः पैंतालीस मुहूर्तमें से शेष मान जो चार है उनको विशोधित करे ४५-(४।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{२}{६७}$)=(४०।$\frac{३५}{६२}$।$\frac{६५}{६७}$) पूर्व के जैसी शोधन क्रिया समझलेवें। इससे यह फलित हुवा कि चंद्र योग प्राप्त उत्तराफल्गुनी नक्षत्र का चालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतालीस भाग बासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके उनमें से पैंसठ चूर्णिका भाग शेष बचे तब दूसरी अमावास्या समाप्त होती है।

अब इसी दूसरी अमावास्या का सूर्य नक्षत्र योग के विषक में प्रश्न

થાય છે. ૭૯-૧૫=૬૪ તે પછી ચોસઠ મુહૂર્ત વધે છે. તેમાંથી પણ ત્રીસ મુહૂર્તથી મઘાનક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. ૬૪-૩૦=૩૪ તે પછી ચોત્રીસ મુહૂર્ત બાકી રહે છે. તેમાંથી ત્રીસ મુહૂર્તથી પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર શોધિત થાય છે. ૩૪-૩૦=૪ તે પછી ચાર મુહૂર્ત બચે છે, ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર દ્વયર્ધ ક્ષેત્રવાળું હોય છે. તેથી તેનું માન પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત પ્રમાણનું હોય છે. તેથી પિસ્તાલીસ મુહૂર્તમાંથી શેષ માન જે ૪ ચાર છે, તેને વિશોધિત કરવું જેમકે ૪૫-($\frac{૩૬}{૬૨}$.$\frac{૨}{૬૭}$)=(૪૦$\frac{૩૫}{૬૨}$।$\frac{૬૫}{૬૭}$) અહીં શોધન ક્રિયા પહેલાની જેમજ સમજી લેવી આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-ચંદ્રયોગ પ્રાપ્ત કરેલ ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગો કરીને તેમાંથી પાંસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે ત્યારે બીજી અમાવાસ્યા સમાપ્ત થાય છે.

હવે બીજી અમાવાસ્યાના સૂર્ય નક્ષત્રયોગના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે,-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) (तं समयं) આ પદની વ્યાખ્યા પહેલાં કહ્યાં

शेषम् उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं चन्द्रेण युक्तं द्वितीयाममावास्यां परिसमापयति। तस्मिन् समये सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तो भवतीति गौतमस्याभिप्रायं विज्ञाय भगवान् कथयति-'ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं जहेव चंदस्स' तावद् उत्तराभिश्चैव फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गुनीनां यथैव चन्द्रस्य, उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रेणैव युक्तः सूर्यो द्वितीयाममावास्यां परिसमापयति, तदानींतने समये-द्वितीयामावास्यापरिसमाप्तिक्षणे उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रस्य शेषविभागम् 'जहा चंदस्स'-यथा चन्द्रस्य विषये उक्तं तथैवात्रापि-सूर्यनक्षत्रयोगेऽपि वक्तव्यम्, तद्यथा-'उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिं चुण्णिया भागा सेसा' उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रस्य चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चत्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकं च द्वाषष्टि-

करते हैं-(तं समयं च णं सूरे केणं जोएइ) (तं समयं) इस पदकी व्याख्या पूर्व कथित प्रकार से है अतः जिस समय यथोक्त शेष युक्त उत्तराफल्गुनी नक्षत्र चंद्र के साथ युक्त होकर दूसरी अमावास्या को समाप्त करता है उस समय सूर्य कौनसे नक्षत्र के साथ योग करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं उत्तराणं फग्गुणीणं जहेव चंदस्स) उत्तराफल्गुनी नक्षत्र से युक्त हुवा चंद्रमा के कथनानुसार उत्तराफल्गुनी नक्षत्र से युक्त सूर्य दूसरी अमावास्या को समाप्त करता है। उस समय अर्थात् दूसरी अमावास्या के समाप्ति काल में उत्तराफल्गुनी नक्षत्र का शेष विभाग (जहा चंदस्स) जिस प्रकार चंद्र के योग विषय में कहा है उसी प्रकार यहां पर सूर्य नक्षत्र योग विषय में भी कहलेवें। जो इसप्रकारसे हैं-(उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसंच बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा) उत्तराफग्गुनी

પ્રમાણે જ છે, તેથી જે સમયે યથોક્ત શેષ યુક્ત ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર ચંદ્રની સાથે યુક્ત થઈને બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं उत्तराणं जहेव चंदस्स) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રની સાથે યોગ કરેલ ચંદ્રમાના કથન પ્રમાણે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રની સાથે યોગ કરેલ સૂર્ય બીજી અમાવાસ્યાસ સમાપ્ત કરે છે, તે સમયે અર્થાત્ બીજી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ સમયમાં ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો શેષ વિભાગ (जहा चंदस्स) જે પ્રમાણે ચંદ્રના યોગ વિષયમાં કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે અહીં સૂર્યના નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં પણ કહી લેવું જે આ પ્રમાણે છે-(उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ

भागं सप्तषष्टिधा छित्वा—सप्तषष्टिविभागै र्विभज्य तस्य सत्काः पञ्चषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः यदा भवति तदैव सूर्योऽपि द्वितीयाममावास्यां परिसमापयति । गणितदिशा अङ्कोत्पादनक्रमे एतच्चोभयोरपि चन्द्रसूर्ययो र्नक्षत्रयोगयोः परिज्ञानहेतोः पूर्वोक्तस्यैव करणस्य समानत्वात् चन्द्रनक्षत्रयोगवदेवावसेयः, न च किञ्चिदधिकमिति ॥—अथ सम्प्रति तृतीयामावास्याविषयं प्रश्नसूत्रमाह—'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तावदेतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥—एतेषामनन्तरोदितानां चान्द्रादीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये तृतीयाम् —आश्विनमासोद्भवाममावास्यां केन नक्षत्रेण युक्तः सन् चन्द्रः परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह—'ता हत्थेणं, हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठिं चुण्णिया भागा सेसा' तावद् हस्तेन, हस्तस्य

नक्षत्र का चालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग कर के तत्सत्क पांच चूर्णिका भाग शेष जब होता है उसी समय सूर्य भी दूसरी अमावास्या को समाप्त करता है। गणितप्रक्रिया से अंकोत्पादन क्रम में ये दोनों के अर्थात् चंद्र सूर्य का नक्षत्र योग के ज्ञान के लिये पूर्वोक्त करण का साम्य होने से चंद्र नक्षत्र योग के समान ही सूर्य का भी नक्षत्र योग समझ लेवें, इस में कुछ भी अधिकत्व नहीं है।

अब तीसरी अमावास्या विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं—(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ये पूर्व कथित चांद्रादि पांच संवत्सरों में आश्विन मास की अमावास्या को चन्द्र कौन नक्षत्र का योग कर के समाप्त करता है। इस प्रकार से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता हत्थेणं हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठि-

ભાગ કરીને તેમાંથી પાંચ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ જ્યારે રહે છે, એ સમયે સૂર્ય પણ બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, ગણિતપ્રક્રિયાથી અંકોત્પાદન ક્રમમાં આ બન્નેના અર્થાત્ ચંદ્ર અને સૂર્યના નક્ષત્રયોગના જ્ઞાન માટે પૂર્વોક્તકરણ સમાન હોવાથી ચંદ્ર નક્ષત્રયોગની સરખી જ સૂર્યના નક્ષત્રયોગની ગણિત પ્રક્રિયા પણ સમજી લેવી. તેમાં કંઈ પણ વિશેષતા નથી

હવે ત્રીજી અમાવાસ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે—(ता एएसिणं पंचण्हं संवत्सराणां तच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) આ પૂર્વકથિત ચંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં આસોમાસની અમાસને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રનો યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે—(ता हत्थे णं हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठिचुण्णियाभागा सेसा) ત્રીજી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર હસ્ત નક્ષત્રની

चत्वारो मुहूर्त्तास्त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥–तावत्–तदानींतने काले यस्मिन् समये–तृतीयाऽमावास्या-परिसमाप्तिमुपयायात् तस्मिन् क्षणे चन्द्रो हस्तनक्षत्रेण युक्तो भवति । इत्येवं सामान्यमुत्तरं दत्वापि विशेषविभागं दर्शयति–यथा हस्तनक्षत्रस्य चत्वारो मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा–सप्तषष्टिविभागं विभज्य तस्य सत्काः द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषा यत्र भवन्ति तत्रैव हस्तनक्षत्रस्य प्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रस्तृतीयाममावास्यां परिसमापयतीति ज्ञेयः, ज्ञात्वा च स्वशिष्येभ्य उपदिशेत्, तथाहि–गणितक्रमोऽत्र प्रदर्श्यते–स एव पूर्वोक्तो नक्षत्रध्रुवराशिः–(६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) षट्-षष्टि मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकं सप्तषष्टि-भागं चेतिग्राह्यम् । सम्प्रति–तृतीयस्या अमावास्यायाश्चिन्तावरीवर्त्ति तेनात्र त्रयो गुणकाः प्राप्तास्तेन ध्रुवराशिस्त्रिभिर्गुणनीयस्तथा गुणनार्थं न्यस्यते (६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) × ३=(१९८ ॥

चुण्णिया भागा सेसा) तीसरी अमावास्या के समाप्ति काल में चन्द्र हस्त नक्षत्र के साथ युक्त होता हैं, इस प्रकार सामान्य प्रकार से उत्तर कहकर विशेष रूप से कहते हैं–जिस प्रकार हस्त नक्षत्र का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग कर के उनका बासठ चूर्णिका भाग जिस स्थान में शेष हो, वहीं पर हस्त नक्षत्र के प्रदेश में रहकर चन्द्र तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है, इस प्रकार समझ लेवें तथा स्वशिष्यों को इसी प्रकार उपदेश करे। यहां पर गणित प्रक्रिया दिखलाइ जाती है, यहां भी वही पूर्वोक्त नक्षत्र की ध्रुवराशी होती है। जैसे कि (६६। $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग ग्राह्य होता है। यहां तीसरी अमावास्या की विचार किया जाता है अतः यहां पर तीन गुणक होते हैं, अतः ध्रुवराशी को तीन से गुणा करे उन गुणनन्यास इस प्रकार है

સાથે યુક્ત હોય છે, આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર કહીને વિશેષ પ્રકારથી કહે છે–જે પ્રમાણે હસ્ત નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેના બાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગા જે સ્થાનમાં શેષ રહે એજ સ્થાન પર હસ્ત નક્ષત્રના પ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. તેમ સમજી લેવું, તથા તે પ્રમાણે સમજીને સ્વશિષ્યોને એજ પ્રમાણે ઉપદેશ કરવો. અહીં ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે, અહીં પણ એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની ધ્રુવરાશિ હોય છે. જેમ કે–(૬૬। $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, અહીં ત્રીજી અમાવાસ્યાનો વિચાર કરવામાં આવે છે, તેથી અહીં ત્રણ ગુણક હોય છે. તેથી ધ્રુવ-

भागं सप्तषष्टिधा छित्वा–सप्तषष्टिविभागै र्विभज्य तस्य सत्काः पञ्चषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः यदा भवति तदैव सूर्योऽपि द्वितीयाममावास्यां परिसमापयति। गणितदिशा अङ्कोत्पादनक्रमे एतच्चोभयोरपि चन्द्रसूर्ययो र्नक्षत्रयोगयोः परिज्ञानहेतोः पूर्वोक्तस्यैव करणस्य समानत्वात् चन्द्रनक्षत्रयोगवदेवावसेयः, न च किञ्चिदधिकमिति ॥–अथ सम्प्रति तृतीयामावास्याविषयं प्रश्नसूत्रमाह–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तावदेतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥–एतेषामनन्तरोदितानां चान्द्रादीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये तृतीयाम् –आश्विनमासोद्भवाममावास्यां केन नक्षत्रेण युक्तः सन् चन्द्रः परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह–'ता हत्थेणं, हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठिं चुण्णिया भागा सेसा' तावद् हस्तेन, हस्तस्य

नक्षत्र का चालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग कर के तत्सक्त पांच चूर्णिका भाग शेष जब होता है उसी समय सूर्य भी दूसरी अमावास्या को समाप्त करता है। गणितप्रक्रिया से अंकोत्पादन क्रम में ये दोनों के अर्थात् चंद्र सूर्य का नक्षत्र योग के ज्ञान के लिये पूर्वोक्त करण का साम्य होने से चंद्र नक्षत्र योग के समान ही सूर्य का भी नक्षत्र योग समझ लेवें, इस में कुछ भी अधिकत्व नहीं है।

अब तीसरी अमावास्या विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ये पूर्व कथित चांद्रादि पांच संवत्सरों में आश्विन मास की अमावास्या को चन्द्र कौन नक्षत्र का योग कर के समाप्त करता है। इस प्रकार से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता हत्थेणं हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठि-

---

ભાગ કરીને તેમાંથી પાંચ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ જ્યારે રહે છે, એ સમયે સૂર્ય પણ બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, ગણિતપ્રક્રિયાથી અંકોત્પાદન ક્રમમાં આ બન્નેના અર્થાત્ ચંદ્ર અને સૂર્યના નક્ષત્રયોગના જ્ઞાન માટે પૂર્વોક્તકરણ સમાન હોવાથી ચંદ્ર નક્ષત્રયોગની સરખી જ સૂર્યના નક્ષત્રયોગની ગણિત પ્રક્રિયા પણ સમજી લેવી. તેમાં કંઇ પણ વિશેષતા નથી

હવે ત્રીજી અમાવાસ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે–(ता एएसिणं पंचण्हं संवत्सराणं तच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) આ પૂર્વકથિત ચંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં આસોમાસની અમાસને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રનો યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता हत्थे णं हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठिचुण्णियाभागा सेसा) ત્રીજી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર હસ્ત નક્ષત્રના

चत्वारो मुहूर्त्तास्त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥-तावत्-तदानीतने काले यस्मिन् समये-तृतीयाऽमावास्या-परिसमाप्तिमुपयायात् तस्मिन् क्षणे चन्द्रो हस्तनक्षत्रेण युक्तो भवति । इत्येवं सामान्यमुत्तरं दत्त्वापि विशेषविभागं दर्शयति-यथा हस्तनक्षत्रस्य चत्वारो मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा-सप्तषष्टिभिर्भागैः विभज्य तस्य सत्काः द्वाषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषा यत्र भवन्ति तत्रैव हस्तनक्षत्रस्य प्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रस्तृतीयाममावास्यां परिसमापयतीति ज्ञेयः, ज्ञात्वा च स्वशिष्येभ्य उपदिशेत्, तथाहि-गणितक्रमोऽत्र प्रदर्श्यते-स एव पूर्वोक्तो नक्षत्रध्रुवराशिः-(६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) षट्-षष्टि मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकं सप्तषष्टि-भागं चेतिग्राह्यम् । सम्प्रति-तृतीयस्या अमावास्यायाश्चिन्तावरीवर्त्ति तेनात्र त्रयो गुणकाः प्राप्तास्तेन ध्रुवराशिस्त्रिभिर्गुणनीयस्तथा गुणनार्थं न्यस्यते (६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) × ३=(१९८ ।

चुण्णिया भागा सेसा) तीसरी अमावास्या के समाप्ति काल में चन्द्र हस्त नक्षत्र के साथ युक्त होता हैं, इस प्रकार सामान्य प्रकार से उत्तर कहकर विशेष रूप से कहते हैं जिस प्रकार हस्त नक्षत्र का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग कर के उनका बासठ चूर्णिका भाग जिस स्थान में शेष हो, वहीं पर हस्त नक्षत्र के प्रदेश में रहकर चन्द्र तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है, इस प्रकार समझ लेवें तथा स्वशिष्यों को इसी प्रकार उपदेश करे। यहां पर गणित प्रक्रिया दिखलाइ जाती है, यहां भी वही पूर्वोक्त नक्षत्र की ध्रुवराशी होती है। जैसे कि (६६। $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग ग्राह्य होता है। यहां तीसरी अमावास्या की विचार किया जाता है अतः यहां पर तीन गुणक होते हैं, अतः ध्रुवराशी को तीन से गुणा करे उन गुणनन्यास इस प्रकार है

સાથે યુક્ત હોય છે, આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર કહીને વિશેષ પ્રકારથી કહે છે-જે પ્રમાણે હસ્ત નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેના બાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ જે સ્થાનમાં શેષ રહે એજ સ્થાન પર હસ્ત નક્ષત્રના પ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. તેમ સમજી લેવું, તથા તે પ્રમાણે સમજીને સ્વશિષ્યોને એજ પ્રમાણે ઉપદેશ કરવો. અહીં ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે, અહીં પણ એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની ધ્રુવરાશિ હોય છે. જેમ કે-(૬૬। $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, અહીં ત્રીજી અમાવાસ્યાનો વિચાર કરવામાં આવે છે, તેથી અહીં ત્રણ ગુણક હોય છે. તેથી ધ્રુવ-

$\frac{5}{62}$ । $\frac{3}{67}$) जातमष्टानवत्यधिकं शतं मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चदश द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागाः ॥ तत एतस्मादाश्लेपादीनि उत्तराफाल्गुनी पर्यन्तानि चत्वारि नक्षत्राणि द्विसप्तत्यधिकेन मुहूर्त्तशतेन षट्चत्वारिंशता च मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागै (१७२ । $\frac{46}{62}$) रेतन्मितैः शुद्धानि (१९८ । $\frac{15}{62}$ । $\frac{3}{67}$)-(१७२ । $\frac{46}{62}$ ।....)=(२५ । $\frac{31}{62}$ । $\frac{3}{67}$) शोधनक्रिया प्राग्वदेव यथा-१९८-१७२=२६ अग्रेतनक्रिया प्रवर्त्तनार्थमस्मादेकं नेयं, तच्च द्वाषष्टिभागं क्रियते-१ + $\frac{15}{62}$=$\frac{62+15}{26}$=$\frac{77}{62}$ भिन्नाङ्कगणितक्रमे छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्ण मित्यादिना रूपं द्वाषष्ट्या संगुण्य पञ्चदशयुक्तं कार्यम् अथैतस्मात् ($\frac{77}{62}$) पट्चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा विशोधनीयाः $\frac{77}{62}$-$\frac{46}{62}$=$\frac{31}{62}$ अस्मादग्रे न किमपि विशोधनीयमिति यथाक्रमेण न्यासः=(२५ । $\frac{31}{62}$ । $\frac{3}{67}$) पञ्चविंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकत्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागा इति । ततो हस्तस्य रात्रिन्दिवक्षेत्रत्वात् त्रिंश-

---

(६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) × ३=(१९८ । $\frac{15}{62}$ । $\frac{3}{67}$) एकसो अठाणवे मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पंद्रह भाग तथा बासठिया एक भाग सडसठिया तीन भाग होते हैं । इस से आश्लेषा से लेकर उत्तराफाल्गुनी पर्यन्त के चार नक्षत्र एकसो बहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सेंतालीस भाग (१७२। $\frac{46}{67}$) से शोधित हो जातेहैं (१९८ । $\frac{15}{62}$ । $\frac{3}{67}$)-(१७२$\frac{46}{62}$) =(२५ । $\frac{31}{62}$ । $\frac{3}{67}$) शोधन क्रिया पूर्व के जैसी ही है । जैसे की १९८-१७२=२६ आगे की क्रिया के लिये इसमें से एक लेकर उसका बासठ भाग करे १ × $\frac{15}{62}$ । =$\frac{62\times15}{62}$ = $\frac{77}{62}$ भिन्नांक गणित प्रक्रिया में छेदघ्न रूप लवाधनर्ण, इत्यादि प्रकार से रूप को बासठ से गुणा कर के उनमें पंद्रह मिलावे उनमें से ($\frac{77}{62}$ । बासठिया छियालीस भागों के शोधित करे $\frac{77}{62}$ - $\frac{46}{62}$=$\frac{31}{62}$। इससे आगे कुछ भी विशोधनीय नहीं रहता अतः क्रम से अंको का न्यास (२५ $\frac{31}{62}$। $\frac{3}{67}$) पचीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया इकत्तीस

રાશીનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો. તે ગુણન પ્રકારનો અંક ન્યાસ આ પ્રમાણે છે-(૬૬। $\frac{5}{62}$।$\frac{1}{67}$)+૩=(૧૯૮ $\frac{15}{62}$।$\frac{3}{67}$ એકસો અટ્ઠાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પંદર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગ થાય છે, આનાથી અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઇને ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તના ચાર નક્ષત્રો એકસો બોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેતાલીસ ભાગ ૧૭૨।$\frac{46}{62}$ શોધિત થાય છે. (૧૯૮$\frac{15}{62}$।$\frac{3}{67}$)-(૧૭૨।$\frac{46}{62}$)=૨૫।$\frac{31}{62}$ $\frac{3}{67}$) આ રીતે થાય છે, શોધન ક્રિયા પહેલાં બતાવ્યા પ્રમાણેની જ છે, જેમકે (૧૯૮-૧૭૨=૨૬ આગળની ક્રિયા માટે આમાંથી એકલઈને તેના બાસઠ ભાગ કરવા ૧×$\frac{15}{62}$=$\frac{62\times15}{62}$=$\frac{77}{62}$ ભિન્નાંક ગણિતપ્રક્રિયામાં છેદ રૂપ(લવાધનર્ણ) ઈત્યાદિ પ્રકારથી રૂપનો બાસઠથી ગુણાકાર કરવો. તે પ્રમાણે ગુણાકાર કરીને તેમાં પંદર ઉમેરવા તેમાંથી ($\frac{77}{62}$) બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગોને શોધિત કરવા $\frac{77}{62}$-$\frac{46}{62}$=$\frac{31}{62}$) આનાથી આગળ કંઇ પણ વિશોધનીય રહેતુ નથી. તેથી અંકોનો ન્યાસ (૨૫।$\frac{31}{62}$।$\frac{3}{67}$) પચીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકત્રીસ ભાગ

न्मुहूर्त्तास्तेन त्रिंशन्मुहूर्त्तेभ्यः शोधनीयाः ३०–(२५ । $\frac{३१}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$)=(४ । $\frac{३०}{६२}$ । $\frac{६४}{६७}$) शोधनक्रिया पूर्ववदेव । अत आगतं हस्तनक्षत्रस्य चन्द्रेण सह योगमुपागतस्य चतुर्षु मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुःषष्टौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु तृतीयाममावास्यां परिसमापयतीति सिद्ध्यति । गणितक्रमेण चतुःषष्टिः सप्तषष्टिभागाः समायान्ति, मूले च 'बावट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा' इत्येवं वर्त्तते अतस्तत्रापि तत्स्थाने 'चउसट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा' इति पाठः साधीयान स्यादिति । अथात्रैव सूर्यविषयकं प्रश्नसूत्रम्–'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?–तस्मिन् समये–यस्मिन् समये यथोक्त शेषेण हस्तनक्षत्रेण सह वर्त्तमानश्चन्द्रस्तृतीयाममावास्यां परिसमापयति तस्मिन् समये सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तो भवेदिति गौतमस्य प्रश्नं विज्ञाय भगवानाह–'ता हत्थेणं चेव, हत्थस्स जहा चंदस्स' तावद् हस्तेन

भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया तीस भाग होते हैं । हस्त नक्षत्र रात्रि दिवस क्षेत्र व्यापि होने से उसका तीस मुहूर्त होते हैं । अतः तीस मुहूर्तों से शोधनीय होता है ३०–(२५ । $\frac{३१}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$) = (४ । $\frac{३०}{६२}$ । $\frac{६४}{६७}$ । शोधन क्रिया पूर्व के जैसी है । इस प्रकार चंद्र के साथ रहा हुवा हस्त नक्षत्र का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया तीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया चोसठ भाग शेष रहने पर तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है यह सिद्ध होता है । गणितक्रम से सडसठिया चोसठ भाग आता है, मूल में भी (बावट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा) यह पाठ सम्यक् ही है ।

अब यहां पर सूर्य विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं–(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) जिस समय यथोक्त शेष युक्त हस्तनक्षत्र के साथ रहा हुवा चंद्र तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है, उस समय सूर्य

તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગ થાય છે. હસ્ત નક્ષત્ર રાત્રિ દિવસ ક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી તેના ત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે. તેથી ત્રીસ મુહૂર્તોથી શોધનીય થાય છે. ૩૦–(૨૫।$\frac{૩૧}{૬૨}$।$\frac{૩}{૬૭}$)=(૪$\frac{૩૦}{૬૨}$।$\frac{૬૪}{૬૭}$) શોધન ક્રિયા પહેલાની જેમજ છે, આ રીતે ચંદ્રની સાથે રહેલ હસ્ત નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોસઠ ભાગો શેષ રહે ત્યારે ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે. ગણિત ક્રમથી સડસઠિયા ચોસઠ ભાગ આવે છે મૂલમાં પણ (बावट्ठिं चुण्णिया भागा सेसा) આ પાઠ કહેલ છે તે સમ્યક્જ છે.

હવે અહીં સૂર્ય નક્ષત્રના વિષયમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.–(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) જે સમયે યથોક્ત શેષ સાથે હસ્ત નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહે છે? આ પ્રમાણે

$\frac{५}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$) जातमष्टानवत्यधिकं शतं मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चदश द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागाः ॥ तत एतस्मादाश्लेषादीनि उत्तराफाल्गुनी पर्यन्तानि चत्वारि नक्षत्राणि द्विसप्तत्यधिकेन मुहूर्त्तशतेन षट्चत्वारिंशता च मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टि-भागै (१७२ । $\frac{४६}{६२}$) रेतन्मितैः शुद्धानि (१९८ । $\frac{१५}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$)-(१७२ । $\frac{४६}{६२}$ ।....)=(२५ । $\frac{३१}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$) शोधनक्रिया प्राग्वदेव यथा-१९८-१७२=२६ अग्रेतनक्रिया प्रवर्त्तनार्थमस्मादेकं नेयं, तच्च द्वाषष्टिभागं क्रियते-१ + $\frac{१५}{६२}$=$\frac{६२+१५}{६२}$=$\frac{७७}{६२}$ भिन्नाङ्कगणितक्रमे छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्ण मित्यादिना रूपं द्वाषष्ट्या संगुण्य पञ्चदशयुक्तं कार्यम् अथैतस्मात् ($\frac{७७}{६२}$) षट्चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा विशोधनीयाः $\frac{७७}{६२}$-$\frac{४६}{६२}$=$\frac{३१}{६२}$ अस्मादग्रे न किमपि विशोधनीयमिति यथाक्रमेण न्यासः=(२५ । $\frac{३१}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$) पञ्चविंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकत्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागा इति । ततो हस्तस्य रात्रिन्दिवक्षेत्रत्वात् त्रिश-

(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) × ३=(१९८ । $\frac{१५}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$) एकसो अठाणवे मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पंद्रह भाग तथा बासठिया एक भाग सडसठिया तीन भाग होते हैं । इस से आश्लेषा से लेकर उत्तराफाल्गुनी पर्यन्त के चार नक्षत्र एकसो बहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सेंतालीस भाग (१७२। $\frac{४६}{६७}$) से शोधित हो जातेहैं (१९८ । $\frac{१५}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$)-(१७२$\frac{४६}{६२}$) =(२५ । $\frac{३१}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$) शोधन क्रिया पूर्व के जैसी ही है । जैसे की १९८-१७२=२६ आगे की क्रिया के लिये इसमें से एक लेकर उसका बासठ भाग करे १ × $\frac{१५}{६२}$ । =$\frac{६२×१५}{६२}$ = $\frac{७७}{६२}$ भिन्नांक गणित प्रक्रिया में छेद्घन रूप लबाधनर्ण, इत्यादि प्रकार से रूप को बासठ से गुणा कर के उनमें पंद्रह मिलावे उनमें से ($\frac{७७}{६२}$ । बासठिया छियालीस भागों के शोधित करे $\frac{७७}{६२}$ - $\frac{४६}{६२}$=$\frac{३१}{६२}$। इससे आगे कुछ भी विशोधनीय नहीं रहता अतः क्रम से अंको का न्यास (२५ $\frac{३१}{६२}$। $\frac{३}{६७}$) पचीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया इकतीस

રાશીને ત્રણથી ગુણાકાર કરવો. તે ગુણન પ્રકારનો અંક ન્યાસ આ પ્રમાણે છે-(૬૬। $\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$)+૩=(૧૯૮ $\frac{૧૫}{૬૨}$।$\frac{૩}{૬૭}$ એકસો અઠ્ઠાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પંદર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગ થાય છે, આનાથી અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઇને ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તના ચાર નક્ષત્રો એકસો બોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેતાલીસ ભાગ ૧૭૨।$\frac{૪૬}{૬૨}$ શોધિત થાય છે. (૧૯૮$\frac{૧૫}{૬૨}$।$\frac{૩}{૬૭}$)-(૧૭૨।$\frac{૪૬}{૬૨}$)=૨૫।$\frac{૩૧}{૬૨}$ $\frac{૩}{૬૭}$) આ રીતે થાય છે, શોધન ક્રિયા પહેલાં બતાવ્યા પ્રમાણેની જ છે, જેમકે (૧૯૮-૧૭૨=૨૬ આગળની ક્રિયા માટે આમાંથી એકલઈને તેના બાસઠ ભાગ કરવા ૧×$\frac{૧૫}{૬૨}$=$\frac{૬૨×૧૫}{૬૨}$=$\frac{૭૭}{૬૨}$ ભિન્નાંક ગણિતપ્રક્રિયામાં છેદ રૂપ(લવાધનર્ણ) ઈત્યાદિ પ્રકારથી રૂપનો બાસઠથી ગુણાકાર કરવો. તે પ્રમાણે ગુણાકાર કરીને તેમાં પંદર ઉમેરવા તેમાંથી ($\frac{૭૭}{૬૨}$) બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગોને શોધિત કરવા $\frac{૭૭}{૬૨}$-$\frac{૪૬}{૬૨}$=$\frac{૩૧}{૬૨}$) આનાથી આગળ કંઇ પણ વિશોધનીય રહેતુ નથી. તેથી અંકોનો ન્યાસ (૨૫।$\frac{૩૧}{૬૨}$।$\frac{૩}{૬૭}$) પચીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકત્રીસ ભાગ

न्मुहूर्तास्तेन त्रिंशन्मुहूर्त्तेभ्यः शोधनीयाः ३०-(२५ । $\frac{३१}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$)=(४ । $\frac{३०}{६२}$ । $\frac{६४}{६७}$) शोधन-क्रिया पूर्ववदेव । अत आगतं हस्तनक्षत्रस्य चन्द्रेण सह योगमुपागतस्य चतुर्षुमुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशति द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुःषष्टौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु तृतीयाममावास्यां परिसमापयतीति सिद्ध्यति । गणितक्रमेण चतुःषष्टिः सप्तषष्टिभागाः समायान्ति, मूले च 'बावट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा' इत्येवं वर्त्तते अतस्तत्रापि तत्स्थाने 'चउसट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा' इति पाठः साधीयान् स्यादिति । अथात्रैव सूर्यविषयकं प्रश्न-सूत्रम्-'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?-तस्मिन समये-यस्मिन समये यथोक्त शेषेण हस्तनक्षत्रेण सह वर्त्तमान-श्चन्द्रस्तृतीयाममावास्यां परिसमापयति तस्मिन समये सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तो भवेदिति गौतमस्य प्रश्नं विज्ञाय भगवानाह-'ता हत्थेणं चेव, हत्थस्स जहा चंदस्स' तावद् हस्तेन

भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया तीस भाग होते हैं। हस्त नक्षत्र रात्रि दिवस क्षेत्र व्यापि होने से उसका तीस मुहूर्त होते हैं। अतः तीस मुहूर्तों से शोधनीय होता है ३०-(२५ । $\frac{३१}{६२}$ । $\frac{३}{६७}$) = (४ । $\frac{३०}{६२}$ । $\frac{६४}{६७}$ । शोधन क्रिया पूर्व के जैसी है। इस प्रकार चंद्र के साथ रहा हुवा हस्त नक्षत्र का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया तीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया चोसठ भाग शेष रहने पर तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है यह सिद्ध होता है। गणितक्रम से सडसठिया चोसठ भाग आता है, मूल में भी (बावट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा) यह पाठ सम्यक् ही है।

अब यहां पर सूर्य विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) जिस समय यथोक्त शेष युक्त हस्तनक्षत्र के साथ रहा हुवा चंद्र तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है, उस समय सूर्य

તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગ થાય છે. હસ્ત નક્ષત્ર રાત્રિ દિવસ ક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી તેના ત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે. તેથી ત્રીસ મુહૂર્તોથી શોધનીય થાય છે. ૩૦-(૨૫।$\frac{૩૧}{૬૨}$।$\frac{૩}{૬૭}$)=(૪$\frac{૩૦}{૬૨}$।$\frac{૬૪}{૬૭}$) શોધન ક્રિયા પહેલાની જેમજ છે, આ રીતે ચંદ્રની સાથે રહેલ હસ્ત નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોસઠ ભગો। શેષ રહે ત્યારે ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે. ગણિત ક્રમથી સડસઠિયા ચોસઠ ભાગ આવે છે મૂલમાં પણ (बावट्ठिं चुण्णिया भागा सेसा) આ પાઠ કહેલ છે તે સમ્યક્જ છે.

હવે અહીં સૂર્ય નક્ષત્રના વિષયમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) જે સમયે યથોક્ત શેષ સાથે હસ્ત નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહે છે? આ પ્રમાણે

चैव, हस्तस्य यथा चन्द्रस्य ॥–तावत्–तदानींतने समये यस्मिन् समये यथोक्तशेषेण हस्तनक्षत्रेण सह युक्तश्चन्द्रस्तृतीयाममावास्यां परिसमापयति तस्मिन् क्षणे सूर्योऽपि हस्तनक्षत्रेणैव युक्तः सन् तृतीयाममावास्यां परिपूरयति, हस्तनक्षत्रस्य च यथोक्तशेषविभागेऽपि यथा चन्द्रस्य प्रतिपादितस्तथैव सूर्यस्यापि ज्ञेयः, एतच्चोभयोरपि करणस्य समानार्थत्वात् सर्वं समानमेवावसेयम् । इत्थमेवमुत्तरसूत्रयोरपि द्रष्टव्यम्, शेषपाठविषयेऽतिदेशमाह–'हत्थस्स णं जहा चंदस्स' यथा चन्द्रस्य हस्तनक्षत्रविषये शेषः प्रतिपादितस्तथैव सूर्यस्य विषयेऽपि वक्तव्यः, स चैवम्–'हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसं चेव बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउसट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा' हस्तस्य चत्वारो मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा–सप्तषष्टिविभागैः विभज्य

कौनसे नक्षत्र के साथ युक्त होता है ? इस प्रकार गौतमस्वामी का प्रश्न सुनकर उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–(ता हत्थेणं) उस समय सूर्य भी इसी हस्त नक्षत्र से युक्त होकर तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है। इसी नक्षत्र का यथोक्त शेष विभाग में भी जिस प्रकार चंद्र विषयक प्रतिपादन किया है, उसी प्रकार सूर्य का भी शेष विभाग समझलेवें। कारण की ये दोनों के करण समानार्थक ही होता है अतः सभी समान ही जानलेवें। इसी प्रकार आगे के दो सूत्र में भी कहलेवें। अवशिष्ट पाठ विषय में अतिदेश से कहते हैं–(हत्थस्स णं जहा चंदस्स) जिस प्रकार चंद्र का हस्तनक्षत्र के संबंध में शेष प्रतिपादित किया है, उसी प्रकार सूर्य के विषय में प्रतिपादित करलेवें, वह इसप्रकार से हैं–(हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसं चेव बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउसट्ठिं चुण्णियाभागा सेसा) हस्त नक्षत्र का चार मुहूर्त, तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके उनमें से चौसठ चूर्णिका भाग शेष जहां पर हो

ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે (ता हत्थेणं चेय) એ સમયે સૂર્ય પણ હસ્ત નક્ષત્રથી યુક્ત થઈને ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. હસ્ત નક્ષત્રના યથોક્ત શેષ વિભાગમાં પણ જે રીતે ચંદ્રના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરેલ છે. એજ પ્રમાણે સૂર્યનો શેષ વિભાગ પણ સમજી લેવો, કારણકે બેઉના કરણ એક સરખાજ હોય છે. તેથી સઘળું કથન સરખુંજ સમજવું. આજ પ્રમાણે આગળના બે સૂત્રોમાં પણ કહી લેવું. બાકીના પાઠના સંબંધમાં અતિદેશથી કહે છે-(हत्थस्सणं जहा चंदस्स) જે પ્રમાણે ચંદ્રનું હસ્ત નક્ષત્ર સંબંધી શેષ કથન પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એજ પ્રમાણે સૂર્યના વિષયમાં પણ પ્રતિપાદિત કરી લેવું. તે આ પ્રમાણે છે-(हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसंचेव बासट्ठि भागा मुहुत्तस्स बासट्ठि भागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउसट्ठिं चुण्णिया भागा सेसा) હસ્ત નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા

तस्य विभक्तस्य विभागस्य सत्काश्चतुःषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः यत्र भवन्ति तत्रैव स्थितः सन् सूर्यस्तां तृतीयाममावास्यां परिसमापयतीति, अवगन्तव्यम् ॥--अत्रापि गणितप्रक्रियायां तमेव पूर्वोक्तं नक्षत्रध्रुवाङ्कम् (६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) त्रिभिर्गुणकाङ्कैः संगुण्य, आश्लेषाद्युत्तराफाल्गुनीपर्यन्तानां चतुर्णां नक्षत्राणां भोग=(१७२ । $\frac{45}{62}$) मिदं विशोध्य-न्यूनीकृत्य यथोक्तगणितक्रमेण शेषं सन्धाय तच्च हस्तनक्षत्रस्य भोगे त्रिंशन्मुहूर्त्तप्रमाणे विशोध्य- ३०-(२५ । $\frac{31}{62}$ । $\frac{3}{67}$)=(४ । $\frac{30}{62}$ । $\frac{64}{67}$) इति यथोक्तं हस्तनक्षत्रस्य शेषप्रमाणं समुपपद्यते। उक्तं च-चतुर्षु मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा-सप्तषष्टिभागैर्विभज्य विभक्तस्य तस्य विभागस्य सत्केषु चतुःषष्टि सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु-(४ । $\frac{30}{62}$ । $\frac{64}{67}$) एतत्तुल्येषु शेषेषु सत्सु हस्तनक्षत्रस्य विभक्तप्रदेशेषु स्थितः सन् सूर्योऽपि तां तृतीयाममावास्यां परिसमापयतीति ज्ञेयम्, ज्ञात्वा च तथैव स्वशिष्येभ्य उपदिशेच्चेति ॥ अथ सम्प्रति-द्वादशीममावास्याविषयकं प्रश्नसूत्रमाह-'ता एएसि णं पंचण्हं

वहीं स्थित होकर सूर्य उस तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है। यहां पर भी गणित प्रक्रिया में वही पूर्वोक्त नक्षत्र का ध्रुवांक होता है (६६। $\frac{5}{62}$। $\frac{1}{67}$) इनको तीन गुणक अंको से गुणा करके अश्लेषा से उत्तराषाढा पर्यन्त के चार नक्षत्रों के भोग्य-(१७२। $\frac{45}{62}$) इनका विशोधन करे अर्थात् न्यून करके यथोक्त गणित क्रमसे शेष मिलाकर वह हस्त नक्षत्रभोग में तीसमुहूर्त प्रमाण से विशोधित करे (३०-।२५। $\frac{31}{62}$। $\frac{3}{62}$)=(४। $\frac{30}{62}$। $\frac{64}{67}$) इतना प्रमाण हस्त नक्षत्र का शेष रहता है, कहा भी है कि-चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया तीस भाग तथा बासठिया एक भाग को सडसड भाग करके उनमें से सडसठिया चोसठ भाग शेष रहे तब-(४। $\frac{30}{62}$। $\frac{64}{67}$) इतना प्रमाण शेष रहे तब हस्त नक्षत्र का विभक्त प्रदेश में सूर्य स्थित होकर उस तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है ऐसा समझलेवें। तथा समझकर वैसा ही स्वशिष्यों को उपदेश करें।

ભાગના સડસઠ ભાગો કરીને તેમાંથી ચોસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ જ્યાં શેષ રહે ત્યાં રહીને સૂર્ય એ ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. અહીંયાં પણ ગણિત પ્રક્રિયામાં એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની ધ્રુવરાશિ હોય છે. (૬૬। $\frac{5}{62}$ $\frac{1}{67}$।) આનો ત્રણના ગુણક અંકથી ગુણાકાર કરીને અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તના ચાર નક્ષત્રોના ભોગ્ય=(૧૭૨। $\frac{45}{62}$) આનું વિશોધન કરવું. અર્થાત્ આટલું ન્યૂન કરીને યથોક્ત ગણિત ક્રમથી શેષ મેળવીને તે હસ્ત નક્ષત્રના ભોગમાં ત્રીસ મુહૂર્તપ્રમાણથી વિશોધન કરવું. (૩૦-૨૫। $\frac{31}{62}$. $\frac{3}{62}$= (૪। $\frac{30}{62}$। $\frac{64}{67}$) આટલું પ્રમાણ હસ્ત નક્ષત્રનું શેષ રહે છે, કહ્યું પણ છે, કે-ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોસઠ ભાગ શેષ રહે ત્યારે (૪। $\frac{30}{62}$। $\frac{64}{67}$) આટલું પ્રમાણ શેષ રહે ત્યારે હસ્તનક્ષત્રના વહેંચાયેલ પ્રદેશમાં સૂર્ય રહીને એ ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, તેમ સમજવું, તથા તે પ્રમાણે સમજીને એજ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. સૂ० ૬૮

संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां द्वादशीममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥ तावत्-तत्र चन्द्रसूर्ययोरमावास्यानक्षत्रयोगविचारे खलु एतेषामनन्तरोदितानां युगबोधक चान्द्रादि पञ्च संवत्सराणां मध्ये द्वादशीममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?-कस्मिन नक्षत्रे स्थितः सन् चन्द्रो द्वादशीममावास्यां परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता अद्दाहिं, अद्दाणं चत्तारि मुहुत्ता दस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णिया भागा सेसा' तावद् आर्द्राभिः, आर्द्राणां चत्वारो मुहूर्त्ताः दश च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा चतुः पञ्चाशच्चूर्णिका भागाः शेषाः ॥-तावद्-तत्रामावास्यानक्षत्रयोगविचारे आर्द्राभिः-आर्द्रानक्षत्रेण सह युक्तश्चन्द्रो द्वादशीममावास्यां परिसमापयति, आर्द्रा नक्षत्रस्य त्रितारकत्वाद्बहुवचनम् । तदानीन्तने समये च आर्द्रानक्षत्रस्य चत्वारो मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य दशद्वाषष्टिभागाः, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा-सप्तषष्टिविभागैर्विभज्य, तस्य विभक्तस्य विभागस्य सत्काश्चतुःपञ्चाशच्चूर्णिकाभागाः शेषा

अब बारहवीं अमावास्या के विषय में प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता एएसि णं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) चंद्र सूर्य के अमावास्या की नक्षत्र योगविचारणा में पूर्वोक्त युग बोधक चांद्रादि पांच संवत्सरों में बारहवीं अमावास्या को चंद्र किस नक्षत्र के साथ रहकर बारहवीं अमावास्या को समाप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अद्दाहिं अद्दाणं चत्तारि मुहुत्ता दस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णिया भागा सेसा) अमावास्या में चंद्र सूर्य का नक्षत्र योग की विचारणा में आर्द्रानक्षत्र के साथ योगकरके चंद्र बारहवीं अमावास्या को समाप्त करता है, आर्द्रानक्षत्र तीन तारा वाला होने से यहां बहुवचन कहा है । उस समय आर्द्रानक्षत्र का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग

હવે બારમી અમાવાસ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે-(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ચંદ્ર સૂર્યના અમાવાસ્યના નક્ષત્ર યોગની વિચારણામાં આ પૂર્વકથિત યુગબોધક ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં બારમી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન કહે છે-(ता अद्दाहिं अद्दाणं चत्तारि मुहुत्ता दस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च, सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपण्हं चुण्णियाभागा सेसा) અમાવાસ્યામાં ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્ર યોગની વિચારણામાં આર્દ્રા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને ચંદ્ર બારમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, આર્દ્રા નક્ષત્ર ત્રણ તારાવાળું હોવાથી અહીં બહુવચન કહેલ છે, એ સમયે આર્દ્રા નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા

यत्र भवन्ति तत्रैवार्द्रानक्षत्रस्य प्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रो द्वादशीममावास्यां परिसमापय-तीत्यर्थः। तथाहि–गणितक्रिया प्रदर्श्यते––स एव पूर्वोक्तो नक्षत्रध्रुवराशिः–(६६। $\frac{५}{६२}$। $\frac{१}{६७}$) षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकं सप्त-षष्टिभागं चेति। सम्प्रति द्वादशी अमावास्या चिन्त्यमाना वर्त्तते, तेनात्र द्वादशगुणकास्तैश्च द्वादशभिर्गुणकैः, स च ध्रुवराशिर्गुणनीय इति तथा गुणनार्थं न्यासः–(६६$\frac{५}{६२}$। $\frac{१}{६७}$)×१२ =(७९२। $\frac{६०}{६२}$। $\frac{१२}{६७}$) जातानि द्विनवत्यधिकानि सप्तशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षष्टिर्द्वापष्टिभागाः एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादश सप्तषष्टिभागाः–(७९२। $\frac{६०}{६२}$। $\frac{१२}{६७}$) एत-स्मादाश्लेषादीनि उत्तराषाढा पर्यन्तानि त्रयोदश नक्षत्राणि (४४२। $\frac{४६}{६२}$। ००) शोधयित्वा-दिशदधिकैश्चतुर्भिः शतैर्मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्चत्वारिंशद् द्वापष्टिभागैश्च तानि

करके उनमें से एक चोपन चूर्णिका भाग शेष जिस स्थान में हों वहीं पर आर्द्रानक्षत्र के प्रदेश में रहा हुवा चंद्र बारहवीं अमावास्या को समाप्त करता है। जैसे कि–यहां गणित क्रिया दिखलाई जाती है–वही पूर्वोक्त ध्रुवराशी यहां पर भी लेनी है (६६।$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बास-ठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग होते हैं, यहां पर बारहवीं अमावास्या की विचारणा होती है, अतः यहां पर बारह गुणक होते हैं, उन बारह गुणक से वह ध्रुवराशि को गुणाकरे उसका गुणा करने के लिये अंक न्यास इसप्रकार से होते हैं (६६।$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$)×१२(७९२।$\frac{६०}{६२}$।$\frac{१२}{६७}$) सातसो बिराणु मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया साठभाग तथा बास-ठिया एक भाग का सडसठिया बारह भाग होते हैं–(७९२। $\frac{६०}{६२}$। $\frac{१२}{६७}$) इनमें से आश्लेषा आदि उत्तराषाढा पर्यन्त के तेरह नक्षत्र (४४२। $\frac{४६}{६२}$।००) चारसो बयालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग

દસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેમાંથી એક ચોપન ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ જે સ્થાનમાં રહે ત્યાં આગળ જ આર્દ્રા નક્ષત્રના પ્રદેશમાં રહેલ ચંદ્ર બારમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, અહીં ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે જેમ કે–અહીં પણ એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી હોય છે, (૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$) છાસઠ મુહૂર્ત તથા મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ થાય છે, અહીં બાર અમાવાસ્યાની વિચારણા કરવામાં આવે છે, તેથી અહીં બાર ગુણક હોય છે. એ બાર ગુણકથી એ ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરવો તેનો ગુણાકાર કરવા માટે અંક ન્યાસ આ પ્રમાણે હોય છે. (૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$)·૧૨ (૭૯૨।$\frac{૬૦}{૬૨}$।$\frac{૧૨}{૬૭}$) સાતસો બાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સાઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. (૭૯૨।$\frac{૬૦}{૬૨}$।$\frac{૧૨}{૬૭}$) આમાંથી અશ્લેષા વિગેરે ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તના તેર નક્ષત્રો (૪૪૨।$\frac{૪૬}{૬૨}$। ૦૦। ચારસો બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગથી આ તેર

त्रयोदश नक्षत्राणि विशोध्यानीति विशोध्यते (७९२ । $\frac{60}{62}$ । $\frac{12}{67}$)=(४४२ । $\frac{46}{62}$ । ००)= (३५० । $\frac{14}{62}$ । $\frac{12}{67}$) जातानि पञ्चाशदुत्तराणि त्रीणि शतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्दशद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वादश सप्तषष्टिभागाश्चेति । शोधनक्रिया यथा–७९२–४४२=३५० । तथा च $\frac{60}{62}$ । $\frac{46}{62}$ । $\frac{14}{62}$ । तृतीयखण्डस्य शोध्याङ्काभावात् तथैव स्थिता द्वादशसप्तषष्टिभागाश्चेति–(३५० । $\frac{14}{62}$ । $\frac{12}{67}$) एतस्माच्छेपराशेः पुनरपि अभिजिदादीनां रोहिणी पर्यन्तानामेकादश नक्षत्राणां मानयोगैः (३०९ । $\frac{24}{62}$ । $\frac{66}{67}$) एभिर्नवोत्तरैस्त्रिभिः शतैर्मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागै (३०९ । $\frac{24}{62}$ । $\frac{66}{67}$) रेभिः परिशोधनीय इति तथा क्रियते–(३५० । $\frac{14}{62}$ । $\frac{12}{67}$)–(३०९ । $\frac{24}{62}$ । $\frac{66}{67}$)=(४० । $\frac{51}{62}$ । $\frac{13}{67}$) चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाश्चेति । शोधनक्रिया च यथा–३५०–३०९=४१ । अग्रेतनक्रिया प्रवर्त्तनार्थमस्मादेकं नेयम्, ततश्चत्वारि-

से ये तेरह नक्षत्र विशोधित करे (७९२|$\frac{60}{62}$|$\frac{12}{67}$)=(४४२|$\frac{46}{62}$००)=(३५०|$\frac{14}{62}$|$\frac{12}{67}$) इसप्रकार तीनसो पचास मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौदह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बारह भाग होते हैं। शोधन क्रिया इसप्रकार से करे ७९२–४४२=३५० तथा $\frac{60}{62}$|$\frac{46}{62}$=$\frac{14}{62}$ तीसरे मण्डल में शोध्य अंक का अभाव होने से वह उसी प्रकार सडसठिया बारह भाग रहते हैं। (३५०|$\frac{14}{62}$|$\frac{12}{67}$) इन शेष राशिमें से पुनः अभिजित नक्षत्र से लेकर रोहिणी पर्यन्त के ग्यारह नक्षत्रों के मान योग से (३०९|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$) तीनसो नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग (३०९|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$) इनसे शोधित करे तो (३५०|$\frac{14}{62}$|$\frac{12}{67}$)–(३०९|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$)=(४०|$\frac{51}{62}$|$\frac{13}{67}$) चालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया इक्कावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेरह भाग होता है, शोधन क्रिया इसप्रकार है– ३५०–३०९=४१ आगे की क्रिया करने के लिये इसमें से एक ग्रहण करे तो

નક્ષત્રોને વિશોધિત કરવા (૭૯૨|$\frac{60}{62}$|$\frac{12}{67}$=(૪૪૨|$\frac{46}{62}$|૦૦)=૩૫૦|$\frac{14}{62}$|$\frac{12}{67}$) આ પ્રમાણે ત્રણસો પચીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચૌદ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. શોધન ક્રિયા આ પ્રમાણે કરવી ૭૯૨–૪૪૨=૩૫૦ તથા $\frac{60}{62}$|$\frac{46}{62}$=$\frac{14}{62}$ ત્રીજા ખંડમાં શોધ્ય અંકનો અભાવ હોવાથી એ એજ પ્રમાણે સડસઠિયા બાર ભાગ રહે છે. (૩૫૦|$\frac{14}{62}$|$\frac{12}{67}$) આ શેષ રાશિમાંથી ફરીથી અભિજીત્ નક્ષત્રથી લઇને રોહિણી પર્યન્તના અગ્યાર નક્ષત્રોના માનયોગથી (૩૦૯|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$) ત્રણસો નવ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ (૩૦૯|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$) આનાથી શોધિત કરે તો (૩૫૦|$\frac{14}{62}$|$\frac{12}{67}$)–(૩૦૯|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$)=૪૦|$\frac{51}{62}$|$\frac{13}{67}$| ચાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના

शत् ४० । न चैकं द्वाषष्टिभागीक्रियते $१+\frac{१४}{६२}=\frac{६२+१४}{६२}=\frac{७६}{६२}$ प्रथममंकं द्वाषष्ट्या संगुण्य तत्र च चतुर्दश च संयोज्य षट्सप्तति द्वाषष्टिभागाश्चेत्यस्मात् शोधकराशिश्चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः शोध्यन्ते=$\frac{७६}{६२}-\frac{२४}{६२}=\frac{७६-२४}{६२}=\frac{५२}{६२}$ अस्मादपि एकं गृहीत्वा पूर्ववत् सप्तषष्टिभागाः करणीयाः, अवशिष्टं चैक पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः=$\frac{५१}{६२}$ । गृहीतस्यैकस्य सप्तषष्टिभागकरणं यथा—$१+\frac{१२}{६७}=\frac{६७+१२}{६७}=\frac{७९}{६७}$ छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्ण मित्यादिना जाता एकोनाशीतिः सप्तषष्टिभागा इति । ततोऽस्मात् षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागाः परिशोधनीयाः=$\frac{७९}{६७}-\frac{६६}{६७}=\frac{७९-६६}{६७}=\frac{१३}{६७}$=शेषः इत्येवं शोधनक्रियया निष्पन्नाङ्कानां यथाक्रमेण न्यासः (४० । $\frac{५१}{६२}$ । $\frac{१३}{६७}$ ततश्चैतभ्यस्त्रिंशता मुहूर्त्तै मृगशिरा शुद्धा, स्थिताः पश्चाद्दशमुहूर्त्ताः, शेषाश्च यथैवेति=(१० । $\frac{५१}{६२}$ । $\frac{१३}{६७}$) स्थिताः दशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्यैक पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाश्चेति । तत आर्द्रानक्षत्रस्यार्द्धक्षेत्रत्वात् पञ्चदशमुहूर्त्तेभ्य एतच्छेपमानं विशोध्यम्

४० । चालीस रह जाता हैं। एकका बासठ भाग नहीं करें । $१\times\frac{१४}{६२}=\frac{६२\times१४}{६२}=\frac{७६}{६२}$ प्रथम एक का बासठ से गुणा करके उनमें चौदह मिलाने से तो बासठिया छिहत्तर होते हैं, इनमें से शोधनक राशि बासठिया चोवीस शोधित करें $\frac{७६}{६२}-\frac{२४}{६२}=\frac{७६-२४}{६२}=\frac{५२}{६२}$ इनमें से भी एक अंक को लेकर पूर्ववत् सडसठ भाग करे तो अवशिष्ट बासठिया इक्कावन भाग रहते हैं—$\frac{५१}{६२}$ एक अंक जो लिया है उसका सडसठभाग करे जैसे कि $१+१\frac{१२}{६७}=\frac{६०+१२}{६७}=\frac{७९}{६७}$ छेदघ्नरूप लवाधनर्ण इत्यादि से उन्नासी होते हैं । इनमें से सडसठिया छियासठ भाग शोधित करे $\frac{७९}{६७}=\frac{६६}{६७}=\frac{७९-६६}{६७}=\frac{१३}{६७}$ शेष रहता हैं । इसप्रकार शोधनक्रिया करने से निष्पन्न अंको का न्यास (४०। $\frac{५१}{६२}$।$\frac{१३}{६७}$) इनमें से तीस मुहूर्त से मृगशिरा नक्षत्र शुद्ध होता है, पश्चात् दसमुहूर्त रहता है, (१०।$\frac{५१}{६२}$।$\frac{१३}{६७}$) इस प्रकार दस मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया एकावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेरह भाग शेष रहते हैं। तदनन्तर आर्द्रानक्षत्र अर्द्ध क्षेत्रव्यापि होने से पंद्रह मुहूर्त से इस शेष

સડસઠિયા તેર ભાગ થાય છે. શોધન ક્રિયા આ પ્રમાણે થાય છે. ૩૫૦—૩૦૯=૪૧ આગળની ક્રિયા કરવા માટે આમાંથી એક અંક લઈ લેવો તો ૪૦ ચાલીસ રહી જાય છે. એકના બાસઠ કરવા નહીં, $૧+\frac{૧૪}{૬૨}=\frac{૬૨\times૧૪}{૬૨}=\frac{૭૬}{૬૨}$ પહેલા એકને બાસઠથી ગુણીને તેમાં ચૌદ મેળવવાથી બાસઠિયા છોંતેર થાય છે. તેમાંથી શોધનક રાશિ બાસઠિયા ચોવીસને શોધિત કરવી. $\frac{૭૬}{૬૨}-\frac{૨૪}{૬૨}=\frac{૭૬-૨૪}{૬૨}=\frac{૫૨}{૬૨}$ આમાંથી પણ એક અંકને લઈને પૂર્વવત્ સડસઠ ભાગ કરવા તો શેષ બાસઠિયા એકાવન ભાગ રહે છે. $\frac{૫૧}{૬૨}$ એક અંક જે લીધેલ છે તેના સડસઠ ભાગ કરવા જેમકે $૧+\frac{૧૨}{૬૭}=\frac{૬૦\times૧૨}{૬૨}=\frac{૭૯}{૬૭}$ છેદઘ્ન પણાથી લબાધનર્ણ ઈત્યાદિથી ઓગણ્યાસી થાય છે. આમાંથી સડસઠિયા છાસઠ ભાગ શોધિત કરવા $\frac{૭૯}{૬૭}=\frac{૬૬}{૬૭}=\frac{૭૯-૬૬}{૬૭}=\frac{૧૩}{૬૭}$ શેષ સડસઠિયા તેર રહે છે. આ પ્રમાણે શોધન ક્રિયા કરવાથી થયેલ અંકોનો ન્યાસ (૪૦।$\frac{૫૧}{૬૨}$।$\frac{૧૩}{૬૭}$) આમાંથી ત્રીસ મુહૂર્તથી મૃગશિરા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. તે પછી દસમુહૂર્ત રહે છે. (૧૦।$\frac{૫૧}{૬૨}$।$\frac{૧૩}{૬૭}$) આ રીતે દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકાવન ભાગ

त्रयोदश नक्षत्राणि विशोध्यानीति विशोध्यते (७९२ | $\frac{60}{62}$ | $\frac{12}{67}$)=(४४२ | $\frac{46}{62}$ | ००)=(३५० | $\frac{14}{62}$ | $\frac{12}{67}$) जातानि पञ्चाशदुत्तराणि त्रीणि शतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्दशद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वादश सप्तषष्टिभागाश्चेति। शोधनक्रिया यथा-७९२-४४२=३५०। तथा च $\frac{60}{62}$ | $\frac{46}{62}$ | $\frac{46}{62}$ | तृतीयखण्डस्य शोध्याङ्काभावात् तथैव स्थिता द्वादशसप्तषष्टिभागाश्चेति-(३५० | $\frac{14}{62}$ | $\frac{12}{67}$) एतस्माच्छेषराशेः पुनरपि अभिजिदादीनां रोहिणी पर्यन्तानामेकादश नक्षत्राणां मानयोगैः (३०९ | $\frac{24}{62}$ | $\frac{66}{67}$) एभिर्नवोत्तरैस्त्रिभिः शतैर्मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागै (३०९ | $\frac{24}{62}$ | $\frac{66}{67}$) रेभिः परिशोधनीय इति तथा क्रियते-(३५० | $\frac{14}{62}$ | $\frac{12}{67}$)-(३०९ | $\frac{24}{62}$ | $\frac{66}{67}$)=(४० | $\frac{51}{62}$ | $\frac{13}{67}$) चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाश्चेति। शोधनक्रिया त्व यथा-३५०-३०९=४१। अग्रेतनक्रिया प्रवर्त्तनार्थमस्मादेकं नेयम्, ततश्चत्वारि-

से ये तेरह नक्षत्र विशोधित करे (७९२|$\frac{60}{62}$|$\frac{12}{67}$)=(४४२|$\frac{46}{62}$००)=(३५०|$\frac{14}{62}$|$\frac{12}{67}$) इसप्रकार तीनसो पचास मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौदह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बारह भाग होते हैं। शोधन क्रिया इसप्रकार से करे ७९२-४४२=३५० तथा $\frac{60}{62}$|$\frac{46}{62}$=$\frac{14}{62}$ तीसरे मण्डल में शोध्य अंक का अभाव होने से वह उसी प्रकार सडसठिया बारह भाग रहते हैं। (३५०|$\frac{14}{62}$|$\frac{12}{67}$) इन शेष राशिमें से पुनः अभिजित नक्षत्र से लेकर रोहिणी पर्यन्त के ग्यारह नक्षत्रों के मान योग से (३०९|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$) तीनसो नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग (३०९|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$) इनसे शोधित करे तो (३५०|$\frac{14}{62}$|$\frac{12}{67}$)-(३०९|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$)=(४०|$\frac{51}{62}$|$\frac{13}{67}$) चालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया इक्कावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेरह भाग होता है, शोधन क्रिया इसप्रकार है-३५०-३०९=४१ आगे की क्रिया करने के लिये इसमें से एक ग्रहण करे तो

નક્ષત્રોને વિશોધિત કરવા (૭૯૨|$\frac{60}{62}$|$\frac{12}{67}$)=(૪૪૨|$\frac{46}{62}$|૦૦)=૩૫૦|$\frac{14}{62}$|$\frac{12}{67}$) આ પ્રમાણે ત્રણસો પચીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચૌદ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. શોધન ક્રિયા આ પ્રમાણે કરવી ૭૯૨-૪૪૨=૩૫૦ તથા $\frac{60}{62}$|$\frac{46}{62}$=$\frac{14}{62}$ ત્રીજા ખંડમાં શોધ્ય અંકનો અભાવ હોવાથી એ એજ પ્રમાણે સડસઠિયા બાર ભાગ રહે છે. (૩૫૦|$\frac{14}{62}$|$\frac{12}{67}$) આ શેષ રાશિમાંથી ફરીથી અભિજીત્ નક્ષત્રથી લઈને રોહિણી પર્યન્તના અગ્યાર નક્ષત્રોના માનયોગથી (૩૦૯|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$) ત્રણસો નવ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ (૩૦૯|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$) આનાથી શોધિત કરે તો (૩૫૦|$\frac{14}{62}$|$\frac{12}{67}$)-(૩૦૯|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$)=૪૦|$\frac{51}{62}$|$\frac{13}{67}$| ચાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના

शत् ४० । न चैकं द्वाषष्टिभागीक्रियते $१+\frac{१४}{६२}=\frac{६२+१४}{६२}=\frac{७६}{६२}$ प्रथममेकं द्वाषष्ट्या संगुण्य तत्र च चतुर्दश च संयोज्य षट्सप्तति द्वाषष्टिभागाश्चेत्यस्मात् शोधकराशिश्चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः शोध्यन्ते=$\frac{७६}{६२}-\frac{२४}{६२}=\frac{७६-२४}{६२}=\frac{५२}{६२}$ अस्मादपि एकं गृहीत्वा पूर्ववत् सप्तषष्टिभागाः करणीयाः, अवशिष्टं चैक पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः=$\frac{५१}{६२}$ । गृहीतस्यैकस्य सप्तषष्टिभागकरणं यथा—$१+\frac{१२}{६७}=\frac{६७+१२}{६७}=\frac{७९}{६७}$ छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्ण मित्यादिना जाता एकोनाशीतिः सप्तषष्टिभागा इति । ततोऽस्मात् षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागाः परिशोधनीयाः=$\frac{७९}{६७}=\frac{६६}{६७}=\frac{७९-६६}{६७}=\frac{१३}{६७}$=शेषः इत्येवं शोधनक्रियया निष्पन्नाङ्कानां यथाक्रमेण न्यासः (४० । $\frac{५१}{६२}$ । $\frac{१३}{६७}$ ततश्चैभ्यस्त्रिंशता मुहूर्त्तै मृगशिरा शुद्धा, स्थिताः पश्चाद्दशमुहूर्त्ताः, शेषाश्च यथैवेति=(१० । $\frac{५१}{६२}$ । $\frac{१३}{६७}$) स्थिताः दशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्यैक पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाश्चेति । तत आर्द्रानक्षत्रस्यार्द्धक्षेत्रत्वात् पञ्चदशमुहूर्त्तेभ्य एतच्छेषमानं विशोध्यम्

४० । चालीस रह जाता हैं। एकका बासठ भाग नहीं करें । $१\times\frac{१४}{६२}=\frac{६२\times१४}{६२}=\frac{७६}{६२}$ प्रथम एक का बासठ से गुणा करके उनमें चौदह मिलाने से तो बासठिया छिहत्तर होते हैं, इनमें से शोधनक राशि बासठिया चोवीस शोधित करें $\frac{७६}{६२}-\frac{२४}{६२}=\frac{७६=२४}{६२}=\frac{५२}{६२}$ इनमें से भी एक अंक को लेकर पूर्ववत् सडसठ भाग करे तो अवशिष्ट बासठिया इक्कावन भाग रहते हैं—$\frac{५१}{६२}$ एक अंक जो लिया है उसका सडसठभाग करे जैसे कि $१+१\frac{१२}{६७}=\frac{६०+१२}{६७}=\frac{७९}{६७}$ छेदघ्नरूप लवाधनर्ण इत्यादि से उन्नासी होते हैं। इनमें से सडसठिया छियासठ भाग शोधित करे $\frac{७९}{६७}=\frac{६६}{६७}=\frac{७९=६६}{६७}=\frac{१३}{६७}$ शेष रहता हैं। इसप्रकार शोधनक्रिया करने से निष्पन्न अंको का न्यास (४०। $\frac{५१}{६२}$।$\frac{१३}{६७}$) इनमें से तीस मुहूर्त से मृगशिरा नक्षत्र शुद्ध होता है, पश्चात् दसमुहूर्त रहता है, (१०।$\frac{५१}{६२}$।$\frac{१३}{६७}$) इस प्रकार दस मुहूर्त तथा एक मुहूर्का बासठिया एकावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेरह भाग शेष रहते हैं। तदनन्तर आर्द्रानक्षत्र अर्द्ध क्षेत्रव्यापि होने से पंद्रह मुहूर्त से इस शेष

સડસઠિયા તેર ભાગ થાય છે. શોધન ક્રિયા આ પ્રમાણે થાય છે. ૩૫૦–૩૦૯=૪૧ આગળની ક્રિયા કરવા માટે આમાંથી એક અંક લઈ લેવો તો ૪૦ ચાલીસ રહી જાય છે. એકના બાસઠ કરવા નહીં, $૧+\frac{૧૪}{૬૨}=\frac{૬૨\times૧૪}{૬૨}=\frac{૭૬}{૬૨}$ પહેલા એકને બાસઠથી ગુણીને તેમાં ચૌદ મેળવવાથી બાસઠિયા છોંતેર થાય છે. તેમાંથી શોધનક રાશિ બાસઠિયા ચોવીસને શોધિત કરવી. $\frac{૭૬}{૬૨}-\frac{૨૪}{૬૨}=\frac{૭૬=૨૪}{૬૨}=\frac{૫૨}{૬૨}$ આમાંથી પણ એક અંકને લઈને પૂર્વવત્ સડસઠ ભાગ કરવા તો શેષ બાસઠિયા એકાવન ભાગ રહે છે. $\frac{૫૧}{૬૨}$ એક અંક જે લીધેલ છે તેના સડસઠ ભાગ કરવા જેમકે $૧+\frac{૧૨}{૬૭}=\frac{૬૦\times૧૨}{૬૨}=\frac{૭૯}{૬૭}$ છેદઘ્ન પણાથી લબાધનર્ણ ઈત્યાદિથી ઓગણ્યાસી થાય છે. આમાંથી સડસઠિયા છાસઠ ભાગ શોધિત કરવા $\frac{૭૯}{૬૭}=\frac{૬૬}{૬૭}=\frac{૭૯=૬૬}{૬૭}=\frac{૧૩}{૬૭}$ શેષ સડસઠિયા તેર રહે છે. આ પ્રમાણે શોધન ક્રિયા કરવાથી થયેલ અંકોનો ન્યાસ (૪૦।$\frac{૫૧}{૬૨}$।$\frac{૧૩}{૬૭}$) આમાંથી ત્રીસ મુહૂર્તથી મૃગશિરા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. તે પછી દસમુહૂર્ત રહે છે. (૧૦।$\frac{૫૧}{૬૨}$।$\frac{૧૩}{૬૭}$) આ રીતે દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકાવન ભાગ

१५-(१० । $\frac{५१}{६२}$ । $\frac{१३}{६७}$)=(४ । $\frac{१०}{६२}$ । $\frac{५४}{६७}$) अत्रापि शोधनक्रिया प्रागुक्तवदेवज्ञेया यथा-१५-१०-५ । अस्मादेकं संगृह्य द्वाषष्ट्या साजात्यं क्रियते-१-$\frac{५१}{६२}$=$\frac{६२-५१}{६२}$=$\frac{११}{६२}$ । अस्मादपि एकं गृहीत्वा सप्तषष्टिभाग साजात्येन शोधनीया यथा-१-$\frac{१३}{६७}$=$\frac{६७-१३}{६७}$=$\frac{५४}{६७}$ क्रमेणार्द्रानक्षत्रस्य शेषमानं यथा-(४ । $\frac{१०}{६२}$ । $\frac{५४}{६७}$) अत उपपद्यते आर्द्रानक्षत्रस्य चन्द्रेण सह वर्त्तमानस्य चतुर्षु मुहूर्तेषु, एकस्य च मुहूर्त्तस्य दशसु द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुःपञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु तिष्ठत्सु-(४ । $\frac{१०}{६२}$ । $\frac{५४}{६७}$) द्वादशी अमावास्या परिसमाप्तिमुपयातीति सिध्यति ।

अथ सम्प्रति-सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रमाह-'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?" तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति? यस्मिन् समये यथोक्तशेषेण आर्द्रानक्षत्रेण सह वर्त्तमानश्चन्द्रो द्वादशीममावास्यां परिसमापयति तस्मिन् समये खलु इति निश्चितं सूर्यः केन केन नक्षत्रेण युक्तो भवेदिति गौतमस्य प्रश्नं परिज्ञाय भगवानाह-'ता अद्दाहिं चेव, अद्दाणं जहा चंदस्स' तावदार्द्राभिश्चैव, आर्द्राणां यथा चन्द्रस्य । 'ता' तदानींतने समये, यस्मिन् समये यथोक्तशेषसहितया आर्द्रया युक्तश्चन्द्रो द्वादशीममावास्यां परिसमा

मान को शोधित करे १५-(१०|$\frac{५१}{६२}$|$\frac{१३}{६७}$)=(४|$\frac{१०}{६२}$|$\frac{५४}{६७}$) यहां पर भी शोधनक्रिया पूर्वकथित प्रकार से जान लेवें, जैसे कि-(१५-१०-५) इसमें से एक ले कर बासठ से सजाति करे तो १-$\frac{५१}{६२}$=$\frac{६२-५१}{६२}$=$\frac{११}{६२}$ इनमें से भी एक लेकर सडसठ भाग सजाति से शोधित करे जैसे १-$\frac{१३}{६७}$=$\frac{६७-१३}{६७}$=$\frac{५४}{६७}$ क्रमसे आर्द्रानक्षत्र का शेष मान इसप्रकार से होता है-(४|$\frac{१०}{६२}$|$\frac{५४}{६७}$) इससे यह ज्ञात होता है कि चंद्र के साथ रहा हुवा आर्द्रानक्षत्र का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोपन भाग शेष रहे तब (४|$\frac{१०}{६२}$|$\frac{५४}{६७}$) बारहवीं अमावास्या समाप्त होती है यह सिद्ध होता है ।

अब सूर्य नक्षत्र विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) जिस समय यथोक्त शेष से आर्द्रा नक्षत्र की साथ रहा हुवा चंद्र बारहवीं अमावास्या को समाप्त करता है उस समय सूर्य कौन से

તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેર ભાગ શેષ રહે છે. તે પછી આર્દ્રા નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી પંદર મુહૂર્તથી આ શેષ માનનું શોધન કરવું. ૧૫-(૧૦|$\frac{૫૧}{૬૨}$|$\frac{૧૩}{૬૭}$) =(૪|$\frac{૧૦}{૬૨}$|$\frac{૫૪}{૬૭}$) અહીં પણ શોધન ક્રિયા પહેલાં કહેલ પ્રકારથી સમજી લેવી. જેમકે-૧૫ ૧૦-૫ આમાંથી એક લઈને સજાતિ કરે તો ૧ $\frac{૫૧}{૬૨}$|$\frac{૬૨-૫૧}{૬૨}$=$\frac{૧૧}{૬૨}$ આમાંથી પણ એક લઈને સડસઠ ભાગ કરવા તેને સજાતિથી શોધિત કરવા જેમકે-૧-$\frac{૧૩}{૬૭}$= ૬૭-$\frac{૧૩}{૬૭}$=$\frac{૫૪}{૬૭}$ ક્રમથી આર્દ્રા નક્ષનું શેષમાન આ પ્રમાણે થાય છે. (૪|$\frac{૧૦}{૬૨}$|$\frac{૫૪}{૬૭}$) આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-ચંદ્રની સાથે રહેલ આર્દ્રા નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા દસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોપન ભાગ છે રહે ત્યારે (૪|$\frac{૧૦}{૬૨}$|$\frac{૫૪}{૬૭}$) બારમી અમાવાસ્યા સમાપ્ત થાય છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્ય નક્ષત્રના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ખત્તેણં જોએઇ) જ્યારે યથોક્ત શેષથી આર્દ્રા નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર બારમી અમા

पयति तस्मिन् समये खलु सूर्योऽपि आर्द्राभिश्चैव=आर्द्रानक्षत्रेणैव सह वर्त्तमानः सन् तां द्वादशीममावास्यां परिसमापयति। आर्द्रानक्षत्रस्य त्रितारकत्वाद्बहुवचनमिति। शेषपाठविषयेऽतिदेशमाह-'अद्दाणं जहा चंदस्स' यथा चन्द्रविषये आर्द्रानक्षत्रस्य शेषः प्रतिपादितस्तथैवात्रसूर्यविषयेऽपि शेषविभागः प्रतिपादनीय इति। स चैवम्-'ता अद्दाणं चत्तारि मुहुत्ता दस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउप्पण्णं चुण्णियाभागासेसा' तदानीम् आर्द्रानक्षत्रस्य चत्वारोमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य दश द्वाषष्टिभागाः, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्त्वा-सप्तषष्टिविभागैर्विभज्य तस्य विभक्तस्य विभागस्य सत्काश्चतुःपञ्चा-

नक्षत्र के साथ युक्त होता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अद्दाहिं चेव, अद्दाणं जहा चंदस्स) जिस समय यथोक्त शेष सहित चन्द्र आर्द्रा नक्षत्र से युक्त होकर बारहवीं अमावास्या को समाप्त करता है उस समय सूर्य भी आर्द्रा नक्षत्र के साथ ही रहकर उस बारहवीं अमावास्या को समाप्त करता है। आर्द्रा नक्षत्र तीन तारावाला होने से यहां पर सूत्र में बहुवचन से कहा है। अब अवशिष्ट पाठ के विषय में अतिदेश से कहते हैं-(अद्दाणं जहा चंदस्स) जिस प्रकार चंद्र नक्षत्र योगविषय में आर्द्रा नक्षत्र का शेष प्रतिपादित किया है, उसी प्रकार यहां पर सूर्यनक्षत्र योगविषय में भी शेष विभाग का प्रतिपादन कर लेवें। वह इस प्रकार से हैं-(ता अद्दा णं चत्तारि मुहुत्ता दस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउप्पण्णं चुण्णिया भागा सेसा) उस समय आर्द्रा नक्षत्र का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग कर के तत्संबंधी चोपन

વાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, એ સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યુક્ત રહે છે? આ રીતે શ્રીગૌતસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. -(ता अद्दाहिं चेव अद्दाणं जहा चंदस्स) (ता) જે સમયે યથોક્ત શેષ સહિત ચંદ્ર આર્દ્રા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને બારમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, તે સમયે સૂર્ય પણ આર્દ્રા નક્ષત્રની સાથેજ રહીને એ બારમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. આર્દ્રા નક્ષત્ર ત્રણ તારાઓવાળું હોવાથી અહીં સૂત્રમાં બહુવચનથી કહેલ છે. હવે બાકીના પાઠના સંબંધમાં અતિદેશથી કહે છે-(अद्दाणं जहा चंदस्स) જે પ્રમાણે ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં આર્દ્રા નક્ષત્રનું શેષ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, એજ પ્રમાણે અહીંયાં આ સૂર્ય નક્ષત્રના યોગ વિષયમાં પણ શેષ વિભાગનું પ્રતિપાદન કરી લેવું. તે આ પ્રમાણે છે,-(ता अद्दाणं चत्तारि मुहुत्ता दस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउप्पण्णं चुण्णिया भागा सेसा) એ સમયે આર્દ્રા નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા દસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેના ચોપન ચૂર્ણિકા ભાગ

शच्चूर्णिकाभागाः शेषा यत्र भवन्ति तत्रैवार्द्रानक्षत्रस्य प्रदेशे स्थितः सन् सूर्योऽपि तां द्वादशीममावास्यां परिसमापयतीत्यवसेयम् । अत्राङ्कोत्पादने चन्द्रस्य विषये या प्रक्रियाप्रदर्शिता सैवात्रापि विज्ञेया । यतोऽत्रापि स एव पूर्वोक्तोनक्षत्रध्रुवराशिः=(६६।$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$) त एव च द्वादशमिताः गुणकाश्च । नक्षत्रमानशोधनादिकाक्रियाऽपि प्रागुक्तश्चन्द्रोक्तवदेव । न किमप्यधिकं करणीयमिति सर्वं यथोक्तमुपपादनीयमिति ।

अथ सम्प्रति चरमद्वापष्टितमामावास्याविषयकं प्रश्नसूत्रमाह–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ' तावदएतेषां पञ्चानां संवत्सराणां चरमां द्वापष्टिम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत्–तत्रामावास्याचन्द्रसूर्यनक्षत्रयोगविचारे, एतेषामनन्तरोदितानां चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धितादीनां पञ्चानां युगबोधकानां संवत्सराणां मध्ये स्वकक्षायां भ्रमन् चन्द्रश्चरमां=सर्वान्तिमां=युगान्तमासोद्भवां द्वाप-

चूर्णिका भाग अर्थात् बासठिया एक भाग का सडसठिया चोपन भाग जहां पर शेष रहता है, उसी आर्द्रा नक्षत्र के प्रदेश में रह कर सूर्य भी उस बारहवीं अमावास्या को समाप्त करता है, ऐसा समझ लेवें । अंकोत्पादन में चंद्र के कथन प्रसंग में प्रक्रिया प्रदर्शित की गई है. उसी प्रकार यहां पर भी समझ लेवें, कारण की यहां पर भी वही पूर्वोक्त नक्षत्र ध्रुवराशि होती है–(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) एवं वही बारह गुणक अंक होते हैं । तथा नक्षत्रमान शोधन आदि क्रिया भी पूर्वोक्त चन्द्र नक्षत्र के कथन अनुसार ही है, इसमें कुछ भी न्यूनाधिक नहीं है, सभी पूर्वोक्तानुसार ही उपपादित कर लेवें ।

अब अन्तिम बासठवीं अमावास्या के विषय का प्रश्न सूत्र कहते हैं–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ' अमावास्या में चंद्र सूर्य के नक्षत्र योगविचारणा में ये पूर्वोक्त चांद्र, चांद्र अभिवर्धित, चांद्र एवं अभिवर्धित ये पांच युगबोधक संवत्सरों में स्व-

અર્થાત્ બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોપન ભાગ જ્યાં શેષ રહે એ આર્દ્રા નક્ષત્રના પ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય પણ એ બારમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, તેમ સમજવું. અહીં અંકોત્પાદનમાં ચંદ્ર નક્ષત્રના યોગ વિષયના કથન પ્રસંગમાં જે પ્રક્રિયા બતાવેલ છે, એજ પ્રકારે અહીં પણ સમજી લેવું કારણ કે અહીંયાં પણ એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર ધ્રુવારાશિ હોય છે. (૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$) અને એજ બાર ગુણક અંક હોય છે, તથા નક્ષત્રમાન શોધન વિગેરે ક્રિયા પણ પૂર્વોક્ત ચંદ્રના કથન પ્રમાણેજ છે, તેમાં કંઇ પણ ન્યૂનાધિક નથી, તમામ કથન પૂર્વકથન પ્રમાણેજ ઉપપાદિકત કરી સમજી લેવું.

હવે છેલ્લી બાસઠમી અમાસના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે–(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) અમાવાસ્યામાં ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્ર યોગની વિચારણામાં આ પૂર્વકથિત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત. ચાંદ્ર

ष्टिं=द्वाषष्टितमाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति=केन नक्षत्रेण सह युक्तः सन्=केन-नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सन् तां द्वाषष्टितमां चरमाममावास्यां परिसमापयतीति गौतमस्य जिज्ञासावृत्तिं विज्ञाय भगवानाह—'ता पुणव्वसुणा, पुणव्वसुस्स बावीसं मुहुत्ता छयालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स सेसा' तावत् पुनर्वसुना पुनर्वसो द्वाविंशतिर्मुहूर्त्ताः, षट् चत्वारिंशश्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य शेषाः। 'ता' तदानींतने समये=यस्मिन समये द्वाषष्टितमा अमावास्या परिसमाप्तिमुपगच्छिति तदानींतने समये चन्द्रः पुनर्वसुनक्षत्रेण युक्तो भवति=पुनर्वसुनक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सन् चरमां द्वाषष्टितमाममावास्यां परिसमापयति चन्द्र इति सामान्यमुत्तरं दत्वा तस्यैव पुनर्वसुनक्षत्रस्य विशेषविभागं दर्शयति—'पुणव्वसुस्स' तस्मिन समये=चरम-द्वाषष्टितमामावास्यापरिसमाप्तिवेलायां पुनर्वसुनक्षत्रस्य द्वाविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्त-स्य षट्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः शेषाः, यत्र प्रदेशे पुनर्वसुनक्षत्रस्य स्युः तस्मिन्नेव प्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टितमाममावास्यां परिसमापयतीत्यर्थः। तथा हि गणितप्रक्रि-

कक्षा में भ्रमण करता हुवा चंद्र सर्वान्तिम बासठवीं अमावास्या को कौन नक्षत्र के साथ योग करके युगान्त मास की अन्तिम अमावास्या को समाप्त करता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स बावीसं मुहुत्ता छियालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स सेसा) (ता) उस समय अर्थात् जिस समय बासठवीं अमावास्या समाप्त होती है, उस समय चंद्र पुनर्वसु नक्षत्र के साथ रह कर अन्तिम बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है। इस प्रकार सामान्य प्रकार से उत्तर देकर उसी पुनर्वसु नक्षत्र का विशेष विभाग दिखलते हुवे कहते हैं-(पुणव्वसुस्स) अन्तिम बासठवीं अमावास्या के समाप्ति काल में पुनर्वसु नक्षत्र का बाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग जहां पर जिस प्रदेश में शेष हो, उसी प्रदेश में रहा हुवा चंद्र अन्तिम बास-

અને અભિવર્ધિત આ પાંચ યુગ બોધક સંવત્સરોમાં પોતાની કક્ષામાં ભ્રમણ કરતો સૂર્ય સર્વાન્તિમ બાસઠમી અમાવાસ્યાને કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને યુગના અન્તિમ માસની છેલ્લી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स बावीसं मुहुत्ता छयालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स सेसा) (ता) એ સમયે અર્થાત્ જે સમયે બાસઠમી અમાવાસ્યા સમાપ્ત થાય છે, એ સમયે ચંદ્ર પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે રહીને છેલ્લી બાસઠમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, આ રીતે સામાન્ય પ્રકારથી ઉત્તર આપીને એ પુનર્વસુ નક્ષત્રનો વિશેષ વિભાગ બતાવતા પુનઃ કહે છે-(पुणव्वसुस्स) છેલ્લી બાસઠમી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ સમયમાં પુનર્વસુ નક્ષત્રના બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ જે પ્રદેશમાં શેષ રહે, એજ પ્રદેશમાં રહેલ ચંદ્ર છેલ્લી બાસઠમી

याप्रदर्शनार्थं स एव पूर्वोक्तो नक्षत्रध्रुवराशिर्ग्राह्यः=(६६|$\frac{5}{62}$|$\frac{1}{67}$) षट् षष्टिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्च द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकं सप्तषष्टिभागंचेति। सम्प्रति-चरमद्वाषष्टितमामावास्याजिज्ञासायां द्वाषष्टिर्गुणकारस्तेन ध्रुवराशिर्द्वाषष्ट्या गुणकेन गुणनीय इति तथा क्रियते-(६६|$\frac{5}{62}$|$\frac{1}{67}$)×६२=(४०९२|$\frac{310}{62}$|$\frac{62}{67}$) जातानि द्विनवत्यधिकानि चत्वारिंशतानि मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागानां त्रीणिशतानि दशोत्तराणि, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वाषष्टिः सप्तषष्टिभागाश्चेति। तत एतस्मात् (४४२|$\frac{46}{62}$|००) द्विचत्वारिंशदधिकैश्चतुर्भिः शतैर्मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्चत्वारिंशता द्वाषष्टिभागः प्रथमं शोधनकं विशोधनीयम्=(४०९२|$\frac{310}{62}$|$\frac{62}{67}$)-४४२|$\frac{46}{62}$|००)=(३६५०|$\frac{264}{62}$|$\frac{62}{67}$) जातानि पञ्चाशदधिकानि षट्त्रिंशच्छतानि मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वे शते चतुः षष्ट्याधिके द्वाषष्टिभागानाम् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वाषष्टिः सप्तषष्टिभागा इति।

ठवीं अमावास्या को समाप्त करता है-यहां पर गणितप्रक्रिया प्रदर्शित करने के लिये वही पूर्वोक्त नक्षत्र ध्रुवराशी गृहीत होती है जैसे कि (६६ | $\frac{5}{62}$ | $\frac{1}{67}$) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग। यहां पर अन्तिम बासठवीं अमावास्या की जिज्ञासा में बासठ गुणक होते हैं, अतः ध्रुवराशि को बासठ से गुणा करे जैसे कि (६६ | $\frac{5}{62}$ | $\frac{1}{67}$)+६२=(४०९२ | $\frac{310}{62}$ | $\frac{62}{67}$) इस प्रकार चार हजार बिरानवे मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीनसो दस तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बासठ भाग होते हैं। इनमें से (४४२ | $\frac{46}{62}$ | ००) चार सो बयालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिका छियालीस भाग से पहला शोधनक को विशोधित करे (४०९२ | $\frac{310}{62}$ | $\frac{62}{67}$)-(४४२ | $\frac{46}{62}$ | ००)= (३६५० | $\frac{264}{62}$ | $\frac{62}{67}$) इस प्रकार विशोधित करने से छत्तीस सो पचास मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दो सो चोसठ भाग तथा बासठिया एक

અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, અહીંયાં ગણિતપ્રક્રિયા પ્રદર્શિત કરવા માટે એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિ ગ્રહણ થાય છે, જેમ કે-(૬૬ $\frac{5}{62}$|$\frac{1}{67}$) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડઠિયા એક ભાગ અહીં અંતિમ બાસઠમી અમાવાસ્યાની જીજ્ઞાસામાં બાસઠ ગુણક હોય છે, તેથી ધ્રુવરાશીનો બાસઠથી ગુણાકાર કરવો જેમ કે-(૬૬|$\frac{5}{62}$|$\frac{1}{67}$)+૬૨=(૪૦૯૨|$\frac{310}{62}$|$\frac{62}{67}$ આ રીતે ચાર હજાર બાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રણસો દસ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાસઠ ભાગ થાય છે. તેમાંથી (૪૪૨|$\frac{46}{62}$.૦૦) ચારસો બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગથી પહેલા શોધનકને શોધિત કરવું. (૪૦૯૨|$\frac{310}{62}$|$\frac{62}{67}$)-(૪૪૨|$\frac{46}{62}$|૦૦)=૩૬૫૦|$\frac{264}{62}$|$\frac{62}{67}$) આ પ્રમાણે વિશોધિત કરવાથી છત્રીસસો પચાસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસો ચોસઠ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાસઠ

ततोऽस्मादपि अभिजिदाद्युत्तराषाढापर्यन्तानां सकलनक्षत्रमण्डलपर्यायाणां शोधनकम्=(८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) अष्टौ शतानि एकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तपष्टिभागाश्चेति। अत्र पूर्वराशौ शोधनक्रमो यथा-४०९२-४४२=३६५० ततः $\frac{३१०}{६२}$=$\frac{४६}{६२}$=$\frac{३१०४६}{६२}$=$\frac{२६४}{६२}$। तृतीयखण्डस्य शोध्याभावात्तथैव। क्रमेण न्यासः (३६५०।$\frac{२६४}{६२}$।$\frac{६३}{६७}$) ततोऽस्मादपि सकलनक्षत्रपर्यायरूप (८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) मिदं शोधनकं विशोध्यते किन्तु एतादृशाश्चत्वारः पर्यायाः विशुद्धाः भवेयुस्तेनैतत् चतुर्भिर्गुण्यते, (८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$×४=(३२७६।$\frac{९६}{६२}$।$\frac{२६४}{६७}$) एतच्च पूर्वतने शेषराशौ (३६५०।$\frac{२६४}{६२}$।$\frac{६३}{६७}$) अस्मिन शोधनीयमिति तथा क्रियते (३६५०।$\frac{२६४}{६२}$।$\frac{६३}{६७}$)-(३२७६।$\frac{९६}{६२}$।$\frac{२६४}{६७}$)=३७४।$\frac{१६४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) कथमेतावानिति चेत् दर्श्यते-३६५०-३२७६=३७४। ततो द्वितीयखण्डस्य शोधनम्-

भाग का सडसठिया बासठ भाग होते हैं। पश्चात् इनमें से भी अभिजित् नक्षत्र से लेकर उत्तराषाढा पर्यन्त के सकल नक्षत्र मंडल पर्याय का शोधनक (८१९। $\frac{२४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$) आठ सो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग हुवा है। यहां पर पूर्वराशि का शोधन क्रम इस प्रकार से है-४०९२-४४२=३६५० तदनन्तर $\frac{३१०}{६२}$=$\frac{४६}{६२}$=$\frac{३१०४६}{६२}$=$\frac{२६४}{६२}$ तीसरे विभाग में शोध्य का अभाव होने से उसी प्रकार रहता है। क्रम से अंकन्यास इस प्रकार से हैं (३६५०। $\frac{२६४}{६२}$। $\frac{६३}{६७}$) इनमें से भी नक्षत्र पर्याय रूप (८१९। $\frac{२४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$) इस शोधनक को विशोधित करना चाहिये, परंच इसी प्रकार का चार पर्याय विशुद्ध होते हैं, अतः इस को चार से गुणा करे, (८१९। $\frac{२४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$)+४=(३२७६। $\frac{९६}{६२}$। $\frac{२६४}{६७}$) इन को पूर्व की शेष राशि में (३६५०। $\frac{२६४}{६२}$। $\frac{६३}{६७}$) इनमें शोधित करे तो वैसा शोधित करे तो (३६५० $\frac{२६४}{६२}$ $\frac{६३}{६७}$)-(३२७६। $\frac{९६}{६२}$। $\frac{२६४}{६७}$)=(३७४। $\frac{१६४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$) इस

ભાગ થાય છે. તે પછી આમાંથી પણ અભિજીત્ નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાષાઢા પર્યન્ત સમગ્ર નક્ષત્ર મંડળ પર્યાયનું શોધનક (૮૧૯ $\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ થાય છે. અહીંયાં પહેલાની રાશીનો શોધન ક્રમ આ રીતે થાય છે, -૪૦૯૨-૪૪૨=૩૬૫૦ તે પછી $\frac{૩૧૦}{૬૨}$=$\frac{૪૬}{૬૨}$=$\frac{૩૧૦૪૬}{૬૨}$=$\frac{૨૬૪}{૬૨}$ ત્રીજા વિભાગમાં શોધ્યનો અભાવ હોવાથી એજ પ્રમાણે રહે છે. ક્રમથી અંકન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે. (૩૬૫૦। $\frac{૨૬૪}{૬૨}$।$\frac{૬૩}{૬૭}$) આમાંથી પણ નક્ષત્ર પર્યાય રૂપ (૮૧૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$) આ શોધનકને વિશોધિત કરવા જોઈએ. પરંતુ આ પ્રકારના ચાર પર્યાય વિશુદ્ધ થાય છે. તેથી આનો ચારથી ગુણાકાર કરવો (૮૧૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$)+૪=(૩૨૭૬।$\frac{૯૬}{૬૨}$।$\frac{૨૬૪}{૬૭}$) આને પહેલાની શેષ રાશીમાં (૩૬૫૦ $\frac{૨૬૪}{૬૨}$। $\frac{૬૩}{૬૭}$) આમાં શોધિત કરે તો (૩૬૫૦।$\frac{૨૬૪}{૬૨}$।$\frac{૬૩}{૬૭}$-૩૨૭૬।$\frac{૯૬}{૬૨}$।$\frac{૨૬૪}{૬૭}$)=(૩૭૪।$\frac{૧૬૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$) આ રીતે કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. ૩૬૫૦-૩૨૭૬=૩૭૪ તે પછી બીજા ખંડનું

$\frac{२६४}{६२}-\frac{९६}{६२}=\frac{२६४-९६}{६२}=\frac{१६८}{६२}$ अस्मात् चत्वारो ग्रहीतव्या भवेयुः। तृतीयखण्डस्य शोधनकस्याधिकत्वात्, तेन तावत् संगृह्य सप्तषष्टिभागसाजात्यं विधेयं तृतीयण्डस्थ शोधनकस्याधिकत्वात्। पूर्वखण्डे (द्वितीय खण्डे च) स्थितं चतुःषष्ट्यधिकं शतम्–$\frac{१६४}{६२}$ ततः साजात्यं यथा–$४+\frac{६२}{६७}=\frac{२६७-६२}{६७}=\frac{३६०}{६७}$। ततश्च $\frac{३३०}{६७}-\frac{२६४}{६७}=\frac{३३०-२६४}{६७}=\frac{६६}{६७}$ अथैषामवशिष्टानां खण्डत्रयाणां यथा क्रमेण न्यासः–(३१४।$\frac{१६४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) जातानि चतुःसप्तत्यधिकानि त्रीणिशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुः षष्ट्यधिकं शतं द्वाषष्टिभागानाम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागाः (३७४।$\frac{१६४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) पुनरप्येतेभ्योऽभिजिदादीनां रोहिणी पर्यन्तानामेकादश नक्षत्राणां मानयोगैरेभिः (३०९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) नवोत्तरैस्त्रिभिः शतै मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः। एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिभागा इति (३७४।$\frac{१६४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$)–(३०९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$=६५।$\frac{१४०}{६२}$)। पञ्चषष्टिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारिंशदुत्तरं शतं द्वाषष्टि-

---

प्रकार कैसे होते हैं? वह दिखलाते हैं–३६५०–३२७६=३७४ पश्चात् दूसरे खंड का शोधनक $\frac{२६४}{६२}$ $\frac{९६}{६२}=\frac{२६४-९६}{६२}=\frac{१६८}{६२}$ इनमें से चार ग्रहण करे। तीसरे खंड शोधनक में अधिक होने से, अतः उनको ग्रहण करके सडसठिया भाग में सजाती करे, तीसरे खंड का शोधनक अधिक होने से उस के पूर्व के खंड में अर्थात् दूसरे खंड में रहा हुवा $\frac{१६४}{६२}$ एक सो चोसठ का साजात्य करे जैसे कि–$४+\frac{६२}{६७}=२६७-\frac{६२}{६७}=\frac{३३०}{६७}$। तत्पश्चात् $\frac{३३०}{६७}-\frac{२६४}{६७}-\frac{३३०}{६७}=\frac{२६४}{६७}=\frac{००}{६७}$ इनमें अवशिष्ट तीन खंडों में यथाक्रम से न्यास करें–३७४। $\frac{१६४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$ इस प्रकार तीनसो चुमोतेर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो चोसठ भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग होते हैं (३७४। $\frac{१६४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$) इन में से अभिजित नक्षत्र से लेकर रोहिणी पर्यन्त के ग्यारह नक्षत्रों के इस योग से (३०९। $\frac{२४}{६२}$। $\frac{१६}{६७}$) तीनसो नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग (३७४। $\frac{१६४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$)–(३०९। $\frac{२४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$= ६५। $\frac{१४०}{६२}$) पैंसठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो चालीस भाग।

શોધનક $\frac{૨૬૪}{૬૨}$।$\frac{૯૬}{૬૨}$।$\frac{૨૬૪-૯૬}{૬૨}=\frac{૯૬}{૬૨}=\frac{૧૬૮}{૬૨}$ આમાંથી ચાર ગ્રહણ કરવા ત્રીજા ખંડના શોધનકમાં અધિક હોવાથી તેના પહેલાના ખંડમાં એટલેકે બીજા ખંડમાં રહેલ $\frac{૧૬૪}{૬૨}$ એકસો ચોસઠના સજાતીય કરવા જેમકે–૪+$\frac{૬૨}{૬૭}$=૨૬૭–$\frac{૬૨}{૬૭}=\frac{૩૩૦}{૬૭}$। તે પછી $\frac{૩૩૦}{૬૭}-\frac{૨૬૪}{૬૭}-\frac{૩૩૦}{૬૭}$ $-\frac{૨૬૪}{૬૭}=\frac{૬૬}{૬૭}$ આમાં બાકીના ત્રણ ખંડોમાં ક્રમાનુસાર અંક ન્યાય કરવો ૩૭૪ $\frac{૧૬૪}{૬૭}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$ આ રીતે ત્રણસો ચુંમોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસો ચોસઠ તથા બાસઠિયા એક ભાગનાં સડસઠિયા છાસઠ ભાગ (૩૭૪।$\frac{૧૬૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$) આમાંથી અભિજીત નક્ષત્રથી લઈને રોહિણી પર્યન્તમા અગીયાર નક્ષત્રોના આયોગથી (૩૦૯।$\frac{૨૪}{૬૨}\frac{૬૬}{૬૭}$) ત્રણસો નવ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ (૩૭૪।$\frac{૧૬૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$।–(૩૦૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$=૬૫।$\frac{૧૪૦}{૬૨}$) પાંસઠ મુહૂર્ત તથા

भागानाम् । ततोऽस्मात् त्रिंशता मुहूर्त्तै मृगशिरानक्षत्रं पञ्चदशभिश्च मुहूर्त्तैराद्रानक्षत्रं च शुद्धम् ६५–४५=२०|$\frac{१४०}{६२}$ ततः पुनर्वसु नक्षत्रस्य द्व्यर्द्धक्षेत्रत्वात् पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तेभ्यः शोधनीयाः ४५–$\frac{१४०}{६२}$ (२०|$\frac{१४०}{६२}$)=२२|$\frac{४६}{६२}$ कथमेतदवसीयत इति चेदुच्यते–४५–२०=२५ । द्वितीय-खण्डस्य क्रियाप्रवर्त्तनार्थ मेतेभ्य स्त्रयो ग्रहीतव्या स्तेन प्रथमखण्डे स्थिता द्वाविंशतिर्मुहूर्त्ताः–२२–२५–३=२२ । त्रयाणां द्वाषष्टिभागसाजात्यं क्रियते–३–$\frac{१४०}{६२}$=$\frac{१८६-१४०}{६२}$=$\frac{४६}{६२}$ छेदघ्न-रूपेषु लवाधनर्ण मित्यादिना जातं २२|$\frac{४६}{६२}$ अत उपपद्यते–चन्द्रेण सह संयुक्तं पुनर्वसु नक्षत्रं द्वाविंशतौ मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् चत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु चरमां द्वाषष्टितमाममावास्यां परिसमापयतीत्यर्थः ॥

सम्प्रति सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रमाह–'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?' यस्मिन समये यथोक्तशेषराहितेन पुनर्वसु

इसमें से तीस मुहूर्त से मृगशिरा नक्षत्र, तथा पंद्रह मुहूर्त से आर्द्रा नक्षत्र शुद्ध होता है ६५–४५=२० । $\frac{१४०}{६२}$ पुनर्वसु नक्षत्र द्व्यर्द्धक्षेत्र व्यापी होने में पैंतालीस मुहूर्त से शोधित करे ४५–$\frac{१४०}{६२}$=२२ । $\frac{४६}{६२}$ यह किस प्रकार से होते हैं ? इसके लिये कहते हैं–४५–२०=२५ । दूसरा खंड की क्रिया प्रवर्तन के लिये इनमें से तीन ग्रहण करें अतः प्रथम खंड में रहा हुवा बाईस मुहूर्त–२२–२५–३=२२ । तीन का बासठिया भाग का सजातीय किया जाता है ३–$\frac{१४०}{६२}$=१८६–$\frac{१४०}{६२}$=$\frac{४६}{६२}$ छेदघ्नरूप में लधनार्ण इत्यादि से २२ । $\frac{४६}{६२}$ होता है, अतः चंद्र के साथ युक्त पुनर्वसु नक्षत्र का बाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त को बासठिया छियालीस भाग शेष होने पर अन्तिम बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है ।

अब सूर्य विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं–(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ' जिस समय यथोक्त शेष के साथ पुनर्वसु नक्षत्र से युक्त चंद्र अंतिम

એક મુહૂર્ત બાસઠિયા એકસો ચાલીસ ભાગ થાય છે. તેમાંથી ત્રીસ મુહૂર્તથી મૃગશિરા નક્ષત્ર તથા પંદર મુહૂર્તથી આર્દ્રા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. ૬૫–૪૫=૨૦|$\frac{૧૪૦}{૬૨}$ પુનર્વસુ નક્ષત્ર દ્વયર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી તેને પિસ્તાલીસ મુહૂર્તથી શોધિત કરવું. =૨૨|$\frac{૪૬}{૬૨}$ આ પ્રમાણે કેવી રીતે થાય છે? તે જાણવા કહે છે ૪૫–૨૦=૨૫ બીજા ખંડની ક્રિયા પ્રવર્તન માટે આમાંથી ત્રણ લેવા તેથી પહેલા ખંડમાં રહેલ બાવીસ મુહૂર્ત ૨૨–૨૫–૩=૨૨ ત્રણના બાસઠિયા ભાગના સજાતીય કરવામાં આવે છે ૩–$\frac{૧૪૦}{૬૨}$=૧૮૬–$\frac{૧૨૪}{૬૨}$=$\frac{૪૬}{૬૨}$ છેદન રૂપથી લધમાણું ઇત્યાદિથી ૨૨|$\frac{૪૬}{૬૨}$ થાય છે. તેથી ચંદ્રની સાથે યુક્ત થયેલ પુનર્વસુ નક્ષત્રના બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ શેષ રહે ત્યારે અન્તિમ બાસઠમી અમાવસ્યાને સમાપ્ત કરે છે.

હવે સૂર્ય સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે. (तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) જે સમયે યથોક્ત શેષની સાથે પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર છેલ્લી બાસઠથી

नक्षत्रेण सहित श्चन्द्र श्चरमां द्वापष्टितमाममावास्यां परिसमापयति तस्मिंश्च समये खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तो भवेदिति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां विज्ञाय भगवानाह-'ता पुणव्वसूणा चेव, पुणव्वसुस्स बावीसं मुहुत्ता छयालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स सेसा' तावत् पुनर्वसुना चैव, पुनर्वसोर्द्वाविंशति मुहूर्त्ताः, चतुःश्चत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य शेपाः॥-अत्र सर्वा व्याख्यां गणितक्रियां च चन्द्रयोगवदेव परिशीलनीया। पुनरत्रलेखप्रयासेनालमिति ॥ सू० ६८॥

सम्प्रति सूर्यचन्द्रयोर्भूयो नक्षत्रयोगमाह-'ता जे णं' इत्यादि।

मूलम्-ता जे णं णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ, जंसि देसंसि से णं इमाणि अट्ठ एगूणवीसाणि मुहुत्तसयाइं चउवीसं च बावट्ठिभागं मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छावट्ठि चुण्णिया भागे उवाइणावेत्ता पुणरवि से चंदे अण्णेणं सरिसएणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ अण्णंसि देसंसि, ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ, जंसि देसंसि से णं इमाइं सोलस अट्ठतीसे मुहुत्तसयाइं अउणापण्णं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिचुण्णिया भागे उवाइणावेत्ता पुणरवि से णं चंदे तेणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ, अण्णंसि देसंसि, ता जे णं अज्ज णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ जंसि देसंसि सेणं इमाइं चउप्पण्णं मुहुत्तसहस्साइं णव य मुहुत्तसयाइं

बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है, उस समय सूर्य किस नक्षत्र से युक्त होता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर के श्रीभगवान कहते हैं-(ता पुणव्वसुणा चेव पुणव्वसुस्स बावीसं मुहुत्ता छायालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स सेसा) पुनर्वसु नक्षत्र के साथ सूर्य का योग रहता है, पुनर्वसु नक्षत्र का बाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चुमालीस भाग शेष होता है। यहां पर समस्त व्याख्या तथा गणितप्रक्रिया भी चंद्र योग के समान ही भावित कर लेवें, यहां पर पुनः पिष्टपेषण नहीं करते ॥सू० ६८॥

અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહેલ હોય છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ ઉત્તરમાં કહે છે-(ता पुणव्वसुणा चेव पुणव्वसुस्सं बावीसं मुहुत्ता छयालीसं च बावट्ठि भागा मुहुत्तस्स सेसा) પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે સૂર્યનો યોગ હોય છે. પુનર્વસુ નક્ષત્રના બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ શેષ હોય છે. અહીં સઘળી વ્યાખ્યા ગણિતપ્રક્રિયા પણ ચંદ્ર યોગની સમાન જ ભાવિત કરી લેવી. અહીં તેનું ફરીથી પિષ્ટપેષણ કરતા નથી. ॥ સૂ. ૬૮ ॥

उवाइणावेत्ता पुणरवि से चंदे अण्णेणं तारिसएणं जोयं जोएइ, तंसि देसंसि, ता जे णं अज्ज णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ जंसि जंसि देसंसि (से णं इमाइं एगं लक्खं णव य सहस्से अट्ठ य मुहुत्तसए उवाइणावेत्ता पुणरवि से चंदे तेणं णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि) ता जे णं अज्ज णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ, जंसि देसंसि से णं इमाइं तिण्णि छावट्ठाइं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से सूरिए अण्णेणं तारिसएणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ जंसि देसंसि। ता जे णं णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ जंसि णं देसंसि से णं इमाइं सत्तदूतीसं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से सूरे तेणं च णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि णं देसंसि। ता जे णं अज्ज-णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ जंसि देसंसि से णं इमाइ अट्ठारसतीसाइं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि सूरे अण्णेणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ, तंसि देसंसि, ता जे णं अज्ज णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ जंसि देसंसि ते णं इमाइं छत्तीसं सट्ठाइं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से सूरे तेणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि ॥सू० ६९॥

छाया–तावद् येन अद्य नक्षत्रेण चन्द्रो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे स खलु इमानि अष्टौ एकोनविंशानि मुहूर्त्तशतानि चतुर्विंशतिं च द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पट्षष्टिं चूर्णिकाभागान् उपादाय पुनरपि स चन्द्रः अन्येन सदृशेनैव नक्षत्रेण योगं युनक्ति अन्यस्मिन् देशे, तावद् येन अद्य नक्षत्रेण चन्द्रो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे स खलु इमानि षोडशाष्टत्रिंशानि मुहूर्त्तशतानि एकोनपञ्चाशतं च द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चषष्टिं चूर्णिकाभागान् उपादाय पुनरपि स खलु चन्द्रः तेनैव नक्षत्रेण योगं युनक्ति अन्यस्मिन् देशे। तावद् येनाद्य नक्षत्रेण चन्द्रो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे स खलु इमानि चतुःपञ्चाशन्मुहूर्त्तसहस्राणि नव च मुहूर्त्तशतानि उपादाय पुनरपि स चन्द्रोऽन्येन तादृशेन योगं युनक्ति तस्मिन् देशे। तावद् येनाद्य नक्षत्रेण चन्द्रो योगं युनक्ति यस्मिन् यस्मिन् देशे, (स खलु इमानि एकं लक्षं नव च सहस्राणि अष्टौ च मुहूर्त्तशतानि उपादाय पुनरपि स च चन्द्र स्तेन नक्षत्रेण योगं युनक्ति तस्मिन् देशे) तावद् येनाद्य नक्षत्रेण सूर्यो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे स खलु इमानि त्रीणि पट्षष्टिं रात्रिन्दिवशतानि उपादाय पुनरपि स सूर्योऽन्येन तादृशेनैव नक्षत्रेण योगं युनक्ति यस्मिन् देशे।

तावद् येनाद्य नक्षत्रेण सूर्यो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे स खलु इमानि सप्तद्वात्रिंशानि रात्रिन्दिवशतानि उपादाय पुनरपि स सूर्य स्तेनैव नक्षत्रेण योगं युनक्ति तस्मिन् देशे। तावद् येनाद्य नक्षत्रेण सूर्यो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे, स खलु इमानि अष्टादशविंशानि रात्रिन्दिवशतानि उपादाय पुनरपि सूर्योऽन्येनैव नक्षत्रेण योगं युनक्ति तस्मिन् देशे। तावद् येनाद्य नक्षत्रेण सूर्यो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे तेन इमानि षट्त्रिंशत् षष्टानि रात्रिन्दिवशतानि उपादाय पुनरपि स सूर्य स्तेनैव नक्षत्रेण योगं युनक्ति तस्मिन् देशे ॥ सू०६९॥

टीका-अष्टषष्टितमे सूत्रे चन्द्रसूर्ययो रमावास्यानक्षत्रयोगं विविच्य सम्प्रत्येकोनसप्ततितमेऽस्मिन्नर्थाधिकारसूत्रे यादृशनामकं यन्नक्षत्रं तदेव वा तस्मिन्नेव देशेऽन्यस्मिन् वा भूयो यावता कालेन चन्द्रेण सह योगमुपागच्छति तावन्तं कालं निर्दिदिक्षु राह-'ता जेणं अज्ज' इत्यादि।

'ता जेणं अज्ज णक्खत्ते णं चंदे जोयं जोएइ जंसि देसंसि' तावद् येनाद्य नक्षत्रेण चन्द्रो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे ॥-तावत्-तत्र चन्द्रसूर्ययोर्नक्षत्रयोगविचारे येन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानश्चन्द्रोऽद्य-विवक्षिते दिने-विचार्यमाणे दिवसे योगं युनक्ति-येन नक्षत्रेण सार्द्धं योगं करोति-यस्मिन्नक्षत्रे तिष्ठति, यस्मिन देशे-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे "से णं इमाणि अट्ठएगूणत्रीसाणि मुहुत्तसयाइं चउवीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च

अब सूर्य चंद्र का पुनः नक्षत्र योग का कथन करते हैं-(ता जेणं) इत्यादि।

टीकार्थ-अडसठवें सूत्र में चंद्र सूर्य का अमावास्या नक्षत्र योग की विचारणा करके अब उनसित्तेरवें इस अर्थाधिकार सूत्र में जिस नामवाला जो नक्षत्र वही नक्षत्र या उसी प्रदेश में अथवा अन्यत्र पुनः जिस काल में चंद्र के साथ योग करता है, उतना काल दिखलाने के हेतु से श्री भगवान् कहते हैं-(ता जेणं णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ जंसि देसंसि) चंद्र सूर्य के नक्षत्र योग विचारणा में जिस नक्षत्र के साथ रहा हुवा चंद्र विवक्षित दिवस में जिस मंडल प्रदेश में रहकर योग करता है (से णं इमाणि अट्ठ एगूणवीसाणि मुहुत्तसयाइं चउवीसं च बावट्ठिभागं मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा

હવે સૂર્ય ચંદ્રના નક્ષત્ર યોગનું ફરીથી કથન કરવામાં આવે છે-(ता जेणं) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-અડસઠમાં ચંદ્ર સૂર્યના અમાવાસ્યા સંબંધી નક્ષત્રયોગની વિચારણા કરીને હવે આ ઓગણસિત્તેરમા અર્થાધિકાર સૂત્રમાં જે નામવાળું જે નક્ષત્ર હોય એજ નક્ષત્ર અથવા એજ પ્રદેશમાં અથવા અન્યત્ર ફરીથી જે કાળે ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે, એટલો કાળ બતાવવાના હેતુથી શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता जेणं णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ, जंसि देसंसि) ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્રયોગની વિચારણામાં જે નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર વિવક્ષિત દિવસમાં જે મંડળ પ્રદેશમાં યોગ કરે છે, (से णं इमाणि अट्ठ एगुणवीसाणि मुहुत्तसयाइं चउवीसंच बावट्ठिभागं

सत्तट्ठिहा छेत्ता छावट्ठिं चुण्णिया भागे उवाइणावेत्ता पुणरवि से चंदे अण्णेणं सरिसएणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ अण्णंसि देसंसि' स खलु इमानि अष्टौ एकोनविंशानि मुहूर्त्त-शतानि चतुर्विंशतिं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा षट्-षष्टिं चूर्णिकाभागान् उपादय पुनरपि स चन्द्रोऽन्येन सदृशेनैव नक्षत्रेण योगं युनक्ति अन्यस्मिन देशे ॥–सः–प्रथमोक्तनक्षत्रेण सह वर्त्तमानश्चन्द्रः 'णं' इति वाक्यालङ्कारे 'इमाणि' इमानि–वक्ष्यमाणसंख्यकानि 'अट्ठएगूणवीसाणि' अष्टौ एकोनविंशानि–अष्टौ मुहूर्त्तशतानि एकोनविंशानि–एकोनविंशत्यधिकानि–एकोनविंशत्यधिकानि अष्टौशतानि मुहूर्त्तानाम्–८१९ एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशतिं द्वाषष्टिभागान्–$\frac{२४}{६२}$, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्-षष्टिं सप्तषष्टिभागान्, अर्थात् एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा–सप्तषष्टिभागै र्विभज्य तस्य छिन्नस्य विभागस्य सत्काः षट्षष्टिः सप्तषष्टिभाग इत्यर्थः (८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) इत्येवं विभागान् नक्षत्रभागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय–गृहीत्वा–तावत्तुल्यप्रदेशमतिक्रम्य 'पुणरवि' पुनरपि=भूयोऽपि स एव चन्द्रोऽन्येन–द्वितीयेन 'सरिसएण' सदृशेन–तुल्यार्थ-प्रतिपादकनाम्ना नक्षत्रेण सह योगं युनक्ति–तेन नक्षत्रेण सह निवासमुपागच्छति 'अण्णंसि देसंसि' अन्यस्मिन् देशे–अन्यमण्डप्रदेशे ॥–

अथात्र भावनया युक्तिरुच्यते–यतोहि शीघ्राणि शीघ्रतराणि मध्यानि मन्दानि मन्द-

---

छेत्ता छावट्ठिं चुण्णिया भागे उवाइणावेत्ता पुणरवि से चंदे अण्णेणं सरि-सएणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ अण्णंसि देसंसि) पूर्वोक्त नक्षत्रों के साथ वर्तमानचंद्र (इमाणि) ये वक्ष्यमाण स्वरूप वाली (अट्ठ एगूणवीसाणि) आठ सो उन्नीस मुहूर्त ८१९। तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग $\frac{२४}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग अर्थात् बासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके उनमें से छियासठ भाग (८१९। $\frac{२४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$) इस प्रकार से नक्षत्रों का विभाग (उवाइणावेत्ता) करके (पुणरवि) फिर से वही चंद्र दूसरा (सरिसएण) तुल्य अर्थ बोधक नाम वाले नक्षत्र के साथ निवास करता है, (अण्णंसि देसंसि) अन्य मंडल प्रदेश में।

मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तविहा छेत्ता छावट्ठिं चुण्णियाभागे उवाइणावेत्ता पुणरवि से चंदे अण्णेणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ अण्णंसि देसंसि) पूर्वोक्त नक्षत्रोनी साथे रहेल चंद्र (इमाणि) आ वक्ष्यमाण स्वरूप (अट्ठ एगूणवीसाणि) आठसो ओगणीस मुहूर्त ८१९। तथा ओक मुहूर्तना बासठिया चोवीस भाग $\frac{२४}{६२}$ तथा बासठिया ओक भागना सडसठिया छासठ भाग अर्थात् बासठिया ओक भागना सडसठ भागो करीने तेमांथी छासठ भाग (८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) आ रीते नक्षत्रोना विभाग (उवाइणावेत्ता) करीने (पुणरवि) फरीथी ओज चंद्र बीजा (सरिसएण) समान अर्थबोधक नामवाळा नक्षत्रनी साथे निवास करे छे. (अण्णंसि देसंसि) अन्य मंडळ प्रदेशमां हवे आ कथननी भावना युक्ति

तराणीति पञ्चगतिभेदानि नक्षत्राणि भवन्ति योगविचारावसरे । तत्र चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां मध्ये नक्षत्राणि खलु सर्वशीघ्राणि तेभ्यो मन्दगतयः सूर्या स्तेभ्योऽपि मन्दगतयश्चन्द्रमसः, एतच्चाग्रे स्वयमेव प्रपञ्चयिष्यते । द्विगुणितानि षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणि प्रतिपादितानि सन्ति, तानि च प्रतिनियतापान्तरालदेशानि-भ्रमिमण्डलानि=चक्रवालमण्डलतया व्यवस्थितानि-सदैव एकरूपतया परिभ्रमन्ति तत्र किल युगस्यादौ अभिजिता नक्षत्रेण सह चन्द्रो योग मधिगच्छति । स च चन्द्रो योग मुपागतः सन् शनैः शनैः पश्चादतिक्रमति, तस्य च मण्डलस्य नक्षत्रेभ्योऽतीव मन्दगतित्वात्, ततो नवानां मुहूर्त्तानाम् एकस्य मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशते द्वाषष्टिभागानामेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्खण्डेः सप्तषष्टिभागाना मतिक्रमे ($९|\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६७}$) एतत्तुल्यप्रदेशातिक्रमे सति पुरतः श्रवणेन सह योग मायाति । तत स्ततोऽपि शनैः शनैः पश्चादति-

अब इसकी भावना सयुक्तिक दिखलाई जाती है-यहां नक्षत्रों के योग विचार प्रसंग में शीघ्र, शीघ्रता, मध्य, मन्द, एवं मंदतर इस प्रकार पांच गतिभेद होते हैं, उनमें चंद्र सूर्य एवं नक्षत्रों में, नक्षत्र सर्व से शीघ्र गतिवाले होते हैं ? उनसे मन्द गतिवाला सूर्य है एवं उनसे भी मंदगति चंद्र की होती है, यह सब आगे सूत्रकार ही कहेंगे । दुगुने छप्पन नक्षत्र पूर्व में प्रतिपादित किये हैं । वे प्रतिनियत अपान्तरालप्रदेश में अर्थात् चक्रवालपने से भूमिप्रदेश में सदा एक रूप से परिभ्रमण करते हैं । उनमें युग को आदि में अभिजित् नक्षत्र के साथ चंद्र योग करता है, योग प्राप्त वह चंद्र, धीरे धीरे उस मंडल के नक्षत्रों से अत्यंत मंद गतिवाला होने से गति करता है तत्पश्चात् नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग अतिक्रमण करे तो ($९|\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६७}$) इतना प्रमाण अतिक्रमण करने पर आगे श्रवण नक्षत्र के साथ योग आता है, वहां से भी

પૂર્વક બતાવવામાં આવે છે. અહીં આ નક્ષત્રોના યોગ વિચાર પ્રસંગમાં શીઘ્ર શીઘ્રતર, મધ્ય, મંદ અને મંદતર આ રીતે પાંચ પ્રકારના ગતિભેદ થાય છે. તેમાં ચંદ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રોમાં નક્ષત્રો સૌથી શીઘ્ર ગતિવાળા હોય છે. તેનાથી મંદ ગતિવાળો સૂર્ય છે અને તેનાથી પણ મંદગતિ ચંદ્રની હોય છે. આ તમામ આગળ સૂત્રકાર જ કહેશે બમણા નક્ષત્રો છપ્પન નક્ષત્ર પહેલાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે પ્રતિનિયત અપાન્તરાલ પ્રદેશમાં અર્થાત્ ચક્રવાલ પણાથી ભૂમિપ્રદેશમાં સદા એકરૂપથી પરિભ્રમણ કરે છે. તેમાં યુગની આદિમાં અભિજીત નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર યોગ કરે છે. યોગ પ્રાપ્ત કરેલ તે ચંદ્ર ધીરે ધીરે તે મંડળના નક્ષત્રોથી અત્યંત મંદ ગતિવાળા હોવાથી ગતિ કરે છે. તે પછી નવમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ અતિક્રમણ કરે તો ($૯|\frac{૨૪}{૬૨}|\frac{૬૬}{૬૭}$) આટલું પ્રમાણ અતિક્રમણ કરે ત્યારે આગળ શ્રવણ નક્ષત્રની સાથે યોગ થાય છે. ત્યાંથી પણ ધીરે ધીરે અતિક્રમણ કરતાં કરતાં ત્રીસ મુહૂર્તમાં

क्रममाणस्त्रिंशता मुहूर्त्तैः श्रवणनक्षत्रेण सह योगं परिसमाप्य पुरतो धनिष्ठानक्षत्रेण सह योग मुपगच्छति, एवमनेनैव क्रमेण शनैः शनैः रतिक्रममाणश्चन्द्रः स्वं स्वं कालमाचक्ष्य सर्वैरपि नक्षत्रैः सह योगस्तावद् वक्तव्यो यावदुत्तराषाढानक्षत्रयोगमुपागच्छेत्–अभिजिदाद्युत्तराषाढानक्षत्रपर्यन्त मित्थमेव स्वस्व कालपरिमाणेन योगो वक्तव्य इत्यर्थः एतावता च कालेन–चक्रवालमण्डस्थितसमस्तनक्षत्रमण्डलपर्यायभोगकालेन–समयेन अष्टौ मुहूर्त्तशतानि एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागा अभवन्। तथाहि–षण्णनक्षत्राणि पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तानीति षट् पञ्चचत्वारिंशता गुण्यते ४५×६=२७० जाते सप्तत्यधिके द्वे शते। षट् च नक्षत्राणि पञ्चदशमुहूर्त्तानीति भूयो षट् पञ्चदशभिर्गुण्यते–१५×६=९० जाता नवतिः। पञ्चदशत्रिंशन्मुहूर्त्तानीति पञ्चदश त्रिंशता गुण्यन्ते–३०×१५=४४० जातानि चत्वारिंशतानि पञ्चाशदधिकानि–४५०।

धीरे धीरे अतिक्रमण करते करते तीस मुहूर्त में श्रवण नक्षत्र के साथ योग को समाप्त करके आगे धनिष्ठा नक्षत्र के साथ योग को प्राप्त कर लेता है। इसी प्रकार के क्रम से धीरे धीरे अतिक्रमण करता हुवा चंद्र स्व स्व काल के अनुसार सभी नक्षत्रों के साथ का योग उत्तराषाढा नक्षत्र पर्यन्त कह लेवें अर्थात् अभिजित् नक्षत्र से लेकर उत्तराषाढा नक्षत्र पर्यन्त इसी प्रकार स्वस्व कालानुरूप योग का कथन कर लेवें। इतने काल में अर्थात् चक्रवाल मंडल स्थित समस्त नक्षत्र मंडल पर्याय भोग समय में आठसो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोईस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग होते हैं। वह इस प्रकार से हैं–छ नक्षत्र पैंतालीस मुहूर्तवाले होते हैं, अतः पैंतालीस को छह से गुणा करे ४५×६=२७० तो इस प्रकार दोसो सत्तर होते हैं। छह नक्षत्र पंदर मुहूर्तवाले होते हैं, अतः फिरसे पंद्रह को छ से गुणा करे १५×६=९० तो नव्वे होते हैं। पंद्रह नक्षत्र तीस मुहूर्त-

---

શ્રવણ નક્ષત્રની સાથે યોગ સમાપ્ત કરીને આગળ ધનિષ્ઠા નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. આજ પ્રમાણેના ક્રમથી ધીરે ધીરે અતિક્રમણ કરતા કરતાં ચંદ્રનો પોતપોતાના કાળ પ્રમાણે બધા નક્ષત્રોની સાથે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર પર્યન્તનો યોગ કહી લેવો. અર્થાત્ અભિજીત્ નક્ષત્રથી લઇને ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર પર્યન્ત આજ પ્રમાણે પોતપોતાના કાળ પ્રમાણે યોગ સંબંધી કથન કરી લેવું. આટલા કાળમાં અર્થાત્ ચક્રવાલ મંડળ સ્થિત સઘળો નક્ષત્ર મંડળપર્યાય ભોગ સમયમાં આઠસો મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે–છ નક્ષત્ર પિસ્તાલીસ મુહૂર્તવાળા હોય છે. તેથી પિસ્તાલીસનો છથી ગુણાકાર કરવો. ૪૫+૬=૨૭૦ તો આ રીતે બસો સીતેર થાય છે. છનક્ષત્રો પંદર મુહૂર્તવાળા હોય છે, તેથી ફરીથી પંદરનો છથી ગુણાકાર કરવો ૧૫+૬=૯૦ તો નેવું થાય છે, પંદર નક્ષત્રો ત્રીસ મુહૂર્તવાળા

ततोऽभिजितो नवमुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वीपष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्ठिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभाषष्टिभागा इति, एतेषा मेकत्र सम्मीलनेन यथोक्तं मुहूर्त्तपरिमाणं भवति-८१९|२४/६२|६६/६७ एकोनविंशत्यधिकान्यष्टौ शतानि मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वीपष्ठिभागा एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागा इति। एष एतावान् नक्षत्रमासः। तत स्तदनन्तरं यदभिजिन्नक्षत्रमतिक्रान्तं तदपरेण द्वितीयेन अभिजिता नक्षत्रेण सह नवमुहूर्त्तादि कालं योग मुपागच्छति। ततः परमपरेण द्वितीयेनान्येन अष्टाविंशति सम्बन्धिना श्रवणनक्षत्रेण सह संयोगमश्नुते। एवमत्र पूर्ववत् तावद्वाच्यं यावदुत्तराषाढानक्षत्रं समागच्छेत्। तदनन्तरं भूयोऽपि प्रथमेनैव अभिजिन्नक्षत्रेण सह संयोग सहवासमुपयाति। ततः पुनरपि पूर्वोक्तक्रमेणैव श्रवणादिभिर्नक्षत्रै भूयो भूयो भावना

वाले होते हैं अतः तीस को पंद्रह से गुणा करे ३०×१५=४५० तो चारसो पचास होते हैं। तत्पश्चात् अभिजित् नक्षत्र का नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग जो है इन सब को इकट्ठा करे तो पूर्व कथनानुसार यथोक्त मुहूर्त परिमाण (८१९|२४/६२|६६/६७) आठसो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग हो जाते हैं। इतना प्रमाणवाला एक नक्षत्र मास होता है। तत्पश्चात् उस अभिजित् नक्षत्र को छोड करके दूसरे अभिजित् नक्षत्र के साथ नव मुहूर्तादि काल पर्यन्त योग करता है, तत्पश्चात् दूसरा अठाईस नक्षत्र संबंधी श्रवण नक्षत्र के साथ योग करता है, इसी प्रकार यहां पर पूर्व कथनानुसार उत्तराषाढा नक्षत्र पर्यन्त कह लेवें। तत्पश्चात् फिर से प्रथम अभिजित् नक्षत्र के साथ वास करता है। तत्पश्चात् फिरसे भी पूर्वोक्त क्रमसे ही श्रवणादि नक्षत्रों के साथ पुनः पुनः भावना

હોય છે. તેથી તીસનો પંદરથી ગુણકાર કરવો ૩૦+૧૫=૪૫૦ તો ચારસો પચાસ આવે છે. તે પછી અભિજીત્ નક્ષત્રના નવ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ જે છે એ બધાને એકઠા કરે તો પૂર્વ કથન પ્રમાણે યથોક્ત મુહૂર્ત પરિમાણ (૮૧૯|૨૪/૬૨|૬૬/૬૭) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ થઈ જાય છે આટલા પ્રમાણનો એક નક્ષત્ર માસ થાય છે. તે પછી એ અભિજીત્ નક્ષત્રને છોડીને બીજા અભિજીત્ નક્ષત્રની સાથે નવમુહૂર્તાદિ કાળ પર્યન્ત યોગ કરે છે. તે પછી બીજા અઠયાવીસ નક્ષત્રો સંબંધી શ્રવણ નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે. એજ પ્રમાણે અહીં પૂર્વ કથન પ્રમાણે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર પર્યન્ત કહી લેવું. તે પછી ફરીથી પહેલા અભિજીત્ નક્ષત્રની સાથે વાસ કરે છે. તે પછી ફરીથી પણ પૂર્વ કથિત ક્રમ પ્રમાણેજ શ્રવણાદિ નક્ષત્રોની સાથે ફરી ફરી ભાવના ભાવિત કરી

तावद् भावनीया यावदुत्तराषाढा नक्षत्रेण सह योग मुपागच्छेदिति । एवं सकलकालमपीति भावना भाविताक्षरार्थः । ततो विवक्षिते दिने यस्मिन् मण्डलप्रदेशे देशे येन नक्षत्रेण सह योगमगमच्चन्द्रमाः स यथोक्तमुहूर्त्तसंख्यातिक्रमे सति भूयोऽपि तादृशेनैव सदृशनाम्ना अपरेण नक्षत्रेण सह अन्यस्मिन् चक्रवालमण्डलस्थितेऽस्मिन् मण्डलप्रदेशे देशे योगमादत्ते, अर्थात् सदृशनाम्ना नक्षत्रेण सह योगमश्नुते, न च तेनैव नक्षत्रेण, न चापि तस्मिन् मण्डलप्रदेशे देशे चेति । अतो वक्ष्यति–'जे णं अज्ज णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ जंसि देसंसि सेणं इमाइं सोलस अट्ठत्तीसे मुहुत्तसयाइं अउणापण्णं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिं चुण्णिया भागे उवाइणावेत्ता पुणरवि से णं चंदे तेणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ अण्णंसि देसंसि' येनाद्य नक्षत्रेण चन्द्रो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे स खलु इमानि षोडश अष्टात्रिंशानि मुहूर्त्तशतानि एकोनपञ्चाशतं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य

भावित कर लेवें, वह भावना उत्तराषाढा नक्षत्र पर्यन्त भावित कर समझ लेवें इस प्रकार सकल काल पर्यन्त भावना भावित करके विवक्षित दिन में जिन मंडलप्रदेश में जिन नक्षत्र के साथ योग प्राप्त चन्द्र यथोक्त मुहूर्त संख्यातिक्रमण हो जाने के बाद फिर से उसी प्रकार के समान नामवाले अन्य नक्षत्र के साथ अन्य चक्रवाल मंडल में रह कर अन्य मंडल प्रदेश में योग करता है । अर्थात् समान नाम वाले नक्षत्र के साथ योग प्राप्त करता है । वही नक्षत्र के साथ या उसी मंडल प्रदेश में योग नहीं करता है, अतः कहते हैं कि (जे णं अज्ज णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ, जंसि देसंसि से णं इमाइं सोलस अट्ठतीसे मुहुत्तसयाइं, अउणापण्णं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिं चुण्णिया भागे उवाइणावेत्ता पुणरवि से णं चंदे तेणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ अण्णंसि देसंसि) (अज्ज) विवक्षित दिन में चंद्र जिस नक्षत्र के साथ योग करता है, जिस मंडल प्रदेश में इस

લેવી. તે ભાવના ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના કથન પર્યન્ત ભાવિત કરી સમજી લેવી. આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ કાળ પર્યન્ત ભાવના ભાવિત કરીને વિવક્ષિત દિવસમાં જે મંડળ પ્રદેશમાં જે નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત થયેલ ચંદ્ર યથોક્ત મુહૂર્ત સંખ્યાતું અતિક્રમણુ થઈ ગયા પછી ફરીથી એજ પ્રકારના સમાન નામવાળા અન્ય નક્ષત્રોની સાથે બીજા ચક્રવાલ મંડળમાં રહીને અન્ય મંડળ પ્રદેશમાં યોગ કરે છે. અર્થાત્ સરખા નામવાળા નક્ષત્રોની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. એજ નક્ષત્રની સાથે અથવા એજ મંડળ પ્રદેશમાં યોગ કરતા નથી. તેથીજ કહે છે-(જેણં અજ્જ णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोइए, जेसि देसंसि सेणं इमाइं सोलस अट्ठतीसे मुहुत्तसयाइं, अउणापण्णं च बासट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठिं चुण्णियाभागे उवाइणावेत्ता पुणरवि सेणं चंदे तेणं चेव णक्खतेणं जोयं जोएइ अण्णंसि देसंसि) (अज्ज) વિવક્ષિત દિવસમાં ચંદ્ર જે નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે.

द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा पञ्चपष्टिं चूर्णिकाभागान् उपादाय पुनरपि स खलु चन्द्र स्तेनैव च नक्षत्रेण योगं युनक्ति अन्यस्मिन् देशे ॥

'अज्ज' अद्य-विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण सह योगं युनक्ति-योगं करोति चन्द्रो यस्मिन्-यस्मिन् देशे-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे सः-एवंविधं योगादि कार्यं कुर्वन् खलु चन्द्र इमानि-वक्ष्यमाणसंख्याकानि 'सोलस अट्ठतीसे मुहुत्तसयाइं' षोडश अष्टात्रिंशानि मुहूर्त्त-शतानि-षोडशमुहूर्त्तशतानि-अष्टात्रिंशदधिकानि-१६३८ 'अउणापण्णं च' एकोनपञ्चाशतं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिधा छित्वा-सप्तपष्टिविभागै र्विभज्य विभक्तस्य तस्य मण्डलप्रदेशस्य सत्कान् ''पण्णट्ठिं' पञ्चपष्टि चूर्णिकाभागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-गृहीत्वा-तावन्मात्रप्रदेशमतिक्रम्य पुनरपि स एव भ्रमन् चन्द्र स्तेनैव नक्षत्रेण सह योगं युनक्ति-योगमश्नुते किन्त्वन्यस्मिन् देशे-अन्यस्मिन् मण्डलप्रदेशे, न तु तस्मिन्नेव पूर्वोक्तमण्डलप्रदेशे योगं कुर्यादित्यभिप्रायः। कथमित्थं संपद्यते इति चेदुच्यते-यतोऽत्र भूयस्तस्मिन्नेव देशे तेनैव नक्षत्रेण सह योगो युगद्वयकालातिक्रमे समये यथार्थकेवलज्ञान वेदसा ज्योतिश्चक्रगते रुपलब्धः। जम्बूद्वीपे च षट् पञ्चाशदेव नक्षत्राणि, ततो विवक्षित नक्षत्र योगे सति तत आरभ्य षट् पञ्चाशन्नक्षत्रातिक्रमे काले पुनस्तेन नक्षत्रेण सह योग-

---

प्रकार योगादिकार्य करता चंद्र ये वक्ष्यमाण प्रकार के (सोलस अट्ठतीसे मुहुत्तसयाइं) सोलह सो अडतीस मुहूर्त तथा (अउणापण्णं च) एक मुहूर्त का बासठिया उनचास भाग तथा बासठिया एक भाग को सडसठ भाग करके विभक्त किये हुवे उन मंडल प्रदेश का (पण्णट्ठिं) पैंसठ चूर्णिका भाग को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके उतने प्रमाणवाले प्रदेश को अतिक्रमण करके पुनः भ्रमण करता हुवा चंद्र उसी नक्षत्र के साथ योग प्राप्त करता है, उसी पूर्वोक्त मंडल प्रदेश में योग नहीं करता है। यह किस प्रकार से होता है ? इसके लिये कहते हैं-कारण की फिर से उसी प्रदेश में उसी नक्षत्र के साथ दो युग के कालातिक्रम के समय में यथार्थ केवल ज्ञान के बल से ज्योतिश्चक्र गति की उपलब्धि होती है। जम्बूद्वीप में छप्पन ही नक्षत्र होते हैं,

---

તથા જે મંડળ પ્રદેશમાં આ રીતે યોગાદિ કાર્ય કરતો ચંદ્ર આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારના (सोलस अट्ठतीसे मुहुत्तसयाइं) સોળસેં આડત્રીસ મુહૂર્ત તથા (अउणापण्णं च) એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ઓગણુપચાસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને વિભાગ કરવામાં આવેલ એ મંડળ પ્રદેશના (पण्णट्ठिं) પાંસઠ ચૂર્ણિકા ભાગને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને એટલા પ્રમાણુવાળા પ્રદેશનું અતિક્રમણુ કરીને ફરીથી ભ્રમણુ કરતો ચંદ્ર એજ નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. એજ પૂર્વોક્ત મંડળ પ્રદેશમાં યોગ કરતા નથી. આ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવવા કહે છે. કારણુકે ફરીથી એજ પ્રદેશમાં એજ નક્ષત્રની સાથે એ યુગના કાલાતિક્રમના સમયમાં યથાર્થ કેવળજ્ઞાનના બળથી

मुपादत्ते, षट्पञ्चाशन्नक्षत्रातिक्रमश्च पूर्वोक्ताष्टाविंशति नक्षत्रमुहूर्त्तसंख्याया द्विगुणसंख्यया तुल्यता भवेत् । अष्टाविंशति नक्षत्राणां मुहूर्त्तपरिमाणं तु एकोनविंशत्यधिकान्यष्टौशतानि मुहूर्त्तानाम्-८१९ । एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागा, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागाश्चेति-(८१९। २४/६२ । ६६/६७) इदमष्टाविंशतिनक्षत्राणां मुहूर्त्तपरिमाणं द्विगुणं कार्यम्-(८१९। २४/६२ । ६६/६७)×२=(१६३८। ४९/६२ । ६५/६७) अत उक्तम्-'सोलस अट्ठतीसे मुहुत्तसयाइं' अष्टात्रिंशदधिकानि षोडशशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्यैकोनपञ्चाशद्द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चषष्टिः सप्तषष्टिभागाश्चेति सर्वथोपपद्यते । तदेवं तादृशेन-तत्सदृशेन तेन नक्षत्रेण सह अन्यस्मिन् देशे-अन्यस्मिन् मण्डलप्रदेशे यावता कालेन पुनरपि-भूयोऽपि योग उपजायते तावान् कालविशेष उक्तः ॥

तदनन्तर विवक्षित नक्षत्र योग में भी वहां से आरंभ करके छप्पन नक्षत्र का अतिक्रमण काल में फिर से उसी नक्षत्र के साथ योग करता है। छप्पन नक्षत्रों को छोड करके पूर्वोक्त अट्ठाईस नक्षत्र की मुहूर्त संख्या से तुल्यता होती है। अठाईस नक्षत्रों का मुहूर्त परिमाण आठ सो उन्नीस मुहूर्त ८१९। तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग होते हैं। (८१९ । २४/६२ । ६६/६७) अठाईस नक्षत्रों के इस मुहूर्त परिमाग को दुगुना करे (८१९ । २४/६२ । ६६/६७)+२ (१६३८ । ४९/६२ । ६५/६७) अतएव कहा है कि (सोलस अट्ठतीसमुहुत्तसयाइं) सोलह सो अडतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया उनचास भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया पैंसठ भाग इस प्रकार सर्वथा होता है। तत्समान नक्षत्र उस नक्षत्र के साथ अन्य मंडलप्रदेश में जितने काल में फिर से योग होता है, उतना काल विशेष कहा है।

જ્યોતિચક્રની ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. જંબૂદ્વીપમાં છપ્પનજ નક્ષત્રો હોય છે, તે પછી વિવક્ષિત નક્ષત્રયોગમાં પણ ત્યાંથી આરંભ કરીને છપ્પન નક્ષત્રના અતિક્રમણ કાળમાં ફરીથી એજ નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે. છપ્પન નક્ષત્રોને છોડીને પૂર્વોક્ત અઠયાવીસ નક્ષત્રોની મુહૂર્ત સંખ્યાથી સમાનતા થાય છે. અઠયાવીસ નક્ષત્રોનું મુહૂર્ત પરિમાણ આઠસો ઓગણીસ ૮૧૯ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ થાય છે. (૮૧૯।૨૪/૬૨।૬૬/૬૭) આઠસો ઓગણીસ નક્ષત્રોના આ મુહૂર્ત પરિમાણને બમણા કરે તો (૮૧૯।૨૪/૬૨।૬૬/૬૭)+૨=(૧૬૩૮।૪૯/૬૨।૬૫/૬૭) થાય છે. તેથીજ કહ્યું છે કે-(सोलसअट्ठतीसे मुहुत्तसयाइं) સોળસો આડત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ઓગણ પચાસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંસઠ ભાગ આ પ્રમાણે સર્વથા થાય છે. તેની સમાન નક્ષત્ર એ નક્ષત્રની સાથે અન્ય મંડળ પ્રદેશમાં જેટલા કાળમાં ફરીથી યોગ કરે છે. એટલો કાળ વિશેષ કહેલ છે,

अथ सम्प्रति तस्मिन्नेव देशे तादृशेन तेन वा नक्षत्रेण सह भूयोऽपि योगो यावता कालेन भवति तावन्तं कालविशेषं प्रतिपादयति—'ता जेणं अज्ज णक्खत्ते णं चंदे जोयं जोएइ जंसि देसंसि से णं इमाइं चउपण्ण मुहुत्तसहस्साइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से चंदे अण्णेणं तारिसएणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि' तावद् येनाद्य नक्षत्रेण चन्द्रो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे स खलु इमानि चतुःपञ्चाशतानि मुहूर्त्तसहस्राणि नव च मुहूर्त्तशतानि उपादाय पुनरपि स चन्द्रोऽन्येन तादृशेन योगं युनक्ति तस्मिन् देशे ॥—तावदिति पूर्ववत् अद्य—विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण सह चन्द्रो योगं युनक्ति—योगमश्नुते यस्मिन् देशे—यस्मिन् मण्डलप्रदेशे तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे स एव स्वकक्षायां भ्रमन् चन्द्रः इमानि—वक्ष्यमाणसंख्याकानि चतुः पञ्चाशन्मुहूर्त्तसहस्राणि नव च मुहूर्त्तशतानि=५४९०० 'उवाइणावेत्ता' उपादाय—गृहीत्वा—अतिक्रम्य पुनरपि भ्रमन् स एव चन्द्रोऽन्येन तादृशेनैव—तत्सदृशेनैव नक्षत्रेण सह योगं युनक्ति—सहयोगमश्नुते तस्मिन्नेव—मण्डलप्रदेशे ॥—कथमेतदवसीयत इति चेत् अत्र भावना प्रोच्यते—विवक्षिते युगे विवक्षितानाम् अष्टाविंशतेर्मुहूर्त्तानां मध्ये येन नक्ष-

---

अब उस मंडलप्रदेश में उसके समान अथवा उस नक्षत्र के साथ फिर से जितने काल में योग प्राप्त होता है, उस कालविशेष का प्रतिपादन करता है—(ता जे णं अज्ज णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ जंसि देसंसि से णं इमाइं चउ-पण्णमुहुत्तसहस्साइं णव य मुहुत्तसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि चंदे अण्णेणं तारिसएणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि) इस विवक्षित दिन में जिस मंडल प्रदेश में जिस नक्षत्र के साथ चंद्र योग प्राप्त करता है, उसी मंडल प्रदेश में वही स्वकक्षा में भ्रमण करता हुवा चंद्र वक्ष्यमाण संख्या वाले चोपन हजार नवसो मुहूर्त को ५४९०० (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके अर्थात् अतिक्रमण करके फिर से भ्रमण करता हुवा वह चंद्र दूसरे उसी प्रकार के नक्षत्र के साथ उसी मंडलप्रदेश में योग प्राप्त करता है। यह किस प्रकार से होता है सो कहते हैं—

अब इसकी भावना दिखलाते हैं—विवक्षित युग में विवक्षित अठाईस

હવે આ મંડળપ્રદેશમાં તેની સરખા અથવા એ નક્ષત્રની સાથે ફરીથી જેટલા કાળમાં યોગ પ્રાપ્ત કરે છે, એ કાળવિશેષનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે—(ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ जंसि देसंसि सेणं इमाइं चउप्पण्णमुहुत्तसहस्साइं णव य मुहुत्त-सहस्साइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से चंदे अण्णेणं तारिसएणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि) આ વિવક્ષિત દિવસમાં જે મંડળ પ્રદેશમાં જે નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. એજ મંડળમાં એજ સ્વકક્ષામાં ભ્રમણ કરતા વક્ષ્યમાણ સંખ્યાવાળી ચોપન હજાર નવસો ૫૪૯૦૦ મુહૂર્ત (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને અર્થાત્ અતિક્રમણ કરીને ફરીથી ભ્રમણ કરતો ચંદ્ર બીજા એજ પ્રકારના નક્ષત્રની સાથે એજ મંડળ પ્રદેશમાં યોગ પ્રાપ્ત કરે છે, આ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવવામાં આવે છે,

त्रेण सह यस्मिन् देशे-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे यदा चन्द्रमसो योगो जातो भूयसाऽस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे देशे तदैव तेनैव नक्षत्रेण सह योगो विवक्षितयुगादारभ्य तृतीये युगे भवति नतु द्वितीये युगे योगः स्यात् कुत इति चेत्? उच्यते-इह युगादित आरम्य प्रथमे नक्षत्रमासे यानि एकानि अष्टाविंशतिं नक्षत्राणि समतिक्रामन्ति द्वितीयेन नक्षत्रमासेन तेभ्योऽपराणि-द्वितीयानि, ततो भूयस्तृतीयेन, ततोऽपराणि तृतीयानि, ततश्च चतुर्थेन नाक्षत्रमासेनैवं क्रमेण भूयो भूयश्चक्रवालमण्डलक्रमेण तान्येव प्रथमानि अष्टाविंशतिं नक्षत्राणि द्वितीय तृतीयचतुर्थादिमण्डलभ्रमणसकलकालं पूरयति चन्द्रः। युगे च नक्षत्रमासाः सप्तषष्टिः, सा च सप्तषष्टि संख्या विषमा तेन विवक्षितयुगपरिसमाप्तौ अन्यस्य युगस्य प्रारम्भे यानि विवक्षितयुगस्यादौ भुक्तानि नक्षत्राणि तेभ्योऽपराण्येव-द्वितीयान्येव भोगमायान्ति, नतु

मुहूर्तों में जिस नक्षत्र के साथ जिस मंडल प्रदेश में जब चंद्रमा का योग हुवा हो फिर से उसी मंडलप्रदेश में उसी समय में उसी नक्षत्र के साथ योग विवक्षित युग से तीसरे युग में होता है। दूसरे युग में योग नहीं होता है। यह किस प्रकार होता है? सो कहते हैं-यहां युग की आदि से आरम्भ करके पहला नक्षत्र मास में जो एक अठाईस नक्षत्र अतिक्रमण करते हैं, दूसरे नक्षत्र मास में वे दूसरे, तत्पश्चात् तीसरे को, चतुर्थ नक्षत्रमास में चौथे को इस प्रकार के पुनः पुनः चक्रवाल मंडल क्रम से वही पहले अठाईस नक्षत्रों दूसरे, तीसरे, एवं चौथे आदि मंडल में भ्रमण क्रम से संपूर्ण काल पूरित करते हैं। एक युग के नक्षत्र मास सडसठ होते है वे सडसठ की संख्या विषम होती है, अतः विवक्षित युग की समाप्ति में तथा अन्य युग के प्रारम्भ में जो विवक्षित युग की आदि में भुक्त किये नक्षत्र होते हैं, उनसे अन्य ही उपभोग में आते हैं। वही नक्षत्र पुनः नहीं आते हैं। कारण की अठाईस नक्षत्रों की

હવે તેની ભાવના બતાવવામાં આવે છે-વિપક્ષિત યુગમાં વિવક્ષિત અઠયાવીસ મુહૂર્તોમાં જે નક્ષત્રની સાથે જે મંડળ પ્રદેશમાં જ્યારે ચંદ્રમાનો યોગ થયો હોય ફરીથી એજ મંડળ પ્રદેશમાં એજ સમયે એજ નક્ષત્રની સાથે વિવક્ષિત યુગના ત્રીજા યુગમાં યોગ થાય છે. બીજા યુગમાં યોગ થતો નથી. આ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. અહીં યુગની આદિથી આરંભ કરીને પહેલા નક્ષત્રમાસમાં જે એક અઠયાવીસ નક્ષત્રો અતિક્રમણ કરે છે, બીજા નક્ષત્રમાસમાં એ બીજા તે પછી ત્રીજા અને ચોથા નક્ષત્રમાસમાં ચોથા. આ રીતના ફરી ફરીને ચક્રવાલમંડળ ક્રમથી એજ પહેલા અઠયાવીસ નક્ષત્રો બીજા, ત્રીજા અને ચોથા વિગેરે મંડળમાં ભ્રમણ ક્રમથી સંપૂર્ણ કાળ પૂર્ણ કરે છે. એક યુગમાં નક્ષત્ર માસ સડસઠ હોય છે. સડસઠની સંખ્યા વિષમ હોય છે. તેથી વિવક્ષિત યુગની સમાપ્તિમાં તથા અન્ય યુગના પ્રારંભમાં જે વિવક્ષિત યુગની આદિમાં ભોગવેલા નક્ષત્ર હોય છે. તેનાથી બીજા ઉપભોગમાં આવે છે. એજ નક્ષત્ર ફરી આવતા નથી. કારણકે અઠયાવીસ

नान्येन । 'अष्टाविंशति नक्षत्राणां संख्यायाः समत्वात्, सप्तषष्टि नाक्षत्रमासानां संख्यायाः विषमत्वाच्चेति' अथ युगद्वयं च चतुस्त्रिंशन्नक्षत्रमासशतं भवति, सा च चतुस्त्रिंशन्नक्षत्रमास-संख्या समेति द्वितीययुगपरिसमाप्तौ च षट् पञ्चाशदपि नक्षत्राणि समाप्तिमुपयान्ति, ततो विवक्षितयुगादारभ्य तृतीये युगे तेनैव नक्षत्रेण तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे तदा चन्द्रमसो योगः स्यादिति निश्चय प्रचयः । युगे च अहोरात्राणाम् अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि भवन्ति, एकैकस्मिंश्चाहोरात्रे मुहूर्त्तास्त्रिंशत्ततोऽष्टादशानां शतानां त्रिंशदधिकानां त्रिंशता गुणितानां भवति यथोक्ता मुहूर्त्तसंख्या । यथा-१८३०+३०=५४९०० जातानि नवशताधिकानि चतुः पञ्चाशत् सहस्राणि-५४९०० यथोक्तं च मूले-(चउप्पण्णमुहुत्तसहस्साइं णवय मुहुत्त-सयाइं) इति यथोक्तमुपपद्यते ॥ तेन यथोक्तमुहूर्त्तसंख्यातिक्रमे च तादृशेनैव-तत्सदृशेनैव नक्षत्रेण सह योगमुपागतस्य चन्द्रमस स्तस्मिन्नेव देशे-तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे स्यात्, नतु

संख्या समान ही होती है । तथा नाक्षत्रमास सडसठ विषम संख्यावाले होते हैं । अब दोनों युग में नक्षत्र मास चोतीससो होते हैं, वह चोतीससो नाक्षत्र मास की संख्या सम है अतः दूसरे युग की समाप्ति में छप्पन नक्षत्र भी समाप्त हो जाते हैं अतः विवक्षित युग से आरम्भ करके तीसरे युग में उसी नक्षत्र के साथ उसी मंडल प्रदेश में उस समय में चंद्रमा का योग होना है यह निश्चित है । एक युग में अठारह सो तीस अहोरात्र होते हैं, एक एक अहोरात्र में तीस मुहूर्त होते हैं अतः अठारह सो तीस को तीस से गुणा करे जैसे कि-१८३०×३०=५४९०० चोपन हजार नव सो ५४९०० हो जाता है । मूल में कहा भी है-(चउप्पण्णमुहुत्तसहस्साइं णव य मुहुत्तसयाइं) इस कथन के अनुसार यथोक्त प्रमाण मिल जाता है । अतः यथोक्त मुहूर्त संख्या का अतिक्रमण करने पर उसी प्रकार के नक्षत्रों के साथ योग प्राप्त चंद्रमा का उसी मंडल प्रदेश में योग होता है । उस नक्षत्र के साथ

નક્ષત્રોની સંખ્યા સરખીજ છે તથા નક્ષત્રમાસ વિષમ સંખ્યાવાળા હોય છે બન્ને યુગમાં નક્ષત્રમાસ ચોત્રીસ હોય છે. એ ચોત્રીસે નક્ષત્રમાસની સંખ્યા સમ છે. તેથી બીજા યુગની સમાપ્તિમાં છપ્પન નક્ષત્રો સમાપ્ત થઈ જાય છે. તેથી વિવક્ષિત યુગથી આરંભ કરીને ત્રીજા યુગમાં એજ નક્ષત્રની સાથે એજ મંડળ પ્રદેશમાં એ સમયે ચંદ્રમાનો યોગ થાય છે. એ નિશ્ચિત છે. એક યુગમાં અઢારસોત્રીસ અહોરાત્ર હોય છે. એક એક અહોરાત્રમાં ત્રીસત્રીસ મુહૂર્તો હોય છે. તેથી અઢારસો ત્રીસનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો જેમકે-૧૮૩૦+૩૦=૫૪૯૦૦। ચોપન હજાર નવસો થઇ જાય છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે. (चउप्पण्ण मुहुत्तसहस्साइं णव य मुहुत्तसयाइं) આકથન પ્રમાણે યથોક્ત પ્રમાણ મળી જાય છે. તેથી યથોક્ત મુહૂર્ત સંખ્યાનું અતિક્રમણ કરવાથી એજ પ્રકારના નક્ષત્રોની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરેલ ચંદ્રમાનો એજ મંડળ પ્રદેશમાં યોગ થાય છે. એ નક્ષત્રની સાથે

तेन नक्षत्रेण, तत्रा च अन्यस्मिन् मण्डलप्रदेशेचेति यथोक्त भावनया सिद्ध्यतीति ॥-'ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ जंसि जंसि देसंसि से णं इमाइं एगं लक्खं णव य सहस्से अट्ठ य मुहुत्तसए उवाइणावेत्ता पुणरवि से चंदे तेणं णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि' तावद् येनाद्य नक्षत्रेण चन्द्रो योगं युनक्ति यस्मिन् यस्मिन् देशे स खलु इमान्येकं लक्षं नव च मुहूर्त्तसहस्राणि अष्टौ च मुहूर्त्तशतानि उपादाय पुनरपि स चन्द्र एतेन नक्षत्रेण योगं युनक्ति तस्मिन् देशे ॥-तावदिति प्राग्वत् अद्य-विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण यस्मिन् तस्मिन् वा मण्डलप्रदेशे चन्द्रो योगं युनक्ति-येन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सन् यस्मिन् देशे तं तं कालं परिपूरयति, स एव भ्रमन् चन्द्रः खलु इति वाक्यालङ्कारे इमानि-वक्ष्यमाण संख्याकानि लक्षमेकं नव च सहस्राणि अष्टौ शतानि च मुहूर्त्तान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-गृहीत्वा=अतिक्रम्य पुनरपि-भूयोऽपि मण्डलं पूरयन् स एव चन्द्र एतेनैव पूर्वोक्तेन नक्षत्रेण 'सह योगं युनक्ति तस्मिनैव मण्डलप्रदेशे' अत्रापि भावना तु पूर्वप्रतिपादितक्रमेणैव ज्ञेया, युगद्वयकालः षट्त्रिंशच्छतानि षष्ट्यधिकानि-३६६० अहोरात्राणाम्, एकैकस्मिन्नहोरात्रे च

अथवा अन्य मंडलप्रदेश में नहीं होता है। यह यथोक्त भावना से सिद्ध होता है। (ता जे णं अज्ज नक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ जंसि जंसि देसंसि से णं इमाइं एगं लक्खं णव य सहस्से अट्ठ य मुहुत्तसए उवाइणावेत्ता पुणरवि से चंदे ते णं णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि) विवक्षित दिन में जिस नक्षत्र के साथ, जिस किसी भी मंडल प्रदेश में चंद्र योग करता है, अर्थात् जिस नक्षत्र के साथ रह कर जिस मंडल प्रदेश में उस उस काल को पूरित करता है. भ्रमण करता हुवा वही चंद्र वक्ष्यमाण संख्या अर्थात् एक लाख नव हजार आठ सो मुहूर्त को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके फिर से मंडल प्रदेश को पूरित करता हुवा वही चंद्र वह पूर्वोक्त नक्षत्र के साथ उसी मंडल प्रदेश में योग करता है। यहां पर भी पूर्व प्रतिपादितक्रम से भावना होती है। दोनों युग का कालमान छत्तीस सो साठ ३६६०। अहोरात्र परिमाण का

અથવા અન્ય મંડળ પ્રદેશમાં થતો નથી, આ યથોક્ત ભાવનાથી સિદ્ધ થાય છે. (ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ जंसि जंसि देसिसं सेणं इमाईं एगं लक्खं णव य सहस्से अट्ठ य मुहुत्तसए उवाइणावेत्ता पुणरवि से चंदे तेणं णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि) વિવક્ષિત દિવસમાં જે નક્ષત્રની સાથે જે કોઈ મંડળ પ્રદેશમાં ચંદ્રયોગ કરે છે. અર્થાત્ જે નક્ષત્રની સાથે રહીને જે મંડળ પ્રદેશમાં તે તે કાળને પૂર્ણ કરે છે, ભ્રમણ કરતો એજ ચંદ્ર વક્ષ્યમાણ સંખ્યા અર્થાત્ એક લાખ નવહજાર આઠસો મુહૂર્તને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને ફરીથી મંડળ પ્રદેશને પૂરિત કરીને એજ ચંદ્ર એ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની સાથે એજ મંડળ પ્રદેશમાં યોગ કરે છે. અહીં પણ પૂર્વપ્રતિપાદિત ક્રમથી ભાવના થાય છે. બન્ને યુગના કાળમાન છત્રીસસો સાઈઠ ૩૬૬૦। અહોરાત્ર પરિ-

त्रिंशन्मुहूर्त्ता भवन्ति, तेन षष्ट्यधिकानि षट्त्रिंशच्छतानि त्रिंशता गुणनीयानि–३६६०×३०=१०९८०० जातानि लक्षमेकं नवसहस्राणि अष्टौशतानि च मुहूर्त्तानाम् । इत्येवं यथोक्ता मुहूर्त्तसंख्या भवति । अत एवोक्तं मूले–'एगं लक्खं णव य सहस्से अट्ठ य मुहुत्तसए' इति तदेवं तादृशेन तेन वा नक्षत्रेण सह अन्यस्मिन् तस्मिन् वा मण्डलप्रदेशे चन्द्रमसो योग लक्षप्रमाणं प्रतिपादितमिति ॥

अथ सम्प्रति सूर्यविषये तदाह–'ता जेणं अज्ज णक्खत्ते णं सूरे जोयं जोएइ, जंसि देसंसि से णं इमाइं तिण्णि छावट्ठाइं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से सूरिए अण्णेणं तारिसएणं चेव णक्खत्ते णं जोयं जोएइ तंसि देसंसि' तावद् येनाद्य नक्षत्रेण सूर्यो-योगं युनक्ति यस्मिन् देशे स खलु इमानि त्रीणि षट् षष्टानि रात्रिन्दिवशतानि उपादाय पुनरपि स सूर्योऽन्येन तादृशेनैव नक्षत्रेण योगं युनक्ति तस्मिन् देशे ॥–तावदिति पूर्ववत् अद्य–विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण सह सूर्यो यस्मिन् देशे–यस्मिन् मण्डलप्रदेशे योगं युनक्ति–योग मश्नुते स एव स्वमण्डले भ्रमन् सूर्यः खलु–इति वाक्यालङ्कारे, इमानि–वक्ष्यमाण-

---

होता है । एक एक अहोरात्र में तीस मुहूर्त होते हैं उसको छत्तीस सो साठ का गुणा करे तो ३६६०×३०=१०९८०० । एक लाख नव हजार आठ सो होते हैं । इस प्रकार यथोक्त मुहूर्त परिमाण हो जाता है । अतएव कहा है–(एगं लक्खं णव य सहस्से अट्ठ य मुहुत्तसए) इस प्रकार उसी प्रकार के अथवा उसी नक्षत्र के साथ अन्य अन्य मंडलप्रदेश में अथवा उसी मंडल-प्रदेश में चंद्रमा का योग लक्ष प्रमाण प्रतिपादित किया है ।

अब सूर्य नक्षत्र योग विषय में कथन किया जाता है–

(ता जे णं अज्ज णक्खत्ते णं सूरे जोयं जोएइ जंसि देसंसि से णं इमाइं तिन्नि छावट्ठाइं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से सूरिए अण्णेणं तारिसएणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि) विवक्षित दिवस में जिस नक्षत्र के साथ सूर्य जिस मंडलप्रदेश में योग प्राप्त करता है, स्वमंडल में

માણનું થાય છે. એક એક અહોરાત્રમાં ત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે. તેનાથી છત્રીસસો સાઈઠનો ગુણાકાર કરવો ૩૬૬૦+૩૦=૧૦૯૮૦૦ એક લાખ નવહજારને આઠસો થાય છે. આ રીતે યથોક્ત મુહૂર્ત પરિમાણ થઈ જાય છે તેથીજ કહ્યું છે–(एगं लक्खं णव य सहस्से अट्ठ य मुहुत्तसए) આ રીતે એ પ્રકારના અથવા એજ નક્ષત્રની સાથે બીજા મંડળ પ્રદેશમાં અથવા એજ મંડળ પ્રદેશમાં ચંદ્રમાનો યોગ લક્ષ પ્રમાણનો પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. (ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ जंसि देसंसि सेणं इमाइं तिन्नि छावट्ठाइं राइं दियसयाइं उवाइणवेत्ता पुणरवि से सूरिए अण्णेणं तारिसएणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि) વિવક્ષિત દિવસમાં જે નક્ષત્રની સાથે સૂર્ય જે મંડળ પ્રદેશમાં યોગ પ્રાપ્ત કરે છે, સ્વ

संख्यकानि त्रीणि षट् षष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवशतानि—३६६ एतन्मितानि अहोरात्राणि 'उवा-इणावेत्ता' उपादाय—गृहीत्वा—अतिक्रम्य पुनरपि—भूयोऽपि भ्रमन् स एव सूर्य एतस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे तादृशेनैव—तत्सदृशेनैव अन्येन नक्षत्रेण योगं युनक्ति चक्रवालमण्डलपूरणान्ते समये, ननु तेनैव नक्षत्रेण कुत इति चेत् ? उच्यते—इह मण्डलभ्रमक्रमे चन्द्रो भ्रमन्नेकेन नाक्षत्रमासेन अष्टाविंशतिं नक्षत्राणि भुङ्क्ते, सूर्यस्तु तानि नक्षत्राणि अष्टाविंशति संख्याकानि षट् षष्ट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रशतै भुङ्क्ते । षट् षष्ट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रशतैरेकः सूर्यसम्वत्सरो भवति पूर्वोक्तनियमेन, ततोऽन्यैस्त्रिभिरहोरात्रशतैः षट्षष्ट्यधिकैरन्यानि—द्वितीयानि अष्टाविंशतिं नक्षत्राणि परिभुङ्क्ते, तदनन्तरं भूयस्तान्येव प्रथमानि अष्टाविंशतिं नक्षत्राणि तावत्या अहोरात्रसंख्यया शनैः शनैः गच्छन् क्रमेण युनक्ति । ततः षट् षष्ट्यधिकरात्रि-न्दिवशतत्रयातिक्रमेण सूर्यस्य तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे तादृशेनैव अपरेण नक्षत्रेण सह योग

भ्रमण करता हुवा वही सूर्य, ये वक्ष्यमाण तीन सो छियासठ संख्यक ३६६ । अहोरात्र को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके अर्थात् अतिक्रमण करके फिर से परिभ्रमण करता हुवा सूर्य उसी मंडलप्रदेश में उसी के समान अन्य नक्षत्र के साथ योग करता है, चक्रवाल मंडल के पूर्ण होने के समय में, अन्य नक्षत्र का योग करता है उसी नक्षत्र का नहीं । यह किस प्रकार होता है सो कहते हैं—यहां मंडल के परिभ्रमणक्रम में भ्रमण करता हुवा चंद्र एक मास में अठा-इस नक्षत्रों का उपभोग करता है । उन नक्षत्रों को सूर्य अठाईस हजार तीन सो छियासठ अहोरात्र में भोगता है । तीन सो छियासठ अहोरात्र का एक सूर्य संवत्सर होता है । पूर्वोक्त नियमानुसार अन्य तीन सो छियासठ अहो-रात्र दूसरे अठाईस नक्षत्रों का उपभोग करता है, तत्पश्चात् फिर से वही पूर्व के अठाईस नक्षत्रों को उतनी ही अहोरात्र संख्या से धीरे धीरे गमन करके योग करता है । पश्चात् तीनसो छियासठ अहोरात्र को व्यतीत करके

મંડળમાં ભ્રમણ કરતો એજ સૂર્ય આ વક્ષ્યમાણ ત્રણસો છાસઠ ૩૬૬। અહોરાત્રને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને અર્થાત્ અતિક્રમણ કરીને ફરીથી પરિભ્રમણ કરીને સૂર્ય એજ મંડળ પ્રદેશમાં તેનાજ જેવા બીજા નક્ષત્રોની સાથે યોગ કરે છે. ચક્રવાળ મંડળ પૂર્ણ થવાના સમયે અન્ય નક્ષત્રનો યોગ કરે છે. એજ નક્ષત્રનો નહીં આ કઈ રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. અહીં મંડળના પરિભ્રમણ ક્રમમાં ભ્રમણ કરતો ચંદ્ર એક માસમાં અઠયા-વીસ નક્ષત્રોનો ઉપભોગ કરે છે. એ નક્ષત્રોને સૂર્ય અઠયાવીસ હજાર ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્રમાં ભોગવે છે. ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્રીનું એક સૂર્ય સંવત્સર થાય છે. પૂર્વોક્ત નિયમાનુસાર બીજા ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્ર બીજા અઠયાવીસ નક્ષત્રોનો ઉપભોગ કરે છે. તે પછી ફરીથી એજ પહેલાના અઠયાવીસ નક્ષત્રોને એટલીજ અહોરાત્ર સંખ્યાથી ધીરે ધીરે ગમન કરીને યોગ કરે છે. તે પછી ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્રને વીતાવીને એજ મંડળ

मुपयाति । नतु तेनैव नक्षत्रेणेति ॥ 'ता जेणं अज्ज णक्खत्ते णं सूरे जोयं जोएइ जंसि देसंसि से णं इमाइं सत्त दुतीसं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से सूरे तेणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि' तावत् येनाद्य नक्षत्रेण सूर्यो योगं युनक्ति यस्मिन् देसे स खलु इमानि सप्तद्वात्रिंशानि रात्रिन्दिवशतानि उपादाय पुनरपि स सूर्य स्तेनैव च नक्षत्रेण योगं युनक्ति तस्मिन् देशे ॥–तावदिति पूर्ववत् अद्य–विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सूर्यो यस्मिन् मण्डलप्रदेशे देशे योगं युनक्ति–योगमुपागतो भवति–योग मश्नुते, तदनन्तरं शनैः शनैः स्वकक्षायां भ्रमन् स एव सूर्य खलु तेनैव नक्षत्रेण तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे पुनरपि–भूयोऽपि द्वितीयसूर्यसंवत्सरान्ते योग मश्नुते, तदानीं चाहोरात्र संख्याप्रमाणानि इमानि–वक्ष्यमाणसंख्याकानि भवन्ति यथा–सप्तशतानि द्वात्रिंशानि–द्वात्रिंशदधिकानि रात्रिन्दिवानां संख्याप्रमाणानि भवन्ति ॥ कथमेतावती संख्या भवति चेत् ? उच्यते यतो हि एकस्मिन् सूर्यसंवत्सरे खलु रात्रिन्दिवानां प्रमाणानि त्रीणि शतानि षट् षष्ट्यधिकानि–३६६ भवन्ति, तर्हि द्वितीयवर्षान्ते कियन्तीति षट्षष्ट्यधिकं शतत्रयं द्वाभ्यां

सूर्य उसी मंडलप्रदेश में उसी प्रकार के दूसरे नक्षत्र के साथ योग करता है । उसी नक्षत्र के साथ नहीं । (ता जे णं अज्ज णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ जंसि देसंसि, से णं इमाइं सत्त दुतीसं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से सूरे ते णं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि) विवक्षित दिवस में जिस नक्षत्र के साथ रहा हुवा सूर्य जिस मंडलप्रदेश में योग करता है, तत्पश्चात् धीरे धीरे स्वकक्षा में भ्रमण करता वही सूर्य उसी नक्षत्र के साथ उसी मंडलप्रदेश में फिर से दूसरे सूर्यसंवत्सर के अंत में योग प्राप्त करता है, उस समय अहोरात्र का संख्या का प्रमाण वक्ष्यमाण प्रकार का होता है । जैसे कि सातसो बत्तीस अहोरात्र संख्याप्रमाण होता है । यह संख्या किस प्रकार से होती है ? सो कहते हैं–एक सूर्य संवत्सर में रात्रिदिनका प्रमाण तीनसो छियासठ होते हैं ३६६। तो दूसरे वर्ष के अन्त में कितनी होती है ?

પ્રદેશમાં એ પ્રકારના બીજા નક્ષત્રોની સાથે સૂર્ય યોગ કરે છે. એજ નક્ષત્રની સાથે નહીં, (ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ जंसि देसंसि, से णं इमाइं सत्त दुत्तीसं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से सूरे तेण चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि) વિવક્ષિત દિવસમાં જે નક્ષત્રની સાથે રહેલ સૂર્ય જે મંડળપ્રદેશમાં યોગ કરે છે. તે પછી ધીરે ધીરે સ્વ કક્ષામાં ભ્રમણ કરતો એજ સૂર્ય એજ નક્ષત્રની સાથે એજ મંડળ પ્રદેશમાં ફરીથી બીજા સૂર્ય સંવત્સરના અંતમાં યોગ પ્રાપ્ત કરે છે તે સમયે અહોરાત્રીની સંખ્યાનું પ્રમાણ વક્ષ્યમાણ પ્રકારનું થાય છે. જેમકે–સાતસો બત્રીસ અહોરાત્ર સંખ્યા જેટલું પ્રમાણ થાય છે, આ સંખ્યા કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે– એક સૂર્ય સંવત્સરમાં રાત્રિ દિવસનું પ્રમાણ ત્રણસો છાસઠ થાય છે. ૩૬૬ તો બીજા વર્ષના અંતમાં

गुण्यते–३६६×२=७३२ जातानि द्वात्रिंशदधिकानि सप्तशतानि रात्रिन्दिवप्रमाणानीति॥ 'ता जेणं अज्ज णक्खत्ते णं सूरे जोयं जोएइ जंसि देसंसि सेणं इमाइं अट्ठरसतीसाइं राइंदिय सयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि सूरे अण्णे णं चेव णक्खत्ते णं सूरे जोयं जोएइ तंसि देसंसि' तावद् येनाद्य नक्षत्रेण सूर्यो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे, स खलु इमानि अष्टादशत्रिंशानि रात्रिन्दिवशतानि उपादाय पुनरपि सूर्योऽन्येनैव नक्षत्रेण सूर्योयोगं युनक्ति तस्मिन् देशे ॥–तावदिति प्राग्वत् अद्य–विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण सह सूर्यो योगं युनक्ति-योगमश्नुते यस्मिन् देशे–यस्मिन् मण्डलप्रदेशे स एव स्वमण्डलेषु स्वकक्षायां भ्रमन् सूर्यः इमानि–वक्ष्यमाणसंख्याकानि अष्टादशत्रिंशानि–त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि रात्रिन्दिवानि–अहोरात्रप्रमाणानि 'उवाइणावेत्ता' उपादाय–गृहीत्वा–अतिक्रम्य पुनरपि–भूयोऽपि द्वितीय-युगारम्भकाले स एव सूर्योऽन्येन–द्वितीयेन–अपरेण नक्षत्रेण तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे योगं युनक्ति–योग मुपगच्छति ॥ कथमेतदवसीयत इति चेत् । उच्यते–यतोहि एकस्मिन् युगे त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि रात्रिन्दिवप्रमाणानि भवन्ति, युगे च सूर्यसंवत्सराणि पञ्च

यह जानने के लिये तीनसो छियासठ को दोसे गुणाकरे ३६६+२=७३२ तो सातसो बत्तीस अहोरात्र का प्रमाण होता है। 'ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ, जंसि देसंसि सेणं इमाइं अट्ठरसतीसाइं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि सूरे अण्णेणं चेव णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ तंसि देसंसि' इस विवक्षित दिन में जिस नक्षत्र के साथ जिस चंद्रके प्रदेश में सूर्य योग करता है, उसी मंडल प्रदेश में स्वकक्षा में भ्रमण करता हुवा सूर्य यह वक्ष्यमाण अठारहसो तीस अहोरात्र प्रमाण को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके अर्थात् व्यतीत करके फिरसे दूसरे युगारम्भकाल में वही सूर्य अन्य नक्षत्र के साथ उसी मंडलप्रदेश में योग करता है। यह किस प्रकार से होता है। इसके लिये कहते हैं–एक युग में अठारहसो तीस अहोरात्र का प्रमाण होता है। एक युगमें सूर्य संवत्सर पांच होते हैं। उनमें प्रथमवर्षारंभ में नक्षत्र

કેટલી સંખ્યા થાય? આ જાણવા માટે ત્રણસો છાસઠનો બેથી ગુણાકાર કરવો. ૩૬૬+૨=૭૩૨ આ રીતે સાતસો બત્રીસ અહોરાત્રનું પ્રમાણ થઈ જાય છે. (ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ, जंसि देसंसि सेणं इमाइं अट्ठरसतीसाइं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि सूरे अण्णेणं चेव णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ तंसि देसंसि) આ વિવક્ષિત દિવસમાં જે નક્ષત્રની સાથે જે મંડળ પ્રદેશમાં સૂર્ય યોગ કરે છે. એજ મંડળ પ્રદેશમાં સ્વ કક્ષામાં ભ્રમણ કરતો સૂર્ય આ વક્ષ્યમાણ સંખ્યાવાળા અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને અર્થાત્ વીતાવીને ફરીથી બીજા યુગારંભ કાળમાં એજ સૂર્ય બીજા નક્ષત્રોની સાથે એજ મંડળપ્રદેશમાં યોગ કરે છે, આ કેવી રીતે થાય છે? તે જાણવા માટે કહે છે–એક યુગમાં અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્રનું પ્રમાણ હોય છે. એક યુગમાં સૂર્ય

भवन्ति, तेषु प्रथमवर्षादौ नक्षत्रभोगक्रमे सूर्यस्य यादृशी परिस्थिति र्भवति, अर्थात् प्रथमवर्षादौ विवक्षिते दिने सूर्यो येन नक्षत्रेण सह यस्मिन् मण्डलप्रदेशे युनक्ति-योगमुपगच्छति तेनैव नक्षत्रेण तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे तृतीयवर्षादौ योगमश्नुते, तथा च यादृशी स्थिति स्तृतीयवर्षादौ तादृश्येव स्थितिः पञ्चमवर्षादावपि भवति, नतु द्वितीयचतुर्थवर्षादौ तादृशी परिस्थिति र्दृश्यते इत्येवं भूयो भूय परिक्षणदृशापि प्रत्यक्ष मुपलभ्यते। अर्थाद् विषमवर्षाणामादौ-प्रथम-तृतीय-पञ्चमवर्षाणां प्रारम्भकाले समाना स्थिति रुपलभ्यते, नतु द्वितीयचतुर्थयोः समवर्षयोः प्रारम्भे दृश्यते, तत्र तु अन्येन तत्सदृशेन नक्षत्रेण सह अन्यस्मिन् मण्डलप्रदेशे दृश्यते। अत्र कारणमपि प्रत्यक्षमेव यतो हि जम्बूद्वीपे द्वौ सूर्यौ द्वौ च चन्द्रमसौ द्वयोरपि सूर्याचन्द्रमसोर्मध्ये एकैकस्य भिन्नो भिन्न एव ग्रहादिकः

भोग क्रम में सूर्य की जिस प्रकार की परिस्थिति होती है, अर्थात् प्रथम वर्ष की आदि में विवक्षित दिन में सूर्य जिस नक्षत्र के साथ जिस मंडलप्रदेश में योग करता है, उसी नक्षत्र के साथ उसी मंडल प्रदेश में तीसरे वर्ष की आदि में योग करता है। तथा जिस प्रकार की स्थिति तीसरे वर्ष की आदि में होती है, उसी प्रकार की स्थिति पांचवें वर्ष की आदि में भी होती है। दूसरे या चतुर्थ वर्ष की आदि में उस प्रकार की स्थिति नहीं होती है। इस प्रकार बारबार परीक्षणदृष्टि से भी प्रत्यक्षसे ज्ञात होता है। अर्थात् विषम वर्ष की आदि में अर्थात् प्रथम, तीसरे, एवं पांचवें वर्ष के प्रारम्भकाल में समानस्थिति प्राप्त होती है, दूसरे या चौथे समवर्ष के प्रारम्भ में ऐसा नहीं दिखता है, यहां पर तो अन्य उसी प्रकार के नक्षत्र के साथ अन्य मंडल प्रदेश में दिखता है यहां परतो कारण भी प्रत्यक्ष ही है, कारण की जंबूद्वीप में दो सूर्य एवं दो चंद्र तथा दोनों सूर्य चंद्र के मध्य में एक एक का भिन्न

સંવત્સર પાંચ હોય છે. તેમાં પહેલા વર્ષારંભમાં નક્ષત્ર ભોગ ક્રમમાં સૂર્યની જે રીતની પરિસ્થિતિ હોય છે અર્થાત્ પ્રથમ વર્ષની આદિમાં વિવક્ષિત દિવસમાં સૂર્ય જે નક્ષત્રની સાથે જે મંડળ પ્રદેશમાં યોગ કરે છે એજ નક્ષત્રની સાથે અને એજ મંડળ પ્રદેશમાં ત્રીજા વર્ષની આદિમાં યોગ કરે છે. તથા જે પ્રકારની સ્થિતિ ત્રીજા વર્ષની આદિમાં હોય છે, એજ પ્રમાણેની સ્થિતિ પાંચમા વર્ષની આદિમાં પણ હોય છે. બીજા કે ચોથા વર્ષની આદિમાં એ પ્રમાણેની સ્થિતિ હોતી નથી. આ રીતે વારંવાર પરિક્ષણ દૃષ્ટિથી પ્રત્યક્ષથી પણ જણાય છે. અર્થાત્ વિષમ વર્ષની આદિમાં અર્થાત્ પહેલા ત્રીજા અને પાંચમા વર્ષના પ્રારંભકાળમાં સમાન સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. બીજા કે ચોથા સમ વર્ષના પ્રારંભમાં તેવું જણાતું નથી. અહીં તો બીજા એજ પ્રકારના નક્ષત્રની સાથે અન્ય મંડળ પ્રદેશમાં દેખાય છે. અહીં તેનું કારણ પણ પ્રત્યક્ષજ છે. કારણકે જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય અને બે ચંદ્ર તથા બેઉ સૂર્ય ચંદ્રની મધ્યમાં એક એકને અલગ અલગ ગૃહાદિ પરિવાર હોય છે. એ સૂર્ય ચંદ્

परिवारोऽस्ति । तौ सूर्यौ चन्द्रमसौ च वर्षद्वयेन मण्डलप्रदेशं सम्पूर्णतया पूरयतः 'तयोरे-कान्तरेणोदयास्तत्वात्) एकस्मिन् युगे च वर्षसंख्या पञ्चैव । एकस्मिन् सूर्यसम्वत्सरे च रात्रिन्दिप्रमाणं समानमेव षट्षष्ट्यधिकं शतत्रयमिति । तेन प्रथमवर्षान्ता संख्या द्विगुणा सति द्वितीयवर्षान्ते स्यात्, त्रिगुणा च तृतीयवर्षान्तोद्भवा संख्या स्यात्, चतुर्गुणा चतुर्थ वर्षान्ते भवेत्, पञ्चगुणा च पञ्चमवर्षान्तोद्भवासंभवेदिति तु गणितक्रियाप्रस्फुटैव । यथा–३६६–प्रथमवर्षान्ते रात्रिन्दिवानि ३६६ × २ = ७३२ द्वितीयवर्षान्तोद्भवानि रात्रिन्दिवप्रमाणानि । ३६६ × ३=१०९८ तृतीयवर्षान्तोत्पन्नान्यहोराणि । ३६६ × ४= १४६४–चतुर्थवर्षान्ते रात्रिन्दिवप्रमाणानि ३६६ × ५=१८३०=पञ्चमवर्षान्ते रात्रिन्दि-

भिन्न ग्रहादि परिवार होता है । वे सूर्य एवं चंद्र दो वर्ष में संपूर्ण मंडलप्रदेश को पूर्ण करता है । कारण की दोनों का एकांतर से उदयास्त होता है । एक युग में वर्ष की संख्या पांच ही होती है । एक सूर्य संवत्सर में रात्रि दिवसका प्रमाण ३६६ तीनसोछियासठ दिनका समान नही होता है । अतः प्रथम वर्ष के अन्त की संख्या दूसरे वर्षके अंत में दुगुनी होती है, एवं तीसरे वर्ष के अंत में तीन गुनी संख्या होती है । चतुर्थ वर्ष के अंत में चौगुनी होती है तथा पांचवें वर्ष के अन्त की संख्या पांच गुनी होती है । इस प्रकार गणित क्रिया से स्पष्ट ही है । जैसे कि–३६६। प्रथम वर्ष के अन्त में होते हैं ३६६+२=७३२ सातसो बत्तीस यह दूसरे वर्षान्तकी रात्रिदिनप्रमाण संख्या है। ३६६+३=१०९८ तीसरे वर्ष के अन्त की अहोरात्र संख्या एक हजार अठाणवे रात्रि दिनकी है ३६६+४=१४६४ चौदहसौ चोसठ यह चौथे वर्ष की रात्रि दिन संख्या होती है ३६६+५=१८३० यह पांचवें वर्ष के अन्त की अहोरात्र प्रमाणसंख्या अठारह सो तीस की

ચંદ્ર બે વર્ષમાં સંપૂર્ણ મંડળ પ્રદેશને પૂર્ણ કરે છે. કારણકે બેઉનો એકાંતરથી ઉદય થાય છે. એક યુગમાં વર્ષની સંખ્યા પાંચ જ હોય છે. એક સૂર્ય સંવત્સરમાં રાતદિવસનું પ્રમાણ ૩૬૬। ત્રણસો છાસઠનું દિવસ સરખું જ હોય છે. તેથી પહેલા વર્ષના અંતમાં જે સંખ્યા હોય તે બીજા વર્ષના અંતમાં બમણી થાય છે. અને ત્રીજા વર્ષના અંતમાં ત્રણ ગણી સંખ્યા થાય છે. ચોથા વર્ષના અંતમાં ચાર ગણી થાય છે. તથા પાંચમા વર્ષના અંતમાં પાંચ ગણી સંખ્યા થાય છે. આ રીતે ગણિત ક્રિયાથી સ્પષ્ટ જ છે, જેમકે–૩૬૬।પહેલા વર્ષના અંતમાં ત્રણસો છાસઠ થાય છે. બીજા વર્ષના અંતમાં ૩૬૬+૨=૭૩૨ સાતસો બત્રીસ થાય છે આ બીજા વર્ષની અંતના રાત્રિ દિવસના પ્રમાણની સંખ્યા છે. ૩૬૬+૩=૧૦૯૮ ત્રીજા વર્ષના અન્તની રાત્રિ દિવસ પ્રમાણની સંખ્યા એક હજારને અઠાણુ રાત્રિ દિવસની છે. ૩૬૬+૪=૧૪૬૪ ચૌદસો ચોસઠ આ ચોથા વર્ષની રાત્રિ દિવસની સંખ્યા થાય છે. ૩૬૬+૫=૧૮૩૦ આ પાંચમા વર્ષના અન્તની અહોરાત્ર પ્રમાણની સંખ્યા અઢારસો ત્રીસ થાય છે. મૂળ ગ્રન્થમાં પણ આજ પ્રમાણે કહ્યું છે.

वानीति । मूलग्रन्थेऽपि एवमेव यथा–'तिण्णि छावट्ठाइं राइंदियसयाइं'' द्वितीये–'सत्तदू-तीसं राइंदियसयाइं' द्वात्रिंशदधिकानि सप्तशतानि रात्रिन्दिवानि द्वितीयवर्षान्ते भवन्तीति। ततश्च तृतीयवर्षान्ते–'चोद्दस चउणट्ठिराइंदियसयाइं' चतुः षष्ट्यधिकानि चतुर्दशशतानि रात्रिन्दिवानि चतुर्थवर्षान्ते भवन्ति, ॥ पञ्चमवर्षान्ते च 'अट्ठारसतीसाइं राइंदियसयाइं' त्रिंशदधिकानि रात्रिन्दिवानामष्टादशशतानि पञ्चमवर्षान्ते भवन्तीति प्रतीतिरुत्पादनीया ॥ 'ता जेणं अज्ज णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ जंसि णं देसंसि तेण इमाइं छत्तीसं सट्ठाइं राइं-दियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से सूरे तेणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि णं देसंसि' तावद् येनाद्य नक्षत्रेण सूर्यो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे तेन इमानि षट्त्रिंशत् षष्टिः रात्रि-न्दिवशतानि उपादाय पुनरपि स सूर्य स्तेनैव च नक्षत्रेण योगं युनक्ति तस्मिन् खलु देशे ॥ –तावदिति पूर्ववत् अद्य–विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण सह सूर्यो योगं युनक्ति–योग मुप-गच्छति यस्मिन् खलु देशे खलु इति वाक्यालङ्कारे यस्मिन् मण्डलप्रदेशे योग मश्नुते तत्र प्रदेशे इमानि–वक्ष्यमाणसंख्याकानि ''छत्तीसं सट्ठाइं राइंदियसयाइं' षष्ट्यधिकानि षट्-

---

होती है। मूल ग्रन्थ में भी इसी प्रकार से कहा है–'तिण्णि छावट्ठाइं राइंदिय-सयाइं) प्रथम वर्षान्ते तीनसो छियासठ अहोरात्र दूसरे में 'सत्तदुतीसं राइंदिय सयाइं) दूसरे वर्ष के अंत में सात सो बत्तीस अहोरात्र होते हैं। तदनन्तर तीसरे वर्ष के अन्त में एक हजार अठाणवें अहोरात्र होता हैं तथा (चोद्दस-चउसट्ठि राइंदियसयाइं) चौदहसो चौसठ अहोरात्र चौथे वर्ष के अंत में होते हैं। पांचवें वर्ष के अंतमें (अट्ठारसतीसाइं राइंदियसाइं) अठारहसो तीस अहोरात्र प्रमाण पांचवें वर्ष के अंत में होता है, ऐसी प्रतीति होती हैं (ता जेणं णक्खत्तेणं सूरे जोयं जोएइ, जंसि देसंसि तेण इमाइं छत्तीसं सट्ठाइं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणवि से सूरे तेणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि णं देसंसि) विवक्षित दिन में जिस नक्षत्र के साथ सूर्य योग प्राप्त करता है, उस मंडल प्रदेश में ये वक्ष्यमाणसंख्य (छत्तीसं सट्ठाइं राइंदियसयाइं)

(तिण्णि छावट्ठाइं राइंदियसयाइं) પહેલા વર્ષના અંતમાં ત્રણસોછાસઠ અહોરાત્ર બીજા વર્ષાન્તરમાં (सत्त दुतीसं राइंदियसयाइं) બીજા વર્ષના અંતમાં સાતસો બત્રીસ અહોરાત્ર થાય છે. તે પછી ત્રીજા વર્ષના અંતમાં એકહજાર અઠાણુ અહોરાત્ર થાય છે, તથા (चोद्दस चउसट्ठिराइंदियसयाइं) ચૌદસો ચોસઠ અહોરાત્ર ચોથા વર્ષના અંતમાં થાય છે. પાંચમા વર્ષના અંતમાં (अट्ठारस तीसाइं राइंदियसयाइं) અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણ પાંચમા વર્ષના અંતમાં થાય છે; તેમ પ્રતીતિ થાય છે. (ता जेणं णक्खतेणं सूरे जोयं जोएइ, जंसि देसंसि तेण इमाइं छत्तीसं सट्ठाइं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से सूरे तेणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि णं देसंसि) વિવક્ષિત દિવસમાં જે નક્ષત્રની સાથે સૂર્ય યોગ પ્રાપ્ત કરે છે, એ મંડળ પ્રદેશમાં એ વક્ષ્યમાણ સંખ્યાવાળા (छत्तीसं

त्रिंशच्छतानि रात्रिन्दिवप्रमाणानि भवन्ति, अत एवोक्तसंख्याकानि '३६६०' षष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवप्रमाणानि 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-गृहीत्वा-अतिक्रम्य पुनरपि-भूयोऽपि द्वितीय-युगान्ते स एव स्वकक्षायां भ्रमन् सूर्य स्तेनैव नक्षत्रेण तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे च योगं युनक्ति-योगमुपगच्छतीति कथमत्र प्रतीतिरिति चेदुच्यते-

यतो हि अत्रोक्तान्यहोरात्रप्रमाणानि द्वितीययुगान्तोद्भवानि सन्ति ? युगद्वये च दश सूर्य सम्वत्सराणि भवन्ति। ततो युगद्वयातिक्रमे एकादशे वर्षे सूर्यस्य भूयोऽपि सूर्यस्य तेनैव नक्षत्रेण सह तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे योग उपपद्यते॥ पूर्वप्रदर्शितगणितदिशा पञ्चम-वर्षान्ते त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि रात्रिन्दिवप्रमाणानि सिद्धानि सन्ति-१८३०। तेन द्वितीययुगान्ते तान्येव द्विगुणितानि यदि कृतानि स्युस्तदा भवन्त्येव सर्वेयुरेव। यथा-१८३०×२=३६६० अत उक्तम्-'छत्तीसं सट्ठाइं राइंदियसयाइं' षट्त्रिंशच्छतानि षष्ट्य-धिकानि रात्रिन्दिवानि भवन्तीति सर्वथा समुपपद्यत इति ॥सू० ६९॥

छत्तीससो साठ रात्रिदिन प्रमाण होता है। अत एव उक्त संख्या (३६६०) वाले रात्रिदिन प्रमाणको (उवाइणावेत्ता) अतिक्रमण करके फिरसे भी दूसरे युग के अंत में वही स्वकक्षा में भ्रमण करता सूर्य उसी नक्षत्र के साथ उसी मंडल प्रदेश में योग प्राप्त करता है। इसमें क्या प्रतीति है ? इसके लिये कहते हैं-यहां पर कहे हुवे अहोरात्र प्रमाण दूसरे वर्ष के अन्त का कहा है; दो युग में सूर्य संवत्सर दस होते हैं। तत्पश्चात् दो युग समाप्त होने पर ग्यारहवें वर्ष में सूर्य का पुनः उसी नक्षत्र के साथ उसी मंडलप्रदेश में योग होता है। पूर्व कही हुई गणित प्रक्रिया से पांचवें वर्ष के अंत में अर्थात् प्रथम युग के अन्त में अठारह सो तीस १८३० अहोरात्र का प्रमाण सिद्ध होता है। अतः दूसरे युग के अंत में वही प्रमाण दुगुना होता है अर्थात् उस समय १८३०×२=३६६० इस प्रकार छत्तीस सो साठ होते हैं, अतएव कहा है

सट्ठाइं राइंदिवसयाइं) છત્રીસસો સાઠ રાત્રિ દિવસ પ્રમાણ થાય છે. અતએવ ત્રણુસો સાઇઠ એ રીતે કહ્યું છે ૩૬૬૦। ઉક્ત સંખ્યાવાળા રાત્રિ દિવસ પ્રમાણને (उवाइणावेत्ता) અતિક્રમણ કરીને ફરીથી પણ બીજા યુગના અંતમાં એજ સ્વ કક્ષામાં ભ્રમણ કરતો સૂર્ય એજ નક્ષત્રની સાથે એજ મંડળ પ્રદેશમાં યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. આમાં શું પ્રતીતિ છે? તે માટે કહે છે-અહીં કહેલ અહોરાત્રનું પ્રમાણ બીજા વર્ષના અંતનું કહેલ છે. બે યુગમાં સૂર્ય સંવત્સર દસ થાય છે. તે પછી બે યુગ સમાપ્ત થાય ત્યારે અગીયારમા વર્ષમાં સૂર્યનો ફરીથી એજ નક્ષત્રની સાથે અને એજ મંડળ પ્રદેશમાં યોગ થાય છે પહેલાં કહેલ ગણિતપ્રક્રિયાથી પાંચમા વર્ષના અંતમાં અર્થાત્ પહેલા યુગના અંતમાં અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્રનું પ્રમાણ સિદ્ધ થાય છે. તેથી બીજા યુગના અંતમાં એજ પ્રમાણ બમણુ થાય છે. અર્થાત્ એ વખતે ૧૮૩૦+૨=૩૬૬૦ આ રીતે છત્રીસસો સાઇઠ થાય છે. તેથીજ

अथ सम्प्रति-द्वयो र्द्वयो श्चन्द्र सूर्ययोः समकाले नक्षत्रयोगौ कथमिति शङ्कां परिहरन्नाह-'ता जया णं' इत्यादि ।

मूलम्-ता जया णं इमे चंदे गइ समावण्णए भवइ तया णं इतरे वि चंदे गइ समावण्णए भवइ, जया णं इतरे वि चंदे गइ समावण्णए भवइ तया णं इमे वि चंदे गइसमावण्णए भवइ, ता जया णं इमे सूरिए गइ समावण्णए भवइ तया णं इतरे वि सूरिए गइसमावण्णे भवइ, जया णं इतरे सूरिए गइसमावण्णे भवइ तया णं इमे वि सूरिए गइसमावण्णे भवइ । एवं गहे वि णक्खत्ते वि । ता जया णं इमे चंदे जुत्ते जोगेणं भवइ तया णं इतरे वि चंदे जुत्ते जोगे णं भवइ, जया णं इतरे चंदे जुत्ते जोगे णं भवइ तया णं इमे वि चंदे जुत्ते जोयणं भवइ, एवं सूरे वि गहे वि णक्खत्ते वि, सया वि णं चंदा जुत्ता जोएहिं सया वि णं सूरा जुत्ता जोएहिं सया वि णं गहा जुत्ता जोगेहिं सया वि णं णक्खत्ता जुत्ता जोएहिं दुहयो वि णं चंदा जुत्ता जोगेहिं दुहयो वि णं सूरा जुत्ता जोएहिं दुहयो वि णं गहा जुत्ता जोएहिं दुहयो वि णं णक्खत्ता जुत्ता जोएहिं, मंडलं सयसहस्सेणं अट्ठाणउत्ताए सएहिं छेत्ता इच्चेस णक्खत्ते परिभागे णक्खत्तविजए पाहुडे आहिएत्ति बेमि ॥सू० ७०॥

॥ इति दसमस्स पाहुडस्स बावीसइमं पाहुडपाहुडं समत्तं ॥

छाया-तावद् यदा खलु अयं चन्द्रो गतिसमापन्नो भवति तदा खलु इतरोऽपि चन्द्रो गतिसमापन्नो भवति । यदा खलु इतरोऽपि चन्द्रो गतिसमापन्नो भवति तदा खलु अयमपि चन्द्रो गति समापन्नो भवति । यदा खलु अयं सूर्यः गतिसमापन्नो भवति तदा खलु इतरोऽपि सूर्यः गतिसमापन्नो भवति यदा खलु इतरोऽपि सूर्यो गतिसमापन्नो भवति, तदा खलु अयमपि सूर्यः गति समापन्नो भवति । एवं ग्रहोऽपि, नक्षत्रमपि ।

(छत्तीसं सट्ठाइं राइंदियसयाइं) छत्तीस सो साठ अहोरात्र होते हैं सर्वथा समुचित सप्रमाण होता है ॥ सू० ६९ ॥

કહ્યું છે-(छत्तीसं सट्ठाइं राइंदियसयाइं) છત્રીસસો સાઈઠ અહોરાત્ર પ્રમાણ થાય છે. આ કથન સર્વથા સમુચિત સપ્રમાણ થાય છે. ॥ સૂ. ૬૯ ॥

तावत् यदा खलु अयं चन्द्रो युक्तो योगेन भवति तदा खलु इतरोऽपि चन्द्रो युक्तो योगेन भवति। यदा खलु इतरश्चन्द्रो युक्तो योगेन भवति, तदा खलु अयमपि चन्द्रो युक्तो योगेन भवति। एवं सूर्योऽपि, ग्रहोऽपि, नक्षत्रमपि। सदापि खलु चन्द्रौ युक्तौ योगैः, सदापि खलु सूर्यौ युक्तौ योगैः, सदापि खलु ग्रहा युक्ताः योगैः, सदापि खलु नक्षत्राणि युक्तानि योगैः, उभयतोऽपि खलु चन्द्रौ युक्तौ योगैः, उभयतोऽपि खलु सूर्यौ युक्तौ योगैः, उभयतोऽपि खलु ग्रहा युक्ताः योगैः, उभयतोऽपि नक्षत्राणि युक्तानि योगैः॥ मण्डलं शतसहस्रेण अष्टनवत्या शतैश्छित्वा इत्येषः नक्षत्रक्षेत्रविभागो नक्षत्रविचये प्राभृते आख्यात-इति ब्रवीमि॥ सू० ७०॥

इति दशमस्य प्राभृतस्य द्वात्रिंशतितमं प्राभृतप्राभृतं समाप्तम्।

टीका-एकोनसप्ततितमे सूत्रे यादृशनामकं यन्नक्षत्रं यस्मिन् मण्डलप्रदेशे चन्द्रेण सह योग मुपागच्छति तदेव नक्षत्रं तादृशमन्य द्वा नक्षत्रं तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे चन्द्रेण सूर्येण वा योग मुपागच्छतीति-प्रतिपादितम्। किन्तु इह जम्बूद्वीपे द्वौ सूर्यौ द्वौच चन्द्रमसौ, तौ चैकान्तरेणोदयं गच्छतः, तयोश्चैकैकस्य भिन्न भिन्न एव ग्रहादिकः परिवार-इति श्रुत्वाऽपि कश्चिद् यदि एवं मन्येत यथा भिन्न काल मण्डलेषु, चन्द्रादीनां गतिरपि भिन्नकालोत्पन्नत्वाद् भिन्नेव, नक्षत्रादिभिः सह योगोऽपि तेषां चन्द्रसूर्याणां भिन्न एव, तर्हि कथं सम-

---

अब दो दो चंद्र सूर्य का समकाल में किस प्रकार नक्षत्र योग होता है? इस शंका को दूर करते हुवे कहते हैं-

टीकार्थ-उनसठवें सूत्र में जिस नामवाला जो नक्षत्र हो एवं जिस मंडल प्रदेश में चंद्र के साथ योग प्राप्त करता है वही नक्षत्र उसी प्रकार से या अन्य नक्षत्र उसी मंडल प्रदेश में चंद्र के साथ या सूर्य के साथ योग प्राप्त करता है इस प्रकार प्रतिपादन किया है। परंतु इस जंबूद्वीप में दो सूर्य एवं दो चंद्र एकान्तर से उदय को प्राप्त होते हैं। उन दोनों के एक एक का भिन्न भिन्न गृहादि परिवार होता है, इस प्रकार सुनकर भी यदि कोई इस प्रकार से मान लेवें कि भिन्नकाल वाले मंडलों में चंद्रादि की गति भी भिन्नकाल में उत्पन्न

હવે બબ્બે ચંદ્ર સૂર્યનો સમકાળમાં કેવી રીતે નક્ષત્રયોગ થાય છે? આ શંકાનું નિવારણ કરતાં કહે છે.

ટીકાર્થ-ઓગણસાઠમા સૂત્રમાં જે નામવાળું જે નક્ષત્ર હોય અને જે મંડળ પ્રદેશમાં ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે એજ નક્ષત્ર એજ પ્રમાણે અથવા અન્ય નક્ષત્ર એજ મંડળ પ્રદેશમાં ચંદ્રની સાથે અથવા સૂર્યની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરેલ છે. પરંતુ આ જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય અને બે ચંદ્ર એકાન્તરથી ઉદયને પ્રાપ્ત કરે છે. એ બન્નેમાં એક એકનો ગ્રહાદિ પરિવાર અલગ અલગ હોય છે. આ પ્રમાણે સાંભળીને પણ જો કોઇ એવી રીતે માની લેકે ભિન્ન કાળવાળા મંડળોમાં ચંદ્રાદિની ગતિ પણ ભિન્ન કાળમાં ઉત્પન્ન થવાથી અલગજ હોય છે.

काले सममण्डलमुक्तमिति शङ्कापनोदार्थमाह–'ता जया णं' इत्यादिना–'ता जया णं इमे चंदे गइसमावण्णे भवइ तया णं इयरेवि चंदे गइसमावण्णे भवइ' तावद् यदा खलु अयं चन्द्रो गति समापन्नो भवति तदा खलु इतरोऽपि चन्द्रो गति समापन्नो भवति ॥–तावत्–एकोन सप्ततिसूत्रे प्रतिपादितविषयश्रवणोद्भवशङ्कापरिहारं श्रूयतां तावत्, 'जया णं–यदा खलु यस्मिन् काले–यस्मिन् समये खलु–इति निश्चयेन अयं–पुरतो वर्तमानः–प्रत्यक्ष उपलभ्यमानो भरतक्षेत्रं प्रकाशयन विवक्षित श्चैकश्चन्द्रो विवक्षिते मण्डलप्रदेशे गच्छन् गतिसमापन्नो भवति–गतियुक्तो भवति तदा–तस्मिन्नेव काले–तस्मिन्नेव समये 'इयरे वि' इतरोऽपि–अपरोऽपि–द्वितीयोऽपि चन्द्रः ऐरवतक्षेत्रं प्रकाशयन् विवक्षितो द्वितीयोऽपि चन्द्र स्तस्मिन्नेव विवक्षिते मण्डले 'गइसमावण्णए भवइ' गतिसमापन्नको भवति–गतियुक्तो भवति। 'जया णं इयरे वि चंदे गइ समावण्णए भवइ तया णं इमे वि चंदे गइसमावण्णए भवइ' यदा खलु इतरोऽपि चन्द्रो गति समापन्नको भवति तदा खलु अयमपि चन्द्रो गति समापन्नको

होने से भिन्न ही होती है। उन सूर्य चंद्र का नक्षत्र के साथ योग भी भिन्न ही होता है, तो समकाल में सममंडल किस प्रकार से कहा है? इस शंका को दूर करने के लिये कहते हैं (ता जया णं) इत्यादि।

(ता जया णं इमे चंदे गइसमावण्णे भवइ तया णं इयरे वि चंदे गइसमावण्णे भवइ) उनसत्तरवें सूत्र में प्रतिपादित विषय के श्रवण से उत्पन्न हुई शंका का परिहार इस प्रकार से है सो सुनिये–(जया णं) जिस समय में यह प्रत्यक्ष से उपलभ्यमान भरतक्षेत्र को प्रकाशित करता हुवा विवक्षित एकचंद्र विवक्षित मंडल में गमन करता हुवा गति युक्त होता है, उस समय (इयरे वि) दूसरा चंद्र भी ऐरवतक्षेत्र को प्रकाशित करता हुवा उसी विवक्षित मंडल में (गइसमावण्णए भवइ) गतियुक्त होता है, (जया णं इयरे वि चंदे गइसमावण्णे भवइ तया णं इमे वि चंदे गइसमावण्णए भवइ) जिस समय में एवं जिस मंडलप्रदेश में अन्य अर्थात् ऐरवतक्षेत्र प्रकाशक चंद्र गतिवाला

એ સૂર્ય ચંદ્રનો નક્ષત્રો સાથેનો યોગ પણ ભિન્નજ હોય છે. તો સમકાળમાં સમમંડળ કેવી રીતે કહેલ છે? આશંકાને દૂર કરવા માટે કહે છે–(ता जया णं) ઇત્યાદિ

(ता जया णं इमे चंदे गइसमावण्णे भवइ तया णं इयरे वि चंदे गइसमावण्णे भवइ) ઓગણ્ સિત્તેરમા સૂત્રમાં પ્રતિપાદન કરેલ વિષયના શ્રવણથી ઉત્પન્ન થયેલ શંકાનું નિવારણ આ પ્રમાણે છે–તે સાંભળો (जया णं) જે સમયે આ પ્રત્યક્ષથી ઉપલભ્ય માન ભરતક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતો વિવક્ષિત એક ચંદ્ર વિવક્ષિત મંડળમાં ગમન કરીને ગતિયુક્ત થાય છે. એ સમયે (इयरेवि) બીજો ચંદ્રમા ઐરવત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરીને એજ વિવક્ષિત મંડળમાં (गइसमावण्णए भवइ) ગતિયુક્ત થાય છે, (जया णं इयरे वि चंदे गइ समावण्णे भवइ तया णं इमेवि चंदे गइसमावण्णए भवइ) જે સમયે અને જે મંડળ પ્રદેશમાં

भवति ॥–तावदिति पूर्ववत् यस्मिन् काले यस्मिन् मण्डलप्रदेशे च, इतरोऽपि–अन्योऽपि–ऐरवतक्षेत्रप्रकाशकोऽपि चन्द्रः गतिसमापन्नो भवति–गति युक्तो भवति तस्मिन्नेव काले तस्मिन्नेव समये अयमपि–भरतक्षेत्रप्रकाशकश्चन्द्रो विवक्षिते काले विवक्षिते मण्डलप्रदेशे च गतिसमापन्नको भवति । द्वयोश्चन्द्रयोर्मण्डलगतिसमानत्वादिति ॥

सम्प्रति–सूर्यगतिविषयमाह–'ता जया णं इमे सूरिए गइसमावण्णे भवइ तया णं इयरे वि सूरिए गइसमावण्णे भवइ, जया णं इयरे सूरिए गइसमावण्णे भवइ तया णं इमेवि सूरिए गइसमावण्णे भवइ' तावत् यदा खलु अयं सूर्यो गतिसमापन्नो भवति तदा खलु इतरोऽपि सूर्यो गतिसमापन्नो भवति । यदा खलु इतरः सूर्यः गतिसमापन्नो भवति तदा खलु अयमपि सूर्यः गतिसमापन्नो भवति–तावदिति प्राग्वत् यदा–यस्मिन् कालेऽयं प्रत्यक्षोपलभ्यमानो भरतक्षेत्रं प्रकाशयन् विवक्षितः सूर्यो विवक्षिते मण्डलप्रदेशे गति युक्तो भवति तस्मिन्नेव विवक्षिते काले विवक्षिते मण्डलप्रदेशे च इतरोऽपि–अपरोऽपि–ऐरवतक्षेत्रप्रकाशकोऽपि सूर्यः गतियुक्तो भवति । एवमेव यस्मिन् विवक्षिते काले यस्मिन् विवक्षिते मण्डलप्रदेशे ऐरवतक्षेत्रप्रकाशकोऽपरोऽन्यः सूर्यः गतिसमापन्नो भवति, तस्मिन्नेव विव-

होता हैं, उसी समय यह भरतक्षेत्र प्रकाशक चंद्र भी विवक्षितकाल में एवं विवक्षित मंडलप्रदेश में गति समापन्नक होता है । कारण की दोनों चंद्र की मंडलगति समान ही होती है ।

अब सूर्य की गति विषय में कहते हैं–(ता जयाणं इमे सूरिए गइसमावण्णे भवइ, तया णं इयरे वि सूरिए गइसमावण्णे भवइ, जया णं इयरे सूरिए गइसमावण्णे भवइ, तया णं इमे वि सूरिए गइसमावण्णे भवइ' जिस काल में यह प्रत्यक्ष दृश्यमान विवक्षित सूर्य भरतक्षेत्र को प्रकाशित करता हुवा विवक्षित मंडलप्रदेश में गति युक्त होता है, उसी विवक्षित काल में तथा विवक्षित मंडलप्रदेश में दूसरा ऐरवतक्षेत्र प्रकाशक सूर्य भी गति युक्त होता है । इसी प्रकार विवक्षित काल में तथा जिस विवक्षित मंडलप्रदेश में ऐरवतक्षेत्र प्रकाशक अन्य सूर्य गति युक्त होता है, उसी विवक्षित काल में

અન્ય અર્થાત્ ઐરવતક્ષેત્ર પ્રકાશક ચંદ્ર પણ ગતિયુક્ત થાય છે, એ સમયે આ ભરતક્ષેત્ર પ્રકાશક ચંદ્ર પણ વિવક્ષિત કાળમાં અને વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં ગતિ સમાપન્નક થાય છે, કારણકે બેઉ ચંદ્રની મંડળ ગતિ સરખીજ હોય છે.

હવે સૂર્યની ગતિના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે–(ता जया णं इमे सूरिए गइसमावण्णे भवइ, तया णं इयरे वि सूरिए गइसमावण्णे भवइ, जया णं इयरे सूरिए गइसमावण्णे भवइ, तया णं इमे वि सूरिए गइसमावण्णे भवइ) જે કાળે આ પ્રત્યક્ષ દૃશ્યમાન વિવક્ષિત સૂર્ય ભરતક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરીને મંડળ પ્રદેશમાં ગતિ યુક્ત થાય છે. એજવિવક્ષિત કાળમાં તથા વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં બીજો ઐરવત ક્ષેત્ર પ્રકાશક અન્ય સૂર્ય

क्षिते मण्डलप्रदेशे चायं प्रत्यक्षत उपलभ्यमानो भरतक्षेत्र प्रकाशकः प्रथमोऽपि सूर्यः गति समापन्नो भवति। द्वयोरेकसूत्रगतयोः षड्भान्तरयोः सम्मुखस्थयोः स्थितत्वादिति ॥ सम्प्रति-ग्रहगतिमाह-'एवं गहेवि णक्खत्ते वि' ग्रहोऽपि, नक्षत्रमपि ॥-एवं-पूर्वोक्तप्रकारेण ग्रहेऽपि द्वौ आलापकौ योजनीयौ, तथा नक्षत्रेऽपि द्वावालापकौ वक्तव्यौ, तद्यथा ग्रहे-'जया णं इमे गहे गइसमावण्णए भवइ तया णं इयरे वि गहे गइसमावण्णए हवइ। जया णं इयरे गहे गइसमावण्णए भवइ तयाणं इमे वि गहे गइसमावण्णए हवइ' यस्मिन् काले प्रत्यक्षोपलभ्यमानोऽयं ग्रहो जम्बूद्वीपगतभरतक्षेत्रं प्रकाशयन् भ्रमन्नयं ग्रहपरिवारो गतियुक्तो भवति तदा-तस्मिन्नेव मण्डले-मण्डलप्रदेशे इतरोऽपि-अपरोऽपि ऐरवतक्षेत्रप्रकाशकस्य चन्द्रस्य सूर्यस्य वा ग्रहपरिवारोऽपि गतिसमापन्नः-गतियुक्तो भवतीत्यर्थः ॥ नक्षत्रे यथा-

---

तथा विवक्षित मंडलप्रदेश में यह प्रत्यक्ष से उपलभ्यमान भरतक्षेत्र प्रकाशक प्रथम सूर्य भी गति समापन्नक होता है, कारण की दोनों एक सूत्रगत तथा छह भान्तर के सन्मुख होने से इस प्रकार होता है।

अब ग्रहगति के विषय में कहते हैं-(एवं गहे वि णक्खत्ते वि) इस पूर्वोक्त प्रकार से गृह के विषय में भी दो आलापक योजित कर लेवें तथा नक्षत्र के विषय में भी दो आलापक कह लेने चाहिये। जो इस प्रकार से हैं-(जयाणं इमे गहे गइसमावण्णए भवइ, तयाणं इयरे वि गहे गइसमावण्णए भवइ। जयाणं इयरे गहे गइसमावण्णए भवइ, तयाणं इमे वि गहे गइसमावण्णए भवइ) जिस समय प्रत्यक्ष दृश्यमान यह ग्रह जंबूद्वीप में वर्तमान भरतक्षेत्र को प्रकाशित कर भ्रमण करता हुवा यह ग्रह परिवार गति युक्त होता है, उस समय उसी मंडलप्रदेश में दूसरा ऐरवतक्षेत्र प्रकाशक चंद्र का अथवा सूर्य का ग्रह परिवार भी गति युक्त होता है। नक्षत्र के विषय में इस

ગતિયુક્ત થાય છે, એજ પ્રમાણે વિવક્ષિત કાળમાં તથા જે વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં ઐરવત ક્ષેત્ર પ્રકાશક સૂર્ય પણ ગતિયુક્ત થાય છે. એજ વિવક્ષિત કાળમાં તથા વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં આ પ્રત્યક્ષથી ઉપલભ્યમાન ભરતક્ષેત્ર પ્રકાશક પહેલો સૂર્ય પણ ગતિ સમાપન્નક થાય છે. કારણકે બન્ને એક સૂત્ર ગત તથા છભાન્તરની સન્મુખ હોવાથી આ પ્રમાણે થાય છે.

હવે ગ્રહની ગતિના વિષયમાં કહેવામાં આવે છે-(एवं गहे वि णक्खत्तेवि) આ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી ગ્રહના વિષયમાં પણ બે આલાપકો યોજીત કરી લેવા તથા નક્ષત્રના વિષયમાં પણ બે આલાપકો કહી લેવા જે આ પ્રમાણે છે-(जया णं इमे गहे गइसमावण्णए भवइ तया णं इयरे वि गहे गइसमावण्णए भवइ, जया णं इयरे गहे गइसमावण्णए भवइ, तया णं इमे वि गहे गइसमावण्णए भवइ) જે સમયે આ પ્રત્યક્ષ દૃશ્યમાન આ ગ્રહ જંબૂદ્વીપમાં વર્તમાન ભરતક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરીને ભ્રમણ કરતો આ ગ્રહ પરિવાર ગતિયુક્ત થાય છે, એ સમયે એજ મંડળ પ્રદેશમાં ઐરવત ક્ષેત્ર પ્રકાશક બીજા ચંદ્રનો

'जया णं इमे णक्खत्ते गइसमावण्णए हवइ तया णं इयरे वि णक्खत्ते गइसमावण्णए भवइ। जया णं इयरे णक्खत्ते गइसमावण्णए भवइ तया णं इमे वि णक्खत्ते गइसमावण्णए भवइ' यस्मिन विवक्षिते काले यस्मिन् विवक्षिते मण्डलप्रदेशे च खलु इति वाक्यालङ्कारे इदं-पुरोदृश्यमानं नक्षत्रमण्डलं गतिसमापन्नकं-गति युक्तं भवति, तस्मिन्नेव विवक्षिते काले तस्मिन्नेव विवक्षिते मण्डलप्रदेशे च इतरमपि-अन्यदपि-ऐरवतक्षेत्रगतमपि नक्षत्रमण्डलं गतियुक्तं भवति? एवमेव यस्मिन् विवक्षिते समये यस्मिन् विवक्षिते मण्डलप्रदेशे च इतरम्-ऐरवत्क्षेत्रगतं नक्षत्रमण्डलं गतियुक्तं भवति, तस्मिन्नेव विवक्षिते काले तस्मिन्नेव विवक्षिते मण्डलप्रदेशे इदमपि-पुरोदृश्यमानमपि-भरतक्षेत्रगतं नक्षत्रमण्डलं खलु 'गइसमावण्णए हवइ' गतिसमापन्नकं भवति-गतियुक्तं भवतीत्येवमालापकद्वयं ग्रहनक्षत्रयोः संयोज्य उक्तं व्याख्यातं च,

सम्प्रति-चन्द्रसूर्ययो र्नक्षत्रयोगविषयमधिकृत्य कथयति-'ता जया णं इमे चंदे जुत्ते जोगेणं हवइ तया णं इयरे वि चंदे जुत्ते जोगेणं हवइ, जया णं इयरे चंदे जुत्ते जोगेणं

प्रकार से कहा है-(जया णं इमे णक्खत्ते गइसमावण्णए हवइ, तया णं इयरे वि णक्खत्ते गइ समावण्णए भवइ, जया णं इयरे णक्खत्ते गइसमावण्णए भवइ, तया णं इमे वि णक्खत्ते गइसमावण्णए भवइ) जिस विवक्षितकाल में तथा जिस विवक्षित मंडलप्रदेश में यह आगे दृश्यमान नक्षत्र मंडलगति समापन्नक माने गतियुक्त होता है। उसी विवक्षित काल में एवं उसी विवक्षित मंडल-प्रदेश में ऐरवतक्षेत्र में रहा हुवा नक्षत्रमंडल भी गतियुक्त होता है। उसी विवक्षित काल में एवं उसी विवक्षित मंडलप्रदेश में यह पुरः दृश्यमान भरत-क्षेत्र गत नक्षत्रमंडल भी (गइसमावण्णए भवइ) गति युक्त होता है इस प्रकार दो आलापक ग्रह नक्षत्र के विषय में कहा भी है एवं व्याख्यात किया है।

अब चंद्र सूर्य का नक्षत्र योग विषय को अधिकृत करके कथन किया

અથવા સૂર્યનો ગ્રહ પરિવાર પણ ગતિયુક્ત થાય છે.

નક્ષત્રના સંબંધમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે. (जया णं इमे णक्खत्ते गइसमावण्णए भवइ) तया णं इयरे वि णक्खत्ते गइसमावण्णए भवइ, जया णं इयरे णक्खत्ते गइ समावण्णए भवइ, तया णं इमे वि णक्खत्ते गइ समावण्णए भवइ,) જે સમયે અને જે વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં આ સન્મુખ દૃશ્યમાન નક્ષત્રમંડળ ગતિ સમાપન્નક એટલેકે ગતિયુક્ત હોય છે, એજ વિવક્ષિત કાળમાં અને એજ વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં ઐરવત ક્ષેત્રમાં રહેલ નક્ષત્ર મંડળ પણ ગતિયુક્ત થાય છે. એજ વિવક્ષિત કાળમાં અને એજ વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં આ આગળ દૃશ્યમાન ભરતક્ષેત્ર ગત નક્ષત્ર મંડળ પણ (गइसमावण्णए भवइ) ગતિયુક્ત થાય છે. આ રીતે બન્ને આલાપકો ગ્રહ નક્ષત્રના વિષયમાં કહેલ છે અને વ્યાખ્યાત પણ કરેલ છે.

હવે ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્રયોગ વિષયને અધિકૃત કરીને કથન કરવામાં આવે

हवइ तया णं इमे वि चंदे जुत्ते जोगेणं हवइ' तावद् यदा खलु अयं चन्द्रो युक्तो योगेन भवति तदा खलु इतरोऽपि चन्द्रो युक्तो भवति योगेन । यदा खलु इतरश्चन्द्रो युक्तो योगेन भवति तदा खलु अयमपि चन्द्रो युक्तो योगेन भवति ॥–तावदिति प्राग्वत् यदा–यस्मि विवक्षिते काले यस्मिंश्च विवक्षिते मण्डलप्रदेशे अयं भरतक्षेत्रप्रकाशक श्चन्द्रो योगेन युक्तः नक्षत्रादिपरिवारैः सह वर्त्तमानो भवति तदा–तस्मिन्नेव विवक्षिते काले तस्मिन्नेव विवक्षि मण्डलप्रदेशे तस्मिन्नेव च विवक्षिते काले अयमपि पुरोदृश्यमानो भरतक्षेत्र प्रकाशव श्चन्द्रोऽपि ग्रहनक्षत्रादि परिवारैर्युक्तो भवति योगेनेति । 'एवं गहे वि सूरे वि णक्खत्ते वि' एवं ग्रहोऽपि, सूर्योऽपि, नक्षत्रमपि, ॥–एवं–पूर्वोक्तप्रकारेण–चन्द्रयोगोक्तवदालापकवदेव ग्रहविषये, सूर्यविषये नक्षत्रविषये च द्वौ द्वौ आलपकौ स्वयमूहनीयाविति । यथा–'ता जया णं इमे सूरे जुत्ते जोगेणं हवइ तया णं इयरे वि सूरे जुत्ते जोगे णं हवइ जया णं इयरे

जाता है–(ता जया णं इमे चंदे जुत्ते जोगेणं हवइ, तया णं इयरे वि चंदे जुत्ते जोगेणं हवइ, जया णं इयरे चंदे जुत्ते जोगेणं हवइ, तया णं इमे वि चंदे जुत्ते जोगेणं हवइ) जिस विवक्षितकाल में तथा जिस विवक्षित मंडलप्रदेश में इस भरतक्षेत्र को प्रकाशित करनेवाला चंद्र नक्षत्रादि परिवार के साथ योग युक्त होता है, उसी समय तथा उसी विवक्षित मंडलप्रदेश में दूसरा ऐरवतक्षेत्र प्रकाशक चंद्र भी ग्रह नक्षत्रादि परिवार से योग युक्त होता है। तथा अन्य ऐरवत प्रकाशक चंद्र जिस विवक्षित मंडलप्रदेश में तथा जिस विवक्षितकाल में ग्रह नक्षत्रादि परिवार से युक्त होता है, तब उसी मंडलप्रदेश में एवं उसी विवक्षितकाल में यह पुरोवर्ति भरतक्षेत्र प्रकाशक चंद्र भी ग्रह नक्षत्रादि परिवार से युक्त होता है। (एवं गहे वि सूरे वि णक्खत्ते वि) इस पूर्वोक्त प्रकार से अर्थात् चंद्र योग के विषय में कहे गए आलापक के जैसे ही, ग्रह के विषय

છે (ता जया णं इमे चंदे जुत्ते जोगेणं हवइ, तया णं इयरे वि चंदे जुत्ते जोगेणं हवइ, जया णं इयरे चंदे जुत्ते जोगेणं हवइ, तया णं इमे चंदे वि जुत्ते जोगेणं हवइ) જે વિવક્ષિત સમયમાં તથા જે વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં આ ભરતક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરવાવાળો ચંદ્ર નક્ષત્રાદિ પરિવારની સાથે યોગ યુક્ત થાય છે, એજ સમયે તથા એજ વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં બીજો ઐરવત ક્ષેત્ર પ્રકાશક ચંદ્ર પણ ગ્રહ નક્ષત્રાદિ પરિવારની સાથે યોગ યુક્ત થાય છે. તથા બીજો ઐરવત ક્ષેત્ર પ્રકાશક ચંદ્ર જે વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં તથા જે વિવક્ષિત કાળમાં ગ્રહ નક્ષત્રાદિ પરિવારની સાથે યોગ યુક્ત થાય છે, ત્યારે એજ મંડળ પ્રદેશમાં તથા એજ વિવક્ષિતકાળમાં આ પુરોવર્તિ ભરત પ્રકાશક ચંદ્ર પણ ગ્રહ નક્ષત્રાદિ પરિવારથી યુક્ત થાય છે. (एवं गहे वि सूरेवि णक्खत्ते वि) આ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અર્થાત્ ચંદ્ર યોગના વિષયમાં કહેવામાં આવેલ આલાપકોની જેમજ ગ્રહના વિષયમાં, સૂર્યના વિષયમાં અને નક્ષત્રોના વિષયમાં બબ્બે આલાપકો

सूरे जुत्ते जोयेणं हवइ तया णं इमे वि सूरे जुत्ते जोयेणं हवइ ता जया णं इमे गहे जुत्ते जोगेणं हवइ तया णं इयरे वि गहे जुत्ते जोएणं हवइ, । ता जयाणं इयरे गहे जुत्ते जोएणं हवइ तया णं इमे वि गहे जुत्ता जोगेणं हवइ ॥ ता जया णं इमे णक्खत्ते जुत्ता जोएणं हवइ तया णं इयरे वि णक्खत्ते जुत्ता जोएणं हवइ, जया णं इयरे णक्खत्ते जुत्ता जोएणं हवइ तया णं इमे वि णक्खत्ते जुत्ता जोएणं हवइ इति" ॥ "सया वि णं चंदा जुत्ता जोएहिं, सयाविणं सूरा जुत्ता जोएहिं, सया वि णं गहा जुत्ता जोएहिं, दुहओ वि णं सूरा जुत्ता जोएहिं, दुहओ वि णं गहा जुत्ता जोएहिं, दुहओ वि णं णक्खत्ता जुत्ता जोएहिं' सदापि खलु चन्द्रौ युक्तौ योगैः, सदापि खलु सूर्यौ युक्तौ योगैः, सदापि खलु ग्रहाः युक्ता यागैः सदापि खलु नक्षत्राणि युक्तानि योगैः । उभयतोऽपि चन्द्रौ

में, सूर्य के विषय में एवं नक्षत्र के विषय में दो दो आलापक स्वयं उद्भावित करके कह लेवें । जो इस प्रकार से हैं-(ता जया णं इमे सूरे जुत्ते जोगे णं हवइ, तया णं इयरे वि सूरे जुत्ते जोगे णं हवइ, जया णं इयरे सूरे जुत्ते जोएणं हवइ, तया णं इमे वि सूरे जुत्ते जोएणं हवइ, ता जया णं इमे गहे जुत्ते जोगेणं हवइ, तया णं इयरे वि गहे जुत्ते जोएणं हवइ, ता जया णं इयरे गहे जुत्ते जोएणं हवइ तया णं इमे वि गहे जुत्ते जोगेणं हवइ, ता जया णं इमे णक्खत्ते जुत्ते जोएणं हवइ, तया णं इयरे वि णक्खत्ते जुत्ते जोएणं हवइ, जया णं इयरे णक्खत्ते जुत्ते जोएणं हवइ, तया णं इमे वि णक्खत्ते जुत्ते जोएणं हवइ) इति (सया वि णं चंदा जुत्ता जोएहिं सयावि णं सूरा जुत्ता जोएहिं सयावि णं गहा जुत्ता जोएहिं, सया वि णं णक्खत्ता जुत्ता जोएहिं, दुहवो वि णं चंदा जुत्ता जोएहिं, दुहओ वि णं सूरा जुत्ता जोएहिं, दुहओ वि णं गहा जुत्ता जोएहिं दुहओ वि णं णक्खत्ता जुत्ता जोएहिं) जब दो चंद्र योग युक्त होते है, उस समय दो सूर्य भी योग युक्त होते हैं । सदा ग्रह योग युक्त होते हैं,

---

સ્વયં ઉદ્ભાવિત કરીને કહી લેવા જે આ પ્રમાણે છે-(ता जया णं इमे सूरे जुत्ते जोगेणं हवइ, तया णं इयरे वि सूरे जुत्ते जोगेणं हवइ, जया णं इयरे सूरे जुत्त जोएणं हवइ, तया णं इमे वि सूरे जुत्ते जोएणं हवइ, ता जया णं इमे गहे जुत्ते जोगेणं हवइ, तया णं इयरे वि गहे जुत्ते जाएणं हवइ ता जया णं इयरे गहे जुत्ते जोएणं हवइ तयाणं इमे वि गहे जुत्ते जोएणं हवइ ता जया णं इमे णक्खत्ते जुत्ते जोएणं हवइ, तया इमे वि णक्खत्ते जुत्ते जोएणं हवइ जया णं इयरे णक्खत्ते जुत्ते जोएणं हवइ, तया णं इयरे वि णक्खत्ते जुत्ते जोएणं हवइ) इति सया वि णं चंदा जुत्ता जोएहिं सया वि णं सूरा जुत्ता जोएहिं सया वि णं गहा जुत्ता जोएहिं सया वि णं णक्खत्ता जुत्ता जोएहिं, दुहओ वि णं गहा जुत्ता जोएहिं, दुहओ वि णं णक्खत्ता जुत्ता जोएहिं) જ્યારે બે ચંદ્રયોગ યુક્ત હોય છે ત્યારે બે સૂર્યો પણ યોગ યુક્ત થાય છે, સદાગ્રહો યોગ યુક્ત હોય છે, સદા નક્ષત્ર યોગ યુક્ત હોય છે, બન્ને તરફ ચંદ્ર યોગ યુક્ત હોય છે. બન્ને તરફ બેઉ સૂર્ય યોગ યુક્ત

युक्तौ योगैः उभयतोऽपि सूर्यौ युक्तौ योगैः उभयतोऽपि ग्रहा युक्ताः योगैः, उभयतोऽपि नक्षत्राणि युक्तानि योगैः ॥–अत्रोभयतोऽपि–पूर्वपश्चिमयोः, दक्षिणोत्तरयोर्वेति । अन्यत् सुगममिति । अथ–मण्डलविभागं दर्शयति–'मंडलं सयसहस्सेणं अट्ठाणउताए सएहिं छेत्ता इच्चेस–णक्खत्ते खेत्तपरिभागे णक्खत्तविजए पाहुडेत्ति आहिएत्तिबेमि' मण्डलं शतसहस्रेण अष्टनवत्या शतै श्छित्वा इत्येषः नक्षत्रपरिभागो नक्षत्रविचये प्राभृते आख्यात इति ब्रवीमि ॥–मण्डलं–विवक्षितमण्डलं शतसहस्रेण–लक्षेण, अष्टनवत्या शतैश्च–१०९८०० एततुल्यविभागै श्छित्वा–विभज्य–तावन्मितान् भागान् विधाय, अर्थात् अस्मिन् नक्षत्रविचये–नक्षत्रविचयनाम्नि द्वाविंशतितमे प्राभृतप्राभृते, इत्येषः–प्रतिपादितरूपो नक्षत्रपरिभागः–नक्षत्रक्षेत्रविभागः आख्यातः–उपदिष्टः, मण्डलं च स्वेन स्वेन कालेन षट्पञ्चाशता नक्षत्रैर्यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्यमानं संभाव्यते तावन्मात्रं बुद्धिपरिकल्पितम् अष्टनवत्या शतैरधिकेन लक्षेण–१०९८०० विभज्य आख्यात इत्यर्थः । 'इति बेमि'

सदा नक्षत्र योग युक्त होते हैं, दोनों ओर चंद्र योग युक्त होते हैं, दोनों ओर दो सूर्य योग युक्त होते हैं। दोनो ओर ग्रह योग युक्त होते हैं, एवं दोनों ओर नक्षत्र योग युक्त होते हैं। यहां पर उभयतः मान पूर्व पश्चिम में एवं दक्षिण उत्तर में ऐसा समझना चाहिये। ओर सब कथन सुगम ही है।

अब मंडल विभाग के विषय में कथन करते हैं–(मंडलं सयसहस्सेणं अट्ठाणउताए सएहिं छेत्ता इच्चेस णक्खत्ते खेत्तपरिभागे णक्खत्तविजए पाहुडेत्ति आहिएत्ति बेमि) विवक्षित मंडल को एक लाख अठाणवें हजार इतने प्रमाण के विभाग से विभक्त करके अर्थात् उतने प्रमाण भाग करके अर्थात् इस नक्षत्र विचय माने नक्षत्र विचय नाम के बाईसवें प्राभृतप्राभृत में यह प्रतिपादित किया हुवा नक्षत्रक्षेत्र विभाग उपदिष्ट किया है, तथा मंडल को अपने अपने काल में छप्पन नक्षत्र से जितना प्रमाणवाला क्षेत्र को व्याप्यमान संभवित होता है, उतने प्रमाण क्षेत्र को बुद्धि से कल्पित करके एक

હોય છે, બન્ને તરફ ગ્રહો યોગ યુક્ત હોય છે, અને બન્ને તરફ નક્ષત્રો યોગ યુક્ત હોય છે, અહીં ઉભયત એટલેકે પૂર્વ પશ્ચિમમાં અને દક્ષિણ ઉત્તરમાં તેમસમજવું. અન્ય સઘળું કથન સરલ છે.

હવે મંડળ વિભાગના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે. (मंडलं सयसहस्सेणं अट्ठाण उताए सएहिं छेत्ता इच्चेस णक्खत्ते खेत्तपरिभागे णक्खत्तविजए पाहुडेत्ति आहियेति बेमि) વિવક્ષિત મંડળને એક લાખ અઠાણુ હજાર આટલા પ્રમાણના [illegible] કરીને અર્થાત્ એટલા પ્રમાણના ભાગ કરીને અર્થાત્ આ નક્ષત્ર વિ[illegible]ય નામના બાવીસમા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં આ પ્રતિપાદન કરેલ [illegible] આપેલ છે. તથા મંડળને પોત પોતાના કાળમાં છપ્પન [illegible] ક્ષેત્રને વ્યાપ્યમાન સંભવિત થાય છે. એટલા પ્રમાણવાળા [illegible] એક લાખ અઠ્ઠાણુહજાર વિભાગ કરીને કહેલ છે. (तिबेमि)

इति ब्रवीमि, इति एतद् अनन्तरोक्तं विभागं भगवदुपदेशेन ब्रवीमि इत्येवं ग्रन्थकारवचन मेतत् ॥ यद्वा भगवद्वचनमेतत् शिष्याणां–प्रत्ययदाढर्योत्पादनार्थे यथा अनन्तरोक्तमिदं वचनमहं ब्रवीमि अतः सर्वमेतत् सत्यमिति प्रत्येतव्यमिति ॥ सू० ७० ॥

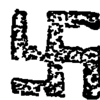
इतिश्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषाकलित–ललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्री–शाहू छत्रपतिकोल्हापुर–राजप्रदत्त–'जैनशास्त्राचार्य'–पदविभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर–पूज्यश्री–घासीलाल–व्रतिविरचितायां श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां द्वाविंशतितम प्राभृतप्राभृतेन सहितं दशमं प्राभृतं समाप्तम् ॥२२–१०॥

लाख अठाणवे हजार विभाग करके कहा है (त्ति बेमि) इस प्रकार अर्थात् यह पूर्वोक्त प्रकार का विभाग को भगवान् श्री के उपदेशानुसार कहता हूं। यह ग्रन्थकार का वचन है, अथवा यह भगवान् का वचन शिष्यों के प्रति कहा है, विशेष प्रतीति को दृढ करने के लिये यह पूर्वोक्त वचन में कहता हूं अतः यह सर्वथा सत्य है ऐसा विश्वास करें ॥ सू० ७० ॥

श्रीजैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर–पूज्यश्री घासीलालजी महाराज विरचित सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रकी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीका में बाईस प्राभृतप्राभृत सहित दसवां प्राभृत समाप्त ॥ २२–१० ॥

थित प्रकारना विभागने श्रीभगवानना उपदेश अनुसार कहुं छुं आ प्रमाणे आ ग्रन्थकारनुं वचन छे. अथवा आ शिष्योना प्रत्ये श्रीभगवाननुं वचन छे. विशेष प्रतीतिने दृढ करवा माटे आ पूर्वोक्त वचन कहुं छुं तेथी ते सर्वथा सत्य छे. तेम विश्वास करवो ॥सू.७०॥

श्री जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर–पूज्यश्री घासीलालजी महाराजे रचेल सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रनी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीकामां बावीस प्राभृतप्राभृत साथे दसमुं प्राभृत समाप्त ॥२२–१०॥

युक्तौ योगैः उभयतोऽपि सूर्यौ युक्तौ योगैः उभयतोऽपि ग्रहा युक्ताः योगैः, उभयतोऽपि नक्षत्राणि युक्तानि योगैः ॥-अत्रोभयतोऽपि-पूर्वपश्चिमयोः, दक्षिणोत्तरयोर्वेति । अन्यत् सुगममिति । अथ-मण्डलविभागं दर्शयति-'मंडलं सयसहस्सेणं अट्ठाणउताए सएहिं छेत्ता इच्चेस-णक्खत्ते खेत्तपरिभागे णक्खत्तविजए पाहुडेत्ति आहिएत्तिबेमि' मण्डलं शतसहस्रेण अष्टनवत्या शतैश्छित्वा इत्येपः नक्षत्रपरिभागो नक्षत्रविचये प्राभृते आख्यात इति ब्रवीमि ॥-मण्डलं-विवक्षितमण्डलं शतसहस्रेण-लक्षेण, अष्टनवत्या शतैश्च-१०९८०० एततुल्यविभागैश्छित्वा-विभज्य-तावन्मितान् भागान् विधाय, अर्थात् अस्मिन् नक्षत्रविचये-नक्षत्रविचयनाम्नि द्वाविंशतितमे प्राभृतप्राभृते, इत्येपः-प्रतिपादितरूपो नक्षत्रपरिभागः-नक्षत्रक्षेत्रविभागः आख्यातः-उपदिष्टः, मण्डलं च स्वेन स्वेन कालेन षट्पञ्चाशता नक्षत्रैर्यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्यमानं संभाव्यते तावन्मात्रं बुद्धिपरिकल्पितम् अष्टनवत्या शतैरधिकेन लक्षेण-१०९८०० विभज्य आख्यात इत्यर्थः । 'इति बेमि'

सदा नक्षत्र योग युक्त होते हैं, दोनों ओर चंद्र योग युक्त होते हैं, दोनों ओर दो सूर्य योग युक्त होते हैं। दोनो ओर ग्रह योग युक्त होते हैं, एवं दोनों ओर नक्षत्र योग युक्त होते हैं। यहां पर उभयतः मान पूर्व पश्चिम में एवं दक्षिण उत्तर में ऐसा समझना चाहिये। ओर सब कथन सुगम ही है।

अब मंडल विभाग के विषय में कथन करते हैं-(मंडलं सयसहस्सेणं अट्ठाणउताए सएहिं छेत्ता इच्चेस णक्खत्ते खेत्तपरिभागे णक्खत्तविजए पाहुडेत्ति आहिएत्ति बेमि) विवक्षित मंडल को एक लाख अठाणवें हजार इतने प्रमाण के विभाग से विभक्त करके अर्थात् उतने प्रमाण भाग करके अर्थात् इस नक्षत्र विचय माने नक्षत्र विचय नाम के बाईसवें प्राभृतप्राभृत में यह प्रनिपादित किया हुवा नक्षत्रक्षेत्र विभाग उपदिष्ट किया है, तथा मंडल को अपने अपने काल में छप्पन नक्षत्र से जितना प्रमाणवाला क्षेत्र को व्याप्यमान संभवित होता है, उतने प्रमाण क्षेत्र को बुद्धि से कल्पित करके एक

હોય છે, બન્ને તરફ ગ્રહો યોગ યુક્ત હોય છે, અને બન્ને તરફ નક્ષત્રો યોગ યુક્ત હોય છે, અહીં ઉભયત એટલેકે પૂર્વ પશ્ચિમમાં અને દક્ષિણ ઉત્તરમાં તેમસમજવું. અન્ય સઘળું કથન સરલ છે.

હવે મંડળ વિભાગના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે. (मंडलं सयसहस्सेणं अट्ठाणउताए सएहिं छेत्ता इच्चेस णक्खत्ते खेत्तपरिभागे णक्खत्तविजए पाहुडेत्ति आहियेति बेमि) વિવક્ષિત મંડળને એક લાખ અઠાણુ હજાર આટલા પ્રમાણના વિભાગથી વિભક્ત કરીને અર્થાત્ એટલા પ્રમાણના ભાગ કરીને અર્થાત્ આ નક્ષત્ર વિચય એટલેકે નક્ષત્ર વિચય નામના બાવીસમા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં આ પ્રતિપાદન કરેલ નક્ષત્રક્ષેત્રવિભાગમાં ઉપદેશ આપેલ છે. તથા મંડળને પોત પોતાના કાળમાં છપ્પન નક્ષત્રથી જેટલા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રને વ્યાપ્યમાન સંભવિત થાય છે. એટલા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રને બુદ્ધિથી કલ્પના કરીને એક લાખ અઠ્ઠાણુહજાર વિભાગ કરીને કહેલ છે. (तिबेमि) આ પ્રમાણે અર્થાત્ આ પૂર્વક-

इति ब्रवीमि, इति एतद् अनन्तरोक्तं त्रिभागं भगवदुपदेशेन ब्रवीमि इत्येवं ग्रन्थकारवचन मेतत् ॥ यद्वा भगवद्वचनमेतत् शिष्याणां-प्रत्ययदाढर्योत्पादनार्थं यथा अनन्तरोक्तमिदं वचनमहं ब्रवीमि अतः सर्वमेतत् सत्यमिति प्रत्येतव्यमिति ॥ सू० ७० ॥

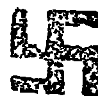
इतिश्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां द्वाविंशतितम प्राभृतप्राभृतेन सहितं दशमं प्राभृतं समाप्तम् ॥२२-१०॥

लाख अठाणवे हजार विभाग करके कहा है (त्ति बेमि) इस प्रकार अर्थात् यह पूर्वोक्त प्रकार का विभाग को भगवान् श्री के उपदेशानुसार कहता हूं। यह ग्रन्थकार का वचन है, अथवा यह भगवान् का वचन शिष्यों के प्रति कहा है, विशेष प्रतीति को दृढ करने के लिये यह पूर्वोक्त वचन में कहता हूं अतः यह सर्वथा सत्य है ऐसा विश्वास करें ॥ सू० ७० ॥

श्रीजैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालजी महाराज विरचित सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रकी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीका में बाईस प्राभृतप्राभृत सहित दसवां प्राभृत समाप्त ॥ २२-१० ॥

थित प्रકારના વિભાગને શ્રીભગવાનના ઉપદેશ અનુસાર કહું છું આ પ્રમાણે આ ગ્રન્થકારનું વચન છે. અથવા આ શિષ્યોના પ્રત્યે શ્રીભગવાનનું વચન છે. વિશેષ પ્રતીતિને દૃઢ કરવા માટે આ પૂર્વોકત વચન કહું છું તેથી તે સર્વથા સત્ય છે. તેમ વિશ્વાસ કરવો ॥સૂ.૭૦॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકામાં બાવીસ પ્રાભૃતપ્રાભૃત સાથે દસમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥૨૨-૧૦॥

॥ अथ एकादशं प्राभृतम् प्रारभ्यते ॥

संवत्सरादीज्ञाने प्रश्नोत्तरसूत्रम् ॥

मूलम्—ता कहं ते संवच्छराणादी आहिएत्ति वएज्जा ?, तत्थ खलु इमे पंच संवच्छरे पण्णत्ते, तं जहा—चंदे चंदे अभिवड्ढिए चंदे अभिवड्ढिए, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमस्स संवच्छरस्स के आदि आहिएत्ति वएज्जा ?, ता जे णं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं पढमस्स चंदस्स संवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए, ता से णं किं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा ?, ता जे णं दोच्चस्स आदी चंदसंवच्छरस्स से णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए । तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं छडुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ !, ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स सोलसमुहुत्ता अट्ठ य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा । ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स के आदी आहिएत्ति वएज्जा !, ता जे णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं दोच्चस्स णं चंदसंवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए । ता से णं किं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा !, ता जे णं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी से णं दोच्चस्स संवच्छरस्स पज्जवसाणे,अणंतरपच्छाक्खडे समए । तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पुव्वाहि आसाढाहिं, पुव्वाणं आसाढाणं सत्तमुहुत्ता तेवण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता इगतालीसं चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ? ता पुणव्वसुणा, पुणव्वसुस्स णं बायालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च

सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्त चुण्णिया भागा सेसा, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स के आदी आहिएत्ति वएज्जा? ता जे णं दोच्चस्स संवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए, ता से णं किं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा? ता जे णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए। तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं तेरसमुहुत्ता तेरस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्तावीसं चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ? ता पुणव्वसुणा, पुणव्वसुस्स दो मुहुत्ता छप्पण्णं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सट्ठी चुण्णिया भागा सेसा, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स के आदी आहिएत्ति वएज्जा?, ता जे णं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं चउत्थचंदसंवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए, ता से णं किं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा?, ता जे णं चरिमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी से णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए, तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउसट्ठी चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ?, ता पुणव्वसुणा, पुणव्वसुस्स अउणतीसं मुहुत्ता एक्कवीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सीतालीसं चुण्णिया भागा सेसा। ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स के आदी अणंतरपुरक्खडे समए, ता से णं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा?, ता जे णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं

पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए, तं समयं च णं चंदे के णं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं, आसाढाहिं उत्तराणं चरिमसमए, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पुस्सेणं पुस्सस्स णं एक्कवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा ॥सू० ७१॥

॥ एक्कारसमं पाहुडं समत्तं ॥

छाया—तावत् कथं ते संवत्सराणामादिराख्यात इति वदेत् ? तत्र खलु इमे पञ्च सम्वत्सराः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—चन्द्रश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितः, । तावद् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमस्य सम्वत्सरस्य क आदिराख्यात इति वदेत् ?, तावद् यत् खलु पञ्चमस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानं स खलु प्रथमस्य चान्द्रसम्वत्सरस्य आदिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः, तावत् स खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ? । तावत् यः खलु द्वितीयस्य आदि श्चान्द्रसम्वत्सरस्य तत् खलु प्रथमस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानम्, अनन्तरपश्चात् कृतः समयः । तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् उत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां षड्विंशति मुहूर्त्ताः षड्विंशतिश्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा चतुःपञ्चाशच्चूर्णिका भागाः शेषाः, तस्मिन् समये सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना, पुनर्वसोः षोडशमुहूर्त्ताः, अष्टौ च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा विंशति श्चूर्णिका भागाः शेषाः । तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य क आदि राख्यात इति वदेत् ? । तावत् यत् खलु प्रथमस्य चान्द्रसम्वत्सरस्य पर्यवसानम्, स खलु द्वितीयस्य खलु चान्द्रसंवत्सरस्य आदिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः, । तावत् स खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ?, तावद् यः खलु तृतीयस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य आदि स्तत् खलु द्वितीयस्य संवत्सरस्य पर्यवसानम् अनन्तरपश्चात्कृतः समयः, । तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? । तावत् पूर्वाभिराषाढाभिः, पूर्वाणामाषाढानां सप्तमुहूर्त्ताः त्रिपञ्चाशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा एकचत्वारिंशच्चूर्णिका भागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना, पुनर्वसोः खलु द्वाचत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः पञ्चत्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा सप्तचूर्णिका भागाः शेषाः । तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य क आदिराख्यात इति वदेत ? । तावद् यत् खलु द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं स खलु तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्यादिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः । तावत् स खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ?, तावद् य खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्यादि

स्तत् खलु तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानम्, अनन्तपश्चात्कृतः समयः । तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां त्रयोदशमुहूर्त्ताः, त्रयोदश च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा सप्तविंशतिच्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना, पुनर्वसोः द्वौ मुहूर्त्तौ षट्पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा षष्टिश्चूर्णिका भागाः शेषाः । तावद् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां चतुर्थस्य चान्द्रसम्वत्सरस्य क आदि राख्यात इति वदेत् ?, तावत् यत् खलु तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानं, स खलु चतुर्थस्य चान्द्रसम्वत्सरस्यादिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः, । तावत् स खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ? । तावद् यः खलु चरमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य आदि स्तत् खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानम् अनन्तरपश्चात्कृतः समयः, तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावद् उत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा चतुःषष्टिश्चूर्णिकाभागाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना, पुनर्वसोः ऊनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः, एकविंशति द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा सप्तचत्वारिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां पञ्चमस्याभिवर्द्धितसम्वत्सरस्य क आदि राख्यात इति वदेत् ? । तावद् यत् खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं स खलु पञ्चमस्याभिवर्द्धितसम्वत्सरस्यादिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः । तावत् स खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ? । तावत् यः खलु प्रथमस्य चान्द्रसम्वत्सरस्यादि स्तत् खलु पञ्चमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानम्, अनन्तरपश्चात्कृतः समयः । तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरमः समयः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुष्येण, पुष्यस्य खलु एकविंशति मुहूर्त्ताः त्रिचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥सू० ७१॥

एकादशं प्राभृतं समाप्तम् ॥

टीका–द्वाविंशतिभिः प्राभृतप्राभृतैः सह साङ्ग योगविषयकं दशमं प्राभृतं सम्यग्विविच्य सम्प्रति–'किं ते संवच्छराणादी' संवत्सराणामादि र्वक्तव्यः, इत्येत द्विषयकमेकादशं प्राभृतं

ग्यारहवें प्राभृत का प्रारंभ

टीकार्थ–बाइस प्राभृतप्राभृतों से सांग योग संबंधी दसवां प्राभृत की सम्यक् विचारणाकरके अब (किं ते संवच्छराणादी) संवत्सरों के आदि के

અગીયારમા પ્રાભૃતનો પ્રારંભ

ટીકાર્થ– બાવીસ પ્રાભૃતપ્રાભૃતોથી અંગસહિત યોગ વિષય સંબંધી દસમા પ્રાભૃતની

विवृणोति-'ता कहं ते संवच्छराणादी' इत्यादिना-

'ता कहं ते संवच्छराणादी आहिएत्ति वएज्जा'। तावत् कथं ते संवत्सरादिराख्यात इति वदेत् ॥-तावत्-चन्द्रसूर्याणां नक्षत्रयोगविषयको विचारः श्रुतो मया सम्प्रति-सम्वत्सराणामादि विषयकः प्रश्नः श्रोतव्यस्तावत्, कथं-केन प्रकारेण-केन नियमेन-केनोपायेन कया वा उपपत्या भगवन्! ते-त्वया संवत्सराणां-चान्द्रसौरादि वर्षाणामादिः-प्रारम्भ समयः, आख्यातः-प्रतिपादितः-कथित इति वदेत्-कथयेत्? भगवानाह-'तत्थ खलु इमे पंचसंवच्छरे पण्णत्ते' तत्र खलु इमे पञ्चसम्वत्सराः प्रज्ञप्ताः। तत्र-सम्वत्सरविचारे, खलु इति वाक्यालङ्कारे इमे-वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च-पञ्चप्रकाराः-नामधेयाः संवत्सराः-चान्द्र संवत्सराः प्रज्ञप्ताः-प्रतिपादिता स्सन्ति। 'तं जहा-चंदे चंदे अभिवड्ढिए चंदे अभिवड्ढिए' चन्द्र श्चन्द्रोऽभिवर्द्धितश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितः॥ पञ्चसम्वत्सरात्मके युगे पञ्चसंवत्सराणां नामानि चान्द्रः चान्द्रः अभिवर्द्धितः चान्द्रः अभिवर्द्धितश्चेति। एतेषां स्वरूपाणि लक्षणानि च प्रागेव

विषय का यह ग्यारहवें प्राभृत का विवेचन करते हैं।

(ता कहं ते संवच्छराणादी आहिएत्ति वएज्जा) श्रीगौतमस्वामी कहते हैं-चंद्र सूर्य के नक्षत्र योग विषयक विचार सम्यक् प्रकार से मैंने सुना है। अब संवत्सरके आदि के विषय में जिज्ञासा है कि कौन से नियम के आधार से किस उपाय से अथवा किस उपपत्तिसे हे भगवन् आपने चांद्र, सौर आदि संवत्सरोंका प्रारम्भसमय प्रतिपादित किया है? सो आप कहिए। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी की जिज्ञासा जानकर इस प्रश्न के उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(तत्थ खलु इमे पंच संवच्छरे पण्णत्ते) संवत्सर के विचार में ये वक्ष्यमाण प्रकारके पांच नामवाले चांद्रादि संवत्सर प्रतिपादित किये गये हैं। (तं जहा चंदे चंदे अभिवड्ढिए चंदे अभिवड्ढिए) पांच संवत्सरवाले युग में पांच संवत्सरों के नाम इस प्रकार से हैं-चांद्र, चांद्र आभिवर्द्धित, चांद्र एवं

સારી રીતે વિચારણા કરીને હવે (किं ते संवच्छराणादी) સંવત્સરોના આરમ્ભ સંબંધી આ અગીયારમા પ્રાભૃતનું વિવેચન કરવામાં આવે છે.

(ता कहं ते संवच्छराणादी आहिएत्ति वएज्जा) શ્રીગૌતમસ્વામી કહે છે કે ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્ર યોગના સંબંધનો વિચાર સારી રીતે મારા જાણવામાં આવ્યો, હવે સંવત્સરના આરંભના સંબંધમાં જાણવાની ઈચ્છા છે કે કેવા પ્રકારના નિયમથી અને આધારથી કયા ઉપાયથી અથવા કઈ ઉપપત્તિથી હે ભગવન્ આપે ચાંદ્ર અને સૌર વિગેરે સંવત્સરોનો આરંભ સમય પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(तत्थ खलु इमे पंच संवच्छरे पण्णत्ते) સંવત્સરના વિચાર સંબંધમાં આ કથ્યમાન પ્રકારથી પાંચ નામવાળા ચંદ્ર સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે. (तं जहा-चंदे, चंदे अभिवड्ढिए, चंदे अभिवड्ढिए) પાંચ સંવત્સરવાળા

दशमप्राभृते सम्यक् प्रतिपादितानि वर्तन्ते। ततो भूयः पृच्छति–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमस्स संवच्छरस्स के आदी आहिएत्ति वएज्जा' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमस्य चान्द्रसंवत्सरस्य क आदि राख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् एतेषां–पूर्वोदितानां पञ्चानां–चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धितचान्द्रभिवर्द्धितानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमस्य–सर्वादिमस्य चान्द्रस्य–चन्द्रसंबन्धिनः संवत्सरस्य क आदिः–प्रारम्भसमयः आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथयेत् इति गौतमस्य प्रश्नानन्तरं भगवान् कथयति–'ता जेणं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणं सेणं पढमस्स चंदस्स संवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए' तावद् यत् खलु पञ्चमस्याभिवर्द्धितसम्वत्सरस्य पर्यवसानं स खलु प्रथमस्य चन्द्रस्य सम्वत्सरस्यादिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः ॥–तावदिति पूर्ववत् खलु इति वाक्या-लङ्कारे, यत् पाश्चात्ययुगवर्त्तिन श्चक्रनेमिक्रमे स्थितस्य पञ्चमस्य अभिवर्द्धिताख्य संवत्सरस्य

अभिवर्द्धित। इनका स्वरूप एवं लक्षण इस प्राभृत से पहलेका दसवें प्राभृत में सम्यक् प्रकार से प्रतिपादित किया है। फिरसे श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमस्स संवच्छरस्स के आदी आहिएत्ति वएज्जा) ये पूर्वोक्त चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित चांद्र एवं अभिवर्द्धित इन पांच संवत्सरों में प्रथम चांद्र संवत्सरका आदि अर्थात् प्रारम्भ काल कौनसा कहा है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न के उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता जे णं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणं से णं पढमस्स चंदस्स संवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए) पाश्चात्य युग में रहा हुवा चक्र के परिभ्रमण के क्रम से रहा हुवे पांचवें अभिवद्धित नामके संवत्सर का समाप्तिकाल के अनन्तर आगे रहा हुवा अर्थात् भावि अनन्तर रहा हुवा जो समय वही सर्वादि चांद्र संवत्सर का आदि होता है। चक्र के नेमि के क्रम

યુગમાં પાંચ સંવત્સરોના નામ આ પ્રમાણે છે. ચાંદ્ર ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત! આનું સ્વરૂપ અને લક્ષણ આ પ્રાભૃતની પહેલાના દસમા પ્રાભૃતમાં સારી રીતે પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पढमस्स संवच्छरस्स के आदी आहिएति वएज्जा) આ પૂર્વોક્ત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરનો આદિ એટલે કે પ્રારંભ કાળ કયો કહેલ છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता जे णं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणं से णं पढमस्स चंदस्स संवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए) પાછલા યુગમાં રહેલ ચંદ્રના ભ્રમણક્રમથી રહેલ પાંચમા અભિવર્દ્ધિત નામના સંવત્સરના સમાપ્તિ કાળ પછી આગળ રહેલ અર્થાત્ ભાવી પછીનો રહેલ જે સમય તેજ સર્વાદિ ચાંદ્ર સંવત્સરનો આદિ થાય છે. ચક્રના નેમી ના ક્રમથી પ્રારંભ અને સમાપ્તિની

पर्यवसानं–पर्यवसानसमयः–समाप्तिकाल स्तस्मादनन्तरपुरस्कृतः–अग्रे स्थितः–भाव्यवहितेऽन्तरे वर्त्तमानो यः समयः स एव प्रथमस्य–सर्वादिमस्य चान्द्रस्य संवत्सरस्यादि र्भवति। चक्रनेमिक्रमे प्रारम्भपर्यवसानयोरेकत्रैव स्थिति र्भवत्येवेति प्रत्यक्षोपलब्धिरेवात्र युक्तिः, किमन्यया युक्त्येति ?॥ तदेवं प्रथमसम्वत्सरस्यादिर्ज्ञातः। सम्प्रति–तस्यैव प्रथमसम्वत्सरस्य पर्यवसानसमयं पृच्छति–'ता सेणं किं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा' तावत् स खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति–पूर्ववत् सः–प्रथमाख्यश्चान्द्रसम्वत्सरः किं पर्यवसितः ?–किं पर्यवसानमाख्यातमिति वदेत्–प्रथमश्चान्द्रसम्वत्सरः कथं पर्यवसितो भवतीति कथय भगवन् ! इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता जेणं दोच्चस्स आदी चंदसंवच्छरस्स सेणं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए' तावद् यः खलु द्वितीयस्यादि श्चान्द्र संवत्सरस्य तत् खलु प्रथमस्य चान्द्रसम्वत्सरस्य पर्यवसानम्, अनन्तरपश्चात्कृतः समयः ॥–तावदिति प्राग्वत् पूर्वप्रतिपादितयुक्त्यैव वृत्तपरिधौ चक्रारे स्थितस्य द्वितीयस्य चान्द्रसम्वत्सरस्य यः खलु आदिः–प्रारम्भकालस्तस्मादव्यवहितेऽन्तरे यः पश्चात्कृतः–अतीतः–पूर्वमव्यवहितेऽन्तरे स्थितो यः समयः सः–स एव

में प्रारम्भ एवं समाप्ति की स्थिति एक ही होती है यह प्रत्यक्ष से ही उपलब्धि होती है यही यहां पर युक्ति कही है। इससे भिन्न युक्ति का क्या प्रयोजन है ? इस प्रकार प्रथम संवत्सर के आरम्भ विषय में जानकर अब श्री गौतमस्वामी प्रथम संवत्सर के अन्त विषय में प्रश्न करता है–(ता से णं किं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा) वह पहला चांद्र संवत्सर किस प्रकार समाप्त होता है ? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता जे णं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए) पूर्वप्रतिपादित युक्ति से ही वृत्तपरिधि में चक्राकार से रहा हुवा दूसरा चांद्र संवत्सर का जो प्रारम्भ काल होता है, उससे अव्यवहित रहा हुवा जो समय वही काल पहला चांद्र संवत्सर का अर्थात् प्रथम संवत्सर का

સ્થિતિ એકજ પ્રકારની થાય છે. એજ અહીંયા યુક્તિ કહેલ છે. આનાથી જુદી યુક્તિનું શું પ્રયોજન છે? આ પ્રમાણે પહેલા સંવત્સરના આરંભના સંબંધમાં સમ્યક્ રીતે જાણીને હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પહેલા સંવત્સરના અંતના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता सेणं किं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा) આ પહેલું ચાંદ્ર સંવત્સર કઇ રીતે સમાપ્ત થાય છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता जेणं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपुरक्खडे समए) પૂર્વપ્રતિપાદિત યુક્તિથીજ વૃત્ત પરિધિમાં ચંદ્રાકારથી રહેલ બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરનો જે આરંભ કાળ હોય છે, તેનાથી વગર વ્યવધાનથી

कालः प्रथमस्य चान्द्रसम्वत्सरस्य पर्यवसानं-पर्यवसान कालः-प्रथमसम्वत्सरस्य समाप्तिसमय इति ॥ ततो भूयोऽन्यं प्रश्नयति-'तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ' तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥-तस्मिन् समये-प्रथम चान्द्र सम्वत्सरपर्यवसानभूते समये खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति-केन नक्षत्रेण सह योगमधिगच्छतीति कृपया कथय भगवन्निति ॥ ततो भगवानाह-'ता उत्तराहिं आसाढाहिं तावदुत्तराभिरापाढाभिः, अत्रोत्तरापाढा नक्षत्रस्य त्रितारकत्वाद् बहुवचनम्, तेन प्रथमचान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानकाले चन्द्रः उत्तरापाढानक्षत्रेण सह युक्तो भवतीति भगवतः समीचीनोत्तरे युक्तिरुच्यते-यतो हि द्वादशभिः पौर्णमासीभि श्चान्द्रः संवत्सरो भवति, मासश्च कृष्णादि गण्यते, युगादिश्च श्रावणकृष्णप्रतिपदादितो भवति, तेन यदेव प्राक् द्वादश्यां पौर्णमास्यां चन्द्रनक्षत्रयोगपरिमाणं सूर्यनक्षत्रयोगपरिमाणं च स्यात् तदेव अन्यूनातिरिक्तक्रमेण अत्रापि

समाप्ति काल होता है। फिर से श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(तं समयं च णं चंदे के णं णक्खत्ते णं जोएइ) उस पहला चांद्र संवत्सर के समाप्ति समय में चंद्र कौन से नक्षत्र के साथ योगवाला होता है ? यह हे भगवन् कृपा करके कहिये। इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) यहां पर उत्तराषाढा नक्षत्र तीन तारा वाला होने से बहुवचन कहा है। अतः पहला चांद्र संवत्सर के अंत काल में चंद्र उत्तराषाढा नक्षत्र के साथ योग युक्त होता है, इस प्रकार श्री भगवान् का सम्यक् प्रकार के उत्तर में युक्ति कहते हैं-कारण की बारह पूर्णिमा से चांद्र संवत्सर होता है अतः जो पहले तथा मास कृष्ण पक्ष से प्रथम गिना जाता है। युग का आरम्भ श्रावण कृष्ण प्रतिपदा से होता है, अतः जो पहले बारहवीं पूर्णिमास्या में चंद्र नक्षत्र का योग परिमाण तथा सूर्य नक्षत्र योग का परिमाण होता हो, वही अन्यूनाधिक के क्रम से यहां पर भी

જે સમય એજ કાળ પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરનો અર્થાત્ પ્રથમ સંવત્સરનો સમાપ્તિકાળ હોય છે. ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) એ પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત રહે છે? તે હે ભગવન્ આપ કૃપા કરીને કહો, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (ता उत्तराहिं आसाढाहिं) અહીં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર ત્રણ તારાવાળું હોવાથી બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે, તેથી પહેલાં ચાંદ્ર સંવત્સરના અંત સમયમાં ચંદ્ર ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે. આ પ્રમાણે શ્રીભગવાન્ સમ્યક્ પ્રકારથી ઉત્તરમાં યુક્તિ કહે છે-કારણકે બાર પૂર્ણિમાથી ચાંદ્ર સંવત્સર થાય છે. તેથીજ માસ પહેલાં કૃષ્ણ પક્ષથી ગણનામાં આવે છે. યુગનો આરંભ શ્રાવણ વદ એકમથી થાય છે. તેથી જે પહેલાં બારમી પૂર્ણિમામાં ચંદ્ર નક્ષત્રયોગનું પરિમાણ તથા સૂર્ય

भवितव्यम् । तथैव गणितभावनापि प्रकर्त्तव्या । इत्थमेव शेषसंवत्सरगतान्यपि सूत्राणि प्रारम्भपर्यवसानानि प्राभृतपरिसमाप्ति यावत् भावनीयानीति ॥ सम्प्रति-प्रतिपादित नक्षत्रस्य घटीविभागं करोति-'उत्तराणं आसाढाणं छदुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तसट्ठिहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णिया भागा सेसा' उत्तराणामाषाढानां षड्विंशति मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा चतुःपञ्चाशच्चूर्णिका भागाः शेषाः ॥-अर्थात् प्रथमचन्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये चन्द्रयुक्तोत्तरापाढानक्षत्रस्य २६ षड्विंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य षड्विंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुः पञ्चाशत्सप्तषष्टिभागाः-(२६।$\frac{२६}{६२}$।$\frac{५४}{६२-६७}$) एतावन्तो भागा व्यतीता भवन्ति, अवशिष्टेषु भागेषु सत्सु प्रथमचान्द्रसंवत्सरः परिसमाप्ति मुपगच्छति ॥ कथमेतावन्तो भागाः समुत्पद्यन्त इति शङ्कापरिहारार्थं गणितप्रक्रियामत्रैवाग्रे वक्ष्ये ॥ अथात्रैव सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति-'तं समयं च सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तस्मिन् समये च सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥-

होता है। उसी प्रकार से गणित भावना भी कह लेना। इसी प्रकार शेष संवत्सरगत सूत्र भी प्रारम्भ से लेकर अंत पर्यन्त अर्थात् प्राभृत की समाप्ति पर्यन्त भावित कर कह लेवें।

अब प्रतिपादित नक्षत्रों का घटिका विभाग के विषय में कथन करते हैं- (उत्तराणं आसाढाणं छदुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णिया भागा सेसा) प्रथम चांद्र संवत्सर के समाप्ति काल में चंद्र के साथ युक्त उत्तराषाढा नक्षत्र का छाईस २६ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छाईसभाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोपन भाग (२६ । $\frac{२६}{६२}$ । $\frac{५४}{६२-६७}$) इतना भाग वीत चुकने के बाद अवशिष्ट भागों में प्रथम चांद्र संवत्सर समाप्त होता है। इतने भाग किस प्रकार से होते हैं ? इस शंका के निवारणार्थ यहां पर आगे गणित प्रक्रिया कहेंगे।

નક્ષત્ર યોગનું પરિમાણુ હોય છે તેજ ન્યૂનાધિક પણાના ક્રમથી અહીંયાં પણ થાય છે. એજ પ્રકારથી ગણિત ભાવના પણ કરી લેવી એ પ્રમાણે બાકીના સંવત્સર સંબંધી સૂત્ર પણ પ્રારંભથી લઈને અંતપર્યન્ત એટલેકે પ્રાભૃતની સમાપ્તિ પર્યન્ત કહી લેવું.

હવે પ્રતિપાદન કરેલ નક્ષત્રોની ઘટિકા વિભાગના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે- (उत्तरा णं आसाढाणं छ दुवीसं मुहुत्ता छ दुवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णियाभागा सेसा) પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્રની સાથે રહેલ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનાછવ્વીસ મુહૂર્ત ૨૬ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છવ્વીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોપન ભાગ (૨૬।$\frac{૨૬}{૬૨}$।$\frac{૫૪}{૬૨-૬૭}$) આટલો ભાગ વીતી ગયા પછી બાકીના ભાગોમાં પહેલું ચાંદ્ર સંવત્સર સમાપ્ત થાય છે, આટલા ભાગો કઈ રીતે થાય છે? આ શંકાના નિવારણ માટે અહીં આગળ ગણિતપ્રક્રિયા કહેવામાં આવશે.

तस्मिन समये–प्रथमचान्द्रसम्वत्सरपरिसमाप्तिकाले सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥–केन नक्षत्रेण युक्तो भवतीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह–'ता पुणव्वसुणा' तावत् पुनर्वसुना ॥–तावत्–तस्मिन् समये–प्रथम–चान्द्रसम्वत्सरपर्यवसानसमये सूर्यः पुनर्वसुनक्षत्रेण युक्तो भवति ॥ अथास्यैव मुहूर्त्तपरिमाणं विवृणोति–''पुणव्वसुस्स सोलस मुहुत्ता अट्ठ य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठि भागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा' पुनर्वसोः षोडशमुहूर्त्ताः अष्टौ च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा विंशतिश्चूर्णिका भागाः शेषाः ॥–प्रथमचान्द्रसंवत्सरपरिसमाप्तिवेलायां सूर्यः पुनर्वसुनक्षत्रस्य १६ षोडशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टौ द्वाषष्टिभागाः–८/६२ एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा विंशतिश्चूर्णिका भागाः २०/६२-६७ शेषाः । अर्थात् पुनर्वसु नक्षत्रस्य १६ । ८/६२ । २०/६२-६७ एतावतो भागानतीत्य शेषेषु भागेषु सत्सु स्थितो भवति प्रथम चान्द्रसंवत्सर परिसमाप्त्यवसर इति ।

अब यहां पर सूर्य नक्षत्र योग के विषय में प्रश्न करते हैं–(तं समयं च सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?) पहला चांद्र संवत्सर की समाप्ति काल में सूर्य कौन से नक्षत्र के साथ योग करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता पुणव्वसुणा) पहला चांद्र संवत्सर के समाप्ति काल में सूर्य पुनर्वसु नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता है। अब इसका मुहूर्त परिमाण कहते हैं–(पुणव्वसुस्स सोलस मुहुत्ता अट्ठ य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा) पहला चांद्र संवत्सर परिसमाप्ति काल में सूर्य पुनर्वसु नक्षत्र का १६ सोलह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया आठ भाग ८/६२ तथा बासठिया एक भाग का सरसठ भाग कर के वीस चूर्णिका भाग २०/६२-६७ शेष रहे अर्थात् पुनर्वसु नक्षत्र का १६ । ८/६२ । २०/६२-६७ इतना भाग बीत चुकने के बाद शेष भाग में प्रथम चांद्रसंवत्सर समाप्त होता है।

હવે અહીં સૂર્ય નક્ષત્રના યોગ સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે,–(तं समयं च सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીને પ્રશ્ન સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता पुणव्वसुणा) પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિકાળમાં સૂર્ય પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત રહે છે, હવે આનું મુહૂર્ત પરિમાણ કહેવામાં આવે છે–(पुणव्वसुस्स सोलस मुहुत्ता अट्ठय बावट्ठिभागा सेसा) પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્ય પુનર્વસુ નક્ષત્રના ૧૬ સોળ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા આઠ ભાગ ૮/૬૨ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગો કરીને વીસ ચૂર્ણિકા ભાગ ૨૦/૬૨-૬૭ શેષ રહે એટલે કે પુનર્વસુ નક્ષત્રના ૧૬।૮/૬૨।૨૦/૬૨-૬૭ આટલા ભાગ વીતી ગયા બાદ બાકીના ભાગમાં પહેલું ચાંદ્ર સંવત્સર સમાપ્ત થાય છે.

अथ द्वितीय सम्वत्सरस्यारम्भसमयं पृच्छति-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चस्य चंदसंवच्छरस्स के आदी आहिए त्ति वएज्जा ?' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य क आदि राख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति प्राग्वत् एतेषां प्रथमोदितानां पञ्चानां-चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धितचान्द्राभिवर्द्धितानां संवत्सराणाम्-युगबोधकवर्षाणां मध्ये द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य क आदिः-प्रारम्भसमय आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नवाक्यं श्रुत्वा भगवानाह-'ता जेणं पढमस्स चंद संवच्छरस्स पज्जवसाणे सेणं दोच्चस्स णं चंदसंवच्छरस्स आदी, अणंतरपुरक्खडे समए' तावत् यत् खलु प्रथमस्य चान्द्रसम्वत्सरस्य पर्यवसानं सः खलु द्वितीयस्य खलु चान्द्रसंवत्सरस्यादिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः ॥-तावदिति पूर्ववत् चक्रनेमिक्रमे प्रारम्भपर्यवसानयोरेकत्रैव स्थिति र्भवतीति प्रत्यक्षोपलब्धा युक्तिस्तेन यत् खलु प्रथमस्य चन्द्रसम्वत्सरस्य पर्यवसानम्-समाप्तिकालः सएव द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्यादिः-स्यादित्यत्र किं चित्रम् ? । समयोऽपि, सएवानन्तर पुरस्कृतः-अव्यवहितेऽन्तरे अग्रे कृतः कालएव-पर्यवसान-प्रारम्भयो

अब दूसरे संवत्सर के आरम्भ समय के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स को आदी आहिएत्ति वएज्जा) ये पूर्व कथित चांद्र, चांद्र अभिवर्धित चांद्र एवं अभिवर्धित ये पांच संवत्सरों में दूसरा चांद्र संवत्सर का प्रारम्भ काल कौन सा कहा है ? सो कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी का प्रश्न को सुन करके उत्तर में श्री भगवान कहते हैं-(ता जेणं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं दोच्चस्स णं चंदसंवच्छरस्स आदि अणंतरपुरक्खडे समए) चक्रनेमि के क्रम से आरम्भ एवं अंत की एक ही स्थिति होती है यह प्रत्यक्ष से दृश्यमान युक्ति है, अतः जो पहला चांद्र संवत्सर का समाप्तिकाल होता है वही दूसरा चांद्र संवत्सर का आरम्भकाल होता है, इसमें क्या आश्चर्य है ? समय भी वही अव्यवहित माने विना व्यवधान वाला काल होता है कारण की अन्त

હવે બીજા સંવત્સરના આરંભ સમયના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે. (ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स को आदी आहिएत्ति वएज्जा) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ ચાંદ્ર. ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરનો પ્રારંભકાળ કયો કહેલ છે ? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન કહે છે-(ता जे णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं दोच्चस्स णं चंदसंवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए) ચક્રનેમીના ક્રમથી આરંભ અને અંતની એક જ સ્થિતિ હોય છે. આ પ્રત્યક્ષથી દેખાનાર યુક્તિ છે, તેથી જે પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરનો સમાપ્તિકાળ હોય છે એજ બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરનો આરંભકાળ હોય છે. આમાં શું આશ્ચર્ય છે ? સમય પણ

युगपदेव प्रवृत्तिरित्यर्थः ॥–अथास्यैव पर्यवसानकालं पृच्छति–'ता से णं किं पज्जवसिए आहिए त्ति वएज्जा ?' तावत् स खलु किं पर्यवसितः आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति प्राग्वत् सः–द्वितीयश्चान्द्रसंवत्सरः खलु इति निश्चये किं पर्यवसितः ?–कथं पर्यवसित आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत् कथयेत् ॥ ततो भगवानाह–'ता जे णं तच्चस्स अभिवड्ढिय-संवच्छरस्स आदी से णं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे, अणंतरपच्छाकडे समए' तावत् यः खलु तृतीयस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्यादिस्तदेव खलु द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानम्, अनन्तरपश्चात्कृतः समयः, तावदिति प्राग्वत्, खलु इति वाक्यालङ्कारे अत्रापि पूर्वोक्तवदेव प्रारम्भपर्यवसानयो रेकत्र स्थितत्वात् यः खलु तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्स-रस्यादिः–प्रारम्भसमयः तदेव द्वितीयस्य चान्द्रसम्वत्सरस्य पर्यवसानं–परिसमाप्तिकालः अनन्तरपश्चात्कृतः पूर्वं धृतो यः कालः स एवेति ॥

अथ तस्मिन् समये चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति–'तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ' तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥–तस्मिन् समये–द्वितीय-

---

एवं प्रारंभ दोनों साथ ही प्रवृत्त होता है। अब इसका अन्तकाल के विषय में प्रश्न करते हैं–(ता से णं किं पज्जवसिए आहिए त्ति वएज्जा) दूसरा चांद्र संवत्सर किस प्रकार समाप्त होता है ? सो कहिए इस प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता जे णं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी से णं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए) यहां पर भी पूर्वकथनानुसार प्रारम्भ एवं समाप्तिकाल एक ही होने से जो तीसरा अभि-वर्द्धित सम्वत्सर का प्रारम्भ समय है वही दूसरा चांद्र संवत्सर का समाप्ति काल कहा है। अर्थात् अनन्तर पश्चात् कृत पूर्वस्थित जो काल वही काल होता है। अब उस समय के चांद्र नक्षत्र योग के विषय में प्रश्न करते हैं–(तं समयं च णं चंदे के णं णक्खत्ते णं जोएइ) दूसरे चांद्र संवत्सर के समाप्ति काल

એજ અવ્યવહિત એટલે કે વ્યવધાન વિનાનો કાળ હોય છે. કારણ કે અંત અને પ્રારંભ બન્ને સાથે જ પ્રવૃત્ત થાય છે.

હવે તેના અંતકાળના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે, (ता से णं किं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा) બીજો ચાંદ્ર સંવત્સર કેવી રીતે સમાપ્ત થાય છે? તે કહો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता जे णं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी से णं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए) અહીં પણ પૂર્વકથન પ્રમાણે પ્રારંભ અને સમાપ્તિકાળ એક જ હોવાથી ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરનો જે પ્રારંભ સમય છે એજ બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરનો સમાપ્તિકાળ કહેલ છે, અર્થાત્ અનંતર પશ્ચાત્ કૃત પૂર્વ-સ્થિત જે કાળ એજ કાળ હોય છે.

હવે તે સમયના ચાંદ્ર નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે.–(तं समयं

चान्द्रसंवत्सरपरिसमाप्तिकाले चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?—केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवतीति गौतमवचनानन्तरं भगवानाह—'ता पुव्वाहिं आसाढाहिं' तावत् पूर्वाभिराषाढाभिः—तावदिति प्राग्वत् पूर्वाषाढानक्षत्रस्य त्रितारकत्वाद् बहुवचनम्, तेन द्वितीयचान्द्रसंवत्सरपरिसमाप्त्यवसरे चन्द्रः पूर्वाषाढानक्षत्रेण सह युक्तो भवति ॥—अथास्यैव मुहूर्त्तविभागं करोति—'ता पुव्वाणं आसाढाणं सत्तमुहुत्ता तेवण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता इगतालीसं चुण्णिया भागा सेसा' तावत् पूर्वाणामाषाढानां सप्तमुहूर्त्ताः त्रिपञ्चाशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा एकचत्वारिंशच्चूर्णिका भागाः शेषाः ॥—द्वितीयचान्द्रसंवत्सरपरिसमाप्तिकाले चन्द्रयुक्तस्य पूर्वाषाढा नक्षत्रस्य सप्तमुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः—$\frac{53}{62}$ एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा तस्य चैकचत्वारिंशद्—$\frac{41}{62-67}$ चूर्णिकाभागाः शेषाः। अर्थात् तस्मिन् समये पूर्वाषाढा नक्ष-

में चंद्र कौन से नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता पुव्वाहिं आसाढाहिं) यहां पर पूर्वाषाढा नक्षत्र तीन तारावाला होने से बहुवचन से कहा है। दूसरे चांद्र संवत्सर के समाप्तिकाल में चन्द्र पूर्वाषाढा नक्षत्र के साथ योगवाला होता है। अब इसका मुहूर्त विभाग पूर्वक कहते हैं—(ता पुव्वाणं आसाढाणं सत्त मुहुत्ता तेवण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता इगतालीसं चुण्णिया भागा सेसा) दूसरा चांद्र संवत्सर के समाप्तिकाल में चन्द्र के साथ रहा हुवा पूर्वाषाढा नक्षत्र का सात मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया त्रिपनभाग $\frac{53}{62}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके उसका इकतालीस चूर्णिकाभाग अर्थात् बासठिया एक भाग का सडसठिया इकतालीस भाग $\frac{41}{62-67}$ शेष रहे अर्थात् जिस समय पूर्वाषाढा नक्षत्र का ७।

चणं चंदे के णं णक्खत्ते णं जोएइ) બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત રહે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता पुव्वाहिं आसाढाहिं) અહીં પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર ત્રણ તારાવાળું હોવાથી બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. બીજા ચંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિ કાળમાં ચંદ્ર પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે.

હવે તેના મુહૂર્ત વિભાગ પૂર્વક કથન કરવામાં આવે છે-(ता पुव्वाणं आसाढाणं सत्तमुहुत्ता तेवण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता इगतालीसं चुण्णिया भागा सेसा) બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિકાળમાં ચંદ્રની સાથે રહેલ પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રના સાત મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રેપન ભાગ $\frac{53}{62}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ભાગ કરીને તેના એકતાલીસ ચૂર્ણિકા ભાગ અર્થાત્ બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકતાલીસ ભાગ $\frac{41}{62-67}$ શેષ રહે અર્થાત્ જે સમયે પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રના ૭ $\frac{53}{62}$।

त्रस्य ७ । $\frac{५३}{६२}$ । $\frac{४१}{६२-६७}$ एतावन्तो भागाः व्यतीता भवन्ति, अवशिष्टाश्च भागाः शेषाः-शेषरूपेण तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥-

अस्यापि गणितप्रक्रियां सूत्रस्यास्य व्याख्यान्ते दर्शयिष्ये । अथ तस्मिन् समये सूर्य-नक्षत्रयोगं पृच्छति-'तं समयं च णं सूरे के णं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥-तस्मिन् समये-द्वितीयचान्द्रसंवत्सरपरिसमाप्तिकाले खलु इति वाक्यालङ्कारे सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?-केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवति-प्रवर्त्त-मानः स्यादिति प्रश्नानन्तरं भगवानाह-'ता पुणव्वसुणा' तावत् पुनर्वसुना ॥-तावदिति प्राग्वत् पुनर्वसुना-पुनर्वसु नक्षत्रेण सह प्रवर्त्तमानो भवति ॥-अथास्यैव पुनर्वसुनक्षत्रस्य मुहूर्त्तविभागं करोति-'पुणव्वसुस्स णं बायालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्त चुण्णिया भागा सेसा' पुनर्वसोः खलु द्वाचत्वारिंशन्मु-हूर्त्ताः पञ्चत्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा सप्तचूर्णिका भागाः शेषाः ॥-द्वितीयचान्द्रसंवत्सरपर्यवसानभूते काले सूर्ययुक्तस्य पुनर्वसुनक्षत्रस्य

$\frac{५३}{६२}$ । $\frac{४१}{६२-६७}$ इतना प्रमाण बीत चुकने पर तथा अवशिष्ट भाग शेष रहे तब दूसरा चांद्र संवत्सर समाप्त होता है । इसकी गणितप्रक्रिया इस सूत्र की व्याख्या के अन्त में दिखलाई जायगी ।

अब उस समय सूर्य नक्षत्र योग विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(तं समयं च णं सूरे के णं णक्खत्ते णं जोएइ) दूसरे चांद्र संवत्सर के समाप्तिकाल में सूर्य कौन से नक्षत्र के साथ योग युक्त होता है ? इस प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान कहते हैं-(ता पुणव्वसुणा) उस समय सूर्य पुनर्वसु नक्षत्र के साथ योग वाला होता है । अब पुनर्वसु नक्षत्र का मुहूर्त विभाग पूर्वक कथन करते हैं-(पुणव्वसुस्स णं बायालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बावट्ठि-भागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्त चुण्णिया भागा सेसा) दूसरा चांद्र संवत्सर के समाप्ति समय में सूर्य युक्त पुनर्वसु नक्षत्र का बाया-

---

$\frac{४१}{६२-६७}$ આટલું પ્રમાણ વીતી ગયા પછી અવશિષ્ટ ભાગ શેષ રહે ત્યારે બીજું ચંદ્ર સંવત્સર સમાપ્ત થાય છે, આની ગણિતપ્રક્રિયા આ સૂત્રની વ્યાખ્યા સમાપ્ત થયા પછી બતાવવામાં આવશે.

હવે તે સમયે સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(तं समयं च णं सूरे के णं णक्खत्ते णं जोएइ) બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે. (ता पुणव्वसुणा) એ સમયે સૂર્ય પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે. હવે તેમના પુનર્વસુ નક્ષત્રના મુહૂર્ત વિભાગ પૂર્વક કથન કરે છે-(पुणव्वसुस्स णं बायालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्तचुण्णियाभागा सेसा) બીજા

खलु द्वाचत्वारिंशन्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चत्रिंशद् द्वापष्टिभागाः एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्त सप्तपष्टिभागाः-४२ । ३५/६२ । ७/६२-६७ एतावन्तो भागा व्यतीताः, अवशिष्टाश्चभागाः शेषाः-शेपरूपेण स्थिता भवन्ति ॥ अस्यापि गणितप्रक्रियामग्रे वक्ष्ये ॥-तदेवं द्वितीयचान्द्रसंवत्सरस्यारम्भपर्यवसानसमयं सविशेपं ज्ञात्वा तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य आरम्भसमयं पृच्छति-'ता एएसि णं पंचण्हं संवत्सराणं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स के आदी आहिए त्ति वएज्जा' तावदेतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयस्याभिवर्द्धितसम्वत्सरस्य क आदि राख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति प्राग्वत् एतेषां प्रथमोदितानां पञ्चानां चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धितचान्द्राभिवर्द्धितानां सम्वत्सराणां मध्ये खलु तृतीयस्याभिवर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य क आदिः-प्रारम्भसमयः, आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति प्रश्नानन्तरं भगवानाह-'ता जे णं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी, अणंतरपुरक्खडे समए' तावत् यत् खलु द्वितीयचान्द्रसंवत्सरस्य

लीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सात भाग ४२ । ३५/६२ । ७/६२-६७ इतना भाग वीत चुकने पर तथा अवशिष्ट भाग शेष रूप रहे तब दूसरा चांद्र संवत्सर समाप्त होता है। इसकी भी गणित प्रक्रिया आगे कहेंगे।

इस प्रकार दूसरा चांद्रसंवत्सर का समाप्ति समय जान कर तीसरा अभिवर्द्धितसंवत्सर के आरम्भ समय के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स के आदी आहिए त्ति वएज्जा) ये पूर्वोक्त चांद्र, चांद्र अभिवर्द्धित चांद्र एवं अभिवर्द्धित पांच संवत्सरों में तीसरे अभिवर्द्धित संवत्सर का प्रारम्भ काल कौन सा कहा है? सो हे भगवन् आप कहीये, इस प्रकार से श्री गौतमस्वामी के पूछने पर श्री भगवान् कहते हैं-(ता जे णं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स

ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્યના યોગવાળા પુનર્વસુ નક્ષત્રના બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સાત ભાગ ૪૨।૩૫/૬૨।૭/૬૨,૬૭ આટલા ભાગ વીત્યા પછી અને બાકીના ભાગ શેષરૂપ રહે ત્યારે બીજું ચાંદ્રસંવત્સર સમાપ્ત થાય છે. એની ગણિત-પ્રક્રિયા આગળ કહેવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરનો સમાપ્તિ સમય જાણીને ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના આરંભ સમયના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स के आदी आहिएति वएज्जा) આ પૂર્વોક્ત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્દ્ધિત ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજા અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરનો પ્રારંભકાળ કયો કહેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ મને કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી શ્રીભગવાન્ કહે છે. (ता जेणं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स

पर्यवसानं स खलु तृतीयस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्यादिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः ॥—तावदिति प्राग्वत् पूर्वप्रतिपादितयुक्त्यैव प्रारम्भपर्यवसानयोरेकत्र स्थितत्वात् यत् खलु द्वितीयस्य चान्द्रसम्वत्सरस्य पर्यवसानपरिसमाप्तिकालः स एवान्यूनाधिकः समयस्तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्यादिः—प्रारम्भकालः स्यात् अनन्तरपुरस्कृतः समयः—अव्यवहितोत्तरकालरूप इति ॥—अथास्यैव पर्यवसानकालं पृच्छति—'ता से णं किं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा' तावत् स खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् सः—तृतीयोऽभिवर्द्धिताख्यः सम्वत्सरः किं पर्यवसितः ? ॥—कथं परिसमाप्ति मधिगच्छति ?—तस्य परिसमाप्तिकालः क आख्यात इति वदेत्—कथयेत् ततोऽस्योत्तरं प्रतिपादयन् भगवानाह—'ता जेणं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं तच्चस्स अभिवड्डियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे, अणंतरपच्छाकडे समए' तावद् यः खलु चतुर्थस्य चान्द्रसम्व-

---

पज्जवसाणे से णं तच्चस्स अभिवड्डियसंवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए) पूर्वकथित युक्ति के अनुसार प्रारंभ एवं समाप्ति का काल एक ही होने से जो दूसरा चांद्र संवत्सर का समाप्ति काल है, वही अन्यून अधिक समय तीसरा अभिवर्द्धितसंवत्सर का प्रारम्भ काल होता है, अनन्तर पुरस्कृत अर्थात् अव्यवहित माने व्यवधान रहित उत्तरकाल रूप होता है। अब इसका समाप्ति काल के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(ता से णं किं पज्जवसिए आहिए त्ति वएज्जा) तीसरा अभिवर्द्धित संवत्सर किस प्रकार से समाप्त होता है ? अर्थात् उसका समाप्तिकाल कौन सा कहा है ? सो हे भगवन् आप कहिए इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के पूछने से इस के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता जे णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं तच्चस्स अभिवड्डियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए)

पज्जवसाणे सेणं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए) પહેલાં કહેલ યુક્તિ અનુસાર આરંભ અને સમાપ્તિનો સમય એકજ હોવાથી બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરનો જે સમાપ્તિ સમય છે એજ ન્યૂનાધિક પણા વગરનો સમય ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરનો પ્રારંભ કાળ હોય છે. અનંતર પુરસ્કૃત અર્થાત્ અવ્યવહિત એટલેકે વ્યવધાન વગરના ઉત્તરકાળ રૂપ હોય છે.

હવે આના સમાપ્તિકાળના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता सेणं किं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा) ત્રીજું અભિવર્દ્ધિત સંવત્સર કેવી રીતે સમાપ્ત થાય છે ? અર્થાત્ તેનો સમાપ્તિ સમય કયો કહેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता जेणं चउत्थस्स चंद संवच्छरस्स आदी सेणं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए) પ્રારંભ અને સમાપ્તિ સમય એક સાથેજ રહેવાથી ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરનો જે

त्सरस्यादिस्तत् खलु तृतीयस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानम्, अनन्तरपश्चात्कृतः समयः ? ॥–तावदिति प्राग्वत् प्रारम्भावसानयोरेकत्र स्थितत्वात् यः खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्यादिः–प्रारम्भसमयः स्यात् तदेव तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानं–परिसमाप्तिकालः स्यात्, अनन्तरपश्चात्कृतः समयः–एकत्रैव युगपदेव पूर्वापरक्रमेण परिसमाप्ति–प्रारम्भयोः समयो ज्ञेय इति ॥–अथ तस्मिन् समये चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति–'तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ'' तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥–तस्मिन् समये–तृतीयाभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानकाले चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति–केन नक्षत्रेण सह योगमधिगच्छतीति गौतमस्य प्रश्नानन्तरं भगवानाह–'ता उत्तराहिं आसाढाहिं' तावदुत्तराभिराषाढाभिः ॥–तावदिति प्राग्वत्, उत्तराषाढा नक्षत्रस्य पञ्चतारकत्वाद्बहुवचनम्, तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिसमाप्तिकाले चन्द्रः उत्तराषाढा नक्षत्रेण सह युक्तो भवति ॥ अथास्यैवोत्तराषाढानक्षत्रस्य मुहूर्त्तविभागं करोति–

प्रारम्भ एवं समाप्ति समय एक ही साथ रहने से जो चौथे चांद्रसंवत्सर का प्रारम्भ काल वही तीसरा अभिवर्द्धितसंवत्सर का समाप्ति समय होता है। अनन्तर पश्चात् कृत समय अर्थात् एक ही साथ पूर्वापर क्रम से परिसमाप्ति एवं प्रारम्भ का समय समझ लेवें।

अब उस समय के चंद्रनक्षत्र योग के विषय में गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) तीसरा अभिवर्द्धितसंवत्सर का समाप्ति काल में चंद्र किस नक्षत्र के साथ योग प्राप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान कहते हैं–(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) उत्तराषाढा नक्षत्र पांच तारावाला होने से बहुवचन कहा है। तीसरा अभिवर्द्धितसंवत्सर के समाप्ति समय में चंद्र उत्तराषाढा नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता है। अब इस उत्तराषाढा नक्षत्र का मुहूर्त विभाग दिखलाते हैं–

પ્રારંભકાળ હોય છે એજ ત્રીજા અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરનો સમાપ્તિ સમય હોય છે, અનન્તર પશ્ચાત્ કૃત સમય અર્થાત્ એક સાથેજ પૂર્વાપરના ક્રમથી સમાપ્તિ અને પ્રારંભનો સમય સમજી લેવો.

હવે તે સમયના ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે. (तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિકાળમાં ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર પાંચ તારાવાળું હોવાથી અહીં બહુવચન કહેલ છે. ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે યોગયુક્ત રહે છે. હવે આ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો મુહૂર્ત વિભાગ બતાવવામાં આવે છે.–(उत्तराणं आसाढाणं तेरसमुहुत्ता तेरस य बावट्ठिभाग

'उत्तराणं आसाढाणं तेरसमुहुत्ता तेरस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्तावीसं चुण्णिया भागा सेसा' उत्तराणामाषाढानां त्रयोदशमुहूर्त्तास्त्रयोदश च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा सप्तविंशतिश्चूर्णिका भागाः शेषाः ॥ तृतीयस्याभिवर्द्धितसम्वत्सरस्य पर्यवसानसमये चन्द्रयुक्तस्योत्तराषाढानक्षत्रस्य त्रयोदशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोदश द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागा व्यतीता भवन्ति, अवशिष्टाश्चूर्णिकाभागाः शेषास्तिष्ठन्तीति ॥ अथात्रैव सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति–'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥ तस्मिन् समये–तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानकाले सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?–केन नक्षत्रेण सह योगमधिगच्छतीति गौतमस्य प्रश्नानन्तरं भगवानाह–'ता पुणव्वसुणा' तावत् पुनर्वसुना ॥–तृतीयसंवत्सरस्य पर्यवसानकाले सूर्यः पुनर्वसुनक्षत्रेण सह युक्तो भवतीति ॥

अथास्यैव मुहूर्त्तस्य परिमाणं विवृणोति–'पुणव्वसुस्स दो मुहुत्ता छप्पण्णं बावट्ठिभागा

(उत्तराणं आसाढाणं तेरसमुहुत्ता तेरस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्तावीसं चुण्णियाभागा सेसा) तीसरा अभिवर्द्धितसंवत्सर का समाप्तिकाल में चंद्र से युक्त उत्तराषाढा नक्षत्रका तेरह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेरहभाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सताईसभाग बीतजाता है एवं अवशिष्ट चूर्णिका भाग शेष रहता है। अब इस प्रारम्भ समाप्ति काल में सूर्य नक्षत्रयोग के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खतेणं जोएइ) तीसरा अभिवर्द्धितसंवत्सर का समाप्ति काल में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ योगयुक्त होकर रहता है। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकरके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता पुणव्वसुणा) तीसरे संवत्सर के समाप्ति काल में सूर्य पुनर्वसु नक्षत्र के साथ योग वाला होता है। अब इसका मुहूर्त परिमाण

મુહુત્તસ્સ બાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા સત્તાવીસં ચુણ્ણિયાભાગા સેસા) ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્રથી યુક્ત ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના તેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સત્યાવીસ ભાગ વીતી જાય અને બાકીના ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે.

હવે આ આરંભ અને સમાપ્તિ કાળમાં સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિ કાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગયુક્ત થઈને રહે છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता पुणव्वसुणा) ત્રીજા સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્ય પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે. હવે

मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सट्ठी चुण्णियाभागा सेसा' पुनर्वसो द्वौ मुहूर्त्तौ षट् पञ्चाशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा पष्टिच्चूर्णिकाभागाः शेषाः तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये सूर्ययुक्तस्य पुनर्वसुनक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्त्तौ एकस्य च मुहूर्त्तस्य पट्पञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः, एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिधा छित्वा–सप्तपष्टिधा विभज्य यल्लब्धं भवेत् तादृशाः पष्टिच्चूर्णिकाभागाः–(२।५६/६२।६०/६२-६७) एतावतो भागान् व्यतीत्य अवशिष्टाश्च चूर्णिकाभागाः शेषाः यदा तिष्ठन्ति तदैव तृतीय-सम्वत्सरस्य परिसमाप्ति भवतीति ॥ अस्यापि गणितप्रक्रिया सूत्रस्य व्याख्यान्ते दर्शयिष्ये ॥–तदेवं तृतीयसंवत्सरस्य साङ्गं प्रारम्भपर्यवसानविचारं ज्ञात्वा चतुर्थस्य चान्द्र संवत्सरस्य प्रारम्भसमयं पृच्छति–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थस्स चंद संव-

---

का विवरण करते हैं–(पुण्णव्वसुस्स दो मुहुत्ता छप्पण्णं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सट्ठी चुण्णियाभागा सेसा) तीसरा अभिवर्धित संवत्सरका समाप्तिकाल में सूर्य के साथ योगयुक्त पुनर्वसु नक्षत्र का दो मुहूर्त तथा एकमुहूर्तका बासठिया छप्पनभाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके जो लब्ध होता है, इतना चूर्णिका भाग (२।५६/६२।६०/६२=६७) इतनाभाग बीतकर जो अवशिष्ट चूर्णिकाभाग शेष रहे है उससमय तीसरा सूर्यसंवत्सर को समाप्ति होती है। इसकी भी गणितप्रक्रिया सूत्र के अन्त में दिखलावेंगे।

इस प्रकार तीसरे संवत्सरका आरंभ एवं समाप्ति विषयक विचार जानकर अब चौथा चांद्र संवत्सरका प्रारंभ कालके विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं (ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स के आदी

તેના મુહૂર્ત પરિમાણનું વિવરણ કરવામાં આવે છે (पुणव्वसुस्स दो मुहुत्ता छप्पण्णं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागंच सत्तट्ठिहा छेत्ता सट्ठी चुण्णियाभागा सेसा) ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિકાળમાં પુનર્વસુ નક્ષત્ર સૂર્યની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે. હવે તેના મુહૂર્ત પરિમાણનું વિવરણ કરવામાં આવે છે. (पुणव्वसुस्स दो मुहुत्ता छप्पण्णं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सट्ठी चुण्णियाभागा सेसा) ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિ કાળમાં સૂર્યના સાથે યોગ યુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છપ્પન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને જે લબ્ધ થાય છે, એટલા ચૂર્ણિકા ભાગ (૨।૫૬/૬૨।૬૦/૬૨-૬૭) આટલા ભાગ વીતી ગયા પછી જે અવશેષ ચૂર્ણિકાભાગ શેષ રહે છે, એ સમયે ત્રીજા સૂર્ય સંવત્સરની સમાપ્તિ થાય છે. આની પણ ગણિત પ્રક્રિયા સૂત્રના અંતમાં બતાવવામાં આવશે.

આ રીતે ત્રીજા સંવત્સરના આરંભ અને સમાપ્તિના સંબંધમાં વિચાર જાણીને હવે ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના પ્રારંભ કાળના વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે. (ता एएसिणं

च्छरस्स के आदी आहिएत्ति वएज्जा' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां चतुर्थस्य चन्द्रसंवत्सरस्य क आदि राख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् एतेषां–प्रथमोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य क आदिः–प्रारम्भसमयः–आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथयेत् ॥ ततो भगवानाह–'ता जे णं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं चतुत्थस्स चंदसंवच्छरस्स आदी, अणंतरपुरक्खडे समए' तावत् यत् खलु तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानं सः खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य आदिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः ॥–तावदिति प्राग्वत् खलु इति पादपूरणे पूर्वप्रतिपादितयुक्त्यैव चक्रनेमिक्रमेण प्रारम्भपर्यवसानयोरेकत्र स्थितत्वात् यत् खलु तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानं–परिसमाप्तिसमयः, स एवान्यूनाधिकः समयःचतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्यादिः स्यादेव, अनन्तरपुरस्कृतः समयः–अव्यवहितोत्तरक्षणे स्थितः समय इति ॥–तदेवं चतुर्थस्यादि ज्ञातस्ततः पर्यवसानं पृच्छति–'ता से णं किं पज्जवसिए

आहिएत्ति वएज्जा) ये पूर्व कथित पांच संवत्सरों में चौथा चांद्र संवत्सर का प्रारम्भकाल कौनसा प्रतिपादिन किया है ? सो कहिये इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के पूछने पर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता जेणं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं चउत्थस्स चंदस्स संवच्छरस्स आदी, अणंतरपुरक्खडे समए) तीसरा अभिवर्धित संवत्सरका जो समाप्तिकाल यही चौथा चांद्र संवत्सर का आरम्भकाल होता है, अनन्तर पुरस्कृत समय है। अर्थात् पूर्वप्रतिपादित युक्ति के अनुसार चक्रनेमि क्रमानुसार प्रारम्भ एवं समाप्तिकाल एक ही साथ होने से जो तीसरा अभिवर्धितसंवत्सर का समाप्ति काल वही अन्यूनाधिक समय चौथा चांद्रसंवत्सरका प्रारम्भकाल होता है, अनन्तर पुरस्कृतसमय अर्थात् विना व्यवधान उत्तरक्षण स्थित समय। इस प्रकार चौथा संवत्सरका प्रारम्भकाल को जानकर उसका

पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स के आदी आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વકથિત પાંચ સંવત્સરોમાં ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરનો પ્રારંભકાળ કયો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે કહો, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता जे णं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे सेणं चउत्थस्स संवच्छरस्स आदी, अणंतरपुरक्खडे समए) ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરનો જે સમાપ્તિકાળ એજ ચોથા ચંદ્ર સંવત્સરના આરંભ કાળ હોય છે. અનંતર પુરસ્કૃત સમય છે, અર્થાત્ પૂર્વપ્રતિપાદિત યુક્તિ અનુસાર ચક્રનેમી ક્રમ પ્રમાણે પ્રારંભ અને સમાપ્તિ કાળ એક જ સાથે હોવાથી જે ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરનો સમાપ્તિ કાળ છે એજ અન્યૂનાધિક સમય ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરનો આરંભકાળ હોય છે. અનંતર પુરસ્કૃત સમય અર્થાત્ વ્યવધાન વગર ઉત્તરક્ષણ સ્થિત સમય આ પ્રમાણે ચોથા સંવત્સરના પ્રારંભકાળને જાણીને તેના સમાપ્તિકાળના સંબંધમાં પ્રશ્ન

आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् सः खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ? ॥–तावदिति प्राग्वत् सः–चतुर्थश्चान्द्रसंवत्सरः किं पर्यवसितः ?–कदा कुत्रस्थाने पर्यवसितो भवति ?–कस्मिन प्रदेशे परिसमाप्ति मधिगच्छति, इति आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्योक्तिं श्रुत्वा भगवान् कथयति–'ता जे णं चरिमस्स अभिवड्ढिय-संवच्छरस्स आदी से णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे, अणंतरपच्छाकडे समए' तावद् यः खलु चरमस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्यादि स्तत् खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य-पर्यवसानम्, 'अनन्तरपश्चात्कृतः समयः ॥–तावदिति पूर्ववत् खलु इति वाक्यालङ्कारे प्रारम्भपर्यवसानयो रेकत्र स्थितत्वात् यः खलु चरमस्य–सर्वान्तिमस्य–युगान्तस्थितस्य अभिवर्द्धितसम्वत्सरस्यादिः स्यात् तदेव खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं–परिसमाप्तिकालः स्यादित्यत्र किं चित्रम् ? केवलमनन्तरपश्चात्कृतः समयः–अव्यवहितेऽन्तरे पूर्वक्षणे धृतः काल इत्येतावानेव भेद इति ॥ अथ–तस्मिन् काले चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति–'तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ' तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण

समाप्तिकाल के विषय में प्रश्न करते हैं–(ता सेणं किं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा) वह चौथा चांद्र संवत्सर किस स्थान में और कब समाप्त होता है। अर्थात् किस प्रदेश में समाप्त होता है ? हे भगवन् वह आप कहिये। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् उत्तर में कहते हैं–(ता जे णं चरिमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी से णं चउत्थस्स चंदसंव-च्छरस्स पज्जवसाणे, अणंतरपुरक्खडे समए) प्रारम्भ एवं समाप्ति काल एक ही साथ होने से जो युग के अन्त में रहा हुवा अभिवर्धित संवत्सर का आदिकाल होता है वही चौथा चान्द्रसंवत्सर का समाप्ति काल होता है इसमें क्या आश्चर्य केवल अनन्तर पश्चात्कृत समय अर्थात् अव्यवहित अनन्तर के पूर्व क्षण में रहा हुवा काल इतना ही भेद रहता है। उस काल में चंद्र नक्षत्र के योग विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(तं समयं च णं चंदे केणं णक्ख-

---

પૂછે છે. (ता सेणं किं पज्जवसिए आहिएत्ति वएज्जा) એ ચોથું ચાંદ્રસંવત્સર ક્યા સ્થાનમાં અને ક્યારે સમાપ્ત થાય છે? અર્થાત્ કયા પ્રદેશમાં સમાપ્ત થાય છે? હે ભગવન્ તે આપ કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ તેના ઉત્તરમાં કહે છે, (ता जेणं चरिमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी सेणं चउत्थस्स चंद संवच्छरस्स पज्जवसणे अणंतरपुरक्खडे समए) આરંભ અને સમાપ્તિકાળ એકજ સાથે થવાથી જે યુગના અંતમાં રહેલ અભિવર્ધિત સંવત્સરનો આદિ કાળ હોય છે, એજ ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરનો સમાપ્તિ કાળ હોય છે. એમાં આશ્ચર્ય શું છે? કેવળ અનંતર પશ્ચાત્ કૃતસમય અર્થાત્ અવ્યવહિત અંતરના પૂર્વક્ષણમાં રહેલ કાળ એટલોજ છે. એ કાળમાં ચંદ્ર નક્ષત્રના યોગ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે (तं समयं च णं

युनक्ति ?–तस्मिन् समये–चतुर्थचान्द्रसम्वत्सरस्य पर्यवसानसमये 'णं' इति वाक्यालङ्कारे चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति–केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवति ? ॥ इत्येवं गौतमस्य जिज्ञासां श्रुत्वा भगवानाह–'ता उत्तराहिं आसाढाहिं' तावदुत्तराभिराषाढाभिः ॥–तावदिति पूर्ववत् उत्तराषाढानक्षत्रस्य पञ्चतारकत्वाद् बहुवचनम् । तेन चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानकाले चन्द्र उत्तराषाढा नक्षत्रेण युक्तो भवतीति सामान्यमुत्तरं दत्त्वापि तस्यैव उत्तराषाढा नक्षत्रस्य पुनः सविशेषं सूक्ष्मातिसूक्ष्मरूपं मुहूर्त्तादि विभागं विवृणोति स्वयमेव भगवान्–'उत्तराणं आसाढाणं चत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउसट्ठी चुण्णिया भागा सेसा' उत्तराणामाषाढानां चतुश्चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः चतुश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा चतुःषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥–चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये चन्द्रयुक्तोत्तराषाढानक्षत्रस्य चतुश्चत्वारिंशन्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुश्चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुःषष्टिः सप्तषष्टिभागाः–४४। $\frac{४४}{६२}$ । $\frac{६४}{६२-६७}$

त्तेणं जोएइ) चौथे चांद्र संवत्सरके अन्तिम समयमें चंद्र कौनसे नक्षत्र के साथ योग करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) उत्तराषाढा नक्षत्र पांच तारावाला होने से बहुवचन कहा है। चौथे चांद्रसंवत्सर के समाप्ति काल में चंद्र उत्तराषाढा नक्षत्रसे युक्त रहता है, इस प्रकार सामान्य रूप से उत्तरदेकर उसी उत्तराषाढा नक्षत्र का सविशेष सूक्ष्मातिसूक्ष्म रूप मुहूर्तादि विभाग का श्री भगवान् विवरण करते हैं–(उत्तराणं आसाढाणं चत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउसट्ठी चुण्णिया भागा सेसा) चौथा चांद्र संवत्सर का अन्तिम समय में चंद्र के साथ रहा हुवा उत्तराषाढा नक्षत्र का चुमालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त की बासठिया चुमालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चौसठ भाग=४४

चंदे के णं णक्खत्ते णं जोएइ) ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના અંતના સમયમાં ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર પાંચ તારાવાળું હોવાથી બહુવચન કહેલ છે. ચોથા ચાંદ્રસંવત્સરના સમાપ્તિકાળમાં ચંદ્ર ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને રહે છે, આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને એજ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના સવિશેષ સૂક્ષ્માતિ સૂક્ષ્મ રૂપ મુહૂર્તાદિ વિભાગનું શ્રી ભગવાન્ વિચારણા કરે છે. (उत्तराणं आसाढाणं चत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउसट्ठि चुण्णियाभागा सेसा) ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના અન્તના સમયમાં ચંદ્રની સાથે રહેલ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના ચુંમાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચુંમાલીસ

एतावतो भागानतीत्य अवशिष्टा भागाः शेषास्तिष्ठन्ति यदा तदैव चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य परिसमाप्ति र्भवतीत्यर्थः ॥ गणितप्रक्रिया व्याख्यान्ते दर्शयिष्यते ॥अथात्रैव सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति—'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥—तस्मिन् समये—चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य परिसमाप्तिकाले सूर्यः खलु केन नक्षत्रेण युनक्ति ?—केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवतीति गौतमस्य जिज्ञासां श्रुत्वा भगवानाह—'पुणव्वसुणा' तावत् पुनर्वसुना ॥—तावदिति प्राग्वत्, तस्मिन् समये खलु सूर्यः पुनर्वसु नक्षत्रेण सह युक्तो भवति ॥ अथास्यैव मुहूर्त्तविभागं विभजते—'पुणव्वसुस्स ऊणतीसं मुहुत्ता एक्कवीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सीतालीसं चुण्णियाभागा सेसा' पुनर्वसो रूनत्रिंशन्मुहूर्त्ता एकविंशति द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा सप्त चत्वारिंशच्चूर्णिका भागाः

$\frac{४४}{६२}|\frac{६४}{६२-६७}$ इतना भाग बिता कर अवशिष्ट भाग शेष रहे उस समय चौथे चांद्र संवत्सर की समाप्ति होती है। इसकी गणित प्रक्रिया टीका के अन्तमे दिखाइ जायगी। अब यहां सूर्यनक्षत्रयोग विषय में श्रीगौतस्वामी प्रश्न करते हैं—(तं समयं च णं सूरे के णं णक्खत्तेणं जोएइ) चौथा चांद्रसंवत्सर के समाप्ति काल में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ योग करता हैं ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(पुणव्वसुणा) उस समय सूर्य पुनर्वसु नक्षत्र के साथ योग युक्त होता है। अब इसका मुहूर्त विभाग दिखलाते हैं—(पुणव्वसुस्स उणतीसं मुहुत्ता एक्कवीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सीतालीसं चुण्णिया भागा सेसा) चौथा चांद्र संवत्सर की समाप्ति वेला में सूर्य के साथ योग युक्त पुनर्वसु नक्षत्र का उन्तीस मुहूर्त एवं एक मुहूर्त का बासठिया इक्कीस

ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોસઠ ભાગ=૪૪ $\frac{૪૪}{૬૨}|\frac{૬૪}{૬૨}$,૬૭ આટલો ભાગ વીતાવીને બાકીનો ભાગ શેષ રહે ત્યારે ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિ થાય છે. આની ગણિતપ્રક્રિયા ટીકાના અંતભાગમાં બતાવવામાં આવશે.

હવે અહીં સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી શ્રી ભગવાન્‌ને પ્રશ્ન પૂછે છે—(तं समयं च णं सूरे के णं णक्खत्तेणं जोएइ) ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિ કાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે, (पुणव्वसुणा) એ સમયે સૂર્ય પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે, હવે તેનો મુહૂર્ત વિભાગ બતાવવામાં આવે છે, (पुणव्वसुस्स उणतीसं मुहुत्ता एक्कवीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं सत्तट्ठिहा छेत्ता सीतालीसं चुण्णियाभागा सेसा) ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિકાળમાં સૂર્યની સાથે યોગ યુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકવીસ

शेषाः ॥-चतुर्थचान्द्रसंवत्सरपरिसमाप्तिवेलायांसूर्ययुक्तपुनर्वसुनक्षत्रस्यैकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्यैकविंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः-(२९ । $\frac{२१}{६२}$ । $\frac{४७}{६२-६७}$) एतावतो भागान् व्यतीत्य अवशिष्टाश्च चूर्णिकाभागाः शेषास्तिष्ठन्ति यदा तदैव चतुर्थचान्द्रसंवत्सरस्य परिसमाप्ति र्भवतीत्यर्थः ॥-तदेवं चतुर्थपर्यन्तानां युगसंवत्सराणां प्रारम्भपर्यवसानयोः साङ्गमुत्तरं श्रुत्वा पञ्चमस्य प्रारम्भकालं जिज्ञासु गौतमः पृच्छति-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स के आदी आहिए त्ति वएज्जा ?' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां पञ्चमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य क आदि राख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् एतेषां-पूर्वप्रतिपादितानां युगबोधकपञ्चानां संवत्सराणां मध्ये पञ्चमस्य सर्वान्तिमस्य अभिवर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य क आदिः-प्रारम्भसमय आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथयेत्, ततो भगवानाह-'ता जे णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी, अणंतरपुरक्खडे समए' तावद् यत् खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं स खलु

भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सेंतालीस भाग (२९|$\frac{२१}{६२}$|$\frac{४७}{६२-६७}$) इतना भाग बीता कर के अवशिष्ट चूर्णिका भाग जब शेष रहे उसी समय चौथा चांद्रसंवत्सर समाप्त होता है । इस प्रकार चतुर्थ संवत्सर पर्यन्त के युग संवत्सरों के आरम्भ एवं समाप्ति समय के विषय में सयुक्तिक उत्तर सुनकर के श्री गौतमस्वामी पांचवें संवत्सर के प्रारम्भकाल के विषय में प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स के आदी आहिएत्ति वएज्जा) ये पूर्वप्रतिपादित युगबोधक पांच संवत्सरों में सर्वान्तिम पांचवां जो अभिवर्द्धित संवत्सर है, उसका प्रारम्भकाल कौनसा प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये । इस प्रकार से श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता जे णं चउत्थस्स चंद संवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी,

તથા બાસઠિયા એક ભાગ ભાગના સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ (૨૯|$\frac{૨૧}{૬૨}$|$\frac{૪૭}{૬૨-૬૭}$) આટલા ભાગ વીતાવીને બાકીનો ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે એજ સમયે ચોથું ચાંદ્ર સંવત્સર સમાપ્ત થાય છે, આ રીતે ચોથા સંવત્સર સુધીના યુગ સંવત્સરોના આરંભ અને સમાપ્તિ સમયના સંબંધમાં સયુક્તિક ઉત્તર સાંભળીને શ્રી ગૌતમસ્વામી પાંચમાં અભિવર્ધિત સંવત્સરના પ્રારંભકાળના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स के आदी आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વપ્રતિપાદિત યુગબોધક પાંચ સંવત્સરોમાં સર્વાન્તિમ પાંચમું જે અભિવર્ધિત સંવત્સર છે, તેનો પ્રારંભકાળ કયો પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવાન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે- (ता जे णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से ण

पञ्चमस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्यादिः, अनन्तरपुरस्कृतः समय इति, वृत्तपरिधौ विभक्तानां विभागानां मध्ये प्रारम्भपर्यवसानयो रेकत्रस्थितत्वात् यत् खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं-पर्यवसानकालः स एव खलु अन्यूनाधिकरूपः समयः पञ्चमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्यादिः-प्रारम्भसमयो भवत्येव। अनन्तरपुरस्कृतः समयः-अव्यवहितोत्तरकाले धृतः समयः स्यात् ॥-अथास्यैव पर्यवसानकालं पृच्छति-'ता से णं किं पज्जवसिए ?' तावत् स खलु किं पर्यवसितः ? ॥-तावदिति प्राग्वत् सः-पञ्चमोऽभिवर्द्धिताख्यः संवत्सरः खलु इति वाक्यालङ्कारे किं पर्यवसितः ?-कदा कुत्र वा परिसमाप्तिमधिगच्छतीति गौतमस्य जिज्ञासां श्रुत्वा भगवानाह-'ता जे णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए' तावद् यः खलु प्रथमस्य चान्द्रसम्वत्सरस्यादिस्तदेव पञ्चमस्याभिवर्द्धितसम्वत्सरस्य पर्यवसानम्, अनन्तरपश्चात्कृतः समयः ॥-तावदिति प्राग्वत्, पूर्वप्रतिपादितयुक्त्यैव प्रारम्भपर्यवसानयो रेकत्र स्थितत्वात्

अणंतरपुरक्खडे समए) वृत्तपरिधि में विभाग किये हुवे विभागों में प्रारम्भ एवं समाप्ति समय एक ही साथ होने से चौथे चांद्र संवत्सर का जो समाप्ति काल होता है, वही अन्यूनाधिक पनेसे पांचवें अभिवर्द्धितसंवत्सर का प्रारम्भ काल होता है, अनन्तर पुरस्कृत समय अर्थात् अव्यवहित उत्तरकाल में रहा हुवा समय।

अब पांचवें संवत्सर का समाप्ति काल के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता से णं किं पज्जवसिए ?) पांचवां अभिवर्द्धितसंवत्सर कब एवं कहां पर समाप्त होता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता जे णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपुरक्खडे समए) पूर्वप्रतिपादित युक्ति के अनुसार प्रारम्भ एवं समाप्ति काल एक ही साथ होने से जो पहला चांद्र-

---

पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी, अणंतरपुरक्खडे समए) વૃત્તપરિધિમાં વિભાગ કરવામાં આવેલ ભાગોમાં પ્રારંભ અને સમાપ્તિનો સમય એક સાથે જ હોવાથી ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરનો જે સમાપ્તિ સમય હોય છે, એ જ ન્યૂનાધિકપણા વગર પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરનો પ્રારંભકાળ હોય છે. અનન્તર પુરસ્કૃત સમય અર્થાત્ અવ્યવહિત ઉત્તરકાળમાં રહેલ સમય.

હવે પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિકાળના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता से णं किं पज्जवसिए) પાંચમું અભિવર્ધિત સંવત્સર ક્યારે અને ક્યાં સમાપ્ત થાય છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીનેતેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता जे णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपुरक्खडे समए) પૂર્વપ્રતિપાદિત યુક્તિ પ્રમાણે પ્રારંભ અને સમાપ્તિકાળ એક સાથે જ હોવાથી પહેલા ચાંદ્રસંવત્સરનો જે પ્રારંભકાળ હોય છે, એ જ

यः खलु प्रथमस्य चान्द्रसंवत्सरस्यादिः स्यात् स एवान्यूनाधिकरूपः कालः पञ्चमस्याभिवर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य पर्यवसानकालो भवेत्। अनन्तरपश्चात्कृतः समयः-अव्यवहित पूर्वक्षणे भूतः समयः स्यादिति ॥-अथात्रैव चान्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति-'तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेणं युनक्ति ? ॥-तस्मिन् समये-पञ्चमस्याभिवर्द्धिताख्यस्य सम्वत्सरस्य पर्यवसानकाले, चेति पादपूरणे, खल्विति-वाक्यालङ्कारे, चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?-केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवति ? ॥ ततो भगवानाह-'ता उत्तराहिं आसाढाहिं' तावदुत्तराभिराषाढाभिः ॥-तावदिति पूर्ववत् उत्तराषाढा नक्षत्रस्य पञ्चतारकत्वाद् बहुवचनम्। तेन पञ्चमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानकाले चन्द्र उत्तराषाढा नक्षत्रेण युक्तो भवति ॥-अथास्यैव नक्षत्रस्य मुहूर्त्तविभागं विस्फोटयति-'उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए' उत्तराणामाषाढानां चरमसमयः ॥-पञ्चमस्याभिवर्द्धितस्य संवत्सरस्य पर्यवसानकाले चन्द्रयुक्तस्योत्तराषाढा नक्षत्रस्यान्तिमो भागस्तिष्ठेदिति भग-

---

संवत्सर का प्रारम्भ काल होता है वही काल न्यूनाधिक पने सिवाय पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर का समाप्ति काल होता है। अनन्तर पश्चात् कृत समय अर्थात् अव्यवहित पूर्वक्षण युक्त समय होता है।

अब यहां पर चांद्र नक्षत्र योग के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(तं समयं च णं चंदे के णं णक्खत्ते णं जोएइ) पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर का समाप्ति काल में चंद्र किस नक्षत्र के साथ योग करता है ? इस प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) उत्तराषाढा नक्षत्र पांच तारावाला होने से यहां बहुवचन कहे हैं। पांचवें अभिवर्द्धितसंवत्सर के समाप्तिकाल में चंद्र उत्तराषाढा नक्षत्र के साथ योग युक्त होता है। अब इस उत्तराषाढा नक्षत्र का मुहूर्त विभाग स्पष्ट करते हैं-(उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) पांचवां अभिवर्द्धित संवत्सर की समाप्ति काल में चंद्र योग युक्त उत्तराषाढा नक्षत्र का अन्तिम समय होता है। कारण युग की समाप्ति

ન્યૂનાધિકપણા રહિત પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરનો સમાપ્તિકાળ હોય છે. અનંતર પશ્ચાત્ કૃત સમય અર્થાત્ અવ્યવહિત પૂર્વ ક્ષણ યુક્ત સમય હોય છે.

હવે અહીં ચાંદ્ર નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(तं समयं च णं चंदे के णं णक्खत्तेणं जोएइ) પાંચમાં અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિકાળમાં ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર પાંચ તારાવાળું હોવાથી અહીં બહુવચન કહેલ છે, પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે યોગયુક્ત હોય છે. હવે આ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો મુહૂર્ત વિભાગ સ્પષ્ટ કરે છે.-(उत्तराणं आसाढाणं चरिम समए) પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિ કાળમાં ચંદ્રયોગયુક્ત ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો

वतोऽभिप्रायः ॥ युगसमाप्तिकाले चन्द्रयुक्तनक्षत्रस्य परिशेषासम्भवात् ॥–

अथात्रैव सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति–'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केण नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥–तस्मिन् समये–पञ्चमस्याभिवर्धिताख्यस्य संवत्सरस्य परिसमाप्तिकाले सूर्यः खलु केन नक्षत्रेण युनक्ति ?–केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवति ? । ततो भगवानाह–'ता पुस्से णं' तावत् पुष्येण ॥–तावदिति प्राग्वत् पुष्येण–पञ्चमस्याभिवर्द्धिताख्यसंवत्सरस्य पर्यवसानकाले सूर्यः खलु पुष्यनक्षत्रेण सह युक्तो भवति ॥

अथ मुहूर्त्तविभागं करोति–'पुस्सस्स णं एकवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा' पुष्यस्य खलु एकविंशति मुहूर्त्ता स्त्रिचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा त्रयस्त्रिंशत् चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥–युगान्तपूर्णस्य पञ्चमस्याभिवर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य पर्यवसानकाले सूर्ययुक्तस्य पुष्यनक्षत्रस्य खलु एकविंशति मुहूर्त्ताः २१ । एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागाः–$\frac{43}{62}$ । एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तपष्टि-

---

काल में चंद्र युक्त नक्षत्र का विशेष होना असंभवित होता है ।

अब यहां पर सूर्य नक्षत्र के योग विषय में प्रश्न करते हैं–(तं समयं च णं सूरे के णं णक्खत्ते णं जोएइ) पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर के समाप्ति काल में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ रहकर योग प्राप्त करता है ? उसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता पुस्से णं) पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर का समाप्ति काल में सूर्य पुष्य नक्षत्र के साथ योग युक्त होता है । अब इसका मुहूर्त विभाग निर्दिष्ट कर के कहते हैं–(पुस्सस्स णं एक्कवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा) युगान्त पूरक पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर का अन्तिम समय में सूर्य युक्त पुष्य नक्षत्र का इक्कीस मुहूर्त २१। तथा एक मुहूर्त का बासठिया

અન્તિમ સમય હોય છે, કારણકે યુગના સમાપ્તિકાળમાં ચંદ્રયુક્ત નક્ષત્રનું વિશેષ હોવું અસંભવિત હોય છે.

હવે અહીં સૂર્ય નક્ષત્રના યોગ સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે.–(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને યોગ પ્રાપ્ત કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે (ता पुस्सेणं) પાંચમા અભિવર્ધિતસંવત્સરના સમાપ્તિ કાળમાં સૂર્ય પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે.

હવે આનો મુહૂર્ત વિભાગ બતાવવામાં આવે છે.–(पुस्सस्स णं एक्कवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा) યુગાન્તપૂરક પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરના અંતિમસમયમાં સૂર્ય યુક્ત પુષ્ય નક્ષત્રના એકવીસ ૨૧ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ $\frac{43}{62}$ તથા બાસઠિયા એક

भागाः–$\frac{33}{62-67}$ अर्थात्–(२१|$\frac{43}{62}$|$\frac{33}{62-67}$) एतावतो भागानतीत्य शेषेषु चूर्णिकाभागेषु सत्सु पञ्चममभिवर्द्धिताख्यं संवत्सरं परिसमाप्तिमधिगच्छतीत्यभिप्रायः। कथमत्र सूर्यनक्षत्रं सावयवं तिष्ठतीति चेत्? उच्यते–युगान्तः खलु चान्द्रसम्वत्सरेण परिपूर्णो भवति तेन चन्द्रयुक्तनक्षत्रं युगान्ते सर्वात्मना परिसमाप्ति मुपगच्छेत् सूर्ययुक्तनक्षत्रं तु सावयवं तिष्ठत्येव, (सौर वर्षान्ताभावात्)॥ तदेवम् एकसप्तति (७१) तम सूत्रस्य व्याख्यानं परिपूर्णम्॥

सम्प्रति–गणित क्रमस्यदिग्दर्शनं प्रारभ्यते–

तत्र द्वितीयचान्द्रसम्वत्सरपरिसमाप्तिकाले गणितभावना क्रियते यथात्र द्वितीयचान्द्रसम्वत्सरपरिसमाप्ति श्चतुर्विंशतितमपौर्णमासीपरिसमाप्तौ भवति। तेनात्र गुणक श्चतुर्विंशतिः २४ स्यात्। सर्वत्र नक्षत्र ध्रुवराशिस्तु ६६|$\frac{5}{62}$|$\frac{1}{67}$ षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकः सप्तषष्टिभागाः, इत्येवं प्रमाणो

तियालीस भाग $\frac{43}{62}$। तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेत्तीस भाग $\frac{33}{62-67}$ अर्थात् (२१|$\frac{43}{62}$|$\frac{33}{62-67}$) इतना भाग व्यतीत कर के चूर्णिका भाग शेष रहने पर पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर को समाप्त करता है। यहां पर सूर्य नक्षत्र सावयव किस प्रकार होता है? सो कहते हैं–युग का अन्त चांद्र संवत्सर से पूर्ण होता है। अतः चंद्र युक्त नक्षत्र युग के अन्त में समाप्त हो जाता है। सूर्य युक्त नक्षत्र तो सावयव रहता ही है, कारण की सौर वर्ष का अन्त नहीं होता है। इस प्रकार इकोतरवें सूत्र की व्याख्या परिपूर्ण होती है।

अब गणितक्रम का दिग्दर्शन प्रारम्भ करते हैं–दूसरे चांद्र संवत्सर के समाप्तिकाल की गणित प्रक्रिया दिखलाइ जाती है–दूसरा चांद्रसंवत्सर की समाप्ति चोवीसवीं पूर्णिमा समाप्त होने पर होती है। अतः यहां पर चौवीस गुणक होते हैं–सर्वत्र नक्षत्र की ध्रुवराशि तो ६६|$\frac{5}{62}$|$\frac{1}{67}$ छियासठमुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया

ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગો $\frac{33}{62-67}$ અર્થાત્ ૨૧|$\frac{43}{62}$|$\frac{33}{62-67}$ આટલા ભાગ વીત્યા પછી ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે ત્યારે પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરને સમાપ્ત કરે છે. અહીં સૂર્ય નક્ષત્ર સાવયવ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. યુગનો અંત ચાંદ્રસંવત્સરમાં પૂર્ણ થાય છે. તેથી ચંદ્રયુક્ત નક્ષત્ર યુગના અંતમાં સમાપ્ત થાય છે. સૂર્યયુક્ત નક્ષત્રતો સાવ થઈજ રહે છે. કારણકે સૌરવર્ષનો અંત થતો નથી. આ રીતે આ એકોતેરમા સૂત્રની વ્યાખ્યા પરિપૂર્ણ થાય છે.

હવે ગણિતક્રમનું દિગ્દર્શન પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. બીજા ચાંદ્રસંવત્સરના સમાપ્તિકાળની ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે.–બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિ ચોવીસમી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થાય ત્યારે થાય છે. તેથી અહીં ચોવીસ ગુણક હોય છે. બધે નક્ષત્રની ધ્રુવરાશિ તો ૬૬|$\frac{5}{62}$|$\frac{1}{67}$ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ

भवति। तेनायं ध्रुवराशिः पूर्वोक्तेन चतुर्विंशत्या गुणकेन गुण्यते–(६।$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$)×२४=(१५८४।$\frac{१२०}{६२}$।$\frac{२४}{६७}$) जातानि चतुश्शीत्यधिकानि पञ्चदशशतानि मुहूर्त्तानाम्, मुहूर्तगतानां च द्वापष्टिभागानां विंशत्यधिकं शतमेकम्। एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुर्विंशति सप्तषष्टि-भागा–१५८४।$\frac{१२०}{६२}$।$\frac{२४}{६७}$ ततोऽस्मात् एकोनविंशत्यधिकै रष्टाभिर्मुहूर्त्तशतैः–८१९। एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः–$\frac{२४}{६२}$। एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैः–$\frac{६६}{६७}$ एकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः शुद्धयति। यथा (१५८४।$\frac{१२०}{६२}$।$\frac{२४}{६७}$)–(८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$)–पूर्वोक्त-वत् यथास्थानक्रमेण शोधनक्रियया शोधिते सति पश्चात्तिष्ठति–(७६५।$\frac{९५}{६२}$।$\frac{२५}{६७}$) ततः स्थि-तानि तञ्चषष्ट्यधिकानि सप्तमुहूर्त्तशतानि–७६५।मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां पञ्च-नवतिः–$\frac{९५}{६२}$। एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पञ्चविंशतिः सप्तषष्टिभागाः–$\frac{२५}{६७}$ ततः (सत्तेव चोयाला) इत्यादि मूलोक्त वचनात् (७४३।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) त्रिचत्वारिंशदधिकैः सप्तभिर्मुहूर्त्तशतैः ७४३। एकस्य

एक भाग इतना प्रमाण होता है। अतः इस ध्रुवराशि को पूर्वोक्त चोवीस से गुणाकरे (६६$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$)+२४=१५८४।$\frac{१२०}{६२}$ $\frac{२४}{६७}$ इस प्रकार पंद्रहसो चौरासीमुहूर्त तथा एक मुहूर्तगत बासठिया भाग का एक सो वीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोवीस भाग=१५८४।$\frac{१२०}{६२}$।$\frac{२४}{६७}$। होते हैं इनमें से आठ सो उन्नीस मुहूर्तों से ८१९। तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीसभाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग $\frac{६६}{६७}$ से एक परिपूर्ण नक्षत्र पर्याय शुद्ध होता है, जैसे कि (१५८४।$\frac{१२०}{६२}$।$\frac{२४}{६७}$।–८१९$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$। पूर्व कथित प्रकार से यथास्थान क्रमानुसार शोधन क्रिया से शोधित करने पर पश्चात् (७६५ $\frac{९५}{६२}$।$\frac{२५}{६७}$। सात सो पैसठमुहूर्त ७६५। तथा मुहूर्तगत बासठिया पंचाणुभाग $\frac{९५}{६२}$तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया पच्चीसभाग=$\frac{२५}{६७}$ तत्पश्चात् (सत्तेव चोयाला) इत्यादि मूलोक्त वचनानुसार (७४३।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) सातसो तियालीस

તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ આટલું પ્રમાણ હોય છે. તેથી આ ધ્રુવરાશિને પૂર્વોક્ત ચોવીસથી ગુણાકાર કરવો ૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$+૨૪=૧૫૮૪$\frac{૧૨૦}{૬૨}$।$\frac{૨૪}{૬૭}$ આ રીતે પંદરસો ચોર્યાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ભાગના એકસોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોવીસ ભાગ ૧૫૮૪।$\frac{૧૨૦}{૬૨}$।$\frac{૨૪}{૬૭}$ થાય છે, આટલામાંથી આઠસો ઓગણીસ ૮૧૯ મુહૂર્તોથી તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ $\frac{૬૬}{૬૭}$થી એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય શુદ્ધ થાય છે. જેમકે–(૧૫૮૪।$\frac{૧૨૦}{૬૨}$।$\frac{૨૪}{૬૭}$)–૮૧૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$ પૂર્વકથિત પ્રકારથી યથાસ્થાન ક્રમાનુસાર શોધન ક્રિયાથી શોધિત કરવાથી પછીથી (૭૬૫।$\frac{૯૫}{૬૨}$।$\frac{૨૫}{૬૭}$) સાતસો પાંસઠ મુહૂર્ત ૭૬૫। તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પંચાણુ ભાગ $\frac{૯૫}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પચ્ચીસ ભાગ $\frac{૨૫}{૬૭}$ રહે છે. તે પછી (सत्तेव चोयाला) ઈત્યાદિ મૂલોક્ત વચન પ્રમાણે (૭૪૩।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$) સાતસો તેંતાલીસ મુહૂર્ત ૭૪૩। તથા એક મુહૂતના બાસઠિયા ચોવીસ

च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः $\frac{२४}{६२}$ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पट्षष्ट्या सप्तपष्टिभागैः-$\frac{६६}{६७}$ अभिजिदादीनि मूलपर्यन्तानि परिशोधनीयानि(७६५।$\frac{५५}{६२}$।$\frac{२५}{६७}$)-(७४३।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$)-पूर्वोक्त क्रमेण स्थानाङ्गशोधननियमेन परिशोधिते सति स्थिताः पश्चात् (२२।$\frac{८}{६२}$।$\frac{२६}{६७}$) द्वाविंशति-मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टौ द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षड्विंशतिः सप्त-षष्टिभागाः-२२।$\frac{८}{६२}$। ततः पूर्वापाढानक्षत्रस्य सम्पूर्णक्षेत्रत्वात् तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्त्तसमं भवति। तेन त्रिंशन्मुहूर्त्तेभ्यः परिशोध्यते यथा-३०-(२२।$\frac{८}{६२}$।$\frac{२६}{६७}$) शोधन क्रियया शोधिते सति सति द्वितीय चान्द्रसम्वत्सरस्य पर्यवसानकाले समागते पूर्वापाढानक्षत्रस्य सप्तमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिपञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः-$\frac{५३}{६२}$ एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैक चत्वारिंशत्सप्त-षष्टिभागाः-$\frac{४१}{६७}$ अर्थात् ७।$\frac{५३}{६२}$।$\frac{४१}{६७}$ एवं भूताः शेषास्तिष्ठन्तीत्यर्थः॥ उक्तं च मूले 'पुव्वाणं आसाढाणं सत्तमुहुत्ता तेवण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता इग-

मुहूर्त ७४३। तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग $\frac{२४}{६२}$। बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठभाग $\frac{६६}{६७}$ से अभिजित से लेकर मूल पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करे (७६५।$\frac{५५}{६२}$।$\frac{२५}{६७}$)-(७४३।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) पूर्वोक्त क्रम से स्थानांग शोधन नियम से शोधित करे तो पश्चात् (२२।$\frac{८}{६२}$।$\frac{२६}{६७}$) बाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया आठ भाग तथा बासठिया एक भाग का सड-सठिया छाईस भाग-२२।$\frac{८}{६२}$।$\frac{२६}{६७}$ तदनन्तर पूर्वाषाढा नक्षत्र संपूर्ण क्षेत्रवाला होने से उसका मान तीस मुहूर्त प्रमाण होता है। अतः तीस मुहूर्त से उसको शोधित करे-३०-(२२।$\frac{८}{६२}$।$\frac{२६}{६७}$) शोधनक्रिया से शोधित करे तो दूसरा चांद्र संवत्सर का समाप्ति काल आने पर पूर्वाषाढा नक्षत्र का सात मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तिरपन भाग $\frac{५३}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया इकतालीस भाग $\frac{४१}{६७}$ अर्थात् ७।$\frac{५३}{६२}$।$\frac{४१}{६७}$ इतना शेष रहता है। मूल में कहा भी है-(पुव्वाणं आसाढाणं सत्त मुहुत्ता, तेवण्णं च बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता इगतालीसं चुण्णियाभागा सेसा)

ભાગ $\frac{२४}{६२}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ $\frac{६६}{६७}$થી અભિજીતથી લઈને મૂળપર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા (૭૬૫।$\frac{५५}{६२}$।$\frac{२५}{६७}$)-(૭૪૩।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) પૂર્વોક્ત ક્રમથી સ્થાનાંગ શોધન નિયમથી શોધિત કરે તો પછી ૨૨।$\frac{८}{६२}$।$\frac{२६}{६७}$। બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા આઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છવ્વીસ ભાગ ૨૨।$\frac{८}{६२}$।$\frac{२६}{६७}$ રહે છે. તે પછી પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર સંપૂર્ણ ક્ષેત્રવાળું હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું થાય છે. તેથી ત્રીસ મુહૂર્તથી તેને શોધિત કરવું. ૩૦-(૨૨।$\frac{८}{६२}$।$\frac{२६}{६७}$) શોધન ક્રિયાથી શોધિત કરે તો બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરનો સમાપ્તિકાળ આવે ત્યારે પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રના સાત મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રેપન ભાગ $\frac{५३}{६२}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકતાલીસ ભાગ $\frac{४१}{६७}$ અર્થાત્ ૭।$\frac{५३}{६२}$।$\frac{४१}{६७}$, આટલા શેષ રહે છે

तालीसं चुण्णियाभागा सेसा' इति ॥ अथात्रैव सूर्येण युक्तस्य पुनर्वसु नक्षत्रस्य द्वाचत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चत्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्त सप्तषष्टिभागाः शेषाः–(४२।३५/६२।६२–७/६७) इति साध्यते–तथाहि–स एव पूर्वोक्तो ध्रुवराशिः–(६६।५/६२।१/६७) षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकः सप्तषष्टिभागश्चेति पूर्वोक्तेन चतुर्विंशत्या गुणकेन गुण्यते–(६६।५/६२।१/६७) × २४=(१५८४।१२०/६२।२४/६७) जातानि चतुरशीत्यधिकानि पञ्चदशशतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तानां च द्वाषष्टिभागानां विंशत्युत्तरं शतम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्विंशतिः सप्तषष्टिभागा इति । तत एतस्मात् संपूर्ण एको नक्षत्रपर्यायः परिशोधनीयः । स चैवमस्ति–(८१९।२४/६२।६६/६७) एकोनविंशत्यधिकैं रष्टभिः शतै मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरेकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः शुद्धः–(१५८४।१२०/६२।२४/६७)–(८१९।२४/६२।६६/६७)=७६५।९५/६२।२५/६७) पूर्वोक्तवत् स्थाननियम-

अब यहां पर सूर्य के साथ योग युक्त पुनर्वसु नक्षत्र का बायालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सात भाग शेष रहता है–(४२ । ३५/६२ । ७/६७) इस प्रकार रहता है । अब पूर्वोक्त जो ध्रुवराशि–(६६ । ५/६२ । १/६७) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग है उनको पूर्वोक्त चोवीस गुणक से गुणा करे तो (६६ । ५/६२ । १/६७)+२४=(१५८४ । १२०/६२ । २४/६७) इस प्रकार पंद्रह सो चौराशी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो वीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोवीस भाग होते हैं। इनमें से संपूर्ण एक नक्षत्र पर्याय को शोधित करे वह इस प्रकार से होता है–(८१९ । २४/६२ । ६६/६७) आठ सो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया

મૂળમાં કહ્યું પણ છે. (पुव्वाणं आसाढाणं सत्त मुहुत्ता. तेवण्णंच बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बासट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता इगतालीसं चुण्णियाभागा सेसा)

હવે અહીં સૂર્યની સાથે યોગયુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાત ભાગ શેષ રહે છે. (૪૨।૩૫/૬૨।૭/૬૭)

હવે પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ=(૬૬।૫/૬૨।૧/૬૭) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ છે. તેને પૂર્વોક્ત ચોવીસ ગુણકથી ગુણવા જેમકે-(૬૬।૫/૬૨।૧/૬૭)+૨૪=(૧૫૮૪।૧૨૦/૬૨।૨૪/૬૭) આ રીતે પંદરસો ચોરાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોવીસ ભાગ થાય છે. આમાંથી સંપૂર્ણ એક નક્ષત્ર પર્યાયને શોધિત કરવું. તે આ પ્રકારે થાય છે.–(૮૧૯।૨૪/૬૨ ૬૬/૬૭) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગથી એક પુરેપુરૂં

क्रमेण परिशोधिते सति स्थितानि पश्चात् पञ्चषष्ट्यधिकानि सप्तशतानि ७६५ मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चनवति द्वाषष्टिभागाः–$\frac{95}{62}$ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चविंशतिः सप्तषष्टिभागाः–(७६५।$\frac{95}{62}$।$\frac{25}{67}$) इत्येवं परिशोधनाच्छेषा स्तिष्ठन्ति, तत एतेभ्यः पुष्यस्य शोधनकः परिशोधनीयः, स च शोधनक एकोनविंशति मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशद् सप्तषष्टिभागाः–(१९।$\frac{43}{62}$।$\frac{33}{67}$) एभिर्भागैः पुष्यः शुद्धस्तथा क्रियते (७६५।$\frac{95}{62}$।$\frac{25}{67}$)–(१९।$\frac{43}{62}$।$\frac{33}{67}$)=(७४६।$\frac{51}{62}$।$\frac{59}{67}$) स्थितानि पश्चात् मुहूर्त्तानां सप्तशतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि एकस्य च मुहूर्त्तस्यैकपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकोनषष्टिः सप्तषष्टि भागाः–(७४६।$\frac{51}{62}$।$\frac{59}{67}$) ततो भूयोऽप्येतस्मात् (७४४।$\frac{24}{62}$।$\frac{66}{67}$) सप्तभिर्मुहूर्त्तशतै श्चतुश्चत्वारिंशदधिकैः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तष·

छियासठ भाग से एक परिपूर्ण नक्षत्र पर्याय शुद्ध होता है। (१५८४।$\frac{120}{62}$।$\frac{24}{67}$)–(८१९।$\frac{24}{62}$।$\frac{66}{67}$)=(७६५।$\frac{95}{62}$।$\frac{25}{67}$) पूर्वोक्तानुसार स्थान नियम के क्रम से शोधित करे तो पश्चात् सात सो पैंसठ ७६५। मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पंचाणुं भाग $\frac{95}{62}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया पचीस भाग–(७६५।$\frac{95}{62}$।$\frac{25}{67}$) इस प्रकार शोधन करने से इतना शेष रहता है, अतः इनमें से पुष्यनक्षत्र का शोधनक को शोधित करे। वह शोधनक उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तियालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग (१९।$\frac{43}{62}$।$\frac{33}{67}$) इतना भाग से पुष्य नक्षत्र को शुद्ध करे जो इस प्रकार (७६५।$\frac{95}{62}$।$\frac{25}{67}$)–(१९।$\frac{43}{62}$।$\frac{33}{67}$)=(७४६।$\frac{51}{62}$।$\frac{59}{67}$) शोधित करने से पश्चात् सातसो छियालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया इक्कावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया उनसठ भाग–(७४६।$\frac{51}{62}$।$\frac{59}{67}$) रहते हैं अतः फिर से इनमें से (७४४।$\frac{24}{62}$।$\frac{66}{67}$) सातसो चुमालीस

નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થઈ જાય છે. (૧૫૮૪।$\frac{120}{62}$।$\frac{24}{67}$–૮૧૯।$\frac{24}{62}$।$\frac{66}{67}$)=૭૬૫।$\frac{95}{62}$।$\frac{25}{67}$ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી સ્થાન નિયમના ક્રમથી શોધિત કરે તો પછીથી સાતસો પાંસઠ ૭૬૫ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પંચાણું ભાગ $\frac{95}{62}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પચીસ ભાગ=(૭૬૫।$\frac{95}{62}$।$\frac{25}{67}$) આ રીતે શોધન કરવાથી આટલા શેષ રહે છે. તેથી તેમાંથી પુષ્ય નક્ષત્રના શોધનકને શોધિત કરવા. તે શોધનક ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ (૧૯।$\frac{43}{62}$।$\frac{33}{67}$) આટલા ભાગથી પુષ્ય નક્ષત્રને શુદ્ધ કરવા. જે આ પ્રમાણે (૭૬૫।$\frac{95}{62}$।$\frac{25}{67}$)-(૧૯।$\frac{43}{62}$।$\frac{33}{67}$)=(૭૪૬।$\frac{51}{62}$।$\frac{59}{67}$) આ રીતે શોધિત કરવાથી પછીથી સાતસો છેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ઓગણુસાઠ ભાગ (૭૪૬।$\frac{51}{62}$।$\frac{59}{67}$) રહે છે, તેથી ફરીથી આમાંથી (૭૪૪।$\frac{24}{62}$।$\frac{66}{67}$)

ष्टिभागै राश्लेपादीनि आर्द्रा पर्यन्तानि शुद्धानि, तथा क्रियते–(७४६ । $\frac{५१}{६२}$ । $\frac{५५}{६७}$)–(७४४ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$)–(२ । $\frac{२६}{६२}$ । $\frac{६०}{६७}$) स्थितौ पश्चात् द्वौ मुहूर्त्तौ एकस्य च मुहूर्त्तस्य पड्विंशति द्वीपष्टि-भागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पष्टिः सप्तपष्टिभागाः । ततः पुनर्वसुनक्षत्रस्य द्व्यर्द्धक्षेत्र-त्वात् तन्मानं पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः, तेन पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तेभ्यः परिशोधनेन ४५–(२। $\frac{२६}{६२}$ । $\frac{६०}{६७}$)–(४२ । $\frac{३५}{६२}$ । $\frac{७}{६७}$) अथात्र शोधनक्रिया प्रदर्श्यते–पञ्चचत्वारिंशद्मुहूर्त्तेभ्यः द्वौ मुहूर्त्तौ शोधितौ ४५–२=४३ । स्थितास्त्रिचत्वारिंशद्मुहूर्त्ताः । अग्रेतनक्रियाप्रचारार्थं तेभ्य एको मुहूर्त्तो गृहीतस्तेन तत्र स्थिता द्वाचत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः ४२ । ततः सावयवांकस्य योगवियोगादौ पाठयोक्तनियमेन क्रिया यथा–१–$\frac{२६}{६२}$=$\frac{६२-२६}{६२}$=$\frac{३६}{६२}$ अवशिष्टाः पट्त्रिंशद् द्वापष्टिभागाः । अस्मादप्येकं गृहीतम्, तेन स्थिताः पञ्चत्रिंशद् द्वापष्टिभागाः $\frac{३५}{६२}$ । ततश्च

मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग से अश्लेषा से लेकर आर्द्रा पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करे (७४६|$\frac{५१}{६२}$|$\frac{५५}{६७}$)–(७४४|$\frac{२४}{६२}$|$\frac{६६}{६७}$)=(२|$\frac{२६}{६२}$|$\frac{६०}{६७}$) इसप्रकार शोधित करने से पश्चात् दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छाईस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया साठ भाग रहते हैं। तदनन्तर पुनर्वसु नक्षत्र द्वय-र्द्धक्षेत्रवाला होने से उसका मान पैंतालीस मुहूर्त का होना है, अतः पैंतालीस मुहूर्त में से शोधन करने से ४५–(२|$\frac{२६}{६२}$|$\frac{६०}{६७}$)=(४२|$\frac{३}{६२}$|$\frac{७}{६७}$) अब यहां पर शोधन-क्रिया दिखलाते है–पैंतालीस मुहूर्तमें से दो मुहूर्त शोधित करने से ४५–२=४३ तयालीस मुहूर्त बचते हैं, आगे की क्रिया करने के हेतु से उनमें से एक मुहूर्त ग्रहण करें अतः वहां पर बयालीस मुहूर्त रहता है । तत्पश्चात् सावयव योग-वियोगादि से पाठोक्त नियम से इसप्रकार से क्रिया की जाती है–१–$\frac{२६}{६२}$=$\frac{६२+२६}{६२}$=$\frac{३६}{६२}$ अवशिष्ट बासठिया छत्तीस भाग रहते हैं, इनमें से भी एक ग्रहण करे

સાતસો ચુંમાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગથી અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઈને આર્દ્રા પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા (૭૪૬|$\frac{૫૧}{૬૨}$|$\frac{૫૫}{૬૭}$)-(૭૪૪|$\frac{૨૪}{૬૨}$|$\frac{૬૬}{૬૭}$)=(૨|$\frac{૨૬}{૬૨}$|$\frac{૬૦}{૬૭}$) આ રીતે શોધિત કરવાથી પાછ-ળથી બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છવ્વીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાઠ ભાગ રહે છે. તે પછી પુનર્વસુ નક્ષત્ર દ્વયર્ધ ક્ષેત્રવાળું હોવાથી તેનું માન પિસ્તાલીસ મુહૂર્તનું થાય છે. તેથી પિસ્તાલીસ મુહૂર્તમાંથી શોધન કરવાથી ૪૫–(૨|$\frac{૨૬}{૬૨}$|$\frac{૬૦}{૬૭}$)=(૪૨|$\frac{૩૫}{૬૨}$|$\frac{૭}{૬૭}$)

હવે અહીં શોધનક્રિયા બતાવે છે, પિસ્તાલીસ મુહૂર્તમાંથી બે મુહૂર્ત શોધિત કરવાથી ૪૫–૨=૪૩ તેંતાલીસ મુહૂર્ત બચે છે. આગળની ક્રિયા કરવાના હેતુથી એક મુહૂર્ત ગ્રહણ કરવું. તેથી ત્યાં બેંતાલીસ મુહૂર્ત રહે છે, તે પછી સાવયવ યોગ વિયોગા-દિથી પાઠોક્ત નિયમથી આ રીતે ક્રિયા કરવામાં આવે છે,–(૧|$\frac{૨૬}{૬૨}$|$\frac{૬૨+૨૬}{૬૨}$=$\frac{૩૬}{૬૨}$) અવશેષ

$१-\frac{६०}{६७}=\frac{६७-६०}{६७}=\frac{७}{६७}$ अत आगतं द्वितीयचान्द्रसम्वत्सरस्य पर्यवसानकाले पुनर्वसु नक्षत्रस्य द्वाचत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः—४२ । एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चत्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः $\frac{३५}{६२}$ । एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्त सप्तषष्टिभागाः $\frac{७}{६७}$ शेषाः—४२ । $\frac{३५}{६२}$ । $\frac{७}{६७}$ इति उक्तं च मूले—'पुणव्वसुस्स णं बायालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्त चुण्णिया भागा सेसा' इति ॥

अथ—तृतीयस्याभिवर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य पर्यवसानसमये गणितप्रक्रिया प्रदर्श्यते—यतो हि अभिवर्द्धिताख्यः संवत्सरस्त्रयोदशभिर्मासैः परिपूर्णो भवति, तेन तृतीयस्याभिवर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य परिसमाप्तिः सप्तत्रिंशता पौर्णमासी भिर्भवेत् तेनात्र गुणकराशिः—३७ सप्तत्रिंशत् स्यात् । ततश्च स एव पूर्वोक्तो ध्रुवराशिः—(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकः सप्तषष्टिभागः, सोऽयं ध्रुवराशिः सप्तत्रिंशता गुणकेन चेद् गुण्यते तदा जातानि पश्चात् द्वाचत्वारिंशदधिकानि

तो बासठिया पैंतीस भाग रहता है । $\frac{३५}{६२}$ । तत्पश्चात् $१-\frac{६०}{६७}=\frac{६७-६०}{६७}=\frac{७}{६७}$ अब दूसरा चांद्र संवत्सर का अंतकाल में पुनर्वसु नक्षत्र का बयालीस मुहूर्त ४२ तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतीस भाग $\frac{३५}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सात भाग $\frac{७}{६७}$ शेष रहता है ४२।$\frac{३५}{६२}$।$\frac{७}{६७}$। मूलमें कहा भी है—(पुणव्वसुस्सणं बयालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बासट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्त चुण्णिया भागा सेसा) इति ।

अब तीसरा अभिवर्द्धित संवत्सर की समाप्ति समय की गणित प्रक्रिया दिखलाते हैं—अभिवर्द्धित् संवत्सर तेरहमास से पूर्ण होता है, अतः तीसरे अभिवर्द्धित संवत्सर की समाप्ति सैंतीस पूर्णिमा से होती है, अतः यहां पर गुणक राशि ३७ सैंतीस होती है । तत्पश्चात् पूर्वोक्त ध्रुवराशि (६६।$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग वह ध्रुवराशि को सैंतीस ३७ गुणक से

બાસઠિયા છત્રીસભાગ રહે છે, તેમાંથી પણ એક ગ્રહણ કરે તો બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ રહે છે. $\frac{૩૫}{૬૨}$ તે પછી ($૧\frac{૬૦}{૬૭}=\frac{૬૭-૬૦}{૬૨}=\frac{૭}{૬૭}$) હવે બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરના બેંતાલીસ ૪૨ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ $\frac{૩૫}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાત ભાગ $\frac{૭}{૬૭}$ શેષ રહે છે. ૪૨।$\frac{૩૫}{૬૨}$।$\frac{૭}{૬૭}$ મૂલમાં કહ્યું પણ છે, (पुणव्वसुस्स णं बायालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बासट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्त चुण्णियाभागा सेसा) इति

હવે ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરની સમાપ્તિ સમયની ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે, અભિવર્ધિત સંવત્સર તેર મહીનામાં પુરૂં થાય છે, તેથી ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરની સમાપ્તિ સાડત્રીસ પૂર્ણિમાથી થાય છે, તેથી અહીં ગુણક રાશિ ૩૭ સાડત્રીસ થાય છે, તે

मुहूर्त्तानां चतुर्विंशतिः शतानि, द्वापष्टिभागानां च पञ्चाशीत्यधिकं शतम्, सप्तपष्टिभागाः सप्तत्रिंशच्चेति–(२४४२ । $\frac{१८५}{६२}$ । $\frac{३७}{६७}$)=(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) × ३७ तत एतेभ्योऽष्टौ मुहूर्त्तशतानि एकोनविंशत्यधिकानि=८१९ । एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्पष्टिः सप्तपष्टिभागाः–(८१९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$) इत्येकनक्षत्रपर्यायपरिमाणं द्वाभ्यां यदि गुण्यते तदा जातानि (८१९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$) × २=(१६३८ । $\frac{४८}{६२}$ । $\frac{१३२}{६७}$) जातानि अष्टत्रिंशदधिकानि मुहूर्त्तानां षोडश शतानि, एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टाचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागाः । एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिभागाः द्वात्रिंशदधिकं शतम् । पूर्वस्माद् गुणनकलादिकं शोध्यते–(२४४२ । $\frac{१८५}{६२}$ । $\frac{३७}{६७}$)–(१६३८ । $\frac{४८}{६२}$ । $\frac{१३२}{६७}$)=(८०४ । $\frac{१३५}{६२}$ । $\frac{३९}{६७}$) स्थितानि पश्चादष्टौ शतानि चतुरुत्तराणि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तसत्कानां च द्वापष्टिभागानां पञ्चत्रिंशदधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य एकोनचत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः–(८०४ । $\frac{१३५}{६२}$ । $\frac{३९}{६७}$) पुनश्चैतेभ्यः सप्तभिर्मुहूर्त्तशतैश्चतुः सप्तत्यधिकैः–७७४ । एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतु-

---

गुणा करे तो चोवीससो बयालीस मुहूर्त तथा बासठिया एकसो पचासी भाग तथा सडसठिया सैंतीस भाग होते हैं, (२४४२।$\frac{१८५}{६२}$।$\frac{३७}{६७}$)=(६६।$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$) +३७ इनमें से आठसो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग–(८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) यह एक नक्षत्रपर्याय परिमाण को दो से गुणा करे तो (८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$)+२=(१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६७}$) सोलहसो अडत्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अडतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एकसो बत्तीस भाग होते हैं, इनसें पूर्वके गुणन कलादि को शोधित करे (२४४२।$\frac{१८५}{६६}$।$\frac{३७}{६७}$)–१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३७}{६७}$)=(८०४।$\frac{१३५}{६२}$।$\frac{३९}{६७}$) इस प्रकार शोधित करने से पश्चात् आठसो चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एकसो पैंतीस भाग $\frac{२४}{६२}$। तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया उनचालीस भाग $\frac{३९}{६७}$–।

પછી પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ (૬૬ $\frac{૫}{૬૨}$ $\frac{૧}{૬૭}$) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ એ ધ્રુવરાશિનો ૩૭ સાડત્રીસ ગુણકથી ગુણાકાર કરવો, તો ચોવીસસો બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા એકસો પંચાશી ભાગ તથા સડસઠિયા સાડત્રીસ ભાગ થાય છે. (૨૪૫૨।$\frac{૧૮૫}{૬૨}$।$\frac{૩૭}{૬૭}$)=(૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$)×૩૭ આમાંથી આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ=(૮૧૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$) આ એક નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણને જો બેથી ગુણવામાં આવે તો (૮૧૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$)+૨=(૧૬૩૮।$\frac{૪૮}{૬૨}$।$\frac{૧૩૨}{૬૭}$) સોળસો આડત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અડતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકસો બત્રીસ ભાગ થાય છે. આનાથી પહેલાનીગુણન કલાથી શોધિત કરે (૨૪૪૨।$\frac{૧૮૫}{૬૨}$।$\frac{૩૭}{૬૭}$)–(૧૬૩૮।$\frac{૪૮}{૬૭}$)=(૮૦૪।$\frac{૧૩૫}{૬૨}$।$\frac{૩૯}{૬૭}$) શોધિત કરવાથી પછીથી આઠસો ચાર મુહૂર્ત તથાં એક મુહૂર્તના બાસઠ ભાગના એકસો પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ઓગણચાલીસ ભાગ (૮૦૪।$\frac{૧૩૫}{૬૨}$ $\frac{૩૯}{૬૭}$)

विंशत्या द्वापष्टिभागैः–$\frac{24}{62}$ । एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैः–$\frac{66}{67}$ । क्रमेण (७७४ । $\frac{24}{62}$ । $\frac{66}{67}$) एभिर्भागैः अभिजिदादीनि पूर्वाषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि परिशोधनीयानि–(८०४ । $\frac{135}{62}$ । $\frac{39}{67}$)=(७७४ । $\frac{24}{62}$ । $\frac{66}{67}$)–३० । $\frac{48}{62}$ । $\frac{40}{67}$ स्थिताः पश्चात् त्रिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टचत्वारिंशद्द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा इति, तत उत्तराषाढा नक्षत्रस्य द्वयर्द्धक्षेत्रत्वात् तन्मानं पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः, अतस्तेभ्यः परिशोधनेन शेषास्तिष्ठन्ति–४५–(३१ । $\frac{48}{62}$ । $\frac{40}{67}$)=(१३ । $\frac{13}{62}$ । $\frac{27}{67}$) अत आगतं तृतीयस्याभिवर्द्धिताख्यसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये चन्द्रयुक्तस्योत्तराषाढानक्षत्रस्य त्रयोदश मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोदश द्वापष्टिभागाः । एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागाः–१३ । $\frac{13}{62}$ । $\frac{27}{67}$ शेषास्तिष्ठन्तीति समुत्पद्यन्ते । उक्तं च मूले 'उत्तराणं आसाढाणं तेरस मुहुत्ता तेरस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्त-

(८०४|$\frac{135}{62}$|$\frac{39}{67}$) इनमें से सातसो चुमोतेर ७७४ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग $\frac{24}{62}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग $\frac{66}{67}$ क्रमसे (७७४|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$) इन भागों से अभिजिदादि पूर्वाषाढा पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करें (८२४|$\frac{135}{62}$|$\frac{39}{67}$)–(७७४|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$)–३०|$\frac{48}{62}$|$\frac{40}{67}$ पश्चात् तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अडतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चालीस भाग रह जाते हैं। उत्तराषाढा नक्षत्र द्व्यर्ध-क्षेत्रव्यापी होने से उनका मान पैंतालीस मुहूर्त होता है। अतः उसका शोधन करने से इसप्रकार होता है ४५–(३१|$\frac{48}{62}$|$\frac{40}{67}$)=(१३|$\frac{13}{62}$|$\frac{27}{67}$) इसप्रकार तीसरा अभिवर्द्धित संवत्सर का समाप्ति काल में चंद्र के योग युक्त उत्तराषाढा नक्षत्र का तेरह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेरह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सताईस भाग–१३|$\frac{13}{62}$|$\frac{27}{67}$) शेष रहता है। मूल में कहा भी है–(उत्तराणं असाढाणं तेरस मुहुत्ता तेरस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स

આમાંથી ૭૭૪ સાતસો ચુંમોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ $\frac{66}{67}$ ક્રમથી ન્યાસ (૭૭૪|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$) આ ભાગોથી અભિજીતથી લઇને પૂર્વાષાઢા પર્યન્તના નક્ષત્રાને શોધિત કરવા. (૮૦૪|$\frac{135}{62}$|$\frac{39}{67}$–(૭૭૪|$\frac{24}{62}$|$\frac{66}{67}$) ૩૦|$\frac{48}{62}$|$\frac{40}{67}$) પશ્ચાત્ ત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અડતાલી ભાગ શેષ રહે છે. ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર દ્વયર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી તેનું માન પિસ્તાલીસ મુહૂર્તનું થાય છે. તેથી તેનું શોધન કરવાથી આ રીતે થાય છે. ૪૫–(૩૧|$\frac{48}{62}$|$\frac{40}{67}$)=(૧૩|$\frac{13}{62}$|$\frac{27}{67}$) આ રીતે ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્રના યોગયુક્ત ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના તેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સત્યાવીસ ભાગ=(૧૩|$\frac{13}{62}$|$\frac{27}{67}$) શેષ રહે છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે. (उत्तराणं आसाढाणं तेरस मुहुत्ता तेरस य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्तावीसं

ट्ठिहा छेत्ता सत्तावीसं चुण्णिया भागा सेसा' इति ॥

अथ सूर्यनक्षत्रपरिमाणं साध्यते–तदानीं च सूर्येण सम्प्रयुक्तस्य पुनर्वसु नक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्त्तौ एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः $\frac{५६}{६२}$ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षष्टिः सप्तषष्टिभागाः, शेषाः–(२।$\frac{५६}{६२}$।$\frac{६०}{६७}$) इत्येवं भूताः शेषास्तिष्ठन्ति । इत्यस्याङ्कस्योत्पादनं यथा–अत्रापि स एव पूर्वोक्तो नक्षत्र ध्रुवराशिः–षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकः सप्तषष्टिभागः–(६६।$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$) स एव सप्तत्रिंशन्मितो गुणनश्च । तेनायं ध्रुवराशिः सप्तत्रिंशता गुणकेन गुणनार्थं यथाक्रमेण न्यस्यते–(६६।$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$)=(२४४२।$\frac{१८५}{६२}$।$\frac{३७}{६७}$) जातानि मुहूर्त्तानां चतुर्विंशतिः शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां पञ्चाशीत्यधिकं शतम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तत्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः(२४४२।$\frac{१८५}{६२}$ $\frac{३७}{६७}$) तत एतेभ्यः पूर्ववत् सकलनक्ष-पर्यायपरिमाणं द्विगुणं

बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्तावीसं चुण्णिया भागा सेसा) इति ॥

अब सूर्य नक्षत्र परिमाण के विषय में कहते हैं–उस समय सूर्य के साथ योग युक्त पुनर्वसु नक्षत्र का दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छप्पन भाग $\frac{५६}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया साठ भाग (२ । $\frac{५६}{६२}$ । $\frac{६०}{६७}$) शेष रहता है । इस का अंकोत्पादन इस प्रकार से है–यहां पर भी पूर्व कथित नक्षत्र ध्रुवराशि छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग (६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) वही सडतीस परिमित गुणक है । अतः इस ध्रुवराशि को सडतीस गुणक से गुणा करने के लिये यथाक्रम अंकन्यास करे जैसे की–(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) + ३७=(२४-४२ । $\frac{१८५}{६२}$ । $\frac{३७}{६७}$) चोवीस सो बयालीस मुहूर्त तथा बासठिया एक सो पचासी भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सडतीस भाग (२४४२ । $\frac{१८५}{६२}$ । $\frac{३७}{६७}$) होते हैं । इनमें से पूर्ववत् सकल नक्षत्रपर्याय परिमाण को दुगुना

चुण्णियाभागा सेसा) इति.

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર પરિમાણુના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. તે સમયે સૂર્યની સાથે યોગયુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છપ્પન ભાગ $\frac{૫૬}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાઠ ભાગ (૨।$\frac{૫૬}{૬૨}$।$\frac{૬૦}{૬૭}$) શેષ રહે છે. આવું અંકોત્પાદન આ રીતે થાય છે, અહીં પણ પૂર્વકથિત નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ (૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$) છે તેમજ તેના ગુણક સાડત્રીસ પરિમિત છે, તેથી આ ધ્રુવરાશીને સાડત્રીસ ગુણકથી ગુણાકાર કરવા માટે યથાક્રમ અંક ન્યાસ કરવો. જેમકે–(૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$)+૩૭ =(૨૪૪૨।$\frac{૧૮૫}{૬૨}$।$\frac{૩૭}{૬૭}$) ચોવીસસો બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા એકસો પંચાસી ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાડત્રીસ ભાગ (૨૪૪૨।$\frac{૧૮૫}{૬૨}$।$\frac{૩૭}{૬૭}$) થાય છે. ...થી

विधाय यथात्र सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणं-(८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) एकोनविंशत्यधिकानि अष्टौशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागा इति। द्वाभ्यामिदं गुणनीयमिति गुणनार्थं न्यासः (८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$)× २=(१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६७}$) जातानि अष्टत्रिंशदधिकानि मुहूर्त्तानामष्टौ शतानि। एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिभागाः द्वात्रिंशदधिकं शतम्। ततः पूर्वस्माद् गुणनफलादिदं शोध्यते-(२४४२।$\frac{१८५}{६२}$।$\frac{३७}{६७}$)-(१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६७}$)= (८०४।$\frac{१३५}{६२}$।$\frac{३९}{६७}$) स्थितानि पश्चात् चतुरधिकान्यष्टौ शतानि मुहूर्त्तानाम्, मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां पञ्चत्रिंशदधिकं शतम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकोनचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः। ततो भूय एतेभ्यः पुष्यस्य शोधनकं शोधनीयम्, तच्चैवं-१९।$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६७}$। अर्थात् एकोनविंशत्या मुहूर्त्तैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशता द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टि-

करके जैसे की यहां पर सकल नक्षत्रपर्याय परिमाण (८१९। $\frac{२४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$) आठ सो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग है इस परिमाण को दो से गुणा करे गुणकन्यास इस प्रकार से है-(८१९। $\frac{२४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$)+२=(१६३८। $\frac{४८}{६२}$। $\frac{१३२}{६७}$) सोलह सो अडतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अडतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक सो बत्तीस भाग पूर्व का गुणक फल जो चोवीस सो बयालीस है उनमें से इसको विशोधित करे (२४४२। $\frac{१८५}{६२}$। $\frac{३७}{६७}$)-(१६३८। $\frac{४८}{६२}$। $\frac{१३२}{६७}$)=(८०४। $\frac{१३५}{६२}$। $\frac{३९}{६७}$) तो इस प्रकार आठसो चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया भाग का एकसो पैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया उनचालीस भाग रहता है। तदनन्तर फिर से इन से पुष्य नक्षत्र का शोधनक को शोधित करे जो इस प्रकार से है-१९। $\frac{४३}{६२}$। $\frac{३३}{६७}$ उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस

પહેલાની જેમ સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણને બમણું કરીને જેમકે અહીં સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણ (૮૧૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના છાસઠ ભાગ છે, આ પરિમાણનો બેથી ગુણકાર કરવો ગુણક ન્યાસ આ રીતે છે, (૮૧૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$)×૨=(૧૬૩૮।$\frac{૪૮}{૬૨}$।$\frac{૧૩૨}{૬૭}$ સોળસો આડત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકસો બત્રીસ ભાગ પહેલાનું ગુણક ફળ જે ચોવીસસો બેંતાલીસ છે, તેમાંથી આનું વિશોધન કરવું (૨૪૪૨।$\frac{૧૮૫}{૬૨}$।$\frac{૩૭}{૬૭}$)-(૧૬૩૮।$\frac{૪૮}{૬૨}$।$\frac{૧૩૨}{૬૭}$)=(૮૦૪।$\frac{૧૩૫}{૬૨}$।$\frac{૩૯}{૬૭}$) આ રીતે આઠસો ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ભાગના એકસો પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ઓગણચાલીસ ભાગ રહે છે. તે પછી ફરીથી આનાથી પુષ્ય નક્ષત્રના શોધનકને શોધિત કરવું જે આ પ્રમાણે છે. (૧૯।$\frac{૪૩}{૬૨}$।$\frac{૩૩}{૬૭}$) ઓગણીસ

ट्ठिहा छेत्ता सत्तावीसं चुण्णिया भागा सेसा' इति ॥

अथ सूर्यनक्षत्रपरिमाणं साध्यते-तदानीं च सूर्येण सम्प्रयुक्तस्य पुनर्वसु नक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्त्तौ एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः $\frac{56}{62}$ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षष्टिः सप्तषष्टिभागाः, शेषाः-(२।$\frac{56}{62}$।$\frac{60}{67}$) इत्येवं भूताः शेषास्तिष्ठन्ति । इत्यस्याङ्कस्योत्पादनं यथा-अत्रापि स एव पूर्वोक्तो नक्षत्र ध्रुवराशिः-षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकः सप्तषष्टिभागः-(६६।$\frac{5}{62}$।$\frac{1}{67}$) स एव सप्तत्रिंशन्मितो गुणनश्च । तेनायं ध्रुवराशिः सप्तत्रिंशता गुणकेन गुणनार्थं यथाक्रमेण न्यस्यते-(६६।$\frac{5}{62}$।$\frac{1}{67}$)=(२४४२।$\frac{185}{62}$।$\frac{37}{67}$) जातानि मुहूर्त्तानां चतुर्विंशतिः शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां पञ्चाशीत्यधिकं शतम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तत्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः(२४४२।$\frac{185}{62}$ $\frac{37}{67}$) तत एतेभ्यः पूर्ववत् सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणं द्विगुणं

बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सत्तावीसं चुण्णिया भागा सेसा) इति ॥

अब सूर्य नक्षत्र परिमाण के विषय में कहते हैं-उस समय सूर्य के साथ योग युक्त पुनर्वसु नक्षत्र का दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छप्पन भाग $\frac{56}{62}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया साठ भाग (२ । $\frac{56}{62}$ । $\frac{60}{67}$) शेष रहता है । इस का अंकोत्पादन इस प्रकार से है-यहां पर भी पूर्व कथित नक्षत्र ध्रुवराशि छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग (६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) वही सडतीस परिमित गुणक है । अतः इस ध्रुवराशि को सडतीस गुणक से गुणा करने के लिये यथाक्रम अंकन्यास करें जैसे की-(६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$)+३७=(२४-४२ । $\frac{185}{62}$ । $\frac{37}{67}$) चोवीस सो बयालीस मुहूर्त तथा बासठिया एक सो पचासी भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सडतीस भाग (२४४२ । $\frac{185}{62}$ । $\frac{37}{67}$) होते हैं । इनमें से पूर्ववत् सकल नक्षत्रपर्याय परिमाण को दुगुना

चुण्णियाभागा सेसा) इति.

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર પરિમાણના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. તે સમયે સૂર્યની સાથે યોગયુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છપ્પન ભાગ $\frac{56}{62}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાઠ ભાગ (૨।$\frac{56}{62}$।$\frac{60}{67}$) શેષ રહે છે. આવું અંકોત્પાદન આ રીતે થાય છે, અહીં પણ પૂર્વકથિત નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ (૬૬।$\frac{5}{62}$।$\frac{1}{67}$) છે તેમજ તેના ગુણક સાડત્રીસ પરિમિત છે, તેથી આ ધ્રુવરાશીનો સાડત્રીસ ગુણકથી ગુણાકાર કરવા માટે યથાક્રમ અંક ન્યાસ કરવો જેમકે-(૬૬।$\frac{5}{62}$।$\frac{1}{67}$)+૩૭ =(૨૪૪૨।$\frac{185}{62}$।$\frac{37}{67}$) ચોવીસસો બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા એકસો પંચાસી ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાડત્રીસ ભાગ (૨૪૪૨।$\frac{185}{62}$।$\frac{37}{67}$) થાય છે. આ માંથી

त्रिधाय यथात्र सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणं-(८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) एकोनविंशत्यधिकानि अष्टौशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पट्-षष्टिः सप्तषष्टिभागा इति। द्वाभ्यामिदं गुणनीयमिति गुणनार्थं न्यासः (८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$)×२=(१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६७}$) जातानि अष्टत्रिंशदधिकानि मुहूर्त्तानामष्टौ शतानि। एकस्य च मुहूर्त्त-स्याष्टाचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तषष्टिभागाः द्वात्रिंशदधिकं शतम्। ततः पूर्वस्माद् गुणनफलादिदं शोध्यते-(२४४२।$\frac{१८५}{६२}$।$\frac{३७}{६७}$)-(१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६७}$)=(८०४।$\frac{१३५}{६२}$।$\frac{३९}{६७}$) स्थितानि पश्चात् चतुरधिकान्यष्टौ शतानि मुहूर्त्तानाम्, मुहूर्त्तसत्कानां च द्वापष्टिभागानां पञ्चत्रिंशदधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकोनचत्वारिंशत् सप्तषष्टि-भागाः। ततो भूय एतेभ्यः पुष्यस्य शोधनकं शोधनीयम्, तच्चैवं-१९।$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६७}$। अर्थात् एकोनविंशत्या मुहूर्त्तैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशता द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टि-

---

करके जैसे की यहां पर सकल नक्षत्रपर्याय परिमाण (८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) आठ सो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग है इस परिमाण को दो से गुणा करे गुणकन्यास इस प्रकार से है-(८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$)+२=(१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६७}$) सोलह सो अडतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अडतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक सो बत्तीस भाग पूर्व का गुणक फल जो चोवीस सो बयालीस है उनमें से इसको विशोधित करे (२४४२।$\frac{१८५}{६२}$।$\frac{३७}{६७}$)-(१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६७}$)=(८०४।$\frac{१३५}{६२}$।$\frac{३९}{६७}$) तो इस प्रकार आठसो चार मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया भाग का एकसो पैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया उनचालीस भाग रहता है। तद-नन्तर फिर से इन से पुष्य नक्षत्र का शोधनक को शोधित करे जो इस प्रकार से है-१९।$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६७}$ उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस

પહેલાની જેમ સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણને બમણું કરીને જેમકે અહીં સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણ (૮૧૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના છાસઠ ભાગ છે, આ પરિમાણનો બેથી ગુણકાર કરવો ગુણક ન્યાસ આ રીતે છે, (૮૧૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$)×૨=(૧૬૩૮।$\frac{૪૮}{૬૨}$।$\frac{૧૩૨}{૬૭}$) સોળસો આડત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અડતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકસો બત્રીસ ભાગ પહેલાનું ગુણક ફળ જે ચોવીસસો બેંતાલીસ છે, તેમાંથી આનું વિશોધન કરવું (૨૪૪૨।$\frac{૧૮૫}{૬૨}$।$\frac{૩૭}{૬૭}$)-(૧૬૩૮।$\frac{૪૮}{૬૨}$।$\frac{૧૩૨}{૬૭}$)=(૮૦૪।$\frac{૧૩૫}{૬૨}$।$\frac{૩૯}{૬૭}$) આ રીતે આઠસો ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ભાગના એકસો પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ઓગણચાલીસ ભાગ રહે છે. તે પછી ફરીથી આનાથી પુષ્ય નક્ષત્રના શોધનકને શોધિત કરવું જે આ પ્રમાણે છે. (૧૯।$\frac{૪૩}{૬૨}$।$\frac{૩૩}{૬૭}$) ઓગણીસ

भागस्य तयस्त्रिंशता सप्तषष्टिभागैः पुष्यः शुद्धो यथा–(८०४|१३५/६२|३७/६७)–(१९|४३/६२|३३/६७)=(७८५|९२/६२|६/६७) स्थितनि पञ्चाशीत्यधिकानि सप्तशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वानवति द्वाषष्टिभागाः। ततो भूयोऽप्येतेभ्यश्चतुश्चत्वारिंशदधिकैः सप्तभि मुहूर्त्तशतैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागै २४/६२ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टि-भागैः ६६/६७ अर्थात् (७४४|२४/६२|६६/६२) एभिर्भागैराश्लेषादीनि आर्द्रा पर्यन्तानि परिशोधनीयानि, यथा–(७८५|९२/६२|६/६७)–(७४४|२४/६२|६६/६७)=(४१|६७/६२|७/६७) स्थिताः पश्चाद् मुहूर्त्तानामेकचत्वारिंशत् एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तषष्टि द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्त सप्तषष्टिभागाः–(४२|५/६२|७/६७) ततः पुष्यनक्षत्रस्य द्व्यर्द्धक्षेत्रत्वात् तन्मानं पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्ता स्तेन तन्मा-नाद् यदीदं परिशोध्यते तदैवं स्यात् ४५–(४२|५/६२|७/६७)=(२|५६/६२|६०/६७) अत आगतं तृतीयस्या-

---

भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग से पुष्य नक्षत्र शोधित होता है। जैसे कि–(८०४|१३५/६२|३७/६७–(१९|४३/६२|३३/६७)=(७८५|९२/६२|६/६७) इसप्रकार शोधित करने से सातसो पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बिरा-नवे भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग रहते हैं। अतः फिरसे इनमें से सातसो चुमालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग २४/६२ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भागों से ६६/६७ अर्थात् (७४४|२४/६२|६६/६७)इन प्रमाण से आश्लेषा नक्षत्र से लेकर आर्द्रा पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करे जैसे कि(७८५|९२/६२|६/६७)–(७४४|२४/६२|६६/६७)=(४१|६७/६२|७/६७) इस-प्रकार से शोधित करने से पश्चात् इकतालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बास-ठिया सडसठ भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सात भाग रहता है (४१|६७/६२|७/६७) तदनन्तर पुष्य नक्षत्रद्व्यर्ध क्षेत्र व्यापी होने से उसका मान पैंतालीस मुहूर्त है अतः उस मानमें से जो इस शेष मान को शोधित

મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગથી પુષ્ય નક્ષત્ર શોધિત થાય છે. જેમકે–(૮૦૪|૧૩૫/૬૨|૩૭/૬૭) (૧૯|૪૩/૬૨|૩૩/૬૭)=(૭૮૫|૯૨/૬૨|૬/૬૭) આ રીતે શોધિત કરવાથી સાતસો પંચાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બાણુ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છ ભાગ રહે છે. તેથી ફરીથી આમાંથી ચુંમાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ ૨૪/૬૨ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ૬૬/૬૭ ભાગોથી અર્થાત્ (૭૪૪|૨૪/૬૨|૬૬/૬૭) આ પ્રમાણથી અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઈને આર્દ્રા પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા જેમકે (૭૮૫|૯૨/૬૨|૬/૬૭)–(૭૪૪|૨૪/૬૨|૬૬/૬૭)=૪૧|૬૭/૬૨|૭/૬૭ આ રીતે શોધિત કરવાથી પછીથી એકતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સડસઠ ભાગ તથ બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાત ભાગ રહે છે. (૪૧|૬૭/૬૨|૭/૬૭) તે પછી પુષ્ય નક્ષત્ર દ્વયર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી તેનું માન પિસ્તાલીસ મુહૂર્તનું છે. તેથી એ માનમાંથી જો આ શેષમાન શોધિત કરે તો આ પ્રમાણે

भिवर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य पर्यवसानसमये सूर्येण सह संयुक्तस्य पुनर्वसु नक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्त्तौ, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षष्टिः सप्तषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषास्तिष्ठन्तीति ॥ उक्तं च मूले-'पुणव्वसुस्स दो मुहुत्ता छप्पण्णं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सट्ठी चुण्णिया भागा सेसा' इति ॥

अथ चतुर्थचान्द्रसम्वत्सरपर्यवसानसमये चन्द्रयुक्तनक्षत्रं परिस्फोटयति, यतोहि-चतुर्थचान्द्रसम्वत्सरपर्यवसानसमये एकोनपञ्चाशत्तमपौर्णमासी स्यात् । तेनात्र गुणक एकोनपञ्चाशत्=४९ । अनेन स एव पूर्वोक्तो ध्रुवराशिः षट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्च द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकः सप्तषष्टिभागः-(६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) गुणनीयः । (६६ । $\frac{५}{६२}$ । $\frac{१}{६७}$) × ४९=(३२३४ । $\frac{२४५}{६२}$ । $\frac{४९}{६७}$) जातानि मुहूर्त्तानां द्वात्रिंशच्छतानि चतुस्त्रिंशदधिकानि मुहूर्त्तानाम्, मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां द्वे शते पञ्च चत्वा-

करे तो इसप्रकार से होता है-४७-(४२।$\frac{५}{६२}$।$\frac{०}{६७}$)=(२।$\frac{५६}{६२}$।$\frac{६०}{६७}$) यहां पर तीसरा अभिवर्धित संवत्सर का समाप्ति काल आ जाता है उस समय सूर्य के साथ रहा हुवा पुनर्वसु नक्षत्र का दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छप्पन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया साठ चूर्णिका भाग शेष रह जाता है । मूल में कहा भी हैं-(पुणव्वसुस्स दो मुहुत्ता छप्पण्णं बासट्ठि भागा मुहुत्तस्स बासट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सट्ठीचुण्णिया भागा सेसा)

अब चतुर्थ चांद्रसंवत्सर के समाप्ति समय में चंद्रयुक्त नक्षत्र का स्फोट करते हैं-चतुर्थ चांद्रसंवत्सर के समाप्ति काल में उनपचास पूर्णिमा होती है। अतः यहां पर उनपचास गुणक होता है ४९, इस संख्या से पूर्वोक्त ध्रुवराशि जो छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग को (६६।$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$) गुणा करे जैसे कि (६६।$\frac{५}{६२}$।$\frac{१}{६७}$)+४९=३२३४।$\frac{२४५}{६२}$।$\frac{४९}{६७}$) इसप्रकार गुणा करने से बत्तीससो चोत्तीस मुहूर्त

થાય છે, ૪૫-(૪૨।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૦}{૬૭}$)=(૨।$\frac{૫૬}{૬૨}$।$\frac{૬૦}{૬૭}$) અહીં ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરનો સમાપ્તિ કાળ આવી જાય છે, તે સમયે સૂર્યની સાથે રહેલ પુનર્વસુ નક્ષત્રના બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છપ્પન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે, (पुणव्वसुस्स दो मुहुत्ता छप्पण्णं बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बासट्ठिभागं च सतट्ठिहा छेत्ता सट्ठी चुण्णियाभागा सेसा)

હવે ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્રયુક્ત નક્ષત્રની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે.-ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિકાળમાં ઓગણપચાસ પુનમો થાય છે. તેથી અહીંયાં ઓગણપચાસ ગુણક હોય છે. ૪૯ આ સંખ્યાથી પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી કે જે છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગનો ગુણાકાર કરવો (૬૬।$\frac{૫}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૭}$)+૪૯=૩૨૩૪।$\frac{૨૪૫}{૬૨}$।$\frac{૪૯}{૬૭}$ આ રીતે

रिंशदधिके, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकोनपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः–(३२३४ । २४५/६२ । ४९/६७) तत एतस्मात् प्रागुक्तं सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणं त्रिभिर्गुणयित्वा स्थानक्रमेण शोधनीयम् । यथात्र सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणम्–(८१९ । २४/६२) एकोनविंशत्यधिकान्यष्टौ शतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वापष्टिभागाः । एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पट्षष्टिः सप्तपष्टिभागा इति ॥ इदं च त्रिभिर्गुणनीयम् (८१९ । २४/६२ । ६६/६७)×३=(२४५७ । ७२/६२ । १९८/६७) सप्त पञ्चादधिकानि चतुर्विंशति शतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तानाञ्च द्वापष्टिभागानां द्वासप्ततिः । द्वापष्टिभागानाञ्च सप्तपष्टिधा छिन्नाना मष्टानवत्यधिकं शतमिति । इदं च पूर्वस्माद्राशेः परिशोधनीयम्–(३२३४ । २४५/६२ । ४९/६७)–२४५७ । ७२/६२ । १९८/६७)=(७७७ । १७०/६२ । ५२/६७) स्थितानि सप्तशतानि सप्तसप्तत्यधिकानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां सप्तत्यधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्विपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः–(७७७ । १७०/६२ । ५२/६७) पुनरपि सप्तभिः शतैरेकसप्तत्यधिकैः ७७१ मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य

तथा एक मुहूर्त का बासठिया दोसो पैंतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया उनपचास भाग होते हैं, (३२३४।२४५/६२।४९/६७) इनमें से पूर्वकथित सकल नक्षत्र पर्याय परिमाण को तीन से गुणा करके स्थानक्रमसे शोधित करे। जैसे की यहां पर सकल नक्षत्रपर्याय परिमाण (८१९।२४/६२।६६/६७) आठसो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग कहा है। इस परिमाण को तीनसे गुणा करे (८१९।२४/६२।६६/६७)+३=(२४५७।७२/६२।१९८/६७) चोवीससो सतावन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बहत्तर भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एकसो अठाणु भाग होते हैं। इस परिमाण को पूर्व राशिमें से शोधित करे (३२३४।२४५/६२।४९/६७)–(२४५७।७२/६२।१९८/६७)=(७७७।१७०/६२।५२/६७) तो इस प्रकार सातसो सत्योतर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एकसो सत्तर भाग

ગુણાકાર કરવાથી બત્રીસસો ચોત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસો પિસ્તાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ઓગણપચાસ ભાગ થાય છે. (૩૨૩૪।૨૪૫/૬૨ ૪૯/૬૭) આમાંથી પહેલાં કહેલ સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણનો ત્રણથી ગુણાકાર કરીને સ્થાન ક્રમથી શોધિત કરવા જેમકે–અહીં સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણ (૮૧૯।૨૪/૬૨।૬૬/૬૭) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ કહેલ છે. આ પરિમાણનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો (૮૧૯। ૨૪/૬૨।૬૬/૬૭)+૩=(૨૪૫૭।૭૨/૬૨।૧૯૮/૬૭) ચોવીસસો સતાવન મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બોંતેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકસો અઠાણુ ભાગ થાય છે. આ પરિમાણને પૂર્વ રાશીમાંથી શોધિત કરવા (૩૨૩૪।૨૪૫/૬૨।૪૯/૬૭)–(૨૪૫૭।૭૨/૬૨।૧૯૮/૬૭)=(૭૭૭।૧૭૦/૬૨। ૫૨/૬૭) આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી સાતસો સત્યોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા

चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैः $\frac{24}{62}$ । एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् षष्ट्या सप्तषष्टिभागैः $\frac{66}{67}$ अभिजिदादीनि पूर्वाषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शोधनीयानि–(७७७ । $\frac{170}{62}$ । $\frac{52}{67}$)–(७७१ । $\frac{24}{62}$ । $\frac{66}{67}$)=(५ । $\frac{21}{62}$ । $\frac{53}{67}$) स्थिताः पश्चात् पञ्चमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्यैकविंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागा इति । तत उत्तराषाढा नक्षत्रस्य द्व्यर्द्धक्षेत्रत्वात् तन्मानं पञ्च चत्वारिंशन्मुहूर्त्तास्तेन तस्मादिदं परिशोधनीयम्–४५–(५ । $\frac{21}{62}$ । $\frac{53}{67}$)=(३९ । $\frac{40}{62}$ । $\frac{14}{67}$) अत आगतं चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये चन्द्रयुक्तस्योत्तराषाढानक्षत्रस्यैकोनचत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्दश सप्तषष्टिभागाः, शेषास्तिष्ठन्तीति सिद्ध्यति ॥ उक्तं च मूले–'उत्तराणं आसाढाणं ओणचत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चोद्दस चुण्णिया भागा सेसा' इति ।

अथ तदानी मेव सूर्येण सह युक्तस्य पुनर्वसु नक्षत्रस्य मुहूर्त्तविभागं दर्शयति–यथा–

तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बावन भाग (७७७।$\frac{170}{62}$।$\frac{52}{67}$) होते हैं। इनको सातसो इकहत्तर ७७१, मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग $\frac{24}{62}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग से अभिजित से लेकर पूर्वाषाढा पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करे (७७७।$\frac{170}{62}$।$\frac{52}{67}$)–(७७१।$\frac{24}{62}$।$\frac{66}{67}$)=(५।$\frac{21}{62}$।$\frac{53}{67}$)=(३९।$\frac{40}{62}$।$\frac{14}{67}$) होते हैं। अब चतुर्थ चांद्रसंवत्सर के समाप्ति समय में चंद्रयुक्त उत्तराषाढा नक्षत्र का उनचालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चालीसभाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चौदह भाग शेष रहता है। मूल में कहा भी है–(उत्तराणं आसाढाणं ओणचालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चोद्दस चुण्णियाभागा सेसा)

अब उस समय सूर्य के साथ रहा हुवा पुनर्वसु नक्षत्र का मुहूर्त विभाग

એકસો સિત્તેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાવન ભાગ (૭૭૭।$\frac{170}{62}$। $\frac{52}{67}$) થાય છે. આને સાતસો એકોતેર ૭૭૧। મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ $\frac{24}{62}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાસઠ ભાગથી અભિજીતથી લઈને પૂર્વાષાઢા પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા (૭૭૭।$\frac{170}{62}$।$\frac{52}{67}$)–(૭૭૧।$\frac{24}{62}$।$\frac{66}{67}$)=(૫।$\frac{21}{62}$।$\frac{53}{67}$)= થાય છે. (૩૯।$\frac{40}{62}$।$\frac{14}{67}$) હવે ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર યુક્ત ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના ઓગણચાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચૌદ ભાગ શેષ રહે છે. મૂલમાં કહ્યું પણ છે–(उत्तराणं आसाढाणं ओणचत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बासट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चोद्दस चुण्णियाभागा सेसा)

હવે તે સમયે સૂર્યની સાથે રહેલ પુનર્વસુ નક્ષત્રના મુહૂર્ત વિભાગના સંબંધમાં

चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये सूर्येण युक्तस्य पुनर्वसु नक्षत्रस्य एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः, एकविंशति द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, एकं च द्वापष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा सप्तचत्वारिंशच्चूर्णिका भागाः शेषा इति साधनार्थं प्रवृत्तिः-तथाहि-एकोन पञ्चाशत्तमपौर्णमास्याः परिसमाप्तौ चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानत्वात् स एव पूर्वोक्तवत् एकोनपञ्चाशद्गुणकः स्यात्। तथा च स एव पूर्वोक्तो नक्षत्रध्रुवः (६६। $\frac{५}{६२}$। $\frac{१}{६७}$) पट्षष्टिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्च द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकः सप्तषष्टिभागः। अयं च ध्रुवराशिरून पञ्चाशतागुणनार्थं स्थानक्रमेण न्यस्यते-(६६। $\frac{५}{६२}$। $\frac{१}{६७}$)×४९=(३२३४। $\frac{२४५}{६२}$। $\frac{४९}{६७}$ जातानि चतुस्त्रिंशदधिकानि द्वात्रिंशच्छतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तसत्कानां च द्वापष्टिभागानां पञ्च चत्वारिंशदधिके द्वे शते, एकस्य च द्वापष्टिभागस्योनपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागा इति। तत एभ्यः पूर्वोक्तं सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणम् (८१९।

के विषय में कथन करते हैं-चौथा चांद्रसंवत्सर के समाप्ति समय में सूर्य के साथ योग युक्त पुनर्वसु नक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया इक्कीस भाग तथा बासठिया एक भाग को (सत्तट्ठिहा छेत्ता) सडसठ भाग करके उसका सेंतालीस चूर्णिका भाग शेष होता है। इसकी गणितप्रक्रिया इसप्रकार से है-उनचालीसवीं पूर्णिमा के समाप्ति काल में चौथा चांद्रसंवत्सर का समाप्ति काल होने से पूर्वोक्तानुसार वही उनपचास गुणक होते हैं-तथा वही पूर्वोक्त नक्षत्र ध्रुवराशि होती है-(६६। $\frac{५}{६२}$। $\frac{१}{६७}$) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग सडसठिया एक भाग इस ध्रुवराशि को उनपचास से गुणा करने के लिये यथाक्रम अंक न्यास इस प्रकार से होते हैं-(६६। $\frac{५}{६२}$। $\frac{१}{६७}$)+४६=(३२३४। $\frac{२४५}{६२}$। $\frac{४९}{६७}$) बत्तीससो चोतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दोसो पैंतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया उनपचास होते हैं। इनमें से पूर्वोक्त सकल

કથન કરવામાં આવે છે. ચોથા ચાંદ્રસંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્યની સાથે યોગ યુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગને (सत्तट्ठिहा छेत्ता) સડસઠ ભાગ કરીને તેના સુડતાલીસ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ વધે છે, આની ગણિતપ્રક્રિયા આ પ્રમાણે છે-ઓગણપચાસમી પુનમના સમાપ્તિ કાળમાં ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરનો સમાપ્તિકાળ હોવાથી પૂર્વકથનાનુસાર એ ઓગણપચાસ ગુણક થાય છે. અને એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર ધ્રુવરાશી હોય છે. (૬૬। $\frac{૫}{૬૨}$। $\frac{૧}{૬૭}$) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ આ ધ્રુવરાશીનો ઓગણપચાસથી ગુણાકાર કરવા માટે યથાક્રમ અંકન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે-(૬૬। $\frac{૫}{૬૨}$। $\frac{૧}{૬૭}$)+૪૯=(૩૨૩૪। $\frac{૨૪૫}{૬૨}$। $\frac{૪૯}{૬૭}$) બત્રીસસો ચોત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસો પિસ્તાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના

$\frac{24}{62}$ । $\frac{66}{67}$) एकोनविंशत्यधिकानि अष्टौशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागा इत्येवं प्रमाणं त्रिभिर्गुणयित्वा परिशोधनीयम्–(८१९ । $\frac{24}{62}$ । $\frac{66}{67}$) × ३=(२४५७ । $\frac{72}{62}$ । $\frac{198}{67}$) जातानि सप्त पञ्चाशदधिकानि चतुर्विंशति शतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वासप्तति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिधाविभक्तस्याष्टानवत्यधिकं शतमिति पूर्वराशिभ्यः परिशोधनीयम्–(३२३४ । $\frac{245}{62}$ । $\frac{49}{67}$)–(२४५७ । $\frac{72}{62}$ । $\frac{198}{67}$) = (७७७ । $\frac{170}{62}$ । $\frac{52}{67}$) स्थितानि सप्त सप्तत्यधिकानि सप्तशतानि मुहूर्त्तानाम्, मुहूर्त्तसत्कानां च द्वाषष्टिभागानां सप्तत्यधिकं शतम्, एकस्य द्वाषष्टिभागस्य द्विपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः–(७७७ । $\frac{170}{62}$ । $\frac{52}{67}$) पुनरेतेभ्यः (१९ । $\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{67}$) एकोनविंशत्या मुहूर्त्तै रेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशता द्वाषष्टिभागै रेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशता सप्तषष्टिभागैः पुष्यः परिशोधनीयः, तथा कृते सति

नक्षत्र पर्याय परिमाण (८१९।$\frac{24}{62}$।$\frac{66}{67}$) आठसो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग है इस परिमाण को तीनसे गुणा करके शोधित करे जैसे कि (८१९। $\frac{24}{62}$।$\frac{66}{67}$)+३=(२४५७।$\frac{72}{62}$।$\frac{198}{67}$) इस प्रकार चोवीससो सतावन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बहत्तर भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एकसो अठाणवे भाग को पूर्वराशिमें से शोधित करे (३२३४।$\frac{245}{62}$।$\frac{49}{67}$)–(२४५७। $\frac{72}{62}$।$\frac{198}{67}$)=(७७७।$\frac{170}{62}$।$\frac{52}{67}$) तो इस प्रकार सातसो सितोतेर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एकसो सत्तर भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बांवन भाग रहता है (७७७।$\frac{170}{62}$।$\frac{52}{67}$) इनमें से (१९।$\frac{43}{62}$।$\frac{33}{67}$) उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तियालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग से पुष्य नक्षत्र को शोधित करे। इस प्रकार शोधित करने से

સડસઠિયા ઓગણપચાસ ભાગ થાય છે. આમાંથી પૂર્વોક્ત સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણ (૮૧૯।$\frac{24}{62}$।$\frac{66}{67}$) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ છે આ પરિમાણને ત્રણથી ગુણાકાર કરીને તેને શોધિત કરવા જેમકે (૮૧૯।$\frac{24}{62}$।$\frac{66}{67}$)+૩=(૨૪૫૭।$\frac{72}{62}$।$\frac{198}{67}$) આ રીતે ચોવીસસો સતાવન મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બોંતેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકસો અઠાણુ ભાગને પહેલાની રાશિમાંથી શોધિત કરવા (૩૨૩૪।$\frac{245}{62}$।$\frac{49}{67}$)–(૨૪૫૭।$\frac{72}{62}$।$\frac{198}{67}$)=(૭૭૭।$\frac{170}{62}$।$\frac{52}{67}$) તો આ પ્રમાણે સાતસો સત્યોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસો સિત્તર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાવન ભાગ (૭૭૭।$\frac{170}{62}$।$\frac{52}{67}$) રહે છે. આમાંથી (૧૯।$\frac{43}{62}$।$\frac{33}{67}$) ઓગણીસ મુહૂર્ત તેત્રીસ ભાગથી પુષ્ય નક્ષત્રને શોધિત કરવું. આ રીતે તેને શોધિત કરવાથી

(७७७ । $\frac{१७०}{६२}$ । $\frac{५२}{६७}$)–(१९ । $\frac{४३}{६२}$ । $\frac{३३}{६७}$)=(७५८ । $\frac{१२७}{६२}$ । $\frac{१९}{६७}$) स्थितानि अष्टापञ्चाशदधिकानि सप्तशतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तसत्कानां च द्वापष्टिभागानां सप्तविंशत्यधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकोनविंशतिः सप्तषष्टिभागाः (७५८ । $\frac{१२७}{६२}$ । $\frac{१९}{६७}$) तत एतेभ्यः सप्तभिः शतैश्चतुश्चत्वारिंशदधिकै र्मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागै रेकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट् षष्ट्या सप्तषष्टिभागै राश्लेषादीनि आर्द्रा पर्यन्तानि नक्षत्राणि परिशोधनीयानि (७५८ । $\frac{१२७}{६२}$ । $\frac{१९}{६७}$)–(७४४ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६७}$)=(१५ । $\frac{४०}{६२}$ । $\frac{२०}{६७}$) पश्चात् स्थिताः पञ्चदश मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारिंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य विंशतिः सप्तषष्टिभागा इति, ततः पुनर्वसु नक्षत्रस्य द्व्यर्द्धक्षेत्रत्वात् तन्मानं पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तप्रमाणं, तेन पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तेभ्य इदं शोध्यते, स्थानक्रमेण न्यासः–४५–(१५ । $\frac{४०}{६२}$ । $\frac{२०}{६७}$)=(२९ । $\frac{२१}{६२}$ । $\frac{४७}{६७}$) तत आगतं चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये सूर्य

(७७७।$\frac{१७०}{६२}$।$\frac{५२}{६७}$)–(१९।$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६७}$)=(७५८।$\frac{१२७}{६२}$।$\frac{१९}{६७}$) पश्चात् सात सो अठावन मुहूर्त यथा एक मुहूर्त का बासठिया एकसो सताईस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया उन्नीस भाग (७५८।$\frac{१२७}{६२}$।$\frac{१९}{६७}$) होते हैं। इनमें सातसो चुमालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भागों से आश्लेषा नक्षत्र से लेकर आर्द्रा पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करे जैसे कि–(७५८।$\frac{१२७}{६२}$।$\frac{१९}{६७}$)–(७४४।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$)=(१५।$\frac{४०}{६२}$।$\frac{२०}{६७}$) इस प्रकार शोधित करने से पश्चात् पंद्रह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बीस भाग रहता है, तत्पश्चात् पुनर्वसु नक्षत्र द्वयर्ध क्षेत्रव्यापी होने से उसका मान पैंतालीस मुहूर्त प्रमाण है अतः पैंतालीस मुहूर्तमें से इसको शोधित करे स्थान क्रमसे इसका न्यास इसप्रकार से हैं–४५–(१५।$\frac{४०}{६२}$।$\frac{२०}{६७}$)=(२९।$\frac{२१}{६२}$।$\frac{४७}{६७}$) इससे चौथा चांद्रसंवत्सर का समाप्तिकाल के समय में सूर्य के साथ पुनर्वसु नक्षत्र का उन्तीस मुहूर्त

(૭૭૭।$\frac{૧૭૦}{૬૨}$।$\frac{૫૨}{૬૭}$–૧૯।$\frac{૪૩}{૬૨}$।$\frac{૩૩}{૬૭}$)=(૭૫૮।$\frac{૧૨૭}{૬૨}$।$\frac{૧૯}{૬૭}$) સાતસો અઠાવન મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસો સત્યાવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ઓગણીસ ભાગ (૭૫૮।$\frac{૧૨૭}{૬૨}$।$\frac{૧૯}{૬૭}$) થાય છે. આમાંથી સાતસો ચુંમાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગોથી અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઈને આર્દ્રા પર્યન્તના નક્ષત્રો શોધિત કરવા જેમકે–(૭૫૮।$\frac{૧૨૭}{૬૨}$।$\frac{૧૯}{૬૭}$)–(૭૪૪।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$)=(૧૫।$\frac{૪૦}{૬૨}$।$\frac{૨૦}{૬૭}$) આ રીતે શોધિત કરવાથી પછીથી પંદર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા વીસ ભાગ રહે છે. તે પછી પુનર્વસુ નક્ષત્ર દ્વયર્ધ ક્ષેત્રવ્યાપી હોવાથી તેનું માન પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત પ્રમાણનું છે. તેથી પિસ્તાલીસ મુહૂર્તમાંથી આનું શોધન કરવું સ્થાન ક્રમથી આનો ન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે.–૪૫–(૧૫।$\frac{૪૦}{૬૨}$।$\frac{૨૦}{૬૭}$)=(૨૯$\frac{૨૧}{૬૨}$।$\frac{૪૭}{૬૭}$) આથી ચોથા ચાંદ્રસંવત્સરના

युक्तस्य पुनर्वसु नक्षत्रस्यैकोनत्रिंशन्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य एकविंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः शेषा इति ॥ उक्तञ्च मूलग्रन्थे यथा-'पुणव्वसुस्स अउणतीसं मुहुत्ता एक्कवीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सितालीसं चुण्णिया भागा सेसा' इति ।

अथ पञ्चमस्याभिवर्द्धितस्य संवत्सरस्य पर्यवसाने च द्वाषष्टितमपौर्णमासी परिसमाप्तिसमये भवेत्, तेन तत्र गुणको द्वाषष्टिः=६२ स्यात् । ध्रुवराशिश्च स एव पूर्वोक्तः (६६ । $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) तेन पूर्ववदेव अत्रापि गुणनादि क्रियां कृत्वा अङ्का उत्पादनीयाः । चन्द्रनक्षत्रयोगपरिमाणं, सूर्यनक्षत्रयोगपरिमाणं च मूले यदुक्तं तदेवान्यूनातिरिक्तक्रमेणात्रापि ज्ञेयम्, किमत्राधिकलेखविस्तरेणेति ॥ सू० ७१ ॥

॥ एकादशं प्राभृतं च समाप्तम् ॥

तथा एक मुहूर्त का बासठिया इक्कीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सेंतालीस भाग शेष रहता है । मूलमें कहा भी है-(पुणव्वसुस्स अउणतीसं मुहुत्ता एक्कवीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सित्तालीसं चुण्णियाभागा सेसा) इति

अब पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर की समाप्ति बासठवीं पूर्णमासी का समाप्ति कालमें होती हैं । अतः यहां पर बासठ गुणक होता है-६२ तथा पूर्ववत् ध्रुवराशि पूर्ववत् (६६। $\frac{5}{62}$ । $\frac{1}{67}$) वही है अतः पूर्व कथनानुसार यहां पर भी गुणनादि क्रिया करके अंकन्यास कर लेवें । चंद्र नक्षत्र योग परिमाण तथा सूर्य नक्षत्र योग परिमाण मूलमें जो कहा है उसी प्रकार से अन्यूनातिरिक्त के क्रमसे यहां पर भी ज्ञात करलेवें अधिक लेख विस्तार से क्या प्रयोजन है ? प्रयोजनाभाव से अधिक नहिं कहते ॥ सू० ७१ ॥

ग्यारहवां प्राभृत समाप्त ॥११॥

સમાપ્તિકાળના સમયમાં સૂર્યની સાથે પુનર્વસુ નક્ષત્રના ઓગણત્રીસ મુહૂર્તના બાસઠિયા એકવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે. મૂલમાં કહ્યું પણ છે- (पुणव्वसुस्स अउणतीसं मुहुत्ता एक्कवीसं बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बासट्ठि भागं च सत्तट्ठिहा छेता सितालीसं चुण्णियाभागा सेसा) इति

હવે પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરની સમાપ્તિ બાસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ કાળમાં થાય છે. તેથી અહીં બાસઠ ગુણક હોય છે. ૬૨ તથા પૂર્વવત્ ધ્રુવરાશિ (૬૬। $\frac{૫}{૬૨}$ । $\frac{૧}{૬૭}$) છે. તેથી પૂર્વકથનાનુસાર અહીં પણ ગુણાકાર વિગેરે ક્રિયા કરીને અંકન્યાસ કરી લેવા. ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગ પરિમાણ તથા સૂર્ય નક્ષત્રયોગ પરિમાણ મૂળમાં જે કહેલ છે. એજ પ્રમાણે ન્યૂનાધિક વિના ક્રમથી અહીં પણ સમજી લેવા, વધારે લેખ વિસ્તાર નિરર્થક છે. જેથી પ્રયોજનનો અભાવ હોવાથી અધિક કહેતા નથી. ।।સૂ. ૭૧।।

અગીયારમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૧૧ ॥

अथ द्वादशं प्राभृतं प्रारभ्यते

'कइ संवच्छराइय' कति संवत्सराश्चेत्येतद्विषयं प्रथमसूत्रमाह–'ता कइ णं संवच्छरा' इत्यादि ।

मूलम्–ता कइ णं संवच्छरा आहियात्ति वएज्जा ?, तत्थ खलु इमे पंच संवच्छरा पण्णत्ता, तं जहा–णक्खत्ते चंदे उडु आदिच्चे अभिवड्ढिए, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमस्स णक्खत्तसंवच्छरस्स णक्खत्त मासे तीसइ तीसइ मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं मिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता सत्तावीसं राइंदियाइं एक्कवीसं च सत्तट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा !, ता अट्ठसए एकूणवीसे मुहुत्ताणं सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ? ता एएसि णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा णक्खत्ते संवच्छरे ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता तिण्णि सत्तावीसे राइंदियसए एक्कावण्णं च सत्तट्ठिभागे राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता णव मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स चंदे मासे तीसइमुहुत्तेणं तीसइमुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता एगूणतीसं राइंदियाइं बत्तीसं बावट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता अट्ठपंचासीए मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा चंदे संवच्छरे, ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालसय बावट्ठिभागा राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता दसमुहुत्तसहस्साइं

छच्च पणवीसे मुहुत्तसए पण्णासं च बावट्ठिभागे मुहुत्तेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चस्स उडुसंवच्छरस्स उडुमासे तीसतीसमुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता तीसं राइंदियाणं राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता णव मुहुत्तसयाइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा उडुसंवच्छरे, ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता तिण्णि सट्ठे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता दसमुहुत्तसहस्साइं अट्ठ य सयाइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थस्स आदिच्चसंवच्छरस्स आइच्चे मासे तीसइ तीसइ मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता तीसं राइंदियाइं अवट्ठभागं च राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता णव पण्णरस मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा आइच्चे संवच्छरे, ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता तिण्णि छावट्ठे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता दसमुहुत्तस्स सहस्साइं णव असीते मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा। ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स अभिवड्ढिए मासे तीसइ मुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, एक्कतीसं राइंदियाइं एकूणतीसं च मुहुत्ता सत्तरस बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता णव एकूणसट्ठे मुहुत्तसए सत्तरस बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता एस णं अद्धा-

दुवालसक्खुत्तकडा अभिवड्ढियसंवच्छरे, ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा? ता तिण्णि तेत्तीसे राइंदियसए एक्कवीसं च मुहुत्ता अट्ठारसबावट्ठिभागे मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता एक्कारस मुहुत्तसहस्साइं पंच य एक्कारसमुहुत्तसए अट्ठारस बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ॥सू० ७२॥

छाया—तावत् कति खलु संवत्सरा आख्याता इति वदेत्, तत्र खलु इमे पञ्च संवत्सराः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—नाक्षत्रश्चान्द्रः, ऋतुः, आदित्यः, अभिवर्द्धितः, तावत् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमस्य नाक्षत्र सम्वत्सरस्य नाक्षत्रमासः त्रिशन्मुहूर्त्तेन अहोरात्रेण मीयमानः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् सप्तविंशतिः रात्रिन्दिवानि एकविंशतिश्च सप्तषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावदष्टौ शतानि एकोनविंशानि मुहूर्त्तानां सप्तविंशतिश्च सप्तषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावद् एतेषां खलु अद्धा द्वादश कृत्वो नाक्षत्रः संवत्सरः, तावत्सः खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावत् त्रीणि सप्तविंशति रात्रिन्दिवशतानि एक पञ्चाशच्च सप्तषष्टिभागाः रात्रिंदिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावद्—नवमुहूर्त्तसहस्राणि अष्टौ च द्वा....मुहूर्त्त शतानि षट् पञ्चाशच्च सप्तषष्टिभागा मुहूर्त्तस्यमुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य चान्द्रो मासः त्रिशन्मुहूर्त्तेन २ अहोरात्रेण गण्यमानः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावदेकोनत्रिंशद्रात्रिन्दिवानि द्वात्रिंशद्द्वाषष्टिभागाः रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावद् अष्ट०....मुहूर्त्ताः....त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावद् एष खलु अद्धा द्वादशकृत्व श्चान्द्रः संवत्सरः, तावत् स खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावत् त्रीणि चतुः पञ्चाशद्रात्रिन्दिवशतानि द्वादश च द्वाषष्टिभागा रात्रिंदिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावद् दशमुहूर्त्तसहस्राणि षट् च पञ्च....मुहूर्त्त शतानि पञ्चाशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावद् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयस्य ऋतु संवत्सरस्य ऋतुमासस्त्रिंशत् त्रिंशन्मुहूर्त्तेन गण्यमानः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावत् त्रिंशद्रात्रिन्दिवानां रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावन्नवमुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावद् एषः खलु अद्धा द्वादशकृत्वः

ऋतु संवत्सरः, तावत् सः खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत ?, तावत् त्रीणि षष्टिः-रात्रिन्दिवशतानि रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावद् दशमुहूर्त्तसहस्राणि अष्टौ च शतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावद् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां चतुर्थस्य आदित्यसंवत्सरस्य आदित्यो मास स्त्रिंशन्मुहूर्त्तेन अहोरात्रेण गण्यमानः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ? तावत् त्रिंशद्रात्रिन्दिवानि अर्द्धभागं च रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत, तावद् नवपञ्चदशमुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावद् एष खलु अद्धा द्वादशकृत्वः आदित्यः संवत्सरः, तावत् स खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावत् त्रीणि ५८ षष्टिः रात्रिन्दिवशतानि रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावद् दशमुहूर्त्तस्य सहस्राणि नवाशीतिर्मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावदेतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां पञ्चमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य अभिवर्द्धितो मासस्त्रिंशन्मुहूर्त्तेन गण्यमानः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावदेकत्रिंशद्रात्रिन्दिवानि एकोनत्रिंशच्चमुहूर्त्ताः सप्तदश द्वाषष्टिभागाः, मुहूर्त्तस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावत् नवैकोन षष्टिर्मुहूर्त्तशतानि सप्तदश द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत । तावद् एष खलु अद्धा द्वादशकृत्वः अभिवर्द्धितसंवत्सरः, तावत् स खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति ?, तावत् त्रीणि त्रयस्त्रिंशद्रात्रिन्दिवशतानि एकविंशतिश्च मुहूर्त्ता अष्टादश द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत । तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावदेकादशमुहूर्त्तसहस्राणि पञ्च च एकादश मुहूर्त्तशतानि अष्टादश द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ सू० ७२ ॥

टीका-एकादशप्राभृते युगसंवत्सराणामादिं ज्ञात्वा सम्प्रति द्वादशे प्राभृते 'कइ संवच्छराइय' कति सम्वत्सराश्चेत्येतद्विषयं विचारं विवृण्वन् 'ता कइ णं संवच्छरा' इत्यादिना सामान्यसंवत्सरस्वरूपं प्रथमं प्रश्न सूत्रमाह-'ता कइ णं संवच्छरा आहियात्ति वएज्जा ?'

बारहवें प्राभृत का प्रारंभ

संवत्सर कितने होते हैं इस विषय विषयक प्रथम सूत्र कहते हैं-(ता कइ णं संवत्सरा) इत्यादि

टीकार्थ-ग्यारहवें प्राभृत में युगसंवत्सरों का प्रारंभ संबंधी विचार को जानकर अब बारहवें इस प्राभृत में (कइ संवच्छराइया) संवत्सर कितने होते

બારમા પ્રાભૃતનો પ્રારંભ

સંવત્સર કેટલા હોય છે આ વિષયના સંબંધમાં પહેલાં સૂત્ર કહે છે-(ता कइणं संवच्छरा) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-અગ્યારમા પ્રાભૃતમાં યુગ સંવત્સરોના પ્રારંભકાળ વિષે વિચાર જાણીને હવે

तावत् कति संवत्सरा आख्याता इति वदेत् ॥-'ता' तावत्-भगवन् ! संवत्सरादिस्तु ज्ञातः सम्प्रति संवत्सराणां संख्यां ज्ञातुम् अभिलपामि तावत् तावत्, कति-कति संख्यकाः किं नामधेयाः संवत्सराः खलु-इति निश्चयेन भगवन् ! त्वया आख्याताः-प्रतिपादिता इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह-'तत्थ खलु इमे पंच संवच्छरा पण्णत्ता' तत्र खलु इमे पञ्च संवत्सराः प्रज्ञप्ताः ॥-तत्र-संवत्सरविचारविषये खलु इति निश्चये इमे-वक्ष्यमाणाः पञ्च-पञ्च प्रकाराः-पञ्च नामधेया संवत्सराः प्रज्ञप्ताः-प्रतिपादिताः सन्ति ॥ अथ तेपामेव पञ्चानां संवत्सराणां नामानि कथयामि-'तं जहा-णक्खत्ते चंदे उडू आइच्चे अभिवड्ढिए' तद्यथा-नाक्षत्रः, चान्द्रः, ऋतुः, आदित्यः, अभिवर्द्धितः ॥

यथा तेषां नामानि-तत्र पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् तेषां नामानि यथा-नाक्षत्रः-नाक्षत्रसंवत्सरः, चान्द्रः-चान्द्रसंवत्सरः, ऋतुः-ऋतुसंवत्सरः, आदित्यः-आदित्यसंवत्सरः,

---

हैं इस विचार को प्रकट करने के हेतु से (ता कइ णं संवच्छरा) इसप्रकार सामान्य संवत्सर के स्वरूप को जानने के लिये प्रथम प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता कइ णं संवच्छरा आहियात्ति वएज्जा) श्री गौतमस्वामी प्रश्न करता हैं-हे भगवन् ! संवत्सर के प्रारंभ के विषय को जाना अब संवत्सरों की संख्या को जानने के लिये प्रश्न करता हूं की हे भगवन् आपने कितने एवं कौन से नाम वाले संवत्सर प्रतिपादित किये हैं ? सो कहिए, इस प्रकार श्रीगौतम-स्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(तत्थ खलु इमे पंच संवच्छरा पण्णत्ता) संवत्सर के विचार विषय में ये वक्ष्यमाण पांच प्रकार के नाम वाले पांच संवत्सर प्रतिपादित किये हैं। अब उन पांच संवत्सरों के नाम कहते हैं (तं जहा-णक्खत्ते चंदे उडु आइच्चे अभिवड्ढिए) उनके नाम इस प्रकार से हैं-पद के एक देशका कथन करने से पदसमुदाय का ग्रहण होता है अब उपचार से उनके नाम इस प्रकार से हैं-नाक्षत्रसंवत्सर, चांद्रसंवत्सर

આરમા આ પ્રાભૃતમાં (कइ संवच्छराइया) સંવત્સરો કેટલા હોય છે? આ સંબંધી વિચાર પ્રગટ કરવાના હેતુથી (ता कइ णं संवच्छरा) આ રીતે સામાન્ય સંવત્સરના સ્વરૂપને જાણવા માટે પહેલાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.-(ता कहि णं संवच्छरा आहियत्ति वएज्जा) શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભગવન્ સંવત્સરના આરંભ વિષયમાં જાણવામાં આવ્યું હવે સંવત્સરોની સંખ્યા જાણવા માટે પ્રશ્ન પૂછું છું કે આપે કેટલા અને કયા નામવાળા સંવત્સરો કહ્યા છે? તે કહો, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(तत्थ खलु इमे पंचसंवच्छरा पण्णत्ता) સંવત્સર સંબંધી વિચાર વિષયમાં આ કથ્યમાન પાંચ નામવાળા પાંચ સંવત્સરો પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

હવે એ પાંચ સંવત્સરોના નામ કહે છે-(तं जहा-णक्खत्ते, चंदे, उडु अभिवड्ढिए) તેના નામ આ પ્રમાણે છે. પદના એક દેશનું કથન કરવાથી 'પદસમૂહ ગ્રહણ થઈ જાય

अभिवर्द्धितः-अभिवर्द्धिताख्यः संवत्सरश्चेति विभिन्नपरिभाषाभिः परिभाषिताः विभिन्ननामधेयाः पञ्च संख्यकाः पञ्चनामधेयाश्च प्रज्ञप्ताः-प्रतिपादिता वर्त्तन्ते । एतेषां पञ्चानामपि संवत्सराणां स्वरूपं परिभाषाश्च प्रागेवोपवर्णिताः सन्ति, किमत्र पुनर्लेखप्रयासेन पिष्टपेषणेन चेति ॥ अथ पुनर्गौतमः प्रश्नयति-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमस्स णक्खत्तसंवच्छरस्स णक्खत्तमासे तीसइ मुहुत्तेणं तीसइ मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं मिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा ?' तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमस्य नाक्षत्रसंवत्सरस्य नाक्षत्रमासः त्रिंशन्मुहूर्त्तेन त्रिंशन्मुहूर्त्तेन अहोरात्रेण मीयमानः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ? ॥-तावदिति प्राग्वत् एतेषां-पूर्वोदितानां पञ्चानां-

ऋतुसंवत्सर आदित्यसंवत्सर एवं अभिवर्द्धितसंवत्सर, इसप्रकार भिन्न परिभाषा से कहा हुवा विभिन्न नामवाले पांच प्रकार के नाम वाले संवत्सर प्रतिपादित किये हैं। ये पांचों संवत्सरों के स्वरूप एवं परिभाषा पहले हि वर्णित किया है, अतः पुनः पिष्टपेषण अनुपयोगी होने से फिर से उसको निर्दिष्ट नहीं करते हैं।

अब फिरसे श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं (ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमस्स णक्खत्तसंवच्छरस्स नक्खत्तमासे तीसइमुहुत्ते णं तीसइमुहुत्तेणं अहोरत्तेणं मिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) ये पूर्वकथित पांच नाक्षत्रादि संवत्सरों में पहला नाक्षत्रसंवत्सर अर्थात् एक नक्षत्र के उदय से दूसरा नक्षत्र का उदय पर्यन्त का माने साठ घटिका पर्यन्त का काल से मीयमान नक्षत्र संबंधी नाक्षत्र या नक्षत्र संवत्सर कहा जाता है। उस नाक्षत्र संवत्सर का जो नाक्षत्रमास होता है वह तीस मुहूर्त प्रमाणवाले अहोरात्र से (मिज्जमाणे) गिनती करे तो कितने रात्रिदिन परिमाण वाला

છે, તેથી ઉપચારથી તેના નામો આ પ્રમાણે છે. (૧) નક્ષત્ર સંવત્સર, (૨) ચાંદ્ર સંવત્સર (૩) ઋતુ સંવત્સર (૪) આદિત્ય સંવત્સર અને (૫) अभिवर्धित संवत्सर આ રીતે ભિન્ન પરીભાષાથી કહેલ જુદા જુદા નામવાળા પાંચ પ્રકારના અને પાંચ નામવાળા સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે, એ પાંચે સંવત્સરાનું સ્વરૂપ અને પરિભાષા પહેલાંજ વર્ણિત કરેલ છે. તેથી પુનઃપિષ્ટપેષણ નિરૂપયોગી હોવાથી તે કહેતા નથી.

ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमस्स णक्खत्त संवच्छरस्स णक्खत्तमासे तीसइमुहुत्तेणं तीसइमुहुत्तेणं अहोरत्तेणं मिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहियत्ति वएज्जा) આ પહેલાં કહેલ પાંચ નક્ષત્રાદિ સંવત્સરોમાં પહેલું નક્ષત્ર સંવત્સર અર્થાત્ એક નક્ષત્રના ઉદયથી બીજા નક્ષત્રના ઉદય પર્યન્તના એટલેકે સાઠ ઘડિ પર્યન્તના કાળથી મીયમાન નક્ષત્ર સંબંધી નાક્ષત્ર યા નક્ષત્રસંવત્સર કહેવાય છે. એ નક્ષત્રસંવત્સરના જે નક્ષત્ર માસ હોય છે. તે ત્રીસ મુહૂર્ત પ્રમાણવાળા અહોરાત્રથી (मिज्जमाणे) ગણત્રી કરવામાં આવે

नाक्षत्रादि पञ्चसंख्यकानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमस्य-आद्यस्य नाक्षत्रसंवत्सरस्य-नक्षत्रोदयान्नक्षत्रोदयं यावदिति षष्टिघटिकात्मककालेन मीयमानो नक्षत्रसम्बन्धिनो नाक्षत्रः नक्षत्रो वा संवत्सरस्तस्य नाक्षत्रसंवत्सरस्य यो नाक्षत्रो मासः स च त्रिंशत् त्रिंशन्मुहूर्त्तप्रमाणेन अहोरात्रेण-दिनरात्रिप्रमाणेन मानेन 'मिज्जमाणे' मीयमानः-गण्यमानः सन् कियता-कति संख्यकेन रात्रिन्दिवाग्रेण-रात्रिन्दिवपरिमाणेन आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन् इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता सत्तावीसं राइंदियाइं इक्कवीसं च सत्तट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् सप्तविंशतिः रात्रिन्दिवानि एकविंशतिश्च सप्तषष्टिभागाः रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति प्राग्वत् रात्रिन्दिवप्रमाणं कथयति । सप्तविंशतिः-२७ रात्रिन्दिवानि-अहोरात्राः, एकस्य च रात्रिन्दिवस्यैकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः, एवंभूतेन रात्रिन्दिवाग्रेण-सावयव रात्रिन्दिवप्रमाणेन एको नाक्षत्रमास आख्यात इति वदेत्-प्रतिपादित इति वदेत्-कथयेत् स्वशिष्येभ्य एवं प्रतिपादयेदित्यर्थः ॥-अत्राङ्कोत्पादनक्रिया यथा-युगे हि नाक्षत्रमासाः सप्तषष्टिमिता भवन्तीति पूर्वमेव भाविताः । तथा चैकस्मिन् युगे अहोरात्रप्रमाणं च अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि-१८३० तेनेदं भाज्यं विधाय सप्तषष्टिश्च हरं प्रकल्प्य भागक्रिया

प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये । इस प्रकार से श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उसके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता सत्तावीसं राइंदियाइं, इक्कतीसं च सत्तट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) श्रीभगवान् रात्रिदिवस का प्रमाण कहते हैं-सत्ताईस २७ अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कीस भाग इसप्रकार के सावयव रात्रि दिवस के प्रमाण से एक नाक्षत्र मास प्रतिपादित किया है, ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें । यहां पर अंकोत्पादन प्रक्रिया इसप्रकार से है-एक युगमें नाक्षत्र मास सरसठ होते हैं, यह पहले ही कह दिया है । तथा एकयुग में अहोरात्र प्रमाण अठारह सो तीस १८३० होते हैं । अतः इसको भाज्य करके सड-

---

તો કેટલા અહોરાત્ર પરિમાણવાળા પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે (ता सत्तावीसं राइंदियाइं एक्कतीसं च सत्तट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) શ્રીભગવાન્ રાત્રિ દિવસના પરિમાણ વિષે કહે છે કે સત્યાવીસ ૨૭ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ આ રીતે સાવયવ રાત દિવસના પ્રમાણથી એક નક્ષત્ર માસ પ્રતિપાદિત કરેલ છે તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો, અહીં અંકોત્પાદક ગણિત પ્રક્રિયા આ પ્રમાણે છે. એક યુગમાં નક્ષત્ર માસ સડસઠ થાય છે. એ પહેલાંજ કહેલ છે. તથા એક યુગમાં અહોરાત્રનું પ્રમાણ અઢારસોતીસ ૧૮૩૦, થાય છે. તેથી તેને ભાજ્ય કરીને સડસઠને હર સ્થાનમાં રાખીને ભાગ ક્રિયા કરવી આનો અનુપાત આ રીતે થાય છે. જો

प्रकर्त्तव्या । यतोऽत्रानुपातो यथा-यदि सप्तपष्टिमासैरेतावन्तोऽहोरात्रास्तदैकेन मासेन क इति त्रैराशिकगणितप्रवृत्तिः-$\frac{१८३०\times१}{६७}$ = $\frac{१८३०}{६७}$ = २७ । $\frac{२१}{६७}$ सप्तविंशतिरहोरात्राः, एकस्य चाहोरात्रस्यैकविंशतिः सप्तपष्टिभागा इत्युपपद्यत इति ।

अथ पुनर्मुहूर्त्ताग्रज्ञानाय गौतमः प्रश्नयति-'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदित प्राग्वत् सः-पूर्वोक्तो नाक्षत्रमासः कियता-कियत्परिमाणेन मुहूर्त्ताग्रेण-मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता अट्ठसए एकूणवीसे मुहुत्ताणं सत्तावीसं सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावद् अष्टौ शतानि एकोनविंशानि मुहूर्त्तानां सप्तविंशतिश्च सप्तपष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् मुहूर्त्तसत्कानामेकोनविंशत्यधिकानि अष्टौ शतानि -८१९ एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागाः $\frac{२७}{६७}$ अर्थादेकस्मिन् नाक्षत्रमासे साग्रं

सठ के हर स्थान में रख कर भाग किया करें । इसका अनुपात इस प्रकार से होता है । जो सडसठ मासो से इतने अहोरात्र होते हैं, तो एकमास से कितने अहोरात्र हो सकते हैं । इसके लिये त्रैराशिक गणितप्रक्रिया की जाती है-$१८\frac{३०+१}{६७}$=$\frac{१८३०}{६७}$=२७|$\frac{२१}{६७}$ तो इस प्रकार सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कीस भाग होता है ।

अब श्री गौतमस्वामी मुहूर्ताग्र को जानने के लिये प्रभुश्री से प्रश्न करते हैं-(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) पूर्वोक्त नक्षत्रमास कितने परिमाण वाले मुहूर्ताग्र से अर्थात् मुहूर्तपरिमाण वाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिए, इसप्रकार से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता अट्ठसए एकूणवीसे मुहूत्ताणं सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) आठसो उन्नीस मुहूर्त-८१९ । तथा एक मुहूर्त का सडसठिया सताईस भाग अर्थात्

સડસઠ મહીનાથી આટલા અહોરાત્ર થાય તો એક માસના કેટલા અહોરાત્ર થાય છે? આ માટે ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રક્રિયા કરવામાં આવે છે. $૧૮\frac{૩૦}{૬૭}$+૧=$\frac{૧૮૩૦}{૬૭}$=૨૭|$\frac{૨૧}{૬૭}$ આ રીતે સત્યાવીસ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ થાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી મુહૂર્તાગ્રને જાણવા માટે પ્રભુશ્રીને પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર માસ કેટલા પરિમાણવાળો મુહૂર્તાગ્રથી અર્થાત્ મુહૂર્ત પરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્! આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता अट्ठसए एगूणवीसे मुहुत्ताणं सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત ૮૧૯। તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયા સત્યાવીસ ભાગ અર્થાત્

मुहूर्त्तपरिमाण ८१९ । $\frac{२७}{६७}$ मेतत्तुल्यं भवतीति ॥ अङ्कोत्पादनं चात्र यथा–अनन्तरोदितं नक्षत्रमासपरिमाणं सप्तविंशतिरहोरात्राः, एकस्य च अहोरात्रस्य एकविंशतिः सप्तषष्टिभागा इति, ततश्चैतेषां सवर्णनार्थं न्यासः–२७ + $\frac{२१}{६७}$ = $\frac{१८०९+२१}{६७}$ = $\frac{१८३०}{६७}$ अर्थात् सप्तविंशति रहोरात्राः सप्तषष्टया गुण्यन्ते गुणयित्वा चोपरितना एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, ततो जातानि सप्तषष्टिभागानां त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि–$\frac{१८३०}{६७}$ एतानि च मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुणनीयानि, यथा–$\frac{१८३०}{६७}$+३०=$\frac{५४९००}{६७}$ जातानि चतुः पञ्चाशत् सहस्राणि नवशतानि मुहूर्त्तगतसप्तषष्टिभागानाम् । तत एतेषां सप्तषष्टया भागहरणार्थं न्यासः $\frac{५४९००}{६७}$=$\frac{८१९}{}$ $\frac{२७}{६७}$=८१९$\frac{२७}{६७}$ हृते च भागे लब्धानि एकोनविंशत्यधिकान्यष्टौशतानि–मुहूर्त्ताना मेकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागा इति यथोक्तमुपपद्यते धूलीकर्मणा ॥ अथान्यदुच्यते–'ता एएसि णं

एक नाक्षत्रमास में समग्र मुहूर्त परिमाण ८१९|$\frac{२७}{६७}$ । इतना प्रमाण का होता है । यहां पर गणितक्रिया से अंकोत्पादन इसप्रकार से होता है–पूर्व कथित नक्षत्रमास परिमाण सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कीस भाग होते हैं इसका अंक न्यास–२७ + $\frac{२१}{६७}$ = $\frac{१८०९+२१}{६७}$ = $\frac{१८३०}{६७}$ अर्थात् सताइस अहोरात्र को सडसठ से गुणा करे गुणा करके उपर के सडसठिया इक्कीस भागों को इसके साथ जोडे तो सडसठिया अठारह सो तीस होते हैं । इसका मुहूर्त करने के लिये तीससे गुणा करे जैसे कि–$\frac{१८३०}{६७}$ + ३०=५४९०० इसप्रकार सडसठिया चोपन हजार एवं नवसो होते हैं, तदनन्तर इसका सडसठिया भाग हरण के लिये इसप्रकार अंकन्यास करे–$\frac{५४९००}{६७}$ = $\frac{८१९}{}$ $\frac{२७}{६७}$=८१९ $\frac{२७}{६७}$ हरण करने से आठसो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सडसठिया सताईस भाग रूपसे मिल जाता है–

अब दूसरे प्रकार से कहते हैं–(ता एएसि णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा

એક નક્ષત્ર માસનું સમગ્ર મુહૂર્તપરિમાણ ૮૧૯।$\frac{૨૭}{૬૭}$ આ રીતનું પ્રમાણ થાય છે. અહીં ગણિત પ્રક્રિયાથી અંકોત્પાદન આ પ્રમાણે છે–પહેલાં કહેલ નક્ષત્ર માસનું પરિમાણ સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ થાય છે. તેનો અંકન્યાસ–૨૭+$\frac{૨૧}{૬૭}$=૧૮૦૯+$\frac{૨૧}{૬૭}$=$\frac{૧૮૩૦}{૬૭}$ અર્થાત્ સત્યાવીસ અહોરાત્રનો સાડસઠથી ગુણાકાર કરવાથી ઉપરના સડસઠિયા એકવીસ ભાગને આની સાથે મેળવે તો સડસઠિયા અઢારસો ત્રીસ થાય છે. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો જેમકે $\frac{૧૮૩૦}{૬૭}$+૩૦=$\frac{૫૪૯૦૦}{૬૭}$ આ રીતે સડસઠિયા ચોપન હજાર અને નવસો થાય છે. તે પછી આના સડસઠિયા ભાગ કરવા માટે આ રીતે અંકન્યાસ કરવો $\frac{૫૪૯૦૦}{૬૭}$=૮૧૯$\frac{૨૭}{૬૭}$=૮૧૯$\frac{૨૭}{૬૭}$ ન્યૂન કરવાથી આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયા સત્યાવીસ ભાગ યથોક્ત રીતે મળી જાય છે.

હવે બીજી રીતે કહેવામાં આવે છે–(ता एएसि णं अद्धा दुवालसक्खत्तकडा णक्खत्ते

अद्धा दुवालसक्खुत्त कडा णक्खत्ते संवच्छरे' तावत् तावत् एतेषां खलु अद्धा द्वादशकृत्वः नाक्षत्रः संवत्सरः ॥ तावदिति प्राग्वत्, एतेषां—पूर्वोदितानां नाक्षत्रमासगतमुहूर्त्तानां खलु इति वाक्यालङ्कारे, एषा—अनन्तर मुक्ता नाक्षत्रमासरूपा अद्धा—नाक्षत्रमासगतमुहूर्त्तपरिमाण-रूपमन्तरम्, द्वादशकृत्वः—द्वादशधा सवर्णिता, अर्थात् द्वादशभिर्वारैर्गुणिता इत्यर्थः, नाक्षत्र-मासो द्वादशभिर्गुणितो नाक्षत्रसम्वत्सरो भवतीत्यर्थः ॥ अथ सम्प्रति सकलनाक्षत्रसंव-त्सरगतरात्रिन्दिवपरिमाणमुहूर्त्तपरिमाणविषयप्रश्ननिर्वचनसूत्राण्याह—'ता से णं केवइए राइं-दियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् सः खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥—तावदिति प्राग्वत्, सः—प्रथमोदितो नाक्षत्रसम्वत्सरः खलु इति निश्चयेन कियता रात्रिन्दिवाग्रेण—रात्रिन्दिवपरिमाणेन आख्यातः—प्रतिपादित इति वदेत्—कथय भग-वन्निति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा तदुत्तरं प्रयच्छन् भगवानाह—'ता तिण्णि सत्तावीसे राइंदिय-सए एक्कावन्नं च सत्तट्ठिभागे राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् त्रीणि सप्तविंशतिः रात्रिन्दिवशतानि एकपञ्चाशच्च सप्तषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् नाक्षत्रसम्वत्सरपरिमाणं खलु तावत् त्रीणि शतानि सप्तविंशति—सप्तविंशत्यधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवानाम्, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य एकपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः—$३२७\frac{५१}{६७}$ एतावता रात्रिन्दिवाग्रेण नाक्षत्रसंवत्सर आख्यातः—प्रति-

---

णक्खत्ते संवच्छरे) ये पूर्व कथित नाक्षत्र मास गत मुहूर्त परिमाणरूप अन्तर को बारह से गुणा करने से नाक्षत्र संवत्सर का परिमाण होता है।

अब सकल नाक्षत्र संवत्सर गत रात्रि दिवस के मुहूर्त परिमाण विषय में प्रश्न करते हैं—(ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएति वएज्जा) यह पूर्व कथित नाक्षत्र संवत्सर कितने रात्रि दिवस के परिमाण से कहा है ? वह हे भगवन् आप कहिए, इसप्रकार से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता तिण्णि सत्तावीसे राइंदियसए एक्का-वन्नं च सत्तट्ठिभागे राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) नाक्षत्र संवत्सर का परिमाण तीनसो सतावीस रात्रि दिवस तथा एक अहोरात्र का

संवच्छरे) આ પહેલાં કહેલ નક્ષત્ર માસ સંબંધી મુહૂર્ત પરિમાણુ રૂપ અંતરનો બારથી ગુણાકાર કરવાથી નક્ષત્રસંવત્સરનું પરિમાણુ થઈ જાય છે.

હવે સકલ નક્ષત્ર સંવત્સર સંબંધી રાત્રિદિવસના મુહૂર્ત પરિમાણુ વિષયમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે-(ता सेणं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પહેલાં કહેલ નક્ષત્ર સંવત્સર કેટલા રાત્રિદિવસના પરિમાણુવાળું કહેલ છે? તે હે ભગવન્ ! આપ કહો આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता तिण्णि सत्तावीसे राइंदियसए एक्कावन्नं च सत्तट्ठिभागे राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) નક્ષત્ર સંવત્સરનું પરિમાણુ ત્રણુસો સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા એકાવન

पादितो वर्त्तते इति वदेत्–स्वशिष्येभ्य उपदिशेत् । कथमेतत्तुल्यं रात्रिन्दिवप्रमाणं सम्पद्यत इति चेदुच्यते नाक्षत्रो मासः खलु=२७$\frac{२१}{६७}$ सप्तविंशत्यहोरात्रै रेकस्य च अहोरात्रस्यैकविंशत्या सप्तषष्टिभागैः सम्पद्यते इत्युक्तं प्राक् द्वादशभिश्च मासैरेको नाक्षत्रसम्वत्सरो भवति, तेनेदं नाक्षत्रमासपरिमाणं द्वादशभिर्गुणनीयम्–(२७ + $\frac{२१}{६७}$) × १२=३२४ + $\frac{२५२}{६७}$ अत्र $\frac{२५२}{६७}$=३ + $\frac{५१}{६७}$ तेन (३२४ $\frac{२५२}{६७}$)=३२४ + ३$\frac{५१}{६७}$=३२७$\frac{५१}{६७}$ सप्तविंशतिर्यदि द्वादशभिर्गुण्यते तदा जातानि चतुर्विंशत्यधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम्, एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः यदि द्वादशभिर्गुण्यते तदा सप्तषष्टिभागानां द्विपञ्चाशदुत्तरं शतद्वयं भवति, तच्च सप्तषष्ट्या यदि ह्रियते तदा लब्धास्त्रयोऽहोरात्रास्ते च चतुर्विंशत्यधिकशतत्रये योज्या स्तदा जाताः सप्तविंशत्यधिकशतत्रय महोरात्राणाम्, पश्चात् स्थिताश्च शेषाः एकपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागा अहोरात्राणाम् । यथाक्रमेण न्यस्तं नाक्षत्रसम्वत्सरपरिमाणम्–३२७$\frac{५१}{६७}$ इत्युपपन्नानि–सप्त-

बासठिया इक्कावन भाग ३२७। $\frac{५१}{६७}$। इतने रात्रि दिवस से नाक्षत्र संवत्सर प्रतिपादित किया है। ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें। रात्रि दिवस का इतना प्रमाण किस प्रकार से होता है? इस शंका के निवारणार्थ कहते हैं–नाक्षत्र मास २७$\frac{२१}{६७}$ सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इकीस भागों से सम्पन्न होता है, अतः नाक्षत्रमास का इस परिमाण को बारह से गुणा करे २७+$\frac{२१}{६७}$+१२=३२४+$\frac{२५२}{६७}$ यहां $\frac{२५२}{६७}$=३+$\frac{५१}{६७}$ अतः ३२४$\frac{२५२}{६७}$=३२४+३$\frac{५१}{६७}$–३२७$\frac{५१}{६७}$ सत्ताइस को जो बारह से गुणा करे तो तीनसो चोवीस अहोरात्र होते हैं, सडसठिया इक्कीस भागों को जो बारह से गुणा करे तो सडसठिया भाग का दोसो बावन होता है, इसको जो सडसठ से हरण करे तो तीन अहोरात्र लब्ध होते हैं उसको तीनसो चोवीस के साथ मिलावे तो तीनसो सताईस अहोरात्र होते हैं, तथा पश्चात् सडसठिया इक्कावन भाग शेष बचता है, यथा क्रमसे अंक रखने से नाक्षत्रसंवत्सर का परिमाण ३२७$\frac{५१}{६७}$ तीनसो

ભાગ ૩૨૭$\frac{૫૧}{૬૭}$ આટલા રાત્રિદિવસથી નક્ષત્ર સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે, આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો રાત્રિદિવસનું આ રીતનું પ્રમાણ કેવી રીતે થાય છે? આ શંકાના નિવારણ માટે કહે છે.–નક્ષત્ર માસ ૨૭$\frac{૨૧}{૬૭}$ સત્યાવીસ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકત્રીસ ભાગોથી થાય છે. તેથી નક્ષત્ર માસના આ પરિમાણને બારથી ગુણાકાર કરવો ૨૭×$\frac{૨૧}{૬૭}$+૧૨=૩૨૪+$\frac{૨૫૨}{૬૭}$ અહીં $\frac{૨૫૨}{૬૭}$=૩×$\frac{૫૧}{૬૭}$ તેથી ૩૨૪$\frac{૨૫૨}{૬૭}$ =૩૨૪+૩$\frac{૫૧}{૬૭}$–૩૨૭$\frac{૫૧}{૬૭}$ સત્યાવીસનો જો બારથી ગુણાકાર કરે તો ત્રણસો ચોવીસ અહોરાત્ર થાય છે. સડસઠિયા એકવીસ ભાગોને જો બારથી ગુણાકાર કરે તો સડસઠિયા ભાગના બસો બાવન થાય છે. તેને જો સડસઠથી હરણ કરે તો ૩ ત્રણ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તેને ત્રણસો ચોવીસની સાથે મેળવવામાં આવે તો ત્રણસો સત્યાવીસ અહોરાત્ર થાય છે. તથા સડસઠિયા એકાવન ભાગ શેષ રહે છે, યથાક્રમથી અંક રાખવાથી નક્ષત્ર સંવત્સરનું

विंशत्यधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम्, एकस्य च अहोरात्रस्य एक पञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाश्चेति ॥ एतावता रात्रिन्दिवाग्रेण-सावयव रात्रिन्दिवपरिमाणेन एको नाक्षत्रसंवत्सरो भवतीति आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-स्वशिष्येभ्य उपदिशेदिति ॥

अथैकस्मिन् नाक्षत्रसंवत्सरे मुहूर्त्तपरिमाणं पृच्छति-'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ? । तावदिति प्राग्वत् सः-प्रथमोदितो नाक्षत्रसंवत्सरः खल्विति वाक्यालङ्कारे कियता मुहूर्त्ताग्रेण-कियन्मुहूर्त्तपरिमाणेन परिपूर्णो भवतीत्याख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता णव मुहुत्तसहस्सा अट्ठ य बत्तीसे मुहुत्तसए छप्पण्णं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेण आहिए त्ति वएज्जा' तावत् नवमुहूर्त्तसहस्राणि अष्टौ च द्वात्रिंशन्मुहूर्त्तशतानि षट् पञ्चाशच्च सप्तषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् तस्य-प्रथमोदितस्य नाक्षत्रसंवत्सरस्य परिमाणं खलु मुहूर्त्तानां नव सहस्राणि अष्टौ द्वात्रिंशत्-द्वात्रिंशदधिकानि अष्टौ शतानि-९८३२ । एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् पञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः=$\frac{५६}{६७}$ अर्थात् ९८३२$\frac{५६}{६७}$ एतत्तुल्येन मुहूर्त्ताग्रेण-मुहूर्त्तपरि-

---

सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इकावन भाग होते हैं, इतने सावयव रात्रि दिवस के परिमाण से एक नाक्षत्रसंवत्सर प्रतिपादित किया है ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें ।

अब एक नाक्षत्र संवत्सर के मुहूर्त परिमाण के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्व कथित नाक्षत्रसंवत्सर कितने मुहूर्त परिमाण से परिपूर्ण होता प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये इसप्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री भगवान् उसके उत्तर में कहते हैं-(ता णव मुहुत्तसहस्सा अट्ठय बत्तीसे मुहुत्तसए छप्पण्णं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेण आहिएत्ति वएज्जा) पूर्व कथित नाक्षत्र संवत्सर का परिमाण नव हजार आठसो बत्तीस

પરિમાણુ ૩૨૭$\frac{૫૧}{૬૭}$ ત્રણસો સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન ભાગ થાય છે. આટલા સાવયવ અહોરાત્રિના પરિમાણથી એક નક્ષત્રસંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વ શિષ્યોને ઉપદેશ કરવો.

હવે એક નક્ષત્રસંવત્સરના મુહૂર્તપરિમાણના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રસંવત્સર કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણથી પરિપૂર્ણ થતું પ્રતિપાદિત કરેલ છે? હે ભગવન્ તે આપ કહો ! આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ તેના ઉત્તરમાં કહે છે-(ता णव मुहुत्तसहस्सा अट्ठयबत्तीसे मुहुत्तसए छप्पण्णं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेण आहिएत्ति वएज्जा) પૂર્વકથિત નક્ષત્ર સંવત્સરનું પરિમાણુ નવ હજાર આઠસો બત્રીસ ૯૮૩૨ મુહૂર્ત

माणेन एको नाक्षत्रसंवत्सर आख्यातः-प्रतिपादितो वर्त्तते ॥ कथमेतावानितिचेत् उच्यते -एकस्मिन नाक्षत्रमासे मुहूर्त्तपरिमाणं खलु एकोनविंशत्यधिकानि अष्टौ शतानि मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागाः ८१९$\frac{२७}{६७}$ इत्युक्तं प्राक् । एतादृशाश्च मासा एकस्मिन् नाक्षत्रसंवत्सरे द्वादश भवन्ति, तेनैतद् द्वादशभिर्गुण्यते-(८१९$\frac{२७}{६७}$) × १२-९८२८ $\frac{३२४}{६७}$ शतानि मुहूर्त्तानां नव सहस्राणि अष्टौ शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि, मुहूर्त्तसत्कानां च सप्तषष्टिभागानां चतुर्विंशत्यधिकानि त्रीणि शतानि, तानि च सप्तषष्ट्या भक्तानि $\frac{३२४}{६७}$=४$\frac{५६}{६७}$ लब्धाश्चत्वारो मुहूर्त्तास्ते च प्रथमस्थाने योज्या स्तदेत्थं जाताः ९८२८+$\frac{३२४}{६७}$=९८२८+ ४$\frac{५६}{६७}$=९८३२$\frac{५६}{६७}$ अतः सिद्ध्यति एकस्मिन् नाक्षत्रसंवत्सरे मुहूर्त्तपरिमाणं नव सहस्राणि द्वात्रिंशदधिकान्यष्टौ शतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् पञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः- ९८३२$\frac{५६}{६७}$ एवं भूतेन मुहूर्त्ताग्रेण-मुहूर्त्तपरिमाणेन एको नाक्षत्रसंवत्सरः परिपूर्णो भवति ।

९८३२ । मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सडसठिया छप्पन भाग $\frac{५६}{६७}$ अर्थात् ९८३२ $\frac{५६}{६७}$ इतने मुहूर्त परिमाण से एक नाक्षत्रसंवत्सर प्रतिपादित किया है। यह परिमाण किस प्रकार से होता है ? इस के लिये कहते हैं ? एक नाक्षत्र मास का मुहूर्तपरिमाण आठसो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सडसठिया सताईस भाग होते हैं, ८१९$\frac{२७}{६७}$ ऐसा पहले कहा है । एक संवत्सर में इसप्रकार के बारह मास होते हैं, अतः इसको बारह से गुणा करे (८१९$\frac{२७}{६७}$+१२=९८२८ $\frac{३२४}{६७}$ नव हजार आठसो अठावीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सडसठिया तीनसो चोवीस भाग होते हैं उन को सडसठ से भाग करे तो $\frac{३२४}{६७}$=४$\frac{५६}{६७}$ चार मुहूर्त लब्ध होते हैं पूर्व के अंको के साथ उसको जोडे तो इसप्रकार से होते हैं-९८२८+$\frac{३२४}{६७}$=९८२८+४$\frac{५६}{६७}$=९८३२$\frac{५६}{६७}$ इसप्रकार से एक नाक्षत्रसंवत्सर में मुहूर्त परिमाण नव हजार आठसो बत्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सडसठिया छप्पन भाग ९८३२$\frac{५६}{६७}$ इसप्रकार से मुहूर्त परिमाण से एक नक्षत्र

તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયા છપ્પન ભાગ $\frac{૫૬}{૬૭}$ અર્થાત્ ૯૮૩૨ $\frac{૫૬}{૬૭}$ આટલા મુહૂર્ત પરિમાણથી એક નક્ષત્ર સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. આ પરિમાણ કેવી રીતે થાય છે? તે જાણવા કહે છે-એક નક્ષત્ર માસનું મુહૂર્ત પરિમાણ આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયા સત્યાવીસ ભાગ થાય છે. ૮૧૯$\frac{૨૭}{૬૭}$ આ પ્રમાણે પહેલાં કહેલ છે. એક સંવત્સરમાં આ રીતના બાર માસ થાય છે. તેથી તેનો બારથી ગુણાકાર કરવો (૮૧૯$\frac{૨૭}{૬૭}$૧૨=૯૮૨૮$\frac{૩૨૪}{૬૭}$ નવહજાર આઠસો અઠયાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયા ત્રણસો ચોવીસ ભાગ થાય છે તેનો સડસઠથી ભાગ કરે તો $\frac{૩૨૪}{૬૭}$=૪$\frac{૫૬}{૬૭}$ ચાર મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. પહેલાના અંકોની સાથે આને મેળવે તો આ પ્રમાણે થાય છે. ૯૮૨૮+$\frac{૩૨૪}{૬૭}$=૯૮૨૮+૪$\frac{૫૬}{૬૭}$=૯૮૩૨ $\frac{૫૬}{૬૭}$ આ પ્રમાણે એક નક્ષત્ર સંવત્સરમાં મુહૂર્ત પરિમાણ તથા નવહજાર આઠસો બત્રીસ મુહૂર્ત એક મુહૂર્તના સડસઠિયા છપ્પન ભાગ ૯૮૩૨$\frac{૫૬}{૬૭}$=આ

एवं साग्रः प्रथमो नाक्षत्रसंवत्सरः परिपूर्णो जातः ॥

अथ द्वितीयं चान्द्रसंवत्सरं पृच्छति–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स चंदे मासे तीसइ मुहुत्तेणं तीसइ मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य चान्द्रो मासस्त्रिंशन्मुहूर्त्तेन त्रिंशन्मुहूर्त्तेन अहोरात्रेण गण्यमानः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् एतेषाम्–पूर्वप्रतिपादितानां पञ्चानां–नाक्षत्रादि पञ्चसंख्यकानां संवत्सराणां मध्ये 'दोच्चस्स' द्वितीयस्य चान्द्राख्यस्य–चन्द्रसम्बन्धिनः सम्वत्सरस्य त्रिंशत् त्रिंशन्मुहूर्त्तात्मकेन अहोरात्रेण 'गणिज्जमाणे' गण्यमानः–मीयमानः सन् कियता रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह–'ता एकूणतीसं राइंदियाइं बत्तीसं बावट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावद् एकोनत्रिंशद्रात्रिन्दिवानि, द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य

संवत्सर परिपूर्ण होता हैं। इस प्रकार सांग नाक्षत्रसंवत्सर पूर्ण होता है।

अब दूसरा चांद्रसंवत्सर के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स चंदे मासे तीसइ मुहुत्तेणं तीसइ मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएति वएज्जा) ये पूर्व प्रतिपादित नाक्षत्रादि पांच संख्यावाले युग में (दोच्चस्स) दूसरा चांद्र नाम वाले संवत्सर का तीस तीस मुहूर्त प्रमाणवाले अहोरात्र से (गणिज्जमाणे) गिनति करे तो कितने रात्रि दिवस के परिमाण वाला प्रतिपादित किया है? सो हे भगवन् आप कहिये। इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री भगवान् कहते हैं–(ता एकूणतीसं राइंदियाइं बत्तीसं च बावट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएति वएज्जा) यह चांद्र मास यदि तीस मुहूर्त परिमाण से नीयमान अहोरात्र से

રીતના મુહૂર્ત પરિમાણથી એક નક્ષત્ર સંવત્સર પરિપૂર્ણ થાય છે, આ રીતે સાંગ નક્ષત્રસંવત્સર પૂર્ણ થાય છે.

હવે બીજા ચાંદ્રસંવત્સરના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स चंदे मासे तीसइ मुहुत्तेणं तीसइ मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएति वएज्जा) આ પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ નક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરવાળા યુગમાં (दोच्चस्स) બીજા ચાંદ્ર નામવાળા સંવત્સરને ત્રીસત્રીસ મૂહૂર્ત પ્રમાણવાળી અહોરાત્રથી (गणिज्जमाणे) ગણવામાં આવે તો કેટલા અહોરાત્રના પરિમાણવાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता एकूणतीसं राइंदियाइं बत्तीसं च बावट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएति वएज्जा) આ ચાંદ્રમાસ જો

रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत्, स च चान्द्रमासो यदि त्रिंशन्मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन मीयमानोऽहोरात्रस्तेनाहोरात्रेण गण्यमानो भवति तदा तत्रैकस्मिन् चान्द्रमासे एकोनत्रिंशद्रात्रिन्दिवानि–अहोरात्राः भवन्ति, तथा एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः अर्थात् २९,$\frac{३२}{६२}$ एवं प्रमाणेन सावयवेन रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–स्वशिष्येभ्य उपदिशेत् ॥–अथैतस्य गणितभावना यथा–युगेहि–चान्द्रमासाः द्वाषष्टि संख्यका भवन्तीत्युक्तं भावितं च प्राक् । ततो युगस्यैतानामष्टादशशतानां त्रिंशदधिकाना महोरात्राणां द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते–अत्र त्रैराशिकगणितस्य प्रवृत्तिर्यथा–यदि द्वाषष्टिमासैः त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि अहोरात्राणां लभ्यन्ते तदैकेन चान्द्रमासेन कइत्यनुपातो यथा–$\frac{१८३०\times१}{६२}=\frac{१८३०}{६२}$ एकेन गुणितो राशिस्तथैव तिष्ठतीति नियमात् । $\frac{१८३०}{६२}=२९\frac{३२}{६२}$ एकोनत्रिंशद् रात्रिन्दिवानि, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, इत्युपपद्यते यथोक्तं मूलस्थं सर्वमिति ॥

गिने तो एक चांद्रमास में उनतीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग अर्थात् २९$\frac{३२}{६२}$ इसप्रकार के सावयव रात्रि दिवस परिमाण वाला प्रतिपादित किया है । इसप्रकार स्वशिष्यों को उपदिष्ट करें ।

अब इसकी गणित प्रक्रिया दिखलाते हैं–एक युगमें चांद्रमास बासठ होते हैं यह पहले कह ही दिया है, अतः एक युग के अठारहसो तीस अहोरात्र का बासठ से भाग करे यहां पर त्रैराशिकगणित प्रवृत्ति इसप्रकार से होती है कि जो बासठ मास से अठारहसो तीस अहोरात्र लब्ध होता है तो एक चांद्रमास से कितने अहोरात्र हो सकते हैं ? इसको जानने के लिये इसप्रकार से अनुपात करें जैसे कि–$\frac{१८३०+१}{६२}=\frac{१८३०}{६२}$ एक से गुणित राशि उसी प्रकार रहती हैं इस नियम से $\frac{१८३०}{६२}=२९\frac{३२}{६२}$ उनतीस रात्रि दिवस तथा एक रात्रि दिवस का बासठिया बत्तीस भाग होता यथोक्त मूल के कथनानुसार परिमाण हो जाता है ।

ત્રીસ મહૂર્ત પ્રમાણુથી નીયમાન અહોરાત્રથી ગણવામાં આવે તો એક ચાંદ્રમાસમાં ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ અર્થાત્ ૨૯$\frac{૩૨}{૬૨}$ આ પ્રમાણે સાવયવ રાત્રિ દિવસના પરિમાણથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો, હવે આની ગણિત પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. એક યુગમાં ચાંદ્રમાસ બાસઠ થાય છે. એ પ્રમાણે પહેલાં કહેવાઇ ગયેલ છે. તેથી એક યુગના અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્રનો બાસઠથી ભાગ કરવા અહીં ત્રૈરાશિક ગણિતપ્રવૃત્તિ આ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. કે જો બાસઠ માસથી અઢારસોતેર અહોરાત્ર થાય છે તો એક ચાંદ્રમાસના કેટલા અહોરાત્ર થાય છે? આ જાણવા માટે તેનો અનુપાત આવી રીતે કરવો જેમકે–$\frac{૧૮૩૦+૧}{૬૨}=\frac{૧૮૩૦}{૬૨}$ એકથી ગુણવામાં આવેલ રાશિ એજ પ્રમાણે રહે છે. એ નિયમથી $\frac{૧૮૩૦}{૬૨}=૨૯\frac{૩૨}{૬૨}$ ઓગણત્રીસ રાત્રિદિવસ તથા એક રાત્રિદિવસના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ યથોક્ત મૂળમાં કહ્યા પ્રમાણેનું પરિમાણુ થઇ જાય છે.

अथ मुहूर्त्तपरिमाणज्ञानार्थं प्रश्नसूत्रमाह-'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति प्राग्वत् सः-प्रथमोदितश्चान्द्रमासः कियता मुहूर्त्ताग्रेण-मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता अट्ठ पंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावद् अष्टौ पञ्चाशीतानि मुहूर्त्तशतानि त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति प्राग्वत् तस्मिन् चान्द्रमासे अष्टौ पञ्चाशीतानि-पञ्चाशीत्यधिकानि अष्टौ शतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाश्च भवन्तीत्येवं प्रमाणेन मुहूर्त्ताग्रेण सचैकश्चान्द्रमासः प्रपूर्णो भवतीत्याख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-स्वशिष्येभ्य उपदिशेत्, कथमेतावता मुहूर्त्ताग्रेण चान्द्रमासः प्रपूर्णो भवतीत्येवं चेत्तदात्र गणितक्रिया प्रदर्श्यते-यतो हि पूर्वं चान्द्रमासपरिमाणमेकोनत्रिंशदहोरात्रा एकस्याहोरात्रस्य द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागा इत्येवं

अब मुहूर्त परिमाण को जानने के लिये श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) वह पूर्व कथित चांद्र मास कितने मुहूर्त परिमाणवाला प्रतिपदित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता अट्ठपंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) उस चांद्र मास में आठसो पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीस भाग होते हैं, इस प्रकार के प्रमाणवाले मुहूर्त परिमाण से वह एक चांद्र मास परिपूर्ण होता है, इस प्रकार स्वशिष्यों को उपदेश करें। इतने मुहूर्ताग्र से चांद्र मास किस प्रकार से पूरा होता है, यह जानने के लिये इस विषय में गणितप्रक्रिया दिखलाइ जाती है। प्रथम चांद्र मास का परिमाण उन्तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग

હવે મુહૂર્ત પરિમાણને જાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता सेणं केवइए मुहुत्तगेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ ચાંદ્રમાસ કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહો ! આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता अट्ठपंचासीते मुहुत्तसए तीसंच बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) એ ચાંદ્ર સંવત્સરમાં આઠસો પંચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ થાય છે. આ રીતના પ્રમાણવાળા મુહૂર્ત પરિમાણથી તે એક ચાંદ્રમાસ પરિપૂર્ણ થાય છે. આ પ્રમાણે સ્વ શિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. આટલા મુહૂર્તાગ્રથી ચાંદ્રમાસ કેવી રીતે પૂર્ણ થાય છે? તે જાણવ માટે આ વિષયમાં ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. પહેલા ચાંદ્રમાસનું પરિમાણ - ઓગણ-

प्रतिपादितम् । चान्द्रमासः–२९$\frac{३२}{६२}$ ततोऽत्र सवर्णनार्थमेकोनत्रिंशदहोरात्राः द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते गुणयित्वाचोपरितना द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते च, तथा करणार्थं न्यासः –२९ । $\frac{३२}{६२}$ =$\frac{१७९८+३२}{६२}$=$\frac{१८३०}{६२}$ जातानि त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि द्वाषष्टिभागानाम् । ततो मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते–$\frac{१८३०}{६२}$ × ३०=$\frac{५४९००}{६२}$ जातानि चतुः पञ्चाशत् सहस्राणि नवशतानि मुहूर्त्तगतद्वाषष्टिभागानामिति । तत एतेषां द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते–$\frac{५४९००}{६२}$=८८५ $\frac{३०}{६२}$ लब्धानि अष्टौ शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशद् द्वाषष्टिभागा इत्येवं यथोक्तं मूलोक्तमुपपद्यते ॥

अथ चान्द्रसंवत्सरपरिमाणं कथयति–'ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा चंदे संवच्छरे' तावत् एषा खलु अद्धा द्वादशकृत्वश्चान्द्रः संवत्सरः ॥–तावदिति प्राग्वत् एषा–मुहूर्त्तरूपा अहोरात्ररूपा च अद्धा–परिगणितपरिमाणं खलु इति वाक्यालङ्कारे द्वादशकृत्वः–द्वादशभिर्गुणनीय स्तदा चान्द्रः संवत्सरो भवेत्–चान्द्रवर्षपरिमाणं स्यात् ॥ ततस्तदेव प्रश्न-

---

इतना प्रतिपादित किया है । चांद्र मास–२९$\frac{३२}{६२}$ यहां पर उन्तीस अहोरात्रों को बासठ से गुणा करे, गुणा करके उपर के बासठिया बत्तीस भागों को जोडे । वह बताने के लिये अंक न्यास इस प्रकार से है–२९।$\frac{३२}{६२}$=$\frac{१७९८+३२}{६२}$–$\frac{१८३०}{६२}$ इसप्रकार बासठिया अठारहसो तीस होते हैं, इसका मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे $\frac{१८३०}{६२}$+३०=$\frac{५४९००}{६२}$ तो बासठिया चोपन हजार एवं नवसो होते हैं । इन संख्या का बासठ भाग करे $\frac{५४९००}{६२}$=८८५$\frac{३०}{६२}$ तो इस प्रकार से अठसो पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीस भाग इसप्रकार यथोक्त मूलोक्त प्रमाण मिल जाता है ।

अब चांद्रसंवत्सर परिमाण का कथन करते हैं–(ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा चंदे संवच्छरे) यह मुहूर्तरूप एवं अहोरात्ररूप अद्धा अर्थात् परिगणित परिमाण को बारह से गुणा करे तो चांद्रसंवत्सर का परिमाण

त्रीस અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ આટલું પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ચાંદ્રમાસ=૨૯$\frac{૩૨}{૬૨}$ અહીં ઓગણત્રીસ અહોરાત્રનો બાસઠથી ગુણાકાર કરીને ઉપરના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગોને મેળવવા તે બતાવવા માટે અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે. ૨૯।$\frac{૩૨}{૬૨}$=૧૭૯૮+$\frac{૩૨}{૬૨}$–$\frac{૧૮૩૦}{૬૨}$ આ રીતે બાસઠિયા અઢારસોત્રીસ થાય છે. આના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{૧૮૩૦}{૬૨}$+૩૦=$\frac{૫૪૯૦૦}{૬૨}$ આ રીતે બાસઠિયા ચોપનહજારને નવસો થાય છે. આ સંખ્યાને બાસઠથી ભાગ કરે તો $\frac{૫૪૯૦૦}{૬૨}$=૮૮૫$\frac{૩૦}{૬૨}$ આ રીતે આઠસો પંચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ આ રીતે મૂલમાં કહ્યા પ્રમાણે યથોક્ત પ્રમાણ મળી જાય છે.

હવે ચાંદ્ર સંવત્સરના પરિમાણનું કથન કહે છે. (ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा चंदे संवच्छरे) આ મુહૂર્ત રૂપ અને અહોરાત્રરૂપ અદ્ધા અર્થાત્ પરિગણિત પરિમાણને

यति–'ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा ?' तावत् सः खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति–पूर्ववत् सः–पूर्वोदितश्चान्द्रसंवत्सरः खलु–इति निश्चये कियता रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवप्रमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह–'ता तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालस य बावट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् त्रीणि चतुःपञ्चाशद्रात्रिन्दिवशतानि द्वादश च द्वापष्टिभागाः रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति प्राग्वत् स च चान्द्रसंवत्सरः चान्द्रसंवत्सरपरिमाणं खलु चतुः पञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवानाम्–३५४ अहोरात्राणाम्, एकस्य च अहोरात्रस्य द्वादश द्वापष्टिभागा इत्येवं प्रमाणेन ३५४$\frac{१२}{६२}$ रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेन परिपूर्णो भवतीत्याख्यात इति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः कथयेत् ॥ अथात्रापि अङ्कोत्पादनं यथा–पूर्वं खलु चान्द्रमासपरिमाणमेकोनत्रिंशदहोरात्राः, एकस्य चाहोरात्रस्य द्वात्रिंशद् द्वापष्टिभागाः २९$\frac{३२}{६२}$ इत्येवं प्रतिपादिताः। अयं च द्वादशभिर्गुणनीयः। यतोऽत्रानुपातः–यद्येकेन चान्द्रमासेन

निकल आता है। फिरसे इसी विषय के संबंध में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहियत्ति वएज्जा) पूर्व कथित चांद्र संवत्सर कितने रात्रि दिवस के प्रमाण से प्रतिपादित किया है? अर्थात् चांद्र संवत्सर में कितने अहोरात्र होते हैं? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालसय बावट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) उस चांद्रसंवत्सर तीनसो चोपन ३५४ अहोरात्र परिमाण से परिपूर्ण होता है, ऐसा स्वशिष्यों के कहे।

अब यहां पर अंकोत्पादन प्रक्रियादिखलाते हैं–पहले चांद्रमास पारिमाण उन्तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग २९$\frac{३२}{६२}$ प्रतिपादित किया है। इसको बारह से गुणाकरे, गुणा करके अनुपात करे कि एक

બારથી ગુણાકાર કરે તો ચાંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ નીકળી આવે છે. ફરીથી આજ વિષયના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता सेणं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) પહેલાં કહેલ ચાંદ્રસંવત્સર કેટલા અહોરાત્રના પ્રમાણથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે? અર્થાત્ ચાંદ્રસંવત્સરમાં કેટલા અહોરાત્ર થાય છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालसय बावट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) એ ચાંદ્રસંવત્સર ત્રણસો ચોપન ૩૫૪ અહોરાત્રના પરિમાણથી પરિપૂર્ણ થાય છે તેમ સ્વ શિષ્યોને કહેવું.

હવે અહીં અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે- પહેલા ચાંદ્રમાસનું પરિમાણ ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ ૨૯$\frac{૩૨}{૬૨}$ પ્રતિપાદિત

प्रतिपादितम् । चान्द्रमासः–२९$\frac{32}{62}$ ततोऽत्र सवर्णनार्थमेकोनत्रिंशदहोरात्राः द्वापष्ट्या गुण्यन्ते गुणयित्वाचोपरितना द्वात्रिंशद् द्वापष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते च, तथा करणार्थं न्यासः –२९ । $\frac{32}{62}=\frac{1798+32}{62}=\frac{1830}{62}$ जातानि त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि द्वापष्टिभागानाम् । ततो मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते–$\frac{1830}{62}\times 30=\frac{54900}{62}$ जातानि चतुः पञ्चाशत् सहस्राणि नवशतानि मुहूर्त्तगतद्वापष्टिभागानामिति । तत एतेषां द्वापष्ट्या भागो ह्रियते–$\frac{54900}{62}=885\frac{30}{62}$ लब्धानि अष्टौ शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशद् द्वापष्टिभागा इत्येवं यथोक्तं मूलोक्तमुपपद्यते ॥

अथ चान्द्रसंवत्सरपरिमाणं कथयति–'ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा चंदे संवच्छरे' तावत् एषा खलु अद्धा द्वादशकृत्वश्चान्द्रः संवत्सरः ॥–तावदिति प्राग्वत् एपा–मुहूर्त्तरूपा अहोरात्ररूपा च अद्धा–परिगणितपरिमाणं खलु इति वाक्यालङ्कारे द्वादशकृत्वः–द्वादशभिर्गुणनीय स्तदा चान्द्रः संवत्सरो भवेत्–चान्द्रवर्पपरिमाणं स्यात् ॥ ततस्तदेव प्रश्न-

---

इतना प्रतिपादित किया है । चांद्र मास–२९$\frac{32}{62}$ यहां पर उन्तीस अहोरात्रों को बासठ से गुणा करे, गुणा करके उपर के बासठिया बत्तीस भागों को जोडे । वह बताने के लिये अंक न्यास इस प्रकार से है–२९।$\frac{32}{62}=\frac{1798+32}{62}-\frac{1830}{62}$ इसप्रकार बासठिया अठारहसो तीस होते हैं, इसका मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे $\frac{1830}{62}+30=\frac{54900}{62}$ तो बासठिया चोपन हजार एवं नवसो होते हैं । इन संख्या का बासठ भाग करे $\frac{54900}{62}=885\frac{30}{62}$ तो इस प्रकार से अठसो पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीस भाग इसप्रकार यथोक्त मूलोक्त प्रमाण मिल जाता है ।

अब चांद्रसंवत्सर परिमाण का कथन करते हैं–(ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा चंदे संवच्छरे) यह मुहूर्तरूप एवं अहोरात्ररूप अद्धा अर्थात् परिगणित परिमाण को बारह से गुणा करे तो चांद्रसंवत्सर का परिमाण

ત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ આટલું પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ચાંદ્રમાસ=૨૯$\frac{32}{62}$ અહીં ઓગણત્રીસ અહોરાત્રનો બાસઠથી ગુણાકાર કરીને ઉપરના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગોને મેળવવા તે બતાવવા માટે અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે. ૨૯।$\frac{32}{62}$=૧૭૯૮+$\frac{32}{62}-\frac{1830}{62}$ આ રીતે બાસઠિયા અઢારસોત્રીસ થાય છે. આના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{1830}{62}+30=\frac{54900}{62}$ આ રીતે બાસઠિયા ચોપનહજારને નવસો થાય છે. આ સંખ્યાને બાસઠથી ભાગ કરે તો $\frac{54900}{62}=885\frac{30}{62}$ આ રીતે આઠસો પંચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ આ રીતે મૂલમાં કહ્યા પ્રમાણે યથોક્ત પ્રમાણ મળી જાય છે.

હવે ચાંદ્ર સંવત્સરના પરિમાણનું કથન કહે છે. (ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा चंदे संवच्छरे) આ મુહૂર્ત રૂપ અને અહોરાત્રરૂપ અદ્ધા અર્થાત્ પરિગણિત પરિમાણને

यति–'ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा ?' तावत् सः खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति–पूर्ववत् सः–पूर्वोदितश्चान्द्रसंवत्सरः खलु–इति निश्चये कियता रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवप्रमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह–'ता तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालस य बावट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् त्रीणि चतुःपञ्चाशद्रात्रिन्दिवशतानि द्वादश च द्वाषष्टिभागाः रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति प्राग्वत् स च चान्द्रसंवत्सरः चान्द्रसंवत्सरपरिमाणं खलु चतुः पञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवानाम्–३५४ अहोरात्राणाम्, एकस्य च अहोरात्रस्य द्वादश द्वाषष्टिभागा इत्येवं प्रमाणेन $३५४\frac{१२}{६२}$ रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेन परिपूर्णो भवतीत्याख्यात इति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः कथयेत् ॥ अथात्रापि अङ्कोत्पादनं यथा–पूर्वं खलु चान्द्रमासपरिमाणमेकोनत्रिंशदहोरात्राः, एकस्य चाहोरात्रस्य द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः $२९\frac{३२}{६२}$ इत्येवं प्रतिपादिताः । अयं च द्वादशभिर्गुणनीयः । यतोऽत्रानुपातः–यद्येकेन चान्द्रमासेन

निकल आता है। फिरसे इसी विषय के संबंध में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहियत्ति वएज्जा) पूर्व कथित चांद्र संवत्सर कितने रात्रि दिवस के प्रमाण से प्रतिपादित किया है ? अर्थात् चांद्र संवत्सर में कितने अहोरात्र होते हैं ? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालसय बावट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) उस चांद्रसंवत्सर तीनसो चोपन ३५४ अहोरात्र परिमाण से परिपूर्ण होता है, ऐसा स्वशिष्यों के कहे।

अब यहां पर अंकोत्पादन प्रक्रियादिखलाते हैं–पहले चांद्रमास पारिमाण उन्तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग $२९\frac{३२}{६२}$ प्रतिपादित किया है। इसको बारह से गुणाकरे, गुणा करके अनुपात करे कि एक

બારથી ગુણાકાર કરે તો ચાંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ નીકળી આવે છે. ફરીથી આજ વિષયના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता सेणं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) પહેલાં કહેલ ચાંદ્રસંવત્સર કેટલા અહોરાત્રના પ્રમાણથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે? અર્થાત્ ચાંદ્રસંવત્સરમાં કેટલા અહોરાત્ર થાય છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालसय बावट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) એ ચાંદ્રસંવત્સર ત્રણુસો ચોપન ૩૫૪ અહોરાત્રના પરિમાણુથી પરિપૂર્ણ થાય છે તેમ સ્વ શિષ્યોને કહેવું.

હવે અહીં અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે– પહેલા ચાંદ્રમાસનું પરિમાણુ ઓગણુત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ $૨૯\frac{૩૨}{૬૨}$ પ્રતિપાદિત

एतावन्तोऽहोरात्रा लभ्यन्ते तदा द्वादशभिश्चान्द्रमासैः कियन्तोऽहोरात्रा लभ्यन्ते इत्येवं न्यस्यते–$(२९\frac{३२}{६२})\times १२=३४८$ । $\frac{३८४}{६२}=३४८+६\frac{१२}{६२}=३५४\frac{१२}{६२}$ प्रथमं जातानि गुणनफलानि अष्टाचत्वारिंशदधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम् अहोरात्रसत्कानां द्वापष्टिभागानां चतुरशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि तानि च द्वापष्टया विभक्तानि लब्धाः षडहोरात्राः ते चाहोरात्रस्थाने युक्ताः, पश्चान्तिष्ठन्ति शेषाश्च द्वादश द्वापष्टिभागाश्च $३५४\frac{१२}{६२}$ अतश्चतुःपञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवाना मेकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वादश द्वापष्टिभागा इति मूलोक्तं सर्वमुपपद्यत इति ॥ अथ मुहूर्त्ताग्रं पृच्छति–'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् सः–पूर्वोदितश्चान्द्रसंवत्सरः खलु इति निश्चये कियता मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता

चांद्र मास से इतना अहोरात्र होते हैं तो बारह चांद्र माससे कितने अहोरात्र लब्ध हो सकते हैं ? तो इसके लिये अंकन्यास इस प्रकार से करे $(२९\frac{३२}{६२})+१२=३४८।\frac{३८४}{६२}=३४८+६\frac{१२}{६२}$ इस प्रकार गुणा करने से प्रथम गुणक फल तीन सो अडतालीस अहोरात्र होता है, तथा अहोरात्र संबंधी बासठिया तीन सो चौरासी के बासठ से भाग करे तो छ अहोरात्र लब्ध होते हैं। वे अहोरात्र के स्थान में युक्त होते हैं। तथा पश्चात् बासठिया बारहभाग शेष रहते हैं। इस प्रकार $३५४\frac{१२}{६२}$ तीन सो चोपन अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बारह भाग मूल में कहे अनुसार सर्व प्रमाण मिल जाता है।

अब श्रीगौतमस्वामी मुहूर्ताग्रके विषय में प्रश्न करते हैं–(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्व कथित चांद्रसंवत्सर कितने मुहूर्त परिमाणवाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार

કરેલ છે. તેનો બારથી ગુણાકાર કરવો, ગુણાકાર કરીને અનુપાત કરે કે એક ચાંદ્રમાસથી આટલા અહોરાત્ર થાય છે, તો બાર ચાંદ્રમાસના કેટલા અહોરાત્ર લબ્ધ થઈ શકે? આ જાણવા માટે અંકન્યાસ આ પ્રમાણે કરવા $(૨૯\frac{૩૨}{૬૨})\div૧૨-૩૪૮।\frac{૩૮૪}{૬૨}=૩૪૮\times૬\frac{૧૨}{૬૨}=૩૫૪\frac{૧૨}{૬૨}$ આ રીતે ગુણાકાર કરવાથી પહેલાં ગુણફલ ત્રણસો અડતાલીસ અહોરાત્ર થાય છે. તથા અહોરાત્ર સંબંધી બાસઠિયા ત્રણસો ચોરાસીનો બાસઠથી ભાગ કરે તો છ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તેને અહોરાત્રની સાથે જોડે તથા પાછીથી બાસઠિયા બાર ભાગ શેષ રહે છે. આ રીતે $૩૫૪\frac{૧૨}{૬૨}$ ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ મૂળમાં કહ્યા પ્રમાણે તમામ પ્રમાણ મળી જાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી મુહૂર્તાગ્રના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ ચાંદ્ર સંવત્સર કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણવાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમ-

दसमुहुत्तसहस्साइं छच्च पणुवीसे मुहुत्तसए पण्णासं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ? तावद् दशमुहूर्त्तसहस्राणि षट् च पञ्चविंशतिः मुहूर्त्तशतानि पञ्चाशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् चान्द्रसम्वत्सरस्य मुहूर्त्तपरिमाणं खलु दशसहस्राणि पञ्चविंशत्यधिकानि षट्शतानि च–१०६२५ मुहूर्त्ताना-मेकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः $\frac{५०}{६२}$ अर्थात् १०६२५$\frac{५०}{६२}$ एवं प्रमाणेन मुहूर्त्ताग्रेण मुहूर्त्तपरिमाणेन एकश्चान्द्रसम्वत्सरः परिपूर्णो भवति ॥ अत्रापि अङ्कोपादनोपपत्तिः पूर्ववदेव करणीया, यतो हि पूर्वमत्रैव एकस्मिन् चान्द्रमासे मुहूर्त्तपरिमाणाम् ८८५$\frac{३०}{६२}$ खलु पञ्चा-शीत्यधिकानि अष्टौ शतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशद् द्वाषष्टिभागा इत्येव-मुक्तम् । ततो यद्येकेन चान्द्रमासेन एतावन्तो मुहूर्त्ता लभ्यन्ते तदा द्वादशभि र्मासैः क इत्यनुपातेनेदं द्वादशभिर्गुणनीयम् । (८८५$\frac{३०}{६२}$) × १२=१०६२०$\frac{३६०}{६२}$=१०६२०+५$\frac{५०}{६२}$= १०६२५$\frac{५०}{६२}$ पञ्चाशीत्यधिकानि अष्टौ शतानि द्वादशभिर्गुणितानि जातानि दशसहस्राणि

श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न करने से उसका उत्तर देते हुवे कहते हैं–(ता दस मुहुत्तसहस्साइं छच्चपणवीसे मुहुत्तसए पण्णासं च बासट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) चांद्रसंवत्सरका मुहूर्तपरिमाण दसहजार छसो पच्चीस १०६२५ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पचास भाग $\frac{५०}{६२}$ अर्थात् १०६२५$\frac{५०}{६२}$ इतने प्रमाणवाले मुहूर्तपरिमाण से एक चांद्रसंवत्सर पूर्ण होता है । यहां पर भी अंकोत्पादन प्रक्रिया पूर्वके अनुसार करलेवें जैसे कि पहले एक चांद्र मास का मुहूर्त परिमाण ८८५$\frac{३०}{६२}$ आठसो पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया तीस भाग इतना कहा है तो जो एक चांद्र मास का इतना मुहूर्त होते हैं, तो बारह मास से कितने होते हैं । इस प्रकारके अनुपात से आठ सो पचासी को बारह से गुणा करे जैसे कि–८८५$\frac{३०}{६२}$)+१२=१०६२० $\frac{३६०}{६२}$=१०६२०+५$\frac{५०}{६२}$=१०६२५$\frac{५०}{६२}$ आठसो पचासी को बारह से गुणा करने से

સ્વામીના પૂછવાથી તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે–(ता दस मुहुत्तसहस्साइं छच्च पणवीसे मुहुत्तसए पण्णासं च बासट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) ચાંદ્રસંવત્સરનું મુહૂર્ત પરિમાણુ દસહજાર છસો પચીસ ૧૦૬૨૫, મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પચાસ ભાગ $\frac{૫૦}{૬૨}$ અર્થાત્ ૧૦૬૨૫ $\frac{૫૦}{૬૨}$ આટલા પ્રમાણુવાળા મુહૂર્ત પરિમાણુથી એક ચાંદ્ર સંવત્સર પૂર્ણ થાય છે. અહીં પણ અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા પહેલાંની જેમજ કરી લેવી. જેમકે– પહેલાં એક ચાંદ્રમાસનું મુહૂર્ત પરિમાણુ ૮૮૫$\frac{૩૦}{૬૨}$ આઠસો પંચાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ જેટલું કહેલ છે. તો જો એક ચાંદ્ર માસના આટલા મુહૂર્ત થાય છે, તો બાર માસના કેટલા મુહૂર્ત થાય? આ પ્રમાણેના અનુપતથી આઠસો પંચાસીનો બારથી ગુણાકાર કરવો જેમકે–(૮૮૫$\frac{૩૦}{૬૨}$)+૧૨=૧૦૬૨૦$\frac{૩૬૦}{૬૨}$=૧૦૬૨૦ ×૫$\frac{૫૦}{૬૨}$=૧૦૬૨૫$\frac{૫૦}{૬૨}$ આઠસો પંચાસીનો બારથી ગુણાકાર કરવાથી દસહજાર છસોવીસ

विंशत्यधिकानि पट्शतानि च मुहूर्त्तानाम्, मुहूर्त्तस्तकास्त्रिंशद् द्वापष्टिभागा द्वादशभिर्गुणितास्तदा जातानि पष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि द्वापष्टिभागानाम्, तानि च द्वापष्ट्या ह्रियन्ते लब्धाः पञ्चमुहूर्त्ताः ते च पूर्वस्थाने योज्या स्तदा जातानि दशसहस्राणि पञ्चविंशत्यधिकानि पट्शतानि मुहूर्त्तानाम्, पश्चाच्चतिष्ठन्ति शेषाः पञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः $१०६२५\frac{५०}{६२}$ इत्येवं यथोक्तं मूलोक्तमुपपद्यते ॥–

तदेवं साग्रं चान्द्रसंवत्सरं श्रुत्वा सम्प्रति ऋतुसंवत्सरविषयकं प्रश्नसूत्रमाह–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चस्स उडुसंवच्छरस्स उडुमासे तीसइ तीसइ मुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयस्य ऋतुसंवत्सरस्य ऋतुमासस्त्रिशन्मुहूर्त्ताग्रेण गण्यमानः कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥– तावदिति पूर्ववत्, एतेषां–पूर्वप्रतिपादितानां नाक्षत्रादि पञ्चसंवत्सराणां मध्ये तृतीयस्य तृतीयस्थाने निर्दिष्टस्य ऋतु संवत्सरस्य–तदाख्यस्य संवत्सरस्य ऋतुमासस्त्रिशत् त्रिशन्मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन गण्यमानः–मीयमानः सन यादृशो भवति तादृशेन मासेन भापितः

दस हजार छसो वीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया तीस भाग होते हैं उसको बारह से गुणा करे तो बासठिया तीनसो साइठ होते हैं उसको बासठ से भाग करेतो पांच मुहूर्त लब्ध होते हैं। उसको पूर्वके साथ योजित करे तो दस हजार छहसो पचीस मुहूर्त हो जाते हैं तथा पश्चात् बासठिया पचास भाग शेष रहता है। $१०६२५\frac{५०}{६२}$ इस प्रकार यथोक्त मूल में कथित् प्रमाण मिल जाता है।

इस प्रकार समग्र चांद्रसंवत्सर का कथन सुनकरके अब श्रीगौतमस्वामी ऋतुसंवत्सरके विषय में प्रश्न करते है–(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चस्स उडु संवच्छरस्स उडुमासे तीसइ तीसइमुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) ये पूर्व प्रतिपादित नक्षत्रादि पांच संवत्सरों में तीसरा जो ऋतु संवत्सर का जो ऋतुमास तीस मुहूर्त परिमाण से

મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ થાય છે, તેને બારથી ગુણાકાર કરવાથી બાસઠિયા ત્રણસો સાઈઠ થાય છે. તેનો બાસઠથી ભાગ કરે તો પાંચ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તેને પહેલાંની સંખ્યા સાથે મેળવવામાં આવે તો દસહજાર છસો પચીસ મુહૂર્ત થઈ જાય છે, તથા બાસઠિયા પચાસ ભાગ શેષ રહે છે. $૧૦૬૨૫\frac{૫૦}{૬૨}$ આ રીતે મૂળમાં કહેલ યથોક્ત પ્રમાણ મળી જાય છે.

આ રીતે સંપૂર્ણ ચાંદ્રસંવત્સર સંબંધી કથન સાંભળીને હવે શ્રીગૌતમસ્વામી ઋતુસંવત્સરના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चस्स उडु संवच्छरस्स उडुमासे तीसइ तीसइ मुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ નક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજા ઋતુ સંવત્સરનો

ऋतु संवत्सरः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेन आख्यातः=प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता तीसं राइंदियाणं राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् त्रिंशद्रात्रिन्दिवानां रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् भगवान् कथयति–स च ऋतुमासस्त्रिंशद्दिनात्मको भवति, त्रिंशता परिमाणेन रात्रिन्दिवेन रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः उपदिशेत् ॥–कथमेतावानिति चेदुच्यते–यतो हि युगे एकषष्टिऋतुमासा भवन्ति, ततो युगसत्कानाम् अष्टादशशतसंख्यानां त्रिंशदधिकाना महोरात्राणामेकषष्ट्या भागो ह्रियते–यदि युगसत्कैरेकषष्टिमासै स्त्रिंशदधिकाष्टादशशतमिता अहोरात्रा लभ्यन्ते तदैकेन मासेन कति अहोरात्रा लभ्यन्ते इत्यनुपातप्रवृत्त्या त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि एकषष्ट्या ह्रियन्ते–$\frac{१८३०}{६१}$=३० लब्धा स्त्रिंशदहोरात्रा इति । अथ मुहूर्त्तपरिमाणं पृच्छति–'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिए त्ति

जितना होता है इस प्रकार के ऋतु मास से कथित ऋतु संवत्सर कितने रात्रि दिवस परिमाण से प्रतिपादित किया है। सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन करके उसके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता तीसं राइंदियाणं राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) है वह ऋतु मास तीस दिवस प्रमाणवाला होता है। तीस अहोरात्र से मास पूर्ण होता है ऐसा स्वशिष्यों को कहिए। इस प्रकार कैसे होते हैं? वह कहते हैं–एक युग में इकसठ ऋतुमास होते हैं। एक युग का अठारह सो तीस अहोरात्र का इकसठसे भागकरे तो एक युगका इकसठमास से अठारह सो तीस अहोरात्र लभ्य होते हैं तो एक मास के कितने अहोरात्र हो सकते हैं? इस प्रकार अनुपात प्रवृत्तिसे अठारह सो तीस को इकसठ से भाग करे तो $\frac{१८३०}{६१}$=३० तीस अहोरात्र होते हैं?

જે ઋતુમાસ છે, તે ત્રીસ મુહૂર્ત પરિમાણથી કેટલો થાય છે, આ પ્રકારના ઋતુમાસથી કહેલ ઋતુસંવત્સર કેટલા અહોરાત્ર પરિમાણથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता तीसं राइंदियाणं राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) એક ઋતુ માસ ત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણનો હોય છે. ત્રીસ અહોરાત્રથી માસ પૂર્ણ થાય છે, તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. આ પ્રમાણે શી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે-એક યુગમાં એકસઠ ઋતુમાસ થાય છે. એક યુગના અઢારસોત્રીસ અહોરાત્રનો એકસઠથી ભાગ કરવો તો એક યુગના એકસઠ માસથી અઢારસોત્રીસ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય તો એક માસના કેટલા અહોરાત્ર થાય આ રીતે અનુપાત કરીને અઢારસો તીસનો એકસઠથી ભાગ કરવો $\frac{१८३०}{६१}$=૩૦ તો ત્રીસ અહોરાત્ર

वएज्जा ?' तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति प्राग्वत् सः –पूर्वोदित ऋतुमासः कियता मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह–'ता णव मुहुत्तसयाइं मुहुत्तग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् नवमुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् तस्मिन् चान्द्रमासे मुहूर्त्तानां नवशतानि भवन्ति नवशतमुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् ॥–अत्र गणितक्रिया यथा–एकस्मिन् ऋतुमासे त्रिंशद्रात्रिन्दिवानि भवन्ति, एकैकस्मिन् रात्रिन्दिवे त्रिंशन्मुहूर्त्ताश्च भवन्ति, तेन त्रिंशतस्त्रिंशता गुणने नवशतानि भवन्ति–३० × ३०=९०० अत उपपद्यते ऋतुमासो मुहूर्त्तानां नवशतैः प्रपूर्यत इति ॥–अथ ऋतुसंवत्सरं पृच्छति–'ता से णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा उडुसंवच्छरे' तावत् सा खलु अद्धा द्वादशकृत्वः ऋतुसवत्सरः ॥

अब इसके मुहूर्तपरिमाण के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्व कथित ऋतुमास कितने मुहूर्त परिमाण वाला कहा है ? सो हे भगवन् आप कहिये, इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं (ता णव मुहुत्तसयाइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) उस चांद्रमास को नवसो मुहूर्त परिमाणवाला प्रतिपादित किया है, ऐसा स्वशिष्यों को कहे इसकी गणित क्रिया इस प्रकार होती है–एक ऋतुमास में तीस तीस रात्रि दिवस होते हैं एक एक अहोरात्र में तीस तीस मुहूर्त होते हैं। अतः तीसको तीससे गुणा करने से नवसो हो जाते हैं। ३०+३०=९०० अतः कहा जाता है कि ऋतुमास नवसोमुहूर्त परिमाणवाला होता है।

अब ऋतुसंवत्सर के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं–(ता से णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा उडुसंवच्छरे) पूर्वोक्त अद्धा अर्थात् रात्रि दिवस का

थई जाय छे. हवे आना मुहूर्त परिमाणना संबंधमां श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछे छे–(ता सें णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) आ पूर्वकथित ऋतुमास केटला मुहूर्त परिमाणवाळो कहेल छे? ते हे भगवन् आप कहो आ प्रमाणे श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांभळीने उत्तरमां श्रीभगवान् कहे छे–(ता णव मुहुत्तसयाइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) ए चांद्रमास नवसो मुहूर्त परिमाणवाळो प्रतिपादित करेल छे. तेम स्वशिष्योने कहेवुं. आनी गणितप्रक्रिया आ प्रमाणे थाय छे. एक ऋतुमासमां त्रीस अहोरात्र थाय छे अने एक अहोरात्रमां त्रीस मुहूर्त थाय छे. तेथी त्रीसनो त्रीसथी गुणाकार करवो जेथी नवसो थाय छे. ३०+३०=९०० तेथी कहेवामां आवे छे के एक ऋतुमास नवसो मुहूर्त परिमाणवाळो होय छे.

हवे ऋतुसंवत्सरना संबंधमां श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछे छे–(ता सेणं अद्धा

–तावदिति पूर्ववत् खलु इति निश्चये सा–पूर्वोक्ता अद्धा–रात्रिन्दिवप्रमाणं मुहूर्त्तपरिमाणं च द्वादशकृत्वः–द्वादशभिर्गुणनीयस्तदा ऋतुसंवत्सरो भवेदर्थात् मासोक्तमहोरात्रपरिमाणं द्वादशभिर्गुणनेन संवत्सरस्याहोरात्रा भवेयुस्तथा च मासोक्तं मुहूर्त्तपरिमाणं द्वादशभिर्गुणितं संवत्सरगतं मुहूर्तपरिमाणं स्यादित्यर्थः, तदेव गौतमः प्रश्नयति–'ता से णं केवइए राइं-दियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् स खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति प्राग्वत्, सः–पूर्वोदित ऋतुसंवत्सरः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरि-माणेन प्रपूर्ण आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह–'ता तिण्णि सट्ठे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् त्रीणि षष्टी रात्रिन्दिवशतानि रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् तस्य ऋतु-सम्वत्सरस्य परिमाणं खलु रात्रिन्दिवानाम्–अहोरात्राणां षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि– ३६० एतत्तुल्येन रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेन आख्यात इति वदेत्–स्वशिष्येभ्य उपदिशेत् ॥–तथा हि–एकस्मिन्मासे त्रिंशदहोरात्रा भवन्ति, तादृशै द्वादशभिर्मासैरेक-

प्रमाण एवं मुहूर्त प्रमाणरूप काल को बारह से गुणा करे तो ऋतुसंवत्सर होता है अर्थात् मासोक्त अहोरात्र परिमाण को बारह से गुणा करने से संव-त्सर का अहोरात्र हो जाते हैं, तथा मासोक्त मुहूर्त परिमाण को बारह से गुणा करने से संवत्सर का मुहूर्त परिमाण आजाता है। वही श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं–(ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) वह पूर्वोक्त ऋतु-संवत्सर कितने रात्रि दिवस परिमाण वाला कहा है? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता तिण्णिसट्ठे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) ऋतु-संवत्सर के अहोरात्र का परिमाण तीनसो साठ ३६० रात्रि दिवस के परि-माण वाला प्रतिपादित किया है, ऐसा स्व शिष्यों को उपदेश करे, एक मास में तीस अहोरात्र होते हैं, ऐसे बारह मास से एक ऋतुसंवत्सर होता है।

दुवालसक्खुत्तकडा उडुसंवच्छरे) પૂર્વોક્ત અદ્ધા અર્થાત્ રાત્રિદિવસના પ્રમાણુ અને મુહૂર્તના પ્રમાણરૂપકાળનો બારથી ગુણાકાર કરે તો ઋતુસંવત્સર થાય છે. અર્થાત્ માસોક્ત અહોરાત્ર પરિમાણનો બારથી ગુણાકાર કરવાથી સંવત્સરના અહોરાત્ર આવી જાય છે. તથા માસોક્ત મુહૂર્ત પરિમાણનો બારથી ગુણાકાર કરવાથી સંવત્સરનું મુહૂર્ત પરિમાણ આવી જાય છે. એજ શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે–(ता सेणं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વોક્ત ઋતુસંવત્સર કેટલા અહોરાત્ર પરિમાણવાળું કહેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (ता तिण्णिसट्ठे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) ઋતુસંવત્સરના અહો-રાત્રનું પરિમાણ ત્રણસોસાઠ ૩૬૦ રાત્રિ દિવસના પરિમાણવાળું પ્રતિપાદન કરેલ છે. તેમ

ऋतुसंवत्सरो भवति, अतस्त्रिंशतो द्वादशभिर्गुणनेन जातानि ३०×१२=३६० षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवाना मित्युपपद्यते ॥–अथ मुहूर्त्तविषयं प्रश्नयति–'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा ?' तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् सः–पूर्वोदित ऋतुसंवत्सरः कियता मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता दसमुहुत्तसहस्साइं अट्ठ य सयाइं मुहुत्तग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावद् दशमुहूर्त्तसहस्राणि अष्टौ च शतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् तस्मिन् ऋतुसंवत्सरे मुहूर्त्तानां दशसहस्राणि अष्टौशतानि च–अष्टशतोत्तरदशसहस्राणि–१०८०० भवन्ति। एतत्तुल्येन मुहूर्त्तपरिमाणेन एकःऋतुसंवत्सरः प्रपूर्णो भवतीति आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्--स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् ॥–यतोहि एकस्मिन् ऋतुमासे

अतः तीस को बारह से गुणा करने से ३०×१२=३६० तीनसो साठ अहोरात्र परिमाण हो जाता है।

अब श्रीगौतमस्वामी मुहूर्त के विषय में प्रश्न करते हैं–(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्वकथित ऋतु संवत्सर कितना मुहूर्त परिमाण युक्त प्रतिपादित किया है, हे भगवन् आप कहिये? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता दस मुहुत्तसहस्साइं अट्ठ य सयाइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) इस ऋतु संवत्सर में दस हजार एवं आठसो १०८००। मुहूर्तपरिमाण होते हैं। अर्थात् इतने मुहूर्तपरिमाणवाला परिपूर्ण एक ऋतुसंवत्सर प्रतिपादित किया है, ऐसा स्वशिष्यों को कहें। जैसे कि एकऋतुमास में नवसो मुहूर्त होते हैं ऐसा पहले प्रतिपादित किया है, अतः यदि एकऋतुमास में इतने मुहूर्त होते हैं तो बारह

સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. એક માસમાં ત્રીસ અહોરાત્ર થાય છે તો એવા બાર માસથી એક ઋતુ સંવત્સર થાય છે તેથી ત્રીસને બારથી ગુણાકાર કરવાથી ૩૦+૧૨=૩૬૦ ત્રણસોસાઠ અહોરાત્રનું પરિમાણુ થઇ જાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી મુહૂર્તના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વકથિત ઋતુ સંવત્સર કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણુવાળું કહેલ છે? હે ભગવન્ આપ તે કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता दसमुहुत्तसहस्साइं अट्ठ य सयाइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) એ ઋતુ સંવત્સરમાં દસ હજાર અને આઠસો ૧૦૮૦૦ મુહૂર્ત પરિમાણુ હોય છે. અર્થાત્ આટલા મુહૂર્તપરિમાણુવાળું પરિપૂર્ણ એક ઋતુસંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. જેમ કે–એક ઋતુ સંવત્સરમાં નવસો મુહૂર્ત થાય છે. તે પ્રમાણે પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ છે. તેથી જો એક ઋતુમાસમાં આટલા મુહૂર્ત થાય છે, તો બાર

मुहूर्त्तानां नवशतानि भवन्तीत्युक्तं प्राक्, ततो यद्येकस्मिन् मासे एतावन्तो मुहूर्त्तास्तदा द्वादशसु मासेषु कियन्त इति त्रैराशिकप्रवृत्त्या नवशतानि द्वादशभिर्गुण्यन्ते-९०० × १२ =१०८०० जातानि दशसहस्राणि अष्टौ शतानि च मुहूर्त्तानाम्-अष्टशतोत्तरदशसहस्राणि मुहूर्त्तानामित्यर्थः ॥ ततो यथोक्तमुपपद्यते ऋतुसंवत्सरे मुहूर्त्तपरिमाणमिति ॥-तथैवं साग्रम् ऋतुसंवत्सरं श्रुत्वा सम्प्रति चतुर्थमादित्य सम्वत्सरविषयं प्रश्नसूत्रमाह--'ता एएसि णं पंचण्हं संवत्सराणं चउत्थस्स आइच्चसंवच्छरस्स आइच्चे मासे तीसइ मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्ज· माणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां चतुर्थस्य आदित्यसंवत्सरस्य आदित्यो मासस्त्रिंशन्मुहूर्त्तेन अहोरात्रेण गण्यमानः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत्, एतेषां प्रथमोदितानां नाक्षत्रादि पञ्चसंवत्सराणां मध्ये 'चउत्थस्स'-चतुर्थस्य-चतुर्थसंख्याकस्य आदित्यसंवत्सरस्य-सौरसंवत्सरस्य आदित्यो मासः-सौरो मासस्त्रिंशन्मुहूर्त्तेन-त्रिंशन्मुहूर्त्तपरिमाणेन अहोरात्रेण-रात्रिन्दिवेन गण्यमानः-मीयमानः सन् कियता रात्रिन्दिवाग्रेण-अहोरात्रपरिमाणेन आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह-'ता तीसं राइं-

मास में कितने मुहूर्त हो सकते हैं ? इसके लिये त्रैराशिक प्रक्रिया से नवसो को बारह से गुणाकरे जैसे कि ९००+१२=१०८०० इस प्रकार दस हजार आठसौ मुहूर्तप्रमाण यथार्थ ऋतुसंवत्सर का मुहूर्त परिमाण मिल जाता है ।

इस प्रकार समग्र ऋतुसंवत्सर संबंधी कथन को सुनकर अब चौथा आदित्य संवत्सर के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रभु से प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थस्स आइच्चसंवच्छरस्स आइच्चे मासे तीसइ मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएति वएज्जा) ये पूर्वोक्त नाक्षत्रादि पांच संवत्सरों में चौथा आदित्यसंवत्सर का आदित्य मास तीस मुहूर्त परिमाणवाले अहोरात्र से गिनने से कितने अहोरात्र परिमाण से प्रतिपादित किया है । सो हे भगवन् आप कहिये । इस प्रकार श्री

માસના કેટલા મુહૂર્ત થાય ? આ જાણવા માટે ત્રૈરાશિક પ્રક્રિયાથી નવસોને બારથી ગુણાકાર કરવો જેમ કે-૯૦૦×૧૨ ૧૦૮૦૦ આ પ્રમાણે દસ હજાર અને આઠસો મુહૂર્તનું પ્રમાણ યથાર્થ રીતે ઋતુ સંવત્સરનું મળી જાય છે.

આ રીતે સંપૂર્ણ ઋતુસંવત્સર સંબંધી કથનને સાંભળીને હવે ચોથા આદિત્ય સંવત્સરના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थस्स आइच्चसंवच्छरस्स आइच्चे मासे तीसइ मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए, राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વકથિત નાક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં ચોથું જે આદિત્ય સંવત્સર છે તેનો આદિત્ય માસ ત્રીસ મુહૂર્ત પરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવાન્ આપ કહો. આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં

दियाइं अवड्ढभागं च राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् त्रिंशद्रात्रिन्दिवानि अपार्द्धभागं च रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्,-तावदिति प्राग्वत् त्रिंशद्रात्रिन्दिवानि पूर्णानि एकमपार्द्धभागम्-एकमर्द्धं चेत्यर्थः-सार्द्धत्रिंशद्रात्रिन्दिवानि, अर्थात् सार्द्धत्रिंशद्रात्रिन्दिवाग्रेण एतावत्प्रमाणेन रात्रिन्दिवाग्रेणैकः सूर्यमासः-आदित्यमासः सौरमासो वा आख्यात इति वदेत्-स्वशिष्येभ्यः कथयेत् ॥-कथमेतावत् प्रमाण इति चेत् उच्यते-एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे सूर्यमासाः षष्टितुल्याः-६० भवन्ति, ततो युगसत्कानां त्रिंशदधिकाष्टादशशतसंख्यकाना महोरात्राणां यदि षष्ट्या भागो ह्रियते तदा सार्द्धास्त्रिंशदहोरात्राः लब्धा भवन्ति-$\frac{1830}{60}=30+\frac{30}{60}=30+\frac{1}{2}$ अत उपपद्यते सार्द्धत्रिंशत्प्रमाणेन रात्रिन्दिवाग्रेणैकः सौरमासः प्रपूर्यत इति ॥ अथ मुहूर्त्तप्रमाणं पृच्छति-'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् सः-प्रथमोदितः आदित्यमासः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण-मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन् ! इति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह-

---

गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता तीसं राइंदियाइं अवड्ढभागं च राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) तीस अहोरात्र पूरा तथा एक रात्रि दिवसका आधा अर्थात् साडे तीस अहोरात्र वाले रात्रिदिवस के परिमाण से एक सूर्य मास अर्थात् सौर मास प्रतिपादित किया है। ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें। यह प्रमाण किस प्रकार से होते हैं ? सो कहते हैं-पांच वर्ष प्रमाण वाले एक युग में साठ ६० सूर्यमास होते हैं एक युग संबंधी अठारहसो तीस अहोरात्र के यदि साठ से भाग करे तो साडे तीस अहोरात्र लब्ध होते हैं जैसे कि=$\frac{1830}{60}=30+\frac{30}{60}=30\times\frac{1}{2}$ इस प्रकार साडेतीस अहोरात्र प्रमाण वाला सौर मास पूर्ण होता है।

अब इसके मुहूर्त प्रमाण के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्व कथित आदित्यमास

શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता तीसं राइंदियाइं अवड्ढभागं च राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएति वएज्जा) ત્રીસ અહોરાત્ર પૂરા તથા એક રાત્રિદિવસનો અર્ધોભાગ અર્થાત્ સાડી ત્રીસ અહોરાત્રવાળા રાત્રિદિવસના પરિમાણથી એક સૂર્યમાસ અર્થાત્ સૌરમાસ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. આ પ્રમાણ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા એક યુગમાં સાઠ ૬૦ સૂર્યમાસ હોય છે. એક યુગસંબંધી અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્રને જો સાઠથી ભાગ કરે તો સાડીત્રીસ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે, જેમ કે-$\frac{1830}{60}=30\times\frac{30}{60}=30+\frac{1}{2}$ આ રીતે સાડાત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણવાળો સૌરમાસ પૂર્ણ થાય છે.

હવે આના મુહૂર્તપરિમાણના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) કહેવામાં આવેલ આદિત્ય માસ કેટલા

'ता णव पण्णरसमुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् नवपञ्चदश मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति प्राग्वत् एकस्मिन् सूर्यमासे खलु नवमुहूर्त्त-शतानि पञ्चदशाधिकानि भवन्ति=९१५ एततुल्येन मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यात इति वदेत्–स्वशिष्येभ्य, उपदिशेत् ॥ कथमेतावता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति चेदुच्यते–यतोहि–सूर्यमासपरिमाणं–३०।$\frac{1}{2}$ त्रिंशद्रात्रिन्दिवानि, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य अर्द्धम्, तच्च मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यते–(३०+$\frac{1}{2}$)×३०=९००+$\frac{30}{2}$–९००+१५=९१५ जातानि पञ्चदशाधिकानि नवशतानि मुहूर्त्तानामित्युपपद्यते ॥ अथ–सम्वत्सरविषयकमुत्तर-सूत्रमाह–'ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा आदिच्चे संवच्छरे' तावत् एषा खलु अद्धा द्वादशकृत्वः आदित्यः सम्वत्सरः ॥–तावदिति पूर्ववत् एषा–पूर्वोदिता रात्रिन्दिवात्मिका मुहूर्त्तात्मिका वा अद्धा–अन्तरं प्रमाणमापकं द्वादशकृत्वः–द्वादशभिर्गुणनीयं तदा आदित्यः–

कितने मुहूर्तपरिमाण वाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् ! आप कहिये इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकरके इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता णवपण्णरसमुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) एक सूर्य मास नवसो पंद्रह ९१५ मुहूर्तपरिमाणवाला प्रतिपादित किया हैं ऐसा स्वशिष्यों को कहे। इतने मुहूर्ताग्रपरिमाण से किस प्रकार कहा है ? सो कहते है–सूर्यमास का परिमाण =३०+$\frac{1}{2}$ साडेतीस अहोरात्र होता है। इसको मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणाकरे–(३०+$\frac{1}{2}$)+३०=९००+$\frac{30}{2}$=९००+१५=९१५ तो इस प्रकार नवसो पंद्रह मुहूर्त हो जाते हैं।

अब संवत्सरके विषय में उत्तरसूत्र कहते हैं–(ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा आदिच्चे संवच्छरे) यह पूर्व कथित रात्रि दिवस परिमाणवाला या मुहूर्त परिमाणवाला अद्धा काल को बारह से गुणाकरे तो सूर्य संबंधी सौर

મુહૂર્ત પરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता णव पण्णरस मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिएति वएज्जा) એક સૂર્યમાસ નવસો પંદર મુહૂર્તપરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. આટલા મુહૂર્તાગ્રપરિમાણ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે–સૂર્યમાસનું પરિમાણ ૩૦$\frac{1}{2}$ સાડીત્રીસ અહોરાત્રનું હોય છે. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો (૩૦$\frac{1}{2}$)×૩૦=૯૦૦+$\frac{30}{2}$૯૦૦+૧૫=૯૧૫ આ પ્રમાણે નવસો પંદર મુહૂર્ત થઇ જાય છે.

હવે સંવત્સરના સંબંધમાં ઉત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે–(ता एस णं अद्धा दुवालस-कखुत्तकडा आइच्चे संवच्छरे) આ પૂર્વકથિત રાત્રિ દિવસના પરિમાણવાળા કે મુહૂર્ત પરિમાણવાળા અદ્ધા અર્થાત્ કાળને બારથી ગુણાકાર કરે તો સૂર્ય સંબંધી સૌર સંવત્સર

दियाइं अवड्ढभागं च राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् त्रिंशद्रात्रिन्दिवानि अपार्द्धभागं च रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्,—तावदिति प्राग्वत् त्रिंशद्रात्रिन्दिवानि पूर्णानि एकमपार्द्धभागम्—एकमर्द्धं चेत्यर्थः—सार्द्धत्रिंशद्रात्रिन्दिवानि, अर्थात् सार्द्धत्रिंशद्रात्रिन्दिवाग्रेण एतावत्प्रमाणेन रात्रिन्दिवाग्रेणैकः सूर्यमासः—आदित्यमासः सौरमासो वा आख्यात इति वदेत्—स्वशिष्येभ्यः कथयेत् ॥—कथमेतावत् प्रमाण इति चेत् उच्यते—एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे सूर्यमासाः षष्टितुल्याः—६० भवन्ति, ततो युगसत्कानां त्रिंशदधिकाष्टादशशतसंख्यकाना महोरात्राणां यदि षष्ट्या भागो ह्रियते तदा सार्द्धास्त्रिंशदहोरात्राः लब्धा भवन्ति—$\frac{१८३०}{६०}$=३०+$\frac{३०}{६०}$=३०+$\frac{१}{२}$ अत उपपद्यते सार्द्धत्रिंशत्प्रमाणेन रात्रिन्दिवाग्रेणैकः सौरमासः प्रपूर्यत इति ॥ अथ मुहूर्त्तप्रमाणं पृच्छति—'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् सः—प्रथमोदितः आदित्यमासः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण—मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः—प्रतिपादित इति वदेत्—कथय भगवन् ! इति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह—

गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता तीसं राइंदियाइं अवड्ढभागं च राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) तीस अहोरात्र पूरा तथा एक रात्रि दिवसका आधा अर्थात् साडे तीस अहोरात्र वाले रात्रिदिवस के परिमाण से एक सूर्य मास अर्थात् सौर मास प्रतिपादित किया है। ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें। यह प्रमाण किस प्रकार से होते हैं? सो कहते हैं—पांच वर्ष प्रमाण वाले एक युग में साठ ६० सूर्यमास होते हैं एक युग संबंधी अठारहसो तीस अहोरात्र के यदि साठ से भाग करे तो साडे तीस अहोरात्र लब्ध होते हैं जैसे कि=$\frac{१८३०}{६०}$=३०+$\frac{३०}{६०}$=३०×$\frac{१}{२}$ इस प्रकार साडेतीस अहोरात्र प्रमाण वाला सौर मास पूर्ण होता है।

अब इसके मुहूर्त प्रमाण के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्व कथित आदित्यमास

શ્રી ભગવાન્ કહે છે—(ता तीसं राइंदियाइं अवड्ढभागं च राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएति वएज्जा) ત્રીસ અહોરાત્ર પૂરા તથા એક રાત્રિદિવસનો અર્ધોભાગ અર્થાત્ સાડી ત્રીસ અહોરાત્રવાળા રાત્રિદિવસના પરિમાણુથી એક સૂર્યમાસ અર્થાત્ સૌરમાસ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. આ પ્રમાણુ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. પાંચ વર્ષ પ્રમાણુવાળા એક યુગમાં સાઠ ૬૦ સૂર્યમાસ હોય છે. એક યુગસંબંધી અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્રને જો સાઠથી ભાગ કરે તો સાડીત્રીસ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે, જેમ કે—$\frac{૧૮૩૦}{૬૦}$=૩૦×$\frac{૩૦}{૬૦}$=૩૦+$\frac{૧}{૨}$ આ રીતે સાડાત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણુવાળો સૌરમાસ પૂર્ણ થાય છે.

હવે આના મુહૂર્તપરિમાણુના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गे णं आहिएत्ति वएज्जा) આ પહેલા કહેવામાં આવેલ આદિત્ય માસ કેટલા

'ता णव पण्णरसमुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् नवपञ्चदश मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति प्राग्वत् एकस्मिन् सूर्यमासे खलु नवमुहूर्त्त-शतानि पञ्चदशाधिकानि भवन्ति=९१५ एततुल्येन मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यात इति वदेत्–स्वशिष्येभ्य, उपदिशेत् ॥ कथमेतावता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति चेदुच्यते–यतोहि–सूर्यमासपरिमाणं–३०।½ त्रिंशद्रात्रिन्दिवानि, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य अर्द्धम्, तच्च मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यते–(३०+½)×३०=९००+³⁰⁄₂–९००+१५=९१५ जातानि पञ्चदशाधिकानि नवशतानि मुहूर्त्तानामित्युपपद्यते ॥ अथ–सम्वत्सरविषयकमुत्तर-सूत्रमाह–'ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा आदिच्चे संवच्छरे' तावत् एषा खलु अद्धा द्वादशकृत्वः आदित्यः सम्वत्सरः ॥–तावदिति पूर्ववत् एषा–पूर्वोदिता रात्रिन्दिवात्मिका मुहूर्त्तात्मिका वा अद्धा–अन्तरं प्रमाणमापकं द्वादशकृत्वः–द्वादशभिर्गुणनीयं तदा आदित्यः–

कितने मुहूर्तपरिमाण वाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् ! आप कहिये इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकरके इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता णवपण्णरसमुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) एक सूर्य मास नवसो पंद्रह ९१५ मुहूर्तपरिमाणवाला प्रतिपादित किया है ऐसा स्वशिष्यों को कहे। इतने मुहूर्ताग्रपरिमाण से किस प्रकार कहा है ? सो कहते है–सूर्यमास का परिमाण =३०+½ साडेतीस अहोरात्र होता है। इसको मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणाकरे–(३०+½)+३०=९००+³⁰⁄₂=९००+१५=९१५ तो इस प्रकार नवसो पंद्रह मुहूर्त हो जाते हैं।

अब संवत्सरके विषय में उत्तरसूत्र कहते हैं–(ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा आदिच्चे संवच्छरे) यह पूर्व कथित रात्रि दिवस परिमाणवाला या मुहूर्त परिमाणवाला अद्धा काल को बारह से गुणाकरे तो सूर्य संबंधी सौर

મુહૂર્ત પરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता णव पण्णरस मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) એક સૂર્યમાસ નવસો પંદર મુહૂર્તપરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. આટલા મુહૂર્તાગ્રપરિમાણ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે–સૂર્યમાસનું પરિમાણ ૩૦½ સાડીત્રીસ અહોરાત્રનું હોય છે. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો (૩૦½)×૩૦=૯૦૦+³⁰⁄₂૯૦૦+૧૫=૯૧૫ આ પ્રમાણે નવસો પંદર મુહૂર્ત થઈ જાય છે.

હવે સંવત્સરના સંબંધમાં ઉત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે–(ता एस णं अद्धा दुवालस-कखुत्तकडा आइच्चे संवच्छरे) આ પૂર્વકથિત રાત્રિ દિવસના પરિમાણવાળા કે મુહૂર્ત પરિમાણવાળા અદ્ધા અર્થાત્ કાળનો બારથી ગુણાકાર કરે તો સૂર્ય સંબંધી સૌર સંવત્સર

सूर्यसम्बन्धी सौरः सम्वत्सरः स्यात् ॥ तत स्तत्सम्वन्धिप्रश्नसूत्रमाह–'ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् स खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति प्राग्वत् सः–प्रथमोदित आदित्य संवत्सरः खलु इति वाक्यालङ्कारे च कियता–कियत्प्रमाणेन रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता तिण्णि छावट्ठे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् त्रीणि षट्षष्टिः रात्रिन्दिवशतानि रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति प्राग्वत् षट्षष्टिः–षट्षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवानाम्–अहोरात्राणा मित्येतावता रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेन आदित्यः संवत्सर आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–स्वशिष्येभ्य उपदिशेदिति भगवतः समुत्तरम्, कथमेतत् सिद्धयतीति चेदुच्यते–आदित्यमासपरिमाणं खलु त्रिंशदहोरात्राः, एकस्य चाहोरात्रस्यार्द्धमिति–$30\frac{1}{2}$ सार्द्धत्रिंशदहोरात्रा इति । एते द्वादशभिर्गुणनीयाः, अत्रानुपातो यथा–

संवत्सर होता है । अब इस विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं (ता सेणं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्व कथित आदित्यसंवत्सर कितने प्रमाणवाले रात्रिदिवस के परिमाणवाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिए इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर इसके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता तिण्णि छावट्ठे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहियत्ति वएज्जा) तीन सो छियासठ अहोरात्र परिमाणवाला आदित्य संवत्सर प्रतिपादित किया है ऐसा स्वशिष्यों का उपदेश करें । यह किस प्रकार से सिद्ध होता है ? इसके लिये कहते हे–आदित्यमासका परिमाण तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का आधा $30\frac{1}{2}$ अर्थात् साडेतीस अहोरात्र प्रमाण का कहा है । इसको बारह से गुणाकरे । इसका अनुपात इस प्रकार से हैं कि एक माससे इतने अहोरात्र होते हैं तो बारह मास से कितने अहोरात्र हो

થાય છે, હવે આ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે–(ता से णं कवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વકથિત આદિત્ય સંવત્સર કેટલા પ્રમાણવાળા રાત્રિ દિવસના પરિમાણવાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવાન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता तिण्णि छावट्ठे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) ત્રણુસો છાસઠ અહોરાત્ર પરિમાણવાળું આદિત્ય સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. આ કેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે ? તે જાણવા કહે છે–આદિત્ય માસનું પરિમાણ ત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રનો અર્ધો ભાગ અર્થાત્ સાડાત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણનું કહેલ છે, તેનો બારથી ગુણાકાર કરવો. તેનો અનુપાત આ પ્રમાણે છે કે–એક માસથી આટલા અહોરાત્ર થાય છે, તો બાર માસથી કેટલા અહોરાત્ર થઈ શકે છે ? $(30\frac{1}{2})+12=360\frac{12}{2}=360+6=366$ આ રીતે ત્રણુસો

यद्येकेन मासेन एतावन्तोऽहोरात्रा भवन्ति तदा द्वादशभि र्मासैः कियन्तः स्युरिति–(३०½)×१२=३६०¹²⁄₂=३६०+६=३६६ अहोरात्राः, इत्युपपद्यते यथोक्तम्–'तिण्णि छावट्ठे राइंदियसए' इत्यादिकं मूलोक्तमिति। अथ मुहूर्त्तविषयकं प्रश्नसूत्रमाह–'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा ?' तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् सः–प्रथमोदित आदित्यसम्वत्सरः कियता मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह–'ता दसमुहुत्तसहस्साइं णव आसीते मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावद् दश मुहूर्त्तसहस्राणि नव अशीतानि मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति प्राग्वत् तस्य आदित्यसंवत्सरस्य मुहूर्त्तपरिमाणं खलु दश सहस्राणि अशीत्युत्तराणि नवशतानि च मुहूर्त्तानाम्–१०९८० एतत्परिमाणेन मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन एप आदित्य सम्वत्सर आख्यात इति वदेत्–स्वशिष्येभ्य उपदिशेत् ॥ अत्राप्यङ्कोत्पादनप्रक्रिया यथा–एकस्मिन् सौरमासे मुहूर्त्तपरिमाणं पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि–९१५ भवन्तीत्युक्तं प्राक्,

---

सकते हैं ? ३०½)+१२=३६०¹²⁄₂=३६०+६=३६६ तीनसो छियासठ अहोरात्र मिल जाते हैं। कहा भी है–(तिन्नि छावट्ठे राइंदियसए) इत्यादि। मूलोक्त प्रमाण संगत हो जाता है।

अब इसके मुहूर्त विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्व कथित आदित्यसवत्सर कितने मुहूर्त परिमाण से प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवान् आप कहिए। इस प्रकार से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न करने से इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता दस मुहुत्तसहस्साइं णवअसीते मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) आदित्य संवत्सर का मुहूर्तपरिमाण दस हजार नवसो अस्सी १०९८० मुहूर्त इतने मुहूर्तपरिमाणवाला आदित्यसंवत्सर कहा है ऐसा स्वशिष्यों को कहे यहां पर भी अंकोत्पादन प्रक्रिया इस प्रकार से हैं–एक सौर मास का मुहूर्त परिमाण नवसो पंद्रह ९१५ होते हैं ऐसा पहले कहा ही है, तो यदि एक

છાસઠ અહોરાત્ર મળી જાય છે. કહ્યું પણ છે,–(तिण्णि छावट्ठे राइंदियसए) ઈત્યાદિ મૂલોક્ત પ્રમાણ સંગત થઈ જાય છે.

હવે આના મુહૂર્તના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વકથિત આદિત્યસંવત્સર કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણવાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવાન્ મને કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता दस मुहुत्तसहस्साइं णव य तीसे मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આદિત્યસંવત્સરનું મુહૂર્તપરિમાણ દસ હજાર નવસો એંસી ૧૦૯૮૦ મુહૂર્ત પરિમાણવાળું આદિત્યસંવત્સર કહેલ છે, તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. અહીંયાં પણ અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા આ પ્રમાણે છે–એક સૌર માસનું મુહૂર્તપરિમાણ નવસો પંદર

ततो यद्येकस्मिन्नादित्यमासे एतावन्तो मुहूर्त्तास्तदा द्वादशमासेषु कियन्तो मुहूर्त्ता भवेयुरिति त्रैराशिकानुपातेन पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि द्वादशभिर्यदि गुण्यन्ते तदा–९१५×१२=१०९८० जातानि मुहूर्त्तानां दशसहस्राणि आशीत्यधिकानि नवशतानीति 'दसमुहुत्त सहस्साइं णव आसीते मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं' इत्यादि मूलोक्तं यथोक्तमुपपद्यते ॥–एवं साग्रमादित्यसंवत्सरविषयकं श्रुत्वा सम्प्रति युगान्तस्थितस्य सर्वान्तिमस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य प्रश्नसूत्रमारभते–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्ढिए मासे तीसइ २ मुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा ?' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां पञ्चमस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य अभिवर्द्धितो मासस्त्रिंशत् त्रिंशन्मुहूर्त्ताग्रेण गण्यमानः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् एतेषां–प्रथमोदितानां नाक्षत्रादि पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये पञ्चमस्य–पञ्चमसंख्यकस्य–युगान्तस्थितस्य सर्वान्तिमस्य अभिवर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य योऽभिवर्द्धिताख्यो मासस्त्रिंशत् त्रिंशन्मुहूर्त्ताग्रेण

आदित्य मास में इतने मुहूर्त होते हैं तो बारह मास में कितने मुहूर्त होते हैं? इसको त्रैराशिक गणितानुपात से नवसो पंद्रह को बारह से गुणाकरे तो–९१५+१२=१०९८० दस हजार नवसो अस्सी मुहूर्त हो जाते हैं। (दस मुहुत्त सहस्साइं नव असीते मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं) इत्यादि प्रकार से मूलोक्त प्रमाण हो जाता हैं।

इस प्रकार समग्र आदित्यसंवत्सर के विषय में कथन सुनकर अब युग के अन्तिम अभिवर्द्धितसंवत्सर के विषय में श्रीगौतमस्वामी श्री भगवान् को प्रश्न करते हैं–(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स अभिवड्ढियमासे तीसइ मुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) ये पूर्व कथित नाक्षत्रादि पांच संवत्सरों में युग के अंतका पांचवां अभिवर्द्धितसंवत्सरका जो अभिवर्द्धितमास को तीस मुहूर्त परि-

९१५ થાય છે, તેમ પહેલાં કહ્યું જ છે, તો જો એક આદિત્ય માસમાં આટલા મુહૂર્ત થાય તો બાર માસમાં કેટલાક મુહૂર્ત થાય છે? આને ત્રૈરાશિક ગણિતાનુપાતથી નવસો પંદરનો બારથી ગુણાકાર કરે તો ९१५×१२=१०९८० દસ હજાર નવસો એંસી મુહૂર્ત થઈ જાય છે, (दस मुहुत्तसहस्साइं नव असीते मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं) ઈત્યાદિ પ્રકારથી મુલોક્ત પ્રમાણ થઈ જાય છે, આ રીતે સમગ્ર આદિત્યસંવત્સરના સંબંધમાં કથન સાંભળીને હવે યુગના અંતિમ અભિવર્ધિતસંવત્સરના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી શ્રી ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स अभिवड्ढियमासे तीसइमुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વકથિત નાક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં યુગના અંતના અભિવર્ધિત સંવત્સરનો જે અભિવર્ધિત માસ છે તેને ત્રીસ ત્રીસ મુહૂર્ત પરિમાણથી ગણવામાં આવે તો કેટલા રાત્રિ

–मुहूर्त्तपरिमाणेन गण्यमानः–मीयमानः–मापितः सन् कियता रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिव-परिमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता एकतीसं राइंदियाइं एगूणतीसं च मुहुत्ता सत्तरस बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् एकत्रिंशद्रात्रिन्दिवानि एकोनत्रिंशच्चमुहूर्त्ताः सप्तदश द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्–तावदिति पूर्ववत् तस्याभिवर्द्धिताख्यस्य मासस्य परिमाणं खलु रात्रिन्दिवानामेकत्रिंशत् मुहूर्त्तानामेकोनत्रिंशच्च, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तदश द्वाषष्टिभागाः–३१ । २९ । $\frac{१७}{६२}$ एतत्तुल्येन–रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः कथयेत् इति भगवतः समुत्तरम् गणितप्रक्रियया प्रदर्श्यते–यतोहि त्रयोदशभिश्चान्द्रमासै रेकोऽभिवर्द्धिताख्यः सम्वत्सरो भवति, एकस्य च चान्द्रमासस्य परिमाणमेकोनत्रिंशत् रात्रिन्दिवानि, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागाश्चेति २९ । $\frac{३२}{६२}$ इत्युक्तं, भावितं च अत्रैव सूत्रे प्राक् । तेनेदं त्रयोदशभिर्गुण्यते–(२९। $\frac{३२}{६२}$) $\times$ १३=३७७ + $\frac{४१६}{६२}$=३७७ + ६$\frac{४४}{६२}$=३८३$\frac{४४}{६२}$ त्रयोदशभिर्गुणिता एकोनत्रिंशत् सप्तसप्तत्यधिकानि त्रीणि शतानि भवन्ति, द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागाश्च

माण से गिने तो कितने रात्रि दिवस के परिमाणवाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये । इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकरके उत्तर में श्रीभगवान कहते हैं–(ता एकतीसं राइंदियाइं एगूणतीसं च मुहुत्ता सत्तरस बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) उस अभिवर्द्धित मास का मुहूर्तपरिमाण इकतीस अहोरात्र तथा उन्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया सत्रह भाग ३१।२९।$\frac{१७}{६२}$ इतने प्रमाणवाले रात्रि दिवस के परिमाण से युक्त प्रतिपादित किया है । ऐसा स्वशिष्यों को कहे ।

अब इसकी गणितप्रक्रिया दिखलाई जाती है–तेरह चांद्रमास से एक अभिवर्द्धितसंवत्सर होता है । एक चांद्र मास का परिमाण उन्तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्रका बासठिया बात्तीसभाग २९।$\frac{३२}{६२}$ होते हैं ऐसा पहले इसी

દિવસના પરિમાણવાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવાન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता एकत्तीसं राइंदियाइं एगूणतीसं च मुहुत्ता सत्तरसबावट्ठिभागे मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) એ અભિવર્ધિતમાસનું મુહૂર્તપરિમાણ એકત્રીસ અહોરાત્ર તથા ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સત્તર ભાગ ૩૧।૨૯।$\frac{૧૭}{૬૨}$ આટલા પ્રમાણુવાળા રાત્રિદિવસના પરિમાણુથી યુક્ત પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું.

હવે આની ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે તેર ચંદ્રમાસથી એક અભિવર્ધિત સંવત્સર થાય છે. એક ચાંદ્રમાસનું પરિમાણુ ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ ૨૯$\frac{૩૨}{૬૨}$ થાય છે, તેમ પહેલાં આજ સૂત્રમાં કહેલ છે, તેથી આનો

त्रयोदशभि र्गुणिताः सन्तो द्वाषष्टिभागानां षोडशोत्तराणि चत्वारिंशतानि भवन्ति, तानि च द्वाषष्ट्या ह्रियन्ते तदा लब्धाः षड् अहोरात्रास्ते च अहोरात्रस्थाने योज्यास्तदा जातानि त्र्यशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम् , शेषास्तिष्ठन्ति चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा इति, ततो जातमभिवर्द्धितसम्वत्सरपरिमाणं खलु त्र्यशीत्यधिकानि त्रीणिशतानि अहोरात्राणाम् एकस्य च अहोरात्रस्य चतुश्चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः=$३८३\frac{४४}{६२}$ इति, ततोऽस्य द्वादशांशोऽभिवर्द्धितसम्वत्सरस्य मासः स्यादित्यतोऽस्य द्वादशभि र्भागो ह्रियते-$(३८३\frac{४४}{६२})\div१२=$($३१ । \frac{११}{१२} । \frac{४४}{६२}$) अत्र त्रयाणामहोरात्रशतानां त्र्यशीत्यधिकानां द्वादशभिर्भागो ह्रियते लब्धा एकत्रिंशदहोरात्राः, शेषास्तिष्ठन्ति एकादश । ते च मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते तथा कृते $\frac{११}{१२}+३०=\frac{३३०}{१२}$ जातानि द्वादशभागानां त्रिंशदधिकानि त्रीणि शतानि । ये चैकस्य

सूत्र में कहा ही है । अतः इसको तेरह से गुणाकरे-$(२९।\frac{३२}{६२})+१३=३७७+\frac{४१६}{६२}=३७७\div६\frac{४४}{६२}=३८३\frac{४४}{६२}$ तेरह से गुणाकरने से तीन सो सत्योतर होते है तथा बासठिया बत्तीस भाग को तेरह से गुणा करने से बासठिया चारसो सोलह $\frac{४१६}{६२}$ होते हैं उसका बासठ से भाग करे तो छ अहोरात्र आता है उसको अहोरात्र के साथ जोडे तो तीनसो तिरासी अहोरात्र होते हैं एवं बासठिया चुमालीस भाग शेष रहता है। इस प्रकार अभिवर्द्धितसंवत्सर का परिमाण तीन सो तिरासी अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया चुमालीसभाग ($३८३\frac{४४}{६२}$। तदनन्तर बारह अंशात्मक अभिवर्द्धित संवत्सरका बारह मास होता है । अतः इसको बारह से भाग करे $(३८३\frac{४४}{६२})\div१२=(३१।११।\frac{४४}{६२})$ यहां पर तीन सो तिरासि अहोरात्र को बारह से भाग करे तो इकतीस अहोरात्र आता है । एवं ग्यारह शेष वचता है । उसको मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे तो $\frac{११}{१२}+३०=\frac{३३०}{१२}$ बारह भागात्मक तीनसो तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया चुमालीस भाग होते हैं । इसको मुहूर्त-करने के लिये

તેરથી ગુણાકાર કરવો. $(૨૯\frac{૩૨}{૬૨})\times૧૩=૩૭૭\times\frac{૪૧૬}{૬૨}=૩૭૭\times૬\frac{૪૪}{૬૨}=૩૮૩\frac{૪૪}{૬૨}$ તેરથી ગુણાકાર કરવાથી ત્રણુસો સત્યોતેર થાય છે, તથા બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ ને તેરથી ગુણવાથી બાસઠિયા ચારસો સોળ $\frac{૪૧૬}{૬૨}$ થાય છે તેનો બાસઠથી ભાગ કરે તો છ અહોરાત્ર થાય છે. તેને અહોરાત્રની સાથે મેળવે તો ત્રણુસો ત્યાસી અહોરાત્ર થાય છે, અને બાસઠિયા ચુંમાળીસ ભાગ શેષ રહે છે. આ રીતે અભિવર્ધિતસંવત્સરનું પરિમાણુ ત્રણુસોત્યાશી અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા ચુંમાલીસભાગ ($૩૮૩\frac{૪૪}{૬૨}$) છે તે પછી બાર અંશવાળા અભિવર્ધિત સંવત્સરના બારમાસ થાય છે. તેથી આનો બાર થી ભાગ કરવો ($૩૮૩\frac{૪૪}{૬૨}\div૧૨=$($૩૧ ।૧૧।\frac{૪૪}{૬૨}$) અહીં ત્રણુસો ત્યાશી અહોરાત્ર ને બારથી ભાગ કરે તો એકત્રીસ અહોરાત્ર આવે છે. અને અગ્યાર શેષ રહે છે. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસ થી ગુણાકાર કરવો $\frac{૧૧}{૧૨}+૩૦=\frac{૩૩૦}{૧૨}$ બાર ભાગવાળા ત્રણુસો ત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા

रात्रिन्दिवस्य चतुश्चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा स्तेऽपि च त्रिंशता गुण्यन्ते मुहूर्त्तकरणार्थम्, यथा-$(\frac{४४}{६२}) \times ३० = \frac{१३२०}{६२}$ जातानि द्वाषष्टिभागानां विंशत्यधिकानि त्रयोदश शतानि। तानि च द्वाषष्टया यदि भागो ह्रियते तदा लब्धा एकविंशतिर्मुहूर्त्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति अष्टादश द्वाषष्टिभागाः-$\frac{१३२०}{६२} = २१\frac{१८}{६२}$ अत्र लब्धा एकविंशतिर्मुहूर्त्ताः मुहूर्त्तस्थाने त्रिंशत्यधिकशतत्रये मुहूर्त्तराशौ योज्या स्तदा जातानि मुहूर्त्तानां त्रीणि शतानि एकपञ्चाशदधिकानि द्वादशभागानां मुहूर्त्तानामिति $\frac{३५१}{१२} = २९ + \frac{३}{१२}$ द्वादशभि र्भागो ह्रियते लब्धा एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयो द्वादशभागाः। ते च द्वाषष्टिभागकरणार्थं सवर्णनप्रक्रियया द्वाषष्टया गुण्यन्ते $\frac{३}{१२} + \frac{१८}{६२} = \frac{१८६}{१२} + \frac{१८}{६२} = \frac{२०४}{६२ \times १२}$ गुणनेन जातं षडशीत्यधिकं शतम्-१८६, तत्र च प्रागुक्ताः शेषीभूता मुहूर्त्तस्याष्टादश द्वाषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, तदा जाते द्वाषष्टिभागानां द्वे शते चतुरुत्तरे-$\frac{२०}{६२ \times १२}$ अथायं द्वादशभि र्भागो ह्रियते-$\frac{२०४१७}{१२ \times ६२} = \frac{}{६२}$ लब्धाः मुहूर्त्तस्य सप्तदश द्वाषष्टिभागाः। सर्वेषां यथाक्रमेण न्यासो यथा ३१। २९। $\frac{१७}{६२}$ एकत्रिंशद्रात्रिन्दिवानि, एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः,

---

तीससे गुणाकरे जैसे कि $(\frac{४४}{६२}) + ३० = \frac{१३२०}{६२}$ इस प्रकार बासठिया तेरहसोवीस होते हैं, उसको बासठ से जो भागकरे तो इक्कीस मुहूर्त लब्ध होते हैं। तथा बासठिया अठारह शेष रहता है। $\frac{१३२०}{६२} = २१\frac{१८}{६२}$ यहां इक्कीस मुहूर्त लब्ध होते हैं उसको तीन सो तीस मुहूर्त स्थान में जोडे तो बारह भाग वाले तीनसौ इक्कावन मुहूर्त होते हैं $\frac{३५१}{१२} = २९ + \frac{३}{१२}$ इसका बारह से भाग करे तो उन्तीस मुहूर्त लब्ध होते हैं तथा बारह भाग का तीन भाग शेष रहता है। उसका बासठ भाग करने केलिये सवर्णन प्रक्रिया से बासठ से गुणा करे जैसे कि $\frac{३}{१२} + \frac{१८}{६२} = \frac{१८६}{१२} + \frac{१८}{६२} = \frac{२०४}{६२ + १२}$ इस प्रकार गुणा करने से एक सो छियासी होते हैं १८६, उसमें प्रागुक्त शेष रूप मुहूर्त का बासठिया अठारह को प्रक्षिप्त करे तो बासठिया भाग का दो सो चार $\frac{२०४}{६२ + १२}$ होते हैं इसका बारह से भाग करें $\frac{२०४}{१२ + ६२} = \frac{१७}{६२}$ तो बासठिया सत्रह मुहूर्त लब्ध होता है। इन सबका यथाक्रम न्यास इस

ચુંમાલીસભાગ થાય છે. આના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. જેમ કે-$(\frac{૪૪}{૬૨}) + ૩૦ \frac{૧૩૨૦}{૬૨}$ આરીતે બાસઠિયા તેરસો વીસ થાય છે. તેનો બાસઠથી ભાગ કરે તો એકવીસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા બાસઠિયા અઢાર શેષ રહે છે. $\frac{૧૩૨૦}{૬૨} = ૨૧\frac{૧૮}{૬૨}$ અહીં એકવીસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તેને ત્રણસો ત્રીસ મુહૂર્તની સાથે મેળવે તો બારભાગ વાળા ત્રણસો એકાવન મુહૂર્ત થાય છે. $\frac{૩૫૧}{૧૨} = ૨૯ + \frac{૩}{૧૨}$ આને બાર થી ભાગવામાં આવે તો ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા બાર ભાગના ત્રણ ભાગ શેષ રહે છે. તેના બાસઠભાગ કરવા માટે સાવર્ણન પ્રક્રિયાથી બાસઠથી ગુણાકાર કરવો જેમ કે-$\frac{૩}{૧૨} + \frac{૧૮}{૬૨} = \frac{૧૮૬}{૧૨} + \frac{૧૮}{૬૨} = \frac{૨૦૪}{૧૨} + ૬૨$ આરીતે ગુણાકાર કરવાથી એકસો છાશી ૧૮૬ થાય છે, તેમાં પહેલાં કહેલ શેષ ૩૫ મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢારને જોડે તો બાસઠિયા ભાગના બસો ચાર $\frac{૨૦૪}{૬૨} + ૬૨$ થાય છે. તેનો બારથી ભાગ કરે તો $\frac{૨૦૪}{૧૨} + ૬૨ = \frac{૧૭}{૬૨}$ આરીતે બાસઠિયા સત્તર

एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तदश द्वाषष्टिभागाः। अत उपपद्यते मूलोक्तस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिमाणम् 'ता एकतीसइराइंदियाइं एगूणतीसं च मुहुत्ता सत्तरसबावट्ठिभागे मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा' इति ॥ अथ मुहूर्त्ताग्रं पृच्छति-'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् सः-पूर्वोदितोऽभिवर्द्धिताख्यो मासः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण-मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यात इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता णव एगूणसट्ठे मुहुत्तसए सत्तरसबावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् नव-एकोनषष्टिमुहूर्त्तशतानि सप्तदशद्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् अभिवर्द्धिताख्यो मासः खलु नवैकोनषष्टिमुहूर्त्तशतानि-एकोनषष्ट्यधिकानि नव शतानि मुहूर्त्तानाम् (९५९) एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तदश द्वाषष्टिभागाः-$\frac{१७}{६२}$ एत-

प्रकार है-३१।२९।$\frac{१७}{६२}$ इकतीस अहोरात्र उनतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सत्रह भाग होते हैं। इस प्रकार अभिवर्द्धितसंवत्सर का मूल में कथित परिमाण हो जाता है। मूल में कहा है-(ता एकतीसइराइंदियाइं एगूणतीसं च मुहुत्ता सत्तरस बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा) इत्यादि।

अब इसके मुहूर्त परिमाण के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्व कथित अभिवर्द्धित मास कितना मुहूर्त परिमाणवाला कहा है? सो हे भगवन् आप कहिये। इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के पूछने से उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता णव एगूणसट्ठे मुहुत्तसए सत्तरस बासट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) नव सो उनसठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सत्रह भाग

મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. આ બધાને ક્રમાનુસાર-ન્યાસ આ પ્રમાણે છે-૩૧।૨૯।$\frac{૧૭}{૬૨}$ એક ત્રીસ અહોરાત્ર ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સત્તર ભાગ થાય છે. આ પ્રમાણે અભિવર્ધિતસંવત્સરનું મૂળમાં કહેલ પરિમાણ થઈ જાય છે. મૂળમાં કહ્યું છે. (ता एकतीसं राइंदियाइं एगूणतीसं च मुहुत्ता सत्तरसबासट्ठिभागा मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) ઇત્યાદિ.

હવે આના મુહૂર્તપરિમાણના સંબંધ માં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વકથિત અભિવર્ધિત માસ કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણ વાળો કહેલ છે? તે હે ભગવાન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તર માં શ્રી ભગવાન્ કહે છે. (ता णवएगूणसट्ठे मुहुत्तसए सत्तरसबासट्ठियाभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) નવસો ઓગણસાઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સત્તરભાગ વાળો કહેલ છે. અર્થાત્ આ અભિવર્ધિત માસ નવસો ઓગણસાઠ ૯૫૯ મુહૂર્ત

त्तुल्येन मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन अभिवर्द्धिताख्यो मासः प्रपूर्णो भवतीति आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–स्वशिष्येभ्य उपदिशेत् ॥ कथमेतावता मुहूर्त्ताग्रेण भवतीति चेदुच्यते –एकत्रिंशदहोरात्रा एकोनविंशन्मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तदश द्वाषष्टिभागाः ३१।२९। $\frac{17}{62}$ एतावता साग्रेण रात्रिन्दिवाग्रेणैकोऽभिवर्द्धिताख्यो मासः प्रपूर्यत इत्युक्तं भावितं चात्रैव सूत्रे प्राक् । अत्रैकत्रिंशदहोरात्राः मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते–३१ × ३०=९३० जातानि त्रिंशदधिकानि नवशतानि मुहूर्त्तानाम्, अत्रोपरितना एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः प्रक्षिप्यन्ते ९३०+२९=९५९ जातानि मुहूर्त्तानामेकोनषष्ट्यधिकानि नवशतानि । तृतीयस्थान-स्थितास्तु सप्तदश द्वाषष्टिभागास्तथैव तिष्ठन्ति । तनोपपद्यते मूलोक्तम् अभिवर्द्धितमासस्य मुहूर्त्तपरिमाणम् ९५९$\frac{17}{62}$ एकोनषष्ट्यधिकानि नवशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तदश द्वाषष्टिभागा एतत्तुल्येन मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेनैकोऽभिवर्द्धिताख्यो मास आख्यात इति ॥

वाला कहा है अर्थात् यह अभिवर्द्धित मास नव सो उनसठ मुहूर्त (९५९) तथा एक मुहूर्त का बासठिया सत्रह भाग $\frac{17}{62}$ इतना परिमाण वाला अभिवर्द्धित मास पूर्ण होता प्रतिपादित किया है । ऐसा स्वशिष्यों को कहें । इस प्रकार का मुहूर्त परिमाण कैसे होते हैं ? इसके लिये कहते हैं–इकतीस अहोरात्र उन्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सत्रह भाग ३१ । २९ । $\frac{17}{62}$ इतना संपूर्ण रात्रि दिवस परिमाण वाला अभिवर्द्धित मास होता है ऐसा इसी सूत्र में पहले प्रतिपादित किया है । इकतीस अहोरात्र का मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे ३१ + ३०=९३० तो नव सो तीस मुहूर्त होते हैं । इसमें ऊपर के उन्तीस मुहूर्त को जोडे ९३०+२९=९५९ तो इस प्रकार नव सो उनसठ मुहूर्त होते हैं । तीसरे स्थान में रहा हुवा बासठिया सत्रह उसी प्रकार रहता है । अतः अभिवर्द्धित मास का मूल में कथित मुहूर्त परिमाण ९५९$\frac{17}{62}$ नव सो उनसठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सत्रह भाग इतने

તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સત્તર ભાગ $\frac{17}{62}$ આટલા પરિમાણ વાળો અભિવર્ધિતમાસ પૂર્ણ થતો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું.

આ પ્રમાણેનું મુહૂર્ત પરિમાણ કેવીરીતે થાય છે. તે માટે કહે છે–એકત્રીસ અહોરાત્ર ઓગણત્રીસમુહૂર્ત તથાં એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સત્તર ભાગ ૩૧।૨૯।$\frac{17}{62}$ આટલા સંપૂર્ણ રાત્રિ દિવસના પરિમાણ વાળો અભિવર્ધિત માસ હોય છે. એરીતે આજ સૂત્રમાં પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ છે. એકત્રીસ અહોરાત્રના મુહૂર્ત કરવા માટે તીસથી ગુણાકાર કરવો ૩૧+૩૦=૯૩૦ તો નવસો તીસ મુહૂર્ત થાય છે. તેમાં ઉપરના ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત ને મેળવવામાં આવે ૯૩૦+૨૯=૯૫૯ તો આરીતે નવસો ઓગણસાઠ મુહૂર્ત થઈ જાય છે. ત્રીજા સ્થાનમાં રહેલ બાસઠિયા સત્તર ભાગ એજ પ્રમાણે રહે છે. તેથી અભિવર્ધિતમાસનું મૂળમાં કહેલ પરિમાણ ૯૫૯।$\frac{17}{62}$ નવસો ઓગણસાઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા

अथ संवत्सरपरिभाषां भगवान् कथयति-'ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा अभिवड्ढियसंवच्छरे' तावत् एषा खलु अद्धा द्वादशकृता अभिवर्द्धितसम्वत्सरः ॥ तावदिति प्राग्वत् एषा-पूर्वोदिता रात्रिन्दिवात्मिका मुहूर्त्तात्मिका वा अद्धा-परिभाषारूपेण सिद्धा द्वादशकृता-द्वादशधा गुणिता-द्वादशभिर्गुणिता सती, गुणनफलरूपोऽभिवर्द्धिताख्यः सम्वत्सरो भवतीति ॥ अथ स एव गौतमः प्रश्नयति-'ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् सः खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् सः-प्रथमोदितोऽभिवर्द्धिताख्यः सम्वत्सरः खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण-रात्रिन्दिव परिमाणेन आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नानन्तरं भगवानाह-'ता तिण्णि तेतीसे राइंदियसए एक्कवीसं च मुहुत्ता अट्ठारसबावट्ठिभागे

मुहूर्त परिमाण वाला एक अभिवर्द्धित मास प्रतिपादित किया है।

अब श्री भगवान् संवत्सरपरिभाषा के विषय में कहते हैं-(ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा अभिवड्ढियसंवच्छरे) यह पूर्वकथित रात्रिदिवस का परिमाण वाला या मुहूर्तपरिमाण वाला अद्धा अर्थात् परिभाषा रूप से सिद्ध काल विशेष को बारह से गुणा करे तो गुणनफल जो आवे उतने परिमाणवाला अभिवर्द्धितसंवत्सर कहा गया है। अब उसी विषय को श्री गौतमस्वामी पूछते हैं-(ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) वह पूर्व में कहा हुवा अभिवर्द्धितसंवत्सर कितने अहोरात्र परिमाण वाला कहा गया है ? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार से श्री गौतमस्वामी के पूछने पर इसके उत्तर में श्री भगवान कहते हैं-(ता तिण्णि तेतीसे राइंदियसए एक्कवीसं च मुहुत्ता अट्ठारस बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) वह अभिवर्द्धितसंवत्सर तीन सो तिरासी ३८३ अहोरात्र

સત્તર ભાગ આટલા મુહૂર્ત પરિમાણવાળો એક અભિવર્ધિત માસ પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

હવે શ્રીભગવાન્ સંવત્સરપરિભાષાના સંબંધમાં કથન કરે છે-(ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुकडा अभिवड्ढियसंवच्छरे) આ પૂર્વ કથિત રાત્રિદિવસના પરિમાણવાળી કે મુહૂર્ત પરિમાણવાળી અદ્ધા અર્થાત્ પરિભાષા રૂપથી સિદ્ધ કાળ વિશેષ ને બારથી ગુણકાર કરે તો ગુણન ફળ જે આવે એટલા પરિમાણ વાળું અભિવર્ધિત સંવત્સર કહેલ છે.

હવે એજ વિષયને શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે-(ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ અભિવર્ધિતસંવત્સર કેટલા અહોરાત્ર પરિમાણવાળું કહેલ છે ? તે હે ભગવાન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता तिण्णि तेतीसे राइंदियसए एसवीसं च मुहुत्ता अट्ठारसबासट्ठिभागे मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्तिवएज्जा) આ અભિવર્ધિત સંવ-

मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् त्रीणि त्र्यशीतानि रात्रिन्दिवशतानि एकविंशतिश्च मुहूर्त्ताः अष्टादश द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥– तावदिति प्राग्वत् स चाभिवर्द्धिताख्यः सम्वत्सरः खलु त्रीणि त्र्यशीतानि–त्र्यशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि ३८३ रात्रिन्दिवानाम् । एकविंशतिश्च मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टादश द्वाषष्टिभागाः–३८३ । २१ । $\frac{१८}{६२}$ एतत्तुल्येन रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेनैकोऽभिवर्द्धिताख्यः सम्वत्सरो भवतीति आख्यातः–प्रतिपादितः, इति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेदिति भगवत उक्तिं समर्थयामि गणितेन यथा–यतोहि अभिवर्द्धिताख्यो मासः अभिवर्द्धिताख्यमासस्य परिमाणाम् ३१ । २९ । $\frac{१७}{६२}$ एकत्रिंशद् अहोरात्राः, एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तदश द्वाषष्टिभागाः, एतत्तुल्येन सावयवेन रात्रिन्दिवपरिमाणेनैकोऽभिवर्द्धिताख्यो मासः प्रार्थ्यत इत्युक्तं भावितं च प्राक् । ततोऽनुपातो यथा–यद्येकेनाभिवर्द्धिताख्येन मासेन एतावन्तः सावयवा अहोरात्रा लभ्यन्ते तदा द्वादशमासात्मकस्याभिवर्द्धित संवत्सरस्य द्वादशभिर्मासैः कियन्तः सावयवा अहोरात्रा लभ्यन्ते इति त्रैराशिकगणितेन मासोक्ता अहोरात्राः द्वादशभिर्गुण्यते (३१ । २९ । $\frac{१७}{६२}$)×१२=

तथा इक्कीस मुहूर्त एवं एक मुहूर्त का बासठिया इक्कीस भाग–३८३ । २१ । $\frac{१८}{६२}$ इतना रात्रि दिवस के परिमाण वाला अभिवर्धित संवत्सर प्रतिपादित किया है, ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें । भगवान के इस कथन को गणित प्रक्रिया से समर्थन करते हैं–अभिवर्द्धित मास का अहोरात्र प्रमाण ३१ । २९ । $\frac{१७}{६२}$ इकतीस अहोरात्र एवं उनतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सत्रह भाग इतने सावयव रात्रि दिवस के परिमाण से एक अभिवर्द्धित मास होता है ऐसा पहले कहा है । उसका अनुपात इस प्रकार से है कि–जो एक अभिवर्द्धित मास का इतने सावयव अहोरात्र होते हैं तो बारह मास वाले अभिवर्द्धितसंवत्सर का बारह मासों के कितने सावयव अहोरात्र होते हैं ? इस को जानने के लिये त्रैराशिक गणित पद्धति से एक मास के अहोरात्र को बारह से गुणा करे (३१ । २९ । $\frac{१७}{६२}$)+१२=३७२ । ३४८ । $\frac{२०४}{६२}$ यहां पर इक-

---

ત્સર ત્રણસો ત્ર્યાશી ૩૮૩ અહોરાત્ર તથા એકવીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ=૩૮૩। ૨૧। $\frac{૧૮}{૬૨}$ આટલા રાત્રિ દિવસના પરિમાણવાળું અભિવર્ધિત સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. ભગવાનના આ કથનને ગણિત પ્રક્રિયાથી સમર્થન કરવામાં આવે છે–અભિવર્ધિત માસનું અહોરાત્ર પ્રમાણ ૩૧।૨૯। $\frac{૧૭}{૬૨}$ એકત્રીસ અહોરાત્ર અને ઓગણત્રીસ 'મુહૂર્ત' તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સત્તર ભાગ આટલા સાવયવ રાત્રિ દિવસના પરિમાણથી એક અભિવર્ધિત માસ થાય છે તેમ પહેલાં કહ્યુંજ છે. તેનો અનુપાત આ પ્રમાણે છે કે–જો એક અભિવર્ધિત માસના આટલા સાવયવ અહોરાત્ર થાય તો બાર માસવાળા અભિવર્ધિતસંવત્સરના કેટલા સાવયવ અહોરાત્ર થાય ? તે જાણવા માટે ત્રૈરાશિક ગણિત પદ્ધતિથી એક માસના અહોરાત્રનો બારથી ગુણાકાર કરવો.

३७२ । ३४८ । $\frac{२०४}{६२}$ अत्रैकत्रिंशदहोरात्रा द्वादशभिर्गुणिताः सन्तो जातानि द्विसप्तत्यधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम् । एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताश्च द्वादशभिर्गुणिताः जातानि-अष्ट चत्वारिंशदधिकानि त्रीणि शतानि मुहूर्त्तानां, सप्तदशद्वाषष्टिभागाश्च द्वादशभिर्गुणिताः सन्तो जाते चतुरधिके द्वे शते द्वाषष्टिभागानामेकस्य च मुहूर्त्तस्येति । ततश्चतुरधिके द्वे शते द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धास्त्रयः ३, ते च मुहूर्त्तस्थाने योज्यन्ते तदा-मुहूर्त्तानाम् एकपञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि भवन्ति । शेषाश्च तिष्ठन्ति अष्टादश द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य-$\frac{२०४}{६२}=३+\frac{१८}{६२}$ । ततः ३४८+३=३५१ मुहूर्त्ताः । इमे च त्रिंशता मुहूर्त्तै भागो ह्रियते $\frac{३५१}{३०}$=११+२१ लब्धा एकादश अहोरात्राः, शेषास्तिष्ठन्ति एकविंशति मुहूर्त्ताः । लब्धा अहोरात्राश्चैकादश ११ अहोरात्रस्थाने-द्विसप्तत्यधिके शतत्रये योज्यन्ते-३७२+११=३८३ जातानि त्र्यशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम् अत्र यथाक्रमेण न्यासः ३८३ ।

तीस अहोरात्र को बारह से गुणा करने से तीन सो बहत्तर ३७२ अहोरात्र होते हैं । तथा उन्तीस मुहूर्त को बारह से गुणा करने से तीन सो अडतालीस मुहूर्त होते हैं । तथा बासठिया सत्रह को बारह से गुणा करने से एक मुहूर्त का बासठिया दो सो चार होते हैं । तत्पश्चात् दो सो चार को बासठ से भाग करे तो तीन मुहूर्त लब्ध होते हैं इसको मुहूर्त के साथ जोडने से तीन सो इक्कावन मुहूर्त होते हैं तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग शेष रहता है । $\frac{२०४}{६२}=३+\frac{१८}{६२}$ तत्पश्चात् ३४८+३=३५१ तीन सो इक्कावन मुहूर्त होते हैं । इसको तीस मुहूर्त से भाग करे-$\frac{३५१}{३०}$=११+२१ तो ग्यारह अहोरात्र लब्ध होता है तथा इक्कीस मुहूर्त शेष रहता है । ग्यारह ११ अहोरात्र जो लब्ध हुवा है उसको जो तीन सो बहत्तर अहोरात्र है उसके साथ योजित करे ३७२+११=३८३ तो तीन सो निरासी अहोरात्र हो जाते हैं । इसका क्रमानुसार अंकन्यास इस प्रकार से है-३८३ । २१ । $\frac{१८}{६२}$ । इस प्रकार से अभिवर्द्धित

(૩૧।૨૯।$\frac{૧૭}{૬૨}$)+૧૨=૩૭૨।૩૪૮।$\frac{૨૦૪}{૬૨}$ અહીં એકત્રીસ અહોરાત્રને બારથી ગુણવાથી ત્રણસો બોંતેર ૩૭૨ અહોરાત્ર થાય છે. તથા ઓગણત્રીસ મુહૂર્તનો બારથી ગુણાકાર કરવાથી ત્રણસો અડતાલીસ મુહૂર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા સત્તરને બારથી ગુણવાથી એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસો ચાર થાય છે. તે પછી બસો ચારનો બાસઠથી ભાગકરે તો ત્રણ મુહૂર્ત આવે છે. તેને મુહૂર્ત સંખ્યાની સાથે મેળવવાથી ત્રણસો એકાવન મુહૂર્ત થાય છે. તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ શેષ રહે છે. $\frac{૨૦૪}{૬૨}$=૩+$\frac{૧૮}{૬૨}$ તે પછી ૩૪૮+૩=ત્રણસો એકાવન ૩૫૧ મુહૂર્ત થાય છે તેનો તીસ મુહૂર્તથી ભાગ કરવામાં આવે $\frac{૩૫૧}{૩૦}$=૧૧+૨૧ તો અગીયાર અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તથા એકવીસમુહૂર્ત શેષ રહે છે. અગીયાર અહોરાત્ર જે લબ્ધ થાય છે. તેને જે ત્રણસો બોંતેર અહોરાત્ર છે તેની સાથે મેળવવા ૩૭૨+૧૧=૩૮૩ તો ત્રણસોત્ર્યાશી અહોરાત્ર થઈ જાય છે. તેનો યથાક્રમ

२१$\frac{18}{62}$ इत्युपपन्नम् अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य यथोक्तं परिमाणं त्र्यशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवानाम्, एकविंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टादश द्वाषष्टिभागा इति। अथ मुहूर्त्तसम्बन्धिप्रश्नसूत्रमाह-'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति प्राग्वत् सः-प्रथमोदितोऽभिवर्द्धिताख्यः संवत्सरः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण-मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता एक्कारस मुहुत्तसहस्साइं पंच य एक्कारस मुहुत्तसए अट्ठारस बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावदेकादशमुहूर्त्तसहस्राणि पंच च एकादशमुहूर्त्तशतानि अष्टादश द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् तस्याभिवर्द्धिताख्य सम्वत्सरस्य मुहूर्त्तपरिमाणं खलु एकादश मुहूर्त्तसहस्राणि, पञ्चैकादशमुहूर्त्तशतानि-एकादशाधिकपञ्चशतानि मुहूर्त्तानामर्थात् ११५११ एकादशाधिकपञ्चशतोत्तराणि एकादशसहस्राणि मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टादश द्वाषष्टिभागाश्चेति ११५११ + $\frac{18}{62}$ एतत्तुल्यं मुहूर्त्तपरिमाणं भवति एकस्मिन्न-

---

संवत्सर का यथोक्त परिमाण तीन सो तिरासी अहोरात्र तथा इक्कीस मुहूर्त एवं एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग हो जाता है। अब श्री गौतमस्वामी मुहूर्त के विषय में प्रश्न करते हैं-(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्वोक्त अभिवर्धितसंवत्सर कितने मुहूर्तपरिमाण वाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के पूछने से उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता एक्कारसमुहुत्तसहस्साइं पंच य एक्कारस मुहुत्तसए अट्ठारस बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) उस अभिवर्द्धितसंवत्सर का मुहूर्त परिमाण ग्यारह हजार पांच सो ग्यारह ११५११ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग ११५११ + $\frac{18}{62}$ इतना मुहूर्तपरिमाण एक अभिवर्धितसंवत्सर का होता है।

અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે-૩૮૩૨૧ $\frac{18}{62}$। આરીતે અભિવર્ધિત સંવત્સરનું યથોક્ત પરિમાણ ત્રણસો ત્યાશી અહોરાત્ર તથા એકવીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ થઈ જાય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી મુહૂર્તનાં સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्तिवएज्जा) આ પૂર્વોક્ત અભિવર્ધિતસંવત્સર કેટલા મુહૂર્તપરિમાણ વાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવાન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता एक्कारसमुहुत्तसहस्साइं पंच य एक्कारसमुहुत्तसए बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेण आहिएत्ति वएज्जा) એ અભિવર્ધિતસંવત્સરનું મુહૂર્તપરિમાણ અગીયાર હજાર પાંચસો અગ્યાર ૧૧૫૧૧। મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ ૧૧૫૧૧+$\frac{18}{62}$ આટલું મુહૂર્ત પરિમાણ એક અભિવર્ધિત સંવત્સરનું થાય છે. ભગવાન્ શ્રી

३७२ । ३४८ । $\frac{२०४}{६२}$ अत्रैकत्रिंशदहोरात्रा द्वादशभिर्गुणिताः सन्तो जातानि द्विसप्तत्यधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम् । एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताश्च द्वादशभिर्गुणिताः जातानि- अष्ट चत्वारिंशदधिकानि त्रीणि शतानि मुहूर्त्तानां, सप्तदशद्वापष्टिभागाश्च द्वादशभिर्गुणिताः सन्तो जाते चतुरधिके द्वे शते द्वापष्टिभागानामेकस्य च मुहूर्त्तस्येति । ततश्चतुरधिके द्वे शते द्वापष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धास्त्रयः ३, ते च मुहूर्त्तस्थाने योज्यन्ते तदा-मुहूर्त्तानाम् एकपञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि भवन्ति । शेषाश्च तिष्ठन्ति अष्टादश द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य-$\frac{२०४}{६२}$=३+$\frac{१८}{६२}$ । ततः ३४८+३=३५१ मुहूर्त्ताः । इमे च त्रिंशता मुहूर्त्तैः भागो ह्रियते $\frac{३५१}{३०}$=११+२१ लब्धा एकादश अहोरात्राः, शेषास्तिष्ठन्ति एकविंशति मुहूर्त्ताः । लब्धा अहोरात्राश्चैकादश ११ अहोरात्रस्थाने-द्विसप्तत्यधिके शतत्रये योज्यन्ते-३७२+११=३८३ जातानि त्र्यशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम् अ।। यथाक्रमेण न्यासः ३८३ ।

तीस अहोरात्र को बारह से गुणा करने से तीन सो बहत्तर ३७२ अहोरात्र होते हैं । तथा उन्तीस मुहूर्त को बारह से गुणा करने से तीन सो अडतालीस मुहूर्त होते हैं । तथा बासठिया सत्रह को बारह से गुणा करने से एक मुहूर्त का बासठिया दो सो चार होते हैं । तत्पश्चात् दो सो चार को बासठ से भाग करे तो तीन मुहूर्त लब्ध होते हैं इसको मुहूर्त के साथ जोडने से तीन सो इक्कावन मुहूर्त होते हैं तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग शेष रहता है । $\frac{२०४}{६२}$=३+$\frac{१८}{६२}$ तत्पश्चात् ३४८+३=३५१ तीन सो इक्कावन मुहूर्त होते हैं । इसको तीस मुहूर्त से भाग करे-$\frac{३५१}{३०}$=११+२१ तो ग्यारह अहोरात्र लब्ध होता है तथा इक्कीस मुहूर्त शेप रहता है । ग्यारह ११ अहोरात्र जो लब्ध हुवा है उसको जो तीन सो बहत्तर अहोरात्र है उसके साथ योजित करे ३७२+११=३८३ तो तीन सो तिरासी अहोरात्र हो जाते हैं । इसका क्रमानुसार अंकन्यास इस प्रकार से है-३८३ । २१ । $\frac{१८}{६२}$ । इस प्रकार से अभिवर्द्धित

(૩૧।૨૯।$\frac{૧૭}{૬૨}$)+૧૨=૩૭૨।૩૪૮।$\frac{૨૦૪}{૬૨}$ અહીં એકત્રીસ અહોરાત્રને બારથી ગુણવાથી ત્રણસો બોંતેર ૩૭૨ અહોરાત્ર થાય છે. તથા ઓગણત્રીસ મુહૂર્તને બારથી ગુણકાર કરવાથી ત્રણસો અડતાલીસ મુહૂર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા સત્તરને બારથી ગુણવાથી એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસો ચાર થાય છે. તે પછી બસો ચારને બાસઠથી ભાગકરે તો ત્રણ મુહૂર્ત આવે છે. તેને મુહૂર્ત સંખ્યાની સાથે મેળવવાથી ત્રણસો એકાવન મુહૂર્ત થાય છે. તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ શેષ રહે છે. $\frac{૨૦૪}{૬૨}$=૩+$\frac{૧૮}{૬૨}$ તે પછી ૩૪૮+૩=ત્રણસો એકાવન ૩૫૧ મુહૂર્ત થાય છે તેનો તીસ મુહૂર્તથી ભાગ કરવામાં આવે $\frac{૩૫૧}{૩૦}$=૧૧+૨૧ તો અગીયાર અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તથા એકવીસમુહૂર્ત શેષ રહે છે. અગીયાર અહોરાત્ર જે લબ્ધ થાય છે. તેને જે ત્રણસો બોંતેર અહોરાત્ર છે તેની સાથે મેળવવા ૩૭૨+૧૧=૩૮૩ તો ત્રણસોત્ર્યાશી અહોરાત્ર થઈ જાય છે. તેનો યથાક્રમ

२१$\frac{१८}{६२}$ इत्युपपन्नम् अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य यथोक्तं परिमाणं त्र्यशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवानाम्, एकविंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टादश द्वाषष्टिभागा इति । अथ मुहूर्त्तसम्बन्धिप्रश्नसूत्रमाह–'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ।।–तावदिति प्राग्वत् सः–प्रथमोदितोऽभिवर्द्धिताख्यः संवत्सरः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता एक्कारस मुहुत्तसहस्साइं पंच य एक्कारस मुहुत्तसए अट्ठारस बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावदेकादशमुहूर्त्तसहस्राणि पंच च एकादशमुहूर्त्तशतानि अष्टादश द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ।। तावदिति पूर्ववत् तस्याभिवर्द्धिताख्य सम्वत्सरस्य मुहूर्त्तपरिमाणं खलु एकादश मुहूर्त्तसहस्राणि, पञ्चैकादशमुहूर्त्तशतानि–एकादशाधिकपञ्चशतानि मुहूर्त्तानामर्थात् ११५११ एकादशाधिकपञ्चशतोत्तराणि एकादशसहस्राणि मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टादश द्वाषष्टिभागाश्चेति ११५११ + $\frac{१८}{६२}$ एतत्तुल्यं मुहूर्त्तपरिमाणं भवति एकस्मिन्न-

संवत्सर का यथोक्त परिमाण तीन सो तिरासी अहोरात्र तथा इक्कीस मुहूर्त एवं एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग हो जाता है । अब श्री गौतमस्वामी मुहूर्त के विषय में प्रश्न करते हैं–(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्वोक्त अभिवर्धितसंवत्सर कितने मुहूर्तपरिमाण वाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के पूछने से उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता एक्कारसमुहुत्तसहस्साइं पंच य एक्कारस मुहुत्तसए अट्ठारस बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) उस अभिवर्द्धितसंवत्सर का मुहूर्त परिमाण ग्यारह हजार पांच सो ग्यारह ११५११ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग ११५११ + $\frac{१८}{६२}$ इतना मुहूर्तपरिमाण एक अभिवर्धितसंवत्सर का होता है ।

અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે–૩૮૩।૨૧ $\frac{१८}{६२}$। આરીતે અભિવર્ધિત સંવત્સરનું યથોક્ત પરિમાણ ત્રણસો ત્યાશી અહોરાત્ર તથા એકવીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ થઈ જાય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી મુહૂર્તનાં સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्तिवएज्जा) આ પૂર્વોક્ત અભિવર્ધિતસંવત્સર કેટલા મુહૂર્તપરિમાણ વાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવાન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता एक्कारसमुहुत्तसहस्साइं पंच य एक्कारसमुहुत्तसए बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेण आहिएत्ति वएज्जा) એ અભિવર્ધિતસંવત્સરનું મુહૂર્તપરિમાણ અગીયાર હજાર પાંચસો અગ્યાર ૧૧૫૧૧। મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ ૧૧૫૧૧+$\frac{१८}{६२}$ આટલું મુહૂર્ત પરિમાણ એક અભિવર્ધિત સંવત્સરનું થાય છે. ભગવાન્ શ્રી

भिवर्द्धिताख्ये सम्वत्सरे इति भगवतोक्तमुत्तरं संवर्द्धयामि गणितेन यथा-एकस्मिन्न-भिवर्द्धिताख्ये मासे मुहूर्तपरिमाणम् ९५९ + $\frac{१७}{६२}$ एकोनषष्ट्यधिकानि नवशतानि मुहूर्त्ताना मेकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तदश द्वाषष्टिभागा इति पूर्वमत्रैव प्रतिपादितं भावितं चेति ॥ तत एकस्मिन् मासे एतावन्तः सावयवा मुहूर्त्ता लभ्यन्ते तदा द्वादशमासात्मकस्याभिवर्द्धित-संवत्सरस्य द्वादभिर्मासैः कियन्तः सावयवा मुहूर्त्ताः स्युरिति त्रैराशिकानुपातेन यथोक्ता मुहूर्त्ता द्वादशभिर्गुणनीयाः-(९५९+$\frac{१७}{६२}$) + १२=११५०८ + $\frac{२०४}{६२}$ = ११५०८ + ३$\frac{१८}{६२}$ = ११५११ + $\frac{१८}{६२}$ एकोनषष्ट्यधिकानि नवशतानि द्वादशभिर्गुणितानि जातानि एकादश सहस्राणि अष्टोत्तराणि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानाम् । सप्तदश द्वाषष्टिभागाश्च द्वादशभिर्गुणिताः सन्तश्चतुरुत्तरे द्वे शते जाते, ते च द्वाषष्ट्या भागे हृते लब्धास्त्रयो मुहूर्त्तास्ते च मुहूर्त्तस्थाने योज्यास्तदा जातानि एकादश सहस्राणि एकादशोत्तराणि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानाम्, अव-शिष्टाः शेषाश्च तिष्ठन्ति अष्टादश द्वाषष्टिभागास्तेनोपपद्यते-११५११$\frac{१८}{६२}$ अभिवर्द्धितसंव-

भगवान् के इस उत्तरवाक्य कथन को गणित प्रक्रिया से समर्थित करते हैं, जैसे की एक अभिवर्धित मास का मुहूर्तपरिमाण ९५९+$\frac{१७}{६२}$ नव सो उनसठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सत्रह भाग होते हैं-यह पहले इसी सूत्र में प्रतिपादित किया है-तो एक मास में इतने सावयव मुहूर्त होते हैं तो बारह मास वाले अभिवर्द्धित संवत्सर के बारह मास का कितना सावयव मुहूर्तपरिमाण होता है ? इसको जानने के लिये त्रैराशिक पद्धति से उक्त मुहूर्त संख्या को बारह से गुणा करे (९५९+$\frac{१७}{६२}$)+१२=११५०८+$\frac{२०४}{६२}$=११५०८+ ३$\frac{१८}{६२}$=११५११+$\frac{१८}{६२}$ नव सो उनसठ को बारह से गुणा करने से ग्यारह हजार पांच सो आठ मुहूर्त होता है तथा बासठिया सत्रह भाग को बारह से गुणा करने से दो सो चार होते हैं, उसका बासठ से भाग करने से तीन मुहूर्त लब्ध होता है, उसको मुहूर्त संख्या के साथ योजित करने से ग्यारह हजार

ના ઉત્તરવાક્યકથનને ગણિતપ્રક્રિયાથી સમર્થિત કરે છે-જેમ કે-એક અભિવર્ધિત માસનું મુહૂર્ત પરિમાણ ૯૫૯+$\frac{૧૭}{૬૨}$ નવસો ઓગણસાઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સત્તરભાગ થાય છે. એ પહેલાં આજ સૂત્રમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તો જો એક માસમાં આટલા સાવયવ મુહૂર્ત થાય તો બારમાસ વાળા અભિવર્ધિત સંવત્સરના બાર માસના કેટલા સાવયવ મુહૂર્ત પરિમાણ થાય છે, તે જાણવા માટે ત્રૈરાશિક પદ્ધતિથી કહેલ મુહૂર્ત સંખ્યાનો બારથી ગુણાકાર કરવો જેમકે (૯૫૯+$\frac{૧૭}{૬૨}$)+૧૨=૧૧૫૦૮+$\frac{૨૦૪}{૬૨}$=૧૧૫૦૮ +૩$\frac{૧૮}{૬૨}$==૧૧૫૧૧+$\frac{૧૮}{૬૨}$ નવસો ઓગણસાઠ ને બારથી ગુણવાથી અગ્યારહજાર પાંચસો આઠ મુહૂર્ત થઈ જાય છે. તથા બાસઠિયા સત્તર ભાગનો બારથી ગુણાકાર કરવાથી બસોચાર થાય છે. તેનો બાસઠથી ભાગ કરવાથી ત્રણ મુહૂર્ત આવે છે. તેને મુહૂર્ત સંખ્યાની સાથે મેળવવાથી અગ્યાર હજાર પાંચસો અગ્યાર મુહૂર્ત થાય છે. તથા

त्सरस्य परिमाणमेकादशसहस्राणि पञ्चशतानि एकादशोत्तराणि मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टादशद्वाषष्टिभागा इत्युक्तं मूलसूत्रे-'एक्कारसमुहुत्तसहस्साइं पंच य एक्कारसमुहुत्तसए अट्ठारस बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' इति ॥-अथवा अन्यथा मुहूर्त्तपरिमाणमुच्यते-यतोहि अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिमाणं खलु त्रीण्यहोरात्रशतानि त्र्यशीत्यधिकानि ३८३ अहोरात्राणाम्, एकविंशतिर्मुहूर्त्ताः २१, एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टादश द्वाषष्टिभागाश्चेति=३८३ ।=२१ । $\frac{18}{62}$ अत्रैकस्मिन् रात्रिन्दिवे त्रिंशन्मुहूर्त्ता इति त्रीण्यहोरात्रशतानि त्र्यशीत्यधिकानि त्रिंशता गुण्यन्ते-३८३+३०=११४९० जातानि एकादश सहस्राणि चत्वारि शतानि नवत्यधिकानि । अत्रैकविंशतिर्मुहूर्त्ताः प्रक्षिप्यन्ते ११४९०+२१=११५११ जातानि एकादश सहस्राणि पञ्चशतानि एकादशोत्तराणि मुहूर्त्ताना मेकस्य

पांच सो ग्यारह मुहूर्त होते हैं तथा अवशिष्ट बासठिया अठारह भाग शेष रहता है अतः अभिवर्धितसंवत्सर का मुहूर्तपरिमाण ११५११$\frac{18}{62}$ ग्यारह हजार पांच सो ग्यारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग मूलोक्त प्रमाण हो जाते हैं। मूल में कहा भी है-(एक्कारसमुहुत्तसहस्साइं पंच य एक्कारसमुहुत्तसए अट्ठारस बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) अथवा अन्य प्रकार से मुहूर्तपरिमाण कहा जाता है-जैसे कि अभिवर्द्धितसंवत्सर का परिमाण तीन सो तिरासी अहोरात्र तथा इकीस मुहूर्त २१, तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग ३८३ । २१ । $\frac{18}{62}$ होते हैं। यहां पर एक अहोरात्र में तीस मुहूर्त होते हैं तो तीन सो तिरासी अहोरात्र को तीस से गुणा करे-३८३+३०=११४९० तो इस प्रकार ग्यारह हजार चार सो नव्वे होते हैं। इनमें इक्कीस मुहूर्त का प्रक्षेप करे तो ११४९०+२१=११५११ ग्यारह हजार पांच सो ग्यारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारह

બાકી રહેલ બાસઠિયા અઢાર ભાગ શેષ રહે છે. તેથી અભિવર્ધિત સંવત્સરનું મુહૂર્ત પરિમાણ ૧૧૫૧૧$\frac{18}{62}$ અગ્યાર હજાર પાંચસો અગ્યાર મુહૂર્ત થાય છે. તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ મૂળમાં કહેલ પ્રમાણ થઈ જાય છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે-(एक्कारस मुहुत्तसहस्साइं पंचय एक्कारस मुहुत्तसए अट्ठारसबावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) અથવા બીજી રીતે મુહૂર્ત પરિમાણ કહેવામાં આવે છે. જેમકે અભિવર્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો ત્યાશી અહોરાત્ર તથા એકવીસ મુહૂર્ત ૨૧ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ ૩૮૩।૨૧।$\frac{18}{62}$ થાય છે. અહીં એક અહોરાત્રમાં ત્રીસ મુહૂર્ત થાય તો ત્રણસો ત્યાશી અહોરાત્રને ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો=૩૮૩+૩૦=૧૧૪૯૦ તો આ રીતે અગ્યારહજાર ચારસો નેવું થાય છે. તેમાં એકવીસ મુહૂર્ત ઉમેરે તો ૧૧૪૯૦+૨૧=૧૧૫૧૧। અગ્યાર હજાર પાંચસો અગ્યાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ આટલા પ્રમાણવાળા મુહૂર્ત પરિમાણથી અભિવર્ધિત સંવત્સર

च मुहूर्त्तस्याष्टादश द्वाषष्टिभागाश्चेत्येवं प्रमाणेन मुहूर्त्ताग्रेण एकोऽभिवर्द्धिताख्यः सम्वत्सरः प्रपूर्णो भवतीति यथोक्तमुपपद्यते ॥ इत्येवं पञ्च संवत्सराणां परिमाणं ज्ञातमिति ॥सू० ७२॥

एकत्र मिलिता एते पञ्चसंवत्सरा यावत्प्रमाणा रात्रिन्दिवपरिमाणेन भवन्ति तावतो निर्दिदिक्षुः प्रथमतः प्रश्नसूत्रमाह--'ता केवइयं' इत्यादि ॥

मूलम्--ता केवइयं ते नो जुगे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ? ता सत्तरसएकाणउते राइंदियसए एकूणवीसं च मुहुत्तं च सत्तावण्णे बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णिया भागे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ? ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता तेपण्णमुहुत्तसहस्साइं सत्त य ऊणापण्णे मुहुत्तसए सत्तावण्णं बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णिया भागा मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता केवइएणं ते जुगप्पत्ते राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता अट्ठतीसं राइंदियाइं दस य मुहुत्ता चत्तारि य बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुवालसचुण्णियाभागे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, । ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता एक्कारस पण्णासमुहुत्तसए चत्तारि य बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुवालस चुण्णियाभागे मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा । ता केवइयं जुगे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता अट्ठारसतीसे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता चउपण्णं मुहुत्तसयाइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए बावट्ठिभागमुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति

भाग इतने प्रमाण वाले मुहूर्तपरिमाण से अभिवर्धितसंवत्सर यथोक्त परिमाण से परिपूर्ण होता है। इस प्रकार पांचों संवत्सरों का परिमाण कहा गया है ॥ सू० ७२ ॥

યથોક્ત પરિમાણથી પરિપૂર્ણ થાય છે. આ રીતે પાંચે સંવત્સરોનું પરિમાણ કહેવામાં આવેલ છે. ।।સૂ. ૭૨।।

वएज्जा ? ता चउत्तीसं सयसहस्साइं अट्ठतीसं च बावट्ठिभागमुहुत्तसए बावट्ठिभागमुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ॥सू० ७३॥

छाया–तावत् कियत् ते नो युगं रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यातमिति वदेत् ?, तावत् सप्तदश एकनवति रात्रिन्दिवशतानि एकोनविंशतिश्च मुहूर्त्ताश्च सप्तपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्च पञ्चाशच्चूर्णिकाभागा रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्। तावत् तत् खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यातमिति वदेत् ? तावत् त्रिपञ्चाशन्मुहूर्त्तसहस्राणि सप्त च ऊन पञ्चाशन्मुहूर्त्तशतानि सप्तपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चपञ्चाशच्चूर्णिकाभागा मुहूर्त्ताग्रेण आख्यातमिति वदेत्। तावत् कियता खलु ते युगोत्पत्तिः रात्रिन्दिवाग्रेण आख्याता इति वदेत् ?, तावद् अष्टात्रिंशद् रात्रिन्दिवानि दश च मुहूर्त्ताश्चत्वारश्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वादशचूर्णिकाभागा रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावदेकादश पञ्चाशत् मुहूर्त्तशतानि चत्वारो द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वादशचूर्णिकाभागा मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत्। तावत् कियद् युगं रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यतमिति वदेत् ?, तावद् अष्टादशत्रिंशद् रात्रिन्दिवशतानि रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यातमिति वदेत्, तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ?। तावच्चतुःपञ्चाशन्मुहूर्त्तसहस्राणि नव च मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत्। तावत् सः खलु कियता द्वाषष्टिभागमुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ?। तावच्चतुस्त्रिंशत् शतसहस्राणि अष्टात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तशतानि द्वाषष्टिभागमुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ सू० ७३ ॥

टीका–द्विसप्ततितमे सूत्रे नाक्षत्रादि पञ्च सम्वत्सराणां नामानि तेषामहोरात्र–मुहूर्त्तपरिमाणं च सम्यग् ज्ञात्वा सम्प्रति त्रिसप्ततितमेऽस्मिन् सूत्रे एते पञ्चसम्वत्सरा एकत्र संमीलिता यावत्प्रमाणा भवन्ति रात्रिन्दिवपरिमाणेन तावतः सम्यग् विवृण्वन् प्रश्नोत्तर

एकत्र मिले हुवे ये पांचों संवत्सर यावत्माण वाले अहोरात्र परिमाण वाला होता है, वह बताने के उद्देश से प्रथम प्रश्नसूत्र कहते हैं–(ता केवइयं) इत्यादि

टीकार्थ–बहत्तरवें सूत्र में नाक्षत्रादि पांच संवत्सरों के नाम उनके अहोरात्र एवं मुहूर्त का परिमाण सम्यक् प्रकार से जानकर अब इस तिहत्तरवें सूत्रमें ये पांचों संवत्सर इकट्ठे मिलने पर जितने रात्रि दिवस के परिमाण

એકઠા મળેલા પાંચે સંવત્સર યાવત્પ્રમાણવાળા અહોરાત્ર પરિમાણવાળા હોય છે. તે બતાવવા માટે પહેલાં પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે. (ता केवइयं ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ–બોંતેરમા સૂત્રમાં નક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરોના નામો તેના અહોરાત્ર અને મુહૂર્તનું પરિમાણ સારી રીતે જાણીને હવે આ તોંતેરમા સૂત્રમાં આ પાંચે સંવત્સરો

सूत्रमाह—'ता केवइयं' इत्यादिना । 'ता केवइयं ते नो जुगे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कियत् ते नो युगं रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥-'ता'—तावत्—भवतां कृपया भगवन् युगसंवत्सराणां पृथक् २ परिमाणं ज्ञात्वा सम्प्रति एतेषां समुदायपरिमाणं श्रोतु मिच्छामि तावत्, अत्र नो शब्दो देशनिषेधवाचकस्तेन नो युगं—न किञ्चिदपि ऊनं युगं—पञ्चसंवत्सरैः साग्रैः सम्मिलितं सम्पूर्णं युगं कियत्—किं प्रमाणं भवतीति ते—त्वया भगवन्! रात्रिन्दिवाग्रेण—रात्रिन्दिवपरिमाणेन आख्यातम्—प्रतिपादितमिति वदेत्—कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—'ता सत्तरस एकाणउत्ते राइंदियसए एगूणवीसं च मुहुत्तं च सत्तावण्णे बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णियाभागे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् सप्तदश एकनवतिः रात्रिन्दिवशतानि एकोनविंशतिश्च मुहूर्त्ताश्च सप्तपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्च पञ्चाशच्चूर्णिका भागा रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् नो युगं—न किञ्चिदपि ऊनं युगं—सम्पूर्णयुगपरिमाणं खलु सप्तदश एकनवतिः रात्रिन्दिवशतानि—एकनवत्यधिकसप्तदशरात्रिन्दिवशतानि—१७९१ तत्रैतत्तुल्यं

वाले होते हैं, उनको सम्यक् प्रकार से वर्णन करते हुए प्रश्नोत्तरसूत्र कहते हैं (ता केवइयं ते नो जुगे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) श्रीगौतमस्वामी कहते हैं कि (ता) हे भगवन् आप की कृपा से युगसंवत्सरों का पृथक् पृथक् परिमाण जाना अब इन पांचों संवत्सरों के समुदाय का परिमाण जानना चाहता हूं, इस में कुछ भी न्यून नहीं अर्थात् समस्त पांचों संवत्सरों का मिलित संपूर्ण युग कितना रात्रि दिवस के प्रमाणवाला कहा है? वह हे भगवन् आप कहिये। इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता सत्तरस एकाणउते राइंदियसए एगूणवीसं च मुहूतं च सत्तावण्णे बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णिया भागे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) (नो युगं) संपूर्ण

એકડા મળવાથી જેટલા રાત્રિદિવસના પરિમાણવાળા થાય છે, તેનું યથોચિત રીતે વર્ણન કરતાં પ્રશ્નોત્તરસૂત્ર કહે છે-(ता केवइयं ते नो जुगे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) શ્રીગૌ-ગૌતમસ્વામી કહે છે કે-હે ભગવન્! આપની કૃપાથી યુગસંવત્સરોનું અલગ અલગ પરિમાણ જાણવામાં આવ્યું, હવે આ પાંચે સંવત્સરોના સમુદાયરૂપ યુગનું પરિમાણ જાણવા ઇચ્છું છું. તેમાં કંઈ પણ ન્યૂનતા ન રહે અર્થાત્ સઘળા પાંચે સંવત્સરોથી મળેલ સંપૂર્ણ યુગ કેટલા રાત્રિદિવસના પરિમાણવાળો કહેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(ता सत्तरस एकाणउते राइंदियसए एगूणवीसं च मुहुत्तं च सत्तावण्णे बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णियाभागे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा)

रात्रिन्दिवानां भवति, तथा च एकोनविंशतिश्च–१९ मुहूर्त्ता भवन्ति, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागा भवन्ति–$\frac{57}{62}$। एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा–सप्तषष्ट्या विभज्य तस्य च पञ्चपञ्चाशत् चूर्णिकाभागाः–$\frac{55}{62 \times 67}$ अर्थात् सम्पूर्णस्यैकस्य युगस्य सावयवपरिमाणं खलु–१७९१। १९। $\frac{57}{62}$। $\frac{55}{62 \times 67}$ एतत्तुल्येन सावयवेन रात्रिन्दिवपरिमाणेन संपूर्णमेकं युगं परिपूर्णं भवतीति भगवतः सोपपत्तिकं कथनं तावद् गणितप्रक्रियया दर्शयामि–यतोहि–सम्पूर्णं युगं नाक्षत्रादि पञ्चसम्वत्सरपरिमाणतः सम्पद्यते इत्युक्तं प्राक् तेन नाक्षत्रादि पञ्चानां संवत्सराणा मेकत्र मिलनेन यथोक्तं युगपरिमाणं समुत्पद्यते, इत्यनया युक्त्या तेषामेव नाक्षत्रादि पञ्चानां संवत्सराणां पृथक् पृथक् परिमाणं संकलनीयमिति पूर्वसूत्रे तेषां परिमाणं परिभावितं वर्त्तते–यथा प्रथमस्य नाक्षत्रसंवत्सरस्य परिमाणं खलु सप्तविंशत्यधिकानि त्रीणि शतानि–३२७ रात्रिन्दिवानाम्, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य एकपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः–$\frac{51}{67}$ अर्थात् नाक्षत्रसंवत्सरपरिमाणम्–३२७ + $\frac{51}{67}$ ततो द्वितीयस्य

युग का परिमाण सत्रह सौ इक्काणवें १७९१ अहोरात्र तथा उन्नीस मुहूर्त एवं एकमुहूर्त का बासठिया सतावन भाग $\frac{57}{62}$ होता है। तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके उसका पचपन चूर्णिका भाग $\frac{55}{62+67}$ अर्थात् संपूर्ण एक युग का सावयव परिमाण=१७९१।१९।$\frac{57}{62}$।$\frac{55}{62+67}$ इतना सावयव अहोरात्र परिमाण से संपूर्ण एक युग का परिमाण होता है। श्री भगवान के सोपपत्तिक कथन को गणितप्रक्रिया से दिखलाते हैं–जैसे कि–संपूर्ण युग नाक्षत्रादि पांच संवत्सरों के परिमाण से संपन्न होता है, इसप्रकार पहले कहा ही है। अतः नाक्षत्रादि पांचों संवत्सरों का परिमाण को एकत्र करने से यथोक्त युग का परिमाण हो ही जायगा, इसप्रकार की इस युक्ति से उन नाक्षत्रादि पांचो संवत्सरों का पृथक् पृथक् परिमाण का संकलन करलेना चाहिये। पूर्वसूत्र में उनका परिमाण कह ही दिया है। जैसे कि–पहला नाक्षत्रसंवत्सर का परि-

---

(नो युग) संपूर्ण युगनुं परिमाणु सत्तरसो એકાણુ ૧૭૯૧, અહોરાત્ર તથા ઓગણીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સત્તાવન ભાગ $\frac{57}{62}$ થાય છે તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેના પંચાવન ચૂર્ણિકા ભાગ $\frac{55}{62 \times 67}$ અર્થાત્ એક યુગનું સાવયવ પરિમાણુ ૧૭૯૧।૧૯।$\frac{57}{62}$।$\frac{55}{62 \times 67}$ આટલા સાવયવ અહોરાત્ર પરિમાણુથી સંપૂર્ણ એક યુગનું પરિમાણુ થાય છે. શ્રીભગવાનના સોપપત્તિક કથનનું સમર્થન ગણિત પ્રક્રિયાથી બતાવેછે–જેમકે–સંપૂર્ણ યુગ નક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરોના પરિમાણુથી સંપન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે પહેલા કહેવામાં આવેલજ છે. તેથી નક્ષત્રાદિ પાંચે સંવત્સરનું પરિમાણુ મેળવાથી યથોક્ત રીતે યુગનું પરિમાણુ થઈ જાય છે. આ રીતની આ યુક્તિથી એ નાક્ષત્રાદિ પાંચે સંવત્સરોના અલગ અલગ પરિમાણુને મેળવી લેવું જોઈએ. પૂર્વસૂત્રમાં તેમનું પરિમાણુ કહેલજ છે. જેમકે–પહેલા નાક્ષત્રસંવત્સરનું પરિમાણુ ત્રણસો સત્યાવીસ ૩૨૭ અહોરાત્ર

चान्द्रसंवत्सरस्य परिमाणं चतुः पञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवानाम्, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वादश द्वापष्टिभागा इत्येवं चान्द्रसंवत्सरस्य परिमाणं–३५४+$\frac{१२}{६२}$ (२)। ततस्तृतीयस्य ऋतु सम्वत्सरस्य परिमाणं तत्रैव–षष्ठ्यधिकानि त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि–३६०–रात्रिन्दिवतुल्यं ऋतु संवत्सरस्य परिमाणम्–३६०–(३)। ततश्चतुर्थस्य सौर (सूर्य) संवत्सरस्य परिमाणं षट् षष्ठ्यधिकानि त्रीणि शतानि–३६६ रात्रिन्दिवानाम् (४)। ततः पञ्चमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिमाणं खलु त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि त्र्यशीत्यधिकानि–३८३ रात्रिन्दिवानाम्, एकविंशतिश्च-२१ मुहूर्त्ताः। एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टादश द्वापष्टिभागाः $\frac{१८}{६२}$ अर्थात् ३८३। २१। $\frac{१८}{६२}$ इत्येवंभूतमभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिमाणमिति (५)। अत एतेषां पञ्चसंवत्सरपरिमाणाना मेकत्र मेलनार्थम् यथाक्रमेण न्यासो विधेय इति तथा क्रियते यथा–

माण तीनसो सताईस ३२७ अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया एकावन भाग $\frac{५१}{६७}$ (१) अर्थात् नाक्षत्र संवत्सर का परिमाण ३२७+$\frac{५१}{६७}$ कहा गया है। दूसरा चांद्रसंवत्सर का परिमाण तीनसो चोपन अहोरात्र तथा एक रात्रि दिवस का बासठिया बारह भाग इसप्रकार से चांद्रसंवत्सर का परिमाण–३५४+$\frac{१२}{६२}$ (२) तीसरा ऋतुसंवत्सर का परिमाण तीनसो साठ रात्रि ३६०। परिमाणवाला कहा है (३) तथा चौथा सौर (सूर्य) संवत्सर का परिमाण तीनसो छियासठ अहोरात्र ३६६। प्रमाण का कहा है (४) पांचवें अभिवर्धितसंवत्सर का परिमाण तीनसो तिरासी अहोरात्र ३८३ तथा इकीस मुहूर्त २१। एवं एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग $\frac{१८}{६२}$ अर्थात् ३८३।२१।$\frac{१८}{६२}$ इसप्रकार पांचवें अभिवर्द्धितसंवत्सर का परिमाण कहा गया है (५) अतः इन पांचों संवत्सरों के परिमाण को एक साथ जोडने के लिये यथाक्रम अंक न्यास करते हैं–

તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન ભાગ $\frac{૫૧}{૬૭}$ અર્થાત્ નાક્ષત્રસંવત્સરનું પરિમાણ ૩૨૭+$\frac{૫૧}{૬૭}$ કહેલ છે. (૧) બીજા ચાંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક રાત્રિદિવસના બાસઠિયા બાર ભાગ આ રીતે ચાંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ ૩૫૪+$\frac{૧૨}{૬૨}$ (૨) ત્રીજા ઋતુ સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસોસાઠ રાત્રિદિવસ ૩૬૦ના પરિમાણવાળું કહેલ છે. (૩) ચોથા સૌર (સૂર્ય) સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્ર ૩૬૬। પ્રમાણનું કહેલ છે. (૪) પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો ત્યાશી ૩૮૩। અહોરાત્ર તથા એકવીસ મુહૂર્ત ૨૧। અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ $\frac{૧૮}{૬૨}$ અર્થાત્ ૩૮૩। ૨૧।$\frac{૧૮}{૬૨}$ આ રીતે પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણ કહેવામાં આવેલ છે (૫) આ પાંચે સંવત્સરોના પરિમાણને એક સાથે મેળવીને બતાવવા માટે યથાક્રમ અંકન્યાસ કરવામાં આવે છે.

(१) नाक्षत्रसम्वत्सरपरिमाणम् — ३२७ | $\frac{51}{67}$ | ००
(२) चान्द्रसंवत्सरपरिमाणम् — ३५४ | $\frac{12}{62}$ | ००
(३) ऋतुसंवत्सरपरिमाणम् — ३६० | ०० | ००
(४) सूर्यसम्वत्सरपरिमाणम् — ३६६ | ०० | ००
(५) अभिवर्द्धितसम्वत्सरपरिमाणम् — ३८३ | २१ | $\frac{18}{62}$

१७९० | सावयवानि रात्रिन्दिवानि ।

जातानि सम्पूर्णानां रात्रिन्दिवानां नवत्यधिकानि सप्तदशशतानि । ततश्च सावयवानामङ्कानां योगे कर्त्तव्ये सति प्रथमं ये च एकपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः रात्रिन्दिवस्य ते च मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते $\frac{51}{67} \times ३० = \frac{1530}{67}$ जातानि सप्तषष्टिभागानां त्रिंशदधिकानि पञ्चदशशतानि, तानि च सप्तषष्ट्या ह्रियन्ते—$\frac{1530}{67} = २२ + \frac{56}{67}$ लब्धा द्वाविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् पञ्चाशत् सप्तषष्टिभागा इति । तत एते द्वाविंशतिर्मुहूर्त्ता, अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य एकविंशतौ मुहूर्त्तेषु योज्याः=२१+२२=४३ जातास्त्रि चत्वारिंन्मुहूर्त्ताः । अत्र

(१) नाक्षत्रसंवत्सर का परिमाण— ३२७|$\frac{51}{67}$|००
(२) चांद्रसंवत्सर का परिमाण— ३५४|$\frac{12}{62}$|००
(३) ऋतु संवत्सर का परिमाण— ३६०|००|००
(४) सूर्यसंवत्सर का परिमाण— ३६६|००|००
(५) अभिवर्धितसंवत्सर का परिमाण— ३८३|२१|$\frac{18}{62}$

१७९०| सावयव अहोरात्र

इसप्रकार संपूर्ण अहोरात्र सत्रहसो नव्वे होते हैं, तत्पश्चात् सावयव अंको का योग करे तो पहला जो सडसठिया इक्कावन अहोरात्र का भाग है, उनका मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे $\frac{51}{67}$+३०=१९ $\frac{1530}{67}$ सडसठिया पंद्रहसो तीस होते हैं, उन को सडसठ से भाग करे—$\frac{1530}{67} = २२ + \frac{56}{67}$ तो बावीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सडसठिया छप्पन भाग आता है। इन बाईस

(૧) નક્ષત્રસંવત્સરનું પરિમાણ=૩૨૭|$\frac{51}{67}$|૦૦
(૨) ચાંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ=૩૫૪|$\frac{12}{62}$|૦૦
(૩) ઋતુ સંવત્સરનું પરિમાણ=૩૬૦|૦૦|૦૦
(૪) સૂર્ય સંવત્સરનું પરિમાણ=૩૬૬|૦૦|૦૦
(૫) અભિવર્ધિતસંવત્સરનું પરિમાણ=૩૮૩|૨૧|$\frac{18}{62}$ ૧૭૯૦ સાવયવ અહોરાત્ર

આ રીતે સંપૂર્ણ અહોરાત્ર સત્તરસોનેવું થાય છે. તે પછી સાવયવ અંકોનો યોગ કરવામાં આવે તો પહેલું જે સડસઠિયા એકાવન અહોરાત્ર છે. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{51}{67}$+૩૦=$\frac{1530}{67}$ આ રીતે સડસઠિયા પંદરસો ત્રીસ થાય છે. તેનો સડસઠથી ભાગ કરે તો=$\frac{1530}{67}$=૨૨+$\frac{56}{67}$ બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયા છપ્પન ભાગ આવે છે. આ બાવીસ મુહૂર્તોને અભિવર્ધિત સંવત્સરના એકવીસ મુહૂર્તોની

त्रिंशता मुहूर्त्तैरेकोऽहोरात्रो भवतीति नियमदर्शनात् स चैकोऽहोरात्रः पूर्वसंकलितेषु नवत्यधिकसप्तदशशतपरिमितेषु १७९० अहोरात्रेषु प्रक्षिप्यते १७९०+१=१७९१ जातान्यहोरात्राणां सप्तदश शतानि एकनवत्यधिकानि, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोदशमुहूर्त्ताः–$\frac{४३}{३०}$–१ अहोरात्र +१३ मुहूर्त्ता इति। ततो ये च चान्द्रसम्वत्सरे द्वादश द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य तेऽपि मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते $\frac{१२}{६२}$=३०=$\frac{३६०}{६२}$=५+$\frac{५०}{६२}$ प्रथमं त्रिंशता गुणनेन जातं गुणनफलं द्वाषष्टिभागानां षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि, द्वाषष्ट्या च भागे हृते लब्धाः पञ्चमुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः। ते च लब्धाः पञ्चमुहूर्त्ताः पूर्वावशिष्टेषु त्रयोदशसु मुहूर्त्तेषु प्रक्षिप्यन्ते–१३+५=१८ जाता अष्टादश मुहूर्त्ताः। शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः $\frac{५०}{६२}$ मुहूर्त्तस्य। ये च पूर्वं षट् पञ्चाशत् सप्तषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य $\frac{५६}{६७}$ तेऽपि त्रैरा-

---

मुहूर्तों को अभिवर्धितसंवत्सर के इक्कीस मुहूर्तों के साथ मिलावे–२१+२२=४३ तो इसप्रकार तयालीस मुहूर्त होते हैं, अब तीस मुहूर्त से एक अहोरात्र होता है, इस नियमानुसार उस एक अहोरात्र को पूर्व कहे हुवे सत्रहसो नव्वे १०९० अहोरात्र के साथ जोडे तो १७९०+१=१७९१ सत्रहसौ इकाणवे अहोरात्र होते हैं। तथा तेरह मुहूर्त शेष रहता है–$\frac{४३}{३०}$=१ अहोरात्र+१३ मुहूर्त। तत्पश्चात् जो चांद्र संवत्सर का बासठिया बारह भाग अहोरात्र संबंधी है, उनका मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे $\frac{१२}{६२}$+३०=$\frac{३६०}{६२}$=५+$\frac{५०}{६२}$ प्रथम तीस से गुणा करने से गुणन फल बासठिया तीनसो साठ होते हैं उस का बासठ से भाग करने से पांच मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पचास भाग होता है। ये जो पांच मुहूर्त आये है उसको पहले के अवशेष जो तेरह मुहूर्त है उसके साथ जोडे–१३+५=१८ तो अठारह मुहूर्त होते हैं। तथा एक मुहूर्त का बासठिया पचास भाग शेष बचता है $\frac{५०}{६२}$। प्रथम जो एक मुहूर्त का सडसठिया छप्पन भाग $\frac{५६}{६७}$ है, उनका त्रैराशिक पद्धति से बासठ भाग करे

સાથે મેળવે=૨૧×૨૨=૪૩ તો આ રીતે તેંતાલીસ મુહૂર્ત થાય છે. હવે ત્રીસ મુહૂર્તથી એક અહોરાત્ર થાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે એ એક અહોરાત્રને પહેલાં કહેલ સત્તરસો નેવું ૧૭૯૦ા અહોરાત્રની સાથે મેળવે તો ૧૭૯૦÷૧=૧૭૯૧ સત્તરસો એકાણુ અહોરાત્ર થાય છે. તથા તેર મુહૂર્ત શેષ રહે છે. $\frac{૪૩}{૩૦}$=૧ અહોરાત્ર+૧૩ મુહૂર્ત તે પછી ચાંદ્ર સંવત્સરના જે અહોરાત્ર સંબંધી બાસઠિયા બાર ભાગ છે તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{૧૨}{૬૨}$+૩૦=$\frac{૩૬૦}{૬૨}$=૫+$\frac{૫૦}{૬૨}$ પહેલાં ત્રીસથી ગુણવાથી ગુણનફલ બાસઠિયા ત્રણસો સાઇઠ થાય છે. તેનો બાસઠથી ભાગ કરવાથી પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પચાસ ભાગ થાય છે, જે આ પાંચ મુહૂર્ત આવેલ છે તેને પહેલાના બાકી જે તેર મુહૂર્ત રહ્યા છે. તેની સાથે મેળવવા=૧૩+૫=૧૮ જેથી અઢાર મુહૂર્ત થાય છે. તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પચાસ ભાગ શેષ રહે છે. $\frac{૫૦}{૬૨}$ પહેલાના જે એક મુહૂર્તના

शिकेन द्वाषष्टिभागाः क्रियन्ते यथा—यदि सप्तषष्ट्या द्वाषष्टिभागा लभ्यन्ते तदा षट् पञ्चाशता सप्तषष्टिभागैः कियन्तो द्वाषष्टिभागा लभ्यन्ते इति त्रैराशिकस्थापनाय यथा $\frac{६२}{६७}\times\frac{५६}{६२}=\frac{३४७२}{६७+६२}$ अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेर्गुणनं, जातानि चतुस्त्रिंशच्छतानि द्वासप्तत्यधिकानि ३४७२ एतेषामादिराशिना सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते यथा—$\frac{३४७२}{६७+६२}=\frac{५१}{६२+६७}$ लब्धा एकपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः। ते च प्रागुक्तेषु पञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु अन्तः प्रक्षिप्यन्ते $\frac{५०}{६२}+\frac{५१}{६२}=\frac{१०१}{६२}$ जातमेकोत्तरशतं द्वाषष्टिभागानाम्—$\frac{१०१}{६२}$ एतन्मध्ये अभिवर्द्धितसंवत्सरसत्का उपरितना अष्टादश द्वाषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते—$\frac{१०१}{६२}+\frac{१८}{६२}=\frac{११९}{६२}$ जातम् एकोनविंशत्यधिकं शतं द्वाषष्टिभागानाम्। एतेषां द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते $\frac{११९}{६२\times६७}=१+\frac{५७}{६२\times६७}$ लब्ध एको मुहूर्त्तः स च पूर्वोक्तेषु संगृहीतेषु अष्टादश मुहूर्त्तेषु प्रक्षेप्यः १८+१=१९ जाता एकोनविंशति मुहूर्त्ताः। शेषास्तिष्ठन्ति सप्तपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागानां सप्तषष्टिभागा इति। ततो यथाक्रमेण सर्वेषां न्यासः

जैसे कि—जो सडसठ से बासठ भाग लब्ध हो तो सडसठिया छप्पन भाग से कितने बासठिया भाग लब्ध हो सकते हैं? इसकि त्रैराशिक स्थापना इस प्रकार से हैं—$\frac{६२+५६}{६७+६२}=\frac{३४७२}{६७+६२}$ यहां अन्त्य राशि से मध्य राशि का गुणा करेने से चोतीससौ बहत्तर ३४७२ होते हैं। इनका प्रथम की राशि जो सडसठ है इससे भाग करे, जैसे कि $\frac{३४७२}{६७+६२}=\frac{५१}{६२+६७}$ इसप्रकार बासठिया इकावन भाग लब्ध होते हैं। इनको पूर्वकथित बासठिया पचास भाग में प्रक्षिप्त करे $\frac{५०}{६२}+\frac{५१}{६७}=\frac{१०१}{६२}$ तो इसप्रकार बासठिया एकसो एक भाग होते हैं $\frac{१०१}{६२}$। इनमें अभिवर्धितसंवत्सर का ऊपर कहा हुवा बासठिया अठारह भाग को जोडे—$\frac{१०१}{६२}+\frac{१८}{६२}=\frac{११९}{६२}$ तो इसप्रकार बासठिया एकसो उन्नीस भाग होते हैं। इस संख्या का बासठ से भाग करे $\frac{११९}{६२+६७}=१+\frac{५७}{६२+६७}$ तो एक मुहूर्त लब्ध होता है, उसको पूर्वोक्त अठारह मुहूर्त है उसके साथ जोडे तो १८+१=१९ उन्नीस मुहूर्त

સડસઠિયા છપ્પન ભાગ છે $\frac{૫૬}{૬૭}$ તેના ત્રૈરાશિક પદ્ધતિથી બાસઠ ભાગ કરે જેમકે જો સડસઠથી બાસઠ ભાગ લબ્ધ થાય તો સડસઠિયા છપ્પન ભાગથી કેટલા બાસઠિયા ભાગ લબ્ધ થઇ શકે? આ માટે ત્રૈરાશિક સ્થાપના આ રીતે છે.—$૬૨+૫૬=\frac{૩૪૭૨}{૬૭+૬૨}$ અહીં અન્ત્ય રાશિથી મધ્યરાશિનો ગુણાકાર કરવાથી ચોત્રીસસો બોંતેર ૩૪૭૨ થાય છે. તેનો પહેલાંની સંખ્યા જે સડસઠ છે તેનાથી ભાગ કરવો જેમકે—$\frac{૩૪૭૨}{૬૭\times૬૨}=\frac{૫૧}{૬૨+૬૭}$ આ રીતે બાસઠિયા એકાવન ભાગ લબ્ધ થાય છે. તેને પહેલાં કહેલ બાસઠિયા પચાસ ભાગની સાથે મેળવવાથી $\frac{૫૦}{૬૨}+\frac{૫૧}{૬૨}=\frac{૧૦૧}{૬૨}$ આ રીતે બાસઠિયા એકસો એક ભાગ થાય છે. $\frac{૧૦૧}{૬૨}$। આમાં અભિવર્ધિતસંવત્સરના ઉપર કહેલ બાસઠિયા અઢાર ભાગને મેળવવા $\frac{૧૦૧}{૬૨}+\frac{૧૮}{૬૨}=\frac{૧૧૯}{૬૨}$થી આ રીતે બાસઠિયા એકસો ઓગણીસ ભાગ થાય છે. આ સંખ્યાનો બાસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૧૧૯}{૬૨\times૬૭}=૧+\frac{૫૭}{૬૨\times૬૭}$ જેથી એક મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તેને પૂર્વ કથિત અઢાર મુહૂર્ત છે તેની સાથે મેળવવામાં આવે તો ૧૮+૧=૧૯ ઓગણીસ મુહૂર્ત થાય છે.

७९१। १९। $\frac{५७}{६२+६७}$=१७९१। १९। $\frac{५७}{६२}$। $\frac{५५}{६२\times६७}$ अर्थादेकस्य संपूर्णयुगस्य परिमाणं खलु एकनवत्यधिकानि सप्तदशशतानि रात्रिन्दिवानाम्, एकोनविंशतिश्च मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तपञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पञ्चपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः, एतत्तुल्येन सावयवेन रात्रिन्दिवाग्रेणैकं युगं प्रपूर्यत इति ॥ उक्तं च मूले-'सत्तरस एकाणउते राइंदियसए एगूणवीसं च मुहुत्तं सत्तावण्णे बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णियाभागा राइंदियग्गेणं आहिएत्ति' इति ॥

अथ पूर्णयुगस्य मुहूर्त्तपरिमाणं जिज्ञासुस्तावन्मुहूर्त्ताग्रनिर्वचनरूपं सूत्रं प्रश्नयति.... गौतमः-'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् तत् खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् तत्-सम्पूर्णयुगपरिमाणं खलु इति वाक्यालङ्कारे कियता मुहूर्त्ताग्रेण-मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातम्-प्रतिपादितम् इति वदेत्-कथय भगवन्निति प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता तेपण्णमुहुत्तसहस्साइं सत्त य उणा पण्णे

होते हैं। तथा $\frac{५७}{६२}$ बासठिया सत्तावन भाग रहता है इन सब का यथाक्रम से अंक न्यास १७९१।१९।$\frac{५७}{६२+६७}$=१७९१।१९।$\frac{५७}{६२}$।$\frac{५५}{६२+६७}$ अर्थात् संपूर्ण एक युग का परिमाण सत्रहसो इक्काणवें अहोरात्र तथा उन्नीस मुहूर्त एवं एक मुहूर्त का बासठिया सतावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया पचपन भाग होते हैं। इतना प्रमाण वाले सावयव रात्रि दिवस परिमाण से संपूर्ण एक युग होता है ॥ मूल में कहा भी है-(सत्तरस एकाणउते राइंदियसए, एगूणवीसं च मुहुत्तं सत्तावण्णे बासट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णिया भागा राइंदियग्गे णं आहिएत्ति)

अब श्रीगौतमस्वामी संपूर्ण युग का मुहूर्त परिमाण को जानने के लिये मुहूर्ताग्रनिर्वचन रूप सूत्र द्वारा प्रश्न करते हैं-(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् संपूर्ण युग परिमाण कितने मुहूर्त परिमाण से प्रतिपादित किया है ? सो कहिये इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर

તથા બાસઠિયા સત્તાવન $\frac{૫૭}{૬૨}$ ભાગ શેષ રહે છે. આ બધાનો ક્રમાનુસાર અંકન્યાસ ૧૭૯૧।૧૯।$\frac{૫૭}{૬૨\times૬૭}$ =૧૭૯૧।$\frac{૫૭}{૬૨}$।$\frac{૫૫}{૬૨\times૬૭}$ અર્થાત્ સંપૂર્ણ એક યુગનું પરિમાણ સત્તરસો એકાણુ અહોરાત્ર તથા ઓગણીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સતાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પંચાવન ભાગ થાય છે. આટલા પ્રમાણવાળા સાવયવ રાત્રિદિવસના પરિમાણથી સંપૂર્ણ એક યુગ થાય છે. મૂલમાં કહ્યું પણ છે.-(सत्तरस एकाणउत्ते राइंदियस ए, एगूणवीसं च मुहुत्तं सत्तावण्णे बासट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णियांभागा राइंदियग्गेणं आहिएत्ति)

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી સંપૂર્ણ યુગના મુહૂર્ત પરિમાણને જાણવા માટે મુહૂર્તાગ્ર નિર્વચનરૂપ સૂત્રદ્વારા પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ સંપૂર્ણ યુગ પરિમાણ કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે કહો ?

मुहुत्तसए सत्तावण्णं बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णिया भागा मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् त्रिपञ्चाशन्मुहूर्त्तसहस्राणि सप्तचोन पञ्चाशन्मुहूर्त्तशतानि सप्तपञ्चाशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चपञ्चाशच्चूर्णिकाभागा मुहूर्त्ताग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् तत् सम्पूर्णयुगपरिमाणं खलु मुहूर्त्तपरिमाणेन मापितं सति मुहूर्त्तानां त्रिपञ्चाशत् सहस्राणि सप्तचोनपञ्चाशन्मुहूर्त्तशतानि–ऊन पञ्चाशदधिकानि सप्तशतानि च मुहूर्त्तानामर्थात्–५३७४९ तत्रैतन्मुहूर्त्त परिमाणाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तपञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः–$\frac{५७}{६२}$ । एकस्य द्वापष्टिभागस्य पञ्चपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः–$\frac{५५}{६२+६७}$ समग्रेण स्थापना मुहूर्त्तादीनां यथाक्रमेण न्यासः ५३७४९ । $\frac{५७}{६२}$ । $\frac{५५}{६२+६७}$ एतत्तुल्येन मुहूर्त्ताग्रेण–सावयव मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातम्–प्रतिपादितं–स्वशिष्येभ्य उपदेष्टव्यमिति ध्येयम् ॥ कथमेतावन्तोमुहूर्त्ता इति चेदुच्यते–अत्रैव सूत्रे प्रथमं युगपरिमाणमुक्तं खलु एकनवत्यधिकानि सप्तदशशतानि रात्रिन्दिवानाम्–१७९१ एकोनविंशतिश्च मुहूर्त्ताः–१९ । एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तपञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः–$\frac{५७}{६२}$ एकस्य च

उसके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं (ता तेवण्णमुहुत्तसहस्साइं सत्तय उणापण्णे मुहुत्तसए सत्तावण्णं बासट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णियाभागा मुहुत्तग्गे णं आहिएत्ति वएज्जा) हे गौतम ! संपूर्ण युग का परिमाण मुहूर्तपरिमाण से नापे तो तिरपन हजार सातसो उनचास मुहूर्त ५३७४९ तथा एक मुहूर्त का बासठिया सतावन भाग $\frac{५७}{६२}$ एवं बासठिया एक भाग का सडसठिया पचपन भाग $\frac{५५}{६२+६७}$ होते हैं। मुहूर्तादि का समग्ररूप से स्थापना क्रमानुसार अंकन्यास इसप्रकार से हैं–५३७४९। $\frac{५७}{६२}$। $\frac{५५}{६२+६७}$ इतने परिमाण वाले सावयव मुहूर्तपरिमाण से युग का मुहूर्तपरिमाण प्रतिपादित किया है, ऐसा स्व शिष्यों को उपदेश करें। इतना मुहूर्त परिमाण किस प्रकार से होता है ? इसके लिये कहते हैं–इसी सूत्र में पहले एक युग का परिमाण सत्रहसो इक्काणवें १७९१ अहोरात्र तथा उन्नीस मुहूर्त १९। एवं एक

આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં કહે છે–(ता तेवण्ण-मुहुत्तसए सत्तावण्णं बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णिया भागा मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) હે ગૌતમ ! સંપૂર્ણ યુગનું પરિમાણ મુહૂર્ત પરિમાણથી માપવામાં આવે તો ત્રેપનહજાર સાતસો ઓગણપચાસ મુહૂર્ત ૫૩૭૪૯ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સતાવન ભાગ $\frac{૫૭}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પંચાવન ભાગ $\frac{૫૫}{૬૨+૬૭}$ આટલા પરિમાણવાળા સાવયવ મુહૂર્ત પરિમાણથી યુગનું મુહૂર્ત પરિમાણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો, આટલું મુહૂર્તપરિમાણ કેવી રીતે થાય છે? તે જાણવા કહે છે–પહેલા આ સૂત્રના કથનમાં એક યુગનું પરિમાણ સત્તરસો એકાણું ૧૭૯૧ અહોરાત્ર તથા ઓગણીસ મુહૂર્ત ૧૯ અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા

द्वाषष्टिभागस्य पञ्च पञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः ५५/६२+६७ एतत्तुल्येन सावयवेन रात्रिन्दिवाग्रेण सम्पूर्णयुगपरिमाणं प्रतिपादितं भावितं चेति । अत्रोक्तस्यैव रात्रिन्दिवपरिमाणस्य मुहूर्त्त-करणार्थं त्रिंशता गुणनेन तदुपरि शेषमुहूर्त्तप्रक्षेपेण च यथोक्तं मुहूर्त्तपरिमाणं समुत्पद्येत, यथा–१७९१ × ३०–५३७३० अत्रोपरितनाः शेषमुहूर्त्ताः प्रक्षिप्यन्ते ५३७३०+१९= ५३७४९ अवशिष्टभागाश्च तथैव तिष्ठन्ति, तेन यथाक्रमपूर्वकं सर्वेषां न्यासः ५३७४९ । ५७/६२ । ५५/६२+६७ इत्युपपद्यते–त्रिपञ्चाशन्मुहूर्त्तसहस्राणि सप्तशतानि एकोनपञ्चाशदधिकानि मुहू-र्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्च-पञ्चाशत् सप्तषष्टिभागा इति ॥ उक्तं च मूले–'ता तेवण्णमुहुत्तसहस्साइं सत्त य उणापण्णे मुहुत्तसए सत्तावण्णं बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णिया-भागा मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' इत्येवमुपपद्यते ॥ अथ युगक्षेपपरिमाणं पृच्छति–'ता

मुहूर्त का बासठिया सतावन भाग ५७/६२ तथा बासठिया एक भाग का सड-सठिया पचपन भाग ५५/६२+६७ इतने परिमाण वाले सावयव रात्रिदिन से संपूर्ण युग का परिमाण प्रतिपादित किया है। यहां पर कहे हुवे अहोरात्र के परि-माण का मुहूर्त करने के लिए इसको तीस से गुणा करने से तथा उसमें शेष मुहूर्त का प्रक्षेप करने से यथोक्त मुहूर्त परिमाण हो जाता है। जैसे कि–१७९१ +३०=५३७३० यहां ऊपर के शेष मुहूर्त को उसके साथ जोडे तो ५३७३०+ १९=५३७४९ तथा शेष भाग उसी प्रकार रहता है। अतः यथाक्रम इन सब संख्याओं का न्यास इसप्रकार से है–५३७४९।५७/६२।५५/६२+६७ इसप्रकार तिरपन हजार सातसो उनचास मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सतावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया पचपन भाग होते हैं। मूल में कहा भी है–(ता तेपण्णमुहुत्तसहस्साइं सत्तय उणापण्णे मुहुत्तसए सत्तावण्णं बावट्ठि भागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णियाभागा मुहु-

---

સતાવન ભાગ ૫૭/૬૨ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પંચાવન ભાગ ૫૫/૬૨×૬૭ આટલા પરિમાણવાળા સાવયવ રાત્રિદિવસથી સંપૂર્ણ યુગનું પરિમાણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

અહીં કહેલ અહોરાત્રના પરિમાણના મુહૂર્ત કરવા માટે આનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવાથી તથા તેમાં શેષ મુહૂર્તનો પ્રક્ષેપ કરવાથી યથોક્ત મુહૂર્ત પરિમાણ થઈ જાય છે. જેમકે–૧૭૯૧+૩૦=૫૩૭૩૦। અહીં ઉપરના શેષ મુહૂર્તને આ સંખ્યાની સાથે મેળવેતો ૫૩૭૩૦+૧૯=૫૩૭૪૯। તથા શેષ ભાગ એજ રીતે રહે છે. તેથી ક્રમાનુસાર આ સઘળી સંખ્યાનો ન્યાસ આ પ્રમાણે છે–૫૩૭૪૯।૫૭/૬૨।૫૫/૬૨×૬૭ આ રીતે ત્રેપન હજાર સાતસો ઓગણપચાસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સતાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પંચાવન ભાગ થાય છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે-(ता तेवण्ण मुहुत्तसहस्साइं सत्त य उणापण्णे मुहुत्तसए सत्तावण्णं बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता

केवइएणं ते जुगप्पत्ते राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कियता खलु ते युगक्षेपो रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् कियता–किं प्रमाणेन खलु ते–त्वया भगवन् रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेन 'जुगप्पत्ते' युगक्षेपः–योग्यविषयः अर्थात् तदेव नो युगं–परिपूर्णं युगं कियत्सु रात्रिन्दिवेषु प्रक्षिप्तेषु सत्सु तत् युगं परिपूर्णं भवतीति कथय भगवन्निति गौतमप्रश्नस्याशयः, ततो भगवानाह–'ता अट्ठतीसं राइंदियाइं दस य मुहुत्ता चत्तारि य बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुवालसय-चुण्णियाभागा राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् अष्टात्रिंशद् रात्रिन्दिवानि दश च मुहूर्त्ताः चत्वारो द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वादश चूर्णिका-भागा रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् तन्नोयुगं–परिपूर्णं युगं कियता रात्रिन्दिवाग्रेण प्रक्षिप्तेन परिपूर्णं भवतीत्युच्यते–तत्र खलु अष्टात्रिंशद्रात्रिन्दिवानि, दश च मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारो द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वादश

त्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) इसीप्रकार होता है।

अब श्रीगौतमस्वामी युगक्षेप के परिमाण विषय में प्रश्न करते हैं–(ता केवइए णं ते जुगप्पत्ते राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् कितना परिमाण वाले अहोरात्र परिमाण से (जुगप्पत्ते) युगक्षेप–योग्य विषय अर्थात् वही परिपूर्ण युग कितने अहोरात्र प्रक्षिप्त करने से परिपूर्ण होता है? सो हे भगवन् आप कहिये। इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता अट्ठतीसं राइंदियाइं दस य मुहुत्ता चत्तारि य बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुवालस चुण्णियाभागा राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) नो युग अर्थात् संपूर्ण युग कितने अहोरात्र प्रक्षिप्त करने से परिपूर्ण होता है? इसके लिये कहते हैं–वहां अडतीस अहो-रात्र दसमुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चार भाग एवं बासठिया एक

पणपण्णं चुण्णियाभागा मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આજ પ્રમાણે થાય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી યુગક્ષેપના પરિમાણુના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता केवइएणं ते जुगपत्ते राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ કેટલા પરિમાણુવાળા અહોરાત્ર પરિમાણુથી (जुगपत्ते) યુગક્ષેપ યોગ્ય વિષય અર્થાત્ એ પરિપૂર્ણ યુગ કેટલા અહોરાત્ર પ્રક્ષેપ કરવાથી પરિપૂર્ણ થાય છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામી ના પૂછવાથી ઉત્તરમાંથી શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता अट्ठतीसं राइंदियाइं दस य मुहुत्ता चत्तारिय बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुवालसचुण्णियाभागा राइं-दियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) નો યુગ અર્થાત્ સંપૂર્ણયુગ કેટલા અહોરાત્ર મેળવવાથી પરિપૂર્ણ થાય છે? તે માટે કહે છે. આડત્રીસ અહોરાત્ર દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચાર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ=૩૮।૧૦।$\frac{४}{६२}$$\frac{१२}{६७}$।

सप्तषष्टिभागाः–३८ । १० । $\frac{४}{६२}$ । $\frac{१२}{६२+६७}$ इत्येतावता सावयवेन रात्रिन्दिवपरिमाणेन प्रक्षिप्तेन युगप्राप्तमाख्यातमितिवदेत्–स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् ॥ कथमेतावत्प्रक्षेप्यमितिचेत् उच्यते–सौरदिनपरिमाणेन मापितं तच्चोयुगं खलु त्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि १८३० भवन्ति । यतोहि एकस्य सौरवर्षस्य रात्रिन्दिवपरिमाणमत्रैवोक्तं भावितं च षट्षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि–३६६ । परिपूर्णं युगं च एतादृशैः पञ्चभिर्वर्षैः प्रपूर्यते, तेनैतानि रात्रिन्दिवानि पञ्चभि गुण्यन्ते–३६६×५=१८३० जातानि अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि रात्रिन्दिवानाम् ॥ पूर्वं चात्रैव नाक्षत्रादि पञ्चसंवत्सराणां योगस्तु–१७९१ । १९ । $\frac{५७}{६२}$ । $\frac{५५}{६२+६७}$ एकनवत्यधिकानि सप्तदशशतानि रात्रिन्दिवानाम्, एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चपञ्चाशत्सप्तषष्टिभागाश्चेत्येतत्तुल्येन सावयवेन रात्रिन्दिवाग्रेण तच्चोयुगं परिपूर्णं सम्पद्यते ॥ अत एतावता सिद्ध्यति

भाग का सडसठिया बारह भाग–३८।१०।$\frac{४}{६२}$।$\frac{१२}{६२+६७}$ इतना सावयव अहोरात्र परिमाण प्रक्षिप्त करने से युगप्राप्त परिमाण आ जाता है ऐसा स्व शिष्यों को कहे । इसप्रकार इतना प्रक्षेप किस प्रकार से होता है? इसके लिये कहते हैं–सौर दिनके परिमाण से नापा हुवा वह नो युग अठारहसो तीस अहोरात्र वाला होता है १८३०। कारण की एक सौरसंवत्सर का अहोरात्र परिमाण इसी प्राभृत में कहा है वह तीनसौ छियासठ ३६६। अहोरात्र वाला सौर वर्ष प्रतिपादित किया है । संपूर्ण युग इसप्रकार के पांच वर्षों से पूर्ण होता है। अतः इन अहोरात्र को पांच से गुणा करे–३६६+५=१८३० तो अठारहसो तीस अहोरात्र होते हैं । पहले इसी सूत्र की व्याख्या में नाक्षत्रादि पांच संवत्सरों का योग–१७९१।१९।$\frac{५७}{६२}$।$\frac{५५}{६२+६७}$ सत्रहसो इक्काणवें अहोरात्र, उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सतावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया पचपन भाग इतने परिमाण वाले सावयव रात्रिंदिवाग्र से

$\frac{૧૨}{૬૨\times૬૭}$ આટલા સાવયવ અહોરાત્ર પરિમાણ મેળવવાથી યુગ પ્રાપ્ત પરિમાણ મળી જાય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું, આટલો પ્રક્ષેપ કેવી રીતે થાય છે? તે માટે કહે છે–સૌર દિવસના પરિમાણથી માપેલ તે નો યુગ અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્રનો થાય છે. ૧૮૩૦। કારણકે એક સૌરસંવત્સરનું અહોરાત્ર પરિમાણ આજ પ્રાભૃતમાં કહેલ છે. તે ત્રણસો છાસઠ ૩૬૬। અહોરાત્રવાળું સૌર વર્ષ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. સંપૂર્ણ યુગ આ રીતના પાંચ વર્ષોથી પૂર્ણ થાય છે. તેથી આ અહોરાત્રનો પાંચથી ગુણાકાર કરવો ૩૬૬+૫=૧૮૩૦ તો આ રીતે અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્ર થાય છે. પહેલાં આજ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં નાક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરોનો યોગ ૧૭૯૧।૧૯।$\frac{૫૭}{૬૨}$।$\frac{૫૫}{૬૨+૬૭}$ સત્તરસો એકાણુ અહોરાત્ર ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સત્તાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પંચાવન ભાગ આટલા પરિમાણવાળા સાવયવ રાત્રિદિવાગ્રથી તે નો યુગ પૂર્ણ થાય

यदनयोरेवान्तरं क्षेपः स्यात् । अतस्तथाकरणीयमिति क्रियते १८३०-(१७९.१ । १९ । ५७/६२ । ५५/६२×६७=३८ । १० । ४/६२ । १२/६२×६७ । अत्र यथास्थानक्रमेण शोधनक्रमोऽत्रैव पूर्वं बहुधा प्रतिपादितो भावितश्च, तेनात्र पुनः पिष्टपेषणं व्यर्थम् । तथैव यथास्थानक्रमेण शोधिते सति यथोक्ता अङ्काः समुत्पद्यन्ते । अतः प्रक्षेपविषयोऽयं यथावदुपपद्यते अष्टात्रिंशद्रात्रिन्दिवानि, दशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारो द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादश-सप्तषष्टिभागाश्चेत्येतावता रात्रिन्दिवाग्रेण प्रक्षेप्य इति ॥ अथास्यैव क्षेपस्य मुहूर्त्तपरिमाणं पिपृच्छुः प्रश्नसूत्रमाह–'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ? ॥–तावदिति प्राग्वत् सः–पूर्वोक्तः क्षेपः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता एक्कारस पण्णासे मुहुत्तसए चत्तारि य बावट्ठिभागे

वह नो युग पूर्ण होता है । इससे वह सिद्ध होता है कि ये दोनों का अंतर क्षेप होता है । अतः वह किया जाता है–१८३०–(१७९।१।१९।५७/६२।५५/६२+६७=३८।१०। ४/६२।१२/६२+६७ यहां यथास्थान क्रमसे शोधन क्रम इसी प्राभृत में पहले अनेक बार प्रतिपादित किया है एवं भावित किया है । अतः यहां पर पुनः व्यर्थ पिष्ट-पेषण नहीं करतें । उसी प्रकार यथास्थान क्रम से शोधित करने से यथोक्त अंक आ जाता है । अतः यह प्रक्षेप विषय यथावत् हो जाता है । अडतीस अहोरात्र, दस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चार भाग एवं बासठिया एक भाग का सडसठिया बारहभाग इतने अहोरात्राग्र से प्रक्षेप्य होता है ।

अब उसी प्रक्षेप का मुहूर्त परिमाण पूछने के हेतु से प्रश्नसूत्र कहते हैं–(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) वह पूर्वोक्त क्षेप कितने मुहूर्त परिमाण वाला प्रतिपादित किया है ? वह हे भगवन् आप कहिये ? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता

છે. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે–આ બેઉનું અંતરક્ષેપ થાય છે. તેથી એ બતાવવામાં આવે છે–૧૮૩૦–(૧૭૯।૧।૧૯।૫૭/૬૨।૫૫/૬૨+૬૭।૩૮।૧૦ ૪/૬૨।૧૨/૬૨+૬૭ યથાસ્થાન ક્રમથી શોધન ક્રમ આજ પ્રાભૃતમાં પહેલા અનેકવાર પ્રતિપાદિત કરેલ છે અને ભાવિત કરેલ છે. તેથી અહીંયા ફરીથી વ્યર્થ પિષ્ટપેષણ કરતા નથી. એ રીતના યથાસ્થાન ક્રમથી શોધિત કરવાથી યથોક્ત અંક આવી જાય છે. તેથી સ્વપ્રક્ષેપ વિષય યથાવત્ થઈ જાય છે. આડત્રીસ અહોરાત્ર, દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચાર ભાગ એવં બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ આટલા અહોરાત્રાગ્રથી પ્રક્ષેપ્ય થાય છે.

હવે આ પ્રક્ષેપનું મુહૂર્ત પરિમાણ પૂછવાના હેતુથી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે–(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) એ પૂર્વોક્ત ક્ષેપ કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણવાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને

मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुवालस चुण्णिया भागा मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावदेकादश पञ्चाशन्मुहूर्त्तशतानि चत्वारो द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा द्वादश चूर्णिकाभागा मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् स च प्रक्षेपो मुहूर्त्तपरिमाणेनैतादृशो भवति–एकादश पञ्चाशन्मुहूर्त्तशतानि–पञ्चाशदधिकानि एकादशशतानि–११५० मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारो द्वापष्टिभागाः ४/६२ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादश सप्तपष्टिभागाश्चेति ११५० । ४/६२ । १२/(६२×६७) मुहूर्त्ताग्रेण–सावयवमुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् ॥=अत्रोपपत्तिस्तु सुगमैव, यतोहि पूर्वमत्रैव यो रात्रिन्दिवात्मकः क्षेपः प्रतिपादितः सोपपत्तिकः साधितश्च, स एव मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुणनीयो मुहूर्त्तादिभिश्च योज्यस्तदा यथोक्तं मुहूर्त्तादि परिमाणं सिद्ध्येत्, यथात्र साधितो–रात्रिन्दिवात्मकः क्षेपः–३८ । १० । ४/६२ । १२/(६२×६७) अष्टात्रिंशद्रात्रिन्दिवानि, दशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारो द्वापष्टिभागाः,

---

एक्कारसपण्णासे मुहुत्तसए चत्तारिय बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुवालसचुण्णियाभागा मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) वह प्रक्षेप मुहूर्त परिमाण से इसप्रकार का होता है–ग्यारहसो पचास मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चार भाग ४/६२ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बारहभाग ११५० ४/६२ १२/(६२+६७) सावयव इतने मुहूर्तपरिमाण से प्रतिपादित किया है ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें। यहां पर उपपत्ति सुगमहीं है, कारण की पहले यहां पर ही रात्रि दिवस वाला जो क्षेप प्रतिपादित किया है, तथा उपपत्ति सहित सिद्ध किया है, उसको ही मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे तथा मुहूर्तादि के साथ योजित करे तो यथोक्त मुहूर्तपरिमाण सिद्ध हो जाता है। यहां पर साधित किया हुवा अहोरात्रवाला क्षेप–३८।१०। ४/६२। १२/(६२+६७) अडतीस रात्रि दिवस, दसमुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चार

ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता एक्कारसपण्णासे मुहुत्तसए चत्तारिय बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुवालस चुण्णियाभागा मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) એ પ્રક્ષેપ મુહૂર્ત પરિમાણથી આ રીતે થાય છે.–અગીયારસો પચાસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચાર ભાગ ४/६२ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ ૧૧૫૦ ४/६२ १२/(६२+६७) સાવયવ આટલા મુહૂર્ત પરિમાણથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે, એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો, અહીંયાં ઉપપત્તિ સરળજ છે. કારણકે પહેલાં અહીંજ રાત્રિદિવસનો જે ક્ષેપ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તથા ઉપપત્તિ સહિત સિદ્ધ કરેલ છે. તેનોજ મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો તથા મુહૂર્તાદિની સાથે તેને જોડવાથી યથોક્ત મુહૂર્ત પરિમાણ સિદ્ધ થઇ જાય છે. અહિં સિદ્ધ કરેલ અહોરાત્રવાળો ક્ષેપ=૩૮।૧૦। ४/६२। १२/(६२+६७) આડત્રીસ અહોરાત્ર, દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચાર ભાગ તથા બાસઠિયા એક

एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वादश सप्तषष्टिभागा इति। अत्राष्टात्रिंशद्रात्रिन्दिवानि मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते–३८×३०=११४० जातानि चत्वारिंशदधिकानि एकादशशतानि मुहूर्त्तानाम्। अत्र चाग्रस्थाः दशमुहूर्त्ताः प्रक्षिप्यन्ते–११४०+१०=११५० जातानि पञ्चाशदधिकानि एकादशशतानि मुहूर्त्तानाम्, अग्रेतनाश्च मुहूर्त्तादिभागास्तथैव स्थापनीया स्तथाकृते सति यथोक्तमुपपद्यते मुहूर्तपरिमाण मेकादशशतानि पञ्चाशदधिकानि मुहूर्त्ताना मेकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारो द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वादश सप्तषष्टिभागाः–११५०। $\frac{४}{६२}$। $\frac{१२}{६२\times६७}$ एतत्तुल्येन मुहूर्त्ताग्रेण क्षेपः–आख्यात इति वदेत् अर्थात् एतावति–मुहूर्त्तपरिमाणे प्रक्षिप्ते सति नो युग मुहूर्त्तपरिमाणं परिपूर्णयुगमुहूर्त्तपरिमाणं भवतीति भावार्थः॥–यथात्र नो युगमुहूर्त्तपरिमाणं पूर्वमुक्तम्–५३७४९। $\frac{५७}{६२}$। $\frac{५५}{६२\times६७}$ इदं मुहूर्त्तपरिमाणं च पूर्वं भावितमेव। तेनात्र यदि प्रागुक्तः क्षेपो योज्यते तदैवं

भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बारह भाग होते हैं। यहां पर अडतीस अहोरात्र का मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे–३८+३०=११४० तो इसप्रकार ग्यारहसो चालीस मुहूर्त होते हैं, यहां पर पहले का दस मुहूर्त को जोडे तो ११४०+१०=११५०। ग्यारहसो पचास मुहूर्त होते हैं, तथा आगे का मुहूर्तादि भाग उसी प्रकार रक्खे ऐसा करे तो यथोक्त मुहूर्त परिमाण ग्यारहसो पचास मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चार भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बारह भाग–११५०।$\frac{४}{६२}$।$\frac{१२}{६२+६७}$ इतने मुहूर्ताग्र से क्षेप कहा है ऐसा स्व शिष्यों को उपदेश करें, अर्थात् इतना मुहूर्त परिमाण प्रक्षिप्त करे तो नो युग का मुहूर्तपरिमाण अर्थात् परिपूर्ण युग का मुहूर्तपरिमाण हो जाता है, जिस प्रकार यहां नो युग का मुहूर्त परिमाण पहले कहा है–५३७४९।$\frac{५७}{६२}$।$\frac{५५}{६२+६७}$ यह, मुहूर्तपरिमाण पहले भावित किया हि है। अतः यहां जो पहले कहा हुवा क्षेप योजित करे तो इसप्रकार से परिपूर्ण

ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. અહીં આડત્રીસ અહોરાત્રના મુહૂર્ત કરવા માટે તેને ત્રીસથી ગુણવા, ૩૮+૩૦=૧૧૪૦ જેથી આ રીતે અગીયારસોચાળીસ મુહૂર્ત થઈ જાય છે. તેમાં પહેલાના દસમુહૂર્ત મેળવવા જેથી ૧૧૪૦+૧૦=૧૧૫૦ અગીયારસોપચાસ મુહૂર્ત થઈ જાય છે. તથા આગળના મુહૂર્તાદિભાગને એજ રીતે રાખવા, આ પ્રમાણે કરવાથી યથોક્ત મુહૂર્તપરિમાણુ અગ્યારસો પચાસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ ૧૧૫૦।$\frac{૪}{૬૨}$।$\frac{૧૨}{૬૨+૬૭}$ આટલા મુહૂર્તથી ક્ષેપ કહેલ છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ આપવો અર્થાત્ આટલા મુહૂર્ત પરિમાણનો પ્રક્ષેપ કરે તો નો યુગનું મુહૂર્ત પરિમાણુ અર્થાત્ પરિપૂર્ણ યુગનું મુહૂર્ત પરિમાણુ થઈ જાય છે. જે પ્રમાણે અહીં નો યુગનું મુહૂર્તપરિમાણુ પહેલાં કહ્યું છે જેમકે–૫૩૭૪૯।$\frac{૫૭}{૬૨}$।$\frac{૫૫}{૬૨+૬૭}$ આ મુહૂર્તપરિમાણુ પહેલાં ભાવિત કરેલજ છે. તેથી અહીં પહેલાં કહેલ ક્ષેપ જો યોજીત કરે

परिपूर्णसंवत्सरमुहूर्त्तपरिमाणं स्यात्–(५३७४९ । $\frac{५७}{६२}$ । $\frac{५५}{६२\times६७}$)+(११५० । $\frac{४}{६७}$ । $\frac{१२}{६२\times६७}$) ५४८९९+१=५४९०० अत्र पूर्णाङ्कानां प्रथमस्थानस्थितानां मुहूर्त्ताङ्कानां योगः चतुः पञ्चाशत्सहस्राणि अष्टौशतानि नवनवत्यधिकानि मुहूर्त्तानामिति ५४८९९ भवति, द्वितीय-तृतीयस्थानस्थितयो र्योज्ययोजकयो ($\frac{५७}{६२}$ । $\frac{५५}{६२\times६७}$)+($\frac{४}{६२}$ । $\frac{१२}{६७\times६७}$) रनयो र्यथाक्रमेण सजातीयाङ्कयोगनियमेन योगे कृते लब्ध एको मुहूर्त्तः, स च मुहूर्त्तयोगपरिमाणे प्रक्षेप्यः ५४८९९+१=५४९०० इति यथोक्तं युगपूर्णमुहूर्त्तपरिमाणमुपपद्यते–चतुः पञ्चाशत् सहस्राणि नव शतानि–नवशताधिकानि चतुःपञ्चाशत्सहस्राणि मुहूर्त्तानामिति परिपूर्णयुग-सत्कराविन्दिवानां त्रिंशदधिकाना मष्टादशशतसंख्यकानां मुहूर्त्तपरिमाणेन तुल्यमिति १८३०×३०=५४९०० इत्युपपद्यते ॥ अथ परिपूर्णयुगस्य सौरराविन्दिवपरिमाणं पृच्छति–'ता केवइयं जुगे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कियद् युगं रात्रिन्दिवा-ग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् 'केवइयं' कियत्–कियत्प्रमाणं युगं–

संवत्सर का मुहूर्तपरिमाण होता है–(५३७४९। $\frac{५७}{६२}$। $\frac{५५}{६२+६७}$)+११५०। $\frac{४}{६७}$। $\frac{१२}{६२+६७}$= ५४८९९+१=५४९०० यहां पर प्रथम स्थान में रहा हुवा मुहूर्त का पूर्णांक चौपन हजार आठसो नन्नाणु मुहूर्त ५४८९९ होता है। दूसरे एवं तीसरे स्थान में रहा हुवा योज्य योजन का ($\frac{५७}{६२}$। $\frac{५५}{६२+६७}$)+($\frac{४}{६२}$। $\frac{१२}{६२+६७}$) इस संख्या का क्रमानुसार सजातीय अंक के योग का नियमानुसार योग करे तो एक मुहूर्त आता है। उसको मुहूर्त योग के साथ प्रक्षेप करे तो ५४८९९+१=५४९०० इसप्रकार यथोक्त युग का पूर्ण मुहूर्तपरिमाण चोपन हजार नवसो मुहूर्त हो जाता है। इसप्रकार परिपूर्ण युग के अठारहसो तीस अहोरात्र का मुहूर्त के तुल्य हो जाता है .१८३०+३०=५४९००

अब परिपूर्ण युग के सौर रात्रि दिवस के परिमाण विषय श्रीगौतम-स्वामी प्रश्न करते हैं–(ता केवइयं जुगे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) (ता

તો આ રીતે પરિપૂર્ણ સંવત્સરનું મુહૂર્તપરિમાણ થઈ જાય છે.=(૫૩૭૪૯।$\frac{૫૭}{૬૨}$।$\frac{૫૫}{૬૨+૬૭}$) +૧૧૫૦।$\frac{૪}{૬૭}$।$\frac{૧૨}{૬૨+૬૭}$=૫૪૮૯૯+૧=૫૪૯૦૦ અહીં પ્રથમ સ્થાનમાં રહેલ મુહૂર્તના પૂર્ણાંક ચોપન હજાર આઠસો નવ્વાણુ મુહૂર્ત ૫૪૮૯૯ થાય છે. બીજા અને ત્રીજા સ્થાનમાં રહેલ યોજય યોજકના ($\frac{૫૭}{૬૨}$।$\frac{૫૫}{૬૨+૬૭}$)+($\frac{૪}{૬૨}$।$\frac{૧૨}{૬૨+૬૭}$) આ સંખ્યાના ક્રમાનુસાર સજાતીય અંકના યોગના નિયમાનુસાર યોગ કરે તો એક મુહૂર્ત થાય છે. તેને મુહૂર્તની સંખ્યાની સાથે મેળવે તો ૫૪૮૯૯+૧=૫૪૯૦૦ આ રીતે યથોક્ત યુગનું મુહૂર્તપરિમાણ ચોપન હજાર નવસો મુહૂર્ત થઇ જાય છે. આ રીતે પરિપૂર્ણ યુગના અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્ર મુહૂર્ત બરાબર થઈ જાય છે. ૧૮૩૦।૩૦=૫૪ ૯૦૦)

હવે પરિપૂર્ણ યુગના સૌર રાત્રિદિવસના પરિમાણ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता केवइयं जुगे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) તો કેટલા પ્રમાણવાળો

परिपूर्णं युगं रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेन–अहोरात्रमानेन आख्यातं–प्रतिपादितमिति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह–'ता अट्ठारसतीसे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् अष्टादश त्रिंशद्रात्रिन्दिवशतानि रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥ तावदिति–प्राग्वत् सौरदिवसपरिमाणेन तन्नोयुगं खलु परिपूर्णयुगपरिमाणं तावद् अष्टादशत्रिंशद्रात्रिन्दिवशतानि–त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि रात्रिन्दिवानाम्–१८३० रात्रिन्दिवपरिमाणेन–एतत्तुल्याहोरात्रपरिमाणेन तत् परिपूर्णं युगम् आख्यातं–प्रतिपादितमिति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् ॥ अत्राङ्कोत्पादनप्रक्रिया सुगमा–यथैकस्मिन् सूर्यसम्वत्सरे रात्रिन्दिवपरिमाणम्–३६६ षट् षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवाना मित्युक्तं भावितं च प्राक् । तत एकस्मिन् युगे पञ्चसम्वत्सरा भवन्ति, तेनैतत् पञ्चभिर्गुणनेन यथोक्तं रात्रिन्दिवपरिमाणं समुत्पद्येत, यथा–३६६×५=१८३० जातं परिपूर्णयुगपरिमाणं त्रिंशदधिकमष्टादशशतमित महोरात्राणाम् इति ॥ अथात्रैव मुहूर्त्ताग्रं पृच्छति–'ता

केवइयं) तो कितने प्रमाणवाले परिपूर्ण युग अहोरात्र के परिमाणवाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये । इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता अट्ठारसतीसे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) सौर दिवस के परिमाण से वह नो युग का परिपूर्ण युगपरिमाण अठारहसो तीस अहोरात्र १८३० । के परिमाण से वह परिपूर्ण युग प्रतिपादित किया गया है, ऐसा स्व शिष्यों को कहे । यहां पर अंकोत्पादन प्रक्रिया सुगम है, जैसे कि सूर्यसंवत्सर में अहोरात्र का परिमाण ३६६ तीनसो छियासठ रात्रि दिवस का पहले कहकर भावित किया है । एक युग में पांच संवत्सर होते हैं, अतः इस संख्या को पांच से गुणा करने से यथा कथित रात्रि दिवस का परिमाण निकल आता है । जैसे कि ३६६+५= १८३० । इसप्रकार परिपूर्ण युग का परिमाण अठारहसो तीस अहोरात्र होते हैं ।

પરિપૂર્ણ યુગ અહોરાત્રના પરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો! આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता अट्ठारसतीसे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) સૌર દિવસના પરિમાણથી તે નો યુગનું પુરેપુરૂં યુગપરિમાણ અઢારસોત્રીસ અહોરાત્ર ૧૮૩૦ના પરિમાણથી એ પરિપૂર્ણ યુગ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે. એ રીતે સ્વશિષ્યોને સમજાવવું અહીં અંકોત્પાદક પ્રક્રિયા સુગમ છે. જેમકે-એક સૂર્ય સંવત્સરમાં અહોરાત્રિનું પરિમાણ ૩૬૬। ત્રણુસો છાસઠ રાતદિવસનું પહેલાં કહીને ભાવિત કરેલ છે, એક યુગમાં પાંચ સંવત્સર હોય છે. તેથી આ સંખ્યાનો પાંચથી ગુણાકાર કરવાથી યથોક્ત રાતદિવસનું પરિમાણ નીકળી આવે છે. જેમકે–૩૬૬+૫=૧૮૩૦ આ રીતે પુરેપુરા યુગનું પરિમાણ અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્રનું થઇ જાય છે.

से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् तत् खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् तदेव सौरं परिपूर्णं युगं कियता मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातं–प्रतिपादितमिति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता चउपण्णं मुहुत्तसहस्साइं णव य मुहुत्तसयाइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावच्चतुः पञ्चाशद् मुहूर्त्तसहस्राणि नव च मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥–तावदिति प्राग्वत् परिपूर्णं युगं खलु–युगपरिमाणं किल सौरमुहूर्त्ताग्रेण–सौरमुहूर्त्तपरिमाणेन किल चतुः पञ्चाशत् सहस्राणि नव च शतानि–नवशताधिकं चतुःपञ्चाशत् सहस्राणि मुहूर्त्तानां भवति, अर्थात् ५४९०० एतावत्परिमाणेन मुहूर्त्ताग्रेण तत् परिपूर्णं युगं परिपूर्णं प्रपूर्यत इति आख्यातं –प्रतिपादितमिति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेदिति भगवत उक्तिः ॥ अत्र त्रिंशदधिकाना मष्टादशशतपरिमाणानां युगपरिमाणाना महोरात्राणां मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुणितानामेतावन्तो मुहूर्त्ताः समुत्पद्यन्ते, यथा–१८३० × ३०=५४९०० जातानि नवशताधिकानि चतुः पञ्चाशत्सहस्राणि मुहूर्त्तानामिति ॥

अब मुहूर्ताग्र के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) संपूर्ण सौर युग कितने मुहूर्त परिमाण वाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिए। इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता चउप्पण्णं मुहुत्तसहस्साइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) परिपूर्ण युग का परिमाण सौर मुहूर्तपरिमाण से चोपन हजार नवसो मुहूर्त होता है। अर्थात् इतने परिमाण वाले मुहूर्ताग्रपरिमाण से वह संपूर्ण युग परिपूर्ण पूर्ण होता है इसप्रकार प्रतिपादित किया है ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करे, यहां पर अठारहसो तीस अहोरात्र परिमाण वाले युग का मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करने से इतने मुहूर्त निकल आता है जैसे कि–१८३० + ३०=५४९०० चोपन हजार नवसो मुहूर्त हो जाते हैं।

હવે મુહૂર્તાગ્રના વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) સંપૂર્ણ સૌરયુગ કેટલા મુહૂર્તપરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता चउप्पण्णं मुहुत्तसहस्साइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) પરિપૂર્ણ યુગનું પરિમાણ સૌર મુહૂર્તપરિમાણથી ચોપનહજાર નવસો ૫૪૯૦૦। મુહૂર્તનું થાય છે. અર્થાત્ આટલા પરિમાણવાળા મુહૂર્તાગ્ર પરિમાણથી તે સંપૂર્ણ યુગ પરિપૂર્ણ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને સમજાવવું.

અહીં અઢારસોત્રીસ અહોરાત્ર પરિમાણના યુગનું મુહૂર્તપરિમાણ કરવા માટે તેનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવાથી નીકળી આવે છે. ૧૮૩૦.૩૦=૫૪૯૦૦ આ રીતે ચોપનહજાર નવસો મુહૂર્ત થાય છે.

अथाधुना समस्तयुगविषये मुहूर्त्तगत द्वाषष्टिभागपरिज्ञानार्थं प्रश्नसूत्रमाह-'ता से णं केवइए बावट्ठिभागमुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् तत् खलु कियता द्वाषष्टिभाग-मुहूर्त्ताग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् तत्-प्रथमोदितं नो युगं-परिपूर्णं युगं खल्विति वाक्यालङ्कारे कियता-कियत्परिमाणेन द्वाषष्टिभागमुहूर्त्ताग्रेण आख्यातं-प्रति-पादितमिति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता चउत्तीसं सय-सहस्साइं अट्ठतीसं च बावट्ठिभागमुहुत्तसए बावट्ठिभागमुहुत्तग्गे आहिएत्ति वएज्जा' ताव-च्चतुस्त्रिंशच्छतसहस्राणि अष्टात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागमुहूर्त्तशतानि द्वाषष्टिभागमुहूर्त्ताग्रमाख्यात-मिति वदेत् ॥-तावदिति प्राग्वत् परिपूर्णयुगपरिमाणे द्वाषष्टिभागमुहूर्त्ताग्रं खलु चतुस्त्रि-शच्छतसहस्राणि-चतुस्त्रिंशल्लक्षाणि अष्टात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागमुहूर्त्तशतानि-अष्टात्रिंशच्छताधि-कानि चतुस्त्रिंशल्लक्षाणि-३४०३८०० एतत्तुल्यानि द्वाषष्टिभागमुहूर्त्तपरिमाणानि भवन्तीति परिपूर्णं युगमेतत्तुल्येन मुहूर्त्ताग्रेण परिपूर्णं भवतीत्याख्यातम्-प्रतिपादितमिति वदेत्-स्व-शिष्येभ्य उपदिशेदिति भगवदुक्तिं गणितेन साधयामि-यथाऽत्र परिपूर्णयुगे मुहूर्त्तपरिमाणम्

अब समग्र युगविषयक मुहूर्त का बासठिया भाग को जानने के हेतु से श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता से णं केवइए बासट्ठिभागमुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) वह पूर्वकथित संपूर्ण युग कितने परिमाण से बासठिया भागवाले मुहूर्ताग्र से प्रतिपादित किया है? सो हे भगवन् आप कहियें इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता चउत्तीसं सयसहस्साइं अट्ठतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तसए बावट्ठिभागमुहु-त्तग्गे आहिएत्ति वएज्जा) परिपूर्ण युगपरिमाण में बासठिया भाग मुहूर्ताग्र चोतीसलाख आडतीससो ३४०३८०० मुहूर्त इतने प्रमाण वाले बासठिया भाग का मुहूर्तपरिमाण होता है। इसप्रकार परिपूर्ण युग इतने मुहूर्ताग्र से परिपूर्ण होता प्रतिपादित किया है, ऐसा स्व शिष्योंको उपदेश करें। श्रीभगवान् के इस कथन को गणितप्रक्रिया से सिद्ध करते हैं-यहां पर परिपूर्ण

હવે સંપૂર્ણ યુગ સંબંધી મુહૂર્તના બાસઠિયા ભાગને જાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता सेणं केवइए बासट्ठिभागमुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) તે પહેલા કહેલ સંપૂર્ણ યુગ કેટલા પરિમાણથી બાસઠિયા ભાગવાળા મુહૂર્તાગ્રથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો, આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता चउतीसं सयसहस्साइं अट्ठतीसं चं बावट्ठिभागमुहुत्तसए बावट्ठिभागमुहुत्तग्गे आहिएत्ति वएज्जा) પરિપૂર્ણ યુગના પરિમાણમાં બાસઠિયા ભાગ મુહૂર્તાગ્ર ચોત્રીસ લાખ આડત્રીસસો ૩૪૦૩૮૦૦ મુહૂર્ત આટલા પ્રમાણવાળા બાસઠિયા ભાગનું મુહૂર્તપરિમાણ થાય છે. આ રીતે પુરેપુરોયુગ આટલા મુહૂર્તાગ્રથી પરિપૂર્ણ થાય છે તેમ પ્રતિપાદન કરેલ છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. શ્રી ભગવાનના આ કથનને ગણિતપ્રક્રિયાથી

से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् तत् खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात-मिति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् तदेव सौरं परिपूर्णं युगं कियता मुहूर्त्ताग्रेण–मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातं–प्रतिपादितमिति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता चउपण्णं मुहुत्तसहस्साइं णव य मुहुत्तसयाइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावच्चतुः पञ्चाशद् मुहूर्त्तसहस्राणि नव च मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥–तावदिति प्राग्वत् परिपूर्णं युगं खलु–युगपरिमाणं किल सौरमुहूर्त्ताग्रेण–सौरमुहूर्त्तपरिमाणेन किल चतुः पञ्चाशत् सहस्राणि नव च शतानि–नवशताधिक चतुःपञ्चाशत् सहस्राणि मुहूर्त्तानां भवति, अर्थात् ५४९०० एतावत्परिमाणेन मुहूर्त्ताग्रेण तत् परिपूर्णं युगं परिपूर्णं प्रपूर्यत इति आख्यातं –प्रतिपादितमिति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेदिति भगवत उक्तिः ॥ अत्र त्रिंशदधिकाना मष्टादशशतपरिमाणानां युगपरिमाणाना महोरात्राणां मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुणिताना मेतावन्तो मुहूर्त्ताः समुत्पद्यन्ते, यथा–१८३० × ३०=५४९०० जातानि नवशताधिकानि चतुः पञ्चाशत्सहस्राणि मुहूर्त्तानामिति ॥

अब मुहूर्ताग्र के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) संपूर्ण सौर युग कितने मुहूर्त परिमाण वाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिए। इसप्रकार श्रीगौत-मस्वामी के प्रश्नको सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता चउप्पण्णं मुहुत्तसहस्साइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) परिपूर्ण युग का परिमाण सौर मुहूर्तपरिमाण से चोपन हजार नवसो मुहूर्त होता है। अर्थात् इतने परिमाण वाले मुहूर्ताग्रपरिमाण से वह संपूर्ण युग परिपूर्ण पूर्ण होता है इसप्रकार प्रतिपादित किया है ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करे, यहां पर अठारहसो तीस अहोरात्र परिमाण वाले युग का मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करने से इतने मुहूर्त निकल आता है जैसे कि–१८३० + ३०=५४९०० चोपन हजार नवसो मुहूर्त हो जाते हैं।

હવે મુહૂર્તાગ્રના વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) સંપૂર્ણ સૌરયુગ કેટલા મુહૂર્તપરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता चउप्पण्णं मुहुत्तसहस्साइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) પરિપૂર્ણ યુગનું પરિમાણ સૌર મુહૂર્તપરિમાણથી ચોપનહજાર નવસો ૫૪૯૦૦। મુહૂર્તનું થાય છે. અર્થાત્ આટલા પરિમાણવાળા મુહૂર્તાગ્ર પરિમાણથી તે સંપૂર્ણ યુગ પરિપૂર્ણ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને સમજાવવું.

અહીં અઢારસોત્રીસ અહોરાત્ર પરિમાણના યુગનું મુહૂર્તપરિમાણ કરવા માટે તેનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવાથી નીકળી આવે છે. ૧૮૩૦,૩૦=૫૪૯૦૦ આ રીતે ચોપનહજાર નવસો મુહૂર્ત થાય છે.

अथाधुना समस्तयुगविषये मुहूर्त्तगत द्वाषष्टिभागपरिज्ञानार्थं प्रश्नसूत्रमाह-'ता से णं केवइए बावट्ठिभागमुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् तत् खलु कियता द्वाषष्टिभाग-मुहूर्त्ताग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् तत्-प्रथमोदितं नो युगं-परिपूर्णं युगं खल्विति वाक्यालङ्कारे कियता-कियत्परिमाणेन द्वाषष्टिभागमुहूर्त्ताग्रेण आख्यातं-प्रति-पादितमिति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता चउत्तीसं सय-सहस्साइं अट्ठतीसं च बावट्ठिभागमुहुत्तसए बावट्ठिभागमुहुत्तग्गे आहिएत्ति वएज्जा' ताव-चतुस्त्रिंशच्छतसहस्राणि अष्टात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागमुहूर्त्तशतानि द्वाषष्टिभागमुहूर्त्ताग्रमाख्यात-मिति वदेत् ॥-तावदिति प्राग्वत् परिपूर्णयुगपरिमाणे द्वाषष्टिभागमुहूर्त्ताग्रं खलु चतुस्त्रिं-शच्छतसहस्राणि-चतुस्त्रिंशल्लक्षाणि अष्टात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागमुहूर्त्तशतानि-अष्टात्रिंशच्छताधि-कानि चतुस्त्रिंशल्लक्षाणि-३४०३८०० एतत्तुल्यानि द्वाषष्टिभागमुहूर्त्तपरिमाणानि भवन्तीति परिपूर्णं युगमेतत्तुल्येन मुहूर्त्ताग्रेण परिपूर्णं भवतीत्याख्यातम्-प्रतिपादितमिति वदेत्-स्व-शिष्येभ्य उपदिशेदिति भगवदुक्तिं गणितेन साधयामि-यथाऽत्र परिपूर्णयुगे मुहूर्त्तपरिमाणम्

अब समग्र युगविषयक मुहूर्त का बासठिया भाग को जानने के हेतु से श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता से णं केवइए बासट्ठिभागमुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) वह पूर्वकथित संपूर्ण युग कितने परिमाण से बासठिया भागवाले मुहूर्ताग्र से प्रतिपादित किया है? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता चउतीसं सयसहस्साइं अट्ठतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तसए बावट्ठिभागमुहु-त्तग्गे आहिएत्ति वएज्जा) परिपूर्ण युगपरिमाण में बासठिया भाग मुहूर्ताग्र चोतीसलाख आडतीससो ३४०३८०० मुहूर्त इतने प्रमाण वाले बासठिया भाग का मुहूर्तपरिमाण होता है। इसप्रकार परिपूर्ण युग इतने मुहूर्ताग्र से परिपूर्ण होता प्रतिपादित किया है, ऐसा स्व शिष्योंको उपदेश करें। श्रीभगवान् के इस कथन को गणितप्रक्रिया से सिद्ध करते हैं-यहां पर परिपूर्ण

હવે સંપૂર્ણ યુગ સંબંધી મુહૂર્તના બાસઠિયા ભાગને જાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता सेणं केवइए बासट्ठिभागमुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) તે પહેલા કહેલ સંપૂર્ણ યુગ કેટલા પરિમાણથી બાસઠિયા ભાગવાળા મુહૂર્તાગ્રથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો, આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता चउतीसं सयसहस्साइं अट्ठतीसं च बावट्ठिभागमुहुत्तसए बावट्ठिभागमुहुत्तग्गे आहिएत्ति वएज्जा) પરિપૂર્ણ યુગના પરિમાણમાં બાસઠિયા ભાગ મુહૂર્તાગ્ર ચોત્રીસ લાખ આડત્રીસસો ૩૪૦૩૮૦૦ મુહૂર્ત આટલા પ્રમાણવાળા બાસઠિયા ભાગનું મુહૂર્તપરિમાણ થાય છે. આ રીતે પુરેપુરોયુગ આટલા મુહૂર્તાગ્રથી પરિપૂર્ણ થાય છે તેમ પ્રતિપાદન કરેલ છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. શ્રી ભગવાનના આ કથનને ગણિતપ્રક્રિયાથી

—५४९०० नवशताधिकानि चतुःपञ्चाशत्सहस्राणि मुहूर्त्तानामिति प्रतिपादितं भावितं च। तेनैते द्वाषष्टया गुण्यन्ते—५४९०० × ६२=३४०३८०० जातानि चतुस्त्रिंशल्लक्षाणि अष्टात्रिंशच्छतानि द्वाषष्टिभागाना मित्युपपद्यते ॥ उक्तं च मूले—'ता चउतीसं सयसहस्साइं अट्ठतीसं च बावट्ठिभागमुहुत्तसए बावट्ठिभागमुहुत्तग्गे आहिएत्ति वएज्जा' इति ॥सू० ७३॥

कदासौ चान्द्रादि सम्वत्सरः सूर्यादि संवत्सरेण सह समादिः प्रवर्त्तते समपर्यवसानश्च भवतीत्येतद्विषयं जिज्ञासिषुः प्रश्नोत्तरसूत्राण्याह—'ता कया णं' इत्यादि।

मूलम्—ता कया णं एए आदिच्चचंदसंवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा ?, ता सट्ठिं एए आइच्चमासा बावट्ठिं एए चंदमासा, एस णं अद्धा छक्खुत्तकडा दुवालसभविता तीसं एए आइच्चसंवच्छरा एक्कतीसं एए चंदसंवच्छरा, तया णं एए आइच्च चंदसंवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा। ता कया णं एए आइच्चउडुचंदणक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा ? ता सट्ठिं एए आइच्चा मासा एगट्ठिं एए उडुमासा बावट्ठिं एए चंदमासा सत्तट्ठिं एए णक्खत्ता मासा एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा दुवालस भयिता सट्ठिं एए आइच्चसंवच्छरा एगट्ठिं एए उडुसंवच्छरा बावट्ठिं एए चंदसंवच्छरा सत्तट्ठिं एए णक्खत्ता संवच्छरा, तया णं एए आइच्चउडुचंदणक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा, ॥ ता कया णं एए अभिवड्ढिय

युग का मुहूर्त परिमाण ५४९०० चोपन हजार नवसो मुहूर्त प्रतिपादित किया है। अतः इसको बासठ से गुणा करे तो ५४९००+६२=३४०३८०० चोतीस लाख तीन हजार आठसो बासठिया भाग हो जाता हैं। मूल में कहा भी है—(ता चउतीसं सयसहस्साइं अट्ठतीसं च बावट्ठिभागमुहुत्तसए बावट्ठिभाग-मुहुत्तग्गे आहिएत्ति वएज्जा) ॥सू० ७३॥

સમર્થિત કરવામાં આવે છે.—અહીં પરિપૂર્ણ યુગનું મુહૂર્તપરિમાણ ૫૪૯૦૦। ચોપન હજાર નવસો મુહૂર્ત પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેથી આ સંખ્યાનો બાસઠથી ગુણાકાર કરવો ૫૪૯૦૦+૬૨=૩૪૦૩૮૦૦। ચોત્રીસલાખ ત્રણહજાર આઠસો બાસઠિયા ભાગ થઈ જાય છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે—(ता चउतीसं सयसहस्साइं अट्ठतीसं य बासट्ठिभागमुहुत्तग्गे आहिएत्ति वएज्जा) ॥ सू० ७३ ॥

आइच्चउडुचंदणक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा ?, ता सत्तावण्णं मासा सत्त य अहोरत्ता एक्कारस य मुहुत्ता तेवीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स एए अभिवड्डिया मासा, सट्ठिं एए चंदमासा सत्तट्ठी एए णक्खत्तमासा, एस णं अद्धा छप्पण्ण सत्तक्खुत्तकडा दुवालस भयिता सत्तसया चोत्ताला, एए णं अभिवड्डिया, संवच्छरा, सत्तसया असीता एएणं आइच्चा संवच्छरा सत्तसया तेणउता एएणं उडुसंवच्छरा, अट्ठसया छलुत्तरा एएणं चंदा संवच्छरा एकसत्तरी अट्ठसया, एए णं णक्खत्ता संवच्छरा, तया णं एए अभिवड्डियआइच्चउडुचंदणक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा, ता णयट्ठताए णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालस य बावट्ठिभागे राइंदियस्स आहिएत्ति वएज्जा, ता अहातच्चे णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए पंच य मुहुत्ते पण्णासं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा ॥सू० ७४॥

छाया–तावत् कदा खलु एते आदित्य–चान्द्रसंवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ?, तावत् षष्टिरेते आदित्यमासाः द्वाषष्टिरेते चान्द्रमासाः, एषा खलु अद्धा षट्कृत्वा द्वादश भक्ता त्रिंशत् एते आदित्यसंवत्सराः, एकत्रिंशदेते चान्द्रसंवत्सराः, तदा खलु एते आदित्य–चाद्रसंवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् । तावत् कदा खलु एते आदित्य–ऋतु–चान्द्र–नाक्षत्राः संवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ? । तावत् षष्टिरेते आदित्या मासाः, एकषष्टिरेते ऋतुमासाः, द्वाषष्टिरेते चान्द्रमासाः, सप्तषष्टिरेते नाक्षत्रमासाः, एषा खलु अद्धा द्वादशकृता द्वादशभक्ताः, षष्टिरेते आदित्याः संवत्सराः, एकषष्टिरेते ऋतु संवत्सराः, द्वाषष्टिरेते चान्द्रसम्वत्सराः, सप्तषष्टिरेते नाक्षत्रसंवत्सराः, तदा खलु एते आदित्य–उडु–चान्द्र–नाक्षत्राः संवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ॥ तावत् कदा खलु एए अभिवर्द्धित–आदित्य–ऋतु–चान्द्र–नाक्षत्राः संवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ? । तावत् सप्तपञ्चाशन्मासाः सप्त च अहोरात्राः एकादश च मुहूर्त्तास्त्रयों विंशति द्वीषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य एते अभिवर्द्धितामासाः, षष्टिरेते आदित्यमासाः, एकषष्टिरेते ऋतुमासाः, द्वाषष्टिरेते चान्द्रमासाः, सप्तषष्टिरेते नाक्षत्रमासाः, एषा खलु अद्धा षट् पञ्चाशत् सप्तकृता द्वादशभक्ता सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशत्, एते खलु अभिवर्द्धिताः संवत्सराः सप्तशतानि अशीतिः एते खलु आदित्याः, संवत्सराः, सप्तशतानि त्रिनवतिरेते खलु ऋतुसंवत्सराः, अष्टौ शतानि

षडुत्तराणि एते खलु चान्द्रसंवत्सराः, एकसप्तति रष्टौशतानि एते खलु नाक्षत्राः संवत्सराः। तदा खलु एते अभिवर्द्धित–ऋतु–चान्द्र–नाक्षत्राः संवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत्। तावत् नयार्थतया खलु चान्द्रः संवत्सरः त्रीणि चतुः पञ्चाशद्रा-त्रिन्दिवशतानि द्वादश च द्वापष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य आख्याता इति वदेत्। तावद् याथा-तथ्येन चान्द्रः संवत्सरस्त्रीणि चतुःपञ्चाशद्रात्रिन्दिवशतानि पञ्च च मुहूर्त्ताः, पञ्चाशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्याख्यात इति वदेत ॥ सू० ७४ ॥

टीका–त्रिसप्ततितमे सूत्रे नाक्षत्रादि पञ्च संवत्सराणामेकत्र मिलितानां परिमाणं रात्रि-न्दिवादिकं, तत्र क्षेपकपरिमाणं परिपूर्णयुगपरिमाणं च सम्यग् विविच्य सम्प्रति चतुः सप्ततितमेऽस्मिन् सूत्रे तेपामेव पञ्चानां नाक्षत्रादि सम्वत्सराणां परस्परं युगपदेव प्रवर्त्तनं निवर्त्तनं च ज्ञातुमिच्छन् 'ता कया णं' इत्यादिना प्रथमं प्रश्नसूत्रमाह–

'ता कया णं एए आइच्चचंदसंवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कदा खलु एते आदित्य चान्द्रसंवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ? ॥–तावदिति पूर्ववत् कदा–कस्मिन् समये खलु–इति निश्चितम् 'एए' एते–प्रथमो-दिता आदित्यसंवत्सराश्चान्द्रसम्वत्सराश्च समादयः–समप्रारम्भाः=युगपत् प्रवृत्ताः, सम-

---

यह चांद्रसंवत्सर सूर्यादि संवत्सर के साथ साथ प्रवृत्त होता है? तथा समाप्ति भी साथ ही होता है? इस विषय को जानने के लिये श्रीगौतमस्वामी प्रश्न कहते हैं (ता कयाणं) इत्यादि

टीकार्थ–तिहत्तरवें सूत्र में नाक्षत्रादि पांचों संवत्सरों के एकसाथ का अहोरात्रादि का परिमाण तथा वहां का क्षेपक परिमाण तथा संपूर्ण युग का परिमाण का सम्यक् प्रकार से निरूपण करके अब इस चुवोत्तरवें सूत्र में उसी नाक्षत्रादि पांच संवत्सरों का परस्पर में एकसाथ प्रवर्तन तथा एकसाथ निव-र्तन होने का क्रम को जानने की इच्छा से श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से प्रश्न करते हैं–(ता कया णं एए आइच्चचंदसंवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) किस समय (एए) ये पूर्वकथित अदित्यसंवत्सर तथा

આ ચાંદ્રસંવત્સર સૂર્યાદિ સંવત્સરની સાથે સાથેજ પ્રવૃત્ત થાય છે. અને સમાપ્ત પણ સાથેજ થાય છે. આ વિષયને જાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે–(ता कयाणं) ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ–તોંતેરમા સૂત્રમાં નાક્ષત્રાદિ પાંચે સંવત્સરોનું એક સાથેનું અહોરાત્રાદિનું પરિમાણ તથા ત્યાંનું ક્ષેપક પરિમાણ અને સંપૂર્ણ યુગનું પરિમાણ સારી રીતે નિરૂપણ કરીને હવે આ ચુંમોતેરમા સૂત્રમાં એ નાક્ષત્રાદિ પાંચે સંવત્સરોનું પરસ્પરનું એક સાથે પ્રવર્તન અને એક સાથે નિવર્તન થવાના ક્રમને જાણવા માટે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता कयाणं एए आइच्चचंदसंवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) કયા સમયે (एए) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ આદિત્યસંવત્સર સાથેજ પ્રારંભિત

पर्यवसिताः-समपर्यवसानाः-युगपन्निवृत्ता आख्याताः-प्रतिपादिताः सन्तीति वदेत्-कथयं भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता सट्ठिं एए आइच्चमासा, बावट्ठिं एए चंदमासा' तावत् षष्टिरेते आदित्यमासाः, द्वाषष्टिरेते चान्द्रमासाः ॥-तावदिति प्राग्वत् एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे षष्टिः-षष्टिसंख्यका आदित्यमासाः-सौरमासा भवन्ति, तथा द्वाषष्टिप्रमिताश्चान्द्रमासाश्च भवन्तीत्युक्तं भावितं च प्राक्, एते एकयुगान्तर्वर्त्तिन एव आदित्याश्चान्द्राश्चेति। 'एस णं अद्धा छक्खुत्तकडा दुवालसभयिता तीसं एए आइच्चसंवच्छरा एकतीसं एए चंदसंवच्छरा' एषा खलु अद्धा षट् कृता द्वादशभक्ता त्रिंशदेते आदित्यसंवत्सराः, एकत्रिंशदेते चान्द्रसंवत्सराः ॥-तावदिति पूर्ववत् एषा-एतावती खलु अद्धा-समयः-मार्गः 'छक्खुत्तकडा' षट् कृता-षट् कृत्वः-षड्भिर्गुणनीयस्ततो द्वादश भक्ता-द्वादशभिर्भाज्यः, द्वादशभिश्च भागे हृते त्रिंशत्-त्रिंशत्प्रमाणा एते आदित्यसंवत्सराः-सूर्यसंवत्सरा भवन्ति, तथा एकत्रिंशत्-एकत्रिंशत्प्रमाणा एते चान्द्रसंवत्सराश्च भवन्ति ॥

चांद्रसंवत्सर साथ ही प्रारम्भ होते हैं एवं साथ ही समाप्त होते हैं? सो हे भगवन् आप कहिये। इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता सट्ठिं एए आइच्चमासा, बावट्ठिं एए चंदमासा) पांच वर्ष वाले एकयुग में साठ सौर मास होते हैं। तथा चांद्रमास बासठ प्रमित होते हैं, इसप्रकार पहले कहा हैं एवं भावित भी किया है। ये प्रमाण एक युगान्तर्वर्ति आदित्य एवं चांद्रसंवत्सरका ही होता है। (एस णं अद्धा छक्खुत्तकडा दुवालसभयिता तीसं एए आइच्चसंवच्छरा एकतीसं एए चंदसंवच्छरा) इतना प्रमाणवाला अद्धा अर्थात् समय को (छक्खुत्तकडा) छह से गुणा करे पश्चात् बारह से भाग करे, बार से भाग करने पर तीस आदित्य संवत्सर होते हैं। तथा इकतीस प्रमाण का चांद्रसंवत्सर होते हैं। यहां पर

થાય છે અને સાથેજ સમાપ્ત થાય છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता सट्ठिं एए आइच्च मासा, बावट्ठिं एए चंद मासा) પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં સાઈઠ સૌર માસ થાય છે. અને ચાંદ્રમાસ બાસઠ જેટલા થાય છે. આ પ્રમાણે પહેલાં કહેલ છે અને ભાવિત કરેલ છે. આ એક યુગાન્તમાં રહેલ આદિત્ય અને ચાંદ્ર સંવત્સરનાજ થાય છે. (एस णं अद्धा छक्खुत्तकडा दुवालसभयिता तीसं एए आइच्चसंवच्छरा एकतीसं एए चंद संवच्छरा) આટલા પ્રમાણુવાળી અદ્ધા અર્થાત્ સમયનો (छक्खुत्तकडा) છથી ગુણાકાર કરવો તે પછી બારથી તેનો ભાગ કરે તો ત્રીસ આદિત્ય સંવત્સર થાય છે. તથા એકત્રીસ પ્રમાણુના ચાંદ્રસંવત્સર થાય છે. અહીંયાં ગુણન અને ભાજન પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે.

यथात्र गुणनभाजनप्रक्रिया क्रियते–$६० \times ६ = ३६०$ । ततः $\frac{३६०}{१२} = ३०$ लब्धा आदित्य-संवत्सराः । एवम् $६२ \times ६ = ३७२$ । ततः $\frac{३७२}{१२} = ३१$ लब्धाः यथोक्ता श्चान्द्रसंवत्सरा-श्चेति ॥–अतस्तयोः प्रारम्भावसानं प्रतिपादयति–'तया णं एए आइच्चचंदसंवच्छरा समा-दीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा' तदा खलु एते आदित्य–चान्द्रसंवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ॥–तदा–तस्मिन्नेव समये–एतावति कालेऽतिक्रान्ते सति एते–प्रथमोदिता आदित्यचान्द्रसंवत्सराः–आदित्यसंवत्सराश्चान्द्रसंवत्सराश्च समा-दयः–समप्रारम्भाः–युगपत् प्रवृत्तास्तथा च समपर्यवसिताः–समपर्यवसानाः–युगपदेव निवृ-त्ताश्च भवन्तीति आख्याताः–प्रतिपादिता इति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् ॥

अथात्र युक्तिरूपोपपत्तिरुच्यते–एते आदित्य–चान्द्रसंवत्सरा विविक्षितस्यादौ समाः –समप्रारब्धप्रारब्धा भवन्तः सन्तस्तत आरभ्यषष्ठियुगपर्यवसाने काले समपर्यवसाना भवन्ति, यतोहि एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके काले द्वादशमासात्मकास्त्रयश्चान्द्रसम्वत्सरा भवन्ति,

---

गुणन भाजन प्रक्रिया दिखलाइ जाती है–$६० + ६ = ३६०$ तत्पश्चात् $\frac{३६०}{१२} = ३०$ तीस आदित्यसंवत्सर लब्ध होते हैं, तथा $६२ + ६ = ३७२$ पश्चात् $\frac{३७२}{१२} = ३१$ यथोक्त प्रमाण से चांद्रसंवत्सर लब्ध होता है । अब उनके प्रारम्भ एवं अव-सान काल का प्रतिपादन करते है–(तया णं एए आइच्चसंवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) इतना काल वीत चुकने पर आदित्य संवत्सर एवं चांद्रसंवत्सर समादि अर्थात् एक ही साथ प्रवृत्त होते हैं तथा एक ही साथ पर्यवसित अर्थात् समाप्त होते हैं, ऐसा स्व शिष्यों को कहें, इस विषय में युक्तिरूप उपपत्ति कहते हैं । ये आदित्य एवं चांद्रसंवत्सर विवक्षित समय की आदि में साथ ही प्रारम्भ होते हैं । प्रारब्ध होकर के छट्ठे युग के समाप्ति काल में साथ ही समाप्त होते हैं । कारण की पांचवर्ष प्रमाण वाले काल में बारह मास प्रमाणवाले तीन चांद्रसंवत्सर होते हैं । तथा तेरह

$६० + ६ = ३६०$ તે પછી $\frac{३६०}{१२} = ३०$ ત્રીસ આદિત્ય સંવત્સર લબ્ધ થાય છે. તથા $६२ \cdot ६ = ३७२$ તે પછી ત્રણુસો બોંતેરને બારથી ભાગવા $\frac{३७२}{१२} = ३१$ યથોક્ત પ્રમાણુવાળા એકત્રીસ ચાંદ્રસંવત્સર લબ્ધ થાય છે. હવે તેના પ્રારંભ અને સમાપ્તિકાળનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. (तया णं एए आइच्चसंवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) આટલો કાળ વીત્યા પછી આદિત્યસંવત્સર અને ચાંદ્રસંવત્સર સમાદિ અર્થાત્ એક સાથેજ પ્રવૃત્ત થાય છે અને એક સાથેજ પર્યવસિત અર્થાત્ સમાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું.

આ વિષયમાં યુક્તિરૂપ ઉપપત્તિ કહેવામાં આવે છે. આ આદિત્ય અને ચાંદ્રસંવત્સર વિવક્ષિત સમયની પહેલાં સાથેજ પ્રારંભ થાય છે, અને પ્રારંભ થઈને છઠા યુગના સમાપ્તિ કાળમાં સાથેજ સમાપ્ત થાય છે. કારણકે–પાંચ વર્ષના પ્રમાણુવાળા કાળમાં બાર માસના પ્રમાણુવાળા ત્રણ ચાંદ્રસંવત્સર થાય છે. તથા તેરમાસ પ્રમાણુવાળા બે અભિવર્દ્ધિત

तथा च त्रयोदशमासात्मकौ द्वौ अभिवर्द्धिताख्यौ संवत्सरौ भवतस्तेनेदं सिद्ध्यति यत् एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे युगान्तर्वर्त्तिनो द्वादशमासात्मकाः पञ्चचान्द्रसंवत्सराः प्रपूर्णा भवन्ति, द्वौ च चान्द्रमासौ उर्वरितौ भवत इति। ततश्च द्वितीययुगपर्यवसाने दशमवर्षान्ते दशचान्द्रसंवत्सराश्चत्वारश्चान्द्रमासाश्चोर्वरिताः, ततस्तृतीययुगपर्यवसाने पञ्चदशवर्षान्ते पञ्चदश चान्द्रसंवत्सराः, षट् चान्द्रमासाश्चोर्वरिताः, अनया रीत्या प्रतियुगं मासद्वयवृद्ध्या षष्ठयुगपर्यवसाने काले परिपूर्णा द्वादशमासा भवेयुः, द्वादशभिश्च मासैरेकः संवत्सरो भवति। पञ्चवर्षात्मकषड्युगपरिमाणसंवत्सरास्तु त्रिंशदादित्यसंवत्सरा भवन्ति-५×६=३० आदित्यसंवत्सरपूर्तौ-षष्ठयुगपर्यन्ते परिपूर्णा एकत्रिंशद् चान्द्रसंवत्सरा भवन्ति। एतेनैव सिद्ध्यन्तेन षड्गुणितो द्वादशभिर्भक्तश्चेति प्रतिपादितं वर्त्तते॥ अथान्येषां प्रवृत्तिं पृच्छति -'ता कया णं एए आइच्च-उडु-चंद-णक्खत्ता संवच्छरा समादीया सपज्जवसिया आदि-

---

मास प्रमाणवाला दो अभिवर्धितसंवत्सर होते हैं। इस से यह सिद्ध होता है कि पांच वर्षवाले एक युग में युग के अन्तर्वर्ति बारह मास प्रमाणवाले पांच चांद्र संवत्सर पूर्ण होते हैं। तथा दो मास ऊपर रहता है। तदनन्तर दूसरे युग की समाप्ति समय में अर्थात् दसवें वर्ष के अन्त में दस चांद्रसंवत्सर तथा ऊपर के चार चांद्र मास रहता है। तत्पश्चात् तीसरे युगके अन्त के समय में पंद्रहवें वर्ष के अन्त में पंद्रह चांद्रसंवत्सर तथा ऊपर के छ चांद्र मास रहते हैं। इस रीति से प्रत्येक युग में दो मास की वृद्धि से छठे वर्ष के अन्त में पूरा बारह मास होते हैं, बारह मास से एक संवत्सर होता है। पांच वर्षवाले छह युग का परिमाण तीस आदित्यसंवत्सर होते हैं। ५+६=३० आदित्य संवत्सर की पूर्ति में छह युग के अन्त में परिपूर्ण इकतीस चांद्र संवत्सर होते हैं, इसी सिद्धांत से छह से गुणित एवं बारह से भाग करके प्रतिपादित किया है। अब अन्य संवत्सरों की प्रवृत्ति के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते

સંવત્સર થાય છે. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં યુગના અંતર્વર્તિ બાર માસ પ્રમાણવાળા પાંચ ચાંદ્રસંવત્સર પૂર્ણ થાય છે. એ બે માસ વધે છે. તે પછી બીજા યુગની સમાપ્તિ સમયમાં અર્થાત્ દસમા વર્ષની અંતમાં દસ ચાંદ્રસંવત્સર અને ઉપર ચાર ચાંદ્રમાસ રહે છે. તે પછી ત્રીજા યુગના અન્તમાં પંદરમાં વર્ષની અન્તમાં પંદર ચાંદ્રસંવત્સર તથા ઉપર છ ચાંદ્રમાસ વધે છે. આ રીતે દરેક યુગમાં બે માસના વધારાથી છઠા સંવત્સર વર્ષના અંતમાં બારમાસ પૂરા થઈ જાય છે. બાર માસથી એક સંવત્સર થાય છે. પાંચ વર્ષવાળા છ યુગનું પરિમાણ ત્રીસ આદિત્ય સંવત્સર થાય છે. ૫+૬=૩૦ આદિત્ય સંવત્સરની પૂર્તિમાં છ યુગના અંતમાં પુરેપૂરા એકત્રીસ ચાંદ્રસંવત્સર થાય છે. આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે છથી ગુણેલ અને બારથી ભાગ કરીને પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

હવે અન્ય સંવત્સરોની પ્રવૃત્તિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા

एत्ति वएज्जा ?'–तावत् कदा खलु एते आदित्य–ऋतु–चान्द्र–नाक्षत्राः संवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् कदा–कस्मिन् समये खलु–इति वाक्यालङ्कारे एते–प्रथमोदिताः स्वस्वपरिभाषाभिः परिभाषिताः, आदित्य–ऋतु–चान्द्र–नाक्षत्राः–तत्तन्नामधेयाः समादयः–समप्रारम्भाः–युगपत्प्रवृत्ताः समपर्यवसिताः–समपर्यवसानाः–युगपदेव निवृत्ताश्च भवन्तीति आख्याताः–प्रतिपादिताः सन्तीति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता सट्ठिं एए आइच्चामासा, एगट्ठिं एए उडुमासा, बावट्ठिं एए चंदमासा, सत्तट्ठिं एए णक्खत्ता मासा, एए णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा दुवालस भयिता, सट्ठिं एए आइचा संवच्छरा, एगट्ठिं एए उडुसंवच्छरा, बावट्ठिं एए चंदा संवच्छरा, सत्तट्ठिं एए णक्खत्ता संवच्छरा, तयाणं एए आइच्च–उडु–चंद–णक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा' तावत् षष्टिरेते आदित्या मासाः, एकषष्टिरेते ऋतुमासाः, द्वाषष्टिरेते चान्द्रमासाः सप्तषष्टिरेते नाक्षत्रमासाः, एषा खलु अद्धा द्वादशकृता द्वादशभक्ता षष्टिरेते आदित्याः संवत्सराः, एकषष्टिरेते ऋतुसंवत्सराः, द्वाषष्टि-

---

हैं–(ता कया णं एए आइच्च उडुचंद–णक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) किस समय ये पूर्वोक्त स्वस्व परिभाषा से परिभाषित आदित्य–ऋतु–चांद्र–नाक्षत्र संवत्सर उस उस नामवाले संवत्सरों के साथ प्रारम्भ अर्थात् एक ही साथ प्रवृत्त तथा एक साथ ही निवृत्त होते हैं, सो हे भगवन् आप कहीए। इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता सट्ठिं एए आइच्चा मासा, एगट्ठिं एए उडुमासा, बावट्ठिं एए चंदमासा, सत्तट्ठिं एए णक्खत्तमासा, एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा दुवालसभाविता, सट्ठिं एए आइचा संवच्छरा, एगसट्ठिं एए उडु संवच्छरा, बावट्ठिं एए चंदा संवच्छरा, सत्तट्ठिं एए णक्खत्ता संवच्छरा, तया णं एए आइच्च–उडु–चंद–णक्खत्ता संवच्छरा, समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) पांच वर्षवाले एक युग में साठ आदित्य मास

कया णं एए आइच्च उडु–चंद–णक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) કયા સમયે આ પૂર્વકથિત સ્વ સ્વ પરિભાષાથી પરિભાષિત આદિત્ય ઋતુ ચાંદ્રનાક્ષત્ર સંવત્સર તેતે નામવાળા સંવત્સરોની સાથે પ્રવૃત્ત અને નિવૃત્ત થાય છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે (ता सट्ठिं एए आइच्चामासा, एगट्ठिं एए उडुमासा, बावट्ठिं एए चंदमासा, सत्तट्ठिं एए णक्खत्ता मासा एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा दुवालस भाविता, सट्ठिं एए आइच्चा संवच्छरा एगट्ठिं एए उडुसंवच्छरा बावट्ठिं एए चंदा संवच्छरा सत्तट्ठिं एए णक्खत्ता संवच्छरा तया णं एए आइच्च उडु–चंद–णक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) પાંચ વર્ષના એક યુગમાં સાઠ આદિત્યમાસ હોય છે. એકસઠ

रेते चान्द्रसंवत्सराः, सप्तषष्टिरेते नाक्षत्रसंवत्सराः, तदा खलु एते आदित्य-ऋतु-चान्द्र-नाक्षत्राः संवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ॥-तावदिति प्राग्वत् एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे षष्टिरादित्यमासा भवन्ति, एकषष्टिः-ऋतुमासाः, द्वाषष्टिश्चान्द्र-मासाः, सप्तषष्टिश्च नाक्षत्रमासा भवन्तीत्युक्तं भावितं च प्राक्, अतएव एषा प्रतिपादिता अद्धा-तत्तन्मापिका कालगतिः द्वादशकृता-द्वादशभिर्गुणिता, ततश्च द्वादशभक्ता-द्वादशभि-र्विभाज्या, तदा गुणहरयोस्तुल्यत्वात् तयोर्नाशे कृते सति जाता एते एव षष्टिरादित्याः संवत्सराः, एकषष्टिरेते ऋतुसंवत्सराः, द्वाषष्टिरेते चान्द्रसंवत्सराः, सप्तषष्टिरेते नाक्षत्रसंव-त्सराश्च अवशिष्यन्ते, सर्वे एते एकयुगान्तर्वर्त्तिन एवोक्ताः, संवत्सरानयनार्थमेव द्वादशभि-र्भक्ताः, एवमुक्ताः सर्वे संवत्सराः द्वादशयुगातिक्रमे समुत्पद्यन्त इत्यर्थः । अतस्तत्रैव-द्वादश-युगान्तकाले एव एते प्रथमोदिताः आदित्य ऋतु-चान्द्र-नाक्षत्राः संवत्सराः समादिकाः-समादयः-समप्रारम्भाः-युगपत् प्रवृत्ता भवन्ति, तथा च समपर्यवसिताः-समपर्यवसानाः युगपन्निवृत्ताश्च भवन्तीत्याख्याताः-प्रतिपादिता इति वदेत्-स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् ॥-

---

होते हैं, एकसठ ऋतुमास होते हैं, बासठ चांद्रमास होते हैं, सडसठ नाक्षत्र मास होते हैं, इसप्रकार पहले कहा है एवं भावित किया है। अत एव यह प्रतिपादित अद्धा-उस उस मापक काल गति का बारह से गुणा करे तत्पश्चात् बारह से भाग करे, तब गुणक एवं हर राशि की समानता से उसका नाश करे तो ये साठ आदित्य संवत्सर होते हैं। तथा इकसठ ऋतु संवत्सर, बासठ ये चांद्रसंवत्सर, तथा सडसठ ये नाक्षत्रसंवत्सर अवशिष्ट रहते हैं। ये सब एक युगान्तर्वर्ति ही कहे हैं। संवत्सर करने के लिये बारह से भाग किया है, इसप्रकार सभी संवत्सर बारह युग के समाप्त होने पर होते हैं, अतः बारह युगान्त काल में ही ये पूर्वोक्त आदित्य-ऋतु-चांद्र-नाक्षत्र संवत्सर साथ ही प्रारम्भवाले साथ ही प्रवृत्त होते हैं, तथा साथ ही समाप्त होते हैं। इसप्रकार स्व शिष्यों को प्रतिपादित करके कहें। यहां पर इसप्रकार कहा जाता है-

---

ઋતુમાસ હોય છે બાસઠ ચાંદ્ર માસ હોય છે. સડસઠ નાક્ષત્રમાસ હોય છે. આ પ્રમાણે પહેલાં કહ્યું છે. અને ભાવિત કરેલ છે. તેથીજ આ પ્રતિપાદિત કરેલ અદ્ધા તે તે માપવાળી કાળગતિનો બારથી ગુણાકાર કરવો તે પછી તેનો બારથી ભાગ કરવો ત્યારે ગુણક અને ભાગ રાશીના સરખાપણાથી તેનો નાશ કરે તો સાઠ આદિત્યસંવત્સર થાય છે. તથા એકસઠ ઋતુસંવત્સર બાસઠ ચાંદ્રસંવત્સર તથા સડસઠ નાક્ષત્રસંવત્સર બાકી રહે છે. આ બધા એકજ યુગમાં રહેવાવાળા કહ્યા છે. સંવત્સર કરવા માટે બારથી ભાગ કર્યો છે. એ પ્રમાણે બધાજ સંવત્સરો બાર યુગ સમાપ્ત થયા પછી થાય છે. તેથી બાર યુગાન્તકાળમાં જ આ પૂર્વોક્ત આદિત્ય-ઋતુ-ચાંદ્રનાક્ષત્ર સંવત્સરો સાથેજ પ્રારંભ થનારા આ સાથેજ સમાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને પ્રતિપાદિત કરીને કહેવું,

अथात्रैतदुक्तं भवति-विवक्षितयुगस्यादौ एते आदित्य-ऋतु-चान्द्र-नाक्षत्राश्चत्वारोऽपि संवत्सराः समादिकाः-समारब्धप्रारम्भाः सन्तस्ततः आरभ्य द्वादशयुगपर्यवसानकाले पुनश्च समपर्यवसानाः-युगपन्निवृत्ता भवन्ति, युगान्तादर्वाक् तु चतुर्णां संवत्सराणां मध्ये कस्यापि अन्यतमस्यान्यतमयोरन्यतमानां वा अवश्यं भावेन कतिपयमासानां न्यूनाधिकतया युगपत् समेषां प्रवृत्तिर्निवृत्तिर्वा न सम्भाव्यते । यतोहि. एक संवत्सरान्तर्वर्त्तिन. सर्वेषां संवत्सराणां मासास्तु सावयवा एव भवन्ति, सावयवानामङ्कानां युगपत् प्रवर्त्तनं युगपन्निवर्त्तनं वा सूर्यस्य द्वादश भगणकाल एव-द्वादश युगान्तकाल एव सम्भाव्यते नान्यत्रेति पूर्वोक्तकथनं सर्वथा युक्ति युक्तमुपपद्यते ॥ एतदेवाग्रे भावयिष्यते-तद्विषयकमेव प्रश्नसूत्रमाह-'ता कया णं एए अभिवड्ढिय आइच्च उडु चंद णक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति

विवक्षित युग की आदि में ये आदित्य-ऋतु-चांद्र-एवं नाक्षत्र ये चारो संवत्सर समादि अर्थात् साथ हि आरंभ-प्रारम्भ होकर बारह युग की समाप्ति काल में समपर्यवसान वाले अर्थात् साथ ही समाप्त होने वाले होते हैं। युग के समाप्त होने से पहले चारों संवत्सरों में कोइ अन्यतम का या दो अन्यतम का या अन्यतमों का अवश्यंभावि कतिच्चित् मास के न्यूनाधिकपने से एक साथ सभी की प्रवृत्ति या निवृत्ति संभवित नहीं होती है। कारण की एक संवत्सर के अंदर रहे हुए सभी संवत्सरों के मास सावयव ही होते हैं। सावयव अंकों का एकसाथ प्रवर्तन एवं एकसाथ निवर्तन सूर्य के बारह भगण काल अर्थात् बारह युगान्त काल में ही संभवित होता है। अन्यत्र नहीं यह पूर्वोक्त कथन सर्वथा युक्तियुक्त ही समझा जाता है। यही आगे भावित करेंगे उस विषयसंबंधी प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता कया णं एए अभिवड्ढिय आइच्च उडु चंद णक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) किम

અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે- વિવક્ષિત યુગના પ્રારંભમાં આ આદિત્ય-ઋતુ-ચાંદ્ર અને નાક્ષત્ર આ ચાર સંવત્સર સમાદિ એટલે કે-સાથેજ પ્રારંભ થઈને બાર યુગની સમાપ્તિ સમયે સાથેજ પર્યવસાનવાળા અર્થાત્ સાથેજ સમાપ્ત થનારા હોય છે. યુગના સમાપ્ત થતાં પહેલાં ચારે સંવત્સરોમાં કોઈ અન્યતમની અથવા બે અન્યતમોની કે અન્યતમોની અવશ્યંભાવી કેટલાક માસના ન્યૂનાધિકપણાથી બધાની એક સાથે પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ સંભવિત થતી નથી. કારણકે એક સંવત્સરમાં રહેલા બધા સંવત્સરોના માસ સાવયવજ હોય છે. સાવયવ અંકોનું એક સાથે પ્રવર્તન અને એક સાથે નિવર્તન સૂર્યના બાર ભગણકાળ અર્થાત્ બાર યુગાન્તકાળમાંજ સંભવિત થાય છે બીજે નહીં આ પૂર્વોક્ત કથન સર્વથા યુક્તિયુક્તજ સમજવામાં આવે છે. એજ આગળ ભાવિત કરવામાં આવશે તે વિષય સંબંધિ પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે-(ता कया णं एए अभिवड्ढिय आइच्च-उडु-चंद णक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) ક્યારે આ પૂર્વોક્ત પોત પોતાની

वएज्जा ?' तावत् कदा खलु एते अभिवर्द्धित–आदित्य–ऋतु–चान्द्र–नाक्षत्राः संवत्सराः समादिकाः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ? ॥–तावदिति पूर्ववत् कदा–कस्मिन समये खलु–इति वाक्यालङ्कारे एते–पूर्वोदिताः स्वस्वपरिभाषाभिः परिभाषिताः, अभिवर्द्धितादित्य–ऋतु–चान्द्र–नाक्षत्राः पञ्चापि सम्वत्सराः समादिकाः–समादयः–समप्रारम्भाः–युगपत्प्रवृत्तास्तथा समपर्यवसिताः–समपर्यवसानाः–युगपदेव परिपूर्णाश्च भवन्तीत्याख्याताः–प्रतिपादिता इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानुत्तरयति–'ता सत्तावण्णं मासा सत्त य अहोरत्ता एक्कारस य मुहुत्ता तेवीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स एए अभिवड्ढिया मासा, सट्ठिं एए आइच्चमासा, एगट्ठिं एए उडुमासा, बावट्ठीं एए चंदमासा, सत्तट्ठी एए णक्खत्तमासा' तावत् सप्तपञ्चाशन्मासाः सप्तचाहोरात्राः एकादश च मुहूर्त्तास्त्रयोविंशति द्वीपष्टिभागा मुहूर्त्तस्य एते अभिवर्द्धितामासाः, षष्टिरेते आदित्यमासाः, एकपष्टिरेते ऋतुमासाः, द्वाषष्टिरेते चान्द्रमासाः, सप्तषष्टिरेते नाक्षत्रमासाः ॥–तावदिति प्राग्वत् एकस्मिन पञ्चवर्षात्मके युगे युगान्तर्वर्त्तिनः पञ्चानामपि संवत्सराणां परिपूर्णमासप्रमाणं प्रतिपादितं वर्त्तते–यथा अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य युगान्तःपाति सावयवमासपरिमाणं खलु सप्तपञ्चाशन्मासाः ५७ सप्तचाहोरात्राः–७, एकादश च मुहूर्त्ताः–११, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयो-

समय ये पूर्वोक्त स्वस्व परिभाषा से परिभाषित अभिवर्द्धित आदित्य–ऋतु–चांद्र–एवं नाक्षत्र ये पांचो संवत्सर सम प्रारम्भवाले एवं सम पर्यवसानवाले अर्थात् साथ ही समाप्त होने वाले प्रतिपादित किये हैं। सो हे भगवन् आप कहीए इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता सत्तावण्णंमासा सत्तय अहोरत्ता एक्कारसय मुहुत्ता तेवीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स एए अभिवड्ढिया मासा, सट्ठिं एए आइच्चमासा एगट्ठिं एए उडुमासा, बावट्ठिं एए चंद मासा सत्तट्ठी एए णक्खत्तमासा) पांच वर्षप्रमाण वाले एक युग में युग के अन्तवर्त्ति पांचों संवत्सरों के परिपूर्ण मासप्रमाण प्रतिपादित किया ही है। जैसे कि–अभिवर्धित संवत्सर का युग के अन्त में सावयव मास परिमाण सतावन मास, सात अहोरात्र ७ ग्यारह

પરિભાષાથી કહેલ અભિવર્ધિત–આદિત્ય–ઋતુ–ચાંદ્ર અને નાક્ષત્ર આ પાંચ સંવત્સરો સાથે પ્રારંભ થનારા અને સાથે પર્યવસાનવાળા અર્થાત્ સાથેજ સમાપ્ત થનારા પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता सत्तावण्णं मासा सत्तय अहोरत्ता एक्कारसय मुहुत्ता तेवीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स एए अभिवड्ढियामासा सट्ठिं एए आइच्चमासा एगट्ठिं एए उडुमासा बावट्ठिं एए चंदमासा सत्तट्ठी एए णक्खत्तमासा) પાંચ વર્ષના પ્રમાણવાળા એક યુગમાં યુગની અંદરના પાંચે સંવત્સરોના પરિપૂર્ણ માસનું પ્રમાણ પ્રતિપાદિત કર્યું જ છે. જેમકે–અભિવર્ધિત સંવત્સરનું યુગના અંતમાં સાવયવ માસ પરિમાણ સત્તાવન ૫૭ માસ સાત ૭ અહોરાત્ર અગીયાર

विंशति द्वाषष्टिभागाः, अर्थात् अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य–५७ । ७ । ११ । $\frac{२३}{६२}$ एततुल्यं मासादि परिमाणं भवति । तथा आदित्यसंवत्सरस्य परिमाणं खलु मासानां षष्टिः, ऋतुमासस्य परिमाणमेकषष्टिः, चान्द्रमासस्य द्वाषष्टिः, नाक्षत्रमासस्य सप्तषष्टिश्चेति सर्वमुक्तं भावितं च प्राक् । एभिरेव प्रमाणैरत्र युक्ति रुच्यते–'एस णं अद्धा छप्पण्ण सत्तक्खुत्तकडा दुवालसभयिता सत्तसया चोत्ताला एए णं अभिवड्ढिया संवच्छरा, सत्तसया असीता एए णं आइच्चा संवच्छरा, सत्तसया तेणउता एए णं उडुसंवच्छरा, अट्ठसया छलुत्तरा एए णं चंदा संवच्छरा, एकसत्तरी अट्ठसया एए णं णक्खत्ता संवच्छरा' एषा खलु अद्धा षट् पञ्चाशत् शतकृता द्वादशभाजिता सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशदेते खलु अभिवर्द्धिताः सम्वत्सराः, सप्तशतानि अशीतिरेते खलु आदित्याः सम्वत्सराः, सप्तशतानि त्रिनवतिरेते खलु ऋतुसम्वत्सराः, अष्टौशतानि षडुत्तराणि एते खलु चान्द्राः संवत्सराः, एकसप्ततिरष्टौशतानि एते खलु नाक्षत्राः संवत्सराः ॥–एषा–एतावती पूर्वोदिता अद्धा–प्रत्येकस्थान्तररूपा संख्या 'छप्पण्ण सतक्खुत्तकडा' षड् पञ्चाशच्छतकृता–षट् पञ्चाशदधिकशतकृता–षट् पञ्चाशदधिकशतसंख्याभिर्गुणनीया 'दुवालसभयिता' द्वादशभाज्या–द्वादशभिर्विभाज्या तदैवं भवति–७४४ 'सत्तसया चोत्ताला' सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशत्–चतुश्चत्वारिंशदधिकानि सप्तशतानि,

---

मुहूर्त ११ तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेईस भाग $\frac{२३}{६२}$ अर्थात् अभिवर्धित संवत्सर का मासादि परिमाण–५७।७।११।$\frac{२३}{६२}$। इतना होता है । तथा आदित्य संवत्सर का मास परिमाण साठ मास तथा ऋतुसंवत्सर का मास परिमाण इकसठमास, चांद्र संवत्सर का बासठ मास, एवं नाक्षत्र संवत्सर का सडसठ मास यह सब पहले कहकर भावित किया है । इसी प्रमाण से यहां युक्ति कही जाती है–(एस णं अद्धा छप्पण्ण सत्तक्खुत्तकडा दुवालसभयिता सत्तसया असीता एए णं आइच्चा संवच्छरा सत्तसया तेणउता एए णं उडु संवच्छरा अट्ठसया छलुत्तरा एए णं चंदा संवच्छरा, एकसत्तरी अट्ठसया एए णं णक्खत्ता संवच्छरा) यह पूर्वकथित अद्धा (छप्पण्ण सत्तक्खुत्तकडा) एकसौ छप्पन से गुणा करे तथा (दुवालसभयिता) पश्चात् बारह से भाग करे तब

मुहूर्त ११। तथा એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેવીસ ભાગ$\frac{૨૩}{૬૨}$ અર્થાત્ અભિવર્ધિત સંવત્સરનું માસાદિ પરિમાણ ૫૭।૭।૧૧।$\frac{૨૩}{૬૨}$ આટલું છે. તથા આદિત્યસંવત્સરનું માસપરિમાણ સાઇઠમાસ તથા ઋતુસંવત્સરનું માસપરિમાણ એકસઠમાસ, ચાંદ્રસંવત્સરનું માસપરિમાણ બાસઠમાસ અને નાક્ષત્રસંવત્સરનું સડસઠમાસ આ તમામ પહેલાં કહીને ભાવિત કરેલ છે. આજ પ્રમાણથી યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે–(एए णं अद्धा छप्पण्णसत्तक्खुत्तकडा दुवालसभयिता सत्तसया असीता एएणं आइच्चा संवच्छरा सत्तसया तेणउता एएणं उडुसंवच्छरा अट्ठसया एए णं णक्खत्ता संवच्छरा) આ પૂર્વકથિત અદ્ધા (छप्पण्णसत्तक्खुत्तकडा) એકસો છપ્પનથી ગુણીને તથા (दुवालसभयिता) બારથી ભાગ

एते–समुत्पादिताङ्कतुल्याः खलु अभिवर्द्धितसंवत्सरा भवन्ति। यथात्रोदितमभिवर्द्धित-संवत्सरपरिमाणम्–(५७ । ७ । ११ । $\frac{२३}{६२}$) सप्तपञ्चाशन्मासाः, सप्ताहोरात्राः, एकादश-मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशति द्वापष्टिभागाः, एषा सङ्ख्या षट् पञ्चाशदधिकशत संख्याभिर्गुण्यते द्वादशभिर्विभज्यते च (५७ । ७ । ११ । $\frac{२३}{६२}$) × १५६=(८८९२ । १०९२ । १७१६ । ३५८८) सवर्णनेन–(८७३० । ११ । ४ । $\frac{५४}{६२}$) एते द्वादशभिर्यदि विभज्यन्ते तदा स्वल्पान्तरात् स्थूलतया सावयवमासद्वयस्य त्यागेन ७४४ चतुश्चत्वारिंशदधिकानि सप्तशतानि भवन्ति, एतावन्त एवाभिवर्द्धिताः संवत्सरा भवन्ति धूलीकर्मणा॥ तत आदित्यमासाः–६० षष्टिरेते षट् पञ्चाशदधिकशतसंख्याभिर्गुणिता द्वादशभिर्भक्ताश्च– $\frac{६०×१५६}{१२}$=५×१५६=७८० जातान्यशीत्यधिकानि सप्तशतानि, एते आदित्यसंवत्सराः– ७८० ॥ ततः ऋतुमाससंख्या एकषष्टिः षट् पञ्चाशदधिकशतसंख्याभिर्गुणिता द्वादशभि-

---

(सत्तसया चोत्ताला) सातसो चुमालीस ७४४। अभिवर्द्धितसंवत्सर होते हैं। जैसे की यहां पर कहा हुवा अभिवर्द्धितसंवत्सर का परिमाण (५७।७।११।$\frac{२३}{६२}$) सतावन मास, सात अहोरात्र, ग्यारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेइस भाग होता है। इस संख्या को एकसो छप्पन से गुणा करे एवं गुणा करके बारह से भाग करे (५७।७।११।$\frac{२३}{६२}$)+१५६=(८८९२।१०९२।१७१६।३५८८) सवर्णन से (८९३०।११।४।$\frac{५४}{६२}$) इस का बारह से भाग करे तब स्वल्प अन्तर से स्थूल मास होने से सावयव दो मास के त्याग से ७४४। सातसो चुंवालीस होते हैं, इतना ही अभिवर्द्धित–संवत्सर होते हैं. धूलिकर्म से आदित्य मास ६० साठ है इनको एकसो छप्पन से गुणा करके बारह से भाग करे–६०+१५६=५+१५६=७८०। इसप्रकार सातसो अस्सी होते हैं। यह आदित्य-संवत्सर ७८०। होते हैं। पश्चात् ऋतुमास की संख्या इकसठ है इसको एक

કરવો ત્યારે (सत्तसया चोत्ताला) સાતસો ચુંમાલીસ ૭૪૪। અભિવર્ધિત સંવત્સર થાય છે. જેમકે અહીં કહેવામાં આવેલ અભિવર્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણ (૫૭।૭।૧૧।$\frac{૨૩}{૬૨}$) સતાવન માસ, સાત અહોરાત્ર અગીયાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેવીસ ભાગ થાય છે. આ સંખ્યાને એકસો છપ્પનથી ગુણાકાર કરવો અને ગુણાકાર કરીને તેને બારથી ભાગ કરવો જેમકે–(૫૭।૭।૧૧।$\frac{૨૩}{૬૨}$)+૧૫૬=૮૮૯૨।૧૦૯૨।૧૭૧૧।૨૫૮૮। સવર્ણનથી (૮૯૩૦।૧૧।૪।$\frac{૫૪}{૬૨}$ આ સંખ્યાને બારથી ભાગાકાર કરવો તો સ્વલ્પ અંતરથી સ્થૂલમાસ થવાથી સાવયવ બે માસ છોડી દેવાથી ૭૪૪। સાતસો ચુંમાલીસ થાય છે. આટલુંજ અભિવર્ધિતસંવત્સરનું પ્રમાણ હોય છે. ધૂલી કર્મથી આદિત્ય માસ ૬૦ સાઈઠ થાય છે તેને એકસો છપ્પનથી ગુણાકાર કરીને બારથી ભાગ કરવો ૬૦+૧૫૬=૫+૧૫૬=૭૮૦ આ રીતે ૭૮૦ સાતસોએંસી થાય છે. આ આદિત્યસંવત્સર થાય છે. તે પછી ઋતુમાસની સંખ્યા એકસઠ છે. તેને એકસો છપ્પનથી ગુણાકાર કરીને બારથી ભાગ

भक्ताश्च जातानि $\frac{६१\times१५६}{१२}$=६१ × १३=७९३ त्रिनवत्यधिकानि सप्तशतानि, एते ऋतुमासाः –७९३ ॥ ततश्चान्द्रमाससंख्या द्वाषष्टिः षट् पञ्चाशदधिकशतसंख्याभिर्गुणिता द्वादशभिर्भक्ताश्च $\frac{६२\times१५६}{१२}$=६२ × १३=८०६ जातानि षडुत्तराणि अष्टौशतानि, एते चान्द्रसंवत्सराः ८०६ ॥ ततो नाक्षत्रमाससंख्या सप्तषष्टिः षट्पञ्चाशदधिकशतसंख्याभिर्गुणिता द्वादशभिर्भक्ताश्च–$\frac{६७\times१५६}{१२}$=६७ × १३=८७१ जातानि एकसप्तत्यधिकान्यष्टौ शतानि, एते नाक्षत्र संवत्सराः ८७१ ॥–अत एतेषां समाहारेण समादि समपर्यवसानं प्रतिपाद्यते–'तया णं एए अभिवड्डिय आइच्च–उडु–चंद–णक्खत्ता संवच्छरा समादिया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा' तदा खलु एते अभिवर्द्धिता–दित्य–ऋतु–चान्द्र–नाक्षत्राः संवत्सराः समादिकाः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ॥–तदा–तस्मिन् समये–स्वस्वोक्त परिपूर्णसंवत्सरपरिमाण परिपूर्त्तिकालेऽर्थात् ७४४ । ७८० । ७९३ । ८०६ । ८७१ एषु संवत्सरेषु–३६, १३, १३, ६५, १२७ एषु सम्वत्सरान्तेषु अभिवर्द्धिता–ऽऽदित्य–ऋतु–चान्द्र–नाक्षत्राः पञ्चापि संवत्सराः समादिकाः–समादय–युगपदारम्भाः, समपर्यवसिताः–समपर्यवसानाः–युगपदेव-

---

सो छप्पन से गुणा करके बारह से भाग करे तो–$\frac{६१+१५६}{१२}$=६१+१३=७९३ । इस प्रकार सातसो तिराणवे होते हैं । ७९३ । ऋतुमास । चांद्रमास की संख्या बासठ है इनको एकसो छप्पन से गुणा करके बासठ से भाग करने से ६२ + $\frac{१५६}{१२}$= ६२ + १३=८०६ आठसो छह होते हैं ये चांद्रसंवत्सर ८०६ मास वाला होता हैं । तदनन्तर नाक्षत्रमास जो सडसठ है उनको एकसो छप्पल से गुणा करके बारह से भाग करे ६७ + $\frac{१५६}{१२}$=६७ + १३=८७१ आठसो इकहत्तर होते हैं ८७१। इन सब का एक साथ समादि एवं समपर्यवसान का प्रतिपादन करते हैं– (तया णं एए अभिवड्डिय–आदित्य–उडु–णक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) अपना अपना कहा हुवा परिपूर्ण संवत्सर का परिमाण पूर्तिकाल में अर्थात् ७४४।७८०।७९३।८७१ इतने संवत्सरों में ३६, १३,१३,६५,१२७। ये संवत्सरों के अंत में अभिवर्द्धित, आदित्य,–ऋतु–चांद्र–

કરવો. ૬૧+$\frac{૧૫૬}{૧૨}$=૬૧+૧૩=૭૯૩ આ રીતે સાતસો ત્રાણુ થાય છે. ૭૯૩। ઋતુમાસ ચાંદ્રમાસની સંખ્યા બાસઠની છે. તેનો એકસો છપ્પનથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને બારથી ભાગ કરવો ૬૨+$\frac{૧૫૬}{૧૨}$=૬૨+૧૨=૮૦૬ આઠસો છ થાય છે. તે પછી નક્ષત્રમાસ પણ સડસઠ છે તેનો એકસો છપ્પનથી ગુણાકાર કરીને બારથી ભાગ કરવો ૬૭+૧૫૬= ૬૭+૧૩=૮૭૧ આઠસો એકોતેર થાય છે. ૮૭૧। આ બધાના એક સાથે સમાદિ અને સમપર્યવસાનનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. (तया णं एए अभिवड्ढिय आदिच्च-उडु-णक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) પોતપોતાનું કહેલ પરિપૂર્ણ સંવત્સરપરિમાણની પૂર્તિકાળમાં અર્થાત્ ૭૪૪।૭૮૦।૭૯૨।૮૭૧ આટલા સંવત્સરોમાં ૩૬,૧૩,૧૩,૬૫,૧૨૭ આ સંવત્સરોની અંતમાં અભિવર્ધિત આદિત્ય–ઋતુ–ચાંદ્ર–નાક્ષત્ર

प्रपूर्णाश्च-भवन्ति, एतेषां युगान्तर्वर्त्तिनां पञ्चानामपि संवत्सराणां सहैव प्रवृत्तिः सहैव निवृत्तिश्च भवतीत्याख्याताः-प्रतिपादिता इति वदेत्-स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् ॥ यतोहि प्रतिपादित वर्षेभ्योऽर्वाक् पश्चाद्वा कस्यापि संवत्सरस्य कतिपय मासाधिकत्वेन युगपत् सर्वेषां संवत्सराणां युगपत्प्रवृत्ति र्युगपन्निवृत्तिर्वा न सम्भाव्यते, उक्तेष्वपि वर्षेषु अहोरात्र-घट्यादौ कियती स्थूलतातु भवत्येव, गणितस्यैकरूपानुपातत्वात् मध्यममानत्वाच्चेति ॥-अथ सम्प्रति यथोक्तस्यैव चान्द्रसंवत्सरपरिमाणं गणितभेदमधिकृत्य प्रकारान्तरं प्रतिपादयति भगवान्-'ता णयट्ठयाए णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालस य बावट्ठिभागे राइंदियस्स आहिएत्ति वएज्जा' तावत् नयार्थतया खलु चान्द्रः संवत्सरः त्रीणि चतुःपञ्चाशत् रात्रिन्दिवशतानि द्वादश च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् 'णयट्ठया'-नयार्थतया-अन्येषामपि परतीर्थिकानामाचार्याणां सम्मतस्य नयस्य चिन्तया-

नाक्षत्र पांचों संवत्सर समादि अर्थात् एक साथ आरम्भवाले एवं समपर्यवसान माने एकसाथ ही समाप्त होने वाले होते हैं। ये युगान्तर्वर्ति पांचों संवत्सरों की एक साथ ही प्रवृत्ति एवं एक साथ ही निवृत्ति होती है, ऐसा प्रतिपादित किया है। ऐसा स्व शिष्यों को कहें। कारण की प्रतिपादित वर्षों के पहले या पश्चात् कोई भी संवत्सरों के कितनेक अधिकमास होने से सभी संवत्सरों की एक साथ प्रवृत्ति या एक साथ निवृत्ति की सम्भावना नहीं रहती है। कथित वर्षों में अहोरात्र-घटीकादि में कितनिक स्थूलता तो होती ही है। कारण की गणित का एक रूप का अनुपात से तथा मध्यमान होने से ऐसा होता है।

अब यथोक्त चांद्रसंवत्सर परिमाण को गणित के भेद को अधिकृत करके प्रकारान्तर से प्रतिपादित करते हैं-(ता णयट्ठयाए णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालसय बावट्ठिभागे राइंदियस्स आहि-

એ પાંચે સંવત્સરો સમાદિ અર્થાત્ એક સાથે આરંભ થનારા અને સમપર્યવસાન એટલે કે એક સાથેજ સમાપ્ત થવાવાળા હોય છે આ યુગાન્તર્વર્તિ પાંચે સંવત્સરોની એક સાથેજ પ્રવૃત્તિ અને એકસાથેજ નિવૃત્તિ થાય છે. તેમ પ્રતિપાદન કરેલ છે આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું. કારણકે પ્રતિપાદન કરેલ વર્ષોની પહેલાં અથવા પછીથી કોઈ સંવત્સરોના કેટલાક અધિકમાસ અધિક હોવાથી પણ બધા સંવત્સરોની એક સાથે પ્રવૃત્તિ કે એકસાથે નિવૃત્તિની સંભાવના રહેતી નથી કહેલાં વર્ષોમાં અહોરાત્ર, ઘડીઆદિમાં કેટલીક સ્થૂલતાતો રહેજ છે. કારણકે ગણિતના એકરૂપના અનુપાતથી તથા મધ્યમમાન હોવાથી તેમ થાય છે.

હવે યથાકથિત ચાંદ્રસંવત્સરના પરિમાણને ગણિતના ભેદને અધિકૃત કરીને પ્રકારાન્તરથી પ્રતિપાદિત કરવામાં આવે છે-(ता णयट्ठयाए णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालस य बावट्ठिभागे राइंदियस्स आहिएत्ति वएज्जा) બીજા પરતીર્થિક આચાર્યોને સમ્મત

विचाराश्रयीभूततया परतीर्थिकानामपि विचारेण सम्मतश्चान्द्रसंवत्सरः खलु त्रीणि चतुःपञ्चाशद् रात्रिन्दिवशतानि–चतुःपञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणां–रात्रिन्दिवानाम्, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वादश द्वाषष्टिभागाः ३५४।$\frac{१२}{६२}$ एतत्तुल्य श्चान्द्रसंवत्सर आख्यातः–प्रतिपादित इति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत्–परतीर्थिकानां मतमपि श्रावयेत् स्वमत समर्थकतयेत्यभिप्रायः ॥–अथ–याथातथ्येन पुन श्चिन्त्यमानानामन्येषामपि परतीर्थिकानामाचार्याणां मतं दर्शयति–'ता अहातच्चे णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए पंच य मुहुत्ते पण्णासं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा' ॥–तावद् याथातथ्येन खलु चान्द्रः संवत्सरः त्रीणि चतुःपञ्चाशद्रात्रिन्दिवशतानि पञ्च च मुहूर्त्ताः पञ्चाशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य आख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् 'अहातच्चे णं' याथातथ्येन–वास्तविकतया विचार्यमाणेन अन्येषामपि परतीर्थिकानां मतानुसारेण खलु–इति निश्चये चान्द्रः सम्वत्सरः खलु त्रीणि चतुः पञ्चाद्रात्रिन्दिवशतानि–त्रीणि अहोरात्रशतानि चतुः पञ्चाशदधिकानि–३५४ चतुः पञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणां, पञ्च च मुहूर्त्ताः,

एत्ति वएज्जा) (ता णयट्ठतया) अन्य परतीर्थिक आचार्यों के सम्मत नय की विचारणा से अर्थात् परतीर्थिकों के अभिप्राय से भी सम्मत चांद्रसंवत्सर तीनसो चोपन अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बारह भाग इतना प्रमाणवाला चांद्रसंवत्सर प्रतिपादित किया है, ऐसा अपने मत के समर्थन में स्व शिष्यों को अन्यतीर्थिक के मत भी कह सुनावें।

अब यथार्थता से फिर से विचारणीय अन्य परतीर्थिक आचार्यों के मत को दिखलाते हैं–(ता अहातच्चे णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए पंचय मुहुत्ते पण्णासं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) (ता अहातच्चे णं) वास्तविकता से विचार्यमान अन्य परतीर्थिकों के मतानुसार चांद्रसंवत्सर तीनसो चोपन ३५४। अहोरात्र तथा पांच मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पचास भाग ५। $\frac{५०}{६२}$ अर्थात्

નયની વિચારણાથી અર્થાત્ પરતીર્થિકોના અભિપ્રાયથી પણ સમ્મત ચાંદ્રસંવત્સર ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ આટલા પ્રમાણથી યુક્ત ચાંદ્રસંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એ પ્રમાણે પોતાના મતના સમર્થનમાં સ્વશિષ્યોને અન્યતીર્થિકોનો મત પણ કહી સંભળાવવો.

હવે યથાર્થપણાથી ફરીથી વિચારણીય અન્યપરતીર્થિક આચાર્યોના મતને બતાવે છે. –(ता अहातच्चे णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउप्पण्णे राइंदियसए पंच य मुहुत्ते पण्णासं च बासट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) (ता अहातच्चे णं) વાસ્તવિકપણાથી વિચાર્યમાન અન્ય પરતીર્થિકોના મતાનુસાર ચાંદ્રસંવત્સર ત્રણસો ચોપન ૩૫૪। અહોરાત્ર તથા પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પચાસ ભાગ ૫$\frac{५०}{६२}$ અર્થાત્ અન્ય

एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः–५।$\frac{५०}{६२}$ अर्थादन्येषामाचार्याणां मतेन तु चान्द्र संवत्सरस्य परिपूर्णं प्रमाणम् ३५४।५।$\frac{५०}{६२}$ एतत् तुल्य महोरात्रादिकं भवतीत्याख्यात इति वदेत्–प्रतिपादितो वर्तते इति स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत्॥ परमत्रोभयोः सादृश्यमेव दृश्यते यतो हि अहोरात्रपरिमाणं तूभयत्र समानमेवास्ति चतुःपञ्चाशदधिकशतत्रयपरिमित महोरात्राणा (३५४) मिति। ये चोपरितनेषु अङ्केषु वैषम्यं प्रतिभाति याथातथ्येन विचार्यमाणे सति समानत्वमेव भवति, यथात्र प्रथमाचार्यमते तूपरितना द्वादश द्वाषष्टिभागाः $\frac{१२}{६२}$ रात्रिन्दिवस्य तेऽपि मुहूर्त्तकरणार्थं यदि त्रिंशता गुण्यन्ते तदेवम् $\frac{१२}{६२}\times ३०=\frac{३६०}{६२}$ जातानि द्वाषष्टिभागानां षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि मुहूर्त्तानामिति। तेऽपि द्वाषष्ट्या यदि भागो ह्रियते तदा लब्धाः पञ्चमुहूर्त्ताः–५ शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः $\frac{३६०}{६२}=५+\frac{५०}{६२}$ अतो द्वितीयमपि मतं प्रथमाचार्यमतेनैव सादृश्य मुपपद्यते–(३५४।$\frac{१२}{६२}$)–प्रथमाचार्यमतेन चान्द्रसंवत्सर स्तथा द्वितीयाचार्यमतेन चान्द्रसम्वत्सरः–३५४।५।$\frac{५०}{६२}$ अर्थात् (३५४)=(३५४)

अन्य आचार्य के मतानुसार चांद्रसंवत्सर का परिपूर्ण प्रमाण ३५४। ५। $\frac{५०}{६२}$ इतना अहोरात्रादि प्रमाण प्रतिपादित किया है ऐसा स्व शिष्यों को कहें। परंतु यहां पर दोनों की समानता दिखाते हैं–कारण की अहोरात्र का परिमाणतो दोनों ओर समान ही है। ३५४। जो दोनों ओर एक ही प्रकार तीन सो चोपन अहोरात्र कहा है। ऊपरके अंकों में विषमता दिखती है, सो यथार्थता से विचार किया जाय तो समान ही होता है। जैसे की यहां पर प्रथम आचार्य के मत से ऊपर के अहोरात्र के बासठिया बारह $\frac{१२}{६२}$ भाग को मुहूर्त करने के लिये यदि तीस से गुणा करे तो इस प्रकार $\frac{१२}{६२}+३०=\frac{३६०}{६२}$ बासठिया तीनसो साठ मुहूर्त होते हैं। उसका यदि बासठ से भागकरे तो पांच ५ मुहूर्त लब्ध होते हैं। तथा बासठिया पचास भाग शेष रहता है। $\frac{३६०}{६२}=५+\frac{५०}{६२}$ अतः दूसरा मत भी प्रथम आचार्य के मत के समान ही दिखता

આચાર્યના મત પ્રમાણે ચાંદ્ર સંવત્સરનું પરિપૂર્ણ પરિમાણ ૩૫૪।૫।$\frac{૫૦}{૬૨}$ આટલા અહોરાત્રાદિથી યુક્ત પ્રમાણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું. પરંતુ અહીં બન્નેના સમાનપણાને બતાવે છે. કારણકે અહોરાત્રનું પરિમાણ તો બન્ને પક્ષમાં સરખું જ છે, ૩૫૪ બન્ને તરફ એકજ પ્રકારથી ત્રણસોચોપન અહોરાત્ર કહેલ છે. ઉપરના અંકોમાં ફેરફાર જણાય છે. તેનો યથાર્થપણાથી વિચાર કરવામાં આવે તો સરખું જ પરિમાણ થઈ જાય છે. જેમકે–અહીં પ્રથમ આચાર્યના મતથી ઉપરના અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ $\frac{૧૨}{૬૨}$ના મુહૂર્ત કરવા માટે તેનો જો ત્રીસથી ગુણાકાર કરે તો આ રીતે $\frac{૧૨}{૬૨}+૩૦=\frac{૩૬૦}{૬૨}$ બાસઠિયા ત્રણસો સાઠ મુહૂર્ત થાય છે. તેનો જો બાસઠથી ભાગ કરે તો પાંચ ૫ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા બાસઠિયા પચાસ ભાગ શેષ વધે છે. $\frac{૩૬૦}{૬૨}=૫+\frac{૫૦}{૬૨}$ આ રીતે બીજો મત પણ પ્રથમ આચાર્યના મત અનુસારજ છે. (૩૫૪।$\frac{૧૨}{૬૨}$) પહેલા આચાર્ય

अहोरात्रा स्तुल्याः । एवम् ($\frac{१२}{६२}$) × ३० = $\frac{३६०}{६२}$ = ५$\frac{५०}{६२}$ अतः (३५३|$\frac{१२}{६२}$)=(३५४|५|$\frac{५०}{६२}$) इति अतः अन्येषामपि परतीर्थिकानामाचार्याणां मतेन सादृश्यात् स्वमतं दृढत्वं भजते । अत एव स्वमतस्य दार्ढ्यं स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेदिति भगवतोऽभिप्रायः इति ॥सू० ७४॥

अत्र ऋतुवक्तव्यतामाह–

मूलम्–तत्थ खलु इमे छ उडू पण्णत्ता, तं जहा–पाउसे वारिसारत्ते सरते हेमंते वसंते गिम्हे, ता सव्वे वि णं एए चंद उडु दुवे दुवे मासा ति चउपण्णेणं ति चउपण्णेणं आदाणेणं गणिज्जमाणा सातिरेगाइं एगूणसट्ठि एगूणसट्ठि राइंदियाइं राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, तत्थ खलु इमे छ ओमरत्ता पण्णत्ता, तं जहा–ततिए पव्वे सत्तमे पव्वे एक्कारसमे पव्वे पण्णरसमे पव्वे एगूणवीसइमे पव्वे तेवीसइमे पव्वे, तत्थ खलु इमे छ आइरत्ता पण्णत्ता, तं जहा–चउत्थे पव्वे अट्ठमे पव्वे बारसमे पव्वे सोलसमे पव्वे वीसइमे पव्वे चउवीसइमे पव्वे । छच्चेव य अइरत्ता आइच्चाओ हवंति माणाइं, छच्चेव ओमरत्ता चंदाहि हवंति माणाइं ॥सू० ७५॥

है,–(३५४|$\frac{१२}{६२}$। प्रथम आचार्य के मत से चांद्रसंवत्सरका अहोरात्र तीन सो चोपन अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बार भाग कहा है । तथा दूसरे आचार्य के मत से चांद्रसंवत्सर=३५४|५|$\frac{५०}{६२}$। तीनसो चोपन अहोरात्र पांच मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पचासभाग अर्थात् (३५४|=(३५४) अहोरात्र दोनों के कथनानुसार समान ही है । तथा $\frac{१२}{६२}$ + ३० = $\frac{३६०}{६२}$ = ५$\frac{५०}{६२}$ अतः (३५४|$\frac{१२}{६२}$)=(३५४|५|$\frac{५०}{६२}$) इस प्रकार अन्य परतीर्थिकों के आचार्य के मत की समानता से स्वमत दृढीभूत होता है । अतः स्वमत की दृढता दिखलाने के लिये अन्य के मत स्वशिष्यों को प्रतिपादित करके दिखलावे वही भगवन्श्री का अभिप्राय है ॥सू० ७४॥

નામતથી ચાંદ્રસંવત્સરના અહોરાત્ર ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ કહ્યા છે. અને બીજા આચાર્યના મતથી ચાંદ્રસંવત્સર=૩૫૪|૫|$\frac{૫૦}{૬૨}$ ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પચાસ ભાગ અર્થાત્ (૩૫૪) =(૩૫૪) અહોરાત્ર બન્નેના કથન પ્રમાણે સરખુંજ છે. તથા $\frac{૧૨}{૬૨}$+૩૦=$\frac{૩૬૦}{૬૨}$=૫$\frac{૫૦}{૬૨}$ તેથી (૩૫૪|$\frac{૧૨}{૬૨}$)=(૩૫૪|૫|$\frac{૫૦}{૬૨}$) આ પ્રમાણે અન્ય પરતીર્થિકોના આચાર્યના મતના સરખાપણાથી સ્વમતનું સમર્થન થાય છે. તેથી સ્વમતની દૃઢતા બતાવવા માટે અન્યના મતને પ્રતિપાદિત કરીને સ્વશિષ્યોને કહી બતાવવો એજ શ્રી ભગવાનનો અભિપ્રાય છે. ॥સૂ. ૭૪ ॥

छाया-तत्र खलु इमे षट् ऋतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-प्रावृट्-वर्षारात्रः-शरत्-हेमन्तो ग्रीष्मः, तावत् सर्वेऽपि खलु एते चन्द्र ऋतवः द्वौ द्वौ मासाविति त्रिचतुः पञ्चाशता त्रिचतुः पञ्चाशता आदानेन गण्यमानौ सातिरेकाणि एकोनषष्टयेकोनषष्टि रात्रिन्दिवानि रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यातौ इति वदेत्। तत्र खलु इमे षट् अवमरात्राः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-तृतीये पर्वणि सप्तमे पर्वणि एकादशे पर्वणि पञ्चदशे पर्वणि एकोनविंशतितमे पर्वणि, त्रयोविंशतितमे पर्वणि तत्र खलु इमे षट् अतिरात्राः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-चतुर्थे पर्वणि अष्टमे पर्वणि द्वादशे पर्वणि षोडशे पर्वणि विंशतितमे पर्वणि चतुर्विंशतितमे पर्वणि षट्चैव च अतिरात्रा आदित्यानि भवन्ति मानानि। षट् चैव च अवमरात्रा श्चान्द्राणि भवन्ति मानानि ॥ सू० ७५ ॥

टीका-चतुः सप्ततितमे सूत्रे पञ्चानां संवत्सराणां युगपत् प्रवर्त्तनं युगपन्निवर्त्तनं च संवत्सराणां वक्तव्यतां सप्रपञ्चमुक्त्वा सम्प्रति ऋतु वक्तव्यतामाह-'तत्थ खलु' इत्यादिना,-'तत्थ खलु इमे छ उडू पण्णत्ता' तत्र खलु इमे षट् ऋतवः प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र-अस्मिन् मनुष्यलोके जम्बूद्वीपे प्रतिसूर्यसम्वत्सरे प्रतिचान्द्रसंवत्सरे च खलु इति नियतरूपेण इमे-वक्ष्यमाण स्वरूपाः षट् संख्यका ऋतवः प्रज्ञप्ताः-प्रतिपादिताः सन्ति ॥-'तं जहा-पाउसे वरिसारत्ते सरते हेमंते वसंते गिम्हे' तद्यथा-प्रावृट् वर्षारात्रः शरत् हेमन्तो वसन्तो ग्रीष्मः ॥-तद्यथा-ऋतूनां नामानि-प्रथम ऋतुः प्रावृट् संज्ञकः, द्वितीयो वर्षारात्रः-वर्षारात्रिः-वर्षाऋतुरिति वा, तृतीयः शरदृतुः, चतुर्थो हेमन्तः, पञ्चमो वसन्तः, षष्ठो ग्रीष्मश्चेति षट् ऋतवः

अब ऋतुओंका कथन करते हैं

टीकार्थ-चुमोतर वें सूत्र में पांचों संवत्सरों का एक साथ का प्रवर्तन तथा एक साथ का निवर्तन तथा संवत्सरों का कथन विस्तृतरूप से कह कर अब ऋतुओंका कथन करते हैं-(तत्थ खलु इमे छ उडू पण्णत्ता) इस मनुष्यलोक में जंबूद्वीप में प्रतिसूर्यसंवत्सर में एवं प्रति चांद्रसंवत्सर में निश्चित प्रकार से ये कथ्यमान प्रकार से छ ऋतुएं प्रतिपादित की गई हैं। (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं-(पाऊसे वारिसारत्ते सरते हेमंते गिम्हे) प्रथम ऋतु का नाम प्रावृट् है, दूसरी वर्षारात्र अर्थात् वर्षाऋतु तीसरी शरदऋतु, चौथी हेमन्त ऋतु, पांचवी वसन्त ऋतु एवं छट्ठी ग्रीष्मऋतु इस प्रकार छह ऋतुएं प्रज्ञप्त

હવે ઋતુઓનું કથન કરવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-ચુંમોતેરમા સૂત્રમાં પાંચે સંવત્સરોનું એક સાથે પ્રવર્તન તથા એક સાથે નિવર્તન તથા સંવત્સરોનું કથન સવિસ્તર રીતે કહીને હવે ઋતુઓ સંબંધી કથન કરવામાં આવે છે. (तत्थ खलु इमे छ उडू पण्णत्ता) આ મનુષ્ય લોકમાં જંબૂદ્વીપમાં પ્રત્યેક સૂર્ય સંવત્સરમાં અને પ્રત્યેક ચંદ્રસંવત્સરમાં નિશ્ચયરૂપે આ કહેવામાં આવનાર છ ઋતુઓ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. (तं जहा) જે આ પ્રમાણે છે-(पाउसे वरिसारत्ते सरत्ते हेमंते वसंते गिम्हे) પહેલી ઋતુનું નામ પ્રાવૃડ્ છે, બીજી ઋતુનું નામ વર્ષારાત્ર અર્થાત્ વર્ષાઋતુ છે. ત્રીજી શરદઋતુ, ચોથી હેમન્તતુ, પાંચમી વસંતઋતુ અને છઠ્ઠી ગ્રીષ્મઋતુ છે. આ રીતે

प्रज्ञप्ताः सन्ति। परमत्र ऋतुक्रमविन्यासे काचिद् व्यत्ययता दृश्यते—यतो हि लोके अन्यथाभिधाना ऋतवः प्रसिद्धाः सन्ति, तद्यथा—प्रावृट् शरद् हेमन्तः शिशिरो वसन्तो ग्रीष्मश्चेति। उक्तं चान्यत्र—(मृगादिराशिद्वयभोगकालः षडर्त्तवः स्युः शिशिरो वसन्तः ? ग्रीष्मश्च वर्षा च शरच्च तद्वद् हेमन्तनाम्नः कथिता मुनीन्द्रैः) सूर्यस्य मकरादि राशिद्वयभोग क्रमेण आदित्या एव षट् ऋतवः कथिताः सन्ति, तत्र क्रमोऽप्ययं यथा—शिशिरः (१) वसन्तः (२) ग्रीष्मः (३) वर्षाः (४) शरत् (५) हेमन्तश्चेति (६) क्रमेण प्रतिपादिताः वर्त्तन्ते। भवतु नाम माया तु जैनसिद्धान्तमेवावलम्ब्य व्याख्येयमिति दिशा यथोक्ताभिधाना एव ऋतवो भवन्ति, यथाचोक्त मन्यत्रापि—'पाउसवासारत्तो सरओ हेमंत वसंत गिम्हो य। एए खलु छप्पि उऊ जिणवरदिट्ठा मए सिट्ठा' ॥१॥ छाया—प्रावृड् वर्षारात्र शरद्धेमन्तवसन्तग्रीष्मश्च। एते खलु षडपि ऋतवो जिनवरदिष्टा मते सृष्टाः ॥—एते प्रावृट्—वर्षा—शरद्धेमन्त वसन्त ग्रीष्माभिधाः षडपि ऋतवः खलु जिनवरदिष्टाः—जिनवरैः—

की गई है। परंतु यहां पर ऋतु क्रमन्यास में कुछ फिर फार दिखता है। कारण की लोक में अन्य नाम से ऋतुएं प्रसिद्ध है। जो इस प्रकार से हैं—प्रावृट् शरद् हेमन्त शिशिर वसन्त एवं ग्रीष्म। अन्यत्र कहा भी है—

मृगादिराशिद्वयभोगकालः, षडर्तवः स्यु शिशिरो वसन्तः
ग्रीष्मश्च वर्षा च शरच्च तद्वत् हेमन्तनाम्नः कथिता मुनिन्द्रैः ॥१॥

सूर्य का मकारादि दो राशि के भोगक्रम से आदित्यादि छ ऋतुएं कही गई है। उसका क्रम इस प्रकार से हैं—शिशिर (१) वसन्त (२) ग्रीष्म (३) वर्षा (४) शरत् (५) हेमन्त (६) इस प्रकार क्रम से कही है। जैसे भी हो हमको तो जैन सिद्धान्तानुसार ही कहना है इस दिशा में यथोक्त नामवाली ही ऋतुएं कही गई है। अन्यत्र भी कहा है। (पाउस वासारत्तो सरओ हेमंतवसंतगिम्हो य। एए खलु छप्पिउऊ जिणवरदिट्ठा मए सिट्ठा ॥१॥ ये

છઋતુઓ કહેવામાં આવેલ છે. પરંતુ અહીં ઋતુક્રમન્યાસમાં ફેરફાર જણાય છે. કારણકે લોકમાં બીજા નામથી ઋતુઓ પ્રસિદ્ધ છે. જે આ પ્રમાણે છે—પ્રાવટ્, શરદ, હેમન્ત, શિશિર, વસંત અને ગ્રીષ્મ અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.

मृगादि राशिद्वयभोगकालः षडर्त्तवः स्यु शिशिरो वसन्तः।
ग्रीष्मश्च, वर्षा च, शरच्च तद्वत् हेमन्तनाम्नः कथिता मुनिन्द्रैः ॥१॥

સૂર્યનો મકરાદિ બેરાશિના ભોગ ક્રમથી આદિત્યાદિ છઋતુઓ કહેલ છે. તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે-શિશિર (૧) વસંત (૨) ગ્રીષ્મ (૩) વર્ષા (૪) શરદ્ (૫) હેમન્ત (૬) આ પ્રકારના ક્રમથી કહેલ છે. ગમે તેમ હોય અમારે તો જૈનસિદ્ધાંતાનુસારેજ કહેવાનુ છે એથી આ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે યથોક્ત નામ પ્રમાણેજ ઋતુઓના નામ કહ્યા છે. કહ્યું પણ છે—(पाउस वासारत्तो सरओ हेमंत वसंतगिम्हो य, एए खलु छप्पि उऊ जिणवरदिट्ठा मए सिट्ठा) ॥૧॥ આપ્રાવૃટ્ वर्षा; શરદ્ હેમંત, વસંત અને ગ્રીષ્મ નામવાળી છએ ઋતુઓ

जैनाचार्यैः दिष्टाः-उपदिष्टाः-कथिताः सन्ति । मते-जैनाचार्याणां मते तु सिद्धा-अनेन क्रमेणैव षट् ऋतवः प्रतिपादिताः जैनशास्त्रसम्मताश्च सन्ति ॥ अर्थात् ऋतवो द्विविधाः-सूर्यर्त्तवश्चान्द्रर्त्तवश्च, तत्र प्रथमोदितस्य सूर्यर्त्तोर्वक्तव्यता प्रस्तूयते-एकैकस्य सूर्यर्त्तोः परिमाणं खलु द्वौ सौरमासौ, सौरमासद्वयस्य परिमाणं खलु मध्यममानेनैकषष्टिरहोरात्राः भवन्ति, यतो हि एकैकस्य सौरमासस्य परिमाणं मध्यममानेनैव सार्द्धत्रिंशदहोरात्रा स्तेन मासद्वयस्य परिमाणम्-$३०\frac{१}{२}+३०\frac{१}{२}=६१$ एक षष्टिरहोरात्रा इति सिद्ध्यति । उक्तञ्चान्यत्रापि-'बे आइच्चा मासा एगट्ठी ते भवंतहोरत्ता । एयं उउ परिमाणं अवगयमाणा जिणाबिंति' ॥१॥ छाया-द्वौ आदित्यौ मासौ एकषष्टिस्ते भवन्त्यहोरात्राः । एतद् ऋतु परिमाणम् अवगम्यमाना जिना ब्रुवन्ति ॥१॥ इति,

अर्थाद् द्वावादित्यमासा वेकषष्टिरहोरात्मकौ भवतः-आदित्यमासद्वयस्य परिमाणमेकषष्टिरहोरात्रा भवन्ति । 'एयं' एतत्-प्रतिपादितप्रमाणमेव 'उउ परिमाणं'-ऋतुपरिमाणम्-

---

प्रावृट्-वर्षा शरद हेमन्त, वसन्त एवं ग्रीष्म नामवाली छहों ऋतुएं जैनाचार्योंने उपदिष्ट की है जिनसिद्धान्तानुसार इसी क्रम से छहों ऋतुएं प्रतिपादित की है, एवं ये ही ऋतुएं जैनशास्त्रों से सम्मत है। अर्थात् ऋतुएं दो प्रकार की कही है सूर्य ऋतुएं एवं चांद्र ऋतुएं उनमें प्रथम कही हुई सूर्य ऋतुओं का कथन किया जाता है-एक एक सूर्यऋतुका परिमाण दो सौरमास होता है दो सौरमास का परिमाण मध्यम मानसे इकसठ अहोरात्र होते हैं, कारण की एक एक सौरमास का परिमाण मध्यममानसे साडे तीस अहोरात्रका सिद्धकिया है । अन्यत्र कहा भी है-

बे आइच्चा मासा एगट्ठी ते भवंतहोरत्ता ।
एवं उउपरिमाणं अवगयमाणा जिणाबिंति ॥१॥

अर्थात् दो आदित्यमास इकसठ अहोरात्र परिमाणवाला होते हैं । (एवं) यह प्रतिपादित प्रमाण ही (उउपरिमाणं) इकसठ अहोरात्र परिमाण ही ऋतु-

---

જૈનાચાર્યોએ ઉપદેશેલ છે. અને જૈન સિદ્ધાન્તાનુસાર આજ પ્રમાણેના ક્રમથી છએ ઋતુઓ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. અને આજ ઋતુઓ જૈનશાસ્ત્રોથી સમ્મત છે અર્થાત્ ઋતુઓ બે પ્રકારની કહેલ છે. સૂર્ય ઋતુ અને ચાંદ્ર ઋતુ તેમાં પહેલાં સૂર્ય ઋતુનું કથન કરવામાં આવે છે. એક એક સૂર્ય ઋતુનું પ્રમાણુ બે સૌરમાસનું છે બે સૌરમાસનું પરિમાણુ મધ્યમાનથી એકસઠ અહોરાત્રનું હોય છે, કારણકે એકએક સૌરમાસનું પ્રમાણુ મધ્યમમાનથી સાડીત્રીસ અહોરાત્રનું સિદ્ધ કરેલ છે અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.

बे आइच्चा मासा, एगट्ठी ते भवंत होरत्ता ।
एवं उउ परिमाणं अवगयमणा जिणबिंति ॥१॥

અર્થાત્ બે સૂર્યમાસ એકસઠ અહોરાત્ર પ્રમાણુના હોય છે, (एवं) આ પ્રતિપાદિત પ્રમાણુજ

एकषष्टिरहोरात्र-परिमाणमेव ऋतुपरिमाणमपि भवतीत्यवगणयन्तः-गणितदिशा प्रमाणयन्तो जिनाः-जैनाचार्याः-जैनशास्त्रकर्त्तारो विदन्ति-जानन्ति-प्रतिपादयन्तीत्यर्थः ॥ अथ इहैव पुनरन्यत्रापि पूर्वाचार्यै रीप्सित सूर्यर्त्वानयने करणगाथा प्रतिपादिता वर्त्तते, साऽपि करणगाथा विनयविनीतान् शिष्यान् अनुग्रहीतु मुपदर्श्यते-'सूर उउस्साणयणे पव्वं पण्णरस संगुणं णियमा। तहिं संखितं संतं बावट्ठिभागपरिहीणं ॥१॥ दुगुणेक्कट्ठीइजुयंबावीससएण भाइए णियमा। जं लद्धं तस्स पुणो छहि हियसेसं उउ होइ ॥२॥ सेसाणं अंसाणं वे हि उ भागो हि तेसिं जं लद्धं। ते दिवसा नायव्वा होंति पवत्तस्स अयणस्स' ॥३॥

छाया-सूर्य ऋतोरानयने पर्वपञ्चदश संगुणं नियमात्। तत्र संक्षिप्तं सत् द्वाषष्टिभागपरिहीनम् ॥१॥ द्विगुणमेकषष्ट्यायुतं द्वाविंशतिशतेन भाजितं नियमात्। यल्लब्धं तस्य पुनः षड्भिहृतशेषम् ऋतु भवति ॥ २ ॥ शेषाणामंशानां द्वाभ्यां तु भागाभ्यां तेषां यल्लब्धम्। ते दिवसा ज्ञातव्या भवन्ति प्रवर्तकस्यायनस्य ॥३॥

अथैतासां करणगाथानां व्याख्यामुखेनाक्षरार्थगमनिका क्रियते सूर्यस्य-सूर्यसम्बन्धिनः ऋतोरानयने ज्ञानार्थं, पर्व-पर्वसंख्यां नियमात्-निश्चयेन-निश्चयरूपेण पञ्चदश संगुणं कर्त्तव्यं-पञ्चदशभि र्गुणनीयम् यतोहि पञ्चदशतिथिभिरेकं पर्व भवति अतः पर्वाणां पञ्चदश तिथ्यात्मकत्वात् पर्वसंख्यानं पञ्चदशभिर्गुणनीयम् ॥ इयमत्र भावना-यद्यपि ऋतव आषाढादि प्रभवास्तथापि युगप्रवर्त्तने श्रावणबहुलपक्षस्यादेः प्रतिपद आरभ्य विधीयते, ततो

परिमाण कहा गया है। अर्थात् गणितप्रक्रिया से जैनाचार्यों ने प्रमाणभूत माना है। इस विषय में पूर्वाचार्यों ने अन्यत्र इच्छित सूर्य लाने के हेतु से करणगाथा प्रतिपादित कि है-(सूर उउस्साणयणे) इत्यादि

इस करण गाथा का व्याख्या रूप से अक्षरार्थ कहा जाता है-सूर्य संबंधी ऋतुओं को जानने के लिये पर्व संख्या को नियम से-निश्चितपने से पंद्रह से गुणा करे कारण की पंद्रह तिथियों का एक पर्व होता है, अतः पर्वों पंद्रह तिथ्यात्मक होने से पर्वसंख्या को पंद्रह से गुणा करना चाहिये। इसकी भावना इस प्रकार से हैं-यद्यपि ऋतुएं आषाढादि से लीजाती है तो भी युग का आरंभ श्रावण कृष्णपक्ष की प्रतिपदा से आरम्भ करके होता है। अतः

(उउ परिमाण) એકસઠ અહોરાત્ર પરિમાણજ ઋતુપરિમાણ કહેલ છે. અર્થાત્ ગણિત પ્રક્રિયાથી જૈનાચાર્યોએ પ્રમાણભૂત માનેલ છે. આ સંબંધમાં પૂર્વાચાર્યોએ અન્યત્ર ઇચ્છિત સૂર્ય લાવવાના હેતુથી કરણગાથા પ્રતિપાદિત કરેલ છે. (सूर उऊस्साणयणे) ઇત્યાદિ આ કરણ ગાથાનો વ્યાખ્યારૂપ અર્થ અહીં કહેવામાં આવે છે-સૂર્ય સંબંધી ઋતુઓને જાણવા માટે પર્વસંખ્યાને નિયમથી એટલે કે નિશ્ચિતપણાથી પંદરથી ગુણાકાર કરવો. કારણકે પંદર તિથીયોનું એક પર્વ થાય છે. તેથી પર્વ પંદર તિથિરૂપ હોવાથી પર્વસંખ્યાનો પંદરથી ગુણાકાર કરવો જોઈએ તેની ભાવના આ પ્રમાણે છે-જોકે ઋતુઓ અષાઢાદિમાસથી લેવામાં આવે છે. તો પણ

युगादितः प्रवृत्तानि यानि युगानि–पर्वाणि तत्संख्या पञ्चदश गुणा क्रियते, कृत्वा च तत्र–पर्वणामुपरि विवक्षितं दिनमभिव्याप्य यास्तिथयस्ताः संक्षिप्तं तत्–संक्षिप्यन्ते इत्यर्थः ततः 'बावट्ठिभागपरिहीणं' द्वाषष्टिभाग परिहीनं, यतोहि प्रत्यहोरात्रमेकैकेन द्वाषष्टिभागेन परिहीयमानेन निष्पन्ना ये अवमरात्रास्तेऽपि उपचारादत्र द्वाषष्टिभागास्तैः परिहीनं कर्त्तव्यं पर्वसंख्यानमिति । तत 'दुगुणेकट्ठीइजुयं' द्विगुणमेकषष्ट्या युतं–प्रथमं तत्संख्यानं द्वाभ्यां गुणनीयं, गुणयित्वा च एकषष्ट्या युतं क्रियते । ततः 'बावीससएण भाइए'–द्वाविंशति शतेन भक्ते, नियमात्–निश्चयात् द्वाविंशेन शतेन भाजिते सति 'जं लद्धं तस्स पुणो छहि हियसेसं उऊ होइ' यल्लब्धं तस्य पुनः षड्भिर्हृतशेषम् ऋतु भवति ॥ अर्थात् द्वाविंशेन शतेन विभाजिते सति यल्लब्धं भवेत् तस्य पुनः–तस्मिन् पुनः षड्भिर्भागेहृते सति यच्छेषं सः–शेषरूपो राशिरनन्तरानीतः ऋतु भवति । 'सेसा णं अंसाणं'–शेषाणा मंशानाम्–येऽपि उर्वरिताश्चांशाः शेषा उद्धरिता स्तेषां शेषाणाम् अंशानामित्यर्थः 'बेहि उ भागेहिं'–

युग की आदि से प्रवर्त्तमान जो पर्व है उसकी संख्या को पंद्रह से गुणा करके उन पर्वों के ऊपर विवक्षित दिवस मिला कर जो तिथि आवे वे संक्षिप्त करके (बावट्ठिभागपरिहीणं) प्रति अहोरात्र में एक एक बासठिया भाग कम करके जो अहोरात्र निष्पन्न होते हैं वे भी यहां पर उपचार से बासठिया भाग कहते हैं अतः उतनी पर्वसंख्या को कम करें तत्पश्चात् (दुगुणेकट्ठीई जुयं) प्रथम उस संख्या को दोसे गुणा करे गुणा करके उसके साथ इकसठको जोडे तत्पश्चात् (बावीससएण भइए) एकसो बावीस से भाग करे (जं लद्धं तस्स पुणो छहिहिय सेसं उऊ होई) जो लब्ध होता है छह से उसको हरण करे तत्पश्चात् जो शेष रहे वह ऋतु संख्या होती है । अर्थात् एकसो बावीस से भाग करने से जो भाग आवे उसका फिरसे छह से भाग करे पश्चात् जो शेष रूप राशि आवे उसको ऋतु संख्या जाने, (सेसाणं अंसाणं) जो ऊपर के अंश होते हैं

યુગનો આરંભ શ્રાવણવદ એકમથી થાય છે. તેથી યુગની આદિથી પ્રવર્તમાન જે પર્વ છે, તે સંખ્યાનો પંદરથી ગુણાકાર કરવો પછી એ પર્વમાં વિવક્ષિત દિવસ મેળવીને તે પછી જે તિથિ આવે તેને સંક્ષિપ્ત કરીને (बावट्ठिं भागपरिहीणं) પ્રત્યેક અહોરાત્રમાં એક એક બાસઠિયા ભાગ ઓછો કરીને જે અહોરાત્ર આવે તેને પણ અહીં ઉપચારથી બાસઠિયા ભાગ કહે છે. તેથી એટલી પર્વસંખ્યાને કમ કરવી તે પછી (दुगुणेकट्ठीईजुयं) પહેલાં એ સંખ્યાનો બેથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને તેમાં એકસઠ ઉમેરવાં તે પછી (बावीससएणं भइए) એકસો બાવીસથી ભાગ કરવો. (जं लद्धं तस्स पुणो छहिइय सेसं उऊ होई) જે લબ્ધ થાય છે તેનો છથી ભાગ કરવો તે પછી જે શેષ રહે તે ઋતુ સંખ્યા જાણુવી અર્થાત્ એકસો બાવીસથી ભાગ કરવાથી જે ભાગ ફલ આવે તેનો ફરીથી છથી ભાગ કરવો તે પછી શેષ ૩૫ જે

द्वाभ्यांतु भागाभ्याम्-द्वाभ्यां भागे हृते सति यल्लब्धं ते दिवसाः 'णायव्वा' ज्ञातव्याः 'होंति' भवन्ति 'पव्वत्तस्स अयणस्स' प्रवर्त्तकस्यायनस्य-प्रवर्त्तमानस्य ऋतो दिवसाः ज्ञातव्या इत्यर्थः ॥ इत्येवं करणगाथाक्षरार्थः ॥ अनेनैव करणगाथाक्षरार्थाधारेण सम्प्रति करण-भावना क्रियते-तत्र युगे प्रथमे दीपोत्सवे केनापि पृष्टं यत्-कः सूर्यर्त्तुरनन्तरानीत इति प्रोच्यताम् को वा सम्प्रति ऋतुः प्रवर्त्तते ?, सर्वमेतत् सोपपत्तिकं करणगाथादिशा प्रोच्यता-मिति । प्रतिपक्षान्तोद्भव पर्वसंख्या तावद् गणनीया भवेत्, तत्र युगादितः श्रावणकृष्ण-प्रतिपदादित आरभ्य दीपोत्सवं यावत् सप्तपर्वाण्यतिक्रान्तानि यातानि, तेन पर्वसंख्याः सप्त ध्रियन्ते, तानि च पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते-७×१५=१०५ जातं पञ्चोत्तरं शतम् । तत एतावति कालेऽतिक्रान्ते द्वौ अवमरात्रावभूताम्, तेनात्र द्वाभ्यां परिहीनं कर्त्तव्यमिति तथा-क्रियते-१०५-२=१०३ स्थितं पश्चात् त्र्युत्तरं शतमिति । एतत्पुनर्द्वाभ्यां गुण्यते-१०३×

उन शेष अंशों के (बेहि उ भागेहिं) दोसे भाग करे तो जो लब्ध आवे उनको दिवस (णायव्वा) जाने। (पवत्तस्स अयणस्स) प्रवर्तमान ऋतु का दिवस (होंति) होते हैं, इस प्रकार करणगाथा का अक्षरार्थ कहा है।

इस करण गाथा के अक्षरार्थ के आधार से अब करण भावना दिखलाई जाती है-युग के प्रथम दीपोत्सव में कोई पूछता है कि इस समय कौनसी सूर्य ऋतु चलती है सो कहिये अथवा कौन ऋतु प्रवर्तमान है? यह सब उप-पत्ति माने सप्रमाण करण गाथा में कहे प्रकार से कहिये। तो यहां पर प्रत्येक पक्ष के अन्त की पर्व संख्या को गिननी चाहिये। वहां युग के आदि श्रावण कृष्ण प्रतिपदा से आरम्भ करके दीपोत्सव पर्यन्त सात पर्व व्यतीत होते हैं, अतः पर्वसंख्या सात होती है। उन सात को पंद्रह से गुणा करे ७×१५=१०५ तो एकसो पांच होते हैं, तदनन्तर इतना काल बीत जाने पर दो अवमरात्र

રાશિ આવે તેને ઋતુ સંખ્યા જાણવી (सेसाणं अंसाणं) જે ઉપરના અંકશેષ રહે છે. એ શેષ અંશોનો (बेहि उ भागेहिं) બેથી ભાગ કરવો તે પછી જે લબ્ધ આવે તેને દિવસ (णायव्वा) જાણવા (पवत्तस्स अयणस्स) પ્રવર્તમાન ઋતુના દિવસ (होंति) હોય છે. આ રીતે કરણગાથાનો અક્ષરાર્થ કહેલ છે.

આ કરણગાથાના અક્ષરાર્થના આધારથી હવે તેની ભાવના બતાવવામાં આવે છે-યુગના પહેલા દીપોત્સવમાં કોઈ પૂછે કે આ વખતે કઈ ઋતુ ચાલે છે? તે કહો અથવા કઈ ઋતુ પ્રવર્તિત થાય છે? આ સંબંધમાં ઉપપત્તિ અર્થાત્ સપ્રમાણ કરણગાથામાં કહેલા પ્રકારથી કહો તો અહીં દરેક પક્ષના અંતની પર્વસંખ્યાને ગણવી જોઈએ. અહીં યુગનો આરંભ શ્રાવણવદ એકમથી દીપોત્સવ પર્યન્ત સાત પર્વો વીતી ગયા હોય છે. તેથી પર્વસંખ્યા સાત થાય છે. એ સાતનો પંદરથી ગુણાકાર કરવો. ૭+૧૫=૧ ૫ આ રીતે એકસો પાંચ થાય છે. તે પછી આટલો કાળ વીત્યા પછી બે અહોરાત્ર થાય છે. તેથી બે

२=२०६ जाते षडुत्तरे द्वे शते। अत्रैकषष्टिः प्रक्षिप्यते-२०६+६१=२६७ जाते द्वे शते सप्तषष्ट्यधिके=२६७ पुनरत्र द्वाविंशेन शतेन भागो ह्रियते-$\frac{267}{122}$=२$\frac{23}{122}$ द्वाविंशेन शतेन-द्वाविंशत्यधिकेन शतेन भुक्ते सति लब्धौ द्वौ, तौ षड्भिर्भागं न सहेते, अतस्तयोर्न षड्भिर्भागहारः स्यात्, शेषा अंशास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः तेषामर्द्धे कृते स्वल्पान्तरादेकादश अर्द्धं च $\frac{23}{2}$=११$\frac{1}{2}$ सूर्यर्त्तुश्च आषाढादिकस्तेनागतं यत् द्वौ ऋतु अतिक्रान्तौतृतीयश्च ऋतुः सम्प्रति प्रवर्त्तते। तस्य च प्रवर्त्तमानस्य ऋतोः एकादश दिवसा अतिक्रान्ता द्वादशो वर्त्तते। इति सिद्धयति ॥ अथान्यदुदाहरणं यथा-केनाऽपि पृष्टं-युगे प्रथमायामक्षय तृतीयायां के ऋतवः पूर्वमतिक्रान्ताः ? को वा ऋतुः सम्प्रति प्रवर्त्तते ? अत्रोच्यते-यतह्यत्र प्रथमाया अक्षयतृती-

होते हैं। अतः दो कम करे तो १०५-२=१०३ पश्चात् १०३ एकसो तीन रहते हैं। इनको फिर दो से गुणा करे १०३×२=२०६ तो दोसो छ होते है। उस संख्या में इकसठ का प्रक्षेप करे २०६×६१=२६७ तो दोसो सडसठ होते हैं ? उन दोसो सडसठ का एकसो बावीस से भाग करे $\frac{267}{122}$=२$\frac{23}{122}$ एकसो बावीस से भाग करे तो दो लब्ध होता है। उसका छह से भाग नहीं चल सकता है अतः छह से भाग नहीं करते हैं, शेष अंश तेईस रहता है, उसका आधा करे तो स्वल्पान्तर होने से साडे ग्यारह $\frac{23}{2}$=११$\frac{1}{2}$ होता है। सूर्य ऋतु आषाढ आदि से है, अतः यहां दो ऋतु वीत कर तीसरी ऋतु प्रवर्तित होती है ऐसा कहा जाता है, उस प्रवर्तमान तीसरी ऋतु का ग्यारह दिन वीतकर बारहवां दिन चल रहा है यह सिद्ध होता है।

अब दूसरा उदाहरण दिखलाते हैं-कोई प्रश्न करता है-युग की प्रथम अक्षय तृतीया के समय कितनी ऋतु पहले वीत चुकी है ? या इस समय कौनसी ऋतु प्रवर्तित होती है ? इस के लिये कहते हैं -यहां प्रथम अक्षय

ઓછા કરવા ૧૦૫-૨=૧૦૩ તે પછી એકસો ત્રણ રહે છે. તેનો ફરી બેથી ગુણાકાર કરવો. ૧૦૩+૨=૨૦૬ એ રીતે ગુણવાથી બસોને છ ૨૦૬ થાય છે. એ સંખ્યામાં એકસઠ ઉમેરવા ૨૦૬+૬૧=૨૬૭ તો બસો સડસઠ થાય છે. એ બસો સડસઠનો એકસો બાવીસથી ભાગ કરવા $\frac{267}{122}$=૨$\frac{23}{122}$ એકસો બાવીસથી ભાગ કરવાથી બે લબ્ધ થાય છે. તેનો છથી ભાગ ચાલી શકતો નથી. તેથી તેનો છથી ભાગ કરતા નથી શેષ અંશ તેવીસ રહે છે, તેના અર્ધા કરે તો સ્વલ્પાન્તર હોવાથી સાડા અગીયાર $\frac{23}{2}$=૧૧$\frac{1}{2}$ થાય છે. સૂર્યઋતુ અષાઢથી આરંભીને થાય છે. તેથી અહી બેઋતુ વીતીને ત્રીજીઋતુ પ્રવર્તિત થઇ છે. તેમ કહેવામાં આવે છે. એ ચાલુ ત્રીજીઋતુના અગીયાર દિવસ વીતીને બારમો દિવસ ચાલે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે બીજું ઉદાહરણ બતાવવામાં આવે છે. કોઈ પ્રશ્ન કરે કે યુગની પહેલી અક્ષય ત્રીજના દિવસે પહેલાં કેટલી ઋતુ વીતી ગઈ છે ? અગર આ સમયે કઇ ઋતુ પ્રવર્તિત છે ? આ જાણવા માટે કહે છે. અહીં પહેલાં અક્ષય ત્રીજની પહેલાં યુગના આરંભથી

यायाः प्राक् युगस्यादित आरभ्य पर्वाण्यतिक्रान्तानि एकोनविंशतिः–१९ । अत एकोनविंशतिः पृथक् स्थापनीया, पञ्चदशभिः पूर्ववद् गुणनीया च–१९ × १५=२८५ जाते पञ्चाशीत्यधिके द्वे शते–२८५ ॥ अत्राक्षयतृतीयायां पृष्टमिति पर्वणामुपरितिस्रस्तिथयो भवन्ति, ताः प्रक्षिप्यन्ते–२८५+३=२८८ जाते अष्टाशीत्यधिके द्वे शते–२८८ ॥ द्वाषष्ट्या एकोऽवमरात्रो भवति, तेनैतावति कालेऽतिक्रान्ते मध्यममानेन पञ्च अवमरात्राः भवन्ति । अतस्तत्र पञ्चपात्यन्ते–२८८–५=२८३ जाते द्वे शते त्र्यशीत्यधिके–२८३ ॥ एते पुनर्द्वाभ्यां गुण्यन्ते २८३ × २=५६६, जातानि षट् षष्ट्यधिकानि पञ्चशतानि–५६६ । एतानि पुनरेकषष्टिसहितानि क्रियन्ते–५६६ + ६१=६२७ जातानि सप्तविंशत्यधिकानि षट्शतानि–६२७ । पुनरेतेषां द्वाविंशत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते–$\frac{६२७}{१२२}$=५ + $\frac{१७}{१२२}$ अत्र लब्धाः पञ्च, ते च षडल्पत्वात् षड्भिर्भागं न सहन्ते, तेन तेषां न षड्भिर्भागहारः । शेषा-

तृतीया से पहले युग का आरम्भकरके उन्नीस पर्व १९ बीत चुके हैं । अतः उन्नीसको प्रथक् रखे, तथा उसको पूर्ववत् पंद्रह से गुणाकरे=१९ + १५=२८५ दोसो पचासी होते हैं । यहां पर अक्षय तृतीया विषयक प्रश्न किया है, अतः पर्व के ऊपर तीनतिथि होती है । उसको इसके साथ जोडे तो २८५ + ३=२८८ दो सो अठासी होते हैं २८८। बासठ तिथि से एक अवमरात्र होता है, अतः इतने काल में मध्यमान से पांच अवमरात्र होते हैं । अतः उसमें से पांच छोडदेवें=२८८–५=२८३ तो दोसो तिरासी होते हैं २८३। इनको फिर दो से गुणाकरें २८३ + २=५६६। तो पांच सो छियासठ ५६६ होते हैं । इनके साथ इकसठ जोडे–५६६+६१=६२७ तो छसो सत्ताईस होते हैं । इस ६२७। छसो सताइस को एकसो बाईस से भाग करे $\frac{६२७}{१२२}$=५+$\frac{१७}{१२२}$ यहां पांच लब्ध होते हैं । वह छह से न्यून होने से छह से भाग नहीं कर सकते अतः उसका छह से

ઓગણીસ ૧૯ પર્વો વીતેલા હોય છે. તેથી ઓગણીસને અલગ રાખવા તથા તેનો પૂર્વની જેમ પંદરથી ગુણાકાર કરવો ૧૯+૧૫=૨૮૫ તો બસો પંચાશી થાય છે. અહીં અક્ષયત્રીજના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરેલ છે. તેથી પર્વના ઉપર ત્રણ તિથી થાય છે. તેને આ સંખ્યાની સાથે મેળવવી તો ૨૮૫+૩=૨૮૮ બસો અઠ્યાશી થાય છે. ૨૮૮। બાસઠ તિથીથી એક અવમરાત્ર (ક્ષયતિથિ) થાય છે તેથી આટલા કાળમાં મધ્યમાનથી પાંચ અવમરાત્ર (ક્ષયતિથિ) થાય છે. તેથી તેમાંથી પાંચ છોડી દેવા ૨૮૮–૫=૨૮૩ જેથી આ રીતે બસોત્ર્યાશી થાય છે. ૨૮૩। આનો ફરીથી બેથી ગુણાકાર કરવો ૨૮૩+૨=૫૬૬ જેથી આ રીતે પાંચસો છાસઠ થાય છે. ૫૬૬। આની સાથે એકસઠની સંખ્યાને મેળવવી ૫૬૬+૬૧૦ ૬૨૭ જેથી છસો સત્યાવીસ થાય છે આ ૬૨૭ છસોસત્યાવીસને એકસો બાવીસથી ભાગ કરવા $\frac{૬૨૭}{૧૨૨}$=૫+$\frac{૧૭}{૧૨૨}$ તો અહી પાંચ આવે છે. તે છથી ઓછા હોવાથી છથી ભાગ થઈ શકતો નથી. તથા સત્તર શેષ રહે છે એ સત્તર અંશને લેવા એને

स्तिष्ठन्ति सप्तदश तेत्वंशा उद्धरन्ति सप्तदश–१७ । एतेषामर्द्धे कृते=$\frac{१७}{२}$=८$\frac{१}{२}$ जाताः सार्द्धा अष्टौ अत आगतं यत् पञ्च ऋतवोऽतिक्रान्ताः, षष्ठस्य च ऋतोः प्रवर्त्तमानस्याष्टौ दिवसा गताः, नवमो दिवसः सम्प्रति प्रवर्तते, तस्याप्यर्द्धं गतमिति सर्वमत्र धूलीकर्मणा स्फुटमुपपद्यते ॥ अथान्यदुदाहरणम्–यथा केनापि पृष्टं यत् युगे द्वितीये दीपोत्सवे कियन्त ऋतवोऽतिक्रान्ता स्तथा च कोवा ऋतुः सम्प्रति प्रवर्तते ? इति । अत्रोच्यते–एतावति कालेऽतिक्रान्ते सति पर्वाण्यतिक्रान्तान्येकत्रिंशत्–३१ यतोहि एकस्मिन् वर्षे पर्वणां चतुर्विंशति र्भवति, युगे च चतुर्विंशत्यधिकं शतमिति सर्वं प्राक् प्रतिपादितं भावितं च । तेनात्रैकत्रिंशत् पञ्चदशभि-र्गुण्यन्ते–३१ × १५=४६५ जातानि पञ्चषष्ठ्यधिकानि चत्वारिंशतानि–४६५ एतावति कालेऽतिक्रान्ते च द्वाषष्ट्यानुपातेन अवमान्य निष्क्रान्तान्यष्टौ मध्यममानेन । ततोऽस्मादष्टौ

भाग नहीं होता सत्रह शेष रहता है । उन सत्रह अंश को लेवें १७। लेकर सत्रह का आधाकरे $\frac{१७}{२}$=८$\frac{१}{२}$ तो साडे आठ होते हैं । इससे यह निर्णित होता है कि पांच ऋतुएं व्यतीत होकर तथा प्रवर्तमान छट्ठिऋतुका आठ दिनपूर्ण होकर नववां दिन प्रवर्तित होता है । नववें दिनका भी आधा वीतचुका है यह सब धूलिकर्म से स्पष्ट होजाता है ।

अब दूसरा उदाहरण दिखलाते हैं–कोई पूछे की युग की दूसरी दीपो-त्सवीमें कितनी ऋतुएं व्यतीत हुइ है ? एवं इस समय कौन सी ऋतु इस समय प्रवर्तित हो रही है ? तो इसके लिये कहते हैं इतना काल वीतनेपर इकतीस पर्व ३१ वीतचुके हैं । कारणकी एक वर्ष में चोवीस पर्व होते हैं । एवं एक युगमें एकसो चोवीस पर्व होते हैं, इत्यादि सर्व सविस्तृत कथन पहले प्रतिपादित करके भावित किया ही है । अतः यहां इकतीसको पंद्रह से गुणा-करे ३१÷१५=४६५ तो चार सो पैंसठ होते हैं ४६५। इतना काल वीत जानेपर बासठ के अनुपात से अर्थात् बासठतिथिका एक अवमके हिसाब से आठ

લઈને સત્તરના અર્ધા કરવા $\frac{૧૭}{૨}$=૮$\frac{૧}{૨}$ જેથી સાડા આઠ થાય છે. આનાથી એ નિર્ણિતથાય છે કે પાંચ ૠતુઓ વીતીને ચાલુ છટ્ઠી ૠતુના આઠ દિવસો પુરા થઈને નવમો દિવસ ચાલુ છે. તથા નવમો દિવસ પણ અર્ધો વીતિ ચૂકેલ છે. આ તમામ ધૂલિકર્મથી સ્પષ્ટ થાય છે.

હવે બીજું ઉદાહરણ બતાવવામાં આવે છે. કોઈ પૂછે કે યુગની બીજી દીપોત્સવીમાં કેટલી ૠતુઓ વીતિ ચુકેલ છે? અને આ સમયે કઇ ૠતુ પ્રવર્તિત હોય છે? તો આ જાણવા માટે કહેવામાં આવે છે. આટલો કાળ વીતતાં ૩૧ એકત્રીસ પર્વ પુરા થયેલ છે. કારણકે એક વર્ષમાં ચોવીસ પર્વ હોય છે. અને એક યુગમાં એકસો ચોવીસ પર્વ થાય છે. વિગેરે બધુંજ વિસ્તાર પૂર્વકનું કથન પહેલાં પ્રતિપાદિત કરીને ભાવિત કરેલજ છે. તેથી અહીં ૩૧ એકત્રીસનો પંદરથી ગુણાકાર કરવો. ૩૧+૧૫=૪૬૫ તેથી ચારસો પાંસઠ થાય છે. ૪૬૫। આટલો કાળ વીત્યા પછી બાસઠના અનુપાતથી અર્થાત્ બાસઠ તિથિનો

पात्यन्ते–४६५=८=४५७ स्थितानि–सप्तपञ्चाशदधिकानि चत्वारिशतानि=४५७ ॥ एतानि च पूर्वयुक्त्या द्विगुणितानि क्रियन्ते–४५७+२=९१४ जातानि चतुर्दशोत्तराणि नवशतानि–९१४ पुनरत्रैकषष्टिः प्रक्षिप्यन्ते–९१४+६१=९७५ जातानि पञ्चसप्तत्यधिकानि नवशतानि । पुनरेतेषां द्वाविंशत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियते–$\frac{९७५}{१२२}$=७+$\frac{१२१}{१२२}$ अत्र लब्धाः सप्त, शेषास्तिष्ठन्ति उपरिष्टादंशा उद्धरन्ति एकविंशत्यधिकं शतम्–१२१ । अस्मिन् शेषराशौ द्वाभ्यां भागे हृते सति–$\frac{१२१}{२}$=६०$\frac{१}{२}$ लब्धाः सार्द्धाः षष्टिः, लब्धराशि तुल्यानां सप्तानां च ऋतूनां षड्भिर्भागे हृते सति $\frac{७}{६}$=१+$\frac{१}{६}$ अत्र लब्ध एक स्तेनैकः संवत्सरोऽतिक्रान्तः । उपरिष्टाच्च तिष्ठत्येकस्तेनेकस्य संवत्सरस्योपरि प्रथमः प्रावृट् नामा ऋतुरप्यतिक्रान्तः । प्रवर्त्तमानस्य द्वितीयस्य शरदृतोः षष्टि र्दिनान्यतिक्रान्तानि, एकषष्टितमं दिनं च सम्प्रति प्रवर्त्तमान स्तिष्ठतीति ॥–एव मनयैव युक्त्या अन्यत्रापि स्वबुद्धिवैशद्येन भावना विधेयेति ॥

अवम मध्यमान से व्यतीत होगये हैं । अतः इसमें आठको कम करे–४६५=८=४५७ तो चारसो सतावन होते हैं ४५७। इस संख्याको पूर्वकी युक्ति के अनुसार दुगुनाकरे ४५७+२=९१४ तो नवसो चौदह होते हैं । इनमें इकसठका प्रक्षेपकरे ९१४+६१=९७५ नवसो पंचहत्तर होते हैं । इसको एकसो बावीस से भागकरे $\frac{९५७}{१२२}$=७। $\frac{१२१}{१२२}$ यहां सात लब्ध होते हैं एवं ऊपरके अंश एकसो इकीस लावे १२१। इस शेष राशिका दोसे भागकरे $\frac{१२१}{२}$=६०$\frac{१}{२}$ तो साडे साठ लब्ध होते हैं। लब्धराशि जो सात है उस सात ऋतुओं को छह से भाग करे तो $\frac{७}{६}$=१÷$\frac{१}{६}$ एक लब्ध होता है । वह एक संवत्सर व्यतीत हो गया है । उपर जो एक रहता है उससे एक संवत्सके ऊपर प्रथम प्रावृट् नाम वाली ऋतु बीत गइ एवं प्रवर्तमान दूसरी शरदृतुका साठ दिवसबीतकर इकसठवां दिवस इस समय प्रवृत होता है । इसी युक्ति से अन्यत्र भी अपने मनसे भावना भावित करलेवें ।

એક અવમ એ હિસાબે મધ્યમાનથી આઠ અવમ વીતી ચુકેલ હોય છે. તેથી ઉપરની સંખ્યામાં આઠ ઓછા કરવા ૪૬૫+૮=૪૫૭ જેથી ચારસો સતાવન રહે છે. ૪૫૭ આ સંખ્યાને પહેલાની યુક્તિ અનુસાર બમણી કરવી. ૪૫૭+૨=૯૧૪ તો નવસોચૌદ થાય છે. તેમાં ૬૧ એકસઠ ઉમેરવા ૯૧૪+૬૧=૯૭૫ જેથી નવસો પંચોતેર થાય છે. આ સંખ્યાનો એકસો બાવીસથી ભાગાકાર કરવો $\frac{૯૭૫}{૧૨૨}$=૭$\frac{૧૨૧}{૧૨૨}$ જેથી સાત આવે છે. તથા ઉપરના એકસો એકવીસ ૧૨૧ અંશ લાવે આ શેષ રાશિનો બેથી ભાગ કરવો $\frac{૧૨૧}{૨}$=૬૦$\frac{૧}{૨}$ તો સાડીસાઠ લબ્ધ થાય છે. લબ્ધરાશી જે સાત છે. તે સાતઋતુનો છથી ભાગ કરવો $\frac{૭}{૬}$=૧+$\frac{૧}{૬}$ જેથી એક આવે છે. આથી એક સંવત્સર વીતી ગયું છે. તેમજ ઉપર જે એક રહે છે તેથી એક સંવત્સર ઉપર પહેલી પ્રાવૃટ્ નામની ૠતુ વીતિ ગઈ અને ચાલુ બીજી શરદ્દ્ૠતુના સાઠ દિવસ વીતીને એકસઠમો દિવસ આ વખતે ચાલુ હોય છે. આજ યુક્તિથી બીજે પણ

अथान्यत् प्रतिपाद्यते-पूर्वोदितानाम् ऋतूनां मध्येक ऋतुः कस्यां तिथौ समाप्ति मुपयातीति परेषां प्रश्नावकाशमाशंक्य तत् परिज्ञानाय पूर्वाचार्योपदिष्टां करणगाथा मुपस्थापयति यथा-

'इच्छा उऊ विगुणिओ रूवूणो विगुणिआउ पव्वाणि ।
तस्सद्धं होइ तिही जत्थ समत्ता उऊ तीसं'' ॥१॥

छाया-इच्छर्तु र्द्विगुणितो रूपोनो द्विगुणितस्तु पर्वाणि ।
तस्यार्द्धे भवति तिथिर्यत्र समस्ता ऋतव स्त्रिंशत् ॥१॥

व्याख्यामुखेनास्या गाथाया अक्षरगमनिका यथा-इच्छर्तुः-यस्मिन् ऋतौ ज्ञातु मिच्छा स्यात् स इच्छर्तुः स च ऋतुर्ध्रियते, ततश्च सा ऋतु संख्या 'विगुणिआ' द्विगुणिता-द्वाभ्यां गुणनीया, तस्माच्च गुणनफलात् 'रूवूणो' रूपोनः-एकेन रहितः कार्यः, ततश्च स रूपोनो राशिः 'विगुणिओ' द्विगुणितः-पुनरपि द्वाभ्यां गुणनीयः, गुणयित्वा च स्थानद्वये स्थापनीयः ततः एकत्र स्थापितो द्विगुणिताङ्को यावान भवति तावन्त्येव पर्वाणि प्रतिभावनी-

अब अन्य विषयका प्रतिपादन किया जाता है-पूर्व कथित ऋतुमें कौनसी ऋतु कौनसी तिथि में समाप्त होती है ।

इस प्रकार अन्य के प्रश्नावकाश की आशंका करके उसको जानने के लिये पूर्वाचार्य कथित करणगाथा कहते हैं-

इच्छा उऊ विगुणिओ रूवूणो विगुणिआउ पव्वाणि ।
तस्सद्धं होइ तिही जत्थ समत्ता उऊतीसं ॥१॥

व्याख्या के बहाने से इस गाथाका अक्षरार्थ इस प्रकार से हैं । जिस ऋतुको जानना चाहे वह इच्छर्तु कहाजाता है । उस ऋतुको लेकर उसऋतु की संख्याको (विगुणिया) दोसे गुणाकरे उस गुणनफलसे (रूवुणो) एकन्यून करे तो वह रूपोनराशि (विगुणियो) फिरसे दोसे गुणाकरे एवं गुणा करके दो स्थान में रक्खे तत्पश्चात् एकरक्खा हुवा द्विगुणताङ्क जितना होता है, उतने

स्व કલ્પનાથી ભાવના કરી સમજી લેવું.

હવે બીજા વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. પહેલાં કહેલ ૠતુમાં કઈ ૠતુ કઈ તિથિમાં સમાપ્ત થાય છે? આ રીતના અન્યના પ્રશ્નાવકાશની શંકા કરીને તે જાણવા માટે પૂર્વાચાર્યે કહેલ કરણ ગાથા કહેવામાં આવે છે.

इच्छा उऊ विगुणिओ रूवूणो विगुणिआउ पव्वाणि ।
तस्सद्धं होइतिही जत्थ समत्ता उऊतीसं ॥१॥

વ્યાખ્યાના બહાનાથી આગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે. જે ૠતુને જાણવી હોય તે ઈચ્છર્તુ કહેવાય છે. એ ૠતુને લઈને એ ૠતુની સંખ્યાનો (विगुणियां) બેથી ગુણાકાર કરવો અને એ ગુણન ફળથી (रूवूणो) એક ઓછો કરવાથી એ રૂપોનરાશિનો (विगुणियो) ફરીથી બેથી ગુણાકાર કરવો અને ગુણાકાર કરીને બે સ્થાનમાં રાખવા તે પછી એક તરફ

यानि-द्रष्टव्यानि-अवगन्तव्यानि ॥ द्वितीय स्थाने स्थापितस्य तस्य द्विगुणीकृतस्य प्रतिराशि तस्य राशेरर्द्धं करणीयं तच्चार्द्धं यावद्भवति तावत्य स्तिथयः प्रतिपत्तव्याः-परिभावनीयाः ज्ञातव्या इत्यर्थः 'तस्सद्धं होइ तिही' तस्यार्द्धे भवति तिथिरित्युक्तत्वात् ॥ 'जत्थ' यत्र-यासु तिथिषु 'समत्ता उऊ तीसं' समस्ता ऋतवस्त्रिंशत् । अर्थात् समागतासु तिथिषु युगभाविन स्त्रिशदपि ऋतवः समाप्ति मुपगच्छन्तीति करणगाथाक्षरार्थ इति, उदाहरणम्-सम्प्रति भावना क्रियते यथा किल-प्रथम ऋतु र्ज्ञातुमिष्टो वर्त्तते, युगे कस्यां तिथौ प्रथम ऋतुः प्रवृड्लक्षणरूपः समाप्तिमुपगच्छेदिति कश्चित् पृच्छेत्तदा तत्रैकं ध्रुवाङ्कं ध्येयं, धृत्वा च स ध्रुवाङ्को द्वाभ्यां गुणनीयः-१+२=२ गुणिते च जाते द्वे रूपे, ते च द्वे रूपोने क्रियेते-२-१=१ जातमेकं रूपम्, इदं च भूयोऽपि द्वाभ्यां गुणनीयम्-१ + २=२ गुणिते च जाते द्वे रूपे, ते प्रतिराश्येते-स्थानद्वये स्थापयितव्ये, पुनश्च तयोरर्द्धं करणीये, कृते चार्द्धे $\frac{2}{2}$ १

ही पर्व जानना चाहिये। दूसरे स्थान में रक्खाहुवा एवं दुगुनाकिया हुवा उसको प्रतिराशिको उसराशि से आधाकरे तो वह अर्धा जितना होता है, (तस्सद्धं होई तिही) यह कथन से उतनी तिथियां जाननी चाहिये। (जत्थ) जिनतिथियों में (समत्ता उऊ तीसं) समस्त ऋतुएं तीस होती है अर्थात् समागत तिथियों में युगभाविनी तीस ऋतुएं समाप्त होती है, इस प्रकार करणगाथा का अक्षरार्थ कहा है।

अब उदाहरण पूर्वक भावना करते हैं जैसे कि-पहले ऋतुजानलेनी चाहिये युगकी कौन तिथिमें पहली ऋतु प्रावृट समाप्त होती है? इस प्रकार कोई पूछे तो एक ध्रुवाङ्क रक्खे, रखकर उस ध्रुवांकको दोसे गुणा करे=१+२=२ गुणा करने से दो होते हैं, उन दोमें से एकन्यूनकरे=१-२=१ तो एक रहता है। इसको फिरसे=दोसे गुणाकरे १+२=२ तो दो होते हैं। उनको दोस्थान में रक्खे। पश्चात् उसका आधाकरे अर्धा करने से $\frac{2}{2}$=१ एक होता है। इस प्रकार

રાખેલ દ્વિગુણિતાંક જેટલા થાય એટલા પર્વ સમજવા બીજા સ્થાનમાં રાખેલ અને બમણા કરેલ તેને પ્રત્યેક રાશિને એ સંખ્યાના અર્ધા કરવા તો તે અર્ધા કેટલા થાય (तस्सद्धं होई तिही) આ કથનથી એટલી તિથિયો સમજવી. (जत्थ) જે તિથિયોમાં (समत्ता उऊ तीसं) બધી રૂતુઓ ત્રીસ હોય છે. અર્થાત્ આવેલ તિથિયોમાં યુગ સંબંધિની ત્રીસ રૂતુઓ સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે આ કરણગાથાનો અક્ષરાર્થ થાય છે. હવે તેની ઉદાહરણ પૂર્વક ભાવના કહેવામાં આવે છે.-જેમકે પહેલાં રૂતુઓ જાણી લેવી જોઇએ યુગની કઇ તિથિમાં પહેલી પ્રાવૃટ્ ઋતુ સમાપ્ત થાય છે? આ રીતે કોઈ પ્રશ્ન કરે તો એક ધ્રુવાંક રાખવો અને પછી એ ધ્રુવાંકનો બેથી ગુણાકાર કરવો=૧+૨=૨ ગુણાકાર કરવાથી બે થાય છે. એ બેમાંથી એક ઓછો કરવો=૧-૨=૧ જેથી એક રહે છે. આનો ફરીથી બેથી ગુણાકાર કરવો ૧×૨=૨ તેથી બે થાય છે. તેને બે સ્થાનમાં રાખવા તે પછી તેના

जातमेकं रूपम्, अतआगतं युगादौ द्वे पर्वणी अतिक्रम्य प्रथमायां तिथौ-प्रतिपदितिथौ-कृष्णप्रतिपदि तिथौ प्रथम ऋतुः-प्रावृट् नामा ऋतुः परिसमाप्तिमगमत ॥ तथा च द्वितीये ऋतौ तिथिं ज्ञातु मिच्छति चेत्तदा ध्रुवाङ्को द्वौ परिगुणीयौ स च स्थापितो धृतश्च ध्रुवाङ्को द्वाभ्यां गुणनीयः २ × २=४ गुणिते च जाता श्चत्वार स्ते च रूपोना विधेयाः-४-१=३ कृते च रूपोने जातास्त्रय स्ते च भूयोऽपि द्वाभ्यां गुणनीयाः-३ × २=६ गुणिताश्च जाताः षट्-६, एते प्रतिराश्यन्ते-स्थानद्वये स्थाप्यन्ते-६।६ प्रतिराशिगतानां षण्णाञ्चार्द्धं विधेयम् $\frac{6}{2}$=३ लब्धास्त्रयः-३ अत आगतं युगादितः षट् पर्वाण्यतिक्रम्य तृतीयायां तिथौ-कृष्ण पक्षस्य तृतीयायां तिथौ (मासानां कृष्णादित्वात्) द्वितीय ऋतुः शरद्रूपः परिसाप्ति मुपगच्छेत् ॥ इति । तथा तृतीये ऋतौ तिथेर्ज्ञानमिच्छा चेत् तदा तत्र त्रयो ध्रुवाङ्काः परिकल्पनीयाः, धृताश्च ते त्रयो ध्रुवाङ्काः द्वाभ्यां गुणनीयाः-३ × २=६ गुणिते च जाताः

यह ज्ञात होता है कि युग की आदि में दो पर्व बीत के पहली प्रतिपदा तिथि में अर्थात् कृष्ण प्रतिपदातिथिमें पहली प्रावृट् नामकी ऋतु समाप्त होती है। तथा जो दूसरी ऋतुकी तिथि जानना चाहे तो ध्रुवाङ्क दो को गुणा करे तथा वह स्थापित एवं धृत ध्रुवांक दोसे गुणितकरे २+२=४ तो चार होते हैं। उनमें से एकन्यून करे=४-१=३ रूपोन करने से तीन रहता है। उसको फिरसे दोसे गुणाकरे=३+२=६ गुणाकरनेसे छह होते हैं ६। उनके प्रतिराशिके अंतमें दो स्थानमें रक्खे=६।६। प्रतिराशि गत उससंख्याका आधाकरे $\frac{6}{2}$=३ तो तीन होते हैं ३। इससे यह ज्ञात होता है कि युगकी आदिसे छ पर्वको वीताकर, तीसरीतिथि में अर्थात् कृष्णपक्षकी तीसरीतिथि में (मासकृष्णादि होने से) दूसरी शरदृतु समाप्त होती है।

तृतीय ऋतु की समाप्ति तिथिको जानना चाहेतो यहां पर तीन ध्रुवांक

અર્ધા કરવા. $\frac{2}{2}$ ૧ અર્ધા કરવાથી એક રહે છે. આથી એ જણાય છે કે-યુગની આદિમાં બે પર્વ વીતાવીને પહેલી એકમની તિથિમાં અર્થાત્ કૃષ્ણ પ્રતિપદા તિથિમાં પહેલી પ્રાવૃટ્ નામની ૠતુ સમાપ્ત થાય છે તથા જો બીજી ૠતુની તિથિને જાણવી હોય તો ધ્રુવાંકનો બેથી ગુણાકાર કરવો. તથા એ સ્થાપિત અને ધ્રુત ધ્રુવાંકનો બેથી ગુણાકાર કરવો. ૨×૨=૪ ચાર થાય છે. તેમાંથી એક ઓછો કરવો.=૪-૧=૩ રૂપોન કરવાથી ત્રણ બચે છે. તેનો ફરીથી બેથી ગુણાકાર કરવો. ૩×૨=૬ ગુણાકાર કરવાથી છ થાય છે. ૬। તેને દરેક રાશિના અંતમા બે સ્થાનમાં રાખવા=૬।૬ પ્રતિ રાશિગત તે સંખ્યાના અર્ધા કરવા. $\frac{6}{2}$=૩ જેથી ત્રણ થાય છે. આનાથી એમ જણાય છે કે-યુગના આરંભથી છ પર્વ પુરા કરીને ત્રીજી તિથિમાં અર્થાત્ કૃષ્ણ પક્ષની ત્રીજી તિથિમાં (કારણ કે માસનો આરંભ કૃષ્ણપક્ષથી હોવાથી) બીજી શરદૃતુ સમાપ્ત થાય છે.

ત્રીજી ૠતુની સમાપ્તિ તિથિને જાણવી હોય તો ત્યાં ત્રણ ધ્રુવાંકની કલ્પના કરવી

षट् । ते च रूपोना विधेयाः ६-१=५ रूपोने कृते स्थिताः पञ्च=५ एते भूयोऽपि द्वाभ्यां गुणनीयाः ५×२=१० गुणिताश्च जातादश ते प्रतिराश्यन्ते=स्थानद्वये स्थाप्यन्ते-१०।१०। एकत्र प्रतिराशिगतानाश्चार्द्धं करणीयम् $\frac{१०}{२}$=५ अत्र लब्धाः पञ्च । अत आगतं यत् युगादित आरभ्य दशानां पर्वणामतिक्रमे सति कृष्णपञ्चम्यां तिथौ तृतीय ऋतुः=हेमन्त लक्षणरूपो हेमन्तनामा ऋतुः परिसमाप्ति मुपगच्छेदिति सर्वं धूलीकर्मणा प्रत्यक्ष मुपपद्यते॥ अथ षष्ठे ऋतौ ज्ञातु मिष्यमाणे ध्रुवाङ्काः षड्विज्ञेया स्ते च पूर्वोक्तप्रक्रियया गाथोक्तादिशा द्वाभ्यां गुणनीयाः-६+२=१२ गुणिताश्च जाता द्वादश-१२ ते च रूपोना विधेयाः १२-१=११ कृते च रूपोने पश्चात्तिष्ठन्ति एकादश ते पुन र्द्वाभ्यां गुणनीयाः-११+२=२२ गुणिताश्च ते जाता द्वाविंशतिः २२ सा प्रतिराश्यते-स्थानद्वये स्थाप्यन्ते २२ । २२

की कल्पना करनी चाहिये । तथा उस ध्रुवांकको दोसे गुणाकरे ३+२=६ गुणा करनेसे छ होते हैं-उनमें से रूप हीन करे ६-१=५ रूपोनकरने से पांच ५ रहते हैं, इनको फिरसे दोसे गुणाकरे ५+२=१० गुणाकरने से दस होते है। उनकी प्रत्येकराशिके अन्तमें दो स्थानमें रक्खे-१०।१० पश्चात् उनका आधा-करे $\frac{१०}{२}$=५ तो पांच होते हैं । इससे यह फलित होता है कि युगकी आदि से आरम्भकरके दसपर्व वीतचुकने के बाद कृष्णपक्षकी पंचमीतिथि में हेमन्त नामकी तीसरी ऋतु समाप्त होती है यह धूलिकर्म से प्रत्यक्ष होता है ।

अब छठीऋतु विषयक तिथिजानने केलिये विचारकरे तो वहां पर ध्रुवाङ्क छ होता है । उनको गाथा में कहे अनुसार की प्रक्रिया से दोसे गुणाकरे-६+२=१२ तो बारह होते हैं उन बारह १२ को रूपसे न्यूनकरे १२-१=११ तो पश्चात् ग्यारह रहते हैं उन ग्यारह को दोसे गुणाकरे ११+२=२२ गुणाकरनेसे बाईस होते है, उसको प्रत्येकराशिके अन्त में दोस्थान में स्थापित करे २२। २२।

જોઇએ તથા એ ધ્રુવાંકને બેથી ગુણાકાર કરવો ૩×૨=૬ ગુણાકાર કરવાથી ૬ થાય છે. તેમાંથી એક ન્યૂન કરવો ૬-૧-૫ રૂપોન કરવાથી પાંચ રહે છે, તેનો ફરીથી બેથી ગુણાકાર કરવો ૫×૨=૧૦ ગુણાકાર કરવાથી દસ થાય છે. તેને પ્રત્યેક રાશિના અંતમાં બે સ્થાનમાં રાખવા ૧૦।૧૦ પશ્ચાત્ તેનો અર્ધા કરવા $\frac{૧૦}{૨}$=૫ અર્ધા કરવાથી પાંચ રહે છે. આનાથી એમ જણાય છે કે-યુગની આદિથી આરંભ કરીને દસ પર્વ વીતી ગયા છે. અને તે પછી કૃષ્ણપક્ષની પાંચમની તિથિમાં હેમન્ત નામવાળી ત્રીજી રૂતુ સમાપ્ત થાય છે. આ ધૂલીકર્મથી પ્રત્યક્ષ જણાય છે.

હવે છઠી રૂતુની સમાપ્તિ તિથિ જાણવા માટે વિચાર કરવામાં આવે તો તે વખતે ધ્રુવાંક છ હોય છે, તેને ગાથામાં કહેલ પ્રકારથી તમામ પ્રક્રિયા કરવી જેમ કે-બેથી ગુણાકાર કરવો. ૬+૨=૧૨ તો બાર થાય છે એ બારમાંથી એક ન્યૂન કરવો ૧૨-૧=૧૧ તો અગીયાર રહે છે. એ અગ્યારનો બેથી ગુણાકાર કરવો ૧૧+૨=૨૨ ગુણાકાર કરવાથી

प्रतिराशितायाः-स्थानद्वये स्थापिताया स्तस्या अर्द्धं विधेयम्-२२+११ कृते चार्द्धे जाता एकादश-११ अतः सिद्ध्यति यत् युगादित आरभ्य द्वाविंशति पर्वणामतिक्रमे सति एकादश्यां तिथौ षष्ठऋतुः परिसमाप्तिं भियाय, सप्तमश्च ऋतुः प्रवृत्तोऽभावादिति ॥ एवमेव पञ्चवर्षात्मके युगे नवमे ऋतौ ज्ञातु मिच्छेच्चेत् नवध्रुवाङ्काः स्थापनीयाः गृहीताश्च ते ध्रुवाङ्काः पूर्वं प्रतिपादितगाथोक्तदिशा द्वाभ्यां गुणनीयाः-९×२=१८ गुणिताश्च ते जाता अष्टादश-१८ एते च रूपोनाः कर्त्तव्याः-१८-१-१७ कृते च रूपोने जाताः सप्तदश, पुनरेते द्वाभ्यां गुणनीयाः-१७×२=३४ गुणिताश्चैते जाता श्चतुस्त्रिंशत्-३४ सा प्रतिराश्यते-स्थानद्वये स्थाप्यते-३४ । ३४ एकत्र स्थिता द्वाभ्यां विभाज्याः ३४/२=१७ लब्धाः सप्तदश । अतः सिद्ध्यति यत् युगादितः चतुस्त्रिंशत् पर्वणानतिक्रमे सति अर्थात्-द्वितीये संवत्सरे पौषमासे सप्तदश्यां तिथौ अर्थात् कृष्णादिमासगणनाक्रमात् पौषशुक्लद्वितीयायां

प्रतिराशिके दो स्थान में स्थापित उनसंख्याका आधाकरे-२२+२=११ तो बाइसका आधा ग्यारह होते हैं ११। इससे यह सिद्ध होता है की युगके आदि से आरम्भकरके बाईसपर्व बीतने के बाद ग्यारहवींतिथि में छट्ठिऋतु समाप्त होती है, एवं सातवीं ऋतु प्रवृत्त होती है। इसी प्रकार पांचवर्षवालेयुगमें नववीं ऋतुको जानना चाहे तो नवध्रुवाङ्क स्थापितकरे एवं उस ध्रुवाङ्कको पूर्व कथित गाथोक्तक्रम से दोसेगुणाकरे ९+२=१८ गुणाकरने से अठारह होते हैं उसमें से एक न्यूनकरे १८-१=१७ रूपोन करने से सत्रह होते हैं। उन सत्रहको पुनः दोसे गुणाकरे १७+२=३४ गुणाकरने से चोतीस होते हैं ३४। उनको दो स्थानमें रखखे-३४।३४। उसमें से एक स्थान स्थितको दोसे भागकरे ३४/२=१७ भागकरने पर सत्रह होते हैं। इससे यह फलित होता है कि युगके आदि से चोतीसपर्व व्यतीत होनेपर अर्थात् दूसरेसंवत्सरके पौषमास की सप्तमीतिथि

બાવીસ થાય છે. તેને દરેક રાશિના અંતમાં બે સ્થાનમાં રાખવા. ૨૨।૨૨ દરેક રાશિમાં રાખેલ એ સંખ્યાને અર્ધી કરવી-૨૨-૧૧ તો બાવીસના અર્ધા અગીયાર ૧૧ થાય છે, આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-યુગની આદિથી આરંભ કરીને બાવીસ પર્વ વીત્યા પછી અગ્યારમી તિથિએ છટ્ઠિ રૂતુ સમાપ્ત થાય છે. અને સાતમી રૂતુ પ્રવર્તિત થાય છે, આ રીતે પાંચ વર્ષવાળા યુગમાં નવમી રૂતુની સમાપ્તિ તિથી જાણવી હોય તો નવ ધ્રુવાંક રાખવા અને એ ધ્રુવાંકનો પહેલાં કહેલ ગાથામાં કહેલ પ્રકારથી બેથી ગુણાકાર કરવો ૯+૨=૧૮ ગુણાકાર કરવાથી અઢાર થાય છે તેમાંથી એક ન્યૂન કરે ૧૮-૧=૧૭ રૂપોન કરવાથી સત્તર થાય છે. એ સત્તરનો ફરી બેથી ગુણાકાર કરવો. ૧૭×૨=૩૪ ગુણાકાર કરવાથી ચોત્રીસ થાય છે. ૩૪ તેને બે સ્થાનમાં રાખવા ૩૪।૩૪ તે પૈકી એક સ્થાનમાં રહેલનો બેથી ભાગાકાર કરવો ૩૪/૨=૧૭ ભાગ કરવાથી સત્તર થાય છે. આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-યુગની આદિથી ચોત્રીસ પર્વ વીત્યા પછી અર્થાત્ બીજા સંવત્સરના પોષ માસની

तिथौ नवमऋतुः परिसमाप्ति मुपयायात्, दशमश्च प्रारब्ध इति ॥

अथ त्रिंशत्तमे ऋतौ जिज्ञासिते सति ध्रुवाङ्कास्त्रिंशत् कल्पनीयाः-३० ते च पूर्ववत् द्विगुणा विधेयाः-३०×२=६० द्वाभ्यां गुणिताश्च जाता, षष्ठिः, सा रूपोना विधेया ६०-१=५९ कृते च रूपोने जाता एकोनषष्ठिः, सा पुन द्वाभ्यां गुणनीया-५९×२= ११८ जातमष्टादशोत्तरं शतम्, तत् प्रतिराश्यते-स्थानद्वये स्थाप्यते-११८।११८ एकत्र स्थापितस्य पुनरर्द्धं विधेयम् $\frac{११८}{२}$=५९ लब्धमेकोनषष्टिः। अतः सिद्ध्यति यत् पञ्चवर्षात्मकस्य युगस्यादितोऽष्टादशोत्तरं पर्वशतमतिक्रम्य अर्थात् वर्ष चतुष्टयमतिक्रम्य पञ्चमवर्षस्यैकोनषष्ठितमायां तिथौ त्रिंशत्तम ऋतुः परिसमाप्ति मुपयायात्। अत्रैतदुक्तं भवति पञ्चमे अभिवर्द्धिताख्ये सम्वत्सरे आषाढमासोऽधिमासो भवेत् तेन आषाढमासस्यैकोन षष्ठितमायां तिथौ अर्थात् प्रथमे आषाढे मासे शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां तिथौ कृष्णादिमासगणनया प्रथममा-

---

में अर्थात् कृष्णादिमास गणनाक्रमसे पौष शुक्ल दूसरी (दूज) तिथि में नववीं ऋतु समाप्त होती है एवं दसवीं ऋतुका प्रारंभ होता है।

अब तीसवीं ऋतुकी जिज्ञासा करे तो ध्रुवांक तीस होते हैं। ३०। उसको पूर्ववत् दुगुनाकरे ३०+२=६० दोसे गुणाकरनेसे साठ होते हैं। उनमें से एक रूपन्यूनकरे ६०-१-५९ तो उनसठ रहते हैं। उनको दोसे गुणाकरे ५९+२ =११८ तो एकसो :अठारह होते हैं। उनको प्रतिराशिके अंत में दो स्थानमें रक्खे-११८।११८ एकत्र स्थिापित करके उसका आधाकरे $\frac{११८}{२}$=५९ तो उनसठ होते हैं। इससे यह फलित होता है कि पांच वर्षवाले युग कि आदि से एकसो अठारह पर्ववीत चुकने के बाद अर्थात् चारवर्ष वीतकर पांचवें वर्ष की उकसठवीं तिथिमें तीसवीं ऋतु समाप्त होती है। यहां पर यह कहा जाता है कि पांचवें अभिवर्धित संवत्सरमें आषाढ मास अधिक मास होता है अतः

સાતમની તિથિએ અર્થાત્ કૃષ્ણપક્ષથી માસગણુના ક્રમથી પોષ શુદ બીજ તિથિમાં નવમી રૂતુ સમાપ્ત થાય છે. અને દસમી રૂતુનો પ્રારંભ થાય છે.

હવે ત્રીસમી રૂતુની સમાપ્તિ વિષે કહેવામાં આવે છે. ત્રીસમી રૂતુની સમાપ્તિની જીજ્ઞાસા કરે તો ધ્રુવાંક ત્રીસ હોય છે. ૩૦। તેને પૂર્વ કથનાનુસાર બમણા કરવા. ૩૦×૨ =૬૦ બેથી ગુણવાથી સાઈઠ થાય છે. તેમાંથી એક અંક ઓછો કરવો તો ૬૦-૧=૫૯ આ રીતે ઓગણસાઇઠ રહે છે. તેને બેથી ગુણવાથી ૫૯+૨=૧૧૮ એકસો અઢાર થાય છે. તેને પ્રત્યેક રાશિના અંતમાં બે સ્થાનમાં રાખવા ૧૧૮-૧૧૮ એ પ્રમાણે રાખીને તેના અર્ધા કરવા $\frac{૧૧૮}{૨}$=૫૯ તો ઓગણસાઇઠ થાય છે. તેનાથી એ ફલિત થાય છે કે-પાંચ વર્ષના યુગની આદિથી એકસો અઢાર પર્વ વીત્યા પછી અર્થાત્ ચાર વર્ષ વીતીને પાંચમા વર્ષની ઓગણસાઈઠમી તિથિએ ત્રીસમીરૂતુ સમાપ્ત થાય છે. અહીં એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છેકે-પાંચમા અભિવર્ધિતસંવત્સરમાં અષાઢ માસ અધિકમાસ થાય છે તેથી અષાઢમાસની

षाढशुक्लचतुर्दश्यां त्रिंशत्तम ऋतुः परिसमाप्ति मुपायासीत्, व्यवहारदिशा प्रथमापाढा-पर्यन्ते त्रिंशत्तम ऋतुः परिसमाप्ति मुपगच्छेदित्यर्थः। एतस्यैवार्थस्य सुखप्रतिपत्त्यर्थं पूर्वाचार्योपदर्शितेयं गाथा विनेयजनानुग्रहायोपदर्श्यते-'एक्कंतरिया मासा तिहीय जासु ता उऊ समप्पंति। आसाढाई मासा भद्दवयाई तिही नेया ॥१॥'

छाया-एकान्तरिता मासाः तिथयश्च यासु ते ऋतवः समाप्नुवन्ति। आपाढाद्या मासाः भाद्रपदाद्यास्तिथयो ज्ञेयाः ॥१॥

अथास्या भावार्थगमनिका व्याख्या-यतोहि सूर्य चाराहतवः संभवन्ति अतः सूर्यर्त्तु-चिन्तायाम् आपाढादयोमासाः प्रवर्त्तव्याः, आपाढमासादारभ्य ऋतूनां प्रथमतः प्रवर्त्त-मानत्वात् आषाढादयो मासा द्रष्टव्याः, 'एक्कंतरिया मासा' एकान्तरिता मासाः-तेऽपि आषाढादयो मासाः एकान्तरिताः-एकान्तरक्रमेणैव प्रतिबोध्याः-आपाढ-भाद्रपद-कार्त्तिक

आषाढ मासकी ५९ उनसठवीं तिथिमें अर्थात् प्रथमआपाढमास शुक्लपक्षकी चतुर्दशीतिथि में कृष्णपक्षसे मास गणनासे प्रथमआषाढ चौदशको तीसवीं ऋतु समाप्त होती है। व्यवहारदृष्टिसे प्रथमआषाढ के अन्तभागमें तीसवीं ऋतु समाप्त होती है। इसी भावको सरलता से समझने केलिये पूर्वाचार्य कथित यहगाथा शिष्यजनोंका उपकारार्थ यहां पर कहते हैं-

(एक्कंतरियामासा तिहीय जासु ता उऊ समप्पंति।
आसाढाई मासा भद्दवयाई तिही नेया ॥१॥

अब इसकी भावार्थरूप व्याख्या कही जाती है-सूर्यके संचरणसे ऋतुएं होती है अतः सूर्य ऋतुकी विचारणा में आषाढादि मास से ऋतुओंका प्रवर्तमान प्रथम प्रारंभकाल होने से आषाढादि मास से प्रवृत्तिकरें (एक्कंतरिया मासा) वे आषाढादिमासभी एकान्तरक्रमसे समझना चाहिये। जैसे कि-

ઓગણસાઇઠ ૫૯મી તિથિએ એટલેકે પહેલા અષાઢમાસના શુકલપક્ષની ચૌદશની તિથિએ કૃષ્ણપક્ષથી માસ ગણત્રીથી પહેલા અષાઢની ચૌદશે ત્રીસમી ૠતુ સમાપ્ત થાય છે. વ્યવહાર દૃષ્ટિથી પહેલા અષાઢના અંતભાગમાં ત્રીસમીૠતુ સમાપ્ત થાય છે. આ ભાવને સરળતાથી સમજવા માટે પૂર્વાચાર્યે કહેલ આ નિમ્નોક્ત ગાથા શિષ્યજનોના ઉપકાર માટે અહીં કહેવામાં આવે છે.

(एक्कंतरियामासा तिहीय जासु ता उऊ समप्पंति।
आसाढाईमासा भद्दवयाई तिही नेया ॥१॥

હવે આની ભાવાર્થરૂપ વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે. સૂર્યના સંચરણથી ૠતુઓ થાય છે. તેથી સૂર્ય ૠતુની વિચારણામાં અષાઢાદિ મહીનાથી ૠતુઓનો પ્રવર્તમાન પહેલો આરંભકાળ હોવાથી અષાઢાદિમાસથી પ્રવૃત્ત થાય છે. (एक्कंतरियामासा) એ અષાઢાદિમાસ પણ એકાન્તરના ક્રમથી સમજવા જોઇએ જેમકે-અષાઢ, ભાદરવો, કાર્તિક, પોષ, ફાગણ,

–पौष–फाल्गुन–वैशाख इत्येवं क्रमेण षड्ऋतूनां प्रारम्भमासा भवन्तीति विज्ञेयाः, ततश्च सर्वा अपि तिथयो भाद्रपदाद्याः द्रष्टव्या भवन्ति, भाद्रपदादिषु मासेषु प्रथमादीना मृतूनां परिसमाप्तत्वात् । तत्र येषु मासेषु यासु च तिथिषु ऋतवः–प्रावृडादयः सूर्यसत्काः परिसमाप्नुवन्ति ते आषाढादयो मासास्तथा भाद्रपदाद्यास्ताश्च तिथयो भाद्रपदादि मासानुगताः सर्वा अप्येकान्तरिताः वेदितव्या इत्यर्थः । यथात्र प्रथमऋतुः प्रावृड्रूपो भाद्रपदमासे परिसमाप्तिमुपयाति । तत एकं मासमश्वयुग् लक्षणमपान्तराले मुक्त्वा द्वितीये कार्तिके मासे द्वितीयऋतुः वर्षालक्षणरूपः परिसमाप्तिमुपगच्छेत् । एव मेकान्तरक्रमेण तृतीयऋतुः शरद्रूपः पौषमासे परिसमाप्तिमुपगच्छेत् । चतुर्थो हेमन्तलक्षणऋतुः फाल्गुनमासे परिसमाप्तिमियत्ति, पञ्चमो वसन्तरूपः ऋतुः वैशाखमासे समाप्तिमुपगच्छेत् । षष्ठो ग्रीष्मलक्षण ऋतुः आषाढमासे परिसमाप्तिमुपयायात् ॥ एवं शेषा अपि ऋतव एष्वेव षट्सु मासेषु एकान्तरितेषु परि-

आषाढ, भाद्रपद, कार्तिक, पौष, फाल्गुन, वैशाख इस प्रकार के क्रमसे छहों ऋतुओंका प्रारम्भमास होते हैं। तदनन्तर सभी तिथियां भाद्रपदादिमास में प्रथमादि ऋतुओंका समाप्ति होने से सभी तिथियां भाद्रपदादि कही गई है। उनमें जिसमास में एवं जिसतिथि में सूर्य संबंधि प्रावृडादि ऋतुएं समाप्त होती है वे आषाढादिमास तथा भाद्रपदादितिथि भाद्रपदादि मासानुवर्तित होकर सभी एकान्तरित होते हैं। जैसे यहां पर पहली प्रावृट्ऋतु रूपभाद्रपद मासमें समाप्त होती है। तत्पश्चात् एकमास अश्वयुक् लक्षण अपान्तराल को छोडकर दूसरे कार्तिकमास में वर्षारूप दूसरी ऋतु समाप्त होती है। तदन्तर एकान्तरके क्रम से शरद ऋतु रूप तीसरी ऋतु पौषमास में समाप्त होती है। चौथी हेमन्त ऋतु फाल्गुनमास में समाप्त होती है। पांचवीं वसंतर्तु वैशाख-मास में समाप्त होती है। छठीग्रीष्मऋतु आषाढमास में समाप्त होती है। इसी प्रकारशेष ऋतुएं इसी छहमासों में एकान्तरित होकर समाप्त होती है। व्य-

વૈશાખ આ પ્રમાણેના ક્રમથી છએ રૂતુઓના પ્રારંભમાસ થાય છે. તે પછી બધી તિથિયો ભાદ્રપદાદિ માસમાં પ્રથમાદિ રૂતુઓ સમાપ્ત થવાથી બધી તિથિઓ ભાદ્રપદાદિ કહેવાય છે. તેમાં જે માસમાં અને જે તિથિના સૂર્ય સંબંધિ પ્રાવૃડાદિ રૂતુઓ સમાપ્ત થાય છે તે અષાઢાદિમાસ તથા ભાદ્રપદાદિ તિથિયો ભાદ્રપદાદિ માસાનુવર્તિત થઇને બધીજ એકાન્તરીત થાય છે જેમકે–અહીં પહેલી પ્રાવૃટ્રૂતુ ભાદરવામાસમાં સમાપ્ત થાય છે. તે પછી એક માસ આસોરૂપ અપાન્તરાલને છોડીને બીજા કાર્તિક માસમાં વર્ષારૂપ બીજીરૂતુ સમાપ્ત થાય છે. તે પછી એકાન્તરના ક્રમથી શરદ્રૂતુરૂપ ત્રીજી રૂતુ પોષમાસમાં સમાપ્ત થાય છે. ચોથી હેમન્તરૂતુ ફાગણ માસમાં સમાપ્ત થાય છે. પાંચમી વસંતરૂતુ વૈશાખ માસમાં સમાપ્ત થાય છે. છટ્ઠી ગ્રીષ્મરૂતુ અષાઢમાસમાં સમાપ્ત થાય છે એજ પ્રમાણે બાકીની રૂતુઓ આજ છમાસમાં એકાન્તરિત થઇને સમાપ્ત થાય છે. વ્યાવહારથી આ

समाप्तिमुपगच्छेयुः—व्यवहारतः परिसमाप्तिमाप्नुवन्ति, न शेषेषु मासेषु ॥ एवमेव तिथि-विषयेऽपि नियमो वर्त्तते, यथाहि—प्रथमऋतुः प्रतिपदितिथौ परिसमाप्तिमेति, द्वितीयऋतु स्तृतीयायां तिथौ परिसमाप्तिमुपगच्छति । तृतीयऋतुः पञ्चम्यां तिथौ परिपूर्णतामेति । चतुर्थऋतुः सप्तम्यां तिथौ परिसमाप्तिमुपगच्छति । पञ्चमऋतुर्नवम्यां तिथौ परिपूर्णतामेति, षष्ठऋतुः एकादश्यां तिथौ सम्पूर्णतामुपगच्छति, सप्तमऋतुस्त्रयोदश्यां तिथौ परिपूर्णता-मेति । अष्टमऋतुरमावास्यायां तिथौ परिसमाप्तिमियर्त्ति । एते सर्वेऽपि ऋतवो बहुलपक्षे—कृष्णपक्षे परिसमाप्तिमाप्नुवन्ति । ततश्च नवमादयोऽष्टौ ऋतवः शुक्लपक्षे परिसमाप्तिमुप-यान्ति, तत्र कृष्णपक्षे प्रतिपदाद्या विषमास्तिथयो भवन्ति, शुक्लपक्षे च द्वितीयाद्याः समा-स्तिथयो ज्ञेयाः । यथात्र नवमऋतुः शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां तिथौ समाप्तिमुपगच्छेत् । दशमश्चतुर्थ्याम्, एकादशः षष्ठ्यां, द्वादशोऽष्टम्याम्, त्रयोदशो दशम्याम्, चतुर्दशो द्वादश-

---

वहार से इसी प्रकार एक एक मासको छोडकर समाप्त होती है शेषमासों में नहीं होती । इसी प्रकार तिथिके विषयमें नियमकहा है जैसे की पहली ऋतु प्रतिपदातिथि में समाप्त होती है । दूसरी ऋतु तृतीया तिथिमें समाप्त होती है, तीसरी ऋतु पांचवीं तिथि में परिपूर्ण होती है, चौथी ऋतु सातवीं तिथि में समाप्त होती है, पांचवीं ऋतु नवमी तिथि में समाप्त होती है. छठी ऋतु ग्यारहवीं तिथि में समाप्त होती है, सातवीं ऋतु त्रयोदशि तिथि में समाप्त होती है, आठवीं ऋतु अमावास्या में समाप्त होता है । ये सभी ऋतुएं कृष्णपक्ष में समाप्त होता है, तथा नवमी से लेकर आठ ऋतुएं शुक्ल-पक्ष में समाप्त होती है । कृष्णपक्ष में प्रतिपदादि विषम तिथि होती है, एवं शुक्लपक्ष में द्वितीया वगैरह समतिथियां होती है, जैसे कि यहां पर नवमी ऋतु शुक्लपक्ष की द्वितीया तिथि में समाप्त होती है, दशमी चतुर्थी तिथि में ग्यारहवी छट्ठी तिथि में, बारहवीं अष्टमी तिथि में तेरहवी ऋतु दशमी तिथि

પ્રમાણે એક એક માસને છોડીને સમાપ્ત થાય છે. બાકીના માસોમાં સમાપ્ત થતી નથી એજ પ્રમાણે તિથિના સંબંધમાં નિયમ કહેલ છે જેમકે—પહેલી ૠતુ પ્રતિપદા તિથિએ સમાપ્ત થાય છે. બીજીૠતુ ત્રીજને દિવસે સમાપ્ત થાય છે. ત્રીજીૠતુ પાંચમે પૂર્ણ થાય છે. ચોથી ૠતુ સાતમે સમાપ્ત થાય છે. પાંચમી ૠતુ નોમને દિવસે સમાપ્ત થાય છે. છટ્ઠી ૠતુ અગ્યારમી તિથિએ સમાપ્ત થાય છે. સાતમી ૠતુ તેરશે સમાપ્ત થાય છે. આઠમીૠતુ અમાસને દિવસે સમાપ્ત થાય છે. આ તમામ ૠતુઓ કૃષ્ણપક્ષમાં સમાપ્ત થાય છે. તથા નોમથી લઇને તે આઠ ૠતુઓ શુક્લપક્ષમાં સમાપ્ત થાય છે. કૃષ્ણપક્ષમાં એકમ ત્રીજ એમ વિષમ તિથિયો હોય છે. અને શુક્લપક્ષમાં બીજ ચોથ વિગેરે સમતિથિયો હોય છે. જેમકે અહીં નવમી ૠતુ શુક્લપક્ષની બીજના દિવસે સમાપ્ત થાય છે. દશમીૠતુ ચોથના દિવસે અગ્યારમીૠતુ છઠને દિવસે બારમીૠતુ આઠમના દિવસે તેરમીૠતુ દશમના દિવસે ચૌદમીૠતુ બારશના

म्यां मित्येते सप्तऋतवः शुक्लपक्षे समासु तिथिषु परिसमाप्तिमाप्नुवन्ति च । कृष्णशुक्लपक्ष-भाविन एते पञ्चदश ऋतवो युगस्य पूर्वार्द्धे प्रभवन्ति परिसमाप्नुवन्ति च। ततः पुनः प्रतिपादितक्रमेणैव शेषा अपि पञ्चदश ऋतवो युगस्य पश्चिमार्द्धे भवन्ति, तद्यथा-षोडशी ऋतुर्भाद्रपदमासस्य कृष्णपक्षस्य प्रतिपदि तिथौ परिसमाप्तिमुपगच्छति । सप्तदशी ऋतु-स्तृतीयां कार्त्तिककृष्णस्य, अष्टादशः पौषकृष्णपञ्चम्याम्, एकोनविंशतितमः फाल्गुनकृष्ण सप्तम्यां, विंशतितमा वैशाखकृष्णनवम्याम्, एकविंशतितमा आषाढकृष्णैकादश्यां, द्वाविंशति-तमा भाद्रपदमासस्य त्रयोदश्यां, त्रयोविंशतितमा कार्त्तिककृष्णामावास्यायां तिथौ परि-समाप्तिमुपगच्छति । एवमेते षोडशादयस्त्रयोविंशति पर्यन्ता अष्टौ ऋतवो बहुलपक्षे परि-समाप्तिमाप्नुवन्ति । ततः परं शुक्लपक्षे यथा पौषशुक्लद्वितीयायां तिथौ चतुर्विंशतितम

में, चौदहवीं द्वादशि तिथि में, ये सात ऋतुएं शुक्लपक्षकी समतिथि में समाप्त होती कही गई है । कृष्णपक्ष एवं शुक्लपक्ष में होने वाली ये पंद्रह ऋतुएं युग के पूर्वार्द्ध में आरम्भ होती है, पश्चात् पुनः प्रतिपादित क्रम से शेष पंद्रह ऋतु युग के पश्चिमार्ध में प्रारम्भित होती है जो इस प्रकार से हैं-सोल-हवीं ऋतु भाद्रपद मास की कृष्णपक्ष की प्रतिपदा तिथि में समाप्त होती है, एवं सत्रहवीं ऋतु कार्तिक कृष्णपक्ष की तृतीया तिथि में, अठारहवीं पौष मास की कृष्णपक्ष की पंचमी तिथि में, उन्नीसवीं फाल्गुन कृष्ण पक्ष की सप्तमी तिथि में वीसवीं वैशाख कृष्णपक्ष की नवमी तिथि में, इक्कीसवीं आषाढ कृष्ण एकादशी में, बाईसवीं भाद्रपद मास की त्रयोदशी में, तेईसवीं कार्तिक मास के कृष्णपक्ष की अमावास्या तिथि में समाप्त होती है । इस प्रकार ये सोलह से लेकर तेईस पर्यन्त की आठ ऋतुएं कृष्णपक्ष में समाप्त होती है। तथा अन्य सभी शुक्लपक्ष में समाप्त होती है, जैसे की-पौष शुक्ल दूज

દિવસે સમાપ્ત થાય છે. આ સાતઋતુઓ શુક્લપક્ષની સમતિથિયોમાં સમાપ્ત થાય છે. કૃષ્ણપક્ષ અને શુક્લ પક્ષમાં થવાવાળી આ પંદર ઋતુઓ પક્ષના પહેલા અર્ધાભાગમાં આરંભ થાય છે. અને સમાપ્ત પણ યુગના પૂર્વાર્ધ ભાગમાંજ થાય છે. તે પછી ફરીથી પ્રતિપાદિત કરેલ ક્રમથી બાકીની પંદરઋતુઓ યુગના પાછલા અર્ધા ભાગમાં પ્રારંભિત થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે. સોળમીઋતુ ભાદરવા માસના કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદા તિથિએ સમાપ્ત થાય છે. અને સત્તરમી ઋતુ કાર્તિક વદ ત્રીજના દિવસે, અઢારમી પોષમાસના કૃષ્ણપક્ષની પાંચમે ઓગણીસમી ફાગણમાસના કૃષ્ણપક્ષની સાતમને દિવસે વીસમી આષાઢ માસના કૃષ્ણપક્ષની અગીયારસે બાવીસમી ભાદરવા માસની તેરશના દિવસે તેવીસમી કાર્તિક માસના કૃષ્ણપક્ષની અમાસને દિવસે સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે આ સોળમીથી લઇને તેવીસ સુધીની આઠ ઋતુઓ કૃષ્ણપક્ષમાં સમાપ્ત થાય છે. તે શિવાયની બધી જ ઋતુઓ અજવાળીયામાં સમાપ્ત થાય છે. જેમ કે-પોષ શુદ બીજને દિવસે ચોવી-

ऋतुः परिसमाप्तिपयायात् । फाल्गुनशुक्लचतुर्थ्यां पञ्चविंशतितमः । वैशाखशुक्लषष्ठ्यां षड् विंशतितमः, सप्तविंशतितमाऽष्टम्याम् अष्टाविंशतितमा दशम्याम् , एकोनत्रिंशत्तमा द्वादश्यां, त्रिंशत्तमश्चतुर्दश्यामित्येवमेते सर्वेऽपि युगोक्तास्त्रिंशदृतवो युगस्यैकान्तरितेषु मासेषु तिथिषु च :एकान्तरितासु परिसमाप्तिमुपयान्ति । एतेषां च ऋतूनां चन्द्रनक्षत्रयोगपरिज्ञानार्थं सूर्यनक्षत्रयोगपरिज्ञानार्थं च पूर्वाचार्यैं र्यानि करणान्युक्तानि तान्यप्यत्र विनेयजनानुग्रहायात्र दर्शितव्यानीति दर्श्यन्ते—

"तिण्णि सया पंचहिया अंसा छेओ सयं च चोत्तीसं
एगाइ वि उत्तरगुणो धुवरासी होइ नायव्वो ॥ १ ॥
सत्तट्ठि अद्ध खित्ते दुग तिग गुणिया समे विदढ खेत्ते ।
अट्ठासीई पुसो सोज्झा अभिइम्मि वायाला ॥ २ ॥
एयाणि सोहइत्ता जं सेसं तंतु होइ णक्खत्तं ।
रवि सोमाणं णियमा तीसइ उऊ समत्तीसु ॥" ॥ ३ ॥

छाया—त्रीणि शतानि पञ्चाधिकानि अंशाश्छेदः शतं चतुस्त्रिंशम् ।
एकादिश्चुत्तरगुणो ध्रुवराशि र्भवति ज्ञातव्यः ॥ १ ॥
सप्तषष्टि रर्द्धक्षेत्रे द्विकत्रिक गुणितं समं द्व्यर्द्धक्षेत्रम् ।
अष्टाशीतिः पुष्ये शोध्या अभिजिति द्वाचत्वारिंशत् ॥ २ ॥

तिथि में चौवीसवी ऋतु समाप्त होती है, फाल्गुन शुक्ल चौथ को पचीसवीं तिथि, वैशाख मास शुक्ल छठ को छाईसवीं ऋतु, सताईसवीं आठम की तिथि में, अठाईसवीं दशमी तिथि में, उन्तीसवीं ऋतु द्वादशी तिथि में, तीसवी ऋतु चौदशवीं तिथि में समाप्त होती है, इस प्रकार ये सभी युगोक्त तीस ऋतुएं युग के एकान्तरिक मास में एवं एकान्तरित तिथि में समाप्त होती है । ये ऋतुओं का चंद्र नक्षत्रयोग के ज्ञान के लिए तथा सूर्यनक्षत्रयोग के ज्ञान के लिये पूर्वाचार्योंने जो करणगाथा कही है वे यहां पर शिष्यजनों के उपकारार्थ दिखलाते हैं—

(तिण्णिसया पंचहिया) इत्यादि ये संपूर्ण करणगाथा संस्कृत टीका विभाग

સમી ઋતુ સમાપ્ત થાય છે. ફાગણુ શુદ ચોથના દિવસે પચીસમી તિથિ વૈશાખ માસના અજવાળીયામાં છઠ્ઠને .દિવસે છવ્વીસમી ઋતુ સત્યાવીસમી આઠમના દિવસે અઠયાવીસમી દશમી તિથિએ ઓગણુત્રીસમી :ઋતુ બારસના દિવસે ત્રીસમી ઋતુ ચૌદશના દિવસે સમાપ્ત થાય છે, આ પ્રમાણે આ તમામ યુગમાં થનારી ત્રીસ ઋતુઓ યુગના એકાંતરા મહીનામાં અને એકાંતરી તિથિએ સમાપ્ત થાય છે. આ .ઋતુઓના ચંદ્રનક્ષત્રયોગ જ્ઞાનને માટે તથા સૂર્યનક્ષત્રયોગના જ્ઞાન માટે પૂર્વાચાર્યોએ જે કરણગાથા કહેલ છે તે અહીંયાં શિષ્યજનાનુગ્રહાર્થ બતાવવામાં આવે છે,

एतानि शोधयित्वा यत् शेषं तत्तु भवति नक्षत्रं ।
रवि सोमयोः खलु नियमात् त्रिंशद्दतु समाप्तिषु ॥ ३ ॥

अथासंभावार्थगमनिका व्याख्या यथा--त्रीणिशतानि पश्चोत्तराणि-३०५ अंशाः क्षेत्राणां विभागाः सन्ति, अथैषामेव विभागानां स्पष्टार्थं प्रतिपादयन्नाह-'छेओसयं च चोत्तीसं' छेदः शतं चतुस्त्रिंशं-छेदश्चतुस्त्रिंशं शतम्-चतुस्त्रिंशदधिकेन शतच्छेदेन भागेन छिन्नं-चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन विभक्तं यदहोरात्रं तस्य सत्कानि पश्चोत्तराणि त्रीणिशतानि अंशानामित्यर्थः अयमेव निष्पन्नोऽङ्को ध्रुवराशि र्बौद्धव्यः, एष च ध्रुवराशिः 'एगाइ विउत्तरगुणो' एकादिद्युत्तरगुणोऽर्थात् ईप्सितेन ऋतुना एकादिना त्रिंशत्पर्यन्तेन (एकस्मिन् पश्चवर्षात्मके युगे त्रिंशत्पर्यन्तेन (एकस्मिन् पश्चवर्षात्मके युगे त्रिंशद्दतोः प्रवर्त्तनात्) द्युत्तरेण-अङ्कद्वयवृद्धया, एकस्माद्दतो रारभ्य ततः परं द्युत्तरवृद्धेन गुणेन गुण्यते स्म इति गुणः-गुणयितव्यः तत एतस्माद् गुणनफलात् शोधनकानि-पूर्वोदितक्रमेण नक्षत्राणां शोधनकानि शोधयितव्यानि ।-अस्यैव शोधनकस्य प्रतिपादनार्थं द्वितीयागाथा-'सत्तट्ठि अद्धक्खित्ते दुगतिग गुणिया समे विड्ढक्खेत्ते' । सप्तषष्टिरर्द्धक्षेत्रं द्विक त्रिक गुणितं समं द्वयर्द्ध-

---

में दी गई है, अतः जिज्ञासु जन वहां देखलेवें । यहां पर इसकी भावार्थ रूप व्याख्या कही जाती है, जो इस प्रकार है-तीनसो पांच ३०५ अंश क्षेत्रों का विभाग है, अब इन विभागों को स्पष्ट समझाने के लिये कहते हैं- (छेओसयं च चोत्तीसं) एकसो चोत्तीस से भाग करके जो आवे उस अंशों का तीनसौ पांच भाग यह निष्पन्न ध्रुव राशी समझें । इस ध्रुव राशि को (एगाई विउत्तरगुणो) एकादि से लेकर तीस पर्यन्त की ऋतु से कारण की पांच वर्ष वाला एक युग में तीस ऋतुएं प्रवर्तित होती है, दो अंक की वृद्धि से एक ऋतु से आरंभ करके तदनन्तर दो की वृद्धि से गुणा करना चाहिये इस गुणन फल से पूर्वोक्त क्रम से नक्षत्रों के शोधनक को शोधित करे । इस शोधनक का प्रतिपादन करने के लिये दूसरी गाथा कहते हैं-(सत्तट्ठि अद्धक्खित्ते दुगतिग

(तिण्णिसगा पंचहिया) ઈત્યાદિ આ સંપૂર્ણ કરણગાથા સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે, તેથી જીજ્ઞાસુઓએ ત્યાં તે જોઈ લેવી. અહીં તેની ભાવાર્થ રૂપ વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે, જે આ પ્રમાણે છે-ત્રણસો પાંચ ૩૦૫ અંશ ક્ષેત્રોનો વિભાગ છે. એ વિભાગોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા માટે કહે છે-(छेओ सयं च चोत्तीसं) એકસો ચોત્રીસથી ભાગ કરીને જે આવે એ અંશોના ત્રણસો પાંચ ભાગ એને નિષ્પન્ન ધ્રુવરાશિ સમજવી આ ધ્રુવરાશિનો (एगाई वि उत्तरगुणो) એકાદિથી લઈને ત્રીસ સુધીની ઋતુઓને (કારણ કે પાંચ વર્ષવાળા યુગમાં ત્રીસ ઋતુઓ પ્રવર્તિત થાય છે,) બે અંકની વૃદ્ધિથી એક ઋતુથી આરંભીને તે પછી બેના વધારાથી ગુણાકાર કરવો આ ગુણન ફલથી પૂર્વોક્ત ક્રમથી નક્ષત્રોના શોધનકને શોધિત કરવા. આ શોધનકનું પ્રતિપાદન કરવા માટે [illegible] આ

क्षेत्रम् । अर्थाद् यन्नक्षत्रम् अर्द्धक्षेत्रं तत् सप्तषष्ट्या शोधनकेन शोध्यं, यच्च नक्षत्रं समं समक्षेत्रं तत् द्विगुण्या सप्तषष्ट्या–६७ × २=१३४ चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन–एतत् तुल्येन शोधनकेन शोध्यमित्यर्थः । द्व्यर्द्धं–द्व्यर्द्धक्षेत्रं–द्वितीयमर्द्धं द्व्यर्द्धं–सार्द्धैकाहोरात्रपरिमितक्षेत्रं नक्षत्रं तत् त्रिगुणया सप्तषष्ट्या–६७ × ३=२०१–एकोत्तराभ्यां द्वाभ्यां शताभ्यां शोध्यते–२०१ एततुल्येन शोधनकेन शोध्यमित्यर्थः ॥ अथ सूर्यस्य पुष्यादीनि नक्षत्राणि शोध्यानि भवन्ति, चन्द्रस्य च अभिजिदादीनि नक्षत्राणि शोध्यानि भवन्तीत्युक्तं प्राक् । तत्र सूर्यनक्षत्रयोगचिन्तायां पुष्ये–पुष्यविषयाऽष्टाशीतिः ८८ शोध्या भवन्ति । एवमेव चन्द्रनक्षत्रयोगचिन्ताया मभिजिति द्वाचत्वारिंशत्–४२ शोधनकमुक्तमस्ति 'अट्ठासीईपुस्से सोज्झा अभिइम्मि बायाला' अष्टाशीतिः पुष्ये शोध्या अभिजिति द्वाचत्वारिंशदित्युक्तिश्चेति । एवं द्वितीयगाथोक्तदिशा निष्पन्नमर्थं तृतीयया गाथया प्रतिपादयति–'एयाणि सोहइत्ताए

गुणिया समे विद्धक्खेत्ते) जो नक्षत्र अर्द्ध क्षेत्रवाला है उसको सरसठ शोधनक से शोधित करे तथा जो नक्षत्र समक्षेत्र वाला है उनकी सडसठ को दुगुना करके शोधित करे ६७ × १३४ तो एकसो चोतीस होते हैं। इतने शोधनक से शोधित करे, द्व्यर्द्ध अर्थात् डेढ अहोरात्र परिमित क्षेत्रवाले नक्षत्र को त्रिगुणित सडसठ से शोधित करे ६७ × ३=२०१ अर्थात् (२०१) दोसो एक से शोधित करें। सूर्य के पुष्यादि नक्षत्र शोधित किये जाते हैं। तथा चंद्र के अभिजिदादि नक्षत्र शोधित करना चाहिये यह पहले कहा ही है। उनमें सूर्यनक्षत्र योगचिंता में पुष्य नक्षत्र संबंधि ८८ अठासी नक्षत्र शोध्य होते हैं। इसी प्रकार चंद्रनक्षत्रयोग विचारणा में अभिजिदादि बयालीस ४२ नक्षत्र शोध्य होते हैं, वही कहा है–(अट्ठासीई पुस्से सोज्झा अभिइम्मि बायाला) अठासी पुष्य नक्षत्र संबंधी एवं बयालीस अभिजिदादि नक्षत्र शोध्य होते हैं। इस प्रकार दूसरी गाथा

કહે છે–(सत्तट्ठि अद्धक्खित्ते दुगतिगगुणिया समे विद्धक्खेत्ते) જે નક્ષત્રો અર્ધક્ષેત્ર પ્રમાણુવાળા હોય તેને સડસઠ શોધનકથી શોધિત કરવા તથા જે નક્ષત્રો સમક્ષેત્રવાળો હોય તે નક્ષત્રોને સડસઠના બમણા કરીને શોધિત કરવા. ૬૭×૨=૧૩૪ એકસો ચોત્રીસ થાય છે. આટલા શોધનકથી શોધિત કરવા. દ્વયર્ધ એટલે કે દોઢ અહોરાત્ર ક્ષેત્ર પ્રમાણુવાળા નક્ષત્રોને ત્રણુ ગણા કરેલ સડસઠથી શોધિત કરવા.–૬૭×૩=૨૦૧ અર્થાત્ બસો એકથી શોધિત કરવા. સૂર્યના પુષ્યાદિ નક્ષત્રો શોધિત કરવામાં આવે છે. તથા ચંદ્રના અભિજીત્ વિગેરે નક્ષત્રો શોધિત કરવા જોઇએ એ પહેલાં કહ્યું જ છે, તેમાં સૂર્યનક્ષત્રયોગની વિચારણામાં પુષ્ય નક્ષત્ર સંબંધી ૮૮ અઠયાસી નક્ષત્રો શોધ્ય હોય છે, એજ પ્રમાણે ચંદ્રનક્ષત્રયોગની વિચારણામાં અભિજીત્ વિગેરે બેંતાલીસ ૪૨ નક્ષત્રો શોધ્ય હોય છે એજ કહે છે–(अट्ठासीई पुस्से सोज्झा अभिइम्मि बायाला) અઠયાસી પુષ્યનક્ષત્ર સંબંધી અને બેંતાલીસ અભિજીત્ વિગેરે નક્ષત્રો શોધ્ય હોય છે. આ પ્રમાણેના બીજી ગાથાના નિષ્પન્ન અર્થનું

एतानि शोधयित्वा यत् शेषं तत्तु भवति नक्षत्रं ।
रवि सोमयोः खलु नियमात् त्रिंशदतु समाप्तिषु ॥ ३ ॥

अथासंभावार्थगमनिका व्याख्या यथा–त्रीणिशतानि पञ्चोत्तराणि–३०५ अंशाः क्षेत्राणां विभागाः सन्ति, अथैषामेव विभागानां स्पष्टार्थं प्रतिपादयन्नाह–'छेओसयं च चोत्तीसं' छेदः शतं चतुस्त्रिंशं–छेदश्चतुस्त्रिंशं शतम्–चतुस्त्रिंशदधिकेन शतच्छेदेन भागेन छिन्नं–चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन विभक्तं यदहोरात्रं तस्य सत्कानि पञ्चोत्तराणि त्रीणिशतानि अंशानामित्यर्थः अयमेव निष्पन्नोऽङ्को ध्रुवराशि र्बोद्धव्यः, एष च ध्रुवराशिः 'एगाइ विउत्तरगुणो' एकाद्विद्युत्तरगुणोऽर्थात् ईप्सितेन ऋतुना एकादिना त्रिंशत्पर्यन्तेन (एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे त्रिंशत्पर्यन्तेन (एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे त्रिंशदतोः प्रवर्त्तनात्) द्युत्तरेण–अङ्कद्वयवृद्ध्या, एकस्मादतो रारभ्य ततः परं द्युत्तरवृद्धेन गुणेन गुण्यते स्म इति गुणः–गुणयितव्यः तत एतस्माद् गुणनफलात् शोधनकानि–पूर्वोदितक्रमेण नक्षत्राणां शोधनकानि शोधयितव्यानि ।–अस्यैव शोधनकस्य प्रतिपादनार्थं द्वितीयागाथा–'सत्तट्ठि अद्धक्खित्ते दुगतिग गुणिया समे विद्धक्खेत्ते' । सप्तषष्टिरर्द्धक्षेत्रे द्विक त्रिक गुणितं समं द्व्यर्द्ध-

---

में दी गई है, अतः जिज्ञासु जन वहां देखलेवें । यहां पर इसकी भावार्थ रूप व्याख्या कही जाती है, जो इस प्रकार है–तीनसो पांच ३०५ अंश क्षेत्रों का विभाग है, अब इन विभागों को स्पष्ट समझाने के लिये कहते हैं– (छेओसयं च चोत्तीसं) एकसो चोत्तीस से भाग करके जो आवे उस अंशों का तीनसौ पांच भाग यह निष्पन्न ध्रुव राशी समझें । इस ध्रुव राशि को (एगाई विउत्तरगुणो) एकादि से लेकर तीस पर्यन्त की ऋतु से कारण की पांच वर्ष वाला एक युग में तीस ऋतुएं प्रवर्तित होती है, दो अंक की वृद्धि से एक ऋतु से आरंभ करके तदनन्तर दो की वृद्धि से गुणा करना चाहिये इस गुणन फल से पूर्वोक्त क्रम से नक्षत्रों के शोधनक को शोधित करे । इस शोधनक का प्रतिपादन करने के लिये दूसरी गाथा कहते हैं–(सत्तट्ठि अद्धक्खिते दुगतिग

(तिण्णिसया पंचहिया) ઈત્યાદિ આ સંપૂર્ણ કરણગાથા સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે, તેથી જીજ્ઞાસુઓએ ત્યાં તે જોઈ લેવી. અહીં તેની ભાવાર્થ રૂપ વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે, જે આ પ્રમાણે છે–ત્રણસો પાંચ ૩૦૫ અંશ ક્ષેત્રોનો વિભાગ છે. એ વિભાગોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા માટે કહે છે–(छेओ सयं च चोत्तीसं) એકસો ચોત્રીસથી ભાગ કરીને જે આવે એ અંશોના ત્રણસો પાંચ ભાગ એને નિષ્પન્ન ધ્રુવરાશિ સમજવી આ ધ્રુવરાશિનો (एगाई वि उत्तरगुणो) એકાદિથી લઇને ત્રીસ સુધીની ઋતુઓને (કારણ કે પાંચ વર્ષવાળા યુગમાં ત્રીસ ઋતુઓ પ્રવર્તિત થાય છે,) બે અંકની વૃદ્ધિથી એક ઋતુથી આરંભીને તે પછી બેના વધારાથી ગુણાકાર કરવો આ ગુણન ફલથી પૂર્વોક્ત ક્રમથી નક્ષત્રોના શોધનકને શોધિત કરવા. આ શોધનકનું પ્રતિપાદન કરવા માટે બીજી ગાથા

क्षेत्रम् । अर्थाद् यन्नक्षत्रम् अर्द्धक्षेत्रं तत् सप्तषष्ट्या शोधनकेन शोध्यं, यच्च नक्षत्रं समं समक्षेत्रं तत् द्विगुण्या सप्तषष्ट्या–६७ × २=१३४ चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन–एतत् तुल्येन शोधनकेन शोध्यमित्यर्थः । द्वयर्द्धे–द्वयर्द्धक्षेत्रे–द्वितीयमर्द्धं द्वयर्द्धं–सार्द्धैकाहोरात्रपरिमितक्षेत्रे नक्षत्रे तत् त्रिगुणया सप्तषष्ट्या–६७ × ३=२०१–एकोत्तराभ्यां द्वाभ्यां शताभ्यां शोध्यते–२०१ एतत्तुल्येन शोधनकेन शोध्यमित्यर्थः ॥ अथ सूर्यस्य पुष्यादीनि नक्षत्राणि शोध्यानि भवन्ति, चन्द्रस्य च अभिजिदादीनि नक्षत्राणि शोध्यानि भवन्तीत्युक्तं प्राक् । तत्र सूर्यनक्षत्रयोगचिन्तायां पुष्ये–पुष्यविषयाऽष्टाशीतिः ८८ शोध्या भवन्ति । एवमेव चन्द्रनक्षत्रयोगचिन्ताया मभिजिति द्वाचत्वारिंशत्–४२ शोधनकमुक्तमस्ति 'अट्ठासीईपुस्से सोज्झा अभिइम्मि बायाला' अष्टाशीतिः पुष्ये शोध्या अभिजिति द्वाचत्वारिंशदित्युक्तिश्चेति । एवं द्वितीयगाथोक्तदिशा निष्पन्नमर्थं तृतीयया गाथया प्रतिपादयति–'एयाणि सोहइत्ताए

गुणिया समे विद्धक्खेत्ते) जो नक्षत्र अर्द्ध क्षेत्रवाला है उसको सरसठ शोधनक से शोधित करे तथा जो नक्षत्र समक्षेत्र वाला है उनकी सडसठ को दुगुना करके शोधित करे ६७ × १३४ तो एकसो चोतीस होते हैं। इतने शोधनक से शोधित करे, द्वयर्द्ध अर्थात् देढ अहोरात्र परिमित क्षेत्रवाले नक्षत्र को त्रिगुणित सडसठ से शोधित करे ६७ × ३=२०१ अर्थात् (२०१) दोसो एक से शोधित करें। सूर्य के पुष्यादि नक्षत्र शोधित किये जाते हैं। तथा चंद्र के अभिजिदादि नक्षत्र शोधित करना चाहिये यह पहले कहा ही है। उनमें सूर्यनक्षत्र योगचिंता में पुष्य नक्षत्र संबंधि ८८ अठासी नक्षत्र शोध्य होते हैं। इसी प्रकार चंद्रनक्षत्रयोग विचारणा में अभिजिदादि बयालीस ४२ नक्षत्र शोध्य होते हैं, वही कहा है–(अट्ठासीई पुस्से सोज्झा अभिइम्मि बायाला) अठासी पुष्य नक्षत्र संबंधी एवं बयालीस अभिजिदादि नक्षत्र शोध्य होते हैं। इस प्रकार दूसरी गाथा

કહે છે–(सत्तट्ठि अद्धक्खित्ते दुगतिगगुणिया समे विद्धक्खेत्ते) જે નક્ષત્રો અર્ધક્ષેત્ર પ્રમાણવાળા હોય તેને સડસઠ શોધનકથી શોધિત કરવા તથા જે નક્ષત્રો સમક્ષેત્રવાળો હોય તે નક્ષત્રોને સડસઠના બમણા કરીને શોધિત કરવા. ૬૭×૨=૧૩૪ એકસો ચોત્રીસ થાય છે. આટલા શોધનકથી શોધિત કરવા. દ્વયર્ધ એટલે કે દોઢ અહોરાત્ર ક્ષેત્ર પ્રમાણવાળા નક્ષત્રોને ત્રણ ગણા કરેલ સડસઠથી શોધિત કરવા.–૬૭×૩=૨૦૧ અર્થાત્ બસો એકથી શોધિત કરવા. સૂર્યના પુષ્યાદિ નક્ષત્રો શોધિત કરવામાં આવે છે. તથા ચંદ્રના અભિજીત્ વિગેરે નક્ષત્રો શોધિત કરવા જોઇએ એ પહેલાં કહ્યું જ છે, તેમાં સૂર્યનક્ષત્રયોગની વિચારણામાં પુષ્ય નક્ષત્ર સંબંધી ૮૮ અઠયાસી નક્ષત્રો શોધ્ય હોય છે, એજ પ્રમાણે ચંદ્રનક્ષત્રયોગની વિચારણામાં અભિજીત્ વિગેરે બેંતાલીસ ૪૨ નક્ષત્રો શોધ્ય હોય છે એજ કહે છે–(अट्ठासीई पुस्से सोज्झा अभिइम्मि बायाला) અઠયાસી પુષ્યનક્ષત્ર સંબંધી અને બેંતાલીસ અભિજીત્ વિગેરે નક્ષત્રો શોધ્ય હોય છે. આ પ્રમાણેના બીજી ગાથાના નિષ્પન્ન અર્થનું

जं सेसं तं तु होइ णक्खत्तं' एतानि शोधयित्वा यच्छेषं तत्तु भवति नक्षत्रम्। एतानि-पूर्वोदितानि शोधनकानि-अर्द्धक्षेत्र-समक्षेत्र-द्व्यर्द्धक्षेत्रविषयकाणि पृथक् पृथक् प्रतिपादितानि शोधनकानि नक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकंशतप्रमाणं शोधनकं शुध्यतीति ततः शोध्यते शोधनक्रियया-७३९-१३४=६०५ पश्चात् स्थितानि पञ्चोत्तराणि षट्शतानि, एभ्यः पुनरपि शतभिषा नक्षत्रस्य सप्तषष्टिपरिमितं शोधनकं शुद्धयेदिति सप्तषष्ट्या शतभिषक् शोध्यते-६०५-६७=५३८ पश्चात् स्थितानि अष्टात्रिंशदधिकानि पञ्चशतानि। एभ्यः पुनरपि पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकशतप्रमाणं शोधनकं परिशुद्धयेदिति तथा-क्रियते-५३८-१३४=४०४ स्थितानि पश्चात् चतुरधिकानि चत्वारि शतानि-४०४। पुनरप्येभ्य उत्तराभाद्रपदा नक्षत्रस्यैकोत्तरं शतद्वयपरिमितं शोधनकं परिशुद्धयेदिति तेभ्योऽपि द्वाभ्यां शताभ्यामेकोत्तरा भाद्रपदा शोध्यते-४०४-२०१=२०३ पश्चात् स्थिते शेषे त्र्युत्तरे द्वे शते-२०३ एभ्योऽपि चतुस्त्रिंशदधिकं शतं रेवतीनक्षत्रस्य शोधनकं परिशुद्धयेदिति चतुस्त्रिंशेन शतेन शोध्यते २०३-१३४=६९ पश्चात् स्थिता एकोनसप्ततिः। अस्माच्छेप-

का निष्पन्न अर्थ को तीसरी गाथा से प्रतिपादन करते हैं-(एयाणि सोहइत्ता जं सेसं तं तु होइ णक्खत्तं) पूर्वकथित शोधनक अर्धक्षेत्रवाले समक्षेत्रवाले द्व्यर्ध क्षेत्रवाले पृथक् पृथक् प्रतिपादित शोधनक नक्षत्र का एकसो चोतीस नक्षत्र शुद्ध होते हैं। शोधनक्रिया से इस प्रकार शोधित किया जाता है-७३९-१३४=६०५ इस प्रकार शोधन करने से छहसो पांच बचते है। इनमें से फिर से सडसठ से शतभिषक् को शोधित करे ६०५-६७= ५३८ तो पांचसो अडतीस रहते हैं। इनमें से पुनः पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्र का एकसो चोतीस शोधनक को शोधित करें-५३८-१३४=४०४ चारसो चार बचते हैं-इनमें से उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र को दो सो एक से शोधित करे-४०४-२०१=२०३ तो दोसो तीन पश्चात् रहते २०३। इन में से एकसो चोतीस से रेवती नक्षत्र के शोधनक को शोधित करे-२०३-१३४= ६९ तो पश्चात् ६९ उन

त्रीजी गाथाथी प्रतिपादन करे छे-(एयाणि सोहइत्ता जं सेसं तं तु होइ नक्खत्तं) पूर्व कथित शोधनक अर्धक्षेत्रवाळा, समक्षेत्रवाळा द्व्यर्धक्षेत्रवाळा अलग अलग शोधनक नक्षत्रोना એકसो ચોત્રીસ नक्षत्रो शुद्ध थाय छे. शोधन क्रियाथी आ प्रमाणे शोधित करवामां आवे छे. ७३९-१४४=६०५ आ प्रमाणे शोधन करवाथी छसो पांच ६०५ बचे छे, तेमांथी फरीथी सडसठथी शतभिषक नक्षत्रने शोधित करवा ६०५-६७=५३८ आ रीते पांचसो आडत्रीस रहे छे तेमांथी फरीथी भाद्रपदा नक्षत्रना એકसो ચોત્રીસ शोधनकने शोधित करवा. ५३८-१३४=४०४ चारसो चार बचे छे. आमांथी उत्तराभाद्रपदा नक्षत्रने बसो એકथी शोधित करवाथी ४०४-२०१=२०३ आ रीते बसो त्रण बचे छे. २०३ आमांथी એકसो ચોત્રીसथी रेवती नक्षत्रना शोधनकने शोधनक करवा. २०३-१३४=६९ शोधित करवाथी

राशेरश्विनी नक्षत्रस्य शोधनकं न शुद्धयति । अतआगतमश्विनी नक्षत्रस्य एकोनसप्तर्ति चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानवगाह्य अर्थात् $\frac{६९}{१३४}$ एतत्प्रमाण मश्विनी नक्षत्रस्य भागमुपमुज्य चन्द्रो द्वितीयं सूर्यर्त्तुं परिसमापयतीति सिद्धयति ॥ एवमेव शेषेष्वपि ऋतुषु तत्तज्जिज्ञासित ऋतु संख्या तुल्यान् गुणकान् परिकल्प्य तेभ्य स्तेभ्य एव गुणकेभ्यः स एव पूर्वोदितो ध्रुवराशिः-३०५ पञ्चोत्तरशतत्रयरूपो गुणनीयः गुणनफलाद्राशे श्चन्द्रनक्षत्रयोगचिन्तायामभिजिदादीनां नक्षत्राणां यथासम्भवानि शोधकानि परिशोध्यानि । सर्वान्तिमे अशुद्ध शोधनकरूपस्य नक्षत्रस्य सर्वान्तिमशेषस्याधस्तननक्षत्रस्य शोधनकरूपमङ्कं संस्थाप्य यद्भवेत् तत्तुल्यान् भागानवगाह्य चन्द्रस्तत् संख्यकं सूर्यर्त्तुं परिसमापये दित्यवगेयमिति ॥-यथात्र

सत्तर बचते हैं इन शेष राशि से अश्विनी नक्षत्र के शोधनक शोधित नहीं होता । अतः अश्विनी नक्षत्र का उनसत्तर को एकसो चोतीस भागों में अवगाहन कर के माने भोग कर के अर्थात् $\frac{६९}{१३४}$ इतने प्रमाणवाले अश्विनी नक्षत्र का भागों का उपभोग कर के चन्द्र दूसरी सूर्य ऋतु को समाप्त करता है यह सिद्ध होता है । इसी प्रकार शेष ऋतुओं के विषय में उस उस जिज्ञसित ऋतु को जानने के लिये ऋतु संख्या तुल्य गुणक को कल्पित कर के उन गुणकों में से वह पूर्वकथित ध्रुवराशि ३०५ तीनसो पांच को गुणा करे । गुणन फल से राशि से चन्द्रनक्षत्र योग विचारणा में अभिजिदादि नक्षत्रों का यथासंभव शोधिनकों को शोधित कर लेना चाहिये । सर्व के अन्त में अशुद्ध शोधनक रूप नक्षत्र का सर्वान्तिम शेष के अधो उस नक्षत्र का शोघनक रूप अंक स्थापित कर के जो फलित हो उतने तुल्य भागों का उपभोग कर के चन्द्र उतनी संख्यावाली :सूर्य ऋतु को समाप्त करता है इस प्रकार समझ लेवें ।

ઓગણુસીત્તેર ૬૯ વધે છે. આ શેષ રાશિથી અશ્વિની નક્ષત્રનું શોધનક શોધિત થતું નથી તેથી અશ્વિની નક્ષત્રના ઓગણુસિત્તરને એકસો ચોત્રીસ ભાગોથી અવગાહન કરીને એટલેકે ભોગવીને અર્થાત્ $\frac{૬૯}{૧૩૪}$ આટલા પ્રમાણુવાળા અશ્વિની નક્ષત્રના ભાગોને ઉપભોગ કરીને ચંદ્ર બીજી સૂર્યઋતુને સમાપ્ત કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે. એજ પ્રમાણે બાકિની ઋતુઓના સંબંધમાં તેતે જીજ્ઞાસિત ઋતુઓને જાણુવા માટે ઋતુઓની સંખ્યા બરાબર ગુણુકની કલ્પના કરીને એ ગુણુકોમાંથી એ પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશિ ૩૦૫ ત્રણુસો પાંચનો ગુણાકાર કરવો. ગુણુન ફલથી રાશિના ચંદ્રનક્ષત્ર યોગની વિચારણુામાં અભિજીત્ વિગેરે નક્ષત્રોના યથાયોગસંભવ શોધનકોને શોધિત કરી લેવું જોઇએ બધાના અંતમાં અશુદ્ધ શોધનકરૂપ નક્ષત્રના સર્વાન્તિમ શેષની નીચે એ નક્ષત્રના શોધનક રૂપ અંકને સ્થાપિત કરીને જે ફલ આવે એટલા ભાગોને ઉપભોગ કરીને ચંદ્ર એટલી સંખ્યાવાળી સૂર્યઋતુને સમાપ્તકરે છે, તેમ સમજવું.

त्रिंशत्तमऋर्त्तुजिज्ञासायां गुणकराशिस्त्रिंशत् परिकल्पनीयः–३० अर्थात् एकोनद्विगुण त्रिंशदेकोनषष्टिः–(३० × २)–१=६०–१=५९ अयमेव एकोनषष्टिरूपोगुणः परिकल्प्यः 'एगाइ वि उत्तरगुणो धुवरासी होइ नायव्वो' इत्युक्तत्वात्। अतोऽनेन गुणकराशिना एकोनषष्टिरूपेण स एव पूर्वोदितो ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयसंख्यरूपो गुणनीयः–३०५ × ५९=गुणिते च जातानि सप्तदशसहस्राणि नवशतानि पञ्चनवत्यधिकानि–१७९९५, अत्र खलु षष्टयधिकः षट्त्रिंशच्छतपरिमाणः ३६६० एको नक्षत्रपर्यायो भवति तादृशाश्चत्वारः पर्यायाः पूर्वोदितगुणनफलरूपाद्राशेः पञ्चनवत्याधिकनवशतोत्तरसप्तदशसहस्रतुल्याच्छुद्धयन्ति, अतस्तथा क्रियते–३६६० × ४=१४६४० जातानि चतुर्दशसहस्राणि षट्शतानि चत्वारिंशदधिकानि–१४६४० एतानि शोधनकानि पूर्वोदिताद् गुणनफलाद्राशे १७९९५ रस्माच्छोधनीयानीति तथा क्रियते–१७९९५–१४६४०=३३५५ शोधिते च पश्चात् स्थितानि त्रयस्त्रिंशच्छतानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि–३३५५ पुनरेतेभ्यो द्वात्रिंशता

अब यहां पर तीसवीं ऋतु जानने के हेतु से गुणकराशि तीस होती है ऐसीकल्पनाकरें ३०। अर्थात् एक कम तीसका दुगुना उनसठ=(३०+२)–१=६०–१=५९ यही उनसठरूपको गुणकरूप कल्पनाकरे कारण की कहा भी है–(एगाइ वि उत्तरगुणो धुवरासी होई नायव्वो) अतः इस गुणकराशि जो उनसठ है उससे पूर्वोक्त ध्रुवराशि जो तीनसो पांच है उसको गुणाकरे ३०५+५९=१७९९५ इस प्रकार गुणाकरने से सत्रह हजार नवसो पचाणवे १७९९५। होते हैं। यहां पर तीन हजार छसो साठ ३६६० परिमाण से एक नक्षत्रपर्याय होता है। इस प्रकार का चार नक्षत्रपर्याय पूर्वकथित गुणनफलरूपराशि से सत्रह हजार नवसो पचाणवें शुद्ध होते हैं, अतः वह दिखलाया जाता है ३६६० +४=१४६४० इस प्रकार चौदह हजार छहसो चालीस १४६४० होते हैं। इतने शोधनक को पूर्वकथित गुणनफलरूपराशि १७९९५। जो सत्रहहजार नवसो

હવે અહીં ત્રીસમીઋતુ જાણવા માટે ગુણક રાશી ત્રીસ હોય છે તેમ કલ્પના કરવી ૩૦। અર્થાત્ એક ઓછા ત્રીસના બમણા ઓગણસાઈઠ=૩૦+૨–૧=૬૦–૫૯ આ ઓગણસાઠ રૂપ રાશિને ગુણકની કલ્પના કરવી કારણકે કહ્યું પણ છે–(एगाइ वि उत्तरगुणो धुवरासी होई णायव्वो) તેથી આ ગુણક રાશિ જે ઓગણસાઈઠ છે તેનાથી પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી જે ત્રણસો પાંચ છે, તેનો ગુણાકાર કરવો ૩૦૫+૫૯=૧૭૯૯૫ આ પ્રમાણે ગુણાકાર કરવાથી સત્તરહજાર નવસો પંચાણુ ૧૭૯૯૫ થાય છે અહીં ત્રણહજાર છસોસાઈઠ ૩૬૬૦। પ્રમાણથી એક નક્ષત્રપર્યાય પહેલાં કહેલ ગુણનફલરૂપ રાશિથી સત્તરહજાર નવસો પંચાણુ શુદ્ધ થાય છે તેથી અહીં તે બતાવવામાં આવે છે. ૩૬૬૦+૪=૧૪૬૪૦ આ રીતે ચૌદહજાર છસો ચાલીસ ૧૪૬૪૦ થાય છે. આટલા શોધનકને પૂર્વકથિત ગુણન ફલરૂપ રાશિ ૧૭૯૯૫। સતરહજાર નવસો પંચાણુ છે તેમાંથી શોધિત કરવા ૧૭૯૯૫–૧૪૬૪૦=૩૩૫૫

शतैः पञ्चविंशत्यधिकैः-३२२५ अभिजिदादीनि मूलपर्यन्तानि शोधनकानि शुद्ध्यन्तीति तथा शोधनक्रिया क्रियते-३३५५-३२२५=१३० स्थितं पञ्चात्रिंशदधिकं शतम्-१३० तेन च अस्माच्छेपराशेः पूर्वापाढानक्षत्रस्य शोधनकं न शुद्ध्यति । अत आगतं त्रिंशदधिकं शतं चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानाम्-$\frac{130}{134}$ पूर्वापाढानक्षत्रसत्कमवगाह्य चन्द्रस्त्रिंशत्तमं सूर्यर्त्तु परिसमापयतीति धूलीकर्मणा प्रत्यक्षमुपपद्यते । इति ।

अथ सम्प्रति सूर्यनक्षत्रयोगस्योदाहरणरूपा भावना प्रदर्श्यते यथा-प्रथमसूर्यर्त्तु-जिज्ञासायां द्विगुणमेकं रूपोनमेकमेव-(१×२)-१-२-१=१ अयमेव गुणकराशि स्तेनानेन गुणकेन स एव पूर्वोदितो ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो गुणनीयः-३०५×१=३०५ एकेन गुणितोऽपि राशिरविकृत एव तिष्ठतीति गुणितोऽप्येकेन-

---

पचाणवे हैं उसमें से शोधित करे-१७९९५-१४६४०=३३५५ इसप्रकार शोधित करने से पश्चात् तेतीससो पचपन रहते हैं ३३५५। इनको फिरसे बत्तीस सो पच्चीस ३२२५ संख्यक अभिजित से लेकर मूल पर्यन्त के नक्षत्रों के शोधनक को शुद्ध करे जो इस प्रकार शोधनक क्रिया की जाती है-३३५५३२२५=१३० इस प्रकार शोधिक करने से पश्चात् १३० एकसो तीस बचते हैं। उस शेप राशिसे पूर्वाषाढा नक्षत्र का शोधनक शोधित नहीं होता। अतः एकसो चोतीस भागोंका एकसो तीस $\frac{130}{134}$ यह पूर्वाषाढानक्षत्रका इतना परिमाण को भोग करके चंद्र तीसवीं सूर्य ऋतुको समाप्त करता है यह धूलिकर्म से प्रत्यक्ष हो जाता है।

अब सूर्यनक्षत्र योग का उदाहरण रूप भावना प्रदर्शित की जाती है-जैसे की-पहली सूर्य ऋतु जानने की विचारणामें दोसे गुणा किया गया एकको रूपोन करने से एक ही रहता है। (१+२)-१=२-१=१ यही गुणक राशि है है अतः इस गुणक से यह पूर्व कथित ध्रुवराशि जो तीनसो पांच है उसको

આ રીતે શોધિત કરવાથી તેત્રીસસો પંચાવન રહે છે. ૩૩૫૫। આ સંખ્યાને ફરીથી બત્રીસસો પચીસ ૩૨૨૫ સંખ્યાવાળા અભિજીત નક્ષત્રથી લઈને મૂલ નક્ષત્ર પર્યન્તના નક્ષત્રોના શોધનકને શુદ્ધ કરવા જે આ રીતે શોધનક્રિયા કરવામાં આવે છે. ૩૩૫૫-૩૨૨૫=૧૩૦ આ રીતે શોધિત કરવાથી પાછળથી ૧૩૦। એકસોત્રીસ વધે છે. એ શેષરાશિથી પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રનું શોધનક શોધિત થઈ શકતું નથી તેથી એકસોચોત્રીસ ભાગોવાળા એકસોત્રીસ $\frac{130}{134}$ પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રના આટલા પરિમાણુને ઉપભોગ કરીને ચંદ્ર ત્રીસમી સૂર્યઋતુને સમાપ્ત કરે છે. એ ધૂલિકર્મથી પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે.

હવે સૂર્યનક્ષત્રયોગના ઉદાહરણરૂપ ભાવના બતાવવામાં આવે છે. જેમકે પહેલા સૂર્યઋતુ જાણવાને વિચાર કરવામાં આવે તો બેથી ગુણવામાં આવેલ એકને રૂપોન કરવાથી એકજ રહે છે. (૧+૨)-૧=૨-૧=૧ આજ ગુણકરાશી છે. તેથી આ ગુણકરાશીથી

जातस्तावानेव पञ्चोत्तरशतत्रयरूपः-३०५। ततः 'अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा' अष्टाशीतिः पुष्ये शोध्या। इत्युक्तत्वात् पुष्यनक्षत्रसत्का अष्टाशीतिः-अष्टाशितिप्रमाणं पुष्यस्य शोधनकं परिशोधनीयमिति तथा क्रियते-३०५-८८=२१७ शोधिते च पश्चात् स्थिते शेषे सप्तदशोत्तरे द्वे शते। अस्माच्च शेषरूपाद्राशेः पुनरपि सप्तषष्टिरूपमाश्लेषा नक्षत्रस्य शोधनकं शुद्धयेदिति सप्तषष्ट्या शोध्यते-२१७-६७=१५० शोधिते च पश्चात् स्थितं शेषं सार्द्धं शतम्-१५०। अस्मादपि शेषराशेः पुनरपि चतुस्त्रिंशदधिकं शतम्-१३४ एतत्तुल्यं मघानक्षत्रस्य शोधनकं परिशुद्धयेदिति चतुस्त्रिंशच्छतेन मघा शोधनीया--१५०-१३४=१६ शोधिते च पश्चात् स्थिताः षोडश। अत आगतं यत् पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य षोडशचतुस्त्रिंशदधिकशतभागान्-$\frac{१६}{१३४}$ सूर्योऽवगाह्य प्रथमं स्वकीयमृतुं परिसमापयेत्-परिसमापयतीति सिद्धयति गणितोक्तोदाहरणदिशेति ॥

गुणा करे ३०५+१=३०५ एकसे गुणितराशि बिना विकृत ही उसी प्रकार रहता है इस नियम से एक से गुणित उतनी संख्यावाला ३०५ तीनसो पांच ही रहता है। तत्पश्चात् (अट्ठासाई पुस्सो सोज्झा) इस कथनानुसार पुष्यनक्षत्र संबंधी अठासी प्रमाणका शोधनकको परिशोधित करे जैसे ३०५-८८=२१७ शोधित करने पर दोसो सत्रह शेष रहता है इस शेषरूप राशि में से पुनः सरसठरूप अश्लेषानक्षत्र का शोधनक शुद्ध होता है, अतः इस प्रकार सरसठ से शोधित करे. २१७-६७=१५० शोधित करने से पश्चात् एकसो पचास १५०। शेष रहता है। इस शेषराशि में से पुनः एकसो चोतीस १३४ मघानक्षत्रका शोधनकको शुद्धकरे इस प्रकार एकसो चोतीससे मघा ४३ शोधित होता है जैसे कि-१५० १३४=१६ शोधित करने से पश्चात् सोलह शेष रहता है इससे यह ज्ञात होता है कि पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रका एकसो

પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશી જે ત્રણસો પાંચ છે તેનો ગુણાકાર કરવો ૩૦૫+૧=૩૦૫ એકથી ગુણવામાં આવેલ રાશી ફેરફાર વગર એજ પ્રમાણે રહે છે. આ નિયમાનુસાર એકથી ગુણવામાં આવેલ ૩૦૫ા એટલી સંખ્યાથી રહે છે. અર્થાત્ ૩૦૫ ત્રણસોપાંચજ રહે છે. તે પછી (अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा) આ કથન પ્રમાણે પુષ્ય નક્ષત્ર સંબંધી અઠયાશી પ્રમાણવાળા શોધનકને શોધિત કરવા જેમકે-૩૦૫-૮૮=૨૧૭ આ રીતે શોધિત કરવાથી બસોસત્તર શેષ રહે છે. આ શોધનકરૂપ સંખ્યામાંથી ફરીથી સડસઠ રૂપ અશ્લેષાનક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થાય છે. આ રીતે સડસઠથી શોધિત કરવું ૨૧૭-૬૭=૧૫૦ શોધિત કરવાથી એકસોપચાસ શેષ રહે છે. આ શેષ સંખ્યામાંથી ફરીથી એકસોચોત્રીસ ૧૩૪ા મઘાનક્ષત્રના શોધનકને શુદ્ધ કરવા આ પ્રમાણે એકસોચોત્રીસથી મઘાનક્ષત્ર શોધિત થાય છે. જેમકે-૧૫૦-૧૩૪=૧૬ શોધિત કર્યા બાદ સોળ શેષ રહે છે. આનાથી એમ જણાય છે કે-પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના એકસો ચોત્રીસ અધિક સોળભાગો $\frac{૧૬}{૧૩૪}$ ને સૂર્ય ભોગવીને પહેલી

अथ द्वितीयसूर्यर्त्तुजिज्ञासायां द्विगुणिते द्वे रूपोने त्रयो भवन्तीति त्रयो गुणिका भवेयु र्यथा–(२ × २)–१=४–१=३ अनेन गुणकराशिना स एव पूर्वोदितो ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयरूपो गुणनीयः–३०५ × ३=९१५ गुणिते च जातानि पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि। अस्माद् गुणनफलरूपाद्राशेः 'अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा' अष्टाशीतिः पुष्ये शोद्धयेति नियमदर्शनात् पुष्यनक्षत्रस्याष्टाशीति रूपं शोधनकं परिशोधनीयम्–९१५–८८=८२७ शोधिते च पश्चात् स्थितानि शेषाणि सप्तविंशत्यधिकानि अष्टौ शतानि–८२७। एतस्माद्राशेः पुनरपि सप्तषष्टि परिमितमाश्लेषानक्षत्रस्य शोधनकं परिशोधनीयमिति सप्तषष्ट्या आश्लेषा शुद्धा–८२७–६७=७६० शोधिते च पश्चात् स्थितानि शेषाणि षष्ट्यधिकानि सप्तशतानि। एतेभ्यः शेषराशिभ्यः पुनरपि चतुस्त्रिंशदधिकं शतं मघानक्षत्रस्य शोधनकं परिशुद्धयेदिति चतुस्त्रिंशेन शतेन मघा शुद्धा–७६०–१३४=६२६ शोधिते च पश्चात्

चोतीस अधिक सोलह भागों को $\frac{16}{134}$ सूर्य उपभुक्तकरके पहली स्वकीय माने सूर्य ऋतुको समाप्त करता है।

अब दूसरी सूर्य ऋतु की जिज्ञासा में दोसे गुणाकरके रूपोनकरने से तीन रहता है अतः तीन गुणक रहते हैं जैसे की–(२+२)–१=४–१=३ इस गुणक राशि से वह पूर्वकी ध्रुवराशि तीन सो पांच का गुणाकरे ३०५+३=९१५ गुणाकरने से नवसो पंद्रह होते हैं। इस गुणनफलरूपराशि में से (अट्ठासी पुस्सो सोज्झा) अठासीसे पुष्य नक्षत्रको शोधित करे इस नियमानुसार पुष्य नक्षत्रको अठासी रूपशोधनक को शोधितकरें–९१५–८८=८२७ शोधित करने से पश्चात् आठसो सतावीस ८२७ शेष रहता है। इस संख्या में से फिरसे सरसठ परिमित अश्लेषा नक्षत्रका शोधनकको शोधितकरे जो इस प्रकार से हैं–८२७–६७=७६० शोधित करने पर शेष सातसो साठ रहते हैं। इन शेष राशिसे फिर से एकसो चोतीस से मघा नक्षत्रका शोधनक शुद्ध होता है

પોતાની એટલે કે સૂર્યઋતુને સમાપ્ત કરે છે.

હવે બીજી સૂર્યઋતુની વિચારણામાં બેથી ગુણાકાર કરીને રૂપોન કરવાથી ત્રણ રહે છે. તેથી ત્રણ ગુણક રહે છે. જેમકે (૨+૨)–૧=૧–૧=૩ આ ગુણક સંખ્યાથી પહેલા ધ્રુવરાશી ૩૦૫ ત્રણસો પાંચનો ગુણાકાર કરવાથી નવસો પંદર થાય છે. આ ગુણન ફલ રૂપ રાશિમાંથી (अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा) અઠયાશીથી પુષ્ય નક્ષત્રને શોધિત કરવું. આ નિયમ પ્રમાણે પુષ્ય નક્ષત્રના અઠયાશીરૂપ શોધનકને શોધિત કરવું. ૯૧૫–૮૮=૮૨૭ શોધિત કરવાથી પાછળથી આઠસો સત્યાવીસ ૮૨૭ શેષ રહે છે. આ સંખ્યામાંથી ફરીથી સડસઠ સંખ્યાવાળા અશ્લેષા નક્ષત્રના શોધનક ને શોધિત કરવું. જે આ પ્રમાણે છે–૮૨૭–૬૭=૭૬૦। શોધિત કરવાથી શેષ સાતસો સાઈઠ રહે છે. આ શેષ સંખ્યામાંથી ફરીથી એકસોચોત્રીસથી મઘાનક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થાય છે. તેથી એકસો ચોત્રીસથી મઘા નક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થાય છે. તેથી એકશો ચોત્રીસથી મઘા નક્ષત્રને શુદ્ધ કરવું ૭૬૦–૧૩૪

जातस्तावानेव पञ्चोत्तरशतत्रयरूपः-३०५। ततः 'अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा' अष्टाशीतिः पुष्ये शोध्या। इत्युक्तत्वात् पुष्यनक्षत्रसत्का अष्टाशीतिः-अष्टाशितिप्रमाणं पुष्यस्य शोधनकं परिशोधनीयमिति तथा क्रियते-३०५-८८=२१७ शोधिते च पश्चात् स्थिते शेषे सप्तदशोत्तरे द्वे शते। अस्माच्च शेषरूपाद्राशेः पुनरपि सप्तषष्टिरूपमाश्लेषा नक्षत्रस्य शोधनकं शुद्धयेदिति सप्तषष्ट्या शोध्यते-२१७-६७=१५० शोधिते च पश्चात् स्थितं शेषं सार्द्ध शतम्-१५०। अस्मादपि शेषराशेः पुनरपि चतुस्त्रिंशदधिकं शतम्-१३४ एतत्तुल्यं मघानक्षत्रस्य शोधनकं परिशुद्धयेदिति चतुस्त्रिंशच्छतेन मघा शोधनीया--१५०-१३४=१६ शोधिते च पश्चात् स्थिताः षोडश। अत आगतं यत् पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य षोडशचतुस्त्रिंशदधिकशतभागान्-$\frac{१६}{१३४}$ सूर्योऽवगाह्य प्रथमं स्वकीयमृतुं परिसमापयेत्-परिसमापयतीति सिद्धयति गणितोक्तोदाहरणदिशेति ॥

गुणा करे ३०५+१=३०५ एकसे गुणितराशि विना विकृत ही उसी प्रकार रहता है इस नियम से एक से गुणित उतनी संख्यावाला ३०५ तीनसो पांच ही रहता है। तत्पश्चात् (अट्ठासाई पुस्सो सोज्झा) इस कथनानुसार पुष्यनक्षत्र संबंधी अठासी प्रमाणका शोधनकको परिशोधित करे जैसे ३०५-८८=२१७ शोधित करने पर दोसो सत्रह शेष रहता है इस शेषरूप राशि में से पुनः सरसठरूप अश्लेषानक्षत्र का शोधनक शुद्ध होता है, अतः इस प्रकार सरसठ से शोधित करे. २१७-६७=१५० शोधित करने से पश्चात् एकसो पचास १५०। शेष रहता है। इस शेषराशि में से पुनः एकसो चोतीस १३४ मघानक्षत्रका शोधनकको शुद्धकरे इस प्रकार एकसो चोतीससे मघा ४३ शोधित होता है जैसे कि-१५० १३४=१६ शोधित करने से पश्चात् सोलह शेष रहता है इससे यह ज्ञात होता है कि पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रका एकसो

પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશી જે ત્રણુસો પાંચ છે તેનો ગુણાકાર કરવો ૩૦૫+૧=૩૦૫ એકથી ગુણવામાં આવેલ રાશી ફેરફાર વગર એજ પ્રમાણે રહે છે. આ નિયમાનુસાર એકથી ગુણવામાં આવેલ ૩૦૫। એટલી સંખ્યાથી રહે છે. અર્થાત્ ૩૦૫ ત્રણુસોપાંચજ રહે છે. તે પછી (अट्ठासीई पुस्सो सोज्जा) આ કથન પ્રમાણે પુષ્ય નક્ષત્ર સંબંધી અઠયાશી પ્રમાણુવાળા શોધનકને શોધિત કરવા જેમકે--૩૦૫-૮૮=૨૧૭ આ રીતે શોધિત કરવાથી બસોસત્તર શેષ રહે છે. આ શોધનકરૂપ સંખ્યામાંથી ફરીથી સડસઠ રૂપ અશ્લેષાનક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થાય છે. આ રીતે સડસઠથી શોધિત કરવું ૨૧૭-૬૭=૧૫૦ શોધિત કરવાથી એકસોપચાસ શેષ રહે છે. આ શેષ સંખ્યામાંથી ફરીથી એકસોચોત્રીસ ૧૩૪। મઘાનક્ષત્રના શોધનકને શુદ્ધ કરવા આ પ્રમાણે એકસોચોત્રીસથી મઘાનક્ષત્ર શોધિત થાય છે. જેમકે-૧૫૦-૧૩૪=૧૬ શોધિત કર્યા બાદ સોળ શેષ રહે છે. આનાથી એમ જણાય છે કે-પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના એકસો ચોત્રીસ અધિક સોળભાગો $\frac{૧૬}{૧૩૪}$ ને સૂર્ય ભોગવીને પહેલી

अथ द्वितीयसूर्यर्तुजिज्ञासायां द्विगुणिते द्वे रूपोने त्रयो भवन्तीति त्रयो गुणिका भवेयु र्यथा-(२ × २)-१=४-१=३ अनेन गुणकराशिना स एव पूर्वोदितो ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयरूपो गुणनीयः-३०५ × ३=९१५ गुणिते च जातानि पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि। अस्माद् गुणनफलरूपाद्राशेः 'अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा' अष्टाशीतिः पुष्ये शोद्धयेति नियमदर्शनात् पुष्यनक्षत्रस्याष्टाशीति रूपं शोधनकं परिशोधनीयम्-९१५-८८= ८२७ शोधिते च पश्चात् स्थितानि शेषाणि सप्तविंशत्यधिकानि अष्टौ शतानि-८२७। एत-स्माद्राशेः पुनरपि सप्तषष्टि परिमितमाश्लेषानक्षत्रस्य शोधनकं परिशोधनीयमिति सप्तषष्ट्या आश्लेषा शुद्धा-८२७-६७=७६० शोधिते च पश्चात् स्थितानि शेषाणि षष्ट्यधिकानि सप्तशतानि। एतेभ्यः शेषराशिभ्यः पुनरपि चतुस्त्रिंशदधिकं शतं मघानक्षत्रस्य शोधनकं परिशुद्धयेदिति चतुस्त्रिंशेन शतेन मघा शुद्धा-७६०-१३४=६२६ शोधिते च पश्चात्

चोतीस अधिक सोलह भागों को $\frac{१६}{१३४}$ सूर्य उपभुक्तकरके पहली स्वकीय माने सूर्य ऋतुको समाप्त करता है।

अब दूसरी सूर्य ऋतु की जिज्ञासा में दोसे गुणाकरके रूपोनकरने से तीन रहता है अतः तीन गुणक रहते हैं जैसे की-(२ + २)-१=४-१=३ इस गुणक राशि से वह पूर्वकी ध्रुवराशि तीन सो पांच का गुणाकरे ३०५ + ३=९१५ गुणाकरने से नवसो पंद्रह होते हैं। इस गुणनफलरूपराशि में से (अट्ठासी पुस्सो सोज्झा) अठासीसे पुष्य नक्षत्रको शोधित करे इस नियमानुसार पुष्य नक्षत्रको अठासी रूपशोधनक को शोधितकरें-९१५-८८=८२७ शोधित करने से पश्चात् आठसो सतावीस ८२७ शेष रहता है। इस संख्या में से फिरसे सरसठ परिमित अश्लेषा नक्षत्रका शोधनकको शोधितकरे जो इस प्रकार से हैं-८२७-६७=७६० शोधित करने पर शेष सातसो साठ रहते हैं। इन शेष राशिसे फिर से एकसो चोतीस से मघा नक्षत्रका शोधनक शुद्ध होता है

પોતાની એટલે કે સૂર્યઋતુને સમાપ્ત કરે છે.

હવે બીજી સૂર્યઋતુની વિચારણામાં બેથી ગુણાકાર કરીને રૂપોન કરવાથી ત્રણ રહે છે. તેથી ત્રણ ગુણક રહે છે. જેમકે (૨+૨)-૧=૧-૧=૩ આ ગુણક સંખ્યાથી પહેલા ધ્રુવરાશી ૩૦૫ ત્રણસો પાંચનો ગુણાકાર કરવાથી નવસો પંદર થાય છે. આ ગુણન ફલ રૂપ રાશિમાંથી (अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा) અઠયાશીથી પુષ્ય નક્ષત્રને શોધિત કરવું. આ નિયમ પ્રમાણે પુષ્ય નક્ષત્રના અઠયાશીરૂપ શોધનકને શોધિત કરવું. ૯૧૫-૮૮=૮૨૭ શોધિત કરવાથી પાછળથી આઠસો સત્યાવીસ ૮૨૭ શેષ રહે છે. આ સંખ્યામાંથી ફરીથી સડસઠ સંખ્યાવાળા અશ્લેષા નક્ષત્રના શોધનક ને શોધિત કરવું. જે આ પ્રમાણે છે-૮૨૭ -૬૭=૭૬૦। શોધિત કરવાથી શેષ સાતસો સાઈઠ રહે છે. આ શેષ સંખ્યામાંથી ફરીથી એકસોચોત્રીસથી મઘાનક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થાય છે. તેથી એકસો ચોત્રીસથી મઘા નક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થાય છે. તેથી એકશો ચોત્રીસથી મઘા નક્ષત્રને શુદ્ધ કરવું ૭૬૦-૧૩૪

स्थितानि शेषाणि षड्विंशत्यधिकानि षट्शतानि–६२६ । एभ्यः पुनरपि पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य शोधनकं चतुस्त्रिंशदधिकं शतं परिशुद्धयेदिति परिशोध्यते–६२६–१३४=४९२ शोधिते च स्थितानि पश्चात् द्विनवत्यधिकानि चत्वारि शतानि एतस्माच्छेषराशेः पुनरपि शतद्वय मेकोत्तरं–२०१ उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रस्य शोधनकं परिशोधनीय मित्येकोत्तराभ्यां द्वाभ्यां शताभ्यामुत्तराफाल्गुनी शोध्यते–४९२–२०१=२९१ शोधिते च पश्चात् स्थिते शेषे द्वे–शते एकनवत्यधिके । एतस्मादपि शेषराशेः पुनरपि हस्तनक्षत्रस्य शोधनकं चतुस्त्रिंशदधिकं शतं परिशुद्धयेदिति चतुस्त्रिंशेन शतेन शोध्यते–२९१–१३४=१५७ शोधिते च स्थितं पश्चात् सप्तपञ्चाशदधिकं शतम् । अस्मादपि शेषराशे श्चित्रानक्षत्रस्य शोधनकं चतुस्त्रिंशदधिकं शतं परिशुद्धयेदिति चतुस्त्रिंशेन शतेन शोध्यते–१५७–१३४=२३ शोधिते च पश्चात् स्थिताः शेपास्त्रयोविंशतिः–२३ । अस्माद्राशेः स्वातीनक्षत्रस्य शोधनकं न परि-

---

अतः एकसो चोतीस से मघाको शुद्धकरे–७६०–१३४=६२६ इसप्रकार शोधित करनेसे पश्चात् छह सो छाईस ६२६ शेष रहता है । इनमें से फिरसे पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रका शोधनक जो एकसो चोतीसरूप है उनको शोधितकरे ६२६–१३४=४९२ शोधन करने के पश्चात् चारसो बिराणवे शेष रहता है ४९२ । इनमें से फिरसे उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र को शोधनक जो दोसो एक रूप है उनको शोधितकरें इस प्रकार दोसो एकसे शोधित किया जाता है ४९२–२०१=२९१ शोधित करनेके पश्चात् दोसो इक्कावणवें शेषबचता है इन शेषराशि में से फिरसे हस्तनक्षत्रका शोधनकजो एकसो चोतीस है वह शुद्ध किया जाता है २९१–१३४=१५७ शोधित होने पर एकसो सतावन शेष रहते है । इनशेष राशि में से भी चित्रानक्षत्रका शोधनक जो एकसो चोतीसरूप है उनको शोधित करते हैं–१५७–१३४=२३ इस प्रकार शोधित करने पर तेईसशेष रहता है २३ इस संख्या में से स्वातीनक्षत्रका शोधनक शुद्ध नहीं

=૬૨૬। આ રીતે શોધિત કરવાથી પાછળથી છસો છવ્વીસ ૬૨૬ શેષ રહે છે, આમાંથી ફરીથી પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રનું શોધનક જે એકસોચોત્રીસ ૩૫ છે તેને શોધિત કરવું. ૬૨૬ –૧૩૪=૪૯૨ આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી ચારસો બાણુ શેષ રહે છે. ૪૯૨ આમાંથી ફરીથી ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રાનું શોધનક જે બસો એકરૂપ છે તેને શોધિત કરવું. આ પ્રમાણે બસોએકથી શોધિત કરવામાં આવે છે. ૪૯૨–૨૦૧=૨૯૧ શોધિત કર્યા પછી બસો એકાણુ શેષ રહે છે. આ શેષ સંખ્યામાંથી હસ્તનક્ષત્રનું શોધનક જે એકસોચોત્રીસ છે તેને શુદ્ધ કરવામાં આવે છે. ૨૯૧–૧૩૪=૧૫૭ શોધિત કર્યા પછી એકસોસત્તાવન શેષ વધે છે. આ શેષરાશિમાંથી પણ ચિત્રાનક્ષત્રનું શોધનક જે એકસો ચોત્રીસ છે તેને શોધિત કરવામાં આવે છે. ૧૫૭–૧૩૪=૨૩ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી ત્રેવીસ શેષ રહે છે. ૨૩। આ સંખ્યામાંથી સ્વાતી નક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થતું નથી તેથી શુદ્ધ રાશી

शुद्ध्यति, अतोऽशुद्धराशिः स्वातीनक्षत्रस्य शोधनकरूपस्तेन सिद्ध्यति यत् स्वातीनक्षत्रस्य त्रयोविंशतिं सप्तषष्टिभागान् $\frac{२३}{६७}$ सूर्योऽवगाह्य द्वितीयं स्वकीयमृतुं परिसमापयतीति सिद्ध्यति ॥ एवमेवानेनैव क्रमेण ईप्सितऋतोः संख्यां द्विगुणितामेकोनां विधाय यद्भवेत् तमेव गुणकं प्रकल्प्य स एव गुणकराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयरूपो गुणनीयः, पूर्ववत् पश्चाद्भवोऽपि कार्यक्रमो विधेयस्तदा ईप्सितऋतोः सूर्यनक्षत्रयोगो भवेदिति ॥ यथात्र त्रिंशत्तमसूर्यर्तुजिज्ञासायाम् एकोन द्विगुणितस्त्रिंशत्प्रमाणो गुणकः परिकल्पनीयः-(३० × २)-१=६०-१=५९ एकोनपष्टितुल्यो गुणकः । अनेन गुणकराशिना स एव पूर्वोक्तो ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयपरिमाणः-३०५ एकोनषष्ट्या गुणनीय इति गुण्यते ३०५×५९=१७९९५ गुणिते च जातानि गुणनफलानि सप्तदश सहस्राणि नवशतानि पञ्चनवत्यधिकानि । ततश्चैकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः खलु षष्ट्यधिक षट्त्रिंशच्छतपरिमाणो ३६६० भवति । पूर्वस्माद्

होता है । अतः शुद्ध राशि जो स्वाति नक्षत्र की शोधनकराशी है वह है । इससे यह फलित होता है कि स्वातीनक्षत्रका सडसठिया तेइसभागों को $\frac{२३}{६७}$ सूर्य उपभुक्त करके दूसरी स्वकीय ऋतुको समाप्त करता है ।

इसी प्रकारके क्रम से इप्सित ऋतु की संख्याको दो से गुणितकरके एक रूपोनकरे पश्चात् जो लब्ध हो उनको गुणककरके पूर्वोक्त गुणकराशिरूप तीन सौ पांच को गुणाकरे गुणाकरके पूर्वकथित प्रकार से उसकेपश्चात् का सभी कार्यक्रम यथारीतिसे करे इस प्रकार करने से ईप्सितऋतुका सूर्यनक्षत्रयोग आजाता है ।

जैसेकी यहां पर तीसवीं ऋतुको जानना चाहे तो तीसको दुगुना करके रूपोन करे करके उस उनसठ को गुणक करे (३०+२)-१=६०-१=५९ इस गुणक राशि से वह तीनसो पांच ३०५ रूप पूर्वोक्त ध्रुवराशि को उनसठ से गुणा करे तो ३०५+५९=१७९९५ गुणा करने से सत्रह हजार नवसौ पचाणवें

જે સ્વાતી નક્ષત્રની શોધનક રૂપ રાશિ છે તે છે. આનાથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે સ્વાતિ નક્ષત્રના સડસઠિયા તેવીસ ભાગોને $\frac{૨૩}{૬૭}$ સૂર્ય ભોગવીને બીજી પોતાની સૂર્યરૂતુને સમાપ્ત કરે છે.

આજ પ્રમાણેના ક્રમથી ઈપ્સીતઋતુની સંખ્યાનો બેથી ગુણાકાર કરીને એક રૂપોન કરવો તે પછી જે લબ્ધ થાય તેને ગુણક કરીને પૂર્વોક્ત ગુણકરાશિરૂપ ત્રણસો પાંચનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને પહેલાં કહેવામાં આવેલ પ્રકારથી તેની પછીની તમામ પ્રક્રિયા યથાકથિત રીતે કરવી આ પ્રમાણે કરવાથી ઇચ્છિત ઋતુનો સૂર્ય નક્ષત્રયોગ આવી જાય છે

જેમકે અહીંયાં ત્રીસમી ઋતુને જાણવી હોય તો ત્રીસને બમણા કરીને રૂપોન કરવા રૂપોન કરીને એ ઓગણુસાઈઠ ને ગુણક બનાવવા (૩૦+૨)-૧=૬૦-૧=૫૯ આ ગુણક સંખ્યાથી ત્રણસો પાંચ ૩૦૫ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશીનો ઓગણુસાઈઠથી ગુણાકાર કરવો ૩૦૫+૫૯=૧૭૯૯૫ ગુણાકાર કરવાથી સત્તરહજાર નવસો પંચાણુ ગુણનફળ આવે છે,

गुणनफलरूपाद्राशे रेतादृशाश्चत्वारः पर्यायाः शुद्ध्येयुरिति षट्त्रिंशच्छतानि षष्ट्यधिकानि चतुर्भिर्गुण्यन्ते ३६६०×४=१४६४० गुणिते च जातानि गुणनफलानि चतुर्दशसहस्राणि षट् शतानि चत्वारिंशदधिकानि। एतानि च पञ्चनवत्युत्तरनवशताधिकसप्तदशसहस्रेभ्यः परिशोधनीयानि–१७९९५–१४६४०=३३५५ शोधिते च पश्चात् स्थितानि त्रयस्त्रिंशच्छतानि पञ्च पञ्चाशदधिकानि। ततश्चैतेभ्यः पुनरपि 'अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा' अष्टाशीतिः पुष्ये शोध्येति नियमदर्शनादष्टाशीतिप्रमाणं पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकं परिशोधनीयम्–३३५५ ८८=३२६७ शोधिते च पश्चात् स्थितानि द्वात्रिंशच्छतानि सप्तषष्ट्यधिकानि–३२६७ पुनरेतेभ्य आश्लेषादि मृगशिरापर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनकानि शुद्ध्यन्ति, तानि च द्वात्रिंशच्छतानि अष्टापञ्चाशदधिकानि ३२५८, एतत् प्रमाणानि भवन्ति, तानि शोध्यन्ते–३२६७ –३२५८=९ पश्चात् शेषास्तिष्ठन्ति नव। अस्माद्राशेः आर्द्रानक्षत्रस्य शोधनकं न शुद्ध्यति तेनात्र

गुणन फल लब्ध होता है, पश्चात् एक परिपूर्ण नक्षत्र पर्याय छत्तीस सो साठ ३६६० होता है, पूर्व के गुणन फल रूप संख्या में से इस प्रकार के चार पर्याय शुद्ध हो सकते हैं अतः छत्तीससो साठ को चार से गुणा करे ३६६०×४= १४६४० गुणा करने से चौद हजार छसो चालीस गुणन फल आता है, इस संख्या को सत्रह हजार नवसो पचाणु से शोधित करे १७९९५–१४६४०= ३३५५ शोधित करने से पश्चात् तेतीससो पचपन बचते हैं। इनमें से फिरसे (अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा) अठासी से पुष्य नक्षत्र को शोधित करे इस नियम से अठासी प्रमाणवाला पुष्य नक्षत्र का शोधनक को शोधित करे ३३५५–८८= ३२६७ इस प्रकार शोधित करने से पश्चात् बत्तीससो सडसठ रहते हैं, ३२६७। इनमें से अश्लेषा नक्षत्र से मृगशिरा पर्यन्त के नक्षत्रों के शोधनक को शोधित करे वे बत्तीससो अठावन है ३२५८। इतने प्रमाण से शोधित करे ३२६७–३२५८=९ इनको शोधित करने पश्चात् नव शेष रहता है, इस राशिमें

ते पछी એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય છત્રીસસો સાઈઠ ૩૬૬૦ થાય છે પહેલાંની ગુણનફલ રૂપ સંખ્યામાંથી આ પ્રમાણેના ચાર નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થઈ શકે છે, તેથી છત્રીસસો સાઈઠને ચારથી ગુણાકાર કરવો ૩૬૬૦+૪=૪૬૪૦ ગુણાકાર કરવાથી ચૌદહજાર છસો ચાલીસ ગુણનફલ આવે છે આ સંખ્યાને સત્તરહજાર નવસો પંચાણુમાંથી શોધિત કરવી ૧૭૯૯૫–૧૪૬૪૦=૩૩૫૫ શોધિત કરવાથી તેત્રીસસો પંચાવન શેષ વધે છે આમાંથી ફરીથી (अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा) અઠયાશીથી પુષ્ય નક્ષત્ર તે શોધિત કરવું આ નિયમ પ્રમાણે અઠયાશી પ્રમાણવાળા પુષ્ય નક્ષત્રના શોધનકને શોધિત કરવું ૩૩૫૫–૮૮=૩૨૬૭ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી બત્રીસસો સડસઠ ૩૨૬૭ા શેષ રહે છે. આમાંથી અશ્લેષા નક્ષત્રથી મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર સુધીના નક્ષત્રોના શોધનકોને શોધિત કરવા તે બત્રીસસો અઠ્ઠાવન છે. ૩૨૫૮। આટલા પ્રમાણથી શોધિત કરવા ૩૨૬૭–૩૨૫૮=૯ આ રીતે

आर्द्रानक्षत्रमशुद्धं स्यात्। अतः सिद्धयति यत् नवचतुस्त्रिंशदधिकशतभागान् $\frac{९}{१३४}$ आर्द्रानक्षत्रसत्कान् सूर्योऽवगाह्य त्रिंशत्तमं स्वकीयमृतं परिसमापयतीत्युपपद्यत इति ॥ एवमत्र प्रतिसूर्यर्तुं परिसमाप्तौ चन्द्रनक्षत्रयोगं सूर्यनक्षत्रयोगं च परिज्ञाय सम्प्रति चन्द्रर्तुपरिज्ञानार्थं पूर्वमत्र चन्द्रर्तूनां चत्वारि शतानि द्युत्तराणि–४०२ एतावन्तो युगे चन्द्रस्य ऋतवो भवन्ति। तथाहि–एकस्मिन नक्षत्रपर्याये चन्द्रस्य षट् ऋतवो भवन्ति। एकस्मिन पञ्चवर्षात्मके युगे च चन्द्रस्य नक्षत्रपर्यायाश्च सप्तषष्टि र्भवन्ति, तेन सप्तषष्टिः षड्भिर्गुण्यते ६७×६=४०२ जातानि द्युत्तराणि चत्वारि शतानि, एतावन्तो युगे चन्द्रस्य ऋतवो भवन्ति। उक्तं च ग्रन्थान्तरे–

'चत्तारि उउ सयाइं बिउत्तराइं जुगंमि चंदस्स'

छाया–चत्वारि ऋतुशतानि द्युत्तराणि युगे चन्द्रस्य ॥ एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे खलु चन्द्रस्य द्युत्तराणि चत्वारि शतानि ऋतवो भवन्तीत्यर्थः। एकैकस्य चन्द्रर्तोः परिमाणं परिपूर्णा श्चत्वारोऽहोरात्राः पञ्चमस्य चाहोरात्रस्य सप्तत्रिंशत् सप्तषष्टिभागा इति ४$\frac{३७}{६७}$ तथा-

से आर्द्रा नक्षत्र का शोधनक शोधित नहीं हो सकता है. अतः यहां पर आर्द्रा नक्षत्र विना शोधित रहता है, इससे यह सिद्ध होता है कि–आर्द्रा नक्षत्र संबंधी एकसो चोतीस अधिक नव भागों को सूर्य उपभुक्त करके तीसवीं सूर्य ऋतु को समाप्त करता है, इसी प्रकार यहां पर प्रत्येक सूर्य ऋतु की समाप्ति में चंद्रनक्षत्रयोग एवं सूर्यनक्षत्र का योग जानकर अब चंद्र ऋतु को जानने के लिये प्रथम चारसो दो चंद्र ऋतु ४०२ एक युग में चंद्र की ऋतुएं होती है। जैसे की–एक नक्षत्र पर्याय में चंद्र की छ ऋतुएं होती है, पांच वर्ष वाले एक युग में चंद्र नक्षत्र पर्याय सरसठ होते हैं, अतः सडसठ को छह से गुणा करे ६७×६=४०२ तो चारसो दो इतनी एक युग में चंद्र की ऋतुएं होती है, ग्रन्थान्तर में कहा भी है–(चत्तारी उउ सयाइं बिउत्तराइं जुगंमि चंदस्स) इस प्रकार एक युग में चंद्र की चारसो दो ऋतुए होती है एक एक चंद्रऋतु

શોધિત કરવાથી નવ શેષ રહે છે. આ સંખ્યામાંથી આર્દ્રા નક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થઈ શકતું નથી તેથી અહીં આર્દ્રા નક્ષત્ર શુદ્ધ થયા વિનાનું રહે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે આર્દ્રા નક્ષત્રના એકસોચોત્રીસ અધિક નવ ભાગોને સૂર્ય ઉપભોગ કરીને ત્રીસમી ઋતુને સમાપ્ત કરે છે. એજ પ્રમાણે અહીં દરેક સૂર્યઋતુની સમાપ્તિમાં ચંદ્રનક્ષત્રયોગ અને સૂર્યનક્ષત્રયોગ જાણીને હવે ચંદ્ર ઋતુઓને જાણવા માટે પહેલાં ૪૦૨ચારસો બે એકયુગમાં ચંદ્રની ૠતુઓ થાય છે. એક નક્ષત્ર પર્યાયમાં ચંદ્રની છ ૠતુઓ થાય છે. પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં ચંદ્રના નક્ષત્ર પર્યાય સડસઠ થાય છે તેથી સડસઠનો છથી ગુણાકાર કરવો ૬૭+૬=૪૦૨ ગુણાકાર કરવાથી ચારસોબે એક યુગમાં ચંદ્રની ૠતુઓ થાય છે. અન્યગ્રન્થમાં કહ્યું પણ છે–(चत्तारो उउसयाइं विउतराइं जुगंमि चंदस्स) આ કથન પ્રમાણે એક યુગમાં ચંદ્રની ઋતુઓ ૪૦૨ ચારસો બે થાય છે. એક એક ચંદ્રૠતુ

गुणनफलरूपाद्राशे रेतादृशाश्चत्वारः पर्यायाः शुद्धयेयुरिति षट्त्रिंशच्छतानि षष्ट्यधिकानि चतुर्भिर्गुण्यन्ते ३६६०×४=१४६४० गुणिते च जातानि गुणनफलानि चतुर्दशसहस्राणि षट् शतानि चत्वारिंशदधिकानि। एतानि च पञ्चनवत्युत्तरनवशताधिकसप्तदशसहस्रेभ्यः परिशोधनीयानि–१७९९५–१४६४०=३३५५ शोधिते च पश्चात् स्थितानि त्रयस्त्रिंशच्छतानि पञ्च पञ्चाशदधिकानि। ततश्चैतेभ्यः पुनरपि 'अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा' अष्टाशीतिः पुष्ये शोध्येति नियमदर्शनादष्टाशीतिप्रमाणं पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकं परिशोधनीयम्–३३५५ ८८=३२६७ शोधिते च पश्चात् स्थितानि द्वात्रिंशच्छतानि सप्तषष्ट्यधिकानि–३२६७ पुनरेतेभ्य आश्लेषादि मृगशिरापर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनकानि शुद्धयन्ति, तानि च द्वात्रिंशच्छतानि अष्टपञ्चाशदधिकानि ३२५८, एतत् प्रमाणानि भवन्ति, तानि शोध्यन्ते–३२६७ –३२५८=९ पश्चात् शेषास्तिष्ठन्ति नव। अस्माद्राशेः आर्द्रानक्षत्रस्य शोधनकं न शुद्धयति तेनात्र

गुणन फल लब्ध होता है, पश्चात् एक परिपूर्ण नक्षत्र पर्याय छत्तीस सो साठ ३६६० होता है, पूर्व के गुणन फल रूप संख्या में से इस प्रकार के चार पर्याय शुद्ध हो सकते हैं अतः छत्तीससो साठ को चार से गुणा करे ३६६०×४= १४६४० गुणा करने से चौद हजार छसो चालीस गुणन फल आता है, इस संख्या को सत्रह हजार नवसो पचाणु से शोधित करे १७९९५–१४६४०= ३३५५ शोधित करने से पश्चात् तेतीससो पचपन बचते हैं। इनमें से फिरसे (अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा) अठासी से पुष्य नक्षत्र को शोधित करे इस नियम से अठासी प्रमाणवाला पुष्य नक्षत्र का शोधनक को शोधित करे ३३५५–८८= ३२६७ इस प्रकार शोधित करने से पश्चात् बत्तीससो सडसठ रहते हैं, ३२६७। इनमें से अश्लेषा नक्षत्र से मृगशिरा पर्यन्त के नक्षत्रों के शोधनक को शोधित करे वे बत्तीससो अठावन है ३२५८। इतने प्रमाण से शोधित करे ३२६७–३२५८=९ इनको शोधित करने पश्चात् नव शेष रहता है, इस राशिमें

તે પછી એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય છત્રીસસો સાઈઠ ૩૬૬૦ થાય છે પહેલાંની ગુણનફલ રૂપ સંખ્યામાંથી આ પ્રમાણેના ચાર નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થઈ શકે છે, તેથી છત્રીસસો સાઈઠને ચારથી ગુણાકાર કરવો ૩૬૬૦+૪=૪૬૪૦ ગુણાકાર કરવાથી ચૌદહજાર છસો ચાલીસ ગુણનફલ આવે છે આ સંખ્યાને સત્તરહજાર નવસો પંચાણુંમાંથી શોધિત કરવી ૧૭૯૯૫–૧૪૬૪૦=૩૩૫૫ શોધિત કરવાથી તેત્રીસસો પંચાવન શેષ વધે છે આમાંથી ફરીથી (अट्ठासीई पुस्सो सोज्झा) અઠયાશીથી પુષ્ય નક્ષત્ર તે શોધિત કરવું આ નિયમ પ્રમાણે અઠયાશી પ્રમાણવાળા પુષ્ય નક્ષત્રના શોધનકને શોધિત કરવું ૩૩૫૫–૮૮=૩૨૬૭ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી બત્રીસસો સડસઠ ૩૨૬૭ શેષ રહે છે. આમાંથી અશ્લેષા નક્ષત્રથી મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર સુધીના નક્ષત્રોના શોધનકોને શોધિત કરવા તે બત્રીસસો અઠ્ઠાવન છે. ૩૨૫૮। આટલા પ્રમાણથી શોધિત કરવા ૩૨૬૭–૩૨૫૮=૯ આ રીતે

आर्द्रानक्षत्रमशुद्धं स्यात् । अतः सिद्ध्यति यत् नवचतुस्त्रिंशदधिकशतभागान् $\frac{9}{134}$ आर्द्रानक्षत्रसत्कान् सूर्योऽवगाह्य त्रिंशत्तमं स्वकीयमृतं परिसमापयतीत्युपपद्यत इति ॥ एवमत्र प्रतिसूर्यर्तुपरिसमाप्तौ चन्द्रनक्षत्रयोगं सूर्यनक्षत्रयोगं च परिज्ञाय सम्प्रति चन्द्रर्तुपरिज्ञानार्थं पूर्वमत्रचन्द्रर्तूनां चत्वारि शतानि द्व्युत्तराणि–४०२ एतावन्तो युगे चन्द्रस्य ऋतवो भवन्ति । तथाहि–एकस्मिन नक्षत्रपर्याये चन्द्रस्य षट् ऋतवो भवन्ति । एकस्मिन पञ्चवर्षात्मके युगे च चन्द्रस्य नक्षत्रपर्यायाश्च सप्तषष्टि भवन्ति, तेन सप्तषष्टिः षड्भिर्गुण्यते ६७ × ६=४०२ जातानि द्व्युत्तराणि चत्वारि शतानि, एतावन्तो युगे चन्द्रस्य ऋतवो भवन्ति । उक्तं च ग्रन्थान्तरे–

'चत्तारि उउ सयाइं विउत्तराइं जुगंमि चंदस्स'

छाया–चत्वारि ऋतुशतानि द्व्युत्तराणि युगे चन्द्रस्य ॥ एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे खलु चन्द्रस्य द्व्युत्तराणि चत्वारि शतानि ऋतवो भवन्तीत्यर्थः । एकैकस्य चन्द्रर्तोः परिमाणं परिपूर्णा श्चत्वारोऽहोरात्राः पञ्चमस्य चाहोरात्रस्य सप्तत्रिंशत् सप्तषष्टिभागा इति $4\frac{37}{67}$ तथा-

से आर्द्रा नक्षत्र का शोधनक शोधित नहीं हो सकता है. अतः यहां पर आर्द्रा नक्षत्र विना शोधित रहता है, इससे यह सिद्ध होता है कि–आर्द्रा नक्षत्र संबंधी एकसो चोतीस अधिक नव भागों को सूर्य उपभुक्त करके तीसवीं सूर्य ऋतु को समाप्त करता है, इसी प्रकार यहां पर प्रत्येक सूर्य ऋतु की समाप्ति में चंद्रनक्षत्रयोग एवं सूर्यनक्षत्र का योग जानकर अब चंद्र ऋतु को जानने के लिये प्रथम चारसो दो चंद्र ऋतु ४०२ एक युग में चंद्र की ऋतुएं होती है । जैसे की–एक नक्षत्र पर्याय में चंद्र की छ ऋतुएं होती है, पांच वर्ष वाले एक युग में चंद्र नक्षत्र पर्याय सरसठ होते हैं, अतः सडसठ को छह से गुणा करे ६७ × ६=४०२ तो चारसो दो इतनी एक युग में चंद्र की ऋतुएं होती है, ग्रन्थान्तर में कहा भी है–(चत्तारी उउ सयाइं विउत्तराइं जुगंमि चंदस्स) इस प्रकार एक युग में चंद्र की चारसो दो ऋतुए होती है एक एक चंद्रऋतु

શોધિત કરવાથી નવ શેષ રહે છે. આ સંખ્યામાંથી આર્દ્રા નક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થઈ શકતું નથી તેથી અહીં આર્દ્રા નક્ષત્ર શુદ્ધ થયા વિનાનું રહે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે આર્દ્રા નક્ષત્રના એકસોચોત્રીસ અધિક નવ ભાગોનો સૂર્ય ઉપભોગ કરીને ત્રીસમી ઋતુને સમાપ્ત કરે છે. એજ પ્રમાણે અહીં દરેક સૂર્યઋતુની સમાપ્તિમાં ચંદ્રનક્ષત્રયોગ અને સૂર્યનક્ષત્રયોગ જાણીને હવે ચંદ્ર ઋતુઓને જાણવા માટે પહેલાં ૪૦૨ચારસો બે એકયુગમાં ચંદ્રની રૂતુઓ થાય છે. એક નક્ષત્ર પર્યાયમાં ચંદ્રની છ રૂતુઓ થાય છે. પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં ચંદ્રના નક્ષત્ર પર્યાય સડસઠ થાય છે તેથી સડસઠનો છથી ગુણાકાર કરવો ૬૭+૬=૪૦૨ ગુણાકાર કરવાથી ચારસોબે એક યુગમાં ચંદ્રની રૂતુઓ થાય છે. અન્યગ્રન્થમાં કહ્યું પણ છે–(चत्तारो उउसयाइं विउतराइं जुगंमि चंदस्स) આ કથન પ્રમાણે એક યુગમાં ચંદ્રની ઋતુઓ ૪૦૨ ચારસો બે થાય છે. એક એક ચંદ્રરૂતુ

चोक्तमन्यत्र ग्रन्थान्तरे–

'चंदस्स उउ परिमाणं चत्तारिय केवला अहोरत्ता ।
सत्ततीसं अंसा सत्तट्ठिकएण छेएणं' ॥१॥

छाया–चन्द्रस्य ऋतुपरिमाणं चत्वारश्च केवल महोरात्राः ।
सप्तत्रिंशदंशाः सप्तषष्टिकृतेन छेदेन ॥१॥

चन्द्रस्यैकऋतोः परिमाणं किल परिपूर्णा श्चत्वारोऽहोरात्राः पञ्चमस्य चाहोरात्रस्य सप्तषष्टि कृतेन छेदेन सप्तत्रिंशदंशाः भवन्ति, अर्थात् पञ्चमस्याहोरात्रस्य सप्तत्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः–$४\frac{३७}{६७}$ एतावत्प्रमाण मेकस्य चन्द्रर्त्तोः परिमाणं भवतीत्यर्थः ॥ कथमेतदवसीयत इति चेद् उच्यते–इहैकस्मिन् चन्द्रनक्षत्रपर्याये षड्ऋतवो भवन्ति इति प्रागेवानन्तरमुक्तम्। नक्षत्रपर्यायस्य चन्द्रविषयस्य परिमाणं खलु सप्तविंशतिरहोरात्राः एकस्य चाहोरात्रस्य एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः, अहोरात्राणाम्–$२७\frac{२१}{६७}$ । अत्राहोरात्राणां परिपूर्णानां षड्भिर्भागो

का परिमाण परिपूर्ण चार अहोरात्र तथा पांचवीं अहोरात्री का सडसठिया सेंतीस भाग $४\frac{३७}{६७}$ होता है अन्य ग्रन्थान्तरमें कहा भी है–

चंदस्स उउ परिमाणं चत्तारिय केवला अहोरत्ता ।
सत्ततीसं अंसा सत्तट्ठिकएण छेएणं ॥१॥

चन्द्र की एक ऋतु का परिमाण चार अहोरात्र एवं पांचवें अहोरात्र का सडसठिया सेंतीस अंश होते हैं, अर्थात् पांचवें अहोरात्र का सडसठिया सेंतीस भाग $\frac{३७}{६७}$ होते हैं। इतना प्रमाण एक चन्द्र ऋतु का कहा गया है।

यह किस प्रकार से होता है? इस के लिये कहते हैं–एक चन्द्र नक्षत्र पर्याय में छ ऋतुएं होती हैं, इस प्रकार पहले ही प्रतिपादित किया है। नक्षत्र पर्याय का चन्द्र संबंधी परिमाण सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कीस भाग=$२७\frac{२१}{६७}$ जो परिपूर्ण अहोरात्र

પરિમાણ પરિપૂર્ણ ચાર અહોરાત્ર તથા પાંચમા અહોરાત્રના સડસઠિયા સાડત્રીસ ભાગ $૪\frac{૩૭}{૬૭}$ થાય છે અન્ય ગ્રન્થાન્તરમાં કહ્યું પણ છે.

(चंदस उऊपरिमाणे चत्तारिय केवला अहोरत्ता ।
सत्ततीसं अंसा सत्तट्ठिकएणं छेएणं ॥१॥

ચંદ્રની એક ૠતુનું પરિમાણ ચાર અહોરાત્ર અને પાંચમા અહોરાત્રના સડસઠિયા સાડત્રીસ અંશ હોય છે. એટલેકે–પાંચમા અહોરાત્રના સડસઠિયા સાડત્રીસ ભાગ $૪\frac{૩૭}{૬૭}$ થાય છે. આટલું પ્રમાણ એક ચંદ્ર ૠતુનું કહેલ છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવવા માટે કહે છે–એક ચંદ્ર નક્ષત્રપર્યાયમાં છૠતુઓ હોય છે? આ પ્રમાણે પહેલાંજ પ્રતિપાદન કરેલ છે. નક્ષત્રપર્યાયનું ચંદ્ર સંબંધી પરિમાણ સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ $૨૭\frac{૨૧}{૬૭}$ પરિપૂર્ણ જે સત્યાવીસ અહોરાત્ર છે. તેનો છઠ્ઠી ભાગ

ह्रियते $\frac{२७}{६}=४\frac{३}{६}=४\frac{१}{२}$ अत्र लब्धा श्चत्वारोऽहोरात्राः, शेपास्तिष्ठन्ति त्रयः षड्भागाः । ते च सप्तपष्टिभागकरणार्थं सप्तपष्ट्या गुण्यन्ते—$\frac{३}{६}+\frac{२१}{६७}=३\times\frac{८७+२१}{६\times६७}=\frac{२२१}{६+६७}$ जाते द्वे शते एकोत्तरे, तत्र चोपरितना एकविंशतिः सप्तपष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते जाते द्वाविंशत्यधिके द्वे शते । तेषां षड्भिर्भागे हृते $\frac{२२२}{६+६७}=\frac{३७}{६७}$ लब्धाः सप्तत्रिंशत् सप्तपष्टिभागाः $\frac{३७}{६७}$ एतेषां च चन्द्रर्त्तूनामानयनार्थं श्री पूर्वाचार्यैरिदं करणमुक्तं यथा—

'चंद उऊ आणयणे पव्वं पण्णरस संगुणं णियमा ।
तिहि संखित्तं संतं बावट्ठिभागपरिहीणं' ॥१॥
चोत्तीससयाभिहयं पंचुत्तरतिसय संजुयं विभए ।
छहिं उ दसुत्तरेहिय सएहिं लद्धा उऊ होइ' ॥२॥

छाया—चन्द्रर्त्वानयने पर्व पञ्चदशसंगुणं नियमात् ।
तिथि संक्षिप्तं सद् द्वापष्टिभागपरिहीनम् ॥१॥
चतुस्त्रिंशच्छतैरभिहतं पञ्चोत्तरत्रिशतसंयुतं विभजेत् ।
षड्भिस्तु दशोत्तरैश्च शतै लब्धा ऋतवो भवन्ति ॥२॥

अथानयो र्भावार्थगमनिका व्याख्या यथा—'चन्द्र ऊऊ आणयणे' चन्द्रऋत्वानयने—विवक्षितस्य चन्द्रर्त्तोरानयने—परिज्ञाने कर्त्तव्ये युगादितो यत् पर्व—पर्वसंख्यानमतिक्रान्तं तत्

सताईस है उसका छह से भाग करे $\frac{२७}{६}=४\frac{३}{६}=४\frac{१}{२}$ तो चार अहोरात्र लब्ध होते हैं तथा तीन छह भाग शेष बचता है $\frac{३}{६}$ उसका सडसठिया भाग करने के लिये सडसठ से गुणाकरे $\frac{३}{६}\times\frac{२१}{६७}=३+\frac{८७}{६}\times\frac{२१}{६७}\frac{२२२}{६\times६७}$ इस प्रकार गुणा करने से दोसो एक होते है उस में ऊपर के सडसठिया इक्कीस भाग का प्रक्षेप करे तो दोसो बाईस हो जाते हैं । उनका छह से भाग करे $\frac{२२२}{६\times६७}=\frac{३७}{६७}$ तो सडसठिया सैंतीस लब्ध होते हैं $\frac{३७}{६७}$ इन चन्द्र ऋतु को लाने के लिये पूर्वाचार्योंने यह करण गाथा कही है जैसे कि—(चंद उऊ आणयणे पव्वं पण्णरस संगुणं णियमा) इत्यादि

इन दो गाथाओं का भावार्थ बोधिका व्याख्या इस प्रकार है—(चंद उऊ आणयणे) विवक्षित चंद्र ऋतु के ज्ञान के लिये युग की आदि से जितनी पर्व

કરવો. $\frac{२७}{६}=४\frac{३}{६}=४\frac{१}{२}$ ભાગ કરવાથી ચાર અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તથા ત્રણ છ ભાગ શેષ રહે છે. $\frac{३}{६}$ આના સડસઠિયા ભાગ કરવા માટે સડસઠથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{३}{६}+\frac{२१}{६७}=३+\frac{८७\times२१}{६\times६७}$ $=\frac{२२२}{६\times६७}$ આ રીતે ગુણાકાર કરવાથી બસો એક થાય છે. તેમાં ઉપરના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ ઉમેરવામાં આવે તો બસો બાવીસ થઈ જાય છે. તેને છથી ભાગાકાર કરવો. $\frac{२२२}{६\times६७}=\frac{३७}{६७}$ ભાગ કરવાથી સડસઠિયા સાડત્રીસ લબ્ધ થાય છે. $\frac{३७}{६७}$ આ ચંદ્રઋતુ લાવવા માટે પૂર્વાચાર્યોએ આ કરણગાથા કહેલ છે, જેમકે-(चंद उऊ आणयणे पव्वं पण्णरस संगुणं नियमा) ઈત્યાદિ આ ગાથાઓના ભાવાર્થને જણાવતી વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે-

'पण्णरससंगुणं' पञ्चदशसंगुणं-पञ्चदशभिर्गुणनीयं कर्त्तव्यं नियमात्-निश्चयतस्ततोऽनन्तरं तत्र 'तिहि संखित्तं' तिथि संक्षिप्तं-पर्वणामुपरि विवक्षिताद् दिनात् प्राक् यास्तिथयोऽतिक्रान्ताः तास्तत्र संक्षिप्यन्ते । एवं कृते सति तत्र 'बावट्ठिभागपरिहीणं' द्वापष्टिभागपरिहीणं-द्वापष्टिभागैः-द्वापष्टिभागनिष्पन्नैः अवमरात्रैः परिहीणं विधेयं, तत एवं भूतं सत् 'चोत्तीससयाभिहयं' चतुस्त्रिंशच्छतैं रभिहतं, चतुस्त्रिंशेन शतेन-चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन-१३४ अभिहतं-गुणितं-गुणनं कर्त्तव्यम्, तदनन्तरं च 'पंचुत्तरतिसयसंजुयं' पञ्चोत्तरत्रिशतसंयुतम्-पञ्चोत्तरै स्त्रिभिः शतैः ३०५ संयुतं सत् 'विभए छहिं उ दसुत्तरेहि य सएहिं लद्धा उऊ होइ' विभजेत् पड्भिस्तु दशोत्तरैश्च शतै र्लब्धा ऋतवो भवन्ति, पड्भिर्दशोत्तरैः शतैः-दशोत्तरैः पड्भिः शतैः-६१० विभजेत् । विभक्ते सति ये लब्धा अङ्का भवेयु स्ते चन्द्रस्येप्सिता ऋतवो विज्ञातव्याः एष एव करणगाथाद्वयाक्षरार्थो विज्ञेयः ॥ अथैतयोः सम्प्रति-उदाहरणरूपा भावना क्रियते-यथा कोऽपि पृच्छति यत् युगादितः प्रथमे पर्वणि पञ्चम्यां तिथौ कश्चन्द्रर्तुः प्रवर्त्तेत ? इति तत्र नाद्याप्यभूदेकमपि पर्व परिपूर्णमद्यापि तेन

संख्या बीत चुकी हो उनको (पण्णरससंगुणं) पंद्रह से गुणा करे तत्पश्चात् (तिहिसंखित्तं) पर्व के ऊपर विवक्षित दिन से पहले जो तिथियां बीत चुकी हो वे उन में मिलावे। इस प्रकार करने से (बावट्ठिभागपरिहीणं) बासठ भाग से निष्पन्न अवमरात्र को न्यून करे तो इस प्रकार (चोत्तीस सयाभिहयं) एकसो चोतीस १३४ से गुणाकरे तत्पश्चात् (पंचुत्तरतिसयसंजुयं) तीनसो पांच से संयुक्त कर के (विभए छहिं उदसुत्तरेहिय सएहिं लद्धा उऊ होई) छसो दस से भाग करे। भाग करने से जो अंक लब्ध होते हैं वे चन्द्र की इच्छित ऋतुएं जाने। यही दो करण गाथा का अक्षरार्थ है। अब इसकी उदाहरण रूप भावना की जाती है-कोई प्रश्न करे की युग की आदि के प्रथम पर्व में पंचमी तिथि में चन्द्र की कौन ऋतु प्रवर्तित होती है ? तो अद्यापि

(चंदउऊआणयणे) વિવક્ષિત ચંદ્રઋતુના જ્ઞાન માટે યુગના આરંભથી જેટલી પર્વ સંખ્યા વીતી ગઈ હોય તેનો (पण्णरससंगुणं) પંદરથી ગુણાકાર કરવો. તે પછી (तिहिं संखित्तं) પર્વની ઉપર વિવક્ષિત દિવસમા પહેલા જે તિથિયો વીતિ ગઈ હોય તે તેમાં મેળવવી આ રીતે કરવાથી (बावट्ठिभागपरिहीणं) બાસઠ ભાગોથી નિષ્પન્ન અવમરાત્ર અર્થાત્ ક્ષયતિથીને ન્યૂન કરવી ન્યૂન કરીને (चोत्तीससयाभिहयं) એકસો ચોત્રીસ ૧૩૪થી ગુણાકાર કરવો. તે તે પછી (पंचुत्तरतिसयसंजुयं) ત્રણસો પાંચ તેમાં મેળવવા તથા (विभए छहि उ दसुत्तरे हिय सएहिंलद्धा उऊ होइ) છસો દસથી ભાગ કરવો. ભાગ કરવાથી જે સંખ્યા આવે તેને ચંદ્રની ઇચ્છિત ઋતુ જાણવી આ પ્રમાણે એ કરણ ગાથાનો અક્ષરાર્થ છે. હવે આની ઉદાહરણ રૂપ ભાવના બતાવવા આવે છે. કોઈ પૂછે કે-યુગના આરંભના પહેલા પર્વમાં પાંચમી તિથિમાં ચંદ્રની કઈ ઋતુ પ્રવર્તિત થાય છે ? તો હજી સુધી એક પણ પર્વ પૂર્ણ

युगादितो दिवसा रूपोनाः कर्त्तव्यास्ते चैकत्र ध्रियन्ते, ते च चत्वार स्ततस्ते 'चोत्तीस-सया भिहयं' चतुस्त्रिंशच्छतैरभिहतं–चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन गुणनीया इति गुण्यन्ते–४+१३४=५३६ गुणिताश्च जातानि षट् त्रिंशदधिकानि पञ्चशतानि। ततोऽत्र 'पंचुत्तरतिसय-संजुयं' पञ्चोत्तरत्रिशतसंयुतमिति भूय स्त्रीणिशतानि पञ्चोत्तराणि–३०५ प्रक्षेप्यानि तथा प्रक्षिप्यन्ते–५३६+३०५–८४१ प्रक्षेपणाद् जातानि अष्टौशतानि एकचत्वारिंशदधिकानि, एतेषां च पुनः 'विभए छहिं उ दसुत्तरेहिय सएहिं' विभजेत् षड्भिस्तु दशोत्तरैश्च शतैः–षड्भिः शतैर्दशोत्तरैः विभजेत्–षड्भिः शतैर्दशोत्तरैः भागो ह्रियते–$\frac{841}{610}=1+\frac{231}{610}$ लब्धः प्रथम ऋतुः शेषास्तिष्ठन्त्यंशाः द्वे शते एकत्रिंशदधिके=२३१ पुनरेतेषां चतुस्त्रिंशेन शतेन भागहरणम् $\frac{231}{134}=1+\frac{97}{134}$ अत्र लब्ध एकः स च दिवसः, यतोहि अंशानां चतुस्त्रिंशेन शतेन भागहरणेन यल्लभ्यते ते दिवसा भवन्तीति नियमात् अत्रापि शेषा उद्धरन्त्यंशाः सप्तनवतिः–९७ पुनरेतेषामंशानां द्विकेनापवर्त्तनायां लब्धाः सार्द्धा अष्टाचत्वारिंशत् सप्तषष्ठि-

पर्यन्त एक भी पर्व परिपूर्ण नहीं हुवा है। अतः युग की आदि दिनों का रूपोन करे एवं कर के उनको एक तरफ रक्खे वे चार होते हैं। तदनन्तर उनको (चोत्तीस सयाभिहयं) एकसो चोत्तीस से गुणा करे जैसे की ४×१३४=५३६ गुणा करने से इस प्रकार पांचसो छत्तीस होते हैं। (पंचुत्तरतिसयसंजुयं) उन संख्या में तीनसो पांच ३०५ का प्रक्षेप करे। प्रक्षिप्त करने से ५३६+३०५=८४१ इस प्रकार आठसो इकतालीस होते हैं। इनको फिर से (विभए छहिं उ दसुत्तरेहिय सएहिं) छहसो दस से भाग करे $\frac{841}{610}=1+\frac{231}{610}$ तो इस प्रकार पहली ऋतु लब्ध होती है एवं शेष दोसो इकत्तीस अंश रहते हैं २३१। इनका एकसो चोतीस से भाग करे $\frac{231}{134}=1+\frac{97}{134}$ यहां पर एक दिवस लब्ध होता है। कारण की अंशों का एकसो चोतीस से भाग करने से जो फल लब्ध होता है उतने दिवस कहे जाते है ऐसा नियम है। यहां पर भी शेष सताणवें ९७

થયેલ નથી તેથી યુગના આરંભ દિવસોને રૂપોન કરવા એ પ્રમાણે કરીને તેને એક બાજુ રાખવા એ ચાર હોય છે. તે પછી તેનો (चोत्तीस सयाभिहयं) એકસોચોત્રીસથી ગુણાકાર કરવો જેમકે–૪+૧૩૪=૫૩૬ ગુણાકાર કરવાથી પાંચસોછત્રીસ થાય છે. (पंचुत्तरतिसय-संजुयं) એ સંખ્યામાં ત્રણસોપાંચ ૩૦૫નો પ્રક્ષેપ કરવો એટલેકે તેમાં મેળવવા તેમ પ્રક્ષેપ કરવાથી ૫૩૬+૩૦૫=૮૪૧ આ રીતે આઠસો એકતાલીસ થાય છે. તેનો ફરીથી (विभए छहिं उ दसुत्तरेहियसएहिं) છસોદસથી ભાગ કરવો $\frac{841}{610}=1+\frac{231}{610}$ તો આ રીતે પ્રથમઋતુ લબ્ધ થાય છે. અને શેષ બસોએકત્રીસ અંશ રહે છે ૨૩૧। આનો એકસો ચોત્રીસથી ભાગાકાર કરવો $\frac{231}{134}=1+\frac{97}{134}$ભાગ કરવાથી એક દિવસ આવે છે. કારણકે અંશોનો એકસોચોત્રીસથી ભાગાકાર કરવાથી જે ફલ આવે એટલા દિવસો કહેવાય છે એવો નિયમ છે. અહીં પણ ૯૭ સત્તાણું અંશ શેષ રહે છે. તેથી ફરી એ અંશોને

भागाः-$\frac{97}{2}$=४८=$\frac{1}{2}$ एतेषां क्रमेण न्यासो यथा-१।१।४८$\frac{1}{2}$ अत आगतं युगादितः पञ्चम्यां तिथौ प्रथमः प्रावृट् लक्षण ऋतुरतिक्रान्तो द्वितीयस्य ऋतोः एको दिवसो गतो द्वितीयस्य दिवसस्य च सार्द्धा अष्टाचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः गता इति सिद्धयति ॥ इति,

अथ यदि कोऽपि पृच्छति यत् युगादितो द्वितीये पर्वणि एकादश्यां तिथौ कश्चन्द्रर्तुः प्रभवेदिति, तदात्र द्वितीये पर्वणि पृच्छति-तेनैकं पर्व अतिक्रान्त मित्येको गुणो ध्रियते, स च गुणः-'चंद उऊ आणयणे पव्वपण्णरससंगुणं णियमा'-चन्द्रऋत्वानयने पर्व-पञ्चदशसंगुणं नियमात्-चन्द्रस्य ऋतो ज्ञानाय पर्वसंख्या पञ्चदशभिर्गुणनीया तथा गुण्यते पर्वसंख्या-१ + १५ कोऽप्यङ्को रूपगुणित स्तथैव तिष्ठतीति गुणिते च जाताः पञ्चदश। अत्रैकादश्यांकिल पृष्टमित्यत स्तस्याः पाश्चात्या दशसंख्यका स्तिथयो गता इति, 'तिहि

अंश रहते हैं। पुनः इन अंशों की दो से अपवर्तना करने से सडसठिया साडे अडतालीस अंश रहते हैं-$\frac{97}{2}$=४८$\frac{1}{2}$ इनका क्रम से अंकन्यास इस प्रकार है-१।१।४८$\frac{1}{2}$ इस प्रकार यह फलित हुवा की युग के आरंभ से पंचमी तिथि में प्रथम प्रावृड ऋतु पूर्ण होकर दूसरी ऋतु का एक दिस पूरा होकर दूसरा दिवस का सडसठिया साडे अडतालीस भाग वीत चुका यह सिद्ध होता है।

अब कोइ पूछे की युग की आदि से दूसरे पर्व में ग्यारहवीं तिथि में कौनसी चंद्र ऋतु प्रचलित होती है ? तो यहां पर दूसरे पर्व के विषय में प्रश्न किया है, अतः एक पर्व वीतने से एक गुणक लिया जाता है। वह गुणक (चंद उऊ आणयणे पव्वं पण्णरससंगुणं णियमा) चंद्र ऋतु जानने के लिये पर्व संख्या को पंद्रह से गुणा करे उस प्रकार गुणा करने से पर्व संख्या १ × १५ कोई भी एक रूप से गुणित करने से उसी प्रकार रहता है अतः गुणा करने से पंद्रह रहता है, यहां पर एकादशी के विषय में प्रश्न किया है,

---

એથી અપવર્તના કરવાથી સડસઠિયા સાડીખડતાલીસ અંશ રહે છે. $\frac{97}{2}$=૪૮$\frac{1}{2}$ આનો ક્રમથી અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે. ૧।૧।૪૮$\frac{1}{2}$ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે યુગના આરંભથી પાંચમી ૬૭ તિથિમાં પહેલી પ્રાવૃડૠતુ પૂરી થઈને બીજી ૠતુનો એક દિવસ પૂરો થઈને બીજા દિવસના સડસઠિયા સાડી અડતાલીસ ભાગ વીતિ ગયા છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે કોઈ પૂછે કે યુગની આદિથી બીજા પર્વતમાં અગ્યારમી તિથિએ કઈ ચંદ્રૠતુ પ્રચલિત હોય છે? તો અહીં બીજા પર્વ વિષે પ્રશ્ન પૂછેલ છે. તેથી એક પર્વ વીતવાથી એક ગુણક લેવામાં આવે છે તે ગુણક (चंद उऊ आणयणे पव्वं पण्णरससंगुणं णियमा) ચંદ્રનીૠતુ જાણવા માટે પર્વની સંખ્યાનો પંદરથી ગુણાકાર કરવો એ રીતે ગુણાકાર કરવાથી પર્વસંખ્યા ૧+૧૫ અહીં એકથી ગુણવાથી એજ પ્રમાણે રહે છે. તેથી ગુણાકાર કરવાથી પંદરજ રહે છે અહીં અગિયારશના વિષયમાં પૂછેલ છે. તેથી તેનાં પહેલાની દસ તિથિયો વીતિ ચૂકેલ છે, તેથી (तिहिसंखित्त) ગતતિથી યુક્ત કરવી કેમકે

संखित्तं' तिथि संक्षेप्यं-गततिथियुतं कार्यमिति दश प्रक्षिप्यन्ते-१५+१०=२५ प्रक्षेपणाद् याताः पञ्चविंशतिः। इयं च पुनः 'चोत्तीससयाभिहयं' चतुस्त्रिंशच्छतैरभिहतं-चतुस्त्रिंशेन शतेन गुणनीयं-चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन गुण्यते १३४×२५=३३५० जातानि गुणनफलानि त्रयस्त्रिंशच्छतानि पञ्चाशदधिकानि। एषु पुनः 'पंचुत्तरतिसयसंजुयं' पञ्चोत्तरत्रिशतसंयुतम्-पञ्चोत्तरैः त्रिभिः शतैः ३०५ संक्षेप्यमिति तथा क्रियते-३३५०+३०५=३६५५ प्रक्षेपणाद् जातानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि षट् त्रिंशच्छतानि, एतेषां पुनः 'विभए छहिं उ दसुत्तरेहिय सएहिं लद्धा उऊ होंति' विभजेत् षड्भिस्तु दशोत्तरैश्च शतै र्लब्धा ऋतवो भवन्ति ॥ दशोत्तरैः षड्भिः शतैः भागो हर्त्तव्य स्तथा ह्रियते-$\frac{३६५५}{६१०}$=५+$\frac{६०५}{६१०}$ अत्र लब्धाः पञ्च ऋतवो गताः, अंशाः शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चोत्तराणि षट्शतानि दशोत्तरषट्शतानाम्। पुनरंशास्तु चतुस्त्रिंशेन शतेन विभाज्या इति चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन भागो ह्रियते $\frac{६०५}{१३४}$=४+$\frac{६९}{१३४+६१०}$ लब्धाश्चत्वारो दिवसाः, उद्धरन्ति, शेषास्त्वंशाः एकोनसप्ततिः। एतस्याः द्विकेनापवर्त्तनायां कृतायां लब्धाश्चतुस्त्रिंशत् सार्द्धाः

अतः उनके पहले की दस तिथियां गत हो चुकी अतः (तिहि संखित्तं) गत तिथि से युक्त करे अतः उन पंद्रह में दस का प्रक्षेप करे १५×१०=२५ इस प्रकार प्रक्षेप करने से पचीस होते हैं इनको (चोत्तीससयाभिहयं) एकसो चोतीस से गुणा करे १३४×२५=३३५० तो गुणक फल तेतीससो पचास होते हैं, इनमें फिरसे (पंचुत्तरतिसयसंजुयं) तीनसो पांच ३०५ से जोडे ३३५०+३०५=३६५५ इस प्रकार प्रक्षेप करने से छत्तीससो पचपन होते हैं, इनको फिरसे (विभजए छहिं उ दसुत्तरेहिय सएहिं लद्धा उऊ होंति) छहसो दससे भाग करे $\frac{३६५५}{६१०}$=५+$\frac{६०५}{६१०}$ तो भाग करने से पांच ऋतु समाप्त होकर छहसो दस के छहसो पांच अंश शेष रहते हैं इन अंशों का एकसो चोतीस से भाग करे $\frac{६०५}{१३४}$=+४$\frac{६९}{१३४×६१०}$ इस प्रकार चार दिवस लब्ध होते हैं एवं उनसित्तेर अंश शेष रहते हैं, इसको आधा करे तो साढे

એ પંદરમાં દસ ઉમેરવા-૧૫+૧૦=૨૫ આ રીતે ઉમેરવાથી પચીસ થાય છે. તેને (चोत्तीससयाभिहयं) એકસો ચોત્રીસથી ગુણાકાર કરવો ૧૩૪+૨૫=૩૩૫૦ ગુણાકાર કરવાથી ગુણકફળ તેત્રીસસો પચાસ થાય છે. તેમાં ફરીથી (पंचुत्तरतिसय संजुयं) ત્રણસો પાંચ ૩૦૫ા ઉમેરવા. ૩૩૫૦+૩૦૫=૩૬૫૫ આ રીતે ઉમેરવાથી છત્રીસસો પંચાવન થાય છે. તેનો ફરીથી (विभजए छहि उ दसुत्तरेहिय सएहिं लद्धा उऊ होंति) છસો દસથી ભાગ કરવો $\frac{૩૬૫૫}{૬૧૦}$=૫+$\frac{૬૦૫}{૬૧૦}$ ભાગ કરવાથી પાંચઋતુ સમાપ્ત થઈને છસોદસના છસોપાંચ અંશ શેષ રહે છે. આ અંશોનો એકસો ચોત્રીસથી ભાગાકાર કરવો $\frac{૬૦૫}{૧૩૪}$=૪$\frac{૬૯}{૧૩૪+૬૧૦}$ ભાગ કરવાથી આ રીતે ચાર દિવસ લબ્ધ થાય છે. તથા ઓગણ-સિત્તેર અંશ શેષ રહે છે. તે અંશોને અર્ધા કરે તો સાડી ચોત્રીસ રહે છે. $\frac{૬૯}{૨}$=૩૪$\frac{૧}{૨}$

—$\frac{६९}{२}$=३४$\frac{१}{२}$ क्रमेणैतेषां न्यासः ५ । ४ । ३४$\frac{१}{२}$ अतः सिद्ध्यति यद् द्वितीये पर्वणि एकादश्यां तिथौ पञ्च ऋतवोऽतिक्रान्ताः, षष्ठस्य च ऋतोश्चत्वारः परिपूर्णा दिवसा गताः, पञ्चमस्य च दिवसस्य सार्द्धाश्चतुस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागा अतिक्रान्ताः, इत्येवमन्यस्मिन्नपि दिवसे चन्द्रर्त्तुरवगन्तव्य इति ॥ अथ सम्प्रति—चन्द्रर्त्तुपरिसमाप्तिदिवसानयनाय पूर्वाचार्यै र्यत् करणमुक्तं तदत्र विनेयजनानुग्रहाय—अभिधीयते—'पुव्वं पिव धुवरासी गुणिए भइए सगेण छेएणं । जं लद्धं सो दिवसो सोमस्स उऊ समत्तीए' ॥१॥ छाया—पूर्वमिव ध्रुवराशि र्गुणितो भक्तः स्वकेन छेदेन । यल्लब्धं स दिवसः सोमस्य ऋतुसमाप्तौ ॥१॥ अथास्या गाथायाः भावार्थगमनिका व्याख्या यथा—'पुव्वं पिव' पूर्वमिव—पूर्ववत्—पूर्वं यथोक्तं तथैव—पूर्वं सूर्यर्त्तुप्रतिपादनावसरे यो ध्रुवराशिरभिहितः—प्रतिपादितोऽर्थात् चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानां पञ्चोत्तराणि त्रीणि शतानि $\frac{३०५}{१३४}$ एतस्मिन् पूर्वमिवगुणितो ध्रुवराशिः । अत्रैतदुक्तं भवति—

चोतीस रहते हैं। $\frac{६९}{२}$=३४$\frac{१}{२}$ क्रमपूर्वक इसका अंकन्यास इस प्रकार है—५।४।३४$\frac{१}{२}$ इस से यह सिद्ध होता है की दूसरे पर्व में ग्यारह तिथि में पांच ऋतु बीतकर छठी ऋतु का परिपूर्ण चार दिवस हो चुका है एवं पांचवां दिवस का सडसठिया साडे चोतीस भाग समाप्त हुवा है। इस प्रकार अन्य दिवस में भी चंद्र ऋतु के विषय में समझ लेवें।

अब चन्द्र ऋतु का समाप्ति दिवस जानने के लिये पूर्वाचार्योंने जो करण गाथा कही है वह विनेयजनानुग्रहार्थ यहां पर कही जाती है—

पुव्वं पिव धुवरासी गुणीए भइए सगेण छेएणं ।
जं लद्धं सो दिवसो सोमस्स उऊ समत्तीए ॥१॥

इस गाथा की भावार्थ रूप व्याख्या कही जाती है—(पुव्वंपिव) पहले सूर्य ऋतु का प्रतिपादन समये जो ध्रुवराशी कही है अर्थात् एकसो चोतीस भागों का तीन सो पांच $\frac{३०५}{१३४}$ इस ध्रुवराशि को पूर्व के समान गुणा करे।

ક્રમપૂર્વક આનો અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે. ૫।૪। ૩૪$\frac{૧}{૨}$ આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે બીજા પર્વમાં અગીયારમી તિથિએ પાંચઋતુ વીતીને છઠી ૠતુના ચારદિવસ પુરા થઈ ગયા છે અને પાંચમા દિવસના સડસઠિયા સાડીચોત્રીસ ભાગ સમાપ્ત થયેલ છે. આ રીતે બીજા દિવસોમાં પણ ચંદ્રઋતુના સંબંધમાં સમજી લેવુ.

હવે ચંદ્રઋતુના સમાપ્તિ દિવસ જાણવા માટે પૂર્વાચાર્યોએ જે કરણગાથા કહી છે તે શિષ્ય જનાનુગ્રહને માટે અહીંયાં કહેવામાં આવે છે.

(पुव्वं पिय धुवरासी गुणीए भइए सगेण छेएणं ।
जं लद्धं सो दिवसो सोमस्स उऊ समत्तीए ॥१॥

આ ગાથાની ભાવાર્થરૂપ વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે. (पुव्वंपिव) પહેલાં સૂર્યઋતુના પ્રતિપાદન સમયે જે ધ્રુવરાશિ કહી છે અર્થાત્ એકસોચોત્રીસ ભાગોના ત્રણસોપાંચ $\frac{૩૦૫}{૧૩૪}$ આ ધ્રુવરાશિને

ईप्सितेन एकादिना द्युत्तरचतुःशतपर्यन्तेन ४०२-द्युत्तरवृद्धेन-एकस्मादारभ्य तत ऊर्ध्वं द्युत्तरवृद्ध्या प्रवर्द्धमानेन-१।३।५।७ इत्यादि क्रमेण ध्रुवराशि गुणनीयः-ध्रुवराशौ गुणिते सति इत्यर्थः । ततो गुणितराशौ 'सगेण छेएणं' स्वकेन छेदेन स्वकेन-स्वकीयेन-आत्मीयेन छेदेन-छेदराशिना-पूर्वोदितभागहारराशिना-चतुस्त्रिंशदधिकशत-१३४ रूपेण 'भइए' भक्तः-विभक्ते सति यल्लब्धं सः-स एव लब्धराशिः सोमस्य-चन्द्रस्य ऋतोः समाप्तौ वेदितव्य इति गाथाया भावार्थबोधिका व्याख्या ॥-अथात्रोदाहरणरूपा भावना प्रदर्श्यते यथा-कश्चित् पृच्छति-यत् चन्द्रस्य प्रथम ऋतुः कस्यां तिथौ परिसमाप्तिमुपयायादिति-ततोऽत्र पूर्वोदितो ध्रुवराशिः-३०५ पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणः, एकेन गुणकराशिना गुण्यते (प्रश्ने प्रथमर्त्तो जिज्ञासितत्वादेक एव गुणकराशिः) एकेन गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति पञ्चोत्तरशतत्रयरूपः-३०५×१=३०५ ततश्चैतत् गुणनफलम् 'भइए सगेण छेएणं' भक्तः स्व-

---

यहां पर इस प्रकार होता है-इच्छित एक आदि से दो से लेकर चारसो दो पर्यन्त ४०२ अर्थात् एकसे लेकर तत्पश्चात् द्युत्तर दो को छोड कर वृद्धि से प्रवर्धमान होने से १-३-५-७ इत्यादि क्रम से ध्रुवराशी का गुणा करे । ध्रुवराशी का गुणा करने के पश्चात् गुणराशि में (सगेण छेएण) स्वकीय छेद राशि से अर्थात् पूर्व कथित भागहारराशि से माने एकसो चोतीस रूप राशि से (भइए) विभाग करे तो जो लब्ध होता है, वह लब्धराशी ही चन्द्र की ऋतु समाप्ति में जाने । अब इसका उदाहरण रूप भावना दिखलाइ जाती है-कोई प्रश्न करे की चन्द्र की पहली ऋतु कौन तिथि में समाप्त होती है ? तो पूर्व कथित ध्रुवराशि ३०५ तीनसो पांच रूप राशि को एक गुणक राशि से गुणा करे प्रश्न कर्ताने पहली ऋतु के लिये प्रश्न करने से गुणकराशि एक होती है, एक से गुणित उसी प्रकार रहता है अर्थात् ३०५×१=३०५ इस प्रकार

પહેલાની સંખ્યા સાથે ગુણાકાર કરવો અહીંયાં આ રીતે થાય છે. ઇચ્છિત એક આદિથી બેથી લઇને ચારસો બે ૪૦૨ સુધી અર્થાત્ એકથી લઇને તે પછી દ્યુત્તર બેને છોડીને બેના વધારાથી વધારો થતો હોવાથી ૧-૩-૫-૭ વિગેરે ક્રમથી ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરવો ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરીને તે પછી ગુણરાશિમાં (सगेण छेएणं) પોતાની છેદરાશિથી અર્થાત્ પહેલાં કહેલ ભાગહાર રાશિથી એટલેકે એકસોચોત્રીસ રૂપરાશિથી (भइए) ભાગ કરવો તો તે પછી જે લબ્ધ આવે એ લબ્ધરાશીજ ચંદ્રની ઋતુ સમાપ્તિમાં જાણવી. હવે આના ઉદાહરણ રૂપ ભાવના બતાવવામાં આવે છે. કોઇ પ્રશ્ન કરે કે ચંદ્રની પહેલી ૠતુ કંઈ તિથિએ સમાપ્ત થાય છે? તો તે જાણવા માટે પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશિ ૩૦૫ ત્રણસો પાંચરૂપ રાશીનો એક ગુણક રાશિથી ગુણાકાર કરવો પ્રશ્ન પૂછનારે પહેલીૠતુ વિષે પ્રશ્ન કરેલ છે તેથી ગુણકરાશિ એક રહે છે. એકથી ગુણેલ એજ રીતે રહે છે. અર્થાત્ ૩૦૫+૧=૩૦૫ આ રીતે ત્રણસો પાંચજ રહે છે. ઈષ્ટગુણન ફલનો

केन छेदेन-स्वकीयेन-आत्मीयेन चतुस्त्रिंशदधिकशतरूपेण भक्तः-भागो हर्त्तव्य स्तथा ह्रियते-$\frac{३०५}{१३४}$=२+$\frac{३७}{१३४}$ अत्र लब्धौ द्वौ शेषास्तिष्ठन्ति सप्तत्रिंशत्, तस्याः द्विकेनापवर्त्तना कृता तदा जाताः $\frac{३७}{२}$-१८$\frac{१}{२}$ सार्द्धाष्टादश, अनयो र्यथा क्रमेण न्यासः २।१८$\frac{१}{२}$ अत आगतं यत् युगादितो द्वौ दिवसौ परिपूर्णौ तृतीयस्य च दिवसस्य सार्द्धानष्टादश सप्तषष्टिभागानतिक्रम्य प्रथमश्चन्द्रर्त्तुः परिसमाप्तिमुपयातीति सिद्धयति ॥ एवमेव द्वितीयश्चन्द्रर्त्तुजिज्ञासायां स एव पूर्वोदितो ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रय ३०५ रूपो द्युत्तरेण गुणकेनार्थात् १+२=३ त्रिभिर्गुणकै र्गुणनीय इति गुण्यते-३०५+३=९१५ गुणिते च जातानि गुणनफलानि पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि। पुनरेतेषां चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन भागो ह्रियते-$\frac{९१५}{१३४}$=६+$\frac{१११}{१३४}$ लब्धाः षट् शेषास्तिष्ठन्ति एकादशोत्तरमेकशतं प्रमाणाः। तेषां च द्विकेनापवर्त्तनायां कृतायाम् $\frac{१११}{२}$=५५$\frac{१}{२}$ लब्धाः सार्द्धाः पञ्चपञ्चाशत्। क्रमेण न्यासः-६।५५$\frac{१}{२}$ अत आगतं

तीनसो पांच ही रहता है, इस गुणन फल को (भइए सगेण छेएणं) एकसो चोतीस से भाग करे $\frac{३०५}{१३४}$=२×$\frac{३७}{१३४}$ भाग करने से दो लब्ध होता है तथा सेंतीस शेष रहता है। इसको द्विक से अपवर्तना करे तो $\frac{३७}{२}$=१८$\frac{१}{२}$ साडे अठारह होते हैं। इनका यथाक्रमन्यास इस प्रकार है २।१८$\frac{१}{२}$ इस से यह फलित हुवा की युग की आदि के दो दिवस समाप्त होकर तीसरे दिवस का सडसठिया साडे अठारह भाग को व्यतीत कर के पहली चन्द्र ऋतु समाप्त होती है यह सिद्ध हुवा।

इसी प्रकार दूसरी चन्द्र ऋतु की विचारणा में वही पूर्व कथित ध्रुवराशि तीनसो पांच ३०५ रूप द्युत्तररूप गुणक से अर्थात् १+२=३ तीन गुणक से गुणा करे ३०५×३=९१६ गुणा करने से गुणन फल नवसो पंद्रह होते हैं। इसका एकसो चोतीस से भाग करे $\frac{९१५}{१३४}$=६+$\frac{१११}{१३४}$ भाग करने से छह लब्ध होते हैं एवं एकसो ग्यारह शेष रहते हैं इन संख्या का द्विक से अपवर्तना करे $\frac{१११}{२}$=५५$\frac{१}{२}$ तो साडे पचपन लब्ध होते हैं। इन सब का यथाक्रम से अंकन्यास इस प्रकार

(भइए सगेण छेएणं) એકસો ચોત્રીસથી ભાગ કરવો. $\frac{૩૦૫}{૧૩૪}$=૨+$\frac{૩૭}{૧૩૪}$ ભાગ કરવાથી બે લબ્ધ થાય છે. તથા સાડત્રીસ શેષ વધે છે. તેને બેથી અપવર્તના કરવી. અર્થાત્ અર્ધા કરવા. $\frac{૩૭}{૨}$=૧૮$\frac{૧}{૨}$ સાડાઅઢાર થાય છે. આનો ક્રમપૂર્વક અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે. ૨।૧૮$\frac{૧}{૨}$ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-યુગની આદિથી બે દિવસ પુરા થઈને ત્રીજા દિવસના સડસઠિયા સાડા અઢાર ભાગોને વીતાવીને પહેલી ચંદ્રૠતુ સમાપ્ત થાય છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

આજ પ્રમાણે બીજી ચંદ્રૠતુની વિચારણામાં એજ પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશિ ત્રણસો પાંચ ૩૫ દ્યુત્તર ગુણકથી એટલેકે ૧+૨=૩ આ રીતે ત્રણના ગુણકથી ગુણાકાર કરવો ૩૦૫+૩=૯૧૫ ગુણાકાર કરવાથી ગુણનફલ નવસોપંદર થાય છે. તેનો એકસોચોત્રીસથી ભાગ કરવા $\frac{૯૧૫}{૧૩૪}$=૬+$\frac{૧૧૧}{૧૩૪}$ ભાગ કરવાથી છ લબ્ધ રહે છે. અને એકસો અગીયાર શેષ વધે છે. એ સંખ્યાની બેથી અપવર્તના કરવી. $\frac{૧૧૧}{૨}$=૫૫$\frac{૧}{૨}$ તો સાડી પંચાવન થાય છે. આ

युगादितः षट्सु दिवसेषु अतिक्रान्तेषु सप्तमस्य च दिवसस्य सार्द्धेषु पञ्चपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागेषु गतेषु द्वितीयश्चन्द्रर्तुः परिसमाप्तिमुपगच्छेदिति सिद्ध्यति ॥ एवमेव क्रमेण द्युत्तरचतुःशततमर्तौ जिज्ञासायां गुणकराशिस्तु द्युत्तरक्रमेणार्थात् जिज्ञासितऋतुसंख्यां द्विगुणितां रूपोनां विधाय यद् भवेत् तावत्प्रमाणो गुणकराशिः स्यादिति तथा क्रियते-(४०२+२)-१=८०४-१=८०३ त्र्युत्तराणि अष्टौ शतानि भवन्तीति, एतावत्प्रमाणो गुणकराशिर्ज्ञातव्यः । अतएव स एव पूर्वोदितो ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणोऽष्टभिः शतैस्त्र्युत्तरैः गुणनीय इति गुण्यते-३०५×८३०=२४४९१५ गुणिते च जाते द्वे लक्षे चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि च ॥ अत्र गुणकराशिचिन्तायां या युक्ति र्मया प्रतिपादिता तत्रोपपत्तिस्त्वीदृशी-मूले-'एगाइ विउत्तरगुणो धुवरासी होइ नायव्वो'

है-६।५५$\frac{1}{2}$ इस से यह फलित हुवा कि युग की आदि से छह दिवस वीत कर सातवें दिवस का सडसठिया साडे पचपन भाग जाने पर दूसरी चन्द्र ऋतु समाप्त होती है । इसी प्रकार क्रम से चारसो दो संख्यात्मक ऋतु कि विचारण में गुणक राशि द्युत्तर के क्रम से अर्थात् जिज्ञासित ऋतु संख्या को दोसे गुणाकरे रूपोन करे पश्चात् जो लब्ध हो उतने प्रमाण की गुणक राशि रक्खे जैसे कि-(४०२×२)-१=८०४-१=८०३ आठसो तीन होते हैं । इतना प्रमाण वाला गुणक राशि समझे । अतः वही पूर्वोक्त ध्रुवराशि जो तीनसो पांच प्रमाण रूप है उसको आठसो तीन से गुणा करे जैसे कि ३०५×८०३=२४४९१५ गुणा करने से दो लाख चुमालीस हजार नवसो पंद्रह होते हैं । यहां गुणक राशि की विचारणा में मैंने जो युक्ति प्रतिपादित की है मूल में उसकी उपपत्ती इस प्रकार कही हैं-(एगाइ विउत्तरगुणो धुवरासी होई नायव्वो) यहां पर द्युत्तर वृद्धि से ऐसा कहने से दो दो गुणक के अन्तर में

બધાનો ક્રમાનુસાર અંકન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે. ૬।૫૫$\frac{1}{2}$ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-યુગના આદિથી ૭ દિવસ પુરા થઈને સાતમા દિવસના સડસઠિયા સાડી પંચાવન ભાગ વીત્યા પછી બીજી ચંદ્રઋતુ સમાપ્ત થાય છે. આજ પ્રમાણેના ક્રમથી ચારસો બે સંખ્યાવાળી ઋતુની વિચારણામાં ગુણકરાશિ દ્યુત્તરના ક્રમથી એટલેકે જીજ્ઞાસિતઋતુ સંખ્યાનો બેથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને તેમાંથી એક ન્યૂન કરવા તે પછી જે લબ્ધ થાય એટલા પ્રમાણવાળી ગુણકરાશિ રાખવી જેમકે-(૪૦૨+૨)-૧=૮૦૪-૧=૮૦૩ આ રીતે આઠસો ત્રણ થાય છે. આટલા પ્રમાણની ગુણકરાશિ સમજવી. તે એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી કે જે ત્રણસો પાંચ ૩૦૫ા પ્રમાણની છે તેનો આઠસો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો જેમકે ૩૦૫+૮૦૩=૨૪૪૯૧૫ ગુણાકાર કરવાથી બે લાખ ચુંમાલીસ હજાર નવસો પંદર થાય છે. અહીં ગુણકરાશિની વિચારણામાં મેં જે યુક્તિ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. મૂલમાં તેનો નિર્દેશ આ પ્રમાણે છે.-(एगाइ विउत्तरगुणो धुवरासी होई नायव्वो) અહીં ઉત્તરની

एकादिद्युत्तरगुणो ध्रुवराशि र्भवति ज्ञातव्यः। अत्र द्युत्तरवृद्धया-द्युत्तरवृद्धया इत्युक्तत्वात् द्वयोर्द्वयोर्गुणकयोरन्तरे सर्वत्र एकमापतति। अतः सिद्धयति यत् एकस्माद् गुणकराशे रूर्ध्वं द्युत्तरवृद्धया गुणकराशौ चिन्त्यमाने तस्य राशे द्विगुणो रूपोनो भवति यथा एकस्यैकः, द्विकस्य त्रीणि, त्रिकस्य पञ्च, चतुष्कस्य सप्त-१×२-१=१ २+२-१=३। ३+२-१=५। ४×२-१=७। ५×२-१=९ एवं क्रमेणोपपत्तौ चिन्त्यमानायां द्युत्तरचतुःशतप्रमाणस्य राशेर्द्युत्तरवृद्धया अष्टौ शतानि त्र्युत्तराण्येव भवन्ति यथा-(४०२+२)-१=८०४-१=८०३ इत्येवं गुणकराशि रुपपाद्यः। अतएव पूर्वोदितो गुण्यगुणकयो र्घातरूपो राशिः पञ्चदशोत्तर नवशताधिक चतुश्चत्वारिंशत् सहस्रोर्परित लक्षद्वयप्रमाणः-२४४९१५ चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन विभाज्य इति भागो ह्रियते-$\frac{२४४९१५}{१३४}$=१८२७+$\frac{९७}{१३४}$ लब्धानि भागफलान्यष्टादशशतानि सप्तविंशत्यधिकानि, शेषास्तिष्ठन्त्यंशाः सप्तनवतिः, एतस्याः सप्तनवत्याः द्विकेनापवर्त्तनायां कृतायाम् $\frac{९७}{२}$=४८$\frac{१}{२}$ जाताः सार्द्धा अष्टचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः।

सर्वत्र एक को छोड कर के कहें। इस से यह फलित होता है एक गुणक राशि के पश्चात् द्युत्तर वृद्धि से गुणक राशि के विचार में उस राशि का दुगुन रूपोन होता है जैसे एक का एक, दोका तीन, तीन का पांच चार का सात १+२-१=१ २+२-१=३। ३+२-१=५। ४+२-१=७। ५+२-१=९ इस प्रकार के क्रम से उपपत्ति की विचारणा में चारसो दो प्रमाणवाली राशि का दुगुनी वृद्धि से आठसो तीन ही होते हैं जैसे की (४०२×२-१=८०४-१=८०३ इस प्रकार गुणक राशि का उपपादन करें। अतः पूर्वकथित गुण्य गुणक काघातरूप राशि दो लाख चुमालीस हजार नवसो पंद्रह २४४९१५। प्रमाण को एकसो चोतीस से भाग करे जैसे की-$\frac{२४४९१५}{१३४}$=१८२७$\frac{९७}{१३४}$ इस प्रकार भाग करने से भाग फल अठारहसो सताइस लब्ध होता है एवं सताणवें अंश शेष रहता है। इन सताणवें को दो से अपवर्तना करे $\frac{९७}{२}$=४८$\frac{१}{२}$ तो सडसठिया

વૃદ્ધિથી એમ કહેવાથી બબ્બે ગુણુના અંતરમાં બધે એકને છોડીને કહેવું. આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-એક ગુણકરાશિની પછી દ્યુત્તરની વૃદ્ધિથી ગુણકરાશિના વિચારમાં એ રાશિનો બમણો રૂપોન થાય છે જેમકે-એકનો એક બેના ત્રણ ત્રણના પાંચ, ચારના સાત-૧+૨-૧=૧।૨+૨-૧=૩।૩+૨-૧=૫।૪+૨-૧=૭।૫+૨-૧=૯ આ પ્રમાણેના ક્રમથી ઉપપત્તિની વિચારણામાં ચારસો બે પ્રમાણવાળી રાશીનો બમણા વધારાથી આઠસો ત્રણજ થાય છે. જેમકે-(૪૦૨+૨-૧=૮૦૪-૧=૮૦૩ આ પ્રમાણે ગુણકરાશિને ઉદ્ભાવિત કરીને સમજવી તેથી પહેલાં કહેલ ગુણ્ય ગુણકના ઘાત રૂપરાશિ બેલાખ ચુંમાલીસ હજાર નવસો પંદર-૨૪૪૯૧૫નો એકસો ચોત્રીસથી ભાગ કરવો. જેમકે-$\frac{૨૪૪૯૧૫}{૧૩૪}$=૧૮૨૭$\frac{૯૭}{૧૩૪}$ આ પ્રમાણે ભાગ કરવાથી ભાગફળ અઢારસો સત્યાવીસ લબ્ધ થાય છે. અને સત્તાણું અંશ શેષ રહે છે. આ સત્તાણુને બેથી અપવર્તના કરવી $\frac{૯૭}{૨}$=૪૮$\frac{૧}{૨}$ $\frac{}{૬૭}$ તો સડસઠિયા સાડાઅડતાલીસ.

अथैतयोः क्रमेण न्यासो यथा—१८२७।४८$\frac{१}{२}$ $\frac{}{६७}$ अत आगतं यद् युगादितोऽष्टादशसु दिवसशतेषु सप्तविंशत्यधिकेषु अतिक्रान्तेषु, ततः परस्य च दिवसस्य सार्द्धेषु अष्टाचत्वारिंशत्संख्येयेषु सप्तषष्टिभागेषु गतेषु द्युत्तरचतुःशततमस्य ४०२ चन्द्रर्त्तोः परिसमाप्ति र्भवेदिति ॥ अथैतेषु चन्द्रर्त्तुषु चन्द्रनक्षत्रयोगपरिज्ञानार्थं पूर्वाचार्योपदिष्टा या गाथा साप्यत्र विनेयजनानुग्रहायोपन्यस्य प्रस्तूयते यथा—

'सा चेव धुवोरासी गुणरासीविअ हवंति ते चेव ।
णक्खत्त सोहणाणिअ परिजाणसु पुव्वभणियाणि' ॥१॥

छाया—स चैव ध्रुवोराशि र्गुणराशयोपि च भवन्ति ते चैव ।
नक्षत्रशोधनानि च परिजानीहि पूर्वभणितानि ॥१॥

अथास्या गाथायाः भावार्थगमनिका व्याख्या यथा—स चैव पूर्वोदित एव—प्रथमप्रतिपादित एव पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो ध्रुवराशि श्चन्द्रर्त्तूनां चन्द्रनक्षत्रयोगपरिज्ञानार्थमपि वेदितव्यः, गुणराशयोऽपि—एकादि द्युत्तरवृद्ध्या ते एव गुणका अपि भवन्तीति वेदितव्याः । तानि च पूर्वमुपदिष्टानि—द्वाचत्वारिंशत् प्रभृतीनि—४२ नक्षत्रशोधनानि--नक्षत्रशोधनकानि 'पुव्व

ाडे अडतालीस होते हैं। इसका यथाक्रमन्यास इस प्रकार से हैं—१८२७।४८$\frac{१}{२}$ $\frac{}{६७}$ इससे यह फलित हुवा की युग की आदि से अठारहसो सताईस दिवस व्यतीत होने पर तत्पश्चात्वर्ति दिवस का सडसठिया साडे अडतालीस भाग वीत जाने पर चारसो दो चंद्र ऋतु समाप्त होती है।

अब इन चंद्र ऋतु में चंद्र नक्षत्रयोग को जानने के लिये पूर्वाचार्यकथित गाथा शिष्यजनानुग्रहार्थ यहां पर कही जाती है—(सा चैव धुवोरासी वि अ) इ.

अब इस गाथा की भावार्थ गमक व्याख्या कही जाती है—वह पूर्वकथित तीनसो पांच संख्यात्मक ध्रुवराशि चंद्र मुहूर्त का चंद्र नक्षत्रयोग को जानने के लिये भी वही ध्रुवराशि समझें। गुणक राशि भी एकादि द्युत्तरवृद्धि से वही गुणक भी होते हैं। जो पहले कही गइ बया-

થાય છે. આનો ક્રમાનુસાર અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે. ૧૮૨૭।૪૮$\frac{૧}{૨}$ $\frac{}{૬૭}$ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે યુગની આદિથી અઢારસો ૨૭ સત્યાવીશ દિવસ વીતી ગયા બાદ તે પછિના દિવસના સડસઠિયા સાડાઅડતાલીસ ભાગ વીતિ ગયા પછી ચારસો બે ચંદ્રૠતુ સમાપ્ત થાય છે.

હવે આ ચંદ્રૠતુમાં ચંદ્ર નક્ષત્રયોગને જાણવા માટે પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ ગાથા શિષ્યજનોના અનુગ્રહ માટે અહીં કહેવામાં આવે છે. (सा चैव धुवोरासीविअ) ઈત્યાદિ

હવે આ ગાથાની ભાવાર્થરૂપ વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. તે પહેલાં કહેલ ત્રણુસો પાંચ સંખ્યાવાળી ધ્રુવરાશિ ચંદ્રમુહૂર્તના ચંદ્રનક્ષત્રયોગને જાણુવા માટે પણ એજ ધ્રુવ-રાશિ સમજવી. ગુણકરાશિ પણ એકથી આરંભીને દ્યુત્તરના વધારાથી એજ ગુણક પણ હોય છે. જે પહેલાં કહેવામાં આવેલ બેંતાલીસ ૪૨ વિગેરે નક્ષત્ર શોધનક (पुव्व भणियाणि)

भणियाणि' पूर्वभणितानि-प्रथमोपदिष्टानि तान्यपि तान्येव 'परिजाणसु' परिजानीहि-ज्ञातव्यानीत्यर्थः ॥ अथास्या उदाहरणरूपा भावना यथा--व्याख्योदितप्रकारेण विवक्षिते चन्द्रर्त्तौ नियतनक्षत्रयोगपरिज्ञानाय प्रथममुदाहरणं तावदुपन्यस्यते-यदि कश्चित् पृच्छेत्-प्रथमे चन्द्रर्त्तौ कश्चन्द्रनक्षत्रयोग इति जिज्ञासायां गुणकराशिरेकरूपः स्यात्, प्रथमस्य चन्द्रर्त्तौः प्रतिपादनात्। ध्रुवराशिश्च स एव पूर्वोदितः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणः-३०५ अयं च ध्रुवराशिरेकरूपेण गुणकराशिना गुणितोऽपि तथैव पञ्चोत्तरशतप्रमाण स्तिष्ठति ३०५+१=३०५ सर्वेऽपि राशय एकगुणिता भवन्त्येवेति नियमात्। ततोऽस्मादभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं द्वाचत्वारिंशत्प्रमाणं परिशोधनीयमिति शोध्यते-३०५-४२=२६३ शेषमुर्वरितं त्रिषष्ट्यधिकं शतद्वयम्। ततोऽस्माच्छेपराशेः पुनरपि चतुस्त्रिंशदधिकं शतम्-१३४ चतुस्त्रिंशदधिकशतप्रमाणं श्रवणनक्षत्रस्य शोधनकं परिशोधनीयमिति शोध्यते-२६३-१३४

लीस आदि ४२ नक्षत्र शोधनक (पुव्वभणियाणि) पहले कही गई है वह भी वही (परिजाणसु) कही है ऐसा जाने। अब इसका उदाहरणरूप भावना दिखलाते हैं-व्याख्या में कथित प्रकार से विवक्षित चंद्र ऋतु में नियत नक्षत्रयोग का ज्ञान के लिये पहला उदाहरण कहा जाता है-यदि कदाचित कोइ पूछे की पहली चंद्र ऋतु में कौनसा चंद्र नक्षत्रयोग रहता है? इस प्रकार की जिज्ञासा में गुणक राशि एक होती है, पहली चंद्र ऋतु रहने से। तथा ध्रुवराशी वही पूर्वकथित तीनसो पांच रूप होती है ३०५, इस ध्रुवराशि को एक रूप गुणक राशि से गुणा करे तो भी तीनसो पांच रूप ही रहता है ३०५+१=३०५ कारण की सभी राशियां एक से गुणित वैसी ही होती है इस नियमसे वह तीनसो पांच ही रहता है। इनमें से अभिजित् नक्षत्रका शोधनक बयालीस प्रमाणको शोधित करे-३०५-४२=२६३ शोधित करने पर दोसो तिरसठ शेष बचता है। उस शेषराशि में से पुनः एकसो चोतीस १३४ प्रमाणवाले श्रवण नक्षत्रका

પહેલાં કહેલ છે. એ પણ એજ-(परिजाणसु) કહેલ છે તેમ જાણવું. હવે આના ઉદાહરણરૂપ ભાવના બતાવવામાં આવે છે. વ્યાખ્યામાં કહેલ પ્રકારથી વિવક્ષિત ચંદ્રઋતુમાં નિયત નક્ષત્રયોગના જ્ઞાન માટે પહેલું ઉદાહરણ કહેવામાં આવે છે. જો કદાચ કોઈ પૂછે કે-પહેલી ચંદ્રરૂતુમાં કયો ચંદ્રનક્ષત્રયોગ રહે છે? આ પ્રમાણેની જીજ્ઞાસામાં ગુણકરાશિ એક હોય છે. પહેલી ચંદ્રરૂતુ કહેવાથી તથા ધ્રુવરાશિ પહેલા કહેલ ત્રણસો પાંચ રૂપજ હોય છે. ૩૦૫। આ ધ્રુવરાશિનો એકરૂપથી ગુણાકાર કરે તો પણ ત્રણસો પાંચરૂપજ રહે છે. ૩૦૫+૧=૩૦૫ કારણકે બધી રાશિયો એકથી ગુણેલ એજ પ્રકારે રહે છે. આ પ્રમાણેના નિયમને લઇએ ત્રણસો પાંચજ રહે છે. આમાંથી અભિજીત્ નક્ષત્રનું શોધનક બેંતાલીસ પ્રમાણને શોધિત કરવું. ૩૦૫-૪૨=૨૬૩। શોધિત કરવાથી બસો ત્રેસઠ શેષ વધે છે. આ શેષ રાશિમાંથી ફરીથી એકસોચોત્રીસ ૧૩૪। પ્રમાણવાળા શ્રવણ નક્ષત્રના શોધનકને

=१२९ पश्चात् स्थितमेकोनत्रिंशदधिकशतम्–१२९। अस्य राशेर्द्विकेनापवर्त्तना विधेया–$\frac{१२९}{२}$=६४½ अपवर्त्तनेन जाताः सार्द्धा श्चतुःषष्टिः ६४½ $\frac{}{६७}$ सप्तषष्टिभागाश्चेति। अत आगतं यत् प्रथमचन्द्रर्तुपरिपूर्त्तिकाले चन्द्रो धनिष्ठानक्षत्रस्य सार्द्धा चतुःषष्टिं सप्तषष्टिभागा नवगाह्य चन्द्रः प्रथमं स्वकीयमृतुं परिसमापयतीति सिद्धयति ॥–इत्थमेव द्वितीयश्चन्द्रर्तुजिज्ञासायां द्विगुणिते द्वे रूपोने सति त्रयो भवन्ति (२+२)–१=४–१=३–गुणकराशिः। ध्रुत्तरवृद्धयापि स एव गुणको भवेदित्यनेन गुणकराशिना स एव पूर्वोदितो ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतप्रमाणः–३०५ गुणनीय इति गुण्यते ३०५+३=९१५ जातानि गुणनफलानि पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि। अस्माद् गुणनफलरूपाद्राशेरभिजिन्नक्षत्रस्य द्वाचत्वारिंशत् प्रमाणं शोधनकं परिशोधनीयमिति परिशोध्यते–९१५–४२=८७३ पश्चात् स्थितानि शेषाणि

शोधनक को शोधितकरे–२६३–१३४=१२९ उसकोशोधित करने पर पश्चात् एकसो उनतीस रहता है। इसराशिको दोसे अपवर्तनाकरे $\frac{१२९}{२}$=६४½ इस प्रकार अंपवर्तित करने से सडसठिया साडेचोसठ ६४½ $\frac{}{६७}$ होते हैं। इससे यह ज्ञात होता है कि प्रथम चंद्र ऋतुके समाप्तिकाल में चंद्र धनिष्ठानक्षत्रके के साथ सडसठिया साडे चोसठ भाग को भोग करके चंद्र पहलीस्वकीय चंद्र ऋतुको समाप्त करता है।

इसी प्रकार दूसरी चंद्र ऋतुकी विचारणा में दोको दोसे गुणाकरे पश्चात् रूणोन करने से तीन होते हैं–(२+२)–१=४–१=३ इस प्रकार गुणकराशि तीन होती है। ध्रुत्तर की वृद्धि से भी वही गुणक होता है अतः इसगुणकराशि से वही पूर्व कथित तीनसो पांच ३०५ रूप ध्रुवराशि को गुणाकरे ३०५+३=९१५ गुणा करने से गुणनफल नवसो पंद्रह होते हैं। इस गुणन फल रूपराशि से अभिजित् नक्षत्रका बायालीस प्रमाण के शोधनक को शोधित करे जैसे की

શોધિત કરવું. ૨૬૪–૧૩૪=૧૨૯ આને શોધિત કરવાથી એકસો ઓગણત્રીસ રહે છે, આ રાશિને બેથી અપવર્તિત કરવી. $\frac{૧૨૯}{૨}$=૬૪½ આ પ્રમાણે અર્ધા કરવાથી સડસઠિયા સાડી ચોસઠ ૬૪½ $\frac{}{૬૭}$ થાય છે. આનાથી એમ જણાય છે કે–પહેલી ચંદ્રઋતુના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર ધનિષ્ઠા નક્ષત્રની સાથે સડસઠિયા સાડીચોસઠ મુહૂર્તને ભોગવીને ચંદ્ર પહેલી પોતાની ઋતુને સમાપ્ત કરે છે.

આજ પ્રમાણે બીજી ચંદ્રઋતુની વિચારણામાં બેનો બેથી ગુણાકાર કરવો. તે પછી તેમાંથી એક ન્યૂન કરવાથી ત્રણ રહે છે. (૨+૨)–૧=૪૧=૩ આ પ્રમાણે ગુણકરાશિ ત્રણ થાય છે. ધ્રુત્તરના વધારાથી પણ એજ ગુણકરાશિ થાય છે. તેથી આ ગુણકરાશિમાંથી એ પહેલાં કહેલ ૩૦૫ ત્રણસો પાંચ ૩૫ ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરવો ૩૦૫+૩=૯૧૫ ગુણાકાર કરવાથી ગુણકફળ નવસોપંદર થાય છે. આ ગુણન ફળરૂપ રાશિમાંથી અભિજીત નક્ષત્રના બેંતાલીસ પ્રમાણના શોધનકને શોધિત કરવા જેમકે–૯૧૫–૪૨=૮૭૩ શોધન કરવાથી

त्रि सप्तत्यधिकानि अष्टौ शतानि । अस्माच्छेपराशेः पुनरपि श्रवणनक्षत्रस्य शोधनकं चतुस्त्रिंशदधिकशतप्रमाणं परिशोधनीयमिति-८७३-१३४=७३९ शोधिते च पश्चात् स्थितानि सप्तशतानि एकोनचत्वारिंशदधिकानि । ततोऽस्माद्राशेः पुनरपि धनिष्ठानक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकशतप्रमाणं शोधनकं परिशोधनीयमिति शोध्यते ७३९-१३४=६०५ पश्चात्तिष्ठन्ति शेषाणि पञ्चोत्तराणि षट्शतानि । अस्माद्राशेः पुनरपि सप्तषष्टिपरिमाणं शतभिषा नक्षत्रस्य शोधनकं परिशोधनीयम् ६०५-६७=५३८ स्थितानि पश्चात् पञ्चशतानि अष्टात्रिंशदधिकानि एभ्योऽपि पूर्वाभाद्रपदानक्षत्रस्य शोधनकं चतुस्त्रिंशदधिकशतप्रमाणं परिशुद्धयति-५३८-१३४=४०४ स्थितानि पश्चाच्छेपाणि चतुरधिकानि चत्वारि शतानि-४०४ । एभ्यः पुनरपि एकोत्तरं शतद्वयपरिमाणमुत्तराभाद्रपदानक्षत्रस्य शोधनकं परिशोधनीयमिति शोध्यते-४०४-२०१=२०३ पश्चात् स्थिते शेपे द्वे शते त्र्युत्तरे । अस्मादपि शेपराशे श्चतुस्त्रिंशेन शतेन रेवती शुद्धा-२०३-१३४=६९ स्थिता पश्चादेकोनसप्ततिः । इयं चैकोन

-९१५-४२=८७३ शोधन करने से पश्चात् आठसो तिहत्तर रहते हैं। इस संख्या में से श्रवणनक्षत्र का शोधनक एकसो चोतीस प्रमाण को शोधित करे-८७३-१३४=७३९ शोधित करने से पश्चात् सातसो उनचालीस बचते हैं। इस संख्यमें से फिरसे धनिष्ठा नक्षत्रका एकसो चोतीस प्रमाणशोधनकको शोधितकरें-७३९-१३४=६०५ शोधितकरने पर छह सो पांच ६०५ रहता है इसराशिमें से पुनः सडसठ ६७ प्रमाणाले शतभिषा नक्षत्रका शोधनकको शोधितकरे ६०५-६७=५३८ शोधन करने पर पांचसो अडतीस बचता है। इस में से पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्रका एकसो चोतीस प्रमाणवाले शोधनक को शोधिनकरे-५३८-१३४=४०४। पश्चात् चारसो चार रहता। इसमें से पुनः दोसो एक परिमाणवाले उत्तराभाद्रपदा नक्षत्रका शोधनकको शोधितकरे ४०४-२०१=२०३ इस प्रकार शोधनकरने से दोसो तीन रहते हैं। इस शेषराशि में से भी एकसो चोतीस । परिमाणवाले रेवती नक्षत्रका शोधनको

આઠસોતોંતેર રહે છે. આ સંખ્યામાંથી શ્રવણ નક્ષત્રનું શોધનક એકસોચોત્રીસ પ્રમાણને શોધિત કરવું. ૮૭૩-૧૩૪=૭૩૯ શોધિત કરવાથી સાતસો ઓગણચાલીસ વધે છે. આ સંખ્યામાંથી ફરીથી ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના એકસો ચોત્રીસ પ્રમાણના શોધનકને શોધિત 'કરવું. ૭૩૯-૧૩૪=૬૦૫ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી છસોપાંચ ૬૦૫ વધે છે. બીજી રાશિમાંથી ફરીથી સડસઠ પ્રમાણવાળા શતભિષા નક્ષત્રના શોધનકને શોધિત કરવું ૬૦૫-૬૭-૫૩૮ શોધન કરવાથી પાંચસો આડત્રીસ વધે છે. આમાંથી પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્રના એકસોચોત્રીસ પ્રમાણવાળા શોધનકને શોધિત કરવા ૫૩૮-૧૩૪=૪૦૪. તે પછી ચારસોચાર વધે છે. આમાંથી બસોએક પ્રમાણવાળા ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રના શોધનકનું શોધન કરવું. ૪૦૪-૨૦૧=૨૦૩ આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી બસોત્રણ રહે છે. આ શેષ રાશિમાંથી એકસોચોત્રીસ

सप्तति श्चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन ह्रियते—$\frac{६९}{१३४}$ अत आगतं यद् द्वितीयचन्द्रर्तुपरिसमाप्त्यवसरे चन्द्रोऽश्विनीनक्षत्रस्यैकोनसप्ततिं चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानवगाह्य द्वितीयं स्वकीयमृतुं परिसमापयतीति सिद्धयति ॥ अनेनैव क्रमेणान्येषामपि ऋतूनां परिसमाप्त्यवसरे चन्द्रनक्षत्रयोगपरिज्ञानमतिसारल्येन स्यात् ॥

यथात्र द्युत्तरचतुःशततम ४०२ चन्द्रर्तुपरिसमाप्तिकाले चन्द्रनक्षत्रयोगजिज्ञासायां पूर्वप्रतिपादितक्रमेण द्युत्तरवृद्धया गुणकराशिः किल त्र्युत्तराणि अष्टोशतानीतिरूपोन द्विगुणर्तुसंख्यातुल्यो भवेद्यथा—(४०२+२) १=८०४–१=८०३ अनेन गुणकराशिना स एव पूर्वोदितो ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयपरिमाणो गुणयितव्य इति तथा गुणनार्थं न्यासः —३०५×८०३=२४४९१५ गुणिते च जाते च द्वे लक्षे चतुश्चत्वारिंशत् सहस्राणि नव-

---

शोधितकरे–२०३–१३४=६९, पश्चात् उनसित्तेर बचता है। इन उनसत्तरको एकसो चोतीस से भागकरे $\frac{६९}{१३४}$ वह भाग चलता नहीं इससे यह फलित हुवा की दूसरी चंद्र ऋतु के समाप्ति काल में चन्द्र अश्विनी नक्षत्रका एकसो चोतीसीया उनसत्तर भाग को भोगकर के चंद्र दूसरी स्वकीय ऋतु को समाप्त करता है। इसी प्रकार के क्रम से अन्य ऋतुओं के समाप्ति समयमें चंद्र नक्षत्रयोग का ज्ञान अत्यंत सरलता से हो जाता है।

अब चारसो दो ४०२ प्रमाणवाली चंद्र ऋतुके समाप्ति काल में चंद्रनक्षत्र योगकी विचारणा में पूर्वप्रतिपदित क्रम से द्युतर की वृद्धि से गुणक राशि आठसो तीन द्विगुणित ऋतु संख्या में से रूपोन करने से होती है। जैसे की (४०२÷२)१=८०४–१=८०३ इस गुणकराशि से वही पूर्व कथित तीनसो पांचरूप ध्रुवराशि को गुणा करे। गुणाकरने के लिये क्रमन्यास इस प्रकार से हैं–३०५+८०३=२४४९१५। इस प्रकार गुणा करने से दो लाख चुवालीस

પ્રમાણવાળા રેવતી નક્ષત્રના શોધનકનું શોધન કરવું. ૨૦૩–૧૩૪=૬૯ પછીથી ઓગણુસિત્તેર વધે છે. આ ઓગણુસિત્તેરનો એકસોચોત્રીસથી ભાગ કરવો $\frac{૬૯}{૧૩૪}$ પણ ભાગ ચાલી શકે તેમ નથી તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે બીજી ચંદ્રઋતુના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર અશ્વિની નક્ષત્રના એકસોચોત્રીસિયા ઓગણુસિત્તેર ભાગનો ઉપભોગ કરીને બીજી પોતાની ઋતુને સમાપ્ત કરે છે. આજ પ્રમાણેના ક્રમથી બીજી ઋતુઓના સમાપ્તિકાળમાં ચંદ્રનક્ષત્રયોગનું જ્ઞાન ઘણીજ સરળતાથી થઈ જાય છે.

હવે ૪૦૨। ચારસો બે પ્રમાણુની ચંદ્રઋતુના સમાપ્તિ કાળમાં ચંદ્ર નક્ષત્રયોગની વિચારણામાં પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ ક્રમથી દ્યુત્તરના વધારાથી ગુણકરાશિ આઠસો ત્રણ બમણી કરેલ ઋતુ સંખ્યામાંથી રૂપોન કરવાથી થાય છે. જેમકે–(૪૦૨+૨) ૧=૮૦૪–૧=૮૦૩। આ ગુણકરાશિથી એ પહેલાં કહેલ ત્રણસો પાંચરૂપ ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરવા માટે ક્રમન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે. ૩૦૫÷૮૦૩=૨૪૪૯૧૫। આ રીતે

शतानि पञ्चदशोत्तराणि-२४४९१५ अथात्र सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणं किल ३६६० षष्ट्यधिकानि षट् त्रिंशच्छतानि भवन्ति। कथमेतदवसीयते-सकलनक्षत्रपर्यायप्रमाणएतावानिति चेदुच्यते-अष्टाविंशतिनक्षत्राणां चत्वारो भेदाः सन्ति, तेषु युगादिबोधकमभिजिन्नक्षत्रं स्वातन्त्र्येणैव तिष्ठतीति, अभिजितो भोगपरिमाणं किल द्वाचत्वारिंशत्-४२। तथा च षण्णक्षत्राणि अर्द्धक्षेत्राणि सन्ति तेषु च षट्सु अर्द्धक्षेत्रेषु नक्षत्रेषु प्रत्येकं सप्तषष्टिरंशाः भोगपरिमाणं परिकल्पितं प्रवर्त्तते-६७॥ एवं च षट् नक्षत्राणि द्वयर्द्धक्षेत्राणि सन्ति, षट्सु द्वयर्द्धक्षेत्रेषु नक्षत्रेषु प्रत्येकं द्वे शते एकोत्तरे अंशानामिति २०१ भोगपरिमाणं प्रकल्पितं प्रवर्त्तते एवमेव पञ्चदश नक्षत्राणि समक्षेत्राणि, तेषु पञ्चदशसु समक्षेत्रेषु नक्षत्रेषु प्रत्येकं चतुस्त्रिंशशतमिति चतुस्त्रिंशदधिकशतपरिमाणं प्रकल्पितमिति क्रमेणैकत्र षट् सप्तषष्ट्या गुणनीयस्तथान्यत्र षट् एकोत्तरशतद्वयेन गुणनीयः, एवं च पञ्चदशचतुस्त्रिंशेन शतेन

हजार नवसो पंद्रह होते हैं। अब यहां सकल नक्षत्र पर्याय का परिमाण ३६६० छत्रीससो साठ होता है। यह सकल नक्षत्रपर्याय परिमाण इतना किस प्रकार से होता है? इसके लिये कहते हैं-अठाइस नक्षत्रों का चार भेद कहा गया है-उनमें युगका आदि बोधक अभिजित् नक्षत्र स्वतंत्ररूप से ही रहता है, अतः अभिजित् नक्षत्र का भोगपरिमाण बयालीस ४२ मुहूर्त होता है। तथा छे नक्षत्र अर्द्धक्षेत्रवाले होते हैं उन अर्धक्षेत्रवाले नक्षत्रों प्रत्येक का भोग परिमाण सरसठ अंश परिकल्पित किया है ६७। तथा छ नक्षत्र द्व्यर्द्ध क्षेत्रवाले कहे हैं। द्व्यर्द्ध क्षेत्रवाले नक्षत्रों में प्रत्येकका दोसो एक २०१ अंश भोग परिमाण कल्पित किया गया है इसी प्रकार पंद्रह नक्षत्र समक्षेत्र वाले कहे हैं। उन पंद्रह समक्षेत्रवाले नक्षत्रों में एकसो चोतीस अंश परिमाण कल्पित किया है इनको यथाक्रम एकसाथ छह को सरसठ से गुणाकरे दूसरे छह को दोसो

ગુણાકાર કરવાથી બે લાખ ચુંમાલીસ હજાર નવસો પંદર થાય છે. હવે અહીં સકળ નક્ષત્ર પરિમાણ ૩૬૬૦। છત્રીસસો સાઈઠ થાય છે. આ સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણ આટલું શી રીતે થાય છે? તે માટે કહેવામાં આવે છે. અઠયાવીસ નક્ષત્રોના ચાર ભેદ કહેવામાં આવેલ છે. તેમાંથી યુગના આદિ બોધક અભિજીત નક્ષત્ર સ્વતંત્ર રીતેજ રહે છે. તેથી અભિજીત નક્ષત્રનું ભોગ પરિમાણ ૪૨ બેંતાલીસ મુહૂર્ત થાય છે તથા છ નક્ષત્રો અર્ધ ક્ષેત્રવાળા હોય છે. એ અર્ધક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રો દરેકનું ભોગ પરિમાણ સડસઠ અંશ ૬૭ કલ્પિત કરેલ છે. તથા છ નક્ષત્રો દ્વયર્ધ ક્ષેત્ર પરિમાણવાળા કહેલ છે. છ દ્વયર્ધ ક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રોમાં દરેકના ૨૦૧ બસો એક અંશ ભોગ પરિમાણ કલ્પિત કરેલ છે. એજ પ્રમાણે પંદર નક્ષત્રો સમક્ષેત્રવાળા કહેલ છે. એ પંદર સમક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રોમાં એકસો ચોત્રીસ અંશ જેટલું પરિમાણ કલ્પિત કરેલ છે. આને ક્રમાનુસાર એક સાથે છએનો સડસઠથી ગુણાકાર કરવો બીજા છનો બસોએકથી ગુણાકાર કરવો તથા પંદર નક્ષત્રોનો

व गुणनीय इति गुणितानां त्रयाणां गुणनफलानां योगराशौ अभिजितो भोगपरिमाणं द्वाचत्वारिंशन्मितं परिक्षेपणीयमिति कृते षष्ट्यधिक षट्त्रिंशच्छतपरिमाणः सकलनक्षत्र पर्यायपरिमाणः समुत्पद्येत । यथात्र प्रथमं षट् सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते ६×२०१=१२०६ जातानि षडुत्तराणि द्वादश शतानि, तथा च पञ्चदश चतुस्त्रिंशेन शतेन गुण्यन्ते-१५× १३४=२०१० जातानि विंशतिः शतानि दशोत्तराणि ॥ अथैते त्रयोऽपि राशय एकत्र मील्यन्ते ४०२+१२०६+३६१८ जातानि अष्टादशोत्तराणि षट्त्रिंशच्छतानि । योगराशावस्मिन् द्वाचत्वारिंशदभिजितो मानं प्रक्षिप्यते-३६१८+४२=३६६० जातानि षट्त्रिंशच्छतानि षष्ट्यधिकानि सकलानामष्टाविंशते नक्षत्राणां भोगयोगपरिमाणम्, अत एतावता सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणेन पूर्वराशौ २४४९१५ अस्मिन् पञ्चदशाधिक नवशतोत्तर-

एक से गुणाकरे तथा पंद्रह नक्षत्रों को एकसो चोतीससे गुणाकरें इसप्रकार गुणित किये गये तीनों के गुणनफल समुदाय में अभिजित् नक्षत्र का भोग-परिमाण ४२ बयालीसका प्रक्षेप करे इस प्रकार प्रक्षेप करने से छत्तीससो साठ रूपपरिमाण सकलनक्षत्रपर्याय का यथार्थ रूप से हो जाता है अब यहां पर पहले छह नक्षत्रको सरसठ से गुणा किया जाता है। ६+६७=४०२ गुणाकरने चारसो दो होते हैं। इसी प्रकार दूसरे छह को दोसो एक से गुणाकरे ६+२०१=१२०६ तो बारह सो छह होते हैं। तथा पंद्रह को एकसो चोतीस से गुणाकरे १५+१३४=२०१० तो वीससोदस होते हैं। अब इन तीनों गुणितफल समुदाय को एक साथ जोडे ४०२+१२०६+२०१०=३६१८ तो छत्तीससो अठारह होते हैं। इस योगराशि में अभिजित् नक्षत्रका बयालीस परिमाणवाले मानका प्रक्षेपकरे-३६१८×४२=३६६० तो छत्तीस सो साठ सकल अठाईस नक्षत्रों का भोग योगका परिमाण हो जाता है। इतने प्रमाणवाले

એકસોચોત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. આ પ્રમાણે ગુણાકાર કરવામાં આવેલ ત્રણે ગુણન ફલ સમુદાયમાં અભિજીત નક્ષત્રનું ભોગ પરિમાણ ૪૨ બેંતાલીસને ઉમેરવા આ પ્રમાણે ઉમેરવાથી છત્રીસસો સાઈઠરૂપ પરિમાણ સકલનક્ષત્રપર્યાયનું યથાર્થ પણાથી થઈ જાય છે. હવે અહીંયાં પહેલા છ નક્ષત્રોનો સડસઠથી ગુણાકાર કરવામાં આવે છે. ૬+૬૭=૪૦૨ ગુણાકાર કરવાથી ચારસો બે થાય છે. એજ પ્રમાણે બીજા છનો ૨૦૧ બસો એકથી ગુણાકાર કરવો ૬+૨૦૧=૧૨૦૬ ગુણાકાર કરવાથી બારસો છ થાય છે. તથા પંદરનો એકસોચોત્રીશથી ગુણાકાર કરવો. ૧૫+૧૩૪=૨૦૧૦। ગુણાકાર કરવાથી બેહજારને દસ થાય છે. હવે આ ત્રણે ગુણાકારના ફલ સમુદાયને એકઠા કરવા ૪૦૨+૧૨૦૬+૨૦૧૦ ૩૬૧૮। એકઠા કરવાથી છત્રીસસો અઢાર થાય છે. આ સમુદાય રાશિમાં અભિજીત નક્ષત્રના બેંતાલીસ પરિમાણવાળી સંખ્યાને ઉમેરવામાં આવે ૩૬૧૮+૪૨=૩૬૬૦ તો ત્રણ હજાર છસો સાઇઠ સમગ્ર અઠયાવીસે નક્ષત્રોના ભોગયોગનું પરિમાણ થઈ જાય છે. આટલા પ્રમાણવાળા

चतुश्चत्वारिंशत् सहस्रोर्वरितलक्षद्वयपरिमाणे भागो हर्त्तव्य इति ह्रियते–$\frac{२४४९१५}{३६६०}$=६६+$\frac{३३५५}{३६६०}$ लब्धाः षट्षष्टिर्नक्षत्रपर्यायाः, पश्चाच्छेपाण्यवतिष्ठन्ते पञ्चपञ्चाशदधिकानि त्रयस्त्रिंशच्छतानि। ततोऽस्माच्छेपराशे रभिजितो द्वाचत्वारिंशच्छोध्यते–३३५५–४२=३३१३ पश्चात् स्थितानि शेषाणि त्रयोदशाधिकानि त्रयस्त्रिंशच्छतानि। ततोऽस्माच्छेपराशे भूयोऽपि श्रवणादीनि अनुराधापर्यन्तानि त्रयोविंशति नक्षत्राणां भोगपरिमाणानि ३०८२ त्रीणि सहस्राणि द्व्यशीत्यधिकानि परिशोधनीयानि ३३१३–३०८२=२३१ शेपे तिष्ठतो द्वे शते एकत्रिंशदधिके एभ्यः पुनरपि सप्तपष्ट्या ज्येष्ठा परिशोधनीया–२३१–६७=१६४ शोधनाच्छेपमवतिष्ठते चतुः षष्ट्यधिकं शतम्। एतस्माच्छेपराशे भूयोऽपि चतुस्त्रिंशेन शतेन मूलनक्षत्रं परिशोधनीयमिति तथा शोध्यते १६४–१३४=३० शोधनात् स्थिता पश्चात् त्रिंशत्। अस्माच्च पूर्वापाढानक्षत्रं न शुद्ध्यति यतो हि पूर्वापाढानक्षत्रस्य भोगपरिमाणम् १३४

सकल नक्षत्र पर्याय परिमाण से पूर्व का जो दो लाख चुमालीस हजारनवसो पंद्रह है–२४४९१५। उसका भागकरे $\frac{२४४९१५}{३६६०}$=६६+$\frac{३३५५}{३६६०}$ तो छियासठ नक्षत्र पर्याय लब्ध होता है तथा तेतीस सो पचपन शेष रहता है। इस शेषराशि में अभिजित् नक्षत्रका बयालीस को शोधितकरे ३३५५–४२=३३१३ तो पश्चात् तेतीस सो तेरह शेष बचता है। तत्पश्चात् इस शेषराशिमें से फिर से श्रवण नक्षत्र से लेकर अनुराधा पर्यन्तके तेईस नक्षत्रों का भोगपरिमाण ३०८२। तीनहजार बियासी को शोधितकरे ३३१३–३०८२=२३१ इसप्रकार शोधिन करने से एकसो चोसठ शेष रहता है, इस शेष राशि में से फिरसे भी एक सो चोतीस से मूल नक्षत्र को शोधित करे जैसे कि–१६४–१३४=३० इसप्रकार शोधित करने से तीस शेष रहते हैं, इनमें से पूर्वाषाढा नक्षत्र शोधित नहीं हो सकता, कारण की पूर्वाषाढा नक्षत्र का भोग परिमाण एकसो चोतीस

સકલનક્ષત્રપર્યાય પરિમાણથી પહેલાના જે બેલાખ ચુંમાલીસહજાર નવસોપંદર ૨૪૪૯૧૫ છે. તેનો ભાગ કરવો. $\frac{૨૪૪૯૧૫}{૩૬૬૦}$=૬૬+$\frac{૩૩૫૫}{૩૬૬૦}$ ભાગ કરવાથી છાસઠ નક્ષત્ર પર્યાય લબ્ધ થાય છે. તથા તેત્રીસસો પંચાવન શેષ રહે છે. આ શેષ રાશિમાંથી અભિજીત્ નક્ષત્રના બેંતાલીસ શોધનકનું શોધન કરવું ૩૩૫૫–૪૨=૩૩૧૩ તો તેત્રીસસો તેર શેષ બચે છે. તે પછી આશેષ રાશિમાંથી ફરીથી શ્રવણ નક્ષત્રથી લઈને અનુરાધા પર્યન્તના ત્રેવીશ નક્ષત્રોનું ભોગ પરિમાણ ૩૦૮૨ ત્રણ હજાર બાશીને શોધિત કરવું. ૩૩૧૩–૩૦૮૨=૨૩૧ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી બસોએકત્રીસ શેષ રહે છે. એમાંથી ફરીથી સડસઠથી જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રને શોધિત કરવા ૨૩૧–૬૭=૧૬૪ આ રીતે શોધન કરવાથી એકસોચોસઠ શેષ વધે છે. આ શેષ રાશિમાંથી ફરીથી પણ એકસો ચોત્રીસથી મૂળનક્ષત્રનું શોધન કરવું જેમ કે–૧૬૪–૧૩૪=૩૦ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી ત્રીસ શેષ રહે છે. આમાંથી પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર શોધિત થઈ શકતું નથી. કારણ કે પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રનું ભોગ પરિમાણ એકસો ચોત્રીસ ૧૩૪ થાય છે.

चतुस्त्रिंशदधिकं शतं, समक्षेत्रत्वात् अतः आगतं यत् युत्तरचतुःशततमचन्द्रर्तुपरिसमाप्त्य-वसरे-पूर्वाषाढानक्षत्रस्य त्रिंशतं चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानवगाह्य चन्द्रो युत्तरचतुःशततमं स्वकीयमृतुं परिसमापयतीति ॥

तदेवमुक्तं सूर्यर्तुपरिमाणं चन्द्रर्तुपरिमाणं सूर्याचन्द्रमसोः ऋतु परिसमाप्तिकाले सूर्य-चन्द्रनक्षत्रयोगपरिमाणं च सविस्तरं सोदाहरणं च। सम्प्रति लोकरूढ्या यावदेकैकस्य चन्द्रर्तोः परिमाणं भवति तावदाह-'ता सव्वेवि णं' इत्यादिना यथा-'ता सव्वेवि णं एए चंद उऊ दुवे दुवे मासा तिचउपण्णेणं तिचउपण्णेणं आदाणेणं गणिज्जमाणा सातिरे-गाई एगूणसट्ठी एगूणसट्ठी राइंदियाइं राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् सर्वेऽपि खलु एते चन्द्रर्तवः द्वौ द्वौ मासाविति त्रिचतुःपञ्चाशता त्रिचतुःपञ्चाशता आदानेन गण्य-मानौ सातिरेकाणि एकोनषष्टिरेकोनषष्टी रात्रिन्दिवानि रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यातावि‍ति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् सर्वेऽप्येते षट्संख्यका ऋतवः प्रावृडादयः प्रत्येकं यदि चन्द्रर्तवो भवेयु स्तदा तथा सन्त स्तेषु सर्वत्र द्वौ द्वौ मासौ वेदितव्यौ। यद्यपि सूर्यर्तावपि सर्वत्र

१३४) होता है। कारण की यह समक्षेत्र वाला कहा है। इससे यह फलित होता है कि चारसो दो परिमाणवाली चंद्र ऋतु की समाप्ति के अवसर में पूर्वाषाढा नक्षत्र का एकसो चोतीस भागवाला तीस भाग को भोग करके चंद्र चारसो दो ४०२ वाली स्वकीय ऋतु को परिसमाप्त करता है।

इसप्रकार सूर्य ऋतु का परिमाण एवं चंद्र ऋतु का परिमाण तथा सूर्य चंद्र का ऋतु समाप्ति काल का सूर्य चंद्र का नक्षत्र योग का परिमाण सविस्तर उदाहरण पूर्वक कहा है। अब लोकरूढि से एक एक चंद्र ऋतु का जितना परिमाण होता है उसको कहते हैं-(ता सव्वे वि णं एए चंदउऊ दुवे दुवे मासातिचउपण्णेणं तिचउपण्णेणं आदाणेणं गणिज्जमाणा सातिरेगाइं एगूण-सट्ठी एगूणसट्ठी राइंदियाइं राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) ये सभी प्रावृड् आदि ऋतुएं प्रत्येक यदि चंद्र ऋतुएं हो तो उन सभी ऋतु में दोदो मास

કારણ કે આ પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર સમક્ષેત્રવાળું છે. તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-ચારસો બેના પરિમાણવાળી ચંદ્ર ઋતુના સમાપ્તિકાળમાં પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર એકસો ચોત્રીસ ભાગવાળા તીસ ભાગને ભોગવીને ચંદ્ર ચારસો બે ૪૦૨ વાળી પોતાની ઋતુને સમાપ્ત કરે છે.

આ પ્રમાણે સૂર્ય ૠતુનું પરિમાણ અને ચંદ્ર ૠતુનું પરિમાણ તથા સૂર્ય ચંદ્રની ૠતુની સમાપ્તિકાળનું અને સૂર્ય ચંદ્રના નક્ષત્રયોગના પરિમાણનું સવિસ્તર ઉદાહરણ સાથે કથન કરેલ છે. હવે લોકરૂઢીથી એક એક ચંદ્ર ૠતુનું જેટલું પરિમાણ થાય છે. તેનું કથન કરે છે. (ता सव्वे वि णं एए चंदउऊ दुवे दुवे मासा तिचउपण्णेणं तिचउपण्णेणं आदाणेणं गणिज्जमाणा सातिरेगाइं एगूणसट्ठि एगूणसट्ठि राइंदियाइं राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પ્રાવૃટ્ વિગેરે બધી ૠતુઓ દરેક જો ચંદ્ર ૠતુ થતી હોય તો એ બધી

द्वावेव मासौ भवतः, तथाऽप्यत्र पृथक् प्रतिपादनाद् मासप्रमाणं दृढी करोति। तौ च किं प्रमाणा वित्यत आह–'तिचउपण्णेणं तिचउपण्णेणं' त्रिचतुःपञ्चाशता त्रिचतुःपञ्चाशता–त्रीणिशतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि–३५४ रात्रिन्दिवानां द्वादशं च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्येति–३५४।$\frac{१२}{६२}$ इत्येवं रूपेण आदानेन–एतत्तुल्यसंवत्सरपरिमाणपरिज्ञानेन–इत्येवं रूपं चन्द्रसम्वत्सर प्रमाणमादाय गण्यमानौ द्वौमासो 'सातिरेगाइं एगूणसट्ठी २ राइंदियाइं' सातिरेकाणि एकोनषष्टिरेकोनषष्टी रात्रिन्दिवानि। सातिरेकाणि- किञ्चिदधिकानि–मनागधिकानि द्वाभ्यां रात्रिन्दिवस्य द्वाषष्टिभागाभ्या मधिकानीति तात्पर्यार्थः। एकोनषष्टिरेकोनषष्टिः––५९।५९ रात्रिन्दिवानि सातिरेकाणि–किञ्चिदधिकैकोनषष्टिपरिमाणं रात्रिन्दिवानामित्यर्थः एतत्तुल्येन रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेन आख्याता वितिवदेत्–कथयेत्–स्वशिष्येभ्य उपदिशेत्॥ मासद्वयात्मकस्य चन्द्रर्त्तोः परिमाणं चान्द्रसंवत्सरपरिमाणानुसारमेव भवेदिति–हेतोस्तदानयनं प्रदर्श्यते–तथाहि–द्वि द्वि मासप्रमाणाः षड् ऋतवो भवन्ति।

जाने। यद्यपि सूर्य ऋतु में भी सर्वत्र दोही मास होते हैं तथापि यहां पर पृथक् प्रतिपादित करने से मासका प्रमाण को दृढ करते हैं। वे किस प्रमाणवाले कहे हैं? इसके लिये कहते हैं (तिचउपण्णेणं तिचउपपण्णेणं) तीनसो चोपन तीनसो चोपन ३५४ अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बार भाग= ३५४।$\frac{१२}{६२}$ इसप्रकार के संवत्सर परिमाण परिज्ञान से अर्थात् इसप्रकार के चांद्र संवत्सर के प्रमाण को लेकर गण्यमान दो मास (सतिरेगाइं एगूणसट्ठी २ राइंदियाइं) कुछ अधिक बासठिया दो रात्रि दिवस से अधिक।५९।५९ अहोरात्र से अर्थात् कुछ अधिक उनसठ परिमाणवाले अहोरात्र परिमाण से कहा गया है ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें। दो मासवाली चंद्र ऋतु का परिमाण चांद्र संवत्सर के परिमाण समान ही होता है इस हेतु से उसको बताने के

ऋतुઓमां બબ્બે માસ સમજવા. જો કે સૂર્ય ઋતુમાં પણ બધે બેજ માસ થાય છે. તો પણ અહીંયાં જુદું પ્રતિપાદન કરવાથી માસના પ્રમાણને દઢિભૂત કરવા તેમ કહેલ છે. તે કેવા પ્રમાણ યુક્ત કહે છે? તે માટે કહે છે. (तिचउपण्णेणं तिचउपण्णेणं) ત્રણસો ચોપન ૩૫૪ ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ ૩૫૪ $\frac{૧૨}{૬૨}$ આ પ્રમાણે સંવત્સર પરિમાણના પરિજ્ઞાનથી અર્થાત્ આ પ્રમાણેના ચાંદ્ર સંવત્સરના પ્રમાણને લઈને ગણવામાં આવતા બે માસ (सातिरेगाइं एगूणसट्ठि २ राइंदियाइं) કંઈક વધારે બાસઠિયા બે રાત્રિ દિવસથી કંઈક વધારે ૫૯–૫૯ ઓગણસાઠ ઓગણસાઈઠ અહોરાત્રથી એટલે કે કંઈક વધારે ઓગણસાઈઠના પરિમાણવાળા અહોરાત્રના પરિમાણથી કહેવામાં આવેલ છે. તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કહેવો.

બે માસવાળી ચંદ્ર ઋતુનું પરિમાણ ચંદ્ર સંવત્સરના પરિમાણ જેટલુંજ છે. આ હેતુથી તે બતાવવા માટે કથન કરે છે–જેમ કે–બે બે માસવાળી છ ઋતુઓ હોય છે. એક ચાંદ્ર

एकश्चान्द्रसम्वत्सरस्तु चतुःपञ्चाशदधिकशतत्रयप्रमाणो भवति। अतएव त्रयाणां चतुःपञ्चाशदधिकानां रात्रिन्दिवशतानां षड्भिर्भागो हर्तव्य इति क्रियते $\frac{३५४}{६}$–५९ लब्धा एकोनषष्टिरहोरात्राः। चान्द्रसंवत्सरपरिमाणे ये चाधिका: द्वादश द्वाषष्टिभागास्तेऽपि षड्भिर्भागो हरणीय इति तथा क्रियते–$\frac{१२}{६२}$÷$\frac{६}{१}$=$\frac{२}{६२}$ अतो द्वादशानां द्वादशानां द्वाषष्टिभागानां षड्भिर्भागहारे कृते लब्धौ द्वौ द्वाषष्टिभागाविति अत उपपद्यते चन्द्रर्तुपरिमाणम्–५९$\frac{२}{६२}$ एकोनषष्टिरहोरात्राः द्वौ च द्वाषष्टिभागाविति। एवं कृते सति कर्ममासापेक्षया एकैकस्मिन् ऋतौ लौकिकमेकैकं चन्द्रर्तुमधिकृत्य व्यवहारतः एकैकोऽवमरात्रो भवति। साग्रद्वाषष्टि–द्वाषष्टयहोरात्रान्तरे एकैकस्यावमरात्रस्य–न्यूनरात्रस्य प्रतिपादनादेकैकस्मिन् चन्द्रर्तौ एकैकस्यावमरात्रस्यावश्यं सम्भावनेति। एकस्मिन् सम्वत्सरे तादृशाः षट्ऋतवो भवन्ति, तेन सकले च कर्मसम्वत्सरे षट् अवमरात्रा भवेयुरिति तथैव प्रतिपादयति–'तत्थ खलु इमे छ ओमरत्ता पण्णत्ता' तत्र खलु इमे षड् अवमरात्राः प्रज्ञप्ताः॥ तत्र–तस्मिन् कर्मसंवत्सरे चन्द्र-

---

लिये कहते हैं जैसे कि–दो दो मास वाली छह ऋतुएं होती हैं। एक चांद्र संवत्सर तीनसो चोपन ३५४ अहोरात्र प्रमाण का होता है। अतः तीनसो चोपन अहोरात्र का छह से भाग करे तो इस प्रकार $\frac{३५४}{६}$=५९ भाग करने से उनसठ अहोरात्र लब्ध होते हैं, चांद्र संवत्सर के परिमाण में जो बासठिया बारह भाग अधिक है उस का भी छह से भाग करे $\frac{१२}{६२}$÷$\frac{६}{१}$=$\frac{२}{६२}$ बासठिया बारह भाग छह से भाग करने से बासठिया दो भाग लब्ध होते हैं। इससे यह जान पडता है कि चंद्र ऋतु का परिमाण ५९$\frac{२}{६२}$ उनसठ अहोरात्र तथा बासठिया दो भाग होता है। इस प्रकार करने से कर्ममास की अपेक्षा से एक एक ऋतु में लौकिक एकएक चंद्र ऋतु को अधिकृत करके व्यवहार से एक एक अवमरात्र होता है। साग्र बासठिया अहोरात्र के अन्तर से एक एक अवमरात्र का अर्थात् न्यून रात्र का प्रतिपादन से एक एक चंद्र ऋतु में एक २

ત્રણુસો ચોપન ૩૫૪ અહોરાત્ર પ્રમાણનું હોય છે. તેથી ત્રણુસો ચોપન અહોરાત્રનો છ થી, ભાગ કરવો. જે આ પ્રમાણે છે–$\frac{૩૫૪}{૬}$=૫૯ ભાગ કરવાથી ઓગણુસાઈઠ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. ચાંદ્ર સંવત્સરના પરિમાણમાં જે બાસઠિયા બાર ભાગ વધારે છે. તેનો પણુ છથી ભાગ કરવો $\frac{૧૨}{૬૨}$÷$\frac{૬}{૧}$=$\frac{૨}{૬૨}$ બાસઠિયા બાર ભાગનો છ થી ભાગ કરવાથી બાસઠિયા બે ભાગ લબ્ધ થાય છે. આનાથી એમ જણાય છે કે–ચાંદ્ર રૂતુનું પરિમાણુ ૫૯$\frac{૨}{૬૨}$ ઓગણુસાઈઠ અહોરાત્ર તથાબાસઠિયા બે ભાગ જેટલું થાય છે. આ પ્રમાણે કરવ.થી કર્મમાસની અપેક્ષાથી એક એક રૂતુમાં લૌકિક એક એક ચંદ્ર રૂતુને અધિકૃત કરીને વ્યવહારથી એક એક અવમરાત્ર અર્થાત્ ક્ષય દિવસ થાય છે. સાગ્ર બાસઠિયા અહોરાત્રિના અંતરથી એક એક અવમરાત્રના એટલે કે ન્યૂન અહોરાત્રના પ્રતિપાદનથી એક એક ચંદ્ર રૂતુમાં એક અવમરાત્રની અવશ્ય સંભવના હોય છે. એક સંવત્સરમાં આ પ્રમાણેની છ રૂતુઓ હોય છે. તેથી સંપૂર્ણ

द्वावेव मासौ भवतः, तथाऽप्यत्र पृथक् प्रतिपादनाद् मासप्रमाणं दृढी करोति। तौ च किं प्रमाणा विस्यत आह–'तिचउपण्णेणं तिचउपण्णेणं' त्रिचतुःपञ्चाशता त्रिचतुःपञ्चाशता–त्रीणिशतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि–३५४ रात्रिन्दिवानां द्वादशं च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिववस्येति–३५४।$\frac{12}{62}$ इत्येवं रूपेण आदानेन–एतत्तुल्यसंवत्सरपरिमाणपरिज्ञानेन–इत्येवं रूपं चन्द्रसम्वत्सर प्रमाणमादाय गण्यमानौ द्वौमासो 'सातिरेगाइं एगूणसट्ठी २ राइंदियाइं' सातिरेकाणि एकोनषष्टिरेकोनषष्ठी रात्रिन्दिवानि। सातिरेकाणि- किञ्चिदधिकानि–मनागधिकानि द्वाभ्यां रात्रिन्दिवस्य द्वाषष्टिभागाभ्या मधिकानीति तात्पर्यार्थः। एकोनषष्टिरेकोनषष्टिः––५९।५९ रात्रिन्दिवानि सातिरेकाणि–किञ्चिदधिकैकोनषष्टिपरिमाणं रात्रिन्दिवानामित्यर्थः एतत्तुल्येन रात्रिन्दिवाग्रेण–रात्रिन्दिवपरिमाणेन आख्याता वितिवदेत्–कथयेत्–स्वशिष्येभ्य उपदिशेत्॥ मासद्वयात्मकस्य चन्द्रर्त्तोः परिमाणं चान्द्रसंवत्सरपरिमाणानुसारमेव भवेदिति–हेतोस्तदानयनं प्रदर्श्यते–तथाहि–द्वि द्वि मासप्रमाणाः षड् ऋतवो भवन्ति।

जाने। यद्यपि सूर्य ऋतु में भी सर्वत्र दोही मास होते हैं तथापि यहां पर पृथक् प्रतिपादित करने से मासका प्रमाण को दृढ करते हैं। वे किस प्रमाणवाले कहे हैं? इसके लिये कहते हैं (तिचउपण्णेणं तिचउपपण्णेणं) तीनसो चोपन तीनसो चोपन ३५४ अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बार भाग= ३५४।$\frac{12}{62}$ इसप्रकार के संवत्सर परिमाण परिज्ञान से अर्थात् इसप्रकार के चांद्र संवत्सर के प्रमाण को लेकर गण्यमान दो मास (सातिरेगाइं एगूणसट्ठी २ राइंदियाइं) कुछ अधिक बासठिया दो रात्रि दिवस से अधिक।५९।५९ अहोरात्र से अर्थात् कुछ अधिक उनसठ परिमाणवाले अहोरात्र परिमाण से कहा गया है ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें। दो मासवाली चंद्र ऋतु का परिमाण चांद्र संवत्सर के परिमाण समान ही होता है इस हेतु से उसको बताने के

ऋतुઓમાં બબ્બે માસ સમજવા. જો કે સૂર્ય ઋતુમાં પણ બધે બેજ માસ થાય છે. તો પણ અહીંયાં જુદું પ્રતિપાદન કરવાથી માસના પ્રમાણને દઢિભૂત કરવા તેમ કહેલ છે. તે કેવા પ્રમાણ યુક્ત કહે છે? તે માટે કહે છે. (तिचउपण्णेणं तिचउपण्णेणं) ત્રણસો ચોપન ૩૫૪ ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ ૩૫૪ $\frac{12}{62}$ આ પ્રમાણે સંવત્સર પરિમાણના પરિજ્ઞાનથી અર્થાત્ આ પ્રમાણેના ચાંદ્ર સંવત્સરના પ્રમાણને લઈને ગણવામાં આવતા બે માસ (सातिरेगाइं एगूणसट्ठि २ राइंदियाइं) કંઈક વધારે બાસઠિયા બે રાત્રિ દિવસથી કંઈક વધારે ૫૯–૫૯ ઓગણસાઠ ઓગણસાઈઠ અહોરાત્રથી એટલે કે કંઈક વધારે ઓગણસાઈઠના પરિમાણવાળા અહોરાત્રના પરિમાણથી કહેવામાં આવેલ છે. તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કહેવો.

બે માસવાળી ચંદ્ર ઋતુનું પરિમાણ ચંદ્ર સંવત્સરના પરિમાણ જેટલુંજ છે. આ હેતુથી તે બતાવવા માટે કથન કરે છે–જેમ કે–બે બે માસવાળી છ ઋતુઓ હોય છે. એક ચાંદ્ર

एकश्चान्द्रसम्वत्सरस्तु चतुःपञ्चाशदधिकशतत्रयप्रमाणो भवति। अतएव त्रयाणां चतुःपञ्चाशदधिकानां रात्रिन्दिवशतानां षड्भिर्भागो हर्त्तव्य इति क्रियते $\frac{३५४}{६}$–५९ लब्धा एकोनषष्टिरहोरात्राः। चान्द्रसंवत्सरपरिमाणे ये चाधिकाः द्वादश द्वाषष्टिभागास्तेऽपि षड्भिर्भागो हरणीय इति तथा क्रियते–$\frac{१२}{६२\div६}=\frac{२}{६२}$ अतो द्वादशानां द्वादशानां द्वाषष्टिभागानां षड्भिर्भागहारे कृते लब्धौ द्वौ द्वाषष्टिभागाविति अत उपपद्यते चन्द्रर्तुपरिमाणम्–५९$\frac{२}{६२}$ एकोनषष्टिरहोरात्राः द्वौ च द्वाषष्टिभागाविति। एवं कृते सति कर्ममासापेक्षया एकैकस्मिन् ऋतौ लौकिकमेकैकं चन्द्रर्तुमधिकृत्य व्यवहारतः एकैकोऽवमरात्रो भवति। साग्रद्वाषष्टि–द्वाषष्ट्यहोरात्रान्तरे एकैकस्यावमरात्रस्य–न्यूनरात्रस्य प्रतिपादनादेकैकस्मिन् चन्द्रर्त्तौ एकैकस्यावमरात्रस्यावश्यं सम्भावनेति। एकस्मिन् सम्वत्सरे तादृशाः षट्ऋतवो भवन्ति, तेन सकले च कर्मसम्वत्सरे षट् अवमरात्रा भवेयु रिति तथैव प्रतिपादयति–'तत्थ खलु इमे छ ओमरत्ता पण्णत्ता' तत्र खलु इमे षड् अवमरात्राः प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र–तस्मिन् कर्मसंवत्सरे चन्द्र-

---

लिये कहते हैं जैसे कि–दो दो मास वाली छह ऋतुएं होती हैं। एक चांद्र संवत्सर तीनसो चोपन ३५४ अहोरात्र प्रमाण का होता है। अतः तीनसो चोपन अहोरात्र का छह से भाग करे तो इस प्रकार $\frac{३५४}{६}$=५९ भाग करने से उनसठ अहोरात्र लब्ध होते हैं, चांद्र संवत्सर के परिमाण में जो बासठिया बारह भाग अधिक है उस का भी छह से भाग करे $\frac{१२}{६२\times६}=\frac{२}{६२}$ बासठिया बारह भाग छह से भाग करने से बासठिया दो भाग लब्ध होते हैं। इससे यह जान पडता है कि चंद्र ऋतु का परिमाण ५९$\frac{२}{६२}$ उनसठ अहोरात्र तथा बासठिया दो भाग होता है। इस प्रकार करने से कर्ममास की अपेक्षा से एक एक ऋतु में लौकिक एकएक चंद्र ऋतु को अधिकृत करके व्यवहार से एक एक अवमरात्र होता है। साग्र बासठिया अहोरात्र के अन्तर से एक एक अवमरात्र का अर्थात् न्यून रात्र का प्रतिपादन से एक एक चंद्र ऋतु में एक २

ત્રણસો ચોપન ૩૫૪ અહોરાત્ર પ્રમાણનું હોય છે. તેથી ત્રણસો ચોપન અહોરાત્રનો છ થી, ભાગ કરવો. જે આ પ્રમાણે છે–$\frac{૩૫૪}{૬}$=૫૯। ભાગ કરવાથી ઓગણસાઇઠ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. ચાંદ્ર સંવત્સરના પરિમાણમાં જે બાસઠિયા બાર ભાગ વધારે છે. તેનો પણ છથી ભાગ કરવો $\frac{૧૨}{૬૨\div૬}=\frac{૨}{૬૨}$ બાસઠિયા બાર ભાગનો છ થી ભાગ કરવાથી બાસઠિયા બે ભાગ લબ્ધ થાય છે. આનાથી એમ જણાય છે કે–ચાંદ્ર ૠતુનું પરિમાણ ૫૯$\frac{૨}{૬૨}$ ઓગણસાઇઠ અહોરાત્ર તથાબાસઠિયા બે ભાગ જેટલું થાય છે. આ પ્રમાણે કરવ.થી કર્મમાસની અપેક્ષાથી એક એક ૠતુમાં લૌકિક એક એક ચંદ્ર ૠતુને અધિકૃત કરીને વ્યવહારથી એક એક અવમરાત્ર અર્થાત્ ક્ષય દિવસ થાય છે. સાગ્ર બાસઠિયા અહોરાત્રિના અંતરથી એક એક અવમરાત્રના એટલે કે ન્યૂન અહોરાત્રના પ્રતિપાદનથી એક એક ચંદ્ર ૠતુમાં એક અવમરાત્રની અવશ્ય સંભવના હોય છે. એક સંવત્સરમાં આ પ્રમાણેની છ ૠતુઓ હોય છે. તેથી સંપૂર્ણ

सम्वत्सरमधिकृत्य व्यवहारतो व्यवहारदृशा खल्विति वाक्यालङ्कारे इमे-वक्ष्यमाणस्वरूपाः- वक्ष्यमाणक्रमाश्च षट्-षट्संख्यका अवमरात्राः-क्षयदिनानि-तिथिक्षया इत्यर्थः प्रज्ञप्ताः- प्रतिपादिता वर्त्तन्ते, तेषां नामानि क्रमाश्च प्रतिपाद्यन्ते-'तं जहा-ततिए पव्वे सत्तमे पव्वे एक्कारसमे पव्वे पण्णरसमे पव्वे एगूणवीसइमे पव्वे तेवीसइमे पव्वे' तद्यथा-तृतीये पर्वणि सप्तमे पर्वणि एकादशे पर्वणि पञ्चदशे पर्वणि एकोनविंशतितमे पर्वणि त्रयोविंशतितमे पर्वणि ॥-एकस्मिन् कर्मसम्वत्सरे खलु चतुर्विंशति संख्यकानि पर्वाणि भवन्ति, संवत्सरस्य द्वादश मासात्मकत्वात्, प्रतिमासे पर्वद्वयस्यामावास्या पौर्णमासीति रूपस्य प्रवर्त्तनाच्चेति। तेषु चतुर्विंशति संख्यकेषु पर्वसु कदा कदा-कस्मिन् कस्मिन् पर्वणि क्षयरात्रस्य सम्भावनेति परिगणयति-तृतीये पर्वणि, सप्तमे पर्वणि, एकादशे पर्वणि, एकोनविंशतितमे पर्वणि, त्रयोविंशतितमे पर्वणि अवमरात्रस्य संभावनेति षट्अवमरात्रा भवन्तीति सिद्ध्यति ॥ -परमत्र वस्तुतत्त्वजिज्ञासायां-सूर्यादि क्रियोपलक्षितस्य कालस्य अनादि प्रवाहपतित-

---

अवमरात्र की अवश्य सम्भावना होती है, एक संवत्सर में इसप्रकार की छह ऋतुएं होती है, अतः समग्र कर्मसंवत्सर में छह अवमरात्र होती है। वही अब प्रतिपादित करते हैं-(तत्थ खलु इमे छ ओमरत्ता पण्णत्ता) कर्म संवत्सर में चंद्रसंवत्सर को अधिकृत करके व्यवहार दृष्टि से ये वक्ष्यमाण स्वरूप छह अवमरात्र-क्षय दिवस अर्थात् तिथिक्षय प्रतिपादित किया है। उनके नाम एवं क्रम का कथन करते हैं-(तं जहा-ततिए पव्वे सत्तमे पव्वे एकारसमे पव्वे पण्णरसमे पव्वे एगूणवीसइमे पव्वे तेवीसइमे पव्वे) एक कर्म संवत्सर में चोवीस पर्व होते हैं, कारण की संवत्सर बारह मास प्रमाण का होता है। प्रत्येक मास में दो पर्व आमावस्या एवं पूर्णिमारूप होता है। उन चोवीस पर्वों में किस किस पर्व में क्षयतिथि की संभावना होती है उसको गिनकर कहते है-तीसरे पर्व में, सातवें पर्वमें, ग्यारहवें पर्वमें, पंद्रहवें पर्व में, उन्नीसवें पर्व में तेइसवें पर्व में क्षयतिथि की संभावना होने से छह अवमरात्र होते कहे

કર્મસંવત્સરમાં છ અવમરાત્ર-ક્ષયદિવસ હોય છે. તેજ સૂત્રકાર બતાવે છે-(तत्थ खलु इमे छ ओमरत्ता पण्णत्ता) કર્મસંવત્સરમાં ચાંદ્રસંવત્સરને અધિકૃત કરીને વ્યવહાર દૃષ્ટિથી આ કથ્યમાન સ્વરૂપની છ અવમરાત્ર-ક્ષયતિથિ પ્રતિપાદિત કરેલ છે તેના નામ અને ક્રમ કહેવામાં આવે છે. (तं जहा-ततिए पव्वे सत्तमे पव्वे एक्कारसमे पव्वे पण्णरसमे पव्वे एगूणवीसइमे पव्वे तेवीसइमे पव्वे) એક કર્મસંવત્સરમાં ચોવીસ પર્વ હોય છે. કારણ કે સંવત્સરમાસ માસપ્રમાણનો હોય છે. દરેક માસમાં બે પર્વ અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમારૂપ હોય છે એ ચોવીસ પર્વોમાં કયા કયા પર્વમાં ક્ષય તિથિની સંભાવના હોય છે તેની ગણત્રી કરીને કહે છે-ત્રીજા પર્વમાં, અગીયારમાં પર્વમાં પંદરમા પર્વમાં ઓગણીસમાં પર્વમાં ત્રેવીસમાં પર્વમાં ક્ષય તિથિની સંભાવના હોવાથી છ અવમરાત્ર-ક્ષય દિવસ કહેલા

प्रतिनियतस्वभावस्य स्वरूपतो न क्वापि कदाचिदपि हानि रुपजायते, नवा कदाचित् कश्चिदपि स्वरूपोपचयो भवति तर्हि कथमेतदवमरात्र क्षयरात्र–अतिरात्र वृद्धिरात्रे ति प्रतिपादनमितिचेत्, प्रतिपाद्यते–सौर–चान्द्र–सावन–नाक्षत्राणां मासानां संवत्सराणां च परस्परं मासचिन्तापेक्षया सर्वमेतत् प्रभवति। तथाहि कर्ममासमपेक्ष्य चान्द्रमासस्य चिन्तायामवमरात्रस्य सम्भवः, एवमेव कर्ममासमपेक्ष्य सूर्यमासचिन्तायामतिरात्रस्य कल्पना भवति॥ तथाचोक्तं ग्रन्थान्तरे—

"कालस्स णेवहाणी णवि वुड्ढी वा अवट्ठिओ कालो।
जायइ वड्ढो वड्ढी मासाणं एकमेक्काओ॥ १॥"

छाया–कालस्य नैवहानिर्नापि वृद्धिर्वा अवस्थितः कालः।
जायते वृद्धिरवृद्धिर्मासाना मेकैकस्मात्॥ १॥

अस्या भावार्थगमनिका व्याख्या यथा–कालस्य–समयस्य हानिर्वृद्धिर्वा कदाचिदपि

हैं। परंतु यहां पर वस्तुतत्व को जानने के लिये सूर्यादि क्रिया से उपलक्षित काल का अनादि प्रवाह से प्रतिनियत स्वभाव को स्वरूपतः कदापि किसी भी प्रकार से हानी नहीं होती है, एवं कदापि किसी प्रकार से स्वरूप का उपचय भी नहीं होता है। तो इस अवमरात्र–क्षयरात्री या वृद्धि रात्रि किस प्रकार प्रतिपादित की है? सो कहते हैं–सौर सावन एवं नाक्षत्र मासों का एवं संवत्सरों का परस्पर मास की विचारणा की अपेक्षा से यह सब हो जाता है। जैसे की कर्म मास को अपेक्षित करके सूर्य मास की विचारणा में अतिरात्रि की कल्पना होती है। ग्रन्थान्तर में कहा भी है–

कालस्स नेव हाणी णविवुड्ढी अवट्ठिओ कालो।
जायइ वड्ढो वड्ढी मासाणं एकमेक्काओ॥१॥

इसकी भावार्थ रूप व्याख्या इस प्रकार है–काल की हानी या वृद्धि

છે. પરંતુ અહીંયાં વસ્તુતત્વને જાણવા માટે સૂર્યાદિ ક્રિયાથી જણાતા કાળને અનાદિ પ્રવાહ પ્રતિનિયત સ્વભાવને વાસ્તવિકપણાથી કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારથી હાની થતી નથી અને કદાપિ કોઇ પણ પ્રકારથી સ્વરૂપનો ઉપચય પણ થતો નથી. તો આ અવમરાત્ર–ક્ષયતિથિ અગર વૃદ્ધિ તિથિ કેવી રીતે પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે બતાવે છે. સૌર, સાવન, અને નાક્ષત્ર મહીનાઓના અને સંવત્સરોના પરસ્પરના માસના વિચારની અપેક્ષાથી આ સઘળું થઈ જાય છે. જેમ 'કે–કર્મ'માસને અપેક્ષિત કરીને સૂર્ય સૂર્યમાસની વિચારણામાં અતિ રાત્રિની અર્થાત્ વૃદ્ધિ તિથિની કલ્પના થાય છે. ગન્થાન્તરમાં કહ્યું પણ છે–

कालस्स नेवहाणी ण वि वुड्ढि अवट्ठिओ कालो।
जायइ वड्ढो वड्ढि मासाणं एक्कमेक्काओ॥१॥

આ કથનની ભાવાર્થરૂપ વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે–કાળની હાની અથવા વૃદ્ધિ કોઈ

नैव भवति, यतोहि कालोऽवस्थितः-स्थिरः-अनादिमानेपकाल इत्यर्थः । तर्हि कथं वृद्धिरवृद्धिर्वा प्रतिपाद्यते ? अत्रोच्यते-या खलु वृद्धिः-उपचयः, अवृद्धिः-अपचयः-क्षयः-अवमोवा लोकव्यवहारे दृश्यते कथ्यते च सा किल मासानां सौर-चान्द्र-नाक्षत्रादि मासानाम् एकैकस्मात्-परस्परापेक्षया मासचिन्तायामेतत् सर्वं कल्पना मात्रमेवेति ॥-

अथात्र अवमरात्र भावनाकरणार्थं पूर्वाचार्यै रुपदर्शितं गाथाद्वयमत्रोपन्यस्यते-

'चंद उऊ मासाणं अंसा जे विसेसंम्मि ।
ते ओमरत्तभागा हवंति मासस्स नायव्वा ॥१॥
बावट्ठिभागमेगं दिवसे संजायइ ओमरत्तस्स ।
बावट्ठिए दिवसेहिं ओमरत्तं तओ हवइ' ॥२॥

छाया-चन्द्र-ऋतुमासानामंशा ये दृश्यन्ते विश्लेषे ।
ते अवमरात्रभागा भवन्ति मासस्य ज्ञातव्याः ॥१॥
द्वाषष्ठिभागमेकं दिवसः संजायते अवमरात्रस्य ।
द्वाषष्ट्या दिवसैरवमरात्रस्ततो भवति ॥२॥

अथानयो रक्षरार्थगमनिका व्याख्या यथा-ऋतुमासः-कर्ममासः, चन्द्रर्तुमासानां-चान्द्रमासकर्ममासयोः परस्परम् 'विसेसम्मि' विश्लेषे-अन्तरे कृते सति ये अंशा-परस्प-

---

कदापि होती नहीं है । कारण की काल अवस्थित होता है अर्थात् स्थिर एकरूप रहता है, तो वृद्धि या क्षय किस प्रकार प्रतिपादित करते हैं ? इसके लिये कहते हैं जो वृद्धि या अपचय-क्षय लोकव्यवहार में दिखता है एवं कहा जाता है वह केवल सौर चांद्र एवं नाक्षत्रादि मासों का परस्पर की अपेक्षा से मास विचारणा में ये सब कल्पना मात्र ही होती है ।

अब यहां पर अवमरात्र की भावना कहने के हेतु से पूर्वाचार्यने कही हुई दो गाथा यहां पर प्रदर्शित की जाती है-(चंद उऊ मासाणं) इत्यादि इसकी अक्षरार्थ गमनिका व्याख्या दिखलाई जाती है-ऋतुमास अर्थात् कर्ममास एवं चांद्रमास परस्पर में (विसेसम्मि) विश्लेष अर्थात् अंतर करे तो जो अंश

વખતે થતી નથી કારણ કે કાળ અવસ્થિત હોય છે. એટલે કે સ્થિર એક રૂપ હોય છે. આ વૃદ્ધિ અથવા ક્ષય કેવી રીતે પ્રતિપાદિત કરેલ છે? આ જાણવા માટે કહે છે, જે વૃદ્ધિ કે ક્ષય લોકવ્યવહારમાં દેખાય છે, અને કહેવામાં આવે છે તે કેવળ સૌર ચાંદ્ર અને નાક્ષત્રાદિ માસોના પરસ્પરની માસવિચારણામાં આ બધી કલ્પના માત્ર જ હોય છે.

હવે અહીં અવમરાત્રની ભાવના કહેવાના હેતુથી પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ બે ગાથા બતાવવામાં આવે છે-(चंदउऊमासाणं) ઈત્યાદિ આની અક્ષરાર્થ ગમનિકા વ્યાખ્યા બતાવવામાં આવે છે-ૠતુમાસ અર્થાત્ કર્મમાસ અને ચાંદ્રમાસ પરસ્પર (विसेसम्मि) વિશ્લેષ અર્થાત્ અંતર કરે તો જે અંશ પરસ્પરના અંતરનો ભાગ અર્થાત્ અંતરના અંશ કે જે માસ-

रान्तरोद्भवा भागा दृश्यन्ते–अन्तरांशा अवतिष्ठन्ते–त्रिंशत् द्वाषष्टिभागरूपा अन्तरांशा भवन्ति, ते एव 'मासस्स' मासस्य–एकमासपरिमितकालस्य 'ओमरत्तभागा हवंति' अवमरात्रभागा भवन्ति ॥१॥ यथात्र कर्ममासप्रमाणः परिपूर्णत्रिंशदहोरात्रतुल्यो भवति, चान्द्रमासपरिमाणं तु एकोनत्रिंशदहोरात्राः, द्वात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्येति। अतएव चान्द्रमासस्य–चान्द्रमासपरिमाणस्य, तथा ऋतुमासस्य–कर्ममासपरिमाणस्य च परस्परं विश्लेषः क्रियते ३०–(२९। $\frac{३२}{६२}$)=००। $\frac{३०}{६२}$। एवं विश्लेषे कृते सति उद्धरिता अंशाः दृश्यन्ते त्रिंशद् द्वाषष्टिभागरूपाः। एते एव अवमरात्रस्य भागाः स्युरिति। एतद्धि अवमरात्रस्य परिपूर्णं मासपर्यन्ते भवति। अतस्तस्य सत्कास्तेभागाः मसस्यावसाने द्रष्टव्याः। अतोऽनुपातेन एकस्मिन् दिनेऽपि अवमभागानामानयनं कर्त्तुं पार्यते, अत्रानुपातप्रवर्त्तनं यथा–यदि त्रिंशति दिवसेषु त्रिंशद् द्वाषष्टिभागा अवमरात्रस्य लभ्यन्ते तदा एकस्मिन दिवसे अवम-

---

परस्पर के अन्तर का भाग अर्थात् अंतर के अंश जो की बासठिया तीस भाग रूप अन्तरांश होते हैं वही (मासस्स) एक मास परिमित काल का (ओमरत्तभागा हवंति) अवमरात्र के भाग होते हैं ॥१॥ जैसे की कर्ममास का प्रमाण परिपूर्ण तीस अहोरात्र तुल्य होता है, चांद्रमास का परिमाण उन्तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग का होता है, अतएव चांद्रमास परिमाण का तथा कर्ममास परिमाण का परस्पर विश्लेष किया जाता है ३०(२९। $\frac{३२}{६२}$)=००। $\frac{३०}{३२}$ इस प्रकार विश्लेष करने से रहा हुवा अंश बासठिया तीस भाग रूप होते हैं। यही अवमरात्र के भाग होते हैं। यही अवमरात्र का परिपूर्ण मास पर्यन्त होता है, अतः उसके संबंध के वे भाग मास के अन्त में दिखलाते हैं, अनुपात से एक दिन के भी अवमभागों को लासकते है, यहां अनुपात इस प्रकार से होता है–जो तीस दिन में अवमरात्र का बासठिया तीस भाग लब्ध हो सकते हैं तो एक दिवस में कितने भाग

ઠિયા ત્રીસ ભાગરૂપ અંતરાંશ હોય છે. એજ (मासस्स) એક માસ પ્રમાણુવાળા કાળના (ओमरत्ता भागा हवंति) અવમરાત્રના ભાગ હોય છે ॥૧॥ જેમ કે-કર્મમાસનું પ્રમાણુ પૂરેપૂરા ત્રીસ અહોરાત્ર તુલ્ય હોય છે. ચાંદ્રમાસનું પ્રમાણુ ઓગણુત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ હોય છે, અતએવ ચાંદ્રમાસના પરિમાણુનો અને કર્મમાસના પરિમાણુનો પરસ્પર વિશ્લેષ કરવામાં આવે છે. ૩૦–(૨૯। $\frac{૩૨}{૬૨}$)=૦૦। $\frac{૩૦}{૬૨}$ આવી રીતે વિશ્લેષ કરવાથી રહેલ અંશ બાસઠિયા ત્રીસ ભાગરૂપ હોય છે. આજ અવમરાત્રના ભાગ હોય છે. આજ પ્રમાણે અવમરાત્રનો માસપૂર્ણ થતા સુધી હોય છે. તેથી તેના સંબંધના એ ભાગો માસના અંતમાં બતાવે છે. અનુપાતથી એક દિવસમાં પણુ અવમભાગો લાવી શકે છે. અહીં અનુપાત આ પ્રમાણે હોય છે. જો ત્રીસ દિવસમાં અવમરાત્રના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ લબ્ધ થઇ શકે તો એક દિવસમાં અવમરાત્રના કેટલા ભાગ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે? આ જાણુવા માટે ત્રણુ રાશીની

रात्रस्य कतिभागाः प्राप्यन्ते इति राशित्रयस्य स्थापना यथा–$\frac{30}{62}\times\frac{1}{30}=\frac{30}{62}\times\frac{1}{30}=\frac{1}{62}$ अत्रान्त्येन राशिना एकलक्षणेन मध्यस्य राशेस्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागरूपस्य गुणनं कृतम्, एकेन गुणितं तथैव तिष्ठतीति जातास्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागरूपा एव । तत्राद्यराशिना त्रिंशता भागे हृते हरांशयोस्तुल्यत्वान्नाशे कृते लब्ध एकरूपः, अत आगतं प्रतिदिवसमेकैको द्वाषष्टिभागो लभ्यते । एतदेव प्रतिपादयति च द्वितीयया गाथयापि–'बावट्ठिभागमेगं दिवसे संजायइ ओमरत्तस्स' द्वाषष्टिभागमेकं दिवसः संजायते अवमरात्रस्य ॥ अर्थादेकैको द्वाषष्टिभागदिवसः –दिवसे दिवसे–प्रतिदिवसं संजायतेऽवमरात्रस्य–क्षयदिवसस्येत्यर्थः ॥ अत्र गाथायामेकशब्दो दिवसशब्दश्चागृहीतवीप्सोऽपि सामर्थ्याद् वीप्सां गमयति । नपुंसकनिर्देशश्च प्राकृतलक्षणवशादवगन्तव्यः । तदेवं निष्पन्नार्थो भवति यद् एकैकस्मिन् दिवसे एकैको द्वाषष्टिभागोऽवमरात्रस्य सम्बन्धी प्राप्यते ततो द्वाषष्ट्या दिवसैः कःस्यादित्यनुपातेन एकोऽवम-

---

प्राप्त हो सकते हैं ? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है जैसे कि–$\frac{30}{62}\times\frac{1}{30}=\frac{30}{62}\times\frac{1}{30}=\frac{1}{62}$ यहां पर अन्त्य राशि एक से मध्य राशि बासठिया तीस भाग का गुणा करे एक से गुणित उसी प्रकार रहता है अतः बासठिया तीस भागरूप ही रहता है । उसका पहली राशि जो तीस है उस से भाग करे तो हरांश समान होने से नाश करने से एकरूप रहता है इससे प्रतिदिवस एक एक बासठिया भाग लब्ध होता है । इसी को दूसरी गाथा से प्रतिपादित करते हैं (बावट्ठिभागमेगं दिवसे संजायइ ओमरत्तस्स) एक बासठिया भाग अवमरात्र का दिवस होता है । अर्थात् एक एक बासठिया भाग–क्षयदिवस प्रत्येक दिवस में होता है । इस गाथा में एक शब्द एवं दिवस शब्द विप्सा से ग्रहण न करने पर भी सामर्थ्य से वीप्सा का बोधक होता है, तथा नपुंसक निर्देश प्राकृत होने से किया गया समझे, अतः इसका निष्कर्षार्थ इसप्रकार से होता है–जो एक एक अवमरात्र का एक एक बास-

---

સ્થાપના કરવામાં આવે છે, જેમકે-$\frac{30}{62}+\frac{1}{30}=\frac{30\times1}{62\times30}=\frac{1}{62}$ અહીં અન્ત્યની એકરૂપ રાશી થી મધ્યનીરાશિ બાસઠિયા ત્રીસ ભાગનો ગુણાકાર કરવો, એકથી ગુણેલ એજ પ્રકારથી રહે છે. તેથી બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ રૂપજ રહે છે. તેનો પહેલીરાશિ જે ત્રીસ છે તેનાથી ભાગ કરવો તો હરાંશ સમાન હોવાથી તેનો નાશ કરવાથી એકરૂપ રહે છે. આથી પ્રત્યેક દિવસે એક એક બાસઠિયા ભાગ લબ્ધ થાય છે. આને બીજી ગાથાથી પ્રતિપાદિત કરે છે. (बासट्ठिभागमेगं दिवसे संजायइ ओमरत्तस्स) એક બાસઠિયા ભાગ અવમરાત્ર–ક્ષય તિથિનો દિવસ થાય છે. અર્થાત્ એક એક બાસઠિયા ભાગ ક્ષય દિવસના દરેક દિવસમાં હોય છે. આ ગાથામાં એક શબ્દ અને દિવસ શબ્દ વીપ્સાથી ગ્રહણ કરેલા ન હોવા છતાં પણ સામર્થ્યથી વીપ્સાદ્વિરૂક્તિના બોધક થાય છે. તથા નપુંસકનિર્દેશ પ્રાકૃત હોવાથી કરવામાં આવેલ છે તેમ સમજવું. આનો નિષ્કર્ષાર્થ આ પ્રમાણે છે. જો એક એક અવમરાત્રનો

रात्रो भवति। यथात्र राशित्रयस्य स्थापना—$\frac{1}{62}+62=\frac{1}{62}\times\frac{62}{1}=\frac{1}{1}=1$ गुणनभजनक्रिया पूर्ववदेत्र कृता, अतः सिद्धयति यत् द्वापष्टया दिवसैरेकोऽवमरात्रो भवति। अत्रैतदुक्तं भवति—दिवसे २ अवमरात्रसत्कैकैकद्वापष्टिभागवृद्धया द्वापष्टितमो भागः सञ्जायमानो द्वापष्टितमदिवसे मूलतः सिद्धयति यत् त्रिपष्टितमा तिथिः प्रवर्त्तत इति। एवं सति एकपष्टितमो योऽहोरात्रस्तस्मिन् एकपष्टितमा द्वापष्टितमा च तिथिः क्षयत्वमुपगतेति द्वापष्टितमा तिथिर्लोके पतितेति व्यवह्रियते, उक्तं च ग्रन्थान्तरे यथा—'एक्कंसि अहोरत्ते दोवि तीही जत्थ णिहण मेज्जासु। सोत्थ तिही परिहायइ' ॥

छाया—एकस्मिन् अहोरात्रे द्वेऽपि तिथी यदा निधनमेयाताम्। साऽत्र तिथिः परिहीयते....॥ एकस्मिन् एव अहोरात्रे यदा तिथिद्वयस्य पातो दृश्यते पञ्चाङ्गे तदा तत्र

ठिया भाग प्राप्त हो सकता है तो बासठ दिन में कितना भाग प्राप्त हो सकता है? इसप्रकार के अनुपात से एक अवमरात्र होता है। इसको जानने के लिये यहां पर तीन राशि की स्थापना $\frac{1}{62}+62=\frac{1+62}{62+1}=\frac{1}{1}=1$ गुणन भाजन क्रिया पूर्वकथितानुसार कर लेवें। इससे यह सिद्ध होता है कि वासठ दिनमें एक अवमरात्र अर्थात् क्षयदिवस होता है, यहां पर इसप्रकार कहा जाता है—प्रत्येक दिवस में अवमरात्र संबंधी एक एक बासठिया भाग की वृद्धि से बासठवें दिवस में बासठ भाग होता है। यह कथन मूल से भी सिद्ध होता है जैसे कि तिरसठ तिथि प्रवर्तित होती है। इसप्रकार होने से इकसठवां जो अहोरात्र है उसमें इकसठवीं या बासठवीं तिथि क्षय को प्राप्त होने से बासठ तिथि लोक व्यवहार में प्रतीत होती है। ग्रन्थान्तर में कहा भी है—(एक्कंमि अहोरत्ते दो वि तिही जत्थ णिहणमेज्जासु, सोत्थ तिही परिहायइ) एक अहोरात्र में जो दो तिथिकापात पंचांग में दिखता है, उसमें प्रथम तिथि अपने ही स्वरूप से

એક એક બાસઠિયા ભાગ પ્રાપ્ત થય તો બાસઠ દિવસમાં કેટલા ભાગ પ્રાપ્ત થઇ શકે? આ પ્રકારના અનુપાતથી એક અવમરાત્ર થાય છે. તે જાણવા માટે અહીંયાં ત્રણ રાશિની સ્થાપના $\frac{1}{62}+62=\frac{1\times62}{62\times1}=\frac{1}{1}=1$ કરવી અને તેની ગુણન ભાજનક્રિયા કહેલ પ્રકારથી કરી લેવી. આનાથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે બાસઠિયા દિવસમાં એક અવમરાત્ર એટલેકે ક્ષય દિવસ થાય છે. અહીંયાં આ રીતે કહેવામાં આવે છે. દરેક દિવસમાં અવમરાત્ર સંબંધી એક એક બાસઠિયા ભાગની વૃદ્ધિ થવાથી બાસઠમા દિવસમાં બાસઠ ભાગ થાય છે, આ કથન મૂલના કથનથી પણ સિદ્ધ થાય છે. જેમકે—ત્રેસઠ તિથિ પ્રવર્તિત થાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી એકસઠમા અહોરાત્રમાં એકસઠમી તિથિ અગર બાસઠમી તિથિનો ક્ષય થવાથી લોકવ્યવહારમાં બાસઠતિથી પ્રતીત થાય છે. ગ્રન્થાન્તરમાં કહ્યું છે.—(एक्कंमि अहोरत्ते दो वि तिही जत्थ णिहणमेज्जासु सोत्थ तिही परिहायइ) એક અહોરાત્રમાં જે બે તિથિનો પાત પંચાગમાં દેખાય છે તેમાં પહેલી તિથી હીયમાન હોય છે. એટલે કે ક્ષય થાય છે,

प्रथमा तिथिः स्वस्वरूपा तिष्ठति, द्वितीया च परिहीयते-क्षयलक्षणरूपा लोके कथ्यते। एवं द्वाषष्ट्या द्वाषष्ट्या दिवसै रेकैको दिवसः परिहीयते, एकैकस्मिन् संवत्सरे षट् ऋतवो भवन्ति। प्रत्येकस्मिन् ऋतौ एकैको दिवसः क्षयत्वमुपयाति। तेनैकस्मिन् सम्वत्सरे षट् अवमरात्रा भवेयुस्ते च कस्मिन् पर्वणि परिसमापयन्तीति जिज्ञासा निवृत्यर्थमाह मूले-तृतीये पर्वणि, सप्तमे पर्वणि, एकादशे पर्वणि, पञ्चदशे पर्वणि, एकोनविंशतितमे पर्वणि, त्रयोविंशतितमे पर्वणि, एवमेतेषा मवमरात्राणां ग्रन्थान्तरेण सम्मेलनं यथा स्यात् तथा समन्वयो विधीयते-ग्रन्थान्तरे तु वर्षाकालस्य-चातुर्मासप्रमाणस्य श्रावणादेस्तृतीये पर्वणि सति भाद्रशुक्ले-प्रथमोऽवमरात्रः समापतति, (१) पुनस्तस्यैव वर्षाकालस्य सम्बन्धिनि सप्तमे पर्वणि सति कार्त्तिकशुक्ले द्वितीयोऽवमरात्रः समागच्छति (२)। तदनन्तरं खलु शीतकालस्य तृतीये पर्वणि मूलापेक्षया एकादशे पर्वणि सति पौषकृष्णे तृतीयोऽवमरात्रः

रहती है, तथा दूसरी तिथि हीयमान होती है अर्थात् क्षय होता है ऐसा लोक में कहा जाता है, इसी प्रकार बासठ बासठ दिवस से एक एक दिवस हीन होता है। एक संवत्सर में छह ऋतुएं होती है। प्रत्येक ऋतु में एक एक दिवस का क्षय होता है। अतः एक संवत्सर में छह अवमरात्र होती है वे किस किस पर्वमें समाप्त होती है। यह जिज्ञासा की निवृत्ति के लिये मूल में कहते है-तीसरे पर्वमें, सातवें पर्वमें, ग्यारवें पर्वमें, पंद्रहवें पर्वमें, उन्नीसवें पर्वमें, तेइसवें पर्वमें इस प्रकार ये अवमरात्र का ग्रन्थान्तर से जिस प्रकार मिलाव हो उस प्रकार से समन्वय किया जाता है-ग्रन्थान्तर में चातुर्मास प्रमाण वर्षाकाल का श्रावणादि से तीसरा पर्व होने पर भाद्रपद शुक्लपक्ष में प्रथम अवमरात्र आता है (१) पुनः उसी वर्षाकाल संबंधी सातवां पर्व होने पर कार्तिक शुक्ल दूजको अवमरात्र आता है (२) तत्पश्चात् शीतकाल के तीसरे पर्वमें मूल के कथनानुसार ग्यारहवां पर्व होने पर पौषकृष्ण तीज को अवमरात्र होता है (३)

તેમ લોકવ્યવહારમાં કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે બાસઠ બાસઠ દિવસમાં એક એક દિવસ હીન-ઓછો થાય છે. એક સંવત્સરમાં છઋતુઓ હોય છે. દરેક રૂતુમાં એક એક દિવસનો ક્ષય થાય છે. તેથી એક સંવત્સરમાં છ અવમરાત્ર ક્ષય દિવસ આવે છે. તે કયા કયા પર્વમાં સમાપ્ત થાય છે? આ પ્રકારની જીજ્ઞાસાનિવૃત્તિ માટે મૂલમાં કહેલ છે. ત્રીજા પર્વમાં સાતમા પર્વમાં, અગીયારમા પર્વમાં, પંદરમા પર્વમાં, ઓગણીસમા પર્વમાં ત્રેવીસમા પર્વમાં આ પ્રમાણે આ અવમરાત્રનો ગ્રન્થાન્તરથી જે રીતે મેળ આવે તે રીતે સમન્વય કરવામાં આવે છે, ગ્રન્થાન્તરમાં ચારમાસ પ્રમાણવાળા વર્ષા કાળના શ્રાવણાદિથી ત્રીજુ પર્વ થાય ત્યારે ભાદરવા માસના શુક્લ પક્ષમાં પહેલી અવમરાત્રિ આવે છે, (૧) ફરીથી એજ વર્ષાકાળનું સાતમું પર્વ થાય ત્યારે કાર્તિક શુદ બીજના દિવસે બીજી અવમરાત્રિ આવે છે. (૨) તે પછી ફરીથી એજ શીતકાળના ત્રીજા

स्यात् (३)। पुनस्तस्यैव शीतकालस्य सप्तमे पर्वणि-मूलापेक्षया पञ्चदशे पर्वणि सति फाल्गुनकृष्णे चतुर्थोऽवमरात्रो भवति (४)। पुनस्तदनन्तरं ग्रीष्मकालस्य तृतीये पर्वणि मूलदिशा एकोनविंशतितमे पर्वणि सति वैशाखकृष्णे पञ्चमोऽवमरात्रः परिसमाप्तिमुपयायात् (५)। पुनस्तस्यैव ग्रीष्मकालस्य सप्तमे पर्वणि मूलापेक्षया त्रयोविंशतितमे पर्वणि आषाढ-शुक्ले सति षष्ठोऽवमरात्रः समापततीति (६)॥ गाथोक्तिरन्यत्राप्युपलभ्यते-

"तइयम्मि ओमरत्तं कायव्वं सत्तमंमि पव्वंमि।
वासहिमगिम्हकाले चाउमासे विहीयंते" ॥१॥

छाया-तृतीये अवमरात्रः कर्त्तव्यः सप्तमे पर्वणि।
वर्षा-हेमन्त-ग्रीष्मकाले चातुर्मासे विधीयते ॥१॥

इह खलु चतुर्भिश्चतुर्भिर्मासैः त्रय एव ऋतवः प्रकल्पिताः सन्ति, तेऽपि च आषाढाद्याः प्रकल्पिता वर्त्तन्ते, प्रत्येकस्य ऋतोस्तृतीये पर्वणि सप्तमे च पर्वणि अवमरात्राः समापतन्ति। एवमत्र त्रिषु चतुर्मासात्मकेषु ऋतुषु अवमरात्रद्वयस्य पातात् एकस्मिन संवत्सरे षट् अवम-

पुनः उसी शीतकाल का सातवें पर्व में मूल का कथनानुसार पंद्रहवें पर्व होने पर फाल्गुन कृष्ण चतुर्थी को अवमरात्र होता है (४) तत्पश्चात् ग्रीष्मकाल के तीसरे पर्वमें मूलोक्तानुसार उन्नीसवें पर्व होने पर वैशाख कृष्ण में पंचवां अवमरात्र समाप्त होता है (५) तत्पश्चात् उसी ग्रीष्मकाल के सातवें पर्व एवं मूलोक्तानुसार तेईसवें पर्वमें आषाढ शुक्लपक्ष में छठा अवमरात्र समाप्त होना है (६) अन्यत्र भी इस विषय में गाथा द्वारा कहा है-(तइयम्मि ओमरत्तं) इत्यादि अर्थात् यहां पर चार चार मासमें तीन ही ऋतुएं कल्पित की गई है। वे भी आषाढादि से कल्पित की है। प्रत्येक ऋतु के तीसरे पर्वमें सातवें पर्वमें अवमरात्र होता है। इसप्रकार यहां पर चार मास प्रमाणवाली तीन ऋतु में दो अवमरात्र होने से एक संवत्सर में छह अवमरात्र हो ही जाती है, वे

પર્વમાં મૂળના કહ્યા પ્રમાણે અગીયારમું પર્વ આવે ત્યારે પોષ વદ ત્રીજ અવમરાત્ર હોય છે. (૩) ફરીથી એજ શીત કાળના સાતમા પર્વમાં મૂળના કથન પ્રમાણે પંદરમા પર્વમાં ફાગણ વદ ચોથ અવમરાત્ર થાય છે. (૪) તે પછી ગ્રીષ્મ ૠતુના ત્રીજા પર્વમાં મૂલકથન પ્રમાણે ઓગણીસમા પર્વમાં વૈશાખ વદ પાંચમે પાંચમું અવમરાત્ર સમાપ્ત થાય છે, તે પછી એજ ગ્રીષ્મકાળના સાતમા પર્વમાં અને મૂલના કથન પ્રમાણે તેવીસમાં પર્વમાં અષાઢ શુદમાં છટ્ઠી અવમરાત્રિ સમાપ્ત થાય છે. અન્યત્ર પણ આ સંબંધમાં ગાથા દ્વારા કહ્યું છે. (तइयंमि ओमरत्तं) ઈત્યાદિ અર્થાત્ અહીં ચાર ચાર માસમાં ત્રણ જ ૠતુઓ કલ્પિત કરવામાં આવેલ છે. તે પણ અષાઢથી આરંભીને કહેલ છે. દરેક ૠતુના ત્રીજા પર્વમાં સાતમા પર્વમાં અવમરાત્ર આવે છે. એ રીતે અહીંયાં ચારમાસ પ્રમાણવાળી ત્રણ ૠતુમાં બે અવમરાત્ર થવાથી એક સંવત્સરમાં છ અવમરાત્ર આવી જ જાય છે. એ પણ

रात्रा भवन्त्येव, तेऽपि च मूलोक्तैरवमरात्रैः सह तुल्यत्वं भजन्त्येवेत्युभयोः समन्वयः। इह च ये त्रयऋतव आपाढाद्याः प्रकल्पितास्ते च लोके प्रसिद्धिमाप्नुयुः। ततो लौकिकव्यवहारमपेक्ष्य आषाढादारभ्य प्रतिदिवसमेकैक द्वाषष्टिभागहान्या वर्षाकालादिगतेषु तृतीयादिषु पर्वसु मूले यथोक्ता अवमरात्राः प्रतिपद्यन्ते। परमार्थतस्तु पुनः श्रावणमासस्य कृष्णपक्षस्यारम्भकालादर्थात् प्रतिपल्लक्षणाद् युगादित आरभ्य चतुश्चतुः पर्वातिक्रमे काले अवमरात्रा वेदितव्या इति ॥

अथात्र युगादितः कतिपर्वातिक्रमे सति कस्यां तिथौ अवमरात्री भूतायां तया सह का तिथिः परिसमाप्तिं यास्यतीति चिन्तायां खलु इमास्तिस्रो गाथाः पूर्वाचार्यैं स्वदर्शिताः प्रश्ननिर्वचनरूपाः विनेयजनानुग्रहाय अत्रोपनिवेश्यन्ते यथा—

"पाडिवय ओमरत्ते कइया विइया समप्पिहीइ तिही।
विइयाए वा तइया तइयाए वा चउत्थी उ ॥१॥

भी मूलोक्त अवमरात्र के साथ तुल्य ही होती है। इसप्रकार दोनों कथन का सरखापना होता है। यहां पर जो आषाढादि तीन ऋतुएं कथित की है वे लोक में प्रसिद्ध है, अतः लौकिकव्यवहार को अपेक्षित करके आषाढ से लेकर प्रतिदिन एक एक बासठिया भाग की हानी से वर्षाकाल के गत तृतीयादि पर्वमें मूल में यथोक्त प्रकार से अवमरात्र प्रतिपादित किये है। वास्तविकता से तो श्रावण मास के कृष्णपक्ष के आरम्भ काल से अर्थात् प्रतिपदा से युगादि से आरम्भ करके चार चार पर्व का अतिक्रम काल में अवमरात्र समझ लेवें।

अब यहां पर युग के आरम्भ से कितने पर्व वीत जाने के बाद एवं किस तिथ में अवमरात्र रूप तिथि के साथ कौनसी तिथि समाप्त होती है? इस प्रकार के विचार में ये वक्ष्यमाण तीन गाथाएं पूर्वाचार्यने प्रश्न निर्वचनरूप कही है वे शिष्यजनानुग्रह के लिये यहां पर कही जाती है—(पडिवय ओमरत्ते

મૂલમાં કહેલ અવમરાત્રની સમાન જ હોય છે, આ પ્રમાણે બન્ને કથનનું સરખાપણું થાય છે, અહીંયાં જે અષાઢાદિ ત્રણ ૠતુઓ કહેલ છે એ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેથી લૌકિક વ્યવહારને અપેક્ષિત કરીને અષાઢથી લઇને દરરોજ એક એક બાસઠિયા ભાગની ન્યૂનતાથી વર્ષાકાળના વીતેલા તૃતીયાદિ પર્વમાં મૂલોક્ત પ્રકારે અવમરાત્રનું પ્રતિપાદન કરેલ છે, વાસ્તવિકપણાથી તો શ્રાવણમાસના કૃષ્ણપક્ષના આરંભકાળથી એટલે કે એકમથી યુગના આદિથી આરંભીને ચાર ચાર પર્વના અતિક્રમ કાળમાં અવમરાત્રિ સમજી લેવી.

હવે અહીં યુગના આરંભથી કેટલા પર્વ વીત્યા બાદ અને કઇ તિથિમાં અવમરાત્ર રૂપ તિથિની સાથે કઇ તિથિ સમાપ્ત થાય છે? આ પ્રમાણેના વિચારમાં આ વક્ષ્યમાણ ત્રણ ગાથાઓ પૂર્વાચાર્યે પ્રશ્નના સમાધાન રૂપે કહેલ છે, તે શિષ્યજનાનુગ્રહ માટે અહીંયાં

सेसासु चेव काहिइ तिहिसु ववहार गणिय दिट्ठासु ।
सुहुमेण परिल्लतिही संजायइ कंमि पव्वंमि ॥२॥
रूवाहिगा उऊया विगुणा पव्वा हवंति कायव्वा ।
एमेव हवइ जुम्मे एक्कत्तीसा जुया पव्वा' ॥३॥

छाया—प्रतिपदि अवमरात्रः कदा द्वितीया समाप्यते तिथिः ।
द्वितीयया वा तृतीया तृतीयया वा चतुर्थी तु ॥१॥
शेषासु चैव काचित्सु तिथिषु व्यवहारगणितदृष्टासु ।
सूक्ष्मेण परिलक्ष्यते हि संजायते कस्मिन् पर्वणि ॥२॥
रूपाधिकाः ऋतुना द्विगुणाः पर्वाणि भवन्ति कर्त्तव्याः ।
एवमेव भवति युग्मे एकत्रिंशद् युजानि पर्वाणि ॥३॥

अथासामक्षरगमनिका व्याख्या—एकस्मिन् संवत्सरे द्वादशमासा भवन्ति, प्रत्येकस्मिन् मासे कृष्णशुक्लात्मकौ द्वौ पक्षौ भवतः, प्रत्येकस्मिन् पक्षे च प्रतिपद आरभ्यामावास्यां पञ्चदशीं वा यावत् पञ्चदश तिथयो भवन्ति, तासां मध्ये प्रतिपदि अवमरात्री भूतायां सत्यां पुनः कस्मिन् पर्वणि—कस्मिन् पक्षे द्वितीया समाप्यते तिथिः—द्वितीया तिथिः समाप्स्यति—प्रतिपदा सह एकस्मिन्नहोरात्रे द्वितीयापि तिथिः समाप्तिमुपयास्यति, द्वितीयायां वा तिथौ अवमरात्री भूतायां कस्मिन् पर्वणि द्वितीयया सह तृतीयातिथिः समाप्ति मेष्यति, अथवा तृतीयायां तिथौ अवमरात्री भूतायां कस्मिन् पर्वणि चतुर्थी तिथिस्तृतीयया सह

कइया विइया समप्पि ही इति ही) इत्यादि

इन गाथाओं का अक्षरार्थ पूर्वक व्याख्या कही जाती है—एक संवत्सर में बारह मास होते हैं, प्रत्येक मास में कृष्ण एवं शुक्ल इसप्रकार दो पक्ष होते है, तथा प्रत्येक पक्ष में प्रतिपदा से आरम्भ करके अमावास्या पर्यन्त पंद्रह तिथियां होती है। उनमें प्रतिपदा अवमरात्र होने पर पुनः किस पर्व में द्वितीया तिथि समाप्त होती है अर्थात् प्रतिपदा के साथ एक अहोरात्र में द्वितीया तिथि भी समाप्त होती है अथवा द्वितीया तिथि अवमरात्र हो तो द्वितीयातिथि किस पर्व में समाप्त होती है ? अथवा तृतीया तिथि अवमरात्र हो तो किस पर्वमें चतुर्थि तिथि तृतीया के साथ समाप्त होती है ? तथा चतुर्थि

કહેવામાં આવે છે, (पडिवय ओमरत्ते कइया विइया समप्पिही इतिही) ઈત્યાદિ આ ગાથાઓના અક્ષરાર્થ પૂર્વક વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે—એક સંવત્સરમાં બાર માસ હોય છે, દરેક માસમાં કૃષ્ણ એ શુકલ આ પ્રમાણે બે પક્ષો હોય છે, તથા દરેક પક્ષમાં પડવાથી આરંભ કરીને અમાસ પર્યન્ત પંદર તિથિયો હોય છે, તેમાં એકમ અવમરાત્ર થાય ત્યારે ફરી કયા પર્વમાં બીજની તિથિ સમાપ્ત થાય છે ? અથવા બીજની તિથિ અવમરાત્ર થાય તો બીજની સાથે ત્રીજની તિથી કયા પર્વમાં સમાપ્ત થાય છે ? અગર ત્રીજ તિથિ

निधनमुपयास्यति । तथा च चतुर्थ्यां तिथौ अवमरात्री सम्पन्नायां कस्मिन् पक्षे—पर्वणि चतुर्थ्या सह पञ्चमीतिथिः क्षयत्वमुपयास्यतीत्येवं शेषास्वपि तिथिषु व्यवहारगणितदृष्टासु—लोकप्रसिद्धव्यवहारगणितपरिभाविताासु—पञ्चमी षष्ठी सप्तमी अष्टमी नवमी दशमी एकादशी द्वादशी त्रयोदशी चतुर्दशी पञ्चदशीत्येवं रूपासु कास्वपि तिथिषु यदा कदाचित् शिष्यः प्रश्नं करिष्यति चेत्तदा यथोदितोपपत्तिसिद्ध द्वाषष्टिदिनान्तरालक्रमेण लोकप्रसिद्धव्यवहारगणितपरिपाटया यथोदितं सर्वमपि प्रतिपादयेत् । 'सुहुमेण परिल्लतिही संजायइ कम्मि पव्वंमि' सूक्ष्मेण परिलक्ष्यते हि संजायते कस्मिन् पर्वणि । सूक्ष्मेण—सूक्ष्मगणितक्रमेण—प्रतिदिवसमेकैकेन द्वाषष्टिभागरूपेण लक्षणेन—लक्ष्यमाणेन भागेन परिहीयमानायां तिथौ पूर्वस्याः पूर्वस्याः अवमरात्री भूतायास्तिथे रान्तर्येण परापरातिथिः कस्मिन् पर्वणि संजायते समाप्तिरिति सर्वमुपपद्येत ॥२॥ अर्थात् चतुर्थ्यां तिथौ अवमरात्री भूतायां कस्मिन् पर्वणि पञ्चमी तिथिश्चतुर्थ्या सह निधनमुपयास्यतीति, वा पञ्चम्यां षष्ठी षष्ठ्यां सप्तमी

तिथ अवमरात्र होने पर किस पर्वमें चतुर्थि के साथ पंचमी तिथि का क्षय होता है ? इसी प्रकार अवशिष्ट तिथियों के संबंधमें भी लोकप्रसिद्ध व्यवहार एवं गणित दृष्टि से पंचमी, षष्ठी सप्तमी, अष्टमी, नवमी, दशमी, एकादशी, द्वादशी, त्रयोदशी, चतुर्दशी एवं पंचदशी इसप्रकार की किसी भी तिथिमें यदि कभी शिष्य प्रश्न करे तो यथाकथित उपपत्ति युक्त बासठ दिनान्तराल के क्रम से लोक प्रसिद्ध व्यवहार एवं गणितपरिपाटिसे यथाकथित सब प्रतिपादिन करलेवें । (सुहुमेण परिल्लतिही संजायइ कम्मि पव्वंमि) सूक्ष्मगणित प्रक्रिया के क्रम से प्रतिदिवस एकएक बासठिया भागरूप लक्ष्यमान भागसे परिहीयमान तिथि में पूर्व पूर्व की अवमरात्री भूत तिथिका आन्तर्य से पर पर की तिथि किस पर्व में समाप्त होती है इसप्रकार सब संपन्न हो जाता है । अर्थात् चतुर्थि तिथि में अवमरात्ररूप किस पर्व में पांचवीं तिथि चतुर्थि के साथ समाप्त होती

અવમરાત્ર હોય તો કયા પર્વમાં ચોથ તિથિ ત્રીજની સાથે સમાપ્ત થાય છે ? તથા ચોથ જો અવમરાત્ર થાય તો કયા પર્વમાં ચોથની સાથે પાંચમ તિથિનો ક્ષય થાય છે ? આ પ્રમાણે બાકીની તિથિયોના સંબંધમાં પણ લોક પ્રસિદ્ધ વ્યવહારથી અને ગણિતદષ્ટિથી પાંચમ, છઠ, સાતમ, આઠમ, નોમ, દશમ, અગીયારશ, બારશ, તેરશ, ચૌદશ અને પંદરમી આ પ્રકારે કોઈ પણ તિથિના સંબંધમાં યદિ કયારેક શિષ્ય પ્રશ્ન કરે તો યથોક્ત ઉપપત્તિ પ્રમાણે બાસઠ દિવસના અંતરાલના ક્રમથી લોકપ્રસિદ્ધ વ્યવહાર અને ગણિતની પરિપાટિ પ્રમાણે યથાકથિત તમામ રીતે પ્રતિપાદન કરી લેવું, (सुहुमेण परिल्लतिही संजायइ कम्मि पव्वंमि) સૂક્ષ્મ ગણિત પ્રક્રિયાના ક્રમથી દરરોજ એક એક બાસઠિયા ભાગ રૂપ લક્ષ્યમાન ભાગથી હીયમાન તિથિમાં પૂર્વ પૂર્વની અવમરાત્રીરૂપ તિથિના આંતર્યથી પછી પછીની તિથિ કયા પર્વમાં સમાપ્ત થાય છે? આ તમામ સંપન્ન થઈ જાય છે. અર્થાત્ ચતુર્થિ

सप्तम्यामष्टमी-एवं यावत् पञ्चदश्यां तिथौ अवमरात्री प्रतिपन्नायां कस्मिन् पर्वणि प्रतिपद्रूपा तिथिः क्षयत्व मुपयास्यतीति शिष्यस्य प्रश्नमवधार्य स्वयमेवोत्तरयत्याचार्यस्तृतीयया गाथया यथा-'रूवाहिगा उऊया विगुणा पव्वा हवंति कायव्वा' रूपाधिकाः ऋतुना द्विगुणाः पर्वाणि भवन्ति कर्त्तव्याः प्रश्नं कुर्वता शिष्येण यास्तिथयः प्रतिपादितास्ताः द्विविधा स्तद्यथा-युग्मा अयुग्माश्च-समाख्याः विषमाख्याश्चेति, ओजोविषमं समं युग्ममिति। तत्र या ओजोरूपास्तिथयस्ताः प्रथमतो रूपाधिकाः-एकेनाधिकाः कर्त्तव्या स्ततो द्विगुणाश्च विधेयाः, एवं सति तस्या स्तस्यास्तिथे र्युग्मपर्वाणि निर्वचनरूपाणि समागतानि भवन्ति 'एवमेव हवइ जुम्मे' एवमेव भवति युग्मे। एवमेव या अपि युग्मरूपा स्तिथयस्तास्वपि एवमेव-पूर्वोदितप्रकारेणैव सर्वमपि कार्यं करणीयं नाधिकं किमपि कर्त्तव्यमिति, केवलमेतदेववरं यत् द्विगुणी करणानन्तरम् एकत्रिंशद्युताः सत्यः 'एकतीसा जुया पव्वा' एक-

है। अथवा पंचमी में षष्ठीतिथि षष्ठी में सप्तमी, सप्तमी में अष्टमी इसप्रकार यावत् पांचवीं तिथिमें अवमरात्री रूप किस पर्व में प्रतिपद्रूपतिथि क्षय को प्राप्त होती है, इस प्रकार शिष्यका प्रश्नका विचार करके स्वयं ही आचार्य -तीसरी गाथा से कहा है-(रूवाहिगा उऊया पव्वा हवंति कायव्वा) रूपाधिक ऋतुसे दुगुने पर्व होते है, या द्विगुणित करना चाहिये। प्रश्न करनेवाले शिष्य ने जो तिथि प्रतिपादित की है, वे दो प्रकारकी होती है-जैसे कि युग्म एवं अयुग्म तथा सम एवं विषम ओज विषम एवं समयुग्म होता है। उनमें से ओजरूपतिथि होती है उसको प्रथम रूपाधिक करे तत्पश्चात् उसको दुगुना करे इस प्रकार करने से उस उस तिथि के युग्म पर्व निवर्तरूप होते है (एमेव हवइ जुम्मे) इसप्रकार जो युग्मरूप होती हैं वे भी पूर्वकथित प्रकारसे ही सर्व प्रकार की प्रक्रिया करलेवें अधिक कुछ नकरे केवल यही श्रेष्ठ है। दुगुना करने

તિથિમાં અવમરાત્રરૂપ કયા પર્વમાં પાંચમ તિથિ ચોથની સાથે સમાપ્ત થાય છે? અથવા પાંચમમાં છઠ તિથિ, છઠમાં સાતમ તિથિ, સાતમમાં આઠમ એ રીતે યાવત્ પાંચમી તિથિમાં અવમરાત્ર રૂપતિથિ કયા પર્વમાં પ્રતિપદરૂપ તિથિનો ક્ષય થાય છે? આ પ્રમાણેના શિષ્યના પ્રશ્નનો વિચાર કરીને આચાર્ય સ્વયં ત્રીજી ગાથાથી કહે છે. (रूवाहिगा उऊ णायव्वा हवंति कायव्वा) રૂપાધિક રૂતુથી બમણા પર્વ હોય છે. અને તેને બમણા કરવા જોઇએ પ્રશ્ન કરનાર શિષ્યે જે તિથિ પ્રતિપાદિત કરીને કહેલ છે, તે બે પ્રકારની હોય છે. જેમકે-યુગ્મ અને અયુગ્મ તથા સમ અને વિષમ ઓજ તિથિ વિષમ હોય છે અને સમતિથિ યુગ્મ હોય છે. તેમાં ઓજરૂપ જે તિથિ હોય છે, તેને પહેલા રૂપાધિક કરવી. એટલે કે જે સંખ્યાવાળી તિથિ હોય તેમાં એક ઉમેરીને કહેવી તે પછી તેને બમણા કરવાથી તે તે તિથિના યુગ્મ પર્વ નિવર્તન રૂપ થાય છે. (एमेइ हवइ जुम्मे) આ પ્રમાણે જે યુગ્મરૂપ થાય છે તે પણ પહેલાં કહેલ પ્રકારથીજ નવા પ્રકારની પ્રક્રિયા કરી લેવી

त्रिंशद् युता इत्युक्तत्वात् । एवं कृते सति निर्वचनरूपाणि पर्वाणि भवन्ति ॥३॥ इयमत्र गाथात्रयस्याक्षरार्थगमनिकाव्याख्या । अथासामुदाहरणरूपा भावना विधीयते—यथा कश्चित् पृच्छति यत् कस्मिन् पर्वणि प्रतिपदि अवमरात्री रात्रीप्रपन्नायां सत्यां द्वितीया समापयतीति । अत्र किलोद्दिष्टा तिथिः प्रतिपद् इयं च प्रथमा तिथिरित्येको ध्रियते । सचैको धृतोऽङ्को रूपाधिको विधेयः १+१=२ । जाते द्वे रूपे, ते च द्विगुणीक्रियेते—२+२=४ जाताश्चत्वारस्तेनागतानि चत्वारि पर्वाणि, ततोऽयमर्थः सिद्ध्यति यत् युगादितश्चतुर्थे पर्वणि अर्थात् आश्विन कृष्णप्रतिपदि अवमरात्री भूतायां द्वितीया परिसमाप्तिमुपयातीति समायाति, युक्तं चैतत् यतोहि द्वापष्ट्या द्वापष्ट्या दिवसैरवमरात्राः समागच्छन्तीति सोपपत्तिका युक्तिः प्रतिपादिता वर्त्तते । अत्र च प्रतिपद्युद्दिष्टायां चत्वारि पर्वाणि समागतानि, एकैकं च पर्व पञ्चदशतिथ्यात्मकं भवति । अतोऽत्र समागतानि चत्वारि पर्वाणि

के बाद (एक्कतीसा जुया पव्वा) इसप्रकार इकतीस से जोडकर निर्वपित रूप पर्व होते है ॥३॥ इसप्रकार तीनों गाथा का अक्षरार्थ कहा गया है । अब इनकी उदाहरण रूप भवना प्रकट की जाती है—जैसे कोई पूछे की किस पर्व में प्रतिपदा अवमरात्रि हो तो दूज समाप्त होती है ? यहां पर उद्दिष्टतिथि प्रतिपदा है, यह पहली तिथि है अतः एकका अंक रक्खे उस एकके अंक को रूपाधिक करे १+१=२ रूपाधिक करने से दो होते हैं इसको दुगुनाकरे—२+२=४ तो चार होते हैं, अतः चार पर्व आते है । इससे यह फलित होता है की—युग की आदि से चौथे पर्व में अर्थात् आश्विन कृष्ण प्रतिपदा अवमरात्र भूत होने से दूज को समापित करता है अर्थात् दूज समाप्त होती है । यह युक्त ही है, कारण की बासठ बासठ दिन से अवमरात्र आता है यह सोपपत्तिक युक्ति पहले प्रतिपादित की है । यहां पर प्रतिपद् उद्दिष्ट होने से चार पर्व आते हैं ।

વિશેષ કંઈપણ કરવું નહીં. કેવળ આટલુંજ શ્રેષ્ઠ છે. બમણા કર્યા પછી (एक्कतीसा जुया पव्वा) આ કથન પ્રમાણે એકત્રીસ ઉમેરીને નિર્વચનરૂપ પર્વ થાય છે. આ પ્રમાણે ત્રણે ગાથાનો અક્ષરાર્થ કહેવામાં આવેલ છે. હવે આના ઉદાહરણરૂપ ભાવના બતાવવામાં આવે છે. જેમકે-કોઈ પ્રશ્ન કરેકે-કયા પર્વમાં એકમ ક્ષય તિથિ હોય તો બીજ સમાપ્ત થાય છે? અહીં ઉદ્દિષ્ટ તિથિ પ્રતિપદા છે. આ પહેલી તિથિ છે. તેથી એક અંક રાખવો એ એક અંકને રૂપાધિક કરવો. અર્થાત્ એકમાં એક ઉમેરવો ૧+૧=૨ રૂપાધિક કરવાથી બે થાય છે. તેને બમણા કરવા ૨+૨=૪ તો ચાર થાય છે. તેથી ચાર પર્વ આવે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-યુગની આદિથી ચોથા પર્વમાં અર્થાત્ આસોવદ ૩ ક્ષયરૂપ હોવાથી બીજને સમાપ્ત કરે છે. એટલે કે બીજ સમાપ્ત થાય છે. આ ઠીકજ કહેલ છે, કારણ કે બાસઠ બાસઠ દિવસે અવમરાત્ર ક્ષય તિથિ આવે છે, આ કરણ સહિત પહેલાં યુક્તિ પૂર્વક પ્રતિપાદિત કરેલ છે. અહીંયાં પ્રતિપદા ઉદ્દિષ્ઠ હોવાથી ચારપર્વ આવે છે. દરેક પર્વ પંદર તિથિરૂપ હોય છે.

पञ्चदशभि र्गुण्यन्ते=४×१५=६० जाताषष्टिः, अतो युगादितः श्रावणकृष्णप्रतिपदातः षष्टि दिवसानतीत्य चतुर्थं पर्वभाद्रशुक्लपूर्णिमारूपं गतम् । तदनन्तरं द्वाषष्टितमो दिवसस्तु आश्विनकृष्णप्रतिपदि द्वितीयारूपः परिसमापयतीत्यायाति, द्विरूपे तत्राधिके प्रक्षिप्ते–६०+२=६२ जाता द्वाषष्टिः । इयं च द्वाषष्टिर्यदि द्वाषष्ट्या भाज्यमानास्याच्चदा निरंशं भागं प्रयच्छति–$\frac{६२}{६२}$=१ लब्ध एककइत्यागतः प्रथमोऽवमरात्र इत्यविसंवादिकरणमिति ॥–अथान्यः प्रश्नोयथा–कश्चित् पृच्छेद् यत् कस्मिन् पर्वणि द्वितीयायामवमरात्रीभूतायां तया द्वितीयया सह कदा तृतीयातिथिः परिसमाप्नोतीति प्रश्नकर्त्रा द्वितीया खलु उद्दिष्टा वर्त्तते अतोऽत्र गुणको द्विको ध्रियते, स च द्विको राशिः रूपाधिको विधेयः २+१=३ जातानि त्रीणि रूपात्मकानि तानि च द्विगुणी कर्त्तव्यानीति द्वाभ्यां गुण्यन्ते–३+२=६ जाताः षट्, षट् च द्वितीया तिथिः समेति । षट् चैकत्रिंशद्युताः क्रियन्ते–६+३१=३७

प्रत्येक पर्व पंद्रह तिथ्यात्मक होता है । अतः यहां पर आये हुवे चार पर्व को पंद्रह से गुणा करे-४+१५=६० तो साठ होते है । अतः युगकी आदि श्रावण कृष्ण प्रतिपदा से साठ दिन को वीताकर चतुर्थ पर्व भाद्रपद शुक्ल पूर्णिमा रूप समाप्त हुवा । तत्पश्चात् बासठवां दिवस अश्विनकृष्ण प्रतिपदा की दूज को समाप्त करता है यह समझा जाता है । दो रूप अधिक करने से ६०+२=६२ बासठ होते हैं । इस बासठ को यदि बासठ से विभाजितकरे तब निरंशभाग लब्ध होता है–$\frac{६२}{६२}$=१ इस प्रकार भाग करने से एक लब्ध होता है, अतः प्रथम अवमरात्र आता है यह अविसंवादि करणतिथि है ।

अब दूसरा प्रश्न करते है जैसे की कोई पूछे की अवमरात्र रूप दूज उस दूज की साथ त्रीज की तिथि समाप्त होती है ? इस प्रकार प्रश्न कर्ताने दूजको उद्दिष्ट की है अतः यहां पर गुणकराशि दो होती है । उस दो राशि को रूपाधिक करे २+१=३ तो तीन होते हैं, उनको दुगुनाकरे ३+२=६ तो छह होते

તેથી અહીં આવેલા ચાર પર્વને પંદરથી ગુણાકાર કરવો=૪+૧૫=૬૦ તો સાઈઠ થાય છે. તેથી યુગનો આરંભ શ્રાવણ વદ એકમથી સાઈઠ દિવસ વીતાવીને ચોથુપર્વ ભાદરવા શુદ પુનમે સમાપ્ત થાય છે. તે પછી બાસઠમો દિવસ આસોવદ એકમે બીજ સમાપ્ત થાય છે તેમ સમજાય છે. બેરૂપ અધિક કરવાથી ૬૦+૨=૬૨ બાસઠ થાય છે. આ બાસઠનો જો બાસઠથી ભાગ કરવામાં આવે તો નિરંશ ભાગ લબ્ધ થાય છે. તેથી પહેલી ક્ષય તિથિ આવે છે. આ અવિસંવાદિ કરણ તિથિ છે.

હવે બીજો પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે. કોઈ પૂછેકે–અવમરાત્ર રૂપ બીજની સાથે ત્રીજની તિથિ સમાપ્ત થાય છે? આ પ્રમાણે પ્રશ્નકર્તાએ બીજને ઉદ્દેશીને પ્રશ્ન કરેલ છે. તેથી અહીંયા ગુણકરાશિ બે રહે છે. એ બે રૂપ સંખ્યાને રૂપાધિક કરવી ૨+૧=૩ તે ત્રણ થાય છે. તેને બમણા કરવા ૩+૨=૬ તો છ થાય છે. છ દ્વિતીયા તિથી હોય છે. આ છમાં

जाताः सप्तत्रिंशत्, अतोऽत्रागतानि निर्वनरूपाणि सप्तत्रिंशत् पर्वाणि ॥ अत्रैतदुक्तं भवति-युगादितः सप्तत्रिंशत् तमे पर्वणि गते सति अष्टात्रिंशत्तमे पर्वणि प्रवर्त्तमानेन द्वितीयाया मवमरात्री भूतायां तृतीयातिथिः परिसमाप्नोतीति सिद्धयति ॥ इदमपि करणं समीचीन मित्युदाहरणदिशा प्रदर्श्यते-यतोऽत्र द्वितीयायामुद्दिष्टायां सप्तत्रिंशत् पर्वाणि समागतानि वर्त्तन्ते । एकं च पर्व पञ्चदश तिथ्यात्मकं भवति, तेन पञ्चदश सप्तत्रिंशता गुण्यन्ते १५×३७=५५५ जातानि गुणनफलानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि पञ्चशतानि । अत्र च द्वितीया नष्टा तृतीया च जातेति तत्र त्रीणि रूपाणि प्रक्षिप्यन्ते ५५५+३=५५८ जातानि पञ्च-शतानि अष्टापञ्चाशदधिकानि-५५८ ततश्च द्वाषष्टया द्वाषष्टया दिवसैरेकोऽवमरात्रो भवतीति नियमादेषराशिः द्वाषष्टया विभाज्यते, भाज्यमानः सन् निरंशत्वमुपगच्छति, यथाऽत्र विधि र्विधीयते $\frac{५५८}{६२}$=९ अत्र लब्धाश्च नव । एतेन सिद्धयति यत् नवमोऽवमरात्रः सप्तत्रिंशत्तमे

है, छह द्वितीया तिथि होती है। इस छह को इकतीससे युक्त करे ६+३१=३७ सेंतीस होते हैं अतः जाना जाता है कि निवर्तनरूप सेंतीस पर्व होता है। इससे यह सिद्ध होता है कि-युग के आदि से सैंतीस पर्व गत होने पर एवं अडतीसवे पर्व प्रवर्तित होता है तब अवमरात्रि भूत द्वितीयाको तृतीया तिथि समाप्त होती है। यह करण भी सम्यक् होने से अतः उदाहरण पूर्वक कहा जाता है-अतः यहां पर उद्दिष्ट द्वितीया में सेंतीस पर्व आये होते हैं। एक पर्व पंद्रह तिथ्यात्मक होता है अतः पंद्रह को सेंतीस से गुणाकरे १५+३७=५५५ तो गुणनफल पांच सो पचपन होता है। यहां पर दूज का क्षय होकर तृतीया आती है अतः तीनरूप प्रक्षिप्त करे ५५५+३=५५८ तो पांचसो अठावन होता है ५५८ तत्पश्चात् बासठ दिनमें एक अवमरात्र होता है इस नियम इस संख्याका बासठ से भाग करे भाग करने से निरंश हो जाता है। जैसे की $\frac{५५८}{६२}$=९ पांचसो अठावन को बासठ से भाग करने पर नव लब्ध होता है।

એકત્રીસ ઉમેરવા ૬+૩૧=૩૭ સાડત્રીસ થાય છે. તેથી જાણવામાં આવે છે કે નિવર્તનરૂપ સાડત્રીસ પર્વ હોય છે. આ કથનથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-યુગના આરંભથી સાડત્રીસ પર્વ વીત્યા પછી અને આડત્રીસમું પર્વ ચાલુ હોય ત્યારે અવમરાત્રીરૂપ બીજમાં તૃતીયા તિથિ સમાપ્ત થાય છે. આ કરણ પણ સમ્યક્ હોવાથી ઉદાહરણ પૂર્વક કહેવામાં આવે છે. અહીં ઉદ્દિષ્ટ બીજમાં સાડત્રીસ પર્વ આવેલા હોય છે. એકપર્વ પંદર તિથિ પ્રમાણનું હોય છે. તેથી પંદરનો સાડત્રીસથી ગુણાકાર કરવો ૧૫+૩૭=૫૫૫ ગુણાકાર કરવાથી ગુણનફલ પાંચસો પંચાવન આવે છે. અહીં બીજનો ક્ષય કરીને ત્રીજ આવે છે. તેથી ત્રણ સંખ્યા તેમાં ઉમેરવી ૫૫૫+૩=૫૫૮ તો પાંચસો અઠાવન થાય છે. ૫૫૮। તે પછી બાસઠ બાસઠ દિવસમાં એક અવમરાત્ર થાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે આ સંખ્યાનો બાસઠથી ભાગ કરવો ભાગ કરવાથી નિરંશ થઈ જાય છે. જેમકે-$\frac{૫૫૮}{૬૨}$=૯ પાંચસો અઠાવન

पर्वणि परिसमाप्ते सति समापनतीति ॥ एवमेवान्यप्रश्नो विधीयते-यथा कश्चित् पृच्छेद् यत् द्वादश्यामवमरात्रीप्रपन्नायां तया द्वादश्या सह त्रयोदशी तिथिः कस्मिन् पर्वणि परिसमाप्तिमुपयायादिति । अत्र प्रश्नकर्त्रा किल द्वादशी उद्दिष्टा वर्त्तते अतोऽत्र द्वादशध्रियते, स च द्वादशरूपो राशिः रूपाधिको विधेय इति विधीयते-१२+१=१३ जातास्त्रयोदश । अयं च त्रयोदशरूपो राशि द्वाभ्यां गुणनीय इति तथा गुण्यते-१३×२=२६ जाता षड्विंशतिः, षट् विंशति द्वादशी समेति । षड्विंशतिश्चैकत्रिंशद्युता क्रियते-२६+३१=५७ जाता सप्तपञ्चाशत्, अतोऽत्र निर्वचनरूपाणि सप्तपञ्चाशत् पर्वाणि समागतानि । अत्रैतदुक्तं भवति-युगादितः सप्तपञ्चाशत्तमे पर्वणि परिसमाप्ते सति, प्रवर्त्तमाने चाष्टापञ्चाशत्तमे पर्वणि द्वादश्यामवमरात्रीभूतायां त्रयोदशी तिथिः परिसमाप्नोति ॥ करणमिदं समीचीन मित्युदाहरणप्रक्रिया प्रदर्श्यते-पञ्चदशकिल सप्तपञ्चाशता गुण्यन्ते-१५×५७=८५५

इससे यह फलित होता है कि सैंतीसवां पर्व समाप्त होने पर नवमां अवमरात्र समाप्त होता है। इस प्रकार अन्य प्रश्न भी किया जाता है जैसे की कोई प्रश्न करे की बारहवीं तिथि में अवमरात्रि आने पर उस बारस के साथ त्रयोदशी तिथि कौन पर्व में समाप्त होती है? यहां प्रश्न कर्ताने द्वादशि को उद्दिष्ट की है, अतः यहां पर बारह लिया जाता है। वह बारह रूप राशि को रूपाधिक करे १२+१=१३ तो तेरह होते हैं। यह तेरह रूप राशि को दोसे गुणा करे १३+२=२६ तो छाईस होते हैं। इस प्रकार छईसवीं द्वादशी आती है। छाईस में इकतीस जोडे २६+३१=५७ तो सतावन होता है। इस प्रकार यहां सतावन पर्व आता है। इससे यह फलित होता है की युग की आदिसे सतावनवां पर्व समाप्त होने पर तथा अठावनवां पर्व प्रवर्तित रहने पर अवमरात्र भूत द्वादशी को त्रयोदशी तिथी समाप्त होती है। यह करण समीचीन

નનો બાસઠથી ભાગ કરવાથી નવ લબ્ધ થાય છે. આનાથી એ નિર્ણય થાય છે કે-સાડત્રીસમું પર્વ સમાપ્ત થયા બાદ નવમી ક્ષય તિથિ સમાપ્ત થાય છે. એજ પ્રમાણે બીજો પણ પ્રશ્ન કરી શકાય છે કે-કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-બારમી તિથિમાં અવમરાત્ર ક્ષયતિથિ આવે તો એ બારશની સાથે તેરશની તિથિ કયા પર્વમાં સમાપ્ત થાય છે? અહીં પ્રશ્ન કર્તાએ બારમી તિથિને ઉદ્દેશીને પ્રશ્ન કરેલ છે. તેથી અહીંયાં બાર લેવામાં આવે છે. આ બાર રૂપ સંખ્યાને રૂપાધિક કરવી અર્થાત્ તેમાં એક ઉમેરે છે. ૧૨+૧=૧૩ તો તેર થાય છે. એ તેર રૂપ સંખ્યાનો બેથી ગુણાકાર કરવો ૧૩+૨=૨૬ તો છવ્વીસ થાય છે. આ પ્રમાણે છવ્વીસમી બારશ આવે છે. એ છવ્વીસમાં એકત્રીસ ઉમેરવા ૨૬+૩૧=૫૭ તો સત્તાવન થાય છે. આ પ્રમાણે અહીંયાં સત્તાવન પર્વ આવે છે આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-યુગની આદિથી સત્તાવનમું પર્વ સમાપ્ત થયા પછી અને અઠાવનમું પર્વ પ્રવર્તમાન રહે ત્યારે અવમરાત્રભૂત બારશે તેરશ તિથી સમાપ્ત થાય છે, આકરણ યોગ્યજ છે તેથી

जातानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि अष्टौ शतानि । अत्र च द्वादशी नष्टा त्रयोदशी च जातेति त्रयोदश प्रक्षिप्यन्ते–८५५+१३=८६८ जातानि अष्टषष्ट्यधिकानि अष्टौ शतानि । ततो द्वाषष्ट्या द्वाषष्ट्या दिवसैरेकोऽवमरात्रो भवतीति द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते–$\frac{८६८}{६२}$=१४ अत्रापि भाज्यमानो राशि र्निरंशत्वमुपयाति, लब्धाश्चतुर्दश, तेनेदं सिद्धयति यत् चतुर्दशतमोऽवमरात्रः सप्तपञ्चाशत्तमे पर्वणि परिसमाप्ते सति परिसमाप्नोतीति करणगाथोक्तां भावनां परिपोषयति दाढर्यत्वप्रतिपादने इति । एवमेव सर्वास्वपि तिथिषु करणभावना करणसमीचीनत्वस्थापना अवमरात्रसंख्या च स्वयं भावनीया इति । पर्वनिर्देशमात्रं त्वत्र क्रियते, यथा–तृतीयायां चतुर्थी समापयति अष्टमे पर्वणि गते सति । चतुर्थ्यां पञ्चमी परिसमापयति एकचत्वारिंशत्तमे पर्वणि गते सति । पञ्चम्यां षष्ठी परिसमापयति द्वादशे

है अतः उदाहरण पूर्वक दिखलाया जाता है पंद्रह को सतावन से गुणा करे–१५+५७=८५५ तो आठ सो पच्चपन होते हैं । यहां द्वादशी का क्षय होने से त्रयोदशी आई है अतः तेरह प्रक्षिप्त करे ८५५+१३=८६८ तो आठसो अडसठ होते हैं । तत्पश्चात बासठ बासठ दिवस का एक अवमरात्र होता हैं अतः बासठ से भाग करे $\frac{८६८}{६२}$=१४ यहां पर भी भाज्यमान राशि निरंश आता है इस प्रकार भाग करने से चौदह १४ लब्ध होता है । इस से यह सिद्ध होता है की चौदहवां अवमरात्र सतावनवां पर्व समाप्त होने पर समाप्त होता है इस प्रकार करण गाथोक्त भावना को दृढकरता है । इसी प्रकार सभी तिथि में करण की भावना, करण की सम्यक् प्रकार से स्थापना एवं अमरात्र की संख्या का स्वयं भावना भावित कर समझलेवें । यहां पर केवल पर्व का निर्देश मात्र किया जाता है । जैसे कि=तृतीया में, चतुर्थितिथि समाप्त होती है, आठवां पर्व समाप्त होने पर । चतुर्थि में पंचमीतिथि समाप्त होती है

તેને ઉદાહરણ પૂર્વક બતાવવામાં આવે છે. પંદરનો સત્તાવનથી ગુણાકાર કરવો ૧૫+૫૭=૮૫૫ તો આઠસો પંચાવન થાય છે. અહીં બારશનો ક્ષય થવાથી તેરશ આવેલ છે. તેથી તેર તે સંખ્યામાં ઉમેરવા ૮૫૫+૧૩=૮૬૮ તો આઠસો અડસઠ થાય છે. તે પછી બાસઠ બાસઠ દિવસમાં એક અવમરાત્ર થાય છે. તેથી બાસઠથી તેનો ભાગ કરવો $\frac{૮૬૮}{૬૨}$=૧૪ અહીં પણ ભાજ્ય રાશિ નિરંશજ આવે છે. આ રીતે ભાગાકાર કરવાથી ચૌદ લબ્ધ થાય છે. આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે–ચૌદમી અવમરાત્રે સત્તાવન પર્વ સમાપ્ત થાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે કરણ ગાથામાં કહેલ ભાવનાને દૃઢ કરે છે. આજ પ્રમાણે સઘળી તિથિયોમાં કરણની ભાવના, કરણની સારી રીતે સંસ્થાપના અને અવમરાત્રની સંખ્યાની ભાવના સ્વયં ભાવિત કરી લેવી અહીં કેવળ પર્વનો નિર્દેશ માત્ર કરવામાં આવે છે. જેમકે–તૃતીયામાં ચોથી તિથી સમાપ્ત થાય છે. આઠમું પર્વ સમાપ્ત થાય ત્યારે, એકતાળીસ પર્વ પુરા થાય ત્યારે ચતુર્થિમાં પાંચમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે.

पर्वणि गते सति । षष्ठ्यां सप्तमी पञ्चचत्वारिंशत्तमे पर्वणि गते सति । सप्तम्यामष्टमी षोडशे पर्वणि गते सति । अष्टम्यां नवमी एकोनपञ्चाशत्तमे पर्वणि गते सति । नवम्यां दशमी विंशतितमे पर्वणि गते सति । दशम्या मेकादशी परिसमापयति त्रिपञ्चाशत्तमे पर्वणि गते सति । एकादश्यां द्वादशी चतुर्विंशतितमे पर्वणि गते सति । द्वादश्यां त्रयोदशी समापयति सप्तपञ्चाशत्तमे पर्वणि गते सति । त्रयोदश्यां चतुर्दशी समापयति अष्टाविंशतितमे पर्वणि गते सति । चतुर्दश्यां पञ्चदशी परिसमापयति एकषष्टितमे पर्वणि गते सति । पञ्चदश्यां प्रतिपत् तिथिः समापयति द्वात्रिंशत्तमे पर्वणि गते सति । एवमेता युगपूर्वार्धे प्रतिभाविताः विज्ञेयाः । एवमनयैव युक्त्या उपपत्त्या च युगोत्तरार्द्धेऽपि भावनीया इति ॥ एवमत्र सविस्तरतोऽवम-

---

इकतालीस पर्व पूर्ण होने पर । पंचमी में छट्ठीतिथि समाप्त होती है बारह पर्व बीतने पर । पैंतालीस पर्व समाप्त होने पर छट्ठी में सप्तमी तिथी समाप्त होती है । सोलह पर्व समाप्त होने पर सप्तमी में अष्टमीतिथि समाप्त होती है । उनचासवां पर्व गत होने पर अष्टमी को नववीं तिथि समाप्त होती है । बीस पर्व पूर्ण होने पर नवमी में दसवीं तिथि समाप्त होती है । तिरपन पर्व गत होने पर दशवी में ग्यारहवींतिथि समाप्त होती है । चोवीस पर्व बीत चुकने पर एकादशी में द्वादशी तिथि समाप्त होती है । सतावन पर्व बीत जाने पर द्वादशी में त्रयोदशी तिथि समाप्त होती है, अठाईस पर्व बीत जाने पर त्रयोदशी में चतुर्दशी तिथि समाप्त होती है । इकसठ पर्व पूर्ण होने पर चतुर्दशी में पंद्रहवीं तिथि समाप्त होती है । बत्तीस पर्व बीतने पर पंद्रहवी तिथि में प्रतिपदातिथि समाप्त होती है । इस प्रकार ये युग के पूर्वार्ध में भावित किया गया है । इसीप्रकार की युक्ति से एवं उपपत्ति से युग के उत्तरार्द्ध में भी भावित कर समझलेवें इस प्रकार यहां पर विस्तार पूर्वक अवमरात्र का प्रति-

---

બાર પર્વ વીત્યા પછી પાંચમે છઠ્ઠી તિથિ સમાપ્ત થાય છે, પિસ્તાલીસ પર્વ સમાપ્ત થયા પછી છઠમાં સાતમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. સોળ પર્વ વીત્યા પછી સાતમમાં આઠમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. ઓગણુપચાસમું પર્વ પૂરૂં થયા પછી આઠમમાં નવમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. વીસ પર્વ પુરા થયા પછી નવમીમાં દસમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. ત્રેપન પર્વ પુરા થયા પછી દસમમાં અગીયારમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. ચોવીસ પર્વ પુરા થયા પછી અગીયારશમાં બારમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. સત્તાવન પર્વ પુરા થયા પછી બારશમાં તેરશની તિથિ સમાપ્ત થાય છે. અઠયાવીસ પર્વ વીતી ગયા પછી તેરશમાં ચૌદશની તિથિ સમાપ્ત થાય છે. એકસઠ પર્વ પુરા થયા પછી ચૌદશમાં પંદરમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. બત્રીસ પર્વ પુરા થયા પછી પંદરમી તિથિમાં એકમની તિથિ સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે આ યુગના પૂર્વાર્ધમાં ભાવિત કરેલ છે. આજ પ્રમાણેની યુક્તિથી અને ઉપપત્તિથી યુગના ઉત્તરાર્ધમાં પણ ભાવિત કરીને સમજી લેવું. આ રીતે

रात्राः प्रतिपादिताः सोदाहरणं च व्याख्याताश्च ॥ सम्प्रति अतिरात्रप्रतिपादनार्थमाह–'तत्थ खलु इमे छ अतिरत्ता पण्णत्ता तं जहा चउत्थे पव्वे, अट्ठमे पव्वे, बारसमे पव्वे, सोलसमे पव्वे, वीसइमे पव्वे, चउवीसइमे पव्वे' तत्र खलु इमे षट् अतिरात्राः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–चतुर्थे पर्वणि, अष्टमे पर्वणि, द्वादशे पर्वणि, षोडशे पर्वणि, विंशतितमे पर्वणि, चतुर्विंशतितमे पर्वणि ॥–तत्र–अतिरात्रजिज्ञासाया मेकस्मिन् संवत्सरे खलु–इतिवाक्यालङ्कारे इमे–वक्ष्यमाणप्रकाराः–वक्ष्यमाणस्वरूपाः षट् २ संख्यका अतिरात्राः–वृद्धिदिवसाः प्रज्ञप्ताः–प्रतिपादिताः सन्ति । तद्यथा–यथाक्रमेण प्रतिसंख्यायन्ते पर्वणि–चतुर्थे पर्वणि गते सति प्रथमोऽतिरात्रः । अष्टमे पर्वणि गते सति द्वितीयोऽतिरात्रः परिपतति । द्वादशे पर्वणि गते सति तृतीयोऽतिरात्रः समागच्छति । षोडशे पर्वणि गते सति चतुर्थोऽतिरात्रः प्रतिपत्स्यते । त्रिंशतितमे पर्वणि गते सति पञ्चमोऽतिरात्रः प्रत्यायाति । चतुर्विंशतितमे पर्वणि गते सति षष्ठोऽतिरात्रः प्राघुणिकायते इति ॥ यथात्र भावना इह कर्ममासमपेक्ष्य सूर्यमासचिन्तायां

पादन कर उदाहरण के साथ व्याख्यात किया है ।

अब अतिरात्रका प्रतिपादन करने के लिये कहते हैं–

(तत्थ खलु इमे छ अतिरत्ता पण्णत्ता तं जहा चउत्थे पव्वे, अट्ठमे पव्वे, बारसमे पव्वे, सोलसमे पव्वे, वीसइमें पव्वे, चउवीसइमे पव्वे) अतिरात्र की जिज्ञासा करे तो एक संवत्सर में ये वक्ष्यमाण प्रकार की छहछह संख्यक अतिरात्र अर्थात् वृद्धि दिवस प्रतिपादित किये गये हैं । जो इस प्रकार से हैं–चौथा पर्व वीतजाने के बाद प्रथम वृद्धितिथि आती है । आठवां पर्व समाप्त होने पर दूसरा अतिरात्र आता है । बारहवां पर्व वीतजाने पर तीसरा अतिरात्र आता है । सोलह पर्व वीतने पर चौथा अहोरात्र आता है । वीस पर्व वीत जाने पर पांचवां अतिरात्रि आता है चोवीस पर्व समापित होने पर छठा अति रात्र आता है ।

अब इसकी भावना दिखलाई जाती है–यहां पर कर्म मास की अपेक्षा

અહિંયા વિસ્તાર પૂર્વક અવમરાત્રનું પ્રતિપાદન કરીને ઉદાહરણ સાથે વ્યાખ્યાત કરેલ છે

હવે અતિરાત્રનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહેવામાં આવે છે.–(तत्थ खलु इमे छ अतिरत्ता पण्णत्ता तं जहा–चउत्थे पव्वे, अट्ठमे पव्वे, बारसमे पव्वे, सोलसमे पव्वे, वीसइमे पव्वे, चउवीसइमे पव्वे) અતિરાત્રની જીજ્ઞાસા કરવામાં આવે તો એક સંવત્સરમાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારની છ છ સંખ્યાવાળી અતિરાત્ર એટલેકે વૃદ્ધિનો દિવસ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. જે આ પ્રમાણે છે. ચોથું પર્વ વીત્યા પછી પહેલી વૃદ્ધિ તિથિ આવે છે. આઠમું પર્વ પુરૂં થયા પછી બીજી વૃદ્ધિ તિથિ આવે છે. બારમું પર્વ સમાપ્ત થયા પછી ત્રીજી વૃદ્ધિ તિથિ આવે છે. સોળમું પર્વ પુરૂં થયા પછી ચોથી અતિરાત્ર–વૃદ્ધિ તિથિ આવે છે. વીસમું પર્વ વીતી ગયા પછી પાંચમી વૃદ્ધિ તિથી આવે છે. ચોવીસમું પર્વ વીત્યા પછી છઠ્ઠીવૃદ્ધિ તિથિ આવે છે.

कृतायां सत्यामेकैकसूर्यर्त्तुपरिसमाप्तौ एकैकोऽधिकोऽहोरात्रः प्रत्यक्षत उपलभ्यते । यतोहि -कर्ममासः सावनात्मकः, सावनमासोहि त्रिंशद्दिनात्मको भवतीत्युक्तं प्राक् । (त्रिंशद्दिनं सावनमाससंज्ञः) तेनात्र त्रिंशताऽहोरात्रैरेकैकः कर्ममासो भवति मध्यममानेन, तथैव मध्यम-मानेन सार्द्धत्रिंशताऽहोरात्रैरेकः सूर्यमासो भवति । एवं च मासद्वयात्मकश्च ऋतुर्भवतीत्यपि भावितमुक्तं च प्राक् । तेनैककः सूर्यर्त्तुरेकषष्ट्याऽहोरात्रैः स्यात्–$(30\frac{1}{2})\times(30+\frac{1}{2})=(\frac{60+1}{2}+\frac{60+1}{2})=\frac{61}{2}+\frac{61}{2}=\frac{122}{2}=61$=एकः सूर्यर्त्तुः ॥ एवमेव कर्म्ममासद्वयेन कर्मर्त्तुः स्यात् ? ३०+३०=६० । अनयोरन्तरेणातिरात्रो भवति–६१–६०=१ अतिरात्रः । तेन सिद्ध्यति यत् एकसूर्यर्त्तुपरिसमाप्तौ कर्ममासद्वयमपेक्ष्य एकोऽधिकोऽहोरात्रो जायते । सूर्यर्त्तुश्च आषाढादिको भवति तेन आषाढमासादारभ्य चतुर्थे पर्वणि गते सति एकोधिको-

करके सूर्य मास की विचारणा करे तो एक एक सूर्य ऋतु समाप्ति में एक एक अधिक अहोरात्र प्रत्यक्ष से हो जाता है । कारण की कर्ममास सावन मास रूप है सावन मास तीस दिन प्रमाणवाला होता है ऐसा पहले कहा है, अतः यहां पर मध्य मान से तीस अहोरात्र से एक कर्ममास होता है, उसी प्रकार मध्य मान से साडे तीस अहोरात्र से एक सूर्य मास होता है, तथा दो मास से एक ऋतु होती है यह पहले कहकर भावित किया गया है । अतः एक एक सूर्य ऋतु एकसठ अहोरात्र से होती है–$(30\frac{1}{2})\times\frac{60+1}{2}(\frac{60+1}{2})=\frac{61}{2}+\frac{61}{2}$ $\frac{122}{2}=61$ । एक सूर्य ऋतु का प्रमाण इकसठ अहोरात्र का है, इसी प्रकार दो कर्म मास से कर्म ऋतु होती है । ३०+३०=६० । इस अन्तर से अतिरात्र–वृद्धितिथि होती है । ६१–६०=१ अतिरात्र । इस से यह सिद्ध होता है कि एक सूर्य ऋतु की समाप्ति में, दो कर्ममास की अपेक्षा से एक अधिक अहो-रात्र होता है, सूर्य ऋतु आषाढादि से होता है, अतः आषाढ मास से आर-

હવે આ કથનની ભાવના બતાવે છે. અહીં કર્મમાસની અપેક્ષાથી સૂર્યમાસની વિચારણા કરવામાં આવે તો એક એક સૂર્યરૂતુની સમાપ્તિમાં એક એક અધિક અહોરાત્ર પ્રત્યક્ષથીજ થઈ જાય છે. કારણકે કર્મમાસ સાવન માસરૂપ છે. સાવનમાસ ત્રીસ દિવસ પ્રમાણનો કહેલ છે. તેથી અહીંયાં મધ્ય માનથી ત્રીસ અહોરાત્રથી એક કર્મમાસ થાય છે. એજ પ્રમાણે મધ્ય માનથી સાડીત્રીસ અહોરાત્રથી એક સૂર્ય માસ થાય છે. અને બે માસથી એક રૂતુ થાય છે. આ પ્રમાણે પહેલાં કહીને ભાવિત કરેલ છે. તેથી એક એક સૂર્ય રૂતુ એકસઠ અહોરાત્રથી થાય છે. $(30\frac{1}{2})+\frac{60+1}{2}=\frac{61}{2}$ $\frac{122}{2}=61$। એક સૂર્ય રૂતુનું પ્રમાણ એકસઠ અહોરાત્રનું છે. એજ પ્રમાણે બે કર્મમાસથી રૂતુ થાય છે. ૩૦+૩૦=૬૦ આટલા અંતરથી અતિરાત્ર વૃદ્ધિ તિથિ થાય છે. ૬૧–૬૦=૧ અતિરાત્ર આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે–એક સૂર્ય રૂતુની સમાપ્તિમાં બે કર્મ માસની અપેક્ષાથી એક અધિક અહોરાત્ર થાય છે. સૂર્યરૂતુ અષાઢ માસથી થાય છે. તેથી અષાઢ માસથી આરંભ કરીને

ऽहोरात्रो भवति अर्थात् भाद्रकृष्णपक्षेऽधिकोऽहोरात्रः स्यात् । ततश्चाष्टमे पर्वणि गते सति द्वितीयोऽधिकरात्रस्तृतीयश्चातिरात्रो द्वादशे पर्वणि गते सति, षोडशे पर्वणि गते च चतुर्थोऽतिरात्रः समुत्पद्येत । विंशतितमे पर्वणि परिसमाप्ते च पञ्चमोऽधिकरात्रः समापतेत् । षष्ठश्चातिरात्रः चतुर्विंशतितमे पर्वणि गते सति समागच्छेत् । उक्तञ्चमूले—'चउत्थे पव्वे अट्ठमे पव्वे, बारसमे पव्वे, सोलसमे पव्वे, वीसइमे पव्वे, चउव्वीस इमे पव्वे' इति । अवमरात्राश्च कर्ममासद्वयमपेक्ष्य चान्द्रमासचिन्तायां भवन्ति, अर्थात् अवमरात्राः कर्ममाससजातीयाः—सावनात्मका भवन्तीति सिद्धयति, चान्द्रसावनान्तरमवमानीतिनियमदर्शनात्, चान्द्रमासाश्च श्रावणाद्याः भवन्त्यतो वर्षाकालस्य श्रावणादेरित्युक्तं भावितं च प्राक् । सम्प्रति —यमपेक्ष्य अतिरात्रो भवति, यंचापेक्ष्य अवमरात्रश्च संजायते तदेतत् प्रतिपादयति अन्य-

---

म्भ करके चौथा पर्वगत होने पर एक अहोरात्र अधिक होता है। अर्थात् भाद्र कृष्णपक्ष में अधिक अहोरात्र होता है । तत्पश्चात् आठवां पर्व समाप्त हो जाने पर दूसरा अधिक अहोरात्र एवं तीसरा अधिक अहोरात्र बारहवां पर्व समाप्त होने पर होता है । सोलहवां पर्व बीत चुकने के पश्चात् चतुर्थ अधिक अहोरात्र होता है, बीसवां पर्व समाप्त होने पर पांचवां अधिक अहोरात्र समाप्त होता है। चोवीसवां पर्व समाप्त होजाने पर छठा अहोरात्र अधिक होता है । मूल में कहा भी है—(चउत्थे पव्वे, अट्ठमे पव्वे, बारसमे पव्वे सोलसमे पव्वे, वीसइमे पव्वे, चउवीसइमे पव्वे) इति अवमरात्र—क्षय तिथि दो कर्ममास की अपेक्षा से चांद्रमास की विचारणा में होता है। अर्थात् अवमरात्र कर्ममास के सजातीय अर्थात् सावन मास रूप होते हैं यह सिद्ध होता है । चांद्र एवं सावन का अन्तर अवम होता है यह नियम कहा गया है ।

चांद्रमास श्रावण से होते हैं, अतः वर्षाकाल के श्रावणादि से इस प्रकार

ચોથુ પર્વ પુરૂં થાય ત્યારે એક અહોરાત્ર અધિક થાય છે. અર્થાત્ ભાદરવા વદમાં અધિક અહોરાત્ર આવે છે તે પછી આઠમું પર્વ સમાપ્ત થાય ત્યાર પછી બીજો અધિક અહોરાત્ર અને ત્રીજુ અધિક અહોરાત્ર બારમું પર્વ સમાપ્ત થયા પછી આવે છે. અને સોળમું પર્વ વીત્યા પછી ચોથું અધિક અહોરાત્ર આવે છે. વીસમું પર્વ સમાપ્ત થયા પછી પાંચમું અધિક અહોરાત્ર સમાપ્ત થાય છે. ચોવીસમું પર્વ સમાપ્ત થયા પછી છઠું અહોરાત્ર અધિક હોય છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે.– (चउत्थे पव्वे, अट्ठमे पव्वे, बारसमे पव्वे, सोलसमे पव्वे, वीसइमे पव्वे, चउवीसइमे पव्वे) ઈતિ અવમરાત્ર–ક્ષયતિથિ બેકર્મમાસની અપેક્ષાથી ચાંદ્રમાસમાં થાય છે. અર્થાત્ અવમરાત્રકર્મમાસની સજાતીય અર્થાત્ સાવન માસરૂપ હોય છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે. ચાંદ્ર અને સાવનનું અંતર અવમ હોય છે. આ પ્રમાણે નિયમ કહેલ છે.

ચાંદ્રમાસ શ્રાવણથી થાય છે. તેથી વર્ષાકાળના શ્રાવણાદિથી તેમ પહેલાં કહેવામાં

त्रापि प्रतिपादितया गाथया—

'छच्चेव य अइरत्ता आइच्चा उ हवंति माणाहिं ।
छच्चेव ओमरत्ता चंदा उ हवंति माणाहिं ॥ १ ॥

छाया—षट् चैव च अतिरात्रा आदित्या स्तु भवन्ति मानैः ।
षट् चैव अवमरात्राश्चान्द्रास्तु भवन्ति मानैः ॥ १ ॥

अस्या गाथायाः भावार्थस्तु अयमेव यत् ये षट् अतिरात्राः प्रतिपादिताः एकस्मिन् संवत्सरे, ते खलु आदित्याः—सौरात्मका भवन्ति (सौर सावनान्तरमतिरात्रा इति) परिभाषितत्वात् । अत्रापि च कर्ममासमपेक्ष्य सूर्यमासचिन्तायां मतिरात्रो भावितः ॥ एवमेव ये च षट् अवमरात्राः प्रतिपादितास्तेतु चान्द्राः—चान्द्रजातीया भवन्ति (चान्द्रसावनान्तरमवमानी) ति प्रतिपादितत्वात् । अत्रापि चान्द्रमासमपेक्ष्य कर्ममासचिन्तायां भावितो वर्त्तते । तेनातिरात्रः सौरात्मकोऽवमरात्रश्च चान्द्रात्मक इति भावनीयः अतिरात्रा भवन्त्यादित्यात—आदित्य-

पहले कहा है, अब जिसकी अपेक्षा करके अधिक अहोरात्र होता है एवं जिसकी अपेक्षा कर क्षय तिथि होती है, उसका प्रतिपादन करते हैं उसको प्रतिपाद करनेवाली अन्यत्र कही गई गाथा इस प्रकार है—

छच्चेव अइरत्ता आइच्चा उ हवंति माणाहिं ।
छच्चेव ओमरत्ता चंदा उ हवंति माणाहिं ॥१॥

इस गाथा का भावार्थ इस प्रकार है—ये छ अतिरात्र—अधिक तिथि एक संवत्सर में प्रतिपादित की है । वे संवत्सर सौर होते हैं । कारण की सौर सावन के अंतर में अवमरात्र होते हैं यह प्रतिपादित किया गया है, यहां पर भी चांद्रमास की अपेक्षा से कर्ममास की विचारणा भावित की है । अतः अतिरात्र—वृद्धि सौरसंवत्सरात्मक एवं अवमरात्र—क्षयतिथि चांद्रसंवत्सरात्मक होता है ऐसी भावना करलेवें । आदित्य की अपेक्षा से कर्ममास की विचा-

આવેલ છે. હવે જેની અપેક્ષા કરીને અધિક અહોરાત્ર થાય છે. અને જે અપેક્ષાથી ક્ષય તિથિ થાય છે, તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી અન્યત્ર કહેવામાં આવેલ ગાથા આ પ્રમાણે છે.

छच्चेव अइरत्ता आइच्चा उ हवंति माणाहिं ।
छच्चेव ओमरत्ता चंदा उ हवंति माणाहिं ॥१॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે. આ છ અતિરાત્ર-અર્થાત્ અધિક તિથિ એક સંવત્સરમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે સંવત્સર સૌરસંવત્સર છે. કારણકે સૌર, સાવનના અંતરમાં અવમરાત્ર આવે છે. આ રીતે પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે. અહીંયાં પણ ચાંદ્રમાસની અપેક્ષાથી કર્મમાસની વિચારણા ભાવિત કરેલ છે. તેથી અતિરાત્ર-વૃદ્ધિ સૌર સંવત્સરમાં અને અવમરાત્ર ક્ષયતિથિ ચાંદ્રસંવત્સરમાં થાય છે. તેમ ભાવના કરી સમજી

मपेक्ष्य कर्ममासचिन्तायां प्रतिवर्षं षट् अतिरात्रा भवन्ति, 'माणाहि' जानीहि। तथा च षट् अवमरात्रा भवन्ति चान्द्रात्-चान्द्रमपेक्ष्य-चान्द्रमासान् अधिकृत्य कर्ममासचिन्तायां प्रतिसंवत्सरं षट् अवमरात्रा भवन्तीति 'माणाहि' जानीहि, अतः सिद्धयति यत्-ये अतिरात्रास्ते सौरात्मकाः, तथा च ये अवमरात्रास्ते चान्द्रात्मकाश्चेति जानीहि,-

उक्तञ्च मूलेऽपि-'छच्चेव य अइरत्ता आइच्चा उ हवंति माणाहि।
छच्चेव ओमरत्ता चंदाहि हवंति माणाहि ॥१॥'

छाया-षट् चैव च अतिरात्रा आदित्यास्तु भवन्ति मानैः।
षट् चैव अवमरात्राश्चान्द्राहि भवन्ति मानैः ॥१॥

एकस्मिन् सम्वत्सरे ये षट् संख्यका अतिरात्राः-अधिकरात्राश्चतुर्थ चतुर्थपर्वान्तरे प्रतिपादितास्ते मानैः-परिमाणैः-सजातीयत्वेन आदित्याः-आदित्यसंज्ञकाः-सौरा भवन्ति। एवं च एकस्मिन् संवत्सरान्तराले ये षट् संख्यका अवमरात्रा-क्षयरात्राः प्रतिपादितास्ते च मानैः-प्रमाणै-सजातीयलक्षणैश्चान्द्राः-चान्द्रसजातीया भवन्ति। सौरात्मकान्यधिकानि,

---

रणा में प्रतिवर्ष में छह अतिरात्र होते हैं। (माणाहिं) ऐसा जाने, चांद्रमास को अधिकृत करके कर्ममास की विचारणा में प्रत्येक संवत्सर में छह अवमरात्र क्षय होते हैं ऐसा (माणाहिं) जान लेवें। इससे यह सिद्ध होता है की जो अतिरात्र होते हैं वे सौरसंवत्सरात्मक होते हैं। तथा जो अवमरात्र-क्षय तिथि होते हैं वे चांद्रसंवत्सरात्मक होते हैं ऐसा जाने। मूल में कहा भी है-(छच्चेव अइरत्ता आइच्चा उ) इत्यादि

एक संवत्सर में जो छ संख्यात्मक अतिरात्र अर्थात् अधिक रात्र चार चार पर्व के अंत में प्रतिपादित किये हैं, वे सजातीयत्वेन सौरसंवत्सर के अंतराल में जो छ संख्यक अवमरात्र-क्षयरात्र प्रतिपादित किये हैं, वे प्रमाण से चांद्र जातीय होते हैं, सौरात्मक अधिक होते हैं एवं चांद्रात्मक क्षयात्मक

હેવું. સૂર્યની અપેક્ષાથી કર્મમાસની વિચારણામાં પ્રત્યેક વર્ષમાં છ અતિરાત્ર આવે છે. (माणाहिं) તેમ સમજવું. ચંદ્રમાસને અધિકૃત કરીને કર્મમાસની વિચારણામાં દરેક સંવત્સરમાં છ અવમરાત્ર-ક્ષય આવે છે. તે પ્રમાણે (माणाहिं) જાણવું આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-જે અતિરાત્ર હોય છે તે સૌરસંવત્સમાં હોય છે. તથા જે અવમરાત્ર-ક્ષયતિથિ આવે છે તે ચાંદ્રસંવત્સરમાં આવે છે. તેમ સમજવું મૂળમાં કહ્યું પણ છે-(छच्चेव अइरत्ता आइच्चा) ઇત્યાદિ એક સંવત્સરમાં જે છ અતિરાત્ર અર્થાત્ અધિક દિવસ ચાર ચાર પર્વના અંતમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે સજાતીયપણાથી સૌરસંવત્સરના હોય છે. તથા એક સંવત્સરના અંતરાલમાં જે છ અવમરાત્ર ક્ષયતિથિ પ્રતિપાદિત કરેલ છે તે પ્રમાણથી ચાંદ્ર જાતની હોય છે. સૌરાત્મક અધિક હોય છે. અને ચાંદ્રાત્મક ક્ષયરૂપ હોય છે. આ

चान्द्रात्नक्षत्रमानीत्यर्थः ॥ तदेवं सविस्तरतोऽतिरात्राः अवमरात्राश्च प्रतिपादिताः प्रतिभाविताश्चेति ॥ सू० ७५ ॥

॥ सम्प्रति-सूर्याचन्द्रमसोरयनमावृत्तिं प्रतिपादयति ॥

मूलम्-तत्थ खलु इमाओ पंच वासिकीओ पंच हेमंताओ आउट्टिओ पण्णत्ताओ, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता अभीयिणा अभीयिस्स पढमसमएणं, तं समयं च णं सूरे केणं नक्खत्तेणं जोएइ ।, ता पूसेणं, पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता संठाणाहिं संठाणाणं एक्कारसमुहुत्ते ऊणतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेपण्णं चुण्णियाभागा सेसा, तं समयं च सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पूसेणं पूसस्स णं तं चेव जं पढमयाए, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता विसाहाहिं विसाहाणं तेरसमुहुत्ता चउपण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चत्तालीसं चुण्णियाभागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पूसेणं पूसस्स तं चेव, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता रेवतीहिं, रेवतीणं पणवीसं मुहुत्ता बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, पूसेणं पूसस्स तं चेव ॥

होते हैं, इस प्रकार विस्तारपूर्वक अतिरात्र एवं अवमरात्र विषयक कथन प्रतिपादित करके भावित किये हैं ॥सू० ७५॥

પ્રમાણે વિસ્તારપૂર્વક અતિરાત્ર અને અવમરાત્ર-ક્ષયવૃદ્ધિ દિવસ સંબંધી કથન પ્રતિપાદિત કરીને ભાવિત કરેલ છે. ॥ સૂ. ૭૫ ॥

मपेक्ष्य कर्ममासचिन्तायां प्रतिवर्षं षट् अतिरात्रा भवन्ति, 'माणाहि' जानीहि। तथा च षट् अवमरात्रा भवन्ति चान्द्रात्–चान्द्रमपेक्ष्य–चान्द्रमासान् अधिकृत्य कर्ममासचिन्तायां प्रतिसंवत्सरं षट् अवमरात्रा भवन्तीति 'माणाहि' जानीहि, अतः सिद्धयति यत्–ये अतिरात्रास्ते सौरात्मकाः, तथा च ये अवमरात्रास्ते चान्द्रात्मकाश्चेति जानीहि,–
उक्तञ्च मूलेऽपि–'छच्चेव य अइरत्ता आइच्चा उ हवंति माणाहि।
छच्चेव ओमरत्ता चंदाहि हवंति माणाहि ॥१॥'
छाया–षट् चैव च अतिरात्रा आदित्यास्तु भवन्ति मानैः।
षट् चैव अवमरात्राश्चान्द्राहि भवन्ति मानैः ॥१॥

एकस्मिन् सम्वत्सरे ये षट् संख्यका अतिरात्राः–अधिकरात्राश्चतुर्थं चतुर्थपर्वान्तरे प्रतिपादितास्ते मानैः–परिमाणैः–सजातीयत्वेन आदित्याः–आदित्यसंज्ञकाः–सौरा भवन्ति। एवं च एकस्मिन् संवत्सरान्तराले ये षट् संख्यका अवमरात्रा–क्षयरात्राः प्रतिपादितास्ते च मानैः–प्रमाणै–सजातीयलक्षणैश्चान्द्राः–चान्द्रसजातीया भवन्ति। सौरात्मकान्यधिकानि,

---

रणा में प्रतिवर्ष में छह अतिरात्र होते हैं। (माणाहिं) ऐसा जाने, चांद्रमास को अधिकृत करके कर्मसास की विचारणा में प्रत्येक संवत्सर में छह अवमरात्र क्षय होते हैं ऐसा (माणाहिं) जान लेवें। इससे यह सिद्ध होता है की जो अतिरात्र होते हैं वे सौरसंवत्सरात्मक होते हैं। तथा जो अवमरात्र–क्षय तिथि होते हैं वे चांद्रसंवत्सरात्मक होते हैं ऐसा जाने। मूल में कहा भी है–(छच्चेव अइरत्ता आइच्चा उ) इत्यादि

एक संवत्सर में जो छ संख्यात्मक अतिरात्र अर्थात् अधिक रात्र चार चार पर्व के अंत में प्रतिपादित किये हैं, वे सजातीयत्वेन सौरसंवत्सर के अंतराल में जो छ संख्यक अवमरात्र–क्षयरात्र प्रतिपादित किये हैं, वे प्रमाण से चांद्र जातीय होते हैं, सौरात्मक अधिक होते हैं एवं चांद्रात्मक क्षयात्मक

હેવું. સૂર્યની અપેક્ષાથી કર્મમાસની વિચારણામાં પ્રત્યેક વર્ષમાં છ અતિરાત્ર આવે છે. (माणाहिं) તેમ સમજવું. ચંદ્રમાસને અધિકૃત કરીને કર્મમાસની વિચારણામાં દરેક સંવત્સરમાં છ અવમરાત્ર–ક્ષય આવે છે. તે પ્રમાણે (माणाहिं) જાણવું આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે–જે અતિરાત્ર હોય છે તે સૌરસંવત્સમાં હોય છે. તથા જે અવમરાત્ર–ક્ષયતિથિ આવે છે તે ચાંદ્રસંવત્સરમાં આવે છે. તેમ સમજવું મૂળમાં કહ્યું પણ છે–(छच्चेव अइरत्ता आइच्चा) ઇત્યાદિ એક સંવત્સરમાં જે છ અતિરાત્ર અર્થાત્ અધિક દિવસ ચાર ચાર પર્વના અંતમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે સજાતીયપણાથી સૌરસંવત્સરના હોય છે. તથા એક સંવત્સરના અંતરાલમાં જે છ અવમરાત્ર ક્ષયતિથિ પ્રતિપાદિત કરેલ છે તે પ્રમાણથી ચાંદ્ર જાતની હોય છે. સૌરાત્મક અધિક હોય છે. અને ચાંદ્રાત્મક ક્ષયરૂપ હોય છે. આ

चान्द्रात्नक्षत्रावमानीत्यर्थः ॥ तदेवं सविस्तरतोऽतिरात्राः अवमरात्राश्च प्रतिपादिताः प्रतिभाविताश्चेति ॥ सू० ७५ ॥

॥ सम्प्रति–सूर्याचन्द्रमसोरयनमावृत्तिं प्रतिपादयति ॥

मूलम्–तत्थ खलु इमाओ पंच वासिकीओ पंच हेमंताओ आउट्टिओ पण्णत्ताओ, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता अभीयिणा अभीयिस्स पढमसमएणं, तं समयं च णं सूरे केणं नक्खत्तेणं जोएइ ।, ता पूसेणं, पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता संठाणाहिं संठाणाणं एक्कारसमुहुत्ते ऊणतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेपण्णं चुण्णिया-भागा सेसा, तं समयं च सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पूसेणं पूसस्स णं तं चेव जं पढमया, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता विसाहाहिं विसाहाणं तेरसमुहुत्ता चउपण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चत्तालीसं चुण्णियाभागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पूसेणं पूसस्स तं चेव, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता रेवतीहिं, रेवतीणं पणवीसं मुहुत्ता बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, पूसेणं पूसस्स तं चेव ॥

होते हैं, इस प्रकार विस्तारपूर्वक अतिरात्र एवं अवमरात्र विषयक कथन प्रतिपादित करके भावित किये हैं ॥सू० ७५॥

પ્રમાણે વિસ્તારપૂર્વક અતિરાત્ર અને અવમરાત્ર–ક્ષયવૃદ્ધિ દિવસ સંબંધી કથન પ્રતિપાદિત કરીને ભાવિત કરેલ છે. ॥ સૂ. ૭૫ ॥

ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पुव्वाहिं फग्गुणीहिं, पुव्वाफग्गुणीणं बारस-मुहुत्ता सत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं सत्तट्ठिहा छेत्ता तेरस चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पूसेणं पूसस्स तं चेव ॥सू० ७६॥

छाया—तत्र खलु इमाः पञ्चवार्षिक्यः पञ्चहेमन्त्य आवृत्तयः प्रज्ञप्ताः तावत् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमां वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावद् अभिजिता, अभिजितः प्रथमसमयः खलु, तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुष्येण, पुष्यस्य एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः त्रिचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥ तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयां वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावद् मृगशिराभिः, मृगशिरसामेकादशमुहूर्त्ता एकोनचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रिपञ्चाशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुष्येण, पुष्यस्य खलु तथैव यथा प्रथमया ॥ तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयां वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् विशाखाभिः विशाखानां त्रयोदशमुहूर्त्ताः चतुःपञ्चाशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा चत्वारिंशच्च चूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुष्येण पुष्यस्य तथा चेव ॥३॥ तावत् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां चतुर्थी वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावद्रेवतीभिः, रेवतीनां पञ्चविंशति-र्मुहूर्त्ता द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वात्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः, तस्मिन् समये खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुष्येण, पुष्यस्य तथा चैव ॥४॥ तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां पञ्चमीं वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पूर्वाभिः फाल्गुनीभिः, पूर्वाफाल्गुनीनां द्वादशमुहूर्त्ताः सप्तचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रयोदशचूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुष्येण, पुष्यस्य तथाचैव ॥सू० ७६॥

टीका—पञ्चसप्ततितमे सूत्रे षड्ऋतूनां षडवमरात्राणां षडतिरात्राणां च विचारविनिवेशं सविस्तरं सप्रपञ्चं सोदाहरणं च विविच्य सम्प्रति षट्सप्ततितमेऽस्मिन् अर्थाधिकारसूत्रे सूर्या-

---

टीकार्थ—पचहत्तरवें सूत्र में छह ऋतुओं के छह अवमरात्र—क्षय तिथि की छह अतिरात्र—वृद्धि तिथि की विचारणा सविस्तर सयुक्तिक उदाहरण पूर्वक

टीकार्थ—पंचोतेरमा सूत्रमां छ ऋतुओनी छ अवमरात्र—क्षय तिथिनी अने छ अतिरात्र—वृद्धि तिथीनी विचारणा विस्तारपूर्वक युक्ति अने उदाहरण साथे विवेचन करीने हवे

चन्द्रमसो युगसत्कानामयनानां संख्यास्तद्युक्तनक्षत्रयोगपरिमाणानि च प्रतिपादयिषुः 'तत्थ खलु इमाओ पंच वासिकीओ' इत्यादिना प्रश्नोत्तरसूत्राणि कथयति-'तत्थ खलु इमाओ पंच वासिकीओ पंच हेमंताओ आउट्टिओ पण्णत्ताओ' तत्र खलु इमाः पञ्चवार्षिक्यः पञ्चहेमन्त्य आवृत्तयः प्रज्ञप्ताः ॥-तत्र-तस्मिन्-पञ्चवर्षात्मके युगे खलु-इति निश्चितम् इमाः वक्ष्यमाणप्रकाराः-वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च-पञ्चसंख्यकाः वार्षिक्यः-वर्षाकालोद्भवाः-वर्षाकालभाविन्य इत्यर्थः, तथा च पञ्चसंख्यका हेमन्त्यः-हेमन्तकालोद्भवाः-शीतकालभाविन्यः, एवं सर्वसंख्यया दश आवृत्तयः-आवर्त्तनानि-भूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमनरूपाः प्रवृत्तयः-संचलनानि-अयनसंज्ञका गतयः प्रज्ञप्ताः प्रतिपादिताः सन्ति, कस्यायनरूपा गतय इति जिज्ञासायां प्रथमं सूर्यस्य प्राधान्यात् सूर्यस्यायनरूपा गतयो भवन्तीत्यर्थतः सिद्धयति, ताश्चायनगमनरूपा गतयो द्विविधा आवृत्तयो भवन्ति तद्यथा-एकाः सूर्यस्यावृत्तयो भवन्ति अन्याश्च चन्द्रमसो गतय आवृत्तिरूपा भवन्ति, तत्रैकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे सूर्यस्य दश

विवेचन करके अब छिहोत्तरवें इस अर्थाधिकार सूत्र में सूर्य चंद्र का युगसंबंधी अयनों की संख्या एवं सूर्य चंद्र के योगयुक्त नक्षत्रयोग परिमाण को प्रतिपादित करने के हेतु से प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-(तत्थ खलु इमाओ पंचवासिकीओ पंचहेमंताओ आउट्टिओ पण्णत्ताओ) पांच वर्षवाले युग में कथ्यमान प्रकारवाली पांच वर्षाकालभावि तथा पांच हेमन्त काल में होनेवाली इस प्रकार दस आवर्तन रूप अर्थात् वारंवार दक्षिण उत्तर गमन रूप संचलन अर्थात् अयनरूप गति प्रतिपादित की गई है। किसकी अयनरूप गति इस प्रकार की जिज्ञासा में प्रथम सूर्य का प्राधान्य होने से सूर्य की अयनरूप गति होती है यह सिद्ध होता है, वे अयनगमनरूप गतियां दो प्रकार की आवृत्तिरूप होती है वह इस प्रकार से है-एक सूर्य की गतिरूप आवृत्ति होती है। अन्य चंद्र की गति रूप आवृत्ति होती है। उनमें एक पांच वर्षवाले युग में सूर्य की दस आवृत्तिमां होती है तथा एकसो चोतीस चंद्रमा की आवृत्ति होती है

છોંતેરમા આ સૂત્રમાં સૂર્ય ચંદ્રના યુગ સંબંધી અયનોની સંખ્યા અને સૂર્ય ચંદ્રના યોગ યુક્ત નક્ષત્રયોગના પરિમાણનું પ્રતિપાદન કરવા માટે તે સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે. (तत्थ खलु इमाओ पंचवासिकीओ पंच हेमंताओ आउट्टिओ पण्णत्ताओ) પાંચ વર્ષવાળા યુગમાં આ કહેવામાં આવનાર પ્રકારવાળી પાંચ વર્ષાકાળમાં થનારી અને પાંચ હેમંતકાળમાં થવાવાળી આ પ્રમાણે દસ આવર્તનરૂપ એટલેકે વારંવાર દક્ષિણ ઉત્તરના ગમનરૂપ સંચલન અર્થાત્ અયન રૂપ ગતિ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. કોની અયનરૂપ ગતિ આ પ્રમાણેની જીજ્ઞાસામાં પહેલાં સૂર્યનું પ્રાધાન્ય હોવાથી સૂર્યની અયનરૂપ ગતિ થાય છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે. અયન-ગમનરૂપ ગતિ બે પ્રકારની આવૃત્તિરૂપ હોય છે. તે આ પ્રમાણે થાય છે. એક સૂર્યની આવૃત્તિ થાય છે. અને બીજી ચંદ્રની ગતિરૂપ આવૃત્તિ થાય છે. તેમાં પાંચ

आवृत्तयो भवन्ति चतुस्त्रिंशं च शतमावृत्तीनां चन्द्रमसो भवतीत्युक्तं ग्रन्थान्तरे यथा–

'सूरस्स य अयणसमा आउट्टिओ जुगं दस होंति ।
चंदस्स य सयं च चोत्तीसं चेव ॥ १ ॥'

छाया–सूर्यस्य च अयनसमा आवृत्तयो दश भवन्ति ।
चन्द्रस्य च शतं च चतुस्त्रिंशच्चैव ॥ १ ॥ अर्थादेकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे सूर्यस्य दश आवृत्तयो भवन्ति चन्द्रमसश्चावृत्तीनां चतुस्त्रिंशं शतं–चतुस्त्रिंशदधिकं शतमिति । कथमेतदवसीयते ? अत्रोच्यते–अत्रोक्ता आवृत्तयो नाम भूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमनरूपा भवन्ति, तेनात्र सूर्यस्य चन्द्रमसो वा यावन्त्ययनानि भवेयु स्तावत्य एव आवृत्तयो भवेयुरिति निश्चयप्रचयम्, एकस्मिन् सम्वत्सरे षट्षष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि ३६६ दिवसानां भवन्ति, तथा चैकमण्डलभ्रमणपरिमाणं त्र्यशीत्यधिकं शतमेकम् १८३ भवति दिवसानाम्, एकस्मिन् युगे च दिवसानां त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि भवन्तीत्यादिकं सर्वं पूर्वमेव प्रतिपादितं भावितं च । तेनात्र त्रैराशिकप्रवृत्तिर्यथा–यदि दिवसानां

इसप्रकार ग्रन्थान्तर में भी कहा है–

सूरस्स य अयणसमा आउट्टिओ जुगंमि दसहोंति ।
चंदस्स य सयं च चोत्तीसं चेव ॥१॥

अर्थात् एक पांच वर्षवाले युग में सूर्य की दस आवृत्तियां होती है । यह किस प्रकार होता है ? सो कहते हैं–यहां पर आवृत्तियां माने वारंवार दक्षिणोत्तर गमनरूप गति होती है । अतः यहां पर सूर्य के अथवा चंद्र के जितने अयन होते हैं. उतनी आवृत्तियां होती है यह निश्चित है, एक संवत्सर में तीनसो छियासठ ३६६ दिवस होते हैं, तथा एक मंडलभ्रमण का परिमाण एकसो तिरासि १८३ अहोरात्र होते हैं, एक युग में अठारहसो तीस १८३० दिवस होते हैं, इत्यादि सर्व कथन पहले प्रतिपादित करके भावित किया है । अतः

વર્ષવાળા એક યુગમાં સૂર્યની દસ આવૃત્તિ થાય છે. અને એકસોચોત્રીસ ચંદ્રમાની આવૃત્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે ગ્રન્થાન્તરમાં પણ કહેલ છે.

(सूरस्स य अयणसमा आउट्टिओ जुगंमि दस होंति ।
चंदस्स य सयंच चोत्तीसं चेव ॥१॥

અર્થાત્ પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં સૂર્યની દસ આવૃત્તિયો થાય છે. તથા ચંદ્રની એકસોચોત્રીસ આવૃત્તિયો થાય છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. અહીં આવૃત્તિ એટલે વારંવાર દક્ષિણ અને ઉત્તરના ગમન રૂપ ગતિ હોય છે. તેથી અહીંયાં સૂર્યના અને ચંદ્રના જેટલા અયન હોય છે, તેટલી આવૃત્તિ થાય છે. એ નિશ્ચિત છે. એક સંવત્સરમાં ત્રણસોછાસઠ ૩૬૬ દિવસ હોય છે, તથા એક મંડળભ્રમણનું પરિમાણ એકસો ત્યાશી ૧૮૩ અહોરાત્ર હોય છે. એક યુગમાં અઢારસોતીસ ૧૮૩૦ દિવસો હોય છે.

त्र्यशीत्यधिकेन शतेन १८३ एकमयनं लभ्यते तदा त्रिंशदधिकैरष्टादशभिः शतै १८३० कति अयनानि लभ्येरन् इत्येवं राशित्रयस्थापना यथा $\frac{1+1830}{183}=\frac{1830}{183}=10$ अयनानि, अत्रान्त्येन राशिना मध्यमस्य राशेरेकरूपस्य गुणनम्, तत्रैकेन गुणितोऽपि अन्त्यराशिस्तथैव तिष्ठति, अतो जातानि तथैव त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि, एतेषामाद्येन राशिना त्र्यशीत्यधिकेन शतेन १८३ भागहरणं कृतं, लब्धा दश। अत आगतं यत् एकस्मिन् युगे दश अयनानि भवन्ति सूर्यस्य आवृत्तयोऽपि दश भवन्तीति गणितदृशा सिद्ध्यति। एवमेव चन्द्रायनानयनं यथा–चन्द्रस्यैकायनपूर्त्तिकालः सावयवत्रयोदश दिनात्मको भवत्यर्थात् त्रयोदश दिनानि चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाश्चैकस्य दिवसस्य–१३। $\frac{44}{67}$ अतोऽत्रापि त्रैराशिकगणितप्रवृत्तिर्यथा–यदि त्रयोदशभि दिवसैश्चतुश्चत्वारिंशता सप्तषष्टिभागैश्चैकं चन्द्र-

यहां पर त्रैराशिक प्रवृत्ति दिखलाइ जाती है–जैसे की–जो १८३ एकसोतिराशि दिवसों से एक अयन होता है, तो अठारहसो तीस १८३० ॥ दिनों से कितने अयन होते हैं? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करें $\frac{1\times1830}{183}=\frac{1830}{183}=10$ अयन यहां पर अन्त्य राशि से मध्य राशि जो एक है :उसका गुणा करे तो एक से गुणित सभी राशि उसी प्रकार होती है। अतः अठारहसो तीस उसी प्रकार रहता है। इनको आद्यराशि जो १८३ एकसो तिरासी है उससे भाग करे। तो दस लब्ध होते हैं। इससे यह फलित होता है कि–एक युगमें दस अयन होते हैं, सूर्य की आवृत्ति भी दस होती हैं इस प्रकार गणित प्रक्रिया से सिद्ध होता है।

इसी प्रकार चंद्र का अयन लाने के लिये कहते हैं–

चंद्र का एक अयन का पूर्तिकाल सावयव तेरह दिन का होता है, अर्थात् तेरह दिवस एवं एक दिवस का सरसठिया चुवालीस भाग $=13\frac{44}{67}$ होता है। यहां पर भी त्रैराशिक गणित प्रवृत्ति की जाती है जो इस प्रकार है–यदि

વિગેરે તમામ પહેલાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેમજ તેની ભાવના પણ કહેલ છે. તેથી અહીંયાં ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ બતાવવામાં આવે છે. જો ૧૮૩ એકસોવ્યાશી દિવસમાં એક અયન થાય તો અઢારસોત્રીસ ૧૮૩૦ દિવસમાં કેટલા અયન થાય છે? આ જાણુવા માટે ત્રણુ રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{1+1830}{183}=\frac{1830}{183}=10$ અહીં છેલ્લી રાશિથી મધ્યની રાશિ જે એક છે તેનો ગુણાકાર કરવો. એકથી ગુણેલ દરેક રાશિ એજ પ્રમાણે રહે છે. જેથી અઢારસોત્રીસજ રહે છે. આનો પહેલી રાશી જે ૧૮૩ એકસોવ્યાશી છે તેનાથી ભાગ કરવો તો દસ આવે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે. કે–એક યુગમાં દસ અયન આવે છે. સૂર્યની આવૃત્તિ દસ હોય છે. આ પ્રમાણે ગણિત પ્રક્રિયાથી સિદ્ધ છે.

આજ પ્રમાણે ચંદ્રના અયન લાવવા માટે કહે છે ચંદ્રના એક અયનનો પૂર્તિકાળ સાવયવ તેર દિવસનો હોય છે. અર્થાત્ તેર દિવસ અને એક દિવસના સડસઠિયા ચુંમા-

स्यायनं भवति तदा त्रिंशदधिकैरष्टादशभि र्दिवसशतैः कतिचन्द्रायनानि स्युरिति राशित्रयस्य स्थापना यथा–$\frac{१+१८३०}{१३-\frac{४४}{६७}} = \frac{१+१८३०}{\frac{१३}{\frac{४४}{६७}}} = \frac{१८३०}{\frac{९१५}{६७}}$ (तलस्थहारेण हरं निहन्या) दित्यादि भिन्नगणित परिपाटया सरलत्वं विहितम् । आद्यराशे रेकजातित्वं विहितम्, अर्थात् त्रयोदश सप्तषष्टया गुण्यन्ते १३×६७=८७१ जातानि एकसप्तत्यधिकानि अष्टौ शतानि । अत्रोपरितनाश्चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते ८७१+४४=९१५ जातानि पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि, यानि चोपरितनानि अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि तान्यपि ऐकेन गुणितान्यपि तथैव तथाभूतानि तिष्ठन्ति, पुनश्च तानि सप्तषष्टया गुण्यन्ते–१८३०+६७=१२२६१० जातान्येकं लक्षं द्वाविंशतिः सहस्राणि दशोत्तराणि षट्शतानि च । एवं भूतेनान्त्येन राशिना मध्यस्य राशेरेकरूपस्य गुणनं कृतम्, एकस्य च गुणने तथैव तिष्ठति, अतएतावान् राशि राद्येन राशिना विभाज्यः, सचाद्यो राशिः स एव पञ्चदशोत्तरनवशतरूपस्तेन भागहरणार्थे

तेरह दिन एवं एक दिन का सडसठिया चुवालीस भाग से एक चंद्र का अयन होता है तो अठारहसो तीस दिनों से कितने चंद्रायन होसकता है ? इसके लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है–$\frac{१}{१३} + \frac{१८३०}{\frac{४४}{६७}} = \frac{१+१८३०}{\frac{१३}{\frac{४४}{६७}}} = \frac{९१५}{६७}$ (तलस्थ हारेण हरं निहन्या) इत्यादि भिन्न गणित परिपाटि से सरलत्व कहा है । आद्य राशिका अर्थात् तेरह का सरसठ से गुणा करे १३+६७=८७१ । गुणा करने से आठसो इकहत्तर होता है । इस में ऊपर का चुमालीस का प्रक्षेप करे ८७१+४४=९१५ तो नवसो पंद्रह होते हैं, तथा ऊपर के अठारहसो तीस है उनको एक से गुणित करने पर भी उसी प्रकार रहते हैं। फिर उसको सडसठ से गुणा करे १८३०+६७=१२२६१० तो एक लाख बाईस हजार छहसो दस होते हैं । इस प्रकार अन्त्य राशि से मध्य राशि जो एक रूप है उसका गुणा

લીસ ભાગ–૧૩$\frac{૪૪}{૬૭}$ થાય છે. અહીંયા પણ ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે જે આ પ્રમાણે છે. જો તેર દિવસ અને એક દિવસના સડસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગથી એક ચંદ્રનું અયન થાય તો અઢારસોત્રીસ દિવસોથી ચંદ્રના કેટલા અયન થાય છે? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. $\frac{૧+૧૮૩૦}{૧૩} = \frac{૧+૧૮૩૦}{\frac{૧૩}{\frac{૪૪}{૬૭}}} = \frac{૯૧૫}{૬૭}$ (તલસ્થ હારેણ हरं निहन्या) ઇત્યાદિ ભિન્ન ગણિત પરિપાટિથી સરલતા કહેલ છે. આ રાશિનો એટલે કે તેરનો સડસઠથી ગુણાકાર કરવો ૧૩+૬૭=૮૭૧ ગુણાકાર કરવાથી આઠસોઇકોતેર થાય છે. તેમાં ઉપરના ચુંમાલીસને ઉમેરવા ૮૭૧+૪૪=૯૧૫ તો નવસો પંદર આવે છે. તથા ઉપર અઢારસોત્રીસ છે. તેનો એકથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરે તો પણ એકથી ગુણેલ હોવાથી એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી તેનો સડસઠથી ગુણાકાર કરવો ૧૮૩૦+૬૭=૧૨૨ ૬૧૦। ગુણાકાર કરવાથી એક લાખ બાવીસ હજાર છસો દસ થાય છે. આ પ્રમાણે

न्यासः-$\frac{१२२६१०}{९१५}$=१३४ कृते च भागहारे लब्धं चतुस्त्रिंशदधिकं शतम् १३४ एतावन्त्येत्र चायनानि युगमध्ये भवन्तीत्युपपद्यन्ते धूलीकर्मणा, एतावन्त्य एव चन्द्रमस आवृत्तयोऽपि भवन्तीति ॥-अथ सम्प्रति-कस्यां तिथौ का आवृत्ति र्भवति सूर्यस्येति चिन्तायां यत् पूर्वाचार्योपदिष्टं करणमस्ति तदत्रोपन्यस्यते-

'आउट्टिहिं एगूणियाहिं गुणियं सयंतु तेसीयं ।
जेग गुणं तं तिगुणं रूवहियं पक्खिवे तत्थ ॥१॥
पण्णरस भाइयंमि उ जं लद्धं तं तइसु होइ पव्वेसु ।
जे अंसा ते दिवसा आउट्टी तत्थ बोद्धव्वा ॥२॥

छाया-आवृत्तिभि रेकोनकाभिर्गुणितं शतं तु त्र्यशीतिः ।
येन गुणं तत् त्रिगुणं रूपाधिकं प्रक्षिपेत्तत्र ॥१॥
पञ्चदशभक्ते तु यल्लब्धं तासु तिथिषु पर्वसु ।
ये अंशास्ते दिवसा आवृत्ति स्तत्र बोद्धव्याः ॥२॥

अथानयो र्भावार्थबोधिका व्याख्या-सूर्यस्या वृत्तेस्तिथे र्जिज्ञासायां विशिष्टतिथियुक्ता या आवृत्तिर्ज्ञातुमिष्यते तत् संख्या एकोना विधेया, ततस्तया संख्यया त्र्यशीत्यधिकं शतं

करे, एकका गुणा करनेसे उसी प्रकार रहता है। अतः इस राशिको प्रथम राशि से भाग करे, यह आद्य राशि वही नवसो पंद्रह रूप है। उससे भाग करे भाग करने के लिये अंकन्यास $\frac{१२२६१०}{९१५}$=१३४ इस प्रकार से भाग करने से एकसो चोतीस लब्ध होता है १३४ एक युग में इतने ही अयन होते हैं। इतना ही चंद्रमा की आवृत्तियां भीहोती है वह पूर्वकथित धूलीकर्म से समझ लेवें।

अब कौन तिथि में सूर्य की कितनी आवृत्तियां होती है इस प्रकार की विचारणा में पूर्वाचार्योपदिष्ट करणगाथा यहां पर दिखलाइ जाती है-(आउट्टिहिं एगूणियाहिं गुणियं सयं तु तेसीयं) इत्यादि इसकी भावार्थ बोधक व्याख्या कही जाती है-सूर्य की आवृत्ति में तिथि की जिज्ञासा करे तो विशिष्ट तिथियुक्त जो आवृत्ति जानना चाहे उस संख्या में से एक न्यून करे। तद-

---

અન્ત્યની રાશિથી મધ્યની રાશી જે એક છે તેનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી એજ પ્રમાણે રહે છે. તેથી આ રાશીનો પ્રથમ રાશિથી ભાગ કરવો તે આદ્ય રાશિ નવસો પંદર રૂપ છે તેનાથી ભાગ કરવા માટે $\frac{૧૨૨૬૧૦}{૯૧૫}$=૧૩૪ આ પ્રમાણે ભાગ કરવાથી એકસો ચોત્રીસ આવે છે, ૧૩૪ એક યુગમાં આટલા જ અયનો હોય છે, અને એટલી જ ચંદ્રમાની આવૃત્તિયો પણ હોય છે, તે પહેલાં કહેલ ધૂલિકર્મથી સમજી લેવું.

હવે કઈ તિથિમાં સૂર્યની કેટલી આવૃત્તિયો હોય છે? આ પ્રમાણેની વિચારણામાં પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ કારણગાથા અહીં બતાવવામાં આવે છે. (आउट्टिहिं एगूणियाहिं गुणियं सयंतु तेसीयं) ઈત્યાદિ આની ભાવાર્થબોધક વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે. સૂર્યની આવૃત્તિમાં તિથિ જાણવી હોય તો વિશેષ તિથિ યુક્ત જે આવૃત્તિ જાણવી હોય એ સંખ્યા-

गुणनीयम् इत्येवम् (आउट्टिहिं एगूणियाहिं गुणियं सयंतु तेसीयं)–आवृत्तिभिरेकोनकाभि-र्गुणितं शतं त्र्यशीत्यधिक मित्यस्याक्षरार्थः। गुणयित्वा च येनाङ्केन गुणितं त्र्यशीत्यधिकं शतम्, येन गुणं तत् त्रिगुणं–येन गुणितं तत् त्रिगुणं विधेयं–तदङ्कस्थानं त्रिगुणं विधेयं, गुणयित्वा च रूपाधिकं कृत्वा यद् भवेत् तत्र–पूर्वराशौ प्रक्षिपेत्–योजयेत् ततश्च 'पण्णरस भाइयंमि' पञ्चदश भक्ते–पञ्चदशभिर्भागे हृते सति तु यल्लब्धं–हृते च भागे यल्लब्धं भागफलमागच्छेत् तासु तिथिषु–तत्संख्याकेषु पर्वसु अतिक्रान्तेषु सत्सु सा–विवक्षिता आवृत्तिः–अयनगतिरूपा परावृत्ति र्भवति। ये च अंशाः–पश्चादुद्धरिताः शेषरूपास्ते दिवसा वोद्धव्याः–ज्ञातव्याः, तत्र–तेषु दिवसेषु मध्ये–चरमदिवसे, आवृत्ति र्भवतीतिभावः॥ इहा वृत्तीनां क्रमस्त्वेवं वर्त्तते–यथात्र युगे प्रथमा आवृत्तिः–दक्षिणायनचलनरूपा प्रवृत्तिः श्रावणे मासे भवति। द्वितीया आवृत्तिश्च–उत्तरायणरूपा गतिर्माघमासे भवति। तृतीया पुनः

नन्तर उस संख्या से एकसो तिरासी को गुणा करे वही कहा है–(आउट्टिहिं एगूणियाहिं गुणियं सयं तु तेसीयं) एकसो तिरासी को एक न्यून की हुई आवृत्ति से गुणा करे, गुणा करके जिस अंक से एकसो तिरासी का गुणा किया हो उसको तिगुना करे अर्थात् उस अंक स्थान को तीन से गुणा करे गुणा करके रूपाधिक करे करके जितनी संख्या हो उस को पूर्व राशि में मिलावे तदनन्तर (पण्णरस भाइयंमि) पंद्रह से भाग करे भाग करने से जो फल आवे उस तिथि में उतनी संख्यावाले पर्व व्यतीत हो जाने पर वह विव-क्षित अयन गति रूप आवृत्ति परावर्तित होती है, तथा जो अंश पश्चात् शेष रूप होते है, उतना दिवस समझें। उतने दिनों के अन्त के दिन में आवृत्ति होती है। यहां पर आवृत्ति का क्रम इस प्रकार होता है–यहां पर युग में प्रथम आवृत्ति दक्षिणायन चलन रूप :प्रवृत्ति श्रावण मास में होती है। दूसरी

માંથી એક કમ કરવો, તે પછી એ સંખ્યાથી એકસો ત્યાશીનો ગુણાકાર કરવો. (आउट्टिहिं एगूणियाहिं गुणियं सयं तु तेसीयं) એકસો ત્યાશીમાંથી એક ન્યૂન કરેલ આવૃત્તિથી ગુણા-કાર કરવો. ગુણાકાર કરીને જે સંખ્યાથી એકસો ત્યાશીનો ગુણાકાર કરેલ હોય તેને ત્રણગણા કરવા, અર્થાત એ અંકનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરીને રૂપાધિક કરવું અર્થાત્ તેમાં એક ઉમેરવો. રૂપાધિક કરીને જેટલી સંખ્યા થાય તે સંખ્યાને આગળની સંખ્યામાં મેળવવી. તે પછી (पण्णरस भाइयंमि) પંદરથી તેનો ભાગ કરવો. ભાગ કરવાથી જે ફલ આવે એ તિથિમાં એટલી સંખ્યાના પર્વ વીત્યા પછી તે વિવક્ષિત અયનગતિરૂપ આવૃત્તિ પરાવર્ત્તિત થાય છે. અને જે અંશ શેષ રૂપ રહે છે. એટલા દિવસ સમજવા. એટલા દિવસના પછીના દિવસમાં આવૃત્તિ થાય છે, અહીં આવૃત્તિનો ક્રમ આ પ્રમાણે થાય છે–અહીં યુગમાં પહેલી આવૃત્તિ દક્ષિણાયન ચલનરૂપ પ્રવૃત્તિ શ્રાવણ માસમાં થાય છે. બીજી આવૃત્તિ ઉત્તરાયણ ગતિરૂપ

श्रावणे मासे, चतुर्थी आवृत्तिर्भूयो माघमासे, पञ्चमीभूयः श्रावणे मासे षष्ठी च पुनः माघमासे, सप्तमी च पुनः श्रावणे मासे, अष्टमी च माघमासे, नवमी चावृत्तिर्भूयः श्रावणे मासे दशमी चावृत्तिः पुनर्माघमासे, इत्येवं दशावृत्त्या युगपूर्त्तिर्भवति, अतो दशसूर्यस्येत्युक्तिः सर्वथा सत्यायते। अत्रोदाहरणं यथात्र कश्चित् पृच्छति यत् प्रथमा आवृत्तिः किलसूर्यस्य कस्यां तिथौ भवेदिति जिज्ञासा निवृत्तये-प्रथमा किल आवृत्ति रित्युक्तत्वात् आवृत्तिस्थाने एकको ध्रियते, स च गाथोक्त्या रूपोनो विधेयः १-१=० पश्चात् किमपि रूपं न तिष्ठति। तेनात्र पश्चात्ययुगभाविनी या दशमी किल आवृत्तिस्तत् संख्या दशकरूपा ध्रियते, तया दशकरूपया संख्यया त्र्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते-१८३+१०=१८३० गुणिते च जातानि गुणनफलानि त्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि-१८३० अत्र दशकरूपेण गुणकेन गुणितं किल-

आवृत्ति उत्तरायण गति रूप माघ मास में होती है। तीसरी आवृत्ति पुनः श्रावणमास में होती है। चोथी आवृत्ति पुनः माघमास में, पांचवी फिर से श्रावणमास में छट्ठी फिर से माघमास में, सातवीं फिर से श्रावणमास में, आठवीं माघमास में, नववीं आवृत्ति फिर से श्रावणमास में, दसवीं आवृत्ति फिर से माघमास में इस प्रकार दस आवृत्ति से युग की समाप्ति होती है, अतः सूर्य की दश आवृत्ति ऐसा जो कहा है वह सर्वथा सत्य ही है, अब इस विषय में उदाहरण कहते हैं-कोई प्रश्न करे की सूर्य की पहली आवृत्ति किस तिथि में होती हैं? इस का समाधान के लिये कहते हैं-यहां प्रथम आवृत्ति के विषय में प्रश्न करने से आवृत्ति के स्थान में एक अंक रक्खे उसको गाथा में कहे अनुसार रूपोन करे १-१=० तो कुछ रहता नहीं है, अतः यहां पर पिछले युग में होने वाली जो दसवीं आवृत्ति है, उस दस रूप संख्या रक्खे उस दस रूप संख्या से एकसो तिरासी को गुणा करे-१८३+१०=१८३०,

માઘમાસમાં થાય છે. ત્રીજી આવૃત્તિ ફરીથી શ્રાવણમાસમાં થાય છે ચોથી આવૃત્તિ ફરીથી માઘમાસમાં પાંચમી આવૃત્તિ ફરીથી શ્રાવણ માસમાં છઠ્ઠી ફરીથી માઘમાસમાં, સાતમી પાછી શ્રાવણ માસમાં આઠમી ફરીથી માઘમાસમાં નવમી આવૃત્તિ ફરીથી શ્રાવણ માસમાં દસમી આવૃત્તિ ફરીથી .માઘમાસમાં આ પ્રમાણે દસ આવૃત્તિથી યુગની સમાપ્તિ થાય છે. તેથી સૂર્યની દસ આવૃત્તિ છે તેમ જે કહ્યું છે તે સર્વથા સત્ય જ છે.

હવે આ વિષયમાં ઉદાહરણ બતાવે છે-કોઇ પ્રશ્ન કરે કે-સૂર્યની પહેલી આવૃત્તિ કઈ તિથિમાં થાય છે? આનાં સમાધાન માટે કહેવામાં આવે છે-અહીં પહેલી આવૃત્તિના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવાથી આવૃત્તિના સ્થાનમાં એક અંક રાખવો તેને ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે રૂપોન કરવો. ૧-૧=૦ તો કંઈ રહેતું નથી તેથી અહીંયાં પાછલા યુગમાં થનારી જે દસમી આવૃત્તિ છે તે દસ રૂપ સંખ્યા રાખવી. એ દસની સંખ્યાથી એકસો ત્ર્યાશી ૧૮૩ નો ગુણાકાર કરવો. ૧૮૩×૧૦=૧૮૩૦ ગુણાકાર કરવાથી અઢારસો ત્રીસ ૧૮૩૦।

त्र्यशीत्यधिकं शतमित्यतस्ते दशत्रिगुणाः क्रियन्ते–$१० \times ३=३०$ जाता त्रिंशत्, सा च रूपाधिका विधेया–$३०+१=३१$ जाता एकत्रिंशत्। इयं च संख्या पूर्वगुणितराशौ त्रिंशदधिकाष्टादशशतरूपे प्रक्षेप्या–$१८३० + ३१=१८६१$ जातान्यष्टादशशतान्येकषष्ट्यधिकानि। अयं च भाज्यराशिः, स च 'पण्णरसभाइयंमि' पञ्चदश भक्ते इत्युक्त्वा पञ्चदशरूपेण हरेण स चायं भाज्यराशिर्भाज्यः–$१८६१ \div १५=\frac{१८६१}{१५}=१२४\frac{१}{१५}$ हृते च भागे जातं चतुर्विंशत्यधिकं शतं, पश्चाच्छेषं तिष्ठति एकं रूपम्, 'जं लद्धं तं तइसु होइ पव्वेसु' यल्लब्धं तत् तत्संख्यकेषु–तावत्संख्या केषु पर्वसु अतिक्रान्तेषु सा विवक्षिता आवृत्तिर्भवतीत्युक्त्वाऽत्र आगतं यत् चतुर्विंशत्यधिकपर्वशतात्मके पश्चात्ये युगेऽतिक्रान्ते सति अभिनवे वर्तमाने प्रवर्त्तमाने प्रथमा आवृत्तिः किल प्रथमायां तिथौ प्रतिपदिरूपे भवतीति सिद्धयति ॥ अथान्यदुदाहरणम् ।–

यदि कश्चित् पृच्छेद् यत् कस्यां तिथौ माघमासभाविनी द्वितीया आवृत्तिर्भवेदिति

गुणा करने से अठारहसो तीस १८३० गुणन फल आता है। यहां परदस रूप गुणक से एकसो तिरासी को गुणा किया है अतः उस दस को तीन गुना करे $१०+३=३०$ तो तीस होता है, उसे भी रूपाधिक करे $३०+१=३१$ तो इकतीस होता है। यह संख्या पहले गुणित संख्या में अर्थात् अठारह सो तीस में जोडे $१८३०+३१=१८६१$ जोडने से अठारहसो इकसठ होता है। यह भाज्य राशि को (पण्णरसभाइयंमि) पंद्रह से भाग करे–$१८६१ \div १५= १२४\frac{१}{१५}$ भाग करने पर एकसो चोवीस आता है तथा एक शेष रहता है। (जं लद्धं तं तइसु होइ पव्वेसु) जो फल लब्ध हो उतने पर्व व्यतीत होने पर विवक्षित आवृत्ति होती है, इस युक्ति से यहां पर एकसो चोवीस पर्व पिछले युग में गत हो जाने पर प्रवर्तमान प्रथम आवृत्ति प्रतिपदा रूप प्रथम तिथि में होती है यह निश्चित होता है।

अब उदाहरण दिखलाते हैं–जो कदाचित् कोई पूछे की कौन सी तिथि में

ગુણન ફલ આવે છે, અહીં દસ રૂપ ગુણથી એકસો ત્યાશીનો ગુણાકાર કરેલ છે, તેથી એ દસને ત્રણગણા કરવા $૧૦\times૩=૩૦$ ગુણાકાર કરવાથી તે ત્રીસ થાય છે, તેને રૂપાધિક કરવા. $૩૦+૧=૩૧$ તો એકત્રીસ થાય છે, આ સંખ્યાને પહેલા ગુણેલ સંખ્યામાં અર્થાત્ અઢારસો ત્રીસમાં ઉમેરવા. $૧૮૩૦+૩૧=૧૮૬૧$ મેળવવાથી અઢારસો એકસઠ થાય છે. આ ભાજ્ય રાશિનો (पण्णरसभाइयम्मि) પંદરથી ભાગ કરવા $૧૮૬૧\div૧૫=૧૨૪\frac{૧}{૧૫}$ ભાગ કરવાથી એકસો ચોવીસ આવે છે અને એક શેષ રહે છે. (जं लद्धं तं सेसं तइसु होइ पव्वेसु) જે ફલ લબ્ધ થાય એટલા પર્વ વીત્યા પછી વિવક્ષિત આવૃત્તિ થાય છે. આ યુક્તિથી અહીં એકસો ચોવીસ પર્વ પાછલા યુગમાં ગત થયા પછી પવર્તમાન પહેલી આવૃત્તિ પ્રતિપદારૂપ પહેલી તિથિમાં થાય છે તેમ નિશ્ચય થાય છે.

जिज्ञासायाम् आवृत्तिः किल द्वितीयेति द्विको ध्रियते, स च 'आउट्टीहिं एगूणियाहिं गुणियं सयं तु तेसीयं' आवृत्तिभिरेकोनकाभि गुणितं शतं त्र्यशीत्यधिकमित्युक्त्या स च द्विकरूपो राशिः रूपोनो विधेयः २-१=१ जात एककः, अनेन त्र्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते-१८३×१=१८३ एकेनं गुणितो राशिस्तथैव तिष्ठतीति जातं तदेव त्र्यशीत्यधिकं शतम् । अत्र एकेन गुणितं किल त्र्यशीत्यधिकं शतमित्यतः 'जेण गुणं तं तिगुणं रूवाहियं पक्खिवे तत्थ' येन गुणं तत् त्रिगुणं रूपाधिकं प्रक्षिपेत्तत्र । इत्युक्त्या एककस्त्रिगुणो विधेयः १× ३=जातस्त्रिक एव, एकेन गुणितं तदेव भवतीति नियमात् । स च रूपाधिको विधेयः ३+१=४ जाताश्चत्वारः । एते पूर्वराशौ त्र्यशीत्यधिकशतरूपाः प्रक्षेप्तव्या इति प्रक्षिप्यन्ते

माघमास की द्वितीया आवृत्ति होती है? इस प्रकार की जिज्ञासा में दूसरी आवृत्ति होने से दो का अंक लिया जाता है, उसको (आउट्टीहिं एगूणियाहिं गुणियं सयंतु तेसीयं) आवृत्ति को एक से न्यून करके रही हुइ संख्या से एकसो तिरासी को गुणा करे इस कथनानुसार वह द्विक रूप राशि को रूपोन करे २-१=१ तो एक रहता है, इस से एकसो तिरासी को गुणा करे १८३ ×१=१८३ एक से गुणित राशि उसी रूप से रहतो है इस नियमानुसार एकसो तिरासी १८३ रहता है। यहां पर एक से गुणित एकसो तिरासी होने से (जेण गुणं तं तिगुणं रूवाहियं पक्खिवे तत्थ) जिस से गुणा किया उसका तिन गुना करके रूपाधिक करे इस कथनानुसार एक को-१×३=३ तीन गुणा करे तो तीन ही रहता है। कारण की एक से गुणित उतना ही रहता है ऐसा नियम है। पश्चात् तीन को रूपाधिक करे ३+१=४ तो चार होते हैं, इन को १८३ एकसो तिरासी में प्रक्षेप करे-१८३+४=१८७ प्रक्षेप

હવે આ વિષયમાં ઉદાહરણ બતાવે છે,-જો કદાચ કોઈ પૂછે કે, કઈ તિથિમાં માઘમાસની બીજી આવૃત્તિ થાય છે? આ પ્રમાણેની જીજ્ઞાસામાં બીજીવૃત્તિ હોવાથી બેનો અંક લેવામાં આવે છે. તેને (आउट्टिहिं एगूणियाहिं गुणिनं सयं तु तेसीयं) આવૃત્તિમાંથી એક ઓછો કરવો પછી રહેલ સંખ્યાથી એકસો ત્યાશીનો ગુણાકાર કરવો. આ કથન પ્રમાણે એ દ્વિકરૂપ રાશિમાંથી રૂપોન કરવો. ૧-૨=૧ રૂપોન કરવાથી એક રહે છે, આનાથી એકસો ત્યાશીનો ગુણાકાર કરવો ૧૮૩×૧=૧૮૩ એકથી ગુણેલ રાશિ એજ પ્રમાણે રહે છે, આ નિયમ પ્રમાણે એકસો ત્યાશી ૧૮૩ રહે છે. અહીં એકથી ગુણેલ એકસો ત્યાશી હોવાથી (जेण गुणं तं तिगुणं रूवाहियं पक्खिवे तत्थ) જેનાથી ગુણાકાર કરેલ હોય એ સંખ્યાને ત્રણ ગણી કરવી તે પછી રૂપાધિક કરવી આ કથન પ્રમાણે આ એકને ત્રણ ગણા કરવા ૧+૩=૩ ત્રણગણા કરવાથી ત્રણ થાય છે. કારણ એકથી ગુણેલ એજ પ્રમાણે રહે છે. એવો નિયમ છે. તે પછી ત્રણને રૂપાધિક કરવા ૩+૧=૪ તો ચાર થાય છે. આને એકસોત્યાશીમાં ઉમેરવા ૧૮૩+૪=૧૮૭ ઉમેરવાથી એકસો સત્યાશી થાય છે. (पण्णरस

-१८३+४=१८७ प्रक्षेपणाज्जातं सप्ताशीत्यधिकं शतम्, 'पण्णरस भाइयंमि' पञ्चदशभक्ते, इत्युक्त्या तस्य पञ्चदशभिर्भागो हरणीय इति $\frac{१८७}{१५}$=१२+$\frac{७}{१५}$ लब्धाङ्का दश, शेषास्तिष्ठन्ति सप्त, अत आगतं वर्त्तमानयुगे द्वादशसु पर्वसु अतिक्रान्तेपु सत्सु माघे मासे वहुलपक्षे सप्तम्यां तिथौ माघमासभाविनीनां मध्ये समष्टितो द्वितीया, स्वतन्त्रतः प्रथमा आवृत्तिर्भविष्यतीति सिद्धयति, । अथ तृतीया आवृत्ति दक्षिणायनगतिरूपा कस्यां तिथौ भविष्यतीति जिज्ञासायां तृतीयावृत्ते र्जिज्ञासितत्वात् त्रिको ध्रियते, स च पूर्वोक्तवदेव रूपोनो विधेयः-३-१=२ जातो द्विकः, अनेन द्विकरूपेण गुणकेन त्र्यशीत्यधिकं शतं गुणनीयमिति गुण्यते-१८३×२=३६६ जातानि षट् षष्टयधिकानि त्रीणि शतानि । अत्र गुणकः किलद्विकरूपस्त्र्यशीत्यधिकस्य शतस्येति पूर्वप्रतिपादितनियमेन करणोक्त्या सच द्विकस्त्रिगुणो विधेयः-२×२=६ जाताः षट् । एते च रूपाधिकाः करणीया इति तथा क्रियते-+१=७ जाताः

करने से एकसो सतासी होते हैं, (पण्णरस भाइयंमि) पंद्रह से भाग करे इस कथनानुसार उसको पंद्रह से भाग करे $\frac{१८७}{१५}$=१२+$\frac{७}{१५}$ तो बारह लब्ध होते हैं, तथा सात शेष रहता है। इस से यह फलित होता है कि वर्तमान युग में बारह पर्व बीत जाने पर माघमास का कृष्ण पक्ष की सप्तमी तिथि में माघमास भाविनी तिथि में समष्टि से द्वितीया, स्वतन्त से प्रथमा आवृत्ति होती है ।

अब तीसरी आवृत्ति विषय में कहते हैं-दक्षिणायन रूप तीसरी आवृत्ति किस तिथि में होती है ? इस प्रकार की जिज्ञासा में तीसरी आवृत्ति के विषय में जिज्ञासा करने से त्रण रक्खा जाता है, उसको पूर्व कथनानुसार रूपोन करे ३-१=२ रूपोन करने से दो होता है, इस दो रूप गुणक से एकसो तिरासि को गुणा करे-१८३×२=३६७ गुणा करने से तीनसो छियासठ होते हैं। यहां पर करणगाथोक्त पूर्व प्रतिपादित नियमानुसार एकसो तिरासी का दो रूप गुणक होता है, उस दो को तिगुना करे २×३×६ तो छ होता है।

भाइयंमि) પંદરથી ભાગ કરવો આ કથન પ્રમાણે તેનો પંદરથી ભાગ કરવો. $\frac{१८७}{१५}$=१२$\frac{७}{१५}$ ભાગ કરવાથી બાર લબ્ધ થાય છે. અને સાતશેષ રહે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-વર્તમાન યુગમાં બાર પર્વ વીત્યા પછી માઘમાસના કૃષ્ણ પક્ષની સાતમની તિથિમાં માઘમાસ ભાવિની સમષ્ટિથી બીજી અને સ્વતંત્ર રૂપથી પહેલી આવૃત્તી થાય છે.

હવે ત્રીજી આવૃત્તિના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. દક્ષિણાયનરૂપ ત્રીજી આવૃત્તિ કઈ તિથિમાં થાય છે ? આ પ્રમાણેની જીજ્ઞાસામાં ત્રીજી આવૃત્તિના સંબંધમાં જીજ્ઞાસા કરવાથી ત્રણનો અંક રાખવામાં આવે છે. એને પૂર્વના કથન પ્રમાણે રૂપોન કરવા ૩-૧=૨ રૂપોન કરવાથી બે થાય છે. આ બે રૂપ ગુણકથી એકસોત્ર્યાશીનો ગુણાકાર કરવો ૧૮૩+૨=૩૬૬ ગુણાકાર કરવાથી ત્રણસોછાસઠ થાય છે. અહીંયા કરણગાથામાં પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ નિયમાનુસાર એકસોત્ર્યાશીના બે રૂપ ગુણક થાય છે એ બેને ત્રણ ગણા

सप्त, पुनरेते पूर्वराशौ षट् षष्ट्यधिकशतत्रयरूपे प्रक्षेप्तव्या इति प्रक्षिप्यन्ते–३६६+७= ३७३ जातानि त्रिसप्तत्यधिकानि त्रीणि शतानि, एतेषां पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते $\frac{३७३}{१५}$=२४ $\frac{१३}{१५}$ लब्धा चतुर्विंशतिः, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोदशांशाः, अत आगतं प्रवर्त्तिते युगे तृतीया आवृत्ति दक्षिणायनगतिरूपा द्वितीयावृत्तिः=श्रावणमासभाविनीनामावृत्तीनां मध्ये द्वितीयावृत्तिः किल चतुर्विंशति पर्वात्मके प्रथमे संवत्सरेऽतिक्रान्ते सति श्रावणमासे कृष्णपक्षे त्रयोदश्यां तिथौ भवतीति सिद्धयति ॥ एवमेव यदि कश्चित् पृच्छेद् यत् चतुर्थी आवृत्ति र्माघमासभाविनीनामावृत्तीनां द्वितीयावृत्तिरुत्तरायणगतिरूपा कस्यां तिथौ भविष्यतीति जिज्ञासायां चतुर्थी आवृत्तिः किल उक्ता तेन चत्वारो ध्रियन्ते ते च पूर्ववत् रूपोना विधेयः ४–१=३ जाता स्त्रयः, एभिर्गुणकैं स्त्र्यशीत्यधिकशतं गुण्यते यथा– १८३×३=५४९ जातानि एकोनपञ्चाशदधिकानि पञ्चशतानि, अत्र गुणकः किल त्रिक

इनको रूपाधिक करे ६+१=७ तो सात होता है। इनको पूर्वराशि जो तीनसो छियासठ है इस के साथ जोडे–३६६+७=३७३ प्रक्षेप करने से तीनसो तिहतर होते हैं, । इन का पंद्रह से भाग करे $\frac{३७३}{१५}$=२४$\frac{१३}{१५}$ भाग करने से चोवीस लब्ध होते हैं, तथा तेरह अंश शेष बचते हैं। इससे यह ज्ञात होता है कि प्रवर्तमान युग में दक्षिणायन की तीसरी आवृत्ति चौवीसवें पर्वात्मक प्रथम संवत्सर वीत जाने पर श्रावण मास के कृष्ण पक्ष में तेरहवी तिथि में होती है यह सिद्ध होता है।

इस प्रकार यदि कोई पूछे की चोथी आवृत्ति माघमास भाविनी की उत्तरायण गति रूप दूसरी आवृत्ति किस तिथि में होती है? इस प्रकार की जिज्ञासा से चोथी आवृत्ति कही है अतः चार का अंक रक्खे, उसको पूर्व कथन के अनुसार रूपोन करे ४–१=३ तो तीन होता है, इन गुणक से एकसो तिरासी को गुणा करे जैसे की १८३×३=५४१ गुणा करने से पांचसो उन-

કરવા ૨+૩=૬તો ૭ થાય છે. તેને રૂપાધિક કરવા ૬–૧=૭ તો સાત થાય છે. એ સાતને પૂર્વરાશિ જે ત્રણુસોછાસઠ છે તેની સાથે ઉમેરવા ૩૬૬+૭=૩૭૩ મેળવવાથી ત્રણુસોતોંતેર થાય છે. તેનો પંદરથી ભાગાકાર કરવો $\frac{૩૭૩}{૧૫}$=૨૪$\frac{૧૩}{૧૫}$ ભાગ કરવાથી ચોવીસ આવે છે. તથા તેર અંશ શેષ રહે છે. આનાથી એમ જાણુવામાં આવે છેકે–પ્રવર્તમાન યુગમાં દક્ષિણાયનરૂપ ત્રીજી આવૃત્તિ થાય છે. શ્રાવણુમાસ ભાવિની આવૃત્તિમાં બીજી આવૃત્તિ ચોવીસમા પર્વાત્મક પહેલું સંવત્સર વીતી ગયા પછી શ્રાવણુમાસના કૃષ્ણુપક્ષમાં તેરમીતિથીમાં થાય છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

એજ પ્રમાણે યદિ કોઈ પૂછે માઘમાસ ભાવિની ચોથી આવૃત્તિની ઉત્તરાયણુ ગતિરૂપ બીજી આવૃત્તિ કઈ તિથિમાં થાય છે? આ પ્રમાણેની જીજ્ઞાસાથી ચોથી આવૃત્તિ કહી છે. તેથી ચારનો અંક રાખવો તેને પૂર્વ કથનાનુસાર રૂપોન કરવા. ૪–૧=૩ રૂપોન કરવાથી

रूप स्त्र्यशीत्यधिकस्य शतस्येति, पूर्वोक्त्या करणोक्त्या स च त्रिकस्त्रिगुणो विधेयः ३×३=९ जाता नव, एते च रूपाधिकाः करणीयाः ९+१=१० जाता दश। पुनरेते पूर्व गुणितराशौ एकोन पञ्चाशदधिकशतरूपे प्रक्षेप्तव्याः ५४९+१०=५५९ जातानि एकोनषष्ट्यधिकपञ्चशतानि, पुनरेतेषां पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते–$\frac{५५९}{१५}$=३७+$\frac{४}{१५}$ लब्धाः सप्तत्रिंशत्, शेषा स्तिष्ठन्ति चत्वार स्तेनागतं यत् चतुर्विंशति पर्वात्मके प्रथमे सम्वत्सरेऽतिक्रान्ते सति द्वितीयसम्वत्सरस्य त्रयोदशसु च पर्वसु गतेषु सत्सु माघमासे शुक्लपक्षे चतुर्थी आवृत्ति र्माघमासभाविनीनां पञ्चानां मध्ये तु द्वितीया आवृत्तिः किल माघशुक्लचतुर्थ्यां सम्भविष्यतीत्यायाति ॥–अथ यदि कश्चित् पृच्छेद्यत् पञ्चमी आवृत्तिः खलु कस्यां तिथौ भविष्यतीति जिज्ञासा निवृत्त्यर्थमप्युच्यते–अत्र पञ्चमी आवृत्तिः किल प्रश्ने प्रतिपादिता

चास होते हैं। यहां पर एकसो तिरासी की गुणकराशी तीन रूप है। उनको पूर्वकथित करण गाथा में कहे अनुसार तीन को तिगुणा करे ३×३=९ तो नव होते हैं। इन नव को रूपाधिक करे ८+१=१० तो दस होते हैं। पुनः इसको पहले गुणित की गई संख्या जो पांचसो उनचास रूप है उनमें जोडे ५४९+१० =५५९ प्रक्षेप करने से पांचसो उनसठ होते हैं। इस संख्या का पंद्रह से भाग करे $\frac{५५९}{१५}$=३७$\frac{४}{१५}$ भाग करने से सैंतीस लब्ध होता है एवं चार शेष रहता है इस से यह जाना जाता है की चोवीस पर्व रूप प्रथम संवत्सर व्यतीत हो जाने पर दूसरे संवत्सर के तेरहवां पर्व समाप्त होने पर माघमास के शुक्ल पक्ष में चोथी आवृत्ति माघमास भाविनी पांच आवृत्ति में दूसरी आवृत्ति माघ शुक्ल चौथ को संभवित होती है।

ત્રણ થાય છે. આ ગુણકથી એકસો ત્ર્યાશીનો ગુણાકાર કરવો. જેમકે–૧૮૩+૩=૫૪૯ ગુણાકાર કરવાથી પાંચસોઓગણપચાસ આવે છે. અહીં એકસોત્ર્યાશીની ગુણકરાશી ત્રણ છે. તેને પહેલા કહેલ કરણગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે ત્રણને ત્રણ ગણા કરવા, ૩+૩=૯તો નવ થાય છે. આ નવને રૂપાધિક કરવા ૯+૧=૧૦ રૂપાધિક કરવાથી દસ થાય છે. ફરીથી આને પહેલાં ગુણેલ સંખ્યા જે પાંચસો ઓગણપચાસ રૂપ છે. તેની સાથે મેળવવા. ૫૪૯+૧૦=૫૫૯ તો પાંચસોઓગણસાઇઠ થાય છે. આ સંખ્યાને પંદરથી ભાગાકાર કરવો તો $\frac{૫૫૯}{૧૫}$=૩૭$\frac{૪}{૧૫}$ ભાગ કરવાથી સાડત્રીસ લબ્ધ થાય છે. તથા ચાર શેષ વધે છે. આનાથી એ રીતે જાણવામાં આવે છે કે–ચોવીસ પર્વરૂપ પહેલું સંવત્સર વીતી ગયા બાદ બીજા સંવત્સરનું તેરમું પર્વ સમાપ્ત થાય ત્યારે માઘમાસના શુક્લ પક્ષમાં ચોથી આવૃત્તિ માઘમાસભાવિની પાંચ આવૃત્તિમાં બીજી આવૃત્તિ માઘ શુદ ચોથના દિવસેથાય છે.

જો કોઈ પ્રશ્ન કરે કે–પાંચમી આવૃત્તિ કઈ તિથિમાં થાય છે? આ પ્રમાણે જીજ્ઞાસા

वर्त्तन्ते, अतः पञ्च ध्रियन्ते, ते च प्राग्वत् रूपोना विधेयाः ५−१=४ जाता श्चत्वारः, एभिर्गुणकैस्त्र्यशीत्यधिकं शतं गुण्यन्ते १८३×४=७३२ जातानि द्वात्रिंशदधिकानि सप्तशतानि । अत्र त्र्यशीत्यधिकस्य शतस्य गुणका श्चत्वारस्तेन ते त्रिभिर्गुण्यन्ते−४×३=१२ जाता द्वादश, एते च रूपाधिका विधेयाः १२+१=१३ जातास्त्रयोदश, एते च पूर्वगुणितराशौ द्वात्रिंशदधिकसप्तशतरूपे प्रक्षेप्तव्याः−७३२+१३=७४५ जातानि सप्तशतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि, एते च पुनः पञ्चदशभि र्विभाज्याः $\frac{७४५}{१५}$=४९+$\frac{१०}{१५}$ अत्र लब्धा एकोन पञ्चाशत्, शेषास्तिष्ठन्ति दश, तेनागतं यत् अष्टाचत्वारिंशत्पर्वात्मके चान्द्रसम्वत्सरद्वयेऽतिक्रान्ते सति, तृतीयाख्यस्याभिवृद्धिसंज्ञकस्यापि संवत्सरस्यैकं पर्वगतं, ततोऽनन्तरं श्रावणमासे शुक्लपक्षे दशम्यां तिथौ पञ्चमी आवृत्तिः किन्तु श्रावणमासभाविनीनां मध्येतु

यदि कोई प्रश्न करे की−पांचवी आवृत्ति किस तिथि में होगी ? इसप्रकार की जिज्ञासा करे तो उसके निवारणार्थ कहते हैं−यहां पर प्रश्न में पांचवीं आवृत्ति कही गई हैं, अतः पांच का अंक रक्खे, उसको पूर्व कथित प्रक्रिया के अनुसार रूपोन करे−५−१=४ तो चार होते हैं, इस गुणक से एकसो तिरासी को गुणा करे−१८३×४=७३२ तो सातसो बत्तीस होते हैं । यहां पर एकसो तिरासी का गुणक चार है, अतः उस का तिगुना करे−४×३=१२ तो बारह होते हैं, इन को रूपाधिक करे १२+१=१३ तो तेरह होते हैं । इन को पूर्व गुणित संख्या जो सातसो बत्तीस रूप है उसके साथ जोडे−७३२+१३=७४५ तो सातसो पैंतालीस होते हैं । इनको पंद्रह से भाग करे $\frac{७४५}{१५}$=४९+$\frac{१०}{१५}$ भाग करने से उनचास लब्ध होते हैं, तथा दस शेष बचता है । अतः यह फलित होता है कि अडतालीस पर्व वाला दो चांद्रसंवत्सर गत हो जाने पर तीसरा अभिवर्द्धित संवत्सर का एक पर्व पूर्ण होने पर श्रावण मास के शुक्लपक्ष की दशवीं तिथि में पांचवी आवृत्ति, किन्तु श्रावणमास में होने वाली में तीसरी आवृत्ति

કરે તો તેના સમાધાન માટે કહે છે−અહીં પ્રશ્નમાં પાંચમી આવૃત્તિ વિષે પૂછેલ છે. તેથી પાંચનો અંક રાખવો તેને પહેલાં કહેવામાં આવેલ પ્રક્રિયા પ્રમાણે રૂપોન કરવા ૫−૧=૪ રૂપોન કરવાથી ચાર રહે છે. આ ચારરૂપ ગુણકથી એકસોત્યાશીનો ગુણાકાર કરવો. ૧૮૩+૪ =૭૩૨ ગુણવાથી સાતસો બત્રીસ આવે છે. અહીં એકસોત્યાશીના ગુણક ૪ ચાર છે. તેથી એ ચારના ત્રણગણા કરવા. ૪×૩=૧૨ તો બાર થાય છે. આને રૂપાધિક કરવા. ૧૨×૧=૧૩ તો તેર થાય છે, આને પહેલાં ગુણેલ સંખ્યા જે સાતસો બત્રીસ છે તેની સાથે મેળવવા. ૭૩૨×૧૩=૭૪૫ મેળવવાથી સાતસો પિસ્તાલીસ થાય છે. આનો પંદરથી ભાગ કરવો. $\frac{૭૪૫}{૧૫}$=૪૯×$\frac{૧૦}{૧૫}$ ભાગ કરવાથી ઓગણપચાસ આવે છે, તથા દસ શેષ રહે છે, આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે−અડતાલીસ પર્વવાળા બે ચંદ્રસંવત્સર વીતી ગયા પછી ત્રીજા અભિવર્ધિતસંવત્સરનું એક પર્વ પુરૂં થયા પછી શ્રાવણમાસના શુકલપક્ષની દસમી તિથિમાં પાંચમી આવૃત્તિ પરંતુ શ્રાવણમાસમાં થવાવાળી આવૃત્તિમાં ત્રીજી આવૃત્તિ

रूप स्त्र्यशीत्यधिकस्य शतस्येति, पूर्वोक्तया करणोक्त्या स च त्रिकस्त्रिगुणो त्रिधेयः ३ × ३=९ जाता नव, एते च रूपाधिकाः करणीयाः ९+१=१० जाता दश। पुनरेते पूर्व गुणितराशौ एकोन पञ्चाशदधिकशतरूपे प्रक्षेप्तव्याः ५४९+१०=५५९ जातानि एकोन-षष्ट्यधिकपञ्चशतानि, पुनरेतेषां पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते—$\frac{५५९}{१५}$=३७+$\frac{४}{१५}$ लब्धाः सप्त-त्रिंशत्, शेषा स्तिष्ठन्ति चत्वार स्तेनागतं यत् चतुर्विंशति पर्वात्मके प्रथमे सम्वत्सरेऽतिक्रान्ते सति द्वितीयसम्वत्सरस्य त्रयोदशसु च पर्वसु गतेषु सत्सु माघमासे शुक्लपक्षे चतुर्थी आवृत्ति र्माघमासभाविनीनां पञ्चानां मध्ये तु द्वितीया आवृत्तिः किल माघशुक्लचतुर्थ्यां सम्भविष्यतीत्यायाति ॥—अथ यदि कश्चित् पृच्छेद्यत् पञ्चमी आवृत्तिः खलु कस्यां तिथौ भविष्यतीति जिज्ञासा निवृत्यर्थमप्युच्यते—अत्र पञ्चमी आवृत्तिः किल प्रश्ने प्रतिपादिता

चास होते हैं। यहां पर एकसो तिरासी की गुणकराशी तीन रूप है। उनको पूर्वकथित करण गाथा में कहे अनुसार तीन को तिगुणा करे ३ × ३=९ तो नव होते हैं। इन नव को रूपाधिक करे ८+१=१० तो दस होते हैं। पुनः इसको पहले गुणित की गई संख्या जो पांचसो उनचास रूप है उनमें जोडे ५४९+१० =५५९ प्रक्षेप करने से पांचसो उनसठ होते हैं। इस संख्या का पंद्रह से भाग करे $\frac{५५९}{१५}$=३७$\frac{४}{१५}$ भाग करने से सैंतीस लब्ध होता है एवं चार शेष रहता है इस से यह जाना जाता है की चोवीस पर्व रूप प्रथम संवत्सर व्यतीत हो जाने पर दूसरे संवत्सर के तेरहवां पर्व समाप्त होने पर माघमास के शुक्ल पक्ष में चोथी आवृत्ति माघमास भाविनी पांच आवृत्ति में दूसरी आवृत्ति माघ शुक्ल चौथ को संभवित होती है।

ત્રણ થાય છે. આ ગુણકથી એકસોત્ર્યાશીનો ગુણાકાર કરવો. જેમકે–૧૮૩+૩=૫૪૯ ગુણાકાર કરવાથી પાંચસોઓગણપચાસ આવે છે. અહીં એકસોત્ર્યાશીની ગુણકરાશી ત્રણ છે. તેને પહેલા કહેલ કરણગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે ત્રણને ત્રણ ગણા કરવા, ૩+૩=૯તો નવ થાય છે. આ નવને રૂપાધિક કરવા ૯+૧=૧૦ રૂપાધિક કરવાથી દસ થાય છે. ફરીથી આને પહેલાં ગુણેલ સંખ્યા જે પાંચસો ઓગણપચાસ રૂપ છે. તેની સાથે મેળવવા. ૫૪૯+૧૦=૫૫૯ તો પાંચસોઓગણસાઇઠ થાય છે. આ સંખ્યાને પંદરથી ભાગાકાર કરવો તો $\frac{૫૫૯}{૧૫}$=૩૭$\frac{૪}{૧૫}$ ભાગ કરવાથી સાડત્રીસ લબ્ધ થાય છે. તથા ચાર શેષ વધે છે. આનાથી એ રીતે જાણવામાં આવે છે કે–ચોવીસ પર્વરૂપ પહેલું સંવત્સર વીતી ગયા બાદ બીજા સંવત્સરનું તેરમું પર્વ સમાપ્ત થાય ત્યારે માઘમાસના શુક્લ પક્ષમાં ચોથી આવૃત્તિ માઘમાસભાવિની પાંચ આવૃત્તિમાં બીજી આવૃત્તિ માઘ શુદ ચોથના દિવસેથાય છે.

જો કોઈ પ્રશ્ન કરે કે–પાંચમી આવૃત્તિ કઈ તિથિમાં થાય છે? આ પ્રમાણે જીજ્ઞાસા

वर्त्तन्ते, अतः पञ्चध्रियन्ते, ते च प्राग्वत् रूपोना विधेयाः ५-१=४ जाता श्चत्वारः, एभि-र्गुणकै स्त्र्यशीत्यधिकं शतं गुण्यन्ते १८३×४=७३२ जातानि द्वात्रिंशदधिकानि सप्तश-तानि। अत्र त्र्यशीत्यधिकस्य शतस्य गुणका श्चत्वारस्तेन ते त्रिभिर्गुण्यन्ते-४×३=१२ जाता द्वादश, एते च रूपाधिका विधेयाः १२+१=१३ जातास्त्रयोदश, एते च पूर्व-गुणितराशौ द्वात्रिंशदधिकसप्तशतरूपे प्रक्षेप्तव्याः-७३२+१३=७४५ जातानि सप्तशतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि, एते च पुनः पञ्चदशभि र्विभाज्याः $\frac{७४५}{१५}$=४९+$\frac{१०}{१५}$ अत्र लब्धा एकोन पञ्चाशत्, शेषास्तिष्ठन्ति दश, तेनागतं यत् अष्टाचत्वारिंशत्पर्वात्मके चान्द्रसम्वत्सर-द्वयेऽतिक्रान्ते सति, तृतीयाख्यस्याभिवृद्धिसंज्ञकस्यापि संवत्सरस्यैकं पर्वगतं, ततोऽनन्तरं श्रावणमासे शुक्लपक्षे दशम्यां तिथौ पञ्चमी आवृत्तिः किन्तु श्रावणमासभाविनीनां मध्येतु

यदि कोई प्रश्न करे की-पांचवी आवृत्ति किस तिथि में होगी ? इसप्रकार की जिज्ञासा करे तो उसके निवारणार्थ कहते हैं-यहां पर प्रश्न में पांचवीं आवृत्ति कही गई हैं, अतः पांच का अंक रक्खे, उसको पूर्व कथित प्रक्रिया के अनुसार रूपोन करे-५-१=४ तो चार होते हैं, इस गुणक से एकसो तिरासी को गुणा करे-१८३×४=७३२ तो सातसो बत्तीस होते हैं। यहां पर एकसो तिरासी का गुणक चार है, अतः उस का तिगुना करे-४×३=१२ तो बारह होते हैं, इन को रूपाधिक करे १२+१=१३ तो तेरह होते हैं। इन को पूर्व गुणित संख्या जो सातसो बत्तीस रूप है उसके साथ जोडे-७३२+१३=७४५ तो सातसो पैंतालीस होते हैं। इनको पंद्रह से भाग करे $\frac{७४५}{१५}$=४९+$\frac{१०}{१५}$ भाग करने से उन-चास लब्ध होते हैं, तथा दस शेष बचता है। अतः यह फलित होता है कि अडतालीस पर्व वाला दो चांद्रसंवत्सर गत हो जाने पर तीसरा अभिवर्द्धित संवत्सर का एक पर्व पूर्ण होने पर श्रावण मास के शुक्लपक्ष की दशवीं तिथि में पांचवी आवृत्ति, किन्तु श्रावणमास में होने वाली में तीसरी आवृत्ति

કરે તો તેના સમાધાન માટે કહે છે-અહીં પ્રશ્નમાં પાંચમી આવૃત્તિ વિષે પૂછેલ છે. તેથી પાંચનો અંક રાખવો તેને પહેલાં કહેવામાં આવેલ પ્રક્રિયા પ્રમાણે રૂપોન કરવા ૫-૧=૪ રૂપોન કરવાથી ચાર રહે છે. આ ચારરૂપ ગુણકથી એકસોવ્યાશીનો ગુણાકાર કરવો. ૧૮૩+૪ =૭૩૨ ગુણવાથી સાતસો બત્રીસ આવે છે. અહીં એકસોવ્યાશીના ગુણક ૪ ચાર છે. તેથી એ ચારના ત્રણગણા કરવા. ૪×૩=૧૨ તો બાર થાય છે. આને રૂપાધિક કરવા. ૧૨×૧=૧૩ તો તેર થાય છે, આને પહેલાં ગુણેલ સંખ્યા જે સાતસો બત્રીસ છે તેની સાથે મેળવવા. ૭૩૨×૧૩=૭૪૫ મેળવવાથી સાતસો પિસ્તાલીસ થાય છે. આનો પંદરથી ભાગ કરવો. $\frac{૭૪૫}{૧૫}$=૪૯×$\frac{૧૦}{૧૫}$ ભાગ કરવાથી ઓગણુપચાસ આવે છે, તથા દસ શેષ રહે છે, આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-અડતાલીસ પર્વવાળા બે ચાંદ્રસંવત્સર વીતી ગયા પછી ત્રીજા અભિવર્ધિતસંવત્સરનું એક પર્વ પુરૂં થયા પછી શ્રાવણુમાસના શુક્લપક્ષની દસમી તિથિમાં પાંચમી આવૃત્તિ પરંતુ શ્રાવણુમાસમાં થવાવાળી આવૃત્તિમાં ત્રીજી આવૃત્તિ

तृतीया आवृत्तिः किल दक्षिणायनगतिरूपा भविष्यतीति । एवमेव गाथोक्त्या क्रियया उदाहरणदर्शितया युक्त्या च अन्यास्वपि आवृत्तिषु करणवशाद् विवक्षितास्तिथय आनेतव्याः । आनीताश्चता अत्र स्थाप्यन्ते यथा षष्ठी आवृत्तिः किल पुनर्माघमासभाविनीनां मध्ये तृतीया आवृत्तिः किल माघमासे बहुलपक्षे प्रतिपदि तिथौ संभविष्यति ६॥ सप्तमी आवृत्तिः श्रावणमासभावनीनां खलु चतुर्थी आवृत्तिस्तु श्रावणमासे बहुलपक्षे सप्तम्यां तिथौ सम्भविष्यति ॥७॥ अष्टमी आवृत्ति र्माघमासभाविनीनां मध्ये तु चतुर्थी आवृत्तिः किल माघमासे बहुलपक्षे त्रयोदश्यां तिथौ भविष्यति ॥८॥ नवमी आवृत्तिः श्रावणमासभाविनीनां मध्ये दक्षिणायनगतिरूपा पञ्चमी खलु आवृत्तिस्तु श्रावणमासे शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां तिथौ सम्भविष्यति ॥९॥ दशमी आवृत्तिः पुनर्माघमासभाविनीनां मध्ये तु पञ्चमी आवृत्तिरुत्तरायणगतिरूपा खलु माघमासे शुक्लपक्षे दशम्यां तिथौ संभविष्यतीति सिद्धयति ॥१०॥

दक्षिणायन गतिरूप होती है।

इसी प्रकार गाथा में कही गई क्रिया से तथा उदाहरण में कही गई युक्ति से अन्य आवृत्ति में भी करणवशात् विवक्षित तिथियों को यथासंभव जानलेवें। उस तिथि को लाकर यहां स्थापितकरे जैसे की छट्ठी आवृति माघ मास भाविनि में तीसरी आवृती माघ मास के कृष्णपक्ष में प्रतिपदातिथि में संभवित होती है।६। सातवीं आवृत्ति श्रावण मास भाविनी में चोथी आवृत्ति श्रावण मास के कृष्ण पक्ष में सप्तमी तिथि में संभवित होगी।७। आठवीं आवृत्ति माघ मासके कृष्ण पक्ष में त्रयोदशि तिथि में होगी ॥८॥ नववीं आवृत्ति श्रावणमास भाविनीं में दक्षिणायन गति रूप पांचवीं आवृत्ति श्रावण मास के शुक्ल पक्षकी चतुर्थि तिथि में होगी ॥९॥ दसवीं आवृत्ति पुनः माघ मास भाविनी में पांचवी आवृत्ति उत्तरायण गतिरूप माघ मास के शुक्ल पक्षकी दसवीं तिथि में संभवित होगी ।१०। इसका निश्चयके लिये पूर्वोक्त

દક્ષિણાયન ગતિરૂપ હોય છે.

આજ પ્રમાણે ગાથામાં કહેલ ક્રિયાથી તથા ઉદાહરણમાં કહેવામાં આવેલ યુક્તિથી અન્ય આવૃત્તિમાં પણ કરણ વશાત્ વિવક્ષિત તિથિયોને યથાસંભવ જાણી લેવી, એ તિથિને લઈને અહીંયાં રાખવી જેમ કે-છટ્ઠિ આવૃત્તિ માઘમાસમાં થનાર આવૃત્તિમાં ત્રીજી આવૃત્તિ માઘમાસના કૃષ્ણપક્ષમાં એકમની તિથિમાં સંભવિત હોય છે ।૬। સાતમી આવૃત્તિ શ્રાવણ માસ ભાવિનીમાં ચોથી આવૃત્તિ શ્રાવણમાસના કૃષ્ણપક્ષની સાતમી તિથિમાં સંભવિત થશે ।૭। આઠમી આવૃત્તિ માઘમાસ ભાવિનીમાં ચોથી આવૃત્તિ માઘમાસના કૃષ્ણપક્ષમાં તેરશનીતિથિમાં થશે ।૮। નવમી આવૃત્તિ શ્રાવણમાસ ભાવિનીમાં દક્ષિણાયન ગતિ રૂપ પાંચમી આવૃત્તિ શ્રાવણમાસના શુકલપક્ષની ચોથને દિવસે થશે ।૯। દશમી આવૃત્તિ ફરીથી માઘ-માસ ભાવિનીમાં પાંચમી આવૃત્તિ ઉત્તરાયણગતિરૂપ માઘમાસના શુકલપક્ષની દશમના દિવસે સંભવિત થાય છે. ।૧૦। આનો નિશ્ચય થવા માટે પૂર્વકથિત ક્રમ પ્રમાણે પોતે જ ગણિત

प्रत्ययार्थं पूर्वोक्तक्रमेण स्वयमपि गणितं विधेयम् । तथा चैता एव दक्षिणायनगतिरूपाः श्रावणमासभाविनीनां पञ्चानां माघमासभाविनीनां पञ्चानां चोत्तरायणगतिरूपास्तिथयोऽन्यत्रापि प्रतिपादिताः सन्ति, ताश्चाप्यत्र उपन्यस्यन्ते—

'पढमा बहुलपडिवए बिइया बहुलस्स तेरसी दिवसे ।
सुद्धस्स य दसमीए बहुलस्स य सत्तमीए उ ॥१॥
सुद्धस्स चउत्थीए पवत्तए पंचमी उ आउट्टी ।
एया आउट्टीओ सव्वाओ सावणे मासे ॥२॥
बहुलस्स सत्तमीए पढमा सुद्धस्स तो चउत्थीए ।
बहुलस्स य पाडिवए बहुलस्स य तेरसी दिवसए ॥३॥
सुद्धस्स य दसमीए पवत्तए पंचमी उ आउट्टी ।
एया आउट्टीओ सव्वाओ माहमासंमि ॥४॥

छाया—प्रथमा बहुलप्रतिपदि द्वितीया बहुलस्य त्रयोदशे दिवसे ।
शुक्लस्य च दशम्यां बहुलस्य च सप्तम्यां तु ॥१॥
शुक्लस्य च चतुर्थ्यां प्रवर्त्तते पञ्चमी तु आवृत्तिः ।
एता आवृत्तयः सर्वाः श्रावणे मासे ॥२॥
बहुलस्य सप्तम्यां प्रथमा शुक्लस्य तु चतुर्थ्याम् ।
बहुलस्य च प्रतिपदि बहुलस्य च त्रयोदशे दिवसे ॥३॥
शुक्लस्य च दशम्यां प्रवर्त्तते पञ्चमी तु आवृत्तिः ।
एता आवृत्तयः सर्वाः माघमासे ॥४॥

एतासां सारांशस्तु यथाक्रमेण न्यस्यते—दक्षिणायनगतिरूपाणां श्रावणमासभाविनीनां पञ्चानामावृत्तीनां तिथयो यथा—प्रथमा आवृत्तिः श्रावणकृष्ण प्रतिपदि ॥(१)॥

क्रम से स्वयं भी गणितकर समझलें। तथा ये ही दक्षिणायन गतिरूप श्रावणमास भाविनी पांच तथा माघ मास भाविनी पांच उत्तरायण गतिरूप तिथियां अन्यत्र भी प्रतिपादित की गई है । वे यहां पर कही जाती हैं (पढमा बहुलपडिवए) इत्यादि इन गाथाओं का सारांश यथाक्रम कहा जाता है—दक्षिणायन गतिरूप श्रावणमास भाविनी पांच आवृत्तियों की तिथियां इस प्रकार है—पहली आवृत्ति श्रावणकृष्णप्रतिपदा में ॥१॥ दूसरी आवृत्ति श्रावण कृष्ण-

---

પ્રક્રિયા કરીને સમજી લેવું, તથા આજ દક્ષિણાયન ગતિરૂપ શ્રાવણમાસ ભાવિની પાંચ તથા માઘમાસ ભાવિની પાંચ ઉત્તરાયણગતિ રૂપ તિથિમાં અન્યત્ર પણ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે. તે અહીં કહેવામાં આવે છે. (पढमा बहुलपडिवए) ઈત્યાદિ આ ગાથાઓનો સારાંશ યથાક્રમ કહેવામાં આવે છે. દક્ષિણાયન ગતિરૂપ શ્રાવણમાસ ભાવિની પાંચ આવૃત્તિયોની તિથીયો આ પ્રમાણે છે—પહેલી આવૃત્તિ શ્રાવણ વદ એકમે (૧) બીજી આવૃત્તિ શ્રાવણ

द्वितीया आवृत्तिः श्रावणकृष्ण त्रयोदश्याम् ॥२॥ तृतीया आवृत्तिः श्रावणशुक्ल दशम्याम् ॥३॥ चतुर्थी आवृत्तिः श्रावणकृष्ण सप्तम्याम् ॥४॥ पञ्चमी आवृत्तिः श्रावण शुक्ल चतुर्थ्याम् ॥५॥ एताः सर्वास्तिथयो दक्षिणायनगतिरूपाणा मावृत्तीनां ज्ञेयाः ॥ अथ माघमासभाविनीनामुत्तरायणगतिरूपाणामावृत्तीनां तिथयो यथा–प्रथमा आवृत्तिर्माघकृष्ण सप्तम्याम् ॥१॥ द्वितीया आवृत्ति र्माघशुक्ल चतुर्थ्याम् ॥२॥ तृतीया आवृत्तिर्माघकृष्ण प्रतिपदि ॥३॥ चतुर्थी आवृत्ति र्माघकृष्ण त्रयोदश्याम् ॥४॥ पञ्चमी आवृत्ति र्माघशुक्ल दशम्यां भवतीति निश्चयप्रचयम् ॥५॥ एवमेताः सर्वास्तिथयो मासमासभाविनीनामुत्तरायणगतिरूपाणां पञ्चानामावृत्तीनां भावनीया इत्येवं दश आवृत्तयो भवन्ति सूर्यस्येत्युपपद्यन्ते ॥–

अथैतासु सूर्यावृत्तिषु चन्द्रनक्षत्रयोगपरिज्ञानार्थं पूर्वाचार्यैं यानि करणानि प्रतिपादितानि तान्यपि अत्र विनेयजनानुग्रहायोपन्यस्यन्ते–तानि च यथा–

त्रयोदशी में ॥२॥ तीसरी आवृत्ति श्रावण शुक्ल दशमीं में (३) चौथी आवृत्ति श्रावणकृष्ण सप्तमी में (४) पांचमीं आवृत्ति श्रावण शुक्ल चतुर्थि में (४) ये सभी तिथियां दक्षिणायन गति रूप आवृत्तिकी होती है। अब माघमास भाविनी उत्तरायण गतिरूप आवृत्ति की तिथियां कही जाती है–पहली आवृत्ति माघ कृष्ण सप्तमी में ॥१॥ दूसरी आवृत्ति माघ शुक्ल चतुर्थि को (२) तीसरी आवृत्ति माघ कृष्ण प्रतिपदा को (३) चोथी आवृत्ति माघ कृष्ण त्रयोदशी में (४) पांचवीं आवृत्ति माघशुक्ल दशमी को होती है यह निश्चित ही है। इसी प्रकार ये सभी तिथियां माघ मास भाविनी उत्तरायण गतिरूप पांच आवृत्तियों की भावित करलेवें। इस प्रकार सूर्य की दश आवृत्तियां होती है।

अब ये सूर्य आवृत्ति में चंद्र नक्षत्रयोग का ज्ञान के लिये पूर्वाचार्यों ने जो करण प्रतिपादित किये हैं वे यहां पर शिष्य जनानुग्रहार्थ कहे जाते हैं।

વદ તેરશે (૨) ત્રીજી આવૃત્તિ શ્રાવણ વદ સાતમે (૩) ચોથી આવૃત્તિ શ્રાવણ વદ સાતમે (૪) પાંચમી આવૃત્તિ શ્રાવણ શુદ ચોથના દિવસે (૫) આ સઘળી તિથિયો દક્ષિણાયન ગતિરૂપ આવૃત્તિની તિથિયો છે. હવે માઘમાસભાવિની ઉત્તરાયણ ગતિરૂપ આવૃત્તિની તિથિયો કહેવામાં આવે છે. પહેલી આવૃત્તિ માઘવદ સાતમે (૧) બીજી આવૃત્તિ માઘશુદ ચોથના દિવસે (૨) ત્રીજી આવૃત્તિ માઘવદ એકમે (૩) ચોથી આવૃત્તિ માઘવદ તેરશે (૪) પાંચમી આવૃત્તિ માઘશુદ દશમે થાય છે. એ નિશ્ચિત છે. આજ પ્રમાણે આ તમામ તિથિયો માઘમાસ ભાવિની ઉત્તરાયણ ગતિરૂપ પાંચે આવૃત્તિયોને ભાવિત કરી લેવી આ રીતે સૂર્યની દસ આવૃત્તિયો હોય છે.

હવે આ સૂર્ય આવૃત્તિમાં ચંદ્રનક્ષત્રયોગના જ્ઞાન માટે પૂર્વાચાર્યોએ જે કરણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે અહીં શિષ્યજનોના અનુગ્રહ માટે કહેવામાં આવે છે. (पंचसया पडिपुण्णा) ઇત્યાદિ

'पंच सया पडिपुण्णा ति सत्तरा णियमसो मुहुत्ताणं ।
छत्तीस विसट्ठिभागा छच्चेव य चुण्णिया भागा ॥१॥
आउट्टिहिं एगूणियाहिं गुणिओ हविज्ज धुवरासी ।
एवं मुहुत्तगुणियं एत्तो वोच्छामि सोहणगं ॥२॥
अभिइस्स णव मुहुत्ता बिसट्ठिभागा य होंति चउवीसं ।
छावट्ठी य समग्गा भागा सत्तट्ठि छेयकया ॥३॥
उगुणट्ठं पोट्ठवया तिसु चेव णवोत्तरेसु रोहिणिया ।
तिसु णव णउइएसु भवे पुणव्वसू उत्तराफग्गु ॥४॥
पंचेव एगूणपण्णा सयाइं उगुणत्तराइं छच्चेव ।
सोज्झा हि विसाहासुं मूले सत्तेव बायाला ॥५॥
अट्ठसय मुगूणवीसा सोहणगं उत्तरा आसाढाणं ।
चउवीसं खलु भागा छावट्ठी चुण्णिया भागा ॥६॥
एयाइं सोहइत्ता जं सेसं तं हवेज्ज णक्खत्तं ।
चंदेण समाउत्तं आउट्टिए उ बोद्धव्वं ॥७॥

छाया—पञ्चशतानि प्रतिपूर्णानि त्रिसप्तानि नियमतो मुहूर्त्तानाम् ।
षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः षट् चैव च चूर्णिकाभागाः ॥१॥
आवृत्तिभिरेकोनिकाभिर्गुणितो भवेद् ध्रुवराशिः ।
एतन्मुहूर्त्तगुणितमतो वक्ष्यामि शोधनकम् ॥२॥
अभिजितो नवमुहूर्त्ता द्वाषष्टिभागाश्च भवन्ति चतुर्विंशतिः ।
षट् षष्टिश्च समग्राः भागाः सप्तषष्टिच्छेदकृताः ॥३॥
एकोनषष्टिः प्रोष्ठपदा त्रिषु चैव नवोत्तरेषु रोहिणिकाः ।
त्रिषु नवनवतिषु भवेत् पुनर्वसु रुत्तराफाल्गुनी ॥४॥
पञ्चैव एकोन पञ्चाशच्छतानि उत्तराफाल्गुनानि षट्चैव ।
शोध्याहि विशाखासु मूले सप्तैव द्वाचत्वारिंशत् ॥५॥
अष्टशतमेकोनविंशं शोधनकमुत्तरापाढानाम् ।
चतुर्विंशतिः खलु भागाः षट्षष्टिश्चूर्णिकाभागाः ॥६॥
एतानि शोधयित्वा यच्छेषस्तद् भवेन्नक्षत्रम् ।
चन्द्रेण समायुक्त मावृत्तौ तु बोद्धव्यम् ॥७॥

अथैतासां सप्तकरणगाथानामक्षरगमनिका व्याख्या—
'पंचसया परिपुण्णा ति सत्तरा....' पञ्चशतानि परिपूर्णानि त्रिसप्ततानि—पञ्चशतानि

(पंचसया पडिपुण्णा) इत्यादि ।

अब इन करणगाथाओं की अक्षरगमनिका व्याख्या. कही जाती है-पंच-

त्रिसप्ततानि–त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि–५७३ परिपूर्णानि मुहूर्त्तानां भवन्ति षट्त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः $\frac{३६}{६२}$, षट् चैव चूर्णिकाभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्काः षट् सप्तषष्टिभागाः–$\frac{६}{६७}$, अर्थात् (५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२+६७}$ । ६) एतावान् विवक्षितकरणे ध्रुवराशि र्भवति । अथ कथमस्य ध्रुवराशे रुत्पत्तिरितिचेत् प्रोच्यते–युगे सूर्यस्य खलु दश अयनानि भवन्तीति प्रतिपादितानि, तत्रेयं त्रैराशिकप्रवृत्तिर्यदि दशभिः सूर्यायनैः सप्तषष्टिश्चन्द्रनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते तदैकेन पर्यायेण सूर्यायनेन किं स्यादिति त्रैराशिकस्थापना–$\frac{६७\times१}{१०}$–$\frac{६७}{१०}$=६ । $\frac{७}{१०}$ अत्रान्त्येन राशिना एककरूपेण मध्योराशिः सप्तषष्टिरूपो गुणितः, एकेन गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति सप्तषष्टिरूप एव, तस्य दशभि र्भागहारे कृते लब्धाः षट् पर्यायाः, एकस्य च पर्यायस्य सप्तदशभागाः । अथ तद्गत मुहूर्त्तपरिमाणमधिकृतगाथाया मुपन्यस्तम् । कथ-

---

सया पडिपुण्णा ति सत्तरा) पांच सौ तिहत्तर ५७३। मुहूर्त परिपूर्ण होते हैं–तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस $\frac{३६}{६२}$ भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग अर्थात् (५७३।$\frac{३६}{६२}$ $\frac{६}{६२}$+६७।६। इतनी विवक्षित करण में ध्रुवराशि होती है । अब यह ध्रुवराशी किस प्रकार होती हैं ? सो कहते हैं–एक युग में सूर्य का दश अयन होता है ऐसा पहले प्रतिपादित किया है । यहां पर इस प्रकार त्रैराशिक प्रवृत्ति की जाती है–यदि दस सूर्य के अयनसे चंद्र नक्षत्र का सडसठ पर्याय लब्ध हो तो एक पर्याय से अर्थात् सूर्य के अयन से कितने चंद्र नक्षत्र पर्याय हो सकते हैं ? इसके लिये त्रैराशिक स्थापना इस प्रकार से हैं–$\frac{६७+१}{१०}$–$\frac{६७}{१०}$=६।$\frac{७}{१०}$ यहां पर अन्त्यराशि एक से मध्य राशि सडसठ रूप को गुणाकरे एक से गुणित होने से उसी प्रकार सडसठ रूप रहता है । उसका दससे भाग करे तो छे पर्याय तथा एक पर्यायका सात दस भाग लब्ध होता है अब उसमें कहा हुवा मुहूर्त-

---

હવે આ કરણગાથાઓની અક્ષર ગમનિકા વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે.–(पंचसया पडिपुण्णा तिसत्तरा) પાંચસોતોંતેર ૫૭૩। મુહૂર્ત પરિપૂર્ણ હોય છે. તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ $\frac{૩૬}{૬૨}$ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ અર્થાત્ (૫૭૩ $\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨}$+૬૭।૬। આટલા વિવક્ષિત કરણમાં ધ્રુવરાશી હોય છે. હવે આ ધ્રુવરાશિ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. એક યુગમાં સૂર્યના દસ અયનો હોય છે. એ પ્રમાણે પહેલાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ત્યાં આવી રીતે ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે. જો સૂર્યના દસ અયનોથી ચંદ્રનક્ષત્રના સડસઠ પર્યાય લબ્ધ થાય તો એક પર્યાયથી અર્થાત્ સૂર્યના અયનથી કેટલા ચંદ્રનક્ષત્ર પર્યાય લબ્ધ થઈ શકે? આ જાણવા માટે ત્રૈરાશિક સ્થાપના આ પ્રમાણે છે–$\frac{૬૭}{૧૦}$–૧ $\frac{૬૭}{૧૦}$=૬।$\frac{૭}{૧૦}$ અહીં અન્ત્યનીરાશી એકથી મધ્યનીરાશી સડસઠનો ગુણાકાર કરવો. એકથી ગુણેલ હોવાથી એજ રીતે સડસઠ રહે છે, તેનો દસથી ભાગ કરવો તો ભાગ ભાગ કરવાથી છ પર્યાય તથા એક પર્યાયના સાત દસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. હવે તેમાં

मेतावद्वसीयत इति जिज्ञासामधिकृत्योच्यते त्रैराशिकगणितबलाद् युक्तिर्यथा-यदि दशभिर्भागैः सप्तविंशति दिनानि एकस्य च दिनस्य एकविंशतिः सप्तषष्टिभागा लभ्यन्ते तदा सप्तभिर्भागैः किं स्यादिति त्रैराशिकगणितस्थापना-($\frac{२७}{१०}$|$\frac{२१}{६७}$) ७=$\frac{१८९}{१०}$ $\frac{२१}{६७}$=१८|$\frac{९}{१०}$|$\frac{२१}{६७}$ अत्रान्त्येन राशिना सप्त केन मध्यस्थ राशेः सप्तविंशति दिनानि गुण्यन्ते २७ × ७=१८९ जातमेकोननवत्यधिकं शतम्, तत्राद्येन राशिना दशकरूपेण भागे हृते लब्धा अष्टादश दिवसास्ते च मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते-१८ + ३०=५४० जातानि चत्वारिंशदधिकानि पञ्चशतानि, ये च शेषास्तिष्ठन्त्युपरितना नवरूपा स्तेऽपि त्रिंशता गुण्यन्ते-$\frac{९}{१०}$ × ३० =$\frac{२७०}{१०}$=२७ अत्रोपरितने जाते द्वे शते सप्तत्यधिके, अधस्तनैर्दशभिर्भागे हृते लब्धाः सप्तविंशति मुहूर्त्ताः, एते च पूर्वस्मिन् मुहूर्त्तराशौ चत्वारिंशदधिकपञ्चशतकरूपे योज्या इति-

परिमाण अधिकृत गाथा से कहा है, इतना परिमाण किस प्रकार से होता है? इस प्रकार जिज्ञासा करे तो इसके लिये कहते हैं त्रैराशिक गणित से इस प्रकार युक्ति होती है जैसे की दस भागों से सताईस दिवस तथा एक दिवसका सडसठिया इक्कीस भाग लब्ध होते हैं तो सात भागों से कितना लब्ध हो सकता है इसको जानने के लिये त्रैराशिक स्थापनाकी जाती है ($\frac{२७}{१०}$|$\frac{२१}{६७}$)=७=$\frac{१८९}{१०}$|$\frac{२१}{६७}$=१८|$\frac{९}{१०}$|$\frac{२१}{६७}$ यहां पर अन्त्य राशि जो सात है उससे मध्य राशि सताइस का गुणाकरे २७+७=१८९ तो एक सो नवासी होते है। उस का दस रूप आद्यराशि से भाग करे तो अठारह दिवस लब्ध होते हैं। उसका मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणाकरे १८+३०=५४० गुणा करने से पांच सो चालीस होते हैं, तथा ऊपर का नव जो शेष बचता है, उसका तीस से गुणा करे $\frac{९}{१०}$+३०=$\frac{२७०}{१०}$=२७ यहां पर ऊपर में बसोसित्तेर होते हैं। उसका नीचे के दस विभाग करने से सताईस मुहूर्त लब्ध होते हैं। इसको पूर्व की

કહેલ મુહૂર્ત પરિમાણુ અધિકૃતગાથાથી કહેલ છે. આટલું પરિમાણુ કેવી રીતે થાય છે? આ પ્રમાણે વિચાર કરવામાં આવે તો તે માટે કહે છે. ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રક્રિયાથી આ પ્રમાણે યુક્તિ થાય છે. જેમ કે-દસ ભાગોથી સત્યાવીસ દિવસ તથા એક દિવસનો સડસઠિયા એકવીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. તો સાત ભાગોથી કેટલા ભાગ લબ્ધ થાય આ જાણુવા માટે ત્રૈરાશિક સ્થાપના કરવામાં આવે છે. ($\frac{२७}{६२}$|$\frac{२१}{६७}$)=७=$\frac{१०२}{१०}$|$\frac{२१}{१०}$)=१८|$\frac{९}{१०}$|$\frac{२१}{६७}$ અહીં અન્ત્યરાશી જે સાત છે તેનાથી મધ્યરાશિ સત્યાવીસનો ગુણાકાર કરવો ૨૭+૭=૧૮૯ તો એકસોનેવાસી થાય છે. તેનો દસ રૂપ પહેલી સંખ્યાથી ભાગ કરવો તો અઢાર દિવસ લબ્ધ થાય છે. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો ૧૮+૩૦ =૫૪૦ ગુણાકાર કરવાથી પાંચસોચાલીસ થાય છે. તથા ઉપરના નવ જે શેષ વધે છે. તેનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{९}{१०}$+૩૦=$\frac{२७०}{१०}$=૨૭ અહીં ઉપર જે બસોસિત્તેર થાય છે. તેનો નીચેના દસથી ભાગ કરવાથી સત્યાવીસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. આને પહેલાની મુહૂર્ત

योज्यन्ते-५४०+२७=५६७ जातानि सप्तषष्टयधिकानि पञ्चशतानि, पुनश्चाग्रे ये च एकविंशतिः सप्तषष्टिभागा दिनस्य तेऽपि मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते-$\frac{२१}{६७}\times ३०=\frac{६३०}{६७}$ जातानि उपरितने त्रिंशदधिकानि षट्शतानि, अधस्तने च सप्तषष्टिरेव । इयं च संख्या पुनः राशित्रयस्थैः सप्तभिर्गुण्यते-$\frac{६३०}{६७}\times ७=\frac{४४१०}{६७}$ जातान्युपरितने दशोत्तराणि चतुश्चत्वारिंशच्छतानि, अस्मिन् प्रथमं दशभिर्भागो विधेयः $\frac{४४१०}{१०+६७}=\frac{४४१}{६७}$ स्थितानि उपरितनानि सप्तषष्टिभागानामेकचत्वारिंशदधिकानि चत्वारिशतानि, तानि च पुनः सप्तषष्टया ह्रियन्ते-$\frac{४४१}{६७}=६+\frac{३९}{६७}$ लब्धाः षट्मुहूर्त्ता स्ते च पूर्वस्मिन् मुहूर्त्तराशौ सप्तषष्टयधिक पञ्चशतरूपे योजनीयाः ५६७+६=५७३ जातानि त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानां, ये चोपरितनाः शेषा उद्धरिता एकोनचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा स्तेऽपि साजात्यर्थं द्वाषष्टया गुणनीया इति गुण्यन्ते-

मुहूर्तराशी जो पांचसो चालीस रूप है उसके साथ जोडे जैसे की ५४०+२७=५६७ जोडने से पांच सो सडसठ होते हैं । पुनः आगे का जो एक दिवसका सडसठिया इक्कीस भाग होता है उसका भी मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणाकरे $\frac{२१}{६७}+३०=\frac{६३०}{६७}$ गुणा करने से ऊपर में छेसो तीस तथा नीचे तो सरसठ ही रहता है । इस संख्या को पुनः तीनराशि वाले सात से गुणाकरे $\frac{६३०}{६७}+७=\frac{४४१०}{६७}$ ऊपर में चार हजार चारसो दस होते हैं । इसका प्रथम तो दस से भागकरे $\frac{४४१०}{१०+६७}=\frac{४४१}{६७}$ भाग करने से ऊपर में सरसठिया चार सो इकतालीस होते हैं । उनको पुनः सडसठ से भाग करे $\frac{४४१}{६७}=६\frac{३९}{६७}$ तो छह मुहूर्त लब्ध होते हैं । उसको पूर्व की मुहूर्तसंख्या जो पांच सो सडसठ रूप है उस के साथ योजितकरे ५६७+६=५७३ जोडने से पांच सो तिहत्तर मुहूर्त होते हैं । तथा ऊपर के जो शेष रहा हुवा सडसठिया उनचालीस भाग है उसको भी मुहूर्त करने के लिये बासठ से गुणाकरे $\frac{३९+६२}{६७}=२४\frac{२४१८}{६७}$ गुणा

સંખ્યામાં કે જે ૫૪૦ થયા છે તેમાં મેળવવા જેમકે-૫૪૦+૨૭=૫૬૭ મેળવવાથી પાંચસો સડસઠ થાય છે. તે પછી પહેલાના જે એક દિવસના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ થાય છે તેના પણ મુહૂર્ત બનાવવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{૨૧}{૬૭}\cdot ૩૦=\frac{૬૩૦}{૬૭}$ ગુણાકાર કરવાથી ઉપર છસોત્રીસ તથા નીચે તો સડસઠજ રહે છે. આ સંખ્યાનો ફરીથી ત્રણ રાશીવાળા સાતથી ગુણાકાર કરવો $\frac{૬૩૦}{૬૭}\cdot ૭=\frac{૪૪૧૦}{૬૭}$ ઉપર ચારહજાર ચારસો દસ થાય છે. તેનો પહેલા દસથી ભાગ કરવો $\frac{૪૪૧૦}{૧૦}\cdot\frac{}{૬૭}=\frac{૪૪૧}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી ઉપરના ભાગમાં સડસઠિયા ચારસો એકતાલીસ થાય છે. તેનો ફરીથી સડસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૪૪૧}{૬૭}=૬\frac{૩૯}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી છ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તેને પહેલાની મુહૂર્ત સંખ્યા જે ચારસો સડસઠ રૂપ છે તેની સાથે ઉમેરવી ૫૬૭+૬=૫૭૩ મેળવવાથી પાંચસો તોંતેર મુહૂર્ત થાય છે. તથા ઉપરના જે શેષ રહેલ સડસઠિયા ઓગણચાલીસ ભાગ છે તેના પણ મુહૂર્ત કરવા માટે બાસઠથી ગુણાકાર કરવો $\frac{૩૯+૬૨}{૬૭}=\frac{૨૪૧૮}{૬૭}$ ગુણાકાર કરવાથી ચોવીસસો અઢાર થાય છે. તેનો સડસઠથી

$\frac{३५+६२}{६७} = \frac{२४१८}{६७}$ जातानि अष्टादशाधिकानि चतुर्विंशतिः शतानि, तानि च सप्तषष्ट्या विभज्यन्ते—लब्धाः षट्त्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः $\frac{३६}{६२}$ शेषा स्तिष्ठन्ति षट्सप्तषष्टिभागा स्ते च एकस्य द्वाषष्टिभागस्य सत्काः सप्तषष्टिभागाः, एते चातिसूक्ष्मविभागा इति चूर्णिकाभागा व्यपदिश्यन्ते। इत्येव मुक्तो ध्रुवराशि र्यथाक्रमेण न्यस्यते—५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२ \times ६७}$ अत एव 'पंचसया पडिपुण्णा तिसत्तरा णियमसो मुहुत्ताणं छत्तीस बिसट्ठिभागा छच्चेव य चुण्णिया भागा' त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्सप्तषष्टिभागा इति ध्रुवराशि र्भवति सूर्यावृत्तौ चन्द्रनक्षत्रयोगपरिज्ञाने, इति सर्वथा उपपद्यते ॥१॥—अथ 'आउट्टीहिं' इत्यादि द्वितीय करणस्य गाथार्थो यथा—यस्यां यस्यामावृत्तौ नक्षत्रयोगो ज्ञातु मिष्यते तया तया आवृत्तिसंख्यया एकोनिकया—रूपरहितया गुणितोऽनन्तरप्रतिपादितो ध्रुवराशि र्यावान् भवेत् तेन गुणितं मुहूर्त्तपरि-

करने से चोवीस सो अठारह होते हैं। उस को सडसठ से विभक्त करे तो बासठिया छत्तीस भाग लब्ध होते हैं एवं सडसठिया छ भाग शेष रहता है वे भी बासठिया एक भाग का सडसठिया भाग है ये अति सूक्ष्म विभाग होने से चूर्णिका भाग कहे जाते हैं। इस प्रकारयुक्त ध्रुवराशिको यथाक्रम से रखते हैं—५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२}$+६७ अतएव (पंचसया पडिपुण्णा तिसत्तरा णियमसो मुहुत्ताणं छत्तीसबिसट्ठिभागा छच्चेव य चुण्णिया भागा) पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया छत्तीसभाग, एवं बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग रूप सूर्य आवृत्ति में चंद्र नक्षत्र योग जानने में ध्रुवराशि होती है। ॥१॥ अब (आउट्टीहिं) इत्यादि। दूसरी करणगाथा का भावार्थ कहा जाता है। जैसे कि जिस जिस आवृत्ति में नक्षत्र योग जानने के लिये विचार करे, उस उस आवृत्ति संख्यासे एकोन कर के गुणा करे गुणा करके आगे प्रतिपादित ध्रुवराशि जितनी हो सके उससे

ભાગ કરવો તો બાસઠિયા છત્રીસભાગ $\frac{३६}{६२}$ લબ્ધ થાય છે. અને સડસઠિયા છ ભાગ શેષ રહે છે. તે પણ બાસઠિયા એક ભાગનો સડસઠિયો ભાગ છે. આ અતિસૂક્ષ્મ વિભાગ હોવાથી ચૂર્ણિકા ભાગ કહેવાય છે. આ રીતે ઉક્ત ધ્રુવરાશીને યથાક્રમથી રાખવામાં આવે છે. ૫૭૩।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२}$+६७ અતએવ (पंचसया पडिपुण्णा तिसत्तरा णियमसो मुहुत्ताणं, छत्तीस बिसट्ठिभागा छच्चेव य चुण्णिया भागा) પાંચસોતોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ અને બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છ ભાગ રૂપ સૂર્ય આવૃત્તિમાં ચંદ્ર નક્ષત્ર જાણવા માટે ધ્રુવરાશી થાય છે. (૧) હવે (आउट्टीहि) ઇત્યાદિ બીજી કરણગાથાનો ભાવાર્થ કહેવામાં આવે છે. જેમકે-જે જે આવૃત્તિમાં નક્ષત્રયોગ જાણવા માટે વિચાર કરે તો તે તે આવૃત્તિની સંખ્યાથી એક ઓછો કરીને ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરીને પહેલાં પ્રતિપાદિત ધ્રુવરાશિ જેટલી હોય તેનાથી ગુણાકાર કરવો તેનાથી ગુણાકાર કરેલ મુહૂર્ત

माणं यद् भवति तावदेव शोधनकं विज्ञेय मिति, अतः परं तदेव शोधनकं वक्ष्यामीति ॥२॥ तत्र सर्वाद्यनक्षत्रस्याभिजितो नक्षत्रस्य शोधनकमाह—'अभिइस्स णवमुहुत्ता' इत्यादिना तृतीयकरणेन—'अभिइस्स' अभिजितः—अभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं खलु नव मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः $\frac{२४}{६२}$ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्काः सप्तषष्टिच्छेदकृताः 'समग्गा' सामग्राः—परिपूर्णाः षट्षष्टिभागाः $\frac{६६}{६२ \times ६७}$ क्रमेणाभिजितः शोधनकम्—$९|\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६२ \times ६७}$ एततुल्यं भवतीति । कथमेतस्योत्पत्ति रितिचेद् विचार्यते—इहा भिजितोऽहोरात्रसत्का एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः $\frac{२१}{६७}$ चन्द्रेण योगमुपयान्ति, एकस्मिन् अहोरात्रे त्रिंशन्मुहूर्त्ता भवन्तीति मुहूर्त्तभागकरणार्थं सा एकविंशति स्त्रिंशता गुण्यते $२१ \times ३० = ६३०$ जातानि त्रिंशदधिकानि षट्शतानि । एते च पुनः सप्तषष्ट्या ह्रियन्ते $\frac{६३०}{६७} = ९\frac{२७}{६७}$ लब्धा नव मुहूर्त्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागाः एते च पुन द्वाषष्टिभाग-

---

गुणा करे उससे गुणाकिया गया मुहूर्तपरिमाण जितना हो सके उतना ही शोधनक समझें। अब उसी शोधनक के विषय में कहेंगे ॥२॥ उसमें सर्व प्रथम नक्षत्र अभिजित् का शोधनक नव ९ मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया चोवीस भाग $\frac{२४}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सात से छेदकृत (समग्ग) समग्र—परिपूर्ण छियासठ भाग $\frac{६६}{६२+६७}$ होता है। क्रम से अभिजित् नक्षत्र का शोधनक प्रमाण इस प्रकार से हैं $९|\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६२+६७}$ इतना परिमाण होता है। यह किस प्रकार से होता है। इस के लिये कहा जाता है। यहां पर अभिजित् नक्षत्रका अहोरात्र संबंधी सडसठिया इक्कीस भाग $\frac{२१}{६७}$ प्रमाण चंद्र के साथ योग प्राप्त करेता है। एक अहोरात्र में तीस मुहूर्त होते हैं, अतः मुहूर्त का भाग करने के लिये उस इक्कीस को तीस से गुणा करे $२१ + ३० = ६३०$ गुणा करने से छसो तीस होते हैं। इनको पुनः सडसठ से भाग करे $\frac{६३०}{६७} = ९\frac{२७}{६७}$ भाग करने से नव मुहूर्त लब्ध होता है तथा सडसठिया सताईस शेष :बचता है।

પરિમાણ જેટલું આવે એટલુંજ શોધનક સમજવું હવે એ શોધનકના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. (૨) તેમાં સર્વ પ્રથમ અભિજીત નક્ષત્રનું શોધનક નવમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ $\frac{૨૪}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગનો સાતથી ભાગ કરવાથી કરવાથી (સમગ્ગ) સમગ્ર પરિપૂર્ણ છાસઠ ભાગ $\frac{૬૬}{૬૨ \times ૬૭}$ થાય છે. ક્રમથી અભિજીત્ નક્ષત્રનું શોધનક પ્રમાણ આ પ્રમાણે આવે છે. $૯|\frac{૨૪}{૬૨}|\frac{૬૬}{૬૨+૬૭}$ આટલું પરિમાણ આવે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે માટે કહેવામાં આવે છે. અહીં અભિજીત નક્ષત્રના અહોરાત્ર સંબંધી સડસઠિયા એકવીસ ભાગ $\frac{૨૧}{૬૭}$ પ્રમાણ ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. એક અહોરાત્રમાં ત્રીસમુહૂર્ત થાય છે. તેથી મુહૂર્તના ભાગ કરવા માટે એ એકવીસનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $૨૧+૩૦= ૬૩૦$ ગુણાકાર કરવાથી છસોત્રીસ થાય છે. તેનો ફરીથી સડસઠથી ભાગાકાર કરવો $\frac{૬૩૦}{૬૭} = ૯\frac{૨૭}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી નવ મુહૂર્ત આવે છે. તથા સડસઠિયા સત્યાવીશ શેષ રહે છે. આના

करणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते-$\frac{२७}{६७}$+६२=$\frac{१६७४}{६७}$ जातानि चतुः सप्तत्यधिकानि षोडशशतानि, सप्तषष्ट्या च पुनर्भागे हृते $\frac{१६७४}{६७}$=२४+$\frac{६६}{६७}$ लब्धा श्चतुर्विंशति र्द्वाषष्टिभागाः $\frac{२४}{६२}$ शेषा स्तिष्ठन्ति षट्षष्टि स्तेचैकस्य द्वाषष्टिभागस्य सप्तकाः सप्तषष्टिभागाः, ९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२+६७}$ इति यथोक्त मुपपद्यतेऽभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकमिति ॥३॥

इत्येवमभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं तृतीयकरणेन प्रतिपाद्य सम्प्रति शेषनक्षत्राणां शोधनकानि प्रतिपाद्यन्ते 'उगुणट्ठं' इत्यादिना गाथात्रयेण-'उगुणट्ठं' एकोनषष्ट्यधिकं शतमिति १५९० 'पोट्ठवया' प्रोष्ठपदा-उत्तराभाद्रपदा, अत्रैतदुक्तं भवति एकोनषष्ट्यधिकेन शतेन अभिजिदादीनि उत्तराभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि शुद्ध्यन्तीति भावः । कथमेतत् प्रभवतीति विचार्यते अभिजितो नक्षत्रस्य शोधनकं नवमुहूर्त्ताः ९ । श्रवणा नक्षत्रस्य शोधनकं त्रिशन्मु-

---

इनका बासठ भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे $\frac{२७}{६७}$+६२=$\frac{१६७४}{६७}$ गुणा करने से सोलह सो चुमोतर होते हैं । इनका फिरसे सडसठ से भाग करे $\frac{१६७४}{६७}$=२४ $\frac{६६}{६७}$ भाग करने से बासठिया चोवीस भाग $\frac{२४}{६२}$ लब्ध होते हैं । तथा छियासठ शेष बचता है, वे बासठिया एक भाग का सडसठिया भाग है । क्रम से अंकन्यास इस प्रकार से होता है ९।$\frac{२४}{६२}$ $\frac{६६}{६२+६७}$ इस प्रकार अभिजित् नक्षत्र का यथोक्त प्रकार का शोधनक होता है ।

इस प्रकार अभिजित् नक्षत्र का शोधनक तीसरे का द्वारा प्रतिपादित करके अब (उगुणट्ठं) इत्यादि तीन गाथाओं से शेष नक्षत्रों का शोधनक का प्रतिपादन करते हैं-(उगुणट्ठं) एकसो उनसठ १५९ (पोट्ठवया) उत्तराभाद्रपदा यहां पर इस प्रकार कहा जाता है-एकसो उनसठ से अभिजित् आदि उत्तरभाद्रपदा पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं । यह किस प्रकार संभवित होता है वह विचारा जाता है-अभिजित् नक्षत्र का शोधनक नव मुहूर्त है ९, श्रवण

બાસઠ ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{૨૭}{૬૭}$+૬૨=$\frac{૧૬૭૪}{૬૭}$ ગુણાકાર કરવાથી સોળસોચુંમોતેર થાય છે. અને ફરીથી સડસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૧૬૭૪}{૬૭}$=૨૪$\frac{૬૬}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ $\frac{૨૪}{૬૨}$ લબ્ધ થાય છે. અને છાસઠ શેષ વધે છે તે બાસઠિયા એક ભાગનો સડસઠિયા ભાગ છે. ક્રમથી અંકન્યાસ આ રીતે થાય છે. ૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૨+૬૭}$ આ પ્રમાણે અભિજીત નક્ષત્રનું યથોક્ત પ્રકારનું શોધનક થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે અભિજીત નક્ષત્રના શોધનકનું ત્રીજા કરણ દ્વારા પ્રતિપાદન કરીને હવે (उगुणट्ठं) ઈત્યાદિ ત્રણ ગાથાઓ દ્વારા બાકીના નક્ષત્રોના શોધનકનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. (उगुणट्ठं) એકસોઓગણસાઈઠ ૧૫૯। (पोट्ठवया) ઉત્તરાભાદ્રપદા અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. એકસોઓગણસાઈઠથી અભિજીત્ વિગેરે ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. આ કેવી રીતે સંભવિત થાય છે? તે વિચારવામાં આવે છે.-અભિજીત્ નક્ષત્રનું શોધનક નવમુહૂર્તનું છે ૯। શ્રવણ નક્ષત્રનું શોધનક ત્રીસ મુહૂર્ત ૩૦નું છે.

माणं यद् भवति तावदेव शोधनकं विज्ञेय मिति, अतः परं तदेव शोधनकं वक्ष्यामीति ॥२॥ तत्र सर्वाद्यनक्षत्रस्याभिजितो नक्षत्रस्य शोधनकमाह—'अभिइस्स णवमुहुत्ता' इत्यादिना तृतीयकरणेन—'अभिइस्स' अभिजितः—अभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं खलु नव मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वापष्टिभागाः $\frac{२४}{६२}$ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सत्काः सप्तपष्टिच्छेदकृताः 'समग्गा' सामग्राः—परिपूर्णाः षट्षष्टिभागाः $\frac{६६}{६२\times६७}$ क्रमेणाभिजितः शोधनकम्—९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२\times६७}$ एतत्तुल्यं भवतीति। कथमेतस्योत्पत्ति रितिचेद् विचार्यते—इहा भिजितोऽहोरात्रसत्का एकविंशतिः सप्तपष्टिभागाः $\frac{२१}{६७}$ चन्द्रेण योगमुपयान्ति, एकस्मिन् अहोरात्रे त्रिंशन्मुहूर्त्ता भवन्तीति मुहूर्त्तभागकरणार्थं सा एकविंशति स्त्रिंशता गुण्यते $२१\times३०=६३०$ जातानि त्रिंशदधिकानि षट्शतानि। एते च पुनः सप्तपष्ट्या ह्रियन्ते $\frac{६३०}{६७}=९\frac{२७}{६७}$ लब्धा नव मुहूर्त्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागाः एते च पुन द्वापष्टिभाग-

गुणा करे उससे गुणाकिया गया मुहूर्तपरिमाण जितना हो सके उतना ही शोधनक समझें। अब उसी शोधनक के विषय में कहेंगे ॥२॥ उसमें सर्व प्रथम नक्षत्र अभिजित् का शोधनक नव ९ मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया चोवीस भाग $\frac{२४}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सात से छेदकृत (समग्ग) समग्र—परिपूर्ण छियासठ भाग $\frac{६६}{६२+६७}$ होता है। क्रम से अभिजित् नक्षत्र का शोधनक प्रमाण इस प्रकार से हैं ९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२+६७}$ इतना परिमाण होता है। यह किस प्रकार से होता है। इस के लिये कहा जाता है। यहां पर अभिजित् नक्षत्रका अहोरात्र संबंधी सडसठिया इक्कीस भाग $\frac{२१}{६७}$ प्रमाण चंद्र के साथ योग प्राप्त करेता है। एक अहोरात्र में तीस मुहूर्त होते हैं, अतः मुहूर्त का भाग करने के लिये उस इक्कीस को तीस से गुणा करे $२१+३०=६३०$ गुणा करने से छसो तीस होते हैं। इनको पुनः सडसठ से भाग करे $\frac{६३०}{६७}=९\frac{२७}{६७}$ भाग करने से नव मुहूर्त लब्ध होता है तथा सडसठिया सताईस शेष :बचता है।

પરિમાણ જેટલું આવે એટલુંજ શોધનક સમજવું હવે એ શોધનકના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. (૨) તેમાં સર્વ પ્રથમ અભિજીત નક્ષત્રનું શોધનક નવમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ $\frac{૨૪}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગને સાતથી ભાગ કરવાથી કરવાથી (સમગ્ગ) સમગ્ર પરિપૂર્ણ છાસઠ ભાગ $\frac{૬૬}{૬૨\times૬૭}$ થાય છે. ક્રમથી અભિજીત્ નક્ષત્રનું શોધનક પ્રમાણ આ પ્રમાણે આવે છે. ૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૨+૬૭}$ આટલું પરિમાણ આવે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે માટે કહેવામાં આવે છે. અહીં અભિજીત નક્ષત્રના અહોરાત્ર સંબંધી સડસઠિયા એકવીસ ભાગ $\frac{૨૧}{૬૭}$ પ્રમાણ ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. એક અહોરાત્રમાં ત્રીસમુહૂર્ત થાય છે. તેથી મુહૂર્તના ભાગ કરવા માટે એ એકવીસને ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $૨૧+૩૦=૬૩૦$ ગુણાકાર કરવાથી છસોત્રીસ થાય છે. તેને ફરીથી સડસઠથી ભાગાકાર કરવો $\frac{૬૩૦}{૬૭}=૯\frac{૨૭}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી નવ મુહૂર્ત આવે છે. તથા સડસઠિયા સત્યાવીશ શેષ રહે છે. આના

करणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते—$\frac{२७}{६७}$+६२=$\frac{१६७४}{६७}$ जातानि चतुः सप्तत्यधिकानि षोडशशतानि, सप्तषष्ट्या च पुनर्भागे हृते $\frac{१६७४}{६७}$=२४+$\frac{६६}{६७}$ लब्धा श्चतुर्विंशति र्द्वाषष्टिभागाः $\frac{२४}{६२}$ शेषा स्तिष्ठन्ति षट्षष्टि रेतेचैकस्य द्वाषष्टिभागस्य सत्काः सप्तषष्टिभागाः, ९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२+६७}$ इति यथोक्त मुपपद्यतेऽभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकमिति ॥३॥

इत्येवमभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं तृतीयकरणेन प्रतिपाद्य सम्प्रति शेषनक्षत्राणां शोधनकानि प्रतिपाद्यन्ते 'उगुणट्ठं' इत्यादिना गाथात्रयेण—'उगुणट्ठं' एकोनषष्ठ्यधिकं शतमिति १५९० 'पोट्ठवया' प्रोष्ठपदा—उत्तराभाद्रपदा, अत्रैतदुक्तं भवति एकोनषष्ठ्यधिकेन शतेन अभिजिदादीनि उत्तराभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि शुद्ध्यन्तीति भावः। कथमेतत् प्रभवतीति विचार्यते अभिजितो नक्षत्रस्य शोधनकं नवमुहूर्त्ताः ९। श्रवणा नक्षत्रस्य शोधनकं त्रिंशन्मु-

इनका बासठ भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे $\frac{२७}{६७}$+६२=$\frac{१६७४}{६७}$ गुणा करने से सोलह सो चुमोतर होते हैं। इनका फिरसे सडसठ से भाग करे $\frac{१६७४}{६७}$=२४ $\frac{६६}{६७}$ भाग करने से बासठिया चोवीस भाग $\frac{२४}{६२}$ लब्ध होते हैं। तथा छियासठ शेष बचता है, वे बासठिया एक भाग का सडसठिया भाग है। क्रम से अंकन्यास इस प्रकार से होता है ९।$\frac{२४}{६२}$ $\frac{६६}{६२+६७}$ इस प्रकार अभिजित् नक्षत्र का यथोक्त प्रकार का शोधनक होता है।

इस प्रकार अभिजित् नक्षत्र का शोधनक तीसरे का द्वारा प्रतिपादित करके अब (उगुणट्ठं) इत्यादि तीन गाथाओं से शेष नक्षत्रों का शोधनक का प्रतिपादन करते हैं-(उगुणट्ठं) एकसो उनसठ १५९ (पोट्ठवया) उत्तराभाद्रपदा यहां पर इस प्रकार कहा जाता है—एकसो उनसठ से अभिजित् आदि उत्तरभाद्रपदा पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं। यह किस प्रकार संभवित होता है वह विचारा जाता है—अभिजित् नक्षत्र का शोधनक नव मुहूर्त है ९, श्रवण

બાસઠ ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{૨૭}{૬૭}$+૬૨=$\frac{૧૬૭૪}{૬૭}$ ગુણાકાર કરવાથી સોળસોચુંમોતેર થાય છે. અને ફરીથી સડસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૧૬૭૪}{૬૭}$=૨૪$\frac{૬૬}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ $\frac{૨૪}{૬૨}$ લબ્ધ થાય છે. અને છાસઠ શેષ વધે છે તે બાસઠિયા એક ભાગનો સડસઠિયા ભાગ છે. ક્રમથી અંકન્યાસ આ રીતે થાય છે. ૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૨+૬૭}$ આ પ્રમાણે અભિજીત નક્ષત્રનું યથોક્ત પ્રકારનું શોધનક થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે અભિજીત નક્ષત્રના શોધનકનું ત્રીજા કરણ દ્વારા પ્રતિપાદન કરીને હવે (उगुणट्ठं) ઈત્યાદિ ત્રણ ગાથાઓ દ્વારા બાકીના નક્ષત્રોના શોધનકનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. (उगुणट्ठं) એકસોઓગણસાઈઠ ૧૫૯ (पोट्ठवया) ઉત્તરાભાદ્રપદા અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. એકસોઓગણસાઈઠથી અભિજીત્ વિગેરે ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. આ કેવી રીતે સંભવિત થાય છે? તે વિચારવામાં આવે છે.—અભિજીત્ નક્ષત્રનું શોધનક નવમુહૂર્તનું છે ૯। શ્રવણ નક્ષત્રનું શોધનક ત્રીસ મુહૂર્ત રૂપનું છે.

हूर्ताः ३० । धनिष्ठाया स्त्रिंशत् ३० । शतभिषजः पञ्चदश १५ । पूर्वाभाद्रपदाया स्त्रिंशत् ३० । उत्तराभाद्रपदायाः पञ्चचत्वारिंशत् ४५ । इत्येवं समेषां योग एकोनषष्ट्यधिकं शतं भवति–९ + ३० + ३० + १५+३०+४५=१५९ इत्येवं शुद्धयन्ति एकोनषष्ट्यधिकेन शतेन अभिजिदादीन्युत्तराभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणीत्युपपद्यन्ते ॥ तथा च–'तिसु चेव णवोत्तरेसु रोहिणिया'–त्रिषु चैव नवोत्तरेषु रोहिणिका–रोहिणिकान्तानि–रोहिणीनक्षत्रपर्यन्तानि शोधनकानि शुद्धयन्ति, यथात्र युक्तिरुच्यते–पूर्वं खलु अभिजिदादीनि उत्तराभाद्रपदान्तानि शोधनम् एकोनषष्ट्यधिकेन शतेन शुद्धयन्ति १५९ । ततः परं रेवती नक्षत्रस्य शोधनकं खलु त्रिंशत् ३० । अश्विन्यास्त्रिंशत् ३० । भरण्याः पञ्चदश १५ । कृत्तिकाया स्त्रिंशत् ३० । रोहिण्याः पञ्चचत्वारिंशत् ४५ । एतेषां योगः–१५९+३० + ३० + १५ +३०+४५=३०९ जातानि त्रीणि शतानि नवोत्तराणि, अत उपपद्यन्ते नवोत्तरै स्त्रिभिः

नक्षत्र का शोधनक तीस मुहूर्त है ३०, धनिष्ठा नक्षत्र का ३०, शतभिषा नक्षत्र का पंद्रह १५, पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्र का ३०, उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र का पैंतालीस ४५, इस प्रकार सब का जोड एकसो उनसठ होते हैं–९+३०+३० +१५+३०+४५=१५९ । इस प्रकार ये नक्षत्र शुद्ध होते हैं । तथा (तिसु चेव नवोत्तरेसु रोहिणिया) तीनसो नवसे रोहिणी पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं । अब यहां पर युक्ति कही जाती है–पहले अभिजित् नक्षत्र से लेकर उत्तराभाद्रपदा पर्यन्त के नक्षत्रका शोधनक एकसो उनसठ १५९ शोधित किये । तत्पश्चात् रेवती नक्षत्र का शोधनक तीस ३०, अश्विनीनक्षत्र का ३०, भरणी नक्षत्र का पंद्रह १५, कृत्तिका नक्षत्र का ३०, तीस रोहिणी नक्षत्र का पैंतालीस ४५, इन सब का जोड–१५९+३०+३०+१५+३०+४५=३०९ सब मिलकर तीनसो नव होते हैं । इस से यह ज्ञात होता है की तीनसो

ધનિષ્ઠા નક્ષત્રનું ૩૦। ત્રીસ મુહૂર્ત, શતભિષા નક્ષત્રનું શોધનક પંદર ૧૫ મુહૂર્તનું તથા પૂર્વા ભાદ્રપદા નક્ષત્રનું ૩૦ ત્રીસ, ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રનું પિસ્તાલીશ ૪૫। આ પ્રમાણે બધાનો સરવાળો એકસોઓગણસાઈઠ થાય છે. જેમકે–૯+૩૦+૩૦+૧૫+૩૦+૪૫=૧૫૯ આ પ્રમાણે આ નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. તથા (तिसु चेव नवोत्तरेसु रोहिणिया) ત્રણસો નવથી રોહિણી પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે, હવે અહીંયાં યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે. પહેલા અભિજીત્ નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક એકસોઓગણસાઈઠ ૧૫૯। શોધિત કરવામાં આવ્યા તે પછી રેવતી નક્ષત્રનું શોધનક ૩૦ ત્રીસ, અશ્વિની નક્ષત્રના ૩૦। ભરણી નક્ષત્રના પંદર ૧૫। કૃત્તિકા નક્ષત્રના ૩૦ ત્રીસ, રોહિણી નક્ષત્રના પિસ્તાલીસ ૪૫ આ બધાનો સરવાળો ૧૫૯+૩૦+૩૦+૧૫+૩૦+૪૫=૩૦૯। બધા મળીને ત્રણસોનવ થાય છે. આનાથી એમ જણાય છે કે ત્રણસોનવથી રોહિણી પર્યન્તના

शतैः रोहिणिकान्तानि शोधनकानि शुद्धयन्तीति ॥ ततश्च–'तिसु णव णउइएसु भवे पुण-व्वसू...' त्रिषु नवनवतिषु–नवनवत्यधिकेषु त्रिषु शतेषु–३९९ एभिः शोधनकैः पुनर्वसु नक्षत्रान्तानि शुद्धयन्ति। अत्र संग्रहो यथा–नवोत्तरैस्त्रिभिः शतैः रोहिणिका–रोहिणि-कान्तानि शुद्धयन्ति ३०९। ततो मृगशिरा नक्षत्रस्य शोधनकं त्रिंशत् ३०। आर्द्रा नक्षत्रस्य शोधनकं पञ्चदश मुहूर्ताः १५। पुनर्वसोः पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्ताः शोधनकं ४५ मिति समेषां योगो नवनवत्यधिकं शतत्रयं भवति यथा–३०९+३०+१५+४५=३९९ इत्युपपद्यन्ते नव-नवत्यधिकानि त्रीणि शतानि पुनर्वसु पर्यन्तानि शोधनकानि शुद्धयन्तीति ॥

अथ–'पंचेव अऊणपण्णा उत्तराफग्गू' पञ्चैवैकोनपञ्चाशदुत्तरा फाल्गुनी–पञ्चशतानि एकोनपञ्चाशानि–एकोनपञ्चाशदधिकानि पञ्चशतानि उत्तराफाल्गुनी पर्यन्तानि, अर्थात् पञ्चभिः शतै रेकोनपञ्चाशदधिकै रुत्तराफाल्गुनी पर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धयन्ति, । तद्यथा–प्रतिपाद्यते–पूर्वसंगृहीतानि पुनर्वसुपर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनकानि–नवनवत्य-

नवसे रोहिणी पर्यन्त के नक्षत्र का शोधनक शोधित होते हैं, तत्पश्चात् (तिसु णव णउइएसु भवे पुणव्वसू) तीनसो नव ३०९ इन शोधनक से पुन-र्वसु पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं। यहां इस प्रकार होता है–तीनसो नवसे रोहिणी पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं ३०९, पश्चात् मृगशिरा नक्षत्र का शोध-नक ३० तीस, आर्द्रा नक्षत्र का शोधनक पंद्रह १५ मुहूर्त, पुनर्वसु नक्षत्र का पैंतालीस ४५ मुहूर्त इस प्रकार सब का जोड तीनसो निन्नाणु होता है ३९९। जैसे की–३०९+३०+१५+४५=३९९ इससे यह फलित हुवा कि तीनसो निन्नाणु मुहूर्त से पुनर्वसु पर्यन्त के शोधनक शुद्ध होते हैं।

अब (पंचेव अऊणपण्णा उत्तराफग्गू) पांचसो उनचास से उत्तराफल्गुनी पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं। वह इस प्रकार प्रतिपादित किया जाता है–पूर्व संग्रहीत पुनर्वसु पर्यन्त के नक्षत्रों का शोधनक तीनसो नन्नाणु ३९९ है तत्प-

નક્ષત્રોના શોધનકનું શોધન થાય છે. તે પછી (तिसु णव णउइएसु भवे पुणव्वसु) ત્રણસો નવ ૩૦૯ આ શોધનકથી પુનર્વસુ પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. અહીં આ રીતે થાય છે. ત્રણસોનવથી રોહિણી પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. ૩૦૯ તે પછી મૃગશિરા નક્ષત્રનું શોધનક ૩૦ ત્રીસ મુહૂર્ત આર્દ્રાનક્ષત્રનું શોધનક પંદર ૧૫ મુહૂર્ત. પુનર્વસુ નક્ષત્રનું પિસ્તાલીશ મુહૂર્ત આ રીતે બધા મેળવવાથી ત્રણસોનવ્વાણુ ૩૯૯ થાય છે. જેમકે–૩૦૯+૩૦+૧૫+૪૫=૩૯૯ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે–ત્રણસોનવ્વાણુ મુહૂર્તથી પુનર્વસુ પર્યન્તના શોધનક શુદ્ધ થાય છે.

હવે (पंचेव अऊणपण्णा उत्तराफग्गू) પાંચસોઓગણપચાસથી ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. તે આ રીતે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવે છે પહેલાં સંગ્રહેલ પુનર્વસુ પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક ત્રણસોનવ્વાણુ છે. તે પછી પુષ્ય નક્ષત્રનું શોધનક ત્રીસ ૩૦

धिकानि त्रीणि शतानि-३९९ अत ऊर्ध्वं पुष्यस्य शोधनकं किल त्रिंशन्मुहूर्त्ताः ३०। आश्लेषायाः पञ्चदश १५। मघाया स्त्रिंशत् ३०। पूर्वाफाल्गुन्यास्त्रिंशत् ३०। उत्तराफाल्गुन्याश्च पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः शोधनक ४५ मिति। समेषां योगः खलु एकोनपञ्चाशदधिकानि पञ्चशतानि भवन्ति शोधनकानि उत्तराफाल्गुनीपर्यन्तानां नक्षत्राणां यथा-३९९+३०+१५+३०+३०+४५=५४९ इति, तथा च षट् शतानि एकोनसप्ततानि-एकोन सप्तत्यधिकानि विशाखानां-विशाखानक्षत्रपर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनकानि शोध्यानीति भावः,

यथात्र पूर्वम् उत्तराफाल्गुनीपर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनकानि खलु एकोनपञ्चाशदधिकानि पञ्चशतानि ५४९ भवन्तीत्युपदर्शितानि ततः परं हस्तनक्षत्रस्य शोधनकं त्रिंशन्मुहूर्त्ताः ३०। चित्रायास्त्रिंशत् ३०। स्वातेः पञ्चदश १५। विशाखायाः पञ्चचत्वारिंशत् ४५ इत्येवं समेषां योगः-५४९+३०+३०+१५+४५=६६९ जातान्येकोनसप्तत्यधिकानि षट् शतानि विशाखापर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनकानीत्युपपद्यन्ते। ततो 'मूले सत्तेव चोयाला-' मूले सप्तैव चतुश्चत्वारिंशत्-मूले-मूलनक्षत्रे शोध्यानि किल सप्त-सप्त

श्चात् पुष्य नक्षत्र का शोधनक तीस मुहूर्त ३०, अश्लेषा नक्षत्र का १५ पंद्रह, मघा नक्षत्र का तीस मुहूर्त ३०, पूर्वाफाल्गुनी का तीस ३०, उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र का पैंतालीस ४५ मुहूर्त का शोधनक होता है। सब का जोड पांचसो उनचास ५४९ होते हैं, उत्तराफाल्गुनी पर्यन्त के नक्षत्रों के शोधनक इस प्रकार है-३९९+३०+१५+३०+३०+४५=५४९ तथा छसो उनसत्तर मुहूर्त विशाखा पर्यन्त के नक्षत्रों का शोधनक को शोधित करे। जैसे की पहले यहां पर उत्तराफल्गुनी पर्यन्त के नक्षत्रों का शोधनक पांचसो उनचास ५४९ होते हैं यह प्रदर्शित किया है। तत्पश्चात् हस्त नक्षत्र का शोधनक तीस मुहूर्त ३०, चित्रा नक्षत्र का तीस ३०, स्वाती नक्षत्र का पंद्रह १५, विशाखा नक्षत्र का पैंतालीस ४५ इस प्रकार सब का जोड-५४९+३०+३०+१५+४५=६६९ छसो उनसित्तेर होते हैं। यह विशाखा पर्यन्त के नक्षत्रों का शोधनक होता है।

મુહૂર્ત અશ્લેષા નક્ષત્રનું પંદર મુહૂર્ત મઘાનક્ષત્રનું ત્રીસ ૩૦ મુહૂર્ત પૂર્વાફાલ્ગુનીના ૩૦ ત્રીસ ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના પિસ્તાલીસ મુહૂર્તનું શોધનક થાય છે. બધાને મેળવવાથી પાંચસોઓગણુપચાસ ૫૪૯ થાય છે. ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક આ પ્રમાણે છે. ૩૯૯+૩૦+૧૫+૩૦+૩૦+૪૫।૫૪૯ તથા છસોઓગણુસિત્તેર મુહૂર્તથી વિશાખા પર્યન્તના નક્ષત્રોના શોધનકને શોધિત કરવા જેમકે-પહેલાં અહીંયા ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક પાંચસોઓગણુપચાસ ૫૪૯ થાય છે. તે પ્રદર્શિત કરેલ છે. તે પછી હસ્ત નક્ષત્રનું શોધનક ત્રીસ મુહૂર્ત ૩૦। ચિત્રાનક્ષત્રનું ૩૦ ત્રીસ સ્વાતી નક્ષત્રના પંદર ૧૫ વિશાખાનક્ષત્રના પિસ્તાલીસ ૪૫ આ પ્રમાણે બધાનો સરવાળો ૫૪૯+૩૦+૩૦+૧૫+૪૫= ૬૬૯ છસોઓગણુસિત્તેર થાય છે. આ વિશાખા પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક થાય છે. તે

शतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि-७४४। अत्रोच्यते-विशाखापर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनकानि षट् शतान्येकोनसप्तत्यधिकानीति ६६९ पूर्वं संगृहीतं किल, अतः परमनुराधानक्षत्रस्य शोधनकं त्रिंशन्मुहूर्त्ताः ३०। ज्येष्ठायाः पञ्चदश १५। मूलस्य शोधनकं त्रिंशदिति ३०। सर्वेषां योगः ६६९+३०+१५+३०=७४४ जातानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि सप्तशतानि मूलपर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनकानि शुद्ध्यन्तीत्युपपद्यन्ते ॥ गाथा-४।५॥

ततश्च-'अट्ठसय मुगुणवीसा सोहणगं उत्तरा आसाढाणं'-अष्टशत मेकोनविंशतिः शोधनकमुत्तराषाढानाम्-अत्राष्टौशतानि समाहृतानीति अष्टशतमेकोनविंशत्यधिकमिति, अत्रै तदुक्तं भवति-अष्टौशतान्येकोनविंशत्यधिकानि उत्तराषाढानाम्-उत्तराषाढापर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनकानि शोध्यानीति। यथात्र संगृह्यन्ते-पूर्वं मूलनक्षत्रपर्यन्तानां समेषां नक्षत्राणां शोधनकानि संगृहीतानि किल सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि ७४४ ततः परं पूर्वाषाढानक्षत्रस्य शोधनकं त्रिंशन्मुहूर्त्ताः ३०। उत्तराषाढानक्षत्रस्य च पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः

तत्पश्चात् (मूले सत्तेव चोयाला) मूल पर्यन्त के नक्षत्र का शोधनक सातसो चुवालीस ७४४, होते हैं। यहां इस प्रकार कहा जाता है-विशाखा पर्यन्त के नक्षत्रों का शोधनक छहसो उनसित्तेर ६६९ पहले प्रतिपादित कर कहा ही है, तत्पश्चात् अनुराधा नक्षत्र का शोधनक तीस मुहूर्त ३०, ज्येष्ठा नक्षत्र का पंद्रह १५, मूल नक्षत्र का शोधनक तीस ३०, ये सब का जोड ६६९+३०+१५+३०=७४४। इस प्रकार सातसो चुमालीस मूलपर्यन्त के नक्षत्रों का शोधनक शोधित हो जाते हैं। गाथा ४-५।

तत्पश्चात् (अट्ठसय मुगुणवीसा सोहणगं उत्तरा असाढाणं) आठसो उन्नीस मुहूर्त से उत्तराषाढा पर्यन्त के नक्षत्रों का शोधनक को शोधित करे, जो इस प्रकार किया जाता है-पहले मूल नक्षत्र पर्यन्त के सभी नक्षत्रों का शोधनक को संग्रहीत कर कह दिया है, वे सातसो चुवालीस होते हैं ७४४। तत्पश्चात् पूर्वा नक्षत्र का शोधनक तीस मुहूर्त ३०, उत्तराषाढा नक्षत्र का पैंतालीस

પછી (मूले सत्तेव चोयाला) મૂળ પર્યન્તન નક્ષત્રોનું શોધનક સાતસોચુંમાલીસ ૭૪૪ થાય છે. અહીંયાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે.-વિશાખા પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક છસો ઓગણસિત્તેર ૬૬૯ પહેલાં પ્રતિપાદન કરીને કહ્યુંજ છે. તે પછી અનુરાધા નક્ષત્રનું શોધનક ત્રીસ મુહૂર્ત ૩૦। જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના ૧૫ પંદર મૂલ નક્ષત્રનું શોધનક ૩૦ ત્રીસ આ બધાનો સરવાળો ૬૬૯+૩૦+૧૫+૩૦=૭૪૪ આ પ્રમાણે સાતસોચુંમાલીસ મૂળ પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક શોધિત થઇ જાય છે. (ગાથા ૪-૫)

તે પછી (अट्ठसय मुगुणवीसा सोहणगं उत्तरासाढाणं) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્તથી ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તના નક્ષત્રોના શોધનકને શોધિત કરવું જે આ પ્રમાણે છે. પહેલાં મૂળ નક્ષત્ર પર્યન્તના બધા નક્ષત્રોના શોધનકને એકઠા કરીને કહેલજ છે. તે બધા મળીને

४५ समेषां योगः ७४४+३०+४५=८१९ जातानि एकोनविंशत्यधिकानि अष्टौशतानि उत्तराभाद्रपदानक्षत्रपर्यन्तानां शोधनकानीत्युपपद्यन्ते । ततश्च सर्वेषाममूनां संगृहीतानां शोधनकानामुपरि अभिजिन्नक्षत्रसम्बन्धिनश्चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्काः षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागाश्चूर्णिकाख्याः शोद्ध्या इति समेषामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां शोधनकानि सिद्धानि–८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२×६७}$ इति अष्टौशतानि एकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्काः षट्षष्टिः सप्तषष्टिभागाश्चूर्णिकाभागाः समेषां नक्षत्राणां शोधनकानि शुद्ध्यन्तीत्युपपद्यन्ते ॥ इति गाथा ६ ॥ 'एयाइं सोहइत्ता' एतानि–पूर्वोदितानि–अनन्तरोदितक्रमेण संगृहीतानि शोधनकानि यथासंभवं शोधयित्वा यच्छेषमुद्धरति तत्र–तेषु यथायोगमपान्तरालस्थितनक्षत्रेषु शोधितेषु यन्नक्षत्रं न शुद्ध्यति तन्नक्षत्रमशुद्धं विज्ञाय तदेवाशुद्धं नक्षत्रं चन्द्रेण समायुक्तं

मुहूर्त का जोड–७७४+३०+४५=८१९ आठसो उन्नीस होते हैं। यह उत्तराभाद्रपदा पर्यन्त के नक्षत्रों का शोधनक आठसो उन्नीस मुहूर्त का होता है। तत्पश्चात् ये सब संग्रहीत शोधनक के ऊपर अभिजित् नक्षत्र का शोधनक एक मुहूर्त का बासठिया चोवोस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ चूर्णिका भाग शोधित करे इस प्रकार सभी अठावीसों नक्षत्र का शोधनक सिद्ध होता है, ८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२}×\frac{}{६७}$ इस प्रकार आठसो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सडसठिया छियासठ चूर्णिका भाग से सभी नक्षत्रों का शोधनक शोधित होजाते हैं। ॥गाथा ६॥ (एयाइं सोहइत्ता) ये पूर्वकथित शोधनक यथासंभव शोधित करके जो शेष रहता है, उनका यथायोग अपान्तराल में स्थित नक्षत्रों को शोधित करने से जो नक्षत्र शोधित नहीं होता है, वह नक्षत्र को अशुद्ध जानकर उस अशुद्ध नक्षत्र को चंद्र के साथ योगयुक्त विवक्षित

સાતસોચુંમાલીસ થાય છે. ૭૪૪। તે પછી પૂર્વા નક્ષત્રનું શોધનક ત્રીસ મુહૂર્ત ૩૦। ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનું પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત ૪૫। બધાનો સરવાળો ૭૪૪+૩૦+૪૫=૮૧૯ આઠસો ઓગણીસ થાય છે. આ ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્તનું થાય છે. તે પછી આ બધા એકઠા કરેલ શોધનકના ઉપર અભિજીત નક્ષત્રનું શોધનક એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગને શોધિત કરવું. આ પ્રમાણે બધા અઠયાવીસ નક્ષત્રોનું શોધનક સિદ્ધ થઈ જાય છે. ૮૧૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૨×૬૭}$ આ પ્રમાણે આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ચૂર્ણિકાભાગથી બધા નક્ષત્રોના શોધનક શોધિત થઈ જાય છે. ગાથામાં (एयाइं सोहइत्ता) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ શોધનકને યથાસંભવ શોધિત કરીને જે શેષ રહે છે, એ યથાયોગ અપાન્તરાલમાં રહેલા નક્ષત્રોને શોધિત કરવાથી જે નક્ષત્ર શોધિત ન થઈ શકે તે નક્ષત્રને અશુદ્ધ સમજીને એ અશુદ્ધ નક્ષત્રને ચંદ્રની સાથે યોગયુક્ત આ વિવક્ષિત આવૃત્તિમાં સમજી

विवक्षितायामावृत्तौ बोद्धव्यम्-वेदितव्यमिति सप्तम गाथाया स्तात्पर्यार्थः ७॥ अत्र दिग्दर्शन मात्र मुदाहरणं यथा-यदि कश्चित् पृच्छेद्यत् प्रथमायामावृत्तौ प्रथमतः प्रवर्त्तमानायां प्रथमायामावृत्तौ दक्षिणायनगतिरूपायामयनगतौ चन्द्रः केन नक्षत्रेण युक्तो भवेदिति-जिज्ञासाया मुच्यते-अत्र प्रथमा आवृत्तिः किलोक्ता तेन प्रथमावृत्ति स्थाने एकको ध्रियते-१ । स च गाथोक्तदिशा रूपोनो विधेयः १-१=० अत्र पश्चात् किमपि नावतिष्ठते, ततोऽग्रेतनीया क्रिया न प्रवर्त्तते अतोऽत्र पाश्चात्य युगभाविनीनामावृत्तीनां मध्ये या दशमी आवृत्ति स्तत् संख्यादशकरूपा ध्रियते-१०॥ अनया संख्यया स एव पूर्वोदितः समस्तोऽपि ध्रुवराशि गुणनीयो भवेत्, स च प्राचीनो ध्रुवराशिः-५७३$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२}$।$\frac{६}{६७}$ त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्सप्तषष्टिभागाः, इत्येवं प्रमाणो ध्रुवराशि र्दशभिर्गुणनीय इति गुण्यते (५७३$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२}$×$\frac{६}{६७}$)

आवृत्ति में जान लेवें। इस प्रकार सातवीं गाथा का तत्पर्यार्थ है। ७।

यहां पर दिग्दर्शनरूप उदाहरण दिखलाया जाता है-जो कोई प्रश्न करे कि पहली आवृत्ति में अर्थात् आरंभ से प्रवर्तमान दक्षिणायन गतिरूप प्रथम आवृत्ति में अयन गति से चंद्र कौन नक्षत्र के साथ योगयुक्त होता है ? इस प्रकार की जिज्ञासा के शमनार्थ कहा जाता है-यहां प्रथम आवृत्ति विषयक प्रश्न किया है, अतः प्रथम आवृत्ति के स्थान में एकका अंक रक्खे=१, उसको गाथा में कहे गये क्रमानुसार रूपोन करे-१-१=० रूपोन करने से कुछ नहीं रहता अतः आगे की क्रिया नहीं हो सकती। अतः यहां पाश्चात्य युग भाविनी आवृत्ति में जो दशवीं आवृत्ति उसकी दसरूप संख्या को रक्खे १०, इस संख्या से पूर्वकथित समग्र ध्रुवराशि को गुणा करे वह पूर्व का ध्रुवराशि ५७३$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२}$×$\frac{६}{६७}$ पांचसो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस

લેવા. આ પ્રમાણે સાતમી ગાથાના તાત્પર્યાર્થ થાય છે. ।૭।

અહીંયાં દિગ્દર્શનરૂપ ઉદાહરણ બતાવવામાં આવે છે. જો કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-પહેલી આવૃત્તિમાં અર્થાત્ આરંભથી પ્રવર્તમાન દક્ષિણાયનગતિરૂપ પહેલી આવૃત્તિમાં અયનગતિથી ચંદ્ર કયાનક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે? આ પ્રકારની જીજ્ઞાસા નિવૃત્તિ માટે કહેવામાં આવે છે. અહીંયાં પહેલી આવૃત્તિના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરેલ છે. તેથી પહેલી આવૃત્તિની જગ્યાએ એક અંક રાખવો. ૧। તેને ગાથામાં કહેલ ક્રમ પ્રમાણે રૂપોન કરવો. ૧-૧=૦ રૂપોન કરવાથી કંઇપણ વધતું નથી તેથી આગળની કોઇપણ ક્રિયા થઈ શકતી નથી. તેથી અહીં પાછળના યુગસંબંધી આવૃત્તિમાં જે દસમી આવૃત્તિ છે તેના દસ રૂપ સંખ્યાના દસને રાખવા ૧૦। આ સંખ્યાથી પહેલાં કહેલ સંપૂર્ણ ધ્રુવરાશીનો ગુણાકાર કરવો તે પહેલાંની ધ્રુવરાશી ૫૭૩$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨}$×$\frac{૬}{૬૭}$ પાંચસો તોંતેર મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છ ચૂર્ણિકા ભાગ આટલા પ્રમાણવાળી ધ્રુવરાશીનો ગુણાકાર

$+१०=(५७३०|\frac{३६०}{६२}|\frac{६०}{६२+६७})$ अत्र मुहूर्त्तराशौ दशभिर्गुणिते जातानि पञ्चसहस्राणि सप्तशतानि त्रिंशदुत्तराणि=५७३० । ये च षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागास्तेऽपि दशभि र्गुणिताः, जातानि षष्ट्यधिकानि त्रीणिशतानि तत्र द्वाषष्ट्या भागे हृते लब्धाः पञ्चमुहूर्त्ताः ५ एते पूर्वस्थितमुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते ५७३०+५=५७३५ जातानि पञ्चसहस्राणि सप्तशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि मुहूर्त्तानाम् । शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः $\frac{३६०}{६२}=५+\frac{५०}{६२}$ ये च षट्चूर्णिकाभागास्तेऽपि दशभिर्गुणिता जाताः षष्टिः सप्तषष्टिभागाः, तत एतस्माच्छोधनकानि शोद्ध्यन्ते, तत्र अभिजिदाद्युत्तराषाढापर्यन्तानां समस्तानामष्टाविंशते र्नक्षत्राणामेकपर्यायस्य शोधनकानि किल अष्टौ शतानि एकोनविंशत्यधिकानि-८१९ भवन्ति, एतानि किल यथोदितराशौ सप्त कृत्वः शुद्धिमाप्नुवन्तीति सप्तभिर्गुण्यन्ते-८१९ × ७=५७३३

तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छह चूर्णिकभाग इतने प्रमाणवाले ध्रुवराशि को दस से गुणा करे-(५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२\times६७}$ × १०=(५७३० । $\frac{३६०}{६२}$ । $\frac{६०}{६२\times६७}$ इस प्रकार मुहूर्त राशि को दश से गुणा करने से पांच हजार सात सो तीस ५७३० । होते हैं । तथा जो बासठिया छत्तीस भाग है उसको भी दस से गुणित करने से तीन सो साठ होते है । उसका बासठ से भाग करने से पांच मुहूर्त लब्ध होता है ५ । इनको पूर्व की मुहूर्त राशि में प्रक्षिप्त करे ५७३०+५=५७३५ । तो पांच हजार सात सो पैंतीस मुहूर्त होते हैं । तथा बासठिया पचास भाग शेष रहता है । इसका क्रमन्यास इस प्रकार से है $\frac{३६०}{६२}=५+\frac{५०}{६२}$ तथा जो छ चूर्णिकाभाग है उसको भी दस से गुणा करे तो सडसठिया छियासठ भाग होते हैं । इनमें से अभिजिदादि नक्षत्र के शोधनक को शोधित करे वह इस प्रकार अभिजित् नक्षत्र से लेकर उत्तराषाढा पर्यन्त समस्त अठावीसों नक्षत्रों का एक पर्याय का शोधनक आठसो उन्नीस ८१९ होता है । ये यथा कथित राशि में सात भाग करने से शुद्ध होते हैं अतः इनको सात से

કરવો (૫૭૩|$\frac{૩૬}{૬૨}$$\frac{૬}{૬૨+૬૭}$+૧૦=(૫૭૩૦|$\frac{૩૬૦}{૬૨}$|$\frac{૬૦}{૬૨\times૬૭}$ આ પ્રમાણેની મુહૂર્ત રાશીનો દસથી ગુણાકાર કરવાથી પાંચહજાર સાતસોત્રીસ ૫૭૩૦। થાય છે. તથા જે બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ છે. તેનો પણ દસથી ગુણાકાર કરવાથી ત્રણુસોસાઈઠ થાય છે. તેના બાસઠભાગ કરવાથી પાંચ પ। મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. આને પહેલાની મુહૂર્તસંખ્યા સાથે ઉમેરવા ૫૭૩૦+૫=૫૭૩૫। તો પાંચહજાર સાતસો પાંત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા પચાસ ભાગ શેષ વધે છે. આનો ક્રમથી અંકન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે. $\frac{૩૬૦}{૬૨}=૫+\frac{૫૦}{૬૨}$ તથા જે છ ચૂર્ણિકાભાગ છે તેનો પણ દસથી ગુણાકાર કરવો તો સડસઠિયા છાસઠ ભાગ થાય છે. આનાથી અભિજીતાદિ નક્ષત્રના શોધનકને શોધિત કરવા તે આ પ્રમાણે છે. અભિજીત્ નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તના સઘળા આઠયાવીસ નક્ષત્રોના એક પર્યાયનું શોધનક આઠસોઓગણીસ થાય છે. તેને યથાકથિત રાશિમાં સાત ભાગ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે તેથી

जातानि पञ्चसहस्राणि सप्तशतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि-५७३३ एतानि पूर्वराशौ शोध्यन्ते ५७३५-५७३३=२ पश्चात् स्थितौ द्वौ शेषाविति तौ च द्वौ मुहूर्ताख्याविति द्वाषष्टि भागीकरणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्येते २×६२=१२४ जातं चतुर्विंशत्यधिकं शतं द्वाषष्टिभागानाम् $\frac{१२४}{६२}$ एतत् प्राक्तने पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागरूपे राशौ साजात्यात्प्रक्षिप्यते-$\frac{५०}{६२}+\frac{१२४}{६२}=\frac{१७४}{६२}$ जातं चतुः सप्तत्यधिकं शतं द्वाषष्टिभागानामिति $\frac{१७४}{६२}$। तथा च येऽभिजितः सम्बन्धिन श्चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागाः शोध्या आसन् तेऽपि सप्तभिर्गुणनीयाः 'समग्राणां शोधनकानां सप्तकृत्वत्वात् परिपूर्णा अङ्काः यथा सप्तभिर्गुणिता स्तथैवेमेऽपि गुणनीया इत्यर्थः' $\frac{२४}{६२}\times$ ७=$\frac{१६८}{६२}$ जात मष्टषष्ट्यधिकं शतं द्वाषष्टिभागानाम्, एतत् प्राक्तनाद्राशे श्चतुः सप्तत्यधिकाच्छताद् द्वाषष्टिभागानामित्यस्माच्छोध्यते $\frac{१७४}{६२}-\frac{१६८}{६२}=\frac{६}{६२}$ स्थिताः पश्चात् षड् द्वाषष्टिभागा

गुणा करे ८१९×७=५७३३ गुणा करने से पांच हजार सात सो तेतीस होता है ५७३३। इनको पूर्वराशि में से शोधित करे-५७३५-५७३३=२ शोधित करने से दो मुहूर्त शेष रहता है उन दो मुहूर्त का बासठिया भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे २×६२=१२४ तो बासठिया एकसो चोवीस होते हैं $\frac{१२४}{६२}$ इसको पूर्व के बासठिया पचास वाले भाग में सजातीय होने से प्रक्षिप्त करे $\frac{५०}{६२}\times\frac{१२४}{६२}=\frac{१७४}{६२}$ प्रक्षिप्त करने से बासठिया एक सो चुवोत्तर होते हैं $\frac{१७४}{६२}$ तथा जो अभिजित् नक्षत्र का बासठिया चोवीस भाग शोध्य है उसको भी सात से गुणा करे कारण की समग्र शोधनक सप्तकृत्व होने से पूरिपूर्ण अंको को जैसे सात से गुणित किये हैं, उसी प्रकार इनको भी गुणित करे-$\frac{२४}{६२}\times ७=\frac{१६८}{६२}$ गुणा करने से बासठिया एक सो अडसठ होते हैं। इनको पूर्व की राशि बासठिया एक सो चुमोत्तर में से शोधित करे $\frac{१७४}{६२}-\frac{१६८}{६२}=\frac{६}{६२}$ शोधित करने से पश्चात् बासठिया छह भाग बचता है। उसका चूर्णिका भाग करने के लिये

तेने सातथी गुणाकार करवो. ८१९+७=५७३३ गुणाकार करवाथी पांचहजारसातसोतेत्रीस थाय छे. ५७३३। आने पहेलानी संख्यामांथी शोधित करवा ५७३५-५७३३=२। शोधित करवाथी बे मुहूर्त शेष वधे छे. तेना मुहूर्तना बासठिया भाग करवा माटे बासठथी गुणवा. २+६२=१२४ तो बासठिया एकसोचोवीस थाय छे. $\frac{१२४}{६२}$ आने पहेलाना बासठिया पचास $\frac{५०}{६२}$ वाळा भागमां सजातीय होवाथी मेळववा $\frac{५०}{६२}+\frac{१२४}{६२}$ ए प्रमाणे मेळववाथी बासठिया एकसोचुंमोतेर थाय छे. $\frac{१७४}{६२}$। तथा जे अभिजीत् नक्षत्रना बासठिया चोवीस भाग शोध्य छे तेनो पण सातथी गुणाकार करवो कारण के सघळुं शोधनक सप्तकृत्व होवाथी परिपूर्ण अंकोनो जेम सातथी गुणाकार कहेल छे. एज प्रमाणे आनो पण गुणाकार करवो $\frac{२४}{६२}$+७=$\frac{१६८}{६२}$ गुणाकार करवाथी बासठिया एकसो अडसठ थाय छे. आने पहेलानी बासठिया एकसो चुंमोतेरनी संख्यामांथी शोधित करवा. $\frac{१७४}{६२}-\frac{१६८}{६२}$ =$\frac{६}{६२}$ शोधित करवाथी पाछळ बासठिया ६ भाग वधे छे, तेना चूर्णिकाभाग करवा माटे

रो च चूर्णिकाभागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते $\frac{6}{62}\times 67=\frac{402}{62\times 67}$ एते च प्राक्तने राशौ द्वाषष्टिभागस्य षष्टिः सप्तषष्टिभाग रूपे $\frac{60}{62\times 67}$ प्रक्षिप्यन्ते $\frac{60}{62\times 67}+\frac{402}{62\times 62}$ जातानि चत्वारि शतानि द्वाषष्ट्यधिकानि द्वाषष्टिभागस्य सप्तसष्टिभागाना मिति । अथ च ये खलु अभिजिन्नक्षत्रस्य सम्बन्धिनः षट्षष्टिश्चूर्णिकाभागाः शोद्धया आसन् तेऽपि पूर्वप्रतिपादित-नियमेन सप्तभिर्गुण्यन्ते–$\frac{66}{62+67}+7=\frac{462}{62\times 67}$ जातानि चत्वारिशतानि द्वापष्ट्यधिकानि द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिभागाना मिति एतानि अनन्तरोदितराशौ शोद्धयन्ते–$\frac{462}{62\times 67}-\frac{462}{67+67}$ $=0$ पश्चात् स्थितं शून्यमिति । अत आगतं यत् साकल्येनोत्तरापाढानक्षत्रे चन्द्रेण भुक्ते सति तदनन्तरमभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये युगे प्रथमा आवृत्तिः प्रवर्त्तते ॥ एतदेव प्रश्ननिर्वचनरीत्या प्रतिपादयति मूले–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं वासिर्कि आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमां

सडसठ से गुणा करे $\frac{6}{62}+67=\frac{402}{62\times 67}$ गुणा करने से सडसठिया चार सो दो होते हैं । इनको पूर्व की राशि जो बासठिया भाग का सडसठिया साठ भाग है $\frac{60}{62\times 67}$ उनमें जोडे $\frac{60}{62\times 27}+\frac{402}{62\times 67}=\frac{462}{62\times 67}$ इस प्रकार जोडने से बासठिया भाग का सडसठिया चार सो बासठ भाग होते हैं ।

अब अभिजित् नक्षत्र का जो छियासठ चूर्णिका भाग शोध्य है उसको भी प्रतिपादित नियमानुसार सात से गुणा करे $\frac{66}{62\times 67}+7=\frac{462}{62\times 67}$ गुणा करने से बासठिया भाग का सडसठिया चार सो बासठ होते है । इनको पूर्वकथित राशि में से शोधित करे $\frac{462}{62}-67=0$। शोधित करने से शून्य रह जाता है अर्थात् शेष कुछ भी नहीं रहता । इस से यह फलित होता है कि समग्र उत्तराषाढा नक्षत्र का चंद्र के साथ योग होने पर तत्पश्चात् अभिजित् नक्षत्र का प्रथम समय में युग की प्रथम आवृत्ति प्रवर्त्तित होती है । यही प्रश्न निर्वचनरूप से मूल में प्रतिपादित किया है–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं वासिर्कि

સડસઠથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{6}{62}+67=\frac{452}{62+67}$ ગુણાકાર કરવાથી સડસઠિયા ચારસો બે થાય છે. આને પહેલાની સંખ્યા જે બાસઠિયા ભાગના સડસઠિયા સાઠ ભાગ છે. તેમાં ઉમેરવા. $\frac{60}{62+60}+\frac{402}{62+67}=\frac{462}{62+67}$ આ પ્રમાણે ઉમેરવાથી બાસઠિયા ભાગના સડસઠિયા ચારસો બાસઠ ભાગ થાય છે.

હવે અભિજીત્ નક્ષત્રના જે છાસઠ ચૂર્ણિકાભાગ શોધ્ય છે તેને પણ પ્રતિપાદિત નિયમ પ્રમાણે સાતથી ગુણાકાર કરવો $\frac{66}{62\times 67}+7=\frac{462}{62\times 67}=0$ શોધિત કરવાથી શૂન્ય રહે છે. અર્થાત્ શેષ કંઇ રહેતું નથી. આથી એમ ફલિત થાય છે કે સંપૂર્ણ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રને ચંદ્રની સાથે યોગ થાય ત્યારે અભિજીત્ નક્ષત્રના પહેલા સમયમાં યુગની પહેલી આવૃત્તિ પ્રવર્તિત થાય છે. આજ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં મૂળમાં પણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. (તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं वासिर्कि आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं

वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥ तावदिति प्राग्वत् एतेषां–पूर्वप्रतिपादितानां चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धितचान्द्राभिवर्द्धितानां संवत्सराणां पञ्चानां मध्ये प्रथमां–सर्वाद्यां वार्षिकीं–वर्षाकालोद्भवां–वर्षाकालसम्बन्धिनीं–श्रावणमासभाविनी मावृत्तिं–दक्षिणायन-गतिरूपां गतिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?–केन नक्षत्रेण सह योग मुपागतः सन् प्रवर्त्तयति ?, इत्येवं गौतमस्य प्रश्नविशेषं श्रुत्वा भगवानाह–'ता अभीइणा' तावद् अभिजिता, तावदिति प्राग्वत् सूर्यस्य प्रथमावृत्तिसमये चन्द्रोऽभिजिन्नक्षत्रेण सह प्रवर्त्तमानो भवतीति सामान्यमुत्तरं दत्त्वा पुनरभिजिन्नक्षत्रस्य क्षेत्रविभागं सूचयन्नाह–'अभीइस्स पढम-समएणं' अभिजितः प्रथमसमये खलु । एतदेवविशेषत आचष्टे–अभिजितः–अभिजिन्न-क्षत्रस्य प्रथमसमये–प्रारम्भक्षण एव प्रवर्त्तमानश्चन्द्रः सूर्यस्य प्रथमावृत्तिसमये भवतीति ॥ तदेवं चन्द्रनक्षत्रयोगं विज्ञाय पुनरपि गौतमः सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छन्नाह–'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?', तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तस्मिन्

आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) ये पूर्व प्रतिपादित चांद्र, चांद्र, अभि-वर्द्धित, चांद्र एवं अभिवर्द्धित नाम वाले पांच संवत्सरों में प्रथम वर्षाकाल भाविनी अर्थात् श्रावणमास में होने वाली आवृत्ति जो दक्षिणायन गतिरूप है उसको चंद्र कौन नक्षत्र के साथ योग युक्त होकर प्रवर्तित करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता अभीइणा) सूर्य की पहली आवृत्ति के समय चंद्र अभिजित् नक्षत्र के साथ योग युक्त होता है, इस प्रकार सामान्य रूप से उत्तर देकर फिर अभि-जित् नक्षत्र का क्षेत्रविभाग कह कर कथन करते हैं–(अभीइस्स पढमसम-एणं) अभिजित नक्षत्र के प्रथम समय में अर्थात् प्रारम्भ काल में प्रवर्तमान चंद्र सूर्य की प्रथम आवृत्ति में होता है । इस प्रकार चंद्र योग को जान कर फिर से श्री गौतमस्वामी सूर्यनक्षत्रयोग के विषय में प्रश्न करते हैं–(तं समयं

जोएइ) આ પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત નામના પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલા વર્ષાકાળ ભાવિની અર્થાત્ શ્રાવણમાસમાં થનારી આવૃત્તિ જે દક્ષિણાયન ગતિ રૂપ છે તેને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને પ્રવર્તિત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે.– (તા અભીइणा) સૂર્યની પહેલી આવૃત્તિના સમયે ચંદ્ર અભિજીત્ નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત થાય છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને ફરીથી અભિજીત્ નક્ષત્રના ક્ષેત્ર વિભાગના કથનપૂર્વક કથન કરે છે.– (अभीइस्स पढमसमएणं) અભિજીત્ નક્ષત્રના પહેલા સમયમાં અર્થાત્ આરંભકાળમાં પ્રવર્તમાન ચંદ્ર, સૂર્યની પહેલી આવૃત્તિમાં હોય છે. આ પ્રમાણે ચંદ્રના યોગનું કથન જાણીને ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી સૂર્ય નક્ષત્રયોગના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે– (तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) પહેલી આવૃત્તિ પ્રવર્તિત થાય ત્યારે

समये-प्रथमावृत्तिप्रवर्त्तनसमये सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति-केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन् तां वार्षिकीं प्रथमामावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्नः, अत्र णमिति वाक्यालङ्कारे ज्ञेयम् । ततो भगवानुत्तरयति-'ता पूसे णं' तावत् पुष्येण । तावदिति प्राग्वत् पुष्येण-पुष्यनक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन तां प्रथमामावृत्तिं युनक्ति-तामावृत्तिं प्रवर्त्तयतीत्येवं सामान्यमुत्तरं दत्वा पुनस्तस्य क्षेत्रविभागं दर्शयति-'पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा' पुष्यस्य एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ता त्रिचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः पुनरस्यैव विशेषणमाचष्टे-पुष्यनक्षत्रस्यैकोनविंशति मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयस्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा-सप्तषष्ट्या विभज्य तस्य सत्कास्त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिका भागाः शेषाः-१९ । $\frac{४३}{६२}$ । $\frac{३३}{६२\times६७}$ इत्येतावति शेषे सति सूर्यः प्रथमां वार्षिकीमावृत्तिं पूरयतीति भावः । कथमेतदवसीयत

च णं सूरे के णं णक्खत्ते णं जोएइ) प्रथम आवृत्ति प्रवर्तित होते समय सूर्य कौन नक्षत्र के साथ योग युक्त होकर उस वर्षाकाल भाविनी प्रथम आवृत्ति को प्रवर्तित करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता पूसे णं) उस समय सूर्य पुष्यनक्षत्र के साथ योग करके उस पहली आवृत्ति को प्रवर्तित करता है । इस प्रकार सामान्य रूप से उत्तर देकर फिर इसके क्षेत्र विभाग के कथन पूर्वक कहते हैं-(पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा) पुष्यनक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेंतालीस भाग, तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके उसका तेतीस चूर्णिकाभाग-१९ । $\frac{४३}{६२}$ । $\frac{३३}{६२\times६७}$ इतना प्रमाण शेष रहने पर सूर्य पहली वर्षाकाल भाविनी आवृत्ति को पूर्ण करता है । यह किस प्रकार होता है ? सो दिखलाते हैं-यहां पर त्रैराशिक गणित किया जाता है जो इस प्रकार से हैं-पंच वर्षात्मक एक युग में दस अयन होते हैं,

---

સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત થઈને એ વર્ષાકાલ ભાવિના પહેલી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે (ता पूसेणं) એ સમયે સૂર્ય પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને એ પહેલી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય પણાથી ઉત્તર આપીને ફરીથી તેના ક્ષેત્રવિભાગના કથન પૂર્વક કહે છે.- (पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठि भागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा) પુષ્ય નક્ષત્રના ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેના તેત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ ૧૯।$\frac{૪૩}{૬૨}$।$\frac{૩૩}{૬૨\times૬૭}$ આટલું પ્રમાણ શેષ રહે ત્યારે સૂર્ય પહેલી વર્ષાકાલભાવિની આવૃત્તિને પૂર્ણ કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે.

चेदुच्यते—अत्र खलु त्रैराशिकगणितप्रवर्त्तनं प्रवर्त्तते यथा—एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे दश अयनानि भवन्ति, तेषु पञ्च वर्षाकालोद्भवानि—दक्षिणायनगतिरूपात्मकानि भवन्ति, पञ्च च हैमन्तानि अयनानि—हेमन्तकालोद्भवानि—उत्तरायणगतिरूपात्मकानि अयनानि—आवर्त्तनानि भवन्तीति एकस्मिन् सम्वत्सरे द्वे अयने भवतः, किन्तु सूर्यनक्षत्रपर्यायस्तु एक एव भवति, तेन पञ्चवर्षात्मके युगे सूर्यनक्षत्रपर्यायाः पञ्चैव भवेयुस्तेनात्रानुपातो यथा—यदि-दशभिरयनैः पञ्चसूर्यनक्षत्रपर्यायास्तदा एकेन अयनेन किं स्यादिति राशित्रयस्य स्थापना यथा—$\frac{5\times1}{10}=\frac{1\times1}{2}=\frac{1}{2}$ अत्रान्त्येन राशिना एकरूपेण मध्यमो—राशिः पञ्चकरूपो गुणितो जातः पञ्चैव, एकेन गुणितो राशिस्तथैव तिष्ठतीति नियमात्। ततो दशभिर्हृताः पञ्च जात-मर्द्धमिति। अथात्र सप्तषष्टिरूपो नक्षत्रपर्यायः खलु त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि भवन्ति

उनमें पांच अयन वर्षाकाल में होते हैं। वे दक्षिणायनगति रूप हैं। पांच अयन उत्तरायण रूप होते हैं वे हेमंत काल में होते हैं। एक संवत्सर में दो अयन होते हैं। परंतु सूर्यनक्षत्रपर्याय एक ही होता है। अतः पांच वर्ष प्रमाणवाले युग में सूर्य नक्षत्रपर्याय पांच ही होते हैं, अतः यहां पर इस प्रकार अनुपात किया जाता है—जो दस अयनों से पांच सूर्यनक्षत्रपर्याय होते हैं तो एक अयन के कितने पर्याय हो सकते हैं? इसके लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है, जैसे की—$\frac{5+1}{10}=\frac{101}{2}=\frac{1}{2}$ यहां पर अन्त्य की राशि जो एक है उससे मध्य की राशि पांच को गुणा करे गुणा करने से पांच ही होता है। कारण की एक से गुणित उसी प्रकार रहता है, ऐसा नियम पहले कहा ही है। तत्पश्चात् उसका दस से भाग करे भाग करने से पांच अर्धभाग होते हैं। अब यहां पर सडसठ रूप नक्षत्रपर्याय अठारह सो तीस १८३० होते हैं।

અહીંયાં ત્રૈરાશિક ગણિત કરવામાં આવે છે. જે આ પ્રમાણે છે. પાંચ વર્ષ પ્રમાણના એક યુગમાં દસ અયન થાય છે. તેમાં પાંચ અયન વર્ષાકાળમાં થાય છે. તે દક્ષિણાયન ગતિ-રૂપ હોય છે. પાંચ અયન ઉત્તરાયણરૂપ હોય છે. તે હેમંતઋતુમાં આવે છે. એક સંવત્સરમાં બે અયનો હોય છે. પરંતુ સૂર્યનક્ષત્રપર્યાય એકજ હોય છે, તેથી પાંચ વર્ષ પ્રમાણના યુગમાં સૂર્યનક્ષત્રપર્યાય પાંચજ હોય છે. તેથી અહીંયાં આ રીતે અનુપાત કરવામાં આવે છે. જો દસ અયનોમાં પાંચ સૂર્યનક્ષત્રપર્યાય થાય તો એક અયનમાં કેટલા પર્યાય થઈ શકે? આ માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. જેમકે—$\frac{5+1}{10}=\frac{101}{2}=\frac{1}{2}$ અહીંયાં અયનની રાશી જે એક છે તેનાથી મધ્યની રાશી પાંચનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી પાંચજ રહે છે. કારણકે એકથી ગુણેલ એજ પ્રમાણે રહે છે. એવો નિયમ પહેલાં કહ્યો જ છે. તે પછી તેનો દસથી ભાગ કરવાથી પાંચ અર્ધા ભાગ થાય છે. હવે અહીં સડસઠરૂપ નક્ષત્રપર્યાય અઢારસોત્રીસ ૧૮૩૦। થાય છે. અહીં શતભિષા વિગેરે નક્ષત્રો

–१८३० अत्रहि षट् नक्षत्राणि शतभिषक् प्रभृतीनि अर्द्धक्षेत्रत्वात् अर्द्धनक्षत्राणि, ततस्तेषां मध्ये प्रत्येकं सार्द्धास्त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागा भवन्ति, अतस्ते सार्द्धास्त्रयस्त्रिंशत् षड्भिर्गुण्यन्ते–($३३\frac{१}{२}$)×६=$\frac{६७}{२}$×६=६७×३,=२०१ अत्र प्रथमं सवर्णनार्थं त्रयस्त्रिंशत् द्वाभ्यां संगुण्य एकं च तत्र क्षिप्त्वा जातं सप्तषष्टे भागद्वयं, ततो द्वाभ्यामपवर्त्तिताः षट् जातास्त्रयः, ततश्च सप्तषष्टिस्त्रिभि गुंण्यन्ते जाते द्वे शते एकोत्तरे २०१। ततः षट् नक्षत्राणि उत्तराभाद्रपदादीनि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि ततस्तेषां मध्ये प्रत्येकस्य मानमेकं शतं सप्तषष्टिभागानाम् $\frac{१००}{६७}$। एकस्य च सप्तषष्टिभागस्यार्द्धं $\frac{१}{६७×२}$ अर्थात् ($\frac{१००+\frac{१}{२}}{६७}$) एतत् षड्भिर्गुण्यन्ते। अत्र सप्तषष्टिभागस्तु अन्तर्हितो ज्ञातव्यो भवति, तेनैतत् (१००+$\frac{१}{२}$) षड्भिर्गुण्यन्ते, तत्र प्रथमं सवर्णनार्थं शतं द्वाभ्यां संगुण्य तत्रैकं प्रक्षिप्य जाते द्वे शते एकोत्तरे भागद्वयस्य–१००+$\frac{१}{२}$=$\frac{२००+१}{२}$=$\frac{२०१}{२}$ ततश्चेदं षड्भिर्गुण्यते, गुणनार्थं न्यासः $\frac{२०१}{२}$×६=२०१×३=६०३ जातानि

यहां पर शतभिषक् आदि छ नक्षत्र अर्धक्षेत्र वाले होने से अर्धनक्षत्र कहे हैं। तदनन्तर उनमें प्रत्येक का सडसठिया साडे तेतीस भाग कहे हैं। अतः उन साडे तेतीस को छह से गुणा करे ($३३\frac{१}{२}$)+६=$\frac{६७}{२}$+६=६७×३=२०१ यहां पर पहले तेतीस को दो से गुणा करके उसमें एक का प्रक्षेप करे प्रक्षेप करने से सडसठिया दो भाग हुवा उसको दो से अपवर्तित करे तो तीन होते हैं, तत्पश्चात् सडसठ को तीन से गुणा करे गुणा करने से दो सो एक होता है २०१। तत्पश्चात् उत्तराभाद्रपदादि छह नक्षत्र द्व्यर्द्ध क्षेत्रवाले है, उन प्रत्येक का मान सडसठिया एक सो $\frac{१००}{६७}$ तथा सडसठिया भाग का आधा $\frac{१}{६७×२}$ अर्थात् १००+$\frac{१}{२}$ इतना होता है। इनको छ से गुणा करे। यहां सडसठिया भाग को अन्तर्गत समझ लें। अतः (१००+$\frac{१}{२}$) इस संख्या को छह से गुणा करे उनमें प्रथम सो को दो से गुणा करके उनमें एक प्रक्षिप्त करे तो दो सो एक होते हैं दो भाग का–१००×$\frac{१}{२}$=$\frac{२००+१}{२}$=$\frac{२०१}{२}$ तत्पश्चात् इसको छ से गुणा

અર્ધક્ષેત્રવાળા હોવાથી અર્ધનક્ષત્ર કહ્યા છે. તેઓ દરેકના સડસઠિયા સાડીતેત્રીસ ભાગ કહેલ છે. તેથી એ સાડીતેત્રીસનો છથી ગુણાકાર કરવો ($૩૩\frac{૧}{૨}$)+$\frac{૬૭}{૨}$+૬=૬૭+૩=૨૦૧ અહીં પહેલાં તેત્રીસનો બેથી ગુણાકાર કરવો તેમાં એકને ઉમેરવો ઉમેરવાથી સડસઠિયા બે ભાગ થાય છે. તેને બેથી અપવર્તિત કરવાથી ત્રણ થાય છે. તે પછી સડસઠનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી બસો એક થાય છે. ૨૦૧। તે પછી ઉત્તરાભાદ્રપદા વિગેરે છ નક્ષત્ર દ્વયર્ધક્ષેત્રવાળા છે તે દરેકનું પ્રમાણ સડસઠિયા એકસો $\frac{૧૦૦}{૬૭}$। તથા સડસઠિયા ભાગનું અર્ધું $\frac{૧}{૬૭+૨}$ અર્થાત્ ૧૦૦+$\frac{૧}{૨}$ આટલું થાય છે. આનો છથી ગુણાકાર કરવો અહીં સડસઠિયા ભાગને અન્તર્ગત સમજી લેવો, તેથી ૧૦૦$\frac{૧}{૨}$ આ સંખ્યાનો છથી ગુણાકાર કરવો. આમાં પહેલાં સોની સંખ્યાનો બેથી ગુણાકાર કરવો બેથી ગુણાકાર કરીને તેમાં એક ઉમેરવો તો બસો એક થાય છે. બે ભાગના ૧૦૦$\frac{૧}{૨}$=$\frac{૨૦૦×૧}{૨}$=$\frac{૨૦૧}{૨}$ તે પછી આનો

त्र्युत्तराणि षट्शतानि प्रथमत्र हरस्थिताभ्यां द्वाभ्यां षट् अपवर्तिता जातास्त्रयस्ततो भूयस्त्रिभिरेकोत्तरं शतद्वयं गुणितं, ततो जातानि त्र्युत्तराणि षट् शतानि–६०३, अवशिष्टानि च पञ्चदश नक्षत्राणि समक्षेत्राणि त्रिंशन्मुहूर्त्तात्मकानि सन्ति, तेन तेषां मध्ये प्रत्येकं परिपूर्ण सप्तषष्टिभागाः, अतएव सप्तषष्टिः पञ्चदशभिर्गुण्यते ६७×१५=१००५ जातं पञ्चोत्तरं सहस्रम् । अभिजिन्नक्षत्रं तु समाहृतस्वरूपं सर्वाद्यमस्ति, तस्य च सप्तषष्टिभागा एकविंशतिः २१ समेषां मेतेषां योगो यथा–२०१+६०३+१००५+२१–१८३० जातानि त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि सप्तषष्टिभागानाम्, । एष परिपूर्णः सप्तषष्टिभागात्मको नक्षत्रपर्यायः । एतस्यार्द्धं नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि–९१५ । एभ्योऽभिजितः सम्बन्धिनी एकविंशतिः शुद्धाः ९१५–२१=८९४ शेषास्तिष्ठन्ति अष्टौशतानि चतुर्नवत्यधिकानि । एते

करे गुणा करने के लिये अंकन्यास $\frac{२०१}{२}$×६=२०१×३=६०३ छह सो तीन होता है । प्रथम यहां पर हरस्थान में रहा हुआ दो से छ का अपवर्तना करे अपवर्तना करने से तीन होते हैं । तत्पश्चात् तीन से दोसौ एक को गुणा करे अतः छह सौ तीन होते हैं । तथा पंद्रह नक्षत्र अवशिष्ट रहता है जो समक्षेत्र वाले एवं तीस मुहूर्त प्रमाण के होते हैं। अतः उन प्रत्येक का सडसठ भाग होता है । अतः सडसठ को पंद्रह से गुणा करे ६७×१५=१००५ गुणा करने से एक हजार पांच होते हैं। अभिजित् नक्षत्र समाहृत स्वरूप वाला सब से अधोवर्ति रहता है, उस का सडसठिया भाग इक्कीस होते हैं। इन सब का योग–२०१+६०३+१००५+२१=१८३० । इस प्रकार सडसठिया अठारह सौ तीस होते हैं। यह सडसठ भागात्मक परिपूर्ण नक्षत्रपर्याय होता है । इसका अर्धा करने से नवसो पंद्रह ९१५ होता है । इनमें से अभिजित् संबंधी इक्कीस को शोधितकरे ९१५–२१=८९४ शोधित करने से पश्चात् आठसो चोराणवें बचते हैं । इनको सडसठ से विभाजितकरे

છથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવા માટે અંકન્યાસ $\frac{૨૦૧}{૨}$+૬=૨૦૧+૩=૬૦૩ છસોત્રણ થાય છે. પહેલાં અહીં હરસ્થાનમાં રહેલ બેથી છનું અપવર્તન કરવું અપવર્તન કરવાથી ત્રણ થાય છે. તે પછી ત્રણથી બસો એકનો ગુણાકાર કરવો. તેથી છસોત્રણ થાય છે. તથા. પંદર નક્ષત્ર બાકી રહે છે. જે સમક્ષેત્રવાળા અને ત્રીસ મુહૂર્ત પ્રમાણુવાળા હોય છે. તેથી તેમાં દરેકના સડસઠ ભાગ થાય છે. તેથી સડસઠનો પંદરથી ગુણાકાર કરવો. ૬૭+૧૫=૧૦૦૫ ગુણાકાર કરવાથી એકહજાર પાંચ થાય છે. અભિજીત્ નક્ષત્ર સમાહૃત સ્વરૂપવાળું અને સૌથી નીચે રહે છે. તેના સડસઠિયા ભાગ એકવીસ થાય છે. આ બધાનો સરવાળો ૨૦૧+૬૦૩+૧૦૦૫+૨૧=૧૮૩૦ આ પ્રમાણે સડસઠિયા અઢારસો ત્રીસ થાય છે. આ રીતે સડસઠ ભાગાત્મક પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય થાય છે. આના અર્ધા કરવાથી નવસો પંદર ૯૧૫ા થાય છે. આમાંથી અભિજીત્ સંબંધી એકવીસનું શોધન કરવું. ૯૧૫–૨૧

सप्तषष्ट्या विभाज्याः–$\frac{८९४}{६७}$=१३+$\frac{२३}{६७}$ लब्धास्त्रयोदश, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः। त्रयोदशभिश्च पुनर्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि। ये च शेषा स्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिर्भागा स्ते च मुहूर्त्तकरणार्थे त्रिंशता गुण्यन्ते २३×३०=६९० जातानि षट्शतानि नवत्यधिकानि, एतेऽपि सप्तषष्ट्या ह्रियन्ते यथा–$\frac{६९०}{६७}$=१०+$\frac{२०}{६७}$ लब्धा दशमुहूर्त्ताः, शेषा स्तिष्ठन्ति विंशतिः, सेयं विंशति द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यते, २०×६२=१२४० जातानि चत्वारिंशदधिकानि द्वादशशतानि, एतेषां पुनः सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते–$\frac{१२४०}{६७}$=$\frac{१८}{६२}$+$\frac{३४}{६७}$ अत्र लब्धा अष्टादश द्वाषष्टिभागाः, शेषा स्तिष्ठन्ति चतुस्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिभागाः, सर्वेषां समाहारेण स्थापना यथा–१०।$\frac{१८}{६२}$।$\frac{१२४}{६२+६७}$ अत उपपद्यते–पुष्यनक्षत्रस्य दशसु मुहूर्त्तेषु गतेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टादशसु द्वाषष्टिभागेषु च गतेषु पुनरेकस्य द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु च गतेषु। ततश्च पुष्यनक्षत्रस्य समक्षेत्रत्वात् तत् प्रमाणं त्रिंशन्मुहूर्त्ता भवन्ति,

---

$\frac{८९४}{६७}$=१३+$\frac{२३}{६७}$ भाग करने से तेरह लब्ध होते हैं एवं तेइस शेष रहता है। उनमें से तेरह से पुनवसु पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं, तथा जो शेष रहता है ते इस भाग उसको मुहूर्त करने के लिये तीससे गुणाकरे २३+३०=६९० तो छसो नव्वे होते हैं। इनका सडसठ से भागकरे $\frac{६९०}{६७}$=१०+$\frac{२०}{६७}$ भाग करने से दस मुहूर्त लब्ध होते हैं, तथा वीस शेष बचता है। इस वीसका बासठ भाग करने के लिये उसको बासठ से गुणा करे २०+६२=१२४० गुणा करने से बारह सौ चालीस होते हैं इनका सडसठ से भागकरे $\frac{१२४०}{६७}$=$\frac{१८}{६२}$+$\frac{३४}{६७}$ सडसठ से भाग करने से बासठिया अठारह भाग लब्ध होता है, तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोतीस भाग शेष रहता है सबको इकट्ठा करके स्थापना इस प्रकार से है–१०। $\frac{१८}{६२}$।$\frac{३४}{६२+६७}$ इस से यह ज्ञात होता है कि पुष्य नक्षत्रका दस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोतीस भाग समाप्त होने पर पुष्य नक्षत्र समक्षेत्रवाला

---

૮૯૪ શોધિત કરવાથી પછીથી આઠસો ચોરાણું વધે છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરવો. $\frac{૮૯૪}{૬૭}$= ૩+$\frac{૨૩}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી તેર લબ્ધ થાય છે. અને તેવીસ શેષ રહે છે. તેમાંથી તેરથી પુનર્વસુ પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. તથા જે શેષ રહે છે. તેવીસ ભાગ તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. ૨૩+૩૦=૬૯૦ ગુણાકાર કરવાથી છસોનેવું થાય છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૬૯૦}{૬૭}$=૧૦$\frac{૨૦}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી દસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા વીસ શેષ વધે છે. આ વીસના બાસઠ ભાગ કરવા માટે તેનો બાસઠથી ગુણાકાર કરવો ૨૦+૬૨=૧૨૪૦ ગુણાકાર કરવાથી બારસોચાલીસ થાય છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરે $\frac{૧૨૪૦}{૬૭}$=$\frac{૧૮}{૬૨}$+$\frac{૩૪}{૬૭}$ સડસઠથી ભાગ કરવાથી બાસઠિયા અઢાર ભાગ લબ્ધ થાય છે. તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોત્રીસભાગ શેષ વધે છે. બધાની એક સાથે સ્થાપના આ પ્રમાણે છે. ૧૦।$\frac{૧૮}{૬૨}$।$\frac{૩૪}{૬૨+૬૭}$ આનાથી એમ જણાય છે કે–પુષ્ય નક્ષત્રના દસ મુહૂર્ત

अत एतेभ्य एतेषां शोधनेन परिशेषप्रमाणं भवेत् तत्र शोधनक्रमः—पूर्वप्रतिपादित सच्छेदकाङ्कक्रमयोगवियोगक्रमेण विधातव्यो यथा—३०−(१०|$\frac{१८}{६२}$|$\frac{३४}{६२+६७}$)=(१९|$\frac{४३}{६२}$|$\frac{३३}{६२+६७}$) अत्र प्रथमं त्रिंशद्भ्यो दश शुद्धा जाता विंशतिः २० एभ्य एकं गृहीतं जाता एकोनविंशतिः—१९ एककं च द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यते, गुणिते च जाता सैव द्वाषष्टिः—६२ एभ्योऽष्टादश शुद्धा ६२−१८=४४ जाता श्चतुश्चत्वारिंशत्, अस्मादपि एककं गृहीतं जाता स्त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः $\frac{४३}{६२}$ तदप्येककं सप्तषष्टिभागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यते जाता सप्तषष्टिरेव ६७ पुनरेभ्य श्चतुस्त्रिंशत् शोद्ध्यते ६७−३४=३३ जाता द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागा—इति शोधनक्रमः, अत आगतं पुष्यस्यैकोनविंशतौ मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रि-

होने से उसका प्रमाण तीस मुहूर्त का है। अतः उनमें से इनका शोधन करने से शेष प्रमाण रहता है। उनका शोधनक्रम पूर्वप्रतिपादित सच्छेद अंक का क्रम वियोग के क्रम से करलेवें जैसे कि—३०−(१०|$\frac{१८}{६२}$|$\frac{३४}{६२+६७}$=(१९|$\frac{४३}{६२}$|$\frac{३३}{६२+६७}$ यहां पर प्रथम तीस में से दसको शोधित किया अतः वीस रहा इस में से एक लिया अतः उन्नीस होता है १९। एक का बासठ भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे गुणा करने से वैसा ही बासठ रहता है=६२ इनमें से अठारह को शोधित करे ६२−१८=४४ तो चुमालीस होते हैं। इस में से भी एक लेवें तो बासठिया तयालीस होते हैं $\frac{४३}{६२}$ उस एक का सडसठ भाग करने के लिये सडसठ से गुणा करे तो सडसठ ही होते हैं ६७। इनमें से चोतीसको शोधित करे ६७−३४=३३ तो बासठिया भाग का सडसठिया तेतीस भाग होते हैं यह शोधनक क्रम है। इससे इस प्रकार समझा जाता है कि पुष्यनक्षत्रका

તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢાર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોત્રીસભાગ સમાપ્ત થાય ત્યારે પુષ્ય નક્ષત્ર સમક્ષેત્રવાળું હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું છે. તેથી તેમાંથી આનું શોધન કરવાથી શેષ પ્રમાણ રહે છે. તેનો શોધન પ્રકાર પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ સચ્છેદ અંકના ક્રમ વિયોગના ક્રમથી કરી લેવો જેમકે—૩૦ −(૧૦|$\frac{૧૮}{૬૨}$|$\frac{૩૪}{૬૨+૬૭}$=૧૯$\frac{૪૩}{૬૨}$|$\frac{૩૩}{૬૨+૬૭}$ અહીં પહેલાં ત્રીસમાંથી દસને શોધિત કર્યા તેથી વીસ રહ્યા તેમાંથી એક લેવાથી ઓગણીસ થાય છે. એકના બાસઠ ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી એજ પ્રમાણે બાસઠજ રહે છે. ૬૨। આમાંથી અઢારને શોધિત કરવા ૬૨−૧૮=૪૪ તો ચુંમાલીસ રહે છે. આમાંથી પણ એક લેવામાં આવે તો બાસઠિયા તેંતાલીસ થાય છે. $\frac{૪૩}{૬૨}$ એ એકના સડસઠ ભાગ કરવા માટે સડસઠથી ગુણાકાર કરવો. તોપણ સડસઠજ રહે છે. ૬૭ આમાંથી ચોત્રીસનું શોધન કરવું. ૬૭−૩૪ =૩૩ શોધિત કરવાથી બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ રહે છે. આ શોધનકનો ક્રમ છે. આનાથી એ સમજવામાં આવે છે કે પુષ્ય નક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત

शति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु च प्रथमा श्रावणमासभाविनी आवृत्तिः प्रवर्त्तत इति ॥ अथ द्वितीय श्रावणमासभाव्यावृत्तिविषयकं प्रश्नसूत्रमाह-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तावद् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां द्वितीयां वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥-तावदिति प्राग्वत् एतेषां-पूर्वोदितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां मध्ये द्वितीयां वार्षिकीं-वर्षाकालोद्भवां-श्रावणमासभाविनीं द्वितीयामावृत्तिं-दक्षिणायनगतिरूपां प्रवृत्तिं-सूर्यस्य द्वितीय दक्षिणायनगति प्रवृत्तावित्यर्थः, चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति-केन नक्षत्रेण सह प्रवर्त्तमानो भवतीति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता संठाणाहिं' तावत् संस्थानैः ॥ अत्र संस्थानशब्दस्य प्रसिद्धिः प्रवचनादौ मृगशिरसि दृश्यते, तेन संस्थानाभिः-मृगशिरोभिः, मृगशिरो नक्षत्रेण युक्त श्चन्द्रो द्वितीयां श्रावणमासभाविनीं सूर्यस्य दक्षिणायनगतिरूपामावृत्तिं

उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग शेष रहने पर प्रथम श्रावण मास भाविनी आवृत्ति प्रवर्तित होती है।

अब श्रावण मासभाविनी दूसरी आवृत्ति के संबंध में प्रश्न सूत्र कहते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ये पूर्वकथित पांच संवत्सरो में दक्षिणायन गति रूप श्रावण मासभाविनी वर्षाकाल की दक्षिणायन गति रूप श्रावण मासभाविनी वर्षाकाल की सूर्य की दूसरी आवृत्ति में चंद्र कौन से नक्षत्र के साथ प्रवृत्त होकर के रहता है? सो हे भगवन् आप कहिये इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकरके उत्तर में श्रीभगवान कहते है-(ता संठाणाहिं) यहां संस्थान शब्द की प्रसिद्धि प्रवचनादि में मृगशिरा नक्षत्र में दिखती है, अतः, संठाण से ऐसा उत्तर भगवान ने संक्षेप से कहा है, मृगशिर नक्षत्र तीन तारा वाला होने से सूत्र

તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ શેષ રહે ત્યારે શ્રાવણમાસ ભાવિની પહેલી વર્ષાકાલની આવૃત્તિ પ્રવર્તિત થાય છે.

હવે શ્રાવણમાસ ભાવિની બીજી આવૃત્તિના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે. (ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ પાંચ સંવત્સરોમાં દક્ષિણાયનગતિરૂપ શ્રાવણમાસ ભાવિની વર્ષાકાલની સૂર્યની બીજી આવૃત્તિમાં ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે પ્રવૃત્ત થઈને રહે છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. -(ता संठाणाहिं) સંસ્થાન શબ્દની પ્રસિદ્ધિ પ્રવચનાદિમાં મૃગશિરા નક્ષત્રમાં દેખાય છે. તેથી (સંસ્થાનથી) આ પ્રમાણેનો ઉત્તર શ્રીભગવાને સંક્ષેપથી કહેલ છે. મૃગશિરા નક્ષત્ર ત્રણ તારાવાળું હોવાથી સૂત્રમાં બહુવચનનો નિર્દેશ કરેલ છે. તેથી મૃગશિરા

प्रवर्त्तयतीति सामान्यमुत्तरं दत्त्वा पुनस्तस्यैव मृगशिरोनक्षत्रस्य मुहूर्त्तविभागं दर्शयति-'संठाणा णं एक्कारसमुहुत्ते ऊनतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेपण्णं चुण्णिया भागा सेसा' संस्थानाना मेकादश मुहूर्त्ता ऊन चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रिपञ्चाशच्चूर्णिका भागाः शेषाः ॥ अत्र संस्थान-शब्दस्य बहुवचनत्वे कारणं प्रतिपादितम्, तेन संस्थानानां-संस्थानस्य-मृगशिरो नक्षत्रस्य तस्मिन् समये एकादशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकोनचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत सप्तषष्टिभागा श्चूर्णिकाभागाः शेषाः, अर्थात् ११।$\frac{३९}{६२}$।$\frac{५३}{६२+६७}$ द्वितीयावृत्तिप्रवर्त्तमानसमये चन्द्रयुक्तस्य मृगशिरो नक्षत्रस्य एतावन्तो भागाः शेषा भवन्तीत्यर्थः। कथमेतदवसीयत इति चेदत्र युक्तिरुच्यते-इह या श्रावणमासभाविनी द्वितीया आवृत्तिः कथ्यते सा तु पूर्वदर्शितक्रमगणनया समष्टित स्तृतीया आवृत्तिरस्ति

में बहुवचन कहा है। अतः मृगशिरनक्षत्र से युक्त चंद्र श्रावण मास भाविनी दक्षिणायन गति रूप सूर्य की दूसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। इस प्रकार सामान्यतया उत्तर कह करके पुनः उसी मृगशिरा नक्षत्र का मुहूर्त विभाग दिखलाते हैं-(संठाणाणं एक्कारसमुहुत्ते ऊनतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेपण्णं चुण्णियाभागा सेसा) संस्थान शब्द का बहुवचन विषयक कारण कह दिया हैं। मृगशिरा नक्षत्र का उस समय ग्यारहमुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया उनचालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तिरपन चूर्णिका भाग शेष रहे अर्थात् ११।$\frac{३९}{६२}$।$\frac{५३}{६२+६७}$ सूर्य की दूसरी आवृत्ति प्रवृत्त होने पर चंद्र के साथ योग युक्त मृगराशिरा नक्षत्र का इतना भाग शेष रहता है। यह किस प्रकार से होता है? सो उस विषय में युक्ति प्रदर्शित करते हैं-यहां पर जो श्रावणमास भाविनी दूसरी आवृत्ति कही जाती है उस को पूर्वप्रदर्शित क्रम से गिनने

નક્ષત્રથી યુક્ત ચંદ્ર શ્રાવણમાસભાવિની દક્ષિણાયન ગતિરૂપ સૂર્યની બીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. આ રીતે સામાન્ય પ્રકારથી ઉત્તર આપીને ફરીથી એ મૃગશિરા નક્ષત્રના મુહૂર્ત વિભાગ બતાવે છે.-(संठाणाणं एक्कारसमुहुत्ते ऊनतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेपण्णं चुण्णिया भागा सेसा) સંસ્થાન શબ્દના બહુવચન પ્રયોગનું કારણ કહી દીધેલ છે. તે સમયે મૃગશિરા નક્ષત્રના અગીયાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ઓગણચાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રેપન ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે અર્થાત્ ૧૧।$\frac{૩૯}{૬૨}$।$\frac{૫૩}{૬૨+૬૭}$ સૂર્યની બીજી આવૃત્તિ પ્રવૃત્ત થાય ત્યારે ચંદ્રની સાથે રહેલ મૃગશિરા નક્ષત્રનો આટલો ભાગ શેષ રહે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે બાબતમાં યુક્તિ બતાવે છે. અહીં જે શ્રાવણમાસભાવિની બીજી આવૃત્તિ કહેવાય છે તેને પહેલા બતાવેલ ક્રમથી ગણત્રિ કરવાથી સમગ્રતાથી ત્રીજી આવૃત્તી થાય છે. તેથી આવૃત્તિના

अत आवृत्तिस्थाने त्रिको ध्रियते, स च त्रिकः पूर्वप्रतिपादितगाथोक्त्या रूपोनो विधेयः ३-१=२ जाते द्वे, आभ्यां प्राक् प्रतिपादितो ध्रुवराशिः (५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६७+६७}$) त्रि सप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् सप्तषष्टिभागा इत्येवं प्रमाणो गुणनीय इति (५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२+६७}$)×२=(११४६।$\frac{७२}{६२}$।$\frac{१२}{६२×६७}$) जातानि षट् चत्वारिंशदधिकानि एकादशशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सत्काः द्वासप्तति र्द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्काः द्वादश सप्तषष्टिभागाश्चेति तत एभ्यो मुहूर्त्ताना मष्टभिः शतै रेकोनविंशत्यधिकैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागै (८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२+६७}$) रेभिरेकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः शुद्धो यदा शोधनकक्रमेण यथास्थितं स्थाप्यते (११४६।$\frac{७२}{६२}$।$\frac{१२}{६२+६७}$)-८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२+६७}$)=३२७।$\frac{४७}{६२}$।$\frac{१३}{६२+६७}$ पश्चात् स्थितानि सप्तविंशत्यधिकानि त्रीणिशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च

से समष्टि से तीसरी आवृत्ति होती है। अतः आवृत्ति के स्थान पर तीन का अंक रक्खे उस तीन को पूर्वकथित प्रकार से रूपोन करे ३-१=२ तो दो होता है इससे पूर्व प्रतिपादित ध्रुवराशी (५७३। $\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६७+६२}$ पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग एवं बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग इतना प्रमाण का गुणाकरे (५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२+६७}$)+२=(११४६।$\frac{७२}{६२}$।$\frac{१२}{६२+६७}$) गुणा करने से ग्यारहसो छियालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया बहत्तर भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बारह भाग होते हैं। इन मुहूर्त संख्या में से आठसो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग से (८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२+६७}$) एक परिपूर्ण नक्षत्र पर्याय शुद्ध होता है। उसको शोधनक के क्रमानुसार यथास्वरूप अंक संख्या रख कर दिखलाते हैं-(११४६।$\frac{७२}{६२}$।$\frac{१२}{६२+६७}$)-८१९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२+६७}$) इस

સ્થાન પર ત્રણનો આંક રાખવો એ ત્રણને પહેલાં કહેલ પ્રકારથી રૂપોન કરવા ૩-૧=૨ રૂપોન કરવાથી બે થાય છે. આથી પહેલા પ્રતિપાદન કરેલ ધ્રુવરાશી (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨+૬૭}$ પાંચસો તોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ આટલા પ્રમાણનો ગુણાકર કરવો (૫૭૩$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨+૬૭}$×૨=(૧૧૪૬।$\frac{૭૨}{૬૨}$।$\frac{૧૨}{૬૨+૬૭}$ ગુણાકાર કરવાથી અગીયાર હજાર છેંતાલી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બોંતેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. આ મુહૂર્ત સંખ્યામાંથી આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગથી (૮૧૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૨+૬૭}$) એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય શુદ્ધ થાય છે. તેને શોધનના ક્રમથી યથાસ્થાન અંક સંખ્યા રાખીને બતાવે છે-(૧૧૪૬।$\frac{૭૨}{૬૨}$।$\frac{૧૨}{૬૨+૬૭}$)-(૮૧૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૨+૬૭}$) આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી પછી ત્રણસો

द्वाषष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः । अतः पुनरेतेभ्योऽभिजिदादीनि रोहिणिका पर्यन्तानि नक्षत्राणां शोधनकानि–त्रिभिर्मुहूर्त्तशतै र्नवोत्तरैः–३०९ एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैः $\frac{२४}{६२}$ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्‌ षष्ट्या सप्तषष्टिभागै नक्षत्राणां शोधनकानि शुद्धानि भवन्तीति शोद्ध्यते–(३२७|$\frac{४७}{६२}$|$\frac{१३}{६२×६७}$)–(३०९|$\frac{२४}{६२}$|$\frac{६६}{६७}$)=१८($\frac{२२}{६२}$|$\frac{१४}{६२+६७}$) 'तेसु चेव णवोत्तरेसु रोहिणिया' तेषु चैव नवोत्तरेषु रोहिणिका, इत्यादि प्रागुक्त वचनादिति पश्चात् स्थिता अष्टादशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाविंशति द्वीषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्दश सप्तषष्टिभागाः। एभ्यो मृगशिरा न शुद्ध्यति, अत आगतं वर्त्तमानकालिकं मृगशिरानक्षत्रमेव। तच्च समक्षेत्रमिति तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्त्ता स्तेन त्रिंशता एतच्छोद्ध्यम्–३०–(१८|$\frac{२२}{६२}$|$\frac{१४}{६२+६७}$)=(११|$\frac{३०}{६२}$|$\frac{५३}{६२+६७}$) अत आगतं मृगशिरो नक्षत्रम् एका-

---

प्रकार शोधन करने से पश्चात् तीन सो सतावीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सुडतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेरह भाग रहता है। अतः इनमें से अभिजित से लेकर रोहिणी पर्यन्त के नक्षत्रों के शोधनक को तीनसोनव ३०९ मुहूर्तों तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा $\frac{२४}{६२}$ बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भागों से शोधित करे जैसे कि–(३२७|$\frac{४७}{६२}$|$\frac{१३}{६२+६७}$)–३०९|$\frac{२४}{६२}$|$\frac{६६}{६७}$=(१८|$\frac{२२}{६२}$|$\frac{२४}{६२+६७}$) (तिसु चेव नवोत्तरेसु रोहिणिया) इन नवोत्तर से रोहिणि आदि को शोधित करे इत्यादि प्राकार से प्राक् कथित वचनानुसार इस प्रकार शोधन करने के पश्चात् अठारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बाईस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चौदह भाग शेष रहता है। इस से मृगशिरा नक्षत्र शुद्ध नहीं होता है अतः वर्तमान कालिक मृगशिरा नक्षत्र ही आता है। वह नक्षत्र समक्षेत्र वाला है, अतः उसका मान तीस मुहूर्त प्रमाण का है अतः तीससे उसको शोधितकरे–३०–(१८|$\frac{२२}{६२}$|$\frac{१४}{६२}+\frac{}{६७}$)=११|$\frac{३०}{६२}$|$\frac{५३}{६२+६७}$)

સત્યાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેર ભાગ રહે છે, તેથી આમાંથી અભિજીતથી લઈને રોહિણી પર્યન્તના નક્ષત્રોના શોધનકને ત્રણુસો નવ ૩૦૯ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ $\frac{२४}{६२}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગોથી શોધિત કરવા. જેમ કે (૩૨૭|$\frac{४७}{६२}$|$\frac{१३}{६२}$+૬૭)-(૩૦૯|$\frac{२४}{६२}$|$\frac{६६}{६७}$)=(૧૮|$\frac{२२}{६२}$|$\frac{१४}{६२}$+૬૭) (तिसुचेव नवोत्तरेसु रोहिणिया) આ ત્રણુસો નવથી રોહિણી વિગેરેને શોધિત કરવા. વિગેરે પ્રકારથી પહેલા કહેવામાં આવેલ વચન પ્રમાણે આ રીતે શોધન કર્યા પછી અઢાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બાવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચૌદ ભાગ શેષ રહે છે, આનાથી મૃગશિરા નક્ષત્ર શુદ્ધ થતું નથી, તેથી વર્તમાનકાળમાં મૃગશિરા નક્ષત્ર જ આવે છે. તે નક્ષત્ર સમક્ષેત્રવાળું છે, તેથી તેનું માન ત્રીસ મુહૂર્તપ્રમાણનું છે, તેથી ત્રીસમાંથી આને

दशसु मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकोनचत्वारिंशति द्वापष्टिभागेपु एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशति सप्तपष्टिभागेपु शेपेपु द्वितीयां श्रावणमासभाविनी मावृर्ति–दक्षिणायनगतिरूपां प्रवृर्ति प्रवर्त्तयति सूर्य इति मूलोक्तम्–'संठाणा णं एक्कारसमुहुत्ते उनतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेप्पण्णं चुण्णिया भागा सेसा' इति। अथ सम्प्रति–सूर्य नक्षत्रविपयकं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं कथयति–'तं समयं सूरे केणं णक्खत्तेणं जएइ ?' तस्मिन् समये सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥–तस्मिन् समये–द्वितीयावृत्तिप्रवर्त्तनवेलायां–द्वितीय वार्पिकगतिकाले सूर्यः केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन् तां द्वितीयां वार्पिकी मावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह–'ता पूसेणं' तावत् पुष्येण। तावदिति प्राग्वत्, द्वितीयावृत्तिप्रवर्त्तनवेलायां सूर्यः पुष्यनक्षत्रेण सह युक्तो

इस प्रकार शोधन करने से यह फलित हुवा की मृगशिरा नक्षत्र का ग्यारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया उनचालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तिरपन भाग शेष रहने पर सूर्य दक्षिणायन गति रूप श्रावण मास भाविनी दूसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। मूल में भी कहा है–(संठाणाणं एक्कारसमुहुत्ते उनतालीसं च बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेपण्णं चुण्णिया भागा सेसा' इति।

अब सूर्य नक्षत्र विषयक प्रश्नोत्तर रूप सूत्र कहते हैं–(तं समयं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) दूसरी आवृत्ति के प्रवृत्तिकाल में अर्थात् वर्षाकाल संबन्धी दूसरी आवृत्ति के गति काल में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ योग प्राप्त करके उस दूसरी वर्षाकाल की आवृत्तिको प्रवर्तित करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान कहते हैं–(ता पूसे णं) दूसरी आवृत्ति प्रवर्तन काल में सूर्य पुष्य नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता है। इस

શોધિત કરવા. ૩૦–(૧૮|$\frac{૨૨}{૬૨}$|$\frac{૧૪}{૬૨}$+૬૭)=(૧૧|$\frac{૩૯}{૬૨}$|$\frac{૫૩}{૬૨}$+૬૭) આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી એ ફલિત થાય છે કે–મૃગશિરા નક્ષત્રના અગીયાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ઓગણચાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રેપન ભાગ શેષ રહે ત્યારે સૂર્ય દક્ષિણાયન ગતિરૂપ શ્રાવણમાસ ભાવિની બીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. મૂલમાં પણ કહ્યું છે–(संठाणाणं एक्कारसमुहुत्ते उनतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेपण्णं चुण्णिया भागा सेसा) इति

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તર રૂપ સૂત્ર કહે છે–(तं समयं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) બીજી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં અર્થાત્ વર્ષાકાળ સંબંધી બીજી આવૃત્તિના ગતિકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને એ બીજી વર્ષાકાળ સંબંધી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता पूसेणं) બીજી આવૃત્તિના પ્રવર્તન સમયમાં સૂર્ય પુષ્ય

भवतीति सामान्य मुत्तरं दत्वाऽपि पुन स्तस्यैव पुष्यनक्षत्रस्य मुहूर्त्तविभागं दर्शयति-'पूसस्स णं तंचेव जं पढमया' पुष्यस्य खलु तथैव यथा प्रथमया। पुष्यनक्षत्रस्य मुहूर्त्तविभागं तथैव ज्ञेयं यथा प्रथमया-प्रथमया आवृत्त्या-प्रथमवार्षिकावृत्तिसमये यथा मुहूर्त्तविभागः प्रतिपादित स्तथैवात्रापि ज्ञेयः। अत्र वचनसामर्थ्यादिदमवधेयम्-'पुसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेयालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं च चुण्णिया भागा सेसा'' पुष्यस्य एकोनविंशति र्मुहूर्त्ता स्त्रिचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रयस्त्रिंशच्च चूर्णिकाभागाः शेषाः॥ अर्थात् पुष्यनक्षत्रस्य $(19|\frac{43}{62}|\frac{33}{62+67})$ एतत् तुल्येषु मुहूर्त्तशेषेषु द्वितीयां वार्षिकीमावृत्तिं पूरयति सूर्य इत्यर्थः॥ अत्रोपपत्तिरुच्यते-अत्र पञ्चवर्षात्मके युगे दश अयनानि भवन्ति, तेषु पञ्चवार्षिकानि अय-

---

प्रकार सामान्य प्रकार से उत्तर कह कर पुनः उस पुष्य नक्षत्र का मुहूर्त विभाग का कथन करता है-(पूसस्स णं तं चेव जं पढमया) पुष्य नक्षत्र का मुहूर्त विभाग जैसा पहली वर्षा कालनी आवृत्ति के समय में मुहूर्तविभाग प्रतिपादित किया है, उसी प्रकार यहां पर भी जानलेवें।

यहां पर वचनसामर्थ्य से इस प्रकार अवधारित करें (पूससस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेयालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा) पूष्यनक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस चूर्णिका भाग शेष रहे अर्थात् पुष्य नक्षत्र का $(19|\frac{43}{62}|\frac{33}{62+67})$ इतना प्रमाण मुहूर्त शेष रहने पर सूर्य दूसरी वर्षाकाल को आवृत्ति को प्रवर्तित करता है।

अब इसकी उपपत्ति कही जाती है-यहां पर पांच वर्ष प्रमाणवाले युग में दश अयन होते हैं, उनमें पांच अयन वर्षाकाल संबंधी एवं पांच अयन हेमन्त

નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને રહે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને ફરીથી એ પુષ્ય નક્ષત્રના મુહૂર્ત વિભાગનું કથન કરે છે. (पूसस्स णं तं चेव जं पढमया) પુષ્ય નક્ષત્રના મુહૂર્ત વિભાગ વિષે જે પ્રમાણે પહેલી વર્ષાકાળની આવૃત્તિના કથન સમયમાં મુહૂર્ત વિભાગનું પ્રતિપાદન કરેલ છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ સમજી લેવું.

અહીં વચન સામર્થ્યથી આ પ્રમાણે ધારણા કરવી, (पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेयालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं च चुण्णिया भागा सेसा) પુષ્ય નક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે અર્થાત્ પુષ્ય નક્ષત્રના $(19\frac{43}{62}.\frac{33}{62},67)$ આટલા પ્રમાણ મુહૂર્તાદિ શેષ રહે ત્યારે સૂર્ય વર્ષાકાળની બીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તાવે છે.

હવે આની ઉપપત્તિ બતાવવામાં આવે છે-અહીંયાં પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા યુગમાં

नानि, पञ्च हैमन्तानीति, एकस्मिन् सम्वत्सरे एक एव सूर्यनक्षत्रपर्यायो भवति, अयने च द्वे भवत स्तेन द्वाभ्यामयनाभ्यामेकः पर्यायो लभ्यते, तत्रोत्तरायणं कुर्वन् सूर्यः सर्वदा अभिजिदा नक्षत्रेण सह योग मुपागच्छति, दक्षिणायनं च कुर्वन् पुष्यनक्षत्रेण सह युक्तो भवति, तस्य च पुष्यनक्षत्रस्य एकोनविंशतौ मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु (१९।$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६२+६७}$) एतत्तुल्येषु शेषेषु सत्सु द्वितीयामप्यावृत्ति–द्वितीयां वार्षिकी मावृत्तिं प्रवर्त्तयतीत्यर्थः, तथाचोक्तमन्यत्रापि–

'अब्भिंतराहिं निंतो आइच्चो पुस्स जोगमुवगए से।
सव्वा आउट्टिओ करेइ से सावणे मासे' ॥१॥ इत्यादि,
अभ्यन्तराभिर्नीत आदित्यः पुष्य योग मुपागतः सः।
सर्वा आवृत्तीः करोति सः श्रावणे मासे ॥१॥–छाया

अभ्यन्तराभिर्दिग्भिर्नीतः–आभ्यन्तर दिक्स्थ मण्डलैराकर्षितः, आदित्यः–सूर्यः पुष्य-

---

कलिक होते हैं एक संवत्सर में एक ही सूर्यनक्षत्रपर्याय होता है, एवं एक संवत्सर में अयन दो होते हैं अतः दो अयनों से एक नक्षत्रपर्याय लभ्य होता है, उसमें उत्तरायण में सूर्य अभिजित् नक्षत्र के साथ योगयुक्त रहता है, एवं दक्षिणायन में पुष्य नक्षत्र के साथ योग करता है। पुष्य नक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस (१९। $\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६२}$+६७) इतना प्रमाण शेष रहने पर वर्षाकाल की दूसरी आवृत्ति को सूर्य प्रवर्तित करता है। अन्यत्र कहा भी है।

"अब्भिंतराहिं निंतो आइच्चो पुस्स जोगमुवगए से।
सव्वा आउट्टिओ करेइ से सावणे मासे" ॥१॥ इत्यादि।

अभ्यंतर दिग्मंडल से आकर्षित सूर्य पुष्यनक्षत्र के साथ योग प्राप्त करके

દસ અયનો થાય છે, તેમાં પાંચ અયનો વર્ષાકાળ સંબંધી અને પાંચ અયન હેમન્તકાળના હોય છે, એક સંવત્સરમાં એક જ સૂર્ય નક્ષત્ર પર્યાય હોય છે, એક સંવત્સરમાં બે અયનો હોય છે તેથી બે અયનોથી એક નક્ષત્ર પર્યાય લબ્ધ થાય છે તેમાં ઉત્તરાયણમાં સૂર્ય અભિજીત્ નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત રહે છે, અને દક્ષિણાયનમાં પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. પુષ્ય નક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ (૧૯।$\frac{૪૩}{૬૨}$।$\frac{૩૩}{૬૨}$,૬૭) આટલું પ્રમાણ શેષ રહે ત્યારે વર્ષાકાળ સંબંધી બીજી આવૃત્તિને સૂર્ય પ્રવર્તિત કરે છે, અન્યત્ર કહ્યું પણ છે–

अभिंतराहिं निंतो आइच्चो पुस्स जोगमुपगए से।
सव्वा आउट्टिओ करेइ सो सावणे मासे ॥१॥ ઈત્યાદિ

આભ્યંતર મંડળથી આકર્ષિત થયેલ સૂર્ય પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરીને

योगमुपागतः-पुष्यनक्षत्रेण सह योग मुपागतः सन् सः-प्रसिद्धः सूर्यः सर्वा अपि आवृत्तीः-पञ्चापि दक्षिणायनप्रवृत्तीः श्रावणे मासे करोतीत्यर्थः ॥ अत्रैकोनत्रिंशत्यादि मुहूर्त्तादिकं कथमुपपद्यत इति चेत्तदाऽत्रापि पूर्ववदेव, अत्रैत्र प्रथमावृत्तौ प्रदर्शितगणितक्रमेण त्रैराशिकानुपातेन अङ्काः समुत्पद्येरन्, तत्रानुपातो यथा यदि दशभिरयनैः पञ्च सूर्य नक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यां कति ? इत्येव मत्र राशित्रयस्य स्थापना यथा-$\frac{5\times2}{10}=\frac{10}{10}=१$ अत्रान्त्येन राशिना द्विकरूपेण मध्यमो रशिः पञ्चकरूपो गुणितो जातो दश १०। आद्येन राशिना दशकरूपेण भक्तश्च जात मेकं लब्धिप्रमाणमिति, अथात्र सप्तषष्टिभागरूपो नक्षत्रपर्यायः (१८३०) त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि भवन्ति। तत्र शतभिषा प्रभृतीनि षट् नक्षत्राणि अर्द्धक्षेत्राणि, तेन सप्तषष्टेरर्द्धं सार्द्धत्रयस्त्रिंशद्भवन्ति-$\frac{67}{2}=३३\frac{1}{2}$ अत एते षड्भिर्गुण्यन्ते, (३३

सभी अर्थात् दक्षिणायन संबंधी पांचों आवृत्तियां श्रावणमास में प्रवर्तित करता है। यहां पर उन्नीस मुहूर्तादि प्रमाण किस प्रकार होता है ? इसके लिये कहते हैं-यहां पर भी पहले प्रथम आवृत्ति में कहे गये गणितक्रम से त्रैराशिक की स्थापना करके अंक उद्भावित करलेवें। उसका अनुपात इस प्रकार से है-यदि दश अयनों से पांच सूर्य नक्षत्र पर्याय लभ्य होते हो तो दो अयनों से कितने लभ्य हो सकते हैं ? इसके लिये इस प्रकार से तीन राशि की स्थापना करे जैसे कि $\frac{5+2}{10}\ \frac{10}{10}=१$ यहां पर दो रूप अन्त्यराशि से पांच रूप मध्य की राशिका गुणाकरे गुणा करने से दस होते हैं। तत्पश्चात दश रूप आद्य राशि से भाग करे तो एक लब्ध होता है। अब सडसठ भाग रूप नक्षत्र पर्याय (१८३०) अठारह सो तीस होते हैं,। वहां शतभिषा आदि छ नक्षत्र अर्द्ध क्षेत्र वाले हैं अतः सडसठ का आधा साडे तेतीस होते हैं। $\frac{67}{2}=३३\frac{1}{2}$ इनको छह से गुणा करे $(३३\frac{1}{2})+६=\frac{67}{2}+६=६७+३=२०१$। इस प्रकार दोसो एक

બધી એટલે કે દક્ષિણાયન સંબંધી પાંચે આવૃત્તિયો શ્રાવણમાસમાં પ્રવર્તિત કરે છે, અહીંયાં ઓગણીસ મુહૂર્તાતિ પ્રમાણ કેવી રીતે થાય છે? તે જાણવા માટે કહેવામાં આવે છે-અહીંયાં પણ અગાઉ પહેલી આવૃત્તિના ક્રમમાં કહેવામાં આવેલ ગણિતના ક્રમથી ત્રૈરાશિકની સ્થાપના કરીને અંકો ઉદ્ભાવિત કરી લેવા. તેનો અનુપાત આ પ્રમાણે છે-જો દસ અયનોથી પાંચ સૂર્ય નક્ષત્ર પર્યાય લભ્ય થાય તો બે અયનોથી કેટલા પર્યાય લભ્ય થઈ શકે? આ જાણવા માટે નીચે પ્રમાણે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જેમ કે-$\frac{5+2}{10}\ \frac{10}{10}=1$ અહીં અન્ત્ય રાશિ બે થી પાંચ રૂપ મધ્યરાશિનો ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરવાથી દસ થાય છે. તે પછી દસરૂપ પહેલી રાશીથી તેનો ભાગ કરવો તો એક લબ્ધ થાય છે. હવે સડસઠ ભાગ રૂપ નક્ષત્ર પર્યાય ૧૮૩૦। અઢારસોત્રીસ થાય છે. અહીં શતભિષા વિગેરે છ નક્ષત્રો અર્ધ ક્ષેત્રવાળા છે. તેથી સડસઠના અર્ધા સાડીતેત્રીસ થાય છે. $\frac{67}{2}=33\frac{1}{2}$ આનો છથી ગુણાકાર કરવો $(33\frac{1}{2})+6=\frac{67}{2}$

.) × ६ = $\frac{६७}{२}$ × ६ = ६७ + ३ = २०१ जात मेकोत्तरं शतद्वयम् । अत्र गुणनक्रिया बहुधा प्रतिपादितैव । ततश्चोत्तराभाद्रपदादीनि षण्णनक्षत्राणि द्वयर्द्धक्षेत्राणि सन्ति, तेषां प्रत्येकस्य मानमेकं शतं सप्तषष्टिभागानाम् $\frac{१००}{६७}$ एकस्य च सप्तषष्टिभागस्यार्द्धम् $\frac{१}{६७×२}$ अर्थात् $\left(\frac{१००+\frac{१}{२}}{६७}\right)$ एतत्तुल्य मस्ति, अस्य सरलस्वरूपं यथा $\frac{१००+\frac{१}{२}}{६७} = \frac{२००+\frac{१}{२}}{६७} - \frac{२०१}{२}$ सप्तषष्टिभागस्यान्तर्हिते कृते जातानि त्र्युत्तराणि षट्शतानि ॥ ततोऽवशिष्टानि च पञ्चदशनक्षत्राणि समक्षेत्राणि त्रिंशन्मुहूर्त्तात्मकानि सन्ति, अतस्तेषां मध्ये प्रत्येकं परिपूर्णं सप्तषष्टि तुल्यानि भवन्ति। अतः सप्तषष्टिः पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते ६७ × १५ = १००५ जातानि दशशतानि पञ्चोत्तराणि । अभिजिन्नक्षत्रं तु समाहृतस्वरूपं, तस्य सप्तषष्टिभागाः एकविंशतिः २१ ॥ एतेषां सर्वेषां समस्त नक्षत्रपर्यायाणां योगो यथा–२०१+६०३+१००५+२१=१८३० जातानि त्रिंशदधिकानि

होता है। यहां पर गुणनक्रिया बहुधा प्रतिपादित कर ही दी है। तत्पश्चात् उत्तराभाद्रपदादि छ नक्षत्र द्व्यर्धक्षेत्र वाले हैं। उन प्रत्येक का मान सडसठिया एक सो $\frac{१००}{६७}$ तथा सडसठिया एक भाग का आधा $\frac{१}{६७+२}$ अर्थात् $\frac{१००}{६७}+\frac{१}{२}$ इतना होता है। इसका सरल प्रकार इस प्रकार है $\frac{१००\frac{१}{२}}{६७} = \frac{२००|\frac{१}{२}}{६७}$ $\frac{२०१}{२}$ सडसठिया भाग को अंतर्हित करे तो छह सो तीन होते हैं। तत्पश्चात् अवशिष्ट पंद्रह नक्षत्र समक्षेत्रवाले होने से तीस मुहूर्त प्रमाणवाले होते हैं। अतः उनमें प्रत्येक को परिपूर्ण सडसठ तुल्य होता है। अतः सडसठ को पंद्रह से गुणाकरे–६७+१५=१००५ गुणा करने से एक हजार एवं पांच होते हैं अभिजित् नक्षत्र समाहृत स्वरूपवाला है। उसका प्रमाण सडसठिया इक्कीस भाग है २१। इन सब नक्षत्रपर्याय का जोड इस प्रकार है–२०१+६०३+१००५+२१= १८३० सब मिल कर सडसठिया अठारह सो तीस होते हैं। यह परिपूर्ण

+६=६७+३=२०१ આ પ્રમાણે બસોએક થાય છે. અહીં ગુણનક્રિયા પહેલા પ્રતિપાદિત કરેલજ તે પછી ઉત્તરાભાદ્રપદાદિ છ નક્ષત્રદ્વ્યર્ધવાળા છે. એ દરેકનું પ્રમાણ સડસઠિયા એકસો $\frac{१००}{६७}$ તથા સડસઠિયા એક ભાગના અર્ધા $\frac{१}{६७२}$ અર્થાત્ $\frac{१००}{६७}+\frac{१}{२}$ આટલું થાય છે. આનો સરલ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. $\frac{१००\frac{१}{२}}{६७}$–$२००\frac{१}{२}$=$\frac{२०१}{६७}$ સડસઠિયા ભાગને અંતર્હિત કરે તો છસો ત્રણ થાય છે. તે પછી બાકીના પંદર નક્ષત્રો સમક્ષેત્રવાળા હોવાથી ત્રીસ મુહૂર્ત પ્રમાણવાળા હોય છે. તેથી તે દરેકનું પુરેપુરૂં સડસઠ તુલ્યમાન હોય છે. તેથી સડસઠનો પંદરથી ગુણાકાર કરવો. ૬૭+૧૫=૧૦૦૫ ગુણાકાર કરવાથી એક હજાર અને પાંચ થાય છે. અભિજીત નક્ષત્ર સમાહુત સ્વરૂપવાળું છે. તેનું પ્રમાણ સડસઠિયા એકવીસ ભાગ $\frac{२१}{६७}$ છે. આ બધા નક્ષત્ર પર્યાયનો સરવાળો ૨૦૧+૬૦૩+૧૦૦૫+૨૧=૧૮૩૦ આ રીતે બધા

अष्टादशशतानि सप्तपष्टिभागानाम् । एषः परिपूर्णः सप्तपष्टिभागात्मको नक्षत्रपर्यायः । अस्यार्द्धं १८३०÷२=९१५ पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि । एभ्योऽभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकमेकविंशतिः शोद्धया–९१५–२१=८९४ पश्चात् स्थितानि चतुर्नवत्यधिकान्यष्टौ शतानि । एतेषां सप्तपष्टिभागाः क्रियन्ते, यथा $\frac{८९४}{६७}=१३\frac{२३}{६७}$ अत्र लब्धा स्त्रयोदश, शेषा स्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः सप्तषष्टिभागाः, अत्र त्रयोदशभिश्च पुनर्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धयन्ति ये च शेषा स्त्रयोविंशतिस्ते च मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुणनीया इति गुण्यन्ते २३×३०=६९० जातानि नवत्यधिकानि षट्शतानि । पुनरेते सप्तपष्टया ह्रियन्ते $\frac{६९०}{६७}=१०+\frac{२०}{६७}$ लब्धा दश, शेषा स्तिष्ठन्ति विंशतिः सप्तपष्टिभागानाम् । एतेषामपि द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्टया गुण्यन्ते २०×६२=१२४० जातानि चत्वारिंशदधिकानि द्वादशशतानि, तानि च पुनः सप्तपष्टया ह्रियन्ते $\frac{१२४०}{६७}=\frac{१८}{६२}|\frac{२४}{६७}$ अत्र लब्धाः अष्टादश द्वाषष्टिभागानां, शेषास्तिष्ठन्ति नवकस्य

सडसठिया भागात्मक नक्षत्रपर्याय है । इसका आधा १८३०÷२=९१५ नवसो पंद्रह होता है । इनमें से अभिजित् नक्षत्रका शोधनक इक्कीस को शोधित करे–९१५–२१=८९४ शोधन करने से पश्चात् आठसो चोराणवे रहता है । इनका सडसठ से भाग करे जैसे कि $\frac{८९४}{६७}=१३\frac{२३}{६७}$ भाग करने से तेरह लब्ध होते हैं, अतः तेरह मुहूर्त एवं सडसठिया तेइस भाग शेष रहता है । यहां पर तेरह से पुनर्वसु पर्यन्त के नक्षत्र शोधित होते हैं । तथा जो तेइस शेष रहता है, उसका मुहूर्त करने के लिये तीससे गुणा करे २३+३०=६९० तो छसो नव्वे होते हैं । पुनः इनको सडसठ से भाग करे $\frac{६९०}{६७}=१०+\frac{२०}{६७}$ भाग करने से दस लब्ध होते हैं, एवं सडसठिया वीस शेष रहता है । इन का भी बासठिया भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे–२०+६२=१२४० गुणा करने से बारह सो चालीस होते हैं । उनको सडसठ से भाग करे $\frac{१२४०}{६७}=\frac{१८}{६२}|\frac{३४}{६७}$ भाग करने बासठिया अठारह भाग लब्ध होता है । तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया

મળીને સડસઠિયા અઢારસોત્રીસ થાય છે. આ સડસઠિયા ભાગવાળો પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય છે. આના અર્ધા ૧૮૩૦÷૨=૯૧૫ નવસોપંદર થાય છે. આમાંથી અભિજીત્ નક્ષત્રનું શોધનક એકવીસને શોધિત કરવું. ૯૧૫–૨૧=૮૯૪ શોધન કરવાથી આઠસો ચોરાણુ રહે છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરવો જેમકે–$\frac{૮૯૪}{૬૭}=૧૩\frac{૨૩}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી તેર મુહૂર્ત અને સડસઠિયા તેવીસ ભાગ શેષ રહે છે. અહીં તેરથી પુનર્વસુ પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા તથા જે તેવીસ શેષ રહે છે. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. ૨૩+૩૦=૬૯૦ ગુણાકાર કરવાથી છસોનેવું થાય છે. આને ફરીથી સડસઠથી ભાગ કરવા $\frac{૬૯૦}{૬૭}=૧૦+\frac{૨૦}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી દસ આવે છે. અને સડસઠિયા વીસ શેષ રહે છે. આનો પણ બાસઠથી ભાગ કરવા માટે પહેલાં બાસઠથી ગુણાકાર કરવો ૨૦+૬૨=૧૨૪૦ ગુણાકાર કરવાથી બારસોચાલીસ થાય છે. તેનો સડસઠથી ભાગ કરવો. $\frac{૧૨૪૦}{૬૭}=\frac{૧૮}{૬૨}|\frac{૩૪}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી

द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः, सर्वेषां यथाक्रमेण स्थापना यथा–१० । $\frac{१८}{६२}$ । $\frac{३४}{६२+६७}$ एतावन्तो भागाः गताः पुष्यनक्षत्रस्येति । ततः पुष्यनक्षत्रस्य समक्षेत्रत्वात् तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्त्ता इति त्रिंशता शोध्यन्ते ३०–(१०।$\frac{१८}{६२}$।$\frac{३४}{६२+६७}$)=(१९।$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६२+६७}$) शोधनक्रमः पूर्ववदेव, अत उपपद्यते पुष्यनक्षत्रस्यैकोनविंशतौ मुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु तां द्वितीयां वार्षिकी मावृत्तिं प्रवर्त्तयति सूर्य इति द्वितीयावृत्तेः प्रश्नोत्तराणि परिपूर्णानि जातानि ॥

अथ सम्प्रति–तृतीय श्रावणमासभाव्यावृत्तिविषयकं प्रश्नसूत्रमाह–'ता एए सि णं' इत्यादिना, 'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तावद् एतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयां वार्षिकी मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥–तावदिति प्राग्वत्, एतेषां–प्रथमोदितानां पञ्चानां–चान्द्र–चान्द्रा–भिव-

चोतीस भाग शेष रहता। इन सबकी यथाक्रम स्थापना इस प्रकार है १०। $\frac{१८}{६२}$।$\frac{३४}{६२}$+६ पुष्य नक्षत्र का इतना प्रमाण वाले भाग गत हुवा पश्चात् पुष्य नक्षत्र समक्षेत्र वाला होने से उसका प्रमाण तीस मुहूर्त का है, अतः तीससे शोधित करे ३०–(१०।$\frac{१८}{६२}$।$\frac{३४}{६२+६७}$)=(१९।$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६२+६७}$) इतना प्रमाण शेष रहता है इसका शोधनक्रम पूर्वकथित प्रकार से ही है। इस से यह फलित होता है कि पुष्य नक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग शेष बचे तब वर्षाकाल की दूसरी आवृत्ति को सूर्य प्रवर्तित करता है। इस प्रकार दूसरी आवृत्ति विषयक प्रश्नोत्तर समाप्त हुवा।

अब श्रावणमासभाविनी तीसरी आवृत्ति विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं– (ता एएसिं णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ये पूर्वकथित चांद्र, चांद्र, अभिवर्धित, चांद्र एवं अभिवर्धित, पांच

બાસઠિયા અઢાર ભાગ લબ્ધ થાય છે. અને બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોત્રીસ ભાગ શેષ રહે છે. આ બધાની યથાક્રમથી સ્થાપના ૧૦।$\frac{૧૮}{૬૨}$।૬૨+$\frac{૩૪}{૬૭}$ પુષ્ય નક્ષત્રના આટલા પ્રમાણ ભાગ થયા તે પછી પુષ્ય નક્ષત્ર સમક્ષેત્રવાળુ હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્ત જેટલું છે. તેથી ત્રીસમાંથી આને શોધિત કરવા. ૩૦–(૧૦।$\frac{૧૮}{૬૨}$।૬૨,$\frac{૩૩}{૬૭}$)=(૧૯।$\frac{૪૩}{૬૨}$।$\frac{૩૩}{૬૨}$,૬૭) આટલું પ્રમાણ શેષ રહે છે. આનો શોધનક્રમ પહેલાં કહેલ પ્રકારથી છે આનાથી એ ફલિત થાય છે કે–પુષ્યનક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ શેષ વધે ત્યારે વર્ષાકાળની બીજી આવૃત્તિને સૂર્ય પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણે બીજી આવૃત્તિ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સમાપ્ત.

હવે શ્રાવણ માસભાવિની ત્રીજી આવૃત્તિના સંબંધમાં પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે– (તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) આ

र्द्धित-चान्द्रा-भिवर्द्धिताख्यानां संवत्सराणां मध्ये तृतीयां-तृतीयवर्षभाविनीं वार्षिकीं-वर्षाकालोद्भवां-दक्षिणायनगतिरूपामावृत्तिं-पुनः पुनः परावर्त्तनस्वरूपां, चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?-केन नक्षत्रेण सह युक्तः सन तां तृतीयां वार्षिकी मावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानुत्तरयति-'ता विसाहा हिं' तावद् विशाखाभिः ॥ अत्र विशाखानक्षत्रस्य सप्ततारकत्वाद् वहुवचनम् । तावदिति पूर्ववत्, विशाखाभिः-विशाखानक्षत्रेण सह प्रवर्त्तमान श्चन्द्रस्तां तृतीया मावृत्तिं-श्रावणमासभाविनी मावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति सामान्यमुत्तरं दत्वापि पुन र्विशाखानक्षत्रस्य मुहूर्त्तविभागं दर्शयति-'ता विसाहाणं तेरसमुहुत्ता चउपण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चत्तालीसं चुण्णियाभागा सेसा' तावद् विशाखानां त्रयोदश मुहूर्त्ताः, चतुः पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा चत्वारिंशच्चूर्णिका भागाः शेषाः ॥-तावदिति प्राग्वत्-तदानीं-तृतीयावृत्तिप्रवर्त्तनसमये, विशाखानां-विशाखानक्षत्रस्य त्रयोदशमुहूर्त्ताः-१३ परिपूर्णाः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुःपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः $\frac{५४}{६२}$ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः $\frac{४०}{६२+६७}$ एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा-सप्तषष्टिधा विभज्य तस्य सत्का श्चत्वा-

संवत्सरों के मध्य में तीसरे वर्षाकालभाविनी दक्षिणायन गतिरूप आवृत्ति को चंद्र कौन से नक्षत्र के साथ योग करके प्रवर्तित करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता विसाहाहिं) विशाखा नक्षत्र सात तारावाला होने से यहां बहुवचन कहा है । विशाखा नक्षत्र के साथ प्रवर्तमान चंद्र श्रावण मासभाविनी तीसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है, इस प्रकार सामान्य प्रकार से उत्तर कहकर पुनः विशाखा नक्षत्र के मुहूर्त विभागपूर्वक कथन करते हैं (ता विसाहाणं तेरस मुहुत्ता चउप्पण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चत्तालीसं चुण्णिया भागा सेसा) चंद्र की तीसरी आवृत्ति के समय विशाखा नक्षत्र का तेरह मुहूर्त=१३ पूरा तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोपन भाग $\frac{५४}{६२}$ तथा बास-

પહેલાં કહેવામાં આવેલ ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજી વર્ષાકાળ સંબંધી દક્ષિણાયન ગતિરૂપ આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને પ્રવર્તિત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता विसाहाहिं) વિશાખા નક્ષત્રમાં અહીં બહુવચન કહેલ છે. વિશાખા નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર શ્રાવણમાસ ભાવિની ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને ફરીથી વિશાખા નક્ષત્રના મુહૂર્તવિભાગ પૂર્વક કથન કરે છે-(ता विसाहाणं तेरसमुहुत्ता चउप्पण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छत्तालीसं चुण्णिया भागा सेसा) ચંદ્રની ત્રીજી આવૃત્તિના સમયે વિશાખા નક્ષત્રના તેર મુહૂર્ત ૧૩ પુરા તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોપન ભાગ $\frac{૫૪}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક

रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषास्तिष्ठन्ति तस्मिन् समये इत्यर्थः ॥–कथमेतदवसीयते इति चेदुच्यते–यतो हि तृतीया श्रावणमासभाविनी वार्षिकी दक्षिणनगतिरूपा आवृत्तिः पूर्वप्रदर्शितक्रमापेक्षया पञ्चमी आवृत्ति र्भवति । अत स्तत्स्थाने पञ्चकरूपो गुणको ध्रियते । स च गाथाप्रदर्शितनियमेन रूपोनो विधेयः ५–१=४ जाता श्चतुष्क स्तेन गुणकेन स एव प्राक्तनो ध्रुवराशिः (५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२+६७}$) त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् सप्तषष्टिभागा, गुणनीया इतिगुण्यन्ते–(५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२\times६७}$)$\times$४=(२२९२।$\frac{१४४}{६२}$।$\frac{२४}{६२\times६७}$) गुणिते जातानि द्विनवत्यधिकानि द्वाविंशतिः शतानि मुहूर्त्तानाम्, चतुश्चत्वारिंशं शतं मुहूर्त्तगतानां द्वाषष्टिभागानामेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्विंशतिः सप्तषष्टिभागाः । तत एतेभ्यः षोडशभि र्मुहूर्त्तशतैरष्टात्रिंशदधिकैः (१६३८) अष्टाचत्वारिंशता च द्वाषष्टिभागै र्मुहूर्त्तस्य $\frac{४८}{६२}$ द्वाषष्टिभागगतानां च सप्त-

ठिया एक भाग का सडसठिया चालीस भाग $\frac{४०}{६२+६७}$ अर्थात् वासठिया एक भाग को सडसठ भाग करके उसका चालीस चूर्णिका भाग शेष रहे उस समय चंद्र तीसरी आवृत्ति प्रवर्त्तित करता है।

यह किस प्रकार होता है? सो कहते हैं–तीसरी श्रावण मास भाविनी वार्षिकी दक्षिणायन गति रूप आवृत्ति पूर्वप्रदर्शितक्रमानुसार पांचवीं आवृत्ति होती है, अतः उसके स्थान में पांच रूप गुणक रक्खे, उसको गाथा में प्रदर्शित नियमानुसार रूपोन करे ५–१=४ तो चार होते हैं, उस गुणक से प्रथम कही गई ध्रुवराशि (५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२+६७}$) पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग को चार से गुणा करे (५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२+६७}$)+४=(२२९२ । $\frac{१४४}{६२}$ । $\frac{२४}{६२\times६७}$) गुणा करने से बावीस सो नव मुहूर्त तथा बासठिया भाग का एक सो चुमालीस मुहूर्त तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोवीस भाग होते हैं। इनमें से सोलह सौ अडतीस मुहूर्त १६३८ तथा एक मुहूर्त का बासठिया अडता-

ભાગના સડસઠિયા ચાલીસ ભાગ $\frac{૪૦}{૬૨,૬૭}$ અર્થાત્ બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેના ચાલીસ ચૂર્ણિકા, ભાગ શેષ વધે ત્યારે ચંદ્ર ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રવર્તિત કરે છે.

આ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે–ત્રીજી શ્રાવણમાસ ભાવિની વાર્ષિકી આવૃત્તિ પહેલાં બતાવેલ ક્રમ પ્રમાણે પાંચમી આવૃત્તિ થાય છે, તેથી તેના સ્થાનમાં પાંચ રૂપ ગુણક રાખવો. તેને ગાથામાં કહેલ નિયમ પ્રમાણે રૂપોન કરવો. ૫-૧-૪ રૂપોન કરવાથી ચાર થાય છે. એ ચાર રૂપ ગુણકથી પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશિ (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨+૬૭}$) પાંચસો તોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છ ભાગનો ગુણાકાર કરવો. (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$+૪=(૨૨૯૨।$\frac{૧૪૪}{૬૨}$ $\frac{૨૪}{૬૨,૬૭}$) ગુણાકાર કરવાથી બાવીસસો બાણુ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા ભાગના એકસો ચુમ્માલીસ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોવીસ ભાગ થાય છે. આમાંથી સોળસો આડત્રીસ ૧૬૩૮ મુહૂર્ત

षष्टिभागानां द्वात्रिंशेन शतेन $\frac{१३२}{६२\times६७}$ परिपूर्णौ द्वौ नक्षत्रपर्यायौ शुद्धौ (२२९२।$\frac{१४४}{६२}$।$\frac{६}{६२\times६७}$)=(१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६२\times६७}$) पूर्वोदितक्रमेण यथास्थानस्थितनियमानुसारेण शोधिते च पश्चात् स्थितानि (६५४।$\frac{९४}{६२}$।$\frac{२६}{६२\times६७}$) षट्शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतु नवति द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षड्विंशतिः सप्तषष्टिभागा इति। पुनरेतेभ्यः पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैः मुहूर्त्तानाम् (५४९।) एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागै $\frac{२४}{६२}$ रेकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट् षष्ट्या सप्तषष्टिभागै $\frac{६६}{६७}$ रभिजिदादीनि उत्तराफाल्गुनी पर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि भवन्तीति शोद्ध्यन्ते-(६५४।$\frac{९४}{६२}$।$\frac{२६}{६२+६७}$) -(५४९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२+६७}$)=(१०५।$\frac{६९}{६२}$।$\frac{२७}{६७}$) पूर्वोदितक्रमेण शोधनात् पश्चात् स्थितं पञ्चोत्तरं शतं मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्यैकोनसप्तति द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागाः। अत्र द्वितीयखण्डे द्वापष्टिभागानामेकोनसप्तति

लीस भाग $\frac{४८}{६२}$ तथा बासठ भाग का सडसठिया एक सो बत्तीस $\frac{१३२}{६२+६७}$ भाग से परिपूर्ण दो नक्षत्र पर्याय शुद्ध होता है। (२२९२।$\frac{१४४}{६२}$।$\frac{६}{६२+६७}$)=(१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६२\times६७}$) इस प्रकार पूर्व कथित क्रम से यथाकथित स्थान के नियमानुसार शोधित करने से पश्चात् (६५४।$\frac{९४}{६२}$।$\frac{६}{६२\times६७}$) छ सो चोपन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोराणवे भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छाईस भाग रहता है। इनमें से पुनः पांच सो उनचास मुहूर्त (५४९) तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग $\frac{२४}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग से अभिजित् से लेकर उत्तराफाल्गुनी पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं उसका शोधन क्रम इस प्रकार है-(६५४।$\frac{९४}{६२}$।$\frac{२६}{६२\times६७}$)-(५४९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२\times६७}$)=(१०५।$\frac{६९}{६२}$।$\frac{२७}{६७}$) पूर्वोक्त क्रम से शोधन करने से पश्चात् एक सो पांच मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया उनसत्तर तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सत्ताईस भाग शेष बचता है। अब दूसरे विभाग

તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અડતાલીસ ભાગ $\frac{૪૮}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકસો બત્રીસ $\frac{૧૩૨}{૬૨,૬૭}$ ભાગથી પરિપૂર્ણ બે નક્ષત્રપર્યાય શુદ્ધ થાય છે. (૨૨૯૨।$\frac{૧૪૪}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$)-(૧૬૩૮।$\frac{૪૮}{૬૨}$।$\frac{૧૩૨}{૬૨,૬૭}$) આ પ્રમાણે પહેલાં કહેલ ક્રમથી યથાકથિત સ્થાનના નિયમ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી પશ્ચાત્ (૬૫૪।$\frac{૯૪}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$) છસો ચોપન મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોરાણુ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છવ્વીસ ભાગ વધે છે, આમાંથી ફરીથી પાંચસો ઓગણપચાસ ૫૪૯ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ $\frac{૨૪}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ $\frac{૬૬}{૬૭}$ થી અભિજીત્ નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યંતના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે, તેનો શોધન ક્રમ આ પ્રમાણે છે, (૬૫૪।$\frac{૯૪}{૬૨}$।$\frac{૨૬}{૬૨,૬૭}$)-(૫૪૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૨,૬૭}$)=(૧૦૫।$\frac{૬૯}{૬૨}$।$\frac{૨૭}{૬૭}$) પૂર્વોક્ત ક્રમથી શોધન કરવાથી પછી એકસો પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ઓગણસિત્તેર મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા

द्वीषष्ट्या भक्ते सति लब्ध एको मुहूर्त्तः स च पूर्वमुहूर्त्तेषु युक्तो जातं षडुत्तरं मुहूर्त्तशतम् $\frac{६९}{६२}$=१$\frac{७}{६२}$। १०५+१=१०६। पश्चात् स्थिताः शेषाः सप्तद्वाषष्टिभागाः $\frac{७}{६२}$। अतो यथाक्रमेण न्यासः (१०६। $\frac{७}{६२}$। $\frac{२७}{६२+६७}$) पुनरेतेभ्यः पञ्चसप्तत्या मुहूर्त्तैर्हस्तादीनि स्वाति पर्यन्तानि त्रीणि नक्षत्राणि शुद्धानि भवन्तीति शोद्धयन्ते–१०६–७५=३१ पश्चात् स्थिताः शेषा एकत्रिंशन्मुहूर्त्ताः। अतो विशाखानक्षत्रस्य (३१। $\frac{७}{६२}$। $\frac{२७}{६२+६७}$) एतत्तुल्यं मुहूर्त्तादिकं गतमिति सिद्धयति। ततो विशाखा नक्षत्रस्य द्वयर्द्धक्षेत्रत्वात् तन्मानं पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तास्तेन तेभ्य एतच्छोधनेन शेषमुहूर्त्ताः स्युः ४५–(३१। $\frac{७}{६७}$। $\frac{२७}{६२\times६७}$)=१३। $\frac{५४}{६२}$। $\frac{४०}{६२\times६७}$) पूर्वप्रदर्शित-यथास्थानक्रमेण शोधनान्मूलोक्तमुपपद्यते यद् विशाखानक्षत्रस्य त्रयोदशसु मुहूर्त्तेषु एकस्य

में बासठिया उनसत्तर भाग है, उसको बासठ से भाग करे तो एक मुहूर्त लब्ध होता है, उसको पूर्व के मुहूर्त के साथ जोडे तो एक सो छ मुहूर्त होते हैं। $\frac{६९}{६२}$=१$\frac{७}{६२}$। १०५+१=१०६। तथा पश्चात् बासठिया सात भाग शेष रहता है। इसका यथा क्रम अंकन्यास इस प्रकार से हैं–(१०६। $\frac{७}{६२}$। $\frac{२७}{६२\times६७}$) इनमें से पचहत्तर मुहूर्त से हस्त से लेकर स्वाती पर्यन्त के तीन नक्षत्र शोधित करे जो इस प्रकार से हैं–१०६–७५=३१ शोधित करने से पश्चात् इकतीस मुहूर्त रहता है। अतः विशाखा नक्षत्र का (३१। $\frac{७}{६२}$। $\frac{२७}{६२\times६७}$) इतने प्रमाण मुहूर्तादिक गत हुवा ऐसा सिद्ध होता है। तदनन्तर विशाखा नक्षत्र द्व्यर्द्धक्षेत्र व्यापी होने से उसका प्रमाण पैंतालीस मुहूर्त का है अतः उनमें से इतना शोधित करने से शेष मुहूर्त रहते हैं जो इस प्रकार है ४५–(३१। $\frac{७}{६२}$। $\frac{२७}{६२\times६७}$)=(१३। $\frac{५४}{६२}$। $\frac{४०}{६२\times६७}$) इस प्रकार शोधित करने से पूर्वप्रदर्शित यथास्थान क्रम से मूल में कथित शोधन आ जाना है, जो की विशाखा नक्षत्र का तेरह मुहूर्त तथा

એક ભાગના સડસઠિયા સત્યાવીસ ભાગ શેષ રહે છે, હવે બીજા વિભાગમાં જે બાસઠિયા ઓગણસીત્તેર ભાગ છે તેનો બાસઠથી ભાગ કરવો. ભાગ કરવાથી એક મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે, તેને મુહૂર્ત સંખ્યાની સાથે ઉમેરવાથી એકસો છ મુહૂર્ત થાય છે, $\frac{६९}{६२}$=૧$\frac{७}{६२}$। ૧૦૫+૧=૧૦૬ તથા પાછળ બાસઠિયા સાત ભાગ શેષ રહે છે. આનો ક્રમ પ્રમાણે અંક-ન્યાસ આ પ્રમાણે છે. (૧૦૬।$\frac{७}{६२}$।$\frac{२७}{६२,६७}$) આમાંથી ૫ ચોતેર મુહૂર્તથી હસ્ત નક્ષત્રથી લઇને સ્વાતી પર્યન્તના ત્રણ નક્ષત્રોને શોધિત કરવા જે આ પ્રમાણે છે--૧૦૬-૭૫=૩૧ શોધિત કરવાથી પાછળથી એકત્રીસ મુહૂર્ત વધે છે, તેથી વિશાખા નાક્ષત્રના (૩૧।$\frac{७}{६२}$। $\frac{२७}{६२,६७}$) આટલા પ્રમાણ મુહૂર્તાદિ ગત થયા તેમ સિદ્ધ થાય છે, તે પછી વિશાખા નક્ષત્ર દ્વયર્ધ ક્ષેત્રવ્યાપી હોવાથી તેનું પ્રમાણ પિસ્તાલીસ મુહૂર્તનું છે, તેથી તેમાંથી આ સંખ્યાને શોધિત કરવી જે શેષ રહે છે તે આ પ્રમાણે છે,–૪૫–(૩૧।$\frac{७}{६२}$।$\frac{२७}{६२,६७}$)=૧૩।$\frac{५४}{६२}$।$\frac{४०}{६२,६७}$) આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી પહેલાં બતાવેલ યથાસ્થાનના ક્રમથી મૂળમાં કહ્યા પ્રમાણે શોધન ફળ આવી જાય છે. જે આ પ્રમાણે છે વિશાખા નક્ષત્રના તેર મુહૂર્ત તથા એક

च मुहूर्त्तस्य चतुःपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशति सप्तषष्टि-भागेषु शेषेषु सत्सु चन्द्रस्तृतीयां श्रावणमासभाविनीं दक्षिणायनगतिरूपां वार्षिकी-मावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति ॥

अथ–सम्प्रति–सूर्यनक्षत्रयोगविषयकं प्रश्ननिर्वचनपूर्वकं प्रश्नसूत्रमाह–'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेण जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥–तस्मिन् समये–वार्षिकीतृतीयावृत्तिप्रवर्त्तनसमये 'णं' इति वाक्यालङ्कारे सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?–केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता पूसेणं, पुसस्स तं चेव जं बितियया' तावत् पुष्येण, पुष्यस्य तथैव यथा द्वितीयया ॥ तावदिति प्राग्वत् तृतीयावृत्तिसमये सूर्यः पुष्येण–पुष्यनक्षत्रेण सह युक्तो भवतीति सामान्यमुत्तरं-दत्वापि मुहूर्त्तविभागदर्शनार्थं कथयति यत् पुष्यनक्षत्रस्य मुहूर्त्तविभागस्तथैव विज्ञेयो यथा द्वितीयावृत्तौ विभागः प्रतिपादितोऽस्ति ।

एक मुहूर्त का बासठिया चोपन भाग तथा बासठिया एक भाग का सड-सठिया चालीस भाग शेष रहने पर चंद्र दक्षिणायनगतिरूप श्रावण मास-भाविनी तीसरी वार्षिकी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है ।

अब सूर्यनक्षत्रयोग विषयक प्रश्न निर्वचन रूप प्रश्न सूत्र कहते हैं–(तं समयं च णं सूरे के णं णक्खत्ते णं जोएइ) वर्षाकाल की तीसरी आवृत्ति के प्रवर्तन काल में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ योग करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता पूसे णं, पूसस्स तं चेव जं बितियया) तीसरी आवृत्ति के समय में सूर्य पुष्य नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता है, इस प्रकार सामान्य से उत्तर देकर उसके मुहूर्त विभाग दूसरी आवृत्ति का कथन में जिस प्रकार प्रतिपादित किया गया है, उसी प्रकार से समझ लेवें, यहां पर इस प्रकार से मुहूर्त विभाग होते है–

મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોપન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચાલીસ ભાગ શેષ રહે ત્યારે ચંદ્ર દક્ષિણાયન ગતિરૂપ શ્રાવણ માસ ભાવિની વાર્ષિકી ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે.

હવે સૂર્યનક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન નિર્વચનરૂપ સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.–(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) વર્ષાકાળની ત્રીજી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગ-વાન્ કહે છે.–(ता पूसेणं पूसस्स तं चेव जं बितियया) ત્રીજી આવૃત્તિના સમયમાં સૂર્ય પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે. આ રીતે સામાન્ય રીતે ઉત્તર કહીને તેના મુહૂર્તવિભાગ બતાવવાના ઉદ્દેશથી કહે છે–જે પ્રમાણે પુષ્ય નક્ષત્રના મુહૂર્ત વિભાગ બીજી આવૃત્તિના કથનમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે એજ પ્રમાણે અહીંયા પણ

अत्र वचनसामर्थ्यादिदमवधेयम् 'पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा' पुष्यस्यैकोनविंशतिर्मुहूर्त्तास्त्रिचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥ अर्थात् (१९ । $\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{62 \times 67}$) एतत्प्रमाणाभागाः यदा पुष्यनक्षत्रस्य शेषास्तिष्ठन्ति तत्रैव वर्त्तमानः सूर्यस्तृतीयां वार्षिकीं श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयतीत्यभिप्रायः । अत्राङ्कोत्पादनप्रकारस्त्वत्रैवसूत्रे प्रथमं प्रतिपादित एव, पुनः पिष्टपेषणे नालम् ॥ अथ सम्प्रति-चतुर्थ्यावृत्तिविषये प्रश्नसूत्रमाह-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तावदेतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां चतुर्थीं वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ।-तावदिति पूर्ववत् एतेषां-पूर्वोदितानां चान्द्र-चान्द्राभिवर्द्धितचान्द्राभिवर्द्धितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये चतुर्थी-चतुर्थी-

---

(पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा) पुष्य नक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सासठिया तेतीस चूर्णिका भाग (१९ । $\frac{43}{62}$ । $\frac{33}{62 \times 67}$) इतने प्रमाण भाग पुष्यनक्षत्र का शेष बचे वहां वर्तमान होकर सूर्य श्रावण मास भाविनी वर्षा काल की तीसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है । यहां पर अंकोत्पादन दूसरी आवृत्ति के कथनावसर में वहां पर प्रतिपादित कर ही दिया है, अतः यहां पुनः उसको नहीं कहते ।

अब चौथी आवृत्ति के विषय में प्रश्न सूत्र कहते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ये पूर्व कथित चांद्रादि पांच संवत्सरों में चौथी वर्षा संबंधी दक्षिणायन गतिरूप चौथी

સમજી લેવું. અહીં તેના મુહૂર્તવિભાગ આ પ્રમાણે થાય છે-(पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा) પુષ્ય નક્ષત્રના ૧૯ ઓગણીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ (૧૯।$\frac{43}{62}$।$\frac{33}{62 \times 67}$) આટલું પ્રમાણ પુષ્ય નક્ષત્રનું શેષ રહે ત્યાં રહીને સૂર્ય શ્રાવણમાસ ભાવિની વર્ષાકાળની ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. અહીંયાં અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા બીજી આવૃત્તિના કથન પ્રસંગે ત્યાં જે પ્રમાણે પ્રતિપાદિત કરેલ છે તે પ્રમાણે અહીં સમજી લેવી. અહીં તેનો ફરી ઉલ્લેખ કરતા નથી.

હવે ચોથી આવૃત્તિ વિષે પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.-(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં ચોથા વર્ષ સંબંધી દક્ષિણાયન ગતિરૂપ ચોથી વર્ષાકાલની આવૃત્તિ

वर्षाभाविनीं वार्षिकीं-वर्षाकालोद्भवां-दक्षिणायनगतिरूपामावृत्तिं-भूयो भूयः परावर्त्तनरूपां गतिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?-केन नक्षत्रेण सह युक्तः सन् तां चतुर्थी वार्षिकी मावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्नविषयं ज्ञात्वा भगवानाह-'ता रेवतीहिं' तावद्रेवतीभिः। तावदिति पूर्ववत् रेवतीभिः-रेवतीनक्षत्रेण सह युक्तः सन चतुर्थीमावृत्तिं चन्द्रः परिपूरयति।, रेवतीनक्षत्रस्य त्रितारकत्वाद्बहुवचनम्। अथास्यैव समयविभागं दर्शयति-'रेवतीणं पणवीसं मुहुत्ता बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा' रेवतीनां पञ्चविंशतिर्मुहूर्त्ताः द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वात्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः॥-रेवतीनां=रेवतीनक्षत्रस्य यदा पञ्चविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागाः, तथा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वात्रिंशत् सप्तषष्टिभागा अर्थात् (२५। $\frac{१}{६२}$। $\frac{३२}{६७}$) एतावन्तो मुहूर्त्ताद्याश्चूर्णिका भागा यदा अवशिष्टास्तिष्ठन्ति तदा-तत्रैव वर्त्तमानश्चन्द्र श्चतुर्थी वार्षिकीं गतिं परिपूरयतीत्यर्थः॥ कथमेतदवसीयत इति चेदुच्यते-

वर्षा काल की आवृत्ति अर्थात् वारंवार परावर्तन रूप गति को चंद्र कौन से नक्षत्र के साथ योग युक्त होकर उस चौथे वर्ष की आवृत्ती को प्रवर्नित करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता रेवतीहिं) रेवती नक्षत्र के साथ योग करके चंद्र चौथी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। रेवती नक्षत्र तीन तारा वाला होने से यहां सूत्र में बहुवचन से निर्देश किया है। अब इसका समय विभाग प्रदर्शित करते हैं-(रेवतीणं पणवीसं मुहुत्ता बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा) जब रेवती नक्षत्र का पचीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठ भाग तथा एक बासठिया भाग का सडसठिया बत्तीस चूर्णिका भाग (२५ $\frac{१}{६२}$। $\frac{३२}{६७}$) इतने प्रमाण मुहूर्तादि चूर्णिका भाग जब अब शेष रहता है, तब वहां रहा हुवा चंद्र चौथी वर्षा काल की आवृत्ति को पूरित

અર્થાત્ વારંવાર જવા આવવા રૂપ ગતિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને એ ચોથા વર્ષની આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता रेवतीहिं) રેવતી નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને ચંદ્ર ચોથી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. રેવતી નક્ષત્ર ત્રણ તારાવાળું હોવાથી સૂત્રમાં બહુવચનથી કહેલ છે. હવે તેનો સમય વિભાગ પ્રદર્શિત કરે છે.-(रेवतीणं पणवीसं मुहुत्ता बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा) જ્યારે રેવતી નક્ષત્રના પચીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ (૨૫ $\frac{૧}{૬૨}$ $\frac{૩૨}{૬૭}$) આટલા પ્રમાણના મુહૂર્તાદિ ચૂર્ણિકાભાગ જ્યારે બાકી રહે ત્યારે ત્યાં રહેલ ચંદ્ર વર્ષાકાળની ચોથી આવૃત્તિને પૂરિત કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. અહીં પહેલા બતાવેલ ક્રમ પ્રમાણે શ્રાવણ માસ

अत्र पूर्वप्रदर्शितक्रमापेक्षया श्रावणमासभाविनी चतुर्थ्यावृत्तिः किल सप्तमी पौर्णमासी स्यात् तेनात्र गुणकः सप्त भवेत्, स च पूर्वदर्शितगाथाक्रमेण रूपोनो विधेयः ७–१=६ जातः षट्कः, अनेन प्राक्तनो ध्रुवराशिः–त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् सप्तषष्टिभागाः–(५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२-६७}$) एतावन्तोऽङ्काः षड्भिर्गुणकैः गुणनीयाः–(५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२-६७}$) × ६=(३४३८ । $\frac{२१६}{६२}$ । $\frac{३६}{६२-६७}$) जातानि अष्टात्रिंशदधिकानि चतुर्स्त्रिंशच्छतानि मुहूर्त्तानाम् । मुहूर्त्तगतानां द्वाषष्टिभागानां च षोडशोत्तरे द्वे शते, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागा इति, तत एतेभ्य श्चतुर्णां नक्षत्रपर्यायाणां योगो विशुध्येत, स च योग समुदायो यथा–षट् सप्तत्यधिकानि द्वात्रिंशच्छतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां षण्णवतिः द्वाषष्टिभाग सत्कानां च सप्तषष्टिभागानां चतुः षष्ट्यधिके द्वेशते–(३२७६। $\frac{९६}{६२}$। $\frac{२६४}{६२-६७}$) इति भवति, एभिर्योगसमुदायैः स च पूर्वोक्तो गुणनफलरूपो राशिर्विशोध्यते

करता है । यह किस प्रकार होता है ? सो दिखलाते हैं–यहां पर पूर्वप्रदर्शित क्रम की अपेक्षा से श्रावणमासभाविनी चौथी आवृत्ति सातमी पूर्णिमा होती है । अतः यहां पर सात गुणक होते हैं, उसको पूर्वप्रदर्शित गाथा के क्रम से रूपोन करे ७–१=६ रूपोन करने से छ होते हैं, इस संख्या से पूर्व की ध्रुवराशि जो पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग–(५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२\times६७}$) इतने प्रमाण को छ से गुणा करे–(५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२\times६७}$)+६=(३४३८ । $\frac{२१६}{६२}$ । $\frac{३६}{६२\times६७}$) गुणा करने से इस प्रकार चोतीस सो अडतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दोसो सोलह तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छत्तीस भाग होते हैं, इनमें से चार नक्षत्रपर्याय को शोधित करें । जैसे की–बत्तीस सो छिहोत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियाण्णवे भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया दो सो चोसठ–(३२७६ । $\frac{९६}{६२}$ । $\frac{२६४}{६२\times६७}$) इतना

ભાવિની ચોથી આવૃત્તિ સાતમી પૂર્ણિમાએ થાય છે. તેથી અહીંયાં સાત ગુણક થાય છે. તેને પહેલાં કહેલ ગાથાના ક્રમથી રૂપોન કરવા ૭–૧=૬ રૂપોન કરવાથી છ થાય છે. આ સંખ્યાથી પહેલાંની ધ્રુવરાશિ જે પાંચસોતોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$ આટલા પ્રમાણને છથી ગુણાકાર કરવો. (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$)+૬=(૩૪૩૮।$\frac{૨૧૬}{૬૨}$।$\frac{૩૬}{૬૨,૬૭}$) ગુણાકાર કરવાથી ચોત્રીસસો આડત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસોસોળ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છત્રીસ ભાગ થાય છે. આટલા ભાગોમાંથી ચાર નક્ષત્ર પર્યાયને શોધિત કરવા, જેમકે–બત્રીસસો છોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છન્નુ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બસોચોસઠ (૩૨૭૬।$\frac{૯૬}{૬૨}$।$\frac{૨૬૪}{૬૨,૬૭}$) આટલા થાય છે. આ યોગ

तदा (३४३८$|\frac{२१६}{६२}|\frac{३६}{६२-६७}$)-(३२७६$|\frac{९६}{६२}|\frac{२६४}{६२-६७}$)=(१६२$|\frac{११६}{६२}|\frac{४०}{६२-६७}$) पूर्वप्रतिपादितनियमेन यथास्थानस्थिताङ्कक्रमेण विशोधनादवशिष्टमेकं शतम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः (१६२$|\frac{११६}{६२}|\frac{४०}{६२-६७}$) पुनरेतेभ्योऽभिजिदादीनि उत्तराभाद्रपदा पर्यन्तानि षट् नक्षत्राणि एकोनषष्ट्याधिकेन मुहूर्त्तशतेन १५९, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैः $\frac{२४}{६२}$, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् षष्ट्या सप्तषष्टिभागैः $\frac{६६}{६२-६७}$, एभिर्भूयो विशुद्धानि-(१६२$|\frac{११६}{६२}|\frac{४०}{६२-६७}$)-(१५९$|\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६२-६७}$)=३$|\frac{९१}{६२}|\frac{४१}{६२-६७}$) यथास्थानक्रमविशोधनेन पश्चात् स्थितास्त्रयो मुहूर्त्ताः, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानामेक नवतिः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैक चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः। अत्र $\frac{९१}{६२}$=१+$\frac{२९}{६२}$ द्वाषष्ट्या द्वाषष्टिभागैरेको-मुहूर्त्तो लब्धः, स च मुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्त स्तदा जाता चत्वारो मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य

होता है इन योगसमुदाय से पूर्वकथित गुणनफलरूप राशि को शोधित करे जैसे की-(३४३८ । $\frac{२१६}{६२}$ । $\frac{३६}{६२,६७}$)-(३२७६ । $\frac{९६}{६२}$ । $\frac{२६४}{६२-६७}$)=(१६२ । $\frac{११६}{६२}$ । $\frac{४०}{६२\times६७}$) पूर्वप्रतिपादित नियम से यथास्थानस्थित अंक के क्रम से विशोधन करने से पश्चात् एक सो बासठ तथा बासठिया एक भाग का एकसो सोलह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चालीस भाग (१६२ । $\frac{११६}{६२}$ । $\frac{४०}{६२\times६७}$) इतना प्रमाण अवशिष्ठ रहता है। इस प्रमाण से अभिजित से लेकर उत्तराभाद्रपदा पर्यन्त के छ नक्षत्रों को एक सो उनसठ मुहूर्त १५९। तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग $\frac{२४}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग $\frac{६६}{६२\times६७}$ इतने प्रमाण से शोधित करे-(१६२ । $\frac{११६}{६२}$ । $\frac{४०}{६२\times६७}$)-(१५९। $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६२\times६७}$)=(३ । $\frac{९१}{६२}$ । $\frac{४१}{६२\times६७}$) यथाक्रम विशोधन करने से पश्चात् तीन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया भाग का इक्काणवें भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चालीस भाग शेष रहता है। यहां पर $\frac{९१}{६२}$=१ + $\frac{२९}{६२}$ बास-

---

સમુદાયના ગણુનફલરૂપ રાશીમાંથી શોધિત કરવા જેમકે-(૩૪૩૮।$\frac{૨૧૬}{૬૨}$।$\frac{૩૬}{૬૨,૬૭}$)-(૩૨૯૬।$\frac{૯૬}{૬૨}$।$\frac{૨૬૪}{૬૨,૬૭}$)=(૧૬૨।$\frac{૧૧૬}{૬૨}$।$\frac{૪૦}{૬૨,૬૭}$) પૂર્વપ્રતિપાદિત નિયમાનુસાર યથાસ્થાનસ્થિત અંકોના ક્રમથી વિશોધન કરવાથી એકસો બાસઠ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા એક ભાગના એકસો સોલ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભગના સડસઠિયા ચાલીસ ભાગ (૧૬૨।$\frac{૧૧૬}{૬૨}$।$\frac{૪૦}{૬૨,૬૭}$) આટલું પ્રમાણુ શેષ રહે છે. આ પ્રમાણુથી અભિજીતથી લઇને ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના છ નક્ષત્રોને એકસો ઓગણુસાઇઠ મુહૂર્ત ૧૫૯। તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ $\frac{૨૪}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ $\frac{૬૬}{૬૨,૬૭}$ આટલા પ્રમાણુથી શોધિત કરવા. જે આ પ્રમાણે (૧૬૨।$\frac{૧૧૬}{૬૨}$।$\frac{૪૦}{૬૨,૬૭}$)-(૧૫૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૨,૬૭}$)=(૩।$\frac{૯૧}{૬૨}$।$\frac{૪૧}{૬૨,૬૭}$) યથાક્રમ વિશોધન કરવાથી ત્રણ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકાણુ ભાગ $\frac{૯૧}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચાલીસ ભાગશેષ રહે છે. અહીં $\frac{૯૧}{૬૨}$=૧ $\frac{૨૯}{૬૨}$ બાસઠિયા બાસઠ ભાગથી એક મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તેને મુહૂર્ત સંખ્યામાં મેળવવામાં આવે

अत्र पूर्वप्रदर्शितक्रमापेक्षया श्रावणमासभाविनी चतुर्थ्यावृत्तिः किल सप्तमी पौर्णमासी स्यात् तेनात्र गुणकः सप्त भवेत्, स च पूर्वदर्शितगाथाक्रमेण रूपोनो विधेयः ७-१=६ जातः षट्कः, अनेन प्राक्तनो ध्रुवराशिः-त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् सप्तषष्टिभागाः-(५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२-६७}$) एतावन्तोऽङ्काः षड्भिर्गुणकै गुणनीयाः-(५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२-६७}$) × ६= (३४३८ । $\frac{२१६}{६२}$ । $\frac{३६}{६२-६७}$) जातानि अष्टात्रिंशदधिकानि चतुस्त्रिंशच्छतानि मुहूर्त्तानाम् । मुहूर्त्तगतानां द्वाषष्टिभागानां च षोडशोत्तरे द्वे शते, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागा इति, तत एतेभ्य श्चतुर्णां नक्षत्रपर्यायाणां योगो विशुध्येत, स च योग समुदायो यथा-षट् सप्तत्यधिकानि द्वात्रिंशच्छतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां षण्णवतिः द्वाषष्टिभाग सत्कानां च सप्तषष्टिभागानां चतुः षष्ट्यधिके द्वेशते-(३२७६। $\frac{९६}{६२}$। $\frac{२६४}{६२-६७}$) इति भवति, एभिर्योगसमुदायैः स च पूर्वोक्तो गुणनफलरूपो राशिर्विशोध्यते

करता है । यह किस प्रकार होता है ? सो दिखलाते हैं-यहां पर पूर्वप्रदर्शित क्रम की अपेक्षा से श्रावणमासभाविनी चौथी आवृत्ति सातमी पूर्णिमा होती है । अतः यहां पर सात गुणक होते हैं, उसको पूर्वप्रदर्शित गाथा के क्रम से रूपोन करे ७-१=६ रूपोन करने से छ होते हैं, इस संख्या से पूर्व की ध्रुवराशि जो पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग-(५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२,६७}$) इतने प्रमाण को छ से गुणा करे-(५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२\times६७}$)+६=(३४३८ । $\frac{२१६}{६२}$ । $\frac{३६}{६२\times६७}$) गुणा करने से इस प्रकार चोतीस सो अडतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दोसो सोलह तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छत्तीस भाग होते हैं, इनमें से चार नक्षत्रपर्याय को शोधित करें । जैसे की-बत्तीस सो छिहोत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियाणवे भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया दो सो चोसठ-(३२७६ । $\frac{९६}{६२}$ । $\frac{२६४}{६२\times६७}$) इतना

ભાવિની ચોથી આવૃત્તિ સાતમી પૂર્ણિમાએ થાય છે. તેથી અહીંયાં સાત ગુણક થાય છે. તેને પહેલાં કહેલ ગાથાના ક્રમથી રૂપોન કરવા ૭-૧=૬ રૂપોન કરવાથી છ થાય છે. આ સંખ્યાથી પહેલાંની ધ્રુવરાશિ જે પાંચસોતોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ (૫૭૩।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२,६७}$ આટલા પ્રમાણનો છથી ગુણાકાર કરવો. (૫૭૩।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२,६७}$)+૬=(૩૪૩૮।$\frac{२१६}{६२}$।$\frac{३६}{६२,६७}$) ગુણાકાર કરવાથી ચોત્રીસસો આડત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસોસોળ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છત્રીસ ભાગ થાય છે. આટલા ભાગોમાંથી ચાર નક્ષત્ર પર્યાયને શોધિત કરવા, જેમકે-બત્રીસસો છોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છન્નુ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બસોચોસઠ (૩૨૭૬।$\frac{९६}{६२}$।$\frac{२६४}{६२,६७}$) આટલા થાય છે. આ યોગ

तदा $(३४३८|\frac{११६}{६२}|\frac{३६}{६२-६७})-(३२७६|\frac{९६}{६२}|\frac{२६४}{६२-६७})=(१६२|\frac{११६}{६२}|\frac{४०}{६२-६७})$ पूर्वप्रतिपादितनियमेन यथास्थानस्थिताङ्कक्रमेण विशोधनादवशिष्टमेकं शतम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः $(१६२|\frac{११६}{६२}|\frac{४०}{६२-६७})$ पुनरेतेभ्योऽभिजिदादीनि उत्तराभाद्रपदा पर्यन्तानि षट् नक्षत्राणि एकोनषष्ट्याधिकेन मुहूर्त्तशतेन १५९, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैः $\frac{२४}{६२}$, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् षष्ट्या सप्तषष्टिभागैः $\frac{६६}{६२-६७}$, एभिर्भूयो विशुद्धानि-$(१६२|\frac{११६}{६२}|\frac{४०}{६२-६७})-(१५९|\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६२-६७})=३|\frac{९१}{६२}|\frac{४१}{६२-६७})$ यथास्थानक्रमविशोधनेन पश्चात् स्थितास्त्रयो मुहूर्त्ताः, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानामेक नवतिः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैक चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः। अत्र $\frac{९१}{६२}=१+\frac{२९}{६२}$ द्वाषष्ट्या द्वाषष्टिभागैरेको-मुहूर्त्तो लब्धः, स च मुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्त स्तदा जाता चत्वारो मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य

होता है इन योगसमुदाय से पूर्वकथित गुणनफलरूप राशि को शोधित करे जैसे की-$(३४३८।\frac{२१६}{६२}।\frac{३६}{६२,६७})-(३२७६।\frac{९६}{६२}।\frac{२६४}{६२-६७})=(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२\times६७})$ पूर्वप्रतिपादित नियम से यथास्थानस्थित अंक के क्रम से विशोधन करने से पश्चात् एक सो बासठ तथा बासठिया एक भाग का एकसो सोलह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चालीस भाग $(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२\times६७})$ इतना प्रमाण अवशिष्ट रहता है। इस प्रमाण से अभिजित से लेकर उत्तराभाद्रपदा पर्यन्त के छ नक्षत्रों को एक सो उनसठ मुहूर्त १५९। तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग $\frac{२४}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग $\frac{६६}{६२\times६७}$ इतने प्रमाण से शोधित करे-$(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२\times६७})-(१५९।\frac{२४}{६२}।\frac{६६}{६२\times६७})=(३।\frac{९१}{६२}।\frac{४१}{६२\times६७})$ यथाक्रम विशोधन करने से पश्चात् तीन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया भाग का इक्काणवें भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चालीस भाग शेष रहता है। यहां पर $\frac{९१}{६२}=१+\frac{२९}{६२}$ बास-

સમુદાયના ગણુનફલરૂપ રાશીમાંથી શોધિત કરવા જેમકે-$(૩૪૩૮|\frac{૨૧૬}{૬૨}|\frac{૩૬}{૬૨,૬૭})-(૩૨૭૬|\frac{૯૬}{૬૨}|\frac{૨૬૪}{૬૨,૬૭})=(૧૬૨|\frac{૧૧૬}{૬૨}|\frac{૪૦}{૬૨,૬૭})$ પૂર્વપ્રતિપાદિત નિયમાનુસાર યથાસ્થાનસ્થિત અંકોના ક્રમથી વિશોધન કરવાથી એકસો બાસઠ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા એક ભાગના એકસો સોલ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચાલીસ ભાગ $(૧૬૨|\frac{૧૧૬}{૬૨}|\frac{૪૦}{૬૨,૬૭})$ આટલું પ્રમાણ શેષ રહે છે. આ પ્રમાણથી અભિજીતથી લઇને ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના છ નક્ષત્રોને એકસો ઓગણસાઇઠ મુહૂર્ત ૧૫૯। તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ $\frac{૨૪}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ $\frac{૬૬}{૬૨,૬૭}$ આટલા પ્રમાણથી શોધિત કરવા. જે આ પ્રમાણે $(૧૬૨|\frac{૧૧૬}{૬૨}|\frac{૪૦}{૬૨,૬૭})-(૧૫૯|\frac{૨૪}{૬૨}|\frac{૬૬}{૬૨,૬૭})=(૩|\frac{૯૧}{૬૨}|\frac{૪૧}{૬૨,૬૭})$ યથાક્રમ વિશોધન કરવાથી ત્રણ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકાણુ ભાગ $\frac{૯૧}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચાલીસ ભાગશેષ રહે છે. અહીં $\frac{૯૧}{૬૨}=૧\ \frac{૨૯}{૬૨}$ બાસઠિયા બાસઠ ભાગથી એક મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તેને મુહૂર્ત સંખ્યામાં મેળવવામાં આવે

एकोनत्रिंशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः–($४|\frac{२९}{६२}|\frac{४१}{६२-६७}$) ततो रेवतीनक्षत्रस्यार्द्धक्षेत्रत्वात् तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्त्तपरिमाणं भवति, अतस्त्रिंशद्‌भ्य एतद् विशोध्यते, तद्यथा–३०–($४|\frac{२९}{६२}|\frac{४१}{६२-६७}$)=($२५|\frac{३२}{६२}|\frac{२६}{६२-६७}$) अवशिष्टमुहूर्त्तानां पञ्चविंशतिः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षड्विंशतिः सप्तषष्टिभागाः। अत उपपद्यते यत् रेवतीनक्षत्रं पञ्चविंशतौ मुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वात्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षड्विंशतौ सप्तषष्टिभागेषु, शेषेषु सत्सु चतुर्थी श्रावणमासभाविनी मावृत्तिं प्रवर्त्तयति चन्द्रः। 'मूलसूत्रे 'बत्तीसं' इति पाठो भ्रमाल्लिखितं वर्त्तते, गणितयुक्त्यातु षड्विंशतिरायाति, अतस्तत्स्थाने 'छव्वीसं' इति

ठिया बासठ भाग से एक मुहूर्त लब्ध होता है, उसको मुहूर्तराशि में जोडे तो चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया उन्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया इकतालीस भाग होते हैं। ($४|\frac{२९}{६२}|\frac{४१}{६२\times६७}$) तत्पश्चात् रेवती नक्षत्र अर्धक्षेत्र व्यापी होने से उसका मान तीस मुहूर्त होता है, अतः इन तीस में से इस को शोधित करे जैसे कि–३०–($४|\frac{२९}{६२}|\frac{४१}{६२\times६७}$)=($२५|\frac{३२}{६२}|\frac{२६}{६२-६७}$) शोधन करने से पश्चात् पचीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छब्बीस भाग रहता है। इस से यह फलित होता है कि–रेवती नक्षत्र का पचीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छाईस भाग शेष रहने पर चंद्र श्रावण मास भाविनी चौथी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। मूल सूत्र में (बत्तीसं) ऐसा पाठ भ्रम से लिखा गया दिखता है। गणित युक्ति अनुसार छाईस आता है। अतः बत्तीस के स्थान में (छब्बीसं) इस प्रकार का पाठ समझ लेवें।

તો ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયાં ઓગણત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકતાલીસ ભાગ થાય છે–($૪|\frac{૨૯}{૬૨}|\frac{૪૧}{૬૨,૬૭}$) તે પછી રેવતી નક્ષત્ર અર્ધ ક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું થાય છે તેથી એ ત્રીસમાંથી આને શોધિત કરવા જેમ કે–૩૦–($૪|\frac{૨૯}{૬૨}|\frac{૪૧}{૬૨,૬૭}$)=($૨૫|\frac{૩૨}{૬૨}|\frac{૨૬}{૬૨,૬૭}$) શોધન કરવાથી પછીથી પચીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છવ્વીસ ભાગ રહે છે, આનાથી એ ફલિત થાય છે કે–રેવતી નક્ષત્રના પચીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છવ્વીસ ભાગ શેષ રહે ત્યારે ચંદ્ર શ્રવણમાસની ચોથી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે, મૂલ સૂત્રમાં (बत्तीसं) આ પ્રમાણે પાઠ ભ્રમથી લખેલ હોય તેમ જણાય છે. ગણિત પ્રક્રિયા અનુસાર છવ્વીસ આવે છે. તેથી બત્રીસને ઠેકાણે (छव्वीसं) આ પ્રમાણેનો પાઠ સમજવો જોઈએ.

पाठो ज्ञेयः ॥ सम्प्रति-सूर्यनक्षत्रविषयकं प्रश्नसूत्रमाह-'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? । तस्मिन् समये-चन्द्रस्य चतुर्थ्यावृत्तिप्रवर्त्तनकाले, सूर्यः केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवतीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह-'ता पूसेणं पूसस्स तं चेव' तावत् पुष्येण पुष्यस्य तथैव ।-तावदिति प्राग्वत्, पुष्येण-पुष्यनक्षत्रेण सह युक्तो भवति सूर्यः, पुष्यनक्षत्रस्य समयविभागोऽपि तथैव-यथा प्रथमद्वितीयतृतीयपर्यायेषु प्रतिपादित स्तथैवात्रापि ज्ञेयः, अर्थात् पुष्यनक्षत्रस्यैकोनविंशतौ मुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशतौ द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशतौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु $(१९|\frac{४३}{६२}|\frac{३३}{६२-६७})$ एतत्तुल्येषु शेषेषु तिष्ठत्सु सत्सु तत्रैव वर्त्तमानः सूर्य श्चतुर्थी मावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति ज्ञेयः, अत्रापि गणितप्रक्रिया प्रथमावृत्ति-वदेव भावनीया, अथ सम्प्रति पञ्चमं श्रावणमासभाव्यावृत्तिविषयकं प्रश्नसूत्रमाह-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तावद्

अब सूर्य नक्षत्र विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) चंद्र की चतुर्थी आवृत्ति के प्रवर्तन काल में सूर्य किन नक्षत्र के साथ युक्त रहता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता पूसे णं पूसस्स तं चेव) पुष्य नक्षत्र के साथ योग युक्त होकर सूर्य रहता है । पुष्य नक्षत्र का समयविभाग भी जिस प्रकार प्रथम, दूसरा एवं तीसरा पर्याय में प्रतिपादित किया है, उसी प्रकार यहां पर समझ लेवें । अर्थात् पुष्य नक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेत्तीस भाग $(१९ । \frac{४३}{६२} । \frac{३३}{६२+६७})$ इतने प्रमाण शेष रहने पर वहां रहकर सूर्य चौथी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है । यहां पर भी गणित प्रक्रिया प्रथम आवृत्ति के समान ही भावित कर लेवें ।

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે. (तं समयं च णं सूरे के णं णक्खत्तणं जोएइ) ચંદ્રની ચોથી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત રહે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता पूसेणं पूसस्स तं चेव) પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત થઈને સૂર્ય તે સમયે રહે છે. પુષ્ય નક્ષત્રનો સમયવિભાગ પણ જે રીતે પહેલાં બીજા અને ત્રીજા પર્યાયમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એજ પ્રમાણે અહીંયાં સમજી લેવો. અર્થાત્ પુષ્ય નક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ $(૧૯|\frac{૪૩}{૬૨}|\frac{૩૩}{૬૨}$ ૬૭) આટલું પ્રમાણ શેષ રહે ત્યારે ત્યાં સ્થિત રહીને સૂર્ય ચોથી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. અહીંયાં પણ ગણિત પ્રક્રિયા પહેલી આવૃત્તિમાં કહ્યા પ્રમાણેજ ભાવિત કરી લેવી.

एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां पञ्चमीं वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ।–तावदिति प्राग्वत् एतेषां–प्रथमोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये पञ्चमीं वर्षाकालोद्भवां श्रावणमासभाविनी मावृत्तिं केन नक्षत्रेण सह युक्तः सन् चन्द्रः प्रवर्त्ततीति गौतमस्य प्रश्ननिर्वचनं श्रुत्वा भगवानाह–'ता पुव्वाहिं फग्गुणीहिं' तावत् पूर्वाभ्यां फाल्गुनीभ्याम् । पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य द्वितारकत्वाद् द्विवचनं, तस्मिन् समये–पञ्चमावृत्तिप्रवर्त्तनकाले चन्द्रः पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रेण सह युक्तो भवति ॥ सम्प्रति अस्यैव समयविभागं दर्शयति–'पुव्वाफग्गुणी णं बारसमुहुत्ता सत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेरसचुण्णियाभागा सेसा' पूर्वाफल्गुन्या द्वादशमुहूर्त्ताः सप्तचत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा त्रयोदशचूर्णिकाभागाः शेषाः ।–

अब पांचवीं श्रावणमासभाविनी आवृत्ति के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) ये पूर्व कथित पांच संवत्सरों में श्रावणमासभाविनी वर्षाकाल की पांचवीं आवृत्ति को चंद्र कौन नक्षत्र के साथ योग करके प्रवर्तित करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता पुव्वाहिं फग्गुणीहिं) यहां पर पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र दो तारा वाला होने से द्विवचन कहा है । उस समय अर्थात् पांचवीं आवृत्ति के प्रवर्तन काल में चंद्र पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता है । अब इसका समयविभाग प्रदर्शित करता है–(पुव्वाफग्गुणीणं बारस मुहुत्ता सत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेरस चुण्णिया भागा सेसा) पूर्वा फाल्गुनी नक्षत्र का बारह मुहूर्त, तथा एक मुहूर्त का बासठिया सुडतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया

હવે શ્રાવણમાસ ભાવિની પાંચમી આવૃત્તિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) આ પહેલાં કહેલ પાંચ સંવત્સરોમાં શ્રાવણમાસ ભાવિની વર્ષાકાળની પાંચમી આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને પ્રવર્તિત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता पुव्वाहिं फग्गुणीहिं) અહીં પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર બે તારાવાળું હોવાથી દ્વિવચન કહેલ છે. તે સમયે અર્થાત્ પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તન કાળમાં ચંદ્ર પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રની સાથે યોગયુક્ત રહે છે. હવે તેનો સમય વિભાગ પ્રદર્શિત કરે છે.–(पुव्वाफग्गुणीणं बारस मुहुत्ता सत्तालीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेरस चुण्णिया भागा सेसा) પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના બાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડ-

तावदिति पूर्ववत् पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य द्वादशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागा श्चूर्णिकाभागाः यदा शेपास्तिष्ठन्ति तदैव वर्त्तमान श्चन्द्रः पञ्चमीं श्रावणमासभाविनी मावृत्तिं प्रवर्त्तयति ॥ यथात्र गणितप्रक्रिया प्रदर्श्यते–पञ्चमीं श्रावणमासभाविन्यावृत्तिः किल प्रथमोपदर्शितक्रमापेक्षया नवमी स्यात् अतोऽत्र गुणकस्थाने नव ध्रियते, स च रूपोनः कार्यः-९–१=८ जाता अष्टौ । अनेन गुणकेन प्रागुक्तो ध्रुवराशि र्गुणनीयः, ध्रुवराशिमानानि तु त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः । एकस्य च द्वाषष्टि-भागस्य षट् सप्तषष्टिभागा इति । $(५७३|\frac{३६}{६२}|\frac{६}{६२-६७})\times ८=(४५८४|\frac{२८८}{६२}|\frac{४८}{६२-६७}|)$ जातानि गुणनफलानि चतुरशीत्यधिकानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टि-भागानां द्वे शते अष्टाशीत्यधिके, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य अष्टाचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा इति, तत एभ्यः पञ्चनक्षत्रपर्यायाः विशुध्यन्ते । पञ्चपर्यायानां योगस्तु (४०९५ । $\frac{३२४}{६२}$ ।

तेरह चूर्णिका भाग जब शेष रहता है, उसी समय प्रवर्तमान चंद्र पांचवीं श्रावणमासभाविनी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है । अब यहां पर गणित प्रक्रिया प्रदर्शित की जाती है–पांचवीं श्रावणमासभाविनी आवृत्ति प्रथम प्रदर्शित क्रम से नववीं होती है । अतः यहां पर गुणकस्थान में नव रक्खा जाता है । उसको रूपोन करे ९–१=८ रूपोन करने से आठ होते हैं । इस गुणक राशि से पूर्व कथित ध्रुवराशि को गुणा करे ध्रुवराशि का प्रमाण पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग होता है $(५७३ । \frac{३६}{६२} । \frac{६}{६२+६७})+८=(४५८४ । \frac{२८८}{६२} । \frac{४८}{६२+६७})$ गुणा करने से चार हजार पांच सो चोरासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दो सो अठासी भाग तथा बासठिया एक भाग का सड-सठिया अडतालीस भाग होते हैं । इनमें से ये पांच नक्षत्रपर्याय शुद्ध होते

સઠિયા તેર ચૂર્ણિકા ભાગ જ્યારે શેષ રહે એ સમયે પ્રવર્તમાન ચંદ્ર પાંચમી શ્રાવણ માસ ભાવિની આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. હવે અહીં ગણિત પ્રક્રિયા પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે. પાંચમી શ્રાવણ માસ ભાવિની આવૃત્તિ પહેલા પ્રદર્શિત કરેલ ક્રમથી નવમી થાય છે. તેથી અહીંયાં ગુણસ્થાનમાં નવ આવે છે. તેને રૂપોન કરવા. ૯–૧–૮ રૂપોન કરવાથી આઠ થાય છે. આ ગુણકરાશીથી પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરવો ધ્રુવરાશિનું પ્રમાણ પાંચસો તોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ થાય છે. $(૫૭૩|\frac{૩૬}{૬૨}|\frac{૬}{૬૨,૬૭})+૮=$ $(૪૫૮૪|\frac{૨૮૮}{૬૨}|\frac{૪૮}{૬૨,૬૭})$ ગુણાકાર કરવાથી ચારહજાર પાંચસો ચોરાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસોઅઠયાસી ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા અડતાલીસ ભાગ થાય છે. આમાંથી આ પાંચનક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થાય છે. પાંચ નક્ષત્ર પર્યાયનો યોગ

$\frac{६२}{६७}$) पञ्चनवत्यधिकानि चत्वारिंशच्छतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तसत्कानां द्वापष्टिभागानां च चतुर्विंशत्यधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वापष्टिः सप्तपष्टिभागाः यथा-(४५८४। $\frac{२८८}{६२}$ । $\frac{४८}{६२-६७}$)-(४०९५ । $\frac{१२४}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$)=(४८९ । $\frac{१६३}{६२}$ । $\frac{५३}{६२-६७}$ ।) यथास्थानक्रमेण विशोधनाज्जातानि एकोननवत्यधिकानि चत्वारि शतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां त्रिपष्टयधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागास्तिष्ठन्तीति, (४८९ । $\frac{१६३}{६२}$ । $\frac{५३}{६२-६७}$ ।) पुनरेतेभ्यस्त्रिभिः शतैर्नवत्यधिकैः ३९० मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः $\frac{२४}{६२}$ । एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पट्पष्टया सप्तपष्टिभागैः $\frac{६६}{६२-६७}$ । अभिजिदादीनि पुनर्वसु पर्यन्तानि नक्षत्राणि परिशुद्धानि भवन्ति, यथा-(४८९ । $\frac{१६३}{६२}$ । $\frac{५३}{६२-६७}$ ।)-(३९० । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६२-६७}$ ।)=(९० । $\frac{१३८}{६२}$ । $\frac{५४}{६२-६७}$ ।) परिशोधनात् पश्चात् स्थिता मुहूर्त्तानां नवतिः, मुहूर्त्तगतानां द्वापष्टिभागानां चाष्टात्रिंशदधिकं

हैं। पांच नक्षत्रपर्याय का योग-(४०९५ । $\frac{१२४}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$) चार हजार पंचाणवें मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बासठ भाग होते है। इस को शोधित करे-जैसे की (४५८४। $\frac{२८८}{६२}$ । $\frac{४८}{६२\times६७}$)-(४०९५ । $\frac{१२४}{६२}$ । $\frac{६२}{६७}$)=(४८९ । $\frac{१६३}{६२}$ । $\frac{५३}{६२+६७}$) यथास्थान क्रम से विशोधन करने से चार सो नवासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो तिरसठ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तिरपन भाग रहता है। (४८९ । $\frac{१६३}{६२}$ । $\frac{५३}{६२\times६७}$) इनमें से तीन सो नव्वे ३९०। मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस $\frac{२४}{६२}$ भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग $\frac{६६}{६२ ६७}$ इतने प्रमाण से अभिजिदादि पुनर्वसु पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करे, जैसे कि (४८९ । $\frac{१६३}{६२}$ । $\frac{५३}{६२\times६७}$)-(३९० । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६२+६७}$)=(९० $\frac{१३८}{६२}$ । =$\frac{५४}{६२+६७}$) इस प्रकार शोधन करने से पश्चात् नव्वे मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो अडतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया

(૪૦૯૫।$\frac{૧૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૨}{૬૭}$) ચારહજાર અને પંચાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસો ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાસઠ ભાગ થાય છે. તેને શોધિત કરવા જેમકે-(૪૫૮૪।$\frac{૨૮૮}{૬૨}$।$\frac{૪૮}{૬૨,૬૭}$)-(૪૦૯૫।$\frac{૧૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૨}{૬૭}$)=(૪૮૯।$\frac{૧૬૩}{૬૨}$।$\frac{૫૩}{૬૨,૬૭}$) યથાસ્થાનના ક્રમથી તેનું શોધન કરવાથી ચારસોને નેવાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસો ત્રેસઠ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રેપન ભાગ રહે છે. (૪૮૯।$\frac{૧૬૩}{૬૨}$।$\frac{૫૩}{૬૨,૬૭}$) આમાંથી ત્રણસોનેવું ૩૯૦ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ $\frac{૨૪}{૬૨}$ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ $\frac{૬૬}{૬૭}$ આટલા પ્રમાણુથી અભિજીતથી લઇને પુનર્વસુ પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા જેમકે-(૪૮૧।$\frac{૧૬૨}{૬૨}$।$\frac{૫૩}{૬૨,૬૭}$)-(૩૯૦।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૨,૬૭}$) =(૯૦।$\frac{૧૩૮}{૬૨}$।$\frac{૫૪}{૬૨,૬૭}$ આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી પછીથી નેવું મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસો આડત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોપનભાગ શેષ

शतम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुःपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः, (९० । $\frac{१३८}{६२}$ । $\frac{५४}{६२-६७}$ ।) अत्र $\frac{१३८}{६२}=२+\frac{१४}{६}$ अर्थात् द्वितीयाङ्के चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन द्वौ मुहूर्त्तौ लब्धौ, तौ च मुहूर्त्तस्थाने युक्तौ, तदा जाता मुहूर्त्तानां द्विनवतिः ९० + २=९२ पश्चाच्च स्थिताश्चतुर्दश द्वाषष्टिभागाः, अतः शेषाणां यथाक्रमेण न्यासः-(९२ । $\frac{१४}{६२}$ । $\frac{५४}{६२-६७}$ ।) अस्मात्पुनः पञ्चसप्तत्या मुहूर्त्तैः पुष्यादीनि मघा पर्यन्तानि त्रीणि नक्षत्राणि शुद्धानि (९२ । $\frac{१४}{६२}$ । $\frac{५४}{६२-६७}$) - ७५=(१७ । $\frac{१४}{६२}$ । $\frac{५४}{६२-६७}$ ।) पश्चात् स्थिताः सप्तदशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्दश द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुः पञ्चाशत् सप्तषष्टिभागा इति । न चैतावता पूर्वाफाल्गुनी शुध्यति । पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रस्यार्द्धक्षेत्रत्वात्तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्त्ताः, अतस्त्रिंशद्भ्य एतस्य परिशोधनेन शेषाश्चूर्णिकाभागा भवेयुर्यथा परिशोधनार्थं न्यासः-३०-(१७ । $\frac{१४}{६२}$ । $\frac{५४}{६२-६७}$ ।)=(१२ । $\frac{४७}{६२}$ । $\frac{१३}{६२-६७}$ ।) अत आगतं पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य द्वादशसु मुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्त चत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयोदशसु

चोपन भाग शेष रहते हैं। इनमें दूसरे अंक में जो बासठिया एक सो अडतीस है इसमें से एक सो चोवीस से दो मुहूर्त लब्ध होता है, उसको मुहूर्त स्थान में जोडे तो बिराणवे मुहूर्त होते हैं। ९०+२=९२ पश्चात् बासठिया चौदह रहते हैं। अतः शेष अंकों का न्यास इस प्रकार से हैं-(९२ । $\frac{१४}{६२}$ । $\frac{५४}{६२+६७}$) इनमें से पचहत्तर मुहूर्त से पुष्य से लेकर मघा पर्यन्त के तीन नक्षत्र शोधित करे (९२ । $\frac{१४}{६२}$ । $\frac{५४}{६२+६७}$)-७५=(१७ । $\frac{१४}{६२}$ । $\frac{५४}{६२\times६७}$) शोधित करने से पश्चात् सत्रह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौदह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोपन भाग शेष बचते हैं, इतने प्रमाण से पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र शोधित नहीं हो सकता है, कारण की पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र अर्द्धक्षेत्र मानवाला होने से उनका मान तीस मुहूर्त का होता है। अतः तीस में से इनको शोधित करने से शेष चूर्णिका भाग रहता है। इनका परिशोधन न्यास इस प्रकार से हैं-३०-(१७ । $\frac{१४}{६२}$ । $\frac{५४}{६२-६७}$)=(१२ । $\frac{४७}{६२}$ । $\frac{१३}{६२-६७}$) इससे यह ज्ञात

રહે છે. આમાં બીજા અંકમાં જે બાસઠિયા એકસો આડત્રીસ છે તેમાંથી એકસોચોવીસથી બે મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તેને મુહૂર્ત સંખ્યાની સાથે મેળવવા જેથી બાણુ મુહૂર્ત થાય છે. ૯૦+૨=૯૨ તે પછી બાસઠિયા ચૌદ રહે છે. તેથી શેષ અંકન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે. (૯૨।$\frac{૧૪}{૬૨}$,$\frac{}{૬૭}$-૭૫=(૧૭।$\frac{૧૪}{૬૨}$।$\frac{૫૪}{૬૨}$,૬૭ શોધિત કરવાથી પછીથી સત્તર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચૌદ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોપન ભાગ શેષ વધે છે, આટલા પ્રમાણથી પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર શોધિત થઈ શકતું નથી કારણ કે પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર વ્યાપિ હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું હોય છે. તેથી ત્રીસમાંથી આને શોધિત કરવાથી શેષ ચૂર્ણિકા ભાગ રહે છે, આના શોધન ન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે,-૩૦-(૧૭।$\frac{૧૪}{૬૨}$।$\frac{૫૪}{૬૨}$,૬૭)=(૧૨।$\frac{૪૭}{૬૨}$।$\frac{૧૩}{૬૨}$,૬૭) આનાથી એ સમજાય છે કે-

सप्तषष्टिभागेषु चूर्णिकाभागेषु शेषेषु सत्सु तत्रैव वर्त्तमानश्चन्द्रः पञ्चमीं वर्षाकालोद्भवां श्रावणमास भाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति गणितदृशा सिध्यति ।

अथ सम्प्रति सूर्यनक्षत्रविषयकं प्रश्नसूत्रं निर्दिशति-'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तस्मिन् समये खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥ तस्मिन् समये-पञ्चमावृत्तिप्रवर्त्तनकाले सूर्यः केन नक्षत्रेण सह युक्तः सन् तामावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्नं विज्ञाय भगवानाह-'ता पूसेणं पूसस्स तं चेव' तावत् पुष्येण पुष्यस्य तथैव ॥-तावदिति प्राग्वत्, पुष्येण-पुष्यनक्षत्रेण सह वर्त्तमानो भवति सूर्यः । तथा च पुष्यनक्षत्रस्य समय विभागोऽपि तथैव यथा प्रथमावृत्तौ प्रतिपादित स्तथैवात्रापि ज्ञेयः । अर्थात् पुष्यनक्षत्रस्यैकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य

होता है कि पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र का बारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सुडतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेरह चूर्णिका भाग इतना प्रमाण शेष रहने पर वहां पर वर्तमान चंद्र श्रावणमासभाविनी, वर्षाकाल में होने वाली पांचवीं आवृत्ति को प्रवर्तित करता है, इस प्रकार गणित प्रक्रिया से सिद्ध होता है ।

अब सूर्य नक्षत्र विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) पांचवीं आवृत्ति के प्रवर्तनकाल में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ युक्त होकर उस आवृत्ति को प्रवर्तित करता है, इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(पूसे णं पूसस्स तं चेव) सूर्य पुष्य नक्षत्र के साथ वर्तमान रहता है। तथा पुष्य नक्षत्र का समयविभाग भी जिस प्रकार प्रथमआवृत्ति में प्रतिपादित किया है, उसी प्रकार यहां पर भी ज्ञात कर लेवें । अर्थात् पुष्य नक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का

પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના બાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેર ચૂર્ણિકા ભાગ આટલું પ્રમાણ શેષ રહે ત્યારે ત્યાં રહેલ ચંદ્ર શ્રાવણ માસ ભાવિની વર્ષાકાલમાં થનારી પાંચમી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે, આ પ્રમાણે ગણિતપ્રક્રિયાથી સિદ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને એ આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(पूसे णं पूसस्स तं चेव) સૂર્ય પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે વર્તમાન રહે છે, તથા પુષ્ય નક્ષત્રનો સમય વિભાગ પણ જે પ્રમાણે પહેલી આવૃત્તિમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે એજ પ્રમાણે અહીંયાં પણ સમજી લેવો, અર્થાત્ પુષ્ય નક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તનાં બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ

त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागा श्चूर्णिकाभागाः शेषा–(१९।४३/६२।३३/६२-६७) एतावन्त श्चूर्णिकाभागाः शेषा यदा तिष्ठन्ति तत्रैव वर्त्तमानः सूर्यः पञ्चमीं वर्षाकालोद्भवां श्रावणमासभाविनी मावृत्ति प्रवर्त्तयतीति। अत्र गणितप्रक्रियाणि प्रथमं प्रदर्शितैव, किमत्र पिष्टपेषणेनेति ॥सू० ७६॥

तदेवं वार्षिकावृत्तिपु चन्द्रसूर्ययो र्नक्षत्रयोगविषयं प्रतिपाद्य सम्प्रति–हैमन्तिकावृत्तिपु तयोरेव नक्षत्रयोगं प्रतिपादयितु मिच्छु स्तत्र प्रश्नोत्तरसूत्रमाह–ता एएसि णं पंचण्हं' इत्यादि।

मूलम्–ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता हत्थेणं, हत्थस्स णं पंच मुहुत्ता पण्णासं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सट्ठी चुण्णिया भागा सेसा। तं समयं च सूरे केणं नक्खत्तेणं जोएइ ?, उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए. ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता सत्तभिसयाहिं, सत्तभिसयाणं दुन्नि मुहुत्ता अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छत्तालीसं चुण्णियाभागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए। ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पूसेणं, पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा। तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए। ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थिं हेमंतिं आउट्टिं चंदे

बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस चूर्णिका भाग (१९। ४३/६२। ३३/६२-६७) इतना चूर्णिका भाग जब शेष रहे वहां पर सूर्य वर्तमान होकर पांचवीं श्रावणमासभाविनी वर्षाकाल की आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। यहां पर गणितप्रक्रिया भी प्रथम प्रदर्शित की है उसी प्रकार है। अतः यहां पर पुनः पिष्टपेषण करके नहीं कहते ॥ सू० ७६ ॥

ચૂર્ણિકા ભાગ (૧૯।૪૩/૬૨।૩૩/૬૨,૬૭) આટલું પ્રમાણ જ્યાં શેષ રહે ત્યાં રહીને સૂર્ય પાંચમી શ્રાવણ માસભાવિની વર્ષાકાળ સંબંધી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે, અહીંયાં ગણિતપ્રક્રિયા પણ પહેલાં બતાવેલ છે. તે પ્રમાણે છે. તેથી અહીં તેને ફરીથી કહેતા નથી. ॥સૂ૦ ૭૬॥

केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता मूलेणं, मूलस्स छ मुहुत्ता अट्ठावन्नं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए। ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता कत्तियाहिं, कत्तियाणं अट्ठारसमुहुत्ता छत्तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छ चुण्णिया भागा सेसा। तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए ।सू० ७७॥

छाया—तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमां हैमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् हस्तेन, हस्तस्य खलु पञ्चमुहूर्त्ताः पञ्चाशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा षष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः। तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, उत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरमसमयः। तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयां हैमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावच्छतभिषाभिः, शतभिषाणां द्वौ मुहूर्त्तौ अष्टाविंशतिश्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा षट् चत्वारिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः। तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरमसमयः। तावद् एतेषां खलु पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयां हैमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुष्येण, पुष्यस्यैकोनविंशति मुहूर्त्ता, त्रिचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः। तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरमसमयः,। तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां चतुर्थीं हैमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावद् मूलेन, मूलस्य षट् मुहूर्त्ताः, अष्टापञ्चाशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा विंशश्चूर्णिकाभागाः शेषाः। तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति !, तावदुत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरम समयः। तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां पञ्चमीं हैमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् कृत्तिकाभिः, कृत्तिकानामष्टादश मुहूर्त्ताः षट्त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा षट् चूर्णिकाभागाः शेषाः। तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरमसमयः॥ सू० ७७॥

टीका–षट् सप्ततितमे सूत्रे पञ्चवार्षिकावृत्तिषु चन्द्रसूर्ययो र्योगनक्षत्रं प्रतिपाद्य सम्प्रति पञ्च हैमन्तिकावृत्तिषु चन्द्रसूर्ययोर्नक्षत्रयोगविषयं प्रतिपादयिषु स्तद्गतप्रथमावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमां हैमन्तीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥–तावदिति प्राग्वत्, एतेषां–प्रथमोदितानां चान्द्र–चान्द्रा–भिवर्द्धित–चान्द्रा–भिवर्द्धितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां हैमन्तीं–हेमन्तकालोद्भवाम्–उत्तरायणगति स्वरूपामावृत्तिं–भूयोभूयोगमनरूपामावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण सह युक्तः सन् प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह–'ता हत्थे णं' तावद्धस्तेन । तावदिति पूर्ववत्, हस्तेन–हस्तनक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सन् प्रवर्त्तयति ॥ पुन स्तस्य समयविभागं दर्शयति–'हत्थस्स

इस प्रकार वर्षाकाल की आवृत्ति में चंद्र सूर्य के नक्षत्रयोगविषय को प्रतिपादन करके अब हेमन्त ऋतु की आवृत्ति में सूर्य चंद्र का नक्षत्रयोग को प्रतिपादन करने की इच्छा से उसका प्रश्न सूत्र कहते हैं–(ता एएसि णं पंचण्हं) इत्यादि ।

टीकार्थ–छिहत्तरवें सूत्र में पांच वार्षिकी आवृत्ति में चंद्र सूर्य का नक्षत्र योग का प्रतिपादन करके अब हेमंत ऋतु संबंधी पांच आवृत्ति में चन्द्र सूर्य का नक्षत्र योग के विषय में प्रतिपादन करने के लिये प्रश्नसूत्र का कथन करते हैं–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ये पूर्वकथित चांद्रादि पांच संवत्सरों में हेमन्तकालभाविनी उत्तरायण गतिरूप आवृत्ति अर्थात् पुनः पुनः गमनरूप आवृत्ति को चंद्र कौन नक्षत्र के साथ योग युक्त रहकर प्रवर्तित करता है ? इस प्रकार श्री गौतम-स्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता हत्थे णं) हस्त

આ પ્રમાણે વર્ષાકાળની આવૃત્તિમાં ચંદ્ર સૂર્ય અને નક્ષત્રના યોગ સંબંધી પ્રતિ-પાદન કરીને હવે હેમંત ઋતુની આવૃત્તિમા સૂર્ય ચંદ્રના નક્ષત્ર યોગનું પ્રતિપાદન કરવાની ઇચ્છાથી તે સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે–(ता एएसि णं पंचण्हं) ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ :–છોંતેરમા સૂત્રમાં પાંચ વર્ષની આવૃત્તિમાં ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્ર યોગનું પ્રતિપાદન કરીને હવે હેમંતઋતુ સંબંધી પાંચમી આવૃત્તિમાં ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્રયોગના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવા માટે પ્રશ્નસૂત્રનું કથન કરવામાં આવે છે. (ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) આ પૂર્વપ્રતિપાતિ ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં હેમંતકાળની ભાવિની ઉત્તરાયણ ગતિરૂપ આવૃત્તિ અર્થાત્ પુનઃ પુનઃ ગમનરૂપ આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત થઇને પ્રવર્તિત કરે છે ?
આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता हत्थे णं) હસ્ત નક્ષત્રની સાથે રહીને પ્રવર્તિત કરે છે, હવે તેના સમયવિભાગના

णं पंच मुहुत्ता पण्णासं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छित्ता सट्ठी चुण्णिया भागा सेसा' हस्तस्य खलु पञ्चमुहूर्त्ताः पञ्चाशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा षष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥-'णं' इति निश्चयार्थे, हस्तनक्षत्रस्य पञ्चमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षष्टिः सप्तपष्टिभागाः-($5\frac{50}{62}|\frac{60}{62-67}$) एतावन्तो मुहूर्त्ताद्या यदा यदा अवशिष्टास्तिष्ठन्ति, हस्तनक्षत्रस्य तत्रैव वर्त्तमानः सन् चन्द्रः प्रथमां हैमन्ती मावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति । कथमेतदवसीयत इति चेत् तदा गणितप्रक्रिया प्रदर्श्यते प्रागुक्तक्रमापेक्षया हैमन्ती प्रथमावृत्तिः किल द्वितीया स्यात्, युगसत्कानां दशसंख्यकानामयनानां प्रवर्त्तनवेलायामाद्यस्योभयत्र गणना स्यात्, अतस्तत्स्थाने द्विको ध्रुवाङ्को ध्रियते, पूर्वोक्तगाथा क्रमेण स च रूपोनो विधेयः २-१=१ अनेन स च पूर्वोक्तो ध्रुवराशिः (५७३ । $\frac{36}{62-67}$) त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानाम्,

---

नक्षत्र के साथ रहकर प्रवर्तित करता है। अब उसके समयविभाग के विषय में कहते हैं-(हत्थस्स णं पंच मुहुत्ता पण्णासं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छित्ता सट्ठी चुण्णिया भागा सेसा) हस्त नक्षत्र का पांच मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पचास भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया साठ भाग ($5\frac{50}{62}$ । $\frac{60}{62\times67}$) इतने प्रमाण हस्त नक्षत्र का मुहूर्तादि जब अवशिष्ट रहे वहां पर चंद्र वर्तमान होकर हेमन्त ऋतु की प्रथम आवृत्ति को प्रवर्तित करता है।

यह किस प्रकार होता है? यह गणित प्रक्रिया से प्रदर्शित किया जाता है-पहले कहे गये क्रम की अपेक्षा से हेमन्त ऋतु की पहली आवृत्ति वास्तविक दूसरी होती है। युग संबंधी दस अयनों के प्रवर्तन अवसर में प्रथम की दोनों ओर गणना होती है, अतः उसके स्थान में दो ध्रुवाङ्क रक्खे। उसकी पूर्वकथित गाथा में कहे गये क्रम से उसको रूपोन करे २-१=१ इससे वह पूर्वकथित ध्रुवराशि (५७३ । $\frac{36}{62\times67}$) पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त

સંબંધમાં કહે છે-(हत्थस्स णं पंच मुहुत्ता पण्णासं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सट्ठि चुण्णियाभागा सेसा) હસ્ત નક્ષત્રના પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પચાસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાઈઠ ભાગ ($5\frac{50}{62}|\frac{60}{62}, 67$ આટલા પ્રમાણ હસ્ત નક્ષત્રના મુહૂર્તાદિ જ્યારે અવશિષ્ટ રહે ત્યાં ચંદ્ર વર્તમાન રહીને હેમંતઋતુની પહેલી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે ગણિતપ્રક્રિયાથી પ્રદર્શિત કરે છે. પહેલાં કહેવામાં આવેલ ક્રમ પ્રમાણે હેમન્ત ઋતુની પહેલી આવૃત્તિ વાસ્તવિક બીજી થાય છે, યુગસંબંધી દસ અયનોના પ્રવર્તનકાળમાં પ્રથમ એ બન્ને તરફથી ગણાય છે, તેથી તેના સ્થાનમાં બે ધ્રુવાંક રાખવા તેને પૂર્વકથિત ગાથામાં કહેલ ક્રમથી તેને રૂપોન કરવા. ૨-૧=૧ આનાથી પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશિ (૫૭૩।$\frac{36}{62}$।$\frac{36}{62}$, ૬૭)

एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् सप्तषष्टिभागा इति । एकेन गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति, सर्वेषामेकगुणितत्वात् । अत एव गुणनफलमपि तदेव (५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२।६७}$) अत एतस्मात् (५४९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२-६७}$) एकोन पञ्चाशदधिकैः पञ्चभिः शतै र्मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीनि उत्तराफाल्गुनी पर्यन्तानि एकोनविंशतिनक्षत्राणि शोध्यानि-(५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२-६७}$)-(५४९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२-६७}$)=(२४।$\frac{११}{६२}$।$\frac{७}{६२-६७}$) पश्चात् स्थिता श्चतुर्विंशति र्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकादश द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्त सप्तषष्टिभागा इति अस्माद्धस्तनक्षत्रं न शुध्यति । हस्तनक्षत्रस्यार्द्धक्षेत्रत्वात्तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्त्ताः, अतस्त्रिंशद्भ्यः परिशोधनेन शेषास्तिष्ठेयुरिति शोध्यते यथा-३०-(२४।$\frac{११}{६२}$।$\frac{७}{६२-६७}$)=(५।$\frac{५०}{६२}$।

का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग रूप ध्रुवराशि को एक से गुणा करने से उसी रूप रहता है । सभी संख्या को एक से गुणा करने से वही रूप से रहता है, अतएव गुणनफल भी वही होता है (५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२-६७}$) इन संख्या में से (५४९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{३६}{६२\times६७}$) पांच सो उनचास मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया चौवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग से अभिजित् नक्षत्र से लेकर उत्तराफल्गुनी पर्यन्त के उन्नीस नक्षत्र को शोधित करे-(५७३ । $\frac{३६}{६२}$ । $\frac{६}{६२-६७}$)-(५४९ । $\frac{२४}{६२}$ । $\frac{६६}{६२-६७}$)= (२४$\frac{११}{६२}$।$\frac{७}{६२-६७}$) शोधन करने से पश्चात् चोवीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया ग्यारहभाग, तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सातभाग रहता है । इस संख्या से हस्त नक्षत्र शुद्ध नहीं होता है। हस्त नक्षत्र अर्द्धक्षेत्र वाला होने से उसका प्रमाण तीस मुहूर्त का है । अतः तीस से शोधन करे जैसे की ३०-(२४।$\frac{११}{६२}$।$\frac{७}{६२-६७}$=(५।$\frac{५०}{६२}$।$\frac{६०}{६२-६२}$) इससे यह फलित होता है कि-हस्त नक्षत्र का

પાંચસો તોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છ ભાગ રૂપ ધ્રુવરાશિનો એકથી ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરવાથી એજ પ્રમાણે રહે છે, એકને ગુણવાથી એજ સ્થિતિમાં રહે છે, તેથી જ ગુણન ફળ પણ એજ (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$) રહે છે, આ સંખ્યામાંથી (૫૪૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૩૬}{૬૨,૬૭}$) પાંચસો ઓગણપચાસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગથી અભિજીત્ નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તના ઓગણીસ નક્ષત્રને શોધિત કરવા. (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$)-(૫૪૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૨,૬૭}$)=(૨૪।$\frac{૧૧}{૬૨}$।$\frac{૭}{૬૨,૬૭}$) શોધન કરવાથી પછીથી ચોવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અગ્યાર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાત ભાગ રહે છે. આ સંખ્યાથી હસ્ત નક્ષત્ર શોધિત થઈ શકતું નથી. હસ્તનક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્રવાળું હોવાથી તેનું પ્રમાણ તીસ મુહૂર્તનું છે તેથી ત્રીસમાંથી શોધન કરવું જેમ કે-૩૦-(૨૪।$\frac{૧૧}{૬૨}$।$\frac{૭}{૬૨,૬૭}$)=(૫।$\frac{૫૦}{૬૨}$।$\frac{૬૦}{૬૨,૬૭}$) આનાથી એ ફલિત થાય છે

$\frac{६०}{६२-६७}$) अत उपपद्यते हस्तनक्षत्रस्य पञ्चसु मुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षष्टौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु, तत्रैव वर्त्तमानश्चन्द्रः प्रथमां हैमन्तीमावृत्ति मुत्तरायणस्वरूपां प्रवर्त्तयतीति ॥ अथात्रैव सूर्यनक्षत्रविषयकं प्रश्नसूत्रमाह-'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?" तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तस्मिन् समये-प्रथमावृत्तिप्रवर्त्तनसमये च 'णं' इति वाक्यालङ्कारे सूर्यः केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानो भवतीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह-'ता उत्तराहिं आसाढाहिं' तावदुत्तराभिराषाढाभिः तावदिति प्राग्वत्, तस्मिन् प्रथमावृत्तिप्रवर्त्तनसमये सूर्य उत्तराषाढानक्षत्रेण सह वर्त्तमानो भवति, उत्तराषाढानक्षत्रस्यापि चरमसमय एव स्थितो भवति उक्तञ्च-'उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमये' अर्थात् समकालमेवोत्तराषाढानक्षत्रमुपभुज्याभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये-प्रारम्भकाल एव प्रथमां हैमन्ती मावृत्तिं प्रवर्त्तयति सूर्य इति तात्पर्यार्थः। उत्तराषाढानक्षत्रस्य त्रितारकत्वाद्बहुवचनम् (वर्षे पूर्वार्धस्य प्रपूर्णत्वा-

---

पांच मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया पचास भाग तथा बासठिया एक भागका सडसठिया साठ भाग शेष रहे वहां पर चंद्र वर्तमान रहकर उत्तरायण गतिरूप पहली हेमन्त ऋतु की आवृत्ति को प्रवर्तित करता है।

अब यहां पर सूर्यनक्षत्रयोग संबंधी प्रश्नसूत्र कहते हैं-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) प्रथम आवृत्ति के प्रवर्तनकाल में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ रहता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवन् कहते हैं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) पहलि आवृत्ति के प्रवर्तनकाल में सूर्य उत्तराषाढा नक्षत्र के साथ रहता है उत्तराषाढा नक्षत्र का भी अन्तिमसमय में ही स्थित होता है। कहा भी है-(उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमये) अर्थात् समकाल में ही उत्तराषाढा नक्षत्र का उपभोग करके अभिजित् नक्षत्रका प्रारम्भ काल में ही सूर्य प्रथम हेमन्त ऋतु संबंधी आवृत्ति को

કે હસ્તનક્ષત્રના પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પચાસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાઈઠ ભાગ શેષ રહે ત્યાં આગળ ચંદ્ર વર્તમાન રહીને ઉત્તરાયણ ગતિરૂપ પહેલી હેમન્ત ઋતુની આવૃતિને પ્રવર્તિત કરે છે.

હવે અહીં સૂર્યનક્ષત્રયોગ સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) પહેલી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) પહેલી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે રહે છે, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના છેલ્લા સમયમાં જ સ્થિત હોય છે, કહ્યું પણ છે,-(उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) અર્થાત્ સમકાળમાં જ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો ઉપભોગ કરીને અભિજીત્ નક્ષત્રના આરંભકાળમાં જ સૂર્ય પહેલી હેમંત ઋતુ સંબંધી આવૃ

दिति) ॥ यथात्र पञ्चवर्षात्मके युगे दश अयनानि भवन्ति, अत्रोऽत्र त्रैराशिकप्रवृत्तिर्यथा-यदि दशभिरयनैः पञ्च सूर्यकृताः पर्याया लभ्यन्ते तदैकेनायनेन किं स्यादिति राशित्रय स्थापना-$\frac{5\times1}{10}=\frac{5}{10}=\frac{1}{2}$ अत्रान्त्येन राशिना एकक रूपेण मध्यमोराशिः पञ्चरूपको गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति, दशभिरपवर्त्तितं सत् जातमेकमर्द्धं पर्यायस्य। पर्यायस्यार्द्धं च सप्तषष्टि-भागरूपं पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि-९१५ भवन्ति, तत्र पाश्चात्ये अयने पुष्यनक्षत्रस्य ये त्रिंशतिः सप्तषष्टिभागाः $\frac{20}{67}$ गताः, शेषाश्च चतुश्चत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः, तेऽपि साम्प्रतम-स्माद्राशेः शोध्यन्ते $\frac{20}{67}+\frac{44}{67}=\frac{64}{67}$। ततः ९१५-$\frac{64}{67}$=९१५-३४=८७१ पश्चात् स्थितानि एक सप्तत्यधिकानि अष्टौशतानि ८७१। एतेषां सप्तषष्ट्या भागे हृते लब्धा स्रयोदश-$\frac{871}{67}$=१३

प्रवर्तित करता है। उत्तराषाढा नक्षत्र तीन तारावाला होने से सूत्र में बहु बचन से निर्देश किया है। (वर्ष का पूर्वार्धभाग पूर्ण होने से) यहां पर पांच वर्षात्मक युग में दश अयन होते हैं। अतः यहां पर त्रैराशिक प्रक्रिया की जाती है-जैसे की यदि दश अयन से पांच सूर्यनक्षत्रपर्याय लभ्य होते हैं, तो एक अयन से कितने नक्षत्र पर्याय लभ्य हो सकते हैं? इसको जानने के लिये तीनराशि की स्थापना करनी चाहिये जो इस प्रकार है-$\frac{5+1}{10}=\frac{5}{10}=\frac{1}{2}$ यहां पर एक रूप अन्त्य राशि से मध्य के पांच को गुणित करने पर भी उसी प्रकार रहता है, अतः उसको दससे अपवर्तित करने से अर्धा पर्याय होता है, पर्याय का अर्धासडसठिया भागरूप नवसो पंद्रह होते हैं। ९१५। उसमें पीछले अयन में पुष्य नक्षत्र का जो सडसठिया बीस भाग $\frac{20}{67}$ बीते हुवे हैं तथा सडसठिया चुमालीसभाग शेष है उसको भी इस संख्या में से शोधित करे $\frac{20}{67}+\frac{44}{67}=\frac{64}{67}$। तत्पश्चात् ९१५=$\frac{64}{67}$=९१५-४४= ८७१। आठसो इकहत्तर रहता है। ८७१। इनको सडसठ से भाग करे $\frac{871}{67}$=१३। भाग करने से तेरह लब्ध

त्तने प्रवर्तित करे छे. उत्तराषाढा नक्षत्र त्रण ताराओवाळुं छे. तेथी सूत्रमां बहु वचननो निर्देश करेल छे. (वर्षनो पूर्वार्धभाग पूर्ण थवाथी) अहींयां पांच वर्षात्मक युगमां दस अयनो होय छे. तेथी त्रैराशिक प्रक्रिया करवामां आवे छे. जेमके-जो दस अयनोथी पांच सूर्य नक्षत्रपर्याय लभ्य थाय तो एक अयनथी केटला नक्षत्रपर्याय लभ्य थई शके? आ जाणवा माटे त्रण राशिनी स्थापना करवी. जोईए-जे आ प्रमाणे छे. $\frac{5+1}{10}=\frac{5}{10}=\frac{1}{2}$ अहीं एक रूप छेल्ली राशिथी मध्यनी पांचनी संख्यानो गुणाकार करवाथी पण एज प्रमाणे रहे छे. तेथी तेने दसथी अपवर्तित करवाथी अर्ध पर्याय थाय छे. पर्याय अर्धा सडसठिया भागरूप नवसोपंदर थाय छे. ९१५) तेमां पाछला अयनना पुष्य नक्षत्रना जे सडसठिया वीसभाग $\frac{20}{67}$ वीति गयेला छे. तथा सडसठिया चुंमालीस भाग शेष रहेल छे. तेने आ संख्यामांथी शोधित करवा. $\frac{20}{67}+\frac{44}{67}=\frac{64}{67}$। ते. पछी ९१५-$\frac{64}{67}$= ९१५-४४=८७१ आ प्रमाणे आठसोएकोतेर रहे छे. आनो सडसठथी भाग करवो

पश्चान्न किमप्यवशिष्यते । त्रयोदशभिश्च आश्लेषादीन्युत्तराषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, अत उपपद्यते यद् अभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये माघमासभाविनी प्रथमा आवृत्तिः प्रवर्त्तते, तेनोक्तं मूले-'उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए' एवं सर्वा अपि माघमासभविन्य आवृत्तयः सूर्यनक्षत्रस्य योग मधिकृत्य सर्वत्रापि उत्तराषाढानक्षत्रस्यान्तिमभाग एव वेदितव्याः । उक्तंचान्यत्रापि-

"बाहिरओ पविसंतो आइच्चो अभिइ जोग मुवगम्म ।
सव्वा आउट्टिओ करेइ सो माघमासंमि" ॥१॥

छाया-बाह्यतः प्रविशन् आदित्यः अभिजियोगमुपगम्य ।
सर्वा आवृत्तीः करोति स माघमासे ॥१॥

अथ-द्वितीय हेमन्तावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ' तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयां हैमन्तीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति?॥ तावदिति प्राग्वत् एतेषां-पूर्वोदितानां पञ्चानां सम्वत्सराणां मध्ये द्वितीयां हैमन्तीं-हेमन्तकालोद्भवां-माघमासभाविनी मावृत्ति

होते हैं शेष कुछ बचता नहीं है । तेरह से आश्लेषादि उत्तराषाढा पर्यन्तके नक्षत्र शोधित होते हैं । अतः फलित होता है कि अभिजित् नक्षत्र के प्रथम समय में माघमास भाविनी प्रथम आवृत्ति प्रवर्तित होती है । अतः मूल में भी कहा है-(उत्तरा णं असाढाणं चरिमसमए) इस प्रकार माघमासभाविनी सभी आवृत्तियां सूर्यनक्षत्रयोगकाल में सर्वत्र उत्तराषाढा नक्षत्र के अन्त के भाग में ही प्रवर्तित होता है ऐसा समझ लेवें । अन्यत्र कहा भी है-

'बाहिरओ पविसंतो आइच्चो अभिइ जोग मुवगम्म ।
सव्वा आउट्टिओ करेइ माघमासंमि ॥१॥

अब हेमंत ऋतु संबंधी दूसरी आवृत्ति विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं-ये पूर्व कथित पांच संवत्सरों में हेमन्तकाल की दूसरी माघमासभाविनी आवृत्ति को

८६६/६=१३। ભાગ કરવાથી તેર લબ્ધ થાય છે. અને પાછળ શેષ કંઈ રહેલ નથી. તેર મુહૂર્તથી આશ્લેષાથી ઉત્તરાષાઢા સુધીના નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. તેથી એ ફલિત થાય છે કે અભિજીત્ નક્ષત્રના પ્રથમ સમયમાં માઘમાસભાવિની પહેલી આવૃત્તિ પ્રવર્તિત થાય છે. તેથી મૂલમાં પણ કહ્યું છે-(उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) આ રીતે માઘમાસ ભાવિની બધીજ આવૃત્તિયો સૂર્ય નક્ષત્રના યોગકાલમાં બધેજ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના અંતભાગમાંજ પ્રવર્તિત થાય છે. તેમ સમજી લેવું. બીજે કહ્યું પણ છે.

(बहिरओ पविसंतो आइच्चो अभिरजोग मुवगम्म ।
सव्वा आउट्टिओ करेइ माघमासंमि ॥१॥

હવે હેમંતઋતુ સંબંધી બીજી આવૃત્તિના વિષય માટે પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે. આ પહેલાં કહેલ પાંચ સંવત્સરોમાં હેમંતકાળની બીજી માઘમાસની આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની

चन्द्रः केन नक्षत्रेण सह योग मुपगतः सन् प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्नः। ततो भगवानाह–'ता सयभिसयाहिं' तावत् शतभिषाभिः। शतभिषानक्षत्रस्य शततारकत्वाद्बहुवचनम्। शतभिषानक्षत्रेण युक्तो भवति चन्द्र इति सामान्यमुत्तरं दत्वा पुनस्तस्य समयविभागं दर्शयति –'सयभिसयाणं दुन्नि मुहुत्ता अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चत्तालीसं चुण्णिया भागा सेसा' शतभिषाणां द्वौ मुहूर्त्तौ अष्टाविंशतिश्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा षट्चत्वारिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः॥–शतभिषानक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्त्तौ, एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाविंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः–($2|\frac{28}{62}|\frac{46}{62-67}$) एतावन्तो मुहूर्त्ताद्या श्चूर्णिकारूपाः शेषाः यदा तिष्ठन्ति शतभिषानक्षत्रस्य तत्रैव वर्त्तमानश्चन्द्रो द्वितीयां हेमन्ती मावृत्तिप्रवर्त्तयति चन्द्र इति॥ कथमेतदवसीयत इति चेदुच्यते–पूर्वोक्तगाथाप्रदर्शितक्रमापेक्षया द्वितीया माघ-

---

चंद्र कौन नक्षत्र के साथ योग प्राप्त करके प्रवर्तित करता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता सयभिसयाहिं) शतभिषा नक्षत्र सौ तारावाला होने से यहां पर बहुवचन कहा गया है। उस समय चंद्र शतभिषा नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता है, इस प्रकार सामान्य रीति से उत्तर देकर पश्चात् उसके समयविभाग पूर्वक कहते हैं–(सयभिसयाणं दुन्नि मुहुत्ता अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठि भागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चत्तालीसं चुण्णिया भागा सेसा) शतभिषा नक्षत्र का दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठाईसभाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियालीस भाग ($2|\frac{28}{62}|\frac{46}{62-67}$) इतने प्रमाण मुहूर्तादि शतभिषा नक्षत्रका चूर्णिकादि भागशेष जब रहता है, वहां पर चंद्र वर्तमान होकर दूसरी हेमन्त काल की आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। यह किस प्रकार होता है? इसके लिये कहते हैं–

સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરીને પ્રવર્તિત થાય છે. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता सयभिसयाहिं) શતભિષા નક્ષત્ર સો તારાવાળું હોવાથી અહીં બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. તે સમયે ચંદ્ર શતભિષા નક્ષત્રની સાથે યોગયુક્ત રહે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને તે પછી તેના સમય વિભાગનું કથન કરે છે. (सयभिसयाणं दुण्णिमुहुत्ता अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चत्तालीसं चुण्णिया भागा सेसा) શતભિષાનક્ષત્રના બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠયાવીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છેંતાલીસભાગ ($2|\frac{28}{62}|\frac{46}{62,67}$) શતભિષા નક્ષત્રના આટલા પ્રમાણ મુહૂર્તાદિભાગ શેષ જ્યાં રહે ત્યાં ચંદ્ર વર્તમાન રહીને બીજી હેમંત કાળની આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે માટે કહે છે- પૂર્વોક્ત ગાથામાં બતાવેલ ક્રમથી

पश्चान्न किमप्यवशिष्यते । त्रयोदशभिश्च आश्लेषादीन्युत्तराषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, अत उपपद्यते यद् अभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये माघमासभाविनी प्रथमा आवृत्तिः प्रवर्त्तते, तेनोक्तं मूले-'उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए' एवं सर्वा अपि माघमासभाविन्य आवृत्तयः सूर्यनक्षत्रस्य योग मधिकृत्य सर्वत्रापि उत्तराषाढानक्षत्रस्यान्तिमभाग एव वेदितव्याः । उक्तंचान्यत्रापि-

"बाहिरओ पविसंतो आइच्चो अभिइ जोग मुवगम्म ।
सव्वा आउट्टिओ करेइ सो माघमासंमि" ॥१॥

छाया-बाह्यतः प्रविशन् आदित्यः अभिजिद्योगमुपगम्य ।
सर्वा आवृत्तीः करोति स माघमासे ॥१॥

अथ-द्वितीय हेमन्तावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ' तावद् एतेषां पश्चानां संवत्सराणां द्वितीयां हैमन्तीमावृत्तिं चन्द्रःकेन नक्षत्रेण युनक्ति ?॥ तावदिति प्राग्वत् एतेषां-पूर्वोदितानां पश्चानां सम्वत्सराणां मध्ये द्वितीयां हैमन्तीं-हेमन्तकालोद्भवां-माघमासभाविनी मावृत्तिं

होते हैं शेष कुछ बचना नहीं है । तेरह से आश्लेषादि उत्तराषाढा पर्यन्तके नक्षत्र शोधित होते हैं । अतः फलित होता है कि अभिजित् नक्षत्र के प्रथम समय में माघमास भाविनी प्रथम आवृत्ति प्रवर्तित होती है । अतः मूल में भी कहा है-(उत्तरा णं असाढाणं चरिमसमए) इस प्रकार माघमासभाविनी सभी आवृत्तियां सूर्यनक्षत्रयोगकाल में सर्वत्र उत्तराषाढा नक्षत्र के अन्त के भाग में ही प्रवर्तित होता है ऐसा समझ लेवें । अन्यत्र कहा भी है-

'बाहिरओ पविसंतो आइच्चो अभिइ जोग मुवगम्म ।
सव्वा आउट्टिओ करेइ माघमासंमि ॥१॥

अब हेमंत ऋतु संबंधी दूसरी आवृत्ति विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं-ये पूर्व कथित पांच संवत्सरों में हेमन्तकाल की दूसरी माघमासभाविनी आवृत्ति को

$\frac{८४}{६}$=१३। ભાગ કરવાથી તેર લબ્ધ થાય છે. અને પાછળ શેષ કંઈ રહેલ નથી. તેર મુહૂર્તથી આશ્લેષાથી ઉત્તરાષાઢા સુધીના નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. તેથી એ ફલિત થાય છે કે અભિજીત્ નક્ષત્રના પ્રથમ સમયમાં માઘમાસભાવિની પહેલી આવૃત્તિ પ્રવર્તિત થાય છે. તેથી મૂલમાં પણ કહ્યું છે-(उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) આ રીતે માઘમાસ ભાવિની બધીજ આવૃત્તિયો સૂર્ય નક્ષત્રના યોગકાલમાં બધેજ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના અંત-ભાગમાંજ પ્રવર્તિત થાય છે. તેમ સમજી લેવું. બીજે કહ્યું પણ છે.

(बहिरओ पविसंतो आइच्चो अभिरजोग मुवगम्म ।
सव्वा आउट्टिओ करेइ माघमासंमि ॥१॥

હવે હેમંતઋતુ સંબંધી બીજી આવૃત્તિના વિષય માટે પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે. આ પહેલાં કહેલ પાંચ સંવત્સરોમાં હેમંતકાળની બીજી માઘમાસની આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની

चन्द्रः केन नक्षत्रेण सह योग मुपगतः सन् प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्नः। ततो भगवानाह–'ता सयभिसयाहिं' तावत् शतभिषाभिः। शतभिषानक्षत्रस्य शततारकत्वाद्बहुवचनम्। शतभिषानक्षत्रेण युक्तो भवति चन्द्र इति सामान्यमुत्तरं दत्त्वा पुनस्तस्य समयविभागं दर्शयति–'सयभिसयाणं दुन्नि मुहुत्ता अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चत्तालीसं चुण्णिया भागा सेसा' शतभिषाणां द्वौ मुहूर्त्तौ अष्टाविंशतिश्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्त्वा षट्चत्वारिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः॥–शतभिषानक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्त्तौ, एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाविंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः–(२$\frac{२८}{६२}$।$\frac{४६}{६२-६७}$) एतावन्तो मुहूर्त्ताद्या श्चूर्णिकारूपाः शेषाः यदा तिष्ठन्ति शतभिषानक्षत्रस्य तत्रैव वर्त्तमानश्चन्द्रो द्वितीयां हैमन्तीं मावृत्तिंप्रवर्त्तयति चन्द्र इति॥ कथमेतदवसीयत इति चेदुच्यते–पूर्वोक्तगाथाप्रदर्शितक्रमापेक्षया द्वितीया माघ-

चंद्र कौन नक्षत्र के साथ योग प्राप्त करके प्रवर्तित करता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता सयभिसयाहिं) शतभिषा नक्षत्र सौ तारावाला होने से यहां पर बहुवचन कहा गया है। उस समय चंद्र शतभिषा नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता है, इस प्रकार सामान्य रीति से उत्तर देकर पश्चात् उसके समयविभाग पूर्वक कहते हैं–(सयभिसयाणं दुन्नि मुहुत्ता अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चत्तालीसं चुण्णिया भागा सेसा) शतभिषा नक्षत्र का दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठाईसभाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियालीस भाग (२$\frac{२८}{६२}$।$\frac{४६}{६२-६७}$) इतने प्रमाण मुहूर्तादि शतभिषा नक्षत्रका चूर्णिकादि भागशेष जब रहता है, वहां पर चंद्र वर्तमान होकर दूसरी हेमन्त काल की आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। यह किस प्रकार होता है? इसके लिये कहते हैं–

સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરીને પ્રવર્તિત થાય છે. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता सयभिसयाहिं) શતભિષા નક્ષત્ર સો તારાવાળું હોવાથી અહીં બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. તે સમયે ચંદ્ર શતભિષા નક્ષત્રની સાથે યોગયુક્ત રહે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને તે પછી તેના સમય વિભાગનું કથન કરે છે. (सयभिसयाणं दुण्णिमुहुत्ता अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चत्तालीसं चुण्णिया भागा सेसा) શતભિષાનક્ષત્રના બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠયાવીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છેંતાલીસભાગ (૨$\frac{૨૮}{૬૨}$।$\frac{૪૬}{૬૨-૬૭}$) શતભિષા નક્ષત્રના આટલા પ્રમાણ મુહૂર્તાદિભાગ શેષ જ્યાં રહે ત્યાં ચંદ્ર વર્તમાન રહીને બીજી હેમંત કાળની આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે માટે કહે છે- પૂર્વોક્ત ગાથામાં બતાવેલ ક્રમથી

मासभाविनी आवृत्ति श्चतुर्थी स्यात्, अतोऽत्र चत्वारो गुणकराशयः। स च गुणराशिः, रूपोनो विधेयः-४-१=३। जातस्त्रिकः। अनेन गुणकेन प्राक्तनो ध्रुवराशिः(५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२-६७}$) त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्सप्तषष्टिभागा गुणनीयाः-(५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२-६७}$)+३=(१७१९।$\frac{१०८}{६२}$।$\frac{१८}{६२-६७}$) जातानि सप्तदशशतानि एकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्त्तानाम्, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानामष्टोत्तरं शतम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य अष्टादश सप्तषष्टिभागाः। तत एतेभ्यः षोडशभिः शतैरष्टात्रिंशदधिकैः १६३८, मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाचत्वारिंशता द्वाषष्टिभागैः $\frac{४८}{६२}$, एकस्य द्वाषष्टिभागसत्कानां सप्तषष्टिभागानां द्वात्रिंशदधिकेन शतेन $\frac{१३२}{६२-६७}$ अर्थात (१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६२-६७}$) एतत्तुल्यै मुहूर्त्ताद्यैः द्वौ नक्षत्रपर्यायौ भवतः। यथा-(१७१९।$\frac{१०८}{६२}$।$\frac{१८}{६२-६७}$)-(१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६२-६७}$)=(८१।$\frac{५८}{६२}$।$\frac{२०}{६२-६७}$) अतः पश्चात् स्थिताः एकाशीति मुहूर्त्ता-

---

पूर्वोक्त गाथा में प्रदर्शित क्रम की अपेक्षा से दूसरी माघमास भाविनी आवृत्ती चोथी होती है। अतः गुणकराशि को रूपोन करे ४-१=३ तो तीन होते हैं। इस गुणक से पूर्व की ध्रुवराशि (५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२+६७}$) पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छह भाग से गुणा करे (५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२-६७}$)+३=(१७१९।$\frac{१०८}{६२}$।$\frac{१८}{६२-६७}$) गुणा करने से सत्रह सो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो आठ भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया अठारह भाग होते हैं। इनमें से सोलह सो अडतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अडतालीस भाग $\frac{४८}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एकसो बत्तीस $\frac{१३२}{६२-६७}$ भाग (१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६२-६७}$) इतने प्रमाण वाले नक्षत्र पर्याय से दो नक्षत्र पर्याय शुद्ध होते हैं। जो इस प्रकार (१७१९।$\frac{१०८}{६२}$।$\frac{१८}{६२-६७}$)-(१६३८।$\frac{४८}{६२}$।$\frac{१३२}{६२-६७}$)=(८१।$\frac{५८}{६२}$।।$\frac{२०}{६२-६७}$) इस प्रकार शोधित करने से पश्चात् इक्यासी

બીજી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિ ચોથી થાય છે. તેથી ગુણકરાશી ચાર થાય છે. એ ગુણકરાશિને રૂપોન કરવી. ૪-૧=૩ રૂપોન કરવાથી ત્રણ થાય છે. આ ગુણકથી પહેલાંની ધ્રુવરાશી (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$ પાંચસોતોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગનો ગુણાકાર કરવો. (૫૭૩।$\frac{૩૩}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$+૩= (૧૭૧૯।$\frac{૧૦૮}{૬૨}$।$\frac{૧૮}{૬૨,૬૭}$) ગુણાકાર કરવાથી સત્તરસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોઆઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એકભાગના સડસઠિયા અઢારભાગ થાય છે. આમાંથી સોળસો આડત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અડતાલીસ ભાગ $\frac{૪૮}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકસો બત્રીસભાગ $\frac{૧૩૨}{૬૨,૬૭}$ (૧૬૩૮।$\frac{૪૮}{૬૨}$।$\frac{૧૩૨}{૬૨,૬૭}$) આટલા પ્રમાણવાળા નક્ષત્ર પર્યાયમાંથી બે નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થાય છે. જે આ પ્રમાણે (૧૭૧૯।$\frac{૧૦૮}{૬૨}$।$\frac{૧૮}{૬૨,૬૭}$)-(૧૬૩૮।$\frac{૪૮}{૬૨}$।$\frac{૧૩૨}{૬૨,૬૭}$)=(૮૧।$\frac{૫૮}{૬૨}$।$\frac{૨૦}{૬૨,૬૭}$) આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી

नाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य विंशतिः सप्तषष्टिभागाः। ततो भूयो भूयोऽभिजिन्नक्षत्रं नवभि र्मुहूर्त्तैः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् षष्ट्या सप्तषष्टिभागैः शोध्यम्-(८१।$\frac{५८}{६२}$।$\frac{२०}{६२-६७}$)-(९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६२-६७}$)=(७२।$\frac{३३}{६२}$।$\frac{२१}{६२-६७}$) पश्चात् स्थिताः द्वासप्तति र्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयस्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः। अस्मात् पुनस्त्रिंशता मुहूर्त्तैः श्रवणः शुद्धस्त्रिंशता मुहूर्त्तैः धनिष्ठा च शुद्धा भवेद् यथा-३०+३०=६० ततश्च (७२।$\frac{३३}{६२}$।$\frac{२१}{६२-६७}$)=६०=(१२।$\frac{३३}{६२}$।$\frac{२१}{६२-६७}$) अतः पश्चाद्धनिष्ठान्ते द्वादशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयस्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः। ततः शतभिषानक्षत्रस्यार्द्धक्षेत्रत्वात्, तन्मानं पञ्चदशमुहूर्त्ताः, तेनेदं पञ्चदशभिः शोध्यते-१५-(१२।$\frac{३३}{६२}$।$\frac{२१}{६७}$)=(२।$\frac{२८}{६२}$।$\frac{६६}{६२-६७}$) अतः सिध्यति यत् शतभिषानक्षत्रस्य द्वयोर्मुहू-

मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बीस भाग रहता है। तत्पश्चात् पुनः अभिजित् नक्षत्र को नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भागों से शोधित करे (८१। $\frac{५८}{६२}$। $\frac{२०}{६२-६७}$)-(९। $\frac{२४}{६२}$। $\frac{६६}{६२-६७}$)=(७२। $\frac{३३}{६२}$। $\frac{२१}{६२-६७}$) शोधित करने के पश्चात् बहत्तर मुहूर्त, तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया इक्कीस भाग होते हैं। इनमें से पुनः तीस मुहूर्त से श्रवण नक्षत्र को शोधित करे तथा तीस मुहूर्त से धनिष्ठा नक्षत्र को शुद्ध करे (७२। $\frac{३३}{६२}$। $\frac{२१}{६२-६७}$)=६०=(१२। $\frac{३३}{६२}$। $\frac{२१}{६२-६७}$) शोधित करने के पश्चात् बारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया इक्कीस भाग रहता है। तदनन्तर शतभिषा नक्षत्र अर्द्धक्षेत्रव्यापी होने से उसका प्रमाण पंद्रह मुहूर्त होता है। अतः पंद्रह में से इनका शोधन करे १५-(१२।

પાછળથી એકાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા વીસ ભાગ રહે છે. તે પછી ફરીથી અભિજીત્ નક્ષત્રને નવ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગોથી શોધિત કરવા. (૮૧।$\frac{૫૮}{૬૨}$।$\frac{૨૦}{૬૨,૬૭}$)=(૭૨।$\frac{૩૩}{૬૨}$ $\frac{૨૧}{૬૨,૬૭}$) આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી પછીથી બોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ રહે છે. આમાંથી ફરીથી ત્રીસ મુહૂર્તથી શ્રવણ નક્ષત્રને શોધિત કરવું તથા ત્રીસ મુહૂર્તથી ધનિષ્ઠા નક્ષત્રને શોધિત કરવું. (૭૨।$\frac{૩૩}{૬૨}$।$\frac{૨૧}{૬૨,૬૭}$)-૬૦=(૧૨।$\frac{૩૩}{૬૨}$।$\frac{૨૧}{૬૨,૬૭}$) શોધિત કર્યા પછી બાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ રહે છે, તે પછી શતભિષા નક્ષત્ર અર્ધ ક્ષેત્રવ્યાપી હોવાથી તેનું પ્રમાણ પંદર મુહૂર્ત થાય છે. તેથી પંદરમાંથી આ સંખ્યાને શોધિત

त्तयोरेकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टाविंशतौ द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् चत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु—चूर्णिकाभागेषु सत्सु तत्रैव वर्त्तमानश्चन्द्रो द्वितीयां हैमन्तीमावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति ॥—अथात्रैव सूर्यनक्षत्रयोगविषयं प्रश्ननिर्वचनसूत्रमाह—'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥—द्वितीयावृत्तिप्रवर्त्तनकाले सूर्यः केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानो भवतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—'ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमये' तावदुत्तराभिराभिराढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरमसमयः ॥ अनयोः सूत्रखण्डयो र्व्याख्या पूर्ववदेव ज्ञेया। गणितभावनाऽपि प्रथमावृत्तिवदेव भावनीया, किमत्र पुनर्व्याख्यया भावनया च ? । पूर्वं भावितत्वादिति ।

$\frac{३३}{६२}$ । $\frac{२१}{६२-६७}$)=(२ । $\frac{२८}{६}$ । $\frac{४६}{६२-६७}$) अतः यह सिद्ध होता है की शतभिषा नक्षत्र का दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठाईस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियालीस चूर्णिका भाग शेष रहे तब वहां पर वर्तमान होकर चंद्र हेमन्त ऋतु की दूसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है ।

अब यहां पर सूर्यनक्षत्रयोग के संबंध में जानने की इच्छा से श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं—(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) दूसरी आवृत्ति प्रवर्तन काल में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ वर्तमान रहता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) इस सूत्रांश की व्याख्या एवं गणितप्रक्रिया प्रथम आवृत्ति के कथनानुसार भावित कर लेवें । पहले सविस्तर रूप से व्याख्यात कर भावना भावित कर कहा ही है अतः पुनः यहां पर पिष्टपेषण नहीं करते हैं ।

કરવી. ૧૫-(૧૨।$\frac{૩૩}{૬૨}$।$\frac{૨૧}{૬૨}$,૬૭)=(૨।$\frac{૨૮}{૬}$।$\frac{૪૬}{૬૨}$,૬૭) તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-શતભિષા નક્ષત્રના બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠયાવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છેંતાલીસ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે ત્યારે ત્યાં વર્તમાન રહીને ચંદ્ર હેમન્તઋતુની બીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે.

હવે ત્યાં સૂર્યનક્ષત્રયોગના સંબંધમાં જાણવાના હેતુથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) બીજી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે વર્તમાન રહે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तरा आसाढाणं चरिमसमए) આ સૂત્રાંશની વ્યાખ્યા અને ગણિતપ્રક્રિયા પહેલી આવૃત્તિના કથન પ્રમાણે ભાવના કરીને કહેવામાં આવી ગયેલ છે. તેથી ફરીથી તેને અહીં કહેલ નથી.

सम्प्रति-तृतीयावृत्तिविषयकं प्रश्नसूत्रमाह-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ?' तावदेतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयां हैमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति?। तावदिति पूर्ववत्, एतेषां पूर्वोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये तृतीयां हैमन्तीं-माघमासभाविनी मावृत्तिं केन नक्षत्रेण सह युक्त श्चन्द्रः प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह-'ता पूसेणं' तावत्पुष्येण। तावदिति प्राग्वत् पुष्यनक्षत्रेण सह वर्त्तमानो भवति चन्द्र स्तस्मिन् समये॥ पुनस्तस्यैव समयविभागं दर्शयति-'पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा' पुष्यस्यैकोनविंशति मुहूर्त्ता स्त्रिचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः॥-यस्मिन् समये चन्द्र स्तृतीयामावृत्तिं प्रवर्त्तयति तस्मिन समये पुष्यनक्षत्रस्यैकोनविंशति मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः ($१९|\frac{४३}{६२}|\frac{३३}{६२-६७}$) एतावन्त श्चूर्णिकाभागा यदा अवशिष्टाः भवन्ति

अब श्री गौतमस्वामी तीसरी आवृत्ति के विषय में प्रश्न सूत्र कहते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ये पूर्व कथित पांच संवत्सरों में हेमन्त ऋतु भाविनी तीसरी माघमास की आवृत्ति चंद्र कौन से नक्षत्र के साथ योग युक्त होकर प्रवर्तित करता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता पूसे णं) पुष्य नक्षत्र के साथ उस समय चंद्र योग युक्त रहता है। अब उसके समयविभाग का कथन करते है-(पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्ताट्ठिहा छेत्ता तेतीसं चुण्णिया भागा सेसा) जिस समय चंद्र तीसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है उस समय पुष्यनक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग ($१९|\frac{४३}{६२}|\frac{३३}{६२-६७}$)

હવે ગૌતમસ્વામી ત્રીજી આવૃત્તિના સંબંધમાં પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજી હેમંત ઋતુ ભાવિની આવૃત્તિ કે જે માઘમાસમાં આવે છે ત્યારે ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને તેને પ્રવર્તિત કરે છે. આ રીતના ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(ता पूसे ण) પૂષ્ય નક્ષત્રની સાથે તે સમયે ચંદ્ર યોગયુક્ત રહે છે. હવે તેના સમય વિભાગનું કથન કરવામાં આવે છે, (पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेतीसं चुण्णिया भागा सेसा) જે સમયે ચંદ્ર ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. તે સમયે પુષ્ય નક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક

पुष्यस्य तत्रैव वर्त्तमानो भवति चन्द्र इति अत्रापि गणितप्रक्रिया यथा–यतोहि प्रथमोपपादितक्रमापेक्षया तृतीया माघमासभाविनी आवृत्तिः षष्ठीस्यादतः षट् गुणकोधार्यः, स च रूपोनो विधेय स्तेन पञ्च जाताः। अनेन पञ्चकरूपेण गुणकेन स एव प्राक्तनो ध्रुवराशि स्त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् सप्तषष्टिभागा इत्येवं रूपो गुणनीयः–(५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२-६७}$)+५=(२८६५।$\frac{१८०}{६२}$।$\frac{३०}{६७}$) गुणनाज्जातानि गुणनफलानि अष्टाविंशतिः शतानि पञ्चषष्ट्यधिकानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानामशीत्यधिकं शतम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिंशत् सप्तषष्टिभागा इति। अत एतेभ्यः सप्तपञ्चाशदधिकैः श्चतुर्विंशतिशतैर्मुहूर्त्तानाम्, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां द्वि सप्तत्या (२४५७।$\frac{७२}{६२}$) एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्कानां सप्तषष्टिभागानाम् अष्टानवत्यधिकेन शतेन त्रयो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धा भवेयुरिति तथाशोध-

---

इतना प्रमाण चूर्णिकाभाग पुष्य नक्षत्र का शेष जब होते हैं, वहीं पर वर्तमान होकर चंद्र तीसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। यहां पर गणितप्रक्रिया इस प्रकार से होती है–प्रथम कथित क्रम की अपेक्षा से माघमासभाविनी तीसरी आवृत्ति छठी होती है, अतः छह गुणक होता है, उसको रूपोन करे रूपोन करने से पांच होता है। इस पांच रूप गुणक से पूर्व कथित ध्रुवराशि जो पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग है इनको गुणित करे (५७३। $\frac{३६}{६२}$। $\frac{६}{६२-६७}$)+५=(२८६५। $\frac{१८०}{६२}$। $\frac{३०}{६७}$) गुणा करने से अठाईस सो पैंसठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो अस्सी भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तीस भाग होते हैं। इनमें से चोवीस सो सतावन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बहत्तर भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक सो अठाणु प्रमाण से तीन नक्षत्र पर्याय शोधित होता है।

ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ (૧૯।$\frac{૪૩}{૬૨}$।$\frac{૩૩}{૬૨,૬૭}$) આટલું પ્રમાણ પુષ્ય નક્ષત્રનું જ્યારે શેષ રહે છે, ત્યાંજ વર્તમાન રહીને ચંદ્ર ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. અહીં ગણિત પ્રક્રિયા આ પ્રમાણે થાય છે. પહેલાં કહેલ ક્રમની અપેક્ષાએ માઘમાસભાવિની ત્રીજી આવૃત્તિ એ છટ્ઠી થાય છે. તેથી છ ગુણક હોય છે. તેને રૂપોન કરવાથી પાંચ થાય છે. આ પાંચ રૂપ ગુણકથી પૂર્વકથિત ધ્રુવરાશિ કે જે પાંચસોતોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ છે, તેનો ગુણાકાર કરવો (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨-૬૭}$)+૫=(૨૮૬૫।$\frac{૧૮૦}{૬૨}$।$\frac{૩૦}{૬૭}$) ગુણાકાર કરવાથી અઠયાવીસસો પાંસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોએંસી ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રીસભાગ થાય છે. તેમાંથી ચોત્રીસસોસતાવન મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બોંતેરભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકસોઅઠાણુ ભાગના પ્રમાણથી ત્રણ નક્ષત્ર પર્યાય

नार्थं क्रिया यथा-(२८६५|$\frac{१६०}{६२}$|$\frac{३०}{६२-६७}$)-(२४५७|$\frac{५२}{६२}$|$\frac{१०८}{६२-६७}$)=(४०८|$\frac{१०५}{६२}$|$\frac{३४}{६२-६७}$) शोधनात् स्थितानि पश्चादष्टोत्तराणि चत्वारिंशतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां पञ्चोत्तरं शतम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः (४०८|$\frac{१०५}{६२}$|$\frac{३४}{६२-६७}$) पुनरेतेभ्य स्त्रिभिः शतै र्नवनवत्यधिकै (३९९।) मुहूर्त्तानाम्, एकस्य मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैः $\frac{२४}{६२}$। एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैः $\frac{६६}{६७}$। अभिजिदादीनि पुनर्वसुपर्यन्तानि चतुर्दशनक्षत्राणि शुद्धानि भवेयुः। (४०८|$\frac{१०५}{६२}$|$\frac{३४}{६२-६७}$)-(३९९|$\frac{२४}{६२}$|$\frac{६६}{६७}$)=(९|$\frac{८०}{६२}$|$\frac{३४}{६२-६७}$) स्थिताः पश्चान्नवमुहूर्त्ताः, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानाम् अशीतिः। एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः। अत्र चाशीत्या द्वाषष्टिभागैरेको मुहूर्त्तो लब्धः $\frac{८०}{६२}$=१+$\frac{१८}{६२}$ शेषा स्तिष्ठन्त्यष्टादश। लब्धो मुहूर्त्तो, मुहूर्त्तस्थाने युक्तो जाता दशमुहूर्त्ताः। एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टादश द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत् सप्तषष्टि-

शोधन प्रकार इस प्रकार से है-(२८६५ | $\frac{१६०}{६२}$ | $\frac{३०}{६२-६७}$)-(२४५७ | $\frac{५२}{६२}$ | $\frac{१०८}{६२-६७}$)=(४०८ | $\frac{१०५}{६२}$ | $\frac{३४}{६२-६७}$) इस प्रकार शोधित करने से पश्चात् चार सो आठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोतीस भाग रह जाता है (४०८ | $\frac{१०५}{६२}$ | $\frac{३४}{६२-६७}$) इनमें से पुनः तीनसो नव्वाणु ३९९। मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौवीस भाग $\frac{२४}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ $\frac{६६}{६७}$ भागों से अभिजिदादि पुनर्वसु पर्यन्त के चौदह नक्षत्र शोधित होते हैं (४०८ | $\frac{१०५}{६२}$ || $\frac{३४}{६२-६७}$)-(३९९| $\frac{२४}{६२}$ | $\frac{६६}{६७}$)=(९ | $\frac{८०}{६२}$ | $\frac{३४}{६२-६७}$) इस प्रकार शोधन करने से पश्चात् नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अस्सी भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोतीस भाग बचता है। यहां पर बासठिया अस्सी भागों से एक मुहूर्त लब्ध होता है, $\frac{८०}{६२}$=१+$\frac{१८}{६२}$ तथा बासठिया अठारह भाग शेष रहता है। जो एक मुहूर्त लब्ध हुवा है, उसको पूर्व के नव मुहूर्त के साथ जोडे तो दस

શોધિત થાય છે. શોધન પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. (૨૮૬૫|$\frac{૧૬૦}{૬૨}$|$\frac{૩૦}{૬૨,૬૭}$)-(૨૪૫૭|$\frac{૫૨}{૬૨}$|$\frac{૧૦૮}{૬૨,૬૭}$) =(૪૦૮|$\frac{૧૦૫}{૬૨}$|$\frac{૩૪}{૬૨,૬૭}$) આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી પાછળથી ચારસોઆઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોપાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોત્રીસભાગ રહે છે (૪૦૮|$\frac{૧૦૫}{૬૨}$|$\frac{૩૪}{૬૨,૬૭}$) આમાંથી પુનઃ ત્રણસોનવાણુ ૩૯૯। મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ$\frac{૨૪}{૬૨}$। તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગો $\frac{૬૬}{૬૭}$થી અભિજીત વિગેરે પુનર્વસુ પર્યન્તના ચૌદ નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. (૪૦૮|$\frac{૧૦૫}{૬૨}$|$\frac{૩૪}{૬૨,૬૭}$)-(૩૯૯|$\frac{૨૪}{૬૨}$|$\frac{૬૬}{૬૨,૬૭}$) =(૯|$\frac{૮૦}{૬૨}$|$\frac{૩૪}{૬૨,૬૭}$) આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી પાછળથી નવ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એંસી ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોત્રીસભાગ બચે છે. અહીં બાસઠિયા એંશી ભાગોથી એક મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. $\frac{૮૦}{૬૨}$=૧+$\frac{૧૮}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા અઢાર ભાગ શેષ વધે છે. જે એક મુહૂર્ત લબ્ધ થયેલ છે તેને પહેલાના નવ મુહૂર્તની સાથે ઉમેરવા જેથી દસ મુહૂર્ત, તથા એક મુહૂર્તના

पुष्यस्य तत्रैव वर्त्तमानो भवति चन्द्र इति अत्रापि गणितप्रक्रिया यथा—यतोहि प्रथमोपपादितक्रमापेक्षया तृतीया माघमाराभाविनी आवृत्तिः षष्ठीस्यादतः षट् गुणकोधार्यः, स च रूपोनो विधेय स्तेन पञ्च जाताः। अनेन पञ्चकरूपेण गुणकेन स एव प्राक्तनो ध्रुवराशि स्त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् सप्तषष्टिभागा इत्येवं रूपो गुणनीयः–(५७३। $\frac{३६}{६२}$। $\frac{६}{६२-६७}$)+५=(२८६५। $\frac{१८०}{६२}$। $\frac{३०}{६७}$) गुणनाज्जातानि गुणनफलानि अष्टाविंशतिः शतानि पञ्चषष्ट्यधिकानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानामशीत्यधिकं शतम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिंशत् सप्तषष्टिभागा इति। अत एतेभ्यः सप्तपञ्चाशदधिकै श्चतुर्विंशतिशतैर्मुहूर्त्तानाम्, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां द्वि सप्तत्या (२४५७। $\frac{७२}{६२}$) एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्कानां सप्तषष्टिभागानाम् अष्टानवत्यधिकेन शतेन त्रयो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धा भवेयुरिति तथाशोध-

इतना प्रमाण चूर्णिकाभाग पुष्य नक्षत्र का शेष जब होते हैं, वहीं पर वर्तमान होकर चंद्र तीसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। यहां पर गणितप्रक्रिया इस प्रकार से होती है–प्रथम कथित क्रम की अपेक्षा से माघमासभाविनी तीसरी आवृत्ति छठी होती है, अतः छह गुणक होता है, उसको रूपोन करे रूपोन करने से पांच होता है। इस पांच रूप गुणक से पूर्व कथित ध्रुवराशि जो पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग है इनको गुणित करे (५७३। $\frac{३६}{६२}$। $\frac{६}{६२-६७}$)+५=(२८६५। $\frac{१८०}{६२}$। $\frac{३०}{६७}$) गुणा करने से अठाईस सो पैंसठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो अस्सी भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तीस भाग होते हैं। इनमें से चोवीस सो सतावन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बहत्तर भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक सो अठाणु प्रमाण से तीन नक्षत्र पर्याय शोधित होता है।

ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ (૧૯।$\frac{४३}{६२}$।$\frac{३३}{६२,६७}$) આટલું પ્રમાણ પુષ્ય નક્ષત્રનું જ્યારે શેષ રહે છે, ત્યાંજ વર્તમાન રહીને ચંદ્ર ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. અહીં ગણિત પ્રક્રિયા આ પ્રમાણે થાય છે. પહેલાં કહેલ ક્રમની અપેક્ષાએ માઘમાસભાવિની ત્રીજી આવૃત્તિ એ છટ્ઠી થાય છે. તેથી છ ગુણક હોય છે. તેને રૂપોન કરવાથી પાંચ થાય છે. આ પાંચ રૂપ ગુણકથી પૂર્વકથિત ધ્રુવરાશિ કે જે પાંચસોતોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ છે, તેનો ગુણાકાર કરવો. (૫૭૩।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२-६७}$)+૫=(૨૮૬૫।$\frac{१८०}{६२}$।$\frac{३०}{६७}$) ગુણાકાર કરવાથી અઠયાવીસસો પાંસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોએંસી ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રીસભાગ થાય છે. તેમાંથી ચોત્રીસસોસતાવન મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બોંતેરભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકસોઅઠ્ઠાણુ ભાગના પ્રમાણુથી ત્રણ નક્ષત્ર પર્યાય

नार्थं क्रिया यथा–(२८६५।$\frac{१६०}{६२}$।$\frac{३०}{६२-६७}$)–(२४५७।$\frac{७२}{६२}$।$\frac{१९६}{६२-६७}$)=(४०८।$\frac{१०५}{६२}$।$\frac{३४}{६२-६७}$) शोधनान् स्थितानि पश्चादष्टोत्तराणि चत्वारिंशतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां पञ्चोत्तरं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत् सप्तपष्टिभागाः (४०८।$\frac{१०५}{६२}$।$\frac{३४}{६२-६७}$) पुनरेतेभ्य स्त्रिभिः शतै र्नवनवत्यधिकै (३९९।) मुहूर्त्तानाम्, एकस्य मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः $\frac{२४}{६२}$। एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैः $\frac{६६}{६७}$। अभिजिदादीनि पुनर्वसुपर्यन्तानि चतुर्दशनक्षत्राणि शुद्धानि भवेयुः। (४०८।$\frac{१०५}{६२}$।$\frac{३४}{६२-६७}$)–(३९९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$)=(९।$\frac{८०}{६२}$।$\frac{३४}{६२-६७}$) स्थिताः पश्चान्नवमुहूर्त्ताः, मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानाम् अशीतिः। एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत् सप्तपष्टिभागाः। अत्र चाशीत्या द्वापष्टिभागैरेको मुहूर्त्तो लब्धः $\frac{८०}{६२}$=१+$\frac{१८}{६२}$ शेषा स्तिष्ठन्त्यष्टादश। लब्धो मुहूर्त्तो, मुहूर्त्तस्थाने युक्तो जाता दशमुहूर्त्ताः। एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टादश द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत् सप्तपष्टि-

शोधन प्रकार इस प्रकार से है–(२८६५। $\frac{१६०}{६२}$। $\frac{३०}{६२-६७}$)–(२४५७। $\frac{७२}{६२}$। $\frac{१९६}{६२-६७}$)=(४०८। $\frac{१०५}{६२}$। $\frac{३४}{६२-६७}$) इस प्रकार शोधित करने से पश्चात् चार सो आठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोतीस भाग रह जाता है (४०८। $\frac{१०५}{६२}$। $\frac{३४}{६२-६७}$) इनमें से पुनः तीनसो नन्नाणु ३९९। मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौवीस भाग $\frac{२४}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ $\frac{६६}{६७}$ भागों से अभिजिदादि पुवर्वसु पर्यन्त के चौदह नक्षत्र शोधित होते हैं (४०८। $\frac{१०५}{६२}$।। $\frac{३४}{६२-६७}$)–(३९९। $\frac{२४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$)=(९। $\frac{८०}{६२}$। $\frac{३४}{६२-६७}$) इस प्रकार शोधन करने से पश्चात् नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अस्सी भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोतीस भाग बचता है। यहां पर बासठिया अस्सी भागों से एक मुहूर्त लब्ध होता है, $\frac{८०}{६२}$=१+$\frac{१८}{६२}$ तथा बासठिया अठारह भाग शेष रहता है। जो एक मुहूर्त लब्ध हुवा है, उसको पूर्व के नव मुहूर्त के साथ जोडे तो दस

શોધિત થાય છે. શોધન પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. (૨૮૬૫।$\frac{૧૬૦}{૬૨}$।$\frac{૩૦}{૬૨}$,૬૭)–(૨૪૫૭।$\frac{૭૨}{૬૨}$।$\frac{૧}{૬૨}$,$\frac{૯૬}{૬૭}$) =(૪૦૮।$\frac{૧૦૫}{૬૨}$।$\frac{૩૪}{૬૨}$,૬૭) આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી પાછળથી ચારસોઆઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોપાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોત્રીસભાગ રહે છે (૪૦૮।$\frac{૧૦૫}{૬૨}$।$\frac{૩૪}{૬૨}$,૬૭) આમાંથી પુનઃ ત્રણુસોનવાણુ ૩૯૯। મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ$\frac{૨૪}{૬૨}$। તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગો $\frac{૬૬}{૬૭}$થી અભિજીત વિગેરે પુનર્વસુ પર્યન્તના ચૌદ નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. (૪૦૮ $\frac{૧૦૫}{૬૨}$।$\frac{૩૪}{૬૨}$,૬૭)–(૩૯૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૨}$,૬૭) =(૯।$\frac{૮૦}{૬૨}$।$\frac{૩૪}{૬૨}$,૬૭) આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી પાછળથી નવ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એંસી ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોત્રીસભાગ બચે છે. અહીં બાસઠિયા એંશી ભાગોથી એક મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. $\frac{૮૦}{૬૨}$=૧+$\frac{૧૮}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા અઢાર ભાગ શેષ વધે છે. જે એક મુહૂર્ત લબ્ધ થયેલ છે તેને પહેલાના નવ મુહૂર્તની સાથે ઉમેરવા જેથી દસ મુહૂર્ત, તથા એક મુહૂર્તના

भागाः (१० १८/६२ । ३४/६२-६२) ततः पुष्यनक्षत्रस्यार्द्धक्षेत्रत्वात् तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्त्ता स्तेन त्रिंशता शोधनार्थं न्यासः ३०-(१० । १८/६२ । २४/६२-६७)=(१९ । ४३/६२ । ३३/६२-६७) अत उपपद्यते यत् पुष्यनक्षत्रस्य एकोनविंशति मुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वापष्टिभागेपु एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशति सप्तपष्टिभागेपु शेपेपु स्थितेपु तत्रैव वर्त्तमानश्चन्द्र स्तृतीयां हैमन्ती मावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति ॥ अथात्रैव सूर्यनक्षत्रयोगविषयं प्रश्नसूत्रमाह-'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति । तस्मिन् समये-तृतीयावृत्तिप्रवर्त्तनवेलायां खलु-इति वाक्यालङ्कारे, च पादपूरणे सूर्यः केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए' तावदुत्तराभिरापाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरमसमयः ॥ उत्तरापाढानक्षत्रस्या-

मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोत्तीस भाग होते हैं (१० । १८/६२ । ३४/६२-६७) तत्पश्चात् पुष्य नक्षत्र अर्द्धक्षेत्र व्यापी होने से उसका प्रमाण तीस मुहूर्त है अतः तीस में से इन दस को शोधन करें शोधन न्यास क्रम से इस प्रकार से होता है ३०-(१० । १८/६२ । ३४/६२-६७)=(१९ । ४३/६२ । ३३/६२-६७) इस से यह ज्ञात होता है की पुष्यनक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग शेष रहे तब वहां पर रहा हुवा चंद्र हेमन्त ऋतु की तीसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है ।

अब यहां तीसरी आवृत्ति के अवसर में सूर्य नक्षत्रयोग के विषय में श्रीगौतमस्वामीं प्रश्न करते है-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) तीसरी आवृत्ति के प्रवर्तकाल में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ रहता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं । (ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) उत्तराषाढा नक्षत्र का

બાસઠિયા ચોત્રીસભાગ થાય છે. (૧૦ । ૧૮/૬૨ । ૩૪/૬૨,૬૭) તે પછી પુષ્ય નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્રવાળું હોવાથી તેનું પ્રમાણુ ત્રીસ મુહૂર્તનું છે, તેથી ત્રીસમાંથી આ દસનું શોધન કરવું શોધન ન્યાસ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. ૩૦-(૧૦ । ૧૮/૬૨ । ૩૪/૬૨ ૬૭)=(૧૯ । ૪૩/૬૨ । ૩૩/૬૨,૬૭) આનાથી એમ જણાય છે કે-પુષ્ય નક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક, મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસભાગ શેષ રહે ત્યારે ત્યાં આગળ રહેલ ચંદ્ર હેમંત ઋતુની ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે.

હવે અહીં ત્રીજી આવૃત્તિના સમયે સૂર્ય નક્ષત્રનાયોગ વિષે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ખત્તેણં જોએઇ) ત્રીજી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા ઉત્તરાહિં અસાઢાહિં ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમએ) ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના અન્ત ભાગમાં

न्तिमे भागे वर्त्तमानो भवति सूर्य स्तृतीयावृत्तिप्रवर्त्तनवेलाया मित्यर्थः ॥ अत्रापि गणित-भावना प्रथमावृत्तिवदेव भावनीया, किमत्र पुनर्लेखनप्रयासेनेति ॥ अथ चतुर्थमाघमास-भाव्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थिं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां चतुर्थी हैमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥ तावदिति पूर्ववत् एतेषां प्रथमोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये चतुर्थी हैमन्तीं–हेमन्तकालोद्भवां–माघमासभाविनी मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण सह युक्तः सन् प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह–'ता मूलेणं' तावद् मूलेन, चतुर्था-वृत्तिप्रवर्त्तनसमये मूलनक्षत्रेण सह वर्त्तमानो भवति चन्द्र इति– सामान्यमुत्तरं दत्त्वापि पुनस्तस्य मुहूर्त्तविभागं दर्शयति–'मूलस्स छ मुहुत्ता अट्ठावण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स

अन्त समय में वर्तमान रहकर सूर्य तीसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। अर्थात् तीसरी आवृत्ति के प्रवर्तनकाल में सूर्य उत्तराषाढा नक्षत्र का अन्तिम भाग में रहता है। यहां पर भी गणितभावना प्रथम आवृत्ति के कथनानुसार भावितकर लेवें। पहले कथित होने से पुनः उसको नहीं कहते।

अब माघमासभाविनी चौथी आवृत्ति के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थिं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ये पूर्वकथित पांच संवत्सरों में हेमन्तकाल की माघमास भाविनी चौथी आवृत्तिको चंद्र कौन नक्षत्र के साथ युक्त होकर प्रवर्त्तित करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता मूले णं) चतुर्थी आवृत्ति के प्रवर्तन काल में चंद्र मूल नक्षत्र के साथ रहता है, इस प्रकार सामान्य प्रकार से कहकर पुनः उसका मुहूर्त विभाग प्रदर्शित करते हैं–(मूलस्स छ मुहुत्ता अट्ठावण्णं च बावट्ठिभागा

વર્તમાન રહીને સૂર્ય ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. અર્થાત્ ત્રીજી આવૃત્તિના પ્રવર્તન કાળમાં સૂર્ય ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના અંતિમ ભાગમાં રહે છે. અહીંયાં આ સંબંધી ગણિતપ્રક્રિયા પહેલી આવૃત્તિમાં કહ્યા પ્રમાણે ભાવિત કરી સમજી લેવી. પહેલાં તે કહેવાઈ ગયેલ હોવાથી અહીં ફરીથી કહેલ નથી.

હવે માઘમાસભાવિની ચોથી આવૃત્તિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थिं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ પાંચ સંવત્સરોમાં હેમંતકાળની માઘમાસ ભાવિની ચોથી આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને પ્રવર્તિત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता मूलेणं) ચોથી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં ચંદ્ર મૂળ નક્ષત્રની સાથે રહે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે કહીને ફરી તેનો મુહૂર્તવિભાગ પ્રદર્શિત કરે છે.–(मूलस्स छ मुहुत्ता अट्ठावण्णं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च

बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णियाभागा सेसा' मूलस्य षड्मुहूर्त्ताः, अष्टापञ्चाशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा विंशतिश्चूर्णिका भागाः शेषाः ॥ चतुर्थावृत्तिप्रवर्त्तनकाले मूलनक्षत्रस्य षड्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टापञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य विंशतिः सप्तषष्टिभागाः–(६।$\frac{५८}{६२}$।$\frac{२०}{६७}$) एततुल्येषु मुहूर्त्तादिषु शेषेषु सत्सु तत्रैव वर्त्तमान श्चन्द्रो भवति चतुर्थावृत्तिप्रवर्त्तनकाले इत्यर्थः ॥

अत्र गणितभावना यथा–यतो हि चतुर्थी माघमासभाविनी आवृत्तिः पूर्वप्रदर्शितक्रमापेक्षया अष्टमी आवृत्तिः किल स्यात् अतस्तत्स्थाने अष्टको ध्रियते स च मूलोक्तगाथा क्रमेण रूपोनो विधेयः, ८–१=७ जातः सप्तकरूपो गुणकः, अनेन गुणकेन स एव पूर्वोक्तो ध्रुवराशिस्त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् सप्तषष्टिभागा गुणनीयाः–(५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२-६७}$) × ७ =(४०११।$\frac{२५२}{६२}$।$\frac{४२}{६२-६७}$) गुणनाज्जातानि गुणनफलानि एकादशोत्तराणि चत्वारिंशच्छतानि

मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा) चौथी आवृत्ति के प्रवर्तन काल में मूलनक्षत्र का छ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया वीस भाग (६ ।$\frac{५८}{६२}$।$\frac{२०}{६७}$) इतने प्रमाण के मुहूर्तादि शेष रहने पर चंद्र चौथी आवृत्ति के प्रवर्तन काल में वहां पर वर्तमान रहता है।

अब इसकी गणित प्रक्रिया दिखलाई जाती है–चौथी माघमास भाविनी आवृत्ति पूर्वप्रदर्शित क्रम की अपेक्षा से आठवीं आवृत्ति होती है। अतः उसके स्थान में आठ लेवें, उसको मूल कथित गाथा के क्रम से रूपोन करे ८–१=७ रूपोन करने से सात होता है। इस सात रूप गुणक से वह पूर्व कथित ध्रुवराशि जो पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग सडसठिया छ भाग को गुणा करे (५७३।$\frac{३६}{६२}$।

सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णियाभागा सेसा) ચોથી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં મૂળનક્ષત્રના ૭ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા વીસ ભાગ (૬।$\frac{૫૮}{૬૨}$।$\frac{૨૦}{૬૭}$) આટલા પ્રમાણના મુહૂર્તાદિ શેષ રહે ત્યારે ચંદ્ર ચોથી આવૃત્તિના પ્રવર્તન કાળમાં ત્યાં વર્તમાન રહે છે.

હવે આની ગણિત પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. ચોથી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિ પહેલાં પ્રદર્શિત ક્રમની અપેક્ષાએ આઠમી આવૃત્તિ થાય છે. તેથી તેના સ્થાનમાં આઠ લેવા તેને મૂળમાં કહેલ ગાથાના ક્રમથી રૂપોન કરવા ૮–૧–૭ રૂપોન કરવાથી સાત થાય છે. આ સાતરૂપ ગુણકથી તે પૂર્વકથિત ધ્રુવરાશિ જે પાંચસો તોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સઠસઠિયા છભાગનો ગુણાકાર કરવો (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$)+૭=(૪૦૧૧।$\frac{૨૫૨}{૬૨}$।$\frac{૪૨}{૬૨,૬૭}$) ગુણાકાર કરવાથી

मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां द्वापष्टिभागानां च द्विपञ्चाशदधिके द्वेशते, एकस्य द्वापष्टिभागस्य द्वाचत्वारिंत् सप्तपष्टिभागा इति ॥ (४०११।$\frac{२५२}{६२}$।$\frac{४२}{६२-६७}$) तत एतेभ्यः पट्सप्तत्यधिकैः द्वात्रिंशच्छतैर्मुहूर्त्तानां, ३२७६। मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां पण्णवत्या $\frac{९६}{६२}$, द्वापष्टिभागसत्कानां च सप्तपष्टिभागाना मष्टपष्ट्यधिकाभ्यां द्वाभ्यां शताभ्यां $\frac{२६८}{६७}$ चत्वारो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः–(४०११।$\frac{२५२}{६२}$।$\frac{४२}{६७}$ ।)–(३२७६।$\frac{९६}{६२}$।$\frac{२६८}{६७}$।)=(७३५।$\frac{१५२}{६२}$।$\frac{४६}{६७}$) पश्चात् स्थितानि शोधनफलानि पञ्चत्रिंशदधिकानि सप्तशतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां द्वापष्टिभागानां द्विपञ्चाशदधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पट्चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागा इति–(७३५।$\frac{१५२}{६२}$।$\frac{४६}{६७}$) पुनरेतेभ्यः पड्भिः शतै र्मुहूर्त्तानाम्, एकोनसप्तत्यधिकैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः ६६९।$\frac{२४}{६२}$।) एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पट् पष्ट्या सप्तपष्टिभागैरभिजिदादीनि विशाखापर्यन्तानि त्रयोविंशतिर्नक्षत्राणि (६६९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) शुद्धानि–(७३५।$\frac{१५२}{६२}$।$\frac{४६}{६७}$)

$\frac{६}{६२-६७}$)+७=(४०११। $\frac{२५२}{६२}$) $\frac{४२}{६२-६७}$) गुणा करने से चार हजार ग्यारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बसो बावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसडिया बयालीस भाग रहता है (४०११।$\frac{२५२}{६२}$।$\frac{४२}{६२-६७}$) इनमें से बत्तीससो छिहत्तर ३२७६। मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियाणवे $\frac{९६}{६२}$ भाग तथा बासठिया एक भाग सडसठिया दोसो अडसठ से चार नक्षत्रपर्याय शुद्ध होते हैं (४०११। $\frac{२५२}{६२}$।$\frac{४२}{६२-६७}$)–३२७६।$\frac{९६}{६२}$।$\frac{२६८}{६७}$)=(७३५।$\frac{१५२}{६२}$=$\frac{४७}{६७}$) इस प्रकार शोधन करने से पश्चात् सातसो पैंतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो बावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियालीस भाग रहता है। (७३५।$\frac{१५२}{६२}$। $\frac{४६}{६७}$) इनमें से छहसो उनसित्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग से अभिजिदादि विशाखा पर्यन्त के तेईस नक्षत्र (६६९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) शुद्ध होते है। जैसे की (७३५।$\frac{१५३}{६२}$।$\frac{४६}{६७}$)–६६९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$)=(६६।$\frac{१२७}{६२}$।$\frac{४७}{६७}$) शोधित होने बाद छियासठ मुहूर्त

ચારહજાર અગ્યાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસોબાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બેંતાલીસભાગ રહે છે. (૪૦૧૧।$\frac{૨૫૨}{૬૨}$।$\frac{૪૨}{૬૨,૬૭}$) આમાંથી બત્રીસસો છોંતેર ૩૨૭૬। મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છન્નુ ભાગ $\frac{૯૬}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બસો અડસઠથી ચાર નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થાય છે. (૪૦૧૧।$\frac{૨૫૨}{૬૨}$।$\frac{૪૨}{૬૨,૬૭}$) –(૩૨૭૬।$\frac{૯૬}{૬૨}$।$\frac{૨૬૮}{૬૭}$)=(૭૩૫।$\frac{૧૫૨}{૬૨}$।$\frac{૪૬}{૬૭}$) આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી પછીથી સાતસોપાંત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોબાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ રહે છે. (૭૩૫।$\frac{૧૫૨}{૬૨}$।$\frac{૪૬}{૬૭}$) આમાંથી છસોઅગણ્યોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠભાગથી અભિજીતથી વિશાખા પર્યન્તના તેવીસ નક્ષત્રો (૬૬૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$) શુદ્ધ થાય છે. જેમકે–(૭૩૫।$\frac{૧૫૩}{૬૨}$।$\frac{૪૬}{૬૭}$)–(૬૬૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$)=(૬૬।$\frac{૧૨૭}{૬૨}$।$\frac{૪૭}{૬૭}$)

बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णियाभागा सेसा' मूलस्य षड्मुहूर्त्ताः, अष्टापञ्चाशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा विंशतिश्चूर्णिका भागाः शेषाः ॥ चतुर्थावृत्तिप्रवर्त्तनकाले मूलनक्षत्रस्य षड्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टापञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य विंशतिः सप्तषष्टिभागाः–(६।$\frac{५८}{६२}$।$\frac{२०}{६७}$) एतत्तुल्येषु मुहूर्त्तादिषु शेषेषु सत्सु तत्रैव वर्त्तमान श्चन्द्रो भवति चतुर्थावृत्तिप्रवर्त्तनकाले इत्यर्थः ॥

अत्र गणितभावना यथा–यतो हि चतुर्थी माघमासभाविनी आवृत्तिः पूर्वप्रदर्शितक्रमापेक्षया अष्टमी आवृत्तिः किल स्यात् अतस्तत्स्थाने अष्टको ध्रियते स च मूलोक्तगाथा क्रमेण रूपोनो विधेयः, ८–१=७ जातः सप्तकरूपो गुणकः, अनेन गुणकेन स एव पूर्वोक्तो ध्रुवराशिस्त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् सप्तषष्टिभागा गुणनीयाः–(५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२-६७}$) × ७ =(४०११।$\frac{२५२}{६२}$।$\frac{४२}{६२-६७}$) गुणनाज्जातानि गुणनफलानि एकादशोत्तराणि चत्वारिंशच्छतानि

मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा) चौथी आवृत्ति के प्रवर्तन काल में मूलनक्षत्र का छ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया वीस भाग (६ ।$\frac{५८}{६२}$।$\frac{२०}{६७}$) इतने प्रमाण के मुहूर्तादि शेष रहने पर चंद्र चौथी आवृत्ति के प्रवर्तन काल में वहां पर वर्तमान रहता है।

अब इसकी गणित प्रक्रिया दिखलाई जाती है–चौथी माघमास भाविनी आवृत्ति पूर्वप्रदर्शित क्रम की अपेक्षा से आठवीं आवृत्ति होती है। अतः उसके स्थान में आठ लेवें, उसको मूल कथित गाथा के क्रम से रूपोन करे ८–१=७ रूपोन करने से सात होता है। इस सात रूप गुणक से वह पूर्व कथित ध्रुवराशि जो पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग सडसठिया छ भाग को गुणा करे (५७३।$\frac{३६}{६२}$।

सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णियाभागा सेसा) ચોથી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં મૂળનક્ષત્રના છ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અડાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા વીસ ભાગ (૬।$\frac{૫૮}{૬૨}$।$\frac{૨૦}{૬૭}$) આટલા પ્રમાણના મુહૂર્તાદિ શેષ રહે ત્યારે ચંદ્ર ચોથી આવૃત્તિના પ્રવર્તન કાળમાં ત્યાં વર્તમાન રહે છે.

હવે આની ગણિત પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. ચોથી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિ પહેલાં પ્રદર્શિત ક્રમની અપેક્ષાએ આઠમી આવૃત્તિ થાય છે. તેથી તેના સ્થાનમાં આઠ લેવા તેને મૂળમાં કહેલ ગાથાના ક્રમથી રૂપોન કરવા ૮–૧–૭ રૂપોન કરવાથી સાત થાય છે. આ સાતરૂપ ગુણકથી તે પૂર્વકથિત ધ્રુવરાશિ જે પાંચસો તોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગનો ગુણાકાર કરવો (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$)+૭=(૪૦૧૧।$\frac{૨૫૨}{૬૨}$।$\frac{૪૨}{૬૨,૬૭}$) ગુણાકાર કરવાથી

मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां द्वाषष्टिभागानां च द्विपञ्चाशदधिके द्वेशते, एकस्य द्वाषष्टिभागस्य द्वाचत्वारिंत् सप्तषष्टिभागा इति ॥ ($४०११|\frac{२५२}{६२}|\frac{४२}{६२-६७}$) तत एतेभ्यः षट्सप्तत्यधिकै द्वात्रिंशच्छतैर्मुहूर्त्तानां, ३२७६। मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां षण्णवत्या $\frac{९६}{६२}$, द्वाषष्टिभाग सत्कानां च सप्तषष्टिभागाना मष्टषष्ट्यधिकाभ्यां द्वाभ्यां शताभ्यां $\frac{२६८}{६७}$ चत्वारो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः-($४०११|\frac{२५२}{६२}|\frac{४२}{६७}$ ।)-($३२७६|\frac{९६}{६२}|\frac{२६८}{६७}$ ।)=($७३५|\frac{१५२}{६२}|\frac{४६}{६७}$) पश्चात् स्थितानि शोधनफलानि पञ्चत्रिंशदधिकानि सप्तशतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां द्वाषष्टिभागानां द्विपञ्चाशदधिकं शतम्, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा इति-($७३५|\frac{१५२}{६२}|\frac{४६}{६७}$) पुनरेतेभ्यः षड्भिः शतै र्मुहूर्त्तानाम्, एकोनसप्तत्यधिकैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैः $६६९|\frac{२४}{६२}$ ।) एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीनि विशाखापर्यन्तानि त्रयोविंशतिर्नक्षत्राणि ($६६९|\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६७}$) शुद्धानि-($७३५|\frac{१५२}{६२}|\frac{४६}{६७}$)

$\frac{६}{६२-६७}$)+७=($४०११|\frac{२५२}{६२}$) $\frac{४२}{६२-६७}$) गुणा करने से चार हजार ग्यारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बसो बावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसडिया बयालीस भाग रहता है ($४०११|\frac{२५२}{६२}|\frac{४२}{६२-६७}$) इनमें से बत्तीससो छिहत्तर ३२७६। मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियाणवे $\frac{९६}{६२}$ भाग तथा बासठिया एक भाग सडसठिया दोसो अडसठ से चार नक्षत्रपर्याय शुद्ध होते हैं ($४०११|\frac{२५२}{६२}|\frac{४२}{६२-६७}$)-$३२७६|\frac{९६}{६२}|\frac{२६८}{६७}$)=($७३५|\frac{१५२}{६२}=\frac{४६}{६७}$) इस प्रकार शोधन करने से पश्चात् सातसो पैंतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो बावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियालीस भाग रहता है। ($७३५|\frac{१५२}{६२}|\frac{४६}{६७}$) इनमें से छहसो उनसित्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग से अभिजिदादि विशाखा पर्यन्त के तेईस नक्षत्र ($६६९|\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६७}$) शुद्ध होते है। जैसे की ($७३५|\frac{१५३}{६२}|\frac{४६}{६७}$)-$६६९|\frac{२४}{६२}|\frac{६६}{६७}$)=($६६|\frac{१२७}{६२}|\frac{४७}{६७}$) शोधित होने बाद छियासठ मुहूर्त

ચારહજાર અગ્યાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસોબાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બેંતાલીસભાગ રહે છે. ($૪૦૧૧|\frac{૨૫૨}{૬૨}|\frac{૪૨}{૬૨,૬૭}$) આમાંથી બત્રીસસો છોંતેર ૩૨૭૬। મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છન્નુ ભાગ $\frac{૯૬}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બસો અડસઠથી ચાર નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થાય છે. ($૪૦૧૧|\frac{૨૫૨}{૬૨}|\frac{૪૨}{૬૨,૬૭}$) -($૩૨૭૬|\frac{૯૬}{૬૨}|\frac{૨૬૮}{૬૭}$)=($૭૩૫|\frac{૧૫૨}{૬૨}|\frac{૪૬}{૬૭}$) આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી પછીથી સાતસોપાંત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોબાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ રહે છે. ($૭૩૫|\frac{૧૫૨}{૬૨}|\frac{૪૬}{૬૭}$) આમાંથી છસોઅગણ્યોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠભાગથી અભિજીતથી વિશાખા પર્યન્તના તેવીસ નક્ષત્રો ($૬૬૯|\frac{૨૪}{૬૨}|\frac{૬૬}{૬૭}$) શુદ્ધ થાય છે. જેમકે-($૭૩૫|\frac{૧૫૩}{૬૨}|\frac{૪૬}{૬૭}$)-($૬૬૯|\frac{૨૪}{૬૨}|\frac{૬૬}{૬૭}$)=($૬૬|\frac{૧૨૭}{૬૨}|\frac{૪૭}{૬૭}$)

–(६६९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$)=(६६।$\frac{१२७}{६२}$।$\frac{४७}{६७}$) स्थिताः पश्चात् षट्षष्टिर्मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां सप्तविंशत्यधिकं शतम् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा इति। अत्र च $\frac{१२७}{६२}$=२+$\frac{३}{६२}$ द्वाषष्टिभागै द्वौ मुहूर्त्तौ लब्धौ, तौ च मुहूर्त्तस्थाने युक्तौ, जाता अष्टषष्टिर्मुहूर्त्तानां, शेषा स्तिष्ठन्ति त्रयो द्वाषष्टिभागा इत्यतो यथाक्रमेण न्यासः (६८। $\frac{३}{६२}$।$\frac{४७}{६७}$) भूयोऽप्येतेभ्यः पञ्चचत्वारिंशता मुहूर्त्तैरनुराधा ज्येष्ठे शुद्धे (६८।$\frac{३}{६२}$।$\frac{४७}{६७}$)–४५= (२३।$\frac{३}{६२}$।$\frac{४७}{६७}$) शेषा स्तिष्ठन्ति त्रयोविंशति र्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयो द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः। ततो मूलनक्षत्रस्यार्द्धक्षेत्रत्वात् तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्त्ता स्तेनैतत् त्रिंशता परिशोध्यते–३०–(२३।$\frac{३}{६२}$।$\frac{४७}{६७}$)=(६।$\frac{५८}{६२}$।$\frac{२०}{६२-६७}$) अत उपपद्यते यत् मूलनक्षत्रस्य षट्सु मुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टापञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य विंशतौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु तत्रैव वर्त्तमानश्चतुर्थी माघमासभाविनी मावृत्ति प्रवर्त्तयतीति सिद्धयति॥–अथ सूर्यनक्षत्र योग

तथा एक मुहूर्तका बासठिया एकसो सतावीस भाग तथा एक बासठिया भाग का सडसठिया सैंतालीस भाग बचता है। यहां पर $\frac{१२७}{६२}$=२+$\frac{३}{६२}$ बासठिया एकसो सताईस भाग से दो मुहूर्त लब्ध होते हैं, उसको मुहूर्त संख्या के साथ जोडने से अडसठ मुहूर्त तथा बासठिया तीन भाग शेष रहता है। यथाक्रमन्यास इस प्रकार से है–(६८।$\frac{३}{६२}$।$\frac{४७}{६७}$) पुनः इन में से पैंतालीस मुहूर्त से अनुराधा एवं ज्येष्ठा नक्षत्र शुद्ध होते हैं। (६८।$\frac{३}{६२}$।$\frac{४७}{६७}$)–४५ (२३।$\frac{३}{६२}$।$\frac{४७}{६७}$) शोधित करने बाद तेइस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सैंतालीस भाग शेष रहता है। मूल नक्षत्र अर्द्धक्षेत्र व्यापी होने से उसका प्रमाण तीस मुहूर्त का है अतः तीस में से इस को शोधित करे ३०–(२३।$\frac{३}{६२}$।$\frac{४७}{६७}$=(६।$\frac{५८}{६२}$।$\frac{२}{६२-६७}$ इससे यह फलित होता है कि मूल नक्षत्र का छ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया वीस भाग शेष रहे वहीं पर वर्तमान रहकर

શોધિત કર્યા પછી છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોસત્યાવીસભાગ તથા બાસઠિયા એકભાગના સુડતાલીસ ભાગ વધે છે. અહીંયા $\frac{૧૨૭}{૬૨}$=૨+$\frac{૩}{૬૨}$ બાસઠિયા એકસો સત્યાવીસ ભાગથી બે મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તેને મુહૂર્ત સંખ્યાની સાથે મેળવવાથી અડસઠ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા ત્રણ ભાગ શેષ વધે છે. તેનો યથાક્રમ ન્યાસ આ પ્રમાણે છે. (૬૮।$\frac{૩}{૬૨}$।$\frac{૪૭}{૬૭}$) આમાંથી ફરીથી પિસ્તાલીસ મુહૂર્તથી અનુરાધા અને જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. (૬૮।$\frac{૩}{૬૨}$।$\frac{૪૭}{૬૭}$)–૪૫=(૨૩।$\frac{૩}{૬૨}$।$\frac{૪૭}{૬૭}$) શોધિત કર્યા પછી તેવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રણભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે. મૂલનક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્રવ્યાપી હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું છે, તેથી ત્રીસમાંથી આને શોધિત કરવા ૩૦–(૨૩।$\frac{૩}{૬૨}$।$\frac{૪૭}{૬૭}$)=(૬।$\frac{૫૮}{૬૨}$।$\frac{૨૦}{૬૨,૬૭}$) આનાથી એમ જણાય છે કે–મૂલ નક્ષત્રના છ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠાવન

विषयं प्रश्नसूत्रमाह-'तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?॥-तस्मिन् समये-चतुर्थावृत्तिप्रवर्त्तनसमये सूर्यः केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानो भवतीति गौतमस्य प्रश्नः ततो भगवानाह-'ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए' तावदुत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरमसमये ॥-तावदिति प्राग्वत्, उत्तराषाढानक्षत्रस्यान्तिमे भागे वर्त्तमानः सूर्यस्तां चतुर्थी हैमन्तीं माघमासभाविनी मावृत्तिं प्रवर्त्तयति, नान्यत्र गच्छति चन्द्रचारवत् सूर्यस्यैकरूपगतिवेगात् मन्दोच्चस्यैकरूपगत्या अत्यल्पगतिवेगाच्चेति। अस्य गणितभावनाऽपि प्रथमावृत्तौ भावितैव, तद्वदेवात्रापि भावनीया ॥

अथ पञ्चम माघमासभाव्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमधिकारसूत्रं दर्शयति-'ता एएसि

चंद्र चौथी माघमासभाविनी आवृत्तिको प्रवर्तित करता है यह सिद्ध होता है।

अब सूर्यनक्षत्रयोग विषयक श्रीगौतमस्वमी प्रश्न पूछते हैं-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) चौथी आवृत्ति के प्रवर्तनकाल में सूर्य कौन-नक्षत्रके साथ योग युक्त रहता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान कहते हैं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) उत्तराषाढा नक्षत्र के अन्त भाग में वर्तमान होकर माघमासभाविनी हेमन्त काल की चौथी आवृत्तिको सूर्य प्रवर्तित करता है, चंद्र गति अनुसार अन्यत्र गमन नहीं करता है। करण की सूर्य गति का वेग एक रूप होता है मन्दोच्च रूप एक गति से अत्यन्त अल्प गति का वेग होता है। इस की गणितभावना भी पहली आवृत्ति में भावित किया ही है, उसके समान यहां पर भी भावना कर लेवें।

अब पांचवी माघमास भाविनी आवृत्तिके विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न

બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા વીસભાગ શેષ રહે ત્યાં વર્તમાન રહીને ચંદ્ર ચોથી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્યનક્ષત્રયોગના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ચોથી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત રહે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના અંતભાગમાં વર્તમાન રહીને માઘમાસભાવિની હેમન્તકાળની ચોથી આવૃત્તિને સૂર્ય પ્રવર્તિત કરે છે. ચંદ્ર ગતિ અનુસાર અન્યત્ર ગમન કરતો નથી. કારણકે સૂર્યની ગતિનો વેગ એકરૂપ હોય છે. મંદોચ્ચરૂપ એક ગતિથી અત્યંત અલ્પગતિનો વેગ હોય છે. આની ગણિત ભાવના પણ પહેલી આવૃત્તિમાં ભાવિત કરેલજ છે. તે પ્રમાણે અહીંયાં ભાવના કરી લેવી.

હવે માઘમાસભાવિની પાંચમી આવૃત્તિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.

સૂ૦ ૮૦

णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां पञ्चमी मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥–तावदिति पूर्ववत् एतेषां–प्रथमोदितानां पञ्चानां–युगपुरकाणां चान्द्र–चान्द्रा–भिवर्द्धित–चान्द्रा–भिवर्द्धिता-ख्यानां पञ्चसंवत्सराणां मध्ये पञ्चमीं हैमन्तीं माघमासभाविनी मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सन् प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह–'ता कत्तियाहिं' तावत् कृत्तिकाभिः ॥–तावदिति पूर्ववत्, कृत्तिकानक्षत्रस्य त्रितारकत्वाद् बहुवचनं, तेन कृत्तिकाभिः–कृत्तिकानक्षत्रेण सह युक्तो भवति चन्द्र इति सामान्यमुत्तरं दत्त्वाऽपि विवृत्तिविवरणतया तस्यैव कृत्तिकानक्षत्रस्य मुहूर्त्तविभागं प्रतिपादयति–'कत्तियाणं अट्ठारसमुहुत्ता छत्तीसं च बावट्ठि-भागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छ चुण्णियाभागा सेसा' कृत्तिकाना मष्टादश मुहूर्त्ताः षट्त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा षट् चूर्णिका-भागाः शेषाः ॥ द्वितीयावृत्तिप्रवर्त्तनकाले कृत्तिकानक्षत्रस्य अष्टादशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्सप्तषष्टिभागा श्चूर्णिका-

---

पूछते हैं (ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) पूर्वकथित युग पूरक चांद्रादि पांच संवत्सरों में माघमास-भाविनी हेमन्त काल की पांचवीं आवृत्ति को चंद्र कौन नक्षत्र के साथ योग करके प्रवर्तित करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता कत्तियाहिं) कृत्तिका नक्षत्र तीन तारावाला होने से यहां पर सूत्र में बहुवचन से कहा है। कृत्तिका नक्षत्र के साथ चंद्र योग करता है, इस प्रकार सामान्य रूप से उत्तर देकर विस्तारपूर्वक कहने के हेतु से उस कृत्तिका नक्षत्रका मुहूर्तविभाग का प्रतिपादन करते है (कत्तियाणं अट्ठा-रसमुहुत्ता छत्तीसं च बासट्ठिभागा मुहुत्तस्स बासट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छ चुण्णियाभागासेसा) पांचवीं आवृति के प्रवर्तनकाल में कृतिका नक्षत्रका अठारहमुहूर्त तथा एकमुहूर्तका बासठिया छत्तीसभाग तथा बासठिया एक भाग

–(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमं हेमंतिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तणं जोएइ) પહેલાં કહેલ યુગપૂરક ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં માઘમાસભાવિની હેમંતકાળની પાંચમી આવૃત્તિમાં ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણેના શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता कत्तियाहिं) કૃત્તિકા નક્ષત્ર ત્રણ તારાવાળું હોવાથી અહીં સૂત્રમાં બહુવચનથી કહેલ છે. કૃત્તિકાનક્ષત્રની સાથે ચંદ્રયોગ કરે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે કહીને તેને વિસ્તારપૂર્વક કહેવાના ઉદ્દેશથી એ કૃત્તિકા નક્ષત્રના મુહૂર્તવિભાગનું પ્રતિપાદન કરે છે.–(कत्तियाणं अट्ठारसमुहुत्ता छत्तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छ चुण्णियाभागा सेसा) પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં કૃત્તિકાનક્ષત્રના અઢાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા

भागाः (१८।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२-६७}$।) एतावन्तोभागा मुहूर्त्ताद्याः शेषाः कृत्तिकानक्षत्रस्य यदा तिष्ठन्ति तत्रैव वर्त्तमानश्चन्द्रः पञ्चमीं माघमासभाविनी मावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति ॥-अत्र गणितप्रक्रिया यथा-पञ्चमी हैमन्ती माघमासभाविनी आवृत्तिः किल प्रथमोपदर्शितक्रमापेक्षया दशमी स्यात्, अतस्तत्स्थाने दशको ध्रियते, स च गाथोक्तनियमेन रूपोनो विधेयः-१०-१=९ जातो नवकः, अयमेव गुणकस्तेनानेन गुणकेन प्राक्तन स एव ध्रुवराशिः (५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६७}$।) त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट् सप्तषष्टिभागा इत्येवं रूपो गुणनीयः-(५७३$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६७}$।) ९,-(५१५७।$\frac{३२४}{६२}$।$\frac{५४}{६७}$।) गुणनाज्जातानि गुणनफलानि सप्तपञ्चाशदधिकानि एकपञ्चाशच्छतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां द्वापष्टिभागानां च चतुर्विंशत्यधिकानि त्रीणि शतानि, एकस्य च द्वापष्टि-भागस्य चतुःपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागा इति। तत एतेभ्य श्चतुर्दशाधिकै रेकोनपञ्चाशच्छतै

का सडसठिया छ चूर्णिका भाग (१८।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६२-६७}$।)इतना मुहूर्तादि प्रमाण कृत्तिका नक्षत्र का जब शेष रहे वहां पर वर्तमान होकर चंद्र पांचवीं माघमास भाविनी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। अब इसकी गणितप्रक्रिया दिखलाई जाती है। हेमन्तकालभाविनी पांचवीं आवृत्ति प्रथम प्रदर्शित क्रम की अपेक्षा दसवीं होती है। अतः उसके स्थान दस का अंक रक्खे, उसको गाथा में कहे गये नियमानुसार रूपोन करे १०-१=९ तो नव रहता है इस नवरूप गुणक से पूर्वकथित ध्रुवराशि जो (५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६७}$) पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग रूप है उसको गुणा करे (५७३।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६७}$)+९ (५१५७।$\frac{३२४}{६२}$।$\frac{५४}{६७}$) गुणा करने से गुणन फल पांच हजार एक सो सतावन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीन सो चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया

છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છ ચૂર્ણિકા ભાગ (૧૮।$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$) આટલું મુહૂર્તાદિ પ્રમાણ કૃત્તિકા નક્ષત્રનું જ્યારે શેષ રહે ત્યાં આગળ વર્તમાન રહીને ચંદ્ર માઘમાસભાવિની પાંચમી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે.

હવે આની ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. હેમંતકાલભાવિની પાંચમી આવૃત્તિ પહેલા બતાવેલ ક્રમની અપેક્ષાએ દસમી થાય છે. તેથી તેના સ્થાનમાં દસનો અંક રાખવો તેને ગાથામાં કહેવામાં આવેલ નિયમ પ્રમાણે રૂપોન કરવા ૧૦-૧=૯ તો નવ થાય છે. આ નવરૂપ ગુણકથી પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશી કે જે (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$) પાંચસો તોંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ રૂપ છે તેનો ગુણાકાર કરવો (૫૭૩।$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૨,૬૭}$)+૯ (૫૧૫૭।$\frac{૩૨૪}{૬૭}$।$\frac{૫૪}{૬૭}$) ગુણાકાર કરવાથી ગુણનફલ પાંચહજાર એકસો સત્તાવન મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રણસોચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોપન ભાગ થાય છે,

मुहूर्त्तैः (४९१४) मुहूर्त्तगतानां द्वापष्टिभागानां चतुश्चत्वारिंशदधिकेन शतेन $\frac{१४४}{६२}$। द्वापष्टिभागगतानां सप्तपष्टिभागानां च षण्णवत्यधिकै स्त्रिभिः शतैः $\frac{३९६}{६७}$। षण्णक्षत्रपर्यायाः शुद्धा भवेयुरिति-(५१५७।$\frac{३२४}{६२}$।$\frac{५४}{६७}$।)-(४९१४।$\frac{१४४}{६२}$।$\frac{३९६}{६७}$.।)=।२४३।$\frac{१७४}{६२}$।$\frac{६०}{६७}$।) स्थानक्रमेण यथावच्छोधनात् स्थिते पश्चात् त्रिचत्वारिंशदधिके द्वे शते मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां चतुः सप्तत्यधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षष्टिः सप्तषष्टिभागा इति। पुनरेतेभ्यरेकोनषष्ट्यधिकेन मुहूर्त्तशतेन १५९ एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य द्वापष्टिभागस्य षट्र षष्टया सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीनि उत्तराभाद्रपदा पर्यन्तानि षण्णक्षत्राणि (१५९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$) परिशुद्धानि भवन्तीति परिशोध्यते (२४३।$\frac{१७४}{६२}$।$\frac{६०}{६७}$)-(१५९।$\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$।)=८४।$\frac{१४९}{६२}$।$\frac{६१}{६७}$।) स्थितानि पश्चात् मुहूर्त्तानां चतुरशीतिः, मुहूर्त्तगतानां द्वापष्टिभागानां च एकोनपञ्चाशदधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकषष्टिः सप्तषष्टिभागाः

चोपन भाग होते है। इनमें से चार हजार नव सो चौदह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो चुमालीस भाग $\frac{१४४}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तीन सो छियाण्णवे भाग से छ नक्षत्र पर्याय शुद्ध होते हैं जो इस प्रकार (५१५७। $\frac{३२४}{६२}$। $\frac{५४}{६७}$)-(४९१४। $\frac{१४४}{६२}$। $\frac{३९६}{६७}$)=(२४३। $\frac{१७४}{६२}$। $\frac{६०}{६७}$) स्थान क्रम से यथावत् शोधन करने से पश्चात् दो सो तियालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो चुमोतेर भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया साठ भाग शेष रहते हैं। इनमें से पुनः एक सो उनसठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग से अभिजित् से लेकर उत्तराभाद्रपदा पर्यन्त के छे नक्षत्र (१५९। $\frac{२४}{६२}$। $\frac{६६}{६७}$) शुद्ध होते हैं, अतः इनको शोधित करे-(२४३। $\frac{१७४}{६२}$। $\frac{६०}{६७}$)-(१५९। $\frac{२४}{६२}$।$\frac{६६}{६७}$)=(८४। $\frac{१४९}{६२}$।$\frac{६१}{६७}$) इस प्रकार शोधित करने से पश्चात् चोरासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एकसो उनचास भाग तथा बासठिया एक

આમાંથી ચારહજારનવસોચૌદ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોચુંમાલીસ ભાગ $\frac{૧૪૪}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણસોછન્નુ ભાગથી છનક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થાય છે જે આ પ્રમાણે છે. (૫૧૫૭।$\frac{૩૨૪}{૬૭}$।$\frac{૫૪}{૬૭}$)-(૪૯૧૪।$\frac{૧૪૪}{૬૨}$।$\frac{૩૯૬}{૬૭}$)=(૨૪૩।$\frac{૧૭૪}{૬૨}$।$\frac{૬૦}{૬૭}$) સ્થાનક્રમથી યથાપ્રકાર શોધન કરવાથી પછીથી બસોતેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોચુંમોતેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાઈઠભાગ શેષ રહે છે આમાંથી એકસોઓગણસાઇઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગથી અભિજીત્ નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના છ નક્ષત્રો (૧૫૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$) શુદ્ધ થાય છે. તેથી આને શોધિત કરવા (૨૪૩।$\frac{૧૭૪}{૬૨}$।$\frac{૬૦}{૬૭}$)-(૧૫૯।$\frac{૨૪}{૬૨}$।$\frac{૬૬}{૬૭}$)=(૮૪।$\frac{૧૪૯}{૬૨}$।$\frac{૬૧}{૬૭}$) આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી પછીથી ચોરાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોઓગણપચાસભાગ તથા બાસઠિયા

(८४।$\frac{१४९}{६२}$।$\frac{६१}{६७}$।) अत्र $\frac{१४९}{६२}$=२-$\frac{२५}{६२}$ द्वाषष्टिभागानां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन द्वौ मुहूर्तौ लब्धौ, तौ च मुहूर्त्तस्थाने युक्तौ जाता मुहूर्त्तानां षडशीतिः, पश्चात् स्थिताः पञ्चविंशति द्वाषष्टि-स्तेषां यथाक्रमेण न्यासः (८६।$\frac{२५}{६२}$।$\frac{६१}{६७}$।) भूयोऽप्येतेभ्यो मुहूर्त्तानां पञ्चसप्तत्या(७५ रेवत्यादि भरणीपर्यन्तानि त्रीणि नक्षत्राणि परिशुद्धानि भवन्ति। (८६।$\frac{२५}{६२}$।$\frac{६१}{६७}$।)-(७५=(११।$\frac{२५}{६२}$।$\frac{६१}{६७}$) स्थिताः पश्चादेकादशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चविंशति द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकषष्टिः सप्तषष्टिभागा इति। ततः कृत्तिकानक्षत्रस्यार्द्धक्षेत्रत्वात् तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्त्ता स्तेन त्रिंशता परिशोध्यते-३०-(११।$\frac{२५}{६२}$।$\frac{६१}{६७}$)-(१८।$\frac{३६}{६२}$।$\frac{६}{६७}$।) अत उपपद्यते यत् पञ्चमावृत्तिप्रवर्त्तनसमये कृत्तिकानक्षत्रस्य अष्टादशमुहूर्त्तेषु, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् त्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्सु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु, तत्रैव

भाग का सडसठिया इकसठ भाग रह जाता है। (८४। $\frac{१४९}{६२}$।$\frac{६१}{६७}$) यहां बासठिया एकसो चोवीस भाग से दो मुहूर्त लब्ध होता है $\frac{१४९}{६२}$=२-$\frac{२५}{६२}$ उसको मुहूर्त के साथ जोडे तो छियासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पचीस भाग एवं सडसठिया इकसठ भागरहता है उसका यथाक्रम न्यास इस प्रकार से हैं-(८६। $\frac{२५}{६२}$।$\frac{६१}{६७}$)इन मुहूर्त संख्या में से फिर से पचहत्तर ७५ मुहूर्त से रेवती नक्षत्र से लेकर भरणी पर्यन्त के तीन नक्षत्र शोधित होते हैं जो इस प्रकार (८६। $\frac{२५}{६२}$।$\frac{६१}{६७}$)-७५=(११। $\frac{२५}{६२}$। $\frac{६१}{६७}$) शोधित करने के पश्चात् ग्यारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पचीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया इकसठ भाग रहता है। तदनन्तर कृत्तिका नक्षत्र अर्द्धक्षेत्रवाला होने से उसका प्रमाण तीस मुहूर्त प्रमाण का है अतः तीस में से इनको शोधित करे-३०-(११। $\frac{२५}{६२}$। $\frac{६१}{६७}$)-(१८। $\frac{३६}{६२}$। $\frac{६}{६७}$) इस से यह फलित होता है कि पांचवीं आवृत्ति के प्रवर्तन काल में कृत्तिका नक्षत्र का अठारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग

એક ભાગના સડસઠિયા એકસઠભાગ રહે છે. (૮૪।$\frac{૧૪૯}{૬૨}$।$\frac{૬૧}{૬૭}$) અહીં બાસઠિયા એકસોચોવીસ ભાગથી બે મુહૂર્ત આવે છે. $\frac{૧૪૯}{૬૨}$=૨-$\frac{૨૫}{૬૨}$ તેને મુહૂર્તની સાથે મેળવવાથી છાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પચીસભાગ રહે છે. યથાક્રમન્યાસ આ પ્રમાણે છે. (૮૬।$\frac{૨૫}{૬૨}$।$\frac{૬૧}{૬૭}$) આ મુહૂર્ત સંખ્યામાંથી પંચોતેર ૭૫ મુહૂર્તથી રેવતી નક્ષત્રથી લઈને ભરણી પર્યન્તના ત્રણ નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે. (૮૬।$\frac{૨૫}{૬૨}$।$\frac{૬૧}{૬૭}$)-૭૫=(૧૧।$\frac{૨૫}{૬૨}$।$\frac{૬૧}{૬૭}$) શોધિત કરવાથી અગીયાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પચીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાવના સડસઠિયા એકસઠભાગ રહે છે. તે પછી કૃત્તિકાનક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્રવાળું હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું છે. તેથી ત્રીસમાંથી આને શોધિત કરવા. ૩૦-(૧૧।$\frac{૨૫}{૬૨}$।$\frac{૬૧}{૬૭}$)-(૧૮।$\frac{૩૬}{૬૨}$।$\frac{૬}{૬૭}$) આથી એ ફલિત થાય છે કે-પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં કૃત્તિકા નક્ષત્રના અઢાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસભાગ તથા બાસઠિયા

वर्त्तमानः सन् चन्द्रः पञ्चमीं हैमन्ती मावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति सिद्ध्यति ।-अथ सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रनाह-'तं समयं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?।-तस्मिन् समये-पञ्चमावृत्तिप्रवर्त्तनकाले, च इति पादपूरणे, 'णं' इति वाक्यालङ्कारे, सूर्यः केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानो भवतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमये' तावद् उत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरमसमये ॥-तावदिति पूर्ववत् पञ्चमावृत्तिप्रवर्त्तनवेलाया मुत्तराषाढा नक्षत्रस्य अन्तिमेभागे अभिजिदादौ भवति सूर्य इति ।' अथ विशेषः-दशाऽपि नक्षत्रयोग मधिकृत्य सूर्यस्यावृत्तयः सर्वत्रैव समा एव प्रतिपादिताः सन्ति । सम्प्रति चन्द्र नक्षत्रयोग-विषये किमपि अन्वेष्टव्यमिति तत्र यस्मिन्नेव नक्षत्रे वर्त्तमानः सूर्यो दक्षिणा उत्तरा वा आवृत्तीः प्रवर्त्तयति, तस्मिन्नेव नक्षत्रे वर्त्तमान श्चन्द्रोऽपि दक्षिणा उत्तरा वा आवृत्तीः कुरुते ।

शेष रहे वहां पर वर्तमान होकर चंद्र हेमन्त काल की पांचवीं आवृत्ति को प्रवर्तित करता है यह सिद्ध होता है ।

अब सूर्यनक्षत्रविषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) पांचवीं आवृत्ति के प्रवर्तनसमय में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ रहता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान कहते हैं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) पांचवीं आवृत्ति के प्रवर्तनकाल में उत्तराषाढा नक्षत्र का अन्तिम भाग में सूर्य अभिजिदादि नक्षत्र में रहता है ।

अब इस विषय में कुछ विशेष कहते हैं-सूर्य के नक्षत्रयोगविषयक दशों आवृत्तियां सर्वत्र समान ही प्रतिपादित की है । अब चंद्रनक्षत्रयोग के विषय में कुछ विचारणीय है-उसमें सूर्य जिस नक्षत्र में रहकर दक्षिणा-यन रूप या उत्तरायण रूप आवृत्ति को प्रवर्तित करता है, उसी नक्षत्र में रह-

એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ શેષ રહે ત્યાં વર્તમાન રહીને ચંદ્ર હેમંતકાળની પાંચમી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્યનક્ષત્રના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનતકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના અંતના ભાગમાં સૂર્ય અભિજીત્ વિગેરે નક્ષત્રની સાથે રહે છે.

હવે આ સંબંધમાં કંઈક વિશેષ કહે છે-સૂર્યના નક્ષત્રયોગના સંબંધમાં દસે આવૃત્તિઓ બધેજ સરખીજ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે ચંદ્રનક્ષત્રયોગના સંબંધમાં કંઈક વિચારણીય છે. તેમાં સૂર્ય જે નક્ષત્રમાં રહીને દક્ષિણાયન રૂપ અથવા ઉત્તરાયણરૂપ

ततश्च या उत्तराभिमुखा आवृत्तयः, एकस्मिन् युगे चन्द्रस्य दृष्टाः सर्वा अपि नियतमेक-रूपेण अभिजिता नक्षत्रेण सह योगे द्रष्टव्याः ॥ यास्तु दक्षिणाभिमुखा आवृत्तयः स्युस्ताः सर्वा अपि आवृत्तयः पुष्यनक्षत्रेण सह योगे द्रष्टव्या भवन्ति इति ग्रन्थान्तरे प्रतिपादितं वर्त्तते–'चंदस्स वि नायव्वा आउट्टिओ जुगम्मि जा दिट्ठा, अभिए णं पुस्सेण य नियमं णक्खत्तसेसेणं' ॥ चन्द्रस्यापि ज्ञातव्या आवृत्तयो युगे यादृशाः ॥ अभिजिता खलु पुष्येण च नियमं नक्षत्रशेषेण ॥ इति, अस्या व्याख्यानु अवतरणिकयैव जाता 'णक्खत्त सेसे णं' नक्षत्रार्द्धमासेन इत्यवसेयं, तत्र चाभिजिन्नक्षत्रे उत्तराभिमुखा आवृत्तयो भाव्यन्त इति तथैवात्रापि भावनीया इति । एकस्मिन् महायुगे सप्तषष्टिवर्षाणि भवन्ति, एकस्मिन् वर्षे चायनद्वयं भवति, तेनैकस्मिन् महायुगे चतुस्त्रिंशदधिकं शतमयनाना-मित्यत्र त्रैराशिकप्रवृत्तिर्यथा -यदि चतुस्त्रिंशदधिकेनायनशतेन चन्द्रस्य सप्तषष्टि नक्षत्रपर्याया

कर चंद्र भी दक्षिणायन या उत्तरायण रूप आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। उनमें जो उत्तराभिमुख आवृत्तियां एक युग में चंद्र की होती है वे सभी नियत एक रूप से अभिजित् नक्षत्र के साथ योगवाली होती है। एवं जो दक्षिणाभिमुखवाली होती हैं वे सभी आवृत्तियां पुष्यनक्षत्र के साथ योगयुक्त देखी जाती है। इस प्रकार ग्रन्थान्तर में प्रतिपादित है-(चंदस्स वि नायव्वा आंउट्टिओ जुगम्मि जा दिट्ठा, अभिएणं पुस्सेण य नियमं णक्खत्तसेसेणं) इसकी व्याख्या अवतरणिका से ही हो गई है (णक्खत्तसेसेणं) नक्षत्रार्ध मास से इस प्रकार समझ लें। उनमें अभिजित नक्षत्र में उत्तराभिमुख की आवृत्तियां भावित की है उसी प्रकार यहां पर भी भावित कर लेवें। एक महा-युग में सडसठ वर्ष होते हैं, एक वर्ष में दो अयन होता है। अतः एक महायुग में एक सो चोतीस अयन होते हैं, अतः यहां त्रैराशिक प्रवृत्ति की जाती है

આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. એજ નક્ષત્રમાં રહીને ચંદ્ર પણ દક્ષિણાયન અગર ઉત્તરાયણરૂપ આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. તેમાં જે ઉત્તરાભિમુખની આવૃત્તિયો એક યુગમાં ચંદ્રની થાય છે. તે બધી નિયત એકરૂપથી અભિજીત્ નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે. અને જે દક્ષિણાભિમુખવાળી આવૃત્તિયો હોય છે તે બધી આવૃત્તિયો પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ-વાળી જણાય છે. આ પ્રમાણે ગ્રન્થાન્તરમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. જે આ પ્રમાણે છે.- चंदस्स वि नायव्वा आउट्टिओ जुगम्मि जा दिट्ठा अभिएणं पुस्सेण य नियमं णक्खत्तसेसेणं) આની વ્યાખ્યા અવતરણિકાથીજ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. (णक्खत्तसेसेणं) નક્ષત્રના અર્ધા માસથી આ પ્રમાણે સમજી લેવું. તેમાં અભિજીત્ નક્ષત્રમાં ઉત્તરાભિમુખની આવૃત્તિયો ભાવિત કરેલ છે. એજ પ્રમાણે અહીંયાં પણ ભાવિત કરી સમજી લેવું. એક મહાયુગમાં સડસઠ વર્ષ થાય છે. એક વર્ષમાં બે અયનો હોય છે તેથી એક મહાયુગમાં એકસોચોત્રીસ અયનો હોય છે. તેથી અહીંયાં ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે. જે આ પ્રમાણે છે,

वर्त्तमानः सन् चन्द्रः पञ्चमीं हैमन्ती मावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति सिद्ध्यति ।-अथ सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह-'तं समयं सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ?' तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?।-तस्मिन् समये-पञ्चमावृत्तिप्रवर्त्तनकाले, च इति पादपूरणे, 'णं' इति वाक्यालङ्कारे, सूर्यः केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानो भवतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमये' तावद् उत्तराभिरापाढाभिः, उत्तराणामापाढानां चरमसमये ॥-तावदिति पूर्ववत् पञ्चमावृत्तिप्रवर्त्तनवेलाया मुत्तरापाढा नक्षत्रस्य अन्तिमेभागे अभिजिदादौ भवति सूर्य इति । अथ विशेषः-दशाऽपि नक्षत्रयोग मधिकृत्य सूर्यस्यावृत्तयः सर्वत्रैव समा एव प्रतिपादिताः सन्ति । सम्प्रति चन्द्र नक्षत्रयोग-विषये किमपि अन्वेष्टव्यमिति तत्र यस्मिन्नेव नक्षत्रे वर्त्तमानः सूर्यो दक्षिणा उत्तरा वा आवृत्तीः प्रवर्त्तयति, तस्मिन्नेव नक्षत्रे वर्त्तमान श्चन्द्रोऽपि दक्षिणा उत्तरा वा आवृत्तीः कुरुते ।

शेष रहे वहां पर वर्तमान होकर चंद्र हेमन्त काल की पांचवीं आवृत्ति को प्रवर्तित करता है यह सिद्ध होता है ।

अब सूर्यनक्षत्रविषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) पांचवीं आवृत्ति के प्रवर्तनसमय में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ रहता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान कहते हैं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) पांचवीं आवृत्ति के प्रवर्तनकाल में उत्तराषाढा नक्षत्र का अन्तिम भाग में सूर्य अभिजिदादि नक्षत्र में रहता है ।

अब इस विषय में कुछ विशेष कहते हैं-सूर्य के नक्षत्रयोगविषयक दशों आवृत्तियां सर्वत्र समान ही प्रतिपादित की है । अब चंद्रनक्षत्रयोग के विषय में कुछ विचारणीय है-उसमें सूर्य जिस नक्षत्र में रहकर दक्षिणायन रूप या उत्तरायण रूप आवृत्ति को प्रवर्तित करता है, उसी नक्षत्र में रह-

એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ શેષ રહે ત્યાં વર્તમાન રહીને ચંદ્ર હેમંતકાળની પાંચમી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્યનક્ષત્રના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનતકાળમાં સૂર્ય ક્યા નક્ષત્રની સાથે રહે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના અંતના ભાગમાં સૂર્ય અભિજીત્ વિગેરે નક્ષત્રની સાથે રહે છે.

હવે આ સંબંધમાં કંઈક વિશેષ કહે છે-સૂર્યના નક્ષત્રયોગના સંબંધમાં દસે આવૃત્તિઓ બધેજ સરખીજ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે ચંદ્રનક્ષત્રયોગના સંબંધમાં કંઈક વિચારણીય છે. તેમાં સૂર્ય જે નક્ષત્રમાં રહીને દક્ષિણાયન રૂપ અથવા ઉત્તરાયણરૂપ

ततश्च या उत्तराभिमुखा आवृत्तयः, एकस्मिन् युगे चन्द्रस्य दृष्टास्ताः सर्वा अपि नियतमेकरूपेण अभिजिता नक्षत्रेण सह योगे द्रष्टव्याः ॥ यास्तु दक्षिणाभिमुखा आवृत्तयः स्युस्ताः सर्वा अपि आवृत्तयः पुष्यनक्षत्रेण सह योगे द्रष्टव्या भवन्ति इति ग्रन्थान्तरे प्रतिपादितं वर्त्तते–'चंदस्स वि नायव्वा आउट्टिओ जुगम्मि जा दिट्ठा, अभिए णं पुस्सेण य नियमं णक्खत्तसेसेणं' ॥ चन्द्रस्यापि ज्ञातव्या आवृत्तयो युगे यादृशाः ॥ अभिजिता खलु पुष्येण च नियमं नक्षत्रशेषेण ॥ इति, अस्या व्याख्यातु अवतरणिकयैव जाता 'णक्खत्त सेसे णं' नक्षत्रार्द्धमासेन इत्यवधेयं, तत्र चाभिजिन्नक्षत्रे उत्तराभिमुखा आवृत्तयो भाव्यन्त इति तथैवात्रापि भावनीया इति । एकस्मिन् महायुगे सप्तषष्टिवर्षाणि भवन्ति, एकस्मिन् वर्षे चायनद्वयं भवति, तेनैकस्मिन् महायुगे चतुस्त्रिंशदधिकं शतमयनानामित्यत्र त्रैराशिकप्रवृत्तिर्यथा -यदि चतुस्त्रिंशदधिकेनायनशतेन चन्द्रस्य सप्तषष्टि नक्षत्रपर्याया

कर चंद्र भी दक्षिणायन या उत्तरायण रूप आवृत्ति को प्रवर्तित करता है। उनमें जो उत्तराभिमुख आवृत्तियां एक युग में चंद्र की होती है वे सभी नियत एक रूप से अभिजित् नक्षत्र के साथ योगवाली होती है। एवं जो दक्षिणाभिमुखवाली होती है वे सभी आवृत्तियां पुष्यनक्षत्र के साथ योगयुक्त देखी जाती है। इस प्रकार ग्रन्थान्तर में प्रतिपादित है–(चंदस्स वि नायव्वा आउट्टिओ जुगम्मि जा दिट्ठा, अभिएणं पुस्सेण य नियमं णक्खत्तसेसेणं) इसकी व्याख्या अवतरणिका से ही हो गई है (णक्खत्तसेसेणं) नक्षत्रार्ध मास से इस प्रकार समझ लें। उनमें अभिजित नक्षत्र में उत्तराभिमुख की आवृत्तियां भावित की है उसी प्रकार यहां पर भी भावित कर लेवें। एक महायुग में सडसठ वर्ष होते हैं, एक वर्ष में दो अयन होता है। अतः एक महायुग में एक सो चोतीस अयन होते हैं, अतः यहां त्रैराशिक प्रवृत्ति की जाती है

આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. એજ નક્ષત્રમાં રહીને ચંદ્ર પણ દક્ષિણાયન અગર ઉત્તરાયણરૂપ આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. તેમાં જે ઉત્તરાભિમુખની આવૃત્તિયો એક યુગમાં ચંદ્રની થાય છે. તે બધી નિયત એકરૂપથી અભિજીત્ નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે. અને જે દક્ષિણાભિમુખવાળી આવૃત્તિયો હોય છે તે બધી આવૃત્તિયો પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ વાળી જણાય છે. આ પ્રમાણે ગ્રન્થાન્તરમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. જે આ પ્રમાણે છે.–चंदस्स वि नायव्वा आउट्ठिओ जुगम्मि जा दिट्ठा अभिएणं पुस्सेण य नियमं णक्खत्तसेसेणं) આની વ્યાખ્યા અવતરણિકાથીજ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. (णक्खत्तसेसेणं) નક્ષત્રના અર્ધા માસથી આ પ્રમાણે સમજી લેવું. તેમાં અભિજીત્ નક્ષત્રમાં ઉત્તરાભિમુખની આવૃત્તિયો ભાવિત કરેલ છે. એજ પ્રમાણે અહીંયાં પણ ભાવિત કરી સમજી લેવું. એક મહાયુગમાં સડસઠ વર્ષ થાય છે. એક વર્ષમાં બે અયનો હોય છે તેથી એક મહાયુગમાં એકસોચોત્રીસ અયનો હોય છે. તેથી અહીંયાં ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે. જે આ પ્રમાણે છે,

लभ्यन्ते तदा प्रथमेनायनेन किं स्यादिति त्रैराशिकगणितस्य स्थापना–$\frac{६७\times१}{१३४}=\frac{६७}{१३४}=\frac{१}{२}$ अत्रान्त्येन राशिना एकक रूपेण मध्यमो राशिः सप्तषष्टिरूपो गुणितः, एकेन गुणितोऽपि तथैव सप्तषष्टिरूपस्तिष्ठति 'एकेन गुणितं तदेव भवतीति वचनात्' ततश्च भाज्यहारौ सप्तषष्टया अपवर्त्तितौ जातमेकमर्द्धं पर्यायस्य। अस्मिंश्चार्द्धे पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि सप्तषष्टिभागानां भवन्ति।–$\frac{९१५}{६७}$। अत्र च त्रयोविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु पुष्यनक्षत्रस्य भुक्तेषु $\frac{२३}{६७}$ एततुल्येषु पुष्यभुक्तेषु चन्द्रो दक्षिणायनं कृतवान्। १–$\frac{२३}{६७}=\frac{६७}{६७}$–२३=$\frac{४४}{६७}$ (छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्ण मित्यादिना) शेषास्तिष्ठन्ति चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः। एतच्चानन्तरोदितराशौ शोध्यन्ते $\frac{९१५}{६७}-\frac{४४}{६७}=\frac{८७१}{६७}$ शोधनात् स्थितानि पश्चाद् एकसप्तत्यधिकानि अष्टौशतानि सप्तषष्टिभागमुहूर्त्तानाम्। ततः सप्तषष्ठ्या भागे हृते जाता स्त्रयोदशमुहूर्त्ताः $\frac{८७१}{६७}$=१३ मुहूर्त्ताः। इह

जो इस प्रकार–यदि एक सो चोतीस अयन से चंद्र का सडसठ नक्षत्रपर्याय होता है तो प्रथम अयन में कितना हो सकता है? अतः इसकेलिये यहां पर त्रैराशिक गणित की स्थापना करें $\frac{६७+१}{१३४}=\frac{६७}{१३४}=\frac{१}{२}$ यहां अन्त्य की राशी जो एक है उससे मध्य की राशि सडसठ को गुणित करे गुणा करने पर एक से गुणित होने से उसी प्रकार रहता है। कारण एक से गुणित उसी प्रकार होता है यह नियम है। तत्पश्चात् भाज्य भाजक राशि अपवर्तित करने से एक अर्द्धनक्षत्र पर्याय होता है। इस अर्द्धपर्याय में नव सो पंद्रह सडसठिया होते हैं $\frac{९१५}{६७}$। यहां पर पुष्यनक्षत्र का भुक्त सडसठिया तेइस भाग $\frac{२३}{६७}$ भुक्त होने पर चंद्र दक्षिणायन को प्रवर्तित करता है। १–$\frac{२३}{६७}=\frac{६७}{६७}$। $\frac{२३\times४४}{६७}$ (छेदघ्नरूप लवाधनर्ण इत्यादि) से सडसठिया चुमालीस शेष रहता है। इसको पूर्वकथितराशि में से शोधित करे $\frac{९१५}{६७}-\frac{४४}{६७}=\frac{८७१}{६७}$ शोधन करने से सडसठिया आठसो इकहत्तर मुहूर्त रहते हैं। इनका सडसठ से भाग करने से तेरह मुहूर्त होते हैं। $\frac{८७१}{७}$=१३।

જો એકસોચોત્રીસ અયનોથી ચંદ્રના સડસઠ નક્ષત્રપર્યાય હોય છે તો પહેલા અયનમાં કેટલા નક્ષત્રપર્યાય હોઇ શકે? આ જાણવા માટે ત્રૈરાશિક ગણિતની સ્થાપના કરવી $\frac{६७+१}{१३४}$= $\frac{६७}{१३४}=\frac{१}{२}$ અહીં અન્ત્યની રાશી જે એક છે તેનાથી મધ્યની રાશિ સડસઠનો ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરવાથી એકથી ગુણેલ હોવાથી એજ પ્રમાણે રહે છે. કારણકે એકથી ગુણેલ એજ પ્રમાણે રહે છે એવો નિયમ છે. તે પછી ભાજ્ય ભાજક રાશીને અપવર્તિત કરવાથી એક અર્ધનક્ષત્રપર્યાય થાય છે. આ અર્ધા નક્ષત્રપર્યાયમાં સડસઠિયા નવસોપંદર ૯૧૫ા થાય છે. અહીંયાં પુષ્ય નક્ષત્રના ભુક્ત થયેલ સડસઠિયા તેવીસ ભાગ $\frac{२३}{६७}$ ભોગવાઇ ગયા પછી ચંદ્ર દક્ષિણાયન પ્રવર્તિત કરે છે. ૧–$\frac{२३}{६७}$।$\frac{६७}{६७}$=૩૩+$\frac{४४}{६७}$) છેદકર લવાધનર્ણ ઇત્યાદિથી સડસઠિયા ચુંમાલીસ શેષ રહે છે, તેને પહેલાં કહેલ રાશિમાંથી શોધિત કરવા $\frac{९१५}{६७}-\frac{४४}{६७}$ =$\frac{८७१}{६७}$ શોધન કરવાથી સડસઠિયા આઠસોઇકોતેર મુહૂર્ત રહે છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરવાથી તેર મુહૂર્ત થાય છે. $\frac{८७१}{६७}$=૧૩। અહીં કેટલાક નક્ષત્રો અર્ધક્ષેત્રવાળા હોય છે.

कानि चिन्नक्षत्राणि अर्द्धक्षेत्राणि तानि च ६७/२=३३½ सार्द्धत्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागप्रमाणानि भवन्ति, कानिचिच्च द्व्यर्द्धक्षेत्राणि, तानि च अर्द्धभागाधिक सप्तसंख्य सप्तषष्टिभागप्रमाणानि ७½+६७=(१४+१+६७)/२=(१५+६७)/२=८२/२=४१। अत्र च गात्रं त्वधिकृत्य सप्तषष्ट्या शुद्ध्यन्तीति, सप्तषष्ट्या भागहारेण लब्धाः पूर्वोक्ता त्रयोदश मुहूर्त्ता इति। उपरितनो राशिश्च निर्लेपतः शुद्ध इति, तैश्च त्रयोदशभिर्मुहूर्त्तैराश्लेषादीनि उत्तराषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि भवन्ति। अतआगतमभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये चन्द्रः उत्तरायणं करोत्यर्थः। एवं सर्वाण्यपि चन्द्रस्योत्तरायणानि अनयैवोपपत्या वेदितव्यानीति। उक्तञ्च ग्रन्थान्तरे-

"पण्णरसे च मुहुत्ते जोइत्ता उत्तरा आसाढाओ।
एक्कं च अहोरत्तं पविसइ अब्भिंतरे चंदो ॥१॥

छाया-पञ्चदश च मुहूर्त्ताः भुक्त्वा उत्तराषाढायाः।
एकं चाहोरात्रं प्रविशति अभ्यन्तरे चन्द्रः ॥१॥

यहां कितनेक नक्षत्र अर्द्धक्षेत्र वाले हैं वे ६७/२=३३½ साडे तेतीस भाग प्रमाणवाले होते हैं। कितनेक नक्षत्र द्व्यर्द्धक्षेत्र प्रमाणवाले होते हैं वे अर्धभाग अधिक सात ७½+६७ सडसठ भाग वाले होते हैं, ७½+६७=(१४+½+६७)/२=(१५+६७)/२=८२/२=४१। यहां पर गात्र को अधिकृत करके सडसठ से शुद्ध होते हैं अतः सडसठ से भाग करने से पूर्वोक्त तेरह मुहूर्त लब्ध होते हैं। उपर की राशि निर्लेप होने से शुद्ध ही हैं। उन तेरह मुहूर्त से अश्लेषा से उत्तराषाढा पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं, अतः यह फलित होता है की अभिजित् नक्षत्र का प्रथम समय में चंद्र उत्तरायण को प्रवर्तित करता है। इस प्रकार चंद्र का सभी उत्तरायण आवृत्तियां इसी प्रकार जान लेवें। ग्रन्थान्तर में कहा भी है-

'पण्णरसेव मुहुत्ते जोइत्ता, उत्तरा आसाढाओ'।
एक्कं च अहोरत्तं पविसइ, अब्भिंतरे चंदो ॥ १ ॥

તેઓ ६७/२=३३½ સાડીતેત્રીસ ભાગ પ્રમાણુના હોય છે. કેટલાક નક્ષત્રો દ્વયર્ધક્ષેત્ર પ્રમાણુવાલા હોય છે. તે અર્ધા ભાગ અધિક ७½+६७ સડસઠિયા સાત ભાગોવાળા હોય છે. ७½+६७=१४+½+६७=(१५+६७)/२=८२/२=४१। અહીંયાં ગાત્રને અધિકૃત કરીને સડસઠથી શુદ્ધ થાય છે. તેથી સડસઠથી ભાગ કરવાથી પૂર્વોક્ત તેર મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. ઉપરની રાશી નિર્લેપ હોવાથી શુદ્ધ થાય છે. તેર મુહૂર્તથી અશ્લેષાથી ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. તેથી એ ફલિત થાય છે કે-અભિજીત્ નક્ષત્રના પહેલા સમયમાં ચંદ્ર ઉત્તરાયણુ પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણે ચંદ્રની બધી ઉત્તરાયણુ આવૃત્તિયો આજ પ્રમાણે જાણુવી ગ્રન્થાન્તરમાં કહ્યું પણુ છે.

(पण्णरसेव मुहुत्ते जोइत्ता, उत्तरा आसाढाओ।
एक्कं च अहोरत्तं पविसइ अब्भिंतरे चंदो ॥१॥

अर्थाद् उत्तराषाढाया श्चतुर्थः पादः पञ्चदशमुहूर्त्तप्रमाणोऽभिजिन्नक्षत्रस्य भोगकालो ज्ञेय इति तात्पर्यार्थः ॥–अधुना पुष्यनक्षत्रे दक्षिणायनप्रवृत्ता आवृत्तयो भाव्यते–अत्रापि त्रैराशिकप्रवृत्तिस्तु प्रथमोक्तवदेव–यदि चतुस्त्रिंशदधिकेन अयनशतेन सप्तषष्टि श्चन्द्रस्य पर्याया लभ्यन्ते तदैकेनायनेन किं स्यादिति त्रैराशिकस्थापना यथा–$\frac{६७ \times १}{१३४}$–$\frac{६७}{१३४}$=$\frac{१}{२}$ अत्रान्त्येन राशिना एककरूपेण मध्यमोराशिः सप्तषष्टिरूपो गुणितोऽपि तथैव सप्तषष्टिरूप स्तिष्ठति, भाज्यहारौ च सप्तषष्ट्या अपवर्तितौ जातमेकमर्द्धं पर्यायस्य, तच्च सप्तषष्टिभागरूपाणि पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि $\frac{९१५}{६७}$ तत एतेभ्योऽभिजिन्नक्षत्रसम्बन्धिन, एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः शोध्यन्ते–$\frac{९१५}{६७}$–$\frac{२१}{६७}$=$\frac{८९४}{६७}$ स्थितानि पश्चात् चतुर्नवत्यधिकान्यष्टौशतानि सप्तषष्टिभागानाम् । एतेषां सप्तषष्ट्या भागहरणेन लब्धास्त्रयोदशमुहूर्त्ताः परिपूर्णाः–$\frac{८९४}{६७}$=१३ +

अर्थात् उत्तराषाढा नक्षत्र का चौथा भाग पंद्रह मुहूर्तप्रमाणवाले अभिजित् नक्षत्र का भोगकाल समझें यह तात्पर्यार्थ है ।

अब पुष्यनक्षत्र में दक्षिणायन प्रवृत्त आवृत्तियों को भावित करते हैं–यहां पर भी त्रैराशिक प्रवृत्ति पूर्व कथनानुसार ही है । यदि एक सो चोतीस अयनों से चंद्र का सरसठ पर्याय लभ्य होते हैं, तो एक अयन से कितना लभ्य हो सकते हैं ? इसको जानने के लिये यहां पर त्रैराशिक की स्थापना करें जो इस प्रकार–$\frac{६७+१}{१३४}$–$\frac{६७}{१३४}$=$\frac{१}{२}$ यहाँ पर एक रूप अन्त्य राशि से मध्य की राशि सडसठ को गुणा करे गुणा करने पर भी उसी प्रकार सडसठ रूप रहता है । भाज्यभाजक राशि की अपवर्तना करने से एक पर्याय का आधा होता है. वह सडसठ भाग रूप नवसो पंद्रह है $\frac{९१५}{६७}$ इन में से अभिजित् नक्षत्र संबंधी सडसठिया इक्कीस भाग शोधित करे $\frac{९१५}{६७}$–$\frac{२१}{६७}$=$\frac{८९४}{६७}$ शोधित करने से पश्चात् सडसठिया आठ सो चोराणवे भाग रहते हैं, इनका सडसठ से भाग

અર્થાત્ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો ચોથો ભાગ પંદર મુહૂર્ત પ્રમાણુવાળા અભિજીત નક્ષત્રનો ભોગકાળ સમજવો આજ તત્પર્ય છે.

હવે પુષ્યનક્ષત્રમાં દક્ષિણાયનમાં પ્રવૃત્ત આવૃત્તિયોને ભાવિત કરવામાં આવે છે. અહીં પણુ ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. જો એકસોચોત્રીસ અયનોથી ચંદ્રના સડસઠ પર્યાય લભ્ય થાય તો એક અયનથી કેટલા લભ્ય થાય છે? આ જાણવા માટે અહીં ત્રૈરાશિકની સ્થાપના કરવી. જે આ પ્રમાણે છે. $\frac{૬૭+૧}{૧૩૪}$ અહી એકરૂપ અન્તિમ રાશિથી મધ્યની સડસઠ રૂપ રાશિનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી એજ પ્રમાણે સડસઠજ રહે છે. ભાજ્ય ભાજકરાશીનું અપરિવર્તન કરવાથી એક પર્યાયનો અર્ધો પર્યાય થાય છે. તે સડસઠભાગરૂપ નવસો પંદર છે. $\frac{૯૧૫}{૬૭}$ આમાંથી અભિજીત્ નક્ષત્ર સંબંધી સડસઠિયા એકવીસ ભાગ શોધિત કરવા $\frac{૯૧૫}{૬૭}$–$\frac{૨૧}{૬૭}$=$\frac{૮૯૪}{૬૭}$ શોધિત કરવાથી પછીથી સડસઠિયા આઠસો ચોરાણુ ભાગ થાય છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરવાથી પુરેપૂરા તેર મુહૂર્ત લબ્ધ થાય

$\frac{२३}{६७}$ शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः सप्तषष्टिभागाः । एतैश्च त्रयोदशभिः पुनर्वस्वन्तानि नक्षत्राणि परिशुद्धानि भवन्ति, अत्रापि शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः सप्तषष्टिभागाः, एते च किल सप्तषष्टिभागा अहोरात्रस्य । ततो मुहूर्त्तभागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते यथा—$\frac{२३}{६७}\times ३० = \frac{६९०}{६७}$ जातानि नवत्यधिकानि षट्शतानि सप्तषष्टिभागानाम्, एतेषां सप्तषष्ट्या भागे हृते लब्धा दश-मुहूर्त्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति विंशतिः सप्तषष्टिभागाः। $\frac{६९०}{६७} = १० + \frac{२०}{६७}$ अत इदमागतं यत् पुनर्वसु नक्षत्रं सर्वात्मना भुक्ते पुष्यस्य च दशसु मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य विंशतौ सप्तषष्टिभागेषु भुक्तेषु सर्वाभ्यन्तरमण्डलाद् बहिर्निष्क्रामति चन्द्र इति सिद्ध्यति । इत्थमेव सर्वाण्यपि दक्षिणाय-नानि भावनीयानि ग्रन्थान्तरोक्तसमन्वयकरणात् ॥ उक्तश्चान्यत्र ग्रन्थान्तरे यथा—

"दस य मुहुत्ते सगले मुहुत्तभागेय वीसई चेव ।
पुस्स विसयमभिगओ अभिणिक्खमइ चंदो ॥१॥

छाया—दश च मुहूर्त्ताः सकला मुहूर्त्तभागाश्च विंशतिश्चैव ।
पुष्य विषयमभिगतो बहिरभिनिष्क्रमति चन्द्रः ॥१॥

करे तो परिपूर्ण तेरह मुहूर्त लब्ध होते हैं—$\frac{८९४}{६७} = १३ + \frac{२३}{६७}$ तथा सडसठिया तेइस शेष रहता है। इन तेरह से पुनर्वसु पर्यन्त के नक्षत्र शोधित होते हैं, यहां पर भी शेष सडसठिया तेइस रहते हैं। ये एक अहोरात्र का सडसठिया भाग है। इनका सडसठ से भाग करे तो दस मुहूर्त आते हैं, तथा सडसठिया वीस शेष रहता है। $\frac{६९०}{६७} = १० + \frac{२०}{६७}$ इस से यह फलित हुवा की सर्वात्मना पुनर्वसु नक्षत्र भुक्त हो जाने पर पुष्य नक्षत्र का दस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सड-सठिया वीस भाग भुक्त करके सर्वाभ्यन्तर मंडल से चंद्र बाहर निकलता है।

इसी प्रकार सभी दक्षिणायनगति के विषय में भावित कर लेवें। अन्यत्र ग्रन्थान्तर में कहा भी है—

'दस य मुहुत्ते सगले मुहुत्तभागे य वीसई चेव ।
पुस्सविसयमभिगओ, अभिणिक्खमइ चंदो ॥१॥

છે. $\frac{૮૯૪}{૬૭} = ૧૩ + \frac{૨૩}{૬૭}$ તથા સડસઠિયા તેવીસ શેષ વધે છે. આ તેવીસમાંથી પુનર્વસુ પર્યન્તના નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. અહીંયાં પણ શેષ સડસઠિયા તેવીસ રહે છે. તે એક અહોરાત્રનો સડસઠિયાભાગ છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરવો તો દસ મુહૂર્ત આવે છે. તથા સડસઠિયા વીસ શેષ રહે છે. $\frac{૬૯૦}{૬૭} = ૧૦ + \frac{૨૦}{૬૭}$ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે–સંપૂર્ણ પુનર્વસુ નક્ષત્ર ભોગવાઈ ગયા પછી પુષ્ય નક્ષત્રના દસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના સડસઠિયા વીસભાગ ભોગવીને સર્વાભ્યંતર મંડળમાંથી ચંદ્ર બહાર નિકળે છે. આજ પ્રમાણે તમામ દક્ષિણાયન ગતિના સંબંધમાં ભાવિત કરી લેવું. અન્યત્ર ગ્રન્થાન્તરમાં કહ્યું પણ છે.

(दस य मुहुत्तसगले मुहुत्तभागे य वीसइ चेव ।
पुस्स विसय मभिगओ, अभिणिक्खमइ चंदो ॥१॥

अर्थाद् यदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलाद् बहिर्निष्क्रामति चन्द्रस्तदा दशमुहूर्त्ताः सकलाः—सम्पूर्णाः—परिपूर्ण दशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य विंशतिः सप्तषष्टिभागाः—१०+$\frac{२०}{६७}$ एतत्तुल्यं पुष्य विषयमभिगतः—पुष्यनक्षत्रक्षेत्रं गतः सन्—तत्रैव वर्त्तमानः सन् चन्द्रो बहिर्गच्छति—सर्वाभ्यन्तरमण्डलाद् बहिर्निष्क्रामतीत्यर्थः ॥ इत्येव गाथातात्पर्यार्थः ॥ सू० ७७ ॥

चन्द्रस्य नक्षत्रयोगमधिकृत्य सूर्यस्यापि नक्षत्रयोगे दश आवृत्तयः प्रतिपादिताः, सम्प्रति सामान्यतः योगमेव प्ररूपयति—

मूलम्—तत्थ खलु इमे दसविहे जोए पण्णत्ते, तं जहा—वसभाणुजोए वेणुयाणुजोए मंचे मंचाइमंचे छत्ते छत्ताइछत्ते जुयणद्धे धणसम्मद्दे पीणिए मंडुप्पुए नामं दसमे, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं छत्ताइछत्तं जोयं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ? ता जंबुद्दीवस्स दीवस्स पाईणपडिणी आययाए उदीण दाहिणाययाए जीवाए मंडलं चउव्वीसेणं सएणं छित्ता दाहिणपुरच्छिमिल्लंमि चउभागमंडलंमि सत्तावीसं भागे उवादिणावेत्ता अट्ठावीसइभागं वीसहा छेत्ता अट्ठारसभागे उवादिणावेत्ता तिहिं भागेहिं दोहिं कलाहिं दाहिणपुरच्छिमिल्लं चउब्भागमंडलं असंपत्ते, एत्थ णं से चंदे छत्ताइछत्तं जोयं जोएइ । उप्पिं चंदो मज्झे णक्खत्ते हेट्ठा आइच्चे तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ? ता चित्ताहिं चरिमसमए ॥ सू० ७८ ॥

॥ बारसमं पाहुडं समत्तं ॥

जब चंद्र सर्वाभ्यन्तरमंडल से बाहर निकलता है, तब दस मुहूर्त संपूर्ण अर्थात् परिपूर्ण दस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सडसठिया बीस भाग—१०+$\frac{२०}{६७}$ पुष्यनक्षत्र का इतना प्रमाण पुष्यनक्षत्र का क्षेत्र में जाकर वहां पर स्थित होकर चंद्र सर्वाभ्यन्तर मंडल से बाहर निकलता है। इस प्रकार गाथा का तात्पर्यार्थ है ॥ सू० ७७ ॥

જ્યારે ચંદ્ર સર્વાભ્યન્તર મંડળમાંથી બહાર નીકળે છે, ત્યારે દસ મુહૂર્ત પૂરા અર્થાત્ પુરેપૂરા દસમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયાવીસ ભાગ ૧૦+$\frac{૨૦}{૬૭}$ પુષ્ય નક્ષત્રના આટલા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રમાં જઈને ત્યાં સ્થિત રહીને ચંદ્ર સર્વાભ્યંતર મંડળમાંથી બહાર નીકળે છે. આ પ્રમાણે ગાથાનું તાત્પર્ય છે. ॥સૂ. ૭૭॥

छाया-तत्र खलु अयं दशविधो योगः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-वृषभानुजातः (१) वेणुकानुजातः (२) मञ्चः (३) मञ्चातिमञ्चः (४) छत्रम् (५) छत्रातिच्छत्रम् (६) युगनद्धः (७) धनसम्मर्दः (८) प्रीणितः (९) माण्डूकप्लुतो नाम दशमः (१०)। तावदेतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां छत्रातिच्छत्रं योगं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावद् जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य प्राचीनप्रतिचीनायतया उदग्दक्षिणायतया जीवया मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा दक्षिणपौरस्त्ये चतुर्भागमण्डले सप्तविंशतिं भागान् उपादाय त्रिभिर्भागैर्द्वाभ्यां कलाभ्यां दक्षिणपश्चिमं चतुर्भागमण्डलम् असंप्राप्तः, इत्थं खलु स चन्द्रः छत्रातिछत्रयोगं युनक्ति, उपरि चन्द्रो मध्ये नक्षत्रम् अध आदित्यः। तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् चित्राभिः चरमसमये ॥ सू० ७८ ॥

द्वादशं प्राभृतं समाप्तम् ॥

टीका-सप्त सप्ततितमे सूत्रे चन्द्रसूर्ययो र्दशावृत्ति पर्यायेषु नक्षत्रयोगं प्रतिपाद्य सम्प्रति केवलं तयो र्योगमेव सामान्यतः प्रतिपादयति,-'तत्थ' इत्यादिना, 'तत्थ खलु इमे दसविहे जोए पण्णत्ते' तत्र खलु अयं दशविधो योगः प्रज्ञप्तः। तत्र-तस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे खलु-इति निश्चये अयं-वक्ष्यमाणस्वरूपो दशविधो-दशप्रकारको योगः प्रज्ञप्तः-प्रतिपादितो-वर्त्तते, 'तं जहा' तद्यथा-तत्प्रकारविवरणं यथा-'वसभाणुजोए' भृषभानुजातः-वृषभ सदृशः, वृषभाकारेण चन्द्रसूर्यनक्षत्राणि तयोरेव यस्मिन् योगेऽवतिष्ठन्ते स वृषभानु

अब चंद्र का नक्षत्रयोग को अधिकृत करके सूर्य के नक्षत्रयोग में भी दश आवृत्तियां प्रतिपादित की है। अब सामान्यतः योग का ही प्ररूपण करते है-(तत्थ खलु इमे) इत्यादि।

टीकार्थ-सितोतेरहवें सूत्र में सूर्य चंद्र की दश आवृत्ति पर्याय में नक्षत्र योग का प्रतिपादन करके अब केवल चंद्र सूर्य के योग के विषय में ही सामान्य से प्रतिपादन करते हैं-(तत्थ चलु इमे दसविहे जोए पण्णत्ते) पांच वर्ष प्रमाण वाले युग में यह दश प्रकार का योग प्रतिपादित किया गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार है-(वसभाणुजोए) वृषभ के समान अर्थात् वृषभाकार से चंद्र

હવે ચંદ્રના નક્ષત્રયોગને અધિકૃત કરીને સૂર્યના નક્ષત્રયોગમાં પણ દસ આવૃત્તિયો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે સામાન્યતઃ યોગનુંજ પ્રરૂપણ કરવામાં આવે છે. (ता खलु इमे) ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ-સત્યોંતેરમા સૂત્રમાં સૂર્ય ચંદ્રની દસ આવૃત્તિયોના પર્યાયમાં નક્ષત્રયોગનું પ્રતિપાદન કરીને હવે કેવળ ચંદ્ર સૂર્યના યોગના સંબંધમાં સામાન્ય રીતે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.-(तत्थ खलु इमे दसविहे जोए पण्णत्ते) પાંચ વર્ષના પ્રમાણવાળા યુગમાં આ દસ પ્રકારનો યોગ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. (तं जहा) જે આ પ્રમાણે છે. (वसभाणुजोगे) વૃષભની સમાન અર્થાત્ વૃષભાકારથી ચંદ્ર સૂર્ય અને નક્ષત્રો જે યોગમાં રહે છે, તે વૃષભાનું

अर्थाद् यदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलाद् वहिर्निष्क्रामति चन्द्रस्तदा दशमुहूर्त्ताः सकलाः–सम्पूर्णाः–परिपूर्ण दशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य विंशतिः सप्तषष्टिभागाः–१० + $\frac{२०}{६७}$ एततुल्यं पुष्य विषयमभिगतः–पुष्यनक्षत्रक्षेत्रं गतः सन्–तत्रैव वर्त्तमानः सन् चन्द्रो वहिर्गच्छति–सर्वाभ्यन्तरमण्डलाद् बहिर्निष्क्रामतीत्यर्थः ॥ इत्येव गाथातात्पर्यार्थः ॥ सू० ७७ ॥

चन्द्रस्य नक्षत्रयोगमधिकृत्य सूर्यस्यापि नक्षत्रयोगे दश आवृत्तयः प्रतिपादिताः, सम्प्रति सामान्यतः योगमेव प्ररूपयति–

मूलम्–तत्थ खलु इमे दसविहे जोए पण्णत्ते, तं जहा–वसभाणुजोए वेणुयाणुजोए मंचे मंचाइमंचे छत्ते छत्ताइछत्ते जुयणद्धे धणसम्मद्दे पीणिए मंडुप्पुए नामं दसमे, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं छत्ताइछत्तं जोयं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ? ता जंबुद्दीवस्स दीवस्स पाईणपडिणी आययाए उदीण दाहिणाययाए जीवाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छित्ता दाहिणपुरच्छिमिल्लंमि चउभागमंडलंमि सत्तावीसं भागे उवादिणावेत्ता अट्ठावीसइभागं वीसहा छेत्ता अट्ठारसभागे उवादिणावेत्ता तिहिं भागेहिं दोहिं कलाहिं दाहिणपुरच्छिमिल्लं चउब्भागमंडलं असंपत्ते, एत्थ णं से चंदे छत्ताइछत्तं जोयं जोएइ । उप्पिं चंदो मज्झे णक्खत्ते हेट्ठा आइच्चे तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ? ता चित्ताहिं चरिमसमए ॥ सू० ७८ ॥

॥ बारसमं पाहुडं समत्तं ॥

जब चंद्र सर्वाभ्यन्तरमंडल से बाहर निकलता है, तब दस मुहूर्त संपूर्ण अर्थात् परिपूर्ण दस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सडसठिया वीस भाग–१०+ $\frac{२०}{६७}$ पुष्यनक्षत्र का इतना प्रमाण पुष्यनक्षत्र का क्षेत्र में जाकर वहां पर स्थित होकर चंद्र सर्वाभ्यन्तर मंडल से बाहर निकलता है । इस प्रकार गाथा का तात्पर्यार्थ है ॥ सू० ७७ ॥

જ્યારે ચંદ્ર સર્વાભ્યન્તર મંડળમાંથી બહાર નીકળે છે, ત્યારે દસ મુહૂર્ત પૂરા અર્થાત્ પુરેપૂરા દસમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયાવીસ ભાગ ૧૦+$\frac{૨૦}{૬૭}$ પુષ્ય નક્ષત્રના આટલા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રમાં જઈને ત્યાં સ્થિત રહીને ચંદ્ર સર્વાભ્યંતર મંડળમાંથી બહાર નીકળે છે. આ પ્રમાણે ગાથાનું તાત્પર્ય છે. ॥સૂ. ૭૭॥

छाया-तत्र खलु अयं दशविधो योगः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-वृषभानुजातः (१) वेणुकानुजातः (२) मञ्चः (३) मञ्चातिमञ्चः (४) छत्रम् (५) छत्रातिच्छत्रम् (६) युगनद्धः (७) धनसम्मर्दः (८) प्रीणितः (९) माण्डूकप्लुतो नाम दशमः (१०)। तावदेतेषां पञ्चानां सम्वत्सराणां छत्रातिच्छत्रं योगं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावद् जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य प्राचीनप्रतिचीनायतया उदग्दक्षिणायतया जीवया मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा दक्षिणपौरस्त्ये चतुर्भागमण्डले सप्तविंशतिं भागान् उपादाय त्रिभिर्भागैर्द्वाभ्यां कलाभ्यां दक्षिणपश्चिमं चतुर्भागमण्डलम् असंप्राप्तः, इत्थं खलु स चन्द्रः छत्रातिछत्रंयोगं युनक्ति, उपरि चन्द्रो मध्ये नक्षत्रम् अध आदित्यः। तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् चित्राभिः चरमसमये ॥ सू० ७८ ॥

द्वादशं प्राभृतं समाप्तम् ॥

टीका-सप्त सप्ततितमे सूत्रे चन्द्रसूर्ययो र्दशावृत्ति पर्यायेषु नक्षत्रयोगं प्रतिपाद्य सम्प्रति केवलं तयो र्योगमेव सामान्यतः प्रतिपादयति,-'तत्थ' इत्यादिना, 'तत्थ खलु इमे दसविहे जोए पण्णत्ते' तत्र खलु अयं दशविधो योगः प्रज्ञप्तः। तत्र-तस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे खलु-इति निश्चये अयं-वक्ष्यमाणस्वरूपो दशविधो-दशप्रकारको योगः प्रज्ञप्तः-प्रतिपादितो-वर्त्तते, 'तं जहा' तद्यथा-तत्प्रकारविवरणं यथा-'वसभाणुजोए' वृषभानुजातः-वृषभ सदृशः, वृषभाकारेण चन्द्रसूर्यनक्षत्राणि तयोरेव यस्मिन् योगेऽवतिष्ठन्ते स वृषभानु

अब चंद्र का नक्षत्रयोग को अधिकृत करके सूर्य के नक्षत्रयोग में भी दश आवृत्तियां प्रतिपादित की है। अब सामान्यतः योग का ही प्ररूपण करते है-(तत्थ खलु इमे) इत्यादि।

टीकार्थ-सितोतेरहवें सूत्र में सूर्य चंद्र की दश आवृत्ति पर्याय में नक्षत्र योग का प्रतिपादन करके अब केवल चंद्र सूर्य के योग के विषय में ही सामान्य से प्रतिपादन करते हैं-(तत्थ चलु इमे दसविहे जोए पण्णत्ते) पांच वर्ष प्रमाण वाले युग में यह दश प्रकार का योग प्रतिपादित किया गया है। (तं जहा) जो इस प्रकार है-(वसभाणुजोए) वृषभ के समान अर्थात् वृषभाकार से चंद्र

હવે ચંદ્રના નક્ષત્રયોગને અધિકૃત કરીને સૂર્યના નક્ષત્રયોગમાં પણ દસ આવૃત્તિયો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે સામાન્યતઃ યોગનુંજ પ્રરૂપણ કરવામાં આવે છે. (ता खलु इमे) ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ-સત્યોતેરમા સૂત્રમાં સૂર્ય ચંદ્રની દસ આવૃત્તિયોના પર્યાયમાં નક્ષત્રયોગનું પ્રતિપાદન કરીને હવે કેવળ ચંદ્ર સૂર્યના યોગના સંબંધમાં સામાન્ય રીતે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.-(तत्थ खलु इमे दसविहे जोए पण्णत्ते) પાંચ વર્ષના પ્રમાણવાળા યુગમાં આ દસ પ્રકારનો યોગ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. (तं जहा) જે આ પ્રમાણે છે. (वसभाणुजोगे) વૃષભની સમાન અર્થાત્ વૃષભાકારથી ચંદ્ર સૂર્ય અને નક્ષત્રો જે યોગમાં રહે છે, તે વૃષભાનું

जात, इति समासवचनात् प्रकृतार्थो विज्ञेयः । एवमेव सर्वत्रापि प्रकृतिप्रत्ययार्थयोः संसृति वशादन्वर्थवाचिका भावना विधेया, ततः 'वेणुयाणुजोये' वेणुकानुजातः, वेणुसदृशो योगो द्वितीयः, वेणुः-वंशस्तदनुजातः-तत्सदृशः, वेणुकानुजातो-वेणुसदृशो योगो द्विती-याख्यो वेणुकानुजातनामा विज्ञेयः । तत स्तृतीयो योगः खलु मञ्चः-मञ्चसदृशः, द्वित्रादि भूमिका भावतोऽतिशायिवस्तु मञ्च इति व्यवहारे प्रसिद्ध एव शब्द स्तेन तृतीयो योगो मञ्चसदृश इति विज्ञेयः । चतुर्थो योगः 'मंचाइमंचे' मञ्चातिमञ्चः-मञ्चमतिशेते यो द्वितीयो मञ्चो द्वित्र्यादिभूमिका रूपो मञ्चातिमञ्चः कथ्यते, तत्सदृशो योग श्चतुर्थो योगः । 'छत्ते' छत्र-छत्रसदृशो योगः पञ्चमः, वर्षाऽऽतपादिवारणार्थं चक्राकारं वस्तु लोकप्रसिद्धं नाम छत्रं कथ्यते, तत्सदृशो योगः पञ्चम इति । ततश्च षष्ठो योगः 'छत्तातिछत्ते' छत्रा-तिछत्रः-पूर्वोक्तलक्षणरूपात् छत्रात् उपरि अन्य छत्रभावतोऽतिशायि यच्छत्रं तत् छत्राति-

सूर्य नक्षत्र जिस योग में रहते हैं वह वृषभानुजात कहा जाता है । इस प्रकार समास वचन से यह सामान्य अर्थ जाने । इसी प्रकार सर्वत्र प्रकृति प्रत्यय की संसृति से योग्य अर्थ की भावना कर लेवें । तदनन्तर (वेणुयाणु-जोए) वेणु समान दूसरा योग कहा है । वेणु माने बांसुरी उसके समान जो योग वह वेणुकानुजाल नाम का दूसरा योग होता है । तीसरा योग (मंचे) मंच के समान दो या तीन हस्त भूमि भाग से ऊपर रहने वाली वस्तु को मंच कहते हैं । मंच यह व्यवहार में प्रसिद्ध ही है, अतः तीसरा योग का नाम मंच कहा जाता है । चतुर्थ योग (मंचाइमंचे) मंच के ऊपर जो दूसरा मंच हो दो तीन भूमिका रूप वह मंचातिमंच कहा जाता है, ऊसके समान जो योग वह मंचातिमंच नामका चौथा योग होता है । (छत्ते) छत्र के समान जो योग हो, वर्षा या धूप से रक्षण के लिये जो चक्राकार रूप वस्तु होती है जो लोक में छत्र इस प्रसिद्ध नाम से कहते है उसके समान जो योग वह छत्र नामका पांचवां योग कहा है । (छत्ताइछत्ते) पूर्वकथित छत्र के ऊपर

જાત યોગ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સમાસના વચનથી આ સામાન્ય અર્થ સમજવો એજ પ્રમાણે બધેજ પ્રકૃતિપ્રત્યયના સમન્વયથી યોગ્ય અર્થની ભાવના કરી લેવી. તે પછી (वेणुयाणु जोए) વેણુની સમાન બીજો યોગ કહ્યો છે. વેણુ, એટલે વાંસળી તેની સમાન જે યોગ તે વેણુકાનુજાત નામનો બીજો યોગ (मंचे) મંચની સમાન બે અગર ત્રણ હાથ ભૂમિ ભાગથી ઉપર રહેનાર વસ્તુને મંચ કહે છે. મંચ એ વ્યવહારમાં પ્રસિદ્ધજ છે. તેથી ત્રીજા યોગનું નામ મંચ કહેલ છે. ચોથો યોગ (मंचाइमंचे) મંચની ઉપર જે બીજો મંચ હોય એ ત્રણ ખાના રૂપ તે મંચાતિમંચ કહેવાય છે. તેની સરખો જે યોગ તે મંચાતિ-મંચ નામનો ચોથો યોગ કહેવાય છે. (छत्ते) છત્રના સરખો જે યોગ છે તે વરસાદ કે તડકામાં રક્ષણ માટે જે ગોળાકારરૂપ વસ્તુ હોય છે જેને લોકમાં છત્રએ પ્રમાણે નામ છે

छत्रम्-उपर्युपरिन्यस्त छत्राकारो योगः छत्रातिछत्रनामा योगः षष्ठः ? 'जुयणद्धे' युगनद्धः-युगसदृश स्तदाकारः-युगमिव नद्धो युगनद्धः, हलशकटादौ युक्तयो र्वृषभयोः स्कन्धयोरारोपितं काष्ठं युगमिति कथ्यते, 'जुआ' इति भाषा तद्वद् यो योगोऽपि प्रतिभाति स युगनद्धनामा योगः सप्तमो योगः प्रोच्यते। ततश्च 'घणसम्मद्दे' घनसम्मर्दः-घनसम्मर्द रूपो योगोऽष्टमाख्यो योगः कथ्यते, यत्रतत्रापि चन्द्रः सूर्यो वा ग्रहनक्षत्रयो र्मध्ये गच्छति, पृथक् पृथग् ग्रहस्य नक्षत्रस्य वा चन्द्रः सूर्यो वा मध्ये गच्छति तदा घनसम्मर्दो भवति-चन्द्र-सूर्यग्रह-नक्षत्राणामेकत्र सम्मेलनं घनसम्मर्दः-तुमुलसंघर्षरूपो योगः खलु घनसम्मर्दाख्यो योगः कथ्यते। 'पीणिते' प्रीणितः-उपचयं गतो योगः प्रीणिताख्यो योगो नवमः, उपचयं नीतो यः प्रथमत श्चन्द्रमसः सूर्यस्य वा एकतरस्य ग्रहेण नक्षत्रेण वा एकतरेण योगो जातः, तदनन्तरं द्वितीयेन सूर्यादिना सहोपचयं गतो यो योगः स प्रीणितः-प्रीणिताख्यनामा योगः कथ्यत इति भावः। ततो दशमाख्यो योगो-'मंडुगुए-

रखा दूसरा छत्र के समान आकार वाला जो योग वह छत्रातिछत्र नामका छठा योग कहा है। (जुयणद्धे) युगनद्ध अर्थात् हल शकटादि में युक्त जो बैल उसके स्कंधा पर रक्खे गये काष्ठ को युग कहते हैं जिसे भाषा में (जुआ) कहते हैं उसके आकार का जो योग प्रतिभासित होता है, वह युग नद्ध नामका सातवां योग कहा जाता है। (घणसम्मद्दे) घनसंमर्दरूप योग आठवां योग है। चंद्र या सूर्य जहां कहीं नक्षत्र के मध्य में जाता है, अथवा ग्रह में या नक्षत्र के मध्य जाता है तब धनसम्मर्द नामका योग होता है। चंद्र-सूर्य, ग्रह एवं नक्षत्र का एकत्र होना धनसंमर्द अर्थात् तुमुल संघर्षरूप धनसंमर्द नामका योग कहा जाता है। (पीणिते) प्रीणित नामका नववां योग होता है। अर्थात् उपचय को प्राप्त होकर प्रथम चंद्र या सूर्य एक ग्रह के साथ एक तरफ से योग करके तत्पश्चात् दूसरे सूर्यादि से प्राप्त होकर जो

તેના સમાન જે યોગ તે છત્ર નામને પાંચમો યોગ કહેવાય છે. (छत्ताइछत्ते) પહેલાં કહેલ છત્રની ઉપર રાખેલ બીજુ છત્ર હોય તેના જેવા આકારવાળો જે યોગ તે છત્રાતિછત્ર નામને છઠ્ઠોયોગ છે. (जुयणद्धे) યુગનદ્ધ અર્થાત્ હળ કે ગાડા વિગેરેમાં જોડેલા બળદના કાંધ ઉપર રાખેલ ધુંસરીને યુગ કહે છે. જેને ભાષામાં (ધુંસરી) કહે છે. તેના જેવા આકારને જે યોગ પ્રતિભાસિત થાય છે, તે યુગનદ્ધ નામને સાતમો યોગ કહેવાય છે. (घणसम्मद्दे) ધનસંમર્દરૂપ આઠમોયોગ છે. ચંદ્ર સૂર્ય જ્યાં કોઈ નક્ષત્રમાં જાય અગર ગ્રહમાં કે નક્ષત્રમાં જાય ત્યારે ધનસંમર્દ નામને યોગ થાય છે. અર્થાત્ તુમુલ સંઘર્ષરૂપ ધનસંમર્દ નામને યોગ કહેવાય છે. (पीणिते) પ્રીણિત નામને નવમોયોગ હોય છે. અર્થાત્ ઉપશમને પ્રાપ્ત કરીને પ્રથમ ચંદ્ર કે સૂર્ય એક ગ્રહની સાથે એક તરફથી યોગ કરીને તે પછી બીજા સૂર્યાદિને પ્રાપ્ત થઇને જે યોગ કરે તે પ્રીણિત નામને નવમોયોગ

णामं दसमे' मण्डूकप्लुतो नाम दशमः-दशमो योगो मण्डूकप्लुताख्यः-मण्डूकप्लुत्या जातो योगो मण्डूकप्लुतः कथ्यते, स च योगो ग्रहेण सह वेदितव्यः, अन्यस्य माण्डूकप्लुति गमनासम्भवात्, उक्तञ्च ग्रन्थान्तरे-'चन्द्रसूर्यनक्षत्राणि प्रतिनियतगतानि, ग्रहास्तु अनियत-गतय इति' तदेव यथाववोधमन्वर्थनाम्नां दशानामपि योगानां स्वरूपमात्र भावनाकृता वेदितव्या इति। यथासम्प्रदायमन्यथा वा भावना भावितु मर्हति। दशानामपि योगनाम्नां यथाक्रमेण संग्रहः-वृषभानुजातः (१)। वेणुकानुजातः (२)। मञ्चः (३)। मञ्चातिमञ्चः (४)। छत्रम् (५)। छत्रातिछत्रम् (६)। युगनद्धः (७)। धनसम्मर्दः (८)। प्रीणितः (९)। मण्डूकप्लुतः (१०)। इति दशविधा योगा-भवन्ति सूर्याचन्द्रमसोः। तत्रैकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे छत्रातिच्छत्रभिन्ना नवापि शेषा योगाः प्रायशो वहुषु देशेषु भवन्ति। किन्तु छत्रातिच्छत्रनामा षष्ठो योगस्तु कदाचिदपि कस्मिंश्चिदेव देशे भवति, तस्य योगस्य

योग करे वह प्रीणित नामका नववां योग कहा जाता है। दसवां योग (मंडुप्पुए णामं दसमे) मंडूकप्लुत नाम का दसवां योग होता है। मंडूकप्लुत से जो योग हो वह मण्डुकप्लुत कहा जाता है। वह योग ग्रह के साथ होता है, कारण को अन्य की मंडूक प्लुतगति नहीं हो सकती है। ग्रन्थान्तर में कहा भी है-(चंद्रसूर्यनक्षत्राणि प्रतिनियत गतानि ग्रहास्तु अनियतगतयः) चंद्र सूर्य एवं नक्षत्र प्रतिनियत गति वाले होते हैं, एवं ग्रह अनियत गतिवाले होते हैं। इस प्रकार यथासंभव अन्वर्थ नाम वाले दसों योग का स्वरूप का कथन किया गया है। संप्रदाया-नुसार अन्य प्रकार भी भावना हो सकती है। दशों योग का क्रमानुसार संग्रह इस प्रकार है-वृषभानुजात (१) वेणुकानुजात (२) मंच (३) मंचातिमंच (४) छत्र (५) छत्रातिछत्र (६) युगनद्ध (७) धनसंमर्द (८) प्रीणित (९) मंडूक-प्लुत (१०) इस प्रकार सूर्य चंद्र का दस प्रकार का योग कहा गया है। उनमें पंच वर्षात्मक एक युग में छत्रातिछत्र से भिन्न शेष नव योग बहुत करके

કહેવાય છે. દસમોયોગ (मंडलपुत्ते णामं दसमे) મંડૂકપ્લુત નામનો દસમોયોગ થાય છે. મંડૂકપ્લુતથી જે યોગ થાય તે મંડૂકપ્લુન કહેવાય છે. તે યોગ ગ્રહની સાથે થાય છે. કારણકે અન્યની મંડૂકપ્લુત ગતિ હોતી નથી. ગ્રન્થાન્તરમાં કહ્યું પણ છે. (चंद्र सूर्य नक्षत्राणि प्रतिनियतगतानि ग्रहास्तु अनियतगतयः) ચંદ્ર સૂર્ય અને નક્ષત્ર પ્રતિનિયત ગતિવાળા હોય છે. અને ગ્રહો અનિયતગતિવાળા હોય છે. આ પ્રમાણે યથાસંભવ યોગ્ય નામવાળા દસે યોગના સ્વરૂપનું કથન કરેલ છે. સંપ્રદાયાનુસાર અન્ય પ્રકારથી પણ ભાવના થઈ શકે છે. દસે યોગનો ક્રમપ્રમાણે સંગ્રહ આ પ્રમાણે છે. વૃષભાનુજાત (૧) વેણુકાનુજાત (૨) મંચ (૩) મંચાતિમંચ (૪) છત્ર (૫) છત્રાતિછત્ર (૬) યુગનદ્ધ (૭) ધનસંમર્દ (૮) પ્રીણિત (૯) મંડૂકપ્લુત (૧૦) આ પ્રમાણે સૂર્ય ચંદ્રનો દસ પ્રકારનો યોગ કહેલ છે. તેમાં પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં છત્રાતિછત્ર વિના બાકિના નવયોગો ઘણુ

नियतैकरूपयोगसंदर्शनात् । अतस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह–'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं छत्तातिछत्तं जोयं चंदे कंसि देसंसि जोएइ' तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां छत्रातिच्छत्रं योगं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावदिति प्राग्वद् एतेषां–प्रथमोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये यो हि षष्ठसंख्यकः छत्रातिछत्रनामा योग स्तं योगं चन्द्रः कस्मिन् देशे= कस्मिन् प्रदेशविशेषे वा युनक्ति ?–योगं करोतीति गौतमस्य प्रश्नविशेषं श्रुत्वा भगवानाह–यथा–"ता जंबुद्दीवस्स दीवस्स पाईणपडिणीआयताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छित्ता दाहिणपुरत्थिमिल्लंसि चउब्भागमंडलंसि सत्तावीसं भागे उवादिणावेत्ता अट्ठावीसइभागे वीसधा छेत्ता अट्ठारसभागे उवादिणावेत्ता तिहिं भागेहिं दोहिं कलाहिं दाहिणपुरच्छिमिल्लं चउब्भागमंडलं असंपत्ते एत्थ णं से चंदे छत्ताइछत्तं जोयं जोएइ' तावद् जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य प्राचीनप्रतिचीनायतया उदग्दक्षिणायतया

अनेक देशों में होते हैं। परंतु छत्रातिछत्र नाम का छठा योग तो कदचित् कोईक देश में होता है, कारण की वह योग नियत एक रूप ही रहता है। अतः उसके विषय में श्री गौतमस्वामी भगवान को पूछते हैं–(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं छत्तातिछत्तं जोयं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) ये पूर्वकथित पांच संवत्सरों में जो छत्रातिछत्र नामका छठा योग है, उसको चंद्र कौन से प्रदेश विशेष में रहकर योग करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता जंबूदीवस्स दीवस्स पाईणपडिण आयताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छित्ता दाहिणपुरत्थिमिल्लंसि चउब्भागमंडलंसि सत्तावीसं भागे उवादिणावेत्ता अट्ठावीसइभागे वीसहा छेत्ता अट्ठारसभागे उवादिणावेत्ता तिहिं भागेहिं दोहिं कलाहिं दाहिणपुरच्छिमिल्लं चउब्भागमंडलं असंपत्ते एत्थ णं से चंदे छत्ताइछत्तं जोयं जोएइ) जंबूद्वीप नामके द्वीप का पूर्वपश्चिम तथा उत्तरदक्षिण

અનેક દેશોમાં હોય છે. પરંતુ છત્રાતિછત્ર નામનો છટ્ઠો યોગ તો કદાચ કોઈકજ દેશમાં થાય છે. કારણકે તે યોગ નિયત એકરૂપજ રહે છે. તેથી તેના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી શ્રીભગવાનને પૂછે છે–(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं छत्तातिछत्तं जोयं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) આ પહેલાં કહેલ પાંચ સંવત્સરોમાં જે છત્રાતિછત્ર નામનો છટ્ઠો યોગ છે તેને ચંદ્ર કયા પ્રદેશ વિશેષમાં રહીને યોગ કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે.–(ता जंबूदीवस्स दीवस्स पाईणपडिणायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छित्ता दाहिणपुरत्थिमिल्लंसि चउब्भागमंडलंसि सत्तावीसं भागे उवाइणणवेत्ता अट्ठावीसइभागे वीसधा छेत्ता अट्ठारसभागे उवाइणावेत्ता तिहिं भागेहिं दोहिं कलाहिं दाहिणपुरत्थिमिल्लं चउब्भागमंडलं असंपत्ते एत्थ णं से चंदे छत्तातिछत्तं जोयं जोएइ) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના પૂર્વ પશ્ચિમ તથા ઉત્તર દક્ષિણના ક્રમથી લંબાયમાન જીવા અર્થાત્ દોરીથી મંડળના એક્સો-

जीवया मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा दक्षिणपौरस्त्ये चतुर्भागमण्डले सप्तविंशतिं भागान् उपादाय अष्टाविंशतिं भागान् विंशतिधा छित्वा अष्टादशभागान् उपादाय त्रिभि र्भागै द्वाभ्यां कलाभ्यां दक्षिणपश्चिमं चतुर्भागमण्डलम् असंप्राप्तः, इत्थं खलु स चन्द्रः छत्रा-तिच्छत्रं योगं युनक्ति ॥–छत्रातिच्छत्रयोगस्य देशं विवृणोति–तावदिति–पूर्ववत् जम्बूद्वीप-स्य द्वीपद्वीपस्य प्राचीनप्रतिचीनायतया–पूर्वपश्चिमायतया उदग्दक्षिणायतया च–दक्षिणो-त्तरक्रमतया च जीवया–प्रत्यञ्चया–अर्द्धज्यायतया–दवरिकया इत्यर्थः मण्डलं चतुर्विंशत्यधि-केन शतेन छित्वा–विभज्य दक्षिणपौरस्त्ये–दक्षिणपश्चिमायोर्मध्ये दिग्विभागे–नैर्ऋत्यकोणे, चतुर्भागमण्डले–मण्डलस्य चतुर्थांशप्रदेशे सप्तविंशतिं भागान्–अंशान् उपादाय–गृहीत्वा, तस्य सत्कैः त्रिभिर्भागै द्वाभ्यां कलाभ्यां च–कलाद्वयाधिकै स्त्रिभिरंशैरित्यर्थः, अष्टाविंशति-तमं भागं च विंशतिधा छित्वा–विंशत्या विभागै विंभज्य तस्य सत्केषु अष्टादशभागान्–अंशान् उपादाय तस्मिन् खलु कलाद्वयाधिकै स्त्रिभिरंशैः दक्षिणपश्चिमं दक्षिणपश्चिमयो र्मध्य-भागं–नैर्ऋत्यकोणम् असंप्राप्तः–नैर्ऋत्यकोणासन्ने स्थितो भवति चन्द्र इत्यर्थः। अनेन प्रका-रेण खलु भ्रमन् स चन्द्रः छत्रातिच्छत्रं योगं युनक्ति–तन्नामकं षष्ठं योगं परिपूरयतीत्यर्थः, ।

अत्र विशेषः–मूले यद्यपि च शब्दोऽनुक्त स्तथापि द्रष्टव्यः, यदि वा चित्रविभक्ति

के क्रम से लंबायमान जीवा अर्थात् दोरी से मंडल के एक सो चोवीस विभाग करके दक्षिणपश्चिम में अर्थात् नैऋत्य कोण में मंडल के चतुर्थांश प्रदेश में सत्तावीस अंशो को भोग करके अर्थात् तत्संबंधी तीन भाग एवं दो कला अर्थात् तीन अंश एवं दो कला ग्रहीत करके तथा अठाईसवां भाग को वीस से विभाजित करके उसका अठारह अंशो को ग्रहण करके वह तीन अंश एवं दो कला से दक्षिणपश्चिम के मध्य भाग में अर्थात् नैऋत्यकोण को विना प्राप्त किये अर्थात् नैऋत्यकोण के समीप में चंद्र रहता है। इस प्रकार से भ्रमण करता हुवा वह चंद्र छत्रातिछत्र नाम का छट्ठा योग को पूरित करता है।

यहां पर विशेष कहते हैं–मूल में यद्यपि च शब्द नहीं कहा है तो भी समझ लेवें। अथवा चित्र विभक्ति के निर्देश से ही समुच्चय आ जाता है

ચોવીસ વિભાગ કરીને દક્ષિણ પશ્ચિમમાં એટલેકે નૈઋત્ય ખુણામાં મંડળના ચતુર્થાંશ પ્રદેશમાં સત્યાવીશ અંશોને ભોગવીને અર્થાત્ તેના ત્રણ ભાગ અને એક કલા અર્થાત્ ત્રણ અંશ અને બેકલા ગ્રહણ કરીને તથા અઠયાવીસમા ભાગને વીસથી ભાગીને તેના અઢાર અંશોને ગ્રહણ કરીને તે ત્રણ અંશો અને બે કળાથી દક્ષિણ પશ્ચિમના મધ્ય ભાગમાં અર્થાત્ નૈઋત્ય કોણને પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં અર્થાત્ નૈઋત્ય કોણની નજીક ચંદ્ર રહે છે; આ પ્રમાણે ભ્રમણ કરતો એ ચંદ્ર છત્રાતિ છત્ર નામના છઠ્ઠા યોગને પૂરિત કરે છે.

અહીં વિશેષ કહે છે. મૂલમાં યદ્યપિ ચ શબ્દ કહેલ નથી તો પણ તે સમજી લેવો અથવા ચિત્ર વિભક્તિના નિર્દેશથીજ સમુચ્ચય આવી જાય છે. તેથી ચ શબ્દ [illegible]લ નથી.

निर्देशादेव समुच्चयो लब्ध इति च शब्दो नोक्तो भवेदिति ज्ञायते, यथा-'अहरहर्नयमानो गामश्वं पुरुषं पशुं वैवस्वतो न तृप्यति सुराया इव दुर्मदी' इत्यत्र चादयोहि पदान्तराभिहितमेव अर्थं स्पष्टयति, नान्यत् नवा पुनः स्वातन्त्र्येण कमप्यर्थमभिदधति। इत्येवं प्रकारेण निर्णीतमेतत् स्वशब्दानुशासने इति।

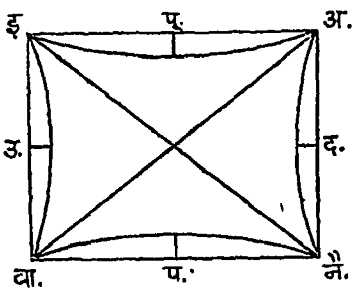
अथात्र भावना प्रदर्श्यते-एकया दवरिकया-बुद्धया परिकल्पितया जीवया पूर्वापरायतया, एकया च बुद्धया परिकल्पितया जीवया दक्षिणोत्तरायतया च मण्डलं समकालं विभज्य, विभक्तं च तच्चतुर्भागतया जातं भवेत्। तद्यथा-एकोभाग उत्तर पूर्वस्याम्-ईशानकोणे, एकश्चभागो दक्षिणपूर्वस्याम्-आग्नेयकोणे, एकश्च दक्षिणापरस्यां-नैर्ऋत्यकोणे, एकश्च भागोऽपरोत्तरस्यां-वायव्यकोणे। यथाऽत्रदिग्दर्शिका प्रतिकृतिः

अतः च शब्द कहा नहीं है, ऐसा ज्ञात होता है। जैसा कि-(अहरहर्नयमानं गामश्वं पुरुषं पशुं वैवस्तो न तृप्यति सुराया इव दुर्मदी) यहां पर चादि पदान्तर में रहकर अर्थ को स्पष्ट करता है, अन्य कुछ नहीं कहता अथवा स्वतंत्र रूप से भी कुछ अर्थ नहीं कहता। इसी प्रकार से शब्दानुशासन में यह निर्णित है।

अब यहां इसकी भावना दिखलाते हैं-एक बुद्धि से कल्पित कि गई दवरिका-रस्सी से पूर्वपश्चिम में लंबायमान एवं एक बुद्धिकल्पित दक्षिण उत्तर में लंबायमान दवरिका से मंडल को एक ही काल में विभक्त करे विभक्त करने से चार भाग रूप होता है। वह इस प्रकार एक भाग उत्तरपूर्व का माने ईशानकोण में तथा एक भाग दक्षिणपूर्व का अर्थात् आग्नेयकोण में तथा एक भाग दक्षिणपश्चिम अर्थात् नैऋत्यकोण में, एक भाग पश्चिमउत्तर में, अर्थात् वायव्यकोण में होता है। उसकी दिक् प्रदर्शित आकृति संस्कृत टीका में प्रदर्शित की है अतः जिज्ञासु वहां पर देख लें।

તેમ સમજાય છે. જેમકે-(अहरहर्नयमानं गामश्वं पुरुषं पशुं वैवस्वतो न तृप्यति सुराया इव दुर्मदी) અહીંયાં ચાદિ પદાન્તરમાં રહીને અર્થને સ્પષ્ટ કરે છે, અન્ય કંઈ જણાવતા નથી. તથા સ્વતંત્ર પણાથી પણ કંઈ અર્થનો બોધ કરાવતા નથી. એજ પ્રમાણે શબ્દાનુશાસનમાં આ નિર્ણિત થયેલ છે.

હવે અહીંયાં તેની ભાવના બતાવવામાં આવે છે. એક બુદ્ધિથી કલ્પિત દોરીથી પૂર્વપશ્ચિમમાં લાંબી અને એક બુદ્ધિથી કલ્પિત દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં લાંબી દોરીથી મંડળમાં એકજ સમયે વિભક્ત કરવી વિભક્ત કરવાથી ચાર ભાગ થાય છે. તે આવી રીતે કે એક ભાગ ઉત્તરપૂર્વ એટલેકે ઈશાન ખુણામાં તથા એક ભાગ દક્ષિણ પૂર્વનો અર્થાત્ અગ્નિ ખુણામાં તથા એકભાગ દક્ષિણ પશ્ચિમ અર્થાત્ નૈઋત્ય ખુણામાં એક ભાગ પશ્ચિમ ઉત્તરમાં અર્થાત્ વાયવ્ય ખુણામાં હોય છે. તેની દિશા બતાવનારી આકૃતિ સંસ્કૃત ટીકામાં બતાવેલ છે. તેથી જીજ્ઞાસુએ તેમાં જોઇ સમજી લેવું.

अत्र दक्षिणपौरस्त्ये–दक्षिणपूर्वे–आग्नेयकोणे चतुर्भागमण्डले–चतुर्भागमात्रमण्डलप्रदेशे – मण्डलचतुर्भागे इत्यर्थः, एकत्रिंशद् भागप्रमाणे, सप्तविंशतिं भागानुपादाय–गृहीत्वा–आक्रम्य अष्टाविंशतितमं भागं विंशतिधा छित्वा तस्य सत्कान् अष्टादशभागानुपादाय–आक्रम्य शेषैस्त्रिभिरेकत्रिंशत् सत्कैर्भागै द्वाभ्यां कलाभ्यां चैकस्य एकत्रिंशत् सत्कस्य भागस्य सत्काभ्यां द्वाभ्यां विंशतितमाभ्यां भागाभ्यां दक्षिणपश्चिमं चतुर्भागमंण्डलं–मण्डलचतुर्भागम्, असम्प्राप्तोऽप्यस्मिन् प्रदेशे वर्त्तमानः स एव चन्द्रः छत्रातिछत्ररूपं योगं युनक्ति–करोति– तं योगं प्रवर्त्तयति भ्रमन् चन्द्र इत्यर्थः। कथमेतदिति स्वयमेव स्पष्टयति–'उप्पि चंदो' इत्यादिना–'उप्पिं चंदो मज्झे णक्खत्ते हेट्ठा आइच्चे' उपरि चन्द्रो मध्ये नक्षत्रम् अध आदित्यः।–सूर्य–चन्द्र–नक्षत्राणां कक्षक्रमस्त्वेवमस्ति यत् सर्वोपरि चन्द्र कक्षा भवति तदधोऽ-

---

यहां पर दक्षिणपूर्व में माने आग्नेयकोण में, चतुर्भाग मात्र मंडलप्रदेश में अर्थात् मंडल के चतुर्थ भाग में, इकतीस भाग प्रमाण में से सताईस भाग को लेकर तथा अठाईसवां भाग का बीस भाग करके उसमें से अठारह भाग को लेकर शेष इकतीसिया तीन भाग तथा दो कला से इकतीसिया एक भाग का बीसिया दो भागों से दक्षिणपश्चिम के चतुर्भाग मंडल को प्राप्त किये विना ही इस प्रदेश में रहा हुवा वही चंद्र छत्रातिछत्र रूप योग को प्राप्त करता है। अर्थात् उस योग को भ्रमण करता चंद्र प्रवर्तित करता है।

यह किस प्रकार होता है? वह स्वयं ही स्पष्ट करते हैं–(उप्पिं चंदो मज्झे णक्खत्ते हेट्ठा आइच्चे) सूर्य, चंद्र एवं नक्षत्र का कक्षाक्रम इस प्रकार होता है–सर्वोपरि चंद्र कक्षा होती है। उसके नीचे अर्थात् मध्य में नक्षत्रकक्षा होती है। उसके नीचे अर्थात् सब से नीचे सूर्य कक्षा होती है। आदित्य सबका

અહીં દક્ષિણપૂર્વમાં એટલે અગ્નિખુણામાં ચતુર્ભાગ માત્ર મંડળ પ્રદેશમાં અર્થાત્ મંડળના ચોથા ભાગમાં એકત્રીસ ભાગ પ્રમાણમાંથી સત્યાવીસ ભાગને લઈને તથા અઠયાવીસમા ભાગના વીસ ભાગ કરીને તેમાંથી અઢાર ભાગોને લઈને બાકીના એકત્રિસા ત્રણ ભાગ અને બે કળાથી એકત્રીસા એક ભાગના વીસીયા બે ભાગોથી દક્ષિણ પશ્ચિમમાં ચતુર્ભાગ મંડળને પ્રાપ્ત કર્યા વિનાજ આ પ્રદેશમાં રહેલ એજ ચંદ્ર છત્રાતિછત્ર રૂપ યોગને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ એ યોગમાં ભ્રમણ કરતો ચંદ્ર તેને પ્રવર્તિત કરે છે.

આ કેવી રીતે થાય છે? તે સ્વયં બતાવે છે. (उप्पि चंदो मज्जे णक्खत्ते हेट्ठा आइच्चे) સૂર્ય ચંદ્ર અને નક્ષત્રનો કક્ષાક્રમ આ પ્રમાણે થાય છે. સૌથી ઉપર ચંદ્ર કક્ષા હોય છે. તેની નીચે અર્થાત્ મધ્યમાં નક્ષત્રની કક્ષા હોય તેની નીચે અર્થાત્

र्थान्मध्ये नक्षत्रकक्षा वर्त्तते, तदधोऽर्थात् सर्वाधः सूर्यकक्षा तिष्ठति सर्वेषां प्रकाशकत्वादित्य-तश्छत्रोपरि न्यस्त छत्रवत् प्रतिभासते, अतएव छत्रातिच्छत्रनामा योगोऽन्वर्थरूपो जायते। एवमेव गतिवैलक्षण्यात् स्वस्वकक्षायां भ्रमन्तस्ते चन्द्र-नक्षत्र-सूर्याः वृषभानुजातादि दश-विधयोगान् अन्वर्थरूपान् कुर्वन्ति । अत्र च मध्ये नक्षत्रमित्युक्तं वर्त्तते, अतएव नक्षत्रविशेष प्रतिपत्यर्थं पुनः प्रश्नयति गौतमः-'तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?' तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ।-तस्मिन् समये-छत्रातिच्छत्रनामकयोगोत्प-त्तिकाले, चन्द्रः केन नक्षत्रेण सह योगं करोति-केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानो भवति ? । ततो भगवानाह-'ता चित्ताहिं, चरिमसमए' तावत् चित्राभिः, चरमसमये । चित्रानक्षत्रस्यान्तिमे भागे वर्त्तमानो भवति चन्द्र इति भगवानुत्तरयति ॥ अस्य गणितभावनापूर्वं प्रदर्शितैव । अलमत्र पुनर्भावनयेति ॥ सू० ७८ ॥

द्वादशं प्राभृतञ्च समाप्तम् ॥

प्रकाशक होने से छत्र के ऊपर रक्खा हुवा छत्र के समान प्रतिभासित होता है अतः छत्रातिछत्र योग का यथायोग्य नाम होता है । इसी प्रकार गति की विलक्षणता से स्व स्व कक्षा में भ्रमण करते हुवे वे चंद्र-नक्षत्र एवं सूर्य वृष-भानुजात आदि अन्वर्थ रूप दशविध योग करते हैं । यहां मध्य में नक्षत्र होता है ऐसा कहा है, अतः नक्षत्र विशेष की प्रतिपत्ति के लिये श्री गौतम-स्वामी प्रश्न करते हैं-(तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) छत्रातिछत्र नामका योग के उत्पत्तिकाल में चंद्र कौन से नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता है ? इस प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता चित्ताहिं चरिमसमए) चित्रा नक्षत्र के अन्त के भाग में चंद्र वर्तमान रहता है। इसकी गणित भावना पहले प्रदर्शित कर कह दी है अतः इसको पुनः भावित नहीं करते हैं ॥सू० ७८॥

बारहवां प्राभृत समाप्त ॥ १२ ॥

સૌથી નીચે સૂર્યકક્ષા હોય છે. સૂર્ય સૌને પ્રકાશક હોવાથી છત્રની ઉપર રાખેલ છત્રની જેમ પ્રતિભાસિત થાય છે, તેથી છત્રાતિછત્રયોગનું યથાયોગ્ય નામ થાય છે. એજ પ્રમાણે ગતિની વિલક્ષણતાથી પોતપોતાની કક્ષામાં ભ્રમણ કરતા એ ચંદ્ર નક્ષત્ર અને સૂર્ય વૃષભાનુજાત વિગેરે અન્વર્થ પણાથી દશ પ્રકારનો યોગ કરે છે. એમાં વચમાં નક્ષત્ર હોય છે. તેમ કહેલ છે. તેથી નક્ષત્ર વિશેષની પ્રાપ્તિ માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) છત્રાતિછત્ર નામના યોગના ઉત્પત્તિ કાળમાં ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता चित्ताहिं चरिमसमए) ચિત્રા નક્ષત્રના અંત ભાગમાં ચંદ્ર વર્તમાન રહે છે. આ વિષે ગણિત ભાવના પહેલાં પ્રદર્શિત કરીને કહેલ છે. તેથી અહીં તેને ફરી કહેલ નથી. ॥સૂ. ૭૮॥

બારમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૧૨ ॥

अथ त्रयोदशं प्राभृतं प्रारभ्यते

द्वादशं प्राभृतं प्रतिपाद्य सम्प्रति-तत्र चन्द्रमसो वृद्धयापवृद्धि विषये प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-'ता कहं ते' इत्यादि ।

मूलम्-ता कहं ते चंदमसो वड्ढो वड्ढी आहिएत्ति वएज्जा ?, ता अट्ठपंचासीए मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स, ता दोसिणा पक्खाओ अंधगारपक्खमयमाणे चंदे चत्तारि बायालसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ, तं जहा-पढमाए पढमं भागं बिइयाए बिइयं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसमं भागं चरिमसमए चंदे भवइ अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, इयण्णं अमावासा, एत्थ णं पढमे पव्वे अमावासे, ता अंधारपक्खो, तओ णं दोसिणा पक्खमयमाणे चंदे चत्तारे बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ, तं जहा-पढमाए पढमं भागं बिइयाए बिइयं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसमं भागं चरिमसमए चंदे विरत्ते भवइ, अवसेससमए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, अयण्णं पुण्णिमासीणी, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासीणी ॥सू० ७९॥

छाया-तावत् कथं ते चन्द्रमसो वृद्धयपवृद्धी आख्याता इति वदेत् । तावदष्टौ पञ्चाशीतानि मुहूर्त्तशतानि त्रिंशतं च द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य ज्योत्स्नापक्षतोऽन्धकारपक्षमयमानश्चन्द्रश्चत्वारि द्विचत्वारिंशानि शतानि, पट् चत्वारिंशतं च द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावच्चन्द्रो राज्यते । तद्यथा-प्रथमायां प्रथमं भागं द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागं चरमसमये चन्द्रः रक्तो भवति । अवशेषे समये चन्द्रो रक्तश्च विरक्तश्च भवति, इयं खलु अमावास्या, अत्र खलु प्रथमं पर्व अमावास्या, तावदन्धकारपक्षः, ततः खलु ज्योत्स्ना पक्षमयमानश्चन्द्र-श्चत्वारि द्विचत्वारिंशानि मुहूर्त्तशतानि पट् चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावच्चन्द्रो विरज्यते, तद्यथा-प्रथमायां प्रथमं भागं द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागं चरमः समयश्चन्द्रो विरक्तो भवति, अवशेपसमये चन्द्रो रक्तश्च विरक्तश्च भवति । इयं खलु पूर्णिमासी, अत्र खलु द्वितीयं पर्व पूर्णिमासी ॥ सू० ७९ ॥

तेरहवां प्राभृत प्रारंभ-

बारहवां प्राभृत का प्रतिपादन करके अब तेरहवां प्राभृत प्रारंभ किया

તેરમા પ્રાભૃતનો પ્રારંભ

બારમા પ્રાભૃતનું પ્રતિપાદન કરીને હવે આ તેરમું પ્રાભૃત પ્રારંભ કરવામાં આવે

टीका–द्वादश प्राभृतस्याऽन्तिमेऽष्टसप्ततितमे सूत्रे चन्द्रसूर्ययो र्दशविधयोगविवरणं सम्यक् प्रतिपाद्य सम्प्रति त्रयोदशं प्राभृतं प्रारभ्यते तत्रादौ चन्द्रमसो वृद्ध्यपवृद्धी वक्तव्ये, इत्यतस्तद्विषयं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह–'ता कहं ते' इत्यादिना–'ता कहं ते चंदमसो वड्ढोवड्ढी आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् कथन्ते चन्द्रमसो वृद्ध्यपवृद्धी आख्याते इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत्, कथं–केन प्रकारेण–कया रीत्या ते–त्वया भगवन् ! चन्द्रमसो वृद्ध्यपवृद्धी–क्षयवृद्धी आख्याते–प्रतिपादिते इति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह–'ता अट्ठ पंचासीए मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स' तावत् अष्टौ पञ्चाशीतानि मुहूर्त्तशतानि त्रिंशतं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य ।–तावदिति पूर्ववत् कियन्तं कालं यावत् चन्द्रमसो वृद्धिः, कियन्तं कालं यावच्च चन्द्रमसोऽपवृद्धिः–क्षय इत्येवंभूतस्य गौतमस्याभिप्रेतस्योत्तरं ददद् भगवानाह–यत् अष्टौ पञ्चाशीतानि–अष्टौ मुहूर्त्तशतानि–पञ्चाशीत्यधिकानि–पञ्चाशीत्यधिकानि अष्टौशतानि (८८५) मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशतं द्वाषष्टिभागान् $\frac{३०}{६२}$ यावत्, चन्द्रमसो वृद्ध्यपवृद्धी–वृद्धिक्षयौ समुदायेनाख्यातौ–प्रतिपादिताविति ज्ञेयम् ।

जाता है, उसमें चंद्रमा की वृद्धि एवं क्षय के विषय में कहा जाता है अतः उस विषय संबंधी प्रश्नसूत्र कहा जाता है–(ता कहं ते) इत्यादि ।

टीकार्थ–बारहवें प्राभृत के अन्तिम सूत्र में सूर्य एवं चंद्र का दश प्रकार का योग का सम्यक् प्रकार से प्रतिपादन करके अब तेरहवें प्राभृत का प्रारंभ करते हैं–उसमें प्रथम चंद्रमा की वृद्धिक्षय कहने के हेतु से उस विषय विषयक श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं–(ता कहं ते चंदमसो वड्ढो वड्ढी आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् आपने किस रीति से चंद्रमा की क्षयवृद्धी प्रतिपादित की है ? सो कहिए । इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता अट्ठ पंचासीए मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स) आठ सो पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीस भाग

છે. આ પ્રાભૃતમાં ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ અને ક્ષયના વિષયમાં કહેવામાં આવે છે. તેથી આ વિષય સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે. (ता कहं ते) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ– બારમા પ્રાભૃતના અંતિમસૂત્રમાં સૂર્ય અને ચંદ્રના દસ પ્રકારના યોગનું સારી રીતે પ્રતિપાદન કરીને હવે તેરમા પ્રાભૃતનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેમાં પહેલાં ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ અને ક્ષયના સંબંધમાં કહેવાના હેતુથી તે વિષય સંબંધી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે. (ता कहं ते चंदमसो वड्ढो वड्ढी आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ આપે કેવા પ્રકારથી ચંદ્રમાની ક્ષયવૃદ્ધી પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. –(ता अट्ठपंचासीए मुहुत्तसए तीसंच बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स) આઠસોપંચાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ ચંદ્રમાનો વૃદ્ધિક્ષય પ્રતિપાદિત કરેલ

एकस्य सम्पूर्णस्य चान्द्रमासस्येयं व्यवस्थेति विज्ञेयं, यतो हि एकस्मिन् चान्द्रमासे सावन-दिनादिकं किल (२९।१५।$\frac{३०}{६२}$) एतत्तुल्यं भवति । अस्यैव मुहूर्त्ताः (८८५ । $\frac{३०}{६२}$) एतत्तुल्याः स्युस्तन्मध्य एव चन्द्रमसः क्षयवृद्धी भवत इति आख्याते ॥ एतदेव स्पष्टयति–'ता दोसिणा पक्खाओ अंधगारपक्खमयमाणे चंदे चत्तारि बायालसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ' तावद् ज्योत्स्ना पक्षतोऽन्धकारपक्षमयमानश्चन्द्र श्चत्वारि द्विचत्वारिंशानि शतानि षट् चत्वारिंशतं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावच्चन्द्रोरज्यते ॥ तावदिति पूर्ववत् ज्योत्स्नापक्षतः–ज्योत्स्नाप्रधानः पक्षो ज्योत्स्नापक्षः–शुक्लपक्ष इति तस्मात् शुक्लपक्षतोऽन्धकारपक्षं–कृष्णपक्षमयमानो–गच्छन् चन्द्रः खलु चत्वारिमुहूर्त्तशतानि द्विचत्वारिंशानि–द्विचत्वारिंशदधिकानि चत्वारि शतानि (४४२) मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् चत्वारिंशतं द्वाषष्टिभागान् $\frac{४६}{६२}$ यावद् अपवृद्धिं गच्छतीति वाक्यशेषः । अर्थादमान्तात् पूर्णान्तं यावच्चन्द्रो वृद्धिं गच्छति । पूर्णान्तादमान्तं यावच्चापवृद्धिं गच्छतीति तात्पर्यार्थो विज्ञेय इति ॥–(४४२।$\frac{४६}{६२}$) इत्युक्तमुहूर्त्तं यावच्चन्द्रो राहुविमानप्रभया रज्यते, कथं रज्यते इति प्रकार-

चंद्रमा का वृद्धिक्षय प्रतिपादित किया है । यह संम्पूर्ण चांद्रमास की व्यवस्था कही गई है । कारण की एक चांद्र मास में सावनादिक (२९ । १५ । $\frac{३०}{६२}$) इतना प्रमाण होता है । इनका मुहूर्त (८८५ । $\frac{३०}{६२}$) इतना होता है इनके बीच में ही चंद्रमा की क्षयवद्धी होती है । इसको ही स्पष्ट रूप से कहते हैं (ता दोसिणा पक्खाओ अंधगार पक्खमयमाणे चंदे चत्तारि बायालसए छत्तालीसं च बावट्ठि-भागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ) ज्योत्स्ना पक्ष से अर्थात् शुक्लपक्ष से अंधकार पक्ष माने कृष्णपक्ष में गमन करता चंद्र चार सो बयालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग यावत् अपवृद्धि क्षय करता है । अर्थात् अमास से पूर्णिमा पर्यन्त यावत् चंद्र वृद्धि प्राप्त करता है । तथा पूर्णिमा से अमावास्या पर्यन्त अपवृद्धि करता है । (४४२ । $\frac{४६}{६२}$) इतना मुहूर्त प्रमाण में चंद्र राहु की विमान प्रभा से रंजित होता है । किस प्रकार रंजित होता है ? वह

છે. આ સંપૂર્ણ ચાંદ્રમાસની વ્યવસ્થા કહેલ છે. કારણકે એક ચાંદ્રમાસમા સાવનાદિક (૨૯। ૧૫।$\frac{૩૦}{૬૨}$) આટલું પ્રમાણ થાય છે. આના મુહૂર્ત (૮૮૭।$\frac{૩૦}{૬૨}$) આટલા થાય છે. આમાંજ ચંદ્રમાના વૃદ્ધિક્ષય થાય છે. આનેજ સ્પષ્ટ પણાથી કહે છે. (ता दोसिणा पक्खाओ अंधगारपक्खमयमाणे चंदे चत्तारि बायालसए छत्तालीसंच बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ) જ્યોત્સ્ના પક્ષથી અર્થાત્ શુકલપક્ષથી અંધકારપક્ષ એટલેકે કૃષ્ણપક્ષમાં ગમન કરીને ચંદ્ર ચારસો બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ યાવત્ અપવૃદ્ધિ–ક્ષય કરે છે. અર્થાત્ અમાસથી પૂર્ણિમા પર્યન્ત યાવત્ ચંદ્ર વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. તથા પૂર્ણિમાથી અમાવાસ્યા પર્યન્ત અપવૃદ્ધિ કરે છે. (૪૪૨।$\frac{૪૬}{૬૨}$) આટલા મુહૂર્ત પ્રમાણમાં ચંદ્ર રાહુના વિમાનની પ્રભાથી રંજીત થાય છે. કેવી રીતે રંજીત થાય

मग्रे वक्ष्यते । प्रथमं तावत् पूर्वोक्त वृद्ध्यपवृद्ध्योरुपपत्तिः प्रकाश्यते–एकस्य चान्द्रमासस्य मध्ये द्वौ पक्षौ भवत स्तत्र चैकस्मिन् पक्षे चन्द्रमसो वृद्धिर्भवति, अन्यस्मिन पक्षे चापवृद्धि र्भवति । चान्द्रमासस्य च परिमाणमेकोनत्रिंशद् रात्रिन्दिवानि (२९) एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागा इत्युक्तं प्राक्ग्रन्थोक्तानुसारमिति । रात्रिन्दिवं च त्रिंशन्मुहूर्त्तकरणार्थ मेकोनत्रिंशता गुण्यते २९×३०=८७० जातान्यष्टौ शतानि सप्तत्यधिकानि मुहूर्त्तानाम् । ये च द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागा रात्रिंदिवस्य तेऽपि मुहूर्त्तमत्कभागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते–$(\frac{३२}{६२})$×३०=$\frac{९६०}{६२}$ जातानि नवशतानि षष्ट्यधिकानीति एतेषां द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धाः पञ्चदशमुहूर्त्ताः । शेषा स्तिष्ठन्ति त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः $\frac{९६०}{६२}$=१५+$\frac{३०}{६२}$ लब्धमुहूर्त्ताः पूर्वोक्तेषु सप्तत्यधिकाष्टशतेषु मुहूर्त्तस्थानेषु प्रक्षिप्यन्ते–८७०+१५=८८५ मुहूर्त्ताः, शेषाश्च त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः (८८५$\frac{३०}{६२}$) जातान्यष्टौ शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि

प्रकार आगे कहा जायगा । यहां प्रथम वृद्धिक्षय का कथन किया जाता है–एक चांद्रमास में दो पक्ष होता है, उनमें एक पक्ष में, चंद्रमा की वृद्धि होती है । दूसरे पक्ष में अपवृद्धि होती है । चांद्रमास का परिमाण उन्तीस अहोरात्र का होता है (२९) एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग होते हैं यह पहले ग्रन्थोक्तानुसार प्रतिपादित किया ही है । अहोरात्र का तीस मुहूर्त करने के लिये उन्तीस को तीस से गुणा करे २९×३०=८७० । गुणा करने से आठ सो सित्तेर मुहूर्त होते हैं । तथा जो अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग है; उसका भी मुहूर्तात्मक भाग करने के लिये तीस से गुणा करें $(\frac{३२}{६२})$×३०=$\frac{९६०}{६२}$ गुणा करने से नव सो साठ होते हैं । इनका बासठ से भाग करे तो पंद्रह मुहूर्त लब्ध होते हैं । तथा बासठिया तीस भाग शेष रहता है । $\frac{९६०}{६२}$=१५+$\frac{३०}{६२}$ जो पंद्रह मुहूर्त लब्ध हुवे हैं उनको पूर्व कथित आठ सो सित्तेर के साथ जोडे –८७०+१५=८८५ जोडने से आठ सो पचासी मुहूर्त होते हैं । तथा बास-

---

છે ? તે પ્રકાર આગળ કહેવામાં આવશે. અહીંયાં પહેલાં વૃદ્ધિ અને ક્ષય સંબંધી કથન કરવામાં આવે છે. એક ચાંદ્રમાસમાં બે પક્ષો હોય છે. તેમાં એક પક્ષમાં ચાંદ્રમાસની વૃદ્ધિ થાય છે. અને બીજા પક્ષમાં અપવૃદ્ધિ–ક્ષય થાય છે. ચાંદ્રમાસનું પરિમાણ ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર સુધીનું હોય છે. (૨૯) એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસભાગ થાય છે. આ પહેલાં ગ્રન્થોક્તાનુસાર પ્રતિપાદિત કરેલજ છે. અહોરાત્રના ત્રીસ મુહૂર્ત કરવા માટે ઓગણત્રીસનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો ૨૯+૩=૮૭૦ ગુણાકાર કરવાથી આઠસોસીતેર મુહૂર્ત થાય છે. તથા જે અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ છે. તેનો પણ મુહૂર્તાત્મક ભાગ કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{૩૨}{૬૨}$=૩૦$\frac{૯૬૦}{૬૨}$ +ગુણાકાર કરવાથી નવસોસાઈઠ આવે છે. તેનો બાસઠથી ભાગાકાર કરવાથી પંદર મુહૂર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ શેષ રહે છે. $\frac{૯૬૦}{૬૨}$=૧૫+$\frac{૩૦}{૬૨}$ જે પંદર મુહૂર્ત થાય છે તેને પહેલાં કહેલ આઠસોસિત્તેરની સાથે મેળવવા ૮૭૦+૧૫=૮૮૫ મેળવવાથી આઠસોપંચાસી મુહૂર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા ત્રીસભાગ શેષ વધે છે. (૮૮૫$\frac{૩૦}{૬૨}$) આ રીતે

एकस्य सम्पूर्णस्य चान्द्रमासस्येयं व्यवस्थेति विज्ञेयं, यतो हि एकस्मिन् चान्द्रमासे सावन-दिनादिकं किल (२९।१५।$\frac{३०}{६२}$) एतत्तुल्यं भवति। अस्यैव मुहूर्त्ताः (८८५। $\frac{३०}{६२}$) एतत्तुल्याः स्युस्तन्मध्य एव चन्द्रमसः क्षयवृद्धी भवत इति आख्याते ॥ एतदेव स्पष्टयति–'ता दोसिणा पक्खाओ अंधगारपक्खमयमाणे चंदे चत्तारि बायालसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ' तावद् ज्योत्स्ना पक्षतोऽन्धकारपक्षमयमानश्चन्द्र श्चत्वारि द्विचत्वारिंशानि शतानि षट् चत्वारिंशतं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावचन्द्रोरज्यते ॥ तावदिति पूर्ववत् ज्योत्स्नापक्षतः–ज्योत्स्नाप्रधानः पक्षो ज्योत्स्नापक्षः–शुक्लपक्ष इति तस्मात् शुक्लपक्षतोऽन्धकारपक्षं–कृष्णपक्षमयमानो–गच्छन् चन्द्रः खलु चत्वारिमुहूर्त्तशतानि द्विचत्वारिंशानि–द्विचत्वारिंशदधिकानि चत्वारि शतानि (४४२) मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् चत्वारिंशतं द्वाषष्टिभागान् $\frac{४६}{६२}$ यावद् अपवृद्धि गच्छतीति वाक्यशेषः। अर्थादमान्तात् पूर्णान्तं यावच्चन्द्रो वृद्धिं गच्छति। पूर्णान्तादमान्तं यावच्चापवृद्धिं गच्छतीति तात्पर्यार्थो विज्ञेय इति ॥–(४४२।$\frac{४६}{६२}$) इत्युक्तमुहूर्त्तं यावचन्द्रो राहुविमानप्रभया रज्यते, कथं रज्यते इति प्रकार-

---

चंद्रमा का वृद्धिक्षय प्रतिपादित किया है। यह संम्पूर्ण चांद्रमास की व्यवस्था कही गई है। कारण की एक चांद्र मास में सावनादिक (२९। १५। $\frac{३०}{६२}$) इतना प्रमाण होता है। इनका मुहूर्त (८८५। $\frac{३०}{६२}$) इतना होता है इनके बीच में ही चंद्रमा की क्षयवद्धी होती है। इसको ही स्पष्ट रूप से कहते हैं (ता दोसिणा पक्खाओ अंधगार पक्खमयमाणे चंदे चत्तारि बायालसए छत्तालीसं च बावट्ठि-भागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ) ज्योत्स्ना पक्ष से अर्थात् शुक्लपक्ष से अंधकार पक्ष माने कृष्णपक्ष में गमन करता चंद्र चार सो बयालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग यावत् अपवृद्धि क्षय करता है। अर्थात् अमास से पूर्णिमा पर्यन्त यावत् चंद्र वृद्धि प्राप्त करता है। तथा पूर्णिमा से अमावास्या पर्यन्त अपवृद्धि करता है। (४४२। $\frac{४६}{६२}$) इतना मुहूर्त प्रमाण में चंद्र राहु की विमान प्रभा से रंजित होता है। किस प्रकार रंजित होता है? वह

છે. આ સંપૂર્ણ ચાંદ્રમાસની વ્યવસ્થા કહેલ છે. કારણકે એક ચાંદ્રમાસમા સાવનાદિક (૨૯। ૧૫।$\frac{૩૦}{૬૨}$) આટલું પ્રમાણ થાય છે. આના મુહૂર્ત (૮૮૭।$\frac{૩૦}{૬૨}$) આટલા થાય છે. આમાંજ ચંદ્રમાના વૃદ્ધિક્ષય થાય છે. આનેજ સ્પષ્ટ પણાથી કહે છે. (ता दोसिणा पक्खाओ अंधगारपक्खमयमाणे चंदे चत्तारि बायालसए छत्तालीसंच बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ) જ્યોત્સ્ના પક્ષથી અર્થાત્ શુક્લપક્ષથી અંધકારપક્ષ એટલેકે કૃષ્ણપક્ષમાં ગમન કરીને ચંદ્ર ચારસો બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ યાવત્ અપવૃદ્ધિ–ક્ષય કરે છે. અર્થાત્ અમાસથી પૂર્ણિમા પર્યન્ત યાવત્ ચંદ્ર વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. તથા પૂર્ણિમાથી અમાવાસ્યા પર્યન્ત અપવૃદ્ધિ કરે છે. (૪૪૨।$\frac{૪૬}{૬૨}$) આટલા મુહૂર્ત પ્રમાણમાં ચંદ્ર રાહુના વિમાનની પ્રભાથી રંજીત થાય છે. કેવી રીતે રંજીત થાય

मग्रे वक्ष्यते । प्रथमं तावत् पूर्वोक्त वृद्धयपवृद्धयोरुपपत्तिः प्रकाश्यते-एकस्य चान्द्रमासस्य मध्ये द्वौ पक्षौ भवत स्तत्र चैकस्मिन् पक्षे चन्द्रमसो वृद्धिर्भवति, अन्यस्मिन पक्षे चापवृद्धि र्भवति । चान्द्रमासस्य च परिमाणमेकोनत्रिंशद् रात्रिन्दिवानि (२९) एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागा इत्युक्तं प्राक्ग्रन्थोक्तानुसारमिति । रात्रिन्दिवं च त्रिंशन्मुहूर्त्तकरणार्थ मेकोनत्रिंशता गुण्यते २९×३०=८७० जातान्यष्टौ शतानि सप्तत्यधिकानि मुहूर्त्तानाम् । ये च द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागा रात्रिंदिवस्य तेऽपि मुहूर्त्तसत्कभागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते-$(\frac{३२}{६२})\times३०=\frac{९६०}{६२}$ जातानि नवशतानि षष्ट्यधिकानीति एतेषां द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धाः पञ्चदशमुहूर्त्ताः । शेषा स्तिष्ठन्ति त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः $\frac{९६०}{६२}=१५+\frac{३०}{६२}$ लब्धमुहूर्त्ताः पूर्वोक्तेषु सप्तत्यधिकाष्टशतेषु मुहूर्त्तस्थानेषु प्रक्षिप्यन्ते-८७०+१५=८८५ मुहूर्त्ताः, शेषाश्च त्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः $(८८५\frac{३०}{६२})$ जातान्यष्टौ शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि

प्रकार आगे कहा जायगा । यहां प्रथम वृद्धिक्षय का कथन किया जाता है- एक चांद्रमास में दो पक्ष होता है, उनमें एक पक्ष में, चंद्रमा की वृद्धि होती है । दूसरे पक्ष में अपवृद्धि होती है । चांद्रमास का परिमाण उन्तीस अहोरात्र का होता है (२९) एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग होते हैं यह पहले ग्रन्थोक्तानुसार प्रतिपादित किया ही है । अहोरात्र का तीस मुहूर्त करने के लिये उन्तीस को तीस से गुणा करे २९×३०=८७० । गुणा करने से आठ सो सित्तेर मुहूर्त होते हैं । तथा जो अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग है, उसका भी मुहूर्तात्मक भाग करने के लिये तीस से गुणा करें $(\frac{३२}{६२})\times३०=\frac{९६०}{६२}$ गुणा करने से नव सो साठ होते हैं । इनका बासठ से भाग करे तो पंद्रह मुहूर्त लब्ध होते हैं । तथा बासठिया तीस भाग शेष रहता है । $\frac{९६०}{६२}=१५+\frac{३०}{६२}$ जो पंद्रह मुहूर्त लब्ध हुवे हैं उनको पूर्व कथित आठ सो सित्तेर के साथ जोडे -८७०+१५=८८५ जोडने से आठ सो पचासी मुहूर्त होते हैं । तथा बास-

છે ? તે પ્રકાર આગળ કહેવામાં આવશે. અહીંયાં પહેલાં વૃદ્ધિ અને ક્ષય સંબંધી કથન કરવામાં આવે છે. એક ચાંદ્રમાસમાં બે પક્ષો હોય છે. તેમાં એક પક્ષમાં ચાંદ્રમાસની વૃદ્ધિ થાય છે. અને બીજા પક્ષમાં અપવૃદ્ધિ-ક્ષય થાય છે. ચાંદ્રમાસનું પરિમાણ ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર સુધીનું હોય છે. (૨૯) એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસભાગ થાય છે. આ પહેલાં ગ્રન્થોક્તાનુસાર પ્રતિપાદિત કરેલજ છે. અહોરાત્રના ત્રીસ મુહૂર્ત કરવા માટે ઓગણત્રીસનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો. ૨૯+૩=૮૭૦ ગુણાકાર કરવાથી આઠસોસીતેર મુહૂર્ત થાય છે. તથા જે અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ છે. તેનો પણ મુહૂર્તાત્મક ભાગ કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{૩૨}{૬૨}=૩૦\frac{૯૬૦}{૬૨}$+ગુણાકાર કરવાથી નવસોસાઈઠ આવે છે. તેનો બાસઠથી ભાગાકાર કરવાથી પંદર મુહૂર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ શેષ રહે છે. $\frac{૯૬૦}{૬૨}=૧૫+\frac{૩૦}{૬૨}$ જે પંદર મુહૂર્ત થાય છે તેને પહેલાં કહેલ આઠસોસિત્તેરની સાથે મેળવવા ૮૭૦+૧૫=૮૮૫ મેળવવાથી આઠસોપંચાસી મુહૂર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા ત્રીસભાગ શેષ વધે છે. $(૮૮૫\frac{૩૦}{૬૨})$ આ રીતે

मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशद् द्वाषष्टिभागा इति । एवमप्युपपद्यते पूर्वोक्तं सूत्रखण्डम् 'ता अट्ठपंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स' इत्यादि, एतदेव प्रतिविशेषावबोधार्थं वैविक्त्येन विवेचितम्-'ता दोसिणा पक्खाओ' इत्यादिना इति । अथ च रागप्रकारं राहुविमानप्रभाया यत् समुत्पद्यते तद् विशिनष्टि-'तं जहा-पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसमं भागं' तद्यथा-प्रथमायां प्रथमं भागं द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागम् । प्रथमायां-पक्षाद्यभूतायां प्रतिपल्लक्षणायां तिथौ परिसमाप्तवत्यां सत्यां प्रथमं भागं-परिपूर्णं पञ्चदशं भागं यावद्रज्यते-रक्तो भवति । द्वितीयायां तिथौ परिसमाप्तवत्यां सत्यां परिपूर्णं द्वितीयं पञ्चदशं भागं यावद्रज्यते, तृतीयायां तिथौ परिसमाप्तवत्यां सत्यां परिपूर्णं तृतीयं पञ्चदशं भागं यावद्रज्यते....। एवं क्रमेण यावत् पञ्चदश्यां तिथौ परिसमाप्तवत्यां परिपूर्णं पञ्चदशं भागं यावद्रज्यते । तस्याश्च

ठिया तीस भाग शेष रहता है । (८८५ $\frac{३०}{६२}$) इस प्रकार आठ सो पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीस भाग होते हैं, यह प्रकार सूत्रांश द्वारा कहा है-(ता अट्ठ पंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स) इसको ही स्पष्टतया ज्ञात होने के लिये विवेक पूर्वक विवेचित किया है । (ता दोसिणा पक्खाओ) इत्यादि से कहा है ।

अब राहु विमान की प्रभा से जो राग प्रकार होता है, उसको कहते है (तं जहा पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसं भागं) प्रथम अर्थात् पक्ष का आदि प्रतिपदा तिथि में समाप्त हो तो परिपूर्ण पंद्रहवां भाग रक्त होता है । द्वितीया तिथि समाप्त हो तो दूसरा पंद्रहवां भाग परिपूर्ण रक्त होता है, तृतीया तिथि समाप्त हो तो तीसरा पंद्रहवां भाग रक्त होता है । इस प्रकार के क्रम से यावत् पंद्रहवीं तिथि समाप्त हो तो

આઠસોપંચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસભાગ થાય છે. તે આ સૂત્રાંશ દ્વારા કહેલ છે. (ता अट्ठपंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स) આ કથનને સ્પષ્ટ રીતે જાણવા માટે વિવેકપૂર્વક ઉપર પ્રમાણે વિવેચન કરેલ છે. (ता दोसिणा पक्खाओ ઈત્યાદિથી કહેલ છે.

હવે રાહુના વિમાનની પ્રભાથીજ રાગનો પ્રકાર થાય છે. તે બતાવવામાં આવે છે. -(तं जहा पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियंभागं जाव पण्णरसीए पण्णरसं भागं) પહેલાં એટલેકે પક્ષની આદિ પ્રતિપદાતિથી સમાપ્ત થાય તો પુરેપુરો પંદરમો ભાગ રક્ત થાય છે. બીજની તિથિ સમાપ્ત થાય તો બીજો પંદરમો ભાગ પુરેપુરો લાલ થાય છે. ત્રીજ તિથિ છ સમાપ્ત થાય તો ત્રીજો પંદરમો ભાગ લાલ થાય છે આ પ્રમાણે ક્રમથી યાવત્ પંદરમી તિથિ સમાપ્ત થાય તો પંદરમો ભાગ લાલ થાય છે, આ પંદરમી તિથિના અંતના સમયમાં

पञ्चदश्या स्तिथेश्चरमसमये चन्द्रः सर्वात्मना राहुविमानप्रभया रक्तो भवति कृष्णपक्षे तिरो-हितो भवति, शुक्लपक्षे च प्रकाशितो भवतीति भावः। उक्तं च मूले-'चरिमसमए चंदे रत्ते भवइ'-चरमसमये चन्द्रो रक्तो भवति। प्रतिपक्षान्ते कृष्णशुक्लभागभेदेनानुरक्तो भवतीत्यर्थः॥ यस्तु षोडशोभागो द्वाषष्टिभागद्वयात्मकोऽनावृत्त स्तिष्ठति स चाल्पत्वाद् दृश्यत्वाच न परि-गण्यते, दृश्यार्धचन्द्रभागस्थ षोडश कलात्मकत्वात् तिथीनां पञ्चदशत्वाच्च परिशेषो भागो दूरत्वाद्दृश्यत्वाच्च न परिगण्यत इत्यर्थः। अथ परिशेषामवस्थां प्रतिपादयति-'अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ' अवशेषेषु समयेषु चन्द्रो रक्तो भवति विरक्तश्च भवति॥-अवशेषेषु-अवशिष्टेषु-पञ्चदश्यास्तिथेः चरमसमयं विहाय अन्धकारपक्षप्रथमसमयादारभ्य शेषेषु सर्वेष्वपि समयेषु चन्द्रो रक्तोऽपि भवति, विरक्तश्चापि भवति, कियानंशश्चन्द्रस्यान्ध-काररूपेण राहुणा आवृत्तोऽप्रकाशितो भवति, कियानंशश्च अनावृतत्वाद् दृश्यभागगतत्वाच्च

पंद्रहवां भाग रक्त होता है। उस पंद्रहवीं तिथि के अन्त के समय में चंद्र सर्वात्मना राहु विमान की प्रभा से रक्त होता है। तात्पर्य यह है कि-कृष्ण-पक्ष में तिरोहित होता है एवं शुक्लपक्ष में प्रकाशित होता है। मूल में कहा भी है-(चरिमसमए चंदे रत्ते भवइ) प्रतिपक्ष के अन्त भाग में चंद्र रक्त होता है। जो बासठिया दो भाग रूप जो सोलहवां भाग है, वह अनावृत ही रहता है। उसको अल्प एवं अदृश्य होने से परिगणित नहीं करते। कारण की दृश्यमान चंद्र भाग का सोलहवीं कला रूप होने से तथा तिथियां पंद्रह होने से शेष भाग दूर होने से एवं अदृश्य होने से गिना नहीं जाता है।

अब शेष अवस्था विषय में प्रतिपादन करते हैं-(अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ) पंद्रह तिथि का अन्त का समय को छोडकर कृष्णपक्ष का प्रथम समय से आरंभ करके शेष सभी समय में चंद्र रक्त होता है तथा विरक्त भी होता है राहु से आवृत्त चंद्र का कितनेक अंश अंधकार रूप से

પંદર ચંદ્ર સર્વાત્મના રાહુ વિમાનની પ્રભાથી લાલ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છેકે-કૃષ્ણપક્ષમાં ઢંકાઇ જાય છે. અને શુક્લ પક્ષમાં પ્રકાશિત થાય છે. મૂલમાં કહ્યું પણ છે. -(चरिमसमए चंदे रत्ते भवइ) દરેક પક્ષના અંત ભાગમાં ચંદ્ર લાલ થાય છે. જે બાસઠિયા બે ભાગરૂપ જે સોળમો ભાગ છે તે અનાવૃત્ત-વિના ઢંકાયેલ રહે છે. તે અલ્પ અને અદૃશ્યમાન હોવાથી ગણેલ નથી. કારણકે દેખાતા ચંદ્ર ભાગની સોળમી કળારૂપ હોવાથી તથા તિથિયો પંદર હોવાથી અને શેષ ભાગ દૂર હોવાથી અને અદૃશ્ય હોવાથી ગણવામાં આવતો નથી.

હવે બાકીની અવસ્થાના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે:-(अवसेसे समए चंदे रत्तेय विरत्तेय भवइ) પંદર તિથિના અંતના સમયને છોડીને કૃષ્ણપક્ષના પ્રથમ સમયથી આરંભ કરીને બાકીના બધા સમયમાં ચંદ્ર રક્ત થાય છે. તથા વિરક્ત પણ થાય છે, રાહુથી ઢંકાયેલ ચંદ્રનો કેટલોક અંશ અંધકારરૂપે રાહુથી ઢંકાઇને વિના પ્રકાશિત રહે

प्रकाशितो भवतीति भावः ॥ अथान्धकारपक्षस्य वक्तव्यतोपसंहारमाह–'इयण्णं अमावासा, एत्थ णं पढमे पव्वे अमावासे, ता अंधारपक्खो' इयं खलु अमावास्या, इत्थं खलु प्रथमं पर्व अमावास्या, तावद् अन्धकार पक्षः' ।–इयं पञ्चदशी तिथिरन्धकारपक्षे–कृष्णपक्षे, अमावास्या–अमावास्यानाम्नीतिथिः प्रोच्यते । णमिति वाक्यालङ्कारे, इत्थं खलु अत्र युगे प्रथमं पर्व अमावास्या भवति । (कृष्णादि मासप्रवृत्तत्वात् ।) इह खलु मुख्यवृत्त्या पर्वशब्दस्याभिधेयममावास्या पौर्णमासी च व्यवहारेऽपि दृश्येते, शास्त्रेऽपि तथैव, तर्हि कथमत्र प्रथमं पर्व अमावास्या इत्युक्तं भवेत् ?, अत्रोच्यते–एकस्मिन् चान्द्रमासे शुक्लकृष्णाभिधौ द्वौ पक्षौ भवतः, पक्षान्तस्य नाम पर्व इति व्यवह्रियते (तत्रैव चन्द्रस्य क्षयवृद्धयोः परमत्वादिति) अत एवोक्तं भवेत्, 'एत्थ णं पढमे पव्वे अमावासे' इत्थं खलु प्रथमं पर्व अमावास्येति । अयममावास्यान्तः पक्षः अन्धकारपक्षो भवति–कृष्णपक्षपदेन लोके व्यवह्रियते ॥–अथ कथं चत्वारि मुहूर्त्तश-

---

राहु से आवृत्त होकर अप्रकाशित होता है । अर्थात् कितनेक अंश अनावृत्त होने से तथा दृश्यभाग गत होने से प्रकाशित होता है ।

अब अंधकार पक्ष की वक्तव्यता का उपसंहार कहते हैं–(इयण्णं अमावासा, एत्थणं पढमे पव्वे अमावासे, ता अंधकारपक्खो) यह पंद्रहवीं तिथि कृष्णपक्ष में अमावास्या नाम की तिथि होती है । इस प्रकार इस युग में प्रथम पर्व अमास होती है, कृष्णादि मास प्रवृत्त होने से। यहां पर मुख्यवृत्ति से पर्व शब्द का अभिधेय अमावास्या एवं पूर्णिमा व्यवहार में भी दिखी जाती है। शास्त्र में भी उसी प्रकार है, तो यहां पर प्रथम पर्व अमावास्या को कहा है, इसके लिये कहते हैं–इस चांद्रमास में शुक्ल पक्ष एवं कृष्णपक्ष इस प्रकार दो पक्ष होते हैं । पक्षान्त का नाम पर्वरूप से व्यवहार होता है । (उसमें ही चंद्र का क्षय एवं वृद्धि होने से) अतएव कहा भी है–(एत्थ णं पढमे पव्वे अमावासे) यह अमान्तपक्ष कृष्णपक्ष होता है ।

છે. અર્થાત્ કેટલોક અંશ અનાવૃત હોવાથી તથા દૃશ્યમાન હોવાથી પ્રકાશિત થાય છે.

હવે અંધકાર પક્ષની વક્તવ્યતાને। ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.-(इयण्णं अमावासा एत्थ णं पढमे पव्वे अमावासे, ता अंधकारपक्खे) આ પંદરમી તિથિ કૃષ્ણુપક્ષમાં અમાવાસ્યા નામની તિથિ હોય છે. આ પ્રમાણે આ યુગમાં પહેલું પર્વ અમાસજ હોય છે. કૃષ્ણાદિમાસ આવૃત્ત હોવાથી અહીંયાં મુખ્ય વૃત્તિથી પર્વ શબ્દનું નામ અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમા વ્યવહારમાં પણ દેખવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં પણ એજ પ્રમાણે છે. અહીંયાં પહેલું પર્વ અમાસને કહેલ છે. તે માટે કહેવામાં આવે છે. આ ચાંદ્રમાસમાં શુકલપક્ષ અને કૃષ્ણુપક્ષ એ રીતે બે પક્ષો હોય છે. પક્ષની અંતિમ તિથિના નામને। પર્વરૂપે વ્યવહાર થાય છે. તેમાંજ ચંદ્રનો ક્ષય અને વૃદ્ધિ થાય છે.) તેથીજ કહ્યું છે.-(एत्थ णं पढमे पव्वे अमावासे) આ અમાસ સુધીનો પક્ષ કૃષ્ણુપક્ષ કહેવાય છે.

तानि द्विचत्वारिंशदधिकानि पट्चत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्येत्युपपद्यते ?' अत्रापि गणितप्रक्रिया प्रदर्श्यते-इहैकस्मिन् चान्द्रमासे शुक्लपक्षः कृष्णपक्षो वा चान्द्रमासस्यार्द्ध स्यात् अत एव पूर्वप्रतिपादित चान्द्रमासप्रमाणस्य (२९।$\frac{३२}{६२}$) अस्यार्द्धप्रमाणं पक्षमानं भवेत् तच्च पक्षप्रमाणं चतुर्दशरात्रिन्दिवं सप्तचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागा रात्रिन्दिवस्येति, तत्र रात्रिन्दिवस्य परिमाणं त्रिशन्मुहूर्त्ता इत्यतश्चतुर्दशत्रिंशता गुण्यन्ते यथा-१४ × ३०=४२० जातानि विंशत्यधिकानि चत्वारि शतानि मुहूर्त्तानाम्, अथ च येऽपि सप्तचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागा $\frac{४७}{६२}$ स्तेऽपि मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुणनीया इति गुण्यन्ते-($\frac{४७}{६२}$) × ३०=$\frac{१४१०}{६२}$- जातानि दशोत्तराणि चतुर्दशशतानि द्वाषष्टिभागानाम् । द्वापष्ट्याभागो ह्रियते $\frac{१४१०}{६२}$=२२+$\frac{४६}{६२}$ लब्धाः द्वाविंशति मुहूर्त्तास्ते च विंशत्यधिकशतचतुष्टयात्मके मुहूर्त्तराशौ प्रक्षेप्याः ४२०+२२=४४२ जातानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि चत्वारिशतानि मुहूर्त्तानां, ये च शेपास्तिष्ठन्ति पट् चत्वारिंशद् द्वाप-

अब चारसो बयालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया छियालीस भाग होते हैं ? इसके लिये गणितप्रक्रिया दिखलाई जाती है-यहां एक चांद्रमास में शुक्लपक्ष या कृष्णपक्ष में अर्थात् एक पक्ष में चांद्रमास आधा होता है । अत एव पूर्वप्रतिपादित चांद्रमास प्रमाणका (२९$\frac{३२}{६२}$) इतने प्रमाण से आधा मान एक पक्ष का होता है । वह पक्षका प्रमाण चौदह अहोरात्रि परिमाण का तथा एक अहरात्र का बासठिया तैंतालीस भाग होता है रात्र दिवसका परिमाण तीस मुहूर्तका होता है अतः चौदह को तीससे गुणाकरे जैसे की-१४+३०=४२० गुणा करने से चारसो वीस मुहूर्त होते हैं । तथा जो वासठिया सैंतालीस भाग है उसको मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणाकरे ($\frac{४७}{६२}$)+३०=$\frac{१४१०}{६२}$ गुणा करने से बासठिया चौदह सो दस होते हैं उसका बासठ से भागकरे $\frac{१४१०}{६२}$= २२+$\frac{४६}{६२}$ भाग करने से बाईस मुहूर्त लब्ध होता है, उसको चारसो वीस की जो मुहूर्त संख्या कही गई है उसके साथ जोडे ४२०+२२=४४२ जोडने से चार

હવે ચારસોબેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગો થાય છે તે માટે ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. અહીં એક ચંદ્રમાસમાં શુક્લપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષમાં અર્થાત્ એક પક્ષમાં ચાંદ્રમાસ અર્ધો થાય છે. તેથીજ પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ ચાંદ્રમાસના પ્રમાણ (૨૯$\frac{૩૨}{૬૨}$) આટલા પ્રમાણથી અર્ધું પ્રમાણ એક પક્ષનું હોય છે. તે પક્ષનું પ્રમાણ ચૌદ રાતદિવસ તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ થાય છે. રાતદિવસનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું હોય છે. તેથી ચૌદનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો જેમકે-૧૪+૩૦=૪૨૦ ગુણાકાર કરવાથી ચારસોવીસ મુહૂર્ત થાય છે. તથા જે બાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ છે તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{૪૭}{૬૨}$+૩૦=$\frac{૧૪૧૦}{૬૨}$ ગુણાકાર કરવાથી બાસઠિયા ચૌદસોદસ થાય છે. તેનો બાસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૧૪૧૦}{૬૨}$=૨૨+$\frac{૪૬}{૬૨}$ ભાગ કરવાથી બાવીસ મુહૂર્ત આવે છે. તેને ચારસોવીસની જે મુહૂર્ત સંખ્યા કહી છે તેની સાથે મેળવવા

ष्टिभागास्ते मुहूर्तभागाः । तदेवं यावन्तं कालं चन्द्रमसोऽपवृद्धिः-क्षय स्तावत्कालपर्यन्तं भागस्य कृष्णपक्षरूपस्य परिमाणं-(४४२$\frac{४६}{६२}$) मुहूर्त्तात्मकं विवेचितम् । अथ च यावन्तं कालं चन्द्रमसो वृद्धिस्तावन्तं कालमभिधित्सुराह-'ता णं दोसिणा पक्खं अयमाणे चंदे चत्तारे बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ' तावत् खलु ज्योत्स्ना पक्षमयमान श्चन्द्रश्चत्वारि द्वाचत्वारिंशानि मुहूर्त्तशतानि षट् चत्वारिंशतं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावच्चन्द्रो विरज्यते ॥ तावदिति प्राग्वत् खल्विति वाक्यालङ्कारे तस्मादन्धकारपक्षात् ज्योत्स्नापक्षं-शुक्लपक्षम्, अयमानः-आददानः-शुक्लपक्षाभिमुखं गच्छन् चन्द्रः खलु द्वाचत्वारिंशानि-द्वाचत्वारिंशदधिकानि चत्वारिशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् चत्वारिंशतं च द्वाषष्टिभागान् यावत् ४४२$\frac{४६}{६२}$ एतत्कालपर्यन्तं वृद्धिमुपगच्छति चन्द्र इति वाक्यशेषः । यथोक्तसंख्यकानि मुहूर्त्तपरिमाणानि यावच्चन्द्रः शनैः शनैः गच्छन् विरक्तो भवति-प्रकाशवृद्धिमुपयाति राहुविमानेन अनावृतो भवति, अत्रापि गणितभावना कृष्णपक्षोक्तवदेव

सो बयालीस मुहूर्त होते हैं तथा जो एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग शेष रहता है ये मुहूर्तका अंश भाग है । इस प्रकार जितने काल में चंद्रमा की अपवृद्धि माने क्षय रहता है उतने काल पर्यन्त के कृष्णपक्ष रूप भाग का परिमाण (४४२$\frac{४६}{६२}$) इतने मुहूर्त प्रमाण का प्रतिपादित होता है ।

अब जितने काल में चंद्रमा की वृद्धि होती है उसका निर्देश करने के हेतु से कहते हैं-(ता दोसिणा पक्खं अयमाणे चंदे चत्तारे बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ) कृष्णपक्ष से शुक्लपक्ष गमन करता हुवा चंद्र चारसो बयालीस मुहूर्त तथ एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग यावत् ४४२$\frac{४६}{६२}$ इतने कालपर्यन्त चंद्र वृद्धि को प्राप्त करता है। यथोक्त संख्यावाले मुहूर्त में चंद्र धीमेधीमे गमन करके विरक्त अर्थात् प्रकाश की वृद्धि करता है । अर्थात् राहु विमान से अनावृत्त रहता है । यहां पर भी

४२०+२२=४४२ મેળવવાથી ચારસોબેંતાલીસ મુહૂર્ત થાય છે. તથા જે એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસભાગ શેષ વધે છે, તે મુહૂર્તના અંશ ભાગો છે. આ પ્રમાણે જેટલા સમયમાં ચંદ્રમાની અપવૃદ્ધિ એટલેકે ક્ષય થાય છે. એટલા કાળ પર્યન્તના કૃષ્ણપક્ષ રૂપ ભાગનું પરિમાણ (૪૪૨$\frac{૪૬}{૬૨}$) આટલા મુહૂર્ત પ્રમાણનું પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે કેટલા કાળમાં ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ થાય છે. તે બતાવવાના હેતુથી કહે છે.-(ता दोसिणा पक्खं अयमाणे चंदे चत्तारे बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ) કૃષ્ણપક્ષથી શુક્લપક્ષમાં ગમન કરતો ચંદ્ર ચારસોબેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ યાવત્ (૪૪૨$\frac{૪૬}{૬૨}$) આટલા કાળ પર્યન્ત ચંદ્ર વધે છે. યથોક્ત સંખ્યાવાળા મુહૂર્તમાં ચંદ્ર ધીમે ધીમે ગમન કરવાથી વિરક્ત એટલેકે પ્રકાશની વૃદ્ધિ કરે છે. અર્થાત્ રાહુ વિમાનથી અનાવૃત રહે છે. અહીં પણ ગણિત ભાવના કૃષ્ણપક્ષના સંબંધમાં કહ્યા

भावनीया (२९।$\frac{३२}{६२}$) एतस्यैवार्द्धं (१४।$\frac{४७}{६२}$) ज्योत्स्नापक्षस्यापि मानमतः पूर्ववदेव क्रियेति ॥

अथ तमेव विरागप्रकारमाह–'तं जहा–पढमाए पढमं भागं वितियाए वितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसमं भागं चरिमे समए चंदे विरत्ते भवइ' तद्यथा–प्रथमायां प्रथमं भागं द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागं चरमे समये चन्द्रोविरक्तो भवति ॥ तद्यथा–विरक्तस्य प्रकारो यथा–प्रकाशवृद्धिक्रमो यथा–प्रथमायां–शुक्लपक्षारम्भभूतायां- प्रतिपल्लक्षणायां तिथौ प्रथमं भागं–परिपूर्ण–पञ्चदशं भागं यावत्प्रकाशितो भवति, ततश्च द्वितीयायां तिथौ द्वितीयं भागं–परिपूर्णद्वितीयपञ्चदशं भागं यावत् प्रकाशितो भवति । एवमेव तृतीयादिषु तिथिषु तत्तद् भागवृद्धिक्रमेणानुरक्तो भवति, यावत् पञ्चदश्यां तिथौ पञ्चदशं भागं यावच्चन्द्रः प्रकाशितो भवति–परिपूर्णदृश्यभागश्चन्द्रस्य प्रकाशितो भवतीत्यर्थः। तस्याश्च पञ्चदश्याः–पौर्णमासीरूपायास्तिथे श्चरमसमये चन्द्रो विरक्तो भवति–छायारहितत्वात् प्रकाशितो भवति, सर्वात्मना राहुविमानेन अनावृत्तो भवतीतिभावः ॥

गणित भावना कृष्णपक्ष में कहे अनुसार भावित करलेवें । (२९।$\frac{३२}{६२}$) इस प्रमाण का आधा (१४।$\frac{४७}{६२}$) शुक्ल पक्षका प्रमाण पूर्व कथनानुसार ही किया जाता है।

अब चंद्रका विराग प्रकार कहते हैं–(तं जहा पढमाए पढमं भागं वितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसमं भागं चरिमे समए चंदे विरत्ते भवइ) विरक्तका प्रकार इस प्रकार अर्थात् प्रकाश वृद्धिका क्रम इस प्रकार से है–शुक्लपक्ष के आरम्भ रूप प्रतिपदा तिथि में प्रथम भाग अर्थात् परिपूर्ण पंद्रहवां भाग प्रकाशित होता है । तदनन्तर द्वितीया तिथि में दूसरा भाग परिपूर्ण दूसरा पंद्रहवां भाग यावत् प्रकाशित होता है । इसी प्रकार तृतीयादि तिथि में तत् तत भाग की वृद्धि के क्रम से रक्त होता है । यावत् पंद्रहवी तिथि में पंद्रह भाग यावत् चंद्र प्रकाशित होता है । अर्थात् परिपूर्ण चंद्र का दृश्य भाग प्रकाशित होता है । पूर्णिमारूप पंद्रहवें भाग रूप अन्त समय में चंद्र छाया

પ્રમાણે ભાવિત કરી લેવી. (૨૯$\frac{૩૨}{૬૨}$) આ પ્રમાણના અર્ધા (૧૪$\frac{૪૭}{૬૨}$ શુક્લ પક્ષનું પ્રમાણ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ કરવામાં આવે છે.

હવે ચંદ્રનો વિરાગ પ્રકાર બતાવે છે–(तं जहा–पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसं भागं चरिमे समए चंदे विरत्ते भवइ) વિરક્તનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે–અર્થાત્ પ્રકાશ વૃદ્ધિનો ક્રમ આ પ્રમાણે થાય છે શુક્લપક્ષના આરંભની એકમની તિથિએ પહેલો ભાગ એટલે કે પૂરેપૂરો પંદરમો ભાગ પ્રકાશિત થાય છે, તે પછી બીજને દિવસે બીજો પુરેપુરો પંદરમો ભાગ યાવત્ પ્રકાશિત થાય છે. એજ પ્રમાણે ત્રીજના દિવસે તે તે ભાગના વૃદ્ધિના ક્રમથી લાલ થાય છે, યાવત્ પંદરમી તિથિએ પંદરે ભાગથી યાવત્ ચંદ્ર પ્રકાશિત થાય છે. અર્થાત્ પુરેપુરા ચંદ્રનો દેખાતો ભાગ પ્રકાશિત થાય છે. પૂર્ણિમારૂપ પંદરમા ભાગના અંતના સમયમાં ચંદ્ર છાયા રહિત હોવાથી પ્રકાશિત થાય

अथ शेषासु तिथिषु विरक्तपरिमाणमाह–'अवसेससमए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, इयण्णं पुण्णिमासिणी, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासिणी' अवशेषसमये चन्द्रो रक्तश्च विरक्तश्च भवति, इयं खलु पौर्णमासी, अत्र खलु द्वितीयं पर्व पौर्णमासी ॥–अवशेषसमये–पौर्णमासी-रूपाया स्तिथे श्चरमसमयं विहाय शुक्लपक्षस्य प्रथमसमयादारभ्य शेषेषु चन्द्रो रक्तश्च भवति विरक्तश्च भवति–देशतोरक्तो भवति देशतो विरक्तश्च भवति, मुहूर्त्तसंख्याभावना तु प्रागवदेव भावनीया। ततश्च शुक्लपक्ष वक्तव्यतोपसंहारमाह–'इयण्णं' इति, इयम्–अनन्तरोदिता पौर्णमासीरूपा तिथिः–पञ्चदशी इत्याख्या तिथिः खलु पर्णमासी इत्युच्यते एवं चात्र युगे द्वितीयं पर्व पौर्णमासीत्युच्यते व्यवहारेऽपि, कृष्णादिमासत्वात्। शुक्लपक्षस्यापि परिमाणं सम्पूर्णचान्द्रमासस्य (२९।$\frac{३२}{६२}$) अस्य रात्रिन्दिवस्य अर्द्धभोगपरिमाणमेव, तेनास्यार्द्ध (१४।

रहित होने से प्रकाशित होता है। अर्थात् सर्व प्रकार से राहु विमान से अनावृत होता है।

अथ शेष तिथि में विरक्त परिमाण कहते हैं–(अवसेससमए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ इयण्णं पुण्णिमासिणी, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासिणी) पूर्णिमा तिथि का अन्तिम समय को छोड कर के शुक्लपक्ष का प्रथम समय से आरम्भ करके शेष समय में चंद्र रक्त भी होता है विरक्त भी होता है। देशतः रक्त होता है देशतः विरक्त होता है। मुहूर्त संख्या की भावना पूर्व कथनानुसार भी भावित कर लेवें। तत्पश्चात् शुक्लपक्ष के कथन का उपसंहार कहते हैं–(इयण्णं) पूर्व कथित पूर्णिमारूप तिथि अर्थात् पंद्रवी तिथि पूर्णिमा कही जाती है। तथा युग में दूसरा पर्व पूर्णिमा कही जाती है। व्यवहार में भी कृष्णपक्षादि मासका आरंभ होता है। शुक्ल पक्ष का परिमाण संपूर्ण चांद्र मास का (२९।$\frac{३}{६२}$) इस प्रकार है। इसका अहोरात्र का आधा भोगपरिमाण इस प्रकार है–अतः इसका आधा (१४।$\frac{४७}{६२}$) चौदह रात्रि दिवस तथा एक

છે. એટલે કે સર્વ પ્રકારથી રાહુવિમાનથી ખુલ્લો હોય છે.

બાકીની તિથિયોમાં વિરક્તતાનું પરિમાણ બતાવે છે-(अवसेससमए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, इयण्णं पुण्णिमासिणी, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासिणी) પૂર્ણિમા તિથિના અંતના સમયને છોડીને શુક્લપક્ષના પ્રથમ સમયથી આરંભ કરીને બાકીના સમયમાં ચંદ્ર લાલ પણ થાય છે અને વિરક્ત પણ થાય છે. દેશતઃ રક્ત થાય છે અને દેશતઃ વિરક્ત થાય છે. મુહૂર્ત સંખ્યાની ભાવના પૂર્વકથનાનુસાર પણ ભાવિત કરી લેવી. તે પછી શુક્લપક્ષના કથનનો ઉપસંહાર કરે છે. (इयण्णं) પૂર્વકથિત પૂર્ણિમારૂપ તિથિ અર્થાત્ પંદરમી તિથિ પૂર્ણિમા કહેવાય છે, તથા યુગમાં બીજી પર્વતિથિ પૂર્ણિમા કહેવાય છે. વ્યવહારમાં પણ કૃષ્ણપક્ષાદિમાસનો આરંભ થાય છે. શુક્લપક્ષનું પરિમાણ સંપૂર્ણ ચાંદ્રમાસ (૨૯।$\frac{૩૨}{૬૨}$ નું આ પ્રમાણે છે, આના અહોરાત્રનું અર્ધું ભોગપરિમાણ આ પ્રમાણે છે–તેથી આના

$\frac{४७}{६२}$) चतुर्दशरात्रिन्दवं, सप्तचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य । एकस्य च रात्रिन्दिवस्य मुहूर्त्तपरिमाणं किल त्रिंशन्मुहूर्त्ता स्तेन चतुर्दशत्रिंशता गुण्यन्ते-१४ × ३०=४२० जातानि विंशत्यधिकानि चत्वारिंशतानि मुहूर्त्तानाम् । सप्तचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाश्च त्रिंशता संगुण्य द्वाषष्ट्या विभज्यते $\frac{४७}{६२}$ × ३०=$\frac{१४१०}{६२}$=२२ + $\frac{४६}{६२}$ लब्धा मुहूर्त्ताः मुहूर्त्तस्थाने संयोज्य शेषाश्च शेषस्थाने निवेश्यन्ते तदा-(४२० + २२ + $\frac{४६}{६२}$)=४४२।$\frac{४६}{६२}$ अतः शुक्लपक्षस्य मुहूर्त्तपरिमाणं द्विचत्वारिंशदधिकानि चत्वारिंशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य भवतीति सम्यगुपपद्यत इति ॥ सू० ७९ ॥

एकस्मिन् युगे कियत्योऽमावास्याः कियत्यश्च पौर्णमास्या इति तद्गतां सर्वसंख्यां कथयति-'तत्थ खलु' इत्यादि ।

मूलम्-तत्थ खलु इमाओ बावट्ठि पुण्णिमासिणीओ बावट्ठि अमावासाओ पण्णत्ताओ, बावट्ठि एए कसिणा रागा बावट्ठि एए कसिणा विरागा, एए चउवीसे पव्वसए एए चउवीसे कसिणा रागविरागसए, जावइयाणं पंचण्हं संवच्छराणं समया एगेणं चउवीसेणं समयसए णूणगा एवइया परित्ता असंखेज्जा देसरागविरागसमया भवंतीति मक्खाया अमावासाओ णं पुण्णिमासिणी चत्तारि बायाले मुहुत्तसए

रात्रि दिवसका बासठिया सैंतालीस भाग होता है । एक अहोरात्रका मुहूर्त परिमाण तीस मुहूर्त होता है । अतः चौदह को तीससे गुणाकरे-१४ + ३०= ४५० गुणा करने से चारसो वीस मुहूर्त होते हैं तथा एक मुहूर्त का बासठिया सैंतालीस भाग को तीस से गुणा करके बासठ से भाग करे $\frac{४७}{६२}$+३०= $\frac{१४१०}{६२}$=२२ + $\frac{४६}{६२}$ लब्ध मुहूर्त को मुहूर्त के स्थानमें रखकर शेष को शेष स्थान में रक्खे । तो (४२०+२२ + $\frac{४६}{६२}$)=४४२।$\frac{४६}{६२}$। इस प्रकार शुक्लपक्ष का मुहूर्त परिमाण चारसो बयालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग होते हैं ॥सू० ७९॥

અર્થા (૧૪।$\frac{૪૭}{૬૨}$) ચૌદ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ થાય છે, એક અહોરાત્રનું મુહૂર્તપરિમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું થાય છે, તેથી ચૌદનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો ૧૪+૩૦=૪૨૦ ગુણાકાર કરવાથી ચારસોવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરીને બાસઠથી ભાગ કરવા. $\frac{૪૭}{૬૨}$+૩૦ $\frac{૧૪૧૦}{૬૨}$=૨૨+$\frac{૪૬}{૬૨}$ શબ્દ થયેલ મુહૂર્તને મુહૂર્તના સ્થાનમાં રાખીને બાકીના ભાગને શેષસ્થાનમાં રાખવા તો (૪૨૦+૨૨+$\frac{૪૬}{૬૨}$)=૪૪૨।$\frac{૪૬}{૬૨}$ આ પ્રમાણે શુક્લપક્ષના મુહૂર્તપરિમાણ ચારસો બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ થાય છે. ।।સૂ૦ ૭૯।।

अथ शेषासु तिथिषु विरक्तपरिमाणमाह—'अवसेससमए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, इयण्णं पुण्णिमासिणी, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासिणी' अवशेषसमये चन्द्रो रक्तश्च विरक्तश्च भवति, इयं खलु पौर्णमासी, अत्र खलु द्वितीयं पर्व पौर्णमासी ॥—अवशेषसमये—पौर्णमासीरूपाया स्तिथे श्चरमसमयं विहाय शुक्लपक्षस्य प्रथमसमयादारभ्य शेषेषु चन्द्रो रक्तश्च भवति विरक्तश्च भवति—देशतोरक्तो भवति देशतो विरक्तश्च भवति, मुहूर्त्तसंख्याभावना तु प्राग्वदेव भावनीया। ततश्च शुक्लपक्ष वक्तव्यतोपसंहारमाह—'इयण्णं' इति, इयम्—अनन्तरोदिता पौर्णमासीरूपा तिथिः—पञ्चदशी इत्याख्या तिथिः खलु पर्णमासी इत्युच्यते एवं चात्र युगे द्वितीयं पर्व पौर्णमासीत्युच्यते व्यवहारेऽपि, कृष्णादिमासत्वात्। शुक्लपक्षस्यापि परिमाणं सम्पूर्णचान्द्रमासस्य (२९।$\frac{३२}{६२}$) अस्य रात्रिन्दिवस्य अर्द्धभोगपरिमाणमेव, तेनास्यार्द्धं (१४।

रहित होने से प्रकाशित होता है। अर्थात् सर्व प्रकार से राहु विमान से अनावृत होता है।

अब शेष तिथि में विरक्त परिमाण कहते हैं—(अवसेससमए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ इयण्णं पुण्णिमासिणी, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासिणी) पूर्णिमा तिथि का अन्तिम समय को छोड कर के शुक्लपक्ष का प्रथम समय से आरम्भ करके शेष समय में चंद्र रक्त भी होता है विरक्त भी होता है। देशतः रक्त होता है देशतः विरक्त होता है। मुहूर्त संख्या की भावना पूर्व कथनानुसार भी भावित कर लेवें। तत्पश्चात् शुक्लपक्ष के कथन का उपसंहार कहते हैं—(इयण्णं) पूर्व कथित पूर्णिमारूप तिथि अर्थात् पंद्रवी तिथि पूर्णिमा कही जाती है। तथा युग में दूसरा पर्व पूर्णिमा कही जाती है। व्यवहार में भी कृष्णपक्षादि मासका आरंभ होता है। शुक्ल पक्ष का परिमाण संपूर्ण चांद्र मास का (२९।$\frac{३२}{६२}$) इस प्रकार है। इसका अहोरात्र का आधा भोगपरिमाण इस प्रकार है—अतः इसका आधा (१४।$\frac{४७}{६२}$) चौदह रात्रि दिवस तथा एक

છે. એટલે કે સર્વ પ્રકારથી રાહુવિમાનથી ખુલ્લો હોય છે.

બાકીની તિથિયોમાં વિરક્તતાનું પરિમાણુ બતાવે છે—(अवसेससमए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, इयण्णं पुण्णिमासिणी, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासिणी) પૂર્ણિમા તિથિના અંતના સમયને છોડીને શુક્લપક્ષના પ્રથમ સમયથી આરંભ કરીને બાકીના સમયમાં ચંદ્ર લાલ પણ થાય છે અને વિરક્ત પણ થાય છે. દેશતઃ રક્ત થાય છે અને દેશતઃ વિરક્ત થાય છે. મુહૂર્ત સંખ્યાની ભાવના પૂર્વકથનાનુસાર પણ ભાવિત કરી લેવી. તે પછી શુક્લપક્ષના કથનનો ઉપસંહાર કરે છે. (इयण्णं) પૂર્વકથિત પૂર્ણિમારૂપ તિથિ અર્થાત્ પંદરમી તિથિ પૂર્ણિમા કહેવાય છે, તથા યુગમાં બીજી પર્વતિથિ પૂર્ણિમા કહેવાય છે. વ્યવહારમાં પણ કૃષ્ણપક્ષાદિમાસનો આરંભ થાય છે. શુક્લપક્ષનું પરિમાણ સંપૂર્ણ ચાંદ્રમાસ (૨૯।$\frac{૩૨}{૬૨}$ નું આ પ્રમાણે છે, આના અહોરાત્રનું અર્ધું ભોગપરિમાણ આ પ્રમાણે છે—તેથી આના

$\frac{47}{62}$) चतुर्दशरात्रिन्दवं, सप्तचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य । एकस्य च रात्रिन्दिवस्य मुहूर्त्तपरिमाणं किल त्रिंशन्मुहूर्त्ता स्तेन चतुर्दशत्रिंशता गुण्यन्ते–१४ × ३०=४२० जातानि विंशत्यधिकानि चत्वारिंशतानि मुहूर्त्तानाम् । सप्तचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाश्च त्रिंशता संगुण्य द्वाषष्ट्या विभज्यते $\frac{47}{62}$ × ३०=$\frac{1410}{62}$=२२ + $\frac{46}{62}$ लब्धा मुहूर्त्ताः मुहूर्त्तस्थाने संयोज्य शेषाश्च शेषस्थाने निवेश्यन्ते तदा–(४२० + २२ + $\frac{46}{62}$)=४४२|$\frac{46}{62}$ अतः शुक्लपक्षस्य मुहूर्त्तपरिमाणं द्विचत्वारिंशदधिकानि चत्वारिंशतानि मुहूर्त्ताना मेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य भवतीति सम्यगुपपद्यत इति ॥ सू० ७९ ॥

एकस्मिन् युगे कियत्योऽमावास्याः कियत्यश्च पौर्णमास्या इति तद्गतां सर्वसंख्यां कथयति–'तत्थ खलु' इत्यादि ।

मूलम्–तत्थ खलु इमाओ बावट्ठि पुण्णिमासिणीओ बावट्ठि अमावासाओ पण्णत्ताओ, बावट्ठि एए कसिणा रागा बावट्ठि एए कसिणा विरागा, एए चउवीसे पव्वसए एए चउवीसे कसिणा रागविरागसए, जावइयाणं पंचण्हं संवच्छराणं समया एगेणं चउवीसेणं समयसए णूणगा एवइया परित्ता असंखेज्जा देसरागविरागसमया भवंतीति मक्खाया अमावासाओ णं पुण्णिमासिणी चत्तारि बायाले मुहुत्तसए

रात्रि दिवसका बासठिया सैंतालीस भाग होता है । एक अहोरात्रका मुहूर्त परिमाण तीस मुहूर्त होता है । अतः चौदह को तीससे गुणाकरे–१४ + ३०= ४५० गुणा करने से चारसो वीस मुहूर्त होते हैं तथा एक मुहूर्त का बासठिया सैंतालीस भाग को तीस से गुणा करके बासठ से भाग करे $\frac{47}{62}$ + ३०= $\frac{1410}{62}$=२२ + $\frac{46}{62}$ लब्ध मुहूर्त को मुहूर्त के स्थानमें रखकर शेष को शेष स्थान में रक्खे । तो (४२०+२२ + $\frac{46}{62}$)=४४२|$\frac{46}{62}$। इस प्रकार शुक्लपक्ष का मुहूर्त परिमाण चारसो बयालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग होते हैं ॥सू० ७९॥

અર્ધા (૧૪|$\frac{47}{62}$) ચૌદ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ થાય છે, એક અહોરાત્રનું મુહૂર્તપરિમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું થાય છે, તેથી ચૌદને ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો ૧૪+૩૦=૪૨૦ ગુણાકાર કરવાથી ચારસોવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરીને બાસઠથી ભાગ કરવા. $\frac{47}{62}$+૩૦ $\frac{1410}{62}$=૨૨+$\frac{46}{62}$ લબ્ધ થયેલ મુહૂર્તને મુહૂર્તના સ્થાનમાં રાખીને બાકીના ભાગને શેષ સ્થાનમાં રાખવા તો (૪૨૦+૨૨+$\frac{46}{62}$)=૪૪૨|$\frac{46}{62}$ આ પ્રમાણે શુક્લપક્ષના મુહૂર્તપરિમાણ ચારસો બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ થાય છે. ॥સૂ૦ ૭૯॥

छत्तालीसं बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा, ता पुण्णिमासिणीओ णं अमावासा चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा, ता अमावासाओ णं अमावासा अट्ठ पंचासीए मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा, ता पुण्णिमासिणीओ णं पुण्णिमासिणी अट्ठ पंचासीए मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा, एस णं एवइए चंदे मासे एस णं एवइए सगले जुगे ॥सू० ८०॥

छाया—तत्र खलु इमा द्वाषष्टिः पौर्णमास्यः, द्वाषष्टिरमावास्याः प्रज्ञप्ताः । द्वाषष्टिरेते कृत्स्ना रागाः, द्वाषष्टिरेते कृत्स्ना विरागाः । एतानि चतुर्विंशतिः पर्वशतानि, एतानि चतुर्विंशतिः कृत्स्नानि रागविरागशतानि, यावन्तः खलु पञ्चानां संवत्सराणां समयाः एकेन चतुर्विंशत्या समयशतेनोनकाः, एतावन्तः परिमिता असंख्याता देशरागविरागसमया भवन्तीत्याख्याताः । अमावास्यातः खलु पौर्णमासी चत्वारि द्विचत्वारिंशानि मुहूर्त्तशतानि षट्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य आख्याता इति वदेत्, तावत् पौर्णमासीतः खलु अमावास्या चत्वारि द्विचत्वारिंशानि मुहूर्त्तशतानि षट् चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्याख्याता इति वदेत्, तावत् अमावास्यातः खलु अमावास्या अष्टौ पञ्चाशीतानि मुहूर्त्तशतानि त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य आख्याता इति वदेत्, तावत् पौर्णमासीतः खलु पौर्णमासी अष्टौपञ्चाशीतानि मुहूर्त्तशतानि त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य आख्याता इति वदेत्, एषः खलु एतावान् चान्द्रमासः, एतत् खलु एतावत् सकलं युगम् ॥सू० ८०॥

टीका—एकोनाशीतितमे ७९ सूत्रे चन्द्रमसो वृद्धयपवृद्धि विषयकं विचारसारं सम्यक् विविच्य सम्प्रति एकस्मिन् युगे अमावास्या पूर्णिमास्योः संख्यास्तयोः परस्परमन्तराणि च

एक युग में कितनी अमावास्या एवं कितनी पूर्णिमाएं होती है, उसका संपूर्ण संख्या कहते हैं-(तत्थ खलु) इत्यादि ।

टीकार्थ—उन्नासीवें ७९ सूत्र में चंद्रमा की वृद्धी एवं अपवृद्धी अर्थात् क्षय वृद्धि के विषय में सम्यक् प्रकार से विवचन करके अब एक युग में अमावास्या एवं पूर्णिमा की संख्या तथा उनका परस्पर का अंतर का कथन करने

એક યુગમાં કેટલી અમાવાસ્યા અને કેટલી પુનમ થાય છે તે સંપૂર્ણ સંખ્યાનું કથન કરે છે, (तत्थ खलु) ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ:—ઓગણ્યાશીમાં સૂત્રમાં ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ અને અપવૃદ્ધિ અર્થાત્ ક્ષયના સંબંધમાં સારી રીતે વિવેચન કરીને હવે એક યુગમાં અમાસ અને પુનમની સંખ્યા તથા તેમના પરસ્પરના અંતરનું કથન કરવાના હેતુથી પહેલા તે ની યુગગત સંખ્યાનું પ્રતિ-

विवक्षुरादौ तयोर्युगगतसंख्यां कथयति-'तत्थ खलु इमाओ'-इत्यादिना-

'तत्थ खलु इमाओ बावट्ठिं पुण्णिमासीणीओ बावट्ठिं अमावासाओ पण्णत्ताओ' तत्र खलु इमा द्वाषष्टिः पौर्णमास्यः द्वाषष्टिरमावास्याः प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र-एकस्मिन् युगे, खल्विति निश्चयेन इमाः-पूर्वोक्त स्वरूपाः द्वाषष्टिः-द्वाषष्टि संख्यकाः पौर्णमास्यो भवन्ति, तथा च द्वाषष्टिसंख्या अमावास्याश्च भवन्ति, इति प्रज्ञप्ताः प्रतिपादिताः, । यतोहि एकस्मिन् युगे चान्द्र-चान्द्रा-भिवर्द्धित-चान्द्रा-भिवर्द्धित स्वरूपाः पञ्चसम्वत्सराः भवन्ति, तेपु त्रयश्चान्द्रसंवत्सराः द्वादशमासात्मकाः द्वौ चाभिवर्द्धिताख्यौ संवत्सरौ त्रयोदशमासात्मकाविति ३×१२=३६ तथा १३×२=२६ । द्वयोरैक्येन-३६+२६=६२ सर्वसंख्यया द्वाषष्टिर्मासाः भवन्ति, एकस्मिंश्च चान्द्रमासे कृष्णशुक्लाख्यौ द्वौ पक्षौ भवतः, पक्षद्वयान्ते अमावास्या पौर्णमासीति द्वे पर्वणी भवतस्तेनैकस्मिन् युगे द्वाषष्टिरमावास्याः द्वाषष्टिश्च पौर्णमास्या इत्युपपद्यते ॥ अथ सम्प्रति तासु चन्द्रमसो वर्णविषयं विविनक्ति-'बावट्ठिं एते कसिणा रागा बावट्ठिं एते कसिणा विरागा' द्वाषष्टिरेते कृत्स्नाः रागाः, द्वाषष्टिरेते कृत्स्ना विरागाः ॥-चन्द्रमस एते-

---

के हेतु से प्रथम उनकी युगगत संख्या का कथन करते हैं-(तत्थ खलु इमाओ बावट्ठिं पुण्णिमासीणिओ बावट्ठिं अमावासाओ पण्णत्ताओ) एक युग में पूर्व कथनानुसार बासठ पूर्णिमा होती हैं, एवं बासठ अमावास्याएं होती है। कारण की एक युग में चांद्रादि पांच संवत्सर कहे गए हैं, उनमें तीन चांद्र संवत्सर होते हैं तथा दो अभिवर्द्धित संवत्सर है वे तेरह मास प्रमाण का कहा है। अतः ३×१२=३६ तथा २×१३=२६ दोनों को जोडने से ३६+२६ =६२ सब मिलकर बासठ होते हैं। एक चांद्रमास में कृष्णपक्ष एवं शुक्लपक्ष इस प्रकार के दो पक्ष होते हैं। दोनों पक्ष के अन्त में अमास एवं पूर्णिमा इस प्रकार दो पर्वणी होती है। अतः एक युग में बासठ अमावास्या एवं बासठ पूर्णिमाएं होती कही गई है।

अब उनमें चंद्रमाका वर्ण के विषय में वर्णन करते हैं-(बावट्ठिं एते कसिणा

પાદન કરે છે.-(तत्थ खलु इमाओ बावट्ठिं पुण्णिमासिणिओ बावट्ठिं अमावासाओ पण्णत्ताओ) એક યુગમાં પહેલાના કથન પ્રમાણે બાસઠ પૂર્ણિમા હોય છે, અને બાસઠ અમાસ હોય છે, કારણ કે-એક યુગમાં ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરો કહ્યા છે. તેમાં ત્રણ ચાંદ્ર સંવત્સર અને બે અભિવર્ધિત સંવત્સર હોય છે, બે અભિવર્ધિત સંવત્સર તેર માસપ્રમાણવાળા કહ્યા છે. તેથી ૩+૧૨=૩૬ તથા ૨+૧૩=૨૬ આ બન્નેને મેળવવાથી ૩૬+૨૬=૬૨ બધા મળીને બાસઠ થઈ જાય છે. એક ચાંદ્રમાસમાં કૃષ્ણપક્ષ અને શુકલપક્ષ આ રીતે બે પક્ષો હોય છે. બેઉ પક્ષના અંતમાં અમાસ અને પૂર્ણિમા આ પ્રમાણે બે પર્વો હોય છે, તેથી એક યુગમાં બાસઠ અમાસ અને બાસઠ પુનમો હોવાનું કહ્યું છે.

હવે તેમાં ચંદ્રમાના વર્ણના સંબંધમાં વર્ણન કરે છે-(बावट्ठिं एते कसिणा रागा

पूर्वोदितस्वरूपाः कृत्स्नाः विरागाः ॥ चन्द्रमस एते–पूर्वोदितस्वरूपाः कृत्स्नाः–समग्रा–परिपूर्णाः रागाः द्वापष्टिरमावास्यानां, युगे अमावास्यानां द्वापष्टि संख्याप्रमाणत्वात् तास्वेव चन्द्रमसः सम्पूर्णदृश्यभागस्य राहुविमानेनावृतत्वात् परिपूर्णराग समस्ते-नोक्तं–कृत्स्नाः रागाः द्वापष्टिरमावास्यानामिति। तथा च एते अनन्तरोदितस्वरूपाः युगे चन्द्रमसः कृत्स्ना–समग्राः–सर्वात्मना विरागाः–स्वच्छा–रागाभावाः द्वापष्टिः पौर्णमासीनां द्वापष्टिसंख्यात्वात् तास्वेव चन्द्रमसः सम्पूर्णदृश्यभागस्य प्रकाशितत्वात् संपूर्णविरागभावात्। तथा चैकस्मिन् युगे तासाममावास्यापौर्णमासीनां द्वापष्टिसंख्यकानां पृथक् पृथक् एकत्र मिलनेन पर्वणा संख्या चतुर्विंशत्यधिकं शतं स्यात् अमावास्यां पौर्णमासीनामेव पर्वशब्दवाच्यत्वात्। अत एव युग मध्ये सर्व संकलनया कृत्स्नरागविरागशतं–चतुर्विंशत्य-

---

रागा बावट्ठिं एते कसिणा विरागा) चंद्रमा के ये पूर्व कथित समग्र विराग अर्थात् राग का अभाव अर्थात् स्वच्छता यानि निर्मलपना है। यहां चंद्रमाका पूर्वकथित स्वरूपात्मक रागरक्तपना कहा गया है। बासठ अमावास्या के युग में चंद्रमाका संपूर्ण दृश्य भाग राहु विमान से आवृत होने से परिपूर्ण यह समस्तपना से कृत्स्न ऐसा कहा है अर्थात् संपूर्ण रागयुक्त बासठ अमावास्या में होता है। तथा ये पूर्वकथित स्वरूपवाले युग में चंद्रमा का सर्व प्रकार राग रहितता माने विराग पना बासठ पौर्णमासी में होते हैं। बासठ संख्यात्मक होने से उनमें ही चंद्रमा का संपूर्ण दृश्यभाग प्रकाशित होने से संपूर्ण विराग का अभाव होता है। तथा एक युग में ये अमावास्या एवं पूर्णिमा की बासठ बासठ संख्या का अलग अलग का जोड करने से पर्व की संख्या एक सो चोवीस होती है। कारण की अमावास्या एवं पूर्णिमा को ही पर्व शब्द से कहा जाता है। अतः एक युग में सब का जोड करने से संपूर्ण राग विराग

बावट्ठि एते कसिणा विरागा) ચંદ્રમાના પૂર્વકથિત સંપૂર્ણ વિરાગ એટલે કે રાગનો અભાવ છે, આજ ચંદ્રમાનું પૂર્વકથિત સ્વરૂપાત્મક રાગપણુ કહેવામાં આવેલ છે. બાસઠ અમાવાસ્યાવાળા યુગમાં ચંદ્રનો સમગ્ર દેખાતો ભાગ રાહુ વિમાનથી ઢંકાઈ જવાથી પરિપૂર્ણ અર્થાત્ સમસ્ત પ્રકારથી કૃત્સ્ન એ શબ્દથી કહેલ છે. એટલે કે સંપૂર્ણ રાગ યુક્ત બાસઠ અમાવાસ્યામાં થાય છે, તથા આ પહેલાં કહેલ સ્વરૂપવાળા યુગમાં ચંદ્રમાનું સર્વપ્રકારનું રાગરહિતપણું એટલેકે વિરાગપણું બાસઠ પૂર્ણિમામાં હોય છે. બાસઠ સંખ્યાત્મક હોવાથી તેમાંજ ચંદ્રમાનો સંપૂર્ણ દૃશ્યભાગ પ્રકાશિત થવાથી સંપૂર્ણ વિરાગપણાનો અભાવ થાય છે. તથા એક યુગમાં આ અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાની બાસઠ બાસઠની સંખ્યાને મેળવવાથી પર્વની સંખ્યા એકસોચોવીસ થાય છે. કારણકે અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાનેજ પર્વ શબ્દથી કહેવાય છે. તેથી એક યુગમાં બધાનો સરવાળો કરવાથી સમગ્રરાગ વિરાગનું પ્રમાણ એકસોચોવીસ થાય છે.

धिकं। तेनोक्तं-'एते चउव्वीसे पव्वसए, एते चउव्वीसे कसिणा रागविरागसए' एतानि चतुर्विंशतिः पर्वशतानि, एतानि चतुर्विंशतिः कृत्स्नानि रागविरागशतानि॥ एतानि-अनन्तरोदितानि अमावास्या-पौर्णमासी स्वरूपाणि .पर्वाणि चतुर्विंशत्यधिकं शतसंख्यकानि भवन्ति। एतानि-अनन्तरोदितस्वरूपाणि रागविरागरूपाणि-समस्त रक्त-स्वच्छ योग-भूतान्यपि चतुर्विंशत्यधिकशतसंख्यकानि भवन्ति। एतदेव विशेषरूपेण स्पष्टयति-'यावतियाणं पंचण्हं संवच्छराणं समया एगेणं चउव्वीसेणं समयसते णूणका एवतिया परित्ता असंखेज्जा देसरागविरागसता भवंतीतिमक्खाता' यावन्तः खलु पञ्चानां संवत्सराणां समयाः एकेन चतुर्विंशत्या समयशतेन ऊनकाः, एतावन्तः परिमिताः असंख्याताः देशरागविरागसमयाः भवन्तीत्याख्यातम्। यावन्तः-यत्संख्यकाः खल्विति वाक्यालङ्कारे पञ्चानां संवत्सराणां-चान्द्र-चान्द्रा-भिवर्द्धित-चान्द्रा-भिवर्द्धितस्वरूपाणां समयाः एकेन चतुर्विंशत्यधिकेन समयशतेन यावत् कालमूना-एकत्रयोविंशत्यधिकशतं यावदित्यर्थः, एतावन्तं परीत्ताः-परिमिताः-इयन्तं यावत्समयाः असंख्याताः-अपरिमिताः-देशरागविरागसमया-चन्द्रमसो विम्बस्यैकादि चतुर्दशं यावत् विम्बप्रदेशस्य कृष्णपक्षे रागवृद्धिः शुक्लपक्षे विरागवृद्धि-

---

एक सो चोवीस होते हैं। अतः कहा है की-(एते चउवीसे पव्वसए, एते चउव्वीसे कसिणा रागविरागसए) ये पूर्व कथित अमावास्या पूर्णिमारूप पर्व एक सो चोवीस होते हैं। ये अनन्तर कथित स्वरूप समस्त रागविराग स्वरूप रक्त-स्वच्छ योग भी एक सो चोवीस होते हैं। इसको ही विशेष प्रकार से कहते हैं-(यावतियाणं पंचण्हं संवच्छराणं समया एगेणं चउवीसेणं समय सते णूणका एवतिया परित्ता असंखेज्जा देस रागविरागसता भवंतीति मक्खाता) पांच संवत्सरों का जितनी संख्यात्मक समय अर्थात् एक सो चोवीस प्रमाण समय से यावत् काल न्यून अर्थात् एक सो तेईस से कुछ अधिक समय इतना परिमित समय असंख्याता अर्थात् अपरिमित देश राग-विराग समय होता है। चंद्रमा के बिम्ब का एक से लेकर चौदह पर्यन्त बिम्ब-प्रदेश का कृष्णपक्ष में रागवृद्धि होती है, एवं शुक्लपक्ष में विराग की वृद्धि

તેથી કહ્યું છે કે-(एते चउव्वीसे पव्वसए, एते चउव्वीसे कसिणा रागविरागसए) આ પૂર્વકથિત અમાસ અને પૂર્ણિમારૂપ પર્વો એકસોચોવીસ થાય છે. આ પહેલા કહેલ સઘળું રાગવિરાગનું સ્વરૂપ રક્ત-સ્વચ્છયોગ પણ એકસોચોવીસ થાય છે. આનેજ વિશેષ પ્રકારથી કહે છે. (यावतियाणं पंचण्हं संवच्छराणं समया एगेणं चउव्वीसेणं समयसते णूणका एवतिया परित्ता असंखेज्जा देसरागविरागसता भवंतीति मक्खाता) પાંચ સંવત્સરોની જેટલી સંખ્યાવાળો સમય અર્થાત્ એકસોચોવીસ પ્રમાણ સમયથી યાવત્ કાલ ન્યૂન અર્થાત્ એકસોતેવીસથી કંઈક વધારે સમય આટલો પરિમિત સમય અસંખ્યાતા અર્થાત્ અપરિમિત દેશરાગ વિરાગ સમય હોય છે. ચંદ્રમાના બિંબના એકથી લઈને ચૌદ પર્યન્ત બિંબપ્રદેશ જેટલું કૃષ્ણ-

रित्येवंस्वरूपाः रागविरागसमयाः देशरागविरागसमयाः अपरिमिताः भवन्तीत्यर्थः, एषु सर्वेष्वपि चन्द्रमसो देशतो रागविरागभावात्। यत्तु चतुर्विंशत्यधिकं समयशतं तत्र तत्र द्वाषष्टिसमयेषु कृष्णपक्षे कृत्स्नो रागः, शुक्लपक्षे च द्वाषष्टौ समयेषु कृत्स्नो विरागस्तेन तद्वर्जनं वक्तव्यमित्याख्यातं मयेतिवाक्यपूर्त्तिः। एतच्च भगवद्वचनमतः सर्वथा सम्यक् श्रद्धेयमिति ॥—अथ सम्प्रति कियत्सु मुहूर्त्तेषु गतेषु अमावास्यातोऽनन्तरं पौर्णमासी, कियत्सु च मुहूर्त्तेषु गतेषु पौर्णमास्याः अनन्तरममावास्येत्यादि विषयं प्रतिपादयति—'अमावासातो णं पुण्णिमासिणी चत्तारिबायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा' अमावास्यातः खलु पौर्णमासी चत्वारि द्विचत्वारिंशानि मुहूर्त्तशतानि षट् चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य आख्याताः इति वदेत्। अमावास्या पौर्णमास्योरन्तरे खलु चत्वारि-मुहूर्त्तशतानि द्विचत्वारिंशानि—द्विचत्वारिंशदधिकानि चत्वारि शतानि (४४२) मुहूर्त्तानामे-

---

होती है। इस प्रकार स्वरूप वाले रागविराग समय होते हैं। देश रागविराग का समय अपरिमित होते हैं। कारण की ये सब में चंद्रमा का देश से राग-विरागपना होता है। जो एक सो चोवीस समय वहां बासठ समय में कृष्ण-पक्ष में संपूर्ण राग तथा शुक्लपक्ष में बासठ समय में संपूर्ण विराग होता है अतः उसको वर्जित करने के लिये मैंने कहा है। यह भगवान का वचन होने से सम्यक् प्रकार से सर्वथा श्रद्धा करनी चाहिये।

अब कितने मुहूर्त जाने पर अमावास्या के पश्चात् पूर्णिमा होती है? तथा कितने मुहूर्त जाने पर पूर्णिमा के पश्चात् अमावास्या होती है? इस विषय का प्रतिपादन करते हैं—(अमावासातो णं पुण्णिमासिणी चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) अमावास्या एवं पूर्णिमा का अंतर चार सो बयालीस मुहूर्त ४४२। तथा एक मुहूर्त का

પક્ષમાં રાગવૃદ્ધિ થાય છે, અને શુકલપક્ષમાં વિરાગની વૃદ્ધિ થાય છે. આ પ્રકારના સ્વરૂપ વાળા રાગવિરાગ સમય હોય છે. દેશરાગ વિરાગનો સમય અપરિમિત થાય છે. કારણકે આ બધામાં ચંદ્રમાનું દેશથી રાગવિરાગપણું થાય છે. જે એકસોચોવીસ સમયમાં બાસઠ સમયમાં કૃષ્ણપક્ષમાં સંપૂર્ણ રાગ અને શુકલપક્ષમાં બાસઠ સમયમાં સંપૂર્ણ વિરાગ હોય છે. તેથી તેને છોડી દેવા માટે મેં કહેલ છે. આ ભગવાનનું વચન હોવાથી સમ્યક્ પ્રકારથી સર્વથા શ્રદ્ધા કરવી જોઇએ.

હવે કેટલા મુહૂર્ત ગયા પછી અમાસની પછી પુનમ આવે છે? તથા કેટલા મુહૂર્ત ગયા પછી પુનમની પછી અમાસ આવે છે? આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે.—(અમાવાસાતો णं पुण्णिमासिणी चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાનું અંતર ચારસોબેંતાલીસ મુહૂર્ત ૪૪૨ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ થાય છે. કારણકે એક ચાંદ્રમાસમાં સાવન અહોરાત્રનું પ્રમાણ

कस्य च मुहूर्त्तस्य षट्चत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः भवन्तीत्याख्याताः-प्रतिपादिता इति वदेत्-कथयेत् ॥ यतोहि एकस्मिन् चान्द्रमासे सावनानि रात्रिन्दिवानि खलु एकोनत्रिंशदहोरात्राः, एकस्य चाहोरात्रस्य द्वात्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः($२९\frac{३२}{६२}$) इति भवन्ति । एकस्मिन्नहोरात्रे त्रिशन्मुहूर्त्ताः भवन्ति तेनैतेषां त्रिंशता गुणनेन जातानि ($२९\frac{३२}{६२}$) × ३०=($८७+\frac{९६०}{६२}$)=($८७०+१५\frac{३०}{६२}$)=($८८५\frac{३०}{६२}$) पञ्चाशीत्यधिकान्यष्टौ शतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः सम्पूर्णस्य चान्द्रमासस्य मुहूर्त्ताः, अस्यार्द्धं पक्षपरिमाणं भवेदिति तथा क्रियते ($८८५।\frac{३०}{६२}$)÷२=($४४२।\frac{४६}{६२}$) इत्युपपद्यते यत् अमावास्या पौर्णमास्योरन्तरे द्वाचत्वारिंशदधिकानि चत्वारिशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् चत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः भवन्तीति ॥ एवं पौर्णमासीतोऽऽमावास्यापि-'ता पुण्णिमासीणीतो णं अमावासा चत्तारिबायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएति वएज्जा' तावत् पौर्णमासीतः खलु अमावास्या चत्वारि द्वाचत्वारिंशानि मुहूर्त्तशतानि षट् चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः

बासठिया छियालीस भाग होता है। कारण की एक चांद्रमास में सावन अहोरात्र का प्रमाण उन्तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग ($२९\frac{३२}{६२}$) होते हैं। एक अहोरात्र में तीस मुहूर्त होते हैं। अतः इनको तीस से गुणा करने से ($२९।\frac{३२}{६२}$)+३०=($८७+\frac{९६०}{६२}$)=($८७०+१५\frac{३०}{६२}$)=($८८५\frac{३०}{६२}$) गुणा करने से आठ सो पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीस भाग संपूर्ण चांद्रमास की मुहूर्त संख्या होती है। इसका आधा करने से एक पक्षका परिमाण होता है-अतः वह दिखलाते हैं-($८८५।\frac{३०}{६२}$)÷२=($४४२।\frac{४६}{६२}$) इस से यह ज्ञात होता है कि अमावास्या एवं पूर्णिमा का अंतर चार सो बयालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग होते हैं। इसी प्रकार पूर्णिमा से अमावास्या का प्रमाण होता है वही सूत्रकार कहते हैं-(ता पुण्णिमासीणीतो णं अमावासा चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) इसकी व्याख्या एवं गणित भावना पूर्व

ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રિસભાગ ($૨૯।\frac{૩૨}{૬૨}$) થાય છે. એક અહોરાત્રમાં તીસ મુહૂર્ત હોય છે. તેથી આનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. ($૨૯।\frac{૩૨}{૬૨}$) +૩૦=૮૭+$\frac{૯૬૦}{૬૨}$)=(૮૭૦+૧૫$\frac{૩૦}{૬૨}$)=૮૮૫$\frac{૩૦}{૬૨}$) ગુણાકાર કરવાથી આઠસોપંચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસભાગ સંપૂર્ણ ચાંદ્રમાસની મુહૂર્ત સંખ્યા થાય છે. આનો અર્ધોભાગ કરવાથી એક પક્ષનું પરિમાણ થાય છે. તેથી તે બતાવે છે. ($૮૮૫।\frac{૩૦}{૬૨}$)÷૨=($૪૪૨।\frac{૪૬}{૬૨}$) આનાથી એમ જણાય છેકે-અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાનું અંતર ચારસોબેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસભાગ થાય છે. એજ પ્રમાણે પૂર્ણિમાથી અમાસનું પ્રમાણ થાય છે. એજ સૂત્રકાર કહે છે.-(ता पुण्णिमासिणीतो णं अमावासा चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) આની

मुहूर्त्तस्य आख्याता इति वदेत्' प्राग्वदेव व्याख्या गणितभावना च भावनीया, न कश्चित् विशेषः। 'ता अमावासातो णं अमावासा अट्ठ पंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा' तावत् अमावास्यातः खलु अमावास्या अष्टौपञ्चाशीतानि मुहूर्त्तशतानि त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य आख्याताः इति वदेत्। अमावास्यातोऽऽमावास्या किलैकः शुक्लादि चान्द्रमासो भवति तत्रैकोनत्रिंशत् रात्रिन्दिवानि एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वात्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः ($२९।\frac{३२}{६२}$) भवन्तीत्युक्तम्–अस्यैव पूर्वोक्तरीत्या मुहूर्त्तकरणेनाष्टौशतानि पञ्चाशीत्यधिकानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः भवन्तीत्याख्याताः इति वदेत्॥ एवमेव–'ता पुण्णिमासिणीतो णं पुण्णिमासि अट्ठ पंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा' तावत् पौर्णमासीतः खलु पौर्णमासी अष्टौ पञ्चाशीतानि मुहूर्त्तशतानि त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य आख्याता इति वदेत्। पौर्णमासीतः पौर्णमासी पर्यन्तः समयोऽपि कृष्णादि चान्द्रमासो भवति, तेनात्रापि मुहूर्त्तपरिमाणं तथैवस्यादिति। 'एस णं एवइए चंदे मासे एस णं एवइए सगले जुगे' एषः खलु एतावान् चान्द्रमासः, एतत् खलु एतावत् शकलं युगं॥ एषः–पूर्व-

कथनानुसार ही है इस में कुछ भी विशेषता नहीं है, (ता अमावासातो णं अमावासा अट्ठ पंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) अमावास्या से अमावास्या एक शुक्लादि चांद्रमास होता है। उस का प्रमाण उन्तीस रात्रि दिवस तथा एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग ($२९।\frac{३२}{६२}$) होते हैं। इसका पूर्वकथित रीति से मुहूर्त संख्या करे तो इसी प्रकार आठ सो पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीस भाग होते हैं। इसी प्रकार (पुण्णिमासिणीतो णं पुण्णिमासि अट्ठ पंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) पूर्णिमा से पूर्णिमा पर्यन्त का समय भी कृष्णादि चांद्रमास होता है। अतः यहां पर भी मुहूर्त परिमाण उसी प्रकार होता है। (एस णं एवइए चंदे मासे एस णं एवइए सगले जुगे) पूर्व

વ્યાખ્યા અને ગણિતભાવના પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તેમાં કંઈજ વિશેષતા નથી.–(ता अमावासा तो णं अमावासा अट्ठपंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) અમાવાસ્યાથી અમાવાસ્યા એક શુકલાદિ ચાંદ્રમાસ થાય છે તેનું પ્રમાણ ઓગણત્રીસ રાતદિવસ તથા એક રાતદિવસના બાસઠિયા બત્રીસભાગ ($૨૯\frac{૩૨}{૬૨}$) થાય છે. આની પહેલાં કહેલ રીતથી મુહૂર્તસંખ્યા કરે તો આજ પ્રમાણે આઠસો-પંચાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસભાગ થાય છે એજ પ્રમાણે –(पुण्णिमासिणीतो णं पुण्णिमासि अट्ठपंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) પુનમથી પુનમ પર્યન્તનો સમય પણ કૃષ્ણાદિ ચાંદ્રમાસ હોય છે, તેથી અહીંયાં પણ મુહૂર્તપરિમાણ એજ પ્રમાણે થાય છે, (एस णं एवइए

प्रतिपादितमुहूर्त्तपरिमाणः—पञ्चाशीत्यधिकान्यष्टौशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वात्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः (८८४।$\frac{३२}{६२}$) एतावत् प्रमाणश्चान्द्रमासो भवति, स च शुक्लादिः कृष्णादिर्वा स्यात् सर्वत्र मुहूर्त्तसंख्या समैव। यतोहि अमावास्याया अनन्तरं चान्द्रमासस्यार्द्धेन पौर्णमासी पतति, पौर्णमास्याश्च अनन्तरं चान्द्रमासस्यार्द्धेन अमावास्या आयाति। अमावास्याया अमावास्या परिपूर्णः शुक्लादि श्चान्द्रमासो भवति। एवमेव पौर्णमास्याः पौर्णमास्यापि परिपूर्णः कृष्णादि श्चान्द्रमासः परिगण्यते। अत एव सर्वत्र परिपूर्णे चान्द्रमासे आर्द्धेवा चान्द्रमासे यथोक्ता मुहूर्त्तसंख्या समुपपद्यते॥ एतत्—एतावत् प्रमाणं शकलं—खण्डरूपं युगं चान्द्रमासप्रमितं—युगशकलमेतदित्यर्थः॥ सर्वेऽपि चान्द्रपक्षाश्चान्द्रमासा अपि युगैकदेशस्वरूपा एव भवन्तीति भावः॥ सू० ८०॥

मूलम्—ता चंदे णं अद्धमासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ ? ता चोद्दस चउब्भागमंडलाइं चरइ एगं च चउवीससयभागं मंडलस्स, ता आइच्चेणं अद्धमासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ ? ता सोलस मंडलाइं

प्रतिपादित मुहूर्त परिमाण आठ सो पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बत्तीस भाग (८८५। $\frac{३२}{६२}$) इतना मुहूर्त प्रमाण का एक चांद्रमास होता है। वह शुक्लपक्षादि हो या कृष्णपक्षादि हो सर्वत्र मुहूर्त संख्या समान ही होती है। कारण की अमावास्या के पश्चात् चांद्रमास के अर्द्धभाग में पूर्णिमा होती है। एवं पूर्णिमा के पश्चात् चांद्रमास के अर्द्धभाग में अमावास्या आती है। एक अमास से अमास पर्यन्त परिपूर्ण शुक्लादि चांद्रमास होता है। इसी प्रकार पूर्णिमा से पूर्णिमा पर्यन्त का परिपूर्ण कृष्णादि चांद्रमास होता है। अतएव सर्वत्र परिपूर्ण चांद्रमास या अर्द्ध चांद्रमास में यथोक्त प्रकार मुहूर्त संख्या हो जाती है। इतना प्रमाण खण्डरूप एक युग का चांद्रमास का है। सभी चांद्रपक्ष एवं चांद्रमास युग का एक देश स्वरूप ही होते हैं॥ सू० ८०॥

चंदे मासे एस णं एवइए सगले जुगे) પૂર્વપ્રતિપાદિત મુહૂર્તપરિમાણુ આઠસો પંચાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ (८८५ $\frac{३२}{६२}$) આટલા મુહૂર્તપ્રમાણનો એક ચાંદ્રમાસ થાય છે. તે શુક્લપક્ષાદિથી હોય કે કૃષ્ણાદિથી હોય, બધે મુહૂર્ત સંખ્યા સરખી જ થાય છે. કારણ કે અમાવાસ્યાની પછી ચાંદ્રમાસના અર્ધા ભાગમાં પૂર્ણિમા આવે છે. અને પૂર્ણિમાની પછી ચાંદ્રમાસના અર્ધા ભાગમાં અમાસ આવે છે. એક અમાસથી અમાસ પર્યન્ત પરિપૂર્ણ શુક્લાદિ ચાંદ્રમાસ થાય છે, એજ પ્રમાણે પૂર્ણિમાથી બીજી પૂર્ણિમા પર્યન્તનો પરિપૂર્ણ કૃષ્ણાદિ ચાંદ્રમાસ હોય છે. અતએવ સર્વત્ર પરિપૂર્ણ ચાંદ્રમાસમાં અગર અર્ધા ચાંદ્રમાસમાં યથોક્ત પ્રકારથી મુહૂર્ત સંખ્યા થઈ જાય છે. આટલું પ્રમાણ ખંડરૂપ એક યુગના ચાંદ્રમાસનું છે, બધા ચાંદ્રપક્ષ અને ચાંદ્રમાસ યુગના એક દેશ સ્વરૂપ જ હોય છે. ॥સૂ૦ ८०॥

चरइ सोलसमंडलचारी तदा अवराइं खलु दुवे अट्ठकइं जाइं चंदे केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं चरइ कयराइं खलु दुवे अट्ठकाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ, इमाइं खलु ते बे अट्ठगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता २, चारं चरइ, तं जहा णिक्खममाणे चेव अमावासंतेणं पविसमाणे चेव पुण्णिमासिंतेणं, एताइं खलु दुवे अट्ठगाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ, ता ता पढमायणगए चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे सत्त अद्दमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं चरइ, कतराइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं चरइ, इमाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं चरइ, तं जहा—बितिए अद्धमंडले चउत्थे अद्धमंडले छट्ठे अद्धमंडले अट्ठमे अद्धमंडले दसमे अद्धमंडले बारसमे अद्धमंडले चउद्दसमे अद्धमंडले एयाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं चरइ ता पढमायणगए चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ कयराइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ? इमाइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उतराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ तं जहा—तईए अद्धमंडले पंचमे अद्धमंडले सत्तमे अद्धमंडले णवमे अद्धमंडले एक्कारसमे अद्धमंडले तेरसमे अद्धमंडले पण्णरसमंडलस्स तेरससत्तट्ठिभागाइं एयाइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ एयावया च पढमे चंदायणे समत्ते भवइ, ता णक्खत्ते

अद्धमासे नो चंदे अद्धमासे नो चंदे अद्धमासे णक्खत्ते अद्धमासे, ता णक्खत्ताओ अद्धमासाओ चंदे चंदेणं अद्धमासेणं किमधियं चरइ ?, एगं अद्धमंडलं चरइ चत्तारि य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स सत्तट्ठिभागं एकतीसाए छेत्ता णव भागाइं, ता दोच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए णिक्खममाणे सचउप्पण्णाइं जाइं चंदे परस्स चिन्नं पडिच-रइ, सत्त तेरसगाइं जाइं चंदे अप्पणा चिण्णं चरइ ता दोच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए णिक्खममाणे चउपण्णाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ छ तेरसगाइं चंदे अप्पणो चिण्णं पडिचरइ, अवरगाइं खलु दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असमण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ कयराइं खलु ताइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ ? इमाइं खलु ताइं दुवे तेरस भागाइं जाइं चंदो केणइ असामण्णगाइं सयमेव पवि-ट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ, सब्भंतरे चेव मंडले सव्वबाहिरे चेव मंडले, एयाणि खलु ताणि दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ जाव चारं चरइ एया-वया दोच्चे चंदायणे समत्ते भवइ ता णक्खत्ते मासे णो चंदे मासे चंदे मासे णो णक्खत्ते मासे, ता णक्खत्ताए मासाए चंदेणं मासेणं किमाधियं चरइ ?, ता दो अद्धमंडलाइं चरइ अट्ठ य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स सत्तट्ठिभागं च एकतीसधा छेत्ता अट्ठारसभागाइं, ता तच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिराणंतरस्स पच्चत्थि-मिल्लस्स अद्धमंडलस्स ईतालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्प-णो परस्स य चिण्णं पडिचरइ, तेरससत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ, तेरससत्तट्ठिभागाइं चंदे अप्पणो परस्स चिण्णं पडिचरइ, एयावया व बाहिराणंतरे पच्चत्थिमिल्ले अद्धमंडले सम्मत्ते भवइ तच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरतच्चस्स पुरच्छिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स ईतालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्प-

चरइ सोलसमंडलचारी तदा अवराइं खलु दुवे अट्ठकइं जाइं चंदे केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं चरइ कयराइं खलु दुवे अट्ठकाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ, इमाइं खलु ते बे अट्ठगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता २, चारं चरइ, तं जहा णिक्खममाणे चेव अमावासंतेण पविसमाणे चेव पुण्णिमासिंतेणं, एताइं खलु दुवे अट्ठगाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ, ता ता पढमायणगए चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं चरइ, कतराइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं चरइ, इमाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं चरइ, तं जहा—बितिए अद्धमंडले चउत्थे अद्धमंडले छट्ठे अद्धमंडले अट्ठमे अद्धमंडले दसमे अद्धमंडले बारसमे अद्धमंडले चउद्दसमे अद्धमंडले एयाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं चरइ ता पढमायणगए चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ कयराइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ? इमाइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ तं जहा—तईए अद्धमंडले पंचमे अद्धमंडले सत्तमे अद्धमंडले णवमे अद्धमंडले एक्कारसमे अद्धमंडले तेरसमे अद्धमंडले पण्णरसमंडलस्स तेरससत्तट्ठिभागाइं एयाइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ एयावया च पढमे चंदायणे समत्ते भवइ, ता णक्खत्ते

अद्धमासे नो चंदे अद्धमासे नो चंदे अद्धमासे णक्खत्ते अद्धमासे, ता णक्खत्ताओ अद्धमासाओ चंदे चंदेणं अद्धमासेणं किमधियं चरइ ?, एगं अद्धमंडलं चरइ चत्तारि य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स सत्तट्ठिभागं एकतीसाए छेत्ता णव भागाइं, ता दोच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए णिक्खममाणे सचउप्पण्णाइं जाइं चंदे परस्स चिन्नं पडिचरइ, सत्त तेरसगाइं जाइं चंदे अप्पणा चिण्णं चरइ ता दोच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए णिक्खममाणे चउपण्णाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ छ तेरसगाइं चंदे अप्पणो चिण्णं पडिचरइ, अवरगाइं खलु दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असमण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ कयराइं खलु ताइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ ? इमाइं खलु ताइं दुवे तेरस भागाइं जाइं चंदो केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ, सब्भंतरे चेव मंडले सव्वबाहिरे चेव मंडले, एयाणि खलु ताणि दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ जाव चारं चरइ एयावया दोच्चे चंदायणे समत्ते भवइ ता णक्खत्ते मासे णो चंदे मासे चंदे मासे णो णक्खत्ते मासे, ता णक्खत्ताए मासाए चंदेणं मासेणं किमाधियं चरइ ?, ता दो अद्धमंडलाइं चरइ अट्ठ य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स सत्तट्ठिभागं च एक्कतीसधा छेत्ता अट्ठारसभागाइं, ता तच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिराणंतरस्स पच्चत्थिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स ईतालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचरइ, तेरससत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ, तेरससत्तट्ठिभागाइं चंदे अप्पणो परस्स चिण्णं पडिचरइ, एयावया व बाहिराणंतरे पच्चत्थिमिल्ले अद्धमंडले सम्मत्ते भवइ तच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरतच्चस्स पुरच्छिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स ईतालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्प-

णणो परस्स चिण्णं पडिचरइ, तेरससत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ तेरससत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचरइ, एयावया बाहिरतच्चे पुरच्छिमिल्ले अद्धमंडले सम्मत्ते भवइ, ता तच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरचउत्थस्स पच्चत्थिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स अद्धसत्तट्ठिभागाइं सत्तट्ठिभागं च एक्कतीसहा छेत्ता अट्ठारसभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं परिचरइ एयावया व बाहिरचउत्थपच्चत्थिमिल्ले अद्धमंडले सम्मत्ते भवइ। एवं खलु चंदेणं मासेणं चंदे तेरस चउण्णगाइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे चिण्णं परस्स पडिचरइ तेरस तेरसगाइं जाइं चंदे अप्पणा चिण्णं पडिचरइ, दुवे ईतालीसगाइं, अट्ठसत्तट्ठिभाइं सत्तट्ठिभागं च एक्कसहा छेत्ता अट्ठारसभागाइं जाइं चंदे अप्पणा परस्स य चिण्णं परिचरइ. अवराइं खलु दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ अस्सामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं चरइ, इच्चेसो चंदमासोऽभिगमणणिक्खमणवुड्ढिणिवुड्ढि अणवट्ठिलसंठाणसंठिती विउव्वणगिढिपत्ते रूवी चंदे देवे देवे आहिते त्ति वएज्जा ॥सू० ८१॥

छाय–तावत् चान्द्रेण अर्द्धमासेन चन्द्रः, कतिमण्डलानि चरति ? तावत् चतुर्दश चतुर्भागमण्डलानि चरति एकं च चतुर्विंशतिं शतभागं मण्डलस्य। तावत् आदित्येन अर्द्धमासेन चन्द्रः कतिमण्डलानि चरति, तावत् षोडशमण्डलानि चरति, षोडशमण्डलचारी तदा अपरे खलु द्वे अष्टके ये चन्द्रः केनापि असामान्ये स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति। कतरे खलु द्वे अष्टके ये चन्द्रः केनापि असामान्ये स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति, एते खलु ते द्वे अष्टके ये चन्द्रः केनापि असामान्ये स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति, तद्यथा–निष्क्रामन्नेव अमावास्यान्ते खलु प्रविशन्नेव पौर्णमास्यन्ते खलु, एते खलु द्वे अष्टके ये चन्द्रः केनापि असामान्ये स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति, तावत् प्रथमायनगते चन्द्रे दक्षिणस्मात् भागात् प्रविशन् सप्तार्द्धमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्माद् भागात् प्रविशन् चारं चरति, कतराणि खलु तानि सप्तार्द्धमण्डलानि चन्द्रो दक्षिणस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति, तद्यथा–द्वितीये अर्द्धमण्डले चतुर्थे अर्द्धमण्डले षष्टे अर्द्धमण्डले अष्टमे अर्द्धमण्डले दशमे अर्द्धमण्डले द्वादशे अर्द्धमण्डले चतुर्दशे अर्द्धमण्डले, एतानि खलु सप्तार्द्धमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति, तावत् प्रथमायनगते चन्द्रे उत्तरस्मात् भागात् प्रविशन्

षट् अर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तषष्टिभागाः—अर्द्धमण्डलस्य यानि उत्तरस्मात् भागात् प्रविशन चारं चरति, कतराणि खलु तानि षट् अर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तषष्टिभागान् अर्द्धमण्डलस्य यानि चन्द्रः उत्तरस्मात् भागात् प्रविश्य चारं चरति, इमानि खलु तानि षड् अर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तषष्टिभागाः अर्द्धमण्डलस्य, यानि चन्द्रः उत्तरस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति। तद्यथा—तृतीये अर्द्धमण्डले पञ्चमे अर्द्धमण्डले सप्तमे अर्द्धमण्डले नवमे अर्द्धमण्डले एकादशे अर्द्धमण्डले त्रयोदशे अर्द्धमण्डले पञ्चदश मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः एतानि खलु तानि षडार्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तषष्टिभागाः अर्द्धमण्डलस्य यानि खलु चन्द्रः उत्तरस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति, एतावन्तश्च प्रथमे चान्द्रायणे समाप्ताः भवन्ति। तावत् नाक्षत्रे अर्द्धमासे न चन्द्र अर्द्धमासे न चन्द्रः अर्द्धमासे नाक्षत्रे अर्द्धमासे, तावत् नक्षत्रार्द्धमासात् स चन्द्रः चान्द्रेण अर्द्धमासेन कियदधिकं चरति। एकमर्द्धमण्डलं चरति, चत्वारश्च सप्तषष्टिभागाः अर्द्धमण्डलस्य सप्तषष्टिभागं च एकत्रिंशतधा—छित्वा नवभागाः, तावत् द्वितीयायनगत श्चन्द्रः पौरस्त्याद् भागात् निष्क्रममाणः स चतु पञ्चाशतानि यानि चन्द्रः परस्य चीर्णानि परिचरति, सप्तत्रयोदशकानि यानि चन्द्रः आत्मना चीर्णानि चरति, तावत् द्वितीयायन गतश्चन्द्रः पाश्चात्याद् भागात् निष्क्रममाणः चतुः पञ्चाशतानि यानि चन्द्रः परस्य चीर्णानि परिचरति, षट् त्रयोदशकानि चन्द्रः आत्मना चीर्णानि परिचरति, अपरौ खलु द्वौ त्रयोदशकौ यौ चन्द्रः केनापि असामान्यकौ स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति ? इमौ खलु तौ त्रयोदशकौ यौ चन्द्रः केनापि असामान्यकौ स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति, सर्वाभ्यन्तरे चैव मण्डले सर्ववाह्ये च मण्डले, इमौ खलु तौ द्वौ त्रयोदशकौ यौ चन्द्रः केनापि यावत् चारं चरति, एतावता द्वे चान्द्रायणे समाप्ते भवतः, तावत् नाक्षत्रे मासेन चान्द्रमासे चान्द्रेमासेन नाक्षत्रे मासे, तावत् नाक्षत्रोमासः चान्द्रेण मासेन कियदधिकं चरति ?, तावत् द्वे अर्द्धमण्डले चरति, अष्टौ च सप्तषष्टिभागात् मण्डलस्य सप्तषष्टिभागाश्च एकत्रिंशधा छित्वा अष्टादशभागान् तावत् तृतीयायनगतश्चन्द्रः पाश्चात्याद् भागात् प्रविशन् बाह्यानन्तरस्य पाश्चात्यस्य अर्द्धमण्डलस्य एकचत्वारिंशतं सप्तषष्टिभागं यावत् चन्द्रः आत्मना परस्य च चीर्णं परिचरति, त्रशोदश सप्तषष्टिभागं यावत् चन्द्रः परस्य चीर्णं परिचरति, त्रयोदश सप्तषष्टिभागान् चन्द्रः आत्मनः परस्यचीर्णं परिचरति, एतावता च बाह्यानन्तरं पाश्चात्यं अर्द्धमण्डलं समाप्तं भवति, तृतीयायन गतश्चन्द्रः पौरस्त्यात् भागात् प्रविशन् बाह्यस्य तृतीयस्य अर्द्धमण्डलस्य एकचत्वारिंशतं सप्तषष्टिभागं यावत् चन्द्रः आत्मनो परस्य चीर्णं परिचरति, त्रयोदश सप्तषष्टिभागं यावत् चन्द्रः परस्य चीर्णं परिचरति, त्रयोदश सप्तषष्टिभागं यावत् चन्द्रः आत्मनः परस्य च चीर्णं परिचरति, एतावता च बाह्यं तृतीयं पौरस्त्यमर्द्धमण्डलं समाप्तं भवति, तावत् तृतीयायनगतश्चन्द्रः पाश्चात्याद् भागात् प्रविशन् बाह्यस्य चतुर्थस्य पाश्चात्यस्य अर्द्धमण्डलस्य अर्द्धसप्तषष्टिभागं सप्तषष्टिभागं च एकत्रिंशधा छित्वा अष्टादशभागं यावत् चन्द्रः आत्मनः परस्य च चीर्णं परिचरति, एतावता बाह्यं चतुर्थं पाश्चात्यमर्द्धमण्डलं समाप्तं

भवति । एवं खलु चान्द्रेण मासेन चन्द्रः त्रयोदश चतुः पञ्चाशद् भागान् द्वौ त्रयोदशभागौ यावत् चन्द्रः परस्य चीर्णं परिचरति त्रयोदश त्रयोदशभागं यावत् चन्द्रः आत्मन श्चीर्णं परिचरति, द्वौ एकचत्वारिंशद्भागौ अष्टौ सप्तषष्टिभागान् सप्तषष्टिभागं च एकत्रिंशधा छित्वा अष्टादशभागं यावत् चन्द्रः आत्मनः परस्य च चीर्णं परिचरति, अपरौ खलु द्वौ त्रयोदशभागौ यौ चन्द्रः केनापि असामान्यकौ स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति । एत्येप श्चान्द्रमासोऽभ्यन्तरगमनकं निष्क्रममाणकं बुद्ध्वा बुद्ध्वाअनवस्थितसंस्थानसंस्थितावपि उच्चगिरिपाते रूढौ चन्द्रौ द्वौ द्वौ आख्यातौ इति वदेत् ॥ सू० ८१ ॥

टीका–त्रयोदश प्राभृतस्य ८० अशीतितमसूत्रे युगगतानामावास्या पौर्णमासीनां संख्यास्तासां परस्परमन्तराणि च सम्यक् विविच्य–सम्प्रत्येकाशीतितमेऽन्तिमेऽस्मिन्नर्थाधिकारसूत्रे चान्द्राद्यर्द्धमासैर्यावन्ति मण्डलानि चरति चन्द्रस्तन्निरूपयति–'ता चंदे णं अद्धमासे णं' इत्यादि–'ता चंदे णं अद्धमासे णं चंदे कतिमंडलाइं चरइ ?' तावत् चान्द्रेण अर्द्धमासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?' तावदिति प्राग्वत् चन्द्रेण–पूर्वोक्तलक्षणविशिष्टेन चान्द्रेणार्द्धमासेन–पक्षैकेन चन्द्रः कतिमण्डलानि चरति ?,–कतिमण्डलानि पूरयति चन्द्र इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता चोद्दस चउब्भागमंडलाइं चरइ एगं च चउवीससयभागं मंडलस्स' तावत् चतुर्दश चतुर्भागमण्डलानि चरति एकं च चतुर्विंशं शतभागं मण्डलस्य ।

टीकार्थ–तेरहवें प्राभृत के ८० अस्सीवें सूत्र में युग में रही हुई अमावास्याएं एवं पूर्णिमास्याओं की संख्या एवं उनका परस्पर का अंतर का सम्यक् प्रकार से विवेचन करके अब इक्कासीवें अन्तिम इस अधिकार सूत्र में चांद्रादि अर्द्धमास में जितने मंडल में चंद्र भ्रमण करते हैं उसका निरूपण करते हैं– (ता चंदेणं अद्धमासेणं चंदे कति मंडलाइं चरइ) पूर्व कथित चांद्र के अर्द्धमास अर्थात् एक पक्ष में चंद्र कितने मंडल को पूरित करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता चोद्दस चउब्भागमंडलाइं चरइ एगं च चउवीससयभागं मंडलस्स) चौदह मंडल में चंद्र गमन करता है । किस प्रकार के वे मंडल होते हैं ? सो कहते

ટીકાર્થ :–તેરમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતના એંસીમા સૂત્રમાં યુગમાં આવતી અમાવાસ્યાઓ અને પૂર્ણિમાઓની સંખ્યા અને તેમનું પરસ્પરના અંતરનું સારી રીતે વિવેચન કરીને હવે એકાશીમા આ છેલ્લા અધિકાર સૂત્રમાં ચાંદ્રાદિ અર્ધમાસમાં જેટલા મંડળમાં ચંદ્ર ભ્રમણ કરે છે. તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે,–(ता चंदेणं अद्धमासेणं चंदे कतिमंडलाइं चरइ) પહેલાં કહેલ ચાંદ્રમાનો અર્ધો ભાગ અર્થાત્ એક પક્ષમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળને પુરે છે. આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે,–(ता चोद्दस चउब्भागमंडलाइं चरइ एगं च चउवीससयभागं मंडलस्स) ચૌદ મંડળોમાં

तावदिति पूर्ववत् चतुर्दश मण्डलानि व्रजति किं भूतानि तानीति जिज्ञासाया मुच्यते-चतुर्भागमण्डलानि-सचतुर्भाग चतुर्दश मण्डलानि-चतुर्भागेन सहितानि परिपूर्णानि चतुर्दश मण्डलानि अर्थात् पञ्चदशस्य मण्डलस्य चतुर्भागसहितानि मण्डलानि चरति, किं भूतं च तच्चतुर्भाग मित्युच्यते एकं च चतुर्विंशं शतभागं-चतुर्विंशत्यधिकमेकं शतभागं मण्डलस्य $\frac{32}{124}$ एकस्मिन् मासे द्वात्रिंशन्मण्डलानि भवन्तीत्युक्तरीत्या एतदुक्तं भवति-परिपूर्णानि चतुर्दश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्भागं-चतुर्विंशत्यधिकशतसत्कैकत्रिंशद्भाग प्रमाणमेकं च चतुर्विंशशतभागं मण्डलस्येति सर्वसंख्यया द्वात्रिंशतं पञ्चदशस्य मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिक शतभागान चरतीत्यर्थः ॥-कथमेतदवसीयत-इति चेदुच्यते त्रैराशिकगणित-प्रवृत्या यथा-एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशतं भवति, मासाश्च द्वाषष्टि-रित्युक्तं भावितं च प्राक् तथा चैकस्मिन् युगे अष्टषष्ट्यधिकानि सप्तदशशतानि मण्डलानां च

हैं-स चतुर्भाग चतुर्दश मंडल अर्थात् चौदह मंडल पूर्ण तथा पंद्रहवें मंडल का चौथा भाग माने सवा चौद मंडल में भ्रमण करता है। वह चतुर्भाग किस प्रकार से होता है ? सो कहते हैं-एक मंडल का एक सो चोवीस भाग अर्थात् एक मास में बत्तीस मंडल होते हैं, इस प्रकार से उक्त रीति से यह कहा जाता है-परिपूर्ण चौदह मंडल तथा पंद्रहवें मंडल का चतुर्थ भाग अर्थात् एक सो चोवीस भाग का चतुर्थ माने इकतीस भाग प्रमाण एक एकसो चोवीस का चौथा भाग मंडल का सर्व जोड से पंद्रहवें मंडल के बत्तीसवें भाग में चंद्र गमन करता है। यह किस प्रकार से होता है ? सो कहते है-त्रैराशिक गणित प्रक्रिया से जिस प्रकार पांच वर्षवाले एक युग में एक सो चोवीस पर्व होते हैं। तथा मास बासठ होते हैं यह पहले कहे हैं एवं भावित किये हैं। तथा एक युग में सत्रह सो अडसठ मंडल होते हैं। अतः इसका अनुपात इस

ચંદ્ર ગમન કરે છે, તે મંડળો કેવા હોય છે? તે કહે છે. સચતુર્ભાગ ચતુર્દશ મંડળ એટલે કે ચૌદ મંડળો પુરા અને પંદરમા મંડળના ચોથા ભાગ અર્થાત્ સવા ચૌદ મંડળમાં ભ્રમણ કરે છે. આ ચતુર્ભાગ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. એક મંડળના એકસો ચોવીસ ભાગ અર્થાત્ એક માસમાં ૩૨ બત્રીસ મંડળો હોય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. પરિપૂર્ણ ચૌદ મંડળ અને પંદરમા મંડળનો ચોથો ભાગ એટલે કે એકસો ચોવીસ ભાગનો ચોથો ભાગ એટલે કે એકત્રીસ ભાગ પ્રમાણ-એકસો ચોવીસનો ચોથો ભાગ મંડળનો થાય છે. આ બધાને મેળવવાથી પંદરમા મંડળના બત્રીસમા ભાગમાં ચંદ્ર ગમન કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે કહે છે. ત્રૈરાશિક ગણિતપ્રક્રિયાથી જે પ્રમાણે પાંચ વર્ષના એક યુગમાં એકસો ચોવીસ પર્વો થાય છે. તથા માસ બાસઠ થાય છે. આ પ્રમાણે પહેલાં કહેલ છે અને સમજાવેલ છે. તથા એક યુગમાં સત્તરસો અડસઠ મંડળો હોય છે, તેથી આનો અનુપાત આ પ્રમાણે થાય છે-જો એકસો ચોવીસ પર્વથી સત્તરસો

भवन्ति । अतोऽनुपातो यथा–यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन मण्डलानामष्टषष्टयधिकानि सप्तदश शतानि लभ्यन्ते तदेकेन पर्वणा किं स्यादिति राशित्रयस्थापना यथा–$\frac{१७६८+१}{१२४}=\frac{१७६८}{१२४}$ $=१४+\frac{३२}{१२४}=१४+\frac{१६}{६२}$ अत्रान्त्येन राशिना एककरूपेण मध्यमोराशिः अष्टषष्टयधिक सप्तदश-शतरूपो गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति, ततो हरस्थेन राशिना चतुर्विंशत्यधिक शतरूपेण भक्तो लब्धाश्चतुर्दश, शेषास्तिष्ठन्ति द्वात्रिंशत् चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः, ततोहराशौ द्वाभ्याम-पवर्त्तितौ जाताः षोडश चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः । तेनेदमागच्छति–यत् चतुर्दश मण्ड-लानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य मण्डलस्य षोडश द्वाषष्टिभागाः–$१४+\frac{१६}{६२}$ । इदमेवोक्त मन्य-त्रापि–'चोद्दस य मंडलाइं बिसट्ठिभागा य सोलस हविज्जा मासद्धेण उडुवई एत्तियमित्तं चरइ खित्तं ॥१॥–छाया–चतुर्दश च मण्डलानि द्विषष्टिभागाश्च षोडशभवेयुः । मासार्द्धेन उडुपतिरेतन्मितं चरति क्षेत्रम् ॥१॥ इति अथादित्यमासविषयः प्रश्नः–'ता आइच्चेणं अद्धमासेणं चंदे कति मंडलानि चरइ ?,' तावत् आदित्येन अर्द्धमासेन चन्द्रः कति मण्डलानि

प्रकार से होता है–यदि एकसो चौवीस पर्व से सत्रह सो अडसठ मंडल लब्ध होते हैं, तो एक पर्व से कितना लभ्य होते हैं ? इस को जानने के लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है जो इस प्रकार से हैं–$\frac{१७६८+१}{१२४}=\frac{१७६८}{१२४}=१४+\frac{३२}{१२४}+$ $\frac{१६}{६२}$ यहां पर अन्त्य राशि एक से मध्य की राशि सत्रह सो अडसठ को गुणा करे तो भी उसी प्रकार रहता है । तत्पश्चात् हरस्थान में रहा हुवा एक सो चोवीस से दस का भाग करे तो चौदह लब्ध होते हैं तथा एक सो चोवि-सिया बत्तीस भाग शेष रहते हैं । तत्पश्चात् इस राशि को दो से अपवर्तित करे तो एक सो चोवीसिया सोलह भाग होते हैं । इससे यह फलित होता है कि चौदह मंडल पूरा तथा पंद्रहवें मंडल का बासठिया सोलह भाग $१४+\frac{१६}{६२}$ । अन्यत्र भी यही कहा है–(चोद्दस य मंडलाइं विसट्ठिभागा य सोलस हविज्जा मासद्धेण उडुवई एत्तियमित्तं चरइ खित्तं ॥ १ ॥ चौदह मंडल तथा बासठिया

અડસઠ મંડળ લબ્ધ થાય છે, તો એક પર્વથી કેટલા મંડળ લભ્ય થાય છે. આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે, જે આ પ્રમાણે છે–($\frac{૧૭૬૮+૧}{૧૨૪}=\frac{૧૭૬૮}{૧૨૪}=૧૪+$ $\frac{૩૨}{૧૨૪}+\frac{૧૬}{૬૨}$ અહીં અંતિમ રાશિ એકથી મધ્યની રાશિ સત્તરસો અડસઠનો ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરે તો પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી હરસ્થાનમાં રહેલ એકસો ચોવીસથી આના ભાગ કરવા તો ચૌદ આવે છે. અને એકસો ચોવીસિયા બત્રીસ ભાગ શેષ રહે છે. તે પછી આ રાશિને બેથી અપવર્તિત કરે તો એકસો ચોવીસિયા સોળ ભાગ થાય છે. આનાથી એમ જણાય છે કે–ચૌદ મંડળ પુરા તથા પંદરમા મંડળના બાસઠિયા સોળ ભાગ ૧૪$\frac{૧૬}{૬૨}$ થાય છે. અન્યત્ર પણ આજ પ્રમાણે કહેલ છે,–

चोद्दस य मंडलाइं विसट्ठि भागा य सोलस हविज्जा,
मासद्धेण उडुवई एत्तियमित्तं चरइ खित्तं ॥१॥

ચૌદ મંડળ અને બાસઠિયા સોળ ભાગ એક પક્ષમાં ચંદ્ર આટલું પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં

चरति ?, । तावदिति प्राग्वत् आदित्येन–सौरेण–सूर्यसंक्रान्त्यवधिकेन अर्द्धमासेन–मासार्द्ध-परिमितसमयेन चन्द्रः कति संख्यकानि मण्डलानि चरति ?–कति मण्डलप्रदेशान् भ्रमतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता सोलस मंडलाइं चरइ सोलसमंडलचारी तदा अवराइं खलु दुवे अट्ठकाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता पाविट्ठित्ता चारं चरइ' तावत् षोडश मण्डलानि चरति षोडश मण्डलचारी तदा अपरे खलु द्वे अष्टकयो चन्द्रः केनापि असामान्ये स्वयमेव प्रविश्य–प्रविश्य चारं चरति ॥–तावदिति प्राग्वत् आदित्येनार्द्ध मासेन चन्द्रः षोडश मण्डलानि चरति, षोडश मण्डलचारी च स एव चन्द्रोदय भवति तदा अपरे खलु द्वे अष्टके–चतुर्विंशत्यधिक शतसत्कभागाष्टकतुल्ये $\frac{८}{१२४}$ ये खलु भागाष्टके केनाप्य सामान्ये–केनापि अनाचीर्ण पूर्ण पूर्वे–केनाप्यन्येन चन्द्रेणाभुक्तपूर्वे, स एव चन्द्रः स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य–पौनः पौन्येन तत्र गत्वा चारं चरति ॥ अथान्यो गौतमस्य प्रश्नः–'कय-राइं खलु दुवे अट्ठकाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं

सोलह भाग एक पक्ष में चंद्र इतना परिमित क्षेत्र में संचरण करता है ॥

अब सूर्यमास संबंधी श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता आइच्चेणं अद्धमासे णं चंदे कति मंडलानि चरइ) सौर संक्रांति का अवधिरूप अर्धमास परिमित समय में चंद्र कितने मंडल में संचरण करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री भगवान् कहते हैं–(ता सोलस मंडलाइं चरइ सोलस मंडलचारी तदा अवराइं खलु दुवे अट्ठकाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ) आदित्य अर्धमास से चंद्र सोलह मंडल में भ्रमण करता है । सोलह मंडलचारी वही चंद्रोदय होता है । तथा दूसरा दो अष्टक एक सो चोवीस भाग का आठ $\frac{८}{१२४}$ भाग तुल्य जो किसी ने अन्य चंद्र ने भुक्त पूर्व हो वही चंद्र स्वयं अर्थात् वारंवार वहां जाकर गति करता है ।

સંચરણ કરે છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી સૂર્યમાસ સંબંધી પ્રભુશ્રીને પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता आइच्चे णं अद्धमासेणं चंदे कतिमंडलानि चरइ) સૌર સંક્રાંતિની અવધિરૂપ અર્ધમાસ પ્રમાણવાળા સમયમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળમાં સંચરણ કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता सोलस मंडलाइं चरइ सोलस मंडलचारी तदा अवराइं खलु दुवे अट्ठ-काइं जाइं चंदे केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ) આદિત્ય અર્ધ-માસથી ચંદ્ર સોળ મંડળમાં ભ્રમણ કરે છે. સોળ મંડળચારી એજ ચંદ્રનો ઉદય થાય છે. અને બીજા બે અષ્ટક એકસો ચોવીસભાગ $\frac{૮}{૧૨૪}$ આઠભાગ તુલ્ય કે જેને કોઈ બીજા ચંદ્રે ભોગવેલ હોય એજ ચંદ્ર સ્વયં પ્રવેશ કરીને અર્થાત્ વારંવાર ત્યાં જઈને ગતિ કરે છે.

चरइ ?' कतरे खलु द्वे अष्टके यानि चन्द्रः केनाप्य सामान्येस्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति ॥ एतादृशे अन्येऽपि द्वे अष्टके वर्तेते ! ये खल्वष्टके केनाप्यसामान्ये–केनाप्यनाचीर्णे चन्द्रः स्वयमेव तत्र पौनः पौन्येन गत्वा चारं चरतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'इमाइं खलु ते वे अट्ठकाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं-सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ' एते खलु ते द्वे अष्टके ये चन्द्रः केनाप्य सामान्ये स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति ॥ एते–वक्ष्यमाणस्वरूपे ते द्वे अष्टके–चतुर्विंशत्यधिकशतसत्काष्टभागप्रमाणे, ये खलु केनाप्यनाचीर्णपूर्वे–अभुक्ते, तत्र चन्द्रः स्वयमेव प्रविश्य चारं चरतीति । 'तं जहा–णिक्खममाणे चेव अमावासंतेणं पविसमाणे चेव पुण्णिमासिंतेणं' तद्यथा–निष्क्रामन्नेव अमावास्यान्ते खलु, प्रविशन्नेव पौर्णमास्यन्ते खलु ॥–तत्तथा–तदष्टकसमयप्रतिपादनं यथा–सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् शनैः शनैर्बहि र्निष्क्रामन् चन्द्रो यदा अमावास्यान्ते गच्छति तदा खलु एकमष्टकं तादृशं भवतियत् किल केनाप्यन्येन अनाचीर्णपूर्वं भवति, तत्र चन्द्रः स्वयमेव प्रविश्य

अब गौतमस्वामी दूसरा प्रश्न करते हैं–(कयराइं खलु दुवे अट्ठकाइं चंदे केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ) इस प्रकार के दूसरा भी दो अष्टक होते हैं। जो अष्टक किसीने भी उपभुक्त नहीं किया हुवा ऐसे अष्टक में चंद्र स्वयं ही वारंवार गमन करके गति करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(इमाइं खलु ते वे अट्ठकाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ) ये दो अष्टक एक सो चोवीस का आठवां भाग प्रमाण के किसीने भी उपभोग नहीं किये गये में चंद्र स्वयं प्रविष्ट होकर गति करता हैं। (तं जहा–णिक्खममाणे चेव अमावासंतेणं पविसमाणे चेव पुण्णिमासिंतेणं) उस अष्टक का समय का प्रतिपादन इस प्रकार से है–सर्वाभ्यन्तर मंडल से धीरे धीरे बाहर निकलता चंद्र जब अमावास्या के अन्त में गमन करता है, तब एक अष्टक इस प्रकार से होता है, जो किसीने भी पूर्व में उप-

---

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે–(कयराइं खलु दुवे अट्ठकाइं चंदे केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ) આ પ્રમાણેના બીજા પણ બે અષ્ટકો હોય છે. જે અષ્ટકનો કોઈએ ઉપભોગ કર્યો ન હોય તેવા અષ્ટકમાં ચંદ્રસ્વયં વારંવાર ગમન કરીને ગતિ કરે છે. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(इमाइं खलु ते वे अट्ठकाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेवं पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ) આ બે અષ્ટકો એકસોચોવીસના આઠમાભાગ પ્રમાણને કોઈએ પહેલાં ઉપભોગ ન કરેલમાં ચંદ્ર સ્વયં પ્રવેશિને ગમન કરે છે. (तं जहा णिक्खममाणे चेव अमावासंतेणं पमिसमाणे चेव पुण्णिमासिंतेणं) એ અષ્ટકના સમયનું પ્રતિપાદન આ પ્રમાણે છે. સર્વાભ્યંતર મંડળથી ધીરેધીરે બહાર નિકળતો ચંદ્ર જ્યારે

चारं चरति। एवं च सर्वबाह्यान्मण्डलादन्तराभिमुखं शनैः शनैः प्रविशन्नेव चन्द्रो यदा पौर्णमास्यन्ते याति तदा द्वितीयमष्टकं केनाप्यनाचीर्णपूर्वं प्रविश्य चारं चरति। एवमत्र द्वे अष्टके एतादृशे जाते। एतदेवोपसंहरति-'एताइं खलु दुवे अट्ठगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ' एते खलु द्वे अष्टके ये चन्द्रः केनापि असामान्यके स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति॥ एते-अनन्तरोदिति-अमान्त-पौर्णान्तस्थिते द्वे अष्टके तादृशे वर्त्तेते ये खलु केनाप्यन्येन अनाचीर्णपूर्वे स्याताम्। यत्र चन्द्रः स्वयमेव प्रविश्य चारं चरतीति प्रश्नोपसंहारः॥ अथात्रैव विशेष विशेषाभिव्यक्तिर्यथा-'ता पढमायणगए चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ' तावत् प्रथमायनगते चन्द्रे दक्षिणस्माद् भागात् प्रविशन् सप्तार्द्धमण्डलानि यानि

भोग न किया हो तब चंद्र स्वयं ही वहां प्रविष्ट होकर संचरण करता है। इसी प्रकार सभी बाह्यमंडल से अंतराभिमुख धीरे धीरे प्रवेश करके चंद्र जब पूर्णिमा के अन्त में आता है तब किसीने उपभोग न किया हो ऐसा दूसरा मंडल में प्रवेश करके गमन करता है। इसी प्रकार दो अष्टक होते हैं। अब इसका उपसंहार करते हुवे कहते हैं-(एताइं खलु दुवे अट्ठगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ) ये पूर्व कथित अमास के अंत में तथा पूर्णिमा के अंत में रहे हुवे दो अष्टक ऐसे होते हैं कि जो अन्य किसीने पहले उसका उपभोग नहीं किया हो, कि जहां चंद्र स्वयं प्रविष्ट होकर गति करता है यह प्रश्न का उपसंहार है।

अब यहां विशेष कथन इस प्रकार से होता है-(ता पढमायणगए चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) प्रथम अयन में प्रविष्ट चंद्र दक्षिण भाग से अभ्यन्तर की ओर प्रवेश करे तब सात अर्धमंडल होते हैं जिस को

અમાસના અંતમાં ગમન કરે છે. ત્યારે એક અષ્ટક આ રીતે થાય છે. જેનો પહેલાં કોઇએ ઉપભોગ કરેલ ન હોય ત્યારે ચંદ્ર સ્વયં ત્યાં પ્રવેશ કરીને સંચરણ કરે છે. આ પ્રમાણે બધા બાહ્ય મંડળથી ધીરેધીરે અંદરની તરફ પ્રવેશ કરીને ચંદ્ર જ્યારે પૂર્ણિમાના અંતમાં આવે છે. ત્યારે કોઇએ ઉપભોગ ન કરેલ હોય એવા બીજા મંડળમાં પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે. આ પ્રમાણે બે અષ્ટકો હોય છે. હવે તેનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.-(एताइं खलु दुवे अट्ठगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं चरइ) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ અમાસની અંતમાં તથા પૂર્ણિમાની અંતમાં રહેલા બે અષ્ટકો એવા હોય છેકે-જેને બીજા કોઇએ પહેલા ભોગવેલ ન હોય કે જ્યાં ચંદ્ર પોતે પ્રવેશ કરીને ગતિ કરે છે. આ પ્રમાણે આ પ્રશ્નનો ઉપસંહાર છે.

હવે અહીંયાં વિશેષ કથન આ પ્રમાણે હોય છે.-(ता पढमायणगए चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) પહેલાં અયનમાં પ્રવેશેલ ચંદ્ર દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતર

चन्द्रः दक्षिणस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति ॥ तावदिति पूर्ववत् प्रथमायगते—प्रथममयनं प्रविष्टे चन्द्रे दक्षिणस्माद् भागादभ्यन्तराभिमुखं प्रविशति,—तत्र सप्तअर्द्धमण्डलानि भवन्ति, यानि किल चन्द्रो दक्षिणस्माद् भागात् अभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन् आक्रम्य तेपु तेपु च मण्डलेषु चारं चरति, ॥ वस्तु तस्तु द्वौ चन्द्रौ एकेन चान्द्रेणार्द्धमासेन चतुर्दशमण्डलानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य द्वात्रिंशतं चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् स्व-स्वभ्रमणेन परिपूरयतः, किन्तु लोकरूढया व्यक्तिभेदमनपेक्ष्य केवलं जातिभेदमेव आश्रित्य प्रतिपादयति यत् चन्द्रश्चतुर्दशमण्डलानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य द्वात्रिंशतं चतुर्विंशत्यधिकशत भागान् यावत् चरतीत्युक्तम् । अनेन सूत्रखण्डेन तु एक श्चन्द्रमा एकस्मिन्नयने कति अर्द्धमण्डलानि दक्षिणभागे भवन्ति, कति चोत्तरभागे भवन्ति, तानि च मण्डलानि केन क्रमेण चन्द्रो भ्रमन् भुनक्तीति प्रतिपादितं वर्त्तते । अथान्यत् प्रश्नसूत्रमाह—"कयराइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ ?'

चंद्र दक्षिणभाग से आभ्यन्तराभिमुख प्रविष्ट होकर आक्रमित करता है। उन मंडल में गमन करता है। वास्तविक रीति से दो चंद्र एक चांद्र अर्धमास से चौदह मंडल पूर्ण करके पंद्रहवें मंडल का एक सो चोवीस का बत्तिसवां भाग को अपने अपने भ्रमण से पूरित करते हैं। परंतु लोकरूढि से व्यक्ति भेद की अपेक्षा नहीं करके केवल जातिभेद को ही आश्रय करके प्रतिपादन करते हैं—जो कि चंद्र चौदह मंडल परिपूर्ण तथा पंद्रहवें मंडल का एक सो चोवीसिया बत्तीस भाग में संचरण करता है, यह कहा है। इस सूत्रांश से तो एक चंद्र का एक अयन में कितनेक अर्द्धमंडल दक्षिण भाग में होते हैं, एवं कितनेक मंडल उत्तरभाग में होते हैं। वे मंडल किस क्रम से चंद्र भ्रमण करके भोगता है यह प्रतिपादित किया ही है। अब श्री गौतमस्वामी अन्य प्रश्न करते हैं—(कयराइं खलु ताइं सत्त अद्ध मंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते

મંડળની તરફ પ્રવેશ કરે ત્યારે સાત અર્ધમંડળો થાય છે. જેને ચંદ્ર દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને આક્રમિત કરે છે. એ મંડળમાં ગમન કરે છે. વાસ્તવિક રીતે બે ચંદ્ર એક ચાંદ્રમાસથી ચૌદમંડળો પૂરા કરીને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસીયા બત્રિસિયાભાગને પોત પોતાના ભ્રમણથી પુરિત કરે છે. પરંતુ લોકરૂઢિથી વ્યક્તિભેદની અપેક્ષા કર્યા વિના કેવળ જાતિભેદનેજ આશ્રય કરીને પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. કે જેને ચંદ્ર ચૌદમંડળ પુરા અને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા બત્રીસ ભાગોમાં સંચરણ કરે છે. તેમ કહ્યું છે. આ સૂત્રાંશથીતો એક અયનમાં કેટલાક અર્ધમંડળો અને કેટલાક મંડળો ઉત્તર ભાગમાં હોય છે. એ મંડળોમાં કેવી તેનો ઉપભોગ કરે છે. એ પ્રતિપાદિત કરેલજ છે. હવે શ્રીગૌત. છે.–(कयराइं खलु ताइं सत्त अद्ध मंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते ।

कतराणि खलु तानि सप्तार्द्धमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्माद् भागात् प्रविशन् चारं चरति ॥–खल्विति वाक्यालङ्कारे, कतराणि कानि कानि चैतादृशानि सप्तार्द्धमण्डलानि सन्ति, यानि किल दक्षिणस्मात् भागाद् अन्तराभिमुखं प्रविशन्–उत्तराभिमुखं गच्छन् चन्द्र स्तेपु तेपु च मण्डलेपु भ्रमन् चारं चरतीति गौतमस्य प्रश्नवाक्यं भगवानाह–'इमाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागातें पविसमाणे चारं चरइ' इमानि खलु तानि सप्तार्धमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति । इमानि–वक्ष्यमाणस्वरूपाणि खलु तान्येव सप्तार्द्धमण्डलानि सन्ति यानि किल चन्द्रोऽभ्यन्तराभिमुखं गच्छन् मण्डलानां दक्षिणस्माद् भागात् तेपु तेपु मण्डलेपु प्रविशन् चारं चरति अथ तान्येव मण्डलानि प्रतिपादयति–'तं जहा–बितिए अद्धमंडले चउत्थे अद्धमंडले छट्टे अद्धमंडले अट्ठमे अद्धमंडले दसमे अद्धमंडले बारसमे अद्धमंडले चउद्दसमे अद्धमंडले' तद्यथा–द्वितीये अर्द्धमंडले चतुर्थे अर्द्धमण्डले पष्टे अर्द्धमण्डले, अष्टमे अर्द्धमण्डले, दशमे अर्द्धमण्डले द्वादशे अर्द्धमण्डले चतुर्दशे अर्द्धमण्डले ॥–तद्यथा–दक्षिणस्माद् भागादभ्यन्तराभिमुखं प्रविशत

भागाते पविसमाणे चारं चरइ) कौन से कौन से एवं कितने इस प्रकार के सात अर्द्धमंडल होते हैं कि जो दक्षिण भाग से अंतराभिमुख में प्रवेश करके अर्थात् उत्तरकी ओर गमन करके उस उस मंडल में चंद्र भ्रमण करता है? इस प्रकार से श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(इमाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) ये वक्ष्यमाण स्वरूप वाले वही सप्त अर्द्धमंडल होते हैं की जिसको चंद्र अभ्यन्तराभिमुख गमन करके मंडलों के दक्षिणभाग से उन उन मंडलों में प्रवेश करके संचरण करता है। अब उसी मंडलों को दिखलाते हैं–(तं जहा–बितिए अद्धमंडले चउत्थे अद्धमंडले छट्टे अद्धमंडले अट्ठमे अद्धमंडले दसमे अद्धमंडले बारसमे अद्धमंडले चउद्दसमे अद्धमंडले) दक्षिणभाग से अभ्यन्तर मंडलाभिमुख प्रविष्ट होता हुवा चंद्र का यही सात अर्द्ध मंडलों

ચરઇ) કયા કયા અને કેટલા આ પ્રકારથી અર્ધમંડળો હોય છે? કે જેમાં દક્ષિણભાગથી અંદરની તરફ પ્રવેશ કરીને અર્થાત ઉત્તરની તરફ ગમન કરીને તેતે મંડળમાં ચંદ્ર ભ્રમણ કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (इमाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારના એજ સાત અર્ધમંડળો હોય છે. કે જેમાં ચંદ્ર અભ્યંતરાભિમુખ ગમન કરીને મંડળોના દક્ષિણભાગથી તેતે મંડળોમાં પ્રવેશ કરીને સંચરણ કરે છે. હવે એજ મંડળોને બતાવે છે.–(तं जहा बितिए अद्धमंडले, चउत्थे अद्धमंडले, छट्टे अद्धमंडले, अट्ठमे अद्धमंडले, दसमे अद्धमंडले, बारसमे अद्धमंडले, चउद्दसमे अद्धमंडले) દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતર મંડલાભિમુખ પ્રવિષ્ટ થયેલ ચંદ્રના એજ સાત અર્ધમંડળો હોય છે. કે

चन्द्रः दक्षिणस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति ॥ तावदिति पूर्ववत् प्रथमायगते-प्रथममयनं प्रविष्टे चन्द्रे दक्षिणस्माद् भागादभ्यन्तराभिमुखं प्रविशति,-तत्र सप्तअर्द्धमण्डलानि भवन्ति, यानि किल चन्द्रो दक्षिणस्माद् भागात् अभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन् आक्रम्य तेषु तेषु च मण्डलेषु चारं चरति, ॥ वस्तु तस्तु द्वौ चन्द्रौ एकेन चान्द्रेणार्द्धमासेन चतुर्दशमण्डलानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य द्वात्रिंशतं चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् स्व-स्वभ्रमणेन परिपूरयतः, किन्तु लोकरूढ्या व्यक्तिभेदमनपेक्ष्य केवलं जातिभेदमेव आश्रित्य प्रतिपादयति यत् चन्द्रश्चतुर्दशमण्डलानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य द्वात्रिंशतं चतुर्विंशत्यधिकशत भागान् यावत् चरतीत्युक्तम्। अनेन सूत्रखण्डेन तु एक श्चन्द्रमा एकस्मिन्नयने कति अर्द्धमण्डलानि दक्षिणभागे भवन्ति, कति चोत्तरभागे भवन्ति, तानि च मण्डलानि केन क्रमेण चन्द्रो भ्रमन् भुनक्तीति प्रतिपादितं वर्त्तते। अथान्यत् प्रश्नसूत्रमाह-"कयराइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ ?"

चंद्र दक्षिणभाग से आभ्यन्तराभिमुख प्रविष्ट होकर आक्रमित करता है। उन मंडल में गमन करता है। वास्तविक रीति से दो चंद्र एक चांद्र अर्धमास से चौदह मंडल पूर्ण करके पंद्रहवें मंडल का एक सो चोवीस का बत्तिसवां भाग को अपने अपने भ्रमण से पूरित करते हैं। परंतु लोकरूढि से व्यक्ति भेद की अपेक्षा नहीं करके केवल जातिभेद को ही आश्रय करके प्रतिपादन करते हैं-जो कि चंद्र चौदह मंडल परिपूर्ण तथा पंद्रहवें मंडल का एक सो चोवीसिया बत्तीस भाग में संचरण करता है, यह कहा है। इस सूत्रांश से तो एक चंद्र का एक अयन में कितनेक अर्द्धमंडल दक्षिण भाग में होते हैं, एवं कितनेक मंडल उत्तरभाग में होते हैं। वे मंडल किस क्रम से चंद्र भ्रमण करके भोगता है यह प्रतिपादित किया ही है। अब श्री गौतमस्वामी अन्य प्रश्न करते हैं-(कयराइं खलु ताइं सत्त अद्ध मंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते

મંડળની તરફ પ્રવેશ કરે ત્યારે સાત અર્ધમંડળો થાય છે. જેને ચંદ્ર દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને આક્રમિત કરે છે. એ મંડળમાં ગમન કરે છે. વાસ્તવિક રીતે બે ચંદ્ર એક ચાંદ્રમાસથી ચૌદમંડળો પૂરા કરીને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસીયા બત્રિસિયાભાગને પોત પોતાના ભ્રમણથી પુરિત કરે છે. પરંતુ લોકરૂઢિથી વ્યક્તિભેદની અપેક્ષા કર્યા વિના કેવળ જાતિભેદનેજ આશ્રય કરીને પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. કે જેને ચંદ્ર ચૌદમંડળ પુરા અને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા બત્રીસ ભાગોમાં સંચરણ કરે છે. તેમ કહ્યું છે. આ સૂત્રાંશથીતો એક અયનમાં કેટલાક અર્ધમંડળો દક્ષિણ ભાગમાં હોય છે. અને કેટલાક મંડળો ઉત્તર ભાગમાં હોય છે. એ મંડળોમાં કેવી રીતે ચંદ્ર ભ્રમણ કરીને તેનો ઉપભોગ કરે છે. એ પ્રતિપાદિત કરેલજ છે. હવે શ્રીગૌતમસ્વામી અન્ય પ્રશ્ન પૂછે છે.-(कयराइं खलु ताइं सत्त अद्ध मंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं

कतराणि खलु तानि सप्तार्द्धमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्माद् भागात् प्रविशन् चारं चरति ॥–खल्विति वाक्यालङ्कारे, कतराणि कानि कानि चैतादृशानि सप्तार्द्धमण्डलानि सन्ति, यानि किल दक्षिणस्मात् भागाद् अन्तराभिमुखं प्रविशन्–उत्तराभिमुखं गच्छन् चन्द्र स्तेषु तेषु च मण्डलेषु भ्रमन् चारं चरतीति गौतमस्य प्रश्नवाक्यं भगवानाह–'इमाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ' इमानि खलु तानि सप्तार्धमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति । इमानि–वक्ष्यमाणस्वरूपाणि खलु तान्येव सप्तार्द्धमण्डलानि सन्ति यानि किल चन्द्रोऽभ्यन्तराभिमुखं गच्छन् मण्डलानां दक्षिणस्माद् भागात् तेषु तेषु मण्डलेषु प्रविशन् चारं चरति अथ तान्येव मण्डलानि प्रतिपादयति–'तं जहा–बितिए अद्धमंडले चउत्थे अद्धमंडले छट्टे अद्धमंडले अट्ठमे अद्धमंडले दसमे अद्धमंडले बारसमे अद्धमंडले चउद्दसमे अद्धमंडले' तद्यथा–द्वितीये अर्द्धमंडले चतुर्थे अर्द्धमण्डले षष्टे अर्द्धमण्डले, अष्टमे अर्द्धमण्डले, दशमे अर्द्धमण्डले द्वादशे अर्द्धमण्डले चतुर्दशे अर्द्धमण्डले ॥–तद्यथा–दक्षिणस्माद् भागादभ्यन्तराभिमुखं प्रविशत

भागाते पविसमाणे चारं चरइ) कौन से कौन से एवं कितने इस प्रकार के सात अर्द्धमंडल होते हैं कि जो दक्षिण भाग से अंतराभिमुख में प्रवेश करके अर्थात् उत्तरकी ओर गमन करके उस उस मंडल में चंद्र भ्रमण करता है ? इस प्रकार से श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(इमाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) ये वक्ष्यमाण स्वरूप वाले वही सात अर्द्धमंडल होते हैं की जिसको चंद्र अभ्यन्तराभिमुख गमन करके मंडलों के दक्षिणभाग से उन उन मंडलों में प्रवेश करके संचरण करता है । अब उसी मंडलों को दिखलाते हैं–(तं जहा–बितिए अद्धमंडले चउत्थे अद्धमंडले छट्टे अद्धमंडले अट्ठमे अद्धमंडले दसमे अद्धमंडले बारसमे अद्धमंडले चउद्दसमे अद्धमंडले) दक्षिणभाग से अभ्यन्तर मंडलाभिमुख प्रविष्ट होता हुवा चंद्र का यही सात अर्द्ध मंडलों

चरइ) કયા કયા અને કેટલા આ પ્રકારથી અર્ધમંડળો હોય છે? કે જેમાં દક્ષિણભાગથી અંદરની તરફ પ્રવેશ કરીને અર્થાત્ ઉત્તરની તરફ ગમન કરીને તેતે મંડળમાં ચંદ્ર ભ્રમણ કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (इमाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારના એજ સાત અર્ધમંડળો હોય છે. કે જેમાં ચંદ્ર અભ્યંતરાભિમુખ ગમન કરીને મંડળોના દક્ષિણભાગથી તેતે મંડળોમાં પ્રવેશ કરીને સંચરણ કરે છે. હવે એજ મંડળોને બતાવે છે.–(तं जहा बितिए अद्धमंडले, चउत्थे अद्धमंडले, छट्ठे अद्धमंडले, अट्ठमे अद्धमंडले, दसमे अद्धमंडले, बारसमे अद्धमंडले, चउद्दसमे अद्धमंडले) દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતર મંડલાભિમુખ પ્રવિષ્ટ થયેલ ચંદ્રના એજ સાત અર્ધમંડળો હોય છે. કે

श्चन्द्रस्य एतान्येव सप्तार्द्धमण्डलानि सन्ति यानि किलात्र प्रतिपादितानि समसंख्यकानि-सप्तार्द्धमण्डलानि, किमत्र पृथक् २ नामोट्टङ्कने नेति ।

इयमत्र भावना प्रोच्यते-एकस्मिन् पक्षे पञ्च दिवसाः भवन्ति एकैकेन दिवसेनैकैकं मण्डलं पूरयन् चन्द्रः पञ्चदशमण्डलानि पूरयति, तत्र सर्वबाह्ये पञ्च दशे मण्डले परिभ्रमणेन पूरणमधिकृत्य परिपूर्णे सति पाश्चात्य युगसमाप्ति र्भवति। तदनन्तरं अपर-युगप्रथमायन प्रवृत्तौ युगस्य प्रथमेऽरात्रे एक श्चन्द्रो दक्षिणभागादारभ्य अन्तराभिमुखं प्रविशन् द्वितीयमण्डलमाक्रम्य तत्रैव-सम्पूर्णमहोरात्रं चारं चरति स च पाश्चात्य युगपरिसमाप्ति दिवसे उत्तरस्यां दिशि चारं चरति, चारं चरितवानिति वेदितव्यः । ततश्च सएव चन्द्रस्तस्मात् द्वितीयात् मण्डलात् शनैःशनैरभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन् द्वितीयेऽहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि सर्व-

होते हैं । कि जो मंडलों का यहां प्रतिपादन किया है एवं युग्म सात अर्द्ध-मंडल होते हैं उनके नाम इस प्रकार हैं-दूसरा अर्ध मंडल, चौथा अर्धमंडल छठा अर्धमंडल आठवां अर्धमंडल, दसवां अर्धमंडल बारहवां अर्धमंडल एवं चौदहवां अर्धमंडल इस प्रकार के सात अर्धमंडल होते हैं ।

यहां पर इस की भावना इस प्रकार से है-एक पक्ष में पंद्रह दिवस होते हैं तथा एक एक दिन में एक एक मंडल को चंद्र पूरित करे तो पंद्रह दिन में पंद्रह मंडल को पूरित करता है । उनमें पंद्रहवां सर्वबाह्यमंडल में परिभ्रमण से पूर्ण करे तब पिछले युग की समाप्ति होती है । तत्पश्चात् दूसरे युग का पहला अयन में प्रवृत्त होकर युग के प्रथम दिन में एक चंद्र दक्षिण भाग से आरम्भ करके अंतराभिमुख प्रवेश करके दूसरे मंडल को आक्रमित करके वहीं पर संपूर्ण अहोरात्र गमन करता है ऐसा जान लेवें । तत्पश्चात् वही चंद्र उस दूसरे मंडल से धीरे धीरे अभ्यन्तराभिमुख प्रविष्ट होकर दूसरे अहोरात्र में

જે મંડળોનું અહીં પ્રતિપાદન કરેલ છે. અને યુગ્મ સાત અર્ધમંડળો હોય છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. બીજું અર્ધમંડળ, ચોથું અર્ધમંડળ છઠ્ઠું, અર્ધમંડળ આઠમું અર્ધમંડળ દસમું અર્ધમંડળ, બારમું અર્ધમંડળ, અને ચૌદમું અર્ધમંડળ આ પ્રમાણે સાત અર્ધમંડળો હોય છે.

અહીં આની ભાવના આ પ્રમાણે છે. એક પક્ષમાં પંદર દિવસ હોય છે. તથા એક એક દિવસમાં એક એક મંડળને ચંદ્રપૂરિત કરે તો પંદર દિવસ માંપંદરમાં મંડળને પૂરિત કરે છે. તેમાં પંદરમા સર્વ બાહ્યમંડળને પરિભ્રમણથી પૂર્ણ કરે ત્યારે પાછલા યુગની સમાપ્તિ થાય છે. તે પછી બીજા યુગનું પહેલું અયન પ્રવૃત્ત થઈને યુગના પહેલા દિવસે એક ચંદ્ર દક્ષિણભાગથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને બીજા મંડળને આક્રમિત કરીને ત્યાંજ સંપૂર્ણ અહોરાત ગમન કરે છે. તેમ સમજવું. તે પછી એજ ચંદ્ર બીજા મંડળથી ધીરે ધીરે અભ્યંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને બીજા અહોરાત્રમાં ઉત્તર દિશામાં સર્વબાહ્ય

बाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरं तृतीयमर्द्धमण्डलमाक्रम्य चारं चरति। ततश्च प्रवर्त्तमानस्य युगस्य तृतीयेऽहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि चतुर्थमर्द्धमण्डलं च चतुर्थेऽहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि पञ्चमर्द्धमण्डलमाक्रम्य चारं चरति। पुनश्च पञ्चमेऽहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि षष्ठमर्द्धमण्डलमाक्रम्य चारं चरति। षष्ठे चाहोरात्रे पुनः सप्तममर्द्धमण्डलमुत्तरस्यां दिशि समाक्रम्य चारं चरति। सप्तमे चाहोरात्रे अष्टममर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि पुनराक्रम्य चारं चरति। पुनरष्टमे अहोरात्रे नवममर्द्धमण्डलमुत्तरस्यां दिशि समाक्रम्य चारं चरति, नवमे अहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि दशममर्द्धमण्डलमाक्रम्य चारं चरति, दशमे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि एकादशमर्द्धमण्डलमाक्रम्य चारं चरति, एकादशे अहोरात्रे द्वादशमर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि समाक्रम्य चारं चरति, द्वादशे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि त्रयोदशमर्द्धमण्डलमाक्रम्य चारं चरति,

उत्तर दिशा में सर्ववाह्य मंडल से अभ्यंतर तीसरे अर्द्धमंडल को आक्रमित करके गति करता है। तदनन्तर प्रवर्तमान युग के तीसरे अहोरात्र में उत्तर दिशा में चौथे अर्धमंडल में चतुर्थ अहोरात्र में, उत्तरदिशा में पांचवें अर्ध मंडल को गमन करके भ्रमण करता है। पुनः पांचवे अहोरात्र में दक्षिणदिशा में छठे अर्धमंडल को आक्रमित करके गमन करता है। तथा छठे अहोरात्र में सातवें अर्धमंडल को उत्तर दिशा में आक्रमित करके गति करता है। तथा सातवें अहोरात्र में आठवें अर्धमंडल को दक्षिण दिशा में आक्रमित करके गमन करता है। पुनः आठवें अहोरात्र में नववें अर्धमंडल में जाकर उत्तर दिशा में आक्रमित करके गमन करता है। नववें अहोरात्र में दक्षिणदिशा में दसवें अर्द्धमंडल को आक्रमित करके गमन करता है। दसवें अहोरात्र में उत्तरदिशा को ग्यारहवां अर्द्धमंडल को आक्रमित करके गति करता है। ग्यारहवें अहोरात्र में बारहवें अर्धमंडल को दक्षिण दिशा से आक्रमित करके गमन करता है। बारहवें अहोरात्र में उत्तरदिशा से तेरहवें अर्द्धमंडल को

મંડળથી અભ્યંતર ત્રીજા અર્ધમંડળને આક્રમિત કરીને ગતિ કરે છે. તે પછી પ્રવર્તમાન યુગમાં ત્રીજી અહોરાત્રે ઉત્તર દિશામાં પાંચમા અર્ધમંડળમાં ગમન કરીને ભ્રમણ કરે છે. ફરી પાંચમી અહોરાત્રીમાં દક્ષિણ દિશામાં છઠ્ઠા અર્ધમંડળને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. તથા છઠ્ઠી અહોરાત્રે સાતમા અર્ધમંડળને ઉત્તરદિશાને આક્રમિત કરીને ગતિ કરે છે. તથા સાતમી અહોરાત્રે આઠમા અર્ધમંડળને દક્ષિણદિશાને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. ફરીથી આઠમી અહોરાત્રે નવમા અર્ધમંડળમાં જઈને ઉત્તરદિશાને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. નવમી અહોરાત્રે દક્ષિણદિશામાં દસમા અર્ધમંડળને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. દસમી અહોરાત્રે ઉત્તરદિશામાં અગીયારમાં અર્ધમંડળને આક્રમિત કરીને ગતિ કરે છે. અગીયારમી અહોરાત્રે બારમા અર્ધમંડળને દક્ષિણદિશાથી આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. બારમી અહોરાત્રે ઉત્તરદિશાથી તેરમા અર્ધમંડળને આક્રમિત કરીને ગમન કરે

त्रयोदशे अहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि चतुर्दशमर्द्धमण्डलमाक्रम्य चारं चरति, चतुर्दशे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि पञ्चदशस्यार्द्ध मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टी भागानाक्रम्य चारं चरति। एतावता अन्तररूपेण समयेन चन्द्रस्यायनं परिसमाप्तं भवति, अयनं नामगति, अयगतावितिधातो रयनं सिद्धयति, चान्द्रायननाम नाक्षत्रार्द्धमासप्रमाणं भवति, अतएव नाक्षत्रार्द्धमासेन चन्द्रचारे किल सामान्यतश्चतस्त्रो यादशमण्डलानि भवन्ति परिपूर्णानि, चतुर्दशस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः भवन्ति तद्यथात्र त्रैराशिकप्रवृत्त्या गणितप्रक्रिया प्रोच्यते—यतोहि एकस्मिन् युगे चतुस्त्रिंशदधिकं शतमयनानां भवन्तीत्यतोऽनुपातः—चतुस्त्रिंशदधिकेनायनशतेन अष्टषष्ट्यधिकानि सप्तदश शतानि मण्डलानां लभ्यन्ते तदैकेनायनेना किं स्यादिति राशित्रयस्थापना—$\frac{१७६८\times१}{१३४}=\frac{१७६८}{१३४}=१३\frac{२६}{१३४}=१३+\frac{१३}{६७}$ अत्रान्त्येन राशिना एकक रूपेण

आक्रमित करके गति करता है, तेरहवें अहोरात्र में दक्षिण दिशा से चौदहवें मंडल को आक्रमित करके गमन करता है। चौदहवें अहोरात्र में उत्तरदिशा में पंद्रहवें अर्धमंडल का सडसठिया तेरह भाग को आक्रमित करके गमन करता है। इतने अंतरवाले समय से चंद्र का अयन समाप्त होता है। अयन नाम गति का है। (अयन गतौ) इस धातु से अयन शब्द सिद्ध होता है। चांद्रायन नाम नाक्षत्र अर्द्धमास प्रमाण का होता है। अतएव नाक्षत्र अर्धमास से चंद्र के गमन में सामान्य से तेरह मंडल परिपूर्ण होते हैं, तथा चौदहवें मंडल का सडसठिया तेरह भाग होते हैं। जो इस प्रकार से हैं—यहां पर त्रैराशिक गणित प्रवृत्ति से कहा जाता है—एक युग में एक सो चोतीस अयन होते हैं। अतः इस प्रकार अनुपात करे की एक सो चोतीस अयनों से सत्रह सो अडसठ मंडल होते हैं तो एक अयन से कितने मंडल हो सकते हैं-इसके लिये त्रैराशिक स्थापना की जाती है—$\frac{१७६८+१}{१३४}=\frac{१७६८}{१३४}१३=\frac{२६}{१३४}१३\times\frac{१३}{६७}$ यहां पर अन्त्य राशि जो एक है उससे मध्य की राशी को गुणा करे तो भी उसी प्रकार रहता है, कारण

છે. તેરમા અહોરાત્રમાં દક્ષિણદિશાથી ચૌદમા મંડળને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. ચૌદમી અહોરાત્રે ઉત્તરદિશામાં પંદરમાં અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરમાભાગને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. આટલા અંતરવાળા સમયથી ચંદ્રની અયનગતિ સમાપ્ત થાય છે. અયન એટલે ગતિ (अयनगतौ) એ ધાતુથી અયન શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. ચાંદ્રાયન નાક્ષત્ર અર્ધમાસ પ્રમાણનું હોય છે. તેથીજ નાક્ષત્ર અર્ધમાસથી ચંદ્રના ગમનમાં સામાન્ય રીતે પુરા તેરમંડળ થાય છે. તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા તેરભાગ થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે. અહીયાં ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિથી કહેવામાં આવે છે. એક યુગમાં એકસોચોત્રીસ અયનો હોય છે. તેથી આવી રીતે અનુપાત કરવો કે એકસોચોત્રીસ અયનોથી સત્તરસો અડસઠ મંડળ થાય તો એક અયનથી કેટલા મંડળ થઈ શકે? આ માટે ત્રૈરાશિક સ્થાપના કરવામાં આવે છે. $\frac{१७६८+१}{१३४}=\frac{१७६८}{१३४}१३=\frac{२६}{१३४}१३+\frac{१३}{६७}$ અહીં અંતિમરાશિ જે એક છે તેનાથી

मध्यमो राशिर्गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति (एकेन गुणिता एव सर्वे राशयो भवन्तीति, नियमात् । ततश्चाद्येन राशिना चतुस्त्रिंशदधिकशतरूपेण भक्तो लब्धास्त्रयोदश, शेषास्तिष्ठन्ति षड्विंशतिश्चतुस्त्रिंशदधिकशतभागाः, ततश्च हरांशौ द्वाभ्यामपवर्तितौ–$\frac{26}{134}=\frac{13}{67}$ जातास्त्रयोदश सप्तषष्टिभागा इति ॥ उक्तं चान्यत्रापि–'तेरस य मंडलाणि य तेरस सत्तट्ठि चेव भागा य । अयणेण चरइ सोमो णक्खत्तेण अद्धमासेणं' ।

छाया–त्रयोदश च मण्डलानि च त्रयोदश सप्तषष्टिश्चैव भागाश्च । अयनेन चरति सोमो नाक्षत्रेणार्द्धमासेन ॥ १ ॥ इत्यस्याः गाथायाः व्याख्या पूर्वमेवात्रैव कृतैवेति ॥ एतच्च सामान्यतः प्रतिपादितं विशेषरूपचिन्तायां तु एकस्य चन्द्रमसो युगस्य प्रथमे अयने पूर्वोक्त प्रकारेण दक्षिणस्माद् भागादारभ्य अभ्यन्तराभिमुखं प्रवेशे सति द्वितीयादीनि एकान्तरितानि चतुर्दश पर्यन्तानि सप्तार्द्धमण्डलानि लब्धानि भवन्ति, उत्तरस्माद् भागादभ्यन्तरप्रवेशे च

एक से गुणि सभी संख्या उसी प्रकार रहती है, ऐसा नियम है, तत्पश्चात् एकसो चोवीस रूप प्रथम राशि से उसका भाग करे तो तेरह लब्ध होते हैं । तथा एकसो चोतिसिया छाईस भाग शेष रहता है, तत्पश्चात् हरांश को दोसे अपवर्तित करे $\frac{26}{124}=\frac{13}{67}$ तो सडसठिया तेरह भाग हो जाता है । कहा भी है–

'तेरस य मंडलाणि य तेरस सत्तट्ठि चेव भागा य ।
अयणेण चरइ सोमो णक्खत्तेण अद्धमासे णं ॥१॥
तेरह मंडल तथा चौदहवें मंडल का सडसठिया तेरह भाग
एक अयन में नक्षत्र अर्धमास में चंद्र गमन करता है ॥१॥

इस गाथा की व्याख्या यहां पर पहले ही कथित हुई है, तथा यह सामान्यरूप से प्रतिपादित किया है । विशेष प्रकार की विचारणा में तो एक चांद्र युग के प्रथम अयन में पूर्वोक्त प्रकार से दक्षिण भाग से आरंभ करके अभ्यन्तराभिमुख प्रविष्ट होवे तब द्वितीयादि एकान्तरित चौदह पर्यन्त के पर्व

મધ્યની રાશીનો ગુણાકાર કરવામાં આવે તો પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. કારણકે એકથી ગુણેલ સંખ્યા એજ પ્રમાણે રહે છે તેવો નિયમ છે. તે પછી એકસોચોવીસરૂપ પહેલી રાશિથી તેનો ભાગ કરે તો તેર આવે છે. તથા એકસોચોત્રિસ છવ્વીસીયાભાગ શેષ રહે છે. તે પછી હરાંશને બેથી અપવર્તિત કરવા. $\frac{26}{134}=\frac{13}{67}$ તો સડસઠિયા તેરભાગ થઈ જાય છે. કહ્યું પણ છે.

(તેરસ મંડલાણિય તેરસ સટ્ઠિ ચેવ ભાગા ય ।
અયણેણ ચરઇ સોમો ણક્ખત્તેણ અદ્ધમાસેણં ॥૧॥

તેર મંડળ અને ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા તેરભાગ એક અયનમાં નાક્ષત્ર અર્ધમાસમાં ચંદ્ર ગમન કરે છે. ॥૧॥ આ ગાથાની વ્યાખ્યા અહીંયાં પહેલાંજ કહેવાઈ ગઈ છે. તથા આ સામાન્ય પ્રતિપાદન કરેલ છે વિશેષ પ્રકારની વિચારણામાં તો એક ચાંદ્ર યુગમાં પહેલા અયનમાં પૂર્વોક્ત પ્રકારથી દક્ષિણભાગથી આરંભ કરીને અભ્યંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરે

तृतीयादीनि एकान्तरितानि त्रयोदशमण्डलपर्यन्तानि षट् परिपूर्णानि अर्द्धमण्डलानि भवन्ति, सप्तमस्यार्द्धमण्डलस्य पञ्चदशमण्डलगतस्य अर्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः भवन्ति, एतेनैव कारणेन यद् वक्ष्यति–उत्तरस्माद् भागादभ्यन्तराभिमुखं प्रवेशचिन्तायां पूर्वोक्तमेवोपसंहरति–'एताइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ' एतानि खलु तानि सप्तार्द्धमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्माद् भागात् प्रविशन् चारं चरति ।–एतानि–पूर्वोदितानि द्वितीयचतुर्थादीनि युग्मान्यर्द्धमण्डलानि सप्तसंख्यकानि सन्ति, यानि मण्डलानि चन्द्रः सर्वबाह्यात् पञ्चदशमण्डलादभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन चारं चरति । अथोत्तरस्माद् भागादभ्यन्तराभिमुखप्रवेशविषय मुत्तरयति–'ता पढमायणगए चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरइ' तावत् प्रथमायनगते चन्द्रे उत्तरस्माद् भागात् प्रविशन् षडर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तषष्टिभागाः अर्द्धमण्डलस्य, यानि

सात अर्धमंडल लब्ध होते हैं, उत्तरभाग से आरम्भ करके अंदर प्रवेश करे तो तृतीयादि एकान्तरित तेरह मंडल पर्यन्त के छ पूरे अर्धमंडल होते हैं, तथा सातवें अर्धमंडल का पंद्रहवें मंडलगत अर्धमंडलका सडसठिया तेरह भाग होते हैं, इस कारण से जो कहते हैं कि इस मंडल से आरम्भ करके अन्तराभिमुख प्रवेश विचारणा में इस पूर्वोक्त कथन का ही उपसंहार करते हैं–(एयाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) पूर्वकथित दूसरे, चौथे इत्यादि युग्म अर्धमंडल से आरम्भ करके अंतराभिमुख प्रवेश करके गमन करता है, अब उत्तरभाग से अभ्यन्तराभिमुख प्रवेश करने के विषय में उत्तर कहते हैं–(ता पढमायणगए चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) पहले अयन में गमन करता चंद्र

ત્યારે દ્વિતીયાદિ એકાન્તરિત ચૌદ પર્યન્તના પર્વમાં સાત અર્ધમંડળો લબ્ધ થાય છે. ઉત્તરભાગથી આરંભ કરીને અંદર પ્રવેશ કરે તો તૃતીયાદિ એકાન્તરિત તેર પર્યન્તના મંડળ પુરા છ મંડળો થાય છે. તથા સાતમું અર્ધમંડળ પંદરમા મંડળગત અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગ થાય છે. આ કારણથી જ કહે છે કે–આ મંડળથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશની વિચારણામાં આ પૂર્વકથિત કથનનોજ ઉપસંહાર કરે છે.-(एयाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) પહેલાં કહેલ બીજુ ચોથા ઇત્યાદિ યુગ્મ અર્ધમંડળો સાત થાય છે. જે મંડળોમાં ચંદ્ર સર્વ બાહ્ય નામના પંદરમા મંડળથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે.

હવે આરંભ ભાગથી અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરવાના સંબંધમાં ઉત્તર કહે છે.-(ता पढमायणगए चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे छअद्धमंडलाइं तेरसय सत्तट्ठिभागाइं जाइं

चन्द्रः उत्तरस्माद् भागात् प्रविशन् चारं चरति ॥–तावदिति पूर्ववदेवज्ञेयम् प्रथमायनगते–प्रथमचारप्राप्ते चन्द्रे पूर्वोक्तेषु मण्डलेषु उत्तरस्माद् भागादभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन चन्द्रे वक्ष्यमाणानि षडर्द्धमण्डलानि परिपूर्णानि तथा च सप्तमस्य मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागा श्चार्द्धमण्डलस्य यावन्तो भवन्ति तावन्तः प्रदेशाश्चन्द्रः उत्तरस्मद् भागादन्तराभिमुखं प्रविशन चारं चरति ॥ अथैतान्येव मण्डलानि पुनः प्रश्नरूपेण गौतमः पृच्छति–'कतराइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरइ?' कतराणि खलु तानि षडर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तषष्टिभागाः अर्द्धमण्डलस्य यानि चन्द्रः उत्तरस्माद् भागात् प्रविशन् चारं चरति? ॥–प्रश्नसूत्रस्यास्य सुगमत्वात् छाया-मात्रेणैव व्याख्या अवगन्तव्येति ॥ ततो भगवानाह–'इमाइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ' एतानि खलु

पूर्वोक्त मंडलों में उत्तर भाग से आरम्भ करके अन्तराभिमुख प्रवेश करता हुवा चंद्र वक्ष्यमाण प्रकार के छ अर्द्धमंडल पूरा तथा सातवें अर्द्धमंडल का सडसठिया तेरहवां भाग जितना प्रदेश होते हैं उतने प्रदेश में चंद्र उत्तर भाग से अन्तराभिमुख प्रवेश करके संचरण करता है।

अब उसी मंडल के विषय में श्रीगौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं–(कतराइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) कितने वे छ अर्धमंडल तथा अर्धमंडल का सडसठिया तेरह भाग में कि जिनमें चंद्र उत्तर भाग से प्रवेश करके गमन करता है? वे कितने होते हैं, यह प्रश्न सरल होने से अर्थमात्र से व्याख्या समझ लेवें। इस प्रश्न के उत्तर में श्रीभगवान कहते हैं–(इमाइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए

चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) पहेला अयनमां गमन करतो चंद्र पूर्वोक्त मंडळोमां उत्तर भागथी आरंभ करीने अंतराभिमुख प्रवेश करीने चंद्र वक्ष्यमाण प्रकारना छ अर्धमंडळ पुरा अने सातमा अर्धमंडळना सडसठिया तेरमा भाग जेटलो प्रदेश होय छे. एटला प्रदेशमां चंद्र उत्तर भागथी अंतराभिमुख प्रवेश करीने संचरण करे छे.

हवे ए मंडळना संबंधमां श्रीगौतमस्वामी पुनःप्रश्न पूछे छे.–(कतराइं खलु ताइं छअद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) केटला ते छ अर्धमंडळो तथा अर्धमंडळना सडसठिया तेरभाग छे, के जेमां चंद्र उत्तरभागथी प्रवेश करीने गमन करे छे. अने ते केटला होय छे? आ प्रश्न सरळ होवाथी अर्थमात्रथी व्याख्या समजवी. आ प्रश्नना उत्तरमां श्रीभगवान् कहे छे.–(इमाइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए

तृतीयादीनि एकान्तरितानि त्रयोदशमण्डलपर्यन्तानि षट् परिपूर्णानि अर्द्धमण्डलानि भवन्ति, सप्तमस्यार्द्धमण्डलस्य पञ्चदशमण्डलगतस्य अर्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः भवन्ति, एतेनैव कारणेन यद् वक्ष्यति—उत्तरस्माद् भागादभ्यन्तराभिमुखं प्रवेशचिन्तायां पूर्वोक्तमेवोपसंहरति—'एताइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ' एतानि खलु तानि सप्तार्द्धमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्माद् भागात् प्रविशन् चारं चरति ।—एतानि—पूर्वोदितानि द्वितीयचतुर्थादीनि युग्मान्यर्द्धमण्डलानि सप्तसंख्यकानि सन्ति, यानि मण्डलानि चन्द्रः सर्वबाह्यात् पञ्चदशमण्डलादभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन् चारं चरति । अथोत्तरस्माद् भागादभ्यन्तराभिमुखप्रवेशविषय मुत्तरयति—'ता पढमायणगए चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरइ' तावत् प्रथमायनगते चन्द्रे उत्तरस्माद् भागात् प्रविशन् षडर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तषष्टिभागाः अर्द्धमण्डलस्य, यानि

सात अर्धमंडल लब्ध होते हैं, उत्तरभाग से आरम्भ करके अंदर प्रवेश करे तो तृतीयादि एकान्तरित तेरह मंडल पर्यन्त के छ पूरे अर्धमंडल होते हैं, तथा सातवें अर्धमंडल का पंद्रहवें मंडलगत अर्धमंडलका सडसठिया तेरह भाग होते हैं, इस कारण से जो कहते हैं कि इस मंडल से आरम्भ करके अन्तराभिमुख प्रवेश विचारणा में इस पूर्वोक्त कथन का ही उपसंहार करते हैं—(एयाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) पूर्वकथित दूसरे, चौथे इत्यादि युग्म अर्धमंडल से आरम्भ करके अंतराभिमुख प्रवेश करके गमन करता है, अब उत्तरभाग से अभ्यन्तराभिमुख प्रवेश करने के विषय में उत्तर कहते हैं—(ता पढमायणगए चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) पहले अयन में गमन करता चंद्र

त्यारे द्वितीयादि એકાન્તરિત ચૌદ પર્યન્તના પર્વમાં સાત અર્ધમંડળો લબ્ધ થાય છે. ઉત્તરભાગથી આરંભ કરીને અંદર પ્રવેશ કરે તો તૃતીયાદિ એકાન્તરિત તેર પર્યન્તના મંડળ પુરા છ મંડળો થાય છે. તથા સાતમું અર્ધમંડળ પંદરમા મંડળગત અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગ થાય છે. આ કારણથી જ કહે છે કે—આ મંડળથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશની વિચારણામાં આ પૂર્વકથિત કથનનોજ ઉપસંહાર કરે છે.-(एयाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) પહેલાં કહેલ બીજુ ચોથા ઇત્યાદિ યુગ્મ અર્ધમંડળો સાત થાય છે. જે મંડળોમાં ચંદ્ર સર્વ બાહ્ય નામના પંદરમા મંડળથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે.

હવે આરંભ ભાગથી અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરવાના સંબંધમાં ઉત્તર કહે છે.-(ता पढमायणगए चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे छअद्धमंडलाइं तेरसय सत्तट्ठिभागाइं जाइं

चन्द्रः उत्तरस्माद् भागात् प्रविशन् चारं चरति ॥-तावदिति पूर्ववदेवज्ञेयम् प्रथमायनगते-प्रथमचारप्राप्ते चन्द्रे पूर्वोक्तेषु मण्डलेषु उत्तरस्माद् भागादभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन् चन्द्रे वक्ष्यमाणानि षडर्द्धमण्डलानि परिपूर्णानि तथा च सप्तमस्य मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्ठिभागा आर्द्धमण्डलस्य यावन्तो भवन्ति तावन्तः प्रदेशाश्चन्द्रः उत्तरस्मद् भागादन्तराभिमुखं प्रविशन् चारं चरति ॥ अथैतान्येव मण्डलानि पुनः प्रश्नरूपेण गौतमः पृच्छति-'कतराइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरइ ?' कतराणि खलु तानि षडर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तषष्टिभागाः अर्द्धमण्डलस्य यानि चन्द्रः उत्तरस्माद् भागात् प्रविशन् चारं चरति? ॥-प्रश्नसूत्रस्यास्य सुगमत्वात् छाया-मात्रेणैव व्याख्या अवगन्तव्येति ॥ ततो भगवानाह-'इमाइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ' एतानि खलु

पूर्वोक्त मंडलों में उत्तर भाग से आरम्भ करके अन्तराभिमुख प्रवेश करता हुवा चंद्र वक्ष्यमाण प्रकार के छ अर्द्धमंडल पूरा तथा सातवें अर्द्धमंडल का सडसठिया तेरहवां भाग जितना प्रदेश होते हैं उतने प्रदेश में चंद्र उत्तर भाग से अन्तराभिमुख प्रवेश करके संचरण करता है ।

अब उसी मंडल के विषय में श्रीगौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं-(कतराइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) कितने वे छ अर्धमंडल तथा अर्धमंडल का सडसठिया तेरह भाग में कि जिनमें चंद्र उत्तर भाग से प्रवेश करके गमन करता है ? वे कितने होते हैं, यह प्रश्न सरल होने से अर्थमात्र से व्याख्या समझ लेवें । इस प्रश्न के उत्तर में श्रीभगवान कहते हैं-(इमाइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए

चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) પહેલા અયનમાં ગમન કરતો ચંદ્ર પૂર્વોક્ત મંડળોમાં ઉત્તર ભાગથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને ચંદ્ર વક્ષ્યમાણ પ્રકારના છ અર્ધમંડળ પુરા અને સાતમા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરમા ભાગ જેટલો પ્રદેશ હોય છે. એટલા પ્રદેશમાં ચંદ્ર ઉત્તર ભાગથી અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને સંચરણ કરે છે.

હવે એ મંડળના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃપ્રશ્ન પૂછે છે.-(कतराइं खलु ताइं छअद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) કેટલા તે છ અર્ધમંડળો તથા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગ છે, કે જેમાં ચંદ્ર ઉત્તરભાગથી પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે. અને તે કેટલા હોય છે? આ પ્રશ્ન સરળ હોવાથી અર્થમાત્રથી વ્યાખ્યા સમજવી. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(इमाइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए

तानि षडर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तषष्टिभागा अर्द्धमण्डलस्य यानि चन्द्रः उत्तरस्माद् भागाद् प्रविशन् चारं चरति ॥-एतानि-वक्ष्यमाणस्वरूपाणि किल षट् संख्यकानि परिपूर्णान्यर्द्धमण्डलानि सप्तमस्य चार्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाश्चेति प्रदेशान् चन्द्रः सर्वबाह्यात् पञ्चदश मण्डलादभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन् उत्तरस्मात् भागात् तेषु वक्ष्यमाणस्वरूपमण्डलेषु प्रविशन् चारं चरति ।

अथ तन्नामान्याह-'तं जहा-तईए अद्धमंडले पंचमे अद्धमंडले सत्तमे अद्धमंडले णवमे अद्धमंडले एक्कारसमे अर्द्धमंडले तेरसमे अद्धमंडले पण्णरस मंडलस्स तेरस सत्तट्ठिभागाइं' तद्यथा-तृतीये अर्द्धमण्डले पञ्चमे अर्द्धमण्डले सप्तमे अर्द्धमण्डले नवमे अर्द्धमण्डले एकादशे अर्द्धमण्डले त्रयोदशे अर्द्धमण्डले पञ्चदश मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः ॥ सुगमानि भावितानि चैतानि उदाहरणसूत्रखण्डानीति एतदेवोपसंहरति-'एयाइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं

पविसमासे चारं चरइ) ये वक्ष्यमाण छ परिपूर्ण अर्द्ध मंडल तथा सातवें अर्द्ध मंडल का सडसठिया तेरह भाग जितने प्रदेशों में चंद्र पंद्रहवें सर्वबाह्यमंडल से आरंभ करके अन्दर की ओर प्रवेश करके उत्तर भाग से उन वक्ष्यमाण स्वरूपवाले मंडलो में प्रविष्ट होकर गमन करता है । अब उन मंडलों के नाम कहते हैं-(तं जहा-तइए अद्धमंडले, पंचमे अद्धमंडले, सत्तमे अद्धमंडले, णवमे अद्धमंडले, एक्कारसमे अद्धमंडले, तेरसमे अद्धमंडले पण्णरस मंडलस्स तेरस सत्तट्ठिभागाइं) तीसरे अर्धमंडल में, पांचवें अर्धमंडल में, सातवें अर्ध मंडल में नववें अर्ध मंडल में ग्यारहवें अर्ध मंडल में तेरहवें अर्ध मंडल में तथा पंद्रहवें अर्ध मंडल का सडसठिया तेरह भाग में गमन करता है । ये उदाहरण अंश सुगम होने से एवं आगे भावित कर दिये होने से यहां विशेष कहते नहीं हैं ।

अब इस का उपसंहार करते हुवे कहते हैं-(एताइं खलु ताइं छ अद्ध-

पविसमाणे चारं चरइ) આ કહેવામાં આવનારા છ પરિપૂર્ણ અર્ધમંડળ તથા સાતમા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગ જેટલા પ્રદેશોમાં ચંદ્ર પંદરમા સર્વબાહ્ય મંડળમાંથી આરંભ કરીને અંદરની તરફ પ્રવેશ કરીને ઉત્તરભાગથી એ વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપવાળા મંડળોમાં પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે.

હવે એ મંડળોના નામો કહેવામાં આવે છે.-(तं जहा-तइए अद्धमंडले, पंचमे अद्धमंडले, सत्तमे अद्धमंडले णवमे अद्धमंडले एक्कारसमे अद्धमंडले, तेरसमे अद्धमंडले, पण्णरसमंडलस्स तेरस सत्तट्ठिभागाइं) ત્રીજા અર્ધમંડળમાં પાંચમા અર્ધમંડળમે, સાતમા અર્ધમંડળમાં નવમાં અર્ધમંડગમાં અગીયારમા અર્ધમંડળમાં તેરમા અર્ધમંડમાં તથા પંદરમા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગમાં ગમન કરે છે. આ ઉદાહરણ અંશ સરળ હોવાથી અને આગળ ભાવિત કરેલ હોવાથી અહીં વિશેષ કહેવામાં આવતું નથી.

હવે આનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.-(एयाइं खलु ताइं छअद्धमंडलाइं तेरसय सत्त-

चरइ' एतानि खलु तानि षट् अर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तषष्टिभागाः अर्द्धमण्डलस्य यानि चन्द्रः उत्तरस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति ॥–एतानि–पूर्वोदितानि–तृतीयादि विषमसंख्यकानि षडर्द्धमण्डलानि परिपूर्णानि सप्तमस्य चार्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाश्चैतानि सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन चन्द्रः उत्तरस्माद् भागात् प्रविशन् चारं चरति ॥ अथायनसमाप्तिं दर्शयति–'एयावया च पढमे चंदायणे समत्ते भवइ' एतावता च प्रथमं चान्द्रायनं समाप्तं भवति ।–एतावता–एततुल्येन पूर्वोदितप्रमाणेन समये चन्द्रस्य प्रथममयनं–प्रथमचलनं–सर्वबाह्यान्मण्डलात अभ्यन्तराभिमुखगमनप्रवृत्तिरूपं प्रथममयनं चन्द्रस्य परिसमाप्तं भवति--एतावता कालेनैकस्य पक्षस्य परिसमाप्ति भवतीत्यर्थः अथ नाक्षत्रचान्द्रयोरन्तरं प्रतिपादयति–'ता णक्खत्ते अद्धमासे णो चंदे अद्धमासे णो चंदे अद्धमासे णक्खत्ते अद्धमासे' तावत् नाक्षत्रोऽर्द्धमासो न चान्द्रोऽर्द्धमासः न चान्द्रोर्द्धमासो नाक्ष-

---

मंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ) ये पूर्व कथित तृतीयादि विषम संख्यावाले छ अर्धमंडल परिपूर्ण तथा सातवें अर्धमंडल का सडसठिया तेरह भाग इतने प्रदेशों में चंद्र सर्वबाह्यमंडल से अभ्यंतराभिमुख प्रविष्ट होकर उत्तरभाग से प्रवेश करके गमन करता है ।

अब अयन समाप्ति के विषय में कहते हैं–(एयावया च पढमे चंदायणे समत्ते भवइ) यह पूर्व कथित प्रमाण वाले समय में चंद्र का पहला अयन अर्थात् सर्वबाह्यमंडल से अभ्यन्तराभिमुख गमन प्रवृत्तिरूप अयन समाप्त होता है । अर्थात् इतने काल में एक पक्ष समाप्त होता है ।

अब नक्षत्र एवं चंद्र का अंतर का प्रतिपादन करते हैं–(ता णक्खत्ते अद्धमासे णो चंदे अद्धमासे चंदे अद्धमासे णक्खत्ते अद्धमासे) जितना प्रमाण का नाक्षत्र अर्द्धमास होता है, उतना ही चांद्र अर्धमास नहीं होता है । तथा

ट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ) આ પહેલાં કહેલ ત્રીજા વિગેરે વિષમ સંખ્યાવાળા છઅર્ધમંડળ પુરા તથા સાતમા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગ એટલા પ્રદેશોમાં ચંદ્ર સર્વબાહ્ય મંડળથી અભ્યંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને ઉત્તરભાગથી પ્રવેશીને ગમન કરે છે.

હવે અયન સમાપ્તિના વિષયમાં કહે છે.–(एयावया च पढमे चंदायणे समत्ते भवइ) આ પહેલાં કહેલ પ્રમાણવાળા સમયમાં ચંદ્રનું પહેલું અયન અર્થાત્ સર્વબાહ્ય મંડળથી અભ્યન્તરાભિમુખ ગમન પ્રવૃત્તિરૂપ અયન સમાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ એટલા કાળમાં એક પક્ષ સમાપ્ત થાય છે. હવે નક્ષત્ર અને ચંદ્રના અંતરનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.–(ता णक्खत्ते अद्धमासे णो चंदे अद्धमासे णो चंदे अद्धमासे णक्खत्ते अद्धमासे) જેટલા પ્રમાણનું નાક્ષત્ર અર્ધમાસ થાય છે, એટલાજ ચાંદ્રમાસ હોતા નથી

त्रोऽर्द्धमासः ॥ तावदिति प्रागवत् यावान् नाक्षत्रोऽर्द्धमासो भवति, तावानेव चान्द्रोऽर्द्धमासो न भवति । एवं च युगे यावान् चान्द्रोऽर्द्धमासस्तवानेव नाक्षत्रोऽर्द्धमासश्चापि न भवति तयो-र्मध्ये अन्तरं पततीति भावनीयम् । अत्रैतदुक्तं भवति यद्येकस्मिन्नयने नाक्षत्रार्द्धमासरूपे सामान्यतश्चन्द्रस्य त्रयोदश मण्डलानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः भवन्ति, चान्द्ररूपेऽर्द्धमासे तु पाश्चात्ययुगपरिसमाप्ति दिवसे उत्तरस्यां दिशि सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चारं चरितवान् चन्द्रस्ततश्च तस्य अभिनवयुगप्रवृत्तौ प्रथमे अयने यावन्ति दक्षिण-भागात् अभ्यन्तरप्रवेशेऽर्द्धमण्डलानि यावन्ति भवन्ति उत्तरभागादपि अभ्यन्तरप्रवेशे तावन्त्येवार्द्ध मण्डलानि भवन्तीत्युक्तं भावितं च प्राक् एतदनुसारेण द्वितीयस्यापि चन्द्रस्य तस्मिन्नेव प्रथमे चान्द्रायणे अर्द्धमण्डलानि प्राग् भावितरीत्या भवन्ति, अर्थात् पाश्चात्य युगपरिसमाप्तिदिवसे दक्षिणदिग्विभागे सर्वबाह्ये मण्डले चारं चरित्वा अभिनवस्य युगस्य प्रथमे अयने प्रथमे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि द्वितीयमर्द्धमण्डलं प्रविश्य चारं चरति, द्विती-

एक युग में जितना चांद्र अर्द्धमास होता है, उतना ही नाक्षत्र अर्द्धमास भी नहीं होता है । उन दोनों में अंतर रहता है ऐसा समझ लेवें । यहां पर यह कथनीय रहता है-जो एक अयन में अर्थात् नाक्षत्र अर्धमास में सामान्यतया चंद्र का तेरह मंडल एवं चौदहवें मंडल का सडसठिया तेरह भाग होते हैं । चांद्र अर्धमास में तो पाश्चात्य युग परिसमाप्ति दिवस उत्तरदिशा के सर्वा-भ्यन्तरमंडल में गमन करता हुवा चंद्र तत्पश्चात् नूतन युग में प्रवृत्ति में प्रथम अयन में जितने अर्द्धमंडल दक्षिणभाग से अभ्यन्तर मंडल में प्रवेश होते हैं उत्तर भाग से अभ्यन्तर प्रवेश में भी उतने ही अर्द्धमंडल होते हैं, ऐसा पहले कह कर भावित किया है । उस कथन के अनुसार दूसरे चंद्र का भी उसी प्रथम चंद्र के अयन में अर्द्ध मंडल पहले भावित की गई रीति से होते हैं, अर्थात् पीछले युग की परिसमाप्ति के दिन में दक्षिण दिशा में सर्वबाह्य

તથા એક યુગમાં જેટલા ચાંદ્ર અર્ધમાસ હોય છે, એટલાજ નાક્ષત્ર અર્ધમાસ હોતા નથી એ બન્નેમાં અંતર રહે છે. તેમ સમજવું. અહીંયાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. જો એક અયનમાં અર્થાત્ નાક્ષત્ર અર્ધમાસમાં સામાન્ય રીતે ચંદ્રના તેરમંડળ અને ચૌદમા મંડળનો સડસઠિયા તેરમોભાગ થાય છે. ચાંદ્ર અર્ધમાસમાંતો પાશ્ચાત્ય યુગપરિસમાપ્તિ દિવસ ઉત્તરદિશામાં સર્વાભ્યંતરમંડળમાં ગમન કરીને તે પછી ચંદ્ર નવા યુગમાં પ્રવૃત્તિ કરીને પહેલા અયનમાં જેટલા અર્ધમંડળોના દક્ષિણભાગથી આભ્યંતર મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે. ઉત્તરભાગેથી આભ્યંતર પ્રવેશમાં પણ એટલાજ અર્ધમંડળો હોય છે. તેમ કહીને ભાવિત કરેલ છે. તે કથન પ્રમાણે બીજો ચંદ્ર પણ એજ પહેલા ચંદ્રના અયનમાં અર્ધ-મંડળો પહેલા બતાવેલ રીત પ્રમાણે થાય છે. અર્થાત્ પાછલા યુગની સમાપ્તિ દિવસમાં દક્ષિણ દિશામાં સર્વબાહ્ય મંડળમાં ગમન કરીને નવાયુગના પહેલા અયનના પહેલા અહો-

येऽहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि सर्वबाह्यान्मण्डलात् तृतीयमर्द्धमण्डलं प्रविश्य चारं चरति, ततस्तृतीयेऽहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि चतुर्थमर्द्धमण्डलमाक्रम्य चारं चरति, इत्येवं पूर्वप्रतिपादितप्रकारेणैव चन्द्रमसः प्रथमे अयने उत्तरभागात् अभ्यन्तरप्रवेशचिन्तायां द्वितीयादीन्येकान्तरितानि चतुर्दशपर्यन्तानि युग्मानि सप्तार्द्धमण्डलानि भवन्ति। तथा च दक्षिणस्माद् भागादभ्यन्तरप्रवेशेऽपि तृतीयादीन्येकान्तरितानि त्रयोदश पर्यन्तानि अयुग्मानि षट् अर्द्धमण्डलानि परिपूर्णानि भवन्ति तथा च पञ्चदशस्य अर्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागैरपि युक्तानि भवन्ति, एवमत्र युग्मयुग्मसंख्ययोर्मेलनेन दक्षिणस्माद् भागादभ्यन्तरप्रवेशे पक्षपूर्त्तिं यावत् त्रयोदशसप्तषष्टिभागाधिकानि चतुर्दशार्द्धमण्डलानि भवन्ति, तेन यावत् चन्द्रस्यार्द्धमासस्तावान् नक्षत्रस्यार्द्धमासो न भवति, किन्तु ततो

मंडल में गमन करके नवीन युग के पहले अयन के प्रथम अहोरात्र में उत्तरदिशा में दूसरे अर्धमंडल में प्रविष्ट होकर गमन करता है। दूसरे अहोरात्र में दक्षिणदिशा में सर्वबाह्य मंडल से तीसरे अर्धमंडल में प्रवेश करके संचरण करता है। तत्पश्चात् तीसरे अहोरात्र में उत्तरदिशा में चौथे अर्धमंडल को आक्रमित करके गमन करता है, इसप्रकार पूर्व प्रतिपादित क्रमसे चंद्रमा का प्रथम अयन में उत्तरभाग से अभ्यन्तर प्रवेश विचारणा में दूसरा आदि एकान्तरित चौदह पर्यन्त के युग्मरूप से सात अर्धमंडल होते हैं। तथा दक्षिणभाग से अभ्यन्तर मंडल के प्रवेशमें भी तृतीयादि एकान्तरित तेरह पर्यन्त के अयुग्मक छ अर्धमंडल परिपूर्ण होते हैं. तथा पंद्रहवें अर्धमंडल का सडसठिया तेरहभाग से युक्त होते हैं, इसप्रकार यहां युग्म युग्म संख्या को मिलाने से दक्षिणभाग से अभ्यन्तर प्रवेश में पक्षपूर्ति पर्यन्त सडसठिया तेरह भाग से अधिक चौदह अर्धमंडल होते हैं, अतः जितना चंद्र का अर्धमास होता है उतना नक्षत्र का अर्धमास नहीं होता है। परंतु उस से न्यून ही होता है।

રાત્રમાં ઉત્તરદિશામાં બીજા અર્ધમંડળમાં પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે. બીજી અહોરાત્રીમાં દક્ષિણ દિશામાં સર્વબાહ્ય મંડળથી ત્રીજા અર્ધમંડળમાં પ્રવેશ કરીને સંચરણ કરે છે. તે પછી ત્રીજી અહોરાત્રીમાં ઉત્તર દિશામાં ચોથા અર્ધમંડળને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. આ પ્રમાણે પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ ક્રમથી બીજા વિગેરે એકાંતરિત ચૌદ પર્યન્તના યુગ્મરૂપથી સાત અર્ધમંડળો થાય છે. તથા દક્ષિણ ભાગથી આભ્યંતર મંડળ પ્રવેશમાં પણ ત્રીજા વિગેરે એકાન્તરિત તેરપર્યન્તના અયુગ્મ છ અર્ધમંડળો પરિપૂર્ણ થાય છે. તથા પંદરમા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગથી યુક્ત હોય છે. એ રીતે અહીં યુગ્મ યુગ્મ સંખ્યા મેળવવાથી દક્ષિણભાગથી અભ્યન્તર પ્રવેશમાં પક્ષપૂર્તિપર્યન્ત સડસઠિયા તેરભાગથી અધિક ચૌદ અર્ધમંડળો થાય છે. તેથી જેટલો ચંદ્રનો અર્ધમાસ થાય છે, એટલો નક્ષત્રનો અર્ધમાસ હોતો નથી. પણ તેનાથી ન્યૂન જ હોય છે. આ રીતે નક્ષત્ર

न्यून एव भवति, एवमेकस्मिन्नयने नाक्षत्रार्द्धमासरूपे सामान्यतश्चन्द्रस्य त्रयोदश मण्डलानि परिपूर्णानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाश्चेति मण्डलानां समुत्पद्यते, अतएवोक्तं यत्-नाक्षत्रोऽर्द्धमासश्चान्द्रोऽर्द्धमासो न भवति, चान्द्रेऽर्द्धमासे चतुर्दशानामर्द्धमण्डलानां पञ्चदशस्य च मण्डलस्य द्वात्रिंशतश्चतुर्विंशत्यधिकशतभागानां प्राप्यमाणत्वात्। इह च नाक्षत्रोऽर्द्धमास श्चान्द्रोऽर्द्धमासो न भवतीत्युक्तौ नाक्षत्रोऽर्द्धमासश्चान्द्रोऽर्द्धमासो न भवति। यस्तु चान्द्रोऽर्द्धमासः स कदाचित् नाक्षत्रोर्द्धमासः स्यात् यथा-'परमाणुप्रदेशः' इत्युक्तौ परमाणुप्रदेश एव, यस्तु परमाणोरप्रदेशः स परमाणुरपि भवति अपरमाणुश्च भवति, क्षेत्रप्रदेशादितिशङ्कास्यात् अत एव तदपनोदार्थमाह-चान्द्रोऽर्द्धमासो नाक्षत्रोऽर्द्धमासो न भवति, तथा नाक्षत्रोऽर्द्धऽमास श्चान्द्रोऽर्द्धमासो न भवति, एव मुक्ते भगवति, भगवान् गौतमो नाक्षत्रर्द्धमासश्चान्द्रार्द्धमास योर्विशेषपरिज्ञानार्थंपरिपृच्छन्नाह-'ता णक्खत्ताओ

इस प्रकार नक्षत्रार्धमास रूप एक अयन में सामान्यतः चंद्र का तेरह मंडल परिपूर्ण तथा चौदहवें मंडल का सडसठिया तेरहभाग होता है, अतएव कहा है नक्षत्र अर्धमास चांद्र अर्धमास नहीं होता है। चांद्र अर्धमास में चौदह अर्ध-मंडलों एवं पंद्रहवें मंडल का एकसो चोवीसीया बत्तीस भाग का प्रमाण होने से यहां पर नाक्षत्र अर्धमास चांद्र अर्धमास नहीं होता है, जो चांद्रअर्धमास है वह कदाचित् नाक्षत्र अर्धमास होता है। जैसे कि (परमाणुप्रदेश) ऐसा कहने से परमाणु प्रदेश ही लिया जाता है, जो परिमाण का अप्रदेश है, वह परमाणु भी होता है, अपरमाणु भी होता है। क्षेत्र प्रदेश से इसप्रकार की शंका हो सकती है, अतः उसका निरास करने के हेतु से कहते हैं, चांद्रअर्ध-मास नाक्षत्र अर्धमास नहीं होता है, तथा नाक्षत्र अर्धमास चांद्र अर्धमास नहीं होता है। इसप्रकार श्रीभगवान के कहने से श्रीगौतस्वामी नाक्षत्र अर्ध-मास तथा चांद्र अर्धमास को विशेषरूप से जानने के लिये प्रश्न करते हुवे

અર્ધમાસરૂપ એક અયનમાં સામાન્યતઃ ચંદ્રના તેરમંડળો પુરા તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા તેરભાગ થાય છે. તેથીજ કહ્યું છે. નાક્ષત્ર અર્ધમાસ ચાંદ્ર અર્ધમાસ થતો નથી ચાંદ્ર અર્ધમાસમાં ચૌદ અર્ધમંડળો અને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસના બત્રીસભાગ પ્રમાણ હોવાથી અહીં નાક્ષત્ર અર્ધમાસ ચાંદ્ર અર્ધમાસ થતો નથી. જે ચાંદ્ર અર્ધમાસ છે તે કદાપિ નાક્ષત્ર અર્ધમાસ થાય છે. જેમકે-પરમાણુ પ્રદેશ એમ કહેવાથી પરમાણુ પ્રદેશજ ગ્રહણ થાય છે. જે પરિમાણુનો અ પ્રદેશ છે. તે પરમાણુ પણ થાય છે. અને અ પરમાણું પણ થાય છે. ક્ષેત્ર પ્રદેશથી આ પ્રમાણેની શંકા થઇ શકે છે. તેથી તેનો પરિહાર કરવા માટે કહે છે. ચાંદ્ર અર્ધમાસ નાક્ષત્ર અર્ધમાસ થતો નથી તથા નાક્ષત્ર અર્ધમાસ ચાંદ્ર અર્ધમાસ નથી થતો, આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાનના કહેવાથી શ્રીગૌતમસ્વામી નાક્ષત્ર અર્ધમાસ અને ચાંદ્ર અર્ધમાસને વિશેષરૂપે જાણવા માટે પ્રશ્ન કરતાં કહે છે.-(ता णक्खताओ अद्ध-

अद्धमासाओ ते चंदे चंदेणं अद्धमासेण किमधिकं चरइ' तावत नाक्षत्रार्द्धमासात् ते चन्द्रश्चान्द्रेण अर्द्धमासेन किमधिकं चरति ? ॥–तावदिति पूर्ववत् ते–तव मते भगवन् ! नाक्षत्रात्–पूर्वप्रतिपादितलक्षणविशिष्टान्नक्षत्रार्द्धमासात्–मासार्द्धप्रमाणात् चान्द्रेणार्द्धमासेन–तिथ्यात्मकेन पक्षस्वरूपेण चन्द्रः किमधिकं–कियदधिकं मण्डलं चरति–भुनक्ति ? इति कथय भगवन् ! ततो भगवानाह–'ता एगं अद्धमंडलं चरई चत्तारि य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स सत्तट्ठिभागं च एकतीसाए छित्ता णवभागाइं' तावत् एकमर्द्धमण्डलं चरति चतुरश्च सप्तषष्टिभागान् अर्द्धमण्डलस्य सप्तषष्टिभागं च एकत्रिंशधा छित्वा नवभागान् ॥–तावदिति पूर्ववत चन्द्रः एकस्मिन् चान्द्रमासे नाक्षत्रार्द्धमासात् एकं सम्पूर्णमर्द्धमण्डलमधिकं चरति, तथा च द्वितीयस्यार्द्धमण्डलस्य च चतुरः सप्तषष्टिभागान् $\frac{4}{67}$, एकस्य च सप्तषष्टिभागस्य एकत्रिंशधा विभक्तस्य सत्कान् नवभागान् अधिकं चरति–($1 \frac{4}{67} \frac{9}{67-31}$) एतावत्प्रमाणमधिकं चरतीत्यर्थः ॥ कथमेतदवसीयत इति चेत् ? गणितप्रक्रिया प्रदर्श्यते–अत्रापि प्रथमप्रतिपादितपर्वमण्डलसंख्यावलादेव त्रैराशिकगणितप्रवृत्तिर्यथा–यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन चन्द्रस्य अष्टपष्ट्यधि-

कहते हैं–(ता णक्खत्ताओ अद्धमासाओ ते चंदे चंदेणं अद्धमासेणं किमधिकं चरइ) हे भगवन् आपके मत से पूर्व प्रतिपादित लक्षण वाले नाक्षत्र अर्धमास से एवं तिथ्यात्मक पक्ष स्वरूप चांद्रार्धमास से चंद्र कितने अधिक मंडल का उपभोग करता है, सो कहिए उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता एगं अद्धमंडलं चरई चत्तारिय सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स सत्तट्ठिभागं च एकतीसाए छित्ता णवभागाइं) चंद्र एक चांद्रमास में नाक्षत्र अर्धमास से संपूर्ण एक अर्धमंडल अधिक गमन करता है, तथा दूसरा अर्धमंडल से सडसठिया चार भाग $\frac{4}{67}$ तथा सडसठिया एक भाग का इकतीस भाग का नवभाग अधिक जाता है, ($1 \frac{4}{67} \frac{9}{67-31}$) इतना प्रमाण अधिक संचरण करता है। यह किस प्रकार से होता है ? इस के लिये गणित प्रक्रिया कहते हैं–यहां पर भी प्रथम प्रतिपादित पर्वमंडल की संख्या के बलसे ही त्रैराशिक गणित प्रवृत्ति इसप्रकार होती है–

मासाओ ते चंदे चंदेणं अद्धमासेणं किमधिकं चरइ) હે ભગવન્ ! આપનામતથી પૂર્વ પ્રતિપાદિત લક્ષણવાળા નાક્ષત્ર અર્ધમાસથી અને તિથ્યાત્મક પક્ષસ્વરૂપ ચાંદ્રાર્ધમાસથી ચંદ્ર કેટલા અધિક મંડળનો ઉપભોગ કરે છે? તે કહો, આના ઉત્તરમાંશ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता एगं अद्धमंडलं चरइ चत्तारि य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स सत्तट्ठिभागं च एकतीसाए छित्ता णवभागाइं) ચંદ્ર એક ચાંદ્રમાસમાં નાક્ષત્ર અર્ધમાસથી સંપૂર્ણ એક અર્ધમંડળ વધારે ગમન કરે છે, તથા બીજા અર્ધમંડળથી સડસઠિયા ચારભાગ $\frac{4}{67}$ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસ ભાગના નવભાગ વધારે જાય છે. $1 \frac{4}{67} \frac{9}{67,31}$ આટલું પ્રમાણ વધારે સંચરણ કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? આ માટે ગણિતપ્રક્રિયા કહે છે. અહીં પણ પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ પર્વમંડળની સંખ્યાના બળથીજ ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ

कानि सप्तदशशतानि मण्डलानां लभ्यन्ते तदा एकेन पर्वणा किं स्यादिति राशित्रयस्थापना–$\frac{१७६८\times१}{१२४}=\frac{१७६८}{१२४}=\frac{४४२}{३१}=१४+\frac{८}{३१}$ अत्रान्त्येन राशिना एककरूपेण मध्यमो राशिरष्टषष्ट्यधिक सप्तदशशतरूपो गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति (एकेन गुणिताः–सर्वेऽपि राशयो भवन्त्येवेति नियमात्) ततो भाज्यहारौ चतुर्भिरपवर्त्तितौ तदा भाज्यस्थाने द्वाचत्वारिंशदधिकानि–चत्वारिशतानि हरस्थाने चैकत्रिंशतः ततो हरणे भक्ते भाज्ये लब्धाः मण्डलानां चतुर्दश शेषास्तिष्ठन्ति अष्टौ एकत्रिंशद्भागा इति । तत एतस्मात् मण्डलसमूहात् नाक्षत्रार्द्धमास-गम्यं क्षेत्रं त्रयोदश मण्डलानि, एकस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः $१३+\frac{१३}{६७}$ इत्येवं प्रमाणं परिशोध्यते चेत् तदा–$(१४+\frac{८}{३१})-(१३+\frac{१३}{६७})=१+\frac{८}{३१}-\frac{१३}{६७})$ अत्र चतुर्दशभ्यः त्रयोदशमण्डलानि शुद्धानि, एकमवशिष्टं भवति । सम्प्रति अष्टभ्य एकत्रिंशद्भागेभ्यः त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः परिशोध्याः, तत्र (अन्योऽन्यहाराभिहतौ हरांशौ राश्योः समं च्छेद

यदि एकसो चोवीस पर्वों से चंद्रका सत्रहसो अडसठ मंडल लभ्य होते हैं तो एक पर्व से कितने लभ्य हो सकते हैं ? इसके लिये तीनराशि की स्थापना इसप्रकार होती है–$\frac{१७६८+१}{१२४}=\frac{१७६८}{१२४}=\frac{४४२}{३१}=१४+\frac{८}{३१}$) यहां पर अन्त्यराशि एक से मध्य की संख्या सत्रहसो अडसठ का गुणा करे तो भी एक से गुणित होने से उसीरूप रहता है । तत्पश्चात् भाज्य भाजक चार से अपरिवर्तित करे तो भाज्य स्थान में चारसो बयालीस तथा हरस्थान में इकतीस होते हैं । उसका भाग करने से चौदह मंडल लब्ध होते हैं तथा इकतीसिया आठ शेष रहता है । इन मंडलसमूह में से नाक्षत्र अर्धमास गम्य क्षेत्र तेरह मंडल तथा एक मंडल का सडठिया तेरह भाग $१३+\frac{१३}{६७}$ इतने प्रमाण को शोधित करे तो $(१४+\frac{८}{३१})-(१३+\frac{१३}{६७})=(१+\frac{८}{३१}-\frac{१३}{६७})$ हां पर यतेरह मंडल शुद्ध होते हैं । एक शेष रहता है । अब इकतीसिया आठभागों में से सडसठिया तेरह भाग को शोधित करे उसमें (अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ राश्योः समं च्छेदविधान

આ પ્રમાણે થાય છે. જો એકસોચોવીસ પર્વથી ચંદ્રના સત્તરસો અડસઠ મંડળ લભ્ય થાય તો એક પર્વથી કેટલા પર્વલભ્ય થઈ શકે છે ? તે જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના આ પ્રમાણે કરવી જોઈએ. $\frac{१७६८}{१२४}+१=\frac{१७६८}{१२४}=\frac{४४२}{३१}=१४+\frac{८}{३१}$ અહીં અંતિમરાશિ એકથી મધ્યનીરાશી સત્તરસો અડસઠનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી ભાજ્ય ભાજકને ચારથી અપવર્તિત કરવા તો ભાજ્ય સ્થાનમાં ચારસોબેંતાલીસ તથા ભાજક સ્થાનમાં એકત્રીસ થાય છે. આનો ભાગ કરવાથી ચૌદ મંડળ લભ્ય થાય છે. અને એકત્રીસ આઠ શેષ વધે છે. આ મંડળ સમૂહમાંથી નાક્ષત્ર અર્ધમાસ ગમ્યક્ષેત્ર તેરમંડળ તથા એક મંડળના સડસઠિયા તેરભાગ $૧૩+\frac{૧૩}{૬૭}$ આટલા પ્રમાણનું શોધન કરે તો $૧૪+\frac{८}{३१})-१३+\frac{१३}{६७})=१+\frac{८}{३१}-\frac{१३}{६७})$ અહીં તેરમંડળ શુદ્ધ થાય છે. અને એક શેષ રહે છે, હવે એકત્રીસા આઠ ભાગોમાંથી સડસઠિયા તેરભાગને શોધિત કરવા તેમાં (અન્યોન્યહારાભિહતૌ

विधानमेव) मित्यादि रीत्या समच्छेदो क्रियते $\frac{6}{31}-\frac{13}{67}=\frac{536-403}{2077}=\frac{133}{2077}$। अत्र सप्तषष्टिरष्टभिर्गुणिता जातानि षट् त्रिंशदधिकानि पञ्चशतानि ५३६ एकत्रिंशता च त्रयोदशगुणिता त्र्युत्तराणि चत्वारिंशतानि ४०३ एतानि च षट् त्रिंशदधिकेभ्यः पञ्चशतेभ्यः परिशोधिता-स्तदा परिशिष्टं स्थितं त्रयस्त्रिंशदधिकं शतं-५३६-४०३=१३३। तत एतत् सप्तषष्टिभागा-नयनार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यते १३३×६७=८९११ जातान्येकादशाधिकानि नवाशीति शतानि। पूर्वोक्त हरयो (३१।६७) रेतयो गुणनेन ६७×३१=२०७७ जाते सप्तसप्तत्यधिके द्वेसहस्रे। अर्थात् पूर्वोदितः शेषः सप्तषः सप्तषष्टिभागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुणितः सन्नेतादृशांशो रूपो भवति यथा-$\frac{133\times67}{31\times67}=\frac{8911}{2077}=4+\frac{603}{2077}=4\frac{9}{31}$ अत्र छेद्य छेदकयोर्मिथो भजनेन लब्धा श्चत्वारः सप्तषष्टिभागाः, शेषाणि च तिष्ठन्ति त्र्युत्तराणि षट् शतानि सप्तषष्ट्यधिक सहस्रद्वयभागानि $\frac{603}{2077}$ अत्र छेद्यछेदकराश्योः सप्तषष्ट्या अपवर्त्तने कृते जाताः भाज्यस्थाने नव, हरस्थाने

मेव) इत्यादि प्रकार से समच्छेद करे $\frac{6}{31}-\frac{13}{67}=\frac{536-403}{2077}=\frac{133}{2077}$। यहां पर सडसठ को आठ से गुणित करने से पांचसो छत्तीस होते हैं ५३६। इकतीस से गुणा करने से चारसो तीन हुवे ४०३। इन को पांचसो छत्तीसमें से शोधित करे तो एकसो तेतीस शेष रहता है-५३६-४०३=१३३। इसको सडसठिया भाग करने के लिये सडसठ से गुणित करे १३३+६७=८९११ तो आठ हजार नवसो ग्यारह होते हैं। पूर्वोक्त हरराशि (३१।६७) इसप्रकार है इसका गुणा करने से ६७+३१=२०७७ दो हजार सितोतेर होते हैं, अर्थात् पूर्वकथित शेष सडसठिया सात भाग करने के लिये सडसठ से गुणित करने से इस-प्रकार के अंश होते हैं जैसे कि $\frac{133+67}{31+67}=\frac{8911}{2077}=4+\frac{603}{2077}=4\frac{9}{31}$ यहां पर छेद्य छेदक संख्या का परस्पर भाग करने से सडसठिया चार भाग लब्ध होता है। तथा छहसो तीन तथा दो हजार सितोतेर भाग अधिक होते हैं। $\frac{603}{2077}$। यहां पर छेद्य छेदक राशि का सडसठ से अपवर्तना करने से भाज्य स्थान में नव तथा

हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेव) ઇત્યાદિ પ્રકારથી સમછેદ કરવા $\frac{6}{31}।\frac{13}{67}=\frac{536}{2077}$ $=403=\frac{133}{2077}$ અહીં સડસઠને આઠથી ગુણવાથી પાંચસોછત્રીસ થાય છે. ૫૩૬। એકત્રીસનો તેરથી ગુણાકાર કરવાથી ચારસોત્રણ ૪૦૩ થાય છે. આને પાંચસો છત્રીસથી શોધિત કરે તો એકસોતેત્રીસ શેષ વધે છે. ૫૩૬-૪૦૩=૧૩૩ આના સડસઠિયા ભાગ કરવા માટે સડસઠથી ગુણાકાર કરવો ૧૩૩+૬૭=૮૯૧૧ તો આઠહજારનવસો અગ્યાર થાય છે. પૂર્વોક્ત હરરાશિ (૩૧।૬૭) આ પ્રમાણેની છે, આનો ગુણાકાર કરવાથી ૬૭+૩૧=૨૦૭૭ બેહજાર સત્યોતેર થાય છે. અર્થાત્ પહેલાં કહેલ શેષના સડસઠિયા સાતભાગ કરવા માટે સડસઠથી ગુણવાથી આ પ્રમાણે અંશો થાય છે. જેમકે $\frac{133}{31}+\frac{67}{67}=\frac{8911}{2077}=4+\frac{603}{2077}=4\frac{9}{31}$ અહીં છેદ્ય છેદક સંખ્યાનો પરસ્પર ભાગ કરવાથી સડસઠિયા ચારભાગ લબ્ધ થાય છે. તથા છસો ત્રણ તથા બેહજાર સત્યોતેર ભાગ વધારે થાય છે. $\frac{603}{2077}$ અહીં છેદ્ય છેદક રાશિનું

चैकत्रिंशत् $\frac{\frac{603}{67}}{\frac{2077}{67}} = \frac{9}{31}$ लब्धा एकस्य च सप्तपष्टिभागस्य नव एकत्रिंशत् छेदकृताः भागा इति। अत एवोपपद्यते यत् एकमर्द्धमण्डलं चतुश्च सप्तपष्टिभागान् द्वितीयस्य अर्द्धमण्डलस्य, तथा चैकस्य सप्तषष्टिभागस्य नव एकत्रिंशद्भागाः (१। $\frac{4}{67}$। $\frac{67}{31}$) एतत् तुल्यमन्तरं पतत्येकस्मिन् चान्द्रमासे नाक्षत्रेणार्द्धमासेनेति। उक्तं चान्यत्रापि यथा 'एगं च मंडलं मंडलस्स सत्तट्ठि-भाग चत्तारि। णवचेव चुण्णियातो इगतीसकएण छेएण'

छाया—एकं च मण्डलं मण्डलस्य सप्तषष्टि भागाश्चत्वारः।
नव चैव चूर्णिकातः एकत्रिंशत्कृतेन छेदेन ॥१॥

मूलोक्त प्रतिपादितसममेवान्तरमत्रापीति, अधिकया व्याख्ययालम् ॥ इह भावनां कुर्वता आचार्येण मण्डलं मण्डलमिति पुनरुक्तं—यद् दृश्यते तत् सामान्यतो ग्रन्थान्तरे प्रसिद्धा या

हरस्थान में इकतीस आता है। $\frac{\frac{603}{67}}{\frac{2077}{67}} = \frac{9}{31}$ एक सडसठिया भाग का नव तथा इकतीस छेद कृत भाग लब्ध होता है। अत एव कहा जाता है कि एक अर्ध मंडल चार सडसठिया भाग दूसरे अर्धमंडल का तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया नव भाग (१। $\frac{4}{67}$। $\frac{9}{31}$) इतना प्रमाण अंतर एक चांद्रमास में नाक्षत्र अर्धमास का होता है। अन्यत्र कहा भी है—

'एगं च मंडलं मंडलस्स सत्तट्ठिभाग चत्तारि
णव चेव चुण्णियातो इकतीस कएण छेएण ॥ १ ॥

मूल में कहे अनुसार ही यहां पर भी अंतर कहा है अतः दोनों का कथन समान रूप होने से अधिक व्याख्या नहीं करते।

यहां पर भावना करते हुवे आचार्य ने मंडलं मंडलं इस प्रकार पुनरुक्त किया हो ऐसा दिखता है, सो सामान्य से अन्य ग्रन्थ में प्रसिद्ध जो भावना

સડસઠથી અપવર્તન કરવાથી ભાજ્ય સ્થાનમાં નવ તથા હરસ્થાનમાં એકત્રીસ આવે છે. $\frac{\frac{603}{67}}{\frac{2077}{67}} = \frac{9}{31}$ એક સડસઠિયા ભાગના નવ એકત્રીસ છેદ કૃતભાગ લબ્ધ થાય છે. અતએવ કહેવામાં આવે છેકે—એક અર્ધમંડળના ચાર સડસઠિયાભાગ બીજા અર્ધમંડળના તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસિયા નવભાગ (૧। $\frac{4}{67}$। $\frac{9}{31}$) આટલા પ્રમાણનું અંતર એક ચાંદ્રમાસમાં નાક્ષત્ર અર્ધમાસનું થાય છે. અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.—(एगं च मंडलं मंडलस्स सत्तट्ठिभाग चत्तारि, णवचेव चुण्णियातो इकतीसकएण छेएण ॥१॥ મૂલમાં કહ્યા પ્રમાણેજ અહીંયાં પણ અંતર કહ્યું છે. તેથી બન્નેનું કથન સરખી રીતે હોવાથી વિશેષ વ્યાખ્યા કહેલ નથી.

અહીંયાં ભાવના કરતાં આચાર્યે મંડલં મંડલં આ પ્રમાણે પુનરુક્તિ કરેલ છે તેમ જણાય છે. તો સામાન્ય રીતે અન્ય ગ્રન્થમાં પ્રસિદ્ધ જે ભાવના છે, તેના ઉપરોધથીજ

भावना तदुपरोधादेवाचार्येणाप्युक्तं भवेदित्यत्रसेयमत्र। परमार्थतस्तु सर्वत्र अर्द्धमण्डलमेव-ज्ञातव्यं, एतेनापि सूत्रभावनयोर्न कश्चित् विरोधो भवेत्। एतेन खलु एकचान्द्रायण-वक्तव्यता परिपूर्णा भवति। सम्प्रति द्वितीयचान्द्रायणमभिधीयते तत्रायं विशेषोऽवधेयः—प्रथमे चान्द्रायणे यो दक्षिणस्माद् भागात् अभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन् सप्तार्द्धमण्डलानि उत्तरस्माद् भागाच्चाभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन् चन्द्रः षट् अर्द्धमण्डलानि परिपूर्णानि सप्तमस्य चार्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागान् चरितवान् तमधिकृत्य द्वितीयायनभावनापि कर्त्तव्या, यथात्र भावना क्रियते—तत्रायनस्य मण्डलक्षेत्रपरिमाणं त्रयोदश अर्द्धमण्डलानि परिपूर्णानि चतुर्दशस्य चार्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः सन्तीत्यवधार्य भावना कर्त्तव्या, यथा प्राक्तनमयनं उत्तरस्यां दिशि सर्वाभ्यन्तरे पञ्चदशे मण्डले त्रयोदश सप्तषष्टिभागपर्यन्ते प्रदेशे परिसमाप्तं भवति, तदनन्तरं द्वितीयायनप्रवेशे चतुः पञ्चाशता सप्तषष्टिभागैः सर्वाभ्यन्तरं मण्डलं

इसका उपरोध से ही आचार्य ने भी कहा है, इस प्रकार समझ लेवें। वास्तविकता से तो अर्धमंडल ही जानना चाहिये, इस से सूत्र भावना में कुछ विरोध नहीं आता है। इस कथन से एक चांद्रायण वक्तव्यता पूर्ण होती है। अब दूसरा चांद्रायण के विषय में कथन करते हैं—उसमें इस प्रकार विशेषता रहती है—प्रथम चांद्रायण में जो दक्षिणभाग से अभ्यन्तराभिमुख प्रविष्ट होता हुवा सात अर्द्ध मंडलों को तथा उत्तरभाग से अभ्यन्तराभिमुख प्रवेश करता चंद्र छ अर्द्ध मंडल परिपूर्ण तथा सातवें अर्धमंडल का सडसठिया तेरह भाग में संचरण करता है, उसको अधिकृत करके दूसरे अयन की भावना भी कर लेवें। जो यहां पर की जाती है—यहां अयन का मंडलक्षेत्र परिमाण तेरह अर्ध मंडल पूरा एवं चौदहवें अर्धमंडल का सडसठिया तेरह भाग होते हैं इस प्रकार अवधारण करके भावना करें। जैसे की—पूर्व कथित अयन उत्तरदिशा में पंद्रहवें सर्वाभ्यन्तर मंडल में सडसठिया तेरह भाग पर्यन्त प्रदेश में समाप्त

આચાર્યે પણ કહેલ છે. તે પ્રમાણે સમજી લેવું. વાસ્તવિક રીતે તો અર્ધમંડળજ સમજવું તેથી સૂત્રની ભાવનામાં કંઈપણ વિરોધ આવતો નથી. આ કથનથી એક ચાંદ્રાયણ વક્તવ્યતા પૂર્ણ થાય છે. હવે બીજા ચાંદ્રાયણના સંબંધમાં કથન કરે છે. તેમાં વિશેષતા રહે છે. પહેલા ચાંદ્રાયણમાં જે દક્ષિણભાગથી અભ્યંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને સાત અર્ધમંડળો તથા ઉત્તરભાગથી અભ્યન્તરાભિમુખ પ્રવેશ કરતો ચંદ્ર છ અર્ધમંડળ પુરા તથા સાતમા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગમાં સંચરણ કરે છે, તેને અધિકૃત કરીને બીજા અયનની ભાવના પણ કરી લેવી. જે અહીં કરવામાં આવે છે. અહીં અયનનું મંડળક્ષેત્ર પરિમાણ તેર અર્ધમંડળ પુરા અને ચૌદમા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગ થાય છે. આ પ્રમાણે અવધારણ કરીને ભાવના કરવી. જેમકે—પહેલાં કહેલ અયન ઉત્તરદિશામાં પંદરમા સર્વાભ્યંતર મંડળમાં સડસઠિયા તેરભાગ પર્યન્તના પ્રદેશમાં સમાપ્ત થાય છે. તે પછી બીજા અયનમાં

परिसमाप्य ततो द्वितीये अर्द्धमण्डले चारं चरति, तत्र त्रयोदशभागपर्यन्ते एकमर्द्धमण्डलं द्वितीयस्यायनस्य परिसमाप्तं भवति, द्वितीयमर्द्धमण्डलं उत्तरस्यां दिशि सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् तृतीये अर्द्धमण्डले त्रयोदशभागपर्यन्ते तृतीयमर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि स्पृशेत् चतुर्थे अर्द्धमण्डले चतुर्थमर्द्धमण्डलं चोत्तरस्यां दिशि पञ्चमे अर्द्धमण्डले पञ्चमं चार्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि षष्ठेचार्द्धमण्डले, षष्ठंचार्द्धमण्डलमुत्तरस्यां दिशि सप्तमे अर्द्धमडले सप्तममर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि अष्टमेऽर्द्धमण्डले, अष्टममर्द्धमण्डलं उत्तरस्यां दिशि नवमे अर्द्धमण्डले, नवममर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि दशमेऽर्द्धमण्डले, दशममर्द्धमण्डलं उत्तरस्यां दिशि एकादशे अर्द्धमण्डले, एकादशमर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि द्वादशेऽर्द्धमण्डले, द्वादशमर्द्धमण्डलं उत्तरस्यां दिशि त्रयोदशेऽर्द्धमण्डले, त्रयोदशमर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि चतुर्दशेऽर्द्धमण्डले चतुर्दशमर्द्धमण्डलं तच्च त्रयोदशभागपर्यन्ते प्रदेशे परिसमाप्तं भवति, तदनन्तरं त्रयोदश सप्तषष्टिभागान्

होता है। तत्पश्चात् दूसरे अयन में प्रवेश करता हुवा सडसठिया चोपन भागों से सर्वाभ्यन्तर मंडल को समाप्त करके तत्पश्चात् दूसरे अर्धमंडल में संचरण करता है। उसमें तेरह भाग पर्यन्त में दूसरा अयन का एक अर्धमंडल समाप्त होता है। दूसरा अर्धमंडल उत्तरदिशा में सर्वाभ्यन्तर मंडल से तीसरे अर्धमंडल में तेरह भाग पर्यन्त में तीसरा अर्धमंडल दक्षिणदिशा में स्पृष्ट होता है। चौथा अर्धमंडल में, चौथा अर्धमंडल उत्तरदिशा में पांचवें अर्धमंडल में, पांचवां अर्धमंडल दक्षिणदिशा में छट्ठे अर्धमंडल में, छठा अर्धमंडल उत्तरदिशा में सातवें अर्धमंडल में। सातवां अर्धमंडल दक्षिणदिशा में आठवें अर्धमंडल में, आठवां अर्धमंडल उत्तरदिशा में नववें अर्धमंडल में, नववां अर्धमंडल दक्षिणदिशा में दसवें अर्धमंडल में, दसवां अर्धमंडल उत्तरदिशा में ग्यारहवें अर्धमंडल में, ग्यारहवां अर्धमंडल दक्षिणदिशा में बारहवें अर्धमंडल में, बारहवां अर्धमंडल उत्तरदिशा में तेरहवें अर्धमंडल में, तेरहवां अर्धमंडल दक्षिणदिशा

પ્રવેશ કરતો સડસઠિયા ચોપન ભાગમાંથી સર્વાભ્યંતર મંડળને સમાપ્ત કરીને તે પછી બીજા અર્ધમંડળમાં સંચરણ કરે છે. તેમાં તેરભાગ પર્યન્તમાં બીજા અયનનું એક અર્ધમંડળ સમાપ્ત થાય છે. બીજું અર્ધમંડળ ઉત્તરદિશામાં સર્વાભ્યંતર મંડળથી ત્રીજા અર્ધમંડળમાં તેરભાગ પર્યન્તમાં ત્રીજું અર્ધમંડળ દક્ષિણદિશામાં સ્પષ્ટ થાય છે. ચોથા અર્ધમંડળમાં ચોથું અર્ધમંડળ ઉત્તરદિશામા પાંચમા અર્ધમંડળમાં પાંચમું અર્ધમંડળ દક્ષિણદિશામાં છઠ્ઠા અર્ધમંડળમાં, છઠું અર્ધમંડળ ઉત્તરદિશામાં સાતમાં અર્ધમંડળમાં સાતમું અર્ધમંડળ દક્ષિણદિશામાં આઠમા અર્ધમંડળમાં, આઠમું અર્ધમંડળ ઉત્તરદિશામાં નવમા અર્ધમંડળમાં, નવમું અર્ધમંડળ દક્ષિણદિશામાં દસમા અર્ધમંડળમાં, દસમું અર્ધમંડળ ઉત્તરદિશામાં અગ્યારમાં અર્ધમંડળમાં, અગીયારમું અર્ધમંડળ દક્ષિણદિશામાં બારમા અર્ધમંડળમાં, બારમું અર્ધમંડળ ઉત્તરદિશામાં તેરમા અર્ધમંડળમાં તેરમું અર્ધમંડળ દક્ષિણદિશા ાં ચૌદમા અર્ધમંડળમાં ચૌદમું

अन्यान् चारान्-चरति एतावता कालेन द्वितीयमयनं परिसमाप्तं भवति, चतुर्दशे च मण्डले संक्रान्तः सन् चन्द्रः प्रथमक्षणादूर्ध्वं सर्वबाह्यमण्डलाभिमुखं गच्छन् चारं चरति, तेन परमार्थतः कतिपय भागातिक्रमे पञ्चदश एव सर्वबाह्यमण्डले वेदितव्यः तदेवमस्मिन्नयने पूर्वभागेनार्द्ध द्वितीयादिनि-एकान्तरितानि चतुर्दश पर्यन्तानि युग्मानि सप्तार्द्धमण्डलानि चन्द्रमसाचीर्णानि भवन्ति पूर्वस्माद् भागादिति वेदितव्यानि, ततः पश्चिमभागे च तृतीयादीन्येकान्तरितानि त्रयोदश पर्यन्तानि अयुग्मानि षडर्द्धमण्डलानि चन्द्रमसा चीर्णानि भवन्ति ।

तत्र पूर्वभागे पश्चिमभागे वा यत् प्रतिमण्डलं स्वयंचीर्णमन्यचीर्णं वा चरति चन्द्रस्तन्निरूपयति, 'ता दोच्चायणगए' इत्यादिना-'ता दोच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए णिक्खममाणे स चउप्पण्णाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ सत्ततेरसगाइं चंदे अप्पणा

में चौदहवें अर्धमंडल में, चौदहवां अर्धमंडल तेरहवां भाग पर्यन्त के प्रदेश में समाप्त होता है। तत्पश्चात अन्य सडसठिया तेरह भागों में गमन करता है। इतने काल में दूसरा अयन समाप्त होता है। चौदहवें मंडल में संक्रमण करता हुवा चंद्र प्रथम क्षण के बाद सर्वबाह्यमंडलाभिमुख गमन करता करता संचरण करता है। अतः वास्तविकता से कितनेक भागों का अतिक्रमण करके पंद्रहवें सर्वबाह्य मंडल में ही जाता है। इस प्रकार इस अयन में पूर्व भाग से द्वितीयादि एकान्तरित चौदह पर्यन्त के युगभावि सात अर्धमंडल चंद्रमा से गमन किया होता है पूर्वभाग से ऐसा समझना चाहिये। तदनन्तर पश्चिम भाग में भी तीसरे आदि एकान्तरित तेरह पर्यन्त के अयुग्म छ अर्धमंडल चंद्र ने व्याप्त किया होता है।

उसमें पूर्वभाग में या पश्चिम भाग में जो प्रतिमंडल स्वयं संचरित या अन्य संचरित में चंद्र गमन करता है उसको कहते हैं-(ता दोच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए णिक्खममाणे सचउप्पण्णाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं

અર્ધમંડળ તેરમાભાગ પર્યન્તના પ્રદેશમા સમાપ્ત થાય છે. તે પછી બીજા સડસઠિયા તેરભાગોમાં ગમન કરે છે. આટલા કાળમાં બીજુ અયન સમાપ્ત થાય છે. ચૌદમામંડળમાં સંક્રમણ કરતો ચંદ્ર પહેલીક્ષણની પછી સર્વબાહ્ય મંડળાભિમુખ ગમન કરતો કરતો સંચરણ કરે છે. તેથી વાસ્તવિક પણાથી કેટલાક ભાગોનું અતિક્રમણ કરીને પંદરમા સર્વબાહ્ય મંડળમાંજ જાય છે. આ રીતે આ અયનમાં પહેલાભાગથી બીજા વિગેરે એકાન્તરિત ચૌદ સુધીના યુગભાવી સાત અર્ધમંડળ ચંદ્રમાથી ગમન કરેલ હોય છે. પૂર્વભાગથી એમ સમજવું. તે પછી પશ્ચિમભાગમાં પણ ત્રીજા વિગેરે એકાન્તરિત તેર પર્યન્તના અયુગ્મ છઅર્ધમંડળ, ચંદ્રથી વ્યાપ્ત થયેલ હોય છે. તેમાં પૂર્વભાગમાં અગર પશ્ચિમભાગમાં જે પ્રતિમંડળ સ્વયંસંચરિત અથવા અન્ય દ્વારા સંચરિતમાં ચંદ્રગમન કરે છે. તે કહે છે.-(ता दोच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए णिक्खममाणे सचउप्पण्णाइं

चिण्णं चरइ' तावत् द्वितीयायनगते चन्द्रे पौरस्त्याद् भागात् निष्क्रामति स चतुः पञ्चशतानि यानि चन्द्रः परस्य चीर्णानि परिचरति सप्तत्रयोदशकानि यानि चन्द्रः आत्मना चीर्णानि चरति, तावदिति पूर्ववत् द्वितीययनगते–द्वितीयचारं प्राप्ते–पक्षयोः सन्धौ स्थिते चन्द्रे पौरस्त्याद् भागात्–सर्वाभ्यन्तरमण्डलस्य पूर्वभागात् निष्क्रामति–बहिर्गन्तुं प्रवृत्तो भवति, अर्थात् सर्वाभ्यन्तरमण्डलस्य पौरस्त्ये भागे चारं चरतीत्यर्थः तत्र सप्तचतुःपञ्चाशत्कानि मण्डलस्य भवन्ति यानि चन्द्रः परेण सूर्यादिग्रहेण चीर्णानि प्रतिचरति, परस्येति तृतीयार्थे षष्ठीवर्त्तते, अतः परेण चीर्णानीत्यवधेयम् । तश्च सप्तत्रयोदशकानि तादृशानि भवन्ति यानि चन्द्र आत्मनैव–स्वकीयेनैव चीर्णानि प्रतिचरति। अत्र भावना प्रोच्यते–मेरोः पूर्वस्यां दिशि यो भागः स पौरस्त्यः पूर्वभागो वा कथ्यते यश्चापरस्यां दिशि गतो भागः स पाश्चात्यः पश्चिमभागो वा परिगीयते, तत्र पूर्वभागे सप्तस्वपि द्वितीयादिषु एकान्तरितेषु मण्डलेषु चतुर्दश पर्यन्तेषु सप्तषष्टिभागप्रविभक्तेषु प्रत्येकं चतुःपञ्चाशतं सप्तषष्टिभागान् चन्द्रः

पडिचरइ सत्त तेरस गाइं चंदे अप्पणो चिण्णं चरइ) दूसरे अयन को प्राप्त अर्थात् दूसरा चार को प्राप्त करता हुवा माने पक्ष की सन्धि में रहा हुवा चंद्र सर्वाभ्यन्तरमंडल के पूर्व भाग से बाहर जाने के लिये प्रवृत्त होता है। अर्थात् सर्वाभ्यन्तरमंडल के पूर्वभाग में गमन करता है। वहां पर मंडल का सडसठिया चोपन भाग मंडल का होता है। जिनको चंद्र सूर्यादि ग्रह से भुक्त को भोगते हैं। परस्य यहां तृतीया के अर्थ में षष्ठी कही है। अतः दूसरों से उपभुक्त ऐसा समझें। तथा सात तेरह भाग ऐसे होते हैं जिसको चंद्र स्वयं ही चीर्ण करते हैं।

अब इसकी भावना दिखलाई जाती है–मेरू की पूर्व दिशा में जो भाग है, वह पूर्व भाग कहा जाता है, जो भाग पश्चिमदिशा में रहा हुवा है, वह पश्चिम भाग कहा जाता है। उसमें पूर्व भाग में द्वितीयादि सातों एकान्तरित

जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ सत्ततेरसगाइं चंदे अप्पणो चिण्णं पडिचरइ) બીજા અયનને પ્રાપ્ત થયેલ એટલેકે બીજા ચારને પ્રાપ્ત કરતો એટલેકે પક્ષની સંધીમાં રહેલ ચંદ્ર સર્વાભ્યંતર મંડળના પૂર્વભાગથી બહાર જવા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે. અર્થાત્ સર્વાભ્યંતર મંડળના પૂર્વભાગમાં ગમન કરે છે. ત્યાં મંડળના સડસઠિયા ચોપનભાગ મંડળના થાય છે. જેને ચંદ્ર સૂર્યાદિગ્રહોએ ભોગવેલને ફરી ભોગવે છે. परस्य અહીં તૃતીયાના અર્થમાં છટ્ઠીવિભક્તિ કહેલ છે. તેથી બીજાઓએ ઉપભુક્ત ભોગવેલ એમ સમજવું તથા સાત તેરભાગ એ રીતે થાય છે. જેને ચંદ્ર સ્વયં ચીર્ણ કરે છે.

હવે આની ભાવના બતાવવામાં આવે છે. મેરૂની પૂર્વ દિશામાં જે ભાગ છે તે પૂર્વભાગ કહેવાય છે. જે ભાગ પશ્ચિમ દિશામાં રહેલ છે. તે પશ્ચિમભાગ કહેવાય છે. તેમાં પૂર્વભાગમાં દ્વિતીયાદિ સાતે એકાન્તરિત ચૌદ પર્યન્તના મંડળમાં સડસઠિયા ભાગથી

परेण सूर्यादिना ग्रहेण चीर्णान् मण्डलभागान प्रतिचरति, त्रयोदश त्रयोदश सप्तषष्टिभागान् स्वकीयेनैवात्मना चीर्णान प्रतिचरति।-एतदेव पुनः स्पष्टयति-'ता दोच्चायणगए चंदे पचत्थिमाए भागाए णिक्खममाणे चउप्पण्णाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं परिचरइ, छतेरसगाइं चंदे अप्पणो चिण्णं पडिचरइ, अवरगाइं खलु दुवे तेरसगाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ' तावत् द्वितीयायनगते चन्द्रे पाश्चात्याद् भागात् निष्क्रामन् चतुः पञ्चाशतानि यानि चन्द्रः परस्य चीर्णानि प्रतिचरति, षट् त्रयोदशकानि चन्द्रः आत्मनश्चीर्णानि प्रतिचरति, अपरौ खलु द्वौ त्रयोदशकौ यौ चन्द्रः केनापि असामान्यकौ स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति, ॥ तावदिति पूर्ववत् तस्मिन्नेव चन्द्रमसि द्वितीयायनगते सति पाश्चात्याद् भागान्निष्क्रामति सति पश्चिमभागे चारं चरति षट् चतुपञ्चाशत्कानि भवन्ति यानि चन्द्रः परस्येति-परेण सूर्यादिना ग्रहेण चीर्णानि-भुक्तानि मण्डलानि प्रतिचारं चरति चन्द्रः ॥ षट् त्रयोदशकानि यानि चन्द्रः आत्मनैव चीर्णानि प्रति-

चौदह पर्यन्त के मंडल में सडसठिया भाग से विभक्त प्रत्येक में सडसठिया चोपन भागों में चंद्र सूर्यादि ग्रहों ने उपभुक्त किये हुवे मंडलभागों को प्रतिचरित करते हैं। तथा तेरह तेरह सडसठिया भागों को अपने द्वारा व्याप्त किये को पुनः प्रतिचरित करता है। इसको ही पुनः विशेष स्पष्ट करते हैं-(ता दोच्चायणगए चंदे पचत्थिमाए भागाए णिक्खममाणे चउप्पण्णाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं परिचरइ छ तेरसगाइं चंदे अप्पणो चिण्णं पडिचरइ, अवरगाइं खलु दुवे तेरसगाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ) वही चंद्र दूसरे अयन में गमन करे तब पाश्चात्य भाग से निकल कर पश्चिम भाग में संचार करता है। जो पर से अर्थात् सूर्यादि ग्रह से चीर्ण भाग होता है, वह चोपन भाग का छह भाग होता है। अर्थात् सूर्यादि से उपभुक्त मंडल को चंद्र पुनः भुक्त करते हैं। तथा छह तेरह भाग जो चंद्र स्वयमेव उपभुक्त किये हुवे को पुनः भुक्त करते हैं।

વિભક્ત દરેકમાં સડસઠિયા ચોપન ભાગોમાં ચંદ્ર સૂર્યાદિ ગ્રહોએ ઉપભુક્ત કરેલ મંડળ ભાગોને પ્રતિચરિત કરે છે. તથા તેર તેર સડસઠિયા ભાગોને પોતાનાથી વ્યાપ્ત કરેલ ને ફરીથી પ્રતિચરિત કરે છે. આ કથનનેજ ફરી વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે.-(ता दोच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए णिक्खममाणे चउप्पण्णाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं परिचरइ छ तेरसगाइं चंदे अप्पणो चिण्णं पडिचरइ, अवरगाइं खलु दुवे तेरसगाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं चरइ) એજ ચંદ્ર બીજા અયનમાં ગમન કરે ત્યારે પાશ્ચાત્ય ભાગથી નીકળીને પશ્ચિમ ભાગમાં સંચાર કરે છે. જે પર થી એટલેકે સૂર્યાદિગ્રહોથી ચીર્ણ ભાગ થાય છે. તે ચોપન ભાગના છભાગ થાય છે. અર્થાત્ સૂર્યાદિથી ઉપભુક્ત મંડળને ચંદ્ર ફરીથી ભોગવે છે. તથા છ તેર ભાગને ચંદ્ર સ્વયમેવ ભોગવેલ ને ફરીથી ભોગવે છે.

चरति। अत्रापीयं भावना भावनीया यथा—मेरोः पश्चिमे दिग्विभागे षट्स्वपि तृतीयादिषु विषमेषु एकान्तरितेषु मण्डलेषु त्रयोदश पर्यन्तेषु अर्द्धमण्डलेषु सप्तषष्टिभागप्रविभक्तेषु प्रत्येकं चतुः पञ्चाशतं चतुः पञ्चाशतं सप्तषष्टिभागान् परेण चीर्णान् प्रतिचरति त्रयोदश षष्टिभागांश्च स्वकीयेनैव चीर्णान् प्रतिचरति। अपरौ च खलु द्वौ त्रयोदशकौ—त्रयोदश सप्तषष्टिभागरूपौ तस्मिन्नेव द्वितीयायनेस्तो यौ खलु चन्द्रः केनाप्यसामान्यौ—केनाप्यनाचीर्णौ—अनाचीर्णपूर्वौ तौ किल स्वयमेव तत्र प्रविश्य प्रविश्य—पौनः पौन्येन तत्र गत्वा चारं चरति। अथानयोः त्रयोदशकयोः प्रदेशपरिज्ञानार्थं गौतमः पृच्छति—'कयराइं खलु ताइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ' कतरौ खलु तौ द्वौ त्रयोदशकौ यौ चन्द्रः केनापि असामान्यकौ स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति ॥—कतरौ—कुत्रत्यौ तौ खलु द्वौ त्रयोदशकौ—त्रयोदश सप्तषष्टिभागात्मकौ यौ किल केनाप्य सामान्यकौ—केनापि सूर्यादिना ग्रहेण अनाचीर्णौ तत्र तत्र स्वयमेव चन्द्रः प्रविश्य प्रविश्य—

यहां पर भी इस प्रकार भावना करना चाहिये—जैसे कि मेरू की पश्चिम दिशा में तृतीयादि विषम एकान्तरित तेरह पर्यन्त के छहो अर्धमंडलों में सडसठिया भाग से बिभक्त मंडल में प्रत्येक में चोपन चोपन सडसठिया भाग अन्य द्वारा चीर्ण किये को पुनः प्रतिचरित करते हैं, तथा तेरहवां छ भाग अपने स्वयं उपभुक्त किये को पुनः प्रतिचरित करता है। तथा दूसरा सडसठिया तेरह भाग रूप दो भाग उस दूसरे अयन में रहता है। जिसको चंद्र किसी ने भी उपभुक्त न किया हो उसको स्वयं वहां प्रविष्ठ होकर अर्थात् वारंवार वहां जाकर संचरण करता है।

अब इन तेरह का प्रदेश का ज्ञान के निमित्त श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(कयराइं खलु ताइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगयाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ) ये वक्ष्यमाण स्वरूप वाले सडसठिया तेरह भाग रूप होते हैं एवं जो कोई सूर्यादि ग्रह द्वारा आचीर्ण न किया हो

અહીં પણ આ રીતે ભાવના કરવી જોઈએ—જેમકે મેરૂની પશ્ચિમદિશામાં તૃતીયાદિ વિષમ એકાંતરિત તેર પર્યન્તના છએ અર્ધમંડળોમાં સડસઠિયા ભાગથી વહેંચાયેલ મંડળોમાં દરેકમાં ચોપનચોપન સડસઠિયા ભાગ બીજાઓએ ભોગવેલને ફરીથી પ્રતિચરિત કરે છે. તથા તેરમો છભાગ પોતેજ ભોગવેલને ફરીથી પ્રતિચરિત કરે છે. તથા બીજા સડસઠિયા તેરભાગ રૂપ બે ભાગ એ બીજા અયનમાં રહે છે. જેને ચંદ્ર કોઈએ ભોગવેલ ન હોય તેવા તે ભાગોનો સ્વયં ત્યાં પ્રવેશ કરીને ભોગવે છે, અર્થાત્ વારંવાર ત્યાં જઈને સંચરણ કરે છે.

હવે તેરના પ્રદેશ જ્ઞાનને નિમિત્તે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.—(कयराइं खलु ताइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगयाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं चरइ) આવક્ષ્યમાણ સ્વરૂપના સડસઠિયા તેરભાગ રૂપ હોય છે. અને જે કોઈ સૂર્યાદિગ્રહ દ્વારા આચીર્ણ કરેલ

पौनः पौन्येन तत्र गत्वा चारं चरतीति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह–'इमाइं खलु ताइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्टित्ता पविट्टित्ता चारं चरइ' इमौ खलु तौ द्वौ त्रयोदशकौ यौ चन्द्रः केनापि असामान्यकौ स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति ॥–इमौ–वक्ष्यमाणस्वरूपौ किल द्वौ त्रयोदशकौ–त्रयोदश सप्तषष्टिभाग-रूपौ स्तः यौ किल केनापि सूर्यादिना ग्रहेण असामान्यकौ–अनाचीर्णौ चन्द्रः स्वयमेव तत्र तत्र प्रविश्य चारं चरति ॥ तौ च काविति दर्शयति–'सव्वब्भंतरे चेव मंडले सव्वबाहिरे चेव मंडले' सर्वाभ्यन्तरे च मण्डले सर्वबाह्ये चैव मण्डले ॥ निर्वचनवाक्यमेतत्, एतच्च प्रायो निगमसिद्धं नाधिकं किमपि, एको य स्त्रयोदशकः स सर्वाभ्यन्तरे मण्डले भवति, योहि तत् पाश्चात्यायनगतत्रयोदशका दूर्ध्वं वेदितव्यः, तत्रैव सम्भवास्पदत्वात् । उत्तराभिमुखगमने प्रविष्टश्चन्द्रो यदा प्रथमपर्वान्ते–प्रवर्त्तमानयुगस्यामान्ते सर्वाभ्यन्तरमण्डले प्रथमायाः गतेः रूद्धत्वेऽन्य गतौ प्रवृत्तायां सत्यां प्रथम त्रयोदशकः समुत्पद्यते इत्यर्थः ॥ द्वितीयश्च त्रयो-दशकः सर्वबाह्ये मण्डले द्वितीयायने दक्षिणायनगतिसमाप्तौ सन्धिले युगस्य द्वितीयपर्व-समाप्तौ पौर्णान्ते तच्च पर्यन्तवर्त्ती प्रतिपन्नो ज्ञातव्य इति ॥ अथ वाक्यमुपसंहरन्नाह, 'एयाणि

उसको चंद्र स्वयं ही वहां प्रविष्ट होकर गमन करता है । वे दो कौन से हैं सो कहते हैं–(सव्वब्भंतरे चेव मंडले सव्वबाहिरे चेव मंडले) यह निर्वचन वाक्य है । यह प्रायः निगम सिद्ध है, अधिक कुछ नहीं कहा है । एक जो तेरहवां भाग है, वह सर्वाभ्यंतर मंडल में होता है । जो उसके पीछे रहा हुवा तेरह से पश्चात् जान लें । वहां ही संभवास्पद होता है । उत्तराभिमुख गमन में प्रविष्ट चंद्र जब प्रथम प्रवर्तमान युग के अंत में सर्वाभ्यंतर मंडल में प्रथम गति के रूद्ध होने से अन्य गति प्रवर्तित होने पर प्रथम तेरह भाग होता है । दूसरा तेरह भाग सर्वबाह्य मंडल में दूसरे अयन के दक्षिणायन गति समाप्त होने के सन्धियुग के दूसरा पर्व समाप्ति काल में पूर्णिमा के अन्त में वह पर्यन्तवर्त्ति होता हुवा जान लेवें । अब इसका उपसंहार करते हुवे कहते

न હોય તેને ચંદ્ર પોતેજ ત્યાં પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે. એ બે કયા કયા છે? તે કહે છે. (सव्वब्भंतरे चेव मंडले सव्वबाहिरे चेव मंडले) આ નિર્વચન વાકય છે, આ પ્રાયઃ નિગમ સિદ્ધ છે. વિશેષ કંઈપણ કહેલ નથી, એક જે તેરમો ભાગ છે તે સર્વાભ્યંતર મંડળમાં થાય છે. જે તેની પાછળ રહેલ તેરથી પછી સમજવો ત્યાંજ સંભાવનારૂપ થાય છે. ઉત્તરાભિમુખ ગમનમાં પ્રવેશેલ ચંદ્ર જ્યારે પહેલાં પ્રવર્તમાન યુગની અંતમાં સર્વા-ભ્યંતર મંડળમાં પ્રથમ ગતિના રોકાઈ જવાથી અન્ય ગતિથી પ્રવર્તિત થાય ત્યારે પહેલો તેરમો ભાગ થાય છે. બીજો તેરમો ભાગ સર્વબાહ્ય મંડળમાં બીજા અયનની દક્ષિણાયન ગતિ સમાપ્ત થવાના સંધી યુગના બીજા પર્વના સમાપ્તિકાળમાં પૂર્ણિમાના અંતમાં એ પર્યન્તવર્તિ થાય છે. તેમ સમજવું. હવે આનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.–एयाणि खलु

खलु तानि दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ जाव चारं चरइ' इमौ खलु तौ द्वौ त्रयोदशकौ यौ चन्द्रः केनापि यावत् चारं चरति ॥ इमौ—पूर्वोक्तौ सर्वाभ्यन्तर—सर्वबाह्यमण्डलगतौ पक्षान्त-समुद्भवौ तावेव द्वौ त्रयोदशकौ—त्रयोदश सप्तषष्टिभागौ यौ खलु चन्द्रः केनापि सूर्यादिना जाव—यावद् प्रविष्टौ—अनाचीर्णौ स्वयमेव तत्र प्रविश्य चारं चरति । वाक्यमेतद् निगम सूत्रा-त्मकं तेनेदमुपसंहारात्मकमवधेयमिति तदेवमेकं चन्द्रमसमधिकृत्य द्वितीयायनवक्तव्यता प्रोक्ता एतदनुसारेणैव द्वितीयमपि चन्द्रमसमधिकृत्य द्वितीयायनवक्तव्यता भावनीया, एवं तस्य मेरोः पश्चिमे दिग्विभागे सप्तचतुः पञ्चासत्कानि परचीर्णाचरणीयानि सप्त च त्रयो-दशकानि स्वयं चीर्णाचरणीयानि वक्तव्यतानि मेरोः पूर्वेदिग्विभागे च षट् चतुः पञ्चा-सत्कानि परचीर्णाचरणीयानि षट् त्रयोदशकानि स्वयं चीर्णप्रतिचरणीयानि वक्तव्यानीति भावनीयानीति ॥ अथोपसंहारः—'एयावया दोच्चे चंदायणे समत्ते भवइ' एतावता द्वितीयं चान्द्रायणं समाप्तं भवति ॥—एतावता—एततुल्येन पूर्वोदितप्रमाणेन समयेन द्वितीयं—दक्षि-

---

हैं (एयाणि खलु तानि दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ जाव चारं चरइ) ये पूर्वोक्त सर्वाभ्यंतर एवं सर्वबाह्य मंडलगत पक्ष के अंत में उत्पन्न वे सडसठिया तेरहवां दो भाग जिसको चंद्र सूर्यादि किसी ग्रह से अनुपभुक्त में स्वयं ही वहां प्रविष्ट होकर गमन करता है। यह वाक्य निगमसूत्रात्मक है। अतः इसको उपसंहारात्मक समझना चाहिये। इस प्रकार एक चंद्रमा को अधिकृत करके दूसरा अयन की वक्तव्यता कही है। इस कथन के अनुसार ही दूसरा चंद्र को अधिकृत करके दूसरे अयन की वक्तव्यता को भावित करें। इस प्रकार उस मेरु के पूर्व दिग्विभाग में छ चोपन संबंधी अन्य के द्वारा उपभुक्त छ तेरह मंडल को स्वयं चीर्ण एवं प्रतिचीर्ण कहे गये हैं ऐसी भावना कर लेवें।

अब उपसंहार करते हुवे कहते हैं—(एयावया दोच्चे चंदायणे समत्ते भवइ) इसके समान पूर्व कथित प्रमाण वाले समय से दूसरा दक्षिणाभिमुख गमन-

---

तानि दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ जाव चारं चरइ) આ પૂર્વોક્ત સર્વાભ્યંતર અને સર્વબાહ્ય મંડળગત પક્ષના અંતમાં ઉત્પન્ન થયેલ તે સડસઠિયા તેરના બે ભાગ જેને ચંદ્ર સૂર્યાદિ કોઈપણ ગ્રહોએ નહીં ભોગવેલ હોય તેવાને સ્વયં ત્યાં પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે. આ વાક્ય નિગમ સૂત્ર જેવું છે. તેથી તેને ઉપસંહારાત્મક સમજવું જોઈએ આ પ્રમાણે એક ચંદ્રમાને અધિકૃત કરીને બીજા અયન સંબંધી વક્તવ્યતા કહેલ છે. આ કથન અનુસારજ બીજા ચંદ્રને અધિકૃત કરીને બીજા અયનની વક્તવ્યતાને ભાવિત કરી લેવી. આ રીતે એ મેરૂના પૂર્વદિશાના દિગ્વિભાગમાં છ ચોપન સંબંધી અન્ય દ્વારા ભોગવેલ છતેર મંડળને પોતેજ ચીર્ણ અને પ્રતિચીર્ણ કહેલ છે. તેમ ભાવના કરીને સમજી લેવું.

હવે ઉપસંહાર કરતા કહે છે. (एयावया दोच्चे चंदायणे समत्ते भवइ) આની જેમ પૂર્વ કથિત પ્રમાણવાળા સમયથી બીજા દક્ષિણાભિમુખ ;ગમનરૂપ સર્વાભ્યંતર મંડળથી

णाभिमुखगमनस्वरूपं सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद् बहिर्निष्क्रमणरूपं गमनं चान्द्रायणं चन्द्रचारं समाप्तं भवति ॥–अथ नाक्षत्रं प्रश्नसूत्रमन्तररूपं प्रतिपादयति–'ता णक्खत्ते मासे णो चंदे मासे, चंदे मासे णो णक्खत्ते मासे' तावत् नाक्षत्रो मासो न चान्द्रो मासः, चन्द्रो मासो न नक्षत्रो मासः ॥–तावदिति पूर्ववत् यद्येवं द्वितीयमप्ययनं एतावत्प्रमाणं तर्हि नाक्षत्रो मासो न चान्द्रो मासो भवति, नापि च चान्द्रो मासो नाक्षत्रो मासो भवति. किन्तु चान्द्र मासान्नाक्षत्रो मासोऽधिको भवति तर्हि द्वयोः कालसाम्यं कथं सम्भवेदिति जिज्ञासानिवृत्यर्थं प्रश्नसूत्रमाह–'ता णक्खत्ताए मासाए चंदेणं किमधियं चरइ ?' तावत् नाक्षत्रान्मासान् चन्द्रेण मासेन किमधिकं चरति ? ॥–तावत् तत्र समयभेदस्थले नाक्षत्रान्मासात् चन्द्रः चान्द्रेण मासेन किमधिकं–कियत्प्रमाणमधिकं चारं चरतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता दो अद्धमंडलाइं चरइ अट्ठय सत्तिट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स सत्तट्ठिभागं च एक्कतीसहा छेत्ता अट्ठारसभागाइं' तावत् द्वे अर्द्धमण्डले चरति अष्टौ च सप्तषष्टिभागान् अर्द्धमण्डलस्य सप्तषष्टिभागं च एक

रूप सर्वाभ्यंतर मंडल से बाहर निष्क्रमणरूप चांद्रायन यानि चंद्र चार समाप्त होता है।

अब नाक्षत्र संबंधी प्रश्न सूत्र अंतररूप प्रतिपादित करते हैं–(ता णक्खत्ते मासे णो चंदे मासे चंदे मासे णो णक्खत्ते मासे) यही दूसरा अयन भी इतना प्रमाण वाला है तो नाक्षत्रमास चांद्रमास नहीं होता है। तथा चांद्रमास नाक्षत्रमास नहीं होता है। परंतु चांद्रमास से नाक्षत्रमास अधिक होता है, तो दोनों के काल की समानता किस प्रकार होती है? इस प्रकार की जिज्ञासा के शमनार्थ श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता णक्खत्ताए मासाए चंदेणं किमधियं चरइ) समय भेद स्थल में नाक्षत्रमास से चंद्र चांद्रमास में कितना प्रमाण अधिक गमन करता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री भगवान् कहते हैं–(ता दो अद्धमंडलाइं चरइ अट्ठ य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स सत्तट्ठिभागं च एक्कतीसहा छेत्ता अट्ठारस भागाइं) अधिक प्रमाण कहता हूं–

બહાર નીકળવારૂપ ચંદ્રાયન એટલેકે ચંદ્ર ચાર સમાપ્ત થાય છે.

હવે નાક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર અંતરરૂપ પ્રતિપાદિત કરે છે–(ता णक्खत्ते मासे णो चंदेमासे, चंदे मासे णो णक्खत्ते मासे) જો બીજું અયન પણ આટલા પ્રમાણનું છે. તો નાક્ષત્રમાસ હોતા નથી. પરંતુ ચાંદ્રમાસથી નાક્ષત્રમાસ વધારે હોય છે. તો બન્નેના કાળનું સરખાપણુ કેવી રીતે થાય છે? આ પ્રમાણેની જીજ્ઞાસાના સમાધાન માટે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.–(ता णक्खत्ताए मासाए चंदेणं किमधियं चरइ) સમય ભેદસ્થળમાં નાક્ષત્રમાસથી ચંદ્ર, ચાંદ્રમાસથી કેટલા પ્રમાણ વધારે ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता दो अद्धमंडलाइं चरइ अट्ठ य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स सत्तट्ठिभागं च एक्कतीसहा छेत्ता अट्ठारस भागाइं) વધારે

त्रिंशधा छित्वा अष्टादशभागान्–तावत्–अधिकप्रमाणं कथयामि तावत् यथा द्वे अर्द्धमण्डले परिपूर्णेऽधिके चरति, तथा तृतीयस्यार्द्धमण्डलस्य अष्टौ सप्तषष्टिभागान् $\frac{८}{६७}$, एकं च सप्तषष्टिभागं एकत्रिंशधा छित्वा–एकत्रिंशता विभज्य तस्य सत्कान् अष्टादशभागान् $\frac{१८}{६७-३१}$ अधिकं चरति–(२।$\frac{८}{६७}$।$\frac{१८}{६७-३१}$) एततुल्यम धिकं चरति चन्द्रो नाक्षत्रान्मासात् चन्द्रेण मासेनेति ॥–अस्य भावना तु प्रागुक्तप्रमाणेन एकायनगतेनाधिकरूपेण भावनीया। प्रागुक्तमेकायनेऽधिकमेकमण्डल मित्यादि द्विगुणं कृत्वा परिभावनीयमिति ॥–अथ सम्प्रति यावताकालेन चान्द्रमासः परिपूर्णो भवति तावन्मात्र तृतीयायनवक्तव्यतामाह–'ता तच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिराणंतरस्स पच्चत्थिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स ईत्तालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचरइ' तावत् तृतीयायनगते चन्द्रे पाश्चात्याद् भागात् प्रविशन् बाह्यानन्तरस्य पाश्चात्यस्य अर्द्धमण्डलस्य एकचत्वारिंशत सप्तषष्टिभागाः यान् चन्द्रः आत्मनः परस्य च चीर्णान् प्रतिचरति ॥ तावदिति पूर्ववत्, इह द्वितीयायनपर्यन्ते चतुर्दशेऽर्द्धमण्डले तदभिमुखं गतत्वात्। तदनन्तरं पर्वतप्रदेशे साक्षात् पञ्चदश-

---

जिस प्रकार दो अर्द्धमंडल में परिपूर्ण अधिक होता है। तथा तीसरे अर्धमंडल का सडसडिया आठ भाग $\frac{८}{६७}$ तथा एक सडसठिया भाग को इकीस से विभक्त करके अठारह भागों से $\frac{१८}{६७-३१}$ अधिक गमन करता है (२। $\frac{८}{६७}$। $\frac{१८}{६७-३१}$) इतना प्रमाण तुल्य चंद्र चांद्रमास में नाक्षत्रमास से अधिक गमन करता है। इसकी भावना पूर्वकथित प्रमाण से एक अयनगति में अधिकता से भावित करे। पूर्वकथित एक अयन में अधिक एक मंडल को दुगुना करके भवित कर लेवें। अब जितने काल में चांद्रमास पूर्ण होता है, उतने प्रमाण तीसरे अयन की वक्तव्यता कहते हैं–(ता तच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिराणंतरस्स पच्चत्थिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स इत्तालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचरइ) यहां पर दूसरे अयन के अन्त में चौद-

---

પ્રમાણુ કહું છું. જે પ્રમાણે બે અર્ધમંડળમાં પરિપૂર્ણ અધિક હોય છે, તથા ત્રીજા અર્ધમંડળના સડસઠિયા આઠભાગ $\frac{८}{६७}$ તથા એક સડસઠિયા ભાગને એકત્રીસથી વિભક્ત કરીને તેના અઢાર ભાગોને $\frac{१८}{६७,३१}$ વધારે ગમન કરે છે. (૨) $\frac{८}{६७}$ $\frac{१८}{६७,३१}$ આટલા પ્રમાણુતુલ્ય ચંદ્ર, ચાંદ્રમાસમાં નાક્ષત્ર માસથી વધારે ગમન કરે છે. આની ભાવના પહેલાં કહેલ પ્રમાણુથી વધારે એક અયન ગતિમાં અધિકતાથી ભાવિત કરવી. પહેલાં કહેલ એક અયનમાં વધારે એક મંડળને બમણા કરીને ભાવિત કરી લેવા. હવે જેટલા કાળમાં ચાંદ્રમાસ પૂર્ણ હોય છે. એટલા પ્રમાણુમાં ત્રીજા અયનની વક્તવ્યતા કહે છે–(ता तच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिराणंतरस्स पच्चत्थिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स इतालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचरइ) અહીં બીજા અયનના અંતમાં ચૌદમા અર્ધમંડળમાં તેની સન્મુખ ગત હોવાથી તે પછી પર્વત

सर्द्धमण्डलं प्रविष्टः सन् कियत्कालं तत्रस्थित्वा पुनस्तत्प्रविष्टश्च प्रथमक्षणादूर्ध्वं सर्वबाह्यानन्तरार्वाक्तन द्वितीयमण्डलाभिमुखं चरति चन्द्रः ततस्तस्मिन्नेव सर्वबाह्यानन्तरेऽर्वाकने द्वितीये अर्द्धमण्डले चारं चरन् चन्द्रो विवक्षितो भवति, अत एवाधिकृतसूत्रोपनिपातो भवति यथा-तृतीयायनगते चन्द्रे प्रथमं मेरोः पाश्चात्ये-पश्चिमे दिग्विभागेऽस्मिन् प्रविशति, ततो बाह्यानन्तरस्याव्यवहितपूर्वभागवर्त्तिनः पाश्चात्यस्य अर्द्धमण्डलस्य एकचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागास्ते वर्त्तन्ते यान् चन्द्रः आत्मनः परस्येति तृतीयार्थे षष्ठीति आत्मना-परेण-स्वकीयेनान्येन च चीर्णान्-भुक्तान् प्रतिचरति। अर्थात् त्रयोदशसप्तषष्टिभागान् यान् तान् चन्द्रः परेण सूर्यादिना चीर्णान् प्रतिचरति (प्रवेश परावर्त्तनत्वात्) अन्ये च त्रयोदश सप्तषष्टिभागास्ते यान् चन्द्रः स्वयं परेण च चीर्णान् प्रतिचरतीति प्रतिपादयति-'तेरस

हवें अर्धमंडल में उसके सन्मुख गत होने से तत्पश्चात् पर्यन्तप्रदेश में साक्षात् पंद्रहवें अर्द्धमंडल में प्रविष्ट होकर कितनेक पर्यन्त समय वहां पर रहकर पुनः वहां प्रविष्ट होकर प्रथमक्षण के पश्चात् सर्वबाह्यानन्तर के समीपस्थ दूसरे मंडल के सन्मुख चंद्र गमन करता है, तत्पश्चात् उसी सर्वबाह्य मंडल के अनन्तरवें दूसरे अर्धमंडल में गमन करता हुवा विवक्षित होता है। अतएव अधिकृत सूत्र कहते हैं, जिस प्रकार चंद्र तीसरे अयन में गमन करे तब प्रथम मेरु की पश्चिमदिशा में प्रवेश करता है, तत्पश्चात् बाह्यानन्तर मंडल के व्यवधान विना के पूर्वभाग में रह कर पीछले अर्धमंडल का सडसठिया इकतालीस भाग वे होते हैं, जिनको चंद्र अपने या अन्य ने, (आत्मनः परस्य) इस स्थान में तृतीया के अर्थ में षष्ठी विभक्ति हुई है, भुक्त किये हुवे को पुनः उपभुक्त करता है। अर्थात् जो सडसठिया तेरह भाग को सूर्यादि ने उपभुक्त किये है उसको चंद्र प्रतिचरित करता है। (प्रवेशपरावर्तन होने से) दूसरा सडसठिया तेरह भाग है कि जिसको स्वयं चंद्र ने व्याप्त किये हुवे होते हैं,

પ્રદેશમાં સાક્ષાત્ ચંદ્રમા અર્ધમંડળમાં પ્રવેશ કરીને કેટલોક સમય ત્યાં રહીને ફરીથી બીજીવાર પ્રવેશ કરીને પહેલીક્ષણની પછી સર્વબાહ્યનંતરના સમીપસ્થ બીજા મંડળની સન્મુખ ચંદ્ર ગમન કરે છે. તે પછી એજ સર્વબાહ્ય મંડળના પછીના બીજા અર્ધમંડળમાં ગમન કરતો વિવક્ષિત થાય છે. તેથી અધિકૃત સૂત્ર કહે છે. જે પ્રમાણે ચંદ્ર ત્રીજા અયનમાં ગમન કરે ત્યારે પહેલાં મેરૂની પશ્ચિમ દિશામાં પ્રવેશ કરે છે. તે પછી બાહ્યાનંતર મંડળના વ્યવધાન વિનાના પૂર્વભાગમાં રહીને પાછલા અર્ધમંડળના સડસઠિયા એકતાલીસભાગ થાય છે. જેને ચંદ્રે પોતે કે બીજાએ (आत्मनः परस्य) આ ઠેકાણે ત્રીજી વિભક્તિના અર્થમાં છઠ્ઠી વિભક્તિ થઈ છે. ભોગવેલાને ફરીથી ઉપભુક્ત કરે છે. અર્થાત્ જે સડસઠિયા તેરભાગને સૂર્યાદિએ ભોગવેલા હોય તેને ચંદ્ર ફરીથી ભોગવે છે. (પ્રવેશ પરાવર્તન હોવાથી) બીજો સડસઠિયા તેરમો ભાગ છે કે જેને સ્વયં ચંદ્રે વ્યાપ્ત કરેલ

सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ तेरस सत्तट्ठिभागाइं चंदे अप्पणो परस्स चिण्णं पडिचरइ' त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः यान् चन्द्रः परस्य चीर्णान् प्रतिचरति, त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः यान् चन्द्रः आत्मनः परस्य चीर्णान् प्रतिचरति, अस्य व्याख्या प्रथमत एव प्रतिपादितैव, आत्मनः परस्येत्यत्र तृतीयार्थे षष्ठिभाव्या, कृष्ण-शुक्लयोः पक्षयोराद्यन्तयोरेकत्रैव स्थित्या पञ्चदशमण्डले त्रयोदश सप्तषष्टिभागस्योभयत्र वर्त्तमानत्वाच्च प्रवेश-निर्गमावसरे एकं त्रयोदश सप्तषष्टिभागप्रदेशं अन्येन चीर्णं प्रतिचरति, द्वितीयं च त्रयोदश सप्तषष्टिभागप्रदेशं स्वेन-परेण च चीर्णं प्रतिचरति। अथ समाप्तिकालमाह-'एयावयाव बाहिराणंतरे पच्चत्थिमिल्ले अद्धमंडले समत्ते भवइ' एतावता च बाह्यानन्तरं पाश्चात्यमर्द्धमण्डलं समाप्तं भवति॥ एतावता परिभ्रमणेन बाह्यानन्तरं-सर्वबाह्यात् पञ्चदशमण्डलादनन्तरमर्वाक्तनं द्वितीयं पाश्चात्यं-पश्चिमभागगतमर्द्धमण्डलं परिसमाप्तं भवति-तन्मण्डलचारनिवृत्ति र्भवतीति।

उसको पुनः भोग करता है। उसको ही प्रतिपादित करते हैं-(तेरस सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ) इसकी व्याख्या प्रथम ही कह दी गई है। कृष्णपक्ष एवं शुक्लपक्ष आदि एवं अंत में एक ही स्थान में रहकर पंद्रहवें मंडल में सडसठिया तेरहवां भाग दोनों तरफ वर्तमान होने से प्रवेश एवं निर्गमन के समय में सडसठिया तेरहवां एक भाग प्रदेश को अन्य के द्वारा भुक्त किया हुवे को पुनः आचीर्ण करता है। तथा दूसरा सडसठिया तेरह भाग प्रदेश को अपने द्वारा या अन्य के द्वारा व्याप्त किये हुवे को पुनः संचरित करता है, अब समाप्ति काल का कथन करता है-(एयावया व बाहिराणंतरे पच्चत्थिमिल्ले अद्धमंडले समत्ते भवइ) इस प्रकार के परिभ्रमण से सर्वबाह्य नाम के पंद्रहवें के पश्चात् पश्चिम भाग में रहा हुवा दूसरा अर्धमंडल समाप्त होता है। अर्थात् उस मंडल संचार से चंद्र निवृत्त होता है।

હોય છે. તેનો ફરીથી ભોગ કરે છે. તેનુંજ પ્રતિપાદન કરે છે.-(तेरस सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ, तेरस सत्तट्ठिभागाइं चंदे अप्पणो परस्स चिण्णं पडिचरइ) આની વ્યાખ્યા પહેલાંજ કહી દીધેલ છે. કૃષ્ણપક્ષમાં અને શુક્લપક્ષમાં પહેલાં અને પછી એકજ સ્થાનમાં રહીને પંદરમા મંડળના સડસઠિયા તેરમોભાગ બન્ને તરફ વર્તમાન હોવાથી પ્રવેશ અને નિર્ગમનના સમયમાં સડસઠિયા તેરમો એક ભાગ-પ્રદેશને બીજાએ ભોગવેલને ફરી ભોગવે છે. તથા બીજા સડસઠિયા તેરભાગ પ્રદેશને પોતે અથવા બીજાએ વ્યાપ્ત કરેલ ને ફરીથી વ્યાપ્ત કરે છે.

હવે સમાપ્તિ કાળનું કથન કરે છે.-(एयावयाव बाहिराणंतरे पच्चत्थिमिल्ले अद्धमंडले समत्ते भवइ) આ પ્રકારના પરિભ્રમણથી સર્વબાહ્ય નામના પંદરમા મંડળની પછીના પશ્ચિમ ભાગમાં રહીને બીજું અર્ધમંડળ સમાપ્ત થાય છે. અર્થાત એ મંડળના સંચારથી ચંદ્ર નિવૃત્ત થાય છે.

यथानन्तरप्रवृत्तिमाह–'तच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरतच्चस्स पुरच्छिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स ईतालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स चिण्णं पडिचरइ' तृतीयायनगते चन्द्रे पौरस्त्ये भागे प्रविशति, बाह्यात्तृतीयस्य पौरस्त्यस्य अर्द्ध-मण्डलस्य एकचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः यान् चन्द्रः आत्मनः, परस्य चीर्णान् प्रतिचरति ॥ पश्चिमभागगतचारचरणानन्तरं तस्मिन्नेव तृतीयायनगते चन्द्रे पश्चिमभागभोगानन्तरं पौरस्त्ये भागे–मेरोः पूर्वभागे प्रविशति, तत्र च बाह्यात्–सर्वबाह्यान्मण्डलात् अर्वाक्तनस्य पौरस्त्यस्य अर्द्धमण्डलस्य एकचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः ये भवन्ति–यान् चन्द्रः आत्मनो परस्येति तृतीयार्थे षष्ठीति आत्मना परेण च चीर्णान् प्रतिचरति । अतः परस्य प्रवृत्तिमाह–'तेरस सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ तेरस सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचरइ' त्रयोदश सप्तषष्टिभागान् यान् चन्द्रः परस्य चीर्णान् प्रतिचरति त्रयोदश सप्तषष्टिभागान् यान् चन्द्रः आत्मनः परस्य च चीर्णान् प्रतिचरति, ततः परं अन्ये ते त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः यान् चन्द्रः परेणैव चीर्णान्

अब तत्पश्चात् तीसरे मंडलवर्त्ति प्रवृत्ति का कथन करते हैं–(तच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरतच्चस्स पुरच्छिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स ईतालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स चिण्णं पडिचरइ) पश्चिम भागगत चार चरण के पश्चात् उसी तीसरे अयनगत चंद्र पश्चिम भाग का उपभोग करके मेरु के पूर्व भाग में प्रवेश करता है । वहां पर सर्वबाह्यमंडल से पीछे के पूर्वभाग के अर्धमंडल का जो सडसठिया इकतालीस भाग होते हैं जिनको चंद्र अपने से या अन्य के द्वारा भुक्त किये को पुनः प्रतिचरित करता है । अतः अन्य की प्रवृत्ति के विषय में कहते हैं–(तेरस सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ, तेरस सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचरइ) तत्पश्चात् अन्य जो सडसठिया तेरह भाग है, कि जिन को चंद्र अन्य द्वारा भुक्त किये को पुनः भोग करता है,

હવે તે પછીના ત્રીજા મંડળમાં રહેલ પ્રવૃત્તિનું કથન કરે છે.–(तच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरतच्चस्स पुरच्छिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स ईतालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स चिण्णं पडिचरइ) પશ્ચિમભાગ ગત ચાર–ગતિની પછી એજ ત્રીજા અયનમાં રહેલ ચંદ્ર પશ્ચિમભાગનો ઉપભોગ કરીને મેરૂના પૂર્વભાગમાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં આગળ સર્વબાહ્ય મંડળથી પછીના પૂર્વભાગના અર્ધમંડળના જે સડસઠિયા એકતાલીસભાગ હોય છે, કે જેને ચંદ્રે પોતે કે અન્ય કોઈ બીજાએ ભોગવેલને ફરીથી પ્રતિચરિત કરે છે. તેથી અન્યની પ્રવૃત્તિના સંબંધમાં કહે છે.–(तेरससत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ तेरस सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचरइ) તે પછી અન્ય જે સડસઠિયા તેરમો ભાગ છે. કે જેને ચંદ્ર અન્યે ભોગવેલને ફરીથી ભોગવે છે,

प्रतिचरति, अन्ये च ते त्रयोदशसप्तषष्टिभागाः यान् चन्द्रः आत्मना परेण च चीर्णान् प्रतिचरति। अथास्य समयं प्रतिपादयति–'एयावया य बाहिरतच्चे पुरच्छिमिल्ले अद्ध-मंडले समत्ते भवइ' एतावता च बाह्यात् तृतीयं पौरस्त्यमर्द्धमण्डलं परिसमाप्तं भवति।– एतावता कालेन बाह्यात्–सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्तनं तृतीयं अर्द्धमण्डलं–पौरस्त्यं अर्द्धमण्डलं परिसमाप्तं भवति, सप्तषष्टेरपि भागानां परिपूर्णतया जातत्वादिति। अथ चतुर्थमण्डलगत-विचारं प्रस्तौति–'ता तच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरचउत्थस्स पच्चत्थिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स अट्ठ सत्तट्ठिभागाइं सत्तट्ठिभागं च एक्कतीसहा छेत्ता अट्ठारस भागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचरइ' तावत् तृतीयायनगते चन्द्रे पाश्चात्ये भागे प्रविशति बाह्यस्य चतुर्थस्य पाश्चात्यस्य अर्द्धमण्डलस्य अष्टौ सप्तषष्टिभागाः सप्तषष्टिभागं च एकत्रिंशधा छित्त्वा अष्टादशभागाः यान् चन्द्रः आत्मनः परस्य च चीर्णान् प्रतिचरति॥ तावदिति पूर्ववत् ततः पौरस्त्यस्य तृतीयार्द्धमण्डलस्य समाप्त्यनन्तरं तस्मिन्नेव तृतीयायन-गते चन्द्रे पश्चिमे दिग्विभागे प्रविशति सति सर्वबाह्यस्य पञ्चदशमण्डलस्य अर्वाक्तनस्य चतु-

---

दूसरा जो सडसठिया तेरह भाग है जिन को चंद्र अपने से भुक्त किये को प्रतिचरित करता है। अब इसका समय का प्रतिपादन करते हैं–(एयावया य बाहिरतच्चे पुरच्छिमिल्ले अद्धमंडले समत्ते भवइ) इतने प्रमाण काल से अर्थात सर्वबाह्यमंडल से अर्वाक्तन तीसरा पूर्वभाग के अर्धमंडल समाप्त होता है। सडसठिया भाग भी पूर्ण होने से तीसरा मंडल का संचार समाप्त होता है।

अब चतुर्थ मंडल संबंधि विचार प्रगट करते हैं–(ता तच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरचउत्थस्स पच्चत्थिमिल्लस्स अद्ध-मंडलस्स अट्ठसत्तट्ठिभागाइं सत्तट्ठिभागं च एक्कतीसहा छेत्ता अट्ठारस भागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचरइ) पूर्वदिशा के तीसरे अर्धमंडल के समाप्ति के पश्चात् उसी तीसरे अयन में चंद्र जाने पर पश्चिमदिशा में प्रवेश करे तब सर्वबाह्य नामके पंद्रहवें मंडल के पश्चात्वर्ति चौथे पाश्चात्य अर्धमंडल

બીજો જે સડસઠિયા તેરમો ભાગ છે. કે જેને ચંદ્રે પોતે ભોગવેલને પ્રતિચરિત કરે છે. હવે આના સમયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.–(एयावया य बाहिरतच्चे पुरच्छिमिल्ले अद्धमंडले समत्ते भवइ) આટલા પ્રમાણવાળા કાળથી અર્થાત્ સર્વબાહ્ય મંડળથી પછીનું ત્રીજું પૂર્વભાગનું અર્ધમંડળ સમાપ્ત થાય છે. સડસઠિયાભાગ પણ પૂર્ણ થવાથી ત્રીજા મંડળનો સંચાર સમાપ્ત થાય છે.

હવે ચોથા મંડળ સંબંધી વિચાર પ્રગટ કરવામાં આવે છે.–(ता तच्चायणगए पच्चत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिर चउत्थस्स पच्चत्थिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स अट्ठसट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्सय चिण्णं पडिचरइ) પૂર્વદિશાના ત્રીજા અર્ધમંડળની સમાપ્તિની પછી એજ ત્રીજા અયનમાં ચંદ્રગમન કરે ત્યારે અર્થાત્ પશ્ચિમદિશામાં પ્રવેશ કરે

र्थस्य पाश्चात्यस्य अर्द्धमण्डलस्य अष्टौसप्तषष्टिभागाः $\frac{8}{67}$ एकं च सप्तषष्टिभागं एकत्रिंशधा छित्वा-एकत्रिंशता विभज्य तस्य सत्का अष्टादशभागास्ते वर्त्तन्ते यान् खलु चन्द्रः आत्मना परेण च चीर्णान् प्रतिचरति ॥ अथ चतुर्थमण्डलस्य समाप्तिं दर्शयति 'एयावया य बाहिर चउत्थपच्चत्थिमिल्ले अद्धमंडले समत्ते भवई' एतावता च बाह्यात् चतुर्थे पाश्चात्यमर्द्धमण्डलं समाप्तं भवति ॥-एतावता च परिभ्रमणेन सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्तनं चतुर्थमर्द्धमण्डलं परिसमाप्तं भवति, एकश्चन्द्रोमासश्च परिपूर्णो भवति । अथ सम्प्रति पूर्वोक्तमेव स्मरयन् चान्द्रमासगतमुपसंहारमाह-'एवं खलु चंदेणं मासे णं चंदे तेरसचउप्पण्णगाइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ' एवं खलु चान्द्रेण मासेन चन्द्रस्त्रयोदशचतुःपञ्चाशत्कानि द्वे त्रयोदशके यानि चन्द्रः परेण चीर्णानि प्रतिचरति ॥ एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण खल्विति निश्चितं चान्द्रेण मासेन-युगसत्क चान्द्रमासेन चतुः पञ्चासत्कानि त्रयोदश भवन्ति, द्वे त्रयोदशके च भवतः, $\frac{54}{67}$ त्रयोदश भवन्ति तथा $\frac{13}{67}$ द्वौ भवतः एवं सर्व संख्यया १५ पञ्चदश-

---

का सडसठिया आठ भाग $\frac{8}{67}$ तथा सडसठिया एक भाग को इक्कीस भाग से विभक्त करके उसके अठारह भाग होते हैं। जिनको चंद्र अपने स्वयं तथा अन्य द्वारा भुक्त किये को पुनः उपभुक्त करते हैं।

अब चौथे मंडल की समाप्ति का कथन करते हैं-(एयावया य बाहिर-चउत्थ पच्चत्थिमिल्ले अद्धमंडले समत्ते भवइ) इस प्रकार परिभ्रमण करने से सर्वबाह्य मंडल के पश्चात्वर्ति चौथा अर्धमंडल समाप्त होता है। तथा एक चांद्रमास परिपूर्ण होता है।

अब पूर्वोक्त को स्मरण करके चांद्रमास का उपसंहार कहते हैं-(एवं खलु चंदे णं मासेणं चंदे तेरस चउप्पण्णगाइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ) पूर्वकथित प्रकार से चांद्रमास से अर्थात् युग संबंधी चांद्रमास से चोपन भाग संबंधी तेरह भाग होता है। तथा तेरहवां दो भाग होते हैं

ત્યારે સર્વબાહ્ય નામના પંદરમા મંડળની પછીના ચોથા પાશ્ચાત્ય અર્ધમંડળના સડસઠિયા $\frac{8}{67}$ આઠ ભાગ તથા સડસઠિયા એકભાગના એકવીસભાગોથી વિભક્ત કરીને તેના અઢાર ભાગો થાય છે. જેને ચંદ્ર પોતે તથા બીજાઓએ ભોગવેલાનો ફરીથી ઉપભોગ કરે છે.

હવે ચોથા મંડળની સમાપ્તિનું કથન કરવામાં આવે છે.-(एयावया य बाहिरचउत्थे पच्चत्थिमिल्ले अद्धमंडले समत्ते भवइ) આ રીતે પરિભ્રમણ કરવાથી સર્વબાહ્ય મંડળથી પછીનું ચોથું અર્ધમંડળ સમાપ્ત થાય છે. તથા એક ચાંદ્રમાસ પરિપૂર્ણ થાય છે.

હવે પૂર્વોક્તનું સ્મરણ કરીને ચાંદ્રમાસનો ઉપસંહાર કહે છે.-(एवं खलु चंदेणं मासेणं चंदे तेरस चउप्पण्णगाइं दुवे तेरसगाइं जाइं परस्स चिण्णं पडिचरइ) પૂર્વકથિત પ્રકારથી ચાંદ્રમાસથી અર્થાત્ યુગસંબંધી ચાંદ્રમાસથી ચોપન ભાગ સંબંધિ તેર ભાગ થાય છે. તથા તેરના બે ભાગો થાય છે. $\frac{54}{67}$ તેર થાય છે. $\frac{13}{67}$ બે થાય છે. આ પ્રમાણે

मण्डलानां भवन्ति, यानि–एतानि चन्द्रः परेणैव चीर्णानि प्रतिचरति ॥ अथ वर्तमानकाल-निर्देशः–'तेरस तेरस गाइं जाइं चंदे अप्पणो चिण्णं पडिचरइ, दुवे ईतालीसगाइं अट्ठसत्तट्ठिभागाइं सत्तट्ठिभागं च एकतीसहा छेत्ता अट्ठारसभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचइ अवराइं खलु दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ' त्रयोदश त्रयोदशकानि यानि चन्द्रः आत्मनश्चीर्णं प्रतिचरति, द्वे एकचत्वारिंशत्के, अष्टौ सप्तषष्टिभागं च एकत्रिंशधा छित्वा अष्टादश भागान् यानि चन्द्रः आत्मनः परस्य च चीर्णानि प्रतिचरति। अपरे खलु द्वे त्रयोदशके ये चन्द्रः केनापि असामान्यके स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति ॥ सम्पूर्णस्य पञ्चवर्षात्मकस्य युगस्य प्रथमे चान्द्रमासे पूर्वोक्तं सर्वं द्रष्टव्यमितिज्ञापनार्थः, त्रयोदश त्रयोदशकानि त्रयोदश चतुःपञ्चाशत्कानि, त्रयोदश अष्टौ सप्तषष्टिभागा एकस्य च सप्तषष्टिभागस्यैक-

---

$\frac{५४}{६०}$ तेरह होते हैं $\frac{१३}{६७}$ दो होते हैं। इस प्रकार सर्व संख्या से पंद्रह मंडल होते हैं। इन मंडलों को चंद्र अन्य द्वारा चीर्ण किये को ही प्रतिचरित करते हैं, अब वर्तमान काल का निर्देश करके कहते हैं–(तेरस तेरसगाइं जाइं चंदे अप्पणो चिण्णं पडिचरइ, दुवे इत्तालीसगाइं अट्ठसट्ठिभागाइं सत्तट्ठिभागं च एकतीसहा छेत्ता अट्ठारस भागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स चिण्णं पडिचरइ अवराइं खलु दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ) पांचवर्षात्मक संपूर्ण युग के प्रथम चांद्रमास के सम्बन्ध में पूर्वकथित समग्र कथन समझना यह ज्ञापित करने के उद्देश्य से तेरह तेरह भागात्मक तथा तेरह चोपन भागात्मक तेरह सडसठिया आठ भाग तथा सडसठिया एक भाग का इक्कीस भाग करके अठारह भाग से मिलावे तो उनचालीस भाग होते हैं। वहां पर भी सात चोपन भाग पूर्वदिशा में होते हैं। तथा जो

સર્વસંખ્યાથી પંદર મંડળ થાય છે. આ મંડળોને ચંદ્ર અન્ય દ્વારા ભોગવેલનેજ ફરીથી ભોગવે છે. હવે વર્તમાનકાળનો નિર્દેશ કરીને કહે છે.–(तेरस तेरसगाइं जाइं चंदे अप्पणो चिण्णं पडिचरइ, दुवे इत्तालीसगाइं अट्ठसट्ठिभागाइं सत्तट्ठिभागं एक्कतीसधा छेत्ता अट्ठारसभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्सय चिण्णं पडिचरइ अवराइं खलु दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ) પાંચ વર્ષવાળા સંપૂર્ણ યુગ સંબંધી પહેલા ચાંદ્રમાસમાં પહેલાં કહેલ સમગ્ર કથન સમજવુ એ બતાવવા માટે તેર તેર ભાગવાળા તથા તેર ચોપન ભાગવાળા તેર સડસઠિયા આઠ ભાગ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકવીસ ભાગ કરીને અઠાર ભાગોમાં મેળવે તો ઓગણચાલીસ ભાગો થાય છે. ત્યાં પણ સાત ચોપન ભાગો પૂર્વદિશામાં થાય છે. તથા જે બીજા અયન

त्रिंशधा विभक्तस्याष्टादशभागै र्मिश्रिताश्चेति एकोनचत्वारिंशद् विभागाः जायन्ते। तत्र-त्रयोदशापि चतुःपञ्चाशत्कानि द्वितीयेऽयने जायन्ते, तत्रापि सप्तचतुःपञ्चाशत्कानि पौरस्त्ये दिग्विभागे भवन्ति षट् च पाश्चात्ये भागे भवन्ति। ये च द्वे त्रयोदशके ते द्वितीयस्यायनस्योपरि चान्द्रमासावधेरर्वाक् भवत इति वेदितव्ये, तत्रैकं त्रयोदशकं सर्वबाह्यात् पञ्चदशमण्डलात् अर्वाक्तने द्वितीये पाश्चात्ये अर्द्धमण्डले पूर्यते, द्वितीयं च त्रयोदशकं मेरोः पौरस्त्ये सर्वबाह्यमण्डलादर्वाक्तने तृतीये अर्द्धमण्डले भवति, त्रयोदशकानि यानि चन्द्रः आत्मनैव चीर्णानि प्रतिचरति। एतानि सर्वाण्यपि क्षेत्राणि द्वितीयेऽयने भवन्तीति वेदितव्यानि, तत्रापि सप्तत्रयोदशकानि मेरोः पूर्वभागे षट् च मेरोः पश्चिमभागे ज्ञातव्यानि, तथा 'दुवे' इत्यादि—द्वे एकचत्वारिंशत्के द्वे च त्रयोदशके अष्टौ सप्तषष्टिभागाः एकं च सप्तषष्टिभागं एकत्रिंशधा छित्वा तस्य सत्का अष्टादशभागाः, यान्येतानि क्षेत्राणि तानि चन्द्रः आत्मनाः परेण चीर्णानि प्रतिचरति, तत्र च एकं एकचत्वारिंशत्कं एकं च त्रयोदशकं द्वितीयायनोपरि सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्तने द्वितीये पाश्चात्ये अर्द्धमण्डले भवतः द्वितीयं च एकचत्वारिंशत्कं द्वितीयं च त्रयोदशकं सर्वबाह्यात्पञ्चदशमण्डलादर्वाक्तने तृतीये अर्द्धमण्डले

दूसरे अयन के उपर चांद्रमास की अवधि से पश्चात् होते हैं, उनमें एक तेरहवां भाग पंद्रहवां सर्वबाह्यमंडल से पीछे के दूसरे पाश्चात्य अर्धमंडल में पूरित होता है। दूसरा तेरहवां भाग मेरु की पूर्वदिशा में सर्वबाह्य मंडल के पश्चात् वर्ति तीसरे अर्द्धमंडल में होता है। जो तेरह भाग चंद्र स्वयं अपने द्वारा भुक्त किये को पुनः उपभुक्त करते हैं, ये सभी क्षेत्रों का दूसरे अयन में होते हैं। उनमें भी सात तेरह मेरु की पूर्वदिशा में छ मेरु की पश्चिमदिशा में समझ लेवें। तथा (दुवे) चुमालीसवां दो तेरह तथा सडसठिया आठ भाग तथा सडसठिया एक भाग को इकतीस से विभक्त करके उसके संबंधी अठारह भाग इतना क्षेत्र को चंद्र स्वयं तथा अन्य द्वारा व्याप्त किये हुवे को पुनः व्याप्त करते हैं। उनमें एक इकतालीस का तथा एक तेरह का दूसरे अयन में सर्वबाह्य मंडल के समीपस्थ दूसरे पाश्चात्य अर्द्धमंडल में होता है। दूसरा

ઉપર ચાંદ્રમાસની અવધિ કરીને પછીથી થાય છે. તેમાં એક તેરમો ભાગ પંદરમા સર્વબાહ્ય મંડળથી પછીના બીજા પાશ્ચાત્ય અર્ધમંડળમાં પૂરિત થાય છે. અને બીજો તેરમો ભાગ મેરૂની પૂર્વદિશામાં સર્વબાહ્ય મંડળની પછીના ત્રીજા અર્ધમંડળમાં થાય છે. જે તેરભાગ ચંદ્ર સ્વયં પોતે ભોગવેલને ફરીથી ભોગવે છે. એ તમામ ક્ષેત્રો બીજા અયનમાં થાય છે. તેમાં પણ સાતતેર મેરૂની પૂર્વ દિશામાં છ મેરૂની પશ્ચિમ દિશામાં સમજવાં તથા (દુવે) ચુમ્માલીસમા બેંતરભાગ તથા સડસઠિયા આઠભાગ તથા સડસઠિયા એક ભાગ ને એકત્રીસથી વિભક્ત કરીને તેના અઢાર ભાગ આટલા ક્ષેત્રને ચંદ્ર પોતે તથા અન્ય દ્વારા વ્યાપ્ત કરેલને ફરીથી વ્યાપ્ત કરે છે. તેમાં એક એકતાલીસનો અને એક તેરનોભાગ

मेरोः पौरस्त्ये दिग्विभागे वेदितव्ये, परिशेपं च सर्वं क्षेत्रं पाश्चात्ये सर्वबाह्यात् अर्वाक्तने चतुर्थे अर्द्धमण्डले वेदितव्यमिति प्रस्फोटः ।

सम्प्रति सर्वेषामुपसंहारमाह-'इच्चेसो चंदमासो अभिगमणणिक्खमणवुड्डिणिवुड्डि अणवट्ठित-संठिती विउव्वणरिड्डिपत्ते रूवी चंदे देवे देवे आहिएत्ति वएज्जा' इत्येषा चन्द्रमसः अभिगमन-निष्क्रमण वृद्धिः-निर्वृद्धि-अनवस्थित संस्थान संस्थितिः-विकुर्वणा ऋद्धिप्राप्ता रूपी चन्द्रो देव देवः, आख्यात इति वदेत ॥ इत्येषा-पूर्वोदिता चन्द्रमसः संस्थिति र्भवतिः, किं विशिष्टां अवस्थानमित्याह-१-अभिगमनं-सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तराभिमुखं प्रस्थानं भवति । (२) निष्क्रमणं-सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्गमने निष्क्रमणं । (३) वृद्धिः-चन्द्र प्रकाशस्योपचयो वृद्धिः (४) निर्वृद्धिः-चन्द्रप्रकाशस्यापचयो निर्वृद्धिः । (५) अनवस्थितं-एताभिश्चतसृभिरनवस्थितं संस्थानं (६) संस्थिति-अभिगमननिष्क्रमणे अधिकृत्या-

---

इकतालीसिया तथा दूसरा तेरहवां भाग पंद्रहवें सर्वबाह्य मंडल से पीछे के तीसरे अर्द्धमंडल में मेरु की पूर्वदिशा में समझें। अवशिष्ट सभी क्षेत्र पाश्चात्य सर्वबाह्य मंडल के पीछे के चतुर्थ अर्द्धमंडल में समझना चाहिये। अब सबका उपसंहार करते हुवे कहते हैं-(इच्चेसो चंदमासो अभिगमणणिक्खमणवुड्डिणिवुड्डि अणवट्ठिय संठिती विउव्वण रिड्डीपत्ते रूवी चंदे देवे देवे आहिएत्ति वएज्जा) पूर्वकथित प्रकार की चंद्र की संस्थिति होती है। सर्व अवस्थान होता है, वह अवस्थान किस प्रकार से होता है वह कहते हैं-(१) अभिगमन-सर्वबाह्य मंडल से अभ्यन्तराभिमुख प्रस्थान होता है। (२) निष्क्रमण-सर्वबाह्य मंडल से बाहर निर्गमन होता है। (३) संस्थिति-अभिगमन निष्क्रमण को अधिकृत करके अवस्थान अर्थात् रहना संस्थिति कही जाती है। वृद्धिक्षय को अपेक्षित कर के जो संस्थान अर्थात् आकार जिनका हो उस प्रकार की

બીજા અયનના સર્વબાહ્ય મંડળની સમીપના બીજા પાશ્ચાત્ય અર્ધમંડળમાં થાય છે. બીજો એકતાલીસિયા ભાગ તથા બીજો તેરમો ભાગ પંદરમા સર્વબાહ્ય મંડળની પછીના ત્રીજા અર્ધમંડળમાં મેરુની પૂર્વ દિશામાં સમજવા. બાકીના બધા ક્ષેત્રો પાશ્ચાત્ય સર્વબાહ્ય મંડળની પછીના ચોથા અર્ધમંડળમાં સમજવા જોઈએ. હવે બધાનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.-(इच्चेसो चंदमासो अभिगमणणिक्खमणवुड्ढिणिवुड्ढि अणवट्ठिय संठिती विउव्वण रिड्ढीपत्ते रूवीचंदे देवे आहिएत्ति वएज्जा) પહેલા કહેલ પ્રકારની ચંદ્રની સંસ્થિતિ હોય છે. સર્વ અવસ્થાન થાય છે. એ અવસ્થાન કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. (૧) અભિગમન-સર્વબાહ્ય મંડળથી અભ્યંતરાભિમુખ પ્રસ્થાન થાય છે.

(૨) નિષ્ક્રમણ-સર્વબાહ્ય મંડળથી બહાર નિર્ગમન થાય છે.

(૩) સંસ્થિતિ-અભિગમન નિષ્ક્રમણને અધિકૃત કરીને અવસ્થાન અર્થાત્ રહેવું તે સંસ્થિતિ કહેવાય છે. વૃદ્ધિ ક્ષયને અપેક્ષિત કરીને જે સંસ્થાન અર્થાત્ આકાર જેટલો

नवस्थानं संस्थितिः। वृद्धिनिवृद्धी अपेक्ष्य संस्थानं-आकारो यस्याः सा तथा रूपा संस्थितिरिति। तथा परिदृश्यमानचन्द्र विमानस्याधिष्ठाता विकुर्वणऋद्धिप्राप्तो रूपी-रूपवान्-अतिसुन्दरश्चन्द्रो देव इति आख्यातः, न तु परिदृश्यमानविमानमत्रश्चन्द्र इति ज्ञातव्यः। देव सा तु एव, इति स्वशिष्येभ्यो वदेत् ॥सू० ८१॥

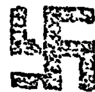
इतिश्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां १३ त्रयोदशं प्राभृतं समाप्तमिति ॥

संस्थिति होती है। तथा दृश्यमान चंद्र विमान का अधिष्ठाता विकुर्वणा ऋद्धि को प्राप्त रूपवान् चंद्र देव कहा जाता है, परिदृश्यमान विमान चंद्र नहीं है, वह देव ही है ऐसा स्वशिष्यों को कहें ॥ सू० ८१ ॥

श्रीजैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालजी महाराज विरचित सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रकी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीका में तेरहवां प्राभृत समाप्त ॥ १३ ॥

હોય એવા પ્રકારની સંસ્થિતિ હોય છે. તથા દેખાતા ચંદ્ર વિમાનના અધિષ્ઠાતા વિકુર્વણા ૠદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને રૂપવાન્ ચંદ્રદેવ દેવ કહેવાય છે. પરિદૃષ્યમાન વિમાન ચંદ્ર નથી. તે દેવજ છે. એમ પોતાના શિષ્યોને કહેવું. ॥ સૂ. ૮૧ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકામાં તેરમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૧૩ ॥

अथ चतुर्दशं प्राभृतं प्रारभ्यते

॥ अथ कदा ज्योत्स्ना प्रादुर्भूता भवतीत्येतद्विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रम्

मूलम्—ता कया ते दोसिणा बहू आहिएति वएज्जा ! ता दोसिणा पक्खेणं दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा ता कहं ते दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा, ता अंधगारपक्खाओ णं दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा, ता कहं ते अंधगारपक्खाओ दोसिणा पक्खे बहू आहिएत्ति वएज्जा ! ता अंधगारपक्खाओ णं दोसिणा पक्खं अयमाणे चंदे चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ, तं जहा—पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसं भागं खलु अंधगारपक्खाओ दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा, ता केवतियाणं दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा ! ता परित्ता असंखेज्जा भागा, ता कया ते अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा ! ता अंधगारपक्खेण बहू अंधगारे आहिएत्ति वएज्जा ! ता कहं ते अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा ! ता दोसिणा पक्खाओ अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा, ता कहं ते दोसिणा पक्खाओ अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा !, ता दोसिणा पक्खाओणं अंधगारपक्खं अयमाणे चंदे चत्तारि बायाले मुहुत्तसए बायालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ, तं जहा—पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसमं भागं एवं खलु दोसिणा पक्खाओ अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा, ता केवइएणं अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा ! परित्ता असंखेज्जा भागा ॥सू० ८२॥

छाया—तावत् कदा ते ज्योत्स्ना बह्वय आख्याता इति वदेत् तावत् ज्योत्स्नापक्षे खलु ज्योत्स्ना बह्वय आख्याता इति वदेत् तावत् कथं ते ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना बह्वयः आख्याता इति वदेत् तावत् अन्धकारपक्षतः खलु ज्योत्स्ना बह्वयः आख्याता इति वदेत् तावत् अन्धकारपक्षतः ज्योत्स्ना पक्षे बह्वय आख्याता इति वदेत् तावत् अन्धकारपक्षतः

खलु ज्योत्स्ना पक्षमयमान श्चन्द्र श्चत्वारि द्वाचत्वारिंशानि मुहूर्तशतानि षट् चत्वारिंशं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावत् चन्द्रो विरज्यते, तद्यथा-प्रथमायां प्रथमं भागं द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागं। एवं खलु अन्धकारपक्षतः ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना बाहुयः आख्यात इति वदेत् तावत् कियत्यः खलु ज्योत्स्ना पक्षे ज्योत्स्ना बह्व्यः आख्याता इति वदेत्, तावत् परिमिता असंख्याताः भागाः, तावत् कदा ते अन्धकारो बहु-राख्यात इति वदेत्। तावत् अन्धकारपक्षे खलु बहुरन्धकार आख्यात इति, वदेत्, तावत् कथं ते अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहुराख्यात इति वदेत्। तावत् ज्योत्स्ना पक्षतः अन्धकार-पक्षे अन्धकारो बहुराख्यात इति वदेत् तावत् ज्योत्स्ना पक्षतः खलु अन्धकारपक्षमयमान श्चन्द्र श्चत्वारि द्वाचत्वारिंशानि मुहूर्त्तशतानि द्वाचत्वारिंशं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावत् चन्द्रो रज्यते तद्यथा-प्रथमायां प्रथमं भागं, द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्च-दशं भागं, एवं खलु ज्योत्स्नापक्षतः अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहुराख्यात इति वदेत् तावत् कियन्तः खलु अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहुराख्यात इति वदेत् तावत् परिमिताः असंख्येयाः भागा इति वदेत्। इति ॥सू० ८२॥

टीका-त्रयोदश प्राभृतस्यान्तिमे एकाशीतितमे सूत्रे चान्द्रादित्यनाक्षत्रार्द्धमासेषु चन्द्रस्य मण्डलचारसंख्या सम्यक् विविच्य सम्प्रति चतुर्दशं प्राभृतं 'कया ते दोसिणा बहू !' कदा ते ज्योत्स्ना बह्वी !, इत्याख्यं प्रारभ्यते तत्र द्व्यशीतितमेऽस्मिन्नर्थाधिकारसूत्रे चन्द्रमसो ज्योत्स्नाविषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-'ता कया ते' इत्यादि। 'ता कया ते दोसिणा बहू आहिएति वएज्जा' तावत् कदा ते ज्योत्स्ना बह्वी आख्याता इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत्

चौदहवें प्राभृत का प्रारंभ

टीकार्थ-तेरहवें प्राभृत के अन्तिम इक्यासीवें सूत्र में चांद्र, आदित्य एवं नाक्षत्र अर्द्धमास में चंद्र की मंडलगति का सम्यक् प्रकार से विवेचन करके अब चौदहवां प्राभृत (कया ते दोसिणा बहू) इस अधिकार सूत्र विषय का कथन करने के लिये प्रारंभ किया जाता है। उनमें बिरासीवें इस अधिकार सूत्र में चंद्र की ज्योत्स्ना विषयक प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-(ता कया ते दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन्! किस समय चंद्रमा का प्रकाश अधिकरूप से

ચૌદમા પ્રાભૃતનો પ્રારંભ

ટીકાર્થ-તેરમા પ્રાભૃતના છેલ્લા એકાસીમા સૂત્રમાં ચાંદ્ર, આદિત્ય અને નાક્ષત્ર અર્ધમાસમાં ચંદ્રની મંડળગતિની સારી રીતે વિચારણા કરીને હવે આ ચૌદમા પ્રાભૃતમાં (कया ते दोसिणा बहू) આ અધિકાર સૂત્ર વિષયમાં કથન કરવા માટે ચૌદમું પ્રાભૃત પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેમાં બ્યાસીમા અધિકાર સૂત્રથી ચંદ્રમાના પ્રકાશ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે.-(ता कया ते दोसिणा बहू आहिएति वएज्जा) હે ભગવન્ આપનામતથી કયે સમયે ચંદ્રમાનો પ્રકાશ વધારે પ્રમાણમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે? અર્થાત્ ચંદ્રમાનો પ્રકાશ

कदा कस्मिन् समये ते-तव मते-त्वया भगवन् चन्द्रमसो ज्योत्स्ना-ज्योतिः-प्रकाशः वह्वी-अधिका-प्रभूता ज्योत्स्ना आख्याता-प्रतिपादिता इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'तो दोसिणा पक्खे णं दोसिणा वहू आहिएत्ति वएज्जा' तावत् ज्योत्स्नापक्षे खलु ज्योत्स्ना बह्वी आख्याता इति वदेत् ॥ तावदिति प्रागवत् ज्योत्स्नापक्षे-प्रकाशपक्षे-शुक्लपक्षे खल्विति निश्चितं ज्योत्स्ना वह्वी-प्रभूता ज्योत्स्ना आख्याता, शुक्लपक्षे चन्द्रस्याधिकः प्रकाशो भवतीति वदेत्-स्वशिष्येभ्य उपदिशेत् । पुन गौतमः पृच्छति 'ता कहं ते दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू अहिएत्ति वएज्जा' तावत् कथं ते ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना वह्वी आख्याता इति वदेत् । तावदिति पूर्ववत् कथं-केनाधारेण केन नियमेन ते-त्वया भगवन्! ज्योत्स्ना पक्षे-शुक्लपक्षे, ज्योत्स्ना वह्वी-प्रभूता ज्योत्स्ना आख्याता इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता अंधगारपक्खाओ णं दोसिणा वहू' तावत् अन्धकारपक्षतः खलु ज्योत्स्ना वह्वी ॥-तावदिति पूर्ववत् अन्धकारपक्षतः-अन्धकारपक्षापेक्षया ज्योत्स्ना प्रभूता भवतीत्याख्याता इति वदेत्-स्व-

---

आपके मत से प्रतिपादित किया है? अर्थात् चंद्रमा का प्रकाश आपके मत से कब अधिक प्रकाशित होता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर श्री भगवान् कहते हैं-(ता दोसिणा पक्खेणं दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा) ज्योत्स्नापक्ष अर्थात् शुक्लपक्ष में चंद्र का अधिक प्रकाश होता है, ऐसा स्वशिष्यों को कहें। श्री गौतमस्वामी पुनः पूछते हैं-(ता कहं ते दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा) किस प्रकार के आधार से आपके मत से शुक्लपक्ष में अत्यधिक प्रकाश होता है? सो हे भगवन् आप कहिए, इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अंधगारपक्खाओ णं दोसिणा बहू) कृष्णपक्ष की अपेक्षा से शुक्लपक्ष में अत्यधिक प्रकाश होता है। ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें। श्रीगौतमस्वामी पुनः पूछते हैं-(ता कहं ते अंधगारपक्खाओ दोसिणापक्खे दोसिणा बहू आहिएत्ति वए-

---

આપના મતથી ક્યારે વધારે પ્રકાશિત થાય છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता कहं ते दोसिणापक्खे दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा) જ્યોત્સ્ના પક્ષ અર્થાત્ શુકલપક્ષમાં ચંદ્રનો પ્રકાશ વધારે હોય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે.-(ता दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा) કયા પ્રકારના અંધકારથી આપનામતથી શુકલપક્ષમાં વધારે પ્રમાણમાં પ્રકાશ હોય છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના ફરીથી પૂછવાથી શ્રીભગવાન્ કહે છે. (ता अंधगारपक्खाओ दोसिणा वहू) કૃષ્ણપક્ષ કરતાં શુકલપક્ષમાં વધારે પ્રમાણમાં પ્રકાશ હોય છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે.-(ता कहं ते अंधगारपक्खाओ दोसिणापक्खे दोसिणावहू आहिएति वएज्जा) હે ભગવન્ અંધકાર

शिष्येभ्य उपदिशेत् ॥ पुन गौतमः प्रश्नयति-'ता कहं ते अंधगारपक्खाओ दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू आहिएति-वएज्जा' तावत् कथं ते अन्धकारपक्षतो ज्योत्स्ना पक्षे ज्योत्स्ना बह्वी आख्याता इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् कथं-केन प्रकारेण ते-त्वया भगवन्।, अन्धकारपक्षतः-अन्धकारपक्षापेक्षया ज्योत्स्ना पक्षे प्रभूता ज्योत्स्ना आख्याता इति कथय ! ॥ ततो भगवानाह-'ता अंधगारपक्खाओ णं दोसिणा पक्खं अयमाणे चंदे चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ' तावत् अन्धकारपक्षतः खलु ज्योत्स्नापक्षमयमान श्चन्द्रश्चत्वारि द्वाचत्वारिंशतानि मुहूर्त्तशतानि षट् चत्वारिंशं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावत् चन्द्रो विरज्यते ॥-तावदिति पूर्ववत् यदा खलु चन्द्रोऽन्धकारपक्षतो ज्योत्स्नापक्षमयमानः-अन्धकारपक्षमुपभुज्य ज्योत्स्ना पक्षमाददानो भवति तदा खलु चत्वारि मुहूर्त्तशतानि द्वाचत्वारिंशानि द्विचत्वारिंशदधिकानि-द्विचत्वारिंशदधिकानि चत्वारिशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्चत्वारिंशतं द्वाषष्टिभागान् यावत् ज्योत्स्ना शनैः शनै निरन्तरं प्रवर्द्धते अत आह-यानि-यावत् चन्द्र विरज्यते-प्रकाशितो भवति, शनैः शनैः राहुविमानेन अनावृतस्वरूपो भवति-क्रमशः प्रकाशितो भवति, अत्र मुहूर्त्तसंख्या गणितभावना च पूर्वोक्तवदेव भावनीया, किमत्र पिष्टपेषणेन, कथमनावृत्तो भवतीत्यत आह-'तं जहा-पढमाए पढमं भागं बितीयाए बितीयं भागं जाव पण्णरसीए

ज्जा) हे भगवन् ! अन्धकार पक्ष की अपेक्षा से शुक्लपक्ष में अधिक प्रकाश किस प्रकार से कहा है ? सो कहिये। उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता अंधगारपक्खाओ णं दोसिणापक्खं अयमाणे चंदे चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ) जब चंद्र अन्धकार पक्ष से शुक्लपक्ष में प्रवेश करे तब चार सो बयालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग ज्योत्स्ना धीरे धीरे निरन्तर प्रवृद्ध होती है। अत-एव कहते हैं-जितना काल चंद्र प्रकाशित होता है, उतना धीरे धीरे राहु विमान से अनावृत होकर क्रमशः प्रकाशित होता है। यहां पर मुहूर्त संख्या एवं गणितभावना पूर्वकथित प्रकार से समझ लेवें। यहां पर पुनः पिष्ट-पेषण नहीं करते।

પક્ષ કરતાં શુક્લપક્ષમાં વધારે પ્રકાશ કેવી રીતે કહેલ છે? તે કહો. ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता अंधगारपक्खाओ णं दोसिणापक्खं अयमाणे चंदं चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ) જ્યારે ચંદ્ર કૃષ્ણપક્ષમાંથી શુક્લપક્ષમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે ચારસો બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેંતાલીસભાગ પ્રકાશ ધીરે ધીરે નિરંતર વધતો જાય છે. તેથીજ કહે છેકે-જેટલો સમય ચંદ્ર પ્રકાશિત રહે છે, તેટલો ધીમે ધીમે રાહુ વિમાનથી ઉઘાડો થઈને ક્રમપૂર્વક પ્રકાશમાન થાય છે. અહીંયાં મુહૂર્ત સંખ્યા અને ગણિત ભાવનાપૂર્વે કહેલ પ્રકારથી સમજી લેવું. તે સંબંધી અહીં ફરીથી

पण्णरसं भागं' तद्यथा-प्रथमायां प्रथमं भागं द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागं ॥-तद्यथा-ज्योत्स्ना वृद्धेः स्थानं यथा प्रथमायां-शुक्लपक्षस्य प्रतिपल्लक्षणायां तिथौ प्रथमं पञ्चदशं भागं-द्वाषष्टिभागसत्कभागचतुष्टयप्रमाणं (४ । $\frac{3}{62}$) यावत् राहुविमानेन अनावृतो भवति-चन्द्रमण्डलस्यैतावान् प्रदेशः प्रकाशितो भवति, ततो द्वितीयायां तिथौ द्वितीयं पंचदशं भागं यावत् (८+$\frac{2}{62}$) एततुल्यं विम्बप्रदेशं यावत् राहुविमानेनानावृतं भवति-कलाद्वयं यावत् प्रकाशितो भवति चन्द्रः, एवं तावद् विभावनीयं यावत् पञ्चदश्यां-पूर्णिमालक्षणायां तिथौ पञ्चदशं भागं यावत् राहुविमानेनानावृत्तः सम्पूर्ण प्रकाशितो भवति-सर्वात्मना राहुविमानेनानावृत्तो भवतीति भावः। अथात्रोपहसंहारमाह-'एवं खलु अंधगारपक्खातो दोसिणापक्खे दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा' एवं खलु अन्धकारपक्षतो ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना बहु राख्याता इति वदेत् ॥ एवं-पूर्व प्रतिपादितेन

किस प्रकार से अनावृत होता है सो कहते हैं-(तं जहा-पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसं भागं) ज्योत्स्ना वृद्धि स्थान इस प्रकार से होता है-शुक्ल पक्ष की प्रतिपदातिथि में पहला पंद्रहवां भाग अर्थात् बासठिया भाग का चोथा भाग प्रमाण (४ । $\frac{3}{62}$) यावत् राहु विमान से चंद्रमंडल का इतना प्रदेश प्रकाशित होता है। दूज तिथि में दूसरा पंद्रहवां भाग यावत् (८+$\frac{2}{62}$) इतना प्रमाणवाला विम्ब प्रदेश राहुविमान से अनावृत होता है, अर्थात् दो कला जितना चंद्र प्रकाशित होता है, इस प्रकार इतने पर्यन्त समझें कि यावत् पंद्रहवी पूर्णिमा तिथि में पंद्रहवां भाग राहुविमान से अनावृत अर्थात् संपूर्ण रूप से प्रकाशित होता है। अब इसका उपसंहार करते हैं (एवं खलु अंधगारपक्खातो दोसिणापक्खे दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा) पूर्वप्रतिपादित प्रकार से कृष्णपक्ष की अपेक्षा से शुक्लपक्ष में अधिक प्रकाश

પિષ્ટપેષણુ કરતા નથી. કેવી રીતે ઉઘાડો થાય છે તે બતાવે છે.-(तं जहा-पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसं भागं) પ્રકાશનો વધારો આવી રીતે થાય છે. શુકલપક્ષની એકમ તિથિએ પહેલો પંદરમો ભાગ એટલેકે-બાસઠિયાભાગ સંબંધી ચોથાભાગ પ્રમાણ (૪।$\frac{3}{62}$) યાવત્ રાહુ વિમાનથી ચંદ્રમંડળનો આટલો પ્રદેશ પ્રકાશિત થાય છે. બીજના દિવસે બીજો પંદમો ભાગ યાવત્ (૮+$\frac{2}{62}$) આટલા પ્રમાણનો બિંબ પ્રદેશ રાહુ વિમાનથી ઉઘાડો થાય છે. એટલેકે બે કળા જેટલો ચંદ્ર પ્રકાશિત થાય છે. આ રીતે એટલા સુધી સમજવું કે યાવત્ પંદરમી પૂર્ણિમા તિથિમાં પંદરમોભાગ રાહુ વિમાનથી ખુલ્લો થાય છે. અર્થાત્ સંપૂર્ણપણુાથી પ્રકાશિત થાય છે. હવે આનો ઉપસંહાર કરવામાં આવે છે.-(एवं खलु अंधगारपक्खातो दोसिणापक्खे दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा) પૂર્વ પ્રતિપાદિત પ્રકારથી કૃષ્ણુપક્ષ કરતાં શુકલપક્ષમાં વધારે પ્રકાશ હોય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો.

प्रकारेण खल्विति निश्चितं अन्धकारपक्षतः-अन्धकारपक्षापेक्षया ज्योत्स्नापक्षे-शुक्लपक्षे ज्योत्स्ना बहु-प्रभूता ज्योत्स्ना भवतीति आख्याता-प्रतिपादिता इति वदेत्-कथयेत् । अत्र युक्तिरुच्यते-अत्र शुक्लपक्षे प्रतिपत् प्रथमक्षणादारभ्य प्रतिमुहूर्त्त यावन्मात्रं यावन्मात्रं क्रमशः शनैः शनैश्चन्द्रः प्रकाशितः-प्रकाशो भवति, तथैव अन्धकारपक्षे प्रतिपत्प्रथमक्षणादारभ्य प्रतिमुहूर्त्तं तावन्मात्रं तावन्मात्रं शनैः शनैश्चन्द्रो राहुविमानेनावृतः सन अदृश्यत्वम प्रकटत्वमुपजायते, एवं सति यावत्येव शुक्लपक्षे ज्योत्स्ना तावत्येवान्धकारपक्षेऽपि ज्योत्स्ना भवति, किन्तु प्रदेशभेदात् दृश्यादृश्ये वैलक्षण्यमुपजायते, तथा च प्रकाशान्धकारयोः प्रतिविम्बस्वरूपा दृश्या छायापि भवतीति नियमदर्शनात् शुक्लपक्षस्य पञ्चदश्यां यादृशी ज्योत्स्ना परिदृश्यते न तादृशी ज्योत्स्ना प्रदेशविपयेऽपि कृष्णपक्षस्य पञ्चदश्याममालक्षणायां परिदृश्यो भवतीति नियमात् अन्धकारपक्षात् ज्योत्स्नापक्षे प्रभूता ज्योत्स्ना भवतीत्याख्याता....॥

अथ ज्योत्स्नापरिमाणविपयकः प्रश्न-'ता केवइया णं दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू

होता है, ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें । अब यहां पर इस विषय में युक्ति कही जाती है-यहां शुक्लपक्ष के प्रतिपदा तिथि के प्रथम क्षण से आरंभ कर के प्रतिमुहूर्त में यावन्मात्र क्रम से धीरे धीरे चंद्र का प्रकाश होता है, उसी प्रकार कृष्णपक्ष में प्रतिपदा की प्रथम क्षण से आरंभ करके प्रत्येक मुहूर्त में उतना उतना धीरे धीरे क्रमशः चंद्र राहुविमान से आवृत होकर अदृश्य होता जाता है, इस प्रकार जितना प्रमाण शुक्लपक्ष में प्रकाश होता है, उतना ही प्रमाण कृष्णपक्ष में भी प्रकाश होता है, परंतु प्रदेश भेद से दृश्यादृश्य में विलक्षणता आ जाती है । तथा प्रकाश एवं अन्धकार का प्रतिविम्ब स्वरूप अपने अपने प्रमाण की छाया भी रहती है इस नियम से शुक्लपक्ष की पंद्रहवी तिथि में जितना प्रकाश दिखता है, उतना प्रकाश प्रदेश विषय में कृष्ण पक्ष की पंद्रहवीं अमावास्यारूप तिथि में नहीं दिखता है, इस नियम से कृष्ण पक्ष से शुक्लपक्ष में अधिक प्रकाश रहता है इस प्रकार कहा जाता है ।

હવે અહીં આ વિષયમાં યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે. અહીં શુકલપક્ષની એકમ તિથિના પહેલા ક્ષણથી આરંભ કરીને દરેક મુહૂર્તમા યાવતમાત્રક્રમથી ધીરે ધીરે ચંદ્રનો પ્રકાશ થાય છે. એજ પ્રમાણે કૃષ્ણપક્ષમાં એકમની પ્રથમ ક્ષણથી આરંભીને દરેક મુહૂર્તમાં ધીરે ધીરે એટલો એટલો ક્રમશઃ ચંદ્ર રાહુવિમાનથી ઢંકાઇને અદૃશ્ય થતો જાય છે. આ રીતે જેટલા પ્રમાણમાં શુકલપક્ષમાં પ્રકાશ થાય છે. એટલાજ પ્રમાણમાં કૃષ્ણપક્ષમાં પણ પ્રકાશ હોય છે. પરંતુ પ્રદેશભેદથી દૃશ્યાદૃશ્યમાં વિલક્ષણપણું આવે છે. તથા પ્રકાશ અને અંધકારના પ્રતિબિંબ સ્વરૂપ પોતપોતાના પ્રમાણની છાયા પણ રહે છે. આ નિયમથી કૃષ્ણપક્ષ કરતાં શુકલપક્ષમાં વધારે પ્રકાશ રહે છે. તેમ કહેવાય છે.

आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कियती खलु ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना बहु राख्याता इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् ज्योत्स्नापक्षे खल्विति नियतरूपेण कियती-कियन्मिता-किं प्रमाणा ज्योत्स्ना बहुरधिका-कियत्यधिका ज्योस्ना प्रतिपादितेति कथय भगवन् ततो भगवानाह- 'ता परित्ता असंखेज्जा भागा' तावत् परिमिता असंख्येया भागाः ॥ तावदिति पूर्ववत् परि-मता-ज्योत्स्ना परिमाणानि असंख्येयाः-असंख्यातानि ज्योत्स्ना परिमाणानि भवन्ती-त्याख्यातानीति वदेत्-निर्विभागाः भागा भवन्ति ज्योत्स्नाप्रभूतानामित्यर्थः ॥ अथान्धकार-सम्बन्धी प्रश्नः 'ता कया ते अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कदा ते अन्धकारो बहु राख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति प्राग्वत् कदा-कस्मिन् समये ते-त्वया भगवन्! अन्धकारो बहु राख्यातः-कदा अन्धकारबाहुल्यं भवतीत्याख्यात इति वदेत्-कथय भग-वन्निति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता अंधगारपक्खे णं बहू अंधगारे आहिएत्ति वएज्जा' तावत् अन्धकारपक्षे खलु बहुरन्धकारः आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत्

अब ज्योत्स्ना के परिमाणविषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता केव-इया णं दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा) ज्योत्स्ना पक्ष में अर्थात् शुक्लपक्ष में निश्चितरूप से कितने प्रमाण की ज्योत्स्ना अधिक प्रतिपा-दित की गई है सो हे भगवन् आप कहिए। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के पूछने से उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता परित्ता असंखेज्जा भागा) ज्योत्स्ना का परिमाण असंख्यात होता है ऐसा प्रतिपादित किया गया है। ऐसा स्व-शिष्यों को उपदेश करें। अर्थात् प्रभूत ज्योत्स्ना का निर्विभाग भाग होते हैं।

अब अन्धकार के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता कया ते अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन्! किस समय अन्धकार की अधिकता आपने प्रज्ञप्त की है? सो कहिये, इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अंधगारपक्खेणं बहू

હવે જ્યોત્સ્નાના પરિમાણના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता केवइयाणं दोसिणा बहू आहिएत्ति वएज्जा) શુકલપક્ષમાં નિશ્ચિયપણાથી કેટલા પ્રમાણની જ્યોત્સ્ના વધારે પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता परित्ता असंखेज्जा भागा) જ્યોત્સ્નાનું પ્રમાણ સંખ્યાતીત હોય છે. તેમ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. અર્થાત્ અધિક જ્યોત્સ્નાનો નિર્વિભાગ ભાગ હોય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી અંધકારના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता कया ते अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ કયા સમયે અંધકારનું અધિકપણું આપે પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता अंधगारपक्खेणं बहू अंधगारे आहिएत्ति वएज्जा) કૃષ્ણપક્ષમાં વધારે પ્રમાણમાં

अन्धकारपक्षे–कृष्णपक्षे किल बहु–प्रभूतः अन्धकारः आख्यातः–कृष्णपक्षे अन्धकार-बाहुल्यं भवतीति स्वशिष्येभ्यः उपदिशेत् । पुनः प्रश्नयति गौतमः–'ता कहं ते अंधगार-पक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कथं ते अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहु राख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् कथं–केन नियमेन ते–त्वया भगवन् अन्धकारपक्षे अन्धकार-बाहुल्यं आख्यातमिति कथय । ततो भगवानाह–'ता दोसिणा पक्खातो अंधगारे बहू आहि-एत्ति वएज्जा' तावत् ज्योत्स्नापक्षतः अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहु राख्यात इति वदेत् ॥–तावदिति प्राग्वत् ज्योत्स्नापक्षतः–शुक्लपक्षापेक्षया अन्धकारपक्षे–कृष्णपक्षे अन्धकारो बहु–निविडः–अधिकः–सघनः–प्रभूतो भवतीत्याख्यातः–प्रतिपादित इति ज्ञायताम् । पुन-र्गौतमः प्रश्नयति–'ता कहं ते दोसिणापक्खातो अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा ?,' तावत् कथं ते ज्योत्स्नापक्षतः अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहु राख्यता इति वदेत् ॥ ज्योत्स्नापक्षापेक्षया अन्धकारपक्षे अन्धकारबाहुल्यं भवतीत्यत्र को हेतुरितिकारणं कथय भगवन्निति । ततो भगवानाह–'ता दोसिणापक्खातो णं अंधगारपक्खं अयमाणे चंदे चत्तारि-

---

अंधगारे आहिएत्ति वएज्जा) कृष्णपक्ष में अधिक अंधकार होता है ऐसा स्व-शिष्यों को कहें । श्री गौतमस्वामी फिर से प्रश्न करते हैं (ता कहं ते अंधगार-पक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) कौन से नियम के आधार से हे भगवन् अपने कृष्णपक्ष में अन्धकार की अधिकता कही है ? सो कहिये । श्री गौतमस्वामी के इस प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान कहते हैं–(ता दोसिणा पक्खातो अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) शुक्लपक्ष की अपेक्षा से कृष्णपक्ष में अधिक अंधकार गाढ होता है ऐसा प्रतिपादित किया है । श्री गौतमस्वामी फिर से प्रश्न करते हैं–(ता कहं ते दोसिणा पक्खातो अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) शुक्लपक्ष की अपेक्षा से कृष्णपक्ष में अन्धकार का अधिकपना किस प्रकार से होता है ? इस में कौन सा कारण है ? सो हे भग-वन् आप कहिये । इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता दोसिणा पक्खातो णं अंधगारपक्खं अयमाणे चंदे

અંધકાર હોય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता कहं ते अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) કયા નિયમના આધારથી હે ભગવન્ આપે કૃષ્ણપક્ષમાં અંધકારનું અધિકપણું કહેલ છે? તે કહો. શ્રીગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता दोसिणा पक्खातो अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) શુકલપક્ષની અપેક્ષાએ કૃષ્ણપક્ષમાં વધારે ગાઢ અંધકાર હોય છે. તેમ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે. (ता कहं ते दोसिणा पक्खात्तो अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) શુકલપક્ષના કરતાં કૃષ્ણપક્ષમાં અંધકારનું અધિકપણું કેવી રીતે થાય છે? તેમ થવામાં શું કારણ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો. આ પ્રમાણે

बायाले मुहुत्तसए वायालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं रज्जइ' तावत् ज्योत्स्ना पक्षतः खलु अन्धकारपक्षमयमयमान श्चन्द्र श्चत्वारि द्वाचत्वारिंशानि मुहूर्त्तशतानि द्वाचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावत् रज्यते ॥–तावदिति पूर्ववत् ज्योत्स्ना पक्षात् खल्विति निश्चितं अन्धकारपक्षमयमानश्चन्द्रः–शुक्लपक्षं प्रपूर्य्य कृष्णपक्षाभिमुखं गच्छन् चन्द्रः चत्वारि-मुहूर्त्तशतानि द्वाचत्वारिंशानि–द्वाचत्वारिंशदधिकानि–द्वाचत्वारिंशदधिकानि चत्वारिंशतानि-मुहूर्त्तानां (४४२) एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाचत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागान् यावत् (४४२।$\frac{४२}{६२}$) एतत्तुल्य मुहूर्त्तं यावत् चन्द्रो रज्यते– राहुविमानेनावृतो भवति–तावान् प्रदेशः कृष्णो भवतीति–एतदेवोदाहरणेन दर्शयति–'तं जहा–पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसमं भागं' तद्यथा–प्रथमायां प्रथमं भागं द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागं, ॥ तद्यथा–कृष्णोपचयस्य क्रमो यथा–प्रथमायां–प्रतिपल्लक्षणायां तिथौ प्रथमं पञ्चदशं भागं द्वाचत्वारिंशदधिकानि चत्वारिशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाचत्वारिंशत द्वाषष्टिभागं–(४४२।$\frac{४२}{६२}$) यावत चन्द्रो राहुविमानेनावृतत्वात् रज्यते–तावान् भागः कृष्णो भवति चन्द्रस्येति, एवमेव द्वितीयायां तिथौ द्वितीयं

चत्तारि बायाले मुहुत्तसए बयालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ) शुक्लपक्ष से कृष्णपक्ष में गमन करता चंद्र चार सो बायालीस मुहूर्त (४४२) तथा एक मुहूर्त का बासठिया बायालीस भागों को (४४२।$\frac{४२}{६२}$) इतना मुहूर्त प्रमाण चंद्र राहु विमान से आवृत होता है। अर्थात् इतना प्रदेश में अन्धकार होता है। यह विषय को उदाहरण द्वारा स्पष्ट करते हैं–(तं जहा पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसमं भागं) अंधकार की अधिकता का क्रम इस प्रकार से होता है–प्रतिपदा नाम की प्रथम तिथि में पहला पंद्रहवां भाग चार सो बयालीस भाग मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया बयालीस भाग (४४२।$\frac{४२}{६२}$) यावत् चंद्र राहुविमान से आवृत होने से उतने प्रमाणवाला भाग चंद्र का कृष्ण होता है। इसी प्रकार से द्वितीयातिथि

શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ ઉત્તર–(ता दोसिणा पक्खातो णं अंधगारपक्खं अयमाणे चंदे चत्तारि बायाले मुहुत्तसए बायालीसंच बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ) શુક્લપક્ષ કરતાં કૃષ્ણપક્ષમાં ગમન કરતો ચંદ્ર ચારસો બેંતાલીસ મુહૂર્ત (૪૪૨) તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બેંતાલીસભાગોને (૪૪૨।$\frac{૪૨}{૬૨}$) આટલા મુહૂર્ત પ્રમાણ ચંદ્ર રાહુવિમાનથી ઢંકાઈ જાય છે. એટલેકે–આટલા પ્રદેશમાં અંધકાર વ્યાપ્ત હોય છે. આ વિષયને ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવે છે–(तं जहा–पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसमं भागं) અંધકારના વધારે પણાનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે. પ્રતિપદા નામની પહેલી તિથિમાં પહેલો પંદરમો ભાગ ચારસોબેંતાલીસ મુહૂર્ત ભાગ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બેંતાલીસભાગ (૪૪૨।$\frac{૪૨}{૬૨}$) યાવત્ ચંદ્ર રાહુ વિમાનથી ઢંકાઈ જવાથી

पञ्चदशं भागं यावत् कृष्णो भवति अनेनैव क्रमेण तृतीया-चतुर्थ्यादितिथावपि तृतीय-चतुर्थभागं यावत् शनैः शनैः राहुविमानेन आवृतत्वात् चन्द्रमण्डलस्य कृष्णो भागो विवर्द्धते, अनुक्षणं कृष्णवृद्धिं प्राप्तश्चन्द्रो यदा पक्षान्ते पञ्चदश्यां तिथौ-अमावास्यालक्षणायां तिथौ प्राप्तो भवति तथा सम्पूर्ण पञ्चदशभागं यावत् कृष्णो भवति-सम्पूर्ण श्चन्द्रोऽन्धकारावृतो भवतीत्यर्थः ॥

एतदेवोपसंहरति-'एवं खलु जोसिणा पक्खातो अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा' एवं खलु ज्योत्स्नापक्षतः अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहु राख्यात इति वदेत् ॥ एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण खल्विति निश्चितं ज्योत्स्नापक्षात् अन्धकारपक्षे अन्धकारबाहुल्यं भवतीत्याख्यातमिति वदेत् । अथान्धकारपरिमाणं पृच्छति 'ता केवतिए णं अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा ?,' तावत् कियान् खलु अन्धकारपक्षे

में दूसरा पंद्रहवां भाग यावत् कृष्ण याने अंधकारमय होता है । इसी प्रकार के क्रम से तृतीया चतुर्थी आदि तिथीओं में भी तीसरा चौथा भाग यावत् धीरे धीरे राहुविमान से आवृत्त होने से चंद्रमंडल का अंधकारवाला भाग बढता जाता है, प्रतिक्षण अंधकार की वृद्धि प्राप्त चंद्र पक्ष के अंत में पंद्रहवीं अमावास्या तिथि को प्राप्त करता है, तब संपूर्ण पंद्रहवां भाग यावत् कृष्ण हो जाता है अर्थात् संपूर्ण चंद्र अंधकार से व्याप्त हो जाता है ।

अब इसका उपसंहार करते हुवे कहते हैं-(एवं खलु जोसिणा पक्खातो अंधकारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) इस पूर्वकथित प्रकार से शुक्लपक्ष से अन्धकार-कृष्णपक्ष में अंधकार की अधिकता कही गई है ऐसा स्वशिष्यों को कहें ।

अब अंधकार के परिमाण विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता केवतिए णं अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् किस

એટલા પ્રમાણવાળો ભાગ ચંદ્રનો કૃષ્ણવર્ણવાળો થાય છે. એજ પ્રમાણે બીજની તિથિમાં બીજો પંદરમોભાગ યાવત્ કૃષ્ણ અર્થાત્ અંધકાર યુક્ત થાય છે. આજ પ્રમાણેના ક્રમથી ત્રીજ, ચોથ વિગેરે તિથિયોમાં પણ ત્રીજો ચોથો ભાગ યાવત્ ધીરે ધીરે રાહુ વિમાનથી ઢંકાઇ જવાથી ચંદ્રમંડળનો અંધકારવાળો ભાગ વધતો જાય છે. પ્રતિક્ષણે અંધકારની વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલ ચંદ્ર પક્ષના અંતમાં પંદરમી અમાવાસ્યા તિથિને પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યારે પુરેપૂરો પંદરમો ભાગ યાવત્ કૃષ્ણવર્ણવાળો થઇ જાય છે. અર્થાત્ સંપૂર્ણચંદ્ર અંધકારથી છવાઇ જાય છે.

હવે આનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.-(एवं खलु जोसिणा पक्खातो अंधकारपक्खे अंधगारे बहू आहिएति वएज्जा) આ પૂર્વ કથિત પ્રકારથી શુક્લપક્ષ કરતાં કૃષ્ણપક્ષમાં અંધકારનું અધિકપણું કહેલ છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું.

હવે અંધકારના પરિમાણ વિષે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता केवतिएणं अंधगार-

अन्धकारो बहु राख्यात इति वदेत्' ॥ तावदिति पूर्ववत् खल्विति वाक्यालंकारे अन्धकार-पक्षे कियानन्धकारोऽधिकः प्रतिपादित त्वयेतिवद भगवन्निति-गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'परित्ता असंखेज्जा भागा' परिमिता असंख्येयाः भागाः ॥-परीत्ता-परिमिता-परिच्छिन्नाः-विभागार्हाः, तथा च असंख्येयाः-अपरिच्छिन्नाः-निर्विभागाश्च भागाः भवन्तीत्याख्याताः, इति वदेत् स्वशिष्येभ्यः उपदिशेदितिः, ॥ शुक्लपक्षस्य प्रतिपदादौ ज्योत्स्ना परिच्छिन्ना भवति, कृष्णपक्षस्य प्रतिपदादौ अन्धकारः परिच्छिन्नो भवति, तथा च शुक्लपक्षस्यान्तभूतायां पञ्चदश्यां पूर्णिमाख्यायां ज्योत्स्ना-अपरिच्छिन्ना-निर्विभागा ज्ञेया, कृष्णपक्षस्यान्ते स्थितायां पञ्चदश्यां अमावास्या रूपायां तिथौ अन्धकोऽपरिच्छिन्नो-निर्विभागो भवतीत्यवधेयः। एवमत्र शुक्लपक्षे ज्योत्स्ना प्रभूता भवति, कृष्णपक्षे च अन्धकारप्रभूतो भवतीति भावः ॥ सूत्र-८२ ॥

चतुर्दशं प्राभृतं च समाप्तमिति ।

प्रकार कृष्णपक्ष में कितना प्रमाण से अंधकार अधिक आपने प्रतिपादित किया है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(परित्ता असंखेज्जा भागा) विभाग के योग्य परिमित निर्विभाग असंख्यात भाग कहा है ऐसा स्वशिष्यों को उपदिष्ट करें। शुक्लपक्ष की प्रतिपदादि तिथियों में ज्योत्स्ना-प्रकाश परिच्छिन्न कहा है। तथा कृष्णपक्ष की प्रतिपदादि में अन्धकार परिच्छिन्न होता है। तथा शुक्लपक्ष की अन्त की पूर्णिमा तिथि में प्रकाश अपरिच्छिन्न-निर्विभाग होता है। तथा कृष्णपक्ष की अन्तिम अमावास्या तिथि में अन्धकार अपरिच्छिन्न-निर्विभाग रूप होता है ऐसा समझें। इसी प्रकार यहां पर शुक्लपक्ष में प्रकाश अधिक होता है। तथा कृष्णपक्ष में अंधकार अधिक होता है ॥ सू० ८२ ॥

॥ चौदहवां प्राभृत समाप्त ॥ १४ ॥

पक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ આ રીતે કૃષ્ણપક્ષમાં કેટલા પ્રમાણમાં અંધકારનું અધિકપણું આપે પ્રતિપાદિત કરેલ છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(परित्ता असंखेज्जा भागा) વિભાગ કરવાને યોગ્ય પરિમિત, નિર્વિભાગ અસંખ્યાત ભાગ કહેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું. શુકલપક્ષની પ્રતિપદા તિથિમાં જ્યોત્સ્ના પ્રકાશ પરિચ્છિન્ન કહેલ છે. તથા કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાતિથિમાં અંધકાર પરિચ્છિન્ન હોય છે. તથા શુકલપક્ષના અંતની પુનમમાં પ્રકાશ અપરિચ્છિન્ન-નિર્વિભાગ હોય છે. તથા કૃષ્ણપક્ષની અંતિમ અમાવાસ્યા તિથિમાં અંધકાર અપરિચ્છિન્ન નિર્વિભાગ રૂપ હોય છે તેમ સમજવું એજ પ્રમાણે અહીંયાં શુકલપક્ષમાં પ્રકાશ વધારે હોય છે તથા કૃષ્ણપક્ષમાં અંધકાર વધારે હોય છે. ॥ સૂ. ૮૨ ॥

ચૌદમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૧૪ ॥

अथ पञ्चदशं प्राभृतं प्रारभ्यते

अथ 'कः शीघ्रगतिराख्यातः' इत्येतद्विषयं प्रश्नोत्तरसूत्रं कथयति ॥

मूलम्—ता कहं ते सिग्घगई वत्थू आहिएत्ति वएज्जा !, ता एएसि णं चंदिमसूरियगहणक्खत्ततारारूवाणं चंदेहिंतो सूरे सिग्घगई सूरेहिंतो गहा सिग्घगइ गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई सव्वप्पगई चंदा सव्वसिग्घगई तारा, ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं चंदे केवतियाइं भागसताइं गच्छइ ?, ता जं जं मंडलं उव-संकमित्ता चारं चरइ तस्स तस्स मंडलपरिक्खेवस्स सत्तरस अट्ठसट्ठिं भागसए गच्छइ, मंडलं सतसहस्सेणं अट्ठाणउतिसतेहिं छेत्ता, ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं सूरिए केवतियाइं भागसयाइं गच्छइ !, ता जं जं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तस्स तस्स मंडलपरिक्खेवस्स अट्ठारस तीसे भागसए गच्छइ, मंडलं सत्तसहस्सेणं अट्ठाणउति सतेहिं छेत्ता, ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं णक्खत्ते केवतियाइं भागसताइं गच्छइ ?, ता जं जं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तस्स-तस्स मंडलस्स परिक्खेवस्स अट्ठारस पणतीसे भागसए गच्छइ, मंडलं सतसहस्सेणं अट्ठाणउ-तीसतेहिं छेत्ता ॥सू० ८३॥

छाया—तावत् कथं ते शीघ्रगति वस्तु आख्यातमिति वदेत्? तावत् एतेषां चन्द्र-सूर्य-ग्रहगणनक्षत्र-ताराख्पाणां चन्द्रेभ्यः सूर्याः शीघ्रगतयः सूर्येभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीति नक्ष-त्रेभ्यस्ताराः शीघ्रगतयः सर्वाल्पगतयश्चन्द्राः सर्वशीघ्रगतयस्ताराः, तावत् एकैकेन मुहूर्त्तेण चन्द्रः कियन्ति भागशतानि गच्छति ?, तावत् यत् यत् मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, तस्य तस्य मण्डलपरिक्षेपस्य सप्तदश अष्टषष्टिभागशतानि गच्छति, मण्डलं शतसहस्रेण अष्टा-नवत्या शतैश्छित्वा, तावत् एकैकेन मुहूर्त्तेन सूर्यः कियन्ति भागशतानि गच्छति ?, तावत् यत् यत् मण्डमुपसंक्रम्य चारं चरति तस्य तस्य मण्डलपरिक्षेपस्य अष्टादश त्रिंशद् भाग-शतानि गच्छति, मण्डलं शतसहस्रेण अष्टानवत्या शतैश्छित्वा, तावत् एकैकेन मुहूर्त्तेन नक्ष-त्राणि कियन्ति भागशतानि गच्छन्ति ?, तावत् यत् यत् मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरन्ति तस्य तस्य मण्डलपरिक्षेपस्य अष्टादश पञ्चत्रिंशत् भागशतानि गच्छन्ति, मण्डलं शतसहस्रेण अष्टानवत्या छित्वा ॥ इति सू० ८३ ॥

टीका-चतुर्दशे प्राभृते द्व्यशीतितमे सूत्रे चन्द्रमसो ज्योत्स्नान्धकारयो र्वृद्ध्यपवृद्धि विषयकं विचारं सम्यक् विविच्य-सम्प्रति पञ्चदशं प्राभृतं 'के सिग्घगइवुत्ते' कः शीघ्रगतिरुक्तः। इत्येतद्विपयकं विचारं 'ता कहं ते सिग्घगइ' इत्यादिना-प्रस्तौति 'ता कहं ते सिग्घगइ वत्थू आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कथं ते शीघ्रगति वस्तु आख्यातमिति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् कथं-केन प्रकारेण ते-त्वया भगवन् ! चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारादिकं वस्तु शीघ्रगति आख्यातं एतेषां गतिपु स्वल्पाधिकत्वं प्रतिपादितामिति कथय भगवन् !, । ततो भगवानाह-'ता एएसिणं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं चंदेहिंतो सूरे सिग्घगइ सूरेहिंतो गहा सिग्घगई गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगइ णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई' तावत् एतेषां चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रताराररूपाणां चन्द्रेभ्यः सूर्या शीघ्रगतयः सूर्येभ्यो ग्रहगणाः शीघ्रगतयः ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि नक्षत्रेभ्यस्ताराः शीघ्रगतयः ॥ तावदिति पूर्ववत् एतेषां-चन्द्रसूर्य-

पंद्रहवां प्राभृत का प्रारंभ-

शीघ्र गतिवाला कौन है ? इस विषय संबंधी प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-(ता कहं ते सिग्घगई) इत्यादि ।

टीकार्थ-चौदहवें प्राभृत के बिरासीवें सूत्र में चंद्रमा की ज्योत्स्ना एवं अंधकार की वृद्धि एवं अपवृद्धि विषय में सम्यक् प्रकार से विचार प्रकट करके अब पंद्रहवें प्राभृत में शीघ्रगति विषयक विचार प्रगट करते हैं-(ता कहं ते सिग्घगई वत्थू आहिएत्ति वएज्जा) किस प्रकार से हे भगवन् आपने चंद्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र ताराओं की गति में किसकी गति अल्प या अधिक होती है ? सो कहिए । इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के पूछने से उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता एएसि णं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं चंदेहिंतो सूरे सिग्घगई, सूरे हिंतो गहा सिग्घगई, गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई, णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई) ये चंद्र सूर्य ग्रह [illegible] एवं तारा [illegible] ें को गतिक्रम

ग्रहनक्षत्रतारकाणां पञ्चानां मध्ये गतिक्रमविचारे चन्द्रेभ्यः–चन्द्रगतिक्षेत्रप्रमाणेभ्यः सूर्याः शीघ्रगतयः–सूर्यगतिक्षेत्राण्यधिकानि सर्वत्राप्येवमेव क्रमेणोहनीयाः, कालगणनाक्रमे गतीनां प्रयोजकत्वात् कालस्य निरवधिकत्वाच्च सर्वत्र चन्द्रादिषु बहुवचनप्रयोग इत्यपि भावनीयः। सूर्येभ्यो ग्रहगणाः शीघ्रगतयः ग्रहगणेभ्योऽपि नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि, नक्षत्रेभ्योऽपि ताराः शीघ्रगतयः प्रतिपादितः। अथैतान् संग्राहयति–'सव्वप्पगई चंदा सव्वसिग्घगई तारा' सर्वाल्पगतयश्चन्द्राः सर्वशीघ्रतयस्ताराः॥ एवमेतेषां पूर्वोदितगतिक्रमाणां पञ्चानां चन्द्र–सूर्य–ग्रहगण–नक्षत्र–तारारूपाणां मध्ये सर्वाल्पगतयश्चन्द्राः सन्ति–सर्वापेक्षया अल्पगतय श्चन्द्रमसः सन्ति, (समीपगतत्वात्) तथा च सर्वेभ्यः शीघ्रगतयः–अधिकक्षेत्रचारिण्यस्तारास्सन्ति। (दूरस्थितत्वात्)। अथैतस्यैवार्थस्य सविशेषपरिज्ञानार्थं पुनः प्रश्नयति गौतमः–'ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं चंदे केवतियाइं भागसताइं गच्छइ ?,' तावत् एकैकेन मुहूर्त्तेण चन्द्रः कियन्ति

के विचार में चंद्र की गतिक्षेत्र प्रमाण से सूर्य का गतिक्षेत्र अधिक होते हैं। सर्वत्र इसी प्रकार के क्रम से विचार कर लेवें। काल के गणना क्रम में गति प्रयोजक होने से तथा काल निरवधि होने से चंद्रादि सब में बहुवचन का प्रयोग होता है ऐसा भावित कर लेवें। सूर्य से ग्रहगण शीघ्र गतिवाले होते हैं। ग्रहगण से भी नक्षत्र शीघ्र गतिवाले होते हैं, नक्षत्रों से भी ताराएं शीघ्र गतिवाले होते हैं ऐसा प्रतिपादित किया गया है। अब इस विषय को संग्रह करके कहते हैं–(सव्वप्पगई चंदा, सव्वसिग्घगई तारा) इस प्रकार पूर्व कथित गति क्रमवाले चंद्र–सूर्य–ग्रह, नक्षत्र, एवं तारा ये पांचों में सर्व से समीप होने से सब से अल्प गतिवाला चंद्र है। तथा सब से दूर होने से सब से शीघ्र गतिवाले अर्थात् अधिक क्षेत्र चारि तारा गण होते हैं। अब इसी विषय को सविशेष जानने के लिये श्री गौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं–(ता एगमेगेणं

સૂર્યના ગતિ ક્ષેત્ર અધિક હોય છે. બધેજ આ પ્રકારના ક્રમથી વિચાર કરી લેવો. ગણુના કાળની ક્રમથી ગતિ પ્રયોજક હોવાથી તથા કાલ નિરવધિ હોવાથી ચંદ્રાદિ બધામાં બહુવચનનો પ્રયોગ થાય છે તેમ સમજી લેવું સૂર્ય કરતાં ગ્રહો શીઘ્રગતિવાળા હોય છે. ગ્રહોથી નક્ષત્રો શીઘ્ર ગતિવાળા હોય છે. નક્ષત્રોથી પણુ તારાઓ શીઘ્રગતિવાળા હોય છે. તેમ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે આ વિષયનો સંગ્રહ કરીને કહેવામાં આવે છે–(સવ્વપ્પગઈ ચંદા, સવ્વસિગ્ઘગઈ તારા) આ રીતે પહેલાં કહેલ ગતિ ક્રમવાળા ચંદ્ર–સૂર્ય–ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા એ પાંચેમાં સૌથી નજીક હોવાથી સૌથી અલ્પગતિવાળો ચંદ્ર છે તથા સૌથી દૂર હોવાથી બધાથી શીઘ્રગતિવાળા અર્થાત્ અધિકક્ષેત્ર ચારી તારાગણુ હોય છે હવે આ વિષયને વિશેષ પ્રકારથી જાણુવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે–(તા એગમેગેણં મુહુત્તેણં ચંદે કેવતિયાઇં ભાગસતાઇં ગચ્છઇ) ગમન કરતો ચંદ્ર એક એક મુહૂર્તમાં મંડ-

टीका—चतुर्दशे प्राभृते द्व्यशीतितमे सूत्रे चन्द्रमसो ज्योत्स्नान्धकारयो वृद्ध्यपवृद्धि विषयकं विचारं सम्यक् विविच्य—सम्प्रति पञ्चदशं प्राभृतं 'के सिग्घगइवुत्ते' कः शीघ्रगतिरुक्तः। इत्येतद्विषयकं विचारं 'ता कहं ते सिग्घगइ' इत्यादिना—प्रस्तौति 'ता कहं ते सिग्घगइ वत्थू आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कथं ते शीघ्रगति वस्तु आख्यातमिति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् कथं—केन प्रकारेण ते—त्वया भगवन्! चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारादिकं वस्तु शीघ्रगति आख्यातं एतेषां गतिषु स्वल्पाधिकत्वं प्रतिपादितामिति कथय भगवन्!, । ततो भगवानाह—'ता एएसिणं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं चंदेहिंतो सुरे सिग्घगइ सूरेहिंतो गहा सिग्घगई गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगइ णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई' तावत् एतेषां चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रतारारूपाणां चन्द्रेभ्यः सूर्या शीघ्रगतयः सूर्येभ्यो ग्रहगणाः शीघ्रगतयः ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि नक्षत्रेभ्यस्ताराः शीघ्रगतयः ॥ तावदिति पूर्ववत् एतेषां—चन्द्रसूर्य-

---

पंद्रहवां प्राभृत का प्रारंभ—

शीघ्र गतिवाला कौन है? इस विषय संबंधी प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं—(ता कहं ते सिग्घगई) इत्यादि।

टीकार्थ—चौदहवें प्राभृत के बियासीवें सूत्र में चंद्रमा की ज्योत्स्ना एवं अंधकार की वृद्धि एवं अपवृद्धि विषय में सम्यक् प्रकार से विचार प्रकट करके अब पंद्रहवें प्राभृत में शीघ्रगति विषयक विचार प्रगट करते हैं—(ता कहं ते सिग्घगई वत्थू आहिएत्ति वएज्जा) किस प्रकार से हे भगवन् आपने चंद्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र ताराओं की गति में किसकी गति अल्प या अधिक होती है? सो कहिए। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के पूछने से उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता एएसि णं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं चंदेहिंतो सूरे सिग्घगई, सूरे हिंतो गहा सिग्घगई, गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई, णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई) ये चंद्र सूर्य ग्रह नक्षत्र एवं तारा ये पांचों की गतिक्रम

પંદરમા પ્રાભૃતનો પ્રારંભ

શીઘ્ર ગતિવાળું કોણ છે? આ વિષયના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે—(ता कहं ते सिग्घगई) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ચૌદમા પ્રાભૃતના બાશીમા સૂત્રમાં ચંદ્રની જ્યોત્સના અને અંધકારની વધ-ઘટના સંબંધમાં સારી રીતે વિચારણા પ્રગટ કરીને હવે આ પંદરમા પ્રાભૃતમાં શીઘ્રગતિ વિષયક વિચાર પ્રગટ કરે છે—(ता कहं ते सिग्घगई वत्थू आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓની ગતિમાં કોની ગતિ કોના કરતાં અલ્પકે અધિક હોય છે? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (ता एएसि णं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं चंदेहिंतो सूरे सिग्घगई, सूरेहिंतो गहा सिग्घगई, गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई, णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई) આ ચંદ્ર સૂર્યગ્રહ નક્ષત્ર અને તારા એ પાંચેના ગતિના ક્રમના વિચારમાં ચંદ્રગતિ ક્ષેત્ર પરિમાણાર્થ-

ग्रहनक्षत्रतारकाणां पञ्चानां मध्ये गतिक्रमविचारे चन्द्रेभ्यः—चन्द्रगतिक्षेत्रप्रमाणेभ्यः सूर्याः शीघ्रगतयः—सूर्यगतिक्षेत्राण्यधिकानि सर्वत्राप्येवमेव क्रमेणोहनीयाः, कालगणनाक्रमे गतीनां प्रयोजकत्वात् कालस्य निरवधिकत्वाच्च सर्वत्र चन्द्रादिषु बहुवचनप्रयोग इत्यपि भावनीयः। सूर्येभ्यो ग्रहगणाः शीघ्रगतयः ग्रहगणेभ्योऽपि नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि, नक्षत्रेभ्योऽपि ताराः शीघ्रगतयः प्रतिपादितः। अथैतान् संग्राहयति—'सव्वप्पगई चंदा सव्वसिग्घगई तारा' सर्वाल्पगतयश्चन्द्राः सर्वशीघ्रतयस्ताराः ॥ एवमेतेषां पूर्वोदितगतिक्रमाणां पञ्चानां चन्द्र–सूर्य–ग्रहगण–नक्षत्र–तारारूपाणां मध्ये सर्वाल्पगतयश्चन्द्राः सन्ति—सर्वापेक्षया अल्पगतय श्चन्द्रमसः सन्ति, (समीपगतत्वात्) तथा च सर्वेभ्यः शीघ्रगतयः—अधिकक्षेत्रचारिण्यस्तारास्सन्ति। (दूरस्थितत्वात्)। अथैतस्यैवार्थस्य सविशेषपरिज्ञानार्थं पुनः प्रश्नयति गौतमः—'ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं चंदे केवतियाइं भागसताइं गच्छइ ?,' तावत् एकैकेन मुहूर्त्तेण चन्द्रः कियन्ति

के विचार में चंद्र की गतिक्षेत्र प्रमाण से सूर्य का गतिक्षेत्र अधिक होते हैं। सर्वत्र इसी प्रकार के क्रम से विचार कर लेवें। काल के गणना क्रम में गति प्रयोजक होने से तथा काल निरवधि होने से चंद्रादि सब में बहुवचन का प्रयोग होता है ऐसा भावित कर लेवें। सूर्य से ग्रहगण शीघ्र गतिवाले होते हैं। ग्रहगण से भी नक्षत्र शीघ्र गतिवाले होते हैं, नक्षत्रों से भी ताराएं शीघ्र गतिवाले होते हैं ऐसा प्रतिपादित किया गया है। अब इस विषय को संग्रह करके कहते हैं–(सव्वप्पगई चंदा, सव्वसिग्घगई तारा) इस प्रकार पूर्व कथित गति क्रमवाले चंद्र–सूर्य–ग्रह, नक्षत्र, एवं तारा ये पांचों में सर्व से समीप होने से सब से अल्प गतिवाला चंद्र है। तथा सब से दूर होने से सब से शीघ्र गतिवाले अर्थात् अधिक क्षेत्र चारि तारा गण होते हैं। अब इसी विषय को सविशेष जानने के लिये श्री गौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं–(ता एगमेगेणं

સૂર્યના ગતિ ક્ષેત્ર અધિક હોય છે. બધેજ આ પ્રકારના ક્રમથી વિચાર કરી લેવો. ગણના કાળની ક્રમથી ગતિ પ્રયોજક હોવાથી તથા કાલ નિરવધિ હોવાથી ચંદ્રાદિ બધામાં બહુવચનનો પ્રયોગ થાય છે તેમ સમજી લેવું સૂર્ય કરતાં ગ્રહો શીઘ્રગતિવાળા હોય છે. ગ્રહોથી નક્ષત્રો શીઘ્ર ગતિવાળા હોય છે. નક્ષત્રોથી પણ તારાઓ શીઘ્રગતિવાળા હોય છે. તેમ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે આ વિષયનો સંગ્રહ કરીને કહેવામાં આવે છે–(सव्वप्पगई चंदा, सव्वसिग्घगई तारा) આ રીતે પહેલાં કહેલ ગતિ ક્રમવાળા ચંદ્ર–સૂર્ય–ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા એ પાંચેમાં સૌથી નજીક હોવાથી સૌથી અલ્પગતિવાળો ચંદ્ર છે તથા સૌથી દૂર હોવાથી બધાથી શીઘ્રગતિવાળા અર્થાત્ અધિકક્ષેત્ર ચારી તારાગણ હોય છે હવે આ વિષયને વિશેષ પ્રકારથી જાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે–(ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं चंदे केवतियाइं भागसताइं गच्छइ) ગમન કરતો ચંદ્ર એક એક મુહૂર્તમાં મંડ-

भागशतानि गच्छति ?, ॥ तावदिति पूर्ववत् व्रजन् चन्द्रो मण्डलस्यैकैकेन मुहूर्त्तेन कियन्ति भागशतानि गच्छति-मण्डलस्य कियन्ति भागशतानि क्षेत्राणि एकैकेन मुहूर्त्तेन व्याप्तानि भवन्तीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भागवानाह-'ता जं जं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तस्स-तस्स मंडलपरिक्खेवस्स सत्तरस अडसट्ठिं भागसए गच्छइ' तावत् यत्-यत् मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तस्य-तस्य मण्डलपरिक्षेपस्य सप्तदश अष्टषष्टिभागशतानि गच्छति ॥ -तावदिति पूर्ववत् उत्तरतो दक्षिणतो वा व्रजन् चन्द्रो यत्-यत् मण्डलमुपसंक्रम्य-समुपादाय चारं चरति तस्य-तस्य मण्डलस्य सम्बन्धिनः परिक्षेपस्य-परिधेः अष्टषष्ट्यधिकानि सप्तदशशतानि (१७६८) भागानां-एतत्तुल्यांशप्रदेशं यावत्-गच्छति । ततश्च-'मंडलं सतसहस्सेणं अट्ठाणउतिसतेहिं छेत्ता' मण्डलं शतसहस्रेण अष्टानवत्या शतैश्छित्वा-॥-ततश्च तदेव मण्डलं-मण्डलपरिक्षेपं-मण्डलपरिधिं, एकेन शतसहस्रेण-लक्षेण, अष्टानवत्याशतैश्च (१०९८००) छित्वा-एभिर्विभज्य यद् भवेत् तदधिकं भागं यावत् गच्छति चन्द्र इति ॥ अथात्र भावना प्रोच्यते-प्रथमं तावत् चन्द्रस्य मण्डलको निरूपणीय स्तदनन्तरं तदाधारेण

मुहुत्तेणं चंदे केवतियाइं भागसताइं गच्छइ) गमन करता हुवा चन्द्र एक एक मुहूर्त में मंडल के कितने सो भाग क्षेत्रों का व्याप्त करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री भगवान् कहते हैं-(ता जं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तस्स तस्स मंडलपरिक्खेवस्स सत्तरस अडसट्ठिं भागसए गच्छइ) उत्तरदिशा से या दक्षिणादिशा से गमन करता हुवा चन्द्र जिस मंडल को प्राप्त करके गमन करता है, उस उस मंडल संबंधि परिधि का सत्रहसो अडसठ १७६८। भागों को अर्थात् इनने प्रमाणवाले अंश प्रदेश में यावत् गमन करता है । तदनन्तर (मंडलं सतसहस्सेणं अट्ठाणउतिसतेहिं छेत्ता) मंडल परिधि को एक लाख नव हजार आठ सो से विभक्त कर के जितना भाग आवे उतने प्रमाण भागों में यावत् चंद्र गमन करता है ।

अब इसकी भावना दिखलाते हैं-पहले चंद्र का मंडल का निरूपण करे

ળના કેટલામાં ભાગ ક્ષેત્રોને વ્યાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता जं जं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तस्स तस्स मंडलपरिक्खेवस्स सत्तरस अडसट्ठिभागसए गच्छइ) ઉત્તરદિશાથી અથવા દક્ષિણ દિશાથી ગમન કરતો ચંદ્ર જે જે મંડળને પ્રાપ્ત કરીને ગમન કરે છે, તે તે મંડળ સંબંધી પરિધિના સત્તરસોઅડસઠ ૧૭૬૮ ભાગોને અર્થાત્ આટલા પ્રમાણવાળા અંશ પ્રદેશમાં યાવત્ ગમન કરે છે. તે પછી (मंडलं सत सहस्सेणं अट्ठाणउतिसतेहिं छेत्ता) મંડલ પરિધિને એક લાખ નવહજાર આઠસોથી ભાગ કરીને જેટલો ભાગ આવે એટલા પ્રમાણવાળા ભાગોમાં યાવત્ ચંદ્રગમન કરે છે.

હવે આની ભાવના બતાવવામાં આવે છે. પહેલાં ચંદ્રમંડળનું નિરૂપણ કરવું તે

मुहूर्त्तगतिपरिमाणं परिभावनीयम्। तत्र मण्डलकालनिरूपणे त्रैराशिकगणितप्रवृत्ति र्यथा एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे चन्द्रस्याष्टषष्ट्यधिकानि सप्तदशशतानि (१७६८) मण्डलार्द्धानि भवन्ति, तथा च त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि (१८३०) रात्रिन्दिवानि भवन्तीति पूर्वं प्रतिपादितं वर्त्तते, अतोऽनुपातो यथा—यद्यष्टषष्ट्यधिकैः सप्तदशभिः शतैः सकल युगवर्त्तिभिरर्द्धमण्डलैरष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि रात्रिन्दिवानि लभ्यन्ते तदैकेन सम्पूर्णमण्डलेन कति रात्रिन्दिवानि स्युरित्यत्र द्वाभ्यामर्द्धमण्डलाभ्यामेकं मण्डलं भवतीति मनसि निधाय गणितप्रवृत्तिर्विधेया यथा—($\frac{१८३०}{१७६८}+२=\frac{३६६०}{१७६८}=२+\frac{१२४}{१७६८}$) अन्त्यात्येन राशिना द्विकलक्षणेन मध्यमो राशिस्त्रिंशदधिकाष्टादशशतरूपो गुणित स्तदा जातानि षष्ट्यधिकानि षट् त्रिंशच्छतानि (३६६०) हरस्थेन राशिना अष्टषष्ट्यधिकसप्तदशशतरूपेण भक्तानि जाते लब्धे द्वे रात्रिन्दिवे शेषं तिष्ठति चतुर्विंशत्यधिकं शतं अष्टषष्ट्यधिकसप्तदशशतभागानामिति। ततश्च

तत्पश्चात् उसके आधार से मुहूर्तगति परिमाण का निरूपण करना चाहिये। उसमें मंडल काल के निरूपण में त्रैराशिक गणित प्रवृत्ति करनी चाहिये, जैसे कि—पांच वर्ष वाले एक युग में चंद्र का सत्रह सो अडसठ १७६८। अर्द्धमंडल होते हैं। तथा अठारह सो तीस १८३०। अहोरात्र होते हैं। इस प्रकार पहले प्रतिपादित किया ही है। अतः इसका अनुपात इस प्रकार से करें—जो सत्रह सो अडसठ से सकल युगवर्ति अर्द्धमंडल से अठारह सो तीस अहोरात्र लभ्य होते हैं तो संपूर्ण एक मंडल से कितने अहोरात्र होसकते हैं? इस प्रकार की विचारणा में दो अर्द्ध मंडलों से एक मंडल होता है, इस प्रकार मन में विचार करके गणित प्रवृत्ति करनी चाहिये—जैसे कि—$\frac{१८३०}{१७६८}+२=\frac{३६६०}{१७६८}=२\frac{१२४}{१७६८}$) यहां पर दो रूप अन्त्य राशि से मध्यराशि अठारह सो तीस का गुणा करे तो छत्तीससो साठ (३६६०) होता है इस का हरस्थान में रही हुई सत्रहसो अडसठ रूप राशि से भाग करे तो दो अहोरात्र लब्ध होते हैं तथा सत्रहसो अडसठिया

પછી તેના આધારથી મુહૂર્ત ગતિપરિમાણનું નિરૂપણ કરવું જોઈએ તેમાં મંડળકાળના નિરૂપણમાં ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ. જેમકે—પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં ચંદ્રના સત્તરસોઅડસઠ ૧૭૬૮, અર્ધમંડળો હોય છે. તથા અઢારસોત્રીસ ૧૮૩૦, અહોરાત્ર હોય છે. આ રીતે પહેલાં પ્રતિપાદિત કર્યું જ છે, તેથી આનો અનુપાત આ પ્રમાણે કરવો જો સત્તરસોઅડસઠથી સકલ યુગવર્તિ અર્ધમંડળથી અઢારસોત્રીસ અહોરાત્ર લભ્ય થાય તો સંપૂર્ણ એક મંડળથી કેટલા અહોરાત્ર થાય છે? આ પ્રમાણેની વિચારણામાં બે અર્ધમંડળોથી એક મંડળ થાય છે. આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરીને ગણિત પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. જેમકે—$\frac{૧૮૩૦}{૧૭૬૮}+૨=\frac{૩૬૬૦}{૧૭૬૮}=૨+\frac{૧૨૪}{૧૭૬૮}$) અહીં બે રૂપ અંતિમ રાશિથી અઢારસોત્રીસ રૂપ મધ્યરાશિનો ગુણાકાર કરવાથી છત્રીસસોસાઈઠ (૩૬૬૦) થાય છે. તેનો હરસ્થાનમાં રહેલ સત્તરસોઅડસઠરૂપ રાશિથી ભાગ કરવાથી બે અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તથા સત્તરસો

एकैकस्मिन् रात्रिन्दिवे त्रिंशन्मुहूर्त्ता भवन्तीत्यतस्त्रिंशता गुण्यन्ते $\frac{124\times 30}{1768}=\frac{3720}{1768}$ जातानि विंशत्यधिकानि सप्तत्रिंशच्छतानि एतेषां अष्टषष्ट्यधिक सप्तदशशतरूपेण हरेण भागहरणं-$\frac{3720}{1768}=(2+\frac{184}{1768}=2+\frac{23}{221})$ लब्धौ द्वौ मुहूर्त्तौ, शेषं तिष्ठति चतुरशीत्यधिकं शतं । तत्र च हारभाज्यौ अष्टभिरपवर्तितौ जाताः भाज्यस्थाने त्रयोविंशतिः, हरस्थाने च एकविंशत्यधिकं शतद्वयमिति सर्वेषामेकत्रन्यासे-(२ । २ । $\frac{23}{221}$) अत आगतं द्वे रात्रिन्दिवे, द्वौमुहूर्त्तौ एकस्य मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिरेकविंशत्यधिकशतद्वयभागा इति ॥ एतावता कालेन चन्द्रः द्वे अर्द्धमण्डले परिपूर्णे चरति ॥ अत्रैतदुक्तं भवति-एतावता कालेन परिपूर्णमेकं मण्डलं चरति चन्द्रः इति एतदेवमेकमण्डलस्य कालपरिमाणं परिज्ञातं (२ । २ । $\frac{23}{221}$) साम्प्रतमेतदाधारेण मुहूर्त्तगतिपरिमाणं विचार्य्यते-तत्र प्रथमे तेषामेव सवर्णनं क्रियते (२ । २ $\frac{23}{221}$) अत्र ये द्वे रात्रिन्दिवे ते मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्येते जाताः षष्टिर्मुहूर्त्ताः ६०-२ × ३०

एक सो चोतीस राशि शेष बचता है । तत्पश्चात् एक एक अहोरात्र में तीस मुहूर्त होते हैं अतः इसको तीस से गुणा करे जैसे कि-$\frac{124+30}{1768}=\frac{3720}{1768}$ गुणा करने से तीन हजार सात सो वीस होते हैं, इस संख्या का सत्रहसो अडसठ हर स्थानवाली राशि से भाग करे $\frac{3720}{1768}=(2+\frac{184}{1768}=2+\frac{23}{221})$ भाग करने से दो मुहूर्त लब्ध होते हैं तथा एक सो चौराशि शेष रहता है । उसमें हर एवं भाज्यराशि को आठ से अपवर्तित करे तो भाज्य स्थान में तेईस तथा हरस्थान में दो सो इक्कीस होते हैं । सब को इकट्ठा करने से (२ । २ । $\frac{23}{221}$) इस प्रकार दो अहोरात्र एवं दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का दो सो इक्कीसिया तेईस भाग होते हैं । इतने काल में चंद्र दो अर्ध मंडलपुरा गमन करता है । यहां पर इस प्रकार से कहा जाता है-इतने काल में चंद्र परिपूर्ण एक मंडल का संचार करता है । इस प्रकार एक मंडल का कालपरिमाण का विचार किया जाता है-प्रथम इन का ही सवर्णन करें (२ । २ । $\frac{23}{221}$) इनमें दो अहोरात्र का मुहूर्त करने के लिये

અડસઠિયા એકસોચોવીસ શેષ રહે છે. તે પછી એક એક અહોરાત્રમાં ત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે. તેથી આનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. જેમકે-$\frac{124}{1768}+30=\frac{3720}{1768}$ ગુણાકાર કરવાથી ત્રણ હજારસાતસોવીસ થાય છે. આ સંખ્યાનો સત્તરસો અડસઠવાળી હરસ્થાનની સંખ્યાથી ભાગ કરવો $\frac{3720}{1768}=(2+\frac{184}{1768}=2\frac{23}{221})$ ભાગ કરવાથી બે મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા એકસોચોર્યાશી શેષ રહે છે તેમાં હર અને ભાજ્ય રાશિને આઠથી અપવર્તિત કરે તો ભાજ્ય સ્થાનમાં તેવીસ તથા હરસ્થાનમાં બસોએકવીસ થાય છે. બધાને મેળવવાથી (૨।૨। $\frac{23}{221}$) આ રીતે બે અહોરાત્ર અને બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બસોએકવીસા તેવીસ ભાગ થાય છે આટલા કાળમાં ચંદ્ર બે અર્ધમંડળ પુરા ગમન કરે છે. અહીયાં આ પ્રમાણે કહેવાય છે. આટલા કાળમાં ચંદ્ર પરિપૂર્ણ એક મંડળનો સંચાર કરે છે. આ રીતે એક મંડળના કાળ પરિમાણનો વિચાર કરવામાં આવે છે. પહેલાં આનુંજ સવર્ણન કરવું

६० । अत्रोपरितनौ द्वौ मुहूर्त्तौ प्रक्षिप्तौ ६०+२=६२ जाता द्वाषष्टिर्मुहूर्त्ताः=६२ अतस्तत् स्वरूपमेवं जातं (६२+$\frac{२३}{२२१}$) पुनरत्र (छेदघ्न रूपेषु लवाघनर्ण) मित्यादिना–६२+$\frac{२३}{२२१}$=$\frac{१३७०२+२४}{२२१}$=$\frac{१३७२५}{२२१}$ । अत्र द्वाषष्टिः एकविंशत्यधिकशतद्वयेन गुणिताः जातानि त्रयोदश-सहस्राणि सप्तशतानि द्व्यधिकानि । तत्र च त्रयोविंशतिः प्रक्षिप्यन्ते जातानि त्रयोदश सहस्राणि सप्तशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि–$\frac{१३७२५}{२२१}$ एकविंशत्यधिकशतद्वयभागानामिति एतत् खलु एकमण्डलकालगतमुहूर्त्तसत्क एकविंशत्यधिकशतद्वयभागानां परिमाणमित्यर्थः ॥ ततश्चात्र त्रैराशिकगणितप्रवृत्तिर्यथा यद्येभिस्त्रयोदशभिः सहस्रैः पञ्चविंशत्यधिकैः सप्तभिः शतै शतद्वयभागानां मण्डलभागाः एकं शतसहस्रमष्टानवतिः शतानि लभ्यन्ते तदा एकेन मुहूर्त्तेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना $\frac{१०९८००\times१}{\frac{१३७२५}{२२१}}$=$\frac{१०९८००\times१\times२२१}{१३७२५}$=$\frac{२४२६५८००}{१३७२५}$=

१७६८ अत्र (छेदं लवं च परिवर्त्य हरस्य शेष) इत्यादिना नियमेन छेदराशेच्छेदस्य एकविंश-

तीस से गुणा करें, तो साठ मुहूर्त होते हैं । २×३०=६० यहां ऊपर का दो मुहूर्त को प्रक्षिप्त करे ६०+२=६२ तो बासठ मुहूर्त होते हैं । ६२। अतः इस का स्वरूप इस प्रकार से होते हैं–(६२+$\frac{२३}{२२१}$) पुनः यहां पर (छेदघ्न रूपेषु लवा-घनर्ण) इत्यादि से ६२+$\frac{२३}{२२१}$=$\frac{१३७०२+२३}{२२१}$=$\frac{१३७२५}{२२१}$) यहां पर बासठ को दो सो इक्कीस से गुणा करने से तेरह हजार सात सो दो होते हैं । इसमें तेइस का प्रक्षेप करे तो दो सो इक्कीसिया तेरह हजार सात सो पचीस होते हैं $\frac{१३७२५}{२२१}$। यह एक मंडल काल में रहे हुवे मुहूर्त का दो सो इक्कीस भाग परिमाण होता है । यहां पर त्रैराशिक गणित प्रवृत्ति इस प्रकार से है–यह तेरह हजार सातसो पचीस से दो सो भाग का मंडल भाग एक लाख अठाणवें सौ लभ्य होता है तो एक मुहूर्त से कितना लभ्य होते हैं । इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करे $\frac{१०९८००+१}{१३७२५}$=$\frac{१०९८००+१+२२१}{१३७२५}$=$\frac{२४२६५८००}{१३७२५}$=१७६८ यहां पर (छेदं लवं च परिवर्त्य

(२२।$\frac{२३}{२२१}$) આમાં જે બે અહોરાત્ર છે તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણવાથી સાઈઠ મુહૂર્ત થાય છે. ૨+૩૦=૬૦ આમાં ઉપરના બે મુહૂર્તનો પ્રક્ષેપ કરવો ૬૦+૨=૬૨ તો બાસઠ મુહૂર્ત થાય છે. (૬૨) તેથી આનું સ્વરૂપ આ રીતે થાય છે. (૬૨+$\frac{૨૩}{૨૨૧}$) ફરીથી અહીં (छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्ण) ઈત્યાદિથી ૬૨+$\frac{૨૩}{૨૨૧}$=$\frac{૧૩૭૦૨}{૨૨૧}$=૨૩$\frac{૧૩૭૨૫}{૨૨૧}$) અહીં બાસઠનો બસોએક વીસથી ગુણાકાર કરવાથી તેરહજાર સાતસોબે થાય છે. તેમાં તેવીસ મેળવે તો બસોએકવીસા તેરહજારસાતસોપચીસ થાય છે. $\frac{૧૩૭૨૫}{૨૨૧}$ આ એક મંડળ કાળમાં રહેલ મુહૂર્તના બસો એકવીસ ભાગ પરિમાણ થાય છે. અહીં ત્રૈરાશિક ગણિતપ્રવૃત્તિ આ રીતે થાય છે, આ તેરહજારસાતસોપચીસથી બસોમા ભાગના મંડળ ભાગ એક લાખ અઠાણુ સો લભ્ય થાય છે, તો એક મુહૂર્તથી કેટલા મુહૂર્ત ભાગ લભ્ય થાય? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી, $\frac{૧૦૯૮૦૦}{૧૩૭૨૫}$+૧=$\frac{૧૦૯૮૦૦}{૧૩૭૨૫}$+૧+૨૨૧=$\frac{૨૪૨૬૫૮૦૦}{૧૩૭૨૫}$=૧૭૬૮ અહીં (छेदं लवं च

एकैकस्मिन् रात्रिन्दिवे त्रिंशन्मुहूर्त्ता भवन्तीत्यतस्त्रिंशता गुण्यन्ते $\frac{124\times 30}{1768}=\frac{3720}{1768}$ जातानि विंशत्यधिकानि सप्तत्रिंशच्छतानि एतेषां अष्टषष्ट्यधिक सप्तदशशतरूपेण हरेण भागहरणं- $\frac{3720}{1768}$=(२+$\frac{184}{1768}$=२+$\frac{23}{221}$) लब्धौ द्वौ मुहूर्त्तौ, शेषं तिष्ठति चतुरशीत्यधिकं शतं । तत्र च हारभाज्यौ अष्टभिरपवर्तितौ जाताः भाज्यस्थाने त्रयोविंशतिः, हरस्थाने च एकविंशत्यधिकं शतद्वयमिति सर्वेषामेकत्रन्यासे-(२ । २ । $\frac{23}{221}$) अत आगतं द्वे रात्रिन्दिवे, द्वौमुहूर्त्तौ एकस्य मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशतिरेकविंशत्यधिकशतद्वयभागा इति ॥ एतावता कालेन चन्द्रः द्वे अर्द्धमण्डले परिपूर्णे चरति ॥ अत्रैतदुक्तं भवति-एतावता कालेन परिपूर्णमेकं मण्डलं चरति चन्द्रः इति एतदेवमेकमण्डलस्य कालपरिमाणं परिज्ञातं (२ । २ । $\frac{23}{221}$) साम्प्रतमेतदाधारेण मुहूर्त्तगतिपरिमाणं विचार्य्यते-तत्र प्रथमे तेषामेव सवर्णनं क्रियते (२ । २ $\frac{23}{221}$) अत्र ये द्वे रात्रिन्दिवे ते मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्येते जाताः षष्टिर्मुहूर्त्ताः ६०-२ × ३०

एक सो चोतीस राशि शेष बचता है । तत्पश्चात् एक एक अहोरात्र में तीस मुहूर्त होते हैं अतः इसको तीस से गुणा करे जैसे कि-$\frac{124+30}{1768}=\frac{3720}{1768}$ गुणा करने से तीन हजार सात सो बीस होते हैं, इस संख्या का सत्रहसो अडसठ हर स्थानवाली राशि से भाग करे $\frac{3720}{1768}$=(२+$\frac{184}{1768}$=२+$\frac{23}{221}$) भाग करने से दो मुहूर्त लब्ध होते हैं तथा एक सो चौराशि शेष रहता है । उसमें हर एवं भाज्यराशि को आठ से अपवर्तित करे तो भाज्य स्थान में तेईस तथा हरस्थान में दो सो इक्कीस होते हैं । सब को इकट्ठा करने से (२ । २ ।$\frac{23}{221}$) इस प्रकार दो अहोरात्र एवं दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का दो सो इक्कीसिया तेईस भाग होते हैं । इतने काल में चंद्र दो अर्ध मंडलपुरा गमन करता है । यहां पर इस प्रकार से कहा जाता है-इतने काल में चंद्र परिपूर्ण एक मंडल का संचार करता है । इस प्रकार एक मंडल का कालपरिमाण का विचार किया जाता है-प्रथम इन का ही सवर्णन करें (२ । २ । $\frac{23}{221}$) इनमें दो अहोरात्र का मुहूर्त करने के लिये

અડસઠિયા એકસોચોવીસ શેષ રહે છે. તે પછી એક એક અહોરાત્રમાં ત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે. તેથી આનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. જેમકે-$\frac{124}{1768}$+૩૦=$\frac{3720}{1768}$ ગુણાકાર કરવાથી ત્રણ હજારસાતસોવીસ થાય છે. આ સંખ્યાનો સત્તરસો અડસઠવાળી હરસ્થાનની સંખ્યાથી ભાગ કરવો $\frac{3720}{1768}$=(૨+$\frac{184}{1768}$=૨$\frac{23}{221}$) ભાગ કરવાથી બે મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા એકસોચોર્યાશી શેષ રહે છે તેમાં હર અને ભાજ્ય રાશિને આઠથી અપવર્તિત કરે તો ભાજ્ય સ્થાનમાં તેવીસ તથા હરસ્થાનમાં બસોએકવીસ થાય છે. બધાને મેળવવાથી (૨।૨। $\frac{23}{221}$) આ રીતે બે અહોરાત્ર અને બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બસોએકવીસા તેવીસ ભાગ થાય છે આટલા કાળમાં ચંદ્ર બે અર્ધમંડળ પુરા ગમન કરે છે. અહીંયાં આ પ્રમાણે કહેવાય છે. આટલા કાળમાં ચંદ્ર પરિપૂર્ણ એક મંડળનો સંચાર કરે છે. આ રીતે એક મંડળના કાળ પરિમાણનો વિચાર કરવામાં આવે છે. પહેલાં આનુંજ સવર્ણન કરવું

६० । अत्रोपरितनौ द्वौ मुहूर्त्तौ प्रक्षिप्तौ ६०+२=६२ जाता द्वाषष्टिर्मुहूर्त्ताः=६२ अतस्तत् स्वरूपमेवं जातं ($६२+\frac{२३}{२२१}$) पुनरत्र (छेदघ्न रूपेषु लवाधनर्ण) मित्यादिना–$६२+\frac{२३}{२२१}=\frac{१३७०२+२४}{२२१}=\frac{१३७२५}{२२१}$ । अत्र द्वाषष्टिः एकविंशत्यधिकशतद्वयेन गुणिताः जातानि त्रयोदश-सहस्राणि सप्तशतानि द्व्यधिकानि । तत्र च त्रयोविंशतिः प्रक्षिप्यन्ते जातानि त्रयोदश सहस्राणि सप्तशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि–$\frac{१३७२५}{२२१}$ एकविंशत्यधिकशतद्वयभागानामिति एतत् खलु एकमण्डलकालगतमुहूर्त्तसत्क एकविंशत्यधिकशतद्वयभागानां परिमाणमित्यर्थः ॥ ततश्चात्र त्रैराशिकगणितप्रवृत्तिर्यथा यद्येभिस्त्रयोदशभिः सहस्रैः पञ्चविंशत्यधिकैः सप्तभिः शतै शतद्वयभागानां मण्डलभागाः एकं शतसहस्रमष्टानवतिः शतानि लभ्यन्ते तदा एकेन मुहूर्त्तेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना $\frac{१०९८००\times१}{\frac{१३७२५}{२२१}}=\frac{१०९८००\times१\times२२१}{१३७२५}=\frac{२४२६५८००}{१३७२५}=$ १७६८ अत्र (छेदं लवं च परिवर्त्य हरस्य शेष) इत्यादिना नियमेन छेदराशेच्छेदस्य एकविंश-

---

तीस से गुणा करें, तो साठ मुहूर्त होते हैं । २×३०=६० यहां ऊपर का दो मुहूर्त को प्रक्षिप्त करे ६०+२=६२ तो बासठ मुहूर्त होते हैं । ६२। अतः इस का स्वरूप इस प्रकार से होते हैं–($६२+\frac{२३}{२२१}$) पुनः यहां पर (छेदघ्न रूपेषु लवाधनर्ण) इत्यादि से $६२+\frac{२३}{२२१}=\frac{१३७०२+२३}{२२१}=\frac{१३७२५}{२२१}$) यहां पर बासठ को दो सो इक्कीस से गुणा करने से तेरह हजार सात सो दो होते हैं । इसमें तेइस का प्रक्षेप करे तो दो सो इक्कीसिया तेरह हजार सात सो पचीस होते हैं $\frac{१३७२५}{२२१}$। यह एक मंडल काल में रहे हुवे मुहूर्त का दो सो इक्कीस भाग परिमाण होता है । यहां पर त्रैराशिक गणित प्रवृत्ति इस प्रकार से है–यह तेरह हजार सातसो पचीस से दो सो भाग का मंडल भाग एक लाख अठाणवें सौ लभ्य होता है तो एक मुहूर्त से कितना लभ्य होते हैं । इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करे $\frac{१०९८००+१}{१३७२५}=\frac{१०९८००+१+२२१}{१३७२५}=\frac{२४२६५८००}{१३७२५}=$१७६८ यहां पर (छेदं लवं च परिवर्त्य

($२।२।\frac{२३}{२२१}$) આમાં જે બે અહોરાત્ર છે તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણવાથી સાઈઠ મુહૂર્ત થાય છે. ૨+૩૦=૬૦ આમાં ઉપરના બે મુહૂર્તનો પ્રક્ષેપ કરવો ૬૦+૨=૬૨ તો બાસઠ મુહૂર્ત થાય છે. (૬૨) તેથી આનું સ્વરૂપ આ રીતે થાય છે. ($૬૨+\frac{૨૩}{૨૨૧}$) ફરીથી અહીં (છેદઘ્નરૂપેષુ લવાધનર્ણ) ઈત્યાદિથી $૬૨+\frac{૨૩}{૨૨૧}=\frac{૧૩૭૦૨}{૨૨૧}=૨૩\frac{૧૩૭૨૫}{૨૨૧}$) અહીં બાસઠનો બસોએક વીસથી ગુણાકાર કરવાથી તેરહજાર સાતસોબે થાય છે. તેમાં તેવીસ મેળવે તો બસોએકવીસા તેરહજારસાતસોપચીસ થાય છે. $\frac{૧૩૭૨૫}{૨૨૧}$ આ એક મંડળ કાળમાં રહેલ મુહૂર્તના બસો એકવીસ ભાગ પરિમાણ થાય છે. અહીં ત્રૈરાશિક ગણિતપ્રવૃત્તિ આ રીતે થાય છે. આ તેરહજારસાતસોપચીસથી બસોમા ભાગના મંડળ ભાગ એક લાખ અઠાણુ સો લભ્ય થાય છે, તો એક મુહૂર્તથી કેટલા મુહૂર્ત ભાગ લભ્ય થાય? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી, $\frac{૧૦૯૮૦૦}{૧૩૭૨૫}+૧=\frac{૧૦૯૮૦૦}{૧૩૭૨૫}+૧+૨૨૧=\frac{૨૪૨૬૫૮૦૦}{૧૩૭૨૫}=$૧૭૬૮ અહીં (છેદં લવં ચ

त्यधिकशतद्वयरूपस्य परिवर्त्तनेनोपरितनस्य भाज्यराशेर्गुणकस्थाने निवेशो जातस्ते-नान्त्येन राशिना एककरूपेण मध्यमो राशिर्गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति, ततश्चोपरितनगतेन सर्वाधस्थितहरस्वरूपेण एकविंशत्यधिकशतद्वयरूपेण स एव मध्यमो राशिर्गुणितः जाते द्वे कोट्यौ द्विचत्वारिंशल्लक्षाः पञ्चषष्टिः सहस्राणि अष्टौशतानि इति–२४२६५८०० एतेषां त्रयोदशभिः सहस्रैः सप्तभिः शतैः पञ्चविंशत्यधिकैः भागहरणेन लब्धानि अष्टषष्ट्यधिकानि सप्तदशशतानि १७६८। एतावतो भागान् यत्र तत्र वा मण्डले मुहूर्त्तेनैकेन चन्द्रो गच्छतीति सिद्धयति ॥–अथ सूर्यस्य मुहूर्त्तचारसम्बन्धी प्रश्नः–'ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं सूरिए केवतियाइं भागसयाइं गच्छई' तावत् एकैकेन मुहूर्त्तेण सूर्यः कियन्ति भागशतानि गच्छति ! तावदिति पूर्ववत् भ्रमन् सूर्यः स्वकीयस्य मण्डलस्य कियन्ति भागशतानि गच्छत्येकेन मुहूर्त्तेनेति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता जं जं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तस्स

हरस्य शेष) इत्यादि नियम से छेद राशि का छेद करके दो सो इक्कीस का परिवर्तन करने से उपर की भाज्य राशि को गुणकस्थान में रखने से अन्त्य राशि एक से मध्य की राशि का गुणा करे तो भी उसी प्रकार रहता है। तत्पश्चात् ऊपर में रहे हुवे संख्या का सब के नीचे के स्थान में हरस्थान रूप दो सो इक्कीस से वह मध्य की राशि को गुणा करे तो दो करोड बयालीस लाख पैंसठ हजार एवं आठ सो होते हैं। २४२६५८००। इनको तेरह हजार सात सो पचीस से भाग करने से सत्रह सो अडसठ होते हैं। इतने भागों में जिस किसी मंडल में एक मुहूर्त में चंद्र गमन करता है ऐसा सिद्ध होता है।

अब सूर्य के मुहूर्तचार के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं सूरिए केवतियाइं भागसयाइं गच्छई) भ्रमण करता हुवा सूर्य अपने मंडल के कितने सौ भागों में एक मुहूर्त में गमन करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–

परिवर्त्य हरस्य शेषः) ઇત્યાદિ નિયમથી છેદરાશિનો છેદ કરવાથી બસોએકવીસના પરિવર્તન કરવાથી ભાજ્યરાશિને ગુણક સ્થાનમાં રાખવાથી અંતિમ રાશિ એકથી મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરે તો પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી ઉપર રહેલી સંખ્યાનો સૌથી નીચેના સ્થાનમાં હરસ્થાનમાં રહેલ બસોએકવીસવાળી સંખ્યાથી મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરવાથી બે કરોડ બેંતાલીસ લાખ પાંસઠહજાર અને આઠસો થાય છે. ૨૪૨૬૫૮૦૦) આનો તેર હજારસાતસો પચીસથી ભાગ કરવાથી સત્તરસોઅડસઠ થાય છે. આટલા ભાગોમાં મંડળમાં એક મુહૂર્તમાં ચંદ્ર ગમન કરે છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્યના મુહૂર્તચાર વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.–(ता एगमेगेणं मुहुत्तणं सूरिए केवतियाइं भागसयाइं गच्छइ) ભ્રમણ કરતો સૂર્ય પોતાના મંડળના કેટલા સોભાગોમાં એક મુહૂર્તમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને

तस्स मंडलपरिक्खेवस्स अट्ठारस तीसे भागसए गच्छइ, मंडलं सतसहस्सेणं अट्ठाणउतीसतेहिं छेत्ता' तावत् यत् यत् मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तस्य-तस्य मण्डलपरिक्षेपस्य अष्टादशत्रिंशत् भागशतानि गच्छति-मण्डलं शतसहस्रेण अष्टानवति शतैश्छित्वा ॥-तावदिति पूर्ववत् यत् यत् मण्डलं समुपादाय गच्छति सूर्यस्तस्य तस्य मण्डलस्य-मण्डलसम्बन्धिनः परिक्षेपस्य-परिधेः अष्टादशभागशतानि त्रिंशदधिकानि (१८३०) गच्छति । अत्रोदाहरणं प्रतिपादयति-मण्डलं शतसहस्रेण अष्टानवत्या च छित्वा एतदुपपद्येत, इति संकेतः ॥ अत्रापि गणितप्रक्रियायमापयतः सूर्यः एकेनाहोरात्रेणैकमर्द्धमण्डलं गच्छति द्वाभ्यां चाहोरात्राभ्यां सम्पूर्णं मण्डलं चरति, अहोरात्र द्वये षष्टिमुहूर्त्ताः भवन्ति, एकस्मिन् मण्डले चैकं शतसहस्रं अष्टानवतिः शतानि मण्डलभागानां भवन्ति, तेनात्र त्रैराशिकप्रवृत्ति यथा-यदि षष्ट्या मुहूर्त्तैरेकं शतसहस्रं अष्टानवतिः शतानि मण्डलभागानां लभ्यन्ते तदा एकेन मुहूर्त्तेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना-$\frac{१०९८००\times१}{६०}$=१८३० अत्रान्त्येन राशिना मध्यो रशि र्गुणितः

(ता जं जं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तस्स तस्स मंडलपरिक्खेवस्स अट्ठाणउती सतेहिं छेत्ता) सूर्य जो जो मंडल को प्राप्त करके गमन करता है, उस मंडल की परिधि का अठारह सो तीस १८३० भागों में गमन करता है। इस विषय में उदाहरण दिखलाते हैं-मंडल को एक लाख नव हजार आठ सो से छेद करके यह होता है। यहां पर भी गणितप्रक्रिया की जाती है। सूर्य एक अहोरात्र में एक अर्द्ध मंडल में गमन करता है, तथा दो अहोरात्र में संपूर्ण मंडल में गमन करता है। दो अहोरात्र के साठ मुहूर्त होते हैं एक मंडल में एक लाख नव हजार आठ सो मंडल के भाग होते हैं, अतः यहां पर त्रैराशिक प्रवृत्ति की जाती है जो इस प्रकार से है-जो साठ मुहूर्त से एक लाख नव हजार आठ सो मंडल भाग लभ्य होते हैं तो एक मुहूर्त में कितने भाग लभ्य होते हैं? यह जानने के लिये तीन राशि की स्थापना की जाती

ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता जं जं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तस्स तस्स मंडलपरिक्खेवस्स अट्ठारसतीसे भागसए गच्छइ, मंडलं सतसहस्सेणं अट्ठाणउतीसतेहिं छेत्ता) સૂર્ય જેજે મંડળોને પ્રાપ્ત કરીને ગમન કરે છે, તેમાં મંડળની પરિધિના અઢારસોત્રીસ ૧૮૩૦ ભાગોમાં ગમન કરે છે. આ સંબંધમાં ઉદાહરણ બતાવવામાં આવે છે. મંડળને એક લાખ નવહજાર આઠસોથી છેદીને આ પ્રમાણ થાય છે અહીંયાં પણ ગણિતપ્રક્રિયા કરવામાં આવે છે. સૂર્ય એક અહોરાત્રમાં એક અર્ધમંડળમાં ગમન કરે છે. અને બે અહોરાત્રમાં સંપૂર્ણ મંડળમાં ગમન કરે છે. બે અહોરાત્રના સાઈઠ મુહૂર્તો થાય છે. એક મંડળમાં એક લાખ નવહજાર આઠસો મંડળના ભાગો હોય છે. તેથી ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે. જે આ પ્રમાણે છે. જો સાઈઠ મુહૂર્તથી એકલાખ નવહજારઆઠસો મંડળ ભાગો લભ્ય થાય તો એક મુહૂર્તમાં કેટલા મંડળ ભાગો લભ્ય થઈ શકે?

षष्टयभक्त श्चेत्युपपद्यते–अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि (१८३०) एतावतो भागान् मण्डलस्य एकैकेन मुहूर्त्तेन सूर्यो गच्छति ॥ अथ नक्षत्रचारसम्बन्धी प्रश्नः–'ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं णक्खत्ते केवइयाइं भागसयाइं गच्छइ ?,' तावत् एकैकेन मुहूर्त्तेन नक्षत्रं कियन्ति भागशतानि गच्छति ? ॥ तावदिति प्राग्वत् नक्षत्रमेकैकेन मुहूर्त्तेन मण्डलस्य कियतो भागान् गच्छतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता जं जं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तस्स–तस्स मंडलस्स परिक्खेवस्स अट्ठारस पणतीसे भागसए गच्छइ, मंडलं सतसहस्सेण अट्ठाणउतिसएहिं छेत्ता' तावत् यत् यत् मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तस्य–तस्य मण्डलस्य परिक्षेपस्य अष्टादश पञ्चत्रिंशानि भागशतानि गच्छति, मण्डलं शतसहस्रेण अष्टानवत्या शतैश्छित्वा ॥–तावदिति पूर्ववत् यत् यत् मण्डलं–आत्मीय परिभोगकालावधि प्रतिनियतं क्षेत्रं–मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तस्य तस्य चात्मीयस्य मण्डलस्य सम्बन्धिनः परिक्षेपस्य–परिधेरष्टादशभागशतानि पञ्चत्रिंशतानि–पञ्चत्रिंशदधिकानि १८३५ गच्छति । मण्डलं

है–$\frac{१०९८००+१}{६०}$=१८३० यहां पर अन्त्यराशि से मध्य की राशि का गुणा करके उसको साठ से भाग करने से अठारह सो तीस १८३०। आते हैं। मंडल के इतना भागों में सूर्य एक मुहूर्त में जाता है।

अब श्री गौतमस्वामी नक्षत्रचार विषयक प्रश्न पूछते हैं–(ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं णक्खत्ते केवइयाइं भागसयाइं गच्छइ) हे भगवन् एक एक मुहूर्त में नक्षत्र कितने सो भागों में गमन करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता जं जं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तस्स तस्स मंडलस्स परिक्खेवस्स अट्ठारस पणतीसे भागसए गच्छइ मंडलं सतसहस्सेण अट्ठाणउतिसएहिं छेत्ता) जो जो मंडल अर्थात् अपने परिभोग काल पर्यन्त का प्रतिनियत क्षेत्र में गमन करता है उस उस अपने मंडल संबंधि परिधि का अठारह सो पैंतीस भागों में गमन करता है। मंडल को

આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. $\frac{१०९८००+१}{६०}$=૧૮૩૦ અહીં અંતિમ રાશીથી મધ્ય રાશીનો ગુણાકાર કરીને તેને સાઈઠથી ભાગ કરવાથી અઢારસોત્રીસ ૧૮૩૦ આવે છે. મંડળના આટલા ભાગોમાં સૂર્ય એક મુહૂર્તમાં ગમન કરે છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી નક્ષત્ર ચાર સંબંધી પ્રશ્ન પૂછે છે.–(ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं णक्खत्ते केवइयाइं भागसयाइं गच्छइ) હે ભગવન્ એક એક મુહૂર્તમાં નક્ષત્ર કેટલા સો ભાગોમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता जं जं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरइ तस्स तस्स मंडलस्स परिक्खेवस्स अट्ठारसपणतीसे भागसए गच्छइ, मंडलं सतसहस्सेण अट्ठाणउतिसएहिं छेत्ता) જે જે મંડળ અર્થાત્ પોતાના પરિભોગ કાળ પર્યન્તના પ્રતિનિયત ક્ષેત્રમાં ગમન કરે છે. તેતે પોતાના મંડલ સંબંધી પરિધિના અઢારસો પાંત્રીસ ભાગોમાં ગમન કરે છે. મંડળને

शतसहस्रेण अष्टानवत्याशतैश्छित्वा–१०९८०० एभिर्विभज्येति०

अत्रास्मिन्विषये कियन्मात्रं गणितभागं प्रदर्श्यते

पूर्वोदित प्रकारवदत्रापि प्रथमतो कालो निरूपणीयस्तदनन्तरं तदाधारेणैव मुहूर्त्तगतिपरिमाणभावना भावनीया स्यात् तत्र च मण्डलकालप्रमाणचिन्तायां त्रैराशिकगणितप्रवृत्तिर्यथा–यद्यष्टादशभिः शतैः पञ्चत्रिंशदधिकैः सम्पूर्णयुगभाविभिरर्द्धमण्डलैः अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि रात्रिन्दिवानां लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यामर्द्धमण्डलाभ्यां–परिपूर्णनैकेन मण्डलेनेति यावत् किं स्यादिति राशित्रयस्थापना–$\frac{1830\times 2}{1835}=\frac{3660}{1835}=1+\frac{1825}{1835}$ अत्रान्त्येन राशिना द्विकरूपेण मध्यमो राशि स्त्रिंशदधिकाष्टादशशतरूपो गुणितस्तदा जातानि षष्ट्यधिकानि षट् त्रिंशच्छतानि ३६६० एतानि च हरस्थेन राशिना पञ्चत्रिंशदधिकाष्टादशशतरूपेण भक्तानि जातं एकं रात्रिन्दिवं, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चविंशत्यधिकान्यष्टादशशतानि पञ्चत्रिंशद-

---

एक लाख नव हजार आठ सो से छेद करके १०९८००। इस संख्या का भाग करें तो पूर्वोक्त संख्या मिल जाती है।

पूर्व कथित प्रकार के अनुसार यहां पर प्रथम काल का निरूपण करें, तत्पश्चात् उसके आधार से मुहूर्तगतिपरिमाण की भावना भावित करनी चाहिए॥ उसमें मंडलकालप्रमाण विचारणा में त्रैराशिक गणित प्रवृत्ति करनी चाहिये जैसे कि–यदि संपूर्ण युग भावि अर्द्ध मंडल का अठारह सो पैंतीस भागों से अठारह सो तीस अहोरात्र लभ्य होते हैं, तो दो अर्ध मंडल अर्थात् परिपूर्ण एक मंडल से कितना अहोरात्र होते हैं? इसको जानने के लिये यहां पर तीन राशि की स्थापना की जाती है–$\frac{1830+2}{1835}=\frac{3660}{1830}=1+\frac{1825}{1835}$ यहां पर दो रूप अन्त्य राशि से मध्य की राशि अठारह सो तीस का गुणा करे तो छत्तीस सो साठ होते हैं ३६६०। इस संख्या का हरस्थान की राशि जो अठारह सो पैंतीसरूप है उस से भाग करे तो एक अहोरात्र होता है तथा अठारह सो पैंतीस

એક લાખ નવહજાર આઠસોથી છેદીને ૧૦૯૮૦૦। આ સંખ્યાથી ભાગ કરવો જેથી પૂર્વોક્ત સંખ્યા મળી જાય છે.

પૂર્વકથિત પ્રકાર અનુસાર અહીં પહેલાં કાળનું નિરૂપણુ કરવું. તે પછી તેના આધારથી મુહૂર્તગતિ પરિમાણુની ભાવના ભાવિત કરવી તેમાં મંડળકાળ પ્રમાણુની વિચારણામાં ત્રૈરાશિક ગણિતની પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. જેમકે–યદિ સંપૂર્ણ યુગભાવી અર્ધમંડળના અઢારસોપાંત્રીસ ભાગથી અઢારસોત્રીસ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય તો બે અર્ધમંડળ અર્થાત્ પુરા એક મંડળથી કેટલા અહોરાત્ર થાય? આ જાણુવા માટે અહીં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જોઇએ. $\frac{1830+2}{1835}=\frac{3660}{1835}=1+\frac{1825}{1835}$ અહી બેરૂપ અંતિમરાશીથી મધ્યની અઢારસોતીસવાળી રાશીનો ગુણાકાર કરવાથી છત્રીસોસાઈઠ થાય છે ૩૬૬૦। આ સંખ્યાનો હરસ્થાનની રાશિ જે અઢારસો પાંત્રીસ છે. તેનાથી ભાગ કરવો, ભાગ કરવાથી એક

धिकाष्टादशशतभागानां $\frac{१८२५}{१८३५}$ ततो मुहूर्त्तकरणार्थमेतानि त्रिंशता गुण्यन्ते $\frac{१८२५}{१८३५}\times ३० = \frac{५४७५०}{१८३५} = २९ + \frac{१५३५}{१८३५} = २९ + \frac{३०७}{३६७}$ गुणनाज्जातानि चतुः पञ्चाशत् सहस्राणि सप्तशतानि पञ्चाशदधिकानि, एतानि चाष्टादशशतैः पञ्चत्रिंशदधिकै र्भक्तानि लब्धाः एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चत्रिंशदधिकानि पञ्चदशशतानि पञ्चत्रिंशदधिकाष्टादशशतभागानां $\frac{१५३५}{१८३५}$ अत्र भाज्यहारौ पञ्चभिरपवर्त्तितौ, जातानि भाज्यस्थाने सप्ताधिकानि त्रीणि शतानि, हर स्थाने च सप्तषष्टयधिकानि त्रीणिशतानि, सर्वेषामेकत्र संग्रहेण $(१ । २९ + \frac{३०७}{३६७})$ अत आगतं एकं रात्रिन्दिवं, एकस्य च रात्रिन्दिवस्यैकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तषष्टयधिकशतत्रय भागानां त्रीणिशतानि सप्तोत्तराणि । इदमेकैकस्मिन् मण्डले रात्रिन्दिवपरिमाणं $(१।२९ + \frac{३०७}{३६७})$ । इदानीमेतदाधारेण मुहूर्त्तगतिपरिमाणमानीयते—यथैकं रात्रिन्दिवं त्रिंशता संगुण्य तत्र मुहूर्त्तान् प्रक्षिप्य जाताः एकोनषष्टिर्मुहूर्त्ताः $१ \times ३० = ३०$ । $३० + २९$

भागात्मक अठारह सो पच्चीस शेष रहता है $\frac{१८२५}{१८३५}$ इसका मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे $\frac{१८२५}{१८३५} + ३० = \frac{५४७५०}{१८३५} = २९ + \frac{१५३५}{१८३५} = २९ + \frac{३०७}{३६७}$ गुणा करने से चोपन हजार सात सो पचास होते हैं। उनका अठारह सो पैंतीस से भाग करे तो उन्तीस मुहूर्त लब्ध होते हैं, तथा अठारह सो पैंतीस भागात्मक पंद्रह सो पैंतीस शेष रहता है। $\frac{१५३५}{१८३५}$ यहां पर भाज्य राशि एवं हर राशि को पांच से अपवर्तित करे तो भाज्य स्थान में तीन सो सात एवं हरस्थान में तीन सो सडसठ होतें हैं। इन सबको एक साथ करने से $(१।२९ + \frac{३०७}{३६७})$ इस प्रकार एक अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का उन्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का तीन सो सडसठ भागों का तीन सो सात भाग इस प्रकार एक एक मंडल में रात्रि दिवस का परिमाण $(१ । २९ + \frac{३०७}{३६७})$ होता है। अब इस आधार से मुहूर्त गति का परिमाण कहते हैं—जैसे एक अहोरात्र को तीस से गुणा करके उसमें उनतीस

અહોરાત્ર થાય છે. તથા અઢારસોપાંત્રીસ ભાગવાળા અઢારસોપચીસ શેષ રહે છે. $\frac{૧૮૨૫}{૧૮૩૫}$ આના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{૧૮૨૫}{૧૮૩૫} + ૩૦ = \frac{૫૪૭૫૦}{૧૮૩૫} = ૨૯ + \frac{૧૫૩૫}{૧૮૩૫} = ૨૯ + \frac{૩૦૭}{૩૬૭}$ ગુણાકાર કરવાથી ચોપનહજારસાતસોપચાસ થાય છે. તેને અઢારસોપાંત્રીસથી ભાગ કરવાથી ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત આવે છે. તથા અઢારસોપાંત્રીસ ભાગવાળા પંદરસો પાંત્રીસ શેષ રહે છે. $\frac{૧૫૩૫}{૧૮૩૫}$ અહીં ભાજ્ય રાશિ અને હરરાશિને પાંચથી અપવિર્તિત કરવાથી ભાજ્ય સ્થાનમાં ત્રણસોસાત અને હરસ્થાનમાં ત્રણસોસડસઠ થાય છે. આ બધાને એક સાથે બતાવે તો $(૧૨૯ + \frac{૩૦૭}{૩૬૭})$ આ રીતે એક અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના ઓગણત્રીસ મહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના ત્રણસો સડસઠ ભાગોના ત્રણસો સાત ભાગ આ રીતે એક એક મંડળમાં રાત્રિ દિવસનું પરિમાણ $(૧૨૯ + \frac{૩૦૭}{૩૬૭})$ થાય છે. હવે આ આધારથી મુહૂર્તગતિનું પરિમાણ કહેવામાં આવે છે. જેમકે એક અહોરાત્રનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરીને તેમાં ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત ઉમેરવાથી ઓગણસાઇઠ મુહૂર્ત આવી જાય છે.

=५९ । अत स्तत्स्वरूपमीह–$(59+\frac{307}{367})=\frac{21653+307}{367}=\frac{21960}{367}$ । अत्र (छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्ण) मित्यादिना सप्तषष्टयधिकानि त्रीणिशतानि, एकोनषष्ट्या संगुण्य सप्तोत्तरशत्रि त्रीणिशतानि तत्र संयोज्य जातानि एकविंशतिः सहस्राणि नवशतानि षष्ट्यधिकानि, सप्तषष्टयधिकशतत्रयभागानां–$\frac{21960}{367}$ अतोऽनुपातो यथा–यद्येभिः मुहूर्त्तगत सप्तषष्टयधिकशतत्रयभागानां एकविंशत्या सहस्रैर्नवभिः शतैः षष्ट्यधिकैर्यदि एकं शतसहस्रं अष्टानवतिः शतानि मण्डलभागानां लभ्यन्ते तदैकेन मुहूर्त्तेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना – $\frac{109800+1}{\frac{21960}{367}}$

$=\frac{109800\times1\times367}{21960}+367=\frac{40296600}{21960}=1835$ अत्रापि (छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्ण) मित्यादिना छेदराशेश्छेदं परिवर्त्य तेन च मध्यमोराशि र्गुणितः तदा जाता श्चतस्रः कोटयो द्वेलक्षे षण्णवतिः सहस्राणि षट् शतानि च–४०२९६६०० एतेषामाद्येन राशिना एकविंशतिः सहस्राणि नव-

मुहूर्त का प्रक्षेप करने से उनसठ मुहूर्त का होते हैं–१+३०=३०।३०+२९=५९ । इस प्रकार यहां $(59+\frac{307}{367})=\frac{21653}{367}+307=\frac{21960}{367}$) यहां (छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्ण) इत्यादि प्रकार से तीन सो सडसठ को उनसठ से गुणा करके उसमें तीन सो सात को मिलावे तो तीन सो साठ भाग वाले इक्कीस हजार नव सो साठ भाग होते हैं–$\frac{21960}{367}$, अतः इस प्रकार अनुपात होता है–यदि मुहूर्तगत तीन सो सडसठ भागों का इक्कीस हजार नव सो साठ भागों से जो एक लाख नव हजार आठ सो मंडल भाग लभ्य होते हैं तो एक मुहूर्त से कितना मंडल भाग लभ्य हो सकते हैं ? इसको समझने के लिये तीन राशि की स्थापना करें–$\frac{109800+1}{\frac{21960}{367}}=\frac{109800+1}{21960}+367=\frac{40296600}{21960}=1835$ यहां पर भी (छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्णः) इत्यादि से छेदराशि से छेद को परिवर्तित करके उससे मध्य की राशि को गुणित करे तो चार करोड दो लाख छियाणवे हजार छह सो होते हैं ४०२९६६००। इनको आद्यराशि जो इक्कीस हजार नव सो साठ है उससे भाग

૧+૩૦=૩૦।૩૦+૨૯=૫૯ આ રીતે અહીં $(59+\frac{307}{367})=\frac{21653}{367}+307=\frac{21960}{367}$ અહીં (छेदघ्न रूपेषु लवाधनर्ण) ઈત્યાદિ પ્રકારથી ત્રણસો સડસઠનો ઓગણસાઈઠથી ગુણાકાર કરીને તેમાં ત્રણસોસાત મેળવેતો ત્રણસો સડસઠ ભાગવાળા એકવીસહજાર નવસોસાઈઠ ભાગ થાય છે. $\frac{21960}{367}$ તેથી આ પ્રમાણે અનુપાત થાય છે કે–જો મુહૂર્તગત ત્રણસોસડસઠ ભાગોના એકવીસ હજાર નવસો સાઇઠ ભાગોથી જો એક લાખ નવ હજાર આઠસો મંડળ ભાગ લભ્ય થાય તો એક મુહૂર્તથી કેટલા ભાગ લભ્ય થઈ શકે ? આ સમજવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{109800+1}{\frac{21960}{367}}=\frac{109800\times1}{21960}+367=\frac{40296600}{21960}=1835$ અહીં પણ (छेदघ्न रूपेषु लवाधनर्ण) ઈત્યાદિ પ્રકારથી છેદરાશિથી છેદને પરિવર્તિત કરીને તેનાથી મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરે તો ચારકરોડ બે લાખ છન્નુહજાર છસો થાય છે.

शतानि षष्ट्यधिकानि इत्येवं रूपेण भागो ह्रियते तदा लब्धानि पञ्चत्रिंशदधिकानि अष्टादश-शतानि १८३५ एतावतो भागान् प्रतिमुहूर्त्तं नक्षत्रं गच्छति ॥ तदेवं यत श्चन्द्रो यत्र-तत्र वा मण्डले एकैकेन मुहूर्त्तेन मण्डलपरिक्षेपस्य-परिधेः सप्तदशशतानि अष्टषष्ट्यधिकानि १७६८ भागानां गच्छति, सूर्यश्च अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि-१८३० नक्षत्रं च अष्टादशशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि १८३५। यथाक्रमेण चन्द्र-सूर्य-नक्षत्राणामेकमुहूर्त्तगतमण्डलभागाः यथा-चन्द्रस्य-१७६८ । सूर्यस्य-१८३० । नक्षत्रस्य-१८३५ अतः सिद्धयति यत् सर्वाल्प-गतय श्चन्द्राः, चन्द्रेभ्यः शीघ्रगतयः सूर्याः, सर्व्येभ्यः शीघ्रगतिनि नक्षत्राणि, पञ्चतारा ग्रहास्तु वक्रानुवक्रा कुटिलाऋज्वी इत्यादिभिः अष्टविधगतिभेदैः अनियतगतिप्रस्थापनाः सन्ति, तेन तेषामुक्तप्रकारेण मुहूर्त्तगतिप्रमाणप्ररूपणं कर्तुं न शक्यत, उक्तंचान्यत्र 'चंदेहिं

करे तो अठारह सो पैंतीस १८३५ भाग लब्ध होते हैं। इतने भागों में नक्षत्र प्रत्येक मुहूर्त में गमन करता है। इससे यह फलित होता है कि चंद्र जिस किसी मंडल में एक मुहूर्त में मंडल की परिधि का सत्रह सो अडसठ १७६८ भागों में जाता है। सूर्य अठारह सो तीस १८३० भागों में तथा नक्षत्र अठा-रह सो पैंतीस १८३५ भागों में गमन करता है।

चंद्र, सूर्य एवं नक्षत्र का एक मुहूर्तगत मंडल भाग यथाक्रम से इस प्रकार होता है-चंद्र का-१७६८। सूर्य का-१८३०। तथा नक्षत्र का-१८३५। इस से यह सिद्ध होता है कि-सर्व से अल्पगति वाला चंद्र है, चंद्र से शीघ्रगति वाला सूर्य है तथा सब से शीघ्रगति वाला नक्षत्र होते हैं। पांच तारा ग्रह वक्र, अनुवक्र, कुटिल एवं ऋजु इस प्रकार आठ प्रकार की गति भेद से अनियत गति से गमन करने वाले होते हैं, अतः उनका उक्त प्रकार से मुहूर्तगति प्रमाण का प्ररूपण करना शक्य नहीं है। अन्यत्र कहा भी है-

---

४०२९६१००। આને આદ્ય રાશિ જે એકવીસહજાર નવસોસાઈઠ છે તેનાથી ભાગ કરે તો અઢારસોપાંત્રીસ ૧૮૩૫) ભાગ લબ્ધ થાય છે. આટલા ભાગોમાં નક્ષત્ર દરેક મુહૂર્તમાં ગમન કરે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-ચંદ્ર ગમે તે મંડળમાં એક મુહૂર્તમાં મંડળની પરિધિના સત્તરસો અડસડ ૧૭૬૮) ભાગોમાં જાય છે. સૂર્ય અઢારસોત્રીસ ૧૮૩૦ ભાગોમાં તથા નક્ષત્ર અઢારસોપાંત્રીસ ૧૮૩૫) ભાગોમાં ગમન કરે છે.

ચંદ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રના એક મુહૂર્તના મંડળ ભાગો યથાક્રમથી આ પ્રમાણે થાય છે. ચંદ્રના ૧૭૬૮। સૂર્યના ૧૮૩૦। તથા નક્ષત્રના ૧૮૩૫) આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-સૌથી થોડી ગતીવાળો ચંદ્ર છે. ચંદ્રથી શીઘ્રગતિવાળો સૂર્ય છે. તથા સૌથી વધારે ગતીવાળા નક્ષત્રો હોય છે. પાંચ તારાગ્રહ વક્ર, અનુવક્ર, કુટિલ અને ઋજુ આ રીતે આઠ પ્રકારની ગતિભેદથી અનિયતગતિથી ગમન કરવાવાળા હોય છે. તેથી તેમની ઉક્તપ્રકારથી મુહૂર્ત ગતિ પ્રમાણની પ્રરૂપણા કરવી શક્ય નથી અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.

सिग्घयरा सूरा सूरेहिं होंति णक्खत्ता । अणिययगइ पत्थाणा हवंति सेसा गहा सव्वे ॥१॥
अट्ठारसपणतीसे भागसए गच्छइ मुहुत्तेणं । णक्खत्तं चंदो पुण सत्तरससए उ अडसट्ठे ॥२॥
अट्ठारसभागसए तीसे गच्छइ रवीमुहुत्तेण । णक्खत्तसीमच्छेद सोचेव इहंपि णायव्वो ॥३॥'

छाया–चन्द्रेभ्यः शीघ्रगतयः सूर्याः सूर्येभ्यो भवन्ति नक्षत्राणि । अनियत गतिप्रस्थानाः भवन्ति शेषाः ग्रहा सर्वे ॥१॥ अष्टादश पञ्चत्रिंशानि भागशतानि मुहूर्त्तेन–नक्षत्रं चन्द्रः पुनः सप्तदशशतानि तु अष्टषष्टिः ॥२॥ अष्टादशभागशतानि त्रिंशानि गच्छति रविर्मुहूर्त्तेन । नक्षत्र-सीमाच्छेदः स चैव इहापि ज्ञातव्यः ॥३॥ एतेषां गाथात्रयाणामर्थो व्याख्यात एव सुगमार्थश्च ॥ नाक्षत्र–सीमाच्छेदः स एव अत्रापि मण्डलपरिधिरेव सीमा तेन मण्डलमेकेन शतसहस्रेण अष्टानवत्या च शतैः प्रविभक्त मित्यर्थः ॥ सू० ८३ ॥

सम्प्रति प्रतिपादितस्वरूपमेव चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां मण्डलभागविषयं सविशेषं कथयति–

मूलम्–'ता जया णं चंदं गइसमावण्णं सूरे गइसमावण्णे भवइ, सेणं गइमायाए केवइयं विसेसेइ ? बावट्ठिभागे विसेसेइ, ता जया णं चंदं गइसमावण्णं णक्खत्ते गइसमावण्णे भवइ से णं गइमायाए

'चंदेहिं सिग्घयरा सूरा सूरेहिं होंति णक्खत्ता ।
अणिवयगइ पत्थाणा हवंति सेसा गहा सव्वे ॥ १ ॥
अट्ठारस पणतीसे भागसए गच्छइ, मुहुत्तेणं ।
णक्खत्तं चंदो पुण सत्तरससए उ अडसट्ठे ॥ २ ॥
अट्ठारस भागसए तीसे गच्छइ रवी मुहुत्तेण ।
णक्खत्त सीमच्छेद सो चेव इहं पि णायव्वो ॥ ३ ॥

इन तीनों गाथाओं का अर्थ कथित हो ही गया है एवं सुगम भी है। नक्षत्र सीमा छेद वही यहां पर मंडल परिधि ही सीमा है, अतः एक लाख नव हजार आठ सो से विभक्त करना चाहिये ॥ सू० ८३ ॥

चंदेहिं सिग्घयरा सूरा सूरेहिं होंति णक्खत्ता ।
अणियय गइ पत्थाणा हवंति सेसा गहा सव्वे ॥१॥
अट्ठारस पणतीसे भागसए गच्छइ मुहुत्तेणं ।
णक्खत्तं चंदो पुण सत्तरससए उ अडसट्ठे ॥२॥
अट्ठारस सएतीसे गच्छइ रवी मुहुत्तेण ।
णक्खत्तसीमच्छेद सोचेव इहंपि णायव्वो ॥३॥

આ ત્રણે ગાથાઓનો અર્થ ઉપર કહેવાઇજ ગયેલ છે અને સરળ છે જેથી ફરી કહેલ નથી.

નક્ષત્ર સીમા છેદ એજ અહીં મંડળ પરિધિ સીમા છે. તેથી એકલાખ નવહજાર આઠસોથી ભાગ કરવા જોઇએ. ॥સૂ. ૮૩॥

केवइयं विसेसेइ ता, सत्तट्ठि भागे विसेसेइ ता जया णं सूरं गइसमावण्णं णक्खत्ते गइसमावण्णे भवइ, से णं गइमायाए केवइयं विसेसेइ ? ता पंचभागे विसेसेइ, ता जया णं चंदं गइसमावण्णं अभीयी णक्खत्तेणं गइसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासाएइ पुरच्छिमाए भागाए समासादित्ता णव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोएइ, जोअं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता विप्पजहाइ विगतजोई यावि भवइ, ता जया णं चंदं गइसमावण्णं सवणे णक्खत्ते गइसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासाएइ पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोअं जोएइ जोअं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोअं अणुपरियट्टित्ता विप्पजहइ विगतजोई यावि भवइ एवं एएणं अभिलावेणं णेतव्वं, पण्णरस मुहुत्ताइं तीसमुहुत्ताइं पणयालीस मुहुत्ताइं भाणितव्वाइं जाव उत्तरासाढा ॥ ता जया णं चंदं गइसमावण्णं गहे गइसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता चंदे णं सद्धिं जोगं जुंजति, जोगं जोएत्ता जोगं अणुवरियट्टइ जोगं अणुवरियट्टित्ता विप्पजहइ विगतजोई यावि भवइ । ता जया णं सूरं गइसमावण्णं अभीयी णक्खत्ते गईसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते सूरे णं सद्धिं जोयं जोएइ० जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ जोयं अणुपरिट्टित्ता विजेई विगतजोगी यावि भवइ, एवं अहोरत्ता छ एक्कवीसं मुहुत्ता य तेरस अहोरत्ता बारस मुहुत्ता य वीसं अहोरत्ता तिण्णि मुहुत्ता य सव्वे भणियव्वा जाव जया णं सूरं गइसमावण्णं उत्तरासाढा णक्खत्ते गइसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेई पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता वीसं अहोरत्ते तिण्णि य मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता विजेइ विजहइ विप्पजहइ विगतजोगी यावि भवइ, ता जया णं सूरं

गइसमावण्णं णक्खत्ते गहे, गइसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समा सादेइ पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता सूरेण सद्धिं जोयं जुंजइ जोयं जुंजेत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, अणुपरियट्टित्ता जाव विजेइ विगत- जोगी यावि भवइ ॥ सू० ८४॥

छाया—तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं सूर्यो गति समापन्नो भवति, स खलु गति- मात्रया कियतो विशेपयति ? द्वापष्टिभागान् विशेपयति, तावत यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं नक्षत्रं गतिसमापन्नं भवति, तत् खलु गतिमात्रया कियतो विशेपयति ! तावत् सप्तपष्टि- भागान् विशेपयति । तावत् यदा खलु सूर्यं गतिसमापन्नं नक्षत्रं गतिसमापन्नं भवति, स खलु गतिमात्रया कियतो विशेपयति ?, तावत् पञ्चभागान् विशेपयति, तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं भवति अभिजिन्नक्षत्रं खलु गतिसमापन्नं पौरस्त्यात् भागात् समासादयति पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य नवमुहूर्त्ता सप्तविंशतिं च सप्तपष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य चन्द्रेण सार्द्धं- योगं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति योगमनुपरिवर्त्य विप्रजहाति विगतयोगी चापि भवति। तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं भवति श्रवणनक्षत्रं गतिसमापन्नं पौरस्त्याद् भागात् समासादयति, पौरस्त्याद्भागात् समासाद्य त्रिशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति योगमनुपरिवर्त्य विजहाति, विगतयोगी—चापि भवति । एवं एतेन अभिलापेण नेतव्यं पञ्चदशमुहूर्त्तान् त्रिशन्मुहूर्त्तान् पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान् भणितव्याः यावत् उत्तरापाढा। तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं ग्रहाः गतिसमापन्नाः पौर- स्त्याद् भागात् समासादयति पौरस्त्याद्भागात् समासाद्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य विजहाति, विगतयोगी चापि भवति । तावत् यदा खलु सूर्यं गतिसमापन्नं अभिजिन्नक्षत्रं गतिसमापन्नं पौरस्त्याद् भागात् समासादयति, पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य चतुरः अहोरात्रान् पट् च मुहूर्त्ताः सूर्येण सार्द्धं योगं युनक्ति योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य योगं विजहाति, विगतयोगी चापि भवति, । एवं अहोरात्रान् पट् एकविंशतिर्मुहूर्त्तांश्च, त्रयोदश अहोरात्रान् द्वादशमुहूर्त्तांश्च, विंशतिरहोरात्रान् त्रयोमुहूर्त्तांश्च सर्वे भणितव्याः यावत् यदा खलु सूर्यं गतिसमापन्नं उत्तरा- षाढा नक्षत्रं गतिसमापन्नं पौरस्त्याद् भागात् समासादयति, पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य विंशतिरहोरात्रान् त्रयश्च मुहूर्त्ताः सूर्येण सार्द्धं योगं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्त- यति, योगमनुपरिवर्त्य वियुज्यते विजहाति विप्रजहाति विगतयोगी चापि भवति । तावत् यदा खलु सूर्यं गतिसमापन्नं नक्षत्राणि ग्रहा गतिसमापन्नाः पौरस्त्याद् भागात् समासाद- यन्ति, पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य सूर्येण सार्द्धं योगं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरि- वर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य यावत् वियुज्यते विगतयोगी चापि भवति ॥सू० ८४॥

टीका—चन्द्र—सूर्य—नक्षत्राणां परस्परं मण्डलभागभोगकालं परिगणयन् पूर्णतायाः सवि-

शेषं स्थानं च 'ता जया णं चंद' मित्यादिना प्रतिपादयति ॥

टीका-'ता जया णं चंदं गतिसमावण्णं सूरे गतिसमावण्णे भवइ' तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं सूर्यो गतिसमापन्नो भवति ॥ तावदिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालङ्कारे यदा-यस्मिन् समये चन्द्रं गतिसमापन्नं-गतिपूर्णतामपेक्ष्य सूर्यो गतिसमापन्नो विवक्षितो भवति-चन्द्रगतिसापेक्षा सूर्यगतिरपेक्षास्यादर्थात् प्रतिमुहूर्त्तं चन्द्रगतिमपेक्ष्य सूर्यगतिश्चिन्त्यते चेत् तदा 'से णं गतिमाताए केवतियं विसेसेति ?' स खलु गतिमात्रया कियतो विशेषयति ॥ तस्मिन् समये स खलु सूर्यो गतिमात्रया एकमुहूर्त्तगत्या-एकमुहूर्त्तगतगतिपरिमाणेन कियतो भागान् विशेषयति,-अधिको भवति ?-एकेन मुहूर्त्तेन चन्द्राक्रमितेभ्यो भागेभ्यः कियतोऽधिकान् भागान् आक्रमति सूर्य्य इति भावः ॥ एवं गौतमस्य प्रश्नानन्तरं भगवानाह-'बावट्ठिभागे विसेसेइ' द्वाषष्टिभागान् विशेषयति ॥ केवलं द्वाषष्टिभागान्

पूर्व प्रतिपादित स्वरूपात्मक चंद्र सूर्य एवं नक्षत्रों के मंडल भाग विषय में विशेष कथन करते हैं-(ता जया णं चंदं गइ समावण्णं) इत्यादि ।

टीकार्थ-चंद्र-सूर्य-एवं नक्षत्रों का परस्पर का मंडल भाग का भोगकाल को कह कर उसकी पूर्णता का सविशेष स्थान का प्रतिपादन करते हैं-(ता जया णं चंदं गतिसमावण्णं सूरेण गतिसमावण्णे भवइ) जिस समय चंद्र को गति पूर्णता वाला देख कर सूर्यगति समापन्नक विवक्षित होता है। अर्थात् चंद्रगति सापेक्ष सूर्यगति की अपेक्षा होती है कहने का भाव यह है कि-प्रतिमुहूर्त चंद्रगति की अपेक्षा करके सूर्यगति का विचार करे तो (से णं गतिमाताए केवतियं विसेसेति) उस समय वह सूर्य एक मुहूर्त गतगति परिमाण से कितने भागों को विशेषित करते हैं ? अर्थात् एक मुहूर्त में चंद्र से आक्रमित भागों से कितने अधिक भागों को सूर्य आक्रमित करते हैं। इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(बावट्ठि-

પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ સ્વરૂપાત્મક ચંદ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રોના મંડળ ભાગ વિષયમાં વિશેષ કથન કહેવામાં આવે છે. (ता जया णं चंदं गइ समावण्णं) ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ-ચંદ્ર, સૂર્ય, અને નક્ષત્રોના પરસ્પરના મંડળ ભાગના ભોગકાળને કહીને તેની પૂર્ણતાના સવિશેષસ્થાનનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. (ता जया णं चंदं गतिसमावण्णं सूरे गतिसमावण्णे भवइ) જે સમયે ચંદ્રને ગતિપૂર્ણતાવાળો જોઈને સૂર્ય ગતિસમાપન્નક વિવક્ષિત થાય છે, અર્થાત્ ચંદ્રગતિ સાપેક્ષ સૂર્યગતિની અપેક્ષા રહે છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે-પ્રત્યેક મુહૂર્તમાં ચંદ્રની ગતિની અપેક્ષા કરીને સૂર્યની ગતિનો વિચાર કરવામાં આવે તો (से णं गतिमानाए केवतियं विसेसेति) તે સમયે એ સૂર્યના એક મુહૂર્તગત ગતિ પરિમાણથી કેટલા ભાગો વિશેષિત કરવામાં આવે છે ? અર્થાત્ એક મુહૂર્તમાં ચંદ્રથી આ આક્રમિત ભાગોથી કેટલા વધારે ભાગોને સૂર્ય આક્રમિત કરે છે ? આ પ્રમાણેના શ્રીગૌતમ

यावत् विशेषयति–अधिकप्रदेशमाक्रमति द्वाषष्टिभागमात्रमधिकं गच्छतीत्यर्थः ॥ यथात्रैव पूर्व प्रतिपादितरीत्या चन्द्रः खल्वेकेन मुहूर्त्तेन सप्तदशभागशतान्यष्टषष्ट्यधिकानि (१७६८) गच्छति। सूर्यश्चैकेन मुहूर्त्तेन त्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि (१८३०) भागानां गच्छतीत्य-नयोरेकमुहूर्त्तगतगतिभागानामन्तरमेवानयोर्गति वैशिष्ट्यं स्यादिति तथा क्रियते १८३०–१७६८=६२ इत्युपपद्यते द्वाषष्टिभागकृतः परस्परं विशेष इति ॥ अथ चन्द्रगत्या नक्षत्र-गतिं विशेषयति–'ता जया णं चंदं गतिसमावण्णं णक्खत्ते गतिसमावण्णे भवइ से णं गति-मायाए केवइयं विसेसेइ' तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं नक्षत्रं गतिसमापन्नं भवति, तत् खलु गतिमात्रया कियतो विशेषयति? यदा–यस्मिन् समये किं चन्द्रं गतिसमापन्नम-पेक्ष्य नक्षत्रं गतिसमापन्नं विवक्षितं भवति तस्मिन् समये खलु नक्षत्रं गतिमात्रया–मुहूर्त्त-गतगतिपरिमाणेन कियतो भागान् विशेषयति?–अधिकं भवति?–चन्द्राक्रमितेभ्यो

भागे विसेसेइ) केवल बासठ भाग अधिक प्रदेश को आक्रमित करता है। अर्थात् बासठ भाग मात्र अधिक जाता है। जैसे यहां पर पूर्व प्रतिपादित रीति से चंद्र एक मुहूर्त में सत्रह सो अडसठ मंडल १७६८। भाग गमन करता है। सूर्य एक मुहूर्त में अठारह सो तीस मंडल भागों में गमन करता है। इन दोनों का एक मुहूर्त गतगति भाग का अंतर ही इनकी गति विशेषता होती है, अतः इसको दिखलाते हैं–१८३०–१७६८=६२ इस प्रकार बासठ भाग पर-स्पर की गति की विशेषता रहती है।

अब चंद्र की गति से नक्षत्र की गति की विशेषता दिखलाते हैं–(ता जया णं चंदं गतिसमावण्णं णक्खत्ते गतिसमावण्णे भवई से णं गतिमायाए केवइयं विसेसेइ) जिस समय चंद्र को गति समापन्नक देखकर नक्षत्र गति समापन्नक विवक्षित होता है, उस समय वह नक्षत्र मुहूर्तगत गति परिमाण से कितने भाग अधिक होता है? अर्थात् चंद्राक्रमित भाग से नक्षत्रा-

સ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.– (बासट्ठिभागे विसेसेइ) કેવળ બાસઠભાગ અધિક પ્રદેશને આક્રમિત કરે છે. અર્થાત્ બાસઠ ભાગ માત્ર અધિક જાય છે. જેમ અહીંયાં પૂર્વપ્રતિપાદિત રીતથી ચંદ્ર એક મુહૂર્તમાં સત્તરસોઅડસઠ ૧૭૬૮। ભાગ ગમન કરે છે. સૂર્ય એક મુહૂર્તમાં અઢારસોત્રીસ મંડળ ભાગોમાં ગમન કરે છે. બન્નેનું એક મુહૂર્ત ગતગતિ ભાગનું અંતરજ તેમની ગતિ વિશેષતા થાય છે. તેથી આને બતાવે છે. ૧૮૩૦–૧૭૬૮=૬૨ આ રીતે બાસઠભાગ પરસ્પરની ગતિની વિશેષતા રહે છે.

હવે ચંદ્રની ગતિની વિશેષતા બતાવે છે.–(ता जयाणं चंदं गतिसमावण्णं णक्खत्ते गतिसमावण्णे भवइ सेणं गतिमायाए केवइयं विसेसेइ) જ્યારે ચંદ્રને ગતિસમાપન્નક જોઈને નક્ષત્ર ગતિસમાપન્નક વિવક્ષિત થાય છે. તે સમયે તે નક્ષત્ર મુહૂર્ત ગતગતિ પરિમાણથી કેટલાં ભાગ વધારે હોય છે? અર્થાત્ ચંદ્રાક્રમિતભાગથી નક્ષત્રાક્રમિતભાગ

भागेभ्योः नक्षत्राक्रमितभागाः कियन्तोऽधिकाः भवन्तीति भावः, ॥ ततो भगवानाह–'ता सत्तट्ठिं भागे विसेसेइ' तावत् सप्तषष्टिभागान् विशेषयति ॥ सप्तषष्टिभागानधिकान् गच्छति ॥ यथात्रापि पूर्वप्रतिपादितरीत्यैव नक्षत्रं किलैकेन मुहूर्त्तेन पञ्चत्रिंदधिकान् अष्टादश शतभागान् (१८३५) गच्छति । चन्द्र श्चाष्टषष्ट्यधिकान् सप्तदशशतभागान् (१७६८) गच्छत्यनयोरेकमुहूर्त्तगतगतिपरिमाणयोरन्तरमेव विशेषाक्रमितगतिभागक्षेत्रपरिमाणं स्यादिति तथा क्रियते १८३५–१७६८=६७ अत उपपद्यते यत् चन्द्राक्रमितेभ्यो भागेभ्यः खलु नक्षत्राक्रमितभागा किल सप्तषष्टि परिमितानधिकान् भागान् नक्षत्रमधिकं क्षेत्रमभिव्याप्य गच्छतीति भावः ॥

अथ सूर्यनक्षत्रयो र्विशेषमाह–'ता जया णं सूरं गतिसमावण्णं णक्खत्ते गतिसमावण्णे भवइ से णं गतिमायाए केवतियं विसेसेइ' तावत् यदा खलु सूर्यं गतिसमापन्नं नक्षत्रं गतिसमापन्नं

क्रमित भाग कितना अधिक होता है ? सो कहिये। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता सत्तट्ठिंभागे विसेसेइ) सडसठ भाग अधिक गमन करता है। यहां पर भी पूर्व प्रतिपादित रीति के अनुसार नक्षत्र एक मुहूर्त में अठारह सो पैंतीस १८३५। भाग में गमन करता है चंद्र सत्रह सो अडसठ १७६८। भाग में गमन करता है। इन दोनों का एक मुहुर्तगत गति परिमाण का अंतर ही विशेष आक्रमित गति भाग क्षेत्र परिमाण होता है सो दिखलाते हैं–१८३५–१७६८=६७ इससे यह फलित होता है की चंद्राक्रमित भाग से नक्षत्राक्रमित भाग सडसठ परिमित अधिक होता है। अर्थात् चंद्र से नक्षत्र सडसठ परिमित भाग जितना अधिकक्षेत्र को व्याप्त करके गमन करता है।

अब सूर्य एवं नक्षत्र की विशेषता को कहते हैं–(ता जया णं सूरं गतिसमावण्णं णक्खत्ते गतिसमावण्णे भवई, सेणं गतिमायाए केवतियं विसेसेइ) जिस

કેટલો વધારે હોય છે? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता सत्तट्ठिभागे विसेसेइ) સડસઠ ભાગ વધારે ગમન કરે છે. અહીંયાં પણ પૂર્વપ્રતિપાદિત રીત અનુસાર નક્ષત્ર એક મુહૂર્તમાં અઢારસોપાંત્રીસ ૧૮૩૫) ભાગમાં ગમન કરે છે. ચંદ્ર સત્તરસોઅડસઠ ૧૭૬૮। ભાગમાં ગમન કરે છે. આ બન્નેના એક મુહૂર્તગત ગતિપરિમાણનું અંતરજ વિશેષ આક્રમિત ગતિભાગ ક્ષેત્ર પરિમાણ થાય છે. તે બતાવે છે. ૧૮૩૫–૧૭૬૮=૬૭ આથી એ ફલિત થાય છે કે–ચંદ્રાક્રમિત ભાગથી નક્ષત્રાક્રમિત ભાગ સડસઠ જેટલું હોય છે. અર્થાત્ ચંદ્રથી નક્ષત્ર સડસઠ ભાગ જેટલા અધિક ક્ષેત્રને વ્યાપ્ત કરીને ગમન કરે છે.

હવે સૂર્ય અને નક્ષત્રની વિશેષતા બતાવવામાં આવે છે.–(ता जया णं सूरं गतिसमावण्णं णक्खत्ते गतिसमावण्णे भवई, सेणं गतिमायाए केवतियं विसेसेइ) જ્યારે સૂર્યને

भवति, स खलु गतिमात्रया कियतो विशेषयति ?' तावदिति पूर्ववत् यस्मिन् समये सूर्यं गतिसमापन्नमपेक्ष्य नक्षत्रं गतिसमापन्नं विवक्षितं भवति-प्रतिमुहूर्त्तं सूर्यगतिमपेक्ष्य नक्षत्रगतिश्चिन्त्यते चेत्तदा स सूर्यः खलु गतिमात्रया-एकमुहूर्त्तगतिपरिमाणेन कियतो भागान् विशेषयति ?-एकेन मुहूर्त्तेन नक्षत्राक्रमितेभ्यो: भागेभ्यः सूर्य कियतोऽधिकान् भागान् आक्रमतीति भावः ॥ ततो भगवानाह-'ता पंच भागे विसेसेइ' तावत् पञ्चभागान् विशेषयति-सूर्याक्रान्तभागेभ्यो नक्षत्राक्रन्तभागानां पञ्चभिरधिकत्वात् ॥ यतोहि सूर्यः किलैकेन मुहूर्त्तेन त्रिंशदधिकान्यष्टादशभागशतानि (१८३०) गच्छति, नक्षत्रं चैकेन मुहूर्त्तेन पञ्चत्रिंशदधिकान्यष्टादशभागशतानि (१८३५) पूरयति। तेनानयोरन्तरं भाग पञ्चकमेवावशिष्यते। १८३५-१८३०=५। इत्युपपद्यते पञ्चभागान् विशेषयतीति ॥

अथ चन्द्रेण सहाभिजिन्नक्षत्रस्य योगविचारः-'ता जया णं चंदं गतिसमावण्णं अभीयी

समय सूर्य को गति समापन्न देख कर नक्षत्र गति समापन्न विवक्षित होता है, अर्थात् प्रतिमुहूर्त में सूर्य को गतियुक्त देख करके नक्षत्र गति का विचार करे तो वह सूर्य एक मुहूर्तगतिपरिमाण से कितने भागों को विशेपित करते हैं ? अर्थात् एक मुहूर्त में नक्षत्राक्रमित भाग से सूर्य कितने अधिक भागों को आक्रमित करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता पंचभागे विसेसेइ) सूर्य से आक्रमित भाग से नक्षत्राक्रमित भाग पांच भाग अधिक होता है। कारण की सूर्य एक मुहूर्त में अठारह सो तीस १८३० भाग में गमन करता है, एवं नक्षत्र एक मुहूर्त में अठारह सो पैंतीस १८३५। भाग को पूरित करता है। अतः इन दोनों का अंतर पांच भाग मात्र ही न्यूनाधिक होता है १८३५-१८३०=५ इस प्रकार पांच भाग अधिक होता है।

अब चंद्र के साथ अभिजित् नक्षत्र का योग विचार किया जाता है-(ता

ગતિસમાપન્નક જોઈને નક્ષત્રને ગતિસમાપન્નક વિવક્ષિત કરે છે. અર્થાત્ પ્રત્યેક મુહૂર્તમાં સૂર્યને ગતિયુક્ત જોઈને નક્ષત્રની ગતિનો વિચાર કરવામાં આવે તો એ સૂર્ય એક મુહૂર્ત ગતિપરિમાણથી કેટલા ભાગોને વિશેષિત કરે છે? અર્થાત્ એક મુહૂર્તમાં નક્ષત્રાક્રમિત ભાગથી સૂર્ય કેટલા વધારે ભાગોને આક્રમિત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता पंचभागे विसेसेइ) સૂર્યથી આક્રમિત ભાગથી નક્ષત્રાક્રમિતભાગ પાંચ ભાગ વધારે હોય છે. કારણકે સૂર્ય એક મુહૂર્તમાં અઢારસો ત્રીસ ૧૮૩૦। ભાગમાં ગમન કરે છે. અને નક્ષત્ર એક મુહૂર્તમાં અઢારસોપાંત્રીસ ૧૮૩૫। ભાગને પૂરિત કરે છે. તેથી આ બન્નેનું અંતર પાંચભાગ જેટલુંજ હોય છે. ૧૮૩૫-૧૮૩૦=૫ આ રીતે પાંચભાગ વધારે હોય છે તે સ્પષ્ટ થાય છે.

હવે ચંદ્રની સાથે અભિજીત્ નક્ષત્રનોયોગ વિચાર કરવામાં આવે છે.-(ता जया णं

णक्खत्ते णं गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादित्ता णव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोएइ जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता विप्पजहाति विगतजोई यावि भवइ' तावत् यदा खलु चंद्रं गतिसमापन्नं अभिजिन्नक्षत्रं खलु गतिसमापन्नं पौरस्त्याद् भागात् समासादयति, पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य नव मुहूर्त्तान् सप्तषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य चन्द्रेण सार्द्धं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य विप्रजहाति विगतयोगी चापि भवति ॥ तावदिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालङ्कारे यस्मिन् समये चंद्रं गतिसमापन्नमपेक्ष्य अभिजिन्नक्षत्रं गतिसमान्नं विवक्षितं भवति तस्मिन् समये प्रथमतोऽभिजिन्नक्षत्रं मेरोः पौरस्त्याद् भागात् चन्द्रमसं समादयति, समासाद्य च नवमुहूर्त्तान् दशमस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तविंशतिं सप्तषष्टिभागान् (९ । २७/६७) एतत्तुल्यप्रदेशं यावत् चन्द्रेण साकं योगं युनक्ति–योगं करोति, एतत् प्रमाणं समयं यावत् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युक्त्वा पर्यन्तसमये चन्द्रेण सह योगमनुपरिवर्त्तयति–श्रवणनक्षत्रेण योगं करोति समर्पयतीति भावः । पुनश्च तत्रैव योगमनुपरिवर्त्य स्वेन सह योगं विजहाति

जया णं चंदं गतिसमावण्णं अभीयी णक्खत्तेणं गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादित्ता णव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोएइ, जोयं जोइत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता विप्पजहाति विगतजोई यावि भवइ) जिस समय चंद्र को गति युक्त देख कर अभिजित् नक्षत्र को गति समापन्न विवक्षित किया जाता है, उस समय प्रथम अभिजित् नक्षत्र मेरू की पूर्वदिशा के भाग से चंद्रमा को प्राप्त करता है, प्राप्त करके नव मुहूर्त तथा दसवें मुहूर्त का सडसठिया सतावीस भागों (९ । २७/६७) को माने इतने भाग तुल्य प्रदेश में चंद्र के साथ योग प्राप्त करता है । इतना काल पर्यन्त चंद्र के साथ योग करके अन्त के समय में चंद्र के साथ के योग का अनुपरिवर्तन करता है अर्थात् श्रवण नक्षत्र के साथ योग समर्पित करता है । फिर वहां योग का अनुपरिवर्तन करके अपने साथ

चंदं गतिसमावण्णं अभीयी णक्खत्तेणं गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए समासादेइ पुरच्छिमाए भागाए समासादित्ता णव मुहुत्ते सत्तावीसंच सत्तट्ठिभागमुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोएइ जोयं जोइत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता विप्पजहति, विगतजोई यावि भवई) જ્યારે ચંદ્રને ગતિયુક્ત જોઈને અભિજીત્ નક્ષત્રને ગતિસમાપન્ન વિવક્ષિત કરવામાં આવે એ વખતે પ્રથમ અભિજીત્ નક્ષત્ર મેરૂની પૂર્વદિશાના ભાગથી ચંદ્રમાને પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રાપ્ત કરીને નવમુહૂર્ત તથા દસમા મુહૂર્તના સડસઠિયા સત્યાવીસ ભાગોને (૯।૨૭/૬૭) એટલેકે એટલા ભાગ બરાબરના પ્રદેશમાં ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. આટલાકાળ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરીને અંતસમયમાં ચંદ્રની સાથેના યોગને અનુપરિવર્તિત કરે છે. અર્થાત્ શ્રવણ નક્ષત્રની સાથે યોગ સમર્પિત કરે છે. આ રીતે ત્યાં યોગનું

जाते किमधिकेन? विगतयोगी चापि भवति अभिजिन्नक्षत्रमिति सर्वं पूर्वमेव भावितमिति ॥

'ता जया णं चंदं गतिसमावण्णं सवणे णक्खत्ते गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टिता विप्पजहाति, विगतजोगी यावि भवइ' तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं श्रवणनक्षत्रं गतिसमापन्नं पौरस्त्याद् भागात् समासादयति पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य त्रिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य विप्रजहाति विगतयोगी चापि भवति० ॥ तावदिति प्राग्वत् यस्मिन् समये चन्द्रं गतिसमापन्नमपेक्ष्य श्रवणनक्षत्रं गतिसमापन्नं विवक्षितं भवेत्, तस्मिन् समये तत् श्रवणनक्षत्रं मेरोः पूर्वस्मात् पौरस्त्याद् भागात्—पूर्वेण भागेन प्रथमतश्चन्द्रमसं समासादयति, चन्द्रं समासाद्य च पश्चात् चन्द्रेण सार्कं त्रिंशतं मुहूर्त्तान् यावत्कालं योगं करोति एतत्तुल्यं समयं यावत् चन्द्रेण सह योगं युक्त्वा पर्यन्तसमये योगमनुपरिवर्त्तयति—धनिष्ठानक्षत्रस्य योगं समर्पयितु मारभत इति भावः। एवं क्रमेण योगमनुपरिवर्त्य आत्मना सह योगं

के योग को छोड देता है। अब अधिक क्या कहें? अभिजित् नक्षत्र विगतयोग वाला होता है। यह सब पहले भावित किया है, अतः विशेष नहीं कहते हैं।

(ता जया णं चंदं गतिसमावण्णं सवणे णक्खत्ते गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता विप्पजहाति, विगत जोगीयावि भवइ) जिस समय चंद्र को गति समापन्नक जान कर श्रवण नक्षत्र को गति समापन्नक विवक्षित करे, उस समय वह श्रवण नक्षत्र मेरू की पूर्वदिशा से अर्थात् पूर्वभाग से प्रथम चंद्रमा को प्राप्त करता है। चंद्र को प्राप्त करके पश्चात् चंद्र के साथ तीस मुहूर्त पर्यन्तकाल योग करता है, इतना समय चंद्र के साथ योग करके पर्यन्त के समय में योग का

અનુપરિવર્તન કરીને પોતાની સાથેના યોગને છોડી દે છે, વધારે શું કહે? અભિજીત્ નક્ષત્ર વિગત યોગવાળું થાય છે. આ તમામ પહેલાં ભાવિત કરેલ છે. તેથી વિશેષ કહેતા નથી.

(ता जया णं चंदे गतिसमावण्णं सवणे णक्खत्ते गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता विप्पजहाति, विगतजोगी यावि भवइ) જ્યારે ચંદ્રને ગતિ સમાપન્નક જાણીને શ્રવણ નક્ષત્રને ગતિસમાપન્નક વિવક્ષિત કરે, ત્યારે તે શ્રવણ નક્ષત્ર મેરૂની પૂર્વદિશાથી અર્થાત્ પૂર્વભાગથી પહેલાં ચંદ્રમાને પ્રાપ્ત કરે છે. ચંદ્રને પ્રાપ્ત કરીને તે પછી ચંદ્રની સાથે ત્રીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત કાળ સુધી યોગ કરે છે. આટલો સમય ચંદ્રની સાથે યોગ કરીને અંતના સમયે યોગનું અનુપરિવર્તન કરે છે.

विजहाति, किमधिकेन ? विगतयोगी चापि भवति ॥ 'एवं एएणं अभिलावेणं णेतव्वं, पण्णरस-मुहुत्ताइं तीसमुहुत्ताइं पणयालीसमुहुत्ताइं भाणियव्वाइं जाव उत्तरासाढा' एवं एतेन अभिला-पेन नेतव्यं पञ्चदशमुहूर्त्ताः त्रिंशन्मुहूर्त्ता पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः भाणतव्याः यावत् उत्तरापाढा ॥ एवं पूर्वोदितेन प्रकारेण, एतेन—अनन्तरोदितेनाभिलापेन—नक्षत्रयोगादिक्रमेण यानि शत-भिषक् प्रभृतीनि नक्षत्राणि पञ्चदश मुहूर्त्तात्मकानि, यानि त्रिंशन्मुहूर्त्तात्मकानि धनिष्ठा-प्रभृतीनि नक्षत्राणि, यानि पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तप्रमाणानि उत्तराभाद्रपादादीनि नक्षत्राणि तानि सर्वाण्यपि नक्षत्राणि पूर्वोदितेनैव क्रमेण तावत् भणितव्यानि यावत् उत्तरापाढा नक्षत्रं समागच्छेत् । अत्राभिलापानां सुगमत्वात् ग्रन्थगौरवभयाच्चात्र न श्राव्यते, स्वयमेव भावनीयोऽभिलापा इति ॥—अथ सम्प्रति ग्रहमधिकृत्य योगं विवृणोति 'ता जया णं चंदं गतिसमावण्णं गहे गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेई, पुरच्छिमाए भागाए

अनुपरिवर्तन करता है । अर्थात् धनिष्ठा नक्षत्र को योग समर्पित करना प्रारंभित करता है । इस प्रकार के क्रम से योग का अनुपरिवर्तन करके अपने साथ के योग का त्याग करता है । विगत योगवाला होता है । (एवं एएणं अभिलावेणं णेतव्वं, पण्णरसमुहुत्ताइं तीसमुहुत्ताइं पणयालीसंमुहुत्ताइं भाणियव्वाइं जाव उत्तरासाढा) इस पूर्व कथित प्रकार से अर्थात् यह पूर्वकथित अभिलाप से माने नक्षत्र योगादि क्रम से शतभिषक् आदि पंद्रह मुहूर्तात्मक नक्षत्र तथा जो धनिष्ठा आदि तीस मुहूर्त परिमाणवाले नक्षत्र तथा उत्तरा-भाद्रपदादि नक्षत्र पैंतालीस मुहूर्त परिमाण वाले होते हैं वे सभी नक्षत्र पूर्व कथित क्रमानुसार कह लेवें । वह कथन उत्तराषाढा नक्षत्र पर्यन्त करें । यहां अभिलाप सरल होने से एवं ग्रन्थगौरव भय से वह नहीं कहते स्वयमेव उन अभिलापों को भावित कर लेवें ।

अब ग्रह को अधिकृत करके योग का विचार किया जाता है—(ता जया णं

અર્થાત્ ધનિષ્ઠા નક્ષત્રને યોગ સમર્પિત કરવાનો પ્રારંભ કરે છે. આ પ્રમાણે ક્રમથી યોગનું અનુપરિવર્તન કરીને પોતાની સાથેના યોગનો ત્યાગ કરે છે. વિગત યોગવાળા થાય છે. (एवं एएणं अभिलावेणं णेतणं पण्णरस मुहुत्ताइं तीसमुहुत्ताइं पणयालीसमुहुत्ताइं भाणियव्वाइं जोयं उत्तरासाढा) આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી અર્થાત્ આ પૂર્વકથિત અભિલાપથી એટલેકે નક્ષત્ર યોગાદિના ક્રમથી શતભિષક્ વિગેરે પંદર મુહૂર્તાત્મક નક્ષત્ર તથા જે ધનિષ્ઠા વિગેરે ત્રીસ મુહૂર્ત પરિમાણવાળા નક્ષત્રો તથા ઉત્તરાભાદ્રપદા વિગેરે નક્ષત્રો પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત પરિમાણવાળા થાય છે. એ બધા નક્ષત્રો પહેલાં કહેલ ક્રમાનુસાર કહી લેવા. આ કથન ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર પર્યન્ત કરવું. આના અભિલાપો સરલ હોવાથી અને ગ્રન્થગૌરવ ભયથી તે અહીં કહેતા નથી. સ્વયંમેવ તે અભિલાપો ભાવિત કરી લેવા.

હવે ગ્રહોને અધિકૃત કરીને યોગનો વિચાર કરવામાં આવે છે. (ता जया णं चंदं

समासादेत्ता चंदेण सद्धिं जोयं, जुंजइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता विप्पजहइ विगतजोई यावि भवइ' तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं ग्रहा गतिसमापन्नाः पौरस्त्याद् भागात् समासादयन्ति, पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य विजहति, विगतयोगिनश्चापि भवन्ति ॥–तावदि पूर्ववत् यस्मिन् समये चन्द्रं गति समापन्नमपेक्ष्य ग्रहाः गतिसमापन्नाः विवक्षिताः भवन्ति तदा किल ते ग्रहाः पौरस्त्याद् भागात्–मेरोः पूर्वेण भागेन प्रथमत श्चन्द्रं समासादयन्ति प्राप्नुवन्ति चन्द्रं समासाद्य च यथासम्भवं स्वस्वभोग्यानुकूलं योगं युञ्जन्ति, यथासम्भवं योगं युक्त्वा पर्य्यन्ते यथासम्भवं योगमनुपरिवर्त्तयन्ति तन्नक्षत्रं त्यजन्ति यथासम्भवमन्येषां ग्रहाणां योगं समर्पयितुं समारभन्ते योगमनुसमर्प्य च स्वेन सह योगं विप्रजहन्ति । किमधिकेनाभिलापेन विगतयोगिन श्चापि भवन्तीत्येवं क्रमेण सर्वे-ग्रहाश्चन्द्रेण सार्कं योगादिक मनुकुर्वन्तीति ॥ अथ सम्प्रति सूर्येण सह नक्षत्राणां योगचिन्तां

चंदं गतिसमावण्णं गहे गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेई पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता चंदेण सद्धिं जोयं जुंजइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता विप्पजहइ विगयजोई यावि भवइ) जिस समय चंद्र को गतिसमापन्नक जान कर ग्रहों को गति समापन्नक विवक्षित करे तो उस समय वे ग्रह मेरू के पूर्व भाग से प्रथम चंद्र को प्राप्त करते हैं, चंद्र को प्राप्त करके यथासंभव अपने अपने भोग्यानुकूल योग करते हैं, यथासंभव योग करके अन्त में यथासंभव योग का अनुपरिवर्तन करते हैं, अर्थात् उस नक्षत्र का त्याग करता है । यथासंभव अन्य ग्रहों को योग देने को आरंभ करता है, योग अनुसमर्पित करके अपने साथ के योग का त्याग करता है । अधिक अभिलाप से क्या विगत योगवाला होता है, इस प्रकार के क्रम से सभी ग्रह चंद्र के साथ योगादि करते हैं ।

गतिसमावण्णं गहे गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता चंदेण सद्धिं जोयं जुंजइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता विप्पजहइ विगयजोई यावि भवइ) જ્યારે ચંદ્રને ગતિસમાપન્નક જાણીને ગ્રહોને ગતિસમાપન્નક વિવક્ષિત કરે તો એ સમયે એ ગ્રહ મેરૂના પૂર્વભાગથી પહેલાં ચંદ્રને પ્રાપ્ત કરે છે. ચંદ્રને પ્રાપ્ત કરીને યથા સંભવ પોતપોતાના ભોગ્યાનુકૂળયોગ કરે છે. યથાસંભવ યોગ કરીને અંતમાં યથાસંભવ યોગનું અનુપરિવર્તન કરે છે. અર્થાત્ એ નક્ષત્રનો ત્યાગ કરે છે. યથાસંભવ અન્ય ગ્રહોને યોગ આપવાનો આરંભ કરે છે. યોગનું અનુપરિવર્તન કરીને પોતાની સાથેના યોગનો ત્યાગ કરે છે. વધારે અભિલાપોથી શું ? વિગતયોગવાળા થાય છે. આ રીતના ક્રમથી બધા ગ્રહો ચંદ્રની સાથે યોગ વિગેરે કરે છે.

હવે સૂર્યની સાથે નક્ષત્રોના યોગનો વિચાર કરવામાં આવે છે.–(ता जया णं सूरं गतिस

करोति-'ता जया णं सूरं गतिसमावण्णं अभीयी णक्खत्ते गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टेत्ता विजेइ विगतजोगी यावि भवइ' तावत् यदा खलु सूर्यं गतिसमापन्नं अभिजिन्नक्षत्रं गतिसमापन्नं पौरस्त्याद् भागात् समासादयन्ति, पौरस्त्यात् भागात् समासाद्य च चतुरो अहोरात्रा षट् च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगं अनुपरिवर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य विजहाति, विगतयोगी चापि भवति ॥ तावदिति पूर्ववत् यस्मिन् समये खलु सूर्यं गतिसमापन्नमपेक्ष्य अभिजिन्नक्षत्रं गतिसमापन्नं विवक्षितं भवति, तदा किल अभिजिन्नक्षत्रं प्रथमतो मेरोः पौरस्त्याद् भागात् सूर्यं समासादयति, सूर्यं समासाद्य च, चतुरः परिपूर्णान् अहोरात्रान् पञ्चमस्य चाहोरात्रस्य षट् मुहूर्त्तान् यावत् सूर्येण सार्कं योगं युनक्ति, एतत् प्रमाणं कालं यावत् योगं युक्त्वा पर्यन्तसमये योगमनुपरिवर्त्तयति-श्रवणनक्षत्रस्य योगं समर्पयितु मारभते, योगमनुपरिवर्त्य च स्वेन सह योगं विजहाति, किं बहुना? विगतयोगी चापि भवति ॥ अथो-

अब सूर्य के साथ नक्षत्रों के योग का विचार किया जाता है-(ता जया णं सूरे गतिसमावण्णं अभीयी णक्खत्ते गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता विजेइ विगतजोगी यावि भवइ) जिस समय सूर्य को गति युक्त देख करके अभिजित् नक्षत्र को गति समापन्नक विवक्षित करे तब अभिजित नक्षत्र प्रथम मेरू के पूर्व भाग से सूर्य को प्राप्त करता है, सूर्य को प्राप्त करके परिपूर्ण चार अहोरात्र तथा पांचवें अहोरात्र का छ मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ योग करता है। इतने प्रमाण काल पर्यन्त योग करके अन्त समय में श्रवण नक्षत्र को योग समर्पित करना आरंभ करता है, योग का अनुपरिवर्तन करके अपने साथ के योग का त्याग करता है अर्थात् विगत योगवाला होता है। अब इसका उप-

मावण्णं अभीयी णक्खत्ते गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएइ जोयं जोएत्ता अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता विजोइ विगतजोगी यावि भवइ) જ્યારે સૂર્યને ગતિયુક્ત જોઈને અભિજીત્ નક્ષત્રને ગતિસમાપન્નક વિવક્ષિત કરે ત્યારે અભિજીત્ નક્ષત્ર પહેલા મેરૂના પૂર્વભાગથી સૂર્યને પ્રાપ્ત કરે છે. સૂર્યને પ્રાપ્ત કરીને પુરેપૂરા ચાર અહોરાત્ર તથા પાંચમી અહોરાત્રીના છ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. આટલા પ્રમાણુ કાળ પર્યન્ત યોગ કરીને અંતસમયમાં શ્રવણુ નક્ષત્રને યોગનું સમર્પણુ કરવાનો આરંભ કરે છે. યોગનું અનુપરિવર્તન કરીને પોતાની સાથેના યોગનો ત્યાગ કરે છે. અર્થાત્ વિગતયોગી બને છે.

હવે આ વિષયનો ઉપસંહાર કરાતાં કહે છે.-(एवं अहोरत्ता छ एक्कवीसं

पसंहरति–'एवं अहोरत्ता छ एक्कवीसं मुहुत्ता य, तेरस अहोरत्ता वारस मुहुत्ता य, वीसं अहोरत्ता तिण्णि मुहुत्ता य सव्वेभणितव्वा जाव जया णं सूरं गतिसमावण्णं उत्तरासाढा णक्खत्ते गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता वीसं अहोरत्ते तिण्णि य मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टेत्ता विजेइ विजहइ विप्पजहइ विगतजोगी यावि भवइ' एवं अहोरात्राः षट् एकविंशति मुहूर्त्ताश्च, त्रयोदश अहोरात्राः द्वादशमुहूर्त्ताश्च, विंशतिरहोरात्रास्त्रयोमुहूर्त्ताश्च, सर्वे भणितव्याः, यावत् यदा खलु सूर्यं गतिसमापन्नं उत्तराषाढानक्षत्रं गतिसमापन्नं पौरस्त्याद् भागात् समासादयति, पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य विंशतिरहोरात्रास्त्रयोमुहूर्त्ताश्च सूर्येण सार्द्धं योगं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य वियुज्य विजहाति, विप्रजहाति विगत योगी चापि भवति ॥–एवं–पूर्वोदितेन प्रकारेण पञ्चदशमुहूर्त्तानां शतभिषक् प्रभृतीनां षट्–अहोरात्राः सप्तमस्य चाहोरात्रस्यैकविंशतिर्मुहूर्त्ताः, त्रिंशन्मुहूर्त्तानां श्रवणादीनां त्रयोदश अहोरात्रा चतुर्दशस्य चाहोरात्रस्य द्वादशमुहूर्त्ताः पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तानां उत्तराभाद्रपदादीनां पुष्यपर्यन्तानां विंशतिरहोरात्राः, एक विंशतितमस्य चाहो-

संहार करते हुवे कहते हैं–(एवं अहोरत्ता छ एक्कवीसं मुहुत्ता य सव्वे भणितव्वा जाव जया णं सूरं गतिसमावण्णं उत्तरासाढा णक्खत्ते गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता वीसं अहोरत्ते तिण्णि य मुहुत्ते सूरेण सद्धिं जोयं जोएइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्टइ. जोयं अणुपरियट्टित्ता विजेइ विजहइ विप्पजहइ, विगत जोगीयावि भवइ) पूर्वकथित प्रकार से पंद्रह मुहूर्त से शतभिषा आदि नक्षत्र छ अहोरात्र एवं सातवें अहोरात्र का इक्कीस मुहूर्त, तथा तीस मुहूर्तवाले श्रवणादि के तेरह अहोरात्र तथा चौदहवें अहोरात्र का बारह मुहूर्त तथा पैतालीस मुहूर्त प्रमाण वाले उत्तराभाद्रपदादि से पुष्य पर्यन्त के वीस अहोरात्र तथा इक्कीसवें अहोरात्र का तीन मुहूर्त इस प्रकार के क्रम से सब नक्षत्र का काल यावत् कह लेवें वह उत्तराषाढा नक्षत्र आवे वहां तक का कालमान कह लेवें तथा

મુહુત્તા ય સવ્વે ભણિતવ્વા જાવ જયા ણં સૂરં ગતિસમાવણ્ણં ઉત્તરાસાઢા ણક્ખત્તે ગતિસમાવણ્ણે પુરચ્છિમાએ ભાગાએ સમાસાદેઇ, પુરચ્છિમાએ ભાગાએ સમાસાદેત્તા વીસં અહોરત્તે તિણ્ણિ ય મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોએઇ, જોયં જોએત્તા જોયં અણુપરિયટ્ટઇ, જોયં અણુપરિયટ્ટિત્તા વિજહઇ વિપ્પજહઇ વિગતજોગી યાવિભવઇ) પૂર્વકથિત પ્રકારથી પંદર મુહૂર્તથી શતભિષા વિગેરે નક્ષત્ર છ અહોરાત્ર અને સત્તમા અહોરાત્રના એકવીસ મુહૂર્ત તથા ત્રીસ મુહૂર્તવાળા શ્રવણાદિના તેર અહોરાત્ર તથા ચૌદમી અહોરાત્રના બાર મુહૂર્ત તથા પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત પ્રમાણવાળા ઉત્તરાભાદ્રપદાદિથી પુષ્ય પર્યન્તના નક્ષત્રો વીસઅહોરાત્ર તથા એકવીસમા અહોરાત્રના ત્રણ મુહૂર્ત આ પ્રમાણેના ક્રમથી બધાનક્ષત્રનો કાળ યાવત્

रात्रस्य त्रयो मुहूर्त्ता इत्येवं क्रमेण सर्वे तावत् कालं यावद् भणितव्याः यावदुत्तराषाढा नक्षत्रं समागच्छेत् तत्रत्यमभिलापं च समुपपद्येत, तत्रोत्तराषाढा नक्षत्रगतमभिलापं साक्षादेव दर्शति-'ता जया ण' मित्यादिना पूर्ववदेव भावनीयम् । एतदनुसारेणैव शेषा अप्यालापाः स्वयमेवोहनीयाः, सुगमत्वादत्र नोपदर्श्यन्ते....। अथ सम्प्रति सूर्येण सह ग्रहस्य योगमुपवृंहयति-'ता जया णं सूरं गतिसमावण्णं णक्खत्ते गतिसमावण्णे गहे गति-समावण्णे पुरिच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता सूरेण सद्धिं जोयं जुंजइ, जोयं जुंजेत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टेत्ता जाव विजेइ, विगतजोगी यावि भवइ' तावत् यदा खलु सूर्यं गतिसमापन्नं नक्षत्रं गतिसमापन्नं, ग्रहो गति समापन्नः पौरस्त्याद् भागात् समासादयति, पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य सूर्येण सार्द्धं योगं युनक्ति योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य यावत् वियुज्यते, विगतयोगी चापि भवति ॥-तावदिति पूर्ववत् यस्मिन् समये सूर्यं गतिसमापन्नमपेक्ष्य नक्षत्रं गतिसमापन्नं विवक्षितं, ग्रहो वा गतिसमापन्नो विवक्षितो भवेत् तदा मेरोः पौरस्त्याद् दिग्विभागात् सूर्यं समासादयति सूर्यं समासाद्य सूर्येण सह योगं युनक्ति, योगं युक्त्वापि योगमनुपरिवर्त्तयति-

---

वहां का अभिलाप यथासंभव उत्पादित कर कह लेवें। उत्तराषाढा नक्षत्रगत अभिलाप स्वयं सूत्रकार कहते हैं-(ता जया णं) इत्यादि प्रकार से पूर्ववत् भावित कर लेवें। इस के अनुसार शेष आलापक भी स्वयमेव कह लेवें सुगम होने से यहां पर कहे नहीं हैं।

अब सूर्य के साथ के ग्रहों के योग का उपसंहार करते हैं-(ता जया णं सूरं गतिसमावण्णं णक्खत्ते गतिसमाण्णे गहे गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता सूरेण सद्धिं जोयं जुंजइ, जोयं जुंजेत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता जाव विजेइ विगतजोगी यावि भवइ) जिस समय सूर्य को गतियुक्त जानकर नक्षत्र को गतिसमापन्न विवक्षित करे अथवा ग्रह को गतियुक्त विवक्षित करे तो मेरू की पूर्वदिशा से

કહી લેવો. એ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર આવે ત્યાં સુધીનો કાળમાન કહી લેવો. તથા ત્યાંનો અભિલાપ યથાસંભવ ઉત્પાદિત કરીને કહી લેવો. ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો અભિલાપ સ્વયં સૂત્રકાર કહે છે. (ता जया णं) ઈત્યાદિ પ્રકારથી પૂર્વવત્ ભાવિત કરી લેવું. આ આલાપક પ્રમાણે બાકીના આલાપકો પણ સ્વયમેવ કહી લેવા સરળ હોવાથી અહીં કહ્યા નથી.

હવે સૂર્યની સાથેના ગ્રહોના યોગનો ઉપસંહાર કરે છે. (ता जया णं सूरं गतिसमावण्णं णक्खत्ते गइसमावण्णे गहे गतिसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता सूरेण सद्धिं जोयं जुंजइ जोयं जुंजेत्ता जोयं अणुपरियट्टइ, जोयं अणुपरियट्टित्ता जाव विजोइ विगतजोगी यावि भवइ) જ્યારે સૂર્યને ગતિયુક્ત જાણીને નક્ષત્રને ગતિસમાપન્ન વિવક્ષિત કરે અથવા ગ્રહોને ગતિયુક્ત વિવક્ષિત કરે તો મેરૂની પૂર્વદિશાથી સૂર્યને

अन्येषामग्रे स्थितानां समर्पयितुमारभते एवं क्रमेण सर्वमप्यभिलापं तावत् योज्यं यावत् वियुज्यते-सर्वथा विमुक्तो भवेत् विगतयोगी चापि भवेत् ॥ सू० ८४ ॥

सम्प्रति चन्द्रादयो ग्रहाः नाक्षत्रेण मासेन कति मण्डलानि चरन्तीत्येतद्विषयं निरूपयितुं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-

मूलम्-ता णक्खत्तेण मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ? ता तेरस मंडलाइं चरइ, तेरस य सत्तट्ठिभागे मंडलस्स, ता णक्खत्तेणं मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ?, ता तेरस मंडलाइं चरइ, चोत्तालीसं च सत्तट्ठिभागे मंडलस्स ता णक्खत्तेणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ?, ता तेरस मंडलाइं चरइ, अद्धसीतालीसं च सत्तट्ठिभागे मंडलस्स ता चंदेणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ? चोद्दस चउभागाइं मंडलाइं चरइ, एगं च चउव्वीससयं भागं मंडलस्स, ता चंदे णं मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ? ता पण्णरस चउभागूणाइं मंडलाइं चरइ, एगं च चउव्वीससयभागं मंडलस्स, ता चंदेणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ? ता पण्णरस चउभागूणाइं मंडलाइं चरइ? छच्च चउवीससयभागे मंडलस्स, ता उडुणा मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ, ता चोद्दस मंडलाइं चरइ, तीसं च एगट्ठिभागे मंडलस्स, ता उडुणा मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ? ता पण्णरस मंडलाइं चरइ, ता उडुणा मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ? ता पण्णरस मंडलाइं चरइ पंच य बावीससयभागे मंडलस्स, ता आइच्चे णं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ?, ता

सूर्य को प्राप्त करता है। सूर्य को प्राप्त करके सूर्य के साथ योग करता है, सूर्य के साथ योग करके योग का अनुपरिवर्तन करता है अर्थात् समिपस्थ अन्य को समर्पित करता है। इस प्रकार के क्रम से सभी अभिलापक वहां पर्यन्त योजित करके कह लेवें कि जहां तक यावत् सर्वथा विमुक्त होता है, अर्थात् विगत योगवाला होता है ॥ सू० ८४ ॥

પ્રાપ્ત કરે છે. સૂર્યને પ્રાપ્ત કરીને સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. સૂર્યની સાથે યોગ કરીને યોગનું અનુપરિવર્તન કરે છે. એટલેકે નજીકના બીજાને સમર્પિત કરે છે. આ પ્રમાણેના ક્રમથી બધા અભિલાપો ત્યાં સુધી યોજીત કરીને કહી લેવા કે જ્યાં સુધી યાવત્ સર્વથા વિમુક્ત થાય છે. એટલેકે વિગત યોગવાળા થાય છે. ॥સૂ. ૮૪॥

चोद्दस मंडलाइं चरइ एक्कारस भागे मंडलस्स, ता आइच्चेणं मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ ? ता पण्णरस चउभागाहिगाइं मंडलाइं चरइ पणतीसं च वीससयभागमंडलाइं चरइ, ता अभिवड्ढिएणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ ? ता पण्णरस मंडलाइं तेसीतिं छलसीयसय भागे मंडलस्स, ता अभिवड्ढिएणं मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ ?, ता सोलसमंडलाइं चरइ तिहिं भागेहिं ऊणगाइं दोहिं अडयालेहिं सएहिं मंडलं छेत्ता, अभिवड्ढिएणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ ? ता सोलसमंडलाइं चरइ, सीतालससएहिं भागेहिं अहियाइं चोद्दस अट्ठासीएहिं मंडलं छेत्ता ॥सू० ८५॥

छाया—तावत् नाक्षत्रेण मासेन चन्द्रः कतिमण्डलानि चरति ?, तावत् त्रयोदश मण्डलानि चरति, त्रयोदश च सप्तषष्टिभागान् मण्डलस्य तावत् नक्षत्रेण मासेन सूर्यः कति मण्डलानि चरति ?, त्रयोदशमण्डलानि चरति, चतुश्चत्वारिंशं च सप्तषष्टिभागान् मण्डलस्य । तावत् नाक्षत्रेण मासेन नक्षत्रं कति मण्डलानि चरति ?, तावत् त्रयोदश मण्डलानि चरति अर्द्ध-सप्तचत्वारिंशं च सप्तषष्टिभागान् मण्डलस्य । तावत् चान्द्रेण मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?, चतुर्दश चतुर्भागानि मण्डलानि चरति एकं च चतुर्विंशं शतं भागं मण्डलस्य । तावत् चान्द्रेण मासेन सूर्यः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् पञ्चदश चतुर्भागोनानि मण्ड-लानि चरति एकं च चतुर्विंशं शतभागं मण्डलस्य । तावत् चान्द्रेण मासेन नक्षत्रं कति मण्ड-लानि चरति ?, तावत् पञ्चदश चतुर्भागोनानि मण्डलानि चरति षट् च चतुर्विंशं शतभागान् मण्डलस्य । तावत् ऋतुना मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् चतुर्दश मण्डलानि चरति त्रिंशं च एकषष्टिभागान् मण्डलस्य । तावत् ऋतुना मासेन सूर्यः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् पञ्चदश मण्डलानि चरति । तावत् ऋतुना मासेन नक्षत्रं कति मण्डलानि चरति ?, तावत् पञ्चदश मण्डलानि चरति पञ्च च द्वाविंशतिशतभागान् मण्डलस्य । तावत् आदित्येन मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् चतुर्दश मण्डलानि चरति एका-दश भागान् मण्डलस्य । तावत् आदित्येन मासेन सूर्यः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् पञ्चदशचतुर्भागाधिकानि मण्डलानि चरति । तावत् आदित्येन मासेन नक्षत्रं कति मण्ड-लानि चरति ?, तावत् पञ्चदश चतुर्भागाधिकानि मण्डलानि चरति पञ्चत्रिंशं च चतुर्विंश-शतभागमण्डलानि चरति । तावत् अभिवर्द्धितेन मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् पञ्चदश मण्डलानि त्र्यशीतिः षडशीति शतभागान् मण्डलस्य । तावत् अभिवर्द्धितेन मासेन सूर्यः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् षोडश मण्डलानि चरति त्रिभिर्भागैरूनानि

द्वाभ्यामष्टचत्वारिंशद्भ्यां शताभ्यां मण्डलं छित्वा । तावत् अभिवर्धितेन मासेन नक्षत्र कति मण्डलानि चरति ?, तावत् पोडश मण्डलानि चरति सप्तचत्वारिंशच्छतैर्भागैरधिकानि चतुर्दश-भिरष्टाशीत्या मण्डलं छित्वा ॥ सू० ८५ ॥

टीका—चतुराशीतितमे सूत्रे चन्द्र-सूर्य नक्षत्राणां परस्परं मण्डलभागभोगकालं गतिपूर्णतायाश्च सविशेषं विचारं विविच्य सम्प्रति—तान्येव चन्द्र-सूर्य-नक्षत्राणि नाक्षत्रादिमासेषु कति कति मण्डलानि व्रजन्तीत्येतद् विषयविचारं विवृणोति 'ता णक्खत्तेण' मित्यादिना ।

'ता णक्खत्तेणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ ?' तावत् नाक्षत्रेण मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ? ॥—तावदिति प्रागूवत् नाक्षत्रेण मासेन—एकेन नाक्षत्रमासेन—एकस्मिन्नाक्षत्रमासे इत्यर्थः चन्द्रः कति मण्डलानि व्रजति, इत्येवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह—'ता तेरससंडलाइं चरइ, तेरस य सत्तट्ठिभागे मंडलस्स' तावत् त्रयोदश मण्डलानि चरति, त्रयोदश च सप्तषष्टिभागान् मण्डलस्य ॥—तावदिति पूर्ववत् एकस्मिन्नाक्षत्रमासे चन्द्रः खलु त्रयोदश मण्डलानि परिपूर्णानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागान्

अब चंद्रादि ग्रह, नाक्षत्र मास से कितने मंडल में संचरण करते हैं इस विषय को निरूपण करने के उद्देश्य से प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं—

टीकार्थ—चौरासीवें सूत्र में चंद्र, सूर्य एवं नक्षत्रों का परस्पर के मंडल भाग के भोगकाल का तथा गतिपूर्णता का सविशेष विचार को प्रकट करके अब उसी चंद्र, सूर्य, नक्षत्र, नाक्षत्रादि मास में कितने कितने मंडल में गमन करते हैं इस विषय संबंधी विचार प्रकट करते हुवे कहते हैं—(ता णक्खत्तेणं) इ०

श्री गौतमस्वामी पूछते हैं (ता णक्खत्तेणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) एक नाक्षत्र मास में चंद्र कितने मंडल में गमन करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता तेरस मंडलाइं चरइ, तेरस य सत्तट्ठिभागे मंडलस्स) एक नक्षत्रमास में चंद्र तेरह

હવે ચંદ્રાદિગ્રહ નક્ષત્રમાસથી કેટલા મંડળમાં સંચરણ કરે છે? આ વિષયનું નિરૂપણ કરવાના ઉદ્દેશથી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ—ચોર્યાશીમા સૂત્રમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, અને નક્ષત્રોના પરસ્પરના મંડળ ભાગના ભોગ કાળનું તથા ગતિપૂર્ણતાનો સવિશેષ વિચાર પ્રગટ કરીને હવે એજ ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર, નાક્ષત્રાદિ માસમાં કેટલા કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે? આ વિષય સંબંધી વિચાર પ્રગટ કરતાં કહે છે. (ता णक्खत्तेणं) ઈત્યાદિ

શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે.—(ता णक्खत्तेणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) એક નાક્ષત્રમાસમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(ता तेरस मंडलाइं चरइ तेरस य सत्तट्ठिभागे मंडलस्स) એક નાક્ષત્રમાસમાં ચંદ્ર તેર મંડળ પુરા તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા તેર ભાગ

(१३ । $\frac{13}{67}$) यावत् परिपूरयति ।

अत्र युक्तिरुच्यते–अत्र त्रैराशिकगणितप्रवृत्ति यथा–एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे सप्तषष्टि नाक्षत्रमासाः भवन्ति, चतुराशीत्यधिकान्यष्टौ शतानि मण्डलानां च भवन्तीत्यतोऽनुपातो यदि सप्तषष्ट्या नाक्षत्रमासैरष्टौ शतानि चतुराशीत्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते तदैकेन नाक्षत्रमासेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना $\frac{884\times1}{67}=\frac{884}{67}=13+\frac{13}{67}$ अत्रान्त्येन राशिना एकरूपेण मध्यमो राशिश्चतुराशीत्यधिकाष्टशतरूपो गुणितः प्रथमेन राशिना सप्तषष्टिरूपेण भक्तश्चेत्युपपद्यते–त्रयोदश मण्डलानि त्रयोदश सप्तषष्टिभागान् मण्डलस्येति ॥ अथ सूर्यविषयं पृच्छति–'ता णक्खत्तेणं मासेणं कइ मंडलाइं चरइ ?' तावत् नाक्षत्रेण मासेन सूर्यः कति मण्डलानि चरति ?, । व्याख्या सुगमैव, ततो भगवानाह–'ता तेरस मंडलाइं, चरइ,

---

मंडल पूरे तथा चौदहवें मंडल के सडसठिया तेरह भाग (१३ । $\frac{13}{67}$) यावत् पूरित करते हैं ।

अब यहां पर युक्ति प्रदर्शित की जाती है–यहां पर त्रैराशिक गणित प्रवृत्ति इस प्रकार से हैं–पांच वर्ष प्रमाणवाले एक युग में नाक्षत्रमास सडसठ होते हैं तथा आठ सो चौरासी मंडल होते हैं अतः इस प्रकार अनुपात करे कि यदि सडसठ नाक्षत्रमास से आठ सो चोरासी मंडल लभ्य होते हैं तो एक नाक्षत्रमास से कितने मंडल लभ्य हो सकते हैं इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करनी चाहिये जैसे कि- $\frac{884+1}{67}=\frac{884}{67}=13+\frac{13}{67}$ यहां पर एक रूप अन्त्य राशि से मध्य की आठ सो चोराशी वाली राशि को गुणित करे तदनन्तर सडसठरूप प्रथम राशि से भाग करे तो तेरह मंडल तथा एक मंडल का सडसठिया तेरह भाग होते हैं ।

अब सूर्य के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता णक्खत्तेणं मासेणं कइ मंडलाइं चरइ) नाक्षत्रमास में सूर्य कितने मंडल में गमन करता

(१३।$\frac{13}{67}$) યાવત્ પૂરિત કરે છે.

હવે અહીં યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે. અહીંયાં ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ આ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા એક યુગમા નાક્ષત્રમાસ સડસઠ થાય છે. તથા આઠસોચોરાસી મંડળો હોય છે. તેથી આવી રીતે અનુપાત કરવો કે જો સડસઠ નાક્ષત્ર માસથી આઠસોચોવીસ મંડળો લભ્ય થાય છે તો એક નાક્ષત્રમાસથી કેટલા મંડળો લભ્ય થઈ શકે? આ જાણવા માટે અહીં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જોઈએ જેમકે-$\frac{884}{67}+1=\frac{884}{67}=13+\frac{13}{67}$ અહીં એક રૂપ અંતિમ રાશિથી મધ્યની આઠસોચોરાસીવાળી રાશીનો ગુણાકાર કરીને તે પછી સડસઠરૂપ પહેલી રાશીથી તેનો ભાગ કરવાથી તેર મંડળ તથા એક મંડળના સડસઠિયા તેર ભાગ થઈ જાય છે.

હવે સૂર્યના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.–(ता णक्खत्ते णं मासे णं

चोत्तालीसं य सत्तट्ठिभागे मंडलस्स' तावत् त्रयोदश मण्डलानि चरति, चत्वारिंशतं च सप्तषष्टिभागान् मण्डलस्य । तावदिति पूर्ववत् एकेन नाक्षत्रमासेन सूर्यस्त्रयोदश मण्डलानि परिपूर्णानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य चत्वारिंशतं च सप्तषष्टिभागान्-(१३+$\frac{४४}{६७}$) यावत् गत्या परिपूरयतीति । अत्रापि युक्तिरुच्यते-एकस्मिन् युगे पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि मण्डलानां सूर्यस्य भवन्ति, तेनात्राप्यनुपातो यदि सप्तषष्ट्या नाक्षत्रमासै र्नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि मण्डलानां लभ्यन्ते तदैकेन नाक्षत्रमासेन किंस्यादिति राशित्रयस्थापना-$\frac{९१५+१}{६७}$=१३+$\frac{४४}{६७}$ अत्रापि पूर्ववदन्त्येन राशिना एककरूपेण मध्यमोराशिः पञ्चदशोत्तर नवशतरूपो गुणितः आद्येन राशिना सप्तषष्टिरूपेण भक्तश्चेति यथोक्तमुपपद्यते त्रयोदशमण्डलानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा इति ॥ अथ नक्षत्रविषयः प्रश्नः-

---

है ? इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता तेरस मंडलाइं चरइ, चोत्तालीसं य सत्तट्ठिभागे मंडलस्स) एक नाक्षत्रमास में सूर्य तेरह मंडल पूरा तथा चौदहवें मंडल का सडसठिया चुवालीस भाग (१३+$\frac{४४}{६७}$) अपनी गति से पूरित करते हैं, यहां पर भी युक्ति कही जाती है-एक युग में नव सो पंद्रह सूर्य के मंडल होते हैं, अतः यहां पर भी इस प्रकार अनुपात करें कि यदि सडसठ नाक्षत्रमास से नव सो पंद्रह मंडल लभ्य होते हैं तो एक नाक्षत्रमास में कितने मंडल लभ्य हो सकते हैं ? इसके लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है, जैसे की-$\frac{९१५+१}{६७}$=१३+$\frac{४४}{६७}$ यहां पर भी पूर्व कथनानुसार अंतिम एक रूप राशि से नव सो पंद्रह रूप मध्य की राशि का गुणा करे तथा प्रथम सडसठ रूप राशि से भाग करे तो यथोक्त प्रमाण तेरह मंडल तथा चौदवें मंडल का सडसठिया चुमालीस भाग हो जाता है ।

अब श्री गौतमस्वामी नक्षत्रविषय में प्रश्न पूछते हैं-(ता णक्खत्तेणं

सूरे कइ मंडलाइं चरइ) नाक्षत्रमासमां सूर्य केटला मंडळोमां गमन करे छे ? आना उत्तरमां श्रीभगवान् कहे छे. (ता तेरस मंडलाइं चरइ, चोत्तालीसं य सत्तट्ठिभागे मंडलस्स) એક નાક્ષત્રમાસમાં સૂર્ય તેરમંડળ પુરા તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ (૧૩×$\frac{૪૪}{૬૭}$) પોતાની ગતિથી પૂરિત કરે છે. અહીંયાં યુક્તિ કહેવામાં આવે છે. એક યુગમાં નવસોપંદર સૂર્યના મંડળો હોય છે. તેથી અહીં પણ આ રીતે અનુપાત કરવો. જેમકે-યદિ સડસઠ નાક્ષત્રમાસથી નવસોપંદર મંડળ લભ્ય થાય તો એક નાક્ષત્રમાસમાં કેટલા મંડળો લભ્ય થઈ શકે ? આ માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જેમકે-$\frac{૯૧૫×૧}{૬૭}$=૧૩+$\frac{૪૪}{૬૭}$ અહીં પણ પૂર્વકથનાનુસાર અંતિમ એકરૂપ રાશિથી નવસોપંદરરૂપ મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરવો તથા પહેલી સડસઠ રૂપ રાશિથી ભાગ કરે તો યથોક્ત પ્રમાણ તેરમંડળ તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ થઈ જાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી નક્ષત્રના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता णक्खत्तेणं मासेणं

(१३ । $\frac{13}{67}$) यावत् परिपूरयति ।

अत्र युक्तिरुच्यते–अत्र त्रैराशिकगणितप्रवृत्ति र्यथा–एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे सप्तषष्टि र्नाक्षत्रमासाः भवन्ति, चतुराशीत्यधिकान्यष्टौ शतानि मण्डलानां च भवन्तीत्यतोऽनुपातो यदि सप्तषष्ट्या नाक्षत्रमासैरष्टौ शतानि चतुराशीत्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते तदैकेन नाक्षत्रमासेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना $\frac{884 \times 1}{67} = \frac{884}{67} = 13 + \frac{13}{67}$ अत्रान्त्येन राशिना एकरूपेण मध्यमो राशिश्चतुराशीत्यधिकाष्टशतरूपो गुणितः प्रथमेन राशिना सप्तषष्टिरूपेण भक्तश्चेत्युपपद्यते–त्रयोदश मण्डलानि त्रयोदश सप्तषष्टिभागान् मण्डलस्येति ॥ अथ सूर्यविषयं पृच्छति–'ता णक्खत्तेणं मासेणं कइ मंडलाइं चरइ ?' तावत् नाक्षत्रेण मासेन सूर्यः कति मण्डलानि चरति ?, । व्याख्या सुगमैव, ततो भगवानाह–'ता तेरस मंडलाइं, चरइ,

---

मंडल पूरे तथा चौदहवें मंडल के सडसठिया तेरह भाग (१३ । $\frac{13}{67}$) यावत् पूरित करते हैं ।

अब यहां पर युक्ति प्रदर्शित की जाती है–यहां पर त्रैराशिक गणित प्रवृत्ति इस प्रकार से हैं–पांच वर्ष प्रमाणवाले एक युग में नाक्षत्रमास सडसठ होते हैं तथा आठ सो चौरासी मंडल होते हैं अतः इस प्रकार अनुपात करे कि यदि सडसठ नाक्षत्रमास से आठ सो चोरासी मंडल लभ्य होते हैं तो एक नाक्षत्रमास से कितने मंडल लभ्य हो सकते हैं इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करनी चाहिये जैसे कि- $\frac{884+1}{67} = \frac{884}{67} = 13 + \frac{13}{67}$ यहां पर एक रूप अन्त्य राशि से मध्य की आठ सो चोराशी वाली राशि को गुणित करे तदनन्तर सडसठरूप प्रथम राशि से भाग करे तो तेरह मंडल तथा एक मंडल का सडसठिया तेरह भाग होते हैं ।

अब सूर्य के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता णक्खत्तेणं मासेणं कइ मंडलाइं चरइ) नाक्षत्रमास में सूर्य कितने मंडल में गमन करता

(१३।$\frac{13}{67}$) યાવત્ પૂરિત કરે છે.

હવે અહીં યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે. અહીંયાં ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ આ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે. પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા એક યુગમાં નાક્ષત્રમાસ સડસઠ થાય છે. તથા આઠસોચોરાસી મંડળો હોય છે. તેથી આવી રીતે અનુપાત કરવો કે જો સડસઠ નાક્ષત્ર માસથી આઠસોચોવીસ મંડળો લભ્ય થાય છે તો એક નાક્ષત્રમાસથી કેટલા મંડળો લભ્ય થઈ શકે? આ જાણવા માટે અહીં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જોઈએ જેમકે-$\frac{884}{67}+1=\frac{884}{67}=13+\frac{13}{67}$ અહીં એક રૂપ અંતિમ રાશિથી મધ્યની આઠસોચોરાસીવાળી રાશીનો ગુણાકાર કરીને તે પછી સડસઠરૂપ પહેલી રાશીથી તેનો ભાગ કરવાથી તેર મંડળ તથા એક મંડળના સડસઠિયા તેર ભાગ થઈ જાય છે.

હવે સૂર્યના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.–(તા णक्खत्ते णं मासे णं

चोत्तालीसं य सत्तट्ठिभागे मंडलस्स' तावत् त्रयोदश मण्डलानि चरति, चत्वारिंशतं च सप्तषष्टिभागान् मण्डलस्य । तावदिति पूर्ववत् एकेन नाक्षत्रमासेन सूर्यस्त्रयोदश मण्डलानि परिपूर्णानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य चत्वारिंशतं च सप्तषष्टिभागान्-($१३+\frac{४४}{६७}$) यावत् गत्या परिपूरयतीति । अत्रापि युक्तिरुच्यते-एकस्मिन् युगे पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि मण्डलानां सूर्यस्य भवन्ति, तेनात्राप्यनुपातो यदि सप्तषष्ट्या नाक्षत्रमासैः नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि मण्डलानां लभ्यन्ते तदैकेन नाक्षत्रमासेन किंस्यादिति राशित्रयस्थापना-$\frac{९१५+१}{६७}=१३+\frac{४४}{६७}$ अत्रापि पूर्ववदन्त्येन राशिना एककरूपेण मध्यमोराशिः पञ्चदशोत्तर नवशतरूपो गुणितः आद्येन राशिना सप्तपष्टिरूपेण भक्तश्चेति यथोक्तमुपपद्यते त्रयोदशमण्डलानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा इति ॥ अथ नक्षत्रविषयः प्रश्नः-

---

है ? इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता तेरस मंडलाइं चरइ, चोत्तालीसं य सत्तट्ठिभागे मंडलस्स) एक नाक्षत्रमास में सूर्य तेरह मंडल पूरा तथा चौदहवें मंडल का सडसठिया चुवालीस भाग ($१३+\frac{४४}{६७}$) अपनी गति से पूरित करते हैं, यहां पर भी युक्ति कही जाती है-एक युग में नव सो पंद्रह सूर्य के मंडल होते हैं, अतः यहां पर भी इस प्रकार अनुपात करें कि यदि सडसठ नाक्षत्रमास से नव सो पंद्रह मंडल लभ्य होते हैं तो एक नाक्षत्रमास में कितने मंडल लभ्य हो सकते हैं ? इसके लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है, जैसे की-$\frac{९१५+१}{६७}=१३+\frac{४४}{६७}$ यहां पर भी पूर्व कथनानुसार अंतिम एक रूप राशि से नव सो पंद्रह रूप मध्य की राशि का गुणा करे तथा प्रथम सडसठ रूप राशि से भाग करे तो यथोक्त प्रमाण तेरह मंडल तथा चौदवें मंडल का सडसठिया चुमालीस भाग हो जाता है ।

अब श्री गौतमस्वामी नक्षत्रविषय में प्रश्न पूछते हैं-(ता णक्खत्तेणं

सूरे कइ मंडलाइं चरइ) नाक्षत्रमासमां सूर्य केटला मंडळोमां गमन करे छे ? आना उत्तरमां श्रीभगवान् कहे छे. (ता तेरस मंडलाइं चरइ, चोत्तालीसं य सत्तट्ठिभागे मंडलस्स) એક નાક્ષત્રમાસમાં સૂર્ય તેરમંડળ પુરા તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ ($१३\times\frac{४४}{६७}$) પોતાની ગતિથી પૂરિત કરે છે. અહીંયાં યુક્તિ કહેવામાં આવે છે. એક યુગમાં નવસોપંદર સૂર્યના મંડળો હોય છે. તેથી અહીં પણ આ રીતે અનુપાત કરવો. જેમકે-યદિ સડસઠ નાક્ષત્રમાસથી નવસોપંદર મંડળ લભ્ય થાય તો એક નાક્ષત્રમાસમાં કેટલા મંડળો લભ્ય થઈ શકે ? આ માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જેમકે-$\frac{९१५\times१}{६७}=१३+\frac{४४}{६७}$ અહીં પણ પૂર્વકથનાનુસાર અંતિમ એકરૂપ રાશિથી નવસોપંદરરૂપ મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરવો તથા પહેલી સડસઠ રૂપ રાશિથી ભાગ કરે તો યથોક્ત પ્રમાણ તેરમંડળ તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ થઇ જાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી નક્ષત્રના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता णक्खत्तेणं मासेणं

'ता णक्खत्तेणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ ?' तावत् नाक्षत्रेण मासेन नक्षत्रं कति मण्डलानि चरति ?। एकस्मिन्नाक्षत्रमासे नक्षत्रं कति मण्डलानि पूरयतीति गौतमस्य प्रश्नानन्तरं भगवानाह-'ता तेरस मंडलाइं चरइ अद्धसीतालीसं च सत्तट्ठिभागे मंडलस्स' तावत् त्रयोदश मण्डलानि चरति, अर्द्धसप्तचत्वारिंशतं च सप्तषष्टिभागान् मण्डलस्य ।-तावदिति पूर्ववत् एकस्मिन्नाक्षत्रमासे नक्षत्रं किल त्रयोदशमण्डलानि परिपूर्णानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य अर्द्धसप्तचत्वारिंशतं-सप्तचत्वारिंशतोऽर्द्धं सप्तचत्वारिंशतं-सार्द्धं षट् चत्वारिंशतं सप्तषष्टिभागान् (१३।$\frac{४६\frac{१}{२}}{६७}$) यावत् मण्डलानि नक्षत्रं परिपूरयति ॥ अत्रापि युक्तिरुच्यते-एकस्मिन् युगे नक्षत्राणि अर्द्धमण्डलानि किल पञ्चत्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि भवन्तीत्यतोऽनुपातो यदि सप्तषष्ट्या नाक्षत्रै र्मासैरष्टादशशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि अर्द्धमण्डलानां लभ्यन्ते तदैकेन नाक्षत्रेण मासेन किं स्यादिति राशित्रय स्थापना-$\frac{१८३५\times१}{६७}=२७+\frac{२६}{६७}$ अत्रान्त्येन राशिना एकक रूपेण मध्यमो राशिः पञ्चत्रिंशदधिकाष्टादशशतरूपो गुणित आद्येन राशिना सप्तषष्टिरूपेण

मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ) एक नाक्षत्र मास में नक्षत्र कितने मंडल को पूरित करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर के उत्तर में श्री भगवान कहते हैं-(ता तेरस मंडलाइं चरइ अद्ध सीतालीसं च सत्तट्ठिभागे मंडलस्स) एक नाक्षत्रमास में नक्षत्र तेरह मंडल पूरा तथा चौदहवें मंडल का सडसठिया साडे छियालीस भागों को (१३। $\frac{४६\frac{१}{२}}{६७}$) यावत् नक्षत्र पूरित करता है । यहां पर भी युक्ति प्रदर्शित की जाती है, एक युग में नाक्षत्र अर्द्ध मंडल अठारह सो पैंतीस होते हैं । अतः इस प्रकार अनुपात करे की जो सडसठ नाक्षत्रमास से अठारह सो पैंतीस अर्द्धमंडल होते हैं, तो एक नाक्षत्रमास में कितने अर्द्धमंडल हो सकते हैं ? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करे-$\frac{१८३५+१}{६७}=२७+\frac{२६}{६७}$ यहां पर अन्त्य एकरूप राशि से अठारह सो पैंतीस रूप मध्य की राशि का गुणा करे गुणा करके सडसठ रूप आद्य राशि

णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ) એક નાક્ષત્રમાસમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળોને પૂરિત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता तेरस मंडलाइं चरइ अद्धसीतालीसं च सत्तट्ठिभागे मंडलस्स) એક નાક્ષત્રમાસમાં નક્ષત્ર તેર મંડળ પુરા તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા સાડી છેંતાલીસ ભાગોને (૧૩।$\frac{૪૬\frac{૧}{૨}}{૬૭}$ યાવત્ નક્ષત્ર પૂરિત કરે છે. અહીં પણ યુક્તિ પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે. એક યુગમાં નક્ષત્ર અર્ધમંડળો અઢારસો પાંત્રીસ થાય છે. તેથી આવી રીતે અનુપાત કરવો કે જો સડસઠ નાક્ષત્ર માસથી અઢારસોપાંત્રીસ અર્ધમંડળો થાય તો એક નાક્ષત્રમાસમાં કેટલા અર્ધમંડળો થઈ શકે ? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. જેમકે-$\frac{૧૮૩૫\times૧}{૬૭}=૨૭\frac{૨૬}{૬૭}$ અહીં એકરૂપ છેલ્લી રાશીથી અઢારસો પાંત્રીસરૂપ મધ્યની રાશીનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને સડસઠરૂપ પહેલી રાશીથી તેનો ભાગ કરે તો સત્યાવીસ અર્ધમંડળ તથા અઠ્યાવીસમા

भक्तश्चेति लब्धानि सप्तविंशतिरर्द्धमण्डलानि, अष्टाविंशतितमस्य चार्द्धमण्डलस्य षड् विंशतिः-सप्तषष्टिभागाः, ततो द्वाभ्यामर्द्धमण्डलाभ्यामेकं परिपूर्णं मण्डलं भवतीत्यतो द्वाभ्यां भागे हृते सति (२७।$\frac{२६}{६७}$)÷२=(१३$\frac{१}{२}$।$\frac{१३}{६७}$)=(१३।$\frac{६७+२६}{१३४}$)=(१३।$\frac{९३}{१३४}$) सवर्णनेन ततो हरांशौ द्वाभ्यामपवर्त्तितो जातौ $\frac{४६\frac{१}{२}}{६७}$ यथाक्रमेण न्यासः ($\frac{१३।४६\frac{१}{२}}{६७}$) अत्रान्त्यो र्भागयोः (अन्योऽन्यहाराभिहतौ हरांशा वित्यादिना गणितप्रक्रिया कृतास्ति, तेनेदमुपपद्यते यदेकेन नाक्षत्रेण मासेन नक्षत्रं किल त्रयोदश मण्डलानि परिपूर्णानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य सार्द्ध षट् चत्वारिंशतं सप्तषष्टिभागान् यावन्नक्षत्रं पूरयतीति ।

अथ सम्प्रति चान्द्रमासमधिकृत्य चन्द्रादीनां मण्डलनिरूपणां प्रश्नोत्तरक्रमेण निरूपयति-'ता चंदेणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ ?' तावत् चान्द्रेण मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?, । तावदिति पूर्ववत् चान्द्रेण मासेन-पूर्वोदितलक्षणविशिष्टेन चन्द्रमासे चन्द्रः कति

से भाग करे तो सताईस अर्धमंडल तथा अठाईसवें अर्द्ध मंडल का सडठिया छाईस भाग लब्ध होते हैं। दो अर्धमंडल से एक परिपूर्ण मंडल होता है, अतः दो से भाग करे तो (२७।$\frac{२६}{६७}$)÷२=(१३$\frac{१}{२}$।$\frac{१३}{६७}$)=($\frac{६७}{१३४}$+२६)=१३।$\frac{९३}{१३४}$) सवर्णन से हरांश को दो से अपवर्तित करे तो $\frac{४६\frac{१}{२}}{६७}$ होते हैं, इसका यथाक्रम न्यास इस प्रकार है-(१३।$\frac{४६\frac{१}{२}}{६७}$) यहां पर अन्त्य भाग का (अन्योन्याहाराभिहतौ हरांशौ इत्यादि) गणितप्रक्रिया की गई है, अतः इस प्रकार फलित होता है कि एक नाक्षत्रमास से नक्षत्र तेरह मंडल पूरा तथा चौदहवें मंडल का सडसठिया साडे छियालीस भागों को यावत् नक्षत्र पूरित करता है।

अब चांद्रमास को अधिकृत करके चंद्रादि के मंडलों का निरूपण प्रश्नोत्तर क्रम से करते हैं-(ता चंदेणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) पूर्व कथित लक्षण वाले चांद्र मास में चंद्र कितने मंडलों को पूरित करते हैं? इस प्रकार श्री

અર્ધમંડળના સડસઠિયા છવ્વીસભાગ લબ્ધ થાય છે. બે અર્ધમંડળથી પરિપૂર્ણ એક મંડળ થાય છે. તેથી બેથી ભાગ કરે તો (૨૭।$\frac{૨૬}{૬૭}$)૨=(૧૩$\frac{૧}{૨}$।$\frac{૧૩}{૬૭}$)=$\frac{૬૭}{૧૩૪}$)+૨૬=૧૩।$\frac{૯૩}{૧૩૪}$) સવર્ણનથી હરાંશને બેથી અપવર્તિત કરે ૪૬$\frac{૧}{૨}$ થાય છે. આનો ક્રમપૂર્વકન્યાસ આ પ્રમાણે છે. ૪૬$\frac{૧}{૬૭}$ (૧૩।૪૬$\frac{૧}{૨}$) અહીં અંતિમ ભાગનો (अन्योन्य हाराभिहतौ हरांशौ) ઇત્યાદિ ગણિત ક્રિયા કરવામાં આવેલ છે. તેથી આ રીતે ફલિત થાય છે કે-એક નક્ષત્રમાસમાં નક્ષત્ર તેર મંડળ પુરા તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા સાડીછેંતાલીસ ભાગોને યાવત્ નક્ષત્ર પુરિત કરે છે.

હવે ચાંદ્રમાસને અધિકૃત કરીને ચંદ્રાદિના મંડળોનું નિરૂપણ પ્રશ્નોત્તરના ક્રમથી કરે છે. (ता चंदेणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) પૂર્વકથિત લક્ષણવાળા ચંદ્રમાસમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળોને પૂરિત કરે છે? આ પ્રમાણેના શ્રીગૌતમસ્વામીના

मण्डलानि पूरयतीति गौतमस्य-प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता चोद्दस चउभागाइं मंडलाइं चरइ एगं च चउवीससयं भागं मंडलस्स' तावत् चतुर्दश चतुर्भागमण्डलानि चरति एकं च चतुर्विंशतिशतं भागं मण्डलस्य ॥ चतुर्दश सचतुर्भागमण्डलानि-चतुर्भागसहितानि चतुर्दश मण्डलानि एकं च चतुर्विंशशतभागं मण्डलस्यार्थात् परिपूर्णानि चतुर्दश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्भागं-चतुर्विंशत्यधिकशतसत्क मेकत्रिंशद् भागप्रमाणमेकं च चतुर्विंशत्यधिकशतस्य भागं-द्वात्रिंशतं पञ्चदशस्य मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकशतभागान्-चरति ($१४+\frac{३२}{१२४}$) एतत्तुल्यप्रदेशान पूरयति । यथात्र भावना एकस्मिन् युगे चतुर्विंशत्यधिकं शतं पर्वणां भवति, चतुराशीत्यधिकानि अष्टौशतानि मण्डलानां च भवन्ति, एकस्मिन् चान्द्रमासे च द्वे पर्वणी भवत श्चेति त्रैराशिकप्रवृत्तिर्यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेनाष्टौशतानि चतुराशीत्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं स्यादिति राशित्रयस्थापना $\frac{८८४\times२}{१२४}=\frac{१७६८}{१२४}=१४+\frac{३२}{१२४}$ अत्रान्त्येन राशिना द्विकलक्षणेन मध्यमो राशि श्चतुराशीत्य-

गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता चोद्दस चउभागाइं मंडलाइं चरइ एगं च चउवीससयं भागं मंडलस्स) चतुर्थांश सहित चौदह मंडल अर्थात् सवाचौदह मंडल यानि पूर्ण चौदह मंडल तथा पंद्रहवें मंडल का चौथा भाग माने एक सो चोवीस भाग संबंधी इकतीस भाग प्रमाण एक सो चोवीस का चतुर्थ भाग-पंद्रहवें मंडल का एक सो चोविसिया बत्तीस भाग में संचरण करता है। ($१४+\frac{३२}{१२४}$) इतने प्रमाण प्रदेश को पूरित करता है। इसकी भावना इस प्रकार से है-एक युग में एक सो चोवीस पर्व होते हैं, तथा आठ सो चौरासी मंडल होते हैं, एक चान्द्रमास में दो पर्वणी होती है अतः त्रैराशिक प्रवृत्ति करे कि-यदि एक सो चोवीस पर्व से आठ सो चौरासी मंडल लभ्य होते हैं तो दो पर्व से कितने मंडल लभ्य हो सकते हैं? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करें-

પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता चोद्दस चउभाग मंडलाइं चरइ एगं च चउवीससयं भागं मंडलस्स) ચતુર્થાંશ સહિત ચૌદમંડળ અર્થાત્ સવાચૌદમંડળ એટલે કે પુરેપુરા ચૌદમંડળ અને પંદરમા મંડળનો ચોથો ભાગ એટલેકે એકસોચોવીસ ભાગ સંબંધી એકત્રીસ ભાગ પ્રમાણ એકસોચોવીસનો ચોથો ભાગ પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા બત્રીસ ભાગમાં સંચરણ કરે છે. ($૧૪+\frac{૩૨}{૧૨૪}$) આટલા પ્રમાણવાળા પ્રદેશને પૂરે છે. આની ભાવના આ રીતે છે. એક યુગમાં એકસોચોવીસ પર્વો હોય છે. તથા આઠસોચોરાશી મંડળો હોય છે. એક ચાંદ્રમાસમાં બે પર્વણી હોય છે. તેથી ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કરવીકે યદિ એકસોચોવીસ પર્વોથી આઠસોચોરાશી મંડળ લભ્ય થાય તો બે પર્વથી કેટલા મંડળ લભ્ય થઈ શકે છે? તેને જાણવા માટે ત્રણ રાશીની સ્થાપના કરવી.

धिकाष्टशतरूपो गुणितो जातानि सप्तदशशतान्यष्टषष्ट्यधिकानि, तानि चाद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भक्त्वा लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य द्वात्रिंशत् चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः–($14\frac{32}{124}$) इत्युपपन्नं ग्रन्थोक्तं सर्वमिति ।

अथ सूर्यविषयकं प्रश्नसूत्रमाह–'ता चंदेणं मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ ?, तावत् चान्द्रेण मासेन सूर्यः कति मण्डलानि चरति ? ॥ एकस्मिन् चान्द्रमासे सूर्यः कति मण्डलानि पूरयतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह–'ता पण्णरस चउभागूणाइं मंडलाइं चरइ, एगं च चउव्वीससयभागं मंडलस्स' तावत् पञ्चदश चतुर्भागोनानि मण्डलानि चरति, एकं च चतुर्विंशत्यधिकशतभागं मण्डलस्य ॥–तावदिति पूर्ववत् चतुर्भागन्यूनानि पञ्चदश मण्डलानि चरति, तथा च मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकशतभागं च चरति । अर्थात् परिपूर्णानि चतुर्दश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्नवतिं चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् चरतीति

$\frac{884+2}{124}=\frac{1768}{124}=14+\frac{32}{124}$ यहां पर दो रूप अंतिम राशि से मध्य की राशि आठ सो चोरासी को गुणा करे तो सत्रह सो अडसठ होते हैं, उसको एक सो चोवीस रूप प्रथम राशि से भाग करे तो पूरा चौदह मंडल लब्ध होते हैं, तथा पंद्रहवें मंडल का एक सो चोवीसिया बत्तीस भाग ($14 \mid \frac{32}{124}$) इस प्रकार ग्रन्थोक्त सर्व प्रमाण मिल जाता है ।

अब सूर्य विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं–(ता चंदेणं मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ) एक चान्द्रमास में सूर्य कितने मंडल में गमन करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता पण्णरस चउभागूणाइं मंडलाइं चरइ, एगं च चउवीससयभागं मंडलस्स) चतुर्भागन्यून पंद्रह मंडल में गमन करता है । तथा मंडल का एक सो चोवीस भागों में भी संचरण करता है अर्थात् चौदह मंडल पूरा तथा पंद्रहवें मंडल का एक सो चोवीसिया चोराणु भाग में गमन करता है । जैसे की एक युग में

$\frac{884\times2}{124}=\frac{1768}{124}=14+\frac{32}{124}$ અહીં બે રૂપ અંતિમ રાશિથી મધ્યની આઠસો ચોરાશીનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરે તો સત્તરસોઅડસઠ થાય છે. તેનો એકસોચોવીસ રૂપ પ્રથમ રાશિથી ભાગ કરે તો પુરા ચૌદમંડળ લબ્ધ થાય છે, તથા પંદરમા મંડળના એકસો ચોવીસિયા બત્રીસભાગ આવે છે. ($14\frac{32}{124}$) આ પ્રમાણે ગ્રન્થોક્ત તમામ પ્રમાણ મલી જાય છે.

હવે સૂર્ય સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.–(ता चंदेणं मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ) એક ચાંદ્રમાસમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે. આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता पण्णरस चउभागूणाइं मंडलाइं चरइ एगं च चउवीससयभागं मंडलस्स) ચતુર્ભાગન્યૂન પંદર મંડળમાં ગમન કરે છે. તથા મંડળના એકસોચોવીસ ભાગોમાં પણ સંચરણ કરે છે. અર્થાત્ ચૌદ મંડળ પુરા તથા પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા ચોરાણુ ભાગોમાં ગમન કરે છે. જેમકે–એક

नानि पञ्चदशमण्डलानि तथा च षट् चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् मण्डलस्य चरति । अर्थात् परिपूर्णानि चतुर्दश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य नवनवतिं चतुर्विंशत्यधिक शत भागान् यावन्मण्डलं चरति $१४\frac{९९}{१२४}$ इति । अत्राप्यनुपातो यथा–यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्व-शतेनाष्टादशशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि अर्द्धमण्डलानां लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं स्यादिति राशित्रयस्थापना $\frac{१८३५\times१}{१२४}=\frac{३६७०}{१२४}=२९+\frac{७४}{१२४}$ अत्राप्यन्त्येन राशिना द्विकरूपेण मध्यगमो राशि र्गुणितो जातानि सप्तत्यधिकानि षट् त्रिंशच्छतानि, आद्येन राशिना चतु-र्विंशत्यधिकशतेन भक्तानि लब्धा एकोनत्रिंशत्, शेषास्तिष्ठन्ति चतुः सप्तति श्चतुर्विंशत्यधिक शतभागा इति । इदं चार्द्धमण्डलगतं परिमाणं द्वाभ्यामर्द्धमण्डलाभ्यामेकं परिपूर्णं मण्डलं भवतीत्यतो द्वाभ्यां विभक्तेन लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य च मण्ड-लस्य नवनवति श्चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः $(२९+\frac{७४}{१२४})\div२=(१४+\frac{९९}{१२४})$ इत्युपपन्नं सर्वं

छठा भाग मंडल में गमन करता है। अर्थात् पूरा चौदह मंडल एवं पंद्रहवें मंडल का एक सो चोवीसिया नन्नाणु भाग जितना मंडल में गमन करता है $१४\frac{९९}{१२४}$। यहां पर भी इस प्रकार अनुपात किया जाता है कि–यदि एक सौ चोवीस पर्व से अठारह सो पैंतीस अर्द्ध मंडल लभ्य होते हैं तो दो पर्व से कितने मंडल लभ्य हो सकते हैं? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्था-पना करे जैसे की $\frac{१८३५+२}{१२४}=\frac{३६७०}{१२४}=२९+\frac{७४}{१२४}$ यहां दो रूप अन्त्य राशि से मध्य की राशि को गुणा करे तो छत्तीस सो सित्तेर होते हैं इस को एकसो चोवीस रूप प्रथम राशि से भाग करे तो उनतीस लब्ध होता है तथा एकसो चोवी-सिया चुमोतेर भाग शेष रहता है। यह अर्धमंडल का परिमाण है, दो अर्ध-मंडल से एक पूरा मंडल होता है, अतः दो से भाग करे तो चौदह मंडल पूरा तथा पंद्रहवें मंडल का एक सो चोवीसिया नन्नाणु भाग लब्ध होते हैं। $(२९+\frac{७४}{१२४})\div२=(१४+\frac{९९}{१२४})$ इस प्रकार मूलोक्त सर्वप्रमाण हो जाता है।

પુરા અને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા નવ્વાણુ ભાગ જેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે. $१४\frac{९९}{१२४}$ અહીં પણ આ પ્રમાણે અનુપાત કરવો જોઈએ. યદિ એકસોચોવીસ પર્વથી અઢારસોપાંત્રીસ અર્ધમંડળ લભ્ય થાય તો બે પર્વથી કેટલા અર્ધમંડળ લભ્ય થઈ શકે? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશીની સ્થાપના કરવી જેમકે–$\frac{१८३५+२}{१२४}=\frac{३६७०}{१२४}=२९+\frac{७४}{१२४}$ અહીં બે રૂપ અંતિમ રાશિથી મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરે તો છત્રીસસોસીત્તેર થાય છે. આને એકસોચોવીસ રૂપ પહેલી રાશિથી ભાગ કરે તો ઓગણત્રીસ લબ્ધ થાય છે. તથા એકસોચોવીસયા ચુંમોતેર ભાગ શેષ રહે છે. આ અર્ધમંડળનું પરિમાણ છે. બે અર્ધ-મંડળથી એક સંપૂર્ણ મંડળ થાય છે. તેથી બેથી ભાગ કરે તો પુરા ચૌદમંડળ તથા પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા નવ્વાણુ ભાગ લબ્ધ થાય છે, $(२९+\frac{७४}{१२४})\div२=,१४+\frac{९९}{१२४})$ આ રીતે મૂળમાં કહેલ તમામ પ્રમાણ થઈ જાય છે.

सू० ९७

यथा एकस्मिन् युगे पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि मण्डलानां सूर्यस्य भवन्ति, तेनात्राप्यनुपातो यथा–यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन–पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि मण्डलानां लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यां किं स्यादिति राशित्रयस्थापना–$\frac{९१५\times२}{१२४}=\frac{१८३०}{१२४}=१४+\frac{९४}{१२४}$ अत्राप्यन्त्येन राशिना मध्यमो राशिः संगुण्याद्येन भक्त्वा लब्धानि चतुर्दशमण्डलानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्नवतिं चतुर्विंशत्यधिक शतभागानी त्युपपद्यते ग्रन्थोक्तं सर्वमिति ($१४\frac{९४}{१२४}$)। अथ नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह–'ता चंदेणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ ?,' तावत् चान्द्रेण मासेन–एकस्मिन् चान्द्रमासे नक्षत्रं खलु कति मण्डलानि चरति–व्रजतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह–'ता पण्णरस चउभागूणाइं मंडलाइं चरइ, छच्च चउव्वीससयभागे मंडलस्स' तावत् पञ्चदश चतुर्भागोनानि मण्डलानि चरति, षट् च चतुर्विंशतिशतभागान् मण्डलस्य ॥–तावदिति प्राग्वत् एकस्मिन् चान्द्रमासे खलु नक्षत्रं चतुर्भागो-

---

सूर्य के नव सो पंद्रह मंडल होते हैं। अतः यहां पर अनुपात करे की–यदि एक सो चोवीस पर्व से नव सो पंद्रह मंडल लभ्य हो सकते हैं, तो दो पर्व से कितने मंडल लभ्य हो सकते हैं ? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करे–$\frac{९१५+२}{१२४}=\frac{१८३०}{१२४}=१४+\frac{९४}{१२४}$ यहां पर अंतिम राशि से गुणा करके प्रथम राशि से भाग करे तो चौदह मंडल पूरा तथा पंद्रहवें मंडल का एक सो चोवीसिया चौराणु भाग प्राप्त होता है। इस प्रकार ग्रन्थोक्त सर्व प्रमाण आ जाता है।

अब नक्षत्र संबंधी प्रश्न करते हैं–(ता चंदेणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ) एक चांद्रमास में नक्षत्र कितने मंडल में गमन करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता पण्णरस चउभागूणाइं मंडलाइं चरइ, छच्च चउवीससयभागे मंडलस्स) एक चांद्रमास में नक्षत्र चतुर्भागन्यून पंद्रह मंडल तथा एक सो चोवीस का

યુગમાં સૂર્યના નવસોપંદર મંડળો હોય છે. તેથી અહીં અનુપાત કરવો કે–જો એકસો ચોવીસ પર્વોથી નવસોપંદર મંડળ લભ્ય થાય, તો બે પર્વથી કેટલા મંડળ લભ્ય થઈ શકે છે? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{૯૧૫\times૨}{૧૨૪}=\frac{૧૮૩૦}{૧૨૪}=૧૪+\frac{૯૪}{૧૨૪}$ અહીં અંતિમ રાશિથી ગુણાકાર કરીને પ્રથમ રાશીથી ભાગ કરવાથી ચૌદમંડળ પુરા તથા પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા ચોરાણુ ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે ગ્રન્થોક્ત બધુંજ પ્રમાણ મળી જાય છે.

હવે નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે.–(તા ચંદેણં માસેણં णक्खत्ते कइ મંડलाइं चरइ) એક ચાંદ્રમાસમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(તા पण्णरस चउभागूणाइं मंडलाइं चरइ, छच्च चउवीससयभागे मंडलस्स) એક ચાંદ્રમાસમાં નક્ષત્ર ચતુર્ભાગન્યૂન પંદરમંડળ તથા એકસોચોવીસિયા છટ્ઠાભાગ મંડળમાં ગમન કરે છે અર્થાત્ ચૌદમંડળ

नानि पञ्चदशमण्डलानि तथा च पट् चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् मण्डलस्य चरति । अर्थात् परिपूर्णानि चतुर्दश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य नवनवतिं चतुर्विंशत्यधिक शत भागान् यावन्मण्डलं चरति $१४\frac{९९}{१२४}$ इति । अत्राप्यनुपातो यथा–यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेनाष्टादशशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि अर्द्धमण्डलानां लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं स्यादिति राशित्रयस्थापना $\frac{१८३५\times२}{१२४}=\frac{३६७०}{१२४}=२९+\frac{७४}{१२४}$ अत्राप्यन्त्येन राशिना द्विकरूपेण मध्यगमो राशि गुणितो जातानि सप्तत्यधिकानि षट् त्रिंशच्छतानि, आद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतेन भक्तानि लब्धा एकोनत्रिंशत्, शेषास्तिष्ठन्ति चतुः सप्तति श्चतुर्विंशत्यधिक शतभागा इति । इदं चार्द्धमण्डलगतं परिमाणं द्वाभ्यामर्द्धमण्डलाभ्यामेकं परिपूर्णं मण्डलं भवतीत्यतो द्वाभ्यां विभक्तेन लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य नवनवति श्चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः $(२९+\frac{७४}{१२४})\div२=(१४+\frac{९९}{१२४})$ इत्युपपन्नं सर्वं

छठा भाग मंडल में गमन करता है। अर्थात् पूरा चौदह मंडल एवं पंद्रहवें मंडल का एक सो चोवीसिया नव्वाणु भाग जितना मंडल में गमन करता है $१४\frac{९९}{१२४}$। यहां पर भी इस प्रकार अनुपात किया जाता है कि–यदि एक सौ चोवीस पर्व से अठारह सो पैंतीस अर्द्ध मंडल लभ्य होते हैं तो दो पर्व से कितने मंडल लभ्य हो सकते हैं? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करे जैसे की $\frac{१८३५+२}{१२४}=\frac{३६७०}{१२४}=२९+\frac{७४}{१२४}$ यहां दो रूप अन्त्य राशि से मध्य की राशि को गुणा करे तो छत्तीस सो सित्तेर होते हैं इस को एकसो चोवीस रूप प्रथम राशि से भाग करे तो उनतीस लब्ध होता है तथा एकसो चोवीसिया चुमोतेर भाग शेष रहता है। यह अर्धमंडल का परिमाण है, दो अर्धमंडल से एक पूरा मंडल होता है, अतः दो से भाग करे तो चौदह मंडल पूरा तथा पंद्रहवें मंडल का एक सो चोवीसिया नव्वाणु भाग लब्ध होते हैं। $(२९+\frac{७४}{१२४})\div२=(१४+\frac{९९}{१२४})$ इस प्रकार मूलोक्त सर्वप्रमाण हो जाता है।

પુરા અને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા નવ્વાણુ ભાગ જેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે. $૧૪\frac{૯૯}{૧૨૪}$ અહીં પણ આ પ્રમાણે અનુપાત કરવો જોઈએ. યદિ એકસોચોવીસ પર્વથી અઢારસોપાંત્રીસ અર્ધમંડળ લભ્ય થાય તો બે પર્વથી કેટલા અર્ધમંડળ લભ્ય થઈ શકે? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશીની સ્થાપના કરવી જેમકે–$\frac{૧૮૩૫+૨}{૧૨૪}=\frac{૩૬૭૦}{૧૨૪}=૨૯+\frac{૭૪}{૧૨૪}$ અહીં બે રૂપ અંતિમ રાશિથી મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરે તો છત્રીસસોસીત્તેર થાય છે. આને એકસોચોવીસ રૂપ પહેલી રાશિથી ભાગ કરે તો ઓગણત્રીસ લબ્ધ થાય છે. તથા એકસોચોવીસયા ચુમોતેર ભાગ શેષ રહે છે. આ અર્ધમંડળનું પરિમાણ છે. બે અર્ધમંડળથી એક સંપૂર્ણ મંડળ થાય છે. તેથી બેથી ભાગ કરે તો પુરા ચૌદમંડળ તથા પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા નવ્વાણુ ભાગ લબ્ધ થાય છે. $(૨૯+\frac{૭૪}{૧૨૪})\div૨=૧૪+\frac{૯૯}{૧૨૪})$ આ રીતે મૂળમાં કહેલ તમામ પ્રમાણ થઈ જાય છે.

सू० ९७

मूलोक्तमिति ॥ अथ सम्प्रति ऋतुमासमधिकृत्य चन्द्रादीनां मण्डलनिरूपणां प्रतिपादयति–'ता उऊणा मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ' ? तावत् ऋतुना मासेन चन्द्रः कतिमण्डलानि चरति ? । तावदिति प्राग्वत् ऋतुना मासेन–कर्ममासेन–परिपूर्णेनैकेन कर्ममासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता चोद्दस मंडलाइं चरइ, तीसं च एगट्ठिभागे मंडलस्स' तावत् चतुर्दशमण्डलानि चरति त्रिंशतं च एकषष्टिभागान् मण्डलस्य ॥–तावदिति प्राग्वत् चतुर्दशमण्डलानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य त्रिंशतमेकषष्टिभागान्–($१४\frac{३०}{६१}$) यावत् चरति चन्द्रः ॥

अत्राप्यनुपातो यथा–यदि युगगतैरेकषष्ट्या कर्ममासैरष्टौ शतानि चतुराशीत्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते तदा एकेन कर्ममासेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना–$\frac{८८४\times१}{६१}=\frac{८८४}{६१}=$ $१४+\frac{३०}{६१}$ अत्रान्त्येन राशिना एकक लक्षणेन मध्यमो राशि श्चतुरशीत्यधिकाष्टशतरूपो गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति, ततश्चाद्येन राशिना एकषष्टिरूपेण भागहरणमिति लब्धानि परि-

अब ऋतु मास को अधिकृत करके चंद्रादि के मंडल का निरूपण करते हैं–(ता उऊणा मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) एक ऋतुमास में चंद्र कितने मंडल में अर्थात् परिपूर्ण एक कर्ममास में चंद्र कितने मंडल में भ्रमण करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता चोद्दस मंडलाइं चरइ, तीसं च एगट्ठिभागे मंडलस्स) चौदह मंडल पूरा तथा पंद्रहवें मंडल का इकसठिया तीस भाग में ($१४\frac{३०}{६१}$) चंद्र भ्रमण करता है ।

यहां पर भी इस प्रकार अनुपात होता है–यदि युगवर्ति इकसठ कर्ममास से आठ सो चौरासी मंडल होते हैं तो एक कर्ममास में कितने मंडल हो सकते हैं ? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करें–$\frac{८८४+१}{६१}=\frac{८८४}{६१}=$ $१४+\frac{३०}{६१}$ यहां पर एक रूप अंतिम राशि से आठ सो चौरासी रूप मध्य की राशि का गुणा करे तो उसी प्रकार रहता है । उसको इकसठ रूप प्रथम

હવે ઋતુમાસને અધિકૃત કરીને ચંદ્રાદિના મંડળનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.–(ता उऊणा मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) એક ઋતુમાસમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળમાં અર્થાત્ પરિપૂર્ણ એક કર્મમાસમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળમાં ભ્રમણ કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता चोद्दस मंडलाइं चरइ तीसंच एगट्ठिभागे मंडलस्स) ચૌદ મંડળ પુરા તથા પંદરમા મંડળના એકસઠિયા ત્રીસ ભાગ ($૧૪\frac{૩૦}{૬૧}$) ચંદ્ર ભ્રમણ કરે છે.

અહીં પણ આ પ્રમાણે અનુપાત થાય છે. જો યુગવર્તિ એકસઠ કર્મમાસોથી આઠસો ચોરાશી મંડળ થાય છે, તો એક કર્મમાસમાં કેટલા મંડળો થઇ શકે? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશીની સ્થાપના કરવી. $\frac{૮૮૪+૧}{૬૧}=\frac{૮૮૪}{૬૧}=૧૪+\frac{૩૦}{૬૧}$ અહીં એક રૂપ અંતિમરાશિથી આઠસોચોરાસી રૂપ મધ્યની રાશીનો ગુણાકાર કરવો, ગુણાકાર કરવાથી એજ પ્રમાણે રહે

पूर्णानि चतुर्दशमण्डलानि, पञ्चदशस्य च मण्डलस्य त्रिंशदेकषष्टिभागाः ($१४+\frac{३०}{६१}$) इत्युपपन्नं सर्वम्। अथात्रैव सूर्यमण्डलविषयं प्रश्नसूत्रमाह–'ता उडुणा मासे णं सूरे कइ मंडलाइं चरइ' तावत् ऋतुना मासेन सूर्यः कति मण्डानि चरतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह–'ता पण्णरसमंडलाइं चरइ' तावत् पञ्चदश मण्डलानि चरति। तावदित्यादि सुगमं, अत्राप्यनुपातो यथा यद्येकषष्ट्या कर्ममासैः नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि सूर्यमण्डलानां लभ्यन्ते तदैकेन कर्म्ममासेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना $\frac{९१५×१}{६१}=\frac{९१५}{६१}=१५$ अत्रापि पूर्ववत् क्रियाकरणेन लब्धानि परिपूर्णानि पञ्चदश मण्डलानीति। अथ ऋतुमासेन नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह–'ता उडुणा मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ' तावत् ऋतुना मासेन–कर्म्ममासेन नक्षत्रं कति मण्डलानि चरति? इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता पण्ण-

---

राशि से भाग करे तो चौदह मंडल पूरा तथा पंद्रहवें मंडल का इकसठिया तीस भाग ($१४+\frac{३०}{६१}$) होते हैं।

अब यहां पर सूर्यमंडल विषयक प्रश्नसूत्र कहते हैं–(ता उडुणा मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ) एक ऋतु मास में सूर्य कितने मंडल में गमन करता है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन करके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता पण्णरस मंडलाइं चरइ) पंद्रह मंडल में गमन करता है। यहां पर इस प्रकास से अनुपात करे कि यदि इकसठ कर्म मासों से नवसौ पंद्रह सूर्य मंडल लभ्य होते हैं? तो एक कर्ममास से कितने मंडल लभ्य हो सकते हैं? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है–$\frac{९१५+१}{६१}=\frac{९१५}{६१}=१५$ यहां पर पूर्ववत् गुणन भाजन क्रिया करने से परिपूर्ण पंद्रह मंडल लब्ध होते हैं।

अब ऋतु मास से नक्षत्र विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं–(ता उडुणा मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ) हे भगवन् ऋतुमास–कर्ममास से नक्षत्र कितने

છે. તેને એકસઠ રૂપ પહેલી રાશીથી ભાગ કરે તો ચૌદ મંડળ પુરા તથા પંદરમા મંડળના એકસઠિયા ત્રીસભાગ ($૧૪+\frac{૩૦}{૬૧}$) થાય છે.

હવે અહીં સૂર્યમંડળના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.–(ता उडुणामासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ) એક ઋતુમાસમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता पण्णरस मंडलाइं चरइ) પંદર મંડળોમાં ગમન કરે છે. અહીં પણ આ રીતે અનુપાત કરવો કે– જો એકસઠ કર્મમાસોથી નવસોપંદર સૂર્ય મંડળ લભ્ય થાય? તો એક કર્મમાસમાં કેટલા લભ્ય થઈ શકે? આ જાણવા માટે અહીં ત્રણરાશીની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. $\frac{૯૧૫+૧}{૬૧}=\frac{૯૧૫}{૬૧}=૧૫$ અહીં પૂર્વવત્ ગુણન ભાજનક્રિયા કરવાથી પુરેપુરા પંદર મંડળો લબ્ધ થાય છે.

હવે ઋતુમાસથી નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.–(ता उडुणामासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ) હે ભગવન્ ઋતુમાસ–કર્મમાસમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળમાં

रसमंडलाइं चरइ पंच य बावीससयभागे मंडलस्स' तावत् पञ्चदश मण्डलानि चरति पञ्च च द्वाविंशति शतभागान् मण्डलस्य, तावदिति पूर्ववत् एकस्मिन् कर्ममासे नक्षत्रं किल पञ्चदशमण्डलानि परिपूर्णानि चरति, षोडशस्य च मण्डलस्य पञ्चद्वाविंशत्यधिकशतभागं यावत् ($१५+\frac{५}{१२२}$) चरतीत्यत्राप्यनुपातो यथा यदि द्वाविंशत्यधिकेन कर्ममासशतेन पञ्चत्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि मण्डलानां नक्षत्रस्य लभ्यन्ते तदैकेन कर्ममासेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना–$\frac{१८३५\times१}{१२२}=\frac{१८३५}{१२२}=१५+\frac{५}{१२२}$ अत्राप्यन्त्येन राशिना एकक रूपेण मध्यमो राशिः पञ्चत्रिंशदधिकाष्टादशशतरूपो गुणितः, आद्येन राशिना द्वाविंशत्यधिकशतरूपेण भक्तोलब्धानि परिपूर्णानि पञ्चदशमण्डलानि षोडशस्य च मण्डलस्य पञ्चद्वाविंशशतभागाः ($१५\frac{५}{१२२}$) इति ।

अथ सम्प्रति सूर्यमासमधिकृत्य चन्द्रादीनां मण्डलानि प्रतिपादयति–'ता आइच्चेणं

मंडल में गति करता है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता पण्णरस मंडलाइं चरइ पंच य बावीससयभागे मंडलस्स) एक कर्ममास में नक्षत्र पंद्रह मंडल परिपूर्ण तथा सोलहवें मंडल का एकसो बावीसिया पांच भाग ($१५+\frac{१८}{१२२}$) गमन करता है। यहां पर अनुपात इस प्रकार से होता है–यदि एकसो बावीस कर्ममास से अठारहसो पैंतीस मंडल लभ्य होते हैं तो एक कर्ममास में कितने मंडल लभ्य हो सकते हैं? इस को जानने के लिये यहां पर तीन राशि की स्थापना करें $\frac{१८३५+१}{१२२}=\frac{१८३५}{१२२}=१५+\frac{५}{१२२}$ यहां पर एक रूप अंतिम राशि से मध्य की अठारह सो पैंतीस वाली राशि का गुणा करें तत्पश्चात् एकसो बावीस रूप प्रथम राशि से भाग करे तो परिपूर्ण पंद्रह मंडल एवं सोलहवें मंडल का एकसो बावीसिया पांच भाग ($१५\frac{५}{१२२}$) लभ्य होते हैं।

अब सूर्य मास को अधिकृत करके चंद्रादि के मंडलों को प्रतिपादित करते

ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता पण्णरस मंडलाइं चरइ पंचय बावीससयभागे मंडलस्स) એક કર્મમાસમાં નક્ષત્ર પંદર મંડલ પુરા તથા સોળમા મંડળના એકસોબાવીસિયા પાંચ ભાગ ($૧૫+\frac{૧૮}{૧૨૨}$) ગમન કરે છે. અહીં અનુપાત આ પ્રમાણે થાય છે. જો એકસોબાવીસ કર્મમાસથી અઢારસો પાંત્રીસ મંડળ થાય, તો એક કર્મમાસમાં કેટલા મંડળો લભ્ય થઈ શકે? આ જાણવા માટે અહીં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{૧૮૩૫+૧}{૧૨૨}=\frac{૧૮૩૫}{૧૨૨}=૧૫\frac{૫}{૧૨૨}$ અહીં એકરૂપ અંતિમ રાશિથી મધ્યની અઢારસોપાંત્રીસવાળી રાશીનો ગુણાકાર કરવો તે પછી એકસોબાવીસ રૂપ પ્રથમ રાશિથી ભાગ કરવામાં આવે તો પુરેપૂરા પંદર મંડળ અને સોળમા મંડળના એકસોબાવીસિયા પાંચ ભાગ $૧૫\frac{૫}{૧૨૨}$) લબ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્યમાસને અધિકૃત કરીને ચંદ્રાદિના મંડળોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.

मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ' तावत् आदित्येन मासेन चन्द्रः मण्डलानि चरति ? । तावदिति पूर्ववत्-आदित्येन मासेन-संक्रान्तिभोगकालावधिकसौरमासेन चन्द्रः कतिमण्डलानि चरतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता चोद्दस मंडलाइं चरइ एक्कारसभागे मंडलस्स' तावत् चतुर्दश मण्डलानि चरति एकादशभागान् मण्डलस्य, तावदिति पूर्ववत् एकस्मिन् सौरमासे चन्द्रो हि चतुर्दश मण्डलानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्यैकादश पञ्चदशभागान् ($१४\frac{११}{१५}$) यावत् परिपूरयतीति । यथात्राप्यनुपातो यथा-यदि षष्ट्या सूर्य मासैरष्टौशतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानां चन्द्रस्य लभ्यन्ते तदैकेन सौरमासेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना यथा-$\frac{८८४\times१}{६०}=\frac{८८४}{६०}=(१४+\frac{४४}{६०})=(१४+\frac{११}{१५})$ अत्रान्त्येन राशिना एककरूपेण मध्यमो राशि श्चतुरशीत्यधिकाष्टौशतरूपो गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति, आद्येन राशिना षष्टिरूपेण भक्तो लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि, शेषास्तिष्ठन्ति चतुश्चत्वारिंशत् षष्टिभागा स्ततोहरांशौ चतुर्भिरपवर्त्तितो जाता एकादश पञ्चदशभागाः, अतः $१४+\frac{११}{१५}$ इत्युपपद्यते चतुर्दश-

हैं-(ता आइच्चेणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) आदित्य मास में चंद्र कितने मंडलों में गमन करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन करके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता चोद्दस मंडलाइं चरइ एक्कारसभागे मंडलस्स) एक सौर मास में चंद्र चौदह मंडल पुरा तथा पंद्रहवें मंडल का पंद्रह भागात्मक ग्यारह भाग ($१४\frac{११}{१५}$) पूरित करता है, यहां पर इस प्रकार अनुपात करें कि साठ सौर मास से आठसौ चौराशी चंद्र मंडल लभ्य होते हों तो एकसौर मास में कितने मंडल लभ्य हो सकते हैं ? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करे जैसे कि $\frac{८८४\times१}{६०}=\frac{८८४}{६०}=(१४+\frac{४४}{६०})=(१४+\frac{११}{१५})$ यहां एक रूप अंतिम राशि से मध्य की राशी आठसो चोरासी का गुणा करने पर भी उसी प्रकार रहता है । तत्पश्चात् प्रथम साठ रूप राशि से भाग करे तो चौदह मंडल तथा साठिया चुमालीस भाग लभ्य होते हैं, तत्पश्चात् हरांश को चार

-(ता आइच्चेणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) સૌરમાસમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता चोद्दस मंडलाइं चरइ एक्कारसभागे मंडलस्स) એક સૌરમાસમાં ચંદ્ર ચૌદમંડળ પુરા તથા પંદરમા મંડળના પંદર ભાગાત્મક અગ્યારમો ભાગ ($१४\frac{११}{१५}$) ને પૂરિત કરે છે. અહીં આ પ્રમાણે અનુપાત કરવો કે-સાઈઠ સૌરમાસથી આઠસોચોર્યાશી ચંદ્ર મંડળ લભ્ય થતા હોય તો એક સૌરમાસમાં કેટલા મંડળ લભ્ય થઈ શકે છે? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જેમકે-$\frac{८८४\times१}{६०}=\frac{८८४}{६०}=(१४+\frac{४४}{६०})=(१४+\frac{११}{१५})$ અહીં એકરૂપ છેલ્લી રાશીથી મધ્યની રાશી આઠસોચોર્યાશીનો ગુણાકાર કરે તો પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી સાઈઠરૂપ રાશીથી ભાગ કરવો ભાગ કરવાથી ચૌદ મંડળ આવે છે. તથા સાઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ લભ્ય થાય છે. તે પછી હરાંશને ચારથી અપવર્તિત કરવાથી પંદર

मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य एकादश पञ्चदशभागा इति। अथात्रैव सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रमाह-'ता आइच्चेणं मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ' तावत् आदित्येन मासेन सूर्यः कति मण्डलानि चरतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता पण्णरस चउभागाहिगाइं मंडलाइं चरइ' तावत् पञ्चदश चतुर्भागाधिकानि मण्डलानि चरति। तावदिति पूर्ववत् पञ्चदश मण्डलानि परिपूर्णानि षोडशस्य च मण्डलस्य चतुर्भागं यावत् चरति। अत्राप्यनुपातो यथा-यदि षष्ट्या सूर्यमासै र्नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि मण्डलानां सूर्यस्य लभ्यन्ते तदैकेन सूर्यमासेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना-$\frac{९१५\times१}{६०}=\frac{९१५}{६०}=१५+\frac{१५}{६०}=१५+\frac{१}{४}$ अत्राप्यन्त्येन राशिना मध्यमो राशिः संगुण्याद्येन भक्त्वा लब्धानि परिपूर्णानि पञ्चदशमण्डलानि शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चदश षष्टिभागास्ततो हरांशौ पञ्चदशभिरपवर्त्तितौ $१५\frac{१}{४}$ जातानि चतुर्भागाधिकानि

से अपवर्तित करे तो पंचदशात्मक ग्यारह भाग लब्ध होते हैं। $१४+\frac{११}{१५}$ इस प्रकार चौदह मंडल तथा पंद्रहवें मंडल का पंद्रहवां ग्यारह भाग हो जाते हैं।

अब यहां पर सूर्यविषयक प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता आइच्चेणं मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ) सौर मास में सूर्य कितने मंडलों में गमन करता है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकरके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता पण्णरस चउभागाहिगाइं मंडलाइं चरइ) पंद्रहमंडलपुरा तथा सोलहवें मंडलका चौथा भाग सूर्य गमन करता है। यहां पर इस प्रकार अनुपातकरें-यदि साठ सूर्य मासमें नवसो पंद्रह मंडल में सूर्य गमन करे तो एक सौर मास में सूर्य कितने मंडल में गमन कर सकता है। इस को जानने के लिये तीनराशि की स्थापनाकरे $\frac{९१५+१}{६०}=\frac{९१५}{६०}=\frac{१५+१५}{६०}=\frac{१५}{}|\frac{१}{४}$ यहां पर अंतिमराशि से मध्य की राशिका गुणाकरे पश्चात् प्रथम राशि से भाग करे तो परिपूर्ण पंद्रह मंडल होते हैं तथा साठिया पंद्रह भाग शेष रहता है। तत्पश्चात् हरांशको

ભાગાત્મક અગીયાર ભાગ લબ્ધ થાય છે. ($૧૪+\frac{૧૧}{૧૫}$) આ રીતે ચૌદમંડળ તથા પંદરમાં મંડળના પંદર ભાગવાળા અગીયાર ભાગ થઈ જાય છે.

હવે અહીં સૂર્ય સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.-(ता आइच्चेणं मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ) સૌર માસમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता पण्णरस चउभागाहियाइं मंडलाइं चरइ) પંદર મંડળ પુરા તથા સોળમા મંડળના ચોથો ભાગ સૂર્ય ગમન કરે છે. અહીં આ પ્રમાણે અનુપાત કરવો-જો સાઇઠ સૌર માસમાં નવસોપંદર મંડળમાં સૂર્ય ગમન કરે તો એક સૌર માસમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશીની સ્થાપના કરવી. $\frac{૯૧૫\times૧}{૬૦}=\frac{૯૧૫}{૬૦}=૧૫+\frac{૧૫}{૬૦}=૧૫\frac{૧}{૪}$ અહીં અંતની રાશીથી મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરવો તે પછી પહેલી રાશીથી ભાગ કરવાથી પુરેપુરા પંદર મંડળ થઈ જાય છે. તથા સાઠિયા પંદરભાગ શેષ રહે છે. તે પછી હરાંશને પંદરથી અપવર્તિત કરવાથી

पञ्चदशमण्डलानीति। अथ नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह–'ता आइच्चेणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ' तावत् आदित्येन मासेन नक्षत्रं कति मण्डलानि चरति। इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता पण्णरस चउभागाहियाहिं मंडलाइं चरइ पणतीसं य वीसतिसयभागे मंडलस्स' तावपञ्चदश चतुर्भागाधिकानि मण्डलानि चरति पञ्चत्रिंशत् त्रिंशतिशतभागान् मण्डलस्य। तावदिति पूर्ववत् पञ्चदश मण्डलानि परिपूर्णानि षोडशस्य च मण्डलस्य पञ्चत्रिंशत् विंशत्याधिकशतभागान् ($१५\frac{३५}{१२०}$) यावत् चरति। अत्राप्यनुपातो यथा–यदि विंशत्यधिकशतेन सूर्यमासेनाष्टादशशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि मण्डलानां नक्षत्रस्य लभ्यन्ते तदेकेन सूर्यमासेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना–$\frac{१८३५}{१२०}=१५+\frac{३५}{१२०}$ अत्राप्यन्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यमो राशिः पञ्चत्रिंशदधिकाष्टादशशतरूपो गुणित आद्येन राशिना विंशत्यधिकशतरूपेण भक्तश्चेति लब्धानि परिपूर्णानि पञ्चदशमण्डलानि षोडशस्य च मण्डलस्य पञ्चत्रिंशत् विंशत्य-

---

पंद्रह से अपवर्तितकरे तो $१५|\frac{१}{४}$ चतुर्भागाधिक पंद्रह मंडल हो जाते हैं। अब नक्षत्र विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं–(ता आइच्चेणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ) एक आदित्य मास में नक्षत्र कितने मंडल में गमन करता है, इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता पण्णरस चउभागाहियाहिं मंडलाइं चरइ, वीसतिसयभागे मंडलस्स) परिपूर्ण पंद्रह मंडल तथा सोलहवें मंडल का एक सो वीस भागात्मक पैंतीस भाग ($१५\frac{३५}{१२०}$) यावत् गमन करते हैं। यहां पर भी इस प्रकार अनुपात करें– यदि एकसोवीस सौर मास से अठारह सो पैंतीस मंडल में नक्षत्र गमनकरें तो एक सौर मास में कितने मंडल में गमन कर सकते हैं? इसको जानने के लिये यहां पर तीन राशि की स्थापना करें–$\frac{१८३५}{१२०}+\frac{१}{}=\frac{१८३५}{१२०}=१५+\frac{३५}{१२०}$ यहां पर एक रूप अंतिमराशि से मध्य की राशि अठारह सो पैंतीसको गुणाकरके एकसो वीस रूप प्रथम राशिसे भागकरे तो पंद्रह मंडल पूरा तथा सोलहवें मंडलका

$१५|\frac{१}{४}$ ચાર ભાગ અધિક પંદર મંડળ થઈ જાય છે.

હવે નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.–(ता आइच्चेणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलइं चरइ) એક આદિત્ય માસમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता पण्णरस चउभागाहियाइं मंडलाइं चरइ वीसतिसयभागे मंडलस्स) પુરેપુરા પંદર મંડળ અને સોળમા મંડળના એકસોવીસ ભાગવાળા પાંત્રીસભાગ ($१५\frac{३५}{१२०}$) યાવત્ ગમન કરે છે. અહીં પણ આ પ્રમાણેનો અનુપાત કરવો જો એકસોવીસ સૌર માસથી અઢારસોપાંત્રીસ મંડળમાં નક્ષત્ર ગમન કરે તો એક સૌરમાસમાં કેટલા મંડળમાં ગમન કરી શકે? આ જાણવા માટે અહી ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{१८३५+१}{१२०}=\frac{१८३५}{१२०}=१५+\frac{३५}{१२०}$ અહીં એક૩૫ અંતિમ રાશિથી મધ્યની રાશી અઢારસોપાંત્રીસનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને એકસોવીસ ૩૫ પ્રથમ

धिकशतभागाः $१५\frac{३५}{१२०}$ इत्युपपन्नं ग्रन्थोक्तमिति। अथ सम्प्रति अभिवर्द्धितमासमधिकृत्य चन्द्रादीनां मण्डलानि प्रतिपादयन् प्रथमं प्रश्नसूत्रमाह–'ता अभिवड्ढिएणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ' तावत् अभिवर्द्धितमासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह–'ता पण्णरसमंडलाइ तेसीति छलसीयसयभागे मंडलस्स' तावत् पञ्चदशमण्डलानि त्र्यशीतिः षडशीतिशतभागान् मण्डलस्य, तावदिति पूर्ववत् एकस्मिन्नभिवर्द्धिते मासे चन्द्रः किल पञ्चदशमण्डलानि परिपूर्णानि षोडशस्य च मण्डलस्य त्र्यशीतिः षडशीत्यधिकशतभागान् $१५\frac{८३}{१८६}$ यावत् चरतीति। अत्र त्रैराशिकप्रवृत्तौ विशेषो यथा–एकस्मिन् युगे अभिवर्द्धितमासाः सप्तपञ्चाशत्, सप्तअहोरात्राः, एकादश मुहूर्त्तास्त्रयोविंशतिश्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्येति द्वादशप्राभृते प्रतिपादिताः ($५७।७।११\frac{२३}{६२}$) सावयवोऽयं राशिरित्यतोऽत्र न त्रैराशिकप्रवृत्ति स्तेन परिपूर्णमासप्रतिपत्त्यर्थमयं राशिः सवर्णनार्थं पद

एकसो वीस भागवाले पैंतीस भाग रूप ग्रन्थोक्त प्रमाण सिद्ध हो जाता है।

अब अभिवर्द्धित मास को लेकर चंद्रादिके मंडलों का प्रतिपादन करते हैं–(ता अभिवड्ढिएणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) अभिवर्द्धित मास में चंद्र कितने मंडलों में गमन करता है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् कहते हैं–(ता पण्णरस मंडलाइं तेसीतिं छलसीयसयभागे मंडलस्स) एक अभिवर्द्धित मास में चंद्र पंद्रह मंडलका एक सो छियासीभाग वाले तिरासी भाग गमन करता है। $१५\frac{८३}{१८६}$ यहां पर त्रैराशिक प्रवृत्ति में इस प्रकार विशेषता होती है एक युग में अभिवर्द्धित मास का मान सत्तावन मास सात अहोरात्र, ग्यारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तेईस भाग बारहवें प्राभृत में प्रतिपादित किये हैं। ($५७।७।११\frac{२३}{६२}$) यह संख्या सावयव होने से यहां पर त्रैराशिक प्रवृत्ति नहीं होती है। अतः परिपूर्ण मास की

રાશિથી તેનો ભાગ કરવો તો પંદર મંડળ પૂરા તથા સોળમા મંડળના એકસોવીસ ભાગવાળા પાંત્રીસ ભાગ ૩૫ ગ્રન્થોક્ત પ્રમાણ સિદ્ધ થઈ જાય છે.

હવે અભિવર્ધિત માસને લઈને ચંદ્ર વિગેરેના મંડળોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે –((ता अभिवड्ढिएणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) એક અભિવર્ધિત માસમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણેના શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता पण्णरस मंडलाइं तेसीतिं छलसीय सयभागे मंडलस्स) એક અભિવર્ધિતમાસમાં ચંદ્ર પંદર મંડળ પુરા તથા સોળમા મંડળના એકસોછયાસીવાળા ત્ર્યાશી ભાગમાં ગમન કરે છે. $૧૫\frac{૮૩}{૧૮૬}$ અહીં ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આ પ્રમાણેની વિશેષતા છે. એક યુગમાં અભિવર્ધિતમાસ સતાવન, સાત અહોરાત્ર અગ્યાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેવીસ ભાગ થાય છે તે પ્રમાણે બારમા પ્રાભૃતમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે, ($૫૭।૭।૧૧\frac{૨૩}{૬૨}$ આ સંખ્યા સત્તાવન હોવાથી અહીં ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ થતી નથી,

पञ्चाशदधिकेन गुण्यते, गुणनाज्जातानि परिपूर्णानि नवाशीतिः शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि ८९२८ अभिवर्द्धितमासानां, अर्थात् षट् पञ्चाशदधिकेषु शतसंख्येषु युगेषु एतावन्तः परिपूर्णाः अभिवर्द्धितमासाः लभ्यन्ते, सर्वमेतत् द्वादशे प्राभृते सूत्रकृतैव साक्षादभिहितं। अतोऽत्र त्रैराशिकगणितावतारो यथा—यद्यष्टाविंशत्यधिकैरभिवर्द्धितमासैर्नवाशीतिशतैः षट् पञ्चाशदधिकशतसंख्ययुगभाविभिश्चन्द्रमण्डलानामेकं लक्षं सप्तत्रिंशत् सहस्राणि नवशतानि चतुरुत्तराणि (१३७९०४) लभ्यन्ते तदा एकेनाभिवर्द्धितेन मासेन किं स्यादिति राशित्रय-स्थापना—$\frac{१३७९०४\times१}{८९२८}=\frac{१३७९०४}{८९२८}=(१५+\frac{३९८४}{८९२८})=(१५+\frac{८३}{१८६})$ अत्रान्त्येन राशिना एकक लक्षणेन मध्यमो राशि गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति, तत आद्येन राशिना भक्त श्चेति लब्धानि परिपूर्णानि पञ्चदशमण्डलादि। शेषास्तिष्ठन्ति एकोनचत्वारिंशच्छतानि चतुरशीत्यधिकानि, अष्टाविंशत्यधिकनवाशीति शतभागानां, ततो हरांशौ अष्टाचत्वारिंशता अपवर्त्तितौ जात

प्रतिपत्ति के लिये इस राशिको छप्पन से गुणाकरे, गुणाकरने से परिपूर्ण आठ हजार नवसो अठावीस ८९२८। अभिवर्द्धित मास होते हैं। अर्थात् एक सो छप्पन संख्यावाले युग में परिपूर्ण इतने अभिवर्द्धित मास होते हैं। यह सब विषय बारहवें प्राभृत में सूत्रकारने ही साक्षात् रूप से कहा है। अतः यहां पर त्रैराशिक गणित करने के लिये अनुपात करे की—यदि आठ हजार नवसो अठाईस अभिवर्द्धित मास से एकसो छप्पन युग भावि चंद्रमंडल एकलाख सैंतीस हजार नवसो चार, लब्ध होते हैं, तो एक अभिवर्धित मास से कितने मंडल लब्ध हो सकते है ? इसको जानने के लिये तीनराशि की स्थापना करें जैसे की—$\frac{१३७९०४+१}{८९२८}=\frac{१३७९०४}{८९२८}=(१५+\frac{३९८४}{८९२८})$ $(१५+\frac{८३}{१८६})$ यहां पर अंतिमराशिसे मध्य की राशिका गुणा करे तो भी उसी प्रकार रहना है। तत्पश्चात् प्रथमराशि से भाग करने से पंद्रह मंडल पूरा लब्ध होते हैं। एवं आठ हजार नवसो अठाईस भाग का तीन हजार नवसो चोरासी शेष बचता है। तत्पश्चात हरांश

તેથી પુરેપુરા માસની ખાત્રી માટે આ સંખ્યાનો છપ્પનથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી પુરેપુરા આઠહજાર નવસોઅઠયાવીસ ૮૯૨૮। અભિવર્ધિત માસ થાય છે. અર્થાત્ એકસોછપ્પન સંખ્યાત્મક યુગમાં પુરેપુરા આટલા અભિવર્ધિમાસ થાય છે. આ તમામ વિષય બારમા પ્રાભૃતમાં સૂત્રકારે સ્વયં સાક્ષાત્ પ્રકારથી કહેલ છે. તેથી અહીં ત્રૈરાશિક ગણિત કરવા અનુપાન કરવો કે—જો આઠહજાર નવસોઅઠયાવીસ અભિવર્ધિત માસથી એકસો છપ્પન યુગભાવી ચંદ્ર મંડળ એકલાખ સાડત્રીસહજાર નવસોચાર મંડળ લબ્ધ થાય છે. તો એક અભિવર્ધિતમાસમાં કેટલા મંડળ લબ્ધ થઇ શકે? આ જાણવા માટે ત્રણરાશીની સ્થાપના કરવી જેમકે—$\frac{૧૩૭૯૦+૧}{૮૯૨૮}$ $\frac{૧૩૭૯૦૪\times૧}{૮૯૨૮}=(૧૫+\frac{૩૯૮૪}{૮૯૨૮})$ $(૧૫+\frac{૮૩}{૧૮૬})$ અહીં અંતીમ રાશીથી મધ્યની રાશીનો ગુણાકાર કરવો તો પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી પ્રથમની રાશીથી તેનો ભાગ કરવાથી પંદર મંડળ પુરા લબ્ધ થાય છે અને આઠહજારનવસોઅઠયાવીસ ભાગના

उपरितनो राशि स्त्र्यशीतिरधस्तनश्च षडशीत्यधिकं शतं $१५+\frac{८३}{१८६}$ अत उपपद्यते पञ्चदश-मण्डलानि परिपूर्णानि, षोडशस्य च मण्डलस्य त्र्यशीतिः षडशीत्यधिकशतभागाः ($१५+\frac{८३}{१८६}$) इति । अथ सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रमाह–'ता अभिवड्ढिएणं मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ ?' तावत् अभिवर्द्धितेन मासेन सूर्यः कतिमण्डलानि चरतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह– 'ता सोलस मंडलाइं चरइ तिहिं भागेहिं उणगाइं दोहिं अडयालेहिं सएहिं मंडलं छित्ता' तावत् षोडश मण्डलानि चरति, त्रिभागैरूनानि, द्वाभ्यां अष्टाचत्वारिंशच्छताच्छताभ्यां मण्डलं छित्त्वा । तावदिति पूर्ववत् त्रिभिर्भागै र्न्यूनानि षोडश मण्डलानि चरति–मण्डलं च द्वाभ्यामष्टाचत्वारिंशदधिकाभ्यां शताभ्यां छित्त्वा ($१५+\frac{२४५}{२४८}$) इत्येतत् प्रमाणं चरतीत्यर्थः । यथात्रानुसन्धानमाह–यदि षट् पञ्चाशदधिकशतसंख्ययुगभाविमष्टाविंशत्यधिकैरभिवर्द्धितमासै र्नवाशीतिः शतैः सूर्यमण्डलानां एकं लक्षं द्विचत्वारिंशत् सहस्राणि सप्तशतानि

को अडतालीस से अपवर्तित करे तो ऊपर की राशि तिरासी तथा नीचेवाली राशि एक सो छियासी होते हैं। $१५+\frac{८३}{१८६}$ अतः यह फलित होता है कि पंद्रह मंडल पुरा तथा सोलहवें मंडलका एकसो छियासी भागात्मक तिरासी भाग होते हैं ($१५\frac{८३}{१८६}$)

अब सूर्य संबंधी प्रश्नसूत्र कहते हैं–(ता अभिवड्ढिएणं मासेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ) एक अभिवर्धित मास में सूर्य कितने मंडल में गमन करता है ? इस प्रकार श्रीगौमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता सोलस मंडलाइं चरइ तिहिं भागेहिं ऊणगाइं दोहिं अडयालेहिं सएहिं मंडलं छित्ता) तीन भाग न्यून सोलह मंडल सूर्य गमन करता है। मंडल को दो सो अडतालीस से छेद करके ($१५।\frac{२४५}{२४८}$) इतना प्रमाण भाग में गमन करता है।

अब यहां अनुपात कहते हैं–छप्पन सो अठाइस युग भावि मास से एक

ત્રણુહજાર નવસોચોરાશી શેષ રહે છે. તે પછી હરાંશને અડતાલીસથી અપવર્તિત કરવાથી ઉપરની સંખ્યા ત્યાશી અને નીચેની સંખ્યા એકસોછાશી ($૧૫\frac{૮૩}{૧૮૬}$) થઈ જાય છે. તેથી એ ફલિત થાય છેકે–પંદર મંડળ પુરા તથા સોળમા મંડળના એકસોછાશી ભાગવાળા ત્યાશી ભાગ ($૧૫\frac{૮૩}{૧૮૬}$) થાય છે.

હવે સૂર્ય મંડળ સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.–(ता अभिवड्ढिएणं मासेणं सूरे कइ मंडलाइ चरइ) એક અભિવર્ધિતમાસમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता सोलस मंडलाइं चरइ तिहिं भागेहिं ऊणगाइं दोहिं अडयालेहिं सएहिं मंडलं छित्ता) ત્રણભાગ ન્યૂન સોળ મંડળમાં સૂર્યગમન કરે છે. મંડળને બસો અડતાલીસથી છેદીને ($૧૫\frac{૨૪૫}{૨૪૮}$) આટલા પ્રમાણ ભાગમાં ગમન કરે છે.

હવે અહીં અનુપાત કહે છે–છપ્પન સો અઠયાવીસ યુગભાવી માસથી એક લાખ

चत्वारिंशदधिकानि लभ्यन्ते तदैकेनाभिवर्द्धितेन मासेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना- $\frac{१४२७४०\times१}{८९२८}=\frac{१४२७४०}{८९२८}=१५+\frac{८८२०}{८९२८}=१५+\frac{२४५}{२४८}$ अत्रान्त्येन राशिना एकक लक्षणेन मध्यमो राशि गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति आद्येन राशिना भक्तेन लब्धानि परिपूर्णानि पञ्चदश मण्डलानि, शेषास्तिष्ठन्ति विंशत्यधिकान्यष्टाशीतिः शतानि अष्टाविंशत्यधिकैकोननवतिशतानां । ततो हरांशौ षड्विंशता अपवर्त्तनेनोपरितनो राशिः पञ्चचत्वारिंशदधिके द्वे शते, अधस्तनो द्वे शते अष्टाचत्वारिंशदधिके ($१५+\frac{२४५}{२४८}$) अत उपपद्यते षोडशं मण्डलं त्रिभिर्भागैन्यूनं, द्वाभ्यां अष्टाचत्वारिंशदधिकाभ्यां शताभ्यां प्रविभक्तं मण्डलं चेति ।

अथ नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह-'ता अभिवड्डिएणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ ?' तावत् अभिवर्द्धितेन मासेन नक्षत्रं कति मण्डलानि चरतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो

लाख बयालीस हजार सातसो चालीस सूर्य मंडल लभ्य होते है तो एक अभिवर्द्धित मास से कितना मंडल लभ्य हो सकते हैं? इस को जानने के लिये यहां पर तीन राशि की स्थापना करें- $\frac{१४२७४०+१}{८९२८}=\frac{१४२७४०}{८९२८}=१५+\frac{८८२०}{८९२८}=१५+\frac{२४५}{२४८}$ यहां पर अंतिम राशि एक से मध्य की राशी का गुणा करे तो भी उसी प्रकार रहता है । पुनः प्रथम राशि से भाग करे तो परिपूर्ण पंद्रह मंडल लब्ध होते हैं तथा आठ हजार नवसो अठाईस भागात्मक आठ हजार आठसो वीस शेष रहता है । तत्पश्चात् हरांश को छाईस से अपरिवर्तित करे तो उपर की राशी दो सो पैंतालीस तथा नीचे की राशी दो सो अडतालीस हो जाती है ($१५+\frac{२४५}{२४८}$) इस से यह फलित होता है की सोलहवा मंडल तीन भाग न्यून दो सो अडतालीस से विभक्त रहता है ।

अब नक्षत्र विषयक प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता अभिवड्डिएणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ) एक अभिवर्द्धित मास में नक्षत्र कितने मंडलों में गमन करता है इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर उत्तर में

બેંતાલીસહજાર સાતસોચાલીસ સૂર્યમંડળ લભ્ય થાય તો એક અભિવર્ધિતમાસમાં કેટલા મંડળ લભ્ય થઇ શકે? આ જાણવા માટે અહીં ત્રણરાશીની સ્થાપના કરવી. $\frac{૧૪૨૭૪૦\times૧}{૮૯૨૮}=\frac{૧૪૨૭૪૦}{૮૯૨૮}=૧૫+\frac{૮૮૨૦}{૮૯૨૮}=૧૫+\frac{૨૪૫}{૨૪૮}$ અહીં અંતિમરાશી એકથી મધ્યની રાશીનો ગુણાકાર કરે તો પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી પ્રથમની રાશિથી તેનો ભાગ કરે તો પુરેપુરા પંદર મંડળ લબ્ધ થાય છે. આઠહજાર નવસો અઠયાવીસ ભાગવાળા આઠહજારઆઠસોવીસ શેષ રહે છે. તે પછી હરાંશને છવ્વીસથી અપવર્તિત કરે તો ઉપરની સંખ્યા બસો પીસ્તાલીસ અને નીચેની સંખ્યા બસોઅડતાલીસ થાય છે આનાથી એમ નક્કી થાય છે કે-સોળમા મંડળના ત્રણ ભાગ ન્યૂન બસોઅડતાલીસથી વિભક્ત થયેલ રહે છે.

હવે નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.-(ता अभिवड्ढिएणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ) એક અભિવર્ધિત માસમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે

भगवानाह–'ता सोलस मंडलाइं चरइ सीतालीससएहिं भागेहिं अहियाइं चोद्दसहिं अट्ठासीएहिं मंडलं छेत्ता' तावत् षोडश मण्डलानि चरति, सप्तचत्वारिंशतभागैरधिकानि चतुर्दशभिरष्टाशीतिशतैर्मण्डलं छित्वा। तावदिति पूर्ववत् सप्तचत्वारिंशता भागैरधिकानि षोडशमण्डलानि चरति, तथा च अष्टाशीत्यधिकैः चतुर्दशभिः शतैः मण्डलं छित्वा। इत्यत्रापि गणितप्रक्रिया यथा–यदि षट् पञ्चाशदधिकशतसंख्ययुगभाविभिरभिवर्द्धितमासैः नवाशीतिशतैरष्टाविंशत्यधिकैः नक्षत्रमण्डलानां एकं लक्षं त्रिचत्वारिंशत् सहस्राणि शतमेकं त्रिंशदधिकं लभ्यन्ते तदा एकेनाभिवर्द्धितेन मासेन किं स्यादिति त्रैराशिकप्रवृत्तौ राशित्रय स्थापना–$\frac{१४३१३०\times१}{८९२८}=\frac{१४३१३०}{८९२८}=१६+\frac{२८२}{८९२८}$ अत्रान्त्येन राशिना एकक लक्षणेन मध्यमो राशिर्गुणितोऽपि तथैव तिष्ठन्ति, आद्येन राशिना भक्तेन च लब्धानि परिपूर्णानि षोडशमण्डलानि, शेषमुद्धरति द्वे शते द्व्यशीत्यधिके $\frac{२८२}{८९२८}$ अत्र हरांशौ षड्भिरपवर्त्तितौ जाता उपरि सप्तचत्वारिंशत् ४७। अधस्तने च अष्टाशीत्यधिकानि चतुर्दशशतानि १४८८ अतोऽत्र स्वरूपमीदृक्

श्रीभगवान् कहते हैं–(ता सोलस मंडलाइं चरइ सीतालीससएहिं भागेहिं अहियाइं चोद्दसहिं अट्ठासीएहिं मंडलं छेत्ता) चौदहसो अठासी से मंडल को छेद कर सोलह मंडल एवं सैंतालीस भाग में नक्षत्र गमन करता है, यहां पर भी गणितप्रक्रिया इस प्रकार से होती है–एकसो छप्पन अधिक नवासीसो अठाईस युगभावि अभिवर्धित मास से एक लाख तयालीस हजार एकसो तीस नक्षत्र मंडल लभ्य होता है तो एक अभिवर्धित मास से कितना लभ्य हो सकते हैं? इसको जानने के लिये यहां पर तीन राशि की स्थापना करे–$\frac{१४३१३०+१}{८९२०}=\frac{१४३१३०}{८९२८}=१६+\frac{२८२}{८९२८}$ यहां पर अंतिम राशि एक से मध्य की राशि का गुणा करने पर भी वैसा ही रहता है तत्पश्चात् प्रथम राशि से भाग करे तो परिपूर्ण सोलह मंडल लब्ध होते हैं तथा दो सो बिरासि २८२ शेष बचता है $\frac{२८२}{८९२८}$ यहां हरांश को छ से अपरिवर्तित करे तो ऊपर में सैंतालीस तथा नीचे

છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता सोलस मंडलाइं चरइ सीतालीससएहिं भागेहिं अहियाहिं चोद्दसहिं अट्ठासीएहिं मंडलं छेत्ता) ચૌદસોઅઠયાસીથી મંડળને છેદીને સોળ મંડળ અને સુડતાલીસ ભાગમાં નક્ષત્ર ગમન કરે છે. અહીંયાં પણ ગણિતપ્રક્રિયા આ પ્રમાણે થાય છે. એકસોછપ્પન અધિક નેવ્યાસીસો અઠયાવીસ યુગભાવિ અભિવર્ધિત માસથી એકલાખ તેંતાલીસહજાર એકસોત્રીસ નક્ષત્ર મંડળ લભ્ય થાય છે. તો એક અભિવર્ધિત માસમાં કેટલામંડળ લભ્ય થઈ શકે? આ જાણવા માટે અહીં ત્રણ રાશીની સ્થાપના કરવી. $\frac{143130+1}{8928}=\frac{143130}{8928}=16+\frac{282}{8928}$ આંહીંયાં અંતિમ રાશી એકથી મધ્યની રાશીનો ગુણાકાર કરે તો પણ એની એજ સંખ્યા રહે છે. તે પછી પ્રથમ રાશીથી ભાગ કરવાથી પરિપૂર્ણ સોળમંડળ લબ્ધ થાય છે. તથા બસોખ્યાશી શેષ વધે છે. $\frac{282}{8928}$ અહીં હરાંશને છથી અપવર્તિત કરે તો ઉપર સુડતાલીસ

$\frac{१४३१३०}{८९२८}$=१६ + $\frac{२८२}{८९२८}$=१६+$\frac{४७}{१४८८}$ एतेनोपगच्छते सप्तचत्वारिंशत् अष्टाशीत्यधिकचतुर्दश शतभागैर्मण्डलं छित्वेति ॥ सू० ८५ ॥

अथात्र चन्द्रादय एकैकेनाहोरात्रेण प्रत्येकं कति मण्डलानि चरन्तीत्येतद् विषय निरूपणं करोति-

मूलम्-ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ ?, ता एगं अद्धमंडलं चरइ एकतीसाए भागेहिं ऊणं णवहिं पण्णरसेहिं अद्धमंडलं छेत्ता, ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं सूरिए कइ मंडलाइं चरइ ?, ता एगं अद्धमंडलं चरइ, ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ ?, ता एगं अद्धमंडलं चरइ, दोहिं भागेहिं अहियं सत्तहिं बत्तीसेहिं सएहिं अद्धमंडलं छेत्ता। ता एगमेगं मंडलं चंदे कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ ?, ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ, एकतीसाए भागेहिं अहिएहिं चउहिं बेयालेहिं सएहिं राइंदिएहिं छेत्ता, ता एगमेगं मंडलं सूरे कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ ?, ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ, ता एगमेगं मंडलं णक्खत्ते कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ ?, ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ, दोहिं ऊणेहिं तिहिं सत्तसट्ठेहिं सएहिं राइंदिएहिं छेत्ता। ता जुगेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ ? ता अट्ठ चुल्लसीए मंडलसए चरइ, ता जुगेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ ? ता णव पण्णरस मंडलसए चरइ, ता जुगेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ !, ता अट्ठारस पणतीसे दुभागमंडलसए चरइ। इच्चेसा मुहुत्तगइ रिक्खाति मासराइंदियजुगमंडलपविभत्ता सिग्घगई वत्थुं आहिए त्तिबेमि। सू० ८६॥

पण्णरसमं पाहुडं समत्तं ॥१५॥

चौदह सो अठासी १४८८। होते हैं। अतः यहां पर इस प्रकार होता है- $\frac{१४३१३०}{८९२८}$=१६ + $\frac{२८२}{८९२८}$=१६ + $\frac{४७}{१४८८}$ इस से यह फलित होता है कि चौदह सो अठासी भागात्मक सैंतालीस भागों से मंडल को छेदकर नक्षत्र मंडल में गमन करता है ॥ सू० ८५ ॥

તથા નીચે ચૌદસોઅઠયાસી ૧૪૮૮। થાય છે. તેથી અહીં આ રીતે થાય છે. $\frac{१४३१३०}{८९२८}$ =૧૬+$\frac{२८२}{८९२८}$=૧૬+$\frac{४७}{१४८८}$ આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-ચૌદસો અઠયાસી ભાગવાળા સુડતાલીસ ભાગોથી મંડળને છેદીને નક્ષત્ર મંડળમાં ગમન કરે છે. ॥ સૂ. ૮૫ ॥

छाया-तावत् एकैकेन अहोरात्रेण चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् एकमर्द्धमण्डलं चरति, एकत्रिंशताभागैः ऊनं, नवभिः पञ्चदशैरर्द्धमण्डलं छित्वा, तावत् एकैकेन अहोरात्रेण सूर्यः कतिमण्डलानि चरति ?, तावत् एकमर्द्धमण्डलं चरति तावत् एकैकेनाहोरात्रेण नक्षत्रं कतिमण्डलानि चरति ?, तावदेकमर्द्धमण्डलं चरति द्वाभ्यां भागाभ्यामधिकं, सप्तभि द्वात्रिंशच्छतैरर्द्धमण्डलं छित्वा, तावत् एकैकं मण्डलं चन्द्रः कतिभिरहोरात्रै श्चरति ?, तावत् द्वाभ्यां अहोरात्राभ्यां चरति एकत्रिंशताभागैरधिकाभ्यां चतुर्भि द्विचत्वारिंशच्छतैः रात्रिन्दिवं छित्वा । तावत् एकैकं मण्डलं सूर्यः कतिभिरहोरात्रै श्चरति ?, तावत् द्वाभ्यामहोरात्राभ्या चरति । तावत् एकैकं मण्डलं नक्षत्रं कतिभिरहोरात्रै श्चरति ?, तावत् द्वाभ्यामहोत्राभ्यां चरति, द्वाभ्यामूनाभ्यां त्रिभिः सप्तषष्ट्याशतैः रात्रिन्दिवं छित्वा । तावत् युगेन चन्द्रः कतिमण्डलानि चरति ? तावत् अष्टौ चतुराशीतानि मण्डलशतानि चरति । तावत् युगेन सूर्यः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् नव पञ्चदशमण्डलशतानि चरति । तावत् युगेन नक्षत्रं कतिमण्डलानि चरति ?, तावत् अष्टादश पञ्चत्रिंशत् द्विभागमण्डलशतानि चरति । इत्येषा मुहूर्त्तगतिः, ऋक्षाधिमास रात्रिन्दिव युगमण्डलप्रविभक्तशीघ्रगति वस्तु आख्यातमिति वच्मि ॥ सू० ८६ ॥

॥ पञ्चदशं प्राभृतं समाप्तम् ॥

टीका-पञ्चाशीतितमे सूत्रे नाक्षत्रादि मासेषु चन्द्रादीनां मण्डलगतिं प्रतिपाद्य सम्प्रति षड्.शीतितमेऽस्मिन्नर्थाधिकारसूत्रे तेषामेव चन्द्रादीनामेकैकस्मिन्नहोरात्रे मण्डलगतिं प्रतिपादयति-'ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ ?' तावत् एकैकेनाहोरात्रेण चन्द्रः कतिमण्डलानि चरति ? । तावदिति प्राग्वत् एकैकस्मिन्नहोरात्रे कति मण्डलचारी चन्द्रो

अब यहां पर चंद्रादि एक एक अहोरात्र में प्रत्येक कितने मंडल में गमन करते हैं उसका निरूपण किया जाता है-(ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं) इत्यादि

टीकार्थ-पचासीवें सूत्र में नक्षत्रादि मास में चंद्रादि की मंडलगति का प्रतिपादन करके अब इस छयासीवें सूत्र में उन चंद्रादि का एक अहोरात्र में कितने मंडल में गमन होता है उसका प्रतिपादन करते हैं, इस विषय में श्री गौतमस्वामी पूछते हैं कि-(ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) हे भगवन् एक एक अहोरात्र में चंद्र कितने मंडल में गमन करता है? इस

હવે અહીંયાં ચંદ્ર વિગેરે એકએક અહોરાત્રમાં દરેક કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે? તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.-(ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं) ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ-પંચાશીમા સૂત્રમાં નાક્ષત્રાદિમાસમાં ચંદ્રાદિની મંડળ ગતિનું પ્રતિપાદન કરીને હવે આ છાશીમા સૂત્રમાં એ ચંદ્રાદિ એક અહોરાત્રમાં કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે? એ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. આ વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છેકે-(ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) હે ભગવન્ એક એક અહોરાત્રમાં

भवतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह–'ता एगं अद्धमंडलं चरइ एक्कतीसाए भागेहिं ऊणं णवहिं पण्णरसेहिं सएहिं अद्धमंडलं छेत्ता' तावदेकमर्द्धमण्डलं चरति, एकत्रिंशताभागैं न्यूनमेकमर्द्धमण्डलं चरति ($१-\frac{३१}{९१५}$) तथा च पञ्चदशोत्तरै नंवभिः शतैरर्द्धमण्डलं छित्वा। अत्रानुपातो यथा–यदि त्रिंशदधिकैरष्टादशभिः शतैः रात्रिन्दिवानां अष्टषष्ट्यधिकानि सप्तदशशतानि अर्द्धमण्डलानां चन्द्रस्य लभ्यन्ते तदैकेन रात्रिन्दिवेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना–$\frac{१७६८\times१}{१८३०}=\frac{१७६८}{१८३०}$ अत्रान्त्येन राशिना एंकक लक्षणेन मध्यमो राशि गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति, आद्येन राशिना भागहरणं, किन्तु भाज्य राशेस्तोकत्वाद् भागफलं नायाति। ततो भाज्यहारौ द्वाभ्यामपवर्त्तितौ $\frac{१७६८}{१८३०}\div२=\frac{८८४}{९१५}=(१-\frac{३१}{९१५})$ उपरितनो राशि श्चतुराशीत्यधिकान्यष्टौ शतानि, अधस्तनश्च पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि अस्यैव रूपान्तरकरणेन ($१-\frac{३१}{९१५}$)

प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता एगं अद्धमंडलं चरइ एक्कतीसाए भागेहिं ऊणं णवहिं पण्णरसेहिं सएहिं अद्धमंडलं छेत्ता) एक अहोरात्र में चंद्र नव सो पंद्रह से अर्द्धमंडल को विभक्त करके इकतीस भागन्यून एक अर्द्धमंडल में गमन करता है ($१-\frac{३१}{९१५}$) यहां पर इस प्रकार अनुपात होता है–यदि अठारहसो तीस अहोरात्र से. सत्रहसो अडसठ चंद्र का अर्द्धमंडल लभ्य होते हैं, तो एक अहोरात्र से कितने मंडल लब्ध हो सकते हैं–इसको समझने के लिए यहां पर तीन राशि की स्थापना की जाती है जैसे की–$\frac{१७६८+१}{१८३०}=\frac{१७६८}{१८३०}$=यहां पर अंतिम एक रूपराशि से मध्य की राशि का गुणा करे तो भी उसी प्रकार रहता है अतः गुणा करके प्रथम राशि से भाग करना चाहिये परंतु भाज्य राशि अल्प होने से भागफल आता नहीं है अतः भाज्य हार राशि को दो से अपवर्तित करे–$\frac{१७६८}{१८३०}\div२=\frac{८८४}{९१५}=(१-\frac{३१}{९१५})$ इस प्रकार ऊपर की राशि आठ सो चौरासी तथा नीचे वाली राशि नव सो पंद्रह होते हैं।

ચંદ્ર કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता एगं अद्धमंडलं चरइ एक्कतीसाए भागेहिं ऊणं णवहिं पण्णरसेहिं सएहिं अद्धमंडलं छेत्ता) એક અહોરાત્રમાં ચંદ્ર નવસો પંદરથી અર્ધમંડળને વિભક્ત કરીને એકત્રીસ ભાગ ન્યૂન એક અર્ધમંડળમાં ગમન કરે છે. ($૧=\frac{૩૧}{૯૧૫}$) અહીંયાં આ રીતે અનુપાત થાય છે-જો અઢારસોત્રીસ અહોરાત્રથી સત્તરસો અડસઠ ચંદ્રના અર્ધમંડળ લભ્ય થાય તો એક અહોરાત્રથી કેટલા મંડળ લભ્ય થઈ શકે? આને સમજવા માટે અહીં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. જેમકે-$\frac{૧૭૬૮+૧}{૧૮૩૦}=\frac{૧૭૬૮}{૧૮૩૦}$=અહીં અંતિમ એકરૂપ રાશિથી મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરે તો પણ એજ રીતે રહે છે. તેથી ગુણાકાર કરીને પ્રથમ રાશિથી ભાગ કરવો જોઈએ પણ ભાજ્ય રાશિ ઓછી હોવાથી ભાગ ફળ આવતું નથી તેથી ભાજ્ય હાર રાશિને બેથી અપવર્તિત કરવા $\frac{૧૭૬૮}{૧૮૩૦}\div૨=\frac{૮૮૪}{૯૧૫}=(૧-\frac{૩૧}{૯૧૫})$ આ પ્રમાણે ઉપરની સંખ્યા આઠસોચોર્યાશી તથા નીચેની સંખ્યા નવસોપંદર થાય છે. આનું

अत उपपद्यते यत् एकत्रिंशता भागै न्यून मेकमर्द्धमण्डलं नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैः प्रविभक्तमिति। अथ सूर्य विषयं प्रश्नसूत्रमाह-'ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ?' तावत् एकैकेनाहोरात्रेण सूर्यः कति मण्डलानि चरतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता एगं अद्धमंडलं चरइ' तावत् एकमर्द्धमण्डलं चरति। अत्रैकस्मिन् युगे त्रिंशदधिकान्यष्टादशशतान्यर्द्धमण्डलानां भवन्ति, तावन्त एवाहोरात्राश्च भवन्ति, तेनात्र हरांशयोस्तुल्यत्वाल्लब्धमेकमर्द्धमण्डल $\frac{१८३०}{१८३०}$ मिति।

अथ नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह-'ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ?' तावत् एकैकेनाहोरात्रेणं नक्षत्रं कति मण्डलानि चरतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता एगं अद्धमंडलं चरइ दोहिं भागेहिं अहियं सत्तहिं पत्तीसेहिं सएहिं अद्धमंडलं छेत्ता'

इसका रूपान्तर करने से इस प्रकार (१-$\frac{३१}{९१५}$) होते हैं। इस से यह फलित होता है कि इकतीस भागन्यून एक अर्द्धमंडल नव सो पंद्रह से विभक्त किया हुवा होता है।

अब सूर्य विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं-(ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ) एक एक अहोरात्र में सूर्य कितने मंडलों में गमन करता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता एगं अद्धमंडलं चरइ) एक अर्द्धमंडल में जाता है। यहां पर एक युग में अठारह सो तीस अर्द्धमंडल होते हैं, अहोरात्र भी उतने ही होते हैं अतः यहां हरांश तुल्य होने से एक अर्द्धमंडल लब्ध होता है $\frac{१८३०}{१८३०}$।

अब नक्षत्र विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं-(ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ) एक एक अहोरात्र में नक्षत्र कितने मंडल में गमन करता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान्

રૂપાન્તર કરવાથી આ રીતે થાય છે. (૧-$\frac{૩૧}{૯૧૫}$) આનાથી એ ફલિત થાય છે કે એકત્રીસ ભાગ ન્યૂન એક અર્ધમંડળ નવસોપંદરથી વિભક્ત કરેલ હોય છે.

હવે સુર્ય સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.-(ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ) એક એક અહોરાત્રમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता एगं अद्धमंडलं चरइ) એક અર્ધમંડળમાં જાય છે. અહીંયાં એક યુગમાં અઢારસોત્રીસ અર્ધમંડળો થાય છે અહોરાત્ર પણ એટલાજ હોય છે. તેથી અહી હરાંશ સરખાજ હોવાથી એક અર્ધમંડળ લબ્ધ થાય છે. $\frac{૧૮૩૦}{૧૮૩૦}$)

હવે નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.-(ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ) એક એક અહોરાત્રમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता एगं अद्ध-

तावत् एकमर्द्धमण्डलं चरति द्वाभ्यां भागाभ्यामधिकं, सप्तभि द्वात्रिंशच्छतैरर्द्धमण्डलं छित्वा। एकस्मिन्नहोरात्रे नक्षत्रं किल द्वाभ्यां भागाभ्यामधिकमेकमर्द्धमण्डलं चरति, द्वात्रिंशदधिकैः सप्तभिः शतैरर्द्धमण्डलं छित्वा चेति। अत्राप्यनुपातो यथा–यदि त्रिंशदधिकैरष्टादशभिः शतैरहोरात्राणा पञ्चत्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि नक्षत्राणां मण्डलानि लभ्यन्ते तदैकेनाहोरात्रेण किं स्यादिति राशित्रयस्थापना–$\frac{१८३५\times१}{१८३०}=\frac{१८३५}{१८३०}=१+\frac{५}{१८३०}=१+\frac{२}{७३२}$ अत्रान्त्येन राशिना एकक रूपेण मध्यमो राशिः संगुण्य आद्येन भक्त्वा लब्धमेकमर्द्धमण्डलं, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्च, त्रिंशदधिकाष्टादशशतभागानां। ततो हरांशौ ($\frac{२}{५}$) अनेन गुणितौ तत्र हरांशयोस्तुल्यत्वान्नाशे च कृते जातावुपरि द्वौ, अधस्ताच्च द्वात्रिंशदधिकानि सप्तशतानि, लब्धौ द्वौ द्वात्रिंशदधिकसप्तशतभागौ $१+\frac{२}{७३२}$ इति सर्वमुपपद्यते। अथ सम्प्रति एकैकं परिपूर्णं मण्डलं चन्द्रादयः प्रत्येकं कतिभिरहोरात्रै श्चर-

कहते हैं–(ता एगं अद्धमंडलं चरइ दोहिं भागेहिं अहियं सत्तहिं बत्तीसेहिं सएहिं अद्धमंडलं छेत्ता) एक अहोरात्र में नक्षत्र सात सो बत्तीस से एक अर्धमंडल को छेद करके दो भाग अधिक एक अर्द्धमंडल में गमन करता है। यहां पर इस प्रकार अनुपात करें–यदि अठारहसो तीस अहोरात्र से अठारह सो पैंतीस नक्षत्रों के मंडल लभ्य होते हैं तो एक अहोरात्र से कितने मंडल लब्ध हो सकते हैं? इसके लिये तीन राशि को स्थापन करे–$\frac{१८३५+१}{१८३०}=\frac{१८३५}{१८३०}=१+\frac{५}{१८३०}=१\frac{२}{७३२}$ यहां पर अंतिमराशि एक से मध्य की राशि का गुणा करके आद्य राशि से भाग करे तो एक अर्धमंडल लब्ध होता है। तथा अठारहसो पैंतीस भागों का पांच शेष बचता है, तत्पश्चात् हरांश $\frac{२}{५}$ को गुणित करे तो हरांश समान होनेसे कुछ शेष रहता नहीं है। अतः हरांश नष्ट होने से ऊपर में दो एवं नीचे सात सो बत्तीस रहता है। इस प्रकार सात सो बत्तीस भाग वाले दो लब्ध होते हैं $१\times\frac{२}{७३२}$ इस प्रकार सब परिमाण हो जाता है।

मंडलं चरइ दोहिं भागेहिं अहियं सत्तहिं बत्तीसेहिं सएहिं अद्धमंडलं छेत्ता) એક અહોરાત્રમાં નક્ષત્ર સાતસો બત્રીસથી એક અર્ધમંડળને છેદીને બે ભાગ અધિક એક અર્ધમંડળમાં ગમન કરે છે. અહીં આ રીતે અનુપાત કરવો. જો અઢારસો ત્રીસ અહોરાત્રથી અઢારસોપાંત્રીસ નક્ષત્રોના મંડળો લબ્ધ થાય તો એક અહોરાત્રમાં કેટલા મંડળો લભ્ય થઈ શકે? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી $\frac{૧૮૩૫\times૧}{૧૮૩૦}=\frac{૧૮૩૫}{૧૮૩૦}=૧+\frac{૫}{૧૮૩૦}=૧\frac{૨}{૭૩૨}$ અહીં અંતિમ રાશી એકથી મધ્યની રાશીનો ગુણા કરીને પ્રથમ રાશીથી ભાગ કરે તો એક અર્ધમંડળ લબ્ધ થાય છે. તથા અઢારસોપાંત્રીસ ભાગોના પાંચ શેષ વધે છે. તે પછી હરાંશ $\frac{૨}{૫}$નો ગુણાકાર કરે તો હરાંશ સરખા હોવાથી કંઈજ શેષ રહેતું નથી તેથી હરાંશનો નાશ થવાથી ઉપર બે અને નીચે સાતસોબત્રીસ રહે છે. $૧+\frac{૨}{૭૩૨}$ આ રીતે ઉક્ત પ્રમાણ થઈ જાય છે,

न्तीत्येतद् विषयनिरूपणार्थमाह-'ता एगमेगं मंडलं चंदे कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ?' तावत् एकैकं मण्डलं चन्द्रः कतिभिरहोरात्रैश्चरतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ, एक्कतीसाए भागेहिं अहिएहिं, चउहिं बेयालेहिं सएहिं राइंदिएहिं छेत्ता' तावत् द्वाभ्या महोरात्राभ्यां चरति, एक त्रिंशताभागैरधिकाभ्यां चतुर्भिर्द्वाचत्वारिंशच्छतैः रात्रिन्दिवैश्छित्वा। तावदिति पूर्ववत् एकत्रिंशता भागैरधिकाभ्यां द्वाभ्यामहोरात्राभ्यामेकं मण्डलं चरति चन्द्र स्तथा च द्वाचत्वारिंशदधिकै श्चतुर्भिः शतैः रात्रिन्दिवं छित्वा-विभज्य पूर्वोक्तमुपपद्येत। अत्राप्यनुपातो यथा यदि चन्द्रस्य मण्डलानामष्टाभिः शतै श्चतुरशीत्यधिकैरहोरात्राणा मष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि लभ्यन्ते तदैकेन मण्डलेन कति रात्रिन्दिवानि लमेयुरिति राशित्रयस्थापना-$\frac{१८३०\times १}{८८४}=२+\frac{६२}{८८४}=२+\frac{३१}{४४२}$ अत्रान्त्येन राशिना मध्यमो राशि गुणितः आद्येन भक्तः लब्धौ द्वावहोरात्रौ

अब परिपूर्ण एक एक मंडल में चंद्रादि कितने अहोरात्र में गमन करते हैं, इस विषय का निरूपण करने के लिये श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता एगमेगं मंडलं चंदे कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ) एक एक मंडल में चंद्र कितने अहोरात्र में गमन करता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ, एक्कतीसाए भागेहिं अहिएहिं, चउहिं बेयालेहिं सएहिं राइंदिएहिं छेत्ता) चारसो बयालीस अहोरात्र को विभक्त करके दो अहोरात्र एवं एक अहोरात्र का इकतीस भाग से चंद्र एक मंडल में गमन करता है।

यहां पर इस प्रकार से अनुपात करें-यदि आठ सो चौरासी चंद्रमंडल से अठारह सो तीस अहोरात्र होते हैं, तो एक मंडल से कितने अहोरात्र लभ्य हो सकते हैं? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करें $\frac{१८३०+१}{८८४}=२+\frac{६२}{८८४}=२+\frac{३१}{४४२}$ यहां पर अंतिम राशि से मध्य की राशि का गुणा करके

હવે પુરેપુરા એક એક મંડળમાં ચંદ્રાદિ કેટલા અહોરાત્રમાં ગમન કરે છે? આ વિષયનું નિરૂપણ કરવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે.-(ता एगमेगं मंडलं चंदे कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ) એક એક મંડળમાં ચંદ્ર કેટલા અહોરાત્રમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ, एक्कतीसाए भागेहिं अहिएहिं चउहिं बेयालेहिं सएहिं राइंदिएहिं छेत्ता) ચારસો બેંતાલીસ અહોરાત્રને વિભક્ત કરીને બે અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના એકત્રીસ ભાગથી ચંદ્ર એક મંડળમાં ગમન કરે છે. અહીં આ રીતે અનુપાત કરવો જો આઠસોચોરાશિ ચંદ્રમંડળથી અઢારસોત્રિસ અહોરાત્ર થાય છે, તો એક મંડળથી કેટલા અહોરાત્ર લભ્ય થાય છે? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{૧૮૩૦+૧}{૮૮૪}=૨+\frac{૬૨}{૮૮૪}=૨+\frac{૩૧}{૪૪૨}$ અહીં અંતિમરાશિથી મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરીને

शेषास्तिष्ठन्ति द्वाषष्टि श्चतुरशीत्यधिकाष्टशतभागानां, ततो हरांशौ द्वाभ्यामपवर्त्तितौ जात उपरितनो राशिरेकत्रिंशद्रूपोऽधस्तनो राशिश्च द्वाचत्वारिंशदधिकानि चत्वारि शतानि-(२+$\frac{३१}{४४२}$) इत्युपपद्यते एकत्रिंशत् द्विचत्वारिंशदधिक चतुःशतभागा इति । अथ सूर्यविषयः प्रश्नः-'ता एगमेगं मंडलं सूरे कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ ?' तावत् एकैकं मण्डलं सूर्यः कतिभिरहोरात्रै श्चरतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ' तावत् द्वाभ्यामहोरात्राभ्यां चरति । यथात्राप्यनुपातः यदि सूर्यस्य मण्डलानां नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैरष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि अहोरात्राणां लभ्यन्ते तदेकेन मण्डलेन कति अहोरात्रान् लभामहे ? राशित्रयस्थापना-$\frac{१८३०\times१}{९१५}=\frac{१८३०}{९१५}=२$ इत्येवं लब्धौ द्वौ परिपूर्णौ अहोरात्राविति । अथ नक्षत्रविषयः प्रश्नः-'ता एगमेगं मंडलं णक्खत्ते कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ ?' तावत् एकैकं

प्रथम राशि से भाग करे तो दो अहोरात्र लब्ध होते हैं एवं आठ सो चौरासी का बासठ भाग शेष रहता है। तत्पश्चात् हरांश को दो से अपवर्तित करे तो उपर की राशी इकतीस तथा नीचे की राशि चार सो बयालीस (२+$\frac{३१}{४४२}$)। इस प्रकार चारसो बयालीस भागात्मक इकतीस भाग होते हैं। अब सूर्य विषय श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता एगमेगं मंडलं सूरे कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ) सूर्य एक एक मंडल में कितने अहोरात्र में गमन करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ) एक मंडल में दो अहोरात्र में गमन करता है । यहां पर भी इस प्रकार से अनुपात करे-यदि सूर्य नव सो पंद्रह मंडलों में अठारह सो तीस अहोरात्र में गमन करता है तो एक मंडल में गमन करने में कितने अहोरात्र होते हैं ? इसको समझने के लिये तीन राशि की स्थापना करें-$\frac{१८३०+१}{९१५}=\frac{१८३०}{९१५}=२$ । इस प्रकार दो अहोरात्र पुरा लब्ध होते हैं । अब नक्षत्र के विषय

પ્રથમની રાશિથી ભાગ કરે તો બે અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. અને આઠસોચોર્યાશીના બાસઠ ભાગ શેષ રહે છે. તે પછી હરાંશને બેથી અપવર્તિત કરે તો ઉપરની રાશિ એકત્રીસ તથા નીચેની રાશિ ચારસોબેંતાલીસ (૨+$\frac{૩૧}{૪૪૨}$) આ રીતે ચારસોબેંતાલીસ ભાગાત્મક એકત્રીસ ભાગ થાય છે.

હવે સૂર્ય સંબંધી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता एगमेगं मंडलं सूरे कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ) સૂર્ય એક એક મંડળમાં કેટલા અહોરાત્રીમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ) બે અહોરાત્રથી એક મંડળમાં ગમન કરે છે. અહીં પણ આ પ્રમાણે અનુપાત કરવો કે-જો સૂર્ય નવસોપંદર મંડળોમાં અઢારસોત્રીસ અહોરાત્રમાં ગમન કરે તો એક મંડળમાં ગમન કરવામાં કેટલા અહોરાત્ર થાય? આ સમજવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{૧૮૩૦\times૧}{૯૧૫}=\frac{૧૮૩૦}{૯૧૫}=૨$। આ રીતે બે અહોરાત્ર પુરા લબ્ધ થાય છે.

मण्डलं नक्षत्रं कतिभिरहोरात्रै श्चरतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ दोहिं ऊणेहिं तिहिं सत्तसट्ठेहिं सएहिं राइंदिएहिं छेत्ता' तावत् द्वाभ्यां अहोरात्राभ्यां चरति द्वाभ्यामूनाभ्यां, त्रिभिः सप्तषष्टैः शतै रात्रिन्दिवैश्छित्वा। तावदिति पूर्ववत् द्वाभ्यां भागाभ्यां न्यूनाभ्यां द्वाभ्यामहोरात्राभ्यां चरति, त्रिभिः सप्तषष्टै-सप्तषष्ट्यधिकैस्त्रिभिः शतैः रात्रिन्दिवं छित्वा विभज्य चेति। यथात्राप्यनुपातः-यदि नक्षत्रस्य मण्डलानामष्टादशभिः शतैः पञ्चत्रिंशदधिकैः षट् त्रिंशच्छतानि षष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवानां लभ्यन्ते तदैकेन मण्डलेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना-$\frac{३६६०\times१}{१८३५}=\frac{३६६०}{१८३५}=१+\frac{१८२५}{१८३५}=१+\frac{३६५}{३६७}$ अत्रान्त्येन राशिना एकक लक्षणेन मध्यमो राशि गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति, आद्येन राशिना भक्तश्चेति लब्धमेकं रात्रिन्दिवं, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चत्रिंशत्यधिकान्यष्टादशशतानि,

---

में श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता एगमेगं मंडलं णक्खत्ते कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ) एक एक मंडल में नक्षत्र कितने अहोरात्र में गमन करते हैं? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ दोहिं ऊणेहिं तिहिं सत्तसट्ठेहिं सएहिं राइंदिएहिं छेत्ता) दो भागन्यून दो अहोरात्र में नक्षत्र एक मंडल में गमन करता है। तीनसो सडसठ से अहोरात्र का विभाग करके। यहां पर भी इस प्रकार अनुपात करे की यदि अठारहसो पैंतीस मंडलों में नक्षत्र छत्तीससो साठ अहोरात्र में गमन करे तो एक मंडल में गमन करने में कितने अहोरात्र होते हैं? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करें-$\frac{३६६०+१}{१८३५}=\frac{३६६०}{१८३५}=१+\frac{१८२५}{१८३५}=१+\frac{३६५}{३६७}$ यहां पर एक रूप अंत्यराशि से मध्य की राशि का गुणा करे तो उसी प्रकार रहता है, तत्पश्चात् प्रथम राशि से भाग करे तो एक अहोरात्र लब्ध होता है, तथा अठारह सो पैनीस भागात्मक अठारह सो पैंतीस शेष रहता है। तत्प-

---

હવે નક્ષત્રના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.(ता एगमेगं मंडलं णक्खते कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ) એક એક મંડળમાં નક્ષત્ર કેટલા અહોરાત્રમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ दोहिं ऊणेहिं तिहिं सत्तसट्ठेहिं सएहिं राइंदिएहिं छेत्ता) બે ભાગ ન્યૂન બે અહોરાત્રમાં નક્ષત્ર એક મંડળમાં ગમન કરે છે. ત્રણસોસડસઠ અહોરાત્રનો વિભાગ કરીને અહીંયાં પણ આ રીતે અનુપાત કરવો કે-જો અઢારસોપાંત્રીસ મંડળોમાં નક્ષત્ર છત્રીસસો સાઈઠ અહોરાત્રીથી ગમન કરે તો એક મંડળમાં ગમન કરવા માટે કેટલા અહોરાત્ર થાય છે? આ સમજવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી $\frac{૩૬૬૦+૧}{૧૮૩૫}=\frac{૩૬૬૦}{૧૮૩૫}૧+\frac{૧૮૨૫}{૧૮૩૫}=૧\frac{૩૬૫}{૩૬૭}$ અહીં એકરૂપ અંતિમ રાશિથી મધ્યરાશિનો ગુણાકાર કરે તો પણ એજ રીતે રહે છે, તે પછી પ્રથમ રાશિથી તેનો ભાગ કરે તો એક અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તથા અઢારસોપાંત્રીસ ભાગાત્મક અઢારસોપાંત્રીસ શેષ રહે છે. તે પછી હરાંશને પાંચથી અપવર્તિત કરે તો ઉપરની

पञ्चत्रिंशदधिकाष्टादशशतभागानां, ततो हरांशो पञ्चभिरपवर्त्तितौ जात उपरितनो राशिस्त्रीणि शतानि पञ्चषष्टयधिकानि, छेदराशि स्त्रीणिशतानि सप्तषष्टयधिकानीति–$१+\frac{३६५}{३६७}$ सर्वमुपपद्यते द्वाभ्यां सप्तषष्ट्यधिकत्रिंशतभागाभ्यां न्यूनं द्वितीयं रात्रिन्दिवमिति अथैकस्मिन् युगे चन्द्रादयः प्रत्येकं कतिमण्डलानि चरन्तीत्येतद्विषयनिरूपणार्थमाह–'ता जुगेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ ?' तावत् युगेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?, इत्येवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह–'ता अट्ठचुल्लसीए मंडलसए चरइ' तावत् अष्टौचतुरशीतानि मण्डलशतानि चरति । तावदिति प्राग्वत् एकस्मिन् युगे चन्द्रः खलु अष्टौचतुरशीतानि–चतुरशीत्यधिकान्यष्टौशतानि मण्डलानां चरति । अत्र युक्तिरुच्यते–चन्द्रः एकेन शतसहस्रेण अष्टानवत्याशतैः (१०९८००) प्रविभक्तस्य मण्डलस्य अष्टषष्टयधिकसप्तदशशतसंख्यान (१७६८) भागान् एकेन मुहूर्त्तेन गच्छति । एकस्मिन् युगे च सर्वसंख्यया मुहूर्त्ताः चतुःपञ्चाशत् सहस्राणि नवशतानि (५४९००) भवन्ति । अतोऽत्र सप्तदशशतानि अष्टषष्टयधिकानि

आत हरांश को पांच से अपवर्तित करे तो ऊपरवाली राशि तीन सो पैंसठ तथा छेद राशि तीन सो सडसठ होते हैं। $१+\frac{३६५}{३६७}$ इस प्रकार सर्व प्रमाण यथोक्त प्रकार से हो जाता है।

अब एक युग में चंद्रादि प्रत्येक कितने मंडल में गमन करते हैं–इस विषय निरूपण करने के लिये श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता जुगेणं कइ मंडलाइं चरइ) तावत् एक युग में चंद्र कितने मंडल में गमन करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता अट्ठ चुलसीए मंडलसए चरइ) एक युग में चंद्र आठ सो चौरासी मंडलों में गमन करता है। यहां पर युक्ति दिखलाई जाती है–चंद्र एक लाख नव हजार आठसो (१०९८००) भाग में विभक्त मंडल का सत्रहसो अडसठ (१७६८) भागों में एक मुहूर्त में गमन करता है। एवं एक युग में समग्र मुहूर्तसंख्या चोपन हजार नव सो (५४९००) होते हैं। अतः यहां पर (१७६८) सत्रहसो अडसठ

રાશિ ત્રણુસોપાંસઠ તથા છેદરાશિ ત્રણુસોસડસઠ થાય છે. $૧+\frac{૩૬૫}{૩૬૭}$ આ પ્રમાણે તમામ પ્રમાણુ યથોક્ત પ્રકારથી થઇ જાય છે.

હવે એક યુગમાં ચંદ્રાદિ પ્રત્યેક કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે? આ વિષયનુ નિરૂપણુ કરવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે.–(ता जुगेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) તાવત્ એક યુગમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता अट्ठचुलवीस मंडलसए चरइ) એક યુગમાં ચંદ્ર આઠસોચોરાશી મંડળોમાં ગમન કરે છે? અહીંયાં યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે.–ચંદ્ર એક લાખ નવહજાર આઠસો (૧૦૯૮૦૦) ભાગમાં વિભક્ત થયેલ મંડળના સત્તરસોઅડસઠ (૧૭૬૮) ભાગોમાં એક મુહૂર્તમાં ગમન કરે છે. અને એક યુગમાં સમગ્ર

मण्डलं नक्षत्रं कतिभिरहोरात्रैश्चरतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ दोहिं ऊणेहिं तिहिं सत्तसट्ठेहिं सएहिं राइंदिएहिं छेत्ता' तावत् द्वाभ्यां अहोरात्राभ्यां चरति द्वाभ्यामूनाभ्यां, त्रिभिः सप्तषष्टैः शतैः रात्रिन्दिवैश्छित्वा। तावदिति पूर्ववत् द्वाभ्यां भागाभ्यां न्यूनाभ्यां द्वाभ्यामहोरात्राभ्यां चरति, त्रिभिः सप्तषष्टैः-सप्तषष्ट्यधिकैस्त्रिभिः शतैः रात्रिन्दिवं छित्वा विभज्य चेति। यथात्राप्यनुपातः-यदि नक्षत्रस्य मण्डलानामष्टादशभिः शतैः पञ्चत्रिंशदधिकैः षट् त्रिंशच्छतानि षष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवानां लभ्यन्ते तदेकेन मण्डलेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना-$\frac{३६६०\times१}{१८३५}=\frac{३६६०}{१८३५}=१+\frac{१८२५}{१८३५}=१+\frac{३६५}{३६७}$ अत्रान्त्येन राशिना एकक लक्षणेन मध्यमो राशि गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति, आद्येन राशिना भक्तश्चेति लब्धमेकं रात्रिन्दिवं, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चविंशत्यधिकान्यष्टादशशतानि,

में श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता एगमेगं मंडलं णक्खत्ते कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ) एक एक मंडल में नक्षत्र कितने अहोरात्र में गमन करते हैं? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ दोहिं ऊणेहिं तिहिं सत्तसट्ठेहिं सएहिं राइंदिएहिं छेत्ता) दो भागन्यून दो अहोरात्र में नक्षत्र एक मंडल में गमन करता है। तीनसो सडसठ से अहोरात्र का विभाग करके। यहां पर भी इस प्रकार अनुपात करे की यदि अठारहसो पैंतीस मंडलों में नक्षत्र छत्तीससो साठ अहोरात्र में गमन करे तो एक मंडल में गमन करने में कितने अहोरात्र होते हैं? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करें-$\frac{३६६०+१}{१८३५}=\frac{३६६०}{१८३५}=१+\frac{१८२५}{१८३५}=१+\frac{३६५}{३६७}$ यहां पर एक रूप अंत्यराशि से मध्य की राशि का गुणा करे तो उसी प्रकार रहता है, तत्पश्चात् प्रथम राशि से भाग करे तो एक अहोरात्र लब्ध होता है, तथा अठारह सो पैंतीस भागात्मक अठारह सो पैंतीस शेष रहता है। तत्प-

હવે નક્ષત્રના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.(ता एगमेगं मंडलं णक्खत्ते कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ) એક એક મંડળમાં નક્ષત્ર કેટલા અહોરાત્રમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ दोहिं ऊणेहिं तिहिं सत्तसट्ठेहिं सएहिं राइंदिएहिं छेत्ता) બે ભાગ ન્યૂન બે અહોરાત્રમાં નક્ષત્ર એક મંડળમાં ગમન કરે છે. ત્રણુસોસડસઠ અહોરાત્રનો વિભાગ કરીને અહીંયાં પણુ આ રીતે અનુપાત કરવો કે-જો અઢારસોપાંત્રીસ મંડળોમાં નક્ષત્ર છત્રીસસો સાઈઠ અહોરાત્રીથી ગમન કરે તો એક મંડળમાં ગમન કરવા માટે કેટલા અહોરાત્ર થાય છે? આ સમજવા માટે ત્રણુ રાશિની સ્થાપના કરવી $\frac{૩૬૬૦+૧}{૧૮૩૫}=\frac{૩૬૬૦}{૧૮૩૫}$ ૧$+\frac{૧૮૨૫}{૧૮૩૫}=$૧$\frac{૩૬૫}{૩૬૭}$ અહીં એકરૂપ અંતિમ રાશિથી મધ્યરાશિનો ગુણાકાર કરે તો પણુ એજ રીતે રહે છે, તે પછી પ્રથમ રાશિથી તેનો ભાગ કરે તો એક અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તથા અઢારસોપાંત્રીસ ભાગાત્મક અઢારસોપાંત્રીસ શેષ રહે છે. તે પછી હરાંશને પાંચથી અપવર્તિત કરે તો ઉપરની

पञ्चत्रिंशदधिकाष्टादशशतभागानां, ततो हरांशो पञ्चभिरपवर्त्तितो जात उपरितनो राशिस्त्रीणि शतानि पञ्चपष्ट्यधिकानि, छेदराशि स्त्रीणिशतानि सप्तपष्ट्यधिकानीति–१+$\frac{३६५}{३६७}$ सर्वमुपपद्यते द्वाभ्यां सप्तपष्ट्यधिकत्रिशतभागाभ्यां न्यूनं द्वितीयं रात्रिन्दिवमिति अथैकस्मिन् युगे चन्द्रादयः प्रत्येकं कतिमण्डलानि चरन्तीत्येतद्विषयनिरूपणार्थमाह–'ता जुगेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ?' तावत् युगेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति?, इत्येवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह–'ता अट्ठचुल्लसीए मंडलसए चरइ' तावत् अष्टौचतुरशीतानि मण्डलशतानि चरति। तावदिति प्राग्वत् एकस्मिन् युगे चन्द्रः खलु अष्टौचतुरशीतानि–चतुरशीत्यधिकान्यष्टौशतानि मण्डलानां चरति। अत्र युक्तिरुच्यते–चन्द्रः एकेन शतसहस्रेण अष्टानवत्या शतैः (१०९८००) प्रविभक्तस्य मण्डलस्य अष्टपष्ट्यधिकसप्तदशशतसंख्यान (१७६८) भागान् एकेन मुहूर्त्तेन गच्छति। एकस्मिन् युगे च सर्वसंख्यया मुहूर्त्ताः चतुःपञ्चाशत् सहस्राणि नवशतानि (५४९००) भवन्ति। अतोऽत्र सप्तदशशतानि अष्टपष्ट्यधिकानि

आत हरांश को पांच से अपवर्तित करे तो ऊपरवाली राशि तीन सो पैंसठ तथा छेद राशि तीन सो सडसठ होते हैं। १+$\frac{३६५}{३६७}$ इस प्रकार सर्व प्रमाण यथोक्त प्रकार से हो जाता है।

अब एक युग में चंद्रादि प्रत्येक कितने मंडल में गमन करते हैं–इस विषय निरूपण करने के लिये श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता जुगेणं कइ मंडलाइं चरइ) तावत् एक युग में चंद्र कितने मंडल में गमन करता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता अट्ठ चुलसीए मंडलसए चरइ) एक युग में चंद्र आठ सो चौरासी मंडलों में गमन करता है। यहां पर युक्ति दिखलाई जाती है–चंद्र एक लाख नव हजार आठसो (१०९८००) भाग में विभक्त मंडल का सत्रहसो अडसठ (१७६८) भागों में एक मुहूर्त में गमन करता है। एवं एक युग में समग्र मुहूर्तसंख्या चोपन हजार नव सो (५४९००) होते हैं। अतः यहां पर (१७६८) सत्रहसो अडसठ

राशि त्रणुसोपांसठ तथा छेदराशि त्रणुसोसडसठ थाय छे. १+$\frac{३६५}{३६७}$ आ प्रमाणे तमाम प्रमाण यथोक्त प्रकारथी थई जाय छे.

हवे એક युगमां ચंद्रादि प्रत्येक કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે? આ વિષયનું નિરૂપણ કરવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે.–(ता जुगेणं चंदे कइ मंडलाइं चरइ) તાવત્ એક યુગમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता अट्ठचुलसीस मंडलसए चरइ) એક યુગમાં ચંદ્ર આઠસોચોરાશી મંડળોમાં ગમન કરે છે? અહીંયાં યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે.–ચંદ્ર એક લાખ નવહજાર આઠસો (૧૦૯૮૦૦) ભાગમાં વિભક્ત થયેલ મંડળના સત્તરસોઅડસઠ (૧૭૬૮) ભાગોમાં એક મુહૂર્તમાં ગમન કરે છે. અને એક યુગમાં સમગ્ર

(१७६८), चतुःपञ्चाशता सहस्रैर्नवभिश्च शतै गुण्यन्ते जाताः (१७६८), चतुः पञ्चाशता सहस्रै र्नवभिश्च शतैर्गुण्यन्ते जाताः १७६८×५४९००=९७०६३२०० नवकोटयः सप्ततिर्लक्षा स्त्रिषष्टिः सहस्राणि द्वे शते। ततोऽस्य राशेरेकेन शतसहस्रेण अष्टानवत्याशतै (१०९८००) र्मण्डलानयनाय भागो ह्रियते–$\frac{९७०६३२००}{१०९८००}$=८८४ लब्धान्यष्टौ शतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानामिति। अथ सूर्यविषयः प्रश्नः 'ता जुगेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ?' तावत् युगे सूर्यः कति मण्डलानि चरतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता णवपण्णरसमंडलसए चरइ' तावत् नव पञ्चदशमण्डलशतानि चरति–पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि मण्डलानां चरति ९१५। अत्रापि युक्तिरुच्यते–यदि द्वाभ्या महोरात्राभ्यामेकं सूर्यमण्डलं लभ्यते तदा सकलयुगभाविरष्टादशभिहोरात्रशतैं स्त्रिंशदधिकैः कतिमण्डलानि स्युरिति राशित्रयस्थापना–$\frac{१×१८३०}{२}$=$\frac{१८३०}{२}$=९१५ अत्रान्त्येन राशिना त्रिंशद-

---

को चोपन हजार नव सो से गुणा करे–१७६८×५४९००=९७०६३२००। तो इस प्रकार नव करोड सत्तर लाख तिरसठ हजार एवं दो सो होते हैं, इसकी मंडल संख्या लाने के लिये–(१०९८००) एक लाख नव हजार आठसो से भाग करे–$\frac{९७०६३२००}{१०९८००}$=८८४ तो इस प्रकार आठ सो चोरासी मंडल हो जाते हैं।

अब सूर्य विषयक श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं–(ता जुगेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ) हे भगवन्! एक युग में सूर्य कितने मंडल में गमन करता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता णव पण्णरस मंडलसए चरइ) नव सो पंद्रह मंडलों ९१५। में गमन करता है। यहां पर भी इस प्रकार युक्ति होती है–यदि दो अहोरात्र में एक सूर्य मंडल लभ्य होता है, तो सकल युगवर्ति अठारह सो तोस अहोरात्र से कितने मंडल लब्ध हो सकते हैं? इसको समझने के लिये तीन राशि को स्था-

---

मुहूर्त संख्या चोपनहजारनवसो (५४९००) थाय छे. तेथी अहीं (१७६८) सत्तरसोअडसठने चोपनहजारनवसोथी गुणाकार करवो १७६८+५४ ९००=९७०६३२००) गुणाकार करवाथी नवकरोडसित्तेरलाख त्रेसठहजार अने बसो थायछे. आनी मंडळसंख्या लाववा माटे (१०९८०० एकलाख नवहजारआठसोथी भाग करवो जेथी $\frac{९७०६३२००}{१०९८००}$=८८४ आ रीते आठसोचोर्यांशी मंडळ थई जाय छे.

हवे सूर्य संबंधी श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछे छे.-(ता जुगेणं सूरे कइ मंडलाइं चरइ) हे भगवन् एक युगमां सूर्य केटला मंडळमां गमन करे छे? आ प्रमाणे श्रीगौतमस्वामीना पूछवाथी उत्तरमां श्रीभगवान् कहे छे.–(ता णव पण्णरसमंडलसए चरइ) नवसोपंदर मंडळ ९१५मां गमन करे छे. अहींपण आ प्रमाणे युक्ति बतावे छे–जो बे अहोरात्रमां एक सूर्यमंडळ लभ्य थाय तो संपूर्ण युगवर्ति अढारसोत्रीस अहोरात्रथी केटला मंडळ लब्ध थई शके? आ समजवा माटे त्रण राशिनी स्थापना करवी.

धिकाष्टादशशतरूपेण मध्यमो राशिरेकरूपो गुणित स्तावानेव जातः स चाद्येन राशिना द्विककलक्षणेन भक्तो लब्धानि पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि ९१५ । इत्युपपन्नं सर्वं । अथ नक्षत्रविषयः प्रश्नः-'ता जुगेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ ?' तावत् युगे नक्षत्रं कति मण्डलानि चरतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता अट्ठारस पणतीसे दुभाग मंडल सए चरइ' तावदष्टादश पञ्चत्रिंशतानि द्विभागमण्डलशतानि चरति । तावदिति पूर्ववत् पञ्चत्रिंशतानि-पञ्चत्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि द्विभागमण्डलानि-अर्द्धमण्डलानि चरति । अत्र युक्तिरुच्यते-नक्षत्रं किल एकेन शतसहस्रेण अष्टानवत्याशतैः प्रविभक्तस्य मण्डलस्य सत्कान् पञ्चत्रिंशदधिकाष्टादशशतसंख्यान् भागान् एकेन मुहूर्त्तेन गच्छति, युगे च सर्वसंख्यया मुहूर्त्ताः चतुः पञ्चाशत् सहस्राणि नवशतानि भवन्ति । तेनात्र चतुः पञ्चाशतासहस्रै नवभिः शतैरष्टादशशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि गुण्यन्ते-५४९०० × १८३५

पना करें । जैसे की-$१ + \frac{१८३०}{२} = \frac{१८३०}{२} = ९१५$ यहां पर अठारह सो तीस रूप अंतिम राशि से एक रूप मध्य की राशि का गुणा करे तो वैसा ही रहता है । उसको दो रूप प्रथम राशि से विभक्त करे तो ९१५, नव सो पंद्रह लब्ध हो जाते हैं । इस प्रकार यथोक्त प्रमाण हो जाता है ।

अब नक्षत्र के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता जुगेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ) एक युग में नक्षत्र कितने मंडल में गमन करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता अट्ठारस पणतीसे दुभागमंडलसए चरइ) अठारह सो पैंतीस अर्द्ध मंडल में भ्रमण करता है । यहां पर युक्ति इस प्रकार से है-एक लाख नव हजार आठ सो से विभक्त मंडल के अठारह सो पैंतीस भागों में एक मुहूर्त में गमन करता है । एक युग की संपूर्ण मुहूर्तसंख्या चोपन हजार नव सो होते हैं । अतः यहां पर चोपन हजार नव सो से अठारह सो पैंतीस को

જેમકે-$૧ + \frac{૧૮૩૦}{૨} = \frac{૧૮૩૦}{૨} = ૯૧૫$ અહીં અઢારસોત્રીસ રૂપ અંતિમ રાશીથી એકરૂપ મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરવાથી એજ રીતે રહે છે. તેને બે રૂપ પ્રથમ રાશિથી ભાગ કરવાથી ૯૧૫। નવસોપંદર લબ્ધ થાય છે. આ રીતે યથોક્ત પ્રમાણ થઇ જાય છે.

હવે નક્ષત્રના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता जुगेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ) એક યુગમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમ-સ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (ता अट्ठारसपणतीसे दुभाग-मंडलसए चरइ) અઢારસોપાંત્રીસ અર્ધમંડળમાં ભ્રમણ કરે છે. અહીંયાં યુક્તિ આ પ્રમાણે છે. એકલાખ નવહજાર આઠસોથી વિભક્ત મંડળના અઢારસોપાંત્રીસ ભાગોમાં એકમુહૂર્તમાં ગમન કરે છે. એક મુહૂર્તની સંપૂર્ણ સંખ્યા ચોપનહજારનવસો થાય છે. તેથી અહીં ચોપન હજારનવસોથી અઢારસોપાંત્રીસનો ગુણાકાર કરવો. ૫૪૯૦૦×૧૮૩૫=૧૦૦૭૪૧૫૦૦। ગુણા-

=१००७४१५०० जाता दशकोटयः सप्तलक्षाः एकचत्वारिंशत् सहस्राणि पञ्चशतानि, अर्द्धमण्डलानि चेह ज्ञातुमिष्टानि, अत एकस्य शतसहस्रस्य अष्टानवतेश्च शतानामर्द्धे यानि चतुः पञ्चाशत सहस्राणि नवशतानि तै र्भागो ह्रियते–$\frac{१००७४१५००}{५४९००}$–१८३५ लब्धानि पञ्चत्रिंशदधिकान्यष्टादशशतान्यर्द्धमण्डलानामिति। अथ सम्प्रति सकल प्राभृतमुपसंहरति–'इच्चेसा मुहूत्तगई रिक्खातिमास राइंदिय जुग मंडल पविभत्ता सिग्घगई वत्थु आहिए त्तिबेमि' इत्येषा मुहूर्त्तगतिः ऋक्षादिमास रात्रिन्दिव युगमण्डलप्रविभक्तशीघ्रगतिवस्तु आख्यातमिति ब्रवीमि। इति–इत्येवं पूर्वोदितेन प्रकारेण एषा–पूर्वोदिता मुहूर्त्तगतिः–प्रतिमुहूर्त्तं चन्द्र–सूर्य–नक्षत्राणां गतिपरिमाणं, तथा च ऋक्षादिमासान्–नाक्षत्रमासं चान्द्रमासं सूर्यमासं अभिवर्द्धितमासश्चेति स्वरूपान्, रात्रिन्दिवं–अहोरात्रप्रमाणं, युगं चाधिकृत्य मण्डलप्रविभक्तिः–मण्डलप्रविभागो–वैविक्त्येन मण्डलसंख्याप्ररूपणा, तथा शीघ्रगति–शीघ्रगतिरूपं वस्तु

गुणा करे–५४९००+१८३५=१००७४१५००। तो इस प्रकार दस करोड सात सात लाख इकतालीस हजार पांचसो अर्द्धमंडल होते हैं। अतः एक लाख नव हजार आठ सो का आधा चोपन हजार नवसो से भाग करे तो–$\frac{१००७४१५००}{५४९००}$=१८३५। अठारह सो पैंतीस अर्धमंडल लब्ध होते हैं।

अब प्राभृत का उपसंहार करते हुवे कहते हैं–(इच्चेसा मुहुत्तगई रिक्खाति मास राइंदिय जुगमंडलं पविभत्ता सिग्घगई वत्थु आहिएत्तिबेमि) यह पंद्रहवें प्राभृत में इस पूर्व कथित प्रकार से पूर्वकथित मुहूर्त गति अर्थात् प्रत्येक मुहूर्त में चंद्र–सूर्य एवं नक्षत्रों का गति परिमाण तथा नाक्षत्रमास, चांद्रमास सूर्यमास एवं अभिवर्द्धित मासों का अहोरात्र प्रमाण तथा युग को अधिकृत करके मंडल के विभाग अर्थात् विवेक पूर्वक मंडल संख्या की प्ररूपणा तथा

કાર કરવાથી આ રીતે દસકરોડ સાતલાખ એકતાલીસહજાર પાંચસો અર્ધમંડળ થાય છે. તેથી તેનો એકલાખ નવહજાર આઠસોના અર્ધા ચોપનહજાર નવસોથી ભાગ કરવો. $\frac{૧૦૦૭૪૧૫૦૦}{૫૪૯૦૦}$=૧૮૩૫ આ રીતે ભાગ કરવાથી અઢારસોપાંત્રીસ અર્ધમંડળ લબ્ધ થાય છે.

હવે પ્રાભૃતનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.–(इच्चेसा मुहुत्तगई रिक्खातिमासराइंदिय जुगमंडलं पविभत्ता सिग्घगई वत्थु आहिएत्ति वेमि) આ પંદરમા પ્રાભૃતમાં આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી પૂર્વકથિત મુહૂર્ત ગતિ અર્થાત્ દરેક મુહૂર્તમાં ચંદ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રોના ગતિ પરિમાણ તથા નાક્ષત્રમાસ, ચાંદ્રમાસ સૂર્યમાસ અને અભિવર્ધિત માસોનું અહોરાત્ર પ્રમાણ તથા યુગને અધિકૃત કરીને મંડળના વિભાગ એટલેકે–વિવેકપૂર્વક મંડળ સંખ્યાની પ્રરૂપણા તથા શીઘ્રગતિરૂપ ગમન પ્રકાર આ પંદરમા પ્રાભૃતમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. આ

आख्यातं-प्रतिपादितमस्मिन् पञ्चदशे प्राभृते, इत्येतद् ब्रवीमि-कथयाम्यहं । इदं च भगवद् वचनमतः सम्यक्त्वेन पूर्वोक्तं सकलप्राभृतोक्तं वस्तु श्रद्धेयमित्याशयः । ॥ सू० ८६ ॥

इतिश्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां पञ्चदशं प्राभृतं च समाप्तम् ॥१५॥

शीघ्रगति रूप गमन प्रकार इस पंद्रहवें प्राभृत में प्रतिपादित किया है । ऐसा मैं कहता हूं, यह भगवान् का वचन है, अतः सम्यक् प्रकार से पूर्वोक्त संपूर्ण प्राभृत में कही हुई वस्तु को श्रद्धा पूर्वक ग्रहण करें ॥ सू० ८६ ॥

श्रीजैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालजी महाराज विरचित सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रकी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीका में पंद्रहवां प्राभृत समाप्त ॥ १५ ॥

પ્રમાણે હું કહું છું આ રીતે શ્રીભગવાનનું વચન છે. તેથી સારી રીતે પૂર્વકથિત સંપૂર્ણ પ્રાભૃતમાં કહેલ વસ્તુને શ્રદ્ધાપૂર્વક ગ્રહણ કરવી. ॥ સૂ. ૮૬ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકામાં ॥ પંદરમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૧૫ ॥

अथ षोडशं प्राभृतं प्रारभ्यते–

तत्र ज्योत्स्ना लक्षणविषयमधिकृत्य प्रश्नोत्तराण्याह–यथा–

मूलम्–ता कहं ते दोसिणा लक्खणे आहिएत्ति वएज्जा ! ता चंदलेसादी य दोसिणादीय दोसिणाईय चंदलेसादीय के अट्ठे किं लक्खणे? ता एगट्ठे एगलक्खणे ता सूरलेस्सादीय आयवेइ य आयवेइय सूरलेस्सादीय के अट्ठे किं लक्खणे ता एगट्ठे एगलक्खणे ता अंधगारेइय छायाइय छायाति य अंधगारेइ य के अट्ठे किं लक्खणे? ता एगट्ठे एगलक्खणे ॥सू० ८७॥

सोलसमं पाहुडं समत्तं ॥१६॥

छाया–तावत् कथं ते ज्योत्स्ना लक्षणं आख्यातमिति वदेत् ? । तावत् चन्द्रलेश्या इति च ज्योत्स्ना इति च, ज्योत्स्ना इति च चन्द्रलेश्या इति च किं अस्ति किं लक्षणं ! तावत् सूर्यलेश्या इति च आतप इति च, आतप इति च सूर्यलेश्या इति च किं अस्ति किं लक्षणां तावत् एकस्थं एक लक्षणं । तावत् अन्धकार इति च छाया इति च, छाया इति च अन्धकार इति च किं एकलक्षणं, तावत्–एकस्थं एकलक्षणं, इति षोडशं प्राभृतं समाप्तम् ॥ इति सू० ८७॥

टीका–पञ्चदशे प्राभृते सूर्य–चन्द्र–नक्षत्राणां मण्डलगतिविषयकं बहुविधं विचारं सम्यक् विविच्य सम्प्रति 'ता कहं ते दोसिणा लक्खणं' तावत् किं ज्योत्स्ना लक्षण, मित्येतद् विषयं प्रश्नोत्तरसूत्रं विवक्षुरादौ प्रश्नसूत्रमाह–'ता कहं ते दोसिणा लक्खणे आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् कथं ते ज्योत्स्ना लक्षणमाख्यातमिति वदेत् ?' तावदिति प्राग्वत् कथं–

सोलहवें प्राभृत का प्रारंभ–

टीकार्थ–पंद्रहवें प्राभृत में सूर्य चंद्र ग्रह एवं नक्षत्रों के मंडलगति विषयक अनेक प्रकार का विचार सम्यक् प्रकार से विवेचित करके अब (कहं ते दोसिणा लक्खणं) प्रकाश का क्या लक्षण है ? इस विषय को कहने के हेतु से श्री गौतमस्वामी प्रश्न सूत्र कहते हैं–(ता कहं ते दोसिणा लक्खणे आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् ! किस प्रकार से आपने प्रकाश का स्वरूप प्रतिपादित किया

સોળમા પ્રાભૃતને પ્રારંભ

ટીકાર્થ–પંદરમા પ્રાભૃતમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ અને નક્ષત્રોના મંડળ ગતિના સંબંધમાં અનેક પ્રકારથી વિચાર સારી રીતે વિવેચિત કરીને હવે–(कहं ते दोसिणा लक्खणं) પ્રકાશનું લક્ષણ શું છે ? આ વિષયને કહેવાના હેતુથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.–(ता कहं ते दोसिणा लक्खणे आहिएति वएज्जा) હે ભગવન્ કયા પ્રકારથી આપે પ્રકાશનું

कया रीत्या—केन प्रकारेण भगवन्? ते—त्वया ज्योत्स्ना लक्षणं—प्रकाशस्वरूपं आख्यातं—प्रतिपादितमिति वदेत्—कथय भगवन्निति सामान्यतः प्रश्नं पृष्ट्वापि विवक्षितप्रष्टव्यार्थ-प्रकाशनाय पुनर्विशेषरूपेण जिज्ञासयिषु विशेषप्रश्नं करोति—'ता चंदलेसादीय दोसिणा-दीय दोसिणाई य चंदलेसादीय के अट्ठे किं लक्खणे?' तावत् चन्द्रलेश्या इति च ज्योत्स्ना इति च, ज्योत्स्ना इति च लेश्या इति च किं अस्ति किं लक्षणं? ॥—तावदिति पूर्ववत् चन्द्रलेश्या इति—ज्योत्स्ना इत्यनयोः पदयोरथवा ज्योत्स्ना इति चन्द्रलेश्या इत्यनयोः पदयो एक एवार्थः अर्थभेदोवेति प्रश्नार्थः, अर्थात् अक्षराणामानुपूर्वीभेदेन अर्थभेदो दृष्टः, एकार्थों वा दृष्टः यथा नदी दीन इत्यनयोः पदयोरानुपूर्वी दर्शनादर्थभेदोऽपि दृश्यते, अथवा पुत्रस्य गुरु, गुरोः पुत्र इत्यनयोरपि वाक्ययोः कदाचित् आनुपूर्वी भेद-दर्शनादर्थभेदोऽपि प्रत्यक्षतो दृश्यते, इत्याशङ्कावशात् चन्द्रलेश्या इति, ज्योत्स्ना इत्युक्त्या, अथवा ज्योत्स्ना इति चन्द्रलेश्या इत्युक्तं भवेच्चेत्तदा अनयोः पदयो आनुपूर्व्या अनानुपूर्व्या वा व्यवस्थितयोः कोऽर्थो भवेत्?, किं परस्परं भिन्नार्थप्रतिपादकोऽभिन्नार्थप्रतिपादको वा

है? सो आप कहिये इस प्रकार सामान्य से प्रश्न करके विवक्षित विषय को प्रकाशित करने के लिये पुनः विशेषरूप से जिज्ञासा करके प्रश्न करते हैं-(ता चंद लेसादीय दोसिणादीय दोसिणादीय चंदलेसादीय के अट्ठे किं लक्खणे) चंद्र लेश्या—ज्योत्स्ना इन दोनों पद का अथवा ज्योत्स्ना तथा चंद्रलेश्या इन दोनों पद का एक ही अर्थ होता है? अर्थभेद नही है? अर्थात् अक्षरों के आनु-पूर्वी के भेद से अर्थभेद होता है? अथवा एकार्थ होता है? जैसे नदी, दीन ए दो पद का आनुपूर्वी होने से अर्थभेद भी होता है। अथवा पुत्र का गुरु एवं गुरु का पुत्र इन दो वाक्य का कदाचित् आनुपूर्वी के भेद दर्शन से अर्थभेद भी प्रत्यक्ष ही दिखता है, इस प्रकार की शंकावकाश से चंद्रलेश्या ज्योत्स्ना है? इस युक्ति से या ज्योत्स्ना चंद्र लेश्या होती है? इस प्रकार हो तो इन दो पदों का आनुपूर्वी से या अनानुपूर्वी से व्यवस्थित रहे हुवे का क्या अर्थ

स्वरूप प्रतिपादन करेल छे? ते कहो आ प्रमाणे सामान्य रीते प्रश्न करीने विवक्षित विषयने प्रकाशित करवाना उद्देशथी फरीथी विशेष रीते जीज्ञासा करीने प्रश्न करे छे.—(ता चंदलेसादीय दोसिणादीय दोसिणाईय चंदलेसादीय के अट्ठे किं लक्खणे) चंद्रलेश्या ज्योत्स्ना आ बे पदनो अथवा ज्योत्स्ना तथा चंद्रलेश्या आ बे पदोनो एकज अर्थ थाय छे? अर्थ भेद थतो नथी? अर्थात् अक्षरोना आनुपूर्वीनाभेदथी अर्थभेद थाय छे? अथवा एकार्थ होय छे? जेम नदी, दीन, ए बे पदोनो आनुपूर्वी होवाथी अर्थभेद थाय छे. अथवा पुत्रना गुरु अने गुरुना पुत्र आ बे वाक्यनो कदाच आनुपूर्वीना भेद दर्शनथी अर्थभेद पण प्रत्यक्षज देखाय छे. आ प्रकारनी शंकानी संभावनाथी चंद्रलेश्याओ ज्योत्स्ना छे? आ युक्तिथी अगर ज्योत्स्ना चंद्रलेश्या होय छे? आ प्रमाणे होय तो आ बे पदोनो आनुपूर्वीथी अगर अनानुपूर्वीथी व्यवस्थित रहेलनो शुं अर्थ थाय छे?

भवेत् स च पदार्थः कि लक्षणः-किं स्वरूपो लक्ष्यते ? अर्थात् तदन्यव्यवच्छेदेन ज्ञायते उत अभिन्नत्वेन ज्ञायते ! येन तल्लक्षणं असाधारणस्वरूपं साधारणस्वरूपं वा किं लक्षणं-असाधारणं स्वरूपं साधारणं स्वरूपं वेति गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह-'ता एगट्ठे एगलक्खणे' तावत् एकस्थं एकलक्षणं ॥ तावदिति पूर्ववत् एकस्थं-एकस्वरूपं-अभिन्नार्थप्रतिपादकत्वं भवति, एकलक्षणं-स्वरूपभेदेप्यर्थसाम्यत्वम् अर्थात् चन्द्रलेश्या इति ज्योत्स्ना इत्यनयोः पदयोः आनुपूर्व्या अनानुपूर्व्या वा व्यवस्थितयोरेक एव-अभिन्न एवार्थो-भवति, य एव एकस्य पदस्य लेश्या रूपस्य वाच्योऽर्थः स एवान्यस्य पदस्य ज्योत्स्ना रूपस्याप्यर्थो ज्ञातव्यः, वेददेव इत्यनयोः पुत्रस्य गुरुः-गुरुपुत्र इत्यनयो र्वा स्वरूप-भेदे वाच्यार्थभेदवत् ज्ञातव्य इत्यर्थः, 'एगलक्खणे' इति एकं-अभिन्नं-असाधारणस्वरूपं लक्षणं यस्य स एकलक्षणं अर्थात् यदेव चन्द्रलेश्या इत्यनेन पदेन वाच्यस्य असाधारणं

होता है ? क्या अन्योन्य भिन्न अर्थ प्रतिपादक है ? या अभिन्नार्थ का प्रतिपादक होता है ? यह किस प्रकार होता है ? अर्थात् वह अन्यावच्छेद से जाना जाता है ? या अभिन्नत्वेन जाना जाता है ? जिस से असाधारण या साधारण जान सके वह असाधारण स्वरूप या साधारण स्वरूप है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता एगट्ठे एग लक्खणे) एक स्वरूप अभिन्नत्व प्रतिपादक होता है। एक लक्षण अर्थात् स्वरूप से भिन्न होने पर भी अर्थ से समानता वाला होता है। अर्थात् चंद्र लेश्या एवं ज्योत्स्ना इन दो पदों का आनुपूर्वी से अथवा अनानुपूर्वी से व्यवस्थित एक रूप अभिन्न अर्थ ही होता है। जो लेश्या पद वाच्य का अर्थ होता है वही दूसरा ज्योत्स्ना शब्द का अर्थ होता है, वेद, देव इन दो शब्द का अथवा पुत्र का गुरु अथवा गुरुपुत्र इन शब्दों का स्वरूप भेद से वाच्यार्थ के भेद के समान अर्थ भेद समझना चाहिये (एग लक्खणे) एक असाधारण स्व-

શું પરસ્પર ભિન્ન અર્થને બતાવનાર છે? અથવા અભિન્નાર્થકનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા છે? આ શી રીતે થાય છે? અર્થાત્ અન્યાવચ્છેદથી જાણવામાં આવે છે? કે અભિન્નપણાથી જાણી શકાય છે? જેનાથી અસાધારણ કે સાધારણ જાણી શકાય તે અસાધારણ સ્વરૂપ અગર સાધારણ સ્વરૂપ છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે.-(ता एगट्ठे एगलक्खणे) એક સ્વરૂપથી ભિન્ન હોવા છતાં પણ અર્થથી સમાનતાવાળા હોય છે. અર્થાત્ ચંદ્રલેશ્યા અને જ્યોત્સ્ના એ બે પદોનો આનુપૂર્વીથી અથવા અનાનુપૂર્વીથી વ્યવસ્થિત એકરૂપ અભિન્ન અર્થજ થાય છે. જે લેશ્યાપદવાચ્યનો અર્થ થાય છે એજ બીજા જ્યોત્સ્ના શબ્દનો અર્થ થાય છે. વેદ, દેવ આ બે શબ્દોનો અથવા પુત્રનો ગુરૂ અથવા ગુરૂપુત્ર આ શબ્દોનો સ્વરૂપભેદથી વાચ્યના ભેદની જેમ અર્થભેદ સમજવો જોઈએ. (एगलक्खणे) એક અસાધારણ સ્વરૂપવાળું લક્ષણ જેનું હોય તે એક

स्वरूपं प्रतीयते तदेव ज्योत्स्ना इत्यनेनापि पदेन वाच्यार्थो-भवति, तथैव यदेव च ज्योत्स्ना इत्यनेन पदेन वाच्यार्थो भवति तदेव चन्द्रलेश्या इत्यनेनापि पदेन वाच्यार्थो भवतीति भावः ॥-अथ सूर्यविषयकः प्रश्नः-'ता सूरलेस्सादीय आयवेइ य, आयवेइ य सूरलेस्सादीय के अट्ठे किं लक्खणे।' तावत् सूर्यलेश्या इति च आतप इति च, आतप इति च सूर्यलेश्या इति च कि अस्ति किं लक्षणं? तावदिति प्राग्वत् सूर्यलेश्या इति, आतप इत्यनयोः पद्यो स्तथा आतप इति सूर्यलेश्या इत्यनयोः पदयोर्वा आनुपूर्व्या, अनानुपूर्व्या वा व्यवस्थितयोः एक एव-अभिन्न एवार्थो भवति? भिन्नार्थो वा भवतीति गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह-'ता एगट्ठे एग लक्खणे' तावत् एकस्थं एकलक्षणं तावदिति पूर्ववत् सूर्यलेश्या आतप इत्यनयोः पदयो, आतप-सूर्यलेश्या इत्यनयोः पदयोर्वा-क्रमन्यस्त योर्व्युत्क्रमन्यस्तयोर्वा एक एव वाच्यार्थो भवति, अर्थात् सूर्यलेश्या इति पदस्य यो हि वाच्यार्थः

रूप लक्षण जिनका हो वह एक लक्षण वाला कहा जाता है। अर्थात् जिस प्रकार चंद्र लेश्या इस पद से वाच्य का असाधारण स्वरूप प्रतीत होता है। वही ज्योत्स्ना इस पद से वाच्यार्थ होता है, उसी प्रकार जो ज्योत्स्ना इस पद से वाच्यार्थ होता है वही चंद्र लेश्या इस पद से भी वाच्यार्थ होता है इस प्रकार का आशय स्पष्ट होता है।

अब श्री गौतमस्वामी सूर्य के विषय में प्रश्न करते हैं-(ता सूरलेस्सादीय आयवेइय, आयवेईय सूरलेस्सादीय के अट्ठे किं लक्खणे) सूर्य लेश्या यह तथा आतप ये दो पद तथा आतप एवं सूर्य लेश्या ये दो पद का आनुपूर्वी से अथवा अनानुपूर्वी से व्यवस्थित होने पर क्या अभिन्न ही अर्थ होता है? अथवा भिन्न अर्थ होता है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के पूछने से उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता एगट्ठे एग लक्खणे) सूर्य लेश्या एवं आतप ये दो पदों का तथा आतप एवं सूर्य लेश्या ये दो शब्द क्रमन्यस्त हो या व्युत्क्रमन्यस्त हो जिस किसी प्रकार हो परंतु एक समान ही दोनों का अर्थ होता है।

લક્ષણવાળા કહેવાય છે. એટલેકે જે પ્રમાણે ચંદ્રલેશ્યા આ પદથી વાચ્યનું અસાધારણ સ્વરૂપ જણાય છે. એજ જ્યોત્સ્ના આ પદથી વાચ્યાર્થ થાય છે એજ ચંદ્રલેશ્યા આ પદથી પણ વાચ્યાર્થ થાય છે. આ પ્રમાણેનો આશય સ્પષ્ટ થાય છે. હવે શ્રીગૌતમસ્વામી સૂર્યના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता सूरलेस्सादीय आयवेइय, सूरलेस्सादीय के अट्ठे किंलक्खणे) સૂર્યલેશ્યા આપદ અને આતપ-તડકો આ બે પદ તથા આતપ અને સૂર્ય લેશ્યા આ બે પદનો આનુપૂર્વીથી અથવા અનાનુપૂર્વીથી:વ્યવસ્થિત હોય ત્યારે શું અભિન્નજ અર્થ થાય છે? અથવા ભિન્ન અર્થ થાય છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता एगट्ठे एगलक्खणे) સૂર્યલેશ્યા અને આતપ આ બે પદોનો તથા આતપ, અને સૂર્યલેશ્યા આ બે શબ્દ ક્રમથી રાખેલ હોય

स एव आतप इति पदस्यापि वाच्यार्थो भवति, न मनागपि वाच्यार्थे भेदोऽवगन्तव्य इति ॥ अथान्धकारविषयः प्रश्नः–'ता अंधगारेइय छायाइ य, छायाइ, य अंधगारेइ य, के अट्ठे किं लक्खणे ?' तावत् अन्धकार इति च छाया इति च, छाया इति च अन्धकार इति च किं अस्ति किं लक्षणं ? ॥ तावदिति पूर्ववत् अन्धकार–छाया इत्यनयोः, छाया, अन्धकार इत्यनयोर्वा क्रमोच्चरितयोः व्युत्क्रमोच्चरितयोर्वा एक एव वाच्यार्थः, भिन्नवाच्यार्थो वा भवतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह–'ता एगट्ठे एग लक्खणे' तावत् एकस्थं–एक स्वरूपं–अभिन्नार्थप्रतिपादकं, एकलक्षणं–अभिन्नवाच्यार्थप्रतिपादकं, छायान्धकारयोरेक एवार्थः, छायान्धकार अन्धकार छायेति क्रमोच्चारणेव्युत्क्रमोचारणेऽपि एक एवार्थ इति भावः ॥सू० ८७॥

॥ इति षोडशं प्राभृतं समाप्तम् ॥

अर्थात् सूर्य लेश्या इस पद का जो वाच्यार्थ होता है वही आतप इस पद का भी वाच्यार्थ होता है, स्वल्प भी वाच्यार्थ में भेद नहीं होता है।

अब अंधकार के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता अंधगारेइ य छायाइ य, छायाइय अंधगारेइ य के अट्ठे किं लक्खणे) अंधकार एवं छाया इन दो शब्दों का एवं छाया एवं अंधकार इन दो शब्द क्रम से उच्चरित हो अथवा व्युत्क्रम से उच्चरित हो एक ही प्रकार का वाच्यार्थ होता है ? या भिन्न प्रकार का वाच्यार्थ होता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता एगट्ठे एग लक्खणे) एक स्वरूपात्मक अर्थात् अभिन्नार्थ प्रतिपादक छाया एवं अंधकार का एक ही अर्थ होता है। छाया एवं अंधकार अथवा अंधकार एवं छाया इस प्रकार क्रम से उच्चारण करे तो भी एक ही प्रकार का अर्थ होता हैं। ॥ सू० ८७ ॥

सोलहवां प्राभृत समाप्त ॥ १६ ॥

કે વ્યુત્ક્રમથી રાખેલ હોય ગમે તે પ્રમાણે હોય પરંતુ એક સરખોજ બન્નેનો અર્થ થાય છે. અર્થાત્ સૂર્ય લેશ્યા આ પદનો જે વાચ્યાર્થ થાય છે. એજ આતપ આ પદનો પણ વાચ્યાર્થ થાય છે. થોડો પણ વાચ્યાર્થમાં ભેદ થતો નથી.

હવે અંધકારના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.–(ता अंधगारेइय छायाइय, छायाइय अंधगारेइय के अट्ठे किं लक्खणे) અંધકાર અને છાયા આ બે શબ્દ અને છાયા અને અંધકાર આ બે શબ્દો ક્રમથી ઉચ્ચારેલ હોય કે વ્યુત્ક્રમથી ઉચ્ચારેલ હોય એકજ પ્રકારનો વાચ્યાર્થ થાય છે ? કે જુદા પ્રકારથી વાચ્યાર્થ થાય છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता एगट्ठे एग लक्खणे) એક સ્વરૂપાત્મક અર્થાત્ અભિન્નાર્થ પ્રતિપાદક છાયા અને અંધકારનો એકજ અર્થ થાય છે. છાયા અને અંધકાર અથવા અંધકાર અને છાયા આ પ્રમાણે ક્રમથી ઉચ્ચારણ કરે તો પણ એકજ પ્રકારનો અર્થ થાય છે. ॥ સૂ. ૮૭ ॥

સોળમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥૧૬॥

अथ सप्तदशं प्राभृतं प्रारभ्यते

पोडशं प्राभृत प्रतिपाद्य सम्प्रति सप्तदशं प्राभृतं प्रारभ्यते-तत्र 'च्यवनोपपातौ वक्तव्या-वित्येतद् विपयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-

मूलम्-ता कहं ते चयणोववाया आहिएत्ति वएज्जा ? तत्थ खलु इमाओ पणवीसं पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ, तत्थ एगे एवमाहंसु ता अणु-समयमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति एगे एव-माहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुमुहुत्तमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति २, एवं जहेव जाव, ता एगे पुण एवमाहंसु ता अणुओसप्पिणी उस्सप्पिणीमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति एगे एवमाहंसु ? वयं पुण एवं वयामो-ता चंदिमसूरिया देवा महिड्डिआ महाजुइया महाबला महाजसा महासोक्खा महाणुभावा वरवत्थधरा वरमल्लधरा वरगंधधरा वराभरणधरा अवोछित्ति णयट्ठयाए काले अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति ॥सू० ८८॥

सत्तरसमपाहुडं समत्तं ॥१७॥

छाया-तावत् कथं ते च्यवनोपपातौ आख्याता विति वदेत् ?, तत्र खलु इमा पञ्चविंशतिः प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः, तत्र एके एवमाहुः तावत् अनुसमयमेव चन्द्र सूर्याः अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते, एके एवमाहुः ?, एके पुनरेवमाहुः-तावत् अनुमुहूर्त्तमेव चन्द्रसूर्याः अन्ये च्यवन्ते, अन्ये उत्पद्यन्ते ? एके एवमाहुः २ ॥ एवं यथा अधस्तात् तथैव यावत् तावत् एके पुनरेवमाहुः तावत् अनुअवसर्पिणी उत्सर्पिणीमेव चन्द्रसूर्या अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते ? एके एवमाहुः । वयं पुन एवं वदामः तावत् चन्द्रसूर्या देवाः महर्द्धिका महाद्युतयः महाबलाः महायशसः महासौख्याः महानुभावाः वरस्त्रधरा वरमाल्यधराः वरगन्धधराः वराभरणधरा अव्यवच्छिन्ननयार्थतया काले अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते ॥ सू० ८८ ॥

सप्तदशं प्राभृतं समाप्तम् ॥

सत्रहवां प्राभृत प्रारंभ-

सोलहवें प्राभृत का प्रतिपादन करके अब सत्रहवां प्राभृत का प्रारंभ करते हैं-(ता कहं ते चवणोववाया आहिएत्ति) च्यवन एवं उपपात के विषय में

સત્તરમા પ્રાભૃતનો પ્રારંભ-

સોળમાં પ્રાભૃતનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સત્તરમા પ્રાભૃતનો પ્રારંભ કરે છે.-(ता कहं ते चयणोववाया आहिएत्ति वएज्जा) ચ્યવન અને ઉપપાતના વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી

टीका—षोडशे प्राभृते सप्ताशीतितमे सूत्रे ज्योत्स्ना—लेश्या—आतप—अन्धकार—छायानां परस्परमर्थसाम्यं सम्यक् विविच्य सम्प्रति—सप्तदशे प्राभृते (चयवणोववाए) चन्द्रादीनां च्यवनोपपातविषये परमतनिराकरणपूर्वकं स्वमतस्थापनं च विवृणोति—'ता कहं ते चयणोववाया आहिएत्ति वएज्जा?' तावत् कथं ते च्यवनोपपातौ आख्यातौ इति वदेत्। तावदिति पूर्ववत् कथं—केन प्रकारेण ते—त्वया भगवन् चन्द्रादीनां च्यवनोपपातौ ज्योत्स्ना चयोपचयौ आख्याताविति वदेत्—कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नः ततो भगवान् एतद्विषये यावत्यः प्रतिपत्तयः प्रतिपादिताः सन्ति तावती रूपदर्शयति—'तत्थ खलु इमाओ पणवीसं पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ' तत्र खलु इमाः पञ्चविंशतिः प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र—चन्द्रादीनां च्यवनोपपातविषयविचारे खल्विति निश्चयेन इमाः—वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्चविंशति संख्यकाः प्रतिपत्तयः-परतीर्थिकाभ्युपगमरूपाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—'तत्थ एगे एव

श्रीगौतमस्वामी प्रश्न सूत्र कहते हैं—

टीकार्थ—सतासीवें सूत्र में ज्योत्स्ना एवं प्रकाश तथा लेश्या एवं आतप तथा अन्धकार—एवं छाया के परस्पर के अर्थ की समानता का सम्यक् प्रकार से कथन करके अब सत्रहवें प्राभृत में (चयणोववाए) चंद्रादी के च्यवन एवं उपपात के विषय में परमत निराकरण पूर्वक स्वमत का प्रतिष्टापन पूर्वक कथन करते हैं—इसमें श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(ता कहं ते चयणोववाया आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् आपके मत से चंद्रादी का च्यवन एवं उपपात अर्थात् ज्योत्स्ना का क्षयवृद्धि कहा है? सो कहिये। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर इस विषय में जितनी प्रतिपत्तियां प्रतिपादित की गई है उनको दिखलाते हैं (तत्थ खलु इमाओ पणवीसं पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ) चंद्रादि के च्यवन एवं उपपात विषयक विचारणा में ये वक्ष्यमाण प्रकार की पच्चीस प्रतिपत्ति अर्थात् परतीर्थिकों की मान्यताएं कही गई हैं। जो इस प्रकार हैं—(तत्थ एगे

પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ—સત્યાશીમા સૂત્રમાં જ્યોત્સ્ના અને લેશ્યા તથા આતપ અને લેશ્યા તથા અંધકાર અને છાયાના પરસ્પરના અર્થની સમાનતાનું સારી રીતે કથન કરીને હવે આ સત્તરમાં પ્રાભૃતમાં (चयणोववाए) ચંદ્રાદિના ચ્યવન અને ઉપપાતના સંબંધમાં પરમતના નિરાકરણ પૂર્વક અને સ્વમતના પ્રતિષ્ઠાપન પૂર્વક કથન કરે છે. આમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(ता कहं ते चयणोववाया आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ આપના મતથી ચંદ્રાદીનુ ચ્યવન અને ઉપપાત અર્થાત્ જ્યોત્સ્નાના ક્ષય વૃદ્ધી કહેલ છે, તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને આ વિષયમાં જેટલી પ્રતિપત્તીયો પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે, તે બતાવે છે.—(तत्थ खलु इमाओ पणवीसं पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ) ચંદ્રાદિના ચ્યવન અને ઉપપાત સંબંધી વિચારણામાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારની પચીસ પ્રતિ-

माहंसु ता अणुसमयमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति 'एगे एवमाहंसु' तत्र एके एवमाहुः-तावत् अनुसमयमेव चन्द्रसूर्याः अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते, एके एवमाहुः ॥-तत्र-तेषां पञ्चविंशतेः परतीर्थिकानां मध्ये एके-प्रथमाः परतीर्थिकाः एवं-वक्ष्यमाणप्रकारकं स्वमतमाहुः-प्रतिपादयन्ति-ता इति तेषां प्रथमं स्वशिष्यं प्रति अनेकवक्तव्योपक्रमे क्रमोपदर्शनार्थः, चन्द्रसूर्याः अनुसमयमेव-प्रतिक्षणमेव अन्ये-पूर्वोत्पन्नाः-प्रथमसमागताः च्यवन्ते-च्यवमानाः-अलक्षिताः सन्तः, अन्ये-अपूर्वाः-नवीनाः उत्पद्यन्ते-उत्पद्यमानाः-दृग्गोचरी भूताः आख्याता इति वदेत्, प्रतिक्षणं पूर्वाः पूर्वाः विलीनाः, अपूर्वाः अपूर्वाः दृश्याः भवन्तीति स्वशिष्येभ्य उपदिशेदिति प्रथमस्य मतसारांशः। अत्रोपसंहार वाक्यं-एके एवमाहुरिति ॥-अथ द्वितीयस्य मतमाह-'एगे पुण एव माहंसु-ता अणुमुहुत्तमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति, एगे एवमाहंसु' एके एवमाहु स्तावत्

एवमाहंसु, ता अणुसमयमेव चंदिम सूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति एगे एवमाहंसु) उन पचीस परतीर्थिकों में प्रथम परतीर्थिक इस वक्ष्यमाण प्रकार से अपना मत प्रगट करता है-वह प्रथम मतावलम्बी कहता है की-चंद्र सूर्य प्रत्येक क्षण में पूर्वोत्पन्न अर्थात् प्रथम आये हुवा का च्यवन अर्थात् अलक्षित होकर नवीन स्वरूप से उत्पन्न होते हुवे दृष्टिगोचर होते हैं ऐसा स्वशिष्यों को कहें। कहने का भाव यह है कि प्रतिक्षण में पूर्व पूर्व के विलीन होते हैं एवं पश्चात् पश्चात् वर्त्ति दृष्टिगोचर होते हैं ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें। इस विषय का (एगे एवमाहंसु) यह उपसंहार वाक्य है अर्थात् प्रथम मतवाला इस प्रकार कहता है॥ १॥

अब दूसरे मतावलम्बी के मत को कहते हैं-(एगे पुण एवमाहंसु-ता अणुमुहुत्तमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति) दूसरा मतवाला

पत्ति अर्थात् परतीर्थिकोनी मान्यताओ कहेल छे. जे आ प्रमाणे छे.-(तत्थ एगे एवमाहंसु ता अणुसमयमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति एगे एवमाहंसु) ओ पचीस परतीर्थिकोमां पहेलां परतीर्थिक आ वक्ष्यमाणु प्रकारथी पोतानो मत प्रगट करे छे. ओ पहेलो मतावलंबी कहे छेके-चंद्र सूर्य दरेक क्षणुमां पूर्वोत्पन्न अर्थात् पहेलां आवेलनुं च्यवन थाय छे. ओटलेके अलक्षित थईने नवा स्वरूपे उत्पन्न थना दृष्टिगोचर थाय छे. तेम स्वशिष्योने कहेवुं कहेवानो भाव ओ छेके-दरेक क्षणुमां पहेला पहेलाना विलीन थाय छे. अने पछी पछीना दृष्टिगोचर थाय छे. तेम स्वशिष्योने उपदेश करवो. आ विषयनुं (एगे एवमाहंसु) ओ उपसंहार वाक्य छे. अर्थात् प्रथममतावलम्बी आ प्रमाणे पोतानो मत दर्शावे छे. ॥१॥

हवे बीजामतावलम्बीना अभिप्रायनुं कथन करे छे.-(एगे पुण एवमाहंसु-ता अणुमुहुत्तमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति) बीजा मतवादीओ नीचे जणुाव्या

अनुमुहूर्त्तमेव चन्द्रसूर्याः अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते एके एवमाहुः ॥ एके-द्वितीयाः परतीर्थिकाः एवं-वक्ष्यमाणप्रकारं स्वमतं कथयन्ति-यथा-चन्द्र सूर्याः अनुमुहूर्त्तमेव-प्रतिमुहूर्त्तमेव परिवर्त्तनशीलाः अर्थात् प्रतिक्षणमन्ये-प्रथमभागता-पूर्वोत्पन्ना च्यवन्ते-च्यवमानाः-अदृश्याः अन्ये-अपूर्वाः उत्पद्यन्ते उत्पद्यमानाः समागच्छन्ति-प्रतिमुहूर्त्तं परिवर्त्तमानाः चन्द्र सूर्या समायान्ति, यान्ति चेति आख्याता इति वदेत्-स्वशिष्येभ्य उपदिशेदिति एके एवमाहुरित्युपसंहारवाक्यमिति ॥ 'एवं जहेव हेट्ठा तहेव जाव' एवं यथैव अधस्तात् तथैव यावत् ॥-एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण यथा अधस्तात्-प्रथमोदितान्-षष्ठ प्राभृतोक्तदिशा, अर्थात् षष्ठे प्राभृते ओजः संस्थितौ चिन्त्यमानायां यथा पञ्चविंशतिः प्रतिपत्तयः परतीर्थिकानां मतान्तराणि प्रतिपादितानि तैवात्रापि प्रतिपत्तयो वक्तव्या इति ॥ कियन्तं वक्तव्या इति प्रतिपादयति स्वयमेव 'ता एगे पुण एवमाहंसु-ता अणुओसप्पिणी उस्सप्पिणीमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति, एगे एवमाहंसु' तावत् एके पुनरेवमाहुस्तावत् अनु

निम्नोक्त प्रकार से वह अपने मत का कथन करता है-वह कहता है कि-चंद्र एवं सूर्य प्रतिमुहूर्त में परिवर्तनशील होते हैं अर्थात् प्रत्येक क्षण में पूर्वोत्पन्नका च्यवन होता है अर्थात् अदृश्य होते हैं एवं अनुत्पन्न उत्पन्न होते हैं-अर्थात् प्रत्येक मुहूर्त में परिवर्तनशील चंद्र, सूर्य आते जाते रहते हैं, ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें कोई एक अर्थात् दूसरा मतावलम्बी इस प्रकार अपना मत कहता है ॥ २ ॥

(एवं जहेव हेट्ठा तहेव जाव) इस पूर्वकथित प्रकार से जैसे प्रथमोत्पन्न अर्थात् छठे प्राभृत में ओज की संस्थिति की विचारणा में जिस प्रकार पचीस प्रतिपत्तियां यानि अन्यतीर्थिकों के मतान्तर का प्रतिपादन किया है उसी प्रकार यहां पर भी वही प्रतिपत्तियां कह लेवें। वे प्रतिपत्तियां कहां तक कहे इसके लिये स्वयमेव कहते हैं-(ता एगे पुण एवमाहंसु ता अणुओसप्पिणी

પ્રમાણે પોતાના મતનું કથન કરે છે. તે કહે છે કે-ચંદ્ર અને સૂર્ય દરેક મુહૂર્તમાં પરિવર્તનશીલ હોય છે. અર્થાત્ દરેક ક્ષણમાં પૂર્વોત્પન્નનું ચ્યવન થાય છે. અર્થાત્ અદૃષ્ય થાય છે. અને અનુત્પન્ન ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ દરેક મુહૂર્તમાં પરિવર્તનશીલ ચંદ્ર, સૂર્ય આવતા જતા રહે છે. તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. કોઇ એક અર્થાત્ બીજોમતાવલમ્બી આ પ્રમાણે પોતાનો મત જણાવે છે. ।૨।

(एवं जहेव हेट्ठा तहेव जाव) આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી જે રીતે પ્રથમોત્પન્ન અર્થાત્ છઠ્ઠા પ્રાભૃતમાં ઓજની સંસ્થિતિની વિચારણામાં જે પ્રમાણે પચીસ પ્રતિપત્તિયો એટલેકે અન્યતીર્થિકોના મતાંતરો કહેવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણે અહીંયાં પણ એ તમામ પ્રતિપત્તિયો કહી લેવી. એ પ્રતિપત્તિયો ક્યાં સુધી કહેવી તે માટે સ્વયં સૂત્રકાર કહે છે.-(ता एगे पुण एवमाहंसु ता अणुओसप्पिणी उस्सप्पिणीमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे

अवसर्पिणीं उत्सर्पिणीमेव चन्द्रसूर्याः अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते, एके एवमाहुः ॥-इत्येवं चरमसूत्रं व्याख्या च सुगमैव । ताश्चैवं भणितव्याः-'एगे पुण एवमाहंसु ता अणुराइंदियमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु (३)' एगे पुण एवमाहंसु-ता एव अणुपक्खमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा,-एगे एवमाहंसु (४) । एगे पुण एवमाहंसु-ता अणुमासमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु (५) एगे पुण एवमाहंसु-ता अणु उउमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु (६) । एगे पुण एवमाहंसु-ता अणु अयणमेव (७) ता अणुसंवच्छरमेव (८) ता अणुजुगमेव (९) ता अणुवाससयमेव (१०) ता अणुवाससहस्समेव (११) ता अणुवाससयसहस्समेव (१२) ता अणुपुव्वमेव (१३) ता अणुपुव्वसयमेव (१४) । ता अणुपुव्वसहस्समेव (१५) ता अणुपुव्वसयसहस्समेव (१६) ता अणुपलिओवममेव (१७) ता अणुपलिओवमसयमेव (१८) ता अणुपलिओवम सहस्समेव (१९) । ता अणुपलिओवमसयसहस्समेव (२०) ता अणुसागरोवममेव (२१) । ता अणुसागरोवमसयमेव (२२) ता अणुसागरोवमसहस्समेव (२३) ता अणुसागरोवमसयसहस्समेव (२४) ॥ छाया-एके पुनरेवमाहुस्तावत् अनुरात्रिन्दिवमेव चन्द्र सूर्याः अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते इत्याख्याता इति वदेत्, एके एवमाहुः (३) एके पुनरेवमाहुस्तावत् अनुपक्षमेव चन्द्र-

---

उस्सप्पिणी मेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति) कोई एक इस प्रकार कहता है कि अनुअवसर्पिणी उत्सर्पिणी में चंद्र सूर्य पूर्वोत्पन्न का च्यवन होता है एवं नवीन ही उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार अन्तिम सूत्र पर्यन्त कह लेवें। व्याख्या सुगम होने से विशेष रूप से नहीं कहते। ॥ २ ॥

वे प्रतिपत्तियां इस प्रकार कहते हैं-(एगे पुण एवमाहंसु ता अणुराइंदिय मेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु) ॥३॥ कोई एक इस प्रकार से कहते हैं कि प्रत्येक अहोरात्र में चंद्र सूर्य पूर्वोत्पन्न का च्यवन होता है एवं नूतन उत्पन्न होते हैं (३) (एगे पुण एव माहंसु ता एवं अणुपक्खमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति

उववज्जंति) કોઈ એક એ રીતે કહે છે કે-અનુઅવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીમાં ચંદ્ર સૂર્ય પૂર્વોત્પન્નનું ચ્યવન થાય છે અને નવાજ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે અંતિમ સૂત્રપર્યન્ત કહી લેવું. સુગમ હોવાથી વિશેષરૂપે કહેલ નથી. ।૨।

તે પ્રતિપત્તિયો આ પ્રમાણે કહેલ છે.-(एगे पुण एवमाहंसु ता अणुराइंदियमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु) કોઈ એક આ પ્રમાણે કહે છે કે-હરેક અહોરાત્રમાં ચંદ્ર સૂર્ય પહેલા ઉત્પન્ન થયેલનો નાશ થાય છે અને નવાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. (૩) (एगे पुण एवमाहंसु ता एवं अणुपक्खमेव चंदिम-

सूर्याः अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते इति आख्याता इति वदेत् (४)। एके पुनरेवमाहु-स्तावत् अनुमासमेव चन्द्रसूर्या अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते इत्याख्याता इति वदेत् एके एवमाहुः (५)। एके पुनरेवमाहुः तावत् अनुऋतुमेव चन्द्रसूर्याः अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते इत्याख्याता इति वदेत् एके एवमाहुः (६)। एवं तावत् अनुअयनमेव (७)। तावत् अनुसंवत्सरमेव (८)। तावत् अनुयुगमेव (९)। तावत् अनुवर्षशतमेव (१०)। तावत् अनु-

आहिएत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु) कोई एक चतुर्थमतवादी प्रतिपक्ष में चंद्र सूर्य पूर्वोत्पन्न अदृश्य होते हैं एवं नवीन उत्पन्न होते हैं, कोई एक चोथा मत वादी इस प्रकार से कहता है (४) (एगे पुण एवमाहंसु ता अणुमासमेव चंदिम सूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएति वएज्जा एगे एवमाहंसु) कोई एक इस प्रकार से कहता है की प्रत्येक मास में सूर्य चंद्र पूर्वोत्पन्न विलीन होते हैं एवं पश्चात् वर्ति उत्पन्न होते हैं, कोइ एक पांचवां मतवादी इस प्रकार कहता है (५) (एगे पुण एवमाहंसु अणुउउमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु) कोई एक इस प्रकार कहता है की प्रतिऋतु में चंद्र सूर्य पूर्वोत्पन्न नष्ट होते हैं एवं नवीन का प्रादू-र्भाव होता है ऐसा स्वशिष्यों को कहें इस प्रकार छठा मतावलंबी का कथन है (६) (एगे पुण एवमाहंसु ता अणुअयणमेव) कोई एक प्रत्येक अयन में सूर्य चंद्र पूर्वोत्पन्न का विनाश एवं नवीन का प्रादूर्भाव कहते हैं (७) (ता अणु-संवच्छरमेव) कोई अनुसंवत्सर कहता है (८) (ता अणुजुगमेव) कोई एक प्रत्येक युग कहता है (९) (ता अणुवाससयमेव) कोई एक प्रत्येक सौ वर्ष में कहता

सूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा एगे एव माहंसु) કોઈ એક ચોથા મતાવલંબી હરેક પક્ષમાં ચંદ્ર સૂર્ય પૂર્વોત્પન્ન અદૃષ્ય થાય છે. અને નવાનો જન્મ થાય છે. કોઈ એક ચતુર્થમતાવલંબી આ પ્રમાણે કહે છે. (૪) (एगे पुण एवमाहंसु ता अणुमास मेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु) કોઈ એક એ રીતે કહે છેકે-હરેક માસમાં ચંદ્ર, સૂર્ય પૂર્વોત્પન્ન વિલીન થાય છે. અને પશ્ચાત્ વર્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. કોઈ એક પાંચમો મતાવલંબી આ રીતે કહે છે. (૫) (एगे पुण एवमाहंसु अणुउउ मेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु) કોઈ એક આ પ્રમાણે કહે છે. કે હરેક ઋતુમાં ચંદ્ર સૂર્ય પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલા નષ્ટ થાય છે. અને નવાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું આ પ્રમાણે છટ્ઠા મતાવલંબીનું કથન છે. (एगे पुण एवमाहंसु ता अणुअयणमेव) કોઈ એક પ્રત્યેક અયનમાં સૂર્ય ચંદ્ર પૂર્વોત્પન્નનો વિનાશ અને નવાનો પ્રાદુર્ભાવ કહે છે. (૭) (ता अणुसंवच्छर मेव) કોઈ એક હરેક સંવત્સરમાં કહે છે. (૮) (ता अणुजुग मेव) કોઈ એક હરેક યુગમાં કહે છે. (૯) (ता अणुवाससय मेव) કોઈ એક હરેક સો વર્ષમાં કહે છે, (૧૦)

वर्षसहस्रमेव (११)। तावत् अनुवर्षशतसहस्रमेव (१२)। तावत् अनुपूर्वमेव (१३)। तावत् अनुपूर्वशतमेव (१४) तावत् अनुपूर्वसहस्रमेव (१५)। तावत् अनुपूर्वशतसहस्रमेव (१६)। तावत् अनुपल्योपममेव (१७)। तावत् अनुपल्योपमशतमेव (१८)। तावत् अनुपल्योपम-सहस्रमेव (१९)। तावत् अनुपल्योपमशतसहस्रमेव (२०)। तावत् अनुसागरोपममेव (२१) तावत् अनुसागरोपमशतमेव (२२)। तावत् अनुसागरोपमसहस्रमेव (२३)। तावत् अनु-सागरोपमशतसहस्रमेव (२४)॥ इत्यासां प्रतिपत्तीनां छायामात्रेणैव व्याख्या अभ्यूहनीयाः।

है (१०) (ता अणुवाससहस्समेव) कोई एक प्रत्येक हजार वर्ष में कहता है (११) (ता अणुवाससयसहस्समेव) कोई एक प्रत्येक लाख वर्ष में कहता है (१२) (ता अणुपुव्वमेव) कोई एक प्रत्येक पूर्व में कहता है (१३) (ता अणुपुव्व सयमेव) कोई एक सो पूर्व में कहता है (१४) (ता अणुपुव्व सहस्समेव) कोई एक हजार पूर्व में कहता है (१५) (ता अणुपुव्व सयसहस्समेव) कोई एक प्रत्येक लाख पूर्व में कहता है (१६) (अणुपलिओवम मेव) कोई एक प्रत्येक पल्योपम में कहता है (१७) (ता अणुपलिओवम सयमेव) कोई एक सौ पल्यो-पम में कहता है (१८) (ता अणुपलिओवम सहस्समेव) कोई एक प्रत्येक हजार पल्योपम में कहता है (१९) (ता अणुपलिओवम सयसहस्समेव) कोइ एक प्रत्येक लाख पल्योपम में कहता है (२०) (ता अणुसागरोवम मेव) कोइ एक प्रत्येक सागरोपम में कहता है (२१) (ता अणुसागरोवमसयमेव) कोइ एक सौ सागरोपम में कहता है (२२) (ता अणुसागरोवमसहस्समेव) कोइ एक हजार सागरोपम में कहता है (२३) (ता अणुसागरोवमसयसहस्समेव) कोई एक लाख सागरोपम कहता है (२४) इन प्रतिपत्तियों का अर्थ मात्र से ही

(ता अणुवाससहस्स मेव) કોઇ એક દરેક હજાર વર્ષમાં કહે છે. (૧૧) (ता अणुवाससयसहस्स मेव) કોઈ એક દરેક લાખ વર્ષમાં કહે છે. (૧૨) (ता अणुपुव्व मेव) કોઈ એક દરેક પૂર્વમાં કહે છે. (૧૩) (ता अणुपुव्वसयमेव) કોઇ એકસો પૂર્વમાં કહે છે (૧૪) (ता अणु पुव्वसहस्स मेव) કોઈ એક હજાર પૂર્વમાં કહે છે. (૧૫) (ता अणुपुव्वसयसहस्स मेव) કોઇ એક દરેક લાખ પૂર્વમાં કહે છે. (૧૬) (अणुपलिओवम मेव) કોઈ એક દરેક પલ્યોપમમાં કહે છે. (૧૭) (ता अणुपलिओवमसय मेव) કોઇ એક સો પલ્યોપમમાં કહે છે. (૧૮) (ता अणुपलिओवमसहस्स मेव) કોઈ એક દરેક હજાર વર્ષમાં કહે છે. (૧૯) (ता अणु पलिओवमसयसहस्स मेव) કોઇ એક દરેક લાખ પલ્યોપમમાં કહે છે. (ता अणुसागरो वम मेव) કોઇ એક દરેક સાગરોપમમાં કહે છે. (૨૧) (ता अणुसागरोवमसय मेव) કોઈ દરેક સો સાગરોપમમાં કહે છે. (૨૨) (ता अणुसागरोवमसहस्स मेव) કોઇ એક દરેક હજાર સાગરોપમમાં કહે છે. (૨૩) (ता अणुसागरोवमसयसहस्स मेव) કોઇ એક દરેક લાખ સાગરોપમ કહે છે. (૨૪) આ પ્રતિપત્તિયોના અર્થ માત્રથીજ વ્યાખ્યા

पृथक् व्याख्ययालम् । पञ्चविंशतितमप्रतिपत्तिसूत्रं तु साक्षादेव सूत्रकृता समुपदर्शितं व्याख्यातं चेति परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः प्रतिपादिताः । किन्त्वेताः सर्वा अपि भ्रमोत्पादकाः मिथ्यारूपाश्च तेनैताभ्यः पृथक् भूतं स्वकीयं मत भगवानुपदर्शयति–

'वयं पुण एवं वयामो–ता चंदिमसूरिया णं देवा महिड्ढीआ महज्जुइया महाबला महाजसा महासोक्खा महाणुभावा वरवत्थधरा वरमल्लधरा वरगंधधरा वराभरणधरा अवोच्छित्तिणयट्ठताए काले अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति' वयं पुनरेवं वदामस्तावत् चन्द्रसूर्याः खलु देवाः महर्द्धिकाः, महाद्युतयः, महाबलाः, महायशसः, महासौख्याः, महानुभावाः, वरवस्त्रधराः वरमाल्यधराः, वरगन्धधराः वराभरणधराः, अव्यवच्छिन्ननयार्थतया, काले अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते ॥–वयं पुनरुत्पन्न केवलज्ञानाः, एवं–वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः, तमेव प्रकारमाह–तावदिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालंकारे–चन्द्रसूर्याः देवाः–महर्द्धिकाः–महती ऋद्धिः–विमानपरिवरादिका येषां ते महर्द्धिकाः भवन्तीति शेषः महाद्युतयः–महाद्युतिः–शरीराभरणाश्रिता–येषां ते महाद्युतयः–महत्कान्ति युक्ताः, महाबला–महत् बलं शारीरः प्राणो

व्याख्या समझ लेवें । पृथक् व्याख्या सरल होने से नहीं की है । पच्चीसवीं प्रतिपत्ति का सूत्र स्वयं सूत्रकारने ही प्रदर्शित किया है एवं व्याख्यात भी हो गया है । इस प्रकार अन्य मतावलम्बियों के मतान्तररूप प्रतिपत्तियां प्रतिपादित की है । परंतु ये सभी भ्रमोत्पादक एवं मिथ्या रूप है, अतः इन सब से अलावा अपना स्वकीय सिद्धांत को भी भगवान् प्रदर्शित करते हैं–(वयं पुण एवं वयामो–ता चंदिमसूरियाणं देवा महड्ढिया महाजुइया महाबला महाजसा महासोक्खा महाणुभावा वरवत्थधरा वरमल्लधरा, वरगंधधरा, वराभरणधरा आवोच्छित्ति णयट्ठताए काले अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति) उत्पन्न केवलज्ञान संपन मैं इस विषय में इस वक्ष्यमाण प्रकार से कहता हूं वहीं प्रकार को कहते हैं–चंद्र सूर्य देव महान विमानादि ऋद्धि वाले होते हैं, महाद्युति माने शरीराभरणादि युक्त होते हैं । अर्थात् महान् कान्तिवाले होते हैं ।

સમજવી. સરલ હોવાથી વિશેષ વ્યાખ્યા અલગ કરેલી નથી. પચ્ચીસમી પ્રતિપત્તિનું સૂત્ર સ્વયં સૂત્રકારેજ કહેલ છે. તથા વ્યાખ્યાત પણ કરેલ છે. આ પ્રમાણે અન્ય મતાવલંબીયોના મતાંતરરૂપ પ્રતિપત્તિયોનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. પરંતુ આ સઘળી પ્રતિપત્તિયો ભ્રમોત્પાદક અને મીથ્યારૂપ છે. તેથી આ બધાથી અલગ પોતાના સિદ્ધાંતને શ્રીભગવાન પ્રદર્શિત કરે છે.–(वयं पुण एवं वयामो ता चंदिमसूरियाणं देवा महिड्ढिया महाजुइया महाबला महाजसा महासोक्खा महाणुभावा वरवत्थधरा, वर मल्लधरा वर गंधधरा, वराभरणधरा अवोच्छित्तिणयट्ठताए काले अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति) ઉત્પન્ન થયેલ કેવળજ્ઞાન યુક્ત હું આ વિષયમાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી કહું છું. તે પ્રકાર બતાવે છે. ચંદ્ર સૂર્યદેવ મહાન વિમાનાદિ ઋદ્ધિવાળા છે. મહાદ્યુતિ એટલેકે શરીર આભરણ વિગેરેથી યુક્ત હોય

येषां ते महाबलाः । तथा महायशसः–महत्–विस्तीर्णं सर्वस्मिन्नपि जगति विस्तृतत्वात् यशः –श्लाघा येषां ते महायशसः । तथा महासौख्याः–महत्–भवनपति व्यन्तरेभ्योऽति प्रभूतं तदपेक्षया तेषां प्रशान्तत्वात् सौख्यं येषां ते महासौख्याः । महानुभावाः–महान् अनुभावो वैक्रियकरणादि । विषयोऽचिन्त्यः शक्तिविशेषो येषां ते महानुभावाः । वरवस्त्रधराः–शोभनानि वराणि–दिग् विभावितानि तदनुरूपाणि वस्त्राणि येषां ते वरवस्त्रधराः । तथा च वरमाल्यधराः । वरगन्धधरा–वराणि दिग् विभावितानि चन्द्रतारा सौरभाणि दधति ये ते वरगन्धराः । महासौख्याः–महत् भवनपति व्यन्तरेभ्योऽति प्रभूतं तदपेक्षया तेषां प्रशान्तत्वात् सौख्य येषां ते महासौख्याः, वराभरणधराः–शोभनालङ्काराः अव्यवच्छिन्ननयार्थतया–द्रव्यास्तिकनयमतेन, काले–वक्ष्यमाणप्रमाण स्वस्वायुर्व्यवच्छेदे समये, अन्ये–पूर्वोत्पन्नाः, च्यवन्ते–च्यवमानाः अन्ये–अपूर्वा–जगत् स्वाभाव्यात् षण्मासादागतो नियमतः उत्पद्यन्ते–

महाबल–शारीरिक एवं मानसिक अधिक बल जिनका हो ऐसे होते हैं । महायशवाले–संपूर्ण जगत में विस्तृत यशवाले होते हैं, तथा महासौख्य अर्थात् भवनपति व्यंतरदेव से अधिक सुख संपन्न, एवं महानुभाव–अर्थात् वैक्रिय करणादि विषयक अचिंत्य शक्ति संपन्न होते हैं । एवं वरवस्त्र को धारण करने वाले अर्थात् सुंदर एवं श्रेष्ठ दिग्विभावित–दिशाओं को प्रकाशित करे इस प्रकार के वस्त्र को धारण करने वाले होते हैं । तथा श्रेष्ठ मालाओं को धारण करने वाले होते हैं । उत्तम प्रकार के गंध को धारण करने वाले होते हैं । महासुखशाली माने भवनपति व्यन्तर देव से भी अधिक उत्तम सुखवाले होते हैं । तथा सुंदर उत्तम प्रकार के अलंकारों को धारण करनेवाले होते हैं । ऐसे वे सूर्य चंद्र अव्यवच्छिन्न नयानुसार अर्थात् द्रव्यास्तिक नय के मत से वक्ष्यमाण प्रकार के अपनी अपनी आयु का क्षय होने पर अन्य अर्थात् पूर्वोत्पन्न च्यवित होते हैं । तथा अन्य माने नहीं उत्पन्न हुवे उत्पन्न होते हैं ऐसा स्वशिष्यों को

છે. અર્થાત્ મહાન્ અત્યધિક કાંતિવાળા હોય છે. મહાબલ શારીરિક અને માનસિક અધિક બળ જેનું હોય એવા હોય છે. મહાયશવાળા સંપૂર્ણ જગતમાં વિસ્તૃત યશવાળા હોય છે. તથા મહા સૌખ્ય અર્થાત્ ભવનપતિ વ્યંતર દેવથી વધારે સુખ સંપન્ન અને મહાનુભાવ અર્થાત્ વૈક્રિય કરણાદિ સંબંધી અચિંત્ય શક્તિથી યુક્ત હોય છે. તથા વરવસ્ત્રને ધારણ કરવાવાળા હોય છે. એટલેકે સુંદર અને શ્રેષ્ઠ દિગ્વિભાવિત દિશાઓને પ્રકાશિત કરે તેવા વસ્ત્રોને ધારણ કરનારા હોય છે. તથા ઉત્તમ માળાઓને ધારણ કરનારા હોય છે ઉત્તમ પ્રકારના ગંધને ધારણ કરવાવાળા હોય છે. મહા સુખશાલી એટલેકે ભવનપતિ વ્યંતર દેવથી પણ ઉત્તમ પ્રકારના સુખવાળા હોય છે. તથા સુંદર ઉત્તમ પ્રકારના અલંકારોને ધારણ કરવાવાળા હોય છે. એવા તે સૂર્ય ચંદ્ર અવ્યવચ્છિન્ન નયાનુસાર અર્થાત્ દ્રવ્યાસ્તિક નયનામતથી વક્ષ્યમાણ પ્રકારના પોતપોતાની આયુષ્યનો ક્ષય થાય ત્યારે અન્ય

उत्पद्यमानाः सन्तः आख्याताः प्रतिपादिताः, इति वदेत्-स्वशिष्येभ्यः उपदिशेत् ॥ इत्येवं सर्वसम्मतं कालविशेषे स्थानविशेषे च चन्द्रादीनां च्यवनोपपातयोर्विश्लेषणं व्याख्यातमिति मम मतमपि ध्येयमिति भगवद् वाक्यत्वात् श्रद्धेयम् इति ॥ सू० ८८ ॥

॥ इति सप्तदशं प्राभृतं समाप्तम् ॥

अथाष्टादशं प्राभृतं प्रारभ्यते

तस्य चायमर्थाधिकारस्तत्र 'उच्चत्वे' चन्द्रादीनामुच्चत्वमिति विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-

मूलम्-ता कहं ते उच्चत्ते आहिएति वएज्जा ?, तत्थ खलु इमाओ पणवीसं पडिवत्तिओ, तत्थेगे एवमाहंसु-ता एगं जोयणसहस्सं सूरे उड्ढं उच्चत्तेण दिवड्ढं चंदे एगे एवमाहंसु १। एगे पुण एवमाहंसु-ता दो जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं चंदे, एगे एवमाहंसु २। एगे पुण एवमाहंसु ता तिण्णि जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धट्ठाइं चंदे एगे एवमाहंसु ३। एगे पुण एवमाहंसु-ता चत्तारि जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धपंचमाइं चंदे, एगे एवमाहंसु ४। एगे पुण एवमाहंसु-ता पंच जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धछट्ठाइं चंदे एगे एवमाहंसु ५। एगे पुण एवमाहंसु-ता छ जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धसत्तमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ६। एगे पुण एवमाहंसु-ता सत्त जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धट्ठमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ७। एगे पुण एवमाहंसु-ता अट्ठ जोयणसहस्साइं सूरे

उपदेश करें। इस प्रकार सर्वसम्मत काल विशेष से एवं स्थान विशेष से चंद्रादि के च्यवन एवं उपपात का विश्लेषण मैंने जिस प्रकार कहा है वही मेरा मत है ऐसा समझें यह भगवद्वाक्य होने से इसी प्रकार श्रद्धा करे ॥सू० ८८॥

सत्रहवां प्राभृत समाप्त ॥ १७ ॥

અર્થાત્ પૂર્વોત્પન્ન ચ્યવિત થાય છે. તથા અન્ય એટલેકે ઉત્પન્ન ન થયેલા ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું.

આ પ્રમાણે સર્વ સમ્મત કાલ વિશેષથી અને સ્થાન વિશેષથી ચંદ્રાદિના ચ્યવન અને ઉપપાતનું વિશ્લેષણ મેં જે પ્રમાણે કરેલ છે. એજ મારો મત છે. તેમ સમજવું. આ ભગવાનનું વચન હોવાથી આજ પ્રમાણે શ્રદ્ધા કરવી. ॥ સૂ. ૮૮ ॥

સત્તરમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૧૭ ॥

उड्ढं उच्चत्तेणं अद्ध णवमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ८। एगे पुण एवमाहंसु-ता णव जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धदसमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ९। एगे पुण एवमाहंसु-ता दस जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धएक्कारस चंदे एगे एवमाहंसु १०। एगे पुण एवमाहंसु-ता एक्कारस जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धबारस चंदे ११। एएणं अभिलावेणं णेयव्वं बारससूरे अद्धतेरस चंदे १२। तेरस सूरे अद्धचोद्दस चंदे १३। चोद्दस सूरे अद्धपण्णरस चंदे १४। पण्णरस सूरे अद्धसोलस चंदे १५। सोलस सूरे अद्धसत्तरस चंदे १६। सत्तरस सूरे अद्ध अट्ठारस चंदे १७। अट्ठारस सूरे अद्धएगूणवीसं चंदे १८। एगूणवीसं सूरे अद्धवीसं चंदे १९। वीसं सूरे अद्ध एक्कवीसं चंदे २०। एक्कवीसं सूरे अद्धबावीसं चंदे २१। बावीसं सूरे अद्धतेवीसं चंदे २२। तेवीसं सूरे अद्धचउवीसं चंदे २३। चउवीसं सूरे अद्ध पणवीसं चंदे २४। एगे एवमाहंसु। एगे पुण एवमाहंसु-ता पणवीसं जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अद्ध छव्वीसं चंदे एगे एवमाहंसु २५॥ वयं पुण एवं वयामो-ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणीजाओ भूमिभागाओ सत्त णउइ जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता हेट्ठिल्ले ताराविमाणे चारं चरइ, अट्ठ जोयणसए उड्ढं उप्पाइत्ता सूरविमाणे चारं चरइ, अट्ठअसीए जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता चंदविमाणे चारं चरइ, णव जोयणसयाइं उड्ढं उप्पइत्ता उवरिं तारा विमाणे चारं चरइ. हेट्ठिल्लाओ ताराविमाणाओ दस जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता सूरविमाणा चारं चरइ, णउतिं जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता चंदविमाणा चारं चरइ, दसोत्तरं जोयणसयं उड्ढं उप्पइत्ता उवरिल्ले तारा चारं चरइ, सूरविमाणाओ असीतिं जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता चंदविमाणे चारं चरइ रूवे, जोयणसयं उड्ढं उप्पइत्ता उवरिल्ले तारा रूवे चारं चरइ, ता चंदविमाणाओ णं वीसं जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता उवरिल्ले तारा रूवे चारं चरइ, एवामेव सपुव्वा-

वरेणं दसुत्तरजोयणसयं बाहल्ले तिरियमसंखेज्जे जोइसविसए जोइसं चारं चरइ आहिएत्ति वएज्जा ॥ सू० ८९॥

छाया–तावत् कथं ते उच्चत्वं आख्यातमिति वदेत्, 'तत्र खलु इमाः पञ्चविंशतिः प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः तत्र एके एवमाहुः–तावत् एकं योजनसहस्रं सूर्यः ऊर्ध्वं उच्चत्वेन अर्द्धं चन्द्रः, एके एवमाहुः १। एके पुनरेवमाहुस्तावत् द्वे योजनसहस्रे सूर्यः ऊर्ध्वं उच्चत्वेन अर्द्धतृतीयानि चन्द्रः एके एवमाहुः २। एके पुनरेवमाहुस्तावत् त्रीणि योजनसहस्राणि सूर्य ऊर्ध्वं उच्चत्वेन अर्द्धं चत्वारि चन्द्रः, एके एवमाहुः ३। एके पुनरेवमाहुस्तावत् चत्वारि योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वं उच्चत्वेन अर्द्धपञ्चमानि चन्द्रः एके एवमाहुः ४। एके पुनरेवमाहुस्तावत् पञ्चयोजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वं उच्चत्वेन अर्द्धषष्ठा चन्द्रः एके एवमाहुः ५। एके पुनरेवमाहुस्तावत् षट् योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वं उच्चत्वेन अर्द्धसप्तमानि चन्द्रः, एके एवमाहुः ६। एके पुनरेवमाहुस्तावत् सप्तयोजनसहस्राणि सूर्यः उर्ध्वं उच्चत्वेन, अर्द्धाष्टमानि चन्द्रः, एके एवमाहुः ७। एके पुनरेवमाहुस्तावत् अष्टौ योजनसहस्राणि सूर्यः उर्ध्वं उच्चत्वेन, अर्द्धनवमानि चन्द्रः, एके एवमाहुः ८॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् नवयोजनसहस्राणिः सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धदशमानि चन्द्रः एके एवमाहुः ९॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् दशयोजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धमेकादशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः १०॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् एकादश योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धद्वादशानि चन्द्रः एके एवमाहुः ११॥ एतेन अभिलापेण नेतव्यं द्वादश योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अर्द्धत्रयोदशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः १२॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् त्रयोदशयोजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अर्द्धचतुर्दशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः १३॥ एके पुनरेव माहुस्तावत् चतुर्दश योजनसहस्राणि सूर्यः उर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धपञ्चदशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः १४॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् पञ्चदश योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धषोडशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः १५॥ एके पुनरेव माहुस्तावत् षोडशयोजनसहस्राणि सूर्यः उर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धसप्तदशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः १६॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् सप्तदश योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धमष्टादशानि चन्द्रः एके एवमाहुः १७॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् अष्टादश योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अर्द्धमेकोनविंशानि चन्द्रः एके एवमाहुः १८॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् एकोनविंशति योजन सहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धविंशानि चन्द्रः एके एवमाहुः १९॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् विंशति योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अर्द्धमेकविंशतिश्चन्द्रः एके एवमाहुः २०॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् एकविंशतियोजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्ध द्वाविंशानि चन्द्रः एके एवमाहुः २१॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् द्वाविंशतियोजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धत्रयोविंशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् त्रयो-

विंशतिर्योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेत, अर्द्धचतुर्विंशानि चन्द्रः एके एवमाहुः २३। एके पुनरेवमाहुस्तावत् चतुर्विंशतिर्योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धपञ्चविंशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः २४। एके पुनरेवमाहुस्तावत् पञ्चविंशति योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्ध षड्विंशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः २५। वयं पुनरेवं वदामस्तावत् अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् सप्तनवति योजनशतानि ऊर्ध्वं उत्प्लुत्य अधस्तनं ताराविमानं चारं चरति, अष्टौ योजनशतानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य सूर्यविमानं चारं चरति, अष्टाशीतानि योजनशतानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य चन्द्रविमानं चारं चरति, नव योजनशतानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य उपरि ताराविमानं चारं चरति, अधस्तात् ताराविमानात् दशयोनानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य सूर्यविमानं चारं चरति, नवति योजनानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य चन्द्रविमानं चारं चरति, दशोत्तरं योजनशतं ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य उपरितने तारारूपे चारं चरति, सूर्यविमानात् अशीति योजनानि ऊर्ध्वं उत्प्लुत्य चन्द्रविमानं चारं चरति योजनशतं ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य उपरितने तारा रूपे चारं चरति। तावत् चन्द्रविमानात् खलु विंशति योजनानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य उपरितने तारा रूपे चारं चरति, एव मेव सपूर्वापरेण दशोत्तरयोजनशतं बाहल्यं तीर्यक् संख्येये ज्योतिषविषये ज्योतिषं चारं चरति, इत्याख्यातं इति वदेत् ।सू०८९।

टीका—सप्तदश प्राभृतस्याष्टाशीतितमे सूत्रे चन्द्रादीनां च्यवनोपपातौ सम्यग् विविच्य सम्प्रत्यष्टादशं प्राभृतं प्रारभ्यते—तस्य चायमर्थाधिकारस्तत्र 'उच्चत्ते' उच्चत्वं चन्द्रादीनां समतलाद् भूभागात् ऊर्ध्वमुच्चत्वं यावत् तिप्रदेशे व्यवस्थितत्वं तत् स्वरूपं स्वमतं

अठारहवें प्राभृत का प्रारंभ—

अब अठारहवां प्राभृत प्रारंभ किया जाता है—इस प्राभृत में चंद्रादि के उच्चत्व विषय का प्रतिपादन किया जाता है—अतः इस विषय संबंधी प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं—(ता कहं ते उच्चत्ते) इत्यादि।

टीकार्थ—सत्रहवें प्राभृत के अठासीवें सूत्र में चंद्रादी के च्यवन एवं उपपात का सम्यक् प्रकार से विवेचन करके अब अठारहवां प्राभृत प्रारंभ किया जाता है। इसका अधिकार सूत्र इस प्रकार है (उच्चत्ते) चंद्रादि के समतल भूभाग से ऊपर में उच्चत्व जितने प्रदेश में व्यवस्थित रहता है उसका स्वरूप स्वमत

અઠારમા પ્રાભૃતનો પ્રારંભ

હવે અઢારમું પ્રાભૃત પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ પ્રાભૃતમાં ચંદ્રાદિના ઉચ્ચત્વના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. તેથી આ વિષય સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.—(ता कहं ते उच्चत्ते) ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—સત્તરમા પ્રાભૃતના અઠયાસીમા સૂત્રમાં ચંદ્રાદિના ચ્યવન અને ઉપપાતનું સારી રીતે વિવેચન કરીને હવે આ અઢારમું પ્રાભૃત પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આનું અધિકાર સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.— (उच्चत्ते) ચંદ્રાદિનું સમતલ ભૂભાગથી ઉપરનું ઉચ્ચત્વ જેટલા પ્રદેશમાં વ્યવસ્થિત રહે તેનું સ્વરૂપ સ્વમત પરમતથી પ્રતિપાદન કરવાના હેતુથી

परमतापेक्षया प्रतिपादयिपुः प्रश्नोत्तरसूत्रणाण्याह–'ता कहं ते उच्चत्ते अहिएत्ति वएज्जा' तावत् कथं ते उच्चत्वमाख्यातमिति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् कथं–केन प्रकारेण ते त्वया भगवन् उच्चत्वं–भूमेरूर्ध्वं चन्द्रादीनां उच्चत्वं–दूरत्वं आख्यातमिति वदेत्–कथय भगवन्निति गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानेतद्विषये यावत्यः प्रतिपत्तयः तावती रूपदर्शयति क्रमेण–'तत्थ खलु इमाओ पणवीसं पडिवत्तिओ आहियाति वएज्जा' तत्र खलु इमाः पञ्चविंशतिः प्रतिपत्तयः आख्याता इति वदेत् ॥–तत्र–चन्द्रादीनां भूमेरूर्ध्वमुच्चत्वविषयविचारे खल्विति निश्चयेन इमा–वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्चविंशति संख्यकाः प्रत्तिपत्तयः–परतीर्थिकाभ्युपगम-रूपाः प्रज्ञप्ताः–प्रतिपादिताः सन्ति, ता एव प्रतिपत्तयः 'तत्थेगे' इत्यादिना क्रमेण दर्शयति–'तत्थेगे एवमाहंसु–ता एगं जोयणसहस्सं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं दिवड्ढं चंदे, एगे एवमाहंसु' तत्र एके एवमाहुस्तावत् एकं योजनसहस्रं सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, द्वयर्द्धं चन्द्रः, एके एवमाहुः। तत्र–तेषां पञ्चविंशतेः परतीर्थिकानां मध्ये एके–प्रथमाः परतीर्थिकाः एवं तावदाहुर्यत् एकं योजनसहस्रं सूर्यो भूमेरूर्ध्वं उच्चत्वेन व्यवस्थितोऽस्ति, तथा द्वयर्द्धं–द्वितीयस्य अर्द्धं यस्मिन्

परमत के अनुसार प्रतिपादन करने के हेतु से प्रश्नोत्तरसूत्र कहते हैं–(ता कहं ते उच्चत्ते आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् आपने चंद्रादि का भूमि के ऊपर में कितनी ऊंचाई कही है? सो कहिये; इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर इस विषय में जितनी प्रतिपत्तियां कही गई है उसको प्रदर्शित करते हैं–(तत्थ खलु इमाओ पणवीसं पडिवत्तिओ आहिएत्ति वएज्जा) चंद्रादि के भूमि से ऊपर उच्चत्व विषयक विचारणा में ये वक्ष्यमाण स्वरूपवाली पच्चीस प्रतिपत्तियां परतीर्थिकों के मतावलम्बनरूप प्रतिपादित की गई है वे प्रतिपत्तियां (तत्थेगे) इत्यादि प्रकार से क्रम से दिखलाते हैं–(तत्थेगे एवमाहंसु ता एगं जोयणसहस्सं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं दिवड्ढं चंदे एगे एवमाहंसु) वे पचीस पर· तीर्थिकों में पहला परतीर्थिक इस प्रकार से कहता है–भूमि से ऊपर एक हजार योजन सूर्य ऊपर में व्यवस्थित रहता है। तथा द्व्यर्ध अर्थात् दूसरा का आधा

પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે.– (ता कहं ते उच्चत्ते आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ આપે ચંદ્રાદિની ભૂમિથી ઉપર કેટલી ઉંચાઈ કહેલ છે? તે કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને આ વિષયમાં જેટલી પ્રતિપત્તિયો કહેવામાં આવેલ છે, તેને બતાવવામાં આવે છે.–(तत्थ खलु इमाओ पणवीसं पडिवत्तीओ आहिएत्ति वएज्जा) ચંદ્રાદિ ભૂમીની ઉપર ઉંચાઈ સંબંધી વિચારણામાં આ વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપની પચીસ પ્રતિપત્તિયો. અર્થાત્ પરતીર્થિકોના મતાંતરો પ્રતિપાદિત કરેલ છે તે પ્રતિપત્તિયો. (तत्थेगे) ઇત્યાદિ પ્રકારથી બતાવામાં આવે છે. (तत्थेगे एवमाहंसु ता एगं जोयणसहस्सं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं दिवड्ढं चंदे एगे एवमाहंसु) એ પરતીર્થિકોમાં પહેલો પરતીર્થિક આ પ્રમાણે કહે છે–ભૂમિની ઉપર એક હજાર યોજન સૂર્ય સ્થિત રહે છે. તથા દ્વયર્ધ અર્થાત્ બીજાનું અર્ધું એટલેકે દોઢ હજાર

तत् द्वयर्द्ध-सार्द्धमेकमिति सर्वत्रैवं योज्यं, अतः सार्द्धे च योजनसहस्रे गते चन्द्रो भूमेरुपरि-व्यवस्थितो भवति सर्वत्र सूत्रे योजनसंख्यापदस्य सूर्यादिपदस्य च तुल्याधिकारणत्वनिर्दे-शोऽभेदत्वोपचाराद्दृश्यते, यथा प्रयागात् काशीक्षेत्रं द्वादश योजनानीत्यादौ प्रयोगदर्शना-दिति, एव मन्येष्वपि सूत्रेषु ज्ञातव्य मित्यत्रोपसंहारवाक्यमाह-एके एवमाहुरिति ॥१॥

अथ द्वितीयस्य मतमाह-'एगे पुण एवमाहंसु-ता दो जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढातिज्जाइं चंदे एगे एव माहंसु२' एके पुनरेवमाहु स्तावत् द्वे योजनसहस्रे सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धतृतीयानि चन्द्रः, एके एवमाहुः २॥ एके-द्वितीयास्तीर्थान्तरीया स्तावत् एवं कथयन्ति यत् भूमेरूर्ध्वं द्वे योजनसहस्रे सूर्यो व्यवस्थितः, अर्द्धतृतीयानि योजनसहस्राणि-सार्द्धयोजनसहस्रद्वयं भूमेरूर्ध्वमुच्चत्वेन चन्द्रो व्यवस्थित इति द्विती-यास्तीर्थान्तरीयाः कथयन्ति ॥ एवमेव शेषाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि सर्वत्र एकैकं

माने डेढ हजार योजन भूमि से ऊपर चंद्र व्यवस्थित रहता है। सूत्र में सर्वत्र योजन संख्यापद का तथा सूर्यादि पद का समानाधिकरण होने से अभेदोपचार दिखता है। जैसे की प्रयाग से काशि क्षेत्र बारह योजन है, इत्यादि में अभेदो-पचार का प्रयोग दिखता है। इसी प्रकार अन्य सूत्रों में भी समझ लेवें अब उपसंहार कहते हैं कोई एक इस प्रकार से कहता है (१)

अब दूसरा परतीर्थिक का मत कहते हैं-(एगे पुण एवमाहंसु ता दो जोयण-सहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढातिज्जाइं चंदे एगे एवमाहंसु) दूसरा तीर्थान्तरीय इस प्रकार कहता है कि-भूमि से ऊपर दो हजार योजन सूर्य व्यवस्थित होता है, तथा अढाइ हजार योजन भूमि के ऊपर ऊच्चत्व में चंद्र व्यवस्थित रहता है, इस प्रकार दूसरा तीर्थिक का अभिप्राय है (२) इसी प्रकार अन्य मतवादियों के कथन प्रकार के सूत्रभावित कर लेवें, एक एक हजार योजन की वृद्धि से सूर्य के विषय में एवं सूर्य से आधा हजार योजन ज्यादा

યોજન જમીનના ઉપર ચંદ્ર વ્યવસ્થિત રહે છે. સૂત્રમાં બધે યોજન સંખ્યા પદનું અને સૂર્યાદિ-પદનું સમાનાધિકરણ હોવાથી અભેદોપચાર જણાય છે. જેમકે-પ્રયાગથી કાશિક્ષેત્ર બાર યોજન છે. ઇત્યાદિમાં અભેદોપચારનો પ્રયોગ દેખાય છે. એજ પ્રમાણે અન્ય સૂત્રોમાં પણ સમજી લેવું. હવે ઉપસંહાર કહે છે કોઇ એક આ પ્રમાણે કહે છે. ।૧।

હવે બીજા પરતીર્થિકનો મત કહે છે- (एगे पुण एव माहंसु ता दो जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढातिज्जाइं चंदे एवमाहंसु) બીજો કોઇ તીર્થાન્તરીય આ પ્રમાણે કહે છેકે-જમીનની ઉપર બેહજાર યોજન સૂર્ય વ્યવસ્થિત રહે છે. તથા અઢીહજાર યોજન જમીનની ઉપર ઉંચાઇએ ચંદ્ર વ્યવસ્થિત રહે છે. આ રીતે બીજા તીર્થાન્તરીયનો મત છે. (૨) એજ પ્રમાણે બીજા મતવાદિયોના કથન પ્રકારના સૂત્રો ભાવિત કરી લેવા એક એક હજાર યોજનના વધારાથી સૂર્ય સંબંધી અને સૂર્યથી પાંચસો યોજન વધારે ઉપર ચંદ્ર

योजनसहस्रं वृद्धिः सूर्ये, सूर्याच्चार्द्धयोजनसहस्रमुपरि चन्द्रश्चेत्यवधेयम् । (३।४।५।६।७।८।९।१०।११।) इत्यन्तानां मतान्तराणि एवमेव व्याख्येयानि ॥ ततः 'एएणं अभिलावेणं णेतव्वं बारस सूरे अद्धतेरसयं चंदे २' एतेनाभिलापेन नेतव्यं द्वादश सूर्यः, अर्द्धत्रयोदशं चन्द्रः ॥–एतेन–पूर्वप्रतिपादितक्रमेण अभिलापेन शेषप्रतिपत्तिगतमपि सूत्रजातं नेतव्य–भावनीयं । यथा–त्रीणि योजनसहस्राणि भूमेरूपरि सूर्य्यः, सार्द्धत्रीणि योजनानि चन्द्रः ३ ॥ चत्वारि योजनानि सूर्यः, सार्द्धचत्वारि योजनानि चन्द्रः ४ ॥ पञ्च योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्धपञ्चयोजनसहस्राणि चन्द्रः ५ ॥ षट् योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्ध षट् योजनानि चन्द्रः ६ । सप्त योजनसहस्राणि सूर्यः सार्द्ध सप्तयोजनसहस्राणि चन्द्रः ७ ॥ अष्टौ योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्धाष्टौ योजनसहस्राणि चन्द्रः ८ ॥ नव योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्ध नव योजनसहस्राणि चन्द्रः ९ ॥ दश योजनसहस्राणि सूर्यः सार्द्ध दशयोजनानि चन्द्रः १० ॥ एकादश योजनानि सूर्यः,

---

पांच सो योजन ऊपर में चंद्र होता है इस प्रकार समझ लेवें, (३।४।५।६।७।८।९।१०।११) इतने पर्यन्त के मतान्तर इसी प्रकार से व्याख्यात कर लेवें । तत्पश्चात् (एएणं अभिलावेणं णेतव्वं बारस सूरे अद्धतेरससयं चंदे) ये पूर्वप्रतिपादित क्रम से अभिलाप प्रकार से शेष प्रतिपत्तियों के विषय के सूत्र प्रकार भावित कर लेवें । जैसे की–भूमि के ऊपर तीन हजार योजन सूर्य एवं साडे तीन हजार योजन चंद्र इस प्रकार तीसरे मतावलम्बी का कथन है (३) चार हजार योजन ऊपर में सूर्य एवं साडे चार हजार चंद्र (४) पांच हजार योजन ऊपर में सूर्य एवं साडे पांच योजन चंद्र (५) छ हजार योजन सूर्य एवं साडे छ हजार योजन चंद्र (६) सात हजार योजन सूर्य एवं साडे सात हजार योजन चंद्र (७) आठ हजार योजन ऊपर में. सूर्य एवं साडे आठ हजार योजन चंद्र (८) नव हजार योजन सूर्य एवं साडे नव हजार योजन चंद्र (९) दस हजार योजन

હોય છે તેમ સમજવું (૩।૪।૫।૬।૭।૮।૯।૧૦।૧૧ આટલા પર્યન્તના મતાન્તરો આજ પ્રમાણે વ્યાખ્યાત કરી લેવા તે પછી (एएणं अभिलावेणं णेतव्वं बारससूरे अद्धतेरस सयं चंदे) આ પૂર્વપ્રતિપાદિત ક્રમના અભિલાપ પ્રકારથી બાકીની પ્રતિપત્તિયોના સંબંધમાં સૂત્ર પ્રકાર ભાવિત કરી લેવો જેમકે-જમીનની ઉપર ત્રણહજાર યોજન સૂર્ય અને સાડા ત્રણહજાર યોજન ચંદ્ર આ પ્રમાણે ત્રીજા મતાવલંબીનું કથન છે. (૩) ચારહજાર યોજન ઉપર સૂર્ય અને સાડાચાર હજાર યોજન ચંદ્ર (૪) પાંચહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડાપાંચહજાર યોજન ચંદ્ર (૫) છહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાડાછહજાર યોજન ચંદ્ર (૬) સાતહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડાસાતહજાર યોજન ચંદ્ર (૭) આઠહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડાઆઠહજાર યોજન ચંદ્ર (૮) નવહજાર યોજનની ઊંચાઇએ સૂર્ય અને સાડાનવહજાર યોજન ચંદ્ર (૯) દસહજાર યોજનની

सार्द्धैकादशयोजनसहस्राणि चन्द्रः ११ ॥ द्वादश योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्धद्वादश योजनानि चन्द्रः १२ ॥ त्रयोदश योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्धत्रयोदशयोजनसहस्राणि चन्द्रः १३ ॥ चतुर्दश योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्धचतुर्दशयोजनसहस्राणिचन्द्रः १४ ॥ पञ्चदश योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्धपञ्चदशयोजनसहस्राणि चन्द्रः १५ ॥ षोडश-योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्धषोडशयोजनसहस्राणि चन्द्रः १६ ॥ सप्तदशयोजन-सहस्राणि सूर्यः, सार्द्धसप्तदशयोजनसहस्राणि चन्द्रः १७ ॥ अष्टादश योजनसहस्राणि सूर्यः सार्द्धाष्टादश योजनसहस्राणि चन्द्रः १८ ॥ एकोनविंशति योजनसहस्राणि सूर्यः सार्द्धैकोनविंशति योजनसहस्राणि चन्द्रः १९ ॥ विंशति योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्ध-विंशति योजनसहस्राणि चन्द्रः २० ॥ एकविंशति योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्धैकविंशति योजनानि चन्द्रः २१ ॥ द्वाविंशति योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्ध द्वाविंशति योजनसहस्राणि

सूर्य एवं साडे दस हजार योजन चंद्र (१०) ग्यारह हजार योजन सूर्य एवं साडे ग्यारह हजार योजन चंद्र (११) बारह हजार योजन सूर्य एवं साडे बारह हजार योजन चंद्र (१२) तेरह हजार योजन सूर्य एवं साडे तेरह हजार योजन चंद्र (१३) चौदह हजार योजन सूर्य एवं साडे चौदह हजार योजन चंद्र (१४) पंद्रह हजार योजन सूर्य एवं साडे पंद्रह हजार योजन चंद्र (१५) सोलह हजार योजन सूर्य एवं साडे सोलह हजार योजन चंद्र (१६) सत्रह हजार योजन सूर्य एवं साडे सत्रह हजार योजन चंद्र (१७) अठारह हजार योजन सूर्य एवं साडे अठारह हजार योजन चंद्र (१८) उन्नीस हजार योजन सूर्य एवं साडे उन्नीस हजार योजन चंद्र (१९) वीस हजार योजन सूर्य एवं साडे वीस हजार योजन चंद्र (२०) इक्कीस हजार योजन सूर्य एवं साडे इक्कीस हजार योजन चंद्र (२१) बाईस हजार योजन सूर्य एवं साडे बाईस हजार योजन चंद्र

ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડાદસહજાર યોજન ચંદ્ર (૧૦) અગ્યારહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડાઅગીયારહજાર યોજન ચંદ્ર (૧૧) બારહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાડાબારહજાર યોજન ચંદ્ર (૧૨) તેરહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડાતેરહજાર યોજન ચંદ્ર (૧૩) ચૌદહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડા ચૌ હજાર યોજનચંદ્ર (૧૪) પંદરહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડાપંદરહજાર યોજનચંદ્ર (૧૫) સોળહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડાસોળહજાર યોજન ચંદ્ર (૧૬) સત્તરહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડાસત્તરહજાર યોજનચંદ્ર (૧૭) અઢારહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાડા અઢારહજાર યોજનચંદ્ર (૧૮) ઓગણીસહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડીઓગણીસહજાર યોજન ચંદ્ર (૧૯) વીસહજાર યોજન સૂર્ય અને સાડાવીસહજાર યોજન ચંદ્ર (૨૦) એકવીસહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય સાડીએકવીસહજાર યોજન ચંદ્ર (૨૧) બાવીસહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડીબાવીસહજાર યોજન

चन्द्रः २२ ॥ त्रयोविंशति योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्ध त्रयोविंशति योजनसहस्राणि चन्द्रः २३ ॥ चतुर्विंशति योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्ध चतुर्विंशति योजनसहस्राणि चन्द्रः २४ ॥ अथ पञ्चविंशतितमप्रतिपत्तिसूत्रं स्वयमेव भगवानुपदर्शयति-'एगे एवमाहंसु एगे पुण एवमाहंसु-ता पणवीसं जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अद्ध छव्वीसं चंदे, एगे एवमाहंसु २५ ॥' एके एवमाहुः, एके पुनरेवमाहुस्तावत् पञ्चविंशति योजनसहस्राणि सूर्यः उर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धषड्विंशतिश्चन्द्रः एके एवमाहुः २५ । एके-चतुर्विंशतिपर्यन्तास्तीर्थान्तरीयाः, एवं-पूर्वोदितक्रमेण एकैकयोजनसहस्रवृद्ध्या स्वस्वमतान्याहुः, पञ्चविंशतितमा अपि तीर्थान्तरीयास्तथैवैकयोजनसहस्रवृद्ध्या स्वमतं कथयन्ति-भूमेरूर्ध्वमुच्चत्वेन सूर्यः पञ्चविंशतियोजनसहस्राणि-तावति दूरे भूमेरूपरि व्यवस्थितो भवति सूर्यः, चन्द्रश्च पुनः 'अद्ध छव्वीसं' षड्विंशतेरर्द्ध-षड्विंशतेरर्द्धभागेन सहिता पञ्चविंशति-सार्द्धपंचविंशति योजन-

(२२) तेइस हजार योजन सूर्य एवं साडे तेइस हजार योजन चंद्र (२३) चोवीस हजार योजन सूर्य एवं साडे चोईस हजार योजन चंद्र (२४) अव पचीसवें मतवादी के कथन प्रकार स्वयं भगवान् कहते हैं (एगे एवमाहंसु एगे पुण एवमाहंसु-ता पणवीसं जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अद्ध छव्वीसं चंदे, एगे एवमाहंसु) कोइ एक इस प्रकार कहता है-पचीस हजार योजन सूर्य ऊपर में व्यवस्थित होता है एवं साडे पचीस हजार योजन चंद्र ऊपर में व्यवस्थित होता है इस प्रकार कोइ एक पचीसवां अन्यतीर्थिक कहता है (२५) कहने का भाव यह है की चौवीस पर्यन्त के तीर्थान्तरीय पूर्वकथित प्रकार से एक एक हजार योजन की वृद्धि से अपने अपने मत को कहा है, पचीसवां तीर्थान्तरीयने भी उसी प्रकार से एक हजार योजन की वृद्धि से अपना मत प्रगट किया है, भूमि के ऊपर में ऊंचे सूर्य पचीस हजार योजन दूर भूमि के ऊपर व्यवस्थित होता है, एवं चंद्र (अद्ध छव्वीसं) छवीस का आधा भाग

ચંદ્ર (૨૨) તેવીસહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડીતેવીસહજાર યોજન ચંદ્ર (૨૩) ચોવીસહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય અને સાડીચોવીસહજાર યોજન ચંદ્ર (૨૪) હવે પચીસમા મતાવલંબીના કથનાત્મક સૂત્ર સ્વયં ભગવાન્ કહે છે-(एगे एवमाहंसु एगे पुणएव माहंसु-ता पणवीसं जोयणसहस्साइं सूरे उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धछव्वीसं चंदे एगे एव मंहंसु) કોઈ એક આ પ્રમાણે કહે છે. પચીસહજાર યોજનની ઉંચાઇએ સૂર્ય વ્યવસ્થિત રહે છે. તથા સાડીપચીસહજાર યોજનની ઉંચાઈએ ચંદ્ર વ્યવસ્થિત હોય છે. આ પ્રમાણે કોઈ એક પચીસમો અન્યતીર્થિક કહે છે. (૨૫) કહેવાનો ભાવ એ છેકે-ચોવીસ સુધીના તીર્થાન્તરીયોએ પૂર્વકથિત પ્રકારથી એક એક હજાર યોજનના વધારાથી પોતપોતાનો મત દર્શાવ્યો છે. તથા પચીસમા તીર્થાન્તરીએ પણ એજ પ્રમાણે એકહજાર યોજના વધારાથી પોતાનો મત જણાવ્યો છે. પૃથ્વીની ઉપર ઉંચે સૂર્ય પચીસહજાર યોજન દૂર વ્યવસ્થિત થાય છે. તથા

सहस्राणि भूमेरूपरि व्यवस्थितो भवति चन्द्र इति पञ्चविंशतिः प्रतिपत्तयः प्रतिपादिताः। सम्प्रति भगवान् स्वमतमुपदर्शयति-(वयं पुण एवं वयामो-ता, इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणीज्जाओ भूमिभागाओ सत्तणउइ जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता हेट्ठिल्ले ताराविमाणे चारं चरइ' वयं पुनरेवं वदामस्तावत् अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् सप्तनवतियोजनशतानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य अधस्तनं ताराविमानं चारं चरति॥ वयं पुनरुत्पन्नकेवलज्ञानाः किल एवं-वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामः-कथयामस्तमेव प्रकारमाह-'इमीसे' अस्याः रत्नप्रभायाः-रत्नगर्भायाः-वसुन्धरायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात्-अधिक समतलादि शोभायमानात् भूमिभागात् ऊर्ध्वं सप्तयोजनशतानि नवतानि-नवत्यधिकानि-नवत्यधिकानि सप्तशतानि (७९०) योजनानि उत्प्लुत्य-भूमेरूपरि गत्वा अत्रान्तरे अधस्तनं ताराविमानं चारं चरति-मण्डलगत्या परिभ्रमणं प्रतिपद्यते तथा अस्या एव रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् 'अट्ठ जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता सूरविमाणे चारं

सहित पचीस हजार योजन अर्थात् साडे पचीस हजार योजन भूमि के ऊपर व्यवस्थित होता है, इस प्रकार पचीस अन्य मतवादीयों की प्रतिपत्तियों का प्रतिपादन किया है।

अब भगवान् अपना मत प्रदर्शित करता है-(वयं पुण एवं वयामो-ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणीज्जाओ भूमिभागाओ सत्त णउइ जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता हेट्ठिल्ले ताराविमाणे चारं चरइ) उत्पन्न केवलज्ञानवाले में इस विषयमें यह वक्ष्यमाणप्रकार से कहता हूं-(इमीसे) यह रत्नगर्भा वसुंधरा का अधिक समतलवाले भूमिभाग से शोभायमान ऊपर में सातसो नव्वे (७९०) योजन भूमि के ऊपर में जाकर वहां पर नीचे का तारा विमान का मंडल गति से परिभ्रमण करता है तथा इसी रत्नप्रभा पृथ्वी का बहुसमरमणीय भूमि-

---

ચંદ્ર (अद्ध छव्वीसं) છવ્વીસના અર્ધા એટલે કે અર્ધા ભાગ સહિત પચીસહજાર યોજન અર્થાત્ સાડીપચીસ હજાર યોજન જમીનની ઉપર વ્યવસ્થિત થાય છે. આ રીતે પચીસે અન્ય મતાવલંબીયોની પ્રતિપત્તિનું પ્રતિપાદન કરેલ છે.

હવે શ્રીભગવાન્ પોતાનો મત પ્રદર્શિત કરે છે. (वयं पुण एवं वयामो ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहु समरमणीज्जाओ भूमिभागाओ सत्त णमइ जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता हेट्ठिल्ले ताराविमाणे चारं चरइ) ઉત્પન્ન કેવળજ્ઞાનવાળો હું આ વિષયમાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી કહું છું (इमीसे) આ રત્નગર્ભા પૃથ્વીના અધિક સમતલવાળા ભૂમિ ભાગથી શોભાયમાન જમીનની ઉપરમાં સાતસોનેવું (૭૯૦) યોજન જઈને ત્યાં નીચેના તારા વિમાનનું મંડળ ગતિથી પરિભ્રમણ કરે છે. તથા આ રત્નપૂર્ણા પૃથ્વીના બહુ સમ રમણીય ભૂમિ ભાગથી (अट्ठजोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता सूरविमाणे चारं चरइ) ઉપર આઠસો યોજન ઉંચે જઈને સૂર્ય વિમાન ભ્રમણ કરે છે. તે પછી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી બહુ સમ-

चरइ' ऊर्ध्वं अष्टौ योजनशतानि उत्प्लुत्य–उपरि गत्वा अत्रान्ते सूर्यविमानं चारं चरति–मण्डलगत्या परिभ्रमणं प्रतिपद्यते । ततश्च पुनः अस्या एव रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् ऊर्ध्वं 'अट्ठ असीए जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता चंदविमाणे चारं चरइ' अष्टौ अशीतानि योजनशतानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य चन्द्रविमानं चारं चरति ॥–अष्टौ शतानि अशीतानि–अशीत्यधिकानि–अशीत्यधिकान्यष्टौ शतानि ऊर्ध्वं गत्वा अत्रान्तरे चन्द्रविमानं चारं चरति–मण्डलगत्या परिभ्रमणं करोति ॥ ततश्च पुनः अस्या एव रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् ऊर्ध्वंकिल 'नव जोयणसयाइं उड्ढं उप्पइत्ता उवरिं तारा विमाणे चारं चरइ' नव योजनशतानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य उपरि ताराविमानं चारं चरति ॥–परिपूर्णानि नव योजनशतानि (९००) उत्प्लुत्य अत्रान्तरे सर्वोपरितनं ताराविमानं चारं चरति–मण्डलगत्या परिभ्रमणं प्रतिपादयति–मण्डलगत्या तत्र गच्छतीत्यर्थः । ततश्च–'हेट्ठिल्लाओ ताराविमाणाओ दसजोयणाइं उप्पइत्ता सूरविमाणा चारं चरइ' अधस्तात् ताराविमानात् दशयोजनानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य सूर्यविमानं चारं चरति ॥–ततस्ताराविमानादधस्तात्

भाग से (अट्ठ जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता सूरविमाणे चारं चरइ) ऊपर में आठसो योजन ऊपर जाकर सूर्य विमान भ्रमण करता है, तत्पश्चात् इस रत्नप्रभा पृथ्वी से बहुसमरमणीय भूमिभाग से ऊपर (अट्ठ असीए जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता चंदविमाणे चारं चरइ) आठसो अस्सी योजन ऊपर में जाकर चंद्र विमान मंडल गति से परिभ्रमण करता है। तत्पश्चात् पुनः इसी रत्नप्रभा पृथ्वी का बहुसमरमणीय भूमिभाग से ऊपर में (नव जोयणसयाइं उड्ढं उप्पइत्ता उवरिं ताराविमाणे चारं चरति) नवसो योजन पूरा ऊपर में जाकर सर्वोपरितन ताराविमान का मंडल गति से परिभ्रमण करता है, अर्थात् मंडल गति से वहां गमन करता है, तत्पश्चात् (हेट्ठिल्लाओ ताराविमाणाओ दस जोयणाइं उप्पइत्ता सूरविमाणा चारं चरइ) तारा विमान से नीचे केवल दस

રમણીય ભૂમિ ભાગની ઉપર (अट्ठ असीए जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता चंदविमाणे चारं चरइ) આઠસોએંસી યોજન ઉપર જઈને ચંદ્ર વિમાન મંડળ ગતિથી પરિભ્રમણ કરે છે. તે પછી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી બહુસમ રમણીય ભૂમિ ભાગની ઉપર (अट्ठअसीए जोयणसए उड्ढं उप्पइत्ता चंदविमाणे चारं चरइ) આઠસોએંસી યોજન ઉપર જઈને ચંદ્ર વિમાન મંડળ ગતિથી પરિભ્રમણ કરે છે. તે પછી ફરીથી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બહુસમ રમણીય ભૂમિ ભાગની ઉપરમાં (नवजोयणसयाइं उड्ढं उप्पइत्ता उवरिं ताराविमाणे चारं चरति) નવસો યોજનપુરા ઉપર જઈને સર્વોપરિતન તારા વિમાનનું મંડળગતિથી પરિભ્રમણ કરે છે. અર્થાત્ મંડળગતિથી ત્યાં ગમન કરે છે. તે પછી (हेट्ठिल्लाओ ताराविमाणाओ दस जोयणाइं उप्पइत्ता सूरविमाणा चारं चरइ) તારા વિમાનની નીચે કેવલ દસ યોજન ઉપર જઈને સૂર્ય વિમાન ભ્રમણ કરે છે. (णउतिं जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता चंदा विमाणा चारं चरइ)

केवलं दशयोजनानि ऊर्ध्वं गत्वा अत्रान्तारे स्थितं सूर्यविमानं–सूर्यविमानाश्रितं मण्डलगत्या चारं चरति। 'णउतिं जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता चंदा विमाणा चारं चरइ' नवतिं योजनानि ऊर्ध्वं उत्प्लुत्य चन्द्रविमानं चारं चरति॥ तत एव अधस्तनात् ताराविमानात् नवतिं योजनानि (९०) ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य अत्रान्तरे चन्द्रविमानं चारं चरति॥ ततश्च 'दसोत्तरं जोयणसयं उड्ढं उप्पइत्ता उवरिल्ले तारारूवे चारं चरइ' दशोत्तरं योजनशतं ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य उपरितनं तारारूपं चारं चरति॥–तत एव सर्वाधस्तनात् ताराविमानात् दशोत्तरं योजनशतं (११०) ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य अत्रान्तरे सर्वोपरितनं ताराविमानं चारं चरति। 'ता सूरविमाणाओ असीतिं जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता चंदविमाणे चारं चरइ' तावत् सूर्यविमानात् अशीतिं योजनानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य चन्द्रविमानं चारं चरति। तावदिति पूर्ववत् सूर्यविमानादूर्ध्वे अशीतिं योजनानि (८०) उत्प्लुत्य अत्रान्तरे चन्द्रविमानं चारं चरति–मंडलगत्या भ्रमति। ततश्च–'जोयणसयं उड्ढं उप्पइत्ता उवरिल्ले तारारूवे चारं चरइ' योजनशतानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य उपरितनं तारा रूपं चारं चरति। तस्मादेव सूर्यविमानात् ऊर्ध्वं योजनशतं (१००) उत्प्लुत्यात्रान्तरे सर्वोपरितनं तारारूपं ज्योतिश्चक्रं आश्रित्य चारं चरति॥–'ता चंदविमाणाओ णं वीसं जोयणाइं

योजन ऊपर में जाकर सूर्यविमान भ्रमण करता है। (णउतिं जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता चंदा विमाणा चारं चरइ) उस ताराविमान से नीचे नव्वे योजन ऊपर में जाकर चंद्रविमान भ्रमण करता है। तत्पश्चात् (दसोत्तरं जोयणसयं उड्ढं उप्पइत्ता उवरितले तारारूवे चारं चरइ) ऊसी सर्वाधस्तन तारा विमान से एकसो दस (११०) योजन ऊपर में जाकर यहां पर सर्वोपरितन ताराविमान भ्रमण करता है, (ता सूरविमाणाओ असितिं जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता चंदविमाणे चारं चरइ) सूर्यविमान से अस्सी (८०) योजन ऊपर में जाकर चंद्रविमान मंडलगति से भ्रमण करता है, तत्पश्चात् (जोयणसयं उड्ढं उप्पइत्ता उपरितले तारा रूवे चारं चरइ) उस सूर्यविमान से ऊपर जाकर सर्वोपरितन तारा रूप विमान ज्योतिश्चक्र को आश्रित करके गमन करता है (ता चंदविमाणाओ णं वीसं जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता उवरिल्ले तारारूवे चारं चरइ)

એ તારા વિમાનની નીચે નેવું યોજન ઉપર જઈને ચંદ્ર વિમાન ભ્રમણ કરે છે. તે પછી (दसोत्तरं जोयणसयं उड्ढं उप्पइत्ता उवरितले तारारूवे चारं चराइ) એ સર્વાધસ્તન તારા વિમાનથી એકસોદસ (૧૧૦) યોજન ઉપર જઈને ત્યાં સર્વોપરિતન તારાવિમાન ભ્રમણ કરે છે. (ता सूरविमाणाओ असिति जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता चंदविमाणे चारं चरइ) સૂર્ય વિમાનથી એંશી (૮૦) યોજન ઉપર જઈને ચંદ્રવિમાન ભ્રમણ કરે છે. તે પછી (जोयणसयं उड्ढं उप्पइत्ता उवरितले तारारूवे चारं चरइ) એ સૂર્ય વિમાનની ઉપર સો યોજન ઉપર જઈને સર્વોપરિતન તારા રૂપવિમાન જ્યોતિશ્ચક્રને આશ્રિત કરીને ગમન કરે છે.–(ता

उड्ढं उप्पइत्ता उवरिल्ले ताराख्वे चारं चरइ' तावत् चन्द्रविमानात् खलु विंशतिं योजनानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य उपरितनं ताराख्यं चारं चरति ॥–तावदिति पूर्ववत् तस्मादेव चन्द्रविमाना दूर्ध्वे विंशतिं योजनानि उत्प्लुत्य अत्रान्तरे सर्वोपरितनं ताराख्यं ज्योतिश्चक्रं चारं चरति ॥–'एवामेव सपुव्वावरेणं दसुत्तरजोयणसयं बाहल्ले तिरियमसंखेज्जे जोतिसविसए जोतिसं चारं चरइ आहिएत्ति वएज्जा' एवामेव सपूर्वापरेण दशोत्तरयोजनशतानि बाहल्यं, तिर्यग् असंख्येये ज्योतिर्विषये ज्योतिषं चारं चरति आख्यातमिति वदेत् ॥–सर्वमेतदुपसंहरन् कथयति भगवान्–एवमेव–पूर्वोदितेन प्रकारेण, सपूर्वापरेण–सह पूर्वेण वर्त्तन्ते इति सपूर्व–सपूर्वं च तत् अपरं च सपूर्वापरं तेन पूर्वापरमेलनेन–पूर्वापरतया बाहल्यं–व्यासविस्तारो दशोत्तरयोजनशतं चारं चरति । तथाहि पूर्वोदितप्रकारेण सर्वाधस्तनात् ताराख्पात् ज्योतिश्चक्रात् ऊर्ध्वं दशभिर्योजनैः सूर्यविमानं १०। ततोऽप्यशीत्या योजनै श्चन्द्रविमानं ८०। ततो विंशत्या योजनै सर्वोपरितनं ताराख्यं ज्योतिश्चक्रं २० इत्येवं ज्योतिश्चक्रचारस्य क्षेत्रविभागोऽस्ति, अतः सर्वेषां मेलनेन–१०+८०+२०=११० इत्येवं

उस चंद्रविमान से ऊपर बीस योजन ऊपर में जाकर सर्वोपरितन तारा रूप ज्योतिश्चक्र भ्रमण करता है, (एवामेव सपुव्वावरेणं दसुत्तरजोयणसयं बाहल्ले तिरियमसंखेज्जे जोतिसविसए जोतिसं चारं चरइ आहिएत्ति वएज्जा) इस सब विषय का उपसंहार करते हुवे श्रीभगवान् कहते हैं–इस पूर्वकथित प्रकार से सपूर्वापर अर्थात् पूर्वपश्चिम में व्यास विस्तार एकसो दस योजन भ्रमण करता है। जैसे की–पूर्वकथित प्रकार से सर्व से नीचे के तारा रूप ज्योतिश्चक्र से ऊपर दस योजन (१०) सूर्य विमान रहता है, तदनन्तर ८० अस्सी योजन चंद्र विमान तदनन्तर बीस योजन ऊपर सर्वोपरितन तारा रूप ज्योतिश्चक्र २०। इस प्रकार ज्योतिश्चक्र चार गमन का क्षेत्रविभाग होता है, अतः सब को मिलाने से १०+८०+२०=११०। इस प्रकार एकसो दस योजन पूर्वापर का बाहल्य माने विस्तार होता है, उस एकसो दस योजन बाहल्य में

चंदविमाणाओ णं वीसं जोयणाइं उड्ढं उवरिल्ले ताराख्वे चारं चरइ) એ ચંદ્ર વિમાનની ઉપર વીસ યોજન જઈને સર્વોપરિતન તારારૂપ જ્યોતિશ્ચક્ર ભ્રમણ કરે છે.– (एवामेव सपुव्वावरेणं दसुत्तरजोयणसयं बाहल्ले तिरियमसंखेज्जे जोतिसविसए जोतिसं चारं चरइ आहिएति वएज्जा) આ તમામ વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી સપૂર્વાપર અર્થાત્ પૂર્વ પશ્ચિમમાં વ્યાસ વિસ્તાર એકસોદસ યોજન ભ્રમણ કરે છે. જેમકે પૂર્વકથિત પ્રકારથી સૌથી નીચેના તારારૂપ જ્યોતિશ્ચક્રની ઉપર દસયોજન ૧૦, સૂર્ય વિમાન રહે છે, તે પછી ૮૦ એંસી યોજન ઉપર ચંદ્ર વિમાન તે પછી વીસ યોજન ઉપર સર્વોપરિતન તારા રૂપ જ્યોતિશ્ચક્ર (૨૦) આ પ્રમાણે જ્યોતિશ્ચક્ર ચાર ગમનનો ક્ષેત્રવિભાગ હોય છે. તેથી બધાને મેળવવાથી ૧૦+૮૦+૨૦=૧૧૦) આ

दशोत्तरं योजनशतं पूर्वापरबाहल्यं विस्तारो भवति, तस्मिन् दशोत्तरयोजनशतबाहल्ये० । पुनः कथंभूते इत्याह–तिर्यग् असंख्येय–असंख्येययोजन कोटिकोटिप्रमाणे ज्योतिर्विषये मनुष्यक्षेत्रविषयबाह्यं ज्योतिश्चक्रं चारं चरति–उक्तप्रमाणविस्तृतक्षेत्रे ज्योतिश्चक्रं भ्रमतीति वदेत्–मनुष्यक्षेत्राद् बहिश्चारं चरत् ज्योतिश्चक्रं पुनरवस्थितं आख्यातमिति वदेत्–स्व-शिष्येभ्य उपदिशेदिति भगवद् वाक्यत्वाच्छ्रद्धया उपदेष्टव्या इति ॥ सू० ८९ ॥

॥ अथात्रैवाधस्तनदूरत्वविषयं प्रश्नोत्तरसूत्रं ॥

मूलम्–ता अत्थि णं चंदिमसूरियाणं देवाणं हिटुं पि ताराख्वा अणुंपि तुल्ला वि समं पि ताराख्वा अणुं पि तुल्ला वि उप्पिं पि तारा-ख्वा अणुं पि तुल्ला वि ? ता अत्थि, ता कहं ते चंदिमसूरियाणं देवाणं हिटुंपि ताराख्वा अणुंपि तुल्ला वि समं पि ताराख्वा अणुंपि तुल्ला वि उप्पिंपि ताराख्वा अणुं पि तुल्ला वि ?, ता जहा जहा णं तेसिं णं देवाणं तवणियमबंभचेराइं उस्सियाइं भवंति, तहा तहा णं तेसिं देवाणं एवं भवइ, तं जहा अणुत्ते वा, तुल्लत्ते वा, ता एवं खलु चंदिमसूरियाणं देवाणं हिटुं पि ताराख्वा अणुंपि तुल्ला वि तहेव जाव उप्पिं पि ताराख्वा अणुं पि तुल्ला वि ॥सू० ९०॥

किस प्रकार के बाहल्य में सो कहते हैं–असंख्येय योजन कोटिकोटि प्रमाण वाले ज्योतिश्चक्र में मनुष्य क्षेत्रविषयक बाह्य ज्योतिश्चक्र में भ्रमण करता है अर्थात् उक्त प्रमाणवाले विस्तृत क्षेत्र में ज्योतिश्चक्र भ्रमण करता है ऐसा स्वशिष्यों को कहें माने मनुष्य क्षेत्र से बाहर भ्रमण करता ज्योतिश्चक्र पुनः अवस्थित कहा गया है, ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें इस प्रकार भगवद्वचन होने से श्रद्धापूर्वक ग्रहण करें इस प्रकार स्वशिष्यों को कहें ॥सू० ८९॥

રીતે એકસોદસ યોજન પૂર્વાપરનું બાહલ્ય એટલેકે વિસ્તાર થાય છે. એ એકસોદસ યોજન બાહલ્યમાં કયા પ્રકારના બાહલ્યમાં તે કહે છે–અસંખ્યેય યોજન કોટિકોટિ પ્રમાણવાળા જ્યોતિશ્ચક્રમાં મનુષ્યક્ષેત્ર વિષયક બાહ્ય જ્યોતિશ્ચક્રમાં ભ્રમણ કરે છે. અર્થાત્ ઉક્ત પ્રમાણ-વાળા વિસ્તૃત ક્ષેત્રમાં જ્યોતિશ્ચક્ર ભ્રમણ કરે છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું એટલેકે મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર ભ્રમણ કરતું જ્યોતિશ્ચક્ર પુનઃ અવસ્થિત કહેલ છે. આ રીતે સ્વ-શિષ્યોને ઉપદેશ કરવો આ પ્રમાણે ભગવદ્વચન હોવાથી શ્રદ્ધાપૂર્વક ગ્રહણ કરવું તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. ॥ સૂ. ૮૯ ॥

छाया-अस्ति खलु चन्द्रसूर्याणां देवानां अधस्तना अपि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि समा अपि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि उपर्यपि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि ?, तावत् अस्ति । तावत् कथं ते चन्द्रसूर्याणां देवानां अधस्तना अपि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि समा अपि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि उपर्यपि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि ? तावत् यथा खलु तेषां देवानां तपोनियमब्रह्मचर्याणि उच्छ्रितानि भवन्ति तथा खलु तेषां देवानां एवं भवन्ति । तद्यथा अणुत्वे वा तुल्यत्वे वा, तावत् एवं खलु चन्द्रसूर्याणां देवानां अधस्तना अपि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि तथैव यावत् उपर्यपि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि ॥ इति ॥सू० ९०॥

टीका-एकोननवतितमे सूत्रे चन्द्रसूर्यताराणां भूमेरूर्ध्वमुच्चत्वं परस्परमन्तरं च सम्यक् विविच्य सम्प्रत्यस्मिन्नवतितमे अर्थाधिकारसूत्रे चन्द्रसूर्यादीनां देवानां अणुत्वे तुल्यत्वे पृथुत्वे च कारणं विवृण्वन् 'ता अत्थिण' मित्यादिना गौतमः प्रश्नयति-'ता अत्थि णं चंदिमसूरियाणं देवा णं हिट्ठिंपि ताराख्वा अणुंपि तुल्ला वि समंपि ताराख्वा अणुंपि तुल्ला वि उप्पिंपि ताराख्वा अणुंपि तुल्ला वि ?' तावत् अस्ति खलु चन्द्रसूर्याणां देवानां अधस्तनापि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि समा अपि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि समा अपि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि उपर्यपि ताराख्पा अणवोऽपि तुल्या अपि ? ॥-तावदिति पूर्ववत् अस्त्येतत् खलु भगवन् यदुत चन्द्रसूर्याणां देवानां-देवख्पाणां चन्द्रसूर्याणां क्षेत्रापेक्षया 'हिट्ठंपि' अधस्तना अपि ताराख्पविमाना-

अब यहां अधस्तन दूरत्व विषयक प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-

टीकार्थ-नवासीवें सूत्र में चंद्र सूर्य एवं ताराओं का भूमि के ऊपर का उच्चत्व एवं परस्पर को अंतर का सुचारु रूप से विवेचित करके अब इस नव्वें सूत्र में चंद्र एवं सूर्यादि देवों के अणुत्व में तुल्यत्व में पृथुत्व में कारण को विवेचित करके (ता अत्थिणं) इत्यादि सूत्रद्वारा श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता अत्थि णं चंदिमसूरियाणं देवाणं हिट्ठिंपि ताराख्वा अणुंपि तुल्ला वि समं पि ताराख्वा अणुंपि तुल्ला वि उप्पिंपि ताराख्वा अणुंपि तुल्ला वि) हे भगवन् ! चंद्र सूर्यदेव का क्षेत्र की अपेक्षा से (हिट्ठिंपि) अधो भाग में

હવે અહીં અધસ્તન દૂરત્વ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ-નેવ્યાસીમા સૂત્રમાં ચંદ્ર સૂર્ય અને તારાઓનું ભૂમિની ઉપરનું ઉચ્ચત્વ અને પરસ્પરના અંતરનું સારી રીતે વિવેચન કરીને હવે આ નેવુંમા સૂત્રમાં ચંદ્ર અને સૂર્યાદિ દેવોના અણુત્વમાં તુલ્યત્વમાં પ્રથુત્વમાં કારણનું વિવેચન કરીને-(ता अत्थि णं) ઈત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता अत्थि ण चंदिमसूरियाणं देवाणं हिट्ठिंपि ताराख्वा अणुंपि तुल्लावि समंपि ताराख्वा अणुंपि तुल्लावि उप्पिंपि ताराख्वा अणुंपि तुल्लावि) હે ભગવન્ ચંદ્ર સૂર્ય દેવના ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી (हिट्ठिंपि) અધોભાગમાં રહેલ તારાવિમાનના દેવ

धिष्ठातारो देवाः द्युतिविभवलेश्यादिकमपेक्ष्य केचित् अणवोऽपि-लघवोऽपि-हीना अपि भवन्ति? तथा च केचित् तुल्या अपि भवन्ति?, तथा केचित् समा अपि-चन्द्रविमानैः सूर्यविमानैश्च क्षेत्रापेक्षया समश्रेण्या अपि व्यवस्थिताः? तथा तारारूपा-ताराविमानाधिष्ठातारो देवास्तेऽपि चन्द्रसूर्याणां देवानां द्युतिविभवादिकमपेक्ष्य केचित् अणवोऽपि भवन्ति? केचित् तुल्या अपि भवन्ति?, तथा केचित् चन्द्रविमानानां सूर्यविमानानां च उपर्य्यपि ये व्यवस्थिताः, तारारूपाः-तारारूपविमानाधिष्ठातारो देवास्तेऽपि चन्द्रसूर्याणां देवानां द्युतिविभवलेश्यादिकमपेक्ष्य केचित् अणवोऽपि-लघवोऽपि-हीना अपि भवन्ति?, केचित् तुल्या अपि भवन्ति? केचित् चन्द्रविमानैः सूर्यविमानैश्च क्षेत्रापेक्षया समश्रेण्या अपि व्यवस्थिता? इत्येवं गौतमेन प्रश्ने कृते एकेनैव वाक्येन भगवानुत्तरयति 'ता अत्थि' तावत् अस्ति। तावदिति पूर्ववत् अस्त्येतत् सर्व-यदेतत् सर्वं त्वया पृष्टं सर्वं तथैवास्तीति भगवतो विशेषमपेक्ष्य पुन गौतमः प्रश्नयति-'ता कहं ते चंदिमसूरियाणं देवाणं हिट्ठंपि

स्थित तारा विमान के अधिष्ठाता देव द्युति, विभवलेश्यादि को लक्ष्य करके कोइ अणु होते हैं, अर्थात् लघु होते हैं, तथा कोई तुल्य होते हैं एवं कोई चंद्र विमान एवं सूर्यविमान की क्षेत्र की अपेक्षा से समश्रेणी से व्यवस्थित होते हैं? तथा ताराविमान के अधिष्ठाता देव भी चंद्र सूर्य देव का द्युति विमानादिको देखकर कोई अणु-हीन भी होते हैं, कोई तुल्य भी होते हैं। तथा कोई चंद्र विमानके एवं सूर्य विमान के ऊपर में जो तारारूप विमानके अधिष्ठातादेव हैं, वे भी चंद्र सूर्यादि देवों के द्युति, विभव एवं लेश्या की अपेक्षा से कोई अणु-हीन भी होते हैं, कोई तुल्य भी होते हैं, तथा कोई चंद्र विमान एवं सूर्य विमान की क्षेत्र की अपेक्षा से समश्रेणि से व्यवस्थित होते हैं? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अत्थि) हे गौतम! तुमने जो पूछा है वह सब

द्युति, विભવ લેશ્યાદિને લક્ષ્ય કરીને કોઈ અણુ હોય છે. એટલે કે કોઈ લઘુ હોય છે. તથા કોઈ તુલ્ય હોય છે, અને કોઈ ચંદ્ર વિમાન અને સૂર્ય વિમાનની ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી સમ શ્રેણીથી વ્યવસ્થિત હોય છે. તથા તારા વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવ પણ ચંદ્ર સૂર્ય દેવના દ્યુતિ વિમાનાદિને જોઈને કોઈ અણુ-હીન પણ હોય છે. કોઈ તુલ્ય પણ હોય છે. તથા કોઈ ચંદ્રવિમાન અને સૂર્યવિમાનની ઉપર જે તારાવિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવ છે,તેઓ પણ ચંદ્ર સૂર્યાદિ દેવોની દ્યુતિ વિભવ અને લેશ્યાદિની અપેક્ષાથી કોઈ અણુ-હીન પણ હોય છે, કોઈ તુલ્ય પણ હોય છે, તથા કોઈ ચંદ્ર વિમાન અને સૂર્ય વિમાનના ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી સમશ્રેણીથી વ્યવસ્થિત હોય છે. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता अत्थि) ઈત્યાદિ હે ગૌતમ! તમે જે પ્રશ્ન પૂછેલ છે, તે બધું એજ પ્રમાણે છે, આ પ્રમાણે શ્રી-ભગવાનના ઉત્તરને સાંભળીને વિશેષ પ્રકારથી જાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્ન

तारारूवा अणुंपि तुल्लापि समंपि तारारूवा अणुंपि तुल्ला वि उप्पिं वि तारारूवा अणुंपि तुल्लावि ?' तावत् कथं ते चन्द्रसूर्याणां देवानां अधस्तना अपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि समा अपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि उपर्यपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि ॥–तावदिति पूर्ववत् कथं केन प्रकारेण ते–त्वया भगवन् चन्द्रसूर्याणां देवानां क्षेत्रापेक्षया अधस्तना अपि तारारूपविमानाधिष्ठातारो देवाः द्युतिविभवलेश्यादिकमपेक्ष्य केचित् अणवोपि–लघवोऽपि भवन्ति केचित् तुल्या अपि भवन्ति, तथा केचित् चन्द्रविमानैः सूर्यविमानैश्च क्षेत्रापेक्षया समश्रेण्या अपि व्यवस्थिता स्तारारूपा विमानाधिष्ठातारोदेवाः केचित् अणवोऽपि भवन्ति, केचित् केचित् तुल्या अपि भवन्ति, तथा केचित् चन्द्रविमानानां च उपरि व्यस्थितास्तारारूपा विमानाधिष्ठातारो देवास्तेऽपि चन्द्रसूर्याणां देवानां द्युति-विभवादिकमपेक्ष्य केचित् अणवोऽपि भवन्ति ? केचित् तुल्या अपि भवन्तीति कथय भगव-न्निति गौतमस्य प्रश्नानन्तरं भगवानाह–'ता जहा णं तेसि णं देवाणं तवणियमबंभचेराइं

उसी प्रकार से होता है। इस प्रकार श्री भगवान् का उत्तर को सुनकर विशेष प्रकार से जानने के उद्देश से श्रीगौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं–(ता कहं ते चंदिम सूरियाणं देवाणं हिट्ठंपि तारा रूवा अणुं पि तुल्ला वि समं पि तारारूवा अणुं पि तुल्ला वि उप्पिं पि तारारूवा अणुं पि तुल्ला वि) किस प्रकार से हे भगवन् ! आपने चंद्र सूर्यादि देवों के क्षेत्र की अपेक्षा से अधो भाग में तारारूप विमान के अधिष्ठाता देव द्युति वैभव एवं लेश्यादि की अपेक्षा से कोई अणुमाने लघु होते हैं कोई तुल्य होते है, एवं कोई चंद्र एवं सूर्य विमान से क्षेत्र की अपेक्षा से समश्रेणी में व्यवस्थित होते हैं ऐसा कहा है ? अर्थात् कोई तारा विमान के अधिष्ठाता देव अणु होते हैं तथा कोई तुल्य होते है, तथा कोई चंद्र विमान एवं सूर्य विमान के ऊपर में व्यवस्थित तारारूप विमान के अधिष्ठाता देव भी चंद्र सूर्य की द्युति विभव की अपेक्षा से कोई अणु भी होते है ? कोई तुल्य भी होते हैं ? वह आप कहिये। इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान्

પૂછે છે,–(ता कहं ते चंदिमसूरियाणं देवाणं हिट्ठंपि तारारूवा अणुंपि तुल्लावि समंपि तारा रूवा, अणुंपि, तुल्लापि उप्पिंपि तारारूवा अणुंपि तुल्लावि) આ પ્રમાણે હે ભગવન્ આપે ચંદ્ર સૂર્યાદિ દેવોના ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી નીચેના ભાગમાં પણ તારા રૂપ વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવ દ્યુતિ વિભવ અને લેશ્યાદિની અપેક્ષાથી કોઈ અણુ એટલેકે લઘુ હોય છે. કોઈ તુલ્ય હોય છે. અને કોઈ ચંદ્ર અને સૂર્ય વિમાનથી સમશ્રેણીમાં વ્યવસ્થિત હોય છે. તેમ કહ્યું છે. અર્થાત્ કોઈ તારા વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવ અણુ હોય છે. તથા કોઈ તુલ્ય હોય છે, તથા કોઈ ચંદ્ર વિમાન અને સૂર્ય વિમાનની ઉપર વ્યવસ્થિત તારા રૂપ વિમાનના અધિ-ષ્ઠાતા દેવ પણ ચંદ્ર સૂર્યની દ્યુતિ વિભવની અપેક્ષાથી કોઈ અણુ પણ હોય છે. કોઈ તુલ્ય પણ હોય છે? તે આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્ત-

उस्सिताइं भवंति, तहा तहा णं तेसिं देवाणं एवं भवइ' तावत् यथा यथा खलु तेषां देवानां तप नियमब्रह्मचर्याणि उच्छ्रितानि भवन्ति तथा तथा खलु तेषां देवानां एवं भवति ॥- तावदिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालंकारे यथा यथा नेपां देवानां-तारारूपविमानाधिष्ठातृ-देवविशेषाणां प्राग्भवे-पूर्वसृष्टौ तपो नियमब्रह्मचर्याणि उच्छ्रितानि-उत्कटानि-अधिकाधिकानि भवन्ति, तथा तथा तेषां विमानाधिष्ठातृदेवानां तस्मिन् ताराविमानाधिष्ठातृत्वे एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण भवति । तमेव प्रकारं कथयति-'तं जहा-अणुत्ते वा तुल्लत्ते वा,' तद्यथा अणुत्वे वा-तुल्यत्वे वा ॥ यथा अणुत्वं भवति कस्यचिद् वस्तुनः, तथा तुल्यत्वं वा भवति कस्यचित् । अर्थात् यैः प्राग्भवे तपो नियमब्रह्मचर्या स्वल्पस्वल्पादिरूपेण समाहुतानि-कृतानीत्यर्थः, ते तारारूपविमानाधिष्ठातृदेवभवं अनुप्राप्ताः सन्तः चन्द्रसूर्येभ्यो देवेभ्यो द्युतिविभवलेश्यादिकमपेक्ष्य हीनाः भवन्ति-अद्युति अविभव अलेश्यादिकाः भवन्ति । यैस्तु भवान्तरे तपोनियमब्रह्मचर्याणि अत्युत्कटान्यासेवितानि ते खलु

कहते हैं-(ता जहा णं तेसि णं देवाणं तवणियमबंभचेराई उस्सिताइं भवंति तहा तहा णं तेसिं देवाणं एवं भवइ) जिस जिस प्रकार उनदेवों के तारारूप विमानाधिष्ठाता देव विशेषों के पूर्वभव में तप नियम एवं ब्रह्मचर्यादि अधिकाधिक होते हैं, वैसा वैसा उन विमानाधिष्ठाता देवों के उस तारा विमान के अधिष्ठाता पने में इस वक्ष्यमाण निम्नोक्त प्रकार से होता है-उसी प्रकार का कथन करते हैं-(तं जहा अणुत्ते वा तुल्लत्ते वा) जिस प्रकार किसी वस्तु का अणुत्व होता है, उसी प्रकार कोई वस्तु का तुल्यत्व भी होता है । अर्थात् जिनोंने पूर्वजन्म में तप नियम ब्रह्मचर्यादि स्वल्प स्वल्परूप से किये है, वे तारा रूप विमानाधिष्ठातादेव देवभवको प्राप्त करके चंद्र सूर्य देव की द्युति विभव लेश्यादि की अपेक्षा से हीन होते हैं । तथा जिनोंने भवांतर में तप नियम ब्रह्मचर्यादि अति उत्कट प्रमाण में आचरित किये हों वे तारा रूप विमानाधिष्ठाता देवत्वको प्राप्त करके चंद्र सूर्य देव को द्युति

રમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता जहा णं तेसिणं देवाणं तवनियमबंभचेराई उस्सिताइं भवंति तहा तहा णं तेसिं देवाणं एवं भवइ) જે જે પ્રકારે એ દેવોના તારારૂપ વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવવિશેષોના પૂર્વભવમાં તપ, નિયમ, અને બ્રહ્મચર્યાદિ, અધિક પ્રમાણમાં હોય છે, તેમ તેમ એ વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવોના એ તારા વિમાનના અધિષ્ઠાતા પણામાં આ વક્ષ્યમાણ નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે થાય છે. તે પ્રમાણેનું કથન કરે છે.-(तं जहा अणुत्तेवा तुल्लत्ते वा) જે પ્રમાણે કોઈ વસ્તુનું અણુપણુ હોય એજ પ્રમાણે કોઈનું તુલ્યપણુ પણ હોય છે. અર્થાત્ જેઓએ પૂર્વ જન્મમાં તપ નિયમ બ્રહ્મચર્યાદિ થોડા થોડા પ્રમાણમાં કર્યા હોય એ તારા રૂપ વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવ દેવભવને પ્રાપ્ત કરીને ચંદ્ર સૂર્ય દેવના દ્યુતિ વિભવ લેશ્યાદિની અપેક્ષાથી હીન હોય છે. તથા જેઓએ ભવાંતરમાં તપ નિયમ અને બ્રહ્મચર્યાદિ અત્યંત વધારે પ્રમાણમાં આચરેલ હોય તે તારારૂપ વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવ

तारारूपविमानाधिष्ठातृरूपदेवत्वमनुप्राप्ताः सन्तश्चन्द्रसूर्येभ्यो देवेभ्यो द्युतिविभवलेश्यादिकम-पेक्ष्य चन्द्रसूर्यादिभिर्देवैः सह समानाः भवन्ति ॥ दृश्यन्तेहि मनुष्यलोकेऽपि केचित् जन्मान्तरोपचित तथाविध तपोनियमब्रह्मचर्याद्याचरणेनाप्तपुण्यप्राग्भाराः राजत्वमप्राप्ता अपि राज्ञा सह तुल्यद्युतिविभवादिभिः समानार्हाः भवन्तीति दर्शनात्, न चैतत् अनुपपन्नत्वं प्रतीयते ॥ इत्येवं क्रमेण गौतमं सम्बोध्य निगमवाक्यमुपदिशति स्वयमेव भगवान् यथा-'ता एवं खलु चंदिमसूरियाणं देवाण हिट्ठंपि तारारूवा अणुंपि तुल्ला वि तहेव जाव उप्पिंपि तारा रूवा अणुंपि तुल्ला वि' तावत् एवं खलु चन्द्रसूर्याणां देवानां अधस्तनापि तारा रूपा अणवोऽपि तुल्या अपि तथैव यावत् उपर्यपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि ॥ तावदिति पूर्ववत् खल्विति वाक्यालङ्कारे, एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण चन्द्रसूर्याणां विमानाधिष्ठातृदेवानां अधस्ता अपि तारा रूपाः अणवोऽपि-लघवोऽपि भवन्ति तुल्या अपि भवन्ति (स्व-स्व कर्त्तव्य क्रमेणेति) एवं तावद् भावनीयं यावत् उपर्य्यपि तारारूपा-ताराविमानाधिष्ठातारो देवास्तेऽपि अणवोऽपि भवन्ति, तुल्या अपि भवन्तीति । ॥ सू० ९० ॥

विभव लेश्यादि की अपेक्षा से चंद्र सूर्यादि देवों के समान होते हैं। मनुष्य लोक में दिखता है कि कोई जन्मान्तर से किये गये उस प्रकार के तपो नियम ब्रह्मचर्यादि के आचरण के पुण्य प्रभाव से राजत्व को प्राप्त न करके भी राजा के समान द्युति विभवादि से समान दिखते हैं। यह इस प्रकार अनुपपन्न नहीं होता है। इस प्रकार क्रम से श्रीगौतमस्वामी को संबोधित करके भगवान् स्वयं आगम वाक्य कहते हैं-(ता एवं चंदिमसूरियाणं देवाणं हिट्ठिंपि तारा-रूवा अणुं पि तुल्ला वि तहेव जाव उप्पिं पि तारारूवा अणुं पि तुल्ला वि) इस पूर्वकथित प्रकार से चंद्र सूर्य के विमानाधिष्ठाता देवों के नीचे तारा रूप विमान अपने अपने कृत कर्म से लघु भी होते हैं, तुल्य भी होते हैं। इसी प्रकार ऊपर में भी तारा विमानाधिष्ठाता देव भी अणु भी होते हैं एवं तुल्य भी होते हैं ॥सू० ९०॥

દેવત્વને પ્રાપ્ત કરીને ચંદ્ર સૂર્ય દેવની દ્યુતિ વિભવ અને લેશ્યાદિની અપેક્ષાથી ચંદ્ર સૂર્યાદિ દેવોની સમાન હોય છે. મનુષ્ય લોકમાં દેખાય છેકે-કોઇ જન્માન્તરમાં કરેલા એ પ્રકાર ના તપ નિયમ અને બ્રહ્મચર્યાદિના આચરણના પુણ્ય પ્રભાવથી રાજત્વને પ્રાપ્ત ન કરીને પણ રાજાના જેવા દ્યુતિ વિભવાદિથી સરખા દેખાય છે. આ એવી રીતે અનુપપન્ન થતા નથી આ પ્રમાણે ક્રમથી ગૌતમસ્વામીને સંબોધિત કરીને ભગવાન્ સ્વયં આગમ વાક્ય કહે છે.-(ता एवं चंदिमसूरियाणं देवाणं हिट्ठंपि तारा रूवा अणुंपि तुल्लापि तहेव जाव उप्पिंपि तारारूवा अणुंपि तुल्लापि) આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી ચંદ્ર સૂર્યના વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવોની નીચે તારારૂપ વિમાન પોતપોતાના કરેલ કર્મથી લઘુ પણ હોય છે, તુલ્ય પણ હોય છે. એજ પ્રમાણે ઉપર પણ તારા વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવ પણ અણુ પણ હોય છે. અને તુલ્ય પણ હોય છે. ॥ સૂ. ૯૦ ॥

अमुमेवाशयं पुनर्विस्फोटयति चन्द्रादीनां परिवारग्रहाणां निरूपणार्थं प्रश्नोत्तरसूत्रेण—

मूलम्—ता एगमेगस्स णं चंदस्स देवस्स केवइया गहा परिवारो पण्णत्ताओ, केवइया णक्खत्ता परिवारो पण्णत्ताओ, केवइया तारा परिवारो पण्णत्ताओ, ता एगमेगस्स णं चंदस्स देवस्स अट्ठासीतइ गहा परिवारो पण्णत्ताओ, अट्ठावीसं णक्खत्ता परिवारो पण्णत्ताओ छावट्ठि सहस्साइं णव चेव सयाइं पंचुत्तराइं (पंचसयराइं) एगससीपरिवारो तारागण कोडिकोडिणं ॥१॥ परिवारो पण्णत्ताओ ॥सू० ९१॥

छाया—तावत् एकैकस्य खलु चन्द्रस्य देवस्य कियन्तो ग्रहाः परिवाराः प्रज्ञप्ताः, कियन्ति नक्षत्राणि परिवाराः प्रज्ञप्ताः, कियन्त्यस्ताराः परिवाराः प्रज्ञप्ता ?। तावत् एकैकस्य खलु चन्द्रस्य देवस्य अष्टाशीति ग्रहाः परिवाराः प्रज्ञप्ताः, अष्टाविंशति नक्षत्राणि परिवाराः प्रज्ञप्ताः षट् षष्टिसहस्राणि नव च शतानि पञ्चोत्तराणि, एकशशि परिवारास्तारागण कोटिकोटयः खलु ॥ सू० ९१ ॥

टीका—नवतितमे सूत्रे चन्द्र सूर्यादि देवानामणुत्व—पृथुत्व—समत्वानां कारणानि विविच्य सम्प्रत्यस्मिन्नेकनवतितमे सूत्रे चन्द्रविमानाधिष्ठातृदेवस्य ग्रहादिपरिवारान् निरूपयति 'ता एगमेगस्स णं' इत्यादिना'

'ता एगमेगस्स णं चंदस्स देवस्स केवइया गहा परिवारो पण्णत्ताओ, केवइया णक्खत्ता परिवारो पण्णत्ताओ, केवइया तारापरिवारो पण्णत्ताओ' तावत्—एकैकस्य खलु चन्द्रस्य देवस्य

इसी विषय को चंद्रादि के परिवार रूप ग्रहों के निरूपणार्थ प्रश्नोत्तर सूत्र से विशेष स्पष्ट करते हैं।

टीकार्थ—नव्वे सूत्र में चंद्र सूर्यादि देवों के अणुत्व, स्थूलत्व एवं समत्व के कारणों को कह करके अब इस इक्काणवें सूत्र में चंद्रविमान के अधिष्ठाता देव के ग्रहादि परिवार का निरूपण करते हैं (ता एगमेगस्स णं) इत्यादि

इस विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं कि—(ता एगमेगस्स णं चंदस्स देवस्स केवइया गहपरिवारो पण्णत्ताओ केवइया णक्खत्ता परिवारोपण्णत्ताओ

આજ વિષયમાં ચંદ્રાદિના પરિવારરૂપ ગ્રહોના નિરૂપણ માટે પ્રશ્નોત્તરરૂપે વિશેષ સ્પષ્ટતા કરે છે.

ટીકાર્થ—નેવુંમા સૂત્રમાં ચંદ્ર સૂર્યાદિ દેવોના અણુત્વ, સ્થૂલત્વ અને સમત્વના કારણોનું કથન કરીને હવે આ એકાણુમા સૂત્રમાં ચંદ્ર વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવના ગ્રહાદિ પરિવારનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.—(ता एगमेगस्स णं) ઇત્યાદિ

આ વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—કે—(ता एगमेगस्स णं चंदस्स देवस्स

कियन्तो ग्रहाः परिवाराः प्रज्ञप्ताः ?, कियन्ति नक्षत्राणि परिवारा प्रज्ञप्ताः ?, कियन्त्यस्ताराः परिवाराः प्रज्ञप्ताः ? । तावदिति पूर्ववत् अनेकेषां चन्द्राणां मध्ये एकैकस्य चन्द्रस्य-दृश्यविषयप्राप्तस्य चन्द्रस्य देवस्य-देवरूपस्य चन्द्रस्य कियन्तः-कति संख्यकाः ग्रहाः परिवाराः-परिवारत्वेन समन्तात् व्याप्ताः सन्तीति प्रज्ञप्ताः-प्रतिपादिता स्तथा च तस्य चन्द्रदेवस्य कियन्ति नक्षत्राणि परिवाररूपेण स्थितानि एवमेव तस्यैव चन्द्ररूपस्य देवस्य कियन्त्य स्ताराश्च परिवारत्वेन समन्ताद् व्यवस्थिताः प्रज्ञप्ता इति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-'ता एगमेगस्स णं चंदस्स देवस्स अट्ठासीति गहा परिवारो पण्णत्ताओ' तावत् एकैकस्य खलु चन्द्रस्य देवस्य अष्टाशीति ग्रहाः परिवाराः प्रज्ञप्ताः ॥-तावदिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालंकारे-एकैकस्य-प्रत्येकस्य चन्द्र रूपस्य देवस्य अष्टाशीति-अष्टाशीति संख्यकाः (८८) ग्रहोपग्रहा ग्रहत्वेन निर्वचनीयाः परिवाराः सन्ति । तथा 'अट्ठावीसं णक्खत्ता परिवारो पण्णत्ताओ' अष्टाविंशति नक्षत्राणि परिवारा प्रज्ञप्ताः । चन्द्र रूपस्य देवस्य अष्टाविंशति नक्षत्राणि समन्ताद् व्याप्तानि परिवाररूपेण स्थितानि सन्ति । एवं च 'छावट्ठि सहस्साइं णवच्चेव सयाइं पंचुत्तराइं, एगससीपरिवारो तारागणकोटिकोटी णं' षट् षष्टिः सहस्राणि नव चैव शतानि

केवइया तारा परिवारो पण्णत्ताओ) अनेक चंद्रों में दृष्यमान एक एक देव रूप चंद्रका ग्रहपरिवार कितनी संख्यावाला प्रतिपादित किया है ? तथा उसी चंद्र देव का कितने नक्षत्र परिवारपने से स्थित होते हैं। तथा उसी चंद्र देव का कितने तारापरिवार समन्ततः व्याप्त होकर रहते प्रतिपादित किये हैं ? सो कहिये ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुन करके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता एगमेगस्स चंदस्स देवस्स अट्ठासीति गहा परिवारो पण्णत्ताओ) प्रत्येक चंद्र देवका अठासी (८८) ग्रहोपग्रहरूप परिवार होता है । तथा (अट्ठावीसं णक्खत्ता परिवारो पण्णत्ताओ) चंद्र देवका अठाईस नक्षत्र परिवार समन्ततः व्याप्त होकर परिवार रूप से स्थित रहता है । तथा (छावट्ठि सहस्साइं णवचेव सयाइं पंचुत्तराइं, एगससी परिवारो तारागणकोटि कोटीणं)

केवइया गहपरिवारो पण्णत्ताओ केवइया णक्खत्ता परिवारो पण्णत्ताओ केवइया तारा परिवारो पण्णत्ताओ) અનેક ચંદ્રોમાં દેખાતા એક એક દેવરૂપ ચંદ્રનો ગ્રહપરિવાર કેટલી સંખ્યાવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તથા એક ચંદ્રનો નક્ષત્ર પરિવાર કેટલો હોય છે? તથા એક ચંદ્રનો તારા પરિવાર ચારે તરફ વ્યાપ્ત થઈને કેટલો રહે છે તેમ પ્રતિપાદન કર્યું છે? તે કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता एगमेगस्स चंदस्स देवस्स अट्ठासीति गहा परिवारो पण्णत्ताओ) દરેક ચંદ્રદેવનો અઠયાસી (૮૮) ગ્રહોનો ગ્રહોપગ્રહરૂપ પરિવાર હોય છે. તથા (अट्ठावीसं णक्खत्ता परिवारो पण्णत्ताओ) ચંદ્રદેવનો અઠયાવીસ નક્ષત્ર પરિવાર સમંતતઃ વ્યાપ્ત થઈને પરિવારરૂપે સ્થિત રહે છે. તથા (छावट्ठिसहस्साइं णव चेव सयाइं पंचुत्तराइं एगससीपरिवारो तारागण-

पश्चोत्तराणि एकशशिपरिवार स्तारागण कोटिकोटयः खलु ॥–एकशशिपरिवारः–एकस्य चन्द्रस्य परिवारत्वेन स्थिता षट् षष्टिः सहस्राणि पञ्चोत्तराणि नवशतानि च (६६९०५) नक्षत्राणां तथा च कोटिकोटय स्तारा गणाश्च एकस्यैव शशिनः परिवारत्वेन समन्ताद् व्याप्ताः–भवन्तीत्याशयः ॥ सू० ९१ ॥

मन्दरपर्वतस्य क्षेत्रविस्तारपरिमाणविषयज्ञानार्थं प्रश्नोत्तरसूत्र मत्रोपन्यस्यति–

मूलम्–ता मंदरस्स णं पव्वयस्स केवइयं अबाधाए (जोइस्से) चारं चरइ ?, ता एक्कारस एक्कवीसे जोयणसए अबाधाए जोइस्से चारं चरइ ता लोअंताओणं केवइयं अबाधाए जोइस्से पण्णत्ते । ता एक्कारस एक्कारे जोयणसए अबाधाए जोइस्से पण्णत्ते । सू० ९२॥

छाया–तावत् मन्दरस्य खलु पर्वतस्य कियत्–अबाधया ज्योतिषं चारं चरति ? । तावत् एकादश एकविंशानि योजनशतानि अबाधया ज्योतिषं चारं चरति । तावत् एकादश एकविंशानि योजनशतानि अबाधया ज्योतिषं चारं चरति । तावत् लोकान्तात् खलु कियत् अबाधया ज्योतिषं प्रज्ञप्तं ? तावत् एकादशानि योजनशतानि अबाधया ज्योतिषं प्रज्ञप्तं ॥ इति ॥ सू० ९२ ॥

टीका–तावदिति पूर्ववत् खल्विति वाक्यालङ्कारे मन्दरस्य पर्वतस्य जम्बूद्वीपगतस्य सकलतिर्यग्लोकमध्यवर्त्तिनो मन्दरपर्वतस्य कियत् क्षेत्रं अबाधया–सर्वतः कृत्वा ज्योतिषं–ज्योतिश्चक्रं चक्रवालतया चारं चरति ?–मन्दरस्य प्रदक्षिणायां कियत् क्षेत्रं स्वातन्त्र्येण

एक चंद्र के परिवार रूप से छियासठ हजार नवसो पांच (६६९०५) नक्षत्र परिवार तथा कोटि कोटि तारागण समन्तात् व्याप्त होकर रहता है ॥सू०९१॥

अब श्रीगौतमस्वामी मन्दरपर्वत का क्षेत्रविस्तार का परिमाण विषय के ज्ञानके लिये प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं ।

टीकार्थ–जम्बूद्वीप गत सकलतिर्यग्लोकमध्यवर्ति मंदर पर्वत का कितना-क्षेत्र अबाधा से अर्थात् विनाव्यवधान ज्योतिष्क चक्र को चक्रवाल रूप से परिभ्रमण करता है ? अर्थात् मंदर पर्वत की प्रदक्षिणा में कितना क्षेत्र स्वतन्त्र

કોડિ કોડીણં) એક ચંદ્રના પરિવાર રૂપ છાસઠહજાર નવસોપાંચ (૬૬૯૦૫) નક્ષત્ર પરિવાર તથા કોટી કોટી તારા ગણુ સમંતતઃ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. ॥ સૂ. ૯૧ ॥

મંદર પર્વતના ક્ષેત્ર વિસ્તારના પરિમાણુ સંબંધી જ્ઞાન માટે પ્રશ્નોત્તરસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ–જંબૂદ્વીપગત સકલતિર્યગ્લોક મધ્યવર્તિ મંદર પર્વતનું કેટલું ક્ષેત્ર અબાધાથી એટલેકે વ્યવધાન વગર જ્યોતિશ્ચક્રને ચક્રવાલપણાથી પરિભ્રમણુ કરે છે ? અર્થાત્ મંદર પર્વતની પ્રદક્ષિણામાં કેટલું ક્ષેત્ર સ્વતંત્રપણાથી જ્યોતિશ્ચક્રને વ્યાપ્ત કરે છે ? આ

व्यप्नोति ज्योतिश्चक्रमिति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह–'ता एक्कारस एक्कवीसे जोयण-सए अवाधाए जोइस्से चारं चरइ' तावत्–एकादश एकविंशानि योजनशतानि अवाधया ज्योतिषं चारं चरति ॥ तावदिति पूर्ववत् मेरोः समन्तात् एकविंशानि–एकविंशत्यधिकानि एकादशशतानि योजनानां–एकविंशत्यधिकान्येकादशयोजनशतानि (११२१) मुक्त्वा तदनन्तरं चक्रवालतया ज्योतिषं–ज्योतिश्चक्रं चारं चरति ॥ पुनरन्यत् पृच्छति गौतमः–'ता लोअंताओ णं केवइयं अवाधाए जोइस्से पण्णत्ते ?' तावत् लोकान्तात् खलु कियत् अवा-धया ज्योतिषं प्रज्ञप्तं ? । तावदिति पूर्ववत् लोकान्तात् अर्वाक् खल्विति पादपूरणे कियत् क्षेत्रं अवाधया–स्वातन्त्र्येण कृत्वा–अपान्तरालं कृत्वा ज्योतिषं–ज्योतिश्चक्रं प्रज्ञप्तम् ?, इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता एक्कारस एक्कारे जोयणसए अवाधाए जोइस्से पण्णत्ते' तावत् एकादश एकादशानि योजनशतानि अवाधया ज्योतिषं प्रज्ञप्तम्–तावदिति पूर्ववत् एकादशानि–एकादशोत्तराणि एकादश योजनशतानि, अवाधया कृत्वा–अपान्तरालं विधाय–स्वातन्त्र्यमनुभूय ज्योतिश्चक्रं प्रज्ञप्तम् ॥ सू० ९२ ॥

रूप से ज्योतिश्चक्र को व्याप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं (ता एक्कारस एक्कवीसे जोयणसए अवाधाए जोइस्से चारं चरइ) मेरु की चारों ओर ग्यारहसो इक्कीस योजन (११२१) को छोडकर तत्पश्चात् चक्रवाल गति से ज्योतिश्चक्र में भ्रमण करता है।

फिर से श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता लोअंताओ णं केवइयं अवाधाए जोइस्से पण्णत्ते) लोकान्त से पश्चात् कितने क्षेत्र को अवाधा से अर्थात् स्वातन्त्र्य-पने से विना अन्तर के ज्योतिश्चक्र प्रज्ञप्त किया है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता एक्कारस एक्कारे जोयणसए अवाधाए जोइस्से पण्णत्ते) ग्यारहसो ग्यारह (११११) योजन अपान्तराल करके अर्थात् स्वातन्त्र्य रूप से ज्योतिश्चक्र प्रतिपादित किया है ॥सू० ९२॥

પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता एक्कारस एक्कवीसे जोयणसए अबाधाए जोइस्से चारं चरइ) મેરૂની ચારે બાજુ અગ્યારસોએકવીસ (૧૧૨૧) યોજનને છોડીને તે પછી ચક્રવાલગતિથી જ્યોતિશ્ચક્રમાં ભ્રમણ કરે છે.

ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता लोअंताओ णं केवइयं अवाधयाए जोइस्से पण्णत्ते) લોકાન્તની પછીના કેટલા ક્ષેત્રને અબાધાથી અર્થાત્ સ્વતંત્રપણાથી અંતર વિના જ્યોતિશ્ચક્ર પ્રજ્ઞપ્ત કરેલ છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता एक्कारस एक्कारे जोयणसए अबाधाए जोइस्से पण्णत्ते) અગ્યારસો અગ્યાર (૧૧૧૧) યોજનનું અપાન્તરાલ કરીને અર્થાત્ સ્વાતંત્ર્ય રૂપથી જ્યોતિશ્ચક્ર પ્રતિ-પાદિત કરેલ છે. ॥ ૯૨ ॥

जम्बूद्वीपस्यान्तर्बाह्ये नक्षत्राणां स्थितिविषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-

मूलम्-ता जंबूद्दीवेणं दीवे कयरे णक्खत्ते सव्वब्भंतरिल्लं चारं चरइ?, कयरे णक्खत्ते सव्वबाहिरिल्लं चारं चरइ?, कयरे णक्खत्ते सव्वुवरिल्लं चारं चरइ?, कयरे णक्खत्ते सव्वहिट्ठिल्लं चारं चरइ?, अभीइ णक्खत्ते सव्वब्भंतरिल्लं चारं चरइ, मूले णक्खत्ते सव्वबाहिरिल्लं चारं चरइ, साती णक्खत्ते सव्वुवरिल्लं चारं चरइ, भरणी णक्खत्ते सव्वहेट्ठिल्लं चारं चरइ ॥सू० ९३॥

छाया-तावत् जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे कतराणि नक्षत्राणि सर्वाभ्यन्तरं चारं चरति, कतराणि नक्षत्राणि सर्वबाह्यं चारं चरति, कतराणि नक्षत्राणि सर्वोपरि चारं चरति, कतराणि नक्षत्राणि सर्वाधस्तात् चारं चरति?। अभिजिन्नक्षत्रं सर्वाभ्यन्तरं चारं चरति, मूलं नक्षत्रं सर्वबाह्यं चारं चरति, स्वाति नक्षत्रं सर्वोपरि चारं चरति, भरणीनक्षत्रं सर्वाधस्तात चारं चरति ।सू० ९३।

टीका-द्वानवतितमे सूत्रे मन्दरपर्वतस्य क्षेत्रफलपरिमाणं तत्र च नक्षत्रमण्डलस्य बाधगतिनिरूपणं च सम्यक् विविच्य सम्प्रति त्रिनवतितमे सूत्रे जम्बूद्वीपस्य अन्तर्बाह्याधस्तनोपरिक्षेत्रेषु परिभ्रमणशीलानां नक्षत्राणां विषये प्रश्नोत्तरक्रमेण निगमसूत्रमाह-

'ता जम्बूद्दीवेणं दीवे' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, नवरं किञ्चित् छाययैव सुस्पष्टं चेति। ततो भगवान् निगमरूपं स्वकीयमभिप्रायं कथयति 'ता अभीयी णक्खत्ते सव्वब्भिंतरिल्लं

अब जम्बूद्वीप के अंदर एवं बाहर नक्षत्रों के स्थिति विषयक प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-

टीकार्थ-बिराणवें सूत्र में मंदर पर्वत के क्षेत्रपरिमाण तथा वहां नक्षत्र का अबाधा गति का निरूपण सम्यक् प्रकार से विवेचित करके अब तिराणवें सूत्र में जम्बूद्वीप का बाह्य आभ्यन्तर तथा नीचे ऊपर के क्षेत्र में परिभ्रमण शील नक्षत्रों के विषय में प्रश्नोत्तर के क्रम से निगमसूत्र कहते हैं-(ता जंबूद्दीवेणं दीवे) इत्यादि जंबूद्वीप नाम के द्वीप में कितने नक्षत्र सर्वाभ्यन्तर मंडल में

હવે જંબૂદ્વીપની અંદર અને બહાર નક્ષત્રોની સ્થિતિ વિષયક પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-બાણુમા સૂત્રમાં મંદર પર્વતનું ક્ષેત્રફલ પરિમાણ તથા ત્યાં નક્ષત્રની અબાધાગતિનું નિરૂપણ સારી રીતે કરીને હવે આ ત્રાણુમાં સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપના બાહ્ય આભ્યંતર તથા નીચે ઉપરના ક્ષેત્રમાં પરિભ્રમણ શીલ નક્ષત્રોના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરના ક્રમથી નિગમ સૂત્ર કહેવામાં આવે છે. (તા જંબૂદીવે ણં દીવે) ઈત્યાદિ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં કેટલા નક્ષત્રો સર્વાભ્યંતર મંડળમાં ગમન કરે છે? કેટલા નક્ષત્રો સર્વબાહ્ય મંડળમાં ગમન કરે

चारं चरइ....' इत्याद्युत्तराण्यपि सुगमान्येव, अर्थात् अभिजिन्नक्षत्रं जम्बूद्वीपे सर्वाभ्यन्तरं नक्षत्रमण्डलिकामपेक्ष्य चारं चरति । मूल नक्षत्रं च सर्ववाह्यं नक्षत्रमण्डलिकामपेक्ष्य चारं चरति । स्वातीनक्षत्रं जम्बूद्वीपे सर्वोपरितनं नक्षत्रमण्डलिकामपेक्ष्य चारं चरति । तथा च भरणीनक्षत्रं जम्बूद्वीपे सर्वाधस्तां नक्षत्रमण्डलिकामपेक्ष्य चारं चरतीति भगवद्वाक्यमिदमिति श्रद्धेयमिति । ॥ सू० ९३ ॥

अथ चन्द्रविमानसंस्थानमायामविस्तारविष्कम्भदेवतादि विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह—

मूलम्—ता चंदविमाणेणं किं संठिते पण्णत्ते ?, ता अद्धकविट्ठग संठाणसंठिते सव्वफालियामए अब्भुग्गयमूसिल पहसिते विविधमणिरयणभत्तिचित्ते जाव पडिरूवे, एवं सूरविमाणे गहविमाणे णक्खत्तविमाणे तारा विमाणे । ता चंदविमाणेणं केवइयं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ते ता छप्पण्णं एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं अट्ठावीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पण्णत्ते । ता सूरविमाणेणं केवइयं आयामविक्खंभेणं पुच्छा ?, ता अडयालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं चउवीसं एगट्ठिभागे

गमन करते हैं ? कितने नक्षत्र सर्वोपरितन मंडल में गमन करते हैं ? कितने नक्षत्र सर्वाधस्तन मंडल में गमन करते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अभीयी णक्खत्ते सव्वब्भितरिल्लं चारं चरइ) अभिजित् नक्षत्र जंबूद्वीप के सर्वाभ्यन्तर मंडल में गमन करता है, मूल नक्षत्र सर्ववाह्य मंडल को अपेक्षित करके गमन करता है, स्वाती नक्षत्र जंबूद्वीप के सर्वोपरितन नक्षत्र मंडल को अपेक्षित करके गमन करता है, तथा भरणी नक्षत्र जंबूद्वीप के सर्वाधस्तन नक्षत्र मंडल को अपेक्षित करके गमन करता है, इस प्रकार यह भगवद्वचन में श्रद्धा करके इस विषय को इसी प्रकार भावित करें ॥सू० ९३॥

છે? કેટલા નક્ષત્રો સર્વોપરિતન મંડળમાં ગમન કરે છે? કેટલા નક્ષત્રો સર્વાધસ્તન મંડળમાં ગમન કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता अभीई णक्खत्ते सव्वब्भंतरिल्ले चारं चरइ) અભિજીત્ નક્ષત્ર જંબૂદ્વીપના સર્વાભ્યંતર મંડળમાં ગમન કરે છે. મૂલનક્ષત્ર સર્વબાહ્ય મંડળને અપેક્ષિત કરીને ગમન કરે છે. સ્વાતી નક્ષત્ર જંબૂદ્વીપના સર્વોપરિતન નક્ષત્ર મંડળને અપેક્ષિત કરીને ગમન કરે છે. તથા ભરણી નક્ષત્ર જંબૂદ્વીપના સર્વાધસ્તન નક્ષત્ર મંડળને અપેક્ષિત કરીને ગમન કરે છે આ પ્રમાણે આ ભગવદ્વચનમાં શ્રદ્ધા રાખીને આ વિષયને ભાવિત કરી લેવો. ॥ સૂ. ૯૩ ॥

जोयणस्स बाहल्लेणं पण्णत्ते, ता णक्खत्तविमाणेणं केवइयं पुच्छा ?, ता कोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं अद्धकोसं बाहल्लेणं पण्णत्ते । ता ताराविमाणेणं केवइयं पुच्छा, ता अद्धकोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं पंच धणुसयाइं बाहल्लेणं पण्णत्ते । ता चंदविमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति ?, सोलस देवसाहस्सीओ परिवहंति, तं जहा–पुरच्छिमेणं सीह रूवधारीणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, दाहिणेणं गयरूवधारीणं चत्तारि देव साहस्सीओ परिवहंति, पच्चत्थिमेणं वसभरूवधारीणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, उत्तरेणं तुरगरूवधारीणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, एवं सूरविमाणं पि। ता गहविमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति ?, ता अट्ठ देवसाहस्सीओ परिवहंति, तं जहा–पुरच्छिमेणं सिंहरूवधारीणं देवाणं दो देवसाहस्सीओ परिवहंति, एवं जाव उत्तरेणं तुरगरूवधारीणं, ता णक्खत्तविमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति ?, ता चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, तं जहा–पुरच्छिमेणं सिंहरूवधारीणं देवाणं एक्का देवसाहस्सी परिवहइ, एवं जाव उत्तरेणं तुरगरूवधारीणं देवाणं एक्का देवासाहस्सी परिवहइ, एवं जाव उत्तरेणं तुरगरूवधारीणं देवाणं, ता तारा विमाणेणं कइ देव साहस्सीओ परिवहंति ?, ता दो देवसाहस्सीओ परिवहंति, तं जहा–पुरच्छिमेणं सिंहरूवधारीणं देवाणं पंच देवसया परिवहंति, एवं जावुत्तरेणं तुरगरूवधारीणं ॥सू० ९४॥

छाया–तावत् चन्द्रविमानं खलु किं संस्थितं प्रज्ञप्तं ?, तावत् अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितं सर्वं स्फटिकमयं अभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितं विविधमणिरत्नचित्रं यावत् प्रतिरूपं एवं सूर्यविमानं ग्रहविमानं नक्षत्रविमानं ताराविमानं। तावत् चन्द्रविमानं खलु कियत् आयामविष्कम्भं, कियत् परिक्षेपं, कियत् बाहल्यं प्रज्ञप्तम् । तावत्–षट् पञ्चाशत् एकषष्टिभागाः योजनस्य आयामविष्कम्भः खलु तं त्रिगुणं सविशेषं परिरयः, अष्टाविंशति एकषष्टिभागाः योजनस्य बाहल्येन प्रज्ञप्तं । तावत् सूर्यविमानं खलु कियत् आयामविष्कम्भं पृच्छा, तावत् अष्टाचत्वारिंशत् एकषष्टिभागाः योजनस्य आयामविष्कम्भः, तत् त्रिगुणं सविशेषं परिरयं

चतुर्विंशत् एकषष्टिभागाः योजनस्य बाहल्येन प्रज्ञप्तं । तावत् नक्षत्रविमानं कियत् पृच्छा, तावत् क्रोशं आयामविष्कम्भः खलु तत् त्रिगुणं सविशेषं परिरयं अर्द्धक्रोशं बाहल्येन प्रज्ञप्तं, तावत् ताराविमानं खलु कियत् पृच्छा, तावत् अर्द्धक्रोशं आयामविष्कम्भं तत् त्रिगुणं सविशेषं परिरयं पञ्चधनुषशतानि बाहल्येन प्रज्ञप्तानि ॥ तावत् चन्द्रविमानं खलु कतिदेवसहस्राणि परिवहन्ति ?, षोडशदेवसहस्राणि परिवहन्ति, पौरस्त्येन सिंहरूपधारिणा चत्वारि देवसहस्राणि परिवहन्ति दक्षिणेन गजरूधारिणा चत्वारि देवसहस्राणि परिवहन्ति, पश्चात्येन वृषभरूपधारिणा चत्वारि देवसहस्राणि परिवहन्ति उत्तरेण तुरगरूपधारिणा चत्वारिदेवसहस्राणि परिवहन्ति । एवं सूर्यविमानमपि । तावत् ग्रहविमानं खलु कतिदेवसहस्राणि परिवहन्ति ?, तावत् अष्टौ देवसहस्राणि परिवहन्ति, तद्यथा–पौरस्त्येन सिंहरूपधारिणा देवानां द्वे देवसहस्रे परिवहतः, एवं यावत् उत्तरेण तुरगरूपधारिणा । तावत् नक्षत्रविमानं खलु कति देवसहस्राणि परिवहन्ति ?, तावत् चत्वारि देवसहस्राणि परिवहन्ति, तद्यथा–पौरस्त्येन सिंहरूपधारिणा देवानामेकं साहस्रं परिवहंति, एवं यावत् उत्तरेण तुरगरूपधारिणा देवानां, तावत् ताराविमानं खलु कति देवसहस्राणि परिवहन्ति ?, तावत् द्वे देव सहस्रे परिवहतः, तद्यथा–पौरस्त्येन सिंहरूपधारिणा देवानां पञ्चशतानि परिवहन्ति एवं यावत् उत्तरेण तुरगरूपधारिणा ॥ सू० ९४ ॥

टीका–त्रिनवतितमे सूत्रे जम्बूद्वीपस्यान्तर्बाह्यादि क्षेत्रेषु परिभ्रमणशीलानां नक्षत्राणां नामानि निर्दिश्य सम्प्रत्यस्मिन् चतुर्नवतितमे सूत्रे चन्द्र–सूर्य–ग्रह–नक्षत्रताराणां विमानसंस्थितिं, तेषामायामविस्तारविष्कम्भानि विमानाधिष्ठातॄणां देवानां संख्याश्च विवृण्वन् प्रश्नोत्तरसूत्राण्याह–'ता चंदविमाणेण' मित्यादिना–'ता चंदविमाणेणं किं संठिते पण्णत्ते'

अब चंद्र विमान उसका संस्थान आयामविस्तार विष्कम्भ तथा देवता संबंधी प्रश्नोत्तरसूत्र कहते हैं–

टीकार्थ–तिराणवें सूत्र में जम्बूद्वीप के बाह्याभ्यन्तरक्षेत्र में परिभ्रमणशील नक्षत्रों के नाम का निर्देशकर के अब इस चोराणवें सूत्र में चंद्र सूर्य ग्रह, नक्षत्र एवं ताराओं के विमान की संस्थिति तथा उस का आयामविष्कम्भ विस्तार विमान के अधिष्ठाता देव की संख्या को प्रतिपादित करने के लिये प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं–(ता चंदविमाणेणं किं संठिते पण्णत्ते) चंद्रविमान किस

હવે ચંદ્રવિમાન તેનું સંસ્થાન તેનો આયામ વિસ્તાર અને વિષ્કંભ તથા દેવ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ–ત્રાણુમા સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપના બાહ્યાભ્યંતર ક્ષેત્રમાં પરિભ્રમણ શીલ નક્ષત્રોના નામનો નિર્દેશ કરીને હવે આ ચોરાણુમા સૂત્રમાં ચંદ્ર સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારાઓના વિમાનની સંસ્થિતિ તથા તેમનો આયામ વિષ્કંભ વિસ્તાર વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવની સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.–(તા ચંદવિમાણેણં

तावत् चन्द्रविमानं खलु किं संस्थानं संस्थितं ?, । तावदिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालंकारे, चन्द्रविमानं किं संस्थानसंस्थितं–किमाकारं चन्द्रविमानं दृष्टिविषयं भवतीति गौतमस्य प्रश्न-स्ततो भगवानाह–'ता अद्धकविट्ठगसंठाणसंठिते सव्वफालियामए अब्भुग्गयमूसित पहसिते विविधमणिरयणभत्तिचित्ते जाव पडिरूवे' तावत् अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितं सर्वं स्फ-टिकमयं अभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितं विविधमणिरत्नचित्रं यावत् प्रतिरूपं ॥–तावदितिपूर्ववत् अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितं–अर्द्धकपित्थफलसदृशं उत्तानीकृतं अर्द्धमात्रं कपित्थफलं यथा भवति तस्यैव यत् संस्थानं तेन सदृशं संस्थितं अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितं । अत्रोच्यते–यदि चन्द्रविमानं उत्तानीकृतार्द्धमात्रकपित्थफलसंस्थानसदृशं, तर्हि उदयकाले अस्तमन-काले वा यदि यदिवा तिर्यक् परिभ्रमन् पौर्णमास्यां कथं तदर्द्धकपित्थफलाकारं नोपलभ्यन्त इत्यत्राह–शिरस उपरि वर्त्तमानं वर्त्तुलमुपलभ्यते, अर्द्धकपित्थस्योपरिदूराति दूरमुपस्थापित-स्यापरभागात् अदर्शनतो वर्त्तुलतया दृश्यमानत्वात् (एकस्यापि गोलस्य वस्तुनो दृश्यप्रदेशं

प्रकार के आकार युक्त दृष्टिगोचर होता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता अद्धकविट्ठग संठाणसंठिते सव्व फालियामए अब्भुग्गयमूसित पहसिते विविधमणिरयणभत्तिचित्ते जाव पडिरूवे) अर्धकपित्थ के फल के समान उत्तान किया गया अर्धमात्र कपित्थ का फल जिस प्रकार होता है उसके समान जो संस्थान उसके समान आकार युक्त होता है यहां पर इस प्रकार कहा जाता है–यदि चंद्र विमान ऊपर किया गया आधा कपित्थ फल के जैसे आकार वाले है तो उदय काल में तथा अस्तमन काल में अथवा तिर्यक् परिभ्रमण पूर्णिमास्या में उस अर्द्ध कपित्थ के समान क्यों नहीं दिखता है ? इसके लिये कहते हैं–मस्तक के ऊपर रहा हुवा वर्तुल होता है, अर्ध कपित्थ के ऊपर दूरातिदूर रखा हुवा दूसरा भाग के अदर्शन से वर्तुलाकार दिखने से ऐसा होता है कारण की एक गोल वस्तु का दृश्य

किं संठिते पण्णत्ते) ચંદ્ર વિમાન કેવા પ્રકારના સંસ્થાનવાળું એટલેકે કેવા પ્રકારના આકારવાળું દૃષ્ટિગોચર થાય છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता अद्धकविट्ठगसंठाणसंठिते सव्व फालियामए अब्भुग्गय मूसितपहसिते विविध मणिरयणभत्तिचित्ते जाव पडिरूवे) અર્ધા કોઠાના ફળની સમાન ચતુ કરેલ અર્ધું કોઠાનું ફળ જેવી રીતનું હોય છે. તેની સમાન જે સંસ્થાન તેના જેવા આકારવાળું હોય છે અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. જો ચંદ્ર વિમાન ચતા કરેલ અર્ધ કોઠાના ફળના જેવા આકારનું છે, તો ઉદયકાળમાં અને અસ્ત સમયમાં તથા તિર્યક્ પરિભ્રમણ પુનમના દિવસે એ અર્ધા કોઠાના જેવું કેમ દેખાતું નથી? આ સમજવા માટે કહે છે. માથાની ઉપર રહેલ વર્તુળાકાર હોય છે. અર્ધા કપિત્થની ઉપર દૂરાતિદૂર રાખેલ બીજા ભાગના નહીં દેખાવાથી વર્તુલાકાર દેખાવાથી તેમ થાય છે. કારણકે એક ગોળ વસ્તુના દેખાતા

स्पृष्टं स्पर्शरेखान्तर्गतं अर्द्धादल्पं भवतीति नियमात्) इहार्द्धकपित्थाकारं चन्द्रविमानं सामस्त्येन न प्रतिपत्तव्यं, किन्तु तस्य चन्द्रविमानस्य पीठमात्रमेव प्रतिपत्तव्यं, पूर्वोक्तयुक्त्यैव। तस्य पीठस्योपरि चन्द्रदेवस्य ज्योतिश्चक्रराजस्य प्रासादो भवति, स च प्रासादस्तथा कथं च नापि व्यवस्थितो भवति यथा पीठेन सहभूयान् वर्तुलाकारो भवति। स च वर्त्तुलप्रदेशो दूराभावात् एकान्ततः समवृत्ततया जनानां दृष्टिप्रदेशे प्रतिभासन्ते, तेनात्र न कश्चित् दोषो दृश्येत नचैतत् स्वकीय कल्पनामात्रमेव उक्तं चैतत् जिन भद्रगणिक्षमाश्रमणेन विशेषणवत्यामाक्षेपपुरस्सरं यथा—'अद्ध कविट्ठागारा उदयत्थमणंमि कहं न दीसंति। ससि सूराण विमाणा तिरियक्खेत्तट्ठियाणं च ॥१॥' उत्ताणद्धकविट्ठागारं पीठं तदुवरिं च पासाओ। वट्टालेखेण तओ समवट्टं दूरभावाओ ॥२॥ (इत्यनयोः भावार्थबोधकोऽर्थः प्रथमतएव प्रदर्शित इति॥)

प्रदेश को स्पर्श माने स्पर्श रेखा के अन्तर्गत अर्ध से अल्प होता है इस नियम से यहां पर कपित्थाकार चंद्रविमान समस्त रूप से विश्वसनीय नहीं होता है, परंतु उस चंद्र मंडल की पीठ मात्र से विश्वसनीय होता है वह पूर्वोक्त युक्ति से सिद्ध होता है, उस चंद्र विमान के ऊपर ज्योतिश्चक्रराज चंद्रदेव का प्रासाद होता है, वह प्रासाद उस प्रकार कथंचित् प्रकार से व्यवस्थित होता है, की जैसे पीठ के साथ अत्यंत वर्तुलाकार हो वह वर्तुल प्रदेश अधिक दूर न होने से एकान्ततः समवृत्त होने से मनुष्यों के दृष्टिपथ में प्रतिभासित होता है, अतः यहाँ पर कुछ दोष नहीं दिखता है, यह स्वकीय कल्पना मात्र से नहीं कहा है अपि तु इस प्रकार जिन भद्रगणि क्षमाश्रमणने विशेषणवति में आक्षेप पुरस्सर कहा है, जैसे कि—

अद्धकविट्ठागारा उदयत्थमणंमि कहं न दीसंति।
ससि सूराण विमाणा तिरियक्खेत्तट्ठियाणं च ॥१॥

પ્રદેશને સ્પર્શ એટલે સ્પર્શ રેખાની અંદર રહેલ અર્ધાથી અલ્પ હોય છે. આ નિયમથી અહીંયાં અર્ધકપિત્થાકાર ચંદ્ર વિમાન સમસ્તરૂપે વિશ્વસનીય થતા નથી. પરંતુ એ ચંદ્ર મંડળના પાછળના ભાગ માત્રથી વિશ્વસનીય થાય છે. તે પૂર્વોક્ત યુક્તિથી સિદ્ધ થાય છે. એ ચંદ્ર વિમાનની ઉપર જ્યોતિશ્ચક્રરાજ ચંદ્રદેવનો પ્રાસાદ હોય છે. તે પ્રાસાદ એ રીતે કંથચિત પ્રકારથી વ્યવસ્થિત હોય છે. કે જેમ પછવાડા ભાગની સાથે આદ્યંત વર્તુલાકાર હોય તે વર્તુળ પ્રદેશ વધારે દૂર નહોવાથી એકાન્તતઃ સમવૃત્ત હોવાથી મનુષ્યોના દૃષ્ટિમાર્ગમાં પ્રતિભાસિત થાય છે. તેથી અહીં કંઈ પણ દોષ દેખાતો નથી. આ કેવળ પોતાની કલ્પના માત્રથી કહેલ નથી પરંતુ આ પ્રમાણે જીનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે વિશેષણ વતિમાં આક્ષેપ પુરસ્સર કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે.

अद्धकविट्ठागारा उदयत्थमणंमि कहं न दीसंति।
ससि सूराण विमाणा तिरियक्खेत्तट्ठियाणं च ॥१॥

–तथा च सर्वं स्फटिकमयं–सर्वं–समस्तं–निरवशेषं स्फटिकमयं–स्फटिकविशेषमणिमयं–स्फटिकमणिमयं विमानमित्यर्थः, तथा च अभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितं–अभ्युद्गता आभिमुख्येन समन्ताद् विनिर्गता उत्सृता–प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा–दीप्तिस्तया–सितं–शुक्लं अभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितं–मणिप्रभया सर्वतःशुभ्रं, तथा च विविधमणिरत्नचित्रितं–विविधाः–अनेकप्रकाराः मणयः–चन्द्रकान्तादयो मणयः, रत्नानि-कर्केतनादीनि, तेषां भक्तयः–विच्छित्तिविशेषास्ताभिश्चित्रं–अनेक रूपवत् आश्चर्यवत् वा इति विविधमणिरत्नचित्रं, एवं प्रकारेण विमानवर्णनं तावत् भावनीयं यावत् दर्शनीयमसाधारणरूपमित्यन्तं नागच्छेत् । उक्तंचान्यत्र यथा विमानवर्णनं–'वायुद्धुय विजयवेजयंती पडागा छत्ताइछत्तकलिए तुंगे गगणतलमणुलिहंतसिहरे जालंतररयणपंजरुम्मीलियव्व मणिकणगथूभियागे वियसिय सयवत्त पुंडरीय तिलयरयणद्धचंदचित्ते अंतोबर्हिं च सण्हे तवणिज्जवालुगा

उत्ताणद्धकविट्ठागारं पीठं तदुवरिं च पासाओ ।
वट्टालेखेण तओ समवट्टं दूर भावाओ ॥२॥

ये गाथा का भावार्थ बोधक अर्थ पूर्व में ही कह दिया गया है, तथा वह विमान संपूर्ण रूप से स्फटिक विशेष मणिमय होता है, अभ्युद्गत एवं उत्सृत प्रभासित अर्थात् आभिमुख्य से चारों ओर से निकलती हुई एवं समग्र दिशा में प्रसृत जो प्रभा उससे श्वेत अर्थात् मणि की प्रभासे सब ओर शुभ्र तथा अनेक प्रकार के चंद्रकान्तादि मणि एवं कर्केतनादि रत्नों की रचना से चित्रित इस प्रकार का विमान का वर्णन वहां तक भावित करें की जहां तक दर्शनीय असाधारण रूप का कथन न आजाय, अन्यत्र भी विमान का वर्णन इसी प्रकार कहा है–(वायुद्धुय विजय वेजयंती पडागा छत्ताइछत्तकलिए तुंगे गगणतल मणुलिहंतसिहरे जालंतररयणपंजरुम्मीलियव्व मणिकणग थूभियागे वियसिय सयवत्त पुंडरीय तिलयरयणद्धचंदचित्ते अंतो बर्हिं च सण्हे तवणिज्ज

उत्ताणद्धकविट्ठागारं पीठं तदुवरिंच पासाओ ।
वट्टालेखेण तओ समवट्टं दूर भावाओ ॥२॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થબોધક અર્થ પહેલાંજ કહેવાઈ ગયેલ છે. તથા તે વિમાન સંપૂર્ણરૂપથી સ્ફટિક વિશેષ મણિ મય હોય છે. અભ્યુદત અને ઉત્સૃત પ્રભાસિત અર્થાત્ સંપૂર્ણપણાથી ચારે બાજુથી નીકળતી અને બધીજ દિશામાં ફેલાયેલ જે પ્રભા તેનાથી સફેદ અર્થાત્ મણીની પ્રભાથી બધી તરફ શ્વેત અને અનેક પ્રકારના ચંદ્રકાન્તાદિ મણિ કર્કેતનાદિ રત્નોની રચનાથી ચિત્રિત આ પ્રમાણેના વિમાનનું વર્ણન ત્યાં સુધી ભાવિત કરવું કે જ્યાં સુધી દર્શનીય અસાધારણ રૂપનું કથન ન આવે બીજે પણ વિમાનનું વર્ણન આજ પ્રમાણે કહેલ છે.–(વાઉદ્ધુત વિજય વેજયંતી પડાગા છત્તાઇછત્તકલિએ તુંગે ગગણતલમણુલિહંતસિહરે જાલંતરરયણપંજરુમ્મીલિયવ્વ મણિકણગથૂભિયાગે વિયસિય-

पत्थडे सुहफासे सस्सिरीयरूवे पासाईए दरिसणिज्जे' इति अस्यार्थगमनिका दीपिका-तत्र वातोद्धूता-वायुकम्पिता विजयः-अभ्युदयस्तत् संसूचिका वैजयन्त्यभिधाना या पताका, अथवा विजया इति वैजयन्तीना पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत् प्रधाना वैजयन्त्यः पताकास्ता एव विजयवर्जिता वैजयन्त्य, छत्रातिछत्राणि च-उपर्युपरिस्थितातपत्राणि तैः कलितं वातोद्धुतविजयवैजयन्तीपताका छत्रातिछत्रकलितं तुङ्गं-उच्चं अतएव गगनतलं अम्बर-तलमनुलिखत्-अभिलङ्घयत् शिखरं यस्य तत् गगनतलानुलिखत् शिखरं, तथा जालानि-जालकानि तानि च भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानिं तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि यत्र तत् जालान्तररत्नं (सूत्रेचात्र प्रथमैकवचनलोपो ज्ञातव्यः) तथा पञ्जरात् उन्मीलितमिव-वहिर्निर्गच्छन्निव पञ्जरोन्मीलितं, यथाहि-किल किमपि वस्तु पञ्जरात्-वंशादिनिर्मित प्रच्छादनविशेषात् बहिष्कृतं-अत्यन्तमविनष्टच्छायत्वात् शोभते एवं तदपि विमानमिति भावः

वालुगा पत्थडे सुहफासे सस्सिरीयरूवे पासाईए दरिसणिज्जे) इसकी अर्थ-बोधिका दीपिका-वातोद्धूत माने वायु से कंपित जिस को सूचित करनेवाली वैजयन्ती नाम की जो पताका अर्थात् ध्वजा अथवा विजया यह वैजयन्ती की पार्श्वकर्णिका होती है वह जहां प्रधान हो ऐसी वैजयन्ती नाम पताका वही विजयवर्जित वैजयन्ती तथा छत्रातिछत्र अर्थात् ऊपर ऊपर जो छत्र उससे कलित वायु से उडती हुई जो विजय वैजयन्ती पताका तथा छत्राति-छत्रसे दृश्यमान उच्चत्ववाला अतएव आकाशतल को उल्लंघित करनेवाला शिखर जिसका इस प्रकार की भवनभित्ति में लोक में प्रसिद्ध ऐसे रत्नों के उसके अंतराल में विशेष शोभा के निमित्त खचित होने से रत्नों के जाल के समान (यहां पर सूत्र में प्रथमा का एक वचन का लोप हुवा समझें) तथा पंजर से बाहर निकलता न हो ऐसा जैसे कोई भी वस्तु वंशादि निर्मितप्रच्छा दनविशेष से बाहर निकलता हुवा अविनष्ट छाया के समान जिस प्रकार से

सयवत्तपुंडरीयतिलयरयणद्धचंदचित्ते अंतोबहिं च सण्हे तवणिज्जवालुगापत्थडे सुहफासे सस्सिरीयरूवे पासाइए दरिसणिज्जे) આની અર્થબોધિકી દીપિકા વાતોધ્ધૂત એટલે પવનથી કંપાયમાન જેને સૂચિત કરવાવાળી વૈજયન્તી નામની જે પતાકા અર્થાત્ ધજા અથવા વિજયા એ વૈજયન્તીની બાજુની કર્ણિકા હોય છે તે જ્યાં મુખ્ય હોય એવી જે વૈજયન્તી નામની પતાકા તેજ વિજયરહિત વૈજયંતિ તથા છત્રાતિછત્ર અર્થાત્ ઉપર ઉપર જે છત્ર તેનાથી દેખાતી પવનથી ઉડતી જે વિજય વૈજયન્તી પતાકા તથા છત્રથી દેખાતી ઉંચાઇવાળી એટલા માટેજ આકાશતલને ઓળંગનારૂં શિખર જેનું આવા પ્રકારની ભવનભિત્તીમાં લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા રત્નો ને તેના અંતરાલમાં વિશેષ શોભાને માટે જડેલ હોવાથી રત્નોની જાળ જેવું, અહીં સૂત્રમાં પ્રથમાના એક વચનનો લોપ થયો છે તેમ સમજવું, તથા પાંજરાથી બહાર નીકળતા ન હોય એવા જેમ કોઈ પણ વસ્તુ વાંસ

तथा मणिकनकानां सम्बन्धिनी स्तूपिका शिखरं यस्य तत् मणिकनकस्तूपिकाकं, तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि–पुण्डरीकाणि च द्वारादौ प्रतिकृतित्वेन स्थितानि तिलकाश्च भित्त्यादिषु पुण्ड्राणि रत्नमयाश्चार्द्धचन्द्राः द्वाराग्रादिषु तैश्चित्रं–विकसितशतपत्रपुण्डरीक-तिलकार्द्धचन्द्रचित्रं, तथा अन्तर्बहिश्च श्लक्ष्णं–मसृणं, तथा तपनीयं–सुवर्णविशेषस्तन्मय्याः बालुकायाः–सिकतायाः प्रस्तटः–प्रतरो यत्र तत् तथा, सुखस्पर्श–शुभस्पर्शं वा, सश्रीकानि–सशोभनानि रूपाणि–नरयुग्मादीनि यत्र तत् सश्रीकरूपं, तथा प्रासादीयं–मनः प्रसादहेतुः, अतएव दर्शनीयं–द्रष्टुं योग्यं, तद्दर्शनेन तृप्तेरसम्भवात्, तथा प्रतिविशिष्टं असाधारणं रूपं यस्य तत् तथैतत् प्रतिरूपं विमानं संस्थितमिति–'एवं सूरविमाणे गहविमाणे णक्खत्तविमाणे' एवं–पूर्वोदितप्रकारविमानसंस्थानसंस्थितिवदेव–चन्द्रविमानवर्णनवदेव सूर्यविमानं ग्रहविमानं नक्षत्रविमानं ताराविमानमपि वर्णनीयम्, प्रायः सर्वेषामपि ज्योतिर्विमानानां एकस्व-

शोभित होता है, वैसा ही वह विमान भी शोभित होता है, तथा मणि एवं कनक संबंधी स्तूपिका माने शिखर जिस का हो वह मणि कनक स्तूपिका कहा जाता है, तथा विकसित जो शतपत्र तथा पुंडरीक (कमल) द्वारादि में प्रतिकृति रूप से रहते हैं, तथा भित्यादि में रत्नमय अर्द्ध चंद्र तथा द्वारादि में विकसित शतपत्र पुंडरीक तिलक एवं अर्द्ध चंद्र के चिन्हवाला तथा बाहर एवं अंदर श्लक्ष्ण तथा तपनीय सुवर्ण विशेष से एवं मणिमय वालुका युक्त तथा सुख स्पर्शवाला शुभ स्पर्शवाला शोभायमान नर युग्मादिरूप युक्त प्रसन्नता-जनक अतएव दर्शनीय तथा असाधारण रूप वाला विमान का आकार होता है, (एवं सूरविमाणे गहविमाणे णक्खत्तविमाणे) इस प्रकार चंद्र के विमान के वर्णन के जैसे ही सूर्य का विमान, ग्रह का विमान, नक्षत्र का विमान एवं तारा विमान का भी वर्णन करलेवें, प्रायः, सभी ज्योतिष्कों के विमान एक

વિગેરેના બનાવેલા ઢાંકણુ વિશેષથી બહાર નીકળતી અવિનષ્ટ છાયાની જેમ જે પ્રમાણે શોભે એજ પ્રમાણે એ વિમાન પણ શોભિત થાય છે. તથા મણી અને કનકની જે સ્તૂપિકા એટલેકે શિખર જેને હોય તે મણિકનક સ્તૂપિકા કહેવાય છે. તથા ખીલેલ જે શતપત્ર પુંડરીક (કમળ) દ્વારાદિમાં પ્રતિકૃતિ રૂપે રહે છે. તથા ભીત વિગેરેમાં રત્નમય અર્ધચંદ્ર અને દ્વારાદિમાં ખીલેલા શતપત્રો પુંડરીકો, તિલક અને અર્ધા ચંદ્રના ચિત્રવાળા તથા બહાર અને અંદર શ્લક્ષ્ણ તથા તપનીય સુવર્ણ વિશેષથી અને મણિમય વાલુકાવાળા તથા સુખ સ્પર્શવાળા શુભસ્પર્શવાળા શોભાયમાન નર યુગ્માદિના રૂપવાળા પ્રસન્નતાજનક અતએવ દર્શનીય તથા અસાધારણ રૂપવાળો વિમાનનો આકાર હોય છે.-(एवं सूरविमाणे गहविमाणे णक्खत्तविमाणे) આ પ્રમાણે ચંદ્રના વિમાનના વર્ણનની જેમજ સૂર્યના વિમાનનો આકાર હોય છે. તેજ પ્રમાણે ગ્રહવિમાન નક્ષત્રના વિમાન અને તારા વિમાનોનું વર્ણન પણ કરી લેવું. પ્રાય બધા જ્યોતિષ્કોના વિમાનો એક પ્રકારના સ્વરૂપવાળા હોય છે.

रूपत्वात् उक्तं च समवायाङ्गे-'केवइया णं भंते जोइसियावासा पण्णत्ता ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणीज्जाओ भूमिभागाओ सत्त नउयाइं जोयणसयाइं उड्ढं उप्पइत्ता दसुत्तरजोयणसयबाहल्ले तिरियमसंखेज्जे जोइसविसए जोइसियाणं असंखेज्जा जोइसिय विमाणावासा पण्णत्ता, ते णं जोइसिय विमाणावासा अब्भुग्गय समुसिय पहसिया विविह मणिरयणभित्तिचित्ता तं चेव जाव पासाइया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा ?' इत्यासामर्थाः पूर्वं प्रतिपादिता एव ॥-अथ विमानानां विष्कम्भादिविषयं पृच्छति-'ता चंदविमाणे णं केवइयं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ते' तावत् चन्द्रविमानं खलु कियत् आयामविष्कम्भं, कियत् परिक्षेपं कियत् बाहल्यं प्रज्ञप्तम् ?, ॥-तावदिति पूर्ववत् चन्द्रविमानं कियत् परिमाणं आयामविष्कम्भं-विस्तारव्यासकं-कियत् व्यासात्मकं चन्द्रविमानमित्यर्थः, तथा कियत् परिक्षेपं ?-कियान परिधिश्चन्द्र-

---

प्रकार के स्वरूप वाले होते हैं, समवायांग सूत्र में कहा भी है-(केवइयाणं भंते जोइसियावासा पण्णत्ता ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणीज्जाओ भूमिभागाओ सत्तनउयाइं जोयणसयाइं उड्ढं उप्पइत्ता दसुत्तरजोयणसयबाहल्ले तिरियमसंखेज्जे जोइसविसए जोइसियाणं असंखेज्जा जोइसियविमाणावासा पण्णत्ता ते णं जोइसियविमाणावासा अब्भुग्गय समूसिय पहसिया विविहमणिरयणभत्तिचित्ता तं चेव जाव पासाइया दरिसणिज्जा अभिरू वा पडिरू वा) इस का अर्थ पूर्व में कथित हो ही गया है।

अब विमानों के विष्कम्भादि विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता चंदविमाणे णं केवइयं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ते) चंद्र का विमान कितने प्रमाण का आयाम विष्कंभ अर्थात् कितने व्यासवाला है ? तथा उसका परिक्षेप माने परिधि कितना है ? तथा उस

સમવાયાંગ સૂત્રમાં કહ્યું પણ છે.-(केवइयाणं भंते जोइसियावासा पण्णत्ता ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणीज्जाओ भूमिभागाओ सत्त नउयाइं जोयणसयाइं उड्ढं उप्पइत्ता दसुत्तरजोयणसयबाहल्ले तिरियमसंखेज्जे जोइसविसए जोयसियाणं असंखेज्जा जोइसियविमाणावासा पण्णत्ता तेणं जोइसियविमाणावासा अब्भुग्गयसमुसिय पहसिया विविहमणिरयणभत्तिचित्ता जाव पासाइया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा) આનો અર્થ પહેલાં કહેવાઈ ગયેલ છે.

હવે વિમાનોના વિષ્કંભ વિગેરેના વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता चंदविमाणेणं केवइयं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ते) ચંદ્રનું વિમાન કેટલા પ્રમાણના આયામ વિષ્કંભ એટલેકે કેટલા વ્યાસવાળા કહ્યા છે ? તથા તેનો પરિક્ષેપ એટલેકે પરિધિ કેટલો છે ? તથા તેનું ક્ષેત્રફલ કેટલા પ્રમાણનું પ્રજ્ઞપ્ત

विमानस्येति, एवं च कियद् बाहल्यं—कियत् क्षेत्रफलात्मकं च प्रज्ञप्तमिति सर्वं कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—'ता छप्पण्णं एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं अट्ठावीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पण्णत्ते' तावत् पञ्चाशत् एकषष्टिभागाः योजनस्य आयामविष्कम्भः खलु, तं त्रिगुणं सविशेषं परिरयः खलु, अष्टाविंशतिः एकषष्टिभागाः योजनस्य बाहल्यं खलु प्रज्ञप्तम् ॥—तावदिति प्रागूवत् चन्द्रविमानस्य खलु व्यासः एकषष्टिभागाधिकानि षट् पञ्चाशत् योजनानि (५६$\frac{१}{६१}$) एतत् परिमितो व्यासः । तथा अयमेव व्यासस्त्रिगुणः परिधिर्भवति (१६८$\frac{३}{६१}$) एतन्मितः परिधिरस्ति चन्द्रविमानस्य । एवं चाष्टाविंशतिरेकषष्टिभागाः योजनस्ये (२८$\frac{२८}{६१}$) ति बाहल्यं—विस्तारमानं एवमेव सर्वत्रापि विष्कम्भमानात् त्रिगुणासन्नः परिधिर्भवति, परिधिव्यास घातः फलं भवति, उक्तं चान्यत्र—'विक्खंभवग्गदहगुणकरणी वट्टस्स परिरयो होइ' छाया—विष्कम्भवर्गदशगुणकरणिः वृत्तस्य परिरयो भवति ॥ अर्थात् व्यासवर्गात् किञ्चिन्न्यूनदशगुणात् पदं परिधि र्भवतीति—इत्येवं करणवशात् सर्वत्र स्वयमूहनीयम् ॥ अथ सूर्यविमानाश्रयः प्रश्नः

क्षेत्रफल कितने प्रमाण का प्रज्ञप्त किया है? वह सर्व हे भगवन् कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहता है—(ता छप्पण्णं एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं अट्ठावीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पण्णत्ते) चंद्रविमानका व्यास (५६$\frac{१}{६१}$) एक योजन का इकसठिया भाग अधिक छप्पनभाग होता है। इस व्यास को तिगुना करे तो परिधि होती है (१६८$\frac{३}{६१}$) चंद्रविमान की इतनी परिधि होती है। तथा अठाईस योजन एवं एक योजन का इकसठिया भाग (२८$\frac{२८}{६१}$) बाहल्यमाने विस्तार मान होता है। इसी प्रकार सर्वत्र विष्कम्भ मान से तीन गुना मान परिधि का होता है। परिधि व्यास का घात फल होता है अन्यत्र कहा भी है—विक्खंभवग्ग दह गुण करणी वट्टस्स परिरयो होई) व्यासवर्ग से कुछन्यून दशगुनी परिधि होती है। इस

કરેલ છે? તે સર્વ હે ભગવન્ મને કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(ता छप्पण्णं एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं अट्ठावीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पण्णत्ते) ચંદ્ર વિમાનનો વ્યાસ (૫૬$\frac{૧}{૬૧}$) એક યોજનના એકસઠિયા ભાગ અધિક છપ્પન ભાગ યોજન થાય છે. આ વ્યાસને ત્રણ ગણા કરે તો પરિધિ થાય છે. (૧૬૮$\frac{૩}{૬૧}$) ચંદ્ર વિમાનની આટલી પરિધિ થાય છે. તથા અઠ્યાવીસ યોજન અને એક યોજનના એકસઠ ભાગ (૨૮$\frac{૨૮}{૬૧}$) જેટલું બાહલ્ય એટલેકે વિસ્તાર હોય છે. આજ પ્રમાણે બધે વિષ્કંભના માપથી ત્રણ ગણું માપ પરિધિનું થાય છે. પરિધિ વ્યાસનો ઘાત ફલ થાય છે. અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.—विक्खंभवग्गदहगुणकरणी वट्टस्स परिरयो होई) વ્યાસ વર્ગથી કંઇક ન્યૂન દસગણી પરિધિ

'ता सूरविमाणेणं केवइं आयामविक्खंभेणं पुच्छा' तावत् सूर्यविमानं खलु कियत् आयामविष्कम्भं खलु पृच्छा ॥ तावदिति पूर्ववत् सूर्यविमानस्य कियान् व्यासः कियान् परिधिः, कियत् बाहल्यं चेति मम पृच्छा–प्रश्नेति गौतमोक्तिस्ततो भगवानाह–'ता अडयालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं चउवीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पण्णत्ते' तावत् अष्टाचत्वारिंशत् एकषष्टिभागाः योजनस्य आयामविष्कम्भः खलु, तं त्रिगुणं सविशेषं परिरयः खलु चतुर्विंशतिः एकषष्टिभागाः योजनस्य बाहल्यं प्रज्ञप्तं । अष्टाचत्वारिंशद्योजनानि, एकस्य च योजनस्य एकषष्टिभागाः (४८$\frac{}{६१}$) इति सूर्यविमानस्य व्यासः । सविशेषं–किञ्चिदधिकं त्रिगुणमेतत् परिधिरस्ति, बाहल्यं च चतुर्विंशतियोजनानि एकस्य च योजनस्यैकषष्टिभागाः (२४$\frac{}{६१}$) इति बाहल्यं चेति ॥–अथ नक्षत्रविमानाश्रयः प्रश्नः–'ता णक्खत्तविमाणेणं केवइयं पुच्छा' तावत् नक्षत्रविमानं खलु कियत्

प्रकार करणवशात् सर्वत्र स्वयं ही समझलेवें ।

अब सूर्य विमानके विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं–(ता सूर विमाणेणं केवइयं आयामविक्खंभेणं पुच्छा) सूर्यविमानका आयाम एवं विष्कंभ कितना होता है ? उसकी परिधि कितनी होती है ? एवं उसका बाहल्य कितना होता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं–(ता अडयालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तिगुणं सविसेसं परिरएणं चउवीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पण्णत्ते) अडतालीस योजन तथा एक योजनका इकसठभाग (४८$\frac{}{६१}$) सूर्यविमान का व्यास होता है । इसका कुछ अधिका तीन गुना परिधिका परिमाण होता है । तथा इसका बाहल्य चोवीस योजन तथा एक योजन का इकसठिया भाग जितना होता है ।(२४$\frac{}{६१}$)

अब नक्षत्र विमान के विषय में गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं–(ता णक्खत्ते

થાય છે. આ રીતે કરણવશાત્ બધેજ સ્વયં સમજી લેવું.

હવે સૂર્ય વિમાનના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.–(ता सूरविमाणे णं केवइयं आयामविक्खंभेणं पुच्छा) સૂર્ય વિમાનનો આયામ અને વિષ્કંભ કેટલો થાય છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता अडयालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविखंभेणं तिगुणं सविसेसं परिरएणं चउवीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पण्णत्ते) અડતાલીસ યોજન તથા એક યોજનના એકસઠ ભાગ (૪૮$\frac{}{૬૧}$) સૂર્ય વિમાનનો વ્યાસ થાય છે. આનાથી કંઈક વધારે ત્રણ ગણું પરિધિનું પરિમાણ થાય છે. તથા આનું બાહલ્ય ચોવીસ યોજન તથા એક યોજનના એકસઠિયા ભાગ જેટલું હોય છે. (૨૪$\frac{}{૬૧}$)

હવે નક્ષત્ર વિમાનના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.–(ता णक्खत्ते विमाणे

पृच्छा ॥ तावदिति पूर्ववत् नक्षत्रविमानाश्रयो मम प्रश्नो यत् कियदायामविष्कम्भं कियत् परिधिकं कियत् बाहल्यं चेति । ततो भगवानाह-'ता कोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं अद्धकोसं बाहल्लेणं पण्णत्ते' तावत् क्रोशः-आयामविष्कंभः, तं त्रिगुणं परिधिः । अर्द्धक्रोशपरिमितं बाहल्यं चेति ॥-अथ ताराविमानसम्बन्धी प्रश्नः-'तारा विमाणेणं केवइयं पुच्छा' तावत् ताराविमानं खलु कियत् विष्कम्भादिकमिति मम प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता अद्धकोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं पंच धणुसयाइं बाहल्लेणं पण्णत्ते' ताराविमानं खलु अर्द्धक्रोशतुल्यं व्यायामात्मकं, सार्द्धक्रोशपरिमितपरिध्यात्मकं पञ्चशतधनुष्प्रमाणात्मकबाहल्यमिति ॥ अत्र ताराविमानस्य आयामविष्कम्भपरिमाणं प्रतिपादितमर्द्धक्रोशपरिमाणमुक्तं तदर्द्धगव्यूतमुच्चत्वपरिमाणं क्रोशचतुर्भागः

विमाणे णं केवइयं पुच्छा) हे भगवन् नक्षत्र के विषय में पूछता हूं की नक्षत्र विमानका आयाम विष्कंभ कितना होता है? उसकी परिधिका कितना प्रमाण है? उसका बाहल्य कितना परिमाणवाला कहागया है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता कोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं अद्धकोसं बाहल्लेणं पण्णत्ते) एक कोस आयामविष्कंभ से उससे तीन गुना परिधिसे तथा देढ कोस का बाहुल्य से कहा गया है।

अब श्रीगौतमस्वामी ताराविमान के विषय में प्रश्न पूछते हैं-(ताराविमाणे णं केवइयं पुच्छा) ताराविमानका विष्कम्भादि कितना कहा गया है? इसके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अद्धकोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं पंचधणुसयाइं बाहल्लेणं पण्णत्ते) तारा विमानका आयामविष्कंभ का परिमाण आधा कोस का कहा है तथा उससे आधा गव्यूत

णं केवइयं पुच्छा) હે ભગવન્ નક્ષત્રોના સંબંધમાં હું પ્રશ્ન પૂછું છું. કે નક્ષત્રોના વિમાનનો આયામવિષ્કંભ કેટલો હોય છે? તેની પરિધિનું પ્રમાણ કેટલું હોય છે? તેનું બાહલ્ય કેટલા પરિમાણવાળું હોય છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता कोसं आयाम विक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं अद्धकोसं बाहल्लेणं पण्णत्ते) એક ગાઉ આયામ વિષ્કંભથી તેનાથી ત્રણ ગણો પરિધિથી તથા દોઢ ગાઉ બાહુલ્યથી કહેલ છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી તારાવિમાનના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(तारा विमाणेणं केवइयं पुच्छा) તારા વિમાનના વિષ્કંભાદિ કેટલા કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता अद्धकोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं पंच धणुसयाइं बाहल्लेणं पण्णत्ते) તારા વિમાનના આયામ વિષ્કંભનું પરિમાણ અર્ધા ગાઉનું કહેલ છે. તથા અર્ધું ગવ્યૂત ઉચ્ચત્વનું પરિમાણ કહેલ છે. એક કોસનો ચોથો ભાગ

तदुत्कृष्टस्थितिकस्य तारादेवस्य सम्बन्धिनो विमानस्येति ज्ञातव्यं, यत् पुनर्जघन्यस्थिति कस्य तारादेवस्य सम्बन्धि विमानं तस्य आयामविष्कम्भपरिमाणं पञ्चधनुः शतानि उच्चत्व परिमाणमर्द्धतृतीयानि धनुःशतानीति, उक्तं च तत्वार्थभाष्ये–अष्टा चत्वारिंशद्योजनैक- षष्टिभागाः सूर्यमण्डलस्य विष्कम्भः, चन्द्रमसः षट् पञ्चाशत्, ग्रहाणामर्द्धयोजनं गव्यूतं नक्षत्राणां, सर्वोत्कृष्टायास्तारायाः अर्द्धक्रोशो जघन्यायाः पञ्चधनुः शतानि, विष्कम्भार्द्ध बाहल्याच्च भवन्ति सर्वे सूर्यादयोऽत्र लोके' इत्युक्तप्रमाणदर्शनात् सर्वमुपपन्नं भवतीत्यवसेयं।

अथ चन्द्रादीनां विमानानां वाहनविषयकानि प्रश्नोत्तरसूत्राणि कथयति–'ता चंद- विमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति' तावत् चन्द्रविमानं खलु कति देवसहस्राणि परि- वहन्ति ?, तावदिति पूर्ववत् चन्द्रविमानं किल कति देवसहस्राणि परिवहन्ति। कति देवता विशिष्टानि वाहनानि चन्द्रविमानस्य सन्ति। इह चन्द्रादीनां विमानानि तथा जगत्–स्वा·

परिमित उच्चत्वता परिमाण कहा है एक कोसका चतुर्थभाग उत्कृष्ट स्थिति वाले तारा देव के विमान का होता है। तथा जघन्य स्थितिवाले तारा देव के विमान का आयामविष्कंभ परिमाण पांच सो धनुष का होता है। उच्चत्वका परिमाण अढाइसो धनुष का कहा गया है। तत्वार्थसूत्र के भाष्य में कहा है– (अष्टाचत्वारिंशद्योजनैकषष्टिभागाः सूर्यमंडलस्य विष्कम्भः चंद्रमसः षट् पञ्चाशत् ग्रहाणामर्धयोजनं गव्यूतं नक्षत्राणां सर्वोत्कृष्टाया स्ताराया: अर्द्ध क्रोशो जघन्यायाः पञ्चधनुःशतानि। विष्कम्भार्ध बाहल्यं भवन्ति, सर्वे सूर्या दयोऽत्रलोके) इस प्रमाणानुकूल सर्व हो जाता है।

अब चंद्रादिके विमान के वाहन विषयक श्री गौतमस्वामी प्रश्नोत्तरसूत्र कहते हैं (ता चंदविमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति) चंद्र विमानको कितने हजार देव वहन करते हैं अर्थात् चंद्र विमान कितनें देव विशिष्ट के वाहनवाला कहा गया है ? यहां चंद्रादिके विमान तथाप्रकार जगत् स्वभाव

જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તારાદેવના વિમાનની હોય છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિવાળા તારા દેવના વિમાનનો આયામ વિષ્કંભનું પરિમાણ પાંચસો ધનુષનું હોય છે ઉચ્ચત્વનું પરિમાણ અઢીસો ધનુષનું કહેલ છે. તત્વાર્થ સૂત્રના ભાષ્યમાં કહ્યું છે.–(अष्टाचत्वारिंशद्योजनै- कषष्ठिभागाः सूर्यमंडलस्य विष्कंभः चंद्रमसः षट्पञ्चाशत् ग्रहाणामर्धयोजनं गव्यूते नक्षत्राणां सर्वोत्कृष्टायास्तारायाः अर्द्धक्रोशो जघान्यायाः पञ्चधनुःशतानि विष्कम्भार्धं बाहल्यं भवन्ति सर्वे सूर्यादयोऽत्रलोके) આ કથનના પ્રમાણ પ્રમાણે સર્વ મળી જાય છે.

હવે ચંદ્રાદિના વિમાનના વહન સંબંધી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે.– (ता चंदविमाणे णं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति) ચંદ્રવિમાનને કેટલા હજાર દેવ વહન કરે છે? અર્થાત્ ચંદ્રવિમાન કેટલા દેવ વિશેષના વાહનવાળા કહેલ છે? અહીં ચંદ્રાદિના વિમાન તથા પ્રકારના જગત્ સ્વભાવથી જે અભિયોગિક દેવ છે. તેઓ કેવળ નિરાલંબજ

भाव्यात् निरालम्बानि वहन्ति इत्येवं तिष्ठन्ते, केवलं ये आभियोगिका देवास्ते तथाविध-नामकर्म्मोदयवशात् समानजातीयानां हीनजातीयानां वा देवानां निजस्फूर्ति विशेष दर्श-नार्थमात्मानं बहुमन्यमानं बहुमन्यमानाः प्रसादभृतः सतत वहनशीलेषु विमानेषु अधः-स्थित्वा स्थित्वा केचित् सिंहरूपाणि केचित् गजरूपाणि केचित् वृषभरूपाणि केचित् तुरग-रूपाणि कृत्वा तानि विमानानि वहन्ति, न चैतदनुपपन्नं, तथाहि–यथेह–कोऽपि तथाविध-आभियोग्यनामकर्मोपभोगभागी दासोऽन्येषां समानजातीयानां हीनजातीयानां वा पूर्व-परिचितानां एवमहं नायकस्यास्य सुप्रसिद्धस्य सम्मतः इति निजस्फूर्ति विशेषप्रदर्शनार्थं सर्वमपि स्वोचितं कर्म्म नायकसमक्षं प्रमुदितः करोति, तथाभियोगिका अपि देवास्तथावि-धाभियोग्यनामकर्मोपभोगभाजः समानजातीयानां हीनजातीयानां वा देवानां अन्येषामेव वयं समृद्ध यत् सकललोकप्रसिद्धानां चन्द्रादीनां विमानानि वहाम इत्येवं निजस्फूर्त्ति विशेष-

---

से जो आभियोगिक देव है वे केवल निरालम्ब वहन करते हैं। तथाविधनाम कर्मोदय के उदयवशात् समान जाती वाले या हीन जाती वाले देव अपनी शक्तिविशेष को दिखलाने के हेतु से अपने को बहुमानते हुवे सतत वहनशील विमानके नीचे रह कर कोई सिंह के रूप को धारण करके कोई हाथी के रूप को धारण करके कोई बैल के रूप को धारण करके कोई घोडे के रूप को धारण करके उन विमानों का वहन करते हैं, यह अनुपपन्न नहीं है जैसे की जिस प्रकार यहां पर कोई तथाविध आभियोग्य नामकर्मोदयभोगभोगी अन्य समानजातो वाले या हीन जाती वाले का या पूर्व परिचितका या इस प्रसिद्ध नायकका हम दास है इस प्रकार सम्मत होकर निजस्फूर्ति विशेषको दिख-लाने के हेतु से सभी अपने योग्य कर्मनायक समक्ष आनंदित होकर करता है, उसी प्रकार आभियोगिक देव भी तथाविध आभियोग्य नाम कर्मो दयके भोग को भुगने वाले समान जातो वाले या हीन जाती वाले देवों के

વહન કરે છે. તથાવિધનામકર્મોદયના ઉદયથી સમાન જાતીવાળા અથવા હીન જાતીવાળા દેવો પોતાની શક્તિ વિશેષને બતાવવા માટે પોતાને અધિક માનીને સતત વહનશીલ વિમાનની નીચે રહીને કોઇ સિંહના રૂપને ધારણ કરીને કોઇ હાથીના રૂપને ધારણ કરીને કોઈ બળદના રૂપને ધારણ કરીને તથા કોઇ ઘોડાના રૂપને ધારણ કરીને એ વિમાનનું વહન કરે છે. આ અયોગ્ય નથી જેમ અહી કોઈ તથાવિધ અભિયોગ્ય નામકર્મોદયના ભોગને ભોગવીને બીજા સરખી જાતવાળાનું અથવા હીન જાતીવાળાનું અથવા પૂર્વપરિ-ચિતના અગર આ સુપ્રસિદ્ધ નાયકના અમે દાસ છિએ આ પ્રમાણે સમ્મત થઇને પોતાની સ્ફૂર્તિ વિશેષ બતાવવાના ઉદ્દેશથી બધા પોતાને યોગ્ય કર્મ નાયકોની સામે આનંદિત થઇને કરે છે. એજ પ્રમાણે અભિયોગિક દેવ પણ તે પ્રકારના અભિયોગ્ય નામ કર્મોદયના ભોગોને ભોગવવાવાળા સમાન જાતીવાળા કે હીન જાતવાળા દેવોને કે બીજાને અમે

प्रदर्शनार्थं आत्मानं बहुमन्यमानाः, उक्तप्रकारेण चन्द्रादि विमानानि वहन्ति, तेषां च चन्द्रादि विमानवहनशीलानां आभियोगिकदेवानामिमे संख्यासंग्राहिके जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसत्के गाथे। -(सोलस देवसहस्सा वहंति चंदेसु चेव सूरेसु। अट्ठेव सहस्साइं एक्केक्कम्मी गहविमाणे ॥१॥ चत्तारि सहस्साइं णक्खत्तम्मि य वहंति एक्केक्के। दो चेव सहस्साइं तारा रूवेक्क-मेक्कंमि) ॥२॥ षोडशसहस्राणि वहन्ति चन्द्रेषु चैव सूर्येषु। अष्टौ च सहस्राणि एकं न्यूनं ग्रहविमानं ॥१॥ चत्वारि सहस्राणि नक्षत्रे च वहन्ति एकैकं। द्वे चैव सहस्रे तारारूपे एकैके ॥२॥ एतदेव स्पष्टयति भगवान्-'सोलसदेव साहस्सीओ परिवहंति' षोडश देवसहस्राणि परिवहन्ति चन्द्रविमानमिति ॥-'तं जहा-पुरच्छिमेणं सिंहरूवधारीणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, दाहिणेणं गयरूवधारीणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, पच्चत्थिमेणं वसभ-रूवधारीणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, उत्तरेणं तुरगरूवधारीणं चत्तारि देवसाह-स्सीओ परिवहंति' तद्यथा-पौरस्त्येन सिंहरूपधारिणि खलु चत्वारि देवसहस्राणि परि-वहन्ति, दक्षिणेन गजरूपधारीणि चत्वारि देवसहस्राणि परिवहन्ति, पाश्चात्येन वृषभरूप-धारीणि चत्वारि देवसहस्राणि परिवहन्ति, उत्तरेण तुरगरूपधारीणि चत्वारि देवसहस्राणि

या अन्य को ही हम समृद्ध है अतः सकल लोक प्रसिद्ध चंद्रादी के विमानों को वहन करते हैं इस प्रकार अपनी शक्ति विशेष को दिखलाने के लिये अपने को अधिक मानते हुवे उक्त प्रकारसे चंद्रादि के विभाग का वहन करते हैं। उन चंद्रादिके विमानको वहन करने वाले आभियोगिक देवों की ये संख्या बताने वाली जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति में कही हुई ये दो गाथायें है-

सोलस देव सहस्सा वहंति चंदेसु चेव सूरेसु।
अट्ठेव सहस्साइ एक्केक्कम्मी गहविमाणे ॥१॥
चत्तारि सहस्साइं णक्खत्तंमि य वहंति एक्केक्के।
दो चेव सहस्साइं तारारूवे क्कमेक्कंमि ॥२॥

सूर्य एवं चंद्र विमान को सोलह हजार देव वहन करते हैं। आठ हजार

સમૃદ્ધ છિએ તેથી સકલલોક પ્રસિદ્ધ ચંદ્રાદિના વિમાનોને વહન કરીએ છિએ આ પ્રમાણે પોતાની શક્તિ વિશેષ બતાવવા માટે પોતાને વધારે માનતા થઈને કહેલ પ્રકારથી ચંદ્રાદિના વિમાનનું વહન કરે છે. એ ચંદ્રાદિના વિમાનને વહન કરવાવાળા અભિયોગિક દેવોની સંખ્યા બતાવનારી જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ આ નીચે પ્રમાણેની બે ગાથાઓ છે.

सोलस देवसहस्सा वहंति चंदेसु चेव सूरेसु।
अट्ठेव सहस्साइ एक्केक्कम्मी गहविमाणे ॥१॥
चत्तारि सहस्साइं णक्खत्तंमि य वहंति इक्केक्के।
दो चेव सहस्साइं तारारूवेक्क मेक्कंमि ॥२॥

સૂર્ય અને ચંદ્ર વિમાનને સોળહજાર દેવો વહન કરે છે. આઠહજારમાં એક ઓછા

परिवहन्तीति सर्वसंग्रहेण षोडश देवसहस्राणि चन्द्रविमानं वहन्तीति सिद्ध्यति ॥ 'एवं सूरविमाणं पि' एवं सूर्यविमानमपि एवं-चन्द्रविमानवहनक्रमवद्देव-पूर्व-दक्षिण-पश्चिमोत्तर-क्रमेण चत्वारि चत्वारि देवसहस्राणि सर्वमिलित्वा षोडशदेवसहस्राणि सूर्यविमानमपि वहन्ति, सूर्यविमानवाहकान्यपि षोडश देवसहस्राणि सन्तीत्यवसेयानि सम्प्रति ग्रहविमानं

में एक न्यून ग्रह विमान को वहन करता है नक्षत्र विमान को चार हजार देव वहन करते हैं। तारा विमान को दो हजार देव वहन करते हैं। इसी को ही भगवान् स्पष्ट करते हैं-(सोलस देव साहस्सीओ परिवहंति) चंद्रविमान को सोलह हजार देव वहन करते हैं, (तं जहा-पुरच्छिमेणं सीहरूव-धारिणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, दाहिणेणं गयरूवधारिणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, पच्चत्थिमेणं वसभरूवधारीणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, उत्तरेणं तुरगरूवधारिणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति) जो इस प्रकार है-पूर्व दिशामें सिंह रूपधारी चार हजार देव वहन करते हैं, दक्षिण दिशा में गजरूप धारी चार हजार देव वहन करते हैं, वृषभ रूपधारी चार हजार देव पश्चिम दिशा में वहन करते हैं उत्तर दिशा में अश्वरूपधारी चार हजार देव वहन करते हैं, इस प्रकार सब का जोड करने से सोलह हजार देव चंद्रविमान को वहन करतें हैं यह सिद्ध हो जाता है।

(एवं सूरविमाणं वि) चंद्रविमान के वहन क्रमानुसार पूर्व दक्षिण, पश्चिम, उत्तर दिशा के क्रमसे चार चार हजार देव के क्रमसे सब का जोड सोलह हजार देव सूर्य विमान को वहन करते हैं यह निश्चित हो जाता है।

अब गृहविमान के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता गहवि-

---

देव ग्रहविमानने वहन छे. करे छे. नक्षत्र विमानने चारहजार देव वहन करे छे तारा विमानने बे हजार देवो वहन करे छे. आ विषयनेज भगवान् स्पष्ट करे छे.-(सोलस देव साहस्सीओ परिवहंति) चंद्र विमानने सोळहजार देवो वहन करे छे.-(तं जहा-पुरिच्छिमेणं सीहरूवधारिणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, दाहिणेणं गयरूवधारिणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति पच्चत्थिमेणं वसभरूवधारिणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, उत्तरेणं तुरगरूवधारिणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति) जे आ प्रमाणे छे. पूर्वदिशामां सिंहना रूप धारण करीने चारहजार देवो वहन करे छे. दक्षिण दिशामां गजना रूपो धारण करीने चारहजार देवो वहन करे छे. वृषभना रूपो धारण करीने चार हजार देवो पश्चिम दिशामां वहन करे छे. उत्तर दिशामां अश्वनारूपो धारण करीने चार हजार देवो वहन करे छे. आ रीते बधाने मेळववाथी सोळहजार देवो चंद्र विमाननुं वहन करे छे. तेम सिद्ध थाय छे.

(एवं सूरविमाणे वि) चंद्र विमानना क्रम प्रमाणे पूर्व, दक्षिण पश्चिम अने उत्तर दिशाना क्रम प्रमाणे चार चार हजार देवना क्रमथी बधा मळीने सोळहजार देवो सूर्य विमाननुं वहन करे छे तेम निश्चय थाय छे.

पृच्छति-'ता गहविमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति' तावत् ग्रहविमानं खलु कति देवसहस्राणि परिवहन्तीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता अट्ठ देवसाहस्सीओ परिवहंति' तावत् अष्टौ देवसहस्राणि परिवहन्ति। इत्येवं सामान्यमुत्तरं दत्त्वापि तत् क्रमं दर्शयति-'तं जहा पुरच्छिमेणं सिंहरूवधारीणं देवाणं दो देवसाहस्सीओ परिवहंति, एवं जाव उत्तरेणं तुरगरूवधारीणं' तद्यथा-पौरस्त्येन सिंहरूपधारिणी देवानां द्वे सहस्रे परिवहतः, एवं यावत् उत्तरेण तुरगरूपधारिणी खलु। अर्थात् पौरस्त्येन सिंहरूपधारिणी देवानां द्वे सहस्रे, दक्षिणेन गजरूपधारिणी देवानां द्वे सहस्रे चन्द्रविमानं परिवहतः, पाश्चात्येन वृषभरूपधारिणी देवानां द्वे सहस्रे परिवहतः, उत्तरेण च तुरगरूपधारिणी देवानां द्वे सहस्रे चन्द्रविमानं परिवहतः, इत्येवं अष्टौ देवसहस्राणि चन्द्रविमानं परिवहन्तीति सिध्यति ॥-अथ

माणेणं कइ देव साहस्सीओ परिवहंति) ग्रहविमान को कितने हजार देव वहन करते हैं? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता अट्ठदेवसाहस्सीओ परिवहंति) आठ हजार देव वहन करते हैं, इस प्रकार सामान्य रूप से उत्तर देकर उसका क्रम दिखलाते हैं-(तं जहा पुरच्छिमेणं सीहरूवधारिणं देवाणं दो देव साहस्सीओ परिवहंति, एवं जाव उत्तरेणं तुरगरूवधारीणं) जो इस प्रकार है-पूर्व दिशा में सिंह के रूप को धारण करने वाले दो हजार देव वहन करते हैं उसी प्रकार यावत् उत्तर दिशा में अश्व के रूप को धारण करने वाले दो हजार देव वहन करतें हैं, अर्थात् पूर्व दिशा में सिंह रूपधारी दो हजार देव, दक्षिण दिशामें गज रूपधारी दो हजार देव ग्रह विमान को वहन कहता हैं, पश्चिम दिशा में वृषभ रूपधारी दो हजार देव वहन करते हैं तथा उत्तर दिशा में अश्व रूपधारी दो

હવે ગ્રહ વિમાનના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता गहविमाणे णं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति) ગ્રહ વિમાનને કેટલા હજાર દેવો ખેંચે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता अट्ठ देवसाहस्सीओ परिवहंति) આઠહજાર દેવો વહન કરે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર કહીને તેનો ક્રમ બતાવે છે.-(तं जहा पुरच्छिमेणं सीहरूवधारिणं देवाणं दो देवसाहस्सीओ परिवहंति, एवं जाव उत्तरेणं तुरगरूवधारिणं) જે આ પ્રમાણે છે. પૂર્વદિશામાં સિંહના રૂપોને ધારણ કરીને બેહજાર દેવો વહન કરે છે. એજ પ્રમાણે યાવત્ ઉત્તર દિશામાં અશ્વ-ઘોડાના રૂપોને ધારણ કરીને બેહજાર દેવો વહન કરે છે. અર્થાત્ પૂર્વ દિશામાં સિંહરૂપ ધારી બેહજાર દેવ તથા દક્ષિણદિશામાં હાથીના રૂપોને ધારણ કરનારા બેહજાર દેવો ચંદ્ર વિમાનને વહન કરે છે. પશ્ચિમ દિશામાં બળદના રૂપો ધારણ કરનારા બેહજાર દેવો વહન કરે છે. તથા ઉત્તર દિશામાં ઘોડાના રૂપો ધારણ કરનારા બેહજાર દેવો ગ્રહ

नक्षत्र विमानाश्रयः प्रश्नः-'ता णक्खत्तविमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति ?' तावत् नक्षत्रविमानं खलु कति देवसहस्राणि परिवहन्ति ? ॥ इत्येवं गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह -'ता चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति' तावत् चत्वारि देव सहस्राणि परिवहन्ति ॥ इत्थं सामान्यमुत्तरं दत्वा पुनस्तदेव स्पष्टयति-'तं जहा-पुरच्छिमेणं सिंहरूवधारीणं देवाणं एक्का देवसाहस्सी परिवहइ, एवं जाव उत्तरेणं तुरगरूवधारीणं देवाणं' तद्यथा-पौरस्त्येन सिंहरूपधारि खलु देवानामेकं सहस्रं परिवहति, एवं यावत् उत्तरेण तुरगरूपधारि देवानाम् ॥ अर्थात् एवं-पूर्वोदितप्रकारेणैव पौरस्त्येन सिंहरूपधारि देवानामेकं सहस्रं नक्षत्रविमानं वहति, दक्षिणेन गजरूपधारि देवानामेकं सहस्रं नक्षत्रविमानं परिवहति, पाश्चात्येन वृषभरूपधारि देवानामेकं सहस्रं परिवहति, उत्तरेण तुरगरूपधारि देवानामेकं सहस्रं परि-

---

हजार देव ग्रहविमान को वहन करते हैं, इस प्रकार आठ हजार देव ग्रहविमान को वहन करतें हैं यह सिद्ध होता है,

अब नक्षत्र विमान के विषय में प्रश्न करते हैं-(ता णक्खत्तविमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति) नक्षत्र विमान को कितने हजार देव वहन करते हैं, इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति) नक्षत्र विमान को चार हजार देव वहन करते हैं। इस प्रकार सामान्य रूप से उत्तर देकर पुनः उस को स्पष्ट करते हैं-(तं जहा-पुरच्छिमेणं सीहरूवधारीणं देवाणं) जो इस प्रकार है-पूर्व दिशा में सिंह के रूप को धारण करने वाले एक हजार देव वहन करते हैं। इसी प्रकार यावत् उत्तर दिशा में अश्वरूपधारी एक हजार देव वहन करते हैं। अर्थात् पूर्व कथित प्रकार से पूर्व दिशा में सिंहरूपधारी एक हजार देव नक्षत्र विमान कों वहन करते हैं। दक्षिण दिशामें गजरूपधारी एक हजार

વિમાનનું વહન કરે છે. આ રીતે આઠહજાર દેવો ગ્રહ વિમાનનું વહન કરે છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે નક્ષત્ર વિમાનના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता णक्खत्तविमाणेणं कइ देव साहस्सीओ परिवहंति) નક્ષત્ર વિમાનનું કેટલા હજાર દેવો વહન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति) નક્ષત્ર વિમાનનું ચારહજાર દેવો વહન કરે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર કહીને ફરી તેને વિશેષ પ્રકારથી સ્પષ્ટ કરે છે.-(तं जहा पुरच्छिमेणं सीहरूवधारिणं देवाणं) જે આ પ્રમાણે છે. પૂર્વદિશામાં સિંહના રૂપોને ધારણ કરવાવાળા એક હજાર દેવો વહન કરે છે. એજ પ્રમાણે યાવત્ ઉત્તર દિશામાં અશ્વરૂપને ધારણ કરીને એક હજાર દેવો વહન કરે છે. અર્થાત્ પૂર્વકથિત પ્રકારથી પૂર્વદિશામાં સિંહરૂપ ધારી એક હજાર દેવો નક્ષત્ર વિમાનનું વહન કરે છે, દક્ષિણ દિશામાં હાથીના રૂપોને ધારણ કરનારા

वहति, इत्येवं सर्वमिलनेन चत्वारि देवसहस्राणि नक्षत्रविमानं परिवहन्तीति सिद्धयति ॥ अथ सम्प्रति ताराविमानाश्रयः प्रश्नः 'ता ताराविमाणे णं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति' तावत् ताराविमानं खलु कति देवसहस्राणि परिवहन्तीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह- 'ता दो देवसाहस्सीओ परिवहंति' तावत् द्वे देवसहस्रे परिवहतः, इत्येवं सामान्यमुत्तरं दत्वापि पुनस्तदेव स्पष्टयति-'तं जहा-पुरच्छिमेणं सिंहरूवधारीणं देवाणं पंचदेवसया परिवहंति, एवं जावुत्तरेणं तुरगरूवधारिणं' तद्यथा-पौरस्त्येन सिंहरूपधारीणां देवानां पञ्चशतानि परिवहन्ति, एवं यावत् उत्तरेण तुरगरूपधारीणां ॥ अर्थात् पौरस्त्येन सिंहरूपधारीणां देवानां पञ्चशतानि ताराविमानं परिवहन्ति, दक्षिणेन गजरूपधारीणां देवानां पञ्चशतानि ताराविमानं परिवहन्ति, पश्चिमेन वृषभरूपधारिणां देवानां पञ्चशतानि तारा-

देव नक्षत्र विमान को वहन करते हैं। पश्चिम दिशामें वृषभ के रूपधारी एक हजार देव नक्षत्र विमान को वहन करते हैं, तथा उत्तरदिशा में अश्व रूपधारी एक हजार देव वहन करते हैं, इस प्रकार सब का जोड चार हजार देव नक्षत्र विमान को वहन करते हैं यह सिद्ध होता है।

अब ताराविमान के विषय में प्रश्न करते हैं-(ता ताराविमाणे णं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति) श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं की ताराविमान को कितने हजार देव वहन करते हैं? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता दो देवसाहस्सीओ परिवहंति) दो हजार देव वहन करते हैं इस प्रकार सामान्य से कह कर पुनः उसको स्पष्ट करते हैं-(तं जहा पुरच्छिमेणं सीहरूवधारीणं देवाणं पंचसया परिवहंति एवं जावुत्तरेणं तुरगरूवधारीणं) पूर्व दिशा में सिंह के रूप को धारण करने वाले पांचसो देव तारा विमान को वहन करते हैं दक्षिण दिशा में गज-

એકહજાર દેવો નક્ષત્ર વિમાનનું વહન કરે છે. પશ્ચિમ દિશામાં બળદરૂપ ધારી એકહજાર દેવો નક્ષત્ર વિમાનનું વહન કરે છે તથા ઉત્તરદિશામાં અશ્વના રૂપોને ધારણ કરીને એકહજાર દેવો વહન કરે છે. આ રીતે બધાને મેળવાથી ચારહજાર દેવ નક્ષત્ર વિમાનનું વહન કરે છે. તે સિદ્ધ થાય છે.

હવે તારા વિમાનના સંબંધમા પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે.-(ता तारा विमाणेणं कइ देव साहस्सीओ परिवहंति) શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છેકે-તારા વિમાનનું કેટલા હજાર દેવો વહન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता दो देवसाहस्सीओ परिवहंति) બે હજાર દેવો વહન કરે છે. આ રીતે સામાન્ય પ્રકારથી ઉત્તર આપીને ફરીથી તેને વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે.-(तं जहा पुरच्छिमेणं सीहरूव धारीणं देवाणं पंचसया परिवहंति एवं जावुत्तरेणं तुरगरूवधारीणं) પૂર્વ દિશામાં સિંહના રૂપોને ધારણ કરવાવાળા પાંચસો દેવો તારા વિમાનનું વહન કરે છે. દક્ષિણ દિશામાં ગજના

विमानं परिवहन्ति, उत्तरेण तुरगरूपधारिणां देवानां पञ्चशतानि ताराविमानं परिवहन्तीत्येवं चन्द्रादीनां विमानवाहनानि प्रतिपादितानीति ॥ सू० ९४ ॥

अथ सम्प्रति चन्द्रादीनां मध्ये शीघ्रगति निरूपणविषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-'ता एएसि णं चंदिमित्यादि-

मूलम्-ता एएसि णं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं कयरे कयरेहिंतो सिग्घगई वा मंदगई ?, ता चंदोहिंतो सिग्घगइ सूरे सूरेहिंतो गहा सिग्घगई गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई, णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगइ, सव्वप्पगइ चंदा सव्वसिग्घगइ तारा। ता एएसि णं चंदिमसूरियगहगण णक्खत्ततारारूवाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पिड्डिया वा !, महड्डिया वा ताराहिंतो महिड्डिया णक्खत्ता णक्खत्तेहिंतो गहा महिड्डिया गहेहिंतो सूरा महिड्डिया सूरेहिंतो चंदा महिड्डिया, सव्वप्पड्डिया तारा सव्वमहिड्डिया चंदा ॥सू० ९५॥

छाया-तावत् एतेषां चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाणां कतरेभ्यः कतरेभ्यः शीघ्रगतयो वा मन्दगतयो वा !, तावत् चन्द्रेभ्यः सूर्याः शीघ्रगतयः, सूर्येभ्यो ग्रहाः शीघ्रगतयः, ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि, नक्षत्रेभ्यस्तारारूपाः, शीघ्रगतयः, सर्वाल्पगतयश्चन्द्राः सर्वशीघ्रगतयस्ताराः। तावत् एतेषां चन्द्र-सूर्य-ग्रहगण-नक्षत्र-तारारूपाणां कतरेभ्यः कतरेभ्यः अल्पर्द्धिका वा महर्द्धिका वा. ताराभ्यो महर्द्धिकानि नक्षत्राणि नक्षत्रेभ्यो महर्द्धिकाः ग्रहाः, ग्रहेभ्यः सूर्याः महर्द्धिकाः, सूर्येभ्यश्चन्द्राः महर्द्धिका सर्वाल्प ऋद्धयस्तारा सर्वमहर्द्धयश्चन्द्राः ॥ इति सूत्र-९५ ॥

टीका-चतुर्नवति तमे सूत्रे चन्द्रादीनां विमानसंस्थिति-तेषामायामादिकं-विमानाधिष्ठातारो देवाश्चेत्येतेषां विचारं कृत्वा सम्प्रत्यस्मिन् पञ्चनवतितमे सूत्रे चन्द्र-सूर्य-ग्रह-

---

रूपधारी पांचसो देव ताराविमान को वहन करते हैं, पश्चिम दिशा में वृषभ रूपधारी पांचसो देव तारा विमान को वहन करते हैं, एवं उत्तर दिशा में अश्वरूपधारी पांचसो देव तारा विमान को वहन करते हैं। इस प्रकार चन्द्रादि के विमानों के वाहकों को प्रतिपादित किया है ॥ सू० ९४ ॥

अब चंद्रादि के शीघ्रगति का निरूपण करने के लिये प्रश्नसूत्र कहते हैं-

---

રૂપોને ધારણ કરીને પાંચસો દેવો તારા વિમાનનું વહન કરે છે. અને ઉત્તરદિશામાં ઘોડાનારૂપોને ધારણ કરવાવાળા પાંચસો દેવો તારા વિમાનનું વહન કરે છે. આ પ્રમાણે ચંદ્રાદિના વિમાનોના વાહકો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥સૂ. ૯૪॥

હવે ચંદ્રાદિની શીઘ્ર ગતિનું નિરૂપણ કરવા માટે પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે. (તા એએસિણં

वहति, इत्येवं सर्वमिलनेन चत्वारि देवसहस्राणि नक्षत्रविमानं परिवहन्तीति सिद्धयति ॥ अथ सम्प्रति ताराविमानाश्रयः प्रश्नः 'ता ताराविमाणे णं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति' तावत् ताराविमानं खलु कति देवसहस्राणि परिवहन्तीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह- 'ता दो देवसाहस्सीओ परिवहंति' तावत् द्वे देवसहस्रे परिवहतः, इत्येवं सामान्यमुत्तरं दत्वापि पुनस्तदेव स्पष्टयति-'तं जहा-पुरच्छिमेणं सिंहरूवधारीणं देवाणं पंचदेवसया परिवहंति, एवं जावुत्तरेणं तुरगरूवधारिणं' तद्यथा-पौरस्त्येन सिंहरूपधारीणां देवानां पञ्चशतानि परिवहन्ति, एवं यावत् उत्तरेण तुरगरूपधारीणां ॥ अर्थात् पौरस्त्येन सिंहरूपधारीणां देवानां पञ्चशतानि ताराविमानं परिवहन्ति, दक्षिणेन गजरूपधारीणां देवानां पञ्चशतानि ताराविमानं परिवहन्ति, पश्चिमेन वृषभरूपधारिणां देवानां पञ्चशतानि तारा-

---

देव नक्षत्र विमान को वहन करते हैं। पश्चिम दिशामें वृषभ के रूपधारी एक हजार देव नक्षत्र विमान को वहन करते हैं, तथा उत्तरदिशा में अश्व रूपधारी एक हजार देव वहन करते हैं, इस प्रकार सब का जोड चार हजार देव नक्षत्र विमान को वहन करते हैं यह सिद्ध होता है।

अब ताराविमान के विषय में प्रश्न करते हैं-(ता ताराविमाणे णं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति) श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं की ताराविमान को कितने हजार देव वहन करते हैं? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता दो देवसाहस्सीओ परिवहंति) दो हजार देव वहन करते हैं इस प्रकार सामान्य से कह कर पुनः उसको स्पष्ट करते हैं-(तं जहा पुरच्छिमेणं सीहरूवधारीणं देवाणं पंचसया परिवहंति एवं जावुत्तरेणं तुरगरूवधारीणं) पूर्व दिशा में सिंह के रूप को धारण करने वाले पांचसो देव तारा विमान को वहन करते हैं दक्षिण दिशा में गज-

---

એકહજાર દેવો નક્ષત્ર વિમાનનું વહન કરે છે. પશ્ચિમ દિશામાં બળદરૂપ ધારી એકહજાર દેવો નક્ષત્ર વિમાનનું વહન કરે છે તથા ઉત્તરદિશામાં અશ્વના રૂપોને ધારણ કરીને એકહજાર દેવો વહન કરે છે. આ રીતે બધાને મેળવાથી ચારહજાર દેવ નક્ષત્ર વિમાનનું વહન કરે છે. તે સિદ્ધ થાય છે.

હવે તારા વિમાનના સંબંધમા પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે.-(ता तारा विमाणेणं कइ देव साहस्सीओ परिवहंति) શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છેકે-તારા વિમાનનું કેટલા હજાર દેવો વહન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता दो देवसाहस्सीओ परिवहंति) બે હજાર દેવો વહન કરે છે. આ રીતે સામાન્ય પ્રકારથી ઉત્તર આપીને ફરીથી તેને વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે.-(तं जहा पुरच्छिमेणं सीहरूव धारीणं देवाणं पंचसया परिवहंति एवं जावुत्तरेणं तुरगरूवधारीणं) પૂર્વ દિશામાં સિંહના રૂપોને ધારણ કરવાવાળા પાંચસો દેવો તારા વિમાનનું વહન કરે છે. દક્ષિણ દિશામાં ગજના

विमानं परिवहन्ति, उत्तरेण तुरगरूपधारिणां देवानां पञ्चशतानि ताराविमानं परिवहन्तीत्येवं चन्द्रादीनां विमानवाहनानि प्रतिपादितानीति ॥ सू० ९४ ॥

अथ सम्प्रति चन्द्रादीनां मध्ये शीघ्रगति निरूपणविषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-'ता एएसि णं चंदिमित्यादि-

मूलम्-ता एएसि णं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं कयरे कयरेहिंतो सिग्घगई वा मंदगई ?, ता चंदेहिंतो सिग्घगइ सूरे सूरेहिंतो गहा सिग्घगई गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई, णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगइ, सव्वप्पगइ चंदा सव्वसिग्घगइ तारा। ता एएसि णं चंदिमसूरियगहगण णक्खत्तारारूवाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पिड्ढिया वा !, महड्ढिया वा ताराहिंतो महिड्ढिया णक्खत्ता णक्खत्तेहिंतो गहा महिड्ढिया गहेहिंतो सूरा महिड्ढिया सूरेहिंतो चंदा महिड्ढिया, सव्वप्पड्ढिया तारा सव्वमहिड्ढिया चंदा ॥सू० ९५॥

छाया-तावत् एतेषां चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाणां कतरेभ्यः कतरेभ्यः शीघ्रगतयो वा मन्दगतयो वा !, तावत् चन्द्रेभ्यः सूर्याः शीघ्रगतयः, सूर्येभ्यो ग्रहाः शीघ्रगतयः, ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि, नक्षत्रेभ्यस्तारारूपाः, शीघ्रगतयः, सर्वाल्पगतयश्चन्द्राः सर्वशीघ्रगतयस्ताराः। तावत् एतेषां चन्द्र-सूर्य-ग्रहगण-नक्षत्र-तारारूपाणां कतरेभ्यः कतरेभ्यः अल्पर्द्धिका वा महर्द्धिका वा. ताराभ्यो महर्द्धिकानि नक्षत्राणि नक्षत्रेभ्यो महर्द्धिकाः ग्रहाः, ग्रहेभ्यः सूर्याः महर्द्धिकाः, सूर्येभ्यश्चन्द्राः महर्द्धिका सर्वाल्प ऋद्धयस्तारा सर्वमहर्द्धयश्चन्द्राः ॥ इति सूत्र-९५ ॥

टीका-चतुर्नवति तमे सूत्रे चन्द्रादीनां विमानसंस्थिति-तेषामायामादिकं-विमानाधिष्ठातारो देवाश्चेत्येतेषां विचारं कृत्वा सम्प्रत्यस्मिन् पञ्चनवतितमे सूत्रे चन्द्र-सूर्य-ग्रह-

---

रूपधारी पांचसो देव ताराविमान को वहन करते हैं, पश्चिम दिशा में वृषभ रूपधारी पांचसो देव तारा विमान को वहन करते हैं, एवं उत्तर दिशा में अश्वरूपधारी पांचसो देव तारा विमान को वहन करते हैं। इस प्रकार चन्द्रादिके विमानों के वाहकों को प्रतिपादित किया है ॥ सू० ९४ ॥

अब चंद्रादि के शीघ्रगति का निरूपण करने के लिये प्रश्नसूत्र कहते हैं-

---

રૂપોને ધારણ કરીને પાંચસો દેવો તારા વિમાનનું વહન કરે છે. અને ઉત્તરદિશામાં ઘોડાનારૂપોને ધારણ કરવાવાળા પાંચસો દેવો તારા વિમાનનું વહન કરે છે. આ પ્રમાણે ચંદ્રાદિના વિમાનોના વાહકો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥સૂ. ૯૪॥

હવે ચંદ્રાદિની શીઘ્ર ગતિનું નિરૂપણ કરવા માટે પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે. (ता एएसिणं

नक्षत्रताराणां शीघ्रमन्दगतिविषयकं, ऋद्धिविषयकं विचारं च विवृण्वन्–'ता एएसि णं' इत्यादिना प्रश्नोत्तरसूत्रमाह–'ता एएसि णं चंदिमसूरियगहगणनक्खत्ततारारूवाणं कयरे कयरेहिंतो सिग्घगई वा मंदगई वा' तावत् एतेषां चन्द्र–सूर्य–ग्रह–नक्षत्र–तारारूपाणां मध्ये कतरेभ्यः कतरेभ्यः शीघ्रगतयो वा मन्दगतयो वा !, आपेक्षिकगतिविचारे केभ्यः केभ्यः के के शीघ्रगतयः, के के वा मन्दगतय इति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता चंदेहिंतो सूरा सिग्घगई–सूरेहिंतो सिग्घगई गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई णक्खत्ते हिंतो तारा सिग्घगई, सवप्पगई चंदा सव्वसिग्घगई तारा'

(ता एएसि णं चंदिम) इत्यादि

टीकार्थ–चौराणवें सूत्र में चंद्रादि के विमान की संस्थिति एवं उनका आयामादि तथा विमान के अधिष्ठाता देव संबंधी विचारणा करके अब इस पंचाणवें सूत्र में चंद्र–सूर्य, गृह, नक्षत्र एवं ताराओं के शीघ्रमंद गति विषयक एवं उनकी ऋद्धि के विषय में विचार प्रगट करने के उद्देश्य से (ता एएसि णं) इत्यादि प्रश्नोर सूत्र कहते हैं–श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता एएसि णं चंदिमसूरियगहणक्खत्ततारारूवाणं कयरे कयरेहिंतो सिग्घगई वा मंदगई वा), ये चंद्र सूर्य, ग्रह, नक्षत्र तथा ताराओं में कौन किस से शीघ्रगमन वाले हैं। कौन किससे मन्दगति वाले होते हैं अर्थात् अपेक्षित गति विचारणा में कौन किससे शीघ्रगमन वाले हैं। तथा कौन किससे मंद गमनवाले हैं सो हे भगवन् ! आप कहिए इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता चंदेहिंतो सूरा सिग्घगई, सूरेहिंतो गहा सिग्घगई गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई, णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई सव्वप्पगई

चंदिम) ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ-ચોરાણુમા સૂત્રમાં ચંદ્રાદિના વિમાનની સંસ્થિતિ અને તેના આયામાદિ તથા વિમાનના અધિષ્ઠાતાદેવ સંબંધી વિચારણા કરીને હવે આ પંચાણુમા સૂત્રમાં ચંદ્ર-સૂર્યગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓના શીઘ્રમંદ ગતિ સંબંધી તથા તેમની ઋદ્ધિના સંબંધમાં વિચાર પ્રગટ કરવાના ઉદ્દેશથી (ता एएसि णं चंदिमसूरियगह णक्खत्ततारारूवाणं कयरे कयरेहिंतो सिग्घगई वा मंदगई वा) આ ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓમાં કોણ કોનાથી શીઘ્ર ગતિવાળા છે? કોણ કોનાથી મંદ ગતિવાળા છે? અર્થાત્ અપેક્ષિત ગતિ વિચારણામાં કોણ કોનાથી શીઘ્રગમનવાળા છે, તથા કોણ કોનાથી મંદગમનવાળા છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે.-(ता चंदेहिंतो सूरा सिग्घगई सूरेहिंतो गहा सिग्घगई, गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई, णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई, सव्वप्पगई चंदा सव्व सिग्घगई तारा) જંબૂદ્વીપમાં

तावत् चन्द्रेभ्यः सूर्याः शीघ्रगतयः, सूर्येभ्यो ग्रहाः शीघ्रगतयः ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि, नक्षत्रेभ्यस्ताराः शीघ्रगतयः ॥–तावदिति पूर्ववत् जम्बूद्वीपे चन्द्र–सूर्य–ग्रह–नक्षत्र–ताराणां स्थितिनिवेशवशेन चन्द्रेभ्यः शीघ्रगतयः सूर्याः सन्ति, सूर्येभ्योऽपि शीघ्रगतयो ग्रहाः भवन्ति, ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि, नक्षत्रेभ्योऽपि शीघ्रगतयस्तारा इत्येवं क्रमेण कक्षायाः स्थिति क्रमेण सर्वादिमस्थित्या सर्वाल्पगतयश्चन्द्राः सन्ति, तथा च सर्वान्तिमस्थित्या सर्वेभ्यः शीघ्रगतयस्ताराः सन्तीत्यर्थ अतएव सिद्ध्यन्तीति भगवतः समुत्तरवाक्यम् ॥–सम्प्रत्येतेषामेव ऋद्धिविषयकः प्रश्नः–'ता एएसि णं चंदिमसूरिय गह–गण–णक्खत्त–तारा रूवाणं कयरे–कयरेहिंतो अप्पिड्ढिया वा महिड्ढिया वा !,' तावत् एतेषां चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रताराऱूपाणां कतरेभ्यः कतरेभ्यः अल्पर्द्धिकाः वा महर्द्धिकाः वा ?' तावदिति पूर्ववत् एतेषां चन्द्रादीनां मध्ये कतरेभ्यः आपेक्षिकक्रमेण के अल्पर्द्धिकाः–अल्पसमृद्धयः के वा महर्द्धिकाः ?–अधिकसमृद्धयः सन्तीति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्तयो भगवानाह–'ता ताराहिंतो महड्ढिया णक्खत्ता णक्खत्ते हिंतो महड्ढिया गहा गहे

चंदा सव्वसिग्घगई तारा) जम्बूद्वीप में चंद्र, सूर्य, ग्रह नक्षत्र एवं ताराओं के स्थिति निवेशवशात् चंद्र से सूर्य शीघ्रगमन वाला होता है, सूर्य से शीघ्रगति वले ग्रह होते हैं, ग्रहों से नक्षत्र शीघ्र गमनवाले हैं एवं नक्षत्रों से ताराएं शीघ्रगति वाले होते हैं। इस प्रकार के क्रम से सर्व से आदि स्थितिवाला चंद्र सर्व से अल्प गतिवाला है। तथा सब से अंतिम स्थितिवाले तारागण सब से शीघ्रगति वाले होते हैं।

अब इनकी ऋद्धि के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं–(ता एएसि णं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्त तारारूवाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पिड्ढिया वा महिड्ढिया वा) इन चंद्रादिकों में आपेक्षित क्रमसे कौन किससे अल्प ऋद्धिवाले है एवं कौन किससे महा ऋद्धिवाले अर्थात् अधिक समृद्धि शाली होते हैं? सो हे भगवान् मुझे कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर

ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓની સ્થિતિ વિશેષવશાત્ ચંદ્રથી સૂર્ય શીઘ્રગમનવાળા હોય છે. સૂર્યથી શીઘ્ર ગતિવાળા ગ્રહો હોય છે. ગ્રહોથી નક્ષત્રો શીઘ્ર ગમનવાળા હોય છે. અને નક્ષત્રોથી તારાઓ શીઘ્રગતિવાળા હોય છે. આ પ્રકારના ક્રમથી સૌથી આદિ સ્થિતિવાળો ચંદ્ર સૌથી અલ્પ ગતિવાળો છે તથા સૌથી અંતિમ સ્થિતિવાળા તારા ગણુ સૌથી સીઘ્ર ગતિવાળા હોય છે.

હવે તેમની ઋદ્ધિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता एएसिणं चंदिमसूरियंगहगणणक्खत्ततारारूवाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पड्ढियावा महिड्ढियावा) આ ચંદ્રાદિકોમાં અપેક્ષિત ક્રમથી કોણુ કોનાથી અલ્પઋદ્ધિવાળા હોય છે? અને કોણુ કોનાથી મહાઋદ્ધિવાળા હોય છે? અર્થાત્ અધિક સમૃદ્ધિશાલી હોય છે? તે હે ભગવન્ મને કહો.

हिंतो सूरा महड्ढिया सूरेहिंतो चंदा महड्ढिया, सव्वप्पड्ढिया तारा सव्वमहिड्ढिया चंदा' तावत् ताराभ्यो महर्द्धिकानि नक्षत्राणि, नक्षत्रेभ्यो ग्रहाः महर्द्धिका, ग्रहेभ्यः सूर्या महर्द्धिकाः, सूर्येभ्यश्चन्द्राः महर्द्धिकाः, सर्वाल्पर्द्धिकास्ताराः सर्वमहर्द्धिकाश्चन्द्राः ॥ तावत् इति पूर्ववत् समृद्धिविषये खलु उत्क्रमस्थितयः सन्ति-यथा सर्वेभ्योऽल्पसमृद्धिवत्यस्ताराः सन्ति-तारा पुञ्जे सर्वाल्पर्द्धिकाः समृद्धयः सन्ति, तदपेक्षया अधिक समृद्धयो नक्षत्रसमूहेषु, ततोऽप्य-धिकसमृद्धयो ग्रहगणेषु, ततोऽप्यधिकसमृद्धयः सूर्येषु ततोऽप्यधिकसमृद्धयः, चन्द्रेषु । एतेनेत्थं सिद्धयति यत् सर्वापेक्षया अल्प समृद्धिवत्यस्ताराः सन्ति, तथा च सर्वाधिक समृ-द्धयश्चन्द्राः सन्तीति स्वशिष्येभ्य उपदिशेदिति ॥ सू० ९५ ॥

अथ ताराविमानान्तरविषयं निरूपयति ।

मूलम्-ता जंबुद्दीवेणं दीवे तारारूवस्स य तारारूवस्स य एस णं केवइए अबाधाए अंतरे पण्णत्ते, ता दुविहे अंतरे पण्णत्ते, तं जहा-वाघातिमे य णिव्वाघातिमे य, तत्थ णं जे से वाघातिमे से णं जहण्णेणं दोण्णि बावट्ठे जोयणसए उक्कोसेणं बारस जोयणसहस्साइं दोण्णि बायाले जोयणसए तारारूवस्स तारारूवस्स य अबाधाए अंतरे पण्णत्ते, तत्थ

उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता ताराहिंतो महड्ढिया णक्खत्ता, णक्खत्ते-हिंतो महड्ढिया गहा, गहेहिंतो सूरा महड्ढिया सूरेहिंतो चंदा महड्ढिया सव्वप्पड्ढिया तारा सव्वमहड्ढिया चंदा) श्रीभगवान् कहते हैं कि समृद्धि के बारे में उत्क्रम स्थिति होती है-जैसे की सब से अल्प समृद्धिवाले तारागण होते है, उनसे अधिक समृद्धिवाले नक्षत्र समूह होते हैं, नक्षत्रों से अधिक समृद्धि-वाले ग्रहगण होते हैं। उनसे अधिक समृद्धिवाला सूर्य होता है एवं सूर्य से अधिक समृद्धि वाला चंद्र होता है। इससे यह सिद्ध होता है की सब से अल्प समृद्धिवाले तारागण होते हैं, एवं सब से अधिक समृद्धिवाला चंद्र होता है, ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें ॥ सू० ९५ ॥

આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता ताराहिंतो महड्ढिया णक्खत्ता णक्खत्तेहिंतो महड्ढिया गहा, गहेहिंतो सूरा महड्ढिया सूरेहिंतो चंदा महड्ढिया सव्वप्पड्ढिया तारा सव्वमहड्ढिया चंदा) શ્રીભગવાન્ કહે છે કે સમૃદ્ધિના સંબંધમાં ઉલ્ટી સ્થિતિ હોય છે. જેમકે સૌથી અલ્પ સમૃદ્ધિવાળા તારાગણ હોય છે. તેનાથી અધિક સમૃદ્ધિવાળા નક્ષત્ર હોય છે. નક્ષત્રોથી અધિક સમૃદ્ધિવાળા ગ્રહગણ હોય છે. તેનાથી વધારે સમૃદ્ધિશાલી સૂર્ય હોય છે. અને સૂર્યથી પણ અધિક સમૃદ્ધિશાલી ચંદ્ર હોય છે. આથી એ સિદ્ધ થાય છેકે-સૌથી ઓછી સમૃદ્ધિવાળા તારાગણ હોય છે. અને સૌથી અધિકસમૃદ્ધિશાલી ચંદ્ર હોય છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. ॥સૂ. ૯૫॥

जे से णिव्वाघातिमे से जहण्णेणं पंचधणुसयाइं उक्कोसेणं अद्धजोयणं तारारूवस्स तारारूवस्स य अबाहाए अंतरे पण्णत्ते ॥सू० ९६॥

छाया-तावत् जम्बूद्वीपे, खलु द्वीपे, तारारूपस्य च तारारूपस्य एतत् खलु कियत्या अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तं । तावत् द्विविधं अन्तरं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-व्याघातिमं च निर्व्याघातिमं च, तत्र खलु यत् तत् व्याघातिमं तत् खलु जघन्येन द्वे द्वाषष्ठी योजनशते, उत्कर्षेण द्वादश-योजनसहस्राणि द्वे द्वाचत्वारिंशे योजनशते तारारूपस्य तारारूपस्य च अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तं, तत्र यत् तत् निर्व्याघातिमं तत् जघन्येन पञ्चधनुशतानि उत्कर्षेण अर्द्धयोजनं तारा-रूपस्य तारारूपस्य अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् ॥सू० ९६॥

टीका-पञ्च नवतितमे सूत्रे चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाणां शीघ्रमन्दगतिविषयकं विचारं विविच्य सम्प्रत्यस्मिन् षण्णवतितमे सूत्रे ताराविमानान्तरविषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह- 'ता जंबुद्दीवे णं दीवे तारारूवस्स य २ एस णं केवइए अबाधाए अंतरे पण्णत्ते' तावत् जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे तारारूपस्य तारारूपस्य च एतत् खलु कियत्या अबाधया अन्तरं प्रज्ञ-प्तम् ! ॥ तावदिति-पूर्ववत् जम्बूद्वीपमध्ये विचरतस्तारारूपविमानस्य कियदन्तरं निर्बाधकं कियच्च बाधकमन्तरं पततीति कथयभगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता दुविहे

अब तारा विमान के अन्तर का कथन करते हैं-

टीकार्थ-पंचाणवें सूत्र में चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं ताराओं की शीघ्र मंद गति के विषय में विचार प्रदर्शित किया है। अब इस छियाणवें सूत्र में ताराविमान के अनन्तर विषय संबंधी श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता जंबुद्दीवे णं दीवे तारारूवस्स य एस णं केवइए अबाधाए अंतरे पण्णत्ते ?) जंबू-द्वीप में विचरण करते हुवे तारारूप विमान अबाधा से कितना अंतर में होता है ? तथा बाधक अर्थात् व्यवधान वाला अंतर कितना पडता है ? सो हे भग-वन् आप कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता दुविहे अंतरे पण्णत्ते, तं जहा वाघातिमे य

હવે તારા વિમાનના અનન્તરનું કથન કરવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-પંચાણુમા સૂત્રમાં ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાઓની શીઘ્રમંદ ગતિના વિષયમાં વિચાર પ્રદર્શિત કરવામાં આવેલ છે. હવે આ છન્નુમા સૂત્રમાં તારા વિમાનોની પછીના વિષય સંબંધી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता जंबुद्दीवेणं दीवे तारारूवस्स य एस णं केवइए अबाधाए अंतरे पण्णत्ते) જંબૂદ્વીપમાં વિચરણ કરતા તારારૂપ વિમાન અબાધાથી કેટલા અંતરથી હોય છે? તથા બાધક વ્યવધાન સહિતનું કેટલું અંતર હોય છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता दुविहे अंतरे पण्णत्ते तं जहा वाघातिमे य निव्वाघातिमे य) તારા

षष्टी-द्वाषष्ट्यधिके-२६२ एतच्च निषधकूटादिकमपेक्ष्य वेदितव्यं, यथात्र स्वभावतो निषध-पर्वतोऽत्युच्चैश्चत्वारि योजनशतानि तस्योपरि च पञ्च योजनशतोच्चानि कूटानि, तानि च मूले पञ्चयोजनशतानि आयामविष्कम्भाभ्यां मध्ये त्रीणि योजनशतानि तस्योपरि च पञ्च सप्तत्यधिकानि अर्द्धतृतीये द्वे योजनशते, एतेषां चोपरितनभागसमश्रेणिप्रदेशे तथा जगत् स्वभाव्यात् अष्टौ योजनानि उभयतोऽबाधया कृत्वा ताराविमानानि परिभ्रमन्ति, ततो जघन्येन व्याघातिममन्तरं द्वे योजनशते द्वाषष्ट्यधिके २६२ भवतः । उत्कर्षतश्च द्वादश योजनसहस्राणि द्वे योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके (१२२४२) इति भवति । एतच्च मेरूमपेक्ष्य वेदितव्यं, तथाहि-मेरौ दशयोजनसहस्राणि मेरोश्चोभयतोऽबाधया एकादश योजनशतानि एकविंशत्यधिकानि (११२१) । ततः सर्वसंख्या मिलनेन मूलोक्तानि योजनानि सिद्धयन्ति यथा-द्वादशयोजनसहस्राणि द्वे च योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके (१२-२४२) इति । अथ निर्व्याघातिममन्तरं कथयति-'तत्थ जे से णिव्वाघातिमे से जहण्णेणं पंच धनुःसयाइं उक्कोसेणं अद्धजोयणं तारारूवस्स तारारूवस्स य अबाधाए अंतरे पण्णत्ते'

अंतरे पण्णत्ते, तं जहा-वाघातिमे य णिव्वाघातिमे य' तावत् द्विविधं अन्तरं प्रज्ञप्तं, तद्यथा व्याघातिमं च निर्व्याघातिमं च ॥-तावदिति पूर्ववत्, तारारूपस्य विमानस्यान्तरं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तत्रैकमन्तरं व्याघातिमाख्यं व्याहननं व्याघातः-पर्वतादिस्खलनं तेन निर्वृत्तं यत् तत् व्याघातिमं अन्तरमुच्यते। तथा निर्व्याघातिमं-व्याघातिमान्निर्गतं-स्वाभाविकमित्यर्थः॥ अथ अन्तरद्वयसंख्यां प्रतिपादयति-'तत्थ णं जे से वाघातिमे से णं जहण्णेणं दोण्णि-बावट्ठे जोयणसए उक्कोसेणं बारस जोयणसहस्साइं दोण्णिबायाले जोयणसए ताराख्वस्स तारारूवस्स य अबाधाए अंतरे पण्णत्ते' तत्र खलु यत् तत् व्याघातिमं तत् खलु जघन्येन द्वे द्वाषष्टि योजनशते उत्कर्षेण द्वादशयोजनसहस्राणि द्वे द्वाचत्वारिंशते योजनशते तारारूपस्य तारारूपस्य च अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् ॥ तत्र-अन्तरविचारे खल्विति वाक्यालंकारे यत् व्याघातिमं-पर्वतादिस्खलनसहितमन्तरं किल तत् जघन्येन-अल्पतरेण द्वे योजनशते द्वा-

---

णिव्वाघातिमेय) तारारूप विमान का अंतर दो प्रकार का कहा है। पर्वतादि से स्खलन को व्याघात कहते हैं उस प्रकार का व्याघात जिस में हो वह व्याघातिम अंतर कहा जाता है तथा दूसरा व्याघात रहित अर्थात् स्वाभाविक इस प्रकार दो प्रकार का अंतर कहा है।

अब दोनों प्रकार के अंतरों की संख्या भेद का प्रतिपादन करते हैं-(तत्थ जे से वाघातिमे से णं जहण्णे णं दोण्णि बावट्ठे जोयणसए उक्कोसेणं बारस जोयणसह-स्साइं दोण्णिबायाले जोयणसए ताराख्वस्स य अबाधाए अंतरे पण्णत्ते) अंतर की विचारणा में जो व्याघातिम अर्थात् पर्वतादि से स्खलन वाला अंतर है वह जघन्य से दो सो बासठ २६२। योजन होता है। यह निषध कूट की अपेक्षा से कहा जानना चाहिये। जैसे यहां पर निषध पर्वत स्वभाव से ही सब से अति ऊंचा अर्थात् चारसो योजन की ऊंचाई वाला है। उसके ऊपर पांचसो योजन की

રૂપ વિમાનનું અંતર બે પ્રકારથી પ્રજ્ઞપ્ત કરેલ છે. તેમાં એક પ્રકારનું વ્યાઘાતિમ અંતર કહ્યું છે. પર્વત વિગેરેથી પડવું તેને વ્યાઘાત કહે છે. એ પ્રકારથી વ્યાઘાત જેમાં હોય તે વ્યાઘાતિમ અંતર કહેવાય છે. તથા બીજુ વ્યાઘાત વિનાનું અર્થાત્ સ્વાભાવિક આ રીતે બે પ્રકારનું અંતર કહ્યું છે.

હવે બન્ને પ્રકારના અંતરોની સંખ્યા ભેદનું પ્રતિપાદન કરે છે. (तत्थ जे से वाघातिमे से णं जहण्णेणं दोण्णि बावट्ठे जोयणसए उक्कोसेणं बारस जोयणसहस्साइं दोण्णि बायाले अबाधाए उक्कोसेणं बारस जोयणसहस्साइं दोण्णि य बायाले जोयणसए ताराख्वस्स य अबाधाए अंतरे पण्णत्ते) અંતરની વિચારણામાં જે વ્યાઘાતિમ અર્થાત્ પર્વતાદિથી પડવારૂપ અંતર જઘન્યથી બસોબાસઠ ૨૬૨) યોજનનું હોય છે. આ નિષધ કૂટની અપેક્ષાથી કહ્યું છે તેમ સમજવું. જેમ અહીં નિષધ પર્વત સ્વભાવથીજ સૌથી ઘણો ઉંચો અર્થાત્ ચારસો યોજનની ઉંચાઈવાળો છે. તેની ઉપર પાંચસો યોજનની ઉંચાઈવાળા કૂટ-શિખર છે. એ કૂટો મૂળ ભાગમાં પાંચસો

षष्टी–द्वाषष्टयधिके–२६२ एतच्च निषधकूटादिकमपेक्ष्य वेदितव्यं, यथात्र स्वभावतो निषध-पर्वतोऽत्युच्चैश्चत्वारि योजनशतानि तस्योपरि च पञ्च योजनशतोच्चानि कूटानि, तानि च मूले पञ्चयोजनशतानि आयामविष्कम्भाभ्यां मध्ये त्रीणि योजनशतानि तस्योपरि च पञ्च सप्तत्यधिकानि अर्द्धतृतीये द्वे योजनशते, एतेषां चोपरितनभागसमश्रेणिप्रदेशे तथा जगत् स्वभाव्यात् अष्टौ योजनानि उभयतोऽवाधया कृत्वा ताराविमानानि परिभ्रमन्ति, ततो जघन्येन व्याघातिममन्तरं द्वे योजनशते द्वाषष्टयधिके २६२ भवतः। उत्कर्षतश्च द्वादश योजनसहस्राणि द्वे योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके (१२२४२) इति भवति। एतच्च मेरूमपेक्ष्य वेदितव्यं, तथाहि–मेरौ दशयोजनसहस्राणि मेरोश्चोभयतोऽवाधया एकादश योजनशतानि एकविंशत्यधिकानि (११२१)। ततः सर्वसंख्या मिलनेन मूलोक्तानि योजनानि सिद्धयन्ति यथा–द्वादशयोजनसहस्राणि द्वे च योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके (१२-२४२) इति। अथ निर्व्याघातिममन्तरं कथयति–'तत्थ जे से णिव्वाघातिमे से जहण्णेणं पंच धनुःसयाइं उक्कोसेणं अद्धजोयणं तारारूवस्स तारारूवस्स य अवाधाए अंतरे पण्णत्ते'

ऊंचाई वाला कूट–शिखर है वे कूट मूल भाग में पांचसो योजन का आयाम-विष्कंभ वाला कहा है। मध्य भाग में तीनसो योजन का तथा उसके ऊपर में तीनसो सतावन योजन उसके ऊपर के समश्रेणी वाले प्रदेश में तथाप्रकार के जगत् स्वभाव से दोनों तरफ आठ योजन का अबाधा से अंतर करके तारा विमान भ्रमण करता है। जघन्य से व्याघातिम अंतर दो सो बासठ (२६२) योजन का होता है, यह कथन मेरु की अपेक्षा से कहा गया जानना चाहिये, जैसे की मेरु की ऊंचाई दस हजार योजन, मेरु के दोनों तरफ अबाधा से ग्यारहसो इकीस योजन (११२१) इस प्रकार सर्व संख्या को जोडने से मूलोक्त योजन प्रमाण सिद्ध होता है। जैसे की–बारह हजार दो सो बयालीस योजन (१२२४२)

अब निर्व्याघातिम अंतर का कथन करते हैं–(तत्थ जे से णिव्वाघातिमे

યોજનના આયામ વિષ્કંભવાળા કહ્યા છે. મધ્યભાગમાં ત્રણુસો યોજનના તથા તેની ઉપરના ભાગમાં ત્રણુસો સત્તાવન યોજન યથા તેની ઉપરના સમશ્રેણીવાળા પ્રદેશમાં તે રીતના જગત્સ્વભાવથી બન્ને તરફ આઠ યોજન અબાધાથી અંતર કરીને તારા વિમાન ભ્રમણ કરે છે. જઘન્યથી વ્યાઘાતિમ અંતર બસોબાસઠ (૨૬૨) યોજનનું થાય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી બારહજાર બસોબેંતાલીસ યોજન (૧૨૨૪૨) થાય છે. આ કથન મેરૂની અપેક્ષાથી કહેલ છે. તેમ સમજવું. જેમકે–મેરૂની ઉંચાઇ દસહજાર યોજનની છે મેરૂની બન્ને બાજુ અબાધાથી અગ્યારસો એકવીસ યોજન થાય છે. (૧૧૨૧) આ રીતે બધી સંખ્યાને મેળવવાથી મૂલમાં કહેલ યોજન પ્રમાણુ સિદ્ધ થાય છે. જે આ રીતે બાર હજાર બસો બેંતાલીસ યોજન (૧૨૨૪૨) થાય છે.

હવે નિર્વ્યાઘાતિમ અંતરનું કથન કરે છે–(तत्थ जे से णिव्वाघातिमे से जहण्णेणं

सु० १०८

तत्र यत् तत् निर्व्याघातिमं तत् जघन्येन पञ्चधनुः शतानि उत्कर्षेण अर्द्धयोजनं तारारूपस्य तारारूपस्य च अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् ॥–तत्र–अन्तरविचारे यत् तत् निर्व्याघातिममन्तरं–स्वाभाविकमन्तरं तत् जघन्येन–उत्कृष्टतरत्वेन केवलं पञ्चधनुः शतानि भवन्ति उत्कर्षेण च–अत्यधिकेन च केवलं अर्द्धयोजनपरिमितमेव भवतीति वेदितव्यम् । एवमत्र तारारूपस्य विमानस्याल्पमधिकं चान्तरं प्रतिपादितमित्यवगन्तव्यमिति ॥सू० ९६॥

अग्रमहिषी विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह–

मूलम्–"ता चंदस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ ! ता चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तं जहा–चंदप्पभा दोसिणाभा अच्चिमाली पभंकरा, तत्थ णं एगमेगाए देवीए चत्तारि देवी साहस्सी परियारो पण्णत्तो पभू णं ततो एगमेगा देवी अण्णाइं चत्तारि देवी सहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए । एवामेव सपुव्वावरेणं सोलसदेवी सहस्सा, सेत्तं तुडिए, ता पभू णं चंदे जोइसिंदे जोइसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए तुडिएणं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए !, ता चंदस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरण्णो चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए माणवएसु चेतियखंभेसु वइरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु बहवे जिणसकथा सण्णिक्खित्ता चिट्ठंति, लओ णं चंदस्स जोइसिंदस्स जोइसरण्णो अण्णेसिं च जोइसियाणं देवाण य देवीणं य अच्चणिज्जाओ वंदणिज्जाओ पूय-

---

से जहण्णेणं पंच धनुःसयाइं उक्कोसेणं अद्धजोयणं तारारूवस्स तारारूवस्स य अबाधाए अंतरे पण्णत्ते) अंतर के विचार में जो जो निर्व्याघातिम–स्वाभाविक अंतर होता है वह जघन्य से केवल पांचसो धनुष प्रमाण का होता है । तथा उत्कृष्ट से केवल आधा योजन परिमित ही होता है, ऐसा समझें । इस प्रकार यहां पर तारारूप विमान का अल्प एवं अधिक अंतर का प्रतिपादन किया गया जान लेवें ॥ सू० ९६ ॥

पंच धणुसयाइं उक्कोसेणं अद्धजोयणं तारारूवस्स तारारूवस्स अबाधाए अंतरे पण्णत्ते) અંતરની વિચારણામાં જે જે નિર્વ્યાઘાતિમ–સ્વાભાવિક અંતર હોય છે. તે જઘન્યથી કેવળ પાંચસો ધનુષ પ્રમાણનું હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી કેવળ અર્ધા યોજન પરિમિત જ હોય છે. તેમ સમજવું. આ પ્રમાણે અહીં તારારૂપ વિમાનના અલ્પ અને અધિક અંતરનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે તેમ સમજવું. ॥ સૂ. ૯૬ ॥

णिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासणिज्जाओ एवं खलु णो पभू चंदे जोइसिंदे जोइसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए तुडिए णं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए। पभू णं चंदे जोइसिंदे जोइसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए चंदंसि सीहासणंसि चउहिं सामाणियसाहस्सिहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणियाहिवतीहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अण्णेहिं य बहूहिं जोइसिएहिं देवेहि देवीहि य सद्धिं संपरिवुडे महताहतणट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए केवलं परियारणिड्ढीए णो चेव णं मेहुणवत्तियाए०। ता सूरस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ !, ता चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तं जहा-सूरप्पभा आतवा अच्चिमाला पभंकरा, सेसं जहा चंदस्स णवरं सूरवडेंसए विमाणे जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियताए ॥ सू० ९७ ॥

छाया-तावत् चन्द्रस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ?, तावत् चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः-तद्यथा-चन्द्रप्रभा (१) ज्योत्स्नाभा (२) अर्चिमालिनी (३) प्रभाकरा (४) तत्र खलु एकैकस्याः देव्याः चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः। प्रभुः खलु ताभ्यः एकैकादेवी, अन्यानि चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारं विकुर्वितुं एवमेव सपूर्वापरेण षोडशदेवी सहस्राणि, तदेतावत् त्रुटिके तावत् प्रभुः खलु चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसे विमाने सभायां सुधर्म्मायां त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुः ?, नायमर्थः समर्थः, तावत् कथं ते न प्रभुर्ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजः, चन्द्रावतंसे विमाणे सभायां सुधर्मायां त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुं ?, तावत् चन्द्रस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य चन्द्रावतंसे विमाने सभायां सुधर्मायां माणवकेषु चैत्यस्तम्भेषु वज्रमयेषु गोलवृत्तसमुद्गकेषु बहूनि जिनशक्थीनि संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति तानि खलु चन्द्रस्य ज्योतिषीन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य अन्येषां च बहूनां ज्योतिष्काणां देवानां च देवीनां च अर्चनीयानि पूजनीयानि सत्करणीयानि सम्माननीयानि कल्याणं मंगलं देवयं चैत्यं पर्युपासनीयानि, एवं खलु न प्रभुश्चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजः, चन्द्रावतंसे विमाने सभायां सुधर्मायां त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्त्तु। प्रभुः खलु चन्द्रो ज्योतीन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसे विमाने सभायां सुधर्मायां

चान्द्रे सिंहासने चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतुसृभिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिस्तिसृभिः परिषद्भिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरात्मरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिर्ज्योतिषीन्द्रै देवैदेवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतो महताहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलताल-त्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुं केवलं परिवार ऋद्धयर्थं, न चैव खलु मैथुनवृत्तितया। तावत् सूर्यस्य खलु ज्योतीन्द्रस्य ज्योतिपराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः!, तावत् चतस्र अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सूर्यप्रभा (१) आतपा (२) अर्चिमालिनी (३) प्रभाकरा (४) शेषं यथा चन्द्रस्य, नवरं सूर्यावतंसके विमाने यावत् न चैव खलु मैथुनवृत्तितया ॥सू० ९७॥

टीका-षण्णवतितमे सूत्रे जम्बूद्वीपे ताराविमानस्य निर्व्याघातिमस्वरूपव्याघातिम-स्वरूपं चेति द्विविधमन्तरं सम्यक् विविच्य सम्प्रत्यस्मिन् सप्तनवतितमेऽर्थाधिकारसूत्रे चन्द्रादीनाम् अग्रमहिषी विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-'ता चंदस्से' त्यादिना।

'ता चंदस्स णं जोतिसींदस्स जोतिसरण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' तावत् चन्द्रस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिपराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ॥१॥ तावदिति प्राग्वत् ज्योतिषेन्द्रस्य-ज्योतिषां तेजः पुञ्जानां नक्षत्रतारारूपाणां मध्ये ईन्द्रोऽधिकप्रकाश-रूपो यस्तस्य, तथा ज्योतिपराजस्य-ज्योतिषप्रधानस्य-ज्योतिपाधिपतेश्चन्द्रस्य-चन्द्ररूप-देवस्य खल्विति निश्चयेन कति-कियत्योऽग्रमहिष्यः-पट्टराज्ञः प्रज्ञप्ताः-प्रतिपादिता इति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ,

---

अब अग्रमहिषी के विषय में प्रश्नसूत्र कहते हैं-

टीकार्थ-छियाणवें सूत्र में जंबूद्वीप में तारा विमान का निर्व्याघातिम एवं व्याघातिम इस प्रकार दोनों प्रकार का अंतर को सम्यक् प्रकार से कह कर अब इस सताणवें सूत्र में चंद्रादिक के अग्रमहिषियों के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता चंदस्स णं जोतिसींदस्स जोतिसरण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ) ज्योतिषेन्द्र ज्योतिष्कराज चंद्र देव की कितनी अग्रमहिषीयां अर्थात् पट्टराणियां प्रज्ञप्त की गई है? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को जानकर उत्तर में श्री भगवान् कहते

હવે અગ્રમહિષીના સંબંધમાં પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-છન્નુમાસૂત્રમાં જંબૂદ્વીપમાં તારા વિમાનનું નિર્વ્યાઘાતિમ અને વ્યાઘાતિમ આ રીતે બન્ને પ્રકારના અંતરનું સમ્યક્ પ્રકારથી કથન કરીને હવે આ સત્તાણુમા સૂત્રમાં ચંદ્રાદિની અગ્રમહિષિયોના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता चंदस्स णं जोतिसींदस्स जोतिसरण्णो कइ अग्गमहीसीओ पण्णत्ताओ) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્કરાજ ચંદ્ર દેવની અગ્રમહિષીયો અર્થાત્ પટ્ટરાણીયો કેટલી પ્રજ્ઞપ્ત કરી છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો

तं जहा चंदप्पभा दोसिणाभा अच्चिमाली पभंकरा' तावत् चतस्रोऽग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः तद्यथा –चन्द्रप्रभा ज्योत्स्नाभा अर्चिमालिनी प्रभंकरा ॥ तावत्–श्रूयतामत्रोत्तरं तावत् चन्द्ररूपस्य देवस्य चतस्रोऽग्रमहिष्यः सन्ति, ताश्चैवं यथा चन्द्रप्रभानाम्नी प्रथमा (१) ज्योत्स्नाभा-नाम्नी द्वितीया (२) अर्चिमालिनी नाम्नी तृतीया (३) प्रभाकरानाम्नी चतुर्थी (४) इत्येवं चतस्र एव अग्रमहिष्यस्सन्ति चन्द्रदेवस्येति । अथैतासां परिवारान् विश्लेषयति–'तत्थ णं एगमेगाए देवीए चत्तारि देवी साहस्सी परियारो पण्णत्तो' तत्र खलु एकैकस्याः देव्याश्च-त्वारि देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः । तत्र–अग्रमहिषी विषयविचारे खल्विति वाक्यालङ्कारे एकैकस्याः पट्टराज्ञाः देव्याः–अग्रमहिष्याः खलु चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारो भवत्यर्थात् एकैका अग्रमहिषी चतुर्णां चन्द्रसत्कदेवीसहस्राणां पट्टराज्ञी भवति, एकैका च सा इत्थंभूता अग्रमहिषी परिचारणावसरे तथाविधां ज्योतिष्कराजचन्द्रदेवेच्छामुपलभ्य–चन्द्रदेवस्येङ्गितमनुज्ञाय प्रभुरन्यानि आत्मसमानरूपाणि चत्वारि चत्वारि देवी सहस्राणि

हैं–(ता चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ तं जहा चंदप्पभा दोसिणाभा अच्चिमाली पभंकरा) चंद्र देव की चार अग्रमहिषियां कही गई हैं उनके नाम इस प्रकार से हैं–चंद्रप्रभा प्रथम अग्रमहिषी का नाम है (१) ज्योत्स्नाभा नाम वाली दूसरी अग्रमहिषी कही है (२) अर्चिमालीनी नाम की तीसरी अग्र-महिषी कही है (३) प्रभाकरा नाम की चौथी अग्रमहिषी प्रज्ञप्त की है (४) इस प्रकार चंद्र देव की चार अग्रमहिषीयां कही है ।

अब इनके परिवार का कथक करते हैं–(तत्थ णं एगमेगाए देवीए चत्तारि देवी साहस्सी परियारो पण्णत्तो) अग्रमहिषी संबंधी विचारणा में एक एक पट्टराणी का चार चार हजार देवीयों का परिवार होता है अर्थात् एक एक अग्र-महिषी चार२ हजार देवियों की पट्टराणी होती है । वे एक एक देवी अग्रमहिषी की परिचारणा के समय तथाप्रकार के ज्योतिष्कराज चंद्र देव की इच्छानुसार

આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(તા चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तं जहा–चंदप्पभा, दोसिणाभा, अच्चिमाली पभंकरा) ચંદ્ર દેવની અગ્રમહિષીયો ચાર કહેલ છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે. ચંદ્રપ્રભા, પહેલી અગ્ર-મહિષીનું નામ (૧) બીજી અગ્રમહિષીનું નામ જ્યોત્સ્નાભા છે (૨) ત્રીજી અગ્રમહિષીનું નામ અર્ચિમાલિની એ પ્રમાણે છે. (૩) અને ચોથી અગ્રમહિષીનું નામ પ્રભંકરા છે (૪) આ પ્રમાણે ચંદ્ર દેવની ચાર અગ્રમહિષિયો કહેલ છે.

હવે તેમના પરિવારનું કથન કરવામાં આવે છે.–(तत्थ णं एगमेगाए देवीए चत्तारि देवी साहस्सी परियारो पण्णत्तो) અગ્રમહિષીયો સંબંધી વિચારણામાં એક એક પટ્ટરાણીનો ચાર ચાર હજાર દેવિયોનો પરિવાર હોય છે. અર્થાત્ એક એક અગ્રમહિષી ચારહજાર દેવિયોની પટ્ટરાણી હોય છે. તે એક એક દેવી અગ્રમહિષિની પરિચારણાના સમયે તે પ્રકા-

विकुर्वितुं–विकुर्वणया शक्त्या अन्यान्यपि तथाभूतानि आत्मसदृशरूपाणि कर्त्तुं प्रभवति प्रभुरित्यर्थः, इहात्र सिद्धान्तप्रसिद्धः खलु विकुर्वशब्दः, विकुर्व इति धातुरस्ति यस्य विकुर्वणा इति प्रयोगस्तेन विकुर्वितु मित्युक्तमस्ति ।

एतदेव प्रतिपादयति–'पभू णं ताओ एगमेगा देवी अण्णाइं चत्तारि चत्तारि देवीसहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए' प्रभुः खलु ताभ्यः एका देवी अन्यानि चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि विकुर्वितुं ॥ चतुर्णां देवी सहस्राणां मध्येऽपि एकैका देव्यपि अन्यान्यपि चत्वारि चत्वारि देवी सहस्राणि विकुर्वणा शक्त्या तथाविधां कर्त्तुं प्रभुः–प्रभवति, तासां मध्ये एकैकापि देवी तथाविधशक्तिशालिनी भवतीति भावश्चन्द्रदेवे अचिन्त्या शक्तिरस्तीत्यर्थः ॥ अथ सर्वाः समुपसंख्यायते–'एवामेव सपुव्वावरेणं सोलसदेवी सहस्सा, सेत्तं तुडिए' एवमेव सपूर्वापरेण षोडशदेवी सहस्राणि, तदेतावत् त्रुटिकं ॥ एवामेव–पूर्वोदितभावनाप्रकारेणैव, सपूर्वापरेण–पूर्वेण सह सपूर्वं पूर्वं च तदपरं च सपूर्वापरं तेन सपूर्वापरेण–पूर्वापरमिल-

---

अर्थात् चंद्रदेव का इंगित को जानकर अपने समान रूपवाली अन्य चार चार हजार देवियों को विकुवर्णा शक्ति से विकुर्वित करने में समर्थ होती है। यहां पर विकुर्व शब्द सिद्धांत प्रसिद्ध है। विकुर्व यह धातु है जिस का विकुवर्णा इस प्रकार प्रयोग होता है अतः विकुर्वित करने में ऐसा कहा है।

इसी विषय को विशेष रूप से कहते हैं–(पभूणं ताओ एगमेगा देवी अण्णाइं चत्तारि चत्तारि देवीसहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए) चार हजार देवियों में से एक एक देवी दूसरी चार चार हजार देवी को अपनी विकुर्वणा शक्ति से विकुर्वित कर सकती है एवं वे देवियां भी तथाविध शक्तिशाली होती हैं। अर्थात् चंद्र देव में अपरमित शक्ति होती है। अब सब की संख्या बतलाते है–(एवामेव सपुव्वावरेणं सोलस देवीसहस्सा से त्तं तुडिए) इस पूर्व कथित प्रकार से पूर्वापर को मिलाने से अर्थात् सब को जोडने से चंद्र देव

રના જ્યોતિષ્કરાજ ચંદ્રદેવની ઇચ્છા પ્રમાણે અર્થાત્ ચંદ્રદેવના ઇંગિતને જાણીને પોતાના સરખારૂપવાળી બીજી ચારચાર હજાર દેવિયોને પોતાની વિકુર્વણા શક્તિથી વિકુર્વિત કરવામાં સમર્થ હોય છે. અહીં વિકુર્વ શબ્દ સિદ્ધાંત પ્રસિદ્ધ છે. વિકુર્વએ ધાતુ છે. જેનો વિકુર્વણા એ રીતે પ્રયોગ થાય છે તેથી વિકુર્વિત કરવામાં તેમ કહ્યું છે.

આજ વિષયને વિશેષ પ્રકારથી કહે છે.–(पभू णं ताओ एगमेगा देवी अण्णाइं चत्तारि चत्तारि देवी सहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए) ચારહજાર દેવિયો પૈકી એક એક દેવી પણ બીજી ચાર ચારહજાર દેવિયોને પોતાની વિકુર્વણા શક્તિથી વિકુર્વિત કરી શકે છે અને તે દેવીયો પણ તે પ્રકારની શક્તિવાળી હોય છે. અર્થાત્ ચંદ્રદેવમાં અપરિમિત શક્તિ હોય છે. હવે બધાની સંખ્યા બતાવે છે.–(एवामेव सपुव्वावरेणं सोलसदेवीसहस्सा सेत्तं तुडिए) આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી પૂર્વાપરને મેળવવાથી એટલેકે બધાને એકઠી કરવાથી

नेन सर्वसंकलनेन भवन्ति स्वाग्राविकानि पोडशदेवी सहस्राणि चन्द्ररूपस्य देवस्य, यथाहि -चतस्रोऽग्रमहिष्यः सन्ति एकैका च आत्मना सह चतुश्चतुर्देवी सहस्रपरिवारा च, तेन सर्व-संकलनया भवन्ति पोडशदेवी सहस्राणि चन्द्रदेवस्य, 'सेत्तं तुडिए' इति तदेतावत् चन्द्र-देवस्य त्रुटिकं-अन्तःपुरं परिपूर्णं भवति अर्थात् पोडशसहस्राग्रमहिषीविलसितं चन्द्रदेव-स्यान्तःपुरमिति सर्वसंख्यासंकलनेन निश्चितमिति। त्रुटिकशब्दः सिद्धान्तप्रसिद्धोऽन्तः-पुरवाचकः, उक्तं च जीवाभिगमचूर्णौ-'त्रुटिकमन्तः पुरमिति।' अथान्यं प्रश्नं विवृणोति- 'ता पभू णं चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए तुडिएणं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए' तावत् प्रभुः खलु चन्द्रो ज्योतिपीन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसे विमाने सुधर्मायां सभायां त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जमानो विहर्त्तुम्। ज्योतिपीन्द्रः-ज्योतिपामीशः ज्योतिपराजः-ज्योतिषामधिपतिश्चन्द्रः खलु चन्द्रावतंसे विमाने-स्वस्थानस्योर्ध्वप्रदेशविमाने या सुधर्मा नाम्नी सभा वर्त्तते तस्यां सुधर्मायां सभायां त्रुटिकेन-अन्तः पुरेणसार्द्धं दिव्यान-दिविभवान् दिव्यान्-अलौकिकान्-

की सोलह हजार देवियां होती हैं। जैसे की-चार अग्रमहिषियां होती है, उन प्रत्येक का चार चार हजार देवियों का परिवार होता है, अतः इन सब को मिलाने से चंद्र देव की सोलह हजार देवियों का परिवार हो जाता है। (से त्तं तुडिए) यह चंद्र देव का अंतः पुर है। अर्थात् सोलह हजार अग्रमहि-षियों से सुशोभित चंद्र देव का अंतः पुर होता है इस प्रकार सब संख्या को मिलाने से निश्चित होता है। त्रुटित शब्द सिद्धांत प्रसिद्ध अंतः पुर वाचक है। जीवाभिगम की चूर्णिया में कहा भी है-(त्रुटिकमन्तःपुरमिति) अब श्री गौतमस्वामी अन्य प्रश्न पूछते हैं-(ता पभू णं चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए तुडिएणं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए) ज्योतिपीन्द्र ज्योतिषराज चंद्र चंद्रावतंस विमान में अर्थात् अपने स्थान से भी ऊपर के प्रदेश के विमान में जो सुधर्मा नाम की

ચંદ્રદેવની સોળહજાર દેવિયો થાય છે. જેમકે-ચાર અગ્રમહિષિયો હોય છે. તે દરેકનો ચારચાર હજાર દેવિયોનો પરિવાર હોય છે તેથી એ બધાને મેળવવાથી ચંદ્રદેવની સોળ હજાર દેવીયોનો પરિવાર થઇ જાય છે. (सेत्तं तुडिए) આ પ્રમાણેનું ચંદ્રદેવનું અંતઃપુર છે. અર્થાત્ સોળહજાર અગ્રમહિષિયોથી શોભાયમાન ચંદ્રદેવનું અંતઃપુર હોય છે. આ પ્રમાણે બધિ સંખ્યા મેળવવાથી નિશ્ચિત થાય છે. ત્રુટિત શબ્દ સિદ્ધાંત પ્રસિદ્ધ અંતપુર વાચક છે. જીવાભિગમની ચૂર્ણિકામાં પણ કહ્યું છે.-त्रुटिकमन्तपुरमिति)

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી અન્ય પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता पभूणं चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए तुडिएणं सद्धिं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए) જ્યોતિ-ષીન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્ર ચંદ્રાવતંસ વિમાનમાં અર્થાત્ પોતાના સ્થાનથી પણ ઉપરના

भोगभोगान् भुज्यमानो विहर्त्तुं प्रभुः–प्रभवितुं समर्थों भवति किं चन्द्र इति गौतमस्य प्रश्नः ततो भगवानाह–'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः॥ नैतत् सम्भवति लोके नायमर्थः समर्थः–लोकदृशा नायमर्थः उपपन्नो भवति केवलं चन्द्रदेव एव अलौकिकया विकुर्वणया शक्त्या तथा कर्त्तुं प्रभवितुं प्रभूरीशो भवति, अतएव न युक्तोऽयमर्थ इति भावः। अथ पुनर्गौतमः प्रश्नयति–'ता कहं ते णो पभू जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए तुडिएणं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए !' तावत् कथं ते न प्रभुर्ज्योतिषीन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसे विमाने सभायां सुधर्मायां त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जमानो विहर्त्तुं ?,' तावदिति पूर्ववत् कथं–केन हेतुना ते–तवमतेन–नायमर्थः समर्थ इति लौकिकार्थेनेति, किन्तु केवलं ज्योतिषीन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्र एव स्वकीयस्थानस्योर्ध्वप्रदेशे विमाने स्थितायां सुधर्मायां सभायां स्वकीयान्तःपुरेण–त्रुटिकेन सार्द्धंदिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्त्तुं प्रभवतीत्यत्र को हेतुः ?,–किं कारणमिति गौतमस्य

सभा होती है, उस सुधर्मा सभा में अंतः पुरके साथ दिव्य अर्थात् अलौकिक भोगभोगों को भोगने में चंद्र समर्थ होता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् इस प्रकार नहीं होता है, लोक की दृष्टि में इसप्रकार नहीं होता है, केवल चंद्र देव ही अलौकिक विकुवर्णा शक्ति से उस प्रकार करने में समर्थ होता है। अतएव इस प्रकार का यह कथन यथार्थ नहीं होता है। श्री गौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं–(ता कहं ते णो पभू जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए तुडिएणं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए) किस कारण से आप के मत से यह अर्थ लौकिक अर्थ से समर्थ नहीं है? किन्तु केवल ज्योतिषीन्द्र ज्योतिषराज चंद्र ही अपने स्थान के ऊपर के प्रदेश में विमान में रही हुई सुधर्मा सभा में अपने अंतः पुर के साथ दिव्य भोगों को भोग करके विहार करने में समर्थ नहीं

પ્રદેશના વિમાનમાં જે સુધર્માનામની સભા હોય છે, એ સુધર્માસભામાં અંતઃપુરની સાથે દિવ્ય અર્થાત્ અલૌકિક ભોગ ભોગોને ભોગવવામાં ચંદ્ર સમર્થ હોય છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(णो इणट्ठे समट्ठे) આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ આ પ્રમાણે થતું નથી કેવળ ચંદ્ર દેવજ અલૌકિક વિકુર્વણા શક્તિથી એ રીતે કરવામાં સમર્થ હોય છે. તેથી આ કથન યથાર્થ નથી. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે–(ता कहं ते णो पभू जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए तुडिवणं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए) શા કારણથી આપના મતથી આ અર્થ સમર્થ નથી? પરંતુ કેવળ જ્યોતિષીન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્રજ પોતાના સ્થાનથી ઉપરના પ્રદેશના વિમાનમાં રહેલ સુધર્મા સભામાં પોતાના અંતઃપુરની સાથે દિવ્ય એવા ભોગોપભોગ

प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता चंदस्स णं जोतिसिंदस्स जोतिसरण्णो चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए माणवएसु चेतियखंभेसु वइरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु बहवे जिण-सकथा संणिक्खित्ता चिट्ठंति' तावत् चन्द्रस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य चन्द्रा-वतंसके विमाने सभायां सुधर्मायां माणवकेसु चैत्यस्तम्भेषु वज्रमएषु गोलवृत्त समुद्गकेसु बहूनि जिनसक्थीनि संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति ॥ तावदिति प्राग्वत्-खल्विति वाक्यालङ्कारे ज्योतिषेन्द्रस्य जोतिष्कराजस्य चन्द्रावतंसके विमाने स्थितायां सुधर्माख्यायां सभायां माण-वको नाम चैत्यस्तम्भो वर्त्तते, तस्मिंश्च माणवके चैत्यस्तम्भे वज्रमयेषु-वज्रप्राचूर्येषु सिक्थेषु -सिक्केषु-वज्रमयस्थानेषु ये गोलाः-गोलाकाराः वृत्ताः-परिवृत्ताः समुद्गकाः-विन्द-वस्तेषु-विन्दुपु बहूनि-संख्यातीतानि जिनसक्थीनि जिनस्थानानि संक्षिप्तानि-निक्षिप्तानि तिष्ठन्ति-वर्त्तमानानि सन्ति। तत्र च-'ताओ णं चंदस्स जोइसिंदस्स जोइसरण्णो अण्णेसिं च बहूणं जोइसियाणं देवाणं य देवीणं य अच्चणिज्जाओ वंदणिज्जाओ पुयणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासणिज्जाओ एवं पभू

हो सकता इस में क्या कारण है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता चंदस्स णं जोतिसिंदस्स जोति-सरण्णो चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए माणवएसु चेइयखंभेसु वइ-रामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु बहवे जिण सकथा संणिक्खित्ता चिट्ठंति) ज्योति-षेन्द्र ज्योतिष्कराज चंद्र का चंद्रावतंसक विमान में रही हुई सुधर्मा नाम की सभा में माणवक नाम का चैत्यस्तंभ रहता है। उस माणवक चैत्यस्तम्भ के वज्रमय सिके में अर्थात् वज्रमय स्थान में जो गोलाकार परिवृत समुद्गक है उन में संख्यातीत जिनसक्थि अर्थात् जिनस्थान रहे होते हैं। वहां पर (ताओ णं चंदस्स जोइसिंदस्स जोइसरण्णो अण्णेसिं च बहूणं जोइसियाणं देवाणं य देवी णं य अच्चणिज्जाओ वंदणिज्जाओ पूयणिज्जाओ, सक्कारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासणिज्जाओ एवं पभू

ભોગવીને વિહાર કરવામાં સમર્થ થતા નથી તેમાં શું કારણ છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता चंदस्स णं जोतिसिंदस्स जोति सरण्णो चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए माणवएसु चेइयखंभेसु वइरामएसु गोलवट्ट समुग्गएसु बहवे जिणसकथा संनिक्खित्ता चिट्ठंति) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્કરાજ ચંદ્રના ચંદ્રા વતંસક વિમાનમાં રહેલ સુધર્મા નામની સભામાં માણવક નામનો ચૈત્ય સ્તંભ રહે છે. એ માણવક ચૈત્યસ્તંભમાં વજ્રમયશિકામાં અર્થાત્ વજ્રમય સ્થાનમાં જે ગોળ આકારનું વીંટળાયેલ સમુદ્ગક છે, તેમાં સંખ્યાતીત જીનસક્થિ અર્થાત્ જીનસ્થાનો રહેલ હોય છે.-(ताओ णं चंदस्स जोइसिंदस्स जोइसरण्णो अण्णेसिं च बहूणं जोइसियाणं देवाणं य देवीणंय अच्च-णिज्जाओ वंदणिज्जाओ पूयणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ कल्लाणं मंगलं देवयं

चंदे जोइसिंदे जोइसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए तुडिएणं सिर्द्धि दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तिए' तानि खलु चन्द्रस्य जोतिपेन्द्रस्य ज्योतिष्कराजस्य अन्येपां च वहूनां ज्योतिष्काणां देवानां च देवीनां च अर्चनीयानि वन्दनीयानि पूजनोयानि सत्करणीयानि सम्माननीयानि कल्याणं मंगलं देवयं चैत्यं पर्युपासनीयानि एवं खलु न प्रभुश्चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिष्कराजः चन्द्रावतंसे विमाने सभायां सुधर्मायां त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्त्तुम् ॥ तानि-जिनसक्थीनि (सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशोऽस्ति स च प्राकृतत्वात् क्षन्तव्यः) चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य तथा चान्येपां वहूनां-संख्यातीतानां ज्योतिष्काणां-ज्योतिर्धराणां देवानां देवीनां च अर्चनीयानि-पुष्पादिभि-र्वन्दनीयानि, वन्दनीयानि-स्तोतव्यानि-विशिष्टैः स्तोत्रैः स्तोतव्यानि, पूजनीयानि-पुष्प-माल्यादिभिः र्वन्दनीयानि, सत्करणीयानि-वस्त्राभरणभूषणैः सत्करणीयानि, सम्माननी-यानि-आदरप्रतिपत्त्या जिनोचितप्रतिपत्या च समादरदृशा सम्माननीयानि, कल्याणं-सार्वत्रिकं सुखहेतुभूतं, मङ्गलं-सकलदुरितोपशमनकारणं, दैवतं-परमदेवतामयं, चैत्यं-इष्ट-देवता प्रतीकं-परमप्रकाशस्वरूपस्य परमात्मनः प्रतीकं-परमप्रकाशस्वरूपस्य परमात्मनः प्रतीकस्थानीयं, अतएवेत्थं पर्युपासनीयानि-ध्यानधारणादिभिः स्मरणीयानि, इत्येवं-पूर्वो-

---

चंदे जोइसिंदे जोइसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए तुडिएणं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तिए) वे जिनसक्थि। (सूत्र में स्त्रीलिङ्ग से निर्देश प्राकृत होने से किया गया जाने) ज्योतिषेन्द्र ज्योतिष राज चंद्र को तथा अन्य संख्यातीत ज्योतिष्क देव एवं देवियों को अर्चनीय पुष्पादि से वंदनीय स्तोतव्य-विशिष्ट स्तोत्र से स्तुति करने योग्य, पूजनीय, पुष्प-मालादि से तथा वंदनीय, सत्कारणीय, वस्त्राभरणादि से, सम्माननीय जिनोचित समादर से, कल्याण स्वरूप अर्थात् सार्वत्रिक सुख हेतुभूत, मंगल स्वरूप अर्थात् सकल दुरितों का उपशम करने में कारण रूप, दैवत,-परम देवतामय चैत्य-इष्ट देवता प्रतीक अर्थात् परमप्रकाशक परमात्मा के प्रतीक के स्थानभूत अत एव वह पर्युपासनीय अर्थात् ध्यान धारणादि से स्मरण करने

चेइयं पज्जुवासणिज्जाओ एवं पभू चंदे जोइसिंदे जोइसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए तुडिएणं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए) એ જીનસક્થિ (સૂત્રમાં સ્ત્રીલિંગ નિર્દેશ પ્રાકૃત હોવાથી કરેલ છે તેમ સમજવું) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્રને તથા બીજા સંખ્યાતીત જ્યોતિષ્ક દેવો અને દેવિયોને અર્ચનીય-પુષ્પાદિથી, વંદનીય સ્તો તવ્ય-વિશેષ પ્રકારના સ્તોત્રોથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, પૂજનીય પુષ્પમાળાદિથી તથા વંદનીય સત્કારણીય, વસ્ત્રાભરણાદિથી, સમ્માનનીય જીનોચિત આદરભાવથી, કલ્યાણ સ્વરૂપ અર્થાત્ સાર્વત્રિક સુખના હેતુરૂપ, મંગળસ્વરૂપ અર્થાત્ સઘળા દુરિતોના ઉપશમ કરવામાં કારણરૂપ, દૈવત-પરમદૈવતામય, ચૈત્ય ઈષ્ટ દેવનું પ્રતીક અર્થાત્ પરમ પ્રકાશક પરમાત્માના પ્રતીકના સ્થાન

दितेन प्रकारेण खल्विति निश्चितं, प्रभुः-कर्तुं अन्यथाकर्तुं समर्थः-सर्वशक्तिमान्-व्यापकः, चन्द्रः-चन्द्ररूपो देवः, ज्योतिषेन्द्रः ज्योतिषगणेशः ज्योतिष्कराजः-ज्योतिषामधिपतिः, चन्द्रावतंसे विमाने-चन्द्रस्योर्ध्वप्रदेशस्थे विमाने, सभायां-परिषदि, सुधर्मायां-देवसभायां (स्यात् सुधर्मादेवसभा पीयूषममृतं सुधा, इत्यमरोक्तिः), त्रुटिकेन-स्वकीयान्तःपुरेण सार्द्ध-सार्कं दिव्यान्-दिविभवान् दिव्यान्-अलौकिकान् भोगभोगान्-स्वात्मानन्दप्रतिपत्त्यर्थं स्वोत्पादितानेवानन्दप्रदायकान् पदार्थान् भुञ्जानो विहर्त्तुं प्रभवति, स्वेच्छावशात् सर्वं कर्त्तुमीशो भवति ज्योतिष्कराजश्चन्द्रदेव इति ॥

'पभू णं चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए चंदंसि सीहासणंसि चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणियाहिवइहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अण्णेहिं य बहूहिं जोइसीएहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडे' प्रभुः खलु चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिष्कराजश्चन्द्रावतंसे विमाने सभायां सुधर्मायां चान्द्रे सिंहासने चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतसृभिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिस्तिसृभिः परिषद्भिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः

योग्य इस प्रकार पूर्व कथित प्रकार से करने में प्रभु अर्थात् कर्तुं अकर्तुं अन्यथा कर्तुं समर्थ माने सर्व शक्तिमान् व्यापक चंद्र देव ज्योतिषराज ज्योतिषेन्द्र चंद्र चंद्रावतंसविमान में अर्थात् चंद्र के ऊर्ध्व प्रदेश स्थित विमान में सुधर्मा देव सभा में (स्यात् सुधर्मा देव सभा पीयूषममृतं सुधा इत्यमरः) अपने अंतः पुर के साथ दिव्य अर्थात् स्वर्गीय भोगभोगों को भोग कर चंद्र देव रहने में समर्थ होता है। (पभू णं चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए चंदंसि सीहासणंसि चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणियाहिवहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अण्णेहिं बहूहिं जोइसीएहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपुरिवुडे) चंद्र केवल परिवार ऋद्धि से अर्थात् अपनी

ભૂત અતએવ તે પર્યુપાસનીય અર્થાત્ ધ્યાન ધારણાદિથી સ્મરણ કરવા યોગ્ય આ રીતે પૂર્વકથિત પ્રકારથી કરવામાં પ્રભુ અર્થાત્ (કર્તું અકર્તું અન્યથા કર્તું) સમર્થ એટલેકે શક્તિમાન વ્યાપક ચંદ્ર દેવ જ્યોતિષરાજ જ્યોતિષેન્દ્રચંદ્ર ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં અર્થાત્ ચંદ્રની ઉપરના પ્રદેશમાં રહેલ વિમાનમાં સુધર્મા દેવસભામાં (स्यात् सुधर्मा देवसभा पीयूषममृतं सुधा इत्यमरः) પોતાના અંતઃપુરની સાથે દિવ્ય અર્થાત્ સ્વર્ગીય ભોગભોગોને ભોગવીને ચંદ્રદેવ રહેવાને સમર્થ હોય છે. (पभूणं चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए चंदंसि सीहासणंसि चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणियाहिवइहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अण्णेहिं बहूहिं जोइसीएहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडे) ચંદ્ર

षोडशभिरात्मरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिर्ज्योतिषेन्द्रै र्देवैर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः ॥–प्रभुः खलु चन्द्रः केवलं परिचारणद्धर्या–परिचारणसमृद्धया स्वसमृद्धिदर्शनदशैव, अर्थात् ममैव एते सर्वे परिचारकाः सन्ति अहन्त्वेतेषां प्रभुः–स्वामी अस्मि, इत्येवं निजस्फाति विशेष-दर्शनाभिप्रायेणैवेतान् स्वकीयान् परिवारान् देवान् देवींश्च सृजति देवश्चन्द्रो न तु लोक-भोगवत् भौतिकान् भोगान् इन्द्रियतृप्त्यर्थं भुनक्ति किन्तु दिव्यानलौकिकान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्त्तुं प्रभवति प्रभुश्चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसके विमाने सभायां सुधर्माख्यायां चान्द्रे–चन्द्राभिधाने सिंहासने–राज्यासने चतुर्भिः सामानिकसहस्रै–देव-सेवकगणैश्चतसृभिरग्रमहिषीभिः–पट्टराज्ञीभिः सपरिवाराभिः–स्वस्वपरिवारैः परिवृताभि-स्तिसृभिरभ्यन्तरमध्यमबाह्यरूपाभिः पर्षद्भिः–पार्षद्गणैः सप्तभिरनीकैः–सैनिकैः सप्तभिर-नीकाधिपतिभिः–सेनापतिभिः, षोडशभिरात्मसंरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिर्ज्योतिष्कैः–ज्योतिर्गणश्चरै र्देवैर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृत्तः–समन्ताद् परिवेष्टितः–समन्तात् समलङ्कृतः सन्–'महताहतणट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइतरवेणं भोगभोगाइं भुंज-माणे विहरित्तए केवलं परियारणिड्ढिए णो चेव णं मेहुणवत्तियाए' महताहतनाटय-

---

समृद्धि दिखाने मात्र से अर्थात् ये सब परिवार मेरा है मैं इन का स्वामी हूं इस प्रकार अपनी मोटाइ विशेष देखाने मात्र से उन अपने परिवार वाले देव देवियों को उत्पन्न करते हैं। चंद्र देव लोक भोग के समान भौतिक भोगों को इन्द्रियतृप्ति के लिये नहीं भोगता है। किन्तु दिव्य ऐसे अलौकिक भोगभोगों को भुक्त करके विचरता है। ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज चंद्र चंद्रावतंसक विमान में सुधर्मा सभा में चंद्र संबंधी सिंहासन में चार हजार सामानिक देव से सपरिवार चार अग्रमहिषीयों से अभ्यन्तर मध्य एवं बाह्य रूप तीन पार्षदगणों से सात सेनाओं से सात अनीकाधिपतियों से सोलह हजार आत्मरक्षक देवों से एवं अन्य बहुत से ज्योतिष्क देव एवं देवियों के साथ परिवृत्त होकर (महताहतणट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुईगपडुप्पवाइयरवेणं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए केवलं परिचारणिड्ढिए णो चेव णं मेहुणवत्तियाए)

કેવળ પરિવાર ઋદ્ધિથી અર્થાત્ પોતાની સમૃદ્ધિ દેખાડવા માત્રથી એટલેકે આ સઘળો પરિવાર મારો છે. હું આનો માલિક છું આ રીતે પોતાની મોટાઈ દેખાડવામાત્રથી એ પોતાના પરિવારવાળા દેવદેવિયોને ઉત્પન્ન કરે છે. ચંદ્રદેવ લોકભોગની જેમ ભૌતિક ભોગોને ઈન્દ્રિયતૃપ્તિ માટે ભોગવતા નથી. પરંતુ દિવ્ય એવા અલૌકિક ભોગભોગોને ભોગવીને વિચરે છે. જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્ર ચંદ્રાવતંસક વિમાનની સુધર્માસભામાં ચંદ્રનામના સિંહાસનમાં ચારહજાર સામાનિક દેવોથી તથા સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષીયોથી અભ્યંતર, મધ્ય, અને બાહ્ય એવી ત્રણ પરિષદાઓથી સાત સૈન્યોથી સાત અનીકાધિપતિયોથી સોલહજાર આત્મરક્ષક દેવોથી તથા અન્ય ઘણા જ્યોતિષ્કદેવ અને દેવિયોની સાથે ઘેરાઈને (महताहत णट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंग पडुप्पवाइयरवेणं भोगभोगाइं भुंज-

गीतवादित्रतन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जमाणे विहर्तुं केवलं परिवारऋद्ध्यर्थं न चेव खलु मैथुनवृत्तितया ॥-अत्र महतारवेणेति योगोऽस्ति, 'आहयत्ति'-आख्यानक प्रसिद्धानीतिवृद्धाः, अथवा आहतानि-अव्याहता-निरन्तराणि नाटय गीतवादित्राणि एवं च तन्त्री-वीणा, तलताला:-हस्तताला:-हस्तध्वनयः, त्रुटितानि-शेष-तूर्याणि, तथा च घनः-घनाकारः-गम्भीरोध्वनि सामर्थ्यात् यो मृदङ्गो भमर्दलः, पटुना-भिज्ञेन-दक्षपुरुषेण प्रवादितः-तालबद्धतलतालेनाहतः, तेषां यो रवः-समुद्भूतघनशब्दस्तेन महता रवेणेत्यर्थः प्रथमेन सहयोज्यः (सर्वेषां पदानां द्वन्द्व समासत्वात्) अतस्तेन तुमुल-शब्देन सह दिव्यान्-दिविभवान् दिव्यान्-अतिप्रधानान्-अलौकिकान् भोगभोगान्-भोगार्हा ये भोगाः-शब्दादयः कर्णेन्द्रियतृप्तिकरास्तान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुं प्रभु-रितियोगः, न पुनर्मैथुनप्रत्ययं-मैथुननिमित्तं-सामान्यजनभोग्यं स्पर्शादिसुखभोगं भुञ्जानो विहर्तुं प्रभुरिति ॥-

अथ सूर्यसम्बन्धि प्रश्नसूत्रमाह-'ता सूरस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरण्णो कइ अग्ग-महिसीओ पण्णत्ताओ' तावत् सूर्यस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य कति अग्रमहिष्यः

यहां पर (महतारवेण) इस का योग है (आहयति) आख्यानक प्रसिद्ध अथवा अव्याहत अर्थात् निरंतर नाटय गीतवादित्र तथा तंत्री-वीणा तलताल-हस्त-ध्वनी त्रुटित तथा घनाकार गम्भीर ध्वनि अर्थात् मृदंग आदि को पटु-दक्ष ऐसे पुरुष द्वारा बजाये तालबद्ध हस्त ताल से ताडित उनका जो उद्भूत शब्द उस प्रकार के महान् ध्वनि से युक्त (सर्व पदों का द्वंद समास होता है) दिव्य-अलौकिक भोगने योग्य जो भोग कर्णेन्द्रिय तृप्ति जनक शब्दादि भोगभोगों को भोग कर विहरने में समर्थ होता है। परंतु मैथुन निमित्त सामान्य जन भोग्य स्पर्शादि भोगों को भोगने में समर्थ नहीं होता है।

अब सूर्य संबंधी प्रश्न सूत्र कहते हैं-(ता सूरस्स णं जोइसिंदस्स जोइस-

---

माणे विहरित्तए केवलं परियारणिड्ढिए, णो चेव णं मेहुणवित्तियाए) અહીં (महतारवेण) આનો યોગ છે. (आहयति) આખ્યાનક પ્રસિદ્ધ અથવા અવ્યાહત અર્થાત્ નિરંતર નાટય ગીત વાજિત્ર તથા તંત્રી-વીણા તલતાલ-હસ્તધ્વનિ ત્રુટિત તથા ઘનાકાર ગંભીર ધ્વનિ અર્થાત્ મૃદંગ વિગેરેને પટુ-દક્ષ એવા પુરૂષ દ્વારા વગાડેલ તાલબદ્ધ હસ્તતાલથી તાડિત તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ જે શબ્દ તે પ્રકારના મહાન્ ધ્વનિથી યુક્ત (આ બધા પદોનો દ્વંદસમાસ થાય છે) દિવ્ય અલૌકિક ભોગવવા લાયક જે ભોગો કર્ણેન્દ્રિય તૃપ્તિજનક શબ્દાદિ ભોગ ભોગોને ભોગવીને વિચારવામાં સમર્થ હોય છે. પરંતુ મૈથુન નિમિત્ત સામાન્યજન ભોગ્ય સ્પર્શાદિ ભોગોને ભોગવવામાં સમર્થ થતા નથી.

હવે સૂર્ય સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે.-(ता सूरस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरण्णो कइ

प्रज्ञप्ताः ?, ॥ तावदिति पूर्ववत् खल्विति वाक्यालङ्कारे ज्योतिषेन्द्रस्य-ज्योतिषाधिपतेः ज्योतिषराजस्य-तेजसामधिराजस्य सूर्यस्य-प्रकाशरूपदेवस्य कति-कियत्यः अग्रमहिष्यः-पट्टराज्ञः प्रज्ञप्ताः-प्रतिपादिताः सन्तीति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तं जहा-सूरप्पभा आयवा अच्चिमाला पभंकरा' तावत् चतस्रोऽग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सूर्यप्रभा आतपा अर्चिमालिनी प्रभाकरा ॥-तावदिति पूर्ववत् ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य सूर्यदेवस्य खलु चतस्रोऽग्रमहिष्यः सन्ति, तासां नामानि यथा सूर्यप्रभानाम्नी प्रथमा अग्रमहिषी-पट्टराज्ञी अस्ति (१) आतपा नाम्नी च द्वितीया पट्टराज्ञी वर्त्तते (२) अर्चिमालिनीनाम्नी तृतीयाचास्ति (३) चतुर्थी च प्रभङ्करानाम्नी वर्त्तते (४) । 'सेसं जहा चंदस्स' शेषं यथा चन्द्रस्य, यथा चन्द्रस्य चतसृणामग्रमहिषीनां मध्ये एकैकाप्यग्रमहिषी चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारं विकुर्वितुं प्रभवति, एवं च सर्वसंख्यया षोडशसहस्रराज्ञिपरिवारैः परिवृतेनान्तःपुरेण सार्द्धं चन्द्रा-

---

रण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ) ज्योतिषाधिपति ज्योतिषराज सूर्य की अग्रमहिषियां माने पट्टराणियां कितनी कही गई है? सो हे भगवन् कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तं जहा-सूरप्पभा आयवा, अच्चिमाला, पभंकरा) ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज सूर्य देव की चार अग्रमहिषियां कही है । उनके नाम इस प्रकार से हैं-सूर्यप्रभा नाम की पहली अग्रमहिषी हैं (१) आतपा नाम की दूसरी पट्टरानी कही है (२) अर्चिमाली नाम की तीसरी पट्टरानी है (३) प्रभंकरा नाम की चौथी अग्रमहिषि कही है (४) (सेसं जहा चंदस्स) शेष कथन चंद्र के कथन के समान हैं जिस प्रकार चंद्र की चार अग्रमहिषियों में एक एक अग्रमहिषी चार चार हजार परिवार को विकुर्वित करने में शक्तिशाली कही है इस प्रकार सब मिलाकर सोलह हजार पट्टराज्ञि के परिवार से युक्त अंतः पुर के साथ चंद्रावतंस विमान में सुधर्मा सभा में गीत,

---

अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ) જ્યોતિષાધિપતિ જ્યોતિષરાજ સૂર્યની અગ્રમહિષિયે એટલે કે પટ્ટરાણીયે કેટલી કહેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ तं जहा-सूरप्पभा, आयवा अच्चिमाला पभंकरा) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્યદેવની ચાર અગ્રમહિષીયે કહેલ છે. તેમના નામો આ પ્રમાણે છે. સૂર્ય પ્રભા નામની પહેલી અગ્રમહિષી છે. (૧) આતપા નામની બીજી પટ્ટરાણી કહી છે (૨) અર્ચિમાલી નામની ત્રીજી પટ્ટરાણી છે. (૩) પ્રભંકરા નામની ચોથી અગ્રમહિષી કહી છે. (૪) (सेसं जहा चंदस्स બાકીનું સઘળું કથન ચંદ્રના કથન પ્રમાણે છે. જે પ્રમાણે ચંદ્રની ચાર અગ્રમહિષિયોમાં દરેક અગ્રમહિષી ચાર ચાર હજાર પરિવારને વિકુર્વિત કરવામાં શક્તિવાળી કહી છે. આ પ્રમાણે બધી

वतंसे विमाने सुधर्मायां सभायां गीतवादित्र–नृत्य–नाटयगीतादिभिर्दिव्यान् भोगभोगान् विकुर्वणया शक्त्या यथैव चन्द्रो भुनक्ति तथैव सूर्योऽपि ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजो देवदेवः पूर्वोदितप्रकारेणैव सर्वान् दिव्यान् भोगभोगान् तथैव विकुर्वणा शक्त्या भोक्तुं प्रभवतीत्यर्थः, अतएवोक्तं शेषं यथा चन्द्रस्येति ॥–'णवरं सूरवडेंसए विमाणे जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियाए' नवरं सूर्यावतंसके विमाने यावत् न चैव खलु मैथुनवृत्तितया ॥–नवरं–अधिकं तु एतदेव यत् सर्वत्र चन्द्रस्थाने सूर्य परिवर्त्य सर्वाणि विशेषणवाक्यानि योज्यानि यथा–सूर्यावतंसके विमाने सुधर्मायां सभायां माणवकेषु चैत्यस्तम्भेषु वज्रमयेषु गोलवृत्तसमुद्गतेषु बहूनि जिनसक्थीनि संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति तानि खलु सूर्यस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य अन्येषां च बहूनां ज्योतिष्काणां देवानां देवीनां चं अर्चनीयानि वन्दनीयानि पूजनीयानि सत्करणीयानि सम्माननीयानि कल्याणं मङ्गलं दैवयं चैत्यं पर्य्युपासनीयानि एवं

वादित्र एवं नाटय गीतादि के साथ दिव्य भोगभोगों को विकुर्वणा शक्ति से जिस प्रकार चंद्र भोगता है, उसी प्रकार ज्योतिषेन्द्र ज्योतिपराज देवाधिदेव सूर्य भी पूर्वकथित प्रकार से सभी दिव्य भोगभोगों को विकुर्वणा शक्ति से भोगने में समर्थ होता है, अत एव ऐसा कहा है कि शेष कथन चंद्र के कथनानुसार समझ लेवें। (णवरं सूरवडेंसए विमाणे जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियाए) विशेष यही है की यहां पर सर्वत्र चंद्र के स्थान में सूर्य कहकर सभी विशेषण वाक्य योजित करलेवें जैसे की–सूर्यावतंसक विमान में सुधर्मा सभा में माणवक नाम के चैत्यस्तंभ में वज्रमय गोल वृत्त समुद्गकों में बहु जिनसक्थि रही हुई है। वे ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज सूर्य को एवं अन्य भी अनेक ज्योतिष्क देव देवियों को अर्चनीय, वन्दनीय, पूजनीय, सत्कारणीय सम्माननीय कल्याण स्वरूप मंगल स्वरूप दैवत चैत्य पर्युपासन करने योग्य

મળીને સોળહજાર પટ્ટરાણિયોના પરિવારથી યુક્ત અંતઃપુરની સાથે ચંદ્રાવતસક વિમાનમાં સુધર્મા સભામાં ગીત, વાદિત્ર, અને નાટ્ય ગીતાદિની સાથે દિવ્ય એવા ભોગભોગોને વિકુર્વણાશક્તિથી જે પ્રમાણે ચંદ્ર ભોગવે છે, એજ પ્રમાણે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ દેવાધિદેવ સૂર્યપણ પૂર્વકથિત પ્રકારથી બધાજ દિવ્ય ભોગ ભોગોને વિકુર્વણાશક્તિથી ભોગવવામાં સમર્થ હોય છે. એટલા માટેજ એમ કહ્યું છેકે–બાકીનું કથન ચંદ્રના કથન પ્રમાણે સમજવું.

(नवरं सूरवडेंसए विमाणे जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियाए) વિશેષ એજ છેકે અહીંયાં બધે ચંદ્રનાસ્થાને સૂર્ય શબ્દનો પ્રયોગ કરીને બધાજ વિશેષણ વાક્યો યોજી લેવા. જેમકે–સૂર્યાવતંસક વિમાનમાં સુધર્મા સભામાં માણવક નામના ચૈત્યસ્તંભમાં વજ્રમયગોળ વૃત્ત સમુદ્ગકોમાં બહુજીનસક્થિ રહેલ છે. એ જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્યને અને બીજા અનેક જ્યોતિષ્કદેવ દેવિયોને અર્ચનીય, વંદનીય, પૂજનીય, સત્કારણીય, સમ્માનનીય,

खलु न प्रभुः सूर्यो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजः सूर्यावतंसके विमाने सभायां सुधर्मायामन्तःपुरेण सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुं प्रभुः खलु सूर्यो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजः सूर्यावतंसके विमाने सुधर्म्मायां सभायां सूर्यसंज्ञके सिंहासने चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतसृभिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिस्तिसृभिः परिषद्भिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरात्मरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिर्ज्योतिषेन्द्रैर्देवैर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतो–महताहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्त्तुं केवलं परिवारसमृद्ध्यर्थं न चैव खलु सामान्यलोकभोगभुक्तिवृत्तितयेति केवलं सूर्याधिष्ठितोदेव एव ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजः सूर्यएव स्वकीयया विकुर्वणया शक्त्या अलौकिकान् भोगभोगान् भोक्तुं प्रभवतीत्यर्थः॥ अयमेव यावत् शब्दस्य तात्पर्यार्थ इति ॥सू० ९७॥

है। इस प्रकार ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज सूर्य सूर्यावतंसक विमान में सुधर्मा सभा में अंतः पुर के साथ दिव्य भोगभोगों को भोगता हुवा विहार करने में समर्थ नहीं होता है। ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज सूर्य सूर्यावतंसक विमान में सुधर्मा सभा में सूर्य सिंहासन में चार हजार सामानिक देव चार सपरिवार अग्रमहिषियों के साथ तीन परिषदा सात सैन्य, सात सैन्याधिपति के साथ सोलह हजार आत्मरक्षक देव अनेक ज्योतिषेन्द्र देव देवियों के साथ परिवृत्त होकर महान् वाद्यमान गीतवादित्र तंत्रि तलताल त्रुटित घनमृदङ्ग के दक्षपुरुष के द्वारा वादित शब्द से युक्त दिव्य भोगभोगों को भोगने में समर्थ होता है। केवल सूर्याधिष्ठित देव ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज सूर्य ही अपनी विकुर्वणा शक्ति से अलौकिक भोगभोगों को भोगने में समर्थ होता है। यही सब यावत् शब्द का तात्पर्य है ॥ सू० ९७ ॥

કલ્યાણસ્વરૂપ મંગળ સ્વરૂપ દૈવત, ચૈત્ય, પર્યુપાસના કરવા લાયક છે. આ પ્રમાણે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્ય સૂર્યાવતંસક વિમાનમાં સુધર્મા સભામાં અંતઃપુરની સાથે દિવ્ય ભોગ ભોગોને ભોગવતોથકો વિચરવાને સમર્થ થતો નથી. જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્ય સૂર્યાવતંસક વિમાનમાં સુધર્માસભામાં સૂર્ય સિંહાસનમાં ચારહજાર સામાજિક દેવ અને ચાર સપરિવાર અગ્રમહિષિયોની સાથે ત્રણ પરિષદા સાત સૈન્ય અને સાત સૈન્યાધિપતિઓની સાથે સોળહજાર આત્મરક્ષક દેવો અનેક જ્યોતિષેન્દ્ર દેવ દેવિયોની સાથે ઘેરાઈને મહાન્ વાદ્યમાન ગીતવાદિત્ર તંત્રી તલતાલ ત્રુટિત અને ઘન મૃદંગના દક્ષપુરૂષ દ્વારા વગાડેલ શબ્દથી યુક્ત દિવ્ય ભોગ ભોગોને ભોગવવામાં સમર્થ થાય છે. કેવળ સૂર્યાધિષ્ઠિત દેવ જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્યજ પોતાની વિકુર્વણા શક્તિથી અલૌકિક ભોગભોગોને ભોગવવામાં સમર્થ હોય છે. આ તમામ યાવત્ શબ્દનું તાત્પર્ય છે. ॥ સૂ. ૯૭ ॥

अथ ज्योतिषगणानामेकत्रस्थितिविषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-यथा-

मूलम्-ता जोइसियाणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? जहण्णेणं अट्ठभागपलिओपमं उक्कोसेणं पलिओपमं वाससयसहस्समब्भहियं, ता जोइसिणीणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं अद्ध पलिओवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं, चंदविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? जहण्णेणं चउब्भागपलिओपमं उक्कोसेणं पलिओवमवाससयसहस्समब्भहियं, ता चंदविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता! ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओपमं उक्कोसेणं अट्ठ पलिओपमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं, चंदविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? जहण्णेणं चउब्भागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवाससयसहस्समब्भहियं, ता चंदविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता! जहण्णेणं चउब्भागपलिओपमं उक्कोसेणं अद्ध पलिओपमं, पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं, सूरविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? जहण्णेणं चउब्भागपलिओपमं उक्कोसेणं पलिओपमं वाससहस्समब्भहियं, ता सूरविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? जहण्णेणं चउब्भाग पलिओवमं उक्कोसेणं अद्ध पलिओवमं पंचहिं वाससएहिं अब्भहियं, ता गहविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? जहण्णेणं चउब्भागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं, ता, गहविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता! जहण्णेणं चउब्भागपलिओवमं उक्कोसेणं अद्ध पलिओवमं, ता णक्खत्तविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं-ठिई पण्णत्ता! जहण्णेणं चउब्भागपलिओवमं उक्कोसेणं अद्ध पलिओवमं, ता णक्खत्तविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? जहण्णेणं अद्धभागपलिओवमं उक्कोसेणं चउब्भागपलिवमं, ता ताराविमाणेणं देवीणं पुच्छा, जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं

चउब्भागपलिओवमं, ता ताराविमाणेणं देवाणं पुच्छा, ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं। इति ॥सू० ९८॥

छाया—तावत् ज्योतिष्काणां देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ताः ?, तावत् जघन्येन अष्टभागपल्योपमं, उत्कर्षेण पल्योपमं वर्षशतसहस्रमभ्यधिकं, तावत् ज्योतिष्कीणां देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?, तावत् जघन्येन अष्टभागपल्योमं उत्कर्षेण अर्द्धपल्योपमं पञ्चाशता वर्षसहस्रैरभ्यधिकं, तावत् चन्द्रविमाने खलु देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ताः, तावत् जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं उत्कर्षेण पल्योपमं वर्षशतसहस्रमभ्यधिकं, तावत् चन्द्रविमाने खलु देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता !, तावत् जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं उत्कर्षेण अर्द्धपल्योपमं पञ्चाशता वर्षसहस्रैरभ्यधिकं, तावत् सूर्यविमाने खलु देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?, तावत् जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं उत्कर्षेण पल्योपमं वर्षसहस्रमभ्यधिकम्, तावत् सूर्यविमाने खलु देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?, तावत् जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं उत्कर्षेण अर्द्धपल्योपमं पञ्चभिर्वर्षशतैरभ्यधिकं, तावत् ग्रहविमाने खलु देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ! जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं उत्कर्षेण पल्योपमं, तावत् ग्रहविमाने खलु देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ताः ?, तावत् जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं उत्कर्षेण अर्द्धपल्योपमं, तावत् नक्षत्रविमाने खलु देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?; तावत् जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं उत्कर्षेण अर्द्धपल्योपमं, तावत् नक्षत्रविमाने खलु देवीनां कियन्तं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?, तावत् जघन्येन अष्टभागपल्योपमं उत्कर्षेण चतुर्भागपल्योपमं, तावत् ताराविमाने खलु देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ताः ?, तावत् जघन्येन अष्टभाग पल्योमं उत्कर्षेण चतुर्भाग पल्योपमं, तावत् ताराविमाने खलु देवीनां पृच्छा, तावत् जघन्येन अष्टभाग पल्योपमं उत्कर्षेण सातिरेक अष्टभागपल्योपमं इति ॥सू० ९८॥

टीका—सप्तनवतितमे सूत्रे चन्द्रादीनामग्रमाहिषीविषयकं विचारं चन्द्रसूर्ययोस्ताभिः सार्कं स्व-स्व विमानावतंसे स्थितसुधर्माख्यसभायाः स्थितिवर्णनं विधाय सम्प्रत्यस्मिन् अष्टानवतितमे सूत्रे—चन्द्र—सूर्य—ग्रह—तारा विमानेषु तत्तत् अधिष्ठातृदेवानां देवीनां च स्थिति-

---

अब ज्योतिष्क गण का एकत्र स्थिति विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं—

टीकार्थ—सत्ताणवें सूत्र में चंद्रादि के अग्रमहिषीयों के विषय में विचार एवं चंद्र सूर्य का उनके साथ अपने अपने विमानावतंसक में रही हुई सुधर्मा सभा की स्थिति का वर्णन करके अब इस अठाणवें सूत्र में चंद्र सूर्य—ग्रह—एवं तारा विमान में उन उन अधिष्ठाता देव देवियों का स्थिति काल का

હવે જ્યોતિષ્કગણુની એકત્ર સ્થિતિ સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ—સત્તાણુમા સૂત્રમાં ચંદ્રાદિની અગ્રમહિષિયોના સંબંધમાં વિચાર તથા સૂર્ય ચંદ્રનું તેમની સાથે પોત પોતાના વિમાનાવતંસકમાં આવેલ સુધર્મા સભાની સ્થિતિનું વર્ણન કરીને હવે આ અઠ્ઠાણુમા સૂત્રમાં ચંદ્ર—સૂર્ય—ગ્રહ અને તારા વિમાનમાં તેતે અધિષ્ઠાતા

कालपरिमाणज्ञानविषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह—'ता जोइसियाणं देवाण' मित्यादि ।

'ता जोइसियाणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' तावत् ज्योतिष्काणां देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?, ॥ तावदिति पूर्ववत् ज्योतिष्काणां—ज्योतिः पुञ्जानां देवानां—विकुर्वणया शक्त्या सुधर्माख्यसभायां समागतानां देवानां कियन्तं कालं यावत् तत्र स्थितिर्भवतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—'ता जहण्णेणं अट्ठभागपलियोवमं उक्कोसेणं पलियोवमं वाससयसहस्समब्भहियं' तावत् जघन्येन अष्टभागपल्योपमं उत्कर्षेण पल्योपमं वर्षशतसहस्रमभ्यधिकं ॥ तावदिति पूर्ववत् ज्योतिष्काः देवाः देव्यश्च तत्सामानिकात्मरक्षकादयश्च ये केचन ज्योतिष्काः चन्द्रविमाने चन्द्रस्य संबन्धिना सूर्यविमाने सूर्यस्य सम्बन्धिनी, एवं ग्रह—नक्षत्र—ताराविमानेष्वपि तत् तत् सम्बन्धिनां ज्योतिष्कानां स्थितिः सामान्येन खलु जघन्या स्थितिः अल्पतरा स्थितिः किल अष्टभागपल्योपमा—एकस्य पल्यात्मकस्य कालस्य अष्टमांश परिमिता स्थिति भवति, तथा 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण—अधिकतरेण—अधिका-स्थितिश्च पल्योपमा—पल्योपमकालतुल्या, तत्र च वर्षशतसहस्राधिका—लक्षवर्षाधिका पल्योपमा स्थिति भवतीति सामान्यमुत्तरं श्रुत्वा पुनर्विशेषज्ञानार्थं सर्वेषां पृथक्—पृथक् श्रोतुकामो

परिमाण ज्ञान विषयक प्रश्नोत्तरसूत्र कहते हैं—(ता जोइसियाणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) ज्योतिष्क देवों की कितने काल की स्थिति कही गई है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी का प्रश्न सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते है—(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्समब्भहियं) ज्योतिष्क देव चंद्र विमान में चंद्र संबन्धि एवं सूर्यविमान में सूर्य विषयक इस प्रकार से ग्रह—नक्षत्र तारा विमान में भी उनके उनके संबन्धवाले ज्योतिष्क देवों की स्थिति सामान्य तथा जघन्य स्थिति माने अल्प स्थिति एक पल्योपम काल का अष्टमांश परिमित स्थिति होती है, तथा (उक्कोसेणं) उत्कर्ष से अर्थात् अधिकता से एक लाख वर्ष अधिक पल्योपम काल की स्थिति कही गई है। इस प्रकार सामान्य प्रकार से उत्तर को जानकर पुनः विशेष जानने के हेतु से एवं

દેવદેવિયોની સ્થિતિકાલનું પરિમાણ જ્ઞાન વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.-(ता जोइसियाणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) જ્યોતિષ્ક દેવોની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्समब्भहियं) જ્યોતિષ્કદેવ ચંદ્રવિમાનમાં ચંદ્ર સંબંધી અને સૂર્ય વિમાનમાં સૂર્ય સંબંધી અને એ રીતે ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારા વિમાનોમાં પણ તેના તેના સંબંધવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોની સ્થિતિ સામાન્ય રીતે જઘન્ય સ્થિતિ એટલેકે અલ્પસ્થિતિ એક પલ્યોપમકાળના આઠમા ભાગ જેટલી સ્થિતિ હોય છે. તથા (उक्कोसेणं) ઉત્કર્ષથી અર્થાત્ અધિકતાથી એક લાખ વર્ષ વધારે એક પલ્યોપમ કાળની સ્થિતિ કહી છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય પ્રકારના ઉત્તરને જાણીને ફરીથી વિશેષ જાણવાના હેતુથી

गौतमः पुनः पृच्छति-'ता जोइसिणीणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता !' तावत् ज्योतिष्किणां देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ताः ?। तावदिति पूर्ववत् ज्योतिष्किाणां-ज्योतिः स्वरूपाणां तत् तत् विमानाधिष्ठात्रीणां देवीनां च तेषु विमानेषु कियन्तं कालं यावत् तत्र-तत्र स्थितिर्भवतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततः सामान्यमुत्तरं प्रयच्छन् भगवानाह-यथा-'ता जहण्णेणं अट्ठभागपलियोवमं उक्कोसेणं अद्धपलियोवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं' तावत् जघन्येन अष्टभागपल्योपमं उत्कर्षेण अर्द्धपल्योपमं पञ्चाशतवर्षसहस्रैरभ्यधिकं ॥ तावदिति पूर्ववत् तत्र तत्र तस्य तस्य विमानस्याधिष्ठातॄणां देवीनां तत्तदग्रमहिषीनां तत्परिचारिकानां सामानिकानामङ्गरक्षिकानां च सामान्येन जघन्येन-सर्वाल्पतया अष्टभागपल्योपमं -एकस्यापि पल्योपमकालस्याष्टभागतुल्यकालपरिमाणं यावत्, तथाचोत्कर्षेण-सर्वाधिकतया अर्द्धपल्योपमं कालपरिमाणं यावत् तत्र तत्र स्थितिर्भवतीति भगवतः सामान्यमुत्तरं श्रुत्वा पुनर्गौतमः पृथक् पृच्छति-'ता चंदविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता !'

सबकी अलग अलग स्थिति जानने के हेतु से श्री गौतमस्वामी पुनः प्रश्न पूछते हैं-(ता जोइसिणीणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) ज्योतिष्क स्वरूपा उन उन विमानाधिष्ठात्री देवियों की उन विमानों में कितने काल पर्यन्त वहां उस उस विमानों में स्थिति होती है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् कहते हैं-(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं) वहां वहां उस उस विमान की अधिष्ठात्री देवियों का तथा उन उन अग्रमहिषियों का उनके परिचारि का सामानिक अङ्ग रक्षिकाओं का जघन्यता से एक पल्योपम काल का आठवां भाग तुल्य काल होता है एवं उत्कृष्ट से अर्थात् अधिकता से आधा पलियोपम काल परिमाण यावत् वहां उन उन विमानों में स्थिति रहती है। इस प्रकार श्रीभगवान् का सामान्य प्रकार से उत्तर सुनकर पुनः श्री गौतमस्वामी पृथक् प्रश्न पूछते हैं-(ता चंदविमाणे णं देवाणं केवइयं कालं ठिई

તથા બધાની અલગ અલગ સ્થિતિ જાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્નપૂછે છે.-(ता जोइसिणीणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) જ્યોતિષ્ક સ્વરૂપા તે તે વિમાનાધિષ્ઠાત્રી દેવિયોની એ વિમાનોમાં કેટલા કાલ પર્યન્તની ત્યાં તે તે વિમાનોમાં સ્થિતિ હોય છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं) ત્યાં ત્યાં તેતે વિમાનની અધિષ્ઠાત્રી દેવિયોને તથા તેતે અગ્રમહિષિયોને તેમના પરિવારને સામાનિક અંગરક્ષિકાઓને જઘન્યતાથી એક પલ્યોપમના આઠમા ભાગ તુલ્ય-કાળ હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્થાત્ અધિકતાથી અર્ધાપલ્યોપમકાળ પરિમાણુ યાવત્ ત્યાં તે તે વિમાનોમાં સ્થિતિ હોય છે. આ પ્રમાણે શ્રીભગવાનનો સામાન્ય પ્રકારથી ઉત્તર

तावत् चन्द्रविमाने खलु देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्तेति–गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता जहण्णेणं चउब्भागपलियोवमं उक्कोसेणं पलियोवमं वाससयसहस्समब्भहियं' तावत् जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं उत्कर्षेण पल्योपमं वर्षशतसहस्रमभ्यधिकं ॥ तावदिति प्राग्वत् सर्वाल्पतया एकस्यापि पल्योपमकालस्य चतुर्भागपरिमाणकालं यावत् तत्र स्थिति भवति, तथोत्कर्षेण–सर्वाधिकतया स्थित्या एकं पल्योपमं कालं वर्षशतसहस्राधिकं–लक्षवर्षाधिकं पल्योपमकालं यावत् चन्द्रविमाने चन्द्रविमानाधिष्ठातृदेवानां तत्सामानिकानामङ्गरक्षकादीनां च स्थिति भवतीति ॥ 'ता चंदविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' तावत् चन्द्रविमाने खलु देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ॥ इति प्रश्नसूत्रं पूर्ववत् ततो भगवानुत्तरयति 'ता जहण्णेणं चउब्भागपलियोवमं उक्कोसेणं अद्धपलियोवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं' तावत् जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं उत्कर्षेण अर्द्धपल्योपमं पञ्चाशतवर्ष-

---

पण्णत्ता) चंद्र विमान में देवों की स्थिति कितने काल की कही है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता जहण्णेणं चउब्भागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्स मब्भहियं) जघन्यता से एक पल्योपम काल का चतुर्भाग परिमाण काल यावत् स्थिति होती है। तथा उत्कृष्ट से माने सर्वाधिकपने से एक पल्योपम काल की अर्थात् एक लाख वर्ष से अधिक समय पर्यन्त चन्द्रविमान में चंद्र विमानाधिष्ठाता देवों की एवं उनके सामानिक अंगरक्षकादि की स्थिति होती है। पुनः श्री गौतमस्वामी पूछते हैं–(ता चंदविमाणे णं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) चंद्र विमान में देवीयों की स्थिति कितने काल की कही गई है? उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता जहण्णे णं चउब्भाग पलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं) जघन्य से पल्योपम का

સાંભળીને ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી અલગ પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता चंदविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) ચંદ્રવિમાનમાં દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता जहण्णे णं चउब्भागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्समब्भहियं) જઘન્યપણાથી એક પલ્યોપમ કાળના ચોથા ભાગ પ્રમાણુ કાળની યાવત્ સ્થિતિ હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી એટલે કે સર્વાધિકપણાથી એક પલ્યોપમ કાળની અર્થાત્ એક લાખ વર્ષથી કંઇક વધારે સમય ચંદ્રવિમાનમાં ચંદ્રવિમાનાધિષ્ઠાતા દેવોની અને તેમના સામાનિક અંગરક્ષકો વિગેરેની સ્થિતિ હોય છે. ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે.-(ता चंदविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) ચંદ્રવિમાનમાં દેવીની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે? ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता जहण्णेणं चउब्भागपलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं) જઘન્યથી પલ્યોપમનો ચોથો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધાપલ્યોપમથી

उत्कर्षेण अर्द्धपल्योपमं पञ्चभिर्वर्षशतैरभ्यधिकम् । तावदिति पूर्ववत् सूर्यविमानाधिष्ठातॄणां देवीनां तत्रस्थितिर्जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं भवति उत्कर्षेण चार्द्धपल्योपमं पञ्चभिर्वर्षशतैरभ्यधिकं चेति । अथ ग्रहविमानसम्बन्धी प्रश्नः-'ता गहविमाणे णं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता ?,' तावत् ग्रहविमाने खलु कियन्तं कालं यावतदधिष्ठातॄणां देवानां तत्र ग्रहविमाने किल स्थितिर्भवतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता जहण्णेणं चउब्भागपलियोवमं उक्कोसेणं पलिओवमं' तावत् जघन्येन-सर्वाल्पतया चतुर्भागपल्योमं वै, उत्कर्षेणाधिकतया चैकपल्योपमं कालं यावत् तत्र ग्रहविमाने तदधिष्ठातृदेवानां स्थितिः प्रज्ञप्तेति । ततो देवीनां स्थिति विषयकः प्रश्नः 'ता गहविमाणे णं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' तावत् ग्रहविमाने खलु देवीनां कियन्तं कालं यावत् ग्रहविमाने स्थितिः प्रज्ञप्तेति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता जहण्णे णं चउब्भागपलियोवमं उक्कोसेणं अद्ध पलियोवमं' तावत्

उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पंचहिं वाससएहिं अब्भहियं) सूर्य विमानाधिष्ठात्री देवियों की स्थिति जघन्य से पल्योपम का चतुर्थ भाग की होती है एवं उत्कर्ष से अर्ध पल्योपम तथा पांचसो वर्ष से कुछ अधिक काल की होती है ।

अब ग्रहविमान के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं (ता गहविमाणे णं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) ग्रहविमन में देवों की कितने ...ल की स्थिति उनके अधिष्ठाता देवकी कही है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी ...श्न सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता जहण्णेणं चउब्भागपलि...मं उक्कोसेणं पलिओवमं) जघन्य से पल्योपम का चौथा भाग तथा उत्कर्ष ...योपम काल से कुछ अधिक काल की स्थिति उसके अधिष्ठाता देवकी ...ई है । अब देवियों की स्थिति विषयक श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं- ...हविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) ग्रहविमान में देवियों की ... कितने काल की कही गई है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को ...कर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता जहण्णेणं चउब्भागपलिओवमं

સૂર્ય વિમાનની અધિષ્ઠાત્રીદેવિયોની સ્થિતિ જઘન્યથી પલ્યોપમના ચોથા ભાગ જેટલી હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધા પલ્યોપમ તથા પાંચસો વર્ષથી કંઈક વધારે કાળની હોય છે

હવે ગ્રહવિમાનના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता गहविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) ગ્રહવિમાનમાં દેવોની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता जहण्णेणं चउभागपलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं) જઘન્યથી પલ્યોપમના ચોથા ભાગ જેટલી સ્થિતિ હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધા પલ્યોપમ કાળ જેટલી સ્થિતિ કહેલ છે. હવે દેવિયોની સ્થિતિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે -(ता गहविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) ગ્રહવિમાનમાં દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? આ

जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं कालं यावत् स्थितिर्भवति, तथा सर्वोत्कृष्टतया अर्द्धपल्योपमं कालं यावत् स्थितिर्भवतीति ॥ अथ नक्षत्रविमानसम्बन्धी प्रश्नः–'ता णक्खत्तविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' तावत् नक्षत्रविमाने खलु देवानां कियन्तं कालं यावत् नक्षत्रविमाने स्थितिर्भवतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता जहण्णेणं चउब्भाग पलियोवमं उक्कोसेणं अद्धपलियोवमं' तावत् जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं कालं यावत् तत्र स्थिति र्भवति, उत्कर्षेण च अर्द्धपल्योपमं कालं यावत् तत्रस्थिति र्भवतीति ॥ अथ नक्षत्रविमाने देवीनां स्थिति विषयकः प्रश्नः–'ता णक्खत्तविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' तावत् नक्षत्रविमाने खलु तदधिष्ठातॄणां देवीनां तत् सखीनां च तत्र कियन्तं कालं यावत् स्थितिर्भवतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह्–'ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं चउब्भागपलियोवमं' तावत् जघन्येन अष्टभागपल्योपमं–एकपल्योपम–ऽ कालं

उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं) जघन्य से चतुर्थ भाग पल्योपम तथा उत्कर्ष से आधा पल्योपम की स्थिति होती है।

अब नक्षत्र विमान विषयक प्रश्न पूछते है–(ता णक्खत्तविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) नक्षत्र विमान में देवों की स्थिति कितने काल की कही गई है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान कहते हैं–(ता जहण्णेणं चउब्भागपलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं) जघन्य से पल्योपम का चतुर्थ भाग की स्थिति होती है एवं उत्कृष्ट आधापल्योपम की स्थिति कही है। अब नक्षत्रविमान की देवियों की स्थिति को विषय में प्रश्न पूछते हैं–(ता णक्खत्तविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) नक्षत्र विमान में उनके अधिष्ठात्री देवियों की स्थिति कितने काल की कही है ? इस प्रकार गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भग-

---

પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता जहण्णेणं पलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं) જઘન્યથી પલ્યોપમના ચોથા ભાગ જેટલી અને ઉત્કર્ષથી અર્ધપલ્યોપમ કાળની સ્થિતિ હોય છે.

હવે નક્ષત્ર વિમાન સંબંધી પ્રશ્ન પૂછે છે.–(ता णक्खत्तविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) નક્ષત્ર વિમાનમાં દેવોની કેટલાકાળની સ્થિતિ કહી છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता जहण्णेणं चउभागपलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं) જઘન્યથી પલ્યોપમના ચોથા ભાગ જેટલી સ્થિતિ હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધાપલ્યોપમ કાળ જેટલી સ્થિતિ કહેલ છે. હવે નક્ષત્ર વિમાનની દેવિયોની સ્થિતિ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે. (ता णक्खत्तविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता) નક્ષત્રવિમાનમાં તેઓની અધિષ્ઠાત્રી દેવીયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–

यावत् तत्रस्थितिर्भवति, तथा उत्कर्षेण च चतुर्भागपल्योपमं-१ पल्योपम-४ कालं यावत् नक्षत्रविमाने स्थितिर्भवतीति ॥ अथ ताराविमानसम्बन्धीप्रश्नः-'ता ताराविमाणे णं देवाणं केवइयं कालं पुच्छा !,' तावत् ताराविमाने खलु तदधिष्ठातॄणां देवानां पृच्छा-कियन्तं कालं यावत् तत्रस्थितिः प्रज्ञप्तेति मम प्रश्न इति गौतमोक्तिस्ततो भगवानाह-'ता जहण्णेणं अट्ठभागपलियोवमं उक्कोसेणं चउब्भागपलिओवमं' तावत् जघन्येनाष्टभागपल्योपमं कालं यावत् उत्कर्षेण च चतुर्भागपल्योपमं कालं यावत् तत्रस्थिति र्भवतीति ॥ अथ तत्र देवीनां स्थितिविषयकः प्रश्नः-'ता ताराविमाणेणं देवीणं पुच्छा' तावत् ताराविमाने खलु देवीनां पृच्छा-तत्र कियन्तं कालं यावत् देवीनां स्थितिर्भवतीति प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं साइरेग अट्ठभागपलियोवमं' तावत् जघन्येन अष्टभागपल्यो-

---

वान् कहते हैं-(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं चउब्भागपलिओवमं) जघन्य से एक पल्योपम का आठवां भाग काल की स्थिति होती है तथा उत्कर्ष से एक पल्योपम का चतुर्थभाग काल की यावत् नक्षत्र विमान के देवियों की स्थिति होती है। अब तारा विमान विषयक प्रश्न पूछते हैं-(ता ताराविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं पुच्छा) तारा विमान में उनके अधिष्ठाता देव की स्थिति कितने काल की प्रज्ञप्त की है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं चउब्भागपलिओवमं) जघन्य से पल्योपम का आठवां भाग एवं उत्कृष्ट से पल्योपम का चतुर्थांश भाग पर्यन्त काल की वहां स्थिति रहती है। अब वहां पर देवियों की स्थिति विषय में प्रश्न पूछते हैं-(ता ताराविमाणेणं देवीणं पुच्छा) ताराविमान में देवियों की स्थिति कितने काल की कही है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं साइरेगअट्ठभागपलिओ-

---

(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं चउब्भागपलिओवमं) જઘન્યથી એક પલ્યોપમના આઠમા ભાગ જેટલા કાળની સ્થિતિ હોય છે. અને ઉત્કર્ષથી એક પલ્યોપમના ચોથા ભાગ જેટલા કાળની યાવત્ નક્ષત્ર વિમાનના દેવોની સ્થિતિ હોય છે. હવે તારા વિમાન વિષે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે.-(ता ताराविमाणे णं देवाणं केवइयं कालं पुच्छा) તારા વિમાનમાં તેના અધિષ્ઠાતા દેવોની સ્થિતિ કેટલાકાળની પ્રજ્ઞપ્ત કરેલ છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसे णं चउब्भागपलिओवमं) જઘન્યથી પલ્યોપમના આઠમા ભાગ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના ચોથા ભાગ પર્યન્ત જેટલા કાળની ત્યાં સ્થિતિ રહે છે. હવે ત્યાં દેવિયોની સ્થિતિના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता ताराविमाणे णं देवी णं पुच्छा) તારા વિમાનમાં દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં

पमं कालं यावत् स्थितिर्भवति, तथा उत्कर्षेण च सातिरेकाष्टभागपल्योपमं-किञ्चिदधिकाष्टभागपल्योपमं कालं यावत् तत्र ताराविमाने स्थितिर्भवतीति ॥सू० ९८॥

मूलम्—एएसि णं चंदिमसूरियगहणक्खत्तताराख्वाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा? ता चंदा य सूरा य एए णं दो वि तुल्ला सव्वत्थोवा णक्खत्ता संखिज्जगुणा गहा संखिज्जगुणा तारा संखिज्जगुणा. ।सूत्र ९९॥

छाया—तावत् एतेषां चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाणां कतरेभ्यः कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा!, तावत् चन्द्रौ च सूर्यौ च एतौ खलु द्वावपि तुल्यौ सर्वस्तोकौ वा नक्षत्राणि संख्येयगुणानि ग्रहाः संख्येयगुणास्तारा संख्येयगुणाः ॥इति सू०९९॥

'अट्ठारसमं पाहुडं समत्तं' । अष्टादशं प्राभृतं समाप्तम् ॥

टीका—अष्टानवतितमे सूत्रे चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाणां विमानाधिष्ठातृदेवानां देवीनां तत्सामानिकानामात्मसंरक्षकादीनां च तत्र-तत्र विमानेषु स्थितिकालपरिमाणविचारं विविच्य सम्प्रत्यस्मिन् नवनवतितमे सूत्रे तेषामेव चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाणां मध्ये परस्परमापेक्षिकरूपेण तुल्यत्व-समत्वाधिकत्वविषयकं विचारदर्शकं, प्रश्नोत्तरसूत्रमाह—

'ता एएसि णं चंदिमसूरियगहणक्खत्तताराख्वाणं कयरे-कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया

वमं) जघन्य से पल्योपम के आठवां भाग की स्थिति कही है एवं उत्कर्ष कुछ अधिक पल्योपम का आठवां भाग जितनी तारा विमान में देवियों की स्थिति कही गई है ॥ सू० ९८ ॥

टीकार्थ—अठाणवें सूत्र में चंद्र-सूर्य-ग्रह नक्षत्र एवं ताराओं के विमानाधिष्ठाता देवदेवियां तथा उनके सामानिक आत्मरक्षक आदि का उस उस विमान में स्थितिकाल परिमाण की विचारणा करके अब इस नन्नाणवें सूत्र में उन चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं तारारूपों के परस्पर का समानता एवं अधिकता विषय के विचार प्रश्नोत्तरसूत्र द्वारा कहते हैं—(ता एएसि णं चंदिम-

---

श्रीભગવાન્ કહે છે.-(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओमं उक्कोसेणं साइरेग अट्ठमाग पलिओवमं) જઘન્યથી પલ્યોપમના આઠમાભાગ જેટલી સ્થિતિ કહી છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક વધારે પલ્યોપમના આઠમા ભાગ જેટલી તારા વિમાનમાં દેવિયોની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે. । સૂ.૯૮ ।

ટીકાર્થ—અઠ્ઠાણુમા સૂત્રમાં ચંદ્ર-સૂર્ય, ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓના વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવ દેવિયો તથા તેમના સામાનિક આત્મરક્ષક વિગેરેના તે તે વિમાનોમાં સ્થિતિકાળ પરિમાણની વિચારણા કરીને હવે આ નવ્વાણુમા સૂત્રમાં એ ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારા રૂપોની પરસ્પરની સમાનતા અને અધિકતાના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર દ્વારા વિચાર બતાવે છે.-(ता एएसि णं चंदिमसूरियगहवा णक्खत्ततारारूवाणं कयरेकयरे हिंतो

वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा' तावत् एतेषां चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाणां कतरेभ्यः कतरेभ्योऽल्पानि वा बहुकानि वा तुल्यानि वा विशेषाधिकानि वा'-तावदिति-प्राग्वत् एतेषां -पूर्वोदितानां चन्द्रसूर्यग्रह-नक्षत्र तारारूपाणां मध्ये परस्परव्यवस्थाविचारे आपेक्षिकतया वा कतरेभ्यः कतरेभ्यः के वा के वा अल्पाः ?, के वा के वा बहुकाः-अधिकाधिकपारिवारिकाः, अधिकतेजस्विनः प्रकाशाधिकाश्च के वा के वा तुल्या-समाः-समानस्थितिगतिकाः ?, के वा के वा विशेषाधिकाः-स्थितिगतिपरिमाणप्रकाशादौ अधिकाधिकान्तररूपाश्चेति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता चंदा य सूरा य एए णं दो वि तुल्ला सव्वत्थोवा' तावत्-चन्द्राश्च सूर्याश्च एते खलु द्वे अपि तुल्याः सर्वस्तोकाः वा' तावदिति पूर्ववत् चन्द्राश्च सूर्याश्च परस्परं तुल्या-आकारप्रकारपरिमाणतेजप्रकाशप्रभावप्रमाणाधिकारादौ तुल्याः-समानाः सन्ति, तथा च सर्वस्तोकाः-सर्वाल्पाः-ग्रह-नक्षत्र तारारूपेभ्योऽल्पपरिमाणाश्चेत्याख्याता इति स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादनीय इति ॥ 'एवं च णक्खत्ता संखिज्जगुणा

सूरियगहणक्खत्ततारारूवाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा) ये पूर्व कथित चंद्र-सूर्य ग्रह-नक्षत्र एवं ताराओं में परस्पर की व्यवस्था विचार की अपेक्षा से कौन कौन किन किन से अल्प होते हैं? कौन किन से अधिक परिवारवाले, अधिक प्रकाशवाले होते हैं? तथा कौन किन से समान स्थिति वाले होते हैं? तथा कौन किससे स्थिति गति परिमाण प्रकाश आदि में अधिकाधिक रूपवाले होते हैं? सो हे भगवन् आप कहिये। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता चंदा य सूरा य एए णं दो वि तुल्ला सव्वत्थोवा) चन्द्र एवं सूर्य परस्पर में तुल्य होते हैं अर्थात् आकार प्रकार, परिमाण तेज प्रकाश प्रभाव प्रमाणाधिकारादिमें समान होते हैं तथा सर्व से स्तोक ग्रह नक्षत्र तारारूप से अल्प परिमाण वाला कहा है, ऐसा स्वशिष्यों को प्रतिपादित करके कहें। तथा (णक्खत्ता संखिज्जगुणा गहा संखिज्जगुणा तारा संखिज्जगुणा) चंद्र सूर्य

अप्पा वा बहुयावा, तुल्ला वा, विसेसियाहिया वा) આ પહેલાં કહેલ ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાઓમાં પરસ્પરની વ્યવસ્થાના વિચારમાં કોણ કોની અપેક્ષાથી અલ્પ હોય છે? કોણ કોનાથી અધિક પરિવારવાળા અધિક પ્રકાશવાળા હોય છે? તથા કોણ કોની બરાબરની સ્થિતિવાળા હોય છે? તથા કોણ કોનાથી સ્થિતિ ગતિ પરિમાણ પ્રકાશ વિગેરેમાં અધિકાધિકરૂપવાળા હોય છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता चंदा य सूरा य एए णं दो वि तुल्ला सव्वत्थोवा) ચંદ્ર અને સૂર્ય પરસ્પર તુલ્ય હોય છે. અર્થાત્ આકાર, પ્રકાર, પરિમાણ તેજ પ્રકાશ, પ્રભાવ પ્રમાણાધિકારાદિમાં સરખા હોય છે. તથા સૌથી ઓછા ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારારૂપથી અલ્પ પરિમાણવાળા કહેલા છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને પ્રતિપાદન કરીને કહેવું.

गहा संखिज्जगुणा तारा संखिज्जगुणा' नक्षत्राणि संख्येयगुणानि ग्रहाः संख्येयगुणाः ताराः संख्येयगुणाः ॥ चन्द्रसूर्यापेक्षया नक्षत्राणि संख्येयगुणानि अर्थात् चन्द्रसूर्यौ तु सर्वेष्वपि विषयेषु तुल्यावेव किन्तु तदपेक्षया नक्षत्राणि संख्येयगुणानि–नहि संख्यातीतानि गुणानि –कियत् संख्या तुल्यान्यधिकानि सन्ति नक्षत्राणि चन्द्रसूर्यापेक्षया इति तात्पर्यार्थः। एवं च नक्षत्रगुणापेक्षया ग्रहाश्च संख्येयगुणा भवन्ति, नक्षत्रेभ्योप्यधिकगुणाः ग्रहा भवन्ती-त्यर्थः। तथा च ग्रहापेक्षया ताराः खलु संख्येयगुणाः–कियत् संख्यातुल्याधिकाः भवन्ति, एतेनेत्थं सिध्यति यत् परस्परं तुल्या अपि चन्द्रसूर्याः–सर्वाल्पाः सन्ति, ततोऽधिकानि नक्षत्राणि सन्ति, ततोऽधिकाः ग्रहाः सन्ति, ततोप्यधिकास्ताराश्च सन्ति, अर्थात् सर्वाधिका-स्ताराः सर्वाल्पाश्च चन्द्र सूर्या इति सर्वेषां स्वरूपादि विषयको विचार इति ज्ञातव्यः ॥सू० ९९॥

॥ इति १८ प्राभृतं समाप्तम् ॥

की अपेक्षा से नक्षत्र संख्येय गुणवाले कहे हैं, अर्थात् चंद्र सूर्य दोनों सभी विषयों में तुल्य होते हैं, उनकी अपेक्षा से नक्षत्र संख्येय गुणवाले कहे हैं। संख्यातीत गुणवालें नहीं होते हैं कुछ संख्या से तुल्य या अधिक चंद्र सूर्य की अपेक्षा से नक्षत्र होते हैं। तथा नक्षत्र गण की अपेक्षा से ग्रह संख्येय गुण होते हैं, नक्षत्रों से अधिकगुने ग्रह होते हैं। तथा ग्रह की अपेक्षा से तारायें संख्येय गुणे होते हैं कुछ संख्या से तुल्य या अधिक होते हैं। इससे यह सिद्ध होता है कि चंद्र सूर्य परस्पर तुल्य होने पर भी सब से अल्प होते हैं। उनसे अधिक नक्षत्र होते हैं, उनसे अधिक ग्रह होते हैं, ग्रहों से अधिक तारायें होते हैं अर्थात् सब से अधिकतावाले ताराएं होते हैं, तथा सब से अल्प चंद्र सूर्य होते हैं। इस प्रकार सब ज्योतिष्क देव संबंधी विचार प्रतिपादित किया है ॥सू० ९९॥

अठारहवां प्राभृत समाप्त ॥१८॥

તથા (णक्खत्ता संखिज्जगुणा गहा संखिज्जगुणा तारा संखिज्जगुणा) ચંદ્ર-સૂર્ય એ બન્ને બધા વિષયોમાં સમાન હોય છે. તેમની અપેક્ષાએ નક્ષત્ર સંખ્યેયગણા કહ્યા છે. સંખ્યા-તીતગણા હોતા નથી. કંઈક સંખ્યા તુલ્ય અગર અધિક ચંદ્ર સૂર્યની અપેક્ષાથી નક્ષત્રો હોય છે. તથા નક્ષત્ર ગણના કરતાં હોસંખ્યેય ગણા હોય છે. નક્ષત્રોથી ગ્રહો સંખ્યેય ગણા હોય છે. તથા ગ્રહોના કરતાં તારાઓ સંખ્યેય ગણા હોય છે. કંઈક સંખ્યાથી તુલ્ય અગર અધિક હોય છે. આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-ચંદ્ર સૂર્ય પરસ્પર તુલ્ય હોવા છતાં સૌથી અલ્પ છે, તેમનાથી વધારે નક્ષત્રો હોય છે. તેમના કરતાં વધારે ગ્રહો હોય છે. ગ્રહોથી વધારા તારાઓ હોય છે. તથા સૌથી ઓછા ચંદ્ર અને સૂર્ય હોય છે. આ પ્રમાણે બધા જ્યોતિષ્ક દેવના સંબંધમાં વિચાર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥ સૂ. ૯૯ ॥

અઢારમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૧૮ ॥

अथ एकोनविंशतितमं प्राभृतं प्रारभ्यते-

तदेवमुक्तमष्टादशं प्राभृतं सम्प्रत्येकोनविंशतितमं प्राभृतं प्रारभ्यते तस्य चायमर्थाधिकारो यथा-'सूरिया कइ अहिया' कति सूर्याः सर्वलोके आख्याता इति तद्विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-

मूलम्-"ता कइ णं चंदिमसूरिया सव्वलोकेयं ओभासंति उज्जोएंति तवेंति पभासेंति आहियत्ति वएज्जा ! तत्थ खलु इमाओ दुवालस-पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु ता एगे चंदे एगे सूरे सव्व-लोयं ओभासइ उज्जोएइ तवेइ पभासइ, एगे एवमाहंसु १ एगे पुण एवमाहंसु-ता तिण्णि चंदा तिण्णि सूरा सव्वलोयं ओभासेंति उज्जोवेंति तवेंति पभासेंति, एगे एवमाहंसु २ एगे पुण एवमाहंसु आउट्ठिं चंदा आउट्ठिं सूरा सव्वलोया ओभासेंति उज्जोवेंति तवेंति पभासिंति, एगे एवमाहंसु ३ एगे पुण एवमहंसु-एएणं अभिलावेणं णेयव्वं सत्तचंदा सत्तसूरा, दस चंदा दस सूरा, बारस चंदा बारस सूरा, बातालीस चंदा बातालीसं सूरा, बावत्तरिं चंदा बावत्तरिं सूरा, बातालीसं चंदसयं बातालीसं सूरसयं, बावत्तरं चंदसयं बावत्तरं सूरसयं, बायालीसं चंद-सहस्सं बायालीसं सूरसहस्सं, बावत्तरं चंदसहस्सं बावत्तरं सूरसहस्सं सव्वलोयं ओभासेंति उज्जोवेंति तवेंति पभासेंति, एगे एवमाहंसु ॥ वयं एवं पुण वयामो ता अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे जाव परिक्खेवेणं, ता जंबुद्दीवे दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा ? केवइया सूरा तविंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा, केवइया णक्खत्ता जोयं जोइंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा ? केवइया गहा चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा, केवइया तारागणकोडिकोडिओ सोभं सोभेंसु वा सोभंति वा सोभिस्संति वा ? ता जंबुद्दीवे दीवे दो चंदा पभासेंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा, दो सूरिया तविंसु वा तविंसिंति वा तविसिस्संति वा ? छप्पण्णं णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा जोयं जोएंति वा जोयं जोइस्संति वा ? बावत्तरि गहसयं चारं चरिंसु वा चारं चरंति वा चारं चरिस्संति वा ? एगं सयसहस्सं तेत्तीसं च सहस्सा णवसया

पण्णासा तारागण कोडिकोडीणं सोभं सोभिंसु वा सोभं सोभेंति वा सोभं सोभिस्संति वा ?॥ (दो चंदा दो सूरा णक्खत्ता खलु हवंति छप्पण्णा बावत्तरं गहसयं जंबुद्दीवे विचारिणं ॥१॥ एगं च सयसहस्सं तित्तीसं खलु भवे सहस्साइं। णव य सया पण्णासा तारागणकोडिकोडीणं ॥२॥) ता जंबुद्दीवं णं दीवं लवणे णामं समुद्दे वट्टे वलयाकारसंठाणसंठिए सव्वतो समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ, ता लवणेणं समुद्दे किं समचक्कवालसंठिए विसमचक्कवालसंठिए ? ता लवणसमुद्दे समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए, ता लवणसमुद्दे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा ? ता दो जोयणसयसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं पण्णरस जोयणसयसहस्साइं एक्कासीयं च सहस्साइं सयं च ऊत्तालं किंचि विसेसूणं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता लवणसमुद्दे केवइं चंदा पभासेंसु पभासेंति पभासिस्संति वा एवं पुच्छा जाव केवइया उ तारागण कोडिकोडीओ सभिंसु सोभिंति वा सोभिस्संति वा ! ता लवणेणं समुद्दे चत्तारि चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा चत्तारि सूरा तवइंसु वा तवेंति वा तविसिस्संति वा बारस णक्खत्तसयं जोयं जोयंसु वा जोएंति वा जोइसिस्संति वा, तिण्णि बावण्णा महग्गहसया चारं चरिंसु वा चारं चरंति वा चारं चरिसिस्संसु वा दो सयसहस्सा वा चारं चरति वा चारं चरिसिस्संसु वा, दो सयसहस्सा सत्तट्ठिं च सहस्सा णवय सया तारागणकोडिकोडीणं सोभिंसु वा सोभेंति सोभेसिस्संति वा।

पण्णरससयसहस्सा एक्कासीतं सत्तं चऊतालं। किंचिविसेसेणूणो लवणोदधिणो परिक्खेवो ॥१॥ चत्तारिच्चेव चंदा चत्तारि य सूरिया लवणतोये। बारस णक्खत्तसयं गहाण तिण्णेव बावण्णा ॥२॥ दोच्चेव सयसहस्सा सत्तट्ठिं खलु भवे सहस्साइं। णवय सया लवणजले तारागणकोडिकोडीणं ॥३॥ ता लवणसमुद्दं धातईसंडे णामं दीवे

वट्टे वलयाकारसंठिए तहेव जाव णो विसमचक्कवालसंठिए धातई संडे णं दीवे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा ? ता चत्तारि जोयणसयसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं ईतालीसं जोयणसयसहस्साइं दस य सहस्साइं णव य एगट्ठे जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, धातईसंडे दीवे केवइया, चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु पुच्छा. तहेव धातई संडेणं दीवे बारस चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा, बारस सूरिया तवेंसु वा तवेंति वा तविसिस्संसु वा, तिण्णि छत्तीसा णक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संसु वा, एगं-छप्पण्णं महग्गहसहस्सं चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिसिस्संसु वा, अट्ठेव सयसहस्सा तिण्णि सहस्साइं सत्त य सयाइं एगससीपरिवारो तारा-गणकोडिकोडीओ। सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संसु वा, धातईसंडपरिरओ ईतालदसुत्तरा सयसहस्सा णवय-सया एगट्ठा किंचि विसेसेण परिहीणा ॥१॥ चउवीसं ससिरविणो णक्खत्तसया य तिण्णि छत्तीसा। एगं चं गहसहस्सं छप्पण्णं धातई संडे ॥२॥ अट्ठेव सय-सहस्सा तिण्णि सहस्साइं सत्त य सयाइं। धायइसंडे दीवे तारागण कोडिकोडीणं ॥३॥ ता धातई संडेणं दीवं कालोयणे णामं समुद्दे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए जाव विसमचक्कवालसंठाणसंठिए, ता कालो-यणेणं समुद्दे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा ? ता कालोयणेणं समुद्दे एट्ठ जोयणसयसहस्साइं, चक्कवाल-विक्खंभेणं पण्णत्ते एक्काणउतिं जोयणसयसहस्साइं सत्तरिं च सहस्साइं छच्च पंचुत्तरे जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता कालोयणेणं समुद्दे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा पुच्छा ता कालोयणे समुद्दे बायालीसं चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा, बयालीसं सूरिया तवेंसु वा तवेंति वा

तविसिस्संसु वा, एक्कारस बावत्तरा णक्खत्तसया जोयं जोइंसु वा जोएंति वा जोइस्संसु वा, तिण्णिसहस्सा छच्च छण्णउया महग्गहसया चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्सिस्संसु वा, अट्ठावीसं च सहस्साइं बारससयसहस्साइं णव य सयाइं पण्णासा ताशगणकोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिसिस्संति वा, एकाणउइं सतराइं सहस्साइं परिरयो तस्स । अहियाइं छच्च पंचुत्तराइं कालोदधिवरस्स ॥१॥ बयालीसं चंदा बायालीसं च दिकरदित्ता । कालोदधिंमि एए चरंति संबद्ध लेसागा ॥२॥ णक्खत्त सहस्सं एगमेव छावत्तरयं सयमण्णं । छच्चसया छण्णऊया महग्गहा तिण्णि य सहस्सा ॥३॥ अट्ठावीसं कालोदहिंमि बारससहस्साइं । णवय सया पण्णासा तारागणकोडिकोडीणं ॥४॥ ता कालोयणं समुद्दं पुक्खरवरेणामं दीवे वट्टे वलयगारसंठाणसंठिए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ ता पुक्खरवरेणं दीवे किं समचक्कवालसंठिए विसमचक्कवालसंठिए ?, ता समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए, ता पुक्खरवरेणं दीवे केवइयं समचक्कवालविक्खंभेणं ?, केवइयं परिक्खेवेणं ?, ता सोलस जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं एगा जोयणकोडी बाणउतिं च सयसहस्सा अऊणाणण्णं च सहस्साइं अट्ठचउणउते जोयणसए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता पुक्खरवरे णं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा पुच्छा !, तहेव ता चोत्ताल चंदसयं पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा, चोत्तालं सूरियाणं सयं तवइंसु वा तवेंति वा तविसिस्संसु, चत्तारि सहस्साइ बत्तीसं च णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा जोयं जोएंति, वा जोइसिसंसु वा, बारससहस्साइं छच्चबावत्तरा महग्गहसया चारं चरिंसु वा चरति वा चरिसिस्संसु वा, छण्णउति सयसहस्साइं चोयालीसं सहस्साइं चत्तारि य सयाइं तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिसिस्संसु वा, (कोडी बाणउति खलु अउणाणउतिं भवे सहस्साइं । अट्ठसया चउणउता य परिरओ पोक्खर-

वरस्स ॥१॥ चोत्तालं चंदसयं चोत्तालं चेव सूरियाण सयं । पोक्खरवरदीवम्मि च चरंति एए पभासंता ॥२॥ चत्तारि सहस्साइं छत्तीसं चेव हुंति णक्खत्ता । छच्च सया बावत्तर महग्गहा बारससहस्सा ॥३॥ छण्णउतिसयसहस्सा चोत्तालीसं खलु भवे सहस्साइं । चत्तारि य सया खलु तारागणकोडिकोडिणं ॥४॥ ता पुक्खरवरस्स णं दीवस्स बहुमज्झदेसभाए माणुसुत्तरे णामं पव्वए वलयागारसंठाणसंठिए जे णं पुक्खरवरं दीवं दुधा विभयमाणे विभयमाणे चिट्ठइ, तं जहा अब्भितरपुक्खरद्धं च बाहिरपुक्खरद्धं च, ता अब्भितरपुक्खरद्धे णं किं समचक्कवालसंठिए विसमचक्कवाल संठिए; ता समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए, ता अब्भितरपुक्खरद्धेणं केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता अट्ठ जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं एका जोयण कोडी बायालीसं च सयसहस्साइं तीसं च सहस्साइं दो अउणापण्णे जोयणसए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता अब्भितरपुक्खरद्धेणं केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा, केवइया सूरा तविंसु वा तवेंति वा तविसिस्संसु वा पुच्छा ?, बावत्तरिं चंदा पभासिंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा, बावत्तरिं सूरिया तवइंसु वा तवेंति वा तवेमिस्संसु वा दोण्णि सोला णक्खत्तसहस्सा जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोयं जोइसिस्संसु वा, छ महग्गसहस्सा तिण्णि य बत्तीसा चारं चरेंसु वा चरंति वा चरिसिस्संसु, अडयालीससयसहस्सा बावीसं च सहस्सा दोण्णि य सया तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभिंसु वा सोभेंति वा सोभिसिस्संसु वा, ता समयक्खेत्तेणं केवइयं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा !, ता पणयालीसं जोयणसए सहस्साइं आयामविक्खंभेणं एगा जोयण कोडी बायालीसं च सयसहस्साइं । दोण्णि य अउणापण्णे जोयणसए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता समयखेत्तणं केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा पुच्छा तहेव,

ता बत्तीसं चंदसयं पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा, बत्तीसं सूरियाण सयं तवइंसु वा तवेंति वा तविस्सिंति वा, तिण्णि सहस्सा छच्च छण्णउता णक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइसिस्संसु वा एक्कारससहस्सा छच्च सोलसमहग्गहसया चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिंसिस्संसु वा अट्ठासीतिं सयसहस्साइं चत्तालीसं च सहस्सा सत्त य सया तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभिंसु वा सोभेंति वा सोभिसिस्संसु वा अट्ठेव सयसहस्सा अब्भिंतरपुक्खरस्स विक्खंभो। पणयालसयसहस्सा माणुस्सखेत्तस्स विक्खंभो ॥१॥ कोडीबायालीसं सहस्सा दुसया य अउणपण्णासा। माणुसखेत्तपरिरयो एमेव य पुक्खरद्धस्स ॥२॥ बावत्तरिं च चंदा बावत्तरिमेव दिणकरादित्ता। पुक्खरवरदीवड्ढे चरंति एए पभासेंता ॥३॥ तिण्णिसया छत्तीसा छच्च सहस्सा महग्गहाणं तु। णक्खत्ताणं तु भवे सोलाइं दुवे सहस्साइं ॥४॥ अडयाल सयसहस्सा बावीसं खलु भवे सहस्साइं। दोयसयं पुक्खरद्धे तारागणकोडिकोडीणं ॥५॥ बत्तीसं चंदसयं बतीसं चेव सूरियाण सयं। सयणं माणुसलोअं चरंति एए पभासेंता ॥६॥ एक्कारस य सहस्सा छप्पियसोला महग्गहाणं तु। छच्चसया छण्णउया णक्खत्ता तिण्णि य सहस्सा ॥७॥ अट्ठासीई चत्ताइं सयसहस्साइं मणुसलोगंमि। सत्त य सया अणूणा तारागण कोडिकोडीणं ॥८॥ एसो तारापिंडो सव्वसमासेणं मणु य लोयंमि। बहिया पुण ताराओ जिणेहिं भणिया असंखेज्जाओ ॥९॥ एवइयं तारग्गं जं भणियं माणुसंमि लोगंमि। चारं कलंबुया पुप्फसंठियं जोइसं चरइ ॥१०॥ रविससिगह णक्खत्ता एवइया आहिया मणुस्सलोए। जेसिं णामागोत्तं ण पागता पण्णवेहंति ॥११॥ छावट्ठि पिडगाइं चंदा दिच्चाण मणुलोयंमि। दो चंदा दो सूरा य हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१२॥ छाउट्ठि पिडगाइं णक्खत्ताणं तु माणुयलोयंमि। छप्पणं णक्खत्ता हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१३॥ छावट्ठि पिडगाइं महागहाणं तु मणुयलोयंमि। छावत्तरं गहसयं होइ

एक्केकए पिडए ॥१४॥ चत्तारि य पंतीओ चंदाइच्चाण मणुयलोयंमि। छावट्ठि छावट्ठि च होइ एक्केक्किया पंती ॥१५॥ छप्पण्णं पंतीओ णक्खत्ताणं तु मणुयलोयंमि। छावट्ठि छावट्ठि हवंति एक्केक्किया पंती ॥१६॥ छावत्तरं गहाणं पंतिसयं हवइ मणुयलोयंमि। छावट्ठि छावट्ठि हवइय एक्केक्किया पंती ॥१७॥ ते मेरूयणुचरंता पदाहिणा वत्तमंडला सव्वे। अणवट्ठिय योगेहिं चंदासूरा गहगणाय ॥१८॥ णक्खत्त तारगाणं अवट्ठिया मंडला मुणेयव्वा। ते वि य पदाहिणावत्तमेव मेरूं अणुचरंति ॥१९॥ रयणिकर दिणकराणं उड्ढं च अहेव संकमो नत्थि। मंडलसंकमणं पुण सव्वब्भंतरबाहिरतिरिए ॥२०॥ रयणिकरदिणकराणं णक्खत्ताणं महग्गहाणं च। चारविसेसेण भवे सुहदुक्खविही मणुस्साणं ॥२१॥ तेसिं पविसंताणं तावक्खेत्तं तु वड्ढते णिययं तेणेव कमेण पुणो परिहायति णिक्खमंताणं ॥२२॥ तेसिं कलंबुया पुप्फसंठिया हुंति तावक्खेत्तपहा। अंतो य संकुडा बाहि वित्थडा चंदसूराणं ॥२३॥सू० १००॥

छाया—तावत् कति खलु चन्द्र सूर्याः सर्वलोकं अवभासयन्ति उद्योतयन्ति तापयन्ति प्रभासयन्ति आख्याता इति वदेत् ?, तत्र खलु इमा द्वादश प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः, तत्रैके एवमाहुस्तावत् एकश्चन्द्रः एकः सूर्यः—सर्वलोकमवभासयति उद्योतयति तापयति प्रभासयति एके एवमाहुः ॥१॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् त्रयश्चन्द्रास्त्रयः सूर्याः सर्वलोकं अवभासयन्ति उद्योतयन्ति तापयन्ति प्रभासयन्ति, एके एवमाहुः ॥२॥ एके पुनरेव माहुस्तावत् अर्द्धचतुर्थाश्चन्द्राः अर्द्धचतुर्थाः सूर्या सर्वलोकं अवभासयन्ति उद्योतयन्ति तापयन्ति प्रभासयन्ति, एके एवमाहुः, ॥३॥ एके पुनरेवमाहुः, एतेनाभिलापेन नेतव्यं सप्तचन्द्राः सप्तसूर्याः ॥४॥ दशचन्द्राः दशसूर्याः ॥५॥ द्वादशचन्द्राः द्वादशसूर्याः ॥६॥ द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रा द्वाचत्वारिंशत् सूर्याः ॥७॥ द्वासप्ततिश्चन्द्राः द्वासप्ततिः सूर्याः ॥८॥ द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रशतानि द्वाचत्वारिंशत् सूर्यशतानि ॥९॥ द्वासप्ततिश्चन्द्रशतानि द्वासप्ततिः सूर्यशतानि ॥१०॥ द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रसहस्राणि द्वाचत्वारिंशत् सूर्यसहस्राणि ॥११॥ द्वासप्ततिश्चन्द्रसहस्राणि द्वासप्ततिः सूर्यसहस्राणि सर्वलोकं अवभासयन्ति तापयन्ति प्रकाशयन्ति, एके एवमाहु ॥१२॥ वयं पुनरेवं वदामस्तावत् अयं जम्बूद्वीपो द्वीपो यावत् परिक्षेपेण, तावत् जम्बूद्वीपद्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा ? कियन्तः सूर्या अतापयन् वा तपयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ?, कियन्ति नक्षत्राणि योगं अयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ? कियन्तो

ग्रहाश्चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारिष्यन्ति वा ? कियत्यस्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ?, तावत् जम्बूद्वीपद्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्रभासितवन्तौ वा प्रभासेते वा प्रभासिष्येते वा, द्वौ सूर्यौ तापितवन्तौ वा तापयतः तापयिष्यतः, षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा । द्वासप्तति–ग्रहशतानि चारमचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा, एकं शतसहस्रं त्रयोविंशति सहस्राणि नवशतानि पञ्चाशत् तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ॥ (द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ नक्षत्राणि भवन्ति षट् पञ्चाशत् । द्वासप्तति ग्रहशतानि जम्बूद्वीपे विचरन्ति ॥१॥ एकं च शतसहस्रं त्रिंशत् खलु भवन्ति सहस्राणि । नव च शतानि पञ्चाशत् तारागण कोटिकोटिनां ॥२॥) तावत् जम्बूद्वीपः खलु द्वीपः लवणो नाम समुद्रः वृत्तः वृत्तः वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठति, तावत् लवणः खलु समुद्रः किं समचक्रवालसंस्थितः विषमचक्रवालसंस्थितः ?, तावत् लवणसमुद्रः समचक्रवालसंस्थितः न न विषमचक्रवालसंस्थितः, तावत् लवणसमुद्रः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् । तावत् द्वे योजनसहस्रे चक्रवालविष्कम्भेन पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीति सहस्राणि शतं च ऊन चत्वारिंशत् किञ्चित् विशेषोनं परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् । तावत् लवणसमुद्रे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ? एवं पृच्छा, यावत् कियत्यस्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ? तावत् लवणे खलु समुद्रे चत्वारश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, चत्वारः सूर्याः अतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, द्वादशनक्षत्रशतानि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ? त्रीणि द्वापञ्चाशत् महाग्रहशतानि चारमचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति, द्वे शतसहस्रे सप्तषष्टि च सहस्राणि नव च शतानि तारागण कोटिकोटीनां शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा, पञ्चदश शतसहस्राणि एकाशीति शतानि ऊन चत्वारिंशच्च, किञ्चित् विशेषोनः लवणोदधेः परिक्षेपः ॥१॥ चत्वारश्चैव चन्द्राः चत्वारश्च सूर्या लवणतोये । द्वादशनक्षत्रशतानि ग्रहाणां त्रयएव द्वापञ्चाशत् ॥२॥ द्वे एव शतसहस्रे सप्तषष्टि खलु भवन्ति सहस्राणि । नव च शतानि लवण जले तारागणकोटिकोटीनां ॥३॥ तावत् लवणसमुद्रे धात्री खण्डो नाम द्वीपः वृत्तः वलयाकारसंस्थितस्तथैव यावत् न विषमचक्रवालसंस्थितः, धात्रीखण्डे खलु द्वीपे कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् ? । तावत् चत्वारि योजनसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एकचत्वारिंशद्योजनशतसहस्राणि दश च सहस्राणि नव च एकषष्टियोजनशतानि किञ्चित् विशेषोनानि परिक्षेपेन आख्यातानि इति वदेत्, धात्रिखण्डे द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ?, इति पृच्छा, तथैव धात्रिखण्डे खलु द्वीपे द्वादश चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, द्वादश सूर्याः अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, त्रीणि षट् त्रिंशानि नक्षत्रशतानि

योगमयुञ्जन् युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा, एकं पट् पञ्चाशत् महाग्रहसहस्रं चारं अचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा अष्टौ शतसहस्राणि त्रीणि सहस्राणि सप्त च शतानि एकशशि परिवारः। तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा, धात्रिखण्डपरिरयः एकचत्वारिंशत् दशोनराणि शतसहस्राणि, नव च शतानि, एकषष्टिः किंचित् विशेषेण परिहीना ॥१॥ चतुर्विंशतिः शशिरवयः नक्षत्रशतानि च त्रीणि पट्त्रिंशानि। एकं च महाग्रहसहस्रं पट् पञ्चाशत् धात्रिखण्डे ॥२॥ अष्टौ च शतसहस्राणि त्रीणि सहस्राणि सप्त च शतानि। धात्रिखण्डे द्वीपे तारागणकोटिकोटीनां ॥३॥ तावत् धात्रिखण्डे खलु द्वीपे कालयमनो नाम समुद्रः वृत्तः वलयाकारसंस्थितः यावत् न विषमचक्रवालसंस्थानसंस्थितः तावत् कालोयनः खलु समुद्रः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् ? तावत् कालोयनः खलु समुद्रः अष्टयोजन सहस्राणि चक्रवाल विष्कम्भेन प्रज्ञप्तः, एकनवतियोजनशतसहस्राणि सप्तति च सहस्राणि पट् च पञ्चोत्तराणि योजनशतानि किञ्चित् विशेषाधिकानि परिक्षेपेण आख्यातानि इति वदेत्, तावत् कालोयने खलु समुद्रे कियन्श्चन्द्रा प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ? इति पृच्छा, तावत् कालोयने समुद्रे द्वाचत्वारिंशत् चन्द्रा प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, द्वाचत्वारिंशत् सूर्याः अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, एकादश द्वासप्तति नक्षत्रशतानि योगं अयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा, त्रीणि सहस्राणि पट् च षण्णवति महाग्रहाश्चारमचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा, अष्टाविंशतिश्च सहस्राणि द्वादशशतसहस्राणि नव च शतानि पञ्चाशत् तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा, एकनवति सप्तति सहस्राणि परिरयस्तस्य। आख्यातानि पट् पञ्चोत्तराणि कालोदधिवरस्य ॥१॥ द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रा द्वाचत्वारिंशच्च दिनकरादिष्टा। कालोदधौ एते चरति सम्बद्धलेश्याकाः ॥२॥ नक्षत्रसहस्रमेकमेव पट् सप्तति च शतमन्यानि, पट् च शतानि षण्णवति महाग्रहा त्रीणि सहस्राणि ॥३॥ अष्टाविंशति कालोदधौ द्वादश च सहस्राणि। नव च शतानि पञ्चाशत् तारागणकोटिकोटयः ॥४॥ तावत् कालोयनः खलु समुद्रः पुष्करवरे नामद्वीपे वृत्ते वलयाकारसंस्थानसंस्थिते सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठति, ता पुष्करवरः खलु द्वीपः किं समचक्रवालसंस्थितः विषमचक्रवालसंस्थितः ? तावत् समचक्रवालसंस्थितः न विषमचक्रवालसंस्थितः तावत् पुष्करवरे खलु द्वीपे कियता समचक्रवालविष्कम्भेण ? कियता परिक्षेपेण ?; तावत् पोडश योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एका योजनकोटिः द्वानवति च शतसहस्राणि ऊन पञ्चाशच्च सहस्राणि अष्टौ चतुर्नवति योजनशतानि परिक्षेपेण आख्यातानीति वदेत्, तावत् पुष्करवरे खलु द्वीपे कियन्तश्चन्द्रा प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा पृच्छा? तथैव तावत् चतुश्चत्वारिंशत् चन्द्रशतानि प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, चतुश्चत्वारिंशत् सूर्याणां शतमतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, चत्वारि सहस्राणि द्वात्रिंशच्च नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा- योक्ष्यन्ति वा,

द्वादशसहस्राणि षट् च द्वासप्ततिर्महाग्रहशतानि चारमचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा, षण्णवतिशतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशतसहस्राणि चत्वारि च शतानि तारागणकोटिकोटीनां शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ॥ 'कोटयो द्वानवतिः खलु ऊननवतिः खलु भवन्ति सहस्राणि । अष्टौ शतानि चतुर्नवतिश्च परिरयः पुष्करवरस्य ॥१॥ चतुश्चत्वारिंशत् चन्द्रशतानि चतुश्चत्वारिंशच्चैव सूर्याणां शतं । पुष्करवरद्वीपे च चरन्ति एते प्रभासन्ति ॥२॥ चत्वारिसहस्राणि षट् त्रिंशच्चैव भवन्ति नक्षत्राणि । षट् शतानि द्वासप्ततिर्महाग्रहाः द्वादशसहस्राणि ॥३॥ षट् नवतिशतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत् खलु भवन्ति सहस्राणि । चत्वारि च शतानि खलु तारागणकोटिकोटीनां ॥४॥ तावत् पुष्करवरस्य खलु द्वीपस्य बहुमध्यदेशभागे मानुषोत्तरो नाम पर्वतः वलयाकारसंस्थानसंस्थितः यस्मिन् खलु पुष्करवरो द्वीपो द्विधा द्विधा विभज्यमाणो द्विधा विभज्यमाणस्तिष्ठति, तद्यथा अभ्यन्तरपुष्करार्द्धश्च बाह्यपुष्करार्द्धश्च, तावत् अभ्यन्तरपुष्करार्द्धः खलु किं समचक्रवालसंस्थितः विषमचक्रवालसंस्थितः ? तावत् समचक्रवालसंस्थितः न विषमचक्रवालसंस्थितः, तावत् अभ्यन्तरपुष्करार्द्धः खलु कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् ? तावत् अष्टौ योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कंभेन एका योजनकोटिः द्वाचत्वारिंशच्च शतसहस्राणि त्रिंशच्च सहस्राणि द्वे ऊनपञ्चाशतयोजनशते परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् । तावत् अभ्यन्तरपुष्करार्द्धे खलु कियन्तश्चन्द्राः प्राभासन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ! कियन्तः सूर्याः अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ? इति पृच्छा, तावत् द्वासप्ततिश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासष्यन्ति वा, द्वासप्ततिः सूर्या अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, द्वे षोडशनक्षत्रसहस्रे योगमयुञ्जन वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा, महाग्रहसहस्राणि त्रीणि च द्वात्रिंशत् शतानि चारमचरन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा, अष्टाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि द्वाविंशति सहस्राणि द्वे च शते तारागण कोटिकोटीनां शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभिष्यन्ति वा । तावत् समयक्षेत्रं खलु कियता आयामविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेण आख्यातमिति वदेत् ? तावत् पञ्चचत्वारिंशत् योजनशतसहस्राणि आयामविष्कम्भेन एका योजनकोटिः द्वाचत्वारिंशत् च शतसहस्राणि द्वे च ऊनपञ्चाशत योजनशते परिक्षेपेण आख्यातमिति वदेत् तावत् समयक्षेत्रे खलु कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा इति पृच्छा तथैव, तावत् द्वात्रिंशत् चन्द्रशतानि प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, द्वात्रिंशत सूर्याणां शतानि अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, त्रीणि सहस्राणि षट् च षण्णवति नक्षत्रशतानि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा, एकादश सहस्राणि षट् च षोडश महाग्रहशतानि चारमचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा, अष्टाशीति शतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशच्च सहस्राणि सप्त च शतानि तारागणकोटिकोटीनां शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ॥ 'अष्टाचैव शतसहस्राणि अभ्यन्तरपुष्करस्य विष्कम्भः । पञ्च चत्वारिंशत् शतसह-

स्राणि मनुष्यक्षेत्रस्य विष्कम्भः ॥१॥ कोटिः द्विचत्वारिंशत् सहस्राणि द्वे शते च ऊन-पञ्चाशत् मनुष्यक्षेत्रपरिरयः एवमेव च पुष्करार्द्धस्य ॥२॥ द्वासप्ततिश्च चन्द्राः द्वासप्ततिरेव दिनकरादिष्टाः । पुष्करवरद्वीपार्द्धे चरन्ति एते प्रभासन्ति ॥३॥ त्रीणि शतानि षट् त्रिंशत् षट् च सहस्राणि महाग्रहाणां तु भवन्ति षोडश द्वे सहस्रे ॥४॥ अष्टाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि द्वाविंशतिः खलु भवन्ति सहस्राणि । द्वे च शते पुष्करार्द्धे तारागण कोटिकोटीनां ॥५॥ द्वात्रिंशत् चन्द्रशतानि द्वात्रिंशच्चैव सूर्याणां शतं । सकले मनुष्यलोके चरन्ति एते प्रभासन्ति ॥६॥ एकादश च सहस्राणि षट् पञ्चाशत् षोडश महाग्रहाणां तु । षट् च शतानि षण्णवति नक्षत्राणि त्रीणि च सहस्राणि ॥७॥ अष्टाशीतिश्चत्वारिंशत सहस्राणि मनुष्यलोके । सप्त च शतानि अन्यूना तारागणकोटिकोटीनां ॥८॥ एषस्तारा पिण्ड सर्वसमासेन मनुष्यलोके । बाह्याः पुनस्ताराः जिनैर्भणिताः असंख्याताः, ॥९॥ एतावत् तारकं यद् भणितं मनुष्यलोके, चारं कदम्बिका पुष्पसंस्थितं ज्योतिषं चरति । ॥१०॥ रवि शशीग्रहनक्षत्राणि इयन्ति आख्या-आख्यातानि मनुष्यलोके येषां नाम गोत्राणि न प्राकृताः प्रज्ञापयन्ति ॥११॥ षट् षष्टि पिण्डानि चन्द्रादित्यानां नक्षत्राणां तु मनुष्यलोके । द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ च भवत एकैक-स्मिन् पिण्डे ॥१२॥ षट् षष्टि पिण्डानि नक्षत्राणां तु मनुष्यलोके । षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणि भवन्ति एकैकस्मिन् पिण्डे ॥१३॥ षट् षष्टिः पिण्डानि महाग्रहाणां तु मनुष्यलोके । षट् सप्तति ग्रहशतानि भवन्ति एकैकस्मिन् पिण्डे ॥१४॥ चतस्रश्च पंक्तयश्चन्द्रादित्यानां मनुष्य-लोके । षट् षष्टिः षट्षष्टिश्च भवन्ति एकैकस्यां पंक्तौ ॥१५॥ षट् पञ्चाशत् पंक्तयः नक्षत्राणां तु मनुष्यलोके । षट् षष्टि षट् षष्टिश्च भवन्ति एकैकस्यां पंक्तौ ॥१६॥ षट् सप्ततिर्ग्रहाणां पंक्ति शतानि भवन्ति मनुष्यलोके । षट् षष्टिः षट् षष्टिश्च भवन्ति च एकैकस्यां पंक्तौ ॥१७॥ ते मेरुमनुचरन्तः प्रदक्षिणावर्तमण्डलाः सर्वे । अनवस्थितयोगैश्चन्द्राः सूर्या ग्रहगणाश्च ॥१८॥ नक्षत्रतारकानामवस्थितानि मण्डलानि ज्ञातव्यानि । तानि च प्रदक्षिणा वर्त्तमेवमेरुमनुचरन्ति ॥१९॥ रजनिकर दिनकराणां ऊर्ध्वं च अधश्च संक्रमोनास्ति । मण्डलसंक्रमणं पुनः साभ्य-न्तरबाह्यं तिर्यक् ॥२०॥ रजनिकरदिनकराणां नक्षत्राणां महाग्रहाणां च । चारविशेषेण भव-न्ति सुखदुःखविधयो मनुष्याणां ॥२१॥ तेषां प्रविषतां तापक्षेत्रं तु वर्द्धते नियतं । तेनैव क्रमेण पुनः परिहीयते निष्क्रममाणः ॥२२॥ तेषां कदम्बिका पुष्पसंस्थितानि भवन्ति तापक्षेत्रापथानि । अन्तश्च संकुचा बाह्याश्च विस्तरा चन्द्रसूर्याणाम् ॥२३॥सू० १०० ॥

उन्नीसवां प्राभृत का प्रारंभ–

पूर्वकथित प्रकार से अठारहवां प्राभृत का प्रतिपादन करके अब उन्नीसवें प्राभृत का प्रारंभ किया जाता है इसका अर्थाधिकारसूत्र इस प्रकार से हैं

ઓગણીસમા પ્રાભૃતનો પ્રારંભ

પૂર્વકથિત પ્રકારથી અઢારમાં પ્રાભૃતનું પ્રતિપાદન કરીને હવે ઓગણીસમા પ્રાભૃતનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. એનું અર્થાધિકાર સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. (सूरिया कइ आहिया)

टीका-अष्टादश प्राभृते चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-ताराणामग्रमहिषीविमानस्थिति-गति तदधिष्ठातृदेवानां परस्परमापेक्षिकरूपेण तुल्यत्वाधिष्ठातृदेवानां परस्परमापेक्षिकरूपेण तुल्यत्वाधिकत्वविचारविषयकादि बहुविधं विचारं विविच्य सम्प्रति एकोनविंशतितमं प्राभृतं प्रारभ्यते तत्र 'सूरिया कइ आहिया' कति सूर्या सर्वलोके आख्याता इत्येतद् विषयकं विचारं प्रस्तौति यथा-'ता कइ णं चंदिम सूरिसा सव्वलोयं ओभासंति उज्जोएंति तवेंति पभासेंति आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कति खलु चन्द्रसूर्याः सर्वलोकं अवभासयन्ति उद्योतयन्ति तपन्ति प्रभासन्ति आख्याता इति वदेत्? तावदिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालङ्कारे कति-कियन्तः-किं प्रमाणाश्च चन्द्रसूर्याः सर्वलोकं-सर्वलोके (सप्तम्यर्थे द्वितीया) अवभासन्ते-अवभासमानास्तिष्ठन्ति, तथा उद्योतयन्तस्तापयन्त-प्रकाशयन्त प्रभासयन्तः आख्याता -प्रतिपादिताः सन्तीति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवान् एतद् विषये यावत्यः प्रतिपत्तयस्तावती रूपदर्शयति-'तत्थ खलु इमाओ दुवालस पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ'

(सूरिया कइ आहिया) सब लोक में सूर्य कितने कहे हैं? इस विषय में प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-

टीकार्थ-अठारहवें प्राभृत में चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं ताराओं की अग्रमहिषियां, विमान की संस्थिति, उनके अधिष्ठाता देवों के परस्पर का तुल्यत्व एवं अधिकपने का विचार विषयक आदि अनेकविध विचार का विवेचन करके अब उन्नीसवें प्राभृत का प्रारंभ किया जाता है इस में (सूरिया कइ आहिया) इस लोक में सूर्य कितने कहे हैं? इस विषय संबंधी विचार प्रदर्शित करते है (ता कइ णं चंदिमसूरिया सव्वलोयं ओभासेंति उज्जोवेंति तवेंति पभासेंति आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् कितने एवं कितने प्रमाण वाले चंद्र सूर्य सब लोक में (यहां पर सप्तमी के अर्थ में द्वितीया हुइ है) अवभासित होते हैं? तथा उद्योतित होते हैं? अर्थात् प्रकाशित एवं प्रभासित होते हुवे प्रतिपादित होते हैं? हे भगवन् वह कहिये। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के

બધા લોકમાં સૂર્ય કેટલા કહ્યા છે? આ વિષય સંબંધી પ્રશ્નોત્તરસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-અઢારમા પ્રાભૃતમાં ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓની અગ્રમહિષિયો, વિમાનની સ્થિતિ તેના અધિષ્ઠાતા દેવોનું પરસ્પરના તુલ્યપણા અને અધિકપણાના વિચાર સંબંધી અનેક પ્રકારે વિચારોનું વિવેચન કરીને હવે આ ઓગણીસમું પ્રાભૃત પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ પ્રાભૃતમાં (सूरिया कइ आहिया) આ લોકમાં સૂર્યો કેટલા કહ્યા છે? આ વિષય સંબંધી વિચાર પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે.-(ता कइ णं चंदिमसूरिया सव्वलोयं ओभासंति उज्जोवेंति तवेंति पभासेंति आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન કેટલા અને કેટલા પ્રમાણવાળા ચંદ્ર-સૂર્ય બધા લોકમાં (અહીં સપ્તમીના અર્થમાં દ્વિતીયા થઈ છે) અવભાસિત થાય છે? તથા ઉદ્યોતીત થાય છે? અર્થાત્ પ્રકાશિત થતા પ્રતિપાદિત કરેલ છે? હે ભગવન્ તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન

तत्र खलु इमाः द्वादश प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र सर्वलोकविषयकचन्द्रसूर्यास्तित्वविषये खलु इमाः–वक्ष्यमाणस्वरूपाः द्वादशप्रतिपत्तयः–परतीर्थिकानां मतानि–मतान्तराणि–परतीर्थिकाभ्युपगमरूपाः, तद्यथा ('तत्थेगे एवमाहंसु–ता एगे चंदे एगे सूरे सव्वलोयं ओभासइ उज्जोएइ तवेइ, पभासइ, एगे एवमाहंसु (१)' तत्र एके एवमाहुस्तावत् एकश्चन्द्रः एकः सूर्यः सर्वलोकं अवभासयति उद्योतयति तपति प्रभासयति ॥–तत्र–तेषां द्वादशानां परतीर्थिकानां मध्ये एके–प्रथमाः परतीर्थिकाः एवं–वक्ष्यमाणप्रकारकं स्वमतं प्राहुः प्रवदन्ति यत् ता इति तेषां परतीर्थिकानां प्रथमं खलु स्वशिष्यं प्रति अनेकवक्तव्यपक्रमेतो क्रमोपदर्शनार्थः एकएव चन्द्रः सर्वलोकमवभासयति उद्योतयति–अवभासयन् उद्योतयन् तिष्ठति, तथा च एकएव सूर्यः सर्वलोकं तापयति प्रभासयति–तापयन् प्रभासयन प्रकाशयन् आख्यात इति वदेत्' अत्रैवोपसंहारमाह एके एवमाहुरिति (१) ॥ ततो द्वितीयमतमाह–'एगे एवमाहंसु–ता तिण्णि चंदा तिण्णि सूरा सव्वलोयं ओभासेंति उज्जोवेंति तवेंति पभासेंति, एगे एवमाहंसु' एके पुनरेवमाहुस्तावत् त्रयश्चन्द्राः त्रयः सूर्या सर्वलोकमवभासयन्ति उद्योतयन्ति

प्रश्न सुनकर भगवान् इस विषय संबंधि जितनी अन्य प्रतिपत्तीयां कही है वे दिखलाते हैं–(तत्थ खलु इमाओ दुवालसपडिवत्तिओ पण्णत्ताओ) सर्व लोक विषयक चंद्र सूर्य के अस्तित्व के संबंध में ये वक्ष्यमाणस्वरूप वाली बारह प्रतिपत्तियां कही गई है जो इस प्रकार है–(तत्थेगे एवमाहंसु ता एगे चंदे एगे सूरे सव्वलोयं ओभासइ उज्जोएइ तवेइ, पभासेइ एगे एव माहंसु) उन बारह परतीर्थिकों में कोइ एक पहला परतीर्थिक इस वक्ष्यमाण प्रकार से अपना मत कहता है वह कहता है कि चंद्र एक ही है वह सब लोक को अवभासित करता है उद्योतित करता है। तथा एक ही सूर्य सब लोक को तापित करता है प्रकाशित करता है ऐसा स्वशिष्यों को कहें कथन का उपसंहार करते हैं कोई एक इस प्रकार से अपना मत कहता है (१)

अब दूसरे परतीर्थिक का मत को दिखलाते हैं–(एगे एवमाहंसु ता तिन्नि

આ વિષયમાં જેટલી અન્ય મતવાદીયોની પ્રતિપ્રત્તિયો છે તે બતાવે છે.–(तत्थ खलु इमाओ दुवालसपडिवत्तिओ पण्णत्ताओ) સર્વલોક સંબંધી ચંદ્ર સૂર્યના અસ્તિત્વના સંબંધમાં આ વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપાત્મક બાર પ્રતિપત્તિયો કહેવામાં આવી છે. જે આ પ્રમાણે છે.–(तत्थेगे एवमाहंपु ता एगे चंदे एगे सूरे सव्वलोयं ओभासइ उज्जोएइ, तवेइ, पभासेइ एगे एवम.हंसु) એ બાર પરતીર્થિકોમાં કોઈ એક પહેલો પરતીર્થિક આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી પોતાનો મત જણાવે છે. તે કહે છે કે ચંદ્ર એકજ છે, અને તે સર્વજગતને અવભાસિત કરે છે. ઉદ્યોતીત કરે છે. તથા એકજ સૂર્ય સર્વલોકને તાપિત કરે છે. પ્રકાશિત કરે છે એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું. કથનનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કોઈ એક આ પ્રમાણે પોતાનો મત જણાવે છે. (૧)

હવે બીજા પરતીર્થિકના મતને બતાવે છે.–(एगे एवमाहंसु ता तिन्नि चंदा तिन्नि सूरा

तापयन्ति प्रभासयन्ति एके एवमाहुः ॥ पुनरेके-द्वितीयाः परतीर्थिकाः कथयन्ति यत् सर्व-लोके त्रयश्चन्द्राः अवभासयन्तः उद्योतयन्तस्तथा त्रयः सूर्यास्तापयन्तः प्रकाशयन्तश्च आख्याता इति वदेत् अत्रोपसंहरति-एके एवमाहुरिति ॥२॥ 'एगे पुण एवमाहंसु ता आउट्ठिं चंदा आउट्ठिं सूरा सव्वलोयं ओभासेंति उज्जोवेंति तवेंति पगासेंति, एगे एवमाहंसु ॥३॥' एके पुनरेवमाहुस्तावत् अर्द्ध चतुर्थाश्चन्द्राः अर्द्धचतुर्थाः सूर्या सर्वलोकमवभासयन्ति उद्योतयन्ति तापयन्ति प्रकाशयन्ति, एके एवमाहुः (३) ॥ पुनरेके तृतीया परतीर्थिकाः स्वमतं कथयन्ति यत् अर्द्धचतुर्थाश्चन्द्राः-चतुर्थस्यार्द्धेन सहितास्त्रयः-सार्द्धत्रय ३½ श्चन्द्राः सर्वलोके अवभास-यन्तः उद्योतयन्तस्तथा सार्द्धत्रयः ३½ सूर्याश्च सर्वलोके तापयन्तः प्रकाशयन्तः आख्याता इति वदेत् वाक्यमुपसंहरति-एके एवमाहुरिति ॥३॥ 'एए णं अभिलावेणं णेयव्वं' एतेन अभिलापेन नेतव्यं यथा चतुर्थाः कथयन्ति सप्तचन्द्राः सप्तसूर्याः सर्वलोकेऽवभासयन्तः उद्योतयन्तस्तापयन्तः प्रकाशयन्तस्तिष्ठति ॥४॥ पञ्चमाः स्वमतं स्थापयन्ति यत् दशचन्द्राः

चंदा तिण्णि सूरा सव्वलोयं ओभासेंति उज्जोवेंति तवेंति पभासेंति एगे एव माहंसु) कोइ एक दूसरा परमतवादी इस प्रकार कहता हैं कि तीन चंद्र एवं तीन सूर्य समस्त जगत् को अवभासित करते हैं, उद्योतीत करते हैं तापित करते हैं; प्रभासित करते हैं कोई एक इस प्रकार कहता है (२) (एगे पुण एव-माहंसु ता आउट्टिं चंदा आउट्टिं सूरा सव्वलोयं ओभासेंति उज्जोवेंति, तवेंति पगासेंति एगे एवमाहंसु) कोई एक तीसरा परतीर्थिक अपने मत को प्रकाशित करता हुवा कहता है कि-साडेतीन चंद्र ३½ समस्त लोक को अवभासित करता है, उद्योतीत करता है तथा साडतीन ३½ सूर्य सर्व जगत्को तापित करता है, प्रकाशित करता है, ऐसा स्वशिष्यों को कहें, वाक्य का उपसंहार करते हुवे कहते हैं कोई एक इस प्रकार कहता है (३) (एएणं अभिलावेणं णेयव्वं) इसी अभिलाप प्रकार से कह लेवें जैसे की चतुर्थ मतवाला कहता हैं कि-सात चंद्र एवं सात सूर्य सर्व जगत् को अवभासित करता है, उद्योतीत

सव्वलोयं ओभासेंति, उज्जोवेंति तवेंति पभासेंति एगे एवमाहंसु) કોઈ એક બીજો મતાવલંબી આ પ્રમાણે કહે છે. ત્રણ ચંદ્ર અને ત્રણ સૂર્ય સઘળા જગતને અવભાસિત કરે છે ઉદ્યો-તીત કરે છે, તાપિત કરે છે, પ્રભાસિત કરે છે. કોઈ એક આ પ્રમાણે કહે છે. (૨)

(एगे पुण एवमाहंसु ता आउट्टिं चंदा आउट्टिं सूरा सव्वलोयं ओभासेंति उज्जोवेंति तवेंति पगासेंति एगे एवमाहंसु) કોઈ એક ત્રીજો પરતીર્થિક પોતાના મતને પ્રકાશિત કરતો કહે છે કે-સાડા ત્રણ ચંદ્ર ૩½ સમસ્ત લોકને અવભાસિત કરે છે, ઉદ્યોતીત કરે છે, તથા સાડાત્રણ ૩½ સૂર્ય સંપૂર્ણ જગતને તાપિત કરે છે. પ્રકાશિત કરે છે. એ પ્રમાણે સ્વ શિષ્યોને કહેવું વાક્યનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે. કોઈ એક આ પ્રમાણે પોતાનો મત કહે છે. (૩) (एए णं अभिलावेणं णेयव्वं) આ પ્રમાણેના અભિલાપ પ્રકારથી કહેવું. જેમકે

दशसूर्याः सर्वलोकेऽवभासयन्तः उद्योतयन्तस्तापयन्तः प्रकाशयन्तः आख्याता (५) । षष्ठाश्च स्वमतं कथयन्ति यत् द्वाचत्वारिंशच्चन्द्राः द्वाचत्वारिंशत् सूर्याः सर्वलोकेऽवभासयन्तः उद्योतयन्तस्तापयन्तः प्रकाशयन्तस्तिष्ठन्तीति वदेत् (६) ॥ सप्तमाश्च परतीर्थिकाः कथयन्ति यत् द्वासप्ततिश्चन्द्राः द्वासप्ततिः सूर्याः सर्वलोकेऽवभासयन्तः उद्योतयन्तस्तापयन्तः प्रकाशयन्तो भवन्तीति वदेत् (७) ॥ अष्टमा प्रतिपादयन्ति यत् द्वादशचन्द्राः द्वादश सूर्याश्च सर्वलोकेऽवभासयन्तः प्रकाशयन्तश्च तिष्ठन्तीति ॥८॥ नवमाश्च कथयन्ति यत् द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रशतानि द्वाचत्वारिंशत् सूर्यशतानि सर्वलोकेऽवभासयन्तः उद्योतयन्तस्तापयन्तः प्रकाशयन्तस्ति-

---

करता है, तापित करता है प्रकाशित करता है ऐसा स्वशिष्यों कों कहें (४) पांचवां परतीर्थिक अपना मत को सिद्ध करता हुवा कहता है कि-दस चंद्र एवं दस सूर्य सर्व लोक को अवभासित करता है, उद्योतीत करता हैं, तापित करता हैं, प्रकाशित करते हैं ऐसा स्वशिष्यों को कहें (५) छठा मतवादी अपना मत के विषय में कहते हैं कि बयालीस चंद्र एवं बयालीस सूर्य समस्त लोक को अवभासित, उद्योतित, तापित, प्रकाशित करते हुवे रहते हैं ऐसा स्वशिष्यों को कहें (६) सातवां परतीर्थिक कहता है की बहत्तर चंद्र एवं बहत्तर सूर्य समस्त लोक को अवभासित, उद्योतीत, तापित, प्रकाशित करते रहते हैं, ऐसा स्वशिष्यों को कहे (७) आठवां मतवादी कहता है की बारह चंद्र एवं बारह सूर्य समस्त लोक को अवभासित, उद्योतीत, तापित एवं प्रकाशित करते हैं ऐसा स्वशिष्यों को कहें (८) नववां मतावलम्बी कहता है की बयालीस सो चंद्र एवं बयालीस सो सूर्य समस्त लोक को अवभासित करते हैं, उद्योतीत करते हैं-तापित करते हैं एवं प्रकाशित करते हैं ऐसा स्वशिष्यों

ચોથો મતવાદી કહે છે કે સાત ચંદ્ર અને સાત સૂર્ય સર્વજગતને અવભાસિત કરે છે. ઉદ્યોતિત કરે છે. તાપિત કરે છે. અને પ્રકાશિત કરે છે તે પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું (૪) પાંચમો પરતીર્થિક પોતાના મતનું સમર્થન કરતા કહે છેકે=દસચંદ્ર અને દસસૂર્ય સર્વલોકને અવભાસિત કરે છે. ઉદ્યોતીત કરે છે. તાપિત કરે છે. અને પ્રકાશિત કરે છે તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું (૫) છઠો મતવાદી પોતાના મતના સંબંધમાં કહે છેકે બેંતાલીસ ચંદ્ર અને બેંતાલીસ સૂર્ય સઘળા લોકને ઉદ્યોતીત કરે છે, તાપિત અને પ્રકાશિત કરીને રહે છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. (૬) સાતમો પરતીર્થિક કહે છેકે-બોંતેર ચંદ્ર અને બોંતેર સૂર્ય સમસ્તલોકને અવભાસિત, ઉદ્યોતીત તાપિત અને પ્રકાશિત કરે છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું (૭) આઠમો મતવાદી કહે છેકે બાર ચંદ્ર અને બાર સૂર્ય સઘળા લોકને અવભાસિત ઉદ્યોતીત તાપિત અને પ્રકાશિત કરે છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું. (૮) નવમો મતાવલંબી કહે છેકે-બેંતાલીસસો ચંદ્ર અને બેંતાલીસસો સૂર્ય સમસ્ત લોકને અવભાસિત કરે છે, ઉદ્યોતીત કરે છે, તાપિત કરે છે અને પ્રકાશિત કરે છે. એ

ष्ठन्तीति ॥९॥ दशमाः पुनः प्रतिपादयन्ति यत् द्वासप्ततिश्चन्द्रशतानि द्वासप्ततिः सूर्यशतानि सर्वलोकेऽवभासयन्तः उद्योतयन्तस्तापयन्तः प्रकाशयन्तस्तिष्ठन्तीति ॥१०॥ एकादशाश्च स्वमतं प्रतिपादयन्ति यत् द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रसहस्राणि द्वाचत्वारिंशत् सूर्यसहस्राणि सर्वलोकेऽवभासयन्तः उद्योतयन्तस्तापयन्तः प्रकाशयन्तस्तिष्ठन्तीति ॥११॥ द्वादशाश्च स्वकीयं मतं स्थापयन्ति यत् द्वासप्ततिश्चन्द्रसहस्राणि द्वासप्ततिः सूर्यसहस्राणि सर्वलोकेऽवभासयन्तः उद्योतयन्तः तापयन्तः प्रकाशयन्तः आख्याता इति वदेत् । अत्र वाक्यमुपसंहरति एके एवमाहुरिति ॥१२॥ एवमत्र सर्वेषां मतसंग्रहस्तावदीदृक्-

प्रथममते-एकैकश्चन्द्रसूर्यः ॥१॥ द्वितीयमते त्रयस्त्रश्चन्द्र सूर्य्याः ॥२॥ तृतीयस्य मते सार्द्धत्रयश्चन्द्रसूर्याः ३½ ॥३॥ चतुर्थमते सप्तसप्तचन्द्रसूर्याः ॥४॥ पञ्चममते दशदशचन्द्र-

को कहें (९) दसवां परतीर्थिक का कहना है कि-बहत्तर सो चंद्र एवं बहत्तर सो सूर्य समस्त लोक को अवभासित करते हैं, उद्योतीत करते हैं तापित करते हैं प्रकाशित करते हैं ऐसा स्वशिष्यों को कहें (१०) ग्यारहवां मतावलंबी कहता है की बयालीस हजार चंद्र एवं बयालीस हजार सूर्य समस्त लोक को अवभासित करते हैं, उद्योतीत करते हैं, तापित करते हैं एवं प्रकाशित करते हैं (११) बारहवां परतीर्थिक अपने मत को स्थापित करता हुवा कहता है की बहत्तर हजार चंद्र एवं बहत्तर हजार सूर्य समस्त लोक को अवभासित करते हैं, उद्योतीत करते हैं, तापित करते हैं, एवं प्रकाशित करते हैं ऐसा कहें वाक्य का उपसंहार करते हैं की कोई एक इस प्रकार कहता है (१२)

सब का मतों का संग्रह इस प्रकार है-पहले के मत से चंद्र सूर्य एक एक है (१) दूसरे के मत से तीन तीन चंद्र सूर्य कहा है (२) तीसरे के मत से साडे तीन साडे तीन चंद्र सूर्य ३½ कहे हैं (३) चौथे के मत से सात सात चंद्र

પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું. (૯) દસમો પરતીર્થિક કહે છેકે બોંતેરસો ચંદ્ર અને બોંતેરસો સૂર્ય સમસ્ત લોકને અવભાસિત કરે છે. ઉદ્યોતીત કરે છે. તાપિત કરે છે પ્રકાશિત કરે છે. એમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. (૧૦) અગીયારમો મતાવલમ્બી કહે છેકે-બેંતાલીસહજાર ચંદ્ર અને બેંતાલીસહજાર સૂર્ય સમસ્ત લોકને અવભાસિત કરે છે, ઉદ્યોતીત કરે છે. તાપિત કરે છે. અને પ્રકાશિત કરે છે. (૧૧) બારમો પરતીર્થિક પોતાના મતનું સમર્થન કરતાં કહે છેકે-બોંતેરહજાર ચંદ્ર અને બોંતેરહજાર સૂર્ય સમસ્તલોકને અવભાસિત કરે છે. ઉદ્યોતીત કરે છે, તાપિત કરે છે. અને પ્રકાશિત કરે છે. એ પ્રમાણે કહેવું. વાક્યનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છેકે-કોઇ એક આ પ્રમાણે કહે છે. (૧૨)

બધાના મતોનો સંગ્રહ આ પ્રમાણે છે.-પહેલાના મતથી ચંદ્ર અને સૂર્ય એક એક છે (૧) બીજાના મતથી ત્રણ ત્રણ ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૨) ત્રીજાના મતથી સાડાત્રણ સાડાત્રણ ૩½ ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૩) ચોથાના મતથી સાત સાત ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૪)

सूर्याः ॥५॥ षष्ठमते द्वादशचन्द्रसूर्या ॥६॥ सप्तममते द्वाचत्वारिंशत् द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रसूर्या ॥७॥ अष्टममते द्वासप्ततिः द्वासप्तति ७२, ७२ श्चन्द्रसूर्याः ॥८॥ नवममते द्वाचत्वारिंशत् द्वाचत्वारिंशत् शतानि (४२००-४२००) चन्द्रसूर्याणां ॥९॥ दशममते द्वासप्ततिः द्वासप्तति शतानि (७२०० । ७२००) चन्द्रसूर्याणां ॥१०॥ एकादश मते द्वाचत्वारिंशत् द्वाचत्वारिंशत् सहस्राणि (४२०० । ४२००) चन्द्रसूर्याणां ॥११॥ द्वादशस्यमते द्वासप्ततिः द्वासप्तति सहस्राणि (७२०० । ७२००) चन्द्रसूर्याणां सर्वलोकेऽवभासयन्तः उद्योतयन्तस्तापयन्तः प्रकाशयन्तः आख्याता इति वदेत् ॥१२॥ एताः सर्वाश्च प्रतिपत्तयो मिथ्यारूपाः असंगताश्चेति भगवान् स्वमतमेताभ्यः पृथग्भूतमेवाह-'वयं पुण एवं वयामो-ता अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे जाव परिक्खेवेणं' वयं पुनरेवं वदामस्तावदयं जम्बूद्वीपो द्वीपो यावत् परिक्षेपेण ॥-वयं पुनरुत्पन्नकेवलज्ञाना एवं-वक्ष्यमाणप्रकारकं स्वकीयं मतं प्रतिपादयामस्तमेव मतं प्रतिपादयन्ति

सूर्य कहे हैं (४) पांचवें के मत से दस दस चंद्र सूर्य कहे हैं (५) छठे के मत से बारह बारह चंद्र सूर्य कहे हैं (६) सातवें के मत से बयालीस बयालीस चंद्र सूर्य कहे हैं (७) आठवें के मत से बहत्तर बहत्तर चंद्र सूर्य कहते हैं (८) नववें के मत से बयालीस सौ बयालीस सौ ४२००।-४२००। चंद्र सूर्य (९) दसवें के मत से बहत्तर सौ बहत्तरसौ ७२००।७२००। चंद्र सूर्य (१०) ग्यारहवें के मत से बयालीस बयालीस हजार ४२०००। ४२०००। चंद्र सूर्य (११) बारहवें के मत से बहत्तर हजार बहत्तर हजार ७२०००। ७२०००। चंद्र सूर्य समस्त लोक को अवभासित करते हैं, उद्योतीत करते हैं, तापित करते हैं, एवं प्रकाशित करते हैं ऐसा स्वशिष्यों को कहे (१२) ये सभी मतान्तर रूप प्रतिपत्तियां मिथ्या रूप है एवं असंगत है। अतः भगवान् इन से अलावा अपने मत को दिखलाते हैं-(वयं पुण एवं वयामो ता अयण्णं जंबूदीवे दीवे जाव परिक्खेवे णं)

પાંચમાના મતથી દસ દસ ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૫) છઠાના મતથી બાર બાર ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૬) સાતમાના મતથી બેંતાલીસ બેંતાલીસ ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૭) આઠમાના મતથી બોંતેર બોંતેર ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૮) નવમાના મતથી બેંતાલીસસો બેંતાલીસસો ૪૨૦૦। ૪૨૦૦। ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૯) દસમાના મતથી બોંતેરસો બોંતેરસો ૭૨૦૦। ૭૨૦૦। ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૧૦) અગ્યારમાના મતથી બેંતાલીસ હજાર બેંતાલીસ હજાર ૪૨૦૦૦। ૪૨૦૦૦। ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે, (૧૧) બારમાના મતથી બોંતેરહજાર બોંતેરહજાર ૭૨૦૦૦। ૭૨૦૦૦। ચંદ્ર સૂર્ય સમસ્ત લોકને અવભાસિત કરે છે. ઉદ્યોતીત કરે છે. તાપિત કરે છે. અને પ્રકાશિત કરે છે. એમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. (૧૨) આ બધી મતાન્તરરૂપ પ્રતિપત્તિયો મિથ્યારૂપ છે. અને અસંગત છે. તેથી ભગવાન્ તેમનાથી અલગ પોતાનો મત પ્રગટ કરે છે.

(वयं पुण एवं वयामो ता अयण्णं जंबूद्दीवे दीवे जाव परिक्खेवेणं) ઉત્પન્ન કેવળ-

'ता अयण्णमित्यादि, इदं वाक्यं जम्बुद्वीपपरं तच्च पूर्ववदेव परिपूर्णं पठनीयं व्याख्यातव्यं च, नात्र तद्वाक्यव्याख्यानावसर इति। संक्षेपेन जम्बुद्वीपं व्याख्याय गौतमः पृच्छति– 'ता जंबुद्दीवे दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा' तावत् जम्बुद्वीपे द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा। तावदिति पूर्ववत् जम्बुद्वीपे खलु द्वीपे इत्यादि सर्वं गौतमस्य प्रश्नपरं वाक्यं छाययैव सुबोधमिति सूर्यविषयको गौतमस्य प्रश्नः 'केवइया सूरा तविंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा ?' कियन्तः सूर्याः अतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ? ॥ इदमपि छाययैव सुबोधमिति ॥ अथ नक्षत्रविषयकः प्रश्नः–'केवइया णक्खत्ता जोयं जोइंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा' कियन्ति नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ?' इदमपि छाययैव सुबोधं।

उत्पन्न केवलज्ञानी ऐसे में इस विषय में इस वक्ष्यमाण प्रकार से मेरा मत का प्रतिपादन करता हूं जो इस प्रकार है–(अयण्णं) इत्यादि यह वाक्य जम्बूद्वीप परक कहा है उसको पूर्ववद् परिपूर्ण रीति से कहकर व्याख्यात कर लेवें। यहां पर उस वाक्य की व्याख्या करने का प्रसंग नही है। संक्षेप से जंबूद्वीप को कहकर श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं (ता जंबूद्दीवे दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा) जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में कितने चन्द्र प्रभासित हुवे हैं? कितने चंद्र प्रभासित होते हैं? एवं कितने चंद्र प्रभासित होंगे? श्री गौतमस्वामी का प्रश्न वाक्य छाया से ही स्पष्ट हो जाता है। अब सूर्य विषयक श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं–(केवइया सूरा तविंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा) कितने सूर्य तापित हुवे है? वर्तमान में तापित होते हैं? एवं भविष्य में तापित करेंगे? अब नक्षत्र विषयक प्रश्न पूछते हैं। (केवइया णक्खत्ता जोयं जोइंसु वा जोएंति वा, जोइस्संति वा) कितने नक्षत्रने योग किया

જ્ઞાની એવો હું આ વિષયમાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી મારા મતનું પ્રતિપાદન કરૂં છું. જે આ પ્રમાણે છે. (अयण्णं) ઇત્યાદિ આવાક્ય જંબૂદ્વીપ સંબંધી કહેલ છે. તેને પૂર્વની જેમ પૂરેપુરી રીતે કહીને વ્યાખ્યાત કરી સમજી લેવું. અહીં એ વાકયની વ્યાખ્યા કરવાનો પ્રસંગ નથી.

સંક્ષેપથી જંબૂદ્વીપનો ઉલ્લેખ કરીને શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે. (ता जंबूद्दीवे दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થયા છે? કેટલા ચંદ્ર પ્રભાસિત થાય છે અને કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થશે? શ્રીગૌતમસ્વામીનું પ્રશ્નવાકય છાયાથીજ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી સૂર્યના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.–(केवइया सूरा तविंसु वा तवेंति वा, तविस्संति वा) કેટલા સૂર્યો તાપિત થયા છે. વર્તમાનમાં તાપિત થાય છે અને ભવિષ્યમાં તાપિત થશે? હવે નક્ષત્ર વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.–(केवइया णक्खत्ता जोयं जोयंति वा जोइंसु वा,

अथ-ग्रहविषयकः-प्रश्नः-'केवइया गहा चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा ?' कियन्तो ग्रहाश्चारमचारयन् वा चारयन्ति वा चारयिष्यन्ति वा ? । इदमपि छाययैव सुबोधमिति । अथ ताराविषयकः प्रश्नः-'केवइया तारागणकोडिकोडिओ सोभं सोभेंसु वा सोभंति वा सोभिस्संति वा ?' कियत्यस्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ? ॥ इत्येवं चन्द्र-सूर्य-नक्षत्रग्रह-तारागण कोटिकोटीनां विषयकान् गौतमस्य प्रश्नान् श्रुत्वा सर्वेषामुत्तराणि पृथक् पृथक् प्रयच्छति भगवान्-'ता जंबुद्दीवे दीवे दो चंदा पभासेंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा' तावत् जम्बुद्वीपे खलु द्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्रभासितवन्तौ वा प्रभासेते वा प्रभासिष्येते वा ॥ अत्र द्रव्यास्तिनमनेन सकलकालमेवं विधाया एव जगत् स्थितेः सद्भावात् ॥ अथ सूर्यविषयकमुत्तरं यथा-'दो सूरिया तवइंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा' द्वौ सूर्यौ तापितवन्तौ वा तापयतः वा तापयिष्यतः वा । अत्रापि द्रव्या-

---

हैं ? करते हैं ? एवं करेंगे ? अब ग्रह विषय प्रश्न करते हैं (केवइया गहा चारं चरिंसु वा, चरंति वा चरिस्संति वा) कितने ग्रहोंने संचरण किया है ? करते हैं ? एवं संचरण करेंगे ? अब ताराओं के विषय में प्रश्न करते हैं-(केवइया तारागण कोडि कोडीओ सोभेंसु वा सोभंति वा सोभिस्संति वा) कितने तारागण कोटि कोटी ने शोभा की है ? शोभा करते हैं ? एवं शोभा करेंगे ? इस प्रकार चंद्र, सूर्य, ग्रह, एवं तारागण कोटि कोटि के विषय में श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर, श्रीभगवान् सबका अलग अलग उत्तर देते हैं-(ता जंबूद्दीवे दीवे दो चंदा पभासेंसु वा पभासंति वा पभासिस्संति वा) जंबूद्वीप नाम के द्वीप में दो चन्द्रोने प्रकाश दिया है, प्रकाश देते हैं एवं प्रकाश देंगे। यहां पर द्रव्यास्तिक मत से सकलकाल इसी प्रकार की जगत् स्थिति का सद्भाव रहने से ऐसा कहा है। अब सूर्य विषक प्रश्न का उत्तर करते हैं-(दो सूरिया

जोइस्संति वा) કેટલા નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હતો ? કરે છે અને કરશે, હવે ગ્રહોના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-(केवइया गहा चारं चरिंसुवा, चरंतिवा, चरिस्संतिवा) કેટલા ગ્રહોએ સંચરણ કર્યું છે, કરે છે, અને કરશે ? હવે તારાઓના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(केवइया तारागण कोडिकोडीओ सोभेंसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा) કેટલા તારા ગણુકોટી કોટીએ શોભા કરી હતી ? શોભા કરે છે ? અને શોભા કરશે ? આ પ્રમાણે ચંદ્ર-સૂર્ય-નક્ષત્ર અને તારાગણુ કોટિકોટિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ બધાને અલગ અલગ ઉત્તર આપે છે.-(ता जंबुद्दीवे दीवे दोचंदा पभासेंसु वा, पभासंति वा, पभासिस्संति वा) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે ચંદ્રોએ પ્રકાશ કર્યો હતો પ્રકાશ કરે છે અને પ્રકાશ કરશે અહીં દ્રવ્યાસ્તિક ના મતથી સકળકાળ આ પ્રમાણેની જગતની સ્થિતિનો સદ્ભાવ રહેવાથી તેમ કહેલ છે.

હવે શ્રીભગવાન્ સૂર્ય સંબંધી પ્રશ્નને ઉત્તર આપે છે.-(दो सूरिया तवइंसु वा,

स्तिकमतेन सकलकालमेवं विधाया एव जगत् स्थितेः सद्भावात् ॥ अथ नक्षत्रविषयकमुत्तरं-'छप्पण्णं णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा' षट् पञ्चाशत् नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ॥ सर्वकालमेकैव स्थितिः अत्र युक्तिरुच्यते -यतोहि एकैकस्य शशिनोऽष्टाविंशति नक्षत्राणि परिवारोऽस्ति-॥ जम्बुद्वीपे च द्वौ चन्द्रौ तेन २८+२८=५६ षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणि जम्बुद्वीपे चन्द्रसूर्याभ्यां सह योगं युक्तवन्ति वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा इति ॥ एवमेव एकैकस्य चन्द्रस्य अष्टाशीति ग्रहाः परिवारस्तेन चन्द्रद्वयस्य मिलनेन सर्वसंख्या ८८+८८=१७६ षट् सप्तत्यधिकं ग्रहशतं भवति, प्रतिपादयति च तथैव 'छावत्तरिगहसयं चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा' षट् सप्ततिग्रहशतानि चारमचारयन् वा चारयन्ति चारयिष्यन्ति वा जम्बुद्वीपे ॥ अथ तारा विषयक-

तवइंसु वा तवेंति वा, तविस्संति वा) दो सूर्य ने तापित किया है, तापित करते हैं एवं तापित करेंगे। यहां पर भी द्रव्यास्तिक मत से सकलकाल जगत् कि स्थिति का सद्भाव होने से ऐसा कहा है। अब नक्षत्र विषयक उत्तर कहते हैं-(छप्पण्णं णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा जोएंति वा, जोइस्संति वा) छप्पन नक्षत्रने योग किया है, योग करते हैं एवं योग करेंगे। सदाकाल एक ही स्थिति होती है। यहां इस विषय में युक्ति दिखलाते हैं-एक एक चंद्र का अट्ठाइस अट्ठाईस नक्षत्र परिवार होता है। जम्बूद्वीप में दो चन्द्र होते हैं अतः २८+२८=५६ छप्पन नक्षत्र जम्बूद्वीप में चंद्र एवं सूर्य के साथ योग किया है, योग करते हैं एवं योग करेंगे। इसी प्रकार एक चंद्र का अठासी ८८ ग्रह परिवार होता है अतः दो चन्द्र को मिलाने से सब संख्या ८८+८८=१७६ एकसो छिहत्तर ग्रह परिवार प्रतिपादित होते हैं। वही कहते हैं-(छावत्तरि गहसयं चारं चरिंसु वा, चरंति वा, चरिस्संति वा) एकसो छिहत्तर ग्रह चार करते थे,

तवेंति वा, तविस्संति वा) બે સૂર્યોએ તાપિત કરેલ છે. તાપિત કરે છે અને તાપિત કરશે. અહીં પણ દ્રવ્યાસ્તિક મતથી સકળકાળ જગતની સ્થિતિનો સદ્ભાવ હોવાથી એ પ્રમાણે કહ્યું છે. હવે નક્ષત્રના સંબંધમાં ઉત્તર કહે છે.-(छप्पण्णं णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा, जोएंति वा, जोइस्संति वा) છપ્પન નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હતો યોગ કરે છે. અને યોગ કરશે. સદા કાળ એકજ સ્થિતિ રહે છે.

અહીં આ વિષયમાં યુક્તિ બતાવે છે. એકએક ચંદ્રનો અઠયાવીસ અઠયાવીસ નક્ષત્ર પરિવાર હોય છે. જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્રો છે તેથી ૨૮+૨૮=૫૬ છપ્પન નક્ષત્રોએ જંબૂદ્વીપમાં સૂર્ય અને ચંદ્રની સાથે યોગ કર્યો હતો, યોગ કરે અને યોગ છે કરશે એજ પ્રમાણે એક ચંદ્રનો અઠયાસી ૮૮ ગ્રહપરિવાર હોય છે. તેથી બે ચંદ્રોને મેળવવાથી બધી સંખ્યા ૮૮+૮૮ =૧૭૬ એકસો છોંતેર ગ્રહપરિવાર પ્રતિપાદિત થાય છે. એજ કહે છે.-(छावत्तरि गहसयं चारं चरिंसु वा, चरंति वा, चरिस्संति वा) એકસોછોંતેર ગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે

मुत्तरं-'एगं सयसहस्सं तेत्तीसं च सहस्सा णव य सया पण्णासा तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा' एकं शतसहस्रं त्रयस्त्रिंशत् सहस्राणि नवशतानि पञ्चाशच्च (१३३९५०) एकं लक्षं त्रयस्त्रिंशत् सहस्राणि पञ्चाशदुत्तराणि नवशतानि तारागण-कोटिकोटीनां शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वेति। अत्र युक्तिर्यथा एकै-कस्य चन्द्रस्य तारापरिवारः खलु कोटिकोटीनां षट्षष्टिः सहस्राणि नवशतानि पञ्चसप्तत्यधि-कानि (६६००० + ९०० + ७५=६६९७५) जम्बुद्वीपे च द्वौ चन्द्रौ तेनात्रोक्तं तारापरिमाणं द्वाभ्यां गुणितं यथोक्तपरिमाणं भवेत् ६६९७५ × २=१३३९५० अतउपपद्यते एकं लक्षं त्रयस्त्रिंशत् सहस्राणि पञ्चाशदधिकानि नवशतानि तारागणकोटिकोट्यः खलु शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्तिवेति-॥ अथ सम्प्रति विनेयजनानुग्रहाय यथोक्त जम्बूद्वीप-गतचन्द्रादि संख्या संग्राहिके द्वे गाथे आह-'दो चंदा दो सूरा णक्खत्ता खलु हवंति छप्पण्णा।

चार करते हैं एवं चार करेंगे। अब ताराओं के विषय में उत्तर करते हैं-(एगं सयसहस्सं च सहस्सा णवसया पण्णासा तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा) एक लाख तेत्तीस हजार नवसो पचास (१३३ ९५०) तारा गण कोटि कोटि शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे। यहां पर युक्ति इस प्रकार से है-एक एक चंद्र देव का तारापरिवार कोटिकोटी में छियासठ हजार नवसो पचहत्तर (६६००० + ९०० + ७५)= (६६९७५) जंबूद्वीप में दो चंद्र है, अतः यहां कहा हुवा तारा परिमाण दुगुना करने से यथोक्त प्रकार का परिमाण हो जाता है ६६९७५ + २=१३३९५०। इस प्रकार एक लाख तेतीस हजार नवसो पचास तारागण कोटिकोटी शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे।

अब यहां पर शिष्य जनानुग्रह के लिये जम्बूद्वीप गत चंद्रादि की यथोक्त संख्या बताने वाली दो संग्राहिका गाथा कहते हैं-

છે, અને ચાર કરશે, હવે તારાઓના સંબંધમાં ઉત્તર વાક્ય કહે છે.-(एगं सयसहस्सं तेत्तीसंच सहस्सं णव य सया पण्णासा तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा, सोभेंति वा, सोभिस्संति वा) એક લાખ તેત્રીસહજાર નવસોપચાસ (૧૩૩૯૫૦) तारा गणकोटी कोटी શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે. અહીંયાં યુક્તિ આ પ્રમાણે છે એક એક ચંદ્રદેવનો તારા પરિવાર કોટિકોટિમાં છાસઠહજાર નવસો પંચોતેર થાય છે (૬૬૯૭૫) જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્ર છે, તેથી અહીં કહેલ તારાઓનું પરિમાણ બમણુ કરવાથી યથોક્ત પ્રકારનું પરિમાણ થઈ જાય છે ૬૬૯૭૫+૨=૧૩૩૯૫૦। આ પ્રમાણે એક લાખ તેત્રીસહજાર નવસો પચાસ તારાગણ કોટિ કોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે અને શોભા કરશે,

હવે અહીં શિષ્યજનાનુગ્રહ માટે જંબૂદ્વીપમાં આવેલ ચંદ્રાદિની યથોક્ત સંખ્યા બતાવવાવાળી બે સંગ્રાહિકાગાથા કહે છે.

बावत्तरं गहसयं जंबुद्दीवे विचारीणं ॥१॥ एगं च सयसहस्सं तित्तीसं च खलु भवे सहस्साइं। णव य सया पण्णासा तारागणकोडिकोडीणं ॥२॥' द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ नक्षत्राणि खलु भवन्ति षट् पञ्चाशत् । द्वासप्तति ग्रहशतानि जम्बुद्वीपे विचरंति ॥१॥ एकं च शतसहस्रं त्रयस्त्रिंशत् खलु भवन्ति सहस्राणि । नव च शतानि पञ्चाशत् तारागणकोटिकोटीनां ॥२॥ केवलं छाययैवेमे सुबोधे न किमप्यधिके ॥ किन्तु विचारीणमित्यत्र णमिति वाक्यालंकारे तेनात्र विचारीति विभक्ति परिणामेन चन्द्रादिभिः सह सामानाधिकरण्येन योजितमिति ॥ अथ लवणसमुद्रस्वरूपं कथयति–'ता जंबुद्दीवे णं दीवे लवणे णामं समुद्दे वट्टे वलयागार-संठाणसंठिए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता णं चिट्ठइ' तावत् जम्बुद्वीपे खलु द्वीपे लवणो नाम समद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्य तिष्ठति ॥ ताव-दिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालंकारे जम्बूद्वीपमध्ये खलु लवणनामा समुद्रो वृत्ताकारो वलया-कारश्च सर्वतः समन्तात्–सर्वासु दिक्षुविदिक्षु च संपरिक्षिप्य–वेष्टयित्वा तिष्ठति । इत्येवमुक्ते

दो चंदा दो सूरा णक्खत्ता खलु हवंति छप्पण्णा ।
बावत्तरं गहसयं जंबुद्दीवे विचारीणं ॥१॥
एगं च सयसहस्सं तित्तीसं च खलु भवे सहस्साइं ।
णव य सया पण्णासा तारागण कोडिकोडी णं ॥२॥

दो चंद्र दो सूर्य तथा नक्षत्र छप्पन होते हैं, ग्रह एकसो बहत्तर जंबूद्वीप में विचरते हैं। तथा कोटिकोटि तारागण एक लाख तेतीस हजार नवसो पचास होते हैं।

अब लवण समुद्र के विषय में कथन करते हैं–(ता जंबूद्दीवे णं दीवे लवणे णामं समुद्दे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ) जंबूद्वीप में लवण नाम का समुद्र वृत्तवलयाकार सभी दिशा एवं विदि-शाओं को वेष्टित करके रहता है, इस प्रकार श्री भगवान् का कथन सुनकर

दो चंदा दो सूरा, णक्खत्ता खलु हवंति छप्पण्णा ।
बावत्तरं गहसयं जंबुद्दीवे विचारीणी णं ॥१॥
एगंच सयसहस्सं, तितीसं च खलु भवे सहस्साइं ।
णव य सया पण्णासा तारागण कोडिकोडीणं ॥२॥

બે ચંદ્રો અને બે સૂર્યો તથા છપ્પન નક્ષત્રો હોય છે તથા ગ્રહો એકસોબોંતેર જંબૂદ્વીપમાં વિચરે છે, તથા કોટિકોટિ તારાગણ એક લાખ તેત્રીસહજાર નવસોપચાસ હોય છે,

હવે લવણસમુદ્રના સંબંધમા કથન કરે છે–(તા જંબુદ્દીવેણં દીવે લવણે ણામં સમુદ્દે વટ્ટે વલયાગારસંઠાણસંઠિએ સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિત્તા ણં ચિટ્ઠઇ) જંબૂદ્વીપમાં લવણનામનો સમુદ્ર વૃત્ત વલયાકાર બધી દિશાઓ અને વિદિશાઓને વીંટળાઇને રહે છે, આ પ્રમાણે

भगवति भगवान् गौतमः प्रश्नयति–'ता लवणे णं समुद्दे किं समचक्कवालसंठिए विसमचक्कवाल-संठिए?' तावत् लवणः खलु समुद्रः किं समचक्रवालसंस्थितः विषमचक्रवालसंस्थितः? ॥ तावदिति प्राग्वत् णमिति वाक्यालंकारे अन्यत् सर्वं गौतमस्य प्रश्नवाक्यं सुबोधमेवेति। ततो भगवानाह–'ता लवणसमुद्दे समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए' तावत् लवण-समुद्रः समचक्रवालसंस्थितः–चक्रवालाकारसंस्थानसंस्थितः, न हि खलु विषमचक्रवालाकार-संस्थानसंस्थित इति भगवत उत्तरं श्रुत्वान्यत् प्रश्नयति गौतमः–'ता लवणसमुद्दे केवइयं चक्क-वालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा?' तावत् लवणः समुद्रः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत्? ॥ तावदिति पूर्ववत् सर्वमपि प्रश्नवाक्यं सुगमं, विष्कम्भो व्यासः, परिक्षेपः परिधिरिति लवणसमुद्रस्य कियान् व्यासः कियान् परिधिश्चेति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता दो जोयणसयसहस्साइं चक्कवाल-

---

श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं–(ता लवणे णं समुद्दे किं समचक्कवालसंठिए विसमचक्कवालसंठिए) लवणसमुद्र क्या समचक्रवाल से संस्थित है? या विषम चक्रवाल संस्थित है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता लवणसमुद्दे समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए) लवण समुद्र समचक्रवाल संस्थित अर्थात् चक्रवाल के आकार के जैसे संस्थान से संस्थित है, विषम चक्रवालसंस्थित नहीं होता है। इस प्रकार श्री भगवान् का उत्तर सुनकर श्री गौतमस्वामी पुनः पूछते है–(ता लवणसमुद्दे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवे णं आहिएत्ति वएज्जा) लवण समुद्र चक्रवाल विष्कम्भ से कितना परिमाण वाला कहा है? तथा उसकी परिधी का प्रमाण कितना होता है? अर्थात् लवण समुद्र का व्यास कितना है एवं उसकी परिधि कितनी होती है? इस प्रकार श्री-गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता दो

શ્રીભગવાનનું કથન સાંભળીને શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता लवणे णं समुद्दे किं समचक्कवालसंठिए) લવણ સમુદ્રથી શું સમચક્રવાલથી સંસ્થિત છે? અથવા વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિતિથી સંસ્થિત છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता लवणसमुद्दे समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए) લવણ-સમુદ્ર સમચક્રવાલથી સંસ્થિત ચક્રવાલના આકારના જેવા સંસ્થાનવાળો છે વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત હોતો નથી આ પ્રમાણે શ્રીભગવાનનો ઉત્તર સાંભળીને શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પૂછે છે–(ता लवणसमुद्दे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) લવણ સમુદ્ર ચક્રવાલ વિષ્કંભથી કેટલા પરિમાણવાળો કહેલ છે? અર્થાત્ લવણ સમુદ્રનો વ્યાસ કેટલો છે? એવં તેની પરિધી કેટલી હોય છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમ-સ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે–(ता दो जोयणसहस्साइं चक्कवाल

विक्खंभेणं पण्णरसजोयणसयसहस्साइं एक्कासीयं च सहस्साइं सयं च ऊतालं किंचि-विसेसूणं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भेन-पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिश्च सहस्राणि शतं च ऊनचत्वारिंशत् किञ्चित् विशेषोनं परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् द्वे योजनशतसहस्रे-द्वे लक्षे (२००००००) चक्रवालविष्कम्भेन-व्यासेन, तथा पञ्चदश योजनशतसहस्राणि (१५०००००) पञ्चदश लक्षाणि, एकाशीतिः सहस्राणि (८१०००) शतमेकोनचत्वारिंशदधिकं (१३९) किञ्चिद् विशेषोनं परिक्षेपेण-परिधिना आख्यातः अर्थात् (१५८११३९) एतावान् परि-धिश्चेति ॥ अत्र युक्तिरुच्यते-लवणसमुद्रे एकतोऽपि द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भो-ऽस्ति तथा अपरतोऽपि द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भोऽस्ति, मध्ये च जम्बुद्वीपो योजनशतसहस्रमिति सर्वसंख्यायोगेन=(२०००००+२०००००+१०००००=५०००००) पञ्चविंशतिर्दश च शून्यानि, दशभिर्गुण्यन्ते जातान्येकादश शून्यानि-पञ्चविंशतिः खर्वा-

---

जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं पण्णरस जोयणसयसहस्साइं एक्कासीयं च सहस्साइं सयं चऊतालं किंचिविसेसूणं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) दो लाख योजन (२०००००) चक्रवाल विष्कंभ से अर्थात् इतना उस का व्यास मान है।(१५०००००) पंद्रह लाख इक्यासी हजार (८१०००) एक सो उन्चालीस (१३९) से कुछ विशेष न्यून परिधिवाला कहा है। अर्थात् (१५८११३९) इतनी उसकी परिधि होती है, यहां पर युक्ति इस प्रकार से है-लवण समुद्र में एक तरफ दो लाख योजन का चक्रवाल विष्कंभ है तथा दूसरी ओर भी दो लाख योजन का चक्रवाल विष्कंभ होता है मध्य में जम्बूद्वीप एक लाख योजन का है सब को मिलाने से (२०००००+२०००००+१००००० =५०००००) पचीस एवं दस शून्य को दस से गुणा करे तो ग्यारह शून्य होतो है-अर्थात् पचीस खर्व २५००००००००००० । इस संख्या का वर्गमूल

विक्खंभेणं पण्णरसजोयणसयसहस्साइं एक्कासीयं च सहस्साइं सयं चऊतालं किंचिविसेसूणं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) બેલાખ યોજન (२०००००) ચક્રવાલવિષ્કંભથી અર્થાત્ આટલું તેનું વ્યાસમાન છે, (૧૫૦૦૦૦૦) પંદરલાખ એકાશીહજાર (૮૧૦૦૦) એકસો ઓગણચાળીસ (૧૩૯)થી કંઈક વિશેષ ન્યૂન પરિધિવાળો કહેલ છે. અર્થાત્ (૧૫૮૧૧૩૯) આટલા પ્રમાણવાળી તેની પરિધી હોય છે અહીંયાં યુક્તિ આ પ્રમાણે છે-લવણ સમુદ્રમાં એક તરફ બે લાખ યોજનનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ છે, તથા બીજી તરફ પણ બે લાખ યોજનનો ચક્રવાલવિષ્કંભ છે મધ્યમાં જંબૂદ્વીપ એકલાખ યોજનનો છે, બધાને મેળવવાથી (૨૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦=૫૦૦૦૦૦ પચીસ અને દસ શૂન્યનો શૂન્ય થાય છે, અર્થાત્ પચીસ ખર્વ (૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦) આ સંખ્યાનું વર્ગ મૂળ કરવા માટે સમીપસ્થ ફલ

२५०००००००००००० एतस्य राशेर्वर्गमूलानयेन आसन्न फलग्रहणप्रकारेण लब्धानि-१५८११३८ पूर्णाङ्कानि पञ्चदश लक्षाणि एकाशीतिः सहस्राणि शतमेकमष्टात्रिंशदधिकमिति, शेषमुद्धरति $\frac{२६२४९५६}{३१६२२७६}$ षड्विंशतिर्लक्षाश्चतुर्विंशतिः सहस्राणि षट्पञ्चाशदधिकानि नवशतानि छेदराशिरेकत्रिंशल्लक्षा द्वाषष्टिः सहस्राणि षट् सप्तत्यधिके द्वे शते चेति । अत्रैतदपेक्षया योजनमेकं किञ्चिदूनं लभ्यते । अतएवोक्तं-'सयं चऊयालं किञ्चि विसेसूणमिति ॥

अथ लवणसमुद्रे चन्द्र-सूर्यादीनां संख्याविषयकः प्रश्नः-'ता लवणेणं समुद्दे केवइयं चंदा पभासेंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा ? एवं पुच्छा, जाव केवईया उ तारागण-कोडिकोडीओ सोभिंसु वा सोभंति वा सोभिस्संति वा' तावत् लवणे खलु समुद्रे कियन्त-श्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ? एवं पृच्छा, यावत् कियत्यस्तारा-गणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा । अर्थात् मध्यवर्त्तिनः प्रश्नाः खल्वेवं यथा-लवणसमुद्रे कियन्तः सूर्याः आतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति

करने के लिये समीपस्थ फल ग्रहण प्रकार से १५८११३८। इस प्रकार पूर्णाङ्क पंद्रह लाख एक्यासी हजार एकसो अडतीस लब्ध होते हैं, तथा $\frac{२६२४९५६}{३१६२२७६}$ छाइस लाख चोवीस हजार नवसो छप्पन तथा छेद राशि इकतीस लाख बासठ हजार दोसे छिहत्तर शेष बचता है । यहां पर इस की अपेक्षा से कुछ न्यून एक योजन कहा है अतएव कहा है-(सयं चऊयालं किंचिविसेसूणमिति)

अब लवण समुद्र में चंद्र-सूर्य आदि की संख्या के विषय में श्री गौतम-स्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता लवणेणं समुद्दे केवइयं चंदा पभासेंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा एवं पुच्छा, जाव केवइया उ तारागणकोडिकोडीओ सोभिंसु वा सोभंति वा, सोभिस्संति वा) लवण समुद्र में कितने चंद्र प्रभा-सित होते थे ? कितने प्रभासित होते हैं ? एवं कितने प्रभासि होंगे ? इस प्रकार प्रश्न है यावत् कितने तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे ? या शोभा करते हैं अथवा शोभा करेंगे ? अर्थात् मध्यवर्ति इस प्रकार प्रश्न होते हैं जैसे

ग्रहणु प्रકारથી (૧૫૮૧૧૩૮) આ રીતે પૂર્ણાંક પંદરલાખ એકાશીહજાર એકસો આડત્રીસ લબ્ધ થાય છે તથા $\frac{૨૬૨૪૯૫૬}{૩૧૬૨૨૭૬}$ છવ્વીસલાખ ચોવીસહજાર નવસોછપ્પન તથા છેદરાશી ૩૧૬૨૨૭૬ એકત્રીસ લાખ બાસઠહજાર બસોછોંતેર શેષ રહે છે અહીં આની અપેક્ષાથી કંઈક ન્યૂન એક યોજન કહેલ છે, કહ્યું છે કે-(सूर्य चउयालं किंचि विसेसूणं इति)

હવે લવણુ સમુદ્રમાં ચંદ્ર-સૂર્ય આદિની સંખ્યાના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता लवणे णं समुद्दे केवइयं चंदा पभासेसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा, एवं पुच्छा जाव केवइया उ तारागणकोडिकोडीओ सोभिंसु वा सोभंति वा, सोभिस्संति वा) લવણુ સમુદ્રમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થાય છે અને કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થશે ? આ પ્રમાણે પ્રશ્ન છે. યાવત્ કેટલા તારાગણુ કોટિ કોટિ શોભા કરતા હતા? શોભા કરે છે ? અને શોભા કરશે ? અર્થાત્ મધ્યવર્તિ આ પ્રમાણે પ્રશ્ન થાય છે. જેમકે-લવણુ સમુદ્રમાં

विक्खंभेणं पण्णरसजोयणसयसहस्साइं एकासीयं च सहस्साइं सयं च ऊताले किंचिविसेसूणं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् द्वे योजनशतसहस्से चक्रवालविष्कम्भेन-पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिश्च सहस्राणि शतं च ऊनचत्वारिंशत् किञ्चित् विशेषोनं परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् द्वे योजनशतसहस्से-द्वे लक्षे (२०००००) चक्रवालविष्कम्भेन-व्यासेल, तथा पञ्चदश योजनशतसहस्राणि (१५०००००) पञ्चदश लक्षाणि, एकाशीतिः सहस्राणि (८१०००) शतमेकोनचत्वारिंशदधिकं (१३९) किञ्चिद् विशेपोनं परिक्षेपेण-परिधिना आख्यातः अर्थात् (१५८११३९) एतावान् परिधिश्चेति ॥ अत्र युक्तिरुच्यते-लवणसमुद्रे एकतोऽपि द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भोऽस्ति तथा अपरतोऽपि द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भोऽस्ति, मध्ये च जम्बुद्वीपो योजनशतसहस्रमिति सर्वसंख्यायोगेन=(२००००० + २००००० + १००००० = ५०००००) पञ्चविंशतिर्दश च शून्यानि, दशभिर्गुण्यन्ते जातान्येकादश शून्यानि-पञ्चविंशतिः खर्वा-

---

जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं पण्णरस जोयणसयसहस्साइं एक्कासीयं च सहस्साइं सयं चऊताले किंचिविसेसूणं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) दो लाख योजन (२०००००) चक्रवाल विष्कंभ से अर्थात् इतना उस का व्यास मान है।(१५०००००) पंद्रह लाख इक्यासी हजार (८१०००) एक सो उन्चालीस (१३९) से कुछ विशेष न्यून परिधिवाला कहा है। अर्थात् (१५८११३९) इतनी उसकी परिधि होती है, यहां पर युक्ति इस प्रकार से है-लवण समुद्र में एक तरफ दो लाख योजन का चक्रवाल विष्कंभ है तथा दूसरी ओर भी दो लाख योजन का चक्रवाल विष्कंभ होता है मध्य में जम्बूद्वीप एक लाख योजन का है सब को मिलाने से (२००००० + २००००० + १००००० =५०००००) पचीस एवं दस शून्य को दस से गुणा करे तो ग्यारह शून्य होतो है-अर्थात् पचीस खर्व २५०००००००००००। इस संख्या का वर्गमूल

विक्खंभेणं पण्णरसजोयणसयसहस्साइं एक्कासीयं च सहस्साइं सयं चऊताले किंचिविसेसूणं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) બેલાખ યોજન (૨૦૦૦૦૦) ચક્રવાલવિષ્કંભથી અર્થાત્ આટલું તેનું વ્યાસમાન છે, (૧૫૦૦૦૦૦) પંદરલાખ એકાશીહજાર (૮૧૦૦૦) એકસો ઓગણચાળીસ (૧૩૯)થી કંઈક વિશેષ ન્યૂન પરિધિવાળો કહેલ છે. અર્થાત્ (૧૫૮૧૧૩૯) આટલા પ્રમાણવાળી તેની પરિધી હોય છે અહીંયાં યુક્તિ આ પ્રમાણે છે-લવણ સમુદ્રમાં એક તરફ બે લાખ યોજનનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ છે, તથા બીજી તરફ પણ બે લાખ યોજનનો ચક્રવાલવિષ્કંભ છે મધ્યમાં જંબૂદ્વીપ એકલાખ યોજનનો છે, બધાને મેળવવાથી (૨૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦=૫૦૦૦૦૦ પચીસ અને દસ શૂન્યનો શૂન્ય થાય છે, અર્થાત્ પચીસ ખર્વ (૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦) આ સંખ્યાનું વર્ગ મૂળ કરવા માટે સમીપસ્થ ફલ

२५०००००००००००० एतस्य राशेर्वर्गमूलानयेन आसन्न फलग्रहणप्रकारेण लब्धानि-१५८११३८ पूर्णाङ्कानि पञ्चदश लक्षाणि एकाशीतिः सहस्राणि शतमेकमष्टात्रिंशदधिकमिति, शेषमुद्धरति $\frac{२६२४९५६}{३१६२२७६}$ षड्विंशतिर्लक्षाश्चतुर्विंशतिः सहस्राणि षट्पञ्चाशदधिकानि नवशतानि छेदराशिरेकत्रिंशल्लक्षा द्वाषष्टिः सहस्राणि षट् सप्तत्यधिके द्वे शते चेति । अत्रैतदपेक्षया योजनमेकं किञ्चिदूनं लभ्यते । अतएवोक्तं-'सयं चऊयालं किञ्चि विसेसूणमिति ॥

अथ लवणसमुद्रे चन्द्र-सूर्यादीनां संख्याविषयकः प्रश्नः-'ता लवणेणं समुद्दे केवइयं चंदा पभासेंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा ? एवं पुच्छा, जाव केवइया उ तारागण-कोडिकोडीओ सोभिंसु वा सोभंति वा सोभिस्संति वा' तावत् लवणे खलु समुद्रे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ? एवं पृच्छा, यावत् कियत्यस्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा । अर्थात् मध्यवर्त्तिनः प्रश्नाः खल्वेवं यथा-लवणसमुद्रे कियन्तः सूर्याः आतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति

करने के लिये समीपस्थ फल ग्रहण प्रकार से १५८११३८। इस प्रकार पूर्णाङ्क पंद्रह लाख एक्यासी हजार एकसो अडतीस लब्ध होते हैं, तथा $\frac{२६२४९५६}{३१६२२७६}$ छाइस लाख चोवीस हजार नवसो छप्पन तथा छेद राशि इकतीस लाख बासठ हजार दोसे छिहत्तर शेष बचता है । यहां पर इस की अपेक्षा से कुछ न्यून एक योजन कहा है अतएव कहा है-(सयं चऊयालं किंचिविसेसूणमिति)

अब लवण समुद्र में चंद्र-सूर्य आदि की संख्या के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता लवणेणं समुद्दे केवइयं चंदा पभासेंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा एवं पुच्छा, जाव केवइया उ तारागणकोडिकोडीओ सोभिंसु वा सोभंति वा, सोभिस्संति वा) लवण समुद्र में कितने चंद्र प्रभासित होते थे ? कितने प्रभासित होते हैं ? एवं कितने प्रभासि होंगे ? इस प्रकार प्रश्न है यावत् कितने तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे ? या शोभा करते हैं अथवा शोभा करेंगे ? अर्थात् मध्यवर्ति इस प्रकार प्रश्न होते हैं जैसे

ગ્રહણ પ્રકારથી (૧૫૮૧૧૩૮) આ રીતે પૂર્ણાંક પંદરલાખ એકાશીહજાર એકસો આડત્રીસ લબ્ધ થાય છે તથા $\frac{૨૬૨૪૯૫૬}{૩૧૬૨૨૭૬}$ છવ્વીસલાખ ચોવીસહજાર નવસોછપ્પન તથા છેદરાશી ૩૧૬૨૨૧૬ એકત્રીસ લાખ બાસઠહજાર બસોછોંતેર શેષ રહે છે અહીં આની અપેક્ષાથી કંઇક ન્યૂન એક યોજન કહેલ છે, કહ્યું છે કે-(सूर्य चउयालं किंचि विसेमूणं इति)

હવે લવણ સમુદ્રમાં ચંદ્ર-સૂર્ય આદિની સંખ્યાના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता लवणे णं समुद्दे केवइयं चंदा पभासेसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा, एवं पुच्छा जाव केवइया उ तारागणकोडिकोडीओ सोभिंसु वा सोभंति वा, सोभिस्संति वा) લવણ સમુદ્રમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થાય છે અને કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થશે ? આ પ્રમાણે પ્રશ્ન છે. યાવત્ કેટલા તારાગણ કોટિ કોટિ શોભા કરતા હતા? શોભા કરે છે ? અને શોભા કરશે ? અર્થાત્ મધ્યવર્તિ આ પ્રમાણે પ્રશ્ન થાય છે. જેમકે-લવણ સમુદ્રમાં

विक्खंभेणं पण्णरसजोयणसयसहस्साइं एक्कासीयं च सहस्साइं सयं च ऊतालं किंचिविसेसूणं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भेन-पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीतिश्च सहस्राणि शतं च ऊनचत्वारिंशत् किञ्चित् विशेषोनं परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् द्वे योजनशतसहस्रे-द्वे लक्षे (२०००००) चक्रवालविष्कम्भेन-व्यासेन, तथा पञ्चदश योजनशतसहस्राणि (१५०००००) पञ्चदश लक्षाणि, एकाशीतिः सहस्राणि (८१०००) शतमेकोनचत्वारिंशदधिकं (१३९) किञ्चिद् विशेषोनं परिक्षेपेण-परिधिना आख्यातः अर्थात् (१५८११३९) एतावान् परिधिश्चेति ॥ अत्र युक्तिरुच्यते-लवणसमुद्रे एकतोऽपि द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भोऽस्ति तथा अपरतोऽपि द्वे योजनशतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भोऽस्ति, मध्ये च जम्बुद्वीपो योजनशतसहस्रमिति सर्वसंख्यायोगेन=(२०००००+२०००००+१०००००=५०००००) पञ्चविंशतिर्दश च शून्यानि, दशभिर्गुण्यन्ते जातान्येकादश शून्यानि-पञ्चविंशतिः खर्वा-

---

जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं पण्णरस जोयणसयसहस्साइं एक्कासीयं च सहस्साइं सयं चऊतालं किंचिविसेसूणं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) दो लाख योजन (२०००००) चक्रवाल विष्कंभ से अर्थात् इतना उस का व्यास मान है ।(१५०००००) पंद्रह लाख इक्यासी हजार (८१०००) एक सो उन्चालीस (१३९) से कुछ विशेष न्यून परिधिवाला कहा है। अर्थात् (१५८११३९) इतनी उसकी परिधि होती है, यहां पर युक्ति इस प्रकार से है-लवण समुद्र में एक तरफ दो लाख योजन का चक्रवाल विष्कंभ है तथा दूसरी ओर भी दो लाख योजन का चक्रवाल विष्कंभ होता है मध्य में जम्बूद्वीप एक लाख योजन का है सब को मिलाने से (२०००००+२०००००+१००००० =५०००००) पचीस एवं दस शून्य को दस से गुणा करे तो ग्यारह शून्य होतो है-अर्थात् पचीस खर्व २५०००००००००००। इस संख्या का वर्गमूल

विक्खंभेणं पण्णरसजोयणसयसहस्साइं एक्कासीयं च सहस्साइं सयं चऊतालं किंचिविसेसूणं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) બેલાખ યોજન (૨૦૦૦૦૦) ચક્રવાલવિષ્કંભથી અર્થાત્ આટલું તેનું વ્યાસમાન છે, (૧૫૦૦૦૦૦) પંદરલાખ એકાશીહજાર (૮૧૦૦૦) એકસો ઓગણચાળીસ (૧૩૯)થી કંઈક વિશેષ ન્યૂન પરિધિવાળો કહેલ છે. અર્થાત્ (૧૫૮૧૧૩૯) આટલા પ્રમાણવાળી તેની પરિધી હોય છે અહીંયાં યુક્તિ આ પ્રમાણે છે-લવણ સમુદ્રમાં એક તરફ બે લાખ યોજનનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ છે, તથા બીજી તરફ પણ બે લાખ યોજનનો ચક્રવાલવિષ્કંભ છે મધ્યમાં જંબૂદ્વીપ એકલાખ યોજનનો છે, બધાને મેળવવાથી (૨૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦=૫૦૦૦૦૦ પચીસ અને દસ શૂન્યનો શૂન્ય થાય છે, અર્થાત્ પચીસ ખર્વ (૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦) આ સંખ્યાનું વર્ગ મૂળ કરવા માટે સમીપસ્થ ફલ

२५०००००००००० एतस्य गणितवर्गमूलानयेन आसन्न फलग्रहणप्रकारेण लब्धानि-१५८११३८ पूर्णाङ्कानि पञ्चदश लक्षाणि एकाशीतिः सहस्राणि शतमेकमष्टात्रिंशदधिकमिति, शेषमुद्धरति $\frac{२६२४९५६}{३१६२२७६}$ षड्विंशतिर्लक्षाश्चतुर्विंशतिः सहस्राणि षट्पञ्चाशदधिकानि नवशतानि छेदराशिरेकत्रिंशल्लक्षा द्वाषष्टिः सहस्राणि षट् सप्तत्यधिके द्वे शते चेति । अत्रैतदपेक्षया योजनमेकं किञ्चिदूनं लभ्यते । अतएवोक्तं-'सयं चक्कवालं किञ्चि विसेसूणमिति ॥

अथ लवणसमुद्रे चन्द्र-सूर्यादीनां संख्याविषयकः प्रश्नः-'ता लवणेणं समुद्दे केवइयं चंदा पभासेंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा ? एवं पुच्छा, जाव केवइया उ तारागण-कोडिकोडीओ सोभिंसु वा सोभंति वा सोभिस्संति वा' तावत् लवणे खलु समुद्रे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ? एवं पृच्छा, यावत् कियन्तस्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा । अर्थात् मध्यवर्त्तिनः प्रश्नाः खल्वेवं यथा-लवणसमुद्रे कियन्तः सूर्याः आतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति

करने के लिये समीपस्थ फल ग्रहण प्रकार से १५८११३८। इस प्रकार पूर्णाङ्क पंद्रह लाख एक्यासी हजार एकसो अडतीस लब्ध होते हैं, तथा $\frac{२६२४९५६}{३१६२२७६}$ छाइस लाख चोवीस हजार नवसो छप्पन तथा छेद राशि इकतीस लाख बासठ हजार दोसे छिहत्तर शेष बचता है । यहां पर इस की अपेक्षा से कुछ न्यून एक योजन कहा है अतएव कहा है-(सयं चक्कवालं किंचिविसेसूणमिति)

अब लवण समुद्र में चंद्र-सूर्य आदि की संख्या के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता लवणेणं समुद्दे केवइयं चंदा पभासेंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा एवं पुच्छा, जाव केवइया उ तारागणकोडिकोडीओ सोभिंसु वा सोभंति वा, सोभिस्संति वा) लवण समुद्र में कितने चंद्र प्रभासित होते थे ? कितने प्रभासित होते हैं ? एवं कितने प्रभासित होंगे ? इस प्रकार प्रश्न है यावत् कितने तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे ? या शोभा करते हैं अथवा शोभा करेंगे ? अर्थात् मध्यवर्ति इस प्रकार प्रश्न होते हैं जैसे

ગ્રહણ પ્રકારથી (૧૫૮૧૧૩૮) આ રીતે પૂર્ણાંક પંદરલાખ એકાશીહજાર એકસો આડત્રીસ લબ્ધ થાય છે તથા $\frac{૨૬૨૪૯૫૬}{૩૧૬૨૨૭૬}$ છવ્વીસલાખ ચોવીસહજાર નવસોછપ્પન તથા છેદરાશી ૩૧૬૨૨૭૬ એકત્રીસ લાખ બાસઠહજાર બસોછોંતેર શેષ રહે છે અહીં આની અપેક્ષાથી કંઇક ન્યૂન એક યોજન કહેલ છે, કહ્યું છેકે-(સૂર્ય ચક્કવાલં કિંચિ વિસેસૂણં ઇતિ)

હવે લવણ સમુદ્રમાં ચંદ્ર-સૂર્ય આદિની સંખ્યાના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता लवणे णं समुद्दे केवइयं चंदा पभासेसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा, एवं पुच्छा जाव केवइया उ तारागणकोडिकोडीओ सोभिंसु वा सोभंति वा. सोभिस्संति वा) લવણ સમુદ્રમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થાય છે અને કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થશે ? આ પ્રમાણે પ્રશ્ન છે. યાવત્ કેટલા તારાગણ કોટિ કોટિ શોભા કરતા હતા? શોભા કરે છે ? અને શોભા કરશે ? અર્થાત્ મધ્યવર્તિ આ પ્રમાણે પ્રશ્ન થાય છે. જેમકે-લવણ સમુદ્ર

वा? कियन्तो ग्रहाश्चारमचारयन् वा चारयन्ति वा चारयिष्यन्ति वा ?, कियन्ति नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ?, कियत्यस्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा ?, इत्येवं चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारा विषयकान् गौतमस्य प्रश्नान् श्रुत्वा सर्वेषां पृथगुत्तराणि प्रयच्छति भगवान् यथा 'लवणेणं समुद्दे चत्तारि चंदा पभासेंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा' तावत् लवणे खलु समुद्रे चत्वारश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, व्याख्ययालम् । 'चत्तारि सूरिया तविंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा' चत्वारः सूर्याः आतापयन्ति वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ॥ तथा 'बारस णक्खत्तसयं जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा' द्वादश नक्षत्रशतं योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ॥ अत्र द्वादशनक्षत्रं शतं-द्वादशोत्तरं नक्षत्राणां शत ११२ मितिज्ञेयं, यतोहि एकस्य चन्द्रस्याष्टाविंशति नक्षत्राणीत्यष्टाविंशति नक्षत्राणि चतु-

---

की लवण समुद्र में कितने सूर्य तापित होते थे? तापित होते है एवं तापित होंगे? कितने ग्रह गति करते थे, गति करते हैं एवं गति करेंगे? कितने नक्षत्र योग करते थे योग करते हैं एवं योग करेंगे? कितने तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे शोभा करते हैं? एवं शोभा करेंगे? इस प्रकार चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं तारा विषयक गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री भगवान् सब का पृथक् पृथक् उत्तर देते हैं-(लवणे णं समुद्दे चत्तारि चंदा पभासेंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा) लवण समुद्र में चार चंद्र प्रभासित होते थे प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे। (चत्तारि सूरिया तविंसु वा तविंति वा तविस्संति वा) चार सूर्य तापित करते थे तापित करते हैं एवं तापित करेंगे। (बारस णक्खत्तसयं जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा) बारह सो नक्षत्र योग करते थे, योग करते हैं, एवं योग करेंगे। यहां पर द्वादश नक्षत्रशत कहने से एकसो बारह नक्षत्र ऐसा समझें। कारण की एक

કેટલા સૂર્યો તાપિત થતા હતા? તાપિત થાય છે. અને તાપિત થશે. કેટલા ગ્રહો ગતિ કરતા હતા ગતિ કરે છે અને ગતિ કરશે? કેટલા નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા યોગ કરે છે અને યોગ કરશે કેટલા તારાગણ કોટિ કોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે? આ પ્રમાણે ચંદ્ર સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાઓના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ બધાનો અલગ અલગ ઉત્તર કહે છે.-(लवणे णं समुद्दे चत्तारि चंदा पभासेंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा) લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા, પ્રભાસિત થાય છે અને પ્રભાસિત થશે (चत्तारि सूरिया तविंसु वा तविंति वा तविस्संति वा) ચાર સૂર્યો તાપિત કરતા હતા, તાપિત કરે છે. અને તાપિત કરશે (बारस णक्खत्तसयं जोयं जोएंसु वा, जोएंति वा, जोइस्संति वा) બારસો નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે, અને યોગ કરશે અહીં द्वादश नक्षत्र शत કહેવાથી એકસોબાર

र्भिर्गुण्यन्ते–२८×४=११२ नक्षत्राणीत्युपपद्यते द्वादशोत्तरं नक्षत्राणां शतमिति ॥ ततः 'तिण्णि बावण्णा–महग्गहसया चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा' त्रीणी द्वापञ्चाशतानि महाग्रहशतानि–द्वापञ्चाशदधिकानि त्रीणिशतानि ३५२ महाग्रहाणां शतानि चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्ति वा, यतोहि लवणसमुद्रे अष्टाशीतिर्महाग्रहाः एकस्य शशिनः परिवार स्तेनाष्टाशीतिश्चतुर्भिर्गुण्यन्ते–८८×४=३५२ इत्युपपद्यन्ते द्वापञ्चाशदधिकानि–त्रीणिशतानि महाग्रहाणां भवन्तीति । 'दो सयसहस्सा सत्तट्ठिं च सहस्सा णव य सया तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा' द्वेशतसहस्रे सप्तषष्टिश्च सहस्राणि नव च शतानि (२६७९००) तारागणकोटिकोटिनां शोभामशोभयन्ति वा शोभन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा ॥–लवणसमुद्रे तारागणकोटिकोटिनां षट् षष्टिः सहस्राणि नवशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि भवन्ति (६६९७५) तेनेयं संख्या चतुर्भिर्गुण्यन्ते ६६९७५ ×४=२६७९०० इति यथोक्तमुपपद्यते ॥ अथ लवणसमुद्रस्य परिक्षेपादिकं तिसृभि

चन्द्र का अठाईस नक्षत्र होते हैं। इनको चार गुना करने से २८+४=११२ एकसो बारह नक्षत्र होते हैं, (तिण्णि बावण्णा महग्गहसया चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा) तीनसो बावन महाग्रह चार करते थे चार करते हैं एवं चार करेंगे। लवण समुद्र में अठासी महाग्रह एक चंद्र का परिवार रूप से कहा है, अतः अठासी को चार से गुणा करे ८८×४=३५२ इस प्रकार तीनसो बावन हो जाते हैं, (दो सयसहस्सा सत्तट्ठिं च सहस्सा णव य सया तारागण कोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा) दो लाख सडसठ हजार नवसो (२६७९००) तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे। लवण समुद्र में कोटिकोटि तारागण छियासठ हजार नवसो पचहत्तर होते हैं अतः इस संख्या को चार से गुणा करे–६६९७५×४=२६७९००। इस प्रकार दो लाख सरसठ हजार नवसो

નક્ષત્રો એમ સમજવું કારણકે–એક ચંદ્રના અઠયાવીસ નક્ષત્રો હોય છે. તેને ચાર ગણા કરવાથી ૨૮+૪=૧૧૨ એકસોબાર નક્ષત્રો થઈ જાય છે. (तिण्णि बावण्णा महग्गहसया चारं चरिंसुवा चरंति वा, चरिस्संति वा) ત્રણસોબાવન મહાગ્રહ ચાર કરતા હતા ચાર કરે છે, અને ચાર કરશે. લવણ સમુદ્રમાં અઠયાશી મહાગ્રહ, એક ચંદ્રના પરિવાર રૂપે કહેલ છે. તેથી અઠયાશીને ચારથી ગુણવા ૮૮+૪=૩૫૨ આ રીતે ત્રણસોબાવન થાય છે.–(दो सयसहस्सा सत्तट्ठिं च सहस्सा णवयसया तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा, सोभेंति वा सोभिस्संति वा) બે લાખ સડસઠ હજાર નવસો (૨૬૭૯૦૦) તારાગણ કોટિ કોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે. લવણ સમુદ્રમાં કોટિકોટિ તારાગણ છાસઠહજાર નવસો પંચોતેર થાય છે. તેથી આ સંખ્યાનો ચારથી ગુણાકાર કરવો ૬૬૯૭૫ +૪=૨૬૭૯૦૦। આ રીતે બેલાખ સડસઠહજાર નવસો યથોક્ત પ્રમાણ થઈ જાય છે.

गाथा भिर्निरूपयति-

'पण्णरस सयसहस्सा एकासीतं च सयं चोत्तालं ।
किंचि विसेसे पूणो लवणोदधिणो परिक्खेवो ॥१॥
चत्तारि चेव चंदा चत्तारि य सूरिया लवणतोये ।
बारस णक्खत्तसयं गहाण तिण्णेव बावण्णा ॥२॥
दोच्चेव सयसहस्सा सत्तर्ट्ठि खलु भवे सहस्साइं ।
णव य सया लवणजले तारागण कोडिकोडीणं ॥३॥
पञ्चदश शतसहस्राणि एकाशीतिः शतं चोनचत्वारिंशत् ।
किंचिद् विशेषोनो लवणोदधेः परिक्षेपः ॥१॥
चत्वारश्चैव चन्द्राश्चत्वारश्चैव सूर्याः लवणतोये ।
द्वादश नक्षत्रशतं ग्रहाणां त्रीण्येव द्वापञ्चाशत् ॥२॥
द्वे एव शतसहस्रे सप्तषष्टिः खलु भवन्ति सहस्राणि ।
नव च शतानि लवणजले तारागणकोटिकोटीनाम् ॥३॥

पूर्वोक्तानामेव पदार्थानां संग्राहिका इमाः गाथा नाधिकमत्र किञ्चित्, संग्रहश्चेत्थं-यथा लवणसमुद्रे चन्द्र सूर्याश्चत्वार श्चत्वारः-४ ॥ नक्षत्राणि-११२ । ग्रहाः-३५२ तारागणाश्च-२६७९०० द्वेलक्षे सप्तषष्टिः सहस्राणि नवशतानि चेत्येतेषां प्रकाशरूपाणां चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाणामुपपत्तयः प्रागेवोक्ताः केवलमत्र परिक्षेपः-परिधिस्तत्र च परिधि गणित-

---

यथोक्त प्रमाण हो जाता है ।

अब लवण समुद्र का परिक्षेपादि तीन गाथा द्वारा निरूपित करते हैं-(पण्णरससयसहस्सा) इत्यादि

पूर्वोक्त कथन को ही संग्रह करने वाली यह गाथाएं हैं, अधिक कुछ नहीं कहा है । पूर्वोक्त संग्रह इस प्रकार से है-लवण समुद्र में ४-४-चार चार चन्द्र सूर्य होते हैं, तथा नक्षत्र एकसो बारह है ११२ । ग्रहगण तीनसो बावन ३५२ होते हैं । एवं तारागण २६७९०० दो लाख सरसठ हजार नवसो होते हैं । इन प्रकाश रूप ज्योतिष्क देव चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं ताराख्प की उपपत्ति पहले ही कह दी गई है, यहां पर केवल परिक्षेप-परिधि का ही कथन करना

હવે લવણ સમુદ્રના પરિક્ષેપાદિનું ત્રણ ગાથા દ્વારા નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.-(पण्णरससयसहस्सा) ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત કથનનેજ સંગ્રહીત કરનારાવાળી આ ગાથાઓ છે. તેમાં વિશેષ કંઇજ કહેલ નથી પૂર્વોક્ત સંગ્રહ આ પ્રમાણે છે-લવણ સમુદ્રમાં ૪-૪ ચાર ચાર ચંદ્ર સૂર્ય હોય છે. તથા નક્ષત્રો એકસો બાર ૧૧૨ હોય છે. ગ્રહો ત્રણસોબાવન (૩૫૨) થાય છે. અને તારાગણ (૨૬૭૯૦૦) બે લાખ સડસઠહજારને નવસો થાય છે. આ પ્રકાશરૂપ જ્યોતિષ્ક દેવ ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારારૂપની ઉપપત્તિ પહેલાંજ કહેવામાં

परिभावना इत्थं करणीया–यथा जम्बुद्वीपस्य विष्कम्भो योजनलक्षं–१००००० तथा च लवणस्योभयतो द्वे द्वे योजनलक्षे मिलिते इति ताश्चतस्रो लक्षाः यथा–व्यासमाने–१००-००० + १००००० = २०००००। तथोभयतो द्वे द्वे लक्षे–२०००० तेन २००००० + २००००० = ४०००००–एवं च धातकीखण्डस्योभयतश्चास्रश्चतस्रो लक्षा इत्यष्टौ लक्षास्तेनैतेषां योगेन ४००००० + ४००००० + ४००००० = १२००००० मध्यवर्त्तिनश्चैकलक्षस्तेन सर्वसंख्यया जातास्त्रयोदश लक्षाणि १३००००० अतोऽस्य राशेर्वर्गो जातः १६-९०००००००००० एककः षट्कः नवकः शून्यानि च दश, भूयोप्येते दशभिर्गुणितास्तदा जातान्येकादश शून्यानि १६९००००००००००० एतेषामासन्नमूलानयनेन लब्धानि ४१-१०९६१ एकचत्वारिंशत् लक्षाणि दशसहस्राणि नवशतानि एकषष्ट्यधिकानि। नक्षत्रादि

हैं। परिधि की गणितपरिभावना इस प्रकार करनी चाहिये–जैसे की जंबूद्वीप का विष्कंभ एक लाख योजन १०००००। तथा लवणसमुद्र की दोनों ओर दो दो लाख योजन मिलते हैं, इस प्रकार वे चार लाख योजन होते हैं। जिस प्रकार व्यासमान–१००००० + १००००० = २०००००, तथा दोनों ओर दो दो लाख योजन २०००००। अतः २००००० + २००००० = ४०००००। इस प्रकार धातकी खंड के दोनों पार्श्व में चार चार लाख होते हैं, इस प्रकार आठ लाख होते हैं इनको मिलाने से ४००००० + ४००००० + ४००००० = १२०००००। तथा मध्य का एक लाख होते हैं अतः सब को जोडने से तेरह लाख होते हैं १३०००००। इस संख्या का वर्ग एक, छ, नव तथा दश शून्य १६९०००००-०००००। फिर से इनको दस से गुणा करे तो ग्यारह शून्य होते हैं १६९००-०००००००००। इनका आसन्न मूल करने से इकतालीस लाख दस हजार नवसो इकसठ होते हैं। नक्षत्रादि परिमाण भी अठाईस आदि संख्या को बारह से

આવી ગયેલ છે. અહીં કેવળ તેના પરિક્ષેપ-પરિધિનું જ કથન કરવાનું છે. પરિધિની ગણિત પરિભાવના આ પ્રમાણે કરવી જોઈએ. જંબૂદ્વીપનો વિષ્કંભ એક લાખ યોજન ૧૦૦૦૦૦। તથા લવણુ સમુદ્રની બન્ને તરફ બબ્બે લાખ યોજન મળે છે. આ રીતે ચાર લાખ યોજન થાય છે. જે પ્રમાણે વ્યાસમાન ૧૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦=૨૦૦૦૦૦। તથા બન્ને તરફ બબ્બે લાખ યોજન ૨૦૦૦૦૦। તેથી ૨૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦=૪૦૦૦૦૦। આ રીતે ધાતકીખંડની ચારચાર લાખની પરિધી થાય છે એ રીતે આઠ લાખ થાય છે. તેને મેળવવાથી ૪૦૦૦૦૦+૪૦૦૦૦૦+૪૦૦૦૦૦=૧૨૦૦૦૦૦। તથા મધ્યના એક લાખ થાય છે. તેથી બધાને મેળવવાથી તેર લાખ થાય છે. ૧૩૦૦૦૦૦। આ સંખ્યાનો વર્ગ એક છ, નવ અને દસ શૂન્ય ૧૬૯૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦। આ સંખ્યાનો દસથી ગુણાકાર કરવો તો અગ્યાર શૂન્ય આવે છે. ૧૬૯૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦। આનો આસન્ન મૂળ કરવાથી એકતાલીસ લાખ દસહજાર નવસો એકસઠ થાય છે નક્ષત્રાદિનું પરિમાણ પણ અઠ્યાવીસ આદિ સંખ્યાને બારથી

परिमाणमपि अष्टाविंशत्यादि संख्यानि नक्षत्रादीनि द्वादशभिर्गुणयित्वा तानि तानि च संख्यापरिमाणानि पृथक् पृथक् समानेतव्यानीति ॥

अथ लवणसमुद्रे धातकीखण्डस्य स्वरूपं कथयति–'ता लवणसमुद्दं धातईसंडे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठिए तहेव जाव णो विसमचक्कवालसंठिए' तावत् लवणसमुद्रे धातकीखण्डनामद्वीपः वृत्तः–वर्त्तुलाकारः वलयाकारसंस्थितः तथैव यावत् नो विषमचक्रवालसंस्थितः, इत्येतत् सर्वं पूर्वोक्तवदेव ज्ञातव्यं किमत्र पुनर्लेखेन ग्रन्थगौरवाच्चेति ॥ अथात्रैव पुनरपि प्रश्नयति–'धातईसंडेणं दीवे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा?' धातकीखण्डे खलु द्वीपे कियता चक्रवालविष्कम्भेन–व्यासेन, कियता च परिक्षेपेन–परिधिना चेति आख्यातमिति वदेत् कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो यथार्थदर्शी भगवानाह–'ता चत्तारि जोयणसयसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं, ईतालीसं जोयणसय-

गुणित करके उस उस प्रकार का संख्या परिमाण पृथक् पृथक् समझ लेवें।

अब लवणसमुद्र में धातकी खंड का कथन करते हैं–(ता लवणसमुद्दं धायईसंडे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठिए तहेव जाव णो विसमचक्कवालसंठिए' लवणसमुद्र में धातकी खंड नाम का द्वीप वलयाकार से होता है तथा समचक्रवालसंस्थित होता है तथा यावत् विषमचक्रवालसंस्थित नहीं होता है, यह सभी कथन पूर्व के जैसा ही है। यहां पर ग्रन्थ गौरवभय से पुनः नहीं कहते हैं। श्रीगौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं–(धायईसंडेणं दीवे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् धातकी खंडद्वीप चक्रवालविष्कंभ अर्थात् व्यासमान से कितना है? एवं परिक्षेप अर्थात् उस की परिधि कितनी कही गई है? सो कहिये। इस प्रकार श्री.गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री भगवान् कहते है–(ता चत्तारि जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं ईकतालीसं जोयणसयसहस्साइं णवय

ગુણાકાર કરીને તે તે પ્રકારનું સંખ્યા પરિમાણ પૃથક્ પૃથક્ સમજવું.

હવે લવણ સમુદ્રમાં ધાતકીખંડનું કથન કરવામાં આવે છે.–(ता लवणसमुद्दं धायईसंडे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठिए तहेव जाव णो विसमचक्कवालसंठिए) લવણ સમુદ્રમાં ધાતકી ખંડ નામનો દ્વીપ વલયાકારથી આવેલ છે. તથા તે સમચક્રવાલ સંસ્થિત હોતો નથી. આ સઘળું કથન પૂર્વકથન પ્રમાણેજ છે. અહીં ગ્રન્થ ગૌરવ ભયથી ફરી કહેલ નથી.

શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે.–(धायईसंडे णं दीवे केवइयं चक्कवाल विक्खंभे णं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ ધાતકી ખંડ દ્વીપ ચક્રવાલ વિષ્કંભ અર્થાત્ વ્યાસમાનથી કેટલો છે? અને તેની પરિધી કેટલા પ્રમાણની છે? તે કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता चत्तारि जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं ईतालीसं जोयणसयसहस्साइं णव य एगट्ठे जोयणसए किंचिविसेसूणे

सहस्साइं दस य सहस्साइं णव य एकट्ठे जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं आहिए त्ति वएज्जा' तावत् चत्वारि योजनशतसहस्राणि ४००००० चक्रवालविष्कम्भेन–व्यासेन, तथा च एकचत्वारिंशद्योजनशतसहस्राणि ४१००००० दश च सहस्राणि १००००, नवशतानि एकषष्टयधिकानि ९६१ सर्वसंख्यया पूर्वोक्तान्येव ४११०९६१ योजनानि धातकी खण्डस्य परिक्षेपः–परिधिरित्यर्थः ॥ अथात्रैव चन्द्रसूर्यादि विषयकः प्रश्नः–'धातईसंडे दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा' धातकीखण्डे द्वीपे कियन्त श्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वाप्रभासयिष्यन्ति वा, इति पृच्छा? अर्थात् तस्मिन्नेव धातकीखण्डे द्वीपे कियन्तः सूर्याः अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ?, तथा कियन्ति नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ?, एवं कियन्तो ग्रहाश्चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्ति वा?, तथा च कियत्य स्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा

एगट्ठे जोयणसए किंचिविसेसूणे, परिक्खेवेणं आहिए त्ति वएज्जा) चार लाख ४००००० । योजन चक्रवाल विष्कंभ से अर्थात् उसका व्यासमान चार लाख योजन का है । तथा इकतालीस लाख ४१००००० । दस हजार १०००० । नवसो इकसठ ९६१ । सब का जोड पूर्व कथनानुसार ४११०९६१। इकतालीस लाख दस हजार नवसो इकसठ योजन धातकी खंड की परिधि का हो जाता है।

अब यहां पर चंद्र सूर्य विषय में प्रश्न करते हैं–(धायईसंडे दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा) धातकी खंड द्वीप को कितने चंद्र प्रभासित करते थे प्रभासित करते हैं, एवं प्रभासित करेंगे? इस प्रकार प्रश्न है, अर्थात् उस धातकी खण्डद्वीप में कितने सूर्य तापित करते थे तापित करते हैं एवं तापित करेंगे? तथा कितने नक्षत्र योग प्राप्त करते थे योग करते हैं? एवं योग करेंगे, एवं कितने ग्रह चार चरते थे, चार चरते हैं

परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) ચારલાખ ૪૦૦૦૦૦। યોજન ચક્રવાલ વિષ્કંભથી અર્થાત્ વ્યાસમાનથી ચાર લાખ યોજન છે. તથા એકતાલીસ લાખ ૪૧૦૦૦૦૦। દસહજાર ૧૦૦૦૦। નવસો એકસઠ ૯૬૧। બધાને મેળ- વવાથી પૂર્વકથનાનુસાર ૪૧૧૦ ૯૬૧। એકતાલીસ લાખ દસહજાર નવસો એકસઠ યોજન ધાતકી ખંડની પરિધિ હોય છે.

હવે અહીં ચંદ્ર સૂર્યના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે.(धायईसंडे दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासंति वा, पभासिस्संति वा पुच्छा) ધાતકી ખંડ, દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થાય છે? અને પ્રભાસિત થશે ? આ પ્રમાણે પ્રશ્ન છે અર્થાત્ એ ધાતકીખંડ દ્વીપને કેટલા સૂર્યો તાપિત કરતા હતા? તાપિત કરે છે? અને તાપિત કરશે? તથા કેટલા નક્ષત્રો યોગ પ્રાપ્ત કરતા હતા? યોગ પ્રાપ્ત કરે છે અને યોગ પ્રાપ્ત કરશે? અને કેટલા ગ્રહો ચાર ચરતા હતા, ચાર ચરે છે. અને ચાર ચરશે? તથા

शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ?, इति पञ्चप्रश्नाः गौतमस्य, एतेषां पृथगुत्तराणि प्रयच्छन् भगवानाह–'तहेव धातईसंडे णं दीवे बारस चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा' तथैव धातकीखण्डे द्वीपे द्वादशचन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ॥ एवं च 'बारस सूरिया तवेंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा' द्वादश सूर्याः अतपन् वा तपन्ति वा तापत्स्यन्ति वा ॥ एवं च 'तिण्णि छत्तीसा णक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वां' त्रीणि षट् त्रिंशानि–षट् त्रिंशदधिकानि त्रीणि नक्षत्राणां शतानि ३३६=२८×१२ । षट् त्रिंशदधिकान्येव त्रीणि शतानि नक्षत्राणां धातकीखण्डद्वीपे योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ॥ एवं च 'एगं छप्पण्णं महग्गहसहस्सं चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा' एकं षट् पञ्चाशत् महाग्रहसहस्रं–षट् पञ्चाशदधिकमेकं सहस्रं महाग्रहाणां–१०५६=८८×१२ एतावन्तो महाग्रहाश्चारमचरन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा ॥ एवं 'अट्ठेव सयसहस्सा तिण्णि सहस्साइं सत्त य सयाइं एग ससी परिवारो' अष्टौ शतसह-

---

एवं चार चरेंगे। तथा कितने तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामीने पांच प्रश्न किये हैं। इस का पृथक् पृथक् उत्तर देते हुवे श्रीभगवान् कहते हैं–(तहेव धातईसंडेणं दीवे बारस चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा) धातकी खंड द्वीप में बारह चंद्र प्रभासित होते थे, प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे। एवं (बारस सूरिया तवेंसु वा तवेंति वा, तविस्संति वा) बारह सूर्य तपते थे, तपते हैं एवं तपेंगे तथा (तिण्णि छत्तीसा णक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा, जोएंति वा जोइस्संति वा) तीनसो छत्तीस नक्षत्र ३३६=२८+१२ धातकी खंड द्वीप में योग करते थे योग करते हैं एवं योग करेंगे एवं (एगं छप्पण्णं महग्गहसहस्सं चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा) एक हजार छप्पन महाग्रह १०५६=८८+१२। चार चरते थे, चार चरते हैं एवं चार चरेंगे। इसी प्रकार (अट्ठेव

કેટલા તારાગણુ કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા શોભા કરે છે? અને શોભા કરશે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીએ પાંચ પ્રશ્નો પૂછયા છે. તેનો અલગ અલગ ઉત્તર શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(तहेव धातईसंडेणं दीवे बारसचंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा पभासिस्संति वा) ધાતકીખંડ દ્વીપમાં બાર ચંદ્ર પ્રભાસિત થતા હતા. પ્રભાસિત થાય છે અને પ્રભાસિત થશે. તથા (बारससूरिया तवेंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा) બાર સૂર્યો તપતા હતા તપે છે અને તપશે. (तिण्णि छत्तीसा णक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा) ત્રણુસોછત્રીસ ૩૩૬ નક્ષત્રો ધાતકી ખંડ દ્વીપમાં યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે, અને યોગ કરશે (एगं छप्पण्णं महग्गहसहस्सं चारं चरिंसु वा, चरंति वा, चरिस्संति वा) એક હજાર છપ્પન મહાગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે. અને ચાર કરશે. એજ પ્રમાણે (अट्ठेव सयसहस्सा तिण्णि सहस्साइं सत्त य सयाइं एगससीपरिवारो) આઠ લાખ ત્રીસહજાર

स्राणि त्रीणि सहस्राणि सप्त च शतानि एक शशिपरिवारः ॥ ८३०७०० इति । तथा च 'तारागण कोडिकोडिओ सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति' तारागण कोटिकोट्यः शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभिष्यन्ति वा । अथैतानेव तिसृभिर्गाथाभिः परिबृंहयति–

धातईसंडपरिरओ ईताल दसुत्तरा सयसहस्सा ।
णव य सया एगट्ठा किंचि विसेसेण परिहीणा ॥१॥
चउवीसं ससिरविणो णक्खत्तसया य तिण्णि छत्तीसा ।
एगं च गहसहस्सं छप्पण्णं धातई संडे ॥२॥
अट्ठेव सयसहस्सा तिण्णि सहस्साइं सत्त य सयाइं ।
धातई दीवे तारगण कोडिकोडीणं ॥३॥'

धातकिखण्डपरिरयः एकचत्वारिंशत् दशोत्तराणि शतसहस्राणि । नव च शतानि एकषष्टिः किञ्चित् विशेषेण परिहीनानि ॥१॥ चतुर्विंशतिः शशिरवयोः नक्षत्रशतानि च त्रीणि षट् त्रिंशत् । एकं च ग्रहसहस्रं षट् पञ्चाशत् धातकी खण्डे ॥२॥ अष्टौ च शतसहस्राणि त्रीणि सहस्राणि सप्त च शतानि । धातकीखण्डे द्वीपे तारागण कोटिकोटीनाम् ॥३॥

सयसहस्सा तिण्णि सहस्साइं सत्त य सयाइं एग ससी परिवारो) आठ लाख तीन हजार सातसो ८३०७००। इतना एक चंद्र का परिवार होता है (तारागण कोडिकोडिओ सोभं सोभेंसु वा, सोभेंति वा, सोभिस्संति वा) तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे, शोभा करते है एवं शोभा करेंगे,

अब इसी विषय को तीन गाथा द्वारा स्पष्ट करते हैं–(धायइसंड परिरओ) इत्यादि

धातकी खंड का परिरय–परिधि इकतालीस लाख दस हजार नवसो इकसठ योजन से कुछ विशेषाधिक होता है ॥१॥

धातकी खंड में चोवीस चंद्र सूर्य का परिवार युक्त होते हैं तथा नक्षत्र तीनसो छत्तीस होते हैं एवं महाग्रह एक हजार छप्पन होते हैं ॥२॥

धातकी खंड में कोटिकोटि तारागण आठ लाख तीस हजार सातसो

સાતસો ૮૩૦૭૦૦। એક ચંદ્રનો પરિવાર હોય છે.–(तारागणकोडि कोडीओ सोभं सोभंसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा) તારા ગણ કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા શોભા કરે છે અને શોભા કરશે.

હવે આ વિષયને ત્રણ ગાથા દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે.–(धायईसंडपरिरओ) ઈત્યાદિ.

ધાતકીખંડનો પરિરય–પરિધિ એકતાલીસ લાખ દસહજાર નવસો એકસઠ યોજનથી કંઈક વિશેષાધિક છે. ॥૧॥ ધાતકી ખંડમાં ચોવીસ ચંદ્ર સૂર્ય પરિવારયુક્ત હોય છે. તથા નક્ષત્રો ત્રણસોછત્રીસ હોય છે. અને મહાગ્રહો એકહજારને છપ્પન હોય છે (૨) ધાતકી ખંડમાં કોટિકોટિ તારાગણ આઠલાખ ત્રીસહજાર સાતસો હોય છે. આ સઘળું કથન

एतासां गाथानां व्याख्या व्याख्याता एवेति ॥ अथ कालयवणसमुद्रसम्बन्धि उत्तरं- 'ता धातईसंडे दीवे कालोयणे णामं समुद्दे वट्टवलयागारसंठाणसंठिए जाव णो विसम· चक्कवालसंठाणसंठिए' तावत् धातकीखण्डे द्वीपे कालोदन नाम समुद्रो वृत्तः वलयाकार संस्थानसंस्थितः यावत्-कियान प्रदेशः नो विषमचक्रवालसंस्थानसंस्थित इति भगवतः उत्तरं श्रुत्वा गौतमः प्रश्नयति-'ता कालोयणेणं समुद्दे केवइय चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् कालोदशः खलु समुद्रः कियता चक्रवाल-विष्कम्भेन कियता परिक्षेपेण आख्यत इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह-'ता कालोयणे णं समुद्दे अट्ठ जोयणसयसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं पण्णत्ते, एक्काणउतिं जोयणसयहस्साइं सत्तरिं च सहस्साइं छच्च पंचुत्तरे जोयणसए किंचि विसेसा-

होते हैं। यह सब कथन पहले कथित हो ही गया है।

अब कालोदधि समुद्र विषय कथन करते हैं-'ता धायईसंडे दीवे कालोयणे णामं समुद्दे वट्ट वलयागारसंठाणसंठिए जाव णो विसमचक्कवालसंठाण संठिए) धातकीखंड द्वीप में कालोदधि नाम का समुद्र वृत्तवलयाकार संस्थान से संस्थित यावत् समचक्रवाल संस्थानसंस्थित होता है, विषम चक्र-वाल संस्थानसंस्थित नहीं होता है। इस प्रकार श्री भगवान् का कथन को सुनकर श्रीं गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता .कालोयणे णं समुद्दे केवइयं चक्क-वालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् कालोदधि समुद्र कितने चक्रवाल विष्कंभ से तथा कितनी परिधिवाला कहा है? सो कहिये ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता कालोयणेणं समुद्दे अट्ठजोयणसयसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं पण्णत्ते एक्काणउतिं जोयणसयसहस्साइं सत्तरिं च सहस्साइं छच्च पंचुत्तरे

પહેલા કહેવાઇ ગયેલ છે.

હવે કાલોદધિ સમુદ્રના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે.-(ता धायईसंडे दीवे कालोयणे णामं समुद्दे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए जाव णो विसमचक्कवालसंठाणसंठिए) ધાતકીખંડ દ્વીપમાં કાલોદધિ નામનો સમુદ્ર વૃત્તવલયાકાર સંસ્થાનથી સંસ્થિત યાવત્ સમચક્રવાલ સંસ્થાનથી સંસ્થિત હોય છે. વિષમચક્રવાલ સંસ્થાનથી સંસ્થિત હોતો નથી. આ પ્રમાણે શ્રીભગવાનનું કથન સાંભળીને શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता कालोयणे णं समुद्दे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ કાલોદધિ સમુદ્ર ચક્રવાલ વિષ્કંભથી કેટલા પરિમાણવાળો તથા તે કેટલી પરિધિવાળો કહેલ છે? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता कालोयणेणं समुद्दे अट्ठजोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं पण्णत्ते एक्काणउतिं जोयणसयसहस्साइं सत्तरिंच सहस्साइं छच्च पंचुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा)

हिए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कालोदनः खलु समुद्रः अष्टौ योजनशतसहस्राणि -अष्टौ लक्षाणि (८०००००) चक्रवालविष्कम्भेन प्रज्ञप्तः, तथा एकनवति योजनशतसहस्राणि -(९१०००७०) सप्ततिश्च सहस्राणि (७००००) षट् च पञ्चोत्तराणि योजनशतानि-पञ्चोत्तराणि षट्शतानि योजनानां (६०५) किंचित् विशेषाधिकेन ९१७०६०५ एतत् तुल्येन किञ्चिन्न्यूनाधिकेन परिक्षेपेण-परिधिना आख्यात इति वदेत्, अत्र परिक्षेपगणितभावना इत्थं वर्त्तते-कालोदनसमुद्रस्य एकतोऽपि चक्रवालतया विष्कम्भोऽष्टौ योजनलक्षाः अपरतोऽपीति षोडशलक्षाः भवन्ति, तथा धातकीखण्डस्य एकतोऽपि चतस्रो लक्षा अपरतोऽपीति-अष्टौलक्षाः। लवणसमुद्रस्य एकतोऽपि द्वे लक्षे अपरतोऽपीति चतस्रो लक्षा, एवं च एका लक्षा जम्बूद्वीपस्येति सर्वसंख्यया एकोनत्रिंशल्लक्षाः-२९००:०० एतेषां वर्गकरणेन (८४१-

जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) कालोदधि समुद्र आठ लाख योजन (८००००) का चक्रवाल विष्कंभ वाला प्रज्ञप्त किया है, तथा इक्काणवें लाख ९१०००००। सत्तर हजार ७००००। छसो पांच ६०५। योजन से कुछ विशेषाधिक ९१७०६०५। इस से कुछ न्यूनाधिक परिधि वाला कहा है ऐसा स्वशिष्यों को कहें। यहां पर परिक्षेप की गणित्तभावना इस प्रकार से होती है-कालोदधि समुद्र एक तरफ चक्रवाल विष्कम्भ से आठ लाख योजन है तथा दूसरी तरफ भी आठ लाख योजन का है इस प्रकार सोलह लाख योजन का विष्कंभ होता हैं। तथा धातकी खंड का एक तरफ का चक्रवाल विष्कंभ चार लाख योजन का है, एवं दूसरी तरफ का भी इतना ही है अतः, आठ लाख योजन का विष्कंभ होता है। लवण समुद्र का एक बाजु का दो लाख एवं दूसरी ओर का भी दो लाख मिलकर चार लाख योजन का होता है। तथा एकलाख योजन जंबूद्वीप का होता है। इस प्रकार ये सब को मिलाने से उन्तीस लाख २९००००० । योजन होते हैं। इस का वर्ग करने से-

કાલોદધિ સમુદ્ર આઠલાખ યોજન ૮૦૦૦૦૦। ના ચક્રવાલ વિષ્કંભવાલો પ્રજ્ઞપ્ત કરેલ છે. તથા એકાણુલાખ ૯૧૦૦૦૦૦।સિત્તેરહજાર ૭૦૦૦૦। છસોપાંચ ૬૦૫। યોજનથી કંઈક વધારે ૯૧૭૦૬૦૫। આનાથી કંઈક વત્તાઓછી પરિધિવાળો કહેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું. અહીં પરિક્ષેપની ગણિત ભાવના આ પ્રમાણે થાય છે-કાલોદધિસમુદ્ર એક તરફ ચક્રવાલ વિષ્કંભથી આઠલાખ યોજનને। છે. તથા બીજી તરફ પણ આઠલાખ યોજનને। છે. આ રીતે સોળલાખ યોજનને। વિષ્કંભ થાય છે. તથા ધાતકી ખંડની એક તરફને। ચક્રવાલવિષ્કંભ ચારલાખ યોજનને। છે. અને બીજી તરફને। પણ એટલોજ છે. તેથી આઠલાખ યોજનને। વિષ્કંભ થાય છે. લવણ સમુદ્રની એક બાજુને। બેલાખ અને બીજી બાજુના બેલાખ મળીને ચારલાખ યોજનને। થાય છે. તથા એકલાખ યોજન જંબૂદ્વીપને। હોય છે. આ રીતે આ બધાને મેળવવાથી ઓગણત્રીસલાખ ૨૯૦૦૦૦૦। યોજન થાય છે.

००००००००००) जातोऽष्टाचतुष्कः एककशून्यानि च दश, ततो (व्यासवर्गाद्दशगुणात् पदं भूपरिधिर्भवे) दित्युक्त्या दशभिश्च गुणनेनैकादश शून्यानि जातानि (८४१०००००००००००) एतेषामासन्नमूलानयनेन लब्धं यथोक्तं परिधिपरिमाणं–२१७०६०५ एकनवतिलक्षाः सप्ततिः सहस्राणि षट्शतानि पञ्चोत्तराणि। मूलानयने (३९३३९७५) इति शेषोऽवतिष्ठते एकोनचत्वारिंशल्लक्षास्त्रयस्त्रिंशत् सहस्रा नवशतानि पञ्चसप्तत्युत्तराणीति, तेनोक्तं–किञ्चित् विशेषाधिकेनेति ॥ अथात्र चन्द्रसूर्यविषयकः प्रश्नः 'ता कालोयणे णं समुद्दे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा' तावत् कालोदने खलु समुद्रे कियन्त श्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ? इति पृच्छा–मम प्रश्नः– अर्थात् कियन्तः सूर्याश्च तत्र कालोदने समुद्रे अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ? तथा कियन्ति नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ?' एवं च कियन्तो

(८४१००००००००००) इस प्रकार आठसो इकतालीस तथा दस शून्य तदनन्तर (व्यास वर्गाद्दशगुणात् पदं परिधि र्भवेत्) इस कथनानुसार दस से गुणा करे तो ग्यारह शून्य होते हैं (८४१०००००००००००) इनका आसन्न मूल से यथोक्त परिधि का प्रमाण–२१७०६०५। इक्कीस लाख सित्तेर हजार छहसो पांच हो जाता है। मूलानयन में (३९३३९७५) उनचालीस लाख तेतीस हजार नवसो पचहत्तर शेष रहता है। अतः कहा है किंचित् विशेषाधिक।

अब कालोदधि समुद्र में चन्द्र सूर्य विषयक प्रश्न करते हैं–(ता कालोयणे णं समुद्दे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा, पभासिस्संति वा) कालोदधि समुद्र में कितने चंद्र प्रकाशित हुवे थे, प्रकाशित होते हैं एवं प्रकाशित होंगे? इस विषय में मेरा प्रश्न है, अर्थात् कितने सूर्य उस कालोद समुद्र में तापित हुवे थे तापित होते हैं एवं तापित होंगे? तथा कितने नक्षत्रने वहां

આનો વર્ગ કરવાથી ૮૪૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦। આ રીતે આઠસો એકતાલીસ અને દસ શૂન્ય આવે છે. તે પછી (व्यासवर्गाद्दशगुणात् पदं परिधिर्भवेत्) આ કથન પ્રમાણે દસથી તેનો ગુણાકાર કરે તો અગ્યાર શૂન્ય થાય છે. ૮૪૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦। આનું આસન્ન મૂળથી યથોક્ત પરિધિનું પ્રમાણ=૨૧૭૦૬૦૫। એકવીસલાખ સિત્તેરહજાર છસોપાંચ થઈ જાય છે. મૂલાનયનમાં (૩૯૩૩૯૭૫) ઓગણચાલીસલાખ તેત્રીસહજાર નવસોપંચોતેર શેષ રહે છે. તેથી કહ્યું છે કે કંઈક વિશેષાધિક

હવે કાલોદધિ સમુદ્રમાં ચંદ્ર સૂર્ય સંબંધી પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે.–(ता कालोयणे णं समुद्दे केवइया चंदा पभासेंसुवा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा) કાલોદધિ સમુદ્રમાં કેટલા ચંદ્ર પ્રકાશ આપતા હતા? પ્રકાશ આપે છે, અને પ્રકાશ આપશે? આ સંબંધમાં મારો પ્રશ્ન છે. અર્થાત્ કેટલા સૂર્યો કાલોદ સમુદ્રમાં તાપિત થતા હતા? તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે? તથા કેટલા નક્ષત્રોએ ત્યાં યોગ કર્યો હતો, યોગ કરે છે, અને યોગ કરશે?

ग्रहाश्चारमचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा? तथा कियत्यस्ताराागणकोटिकोट्यः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा?, इत्येवं गौतमस्य पञ्च प्रश्नान् श्रुत्वा यथाक्रमेण भगवानुत्तरयति-'ता कालोयणे समुद्दे बायालीसं चंदा पभासेंसु वा पभासेंति पभासिस्संति' तावत् कालोदने समुद्रे द्वाचत्वारिंशन् चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा सर्वकाले एकरूप एवेति ।। एवमेव-'बायालीसं सुरिया तवेंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा' द्वाचत्वारिंशत् सूर्याः अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा । एवं च 'एक्कारस छावत्तरणक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा' एकदश षट् सप्ततिः नक्षत्रशतानि-एकदशशानि-षट् सप्ततिनि नक्षत्राणां खलु कालोदने समुद्रे योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा । एकस्य चन्द्रस्याष्टाविंशति नक्षत्राणि परिवारस्तेनाष्टाविंशति द्वांचत्वारिंशता गुण्यन्ते २८×४२=११७६ इति यथोक्त मुपपद्यते ।। 'तिण्णि-

---

योग किया था, योग करते हैं एवं योग करेंगे? तथा कितने ग्रहोंने वहां चार किया था, चार करते हैं, एवं चार करेंगे? तथा कितने तारागण कोटिकोटि ने यहां शोभा कीथि, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के पांच प्रश्नों को सुनकर श्री भगवान् यथाक्रम से इस का उत्तर कहते हैं-(ता कालोयणे समुद्दे बायालीसं चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति) कालोदधि समुद्र में बयालीस चंद्र ने प्रकाश किया है, प्रकाश करते हैं एवं प्रकाश करेंगे। सर्व काल एकरूप ही रहता है। तथा (बायालीसं सूरिया तवेंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा) बायालीस सूर्य वहां आतापित हुवे थे तापित होते हैं एवं तापित होंगे। तथा (एक्कारस छावत्तरं णक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा जोएंति वा, जोइस्संति वा) ग्यारहसो छिहत्तर नक्षत्र ने कालोदधि समुद्र में योग किया था योग करते हैं एवं योग करेंगे। एक चंद्र का नक्षत्र परिवार अठाईस होता है, अतः अठाइस को बयालीस से गुणा करे

તથા કેટલા ગ્રહો ત્યાં ગમન કરતા હતા? ગમન કરે છે? અને ગમન કરશે? તથા કેટલા તારાગણ કોટિકોટીએ ત્યાં શોભા કરતા હતા કરે છે અને શોભા કરશે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પાંચ પ્રશ્નોને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ ક્રમાનુસાર તેનો અલગ અલગ ઉત્તર આપે છે-(ता कालोयणे समुद्दे बायालीसं चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा) કાલોદધિ સમુદ્રમાં બેંતાલીસ ચંદ્રોએ પ્રકાશ કર્યો હતો, પ્રકાશ કરે છે અને પ્રકાશ કરશે. સર્વકાળ એક રૂપજ રહે છે. તથા (बायालीसं सूरिया तवेंसु वा, तवेंति वा तविस्संति वा) બેંતાલીસ સૂર્યો ત્યાં આતાપિત થયા હતા તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે. તથા (एक्कारसछावत्तरणक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा, जोएंति वा, जोइस्संति वा) અગ્યારસોછોંતેર નક્ષત્રોએ કાલોદધિ સમુદ્રમાં યોગ કર્યો હતો યોગ કરે છે અને યોગ કરશે. એક ચંદ્રનો નક્ષત્ર પરિવાર અઠયાવીસ હોય છે. તેથી અઠયાવીસનો બેંતાલીસથી ગુણાકાર કરવો ૨૮+૪૨=૧૧૭૬ આ રીતે

सहस्सा छच्च छण्णुया महग्गहसया चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा' त्रीणिसहस्राणि षट् च पण्णवतानि-पण्णवत्यधिकानि षट्शतानि महाग्रहाणां-३६९६ चारमाचारयन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्ति वा 'अट्ठावीसं सयसहस्साइं बारससहस्साइं पण्णासा तारागण कोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा' अष्टाविंशतिः सहस्राणि-अष्टाविंशतिर्लक्षाः, द्वादशसहस्राणि, नवशतानि पञ्चाशदधिकानि २८१२९५० एतावत्य स्तारागण कोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा। इयमपि संख्या एकशशिन स्तारागणपरिवारे द्वाचत्वारिंशता गुणनेन समुत्पद्येत्॥ अथैतानेव चतसृभिगाथाभिः परिबृंहयति-'एक्काणउईसयराइं सहस्साइं परिरओ तस्स। अहियाइं छच्च पंचुत्तराइं कालोदधिवरस्स॥१॥ बायालीसं चंदा बायालीसं च दिणकरा दित्ता। कालोदधिंमि एए चरंति, संवद्धलेस्सागा॥२॥ णवखत्तसहस्सं एगमेव छावत्तरं च सयमण्णं। छच्च सया-छण्णउया महग्गहा तिण्णि य सहस्सा॥३॥ अट्ठावीसं कालोदहिंमि बारसयसहस्साइं।

२८+४२=११७६ इस प्रकार ग्यारहसो छिहत्तर यथोक्त संख्या हो जाती है, (तिन्नि सहस्सा छच्च छण्णुया महग्गहसया चारं चरिंसु वा, चरंति वा, चरिस्संति वा) तीन हजार छसो छियाणवें ३६९६। महाग्रह ने चार किया था चार करते हैं एवं चार करेंगे। (अट्ठावीसं सयसहस्साइं बारस सहस्साइं पण्णासा तारागण कोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा) अठाईस लाख बारह हजार नवसो पचास २८१२९५०। इतने तारागण कोटिकोटि ने शोभा कीथी शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे यह संख्या भी एक चंद्र का परिवार रूप है, इस को बयालीस से गुणा करने से यथोक्त प्रकार की संख्या हो जाती है।

अब इनको ही चार गथा द्वारा कहते हैं-(एक्काणउई सय राइं) इत्यादि इन गाथाएं सूल कथनानुसार ही है, अतः इनका अर्थ पूर्वकथनानुसार ही समझ लेवें।

અગ્યારસોછોંતેર યથોક્ત સંખ્યા થઈ જાય છે.-(तिन्नि सहस्सा छच्च छण्णुया महग्गहसया चारं चरिंसु वा, चरंति वा, चरिस्संति वा) ત્રણહજાર છસો છન્નુ ૩૬૯૬। મહા ગ્રહોએ સંચરણ કર્યું હતું. સંચરણ કરે છે, અને સંચરણ કરશે. (अट्ठावीसं सयसहस्साइं बारस सहस्साइं पण्णासा तारागणकोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा, सोभेंति वा, सोभिस्संति वा) અઠયાવીસલાખ બારહજાર નવસોપચાસ ૨૮૧૨૯૫૦। આટલા કોટિકોટિ તારા ગણોએ શોભા કરી હતી શોભા કરે છે અને શોભા કરશે, આ સંખ્યા પણ એક ચંદ્રના પરિવાર રૂપ છે. આનો બેંતાલીસથી ગુણાકાર કરવાથી યથોક્ત પ્રકારની સંખ્યા થઈ જાય છે.

હવે આનેજ ચાર ગાથાઓ દ્વારા કહે છે.-(इक्काणउइसयराइं) ઈત્યાદિ આ ગાથાઓ મૂળના કથન પ્રમાણેજ છે. તેથી આ

णवय सया पण्णासा तारागण कोडिकोडीणं ॥४॥'

छाया-एकनवतिशतसहस्राणि (९१०००००) परिरयस्तस्य। अधिकानि षट् च पञ्चोत्तराणि कालोदधिवरस्य ॥१॥ द्वाचत्वारिंशच्चन्द्राः द्वाचत्वारिंशच्च दिनकराः स्थिताः। कालोदधौ एते चरंति संबद्धलेश्याकाः ॥२॥ नक्षत्रसहस्रमेकमेव षट् सप्ततिश्च शतमन्यत्। षट् च शतानि षण्णवतिर्महाग्रहास्त्रीणि च सहस्राणि ॥३॥ अष्टाविंशतिः कालोदधौ द्वादश च सहस्राणि। नव च शतानि पञ्चाशत तारागणकोटिकोटीनाम् ॥४॥

एताः गाथाः मूलानुवादिन्य एव तेनैतासां पृथक् व्याख्यानेनालम् ॥ अथ कालोदधिसमुद्रे पुष्करवरद्वीपं कथयति-'ता कालोयणे समुद्दे पुक्खरवरे णामं दीवे वट्टे वलयागार संठाणसंठिए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ' तावत् कालोदधे समुद्रे पुष्करवरो नामद्वीपो वृत्तः वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य खलु तिष्ठति ॥ अथास्मिन् विषये गौतमः पृच्छति-'ता पुक्खरवरेणं दीवे किं समचक्कवालसंठिए विसमचक्कवालसंठिए?' तावत् पुष्करवरः खलु द्वीपः किं समचक्रवालसंस्थितो वा विषमचक्रवालसंस्थित इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए' तावत् समचक्रवालसंस्थितः नो विषमचक्रवालसंस्थित इति ॥ अथास्य समचक्रवाल-

---

अब कालोदधि समुद्र में पुष्करवर द्वीप का कथन करते हैं-(ता कालोयणं समुद्दे पुक्खरवरे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ समंता संपरिक्खिता णं चिट्ठइ) कालोदधि समुद्र में पुष्करवर नाम का द्वीप वृत्तवलयाकार संस्थान से युक्त होकर चारों ओर वेष्टित होकर रहता है। पुष्करवर द्वीप के विषय में श्रीभगवान् का कथन सुनकर इस विषय में श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं-(पुक्खरवरेणं दीवे किं समचक्कवालसंठिए विसमसंठाणसंठिए) पुष्कर वरद्वीप क्या समक्रवाल संस्थानवाला है? या विषम चक्रवाल संस्थित है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए) पुष्करवर द्वीप

હવે કાલોદધિ સમુદ્રમાં પુષ્કરવર દ્વીપનું કથન કરવામાં આવે છે. (ता कालोयणं समुद्दे पुक्खरवरे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ) કાલોદધિ સમુદ્રમાં પુષ્કરવર નામનોદ્વીપ વૃત્ત વલયાકાર સંસ્થાનથી યુક્ત થઈને ચારે તરફ વીંટળાઈને રહે છે. પુષ્કરવર નામનો દ્વીપવૃત્ત વલયાકાર સંસ્થાનથી યુક્ત થઈને ચારે તરફ વેષ્ટિત થઈને રહે છે. પુષ્કરવર દ્વીપના સંબંધમાં શ્રીભગવાનનું કથન સાંભળીને શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે.-(पुक्खरवरेणं दीवे किं सम चक्कवालसंठिए विसमचक्कवाल संठिए) પુષ્કરવરદ્વીપ શું સમચક્રવાલ સંસ્થાન વાળો છે? કે વિષમચક્રવાલ સંસ્થાનવાળો છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए) પુષ્કરવરદ્વીપ સમચક્રવાલ સંસ્થિત હોય

क्षेत्रस्य व्यासमानं पृच्छति-'ता पुक्खरवरेणं दीवे केवइयं समचक्कवालविक्खंभेणं !' तावत् पुष्करवरः खलु द्वीपः कियता समचक्रवालविष्कम्भेन ?,-कियान् व्यासः समचक्रवाल-क्षेत्रस्येति गौतमस्य प्रश्नस्ततः पुनरपि परिक्षेपं च पृच्छति-'केवइयं परिक्खेवेणं ?,' कियता परिक्षेपेण ?,-कियांश्च परिधिरित्यपि कथनीय इति ॥ ततो भगवानाह-'ता सोलसजोयण-सहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं, एगा जोयणकोडी बाणउतिं च सयसहस्साइं अउणापण्णं च सहस्साइं अट्ठ चउणउते जोयणसए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् षोडश योजन-सहस्राणि (१६०००) चक्रवालविष्कम्भेन-चक्रवालक्षेत्रस्य व्यासः खलु षोडश योजन सहस्राणीत्यर्थः । तथा च परिधिः एका योजनकोटिः द्वानवतिश्च शतसहस्राणि-द्वा-नवतिलक्षाः योजनानां, ऊन पञ्चाशत् सहस्राणि अष्टानवति योजनशतानि-(१९२४-९००००) एतावता परिक्षेपेण-परिधिना पुष्करवरो नाम द्वीपः आख्यात इति वदेत् ॥

समचक्रवालसंस्थित होता है, विषमचक्रवालसंस्थित नहीं होता है। अब इसका समचक्रवाल क्षेत्र का व्यास मान के विषय में पूछते हैं-(ता पुक्ख-रवरेणं दीवे केवइयं समचक्कवालविक्खंभेणं) पुष्करवर द्वीप कितना चक्र-वाल विष्कंभ से अर्थात् चक्रवाल क्षेत्र का व्यास मान कितना होता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी प्रश्न करके पुनः परिक्षेप के विषय में पूछते हैं-(केवइयं परिक्खेवेणं) इस का परिक्षेप अर्थात् परिधि कितनी होती है? इस प्रकार प्रश्न सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता सोलस जोयण सह-स्साइं चक्कवालविक्खंभेणं एगा जोयणकोडी बाणउतिं च सयसहस्साइं अउणापण्णं च सहस्साइं अट्ठचउणउते जोयणसए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) सोलह हजार योजन (१६०००) चक्रवाल विष्कंभ से कहा है अर्थात् चक्रवाल क्षेत्र का व्यास मान सोलह हजार योजन का होता है। तथा उसकी परिधि एक करोड बिराणवे लाख उनचास हजार योजन इतना प्रमाण की

છે. વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત હોતો નથી. હવે આના સમચક્રવાલ ક્ષેત્રના વ્યાસમાનના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता पुक्खरवरेणं दीवे केवइयं समचक्कवालविक्खंभेणं) પુષ્કરવરદ્વીપ કેટલા ચક્રવાલ વિષ્કંભથી કહેલ છે? અર્થાત્ ચક્રવાલ ક્ષેત્રનું વ્યાસમાન કેટલું થાય છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછીને ફરીથી પરિક્ષેપના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(केवइयं परिक्खेवेणं) આનો પરિક્ષેપ અર્થાત્ પરિધિ કેટલી હોય છે? આ પ્રમાણેના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता सोलस जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं एगा जोयण कोडी बाणउतिं च सहस्साइं अउणापण्णं च सहस्साइं अट्ठ चउणउते जोयणसए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) સોળહજાર યોજન (૧૬૦૦૦) ચક્રવાલ વિષ્કંભથી કહેલ છે. અર્થાત્ ચક્રવાલ ક્ષેત્રનું વ્યાસમાન સોળહજાર યોજનનું થાય છે. તથા તેની પરિધિ એક કરોડ બાણુલાખ ઓગણપચાસહજાર યોજન આટલા પ્રમાણની પરિધિવાળો પુષ્કરવર

परिधिगणितस्य भावनात्वित्थं पुष्करवरद्वीपस्य पूर्वतः पोडशलक्षाः, अपरतोऽपि पोडश-लक्षा इति द्वात्रिंशल्लक्षा (३२), कालोदधेः पूर्वतोऽष्टौ अपरतोऽप्यष्टाविति पोडश (१६) लक्षाः। धातकीखण्डस्य एकतोऽपि चतस्रो लक्षाः अपरतोऽपि चतस्र इत्यष्टौ (८) लक्षाः। लवणसमुद्रे एकतोऽपि द्वे लक्षेऽपरतोऽपि द्वे लक्षे इति चतस्रो (४) लक्षाः। तथा जम्बूद्वीपो लक्षमिति सर्वसंख्या संकलनेन-३२+१६+८+४+१=६१ लक्षाः-६१००००० जाताः एकषष्टिर्लक्षाः व्यासस्ततो (व्यासवर्गात् दशगुणा) दित्यादिनियमेनास्य राशेर्वर्गो विधीयते-३७२१०००००००००। जातानि दशशून्याधिकानि एकविंशत्यधिक सप्त-त्रिंशच्छतानि, पुनश्चेयं संख्या दशभिर्गुणिता सत्येकादश शून्यानि भवन्ति ततश्चैतेषामासन्न-वर्गमूलानयनेन लब्धं भवति यथोक्तं परिधिप्रमाण मित्युपपद्यत इति ॥

परिधिवाला पुष्करवर नाम का द्वीप कहा है ऐसा स्वशिष्यों को कहे, परिधि गणित की भावना इस प्रकार से होती है-पुष्कर द्वीप के पूर्व भाग में सोलह लाख योजन होता है एवं पश्चिम में भी उतना ही होता है। अतः इस प्रकार बत्तीस लाख योजन हुवे, कालोदधि समुद्र के पूर्व पश्चिम भाग में आठ आठ लाख योजन होते है वह सोलह लाख (१६) तथा धातकी खण्ड के एक तरफ चार लाख एवं दूसरी ओर भी चार लाख इस प्रकार आठ लाख लवण समुद्र के दोनों तरफ दो दो लाख इस प्रकार चार लाख तथा जंबूद्वीप का एक लाख योजन इस प्रकार सब को मिलाने से-३२+१६+८×४-१=६१ लाख ६१००-०००। इकसठ लाख योजन का व्यासमान हुवा। तत्पश्चात् (व्यासवर्ग से दस गुना) इत्यादि नियम से इसराशि का वर्ग किया जाता है-३७२१००००००-०००००। इस प्रकार दश शून्याधिक सैंतीस सो इक्कीस होते हैं, पुनः इस संख्या को दस से गुणा करे तो ग्यारह शून्य होते हैं। पश्चात इस का आसन्न

નામનો દ્વીપ કહ્યો છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું. પરિધિ ગણિતની ભાવના આ પ્રમાણે થાય છે. પુષ્કરદ્વીપના પૂર્વ ભાગમાં સોળલાખ યોજન થાય છે. અને પશ્ચિમમાં પણ એટલોજ હોય છે. તેથી આ રીતે (૩૨) બત્રીસલાખ યોજન થાય છે. કાલોદધિ સમુદ્રના પૂર્વ પશ્ચિમ ભાગમાં આઠ આઠલાખ યોજન થાય છે. તેથી સોળલાખ (૧૬) તથા ધાતકીખંડનો એક તરફ ચાર લાખ અને બીજી તરફ પણ ચાર લાખ આ રીતે આઠલાખ લવણ સમુદ્રની બન્ને તરફ બબ્બે લાખ એ રીતેજ ચાર લાખ તથા જંબૂદ્વીપના એકલાખ યોજન આ રીતે બધાને મેળવવાથી ૩૨+૧૬+૮+૪+૧=૬૧ લાખ ૬૧૦૦૦૦૦ એકસઠલાખ યોજનનું વ્યાસમાન થાય છે. તે પછી (વ્યાસ વર્ગથી દસગણુ) ઈત્યાદિ નિયમથી આ સંખ્યાનો વર્ગ કરવામાં આવે છે. ૩૭૨૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦। આ રીતે દસ શૂન્ય અધિક સાડત્રીસસોએકવીસ થાય છે. ફરીથી આ સંખ્યાનો દસથી ગુણાકાર કરવો તો અગ્યાર શૂન્ય થાય છે તે પછી આનું આસન્ન વર્ગમૂળ કરવાથી પરિધિનું યથોક્ત

अथ चन्द्रसूर्यादि विषयकः प्रश्नः–'ता पुक्खरवरेणं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा ?' तावत् पुष्करवरे खलु द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ? इति पृच्छा–मम प्रश्नः, अर्थात् कियन्तः सूर्याश्च अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ?। कियन्ति नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा। कियन्तो ग्रहाश्चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्ति ?,। कियत्यस्तारा गणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा ?। इत्येवं पञ्चानां प्रश्नानां यथाक्रमेण समुत्तरं प्रयच्छति भगवान्–'तहेव ता चोत्तालचंदसयं पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा' तथैव–पूर्वोक्तवदेव, तावत् चतुश्चत्वारिंशच्चन्द्रशतानि–४४०० एतावन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा इति ॥ 'चोत्तालं सूरियाणं

वर्गमूल करने से यथोक्त परिधि का प्रमाण मिल जाता है।

अब चंद्र सूर्यादि संबंधी प्रश्न पूछते हैं–(ता पुक्खरवरेणं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा पुच्छा) पुष्करवर द्वीप में कितने चंद्र प्रभासित होते थे, प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे इस प्रकार का मेरा प्रश्न है तथा कितने सूर्य तापित हुवे थे, तापित होते हैं, एवं तापित होंगे ?। एवं च कितने नक्षत्रगण योग को प्राप्त हुवे थे ? योग प्राप्त करते हैं ? एवं योग प्राप्त करेंगे ? इसी प्रकार कितने ग्रह ने वहां चार किया था ? चार करते हैं ? एवं चार करेंगे ? कितने तारागण कोटिकोटिने शोभा की थी। शोभा करते हैं। एवं शोभा करेंगे ?। पांचो प्रश्न का श्री भगवान् क्रमानुसार उत्तर कहते हैं–(तहेव ता चोत्तालचंदसयं पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा) पूर्व कथनानुसार ही चुंवालीस सो ४४००। चंद्र प्रभासित हुवे थे, प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे। (चोत्तालं

પ્રમાણ મળી આવે છે.

હવે ચંદ્ર સૂર્યાદિના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે.–(ता पुक्खरवरेणं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा, पभासिस्संति वा पुच्छा) પુષ્કરવરદ્વીપમાં કેટલા ચંદ્ર પ્રભાસિત થતા હતા, પ્રભાસિત થાય છે, અને પ્રભાસિત થશે ? આ રીતે મારો પ્રશ્ન છે. તથા કેટલા સૂર્યો તાપિત થયા હતા, તાપિત થાય છે. અને તાપિત થશે ? તથા કેટલા નક્ષત્રગણે યોગ પ્રાપ્ત કર્યો હતો, યોગ પ્રાપ્ત કરે છે અને યોગ પ્રાપ્ત કરશે ? એજ પ્રમાણે કેટલા ગ્રહોએ ત્યાં ચાર કર્યો છે ? ચાર કરે છે, અને ચાર કરશે ? કેટલા તારા ગણ કોટિકોટિએ શોભા કરી હતી ? શોભા કરે છે અને શોભા કરશે ? આ પાંચે પ્રશ્નનો શ્રીભગવાન્ ક્રમ પ્રમાણે ઉત્તર કહે છે.–(तहेव ता चोत्तालचंदसयं पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा) પહેલા કહ્યા પ્રમાણેજ ચુંમાલીસસો ૪૪૦૦। ચંદ્રો પ્રભાસિત થયા હતા, પ્રભાસિત થાય છે, અને પ્રભાસિત થશે ? (चोत्तालं सूरियाणं सयं तविंसु वा, तवेंति वा,

सयं तविंसु वा तवेंति वा तविसिस्संति वा' चत्वारिंशत् सूर्याणां शतानि-४४०० अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा । 'चत्तारि सहस्साइं बत्तीसं च णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइसिस्संति' चत्वारि सहस्राणि द्वात्रिंशच्च-द्वात्रिंशदधिकानि चत्वारि सहस्राणि नक्षत्राणां योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ॥ 'बारस सहस्साइं छच्च बावत्तरा महग्गहसया चारं चरिंसु वा चरन्ति वा चरिसिस्संति वा' द्वादशसहस्राणि षट् च द्वासप्तति महाग्रहशतानि चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्तिवेति ?, 'छण्णउति सयसहस्साइं चोयालीसं सहस्साइं चत्तारिय सयाइं तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा' षण्णवति शतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत् सहस्राणि चत्वारि च शतानि-९६४४४०० तारागण कोटिकोटीनां शोभामशोभयन वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ॥ अथैतानेव चतसृभिर्गाथाभिरेकत्रोपबृंहयति-

'कोडीवाणउति खलु अउणाणउतिं भवे सहस्साइं ।
अट्ठसया अउणउता य परिरओ पोक्खरवरस्स ॥१॥

सूरियाणं सयं तविंसु वा तवेंति वा, तविस्संति वा) चुंवालीस सो ४४००। सूर्य तापित हुवे थे तापित होते हैं एवं तापित होंगे। (चत्तारि सहस्साइं बत्तीसं च णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा) चार हजार बत्तीस नक्षत्रों ने योग किया था योग करते हैं एवं योग करेंगे। (बारस सहस्साइं छच्च बावत्तरा महग्गहसया चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा) बारह हजार छसो बहत्तर महाग्रह ने चार किया था चार करते हैं एवं चार करेंगे। (छण्णउतिं सयसहस्साइं चोयालीसं सहस्साइं चत्तारि य सयाइं तारागण कोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा) छियाणवे लाख चुमालीस हजार चारसो तारागण कोटिकोटिकोटिने शोभा कीथी, शोभा करते हैं, एवं शोभा करेंगे।

अब इन सब की चार संग्रह गाथा कहते हैं-(कोडीबाणउति खलु)

तविस्संति वा) ચુંમાલીસસો ૪૪૦૦ સૂર્યો તાપિત થયા હતા તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે. -(चत्तारि सहस्साइं बत्तीसं च णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा जोएंति वा, जोइस्संति वा) ચારહજાર બત્રીસ નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હતો યોગ કરે છે, અને યોગ કરશે. (बारस सहस्साइं छत्ता बावत्तरा महग्गहसया चारं चरिंसु वा चरेति वा, चरिस्संति वा) બારહજાર છસોબોંતેર મહાગ્રહોએ ચાર કર્યો હતો ચાર કરે છે અને ચાર કરશે.-(छण्णउतिं सयसहस्साइं चोयालीसं सहस्साइं चत्तारिय सयाइं तारागणकोडीकोडोणं सोभं सोभेंसुवा सोभेंति वा, सोभिस्संति वा) છન્નુલાખ ચુંમાલીસહજાર ચારસો તારાગણ કોટિકોટિએ શોભા કરી હતી, શોભા કરે છે અને શોભા કરશે.

હવે આ બધાની ચાર સંગ્રહ ગાથા કહે છે.-(कोडी बाण उतिखलु) ઈત્યાદિ આનો

चोत्तालं चंदसयं चोत्तालं चेव सूरियाणसयं ।
पोक्खरवरदीवम्मि च चरंति एए पभासंता ॥२॥
चत्तारि सहस्साइं छत्तीसं चेव हुंति णक्खत्ता ।
छच्च सया वावत्तर महग्गहा वारससहस्सा ॥३॥
छण्णउति सयसहस्सा चोत्तालीसं खलु भवे सहस्साइं ।
चत्तारि य सया खलु तारागणकोडिकोडीणं ॥४॥

छाया—कोटिद्वानतिः खलु ऊननवति भवन्ति सहस्राणि । अष्टौशतानि ऊननवतिश्च परिरयः पुष्करवरस्य ॥१॥ चतुश्चत्वारिंशच्चन्द्रशतानि चतुश्चत्वारिंशच्चैव सूर्याणां शतानि ॥२॥ चत्वारि सहस्राणि षट् त्रिंशतानि चैव भवन्ति नक्षत्राणि । षट् च शतानि द्वासप्ततिर्महाग्रहाः द्वादशसहस्राणि ॥३॥ षण्णवति शतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत् खलु भवन्ति सहस्राणि । चत्वारि च शतानि तारागणकोटिकोटीनां ॥४॥ आसां व्याख्या मूलोक्तव्याख्ययैव परिपूर्णा अङ्का अपि समुत्पादिता एवेति । अथ पुष्कर क्षेत्रं वर्णयति—'ता पुक्खरवरस्स णं दीवस्स बहुमज्झदेसभाए माणुसुत्तरे णामं पव्वए वलयागारसंठाणसंठिए—जे णं पुक्खरवरं दीवं दुधाविभयमाणे विभयमाणे चिट्ठइ' तावत् पुष्करवरस्य द्वीपस्य बहुमध्य देशभागे मानुषोत्तरो नाम पर्वतः वलयाकारसंस्थानसंस्थितः (येन) यः खलु पुष्करवरं द्वीपं द्विधा विभजमानो विभजमानस्तिष्ठति ॥ तावदिति पूर्ववत् पुष्करवरस्य द्वीपस्य बहुमध्य देशभागे—बहूनां देशानां मध्यभागे स्थित मानुषोत्तरो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तोऽस्ति । स च वृत्ताकार वृत्तं

इत्यादि इसका अर्थ मूलोक्त प्रकार से कथित प्रकार का ही है एवं वहां पर परिपूर्ण अंकोत्पादन के साथ इस के पहले ही उक्त कर ही दिया है अतः सुज्ञ जन वहां से समझ लेवें ग्रन्थ विस्तार भय से उसे फिर से नहीं कहते हैं ।

अब पुष्कर क्षेत्र का वर्णन करते हैं—(ता पुक्खरवरस्स णं दीवस्स बहुमज्झदेसभाए माणुसुत्तरे णामं पव्वए वलयागारसंठाण संठिए जे णं पुक्खरवरं दीवं दुधा विभजमाणे विभजमाणे चिट्ठइ) पुष्करवरद्वीप के बहु मध्य देश भाग में मानुषोत्तर नाम का पर्वत वलयाकार संस्थान से रहा हुवा है । अतः यह पुष्करवर द्वीप दो भाग में विभक्त होकर रहा है । किस नाम से दो भाग

અર્થ મૂળના કથન અનુસાર કહેલ છે. અને ત્યાં પરિપૂર્ણ અંકોત્પાદન સાથે આને પહેલાંજ કહીજ દીધેલ છે. તેથી સુજ્ઞ જીજ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી સમજી લેવું. ગ્રન્થ વિસ્તાર ભયથી અહીં ફરી કહેલ નથી.

હવે પુષ્કર ક્ષેત્રનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.—(ता पुक्खरवरस्स णं दीवस्स बहुमज्झदेसभाए माणुसुत्तरे णामं पव्वए वलयागारसंठिए जेणं पुक्खरवरं दीवं दुधा विभजमाणे विभजमाणे चिट्ठइ) પુષ્કરવરદ્વીપનો બહુ મધ્ય દેશભાગમાં માનુષોત્તર નામનો પર્વત વલયાકાર સંસ્થાનથી રહેલ છે. તેથી આ પુષ્કરવરદ્વીપ બે ભાગમાં વહેંચાઈને રહેલ છે. ક્યા

च मध्यपूर्णमपि भवति यथा कौमुदीक्षणे शशाङ्कमण्डलं अतस्तद्रूपता व्यवच्छेदार्थमाह-वल-याकारसंस्थानसंस्थितः, यः पुष्करवरद्वीपं द्विधा-सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च विभजमानो विभजमानस्तिष्ठति, केनोल्लेखेन द्विधा विभजमानस्तिष्ठति अतआह-'तं जहा-अब्भिंतर-पुक्खरद्धं च बाहिरपुक्खरद्धं च' तद्यथा आभ्यन्तरपुष्कराद्धं च बाह्यं पुष्कराद्धं च। आभ्यन्तरबाह्यरूपेण द्विधा विभक्त इत्यर्थः, अत्र च शब्दः समुच्चयज्ञापकः, अत्रैतदुक्तं-भगवान् मानुषोत्तरात् पर्वतात् अर्वाक् यत् पुष्कराद्धं वर्त्तते तत् आभ्यन्तरपुष्कराद्धंपदेनोच्यते, तथा च यत् पुन स्तस्मान्मानुषोत्तरात् पर्वतात् पश्चिमे दिग्विभागे पुष्कराद्धं वर्त्तते तद्बाह्यपुष्कराद्धंपदेन व्यवह्रियते ॥ अथ पुष्कराद्धंद्वये विष्कम्भादि परिमाणं आकारं च पृच्छति गौतमः-'ता अब्भिंतरपुक्खरद्धे णं किं समचक्कवालसंठिए किं विसमचक्कवाल-संठिए?' तावत् अभ्यन्तरपुष्कराद्धं किं समचक्रवालसंस्थितं किं विषमचक्रवालसंस्थित-

करके रहता है सो कहते हैं-(तं जहा-अब्भिंतरपुक्खरद्धं च बाहिरपुक्खरद्धं च) अभ्यन्तर एवं बाह्य इस प्रकार के दो भाग से विभक्त होना है, अतः आभ्यंतर पुष्करार्ध एवं बाह्यपुष्करार्द्ध इस प्रकार कहा जाता है, यहां पर च शब्द समुच्चयार्थक है। अतः यहां इस प्रकार कहा जता है-मानुषोत्तर पर्वत से पूर्व में जो पुष्करार्ध है वह आभ्यन्तर पुष्करार्ध पद से कहा जाता है, तथा पुनः वह मानुषोत्तर पर्वत से पश्चिम दिशा में जो पुष्करार्द्ध है उसका बाह्य-पुष्करार्ध पद से व्यवहार होता है।

अब दो पुष्करार्ध का आकार उसका विष्कंभादि परिमाण के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता अब्भिंतरपुक्खरद्धे णं किं समचक्कवाल-संठिए किं विसमचक्कवालसंठिए) अभ्यन्तर पुष्करार्द्ध द्वीप क्या समचक्रवाल विष्कंभ से स्थित है? अथवा विषम चक्रवाल से संस्थित है। इस प्रकार श्री गौतमस्वामी का प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता

નામથી બેભાગ કરીને રહેલ છે? તે કહે છે. (તં जहा अभिंतर पुक्खरद्धं च बाहिर पुक्खरद्धं च) અભ્યંતર અને બાહ્ય આ રીતના બે ભાગથી વહેંચાયેલ છે. તેથી અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ અને બાહ્ય પુષ્કરાર્ધ આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. અહીંયાં 'ચ'શબ્દ સમુચ્ચયાર્થક છે. તેથી અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. માનુષોત્તર પર્વતના પૂર્વભાગમાં જે પુષ્કરાર્ધ છે તે અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ પદથી કહેવાય છે. તથા માનુષોત્તર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં પુષ્કરાર્ધ છે તેનો બાહ્ય પુષ્કરાર્ધ પદથી વ્યવહાર થાય છે.

હવે એ પુષ્કરાર્ધનો આકાર તેના વિષ્કંભાદિ પરિમાણના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(अभिंतरपुक्खरद्धेणं किं समचक्कवालसंठिए किं विसमचक्कवालसंठिए) અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ દ્વીપ શું સમચક્રવાલ વિષ્કંભથી રહેલ છે? અથવા વિષમચક્રવાલથી સંસ્થિત છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે

मिति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह–(ता समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए' तावत् समचक्रवालसंस्थितः न विषमचक्रवालसंस्थितः ॥ पुनर्गौतमः पृच्छति–'ता अब्भितरं पुक्खरद्धेणं केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् अभ्यन्तरपुष्कराद्धं खलु कियता चक्रवालविष्कंभेन कियता च परिक्षेपेण–परिधिना आख्यातमिति वदेत् ॥ भगवान् कथयति–'अट्ठ जोयणसयसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं एका जोयण कोडी बायालीसं च सयसहस्साइं तीसं च सहस्साइं दो अउणापण्णे जोयणसए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् अष्टौ योजनशतसहस्राणि–८००००० अष्टौ लक्षाः, चक्रवालविष्कम्भेन–चक्रवालव्यासेन, तथा एका योजनकोटिः द्वाचत्वारिंशच्च शतसहस्राणि त्रिंशच्चसहस्राणि द्वे उनपञ्चाशते योजनशते–एकोन पञ्चाशदधिके द्वे योजनशते अर्थात् १४२३०२४९ एतावान् पुष्करवरद्वीपस्य परिधिः खलु आख्यात इति वदेत्–स्वशिष्येभ्यः समुपदिशेत् । अत्र परिधिगणितपरिभावना तु बहुधा परिभावितैव ।

समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए) समचक्रवाल से संस्थित है विषमचक्रवाल से संस्थित नहीं है। श्री गौतमस्वामी पुनः पूछते हैं–(ता अब्भिनरपुक्खरद्धे णं केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) आभ्यंतर पुष्करार्द्ध चक्रवालविष्कंभ से कितना प्रमाण वाला कहा है ? एवं उसकी परिधि कितनी कही है ? सो कहिए ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(अट्ठजोयण सयसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं एका जोयणकोडी बायालीसं च सयसहस्साइं दो अउणापण्णे जोयणसए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) आठ लाख योजन ८०००००। चक्रवाल विष्कंभ से अर्थात् व्यास से तथा एक करोड बयालीस लाख तीस हजार दोसो उन्चास १४२३०२४९। इतना प्रमाण की पुष्करवर द्वीप की परिधि कही है ऐसा स्वशिष्यों को कहें।

છે.–(ता समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए) સમચક્રવાલથી સંસ્થિત છે. વિષમ ચક્રવાલથી સંસ્થિત નથી. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે–(ता अब्भिंतरपुक्खरद्धेणं केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ ચક્રવાલ વિષ્કંભથી જેટલા પ્રમાણનો કહેલ છે અને તેની પરિધિ કેટલી કહી છે? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(अट्ठजोयण सयसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं एका जोयणकोडी बायालीसं च सयसहस्साइं दो अउणापण्णे जोयणसए परिक्खेवेणं आहिएत्ति. वएज्जा) આઠલાખ યોજન ૮૦૦૦૦૦। ચક્રવાલ વિષ્કંભથી અર્થાત્ વ્યાસથી તથા એક કરોડ બેંતાલીસલાખ ત્રીસહજાર બસો ઓગણપચાસ ૧૪૨૩૦૨૪૯। આટલા પ્રમાણની પુષ્કરવર દ્વીપની પરિધી કહી છે તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું.

अथ सम्प्रति पुष्करवरद्वीपे चन्द्रसूर्यसंख्या विषयकः प्रश्नः। 'ता अब्भिंतरपुक्खरद्धे णं केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा! केवइया सूरा तविंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा!, पुच्छा' तावत् अभ्यन्तरपुष्करार्द्धे खलु कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा!, तथा कियन्तः सूर्याः अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा!, इति पृच्छा-मम प्रश्नः, अर्थात् कियन्ति नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा!, कियन्तो ग्रहाश्चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्ति वा!, कियत्यस्ताराגणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभिष्यन्ति वा?, इति पञ्चानां प्रश्नानां यथाक्रमेण भगवानुत्तरं प्रयच्छति-'बावत्तरिं चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा, बावत्तरिं सूरिया तवइंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा' द्वासप्ततिश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा। तथा द्वासप्ततिः सूर्याः अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति

यहां परिधि की गणितपरिभावना बहुधा भावित कि है ही।

अब पुष्करवर द्वीप में चंद्र सूर्य की संख्या विषयक प्रश्न पूछते हैं-(ता अब्भिंतरपुक्खरद्धेणं केवइया चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा, केवइया सूरा तविंसु वा, तवेंति वा, तविस्संति वा पुच्छा) अभ्यन्तर पुष्करार्द्ध द्वीप में कितने चंद्र ने प्रकाश किया है? करते है एवं प्रकाश करेंगे? तथा कितने सूर्य आतापित होते थे, तापित होते हैं, एवं तापित होंगे इस प्रकार मेरा प्रश्न है तथा कितने नक्षत्र ने योग किया है? योग करते हैं? एवं योग करेंगे? एवं च कितने ग्रहों ने चार किया था, चार करते हैं एवं चार करेंगे? तथा कितने तारागण कोटिकोटि ने शोभा की थी? शोभा करते है, तथा शोभा करेंगे? इस प्रकार ये पांचों प्रश्न का श्री भगवान् क्रमानुसार उत्तर देते हैं-(बावत्तरिं चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा, पभासिस्संति वा, बावत्तरिं सूरिया, तवइंसु वा तवेंति वा, तविस्संति वा) बहत्तर चंद्र प्रभा-

અહીં પરિધિની ગણિત ભાવના બહુધા ભાવિત કરેલ છે.

હવે પુષ્કરવર દ્વીપમાં ચંદ્રસૂર્યની સંખ્યા વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता अब्भिंतरपुक्खरद्धेणं केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा केवइया सूरा तविंसु वा, तवेंति वा तविस्संति वा पुच्छा) અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રોએ પ્રકાશ કર્યો હતો? કરે છે? અને પ્રકાશ કરશે? તથા કેટલા સૂર્યો આતાપિત થતા હતા, તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે? આ પ્રમાણે મારો પ્રશ્ન છે. તથા કેટલા નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હતો? યોગ કરે છે અને યોગ કરશે? તથા કેટલા ગ્રહોએ ચાર કર્યો હતો ચાર કરે છે, અને ચાર કરશે? તથા કેટલા તારાગણ કોટિકોટિએ શોભા કરી હતી? શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે? આ પ્રમાણેના આ પાંચે પ્રશ્નોના શ્રીભગવાન્ ક્રમ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે.-(बावत्तरिं च चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा, बावत्तरिं सूरिया तवइंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा)

वा । 'दोण्णि सोला णक्खत्तसहस्सा जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा' द्वे षोडश-नक्षत्रसहस्रे-षोडशाधिके द्वे सहस्रे २०१६। नक्षत्राणां योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ॥ एकस्य शशिनो नक्षत्राणामष्टाविंशतिः परिवार स्तेनाष्टाविंशति द्वासप्तत्या गुण्यन्ते २८×७२=२०१६ इत्युपपद्यते नक्षत्राणां संख्येति । 'छ महग्गहसहस्सा तिण्णि य छत्तीसा चारं चरेंसु वा चरंति वा चरिसिस्संति वा' षट् महाग्रहसहस्राणि त्रीणि च षट् त्रिंशानि चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्ति वा । षट् सहस्राणि त्रीणि शतानि षट् त्रिंशानि -षट् त्रिंशदधिकानि त्रीणि शतानि (६३३६)=८८×७२=६३३६ महाग्रहाणामित्यर्थः ॥ 'अडयालीससयसहस्सा बावीसं च सहस्सा दोण्णि य सया तारागणकोडिकोडीणं सोभं-सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा' अष्टाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि (४८०००००) लक्षा, द्वाविंशतिश्च सहस्राणि (२२०००) द्वे च शते (२००) अर्थात् (४८२२२०.०) एतावत्य

सित होते थे, प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे, तथा बहत्तर सूर्य तापित होते थे तापित होते हैं एवं तापित होंगे। (दोण्णि सोला णक्खत्तसहस्सा जोयं जोएंसु वा, जोएंति वा, जोइस्संति वा) दो हजार सोलह २०१६। नक्षत्रों ने योग किया था, योग करते हैं एवं योग करेंगे। एक चंद्र का अठाईस नक्षत्र परिवार होता है, अतः अठाईस को बहत्तर से गुणा करे तो २८+७२= २०१६ इस प्रकार दो हजार सोलह नक्षत्रों की संख्या हो जाती है।-(छ महग्गहसहस्सा तिण्णि य छत्तीसा चारं चरेंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा) छ हजार तीनसो छत्तीस (६३३६) महाग्रहों ने चार किया हैं चार करते हैं एवं चार करेंगे ८८+७२=६३३६ । इस प्रकार छ हजार तीनसो छत्तीस महाग्रह होते हैं । (अडयालीससयसहस्सा बावीसं च सहस्सा दोण्णि य सया तारागण कोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा) अडतालीस लाख ४८००००० । बाईस हजार (२२०००) दोसो (२००) अर्थात् (४८२२२००)

બોંતેર ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા. પ્રભાસિત થાય છે અને પ્રભાસિત થશે. તથા બોંતેર સૂર્ય તપતા હતા તપે છે અને તપશે. (दोण्णि सोला णक्खत्तसहस्सा जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा) બેહજાર સોળ ૨૦૧૬। નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હતો. યોગ કરે છે અને યોગ કરશે. એક ચંદ્રનો અઠ્યાવીસ નક્ષત્ર પરિવાર હોય છે. તેથી અઠ્યાવીસનો બોંતેરથી ગુણાકાર કરે તો ૨૮+૭૨ ૨૦૧૬ આ રીતે બેહજારનેસોળ નક્ષત્રોની સંખ્યા થઈ જાય છે. (छ महग्गहसहस्सा तिण्णि य छत्तीसा चारं चरेंसु वा, चरंति वा, चरिस्संति वा) છહજાર ત્રણસો છત્રીસ (૬૩૩૬) મહાગ્રહોએ ચાર કર્યો હતો ચાર કરે છે અને ચાર કરશે. ૮૮+૭૨=૬૩૩૬। આ રીતે છહજાર ત્રણસોછત્રીસ મહાગ્રહો થાય છે. (अडयालीससयसहस्सा बावीसं च सहस्सा दो ण्णिय सया तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा, सोभेंति वा, सोभिस्संति वा) અડતાલીસલાખ ૪૮૦૦૦૦૦। બાવીસહજાર (૨૨૦૦૦) બસો (૨૦૦। અર્થાત્ (૪૮૨૨૨૦૦)

स्तारागणकोटिकोटीनां शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा । अथ सम्प्रति मनुष्यक्षेत्रवक्तव्यतां प्रस्तौति-'ता माणुसक्खेत्ते णं केवइयं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् मनुष्यक्षेत्रं खलु कियता आयामविष्कम्भेन कियता च परिक्षेपेन-परिधिना आख्यातमिति वदेत् ॥ ततो भगवानाह-(ता पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, एक्का जोयण कोडी बायालीसं च सयसहस्साइं दोण्णि य अउणापण्णे जोयणसए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा ।' तावत् पञ्चचत्वारिंशत् योजनशतसहस्राणि (४५०००००) आयामविष्कम्भेन-व्यासेन भाव्यं मनुष्यक्षेत्रस्य, तथा च एका योजन कोटिः-(१००००००००) द्वाचत्वारिंशच्च शतसहस्राणि (४२०००००) लक्षाः, द्वे च ऊनपञ्चाशत-एकोन पञ्चाशदधिके द्वेशते च (२४९) एकत्र योगे (१४२००२४९) परिक्षेपेन-परिधिना आख्यातमिति वदेत्-कथयेत् । अत्र परिधिपरिमाणभावनात्वित्थं-मानुप

इतना प्रमाण का तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे, शोभा करते है एवं शोभा करेंगे ।

अब मनुष्य क्षेत्र की वक्तव्यता का कथन करते है-(ता माणुसक्खेत्ते णं केवइयं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) मनुष्य क्षेत्र कितना आयामविष्कंभवाला एवं कितने परिक्षेपवाला अर्थात् कितनी परिधिवाला कहा गया है ? सो कहिये ? इस प्रश्न के उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, एक्का जोयणकोडी बायालीसं च सहस्साइं दोण्णि य अउणापण्णे जोयणसए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) पैंतालीस लाख ४५०००००। योजन आयाम विष्कंभ से अर्थात् इतना व्यासमान मनुष्यक्षेत्र का होता है तथा एककरोड योजन (१००००००००) बयालीस लाख (४२०००००) दो सो उनपचास (२४९) एकत्र करने से (१४२००२४९) इतना प्रमाण परिधिवाला कहा है ऐसा स्वशिष्यों को कहें ।

આટલાના તારાગણ કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા શોભા કરે છે અને શોભા કરશે.

હવે મનુષ્યક્ષેત્રના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે. (ता मणुसक्खेत्तेणं केवइयं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) મનુષ્યક્ષેત્ર કેટલા આયામ વિષ્કંભવાળું અને કેટલા પરિક્ષેપવાળું અર્થાત્ કેટલી પરિધિવાળું કહેલ છે ? તે કહો. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं एक्का जोयणकोडी बायालीसं च सहस्साइं दोण्णि य अउणापण्णे जोयणसए परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) પિસ્તાલીસલાખ ૪૫૦૦૦૦૦। યોજન આયામ વિષ્કંભથી અર્થાત્ આટલા વ્યાસમાન મનુષ્ય ક્ષેત્રનું હોય છે. તથા એક કરોડ યોજન ૧૦૦૦૦૦૦૦। બેંતાલીસ લાખ (૪૨૦૦૦૦૦। બસોઓગણપચાસ (૨૪૯) મેળવવાથી (૧૪૨૦૦૨૪૯। આટલા પ્રમાણની પરિધીવાળું કહેલ છે. એ રીતે સ્વશિષ્યોને કહેવું. અહીં પરિધિ પરિમાણની

क्षेत्रस्यायमविष्कम्भपरिमाणं खलु पञ्चचत्वारिंशल्लक्षाः (४५०००००) अत्र एकालक्षा जम्बूद्वीपे, ततश्च लवणसमुद्रे एकतोऽपि द्वे लक्षे अपरतोऽपि–द्वे लक्षे इति चतस्रोलक्षाः (४०००००) धातकीखण्डे एकतोऽपि चतस्रो लक्षाः, अपरतोऽपि चतस्रो लक्षा इत्यष्टौ लक्षाः (८०००००) तथा कालोदधिसमुद्रे एकतोऽपि अष्टौ लक्षाः अपरतोप्यष्टौ लक्षाः इति षोडश-लक्षाः (१६०००००)। तथा अभ्यन्तरपुष्करार्द्धे एकतोऽप्यष्टौ लक्षाः अपरतोऽप्यष्टौ लक्षा इति षोडशलक्षाः-(१६०००००) सर्वासां संख्यानां संकलनेन पञ्च चत्वारिंशल्लक्षाः विष्कम्भो मनुष्यक्षेत्रस्येति। ततश्च (व्यासवर्गोऽदशगुणाः पदं भूपरिधि र्भवेत्) इत्यस्य सदृशेन (विक्खंभवग्गदहगुणे....) इत्यादिना करणोक्तनियमेन परिधिगणितपरिभावना स्वतएव समुत्पन्ना स्यात्। यथैव पूर्वमनेकधा परिभाविता तथैवात्रापि परिभावनीयेति॥

यहां परिधि परिमाण की भावना इस प्रकार से है–मानुषक्षेत्र का आयाम विष्कंभ का परिमाण पैंतालीस लाख योजन (४५०००००) का है। यहां पर एक लाख जंबूद्वीप का, तत्पश्चात् लवणसमुद्र का पूर्व में भी दो लाख एवं पश्चिम में भी दो लाख इस प्रकार चार लाख (४०००००) धातकी खंड का दोनों तरफ का चार चार लाख इस प्रकार आठ लाख (८०००००) तथा-कालोदधि समुद्र का दोनों बाजु का पूर्व पश्चिम में आठ आठ मिलकर सोलह लाख १६०००००) तथा अभ्यन्तरपुष्करार्द्ध पूर्व पश्चिम का आठ आठ लाख मिलकर सोलह लाख (१६०००००) इन सभी संख्या को मिलाने से पैंतालीस लाख का विष्कंभ मानुषक्षेत्र का होता है। तत्पश्चात् (व्यास वर्गोऽदशगुणाः पदंभू परिधि र्भवेत्) इस कथन के समान (विक्खंभवग्गदहगुणे०००) इत्यादि से करण गाथा में कहे गये नियम से परिधि की गणित भावना स्वतंत्र ही हो जाती है। जिस प्रकार पहले अनेक प्रकार से भावित किया है ऐसा ही यहां पर भावित करलेवें।

ભાવના આ રીતે છે. માનુષક્ષેત્રના આયામ વિષ્કંભનું પરિમાણ પિસ્તાલીસ લાખ (૪૫૦૦૦૦૦। યોજનનું છે. અહીં એક લાખ જંબૂદ્રીપનું તે પછી લવણસમુદ્રનું પૂર્વનું બેલાખ અને પશ્ચિમનું બેલાખ આ રીતે ચાર લાખ (૪૦૦૦૦૦। ધાતકીખંડની બન્ને તરફના ચાર ચાર લાખ આ રીતે આઠ લાખ તથા કાલોદધિ સમુદ્રના પૂર્વપશ્ચિમ બન્ને બાજુના મેળવાથી સોળલાખ ૧૬૦૦૦૦૦। તથા અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ પૂર્વ પશ્ચિમના આઠ આઠલાખ મેળવવાથી સોળલાખ (૧૬૦૦૦૦૦। આ બધી સંખ્યાને મેળવવાથી પિસ્તાલીસ લાખનો વિષ્કંભ માનુષક્ષેત્રનો થાય છે. તે પછી (વ્યાસવર્ગોઽદશગુણા પદં ભૂ પરિધિ ર્ભવેત) આ કથન પ્રમાણે (વિક્ખંભવગ્ગદહગુણેના) ઇત્યાદિ કરણગાથામાં કહ્યા પ્રમાણેના નિયમથી પરિધિની ગણિત ભાવના સ્વતંત્ર જ થઈ જાય છે જે પ્રમાણે પહેલા અનેક પ્રકારથી ભાવિત કરેલ છે તેજ પ્રમાણે અહીં ભાવિત કરી લેવું.

अथ चन्द्रसूर्यादि संख्याज्ञानविषयकः प्रश्नः 'ता माणुसखेत्ते णं केवइया चंदा पभासिंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा ?, पुच्छा' तावत् मनुष्यक्षेत्रे खलु कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, इति पृच्छा-मम प्रश्नः, अर्थात् कियन्तः सूर्याः अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ? । कियन्ति नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ?, कियन्तो महाग्रहाश्चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्ति वा ? । इत्येवं पञ्चानामपि प्रश्नानां यथाक्रमेण समुत्तरं प्रयच्छति भगवान्-'तहेव ता बत्तीसं चंदसयं पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा, बत्तीसं सूरियाणं सयं तवइंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा' तथैव-पूर्वप्रतिपादितक्रमेणैव तावत् द्वात्रिंशत् चन्द्रशतानि (१३२) प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, तथा च द्वात्रिंशत् सूर्याणां शतानि १३२ अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ॥ 'तिण्णिसहस्सा छच्च छण्णउता णक्खत्तसया

अब चंद्र सूर्य की संख्याज्ञानविषयक श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता मानुसखेत्तेणं केवइया चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा पुच्छा) मनुष्यक्षेत्र में कीतने चंद्र प्रभासित होते थे ? प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे? इस प्रकार मेरा प्रश्न है तथा कितने सूर्य तापित होते थे तापित होते हैं एवं तापित होंगे ? तथा कितने नक्षत्र ने योग किया था योग करते है, एवं योग करेंगे ? तथा कितने महाग्रहों चार करते थे चार करते हैं एवं चार करेंगे ये पांचों प्रश्नों का क्रमानुसार श्री भगवान् उत्तर देते हैं-(तहेव ता बत्तीसं चंदसयं पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा, बत्तीसं सूरियाणं सयं तवइंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा) पूर्व प्रतिपादित क्रमानुसार एकसो बत्तीस चंद्र प्रभासित होते थे प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे। तथा एकसो बत्तीस सूर्य तापित होते थे तापित होते हैं एवं तापित होंगे। (तिण्णिसहस्सा छच्च छण्णउत्ता णक्खत्त-

---

હવે ચંદ્ર સૂર્યની સંખ્યાનું જ્ઞાન થવા તે સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता माणुसखेत्तेणं केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा, पुच्छा) મનુષ્યક્ષેત્રમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા ? પ્રભાસિત થાય છે, અને પ્રભાસિત થશે? આ પ્રમાણે મારો પ્રશ્ન છે. તથા કેટલા સૂર્યો તપતા હતા, તપે છે અને તપશે ? તથા કેટલા નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હતો ? યોગ કરે છે અને યોગ કરશે ? તથા કેટલા મહાગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે અને ચાર કરશે ? આ પાંચે પ્રશ્નોનો શ્રીભગવાન્ ક્રમાનુસાર ઉત્તર કહે છે-(तहेव ता बत्तीसं चंदसयं पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संतिवा) પૂર્વપ્રતિપાદિત ક્રમ પ્રમાણે એકસોબત્રીસ ચંદ્ર પ્રભાસિત થતા હતા, પ્રભાસિત થાય છે અને પ્રભાસિત થશે ? એકસોબત્રીસ સૂર્ય તપતા હતા, તપે છે અને તપશે ? (तिण्णि सहस्सा छच्च छण्णउता णक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा, जोएंति वा, जोइस्संति वा) ત્રણ

जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा' त्रीणिसहस्राणि षट् च पण्णवतानि नक्षत्रशतानि-पण्णवत्यधिकानि षट् शतानि नक्षत्राणां योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ॥ 'एक्कारस सहस्सा छच्चसोलस महग्गहसया चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा' एकादशसहस्राणि षट् च षोडश महाग्रहशतानि-षोडशोत्तराणि षट् शतानि महाग्रहाणां (११६१६) चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्ति वा ॥ नक्षत्रग्रहयोः संख्योत्पादनं तु इत्थं एकस्य चन्द्रमसः सूर्यस्य वा अष्टाविंशति नक्षत्राणि परिवार स्तेन द्वात्रिंशदधिकं शतं अष्टाविंशत्या गुणनीयानि-१३२×२८=३६९६, इत्युपपद्यंते नक्षत्राणां संख्याः । तथा च अष्टाशीतिर्ग्रहाः एकस्य शशिनः परिवार स्तेन द्वात्रिंशदधिकं शतं अष्टाशीत्या गुण्यते-१३२×८८=११६१६ इति ग्रहाणां संख्या समुत्पद्यन्ते ॥ 'अट्ठासीति सयसहस्साइं चत्तालीसं च सहस्सा सत्त य सया तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा'

सया जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा) तीन हजार छसो छियाणवे नक्षत्र योग करते थे, योग करते हैं एवं योग करेंगे? (एक्कारससहस्सा छच्च सोलसमहग्गहसया चारं चरिंसु वा, चरंति वा चरिस्संति वा) ग्यारह हजार छसो सोलह महाग्रह (११६१६) चार करते थे, चार करते हैं एवं चार करेंगे। नक्षत्र एवं ग्रहों की संख्या जानने के लिये एक चंद्र का अथवा सूर्य का अठाईस नक्षत्र परिवार होता है अतः एकसो बत्तीस को अठाईस से गुणा करे १३२×२८=३६९६ तीन हजार छसो छियाणवे नक्षत्र संख्या हो जाते हैं। तथा ग्रह अठासी एक चंद्र का परिवार रूप होते है, अतः एकसो बत्तीस को अठासी से गुणा करे १३२×८८=११६१६। ग्यारह हजार छसो सोलह हो जाते हैं। इस प्रकार ग्रहों की संख्या जानी जाती है, (अट्ठासीति सयसहस्साइं चत्तालीसं च सहस्सा सत्तय सया तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा) अठासी लाख चालीस हजार सातसो (८८४०-

હજાર છસોછન્નુ નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે અને યોગ કરશે.-(एक्कारस सहस्सा छच्च सोलस महग्गहसया चारं चरिंसुवा चरंति वा, चरिस्संति वा) અગીયાર હજાર છસોસોળ (૧૧૬૧૬। મહાગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે અને ચાર કરશે. નક્ષત્રો અને ગ્રહોની સંખ્યા જાણવા માટે એક ચંદ્રનો કે એક સૂર્યનો અઠયાવીસ નક્ષત્રોનો પરિવાર હોય છે તેથી એકસો બત્રીસનો અઠયાવીસથી ગુણાકાર કરવો. ૧૩૨+૨૮=૩૬૯૬। ત્રણહજાર છસો છન્નુની નક્ષત્ર સંખ્યા થઈ જાય છે. તથા એક ચંદ્રના પરિવારરૂપ ગ્રહો અઠયાસી હોય છે તેથી એકસો બત્રીસનો અઠયાસીથી ગુણાકાર કરવો ૧૩૨+૮૮=૧૧૬૧૬। જેથી અગીયારહજાર છસોસોળ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે ગ્રહોની સંખ્યા જાણી શકાય છે.-(अट्ठासीति सयसहस्साइं चत्तालीसं च सहस्सा सत्त य सया तारागण कोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभंति वा, सोभिस्संति वा) અઠયાશીલાખ ચાલીસહજારને સાતસો (૮૮૪૦૭૦૦) તારાગણ

अष्टाशीतिः शतसहस्राणि चत्वारिंशत् सहस्राणि सप्त च शतानि (८८४०७००) एतावत्य-स्तारागणकोटिकोटीनां शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा ॥ अत्रापि तारा-गणपरिवारसंख्या द्वात्रिंशदधिकशतेन गुणनीया तदेत्थं स्यादिति ॥

इतः प्रभृति सूत्रोक्तान् सर्वानपि विषयान् त्रयोविंशति गाथाभिः सूत्रयत्याचार्यः-'अट्ठेव सयसहस्सा अब्भिंतरपुक्खरस्स विक्खंभो। पणयालसयसहस्सा माणुसक्खेत्तस्स विक्खंभो ॥१॥' अष्टौ शतसहस्राणि (८०००००) अभ्यन्तरपुष्करस्य विष्कम्भो व्यासस्तथा पञ्च-चत्वारिंशत् शतसहस्राणि। ४५०००००) मनुष्यक्षेत्रस्य विष्कम्भो व्यास इत्येवं गाथा पूर्वार्द्धेन अभ्यन्तरपुष्करार्द्धस्य विष्कम्भपरिमाणं प्रतिपादितं। तथा उत्तरार्द्धेन मानुष-क्षेत्रस्य व्यासपरिमाणमुक्तमिति ॥१॥ 'कोडीबायालीसं सहस्सा दु सया य अउणपण्णासा।

---

७००) तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे। यहां पर भी तारागण परिवार की संख्या एकसो बत्तीस से गुणा करे तो इस प्रकार की संख्या निकल आती है।

यहां सूत्र में कहे हुवे सभी विषयों को तेईस गाथाओं से आचार्य कहते हैं-(अट्ठेय सयसहस्सा अब्भिंतरपुक्खरस्स विक्खंभो। पणयालसयसहस्सा माणुसक्खेत्तस्स विक्खंभो ॥१॥ आठ लाख योजन (८०००००) आभ्यन्तर पुष्करार्ध का विष्कंभ-व्यासमान होता है तथा मनुष्यक्षेत्र का विष्कंभ पैंतालीस लाख (४५०००००) योजन का होता है। गाथा का पूर्वार्ध से अभ्यन्तर पुष्करार्ध का विष्कंभ परिमाण का प्रतिपादन किया है तथा उत्तरार्ध से मानुषक्षेत्र का व्यास परिमाण कहा गया है ॥१॥

'कोडी बायालीसं सहस्सा दुसय अउणपण्णासा।
मणुसक्खेत्तपरिरओ एमेव य पुक्खरद्धस्स ॥२॥

કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે? અહીં પણ તારાગણ પરિવારની સંખ્યાને એકસોબત્રીસથી ગુણાકાર કરે તો આ પ્રમાણેની સંખ્યા થઈ જાય છે.

અહીં સૂત્રમાં કહેલા તમામ વિષયોને તેવીસ ગાથાઓ દ્વારા આચાર્ય કહે છે.

अट्ठेव सय सहस्सा, अब्भिंतरपुक्खरस्स विक्खंमो।
पणयालसयसहस्सा, माणुसखेत्तस्स विक्खंमो ॥१॥

આઠ લાખ યોજન (૮૦૦૦૦૦નો આભ્યંતર પુષ્કરાર્ધનો વિષ્કંભ-વ્યાસમાન થાય છે. તથા મનુષ્ય ક્ષેત્રનો વિષ્કંભ પિસ્તાલીસ લાખ (૪૫૦૦૦૦૦। યોજનનો થાય છે. ગાથાના પૂર્વાર્ધથી આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધના વિષ્કંભના પરિમાણનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. તથા ઉત્તરાર્ધથી માનુષક્ષેત્રનું વ્યાસ પરિમાણ કહેલ છે. ॥૧॥

कोडीबायालीसं सहस्सा, दुसयाय अउणपण्णासा।
माणुसखेत्तपरिरओ एमेव पुक्खरद्धस्स ॥२॥

माणुसक्खेत्त परिरओ एवमेव य पुक्खरद्धस्स ॥२॥' कोटिः द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राणि द्वेशते च ऊनपञ्चाशत् । मनुष्यक्षेत्रपरिरय एवमेव पुष्करार्द्धस्य ॥ अर्थात् कोटिः-एका योजन कोटिः द्वाचत्वारिंशन् द्वाचत्वारिंशच्छतसहस्राधिका, त्रिंशत् सहस्राणि, द्वेशते एकोनपञ्चाशत् अधिके-२४२३०२४९ एतावत् प्रमाणो मानुषक्षेत्रस्य परिरयो भवति, एषः-एतावत् प्रमाण एव पुष्करार्द्धस्यापि परिरयो ज्ञेय इति ॥२॥ 'बावत्तरिं च चंदा बावत्तरिमेव दिणकरा दित्ता ? । पुक्खरवरदीवद्धे चरंति एए पभासेंता ॥३॥ 'द्वासप्ततिश्चन्द्राः द्वासप्ततिरेव दिनकरा दिप्ता । पुष्करवरद्वीपार्द्धे चरंति एते प्रभासन्ति ॥ अत्र दिप्ता-उपदिष्टा-कथिता इत्यर्थः । तथा पुष्करवरद्वीपार्द्धे इत्यनेन अभ्यन्तरपुष्करार्द्धगतचन्द्रसूर्ययोः संख्याः ज्ञातव्याः ॥ इति ॥३॥ 'तिण्णिसया छत्तीसा छच्च सहस्सा महग्गहाणं तु । णक्खत्ताणं तु भवे सोलाइं दुवे सहस्साइं ॥४॥' त्रीणिशतानि षट् त्रिंशदधिकानि त्रीणिशतानि तथा च षट् सहस्राणि-६३३६-८८×७२=६३३६ एतावन्तो महाग्रहाणां तु अभ्य-

एक करोड बयालीस लाख तीस हज़ार दोसो उनचास से कुछ अधिक (१४२३०२४९) इतना प्रमाण का मानुषक्षेत्र का परिरय-परिधि होती है। इतना ही प्रमाण का अभ्यन्तर पुष्करार्द्ध का भी परिरय होता है ॥२॥

'बावत्तरिं च चंदा बावत्तरिमेव दिणकरा दित्ता ।
पुक्खरवरदीवद्धे चरंति एए पभासेंता ॥३॥

बहत्तर चंद्र एवं बहत्तर सूर्य कहे हैं, अभ्यन्तर पुष्करार्द्ध में ये चंद्र सूर्य विचरण करते हुवे प्रकाशित होते है ॥३॥

'तिण्णि सया छत्तीसा, छच्च सहस्सा महग्गहाणं तु ।
णक्खत्ताणं तु भवे, सोलाइं दुवे सहस्साइं ॥४॥

छ हजार तीनसो छत्तीस ६३३६=८८+७२=६३३६ आभ्यन्तर पुष्करार्ध

એક કરોડ બેંતાલીસ લાખ ત્રીસહજાર બસોઓગણુપચાસથી કંઈક વધારે (૧૪૨૩૦૨૪૯) આટલા પ્રમાણુને। માનુષક્ષેત્રને। પરિરય-પરિધિ થાય છે. અને એટલાજ પ્રમાણુને। આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધને। પણુ પરિરય થાય છે. ॥૨॥

बावत्तरिंच चंदा बावत्तरि मेव दिणकरादित्ता ।
पुक्खरवरदीवद्धे, चरंति एए पभासेंता ॥३॥

બોંતેર ચંદ્ર અને બોંતેર સૂર્ય કહ્યા છે, આ ચંદ્ર સૂર્યો અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં વિચરણુ કરતા થકા પ્રકાશિત થાય છે. ॥૩॥

(तिण्णिसया छत्तीसा, छच्च सहस्सा महग्गहाणं तु ।
णक्खत्ताणं तु भवे, सोलाइं दुवे सहस्साइं ॥४॥

છહજાર ત્રણુસોછત્રીસ ૬૩૬૩=૮૮+૭૨=૬૩૩૬ આભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં આટલા મહાગ્રહોએ ચાર કર્યો હતો ચાર કરે છે, અને ચાર કરશે. તથા બેહજારસોળ ૨૦૧૬

न्तरपुष्करार्द्धे चारमचरन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्ति वा। नक्षत्राणां तु भवन्ति शोडशानि द्वेसहस्रे च-शोडशोत्तरे द्वेसहस्रे-२८×७२=२०१६ इयन्तिनक्षत्राणि अभ्यन्तपुष्करार्द्धे योगयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ॥४॥ 'अडयालसयसहस्सा बावीसं खलु भवे सहस्साइं। दो य सयपुक्खरद्धे तारागणकोडिकोडीणं ॥५॥' अष्टा चत्वारिंशत् शतसहस्राणि द्वाविंशतिः खलु भवन्ति सहस्राणि द्वे च शते-४८२२२००, एतावत्यस्तारागणकोटिकोटीनां शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा। अत्रैकस्य चन्द्रमसस्तारागण कोटिकोटीनां पट् षष्टिः सहस्राणि नवशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि ६६९७५ परिवारस्तेन एतावत्यः संख्या द्वासप्तत्या गुण्यन्ते-६६९७५×७२=४८२२२०० इति यथोक्तमुपपद्यते ॥५॥ अथ मनुष्यलोकगतानां सूर्यादीनां संख्यां प्रतिपादयन्नाह-'बत्तीसं चंदसयं बत्तीसं चेव सूरियाणसयं। सयलं माणुसलोयं चरंति एए पभासेंता ॥६॥ द्वात्रिंशत्

में इतने महाग्रह ने चार किया था, करते हैं एवं करेंगे तथा दो हजार सोलह २०१६ नक्षत्रों ने आभ्यन्तर पुष्करार्ध में योग किया था योग करते हैं एवं योग करेंगे। २८×७२=२०१६ ॥४॥

अडयालसयसहस्सा बावीसं खलु भवे सहस्साइं।
दोउ सूरे पुक्खरद्धे तारागण कोडिकोडीणं ॥५॥

अडतालीस लाख बाईस हजार दोसो-४८२२२००। तारागण कोटिकोटी ने शोभा की थी, शोभा करते हैं, शोभा करेंगे। यहां पर एक चन्द्रमा का कोटिकोटी में छियासठ हजार नवसो पचहत्तर ६६९७५ तारागण का परिवार होता है अतः इन संख्या को बहत्तर से गुणा करने से ६६९७५×३२=४८२२-२००। पूर्व कथित संख्या हो जाती है ॥५॥

अब मनुष्यलोक गत सूर्यादि की संख्या का प्रतिपादन करते हैं-

'बत्तीसं चंदसयं, बत्तीसं चेव सूरियाण सयं।
सयलं माणुसलोयं चरंति एए पभासेंता ॥६॥

નક્ષત્રોએ અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં યોગ કર્યો હતો યોગ કરે છે અને યોગ કરશે. ૨૮+૭૨ ૨૦૧૬ ॥૪॥

अडयालसयसहस्सा, बावीसं खलु भवे सहस्साइं।
दोउसए पुक्खरद्धे, तारागण कोडिकोडीणं ॥५॥

અડતાલીસલાખ બાવીસહજાર બસો ૪૮૨૨૨૦૦) તારાગણ કોટિકોટીએ શોભા કરી હતી શોભા કરે છે અને શોભા કરશે. અહીં એક ચંદ્રમાનો કોટિકોટીમાં છાસઠ હજારનવસો પંચોતેર ૬૬૯૭૫ તારાગણ પરિવાર હોય છે. તેથી આ સંખ્યા નો બોંતેરથી ગુણાકાર કરવાથી ૬૬૯૭૫+૩૨=૪૮૨૨૨૦૦। પૂર્વકથિત સંખ્યા થઈ જાય છે. ॥૫॥

હવે મનુષ્યલોકમાં આવેલ સૂર્યાદિની સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરે છે.

चन्द्रशतं द्वात्रिंशच्चैव सूर्याणां शतं । सकलं मनुष्यलोकं चरन्ति एते प्रभासन्ति । द्वात्रिंशदधिकं शतं १३२ चन्द्रसूर्याणां सकलं मनुष्यलोकं प्रकाशयन्तीत्यर्थः ॥६॥ 'एक्कारसयसहस्सा छप्पिय सोला महग्गहाणं तु । छच्च सया छण्णउया णक्खत्ता तिण्णि य सहस्सा ॥७॥' एकादश सहस्राणि षडपि च षोडशमहाग्रहाणां तु । षट् च शतानि षण्णवतानि त्रीणि सहस्राणि ॥७॥ अर्थात् एकादश सहस्राणि षट् शतानि षोडशोत्तराणि ११६१६=१३२ ×८८=११६१६ एतावन्तो महाग्रहाः सकलेऽपि मनुष्यलोके चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्ति वा । तथा च त्रीणि सहस्राणि षट् शतानि षण्णवत्यधिकानि नक्षत्राणां किल १३२×३६९६ इयन्ति नक्षत्राणि सकलेऽपि मनुष्यलोके योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा इत्यर्थः ॥७॥ 'अट्ठासीइ चत्ताइं सय सहस्साइं मणुयलोगंमि । सत्त य सया अणूणा तारागणकोडिकोडीणं ॥८॥ अष्टाशीतिश्चत्वारि शतसहस्राणि मनुष्यलोके । सप्तशतानि अन्यूनानि तारागण कोटिकोटीनां' ॥८॥ अष्टाशीतिः शतसहस्राणि चत्वारिंशद्

एकसो बत्तीस चंद्र १३२ एवं एकसो बत्तीस १३२ सूर्य संपूर्ण मनुष्यलोक को प्रकाशित करते हुवे विचरण करते हैं ॥६॥

'एक्कारस सयसहस्सा छप्पिय सोला महग्गहाणं तु ।
छच्च सया छण्णउया णक्खत्ता तिण्णि य सहस्सा ॥७॥

ग्यारह हजार छसो सोलह महाग्रह समग्र मनुष्यलोक में चार करते थे चार करते हैं एवं चार करेंगे। १३२×८८=११६१६ तथा तीन हजार छसो छियाण्णवे से कुछ अधिक नक्षत्र संपूर्ण मनुष्यलोक में योग करते थे, योग करते हैं एवं योग करेंगे–१३२×२८=३६९६। ॥७॥

अट्ठासीई चत्ताइं सयसहस्साइं मणुयलोगंमि ।
सत्तयसया अणूणा तारागण कोडिकोडीणं ॥८॥

बत्तीसं चंदसयं, बत्तीसं चेव सूरियाण सयं ।
सयलं मणुसलोयं चरंति एए पभासेंता ॥६॥

એકસોબત્રીસ ચંદ્રો ૧૩૨ અને એકસો ૧૩૨ બત્રીસ સૂર્યો સંપૂર્ણ મનુષ્યલોકને પ્રકાશિત કરીને વિચરણ કરે છે. ॥૬॥

एक्कारससयसहस्सा, छप्पिय सोला महग्गहाणं तु ।
छच्चसया छण्णउया, णक्खत्ता तिण्णि य सहस्सा ॥७॥

અગ્યારહજાર છસોસોળ મહાગ્રહો સમગ્ર મનુષ્યલોકમાં ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે અને ચાર કરશે ૧૩૨+૮૮=૧૧૬૧૬। તથા ત્રણહજાર છસોછન્નુથી કંઈક વધારે નક્ષત્રો મનુષ્ય લોકમાં યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે અને યોગ કરશે. ॥૭॥

अट्ठासीई चत्ताइं सय सहस्साइं मणुयलोगम्मि ।
सत्त य सया अणूणा तारागणकोडिकोडीणं ॥८॥

सहस्राणि सप्तशतानि अन्यूनानि-पूर्णानि सप्तशतानि चेति ८८४०७००=६६९७५×१३२ =८८४०७०० एतावत्यस्तारागण कोटिकोटीनां सकलेऽपि मनुष्यलोके शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा ॥८॥ अथ सम्प्रति सकलमनुष्यलोकगततारागणस्यैव उपसंहारमाह-'एसो तारापिंडो सव्वसमासेण मणुयलोयंमि। बहित्ता पुण ताराओ जिणेहिं भणिया असंखेज्जाओ ॥९॥' एष तारापिण्डः सर्वसमासेन मनुष्यलोके। बाह्याः पुनस्ताराः जिनैर्भणिताः असंख्येयाः ॥९॥ अर्थात् एष-अनन्तरोक्त गाथा प्रतिपादित संख्याकस्तारापिण्डः सर्व संख्यया मनुष्यलोके आख्यात इति यावत्। मनुष्यलोकाद्बहिः पुनर्यास्तारास्ताः जिनैः-सर्वज्ञैः तीर्थङ्करैः भणिताः असंख्याता सन्ति। द्वीपसमुद्राणामसंख्यातत्वात्। प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं च यथायोगं संख्येयानां असंख्येयानां च ताराणां सद्भावात् इति। ॥९॥ 'एवइयं तारग्गं जं भणियं माणुसंमि लोगंमि। चारं कलंबुया पुप्फसंठितं जोतिसं चरइ ॥१०॥' एतावत् तारकं यद्भणितं मनुष्यलोके। चारं कदम्बिका पुष्पसंस्थितं ज्योतिषं

अठासी लाख चालीस हजार सातसो ८८४०७०० ।=२६६९०५+१३२= ८८४०७०० । इतने कोटिकोटि तारागण समग्र मनुष्यलोक में शोभा करते थे, शोभा करते हैं, एवं शोभा करेंगे ॥८८॥

अब सम्पूर्ण मनुष्यलोक गत तारागण का उपसंहार कहते हैं-

एसो तारापिंडो सव्व समासेण मणुयलोयंमि।
बहित्ता पुण ताराओ, जिणेहिं भणिया असंखेज्जाओ ॥९॥

यह पूर्व कथित गाथा द्वारा प्रतिपादित संख्यात्मक तारागण सर्व संख्या से मनुष्यलोक में कहे हैं, मनुष्यलोक से बार जो ताराएं हैं वे सर्वज्ञ जिन भगवानने असंख्यात कहे हैं, कारण की द्वीप समुद्र असंख्यात होने से ऐसा कहा है। प्रतिद्वीप में एवं प्रति समुद्र में यथायोग से असंख्येय तारागण का सद्भाव रहता है ॥९॥

અઠયાશીલાખ ચાલીસહજાર સાતસો ૮૮૪૦૭૦૦।-૬૬૯૭૫+૧૩૨=૮૮૪૦૭૦૦। આટલા કોટિકોટિ તારાગણો સંપૂર્ણ મનુષ્ય લોકમાં શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે. ॥૮॥

હવે સંપૂર્ણ મનુષ્ય લોકમાં રહેલ તારગણો સંબંધી ઉપસંહાર કરે છે.

एसो तारा पिंडो समासेण मणुय लोयंमि ।
वहित्ता पुण ताराओ, जिणेहिं भणिया असंखेज्जाओ ॥९॥

આ પહેલાં કહેલ ગાથા દ્વારા પ્રતિપાદન કરેલ સંખ્યાવાળા તારાગણો બધા મનુષ્ય લોકમાં કહેલ છે. મનુષ્યલોકની બહાર જે તારાઓ છે તે સર્વજ્ઞજીન ભગવાને અસંખ્યાત કહ્યા છે. કારણકે-દ્વીપો અને સમુદ્રો અસંખ્યાત હોવાથી તેમ કહેલ છે. દરેક દ્વીપમાં અને દરેક સમુદ્રમાં યથાયોગથી સંખ્યેય અને અસંખ્યેય તારાગણનો સદ્ભાવ રહે છે. ॥૯॥

चरति ॥१०॥ एतावत् संख्याकं तारापरिमाणं यदनन्तरं प्रतिपादितं मनुष्यलोके तत् ज्योतिष्कं-ज्योतिष्कदेवविमानरूपं कदम्बपुष्पसंस्थितं-कदम्बपुष्पवत् सर्वतो विस्तीर्णकिञ्जल्कव्याप्तं, अधः संकुचितं उपरि विस्तीर्णं उत्तानीकृत अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितमित्यर्थः। एवमाकारविशिष्टं ज्योतिष्कं चारं चरति-चारं प्रतिपद्यते, तथा जगत् स्वाभाव्यात्। ताराग्रहणं चोपलक्षणं तेन सूर्यादयोऽपि यथोक्त संख्याकाः मनुष्यलोके तथा जगत्स्वाभाव्यात् चारं प्रतिपद्यन्ते, इति ज्ञेयम् ॥१०॥

अथ सम्प्रति तद् गतेमेवोपसंहारमाह-'रविससि गहणक्खत्ता एवइया आहिया मणुयलोए। जेसिं णामा गोत्तं ण पागया पण्णवेहिंति ॥११॥' रविशशि ग्रहनक्षत्राणि इयन्ति आख्यातानि मनुष्यलोके। येषां नामगोत्राणि न प्राकृताः प्रज्ञापयिष्यन्ति ॥११॥ अर्थात्

एवइयं तारग्गं जं भणियं माणुसंमि लोगंमि।
चारं कलंबुयापुप्फ संठितं जोतिसं चरइ ॥१०॥

मनुष्यलोक में इतनी संख्या वाला तारा परिमाण जो पूर्व में प्रतिपादित किया है, वह ज्योतिष्कदेव के विमान रूप कदम्ब के पुष्प समान सब ओर विस्तृत किंजल्क से व्याप्त अधो भाग में संकुचित उपर में विस्तृत ऊंचा किया हुवा अर्ध कपित्थ के जैसे आकारवाला होता है। इस प्रकार के आकार युक्त होकर उस प्रकार के जगत् स्वभाव से ज्योतिष्क में चार करते हैं, यहां ताराग्रहण उपलक्षण है अतः यथोक्त संख्यावाले सूर्यादि भी मनुष्यलोक में तथा जगत् स्वभाव से चार करते हैं ऐसा समझें ॥१०॥

अब उनकी गति का उपसंहार करते हुवे कहते हैं-

रविससिगहणक्खत्ता एवइया आहिया मणुयलोए।
जेसिं णामागोत्तं ण पागया पण्णवेहिंति ॥११॥

एवइयं तारग्गं जंभणियं माणुसंमि लोयंमि।
चारं कलंबुया पुप्फसंठितं जोतिसं चरइ ॥१०॥

મનુષ્યલોકમાં આટલી સંખ્યાનું તારાઓનું પરિમાણ જે પહેલાં પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે જ્યોતિષ્ક દેવના વિમાનરૂપ કદંબના પુષ્પસમાન બધીજ તરફ વિસ્તારવાળું કિંજલ્કોથી વ્યાપ્ત નીચે સંકુચિત ઉપર વિસ્તાર યુક્ત ઉંચુ કરેલ અર્ધા કપિત્થ ફળના જેવા આકાર વાળુ હોય છે. આ પ્રકારના આકાર યુક્ત થઈને તેવા પ્રકારના જગત્ સ્વભાવથી જ્યોતિષ્કમાં ચાર કરે છે. અહીં તારાઓનું ગ્રહણ ઉપલક્ષણ છે. તેથી યથોક્ત સંખ્યાવાળા સૂર્યાદિ પણ મનુષ્ય લોકમાં તેવા પ્રકારના જગત્‌ના સ્વભાવથી ચાર કરે છે તેમ સમજવું. ॥૧૦॥

હવે તેમની ગતિનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે. ॥૧૦॥

रविससिगहणक्खत्ता, एवइया आहिया मणुयलोए।
जेसिं णामा गोत्तं ण पागया पण्णवेहिंति ॥११॥

रविशशि ग्रहनक्षत्राणीत्युपलक्षणमेतत् तारकाणि च एतावन्ति-एतावत् संख्यकानि आख्यातानि सर्वज्ञैस्तीर्थङ्करैर्मनुष्यलोके, येषां किमित्याह-येषां-चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारारूपाणां ज्योतिष्कानां यथोक्तसंख्यानाम सकलमनुष्यलोकभाविनां प्रत्येकं नामगोत्राणि, इहान्वर्थमुक्तं, यथा नाम-स्वस्वसिद्धान्तपरिभाषया विहितं नाम-नामगोत्रमित्युच्यते, तेनायमर्थः समायाति नामगोत्राणि-अन्वर्थ युक्तानि नामानि, अथवा नामानि च गोत्राणि च नामगोत्राणि इत्यर्थः। प्राकृताः-अनतिशयिनः पुरुषाः न कदाचनापि प्रज्ञापयिष्यन्ति, केवलं यदातदावास सर्वज्ञा एव जानन्तीत्यर्थः, इदमपि सूर्यादि संख्यानं प्राकृतपुरुषा प्रमेयं सर्वज्ञोपदिष्टमिति सम्यक् श्रद्धेयमिति ॥११॥ 'छावट्ठिं पिडगाइं चंदादिच्चाण मणुलोयंमि । दो चंदा दो सूरा य हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१२॥' षट् षष्टिपिटकानि (पिण्डानि) चन्द्रादित्यानां मनुष्यलोके। द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ च भवत एकैकस्मिन् पिण्डे ॥१२॥ इह द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ चैकं पिटकमुच्यते, इत्थं भूतानि चन्द्रादित्यानां पिटकानि-पिण्डानि षट् षष्टिर्भवन्ति

सूर्य, चंद्र, ग्रह एवं नक्षत्र एवं तारागण मनुष्यलोक में सर्वज्ञने इतने कहे हैं, यथोक्त संख्यावाले जिन चंद्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र, ताराओं का सकल मनुष्य लोक भावि नाम एवं गोत्र यथायोग्य स्वस्व सिद्धांत परिभाषा से युक्त कहा हुवा नाम गोत्र कहा जाता हैं। अतः ऐसा कहा जाता है-अन्वर्थ नाम अथवा नाम एवं गोत्र। प्राकृत माने अनतिशायि पुरुष वे कदापि प्रज्ञापन नहीं करते हैं। यह सूर्यादि संख्यात्मक कथन प्राकृत पुरुष द्वारा माने अप्रमेय सर्वज्ञ द्वारा उपदिष्ट होने से सम्यक् श्रद्धेय हैं ॥११॥

छावट्ठिं पिडगाइं चंदादिचाण मणुयलोयंमि ।
दो चंदा दो सूरा य हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१२॥

यहां दो चंद्र एवं दो सूर्य का एक पिटक कहा जाता है, इस प्रकार के चंद्र सूर्य का सकल मनुष्यलोक में छियासठ पिटक होते हैं, कारण की मनुष्य-

સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાગણુ મનુષ્ય લોકમાં એટલા પ્રમાણુના સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યા છે યથોક્ત સંખ્યાવાળા જે ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓના સકલ મનુષ્ય લોકભાવી નામો અને ગોત્ર યથાયોગ્ય સ્વસિદ્ધાંત પરિભાષાથી યુક્ત કહેલ નામ ગોત્ર કહેવાય છે તેથી તેમ કહેવામાં આવે છે. અન્વર્થનામ અથવા નામ અને ગોત્ર પ્રાકૃત એટલેકે અનતિશાયિ પુરૂષ તેઓ કોઈ વખત પ્રજ્ઞાપન કરતા નથી. આ સૂર્યાદિની સંખ્યાવાળું કથન પ્રાકૃત પુરૂષ દ્વારા એટલેકે અપ્રમેય સર્વજ્ઞ દ્વારા ઉપદેશાયેલ છે. તેથી સમ્યક્ શ્રધ્ધેય કહેલ છે. ॥૧૧॥

છાવટ્ઠિં પિડગાઇં, ચંદાદિચ્ચાણ મણુયલોયંમિ ।
દો ચંદા દો સૂરા ય હુંતિ એક્કેક્કા પિડએ ॥૧૨॥

અહીં બે ચંદ્ર અને બે સૂર્યોનું એક પિટક કહેવાય છે, આ પ્રમાણેના

चरति ॥१०॥ एतावत् संख्यार्क तारापरिमाणं यदनन्तरं प्रतिपादितं मनुष्यलोके तत् ज्योतिष्कं-ज्योतिष्कदेवविमानरूपं कदम्बपुष्पसंस्थितं-कदम्बपुष्पवत् सर्वतो विस्तीर्णकिञ्जल्कव्याप्तं, अधः संकुचितं उपरि विस्तीर्णं उत्तानीकृत अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितमित्यर्थः। एवमाकारविशिष्टं ज्योतिष्कं चारं चरति-चारं प्रतिपद्यते, तथा जगत् स्वाभाव्यात् । ताराग्रहणं चोपलक्षणं तेन सूर्यादयोऽपि यथोक्त संख्याकाः मनुष्यलोके तथा जगत्स्वाभाव्यात चारं प्रतिपद्यन्ते, इति ज्ञेयम् ॥१०॥

अथ सम्प्रति तद् गतेमेवोपसंहारमाह-'रविससि गहणक्खत्ता एवइया आहिया मणुयलोए। जेसिं णामा गोत्तं ण पागया पण्णवेहिंति ॥११॥' रविशशि ग्रहनक्षत्राणि इयन्ति आख्यातानि मनुष्यलोके। येषां नामगोत्राणि न प्राकृताः प्रज्ञापयिष्यन्ति ॥११॥ अर्थात्

एवइयं तारग्गं जं भणियं माणुसंमि लोगंमि ।
चारं कलंबुयापुप्फ संठितं जोतिसं चरइ ॥१०॥

मनुष्यलोक में इतनी संख्या वाला तारा परिमाण जो पूर्व में प्रतिपादित किया है, वह ज्योतिष्कदेव के विमान रूप कदम्ब के पुष्प समान सब ओर विस्तृत किंजल्क से व्याप्त अधो भाग में संकुचित उपर में विस्तृत ऊंचा किया हुवा अर्ध कपित्थ के जैसे आकारवाला होता है। इस प्रकार के आकार युक्त होकर उस प्रकार के जगत् स्वभाव से ज्योतिष्क में चार करते हैं, यहां ताराग्रहण उपलक्षण है अतः यथोक्त संख्यावाले सूर्यादि भी मनुष्यलोक में तथा जगत् स्वभाव से चार करते हैं ऐसा समझें ॥१०॥

अब उनकी गति का उपसंहार करते हुवे कहते हैं-

रविससिगहणक्खत्ता एवइया आहिया मणुयलोए ।
जेसिं णामागोत्तं ण पागया पण्णवेहिंति ॥११॥

एवइयं तारग्गं जं भणियं माणुसंमि लोयंमि ।
चारं कलंबुया पुप्फसंठितं जोतिसं चरइ ॥१०॥

મનુષ્યલોકમાં આટલી સંખ્યાનું તારાઓનું પરિમાણ જે પહેલાં પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે જ્યોતિષ્ક દેવના વિમાનરૂપ કદંબના પુષ્પસમાન બધીજ તરફ વિસ્તારવાળું કિંજલ્કોથી વ્યાપ્ત નીચે સંકુચિત ઉપર વિસ્તાર યુક્ત ઉંચુ કરેલ અર્ધા કપિત્થ ફળના જેવા આકાર વાળુ હોય છે. આ પ્રકારના આકાર યુક્ત થઈને તેવા પ્રકારના જગત્ સ્વભાવથી જ્યોતિષ્કમાં ચાર કરે છે. અહીં તારાઓનું ગ્રહણ ઉપલક્ષણ છે. તેથી યથોક્ત સંખ્યાવાળા સૂર્યાદિ પણ મનુષ્ય લોકમાં તેવા પ્રકારના જગતૂના સ્વભાવથી ચાર કરે છે તેમ સમજવું. ॥૧૦॥

હવે તેમની ગતિનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે. ॥૧૦॥

रविससिगहणक्खत्ता, एवइया आहिया मणुयलोए ।
जेसिं णामा गोत्तं ण पागया पण्णवेहिंति ॥११॥

रविशशि ग्रहनक्षत्राणीत्युपलक्षणमेतत् तारकाणि च एतावन्ति-एतावत् संख्यकानि आख्या-तानि सर्वज्ञैस्तीर्थङ्करैर्मनुष्यलोके, येषां किमित्याह-येषां-चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारारूपाणां ज्योतिष्कानां यथोक्तसंख्यानाम सकलमनुष्यलोकभाविनां प्रत्येकं नामगोत्राणि, इहान्वर्थमुक्तं, यथा नाम-स्वस्वसिद्धान्तपरिभाषया विहितं नाम-नामगोत्रमित्युच्यते, तेनायमर्थः समायाति नामगोत्राणि-अन्वर्थ युक्तानि नामानि, अथवा नामानि च गोत्राणि च नामगोत्राणि इत्यर्थः। प्राकृताः-अनतिशयिनः पुरुषाः न कदाचनापि प्रज्ञापयिष्यन्ति, केवलं यदातदावास सर्वज्ञा एव जानन्तीत्यर्थः, इदमपि सूर्यादि संख्यानं प्राकृतपुरुषा प्रमेयं सर्वज्ञोपदिष्टमिति सम्यक् श्रद्धेयमिति ॥११॥ 'छावट्ठिं पिडगाइं चंदादिच्चाण मणुलोयंमि। दो चंदा दो सूरा य हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१२॥' षट् षष्टिपिटकानि (पिण्डानि) चन्द्रादित्यानां मनुष्यलोके। द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ च भवत एकैकस्मिन् पिण्डे ॥१२॥ इह द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ चैकं पिटकमुच्यते, इत्थं भूतानि चन्द्रादित्यानां पिटकानि-पिण्डानि षट् षष्टिर्भवन्ति

सूर्य, चंद्र, ग्रह एवं नक्षत्र एवं तारागण मनुष्यलोक में सर्वज्ञने इतने कहे हैं, यथोक्त संख्यावाले जिन चंद्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र, ताराओं का सकल मनुष्य लोक भावि नाम एवं गोत्र यथायोग्य स्वस्व सिद्धांत परिभाषा से युक्त कहा हुवा नाम गोत्र कहा जाता हैं। अतः ऐसा कहा जाता है-अन्वर्थ नाम अथवा नाम एवं गोत्र। प्राकृत माने अनतिशायि पुरुष वे कदापि प्रज्ञापन नहीं करते हैं। यह सूर्यादि संख्यात्मक कथन प्राकृत पुरुष द्वारा माने अप्रमेय सर्वज्ञ द्वारा उपदिष्ट होने से सम्यक् श्रद्धेय हैं ॥११॥

छावट्ठिं पिडगाइं चंदादिच्चाण मणुयलोयंमि।
दो चंदा दो सूरा य हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१२॥

यहां दो चंद्र एवं दो सूर्य का एक पिटक कहा जाता है, इस प्रकार के चंद्र सूर्य का सकल मनुष्यलोक में छियासठ पिटक होते हैं, कारण की मनुष्य-

સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાગણુ મનુષ્ય લોકમાં એટલા પ્રમાણુના સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યા છે યથોક્ત સંખ્યાવાળા જે ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓના સકલ મનુષ્ય લોકભાવી નામો અને ગોત્ર યથાયોગ્ય સ્વસિદ્ધાંત પરિભાષાથી યુક્ત કહેલ નામ ગોત્ર કહેવાય છે તેથી તેમ કહેવામાં આવે છે. અન્વર્થનામ અથવા નામ અને ગોત્ર પ્રાકૃત એટલેકે અનતિશાયિ પુરૂષ તેઓ કોઈ વખત પ્રજ્ઞાપન કરતા નથી. આ સૂર્યાદિની સંખ્યાવાળું કથન પ્રાકૃત પુરૂષ દ્વારા એટલેકે અપ્રમેય સર્વજ્ઞ દ્વારા ઉપદેશાયેલ છે. તેથી સમ્યક્ શ્રધ્ધેય કહેલ છે. ॥૧૧॥

छावट्टिं पिडगाइं, चंदादिच्चाण मणुयलोयंमि।
दो चंदा दो सूरा य हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१२॥

અહીં બે ચંદ્ર અને બે સૂર્યોનું એક પિટક કહેવાય છે, આ પ્રમાણેના

सकले मनुष्यलोके। यतोहि मनुष्यलोके द्वात्रिंशदधिकं शतं चन्द्रास्तावन्त एव सूर्याश्चेति द्वाभ्यां द्वाभ्यां चन्द्रसूर्याभ्यामेकं पिटकं भवति तेन द्वात्रिंशदधिकं शतं द्वाभ्यां विभज्यते-१३२÷२=६६ इत्युपपद्यते चन्द्रसूर्यस्य यत् पिटकपरिमाणं। अथात्र किं प्रमाणं पिटकमिति जिज्ञासायां उत्तरार्द्धेन स्वयमेव कथयति-एकैकस्मिन्नपि पिटके द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ भवतः। अत्रैतदुक्तं भवति-द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ चेत्येतावत् प्रमाणं एकैकं चन्द्रादित्यानां पिटकमिति, एवं प्रमाणं च पिटकं जम्बुद्वीपे एकमेव, यतोहि जम्बुद्वीपे द्वयोरेव चन्द्रयोः द्वयोरेव च सूर्ययोः सद्भावात्। तथा द्वे पिटके लवणसमुद्रे भवतः, यतोहि तत्र चतुर्णां चन्द्राणां चतुर्णां सूर्याणां च सद्भावात्। एवं षट् पिटकानि धातकी खण्डे भवन्ति, यतोहि तत्र द्वादशचन्द्राः द्वादश च सूर्याश्चेति। तथा एकविंशतिः पिटकानि कालोदधौ सन्ति, यतोहि तत्र द्वाचत्वारिंशत् चन्द्रास्तावन्त एव सूर्याश्चेति। एवं षट् त्रिंशत् पिटकानि अभ्यन्तर-

लोक में एकसो बत्तीस चंद्र एवं एकसो बत्तीस सूर्य होते हैं दो दो चंद्र सूर्य का एक पिटक होता है, अतः एकसो बत्तीस का दो से भाग करे १३२÷२=६६ इस प्रकार चंद्र सूर्य का पिटक परिमाण छियासठ होता है। अब पिटक कितना प्रमाणवाला कहा है? इस प्रकार की जिज्ञासा निवृत्त्यर्थ उत्तरार्ध में स्वयंहि कहा है एकएक पिटक में दो चंद्र एवं दो सूर्य कहे हैं। यहां पर इस प्रकार कहा जाता है दो चंद्र एवं दो सूर्य इतना प्रमाण एकएक चन्द्र सूर्य का पिटक का होता है। इस प्रकार का पिटक जंबूद्वीप में एक ही है। कारण की जम्बूद्वीप में दो ही चंद्र एवं दो ही सूर्य का सद्भाव रहता है, तथा लवण समुद्र में दो पिटक होते हैं, कारण की वहां चार चंद्र एवं चार सूर्य का सद्-भाव रहता है। तथा धातकीखंड में छे पिटक होते हैं कारण की वहां पर बारह चंद्र एवं बारह सूर्य का सद्भाव होता है। तथा कालोदधि समुद्र में इक्कीस पिटक होते है कारण की वहां बायालीस चंद्र एवं बायालीस सूर्य होते हैं।

છાસઠ પિટકો ચંદ્ર સૂર્યના સંપૂર્ણ મનુષ્યલોકમાં હોય છે. કારણકે મનુષ્ય-લોકમાં એકસો બત્રીસ ચંદ્રો અને એકસો બત્રીસ સૂર્યો હોય છે. બબ્બે ચંદ્ર અને સૂર્યોનું એક પિટક થાય છે. તેથી એકસો બત્રીસનો બેથી ભાગ કરવો ૧૩૨÷૨=૬૬ તો આ પ્રમાણે છાસઠ સંખ્યાવાળું ચંદ્રસૂર્યના પિટકનું પરિમાણ થઈ જાય છે. હવે પિટકનું કેટલું પ્રમાણ હોય છે? આ રીતની જીજ્ઞાસા નિવૃત્તિ માટે ઉત્તરાર્ધમાં સ્વયમેવ કહ્યું છે. એક એક પિટકમાં બે ચંદ્રો અને બે સૂર્યો કહ્યા છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. બે ચંદ્ર અને બે સૂર્યો આટલું પ્રમાણ એક એક ચંદ્ર સૂર્યના પિટકનું થાય છે. આ રીતના પિટક જંબૂદ્વીપમાં એકજ છે. કારણકે જંબૂદ્વીપમાં બેજ ચંદ્ર અને બેજ સૂર્યનો સદ્ભાવ રહે છે તથા લવણ સમુદ્રમાં બે પિટકો હોય છે, કારણકે-ત્યાં ચાર ચંદ્રો અને ચાર સૂર્યોનો સદ્ભાવ રહે છે. તથા ધાતકીખંડમાં છ પિટકો હોય છે. કારણકે ત્યાં આગળ કાલોદધિ સમુદ્રમાં એકવીસ પિટકો હોય છે. કારણકે ત્યાં બેંતાલીસ

पुष्करार्द्धे सन्ति, यतोहि तत्र द्वासप्ततिश्चन्द्राः द्वासप्ततिश्च सूर्या इति। इत्येवं सर्वासां संख्यानामेकत्रयोगेन भवन्ति पिटकानि षट् षष्टि संख्यकानि चन्द्रादित्यानामिति ॥१२॥ अथ नक्षत्रपिटकानि प्रतिपादयन्नाह–'छावट्ठि पिडगाइं णक्खत्ताणं तु मणुयलोयंमि। छप्पण्णं णक्खत्ता हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१३॥' षट् षष्टिः पिटकानि नक्षत्राणां तु मनुष्यलोके। षट् पञ्चाशत् नक्षत्राणि भवन्ति एकैकस्मिन् पिटके ॥१३॥ सर्वस्मिन्नपि मनुष्यलोके सर्वसंख्यया नक्षत्राणां पिटकानि भवन्ति षट् षष्टिः, नक्षत्रपिटकपरिमाणं च शशिद्वयसम्बन्धि नक्षत्रसंख्यापरिमाणं, तथाचाह–एकैकस्मिन् पिटके नक्षत्राणि भवन्ति षट् पञ्चाशत संख्यकानि, अत्रैतदुक्तं भवति–षट् पञ्चाशन्नक्षत्रसंख्याकमेकैकं नक्षत्रपिटकं, अत्रापि षट् षष्टिसंख्या भावना यथा–एकं-एकं नक्षत्रपिटकं जम्बुद्वीपे द्वे। लवणसमुद्रे षट्। धातकीखण्डे एकविंशतिः। कालोदधौ षट् त्रिंशत् अभ्यन्तर पुष्करार्द्धे चैककमिति सर्व संख्यया

तथा अभ्यंतर पुष्करार्ध में छत्तीस पिटक होते हैं, कारण की वहां पर बहत्तर चंद्र एवं बहत्तर सूर्य होते हैं। इस प्रकार सब संख्या को मिलाने से चंद्र सूर्य का छियासठ पिटक हो जाते हैं ॥१२॥

अब नक्षत्रों के पिटक का प्रतिपादन करते हुवे कहते हैं–

छवट्ठिं पिडगाइं णक्खत्ताणं तु मणुयलोयंमि।
छप्पण्णं णक्खत्ता हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१३॥

संपूर्ण मनुष्य लोक में सर्व संख्या से नक्षत्रों का पिटक छियासठ होते हैं। नक्षत्र के पिटक का परिमाण दो चंद्र का नक्षत्र संख्या का परिमाण तुल्य होता है। एक एक पिटक में छप्पन नक्षत्र होते हैं, यहां पर इस प्रकार कहा जाता है–छप्पन नक्षत्र समूह का एक नक्षत्र पिटक होता है। यहां पर भी छियासठ संख्या की भावना इस प्रकार से है–एक एक नक्षत्र पिटक जंबूद्वीप

ચંદ્રો અને બેંતાલીસ સૂર્યો હોય છે. તથા અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં છત્રીસ પિટકો હોય છે. કારણકે ત્યાં બોંતેર ચંદ્રો અને બોંતેર સૂર્યો હોય છે. આ રીતે બધી સંખ્યાને મેળવવાથી ચંદ્ર સૂર્યના છાસઠ પિટકો થઈ જાય છે. ॥૧૨॥

હવે નક્ષત્રોના પિટકોનું પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે–

छावट्ठिं पिडगाइं णक्खत्ताणं तु मणुयलोयंमि।
छप्पणं णक्खत्ता हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१३॥

સંપૂર્ણ મનુષ્યલોકમાં કુલ સંખ્યાથી નક્ષત્રોના પિટકો છાસઠ હોય છે. નક્ષત્રોના પિટકોનું પરિમાણ બે ચંદ્રની નક્ષત્ર સંખ્યાના પ્રમાણ બરાબર હોય છે. એક એક પિટકમાં છપ્પન નક્ષત્રો હોય છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. છપ્પન નક્ષત્ર સમૂહનું એક નક્ષત્ર પિટક હોય છે, અહીં છાસઠ સંખ્યાની ભાવના આ પ્રમાણે થાય છે. એક

षट् षष्टिः पिटकानि नक्षत्राणां भवन्ति मनुष्यलोके ॥ इति ॥१३॥ 'छावट्ठिंपिडगाइं महागहा.णं तु मणुयलोयंमि । छावत्तरं गहसयं होइ एक्केक्कए पिडए ॥१४॥' षट् षष्टिः पिटकानि महाग्रहाणं तु मनुष्यलोके । षट् सप्तति ग्रहशतं भवति एकैकस्मिन् पिटके ॥१४॥ सर्वस्मिन् मनुष्यलोके महाग्रहाणामपि सर्वसंख्यया षट् षष्टिः पिटकानि भवन्ति, ग्रहपिटक प्रमाणं च शशिद्वय सम्बन्धि ग्रहसंख्या परिमाणं ज्ञेयं, तथा चाह–गाथोत्तरार्द्धेन–एकैकस्मिन् ग्रहपिटके षट् सप्तत्यधिकं ग्रहशतं भवति–सप्तत्यधिकग्रहशतपरिमाणमेकैकं ग्रहपिटक मित्यर्थः । षट् षष्टिसंख्या भावना चात्र पूर्व प्रतिपादित वदेव करणीयेति ॥१४॥ 'चत्तारि य पंतीओ चंदाइच्चाण मणुयलोयम्मि । छावट्ठिं छावट्ठिं च होइ एक्किकिया पंती ॥१५॥' चतस्रश्च पंक्तयश्चन्द्रादित्यानां मनुष्यलोके । षट् षष्टि षट्पष्टिश्च भवति एकैका पंक्तिः ॥१५॥ इह मनुष्यलोके चन्द्रादित्यानां चतस्रः पङ्क्तयो भवन्ति, तद्यथा–द्वे पंक्तिचन्द्राणं द्वे च पंक्तिसूर्याणा-

---

में दो होता है । लवणसमुद्र में छ, धातकीखंड में इकीस, कालोदधी में छत्तीस, अभ्यन्तर पुष्करार्ध में एक इस प्रकार सर्वसंख्या जोडने से मनुष्य लोक में नक्षत्रों के छियासठ पिटक हो जाते हैं ॥१३॥

छावट्ठिं पिडगाइं महागहाणं तु मणुयलोयंमि ।
छावत्तरं गहसयं होइ एक्केक्कए पिडए ॥१४॥

संपूर्ण मनुष्य लोक में महाग्रहों का भी सर्व संख्या से छियासठ पिटक होते हैं । ग्रह का पिटक परिमाण दो चंद्र की ग्रह संख्या के परिमाण जितना होता है, वही गाथा के उत्तरार्ध में कहा है कि एक एक ग्रह पिटक में एकसो छिहत्तर ग्रह होते हैं । छियासठ संख्या की भावना यहां पर पूर्व कथनानुसार कर लेवें ॥१४॥

चत्तारि य पंतीओ चंदाइच्चाण मणुयलोयम्मि ।
छावट्ठिं छावट्ठिं च होइ एक्किकिया पंती ॥१५॥

એક નક્ષત્ર પિટક જંબૂદ્વીપમાં, લવણ સમુદ્રમાં બે હોય છે. છ, ધાતકી ખંડમાં, એકવીસ, કાલોદધિમાં, છત્રીસ, આભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધમાં આ પ્રમાણે બધી સંખ્યા મેળવવાથી મનુષ્યલોકમાં નક્ષત્રોના છાસઠ પિટકો થઈ જાય છે. ॥૧૩॥

छावट्ठिं पिडगाइं महागहाणं तु मणुयलोयंमि ।
छावत्तरं गहसयं होइ एक्केकए पिडए ॥१४॥

સંપૂર્ણ મનુષ્યલોકમાં છાસઠ પિટકો મહાગ્રહોના હોય છે. ગ્રહના પિટકનું પરિમાણ બે ચંદ્રની ગ્રહસંખ્યાના પરિમાણ જેટલું હોય છે. એજ ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું છે કે–એક ગ્રહ પિટકમાં એકસો છોંતેર ગ્રહો હોય છે. છાસઠ સંખ્યાની ભાવના અહીં પૂર્વકથનાનુસાર કરી લેવી. ॥૧૪॥

चत्तारिय पंतीओ चंदाइच्चाणमणुयलोयम्मि ।
छावट्ठिं छावट्ठिं च होई, एक्किकिया पंती ॥१५॥

मिति चतस्रः पंक्तयो भवन्ति, एकैका च पंक्तिर्भवति षट्षष्टिः–षट्षष्टिसूर्यादि संख्या। एतद् भावना चैवं यथा–एकः किल सूर्यो जम्बुद्वीपे मेरोर्दक्षिणभागे चारं चरन् वर्त्तते, एकश्चोत्तर-भागे चारं चरन् भवति। एकश्चन्द्रमा मेरोः पूर्वभागे, एकोऽपरभागे च चारं चरन् वर्त्तते, तत्र योहि किल मेरोर्दक्षिणभागे सूर्यश्चारं चरन् वर्त्तते तत् समश्रेणि व्यवस्थितौ द्वौ सूर्यौ दक्षिणभागे भवतः। षट् धातकीखण्डे। एकविंशतिः कालोदधौ षट् त्रिंशत् अभ्यन्तरपुष्क-रार्द्धे इत्यस्यां सूर्यपंक्तौ षट्षष्टिः सूर्याः भवन्ति, योऽपि च मेरोरुत्तरभागे सूर्यो व्यवस्थित-श्चारं चरति–चारं चरन् वर्त्तते अस्यापि समश्रेण्या व्यवस्थितौ द्वौ सूर्यावुत्तरभागे लवण-समुद्रे भवतः। धातकीखण्डे षट्, कालोदधौ एकविंशतिः, अभ्यन्तर पुष्करार्द्धे च षट् त्रिंश-दिति, इत्यस्यामपि पङ्क्तौ सर्वसंख्यया षट् षष्टिः भवन्ति। तथा च योहि मेरोः किलपूर्व-भागे चारं चरन् वर्त्तते–चन्द्रमास्तत समश्रेणि व्यवस्थितौ द्वौ चन्द्रौ पूर्वभागे एव भवतो लवणसमुद्रे। धातकीखण्डे षट्। कालोदधौ एकविंशतिः। अभ्यन्तरपुष्करार्द्धे षट्त्रिंशत्। इत्यस्यां चन्द्रपंक्तौ सर्वसंख्यया षट् षष्टिश्चन्द्रमसो भवन्ति। एवं योहि खलु चन्द्रो मेरोर-

---

मनुष्य लोक में चंद्र सूर्य की चार पंक्ति होती है। जो इस प्रकार है–दो पंक्ति चंद्र की तथा दो पंक्ति सूर्य की होती है। इस प्रकार चार पंक्ति कही है। एक एक पंक्ति में छियासठ छियासठ चंद्र सूर्य होते हैं, इसकी भावना इस प्रकार है–एक सूर्य जंबूद्वीप में मेरू के दक्षिण भाग में चार करता है, तथा एक उत्तर भाग में चार करता है। एक चंद्र मेरू के पूर्व भाग में संचरण करता है, तथा एक पश्चिम में संचरण करता है–उसमें जो सूर्य मेरू के दक्षिणभाग में संचरण करता है, उसकी समश्रेणी में व्यवस्थित दो सूर्य दक्षिण भाग में होते हैं। छ धातकी खंड में, इक्कीस कालोदधि में छत्तीस अभ्यन्तर पुष्करार्ध में इस प्रकार सब को जोडने से छियासठ हो जाते हैं। तथा जो चंद्र मेरू के पूर्व भाग में चार करता है, उसकी समश्रेणी में दो चन्द्र पूर्व भाग में ही लवणसमुद्र में होता है, धातकी खंड में छ, तथा कालोदधि में इक्कीस एवं

મનુષ્યલોકમાં ચંદ્ર સૂર્યની ચાર પંક્તિયો થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે. બે પંક્તિ ચંદ્રની તથા બે પંક્તિ સૂર્યની હોય છે. આ રીતે ચાર પંક્તિ કહેલ છે. એક એક પંક્તિમાં છાસઠ છાસઠ ચંદ્ર સૂર્ય હોય છે. આની ભાવના આ પ્રમાણે છે. એક સૂર્ય જંબૂદ્વીપમાં મેરૂની દક્ષિણ ભાગમાં ચાર કરે છે. તથા એક ઉત્તર ભાગમાં ચાર કરે છે. એક ચંદ્ર મેરૂના પૂર્વભાગમાં સંચરણ કરે છે, તથા એક પશ્ચિમમાં સંચરણ કરે છે. તેમાં જે સૂર્ય મેરૂના દક્ષિણભાગમાં સંચરણ કરે છે, તેની સમશ્રેણીમાં વ્યવસ્થિત બે સૂર્યો દક્ષિણ ભાગમાં હોય છે, છ ધાતકીખંડમાં, એકવીસ કાલોદધિમાં, છત્રીસ અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં એ રીતે બધાને મેળવવાથી છાસઠ થઈ જાય છે. તથા જે ચંદ્ર મેરૂના પૂર્વભાગમાં ચાર કરે છે. તેની સમશ્રેણીમાં બે ચંદ્રોપૂર્વ ભાગમાંજ લવણ સમુદ્રમાં હોય છે, ધાતકીખંડમાં છ, તથા કાલોદધીમાં એકવીસ અને

परभागे भवति तन्मूलायमपि पङ्क्तौ पट् षष्टिश्चन्द्रमसो वेदितव्याः इति भावनाज्ञेया ॥१५॥
'छप्पण्णं पंतिओ णक्खत्ताणं तु मणुयलोयंमि। छावट्ठि छावट्ठि हवंति एक्केक्किया पंती॥ ॥१६॥ षट् पञ्चाशत् पंक्तयो नक्षत्राणां तु मनुष्यलोके। षट् षष्टि षट् षष्टि भवन्ति एकैकस्यां पंक्तौ ॥१६॥ इह मनुष्यलोके सर्वसंख्यया षट् पञ्चाशत् पंक्तयो भवन्ति नक्षत्राणाम्। एकैका च पंक्तिर्भवति षट् षष्टिः षट् षष्टिर्नक्षत्रप्रमाणा इत्यर्थः। तथाहि—अस्मिन्किल जम्बूद्वीपे दक्षिणतोऽर्धभागे एकस्य चन्द्रमसः परिवारभूतानि अभिजिदादीन्यष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि क्रमेण व्यवस्थितानि चारं चरन्ति, उत्तरतोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य चन्द्रमसः परिवारभूतानि अभिदादीन्यष्टाविंशति नक्षत्राणि क्रमेण व्यवस्थितानि चारं चरन्ति, तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे यदभिजिन्नक्षत्रं तत् समश्रेणि व्यवस्थिते द्वे अभिजिन्नक्षत्रे लवणसमुद्रे भवतः। धातकी खण्डे च षट् कालोदधौ एकविंशतिः अभ्यन्तरपुष्करार्द्धे षट् त्रिंशत्,

अभ्यंतर पुष्करार्ध में छत्तीस, इस प्रकार चंद्र पंक्ति में सर्व संख्या का जोड छियासठ चंद्र हो जाते हैं। तथा जो चंद्र मेरू के पश्चिम भाग में है उसके साथ छियासठ चंद्र पंक्ति समझना चाहिये ॥१५॥

छप्पण्णं पंतिओ णक्खत्ताणं तु मणुयलोयंमि।
छावट्ठिं छावट्ठिं हवंति एक्केक्किया पंती ॥१६॥

इस मनुष्य लोक में कुल मिलकर छप्पन नक्षत्रों की पंक्तियां कहीं हैं। एक एक पंक्ति में छियासठ छियासठ नक्षत्र होते हैं। जैसे की इस जम्बूद्वीप के दक्षिणार्ध भाग में एक चंद्र का परिवाररूप अभिजिदादि अठाईस नक्षत्र क्रम से व्यवस्थित होकर संचरण करते हैं, उत्तरार्धभाग में दूसरे चंद्र का परिवारभूत अभिजिदादि अठाईस नक्षत्र क्रम से व्यवस्थित होकर संचरण करते हैं, उसमें दक्षिण के अर्धभाग में जो अभिजित् नक्षत्र है, उसकी समश्रेणी में व्यवस्थित दो अभिजित् नक्षत्र लवणसमुद्र में होता है। धातकीखंड में छ, कालोदधि

અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં છત્રીસ આ રીતે ચંદ્ર પંક્તિમાં બધી સંખ્યાનો સરવાળો છાસઠ ચંદ્ર થઈ જાય છે. તથા-જે ચંદ્ર મેરૂની પશ્ચિમ ભાગમાં છે, તેની સાથે છાસઠ ચંદ્ર પંક્તિ સમજી લેવી. ॥૧૫॥

छप्पण्णं पंतिओ णक्खत्ताणं तु मणुयलोयंमि ।
छावट्ठिं छावट्ठिं हवंति एक्केक्किया पंती ॥१६॥

આ મનુષ્યલોકમાં બધામળીને છપ્પન નક્ષત્રોની પંક્તિયો હોય છે, એકએક પંક્તિમાં છાસઠ છાસઠ નક્ષત્રો હોય છે. જેમકે-આ જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધ ભાગમાં એક ચંદ્રના પરિવારરૂપ અભિજીદાદિ અઠયાવીસ નક્ષત્રો ક્રમથી વ્યવસ્થિત થઈને સંચરણ કરે છે. તેમાં દક્ષિણના અર્ધભાગમાં જે અભિજીત નક્ષત્ર છે, તેની સમશ્રેણીમાં વ્યવસ્થિત બે અભિજીત નક્ષત્ર લવણસમુદ્રમાં હોય છે. ધાતકીખંડમાં છ, કાલોદધિમાં એકવીસ અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં

इत्येवं सर्वसंख्यया षट् षष्टिरभिजिन्नक्षत्राणि पंक्त्या व्यवस्थितानि भवन्ति, एवं श्रवणादीन्यपि दक्षिणतोऽर्द्धभागे पंक्त्या व्यस्थितानि षट् षष्टि संख्यकानि स्वयमेव भावनीयानि। उत्तरतोऽप्यर्द्धभागे यदभिजिन्नक्षत्रं भवति तत् समश्रेण्यां व्यवस्थिते उत्तरभागे द्वे अभिन्नक्षत्रे लवणसमुद्रे भवतः, धातकीखण्डे षट्, कालोदधौ एकविंशतिः अभ्यन्तर पुष्करार्द्धे षट् त्रिंशत्। एवमेव श्रवणादि पंक्तयोऽपि प्रत्येकं षट् षष्टि संख्यका भावनीया वेदितव्याश्च भवन्ति सर्वसंख्यया षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां पंक्तयो भवन्ति। एकैका च पंक्तिः षट् षष्टि संख्येति ॥१६॥ 'छावत्तरं गहाणं पंति सयं हवइ मणुयलोयंमि। छावट्ठिं छावट्ठिं हवइ य एक्केक्किया पंती ॥१७॥ षट् सप्ततिर्ग्रहाणां पंक्तिशतं भवति मनुष्यलोके। षट् षष्टिः षट् षष्टि भवति च एकैका पंक्तिः ॥१७॥ ग्रहाणां-अङ्गारक

में इक्कीस, अभ्यन्तर पुष्करार्ध में छत्तीस, इस प्रकार सब संख्या को मिलाने से छियासठ अभिजित् नक्षत्र पंक्ति में व्यवस्थित होते हैं। इसी प्रकार दक्षिणार्ध भाग में श्रवणादि नक्षत्र पंक्ति में व्यवस्थित रूप से छियासठ संख्या स्वयं भावित कर लेवें, उत्तरार्ध भाग में अभिजित् नक्षत्र होता है, उसकी समश्रेणी में व्यवस्थित उत्तरभाग में ही दो अभिजित् नक्षत्र लवणसमुद्र में होते हैं, तथा धातकी खंड में छह एवं कालोदधि में इक्कीस तथा अभ्यन्तर पुष्करार्ध में छत्तीस होते हैं। इसी प्रकार श्रवणादि नक्षत्र की पंक्तियां भी प्रत्येक की छियासठ संख्यात्मक होती है। सबको मिलाने से छप्पन नक्षत्रों की पंक्ति होती है। एक एक पंक्ति में छियासठ छियासठ संख्या होती है ॥१६॥

छावत्तरं गहाणं पंतिसयं हवइ मणुयलोयंमि।
छावट्ठिं छावट्ठिं हवइ य एक्केक्किया पंती ॥१७॥

मनुष्यलोक में अंगारकादि ग्रहों का सर्व संख्या से छ सो सित्तेर पंक्ति

છત્રીસ આ પ્રમાણે બધી સંખ્યા મેળવવાથી છાસઠ અભિજીત્ નક્ષત્ર પંક્તિમાં વ્યવસ્થિત થાય છે. એજ પ્રમાણે દક્ષિણ ભાગમાં શ્રવણાદિ નક્ષત્ર પંક્તિમાં વ્યવસ્થિત રૂપથી છાસઠ સ્વયં ભાવિત કરી લેવા. ઉત્તરાર્ધભાગમાં અભિજીત્ નક્ષત્ર હોય છે. તેની સમશ્રેણીમાં વ્યવસ્થિત ઉત્તર ભાગમાંજ બે અભિજીત્ નક્ષત્રો લવણ સમુદ્રમાં હોય છે. તથા ધાતકીખંડમાં છ, અને કાલોદધિ સમુદ્રમાં એકવીસ અને અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં છત્રીસ હોય છે. એજ પ્રમાણે શ્રવણાદિ નક્ષત્રોની પંક્તિયો પણ દરેકની છાસઠ સંખ્યાવાળી થાય છે, બધી સંખ્યાને મેળવવાથી નક્ષત્રોની છપ્પન પંક્તિયો થાય છે. એક એક પંક્તિમાં છાસઠ છાસઠ સંખ્યા હોય છે. ॥૧૬॥

છાવત્તરં ગહાણં પંતિસયં હવઇ મણુયલોયંમિ।
છાવટ્ઠિં છાવટ્ઠિં હવઇય એક્કેક્કિયા પંતી ॥૧૭॥

મનુષ્યલોકમાં અંગારકાદિ ગ્રહોની કુલ સંખ્યાથી છસોસિત્તેર પંક્તિયો હોય છે.

प्रभृतीनां सर्वसंख्यया मनुष्यलोके पट् सप्तत्यधिकं पंक्तिशतं भवति, एकैका च पंक्ति भवति पट् षष्टिः—षट् षष्टिग्रह संख्या तुल्या ॥ अत्रापीत्थं भावना वेदितव्या—इह जम्बुद्वीपे खलु दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य चन्द्रमसः परिवारभूता अङ्गारकप्रभृतयोऽष्टाशीति ग्रहाः सन्ति, उत्तरतोऽर्द्धभागेऽपि द्वितीयस्य चन्द्रमसः परिवारभूताः अंगारक प्रभृतयएव अष्टाशीतिर्ग्रहाः । तत्र च दक्षितोऽर्द्धभागे योहि अङ्गारकनामग्रहस्तत् समश्रेणि व्यवस्थितौ द्वौ अङ्गारकौ, पुनर्दक्षिणभागे एव द्वावङ्गारकौ लवणसमुद्रे भवतः, धातकीखण्डे च पट्, कालोदधावेकविंशतिः, अभ्यन्तर पुष्करार्द्धे च पट् त्रिंशत् इत्येवं पट् षष्टि र्भवन्ति, एवं शेषा अपि सप्ताशीति ग्रहाः पंक्त्या व्यवस्थिताः प्रत्येकं पट् षष्टिर्वेदितव्याः, एवमुत्तरतोऽप्यर्द्धभागे अङ्गारक प्रभृतीनां अष्टाशीतेर्ग्रहाणां पंक्तयः प्रत्येकं पट् षष्टिसंख्यकाः भावनीयाः इत्येवं भवति किल सर्वसंख्यया ग्रहाणां पट् सप्तं पंक्तिशतं एकैका च पंक्तिः पट् षष्टि संख्याका-

---

होती है । एक एक पंक्ति में छियासठ छियासठ ग्रह होते हैं । यहां पर इस प्रकार की भावना करनी चाहिये–इस जंबूद्वीप में दक्षिणार्ध भाग में एक चंद्र का परिवार भूत अंगारकादि अठासी ग्रह होते हैं । उत्तरार्ध भाग में भी दूसरे चंद्र के परिवारभूत अंगारकादि अठासी ग्रह होते हैं । उसमें दक्षिणार्ध भाग में जो अंगारक नाम का ग्रह है उसकी समश्रेणी से व्यवस्थित दो अंगारक होते हैं । पुनः दक्षिणभाग में भी दो अंगारक लवणसमुद्र में होते हैं, धातकी खंड में छ, कालोदधि में इक्कीस, तथा अभ्यन्तर पुष्करार्ध में छत्तीस इस प्रकार छियासठ हो जाते हैं, इसी प्रकार शेष सत्तासी ग्रहें भी पंक्ति में व्यवस्थित होते हैं, प्रत्येक पंक्ति में छियासठ छियासठ ग्रह होते हैं ऐसा समझ लेवें । इसी प्रकार उत्तरार्ध भाग में भी अंगारक आदि अठासी ग्रहों की पंक्तियां समझनी चाहिये एवं प्रत्येक में छियासठ संख्यात्मक भावित कर लेवें ।

એક એક પંક્તિમાં છાસઠ છાસઠ ગ્રહો હોય છે. અહીં આ પ્રમાણેની ભાવના કરવી. આ જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધ ભાગમાં એક ચંદ્રના પરિવારભૂત અંગારકાદિ અઠયાશીગ્રહો હોય છે. ઉત્તરાર્ધભાગમાં પણ બીજા ચંદ્રના પરિવારભૂત અંગારક વિગેરે અઠયાશીગ્રહો હોય છે. તેમાં દક્ષિણાર્ધભાગમાં જે અંગારક નામનો ગ્રહ છે, તેની સમશ્રેણીમાં વ્યવસ્થિત બે અંગારકો હોય છે. અને દક્ષિણભાગમાં જ બે અંગારક લવણ સમુદ્રમાં હોય છે. ધાતકી ખંડમાં છ, કાલોદધિમાં એકવીસ અને અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં છત્રીસ આ રીતે છાસઠ થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે બાકીના સત્યાસી ગ્રહો પણ પંક્તિમાં વ્યવસ્થિત હોય છે. દરેક પંક્તિમાં છાસઠ છાસઠ ગ્રહો હોય છે. તેમ સમજવું. એજ પ્રમાણે ઉત્તરાર્ધભાગમાં પણ અંગારક વિગેરે અઠયાશીગ્રહોની પંક્તિયો જાણવી અને દરેક પંક્તિમાં છાસઠથી ભાવિત કરી લેવી આ પ્રમાણે ગ્રહોની બધી મળીને છસોસિત્તેર પંક્તિયો હોય છે. અને

चेति ॥१७॥ 'ते मेरुयणुचरंता पदाहिणावत्तमंडला सव्वे । अणवट्टिय जोगेहिं चंदा सूरा गहगणा य ॥१८॥' ते मेरुमनुचरंतः प्रदक्षिणाः आवर्त्तमण्डला सर्वेः । अनवस्थित योगैश्चन्द्राः सूर्याः ग्रहगणाश्च ॥१८॥ ते-मनुष्यलोकवर्त्तिनः सर्वेचन्द्रा सर्वे सूर्याः सर्व ग्रहगणाश्च अनवस्थितैः-क्रमविहीनैः-यथायोगमन्यैरन्यैर्नक्षत्रैः सह योगैरुपलक्षिताः (प्रयाहिणा वत्तमंडला) प्रकर्षेण सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च परिभ्रमतां चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाणां दक्षिण एव मेरुर्भवति यस्मिन्नावर्त्तने-मण्डलपरिभ्रमणरूपे स प्रदक्षिणः, प्रदक्षिणः आवर्त्तो येषां मण्डलानां तानि तथा प्रदक्षिणावर्त्तानि मण्डलानि येषां ते तथा, मेरुमनुलक्षीकृत्य चरन्ति, एतेनैतदुक्तं भवति-सूर्य-चन्द्र-ग्रह-नक्षत्र तारारूपादयः सर्वेऽपि मनुष्यलोकवर्त्तिनः प्रकाशपुञ्जाः प्रदक्षिणावर्त्त मण्डलगत्या परिभ्रमन्तीति । इह चन्द्रादित्य ग्रहादीनां मण्डलानि

इस प्रकार ग्रहों की सब मिलकर छसो सित्तेर पंक्तियां होती हैं । एक एक पंक्ति छियासठ छियासठ संख्या वाली होती हैं ॥१७॥

ते मेरूयणुचरंता, पदाहिणावत्तमंडला सव्वे ।
अणवट्टियजोगेहिं चंदा सूरा गहगणा य ॥१८॥

मनुष्यलोकवर्ति वे सभी चंद्र एवं सभी सूर्य तथा सभी ग्रहगण अनवस्थित अर्थात् क्रमरहित-यथायोग से अन्य नक्षत्र के साथ योग करते हुवे रहते हैं। (पयाहिणावत्त मंडला) प्रकर्ष से सभी दिशा एवं विदिशा में परिभ्रमण करते हुवे चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारा रूपों की दक्षिण दिशामें ही मेरुपर्वत होता है। जिस मंडल परिभ्रमण में जिस मंडल का प्रदक्षिण आवर्त हो वे प्रदक्षिणावर्तमंडल कहे जाते हैं। ये मेरु को लक्ष करके परिभ्रमण करते हैं अतः इस प्रकार कहा जाता है कि-सूर्य-चंद्र, ग्रह, नक्षत्र, तारारूप आदि सभी मनुष्यलोकवर्ति प्रकाशपुंज प्रदक्षिणावर्तमंडलगति से परिभ्रमण करते हैं। यहां पर चंद्र-सूर्य एवं ग्रहादि के मंडल अनवस्थित होते हैं। यथा योग

એક એક પંક્તિમાં છાસઠ સંખ્યા હોય છે. ॥૧૭॥

ते मेरु अणुचरंता, पदाहिणावत्त मंडला सव्वे ।
अणवट्टिया जोगेहिं, चंदा सूरा गहगणा य ॥१८॥

મનુષ્યલોકવર્તિ એ બધાજ ચંદ્રો અને બધા સૂર્યો અને બધા ગ્રહગણ અનવસ્થિત એટલેકે ક્રમરહિત યથાયોગથી બીજા નક્ષત્રોની સાથે યોગ કરીને રહે છે. (पयाहिणावत्त मंडला) પ્રકર્ષથી બધી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં પરિભ્રમણ કરતાં ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાઓની દક્ષિણદિશામાંજ મેરૂ પર્વત હોય છે. જે મંડળ પરિભ્રમણમાં જે મંડળનું દક્ષિણ આવર્ત હોય એ પ્રદક્ષિણાવર્તમંડળ કહેવાય છે. એ મેરૂને લક્ષ્ય કરીને પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી આમ કહેવાય છેકે-સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ-નક્ષત્રો અને તારા રૂપો વિગેરે બધા મનુષ્યલોકવર્તિ પ્રકાશપુંજ પ્રદક્ષિણાવર્ત મંડળગતિથી પરિભ્રમણ કરે છે, અહીં ચંદ્ર-સૂર્ય-અને ગ્રહાદિના મંડળો અનવસ્થિત હોય છે. યથાયોગ બીજા

अनवस्थितानि भवन्ति-यथा योगमन्यस्मिन्-अन्यस्मिन् मण्डले तेषां तेषां सञ्चारित्वात्, नक्षत्र ताराणां तु मण्डलान्यनवस्थितान्येव ॥१८॥ तथाचाह-'णक्खत्त ताराणं अवट्ठिया मंडला मुणेयव्वा । तेऽविय पयाहिणावत्तमेवमेरूं अणुचरंति ॥१९॥' नक्षत्रतारकानां अनवस्थितानि मण्डलानि ज्ञातव्यानि । तान्यपि च प्रदक्षिणावर्त्तमेव मेरूमनुचरन्ति ॥१९॥ नक्षत्राणां तारकानां च मण्डलानि अनवस्थितानि ज्ञातव्यानि, अत्रैतदुक्तं भवति-अकालं प्रतिनियतमेकैकं नक्षत्राणां तारकानां च प्रत्येकं मण्डलमिति । नचेत् तदेत्थमवस्थितमण्डलत्वोक्तावेवमाशङ्कनीयं, यथा एतेषां गतिरेव न सम्भवति, यथोत्तरार्द्धेन स्वयमेव प्रतिपादयति-'तेऽविय' तान्यपि-नक्षत्राणि तारकाणि च, । अत्र सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । प्रदक्षिणावर्त्तमेव, इदं क्रियाविशेषणं मेरुमनुलक्षीकृत्य चरन्ति, एतच्च मेरुं लक्षीकृत्य प्रदक्षिणावर्त्तं तेषां चरणं प्रत्यक्षत एवोपलक्ष्यते इति संवादि ॥१९॥ 'रयणिकरदिण-

अन्य अन्य मंडल में उस उस मंडल में संचरण करने से । नक्षत्र एवं ताराओं का मंडल अवस्थित होते हैं ॥१८॥

'णक्खत्त तारगाणं अवट्ठिया मंडलामुणेयव्वा ।
तेऽविय पयाहिणावत्तमेव मेरुं अणुचरंति ॥१९॥

नक्षत्र एवं ताराओं का मंडल अनवस्थित होते हैं । यहां पर इस प्रकार कहा जाता है-अकाल प्रतिनियत एक एक नक्षत्र एवं ताराओं का प्रत्येक का मंडल होता हैं । इससे इस प्रकार का अवस्थित मंडलपने से नहीं कहे हैं इस प्रकार की शंका नहीं करनी चाहिये । कारण की इनकी गती ही संभवित नहीं होती है अतः उत्तरार्ध में स्वयंहि प्रतिपादित करते हैं-वे नक्षत्र ताराएं (यहां पर सूत्रमें प्राकृत होने से पुंलिंग से निर्देश किया है) प्रदक्षिणावर्त ही होते हैं, यह क्रिया विशेषण है । मेरु को लक्ष करके विचरण करते हैं यह मेरु को लक्ष करके प्रदक्षिणावर्त उनका संचरण प्रत्यक्ष से ही दृष्टिगोचर होता है ॥१९॥

બીજા મંડળમાં તેતે મંડળમાં સંચરણ કરવાથી નક્ષત્રો અને તારાઓના મંડળો અવસ્થિત હોય છે. ॥૧૮॥

णक्खत्ततारगाणं, अवट्ठिया मंडला मुणेयव्वा ।
तेऽविय पयाहिणावत्तमेव मेरुं अणुचरंति ॥१९॥

નક્ષત્રો અને તારાઓના મંડળ અનવસ્થિત હોય છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. અકાળ પ્રતિનિયત એક એક નક્ષત્ર અને તારાઓનું મંડળ હોય છે. તેથી આ રીતે અવસ્થિત મંડળપણાથી કહ્યા નથી. આ રીતે શંકા કરવી નહીં. કારણકે-તેમની ગતી નોજ સંભવ નથી, તેથી ઉત્તરાર્ધમાં સ્વયમેવ પ્રતિપાદિત કરેછે કે-એ નક્ષત્રો અને તારાઓ (અહીં સૂત્રમાં પ્રાકૃત હોવાથી પુંલિંગથી નિર્દેશ કરેલ છે) પ્રદક્ષિણાવર્તજ હોય છે. આ ક્રિયાવિશેષણ છે. મેરૂને લક્ષ્ય કરીને વિચરણા કરે છે. આ મેરૂને લક્ષ કરીને પ્રદક્ષિણાવર્ત તેઓનું સંચરણ પ્રત્યક્ષથીજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ॥૧૯॥

कराणं उद्धं च अहेव संकमो नत्थि। मंडलसंकमणं पुणसब्भंतरबाहिरंतिरिए ॥२०॥ रजनीकरदिनकराणां ऊर्ध्वमधश्चैव संक्रमो नास्ति। मण्डलसंक्रमणं पुनः साभ्यन्तरं बाह्यं तीर्यक् ॥२०॥ रजनिकरदिनकराणां–चन्द्रादित्यानां ऊर्ध्वं अधश्च–संक्रमणं–गमनं नास्ति–न भवतीत्यर्थः, स्वस्वमण्डलसीमामनुलक्षीकृत्यैव चन्द्रसूर्यौ भ्रमतः न कदाचिदपि तौ मण्डलाद् बहिर्निगत्य भ्रमत इत्यर्थः तथा जगत् स्वाभाव्यात्। तिर्यक् पुनर्मण्डलेपु संक्रमणं भवति, किं विशिष्टं च तत् संक्रमणमित्यत आह–साभ्यन्तरबाह्यं–अभ्यन्तरं च बाह्यं च अभ्यन्तरबाह्यं सहाभ्यन्तरबाह्येन वर्त्तते इति साभ्यन्तरबाह्यं, अत्रैतदुक्तं भवति–सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् परतः तावन्मण्डलेपु संक्रमणं यावत् सर्वबाह्यं मण्डलं सर्वबाह्याच्च मण्डलात् अर्वाक् तावन्मण्डलेपु संक्रमणं यावत् सर्वाभ्यन्तरमिति ॥२०॥ 'रयणिकरदिणकराणं णक्खत्ताणं महग्गहाणं च। चारविसेसेण भवे सुहदुक्खविही मणुस्साणं ॥२१॥' रजनिकरदिनकराणां नक्षत्राणां

रयणियरदिणयराणं उद्धं च अहेव संकमो नत्थि।
मंडलसंकमणं पुण सब्भंतरं बाहिरंतिरिए ॥२०॥

चंद्र सूर्य का ऊपर नीचे का गमन नहीं होता है। अपनी अपकी सीमा को लक्ष्य करके ही सूर्य चंद्रभ्रमण करते हैं। वे मंडल से बाहर निकलकर कदापि भ्रमण नहीं करते। कारण उस प्रकार का जगत्स्वभाव होता है। मंडल में तिर्यक् संक्रमण होता है, वह संक्रमण किस प्रकार का होता है? इस के लिये कहते हैं–साभ्यन्तर बाह्य माने आभ्यन्तर बाह्य सहित संक्रमण होता है। यहां पर इस प्रकार कहा जाता है–सर्वाभ्यन्तर मंडल से परके मंडल में संक्रमण यावत् सर्वबाह्य मंडल पर्यन्त होता है तथा सर्वबाह्य मंडल से पूर्व में उस उस मंडल में संक्रमण सर्वाभ्यंतर मंडल पर्यन्त होता है ॥२०॥

रयणियरदिणयराणं, णक्खत्ताणं महग्गहाणं च।
चारविसेसेण भवे सुहदुक्खविही मणुस्साणं ॥२१॥

रयणियरदिणयराणं उद्धं च अहेव संकमो णत्थि।
मंडलसंकमणं पुण, अब्भतरं वाहिरंतिरिए ॥२०॥

ચંદ્ર સૂર્યનું ઉપર નીચેનું ગમન થતું નથી. પોતપોતાની સીમાને લક્ષ કરીનેજ સૂર્ય ચંદ્ર ભ્રમણ કરે છે. તે મંડળની બહાર નીકળીને કદાપિ ભ્રમણ કરતા નથી. કારણ એ રીતનો જગત્સ્વભાવ હોય છે. મંડળમાં તિર્યક્ સંક્રમણ થાય છે. એ સંક્રમણ કેવી રીતનું થાય છે? એ માટે કહેવામાં આવે છે. સાભ્યન્તર બાહ્ય એટલેકે આભ્યંતર બાહ્ય સહિત સંક્રમણ થાય છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. સર્વાભ્યંતર મંડળમાં સંક્રમણ યાવત્ સર્વબાહ્ય સુધી થાય છે. તથા સર્વબાહ્ય મંડળથી પૂર્વમાં તેતે મંડળમાં સંક્રમણ સર્વાભ્યંતર મંડળ પર્યન્ત થાય છે. ॥૨૦॥

रयणियरदिणयराणं णक्खत्ताणं महग्गहाणं च।
चारविसेसेण भवे सुहदुक्खविही मणुस्साणं ॥२१॥

महाग्रहाणां च। चारविशेषेण भवन्ति सुखदुःखविधयो मनुष्याणां ॥२१॥ रजनिकर-दिनकराणां-चन्द्रादित्यानां नक्षत्राणां च महाग्रहाणां च चारविशेषेण-तेन तेन चारेण मनुष्याणां सुखदुःखविधयो भवन्ति, तथाहि-मनुष्याणां सदा द्विविधानि कर्म्माणि भवन्ति, तानि च-शुभवेद्यानि अशुभवेद्यानि च, सामान्यतः कर्मणां विपाकहेतवश्च पञ्च सन्ति, तद्यथा-द्रव्यं क्षेत्रं कालो भावो भवश्च, उक्तं चान्यत्र-'उदयक्खओ खमोवसमा जं च कम्मुणो भणिया, दव्वं च खेत्तं कालं भवं च भावं च संपप्प ॥१॥ छाया-उदयक्षयक्षयोपशमोपशमा ये च कर्मणो भणिता। द्रव्यं च क्षेत्रं कालश्च भवं च भावं च सम्प्राप्य ॥१॥ शुभ कर्म्मणां प्रायः शुभवेद्यानां कर्म्मणां शुभद्रव्यक्षेत्रादि सामग्री विपाकहेतुः अशुभवेद्यानां अशुभद्रव्य-क्षेत्रादि सामग्री, तेन यदा येषां जन्मनक्षत्रादि विरोधी चन्द्रसूर्यादीनां चारो भवति तदा तेषां प्रायो यानि अशुभवेद्यानि कर्माणि तानि तां तां तथाविधां विपाकसामग्रीं अवाप्य-विपाक मायान्ति। विपाकमागतानि च शरीररोगोत्पादनेन धनहानिकरणतो वा प्रियविप्र-

चंद्र सूर्य का तथा नक्षत्र एवं महाग्रहों का चार विशेष से अर्थात् गति विशेष से मनुष्यों के सुख दुःख प्रकार होते हैं जैसे की-मनुष्यों के सदा दो प्रकार के कर्म होते हैं वे कर्म शुभ वेद्य एवं अशुभ वेद्य होते हैं। सामान्य से कर्मों का विपाक के कारण पांच प्रकार का होते हैं जो इस प्रकार से हैं-द्रव्य, क्षेत्र काल, भाव, एवंभव अन्यत्र कहा भी है-

उदयक्खमो खमोवसमा जंच कम्मुणो भणिया।
दव्वं च खेत्तं कालं भावं च भवं च संपप्पे ॥१॥

प्रायः शुभकर्म का माने शुभ वेद्यकर्म का शुभ द्रव्यक्षेत्रादि सामग्री विपाक का कारण होता है। एवं अशुभ वेद्यकर्म का अशुभ द्रव्यक्षेत्र आदि सामग्री होती है। अतः जब जिन के जन्म नक्षत्रादि विरोधी चंद्र सूर्यादि की गति होती है तब उनके प्रायः जो अशुभ वेद्यकर्म होते हैं वे उस उस प्रकार

ચંદ્ર સૂર્યના તથા નક્ષત્ર અને મહાગ્રહોના ચાર વિશેષથી અર્થાત્ ગતિ વિશેષથી મનુષ્યોના સુખદુઃખ પ્રકાર થાય છે. જેમકે-મનુષ્યોના સદા બે પ્રકારના કર્મો હોય છે. એ કર્મો શુભવેદ્ય અને અશુભવેદ્ય હોય છે. સામાન્ય પણાથી કર્મોના વિપાકને લઈને પાંચ પ્રકારના હોય છે. જે આ પ્રમાણે છે. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ અને ભવ અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.

उदयक्खमोवसमा जंच कम्मुणो भणिया।
दव्वंच खेत्तं कालं भवंच भावंच संपप्प ॥१॥

પ્રાયઃ શુભ કર્મના એટલેકે શુભવેદ્ય કર્મના શુભદ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ સામગ્રી વિપાકનું કારણ હોય છે. અને અશુભવેદ્ય કર્મના અશુભ દ્રવ્યક્ષેત્ર વિગેરે સામગ્રી હોય છે. તેથી જ્યારે જેમના જન્મનક્ષત્રાદિ વિરોધી ચંદ્ર સૂર્યાદિની ગતિ હોય છે, ત્યારે તેમના પ્રાયઃ જે અશુભવેદ્ય કર્મો હોય છે તે એ એ પ્રકારની વિપાક સામગ્રીને પ્રાપ્ત કરીને વિપાકમાં

योगजनेन वा कलहसम्पादनतो वा दुःखमुत्पादयन्ति । यदा च येषां जन्मनक्षत्राद्यनुकूल-श्चन्द्रादीनां चारस्तदा तेषां प्रायो यानि शुभवेद्यानि कर्माणि तानि तां तां तथाविधां विपाकसामग्रीमधिगम्य विपाकं प्रतिपद्यन्ते, प्रपन्नविपाकानि च तानि शरीरनिरोगता सम्पादनतो धनवृद्धिकरेण वा वैरोपशमनतः प्रियसम्प्रयोगसम्पादनतो वा यदि वा प्रारब्धाभीष्ट-प्रयोजननिष्पत्तिकरणतः सुखमुपजनयन्ति, अतएव महीयांसो महात्मानः परमविवेकिनोऽल्पमपि प्रयोजनं शुभतिथिनक्षत्रादौ आरभन्ते, न तु यथाकथंचन अतएव जिनानामप्याज्ञा प्रव्राजनादिकमधिकृत्य इत्थमवर्त्तिष्ट यथा शुभक्षेत्रे शुभां दिशमभिमुखीकृत्य शुभे-तिथिनक्षत्रमुहूर्त्तादौ प्रव्राजन व्रतारोपणादि कर्त्तव्यं, नान्यथा, तथाचोक्तं पञ्चवस्तुके–'एसा

की विपाक सामग्री को प्राप्त करके विपाक में आते हैं। विपाक में आकर वे शारीरिक रोग को उत्पन्न करके या धनादि की हानी उपस्थित करके अथवा प्रियजन का वियोग करके अगर कलह कराकर दुःख उत्पन्न करते हैं। जब उनके जन्म नक्षत्रादि में चंद्र सूर्य का चार अनुकूल होता हैं, तब प्रायः जो शुभ वेद्यकर्म होते हैं वे उस उस प्रकार की विपाक सामग्री को प्राप्त करके विपाक को उत्पन्न करता है, वे विपाक को प्राप्त होकर शरीर की निरोगिता करके या धनादि की वृद्धि करके या कलहशांति कराकर प्रियजन का मेल कराकर या प्रारम्भ योग से अभिष्ट प्राप्त कराकर सुख उत्पन्न करते हैं। अतएव बडे महात्मा या विवेकी जन अल्प प्रयोजन वाला कार्य भी शुभ तिथि नक्षत्रादि में आरम्भ करते हैं। जिस किसीप्रकार नहीं प्रारंभ करते हैं, अतएव जिनकी अल्प प्रव्रजनादि को अधिकृत करके इस प्रकार शुभ क्षेत्र में शुभ दिशा को लक्ष्य करके शुभ तिथि नक्षत्र मुहूर्तादि में प्रव्राजन व्रतारोपणादि करना चाहिये। अन्य प्रकार से नहीं करना चाहिये। पंच वस्तुक में कहा भी हैं–

આવે છે. વિપાકમાં આવીને તે શરીરમાં રોગો ઉત્પન્ન કરીને અગર ધનાદિની હાની ઉપસ્થિત કરીને અગર પ્રિયજનનો વિયોગ કરીને અગર કલહ કરીને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. જ્યારે તેમના જન્મ નક્ષત્રાદિમાં ચંદ્ર સૂર્યની ગતિ અનુકૂળ થાય છે, ત્યારે પ્રાયઃ શુભવેદ્ય કર્મ હોય છે. તે એ એ પ્રકારની વિપાક સામગ્રીને પ્રાપ્ત કરીને વિપાકને ઉત્પન્ન કરે છે. તે વિપાકને પ્રાપ્ત કરીને શરીરની નિરોગતા કરીને ધનાદિનો વધારો કરીને અથવા કંકાસની શાંતી કરાવીને પ્રિયજનનો મેળ કરાવીને અગર પ્રારબ્ધ યોગથી અભીષ્ટ પ્રાપ્ત કરાવીને સુખ ઉત્પન્ન કરે છે. તેથીજ મોટા મહાત્માઓ કે વિવેકી મનુષ્યો અલ્પ પ્રયોજનવાળું કાર્ય પણ શુભતિથિ નક્ષત્રાદિમાં આરંભ કરે છે. જેમ તેમ આરંભ કરતા નથી તેથીજ જીનની અલ્પ પ્રવજનાદિને ઉદ્દેશીને આ રીતે શુભ ક્ષેત્રમાં શુભદિશાને લક્ષ કરીને શુભ તિથિ નક્ષત્ર મુહૂર્તમાં પ્રવજન વ્રતારોપણુ વિગેરે કરવા જોઇએ અન્ય રીતે કરવા ન જોઇએ પંચવસ્તુકમાં કહ્યું પણ છે.

जिणाणमाणा खित्ताईया य कम्मुणो भणिया । उदयाइ कारणं जं तम्हा सव्वत्थ जइयव्वं ॥१॥' छाया–एषा जिनानामाज्ञा क्षेत्रादिकाश्च कर्म्मणो भणिताः । उदयादि कारणं यत् तस्मात् सर्वत्र जेतव्यं ॥१॥ अस्या अक्षरगमनिका यथा–एषा जिनानामाज्ञा शुभक्षेत्रे शुभां-दिशमभिमुखीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्रमुहूर्त्तादौ प्रव्राजनव्रतारोपणादि कर्त्तव्यं, नान्यथा । अपि च क्षेत्रादयोऽपि कर्म्मणामुदयादि कारणं भगवद्भिरुक्ताः, ततोऽशुभद्रव्यक्षेत्रादि सामग्रीं प्राप्य कदाचिदशुभवेद्यानि कर्म्माणि विपाकं गत्वा उदयमासादयेयुः, तदुदये च गृहीतव्रतभङ्गादि दोषप्रसंगः, शुभद्रव्यक्षेत्रादि सामग्र्यां तु प्रायो न अशुभकर्म्मविपाक-सम्भव इति निर्विघ्नं सामायिकपरिपालनादि, तस्मात् अवश्यं छद्मस्थेन सर्वत्र शुभक्षेत्रादौ यतितव्यं । ये तु भगवन्तोऽतिशयिनस्ते अतिशयबलादेव सविघ्नं निर्विघ्नं वा सम्यक्

एसा जिणाणमाणा खित्ताईया य कम्मुणो भणिया ।
उदयाइ कारणं जं तम्हा सव्वत्थ जइयव्वं ॥१॥

इसकी अक्षर गमनिका इस प्रकार से हैं–जिन भगवान की इस प्रकार की आज्ञा है की शुभक्षेत्र में शुभदिशा में अभिमुख करके शुभतिथि नक्षत्र मुहूर्तादि में प्रव्रजन व्रतारोपणादि करना चाहिये, अन्यथा नहीं करना चाहिये, तथा क्षेत्रादि भी कर्म के उदय का कारण भगवानने कहा है । अतः अशुभ द्रव्य क्षेत्रादि सामग्री को प्राप्त करके कदाचित् अशुभ वेद्य कर्म विपाक में आकर उदय प्राप्त करता है, उसके उदय में गृह में व्रत भंगादि दोष का प्रसंग आ जाता है । शुभ द्रव्य क्षेत्रादि सामग्री में प्रायः अशुभ कर्म का विपाक का संभव नहीं होता है अतः निर्विघ्नता पूर्वक सामायिक परिपालनादि होता है । अतः छद्मस्थों ने अवश्य ही सर्वत्र शुभक्षेत्रादि में कार्यारंभादि करने में प्रयत्नशील रहना चाहिये, जो भगवन्त अतिशयि शक्तिशाली होते हैं वे अतिशय के बल से ही सर्व विघ्नों को निर्विघ्न या सम्यक् प्रकार से हो जाता

एसा जिणाणमाणा खित्ताईयाय कम्मुणो भणिया ।
उदयाइ कारणं जं तम्हा सव्वत्थ जइयव्वं ॥१॥

આની અક્ષર ગમનિકા આ પ્રમાણે છે. જીન ભગવાનની આ રીતની આજ્ઞા છેકે-શુભક્ષેત્રમાં શુભદિશામાં અભિમુખ કરીને શુભતિથિ, નક્ષત્ર મુહૂર્તાદિમાં પ્રવ્રજન વ્રતારોપણાદિ કરવું જોઈએ બીજી રીતે કરવું ન જોઈએ. તથા ક્ષેત્રાદિપણુ કર્મના ઉદયના કારણરૂપ ભગવાને કહેલ છે. તેથી અશુભ દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ સામગ્રીને પ્રાપ્ત કરીને કદાચ અશુભવેદ્ય કર્મ વિપાકમાં આવીને ઉદય પ્રાપ્ત કરે છે. તેના ઉદયમાં ઘરમાં વ્રતભંગાદિ દોષનો પ્રસંગ આવી જાય છે. શુભ દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ સામગ્રીમાં પ્રાયઃ અશુભ કર્મના વિપાકનો સંભવ હોતો નથી. તેથી નિર્વિઘ્નતાથી સામાયિક પરિપાલનાદિ થાય છે તેથી છદ્મસ્થોએ અવશ્યજ બધેજ શુભક્ષેત્રાદિમાં કાર્યારંભાદિ કરવામાં પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ જે ભગવાન્ અતિશયિત

अधिगच्छन्ति, तेन शुभतिथि मुहूर्त्तादिकमपेक्षन्ते इति न तन्मार्गानुसरणं छद्मस्थानां न्याय्यं भवति, तेन ये परममुनि पर्युपासित प्रवचनविडम्बकाः अपरिमलिम-जिनशासनोपनिषद् भूतशास्त्रा गुरुपरम्परायाननिरवद्य विशदकालोचितसामाचारी प्रतिपन्थिनः स्वमति कल्पित सामाचारीका अभिदधति, यथा न प्रव्राजनादिषु शुभतिथि नक्षत्रादि निरीक्षणं कर्त्तव्यं, न खलु भगवान् जगत् स्वामी प्रव्राजनायोपस्थितेषु शुभतिथ्यादि निरीक्षणं कृतवानीति, ते अपास्ता द्रव्या ॥ इति ॥२१॥ 'तेसि पविसंताणं तावक्खेत्तं तु वड्ढए णिययं । तेणेव कमेण पुणो परिहायति णिक्खमंताणं ॥२२॥' तेषां प्रविशतां तापक्षेत्रं तु वर्द्धते नियतं । तेनैव क्रमेण पुनः परिहीयते निष्क्रमतां ॥२२॥ तेषां-सूर्यचन्द्राणां सर्वबाह्यान्मण्डलान् अभ्यन्तरं मण्डलं प्रविशतां तापक्षेत्रं प्रतिदिवसे शनैः शनैः क्रमेण नियमात्अतिक्रममनुसृत्य नियमतः

है । अतः शुभतिथि मुहूर्तादि की अपेक्षा नहीं करते हैं, अतः उनके मार्ग का अनुकरण करना छद्मस्थों के लिये न्याय्य नहीं होता, इससे जो परममुनि पर्युपासित प्रवचन की विडंबना करने वाले होते हैं तथा जिनशासन के उपनिषद्रूप शास्त्र एवं गुरु परंपरानुकूल कार्य नहीं करते जो प्रतिपन्थि होते हैं जिससे अपनी मति से कल्पित सामाचारी आदि करते हैं एवं प्रव्राजनादि में शुभ तिथि नक्षत्रादिका निरीक्षण नहीं करते एवं जगत् स्वामी भगवान ने प्रव्राजन समय में शुभ तिथि आदि नहीं देखा है ऐसा कहते है, वे द्रव्य से अपास्त कहे जाते हैं ॥२१॥

तेसिं पविसंताणं तावक्खेत्तं तु वड्ढए णियमं ।
तेणेव कमेण पुणो परिहायति णिक्खमंताणं ॥२२॥

सूर्य चंद्र का सर्वबाह्य मंडल से अभ्यंतर मंडल में प्रवेश के समय तापक्षेत्र प्रतिदिवस धीरे धीरे नियम से आयाम से बढता है । तथा जिस प्रकार

શક્તિશાળી હોય છે, તેઓ અતિશયના બળથીજ સર્વવિઘ્નોને નિર્વિઘ્ન એટલેકે સારી રીતે થઈ જાય છે. તેથી શુભતિથિ મુહૂર્તાદિની અપેક્ષા કરતા નથી. તેથી તેમના માર્ગનું અનુકરણ કરવું છદ્મસ્થોને માટે ન્યાય્ય હોતું નથી તેથી જેઓ પરમ મુનિ પર્યુપાસિત પ્રવચનની વિડંબના કરનારા હોય છે, તથા જીનશાસનના ઉપનિષદ્રૂપ શાસ્ત્ર અને ગુરૂ પરંપર, અનુકૂળ કાર્ય કરતા નથી, જેઓ વિપથે ગમન કરનારા હોય છે તેથી સ્વબુદ્ધિથી કલ્પિત સામાચારી વિગેરે કરે છે તથા પ્રવાજનાદિમાં શુભતિથિ નક્ષત્રાદિનું નિરીક્ષણ કરતા નથી તથા જગત્સ્વામી ભગવાને પ્રવ્રાજન સમયમાં શુભ તિથિ વિગેરે જોયા નથી. તેઓ દ્રવ્યથી અપાસ્ત કહેવાય છે. ॥૨૧॥

तेसिं पविसंताणं तावक्खेत्तं तु वड्ढए णियमं ।
तेणेव कमेण पुणो परिहायति णिक्खमंताणं ॥२२॥

સૂર્ય ચંદ્રના સર્વબાહ્ય મંડળથી અભ્યંતર મંડળમાં પ્રવેશના સમયે તાપક્ષેત્ર

–आयामतो वर्द्धते। येन च क्रमेण परिवर्द्धते तेनैव क्रमेण यदा सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् वहिः निष्क्रमतां तेषामेव सूर्यचन्द्राणां तापक्षेत्रं पुनः परिहीयते। तथाहि–सर्ववाह्यमण्डले चारं चरतां सूर्यचन्द्राणां प्रत्येकं जम्बुद्वीपचक्रवालस्य दशधा प्रविभक्तस्य द्वौ द्वौ भागौ तापक्षेत्रं, ततश्च सूर्यस्याभ्यन्तरं प्रविशतः प्रतिमण्डलं षष्ट्यधिकषट्त्रिंशच्छत प्रविभक्तस्य द्वौ–द्वौ भागौ तापक्षेत्रस्य वर्द्धते। चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु प्रत्येकं पौर्णमासी सम्भवे क्रमेण प्रतिमण्डलं षड्विंशतिः षड् विंशतिर्भागाः सप्तविंशतितमस्य च एकः सप्तभाग इति क्रमेण वर्द्धते। एवं च क्रमेण प्रतिमण्डलमभिवृद्धौ यदा सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चारं चरतस्तदा प्रत्येकं जम्बुद्वीप-चक्रवालस्य त्रयः परिपूर्णाः दशभागास्तापक्षेत्रं–प्रकाशक्षेत्रं ततः पुनरपि सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात वहिर्निष्क्रममाणे सूर्यस्य प्रतिमण्डलं षष्ट्यधिक षट् त्रिंशच्छतप्रविभक्तस्य जम्बुद्वीपचक्र-वालस्य द्वौ–द्वौ भागौ क्रमेण तापक्षेत्रं परिहीयते। चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु प्रत्येकं पौर्णमासी

के क्रम से बढता है, उसी क्रम से जब सर्वाभ्यंतरमंडल से बाहर निकलते समय उन्ही सूर्य चन्द्र का तापक्षेत्र हीन होता है। जैसे की सर्व बाह्यमंडल में चार करते हुवे सूर्य चंद्र का जंबूद्वीप के दश प्रकार से विभक्त प्रत्येक चक्र-वाल का दो दो भाग को तापक्षेत्र तदनन्तर सूर्य का अभ्यन्तर मंडल में प्रवेश करते समय छत्तीस सो छियासठ से विभक्त प्रतिमंडल का दो दो भाग ताप-क्षेत्र का बढता है। चन्द्रमा के मंडल में प्रत्येक पूर्णिमा के संभव में क्रम से प्रतिमंडल में छाईस छाईस भाग तथा सताईसवें भाग का एक सात भाग इस प्रकार के क्रम से बढते हैं। इस प्रकार के क्रम से प्रतिमंडल की वृद्धि से जब सर्वाभ्यंतर मंडल में चार करते हैं, तब प्रत्येक जंबूद्वीप चक्रवाल का तीन परिपूर्ण तथा दस भाग, प्रकाश क्षेत्र को फिर से सर्वाभ्यन्तर मंडल से बाहर निकलते समय सूर्य का प्रतिमंडल में छत्तिस सो छियासठ भाग में विभक्त

દરરોજ ધીરે ધીરે નિયમથી આયામથી વધે છે. તથા જે પ્રકારના ક્રમથી વધે છે, એજ ક્રમથી સૂર્ય ચંદ્રના સર્વાભ્યંતર મંડળથી બહાર નીકળવાને સમયે એજ સૂર્ય ચંદ્રનું તાપ-ક્ષેત્ર ન્યૂન થાય છે. જેમકે–સર્વ બાહ્યમંડળમાં ચાર કરતા સૂર્ય ચંદ્રના જંબૂદ્વીપના દસ પ્રકારથી વહેંચાયેલ દરેક ચક્રવાલના બબ્બે ભાગોને તાપક્ષેત્ર તથા તે પછી સૂર્યના અભ્યં-તર મંડળમાં પ્રવેશ કરતી વખતે છત્રીસસોછાસઠથી વિભક્ત થયેલ દરેક મંડળના બબ્બે ભાગો તાપક્ષેત્રના વધે છે. ચંદ્રમાના મંડળમાં દરેક પૂર્ણિમાના સમયમાં ક્રમથી દરેક મંડળમાં છવ્વીસિયા છાસી ભાગ તથા સત્યાવીસમા ભાગના એક સાતભાગ આ પ્રકારના ક્રમથી વધે છે. આ રીતના ક્રમથી દરેક મંડળની વૃદ્ધિથી જ્યારે સર્વાભ્યંતર મંડળમાં ચાર કરે છે, ત્યારે દરેક જંબૂદ્વીપના ચક્રવાલના ત્રણ પુરેપુરા તથા દસભાગ જેટલા પ્રકાશ ક્ષેત્રને ફરીથી સર્વાભ્યંતર મંડળની બહાર નીકળતી વખતે સૂર્યના દરેક મંડળમાં છત્રીસસો

सम्भवे क्रमेण प्रतिमण्डलं षड् विंशतिर्भागाः सप्तविंशतितमस्य च भागस्य एकः सप्तभाग इत्येवं तापक्षेत्रस्य परिवर्द्धन-ह्रासक्रमो ज्ञेयः ॥२२॥ 'तेसिं कलंबुयापुप्फसंठिया हुंति तापक्खेत्तपहा। अंतो य संकुडा बाहिं वित्थडा चंदसूराणं ॥२३॥' तेषां कलम्बुका पुष्पसंस्थिता भवन्ति तापक्षेत्रपथाः। अन्तश्च संकुचिताः बहि विस्तृताश्चन्द्रसूर्याणां ॥२२॥ तेषां-चन्द्र-सूर्यादीनां तापक्षेत्रपथाः-तापक्षेत्रस्य वर्द्धनह्रासक्रममार्गाः। कलम्बुका पुष्पसंस्थिता-नालिका पुष्पाकाराः भवन्ति। एतदेवव्याचष्टे-अन्तः संकुचिता-मेरुदिशि कलिकाकारा, बहिर्विस्तृता-लवणसमुद्रदिशि पुष्पिताकारा, एवमेव चतुर्थप्राभृते वर्णितविशेषणैर्युक्ता संस्थानसंस्थितिर्भावनीयाः, किमत्रभूयो भावनया ग्रन्थगौरवेणेति ॥२३॥सू० १००॥

जम्बूद्वीप के चक्रवाल का दो दो भाग के क्रम से तापक्षेत्र हीन होता जाता है। चंद्रमा के मंडल में प्रत्येक पूर्णिमा के संभव में क्रम से प्रत्येक मंडल का छाईस भाग तथा सताइसवें भाग का एक सातवां भाग बढना है। इस प्रकार तापक्षेत्र की वृद्धि एवं हानी होती है ऐसा जाने ॥२२॥

तेसिं कलंबुया पुप्फसंठिया हुंति तापक्खेत्तपहा।
अंतो य संकुडा बाहिं वित्थडा चंदसूराणं ॥२३॥

चंद्र सूर्य का तापक्षेत्र का वृद्धि एवं ह्रासन क्रममार्ग होना है। यह कलम्बू का पुष्प के आकार का अर्थात् नालिका पुष्प के आकार का होना है, यही कहते है-अंतः संकुचित-मेरु की दिशा में कलि के आकार का तथा बाहर लवणसमुद्र की दिशा में पुष्प के आकार के समान, इसी प्रकार चौथे प्राभृत में कहे गये विशेषणों से युक्त संस्थान की स्थिति भावित कर लेवें। यहां पर फिर से भावना लिखने से ग्रन्थ गौरव बढ जाने के भय से नहीं कहते। ॥२३॥ ॥सू० १००॥

છાસઠ ભાગોમાં વહેંચાયેલ જંબૂદ્વીપના ચક્રવાલના બબ્બે ભાગના ક્રમથી તાપક્ષેત્ર ન્યૂન થતું જાય છે. ચંદ્રમાના મંડળમાં દરેક પૂર્ણિમાના સંભવમાં ક્રમથી દરેક મંડળના છવ્વીસ ભાગો તથા સત્યાવીસમા ભાગના એક સાતમા ભાગ જેટલું વધે છે. આ રીતે તાપક્ષેત્રનો વધારો અને ન્યૂનતા થાય છે ।૨૨।।

તેસિં કલંબુયા પુપ્ફસંઠિયા હુંતિ તાવક્ખેત્તપહા ।
અંતોય સંકુડા બાહિં વિત્થડા ચંદસૂરાણં ।।૨૩।।

ચંદ્ર સૂર્યના તાપક્ષેત્રનો વધઘટનો ક્રમમાર્ગ આ રીતે હોય છે. કસંબુના પુષ્પના આકારનો એટલેકે નાલિકાના પુષ્પ સરખા આકારનો હોય છે. એજ કહે છે. અંદર સંકુચિત મેરૂની દિશામાં કળીના આકાર જેવો તથા બહાર લવણ સમુદ્રની દિશામાં પુષ્પના આકાર જેવો એજ પ્રમાણે ચોથા પ્રાભૃતમાં કહેલા વિશેષણોવાળા સંસ્થાનની સ્થિતિ સમજી લેવી. અહી પુનઃ તે ભાવના લખવાથી ગ્રન્થગૌરવ વધવાના ભયથી તે કહેલ નથી. ૨૩ ।। સૂ. ૧૦૦ ।।

सम्प्रति चन्द्रमसमधिकृत्य तस्य क्षयवृद्ध्यादिकारणानुगत विमानदेवतादि विषयकं प्रश्नोत्तर सूत्रमाह—

मूलम्—केणं वड्डइ चंदो ! परिहाणी केण हुंति चंदस्स !। कालो वा जोण्हो वा केणाऽणुभावे ण चंदस्स। ॥२४॥ किण्हं राहुविमाणं णिच्चं चंदेण होइ अविरहियं। चतुरंगुलस संपत्तं हिच्चा चंदस्स तं चरइ ॥२५॥ बावट्ठिं बावट्ठिं दिवसे दिवसे तु सुक्कपक्खस्स। जं परिवड्ढइ चंदो खवेइ तं चेव कालेणं ॥२६॥ पण्णरसइ भागे ण चंदं पण्णरसमेव तं वरइ। पण्णरसइ भागेण य पुणो वि तं चेव वक्कमइ। २७॥ एवं वड्ढइ चंदो परिहाणी एवं होइ चंदस्स। कालो वा जुण्हो वा एवाऽणुभावेण चंदस्स। ॥२८॥ अंतो मणुस्सक्खेत्ते हवंति चारा व गा तु उववण्णा। पंचविहा जोइसिया चंदा सूरा गहगणाय ॥२९॥ तेण परं जे सेसा चंदादिच्च गहतारा णक्खत्ता। णत्थि गई णवि चारो अवट्ठिया ते मुणेयव्वा ॥३०॥ एवं जंबुद्दीवे दुगुणा लवणे चउगुणा हुंति लावणगा य तिगुणिया ससिसूरा धायइसंडे ॥३१॥ दो चंदा इह दीवे चत्तारि य सायरे लवणतोए। धायइसंडे दीवे बारस चंदा य सूरा य ॥३२॥ धायइसंडप्पभितिसु उद्दिट्ठा तिगुणिया भवे चंदा। आदिल्ल चंदसहिया अणंतराणंतरे खेत्ते ॥३३॥ रिक्खगाहतारग्गं दीवसमुद्दे जहिच्छसि णाउं। तस्स सीहिं तग्गुणिय रिक्खग्गह तारगग्गंतु। ३४॥ बहिता तु माणुसणगस्स चंदसूराणवट्ठिया जोण्हा। चंदा अभीयी जुत्ता सूरा पुण हुंति पुस्सेहिं। ३५॥ चंदा तो सूरस्स य सूरा चंदस्स अंतरं होइ। पण्णाससहस्साइं तु जोयणाणं अणूणाइं ॥३६॥ सूरस्स य सूरस्स य ससिणो य ससिणो य अंतरं होइ बाहिं तु माणुस नगस्स जोयणाणं सयसहस्सं ॥३७॥ सूरंतरिया चंदा चंदंतरिया य दिणयरा दित्ता। चित्तंतरलेसागा सुहलेसा मंदलेसा य ॥३८॥ अट्ठासीतिं च गहा अट्ठावीसं च हुंति णक्खत्ता। एगससी परिवारो एत्तो तारा णव्वोच्छामि ॥३९॥ छावट्ठि सहस्साइं णव चेव सयाइं पंच सयाइं। एगससी परिवारो

तारागकोडाकोडीणं ॥४०॥ अंतोमणुस्सक्खेत्ते जे चंदिमसूरिया गह-गणणक्खत्ततारारूवा तेणं देवा किं उड्ढोववण्णगा कप्पोववण्णगा विमा-णोववण्णगा चारोववण्णगा चारट्ठितीया गइरइया गइसमावण्णगा ?। ता तेणं देवा णो उड्ढोववण्णगा णो कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा चारोववण्णगा णो चारट्ठितीया गइरइया गइसमावण्णगा। उड्ढ-मुहकलंबुआ पुप्फसंठाणसंठितेहिं जोयणसाहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं साहस्सिएहिं बाहिराहिं य वेउव्वियाहिं परिसाहिं महताहतणट्टगीय-वाइय तंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइरवेणं महता उक्किट्ठिसीहणाद-कलकलरवेणं अच्छं पव्वतरायं पदाहिणा वत्तमंडल चारं मेरुं अणुपरि-यट्टंति, ता तेसिं णं देवाणं जाधेइंदे चयति से कथमिदाणीं पकरेंति ? ता चत्तारि पंचसामाणियदेवा तं ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति जाव अण्णे इत्थ इंदे उववण्णो भवइ, ता इंदठाणेणं केवइएणं कालेणं विर-हियं पण्णत्तं ।, ता जहण्णेण इक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासे. तावहि-ताणं माणुसक्खेत्तस्स जे चंदिमसूरिय गह जाव तारारूवा तेणं देवा किं उड्ढोववण्णगा कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा, चारट्ठितीया गइ-रइया गइसमावण्णगा ?, ता तेणं देवा णो उड्ढोववण्णगा णो कप्पोव-वण्णगा विमाणोववण्णगा णो चारोववण्णगा चारट्ठिइया णो गइरइया णो गइसमावण्णगा पक्किट्टगसंठाणसंठिएहिं जोयणसयसाहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं सयसाहस्सियाहिं बाहिराहिं वेउव्वियाहिं परिसाहिं मह-ताहत णट्टगीयवाइ य जाव रवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ, सुहलेस्सा मंदलेस्सा मंदायवलेस्सा चित्तंतरलेस्सा अण्णोण्ण समो-गाढाहिं लेस्साहिं कूडाइव ठाणट्ठिया ते पदेसे सव्वतो समंता ओभा-संति उज्जोवेंति तवेंति पभासेंति । ता तेसि णं देवाणं जाहे इंदे चयइ से कहमिदाणिं पकरेंति ?, ता जाव चत्तारि पंच सामाणिय देवा तं ठाणं तहेव जाव छम्मासे ॥सू० १०१॥

छाया–केन वर्द्धते चन्द्रः ? परिहानिः केन भवति चन्द्रस्य !, कृष्णो वा ज्योत्स्नो वा केनानुभावेन चन्द्रस्य ? ॥२४॥ कृष्णं राहुविमानं नित्यं चन्द्रेण भवति अविरहितं ॥ चतुरङ्गुलमसंप्राप्तमधश्चन्द्रस्य तच्चरति ॥२५॥ द्वाषष्टिं द्वाषष्टिर्दिवसतु शुक्लपक्षस्य । यथा परिवर्द्धते चन्द्रः क्षपयति तथैव कृष्णेन ॥२६॥ पञ्चदशभिर्भागेन यश्चन्द्रं पञ्चदशयेव तं वृणोति । पञ्चदशतमेन भागेन यः पुनरपि तं तथैवापक्रमति ॥२७॥ एवं वर्द्धते च चन्द्रः परिहानिरेवभवति चन्द्रस्य । कृष्णो वा ज्योत्स्नो वा एवमनुभावेन चन्द्रस्य ॥२८॥ अन्तर्मनुष्यक्षेत्रे भवन्ति चारोपगास्तु उपपन्नाः । पञ्चविधा ज्योतिषिकाश्चन्द्राः सूर्याः ग्रहगणाश्च ॥२९॥ तस्मात् परं यानि शेषानि चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्राणि । नास्ति गतिर्नापि चारोऽवस्थितास्ते ज्ञातव्याः ॥३०॥ एवं जम्बुद्वीपे द्विगुणाः लवणे चतुर्गुणाः भवन्ति । लावणिका ये त्रिगुणिताः शशि सूर्या धातकीखण्डे ॥३१॥ द्वौ चन्द्रौ इह द्वीपे चत्वारश्च सागरे लवणतोये । धातकीखण्डे द्वीपे द्वादश चन्द्राश्च सूर्याश्च ॥३२॥ धातकिखण्डप्रभृतिषु उदिष्टास्त्रि गुणिताः भवन्ति चन्द्राः । आदित्यचन्द्रसहिता अनन्तरानन्तरक्षेत्रे ॥३३॥ ऋक्षग्रहतारकं द्वीपसमुद्रे यदीच्छसि ज्ञातुं । तत् शशिभिस्तद् गुणितं ऋक्षग्रहतारकं तु ॥३४॥ वहिस्तातु मनुष्य नगस्य चन्द्रसूर्याणामवस्थिता ज्योत्स्ना चन्द्र अभिजित् युक्ता सूर्याः पुनर्भवन्ति पुष्येहिं ॥३५॥ चन्द्रात् सूर्यस्य च सूर्यात् चन्द्रस्य अन्तरं भवति । पञ्चाशत् सहस्राणि तु योजनानां अन्यूनानि ॥३६॥ सूर्यस्य च सूर्यस्य च शशिनश्च शशिनश्च अन्तरं भवति । बाह्यं तु मनुष्यनगस्य योजनानां शतसहस्रं ॥३७॥ सूर्यान्तरिताश्चन्द्रा श्चन्द्रान्तरिताश्च दिनकरादिष्टाः । चित्रान्तरलेश्याकाः सुभ्रलेश्यामन्दलेश्या च ॥३८॥ अष्टाशीतिश्च ग्रहाः अष्टाविंशतिश्च भवन्ति नक्षत्राणि । एकशशिपरिवार इतस्ताराणां प्रवक्ष्यामि ॥३९॥ षट्षष्टिः सहस्राणि नव चैव शतानि पञ्चसहितानि । एकशशि परिवारस्तारागण कोटिकोटीनां ॥४०॥ अन्तर्मनुष्यक्षेत्रे ये चन्द्रसूर्याः ग्रहगणताराश्तेषां देवा किं ऊर्ध्वोपपन्नकाः कल्पोपन्नकाः विमानोपपन्नकाः चारोपपन्नकाः चारस्थितिकाः गतिरतिकाः गतिसमापन्नका ? । तावत् ते खलु देवा न ऊर्ध्वोपपन्नका न कल्पोपपन्नका विमानोपपन्नकाः चारोपपन्नका न चारस्थितिकाः गतिरतिकाः गतिसमापन्नकाः, ऊर्ध्वमुखकलुम्बिकापुष्पसंस्थानसंस्थितै र्योजनसहस्रैस्तापक्षेत्रैः सहस्रैर्बाह्यै विक्रियाभिः परिषद्भिः महताहतनृत्यगीतवादित्रतन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण महता उत्कृष्टसिंहनादकलरवेण स्वच्छं पर्वतराजं पदातिनावर्त्तमण्डलचारं मेरुं अनुपर्यटन्ति, । तावत् तेषां खलु देवानां योऽधः इन्दुश्चरति स कथमिदानीं प्रकरोति ? । तावत् चत्वारः पञ्च सामानिकदेवास्तं स्थानं उपसंपद्य खलु विहरन्ति यावत् अन्यः इत्थं इन्दु उपपन्नो भवति, तावत् इन्दुस्थाने खलु कियता कालेन विरहितं प्रज्ञप्तम् । ताव जघन्येन एकः समयः उत्कर्षेण षण्मासाः । तावत् बाह्याः खलु मनुष्यक्षेत्रस्य ये चन्द्रसूर्यग्रहाः यावत् ताराख्पास्ते खलु देवाः किं ऊर्ध्वोपपन्नकाः कल्पोपन्नकाः, विमानोपपन्नकाः चारस्थितिकाः गतिरतिताः गतिसमापन्नकाः ? । तावत् ते खलु देवाः न ऊर्ध्वोपपन्नकाः न

कल्पोपपन्नकाः विमानोपपन्नकाः न चारोपपन्नकाः चारस्थितिकाः न गतिरतिकाः न गति-समापन्नकाः प्राकृतिकसंस्थानसंस्थितैः योजनशतसहस्रैस्तापक्षेत्रैः शतसहस्रैर्बाह्यैर्वैक्रि-याभिः परिषद्भिः महताहतनृत्यगीतवादित्र यावद्रवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति ॥ शुभ्रलेश्या मन्दलेश्या मन्दायावलेश्या चित्रान्तरलेश्या अन्योऽन्य समुपगाढाभि लेश्याभिः कूट इव स्थानस्थितास्ते प्रदेशाः सर्वतः समन्तात् अवभासन्ते उद्योतन्ते तपन्ति प्रभासन्ति । तावत् तेषां खलु देवानां योहि चन्द्रश्चरति सकथमिदानीं प्रकरोति ? । तावत् यावत् चत्वारः पञ्च सामानिकदेवास्तत् स्थानं तथैव यावत् षण्मासाः ॥ इति सू० १०१ ॥

टीका–शततमे सूत्रे विविधद्वीपसमुद्रेषु चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारकाणं संख्याविषयं विचार विनिमयं विविच्य सम्प्रति चन्द्रमसमधिकृत्य विविधविषयविचारमाश्रित्य गौतमः प्रश्न-यति–'के णं वड्ढइ चंदो !, परिहाणी केण हुंति चंदस्स । कालो वा जोण्हो वा केणाऽणु-भावेण चंदस्स ॥२४॥' केन वर्द्धते चन्द्रः परिहानिः केन भवति चन्द्रस्य । कृष्णो वा ज्यो-त्स्नो वा केनानुभावेन चन्द्रस्य ॥२४॥–केन–केन प्रकारेण चन्द्रः शुक्लपक्षे वर्द्धते ? केन वा कारणेन चन्द्रस्य कृष्णपक्षे परिहानिः–क्षयो भवति ?, केन वा अनुभावेन प्रभावेन चन्द्र-

अब चन्द्रमा को अधिकृत करके उसकी क्षय वृद्धयादि के कारणरूप विमान देवता विषयक प्रश्नसूत्र कहते हैं–(केणं वड्ढइ चंदो) इत्यादि ।

टीकार्थ–सौवें सूत्र में अनेक प्रकार के द्वीप समुद्रों में चंद्र–सूर्य, ग्रह, नक्षत्र एवं ताराओं की संख्या विषयक विचार विनिमय करके अब चन्द्रमा को अधिकृत करके विविध प्रकार के विचारों को लेकर श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–

केणं वड्ढइ चंदो, परिहाणी केण हुंति चंदस्स ।
कालो वा जोण्हो वा, केणाणुभावेण चंदस्स ॥२४॥

किस प्रकार से चन्द्र शुक्लपक्ष में बढता है, ? तथा किस कारण से चंद्र का कृष्णपक्ष में क्षय होता है ? तथा किस कारणवशात् चंद्र का एक पक्ष कृष्ण

હવે ચંદ્રમાને અધિકૃત કરીને તેની ક્ષયવૃદ્ધિ આદિના કારણરૂપ વિમાનના દેવતા સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે. केणं वड्ढई चंदो ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–સોમા સૂત્રમાં અનેક પ્રકારના દ્વીપસમુદ્રોમાં ચંદ્ર–સૂર્ય–ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓની સંખ્યાના સંબંધમાં વિચાર વિનિમય કરીને હવે ચંદ્રમાને અધિકૃત કરીને વિવિધ પ્રકારના વિચારોને લઈને શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.

केणं वड्ढइ चंदो, परिहाणी हुंति चंदस्स ।
कालो वा जोण्हा वा, केणाणुभावेण चंदस्स ॥२४॥

શુક્લ પક્ષમાં ચંદ્ર કેવી રીતે વધે છે ? તથા કયા કારણથી ચંદ્રનો કૃષ્ણપક્ષમાં ક્ષય થાય છે ? તથા કયા કારણથી ચંદ્રનો એક પક્ષ કૃષ્ણ અને એક પક્ષ શુક્લ હોય છે ?

स्यैकः पक्षः कृष्णो भवति ?, एकश्च पक्षो ज्योत्स्नः-शुक्लो भवतीति सर्वं प्रतिबोधय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'किण्हं राहुविमाणं णिच्चं चंदेण होइ अविरहितं। चतुरंगुलमसंपत्तं हिच्चा चंदस्स तं चरइ ॥२५॥' कृष्णं राहुविमानं नीत्यं चन्द्रेण भवति अविरहितं। चतुरङ्गुलमसंप्राप्तं हित्वा चन्द्रस्य तच्चरति ॥२५॥ सम्पातरूपश्छाया रूपो वा कृष्णो राहुः कथ्यते, स च राहुर्द्विविधो भवति तथा पर्वराहुर्नित्य राहुश्चेति, तत्र स एव पर्वराहुरुच्यते यः खलु कदाचित् कदाचिदेव पौर्णान्ते समागत्य निजविमानेन चन्द्रविमानमन्तरितं करोति, इत्थमेव अमान्ते च सूर्यविमानमन्तरितं करोति-आच्छादयति-आन्तरिते च कृते चन्द्रग्रहणं सूर्यग्रहणं वा जातमितिर्लोके प्रसिद्धिर्जायते, इह शुक्लकृष्णादि विचारे किं स राहुर्न गृह्यते, योहि नित्यो राहुस्तस्य विमानं कृष्णं भवति तथैव जगत् स्वाभाव्यात् तच्च विमानं नित्यं चन्द्रेण सह सर्वकालमविरहितं भवति तथा

होता है? तथा एक पक्ष शुक्ल होता है? हे भगवन् यह सब विषय का आप प्रतिबोध करें। इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-

'किण्हं राहु विमाणं णिच्चं चंदेण होइ अविरहितं,
चतुरंगुलमसंपत्तं हिच्चा चंदस्स तं चरइ' ॥२५॥

सम्पातरूप या छायारूप कृष्ण वर्णवाला राहु होता है, वह राहु दो प्रकार का होता है, एक पर्व राहु एवं दूसरा नित्य राहु, पर्व राहु वह कहा जाता है कि कदाचित् पूर्णिमा के अन्त में आकर अपने विमान से चंद्र विमान को अंतरित करता है, इसी प्रकार अमास के अन्त में सूर्य के विमान को अंतरित करता है अर्थात् आच्छादित करता है। अंतरित करने से चंद्रग्रहण या सूर्यग्रहण हुवा इस प्रकार लोक में प्रसिद्धि होती है। यहां शुक्लपक्ष कृष्णपक्ष के विचार में क्या वह राहु नही लिया जाता है, कि जो नित्य राहु कृष्ण विमानवाला है?

હે ભગવાન્! આ તમામ વિષયનો આપ પ્રતિબોધ કરો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.

किण्हं राहु विमाणं णिच्चं चंदेण होइ अविरहियं।
चतुरंगुलमसंपत्तं, हिच्चा चंदस्स तं चरइ ॥२५॥

સંપાતરૂપ અગર છાયારૂપ કૃષ્ણવર્ણવાળો રાહુ હોય છે, તે રાહુ બે પ્રકારનો હોય છે. એક પર્વરાહુ અને બીજો નિત્યરાહુ પર્વરાહુ એ કહેવાય છેકે-કદાચિત પૂર્ણિમાના અંતમાં આવીને પોતાના વિમાનથી ચંદ્ર વિમાનને ઢાંકી દે છે, ઢાંકી દેવાથી ચંદ્રગ્રહણ અથવા સૂર્યગ્રહણ થયું તેમ લોકમાં પ્રસિદ્ધિ થાય છે. અહીં શુકલ પક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષની વિચારણામાં એજ રાહુ લેવાય છે, કે જે નિત્યરાહુ કૃષ્ણ વિમાનવાળો હોય છે. કારણ તે પ્રકારનો જગત્સ્વભાવ હોય છે. તથા તે વિમાન નિત્ય ચંદ્રની સાથે તેવા અંતરવાળું

चतुरङ्गुलेन-चतुर्भिरङ्गुलैरप्राप्तं-तत्तुल्यमन्तरितं सत् चन्द्रविमानस्य अधस्तात् चारं चरति तच्चैवं चरत् शुक्लपक्षे शनैः शनैः अन्तरितं सत् चन्द्रमसं प्रकटी करोति, कृष्णपक्षे च शनैः शनैस्तमेव चन्द्रमसमावृणोति, इत्येवं शुक्लकृष्णस्य कारणं सामान्यतः प्रतिपाद्य पुनर्विश्लेषयति-'बावट्ठिं बावट्ठिं दिवसे दिवसे तु सुक्कपक्खस्स । जं परिवड्ढइ चंदो खवेइ तं चेव कालेणं ॥२६॥' द्वापष्टिं द्वापष्टिं दिवसे दिवसे तु शुक्लपक्षस्य । यथा परिवर्द्धते चन्द्रक्षपयति तथा चैव कालेन ॥२६॥ इह द्वापष्टिभागीकृतस्य चन्द्रविमानस्य द्वौ भागौ उपरितनौ अपाकृत्य शेषस्य विमानभागस्य पञ्चदशभिर्भागे हृते सति ये चत्वारो भागाः लभ्यन्ते ते द्वापष्टिशब्देनोच्यन्ते, अवयवे समुदायोपचारात् । एतच्च व्याख्यानं जीवाभिगमचूर्ण्यादि दर्शनतः कृतं न पुनः स्वविचार दशा, तथाहि अस्या एव गाथायाः व्याख्याने जीवा-

तथाप्रकार जगत् स्वभाव होने से तथा वह विमान नित्य चंद्र के साथ सर्व काल अविरहित रहता है, तथा चतुरंगुल से अप्राप्त उसके समान अंतरवाला होकर चंद्रविमान के नीचे गमन करता है। इस प्रकार संचरण करता हुवा, शुक्लपक्ष में धीरे धीरे अंतर रहित होकर चंद्रमा को प्रगट करता है, तथा कृष्णपक्ष में धीरे धीरे उसी चंद्र को आच्छादित करता है। इस प्रकार शुक्लपक्ष एवं कृष्णपक्ष का कारण का सामान्य रूप से प्रतिपादन करके फिर से स्पष्ट करते हैं ॥२५॥

बावट्ठिं बावट्ठिं दिवसे दिवसे तु सुक्कपक्खस्स ।
जं परिवड्ढइ चंदो खवेइ तं चेव कालेणं ॥२६॥

बासठ भाग किये गये चन्द्रविमान का ऊपर के दो भाग को छोडकर शेषविमान के भाग का पंद्रह से भाग करने पर जो चार भाग प्राप्त होता है वे अवयव में समुदाय के उपचार से बासठ शब्द से कहा जाता है, इस की व्याख्या जीवाभिगम की चूर्णिका आदि को देख के किया है, अपने विचार

સર્વકાળ અવિરહિતપણાથી રહે છે. તથા ચતુરંગુલ અર્થાત્ ચાર આંગળથી પ્રાપ્ત ન થાય તેવા અંતરવાળું થઈને ચંદ્રવિમાનની નીચે ગમન કરે છે. આ રીતે સંચરણ કરતાં કરતાં શુકલપક્ષમાં ધીરે ધીરે અંતર વિનાનું થઈને ચંદ્રમાને પ્રગટ કરે છે. તથા કૃષ્ણપક્ષમાં ધીરે ધીરે એજ ચંદ્રને ઢાંકે છે. આ પ્રમાણે શુક પક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષના સામાન્ય રીતે કારણનું પ્રતિપાદન કરીને ફરીથી તેને સ્પષ્ટ કરે છે. ।૨૫।

बावट्ठिं बावट्ठिं दिवसे दिवसे तु सुक्कपक्खस्स ।
जं परिवड्ढइ चंदो खवेइ तं चेव कालेणं ॥२६॥

બાસઠભાગ કરવામાં આવેલ ચંદ્ર વિમાનની ઉપરના બે ભાગને છોડીને બાકીના વિમાનના ભાગના પંદરથી ભાગ કરવાથી જે ચાર ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે તે અવયવમાં સમુદાયના ઉપચારથી બાસઠ શબ્દથી કહેવાય છે. આની વ્યાખ્યા જીવાભિગમની ચૂર્ણિકા

भिगमचूर्णौ लिखितं यथा—'चन्द्रविमानं द्वापष्टिभागी क्रियते, ततः पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते तत्र चत्वारो भागाः द्वापष्टिभागानां पञ्चदश भागेन लभ्यन्ते शेषौ द्वौ भागौ एतावद् दिने दिने शुक्लपक्षस्य राहुणा मुच्यते' इत्यादि....एवं च सति यत् समवायाङ्गसूत्रे शुक्लपक्षस्य दिवसे दिवसे चन्द्रो द्वापष्टिभागः परिवर्द्धते तदप्येवमेव व्याख्येयं, सम्प्रदायवशाद्धिसूत्रं व्याख्येयं भवति न खलु स्वस्वमनीषया सम्प्रदायश्च किल यथोक्त स्वरूप एवेति। तत्र शुक्लपक्षस्य दिवसे यत्—यस्मात् कारणात् चन्द्रो द्वापष्टिं द्वापष्टिं भागान्—द्वापष्टिभागसत्कान् चतुरश्चतुरो भागान् यावत् परिवर्द्धतेति कालेन—कृष्णेन—कृष्णपक्षेन पुनर्दिवसे दिवसे—प्रतिदिने तानेव द्वापष्टिभागसत्कान् चतुरश्चतुरो भागान् क्षपयति—परिहापयति ॥२६॥ अथ पुनरेतदेव व्याचष्टे—'पण्णरस भागेण य चंदं पण्णरसमेव तं वरइ। पण्णरसइ भागेण य पुणो वि तं चेव पक्कमइ ॥२७॥' पञ्चदश भागेन च चन्द्रं पञ्चदशमेव तं वृणोति। पञ्चदशे

मात्र से नहीं कहा है। तथा इसी गाथा के व्याख्यान में जीवाभिगम की चूर्णिका में लिखा है कि 'चंद्रविमान का बासठ भाग करे तदनन्तर पंद्रह से भाग करे तो बासठिया भाग का पंद्रह भाग लब्ध होता है, एवं दो भाग शेष बचता है। शुक्लपक्ष के इतना दिन राहु का कहा जाता है। इत्यादि.... इस प्रकार जो समवायाङ्ग सूत्र में शुक्लपक्ष में प्रति दिवस चन्द्र बासठिया भाग बढता है, ऐसा कहा है उसको भी उसी प्रकार व्याख्यात करें सम्प्रदायानुसार सूत्र की व्याख्या की जाती है। अपनी बुद्धि के अनुकूल व्याख्या नहीं होती है। यह संप्रदाय यथोक्त प्रकार से ही है। शुक्ल पक्ष के दिन में जिस कारण से चंद्र बासठिया चार भाग जितना बढता है। कृष्ण पक्ष में प्रतिदिन में उसी बासठिया चार भाग का क्षय करता है ॥२६॥

फिर से इसी को विशेष स्पष्ट करते हैं—

વિગેરેને જોઈને કરેલ છે. પોતાના વિચારમાત્રથી કહેલ નથી. તથા આજ ગાથાના વ્યાખ્યાનમાં જીવાભિગમની ચૂર્ણિકામાં લખ્યું છેકે–ચંદ્રવિમાનના બાસઠ ભાગ કરવા તે પછી પંદરથી ભાગ કરવો તો બાસઠિયા ભાગના પંદર ભાગ લબ્ધ થાય છે. અને બે ભાગો શેષ વધે છે. શુક્લ પક્ષના આટલા દિવસ રાહુના કહેવાય છે. ઈત્યાદિ આ પ્રમાણે જે સમવાયાંગ સૂત્રમાં શુક્લપક્ષના દરેક દિવસે ચંદ્ર બાસઠિયા ભાગ વધે છે. તેમ કહ્યું છે તેને પણ એજ પ્રમાણે વ્યાખ્યાત કરી લેવું. સંપ્રદાયાનુસાર સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. પોતાની બુદ્ધિને અનુકૂળ થાય તે રીતે વ્યાખ્યા થઈ શકતી નથી. અહીં સંપ્રદાય યથોક્ત પ્રકારથીજ છે. શુક્લપક્ષના દિવસમાં જે કારણથી ચંદ્ર બાસઠિયા ચાર ભાગ જેટલો વધે છે. એજ કારણથી કૃષ્ણપક્ષમાં પ્રતિદિવસ એજ બાસઠિયા ચાર ભાગનો ક્ષય કરે છે. ॥૨૬॥

ફરીથી આજ વિષયને વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે.

भागेन च पुनरपि तं चैव प्रक्रामति ॥२७॥ कृष्णपक्षे प्रतिपद्दिवसं राहुविमानं स्वकीयेन पञ्चदशेन चन्द्रविमानं पञ्चदशमेव भागं प्रावृणोति–आच्छादयति, शुक्लपक्षे तु पुनस्तमेव-भागं–पञ्चदशभागं प्रतिदिवसं आत्मीयेन पञ्चदशभागे न व्यतिक्रामति–मुञ्चति–प्रकाशनाय त्यजति, अत्रैतदुक्तं भवति–कृष्णपक्षे प्रतिपद् आरभ्य स्वकीयेन पञ्चदशभागेन प्रतिदिवस मेकैकं पञ्चदशभागं उपरितनभागाद् आरभ्य तेनैव क्रमेण प्रतिदिवसमेकैकं पञ्चदशभागं समुज्वलयति–प्रकटीकरोति तद् भागत्यागेनेत्यर्थः, तेन जगति चन्द्रमण्डलस्य वृद्धिहानी प्रतिभासेते। स्वरूप तस्तुचन्द्रमण्डलं यथास्थितमेव भवति ॥२७॥' एतदेवाह–'एवं वड्ढइ चंदो परिहाणी एव होइ चंदस्स। कालो वा जुण्हो ता एवऽणुभावेण चंदस्स ॥२८॥' एवं

'पण्णरस भागेण य चंदं पण्णरसमेव तं वरइ।
पण्णरसइ भागेण य पुणो वि तं चेव पक्कमइ ॥२७॥

कृष्ण पक्ष में प्रतिदिवस राहु विमान अपना पंद्रहवें भाग से चंद्र विमान का पंद्रहवें भाग को आच्छादित करता है। एवं शुक्ल पक्ष में उसी पंद्रहवें भाग को अपने पंद्रहवें भाग से प्रकाश के लिये छोडता है। यहां इस प्रकार कहा जाता है–कृष्ण पक्ष में प्रतिपदा से आरंभ करके अपने पंद्रहवें भाग से प्रतिदिन एक एक पंद्रहवां भाग ऊपर के भाग से आरम्भ कर के आच्छादित करता है। एवं शुक्लपक्ष में प्रतिपदा से आरम्भ कर के उसी क्रम से प्रतिदिवस एक एक पंद्रहवां भाग को प्रगट करता है। वास्तविकता से तो चंद्र मंडल यथावस्थित ही रहता है ॥२७॥

यही कहते हैं–

'एवं वड्ढइ चंदो परिहाणी एवहोइ चंदस्स।
कालो वा, जुण्हो वा, एवाऽणुभावेण होई चंदस्स ॥२८॥

पण्णरस भागेण य चंदं पण्णरसमेव तं चरइ।
पण्णरस भागेण य पुणोवि तंचेव पक्कमइ।

કૃષ્ણપક્ષમાં દરરોજ રાહુ વિમાન પોતાના પંદર ભાગોથી ચંદ્ર વિમાનના પંદરમા ભાગને ઢાંકી દે છે. અને શુક્લપક્ષમાં એજ પંદરમા ભાગને પોતાના પંદરમા ભાગથી પ્રકાશ માટે ખુલ્લો કરે છે. અહીં આ રીતે કહેવામાં આવે છે. કૃષ્ણપક્ષમાં એકમથી આરંભ કરીને પોતાન પંદરમા ભાગથી દરરોજ એક એક પંદરમો ભાગ ઉપરના ભાગથી આરંભ કરીને ઢાંકી દે છે. અને શુક્લ પક્ષમાં એકમથી આરંભીને એજ ક્રમથી દરરોજ એક એક પંદરમા ભાગને પ્રગટ કરે છે. વાસ્તવિક પણાથી તો ચંદ્રમંડળ યથાવસ્થિતજ રહે છે. ॥૨૭॥ એજ ફરીથી કહે છે.

एवं वड्ढइ चंदो परिहाणी एव होइ चंदस्स।
कालो वा जुण्हा वा, एवाऽणुभावेण होई चंदस्स ॥२८॥

वर्द्धते चन्द्रः परिहानिरेव भवति चन्द्रस्य । कृष्णो वा ज्योत्स्नो वा एवमनुभावेन चन्द्रस्य ॥२८॥ एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण राहुविमानेन प्रतिदिवसंक्रमेण अनावरण कारणतो वर्द्धते-वर्द्धमानः सन् प्रतिभासते चन्द्रः एवमेव राहुविमानेन प्रतिदिवसं क्रमेण आवरणकारणतः प्रतिहानिः-प्रतिहानि प्रतिभासो भवति चन्द्रस्य विषये, एतेनैव अनुभावेन-अनेनैव कारणेन एकः पक्षः कालः-कृष्णो भवति, यत्र चन्द्रस्य परिहानिः प्रतिभासते स एव कृष्णपक्षः, एकस्तु पक्षे ज्योत्स्नाः-शुक्लो भवति, यत्र चन्द्रविषये वृद्धिः प्रतिभासते इति ॥२८॥ 'अंतो मणुस्सक्खेत्ते हवंति चारोवगातु उववण्णा, पंचविह जोतिसिया चंदा सूरा गहगणा य ॥२९॥' अन्तर्मनुष्यक्षेत्रे भवन्ति चारोपगास्तु उपपन्नाः । पञ्चविधाः ज्योतिषिकाश्चन्द्राः सूर्याः ग्रहगणाश्च ॥२९॥ अन्तः-मध्ये मनुष्यक्षेत्रस्य पञ्चविधाः ज्योतिष्काः सन्ति, तद्यथा -चन्द्राः सूर्याः ग्रहगणाश्च अत्र चकारात् नक्षत्राणि तारकाश्च भवन्ति, चारोपगा-चारयुक्ताः-सञ्चरणशीला भवन्तीत्यर्थः ।। 'तेण परं जे सेसा चंदादिच्च गहतारणक्खत्ता । णत्थिगई

यह पूर्वकथित प्रकार से राहु विमान के प्रतिदिवस संक्रमण से अनावरण के कारण से बढता हुवा चन्द्र प्रतिभासित होता है। इसी प्रकार राहुविमान प्रतिदिवस क्रम से आवरण के कारण से प्रतिहानि का प्रतिभास होता है। चंद्र के विषय में इसी कारण से एक पक्ष में कृष्ण होता है, जिस में चंद्र को हानि का प्रतिभास होता है, उसी को कृष्णपक्ष कहा जाता है, एक पक्ष में शुक्ल होता है जिस में चंद्र की वृद्धि प्रतिभासित होती है। ॥२८॥

अंतो मणुस्सक्खेत्ते हवंति चारोवगा तु उववण्णा ।
पंचविह जोतिसिया, चंदा सूरा गहगणाय ॥२९॥

मनुष्य क्षेत्र में पांच प्रकार के ज्योतिष्कदेव होते हैं, जो इस प्रकार हैं-चंद्र सूर्य, ग्रह-नक्षत्र एवं ताराएं ये पांचो चारोवग अर्थात् संचरण शील होते हैं ॥२९॥

આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી રાહુવિમાનના દરરોજ સંક્રમણથી અનાવરણના કારણથી ચંદ્ર દરરોજ વધતો પ્રતિભાસિત થાય છે. એજ પ્રમાણે રાહુવિમાનથી દરરોજ ક્રમપૂર્વક આવરણ થવાના કારણથી હાનીનો પ્રતિભાસ થાય છે. ચંદ્રના સંબંધમાં આજ કારણથી એક પક્ષમાં કૃષ્ણ અંધકાર હોય છે જેથી ચંદ્રની હાનીનો પ્રતિભાસ થાય છે. એનેજ કૃષ્ણપક્ષ કહેવાય છે, એક પક્ષમાં શુકલ હોય છે. જેમાં ચંદ્ર વધતો પ્રતિભાસિત થાય છે. ॥૨૮॥

अंतो मणुस्सक्खेत्ते हवंति चारोवगातु उववण्णा ।
पंचविह जोतिसिया, चंदासूरा गहगणा य ॥२९॥

મનુષ્યક્ષેત્રમાં પાંચ પ્રકારના જ્યોતિષ્ક હોય છે, જે આ પ્રમાણે છે. ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓ આ પાંચે ચારોવગ અર્થાત્ સંચરણશીલ હોય છે. ॥૨૯॥

णविचारो अवट्ठिया ते मुणेयव्वा ॥३०॥' तस्मात् परं यानि शेषाणि चन्द्रादित्यग्रहतारनक्षत्राणि । नास्ति गतिः नापि चारोऽवस्थितानि तानि ज्ञातव्यानि ॥३०॥ अत्र 'तेण' मिति प्राकृतत्वात् पञ्चम्यर्थे तृतीया, अतएव तस्मात्-मनुष्यक्षेत्रात् परं-बहिः यानि शेषाणि-अवशिष्टानि चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्राणि-चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्राणां विमानानि, अत्र सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तेषां नास्ति गतिः-तस्मात् स्थानान्नचलनमित्यर्थः नापि चारः-न ते मण्डलगत्या परिभ्रमन्ति, किन्तु, तानि-चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्राणि अवस्थितान्येव ज्ञातव्यानीति ॥३०॥ 'एवं जंबुद्दीवे दुगुणा लवणे चउग्गुणा हुंति । लावणगा य तिगुणिया-ससिसूरा धायइसंडे ॥३१॥' एवं जम्बुद्वीपे द्विगुणा लवणे चतुर्गुणा भवन्ति । लावणकाश्च त्रिगुणिताः शशि सूर्या धातकीखण्डे ॥३१॥ एवं जम्बुद्वीपे द्विगुणौ लवणे चतुर्गुणाः भवन्ति । लावणकाश्च त्रिगुणिताः शशिसूर्या धातकीखण्डे ॥३१॥ एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण यौ शशिसूर्यौ प्रज्ञप्तौ तौ द्विगुणितौ अर्थात् यौ एकैकौ चन्द्रसूर्यौ तौ द्विगुणितौ सन्तौ जम्बुद्वीपे

'तेण परं जे सेसा चंदादिच्च गहतारणक्खत्ता ।
नत्थि गई ण विचारो अवट्ठिया ते मुणेयव्वा ॥३०॥

'तेण' यह पद प्राकृत होने से पंचमी के अर्थ में तृतीया हुवा है । अतः इस मनुष्य क्षेत्र से पर माने बाहर जो शेष चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं ताराओं के विमानों (यहां प्राकृत होने से सूत्र में पुल्लिंग से निर्देश किया है) की गती नहीं होती है । एवं वे मंडल गति से परिभ्रमण नहीं करते हैं । परंतु वे चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं ताराएं अवस्थित ही अवस्थित रहते हैं ऐसा समझें ॥३०॥

एवं जंबुदीवे दुगुणा लवणे चउग्गुणा हुंति ।
लावणगा य तिगुणिया ससिसूरा धायइसंडे ॥३१॥

इस पूर्वकथित प्रकार से जो चंद्र सूर्य दो दो प्रज्ञप्त किये हैं, वे द्विगुणित अर्थात् जो एक एक चंद्र सूर्य है, वे जंबूद्वीप में दुगने होते हैं। वही चंद्र सूर्य

તેણ પરં જે સેસા ચંદાદિચ્ચ ગહતારણક્ખત્તા ।
નત્થિ ગઇ ન વિ ચારો અવટ્ઠિયા તે મુણેયવ્વા ॥૩૦॥

(તેણ) આ પદ પ્રાકૃત હોવાથી પંચમીના અર્થમાં તૃતીયા થયેલ છે. તેથી આ મનુષ્ય ક્ષેત્રથી પર એટલેકે બહાર જે બાકીના ચંદ્રો-સૂર્યો ગ્રહો-નક્ષત્રો અને તારાઓના વિમાનો (અહીં પ્રાકૃત હોવાથી સૂત્રમાં પુલ્લિંગથી નિર્દેશ કરેલ છે) નીગતિ થતી નથી, અને તેઓ મંડળ ગતિથી પરિભ્રમણ કરતા નથી. પરંતુ એ ચંદ્ર-સૂર્ય ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાઓ અવસ્થિત જ રહે છે. તેમ સમજવું. ॥૩૦॥

એવં જંબુદ્દીવે દુગુણા, લવણે ચઉગ્ગુણા હુંતિ ।
લાવણગા ય તિગુણિયા, સસિસૂરા ધાયઇસંડે ॥૩૧॥

આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી જે ચંદ્ર સૂર્ય બબ્બે પ્રજ્ઞપ્ત કરેલા છે, તે બમણા અર્થાત્

भवतः-जम्बुद्वीपे द्वौ चन्द्रमसौ द्वौ सूर्यौ च भवतः, तावेव चन्द्रसूर्यौ चतुर्गुणौ तदा लवणसमुद्रे भवन्ति अर्थात् लवणसमुद्रे चत्वारश्चन्द्राश्चत्वारः सूर्याश्च भवन्तीति भावः। एवं लावणिकाः-लवणसमुद्रभवाः चत्वारश्चत्वारः शशिसूर्यास्त्रिगुणितास्तदा धातकीखण्डे भवन्ति, अर्थात् धातकीखण्डे द्वादशचन्द्राः द्वादशसूर्याश्च भवन्तीति भावः ॥३१॥ 'दो चंदा इह दीवे चत्तारि य सायरे लवणतोए। धायइसंडे दीवे बारस चंदा य सूरा य ॥३२॥' द्वौ चन्द्रौ इह द्वीपे चत्वारश्च सागरे लवणतोये। धातकीखण्डे द्वीपे द्वादश चन्द्राश्च सूर्याश्च ॥३२॥ गाथेयं एकत्रिंशद् गाथोक्तमेव समाहरति नान्यत् किश्चित् विशेषः ॥३२॥ 'धातइसंडप्पभितिसु उद्दिट्ठा तिगुणिया भवे चंदा। आदिल्ल चंदसहिया अणंतराणंतरे खेत्त ॥३३॥' धातकिखण्डप्रभृतिषु उद्दिष्टास्त्रिगुणिताः भवन्ति चन्द्राः, आदित्यचन्द्रसहिता अनन्तरानन्तरेक्षेत्रे ॥३३॥ धातकीखण्डः प्रभृतिः-आदिर्येषां ते धातकीखण्डप्रभृतयस्तेषु धातकीखण्डप्रभृ-

लवण समुद्र में चार गुणे होते हैं। अर्थात् लवण समुद्र में चार चंद्र एवं चार सूर्य होते हैं। उसी प्रकार लवण समुद्र में होने वाले चार चार चंद्र सूर्य तिगुना करे तो धातकी खंड में होते हैं अर्थात् धातकी खंड में बारह बारह चंद्र सूर्य होते हैं ॥३१॥

दो चंदा इह दीवे चत्तारि य सायरे लवणतोए।
धायईसंडे दीवे बारस चंदा य सूरा य ॥ ३२ ॥

यह गाथा इकतीसवीं गाथा में कहे हुवे विषय को ही प्रतिपादित करती है, इससे कुछ विशेष कथन नहीं है ॥ ३२ ॥

धायइ संडप्पभितिसु उ द्दिट्ठा तिगुणिया भवे चंदा।
आदिल्लचंदसहिया, अणंतराणंतरेक्खेत्ते ॥३३॥

धातकी खंडादि द्वीपों एवं समुद्रों में, जो जो बारह चन्द्र सूर्य प्रतिपादित

જે એક એક ચંદ્ર સૂર્ય છે, તે જંબૂદ્વીપમાં બમણા થાય છે. એજ ચંદ્ર સૂર્ય લવણ સમુદ્રમાં ચારગણા થાય છે. અર્થાત્ લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્રો અને ચાર સૂર્યો હોય છે. એ પ્રમાણે લવણ સમુદ્રમાં થનારા ચાર ચાર ચંદ્ર સૂર્યોને ત્રણગણા કરે તો તે પ્રમાણે ધાતકીખંડમાં થાય છે. અર્થાત્ ધાતકીખંડમાં બાર બાર ચંદ્રસૂર્ય હોય છે. ॥૩૧॥

दो चंदा इह दीवे चत्तारि य सायरे लवणतोए ।
धायइसंडे दीवे बारस चंदा य सूरा य ॥३२॥

આ ગાથા એકત્રીસમી ગાથામાં કહેલ વિષયનુંજ પ્રતિપાદન કરે છે. તેથી વિશેષ કંઈજ કથન નથી. ॥૩૨॥

धायइ संडप्पभिइसु उद्दिट्ठा तिगुणिया भवे चंदा ।
आदिल्ल चंदसहिया अणंतराणंतरेक्खेत्ते ॥३३॥

ધાતકીખંડાદિદ્વીપોમાં અને સમુદ્રોમાં જે બાર બાર ચંદ્ર સૂર્યો પ્રતિપાદિત કરેલ છે,

तिषु द्वीपेषु समुद्रेषु च ये उद्दिष्टाः-प्रतिपादिताश्चन्द्राः सूर्याश्च द्वादशप्रभृतयस्ते त्रिगुणिताः सन्तस्तदन्यद्वीपसमुद्रेषु भवेयुः । न केवलं चन्द्रसूर्या एव ग्रहनक्षत्रतारारूपा अपि त्रिगुणिता एव भवन्तीति ज्ञेयाः, एतदेव व्याचष्टते आदिष्ट चन्द्रसहिता-उद्दिष्टचन्द्र युक्ताद् द्वीपात् समुद्राद्वा प्राक् जम्बुद्वीपमादिं कृत्वा ये प्राक्तनाश्चन्द्रास्ते आदिमचन्द्रास्तैरादिमचन्द्रैरूपलक्षणमेतत् आदिमसूर्यैश्च सहिताः यावन्तो भवन्ति एतावत् प्रमाणाः अनन्तरे अनन्तरे कालोदधौ भवन्ति । तत्र धातकीखण्डे द्वीपे उद्दिष्टाश्चन्द्राः द्वादश ते त्रिगुणिताः क्रियन्ते चेत्तदा षट् त्रिंशद भवन्ति १२×३=३६ । आदिमचन्द्राः षट्, तद्यथा-द्वौ चन्द्रौ जम्बुद्वीपे, चत्वारो लवणसमुद्रे, एतैरादिमैश्चन्द्रैः सहिताः ३६+६=४२ द्वाचत्वारिंशद् भवन्ति । एतावन्तश्चन्द्राः कालोदधौ समुद्रे भवन्ति । एष एव करणविधिः सूर्याणामपि ज्ञातव्यः, तेन तत्र सूर्या अपि तावन्त एव (४२) द्वाचत्वारिंशदेव वेदितव्याः । तथा कालोदसमुद्रे द्वाचत्वारिंशच्चन्द्राः उद्दिष्टाः ते त्रिगुणास्तदा ४२×३=१२६ जातं षड्विंशत्यधिकं

किये हैं उससे तिगुना अन्य द्वीप समुद्रो में होते हैं। केवल चंद्र सूर्य ही नहीं अपितु ग्रह-नक्षत्र एवं तारा रूप भी तिगुने होते हैं ऐसा समझ लेवें। यही कहतें हैं-उद्दिष्ट चंद्र युक्त द्वीप से या समुद्र से पहले जम्बूद्वीप को प्रथम करके जो पहले के चन्द्र है वे आदिम चन्द्र कहे जाते हैं, उन आदिम चन्द्र से यह चन्द्र पद उपलक्षण है अतः आदिम सूर्य सहित जितने हों, उतने प्रमाण अनन्तर अनन्तर कालोदधि में होते हैं। तत्पश्चात् धातकीखंडद्वीप में उद्दिष्ठ चन्द्र बारह होतें हैं, उनको तिगुना करे तो छत्तीस होते हैं १२+३=३६ । आदि के चन्द्र छ होते हैं, जो इस प्रकार दो चन्द्र जंबूद्वीप में, एवं चार लवण समुद्र में, इन आदि चंद्र सहित ३६+६=४२ बयालीस चन्द्र होते हैं। यही करण विधि सूर्य के संबंध में समझनी चाहिये। अतः वहां पर सूर्य भी उतने ही (४२) बयालीस ही होते हैं। तथा कालोद समुद्र में बयालीय चन्द्र कहे गये

તેનાથી ત્રણુગણુા બીજા દ્વીપ સમુદ્રોમાં હોય છે. કેવળ ચંદ્ર સૂર્યજ નહીં પરંતુ ગ્રહો-નક્ષત્રો અને તારારૂપો પણુ ત્રણુ ગણુા હોય છે. તેમ સમજવું. એજ કહે છે. ઉદ્દેશેલા ચંદ્રવાળા દ્વીપથી કે સમુદ્રથી પહેલાં જંબૂદ્વીપને પ્રથમ કરીને જે પહેલાના ચંદ્ર છે, તે આદિમ ચંદ્ર કહેવાય છે. એ આદિમ ચંદ્રથી આ ચંદ્રપદ ઉપલક્ષણુ છે તેથી આદિમ સૂર્ય સહિત જેટલા હોય એટલા પ્રમાણુના અનંતર અનંતર કાલોદધિમાં હોય છે. તે પછી ધાતકીખંડદ્વીપમાં ઉદ્દિષ્ટચંદ્ર બાર હોય છે. તેને ત્રણુગણુા કરે તો છત્રીસ થાય છે. ૧૨+૩=૩૬ પહેલાંના બે ચંદ્ર હોય છે તે આ પ્રમાણે છે. બે ચંદ્ર જંબૂદ્વીપમાં અને ચાર લવણુ સમુદ્રમાં આ આદિના ચંદ્રસહિત ૩૬+૬=૪૨ બેંતાલીસ ચંદ્રો થાય છે. આજ કરણુ વિધિ સૂર્યના સંબંધમાં સમજવી જોઈએ. તેથી ત્યાં સૂર્ય પણુ એટલાજ (૪૨) બેંતાલીસજ હોય છે. તથા કાલોદ સમુદ્રમાં બેંતાલીસચંદ્ર કહ્યા છે. તેને ત્રણુ ગણુા કરે

शतं । ततश्चादिमचन्द्रा अष्टादश–तद्यथा–द्वौ जम्बुद्वीपे चत्वारो लवणसमुद्रे, द्वादश धातकीखण्डे–२+४+१२=१८ एतैरादिमचन्द्रैः सहितं षड्विंशत्यधिकं शतं १२६+१८=१४४ जातं चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतं, एतावन्तश्चन्द्राः पुष्करद्वीपे भवन्ति, सूर्या अपि एतावन्तएव । एवं सर्वेष्वपि द्वीपसमुद्रेषु एतत् करणवशात् चन्द्रसूर्या संख्या प्रतिपत्तव्या ॥३३॥ सम्प्रति प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं ग्रहनक्षत्रतारापरिज्ञानोपायमाह–'रिक्खग्गहतारग्गह तारग्गं दीवसमुद्दो जहिच्छसी णाउं । तस्ससीहिं तग्गुणियं रिक्खग्गहतारगग्गं तु ॥३४॥' ऋक्षग्रह तारकं द्वीपसमुद्रे यदीच्छसि ज्ञातुं । तत् शशिभिस्तद्गुणितं ऋक्षग्रहतारकं तु ॥३४॥ अत्राग्रशब्दः परिणामवाची, तेन यस्मिन द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रपरिमाणं ग्रहपरिमाणं तारापरिमाणं वा ज्ञातु मिच्छसि चेत्तदा तस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा सम्बन्धिभिः शशिभिः–एकस्य शशिनः

हैं, उनको तिगुना करे तो ४२+३=१२६ एकसो छाईस होते हैं। उनसे आदि के चन्द्र अठारह होते हैं, जैसे की दो जम्बूद्वीप का, चार लवण समुद्र का बारह धातकी खंड का २+४+१२=१८ इन आदिम चन्द्र के साथ एकसो छाईस को जोडे तो १२६+१८=१४४ एकसो चुमालीस होते हैं। इतने चंद्र पुष्कर द्वीप में होते हैं। एवं सूर्य भी उतने ही होते हैं। इसी प्रकार सभी द्वीप समुद्रों में इस करणवशात् चंद्र सूर्य की संख्या का प्रतिपादन करलेवें ॥३३॥

अब प्रति द्वीप एवं प्रतिसमुद्र में ग्रह–नक्षत्र एवं ताराओं के परिज्ञान का उपाय कहते हैं–

रिक्खग्गह तारग्गह तारग्गं दीवसमुद्दो जहिच्छसी णाउं ।
तस्ससीहिं तग्गुणियं रिक्खग्गह तारग्गं तु ॥३४॥

यहां पर अग्र शब्द परिमाण वाची है, अतः जिस द्वीपसमुद्र में नक्षत्र परिमाण, ग्रहपरिमाण, तारापरिमाण को जानना चाहे तो उस द्वीप का या

તો ૪૨+૩=૧૨૬ એકસો છવ્વીસ થાય છે. તેની પહેલાના અઢાર હોય છે. જેમકે–બે જંબૂદ્વીપના, ચાર લવણ સમુદ્રના અને બાર ધાતકીખંડના ૨+૪+૧૨=૧૮ આ પહેલાંના ચંદ્રની સાથે એકસો છવ્વીસને મેળવે તો ૧૨૬+૧૮=૧૪૪ એકસોચુંમાલીસ થાય છે. આટલા ચંદ્રો પુષ્કરદ્વીપમાં હોય છે, તથા સૂર્ય પણ એટલાજ હોય છે. આજ પ્રમાણે બધાજ દ્વીપ સમુદ્રોમાં આ કરણવશાત્ ચંદ્ર સૂર્યની સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરી લેવું ॥૩૩॥

હવે દરેક દ્વીપ અને દરેક સમુદ્રમાં ગ્રહ–નક્ષત્ર અને તારાઓની સંખ્યાના જ્ઞાનનો ઉપાય કહે છે.

रिक्खग्गह तारग्गह तारग्गं दीवसमुद्दो जहिच्छसी णाउं ।
तस्ससीहिं तग्गुणियं रिक्खग्गह तारगग्गं तु ॥३४॥

અહીં અગ્રશબ્દ પરિમાણ વાચી છે. તેથી જે દ્વીપ સમુદ્રમાં નક્ષત્ર પરિમાણ, ગ્રહ પરિમાણ, તારા પરિમાણને જાણવા ઇચ્છે તો એ દ્વીપના કે સમુદ્રના ચંદ્રના પરિવારરૂપ

परिवारभूतं नक्षत्रपरिमाणं ग्रहपरिमाणं तारापरिमाणं वा तद् गुणितं सत् यावद् भवति तावत् प्रमाणं तत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रपरिमाणं ग्रहपरिमाणं तारापरिमाणं वा भवतीति यथा—लवण-समुद्रे किल नक्षत्रपरिमाणं ज्ञातुमभीष्टं तत्र लवणसमुद्रे चत्वारः शशिनः सन्ति, एकस्य च चन्द्रस्य परिवारभूतानि यानि—अष्टाविंशति र्नक्षत्राणि तानि चतुर्भिर्गुण्यन्ते २८×४=११२ जातं द्वादशोत्तरं शतं, एतावन्त्येव लवणसमुद्रे नक्षत्राणि सन्ति। तथा एकस्य शशिनः अष्टाशीतिग्रहाः परिवारः लवणसमुद्रे चत्वारश्चन्द्रास्तेनाष्टाशीतिश्चतुर्भिर्गुण्यन्ते ८८×४=३५२ जातानि त्रीणि शतानि द्वापञ्चाशदधिकानि चतुर्णां चन्द्राणां परिवार इति॥ एता-वन्तो लवणसमुद्रे ग्रहाः सन्तीत्यर्थः। एवं च एकस्य शशिनः परिवारभूतानि तारागण कोटि-कोटीनां षट्षष्टिः सहस्राणि नवशतानि पञ्च सप्तत्यधिकानि ६६९७५ तान्यपि चतुर्भि-र्गुण्यन्ते—६६९७५×४=२६७०.०००००००००००००० जातानि कोटिकोटीनां द्वे

समुद्र का चंद्र का परिवार रूप नक्षत्र परिमाण ग्रहपरिमाण एवं तारापरिमाण को उस से गुणा करे जितना हो उतना प्रमाण उस द्वीप में या समुद्र में नक्षत्र परिमाण या ग्रहपरिमाण या तारापरिमाण हो जाता है जैसे की—लवण समुद्र में नक्षत्र का परिमाण जानना हो तो लवण समुद्र में चार चंद्र होते हैं, एक चंद्र का परिवार रूप जो अठाईस नक्षत्र होते हैं, उन को चार से गुणा करे २८×४=११२ तो एकसो बारह होते हैं, इतने ही लवण समुद्र में नक्षत्र होते हैं, तथा एक चंद्र का अठासी ग्रह परिवार होते हैं, लवण समुद्र में चार चंद्र होते हैं, अतः अठासी को चार से गुणा करे ८८×४=३५२ तो तीनसो बावन चार चंद्र का ग्रहपरिवार होता हैं। अर्थात् लवणसमुद्र में इतने ग्रह होते हैं, तथा एक चंद्र का परिवारभूत तारागण कोटिकोटी में छियासठ हजार नवसो पचहत्तर ६६९७५। होते हैं। उन को भी चार से गुणा करे ६६९७५×४=२६७९०००००००००००००००। तो कोटिकोटि में दो

નક્ષત્ર પરિમાણુ, ગ્રહપરિમાણુ અને તારા પરિમાણુને તેનાથી ગુણાકાર કરવાથી જેટલા થાય તેટલા પ્રમાણુના એ દ્વીપમાં કે સમુદ્રમાં નક્ષત્ર પરિમાણુ કે ગ્રહ પરિમાણુ અથવા તારા પરિમાણુ થઈ જાય છે. જેમકે-લવણુ સમુદ્રમાં નક્ષત્રનું પરિમાણુ જાણુવું હોય તો લવણુ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્ર હોય છે. એક ચંદ્રના પરિવારરૂપ અઠયાવીસ નક્ષત્રો હોય છે, તેનો ચારથી ગુણાકાર કરવો. ૨૮+૪=૧૧૨ તો એકસો બાર થઇ જાય છે. લવણુ સમુદ્રમાં એટલાજ નક્ષત્રો હોય છે. તથા એક ચંદ્રનો ગ્રહપરિવાર અઠયાસી હોય છે. લવણુ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્ર હોય છે. તેથી અઠયાશીનો ચારથી ગુણાકાર કરવો. ૮૮+૪=૩૫૨ આ રીતે ત્રણુસોબાવન ચાર ચંદ્રનો ગ્રહ પરિવાર થઈ જાય છે. અર્થાત્ લવણુ સમુદ્રમાં આટલા ગ્રહો હોય છે, તથા એક ચંદ્રના પરિવાર ભૂત તારાગણુ કોટિકોટિમાં છાસઠહજાર નવસોપંચોતેર ૬૬૯૭૫। હોય છે. તેનો પણુ ચારથી ગુણાકાર કરવો ૬૬૯૭૫+૪=૨૬૭૯૦૦૦૦૦૦૦૦૦

लक्षे सप्तषष्टिः सहस्राणि नवशतानि, एतावत्यो लवणसमुद्रे तारागणकोटिकोटयः। एवं रूपा च नक्षत्रादीनां संख्या प्रागेवोक्ता, एवं सर्वेष्वपि द्वीपसमुद्रेषु नक्षत्रादि संख्यापरिमाणं परिभावनीयमिति ॥३४॥ 'बाहिया तु माणुसनगस्स चंदसूराणऽवट्ठिया जोण्हा। चंदा अभीइजुत्ता सूरा पुणहुंति पुस्सेहिं ॥३५॥' बाह्यास्तु मानुषनगस्य चन्द्रसूर्याणां अवस्थिताः ज्योत्स्नाः। चन्द्रा अभिजित् युक्ताः सूर्याः पुनर्भवन्ति पुष्यैः ॥३५॥ मानुषनगस्य-मानुषोत्तरस्य पर्वतस्य बहिश्चन्द्रसूर्याणां ज्योत्स्नाः अवस्थिताः भवन्ति एकरूपवत् प्रतिभासमानास्तिष्ठन्ति। अत्रैतदुक्तं भवति-तत्र मनुष्यलोकवत् ऋतुव्यवस्था नास्ति, सूर्याः सदैवानत्युष्णतेजसो भवन्ति कदाचिदपि मनुष्यलोकवत् ह्रासवृद्धितां न समुपैति तेजसः। चन्द्रमसोऽपि सर्वदैव अनतिशीतलेश्याकाः भवन्ति, न तु कदाचिदपि अन्तर्मनुष्यक्षेत्रस्य शिशिरकाले इव अतिशीततेजसो भवन्ति। तथा मनुष्यक्षेत्राद् बहिः सर्वेऽपि चन्द्राः सर्वदैव अभिजिता नक्षत्रेण युक्ताः भवन्ति, तथा सूर्याश्च पुष्यनक्षत्रैः सह वर्त्तमाना भवन्ति, तत्रैकरूप-

लाख सरसठ हजार नवसो होते हैं इतने लवण समुद्र में तारागण कोटिकोटि होते हैं, इस प्रकार की नक्षत्रादि की संख्या पूर्व में कही गई है। इस प्रकार सभी द्वीप समुद्रों में नक्षत्रादि की संख्या का परिमाण भावित करलेवें ॥३४॥

'बाहियातु माणुसनगस्स चंद सूराणऽवट्ठिया जोण्हा।
चंदा अभीई जुत्ता, सूरा पुण हुंति पुस्सेहिं ॥३५॥

मानुषोत्तर पर्वत के बाहर चन्द्र सूर्य का प्रकाश अवस्थित रहता है, अर्थात् एकरूप प्रतिभासित होता रहता है। यहां पर इस प्रकार कहा जाता है-वहां पर मनुष्यलोक के समान ऋतु व्यवस्था नहीं होती है। सूर्य सदा काल अनति उष्ण तेजवाला होता है। मनुष्यलोक के समान कदापि तेज का क्षय वृद्धि नहीं होती। चंद्रमा भी सर्वदा अनति शीतलेश्यावाला होता है। मनुष्यलोकमें शिशिरकाल के समान अति शीत तेजवाला नहीं होता है। तथा मनुष्य

००००००। આ રીતે કોટિકોટિમાં બેલાખ સડસઠહજાર નવસો થાય છે. આટલા લવણ સમુદ્રમાં તારાગણ કોટિકોટિ હોય છે. આ પ્રમાણેની નક્ષત્રાદિની સંખ્યા પહેલાં કહેલજ છે. આ પ્રમાણે બધા દ્વીપસમુદ્રોમાં નક્ષત્રાદિની સંખ્યાનું પ્રમાણ ભાવિત કરી લેવું. ॥૩૪॥

बाहिया तु माणुसनगस्स, चंदसूराणऽवट्ठिया जोण्हा।
चंदा अभीई जुत्ता, सूरा पुणहुंति पुस्सेहिं ॥३५॥

માનુષોત્તર પર્વતની બહાર ચંદ્ર સૂર્યનો પ્રકાશ અવસ્થિત રહે છે, અર્થાત્ એકરૂપ પ્રતિભાસિત થતો રહે છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. ત્યાં મનુષ્યલોકની માફક ઋતુઓની વ્યવસ્થા હોતી નથી. સૂર્ય સદાકાળ અનતિ ઉષ્ણ તેજવાળો હોય છે. મનુષ્યલોકની સમાન કદાપિ તેજની ક્ષય વૃદ્ધિ થતી નથી ચંદ્રમા પણ સર્વદા અનતિશીત લેશ્યાવાળો હોય છે મનુષ્યલોકમાં શિશિર કાળની જેમ અત્યંત શીત તેજવાળો હોતો

वातावरणत्वादति दूरत्वाच्चेति ॥३५॥ 'चंदाओ सूरस्स य सूराओ चंदस्स अंतरं होइ । पण्णाससहस्साइं तु जोयणाणं अणूणाइं ॥३६॥' चन्द्रात् सूर्यस्य च सूर्यात् चन्द्रस्य च अन्तरं भवति । पञ्चाशत् सहस्राणि योजनानामन्यूनानि ॥३६॥ मनुष्यक्षेत्राद्बहिश्चन्द्रात् सूर्यस्य अन्तरं तथा सूर्यात् चन्द्रस्य चान्तरं भवति अन्यूनानि-परिपूर्णानि योजनानां पञ्चाशत् सहस्राणि-५०००० इत्येवं चन्द्रसूर्ययोः परस्परमन्तरं वर्त्तते ॥३६॥ अथ सम्प्रति चन्द्रस्य चन्द्रस्य सूर्यस्य सूर्यस्य च परस्परमन्तरं कथयति-'सूरस्स य सूरस्स य ससिणो य ससिणो य अंतरं होइ । वाहिं तु माणुसनगस्स जोयणाणं सयसहस्सं ॥३७॥' सूर्यस्य च सूर्यस्य च शशिनश्च शशिनश्च अन्तरं भवति । बाह्यं तु मनुष्यनगस्य योजनानां शतसहस्रं

क्षेत्र से बाहर सभी चंद्र सूर्य सर्वदा अभिजित् नक्षत्र के साथ युक्त रहता है। तथा सूर्य पुष्य नक्षत्र के साथ वर्तमान रहता है, कारण की वहां पर एक रूप वातावरण होता है एवं अति दूर होने से इस प्रकार से होता है ॥३५॥

चंदाओ सूरस्स य सूराओ चंदस्स अंतरं होई ।
पण्णाससहस्साइं तु जोयणाणं अणूणाइं ॥३६॥

मनुष्य क्षेत्र से बाहर चंद्र से सूर्य का अंतर तथा सूर्य से चंद्र का अंतर परिपूर्ण पचास हजार योजन ५००००। होता है इस प्रकार चन्द्र सूर्य का परस्पर का अंतर रहता है ॥३६॥

अब एक चंद्र से दूसरा चंद्र का तथा एक सूर्य से दूसरा सूर्य का परस्पर के अंतर का कथन करते हैं-

सूरस्स सूरस्स य, ससिणो य ससिणो य अंतरं होइ ।
बाहिं तु माणुसनगस्स जोयणाणं सयसहस्सं ॥३७॥

નથી તથા મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર બધા ચંદ્ર સર્વદા અભિજીત નક્ષત્રની સાથે યુક્ત રહે છે. તથા સૂર્ય પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે વર્તમાન રહે છે. કારણ કે ત્યાં એક રૂપ વાતાવરણ હોય છે. અને અતિ દૂર હોવાથી આ પ્રમાણે થાય છે. ॥૩૫॥

चंदाओ सूरस्स य सूराओ चंदस्स अंतरं होई ।
पण्णाससहस्साइं तु जोयणाणं अणूणाइं ॥३६॥

મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર ચંદ્રથી સૂર્યનું અંતર તથા સૂર્યથી ચંદ્રનું અંતર પુરેપુરૂં પચાસહજાર યોજન ૫૦૦૦૦। હોય છે. આ પ્રમાણે ચંદ્ર સૂર્યનું પરસ્પરનું અંતર રહે છે. ॥૩૬॥

હવે એક ચંદ્રથી બીજા ચંદ્રનું તથા એક સૂર્યથી બીજા સૂર્યનું પરસ્પરના અંતરનું કથન કરવામાં આવે છે.

सूरस्स सूरस्स य, ससिणो य ससिणो य, अंतरं होइ ।
बाहिं तु माणुसनगस्स जोयणाणं सयसहस्सं ॥३७॥

लक्षे सप्तषष्टिः सहस्राणि नवशतानि, एतावत्यो लवणसमुद्रे तारागणकोटिकोटयः। एवं रूपा च नक्षत्रादीनां संख्या प्रागेवोक्ता, एवं सर्वेष्वपि द्वीपसमुद्रेषु नक्षत्रादि संख्यापरिमाणं परिभावनीयमिति ॥३४॥ 'वाहिया तु माणुसनगस्स चंदसूराणऽवट्ठिया जोण्हा। चंदा अभीइजुत्ता सूरा पुणहुंति पुस्सेहिं ॥३५॥' वाह्यास्तु मानुपनगस्य चन्द्रसूर्याणां अवस्थिताः ज्योत्स्नाः। चन्द्रा अभिजित् युक्ताः सूर्याः पुनर्भवन्ति पुष्यैः ॥३५॥ मानुपनगस्य-मानुषोत्तरस्य पर्वतस्य वहिश्चन्द्रसूर्याणां ज्योत्स्नाः अवस्थिताः भवन्ति एकरूपवत् प्रतिभासमानास्तिष्ठन्ति। अत्रैतदुक्तं भवति-तत्र मनुष्यलोकवत् ऋतुव्यवस्था नास्ति, सूर्याः सदैवानत्युष्णतेजसो भवन्ति कदाचिदपि मनुष्यलोकवत् ह्रासवृद्धितां न समुपैति तेजसः। चन्द्रमसोऽपि सर्वदैव अनतिशीतलेश्याकाः भवन्ति, न तु कदाचिदपि अन्तर्मनुष्यक्षेत्रस्य शिशिरकाले इव अतिशीततेजसो भवन्ति। तथा मनुष्यक्षेत्राद् वहिः सर्वेऽपि चन्द्राः सर्वदैव अभिजिता नक्षत्रेण युक्ताः भवन्ति, तथा सूर्याश्च पुष्यनक्षत्रैः सह वर्त्तमाना भवन्ति, तत्रैकरूप-

---

लाख सरसठ हजार नवसो होते हैं इतने लवण समुद्र में तारागण कोटिकोटि होते हैं, इस प्रकार की नक्षत्रादि की संख्या पूर्व में कही गई है। इस प्रकार सभी द्वीप समुद्रों में नक्षत्रादि की संख्या का परिमाण भावित करलेवें ॥३४॥

'वाहियातु माणुसनगस्स चंद सूराणऽवट्ठिया जोण्हा।
चंदा अभीई जुत्ता, सूरा पुण हुंति पुस्सेहिं ॥३५॥

मानुषोत्तर पर्वत के वाहर चन्द्र सूर्य का प्रकाश अवस्थित रहता है, अर्थात् एकरूप प्रतिभासित होता रहता है। यहां पर इस प्रकार कहा जाता है-वहां पर मनुष्यलोक के समान ऋतु व्यवस्था नहीं होती है। सूर्य सदा काल अनति उष्ण तेजवाला होता है। मनुष्यलोक के समान कदापि तेज का क्षय वृद्धि नहीं होती। चंद्रमा भी सर्वदा अनति शीतलेश्यावाला होता है। मनुष्यलोकमें शिशिरकाल के समान अति शीत तेजवाला नहीं होता है। तथा मनुष्य

०००००००। આ રીતે કોટિકોટિમાં બેલાખ સડસઠહજાર નવસો થાય છે. આટલા લવણ સમુદ્રમાં તારાગણ કોટિકોટિ હોય છે. આ પ્રમાણેની નક્ષત્રાદિની સંખ્યા પહેલાં કહેલજ છે. આ પ્રમાણે બધા દ્વીપસમુદ્રોમાં નક્ષત્રાદિની સંખ્યાનું પ્રમાણ ભાવિત કરી લેવું. ॥૩૪॥

वाहिया तु माणुसनगस्स, चंदसूराणऽवट्ठिया जोण्हा।
चंदा अभीई जुत्ता, सूरा पुणहुंति पुस्सेहिं ॥३५॥

માનુષોત્તર પર્વતની બહાર ચંદ્ર સૂર્યનો પ્રકાશ અવસ્થિત રહે છે, અર્થાત્ એકરૂપ પ્રતિભાસિત થતો રહે છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. ત્યાં મનુષ્યલોકની માફક ઋતુઓની વ્યવસ્થા હોતી નથી. સૂર્ય સદાકાળ અનતિ ઉષ્ણ તેજવાળો હોય છે. મનુષ્યલોકની સમાન કદાપિ તેજની ક્ષય વૃદ્ધિ થતી નથી ચંદ્રમા પણ સર્વદા અનતિશીત લેશ્યાવાળો હોય છે મનુષ્યલોકમાં શિશિર કાળની જેમ અત્યંત શીત તેજવાળો હોતો

वातावरणत्वादति दूरत्वाच्चेति ॥३५॥ 'चंदाओ सूरस्स य सूराओ चंदस्स अंतरं होइ। पण्णाससहस्साइं तु जोयणाणं अणूणाइं ॥३६॥' चन्द्रात् सूर्यस्य च सूर्यात् चन्द्रस्य च अन्तरं भवति। पञ्चाशत् सहस्राणि योजनानामन्यूनानि ॥३६॥ मनुष्यक्षेत्राद्बहिश्चन्द्रात् सूर्यस्य अन्तरं तथा सूर्यात् चन्द्रस्य चान्तरं भवति अन्यूनानि-परिपूर्णानि योजनानां पञ्चाशत् सहस्राणि-५०००० इत्येवं चन्द्रसूर्ययोः परस्परमन्तरं वर्त्तते ॥३६॥ अथ सम्प्रति चन्द्रस्य चन्द्रस्य सूर्यस्य सूर्यस्य च परस्परमन्तरं कथयति-'सूरस्स य सूरस्स य ससिणो य ससिणो य अंतरं होइ। बाहिं तु माणुसनगस्स जोयणाणं सयसहस्सं ॥३७॥' सूर्यस्य च सूर्यस्य च शशिनश्च शशिनश्च अन्तरं भवति। बाह्यं तु मनुष्यनगस्य योजनानां शतसहस्रं

क्षेत्र से बाहर सभी चंद्र सूर्य सर्वदा अभिजित् नक्षत्र के साथ युक्त रहता है। तथा सूर्य पुष्य नक्षत्र के साथ वर्तमान रहता है, कारण की वहां पर एक रूप वातावरण होता है एवं अति दूर होने से इस प्रकार से होता है ॥३५॥

चंदाओ सूरस्स य सूराओ चंदस्स अंतरं होई।
पण्णाससहस्साइं तु जोयणाणं अणूणाइं ॥३६॥

मनुष्य क्षेत्र से बाहर चंद्र से सूर्य का अंतर तथा सूर्य से चंद्र का अंतर परिपूर्ण पचास हजार योजन ५००००। होता है इस प्रकार चन्द्र सूर्य का परस्पर का अंतर रहता है ॥३६॥

अब एक चंद्र से दूसरा चंद्र का तथा एक सूर्य से दूसरा सूर्य का परस्पर के अंतर का कथन करते हैं-

सूरस्स सूरस्स य, ससिणो य ससिणो य अंतरं होइ।,
बाहिं तु माणुसनगस्स जोयणाणं सयसहस्सं ॥३७॥

નથી તથા મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર બધા ચંદ્ર સર્વદા અભિજીત નક્ષત્રની સાથે યુક્ત રહે છે. તથા સૂર્ય પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે વર્તમાન રહે છે. કારણ કે ત્યાં એક રૂપ વાતાવરણ હોય છે. અને અતિ દૂર હોવાથી આ પ્રમાણે થાય છે. ।।૩૫।।

चंदाओ सूरस्स य सूराओ चंदस्स अंतरं होई।
पण्णाससहस्साई तु जोयणाणं अणूणाइं ॥३६॥

મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર ચંદ્રથી સૂર્યનું અંતર તથા સૂર્યથી ચંદ્રનું અંતર પુરેપુરૂં પચાસહજાર યોજન ૫૦૦૦૦। હોય છે. આ પ્રમાણે ચંદ્ર સૂર્યનું પરસ્પરનું અંતર રહે છે. ।।૩૬।।

હવે એક ચંદ્રથી બીજા ચંદ્રનું તથા એક સૂર્યથી બીજા સૂર્યનું પરસ્પરના અંતરનું કથન કરવામાં આવે છે.

सूरस्स सूरस्स य, ससिणो य ससिणो य, अंतरं होइ।
बाहिं तु माणुसनगस्स जोयणाणं सयसहस्सं ॥३७॥

॥३७॥ मनुष्यनगस्य-मानुषोत्तरपर्वतस्य बहिः सूर्यस्य सूर्यस्य-एकस्य च सूर्यस्य अन्येन सूर्येण सह परस्परमन्तरं, तथा चन्द्रस्य चन्द्रस्य-एकस्य चन्द्रस्य द्वितीयेन चन्द्रेण सह परस्परमन्तरं भवति योजनानां शतसहस्रं-१०००००-एकं लक्षं, तथाहि-चन्द्रान्तरिताः सूर्याः सूर्यान्तरिताः चन्द्राश्च व्यवस्थिताः सन्ति, चन्द्रसूर्याणां परस्परमन्तरं पञ्चाशत् योजनसहस्राणि-५०००० अतएव एतत् द्विगुणतुल्यं अन्तरं लक्षयोजनपरिमितं चन्द्रयोः सूर्ययोश्च परस्परमन्तरं लक्षयोजनपरिमितमिति सिद्ध्यति ॥३७॥ सम्प्रति बहिश्चन्द्रसूर्याणां पंक्तौ अवस्थानमाह-'सूरंतरिया चंदा चंदंतरिया य दिणकरा दित्ता। चित्तंतरलेसागा सुहलेसा मंदलेसा य ॥३८॥' सूर्यान्तरिताश्चन्द्राश्चन्द्रान्तरिताश्च दिनकरा दीप्ताः। चित्रान्तरलेश्याकाः सुखलेश्या मन्दलेश्याश्च ॥३८॥ मनुष्यलोकाद्बहिः पंक्त्या स्थिताश्चन्द्रसूर्याः सूर्यान्तरिताश्चन्द्राः भवन्ति, तथा चन्द्रान्तरिताः सूर्याः भवन्ति, एकान्तरत्वात्। दिनकराः

मानुषोत्तर पर्वत के बाहर एक सूर्य से दूसरा सूर्य का परस्पर का अंतर तथा एक चंद्र से दूसरा चंद्र का परस्पर का अंतर एक लाख योजन का होता है। जैस की-सूर्य चंद्र से अंतरित होते हैं एवं चंद्र सूर्य से अन्तरित होकर व्यवस्थित होते हैं। चंद्र सूर्य का परस्पर का अंतर पचास हजार योजन ५००००। का है, अत एव इस से दुगुना अंतर माने लक्ष योजन परिमित अंतर चंद्र चंद्र का एवं सूर्य सूर्य का परस्पर का हो जाता है ॥३७॥

अब बारह चन्द्र सूर्य का पंक्ति में अवस्थान कहते हैं-

सूरंतरिया चंदा चंदंतरिया य दिणकरादित्ता।
चित्तंतर लेसागा सुहलेसा मंदलेसा य ॥३८॥

मनुष्यलोक से बाहर पंक्ति में रहे हुवे चंद्र सूर्य सूर्यान्तरित चन्द्र होते हैं, एवं चंद्रान्तरित सूर्य होते हैं, दिनकर-दिवसकर देदीप्यमान होते हैं। वे चंद्र

માનુષોત્તર પર્વતની બહાર એક સૂર્યથી બીજા સૂર્યનું પરસ્પરનું અંતર તથા એક ચંદ્રથી બીજા ચંદ્રનું પરસ્પરનું અંતર એક લાખ યોજનનું હોય છે. જેમકે-સૂર્ય ચંદ્રથી અંતરિત હોય છે અને ચંદ્ર સૂર્યથી અંતરિત થઈને વ્યવસ્થિત રહે છે. ચંદ્ર સૂર્યનું પરસ્પરનું અંતર પચાસહજાર યોજન ૫૦૦૦૦નું હોય છે. અતએવ આનાથી બમણું અંતર એટલેકે લાખ યોજન એટલેકે લાખ યોજન જેટલું અંતર ચંદ્ર ચંદ્રનું અને સૂર્ય સૂર્યનું પરસ્પરનું હોય છે. ॥૩૭॥

હવે બહાર ચંદ્ર સૂર્યની પંક્તિમાં અવસ્થાન કહે છે. ॥૩૭॥

सूरंतरिया चंदा चंदंतरिया यं दिणकरादित्ता।
चितंतर लेसागा सुहलेसा मंदलेसा य ॥३८॥

મનુષ્ય લોકની બહાર પંક્તિમાં રહેલા ચંદ્ર સૂર્ય સૂર્યથી અંતરિત ચંદ્ર હોય છે અને ચંદ્રથી અંતરિત સૂર્ય હોય છે. દિનકર, દિવસ કર, દેદીપ્યમાન હોય છે. એ ચંદ્ર

-दिवसकराः दीप्ताः-देदीप्यमानाः-दीप्यन्तस्म दीप्ताः-भास्वराः-भास्करा इत्यर्थः । कथं भूताश्च ते चन्द्रसूर्या इत्यत आह-चित्रान्तरलेश्याकाः-चित्रं-विचित्रं-अनेकवर्णवर्णितं लेश्या च-प्रकाशरूपा येषां ते चित्रान्तरलेश्याका इत्यर्थः, तत्र चित्रमन्तरं चन्द्राणां सूर्यान्तरितत्वात्, सूर्याणां च चन्द्रान्तरितत्वात्-चित्रलेश्या चन्द्रमसां शीतरश्मित्वात्, सूर्याणां चोष्णरश्मित्वाच्च लेश्या विशेषप्रदर्शनार्थमाह-सुखलेश्याश्चन्द्रस्य भवति, तथा मन्दलेश्या सूर्यस्येति, अर्थात् शीतकालेन मनुष्यलोक इव अत्यन्त शीतरश्मयो भवन्ति चन्द्राः, मन्दलेश्याः सूर्याः न तु मनुष्यलोके निदाघ समये इव एकान्तोष्णरश्मय इत्यर्थः । तथा चाह-तत्त्वार्थटीकाकारो हरिभद्रसूरिः-'नात्यन्तशीताश्चन्द्रमसो नापि अत्यन्तोष्णाः सूर्याः, किन्तु साधारणा द्वयोरपि' । अत्रैतदुक्तं भवति-इहेदमुक्तं भवति-यत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रादि परिमाणं ज्ञातुमिष्यते तत्र एकशशिपरिवारभूतं नक्षत्रादिपरिमाणं तावद्भिः शशिभि-

---

सूर्य किस प्रकार के होते हैं? इस के लिये कहते हैं-चित्रान्तरलेश्या का अर्थात् अनेक वर्ण से वर्ण वाली प्रकाश रूप लेश्यावाले। चंद्र सूर्य से अंतरित होने से चित्र अंतरवाला कहा है एवं सूर्य चंद्रान्तरित होने से चित्र अंतर कहा गया है। चंद्र शीतलेश्या वाला होने से एवं सूर्य उष्णलेश्या वाला होने से चित्रलेश्या वाले कहे जाते हैं, चंद्र की सुखलेश्या होती है, तथा सूर्य की मंदलेश्या होती है, अर्थात् शीतकाल में मनुष्यलोक के जैसा अत्यंत शीत रश्मिवाला चंद्र होता हैं। एवं मंदलेश्या वाले सूर्य होते हैं। मनुष्यलोक में ग्रीष्मकाल के समान केवल उष्ण रश्मीवाला नहीं होता है। इस विषय में तात्पर्य टीकाकार हरिभद्रसूरिने कहा है-

(नात्यन्त शीताश्चन्द्रमसो, नापि अत्यन्तोष्णाः सूर्याः किन्तु साधारणाद्वयोरपि) यहां पर ऐसा कहा जाता है-जिस द्वीप या समुद्र में नक्षत्रादि परिमाण जानना चाहे वहां पर एक चन्द्र के परिवार रूप नक्षत्रादि परिमाण

સૂર્ય કેવા પ્રકારના હોય છે? તે માટે કહે છે. ચિત્રાન્તર લેશ્યાકા અર્થાત્ અનેક વર્ણથી વર્ણવાળા પ્રકાશરૂપ લેશ્યાવાળા ચંદ્ર સૂર્યથી અંતરિત હોવાથી ચિત્ર અંતરવાળા કહ્યા છે. અને સૂર્ય ચંદ્રાન્તરિત હોવાથી ચિત્ર અંતર એમ કહેલ છે. ચંદ્ર શીતલેશ્યાવાળો હોવાથી અને સૂર્ય ઉષ્ણલેશ્યાવાળો હોવાથી ચિત્રલેશ્યાવાળા કહેવાય છે. ચંદ્રની સુખ લેશ્યા હોય છે. તથા સૂર્યની ચંદ્ર લેશ્યા હોય છે. અર્થાત્ શીતકાળમાં મનુષ્યલોકની જેમ અત્યંત શીતરશ્મિવાળો ચંદ્ર હોય છે, અને મંદલેશ્યાવાળો સૂર્ય હોય છે. મનુષ્યલોકમાં ગ્રીષ્મકાળની જેમ કેવળ ઉષ્ણરશ્મિવાળો હોતો નથી, આ સંબંધમાં તત્વાર્થની ટીકાકાર હરિભદ્રસૂરીએ કહ્યું છેકે-(नात्यन्तशीताश्चन्द्रमसो नापि अत्यन्तोष्णाः सूर्याः किन्तु साधारणा द्वयोरपि). અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે-જે દ્વીપ અગર સમુદ્રમાં નક્ષત્રાદિ પરિમાણ જાણવું હોય તો ત્યાં એક ચંદ્રના પરિવારરૂપ નક્ષત્રાદિ પરિમાણને એટલા ચંદ્રથી ગુણા કરવા તે ત્યાની

गुणयितव्यमिति ॥३८॥ ततः एकशशिपरिवारभूतानां ग्रहादीनां संख्यामाह–'अट्ठासीई च गहा अट्ठावीसं च हुंति णक्खत्ता । एगससीपरिवारो एत्तो ताराण वोच्छामि ॥३९॥" अष्टाशीतिश्च ग्रहाः अष्टाविंशतिश्च भवन्ति नक्षत्राणि । एकशशिपरिवारः इतस्ताराणां प्रवक्ष्यामि ॥३९॥ अत्र केवलं पूर्वसिद्धानां संख्यानामेव कथनं नान्यत् किञ्चिन्नावीन्यं । अथ तारासंख्यामाह–'छावट्ठि सहस्साइं णव चेव सयाइं पंच सतराइं । एगससीपरिवारो तारागण कोडिकोडीणं ॥४०॥' षट्षष्टिः सहस्राणि नव चैव शतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि । एकशशिपरिवारस्तारागण कोटिकोटीनां ॥४०॥ अत्र गाथा द्वयस्य सारांशः एकशशिपरिवारो नक्षत्राणामष्टाविंशतिः ॥२८॥ ग्रहाणामष्टाशीतिः ८८, तारागणकोटीकोटीनां च–६६९७५

उतने चन्द्र से गुणा करे तो वह हो जाता है ॥३८॥

अब सकल चंद्र के परिवार रूप ग्रहादि की संख्या के विषय में कहते हैं–

अट्ठासीई च गहा अट्ठावीसं च हुंति णक्खत्ता ।
एगससी परिवारो, एसो ताराण वोच्छामि ॥३९॥

यहां पर केवल पूर्व कथित सिद्धांतानुसार संख्याका ही कथन है इससे अन्य कुछ विशेष कथन नहीं है। अब तारा की संख्या को कहते हैं–

छावट्ठि सहस्साइं णव चेव सयाइं पंच सत्तराइं ।
एगससीपरिवारो तारागण कोडिकोडीणं ॥४०॥

ये दो गाथाओं का सारांश यह है कि–एक चंद्र के परिवार रूप नक्षत्रों की संख्या अठाईस २८। होती हैं। ग्रह अठासी होते हैं ८८। तथा ताराएं कोटिकोटि छियासठ हजार नवसो पचहत्तर ६६९७५। होते है ॥४०॥ अब श्री गौतमस्वामी अन्य प्रश्न करते हैं–(अंतो मणुस्सखेत्ते चंदिमसूरिया गह-

સંખ્યા મળી જાય છે. ॥૩૮॥

હવે સકલ ચંદ્રના પરિવાર રૂપ ગ્રહાદિની સંખ્યાના સંબંધમાં કહે છે.

अट्ठासीई च गहा अट्ठावीसंच हुंति णक्खत्ता ।
एगससी परिवारो, एत्तो ताराणवोच्छामि ॥३९॥

અહીં કેવળ પૂર્વકથિત સિદ્ધાંત પ્રમાણેની સંખ્યાનું જ કથન છે. તેનાથી બીજું કંઈપણ વિશેષકથન નથી. હવે તારાઓની સંખ્યાનું કથન કરે છે.

छावट्ठि सहस्साइं णवचेव सयाइं पंचसत्तराइं ।
एगससी परिवारो तारागण कोडिकोडीणं ॥४०॥

આ બન્ને ગાથાઓનો સારાંશ એ છેકે–એક ચંદ્રના પરિવારરૂપ નક્ષત્રોની સંખ્યા અઠયાવીસ ૨૮। થાય છે. ગ્રહ અઠયાશી હોય છે. ૮૮। તથા તારાઓ કોટિકોટિ છાસઠ હજાર નવસો પંચોતેર ૬૬૯૭૫। હોય છે. ॥૪૦॥

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી અન્ય પ્રશ્ન પૂછે છે.–(अंतो मणुस्सखेत्ते चंदिमसूरिया गहगण-

षट्पष्टिः सहस्राणि पञ्चसप्तत्यधिकानि नवशतानि चेति ॥४०॥ अथान्यत् पृच्छति गौतमः -'अंतो मणुस्सखेत्ते चंदिमसूरिया गहगणणक्खत्ततारारूवा ते णं देवा किं उड्ढोववण्णगा कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा चारोववण्णगा चारट्ठिइया गइरतिया गइसमावण्णगा' अन्तर्मनुष्यक्षेत्रे ये चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रतारारूपास्ते खलु देवाः किं ऊर्ध्वोपपन्नका कल्पोपपन्नकाः विमानोपपन्नकाः चारोपपन्नकाः चारस्थिताः गतिरतिकाः गतिसमापन्नकाः ॥-अन्तर्मनुष्यक्षेत्रे-मनुष्यक्षेत्रमध्ये ये चन्द्र-सूर्य-ग्रहगणनक्षत्रतारारूपाः देवास्ते किं ऊर्ध्वोपपन्नकाः ?, -सौधर्मादिभ्यो द्वादशभ्यः कल्पेभ्यः ऊर्ध्वोपपन्नाः-ऊर्ध्वमुपपन्नाः-ऊर्ध्वस्थिताः किं ?, अथवा कल्पोपपन्नकाः ?,-कल्पेषु-सौधर्मादिषु उपपन्नाः-सौधर्मादिषु स्थिताः किं ?, वा विमानोपपन्नकाः !,-विमानस्थाः ?,-विमानेषु-सामान्येषूपपन्नाः-विमानोपपन्नाः किं ?, अथवा चारोपपन्नकाः ?,-सञ्चरणशीलाः ?, मण्डलगत्या परिभ्रमणं चारस्तमुपपन्नाः-आश्रिताश्चारोपपन्नाः किं ?, अथवा चारस्थितिकाः ?,-चारस्य यथोक्तरूपस्य स्थितिः-अभावो येषां ते चारस्थितिकाः-अपगतचाराः-गतिरहिताः किं !, अथवा गतिरतिकाः ?,-गतौ गतिविषये रतिः-आसक्तिः-प्रीतिर्येषां ते गतिरतिकाः-गतिरसिकाः किं ?, एतेन गतौ रतिमात्रमुक्तं, सम्प्रति साक्षात् गतिं प्रश्नयति-किं !, गतिसमापन्नकाः ?,-सर्वथा

गणणक्खत्ततारारूवा तेणं देवा किं उड्ढोववण्णगा कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा चारट्ठितिया गइरतिया गइसमावण्णगा ? मनुष्यक्षेत्र में चंद्र, सूर्य ग्रहगण-नक्षत्र तारारूप देव क्या ऊर्ध्वोपपन्नक अर्थात् सौधर्मादि बारह कल्प से ऊपर में रहे होते हैं ? अथवा सौधर्मादि कल्प में रहे होते हैं ? अगर विमानोपपन्नक माने संचरण शील गतिवाले होते हैं ? मंडलगति से परिभ्रमण को चार कहते हैं। अथवा चारस्थितिक यथोक्त प्रकार की स्थिति के अभाव वाले होते हैं ? या गतिरतिक होते हैं ? अथवा गति में रसिक होते हैं ? इससे गति में रतिमात्र का प्रश्न कियाहै अब साक्षात् गतिविषय में पूछते हैं-क्या गति समापन्नक होते हैं ? अर्थात् वे सर्वथा गतियुक्त होते हैं ? यह सब

णक्खत्ततारारूवा तेणं देवा किं उड्ढोववन्नगा, कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा चारोववण्णगा, चारट्ठितिया, गति रतिया गइसमावण्णगा) મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જે ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહગણ નક્ષત્ર તારારૂપ દેવો છે તેઓ શું ઉર્ધ્વોપપન્નક અર્થાત્ સૌધર્માદિ બાર કલ્પોમાંથી ઉપર રહેલ હોય છે? અથવા સૌધર્માદિકલ્પોમાં રહેલ હોય છે, કે વિમાનોપપન્નક હોય છે? અથવા ચારોપપન્નક એટલેકે સંચરણશીલ ગતિવાળા હોય છે? મંડળગતિથી પરિભ્રમણને ચાર કહે છે. અથવા ચાર સ્થિતિક-યથોક્ત પ્રકારની સ્થિતિના અભાવવાળા હોય છે? અથવા ગતિરતિક હોય છે? અથવા ગતિમાં રસિક હોય છે? આથી ગતિમાં રતિમાત્રનો પ્રશ્ન પૂછયો છે. હવે સાક્ષાત્ ગતિ વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-શું ગતિ સમાપન્નક હોય છે? અર્થાત્ તેઓ

गतियुक्ताः किं ते !, एतत् सर्वं कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता तेणं देवा णो उड्ढोववण्णगा णो कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा चारोववण्णगा णो चारट्ठिइया गइरइया गइसमावण्णगा' तावत् ते खलु देवाः न ऊद्ध्वोंपपन्नकाः न कल्पोपपन्नकाः विमानोपपन्नकाः चारोपपन्नकाः न चारस्थितिकाः गतिरतिकाः गतिसमापन्नकाः ।। तावदिति पूर्ववत् ते चन्द्रादयो देवाः खलु नोर्ध्वोपपन्नाः नापि कल्पोपपन्नाः, किन्तु विमानोपपन्नाः चारोपपन्नाः-चारसहिताः भवन्ति, न चारस्थितिकाः-गतिरहिताः न, तथा च स्वभावतोऽपि गतिरतिकाः-साक्षात् गतियुक्ताश्च भवन्ति ।। एवं च-'उड्ढामुह कलंबुअपुप्फसंठाणसंठितेहिं जोअणसाहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं साहस्सिएहिं वाहिराहि य वेउव्वियाहिं परिसाहिं महताहतणट्टगीयवाइय तंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं महता उक्किट्ठि सीहणादकलकलरवेणं अच्छं पव्वतरायं पदाहिणावत्तमंडलचारं मेरूं अणुपरियट्टइ' ऊर्ध्वमुखकलम्बिकापुष्पसंस्थानसंस्थितैः योजनसहस्रैस्तापक्षेत्रैः सहस्रैर्वाह्यै च विक्रियाभिः

हे भगवन् आप कहिये। इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता तेणं देवा णो उड्ढोववण्णगा णो कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा, चारोववण्णगा, णो चारट्ठिइया, गईरइया, गइसमावण्णगा) वे चन्द्रादिदेव ऊर्ध्वोपपन्नक नहीं होते हैं एवं कल्पोपपन्नक भी नहीं होते हैं, परंतु विमानोपपन्नक होते हैं तथा चारोपपन्न अर्थात् चार सहित होते हैं। चार स्थितिक अर्थात् गति रहित नहीं होते हैं। तथा स्वभाव से ही गति रतिक अर्थात् साक्षात् गतियुक्त ही होते हैं। तथा (उड्ढमुहकलंबुआपुप्फसंठाणसंठितेहिं जोअणसाहस्सिएहिं, तावक्खेत्तेहिं साहस्सिएहिं बाहिराहिय वेउव्वियाहिं परिसाहिं महताहत णट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं महता उक्किट्ठि सीहणादकलकलरवेणं अच्छं पव्वतरायं पदाहिणावत्तचारं मेरुं अणुपरियट्टइ) वे चन्द्रादि देव ऊपर मुख

સર્વથા ગતિ યુક્ત હોય છે? આ તમામ હે ભગવન્ આપ કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता तेणं देवा णो उड्ढोववण्णगा, णो कप्पोववण्णगा, विमाणोववण्णगा, चारोववण्णगा, णो चारट्ठिईया, गईरइया, गइसमावण्णगा) એ ચંદ્રાદિ દેવો ઉર્ધ્વોપપન્નક હોતા નથી. અને કલ્પોપપન્નકપણુ નથી હોતા. પરંતુ વિમાનોપપન્નક હોય છે. તથા ચારોપપન્નક અર્થાત્ ચાર સહિત હોય છે. ચાર સ્થિતિક એટલેકે ગતિરહિત હોતા નથી. તથા સ્વભાવથીજ ગતિરતિક એટલેકે સાક્ષાત્ ગતિયુક્તજ હોય છે. તથા (उड्ढमुहकलंबुआ पुप्फसंठाणसंठिवेहिं जोयणसहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं साहस्सिएहिं वाहिराहियवेउव्वियाहिं परिसाहिं महताहतणट्टगीयवाइय तंतीतलताल तुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं महता उक्किट्ठिसीहणादकलकलनेणं अच्छं पव्वयरायं पदाहिणावत्तचारं मेरूं अणुपरियट्टइ) એ ચંદ્રાદિ દેવો ઉપરની તરફ મુખ કરેલ કલંબુકા

परिषद्भिः महताहतनृत्यगीतवादित्रतन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण महता-उत्कृष्टसिंहनादकलरवेण स्वच्छं पर्वतराजं पदातिनावर्त्तमण्डलचारं मेरुं अनुपर्यटन्ति ॥-ते चन्द्रादयो देवाः ऊर्ध्वमुखीकृतकलम्बुकापुष्पसंस्थानसंस्थितैः योजनसाहस्रिकैः-अनेकसहस्रसंख्याभिर्बाह्याभिः पर्षद्भिः, अत्र बहुवचनं किल व्यक्तिबाहुल्यात् ज्ञेयम् । वैकुर्विकाभिः-विक्रियाभिः-विकुर्वितनानारूपधारिणीभिः, महतारवेणेति योगः, अहतानि-अक्षतानि-धारापूर्णानि-अनघानीत्यर्थः यानि नाट्यानि गीतानि वादित्राणि च याश्च तन्त्र्यः -वीणाः, ये च तताला:-स्तस्तताला: यानि च त्रुटितानि-शेषाणि-अवशिष्टानि तूर्याणि ये च घनाः-घनाकाराः-ध्वनिसामर्थ्यात् तुमुल शब्दाः पटुप्रवादिताः-निपुणपुरुषप्रवादिताः मृदङ्गास्तेषां रवेण-ध्वनिविशेषेण तथा स्वभावतो गतिरतिकैर्बाह्यपर्षदन्तर्गतैर्देवैर्वेगेन गच्छत्सु विमानेषु उत्कृष्टतः-उत्कर्षवशेन ये मुच्यन्ते सिंहनादाः यश्चक्रियते बोलो 'बोलो नाम-मुखे हस्तं दत्वा महता शब्देन फूत्करणं बोलः' यश्च कलकलो-व्याकुलः शब्दसमूहस्तद्रवेण मेरुमिति योगः, किं विशिष्टं मेरुमिति तत् वर्णयति-अच्छं-स्वच्छं-अतीव शुभ्रं अतिनिर्मल

किया हुवा कलंबुका पुष्प के जैसे आकार से युक्त तथा हजारों योजन प्रमाण वाले तापक्षेत्र साहस्त्रिकों से अनेक सहस्र संख्यावाले बाह्य पर्षदाओं से (यहां बहुवचन व्यक्ति, बाहुल्य से किया है) विकुर्वित अनेक रूपधारियों से किये गये अहत माने अविच्छिन्न नाट्यगीत वादित्र तथा जो तंत्री तलताल एवं त्रुटित एवं अवशिष्ट तूर्य, घन का तुमुलशब्द जो निपुण पुरुष के द्वारा प्रकृष्टरूप से वादित मृदंग उनकी ध्वनि से तथा स्वभाव से गति रतिवाले बाह्यपर्षद के अंतर्गत देवों द्वारा वेग से जाते हुवे विमानों में उत्कर्ष से किये हुवे सिंहनाद तथा बोल अर्थात् मुख में हाथ रखकर महत् शब्द से फूंकना अर्थात् सीसोटि बजाना जो कलकल माने व्याकुलित शब्दसमूह उसके आवाज से मेरु को किस प्रकार का मेरु सो कहते हैं-स्वच्छ अर्थात् अतीव निर्मल जाम्बुनदवाले रत्न अधिक होने से अत्यंत, शुभ्र, पर्वतराज का

પુષ્પના જેવા આકારવાળું તથા હજારો યોજન પ્રમાણવાળા તાપક્ષેત્ર સાહસ્રિકોથી અનેક હજાર સંખ્યાવાળા બાહ્યપર્ષદાઓથી (અહીં બહુવચન વ્યક્તિ બાહુલ્યથી કહેલ છે.) વિકુર્વિત અનેકરૂપ ધારિયોથી કરેલ આહત એટલેકે અવિચ્છિન્ન નાટયગીત વાદિત્ર તથા જે તંત્રી તલતાલ અને ત્રુટિત તથા બાકીની તૂર્ય, ઘનમૃદંગ ના તૂમુલ શબ્દો કે જેને નિપુણ પુરૂષોદ્વારા શ્રેષ્ઠ પ્રકારથી વગાડવામાં આવેલ મૃદંગાદિની ધ્વનિથી તથા ગતિરતિવાળા, બાહ્ય પર્ષદની અંતર્ગતના દેવો દ્વારા વેગથી જતા વિમાનોમાં ઉત્કર્ષથી કરવામાં આવેલ સિંહનાદ તથા બોલ અર્થાત્ મોઢામાં હાથ રાખીને મોટા અવાજથી ફૂંકવું એટલેકે સીસોટિ વગાડવી તથા કલકલ એટલેકે વ્યાકુલિત શબ્દસમૂહ તેના અવાજથી મેરૂને કેવા મેરૂને તે કહે છે. સ્વચ્છ અર્થાત્ અત્યંત નિર્મલ જંબૂનદવાળા રત્નો વિશેષ હોવાથી

जाम्बूनदरत्नबहुलत्वात्, पर्वतराजं-पर्वतेन्द्रं प्रदक्षिणावर्त्तमण्डलचारं यथा भवति तथा मेरुमनुलक्षीकृत्य पर्यटन्ति । एवं भूतायां स्थितौ ते चन्द्रादयो देवाः सन्तीति मनुष्यलोके ॥ अथ पुनर्गौतमः प्रश्नयति-'ता तेसि णं देवाणं जावे इंदे चयइ से कथमिदाणं पकरेंति' तावत् तेषां खलु देवानां यदा इन्द्रश्च्यवते ते कथमिदानीं प्रकुर्वन्ति ? ॥ तावदिति पूर्ववत् तेषां चन्द्रादीनां ज्योतिष्काणां देवानां इन्द्रः-प्रभुः-स्वामी यदाच्यवते-स्वासनात्पतति तदा ते देवाः इदानीं-इन्द्रच्यवनकाले कथं प्रकुर्वन्ति !,-कीदृशस्थितिकाः भवन्ति ते देवा इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता चत्तारि पंच सामाणियदेवा तं ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरंते जाव अण्णे इत्थ इंदे उववण्णे भवइ' तावत् चत्वारः पञ्च सामानिकाः देवास्तं स्थानं उपसम्पद्य खलु विहरन्ति यावत् अन्यः इत्थं इन्द्रः उपपन्नो भवति । तावदिति पूर्ववत् इन्द्रविरहकाले चत्वारः पञ्च वा सामानिकाः देवाः एकत्र सम्भूय-समुदितीभूय तत् शून्यमिन्द्रस्थानं उपसम्पद्य-तत् इन्द्रस्थानमादाय-तत्र स्थित्वा विहरन्ति-तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्ति, स आर्तो शुक्लस्थानादिकं पञ्चकुलवत्, कियन्तं कालं यावत् तदीन्द्रस्थानं परिपालयन्तीति चेत् तदाह-यावत् कालं तादृशोऽन्यः इन्द्रो न समागच्छेत्-तदिन्द्रसदृशयोग्यता

प्रदक्षिणावर्त मंडल रूप से जिस प्रकार चार हो उस प्रकार से मेरु को लक्ष करके परिभ्रमण करते हैं। इस प्रकार के ये चन्द्रादि देव मनुष्य लोक में होते हैं। पुनः श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं (ता तेसिं देवाणं जावे इंदे चयइ से कथमिदाणिं पकरेंति) उन चन्द्रादि ज्योतिष्क देवों के इन्द्र अर्थात् स्वामी जब च्यवित होता है, अर्थात् अपने स्थान से पतित होते हैं उस समय वे देव उस इन्द्र च्यवन काल में किस प्रकार की स्थिति वाले होते हैं? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता चत्तारि पंच सामाणियदेवा तं ठाणं उवसंपज्जित्ता णं विहरंति जाव अण्णे इत्थ इंदे उववण्णे भवइ) इन्द्र के विरह काल में चार या पांच सामानिक देव उस स्थान को प्राप्त करके विचरते हैं, अर्थात् उस स्थान का अन्य दूसरा इन्द्र आवे

અત્યંત ધવલ પર્વતરાજનું પ્રદક્ષિણાવર્ત મંડળરૂપથી જે રીતે ચાર થાય એ રીતે મેરૂને લક્ષ કરીને પરિભ્રમણ કરે છે. આ રીતના તે ચંદ્રાદિ દેવો મનુષ્યલોકમાં હોય છે.

પુનઃ શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता तेसिं देवाणं जावे इंदे चयइ से कथमिदाणिं पकरेंति) એ ચંદ્રાદિ જ્યોતિષ્ક દેવોનો ઈન્દ્ર અર્થાત્ સ્વામી જ્યારે ચ્યવિત થાય છે, અર્થાત્ પોતાના સ્થાનથી પતિત થાય છે, તે સમયે તે દેવો એ ઈન્દ્રના ચ્યવન કાળમાં કેવા પ્રકારની સ્થિતિવાળા હોય છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता चत्तारि पंच सामाणियदेवा तं ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरति जाव अण्णे इत्थ इंदे उववण्णे भवइ) ઈન્દ્રના વિરહકાળમાં ચાર કે પાંચ સામાનિક દેવો એ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને વિચરે છે. અર્થાત્ એ સ્થાનનું બીજો ઈન્દ્ર આવે ત્યાં સુધી રક્ષણ

पूर्णोऽन्यः इन्द्रस्तत् स्थानापन्नो न भवतीत्यर्थः, अथास्मिन् विषये पुनर्गौतमः प्रश्नयति-'ता इंदठाणेणं केवइएणं कालेणं विरहियं पण्णत्तं !' तावत् इन्द्रस्थानं खलु कियता कालेन विरहितं प्रज्ञप्तं ?, ॥ तावदिति पूर्ववत् तद्विरहितमिन्द्रस्थानं कियता कालेन-कियत् कालमुपपातेन विरहितं-इन्द्रशून्यं सामानिकैः प्रतिपालितं भवतीति प्रज्ञप्तं !, इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता जघण्णेणं इक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासे' तावत् जघन्येन एकं समयं उत्कर्षेण षण्मासान् ॥-तावदिति पूर्ववत् जघन्येन-स्वल्पाति स्वल्पकालेन एकं समयं-समयबोधककालप्रमाणेन एकं समयं यावत्, तथाचोत्कृष्टेन-अधिकाधिकेन कालेन षण्मासात्-मासषट्क पर्यन्तं तदिन्द्रस्थानं इन्द्रविरहितं सामानिकदेवैः परिपालितं च भवतीत्यर्थः ॥ पुनर्गौतमः प्रश्नयति-'ता बाहियाणं माणुसखेत्तस्स जे चंदिमसूरियग्गह जाव तारारूवा ते णं देवा किं उड्ढोववण्णगा कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा चारट्ठिइया गइरइया गइसमावण्णगा ?,' तावत् बाह्याः खलु मनुष्यक्षेत्रस्य ये चन्द्रसूर्यग्रह यावत् तारारूपास्ते खलु देवाः

वहां तक रक्षण करते हैं। इस विषय में श्री गौतमस्वामी पुनः पूछते है-(ता इंदठाणेणं केवइएणं कालेणं विरहियं पण्णत्तं) वह विरहित इन्द्रस्थान कितने काल पर्यन्त उपपात से रहित अर्थात् विना इन्द्र सामानिक देवों के द्वारा संरक्षित रहता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता जघण्णेणं इक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासे) जघन्य से एक समय अर्थात् समय बोधक काल प्रमाण से एक समय पर्यन्त एवं यावत् उत्कृष्ट से अर्थात् अधिकाधिक काल से छ मास पर्यन्त उस इन्द्र रहित स्थान सामानिक देव से परिपालित रहता है। श्री गौतमस्वामी पुनः पूछते हैं-(ता बाहिया णं माणुसखेत्तस्स जे चंदिमसूरियग्गह जाव तारारूवा तेणं देवा किं उड्ढोववण्णगा, कप्पोववण्णगा, विमाणोववण्णगा, चारट्ठिइया गइरइया, गइसमावण्णगा) मनुष्यक्षेत्र से बाहर रहे हुवे जो चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं तारारूप ज्योतिष्क देव हैं वे क्या सौधर्मादि बारह कल्प से ऊर्ध्व में उप-

---

કરે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે-(ता इंदठाणेणं केवइएणं कालेणं विरहियं पण्णत्तं) તે વિરહિત ઈન્દ્રસ્થાન કેટલાકાળ પર્યન્ત ઉપપાત વગરનું અર્થાત્ ઈન્દ્ર વિનાનું સામાનિક દેવો દ્વારા સંરક્ષિત રહે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता जहण्णेणं इक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासे) જઘન્યથી એક સમય અર્થાત્ સમય બોધક કાલ પ્રમાણથી એક સમય પર્યન્ત અને યાવત્ ઉત્કૃષ્ટથી અર્થાત્ વધારેમાં વધારે છમાસ પર્યન્ત એ ઈન્દ્ર વિનાના સ્થાનની સામાનિક દેવો રક્ષા કરે છે. શ્રીગૌતસ્વામિ ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता बहियाणं माणुसखेत्तस्स जे चंदिमसूरियग्गह जाव तारारूवा तेणं देवा किं उड्ढोववण्णगा, कप्पोववण्णगा, विमाणोववण्णगा, चारट्ठिइया, गइरइया गइसमावण्णगा) મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર રહેલા જે ચંદ્ર સૂર્ય

किं ऊद्ध्वोंपपन्नकाः कल्पोपपन्नकाः विमानोपपन्नकाः चारस्थितिकाः गतिरतिकाः गतिसमापन्नकाः ? ॥–तावदिति पूर्ववत् बाह्याः–बहिस्थिताः मनुष्यक्षेत्राद्दूरं गताः ये चन्द्र–सूर्य–ग्रह–नक्षत्र–तारारूपाः ज्योतिष्काः देवास्ते खलु किं ऊद्ध्वोंपपन्नकाः–सौधर्मादिभ्यो द्वादशभ्यः कल्पेभ्यः ऊद्ध्वमुपपन्नाः किं वा कल्पोपपन्नाः–सौधर्मादिषु उपपन्नाः, विमानोपपन्नाः–किं वा चारोपपन्नाः–मण्डलगत्या समाश्रित चारोपपन्नाः, अथवा चारस्थितिकाः–अपगतचाराः अथवा गतिरतिकाः–गतिमात्रोपपन्नाः अथवा गतिसमापन्नकाः–गतियुक्ताः ?, इत्येवं प्रश्नेकृते भगवानाह–'ता ते णं देवा णो उड्ढोववण्णगा णो कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा णो चारोववण्णगा चारट्ठिइया णो गइरइया णो गइसमावण्णगा पक्किट्ठगसंठाणसंठिएहिं जोयणसयसाहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं सयसाहस्सियाहिं बाहिराहिं वेउव्वियाहिं परिसाहिं महताहतणट्टगीयवाइय जाव रवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ' तावत् ते खलु देवाः नोर्ध्वोंपपन्नकाः न कल्पोपपन्नकाः विमानोपपन्नकाः न चारोपपन्नकाः चारस्थितिकाः नो गतिरतिकाः नो गतिसमापन्नकाः पक्वेष्टिकासंस्थानसंस्थितै र्योजनशतसहस्रैः तापक्षेत्रैः शतसहस्रै र्बाह्याभिर्विक्रियाभिः परिषद्भिर्महताहतनृत्य-

---

पन्न हुवे हैं ? अथवा कल्पोपपन्न माने सौधर्मादि कल्प में उत्पन्न हुवे हैं ? अथवा विमानोपपन्न हैं ? अथवा मंडलगति को आश्रित करके चारोपपन्न हैं ? अथवा चार स्थितिक माने चार रहित होते हैं ? अथवा गतिरतिक होते हैं ? अर्थात् गतिमात्र से उपपन्नक होते हैं ? अथवा गति समापन्नक अर्थात् गति युक्त होते हैं ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न करने पर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं (ता तेणं देवा णो उड्ढोववण्णगा णो कप्पोववण्णगा, विमाणोववण्णगा, णो चारोववण्णगा चारट्ठिइया, णो गइरइया णो गइसमावण्णगा पक्किट्ठगसंठाणसंठिएहिं जोयणसयसाहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं सयसाहस्सियाहिं बाहिराहिं वेउव्वियाहिं परिसाहिं महताहतणट्टगीयवाइय जाव रवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ) मनुष्य क्षेत्र से बाहर के वे

ગ્રહ–નક્ષત્ર અને તારાઓ જ્યોતિષ્ક દેવ છે, તે સૌધર્માદિ બાર કલ્પોની ઉપર ઉપન્ન થયા છે? કે કલ્પોપપન્ન એટલેકે સૌધર્માદિકલ્પોમાં ઉત્પન્ન થયા છે? અથવા વિમાનોપપન્ન છે? અથવા મંડળગતિનો આશ્રય કરિને ચારોપપન્ન છે? અથવા ચારસ્થિતિક એટલે કે ચાર રહિત હોય છે? અથવા ગતિરતિક હોય છે? એટલેકે ગતિમાત્રથી ઉપપન્નક હોય છે? અથવા ગતિસમાપન્નક એટલેકે ગતિયુક્ત હોય છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (ता तेणं देवा णो उड्ढोववण्णगा, णो कप्पोववण्णगा णो चारोववण्णगा, चारट्ठिइया, णो गइरइया, णो गइसमावण्णगा पक्किट्ठगसंठाणसंठिएहिं जोयणसयसाहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं सयसाहस्सियाहिं बाहिराहिं वेउव्वियाहिं परिसाहिं महताहतणट्टगीयवाइय जाव रवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ) મનુષ્ય ક્ષેત્રથી

गीतवादित्र यावद्रवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरन्ति ॥-तावदिति प्राग्वत् ते-मनुष्यक्षेत्राद्वहिर्वर्त्तिनश्चन्द्रादयो देवाः नोदूर्ध्वोपपन्नाः नापि कल्पोपपन्नाः किन्तु विमानो-पपन्नास्तथा न चारोपपन्नाः-चारयुक्ताः-मण्डलगत्या चारयुक्ताः किन्तु चारस्थितिकाः-चाररहिताः, अतएव नो गतिरतिकाः-गतिरतिकाः नापि गतिसमापन्नकाः, परन्तु पक्वेष्टिका संस्थानसंस्थितै र्योजनशतसाहस्रिकैस्तापक्षेत्रैः, यथा पक्वा इष्टिका आयामतो दीर्घा भवति विस्तारतस्तु स्तोका चतुरङ्गुला च तथैव तेषामपि मनुष्यक्षेत्राद् वहिर्व्यवस्थितानां चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाणां आतपक्षेत्राण्यपि आयामतः अनेकयोजनशतसहस्रप्रमा-णानि विस्तरतश्च एकयोजनशतसहस्राणि चतुरस्राणि च भवन्तीति, तैरित्थं भूतैरातपक्षेत्रैः साहस्रिकाभिः-अनेकसहस्रसंख्याभिर्बाह्याभिः पर्षद्भिः, अत्रापि वहुवचनं व्यक्त्यपेक्षया ज्ञेयम् । महताहतनृत्यगीतवादित्रादि सर्वविशेषणं पूर्ववत् दिविभवान् दिव्यान् भोगभोगान्

चन्द्रादि देव उध्वोंपपन्नक नहीं होते हैं एवं कल्पो पपन्नक भी नहीं होते, अपि तु विमानोपपन्नक होते हैं। तथा चारोपपन्नक नहीं होते अर्थात् मंडल गति से चार युक्त नहीं होते हैं, किन्तु चारस्थितिक अर्थात चार रहित होते हैं अतएव वे गतिरतिक नहीं होते एवं गतिसमापन्नक भी नहीं होते पक्व-इष्टिका के आकार से संस्थित होकर एक लाख योजन वाले तापक्षेत्र से अर्थात् जिस प्रकार पक्व इष्टिका (ईट) आयाम से लंबी विस्तार से अल्प होती है अर्थात् चार अंगुल मात्र होती है, उसीं प्रकार मनुष्यक्षेत्र से बहिर्वर्ति वे चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र तारा रूपों का आतप क्षेत्र भी आयाम से अनेक लाख योजन व्यास प्रमाणवाले एवं विस्तार से एक लाख योजन परिमित होते हैं। अर्थात् चतुरस्राकार होते हैं, इस प्रकार के उन आतपक्षेत्रों से अनेक हजार, योजन संख्यात्मक बाह्य परिषदा से (यहां पर भी बहुवचन व्यक्ति की अपेक्षा कहा है) उत्कृष्ट रूप से आहत अर्थात् अधिक रूप से वादित नृत्य

બહારના એ ઇન્દ્રાદિદેવો ઉર્ધ્વોપપન્નક હોતા નથી. તથા કલ્પોપપન્નક પણ હોતા નથી. પરંતુ વિમાનોપપન્નક હોય છે. તથા ચારોપપન્નક નથી હોતા અર્થાત્ મંડળગતિથી ચાર કરતા નથી. પરંતુ ચાર સ્થિતિક ચાર રહિત હોય છે. તેથીજ તેઓ ગતિરતિક હોતા નથી. તથા ગતિસમાપન્નક પણ હોતા નથી. પાકેલ ઇંટના આકારથી સંસ્થિત થઇને એક લાખ યોજનવાળા તાપક્ષેત્રથી એટલેકે જે પ્રમાણે પાકેલ ઇંટ આયામથી લાંબી અને વિસ્તારથી થોડી હોય છે. અર્થાત્ ચાર આંગળ માત્રની હોય છે, એજ પ્રમાણે મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર રહેલ એ ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારારૂપોનું તાપક્ષેત્ર પણ આયામથી અનેક લાખ યોજન પ્રમાણવાળું અને વિસ્તારથી એક લાખ યોજન પરિમિત હોય છે. અર્થાત્ ચતુરસ્રાકાર હોય છે, એ પ્રમાણેના એ તાપક્ષેત્રોથી અનેકહજાર યોજન સંખ્યા-વાળી બાહ્ય પરિષદાથી (અહીં પણ બહુવચન વ્યક્તિની અપેક્ષાથી કહ્યું છે) ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારથી

भुञ्जानाः विहरन्ति । पुनरेतदेव विशदयन् कथं भूतास्ते इत्याह—'सुहलेसा मंदलेसा मंदायवलेसा चित्तंतरलेसा अण्णोण्ण समोगाढाहिं लेसाहिं कूडाइव ठाणट्ठिया ते पदेसे सव्वओ समंता ओभासंति उज्जोवेंति तवेंति पभासेंति' शुभलेश्याः मन्दलेश्याः मन्दातपलेश्याः चित्रान्तरलेश्याः अन्योऽन्यसमुपगाढाभिः लेश्याभिः कूटानि इव स्थानस्थितास्तान् प्रदेशान् सर्वतः समन्तात् अवभासन्ति उद्योतन्ति तापयन्ति प्रभासन्ति ॥—शुभलेश्याः—सुखात्यादिकाः आनन्ददायिन्यो ज्योत्स्नाः एतच्च विशेषणं चन्द्रमसः प्रति, तेन नातिशीततेजसः किन्तु सुखोत्पादकहेतु परमलेश्याका इत्यर्थः, मन्दलेश्याः—नात्युष्णोत्पादिकाः लेश्याः, एतच्च विशेषणं सूर्यान् प्रति, तथा च एतदेव व्याचष्टे—मन्दातपलेश्याः—मन्दाः—अनत्युष्णस्वभावा आतपरूपाः लेश्याः—रश्मिसंघाताः येषां ते तथा—मन्दलेश्याकाः, पुनः

गीत वादित्रादि सभी विशेषण पूर्ववत् समझ लेवें इस प्रकार शब्दो के श्रवण से स्वर्गीय भोगभोगों को भोगते हुवे विचरते हैं।

फिर से इसको ही विशिष्ट रूप से वे किस प्रकार के होते हैं वह कहते हैं—(सुहलेसा मंदलेसा, मंदायवलेसा चित्तंतरलेसा अण्णोण्णसमोगाढाहिं लेसाहिं कूडाइव ठाणट्ठिइया ते पदेसे सव्वओ समंता ओभासंति, उज्जोवेंति, तवेंति पभासेंति) शुभलेश्या वाला अर्थात् आनन्ददायक प्रकाशयुक्त यह विशेषण चंद्रमा का है, अतः वह अतिशीत तेजवाला नहीं अपितु सुखोत्पादक हेतुभूत परमलेश्या वाला, मंदलेश्या, अर्थात् अति उष्णलेश्या वाला नहीं, यह विशेषण सूर्य के प्रतिका है, वही कहते हैं—मन्दातपलेश्या, अनति उष्णस्वभावा आतपरूप लेश्यावाला पुनः वे चंद्रादित्य कैसे होते हैं? सो कहते हैं—चित्रान्तरलेश्या चित्र अन्तरालवालालेश्या वाले इस प्रकार के वे चंद्र-सूर्य अन्योन्य अवगाढ माने मिलित लेश्यावाले होते हैं। जैसे की चन्द्र एवं सूर्य

વગાડેલ નૃત્યગીત વાદિત્રાદિના (અહીં આના બધા વિશેષણો પહેલાંની જેમ સમજી લેવા) શબ્દોના શ્રવણપૂર્વક સ્વર્ગીયભોગ ભોગોને ભોગવીને વિચરે છે.

ફરીથી આનેજ વિશેષરૂપથી તે કેવા પ્રકારના હોય છે? તે કહે છે. (सुहलेसा, मंदलेसा, मंदायवलेसा, चित्तंतरलेसा, अण्णोण्णसमोगाढाहिं लेसाहिं कूडाइय ट्ठाणट्ठिइया, ते पदेसे सव्वओ समंता ओभासंति, उज्जोवेंति, तवेंति, पभासेंति) શુભલેશ્યાવાળા અર્થાત્ આનંદદાયક પ્રકાશયુક્ત આ વિશેષણ ચંદ્રમાનું છે. તેથી તે અત્યંત ઠંડા તેજવાળો નહીં પણ સુખોત્પાદક હેતુભૂત પરમલેશ્યાવાળો, મંદલેશ્યા એટલેકે અનતિ ઉષ્ણલેશ્યાવાળો નહીં. આ વિશેષણ સૂર્ય સંબંધી છે. તેજ કહે છે. મંદાતપલેશ્યા, અનતિ ઉષ્ણ સ્વભાવની તડકારૂપ લેશ્યાવાળો, ફરીથી તે ચંદ્ર સૂર્ય કેવા હોય છે? તે કહે છે—ચિત્રાન્તરલેશ્યા ચિત્ર અંતરાલવાળી લેશ્યાવાળા આ પ્રકારના તે ચંદ્ર સૂર્ય અન્યાન્ય અવગાઢ એટલેકે મળેલી લેશ્યાવાળા હોય છે. જેમકે—ચંદ્ર અને સૂર્ય દરેકની લેશ્યા એકલાખ યોજન

कथं भूताश्चन्द्रादित्या इत्याह–चित्रान्तरलेश्याः–चित्रमन्तरं–अन्तरालं लेश्या च येषां ते तथा, पदस्यास्य भावार्थः प्रागेवोपदर्शितः किमत्र पुनर्लेखप्रयासेन ?, इत्थं भूतास्ते चन्द्रादित्याः अन्योऽन्यसमुपगाढाभिः–परस्परमवगाढाभिः–मिलिताभिः–अन्योऽन्यानुपक्ताभिर्लेश्याभिः, तथाहि–चन्द्राणां सूर्याणां च प्रत्येकं लेश्या योजनशतसहस्रप्रमाणविस्ताराः, चन्द्रसूर्याणां च सूचीपंक्त्या व्यवस्थितानां परस्परमन्तरं पञ्चाशत् योजनसहस्राणि, ततश्चन्द्रप्रभासम्मिश्राः सूर्यप्रभाः, सूर्यप्रभासम्मिश्राश्चन्द्रप्रभाः, इत्येव परस्परमवगाढाभिर्लेश्याभिः कूटानीव पर्वतोपरि व्यवस्थितशिखराणीव स्थानस्थिता–सदैव एकत्रस्थाने स्थितास्तान् प्रदेशान्–स्वस्व प्रत्यासन्नान् प्रदेशान् उद्योतयन्ति अवभासयन्ति तापयन्ति प्रकाशयन्ति ॥ इति 'ता तेसिणं देवाणं जाहे इंदे चयइ से कहमिदाणिं पकरेंति' तावत् तेषां देवानां यदा इन्द्रश्च्यवते तदा ते कथमिदानीं प्रकुर्वन्ति ?, ॥ तावदिति पूर्ववत् तेषां–पूर्वोदितानां चन्द्रादीनां देवानां इन्द्रः–प्रभुर्यदा च्यवते–स्वासनं त्यजति तदा–तस्मिन् इन्द्ररिक्ते काले ते देवाः कथं प्रकुर्वन्ति–कथमिव वर्त्तन्त इति गौतमस्य प्रश्नः ततो भगवानाह–'ता जाव चत्तारि

प्रत्येक की लेश्या एक लाख योजन प्रमाण विस्तार वाली होती है। सूचि पंक्ति में व्यवस्थित चंद्र सूर्य के परस्पर का अंतर पचास हजार योजन का है, अतः चंद्रप्रभा से युक्त सूर्यप्रभा होती है एवं सूर्यप्रभा से मिलिजुलि चंद्रप्रभा होती है। इस प्रकार परस्पर अवगाढित लेश्या से कूटो के जैसे पर्वत के ऊपर व्यवस्थित शिखरों के समान सदा एकत्र स्थान में रहे हुवे उन स्वस्व प्रत्यासन्न प्रदेशों को उद्योतीत करते हैं, अवभासित करते हैं, तापित करते हैं एवं प्रकाशित करते हैं॥ (ता तंसिं देवाणं जाहे इंदे चयइ से कहमिदाणिं पकरेंति) पूर्व कथित चंद्रादि देवों के इन्द्र से रहित काल में देव क्या करते हैं? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता जाव चत्तारि पंच सामाणियदेवा तं ठाणं तहेव जाव छम्मासे) जब तक अन्य इन्द्र उन स्थान पर नहीं आते उतने काल पर्यन्त चार या पांच सामा-

---

પ્રમાણુ વિસ્તારવાળી હોય છે. સૂચિ પંક્તિમાં વ્યવસ્થિત ચંદ્ર-સૂર્યનું પરસ્પરનું અંતર પચાસહજાર યોજનનું છે. તેથી ચંદ્રના પ્રકાશથી યુક્ત સૂર્ય પ્રકાશ હોય છે. અને સૂર્ય પ્રકાશથી મળેલ ચંદ્ર પ્રભા હોય છે. આ રીતે પરસ્પર અવગાઢિત લેશ્યાથી કૂટોની જેમ પર્વતની ઉપર વ્યવસ્થિત શિખરોની સમાન સદા એકત્ર સ્થાનમાં રહેલા એ સ્વસ્વ પ્રત્યાસન્ન પ્રદેશોને ઉદ્યોતીત કરે છે, અવભાસિત કરે છે, તાપિત કરે છે, અને પ્રકાશિત કરે છે.–(ता तेसिं देवाणं जाहे इंदे चयइ से कह मिदाणिं पकरेंति) પૂર્વ કથિત ચંદ્રાદિ દેવોનો ઇંદ્ર જ્યારે ચ્યવિત થાય છે, એટલેકે પોતાના સ્થાનથી ચ્યુત થાય છે, ત્યારે ઇંદ્ર વિનાના કાળમાં દેવો શું કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता जाव चत्तारि पंच सामाणिय देवा तं ठाणं तहेव जाव छम्मासे) જ્યાં

पंच सामाणियदेवा तं ठाणं तहेव जाव छम्मासे' तावत् यावत् चत्वारः पञ्च सामानिका देवास्तं स्थानं तथैव यावत् षण्मासान् ॥ तावदिति पूर्ववत् यावत्-यावत् कालमन्यः इन्द्रः तस्मिन् स्थाने नायाति तावत् कालपर्यन्तं चत्वारः पञ्च वा सामानिकाः-प्रधानाः देवाः परस्परं सम्भूय तं स्थानं-इन्द्रशून्यं स्थानं तथैव प्रतिपालयन्ति यथा इन्द्रः प्रतिपालयति स्म। कियत् कालं यावत् प्रतिपालयतीति जिज्ञासानिवृत्तये कथयति-पूर्ववदेव न्यूनातिन्यूनेन कालेन समयोधककालपर्यन्तं प्रतिपालयन्ति, अधिकाधिकेन कालेन षण्मासान् यावत् तदीन्द्र-शून्यं स्थानं सामानिकाः देवाः प्रतिपालयन्ति। तदन्तरे एव समये अन्यः इन्द्रः समायति तत् स्थानं प्रतिपालयति च पूर्ववदेवेति ॥ सू० १०१ ॥

पुष्करवरद्वीपसमुद्रादीनामाकारप्रकारमाश्रित्य तद्विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रं प्रतिपादयिष्यन् भगवानाह-

मूलम्-ता पुक्खरवरं णं दीवं पुक्खरोदे णामं समुद्दे वट्टे वलयागार-संठाणसंठिए सव्वओ जाव चिट्ठइ, ता पुक्खरोदेणं समुद्दे किं समचक्क-वालसंठिए जाव णो विसमचक्कवालसंठिए, ता पुक्खरोदे णं समुद्दे केव-इयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा!, ता संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता पुक्खरवरोदे णं समुद्दे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति पुच्छा तहेव ता पुक्खरवरोदे णं

निक देव परस्पर मिलकर इन्द्र रहित उस स्थान को जिस प्रकार इन्द्र पालित करते हो उसी प्रकार वे देव पालित करते हैं। कितने काल पर्यन्त वे देव उस स्थान की रक्षा करते हैं? इस प्रकार की जिज्ञासा शांति के लिये कहते हैं, पूर्व कथनानुसार जघन्य से एक समय पर्यन्त पालित करते हैं एवं उत्कृष्ट से छ मास पर्यन्त यावत् उस इन्द्र रहित स्थान की सामानिक देव रक्षा करते हैं। उतने समय में अन्य इन्द्र आकर उस स्थान को पूर्ववत् पालते हैं।सू०१०१।

સુધી બીજો ઈન્દ્ર એ સ્થાન પર ન આવે એટલા કાળ પર્યન્ત ચાર કે પાંચ સામાનિક દેવો પરસ્પર મળીને ઈન્દ્ર શૂન્ય એ સ્થાનનું જે પ્રમાણે ઈન્દ્ર પાલન કરતો હોય એજ પ્રમાણે એ દેવો પાલિત કરે છે. કેટલાકાળ પર્યન્ત એ સ્થાનનું રક્ષણ કરે છે? એ પ્રકારની જીજ્ઞાસાના શમન માટે કહે છે કે-પૂર્વકથનાનુસાર જઘન્યથી એક સમય પર્યન્ત પાલિત કરે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી છમાસ પર્યન્ત યાવત્ એ ઈન્દ્ર વિનાના સ્થાનનું સામાનિક દેવો રક્ષણ કરે છે. એટલા સમયમાં અન્ય ઈન્દ્ર આવીને એ સ્થાનનું પૂર્વવત્ પાલન કરે છે. ।।સૂ. ૧૦૧।।

समुद्दे संखेज्जा चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति जाव संखेज्जाओ तारागणकोडिकोडिओ, सोभं सोभेंसु वा सोभिंति वा सोभिस्संति वा, । एएणं अभिलावेणं वरुणवरे दीवे वरुणोदे समुद्दे ४, खीरवरे दीवे खीरवरे समुद्दे ५, घतवरे दीवे घतोदे समुद्दे ६ । खोतवरे दीवे खोतोदे समुद्दे ७, णंदिस्सरवरे दीवे णंदिस्सरवरे समुद्दे ८, अरुणोदे दीवे अरुणोदे समुद्दे ९, अरुणवरे दीवे अरुणवरे समुद्दे १०, अरुणवरोभासे दीवे अरुणवरोभासे समुद्दे ११, कुंडले दीवे कुंडलोदे समुद्दे १२, कुंडलवरे दीवे कुंडलवरोदे समुद्दे १३, कुंडलवरोभासे दीवे कुंडलवरोभासे समुद्दे १४, सव्वेसिं विक्खंभपरिक्खेवो जोइसाइं पुक्खरोदसागरसरिसाइं ॥सू० १०२॥

छाया--तावत् पुष्करवरः द्वीपः पुष्करवरोदो नाम समुद्रः वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतो यावत् तिष्ठति, तावत् पुष्करोदः खलु समुद्रः किं समचक्रवालसंस्थितः यावत् न विषमचक्रवालसंस्थितः, तावत् पुष्करोदः खलु समुद्रः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् ! तावत् संख्येयानि योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेन संख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् तावत् पुष्करवरोदे खलु समुद्रे कियन्तश्चन्द्रा प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा इति पृच्छा ! तथैव तावत् पुष्करवरोदे खलु समुद्रे संख्येयाश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा, यावत् संख्येयाः तारागण कोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभिष्यन्ति वा । एतेन अभिलापेन वरुणवरो द्वीपः वरुणोदः समुद्रः ४ क्षीरवरो द्वीपः क्षीरवरः समुद्रः ५ । घृतवरोद्वीपः घृतवरः समुद्रः ६ । स्रोतवरो द्वीपः स्रोतवरः समुद्रः ७ । नन्दीश्वरो द्वीपः--नन्दीश्वरवरः समुद्रः ८ ॥ अरुणोदो द्वीपः अरुणोदः, समुद्रः ९ ॥ अरुणवरो द्वीपः अरुणवरः समुद्रः १० । अरुणोवभासो द्वीपः अरुणोवभासः समुद्रः ११ । कुण्डलो द्वीपः कुण्डलोदः समुद्रः १२ । कुण्डलवरो द्वीपः कुण्डलवरोदः समुद्रः १३ । कुण्डलवरोवभासो द्वीपः कुण्डलवरोवभासः समुद्रः १४ । सर्वेषां विष्कम्भपरिक्षेपाः ज्यौतिषिकाः पुष्करवरोद सागरसदृशाः ॥ १०२ ॥

पुष्करवर द्वीप समुद्रादि का आकार प्रकार को आश्रित करके उस विषय संबंधी प्रश्नसूत्र का प्रतिपादन करते हुवे श्री भगवान् कहते हैं (ता पुक्खर-

---

પુષ્કરવરદ્વીપ સમુદ્રાદિના આકાર પ્રકારનો આશ્રય કરીને એ વિષય સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્રનું પ્રતિપાદન કરતાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता पुक्खरवरं णं) ઈત્યાદિ

टीका-पुष्करवर-वरुणवर-क्षीरवर-घृतवर-स्रोतवरादि द्वीपसमुद्राणामायमविष्कम्भादिमानं तत्र सूर्यचन्द्रग्रहनक्षत्रताराणां परिमाणानि च ज्ञातुमादौ भगवान् स्वयमेव पुष्करवरस्य स्वरूपमुपन्यस्यति-'ता पुक्खरवरं णं दीवं पुक्खरवरोदे णामं समुद्दे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ जाव चिट्ठइ' तावत् पुष्करवरो द्वीपः पुष्करवरोदः नाम समुद्रो वृत्तः वलयाकारः संस्थानसंस्थितः सर्वतो यावत् तिष्ठति। तावदिनि पूर्ववत् णमिति वाक्यालङ्कारे पुष्करवरनाम द्वीपः पुष्करोदनामा समुद्रश्च वृत्तो वर्त्तुलो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः-समन्तात् सम्परिक्षिप्य तिष्ठति, ग्रन्थान्तरेषु पुष्करोदस्य वर्णनमित्थं वर्त्तते-यत् पुष्करोदसमुद्रस्य जलमतीव स्वच्छं स्फटिकमणिवदुज्वलं जात्यं तथ्यपरिणामं पथ्यं हितकरं सुस्वादु सकृत्या उदकरसपूर्णं सर्वभोग्यं वर्त्तते, तत्र च द्वौ देवौ आधिपत्यं परिपालयतः, तौ च श्रीधर श्रीप्रभाख्य नामानौ, तत्र श्रीधरः पूर्वार्द्धाधिपत्यं भुनक्ति, श्रीप्रभश्चापरार्द्धाधिपत्यं परिपालयति।

वरं णं) इत्यादि

टीकार्थ-पुष्करवर-वरुणवर-क्षीरवर-घृतवर-स्रोतवरादि द्वीपसमुद्रों का आयाम विष्कंभादि मान एवं सूर्य-चंद्र-ग्रह-नक्षत्र एवं ताराओं का परिमाण जानने के लिये प्रथम भगवान् स्वयं पुष्करवर द्वीप का स्वरूप प्रकट कहते हैं-(ता पुक्खरवरं णं दीवं पुक्खरवरोदे णामं समुद्दे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ जाव चिट्ठइ) पुष्करवर नाम का द्वीप एवं पुष्करोद नाम का समुद्र वृत्त वलयाकार संस्थानवाला सर्वतः व्याप्त होकर रहता है। अन्य ग्रन्थ में पुष्करोद समुद्र का वर्णन इस प्रकार से हैं-पुष्करोद समुद्र का जल अत्यंत स्वच्छ एवं मणि के समान उज्ज्वल तथ्य परिणाम वाला, पथ्य, हितकर सुस्वादिष्ट उदकरस से पूर्ण एवं सर्वभोग्य होता है। वहां पर दो देव उसका आधिपत्य करते हैं, उस के नाम श्रीधर एवं श्रीप्रभ इस प्रकार से हैं। उस में श्रीधर पूर्वार्धाधिपत्य को भोगता है एवं श्रीप्रभ पश्चिमार्ध का आधिपत्य करता है,

---

ટીકાર્થ-પુષ્કરવર-વરુણવર-ક્ષીરવર-ઘૃતવર સ્રોતવરાદિદ્વીપ સમુદ્રોના આયામ વિષ્કંભાદિમાન એવં સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓના પરિમાણ જાણવા માટે પહેલાં ભગવાન્ સ્વય મેવ પુષ્કરવર દ્વીપનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે-(ता पुक्खरवरं णं दीवं पुक्खरवरोदे णामं समुद्दे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ जाव चिट्ठइ) પુષ્કરવર નામનો દ્વીપ અને પુષ્કરોદ નામનો સમુદ્ર વૃત્ત વલયાકાર સંસ્થાનવાળો અને સર્વતઃ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. અન્ય ગ્રન્થમાં પુષ્કરોદ સમુદ્રનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે. પુષ્કરોદ સમુદ્રનું જળ અત્યંત સ્વચ્છ અને મણિના જેવું ઉજળું તથ્ય પરિણામવાળું પથ્ય, હિતકર સુસ્વાદિષ્ટ ઉદકરસથી પૂર્ણ અને સર્વભોગ્ય હોય છે. ત્યાં બે દેવો તેનું અધિપતિપણું કરે છે. તેના નામ શ્રીધર અને શ્રીપ્રભ આ પ્રમાણે છે. તેમાં શ્રીધર પૂર્વાર્ધનું અધિપતિપણું ભોગવે છે. અને શ્રીપ્રભ પશ્ચિમાર્ધનું અધિપતિપણું કરે છે. આ રીતે પુષ્કરવરદ્વીપ સમુદ્રનું સ્વરૂપ

इत्येवं पुष्करवरस्य स्वरूपं विज्ञाप्य समचक्रवालत्वं प्रतिपादयति-'ता पुक्खरोदे णं समुद्दे किं समचक्कवालसंठिए जाव णो विसमचक्कवालसंठिए' तावत् पुष्करोदः खलु समुद्रः किं समचक्रवालसंस्थितः। यावत् नो विषमचक्रवालसंस्थितः तावदिति पूर्ववत् पूर्वार्द्धेन गौतमस्य प्रश्नस्तदोत्तरार्द्धेन भगवत् उत्तरमिति॥ अथात्रस्य विष्कम्भपरिक्षेपविषयकः प्रश्नः-'ता पुक्खरोदेणं समुद्दे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा!' तावत् पुष्करोदः खलु समुद्रः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेन आख्यात इतिवदेत्॥ कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता पुक्खरोदे णं समुद्दे संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् पुष्करोदः खलु समुद्रः संख्येयानि योजनसहस्राणि आयामविष्कंभेन (तथा) संख्ये-

---

इस प्रकार पुष्करवर द्वीपसमुद्र का स्वरूप कहकर अब उसके समचक्रवालपने का प्रतिपादन करते हैं-(ता पुक्खरवरोदे णं समुद्दे किं समचक्कवालसंठिए जाव णो विसमचक्कवालसंठिए) इस में पूर्वार्ध से श्री गौतमस्वामी ने प्रश्न किया है कि पुष्करोद समुद्र क्या समचक्रवाल संस्थित है या विषम चक्रवाल संस्थित हैं? उत्तरार्ध से श्री भगवान् उत्तर देते हैं-यावत् विषम चक्रवाल संस्थित नहीं है अर्थात् समचक्रवाल विष्कंभ वाला है।

अब उसका विष्कंभ, परिक्षेप के विषय में प्रश्न करते हैं-(ता पुक्खरोदे णं समुद्दे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) पुष्करोद समुद्र का चक्रवाल विष्कंभ कितना है? एवं उसकी परिधि कितनी कही है? इस प्रकार से श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान कहते हैं-(ता पुक्खरोदे णं समुद्दे संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयाम विक्खंभेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) अधि-

---

કહીને તેના સમચક્રવાલ પણાનું પ્રતિપાદન કરે છે.-(ता पुक्खरवरोदे णं समुद्दे किं समचक्कवालसंठिए जाव णो विसमचक्कवालसंठिए) આના પૂર્વાર્ધથી શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછેલ છે કે પુષ્કરોદ સમુદ્ર શું સમચક્રવાલ સંસ્થિત છે? કે વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તરાર્ધથી શ્રીભગવાન્ ઉત્તર આપે છે. યાવત્ વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત નથી. અર્થાત્ સમચક્રવાલ વિષ્કંભવાળો છે.

હવે તેના વિષ્કંભ પરિક્ષેપના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે. (ता पुक्खरोदे णं समुद्दे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) પુષ્કરવરોદ સમુદ્રનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ કેટલો છે? અને તેની પરિધિ કેટલી કહી છે? આ પ્રમાણેના શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता पुक्खरोदे णं समुद्दे संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) અધિકાધિક સંખ્યાવાળા હજારો યોજનના આયામ વિષ્કંભવાળો દીર્ઘવ્યાસવાળો પ્રજ્ઞપ્ત કરેલ

यानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् ॥–संख्येयानि–कानिचित् संख्या प्रतिपादकानि–अधिकाधिक संख्यकानि योजनसहस्राणि आयामविष्कंभेन–दैर्घ्यव्यासेन परिज्ञप्तस्तथैव अधिकाधिक संख्यकानि योजनसहस्राणि–त्रिगुणाभ्यन्न व्यास प्रमाणानि योजनसहस्राणि, परिक्षेपेन–परिधिना च प्रज्ञप्त इति भगवतः समुत्तरमिति । अथ चन्द्रसूर्य-विषयकः प्रश्नः 'ता पुक्खवरोदे णं समुद्दे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा प्रभासिस्संति वा पुच्छा' तावत् पुष्करवरोदे खलु समुद्रे कियन्तश्चन्द्रा प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभा-सिष्यन्ति वा पृच्छा ॥ इत्येवं गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'तहेव ता पुक्खरवरोदेणं समुद्दे संखेज्जा चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा' तथैव तावत् पुष्करवरोदे खलु समुद्रे संख्येयाश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा । अत्रापि पूर्ववदेव संख्याः–संख्या प्रमाणाः–बहवश्चन्द्रा इति ज्ञेयाः ॥ एवमेव–'जाव संखेज्जाओ तारागण कोडिकोडीओ सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिसिस्संति' यावत् संख्येयास्तारागण कोटि-

---

काधिक संख्यात्मक हजारों योजन के आयाम विष्कंभवाले दीर्घ व्यास से प्रज्ञप्त किया है । उसी प्रकार अधिकाधिक संख्यात्मक हजारों योजन प्रमाण वाले व्यास प्रमाण वाला परिक्षेप से कहा हैं ।

अब चन्द्र सूर्य विषयक प्रश्न पूछते हैं–(ता पुक्खरवरोदेणं समुद्दे केवइया चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा पुच्छा) पुष्करवरोद समुद्र में कितने चन्द्र प्रभासित होते थे, प्रभासित होते हैं, एवं प्रभासित होंगे ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(तहेव पुक्खरोदेणं समुद्दे संखेज्जा चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा, पभासि-स्संति वा) पुष्करोद समुद्र में संख्येय चंद्र प्रभासित होते थे, प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे । यहां पर भी पूर्व के समान संख्या प्रमाण से अधिक चंद्र समझ लेवें । इसी प्रकार (जाव संखेज्जाओ तारागण कोडीकोडिओ सोभेंसु वा सोभेंति वा, सोभिस्संति वा) यावत् संख्येय तारागण कोटिकोटि

છે. એજ પ્રમાણે અધિકાધિક સંખ્યાવાળા હજારો યોજન પ્રમાણવાળા વ્યાસ પ્રમાણવાળા પરિક્ષેપથી કહેલ છે.

હવે ચંદ્ર સૂર્યના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.–(ता पुक्खवरवरोदे णं समुद्दे केवइया चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संतिवा पुच्छा) પુષ્કરવરોદ સમુદ્રમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા, પ્રભાસિત થાય છે. અને પ્રભાસિત થશે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(तहेव पुक्खरवरोदेणं समुद्दे संखेज्जा चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा) પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં સંખ્યેય ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા, પ્રભાસિત થાય છે, અને પ્રભાસિત થશે ! અહીં પણ પૂર્વની જેમ સંખ્યાના પ્રમાણથી વધારે ચંદ્રો સમજવા. એજ પ્રમાણે (जाव संखेज्जाओ तारागणकोडिकोडीओ सोभेंसु वा,

कोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा ॥ अत्र यावत् पदेन मध्यस्थितानि सूर्यग्रह-नक्षत्राण्यपि इत्थमेव संख्यापदेन भावनीयानि, यथा संख्येयाः सूर्या अतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, तथा संख्येयाः ग्रहाश्चारमचारयन वा चारयन्ति वा चारयिष्यन्ति वा, एवमेव संख्येयानि नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा । इत्येवं योज्यम् केषु केषु द्वीपसमुद्रेषु पूर्वोक्ता अभिलापाः योजनीया इत्येवं विवक्षुराह-'एएणं आलावेणं वरुणवरे दीवे वरुणोदे समुद्दे ४, खीरवरे दीवे खीरवरे समुद्दे ५, घतवरे दीवे घतोदे समुद्दे ६, खोतवरे दीवे खोतोदे समुद्दे ७, णंदिस्सरवरे दीवे णंदिसरवरसमुद्दे ८, अरुणोदे दीवे अरुणोदे समुद्दे ९, अरुणवरे दीवे अरुणवरे समुद्दे १०, अरुणवराभासे दीवे अरुणवराभासे समुद्दे ११, कुंडले दीवे कुंडलोदे समुद्दे १२, कुंडलवरे दीवे कुंडलवरोदे समुद्दे १३, कुंडलवरोभासे दीवे कुंडलवरोभासे समुद्दे १४' एतेन अभिलापेन-वरुणवरे द्वीपे वरुणोदे समुद्रे ४, क्षीरवरे द्वीपे क्षीरवरे समुद्रे ५, घृतवरे द्वीपे घृतोदे समुद्रे ६, स्रोतवरे द्वीपे स्रोतोदे समुद्रे ७, नन्दीश्वरवरे द्वीपे नन्दीश्वरवरे समुद्रे ८ अरुणोदे द्वीपे अरुणोदे समुद्रे ९, अरुणवरे द्वीपे अरुणवरे समुद्रे १०, अरुणवराभासे द्वीपे अरुणवराभासे समुद्रे ११, कुण्डले द्वीपे कुण्डलोदे समुद्रे १२, कुण्डलवरे द्वीपे कुण्डलवरोदे समुद्रे १३, कुण्डलवराभासे द्वीपे कुण्डलवराभासे समुद्रे १४ ॥-एतेन-पूर्वोदितेन अभिलापेन वक्ष्यमाणाः सर्वेऽपि द्वीपसमुद्रादयो योजनीयाः। अर्थात् पुष्करे द्वीपे पुष्करोदे

शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे। यहां पर यावत्पद से मध्यस्थित सूर्य-ग्रह नक्षत्र को भी संख्यापद से भावित करलेवें जैसे की-संख्येय सूर्य तापित होते थे, तापित होते हैं एवं तापित होंगे। संख्येय ग्रहों ने चार किया था, चार करते हैं एवं चार करेंगे। इसी प्रकार संख्येय नक्षत्र योग करते थे, योग करते हैं एवं योग करेंगे। इस प्रकार योजित करलेवें।

अब किस किस द्वीप समुद्र में पूर्वोक्त अभिलाप को योजित करें सो कहते हैं-(एएणं आलावेणं वरुणवरे दीवे, वरुणोदे समुद्दे ४ खीरवरे दीवे, खीरवरे समुद्दे) ५ यह पूर्व कथित अभिलाप के क्रम से वक्ष्यमाण सभी द्वीप समुद्रादि

सोभेंति वा, सोभिस्संति वा) યાવત્ સંખ્યેય તારાગણુ કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે, અહીં યાવત્પદથી મધ્યમાં રહેલ સૂર્ય-ગ્રહ-અને નક્ષત્રોની સંખ્યા ભાવિત કરી લેવી. જેમકે-સંખ્યેય સૂર્યો તાપિત થતા હતા, તપે છે. અને તપશે. સંખ્યેય ગ્રહોએ ચાર કર્યો હતો, ચાર કરે છે અને ચાર કરશે. એજ પ્રમાણે સંખ્યેય નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હતો, યોગ કરે છે. અને યોગ કરશે. આ પ્રમાણે યોજના કરી લેવી.

હવે કયા કયા દ્વીપ સમુદ્રમાં પૂર્વોક્ત અભિલાપોની યોજના કરવી તે કહે છે.-(एएणं आलावेणं वरुणवरे दीवे, वरुणोदे समुद्दे ४ खीरवरे दीवे खीरवरे समुद्दे ५) આ પૂર્વકથિત અભિલાપના ક્રમથી વક્ષ્યમાણુ બધાજ દ્વીપ સમુદ્રાદિની યોજના કરી કહી લેવા,

समुद्रे च अभिलापा अभिलापितास्तथैव वरुणवरादि द्वीपे वरुणोदादि समुद्रे च अभिलपनीयाः यथात्र दिग्दर्शनमात्रमुपन्यस्यते—यथा वरुणवरो द्वीपः वरुणवरोदः समुद्रश्च वृत्तः वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठति, तस्य व्यासश्च संख्येय योजनसहस्रपरिमाणः, त्रिगुणितव्यासपरिमाणासन्नासंख्येययोजनसहस्रात्मिका परिधिश्च, संख्येयाश्चन्द्राः प्रभासयन्ति, संख्येयाः सूर्यास्तापयन्ति, संख्येया ग्रहाश्चारयन्ति, संख्येयानि नक्षत्राणि युञ्जन्ति, संख्येयास्तारागण कोटिकोटयः शोभां शोभयन्ति, एतेषां क्रिया पदानां रूपाणि सर्वत्र पूर्ववदेव परिवर्त्तनीयानीत्येवं वदेदिति । इत्येवं प्रकारेण क्षीरवरादिषु द्वीपेषु क्षीरवरोदादि चतुर्दश पर्यन्तेषु समुद्रेषु च अभिलापाः अभिलपनीया इत्यर्थः ।

को योजित कर कहलेवें । अर्थात् पुष्कर द्वीप में एवं पुष्करोद समुद्र में जिस प्रकार के अभिलाप कहे गये हैं, उसी प्रकार वरुणवरादि द्वीप में एवं वरुणोदादि समुद्र में अभिलाप कहना चाहिये। जैसे की दिग्दर्शन मात्र से कहा जाता है–वरुणवर द्वीप एवं वरुणोद समुद्र, वृत्त एवं वलयाकार संस्थान से संस्थित, सर्वतः चारों ओर से व्याप्त होकर रहता है। उसका व्यास परिमाण असंख्येय हजार योजन प्रमाण वाला तथा तिगुना व्यास मानासन्न संख्येय योजन सहस्र प्रमाण की परिधि होती है, संख्येय चंद्र उसको प्रभासित करते थे ३, संख्येय सूर्य तापित करते थे, संख्येय ग्रह चार चरते हैं, संख्येय नक्षत्र योग करते हैं, संख्येय तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे, इन क्रियापदों के अनुसार सर्वत्र पूर्व के समान परिवर्त्तित कर कहलेवें। इसी प्रकार क्षीरवरादि द्वीप में तथा क्षीरवरोदादि चौदह समुद्रों में अभिलाप कहलेवें। जैसे की (घतवरे दीवे घतवरे समुद्दे) घृतवर नाम का द्वीप एवं घृतवर समुद्र (६) खोतवरे दीवे खोतोदे समुद्दे) स्रोतवर द्वीप एवं स्रोतवर समुद्र (७) (णंदीस्सरवर

અર્થાત્ પુષ્કર દ્વીપમાં અને પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં આ પ્રમાણેના બે અભિલાપો કહેવાઇ ગયા છે. એજ પ્રમાણે વરૂણવરાદિ દ્વીપમાં અને વરૂણોદાદિ સમુદ્રમાં અભિલાપો કહી લેવા, જેમકે–દિગ્દર્શન માત્રથીજ કહેવાય છે–વરૂણવરદ્વીપ અને વરૂણોદ સમુદ્ર વૃત્ત અને વલયાકાર સંસ્થાનથી સંસ્થિત સર્વતઃ ચારે બાજુથી વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. તેના વ્યાસનું પરિમાણ અસંખ્યેય હજાર યોજન પરિમાણવાળું તથા ત્રણગણું વ્યાસમાનાસન્ન સંખ્યેય યોજન સહસ્ર પ્રમાણની પરિધિ હોય છે. સંખ્યેય ચંદ્ર તેને પ્રભાસિત કરતા હતા પ્રભાસિત કરે છે, અને પ્રભાસિત કરશે. સંખ્યેય સૂર્ય તાપિત કરતા હતા, સંખ્યેય ગ્રહો ચાર ચરતા હતા સંખ્યેય નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા. સંખ્યેય તારાગણ કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા. આ ક્રિયાપદો પ્રમાણે બધેજ પહેલાંની જેમ પરિવર્તિત કરીને કહી લેવું. આજ પ્રમાણે ક્ષીરવરાદિ દ્વીપમાં તથા ક્ષીરવરોદાદિ ચૌદ સમુદ્રોના સંબંધમાં અભિલાપો કહી લેવા. જેમકે–(घतवरे दीवे घतवरे समुद्दे) ઘૃતવર નામનો દ્વીપ અને ઘૃતવર સમુદ્ર

तत्र वरुणद्वीपे वरुणोदे समुद्रे च वरुणवरुणप्रभौ द्वौ देवौ आधिपत्यं परिपालयतः प्रथमः पूर्वार्द्धाधिपतिर्द्वितीयोऽपरार्द्धाधिपतिरेवं सर्वत्र भावनीयम् एवं च वरुणोदे समुद्रे खलु परमसुजातं मृद्वीकाररसान्निष्पन्नरसादपीष्टतरास्वादं तोयं, वारुणिः वारुणिप्रभौ देवौ च तत्रास्ताम् । ततः परं क्षीरवरे द्वीपे किल पण्डर–सुप्रदन्तौ देवौ आधिपत्यं परिपालयतः, पूर्वार्द्ध–परार्द्धक्रमेणाधिपत्यत्वं च भजेते । ततश्च क्षीरोदे समुद्रे जात्यपुण्ड्रा इक्षु चारिणी

दीवे णंदीस्सरवरे समुद्दे) नंदीश्वर वरद्वीप एवं नंदीश्वर वर समुद्र (८) (अरुणोदे दीवे अरुणोदे समुद्दे) अरुणोद द्वीप एवं अरुणोद समुद्र (९) (अरुणवरे दीवे अरुवरे समुद्दे) अरुणवर द्वीप एवं अरुणवर समुद्र (१०) (अरुणवरोभासे दीवे अरुणवरोभासे समुद्दे) अरुणवरभास द्वीप एवं अरुणवरभास समुद्र (११) (कुंडले दीवे कुंडलोदे समुद्दे) कुंडल द्वीप एवं कुंडलोद समुद्र (१२) (कुंडलवरे दीवे कुंडलवरोदे समुद्दे) कुंडलवर द्वीप एवं कुंडलवरोद समुद्र (१३) (कुंडलवरोभासे दीवे कुंडलवरोभासे समुद्दे) कुंडलवराभास द्वीप एवं कुंडलवराभास समुद्र (१४) उन में वरुण द्वीप एवं वरुण समुद्र में वरुण एवं वरुणप्रभ नाम के दो देव आधिपत्य करते हुवे रहते हैं। उनमें पहला वरुण पूर्वार्ध का अधिपति होता है। एवं दूसरा वरुणप्रभ पश्चिमार्ध का अधिपति हैं। इस प्रकार सर्वत्र भावित करलेवें। तथा वरुणोद समुद्र में परमसुजात मृद्विकार से निष्पन्नरस से भी इष्टतर स्वादीष्ट जल होता हैं। वारुणी एवं वारुणिप्रभ नाम के दो देव वहां पर रहते हैं, तदनंतर क्षीरद्वीप में पंडर एवं सुप्रदन्त नाम के दो देव अधिपत्य करते हैं। वे पूर्वार्ध–अपरार्ध

(खोतवरे दीवे खोतोदे समुद्दे) ક્ષોતવર દ્વીપ અને ક્ષોતવરસમુદ્ર (णंदीस्सरवरदीवे णंदी सरवरे समुद्दे) નંદીશ્વરદ્વીપ અને નંદીશ્વરવર સમુદ્ર (૮) (अरुणोदे दीवे अरुणादे समुद्दे) અરૂણોદ દ્વીપ અને અરૂણોદ સમુદ્ર (૯) (अरुणवरे दीवे अरुणवरे समुद्दे) અરૂણવરદ્વીપ અને અરૂણવર સમુદ્ર (૧૦) (अरुणावरोभासे दीवे अरुणवरोभासे समुद्दें) અરૂણવરભાસ દ્વીપ અને અરૂણવર ભાસ સમુદ્ર (૧૧) (कुंडले दीवे कुंडलोदे समुद्दे) કુંડલદ્વીપ અને કુંડલોદ સમુદ્ર (૧૨) (कुंडलवरे दीवे कुंडलवरोदे समुद्दे) કુંડલવર દ્વીપ અને કુંડલવરોદ સમુદ્ર (૧૩) (कुंडलवरोभासे दीवे कुंडलवरोभासे समुद्दे) કુંડલવર ભાસ દ્વીપ અને કુંડલવર ભાસ સમુદ્ર (૧૪) તેમાં વરૂણદ્વીપ અને વરૂણ સમુદ્રમાં વરૂણ અને વરૂણપ્રભ નામના બે દેવો અધિપતિપણું કરે છે. તેમાં પહેલો વરૂણ પૂર્વાર્ધનો અધિપતિ છે. અને બીજો વરૂણપ્રભ પશ્ચિમાર્ધનો અધિપતિ છે. આ રીતે બધે ઠેકાણે સમજી લેવું. તથા વરૂણોદ સમુદ્રમાં પરમ સુજાત માટિના વિકારથી થયેલ રસથી પણ ઈષ્ટતર સ્વાદવાળું જળ હોય છે ત્યાં વારૂણી અને વારૂણીપ્રભ નામના બે દેવો રહે છે. તે પછી ક્ષીરદ્વીપમાં પંડર અને સુપ્રદન્ત નામના બે દેવો અધિપતિપણું કરે છે. તેઓ પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના

प्रभृतीनां गवां यत् क्षीरं तदन्याभ्यो गोभ्यो दीयते तासामपि क्षीरं अन्याभ्यः, पुनस्तासामप्यन्याभ्यः, इत्येवं चतुर्दशस्थानपर्यवसितस्य क्षीरस्य प्रयत्नतो मन्दाग्निना कथितस्य जात्येन खण्डेन मत्स्यण्डिकया सम्मिश्रस्य यादृशो रसस्ततोऽपि इष्टतरास्वादं तत्कालविकसितकर्णिकारपुष्पवर्णाभं तोयं विमलविमलप्रभौ च द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेणाधिपत्यं च परिपालयतः। ततः परं घृतवरे द्वीपे कनक–कनकप्रभौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं परिपालयतः, क्षीरोदे समुद्रे सद्योविस्यन्दित गोघृतास्वादं तत्कालविकसित कर्णिकारपुष्पवर्णाभं तोयं, कान्त–सुकान्ताख्यौ द्वौ च देवौ पूर्वार्द्ध–परार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं परिपालयतः॥ ॥६॥ ततः परं इक्षुवरे द्वीपे सुप्रभ–महाप्रभौ द्वौ देवौ द्वीपस्य पूर्वापरार्द्ध-

के क्रम से आधिपत्य करते हैं, तत्पश्चात् क्षीरोद समुद्र में जात्य पुण्ड्र इक्षु चारिणी गायों के जो क्षीर हो, वह अन्य गायों को देते हैं, इनका भी दूध अन्य को देते हैं, उनका भी अन्य को पिलाते हैं, इस प्रकार चौदह स्थान का दूध को मंद अग्नि से उभाल कर के जात्य सक्कर मत्स्यंडिका से मिश्रित करने से उसका जो रस होता है, उस से भी अधिक इष्टतर स्वादवाला तथा तत्काल विकसित कर्णिकार पुष्प के वर्ण के समान वर्णवाला जलका विमल एवं विमल प्रभ दो देव पूर्वार्ध पश्चिमार्ध के क्रम से आधिपत्य करते हुवे रक्षण करते हैं। तत्पश्चात घृतवर द्वीप में कनक एवं कनक प्रभ नाम के दो देव पूर्वार्द्ध एवं अपरार्ध के क्रम से अपना अपना आधिपत्य करते हैं। क्षीरोद समुद्र में तत्काल उत्पन्न गाय के घी के समान स्वादवाला तत्काल विकसित कर्णिका के पुष्प के वर्ण के समान वर्णवाला तोय को कान्त एवं सुकान्त नाम का दो देव पूर्वार्द्ध एवं अपरार्ध के क्रम से अपना अपना आधिपत्य से पालन करते हैं। (६) तत्पश्चात् इक्षुवर द्वीप में सुप्रभ एवं महाप्रभ नामका

ક્રમથી અધિપણું કરે છે. તે પછી ક્ષીરોદ સમુદ્રમાં જાત્યપુંડ્ર ઇક્ષુચારિણી ગાયોનું જે દૂધ હોય તેને બીજી ગાયોને પાય છે. તેનું દૂધ પણ બીજી ગાયોને પાય છે. તેનું પણ બીજી ગાયોને પાય છે. આ પ્રમાણે ચૌદ સ્થાનોના દૂધને ધીમા અગ્નિથી ઉકાળીને સારી સાકર મત્સ્યંડિકાને મેળવવાથી તેનો જે રસ હોય તેનાથી પણ વધારે ઇષ્ટતર સ્વાદવાળું તથા તરતના ખીલેલ કરેણુના પુષ્પના સરખા વર્ણવાળા જળનું વિમળ અને વિમલપ્રભ નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી અધિપતિપણું કરીને તેનું રક્ષણ કરે છે. તે પછી ઘૃતવરદ્વીપમાં કનક અને કનકપ્રભ નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાનું અધિપતિપણું કરે છે. ક્ષીરોદ સમુદ્રમાં તાજા ગાયના ઘીના જેવા સ્વાદવાળા તાજા ખીલેલા કરેણુના પુષ્પ જેવા વર્ણવાળા જળનું કાન્ત અને સુકાન્ત નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાથી પાલન કરે છે. (૬) તે પછી ઇક્ષુવર દ્વીપમાં સુપ્રભ અને મહાપ્રભ નામના બે દેવો દ્વીપના પૂર્વાર્ધ અને

विभागेन स्वस्वाधिकारं परिपालयतः इक्षुवरे समुद्रे च जात्यवरपुण्ड्राणां इक्षूणां अपनीतमूलोपरित्रिभागानां विशिष्टगन्धपरिवासितानां यो रसः श्लक्ष्णवस्त्रपरिपूतस्तस्मादपीष्टतरास्वादं तोयं, तथा च पूर्णपूर्णप्रभौ च द्वौ देवौ पूर्वापरविभागार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यत्वं च परिपालयतः ॥७॥ ततः परं नन्दीश्वरे द्वीपे कैलास-हस्तिवाहनाख्यौ द्वौ देवौ तथैव पूर्वापरविभागार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं यथावत् परिपालयतः तथा नन्दीश्वरे समुद्रे इक्षुरसास्वादं तोयं, सुमनः-सौमनसौ द्वौ देवौ तथैव पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिकारं परिपालयतः ८ ॥ एते अष्टावपि द्वीपाः अष्टौ च समुद्राः एकप्रत्यवताराः सन्ति एकैकरूपाश्चेत्यर्थः । अत ऊर्ध्वं ये द्वीपाः ये च समुद्रास्ते त्रिप्रत्यवताराः सन्ति, यथा चात्रोपसंहरति-'सव्वेसिं

दो देव द्वीप के पूर्वार्ध पश्चिमार्ध के विभाग पूर्वक अपना अपना आधिपत्य को पालित करते हैं। इक्षुवर समुद्र में जात्यवर पुंड्रो का इक्षुओं का दूर किये हुवे मूल भाग के ऊपर का त्रिभाग में गन्ध द्रव्य के समान सुगन्धवाला जो रस कि जिसको बारीक वस्त्र से परिपूत किया हो उस सेभी इष्टतर स्वाद वाला जल को पूर्ण एवं पूर्णप्रभ नाम का दो देव पूर्वापर विभागार्ध के क्रम से अपना अपना आधिपत्य करते हैं ।७। तत्पश्चात् नंदीश्वर द्वीप में कैलास एवं हस्तिवाहन नाम के दो देव उसी प्रकार पूर्वापर विभाग के क्रम के अपना अपना अधिपतिपने को यथावत् पालन करता है। तथा नन्दीश्वर समुद्र में इक्षु रस के समान स्वादवाले जल को सुमन एवं सुमनस नाम के दो देव उसी प्रकार पूर्वार्ध एवं उत्तरार्ध के क्रम से अपने अपने अधिकार का पालन करते हैं ।८। ये आठों द्वीप एवं समुद्र एक प्रत्यवतार वाले होते हैं माने एक एक प्रकार के हैं। इसके अनन्तर जो द्वीप एवं समुद्र हैं, वे तीन प्रत्यवतारवाले होते हैं, अब इसका उपसंहार करते हैं-(सव्वेसिं विक्खंभपरिक्खेवो जोइ-

પશ્ચિમાર્ધના વિભાગ પૂર્વક પોત પોતાના અધિપતિપણાનું પાલન કરે છે. ઈક્ષુવર સમુદ્રમાં જાત્યવર પુંડ્રના અર્થાત્ ઈક્ષુઓના કહાડી નાખેલા મૂળ ભાગથી ઉપરના ત્રિભાગમાં સુગંધ દ્રવ્યના જેવો સુંગંધવાળો જે રસ કે જેને બારીક વસ્ત્રથી ગાળીને પૂત કરેલ હોય તેનાથી પણ ઈષ્ટતર સ્વાદવાળા જળનું પૂર્ણ અને પૂર્ણપ્રભ નામના બે દેવો પૂર્વાપર વિભાગાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાથી રક્ષણ કરે છે. (૭) તે પછી નંદીશ્વર દ્વીપમાં કૈલાસ અને હસ્તિવાહન નામના બે દેવો એજ રીતે પૂર્વાપર વિભાગના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાનું યથાવત્ પાલન કરે છે. તથા નંદીશ્વર સમુદ્રમાં ઈક્ષુરસના જેવા સ્વાદ વાળા જળનું સુમન અને સુમનસ નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધના ક્રમથી પોત પોતાના અધિકારનું પાલન કરે છે. (૮) આ આઠે દ્વીપો અને સમુદ્રો એક પ્રત્યવતારવાળા હોય છે. એટલેકે એક એક પ્રકારના હોય છે. આની પછી જે દ્વીપો અને સમુદ્રો છે એ ત્રણ પ્રત્યવતારવાળા હોય છે. હવે આનો ઉપસંહાર કરવામાં આવે છે.-(સવ્વેસિં વિક્ખંભ-

विक्खंभपरिक्खेवो जोइसियाइं पुक्खरोदसायरसरिसाइं' सर्वेषां विष्कम्भ-परिक्षेपाः ज्योतिषिकानि पुष्करवरोदसागरसदृशानि ।।-सर्वेषां वरुणरादि चतुर्थसंख्याप्रभृतीनां द्वीपानां तथैव वरुणोदादि चतुर्थप्रभृतीनां अष्टपर्यन्तानां सागराणां विष्कम्भपरिक्षेपाः व्यासपरिधयः तथा च ज्यौतिषिकानि च पुष्करोदसमुद्रप्रतिपादितसदृशान्येव ज्ञेयानि, सर्वत्रेत्थं योज्यं यथा-वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः, संख्येययोजनसहस्रपरिमितो व्यासात्त्रिगुणितासन्नव्यासपरिमाणा परिधिः, तत्र तत्र च संख्येयाश्चन्द्राः प्रभासयन्ति संख्येयाः सूर्यास्तापयन्ति, संख्येयाः ग्रहाश्चारयन्ति संख्येयानि नक्षत्राणि योगं युञ्जन्ति, संख्येयास्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा इत्थं सर्वत्र परिभावनीयमिति ।

अतः परं त्रिप्रत्यवताराणं द्वीपसमुद्राणां स्थितीः प्रतिपादयिष्यतीति ॥

अत्र त्रिप्रत्यवताराणां द्वीपसमुद्राणां यथा-अरुणः अरुणवरः अरुणवरावभासः ३, कुण्डलः

सियाइं पुक्खरोद सायरसरिसाइं) ये सब वरुणवरादि चौथे संख्यावाले आदि द्वीप एवं वरुणोदादि आठ पर्यन्त के समुद्रों का विष्कम्भ एवं परिक्षेप-व्यास एवं परिधि तथा ज्योतिष्क देवों को पुष्करोद समुद्र में जिस प्रकार योजना करनी चाहिये-वृत्तवलयाकार संस्थान युक्त संख्येय योजन सहस्र परिमित तथा व्यास से तिगुना आसन्न व्यास परिमाण की परिधिवाले तथा वहां वहां संख्येय चंद्र प्रकाशित होते हैं, संख्येय नक्षत्र योग करते हैं। संख्येय तारा गण कोटि कोटि शोभा करते थे, शोभा करते हैं, एवं शोभा करेंगे। इस प्रकार सभी स्थलों में भावित कर समझ लेवें।

अब यहां से आगे त्रिप्रत्यवतारवाले द्वीप समुद्रों की स्थिति का प्रतिपादन करते हैं-

त्रिप्रत्यवतार वाले द्वीपसमुद्रों में अरुण, अरुणवर एवं अरुणवरावभास

परिक्खेवो जोइसियाइं पुक्खरोदसायरसरिसाइं) આ બધા વરૂણવરાદિ ચાર આદિદ્વીપો અને વરૂણોદાદિ આઠ સમુદ્રોના વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપ-વ્યાસ તથા પરિધિ અને જ્યોતિષ્ક દેવોને પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં જે પ્રમાણે પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેજ પ્રમાણે સમજવા બધે ઠેકાણે આ પ્રમાણેની યોજના કરવી જોઈએ વૃત્ત વલયાકાર સંસ્થાનયુક્ત સંખ્યેય યોજન સહસ્ર પરિમિત તથા વ્યાસથી ત્રણગણા આસન્ન વ્યાસ પરિમાણની પરિધિવાળા તથા ત્યાં ત્યાં સંખ્યેય ચંદ્રો પ્રકાશિત થાય છે. સંખ્યેય સૂર્યો તાપિત થાય છે. સંખ્યેય ગ્રહો ચાર કરે છે. સંખ્યેય નક્ષત્રો યોગ કરે છે. સંખ્યેય તારાગણ કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે. આ પ્રમાણે બધે ઠેકાણે ભાવિત કરી લેવું.

હવે અહીંથી આગળ ત્રિપ્રત્યવતારવાળા દ્વીપ સમુદ્રોની સ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. ત્રિપ્રત્યવતારવાળા દ્વીપ સમુદ્રોમાં અરૂણ, અરૂણવર અને અરૂણવરાવભાસ, કુંડલ,

कुण्डलवरः कुण्डलवरावभासः इत्यादि, तत्र अरुणे द्वीपे अशोक–वीतशोकौ द्वौ देवौ पूर्वापरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं परिपालयतः अरुणोदे समुद्रे सुभद्र–मनोभद्रौ द्वौ देवौ पूर्वापरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिकारं परिपालयतः अरुणवरे द्वीपे अरुणवरभद्र–अरुणवरमहाभद्रौ द्वौ देवौ स्वस्वाधिपत्यं पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेणैव परिपालयतः। अरुणवरे समुद्रे अरुणवरभद्र–अरुणवरमहाभद्रौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं परिपालयतः। एवं अरुणवरावभासे द्वीपे अरुणवरावभासभद्र अरुणवरावभास महाभद्रौ द्वौ देवौ स्वस्वाधिपत्यं पूर्वापरार्द्धक्रमेण परिपालयतः। अरुणवरावभासे समुद्रे च अरुणवरावभासवरअरुणवरावभासमहावरौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्ध–परार्द्धक्रमेण स्वस्वामित्वं भजमानौ तं समुद्रं रक्षयतः। एवं कुण्डले द्वीपे कुण्डलकुण्डलभद्रौ

३ कुण्डल, कुण्डलवर, एवं कुण्डलवरावभास इत्यादि प्रकार से हैं। उन में अरुण द्वीप में अशोक एवं वीतशोक नाम का दो देव पूर्वार्द्ध एवं पश्चिमार्ध के क्रम से अपना अपना आधित्य से पालन करते हैं। अरुणोद समुद्र में सुभद्र एवं मनोभद्र नाम के दो देव पूर्वार्धापरार्ध के क्रम से अपने अपने अधिकारका पालन करतें हैं। अरुणवर द्वीप में अरुणवरभद्र एवं अरुणवर महाभद्र नाम के दो देव अपने अपने आधिपत्य को पूर्वार्ध एवं अपरार्ध के क्रम से पालित करते हैं। एवं अरुणवरावभास द्वीप में अरुणवरावभास भद्र एवं अरुणवराभास महाभद्र नाम के दो देव अपने अपने आधिपत्य को पूर्वार्ध एवं उत्तरार्ध के क्रम से पालन करते हैं। अरुणवरावभास समुद्र में अरुणवरावभास वर एवं अरुणवरावभास महावर नाम के दो देव पूर्वार्ध एवं अपरार्ध के क्रम से अपने अपने स्वामिपने को करते हुवे समुद्र का रक्षण करते हैं। इसी प्रकार कुंडलद्वीप में कुंडल एवं कुंडलभद्र नामवाले दो देव अपने अपने स्वामित्व पने से पूर्वार्ध एवं पश्चिमार्ध के क्रम से पालित करते

કુંડલવર, અને કુંડલવરાવભાસ ઇત્યાદિ પ્રકારથી છે. તેમાં અરૂણદ્વીપમાં અશોક અને વીતશોક નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાથી પાલન કરે છે. અરૂણોદ સમુદ્રમાં સુભદ્ર અને મનોભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધાપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારનું પાલન કરે છે. અરૂણવર દ્વીપમાં અરૂણવરભદ્ર અને અરૂણવર મહાભદ્ર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિપતિપણાથી પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. તથા અરૂણવરાવભાસ દ્વીપમાં અરૂણવરાવભાસ ભદ્ર અને અરૂણવરાવભાસ મહાભદ્ર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિપતિપણાનું પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. અરૂણવરાવભાસ સમુદ્રમાં અરૂણવરાવભાસવર અને અરૂણવરાવભાસ મહાવર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના સ્વામિપણાનું પાલન કરતાં સમુદ્રનું રક્ષણ કરે છે. એજ પ્રમાણે કુંડલદ્વીપમાં કુંડલ અને કુંડલભદ્ર નામના બે દેવો

द्वौ देवौ स्वस्वामित्वं पूर्वार्द्ध—परार्द्धक्रमेण परिपालयतः, कुण्डलसमुद्रे चक्षुः शुभचक्षुः कान्तौ—स्वामिनौ स्वस्वाधिकारं परिपालयतः । कुण्डलवरे द्वीपे—कुण्डलवरभद्र—कुण्डलवरमहाभद्रौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं परिपालयतः, कुण्डलवरे समुद्रे कुण्डलवरकुण्डलमहावरौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्धापरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं परिपालयतः । कुण्डलवरावभासे द्वीपे कुण्डलवरावभास भद्र कुण्डलवरावभासमहाभद्रौ द्वौ देवौ स्वस्व स्वामित्वं परिरक्षयतः । कुण्डलवरावभासे समुद्रे कुण्डलवरावभासवरकुण्डलवरावभासमहावरौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्धापरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं परिपालयतः ।। एते सूत्रोपात्ताः द्वीपसमुद्राः सन्ति इति ।।सू० १०२।।

मूलम्—ता कुंडलवरोभासण्णं समुद्दं रूयए दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए २ सव्वओ जाव चिट्ठइ, ता रूयएणं दीवे किं समचक्कवाल जाव णो विसमचक्कवालसंठिए, ता रुयएणं दीवे केवइयं समचक्क

हैं । कुण्डल समुद्र में चक्षु एवं शुभचक्षुकान्त नाम के दो देव अपना अपना अधिकार का पालन करता है । कुंडलवर द्वीप में कुंडलवरभद्र एवं कुंडलवर महाभद्र नाम के दो देव पूर्वार्ध एवं पश्चिमार्ध के क्रम से अपने अपने आधिपत्य का पालन करते हैं । कुंडलवरसमुद्र में कुंडलवर एवं कुंडल महावर नाम के दो देव पूर्वार्ध एवं पश्चिमार्ध के क्रम से अपने अपने आधिपत्य का रक्षण करते हैं । कुंडलवरावभास द्वीप में कुंडलवरावभास भद्र एवं कुण्डलवरावभास महाभद्र नाम के दो देव अपने अपने स्वामिपना से पालित करते हैं । कुंडलवरावभास समुद्र में कुंडलवरावभासवर एवं कुंडल वरावभास महावर नाम का दो देव पूर्वार्ध एवं अपारार्ध के क्रम से अपने अपने अधिपतिपने का पालन करते हैं । ये सूत्र में कहे हुवे द्वीप समुद्र का कथन किया हैं ।। सू० १०२ ।।

પોતપોતાના સ્વામીપણાથી પૂર્વાધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. કુંડલ સમુદ્રમાં ચક્ષુ અને શુભ ચક્ષુકાન્ત નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિકારનું પાલન કરે છે. કુંડલવર દ્વીપમાં કુંડલવર ભદ્ર અને કુંડલવર મહાભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાનું પાલન કરે છે. કુંડલવર સમુદ્રમાં કુંડલવર અને કુંડલ મહાવર નામના બે દેવો પૂર્વાધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાનું રક્ષણ કરે છે. કુંડલવરાવભાસ દ્વીપમાં કુંડલ વરાવભાસ ભદ્ર અને કુંડલવરાવભાસ મહાભદ્ર નામના બે દેવો પોતપોતાના સ્વામિપણાથી પાલન કરે છે. કુંડલવરાવભાસ સમુદ્રમાં કુંડલવરાવભાસ વર અને કુંડલવરાવભાસ મહાવર નામના બે દેવો પૂર્વાધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાનું પાલન કરે છે. આ રીતે સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ દ્વીપ સમુદ્રોનું કથન કરેલ છે. ।। સૂ. ૧૦૨ ।।

वालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा!, ता असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता रुयगेणं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा, ता रुयगेणं दीवे असंखेज्जा चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा जाव असंखेज्जाओ तारागणकोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति, एवं रुयगे समुद्दे रुयगवरे दीवे रुयगवरोदे समुद्दे रुयगवरोभासे दीवे रुयगवरोभासे समुद्दे, एवं तिपडोयाराणं तवा जाव सूरे दीवे सूरोदे समुद्दे सूरवरे दीवे सूरवरे समुद्दे सूरवरोभासे दीवे सूरवरोभासे समुद्दे, सव्वेसिं विक्खंभपरिक्खेव जोइसाइं रुयगवरदीवसरिसाइं, ता सूरवरोभासो दण्णं समुद्दं देवे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ जाव णो विसमचक्कवालसंठिए, ता देवेणं दीवे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा। असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता देवेणं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा तहेव, ता देवेणं दीवे असंखेज्जा चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा जाव असंखेज्जाओ तारागणकोडिकोडीओ सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति, एवं देवोदे समुद्दे णागे दीवे णागोदे समुद्दे जक्खे दीवे जक्खोदे समुद्दे भूते दीवे भूतोदे समुद्दे सयंभूरमणे दीवे सयंभूरमणे समुद्दे सव्वे देवदीवसरिसा ॥सू० १०३॥

॥ एगूणवीसइमं पाहुडं समत्तं ॥१९॥

छाया—तावत् कुण्डलवरोवभासं समुद्रं रुचको द्वीपः वलयाकारसंस्थानसंस्थितः २। सर्वतो यावत् तिष्ठति। तावत् रुचकः खलु द्वीपः किं समचक्रवाल यावत् न विषमचक्रवालसंस्थितः। तावत् रुचकः खलु द्वीपः कियता समचक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेण

आख्यात इति वदेत् ?, तावत् असंख्येयानि योजनसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् । तावत् रुचके खलु द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा पृच्छा ? । तावत् रुचके खलु द्वीपे असंख्येया श्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा यावत् असंख्याता स्तारागण कोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभिष्यन्ति, एवं रुचकः समुद्रः रुचकवरो द्वीपः रुचकवरः समुद्रः रुचकवरोऽवभासो द्वीपः रुचकवरोऽवभासः समुद्रः एवं त्रिप्रत्यवतारा ज्ञातव्याः–यावत् सूरो द्वीपः सूरोदः समुद्रः, सूरवरो द्वीपः सूरवरः समुद्रः सूरवराभासो द्वीपः सूरवराभासः समुद्रः । सर्वेषां विष्कम्भपरिक्षेपज्योतिषिकानि रुचकवरद्वीपसदृशानि, तावत् सूरवराभासोदः खलु समुद्रः देवो नाम द्वीपः वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्य खलु तिष्ठति यावत् विषमचक्रवालसंस्थितः । तावत् देवः खलु द्वीपः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् असंख्येयानि योजनसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् । तावत् देवे खलु द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा पृच्छा तथैव । तावत् देवे खलु द्वीपे असंख्येया श्चन्द्रा प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा यावत् असंख्येया स्तारागण कोटिकोटयः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा । एवं देवोदः समुद्रः, नागो द्वीपः नागोदः समुद्रः यक्षोद्वीपः यक्षोदः समुद्रः भूतो द्वीपः भूतोदः समुद्रः । स्वयंभूरमणो द्वीपः स्वयंभूरमणः समुद्रः सर्वे देवद्वीपसदृशा । इति ॥सू० १०३॥

एकोनविंशतितमं प्राभृतं समाप्तम् ॥१९॥

टीका–प्रथमं सूत्रोपात्तानां द्वीपसमुद्राणां वर्णनं विधाय सम्प्रति सूत्रानुपात्तानां द्वीपसमुद्राणां वर्णनं विवक्षुरादौ कुण्डलवरावभासस्य समुद्रस्य स्थितिं वर्णयन् भगवानाह–'ता कुण्डलवरोभासण्णं समुद्दं रूयए दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ जाव चिट्ठई' तावत् कुण्डवरावभासं समुद्रं रुचको द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतो समुद्रे यः खलु रुचको नामद्वीपः वृत्तः–वर्त्तुलाकारः वलयाकारसंस्थानेन संस्थितः सन् सर्वतः समन्तात्

टीकार्थ–प्रथम सूत्र में कहे हुवे द्वीप समुद्रों का वर्णन कर के अब सूत्र में नहीं कहे हुवे द्वीपसमुद्रों का वर्णन करने की इच्छा से प्रथम कुंडलवरावभास समुद्रों की स्थिति का वर्णन करते हुए श्रीभगवान् कहते हैं–(ता कुंडलवराभासण्णं समुद्दं रुयए दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ जाव

ટીકાર્થ–પહેલાં સૂત્રમાં કહેલા દ્વીપ સમુદ્રોનું વર્ણન કરીને હવે સૂત્રમાં ન કહેલા દ્વીપ સમુદ્રોનું વર્ણન કરવાના હેતુથી પહેલાં કુંડલવરાવભાસ સમુદ્રની સ્થિતિનું વર્ણન કરતાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता कुंडलवरोभासण्णं समुद्दं रुयए दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ जाव चिट्ठइ) કુંડલવરાવભાસ સમુદ્રને રૂચકદ્વીપ કે જે વૃત્ત

संपरिक्षिप्य तिष्ठति । इत्येवं प्रतिपाद्य पुनः कथयति-'ता रूयए णं दीवे किं समचक्कवाल-जाव णो विसमचक्कवालसंठिए' तावत् रुचकः खलु द्वीपः किं समचक्रवालः नो विषमचक्र-वालसंस्थितः ॥-तावदिति पूर्ववत् णमिति पादपूरणे, किमिति दृढार्थबोधे तेन रुचकों-नाम द्वीपः समचक्रवालाकार एव ननु विषमचक्रवालसंस्थानसंस्थित इति ॥ अतो गौतमः प्रश्नयति-'ता रूयएणं दीवे केवइयं समचक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् रुचकः खलु द्वीपः कियता समचक्रवालविष्कम्भेन-व्यासेन, कियता च परिक्षेपेन परिधिना आख्यात इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवा-नाह-'ता असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेण असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् असंख्येयानि योजनसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन तथा असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति प्राग्वत्

चिट्ठइ) कुंडलवरावभास समुद्र को रुचक द्वीप जो वृत्त एवं वलयाकारसंस्थान से स्थित है वह चारों ओर से व्याप्त करके रहता है । इस प्रकार कहकर पुनः कहते हैं-(ता रुयए णं दीवे किं समचक्कवाल जाव णो विसमचक्कवालसंठिए) रुचकनाम का द्वीप समचक्रवाल के आकार से युक्त है, विषय चक्रवाल संस्थान से युक्त नहीं है । श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं-(ता रुयए णं दीवे केवइयं समचक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) रुचक द्वीप कितने चक्रवाल विष्कंभ से अर्थात् व्यास मान से तथा कितना परिक्षेप-परिधि से प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् कहिये । इस प्रकार श्रीगौतम-स्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवे णं आहिएत्ति वएज्जा) रुचक द्वीप का व्यास मान असंख्येय योजन परिमित तथा तिगुनि व्यास की समीप की परिधि भी असंख्येय योजन परिमित कही

વલયાકાર સંસ્થાનથી રહેલ છે. તે ચારે બાજુથી વ્યાપ્ત કરીને રહે છે. આ પ્રમાણે કહીને ફરીથી કહે છે. (ता रुयए णं दीवे किं समचक्कवाल जाव णो विसम चक्क वालसंठिए) રૂચક નામનો દ્વીપ સમચક્રવાલના આકારથી યુક્ત છે. વિષમચક્રવાલ સંસ્થાનથી યુક્ત નથી. શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે-(ता रुयए णं दीवे केवइयं चक्कवाल-विक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) રૂચકદ્વીપ કેટલા ચક્રવાલ વિષ્કંભથી અર્થાત્ વ્યાસમાનથી તથા કેટલા પરિક્ષેપ પરિધિથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(ता असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) રૂચકદ્વીપનું વ્યાસમાન અસંખ્યેય યોજન પરિમિત તથા ત્રણ ગણી વ્યાસની સમીપની પરિધીપણુ અસંખ્યેય યોજન પરિમિત કહેલ છે. રૂચકદ્વીપ અત્યંત

रुचकद्वीपस्य व्यासोऽसंख्येययोजनपरिमितस्त्रिगुणितव्यासासन्ना परिधिरपि असंख्येय योजनपरिमिता वर्त्तते ॥ रुचको द्वीपोऽति विस्तृतः संख्यातीतयोजनपरिमितव्यासपरिध्यात्मक इत्यर्थः ॥ अथ तत्र चन्द्रादि संख्या पृच्छति–'ता रुयए णं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा ?' तावत् रुचके खलु द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा इति पृच्छा ? । भगवानाह–'ता रुयए णं दीवे असंखेज्जा चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा जाव असंखेज्जाओ तारागण कोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिसिस्संति वा' तावत् रुचके खलु द्वीपे असंख्येयाश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्राभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा यावत् असंख्येयास्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा ॥–अत्र यावत् पदेन मध्यस्थितानि सूर्य–ग्रह–नक्षत्राणि त्रीण्यप्येवमेव परिभावनीयानि–यथा–रुचके द्वीपे संख्यातीताश्चन्द्राः प्रभासयन्ति, संख्यातीताः सूर्यास्तापयन्ति, संख्यातीताः ग्रहाश्चारं

है । रुचक द्वीप अत्यंत विस्तारवाला है अतः संख्यातीत योजन परिमित व्यास परिधिवाला है ऐसा समझें ।

अब वहां के चंद्रादि की संख्या के विषय में प्रश्न पूछते हैं–(ता रुयए णं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा, पुच्छा) रुचक द्वीप में कितने चंद्र ने प्रकाश दिया है ? प्रकाश देते हैं एवं प्रकाश देंगे ? इस प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता रुयए णं दीवे असंखेज्जा चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा जाव असंखेज्जाओ तारागण कोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा, सोभेंति वा, सोभिस्संति वा) यहां पर यावत् पद से मध्य स्थित सूर्य–ग्रह–एवं नक्षत्र ये तीनों के विषय में इसी प्रकार कहलेवें यथा–रुचक द्वीप में संख्यातीत चंद्र प्रकाशित होते थे, प्रकाशित होते हैं, एवं प्रकाशित होंगे उसी प्रकार संख्यातीत सूर्य तापित होते हैं, संख्यातीत ग्रह

વિસ્તારવાળો છે. તેથી સંખ્યાતીત યોજન પરિમિત વ્યાસ પરિધિવાળો છે તેમ સમજવું.

હવે ત્યાંના ચંદ્રાદિની સંખ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता रुयए णं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा) રૂચક દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રોએ પ્રકાશ કરેલ હતો ? પ્રકાશ કરે છે ? અને પ્રકાશ કરશે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता रुयए णं दीवे असंखेज्जा चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा जाव असंखेज्जाओ तारागणकोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा, सोभंति वा सोभिस्संति वा) અહીંયાં યાવત્ પદથી મધ્યમાં આવેલ સૂર્ય–ગ્રહ–અને નક્ષત્રો એ ત્રણેના સંબંધમાં આજ પ્રમાણેનું કથન કહી લેવું. જેમકે–રૂચકદ્વીપમાં સંખ્યાતીત ચંદ્રો પ્રકાશિત થતા હતા, પ્રકાશિત થાય છે. અને પ્રકાશિત થશે. એજ પ્રમાણે સંખ્યાતીત સૂર્યો તાપિત થતા હતા, તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે. સંખ્યાતીત ગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે અને

चारयन्ति, तथा संख्यातीतानि नक्षत्राणि योगं युञ्जन्ति, संख्यातीतास्तारा गणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा । इत्येवं भूतभविष्यद्रूपाण्यपि सर्वत्र ज्ञेयानि ॥ 'एवं रुयए समुद्दे रुयएवरे दीवे रुयएवरोदे समुद्दे रुयएवरोभासे दीवे रुयवरोभासे समुद्दे' एवं रुचके समुद्रे रुचकवरे द्वीपे रुचकवरोदे समुद्रे रुचकवरावभासे द्वीपे रुचकवरावभासे समुद्रे-अर्थात् रुचके समुद्रेऽपि असंख्येयाश्चन्द्राः प्राभासयन वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा । तथा असंख्येयाः सूर्याः अतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, एवमेव संख्यातीताः ग्रहाः चारमचारयन वा चारयन्ति वा चारयिष्यन्ति वा । तथा संख्यातीतानि नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा । संख्यातीतास्तारागण कोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा । कुण्डलवरावभाससमुद्रानन्तरं रुचको द्वीपः रुचकः समुद्रस्तदनन्तरं रुचकवरो द्वीपः रुचकवरोदः समुद्रस्तदनन्तरं रुचकवरा-

चार चरते हैं, तथा संख्यातीत नक्षत्र योग करते हैं, एवं संख्यातीत तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे, इस प्रकार भूत, एवं भविष्य काल सहित सर्वत्र योजित करलेवें । (एवं रुयए समुद्दे रुयए वरे दीवे रुयएवरोदे समुद्दे रुयएवरोभासे दीवे रुयएवरोभासे समुद्दे) इसी प्रकार रुचक समुद्र में भी उन संख्येय चंद्र प्रकाशित होते थे, प्रकाशित होते हैं एवं प्रकाशित होंगे। तथा असंख्यात सूर्य आतापित होते थे आतापित होते हैं एवं आतापित होंगे। इसी प्रकार संख्यातीत ग्रह चार करते थे, चार करते हैं एवं चार करेंगे। तथा च संख्यातीत नक्षत्र योग करते हैं, एवं योग करते हैं-एवं योग करेंगे। एवं संख्यातीत तारागण कोटिकोटी शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे। कुंडलावरावभास समुद्र के पश्चात् रुचक नाम का द्वीप एवं रुचक समुद्र तत्पश्चात् रुचकवर द्वीप तथा रुचकवरोद समुद्र तत्पश्चात्

ચાર કરશે. સંખ્યાતીત નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે અને યોગ કરશે અને સંખ્યાતીત તારાગણો કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે. અને શોભા કરશે. આ પ્રમાણે ભૂત ભવિષ્યકાળ સહિત બધે યોજના કરી લેવી.-(एवं रुयए समुद्दे रुयएवरे दीवे, रुयएवरोदे समुद्दे, रुयएवरोभासे दीवे, रुयएवरोभासे समुद्दे). આજ પ્રમાણે રૂચક સમુદ્રમાં પણ સંખ્યેય ચંદ્રો પ્રકાશિત થતા હતા, પ્રકાશિત થાય છે અને પ્રકાશિત થશે. તથા અસંખ્યાત સૂર્યો તાપિત થતા હતા, તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે. એજ પ્રમાણે સંખ્યાતીત ગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે, અને ચાર કરશે, તથા સંખ્યાતીત નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા. યોગ કરે છે. અને યોગ કરશે. તથા સંખ્યાતીત તારાગણ કોટિકોટી શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે, કુંડલવરાવભાસ સમુદ્રની પછી રૂચક નામનો દ્વીપ તથા રૂચક વરોદસમુદ્ર તે પછી રૂચકવરોદદ્વીપ તથા રૂચકવરોદ સમુદ્ર તે પછી રૂચકવરાવભાસ દ્વીપ અને રૂચકવરાવભાસ

रुचकद्वीपस्य व्यासोऽसंख्येययोजनपरिमितस्त्रिगुणितव्यासासन्ना परिधिरपि असंख्येय योजनपरिमिता वर्त्तते ॥ रुचको द्वीपोऽति विस्तृतः संख्यातीतयोजनपरिमितव्यासपरिध्यात्मक इत्यर्थः ॥ अथ तत्र चन्द्रादि संख्या पृच्छति–'ता रुयए णं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा ?' तावत् रुचके खलु द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा इति पृच्छा ?। भगवानाह–'ता रुयए णं दीवे असंखेज्जा चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा जाव असंखेज्जाओ तारागण कोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिसिस्संति वा' तावत् रुचके खलु द्वीपे असंख्येयाश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्राभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा यावत् असंख्येयास्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा ॥–अत्र यावत् पदेन मध्यस्थितानि सूर्य–ग्रह–नक्षत्राणि त्रीण्यप्येवमेव परिभावनीयानि–यथा–रुचके द्वीपे संख्यातीताश्चन्द्राः प्रभासयन्ति, संख्यातीताः सूर्यास्तापयन्ति, संख्यातीताः ग्रहाश्चारं

है। रुचक द्वीप अत्यंत विस्तारवाला है अतः संख्यातीत योजन परिमित व्यास परिधिवाला है ऐसा समझें।

अब वहां के चंद्रादि की संख्या के विषय में प्रश्न पूछते हैं–(ता रुयए णं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा, पुच्छा) रुचक द्वीप में कितने चंद्र ने प्रकाश दिया है? प्रकाश देते हैं एवं प्रकाश देंगे? इस प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता रुयए णं दीवे असंखेज्जा चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा जाव असंखेज्जाओ तारागण कोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा, सोभेंति वा, सोभिस्संति वा) यहां पर यावत् पद से मध्य स्थित सूर्य–ग्रह–एवं नक्षत्र ये तीनों के विषय में इसी प्रकार कहलेवें यथा–रुचक द्वीप में संख्यातीत चंद्र प्रकाशित होते थे, प्रकाशित होते हैं, एवं प्रकाशित होंगे उसी प्रकार संख्यातीत सूर्य तापित होते हैं, संख्यातीत ग्रह

વિસ્તારવાળો છે. તેથી સંખ્યાતીત યોજન પરિમિત વ્યાસ પરિધિવાળો છે તેમ સમજવું.

હવે ત્યાંના ચંદ્રાદિની સંખ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता रुयए णं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा) રૂચક દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રોએ પ્રકાશ કરેલ હતો? પ્રકાશ કરે છે? અને પ્રકાશ કરશે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે–(ता रुयए णं दीवे असंखेज्जा चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा जाव असंखेज्जाओ तारागणकोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा, सोभंति वा सोभिस्संति वा) અહીંયાં યાવત્ પદથી મધ્યમાં આવેલ સૂર્ય–ગ્રહ–અને નક્ષત્રો એ ત્રણેના સંબંધમાં આજ પ્રમાણેનું કથન કહી લેવું. જેમકે–રૂચકદ્વીપમાં સંખ્યાતીત ચંદ્રો પ્રકાશિત થતા હતા, પ્રકાશિત થાય છે. અને પ્રકાશિત થશે. એજ પ્રમાણે સંખ્યાતીત સૂર્યો તાપિત થતા હતા, તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે. સંખ્યાતીત ગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે અને

चारयन्ति, तथा संख्यातीतानि नक्षत्राणि योगं युञ्जन्ति, संख्यातीतास्तारा गणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा । इत्येवं भूतभविष्यद्रूपाण्यपि सर्वत्र ज्ञेयानि ॥ 'एवं रुयए समुद्दे रुयएवरे दीवे रुयएवरोदे समुद्दे रुयएवरोभासे दीवे रुयवरोभासे समुद्दे' एवं रुचके समुद्रे रुचकवरे द्वीपे रुचकवरोदे समुद्रे रुचकवरावभासे द्वीपे रुचकवरावभासे समुद्रे—अर्थात् रुचके समुद्रेऽपि असंख्येयाश्चन्द्राः प्राभासयन वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा । तथा असंख्येयाः सूर्याः अतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, एवमेव संख्यातीताः ग्रहाः चारमचारयन वा चारयन्ति वा चारयिष्यन्ति वा । तथा संख्यातीतानि नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा । संख्यातीतास्तारागण कोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा । कुण्डलवरावभाससमुद्रानन्तरं रुचको द्वीपः रुचकः समुद्रस्तदनन्तरं रुचकवरो द्वीपः रुचकवरोदः समुद्रस्तदनन्तरं रुचकवरा-

चार चरते हैं, तथा संख्यातीत नक्षत्र योग करते हैं, एवं संख्यातीत तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे, इस प्रकार भूत, एवं भविष्य काल सहित सर्वत्र योजित करलेवें । (एवं रुयए समुद्दे रुयए वरे दीवे रुयएवरोदे समुद्दे रुयएवरोभासे दीवे रुयएवरोभासे समुद्दे) इसी प्रकार रुचक समुद्र में भी उन संख्येय चंद्र प्रकाशित होते थे, प्रकाशित होते हैं एवं प्रकाशित होंगे। तथा असंख्यात सूर्य आतापित होते थे आतापित होते हैं एवं आतापित होंगे। इसी प्रकार संख्यातीत ग्रह चार करते थे, चार करते हैं एवं चार करेंगे। तथा च संख्यातीत नक्षत्र योग करते हैं, एवं योग करते हैं—एवं योग करेंगे। एवं संख्यातीत तारागण कोटिकोटी शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे। कुंडलावरावभास समुद्र के पश्चात् रुचक नाम का द्वीप एवं रुचक समुद्र तत्पश्चात् रुचकवर द्वीप तथा रुचकवरोद समुद्र तत्पश्चात्

ચાર કરશે. સંખ્યાતીત નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે અને યોગ કરશે અને સંખ્યાતીત તારાગણો કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે. અને શોભા કરશે. આ પ્રમાણે ભૂત ભવિષ્યકાળ સહિત બધે યોજના કરી લેવી.—(एवं रुयए समुद्दे रुयएवरे दीवे, रुयएवरोदे समुद्दे, रुयएवरोभासे दीवे, रुयएवरोभासे समुद्दे), આજ પ્રમાણે રૂચક સમુદ્રમાં પણ સંખ્યેય ચંદ્રો પ્રકાશિત થતા હતા, પ્રકાશિત થાય છે અને પ્રકાશિત થશે. તથા અસંખ્યાત સૂર્યો તાપિત થતા હતા, તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે. એજ પ્રમાણે સંખ્યાતીત ગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે, અને ચાર કરશે, તથા સંખ્યાતીત નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા. યોગ કરે છે. અને યોગ કરશે. તથા સંખ્યાતીત તારાગણ કોટિકોટી શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે, કુંડલવરાવભાસ સમુદ્રની પછી રૂચક નામનો દ્વીપ તથા રૂચક વરોદસમુદ્ર તે પછી રૂચક-વરોદદ્વીપ તથા રૂચકવરોદ સમુદ્ર તે પછી રૂચકવરાવભાસ દ્વીપ અને રૂચકવરાવભાસ

वभासो द्वीपः रुचकवरावभासः समुद्रः, इति। तत्र रुचकेद्वीपे सर्वार्थ मनोरमौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्धा-परार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं परिपालयतः। रुचके समुद्रे सुमनः सौमनसौ द्वौ देवौ स्वस्वाधिकारं पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण परिपालयतः। रुचकवरे द्वीपे रुचकवरभद्ररुचकवरमहाभद्रौ देवौ पूर्वापरार्द्धक्रमेण स्वस्वस्वामित्वं परिपालयतः। रुचकवरे समुद्रे रुचकवररुचकवरमहावरौ द्वौ देवौ स्वस्वाधिपत्यं परिपालयतः। रुचकवरावभासे द्वीपे रुचकवरावभासभद्र-रुचकवरावभास महाभद्रौ द्वौ देवौ स्व स्वस्वामित्वं पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण परिपालयतः, रुचकवरावभासे समुद्रे रुचकवरावभासवर-रुचकवरावभास महावरौ द्वो देवौ स्वस्वाधिपत्यं पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण परिपालयतः॥ इत्येवं ज्ञेयमिति 'एवं तिपडोयारा णेतव्वा जाव सूरे दीवे सूरोदे समुद्दे

रुचकवरावभास द्वीप एवं रुचकवरावभास समुद्र आता है। उस रुचक द्वीप में सर्वार्थ एवं मनोरम नाम के दो देव पूर्वार्द्ध एवं पश्चिमार्ध के क्रम से अपना अपना आधिपत्य करता हुवा उस द्वीप को पालित करता हैं। रुचक समुद्र में सुमन एवं सौमनस नामके दो देव अपने अपने अधिकार का पूर्वार्धापरार्ध के क्रम से पालन करते हैं। रुचकवर द्वीप में रुचकवरभद्र तथा रुचकवर महाभद्र नाम के दो देव पूर्वार्द्ध एवं अपरार्ध के क्रम से अपने अपने अधिकार का पालन करते हैं। रुचकवर समुद्र में रुचकवर एवं रुचकमहावर नाम के दो देव अपने अपने आधिपत्य का पालन करतें हैं। रुचकवरावभास नाम के द्वीप में रुचकवरावभास भद्र तथा रुचकवरावभास महाभद्र नाम के दो देव अपने अपने अधिकार का पूर्वार्धापरार्ध के क्रम से पालन करते हैं, रुचक-वरावभास समुद्र में रुचकवरावभासवर एवं रुचकरावभास महावर नाम के दो देव अपने अपने अधिपत्य का पूर्वार्ध एवं पश्चिमार्ध के क्रम से पालन करते हैं, इस प्रकार समझलेवें। (एवं तिपडोयारा णेयव्वा जाव

સમુદ્ર આવે છે. એ રૂચક દ્વીપમાં સર્વાર્થ અને મનોરમ નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાનું અધિપતિપણું કરીને તે દ્વીપનું પાલન કરે છે. રૂચક સમુદ્રમાં સુમન અને સૌમનસ નામના બે દેવો પોત પોતાના અધિકારનું પૂર્વાર્ધાપરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. રૂચકવર દ્વીપમાં રૂચકવરભદ્ર તથા રૂચકવર મહાભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારનું પાલન કરે છે. રૂચકવર સમુદ્રમાં રૂચકવર અને રૂચક મહાવર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિપતિપણાનું પાલન કરે છે. રૂચકવરાવભાસ નામના દ્વીપમાં રૂચકવરાવભાસ ભદ્ર તથા રૂચકવરાભાસ મહાભદ્ર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિકારનું પૂર્વાર્ધાપરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. રૂચકવરાવભાસ સમુદ્રમાં રૂચવરાવભાસ વર અને રૂચકવરાવભાસ મહાવર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિપતિપણાનું પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. આ પ્રમાણે સમજવું. (एवं तिपडोयारा णेयव्वा जाव सूरे दीवे सूरोदे समुद्दे,

सूरवरे दीवे सूरवरे समुद्दे सूरवरोवभासे दीवे सूरवरोवभासे समुद्दे' एवं त्रिप्रत्ययतारा: ज्ञातव्याः यावत् सूर्यो द्वीपः सूर्यवरः समुद्रः, सूर्यवरावभासो द्वीपः सूर्यवरावभासः समुद्रः ॥- एवं-पूर्वोदितेनैव प्रकारेण त्रिप्रत्ययतारा:-द्वीप प्रतिद्वीपाः, समुद्र प्रतिसमुद्राश्चेति त्रिप्रकारकाः द्वीपसमुद्राः ज्ञातव्याः, सर्वत्र च सूर्यद्वीप सूर्योद समुद्र, सूर्यवर द्वीप सूर्यवरोद समुद्र सूर्यवरावभास द्वीप सूर्यवरावभास समुद्रेषु इत्थमेव रुचकद्वीप रुचकोदसमुद्रादिवदेव विष्कम्भ-परिक्षेप-चन्द्र-सूर्यग्रह नक्षत्र-तारागण कोटिकोटीनाञ्च प्रमाणानि ज्ञातव्यानीति। कियन्तो नाम नामग्रहणं द्वीप समुद्राः प्रवक्तुं शक्यन्ते ?, तेन यानि कानिचित् आभरणनामानि हारार्द्धहारकनकावलि रत्नावलि प्रभृतीनि, यानि च वस्त्रनामानि यानि च गन्ध नामानि कोष्ठपुटादीनि यानि च उत्पल नामानि-जलरुह चन्द्रोद्योत प्रमुखानि, यानि च तिलकप्रभृतीनि वृक्ष नामानि, यानि च पद्मनामानि-शतपत्र सहस्रपत्र प्रभृतीनि, यानि च

सूरे दीवे सूरोदे समुद्दे सूरवरे दीवे, सूरवरे समुद्दे सूरवरावभासे दीवे सूरवरावभासे समुद्दे) इस प्रकार त्रिप्रत्यवतार का कथन यावत् सूर्य द्वीप एवं सूर्य वर समुद्र, सूर्यवरावभास द्वीप एवं सूर्य वरावभास समुद्र पर्यन्त इस पूर्व कथित प्रकार से त्रिप्रत्यवतारद्वीप, प्रतिद्वीप, समुद्र प्रतिसमुद्र इस प्रकार तीन प्रकार का द्वीपसमुद्रों को समझलेवें। सर्वत्र-सूर्यद्वीप, सूर्योदसमुद्र, सूर्यवर द्वीप सूर्यवरोद समुद्र, सूर्यवरावभास द्वीप, सूर्यवरावभास समुद्रों में इस रुचक द्वीप एवं रुचकोद समुद्रादि के समान विष्कंभ परिक्षेप चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र तथा तारागण कोटिकोटी का प्रमाण समझलेवें, कितनेक द्वीप समुद्र का नाम कहना शक्य होता है। एवं कितनेक का आभरण के समान नाम होते हैं जैसे की-हारार्द्ध हार, कनकावलि, रत्नावलि, आदि तथा कितने का वस्त्र समान नाम होते हैं जो गन्ध समान नामवाले होते हैं कोष्टपुटादि कितनेक उत्पल नाम वाले हैं-जैसे कि जलरुह, चन्द्रो द्योत आदि कितनेक तिलक आदि वृक्ष के समान नाम वाले होते हैं, तथा कितनेक पद्म के समान नाम वाले होते

सूरवरे दीवे, सूरवरे समुद्दे, सूरवरावभासे दीवे सूरवरावभासे समुद्दे) આ પ્રમાણે ·ત્રિપ્રત્યવતારનું કથન યાવત્ સૂર્યદ્વીપ અને સૂર્યવર સમુદ્ર, સૂર્યવરાવભાસદ્વીપ અને સૂર્યવરાવભાસ સમુદ્ર પર્યન્ત આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી ત્રિપ્રત્યવતાર દ્વીપ, પ્રતિદ્વીપ, સમુદ્ર, પ્રતિસમુદ્ર આ રીતે ત્રણ પ્રકારના દ્વીપ સમુદ્રો સમજી લેવા, બધે સ્થળે સૂર્યદ્વીપ સૂર્યોદ સમુદ્ર, સૂર્યવરદ્વીપ, સૂર્યવરોદ સમુદ્ર, સૂર્યવરાવભાસ દ્વીપ અને સૂર્યવરાવભાસ સમુદ્રોમાં આ રૂચકદ્વીપ અને રૂચકોદ સમુદ્રાદિની જેમ વિષ્કંભ-પરિક્ષેપ ચંદ્ર-સૂર્ય, ગ્રહ-નક્ષત્ર તથા તારાગણ કોટિકોટિનું પ્રમાણ સમજી લેવું, કેટલાક દ્વીપસમુદ્રોના નામો કહેવામાં શક્ય હોય છે, કેટલાકના આભૂષણોની સમાન નામો હોય છે, જેમ કે-હારાર્ધહાર, કનકાવલિ, રત્નાવલિ, વિગેરે. તથા કેટલાકના વસ્ત્ર સરખા નામો હોય છે. કેટલાકના ગંધ સમાન નામો હોય છે. કોષ્ટપુટાદિ કેટલાક ઉત્પલ નામવાળા હોય છે. જેમ કે-જલરૂહ, ચન્દ્રોદ્યોત

पृथिवीनामानि–पृथिवीशर्करा वालुका इत्यादीनि, यानि च नवानां निधीनां नामानि चतुर्दशानां चक्रवर्त्तिरत्नानां क्षुल्लहिमवत् इत्यादीनां, वर्षनामानि–वर्षवर्षधरपर्वतानां पद्मादीनां हृदानां गङ्गा सिन्धु प्रभृतीनां नदीनां कच्छादीनां विजयानां माल्यवदादीनां वक्षस्कारपर्वतानां सौधर्मादीनां कल्पानां शक्रादीना मिन्द्राणां देवकुरूत्तरकुरुमन्दराणां आवासानां शक्रादि सम्बन्धिनां मेरू प्रत्यासन्नानां गजदन्तानां कूटादीनां क्षुल्लहिमवत् आदि सम्बन्धिनां नक्षत्राणां कृत्तिकादीनां चन्द्राणां सूर्याणां च नामानि तानि सर्वाण्यपि द्वीप समुद्राणां त्रिप्रत्यवतारीणि वक्तव्यानि तद्यथा–हारो द्वीपः हारः समुद्रः, हारवरो द्वीपः हारवरः समुद्रः, हारवरावभासो द्वीपः हारवरावभासः समुद्रः, इत्येवं क्रमेण त्रिप्रत्यवतारत्वं ज्ञेयं, एतेषु समस्तद्वीपसमुद्रेषु संख्येययोजनशतसहस्रप्रमाणो–लक्षलक्षाधिकयोजन तुल्यो

है जैसे की शतपत्र सहस्रपत्र आदि कितनेक पृथ्वी के समान नाम वाले होते हैं जैसे की–शर्करा, वालुका इत्यादि कितनेक नवनिधि के समान नाम वाले होते हैं, तथा कितनेक चौदह चक्रवर्तिरत्नों के नाम वाले होते हैं। तथा कितनेक क्षुल्ल हिमवत् इत्यादि वर्ष के नाम वाले होते हैं तथा वर्ष वर्षधर पर्वतों का पद्मादि हृदों का गंगा सिंधू आदि नदीयों का कच्छादि विजयों का, माल्यवदादि वक्षस्कार पर्वतोंका, सौधर्मादि कल्पों के, शक्रादि इंद्रो के, देवकुरु उत्तरकुरु तथा मंदरादि आवासों का शक्रादि सम्बन्धि मेरु प्रत्यासन्न गजदन्तादि कूटों का क्षुल्लहिमवन् आदि के संबंधवाले कृत्तिकादि नक्षत्रों का, चंद्रो के तथा सूर्यों के नामवाले द्वीप समुद्र त्रिप्रत्यवतार वाले होते हैं। वे इस प्रकार से हैं–हारद्वीप एवं हारसमुद्र हारवरद्वीप हारवरसमुद्र हारवरावभास द्वीप हारवरावभाससमुद्र इस प्रकार के क्रम से त्रिप्रत्यवतारता समझनी चाहिये, ये समस्त द्वीप समुद्रों में एक लाख योजन से अधिक योजन

વગેરે કેટલાકના તિલક વિગેરે વૃક્ષોની જેવા નામો હોય છે તથા કેટલાકના પદ્મના જેવા નામો હોય છે, જેમ કે શતપત્ર, સહસ્રપત્ર, વિગેરે કેટલેક પૃથ્વીના જેવા નામોવાળા હોય છે, જેમકે–શર્કરા, વાલુકા વિગેરે કેટલાક નવ નિધિની જેવા નામોવાળા હોય છે. તથા કેટલાક ચૌદ ચક્રવર્તિ રત્નોના જેવા નામવાળા હોય છે, તથા કેટલાક ક્ષુલ્લહિમવત્ વિગેરે વર્ષના જેવા નામવાળા હોય છે તથા વર્ષ, વર્ષધર પર્વતોના, પદ્માદિ હ્રદોના ગંગાસિંધૂ વિગેરે નદીયોના, કચ્છાદિવિજયોના માલ્યવદાદિ વક્ષસ્કાર પર્વતોના, સૌધર્માદિ કલ્પોના, શક્રાદિ ઇંદ્રોના, દેવકુરૂ, ઉત્તર કુરૂ. તથા મંદરાદિ આવાસોના શક્રાદિ સંબંધી મેરૂપ્રત્યાસન્ન ગજદંતાદિ કૂટોનું ક્ષુલ્લહિમવાન વિગેરેના સંબંધવાળા કૃત્તિકાદિ નક્ષત્રોના તથા સૂર્યોના નામવાળા દ્વીપસમુદ્રો ત્રિપ્રત્યાવતારવાળા હોય છે, તે આ રીતે છે– હારદ્વીપ અને હાર સમુદ્ર હારવરદ્વીપ હારવર સમુદ્ર હારવરાવભાસ દ્વીપ અને હારવરાવભાસ સમુદ્ર, આ પ્રમાણેના ક્રમથી ત્રિપ્રત્યવતારતા સમજી લેવી, આ બધા દ્વીપ સમુદ્રોમાં

विष्कम्भः, संख्येययोजनशतसहस्रप्रमाणो वृत्तः परिक्षेपः, संख्येयाश्च तावत् वक्तव्याः यावद् अन्यः कुण्डलवरावभासो द्वीपः समुद्रो वा नागच्छेत् तथाचाह-'सव्वेसिं विक्खंभ-परिक्खेवजोइसियाइं रुयगवरदीवसरिसाइं' सर्वेषां विष्कम्भपरिक्षेपज्योपिकानि रुचक-वरद्वीपसदृशानि ॥-सर्वेषां-पूर्वप्रतिपादितस्वरूपाणां द्वीपसमुद्राणां अन्य कुण्डलवरावभास-समुद्रपर्यन्तानां, विष्कंभ-परिक्षेप ज्योतिषाणि पुष्करोदसागरसदृशानि, वा तत्रत्य रुचक-वरद्वीपसदृशानि वक्तव्यानीति। यथा असंख्येययोजनप्रमाणो विष्कम्भः, तथा असंख्येय योजनप्रमाणः परिक्षेपः असंख्येयाश्चन्द्रादयोऽपि वक्तव्या इत्यर्थः। ततस्तदनन्तरं योऽन्यो रुचकनामद्वीपः तत् प्रभृतिषु रुचकसमुद्र-रुचकवरद्वीप-रुचकवरसमुद्र-रुचकवरावभासद्वीप रुचकवरावभाससमुद्रादिष्वपि असंख्येययोजनप्रमाणो विष्कम्भः असंख्येययोजनप्रमाणः

तुल्य विष्कंभ होता है तथा संख्येय योजन शत सहस्र (लक्ष) प्रमाण वृत्त परिक्षेप-परिधि होता है। संख्येय का प्रमाण वहां तक कहे की जहां तक यावत् कुंडलवरावभास द्वीप एवं समुद्र न आवें अर्थात् कुंडलवरावभास द्वीप समुद्र पर्यन्त संख्येय का प्रमाण कहें। तथा (सव्वेसिं विक्खंभपरिक्खेव जोइसियाइं रुयगवरदीवसरिसाइं) पूर्वप्रतिपादित स्वरूप वाले सभी द्वीपसमुद्रों का अन्य कुंडलवरावभास समुद्र पर्यन्त का विष्कंभपरिक्षेप एवं ज्योतिषिक-देव का कथन पुष्करोद सागर के समान है। अथवा वहां के रुचक वर द्वीप के समान कह लेवें। जिस प्रकार असंख्येय योजन प्रमाण का विष्कंभ होता है, उसी प्रकार का असंख्येय योजन प्रमाण का परिक्षेप होता है। तथा चंद्रादि भी असंख्य कह लेवें। तत्पश्चात् जो अन्य रुचक नाम का द्वीप है, तदादि रुचक द्वीप रुचकसमुद्र रुचकवर द्वीप-रुचकवर समुद्र, रुचकवरावभास द्वीप रुचकवरावभास समुद्रादि कों में भी असंख्येय योजन प्रमाण का विष्कंभ

એક લાખ એક લાખ યોજનથી વધારે યોજન તુલ્ય વિષ્કંભ હોય છે. તથા સંખ્યેય યોજન શતસહસ્ર (લાખ) પ્રમાણ વૃત્ત પરિક્ષેપ-પરિધિ હોય છે, સંખ્યેયનું પ્રમાણ ત્યાં સુધી કહેવું કે-જ્યાં સુધી યાવત્ કુંડલવરાવભાસ દ્વીપ અને સમુદ્ર આવે નહીં, અર્થાત્ કુંડલવરાવભાસ દ્વીપ સમુદ્ર પર્યન્ત સંખ્યેયનું પ્રમાણ કહેવુ. તથા (सव्वेसिं विक्खंभपरिक्खेव जोइसियाइं रुयगवर दीवसरिसाइं) પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ સ્વરૂપવાળા દ્વીપ સમુદ્રોનું બીજા કુંડલવરાવભાસ સમુદ્રપર્યન્તનો વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપ અને જ્યોતિષિકદેવોનું કથન પુષ્કરોદાદિ સાગરના સરખું છે, અથવા ત્યાંના રૂચકવર દ્વીપની જેમ કહી લેવું, જે પ્રમાણે અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણનો વિષ્કંભ થાય છે, એજ પ્રમાણેનું અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણનો પરિક્ષેપ થાય છે, તથા ચંદ્રાદિ પણ અસંખ્યાત કહી લેવા. તે પછી જે બીજો રૂચક નામનો દ્વીપ છે, તે વિગેરે રૂચકદ્વીપ, રૂચક સમુદ્ર, રૂચકવર દ્વીપ-રૂચકવર સમુદ્ર, રૂચકવરાવ-ભાસ દ્વીપ, રૂચકવરાવભાસ સમુદ્રાદિકોમાં પણ અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણનો વિષ્કંભ અને

परिक्षेपः, असंख्येयाश्चन्द्रादयश्च वक्तव्याः इत्थमेवं त्रिप्रत्यवतारागां कुण्डल-कुण्डलवर-कुण्डलावभास रुचक-रुचकवर-रुचकवरावभासप्रभृतीनां द्वीपसमुद्राणां पूर्वोदितेन प्रकारेण विष्कम्भ-परिक्षेप-चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारागण कोटिकोटयश्च तथैव असंख्येयरीत्या योजनसंख्यादि परिमाणानि तावत्पर्यन्तं वक्तव्यानि यावत् सूर्यो द्वीपः सूर्यः समुद्रः, सूर्यवरो द्वीपः सूर्यवरः समुद्रः सूर्यवरावभासो द्वीपः सूर्यवरावभासः समुद्रो नागच्छेत् तावद्वक्तव्य मित्यर्थः ॥-उक्तं च जीवाभिगमचूर्णिकायां-'अरुणाई दीव समुद्दा तिपडोयारा जाव सूरवरावभाससमुद्दे' अरुणाद्याः द्वीपसमुद्रास्त्रि प्रत्यवताराः यावत् सूर्यवरावभासः समुद्र इति । अर्थात् सूर्य-सूर्यवर-सूर्यवरावभासेषु द्वीपसमुद्रेषु सर्वत्र असंख्येय योजनप्रमाणा व्यासाः, त्रिगुणित व्यासासन्नाः असंख्येय योजनप्रमाणाः प्ररिधयः, असंख्येयाश्चन्द्राः, असंख्येयाः सूर्याः असंख्येयाः ग्रहाः, असंख्येयानि नक्षत्राणि, असंख्येया-

असंख्येय योजन प्रमाण का परिक्षेप तथा असंख्येय चंद्रादि भी कह लेवें। इस प्रकार त्रिप्रत्यवतारवाले कुंडल-कुंडलवर-कुंडलवरावभास। रुचक रुचकवर रुचकवरावभास आदि द्वीप समुद्रों का पूर्वकथित प्रकार से विष्कम्भ परिक्षेप चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारागण कोटि कोटि तथा असंख्यात योजन संख्यादि परिमाण वहां तक कह लेवें की यावत् सूर्य द्वीप-सूर्य समुद्र, सूर्यवर द्वीप एवं सूर्यवर समुद्र, सूर्यवरावभास द्वीप एवं सूर्यवरावभास समुद्र न आवे तावत्पर्यन्त सब कथन कह लेवें। जीवाभिगम चूर्णिका में कहा भी है-(अरुणाई दीवसमुद्दा तिपडोयारा जाव सूरवराभाससमुद्दे) अरुणादि द्वीप समुद्र त्रिप्रत्यवतार यावत् सूर्यवरावभास समुद्र पर्यन्त। अर्थात् सूर्य-सूर्यवर-सूर्यवरावभासादि द्वीप समुद्रों में सर्वत्र असंख्येय योजन प्रमाण का व्यास मान होता है तथा तिन गुने व्यासासन्न असंख्येय योजन प्रमाण की परिधियां एवं असंख्येय चन्द्र, असंख्येय सूर्य, असंख्येय ग्रह असंख्येय नक्षत्र तथा

અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણુનો પરિક્ષેપ અને અસંખ્યેય ચંદ્રાદિ પણ કહી લેવા. આ પ્રમાણે ત્રિપ્રત્યાવતારવાળા કુંડલ-કુંડલવર કુંડલવરાવભાસ રૂચક-રૂચકવર રૂપકવરાવભાસ વિગેરે દ્વીપો અને સમુદ્રોનું પૂર્વકથિત પ્રકારથી વિષ્કંભ-પરિક્ષેપ-ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારાગણ કોટિ કોટી તથા અસંખ્યાત યોજન સંખ્યાદિનું ત્યાં સુધી કહી લેવું કે યાવત્ સૂર્યદ્વીપ-સૂર્ય સમુદ્ર, સૂર્યવર દ્વીપ-સૂર્યવર સમુદ્ર, સૂર્યવરાવભાસ દ્વીપ અને સૂર્યવરાવભાસ સમુદ્ર ન આવે ત્યાં સુધી બધું કથન કહી લેવું, જીવાભિગમની ચૂર્ણિકામાં કહ્યું પણ છે-(अरुणाई दीव समुद्दा तिपडोयारा, जाव सूरवरावभाससमुद्दे)અરૂણાદિ દ્વીપ સમુદ્રો ત્રિપ્રત્યાવતાર યાવત્ સૂર્યવરાવભાસ સમુદ્ર પર્યન્ત સમજવા. અર્થાત્ સૂર્ય-સૂર્યવર-સૂર્યવરાવભાસાદિ દ્વીપસમુદ્રોમાં સર્વત્ર અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણનું વ્યાસમાન થાય છે, તથા ત્રણગણા વ્યાસાસન્ન અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણની પરિધિયો અને અસંખ્યેય ચંદ્રો, અસંખ્યેય સૂર્યો અસંખ્યેય ગ્રહો અસંખ્યેય

स्तारागण कोटिकोटयश्च पूर्वोदितक्रियापदैः संयोज्य वक्तव्याः । यथा-चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, सूर्या अतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, ग्रहाश्चारमचारयन् वा चारयन्ति वा चारयिष्यन्ति वा नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा, तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा, शोभयिष्यन्ति वा ॥ अथ पञ्च देवात्मकानां द्वीपसमुद्राणां प्रतिपादनं प्रस्तौति-'ता सूरवरोभासोदण्णं समुद्दं देवे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ समन्ता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ जाव णो विसम-चक्कवालसंठिए' तावत् सूर्यवरावभासोदे समुद्रे देव नामा द्वीपो वृत्तो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठति, यावत् नो विषमचक्रवालसंस्थितः ॥-अत्र छायानुकारिणी व्याख्या तु सुगमैव । ततो गौतमः प्रश्नयति 'ता देवे णं दीवे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केव-

असंख्येय तारागण कोटि कोटि पूर्व कथित क्रियापद के साथ योजित कर कह लेवें । जैसे की-चंद्र प्रभासित होते थे, प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे । सूर्य आतापित होते थे आतापित होते हैं एवं आतापित होंगे । एवं ग्रह गण चार करते थे, चार करते हैं एवं चार करेंगे । नक्षत्र समूह योग करते थे, योग करते हैं एवं योग करेंगे । तारागण कोटि कोटि शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे ।

अब पांच देवता वाले द्वीप समुद्रों का प्रतिपादन करते हैं-(ता सूरवरोभासोदण्णं समुद्दं देवे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ समन्ता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ जाव णो विसमचक्कवालसंठिए) सूर्यवरावभासोद समुद्र में देव नाम का द्वीप वृत्त वलय के जैसे आकार युक्त चारों ओर से संपरिक्षिप्त करके रहा है, यावत् वह विषम चक्रवाल से संस्थित नहीं है । यहां छायानुसार व्याख्या सुगम हैं । श्री गौतमस्वामी फिर से प्रश्न करते हैं-(ता देवे णं दीवे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति

નક્ષત્રો તથા અસંખ્યેય તારાગણ કોટિકોટિ પહેલાં કહેલ ક્રિયાપદોની સાથે યોજીત કરીને કહી લેવા. જેમકે-ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા, પ્રભાસિત થાય છે. અને પ્રભાસિત થશે. સૂર્યો આતાપિત થતા હતા, આતાપિત થાય છે. અને આતાપિત થશે. તથા ગ્રહ ગણ ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે, અને ચાર કરશે. નક્ષત્ર સમૂહ યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે, અને યોગ કરશે. તારાગણ કોટિકોટી શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે અને શોભા કરશે.

હવે પાંચ દેવતાવાળા દ્વીપ સમુદ્રોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.-(ता सूरवरोभासोदण्णं समुद्दं देवे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता णं चिट्ठइ जाव णो विसमचक्कवालसंठिए) સૂર્યવરાવભાસોદ સમુદ્રમાં દેવ નામનો દ્વીપ વૃત્ત વલયના જેવા આકારવાળો ચારે તરફથી ઘેરીને રહેલ છે. યાવત્ તે વિષમ ચક્રવાલથી સંસ્થિત નથી. અહીં છાયા પ્રમાણે વ્યાખ્યા સરળ છે. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે.-

इयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् देवः खलु द्वीपः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् ॥–देवद्वीपस्य कियान् व्यासः कियती च परिधिरस्तीति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा' असंख्येयानि योजनसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेण असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् ॥–देव नाम्नो द्वीपस्य व्यासः खलु असंख्येययोजनसहस्रपरिमितः परिधिरपि असंख्येययोजनपरिमिता वर्त्तत इति स्वशिष्येभ्यो वदेत्–कथयेदित्यर्थः ॥ अथ चन्द्रसूर्यादि विषयकः प्रश्नः–'ता देवे णं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा तहेव' तावत् देवे खलु द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ! इति पृच्छा–मम प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता देवेणं दीवे असंखेज्जा चंदा पभासेंसु वा

वएज्जा) देव नाम के द्वीप का व्यास परिमाण कितना है एवं उसकी परिधि कितनी होती है ? सो हे भगवन् कहिये। इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) देव नाम के द्वीप का व्यासमान असंख्येय योजन सहस्र परिमित कहा है तथा उस की परिधि भी असंख्येय योजन परिमित होती है। ऐसा स्वशिष्यों को कहैं।

अब चंद्र सूर्यादि के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता देवे णं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा पुच्छा तहेव) देव नाम के द्वीप में कितने चंद्र प्रभासित होते थे, कितने चंद्र प्रभासित होते हैं एवं कितने चंद्र प्रभासित होंगे। इस प्रकार मेरा प्रश्न है। इस प्रकार श्री गौतमस्वामी का कथन जान कर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता देवे णं

(ता देवे णं दीवे केवइयं चक्कवालविक्खंभेणं केवइयं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) દેવનામના દ્વીપનું વ્યાસ પરિમાણુ કેટલું છે? અને તેની પરિધિ કેટલી હોય છે? તે હે ભગવન્ કહો, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं चक्कवालविक्खंभेणं, असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) દેવ નામના દ્વીપનું વ્યાસમાન અસંખ્યેય યોજન સહસ્ર પરિમિત કહેલ છે. તથા તેની પરિધિ પણ અસંખ્યેય યોજન પરિમિત હોય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું.

હવે ચંદ્ર સૂર્યાદિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–(ता देवेणं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा) દેવ નામના દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા? કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થાય છે અને કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થશે? આ પ્રમાણે મારો પ્રશ્ન છે આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના કથનને જાણીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્

पभासेंति वा पभासिस्संति वा जाव असंखेज्जाओ तारागण कोडिकोडीओ सोभिंसु वा सोभेंति वा सोभिसिस्संति' तावत् देवे खलु द्वीपे असंख्येयाश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा यावत् असंख्येयास्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा-॥-अत्रापि यावत् पदेन पूर्ववदेव मध्यवर्त्तिषु त्रिष्वपि सूर्य-ग्रह-नक्षत्रेषु असंख्येयपद-तापादिपदक्रियापदानि योज्यानि, तथा-देवद्वीपे किल असंख्येयाः सूर्याः अतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, असंख्येयाः ग्रहाश्चारमचारयन् वा चारयन्ति वा चारयिष्यन्ति वा, असंख्येयानि नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा इत्येवं क्रमेणेति । 'एवं देवोदे समुद्दे णागे दीवे णागोदे समुद्दे जक्खे दीवे जक्खोदे समुद्दे भूते दीवे भूतोदे समुद्दे सयंभूरमणे दीवे सयंभूरमणे समुद्दे सव्वे देवदीव सरिसा' एवं देवोदे समुद्रे नागो द्वीपः नागोदः समुद्रः, यक्षो द्वीपः यक्षोदः समुद्रः,

---

दीवे असंखेज्जा चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा, जाव असंखेज्जाओ तारागण कोडिकोडीओ सोभेंसु वा, सोभेंति वा, सोभिस्संति वा) देव नाम के द्वीप में असंख्येय चंद्र प्रकाशित होते थे, प्रकाशित होते हैं एवं प्रकाशित होंगे। यावत् असंख्यात तारागण कोटिकोटि ने शोभा किथि, शोभा करते हैं, एवं शोभा करेंगे। यहां पर भी यावत् पद से पूर्व के समान मध्य में रहे हुवे सूर्य-ग्रह-नक्षत्र ये तीनों के विषय में असंख्येय पद से तापादि पद संबंधी क्रियापद योजित करलेवें। जैसे कि-देव द्वीप में असंख्येय सूर्य तापित होते थे, तापित होते हैं, एवं तापित होंगे। असंख्येय ग्रह चार करते थे, चार करते हैं एवं चार करेंगे। तथा च असंख्येय नक्षत्र योग करते थे, योग करते हैं एवं योग करेंगे, इस क्रम से कथित कर लेवें। (एवं देवोदे समुद्दे णागे दीवे, णागोदे समुद्दे जक्खे दीवे जक्खोदे समुद्दे भूते दीवे भूतोदे समुद्दे सयंभूरमणे दीवे सयंभूरमणे समुद्दे सव्वे देवदीवसरिसा) पूर्वकथित प्रकार से अर्थात्

કહે છે.-(ता देवे णं दीवे असंखेज्जा चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा जाव असंखेज्जाओ तारागणकोडिकोडीओ सोभेंसु वा, सोभेंति वा सोभिस्संति वा) દેવ નામના દ્વીપમાં અસંખ્યેય ચંદ્રોપ્રકાશિત થતા હતા, પ્રકાશિત થાય છે, અને પ્રકાશિત થશે, યાવત્ અસંખ્યાત તારાગણુ કોટિકોટિએ શોભા કરી હતી શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે. અહીં પણુ યાવત્ પદથી પહેલાંની જેમ મધ્યમાં રહેલા સૂર્ય-ગ્રહ-અને નક્ષત્ર આ ત્રણેના સંબંધમાં અસંખ્યેય પદથી તાપાદિ પદ સંબંધી ક્રિયાપદની યોજના કરી લેવી. જેમ કે-દેવ દ્વીપમાં અસંખ્યેય સૂર્ય તાપિત થતા હતા, તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે. અસંખ્યેય ગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે અને ચાર કરશે, તથા અસંખ્યેય નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા. યોગ કરે છે, અને યોગ કરશે. આ પ્રમાણે કહી લેવું. (एवं देवोदे समुद्दे णागे दीवे णागोदे समुद्दे जक्खे दीवे जक्खोदे समुद्दे, भूते दीवे भूतोदे समुद्दे

भूतोद्वीपः भूतोदः समुद्रः, स्वयंभूरमणोद्वीपः स्वयंभूरमणः समुद्रः सर्वे देवद्वीपसदृशाः-एवं-पूर्वोदितेनैव प्रकारेण-देवद्वीपप्रतिपादितेनैव क्रमेण देवोदे समुद्रेऽपि असंख्येयाश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, असंख्येयाः सूर्याः अतापयन् वा ३, असंख्येयाः ग्रहाश्चारमचारयन् वा ३, असंख्येयानि नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा ३, असंख्येयास्तारगण कोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा ३, अनेनैव क्रमेण नागो नामद्वीपो वृत्तो वलयकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य संस्थितः असंख्येययोजनसहस्रव्यासात्मकः असंख्येययोजनसहस्रपरिक्षेपात्मकः असंख्येय चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारादिभिर्विलसितो नागादि देवैरधिष्ठितो वर्त्तते । एवमेव देवोदसमुद्रवत् नागोदसमुद्रेऽपि प्रतिपादनीयाः । नागद्वीपवदेव यक्षो द्वीपः, नागोदसमुद्रवत् यक्षोदसमुद्रः । यक्षद्वीपवत् भूतो द्वीपः, यक्षोदसमुद्रवत् भूतोदः समुद्रः । भूतद्वीपवत् स्वयंभूरमणो द्वीपः भूतोदसमुद्रवत्

देवद्वीप के प्रतिपादन प्रकार से ही देवोद समुद्र में भी असंख्येय चंद्र प्रभासित होते थे प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे, तथा असंख्येय सूर्य तापित होते थे, तापित होते हैं एवं तापित होंगे, असंख्येय ग्रह चार करते थे ३ असंख्येय नक्षत्र योग करते थे ३ असंख्येय तारागण कोटि कोटि शोभा करते थे ३ इसी प्रकार के क्रम से नाग नाम का द्वीप वृत्त वलयाकार संस्थान से संस्थित सर्वतः चारों ओर व्याप्त होकर रहता है। वह असंख्येय हजारों योजन व्यास प्रमाणवाला है। तथा उसका परिक्षेप भी असंख्येय हजारों योजन का है। असंख्येय चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं तारादि से युक्त होकर नाग देव से अधिष्ठित रहता है। इसी प्रकार माने देवोद समुद्र के समान नागोद समुद्र के विषय में भी प्रतिपादन करलेवें। नागद्वीप के समान यक्ष द्वीप, तथा नागोद समुद्र के समान यक्षोद समुद्र भी कह लेवें। यक्षद्वीप के समान भूत द्वीप तथा यक्षोद

सयंभूरमणे दीवे सयंभूरमणे समुद्दे सव्वे देवदीवसरिसा) પહેલાં કહેલ પ્રકારથી અર્થાત્ દેવદ્વીપના પ્રતિપાદનના પ્રકારથી જ દેવોદ સમુદ્રમાં પણ અસંખ્યેય ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા, પ્રભાસિત થાય છે. અને પ્રભાસિત થશે, તથા અસંખ્યેય સૂર્યો તાપિત થતા હતા, તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે. અસંખ્યેય ગ્રહો ચાર કરતા હતા ૩ અસંખ્યેય નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા ૩ અસંખ્યેય તારાગણ કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા ૩ આ પ્રમાણેના ક્રમથી નાગ નામનો દ્વીપ વૃત્તવલયાકાર સંસ્થાનથી સંસ્થિત સર્વતઃ ચારે તરફથી વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. તે અસંખ્યેય હજારો યોજન વ્યાસપ્રમાણવાળો છે, તથા તેનો પરિક્ષેપ પણ અસંખ્યેય હજારો યોજનનો છે, અસંખ્યેય ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાદિથી યુક્ત થઈને નાગદેવથી અધિષ્ઠિત રહે છે. એજ પ્રમાણે એટલે કે દેવોદ સમુદ્રના કથન પ્રમાણે નાગોદ સમુદ્રના સંબંધમાં પણ પ્રતિપાદન કરી લેવું, નાગદ્વીપની સરખો યક્ષ દ્વીપ તથા નાગોદ સમુદ્ર પ્રમાણે યક્ષોદ સમુદ્રનું કથન કહી લેવું, યક્ષ દ્વીપની સમાન ભૂતોદ સમુદ્ર

स्वयंभूरमणः समुद्रः ॥ अर्थात् एते पञ्चदेवादयो द्वीपाः पञ्चदेवोदादयः समुद्राः प्रत्येकमेकरूपाः, न पुनरेतेषां त्रिप्रत्यवतारात्वं च ॥ उक्तं च जीवाभिगमचूर्णौ (अन्ते पञ्चद्वीपाः पञ्चसमुद्राः एकप्रकारकाः) इति ॥ जीवाभिगमसूत्रेऽप्युक्तं यथा-'देवे णागे जक्खे भूये य सयंभूरमणे। एक्केक्के चेव भाणियव्वे, तिपडोयारं णत्थि' छाया-देवो नागो यक्षो भूतश्च स्वयंभूरमणश्च। एकैकश्चैव भणितव्यस्त्रिप्रत्यवतारो नास्ति ॥-तत्र च देवे द्वीपे देवभद्र देवमहाभद्रौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिकारं परिपालयतः। देवोदे समुद्रे देववर देवमहावरौ द्वौ देवौ पूर्वापरार्द्धक्रमेणैव स्वस्वाधिकारं परिपालयतः। नागे द्वीपे नागभद्र नागमहाभद्रौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण आधिपत्यं परिपालयतः। नागोदे समुद्रे नागवर नागमहावरौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण स्व स्वस्वामित्वं परिपालयतः। यक्षे द्वीपे यक्षभद्रमहाभद्रौ

समुद्र के समान भूतोद समुद्र, भूतद्वीप के समान स्वयंभूरमण द्वीप, भूतोद समुद्र के जैसा स्वयंभूरमण समुद्र अर्थात् ये देवादि पांच द्वीप तथा देवोदादि पांच समुद्र एक समान है, इन में त्रिप्रत्यावतारता नहीं है। जीवाभिगम में कहा भी है-(अन्ते पञ्चद्वीपा पञ्चसमुद्राः एकप्रकारकाः) दूसरा भी जीवाभिगम सूत्र में कहा है जैसे की-(देवे णागे जक्खे भूये य सयंभूरमणे य। एक्के क्के चेव भाणियव्वे तिपडोयारं नत्थि) देव द्वीप में देवभद्र एवं देव महाभद्र नाम का दो देव पूर्वार्द्ध पश्चिमार्ध के क्रम से अपने अपने अधिकार का पालन करते हैं। देवोद समुद्र में देववर देव महावर नाम का दो देव पूर्वार्द्ध पश्चिमार्ध के क्रम से अपने अपने अधिकार का पालन करते हैं। नाग द्वीप में नागभद्र तथा नाग महाभद्र नाम के दो देव पूर्वार्द्ध एवं अपरार्ध के क्रम से आधिपत्य का पालन करते हैं, नागोद समुद्र में नागवर तथा नागमहावर नाम के दो देव पूर्वार्धापरार्ध के क्रम से अपने अपने स्वामिपने से पालित

તથા ભૂતદ્વીપ તથા યક્ષોદ સમુદ્રની સમાન ભૂતોદ સમુદ્ર તથા ભૂતદ્વીપની સમાન સ્વયંભૂરમણદ્વીપ તથા ભૂતોદ સમુદ્રની જેમ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર અર્થાત્ આ દેવાદિ પાંચ દ્વીપો તથા દેવોદાદિ પાંચ સમુદ્રો એક સરખા છે. તેમાં ત્રિપ્રત્યવતારતા હોતી નથી. જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું પણ છે.-(अन्ते पञ्चद्वीपः पञ्चसमुद्राः एक प्रकारकाः) બીજું પણ જીવાભિગમમાં કહ્યું છે. જેમકે-(देवे णागे जक्खे भूये य सयंभूरमणे य एक्केक्के चेव भाणियव्वे तिपडोयारं नत्थि) દેવદ્વીપમાં દેવભદ્ર અને દેવ મહાભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પોતાના અધિકારનું પાલન કરે છે. દેવોદ સમુદ્રમાં દેવવર અને દેવમહાવર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારનું પાલન કરે છે. નાગદ્વીપમાં નાગભદ્ર તથા નાગ મહાભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિણાનું પાલન કરે છે. નાગોદ સમુદ્રમાં નાગવર તથા નાગમહાવર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધાપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના સ્વામીપણાથી પાલન કરે છે. યક્ષદ્વીપમાં

द्वौ देवौ स्वस्वाधिकारं पूर्वार्द्धापरार्द्धक्रमेणैव परिपालयतः । यक्षोदे समुद्रे यक्षवर यक्षमहावरौ द्वौ देवौ स्वस्वाधिपत्यं तथैव पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण परिपालयतः । भूते द्वीपे भूतभद्र भूतमहाभद्राख्यौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं स्थापयतः । भूतोदे समुद्रे भूतवर भूतमहावरौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेणैव स्वस्वामित्वं रक्षयतः । स्वयंभूरमणे समुद्रे स्वयंभूवर स्वयंभूमहावराख्यौ द्वौ देवौ समुद्रस्य पूर्वार्द्धापरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं स्थापयतः ॥ इति ॥ इह नन्दीश्वरादयः सर्वे समुद्राः भूतसमुद्रपर्यवसानाः इक्षुरसोदसमुद्र सदृशोदकाः प्रतिपत्तव्याः । स्वयंभूरमणस्य समुद्रस्य जलं पुष्करोदसमुद्रोदकसदृशं ज्ञातव्यं । तथा जम्बूद्वीप इति नाम्ना असंख्येयाः द्वीपाः सन्ति, तथा लवण इति नाम्ना असंख्येयाः समुद्राः

करते हैं। यक्षद्वीप में यक्षभद्र एवं यक्ष महाभद्र नाम के दो देव अपने अपने अधिकार को पूर्वार्ध एवं अपरार्ध के क्रम से पालन करते हैं। यक्षोद समुद्र में यक्षवर यक्षमहावर नाम का दो देव अपने अपने अधिकार को उसी पूर्वार्ध अपरार्ध के क्रम से पालन करते हैं। भूतद्वीप में भूतभद्र भूतमहाभद्र नाम के दो देव पूर्वार्ध पश्चिमार्ध के क्रम से अपने अपने आधिपत्य के स्थापित करते हैं। भूतोद समुद्र में भूतवर भूत महावर नाम का दो देव पूर्वार्ध एवं पश्चिमार्ध के क्रम से अपने अपने अधिकार से रक्षा करते हैं। स्वयंभूरमण समुद्र में स्वयंभूवर स्वयंभूमहावर नाम के दो देव समुद्र के पूर्वार्द्ध एवं पश्चिमार्ध के क्रम से अपने अपने अधिपतिपने को स्थापित करते हैं। यहां पर नंदीश्वरादि सभी समुद्र भूत समुद्र पर्यन्त के इक्षुरसोद समुद्र के समान जलवाले होते हैं। स्वयंभूरमण समुद्र का जल पुष्करोद समुद्र के जलसमान

યક્ષભદ્ર અને યક્ષમહાભદ્ર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિકારનું પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. યક્ષોદ સમુદ્રમાં યક્ષવર અને યક્ષ મહાવર નામના બે દેવો પોત પોતાના અધિકારનું પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. યક્ષદ્વીપમાં યક્ષભદ્ર અને યક્ષ મહામભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારનું પાલન કરે છે. યક્ષોદ સમુદ્રમાં યક્ષવર અને યક્ષ મહાવર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિકારનું પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. ભૂતદ્વીપમાં ભૂતભદ્ર અને ભૂતમહાભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાને સ્થાપિત કરે છે. ભૂતોદ સમુદ્રમાં ભૂતવર અને ભૂતમહાવર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારની રક્ષા કરે છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં સ્વયંભૂવર અને સ્વયંભૂમહાવર નામના બે દેવો સમુદ્રના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાને સ્થાપિત કરે છે. અહીં નંદીશ્વરાદિ બધા સમુદ્રો ભૂત સમુદ્ર પર્યન્તના ઈક્ષુરસોદ સમુદ્રના સરખા જળવાળા હોય છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રનું જળ પુષ્કરોદ સમુદ્રના જળના જેવું સમજી લેવું. તથા જંબૂદ્વીપ

सन्ति। एवं तावत् वाच्यं यावत्–सूर्यवरावभास इति नाम्ना असंख्येयाः समुद्राः नागच्छेयुः। ये तु पञ्चदेवादयो द्वीपास्तथा देवोदादयः पञ्चसमुद्राः पर्यवसाने स्थितास्ते च एकैका एव प्रतिपत्तव्याः, न ते त्रिप्रत्यवतारा: सन्ति। न च एतेषां नामभिरन्ये द्वीपाः अन्ये च समुद्राः संम्मील्य प्रतिपत्तव्याः उक्तं च जीवाभिगमे–'केवइया णं भंते ! जम्बुद्दीवा दीवा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा पण्णत्ता, केवइया णं भंते ! देवदीवा पण्णत्ता ! गोयमा ! एगे देवदीवे पण्णत्ते, दसवि एगागारा' इति–छाया–कियन्तः खलु भदन्त ! जम्बुद्वीपाः द्वीपाः प्रज्ञप्ताः ! गौतम ! असंख्येयाः प्रज्ञप्ताः। कियन्तः खलु भदन्त ! देवद्वीपाः प्रज्ञप्ताः ! गौतम ! एको देवद्वीपः प्रज्ञप्तः, दशापि एकाकाराः ॥–अस्याक्षरार्थागमोर्थौ यथा–अत्रैकेन वाक्येन गौतमस्य प्रश्नो द्वितीयेन वाक्येन च भगवतः समुत्तरं यथा–गौतमः पृच्छति भदन्त ! हे भगवन् गुरो ! कियन्तः खलु जम्बुद्वीपाः सन्ति ? ततो भगवानाह–हे गौतम ! असंख्येयाः–संख्यातीताः जम्बूद्वीपाः प्रज्ञप्ताः सन्ति। पुन गौतमः पृच्छति–

समझ लेवें। तथा जम्बूद्वीप नाम के असंख्येय द्वीप होते हैं। तथा लवण नाम वाले असंख्येय समुद्र होते हैं। इस प्रकार से सूर्यवरावभास नाम वाले असंख्येय समुद्र पर्यन्त कहलेवें। देवादि पांच द्वीप होते हैं तथा देवोदादि पांच द्वीप समुद्र अन्त में कहे हुवे हैं वे सब एक एक ही होते हैं ऐसा समझ लेवें। वे त्रिप्रत्यावतार नहीं होते हैं। इनके नाम के अन्य द्वीप या समुद्र को मिलाकर नहीं कहना चाहिये। जीवाभिगम में कहा भी है–(केवइया णं भंते ! जंबुद्दीवा दीवा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा पण्णत्ता केवइया णं भंते ! देवदीवा पण्णत्ता ? गोयमा एगे देवदीवे पण्णत्ते दस वि एगागारा) इसमें एक वाक्य से श्री गौतमस्वामी का प्रश्न एवं दूसरा वक्य से श्री भगवान् का उत्तर कहा है जैसे की–श्री गौतमस्वामी पूछते हैं–हे भगवान् जम्बूद्वीप कितने कहे हैं ? उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–हे गौतम असंख्येय जम्बूद्वीप कहे हैं।

નામના અસંખ્યેય દ્વીપો હોય છે. તથા લવણુ નામવાળા અસંખ્યેય સમુદ્રો હોય છે. આ પ્રમાણે સૂર્યવરાવભાસ નામના અસંખ્યેય સમુદ્રો પર્યન્ત કહી લેવું. જે દેવાદિ પાંચ દ્વીપો છે તથા દેવોદાદિ પાંચ સમુદ્રો અંતમાં કહેલા છે, તે બધા એક એકજ હોય છે. તેમ સમજી લેવું. એ ત્રિપ્રત્યવતાર હોતા નથી. એ નામના બીજા દ્વીપો અથવા સમુદ્રો મેળવીને કહેવા ન જોઈએ જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું પણ છે.–(केवइया णं भंते ! जंबुद्दीवा दीवा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा पण्णत्ता, केवइया णं भंते ! देवदीवा पण्णत्ता ! गोयमा ! एगे देवदीवे पण्णत्ते दस वि एगागारा) આમાં એક વાકયથી શ્રીગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન અને બીજા વાકયથી શ્રીભગવાને ઉત્તર કહ્યો છે. જેમકે–શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છેકે હે ભગવન્ !

द्वौ देवौ स्वस्वाधिकारं पूर्वार्द्धापरार्द्धक्रमेणैव परिपालयतः । यक्षोदे समुद्रे यक्षवर यक्षमहावरौ द्वौ देवौ स्वस्वाधिपत्यं तथैव पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण परिपालयतः । भूते द्वीपे भूतभद्र भूतमहाभद्राख्यौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं स्थापयतः । भूतोदे समुद्रे भूतवर भूतमहावरौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेणैव स्वस्वामित्वं रक्षयतः । स्वयंभूरमणे समुद्रे स्वयंभूवर स्वयंभूमहावराख्यौ द्वौ देवौ समुद्रस्य पूर्वार्द्धापरार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं स्थापयतः ॥ इति ॥ इह नन्दीश्वरादयः सर्वे समुद्राः भूतसमुद्रपर्यन्तसाना: इक्षुरसोदसमुद्र सदृशोदकाः प्रतिपत्तव्याः । स्वयंभूरमणस्य समुद्रस्य जलं पुष्करोदसमुद्रोदकसदृशं ज्ञातव्यं । तथा जम्बूद्वीप इति नाम्ना असंख्येयाः द्वीपाः सन्ति, तथा लवण इति नाम्ना असंख्येयाः समुद्राः

करते हैं। यक्षद्वीप में यक्षभद्र एवं यक्ष महाभद्र नाम के दो देव अपने अपने अधिकार को पूर्वार्ध एवं अपरार्ध के क्रम से पालन करते हैं। यक्षोद समुद्र में यक्षवर यक्षमहावर नाम का दो देव अपने अपने अधिकार को उसी पूर्वार्ध अपरार्ध के क्रम से पालन करते हैं। भूतद्वीप में भूतभद्र भूतमहाभद्र नाम के दो देव पूर्वार्ध पश्चिमार्ध के क्रम से अपने अपने आधिपत्य के स्थापित करते हैं। भूतोद समुद्र में भूतवर भूत महावर नाम का दो देव पूर्वार्ध एवं पश्चिमार्ध के क्रम से अपने अपने अधिकार से रक्षा करते हैं। स्वयंभूरमण समुद्र में स्वयंभूवर स्वयंभूमहावर नाम के दो देव समुद्र के पूर्वार्द्ध एवं पश्चिमार्ध के क्रम से अपने अपने अधिपतिपने को स्थापित करते हैं। यहां पर नंदीश्वरादि सभी समुद्र भूत समुद्र पर्यन्त के इक्षुरसोद समुद्र के समान जलवाले होते हैं। स्वयंभूरमण समुद्र का जल पुष्करोद समुद्र के जलसमान

યક્ષભદ્ર અને યક્ષમહાભદ્ર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિકારનું પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. યક્ષોદ સમુદ્રમાં યક્ષવર અને યક્ષ મહાવર નામના બે દેવો પોત પોતાના અધિકારનું પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. યક્ષદ્વીપમાં યક્ષભદ્ર અને યક્ષ મહામભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારનું પાલન કરે છે. યક્ષોદ સમુદ્રમાં યક્ષવર અને યક્ષ મહાવર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિકારનું પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. ભૂતદ્વીપમાં ભૂતભદ્ર અને ભૂતમહાભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાને સ્થાપિત કરે છે. ભૂતોદ સમુદ્રમાં ભૂતવર અને ભૂતમહાવર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારની રક્ષા કરે છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં સ્વયંભૂવર અને સ્વયંભૂમહાવર નામના બે દેવો સમુદ્રના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાને સ્થાપિત કરે છે. અહીં નંદીશ્વરાદિ બધા સમુદ્રો ભૂત સમુદ્ર પર્યન્તના ઇક્ષુરસોદ સમુદ્રના સરખા જળવાળા હોય છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રનું જળ પુષ્કરોદ સમુદ્રના જળના જેવું સમજી લેવું. તથા જંબૂદ્વીપ

सन्ति । एवं तावत् वाच्यं यावत्–सूर्यवरावभास इति नाम्ना असंख्येयाः समुद्राः नागच्छेयुः । ये तु पञ्चदेवादयो द्वीपास्तथा देवोदादयः पञ्चसमुद्राः पर्यवसाने स्थितास्ते च एकैका एव प्रतिपत्तव्याः, न ते त्रिप्रत्यवतारा: सन्ति । न च एतेषां नामभिरन्ये द्वीपाः अन्ये च समुद्राः संम्मील्य प्रतिपत्तव्याः उक्तं च जीवाभिगमे–'केवइया णं भंते ! जम्बुद्दीवा दीवा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा पण्णत्ता, केवइया णं भंते ! देवदीवा पण्णत्ता ! गोयमा ! एगे देवदीवे पण्णत्ते, दसवि एगागारा' इति–छाया–कियन्तः खलु भदन्त ! जम्बुद्वीपाः द्वीपाः प्रज्ञप्ताः ! गौतम ! असंख्येयाः प्रज्ञप्ताः । कियन्तः खलु भदन्त ! देवद्वीपाः प्रज्ञप्ताः ! गौतम ! एको देवद्वीपः प्रज्ञप्तः, दशापि एकाकाराः ॥–अस्याक्षरार्थावगमोर्थो यथा–अत्रैकेन वाक्येन गौतमस्य प्रश्नो द्वितीयेन वाक्येन च भगवतः समुत्तरं यथा–गौतमः पृच्छति भदन्त ! हे भगवन् गुरो ! कियन्तः खलु जम्बुद्वीपाः सन्ति ? ततो भगवानाह–हे गौतम ! असंख्येयाः–संख्यातीताः जम्बूद्वीपाः प्रज्ञप्ताः सन्ति । पुन गौतमः पृच्छति–

समझ लेवें । तथा जम्बूद्वीप नाम के असंख्येय द्वीप होते हैं । तथा लवण नाम वाले असंख्येय समुद्र होते हैं। इस प्रकार से सूर्यवरावभास नाम वाले असंख्येय समुद्र पर्यन्त कहलेवें । देवादि पांच द्वीप होते हैं तथा देवोदादि पांच द्वीप समुद्र अन्त में कहे हुवे हैं वे सब एक एक ही होते हैं ऐसा समझ लेवें। वे त्रिप्रत्यावतार नहीं होते हैं। इनके नाम के अन्य द्वीप या समुद्र को मिलाकर नहीं कहना चाहिये। जीवाभिगम में कहा भी है–(केवइया णं भंते ! जंबुद्दीवा दीवा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा पण्णत्ता केवइया णं भंते ! देवदीवा पण्णत्ता ? गोयमा एगे देवदीवे पण्णत्ते दस वि एगागारा) इसमें एक वाक्य से श्री गौतमस्वामी का प्रश्न एवं दूसरा वक्य से श्री भगवान् का उत्तर कहा है जैसे की–श्री गौतमस्वामी पूछते हैं–हे भगवान् जम्बूद्वीप कितने कहे हैं ? उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–हे गौतम असंख्येय जम्बूद्वीप कहे हैं।

નામના અસંખ્યેય દ્વીપો હોય છે. તથા લવણ નામવાળા અસંખ્યેય સમુદ્રો હોય છે. આ પ્રમાણે સૂર્યવરાવભાસ નામના અસંખ્યેય સમુદ્રો પર્યન્ત કહી લેવું. જે દેવાદિ પાંચ દ્વીપો છે તથા દેવોદાદિ પાંચ સમુદ્રો અંતમાં કહેલા છે, તે બધા એક એકજ હોય છે. તેમ સમજી લેવું. એ ત્રિપ્રત્યવતાર હોતા નથી. એ નામના બીજા દ્વીપો અથવા સમુદ્રો મેળવીને કહેવા ન જોઈએ જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું પણ છે.–(केवइया णं भंते ! जंबुद्दीवा दीवा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा पण्णत्ता, केवइया णं भंते ! देवदीवा पण्णत्ता ! गोयमा ! एगे देवदीवे पण्णत्ते दस वि एगागारा) આમાં એક વાકયથી શ્રીગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન અને બીજા વાકયથી શ્રીભગવાને ઉત્તર કહ્યો છે. જેમકે–શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છેકે હે ભગવન્ !

हे भगवन्! गुरो! कियन्तः-कति संख्यकाः देवद्वीपाः प्रज्ञप्ताः-प्रतिपादिता सन्ति?, ततो भगवानाह-हे गौतम! एक एव देवद्वीपः प्रज्ञप्तः। तथा च देवद्वीपः-देवसमुद्रः-नागद्वीपः-नागोदसमुद्रः-यक्षद्वीपः-यक्षोदसमुद्रः-भूतद्वीपः-भूतोदः समुद्रः-स्वयंभूरमण-द्वीपः-स्वयंभूरमणद्वीपसमुद्राश्चैते दशापि एकाकार-एकारूपा-विष्कम्भ-परिक्षेप चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारा परिमाणादिषु देवद्वीपसदृशा एव प्रज्ञप्ताः सन्तीति स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादये दित्यर्थः। इत्यक्षरार्थाभिगमः ॥ सू० १०३ ॥

इतिश्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-
प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-
राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां
श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां
एकोनविंशतितमं प्राभृतं समाप्तम् ॥१९॥

फिर से श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं हे भगवन्! देवद्वीप कितने होते हैं? उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-हे गौतम! देवद्वीप एक ही होता है। देवद्वीप देव समुद्र, नागद्वीप नागोद समुद्र-यक्षद्वीप यक्षोद समुद्र-भूतद्वीप भूतोद समुद्र एवं स्वयंभूरमण द्वीप एवं स्वयंभूरमण समुद्र ए दशों एक आकारवाले उनके विष्कंभ परिक्षेप-चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र तारा परिमाणादि में सब को देवद्वीप के समान प्रतिपादित किये हैं, ऐसा स्वशिष्यों को प्रतिपादित कर कहें ॥ सू० १०३ ॥

श्रीजैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालजी महाराज
विरचित सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रकी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीका में
उन्नीसवां प्राभृत समाप्त ॥ १९ ॥

જંબૂદ્વીપ કેટલા કહ્યા છે? ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે હે ગૌતમ! અસંખ્યેય જંબૂદ્વીપો કહ્યા છે. ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છેકે- હે ભગવન્! દેવદ્વીપો કેટલા કહ્યા છે? ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. હે ગૌતમ! દેવદ્વીપ એકજ હોય છે. તથા દેવદ્વીપ, દેવસમુદ્ર નાગદ્વીપ, નાગોદ સમુદ્ર, યક્ષદ્વીપ યક્ષોદ સમુદ્ર, ભૂતદ્વીપ ભૂતોદ સમુદ્ર અને સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર આ દસે એક આકારવાળા તેના વિષ્કંભ પરિક્ષેપ-ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારા પરિમાણમાં બધાને દેવદ્વીપ પ્રમાણે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું? ॥ સૂ. ૧૦૩ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ
સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકામાં
ઓગણીસમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૧૯ ॥

विंशतितमं प्राभृतं प्रारभ्यते-

तदेवं मुक्तमेकोनविंशतितमं प्राभृतं सम्प्रति विंशतितमं प्रारभ्यते, तत्रायमर्थाधिकारः कीदृश श्चन्द्रादीनामनुभाव इत्येतद्विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमारभते यथा-

मूलम्-ता कहं ते अणुभावे आहिएत्ति वएज्जा! तत्थ खलु इमाओ दो पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु-ता चंदिमसूरियाणं णो जीवा णो घणा झुसिरा णो बादरबोंदिधरा कलेवरा णत्थि णं तेसिं उट्ठाणेइ वा कम्मेइ वा बलेइ वा विरिएइ वा पुरिसगारपरक्कमेइ वा ते णो विज्जूलवंति णो असणिलवंति णो थणितं लवंति, अहे य णं बादरे वाउकाए संमुच्छंति अहे य णं बादरे वाउकाए समुच्छित्ता विज्जुंपि लवंति असणिं पि लवंति थणितं पि लवंति एगे एवमाहंसु १। एगे पुण एवमाहंसु-ता चंदिमसूरियाणं जीवा णो अजीवा घणा णो झुसिरा बादरबोंदिधरा णो कलेवरा अत्थि णं तेसिं उट्ठाणेइ वा कम्मेइ वा बलेइ वा विरिएइ वा पुरिसकारपरक्कमेइ वा ते विज्जुं पि लवंति असणिं पि लवंति थणितं पि लवंति एगे एवमाहंसु २। वयं पुण एवं वयामो ता चंदिमसूरियाणं देवाणं महिड्ढिया जाव महाणुभागा वरवत्थधरा वरमल्लधरा वराभरणधरा अवोच्छित्तिणयट्ठयाए अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति ॥सू० १०४॥

छाया-तावत् कथं ते अनुभावः आख्यात इति वदेत्। तत्र खलु इमे द्वे प्रतिपत्ती आख्याते। तत्र एके एवमाहु स्तावत् चन्द्रसूर्याः खलु नो जीवा अजीवाः, नो घना सुषिरा नो बादरबोन्दिधराः कलेवरा नास्ति खलु तेषां उत्थानं वा बलं वा वीर्यं वा पुरुषाकार पराक्रमः वा ते न विद्युतं लवन्ति नो अशनिं लवन्ति न स्तनितं लवन्ति, अधश्च खलु बादरः वायुकायः सम्मूर्च्छति अधश्च खलु बादरः वायुकायः समूर्च्छ्य विद्युतमपि लवन्ति अशनिमपि लवन्ति, स्तनितमपि लवन्ति, एके एवमाहुः ॥१॥ एके पुनरेवमाहु स्तावत् चन्द्र सूर्याः खलु जीवाः न अजीवाः, घनाः, न सुषिराः बादरबोन्दिधरा न कलेवराः, अस्ति खलु तेषां उत्थानं वा कर्म्म वा बलं वा वीर्यं वा पुरुषकारः-पराक्रमो वा, ते विद्युतमपि लवन्ति अशनिमपि लवन्ति, स्तनितमपि लवन्ति, एके एवमाहुः ॥२॥ वयं पुनरेवं वदामः-तावत् चन्द्रसूर्याः खलु देवाः महर्द्धिकाः यावत् महानुभावाः वरवस्त्रधराः वरमाल्यधराः अव्युच्छित्तिनयार्थतया अन्येच्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते ॥ सू० १०४ ॥

टीका–एकोनविंशतितमस्य प्राभृतस्यान्तिमे त्र्युत्तरशततमे सूत्रे–जम्बुद्वीपाद्यनेकानेक द्वीपानां लवणाद्यनेकसमुद्राणां स्थिति–स्वरूप–व्यास–परिधिप्रमाणानि तत्र तत्र द्वीप समुद्रेषु प्रभासमानानां–तपतां–चरतां–युञ्जानानां–शोभमानानां चन्द्र–सूर्य–ग्रह–नक्षत्र–तारागण कोटिकोटीनां स्थिति गति संख्याविषयकान् बहुविधान् विचारान् विविच्य, सम्प्रति 'अणुभावे केवसंवुत्ते' अनुभावः कथं संवृत्तः–कीदृश श्चन्द्रादीनामनुभाव इत्येतद् विषयकं विंशतितमप्राभृतस्य प्रथमे सूत्रे विचारविनिमयं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह–'ता कहं ते अणुभावे आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् कथं ते अनुभाव आख्यात इति वदेत् तावदिति

बीसवां प्राभृत का प्रारंभ–

पूर्वोक्त प्रकार से उन्नीसवें प्राभृत का कथन करके अब बीसवां प्राभृत प्रारंभ किया जाता है–इस प्राभृत में इस प्रकारका अर्थाधिकार कहा है–चंद्रादि का अनुभाव किस प्रकार का है इस विषय के संबंध में प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं–

टीकार्थ–उन्नीसवें प्राभृत के अन्तिम एकसो तीसरे सूत्र में जम्बूद्वीपादि अनेक द्वीपों की तथा लवणादि अनेक समुद्रों की स्थिति–स्वरूप–व्यास एवं परिधि का प्रमाण तथा उस उस द्वीपसमुद्रों में प्रकाशमान होते हुवे तापित होते हुवे, संचरण करते हुवे, योग करते हुवे, शोभा करते हुवे चंद्र–सूर्य–ग्रह–नक्षत्र तथा तारागण कोटिकोटि का स्थितिगति तथा संख्या विषयक अनेकविध विचारणा करके अब (अणुभावे केवसंवुत्ते) चंद्रादि का अनुभाव किस प्रकार का कहा है ? इस विषय की विचारणा के हेतु से बीसवें प्राभृत के प्रथम सूत्र द्वारा प्रश्नोत्तर रूप से कहते हैं–(ता कहं ते अणुभावे आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् ! किस प्रकार से एवं किस आधार से आपने चंद्रादिक का अनुभाव

વીસમા પ્રાભૃતનો પ્રારંભ

પૂર્વોક્ત પ્રકારથી ઓગણીસમા પ્રાભૃતનું કથન કરીને હવે વીસમું પ્રાભૃત પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ પ્રાભૃતમાં આ પ્રમાણે અર્થાધિકાર કહ્યો છે. ચંદ્રાદિનો અનુભાવ કેવી રીતનો હોય છે? આ વિષયના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ–ઓગણીસમા પ્રાભૃતના છેલ્લા એકસો ત્રીજા સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપાદિ અનેક દ્વીપોની અને લવણાદિ અનેક સમુદ્રોની સ્થિતિ–સ્વરૂપ વ્યાસ અને પરિધિનું પ્રમાણ તથા તે તે દ્વીપ સમુદ્રોમાં પ્રકાશમાન થતા તાપિત થતા સંચરણ કરતા યોગ કરતા અને શોભા કરતા ચંદ્ર–સૂર્ય–ગ્રહ–નક્ષત્ર અને કોટિકોટી તારાગણની સ્થિતિ ગતિ અને સંખ્યાના સંબંધમાં અનેક પ્રકારથી વિચાર કરીને હવે (अणुभावे केव संवुत्ते) ચંદ્ર વિગેરેનો અનુભાવ કેવા પ્રકારનો છે? આ વિષય સંબંધી વિચારણા કરવાના હેતુથી આ વીસમા પ્રાભૃતના પહેલા સૂત્ર દ્વારા પ્રશ્નોત્તર રૂપથી કહે છે–(ता कहं ते अणुभावे आहिएत्ति

पूर्ववत्, कथं-केन प्रकारेण-कया रीत्या-केनाधारेण-कयोपपत्त्या वा, ते-त्वया भगवन्! अनुभावः-चन्द्रादीनामानुभावः-रूपगुणबलवीर्यादि युक्तस्व विशेषः आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति-गौतमेन प्रश्ने कृते सति भगवानेतद्विषये द्वे प्रतिपत्ती उपदर्शयति-'तत्थ खलु इमाओ दो पडिवत्तीओ पण्णत्ताओ' तत्र खलु इमे द्वे प्रतिपत्ती प्रज्ञप्ते, तत्र-चन्द्रादीनामनुभावविचारे खलु इमे-द्वे प्रतिपत्ती प्रज्ञप्ते, तत्र-चन्द्रादीनामनुभावविषयविचारे खलु इमे-वक्ष्यमाणस्वरूपे द्वे पतिपत्ती-परतीर्थिकाभ्युपगम स्वरूपे प्रज्ञप्ते-प्रतिपादिते वर्त्तेते। के ते द्वे प्रतिपत्ती? इति जिज्ञासां परिहरन्नाह-'तत्थेगे एवमाहंसु' तत्रैके एवमाहुः। तत्र-द्वयोः परतीर्थिकयोः प्रतिपत्तिरूपदर्शने एके-प्रथमाः परतीर्थिका स्तन्मतावलम्बिन श्चैवं-प्रतिपाद्यमानस्वरूपं स्वमतमाहुः-स्वकीयं मन्तव्यं स्थापयन्ति। तद्यथा-'ता चंदिमसूरिया णं णो जीवा अजीवा, णो घणा झुसिरा, णो बादरबोंदिधरा कलेवरा, णत्थि णं तेसिं उट्ठाणेइ वा कम्मेइ वा बलेइ वा वीरिएइ वा पुरिसगारपरक्कमेइ वा ते णो विज्जूलवंति णो असणिं लवंति णो थणितं लवंति, अहे य णं बादरे वाउकाए संमुच्छइ अहे य णं बादरे वाउकाए संमुच्छिता विज्जुंपि लवंति असणिं पि लवंति थणितं

अर्थात् रूप गुण बल वीर्य आदि से रूप विशेष कहा है? सो कहिये। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् इस विषय में दो प्रतिपत्तियां कहते हैं (तत्थ खलु इमाओ दो पडिवत्तीओ पण्णत्ताओ) चंद्रादि के अनुभाव के विषय की विचारणा में ये वक्ष्यमाण स्वरूप वाली दो प्रतिपत्ती प्रतिपादित की है-वे दो कौनसी प्रतिपत्ती है? इस के लिये कहते हैं-(तत्थेगे एव माहंसु) दो परतीर्थिकों में प्रथम परतीर्थिक अपने मत के संबंध में इस निम्नोक्त प्रकार से प्रतिपादन करते हैं-जैसे की-(ता चंदिमसूरिया णं णो जीवा अजीवा, णो घणा झुसिरा, णो बादरबोंदिधरा कलेवरा, णत्थि णं तेसिं उट्ठाणेइ वा, कम्मेइ वा, बलेइ वा, वीरिएइ वा पुरिसगारपरक्कमेइ वा ते णो विज्जू लवंति णो असणि लवंति णो थणितं लवंति, अहे य णं बादरे वाउकाए

वएज्जा) હે ભગવન્! કયા પ્રકારથી અને કયા આધારથી આપે ચંદ્રાદિનો અનુભાવ અર્થાત્ રૂપ, ગુણ, બળ વીર્ય વિગેરે સ્વરૂપવિશેષ કહેલ છે? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ આ વિષયમાં બે પ્રતિપત્તી કહે છે. (तत्थ खलु इमाओ दो पडिवत्तीओ पण्णत्ताओ) ચંદ્રાદિના અનુભાવના સંબંધની વિચારણામાં આ કથ્યમાન સ્વરૂપવાળી બે પ્રતિપત્તિયો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે બે પ્રતિપત્તીયો કઈ છે? તે જાણવા કહે છે-(तत्थेगे एवमाहंसु) બે પરતીર્થિકોમાં પહેલો તીર્થિક પોતાના મત વિષે આ નીચે જણાવેલ પ્રકારથી પ્રતિપાદન કરે છે. જેમકે-(ता चंदिमसूरियाणं णो जीवा अजीवा णो घणा झुसिरा, णो बादरबोंदिरा कलेवरा णत्थि णं तेसिं उट्ठाणेइ वा, कम्मेइ वा, बलेइ वा, वीरिए इवा पुरिसगारपरक्कमेइ वा ते णो विज्जुलवंति, णो असणिं लवति णो थणितं लवंति, अहे य णं

पि लब्भंति' तावत् चन्द्रसूर्याः खलु नो जीवाः अजीवाः नो घनाः सुषिराः, नो बादरबोन्दिधराः कलेवराः नास्ति खलु तेषां उत्थानं वा कर्म वा बलं वा, ते नो विद्युल्लबन्ति न अशनिं लभन्ति न स्तनितं लभन्ति, अधश्च खलु बादरः वायुकायः सम्मूर्च्छति, अधश्च खलु बादरः वायुकायः सम्मूर्च्छ्य विद्युदपि लभन्ति अशनिमपि लभन्ति स्तनितमपि लभन्ति, एके एवमाहुः ॥–तावदिति पूर्ववत् खल्विति वाक्यालंकारे चन्द्रसूर्याः किल न जीवाः–जीवरूपाः–मर्त्यादि प्राणिसदृशाः, किन्तु अजीवाः मर्त्यादि प्राणिभ्यो भिन्न स्वरूपाः, तथा नो घना–कठिनाः निबिडप्रदेशोपचयाः किन्तु शुषिराः–अनेक विवरप्रपन्ना–जालस्वरूपाः, तथा नो बादरबोन्दिधराः–प्रधान सजीव सुव्यक्तावयव-शरीरोपेताः, किन्तु कलेवराः–कलेवरमात्राः–सामान्यप्राणिसदृशस्वरूपाः, तथा नास्ति खलु तेषां चन्द्रसूर्याणां उत्थानं–ऊर्ध्वी भवनं–उर्ध्वं गमनं, इत्याद्युपदर्शने वा शब्दो विकल्पार्थे समुच्चयार्थे वा सर्वत्रानुभावनीयः। तथा च तेषां चन्द्रसूर्याणां मध्ये–नास्तिकर्म–क्रियाकरण स्वभावः–उत्क्षेपणावक्षेपणादिकर्म तथा बलं–शारीरः प्राणः, वीर्यं–आन्तरोत्साहः पुरुषकारपराक्रमः अत्र पुरुषकारः–पौरुषाभिमानः, पराक्रमः–पौरुषाभि-

---

संमुच्छइ अहे य णं बादरे वाउकाए संमुच्छित्ता विज्जुंपि लब्भंति असणिं पि लब्भंति थणितं पि लब्भंति) चंद्र सूर्य जीवरूप नहीं हैं अर्थात् मनुष्यादि प्राणियों के समान जीव रूप नहीं है अपितु अजीव माने मनुष्यादि प्राणि से भिन्न स्वरूपवाले है तथा घन–कठिन नहीं है अपितु शुशिर जाल के जैसे स्वरूपवाले होते हैं। तथा श्रेष्ठ शरीरधारी नहीं होते परंतु कलेवर मात्र वाले अर्थात् सामान्य प्राणी के समान स्वरूपवाले होते हैं तथा उन चंद्र सूर्य का ऊर्ध्वगमन नहीं होता इत्यादि कहने के हेतु से वा शब्द विकल्पार्थ के अर्थ में या समुच्चय के अर्थ में प्रयुक्त हुवा है इस प्रकार सर्वत्र विचार करलेवें। तथा उन चन्द्र सूर्यों में क्रिया करने का स्वभाव नहीं है। अर्थात् उत्क्षेपणावक्षेपणादि कर्म नहीं होता तथा शारीरिक बल आन्तरोत्साहरूप वीर्य–पौरुषाभि-

---

बादरे वाउकाए संमुच्छइ अहे य णं बादरे वाउकाए संमुच्छित्ता विज्जुं पि लब्भंति असणिं पि लब्भंति थणिं पि लब्भंति) चंद्र सूर्य જીવરૂપ નથી અર્થાત્ મનુષ્યાદિ પ્રાણિયોની જેમ જીવરૂપ નથી પરંતુ અજીવ એટલેકે મનુષ્યાદિ પ્રાણિથી ભિન્ન સ્વરૂપવાળા છે. તથા ઘન–કઠણ નથી પરંતુ સુષિર જાળના જેવા સ્વરૂપવાળા છે. તથા શ્રેષ્ઠ શરીરધારી હોતા નથી પરંતુ કેવળ કલેવર માત્રવાળા અર્થાત્ સામાન્ય પ્રાણિયોના જેવા સ્વરૂપવાળા હોય છે. તથા એ ચંદ્ર સૂર્યનું ઉર્ધ્વગમન થતું નથી વિગેરે કહેવાના હેતુથી વા શબ્દ વિકલ્પાર્થના અર્થમાં અગર સમુચ્ચયના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. આ પ્રમાણે બધે સમજી લેવું. તથા એ ચંદ્ર સૂર્યોમાં ક્રિયા કરવાનો સ્વભાવ હોતો નથી. અર્થાત્ ઉત્ક્ષેપણાવક્ષેપણાદિ કર્મ હોતું નથી શારીરિક બળ અંતરના ઉત્સાહરૂપ વીર્ય–પૌરૂષાભિમાન અને પરાક્રમ ગ્ની અર્થાત પુરૂષકા

मान एव साधिताभिमत प्रयोजनः. पुरुषकारश्च पराक्रमश्चेति पुरुषकारपराक्रममिति–पुरुषकार पराक्रमरहितास्ते सन्तीति भावनीयाः । अत्रापि पूर्ववदेव वा शब्दो विकल्पार्थे समुच्चयार्थे वा योज्य ज्ञेयः । तथा च तएव चन्द्रसूर्याः नो विद्युतं–मेघस्थं ज्योतीरूपं चाकचक्यपदार्थं लवन्ति–प्रवर्त्तयन्ति, तथा न अशनिं–वज्रं–इन्द्रास्त्रं विद्युद् विशेषरूपं पदार्थं लवन्ति–मोचयन्तिः अधः पातयन्तीत्यर्थः, तथा च तत्र चन्द्रसूर्येषु नापि गर्जितं–मेघध्वनिं प्रवर्त्तयति । किन्तु तेषां चन्द्रादित्यानां अधः–अधोभागे बादरः–बादरनाम कश्चित् पदार्थो वायुकायिकः –वायुरूपः सम्मूर्च्छति–परस्परसंघर्षे निस्तेजो भवति, तथा स एवाधस्तनो वायुकायिको बादराख्यस्तत्र सम्मूर्च्छ्य–संघर्ष्य विद्युतमपि प्रवर्त्तयति, अशनिमपि पातयति, गर्जितमपि करोति ॥ वायुकायिको बादरनामा पदार्थविशेष एव विद्युदादि रूपेण परिणमते इति–भावार्थः । अत्रोपसंहारमाह–एके एवमाहुरिति ॥१॥ अथ द्वितीयस्य मतं कथयति–'एगे पुण एवमाहंसु–ता चंदिमसूरिया णं जीवा णो अजीवा, घणा णो झुसिरा, बादरबोंदिधरा

मान एवं पराक्रम नहीं है अर्थात् पुरुषकार पराक्रम से वे रहित होते हैं। यहां पर भी वा शब्द पूर्व कथनानुसार विकल्पार्थ में या समुच्चयार्थ में समझें। तथा वेही चंद्र सूर्य विद्युत के समान चमकीलापदार्थ को नहीं प्रवर्तित करतें, तथा वज्र–इन्द्र अस्त्र या विद्युत विशेष रूप पदार्थ को नहीं छोडता है। इन चन्द्र सूर्य में गर्जित माने मेघ ध्वनि का प्रवर्तन नहीं होता है। परंतु वे चंद्र सूर्य के नीचे के भाग में बादर नाम का कोई पदार्थ वायु रूप संमूर्च्छित होता है, अर्थात् परस्पर के संघर्ष से निस्तेज होता है। वही नीचे का वायुकायिक बादर वायु के साथ संमूर्च्छित होकर अर्थात् संघर्षित होकर विद्युत को प्रवर्तित करता है, वज्र को भी गिराता है मेघगर्जित भी करता है। वायुकायिक बादर नाम का पदार्थ विशेष विद्युदादि रूप से परिणमित होते हैं। उपसंहार करते हुवे कहते हैं कि कोइ एक पहलाभनावलंबी इस प्रकार कहता है ॥१॥

अब दूसरे के मत का कथन करते हैं–(एगे पुण एव माहंसु ता चंदिम-

પરાક્રમથી તેઓ રહિત હોય છે. અહીં પણ વા શબ્દ પૂર્વકથન પ્રમાણે વિકલ્પાર્થમાં અથવા સમુચ્ચયાર્થમાં સમજવો તથા એજ ચંદ્ર સૂર્ય વિજળીના જેવો ચમત્કાર પદાર્થ પ્રવર્તાવતા નથી તથા વજ્ર ઈંદ્રનું અસ્ત્ર અને વિજળી વિશેષ રૂપ પદાર્થને છોડતા નથી. એ ચંદ્ર સૂર્યમાં ગર્જીત એટલેકે મેઘધ્વનિનું પ્રવર્તન હોતું નથી. પરંતુ એ ચંદ્ર સૂર્યની નીચેના ભાગમાં બાદર નામનો કોઈ પદાર્થ વાયુરૂપે સમૂર્ચ્છિત થાય છે. અર્થાત્ પરસ્પરના સંઘર્ષથી નિસ્તેજ થાય છે. એજ નીચેનો વાયુકાયિક બાદર વાયુની સાથે સંમૂર્ચ્છિત થઈને વિજળીને પ્રવર્તિત કરે છે. વજ્રપાત પણ કરે છે. મેઘધ્વનિ પણ કરે છે. વાયુકાયિક બાદર નામનો પદાર્થ વિશેષ વિદ્યુદાદિરૂપે પરિણમિત થાય છે. ઉપસંહાર કરતાં કહે છે. કોઈ એક પ્રથમ મતવાદી આ પ્રમાણે પોતાનો મત પ્રદર્શિત કરે છે. ॥૧॥

હવે બીજા અન્યતીર્થિકના મતનું કથન કરે છે.–(एगे पुण एवमाहंसु ता चंदिम

णो कलेवरा, अत्थि णं तेसिं उट्ठाणेइ वा कम्मेइ वा बलेइ वा विरिएइ वा पुरिसकारपरक्कमेइ वा, ते विज्जुं पि लवंति, असणिं पि लवंति थणितं पि लवंति, एगे एवमाहंसु' एके पुनरेव माहुस्तावत् चन्द्रसूर्याः खलु जीवाः न अजीवाः, घनाः न सुषिराः, बादरबोन्दिधराः न कलेवराः, अस्ति खलु तेषामुत्थानं वा कर्म्म वा बलं वा वीर्यं वा पुरुषकारपराक्रमो वा, ते विद्युतमपि लवन्ति-अशनिमपि लवन्ति स्तनितमपि लपन्ति, एके एवमाहुः ॥-एके-द्वितीयाः परतीर्थिकाः पुनरेवं-सम्प्रत्येव प्रतिपाद्यमानप्रकारं स्वमन्तव्यं प्राहुः-कथयन्तीत्यर्थः ताव-दिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालङ्कारे चन्द्रसूर्याः किल जीवाः-प्राणिस्वरूपाः-जीवरूपाः न पुनरजीवाः-जडाः-प्राणरहिताः-यथा पूर्वापरतीर्थिका आहुस्तथा न-तद्विपरीता एव सन्ति, तथा घनाः-निबिडाः सन्ति न खलु सुषिराः-प्रपञ्चछिद्राः सन्ति, तथा बादरबोन्दिधराः-प्रधानसजीवमुख्यकावयवशरीरोपेताः सन्ति न खलु कलेवराः-कलेवरमात्रा-सामान्यशरीरा-काराः तथा च अस्ति तेषां खलु उत्थानं-ऊर्ध्वगमनत्वं, तथा चास्ति तेषां कर्म उत्क्षेपणा-वक्षेपणादि कर्म-क्रियाकरणप्रवृत्तिरस्ति। बलं-शरीरप्राणोऽप्यस्ति तथा वीर्यं-आन्त-रिकोत्साहोप्यस्ति, पुरुषकारपराक्रमोप्यस्ति-पुरुषाभिमानसाधिताभिमतप्रयोजनोप्यस्ति।

सूरिया णं जीवा णो अजीवा घणा, णो झुसिरा, बादरबोंदिधरा णो कलेवरा, अत्थि णं तेसिं उट्ठाणेइ, वा कम्मेइ वा, बलेइ वा, वीरिएइ वा पुरिसकार परक्कमेइ वा, तेसिं ते विज्जुं पि लवंति असणिं पि लवंति थणितं पि लवंति एगे एवमाहंसु) कोइ एक दूसरा परतीर्थिक इस प्रतिपद्यमाम प्रकार से स्वमत प्रदर्शित करता है-वे चंद्र सूर्य जीव अर्थात् प्राणिस्वरूप है, अजीव नहीं है जढ अर्थात् प्राणरहित जिस प्रकार प्रथम परतीर्थिक ने कहा है वैसा नहीं हैं अपितु उसके कथन से विपरीत प्रकार से ही है। घनरूप है, अपितु सुषिर नहीं है, तथा श्रेष्ठ शरीरवाले होते हैं केवल सामान्य शरीर के आकार वाले नहीं होते। वे ऊर्ध्वगमनशील होते हैं। उनकी उत्क्षेपणावक्षेपणादिक में प्रवृत्ति हो सकती है। प्राण भी होता है। आंतरिक उत्साहरूप वीर्य भी होता है। पुरुषकार पराक्रम

सूरिया णं जीवा णो अजीवा घणा णो झुसिरा बादरबोंदिधरा, णो कलेवरा, अत्थि णं तेसिं उट्ठाणेइ वा कम्मेइ वा, बलेइ वा, वीरिएइ वा, पुरिसकारपरक्कमेइ वा तेसिं विज्जुंपि लवंति, असणिंपि लवंति, थणितं लवंति, एगे एवमाहंसु) કોઈ એક બીજો પરતીર્થિક આ કહેવામાં આવનાર પ્રકારથી પોતાનો મત પ્રદર્શિત કરે છે. તે કહે છે-ચંદ્ર સૂર્ય સજીવ અર્થાત્ પ્રાણિ સ્વરૂપ છે. અજીવનથી. જડ એટલેકે પ્રાણરહિત છે. પહેલા પરતીર્થિકે જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એ પ્રમાણે નથી. પરંતુ તેના કથનથી જુદા પ્રકારથીજ છે. ઘનરૂપ છે, પણ સુષિર નથી. શ્રેષ્ઠ શરીરવાળા હોય છે કેવળ સામાન્ય શરીરના આકારવાળા નથી હોતા. તેઓ ઉર્ધ્વગમન શીલ હોય છે. તેઓ ઉત્ક્ષેપણાવક્ષેપણાદિ કર્મ કરી શકે છે. પ્રાણ પણ હોય છે. આંતરિક ઉત્સાહરૂપ વીર્ય પણ હોય છે. પુરૂષકાર પરાક્રમ પણ હોય છે. આ ચંદ્ર સૂર્ય સ્વયં વિજળી પ્રવર્તિત કરે છે. વજ્રને પણ પાડે છે. ગર્જના પણ કરે છે. તેમની

तथा ते चन्द्रादित्याः स्वयमेव विद्युतमपि प्रवर्तयन्ति, अशनिमपि पातयन्ति, गर्जितमपि स्वयमेव कुर्वन्ति न पुनस्तेषामधो भागे स्थितस्य बादरवायुकायिकस्य संघर्षेण तथाभवन्तीत्यर्थः, विद्युदादिकं सर्वं चन्द्रादित्यप्रवर्त्तितमेवेति, इत्येवं प्रथमपरतीर्थिकोक्तेभ्यः सर्वं वैपरीत्यमेव प्रतिपाद्य स्वमतमुपसंहरति, 'एगे एवमाहंसु' एके-द्वितीयाः परतीर्थिकाः एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण स्वाभिप्रायं प्रतिपादयन्ति २ ॥ एवं परतीर्थिक प्रतिपत्तिद्वयमुपन्यस्य सम्प्रति स्वकीयं मतं भगवान् कथयति 'वयं पुण एवं वयामो-ता चंदिमसूरिया णं देवा णं महिड्ढिया जाव महाणुभावा वरवत्थधरा वरमल्लधरा वराभरणधरा अवोच्छित्तिणयट्ठयाए अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति' वयं पुनरेवं वदाम-स्तावत् चन्द्रसूर्याः खलु देवाः खलु महर्द्धिकाः यावत् महानुभावाः वरवस्त्रधराः वरमाल्यधराः वराभरणधराः अव्युच्छित्तिनयार्थतया अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते ॥-वयं-सकलशास्त्रतत्त्वमर्मज्ञाः एवं-अव्यवहितोत्तरकाले प्रतिपाद्यमानस्वरूपं स्वमतं कथयामः । कथं वदथ इत्याह-तावदिति

भी होता है। वे चंद्र-सूर्य स्वयं विद्युत् को प्रवर्तित करते हैं। वज्र को गिराते हैं, गर्जित भी करते हैं। उनके अधोभाग में स्थित बादर वायुकाय के संघर्ष से उस प्रकार होना है वैसा नहीं हैं परन्तु विद्युदादिको वे चंद्र सूर्य स्वयं प्रवर्तित करते हैं, इस प्रकार प्रथम परतीर्थिक के कथन से इसका कथन विपरीत रूप से अपना मत का प्रतिपादन करके अपने मत का उपसंहार करता हुवा कहता है-(एगे एवमाहंसु) दूसरा परतीर्थिक इस पूर्वकथित प्रकार से अपने मत को प्रतिपादित करता है ॥२॥

इस प्रकार परतीर्थिकों की दो प्रतिपत्तियों का कथन करके अब अपने मत को प्रगट करते हुवे श्री भगवान् कहते हैं-(वयं पुण एवं वयामो-ता चंदिमसूरिया णं देवा णं महिड्ढिया जाव महाणुभावा वरवत्थधरा, वरमल्लधरा, वराभरणधरा, अवोच्छित्तिणयट्ठयाए अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति) सकल शास्त्र तत्वज्ञ केवलज्ञान दृष्टि से अवलोकन करके मैं इस प्रकार कहता हूं-चंद्र

નીચેના ભાગમાં રહેલ બાદર વાયુકાયના સંઘર્ષથી એ રીતે થાય છે, તેમ નથી. પરંતુ વિદ્યુદાદિને એ ચંદ્ર સૂર્ય સ્વયં પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણે પહેલા પરતીર્થિકના કથનથી ઉલ્ટી રીતે પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરીને પોતાના મતનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે (एगे एवमाहंसु) બીજો પરતીર્થિક આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરે છે. (૨)

આ પ્રમાણે પરતીર્થિકોની બે પ્રતિપત્તિયોનું કથન કહીને હવે પોતાનો મત પ્રગટ કરતાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(वयं पुण एवं वयामो ता चंदिमसूरिया णं देवाणं महिड्ढिया जाव महाणुभावा वरवत्थधरा वरमल्लधरा, वराभरणधरा, अवोच्छित्तिणयट्ठयाए अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति) સકલશાસ્ત્ર તત્વજ્ઞ કેવળજ્ઞાન દૃષ્ટિથી અવલોકન કરીને આ પ્રમાણે કહું

णो कलेवरा, अत्थि णं तेसिं उट्ठाणेइ वा कम्मेइ वा बलेइ वा विरिएइ वा पुरिसकारपरक्कमेइ वा, ते विज्जुं पि लवंति, असणिं पि लवंति थणितं पि लवंति, एगे एवमाहंसु' एके पुनरेव माहुस्तावत् चन्द्रसूर्याः खलु जीवाः न अजीवाः, घनाः न सुपिराः, बादरवोन्दिधराः न कलेवराः, अस्ति खलु तेषामुत्थानं वा कर्म वा बलं वा वीर्यं वा पुरुषकारपराक्रमो वा, ते विद्युतमपि लवन्ति-अशनिमपि लवन्ति स्तनिसपि लवन्ति, एके एवमाहुः ॥-एके-द्वितीयाः परतीर्थिकाः पुनरेवं-सम्प्रत्येव प्रतिपाद्यमानप्रकारं स्वमन्तव्यं प्राहुः-कथयन्तीत्यर्थः ताव-दिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालङ्कारे चन्द्रसूर्याः किल जीवाः-प्राणिस्वरूपाः-जीवरूपाः न पुनरजीवाः-जडाः-प्राणरहिताः-यथा पूर्वापरतीर्थिका आहुस्तथा न-तद्विपरीता एव सन्ति, तथा घनाः-निविडाः सन्ति न खलु सुपिराः-प्रपन्नछिद्राः सन्ति, तथा बादरवोन्दिधराः-प्रधानसजीवमुख्यकावयवशरीरोपेताः सन्ति न खलु कलेवराः-कलेवरमात्रा-सामान्यशरीरा-काराः तथा च अस्ति तेषां खलु उत्थानं-ऊर्ध्वगमनत्वं, तथा चास्ति तेषां कर्म उत्क्षेपणा-वक्षेपणादि कर्म-क्रियाकरणप्रवृत्तिरस्ति। बलं-शरीरप्राणोऽप्यस्ति तथा वीर्यं-आन्त-रिकोत्साहोप्यस्ति, पुरुषकारपराक्रमोप्यस्ति-पुरुषाभिमानसाधिताभिमतप्रयोजनोप्यस्ति।

सूरिया णं जीवा णो अजीवा घणा, णो झुसिरा, बादरबोंदिधरा णो कलेवरा, अत्थि णं तेसिं उट्ठाणेइ, वा कम्मेइ वा, बलेइ वा, वीरिएइ वा पुरिसकार परक्क-मेइ वा, तेसिं ते विज्जुं पि लवंति असणिं पि लवंति थणितं पि लवंति एगे एव-माहंसु) कोइ एक दूसरा परतीर्थिक इस प्रतिपद्यमान प्रकार से स्वमत प्रदर्शित करता है-वे चंद्र सूर्य जीव अर्थात् प्राणिस्वरूप है, अजीव नहीं है जड अर्थात् प्राणरहित जिस प्रकार प्रथम परतीर्थिक ने कहा है वैसा नहीं हैं अपितु उसके कथन से विपरीत प्रकार से ही है। घनरूप है, अपितु सुषिर नहीं है, तथा श्रेष्ठ शरीरवाले होते हैं केवल सामान्य शरीर के आकार वाले नहीं होते। वे ऊर्ध्वगमनशील होते हैं। उनकी उत्क्षेपणावक्षेपणादिक में प्रवृत्ति हो सकती है। प्राण भी होता है। आंतरिक उत्साहरूप वीर्य भी होता है। पुरुषकार पराक्रम

સૂરિયા णं जीवा णो अजीवा घणा णो झुसिरा बादरबोंदिधरा, णो कलेवरा, अत्थि णं तेसिं उट्ठाणेइ वा कम्मेइ वा, बलेइ वा, वीरिएइ वा, पुरिसकारपरक्कमेइ वा तेसिं विज्जुंपि लवंति, असणिंपि लवंति, थणितं लवंति, एगे एवमाहंसु) કોઈ એક બીજો પરતીર્થિક આ કહેવામાં આવનાર પ્રકારથી પોતાનો મત પ્રદર્શિત કરે છે. તે કહે છેકે-ચંદ્ર સૂર્ય સજીવ અર્થાત્ પ્રાણિ સ્વરૂપ છે. અજીવનથી. જડ એટલેકે પ્રાણરહિત છે. પહેલા પરતીર્થિકે જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એ પ્રમાણે નથી. પરંતુ તેના કથનથી જુદા પ્રકારથીજ છે. ઘનરૂપ છે, પણ સુષિર નથી. શ્રેષ્ઠ શરીરવાળા હોય છે કેવળ સામાન્ય શરીરના આકારવાળા નથી હોતા. તેઓ ઉર્ધ્વગમન શીલ હોય છે. તેઓ ઉત્ક્ષેપણાવક્ષેપણાદિ કર્મ કરી શકે છે. પ્રાણ પણ હોય છે. આંતરિક ઉત્સાહરૂપ વીર્ય પણ હોય છે. પુરૂષકાર પરાક્રમ પણ હોય છે. આ ચંદ્ર સૂર્ય સ્વયં વિજળી પ્રવર્તિત કરે છે. વજ્રને પણ પાડે છે. ગર્જના પણ કરે છે. તેમની

तथा ते चन्द्रादित्याः स्वयमेव विद्युतमपि प्रवर्तयन्ति, अशनिमपि पातयन्ति, गर्जितमपि स्वयमेव कुर्वन्ति न पुनस्तेषामधो भागे स्थितस्य बादरवायुकायिकस्य संघर्षेण तथाभवन्तीत्यर्थः, विद्युदादिकं सर्वं चन्द्रादित्यप्रवर्तितमेवेति, इत्येवं प्रथमपरतीर्थिकोक्तेभ्यः सर्वं वैपरीत्यमेव प्रतिपाद्य स्वमतमुपसंहरति, एगे पुण एवमाहंसु' एके-द्वितीयाः परतीर्थिकाः एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण स्वाभिप्रायं प्रतिपादयन्ति २ ॥ एवं परतीर्थिक प्रतिपत्तिद्वयमुपन्यस्य सम्प्रति स्वकीयं मतं भगवान् कथयति 'वयं पुण एवं वयामो-ता चंदिमसूरिया णं देवा णं महिड्ढिया जाव महाणुभावा वरवत्थधरा वरमल्लधरा वराभरणधरा अवोच्छित्तिणयट्ठयाए अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति' वयं पुनरेवं वदाम-स्तावत् चन्द्रसूर्याः खलु देवाः खलु महर्द्धिकाः यावत् महानुभावाः वरवस्त्रधराः वरमाल्यधराः वराभरणधराः अव्युच्छित्तिनयार्थतया अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते ॥-वयं-सकलशास्त्रतत्त्वज्ञाः एवं-अव्यवहितोत्तरकाले प्रतिपाद्यमानस्वरूपं स्वमतं कथयामः । कथं वदथ इत्याह-तावदिति

भी होता है। वे चंद्र-सूर्य स्वयं विद्युत् को प्रवर्तित करते हैं। वज्र को गिराते हैं, गर्जित भी करते हैं। उनके अधोभाग में स्थित बादर वायुकाय के संघर्ष से इस प्रकार होता है वैसा नहीं हैं परन्तु विद्युदादिको वे चंद्र सूर्य स्वयं प्रवर्तित करते हैं, इस प्रकार प्रथम परतीर्थिक के कथन से इसका कथन विपरीत रूप से अपना मत का प्रतिपादन करके अपने मत का उपसंहार करता हुवा कहता है-(एगे एवमाहंसु) दूसरा परतीर्थिक इस पूर्वकथित प्रकार से अपने मत को प्रतिपादित करता है ॥२॥

इस प्रकार परतीर्थिकों की दो प्रतिपत्तियां का कथन करके अब अपने मत को प्रगट करते हुवे श्री भगवान् कहते हैं-(वयं पुण एवं वयामो-ता चंदिमसूरिया णं देवा णं महिड्ढिया जाव महाणुभावा वरवत्थधरा, वरमल्लधरा, वराभरणधरा, अवोच्छित्तिणयट्ठयाए अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति) सकल शास्त्र तत्वज्ञ केवलज्ञान दृष्टि से अवलोकन करके मैं इस प्रकार कहता हूं-चंद्र

નીચેના ભાગમાં રહેલ બાદર વાયુકાયના સંઘર્ષથી એ રીતે થાય છે, તેમ નથી. પરંતુ વિદ્યુદાદિને એ ચંદ્ર સૂર્ય સ્વયં પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણે પહેલા પરતીર્થિકના કથનથી ઉલ્ટી રીતે પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરીને પોતાના મતનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે (एगे एवमाहंसु) બીજો પરતીર્થિક આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરે છે. (૨)

આ પ્રમાણે પરતીર્થિકોની બે પ્રતિપત્તિયોનું કથન કહીને હવે પોતાનો મત પ્રગટ કરતાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(वयं पुण एवं वयामो ता चंदिमसूरिया णं देवाणं महिड्ढिया जाव महाणुभावा वरवत्थधरा वरमल्लधरा, वराभरणधरा, अवोच्छित्तिणयट्ठयाए अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति) સકલશાસ્ત્ર તત્વજ્ઞ કેવળજ્ઞાન દૃષ્ટિથી અવલોકન કરીને આ પ્રમાણે કહું

पूर्ववत् णमिति वाक्यालङ्कारे-चन्द्रसूर्याः किल देवाः-देवभूताः-देवस्वरूपाः न खलु ते सामान्यतो जीवमात्राः, कथंभूताश्च ते चन्द्रादित्यादेवा इत्याह-महर्द्धिकाः-महती ऋद्धिः विमानपरिवारादिका येषां ते महर्द्धिकाः-सर्वप्रकारोपभोग्यसामग्रीप्रपूर्णाः यावत् महानुभावाः, अत्र यावत् पदेन 'महज्जुइया महावला महाजसा महेसक्खा' इत्यपि वक्तव्यं, महज्जुइया-महाद्युतयः-महती द्युतिः शरीराभरणविषया येषां ते महाद्युतयस्ता दृशास्ते देवा इत्यर्थः, तथा महत्वलं-शरीरः प्राणो येषां ते महावला, तथो महद्यशः-ख्यातिर्येषां ते महायशसः, महेशाख्याः-महेश इति महान्-ईश्वर इत्याख्या येषां देवानां ते महेशाख्यास्तादृशास्ते चन्द्रादयो देवाः। क्वचित् 'महा सोक्खा' इति पाठो दृश्यते तत्र महासौख्याः-महत् सौख्यं-सुखसाधन योग्योपभोग्यवस्तु येषां ते महासौख्याः। तथा महानुभावाः-महान् अनुभावः-विशिष्ट वैक्रियकरणादि विषयाः अचिन्त्या शक्तिर्येषां ते महानुभावाः भगवन्त इत्याख्याः। वरवस्त्रधरा महार्हसुन्दरशोभापूर्णवस्त्रधारिणः। वरमाल्यधराः-कौस्तुभादि रत्नजटितवैजयन्त्यादि मालाधारिणः, वराभरणधराः-अनेकरत्नरत्नायितकटक-

---

सूर्य देव स्वरूप हैं वे सामान्य प्रकार के जीव मात्र नहीं है, वे कैसे होते हैं? सो कहते हैं-महर्द्धिक-अर्थात् विमान परिवारादि से महान् समृद्धिशाली, सर्व प्रकार की उपभोग सामग्री से परिपूर्ण यावत् महानुभाव यहां पर यावत् पद से (महज्जुइया, महाबला, महाजसा, महेसक्खा) महाद्युति वाले अर्थात् शरीराभरण संबंधी महाद्युति से युक्त तथा शारीरिक बल युक्त होने से महाबलशाली तथा महायश वाले अथवा महेश ऐसी आख्या जिनकी है ऐसे वे चंद्रादि देव क्वचित् (महासोक्खा) इस प्रकार का पाठ मिलता है। महान् सुख साधन योग्य उपभोग्य वस्तु से समृद्ध तथा महानुभाव विशिष्ट वैक्रिय करणादि विषयक अचिन्त्य शक्ति वाले उत्तमवस्त्र को धारण करने वाले, कौस्तुभादि रत्न युक्त वैजयन्त्यादि मालाओं के धारण करने वाले तथा अनेक रत्न तथा रत्न से युक्त कटक केयूर वलय आदि आभूषणों को धारण करने

છું. ચંદ્ર-સૂર્ય દેવ સ્વરૂપ છે. તેઓ સામાન્ય પ્રકારના જીવમાત્રજ નથી. તેઓ કેવા હોય છે? તે કહે છે. મહર્દ્ધિક અર્થાત્ વિમાન પરિવાર વિગેરેથી મહાસમૃદ્ધિશાળી, બધા પ્રકારની ઉપભોગ સામગ્રીથી પરિપૂર્ણ યાવત્ મહાનુભાવ અહીં યાવત્પદથી (महज्जुइया, महाबला महाजसा महेसक्खा) મહાદ્યુતિવાળા, અર્થાત્ શરીરાભરણ સંબંધી મહાદ્યુતિથી યુક્ત, તથા શારીરિક બળ યુક્ત હોવાથી મહાબળશાળી તથા મહાયશવાળા અથવા મહેશ એવી આખ્યા જેમની છે. એવા એ ચંદ્રાદિ દેવો કોઈવાર (महासोक्खा) એ પ્રમાણેનો પાઠ મળે છે, મહાન્ સુખ સાધન યોગ્ય ઉપભોગ્ય વસ્તુથી સમૃદ્ધ તથા મહાનુભાવ વિશિષ્ટ વૈક્રિય કરણાદિ વિષયક અચિંત્ય શક્તિવાળા, ઉત્તમ વસ્ત્રોને ધારણ કરવાવાળા કૌસ્તુભાદિ રત્નયુક્ત વૈજયન્ત્યાદિ માળાઓને ધારણ કરવાવાળા તથા અનેક રત્નો અને રત્નોથી યુક્ત

केयूरवलयाद्याभूषणधारिणः 'अवोच्छित्तिणयट्ठयाए' इति-अव्युच्छित्तिनयार्थतया-द्रव्यास्ति-कनयमतेन, एवमत्रादि सर्वैश्वर्यपूर्णास्ते देवा अन्ये-प्रथमोत्पन्नाः-प्रथमक्षणे समागता स्वायुः क्षये-भोगपूर्णक्षणे च्यवन्ते-तस्मात् स्थानादन्यत्र निर्गताः भवन्ति अन्यक्षणे अन्यस्थाने यान्ति तत् स्थानमपि तस्मिन् क्षणे शोभयित्वा पुनरन्यक्षणे अन्यत्रैव यान्ति, अन्ये च उत्पद्यन्ते-तत्रायान्ति, एवमत्र भ्रमण परायणा एव ते देवाः नैकत्रक्षणमात्रमपि कदाचित् स्थातुं शक्नुवन्तीत्यर्थः। एते चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाः सर्वेऽपि देवाः सर्वैश्वर्य-प्रपूर्णाः सर्वथा स्वतन्त्रा एव सर्वं कर्तुमकर्तुमन्यथा कर्तुं स्वयमेव प्रभवन्ति, नान्येषां वायु-कायिकादीनां संघर्षेण विद्युतं प्रवर्तयन्ति, स्वयमेव विद्युतमपि प्रवर्त्तयन्ति, स्तनितमपि कुर्वन्ति, अशनिमपि पातयन्ति, सर्वथा स्वातन्त्र्येण क्षणे क्षणे जगन्नावीन्यं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥सू० १०४॥

॥ अथ राहुचलनविषयकानि प्रश्नोत्तरसूत्राणि ॥

मूलम्-"ता कहं ते राहुकम्मे आहिएत्ति वएज्जा! तत्थ खलु इमाओ

वाले (अवोच्छित्ति णयट्ठयाए) द्रव्यास्तिक मत से ऐश्वर्य पूर्ण वे देव प्रथमोत्पन्न एवं अपनी आयु के क्षय होने पर चवित होते हैं, अर्थात् उस स्थान से अन्यत्र गमन करते हैं, उस स्थान को उस समय शोभायुक्त करके पुनः क्षण मात्र में अन्यत्र जाते हैं, तथा अन्य उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार भ्रमण परायण वे देव एक स्थान में क्षणमात्र भी स्थित नहीं हो सकते हैं। ये सूर्य-चंद्र-ग्रह नक्षत्र एवं तारा रूप आदि सभी देव सर्व ऐश्वर्य से पूर्ण होते हैं, सर्व प्रकार से स्व-तन्त्र होते हैं, तथा कर्तुं अकर्तुं अन्यथा कर्तुं, सबकुछ करने में स्वयं समर्थ होते हैं। अन्य वायुकायिकादि का संघर्ष से विद्युदादि को प्रवर्तित नहीं करते। स्वयं ही विद्युत् को भी प्रवर्तित करते हैं। मेघ गर्जन भी स्वयं उत्पादित करते हैं। अशनिपात भी करते हैं। वे सर्वथा स्वातंत्र्य से क्षण क्षण में जगत् को नूतन करते रहते हैं ॥ सू० १०४ ॥

કટક કેયૂર વલય વિગેરે આભૂષણોને ધારણ કરવાવાળા (अवोच्छित्ति णयट्ठयाए) દ્રવ્યાસ્તિક મતથી ઐશ્વર્ય પૂર્ણ એ દેવો પહેલા ઉત્પન્ન થયેલા અને પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય થતાં ચવિત થાય છે. અર્થાત્ એ સ્થાનથી અન્યત્ર ગમન કરે છે. એટલેકે એ સ્થાનને એ સમયે સુશોભિત કરીને પુનઃ બીજી ક્ષણમાં અન્યત્ર જાય છે. તથા અન્યત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે ભ્રમણ પરાયણ તે દેવો એક સ્થાનમાં ક્ષણમાત્ર પણ રહી શકતા નથી. એ સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારારૂપ વિગેરે બધા દેવો બધાજ ઐશ્વર્યથી પૂર્ણ હોય છે. બધાજ પ્રકારથી સ્વતંત્ર હોય છે. તથા કર્તું અકર્તું અન્યથા કર્તું બધુંજ કરવામાં સમર્થ હોય છે. બીજા વાયુકાયિકાદિના સંઘર્ષથી વિદ્યુદાદિને પ્રવર્તિત કરતા નથી. પોતેજ વિજળીને પણ પ્રવર્તિત કરે છે. મેઘગર્જના પણ સ્વયં ઉત્પન્ન કરે છે. અશનિપાત પણ કરે છે. એઓ સર્વથા સ્વાતંત્ર્ય પણાથી ક્ષણક્ષણમાં જગતને નવીન કરતા રહે છે. ॥ સૂ. ૧૦૪ ॥

पूर्ववत् णमिति वाक्यालङ्कारे–चन्द्रसूर्याः किल देवाः–देवभूताः–देवस्वरूपाः न खलु ते सामान्यतो जीवमात्राः, कथंभूताश्च ते चन्द्रादित्यादेवा इत्याह–महर्द्धिकाः–महती ऋद्धिः विमानपरिवारादिका येषां ते महर्द्धिकाः–सर्वप्रकारोपभोग्यसामग्रीप्रपूर्णाः यावत् महानुभावाः, अत्र यावत् पदेन 'महज्जुइया महाबला महाजसा महेसक्खा' इत्यपि वक्तव्यं, महज्जुइया–महाद्युतयः–महती द्युतिः शरीराभरणविषया येषां ते महाद्युतयस्ता दृशास्ते देवा इत्यर्थः, तथा महत्बलं–शरीरः प्राणो येषां ते महाबला, तथो महद्यशः–ख्यातिर्येषां ते महायशसः, महेशाख्याः–महेश इति महान्–ईश्वर इत्याख्या येषां देवानां ते महेशाख्यास्तादृशास्ते चन्द्रादयो देवाः । क्वचित् 'महा सोक्खा' इति पाठो दृश्यते तत्र महासौख्याः –महत् सौख्यं–सुखसाधन योग्योपभोग्यवस्तु येषां ते महासौख्याः । तथा महानुभावाः–महान् अनुभावः–विशिष्ट वैक्रियकरणादि विषयाः अचिन्त्या शक्तिर्येषां ते महानुभावाः भगवन्त इत्याख्याः । वरवस्त्रधरा- महार्हसुन्दरशोभापूर्णवस्त्रधारिणः । वरमाल्यधराः–कौस्तुभादि रत्नजटितवैजयन्त्यादि मालाधारिणः, वराभरणधराः–अनेकरत्नरत्नायितकटक-

सूर्य देव स्वरूप हैं वे सामान्य प्रकार के जीव मात्र नहीं है, वे कैसे होते हैं ? सो कहते हैं–महर्द्धिक–अर्थात् विमान परिवारादि से महान् समृद्धिशाली, सर्व प्रकार की उपभोग सामग्री से परिपूर्ण यावत् महानुभाव यहां पर यावत् पद से (महज्जुइया, महाबला, महाजसा, महेसक्खा) महाद्युति वाले अर्थात् शरीराभरण संबंधी महाद्युति से युक्त तथा शारीरिक बल युक्त होने से महाबलशाली तथा महायश वाले अथवा महेश ऐसी आख्या जिनकी हैं ऐसे वे चंद्रादि देव क्वचित् (महासोक्खा) इस प्रकार का पाठ मिलता है। महान् सुख साधन योग्य उपभोग्य वस्तु से समृद्ध तथा महानुभाव विशिष्ट वैक्रिय करणादि विषयक अचिन्त्य शक्ति वाले उत्तमवस्त्र को धारण करने वाले, कौस्तुभादि रत्न युक्त वैजयन्त्यादि मालाओं के धारण करने वाले तथा अनेक रत्न तथा रत्न से युक्त कटक केयूर वलय आदि आभूषणों को धारण करने

છું. ચંદ્ર–સૂર્ય દેવ સ્વરૂપ છે. તેઓ સામાન્ય પ્રકારના જીવમાત્રજ નથી. તેઓ કેવા હોય છે? તે કહે છે. મહર્દ્ધિક અર્થાત્ વિમાન પરિવાર વિગેરેથી મહાસમૃદ્ધિશાળી, બધા પ્રકારની ઉપભોગ સામગ્રીથી પરિપૂર્ણ યાવત્ મહાનુભાવ અહીં યાવત્પદથી (महज्जुइया, महाबला महाजसा महेसक्खा) મહાદ્યુતિવાળા, અર્થાત્ શરીરાભરણ સંબંધી મહાદ્યુતિથી યુક્ત, તથા શારીરિક બળ યુક્ત હોવાથી મહાબળશાળી તથા મહાયશવાળા અથવા મહેશ એવી આખ્યા જેમની છે. એવા એ ચંદ્રાદિ દેવો કોઈવાર (महासोक्खा) એ પ્રમાણેનો પાઠ મળે છે, મહાન્ સુખ સાધન યોગ્ય ઉપભોગ્ય વસ્તુથી સમૃદ્ધ તથા મહાનુભાવ વિશિષ્ટ વૈક્રિય કરણાદિ વિષયક અચિંત્ય શક્તિવાળા, ઉત્તમ વસ્ત્રોને ધારણ કરવાવાળા કૌસ્તુભાદિ રત્નયુક્ત વૈજયન્ત્યાદિ માળાઓને ધારણ કરવાવાળા તથા અનેક રત્નો અને રત્નોથી યુક્ત

केयूरवलयाद्याभूषणधारिणः 'अवोच्छित्तिणयट्ठयाए' इति-अव्युच्छित्तिनयार्थतया-द्रव्यास्तिकनयमतेन, एवमत्रादि सर्वैश्वर्यपूर्णास्ते देवा अन्ये-प्रथमोत्पन्नाः-प्रथमक्षणे समागता स्वायुः क्षये-भोगपूर्णक्षणे च्यवन्ते-तस्मात् स्थानादन्यत्र निर्गताः भवन्ति अन्यक्षणे अन्यस्थाने यान्ति तत् स्थानमपि तस्मिन् क्षणे शोभयित्वा पुनरन्यक्षणे अन्यत्रैव यान्ति, अन्ये च उत्पद्यन्ते-तत्रायान्ति, एवमत्र भ्रमण परायणा एव ते देवाः नैकत्रक्षणमात्रमपि कदाचित् स्थातुं शक्नुवन्तीत्यर्थः। एते चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाः सर्वेऽपि देवाः सर्वैश्वर्यप्रपूर्णाः सर्वथा स्वतन्त्रा एव सर्वं कर्त्तुमकर्त्तुमन्यथा कर्त्तुं स्वयमेव प्रभवन्ति, नान्येषां वायुकायिकादीनां संघर्षेण विद्युतं प्रवर्तयन्ति, स्वयमेव विद्युतमपि प्रवर्त्तयन्ति, स्तनितमपि कुर्वन्ति, अशनिमपि पातयन्ति, सर्वथा स्वातन्त्र्येण क्षणे क्षणे जगन्नावीन्यं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥सू० १०४॥

॥ अथ राहुचलनविषयकानि प्रश्नोत्तरसूत्राणि ॥

मूलम्-"ता कहं ते राहुकम्मे आहिएत्ति वएज्जा! तत्थ खलु इमाओ

वाले (अवोच्छित्ति णयट्ठयाए) द्रव्यास्तिक मत से ऐश्वर्य पूर्ण वे देव प्रथमोत्पन्न एवं अपनी आयु के क्षय होने पर चवित होते हैं, अर्थात् उस स्थान से अन्यत्र गमन करते हैं, उस स्थान को उस समय शोभायुक्त करके पुनः क्षण मात्र में अन्यत्र जाते हैं, तथा अन्य उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार भ्रमण परायण वे देव एक स्थान में क्षणमात्र भी स्थित नहीं हो सकते हैं। ये सूर्य-चंद्र-ग्रह नक्षत्र एवं तारा रूप आदि सभी देव सर्व ऐश्वर्य से पूर्ण होते हैं, सर्व प्रकार से स्वतन्त्र होते हैं, तथा कर्तुं अकर्तुं अन्यथा कर्तुं, सबकुछ करने में स्वयं समर्थ होते हैं। अन्य वायुकायिकादि का संघर्ष से विद्युदादि को प्रवर्तित नहीं करते। स्वयं ही विद्युत् को भी प्रवर्तित करते हैं। मेघ गर्जन भी स्वयं उत्पादित करते हैं। अशनिपात भी करते हैं। वे सर्वथा स्वातंत्र्य से क्षण क्षण में जगत् को नूतन करते रहते हैं॥ सू० १०४॥

કટક કેયૂર વલય વિગેરે આભૂષણોને ધારણ કરવાવાળા (अवोच्छित्ति णयट्ठयाए) દ્રવ્યાસ્તિક મતથી ઐશ્વર્ય પૂર્ણ એ દેવો પહેલા ઉત્પન્ન થયેલા અને પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય થતાં ચવિત થાય છે. અર્થાત્ એ સ્થાનથી અન્યત્ર ગમન કરે છે. એટલેકે એ સ્થાનને એ સમયે સુશોભિત કરીને પુનઃ બીજી ક્ષણમાં અન્યત્ર જાય છે. તથા અન્યત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે ભ્રમણ પરાયણ તે દેવો એક સ્થાનમાં ક્ષણમાત્ર પણ રહી શકતા નથી. એ સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારારૂપ વિગેરે બધા દેવો બધાજ ઐશ્વર્યથી પૂર્ણ હોય છે. બધાજ પ્રકારથી સ્વતંત્ર હોય છે. તથા કર્તું અકર્તું અન્યથા કર્તું બધુંજ કરવામાં સમર્થ હોય છે. બીજા વાયુકાયિકાદિના સંઘર્ષથી વિદ્યુદાદિને પ્રવર્તિત કરતા નથી. પોતેજ વિજળીને પણ પ્રવર્તિત કરે છે. મેઘગર્જના પણ સ્વયં ઉત્પન્ન કરે છે. અશનિપાત પણ કરે છે. એઓ સર્વથા સ્વાતંત્ર્ય પણાથી ક્ષણક્ષણમાં જગતને નવીન કરતા રહે છે. ॥ સૂ. ૧૦૪ ॥

पूर्ववत् णमिति वाक्यालङ्कारे-चन्द्रसूर्याः किल देवाः-देवभूताः-देवस्वरूपाः न खलु ते सामान्यतो जीवमात्राः, कथंभूताश्च ते चन्द्रादित्यादेवा इत्याह-महर्द्धिकाः-महती ऋद्धिः विमानपरिवारादिका येषां ते महर्द्धिकाः-सर्वप्रकारोपभोग्यसामग्रीप्रपूर्णाः यावत् महानुभावाः, अत्र यावत् पदेन 'महज्जुइया महाबला महाजसा महेसक्खा' इत्यपि वक्तव्यं, महज्जुइया-महाद्युतयः-महती द्युतिः शरीराभरणविषया येषां ते महाद्युतयस्ता दृशास्ते देवा इत्यर्थः, तथा महत्बलं-शरीरः प्राणो येषां ते महाबला, तथो महद्यशः-ख्यातिर्येषां ते महायशसः, महेशाख्याः-महेश इति महान्-ईश्वर इत्याख्या येषां देवानां ते महेशाख्यास्तादृशास्ते चन्द्रादयो देवाः। क्वचित् 'महा सोक्खा' इति पाठो दृश्यते तत्र महासौख्याः -महत् सौख्यं-सुखसाधन योग्योपभोग्यवस्तु येषां ते महासौख्याः। तथा महानुभावाः-महान् अनुभावः-विशिष्ट वैक्रियकरणादि विषयाः अचिन्त्या शक्तिर्येषां ते महानुभावाः भगवन्त इत्याख्याः। वरवस्त्रधरा-महार्हसुन्दरशोभापूर्णवस्त्रधारिणः। वरमाल्यधराः-कौस्तुभादि रत्नजटितवैजयन्त्यादि मालाधारिणः, वराभरणधराः-अनेकरत्नरत्नायितकटक-

सूर्य देव स्वरूप हैं वे सामान्य प्रकार के जीव मात्र नहीं है, वे कैसे होते हैं? सो कहते हैं-महर्द्धिक-अर्थात् विमान परिवारादि से महान् समृद्धिशाली, सर्व प्रकार की उपभोग सामग्री से परिपूर्ण यावत् महानुभाव यहां पर यावत् पद से (महज्जुइया, महाबला, महाजसा, महेसक्खा) महाद्युति वाले अर्थात् शरीराभरण संबंधी महाद्युति से युक्त तथा शारीरिक बल युक्त होने से महाबलशाली तथा महायश वाले अथवा महेश ऐसी आख्या जिनकी है ऐसे वे चंद्रादि देव क्वचित् (महासोक्खा) इस प्रकार का पाठ मिलता है। महान् सुख साधन योग्य उपभोग्य वस्तु से समृद्ध तथा महानुभाव विशिष्ट वैक्रिय करणादि विषयक अचिन्त्य शक्ति वाले उत्तमवस्त्र को धारण करने वाले, कौस्तुभादि रत्न युक्त वैजयन्त्यादि मालाओं के धारण करने वाले तथा अनेक रत्न तथा रत्न से युक्त कटक केयूर वलय आदि आभूषणों को धारण करने

છું. ચંદ્ર-સૂર્ય દેવ સ્વરૂપ છે. તેઓ સામાન્ય પ્રકારના જીવમાત્રજ નથી. તેઓ કેવા હોય છે? તે કહે છે. મહર્દ્ધિક અર્થાત્ વિમાન પરિવાર વિગેરેથી મહાસમૃદ્ધિશાળી, બધા પ્રકારની ઉપભોગ સામગ્રીથી પરિપૂર્ણ યાવત્ મહાનુભાવ અહીં યાવત્પદથી (महज्जुइया, महाबला महाजसा महेसक्खा) મહાદ્યુતિવાળા, અર્થાત્ શરીરાભરણ સંબંધી મહાદ્યુતિથી યુક્ત, તથા શારીરિક બળ યુક્ત હોવાથી મહાબળશાળી તથા મહાયશવાળા અથવા મહેશ એવી આખ્યા જેમની છે. એવા એ ચંદ્રાદિ દેવો કોઈવાર (महासोक्खा) એ પ્રમાણેનો પાઠ મળે છે, મહાન્ સુખ સાધન યોગ્ય ઉપભોગ્ય વસ્તુથી સમૃદ્ધ તથા મહાનુભાવ વિશિષ્ટ વૈક્રિય કરણાદિ વિષયક અચિંત્ય શક્તિવાળા, ઉત્તમ વસ્ત્રોને ધારણ કરવાવાળા કૌસ્તુભાદિ રત્નયુક્ત વૈજયન્ત્યાદિ માળાઓને ધારણ કરવાવાળા તથા અનેક રત્નો અને રત્નોથી યુક્ત

केयूरवलयाद्याभूषणधारिणः 'अवोच्छित्तिणयट्ठयाए' इति-अव्युच्छित्तिनयार्थतया-द्रव्यास्तिकनयमतेन, एवमत्रादि सर्वैश्वर्यपूर्णास्ते देवा अन्ये-प्रथमोत्पन्नाः-प्रथमक्षणे समागता स्वायुः क्षये-भोगपूर्णक्षणे च्यवन्ते-तस्मात् स्थानादन्यत्र निर्गताः भवन्ति अन्यक्षणे अन्यस्थाने यान्ति तत् स्थानमपि तस्मिन् क्षणे शोभयित्वा पुनरन्यक्षणे अन्यत्रैव यान्ति, अन्ये च उत्पद्यन्ते-तत्रायान्ति, एवमत्र भ्रमण परायणा एव ते देवाः नैकत्रक्षणमात्रमपि कदाचित् स्थातुं शक्नुवन्तीत्यर्थः । एते चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाः सर्वेऽपि देवाः सर्वैश्वर्यप्रपूर्णाः सर्वथा स्वतन्त्रा एव सर्वं कर्तुमकर्तुमन्यथा कर्तुं स्वयमेव प्रभवन्ति, नान्येषां वायुकायिकादीनां संघर्षेण विद्युतं प्रवर्तयन्ति, स्वयमेव विद्युतमपि प्रवर्त्तयन्ति, स्तनितमपि कुर्वन्ति, अशनिमपि पातयन्ति, सर्वथा स्वातन्त्र्येण क्षणे क्षणे जगन्नावीन्यं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥सू० १०४॥

॥ अथ राहुचलनविषयकानि प्रश्नोत्तरसूत्राणि ॥

मूलम्-"ता कहं ते राहुकम्मे आहिएत्ति वएज्जा ! तत्थ खलु इमाओ

वाले (अवोच्छित्ति णयट्ठयाए) द्रव्यास्तिक मत से ऐश्वर्य पूर्ण वे देव प्रथमोत्पन्न एवं अपनी आयु के क्षय होने पर चवित होते हैं, अर्थात् उस स्थान से अन्यत्र गमन करते हैं, उस स्थान को उस समय शोभायुक्त करके पुनः क्षण मात्र में अन्यत्र जाते हैं, तथा अन्य उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार भ्रमण परायण वे देव एक स्थान में क्षणमात्र भी स्थित नहीं हो सकते हैं। ये सूर्य-चंद्र-ग्रह नक्षत्र एवं तारा रूप आदि सभी देव सर्व ऐश्वर्य से पूर्ण होते हैं, सर्व प्रकार से स्वतन्त्र होते हैं, तथा कर्तुं अकर्तुं अन्यथा कर्तुं, सबकुछ करने में स्वयं समर्थ होते हैं। अन्य वायुकायिकादि का संघर्ष से विद्युदादि को प्रवर्तित नहीं करतें। स्वयं ही विद्युत् को भी प्रवर्तित करते हैं। मेघ गर्जन भी स्वयं उत्पादित करते हैं। अशनिपात भी करते हैं। वे सर्वथा स्वातंत्र्य से क्षण क्षण में जगत् को नूतन करते रहते हैं ॥ सू० १०४ ॥

કટક કેયૂર વલય વિગેરે આભૂષણોને ધારણ કરવાવાળા (अवोच्छित्ति णयट्ठयाए) દ્રવ્યાસ્તિક મતથી ઐશ્વર્ય પૂર્ણ એ દેવો પહેલા ઉત્પન્ન થયેલા અને પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય થતાં ચવિત થાય છે. અર્થાત્ એ સ્થાનથી અન્યત્ર ગમન કરે છે. એટલેકે એ સ્થાનને એ સમયે સુશોભિત કરીને પુનઃ બીજી ક્ષણમાં અન્યત્ર જાય છે. તથા અન્યત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે ભ્રમણ પરાયણ તે દેવો એક સ્થાનમાં ક્ષણમાત્ર પણ રહી શકતા નથી. એ સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારારૂપ વિગેરે બધા દેવો બધાજ ઐશ્વર્યથી પૂર્ણ હોય છે. બધાજ પ્રકારથી સ્વતંત્ર હોય છે. તથા કર્તું અકર્તું અન્યથા કર્તું બધુંજ કરવામાં સમર્થ હોય છે. બીજા વાયુકાયિકાદિના સંઘર્ષથી વિદ્યુદાદિને પ્રવર્તિત કરતા નથી. પોતેજ વિજળીને પણ પ્રવર્તિત કરે છે. મેઘગર્જના પણ સ્વયં ઉત્પન્ન કરે છે. અશનિપાત પણ કરે છે. એઓ સર્વથા સ્વાતંત્ર્ય પણાથી ક્ષણક્ષણમાં જગતને નવીન કરતા રહે છે. ॥ સૂ. ૧૦૪ ॥

दो परिवत्तिओ पण्णत्ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु—अत्थि णं से राहू देवे जेणं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ, एगे एवमाहंसु, एगे पुण एवमाहंसु णत्थि णं से राहू देवे जेणं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ, तत्थ जे ते एवमाहंसु—ता अत्थि णं से राहू देवे जेणं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ से एवमाहंसु—ता राहू णं देवे चंदं वा सूरं वा गेण्हमाणे बुद्धंतेणं गिण्हित्ता बुद्धंतेणं मुयइ बुद्धंतेणं गिण्हित्ता मुद्धंतेणं मुयइ मुद्धंतेण गिण्हित्ता बुद्धंतेणं मुयइ, मुद्धंतेणं गिण्हित्ता मुद्धंतेणं मुयइ, वामभुयंतेणं गिण्हित्ता वामभुयंतेणं मुयइ वामभुयंतेणं गिण्हित्ता दाहिणभुयंतेणं मुयइ दाहिणभुयंतेणं गिण्हित्ता वामभुयंतेणं मुयइ दाहिणभुयंतेणं गिण्हित्ता दाहिणभुयंतेणं मुयइ। तत्थ जेते एव माहंसु ता णत्थि णं से राहू देवे जेणं चंदं वा सूरं वा गेण्हइ, ते एव माहंसु—तत्थ णं इमे पण्णरसकसिणपोग्गला पण्णत्ता, तं जहा—सिंघाणए जडिलए खरए खतए अंजणे खंजणे सीयले हिमसीयले केलासे अरुणाभे परिज्जए णभसूरए कविलिए पिंगलए राहू, ता जया णं एए पण्णरसकसिणा कसिणा पोग्गला सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसाणुबद्धचारिणो भवंति तया णं माणुसलोयंसि माणुसा एवं वदन्ति-एवं खलु राहू चंदं वा सूरं वा गेण्हइ, एवं० २, ता जया णं एए पण्णरसकसिणा कसिणा पोग्गला णो सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसाणुबद्धचारिणो खलु तदा माणुसलोयंम्मि मणुस्सा एवं वदंति—एवं खलु राहू चंदं वा सूरं वा गेण्हइ एते एवमाहंसु वयं पुण एवं वयामो—ता राहू णं देवे महिड्ढिए महाणुभावे वरवत्थधरे वराभरणधरे, राहुस्स णं देवस्स णव णामधेज्जा पण्णत्ता, तं जहा—सिंघाडए जडिलए खरए खेत्तए ढड्ढरे मगरे मच्छे कच्छभे कण्णसप्पे, ता राहुस्स णं देवस्स विमाणा पंचवण्णा पण्णत्ता, तं जहा—किण्हा णीला लोहिया हलिद्दा सुक्किल्ला, अत्थि कालए राहुविमाणे खंजणवण्णाभे अत्थि णीलए राहुविमाणे लाउयवण्णाभे पण्णत्ते, अत्थि

लोहिए राहुविमाणे मंजिट्ठा वण्णाभे पण्णत्ते अत्थि हालिद्दए राहुविमाणे हलिद्दवण्णाभे पण्णत्ते, अत्थि सुक्किल्लए राहुविमाणे भासरासिवण्णाभे पण्णत्ते, ता जया णं राहुदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वेमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेस्सं पुरच्छिमेणं आवरित्ता पच्चत्थिमेणं वीतीवयइ, तया णं पुरच्छिमेणं चंदे सूरे वा उवदंसेइ पच्चत्थिमेणं राहू, जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं दाहिणेणं आवरित्ताउत्तरेणं वीतीवयइ, तया णं दाहिणेणं चंदे वा सूरे वा उवदंसेइ उत्तरेणं राहू, एएणं अभिलावेणं पच्चत्थिमेणं आवरित्ता पुरच्छिमेणं वीतीवयइ उत्तरेणं आवरित्ता दाहिणेणं वीईवयइ, जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं दाहिणपुरच्छिमेणं आवरित्ता उत्तरपच्चत्थिमेणं वीईवयइ तया णं दाहिणपुरत्थिमेणं चंदे वा सूरे वा उवदंसेइ उत्तरपच्चत्थिमेणं राहू, जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं दाहिणपच्चत्थिमेणं आवरित्ता उत्तरपुरच्छिमेणं वीईवयइ तया णं दाहिणपच्चत्थिमेणं चंदे वा सूरे वा उवदंसेइ उत्तरपुरत्थिमेणं राहू, एएणं अभिलावेणं उत्तरपच्चत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिणपुरत्थिमेणं वीईयइ, उत्तरपुरत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिणपच्चत्थिमेणं वीईवयइ, ता जया णं राहू देवे अगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता वीईवयइ तया णं मणुस्सलोए मणुस्सा वदंति राहुणा चंदे सूरे वा गहिए, ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं अवरेत्ता पासेणं विईवयइ तया णं मणुस्सलोअंमि मणुस्सा वदंति-चंदेण वा सूरेण वा राहुस्स कुच्छी भिण्णा, ता जया णं

राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारे माणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता पच्चोसक्कइ तया णं मणुस्सलोए मणुस्सा एवं वदंति-राहुणा चंदे वा सूरे वा वंते राहुणा वंते राहुणा, ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता मज्झं मज्झेणं विईवयइ तया णं मणुस्सलोयंमि मणुस्सा वदंति-राहुणा चंदे वा सूरे वा विइयरिए राहूणा विइयरिए, ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारे-माणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता मज्झं मज्झेणं विईवयइ तया णं अहे सपक्खिं सपडिदिसिं चिट्ठइ तया णं मणुस्स लोअंमि मणुस्सा वदंति-राहुणा चंदे वा सूरे वा घत्थे राहुणा घत्थे ॥ कइविहे णं राहूणं राहू पण्णत्ते? दुविहे पण्णत्ते, तं जहा ता धुव राहू य पव्वराहू य, तत्थ णं जे से धुवराहू से णं बहुलपक्खस्स पडिवए पण्णरसइ भागे णं भागं चंदस्स लेसं आवरेमाणे चिट्ठइ, तं जहा पढमाए पढमं भागं जाव पण्णरसमं भागं, चरिमे समए चंदे रत्ते भवइ अवसेस समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, तमेव सुक्कपक्खे उवदंसेमाणे उवदंसे-माणे तं जहा पढमाए पढमं भागं जाव चंदे विरत्ते य भवइ, अवसेसे चिट्ठइ, समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, तत्थ णं जे ते पव्वराहू से जह-ण्णेणं छण्हं मासाणं उक्कोसे णं बायालीसाए मासाणं चंदस्स अडया-लीसाए संवच्छराणं सूरस्स ॥ सू० १०५ ॥

छाया-तावत् कथं ते राहू कर्म्म आख्यातमिति वदेत्, तत्र खलु इमे द्वे प्रतिपत्ती प्रज्ञप्ते, तत्रैके एवमाहुः-अस्ति खलु देवो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति एके एवमाहु, एके पुनरेवमाहुः नास्ति खलु स राहुर्देवो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् अस्ति खलु स राहुर्देवो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति ते एवमाहुस्तावत् राहुः खलु देवश्चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णन् बुध्नान्तेन गृहीत्वा बुध्नान्तेन मुञ्चति, बुध्नान्तेन गृहीत्वा मूर्ध्नान्तेन मुञ्चति मूर्द्धान्तेन गृहीत्वा बुद्धंतेणं मुञ्चति, मूर्द्धान्तेन गृहीत्वा मूर्द्धान्तेन मुञ्चति, वामभुजान्तेन गृहीत्वा वाम-

भुजान्तेन मुञ्चति वामभुजान्तेन गृहीत्वा दक्षिणभुजान्तेन मुञ्चति, दक्षिणभुजान्तेन गृहीत्वा दक्षिणभुजान्तेन मुञ्चति तत्र येते एवमाहुस्तावत् नास्ति खलु स राहुर्देवो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति ते एवमाहुस्तत्र खलु इमे पञ्चदशकृष्णाः पुद्गला प्रज्ञप्ताः, तद्यथा सिंहनादा (१) जटिला (२) क्षरा (३) क्षता (४) अञ्जना (५) खञ्जना (६) शीतला (७) हिमशीतला (८) कैलाशा (९) अरुणाभा (१०) परिजया (११) नभसूर्या (१२) कपिला १३ पिंगला १४ राहुः (१५)। तावत् यदा खलु एते पञ्चदश कृष्णाः पुद्गलाः सदा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यानुबद्धचारिणो भवन्ति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः एवं वदन्ति एवं खलु राहुश्चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति, एवं० २। तावत् यदा खलु एते पञ्चदश कृष्णाः पुद्गलाः न सदा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यानुबद्धचारिणः खलु तदा मनुष्य लोकेऽस्मिन् मनुष्याः एवं वदन्ति–एवं खलु राहुश्चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति, एते एवमाहुः ॥ वयं पुनरेवं वदामस्तावत् राहुः खलु देवः महर्द्धिकः महानुभावः वरवस्त्रधरः वराभरणधारी, राहो खलु देवस्य नवनामधेयाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–सिंहालयः १, जटिलयः २, खरः ३, क्षेत्रः ४, धड्ढरः ५, मगरः ६, मत्स्यः ७, कच्छपः ८, कृष्णसर्पः ९। तावत् राहोः खलु देवस्य विमानं पञ्चवर्णं प्रज्ञप्तं, तद्यथा–कृष्णः १, नीलः २, लोहितः ३, हारिद्रः ४. शुक्लः ५। अस्ति कृष्णं राहुविमानं खञ्जनाभं, अस्तिनीलं राहुविमानं लावण्यवर्णाभं प्रज्ञप्तं। अस्ति लोहितं राहुविमानं हरिद्रावर्णाभं प्रज्ञप्तं, अस्ति शुक्लं राहुविमानं भासराशिवर्णाभं प्रज्ञप्तं। तावत् यदा खलु राहुदेवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां पौरस्त्येन आवृत्य पाश्चात्येन व्यतिव्रजति, तदा खलु पौरस्त्येन चन्द्रः सूर्यो वा उपदर्शयति पश्चिमेन राहुः। यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां दक्षिणेन आवृत्य उत्तरेण व्यतिव्रजति, तदा खलु दक्षिणेन चन्द्रो वा सूर्यो वा उपदर्शयति उत्तरेण राहुः, एतेन अभिलापेन पाश्चात्ये आवृत्य पौरस्त्येन व्यतिव्रजति उत्तरेण आवृत्य दक्षिणेन व्यतिव्रजति, यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां दक्षिणपौरस्त्येन आवृत्य उत्तरपश्चिमेन व्यतिव्रजति तदा खलु दक्षिणपौरस्त्येन चन्द्रो वा सूर्यो वा उपदर्शयति उत्तरपश्चिमेन राहुः यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां दक्षिणपश्चिमेन आवृत्य उत्तरपौरस्त्येन व्यतिव्रजति तदा खलु दक्षिणपश्चिमेन चन्द्रो वा सूर्यो वा उपदर्शयति, उत्तरपौरस्त्येन राहुः। एतेन अभिलापेन उत्तरपश्चिमेन आवृत्य दक्षिणपौरस्त्येन व्यतिव्रजति, उत्तरपौरस्त्येन आवृत्य दक्षिणपश्चिमेन व्यतिव्रजति, तावत् यदा खलु राहुर्देव आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां आवृत्य व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोके मनुष्याः वदन्ति राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा गृहीतः। तावत् यदा खलु राहुर्देव आगच्छन् वा गच्छन्

वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां आवृत्य पार्श्वेन व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति-चन्द्रेण वा सूर्येण वा राहोः कुक्षिर्भिन्ना, तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां आवृत्य प्रत्यवष्वष्कते तदा खलु मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति-राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा वान्तो (मध्ये) राहुणा व्यतिचर्यते । तावत् यदा खलु राहुर्देव आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां आवृत्य मध्यं मध्येन व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति-राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा व्यतिव्रज्यते राहुणा व्यतिक्रास्यते, तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां आवृत्य खलु अधः संपरिक्षिप्य स पर्वदिशि तिष्ठति, तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति-राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा अधस्थ राहुणा गृह्यते ॥ तावत् कतिविधः खलु राहुः प्रज्ञप्तः ? द्विविधो राहुः, तद्यथा-ध्रुवराश्च पर्वराहुश्च, तत्र खलु यः ध्रुवराहुः स खलु वहुलपक्षस्य प्रतिपदातः पञ्चदशभिर्भागेन भागं चन्द्रस्य लेश्यां आवरणयन् आवरणयन् तिष्ठति, तद्यथा प्रथमायां प्रथमं भागं यावत् पञ्चदशं भागं, चरमे समये चन्द्रः रक्तो भवति अवशेषे समए चन्द्रः रक्तश्च विरक्तश्च भवति, तथैव शुक्लपक्षे उपदर्श्यमानः उपदर्श्यमानस्तिष्ठति, तद्यथा-प्रथमायां प्रथमं भागं यावत् चन्द्रः विरक्तश्च भवति, अवशेषे समए चन्द्रः रक्तो विरक्तश्च भवति । तत्र खलु यः सः पर्वराहुः स जघन्यः न छण्णोमासानां, उत्कर्षेण द्वाचत्वारिंशन्मासानां चन्द्रस्य अष्टाचत्वारिंशत् सम्वत्सराणां सूर्यस्येति ॥ सू० १०५ ॥

टीका-विंशतितम प्राभृतस्य प्रथमे चतुरुत्तरशततमे सूत्रे चन्द्रसूर्यादीनामनुभावविषयकं जीवा जीव-घन-छिद्र-गमनागमन लोकालोकादि विषयकं बहुविधं विचारं विनिमय्य सम्प्रत्यस्मिन् पञ्चोत्तरशततमे सूत्रे राहोः स्वरूपाकार-चलन-ग्रहणादौ लोकानां स्थिति गत्याद्यनेकविधि विचारान् विवृण्वन् गौतमः प्रश्नयति-'ता कहं ते राहुकम्मे आहिएत्ति

अब राहु चलन विषयक प्रश्नोत्तर सूत्र करते हैं-

टीकार्थ-बीसवें प्राभृत के प्रथम एक सौ चारवें सूत्र में चंद्र सूर्यादि के अनुभाव विषय का जीवाजीव-घन-छिद्र-गमनागमन एवं लोकालोकादि विषय का अनेक प्रकार विचार प्रदर्शित करके अब यह एक सो पांचवें सूत्र में राहु का स्वरूप आकार-चलन-ग्रहणादि में लोकस्थिति गति आदि अनेक

હવે રાહુના ચલન સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-વીસમા પ્રાભૃતના એકસોચારમાં સૂત્રમાં ચંદ્ર સૂર્યના અનુભાવના સંબંધમાં જીવાજીવ-ઘન-છિદ્ર ગમનાગમન અને લોકાલોકાદિ વિષયમાં અનેક પ્રકારના વિચાર પ્રદર્શિત કરીને હવે આ એકસો પાંચમા સૂત્રમાં રાહુના સ્વરૂપ-આકાર-ચલન-ગ્રહણાદિમાં લોકસ્થિતિ ગતિ વિગેરે અનેક પ્રકારના વિચારોને પ્રદર્શિત કરવાના હેતુથી શ્રીગૌતમસ્વામી

वएज्जा' तावत् कथं ते राहुकर्म्म आख्यातमिति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् कथं–केन प्रकारेण ते–त्वया भगवन्! राहुकर्म्म–राहोःक्रिया–चलनादि प्रवृत्तिः आख्यातं–प्रतिपादितमितिवदेत्–कथय भगवन्निति गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह–'तत्थ खलु इमाओ दो पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ' तत्र खलु इमे द्वे प्रतिपत्ती आख्याते प्रज्ञप्ते, । तत्र–राहुकर्म्मविषयविचारे खल्विति निश्चयेन इमे–वक्ष्यमाणस्वरूपे द्वे प्रतिपत्ती–परतीर्थिकाभिप्रायस्वरूपे मतान्तररूपे प्रज्ञप्ते–प्रतिपादिते । त एवोपदर्शयति–'तत्थेगे एवमाहंसु–अत्थि णं से राहू देवे जे णं चंदं सूरं वा गिण्हइ, एगे एवमाहंसु' तत्रैके एवमाहुः–अस्ति खलु स राहुर्देवो यश्चन्द्रं सूर्यं वा गृण्हाति ॥ तत्र–तेषां परितीर्थिकानां मध्ये एके–प्रथमास्तीर्थान्तरीयाः एवमाहुः–कथयन्ति यत् अस्ति खलु कश्चित् राहुनामा देवविशेषो यः खलु समये समये चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हाति–पर्वणि ग्रसति, अत्रोपसंहारमाह–एके एवमाहुरिति ॥ 'एगे पुण एवमाहंसु णत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ' एके पुनरेवमाहुः–नास्ति खलु स

प्रकार के विचारों को प्रदर्शित करने के हेतु से श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता कहं ते राहुकम्मे आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन्! आपने राहु की क्रिया अर्थात् गमनादि प्रवृत्ति किस प्रकार से प्रतिपादित की है ? सो कहीये ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(तत्थ खलु इमाओ दो पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ) राहु की प्रवृत्ति विषयक विचार में ये वक्ष्यमाण प्रकार की दो प्रतिपत्ती प्रतिपादित की है । वे दिखलाते हैं–(तत्थेगे एवमाहंसु अत्थि णं से राहू देवे जे णं चंदं सूरं वा गिण्हइ, एगे एवमाहंसु) उन दो परतीर्थिकों में पहला तीर्थान्तरीय इस प्रकार कहता है–राहु नाम का कोई देव विशेष है जो समय समय पर चंद्र को या सूर्य को ग्रसित करता है अर्थात् पर्व के दिन में ग्रसित करता है । इसका उपसंहार करते हुवे कहते हैं–कोइ एक इस प्रकार से अपना मत कहता है । (एगे पुण एवमाहंसु णत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ) प्रथम

प्रश्न पूछे छे.–(ता कहं ते राहुकम्मे आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્! આપે રાહુની ક્રિયા અર્થાત્ ગમનાદિ પ્રવૃત્તિ કેવી રીતની પ્રતિપાદિત કરી છે? તે કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (तत्थ खलु इमाओ दो पडिवत्तीओ पण्णत्ताओ) રાહુની પ્રવૃત્તિની વિષય વિચારણામાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારની બે પ્રતિપત્તિયો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે.–(तत्थेगे एव माहंसु अत्थि णं से राहू देवे जेणं चंदं सूरं वा गिण्हइ एगे एवमाइंसु) એ બે પરતીર્થિકોમાં પહેલો પરતીર્થિક આ પ્રમાણે કહે છે. રાહુ નામનો કોઈ દેવ વિશેષ છે જે સમયે સમયે ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. અર્થાત્ પર્વના દિવસે ગ્રસિત કરે છે. આનો ઉપસંહાર કરતા કહે છેકે-કોઈ એક આ પ્રમાણે પોતાનો મત જણાવે છે. (एगे पुण एवमाहंसु णत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा

वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां आवृत्य पार्श्वेन व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति–चन्द्रेण वा सूर्येण वा राहोः कुक्षिर्भिन्ना, तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां आवृत्य प्रत्यवष्वष्कते तदा खलु मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति–राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा वान्ते (मध्ये) राहुणा व्यतिचर्यते। तावत् यदा खलु राहुर्देव आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां आवृत्य मध्यं मध्येन व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति–राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा व्यतिव्रज्यते राहुणा व्यतिक्राम्यते, तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां आवृत्य खलु अधः संपरिक्षिप्य स पर्वदिशि तिष्ठति, तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति–राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा अधस्थ राहुणा गृह्यते ॥ तावत् कतिविधः खलु राहुः प्रज्ञप्तः ? द्विविधो राहुः, तद्यथा–ध्रुवराहुश्च पर्वराहुश्च, तत्र खलु यः ध्रुवराहुः स खलु बहुलपक्षस्य प्रतिपदातः पञ्चदशभिर्भागेन भागं चन्द्रस्य लेश्यां आवरणयन् आवरणयन् तिष्ठति, तद्यथा प्रथमायां प्रथमं भागं यावत् पञ्चदशं भागं, चरमे समये चन्द्रः रक्तो भवति अवशेषे समए चन्द्रः रक्तश्च विरक्तश्च भवति, तथैव शुक्लपक्षे उपदश्यमानः उपदश्यमानस्तिष्ठति, तद्यथा–प्रथमायां प्रथमं भागं यावत् चन्द्रः विरक्तश्च भवति, अवशेषे समए चन्द्रः रक्तो विरक्तश्च भवति। तत्र खलु यः सः पर्वराहुः स जघन्यः न छण्णोमासानां, उत्कर्षेण द्वाचत्वारिंशन्मासानां चन्द्रस्य अष्टाचत्वारिंशत् सम्वत्सराणां सूर्यस्येति ॥ सू० १०५ ॥

टीका–विंशतितम प्राभृतस्य प्रथमे चतुरुत्तरशततमे सूत्रे चन्द्रसूर्यादीनामनुभावविषयकं जीवा जीव–घन–छिद्र–गमनागमन लोकालोकादि विपयकं बहुविधं विचारं विनिमय्य सम्प्रत्यस्मिन् पञ्चोत्तरशततमे सूत्रे राहोः स्वरूपाकार–चलन–ग्रहणादौ लोकानां स्थिति गत्याद्यनेकविधि विचारान् विवृण्वन् गौतमः प्रश्नयति–'ता कहं ते राहुकम्मे आहिएत्ति

अब राहु चलन विषयक प्रश्नोत्तर सूत्र करते हैं–

टीकार्थ–वीसवें प्राभृत के प्रथम एक सौ चारवें सूत्र में चंद्र सूर्यादि के अनुभाव विषय का जीवाजीव–घन–छिद्र–गमनागमन एवं लोकालोकादि विषय का अनेक प्रकार विचार प्रदर्शित करके अब यह एक सो पांचवें सूत्र में राहु का स्वरूप आकार–चलन–ग्रहणादि में लोकस्थिति गति आदि अनेक

હવે રાહુના ચલન સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ–વીસમા પ્રાભુતના એકસોચારમાં સૂત્રમાં ચંદ્ર સૂર્યના અનુભાવના સંબંધમાં જીવાજીવ–ઘન–છિદ્ર ગમનાગમન અને લોકાલોકાદિ વિષયમાં અનેક પ્રકારનો વિચાર પ્રદર્શિત કરીને હવે આ એકસો પાંચમા સૂત્રમાં રાહુના સ્વરૂપ–આકાર–ચલન–ગ્રહણાદિમાં લોકસ્થિતિ ગતિ વિગેરે અનેક પ્રકારના વિચારોને પ્રદર્શિત કરવાના હેતુથી શ્રીગૌતમસ્વામી

वएज्जा' तावत् कथं ते राहुकर्म्म आख्यातमिति वदेत् ॥–तावदिति पूर्ववत् कथं–केन प्रकारेण ते–त्वया भगवन् ! राहुकर्म्म–राहोः क्रिया–चलनादि प्रवृत्तिः आख्यातं–प्रतिपादितमितिवदेत्–कथय भगवन्निति गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह–'तत्थ खलु इमाओ दो पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ' तत्र खलु इमे द्वे प्रतिपत्ती आख्याते प्रज्ञप्ते, । तत्र–राहुकर्म्मविषयविचारे खल्विति निश्चयेन इमे–वक्ष्यमाणस्वरूपे द्वे प्रतिपत्ती–परतीर्थिकाभिप्रायस्वरूपे मतान्तररूपे प्रज्ञप्ते–प्रतिपादिते । त एवोपदर्शयति–'तत्थेगे एवमाहंसु–अत्थि णं से राहू देवे जे णं चंदं सूरं वा गिण्हइ, एगे एवमाहंसु' तत्रैके एवमाहुः–अस्ति खलु स राहुर्देवो यश्चन्द्रं सूर्यं वा गृण्हाति ॥ तत्र–तेषां परितीर्थिकानां मध्ये एके–प्रथमास्तीर्थान्तरीयाः एवमाहुः–कथयन्ति यत् अस्ति खलु कश्चित् राहुनामा देवविशेषो यः खलु समये समये चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हाति–पर्वणि ग्रसति, अत्रोपसंहारमाह–एके एवमाहुरिति ॥ 'एगे पुण एवमाहंसु णत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ' एके पुनरेवमाहुः–नास्ति खलु स

प्रकार के विचारों को प्रदर्शित करने के हेतु से श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं–(ता कहं ते राहुकम्मे आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् ! आपने राहु की क्रिया अर्थात् गमनादि प्रवृत्ति किस प्रकार से प्रतिपादित की है ? सो कहीये ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(तत्थ खलु इमाओ दो पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ) राहु की प्रवृत्ति विषयक विचार में ये वक्ष्यमाण प्रकार की दो प्रतिपत्ती प्रतिपादित की है । वे दिखलाते हैं–(तत्थेगे एवमाहंसु अत्थि णं से राहू देवे जे णं चंदं सूरं वा गिण्हइ, एगे एवमाहंसु) उन दो परतीर्थिकों में पहला तीर्थान्तरीय इस प्रकार कहता है–राहु नाम का कोई देव विशेष है जो समय समय पर चंद्र को या सूर्य को ग्रसित करता है अर्थात् पर्व के दिन में ग्रसित करता है । इसका उपसंहार करते हुवे कहते हैं–कोइ एक इस प्रकार से अपना मत कहता है । (एगे पुण एवमाहंसु णत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ) प्रथम

प्रश्न पूछे छे.–(ता कहं ये राहुकम्मे आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ ! આપે રાહુની ક્રિયા અર્થાત્ ગમનાદિ પ્રવૃત્તિ કેવી રીતની પ્રતિપાદિત કરી છે? તે કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (तत्थ खलु इमाओ दो पडिवत्तीओ पण्णत्ताओ) રાહુની પ્રવૃત્તિની વિષય વિચારણામાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારની બે પ્રતિપત્તિયો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે.–(तत्थेगे एव माहंसु अत्थि णं से राहू देवे जेणं चंदं सूरं वा गिण्हइ एगे एवमाहंसु) એ બે પરતીર્થિકોમાં પહેલો પરતીર્થિક આ પ્રમાણે કહે છે. રાહુ નામનો કોઈ દેવ વિશેષ છે જે સમયે સમયે ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. અર્થાત્ પર્વના દિવસે ગ્રસિત કરે છે. આનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે–કોઈ એક આ પ્રમાણે પોતાનો મત જણાવે છે. (एगे पुण एवमाहंसु णत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा

राहुर्देवो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हाति ॥ पुनः–प्रथमतीर्थान्तरीयस्य मतश्रवणानन्तरं एके–द्वितीयास्तीर्थान्तरीयास्तद्विपरीतमेवं कथयन्ति यत् नास्ति खलु कश्चित् तादृशो राहुनामा देवो यः किल समये समये पर्वणि पर्वणि चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हाति–ग्रसति, राहुरूपस्य कस्यचित् देवस्य कल्पना तु शशशृंगवत् कल्पनामात्र एवेति द्वितीयतीर्थान्तरीयस्याभिप्रायः ॥ तदेवं प्रतिपत्तिद्वयं समुपदर्श्य सम्प्रत्येतद् भावनार्थं भगवान् स्वयमेव समन्वयति–'तत्थ जे ते एवमाहंसु–ता अत्थि णं से राहू देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ–से एवमाहंसु–ता राहू णं देवे चंदं सूरं वा गेण्हमाणे बुद्धंतेणं गिण्हित्ता बुद्धंतेणं मुयइ बुद्धंतेणं गिण्हित्ता मुद्धंतेणं मुयइ मुद्धंतेणं गिण्हित्ता बुद्धंतेणं मुयइ, मुद्धंतेणं गिण्हित्ता मुद्धंतेणं मुयइ' तत्र खलु ये ते एवमाहुस्तावत् अस्ति खलु स राहुर्देवो य श्चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हाति ते एवमाहुस्तावत् राहुः खलु देवश्चन्द्रं वा सूर्यं गृण्हन् बुध्नान्तेन गृहीत्वा बुध्नान्तेन मुञ्चति,

तीर्थान्तरीय का मत सुनकर के दूसरा तीर्थान्तरीय इस प्रकार से अपना मत प्रगट करता है। वह कहता है कि–उस प्रकार का राहु नाम का कोइ ऐसा देव नहीं है कि जो समय समय पर्व के दिन चंद्र को या सूर्य को ग्रसित करता है। अर्थात् राहुरूप कोई देव की कल्पना ही शशशृंग के समान कल्पना मात्र ही है, इस प्रकार दूसरे तीर्थान्तरीय का अभिप्राय है।

इस प्रकार परतीर्थिकों की दो प्रतिपत्तियां कहकर अब इनके कथन का भावार्थ स्वयं भगवान् कहते हैं–(तत्थ जे ते एवमाहंसु–ता अत्थि णं से राहू णं देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ–से एवमाहंसु–ता राहू णं देवे चंदं सूरं वा गेण्हमाणे बुद्धंतेणं गिण्हित्ता बुद्धंतेणं मुयइ बुद्धंतेणं गिण्हित्ता मुद्धंतेणं मुयइ, मुद्धंतेणं गिण्हित्ता बुद्धंतेणं मुयइ मुद्धंतेणं गिण्हित्ता, मुद्धंतेणं मुयइ) राहु के भावाभाव विषय के विचार में जीवादि ऐसा कहता है कि–राहु नाम का कोई देव विशेष है, वह चंद्र या सूर्य को ग्रसित करता है, उस के कहने का भाव इस प्रकार से है, कि अपने विमान में भ्रमण करता हुवा राहु

सूरं वा गिण्हइ) પહેલા તીર્થાન્તરીયનો મત સાંભળીને બીજો તીર્થાન્તરીય આ પ્રમાણે પોતાનો મત પ્રદર્શિત કરે છેકે–એ પ્રમાણેનો રાહુ નામનો કોઈ દેવ વિશેષ છે જ નહીં કે જે સમયે સમયે પર્વના દિવસે ચંદ્રને કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. અર્થાત્ રાહુરૂપ કોઈ દેવની કલ્પનાજ શશશૃંગની સમાન કલ્પના માત્રજ છે. આ પ્રમાણે બીજા તીર્થાન્તરીયનો અભિપ્રાય છે.

આ પ્રમાણે પરતીર્થિકોની બે પ્રતિપત્તિયો કહીને હવે તેના કથનનો ભાવાર્થ સ્વયં ભગવાન્ કહે છે.–(तत्थ जे ते एव माहंसु–ता अत्थि णं से राहू णं देवे जे णं चंदं वा, सूरं वा गेण्हइ से एवमाहंसु–ता राहू णं देवे चंदं वा सूरं वा गेण्हमाणे बुद्धंतेणं गिण्हित्ता बुद्धंतेणं मुयइ बुद्धंतेणं गिण्हित्ता मुद्धंतेणं मुयइ मुद्धंतेणं गिण्हित्ता बुद्धंतेणं मुयइ, मुद्धंतेणं गिण्हित्ता मुद्धंतेणं मुयइ) રાહુના ભાવાભાવ વિષયના વિચારમાં જે વાદી એમ કહે છેકે–રાહુ નામનો કોઇ દેવ વિશેષ છે,

बुध्नान्तेन गृहीत्वामुर्द्धान्तेन मुञ्चति । मूर्द्धान्तेन गृहीत्वा बुध्नान्तेन मुञ्चति मुर्द्धान्तेन गृहीत्वा मूर्द्धान्तेन मुञ्चन्ति तत्र-राहो र्भावाभावविषयविचारे ये ते वादिनः एवं कथयति यत् अस्ति खलु कश्चिद्राहुनामदेवविशेषो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हातीति ते एवं वदन्ति-स्वमत भावनिका मित्थं कुर्वन्ति यत् स्वविमाने भ्रमन् राहुनामा देवश्चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हन् कदाचित् बुध्नान्तेन-अधःप्रदेशेनैव गृहीत्वा बुध्नान्तेनैव-अधःप्रदेशेनैव मुञ्चति-चन्द्रं सूर्यं वा त्यजति, अधोभागे गृहीत्वा अधोभागेनैव चन्द्रं सूर्यं वा मुञ्चतीति भावः । कदाचिच्च बुध्नान्तेनाधोभागे गृहीत्वा मूर्द्धान्तेन-ऊर्ध्वप्रदेशेन-ऊर्ध्वभागेन मुञ्चति, अधोभागेन गृहीत्वा उपरितनेन भागेन त्यजतीत्यर्थः । अथवा कदाचित् मूर्द्धान्तेन-ऊर्ध्वप्रदेशेन गृहीत्वा बुध्नान्तेन-अधोभागेन त्यजति । यदि वा कदाचित् मूर्द्धान्ते गृहीत्वा मूर्द्धान्तेनैव मुञ्चति । उपरितनेन भागेन चद्रं सूर्यं वा गृहीत्वा उपरितनेनैवभागेन मुञ्चतीत्यर्थः ॥ अथान्यत् कथयति-'वामभुयंतेणं गिण्हित्ता वामभूयंतेणं मुयइ, वामभूयंतेणं गिण्हत्ता दाहिणभूयंतेणं मुयइ, दाहिणभुयंतेणं गिण्हित्ता वामभुयंतेणं मुयइ, दाहिणभूयंतेणं

नाम का देव चंद्र या सूर्य को ग्रसित करके कदाचित् अधोभाग से ग्रहण करके अधोभाग से ही चंद्र सूर्य को छोड देता हैं । अर्थात् अधोभाग से पकडकर अधोभाग से छोड देता है । कोई समय अधोभाग से ग्रसित करके ऊर्ध्वभाग से छोड देता है अर्थात् अधोभाग से पकडकर ऊपर के भाग से छोड देता है । अथवा कोइ समय ऊर्ध्व प्रदेश से गृहीत करके अधोभाग से छोडता है, एवं कोई समय उर्ध्व भाग से गृहीत करके ऊपर के भाग से छोडता है । अर्थात् ऊपर के भाग से चंद्र को या सूर्य को ग्रहण करके ऊपर के भाग से ही छोडता है । अब अन्य प्रकार से कहते हैं-(वामभुयंतेणं गिण्हित्ता वामभुयंतेणं मुयइ, वामभुयंतेणं गिण्हित्ता दाहिणभूयंतेणं मुयइ, दाहिणभुयंतेणं गिण्हित्ता वामभुयंतेणं मुयइ दाहिणभुयंतेणं गिण्हित्ता) दाहिणभुयंतेणं मुयइ) अन्य प्रकार से ग्रहण प्रकार को कहते हैं-

---

તે ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રાસ કરે છે. તેનો કહેવાનો ભાવ એમ છેકે-પોતાના વિમાનમાં ભ્રમણ કરતો રાહુ નામનો દેવ વિશેષ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. ગ્રસિત કરીને કોઈવાર અધોભાગથી ગ્રહણ કરીને અધોભાગથી જ ચંદ્ર કે સૂર્યને છોડી દે છે. અર્થાત્ અધોભાગથી પકડીને અધોભાગથી છોડી દે છે. કોઈવાર અધોભાગથી ગ્રસિત કરીને ઉપરના ભાગથી છોડી દે છે. અર્થાત્ નીચેથી પકડીને ઉપરના ભાગથી છોડે છે. અથવા કોઈવાર ઉપરના ભાગથી ગ્રસીત કરીને નીચેના ભાગથી છોડી દે છે. અથવા કોઈ સમય ઉપરના ભાગથી ગ્રહણ કરીને ઉપરના ભાગથી છોડે છે. અર્થાત્ ઉપરના ભાગથી ચંદ્રને કે સૂર્યને ગ્રહણ કરીને ઉપરના ભાગથીજ છોડી દે છે.

હવે બીજા પ્રકારથી કહે છે.-(वामभूयंतेणं गिण्हित्ता वामभूयंतेणं मुयइ, वामभूयंतेणं गिण्हित्ता दाहिणभूयंतेणं मुयइ, दाहिणभूयंतेणं गिण्हित्ता वामभूयंतेणं मुयइ, दाहिणभूयंतेणं

गिण्हित्ता दाहिणभूयंतेणं मुयइ' वामभुजान्तेन गृहीत्वा वामभुजान्तेन मुञ्चति, वामभुजान्तेन गृहीत्वा दक्षिणभुजान्तेन मुञ्चति, दक्षिणभुजान्तेन गृहीत्वा वामभुजान्तेन मुञ्चति, दक्षिणभुजान्तेन गृहीत्वा दक्षिणभुजान्तेन मुञ्चति ॥ पूर्ववदेव ग्रहणप्रकारं पुनरन्यथा कथयति–कदाचित् स एवाराहुनामा देवश्चन्द्रं सूर्यं वा वामभुजान्तेन–वामपार्श्वेन बिम्बस्य वामभागेन गृहीत्वा वामभुजान्तेनैव–वामपार्श्वेनैव तं सूर्यं चन्द्रं वा मुञ्चति–त्यजति ॥ यदि वा वामपार्श्वेन गृहीत्वा दक्षिणपार्श्वेन मुञ्चति, अथवा कदाचित् दक्षिणपार्श्वेन गृहीत्वा वामपार्श्वेन मुञ्चति, अथवा दक्षिणपार्श्वेन गृहीत्वा दक्षिणेनैव पार्श्वेन त्यजति, इत्येवं प्रथमतीर्थान्तरीयस्य मतभावनिकां प्रदर्श्य सम्प्रति द्वितीयमतस्य भावनिकामुपदर्शयति–'तत्थ जे ते एवमाहंसु–ता णत्थि णं से राहू देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गेण्हइ, ते एवमाहंसु–तत्थ णं इमे पण्णरस कसिणा पोग्गला पण्णत्ता' तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् नास्ति स राहुर्देवो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति, ते एवमाहु–स्तत्र खलु इमे पञ्चदश कृष्णाः

कदापि वही राहु नाम का देव चंद्र को या सूर्य को बिम्ब के वामपर्श्व से ग्रहण करके वाम भाग से ही छोड देता है। अथवा वामपार्श्व से पकड कर दक्षिण पार्श्व से छोडता है, अथवा दक्षिण भाग से ग्रहण करके वामभाग से छोडता है अथवा कोइ समय दक्षिणभाग से ग्रहण करके दक्षिण भाग से ही छोडता है।

इस प्रकार प्रथम मतवादि के कहने का भाव प्रदर्शित करके अब दूसरे मतावलम्बि के कथन के भाव प्रदर्शित करते हैं–(तत्थ जे ते एवमाहंसु ता णत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गेण्हइ, ते एवमाहंसु तत्थ णं इमे पण्णरस कसिणा पोग्गला पण्णत्ता) उन मतान्तर वादियों में जो इस प्रकार कहता है कि राहु नाम का कोइ देव नहीं है की जो समय समय चंद्र को या सूर्य को ग्रसित करता है। उनके कहने का भाव इस प्रकार से है–इस जगत में ये वक्ष्यमाण प्रकार के पन्द्रह कृष्ण वर्ण के परमाणु समूह कहे हुवे हैं अर्थात्

गिण्हित्ता दाहिणभूयंतेणं मुयइ) બીજા પ્રકારથી ગ્રહણ પ્રકાર બતાવે છે. કોઈવાર એજ રાહુ નામનો દેવ ચંદ્રને અગર સૂર્યને બિમ્બના વામ (ડાબા) ભાગથી ગ્રહણ કરીને ડાબા ભાગથીજ છોડી દે છે. અથવા ડાબા પાર્શ્વથી પકડીને જમણા પાર્શ્વથી છોડે છે. અથવા જમણા ભાગથી ગ્રહણ કરીને ડાબા ભાગથી છોડે છે. અથવા કોઈવાર જમણા ભાગથી ગ્રહણ કરીને જમણા ભાગથીજ છોડી દે છે આ પ્રમાણે પહેલા મતવાદીના કથનનો ભાવ પ્રદર્શિત કરે છે.–(तत्थ जे ते एवमाहंसु ता णत्थि णं से राहू देवे जेणं चंदं वा सूरं वा, गेण्हइ, ते एवमाहंसु तत्थ णं इमे पण्णरसकसिणपोग्गला पण्णत्ता) એ મતાંતરવાદિયોમાં જે એમ કહે છે કે–રાહુ નામના કોઈ દેવ નથી. કે જે સમયે સમયે ચંદ્રને કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. તેનો કહેવાનો ભાવ આ પ્રમાણે છે. આ જગતમાં આ કથ્યમાન પ્રકારના પંદર કાળા વર્ણવાળા પરમાણુ સમૂહ કહેલા છે. અર્થાત્ આર્ષ ગ્રન્થમાં પ્રતિપાદિત કરેલા

पुद्गलाः प्रज्ञप्ताः ॥-द्वितीयस्य मतं आख्याति-तत्र-तेषां मतान्तरवादिनां तीर्थान्तरीयानां मध्ये ये ते एवं कथयन्ति यत् नास्ति किल कश्चित् राहुनामादेवो यः खलु समये समये चंद्रं सूर्यं वा गृह्णातीति । ते एवमाहुः-तेषामभिप्रायस्त्वित्थं वर्तते यत्-इह जगति इमे-वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्चदश-पञ्चदशभेदाः कृष्णाः कृष्णवर्णा पुद्गलाः-परमाणुसमूहाः प्रज्ञप्ताः-आर्षग्रन्थेषु प्रतिपादिताः सन्ति । ते के इति शंकापरिहरन् नामेत्याह-'तं जहा-सिंघाणए जडिलए खरए खतए अंजणे खंजणे सीयले हिमसीयले, केलासे अरुणाभे परिज्जए णभसूरए कविलिए पिंगलए राहू' तद्यथा-सिंहनादः (१) जटिलः (२) क्षरः (३) क्षतः (४) अञ्जनः (५) खञ्जनः (६) शीतलः (७) हिमशीतलः (८) कैलाशः (९) अरुणाभः (१०) परिजयः (११) नभसूर्यः (१२) कपिलः (१३) पिङ्गलः (१४) राहुः (१५) ॥ कृष्णपक्षस्य प्रथमायां तिथौ चन्द्रमण्डले प्रविशन् कृष्णपुद्गलः सिंहनादाख्यः सिंहवद् गर्जनायाति । द्वितीयां वटजटावत् स्वकीयं स्थानं वर्द्धयन् जटिलको नामा द्वितीयो राहुः । तृतीयायां अग्रस्थितमपि मण्डलभागं सूक्ष्मरूपेण कृष्णयन् क्षरकाख्यस्तृतीयो राहुश्चन्द्रमण्डलं ग्रसति । चतुर्थ्यां क्षतकः-सच्छिद्राख्यः । पञ्चम्यामञ्जनकः-दीपशिखोत्पन्नकज्जलवद् भासमानः ।

आर्ष ग्रन्थ में प्रतिपादित किये हैं, वे कौनसे पुद्गल है ? इस शंका के समाधान निमित्त कहते हैं-(तं जहा-सिंघाणए जडिलए, खरए, खतए अंजणे खंजणे सीयले हिमसीयले केलासे, अरुणाभे परिज्जए णभसूरए कविलिए पिंगलए राहू) उनके नाम इस प्रकार से हैं-सिंहनाद (१) जटिल (२) क्षर (३) क्षत (४) अंजन (५) खंजन (६) शीतल (७) हिमशीतल (८) कैलास (९) अरुणाभ (१०) परिजय (११) नभसूर्य (१२) कपिल (१३) पिंगल (१४) राहु (१५) कृष्ण पक्ष की प्रतिपदा तिथि में चंद्र मंडल में प्रवेश करता कृष्णपुद्गल सिंहनाद नाम का सिंह के समान गर्जना करता है (१) दूसरा द्वितीया में वटवृक्ष की जटा के समान अपने स्थान को बढाता जटिल नाम का दूसरा राहु है (२) तृतीया तिथि में तीसरा अग्रस्थित मंडल भाग को सूक्ष्म रूप से कृष्ण करता हुवा क्षत नाम का तीसरा राहु है जो चंद्र मंडल को ग्रसित करता है (३) चतुर्थि में

છે. એ કયા પુદ્‌ગલો છે ? એ શંકાના સમાધાન નિમિત્તે કહે છે.-(तं जहा-सिंघाणए, जडिलए, खरए खतए, अंजणे, खंजणे, सीयले हिमसीयले, केलासे अरुणाभे परिज्जए णभ सूरए कविलिए पिंगलए राहू) તેના નામો આ પ્રમાણે છે. સિંહનાદ (૧) જટિલ (૨) ક્ષર (૩) ક્ષત (૪) અંજન (૫) ખંજન (૬) શીતલ (૭) હિમ શીતલ (૮) કૈલાસ (૯) અરૂણાભ (૧૦) પરિજય (૧૧) નભસૂર્ય (૧૨) કપિલ (૧૩) પિંગલ (૧૪) રાહુ (૧૫) કૃષ્ણપક્ષની એકમ તિથિમાં ચંદ્ર મંડળમાં પ્રવેશ કરતો કૃષ્ણપુદ્‌ગલ સિંહનાદ નામના સિંહ સમાન ગર્જના કરે છે (૧) બીજો બીજ તિથિમાં વડવૃક્ષની જટાની સમાન પોતાના સ્થાનને વધારતો બીજો જટિલ નામનો રાહુ છે. (૨) ત્રીજની તિથિમાં ત્રીજા આગળ રહેલ મંડળ

षष्ठयां खञ्जनकः-कृष्णनिविडत्वमुत्पादयन् खञ्जपक्षिवर्णाभः षष्ठो राहुः। एवमग्रेऽपि शीतलनामा सप्तमो राहुश्चन्द्रमण्डले कृष्णत्वं वर्द्धयति। ततोऽप्यधिकं शीतत्वं समुत्पादको हिमशीतलाख्योऽष्टमो राहुश्चन्द्रमण्डलं व्याप्नोति। ततोप्यधिकशीतसमुत्पादकः कैलाशनामा नवमो राहुश्चन्द्रमण्डलं प्रविशति, अहं न केवलं कृष्णवर्ण एव किं तु अरुणवर्णोप्यस्मीति धिया अरुणाभ नामा राहुश्चन्द्रमण्डले स्वकीयं प्रभुत्वं वर्द्धयति। एवमधिकाधिकाधिकारप्राप्तौ आत्मानं जयिनं मन्यमानः परि-सर्वतो भावेन मया जितं चन्द्रमण्डलमितिधिया परिजयाख्यो राहुरेकादशश्चन्द्रमण्डले स्वकीयं प्रभुत्वं स्थापयति। आकाशे सूर्यो यथास्वकीयप्रभावेण ग्रहाधीशत्वं भजते तथैवाहमपि चन्द्रमण्डलस्य प्रभुरस्मीति नभसूर्यनामा द्वादशो राहुश्चन्द्र-

सच्छिद्र नाम का कहा है (४) पंचमी में दीप की शिखा के कज्जल के समान भास अंजनक नाम का होता है (५) षष्ठि में गाढ कृष्णवर्ण को उत्पन्न करता हुवा खंजपक्षि के समान वर्णवाला छट्ठा राहु है (६) सप्तमी में शीत नाम का है जो चंद्र मंडल की कालिमा को वढाता है (७) तत्पश्चात् अधिक शीत को उत्पन्न करनेवाला हिमशीत नाम का आठवां राहु चंद्र मंडल में व्याप्त होता है (८) इससे भी अधिक शीत को उत्पन्न करनेवाला कैलास नाम वाला नववां राहु चंद्र मंडल में प्रवेश करता है (९) मैं केवल कृष्णवर्ण का नहीं हूं अपि तु अरुणवर्ण वाला भी हूं इस बुद्धि से अरुणाभ नाम का राहु चंद्र मंडल में अपना प्रभुत्व वढाता है (१०) इसी प्रकार अधिकाधिक अधिकार प्राप्ति के लिये अपने को जयशील माननेवाला मैंने सर्व प्रकार से चंद्रमंडल को जिता है, इस बुद्धि से परिजय नाम का ग्यारहवां राहु चंद्रमंडल में अपने प्रभुत्व को स्थापित करता है (११) आकाश में सूर्य जिस प्रकार अपने प्रभाव से ग्रहाधीशपने को पाता है, उसी प्रकार मैं भी चंद्रमंडल का अधिष्ठाता हूं इस

ભાગને સૂક્ષ્મરૂપથી કૃષ્ણ કરતો ક્ષન નામનો રાહુ છે. (૩) ચોથામાં સચ્છિદ્ર નામનો છે. (૪) પાંચમે દીવાની શિખરના કાજળ સરખો ભાસમાન અંજનક નામનો છે. (૫) છઠમાં ગાઢ કાળા વર્ણને ઉત્પન્ન કરતો એજ પક્ષિના જેવો વર્ણવાળો છઠ્ઠો રાહુ છે. (૬) સાતમો શીત નામનો છે. જે ચંદ્રમંડળની કાલિમાને વધારે છે. (૭) તે પછી વધારે શીતળતાને ઉત્પન્ન કરવાવાળો હિમશીત નામનો આઠમો રાહુ ચંદ્ર મંડળમાં વ્યાપ્ત થાય છે. (૮) તેનાથી પણ વધારે શીતને ઉત્પન્ન કરવાવાળો કૈલાસ નામનો નવમો રાહુ ચંદ્રમંડળમાં પ્રવેશ કરે છે. (૯) હું કેવળ કૃષ્ણ વર્ણવાળોજ નથી પરંતુ અરૂણ વર્ણવાળો પણ છું આ પ્રકારની બુદ્ધિથી અરૂણાભ નામનો રાહુ ચંદ્રમંડળમાં પોતાનું પ્રભુત્વ વધારે છે. (૧૦) એજ પ્રમાણે વધારેમાં વધારે અધિકાર પ્રાપ્ત કરવા માટે પોતાને જયશીલ માનવાવાળો મેં દરેક રીતે ચંદ્રમંડળને જીત્યું છે. આ બુદ્ધિથી પરિજય નામનો અગ્યારમો રાહુ ચંદ્રમંડળમાં પોતાના પ્રભુત્વને સ્થાપિત કરે છે. (૧૧) આકાશમાં સૂર્ય જે પ્રમાણે પોતાના પ્રભાવથી

मण्डले स्वाधिपत्यं स्थापयति । अहं चन्द्रमण्डलस्य प्रभुरिति गर्वगर्वेण कपिलवर्णोऽस्मीत्युद्घोषयन् कपिलनामा त्रयोदशो राहुश्चन्द्रमण्डलं व्याप्नोति । एवमेव पिङ्गलवर्णोऽहमस्मीति पिङ्गलनामा चतुर्दशो राहुश्चन्द्रमण्डलं ग्रसति । इत्थमनुक्रमेण शनैः शनैः पञ्चदशभिर्दिवसैः सम्पूर्णस्य चन्द्रमण्डलस्य कृष्णत्वव्याप्तौ अमायां तिथौ चन्द्रमण्डले सिंहासनारूढः सन्नुच्चैर्डिण्डिमघोषं समुद्घोषयति यदहं राहुनामादेवः सर्वशक्तिमान् सर्वान् वशं प्रसयामीति राहुनामा पञ्चदशो राहुरिति ॥ शुक्लपक्षे तु नाम्नां व्यत्यासक्रमो विधेयः । यथा राहुनामा प्रथमः (१) पिङ्गलनामा द्वितीयः (२) कपिलनामा तृतीयः (३) नभसूर्यनामा-चतुर्थः (४) परिजयनामा पञ्चमः (५) अरुणाभनामा षष्ठः (६) कैलाशनामा सप्तमः (७)

प्रकार नभ सूर्य नाम का बारहवां राहु चंद्रमंडल में अपना अधिकार स्थापित करता है (१२) मैं चंद्रमंडल का स्वामी हूं इस प्रकार के गर्व से कपिलवर्णवाला हूं इस प्रकार घोषित करता हुवा कपिल नाम का तेरहवां राहु चंद्रमंडल में व्याप्त होता है (१३) इसी प्रकार मैं पिंगलवर्णवाला हूं इस अभिमान से पिंगल नाम का चौदहवां राहू चंद्रमंडल को ग्रसित करता है। (१४) इस प्रकार क्रम क्रम से धीरे धीरे पंद्रह दिन में संपूर्ण चंद्रमंडल में कृष्णता व्याप्त होने से अमावास्या तिथि में चंद्रमंडल में सिंहासनारूढ होकर उच्च स्वर से डिंडिम नाद से घोषित करता है की मैं राहु नाम का देव सर्व शक्तिमान् सबको वश करने में समर्थ हूं, इस प्रकार का राहु नाम का पंद्रहवां राहु होता है (१५)

शुक्ल पक्ष में नाम में फिरफार से उलटा होता है-जैसे की राहु नाम का पहला (१) पिंगल नाम का दूसरा (२) कपिल नाम वाला तीसरा (३) नभ सूर्य नाम का चौथा (४) परिजय नामवाला पांचवां (५) अरुणाभ नाम का

ગ્રહના અધિપતિપણાને પામે છે. એજ પ્રમાણે હું પણ ચંદ્રમંડળનો અધિષ્ઠાતા છું આ રીતે નભસૂર્ય નામનો બારમો રાહુ ચંદ્રમંડળમાં પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કરે છે. (૧૨) હૂં ચંદ્રમંડળનો સ્વામી છું આ પ્રમાણેના ગર્વથી કપિતવર્ણવાળો છું આ રીતે ઘોષણા કરતો કપિલ નામનો તેરમો રાહુ ચંદ્રમંડલમાં વ્યાપ્ત થાય છે. (૧૩) એજ રીતે હું પીળા વર્ણનો છું આ પ્રકારના અભિમાનથી પિંગલ નામનો ચૌદમો રાહુ ચંદ્રમંડળનો ગ્રાસ કરે છે. (૧૪) આ પ્રમાણે ક્રમે કરીને ધીરે ધીરે પંદર દિવસોમાં સંપૂર્ણ ચંદ્રમંડળમાં કૃષ્ણત્વ વ્યાપ્ત થઇ જવાથી અમાવાસ્યા તિથિમાં ચંદ્રમંડળમાં સિંહાસનારૂઢ થઇને ઉચ્ચ સ્વરથી ડિંડિમનાદથી ઘોષણા કરે છેકે-હૂં રાહુ નામનો દેવ સર્વ શક્તિમાન બધાને વશ કરવામાં સમર્થ છું આ પ્રમાણેનો રાહૂ નામનો પંદરમો રાહૂ હોય છે. (૧૫)

શુક્લપક્ષમાં આ કહેલ નામોનો ક્રમ ફેરફારવાળો એટલેકે ઉલ્ટા પ્રકારનો હોય છે. જેમકે રાહૂ નામનો પહેલો રાહુ છે. (૧) પિંગલ નામનો બીજો (૨) કપિલ નામનો ત્રીજો (૩) નભસૂર્ય નામનો ચોથો (૪) પરિજય નામવાળો પાંચમો (૫) અરૂણાભ નામનો છઠ્ઠો (૬) કૈલાસ નામનો સાતમો (૭) હીમશીત નામનો આઠમો (૮) શીતનામનો

हिमशीतलनामा अष्टमः (८) शीतलनामा नवमः (९) खञ्जननामा दशमः (१०) अञ्जननामा एकादशः (११) क्षताख्यो द्वादशः (१२) क्षराख्यस्त्रयोदशः (१३) जटिलाख्यश्चतुर्दशः (१४) सिंहनादनामा पञ्चदशो (१५) राहुश्चन्द्रमण्डलं सम्पूर्णतया परित्यजतीति ॥–अथोक्तानेव स्पष्टयति–'ता जया णं एए पण्णरसकसिणा कसिणा पोग्गला सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसाणुबद्धचारीणो तया णं माणुसलोयंसि माणुसा एवं वदंति–एवं खलु राहु चंदं वा सूरं वा गेण्हइ, एवं खलु गेण्हइ' तावत् यदा खलु एते पञ्चदश कृष्णाः पञ्चदश कृष्णाः पुद्गलाः सदा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणो भवन्ति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः एवं वदन्ति–एवं खलु राहुश्चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति एवं खलु गृह्णाति ॥–तावदिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालङ्कारे एते–प्रथमोदिताः पञ्चदशभेदाः कृष्णाः–कृष्णवर्णाः पुद्गलाः परमाणुसमूहाः कृत्स्नाः समस्ताः सदा–सातत्येन–सर्वदा–शनैः शनैरित्यर्थः चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणः–चन्द्रसूर्यबिम्बगतप्रभानुरोधिनो भवन्ति तदास्मिन्-मनुष्यलोके मनुष्याश्चर्मचक्षुषा पश्यन्त एवं वदन्ति यत् राहुरेव चन्द्रं

छट्ठा (६) कैलास नाम का सातवां (७) हिमशीतल नाम आठवां (८) शीत नाम का नववां (९) खंज नाम का दसवां (१०) अंजन नाम का ग्यारहवां (११) क्षत नाम का बारहवां (१२) क्षर नाम का तेरहवां (१३) जटिल नाम का चौदहवां (१४) सिंहनाद नाम का पंद्रहवां राहु चंद्रमंडल का संपूर्ण रूप से त्याग करता है (१५) अब इसको ही विशेष प्रकार से स्पष्ट करते हैं-(ता जया णं एए पण्णरस कसिणा कसिणा पोग्गला सदा चंदस्स वा सूरस्स वा, लेसाणुबद्धचारीणो तया णं माणुसलोयंसि माणुसा एवं वदंति–एवं खलु राहू चंदं वा सूरं वा गेण्हइ एवं खलु गेण्हइ) ये पूर्वकथित पंद्रह भेदवाला कृष्णवर्णवाला परमाणु समूह हमेशां चंद्र का या सूर्य का बिम्बगत प्रभा का आराधन करने वाला होता है। अब मनुष्यलोक में चर्मचक्षु वाले मनुष्य चर्मचक्षु से देखकर इस प्रकार कहते हैं कि राहु ही चंद्र सूर्य को ग्रसित करता हैं। (ता जया णं एए

નવમો (૯) ખંજ નામનો દસમો (૧૦) અંજન નામનો અગ્યારમો (૧૧) ક્ષત નામનો બારમો (૧૨) ક્ષર નામનો તેરમો (૧૩) જટિલ નામનો ચૌદમો (૧૪) સિંહનાદ નામનો પંદરમો (૧૫)

હવે આજ વિષયને વધારે સ્પષ્ટતાથી કહે છે.–(ता जया णं एए पण्णरस कसिणा कसिणा पोग्गला सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसाणुबद्धचारीणो तया णं मणुसलोयंसि माणुसा एवं वदंति एवं खलु राहू चंदं वा सूरं वा गेण्हइ एवं खलु गेण्हइ) આ પૂર્વ કથિત પંદર ભેદોવાળા કૃષ્ણવર્ણના પરમાણુ સમૂહ હમેશાં ચંદ્રના કે સૂર્યના બિંબગત પ્રભાનું આરાધન કરનારા હોય છે. ત્યારે મનુષ્યલોકમાં ચર્મચક્ષુવાળા મનુષ્યો ચર્મચક્ષુથી જોઇને આ પ્રમાણે કહે છેકે–રાહુજ ચંદ્ર સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. (ता जया

सूर्यं वा गृह्णातीति ॥–'ता जया णं एए पण्णरस कसिणा पोग्गला णो सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसाणुबद्धचारिणो खलु तदा माणुसलोयंमि मणुस्सा एवं वदंति–एवं खलु राहू चंदं सूरं वा गेण्हइ, एके एवमाहंसु' तावत् यदा खलु एते पञ्चदश कृष्णाः पञ्चदश कृत्स्नाः पुद्गलाः न सदा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणः खलु तदा मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति–एवं खलु राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णाति, एके एवमाहुः ॥२॥ तावदिति पूर्ववत् णमिति पुनरर्थे (निपातस्यानेकार्थत्वात्) यदा–यस्मिन समये पुनरेते पञ्चदश कृष्णाः पुद्गलाः समस्ताश्च नो सदा–न सातत्येन चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणः–चन्द्र-सूर्यबिम्बगतप्रभानुचारिणो भवन्ति, तदा न खलु मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति यत् राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति । अर्थात् समस्तं बिम्बं पुद्गलाच्छन्नं दृष्ट्वैव राहुग्रसितं चन्द्रं सूर्यं वा चन्द्रग्रहणं सूर्यग्रहणं वा वदन्ति लोकाः न पुरेकदेशव्याप्तौ लेश्यानुबन्धत्वेऽपि कृष्णत्वे ग्रहणं वदन्तीति भावः । एतेषा मेवोपसंहारवाक्यमाह–'एवं खल्विति' एवं–उक्तेन नियमेन राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति लौकिकं वाक्यं मतं वा प्रतिपत्तव्यमिति, न पुनः

पण्णरस कसिणा कसिणा पोग्गला णो सदा चंदस्स वा सूरस्स वा, लेस्साणुबद्धचारिणो खलु तदा माणुसलोयंमि मणुस्सा एवं वदंति–एवं खलु राहु-चंदं सूरं वा गेण्हइ एगे एवमाहंसु) जिस समय वे पंद्रह कृष्णवर्ण वाला पुद्गल सदाकाल चंद्र की या सूर्य की लेश्यानुबन्ध अर्थात् चंद्र सूर्य के बिंबगत प्रभा का अनुचरक्रण करने वाले नहीं होते हैं, तब मनुष्य लोक के मनुष्य इस प्रकार नहीं कहते हैं–की राहु चंद्रको या सूर्य को ग्रसित करता है अर्थात् समग्र बिम्ब को पुद्गल से आच्छादित देखकर राहु ग्रसित चंद्र सूर्य को चंद्र ग्रहण अथवा सूर्य ग्रहण ऐसा लोक में कहते हैं, परंतु एकदेश व्यास लेश्यानुबन्ध के कारण कृष्ण होने पर ग्रहण नहीं कहते हैं, अब इस कथन का उपसंहार करते कहते हैं–(एवं खलु) पूर्व कथित नियमानुसार राहु चंद्र को या सूर्य को ग्रसित करता है। इस प्रकार की लौकिकगत की प्रतिपत्ति–विश्वास करें अपितु

पण्णरस कसिणा कसिणा पोग्गला णो सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेस्साणुबद्धचारिणो खलु तदा माणुसलोयंमि मणुस्सा एवं वदंति एवं खलु राहू चंदं सूरं वा गेण्हइ एगे एवमाहंसु) જ્યારે આ પંદર કૃષ્ણ વર્ણવાળા પુદ્ગલો સદાકાળ ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાનુબંધ અર્થાત્ ચંદ્ર સૂર્યના બિંબની પ્રભાનું અનુચરણ નથી કરતા ત્યારે મનુષ્યલોકના મનુષ્યો આ પ્રમાણે કહેતા નથી કે–રાહુ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. અર્થાત્ સમગ્ર બિંબને પુદ્ગલોથી આચ્છાદિત જોઈને રાહુ ગ્રસિત ચંદ્ર સૂર્યને ચંદ્રગ્રહણ અથવા સૂર્યગ્રહણ એ રીતે લોકો કહે છે પરંતુ એક દેશમાં વ્યાપ્ત થયેલ લેશ્યાનુબંધના કારણથી કૃષ્ણ થવા છતા ગ્રહણ કહેતા નથી. હવે આ કથનનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે. (एवं खलु) પૂર્વ-કથિત નિયમ પ્રમાણે રાહુ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. આ પ્રમાણેના લૌકિક મતની

हिमशीतलनामा अष्टमः (८) शीतलनामा नवमः (९) खञ्जननामा दशमः (१०) अञ्जननामा एकादशः (११) क्षताख्यो द्वादशः (१२) क्षराख्यस्त्रयोदशः (१३) जटिलाख्यश्चतुर्दशः (१४) सिंहनादनामा पञ्चदशो (१५) राहुश्चन्द्रमण्डलं सम्पूर्णतया परित्यजतीति ॥–अथोक्तानेव स्पष्टयति–'ता जया णं एए पण्णरसकसिणा कसिणा पोग्गला सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसाणुबद्धचारीणो तया णं माणुसलोयंसि माणुसा एवं वदंति–एवं खलु राहु चंदं वा सूरं वा गेण्हइ, एवं खलु गेण्हइ' तावत् यदा खलु एते पञ्चदश कृष्णाः पञ्चदश कृष्णाः पुद्गलाः सदा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणो भवन्ति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः एवं वदन्ति–एवं खलु राहुश्चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति एवं खलु गृह्णाति ॥–तावदिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालङ्कारे एते–प्रथमोदिताः पञ्चदशभेदाः कृष्णाः–कृष्णवर्णाः पुद्गलाः परमाणुसमूहाः कृत्स्नाः समस्ताः सदा–सातत्येन–सर्वदा–शनैः शनैरित्यर्थः चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणः–चन्द्रसूर्यबिम्बगतप्रभानुरोधिनो भवन्ति तदास्मिन्-मनुष्यलोके मनुष्याश्चर्मचक्षुषा पश्यन्त एवं वदन्ति यत् राहुरेव चन्द्रं

छट्ठा (६) कैलास नाम का सातवां (७) हिमशीतल नाम आठवां (८) शीत नाम का नववां (९) खंज नाम का दसवां (१०) अंजन नाम का ग्यारहवां (११) क्षत नाम का बारहवां (१२) क्षर नाम का तेरहवां (१३) जटिल नाम का चौदहवां (१४) सिंहनाद नाम का पंद्रहवां राहु चंद्रमंडल का संपूर्ण रूप से त्याग करता है (१५) अब इसको ही विशेष प्रकार से स्पष्ट करते हैं–(ता जया णं एए पण्णरस कसिणा कसिणा पोग्गला सदा चंदस्स वा सूरस्स वा, लेसाणुबद्धचारीणो तया णं माणुसलोयंसि माणुसा एवं वदंति–एवं खलु राहू चंदं वा सूरं वा गेण्हइ एवं खलु गेण्हइ) ये पूर्वकथित पंद्रह भेदवाला कृष्णवर्णवाला परमाणु समूह हमेशां चंद्र का या सूर्य का बिम्बगत प्रभा का आराधन करने वाला होता है। अब मनुष्यलोक में चर्मचक्षु वाले मनुष्य चर्मचक्षु से देखकर इस प्रकार कहते हैं कि राहु ही चंद्र सूर्य को ग्रसित करता हैं। (ता जया णं एए

નવમો (૯) ખંજ નામનો દસમો (૧૦) અંજન નામનો અગ્યારમો (૧૧) ક્ષત નામનો બારમો (૧૨) ક્ષર નામનો તેરમો (૧૩) જટિલ નામનો ચૌદમો (૧૪) સિંહનાદ નામનો પંદરમો (૧૫)

હવે આજ વિષયને વધારે સ્પષ્ટતાથી કહે છે.–(ता जया णं एए पण्णरस कसिणा कसिणा पोग्गला सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसाणुबद्धचारीणो तया णं मणुसलोयंसि माणुसा एवं वदंति एवं खलु राहू चंदंवा सूरं वा गेण्हइ एवं खलु गेण्हइ) આ પૂર્વ કથિત પંદર ભેદોવાળા કૃષ્ણવર્ણના પરમાણુ સમૂહ હમેશાં ચંદ્રના કે સૂર્યના બિંબગત પ્રભાનું આરાધન કરનારા હોય છે. ત્યારે મનુષ્યલોકમાં ચર્મચક્ષુવાળા મનુષ્યો ચર્મચક્ષુથી જોઇને આ પ્રમાણે કહે છે કે–રાહુજ ચંદ્ર સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. (ता जया णं एए

सूर्यं वा गृह्णातीति ॥-'ता जया णं एए पण्णरस कसिणा पोग्गला णो सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसाणुबद्धचारिणो खलु तदा माणुसलोयंमि मणुस्सा एवं वदंति-एवं खलु राहू चंदं सूरं वा गेण्हइ, एके एवमाहंसु' तावत् यदा खलु एते पञ्चदश कृष्णाः पञ्चदश कृत्स्नाः पुद्गलाः न सदा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणः खलु तदा मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति-एवं खलु राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णाति, एके एवमाहुः ॥२॥ तावदिति पूर्ववत् णमिति पुनरर्थे (निपातस्यानेकार्थत्वात्) यदा-यस्मिन समये पुनरेते पञ्चदश कृष्णाः पुद्गलाः समस्ताश्च नो सदा-न सातत्येन चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणः-चन्द्र-सूर्यबिम्बगतप्रभानुचारिणो भवन्ति, तदा न खलु मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति यत् राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति । अर्थात् समस्तं बिम्बं पुद्गलाच्छन्नं दृष्ट्वैव राहुग्रसितं चन्द्रं सूर्यं वा चन्द्रग्रहणं सूर्यग्रहणं वा वदन्ति लोकाः न पुरेकदेशव्याप्तौ लेश्यानुबन्धत्वेऽपि कृष्णत्वे ग्रहणं वदन्तीति भावः । एतेषा मेवोपसंहारवाक्यमाह-'एवं खल्विति' एवं-उक्तेन नियमेन राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति लौकिकं वाक्यं मतं वा प्रतिपत्तव्यमिति, न पुनः

पण्णरस कसिणा कसिणा पोग्गला णो सदा चंदस्स वा सूरस्स वा, लेस्साणु-बद्धचारिणो खलु तदा माणुसलोयंमि मणुस्सा एवं वदंति-एवं खलु राहु-चंदं सूरं वा गेण्हइ एगे एवमाहंसु) जिस समय वे पंद्रह कृष्णवर्ण वाला पुद्गल सदाकाल चंद्र की या सूर्य की लेश्यानुबन्ध अर्थात् चंद्र सूर्य के बिंबगत प्रभा का अनुचरकण करने वाले नहीं होते हैं, तब मनुष्य लोक के मनुष्य इस प्रकार नहीं कहते हैं-की राहु चंद्रको या सूर्य को ग्रसित करता हैं अर्थात् समग्र बिम्ब को पुद्गल से आच्छादित देखकर राहु ग्रसित चंद्र सूर्य को चंद्र ग्रहण अथवा सूर्य ग्रहण ऐसा लोक में कहते हैं, परंतु एकदेश व्याप्त लेश्यानुबन्ध के कारण कृष्ण होने पर ग्रहण नहीं कहते हैं, अब इस कथन का उपसंहार करते कहते हैं-(एवं खलु) पूर्व कथित नियमानुसार राहु चंद्र को या सूर्य को ग्रसित करता है। इस प्रकार की लौकिकगत की प्रतिपत्ति-विश्वास करें अपितु

પણ્ણરસ કસિણા કસિણા પોગ્ગલા ણો સદા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસ્સોણુબદ્ધચારિણો ખલુ તદા માણુસલોયંમિ મણુસ્સા એવં વદંતિ એવં ખલુ રાહૂ ચંદં સૂરં વા ગેણ્હઇ એગે એવ માહંસુ) જ્યારે આ પંદર કૃષ્ણ વર્ણવાળા પુદ્ગલો સદાકાળ ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાનુબંધ અર્થાત્ ચંદ્ર સૂર્યના બિંબની પ્રભાનું અનુચરણ નથી કરતા ત્યારે મનુષ્યલોકના મનુષ્યો આ પ્રમાણે કહેતા નથી કે-રાહુ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. અર્થાત્ સમગ્ર બિંબને પુદ્ગલોથી આચ્છાદિત જોઇને રાહુ ગ્રસિત ચંદ્ર સૂર્યને ચંદ્રગ્રહણ અથવા સૂર્યગ્રહણ એ રીતે લોકો કહે છે પરંતુ એક દેશમાં વ્યાપ્ત થયેલ લેશ્યાનુબંધના કારણથી કૃષ્ણ થવા છતા ગ્રહણ કહેતા નથી. હવે આ કથનનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે. (एवं खलु) પૂર્વ-કથિત નિયમ પ્રમાણે રાહુ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. આ પ્રમાણેના લૌકિક મતની

पूर्वोक्त परतीर्थिकाभिप्रायेण भगवानाह-'एए' इत्यादि एते परतीर्थिकाः एवमाहुः-पूर्वोदिताभिप्रायसम्बद्धं स्वकीयं मतमाहुः-प्रतिपादयन्तीति परतीर्थिकानामभिप्रायं सम्यगुपवर्ण्य सम्प्रति स्वकीयं वास्तविकं मतमाह-'वयं पुण एवं वयामो' वयं पुनरेवं वदामः ॥-वयं पुनरुत्पन्नकेवलाः केवलविदोपलभ्य ज्ञानवन्तो हस्तामलकवदखिलब्रह्मभाण्डसन्दर्शनकुशलाः ग्रहमण्डलभमण्डलराशिमण्डलाद्यनेकमण्डलानां स्थितिगत्यादि परीक्षकाः एवं-वक्ष्यमाणस्वरूपं स्वकीयमभिप्रायं दुग्धालोडनाज्जात नवनीतमिव राहुस्वरूपं वदामः-प्रतिपादयामः, भगवतो यथा-'ता राहू णं देवे महिड्ढीए महाणुभावे वरवत्थधरे वराभरणधारी' तावत् राहु खलु देवो महर्द्धिको महानुभावो वरवस्त्रधरो वराभरणधारी ॥-एते सर्वेऽपि परतीर्थिकाः वास्तविकतत्वानभिज्ञो मिथ्याप्रलापिनश्च सन्ति यतोहि ते राहुं देवं नानुमनुते केवलं

पूर्वकथित परतीर्थिक के अभिप्राय में विश्वास नहीं करें इस अभिप्राय से श्रीभगवान् कहते हैं-ये परतीर्थिक इस प्रकार कहते हैं अर्थात् पूर्वकथित अभिप्राय से संबद्ध अपना मत प्रतिपादित करता हैं, इस प्रकार परतीर्थिकों के अभिप्रायको सम्यक्प्रकार से कह करके अब श्रीभगवान् अपना मत प्रदर्शित करते हुवे कहते हैं-(वयं पुण एवं वयामो) केवलज्ञान प्रभावसे अखिल लोकालोक को हस्तामलकवत् देखने में समर्थ ऐसा मैं इस विषय में इस प्रकार कहता हू-(ता राहू णं देवे महिड्ढीए महाणुभावे वरवत्थधरे वराभरणधारी) राहु देव नहीं है ऐसा नहीं अपितु वह देव है, केवल कल्पित पुद्गल मात्र भी नहीं है, परंतु वह राहु देव महाऋद्धिवाला अतिसमृद्धि शाली, तेजस्वी, महाद्युतिवाला, महाबलवाला, महायशवाला तथा सर्व प्रकारकी उपभोग्य सुख सामग्री वाला होने से महासौख्य संपन्न, महा प्रभावशाली, उत्तमवस्त्रो को धारण करने वाला, अनेक प्रकार के महा मुल्यवान् रत्न खचित आभरण

પ્રતિપત્તિમાં વિશ્વાસ કરવો પણ પૂર્વકથિત પરતીર્થિકના અભિપ્રાયમાં વિશ્વાસ કરવો નહીં આ હેતુથી શ્રીભગવાન્ કહે છે. એ પરતીર્થિકો આ પ્રમાણે કહે છે. અર્થાત્ પૂર્વ કહેલ અભિપ્રાયથી સંબંધિત પોતાના મતનું સમર્થન કરે છે. એ પ્રમાણે પરતીર્થિકોના અભિપ્રાયનું સારી રીતે કથન કરીને હવે શ્રીભગવાન્ પોતાનો મત પ્રગટ કરતા થકા કહે છે.-(वयं पुण एवं वयामो) કેવળ જ્ઞાનના પ્રભાવથી સંપૂર્ણ લોકાલોકને હસ્તામલકવત્ જોવામાં સમર્થ એવો હું આ વિષયમાં આ પ્રમાણે કહું છું.-(ता राहू णं देवे महिड्ढीए महाणुभावे वरवत्थधरे वराभरणधारी) રાહુ દેવ નથી. એમ નથી. પરંતુ તે રાહુદેવ મહાઋદ્ધિવાળો અત્યંત સમૃદ્ધિશાળી, મહાદ્યુતિવાળો મહાબળવાળો, મહાયશવાળો અને સર્વ પ્રકારની ઉપભોગ્ય સુખસામગ્રીવાળો હોવાથી મહા સૌખ્ય સંપન્ન મહા પ્રભાવશાલી, ઉત્તમ વસ્રોને ધારણ કરવાવાળો અનેક પ્રકારના મહા મુલ્યવાન્ રત્નખચિત આભરણોને ધારણ કરવાવાળો ઉત્તમ પુષ્પમાળાઓને ધારણ

पुद्गलस्वरूपमेव जानन्ति, किन्तु तथा नास्ति स्थितिः वास्तविका स्थितिस्त्वीदृशी ताव-दिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालङ्कारे राहुर्देवो न इति न किन्तु देवएव केवलं परिकल्पितं पुद्गलमात्रमपि नास्ति किन्तु स च राहुर्देवो महर्द्धिकोऽति समृद्धिशाली तेजस्वी महाद्युतिश्च महाबलो महायशा महासौख्यः-सर्वविधोपभोग्यसुखसामग्रीसहितः महानुभावः-महा-प्रभावशाली वरवस्त्रधरः-सुन्दरवस्त्रधारी, वराभरणधरः-अनेकविध महार्हरत्नजटिताभरण-धारी वरमाल्यधरोऽनेकसामन्तादिपरिवारैः प्रपूर्णो दिव्यान् भोगानुपभुञ्जन् देवविशेषो राहुः स्वविमानेन नियतरूपेण पर्यटन् विशिष्टो देवोऽस्तीति। तथा चान्यदुच्यते 'राहुस्स णं देवस्स णव णामधेज्जा पण्णत्ता, तं जहा-सिंघाडए जडिलए खरए खेत्तए टड्ढरे मगरे मच्छे कच्छभे कण्णसप्पे' राहोः खलु देवस्य नव नामधेयाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सिंहनादः (१) जटिलः (२) खरकः (३) क्षेत्रकः (४) धड्ढरः (५) मकरः (६) मत्स्यः (७) कच्छपः (८) कृष्णसर्पः (९) ॥-देवरूपस्य राहोः खलु नवनामानि सन्ति, तानि च यथावत् प्रति-पादितानि सन्ति तेषां नाम्नामक्षराणि च यथावत् प्रतिपादितानि सन्ति तेषां नाम्ना-मक्षरार्थकरणेनालम् ॥ अथ राहोर्विमानवर्णान् कथयति-'ता राहुस्स णं देवस्स विमाणा

को धारण करने वाला, उत्तम पुष्पमालाओं को धारण करने वाला अनेक सामन्तादिपरिवार से युक्त दिव्यभोगोपभोगों को भोगने वाला देवविशेष राहु अपने विमान से निश्चित रूप से भ्रमण करने वाला विशिष्ट देव है। तथा दूसरा भी कहते हैं (राहुस्स णं देवस्स णव णामधेज्जा पण्णत्ता-तं जहा-सिंघाडए, जडिलए, खरए, खेत्तए, डड्ढरे मगरे मच्छे कच्छभे कण्णसप्पे) राहु देव का नव नाम है जो इस प्रकार है-सिंहनाद (१) जटिल (२) खरक (३) क्षेत्रक (४) धड्ढर (५) मकर (६) मत्स्य (७) कच्छप (८) कृष्णसर्प (९) इस प्रकार राहु देव के नव नाम कहे हैं ?

अब राहु के विमान का वर्णन करता है-(ता राहुस्स णं देवस्स विमाणा पंचवण्णा पण्णत्ता) राहु देव के पांच विमान पांच वर्ण वाले कहे गये हैं। राहु विमान के पांच वर्ण के प्रतिपादन से विमान की संख्या भी पांच ही होती

કરવાવાળો અનેક સામન્તાદિ પરિવારથી યુક્ત દિવ્યભોગોપભોગોને ભોગવવાવાળો દેવ વિશેષ રાહુ પોતાના વિમાનથી નિશ્ચિતપણાથી ભ્રમણ કરવાવાળો વિશેષ પ્રકારનો દેવ છે. તથા બીજું પણ કહે છે.-(राहुस्स णं देवस्स णव णामधेज्जा पण्णत्ता, तं जहा-सिंघाडए, जडिलए, खरए, खेत्तए टड्ढ मगरे मच्छे कच्छभे कण्णसप्पे) રાહુ દેવના નવનામો છે. જે આ પ્રમાણે છે. સિંહનાદ (૧) જટિલ (૨) ખરક (૩) ક્ષેત્રક (૪) ધડ્ઢર (૫) મકર (૬) મત્સ્ય (૭) કચ્છપ (૮) કૃષ્ણસર્પ (૯) આ પ્રમાણે રાહુ દેવના નવનામો છે.

હવે રાહુના વિમાનનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.-(ता राहुस्स णं देवस्स विमाणा पंचवण्णा पण्णत्ता) રાહુ દેવના પાંચ વિમાન પાંચ વર્ણના કહેલા છે. રાહુ વિમાનના

पंचवण्णा पण्णत्ता' तावत् राहोः खलु देवस्य विमानानि पञ्चवर्णानि प्रज्ञप्तानि ॥–तावदिति पूर्ववत् णमिति पादपूरणे, राहुविमानस्य पञ्चवर्णप्रतिपादनाद्विमानसंख्या अपि पञ्चद्योत्यन्ते, अर्थात् पञ्चविमानानि पृथक् पृथक् एकैकवर्णयुक्तानि सन्तीति प्रज्ञप्तानि । तद्यथा तेषां वर्णाः–'तं जहा किण्हा णीला लोहिया हालिद्दा सुक्किल्ला' तद्यथा–कृष्णः (१) नीलः (२) लोहितः (३) हारिद्रः (४) शुक्लः (५) ॥ प्रथमो विमानः कृष्णः–कृष्णवर्णः (१) द्वितीयो नीलवर्णः (२) तृतीयो लोहितवर्णः–रक्तवर्णः (३) चतुर्थो हारिद्रः–हरिद्रावर्णः–पीतइत्यर्थः (४) पञ्चमश्च शुक्लः–शुक्लवर्ण (५) इति ॥–अथान्येषामपि वर्णानां स्वत्वं प्रतिपादयति–'अत्थि कालए राहुविमाणे खंजणवण्णाभे अत्थिणीलए राहुविमाणे लाउयवण्णाभे पण्णत्ते अत्थि लोहिए राहुविमाणे मंजिट्ठावण्णाभे, अत्थि हलिद्दए राहुविमाणे हलिद्दावण्णाभे पण्णत्ते अत्थि सुक्किल्लए राहुविमाणे भासरासिवण्णाभे पण्णत्ते' अस्ति कृष्णो राहुविमानः

है, अर्थात् पांच विमान प्रथक् प्रथक् एक एक वर्ण वाले प्रतिपादित किया है, उसके वर्ण इस प्रकार से हैं–(तं जहा–किण्हा, णीला, लोहिया, हालिद्दा सुक्किल्ला) कृष्ण (१) नील (२) लोहित (३) हारिद्र (४) तथा शुक्ल (५) पहला विमान कृष्ण वर्ण का होता है (१) दूसरा नील वर्ण वाला होता है (२) तीसरा लाल वर्ण वाला होता हैं (३) चौथा पीतवर्ण वाला होता है (४) एवं पांचवां श्वेत वर्णका होता है (५)

अब राहु विमान में अन्य वर्णका स्वत्वका प्रतिपादन करते हैं–(अत्थि कालए राहु विमाणे खंजणवण्णाभे, अत्थि णीलए राहु विमाणे लाउपवण्णाभे पण्णत्ते, अत्थि लोहिए राहुविमाणे मंजिट्ठा वण्णाभे, अत्थि हालिदए राहु विमाणे हालिद्द वण्णाभे पण्णत्ते अत्थि सुक्किल्लए राहु विमाणे भास-रासि वण्णाभे पण्णत्ते) पूर्वोक्त राहु विमानों के वर्ण विषय में पर्याया-न्तर से कहते हैं–जो कृष्णवर्णवाला प्रथम राहुविमान कहा है वह

પાંચ વર્ણના પ્રતિપાદનથી વિમાનોની સંખ્યા પણ પાંચજ હોય છે. અર્થાત્ પાંચ વિમાન અલગ અલગ એક એક વર્ણવાળા પ્રતિપાદિત કર્યા છે. તેના વર્ણ આ પ્રમાણે છે.–(तं जहा–किण्हा, णीला, लोहिया, हालिद्दा सुक्किल्ला) કૃષ્ણ (૧) નીલ (૨) લોહિત (૩) હારિદ્ર (૪) તથા શુકલ (૫) પહેલું વિમાન કૃષ્ણ વર્ણનું હોય છે. (૧) બીજું નીલવર્ણનું હોય છે (૨) ત્રીજું લાલવર્ણવાળું હોય છે. (૩) અને ચોથું પીળા વર્ણનું હોય છે. (૪) તથા પાંચમું સફેદ વર્ણનું હોય છે. (૫)

હવે રાહુ વિમાનમાં અન્ય વર્ણના સ્વત્વનું પ્રતિપાદન કરે છે.–(अत्थि कालए राहु-विमाणे खंजण वर्णाभे, अत्थि णीलए राहुविमागे लावु वण्णाभे पण्णत्ते, अत्थिलोहिए राहु-विमाणे मंजिट्ठा वण्णाभे, अत्थि हालिद्दल राहुविमाणे हालिद्दा वण्णाभे पण्णत्ते अत्थि सुक्किल्लए राहुविमाणे भासरासिवण्णाभे पण्णत्ते) પૂર્વોક્ત રાહુવિમાનના વર્ણના સંબંધમાં પર્યાયાન્તરથી

खञ्जनवर्णाभः, अस्ति लोहितो राहुविमानः मञ्जिष्ठवर्णाभः, अस्ति नीलो राहुविमानः लावण्यवर्णाभः प्रज्ञप्तः, अस्ति हारिद्रराहुविमानो हरिद्रावर्णाभः, प्रज्ञप्तः, अस्ति शुक्लो राहुविमानः भासराशिवर्णाभः प्रज्ञप्तः ॥ पूर्वोक्तानेत्र विमानवर्णान् केवलं पर्यायान्तरेण कथयति, यथा यः खलु कृष्णवर्णः प्रथमाख्यो विमानः प्रज्ञप्तस्तत्र कृष्णो नामा खञ्जनवर्णाभः–खञ्जनं नाम दीपमल्लिका स्तत्सदृशो ज्ञेयः यः खलु नीलवर्णो द्वितीयो विमानः स लावण्यवर्णाभः –आर्द्रतुम्बवर्णाभः (२) यश्च लोहितवर्णस्तृतीयः स मञ्जिष्ठवर्णाभः–मञ्जिष्ठः (मजीठ) नामकं वन्यं फलं तत् सदृशः प्रज्ञप्तः (३) यश्चतुर्थो हारिद्रः स हरिद्रावर्णाभः (४) पञ्चमः शुक्लवर्णो विमानो भासराशिवर्णाभः–तेजः पुञ्जसदृशः प्रज्ञप्तः इति (५) ॥ अथास्य चलनक्रियां प्रतिपादयति–'ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वेमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं पुरत्थिमेणं आवरित्ता पच्चत्थिमेणं वीइवयइ, तया णं पुरत्थिमेणं चंदे सूरे वा उवदंसेइ पच्चत्थिमेणं राहू' तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां

कृष्ण माने खंजन के समान वर्णवाला होता है। खंजन दीप के मैल विशेष को कहते हैं उसके समान समझें (१) दूसरा जो नीलवर्ण वाला विमान कहा है, वह गीला तुम्बफल के वर्ण समान होता है (२) जो लाल वर्णवाला तीसरा विमान कहा है वह मञ्जिठ के वर्ण के समान रक्तवर्णवाला होता है (३) चोथा जो हरिद्र वर्ण का विमान कहा है वह हलदी के समान वर्णवाला है (४) तथा पांचवां जो श्वेतवर्ण का विमान कहा है वह तेजः पुंज के समान होता है (५)

अब इसकी चलन क्रिया का कथन करते हैं–(ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा, विउव्वेमाणे वा, परियारेमाणे वा, चंदस्स वा सूरस्स वा, लेसं पुरत्थिमेणं आवरित्ता पच्चत्थिमेणं वीइवयइ, तया णं पुरत्थिमेणं चंदे सूरे वा, उवदंसेइ, पच्चत्थिमेणं राहू) जिस किसी समय में देवरूप राहु कोई स्थान से आता हुआ या किसी स्थान में जाता हुवा अथवा स्वेच्छा

કહે છે. જે કૃષ્ણ વર્ણવાળું પહેલું રાહુવિમાન કહ્યું છે તે કૃષ્ણ એટલેકે ખંજનના જેવા વર્ણવાળું હોય છે. ખંજન દીવાના મેલને કહે છે. તેની સમાન સમજવું (૧) બીજું જે નીલવર્ણવાળું વિમાન કહ્યું છે તે લીલા તુંબડાના વર્ણના જેવા વર્ણનું કહ્યું છે. (૨) જે લાલ વર્ણવાળું ત્રીજું વિમાન કહ્યું છે તે મજીઠના વર્ણના જેવું લાલ વર્ણનું હોય છે. (૩) ચોથું જે હરિદ્ર વર્ણનું વિમાન કહ્યું છે, તે હલદરના જેવા વર્ણનું હોય છે. (૪) તથા જે પાંચમું સફેદ વર્ણનું વિમાન કહ્યું છે તે તેજના પુંજ જેવું હોય છે. (૫)

હવે તેની ચલન ક્રિયાનું કથન કરે છે.–(ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा, गच्छमाणे वा विउव्वेमाणे वा परियारेमाणे वा, चंदस्स वा सूरस्स वा, लेसं पुरत्थिमेणं आवरित्ता पच्चत्थिमेणं वीइवयइ, तया णं पुरत्थिमेणं चंदे सूरे वा, उवदंसेइ, पच्चत्थिमेणं राहू) જે કોઈ

पौरस्त्येन आवृत्य पाश्चात्येन व्यतिव्रजति, तदा खलु पौरस्त्येन चन्द्रः सूर्यो वा उपदर्शयति पाश्चात्येन राहुः ॥-तावदिति पूर्ववत् खल्विति वाक्यालङ्कारे यदा-यस्मिन् कस्मिन्नपि समये देव रूपो राहुः आगच्छन्-कुतश्चित् स्थानात् समागच्छन् वा गच्छन्-व्रजन् वा क्वापि स्थाने विकुर्वन् वा-स्वेच्छया तां तां विक्रियां समुत्पादयन् वा तथा परिचरणबुद्ध्या इतस्ततः परिचरन्-परिभ्रमन् वा चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यां-विमानगतधवलिमानं पौरस्त्येन-पूर्वभागेन आवृत्य-आवर्त्य-आच्छाद्य-अग्रभागेनाच्छाद्य पाश्चात्यभागेन व्यतिव्रजति-व्यतिक्रामति, तदा किल पौरस्त्यभागेन चन्द्रः सूर्यो वा आत्मानं दर्शयति, पश्चिमभागेन राहुश्चेति । अत्रैतदुक्तं भवति-यदा खलु मोक्षकाले चन्द्रः सूर्यो वा पूर्वदिग् विभागे स्वात्मनं प्रकटत्वमुपलभ्यते तदा अधस्ताच्च पश्चिमदिग्विभागे राहुर्भवतीत्यर्थः ॥ एवमेवान्यां स्थितिं दर्शयति-'जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं दाहिणेणं आवरित्ता उत्तरेणं विईवयइ, तया णं दाहिणेणं चंदे वा सूरे वा उवदंसेइ उत्तरेणं राहू' यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा

से उस उस प्रकार की विक्रिया को करते समय तथा परिभ्रमण दृष्टि से इधर उधर भ्रमण करते समय चंद्र को या सूर्य की लेश्या अर्थात् विमानगत श्वेतता को पूर्वभाग से आच्छादित करके पाश्चात्य भाग से छोडता है, तब पूर्वभाग से चंद्र या सूर्य अपने को दिखते हैं एवं पश्चिम भाग से राहु दिखता है। यहां पर इस प्रकार कहा जाता है, जब मोक्ष काल में चंद्र या सूर्य पूर्व दिशा में अपना प्रागट्य प्राप्त करता है, तब अधो भाग में पश्चिम दिशा में राहु होता है। इसी प्रकार अन्य स्थिति को दिखलाते हैं (जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा, विउव्वमाणे वा, परियारेमाणे वा, चंदस्स वा, सूरस्स वा, लेसं दाहिणेणं आवरित्ता उत्तरेणं विईवयइ, तया णं दाहिणेणं चंदे वा, सूरे वा, उवदंसेइ उत्तरेणं राहू) जिस समय देव रूप राहु कोई स्थान से आकर के या जाता हुवा अथवा स्वेच्छा से उस

સમયમાં દેવરૂપ રાહુ કોઈ સ્થાનથી આવતાં કે કોઈ સ્થાનમાં જતાં અથવા સ્વેચ્છાથી તેતે પ્રકારની વિક્રિયાઓ કરતી વખતે તથા પરિભ્રમણની દૃષ્ટિથી આમ તેમ ભ્રમણ કરતી વખતે ચંદ્રની કે સૂર્યની લેશ્યા અર્થાત્ વિમાનમાં રહેલ શ્વેતતાને પૂર્વભાગથી આચ્છાદિત કરીને પાછળના ભાગથી છોડે છે. ત્યારે પૂર્વભાગથી ચંદ્ર કે સૂર્ય આપણને દેખાય છે. અને પશ્ચિમભાગથી રાહુ દેખાય છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. જ્યારે મોક્ષકાળમાં ચંદ્ર કે સૂર્ય પૂર્વદિશામાં પોતાનું પ્રાગટ્ય પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે નીચેના ભાગમાં પશ્ચિમ દિશામાં રાહુ હોય છે એજ પ્રમાણે અન્ય સ્થિતિને બતાવવા કહે છે.-(जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा, गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा, सूरस्स वा, लेसं दाहिणेणं आवरित्ता उत्तरेणं विईवयइ, तया णं दाहिणेणं चंदे वा, सूरे वा, उवदंसेइ,

विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां दाहिणात्येना वृत्योत्तरेण व्यतिव्रजति, तदा खलु दक्षिणेन चन्द्रः सूर्यो वा उपदर्शयति, उत्तरेण राहुः ॥ यस्मिन् समये खल्विति वाक्यालङ्कारे देवरूपो राहुः कुतश्चित् स्थानात् समागच्छन् अथवा आगच्छन् अथवा स्वेच्छया तां तां विक्रियां कुर्वन् अथवा परिचरणबुद्धया इतस्ततो भ्रमन् वा चन्द्रस्य सूर्यस्य वा विमानगतधवलिमानं दाक्षिणात्येन–दक्षिणदिग्विभागेनावृत्यच्छाद्योत्तरेण दिग्विभागेन व्यतिव्रजति–व्यतिक्रामति, तस्मिन् समये किल दक्षिण दिग्विभागेन चन्द्रः सूर्यो वा स्वात्मनं दर्शयति–प्रकटयति, तथोत्तरभागेन राहुर्भवतीत्यर्थात् दक्षिणोत्तरस्थिति विपयकमिदं सूत्रखण्डमस्तीत्यवधेयम् ॥ 'एएणं अभिलवेणं पच्चत्थिमेणं आवरित्ता पुरच्छिमेणं विईवयइ, उत्तरेणं आवरित्ता दाहिणेणं विईवयइ' एतेनाभिलापेन पाश्चात्येनावृत्य पौरस्त्येन व्यतिव्रजति उत्तरेणावृत्य दाक्षिणात्येन व्यतिव्रजति ॥–एवं पूर्वोदितेन अभिलापेन–भावनाभावितेन पश्चिमावरणं पूर्वव्यतिक्रमणं तथाचोत्तरावरणं दक्षिणात्यव्यतिक्रमणं चेति सूत्रखण्डद्वयमुपबृंहितव्यं ॥ तच्चैवं यथा–'ता जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा

उस प्रकार की विक्रिया करता हुवा अथवा परिचरण बुद्धि से इधर उधर भ्रमण करता हुवा चंद्र का अथवा सूर्य का विमान की श्वेतता को दक्षिण दिशा से आवृत करके अर्थात् आच्छादितकरके उत्तर दिशा से व्यतिक्रमण करता है, उस समय दक्षिण दिशा से चंद्र अथवा सूर्य प्रगट होता है तथा उत्तर भाग में राहु होता हैं। अर्थात् दक्षिण एवं उत्तर दिशा की स्थिति विषय में यह सूत्रपाठ कहा हैं ऐसा समझलेवें, (एएणं अभिलावेणं पच्चत्थिमे णं आवरित्ता पुरच्छिमेणं विईवयइ, उत्तरेणं आवरित्ता दाहिणेणं विईवयइ) इस प्रकार पूर्व कथनानुसार के अभिलाप प्रकार से पश्चिमदिशा से आवृत करके पूर्व दिशासे छोडता है तथा उत्तर दिशा से आच्छादित करके दक्षिणदिशा से छोडता है। इस प्रकार भावना करके यह दो सूत्रखंड कहलेवें जो इस प्रकार है–(ता जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउ-

---

उत्तरेणं राहू) જ્યારે દેવરૂપ રાહુ કોઈ સ્થાનમાંથી આવીને અગર જતાં અથવા સ્વેચ્છાથી તે તે પ્રકારની વિક્રિયા કરતાં અગર પરિચરણની બુદ્ધિથી આમતેમ ભ્રમણ કરતાં ચંદ્રના કે સૂર્યના વિમાનની શ્વેતતાને દક્ષિણ દિશાથી આવૃત્ત કરીને એટલેકે ઢાંકી દઈને ઉત્તર દિશાથી વ્યતિક્રમણ કરે છે. તે સમયે દક્ષિણદિશાથી ચંદ્ર અથવા સૂર્ય પ્રગટ થાય છે. તથા ઉત્તરભાગમાં રાહુ હોય છે. અર્થાત્ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાની સ્થિતિના સંબંધમાં આ સૂત્રપાઠ કહેલ છે તેમ સમજવું. (एएणं अभिलावेणं पच्चत्थिमेणं आवरित्ता पुरत्थिमेणं विईवयइ, उत्तरेणं आवरित्ता दाहिणेणं विईवयइ) આ પ્રમાણે પૂર્વકથનાનુસારના અભિલાપ પ્રકારથી પશ્ચિમદિશાથી આવૃત્ત કરીને પૂર્વદિશાથી છોડે છે. અને ઉત્તર દિશાથી આચ્છાદિત કરીને દક્ષિણ દિશાથી છોડે છે, આ પ્રમાણે ભાવના કરીને

गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं पच्चत्थिमेणं आवरित्ता पुरच्छिमेणं विईवयइ, तया णं पच्चत्थिमेणं चंदे सूरे वा उवदंसेइ पुरच्छिमेणं राहू' छाया-तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां पाश्चात्येनावृत्य पौरस्त्येन व्यतिव्रजति, तदा खलु पाश्चात्येन चन्द्रः सूर्यो वा स्वात्मानमुपदर्शयति, पौरस्त्येन राहुरिति ॥ व्याख्यातमेतत् ॥ एवमेव द्वितीयसूत्रखण्डेऽपि वक्तव्यं॥ 'एवं जयाण' मित्यादिनेति योज्यं । किमधिकेन सूत्रप्रपञ्चलेखनेनेति ॥ दिशासु राहोः क्रियां निरूप्य सम्प्रति कोणेषु तस्यैव राहोः क्रियां निरूपयितुं भगवान् स्वाभिप्रायं कथयति-'जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं दाहिणपुरत्थिमेणं आवरित्ता उत्तरपच्चत्थिमेणं विईवयइ तया णं दाहिण पुरत्थिमेणं चंदे वा सूरे वा उवदंसेइ उत्तरपच्चत्थिमेणं राहू' यदा

व्वमाणे वा, परियारेमाणे वा, चंदस्स वा सूरस्स वा, लेसं विईवयइ, तया णं पच्चत्थिमेणं चंदे सूरे वा उवदंसेइ पुरच्छिमेणं राहू) जब राहुदेव आते समय अथवा जाते समय अथवा विकुर्वणा करते समय अथवा परिचारणा करते समय चंद्र की अथवा सूर्य की लेश्या को पश्चिमदिशा से आच्छादित करके पूर्वदिशा से छोडता है, तब पश्चिम भाग से चंद्र अथवा सूर्य अपने को प्रगट भाव से दिखता है, एवं पूर्वभाग से राहू दिखता है। इस सूत्रांश की पहले व्याख्या की जा चुकी है। इसी प्रकार दूसरा सूत्रखंड में भी समझलेवें (एवं जया णं) इस प्रकार से योजना करलेवें।

दिशाओं में राहु की क्रिया का कथन कर के अब कोण में राहु की क्रिया का निरूपण करने के लिये श्रीभगवान् अपना अभिप्राय का कथन कहते हैं-(जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा, गच्छमाणे वा, विउव्वमाणे वा, परियारे-

આ બે સૂત્રખંડ કહી લેવા જે આ પ્રમાણે છે. (ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा, विउव्वमाणे वा, परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा, लेसं विईवयइ, तया णं पच्चत्थिमेणं चंदे सूरे वा उवदंसेइ पुरच्छिमेणं राहू) જ્યારે રાહુદેવ આવતી વખતે કે જતી વખત અથવા વિકુર્વણા કરતી વખતે અથવા પરિચારણા કરતી વખતે ચંદ્રની કે સૂર્યની લેશ્યાને પશ્ચિમદિશાથી આચ્છાદિત કરીને પૂર્વદિશાથી છોડે છે. ત્યારે પશ્ચિમભાગથી ચંદ્ર અથવા સૂર્ય આપણને પ્રગટ ભાવથી દેખાય છે. અને પૂર્વભાગથી રાહૂ દેખાય છે. આ સૂત્રાંશની વ્યાખ્યા પહેલાં કરવામાં આવી ગયેલ છે. એજ પ્રમાણે બીજા સૂત્રખંડ વિષે પણ સમજી લેવું.-(एवं जयाणं) આ પ્રમાણે યોજના કરી લેવી.

દિશાઓમાં રાહુની ક્રિયાઓનું કથન કરીને હવે કોણ (ખુણા)માં રાહુની ક્રિયાનું નિરૂપણ કરવા માટે શ્રીભગવાન્ પોતાના અભિપ્રાયનું કથન કરે છે.-(जयाणं राहू देवे आगच्छमाणे वा, गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा, परियारेमाणे वा, चंदस्स वा सूरस्स वा, लेसं

खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां दक्षिणपौरस्त्येनावृत्योत्तरपश्चिमेन व्यतिव्रजति, तदा खलु दक्षिणपौरस्त्येन चन्द्रो वा सूर्यो वा उपदर्शयति, उत्तरपाश्चात्येन राहुः ॥ यदा कदाचित् राहुर्देवः कुतश्चित् स्थानात् समागच्छन् वा परिव्रजन् वा स्वेच्छया कामपि विक्रियां कुर्वन् वा परिचरणबुद्धया इतस्ततो गच्छन् चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यां दक्षिणपौरस्त्येन–दक्षिणपूर्वकोणेन–आग्नेयकोणं आवृत्य –आवर्त्य–अवरुद्धय पुनरुत्तरपश्चिमेन–वायव्यकोणेन व्यतिव्रजति–व्यतिक्रामति, तदा खलु –तस्यां परिस्थितौ किल दक्षिणपौरस्त्येन–आग्नेयकोणेन चन्द्रः सूर्यो वा स्वकीयमात्मानमुपदर्शयति–प्रकटयति, राहुश्चोत्तरपश्चिमेन–वायव्यकोणेन स्थितो भवति, परस्परं सम्मुखस्थास्ते भवन्तीत्यर्थः ॥–'जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं दाहिणपच्चत्थिमेणं आवरित्ता उत्तरपुरत्थिमेणं विईवयइ, तया णं दाहिणपच्चत्थिमेणं चंदे वा सूरे वा उवदंसेइ उत्तरपुरत्थिमेणं

माणे वा, चंदस्स वा सूरस्स वा, लेसं दाहिणपुरत्थिमेणं आवरित्ता उत्तरपच्चत्थिमेणं विईवयइ, तया णं दाहिणपुरत्थिमेणं चंदे वा सूरे वा, उवदंसेइ, उत्तर पच्चत्थिमेणं राहू) जिस समय राहुदेव कोई स्थान से आते समय अथवा जाते समय स्वेच्छा से कोई भी विक्रिया करता हुवा परिचरण की बुद्धि से इधर उधर जाते समय चंद्र की अथवा सूर्य की लेश्या को दक्षिण पूर्वकोण से अर्थात् आग्नेयकोण से आच्छादित करके पुनः उत्तरपश्चिम अर्थात् वायव्य कोण से व्यतिक्रमण करता है तब आग्नेयकोण से चंद्र अथवा सूर्य अपने को प्रदर्शित करता है, तथा राहु वायव्यकोण में स्थित रहता है अर्थात् वे परस्पर सन्मुख हो जाते हैं। (जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा, विउव्वमाणे वा, परियारेमाणे वा, चंदस्स वा, सूरस्स वा, लेसं दाहिणपच्चत्थिमेणं आवरित्ता उत्तरपुरत्थिमेणं विईवयइ, तया णं दाहिणपच्चत्थिमेणं चंदे वा सूरे वा उवदंसेइ उत्तरपुरत्थिमेणं राहू) राहुदेव जब दक्षिण पश्चिम अर्थात्

दाहिणपुरत्थिमेणं आवरित्ता उत्तरपच्चत्थिमेणं विईवयइ, तया णं दाहिणपुरत्थिमेणं चंदे वा सूरे वा, उवदंसेइ, उत्तरपच्चत्थिमेणं राहू) જ્યારે રાહુદેવ કોઇ સ્થાનથી આવતી વખતે કે જતી વખતે સ્વેચ્છાથી કોઇપણ વિક્રિયા કરીને પરિચારણ બુદ્ધિથી આમતેમ જતી વખતે ચંદ્રની કે સૂર્યની લેશ્યાને દક્ષિણ પૂર્વ તરફના ખૂણાથી અર્થાત્ અગ્નિખૂણાથી ઢાંકી દઇને ફરીને ઉત્તરપશ્ચિમ અર્થાત્ વાયવ્ય ખૂણાથી મુક્ત કરે છે. ત્યારે અગ્નિખુણામાંથી ચંદ્ર અથવા સૂર્ય પોતાને પ્રગટ કરે છે. તથા રાહુ વાયવ્ય ખુણામાં સ્થિત રહે છે. અર્થાત્ તેઓ પરસ્પર એકબીજા સન્મુખ થઇ જાય છે. (जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा, चंदस्स वा सूरस्स वा, लेसं दाहिणपच्चत्थिमे णं आवरित्ता गच्छमाणे वा उत्तरपुरत्थिमेणं विईवयइ, तया णं दाहिणपच्चत्थिमेणं चंदे वा सूरे वा, उवदंसेइ उत्तर

राहू' यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां दक्षिणपाश्चात्येनाच्योत्तरपौरस्त्येन व्यतिव्रजति, तदा खलु दक्षिणपाश्चात्येन चन्द्रो वा सूर्यो वा उपदर्शयति, उत्तरपौरस्त्येन राहुः ॥–दक्षिणपाश्चात्येन दक्षिणपश्चिमयोः सन्धिना–नैर्ऋत्यकोणेन आवृणोति राहुनामा देवश्चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यां तदानीं तस्मिन्नेव नैर्ऋत्यकोणे चन्द्रः सूर्यो वा स्वात्मानमुपदर्शयति, राहुश्चोत्तरपौरस्त्ये–ईशानकोणेन व्यतिक्रामन् भवतीति ॥–'एएणं अभिलावेणं उत्तरपच्चत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिणपुरत्थिमेणं विईवयइ, उत्तरपुरत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिणपच्चत्थिमेणं विईवयइ' एतेन अभिलापेन उत्तरपाश्चात्येनावृत्य दक्षिणपौरस्त्येन व्यतिव्रजति, उत्तरपौरस्त्येनावृत्य दक्षिणपाश्चात्येन व्यतिव्रजति ॥–एतेन–पूर्वोदितेन–अभिलापेन–भावनाप्रकारेण राहुनामा देवो यदा–चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यां वायव्यकोणेन आवृणोति, आग्नेयकोणेन च व्यतिक्रामति–मुञ्चति, तदैतस्यां परिस्थितौ वायव्यकोणे चन्द्रसूर्ययोरेकतरो दृश्यो भवति, आग्नेयकोणे च लेश्यां विमुञ्चन् राहुस्थितो भवति ॥ एवमेव यदा स एव राहुर्यदा चन्द्रसूर्ययोरेकतरस्य लेश्यामीशानकोणे आवृणोति नैर्ऋत्यकोणे च मुञ्चति तदा ईशानकोणे चन्द्रः सूर्यो वा दृश्यो भवति, नैर्ऋत्यकोणे राहुश्चेति ॥

नैऋत्य कोण से चंद्र की या सूर्य की लेश्या को आच्छादित करता है तब चंद्र अथवा सूर्य नैऋत्यकोण से अपने को प्रगट करता है एवं राहु उत्तर पौरस्त्य अर्थात् ईशानकोण से गमन करता है। (एए णं अभिलावेणं उत्तरपच्चित्थिमे णं आवरेत्ता दाहिणपुरत्थिमेणं विईवयइ, उत्तरपुरत्थिमेणं आवरेत्ता :दारिण पच्चत्थिमेणं विईवयइ) यह पूर्वकथित भावना प्रकार से राहु नाम का देव जब चंद्र की अथवा सूर्य की लेश्या को वायव्य कोण से आच्छादित करता है, एवं आग्नेय कोण से छोडता है, तो इस परिस्थिति में वायव्य कोण में चंद्र सूर्य प्रगट हुवा दिखता है एवं आग्नेयकोण में लेश्या को छोडता हुवा राहु स्थित रहता है, इसी प्रकार वही राहु जब चंद्र सूर्य की एकतरफ की लेश्या ईशानकोण में आच्छादित करता है, एवं नैऋत्यकोण से छोडता है, तब ईशान कोण में चंद्र अथवा सूर्य प्रगट दिखता है एवं नैऋत्यकोण में

पुरत्थिमेणं राहू) રાહુદેવ જ્યારે દક્ષિણ પશ્ચિમ અર્થાત્ નૈરૂત્યકોણથી ચંદ્રની અથવા સૂર્યની લેશ્યાને આચ્છાદિત કરે છે, ત્યારે ચંદ્ર કે સૂર્ય નૈઋત્ય ખુણામાંથી પોતાને પ્રગટ કરે છે. અને રાહુ ઉત્તર પૌરસ્ત્ય અર્થાત્ ઈશાન ખુણામાંથી ગમન કરે છે. (एएणं अभिलावेणं उत्तरपच्चत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिणपुरत्थिमेणं विईवयइ, उत्तरपुरत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिण पच्चत्थिमेणं विईवयइ) આ પૂર્વકથિત ભાવના પ્રકારથી રાહુ નામનો દેવ જ્યારે ચંદ્રની અથવા સૂર્યની લેશ્યાને વાયવ્ય ખુણામાંથી આચ્છાદિત કરે છે, અને અગ્નિ ખુણામાંથી છોડે છે, તો આ પરિસ્થિતિમાં વાયવ્ય ખુણામાં ચંદ્ર સૂર્ય પ્રગટ થયેલ દેખાય છે અને

'ता जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता विईवयइ तया णं मणुस्सलोए मणुस्सा वदन्ति-राहुणा चंदे सूरे वा गहिए' तावत् यदा खलु राहुर्देव आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यामावृत्य व्यतिव्रजति, तदा खलु मनुष्यलोके मनुष्याः वदन्ति-राहुणा चन्द्रः सूर्यो वा गृहीतः ॥ यदा चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यामावृत्य स्थितो भवति राहुस्तदा लेके एवमुक्तिर्यथा-राहुणा चन्द्रः सूर्यो वा गृहीत इति ॥ 'ता जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा० चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता पासेणं विईवयइ तया णं मणुस्स लोअंमि मणुस्सा वदंति-चंदेण वा सूरेण वा राहुस्स कुच्छी भिण्णा' 'तावत् यदा खलु राहुदेवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यामावृत्य पार्श्वेन व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति चन्द्रेण वा सूर्येण वा राहोः कुक्षिर्भिन्ना ॥ यदा च राहुः लेश्यामावृत्य पार्श्वेन व्यतिक्रामति तदैवं मनुष्याणामुक्तिर्यथा चन्द्रेण सूर्येण वा राहोः कुक्षिर्भिन्ना-उदरं विदारितं राहोः कुक्षिं भित्वा चन्द्रः सूर्यो

राहु स्थित होता है। (ता जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा, गच्छमाणे वा, विउव्वमाणे वा, परियारेमाणे वा, चंदस्स वा सूरस्स वा, लेसं आवरेत्ता, विईवयइ, तया णं मणुस्स लोए मणुस्सा वदंति-राहुणा चंदे सूरे वा गहिए) जब राहु चंद्र की एवं सूर्य की लेश्या को आच्छादित करके स्थित रहता है, तब लोक में इस प्रकार कहा जाता है कि राहु ने चंद्र अथवा सूर्य को ग्रसित किया है। (ता जया णं राहुदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा, विउव्वमाणे वा चंदस्स वा, सूरस्स वा लेस्सं आवरेत्ता पासेणं विईवयइ तया णं मणुस्सा वदंति चंदेण वा सूरेण वा राहुस्स कुच्छीभिण्णा) जब राहु लेश्या को आगच्छादित करके पार्श्व भाग से छोडता है तब मनुष्य इस प्रकार से कहते हैं-चंद्र ने अथवा सूर्य ने राहु की कुक्षि को विदारित की है अर्थात् चंद्र या सूर्य राहु का

અગ્નિ ખુણામાં લેશ્યાને છોડતો રાહૂ સ્થિત રહે છે. આ પ્રમાણેજ રાહૂ જ્યારે ચંદ્ર સૂર્યની એક તરફની લેશ્યાને ઈશાન ખુણામાં ઢાંકી દે છે, અને નૈઋત્ય ખુણામાંથી છોડે છે, ત્યારે ઈશાન ખૂણામાં ચંદ્ર કે સૂર્ય પ્રગટ થયેલ દેખાય છે. અને નૈઋત્ય કોણમાં રાહુ સ્થિત રહે છે.-(ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणेवा, गच्छमाणे वा, विउव्वमाणे वा, परियारेमाणे वा, चंदस्सवा सूरस्सवा, लेसं आवरेत्ता विईवयइ तया णं मणुस्सलोए मणुस्सा वदंति राहुणा चंदे सूरे वा गहिए) જ્યારે રાહુ ચંદ્રની કે સૂર્યની લેશ્યાને આચ્છાદિત કરીને સ્થિત રહે છે, ત્યારે લોકમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે, કે રાહુથી ચંદ્ર કે સૂર્ય ગ્રસિત થયેલ છે.-(ता जयाणं राहु देवे आगच्छमाणेवा, गच्छमाणेवा, चंदस्सवा, सूरस्सवा, लेसं आवरेत्ता पसेणं विईवयइं, तयाणं मणुस्सलोयंमि मणुस्सा वदंति चंदेण वा सूरेणवा राहुस्स कुच्छीभिन्ना) જ્યારે રાહૂ લેશ્યાને આચ્છાદિત કરીને પાર્શ્વભાગથી છોડે છે. ત્યારે મનુષ્યો આ પ્રમાણે કહે છે-ચંદ્રે કે

वा बहिर्निर्गत इति भावः ॥–'ता जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा० चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता पच्चोसक्कइ तया णं मणुस्सलोए मणुस्सा एवं वदंति–राहुणा चंदे वा सूरे वा वंते राहुणा राहुणा वंते' तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यामावृत्य प्रत्यवष्वष्कते तदा खलु मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति–राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा वान्तो राहुणा वान्तः ॥ यदा राहुश्चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यामावृत्य प्रत्यवष्वष्कते–पश्चाद् अपसर्पति तदैवं मनुष्याणामुक्तिर्यथा राहुणा चन्द्रः सूर्यो वा वान्तः–कवलीकृत्य मुखान्निस्सारित इति ॥ 'ता जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा० चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता मज्झं मज्झेणं विईवयइ तया णं मणुस्सलोअंम्मि मणुस्सा वदंति–राहुणा चंदे वा सूरे वा विइयरिए राहुणा विइयरिए' तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा, विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यामावृत्य मध्यं मध्येन व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोके–मनुष्याः वदन्ति–राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा व्यतिचरितो राहुणा व्यतिचरितः ॥–यदा च राहु श्चन्द्रस्य सूर्यस्य वा मध्यभागेन लेश्यामावृण्वन् व्यतिव्रजति–मध्यभागेन गच्छति तदैवं मनुष्यलोके मनुष्याणां

उदर को भेद करके बाहर निकला है। (ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता पच्चोसक्कइ तया णं मणुस्सलोए मणुस्सा एवं वदंति राहुणा चंदे वा सूरे वा वंते राहुणा राहुणा वंते) जब राहु चंद्र अथवा सूर्य की लेश्या को आवृत्त करके परावर्तित करता है, अर्थात् छोड देता है तब मनुष्य इस प्रकार से कहते हैं की राहु चन्द्र को या सूर्य को ग्रसित करके मुख से बाहर निकालता है। (ता जया णं राहु देवे आगच्छमाणे वा, गच्छमाणे वा, चंदस्स वा सूरस्स वा, लेसं आवरेत्ता मज्झं मज्झे णं विईवयइ तया णं मणुस्सलोयंमि मणुस्सा वदंति–राहुणा चंदे वा सूरे वा विइयरिए राहुणा विइयरिए) जब चंद्र का या सूर्य का मध्य भाग से लेश्या को आच्छादित करके राहु गमन करता है तब मनुष्य लोक में मनुष्य इस

ચંદ્ર કે સૂર્યે રાહૂની કુક્ષિને વિદારિન કરેલ છે. અર્થાત્ ચંદ્ર કે સૂર્ય રાહૂના ઉદરને ભેદીને બહાર નીકળે છે.–(ता जयाणं राहूदेवे आगच्छमाणेवा, गच्छमाणेवा, चंदस्सवा, सूरस्सवा, लेसं आवरेत्ता पच्चोसक्कइ, तयाणं मणुस्सलोए मणुस्सा एवं वदंति राहुणा चंदेवा सूरेवा, वंते राहुणा राहुणा वंते) જ્યારે રાહૂ ચંદ્ર અને સૂર્યની લેશ્યાને આચ્છાદિત કરીને પરાવર્તિત કરે છે. અર્થાત્ છોડે છે. ત્યારે મનુષ્યો આ પ્રમાણે કહે છે કે–રાહુ એ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરીને મુખમાંથી બહાર કુહાડે છે.–(ता जयाणं राहुदेवे आगच्छमाणे वा, गच्छमाणे वा चंदस्स वा, सूरस्स वा, लेसं आवरेत्ता मज्झं मज्झे णं विईवयइ, तया णं मणुस्सलोयंमि मणुस्सा वदंति राहुणा चंदे वा सूरे वा विइयरिए राहुणा विइयरिए) જ્યારે ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાને મધ્યભાગથી આચ્છાદિત કરીને રાહુગમન કરે છે ત્યારે

नत्वेन अर्द्धयोजनप्रमाणत्वात् कथं राहुविमानस्य सर्वात्मना चन्द्रविमानावरणसम्भवः ?। अत्रोच्यते–यदिदं ग्रहविमानानां अर्द्ध योजनमिति प्रमाणं तत् प्रायिकं अवसेयं, ततो राहोर्ग्रहस्योक्ताधिकप्रमाणमपि विमानं सम्भाव्यते, इति कदाचिदपि नानुपपत्तिः। अन्ये पुनरेवमाहुः–राहुविमानस्य महान् बहलस्तिमिश्ररश्मिसमूहस्ततो लघीयसाऽपि राहुविमानेन महता बहलेन मिश्ररश्मिजालेन प्रसरमधिरोहता सकलमपि चन्द्रमण्डलमाव्रियते ततो न कश्चिद्दोषः ॥ इत्येवं सविस्तरं राहुगतिभेदं विज्ञाय सम्प्रति राहोर्भेद जिज्ञासिषु गौतमः प्रश्नयति–'ता कइविहेणं राहू पण्णत्ते !' तावत् कतिविधो राहुः प्रज्ञप्तः ? ॥–कतिविधः–कति प्रकारको राहुः प्रज्ञप्त इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह–'ता दुविहे पण्णत्ते–तं जहा–ता धुवराहु य पव्वराहु य' तावत् द्विविधो राहुः प्रज्ञप्तस्तद्यथा–तावत् ध्रुवराहुश्च पर्व-

प्रमाणवाला होनेसे राहु विमान से चंद्रविमान सर्वात्मना कैसे आच्छादित होने का संभव बनता है ? इस शंका का समाधानार्थ कहते हैं–जो यह ग्रहविमान से आधा प्रभाका है, वह प्रायः करके होता है, अतः राहु ग्रह का उक्त प्रमाण से अधिक प्रमाणवाला विमान होने की संभावना रहती है । अतः कोइ अनुपपत्ति नहीं होती है । कोई अन्य इस प्रकार कहते हैं–राहु विमान का महान् बहुत अंधकार रश्मि समूह होता है अतः लघु प्रमाणवाले महान अधिक प्रमाणवाले के साथ मिश्ररश्मि समूह का प्रसारण करता हुवा समग्र चंद्रमंडल को आच्छादित कर देता है । अतः इस कथन में कोई दोषापत्ति नहीं है ।

इस प्रकार सविस्तर प्रकार से राहु के गतिभेदों का कथन जानकर अब राहु के भेद को जानने की इच्छा से श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं–(ता कइविहेणं राहू पण्णत्ते) राहु कितने प्रकार का कहा है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता दुविहे पण्णत्ते

યોજન ભાગ ન્યૂન હોવાથી અને રાહુવિમાન ગ્રહવિમાનથી અર્ધા યોજન પ્રમાણનું હોવાથી રાહુ વિમાનથી ચંદ્રવિમાન બધી રીતે કેવી રીતે આચ્છાદિત થવાનો સંભવ બને છે? આ શંકાના સમાધાન માટે કહેવામાં આવે છે. જે આ ગ્રહવિમાનથી અર્ધા પ્રમાણનું છે, તે પ્રાયઃ કરીને હોય છે. તેથી રાહુગ્રહનું કહેલ પ્રમાણથી વધારે પ્રમાણવાળું વિમાન હોવાની સંભાવના રહે છે. તેથી કોઈ અનુપપત્તી નથી. કોઈ બીજા આ પ્રમાણે કહે છે. રાહુ વિમાનના મહાન્ અધિક અંધકાર રશ્મિસમૂહ હોય છે. તેથી લઘુ પ્રમાણવાળા મહાન્ અધિક પ્રમાણવાળા સાથે મિશ્ર રશ્મિસમૂહનું પ્રસારણ કરીને સંપૂર્ણ ચંદ્રમંડળને આચ્છાદિત કરી દે છે. તેથી આ કથનમાં કોઈ જાતની દોષાપત્તી નથી.

આ રીતે સવિસ્તરરૂપે રાહુના ગતિભેદોનું કથન જાણીને રાહુના ભેદો જાણવાની ઈચ્છાથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે. (ता कइविहेणं राहू पण्णत्ते) રાહુ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.–(ता

राहुश्च ॥–तावदिति पूर्ववत् ध्रुवराहुः पर्वराहुश्चेति द्विप्रकारको राहुः प्रज्ञप्तोऽस्ति, एतदेव विशिनष्टि–'तत्थ णं जे से धुवराहु से णं वहुलपक्खस्स पडिवए पण्णरसइ भागेणं भागं चंदस्स लेसं आवरेमाणे आवरेमाणे चिट्ठइ' तत्र खलु योऽसौ ध्रुवराहुः स खलु कृष्णपक्षस्य प्रतिपदातः पञ्चदशेन भागेन भागं चन्द्रस्य लेश्यां आवृण्वन् आवृण्वन् तिष्ठति। तत्र–द्विविध-राहुविचारे योऽसौ ध्रुवराहुः–नित्यराहुः योहि सदैव चन्द्रविमानस्याधस्तात् सञ्चरति स एव ध्रुवराहुः, यस्तु पर्वणि–पौर्णमास्यां अमावास्यायां वा यथाक्रमं चन्द्रस्य सूर्यस्य वा उपरागं करोति स पर्वराहुः। तत्रापि योऽसौ ध्रुवराहुः स वहुलपक्षस्य–कृष्णपक्षस्य सम्बन्धिन्याः प्रतिपदः आरभ्य प्रतितिथिः, आत्मीयेन पञ्चदशेन भागेन पञ्चदशभागं पञ्चदशभागं चन्द्रस्य लेश्यामावृण्वन् तिष्ठति ॥–'तं जहा–पढमाए पढमं भागं जाव पण्णरसमं भागं' तद्यथा–प्रथमायां प्रथमं भागं यावत् पञ्चदशं भागं ॥–यथा प्रथमायां–प्रतिपद्रूपायां तिथौ चन्द्रस्य

तं जहा–ता धुवराहु य पव्वराहु य) ध्रुवराहु एवं पर्वराहु इस रीति से दो राहु प्रज्ञप्त किये हैं। इस को ही विशेषित करते हैं–(तत्थ णं जे से धुवराहु से णं बहुलपक्खस्स पडिवए पण्णरसइ भागेणं भागं चंदस्स लेसं आवरेमाणे आव-रेमाणे चिट्ठइ) उस में जो ध्रुवराहु है वह कृष्णपक्ष की प्रतिपदा से आरंभ करके अपने पंद्रहवें भाग में चंद्र की पंद्रहवें भाग की लेश्या को अच्छादित करके रहता है अर्थात् दो प्रकार के राहु में जो नित्य राहु है की जो सदा चंद्र-विमान के नीचे संचरण करता हैं, वह ध्रुवराहु कहा जाता है। एवं पूर्णिमा एवं अमावास्या के पर्व काल में यथाक्रम से चंद्र का या सूर्य का ग्रास करता है, वह पर्व राहु है, उनमें जो ध्रुवराहु है, वह कृष्ण पक्ष की प्रतिपदा से आरम्भ करके प्रत्येक तिथि में अपने पंद्रहवें भाग से पंद्रहवें भाग की चंद्र लेश्या को आच्छादित करके रहता है। (तं जहा–पढमाए पढमं भागं जाव पण्णरसमं भागं) प्रतिपदा रूप प्रथम तिथि में चंद्र का प्रथम पंद्रहवां भाग, द्वितीया में

दुविहे पंण्णत्ते तं जहा–ता धुवराहु य पव्वराहु य) ध्रुवराહુ અને પર્વરાહુ આજ પ્રમાણે બે રાહુ પ્રજ્ઞપ્ત કરેલા છે. તેનેજ વિશેષિત કરે છે.–(तत्थ णं जे से धुवराहु से णं बहुल पक्खस्स पडिवए पण्णरसइभागे णं भागं चंदस्स लेसं आवरेमाणे आवरेमाणे चिट्ठइ) તેમાં જે ધ્રુવરાહુ છે, તે કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાથી આરંભ કરીને પોતાના પંદરમા ભાગથી ચંદ્રની પંદરમા ભાગની લેશ્યાને આચ્છાદિત કરીને રહે છે. અર્થાત્ બે પ્રકારના રાહુમાં જે નિત્યરાહુ છે, કે જે સદા ચંદ્ર વિમાનની નીચે સંચરણ કરે છે, તે ધ્રુવ રાહૂ કહેવાય છે. અને પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાના પર્વકાળમાં ક્રમાનુસાર ચંદ્રનો કે સૂર્યનો ગ્રાસ કરે છે, તે પર્વરાહૂ છે. તેમાં જે ધ્રુવરાહૂ છે, તે કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાથી આરંભ કરીને દરેક તિથિમાં પોતાના પંદરમા ભાગની ચંદ્ર લેશ્યાને આચ્છાદિત કરીને રહે છે.–(तं जहा पढमाए पढमं भागं जाव पण्णरसमं भागं) પ્રતિપદારૂપ પહેલી તિથિમાં ચંદ્રનો પહેલો પ્રથમ

प्रथमं पञ्चदशं भागं, द्वितीयायां द्वितीयं पञ्चदशं भागं, तृतीयायां तिथौ तृतीयं पञ्चदशं भागं, यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागमावृणोति ॥–'चरमे समए चंदे रत्ते भवइ अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ' चरमे समये चन्द्रः रक्तो भवति, अवशेषे समये चन्द्रः रक्तश्च भवति विरक्तश्च भवति ॥–चरमे समये–अन्तिमायां तिथौ–अमावास्यायां तिथौ चन्द्रः रक्तो भवति राहुविमानेनोपरक्तो भवति–सर्वात्मना राहुविमानेनाच्छादितो भवति इति भावः। अवशेषे समये–प्रतिपद्–द्वितीया–तृतीयादि काले चन्द्रो रक्तश्च भवति विरक्तश्च भवति–कियदंशेन राहुविमानेनाच्छादितो भवति, कियदंशेन च अनाच्छादितत्वात् प्रकाशितस्तिष्ठति ॥ 'तमेव सुक्कपक्खे उवदंसेमाणे उपदंसेमाणे चिट्ठइ, तं जहा पढमाए पढमं भागं जाव चंदे विरत्ते य भवइ अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ' तथैव शुक्लपक्षे उपदश्यमान उपदश्यमानस्तिष्ठति, तद्यथा–प्रथमायां प्रथमं भागं यावत् चन्द्रो विरक्तश्च भवति ॥ शुक्लपक्षस्य प्रतिपदः आरभ्य पुनस्तमेव पञ्चदशं पञ्चदशं भागं प्रतितिथि उदर्शयन्–प्रकटयन्–प्रकाशयन् तिष्ठति, तद्यथा–प्रथमायां–प्रतिपल्लक्षणायां तिथौ प्रथमं पञ्चदशभागं प्रकटीकरोति, द्वितीयायां तिथौ द्वितीयं पञ्चदशभागं प्रकटयति, एवं यावत् पञ्चदश्यां–

दूसरा पंद्रहवां भाग तृतीया में तीसरा पंद्रहवां भाग यावत् पंद्रहवें दिन पंद्रहवें भाग को आच्छादित करता है। (चरमसमये चंदे रत्ते भवइ अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ) अंतिम अमावास्या तिथि में चंद्र राहुविमान से सर्वात्मना आच्छादित होता है। अवशिष्ट प्रतिपदा, द्वितीया, तृतीयादि काल में चंद्र कुछ अंश से राहु विमान से आच्छादित होता है, एवं कुछ अंश से बिना आच्छादित होने से प्रकाशित रहता है। (तमेव सुक्कपक्खे उवदंसेमाणे चिट्ठइ, तं जहा–पढमाए पढमं भागं जाव चंदे विरत्तेय भवइ अवसेसे समये चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ) शुक्लपक्ष में चंद्र उपदश्यमान रहता है जैसे की–शुक्लपक्ष की प्रतिपदा से आरंभ करके उसी पंद्रहवें भाग को प्रत्येक तिथि में पंद्रहवें पंद्रहवें भाग को प्रकाशित करता रहता है, प्रतिपदा में पहला पंद्रहवां भाग को प्रगट करता है, दूज तिथि में दूसरा पंद्रहवां भाग को प्रकट

ભાગ, બીજમાં બીજો પંદરમો ભાગ, ત્રીજમાં ત્રીજો પંદરમો ભાગ યાવત્ પંદરમા દિવસે પંદરમા ભાગને આચ્છાદિત કરે છે.–(चरमे समये चंदे रत्ते य भवइ, अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ) અંતની અમાવાસ્યા તિથિમાં ચંદ્ર રાહૂ વિમાનથી સર્વ પ્રકારે આચ્છાદિત થાય છે. બાકિની પ્રતિપદા, દ્વિતીયા, તૃતીયાદિકાળમાં ચંદ્ર કંઈક અંશથી રાહૂ વિમાનથી આચ્છાદિત ન થવાથી પ્રકાશિત રહે છે. (तमेव सुक्कपक्खे उवदंसेमाणे चिट्ठइ तं जहा–पढमाए पढमं भागं जाव चंदे विरत्ते य भवइ, अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ) શુકલ પક્ષમાં ચંદ્ર ઉપદશ્યમાન રહે છે જેમકે–શુકલ પક્ષની પ્રતિપદાથી આરંભ કરીને એક પંદરમા ભાગને એટલેકે દરેક તિથિમાં પંદરમા પંદરમા ભાગને પ્રકાશિત કરે છે.

पूर्णिमायां तिथौ पञ्चदशं पञ्चदशभागं-सम्पूर्णमण्डलं प्रकटीकरोति, चरमसमये-पौर्णमास्यन्ते चन्द्रः सर्वात्मना विरक्तो भवति-सर्वात्मना प्रकाशितो भवतीत्यर्थः, लेशतोऽपि राहुविमानेन अनाच्छादितत्वात् । तथाचाह-शुक्लपक्षे कृष्णपक्षे वा कतिपयान् दिवसान् यावत् राहुविमानं वृत्तमुपलभ्यते, यथा ग्रहणकाले पर्वराहुः, कतिपयांश्च दिवसान् यावत् तथा नैवोपलभ्यते, तर्हि किमत्र कारणमिति जिज्ञासानिवृत्तये प्रोच्यते-इह येषु दिवसेषु अतिशयेन तमसाभिभूयते चन्द्रस्तेषु तेषु दिवसेषु तद् विमानं वृत्तमाभाति, चन्द्रप्रभया बाहुल्येन प्रसराभावतो राहुविमानस्य यथावस्थिततयोपलम्भात् येषु पुनश्चन्द्रो भूयान् प्रकटी भवति न तेषु चन्द्रप्रभा राहुविमानेनाभिभूयते, किन्तु अतिबहुलतया चन्द्रप्रभयैव-स्तोकं स्तोकं राहुविमानप्रभाया अभिभवस्ततो न वृत्ततोपलम्भो भवति । पर्वराहुविमानं

करता है। इसी प्रकार से यावत् पूर्णिमा में पंद्रहवां पंद्रहवें भाग को अर्थात् संपूर्ण चंद्रमंडल को प्रकट करता है। अर्थात् पूर्णिमा के अन्त में चंद्र सर्व प्रकारसे विरक्त अर्थात् सब ओर से मुक्त होकर प्रकाशित होता है। कारण की उस समय लेशमात्र भी राहु विमान से आच्छादित नहीं रहता है। और कहते हैं-शुक्लपक्ष में एवं कृष्णपक्ष में कुछदिन राहु विमान वृत्त होता है जैसे की ग्रहण काल में पर्वराहु कितनेक दिन यावत् उस प्रकार से नहीं होता है तो उसमें क्या कारण है ? इस शंका के समाधान निमित्त कहते हैं-यहां जिन दिन में अतिशय अंधकार से चंद्र व्याप्त होता हैं, उस उस दिन में वह विमान वृत्त प्रतिभासित होता है, चंद्रप्रभा की बाहल्यता से राहु विमान का प्रसराभाव होने से यथावस्थितता से रहने से चंद्र अधिकता से प्रगट होता है, वहां चन्द्रप्रभा राहु विमान से अभिभूत नहीं होती है। परंतु अति अधिकता होने से चन्द्रप्रभा से ही अल्प अल्प राहु विमान प्रभा का अभिभव होता है।

બીજના દિવસે બીજા પંદરમા ભાગને પ્રગટ કરે છે. એજ પ્રમાણેના ક્રમથી યાવત્ પૂર્ણિમામાં પંદરમા પંદરમાભાગને અથવા સંપૂર્ણ ચંદ્રમંડળને પ્રગટ કરે છે. અર્થાત્ પૂર્ણિમાના અંતમાં ચંદ્ર દરેક પ્રકારથી વિરક્ત અર્થાત્ બધી તરફથી મુક્ત થઈને પ્રકાશિત થાય છે. કારણકે એ સમયે લેશ્યમાત્ર પણ રાહુના વિમાનથી આચ્છાદિત રહેતો નથી, બીજું કહે છે. શુકલપક્ષમાં અને કૃષ્ણપક્ષમાં કોઈક દિવસે રાહુ વિમાન વૃત્ત રહે છે જેમકે-ગ્રહણ કાળમાં પર્વરાહુ કેટલાક દિવસ યાવત્ એ રીતે હોતો નથી તો તેમાં શું કારણ છે? આ શંકાના સમાધાન માટે કહે છે. જે દિવસે અત્યંત અંધકારથી ચંદ્ર વ્યાપ્ત થાય છે. તેતે દિવસે તે વિમાન વૃત પ્રતિભાસિત થાય છે. ચંદ્ર પ્રભાની બાહલ્યતાથી રાહુ વિમાનનો પ્રસરાભાવ થવાથી યથાવસ્થિતપણાથી રહેવાથી ચંદ્ર અધિકતાથી પ્રગટ થાય છે. ત્યાં ચંદ્ર પ્રભા રાહુ વિમાનથી અભિભૂત થતી નથી. પરંતુ અત્યંત અધિકતા હોવાથી ચંદ્ર પ્રભાથીજ અલ્પ અલ્પ રાહૂ વિમાન પ્રભાનો અભિભવ થાય છે. તેથી વૃત્તતાને પ્રાપ્ત

च ध्रुवराहुविमानात् अतीव तमो बहुलं विराजते अतस्तस्य स्तोकस्यापि चन्द्रस्य प्रभया-नाभिभवसम्भव इति, तस्य स्तोकरूपस्यापि वृत्तत्वेनोपलब्धिः । तथा चाहु विशेषणवत्यां जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणः—

वट्टच्छेओ कइवय दिवसे ध्रुवराहुणो विमाणस्स ।
दीसइ परं न दीसइ जइ गहणे पव्वराहुस्स ॥१॥

छाया—वृत्तच्छेदः कतिपयदिवसे ध्रुवराहो विमानस्य ।
दृश्यति परं न दृश्यति यथा ग्रहणे पर्वराहोः ॥१॥

अस्या अक्षरगमनिकार्थः पूर्वं व्याख्यातएव ॥ अथाचार्य आह—

अच्चत्थं नहि तमसाऽभिभूयते जं ससी विमुच्चंतो ।
तेणं वट्टच्छेओ गहणे उ तमो तमो बहुलो ॥२॥

छाया—अच्छत्वं नहि तमसाभिभूयते यत् शशिर्विमुच्यते । तेषां वृत्तच्छेदो ग्रहणेऽपि तमस्तमो बहुलः ॥२॥ अस्यार्थोऽपि व्याख्यातएव ॥ 'तत्थ णं जे ते पव्वराहू से जहण्णेणं

अतः वृत्तता को प्राप्त नहीं होता है। पर्वराहु विमान ध्रुवराहु विमान से अत्यंत अंधकार बहुलता वाला होता है। अतः उसका अल्प चन्द्रप्रभा से अभिभव का संभव नहीं रहता स्तोकरूप होने पर उसका वृत्ताकार का संभव रहता है, विशेषणवति में जिनभद्रगणि क्षमाश्रमण ने कहा है—

'वट्टच्छेओ कइवयदिवसे, धुवराहुणो विमानस्स ।
दीसइ परं न दीसइ जइ गहणे पव्वराहुस्स ॥१॥

इस का अक्षर गमनिका अर्थ पहले ही कहा है वैसा ही है।

और भी कहते हैं—

अच्चत्थं नहि तमसा भिभूयते जं ससी विमुच्चंतो ।
ते णं वट्टच्छेओ गहणे उ तमो बहुलो ॥२॥

इस का अर्थ कथित हो गया है।

થતો નથી પર્વરાહૂ વિમાન ધ્રુવ રાહૂના વિમાનથી અત્યંત અંધકાર બહૂલતાવાળું હોય છે. તેથી તેનો અલ્પ ચંદ્ર પ્રભાથી અભિભવનો સંભવજ રહેતો નથી. અલ્પ રૂપ હોવાથી તેનો વૃત્તાકારનો સંભવ રહે છે. વિશેષણ વતીમાં જીનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણે કહ્યું છે.

वट्टच्छेओ कइवय दिवसे, धुवराहुणो विमाणस्स ।
दीसइ परं न दीसइ जह गहणे पव्व राहुस्स ॥१॥

આનો અક્ષર ગમનિકા અર્થ પહેલાંજ કહેલ છે તે પ્રમાણે છે. બીજું પણ કહ્યું છે.

अच्चत्थं नहिं तमसाभिभूयते जं ससी विमुच्चंतो ।
तेणं वट्टच्छेओ गहणे उ तमो बहुलो ॥२॥

આનો અર્થ પણ કહેવાઈ ગયેલ છે.

छण्हं मासाणं उक्कोसेणं बायालीसाए मासाणं चंदस्स अडयालीसाए संवच्छराणं सूरस्स
तत्र खलु योऽसौ पर्वराहुः स जघन्येन षण्णां मासानां उत्कर्षेण द्वाचत्वारिंशन्मासानां चन्द्रस्य अष्टाचत्वारिंशत् सम्वत्सराणां सूर्यस्य ॥

तत्र-पर्वराहुविचारे खल्विति निश्चयार्थे योऽसौ पर्वराहुः प्रज्ञप्तोऽस्ति स किल जघन्येन-स्वल्पातिस्वल्पसमयेन षण्णां चान्द्रमासानामुपरि चन्द्रस्य ग्रहणं करोति, एवमेव यदा कदाचिदेकदा सूर्यग्रहणं करोति ततः प्रभृति षण्णां मासानामुपर्य्येव पुनरपि सूर्यग्रहणार्थं प्रवृत्तो भवति-सूर्यस्योपरागं कर्तुं प्रभवति, षण्मासान्तरे कदाचिदपि चन्द्रस्य सूर्यस्य वोपरागो भवतीत्यर्थः ॥ एवमेवोत्कर्षेण-अधिकाधिकेन समयेन द्वाचत्वारिंशतो मासानामुपरि-चन्द्रस्य ग्रहणं नोपसम्भवति, अर्थात् कदाचिदपि षण्मासाभ्यन्तरे चन्द्रस्यैकग्रहणादनन्तरं द्वितीयं ग्रहणं न सम्भाव्यते तथैव द्वाचत्वारिंशतो मासानामुपर्यपि न गच्छति द्वितीय चन्द्रग्रहणसत्काः, षण्मासानन्तरं द्वाचत्वारिंशन्मासाभ्यन्तरे चन्द्रस्यैकग्रहणाद् द्वितीयं ग्रहणं

(तत्थ णं जे से पव्वराहू से जहण्णेणं छण्हं मासाणं उक्कोसेणं बायालीसाए मासाणं चंदस्स अडयालीसाए संवच्छराणं सूरस्स) पर्वराहु की विचारणा में जो यह पर्वराहु कहा है, वह जघन्य से छह चांद्रमास के पश्चात् चंद्र का ग्रहण करता है,इसी प्रकार कोई समय में सूर्य का भी ग्रहण करता है तपश्चात् छ मास, के अनंतर ही पुनः सूर्य ग्रहण के लिये प्रवृत्त होता है, अर्थात् सूर्य का ग्रहण करता है, अर्थात् छ मास के अन्दर ही कोइ भी समय चंद्र का या सूर्य का ग्रहण होता है, तथा उत्कर्ष से बयालीस मास के पश्चात् चंद्र ग्रहण का संभव नहीं होता है। अर्थात् कोई समय छह मास के भीतर चंद्र का ग्रहण के पश्चात् दूसरा ग्रहण की संभावना नहीं रहती उसी प्रकार बयालीस मास के ऊपर भी दूसरा चंद्रग्रहण का कारण नही होता। छह मास के पश्चात् एवं बयालीस मास के भीतर चंद्र का एक ग्रहण से दूसरा ग्रहण अवश्य संभवित होता है,

(तत्थ णं जे ते पव्वराहु से जहण्णेणं छण्हं मासाणं उक्कोसेणं बायालीसाए मासाणं चंदस्स अडयालीसाए संवच्छराणं सूरस्स) પર્વરાહુની વિચારણામાં જે આ પર્વરાહુ કહ્યો છે, તે જઘન્યથી છ ચાંદ્રમાસની પછી ચંદ્રને ગ્રહણ કરે છે. એજ પ્રમાણે કોઈ સમયે સૂર્યનું પણ ગ્રહણ થાય છે. તે પછી છ માસની અંદરજ ફરી સૂર્ય ગ્રહણ માટે પ્રવૃત્ત થાય છે. અર્થાત્ સૂર્યનું ગ્રહણ કરે છે. એટલેકે છ માસની અંદરજ કોઈપણ સમયે ચંદ્રનું કે સૂર્યનું ગ્રહણ થઈ જાય છે. તથા ઉત્કર્ષથી બેંતાલીસ માસ પછી ચંદ્ર ગ્રહણનો સંભવ રહેતો નથી. અર્થાત્ કોઈ સમયે છ માસની અંદર ચંદ્રનું ગ્રહણ કરીને પછી બીજા ગ્રહણની સંભાવના રહેતી નથી. એજ પ્રમાણે બેંતાલીસમાસ પછી પણ બીજા ચંદ્રગ્રહણનો કાળ હોતો નથી છ માસ પછી અને બેંતાલીસ માસની અંદર ચંદ્રનું એક ગ્રહણ પછી બીજું ગ્રહણ અવશ્ય સંભવિત હોય છે. એજ પ્રમાણે સૂર્યના એક ગ્રહણ

अवश्यं सम्भवत्येवेति भावः ॥ एवमेव सूर्यस्यैकग्रहणादनन्तरं यथा षण्मासाभ्यन्तरे समये द्वितीयमुपरागं न सम्भाव्यते तथैव अष्टाचत्वारिंशतः सम्वत्सरामुपर्य्यपि न सम्भाव्यते, अधिकाधिकः समयः सूर्यग्रहणयोरन्तरे अष्टाचत्वारिंशत् सम्वत्सराः भवितुं शक्यन्ते, अर्थात् सूर्यस्यैकग्रहणादनन्तरं द्वितीयं सूर्यग्रहणं षण्मासानन्तरं अष्टाचत्वारिंशत् वर्षेभ्यः प्राग् द्वितीयं सूर्यग्रहणमवश्यं भवतीति भावः ।

वस्तुतस्तु—राहुर्नामपातस्तस्य च कृष्णवर्णस्तेन यस्मिन् पौर्णान्ते स पातचन्द्रस्य भुजांशकाश्चतुर्दशाल्पास्तस्यामेव पूर्णिमायां चन्द्रग्रहणस्य सम्भवस्तथा, यस्मिन्नमान्ते स पातसूर्यस्य भुजांशकाश्चतुर्दशाल्पास्तस्यामेव अमावास्यायां सूर्यग्रहणस्य सम्भवः। सतिसम्भवे बिम्ब–शर–ग्रास–स्पर्श–मोक्ष–मध्य–सम्मीलन – उन्मीलन–मर्द–वलन–लम्बन – नतीनामानयन–गणितादिकं परिलेखविधिश्च कार्यः, नतु सर्वासु पौर्णमासीसु–अमासु च कार्यमिति गणित-

इसी प्रकार सूर्य का एक ग्रहण के पश्चात् छहमास के भीतर के समय में दूसरा ग्रहण नहीं संभवित होता है। उसी प्रकार अडतालीस संवत्सर के ऊपर भी सम्भवित नहीं होता, सूर्य ग्रहण के अंतर का अधिकाधिक अडतालीस संवत्सर होना संभवित रहता है, अर्थात् सूर्य का एक ग्रहण से दूसरे ग्रहण का अंतर छहमास के पश्चात् अडतालीस वर्ष से पहले दूसरा सूर्य ग्रहण अवश्य होता है।

वास्तविकता से विचार करे तो राहु नाम का पात है उस का कृष्णवर्ण होता है, अतः जिस पूर्णिमा के अन्त में सपात चंद्र का भुजांश चौदह से अल्प हो उसी पूर्णिमा में चंद्र ग्रहण का संभव रहता है। तथा जिस अमास के अन्त में सपात सूर्य का भुजांश चौदह से अल्प हो उसी अमावास्या में सूर्य ग्रहण का संभव रहता है। संभव होतो बिम्ब–शर–वलन–लम्बन नती-का आनयन आदि गणित परिलेखविधि करलेवें, सभी पौर्णिमा एवं सभी अमास में करने की आवश्यकता नहीं ऐसा गणितज्ञों का सिद्धांत हैं।

પછી છ માસની અંદરના સમયમાં બીજીવાર ગ્રહણ થવાનું સંભવિત નથી. એજ પ્રમાણે અડતાલીસ સંવત્સર પછી પણ સંભવિત હોતું નથી. સૂર્યગ્રહણનું અંતર વધારેમાં વધારે અડતાલીસ સંવત્સર જેટલું હોવાનું સંભવિત હોય છે. અર્થાત્ એક સૂર્યગ્રહણથી બીજા ગ્રહણનું અંતર છ માસ પછી અને અડતાલીસ વર્ષની પહેલાં બીજું સૂર્ય ગ્રહણ અવશ્ય થાય છે.

વાસ્તવિકપણાથી વિચાર કરવામાં આવે તો રાહૂ નામનો પાત છે. તેનો વર્ણ કૃષ્ણ હોય છે. તેથી જે પૂર્ણિમાના અંતમાં સંપાત ચંદ્રનો ભુજાંશ ચૌદથી અલ્પ હોય એજ પૂર્ણિમામાં ચંદ્રગ્રહણનો સંભવ રહે છે. તથા જે અમાસના અંતમાં સંપાત સૂર્યના ભુજાંશ ચૌદથી અલ્પ હોય એજ અમાવાસ્યામાં સૂર્ય ગ્રહણનો સંભવ રહે છે સંભવ હોય તો બિંબ–શર વલન લંબન નતીનું આનયન વિગેરે ગણિત પરિલેખ વિધિ કરી લેવી, બધી પૂર્ણિમા અને બધી અમાસમાં કરવાની આવશ્યકતા નથી એ પ્રમાણે ગણિતજ્ઞોનો સિદ્ધાંત છે.

विदां राद्धान्तः । भगवता मध्यममानेन ग्रहणयोः संभवासम्भवलक्षणं यत् प्रतिपादितं तत् सर्वथा तथ्यं प्रतिभाति ॥ एवमनेकविधराहुलक्षणं राहुचारं राहोर्गतिभेदं चन्द्रोपरिराहुविमानस्यावरोधप्रकाशप्रकारं चन्द्रसूर्ययोर्ग्रहणसम्भवलक्षणमित्यनेकविधान् विचारान् प्रश्नोत्तररूपेण विविच्योपरतं भगवन्तं गुरुं विलोक्य विज्ञो गौतमः शशिविषयकानन्वर्थार्थं पुनरपि पृच्छति ॥ सू० १०५ ॥

सम्प्रति चन्द्रसूर्ययोः शशिरादित्यादि नाम्नोरन्वर्थसंज्ञावगमनिमित्तं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह—

मूलम्—ता कहं ते चंदे ससी आहिएत्ति वएज्जा !, ता चंदस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरण्णो मियंके विमाणे कंता देवा कंताओ देवीओ कंताइं आसणसयणखंभभंडमत्तोवगरणाइं अप्पणा वि णं चंदे देवे जोइसिंदे जोइसराया सोमे कंते सुभे पियदंसणे सुरूवे, ता एवं खलु चंदे ससी चंदे ससी आहिएत्ति वएज्जा । ता कहं ते सूरिए आइच्चे सूरे आइच्चे सूरे आहिएत्ति वएज्जा, ता सूरादीया समयाइ वा आवलियाइ वा अणापाणूइ वा थोवेइ वा जाव उस्सप्पिणी ओसप्पिणीति वा एवं खलु सूरे आइच्चे सूरे आइच्चे आहिएत्ति वएज्जा ॥सू० १०६॥

छाया—तावत् कथं ते चन्द्रः शशिराख्यात इति वदेत् । तावत् चन्द्रस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य मृगाङ्के विमाने कान्ताः देवाः कान्ता देव्यः कान्तानि आसनशयन-

---

भगवान ने मध्यमान से ग्रहण का संभव या असंभव का जो लक्षण प्रतिपादित किया है, वह सर्वथा योग्य प्रतिभासित होता है। इस प्रकार अनेक प्रकार से राहु का लक्षण राहु का चार राहु के गति का भेद, चंद्र के ऊपर राहु विमान का अवरोध, प्रकाश का प्रकार, चंद्र सूर्य का ग्रहण संभव का लक्षण इस प्रकार अनेकविध विचार को प्रश्नोत्तर रूप से विवेचित करके उपरत श्री भगवान को देखकर श्री गौतमस्वामी चंद्र के विषय में यथार्थ विषयक पुनः प्रश्न करते हैं ॥सू० १०५॥

શ્રીભગવાને મધ્યમાનથી ગ્રહણુનો સંભવ કે અસંભવના જે લક્ષણુ પ્રતિપાદન કરેલ છે તે સર્વાર્થરીતે યોગ્ય પ્રતિભાસિત થાય છે. એ રીતે અનેક પ્રકારથી રાહૂના લક્ષણુ, રાહૂનો ચાર, રાહૂની ગતિનો ભેદ ચંદ્રની ઉપર રાહૂ વિમાનનો અવરોધ, પ્રકાશનો પ્રકાર, ચંદ્ર સૂર્યના ગ્રહણુના સંભવના લક્ષણુ આ રીતે અનેક પ્રકારના વિચારોને પ્રશ્નોત્તર રૂપે વિવેચિત કરીને ઉપરત થયેલ શ્રીભગવાનને જોઇને શ્રીગૌતમસ્વામી ચંદ્રના સંબંધમાં ફરીથી પ્રશ્ન કરે છે. ॥ સૂ. ૧૦૫ ॥

स्तम्भभाण्डमात्रोपकरणानि आत्मनापि खलु चन्द्रो देवो ज्योतिपेन्द्रो ज्योतिपराजः सौम्यः कान्तः शुभः प्रियदर्शनः सुरूपः, तावत् एवं खलु चन्द्रः शशिश्चन्द्रः शशिः आख्यात इति वदेत् । तावत् कथं ते सूर्यः आदित्यः सूर्यः आदित्यः आख्यायते इति वदेत् । तावत् सूरादिकाः समयाः इति वा आवलिका इति वा आनप्राण इति वा स्तोका इति वा यावत् उत्सर्पिण्य अवसर्पिण्य इति वा, एवं खलु सूर्यः आदित्यः सूर्यः आदित्यः आख्यात इति वदेत् ॥ सू० १०६ ॥

टीका-पञ्चोत्तरशततमे सूत्रे अनेकविधभेदलक्षणलक्षितं राहोर्लक्षणं राहोश्चारप्रकारं चन्द्रसूर्ययोर्विमाने कथमाच्छादिते भवतो राहुविमानेन इत्यत्र कारणप्रदर्शनं चन्द्रसूर्ययोर्ग्रहणलक्षणसम्भवासम्भवप्रकारं चन्द्रोपरि राहुविमानस्यावरोधप्रकारं राहोरन्वर्थसंज्ञकानि नामानि चेत्यादिविविधविषयान् विविच्य सम्प्रत्यस्मिन्नर्थाधिकारे षडुत्तरशततमे सूत्रे चन्द्रस्य शशिरिति सूर्यस्य आदित्य इति च कोषे यदभिधानं तयोरन्वर्थसंज्ञावगमकनिमित्तं सूर्यचन्द्रयोरैश्वर्यभोगभोगनिमित्तावगमकं च विविधविचारात्मकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-'ता कहं ते

अब चंद्र एवं सूर्यका शशि, आदित्य नाम की अन्वर्थसंज्ञा के बोध के लिये प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-

टीकार्थ-एकसो पांचवें सूत्र में अनेक प्रकार के भेद लक्षण से लक्षित राहु का लक्षण, राहु का चार प्रकार चंद्र सूर्य का विमान किस प्रकार से राहु विमान से आच्छादित होता है? इस विषय में कारण का कथन, चंद्र सूर्य का ग्रहण लक्षण का सम्भवासंभव का प्रकार चंद्र के ऊपर राहु विमान का अवरोध का प्रकार राहु का अन्वर्थ संज्ञावाले नाम का कथन इत्यादि अनेकविध विषयों की विवेचना करके अब इस अर्थाधिकार एकसो छट्ठे सूत्र में चन्द्र का शशि इस प्रकार तथा सूर्य का आदित्य इस प्रकार कोष में जो नाम कहे हैं उन को अन्वर्थ संज्ञा के बोध निमित्त सूर्य एवं चन्द्र का ऐश्वर्य भोग के निमित्त को बताने वाला एवं विविध प्रकार के विचारात्मक प्रश्नोत्तर सूत्र

હવે ચંદ્રનું અને સૂર્યનું શશિ, આદિત્ય એ નામોની અન્વર્થ સંજ્ઞાનો બોધ થવા માટે પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-એકસો પાંચમા સૂત્રમાં અનેક પ્રકારના ભેદ લક્ષણોથી લક્ષિત રાહૂના લક્ષણ રાહૂના ચારનો પ્રકાર ચંદ્ર સૂર્યના વિમાનો કેવી રીતે રાહૂ વિમાનથી આચ્છાદિત થાય છે? આ વિષયના કારણનું કથન, ચંદ્ર સૂર્યના ગ્રહણના લક્ષણોની સંભવાસંભવતાનો પ્રકાર ચંદ્રની ઉપર રાહૂ વિમાનના અવરોધનો પ્રકાર રાહૂના અન્વર્થ સંજ્ઞાવાળા નામનું કથન વિગેરે અનેક પ્રકારના વિષયોની વિવેચના કરીને હવે આ અર્થાધિકાર એકસો છટ્ઠા સૂત્રમાં ચંદ્રનું શશિ આ પ્રમાણે અને સૂર્યનું આદિત્ય આ પ્રમાણે કોષમાં જે નામો કહેલા છે. તેની અન્વર્થ સંજ્ઞાના બોધ માટે સૂર્ય અને ચંદ્રના ઐશ્વર્ય ભોગના નિમિત્તને બતાવવાવાળું અને વિવિધ પ્રકારના વિચારાત્મક પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

चंदे ससी आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कथं ते चन्द्रः शशिराख्यात इति वदेत् ।-तावदिति पूर्ववत् कथं-केन प्रकारेण-केन अन्वर्थेन चन्द्रः शशिरिति लोकैराख्यातः-प्रतिपाद्यते इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता चंदस्स णं जोतिसिंदस्स जोतिसरण्णो मियंके विमाणे कंता देवा कंताओ देवीओ कंताइं आसणसयणखंभभंडमत्तो-वगरणाइं अप्पणा वि णं चंदे देवे जोइसिंदे जोइसराया सोमे कंते सुभे पियदंसणे सुरूवे' तावत् चन्द्रस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिराजस्य मृगाङ्के विमाने कान्ताः देवा कान्ताः देव्यः कान्तानि आसनशयनस्तम्भभाण्डमात्रोपकरणानि आत्मनाऽपि खलु चन्द्रो देवो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजः सौम्यः कान्तः शुभः प्रियदर्शनः सुरूपः ।।-तावदिति पूर्ववत् 'णं' इति वाक्यालङ्कारे ज्योतिषेन्द्रस्य-ज्योतिषां प्रकाशपिण्डानामध्ये इन्द्रः श्रेष्ठ स्तस्य ज्योतिषेन्द्रस्य, ज्योतिषराजस्य-ज्योतिषाधिपते श्चन्द्रस्य मृगाङ्के-मृगचिह्निते विमाने

कहते हैं-(ता कहं ते चंदे ससी आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् ! किस कारण से चन्द्र शशि इस प्रकार से लोक में प्रतिपादित किया है ? सो कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता चंदस्स णं जोतिसिंदस्स जोतिसरण्णो मियंके विमाणे कंता देवा कंताओ देवीओ कंताइं आसणसयणखंभभंडमत्तोवगरणाइं अप्पणा वि णं चंदे देवे जोइसिंदे जोइसराया सोमे कंते सुभे पियदंसणे सुरूवे) ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज चंद्र का मृग के चिह्नवाले विमान के भ्रमण मार्ग में कमनीय स्वरूपवाले देव स्थित होते हैं तथा मनोज्ञतर स्वरूपवाली देवियां होती हैं। तथा मनोज्ञ, मन को अनुकूल दर्शनीय ऐसे आसन, शयन, स्तम्भ भाण्ड मात्र उपकर अर्थात् सर्व प्रकार के भोगोपभोग्य ऐसे उपकरण-साधनसामग्री वहां पर उपलब्ध होती है। तथा भी ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज चंद्रदेव स्वतः सुंदर आकृतिवाला अर्थात् प्रसन्नता जनक स्वरूपवाला होता है, कान्तिवाला

(ता कहं ते चंदे ससी आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् શા કારણથી ચંદ્ર શશિ આ પ્રમાણે લોકમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता चंदस्स णं जोतिसिंदस्स जोतिसरण्णो मियंके विमाणे कंता देवा कंताओ देवीओ कंताइं आसणसयणखंभभंडमत्तोवगरणाइं अप्पणा वि णं चंदे देवे जोइसिंदे जोइसराया सोमे कंते सुभे पियदंसणे सुरूवे) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્રના મૃગના ચિન્હવાળા વિમાનના ભ્રમણ માર્ગમાં કમનીય સ્વરૂપવાળા દેવ સ્થિત રહે છે. અને મનોજ્ઞ સ્વરૂપવાળી દેવીયો હોય છે. અને મનોજ્ઞ, મનને અનુકૂળ દર્શનીય એવા આસન શયન, સ્તમ્ભ ભાંડામત્ર ઉપકરણ અર્થાત્ સર્વ પ્રકારના ભોગોપભોગ્ય એવા ઉપકરણ સાધન સામગ્રી ત્યાં પ્રાપ્ત થાય છે. તથા શ્રીજ્યોતિષેન્દ્ર, જ્યોતિષરાજ ચંદ્રદેવ સ્વતઃ સુરૂપ આકૃતિવાળો અર્થાત્ પ્રસન્નતા જનક સ્વરૂપવાળો હોય છે. કાંતિવાળો હોય છે.

अधिकरणभूते भ्रमणमार्गे कान्ताः-कमनीयतरस्वरूपा देवाः स्थिताः भवन्ति, तथा कान्ताः-मनोज्ञतराः-कमनीयातिकमनीयतरस्वरूपाः देव्यो भवन्ति, एवं च कान्तानि-मनोज्ञानि-मनोऽनुकूलानि दर्शनीयानि च आसनशयनस्तम्भभाण्डमात्रोपकरणानि-सर्वविधभोग भोग्योपकरणानि तत्रोपलब्धानि सन्तीति भावः, तथा च आत्मनाऽपि-स्वकीयेनापि चन्द्रो देवो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजः सौम्यः-शोभनाकृतिकः-अरौद्राकारः-आह्लादोत्पादक स्वरूपः कान्तः-कान्तिमान्-लावण्य पूर्णः सुभगः-सौभाग्यपूर्णः-सामुद्रिकशास्त्रोक्तलक्षण-लक्षितसर्वावयघटितः-सर्ववल्लभः प्रियदर्शनः-लोकस्य प्रेमोत्पादकं दर्शनं यस्य स प्रियदर्शनः, सुरूपः-शोभनाकृतिकः-शोभनमतिशायि रूपं-अङ्गप्रत्यङ्गावयवसन्निवेशविशेषो यस्य सः सुरूपः एतदादि भिर्गुणैरुपेतश्चन्द्रो विकाश प्रकाशिते स्वकीये विमाने नियत रूपेण भ्रमन् विराजते अतएव, 'ता एवं खलु चंदे ससी चंदे ससी आहिएत्ति वएज्जा' तावत् एवं खलु चन्द्रः शशिश्चन्द्रः शशिराख्यात इति वदेत् ॥-तावत्-ततः एभिरेव कारणैः, एवं-पूर्वोदितैः किल कारणैश्चन्द्रः शशिश्चन्द्रः शशिरिति लोकैराख्यायते इति वदेत्, स्व-शिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् । अर्थात् सर्वात्मना कमनीयत्वलक्षणं अन्वर्थ माश्रित्य चन्द्रः शशीति व्यपदिश्यते । कया व्युत्पत्या शशि शब्दे आह्लादकत्व मायातीत्युच्यते (शशकान्तौ) इति

होता है, लावण्य से युक्त होता है, सौभाग्यपूर्ण होता है, सामुद्रिक शास्त्रोक्त लक्षणोंवाला होता है, सर्वावयव संपूर्णवाला होता है, सर्वजनप्रिय दर्शन वाला होता है, अर्थात् जनसमुदाय को प्रेमोत्पादक स्वरूपवाला होता है, सुंदराकृति होता है, सुंदर होता है। इस प्रकार पूर्वकथित गुणों से युक्त चंद्र विकाश प्रकाश से प्रकाशित अपने विमान में नियतरूप से भ्रमण करता हुवा विचरता है। अतएव (एवं खलु चंदे ससी चंदे ससी आहिएत्तिवएज्जा) इस पूर्व कथित कारणों से चन्द्र शशि है चन्द्र शशि है इस प्रकार लोक में कहा जाता है, ऐसा स्वशिष्यों को कहें। अर्थात् सर्वविध प्रकार से कमनीय अर्थात् सुंदरता का लक्षण अन्वर्थ होने से चन्द्र शशि है इस प्रकार लोक में कहा जाता है। किस व्युत्पत्ति से शशि शब्द में आह्लादकता आती है सो

લાવણ્યથી યુક્ત હોય છે. સૌભાગ્ય પૂર્ણ હોય છે. સામુદ્રિક શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણોવાળો હોય છે. સર્વાવયવ સંપૂર્ણવાળો હોય છે. સૌજનને પ્રિયદર્શનવાળો હોય છે અર્થાત્ જન સમુદાયને પ્રેમોત્પાદક સ્વારૂપવાળો હોય છે સુંદર આકૃતિવાળો હોય છે, સુંદર હોય છે. સુરૂપ હોય છે. આ રીતે પૂર્વકથિત સર્વગુણોથી યુક્ત ચંદ્ર વિકાસ-પ્રકાશથી પોતાના વિમાનમાં નિયત રૂપથી ભ્રમણ કરતો વિચરે છે. અત એવ (ता एवं खलुचंदे ससी चंदे ससी आहिएत्ति वएज्जा) આ પહેલાં કહેલ કારણોથી ચંદ્ર શશિ છે, ચંદ્ર શશિ છે. આ પ્રમાણે લોકમાં કહેવાય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. અર્થાત્ દરેક રીતે કમનીય અર્થાત્ સુંદરતાના લક્ષણ અન્વર્થ હોવાથી ચંદ્રશશિ છે. આ પ્રમાણે લોકમાં કહેવાય છે. કંઈ

धातुरदन्तश्चौरादिकोऽस्ति, चुरादयोहि धातवो परिमिता न तेपामियत्ताऽस्ति, केवलं यथा-लक्षणमनुवर्त्तन्याः, अतएव चन्द्रगोमी चुरादिगणस्य अपरिमिततया परमार्थतो यथालक्षणमनुसरणमवगम्य द्वित्रानेव चुरादि धातून पठितवान न भूयसः, अतएव णिगन्तस्य शशनं शशः इति घञ् प्रत्यये शश इति भवति, शशोऽस्यास्तीति शशी इति समुत्पद्यते, स्वविमान वास्तव्यदेवदेवीशयनासनादिभिः सह कमनीय कान्तिकलितः इति भावः। अन्ये तु व्याचक्षते-शशीति सह श्रिया वर्त्तते इति सश्रीः प्राकृतत्वाच्च शशीतिरूपं भवितुं शक्यते। उभयत्रापि आह्लादकत्वं तु आयात्येव। एवं शशि शब्दस्य व्युत्पत्तिपूर्णमन्वर्थसंज्ञा श्रुत्वा गौतमः सूर्यस्य आदित्य इति संज्ञायाः व्युत्पत्तिमन्वर्थसंज्ञां

कहते हैं। (शशकान्तौ) इस धातु अकारान्त चुरादि गणका है। चुरादि धातु अपरिमित होते हैं, उनमें इयत्ता नहीं होती। केवल यथा लक्षण देखकर अनुवर्तित होते हैं, अर्थात् लक्षण देखकर समझा जाता है। अत एव चन्द्र में प्रवर्तित चुरादि गण अपरिमित होने से वास्तविकता से लक्षणानुसरण कर के होती नहीं, चुरादि धातुओं का पाठ कहा है, अधिक नहीं अत एव प्रकृत में (शशनं शशः) इस प्रकार शश शब्द को घञ् प्रत्यय होने से शश शब्द की निष्पत्ति होती है। स्व विमान में निवास करनेवाले देव देवियां शयनासन आदि के साथ कमनीय कान्ति वाले होते हैं इस प्रकार का भाव समझें। श्री शोभा के साथ जो रहे वह सश्री कहा जाता है, प्राकृत होने से शशी इस प्रकार का रूप हो सकता है। दोनों प्रकार में आह्लादकता तो आती है।

इस प्रकार शशि शब्द की अन्वर्थता युक्त पूर्ण रूप से व्युत्पत्ति को सुनकर श्रीगौतमस्वामी सूर्य की आदित्य इस प्रकार की संज्ञा की अन्वर्थता

વ્યુત્પત્તિથી શશિ શબ્દમાં આહ્લાદકતા આવે છે? તે કહે છે.-(શશકાન્તૌ) આ ધાતુ અકારાન્ત ચુરાદિ ગણનો છે. ચુરાદિ ધાતુ અપરિમિત હોય છે. તેમાં ઇયત્તા હોતી નથી કેવળ તેના લક્ષણો જોઈને અનુવર્તિત થાય છે. અર્થાત્ લક્ષણ જોઈને સમજી શકાય છે. તેથીજ ચંદ્રમાં પ્રવર્તિત ચુરાદિગણ અપરિમિત હોવાથી વાસ્તાવિકપણાથી લક્ષણાનું અનુસરણ કરીને બે કે ત્રણજ ચુરાદિ ધાતુઓનો પાઠ કહેલ છે. અધિક નહીં! તેથી અહીં (શશનં શશઃ) આ પ્રમાણે શશ શબ્દને ઘઞ્ પ્રત્યય થવાથી શશ શબ્દની નિષ્પત્તી થાય છે. પોતાના વિમાનમાં નિવાસ કરવાવાળા દેવદેવિયો શયનાસન વિગેરેની સાથે કમનીય કાંતિવાળા હોય છે. આ પ્રમાણેનો ભાવ સમજવો. શ્રી શોભાથી યુક્ત જે રહે તે સશ્રીક કહેવાય છે. પ્રાકૃત હોવાથી શશી આ પ્રમાણેનું રૂપ થઈ શકે છે. બેઉ પ્રકારમાં આહલાદકતાતો આવેજ છે.

આ પ્રમાણે શશિ શબ્દની અન્વર્થતા યુક્ત પૂર્ણ રીતે વ્યુત્પત્તિને સાંભળીને શ્રી ગૌતમસ્વામી સૂર્યની આદિત્ય આ પ્રમાણેની સંજ્ઞાની અન્વર્થતા અને વ્યુત્પત્તિ જાણવા

अधिकरणभूते भ्रमणमार्गे कान्ताः–कमनीयतरस्वरूपा देवाः स्थिताः भवन्ति, तथा कान्ताः–मनोज्ञतराः–कमनीयातिकमनीयतरस्वरूपाः देव्यो भवन्ति, एवं च कान्तानि–मनोज्ञानि–मनोऽनुकूलानि दर्शनीयानि च आसनशयनस्तम्भभाण्डमात्रोपकरणानि–सर्वविधभोग भोग्योपकरणानि तत्रोपलब्धानि सन्तीति भावः, तथा च आत्मनाऽपि–स्वकीयेनापि चन्द्रो देवो ज्योतिपेन्द्रो ज्योतिपराजः सौम्यः–शोभनाकृतिकः–अरौद्राकारः–आह्लादोत्पादक स्वरूपः कान्तः–कान्तिमान्–लावण्य पूर्णः सुभगः–सौभाग्यपूर्णः–सामुद्रिकशास्त्रोक्तलक्षण-लक्षितसर्वावयघटितः–सर्वबल्लभः प्रियदर्शनः–लोकस्य प्रेमोत्पादकं दर्शनं यस्य स प्रियदर्शनः, सुरूपः–शोभनाकृतिकः–शोभनमतिशायि रूपं–अङ्गप्रत्यङ्गावयवसन्निवेशविशेषो यस्य सः सुरूपः एतदादि भिर्गुणैरूपेतश्चन्द्रो विकाश प्रकाशिते स्वकीये विमाने नियत रूपेण भ्रमन् विराजते अतएव, 'ता एवं खलु चंदे ससी चंदे ससी आहिएत्ति वएज्जा' तावत् एवं खलु चन्द्रः शशिश्चन्द्रः शशिराख्यात इति वदेत् ॥–तावत्–ततः एभिरेव कारणैः, एवं–पूर्वोदितैः किल कारणैश्चन्द्रः शशिश्चन्द्रः शशिरिति लोकैराख्यायते इति वदेत्, स्व-शिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् । अर्थात् सर्वात्मना कमनीयत्वलक्षणं अन्वर्थ माश्रित्य चन्द्रः शशीति व्यपदिश्यते । कया व्युत्पत्या शशि शब्दे आह्लादकत्व मायातीत्युच्यते (शशकान्तौ) इति

होता है, लावण्य से युक्त होता है, सौभाग्यपूर्ण होता है, सामुद्रिक शास्त्रोक्त लक्षणोंवाला होता है, सर्वावयव संपूर्णवाला होता है, सर्वजनप्रिय दर्शन वाला होता है, अर्थात् जनसमुदाय को प्रेमोत्पादक स्वरूपवाला होता है, सुंदराकृति होता है, सुंदर होता है। इस प्रकार पूर्वकथित गुणों से युक्त चंद्र विकाश प्रकाश से प्रकाशित अपने विमान में नियतरूप से भ्रमण करता हुवा विचरता है। अतएव (एवं खलु चंदे ससी चंदे ससी आहिएत्तिवएज्जा) इस पूर्व कथित कारणों से चन्द्र शशि है चन्द्र शशि है इस प्रकार लोक में कहा जाता है, ऐसा स्वशिष्यों को कहें। अर्थात् सर्वविध प्रकार से कमनीय अर्थात् सुंदरता का लक्षण अन्वर्थ होने से चन्द्र शशि है इस प्रकार लोक में कहा जाता है। किस व्युत्पत्ति से शशि शब्द में आह्लादकता आती है सो

લાવણ્યથી યુક્ત હોય છે. સૌભાગ્ય પૂર્ણ હોય છે. સામુદ્રિક શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણોવાળો હોય છે. સર્વાવયવ સંપૂર્ણવાળો હોય છે. સૌજનને પ્રિયદર્શનવાળો હોય છે અર્થાત્ જન સમુદાયને પ્રેમોત્પાદક સ્વારૂપવાળો હોય છે સુંદર આકૃતિવાળો હોય છે, સુંદર હોય છે. સુરૂપ હોય છે. આ રીતે પૂર્વકથિત સર્વગુણોથી યુક્ત ચંદ્ર વિકાસ–પ્રકાશથી પોતાના વિમાનમાં નિયત રૂપથી ભ્રમણ કરતો વિચરે છે. અત એવ (ता एवं खलुचंदे ससी चंदे ससी आहिएत्ति वएज्जा) આ પહેલાં કહેલ કારણોથી ચંદ્ર શશિ છે, ચંદ્ર શશિ છે. આ પ્રમાણે લોકમાં કહેવાય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. અર્થાત્ દરેક રીતે કમનીય અર્થાત્ સુંદરતાના લક્ષણ અન્વર્થ હોવાથી ચંદ્રશશિ છે. આ પ્રમાણે લોકમાં કહેવાય છે. કંઈ

धातुरदन्तश्चौरादिकोऽस्ति, चुरादयोहि धातवो परिमिता न तेषामियत्ताऽस्ति, केवलं यथा-लक्षणमनुवर्त्तव्याः, अतएव चन्द्रगोमी चुरादिगणस्य अपरिमिततया परमार्थतो यथालक्षणमनुसरणमवगम्य कतिपयानेव चुरादि धातून् पठितवान् न भूयसः, अतएव णिगन्तस्य शशनं शशः इति घञ् प्रत्यये शश इति भवति, शशोऽस्यास्तीति शशी इति समुत्पद्यते, स्वविमान वास्तव्यदेवदेवीशयनासनादिभिः सह कमनीय कान्तिकलितः इति भावः। अन्ये तु व्याचक्षते-शशीति सह श्रिया वर्तते इति सश्रीः प्राकृतत्वाच्च शशीतिरूपं भवितुं शक्यते। उभयत्रापि आह्लादकत्वं तु आयात्येव। एवं शशि शब्दस्य व्युत्पत्तिपूर्णमन्वर्थसंज्ञा श्रुत्वा गौतमः सूर्यस्य आदित्य इति संज्ञायाः व्युत्पत्तिमन्वर्थसंज्ञां

कहते हैं। (शशकान्तौ) इस धातु अकारान्त चुरादि गणका है। चुरादि धातु अपरिमित होते हैं, उनमें इयत्ता नहीं होती। केवल यथा लक्षण देखकर अनुवर्तित होते हैं, अर्थात् लक्षण देखकर समझा जाता है। अत एव चन्द्र में प्रवर्तित चुरादि गण अपरिमित होने से वास्तविकता से लक्षणानुसरण कर के होती नहीं, चुरादि धातुओं का पाठ कहा है, अधिक नहीं अत एव प्रकृत में (शशनं शशः) इस प्रकार शश शब्द को घञ् प्रत्यय होने से शश शब्द की निष्पत्ति होती है। स्व विमान में निवास करनेवाले देव देवियां शयनासन आदि के साथ कमनीय कान्ति वाले होते हैं इस प्रकार का भाव समझें। श्री शोभा के साथ जो रहे वह सश्री कहा जाता है, प्राकृत होने से शशी इस प्रकार का रूप हो सकता है। दोनों प्रकार में आह्लादकता तो आती है।

इस प्रकार शशि शब्द की अन्वर्थता युक्त पूर्ण रूप से व्युत्पत्ति को सुनकर श्रीगौतमस्वामी सूर्य की आदित्य इस प्रकार की संज्ञा की अन्वर्थता

વ્યુત્પત્તિથી શશિ શબ્દમાં આહ્લાદકતા આવે છે? તે કહે છે.-(શશકાંતૌ) આ ધાતુ અકારાન્ત ચુરાદિ ગણનો છે. ચુરાદિ ધાતુ અપરિમિત હોય છે. તેમાં ઇયત્તા હોતી નથી કેવળ તેના લક્ષણો જોઈને અનુવર્તિત થાય છે. અર્થાત્ લક્ષણ જોઈને સમજી શકાય છે. તેથીજ ચંદ્રમાં પ્રવર્તિત ચુરાદિગણ અપરિમિત હોવાથી વાસ્તવિકપણાથી લક્ષણાનું અનુ-સરણ કરીને એ કે ત્રણજ ચુરાદિ ધાતુઓનો પાઠ કહેલ છે. અધિક નહીં। તેથી અહીં (શશનં શશઃ) આ પ્રમાણે શશ શબ્દને ઘञ् પ્રત્યય થવાથી શશ શબ્દની નિષ્પત્તી થાય છે. પોતાના વિમાનમાં નિવાસ કરવાવાળા દેવદેવિયો શયનાસન વિગેરેની સાથે કમનીય કાંતિવાળા હોય છે. આ પ્રમાણેનો ભાવ સમજવો. શ્રી શોભાથી યુક્ત જે રહે તે સશ્રીક કહેવાય છે. પ્રાકૃત હોવાથી શશી આ પ્રમાણેનું રૂપ થઈ શકે છે. બેઉ પ્રકારમાં આહ્લા-દકતાતો આવેજ છે.

આ પ્રમાણે શશિ શબ્દની અન્વર્થતા યુક્ત પૂર્ણ રીતે વ્યુત્પત્તિને સાંભળીને શ્રી-ગૌતમસ્વામી સૂર્યની આદિત્ય આ પ્રમાણેની સંજ્ઞાની અન્વર્થતા અને વ્યુત્પત્તિ જાણવા

च परिज्ञातुमाह–'ता कहं ते सूरिए आइच्चे सूरे आइच्चे आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कथं ते सूर्यः आदित्यः आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् कथं–केन प्रकारेण–कया व्युत्पत्या–कया अन्वर्थसंज्ञया व्युत्पत्या ते–त्वया भगवन् ! सूर्यः आदित्यः–आदित्यनाम्ना व्यवहृतस्तथा आदित्योऽपि सूर्यनाम्ना व्यवह्रियते, (द्वयोर्नाम्नोरभेदत्वप्रतिपादनाद् द्विरुक्तिः) आदित्य शब्दस्य कोऽसावन्वर्थकोऽर्थो येन सूर्ये तुल्यत्वं भजते इति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नाभिप्रायस्ततो भगवानाह–'ता सूरादिया समयाइ वा आवलियाइ वा आणापाणूइ वा थोवेई वा जाव उस्सप्पिणी ओसप्पिणीति वा' तावत् सूरादिकाः समयाः इति वा आवलिका इति वा आनप्राणा इति वा स्तोका इति वा यावत् उत्सर्पिण्यः अवसर्पिण्य इति वा ॥–तावदिति पूर्ववत् सूरादिकाः–सूरः आदिः प्रथमो येषां ते सूरादिकाः, 'ते के सूरादिका इति जिज्ञासां परिहरन् स्वयमेवाह–समया इति–अहोरात्रादि कालस्य ये केचन निर्विभागाः भागास्ते सूरादिकाः प्रोच्यन्ते–सूरकारणाः कथ्यन्ते । सर्वेषामपि कालगणनाक्रमाणां सूर्या एव प्रवर्त्तकाः भवन्ति, इनोदयद्वयान्तरं तदर्कसावनमहोरात्रं, सूर्योदयमवधिं कृत्वा अहोरात्रारम्भकः

एवं व्युत्पत्ति जानने के लिये प्रश्न करते हैं (ता कहं ते सूरिए आइच्चे आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् आपने सूर्य को आदित्य नाम से व्यवहार किया है एवं आदित्य भी सूर्य नाम से कहा जाता है इस में कारण क्या है ? सो कहीये । दोनों नाम का अभेद दिखाने के लिये द्विरुक्ति से कहा है । आदित्य शब्द का क्या अन्वर्थ होता है ? जिस से सूर्य तुल्यता से कहा जाता है ? सो हे भगवन् ! आप कहिये । इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं–(ता सूरादिया समयाइ वा, आवलियाइ वा, आणापाणूइ वा थोवेइवा जाव उस्सप्पिणीओसप्पिणीति वा) सूर जिस में आदि हो वह सूरादि कहा जाता है वे सूरादिक कौन है ? इस जिज्ञासा के शमनार्थ स्वयमेव कहते हैं–अहोरात्रादि काल का जो निर्विभाग भाग होते हैं वे सूरादिक कहे जाते हैं अर्थात् सूर कारण कहते हैं । सभी काल गणना क्रम में सूर्य ही

માટે પ્રશ્ન પૂછે છે.–(ता कहं ते सूरिए आइच्चे सूरे आइच्चे आहिएत्ति वएज्जा) હે ભગવન્ આપે સૂર્યને આદિત્યના નામથી વ્યવહાર કર્યો છે, અને આદિત્ય પણ સૂર્ય નામથી કહેવાય છે. તેમાં શું કારણ છે ? તે કહો, બન્ને નામોનું અભેદપણું બતાવવા માટે બે વખત કહેલ છે. આદિત્ય શબ્દ અન્વર્થ શું થાય છે ? કે જેથી સૂર્યની સમાનતાથી કહેવામાં આવે છે ? તે આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે,–(ता सूरादिया समयाइ वा, आवलियाइवा, आणापाणूइ वा थोवेइ वा जाव उस्सप्पिणी ओसप्पिणीति वा) સૂર જેમાં આદિ હોય તે સૂરાદિ કહેવાય છે. તે સૂરાદિ કોણ છે ? એ જાણવા માટે સ્વયં કહે છે. અહોરાત્રાદિ કાળનો જે નિર્વિભાગ ભાગ હોય છે, તે સૂરાદિક કહેવાય છે. અર્થાત્સૂર કારણ કહે છે. બધા કાળના ગણનાક્રમમાં સૂર્યજ કાળ પ્રવર્તક હોય છે. બે દિનો

समयो गण्यते नान्यथाः त्रुटयादि प्रलयान्तकालगणनामानप्रभेदश्चारश्च सुरदामित्यादि कालप्रभेदोत्पादकाः सूर्या एव प्रभवन्ति, नान्ये केचन तादृशाः बिम्बग्रहाः सन्ति ये तथा कर्त्तुं प्रभवेयुः। शतसहस्रशतपत्रे युगपदेव सूच्या भिन्ने सति एकपत्रप्रवेशे सूच्या यावान् समयो व्यतीतो भवेत् तस्यैव कालस्यादृश्यस्याचिन्त्यस्य नाम त्रुटिरित्यभिधीयते। एव मावलिकादयोऽपि समयाः सूरादिका एव सन्तीति भावनीयाः। नवरम्, अर्थात् असंख्येयसमयसमुदायात्मिका आवलिका परिभाष्यते, असंख्येयकालसमुदायात्मिका आवलिकेति आवलिकायाः परिभाषा, अतः परमसंख्येया आवलिका एक आनप्राणः-आनप्राण संज्ञकः-कालो गण्यते लोकैः। एवमत्र ४३५२, आवलिका-१ आनप्राणः द्विपञ्चाशत् अधिक त्रिचत्वारिंशच्छत संख्या आवलिका प्रमाणः एकः आनप्राण ३ निवृद्धसम्प्रदायः,

---

काल प्रवर्तक होते हैं। दो इनोदय का अंतर वह सूर्य सावन अहोरात्र कहा जाता है। सूर्योदय को अवधि कर के अहोरात्र का आरम्भक समय गिना जाता है। अन्यथा नहीं। त्रुटयादि प्रलयान्तकाल गणना में मान प्रभेद का चार देवों के भी कालभेद का उत्पादक सूर्य ही होता है, अन्य कोई भी बिम्ब ग्रह ऐसे नहीं होते जो उस उस प्रकार करने में समर्थ हो सके। एक लाख कमल पत्रों को एकी साथ सूई से भिन्न करने पर एक पत्र में प्रवेश करने में सूई का जितना समय व्यतीत होता है, उसी अदृश्य अचिन्त्य काल का नाम (त्रुटि) ऐसा कहा जाता है। इसी प्रकार आवलिकादि समय भी सूरादिक ही होते हैं, ऐसा भावित कर लेवें। विशेष यह है कि-असंख्येय समय समुदाय आवलिका होती है इस प्रकार आवलिकाकि परिभाषा होती है। तदनन्तर असंख्येय आवलिका का एक आनप्राण संज्ञककाल लोक में कहा जाता है। इस प्रकार ४३५२ तयालीस सौ बावन आवलिका का एक आनप्राण होता है। अन्यत्र कहा भी है-(एगो आणपाणू तेयालीसं सयाउ

દયનું અંતર તે સૂર્ય સાવન અહોરાત્ર કહેવાય છે. સૂર્યોદયની અવધિ કરીને અહોરાત્રનો આરમ્ભ સમય ગણાય છે. બીજી રીતે નહીં. ત્રુટયાદિ પ્રલય પર્યન્તના કાળ ગણનામાં માન પ્રભેદનો ચાર દેવોને પણ કાળ ભેદના ઉત્પાદક સૂર્યજ હોય છે. બીજા કોઈપણ બીંબગ્રહ એવા નથી હોતા કે જે તે પ્રમાણે કરવામાં સમર્થ થઈ શકે. એક લાખ કમલપત્રોને એક સાથે સોઈથી વીંધવામાં આવે તો એકપત્રમાં પ્રવેશ કરવામાં સોઇનો જેટલો સમય વ્યતીત થાય છે. એજ અદૃશ્ય અચિંત્ય કાળનું નામ (ત્રુટિ) એમ કહેલ છે. એજ પ્રમાણે આવલિકા વિગેરે સમય પણ સૂરાદિકજ હોય છે. તેમ ભાવિત કરી લેવું. વિશેષ એ છેકે-અસંખ્યેય સમય સમુદાય આવલિકાદિ હોય છે. આ પ્રમાણે આવલિકાની પરિભાષા થાય છે. તે પછી અસંખ્યેય આવલિકાનો એક આનપ્રાણ સંજ્ઞાવાળો કાળ લોકમાં કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ૪૩૫૨ તેંતાલીસસોબાવન આવલિકાનો

तथाचोक्तमन्यत्र-'एगो आणपाणू तेयालीसं सयाउन्नावण्णा, आवलियपमाणेणं अणंत नाणीहिं निद्दिट्ठो' एक आनप्राणस्त्रिचत्वारिंशच्छतानि तु द्वापञ्चाशत् । आवलिकाप्रमाणं खलु अनन्त अनादि भिर्निर्दिष्टम् ॥१॥ अनन्त-अनादि भिरसंख्येय कालै-त्रुटयादि सूक्ष्मकालैरेकः आवलिका नामकः संख्येयकोटौ समय बोधकः आवलिकानामकः समय विशेषस्ततो ४३५२ आवलिकाभिरेकः आनप्राणात्मकः-कालो भवति ततश्च सप्तान प्राणात्मकः कालः स्तोक संज्ञको भवति, यावच्छब्दात् मुहूर्त्तादयो ज्ञातव्याः यथा दशगुर्वक्षरोच्चारः कालोऽपि प्राणाः । षड्भिः प्राणैर्विनाडी-विपलं, षष्ट्या विपलैः पलं ज्ञेयं, षष्ट्या पलैरेका घटी भवति, घटिकाद्वयं मुहूर्त्तः, त्रिंशता मुहूर्त्तैरहोरात्रं, त्रिंशता अहोरात्रैः मासः द्वादशभिर्मासैः वर्षं, पञ्च-भिर्वर्षैर्युगं इत्याद्याः प्रलयान्ताः परिभाषाः परिभाषिता सन्ति । सर्वासां परिभाषाणां प्रवर्त्त-

---

बावण्णा, आवलिय पमाणेणं अणंतनाणीहिं निद्दिट्ठो) एक आनप्राण तयालीस सो बावन आवलिका प्रमाण अनंत ज्ञानि द्वारा कहा हुवा है ॥१॥ अनंत-अनादि असंख्येय काल से अर्थात् त्रुटयादि सूक्ष्म काल से एक आवलिका नाम का संख्येय कोटि में समयबोधक आवलिका नाम का समय विशेष होता है उस ४३५२। आवलिकाओं से एक आनप्राण नाम का काल होता है, तथा सात आनप्राण वाले काल से एक स्तोक नाम का काल होता है । यहां पर यावत् शब्द से मुहूर्तादि समझ लेवें । जैसे की दस अक्षर काल भी प्राण कहा जाता है, छह प्राणों से नाडी अर्थात् विपल होता है । साठ विपल से एक पल होता है, साठ पल से एक घटिका होती है । दो घटिका एक मुहूर्त होता है । तीस मुहूर्त का एक अहो-रात्र होता है । तीस अहोरात्र का एक मास होता है । बारह मास का एक वर्ष होता है । पांच वर्ष का एक युग होता है । इस प्रकार प्रलय काल पर्यन्त

એક આન પ્રાણુ થાય છે. બીજે કહ્યું પણ છે.-(एगो आणपाणू तेयालीसं सयाउ बावण्णा आवलियपमाणेणं अणंतनाणीहिं णिद्दिट्ठो) એક આનપ્રાણુ તેંતાલીસસો બાવન આવલિકા પ્રમાણુનો અનંત જ્ઞાનીએ કહેલ છે. ॥૧॥ અનંત અનાદિ અસંખ્યેય કાળથી અર્થાત્ ત્રુટયાદિ સૂક્ષ્મકાળથી એક આવલિકા નામનો સંખ્યેય પ્રમાણુમાં સમય બોધક આવલિકા નામનો સમય વિશેષ હોય છે. એ ૪૩૫૨। આવલિકાઓથી એક આન પ્રાણુનામનો કાળ થાય છે. તથા સાત આનપ્રાણુવાળા કાળથી એક સ્તોક નામનો કાળ થાય છે. અહીં યાવત્ શબ્દથી મુહૂર્તાદિ સમજી લેવા. જેમકે-દસ ગુરૂ અક્ષરનો કાળ પણ પ્રાણુ કહેવાય છે. છ પ્રાણુથી નાડી અર્થાત્ વિપલ થાય છે. સાઇઠ વિપલની એક પળ થાય છે. સાઇઠ પલની એક ઘડિ થાય છે. બે ઘડીનું એક મુહૂર્ત થાય છે. બાર માસનું એક વર્ષ થાય છે. પાંચ વર્ષનો એક યુગ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રલય કાળ પર્યન્ત કાળની પરિભાષા કહેલ છે. બધી પરિભાષાના પ્રવર્તક સૂર્યજ હોય છે. સર્વ

कास्तु सूर्य एव, सर्वव्यापकत्वात् सूर्य इति नाम। अतएवोच्यते एवमित्यादिना-'एवं खलु सूरे आइच्चे सूरे आइच्चे आहिएत्ति वएज्जा' एवं खलु सूर्यः आदित्यः सूर्यः आदित्यः आख्यात इति वदेत्।

एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण-पूर्वप्रतिपादितेन सर्वव्यापकत्वदर्शन कारणेन खल्विति निश्चितं सूर्यएव-आदित्यस्तथा आदित्य एव सूर्य इति वा आख्यात इति वदेत्-स्वशिष्येभ्य उपदिशेत्, आदित्य सूर्ययोः अन्वर्थार्थे भेदो नास्तीति सर्वेभ्यः कथयेत्। सरति-सर्वत्र गच्छतीति सूर्यः-सर्वव्यापकः-कालात्मा सूर्यः दिनकृत सर्वप्राणदाता सूर्यः, अनाद्यन्तेऽस्मिन्काले कालप्रवर्त्तकः सूर्यः, एवमादिभिर्यथा सूर्यस्य सर्वव्यापकत्वं सिद्ध्यति तथैव आदित्यस्यापि सर्वव्यापकत्वं सिद्ध्यत्येव, यथा-आदौ भवः आदित्यः, बहुल-वचनात् त्य प्रत्ययः, आदौ-सृष्टयादौ सर्वप्रथमः सूर्यएव दृश्यो भवति सृष्टिकर्तुरपि, तस्यैव सूर्यस्य स्थितिगतिविधं विलोक्य अन्यानपि असंख्यविधान सृष्टिपदार्थान् सृजति सृष्टिकर्तापि

की काल परिभाषा कही है। सभी परिभाषा का प्रवर्तक सूर्य ही होता है। सर्व व्यापक होने से सूर्य ऐसा नाम कहा है। अतएव कहते हैं (एवं खलु सूरे आइच्चे आहिएत्ति वएज्जा) इस पूर्वकथित प्रकार से सर्वव्यापकादि दर्शन कारण से सूर्य ही आदित्य है, एवं आदित्य ही सूर्य है ऐसा कहा है। इस प्रकार स्वशिष्यों को कहें-आदित्य सूर्य में एवं सूर्य आदित्य में अन्वर्थ पने में कोई प्रकार का भेद नहीं है ऐसा सभी को प्रतिपादित कर कहें। (सरति) अर्थात् सर्वत्र गमन करे वह सूर्य, सर्व व्यापक, काल का आत्मा, सूर्य होता है, दिन प्रवर्तित करनेवाला एवं सर्व को प्राण दाता सूर्य होता है, अनादि अनन्त इस काल में काल प्रवर्तक सूर्य होता है। इत्यादि प्रकार से जिस प्रकार सूर्य का सर्वव्यापकपना सिद्ध होता है, उसी प्रकार आदित्य की भी सर्वव्यापकता सिद्ध होती है। जैसे की आदि में जो हो वह आदित्य बहुल वचन से (त्य) प्रत्यय होता है, आदि अर्थात् सृष्टि की आदि में

વ્યાપક હોવાથી સૂર્ય એ પ્રમાણે નામ કહ્યું છે. તેથીજ કહે છેકે-(एवं खलु सूरे आइच्चे आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી સર્વવ્યાપકાદિ દર્શન કારણથી સૂર્યજ આદિત્ય છે અને આદિત્ય જ સૂર્ય છે. તેમ કહ્યું છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું આદિત્ય અને સૂર્યમાં તથા સૂર્ય અને આદિત્યમાં અન્વર્થપણામાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભેદ નથી. આ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરીને બધાને કહેવું (सरति) અર્થાત્ સર્વત્ર ગમન કરે તે સૂર્ય, સર્વવ્યાપક કાળનો આત્મા સૂર્ય હોય છે. દિવસને પ્રવર્તાવનાર અને સર્વના પ્રાણદાતા સૂર્યજ હોય છે, અનાદિ અનંત આ કાળમાં કાળ પ્રવર્તક સૂર્ય હોય છે. વિગેરે પ્રકારથી જે પ્રમાણે સૂર્યની સર્વવ્યાપકતા સિદ્ધ થાય છે. એજ પ્રમાણે આદિત્યની પણ સર્વવ્યાપકતા સિદ્ધ થાય છે. જેમકે-આદિમાં જે હોય તે આદિત્ય બહૂલવચનથી (त्य) પ્રત્યય થાય છે. આદિ

सृष्टिरपि अनाद्यनन्तैव, सूर्यप्रकाशे लीना इव प्रतिभाति, तेनाधारेणैव प्रथमसृष्टिकर्त्ता वर्त्तमानसृष्टिमपि कल्पयति सृष्टिकर्त्तुः कल्पनामात्रैवेयं सृष्टिः। सर्वव्यापकः सनातनः सदाभव सर्वकालिकस्तु सूर्यएव, आदित्यएव, तेनैव कारणेन सूर्यादित्ययोरभेद इतिज्ञेयम् ॥१०६॥

मूलम्—ता चंदस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, ता चंदस्स जोइसिंदस्स जोइसरण्णो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ, तं जहा—चंदप्पभा दोसिणाभा अच्चिमाली पभंकरा, जहा हेट्ठा तं चेव जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियं एवं सूरस्स वि णेतव्वं, ता चंदिमसूरियाणं जोइसिंदाणं जोइसरायाणो केरिसगा कामभोगे पच्चणुभवमाणा विहरंति, ता से जहा णामए केई पुरिसे पढमजोव्वणुट्ठाणबलसमत्थे पढमजोव्वणुट्ठाणबलसमत्थाए भारियाए सद्धिं अचिरवत्तवीवाहे अत्थत्थी अत्थगवेसणयाए सोलसवासविप्पवसिए से णं ताओ लद्धट्ठे कतकज्जे अणहसमग्गे पुणरवि णियगघरं हव्वमागए ण्हाते कयवलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सुद्धप्पावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिते अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे

सर्व प्रथम सूर्य ही दृष्टि गोचर होता है। सृष्टिकर्ता भी उस सूर्य की स्थिति एवं गति आदि को देखकर अन्य भी असंख्य प्रकार के सृष्टि के पदार्थों को उत्पन्न करते हैं। सृष्टि कर्ता एवं सृष्टि भी अनादि अनन्त ही होते हैं, वे सूर्य प्रकाश में लीन हुवे ऐसे प्रतीत होता है। उस आधार से ही प्रथम सृष्टिकर्ता ने वर्तमान सृष्टि को भी कल्पित की है। सृष्टि कर्ता की कल्पना मात्र से यह सृष्टि का सर्जन हुवा है, सर्वव्यापक, सदाभव सनातन एवं सर्व काल भावि सूर्य ही होता है, आदित्य ही होता है, इसी कारण से सूर्य एवं आदित्य का अभेद भाव प्रतिपादित किया है ॥१०६॥

એટલેકે સૃષ્ટિની આદિમાં સૌ પહેલાં સૂર્યની સ્થિતિ અને ગતિ વિગેરેને જોઇને બીજા પણ અસંખ્ય પ્રકારના સૃષ્ટિના પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરે છે. સૃષ્ટિકર્તા અને સૃષ્ટિ પણ અનાદિ અનંતજ હોય છે. તેઓ સૂર્ય પ્રકાશમાં લીન થયા હોય તેમ પ્રતીતિ થાય છે. એ આધારથીજ પહેલા સૃષ્ટિકર્તા વર્તમાન સૃષ્ટિને પણ કલ્પિત કરે છે. સૃષ્ટિ કર્તાની કલ્પના માત્રથીજ આ સૃષ્ટિનું સર્જન થયું છે. સર્વવ્યાપક સનાતન સદાભવ અને સર્વકાળભાવિ સૂર્યજ હોય છે. આદિત્યજ હોય છે. એજ કારણથી સૂર્ય અને આદિત્યનો અભેદભાવ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥ સૂ. ૧૦૬ ॥

मणुण्णं थालीपाकसुद्धं अट्ठारसवंजणाउलं भोयणं भुत्ते समाणे तंसि तारिसगंसि वासघरंसि अंतो सचित्तकम्मे बाहिरओ दूमिनघट्टमट्टे विचित्तउल्लोअचिल्लियतले बहुसमसुविभत्तभूमिभाए मणिरयणपणासितंधयारे कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघेंत गंधद्धुयाभिरामे सुगंधवरगंधिए गंधवट्टिभूते तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि दुहओ उण्णत्ते मज्झे णतगंभीरे सालिंगणवट्टिए पण्णत्तगंडविब्बोयणे सुरंमे गंगापुलिणवालुयाउद्दालसालिसए सुविरइयरयत्ताणे ओयवियखोमिय खोमदुगूलपट्टपडिच्छायमाणे रत्तंसुयसंवुडे सुरंमे आईणगरूतबूरण वणिततूलफासे सुगंधवरकुसुमचुण्णसयणोवयारकलिते ताए तारिसाए भारियाए सद्धिं सिंगारागारचारूवेसाए संगतहसितभणितचिट्ठित संलावविलासणिउणजुत्तोवयारकुसलाए अणुरत्ताविरत्ताए मणोणुकूलाए एगंतरतिपसत्ते अण्णत्थकच्छइमणं अकुव्वमाणे इट्ठे सद्दफरिसरसरूवगंधे पंचविहे माणुस्सए कामभोगे पच्चणुब्भवमाणे विहरिज्जा, ता से णं पुरिसे विउसमणकालसमयंसि केरिसए साता सोक्खं पच्चणुब्भवमाणे विहरइ, उरालं समणाउसो, ता तस्स णं पुरिसस्स कामभोगा, वाणमंतराणं देवाणं कामभोगेहिंतो अणंतगुणविसिट्ठतराए चेव असुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं कामभोगा, असुरिंदवज्जियाणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्ठतरा चेव असुरकुमाराणं इंदभूयाणं देवाणं कामभोगा, असुरकुमाराणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्ठतरा चेव असुरकुमाराणं इंदभूयाणं गहणक्खत्ततारारूवाणं कामभोगा, गहणक्खत्ततारारूवाणं कामभोगेहिंतो अणंतगुणविसिट्ठतरा चेव चंदिमसूरियाणं देवाणं कामभोगा, ता एरिसए णं चंदिमसूरिया जोइसिंदा जोइसराया णो कामभोगे पच्चणुब्भमाणा विहरंति ॥सू० १०७॥

छाया—तावत् चन्द्रस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तावत् चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—चन्द्रप्रभा, ज्योत्स्नाभा, अर्चिमालिनी, प्रभाकरा। यथा अधस्तच्चैव यावत् न चैव खलु मिथुन-

वृत्तयः । एवं सूर्यस्यापि नेतव्यम् । तावत् चन्द्रसूर्यौ ज्योतिपेन्द्रा ज्योतिपराजाः कीदृशान् कामभोगान् प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति । तावत् स यथानामकः कश्चित् पुरुषः प्रथमयौवनोत्थानवलसमर्थः प्रथमयौवनोत्थानवलसमर्थया भार्यया सार्द्धं अचिरवृत्तविवाहोऽर्थार्थी अर्थगवेषणया पोडशवर्षं विप्रोषितः स खलु ततो लब्धार्थः कृतकार्यः अनघसमग्रः पुनरपि निजकगृहं शीघ्रमागतः स्नातः कृतवलिकर्मा कृतकौतुकमंगलप्रायश्चितः शुद्धात्मा वेश्यानि (शुद्ध प्रवेश्यानि) मङ्गल्यानि वस्त्राणि प्रवराणि परिहितः अल्पमहर्घाभरणालङ्कृतशरीरः मनोज्ञं स्थालीपाकशुद्धं अष्टादशव्यञ्जनाकुलं भोजनं भुक्तः सन् तस्मिन् तादृशे वासगृहे अन्तः सचित्रकर्माणि वाह्यतो धूमितघृष्टमृष्टे विचित्रोल्लोचिततले बहुसमसुविभक्तभूमिभागे मणिरत्नप्रणाशितान्धकारे कालागुरुप्रवरकुन्दरुक्कतुरुष्कधूपमघमघायान्तर्गन्धोद्धूताभिरामे सुगन्धवरगन्धिते गन्धवर्त्तिभूते तस्मिन तादृशे गृहे शयनीये उभयतः उन्नते मध्येन गम्भीरे सालिङ्गवृत्ते प्रणतगण्डविम्वोष्ठे सुरम्ये गंगापुलिनवालुकोद्दालशालिसदृशे सुविरहरतोत्ताने ओयवियक्षौमदुकूलपट्टपरिच्छादिते रक्तांशुसंवृते सुरम्ये आजिनगरुतोर्णशणिततूलस्पर्शे सुगन्धवरकुसुमचूर्णशयनोपकल्पिते तया तादृशया भार्यया सार्द्धं श्रृंगाराकारचारुवेषया संगतहसितभणितचेष्टितसंलापविलासयुक्ततया रतिकुशलया अनुरक्तविरक्तया मनोऽनुकूलतया एकान्तरितप्रशके, अन्यत्र कुत्रापि मनः अकुर्वन् इष्टे शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् पञ्चविधान् मनुषान् कामभोगान् प्रत्यनुभवन् विहरेत् ॥ तावत् स खलु पुरुषोऽपि समयकालसमये सातसौख्यं प्रत्यनुभवन् विहरति !, उदार ! श्रमण ! आयुष्मन् ! तावत् तस्य खलु पुरुषस्य कामभोगेभ्यः इतोऽनन्तगुणविशिष्टतराश्चैव व्यन्तराणां देवानां कामभोगाः, व्यन्तराणां देवानां कामभोगेभ्यः अनन्तगुणविशिष्टतराश्चैव असुरेन्द्रवर्याणां देवानां भवनवासिनां इन्द्रभूतानां देवानां कामभोगाः, असुरकुमाराणां देवानां कामभोगेभ्यो ग्रहनक्षत्रताराखूपाणां कामभोगाः, ग्रहनक्षत्रताराखूपाणां कामभोगेभ्यः अनन्तगुणविशिष्टतराश्चैव चन्द्रसूर्याणां देवानां कामभोगाः, एतादृशान खलु चन्द्रसूर्याः, ज्योतिषेन्द्राः ज्योतिषराजाः कामभोगान् प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥सू० १०७॥

टीका—अथ चन्द्रदेवस्याग्रमहिषी विषयको गौतमस्य प्रश्नः—'ता चंदस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ' तावत् चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ॥ तावदिति पूर्ववत् चन्द्रदेवस्य—देवभूतस्य चन्द्रस्य कति अग्र-

---

अब चंद्र देव की अग्रमहिषी के विषयमें श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(ता चंदस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ) ज्योतिषेन्द्र ज्योतिष्कराज देवरूप चंद्र की अग्रमहिषी अर्थात् पट्टराणियां

હવે ચંદ્રદેવની અગ્રમહિષી અર્થાત્ પટ્ટરાણીયોના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે.—(ता चंदस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ) જ્યોતિષ્કેન્દ્ર જ્યોતિષ્કરાજ દેવરૂપ ચંદ્રની અગ્રમહિષી અર્થાત્ પટ્ટરાણીયો કેટલી કહેલ છે ? એ પટ્ટરાણિયોના

महिष्यः-प्रधानपट्टराज्ञः सन्ति, यतोहि चन्द्रो ज्योतिषामिन्द्रभूतो ज्योतिषराजश्चेति तस्य पट्टराज्ञां संख्याः नामानि रूपगुणाश्च कीदृशा इति सर्वं बोधय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नं विज्ञाय भगवान् कथयति-'ता चंदस्स जोइसिंदस्स जोइसरण्णो चत्तारि अग्गमहीसीओ पण्णत्ताओ' तावत् चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ॥ तावदिति पूर्ववत् चन्द्रस्य विशेषणद्वयमपि पूर्ववत्, चन्द्रदेवस्य चतस्र अग्रमहिष्यः सन्ति, काश्च ता इति प्रोच्यते-'तं जहा-चंदप्पभा दोसिणाभा अच्चीमाली पभंकरा' तद्यथा-चन्द्रप्रभा (१) ज्योत्स्नाभा (२) अर्चिमालिनी (३) प्रभाकरा (४) ॥ चन्द्रस्य प्रभारूपा प्रथमा अग्रमहिषी, ज्योत्स्नारूपा द्वितीया, अर्चिमालारूपा तृतीया, प्रकाशरूपा चतुर्थी, इत्येवं चतस्रः अग्रमहिष्य श्चन्द्रस्येति ॥ 'जहा हेट्ठा तं चेवं जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियं' यथा अधः तत् चैव यावत् न चैव खलु मिथुनवृत्तिः ॥ यथा-येन प्रकारेणाधः-मनुष्यलोके तच्चैव यावत्-केवलं भोगदृष्टया भोगभोगो भवति न तथा खलु चन्द्रादि लोकेषु मिथुनवृत्तयो

कितनी कही गई है? उस चंद्र की पट्टराणियों के नाम एवं संख्या एवं उनके रूप गुणादिको हे भगवन् मुझे कहीये इस प्रकर श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता चंदस्स जोइसिंदस्स जोइसरण्णो चत्तारि अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ) ज्योतिषेन्द्र ज्योतिष्कराज चंद्र की चार अग्रमहिषयां कही गई है। वे कौन कौनसी चार अग्रमहिषीयां है सो कहते हैं-(तं जहा चंदप्पभा दोसिणाभा अच्चीमाली पभंकरा) चंद्र की प्रभारूप चंद्र प्रभानाम की प्रथम अग्रमहिषी है (१) ज्योत्स्ना नामकी दूसरी अग्रमहिषी है (२) अर्चिमालारूप अर्चिमालीनी नामकी तीसरी अग्रमहिषी है (३) तथा प्रकाशरूप प्रभाकरा चौथी अग्रमहिषी का नाम है (४) इस प्रकार चंद्र की चार अग्रमहिषियां है। (जहा हेट्ठा तं चेव जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियं) जिस प्रकार से इस मनुष्यलोक में होता है उसी प्रकार यावत् केवल भोग दृष्टि से भोगोपभोग होता है, मनुष्य लोक के समान चंद्रादि लोक में मैथुनवृत्ति

નામો અને તેમની સંખ્યા અને તેમના રૂપ ગુણાદિને હે ભગવન્ મને કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ता चंदस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरण्णो चत्तारि अग्ग महिसीओ पण्णत्ताओ) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્કરાજ ચંદ્રની ચાર અગ્ર મહિષિયો કહેવામાં આવેલ છે. તે ચાર અગ્રમહિષીયો કઈ કઈ છે, તે બતાવે છે. (तं जहा-चंदप्पभा दोसिणाभा, अच्चिमाली पभंकरा) ચંદ્રની પ્રભારૂપ ચંદ્રપ્રભા નામની પહેલી અગ્રમહિષી છે. (૧) જ્યોત્સ્ના નામની બીજી અગ્રમહિષી છે (૨) અર્ચિમાલારૂપ અર્ચિમાલિની નામની ત્રીજી અગ્રમહિષી છે (૩) તથા પ્રકાશરૂપ પ્રભાકરા ચોથી અગ્રમહિષીનું નામ છે. (૪) આ પ્રમાણે ચંદ્રની ચાર અગ્રમહિષિયો છે. (जहा हेट्ठा तं चेव जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियं) જે પ્રમાણે આ મનુષ્ય લોકમાં હોય છે એજ પ્રમાણે યાવત્

भवन्ति-न खलु मनुष्यवत् दाम्पत्यसुखं अनुभवमानास्ते देवाः विहरन्तीत्यर्थः ॥ 'एवं सूरस्स वि णेतव्वं' एवं सूर्यस्यापि ज्ञातव्यम् । एवं-पूर्वोदितेनैव प्रकारेण-चन्द्रवदेव सूर्यस्यापि ज्ञातव्यम्-सूर्यस्यापि प्रभावती आतपा अर्चिष्मती स्वयंप्रभेति चतस्रः अग्रमहिष्यः सन्ति, किन्तु विदेहवत् ताभिः सह दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जन् स्वलोके स्वविमाने विहरति, न च मनुष्यवत् ताभिः सह लिप्तो भवतीत्यर्थः ॥ यद्यपि अग्रमहिषी विषयकोऽयं प्रस्तावः पूर्वं एकोनविंशतितमे प्राभृते प्रस्तावितो व्याख्यातश्च, तथाप्यत्र प्रस्तावानुरोधात् पुनरपि प्रस्तावितोप्यदोषाय स्यादिति विज्ञैर्भाव्यम् ॥ अथ चन्द्रसूर्यादीनां कामभोगविषयवर्णनप्रस्तावविषयको गौतमस्य प्रश्नः-'ता चंदिमसूरियाणं जोइसिंदाणं जोइसरायाणं केरिसगा कामभोगे पच्चणुभवमाणा विहरंति' तावत् चन्द्रसूर्याः खलु ज्योतिषेन्द्राः खलु ज्योतिषराजाः खलु कीदृशान् कामभोगान् प्रत्यनुभवमाना विहरन्ति ॥

नहीं होती है। अर्थात् मनुष्य के समान दाम्पत्य सुख का वे देव अनुभव नहीं करते। (एवं सूरस्स वि णेतव्वं) पूर्व कथित चंद्र प्रकार के समान सूर्य के विषय में भी समझलेवें। सूर्य की प्रभावती, आतपा, अर्चिष्मती एवं स्वयं प्रभा इस प्रकारके नामवाली चार अग्रमहिषीयां होती है। परंतु विदेह के समान उन पट्टराणियों के साथ दिव्यभोग भोगों को भोगता हुवा, स्वलोक में एवं स्व विमान में विचरण करते हैं। मनुष्य के समान उन महिषियों के साथ लिप्त नहीं होते हैं। यद्यपि अग्रमहिषी संबंधी यह कथन पहले उन्नीसवें प्राभृत में कहकर व्याख्यात भी किया है, तो भी यहां पर प्रस्ताव होने के कारण पुनः कथन सुज्ञजन द्वारा दोषावह नहीं समझा जायगा।

अब चंद्र सूर्यका काम भोग विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता चंदिमसूरियाणं जोइसिंदाणं जोइसरायाणं केरिसगा कामभोगे पच्चणुभवमाणा विहरंति) वे चंद्र सूर्य ज्यतिष्केन्द्र ज्योतिषराज किस प्रकार के काम

કેવળ ભોગદૃષ્ટિથી ભોગોપભોગ થાય છે. મનુષ્યલોક પ્રમાણે ચંદ્રાદિલોકમાં મૈથુનવૃત્તિ હોતી નથી. અર્થાત્ મનુષ્યની જેમ દાંપત્ય સુખનો અનુભવ તે દેવો કરતા નથી.-(एवं सूरस्स णेतव्वं) પહેલાં કહેવામાં આવેલ ચંદ્ર પ્રકારની જેમ સૂર્યના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. સૂર્યની પણ પ્રભાવતી, આતપા, અર્ચિષ્મતી અને સ્વયંપ્રભા આ પ્રમાણેના નામવાળી ચાર અગ્રમહિષિયો હોય છે. પરંતુ વિદેહની જેમ એ પટ્ટરાણિયોની સાથે દિવ્યભોગોપભોગોને ભોગવતો સ્વલોકમાં અને પોતાના વિમાનમાં વિચરણ કરે છે. જોકે અગ્રમહિષીના સંબંધનું આ કથન પહેલાં ઓગણીસમા પ્રાભૃતમાં કહીને વ્યાખ્યાત કરેલ છે. તો પણ અહીં તેનો ઉલ્લેખ હોવાથી પુનઃ કથન સુજ્ઞજન દોષાવહ નહીં સમજે.

હવે ચંદ્ર સૂર્યના કામભોગના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(ता चंदिम सूरियाणं जोइसिंदाणं जोइसरायाणं केरिसगा कामभोगे पच्चणुब्भवमाणा विहरंति) એ

तावदिति पूर्ववत् णमिति सर्वत्र केवलं वाक्यालङ्कारे पादपूर्तौ वा ते किल चन्द्रसूर्याः ज्योतिषेन्द्राः ज्योतिषराजाः कीदृशान्-किं विशिष्टान कामभोगान् प्रत्यनुभवमाना-प्रत्यनुभवन्तः स्वविमाने विहरन्ति ॥-अवतिष्ठन्ते! इति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवान् भोगप्रस्तावचवर्णनं प्रस्तौति-'ता से जहाणामते-केई पुरिसे पढम-जोव्वणुट्ठाणबलसमत्थे पढमजोव्वणुट्ठाणबलसमत्थाए भारियाए सद्धिं अचिरवत्तवीवाहे अत्थत्थी अत्थगवेसणताए सोलसवासविप्पवसिये से णं ताओ लद्धट्ठे कतकज्जे अणह-समग्गे पुणरवि णियगघरं हव्वमागए ण्हाते कतबलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सुद्धप्पावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिये अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे मणुण्णं थालीपाक सुद्धं अट्ठारस वंजणाउलं भोयणं भुत्ते समाणे' तावत् स यथा नामकः कश्चित् पुरुषः प्रथमयौवनोत्थानबलसमर्थः प्रथमयौवनोत्थानबलसमर्थया भार्यया सार्द्धं अचिरवृत्तविवाहोऽर्थार्थी अर्थगवेषणतया षोडश वर्षं विप्रोषितः स खलु ततो

भोगों का अनुभव करते हुवे अर्थात् उपभोग करते हुवे विमान में विहरते हैं ? सो हे भगवन् कहिये, इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् भोग प्रस्तावसंबंधि वर्णन करते हुवे कहते हैं-(ता से जहाणामते केई पुरिसे पढमजोव्वणुट्ठाणबलसमत्थे, पढमजोव्वणुट्ठाणबल-समत्थाए भारियाए सद्धिं अचिरवत्तवीवाहे अत्थत्थी अत्थगवेसणताए सोल-सवासविप्पवसिये से णं ताओ लद्धट्ठे कतकज्जे अणहसमग्गे पुणरवि णियग-घरं हव्वमागए ण्हाते कत बलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सुद्धप्पावेसाइं मंगलाइं वत्थाइं पवरपरिहिए अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे मणुण्णं थाली पाकसुद्धं अट्ठारसवंजणाउलं भोयणं भुत्ते समाणे) कोइ अनिर्दिष्टितज्ञात नामवाला पुरुष, यौवन के आरम्भ काल का बल से युक्त हो वह युवावस्थाके आरंभ कालिन बलवतीस्वकीय भार्या के साथ की जिसका विवाह अल्प काल

ચંદ્ર સૂર્ય જ્યોતિષ્કરાજ કેવા પ્રકારના કામભોગોનો અનુભવ કરીને એટલેકે ઉપભોગ કરીને વિમાનમાં વિચરે છે? તે હે ભગવન્ કહો, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ ભોગ પ્રસ્તાવ સંબંધી વર્ણન કરે છે.-(ता से जहा-नामते केइ पुरिसे पढमजोव्वणुट्ठाणबलसमत्थे, पढमजोव्वणुट्ठाणबलसमत्थाए भारियाए सद्धिं अचिरवत्तविवाहे, अत्थत्थी अत्थगवेसणताए सोलसवासविप्पवासिये से णं ताओ लद्धट्ठे कतकज्जे अणहसमग्गे पुणरवि णियगघरं हव्वमागए ण्हाते कतबलिकम्मे कयकोउय मंगलपायच्छित्ते सुद्धपावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए अप्पमहग्घाभरणालंकिय सरीरे मणुण्णं थालिपाकसुद्धं अट्ठारसवंजणाउलं भोयणं भुत्ते समाणे) કોઈ અનિર્દિષ્ટ અજાણ્યા નામવાળો પુરૂષ યૌવનના આરંભ કાળના બળથી યુક્ત હોય, તે યુવાવસ્થાના આરંભકાળની બલવતી પોતાની પત્નિની સાથે કે જેનો વિવાહ થોડા સમય પહેલાંજ થયેલ હોય તથા

लब्धार्थः कृतकार्यः अनवसमग्रः पुनरपि जिनगृहं शीघ्रमागतः स्नातः कृत बलिकर्मा कृत कौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः शुद्धात्मा वेष्याणि मङ्गलानि वस्त्राणि प्रवराणि परिहितः अल्पमहर्घाभरणालंकृतशरीरः मनोज्ञं स्थालीपाकशुद्धं अष्टादशव्यञ्जनाकुलं भोजनं भुक्तः सन्-॥-तावदिति पूर्ववत् स इत्यनेन कश्चिदनिर्दिष्टस्वरूपः पुरुपविशेपः स च कश्चिदज्ञातनामा पुरुपो यथा प्रथम यौवनोद्गमे यद् बलं-शरीरः प्राणस्तेन समर्थः स प्रथमयौवनोत्थानबलसमर्थः, तथा च प्रथमयौवनोत्थानबलसमर्थतया स्वकीयया भार्यया सह संवृतः, कीदृश्या भार्ययेति कथ्यते-अचिरवृत्तविवाहः-सम्प्रत्येव कृतविवाहकार्यः सन् अथाचायं कीदृशः पुरुप इति -अर्थार्थी-धनेच्छावान्, तेन अर्थगवेपणया-अर्थान्वेपणनिमित्तं पोडशवर्पाणि यावत् विप्रोपितः-देशान्तरे प्रवासं कृतवान्, ततश्च पोडशवर्पं यावत् प्रवासानन्तरं स च पुरुपो लब्धार्थः-प्रभूतधनयुक्तः-प्रभूतविढपितार्थः कृतकार्यः-कृतकृत्यः-निष्ठिताखिलप्रयोजनः अनघसमग्रः-अनघं-अक्षतं पुनरपान्तराले न केनापि चौरादिना विलुप्तं चोरितं वा समग्रं द्रव्यभाण्डोपकरणादि यस्य स अनवसमग्रस्तथाभूतः सन् स एव पुरुपः पुनरपि निजकं-स्वकीयं गृहं शीघ्रमागतः-स्वकीयं गृहं परावृत्य ततश्च स्नातः-कृतस्नानक्रियः, कृतबलि-कर्म्मा तथा च कृतकौतुकमंगलप्रायश्चित्तः शुद्धात्मा सन् वेप्याणि-वेपोचितानि प्रवराणि-महार्हाणि वस्त्राणि परिहितः-निवसितः अल्पमहर्घाभरणालंकृतशरीरः-अल्पैः स्तोकैर्महार्घै-महार्हैः-महामूल्यैराभरणैरलंकृतशरीरो यस्य स अल्पमहर्घाभरणालङ्कृतशरीरो मनोज्ञं-मनो-ऽनुकूलं-शाल्यौदनादिस्थाली-पिढरी, तस्या पाको यस्य तत् तथा स्थालीपाकशुद्धं अन्यत्रहि

पूर्व में ही हुवा हो तथा उसका पति धनार्थी होने से धन प्राप्ति के लिये सोलह वर्ष पर्यन्त देशान्तर में प्रवास करके वह पुरुष पुष्कल धन प्राप्त करके कृत-कृत्य होकर अनघसमग्र-अर्थात् अक्षत माने मार्ग में चौरादि द्वारा चुराया न हो वह अनघसमग्र कहा जाता है ऐसा वह पुरुष अपना स्वकीय गृह में आकर स्नान करके बलिकर्म करके कौतुक शांतिके लिये प्रायश्चित्त करके शुद्ध होकर, वेष्य अर्थात् वेषके योग्य बहुमूल्य वस्त्रों को धारण करके एवं अल्प एवं बहु मूल्य आभूषणों से शरीर को अलंकृत्त करके तथा मनोज्ञ-मनको अनुकूलहो इस प्रकारका शाल्यौदनको स्थाली कहते हैं उसका जो पाक वह शाल्यौदन स्थाली पाक कहा जाता है इस प्रकार का स्थालीपाक

તેનો પતિ ધનાર્થી હોવાથી ધન પ્રાપ્ત કરીને કૃતકૃત્ય થઇને અનઘ સમગ્ર અર્થાત્ અક્ષત એટલેકે રસ્તામાં ચોરાદિકોથી ચોરાયેલ ન હોય તે અનઘસમગ્ર કહેવાય છે. એવો તે પુરૂષ પોતાનાજ ઘરમાં આવીને સ્નાન અને બલિકર્મ કરીને કૌતુકશાંતી માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શુદ્ધ થઈને વેષ્ય એટલેકે વેષને યોગ્ય મુલ્યવાન્ વસ્ત્રોને ધારણ કરીને તથા અલ્પ અને બહુમૂલ્ય આભૂષણોથી શરીરને અલંકૃત કરીને તથા મનોજ્ઞ-મનને આનુકૂળ થાય તે પ્રમાણેના શાલ્યોદનને સ્થાલી કહે છે. તેનો જે પાક તે શાલ્યોદન શાલી પાક કહેવાય

पक्वं न सुपक्वं भवति अर्थात् केवलं वह्नौ निक्षिप्तं द्रव्यं न तथा सुपक्वं भवति तस्य दग्धादि भयोत्पत्तेस्तेनेदं विशेषणं प्रयुक्तं, वह्निजलाभ्यां स्थालीपाके यद् पक्वं तत् सुपक्वं भवति अतएव शुद्धं-भक्तदोषविवर्जितं, स्थालीपाक्वं तत् शुद्धं च स्थालीपाकशुद्धं शाल्योदनमित्यर्थः, तथा च अष्टादशव्यञ्जनाकुलं-अष्टादशभेदकैर्व्यञ्जनैः शाकादिभिः परिपूर्णं, अथवा लोकप्रतीतैरष्टादशभिर्व्यञ्जनैः-शालनकतक्रादिभिराकुलं यदोदनं तत् अष्टादशव्यञ्जनाकुलं। अथवा अष्टादशभेदं च तत् व्यञ्जनाकुलं च अष्टादशव्यञ्जनाकुलं, शाकपार्थिवादि दर्शनाद् भेदशब्दलोपः। ग्रन्थान्तरे अष्टादशभेदाश्चेमे-'सूओ (१) यणो (२) जवण्णं (३) तिण्णिय मंसाइ (६) गोरसो (७) जूसो (८) ॥ भक्खा (९) गुललावणिया (१०) मूलफला (११) हरियगं (१२) डागो (१३) होइसालूय तहा (१४) पाणं (१५) पाणीय

शुद्ध कहा जाता है अन्यत्र पक्व सुपक्व नहीं होता अर्थात् केवल अग्नि में डाला हुवा पदार्थ ऐसा सुपक्व नहीं होता, कारण उससे जल जाने का भय रहता हैं, अतः यह विशेषण दिया है, अग्नि एवं जलसे स्थाली पाक से जो पका हुवा होता है, वह सुतरां सम्यक् प्रकार से पक्व होता है। अतएव शुद्ध माने स्थाली पक्व होने से शुद्ध शाल्योदन समझना चाहिये। तथा अठारह प्रकार के शाकादि से पूर्ण अथवा लोक प्रसिद्ध अठारह प्रकारके व्यंजन-अर्थात् शालनक तक्र आदि से युक्त जो भात वह अष्टादशव्यंजन कहा जाता है। अथवा अठारह प्रकार के भेद वाला जो व्यंजन से व्याप्त हो वह अष्टादश व्यंजनाकूल कहा जाता है इस प्रकार शाकपार्थिवादि से भेद शब्द का लोप हो जाता है, ग्रान्थान्तर में अठारह भेद इस प्रकार कहे हैं- (सूओ (१) यणो (२) जवण्णं (३) त्तिण्णियमंसाइ (६) गोरसो (७) जूसो (८) भक्खा (९) गुललावणिया (१०) मूलफला (११) हरियगं (१२) डागो (१)

છે. આ પ્રમાણેનો સ્થાલી પાક શુદ્ધ કહેવાય છે. અન્યત્ર પક્વ સુપક્વ થતું નથી અર્થાત્ કેવળ અગ્નિમાં નાખેલ પદાર્થ સુપક્વ થતો નથી. કારણ કે તેનાથી દાઝી જવાનો ભય રહે છે. તેથી આ વિશેષણ કહેલ છે. અગ્નિ અને પાણીની સાથે સ્થાલી પાકથી જે પકાવેલ હોય તે સુતરાં સારી રીતે પક્વ થાય છે. તેથીજ શુદ્ધ એટલેકે સ્થાલી પક્વ હોવાથી શુદ્ધ શાલ્યોદન સમજવું જોઈએ. તથા અઢાર પ્રકારના શાકાદિથી પૂર્ણ અથવા લોકપ્રસિદ્ધ અઢાર પ્રકારના વ્યંજન અર્થાત્ શાલનક, તક્ર વિગેરેની સાથે જે ભાત તે અઢાર પ્રકારના વ્યંજન કહેવાય છે. અથવા અઢાર પ્રકારના ભેદવાળા જે વ્યંજન તેનાથી યુક્ત હોય તે અષ્ટાદશ વ્યંજનાકુલ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે શાક પાર્થિવાદિથી ભેદ શબ્દનો લોપ થઈ જાય છે. ગ્રન્થાતરમાં અઢાર ભેદ આ પ્રમાણે કહ્યા છે.-(सूओ) (१) यणो (२) जवण्णं (३) तिन्नि मंसाइं (६) गोरसो (७) जूसो (८) भक्खा (९) गुललावणिया (१०) मूलफला (११) हरियगं (१२) डागो (१३) होइ सालूयतहा (१४) पाणं (१५) पाणीय

(१६) पाणगं चेव (१७)। अट्ठारसमो सागो (१८) णिरुवहओ लोइओ पिंडो ॥२॥-
छाया-सूपो (१) ऽन्नो (२) जवान्नं (३) त्रीणि मांसानि (६) गोरसो (७) जूसः (८)।
भक्ष्यं (९) गुडलावणिका (१०) मूलफलं (११) हरितकं (१२) दाघः (१३) ॥१॥
भवति रसालुश्च तथा (१४) पानं (१५) पानीयं (१६) पानकं चैव (१७)। अष्टादशः शाकः
(१८) निरूपाधिको लोचितः पिण्डः ॥२॥

अत्रोक्तानां केषांचित् पदानामर्थाः-मांसत्रयं वनस्पतिविशेषस्य त्रिप्रकारकं चूर्णं, अथवा मापान्नस्य प्रकारभेदत्रयं, यूषे मुद्गतण्डुलजीरक कटुभाण्डादिरसः भक्ष्याणि-खण्डखाद्यानि, गुडलावणिका लोकप्रसिद्धा गुडपर्पटिका गुडधाना वा, मूलफलानीत्येकमेव पदं द्वन्द्वसमासरूपं, हरितकं-जीरकादिशाकः-वस्तुलादि भर्जिका, रसालू-भर्जिका, एतल्लक्षणं यथा-'दो घयपला महुपलं दहिस्स अद्धाढयं मिरियवीसा। दस खंडुलपलाइं एस रसालू

(१३) होइ सालूय तहा (१४) पाणं (१५) पाणीय (१६) पाणगं चेव (१७) अट्ठारसमो सागो (१८) णिरुवहओ, लोइओ पिंडो ॥२॥ सूप-दाल (१) अन्न-भात (२) जवान्न (३) तीन प्रकार के मांस (६) गोरस-दधि दुग्धादि (७) जूस (८) भक्ष्य (९) गुडलावणिक (१०) मूल फल-मूली (११) हरीतक (१२) दाघ (१३) १। तथा रसालु (१४) पान (१५) पानी (१६) पानक (१७) अठारह प्रकारके शाक (१८)इस प्रकार का भोजन निरूपाधिक कहा जाता है (२) यहां कहे हुवे कितनेक पदों का अर्थ इस प्रकार है-मांसत्रय अर्थात् तीन प्रकार की वनस्पतिविशेष का चूर्ण अथवा उडद का तीन प्रकार के भेद। मुंग चावल जीरक कटु आदि रस तथा भक्ष्य माने खाद्य पदार्थ गुड एवं लवण लोक प्रसिद्ध ही है। गुडपर्पटिका (गुडपापडि) अथवा गुडधाना। मूल फल यह एकही पद है, हरीतक-अर्थात् जीरकादिशाक, वस्तुलादि भाजी, रसालू, भाजि विशेष। इनका लक्षण इस प्रकार से हैं (दो घयपला महुपलं दहिस्स अद्धाढयं

(१६) पाणगं चेव (१७) अट्ठारसमो सागो (१८) णिरुवहओ लोइओ पिंडो ॥२॥ सूप-દાળ (૧) અન્ન-ભાત (૨) જવાન્ન (૩) ત્રણ પ્રકારના માંસ (૬) ગોરસ-દહીં દૂધ વિગેરે (૭) (૮) ભક્ષ્ય (૯) ગુડલાવણિક (૧૦) મૂલફલ-મુળા (૧૧) હરીતક (૧૨) દાધ (૧૩) તથા રસાળુ (૧૪) પાનક (૧૫) પાણી (૧૬) પાનક (૧૭) અઢાર પ્રકારના શાકો (૧૮) આ પ્રમાણેનું ભોજન ઉપાધિરહિત કહેલ છે (૨)

અહીં કહેલા કેટલાક પદોનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. માંસત્રય અર્થાત્ ત્રણ પ્રકારની વનસ્પતિ વિશેષનું ચૂર્ણ અથવા અડદના ત્રણ પ્રકારના ભેદ, મગ, ચોખા, જીરૂં કટુ આદિરસ તથા ભક્ષ્ય એટલે કે ખાદ્ય પદાર્થ ગોળ અને મીઠું એ લોક પ્રસિદ્ધજ છે, ગુડપર્પટિકા (ગોળ પાપડી) અથવા ગોળધાણા, મૂળ ફળ આ એકજ પદ છે. હરીતક એટલે કે જીરૂં વિગેરે શાક વસ્તુલાદિભાજી રસાલુ ભાજી વિશેષક આનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે.-

णिवइ जोग्गो ॥१॥ इत्यायुर्वेदीयं लक्षणं रसालोः । :पानं-सुरादि, पानीयं-जलं, पानक-द्राक्षापानकादि, शाकः-तक्र सिद्धः, एवमादि भिर्भोज्यपदार्थैः समलंकृतं मनोऽनुकूलं भोजनं भुक्तः सन् स एवाऽनुकनामा पुरुषो भोजनात्परं कीदृशे शयने शय्यायां शयनागारे केन प्रकारेण स्वपिति, इत्येतस्य वर्णनमारभते-'तंसि तारिसगंसि वासघरंसि-अंतो सचित्तकम्मे वाहिरओ दूमितघट्टमट्टे विचित्त उल्लोअचिल्लियतले बहुसमसुविभत्त-भूमिभाए मणिरयणपणासितंधयारे कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघेंत गंधुद्धुयाभिरामे सुगंधवरगंधिए गंधवट्टिभूये' तस्मिन् तादृशे वासगृहे अन्तः सचित्रकर्मणि बाह्यतो धूपितघृष्ट-मृष्टे विचित्रोल्लोचिततले बहुसमसुविभक्तभूमिभागे मणिरत्नप्रणासितान्धकारे काला-गुरुप्रवरकुन्दरूक्कधूपमघमघामायितान्तर्गन्धोद्धूनाभिरामे सुगन्धवरगन्धिते गन्धवर्त्ति-भूते ॥-तस्मिन् तादृशे गृहे-वासगृहे किं विशिष्टे इत्याह-अन्तः मध्ये सचित्रकर्मणि बहिर्बाह्यतश्च धूपिते-सुधापङ्कधवलिते घृष्टे-पाषाणादिना उपरिघर्षिते ततो मृष्टे-मसृणी

मिरियचीसा। दस खंडुलपन्नाइं एस रसालू णिवइ जोग्गो) इस प्रकार रसालू का आयुर्वेद में लक्षण कहा है। पान-सुरादि, पानीय, जल, पानक द्राक्ष पानकादि, शाक तक्रसिद्ध एतदादि भोज्य एवं पानादि से समलंकृत मनोनुकूल भोजन खा पीकर वह विना नाम वाला पुरुष भोजन के पश्चात् किस प्रकार के शयनागार में एवं किस प्रकार की शय्या में किस प्रकार से शयन करता है उसका वर्णन करते हैं-(तंसि तारिसगंसि वासघरंसि अंतो सचित्तकम्मे वाहिरओ दूमितघट्टमट्ठे विचित्त उल्लोअचिल्लियतले बहुसमसुविभत्तभूमिभाए मणिरयणपणासितंधयारे कालागुरुपवर-कुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघेंतं गंधुद्धूयाभिरामे सुगंधवरगंधिए गंधवट्टिभूए) उस प्रकार के वासगृह में, कैसा वासगृह होता है सो कहते हैं-भीतर में चित्र कर्म से चित्रविचित्र तथा बाहर में धूपित अर्थात् सुधा से धवलित एवं घृष्ट माने पाषाणादि से घर्षित तत्पश्चात् महीन किया हुवा विविध प्रकार

(दो घयपला महूपलं दहिस्स अद्धाढयं मिरिय वीसा दसखंडुल पन्नाइं एस रसालू णिवइ जोग्गो) આ પ્રમાણે આયુર્વેદમાં રસાલૂના લક્ષણો કહ્યા છે. પાન-સુરા વિગેરે, પાનીય, પાણી. પાનક દ્રાક્ષાપાનકાદિ શાક તક્રસિદ્ધ આ વિગેરે ભોજ્ય અને પાનાદિથી સમલંકૃત મનને અનુકૂળ ભોજન ખાઇ પીયને, તે નામવિનાનો પુરૂષ ભોજન કર્યા પછી કેવા પ્રકારના શયનાગારમાં અને કેવી શય્યામાં કેવી રીતે શયન કરે છે. તેનું વર્ણન કરે છે.-(તંસિ તારિસગંસિ વાસઘરંસિ અંતો સચિત્તકમ્મે બાહિરઓ દૂમિતઘટ્ટમટ્ઠે વિચિત્તઉલ્લોયચિલ્લિયતલે બહૂસમસુવિભત્તભૂમિભાએ મણિરયણપણાસિતંધયારે કાલાગુરુપવરકુંદુરુક્કતુરુક્ક ધૂવમઘમઘેંતં ગંધદ્ધૂયાભિરામે સુગંધવરગંધિએ ગંધવટ્ટિભૂએ) એ રીતના વાસગૃહમાં, કેવું વાસગૃહ હોય છે? તે કહે છે-અંદરના ભાગમાં ચિત્ર કર્મ કરવાથી ચિત્ર વિચિત્ર તથા બહારમાં

कृते, तथा विचित्रेण–विविधचित्रयुक्तेनोल्लोचेन–चन्द्रोदयेन चिल्लियं–चित्रितं–दीप्यमानं गृहमध्यभागे उपरितनं तलं यस्य तत तथा भूते तस्मिन् गृहे तथा च बहुसमः–प्रभूतसमः–सुविभक्तः–सुविच्छित्तिको भूमिभागो यत्र तस्मिन् तथा च मणिरत्नप्रणाशितान्धकारे, तथा कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपस्य यो गन्धो मघमघायमानः उद्धूतः–इतस्ततो विप्रसृतस्तेनाभिरामं–रमणीयं यत्र तस्मिन् अत्र कुन्दुरुष्कं–सिल्हकं, तथा शोभनो यो गन्धस्तेन कृत्वा वरगन्धिकं–वरो गन्धो वरगन्धः सोऽस्यास्तीति वरगन्धिकं–(अतोऽनेकस्वरात्) इति इकक् प्रत्ययः। तस्मिन्, अतएव गन्धवर्त्तिभूते तस्मिन् तादृशे शयनीयेवासगृहे–(अथ शय्यां वर्णयति) 'तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि दुहओ उण्णए मज्झे णतगंभीरे सालिंगणवट्टिए पण्णत्तं गंडविंबोयणे सुरंमे गंगापुलिणवालुयाउद्दालसालिसए सुविरइयरयत्ताणे ओयवियखोमिय खोमदुगूलपट्टपडिच्छायणे रत्तंसुयसंवुडे सुरंमे

के चित्र युक्त उल्लोच माने चंदरवा से चित्रित होने से देदीप्यमान एवं गृह के मध्य भाग में इस प्रकार के तथा बहुसम अतीव सम एवं सुविभक्त सुतरां विच्छित्ति कृत है भूमि भाग जिसका ऐसा तथा मणिरत्नादि के प्रकाश से नष्ट हुवा है अन्धकार जिस का ऐसा तथा कालागुरुकुंदुरुष्क तुरुष्क का जो मघ मघायमान गन्ध की जो इधर उधर विस्तृत होने से सुगंध युक्त अत्यंत रमणीय ऐसे यहां पर कुंदुरुष्क माने सिल्हक देशोद्भव गन्ध द्रव्य विशेष का जो गन्ध उस से उत्कृष्ट गन्ध युक्त (यहां पर वरगंधित शब्द में अतोऽनेक स्वरात्) इस से इक् प्रत्यय हुवा है। अतएव गन्धवर्तिभूत इस प्रकार के शयनीय गृह में (तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि दुहओ उण्णए मज्झे णतगंभीरे सालिंगणवट्टिए पण्णत्तं गंडविंबोयणे सुरंमे गंगापुलिणवालुयाउद्दालसालिसए सुविरइयरयत्ताणे ओयवियखोमियखोमदुगूलपट्टपरिच्छायणे रत्तंसुय

धूपित એટલેકે ચુનાથી ધોળેલ અને ઘૃષ્ટ એટલે પત્થરથી ઘસીને એકદમ લીસુ કરેલ અનેક પ્રકારના ચિત્રવાળા ઉલ્લોચ એટલેકે–ચંદરવાથી ચિત્રેલ હોવાથી દેદીપ્યમાન તથા ઘરની મધ્યભાગમાં બહુસમ અત્યંત સરખા અને સુવિભક્ત સમ્યક્ વિભાગ કરેલ ભૂમિભાગ જેનો હોય એવા તથા મણિરત્નાદિના પ્રકાશથી નાશ પામેલ છે. અંધકાર જેનો એવું તથા કાલાગુરૂ કુંદુરૂષ્ક, તુરૂષ્કના મઘમઘાટવાળો ગન્ધની જે આમતેમ વિસ્તૃત થવાથી સુગંધદાર અને અત્યંત રમણીય એવા અહીં કુંદુરૂષ્ક એટલેકે સિલ્હક દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ ગન્ધ દ્રવ્ય વિશેષનો જે ગંધ તેનાથી શ્રેષ્ઠ ગંધયુક્ત (અહીં વરગંધિત શબ્દમાં अतोऽनेकस्वरात्) આનાથી ઇક્ પ્રત્યય થયો છે, તેથીજ ગંધવર્તિભૂત આ પ્રકારના શયનીય ગૃહમાં (तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि दुहओ उन्नए मज्जे णतगंभीरे सालिंगणवट्टिए पण्णत्तं गंडबिंबोयणे सुरंमे गंगापुलिनवालुयाउदाल सालिसए सुविरइयरयत्ताणे ओयवियखोमियखोमदुगुलपट्टपडिच्छायणे रत्तंसुयसंवुडे

आईणगरूतबूरणवणीततूलफासे सुगंधवरकुसुमचुण्णसयणोवयारकलिते ताए तारिसाए भारियाए सद्धिं सिंगारागारचारुवेसाए संगतहसितभणितचिट्ठितसंलावविलासणिउणजुत्तोवयारकुसलाए अणुरत्ता विरत्ताए मणाणुकूलाए एगंतरतिपसत्ते अण्णत्थ कच्छइमणं अकुव्वमाणे इट्ठे सद्दफरिसरसरूवगंधे पंचविहे माणुस्सए कामभोगे पच्चणुब्भवमाणे विहरिज्जा' तस्मिन् तादृशे गृहे शयनीये उभयतः उन्नते मध्येन नतगम्भीरे सालिङ्गनवृत्त प्रणतगण्डविम्बोष्ठे सुरम्ये गंगापुलिनवालुकोद्दालशालिसदृशे सुविरहरतोत्ताने ओयविय क्षौमदुकूलपट्टपरिच्छादिते रक्तांशुकसंवृते सुरम्ये आजिनगरुतोर्णवणिततूलस्पर्शे सुगन्धवरकुसुमचूर्णशयनोपकल्पिते तथा तादृशया भार्यया सार्द्धं शृंगाराकारः चारुवेषया संगतहसितभणितचेष्टितसंलापविलासयुक्ततया रतिकुशलया अनुरक्तविरक्ततया मनोऽकूलतया एकान्तरितप्रशक्ते, अन्यत्र कुत्रापि मनोऽकुर्वन् इष्टशब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् पञ्चविधान् मानुषान् कामभोगान् प्रत्यनुभवन विहरेत् ॥–तस्मिन् तादृशे रमणीये शयनागारे शयनार्थं शय्या कीदृशी ! इत्याह–उभयतः–उभयोः पार्श्वयोरुन्नते, मध्येन–मध्यभागे नतगम्भीरे सहालिङ्गनवर्त्या शरीरप्रमाणेनोपधानेन वर्त्तते यत् तत् तथा, उभयोः प्रदेशयो–शिरोऽन्तपादान्तलक्षणयो विंबोयणे–उपधानके यत्र तत्तथा, अत्र क्वचित् 'पण्णत्तगंडविंबोयणे' इति पाठोऽस्ति तत्रैवं व्युत्पत्तिर्ज्ञेया–प्रज्ञया–विशिष्ट

संवुडे सुरंमे आईणग रूतबूरणवणीततूलफासे सुगंधवरकुसुमचुण्णसयणोवयारकलिते ताए तारिसाए भारियाए सद्धिं सिंगारागारचारुवेसाए संगतहसितभणितचिट्ठितसंलावविलासणिउणजुत्तोवयारकुसलाए अणुरत्ता विरत्ताए मणाणुकूलाए एगंतरतिपसत्ते अण्णत्थ कच्छइमणं अकुव्वमाणे इट्ठसद्दफरिसरसरूवगंधे पंचविहे माणुस्सए कामभोगे पच्चणुब्भवमाणे विहरिज्जा) उस प्रकार के रमणीय शयन गृह में शय्या किस प्रकार की होती है, सो कहते हैं–दोनों पार्श्व भाग में उन्नत तथा मध्य में नत होने से गंभीर तथा सहालिंगनवृत्ति से शरीर प्रमाण के उपधान–आस्तरण विशेष से युक्त एवं शिरान्त भाग में एवं पादान्त भाग में उपधान युक्त यहां पर क्वचित् (पण्णत्त गंडविंबोयणे) इस प्रकार का पाठ आता है, वहां पर इस प्रकार की

सुरंमे आईणग रुतबूरणवणीततूलफासे सुगंधवरकुसुमचुण्णसयणोवयारकलिते ताए तारिसाए भारियाए सद्धिं सिंगारागारचारुवेसाए संगतहसितभणितचिट्ठितसंलावविलासणिउणजुत्तोवयारकुसलाए अणुरत्ताविरत्ताए मणाणुकूलाए एगंतरतिपसत्ते अण्णत्थ कच्छइ मणं अकुव्वमाणे इट्ठ सद्दफरिसरूवरसगंधे पंचविहे माणुस्सए काममोर पच्चणुब्भवमाणे विहरिज्जा) એ રીતના રમણીય શયનગૃહમાં શય્યા કેવા પ્રકારની હોય છે? તે કહે છે. બન્ને પાર્શ્વ ભાગમાં ઉન્નત તથા મધ્યમાં નત હોવાથી ગંભીર તથા સહાલિંગન વૃત્તિથી શરીર પ્રમાણના ઉપધાન આસ્તરણ વિશેષથી યુક્ત અહીં ક્વચિત્ (पण्णत्त गंडविंबोयणे)

कर्म्म विषयबुद्ध्या आप्ते-प्राप्ते अतीव सुष्ठु परिकर्म्मिते इति भावार्थः, गण्डोपधानके यत्र तत्तथा, तत्र ओयविये-सुपरिकर्म्मितं क्षौमिकं दुकूलं-कार्पासिकं-वस्त्रं, अतसीमयं वा वस्त्रं तस्य युगलरूपो यः पट्टशारकः स प्रतिच्छादकं-प्रतिच्छादनं-आच्छादनं यस्य तत्तथा तत्र रक्तांशुकेन मशकगृहाभिधानेन वस्त्रविशेषेण संवृते-समन्ततः आवृते, तथा च आजिनकं-चर्म्मनिर्मितो वस्त्रविशेषः स च स्वभावादति कोमलो भवति रूतं च-कार्पासपक्ष्म बूरो-वनस्पति विशेषः नवनीतं च श्लक्ष्णं तूलश्च-अर्कतूलः इति द्वन्द्वः, अतएवैतेषामेव स्पर्शो यस्य तत्तथा तस्मिन् सुगन्धवरकुसुमचूर्णशयनोपचारकलितः-सुगन्धीनि यानि वरकुसुमानि ये च सुगन्धयश्चूर्णाः पट्टवासादयो ये च एतद् व्यतिरिक्तास्तथाविधाः शयनोपचारास्तैः कलिते, तथा तादृशया वक्तुमशक्यस्वरूपतया पुण्यवतां योग्यया श्रृंगारागारचारुवेषया-श्रृंगारः-श्रृंगाररसपोषकः आकारः-सन्निवेशविशेषो यस्य स श्रृंगाराकारः, इत्थं भूतश्चारुः-शोभनो वेषो यस्याः सा तथाभूता तया संगतहसित भणितचेष्टितसंलापविलासतया-संगतं-मैत्रीगतं गमनं सविलासं चङ्क्रमणमित्यर्थः हसितं-

व्युत्पत्ति होती है, विशिष्ट कर्म विषयक बुद्धि से प्राप्त एवं अत्यंत सम्यक् प्रकार से किये हुवे ऐसा अर्थ समझ लेवें। ओयविय अर्थात् सुपरिकर्मित क्षौमिक-रेशमी तथा कार्पास वस्त्र या अतसी का वस्त्र उस के आच्छादन से आच्छादित तथा रक्त अंशुक रूप वस्त्र विशेष से चारों ओर सें आवृत्त तथा आजिनक अर्थात् चर्म निर्मित वस्त्र विशेष स्वभाव से ही अति कोमल होता है, तथा रूत माने कार्पास बुर-वनस्पतिविशेष तथा नवनीत अर्कतूल उनका स्पर्श जैसा कोमल तथा पूष्प चूर्ण के शयन जैसे शयन में सुगंधवाले जो जो (उत्तम कुसुम पुष्प विशेष का चूर्ण शयनोपचारवाले कलित तथा कहने में अशक्य ऐसे पुण्यवानों के योग्य तथा श्रृंगार के समान आकार-सन्निवेशविशेष जिस का हो ऐसा सुंदर शय्या में संगत-मैत्री युक्त जो गमन अर्थात् सविलास चंक्रमण एवं हसित अर्थात् आनंद युक्त बोलवाले हास्य

આ પ્રમાણેનો પાઠ આવે છે. અહીં આ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ થાય છે. વિશેષ પ્રકારની કર્મ-વિષયક બુદ્ધિથી પ્રાપ્ત તથા અત્યંત સમ્યક્ રીતે કરેલ તેમ અર્થ સમજવો. (ओयविय) એટલે કે સુપરિકર્મિત ક્ષૌમિક-રેશમી તથા દુકૂલ કપાસના વસ્ત્ર અથવા અતસીનું વસ્ત્ર વિશેષથી ચારે તરફ વીંટાવેલ તથા આજીનક અર્થાત્ ચર્મ વિશેષનું વસ્ત્ર તે સ્વભાવથીજ અત્યંત કોમળ હોય છે. તથા રૂત એટલે કપાસ બુર-વનસ્પતિ વિશેષ તથા નવનીત, અર્ક તૂલ તેનો જે સ્પર્શ તેના જેવો તથા પુષ્પના ચૂર્ણની શય્યા જેવા શયનમાં સુગંધવાળા જે ઉત્તમ પુષ્પોના ચૂર્ણ યુક્ત શયનોપચારથી કલિત-યુક્ત તથા કહેવામાં એવા પુણ્ય-વાનોને યોગ્ય શ્રૃંગાર સમાન આકાર સંનિવેશ વિશેષ જેનો હોય એવા પ્રકારની સુંદર શય્યામાં સંગત-મૈત્રિયુક્ત જે ગમન અર્થાત્ વિલાસપૂર્વક ચંક્રમણ અને હસિત અર્થાત્

सप्रमोदं कपोलसूचितं हसनं, भणितं-मन्मथोद्दीपिका विचित्रा भणितिः चेष्टितं-सकाममङ्ग-प्रत्यङ्गावयवप्रदर्शनपुरस्सरं प्रियस्य पुरतोऽवस्थानं संलापः-प्रियेण सह सप्रमोदं सकामं परस्परं सङ्कथा एतेषु विलासेन-शुभशीलयायो निपुणः-सूक्ष्मबुद्धिगम्योऽत्यन्तकामविषय-परमनैपुण्योपेतः-युक्तः-देशकालोपपन्नः उपचारस्तत् कुशलया अनुरक्तया कदाचिदपि अविरक्तया मनोऽनुकूलया भार्यया सह एकान्तेन रतिप्रसक्तो-रमणप्रसक्तोऽन्यत्र कुत्रापि मनोऽकुर्वन्, अन्यत्र मनः करणेहि न यथावस्थितमिष्टभार्यागतं कामसुखमनुभवति, इष्टान् शब्दस्पर्शरसरूपगन्धरूपान् पञ्चविधान् मानुषान्-मनुष्यभवसम्बन्धिनः कामभोगान् प्रत्यनु-भवन्-प्रतिशब्द आभिमुख्ये संवेदयमानो विहरेत्-अवतिष्ठेत् ॥

अथ पुनर्गौतमस्य प्रश्नान्तरं-'ता से णं पुरिसे विउसमणकालसमयंसि केरिसए साता-सोक्खं पच्चणुब्भवमाणे विहरति ?' तावत् स खलु पुरुषोऽपि समयकालसमये सातसौख्यं प्रत्यनुभवन् विहरति ?-अत्र तावच्छब्दः क्रमार्थः, तावत्-आस्तामन्यदग्रेतनं वक्तव्यमिदं

एवं भणित अर्थात् कामोद्दीपक विचित्र वाक्पटुता एवं चेष्टित अर्थात् सकाम अंङ्ग प्रत्यंग अवयव प्रदर्शन पूर्वक प्रिय के सन्मुख अवस्थान तथा संलाप-माने प्रिय के साथ आनंद पूर्वक सकाम परस्पर का मिलन इस प्रकार के विलास से युक्त तथा देशकालानुकूल जो उपचार उस में कुशल ऐसी तथा अनुरक्त ऐसी कदापि अविरक्त न हो ऐसी पत्नी के साथ एकान्त में जो रमण में रक्त अन्यत्र मन को न करता हुवा कारण की अन्यत्र मन करने से यथावस्थित भार्यागत कामसुख का अनुभव नहीं होता है। इष्ट शब्द स्पर्श रस, रूप एवं गन्ध रूप पांच प्रकार के मनुष्य भव संबंधी कामभोगों का उपभोग कर विचरता है। पुनः श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं-(ता से णं पुरिसे विउसमण कालसमयंसि केरिसए सातासोक्खं पच्चणुब्भवमाणे विहरति) श्रीगौतम-स्वामी कहते हैं-आगे का वक्तव्य बस है अपितु आप यह कहिये की वह

આનંદયુક્ત બોલવાળા હાસ્ય અને ભણિત અર્થાત્ કામોદ્દીપક વિચિત્ર વાક્પટુતા અને ચેષ્ટિત અર્થાત્ સકામ અંગ પ્રત્યંગ અવયવોના પ્રદર્શન પૂર્વક પ્રિયની સન્મુખ આવવું. તથા સંલાપ એટલેકે પ્રિયની સાથે આનંદ પૂર્વક સકામ પરસ્પરનું મિલન આવા પ્રકારના વિલાસથી યુક્ત તથા દેશકાળાનુકૂળ જે ઉપચાર તેમાં કુશળ એવી તથા અનુરક્ત એવી કોઈ પણ સમયે અવિરક્ત ન હોય તેવી પત્નીની સાથે એકાન્તમાં જે રમણમાં રક્ત અન્યત્ર મન ન કરતો કારણકે અન્યત્ર મન કરવાથી ખરેખરું ભાર્યાગત કામ સુખનો અનુભવ થતો નથી ઈષ્ટ શબ્દ સ્પર્શ રસ, રૂપ, અને ગંધ રૂપ પાંચ પ્રકારના મનુષ્ય ભવસંબંધી કામ ભોગોનો ઉપભોગ કરીને વિચરે છે.

ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે.-(ता सेणं पुरिसे विउसमणकालसमयंसि केरिसए सातासोक्खं पच्चणुभवमाणे विहरति) શ્રીગૌતમસ્વામી કહે છે. આગળનું કથન પર્યાપ્ત છે.

तावत् कथ्यतां, सपुरुषस्तस्मिन् कालसमये–कालेन तथाविधेनोपलक्षितः समयः–अवसरः कालसमयस्तस्मिन् कालसमये, पुनः कीदृशं सातरूपं–आह्लादरूपं सौख्यं प्रत्यनुभवन् विहरति किं ! ॥ एवमित्थं गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वोदारचेताः भगवानुत्तरयति–'उराल समणाउसो ! ता तस्स णं पुरिसस्स कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्टतराए चेव वाणमंतराणं देवाणं कामभोगा, वाणमंतराणं देवाणं कामभोगेहिंतो अणंतगुणविसिट्टतराए चेव असुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं कामभोगा, असुरिंदवज्जियाणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्टतराए चेव असुरकुमाराणं इंदभूयाणं देवाणं कामभोगा, असुरकुमाराणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्टतराए चे गहणक्खत्ततारारूवाणं देवाणं कामभोगा, गहणक्खत्ततारारूवाणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्टतराए चेव चंदिमसूरियाणं देवाणं कामभोगा,' उदार ! श्रमण ! आयुष्मन् ! तावत् तस्य खलु पुरुषस्य कामभोगेभ्यः इतोऽनन्तगुणविशिष्टतराश्चैव वानव्यन्तराणां देवानां कामभोगाः वानव्यन्तराणां देवानां कामभोगेभ्यः अनन्तगुणविशिष्टतराश्चैव असुरेन्द्रपर्याणां भवन-

---

पुरुष उस काल समय में अर्थात् पूर्व कथित काल में किस प्रकार का आह्लादक सुख का अनुभव करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री उदार चित्तवाले श्री भगवान् उत्तर में कहते हैं–(उराल समणाउसो ! ता तस्स णं पुरिसस्स कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्टतराए चेव बाणमंतरा णं देवाणं कामभोगा, वाणमंतराणं देवाणं कामभोगेहिंतो अणंतगुणविसिट्टतराए चेव असुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं कामभोगा, असुरिंदवज्जियाणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्टतराए चेव असुरकुमाराणं इंदभूयाणं देवाणं कामभोगा, असुरकुमाराणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्टतराए चेव गहणक्खत्ततारारूवाणं देवाणं कामभोगा, गहणक्खत्ततारारूवाणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्टतराए चेव चंदिमसूरियाणं देवाणं कामभोगा) हे उदारबुद्धे ! हे श्रमण !

પરંતુ આપ એ કહો કે–એ પુરૂષ એ કાળ સમયમાં અર્થાત્ પૂર્વકથિત કાળમાં કેવા આહ્લાદવાળા સુખનો અનુભવ કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉદાર ચિત્તવાળા શ્રીભગવાન્ ઉત્તરમાં કહે છે.–(उरालं समणाउसो ! ता तस्स णं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्ठतराए चेव बाणमंतराणं देवाणं काममोगा बाणमंतराणं देवाणं काममोगेहिंतो अणंतगुणविसिट्ठतराए चेव असुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं कामभोगा असुरिंदवज्जियाणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्ठतराए चेव असुरकुमाराणं इंदभूयाणं देवाणं कामभोगा, असुरकुमाराणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्ठतराए चेव गहणक्खत्ततारारूवाणं देवाणं कामभोगा, गहणक्खत्ततारारूवाणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्ठतराए चेव चंदिमसूरियाणं देवाणं कामभोगा) હે ઉત્તમબુદ્ધિ હે શ્રમણ હે આયુષ્મન્

वासीनां देवानां कामभोगा असुरेन्द्रवर्याणां देवानां कामभोगेभ्यः इतो अनन्तगुणविशिष्ट-तराश्चैव असुरेन्द्रवर्याणां देवानां भवननिवासिनां ईन्द्रभूतानां देवानां कामभोगाः, असुर-कुमाराणां देवानां कामभोगेभ्यो ग्रहनक्षत्रताराखपाणां देवानां कामभोगाः, ग्रहनक्षत्रतारा-रूपाणां देवानां कामभोगेभ्यः इतोऽनन्तगुण विशिष्टतराश्चैव चन्द्रसूर्याणां देवानां कामभोगाः ॥-हे उदार !-विशालबुद्धे !-अत्यद्भुतबुद्धिशालिन् ! हे श्रमण ! आयुष्मन् ! तस्य पुरुषस्य-नामगोत्ररहितस्य पुरुषस्य ये कामभोगाः इयन्तं यावत् प्रत्युपवर्णिता-स्तेभ्योप्यनन्तगुणविशिष्टाः कामभोगाः व्यन्तरदेवानां कामभोगाः सन्ति, व्यन्तरदेव कामभोगेभ्योप्यनन्तगुणविशिष्टतराः-अनन्तगुणतया विशिष्टतरा एव कामभोगाः असु-रेन्द्रवर्याणां देवानां सन्ति, तेभ्योप्यनन्तगुण विशिष्टतराः-इन्द्रभूतानां असुरकुमा-राणां देवानां कामभोगाः सन्ति तथा च असुरकुमारदेवेभ्योप्यनन्तगुणविशिष्टतराः कामभोगाः ग्रहनक्षत्रतारारूपाणां देवानां सन्ति कामभोगाः, तेभ्योऽप्यनन्तगुण विशिष्ट-तराश्चन्द्रसूर्याणां देवानां कामभोगाः सन्ति ॥ अथोपसंहारवाक्यमाह-'ता एरिसए णं चंदिमसूरिया जोइसिंदा जोइसरायाणो कामभोगे पच्चणुभवमाणा विहरंति' तावत् एता-दृशान् खलु चन्द्रसूर्याः ज्योतिषेन्द्रा ज्योतिषराजाः, कामभोगान् प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥-

हे आयुष्मन् ! उस नामगोत्र रहित पुरुष का जो कामभोग का इतने पर्यन्त यावत् जो वर्णित किया है, उस से भी अनन्त गुणा अधिक व्यन्तर देवों के काम भोग होते हैं। व्यन्तर देवों के काम भोगों से भी अनन्तगुणा विशिष्ट-तर कामभोग असुरेन्द्र वर्य देवों के होते हैं, उन से भी अनन्तगुण विशिष्टतर इन्द्ररूप असुरकुमार देवों के कामभोग होते हैं, तथा असुरेन्द्र देवों से भी अनन्त गुण विशिष्टतर कामभोग गृह नक्षत्र तारा रूप देवों के होते हैं, उन से भी अनन्तगुण विशिष्टतर चंद्र सूर्य देवों के काम भोग होते हैं।

अब इस का उपसंहार करते हुवे कहते हैं-(ता एरसिए णं चंदिमसूरिया जोइसिंदा जोइसराया णो कामभोगे पच्चणुभवमाणा विहरंति) चन्द्र सूर्य

એ નામગોત્ર વિનાના પુરૂષના કામભોગનું જે આટલા પર્યન્ત યાવત્ જે વર્ણવેલ છે. તેનાથી પણ અનંત ગણુ વધારે વ્યંતર દેવના કામભોગ હોય છે. વ્યંતર દેવોના કામભોગોથી પણ અનંત ગણુ વિશિષ્ટતર કામભોગનું સુખ અસુરેન્દ્રવર્ય દેવોનું હોય છે. તેનાથી પણ અનંતગણુ વિશિષ્ટતર ઇંદ્રરૂપ, અસુરકુમાર દેવોના કામભોગનું હોય છે. અસુરેન્દ્ર દેવોથી પણ અનંતગણુ વિશિષ્ટતર કામભોગનું સુખ ગ્રહ નક્ષત્ર, અને તારારૂપ દેવોનું હોય છે. તેનાથી પણ અનંત ગણુ વિશિષ્ટતર ચંદ્ર સૂર્ય દેવોના કામભોગનું હોય છે.

હવે આનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.-(ता एरसिए णं चंदिमसूरयाणं कामभोगे पच्चणुभवमाणाविहरंति) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્કરાજ ચંદ્ર સૂર્ય દેવ આ પ્રકારના ઉપર

तावदिति पूर्ववत् खल्विति वाक्यालङ्कारे चन्द्रसूर्याः ज्योतिपेन्द्राः ज्योतिपराजाः देवाः एतादृशान्-पूर्ववर्णितान् कामभोगान् भुञ्जानः प्रत्यनुभवन्तो यथा सुखं स्वेच्छया स्वविमाने विहरन्ति-यथेच्छया विहारं कुर्वन्तीत्यर्थः। इत्येवं सूत्रमुपसंहृत्य अष्टमे सूत्रे पूर्वप्रतिपादितानामष्टाशीति संख्याग्रहाणां नामग्राहमुपदर्शयिष्यतीति ॥ सू० १०७॥

पूर्वं अष्टाशीति संख्यकाः ग्रहा प्रतिपादिता सन्ति, सम्प्रति तेपामेव नामग्रहणं करोति-

मूलम्--तत्थ खलु इमे अट्ठासीतीमहग्गहा पण्णत्ता, तं जहा-इंगालए वियालए लोहितंके सणिच्छरे, आघुणिए, पाहुणिए कणोकणए, कणकणए कणवितणए (१०), कणगसंताणे, सोमे, सहिते, अस्सासणो, कज्जोवए कव्वरए अयकरए दुंदुभए संखे संखणाभे (२०) संखवण्णाभे कंसे कंसणाभे कंसवण्णाभे, णीले णीलोभासे रूप्पे रूप्पोभासे भासरासी ३०। तिले तिलपुप्फवण्णे दगे दगवण्णे काये बंधे इंदग्गी धूमकेतू-हरी पिंगलए ४०। वुधे सुक्के वहस्सइ राहू अगत्थी माणवए कामफासे धुरे पमुहे वियडे ५०। विसंधिकप्पेल्लए पइल्ले जडियालए अरुणे अग्गिल्लए काले महाकाले सोत्थिए सोवत्थिए वद्धमाणगे ६०। पलंबे णिच्चलोए णिच्चुज्जोए सयंपभे ओभासे सेयंकरे खेमंकरे अभंकरे पभंकरे अरए ७०। विरए असोगे वीतसोगे य विमले विवत्ते विवत्थे विसाले साले सुवए अणियट्टी एगजडी ८०। दुजडी करे करिए रायडग्गले पुप्फकेतू भावकेतू संगहणी इंगालए वियालए लोहितंके सणिच्छरे चेव। अट्ठाणिए पाहुणिए कणकसणामा वि पंचेव ॥१॥ सोमे सहिते अस्सासणे य कज्जोवए य कव्वट्टए। अय-

---

ज्योतिषेन्द्र ज्योतिष्कराज देव इस प्रकार के पूर्ववर्णित कामभोगों को भोगते हुवे यथासुख अर्थात् सुखपूर्वक अपने अपने विमान में विचरते हैं अर्थात् यथेच्छ-इच्छानुकूल विहार करते हैं।

इस प्रकार पूर्वसूत्र का उपसंहार कर के एकसो आठवें सूत्र में प्रतिपादित अठासी ग्रहों के नाम को कहकर दिखलाते हैं ॥ सू० १०७॥

વર્ણવેલ કામભોગોને ભોગવીને સુખપૂર્વક પોત પોતાના વિમાનોમાં વિચરે છે. અર્થાત્ યથેચ્છ-ઇચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વસૂત્રનો ઉપસંહાર કરીને એકસો આઠમા સૂત્રમાં પૂર્વે પ્રતિપાદન કરેલ અઠયાશી ગ્રહોના નામોનું કથન કરે છે. ॥સૂ. ૧૦૭॥

वरए अयकरए दुंदुभए संखसणामा त्ति तिण्णेव ॥२॥ तिण्णेव कंसणामा णीले रूप्पीय हुंति चत्तारि० । भास तिल पुप्फवण्णे दगवण्णे कालवंधे य ॥३॥ इंदग्गी धूमकेतू हरिपिंगलए वुधे य सुक्के य । वहस्सइ राहू अगत्थी माणवए कामफासे य ॥४॥ धुरए पमुहे वियडे विसंधिकप्पे तहा पयल्ले य, जडियालएव अरुणे अग्गिकाले महाकाले ॥५॥ सोत्थिय सोवत्थिय वद्धमाणगे तथा पलंवेय । णिच्चालोए णिच्चुज्जोए सयंपभे चेव ओभासे ॥६। सेयंकरे खेमंकरे आभंकरे पभंकरे य बोद्धव्वे । अरए विरए य तहा असोग तह वीतसोगे य ॥७ विमले वितते वित्तत्थे विसाले तह साल सुव्रते चेव । अणियट्टी एगजडी य होइ विजडी य बोद्धव्वो ॥८। करे करिए रायऽग्गले वोद्धव्वे पुप्फभाव केतू य। अट्ठासीती गहा खलु णेयव्वा आणुपुव्वीए ॥सू० १०८॥

छाया—तत्र खलु इमे अष्टाशीतिर्महाग्रहाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अङ्गारकः (१) विकलकः (२) लोहित्यकः (३) शनैश्वरः (४) आधुनिकः (५) प्राधुणिकः (६) कणः (७) कणकः (८) कण्कणकः (९) कणवितानकः (१०) कणसन्तानकः (११) सोमः (१२) सहितः (१३) आश्वासनः (१४) कायोपगः (१५) कर्बटकः (१६) अजकरकः (१७) दुन्दुभकः (१८) शंखः (१९) शङ्खनाभः (२०) शङ्खवर्णाभः (२१) कंसः (२२) कंसनामः (२३) कंसवर्णाभः (२४) नीलः (२५) नलावभासः (२६) रूपी (२७) रूप्पभासः (२८) भस्म (२९) भस्मराशिः (३०) तिलः (३१) तिल पुष्पवर्णकः (३२) दकः (३३) दकवर्णः (३४) कायः (३५) वन्ध्यः (३६) इन्द्राग्निः (३७) धूमकेतुः (३८) हरिः (३९) पिंगलः (४०) बुधः (४१) शुक्रः (४२) बृहस्पतिः (४३) राहुः (४४) अगस्तिः (४५) माणवकः (४६) कमस्पर्शः (४७) धुरः (४८) प्रमुखः (४९) विकटः (५०) विसन्धिकल्पः (५१) प्रकल्पः (५२) जटालः (५३) अरुणः (५४) अग्निः (५५) कालः (५६) महाकालः (५७) स्वस्तिकः (५८) सौवस्तिकः (५९) वर्द्धमानकः (६०) प्रलम्बः (६१) नित्यालोकः (६२) नित्यद्योतः (६३) स्वयंप्रभः (६४) अवभासः (६५) श्रेयस्करः (६६) क्षेमकरः (६७) आभंकरः (६८) प्रभंकरः (६९) अरजा (७०) विरजा (७१) अशोकः (७२) बीतशोकः (७३) विवर्त्तः (७४) विवस्त्रः (७५) विशालः (७६) शालः (७७) सुव्रतः (७८) अनिवृत्ति (७९) एक जटी (८०) द्विजटी (८१) कटः (८२) कटिकः (८३) राजः (८४) अर्गलः (८५) पुष्पः (८६) भावः (८७) केतुः (८८) ॥

तावदिति पूर्ववत् खल्विति वाक्यालङ्कारे चन्द्रसूर्याः ज्योतिषेन्द्राः ज्योतिषराजाः देवाः एतादृशान्–पूर्ववर्णितान् कामभोगान् भुञ्जानः प्रत्यनुभवन्तो यथा सुखं स्वेच्छया स्वविमाने विहरन्ति–यथेच्छया विहारं कुर्वन्तीत्यर्थः। इत्येवं सूत्रमुपसंहृत्य अष्टमे सूत्रे पूर्वप्रतिपादितानामष्टाशीति संख्याग्रहाणां नामग्राहमुपदर्शयिष्यतीति ॥ सू० १०७ ॥

पूर्वं अष्टाशीति संख्यकाः ग्रहा प्रतिपादिता सन्ति, सम्प्रति तेषामेव नामग्रहणं करोति–

मूलम्–तत्थ खलु इमे अट्ठासीतीमहग्गहा पण्णत्ता, तं जहा–इंगालए वियालए लोहितंके सणिच्छरे, आधुणिए, पाहुणिए कणोकणए, कणकणए कणवितोणए (१०), कणगसंताणे, सोमे, सहिते, अस्सासणो, कज्जोवए कब्बरए अयकरए दुंदुभए संखे संखणाभे (२०) संखवण्णाभे कंसे कंसणाभे कंसवण्णाभे, णीले णीलोभासे रूप्पे रूप्पोभासे भासरासी ३०। तिले तिलपुप्फवण्णे दगे दगवण्णे काये बंधे इंदग्गी धूमकेतू–हरी पिंगलए ४०। बुधे सुक्के वहस्सइ राहू अगत्थी माणवए कामफासे धुरे पमुहे वियडे ५०। विसंधिकप्पेल्लए पइल्ले जडियालए अरुणे अग्गिल्लए काले महाकाले सोत्थिए सोवत्थिए वद्धमाणगे ६०। पलंबे णिच्चलोए णिच्चुज्जोए सयंपभे ओभासे सेयंकरे खेमंकरे अभंकरे पभंकरे अरए ७०। विरए असोगे वीतसोगे य विमले विवत्ते विवत्थे विसाले साले सुबए अणियट्टी एगजडी ८०। दुजडी करे करिए रायडग्गले पुप्फकेतू भावकेतू संगहणी इंगालए वियालए लोहितंके सणिच्छरे चेव। अट्ठाणिए पाहुणिए कणकसणामा वि पंचेव ॥१॥ सोमे सहिते अस्सासणे य कज्जोवए य कब्बट्टए। अय-

---

ज्योतिषेन्द्र ज्योतिष्कराज देव इस प्रकार के पूर्ववर्णित कामभोगों को भोगते हुवे यथासुख अर्थात् सुखपूर्वक अपने अपने विमान में विचरते हैं अर्थात् यथेच्छ–इच्छानुकूल विहार करते हैं।

इस प्रकार पूर्वसूत्र का उपसंहार कर के एकसो आठवें सूत्र में प्रतिपादित अठासी ग्रहों के नाम को कहकर दिखलाते हैं ॥ सू० १०७॥

वर्णुवेल કામભોગોને ભોગવીને સુખપૂર્વક પોત પોતાના વિમાનોમાં વિચરે છે. અર્થાત્ યથેચ્છ–ઈચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વસૂત્રનો ઉપસંહાર કરીને એકસો આઠમા સૂત્રમાં પૂર્વે પ્રતિપાદન કરેલ અઠયાશી ગ્રહોના નામોનું કથન કરે છે. ॥સૂ. ૧૦૭॥

बरए अयकरए दुंदुभए संखसणामा वि तिण्णेव ॥२॥ तिण्णेव कंस-णामा णीले रुप्पीय हुंति चत्तारि० । भास तिल पुप्फवण्णे दगवण्णे कालवंधे य ॥३॥ इंदग्गी धूमकेतू हरिपिंगलए वुधे य सुक्के य । वह-स्सइ राहू अगत्थी माणवए कामफासे य ॥४॥ धुरए पमुहे वियडे वि-संधिकप्पे तहा पयल्ले य, जडियालएव अरुणे अग्गिकाले महाकाले ॥५॥ सोत्थिय सोवत्थिय वद्धमाणगे तथा पलंवेय । णिच्चालोए णि-च्चुज्जोए सयंपभे चेव ओभासे ॥६। सेयंकरे खेमंकरे आभंकरे पभंकरे य बोद्धव्वे। अरए विरए य तहा असोग तह वीतसोगे य ॥७ विमले वितते वित्तत्थे विसाले तह साल सुवते चेव। अणियट्टी एगजडी य होइ विजडी य बोद्धव्वो ॥८। करे करिए रायऽग्गले वोद्धव्वे पुप्फभाव केतू य। अट्ठासीती गहा खलु णेयव्वा आणुपुव्वीए ॥सू० १०८॥

छाया–तत्र खलु इमे अष्टाशीतिर्महाग्रहाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–अङ्गारकः (१) विकलकः (२) लोहित्यकः (३) शनैश्चरः (४) आधुनिकः (५) प्राधुणिकः (६) कणः (७) कणकः (८) कण्कणकः (९) कणवितानकः (१०) कणसन्तानकः (११) सोमः (१२) सहितः (१३) आश्वासनः (१४) कायोपगः (१५) कर्वटकः (१६) अजकरकः (१७) दुन्दुभकः (१८) शंखः (१९) शङ्खनाभः (२०) शङ्खवर्णाभः (२१) कंसः (२२) कंसनामः (२३) कंसवर्णाभः (२४) नीलः (२५) नलावभासः (२६) रूपी (२७) रूप्पभासः (२८) भस्म (२९) भस्मराशिः (३०) तिलः (३१) तिल पुष्पवर्णकः (३२) दकः (३३) दकवर्णः (३४) कायः (३५) वन्ध्यः (३६) इन्द्राग्निः (३७) धूमकेतुः (३८) हरिः (३९) पिंगलः (४०) बुधः (४१) शुक्रः (४२) बृहस्पतिः (४३) राहुः (४४) अगस्तिः (४५) माणवकः (४६) कमस्पर्शः (४७) धुरः (४८) प्रमुखः (४९) विकटः (५०) विसन्धिकल्पः (५१) प्रकल्पः (५२) जटालः (५३) अरुणः (५४) अग्निः (५५) कालः (५६) महाकालः (५७) स्वस्तिकः (५८) सौवस्तिकः (५९) वर्द्धमानकः (६०) प्रलम्बः (६१) नित्यालोकः (६२) नित्यद्योतः (६३) स्वयंप्रभः (६४) अवभासः (६५) श्रेयस्करः (६६) क्षेमकरः (६७) आभंकरः (६८) प्रभंकरः (६९) अरजा (७०) विरजा (७१) अशोकः (७२) वीतशोकः (७३) विवर्त्तः (७४) विवस्त्रः (७५) विशालः (७६) शालः (७७) सुव्रतः (७८) अनिवृत्ति (७९) एक जटी (८०) द्विजटी (८१) करः (८२) करिकः (८३) राजः (८४) अर्गलः (८५) पुष्पः (८६) भावः (८७) केतुः (८८) ॥

संग्रहणोऽङ्गारको विकालको लोहित्यकः शनैश्चरश्चैव ।
आधुनिकः प्राधुणिकः कनकसमाना अपि पञ्चैव ॥१॥
सोमः सहितः आश्वासनश्च कार्योपगश्च कर्बटकः ।
अजकरको दुन्दुभकः शंखनाभोऽपि त्रीण्येव ॥२॥
त्रीण्येव कंसनाभो नीलो रूप्पी च भवन्ति चत्वारि ।
भासस्तिलः पुष्पकणोदकवर्णः कालोवन्धश्च ॥३॥
ईन्द्राग्निर्धूमकेतुः हरिः पिङ्गलोबुधश्च शुक्रश्च ।
बृरस्पती राहु अगस्तिर्माणवकः कलस्पर्शश्च ॥४॥
धुरः प्रमुखो विकटो त्रिसन्धि कल्पस्तथा प्रकल्पश्च ।
जटालश्च अरुणोऽग्निः कालो महाकालः ॥५॥
स्वस्तिकः सौवस्तिको वर्द्धमानकस्तथा प्रलम्बश्च ।
नित्यालोको निश्चलः स्वयंप्रभश्चैव अवभासः ॥६॥
श्रेयस्करं क्षेमकरः आभंकरः प्रभंकरश्च वोधव्यः ।
अरजा विरजा च तथा अशोकस्तथा वीतशोकश्च ॥७॥
विमलो विततो वित्रस्तो विशालस्तथा शालः सुव्रतश्चैव ।
अनिवृत्तिरेक जटी च भवति द्विजटी च वोधव्यः ॥८॥
करः करिको राजोऽर्गलो बोद्धव्यः पुष्पभाव केतुश्च ।
अष्टाशीति ग्रहाः खलु नेतव्याः आनुपूर्व्येण ॥९॥ इति ॥१०८ सूत्र॥

टीका-पूर्वप्रतिपादितामष्टाशीति ग्रहाणां केवलं नामान्येवात्र प्रतिपादितानि वर्त्तन्ते-'तत्थ खलु इमे अट्ठासीति महग्गहा पण्णत्ता' तत्र खलु इमे अष्टाशीतिर्महाग्रहाः प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र-ग्रहनाम जिज्ञासायां खल्विति वाक्यालङ्कारे इमे-वक्ष्यमाणस्वरूपाः अष्टाशीति संख्यकाः

प्रथम पूर्व में अठासी ग्रहों का प्रतिपादन किया है, अब उनके नाम निर्देश पूर्वक कथन करते हैं-

टीकार्थ-पूर्व में प्रतिपादित अठासी ग्रहों के केवल नाम मात्र यहां पर प्रतिपादित किये गये हैं-(तत्थ खलु इमे अट्ठासीति महग्गहा पण्णत्ता) ग्रहों के नाम की जिज्ञासा में ये वक्ष्यमाण अठासी संख्यात्मक महाग्रह अर्थात् चर्म चक्षुवालों से उपलभ्यमान मुख्यग्रह, गमनशील तेजस्वी पदार्थ अर्थात्

પહેલાં અઠયાશી ગ્રહોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. હવે તેમના નામ નિર્દેશપૂર્વક કથન કરવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ અઠયાશી ગ્રહોના કેવળ નામમાત્રનું અહીં પ્રતિપાદન કરેલ છે.-(तत्थ खलु इमे अट्ठासीति महग्गहा पण्णत्ता) ગ્રહોના નામોની જીજ્ઞાસામાં આ વક્ષ્યમાણ અઠયાશી સંખ્યાના મહાગ્રહો અર્થાત્ ચર્મ ચક્ષુવાળાઓથી પ્રાપ્ત થતા મુખ્ય

प्रकाश बिम्ब प्रज्ञप्त किये हैं-उनके नाम क्रम से इस प्रकार हैं-अङ्गारक, (१) विकालक (२) लोहित्यक (३) शनैश्चर (४) आधुनिक (५) प्राधुणिक (६) कण (७) कणक (८) कणह कणक (९) कणवितानक (१०) कणसंतानक (११) सोम (१२) सहित (१३) आश्वासन (१४) कार्योपग (१५) कर्बटक (१६) अजकरक (१७) दुन्दुभक (१८) शंख (१९) शंख नाम (२०) शंख वर्णाभ (२१) कंस (२२) कंसनाभ (२३) कंस वर्णाभ (२४) नील (२५) नीलावभास (२६) रूप्पी (२७) रूप्पभास (२८) भस्म (२९) भस्मराशि (३०) तिल (३१) तिल पुष्प वर्णक (३२) दक (३३) दक वर्ण (३४) काय (३५) वन्ध्य (३६) इन्द्राग्नि (३७) धूमकेतु (३८) हरि (३९) पिंगल (४०) बुध (४१) शुक्र (४२) बृहस्पति (४३) राहु (४४) अगस्ति (४५) माणवक (४६) काम स्पर्श (४७) धुर (४८) प्रमुख (४९) विकट (५०) विसन्धि कल्प (५१) प्रकल्प (५२) जटाल (५३) अरुण (५४) अग्नि (५५) काल (५६) महाकाल (५७) स्वस्तिक (५८) सौवस्तिक (५९) वर्द्धमानक (६०) प्रलम्ब (६१) नित्यालोक (६२) नित्यद्योत (६३) स्वयं प्रभ (६४) अवभास (६५) श्रेयस्कर (६६) क्षेमंकर (६७) आभंकर (६८) प्रभंकर (६९) अरजा (७०) विरजा (७१) अशोक (७२) वीतशोक (७३) विवर्त (७४) विवस्त्र (७५) विशाल (७६) शाल (७७) सुव्रत (७८) अनिवृत्ति (७९) एक जटी (८०) द्विजटी (८१) कट (८२) कटिक (८३) राज (८४) अर्गल

ગ્રહો, ગમનશીલ તેજસ્વી પદાર્થ એટલેકે પ્રકાશબિંબ પ્રજ્ઞપ્ત કરેલ છે. તેના નામો યથાક્રમ આ પ્રમાણે છે. અંગારક (૧) વિકાલક (૨) લોહિત્ય (૩) શનૈશ્ચર (૪) આધુનિક (૫) પ્રાધુનિક (૬) કણ (૭) કણકણ (૮) કણકણક (૯) કણવિતાનક (૧૦) કણસંતાનક (૧૧) સોમ (૧૨) સહિત (૧૩) આશ્વાસન (૧૪) કાયોપગ (૧૫) કર્બટક (૧૬) અજકરક (૧૭) દુંદુભક (૧૮) શંખ (૧૯) શંખનાભ (૨૦) શંખવર્ણાભ (૨૧) કંસ (૨૨) કંસનાભ (૨૩) કંસવર્ણાભ (૨૪) નીલ (૨૫) નીલાવભાસ (૨૬) રૂપ્પી (૨૭) રૂપ્યભાસ (૨૮) ભસ્મ (૨૯) ભસ્મરાશિ (૩૦) તિલ (૩૧) તિલ પુષ્પવર્ણ (૩૨) દક (૩૩) દકવર્ણ (૩૪) કાય (૩૫) વન્ધ્ય (૩૬) ઇન્દ્રાગ્નિ (૩૭) ધૂમકેતુ (૩૮) હરિ (૩૯) પિંગલ (૪૦) બુધ (૪૧) શુક્ર (૪૨) બૃહસ્પતિ (૪૩) રાહુ (૪૪) અગસ્તિ (૪૫) માણવક (૪૬) કામસ્પર્શ (૪૭) ધુર (૪૮) પ્રમુખ (૪૯) વિકટ (૫૦) વિસન્ધિકલ્પ (૫૧) પ્રકલ્પ (૫૨) જટાલ (૫૩) અરૂણ (૫૪) અગ્નિ (૫૫) કાલ (૫૬) મહાકાળ (૫૭) સ્વસ્તિક (૫૮) સૌવસ્તિક (૫૯) વર્ધમાનક (૬૦) પ્રલમ્બ (૬૧) નિત્યાલોક (૬૨) નિત્યદ્યોત (૬૩) સ્વયંપ્રભ (૬૪) અવભાસ (૬૫) શ્રેયસ્કર (૬૬) ક્ષેમંકર (૬૭) આભંકર (૬૮) પ્રભંકર (૬૯) અરજ (૭૦) વિરજા (૭૧) અશોક (૭૨) વીતશોક (૭૩) વિવર્ત (૭૪) વિવસ્ત્ર (૭૫) વિશાલ (૭૬) શાલ (૭૭) સુવ્રત (૭૮) અનિવર્તિ (૭૯) એકજટી (૮૦) દ્વિજટી (૮૧) કટ (૮૨) કટિક (૮૩) રાજ (૮૪) અર્ગલ (૮૫)

महाग्रहाः–मुख्यग्रहाः–चर्मचक्षुषां उपलभ्यमानाः–ग्रहाः–गमनशीलास्तेजस्विनः पदार्थाः–प्रकाशविम्बाः–प्रज्ञप्ताः सन्ति । तद्यथा नामक्रमेण ज्ञेयाः । अङ्गारको विकालको लोहित्यकः शनैश्चराद्याः अष्टाशीति संख्यकाः सन्ति । किमत्र पुनर्नामोट्टङ्कनेक ! । (कणगसनामाति)–कनकेन सह एकदेशेन समानं नाम येषां ते कनकसमान नामानस्ते पञ्चैव पूर्वोक्तक्रमेण-बोद्धव्यास्तद्यथा–कणः कणकः कणकणकः कणवितानकः कणसन्तानक इति पञ्च कनक-समाननामानः । एवं च त्रयः कंसनामानस्तद्यथा–कंसः कंसनाभः कंसवर्णाभः इति । (नीले रूप्पी य हवंति चत्तारि) अत्र नीले रूप्पे च शब्दे विषयभूते । द्विद्विनाम सम्भवात् सर्व-संख्ययाश्चत्वारो भवन्ति, तद्यथा–नीलः नीलावभासः इति द्वे, तथा रूपी रूप्यवभासश्चेति द्वे, सर्वसंख्यया चत्वार इति । ततो भासेति नामद्वयोपलक्षणं तद्यथा–भस्म भस्मराशिश्चेति ।

अथैतेषामेव नाम्नां सुखप्रतिपत्यर्थं सङ्ग्रहणि गाथानवकमाह यथा–

'इंगालए वियालए लोहियंके शणिच्छरे चेव ।
आहुणिए पाहुणिए कणगसनामावि पंचेव ॥१॥

(८५) पुष्प (८६) भाव (८७) केतु (८८) इस प्रकार अठासी संख्या कही हैं (कणगसनामानि) कनक के समान एक देश से नामवाले पूर्वोक्त क्रम से पांच ग्रह समझ लेवें, जो इस प्रकार है–कण, कणक, कणकणक, कण वितानक एवं कण संतानक ए पांच कनक समान नामवाले कहे हैं, इसी प्रकार तीन कंस नामवाले कहे हैं जो इस प्रकार से हैं–कंस, कंसनाभ, कंसव-र्णाभ (नीले रुप्पीयहवंति चत्तारि) नील एवं रुप्पी का दो दो प्रकार का नाम की संभावना होने से चार नाम होते हैं–जो इस प्रकार से हैं–नील एवं नीला-वभास ये दो तथा रूप्पी एवं रूप्यवभास ये दो मिलकर चार हो जाते हैं । तत्पश्चात् भास यह नाम भी दो प्रकार का है जैसे की भस्म एवं भस्म राशि अब उसी नामों का सुखावबोद्ध के लिये यहां पर संग्रहणी गाथाएं कही गई है जो इस प्रकार से है–(इंगालए वियालए) इत्यादि प्रकार से नव गाथाएं

પુષ્પ (૮૬) ભાવ (૮૭) કેતુ (૮૮) આ પ્રમાણે અઠયાશી સંખ્યાત્મક નામો કહ્યા છે. (कणगसनामानि) કનકની જેવા એક દેશથી નામવાળા પૂર્વોક્ત ક્રમથી પાંચ ગ્રહો સમજવા જે આ પ્રમાણે છે. કણ, કણક, કણકણક, કણવિતાનક અને કણસંતાનક આ પાંચ કનક સમાન નામવાળા કહ્યા છે એજ પ્રમાણે ત્રણ કંસ જેવા નામો કહ્યા છે. જે આ પ્રમાણે કંસ, કંસનાભ, કંસવર્ણાભ (नीले रूप्पीय हवंति चत्तारि) નીલ અને રૂપ્પીના બન્ને પ્રકારના નામોની સંભાવના હોવાથી ચાર નામો થાય છે જે આ પ્રમાણે છે–નીલ અને નીલાવ-ભાસ આ બે તથા રૂપ્પી અને રૂપ્પાવભાસ આ બે મળીને ચાર થઈ જાય છે, તે પછી ભાસ એ નામ પણ બે પ્રકારનું છે. જેમ કે ભસ્મ અને ભસ્મરાશિ હવે આજ નામોના સુખાવબોધ માટે અહીં સંગ્રહણી ગાથાઓ કહી છે, જે આ પ્રમાણે છે–(इंगालए वियालए)

सोमे सहिए अस्सासणे य कज्जोवए य कब्बरए ।
अयकरए दुंदुभए वियं संखसनाम वि तिण्णेव ॥२॥
तिण्णेव कंसणामा नीलेरूप्पी य हुंति चत्तारि ।
भासतिलपुप्फवन्ने दगवन्ने कायवंवेय ॥३॥
इंदग्गी धूमकेऊ हरिपिंगलए बुधेय सुक्के य ।
बहस्सइराहु अगच्छी माणवगे काम फासे य ॥४॥
धुरए पमुहे वियडे विसंधिकप्पे तहा पइल्ले य ।
जडियालए य अरुणे अग्गिल काले महाकाले ॥५॥
सोत्थिय सोवत्थियए वद्धमाणग तहा पलंवे य ।
णिच्चालोए णिच्चुज्जोए सयंपभे चेव ओभासे ॥६॥
सेयंकर खेमंकर आभंकर पभंकरे य वोद्धव्वे ।
आरए विरए य तहा असोग तहवीयसोगे य ॥७॥
विमले वितत विवत्थे विसाल तह साल सुव्वए चेव ।
अणियट्टी एगजडी य होइ वियडी य वोद्धव्वे ॥८॥
करकरिए रायडग्गल वोद्धव्वे पुप्फभावकेऊ य ।
अट्ठासीई गहा खलु नायव्वा आणुपुव्वीए ॥९॥ इति ॥ सूत्र १०८ ॥

सम्प्रति सकलशास्त्रोपसंहारमाह-'इति एस पाहुडत्था' इत्यादिना

मूलम्-एस पाहुडत्था अभव्वजणहिययदुल्लहाइ णमो, उक्कित्तिता-
भगवया जोतिसरायस्स पण्णत्ती ॥१॥
एस गहिया वि संता थद्धे गारवियमाणि पडिणीए ।
अवहस्सुए ण देया तव्विवरीय भवे देया ॥२॥
सद्धाधिपति उट्ठाणुच्छाह कम्मबलविरियपुरिसकारेहिं ।
जो सिक्खिओ वि संतो अभायणे परिकहेज्जाहि ॥३॥
सो पवयणकुलगणसंघबाहिरो णाणविणय परिहीणो ।
अरहंत थेर गणहर मेरं किरहोइ वोलीणो ॥४॥
तम्हा धिति उट्ठाणुच्छाहकम्मबलविरियसिक्खिअं णाणं ।

कहीं है जो मूल सूत्र में एवं टीका में दी गई है अतः सुज्ञ जिज्ञासुजन वहां से समझ लेवें ॥सू० १०८॥

ઇત્યાદિ પ્રકારથી નવ ગાથાઓ કહી છે. જે મૂલસૂત્રમાં અને ટીકામાં બતાવેલ છે. તેથી સુજ્ઞ વાંચકજન ત્યાંથી સમજી લે. ॥સૂ૦ ૧૦૮॥

धारेयव्वं णियमा ण य अविणए स दायव्वं ॥५॥
वीरवरस्स भगवओ जरमरणकिलेसदोसरहियस्स ।
वंदामि विणय पणतो सोक्खुप्पाए सया पाए ॥६॥सू० १०९॥

छाया—इत्येषा प्रकटार्थ- अभव्यजनहृदयदुर्लभेयं खलु ।
उत्कीर्त्तिता भगवती ज्यौतिषराजस्य प्रज्ञप्तिः ॥१॥
एषा गृहीतापि सतीस्तब्धाय गौरवितमानि प्रत्यनीकाय ।
अबहुश्रुताय न देया तद्विपरीताय भवेत् देया ॥२॥
श्रद्धाधृति उत्थानोत्साह कर्मबलवीर्यपुरुषकारैः ।
यः शिक्षितोऽपि सन् अभाजने परिकथयेत् ॥३॥
सप्रवचनकुलगणसंघबाह्यो ज्ञानविनय परिहीनः ।
अर्हत् स्थविरगणधरमर्यादां किल भवति व्यतिक्रान्तः ॥४॥
तस्मात् धृत्युत्थानोत्साह कर्मबलवीर्यशिक्षितं ज्ञानं ।
धर्त्तव्यं नियमात् न च अविनीतेषु दातव्यं ॥५॥
वीरवरस्य भगवतो जरामरणक्लेशदोषरहितस्य ।
वन्दे विनयप्रणतः सौख्योत्पादकान् सदा पादान् ॥६॥

टीका—फलश्रुति स्वरूपं सकलशास्त्रोपसंहारात्मकं सूत्रमिदं गाथा षट्केनाह—

'इति एस पाहुडत्था अभवजणहियय दुल्लहाइणमो । उक्कित्तिता भगवया जोतिसरायस्स पण्णत्ती ॥१॥' इत्येषा प्रकटार्था अभव्यजनहृदयदुर्लभेयं खलु । उत्कीर्त्तिता भगवती ज्यौतिषराजस्य प्रज्ञप्तिः ॥१॥ इति—एवं—पूर्वोदितेन प्रकारेण अनन्तरमुद्दिष्टस्वरूपा प्रकटार्था—जिनवचनतत्त्ववेदिनामुत्तानार्थे, इयं चेत्थं प्रकटार्थापि सती अभव्यजनानां हृदयेन—पारमार्थिकाभिप्रायेण दुर्लभा—दुःखेन लब्धुं शक्या, भावार्थमधिकृत्य अभव्यजनानां

टीकार्थ—सूत्र की फल श्रुतिरूप संपूर्ण शास्त्र के उपसंहार रूप से यह अंतिम सूत्र छ गाथा द्वारा कहा गया है। (इति एस पाहुडत्था) इत्यादि

यह पूर्व कथित प्रकार से प्रकृतार्थ अर्थात् जिनवचनतत्व को जानने वालों के अभ्युदय के लिये, इस प्रकार से यह प्रकटार्थ होने पर भी अभव्य जनों को हृदय से अर्थात् वास्तविकता से दुर्लभ अर्थात् दुःख प्राप्य इस प्रकार के धारण कर अभव्यजन को दुर्लभ ऐसा कहा है।

ટીકાર્થ:—સૂત્રની ફલશ્રુતિરૂપ સમગ્ર શાસ્ત્રના ઉપસંહાર રૂપથી આ છેલ્લુ સૂત્ર છ ગાથા દ્વારા કહ્યું છે. (इति एस पाहुडत्था) ઇત્યાદિ આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી પ્રકૃતાર્થ અર્થાત્ જીનવચન તત્વને જાણનારાઓના અભ્યુદય માટે આ પ્રમાણે પ્રકટાર્થ હોવા છતાં પણ અભવ્યજનોને હૃદયથી એટલે કે વાસ્તવિકપણાથી દુર્લભ અર્થાત્ દુઃખ પ્રાપ્ય આ

दुर्लभा इत्यर्थः, अभव्यत्वादेव तेषां-सम्यक् जिनवचनपरिणतेरभावात्। उत्कीर्त्तिता-प्रतिपादिता-कथिता भगवती-ज्ञानैश्वर्यस्वरूपा देवता, ज्योतिपराजस्य-सूर्यस्य प्रज्ञप्तिः-ज्ञानविशेषस्वरूपा देवता, एषा च स्वयं गृहीता सती यस्मै कस्मै न प्रदातव्या इति ॥१॥ अथ तत् प्रतिपादनार्थमाह-'एस गहितावि संता थद्धे गारवियमाणि पडिणीए-। अवहुस्सुए ण देया तव्विवरीए भवे देया ॥२॥' एषा गृहीतापि सती स्तब्धा य गौरवित-मानि-प्रत्यनीकाय। अवहुश्रुताय न देया तद्विपरीताय भवेत् देया ॥२॥-एषा-सूर्यप्रज्ञप्तिः गृहीतापि-स्वयं सम्यक् करणेन गृहीतापि सती 'अत्र व्यत्ययोऽप्यसा' मित्यनेन वचनेन चतुर्थ्यर्थे सप्तमी ज्ञेया, अतोऽयमर्थः थद्धे स्तब्धाय-जडाय-स्वभावत एव मानप्रकृत्या विनयभ्रंशकारिणे, गौरविताय-गौरवान्विताय-विद्या-विनयमानर्द्धिभिः प्राप्तं गौरवं येन स गौरवितस्तस्मै गौरविताय-ऋद्धिरस सातानामन्यतमेन गौरवेण गुरुतरायेति भावार्थः, ऋद्ध्यादि-

कारण वे अभव्य होने से उन में सम्यक् प्रकार से जिनवचन परिणति का अभाव रहता है। इस प्रकार से यह शास्त्र उत्कीर्तित अर्थात् प्रतिपादित किया है। यह भगवती-अर्थात् ज्ञानैश्वर्य रूप देवता ज्योतिषराज सूर्यदेव की प्रज्ञप्ति अर्थात् ज्ञान विशेष स्वरूप देवता को स्वयं ग्रहण कर के जिस किसी को न कहे ॥१॥

अब इसके प्रतिपादन के लिये कहते हैं-(एस गहिया वि संता) इत्यादि। यह सूर्य प्रज्ञप्ति शास्त्र स्वयं सम्यक् प्रकार से जानकर के (यहां गाथा में (व्यत्ययोऽपयसा) इस वचन से चतुर्थी के अर्थ में सप्तमी हुई है। अतः इस प्रकार के अर्थ होता है। (थद्धे) स्तब्ध जड अर्थात् स्वभाव से ही अभिमान प्रकृति के कारण विनय रहित ऐसे तथा (गोरविताय) गौरवशाली अर्थात् विद्या-विनय मानादि ऋद्धि से गौरव प्राप्त पुरुष को कहने का भाव यह है कि-ऋद्धि रस साता आदि में से कोई भी गौरव से गुरुतर को अर्थात् ऋद्ध्या-

પ્રકારથી વિચારીને અભવ્યજનને દુર્લભ એમ કહ્યું છે, કારણ કે તેઓ અભવ્ય હોવાથી તેમાં સમ્યક્ પ્રકારથી જીનવચન પરિણતિનો અભાવ રહે છે. આ પ્રમાણે આ શાસ્ત્ર ઉત્કીર્તિત અર્થાત્ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, આ ભગવતી અર્થાત્ જ્ઞાનૈશ્વર્ય રૂપ દેવતા જ્યોતિષરાજ સૂર્યદેવની પ્રજ્ઞપ્તિ એટલે કે જ્ઞાન વિશેષ રૂપ દેવતાને સ્વયં ગ્રહણ કરીને જેને તેને કહેવું નહીં (૧)

હવે આના પ્રતિપાદન માટે કહે છે-(एसगहियविसंता) ઈત્યાદિ આ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ શાસ્ત્ર સ્વયં સમ્યક્ પ્રકારથી જાણીને અહીં ગાથામાં (व्यत्ययो कपयसा) આ વચનથી ચતુર્થિના અર્થમાં સપ્તમી થઈ છે. તેથી આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે (थद्धे) સ્તબ્ધ-જડ અર્થાત્ સ્વભાવથી જ અભિમાની પ્રકૃતિના કારણથી વિનય રહિત એવા તથા (गोरविताय) ગૌરવશાલી એટલે કે વિદ્યાવિનય માનાદિ ઋદ્ધિરસસાતા વિગેરેમાંથી કોઈ પણ ગૌરવથી

मदोपेतोह्यचिन्त्य चिन्तामणि कल्पमपीदं सूर्यप्रज्ञप्ति प्रकीर्णकं आचार्यादिकं च तद्वेत्तारं अवज्ञया पश्यति, सा च अवज्ञा दुरन्तनरकादि प्रपातहेतुरतस्तदुपकारायैव तस्मै दानप्रतिषेधः, इयमत्रभावनास्तब्ध मान्यादिष्वपि भावनीया, तथा च मानिने–मानयुक्ताय–जात्यादि मदोपेताय प्रत्यनीकाय–शत्रुभूताय–विपक्षिणे–दूरभव्यताय अभव्यस्तया वा सिद्धान्तवचननिकुट्टनपराय, तथा अबहुश्रुताय–अल्पश्रुताय–वितण्डावादिने–विवादिने–अवगाढस्तोकशास्त्राय, सहि जिनवचनेषु असम्यग् भवतत्वात् शब्दार्थपर्यालोचनाय आमक्षुण्णत्वाच्च यथावत् कथ्यमानमपि न सम्यग् अभिरोचयते इत्यतो न देया, किन्तु तद्विपरीताय दातव्या भवेत्, अत्र भवेदिति क्रियापदस्य सामर्थ्ये लब्धौ अप्युपादानं दातव्या चावधारणार्थं, तद्विपरीताय दातव्यैव न अदातव्या इत्यर्थः, अदाने शास्त्रव्यवच्छेद प्रसक्त्या तीर्थव्यवच्छेद

दिमद युक्त अचिन्त्य चिन्तामणि समान इस सूर्य प्रज्ञप्ति को प्रकीर्णक तथा उसको जानने वाले आचार्यादि को अवज्ञा से देखते हैं। वह अवज्ञा दुरन्तनरकादि में गिरानेवाली होती है अतः उसके उपकार के लिये ऐसे को नहीं देना चाहिये इस प्रकार अनधिकारि को देने का प्रतिषेध किया है। इस प्रकार की यह भावना स्तब्ध मान्यादि के लिये भी समझ लेवें। तथा मानिमान युक्त अर्थात् जात्यादि अभिमानवाले विपक्षि को माने सिद्धांत वचन को नहीं माननेवाले को एवं अल्पश्रुत अर्थात् वितंडावादि को अर्थात् अल्प शास्त्र ज्ञान वाला जिनवचन में असम्यक् पना कहते हैं ऐसे को यथावत् कहा हुवा भी रुचिकर नहीं होता अतः उनको इस शास्त्र को नहीं देवें। परंतु उससे विपरीत जो हो उनको देवें। यहां पर भवेत् इस क्रियापद के सामर्थ्य से अदि उपादान एवं च अवधारणर्थ होने से उस से विपरीत को देना ही उनको अदातव्य नहीं है ऐसा अर्थ होता है। कारण की न देने से शास्त्र

ગુરૂતરને અર્થાત્ ઋધ્યાદિમદ યુક્ત અચિંત્ય ચિંતામણિ સમાન આ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિને પ્રકીર્ણક તથા તેને જાણનારા આચાર્યાદિને અવજ્ઞાથી જુવે છે. તે અવજ્ઞા દુરંત નરકાદિમાં પાડનારી છે, તેથી તેના ઉપકાર માટે તેવાઓને આપવું ન જોઇએ. આ પ્રમાણે અનધિકારીને આપવાનો પ્રતિબંધ કર્યો છે. આ પ્રમાણેની આ ભાવના સ્તબ્ધ માન્યાદિને માટે પણ સમજી લેવું, તથા માનિમાન યુક્ત અર્થાત્ જાત્યાદિ અભિમાનવાળા વિપક્ષિને એટલે કે સિદ્ધાંત વચનને નહીં માનનારાને તથા અલ્પશ્રુત અર્થાત્ વિતંડાવાદિને એટલે કે અલ્પશાસ્ત્રજ્ઞાનવાળા જીનવચનમાં અસમ્યક્પણું કહે છે એવાઓને યાવત્ કહેવામાં આવે તો પણ રૂચિકર થતું નથી, તેથી તેમને આ શાસ્ત્ર આપવું નહીં. પરંતુ તેનાથી વિપરીત જે હોય તેમને આપવું. અહીં भवेत् આ ક્રિયાપદના સામર્થ્યથી અપિ ઉપાદાન અને ચ અવધારણાર્થ હોવાથી તેનાથી વિપરીતને આપવું તેમને માટે અદાતવ્યતા નથી. આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે કારણ કે ન આપવાથી શાસ્ત્ર વિચ્છેદ થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે.

प्रसक्तेरिति ॥२॥ अथ एतदेव व्यक्ती कुर्वन्नाह-'सद्धाधिति उट्ठाणुच्छाहकम्मबलविरिय-पुरिसकारेंहि । जो सिक्खिओ वि संतो अभायणे परिकहेज्जाहि ॥३॥ श्रद्धा धृत्युत्थानोत्साहकर्मबलवीर्यपुरुषकारैः । यः शिक्षितोऽपि सन् अभाजने परिकथयेत् ॥३॥-श्रद्धा-प्रतीतिः-श्रवणं प्रतिवाञ्छा, धृति-धैर्य-विवक्षितं जिनवचनं सत्यमेव नान्यथेति मनसोऽवष्टम्भः, उत्थानं-उत्कर्पः-श्रवणाय गुरुं प्रति अभिमुखगमनं-उत्थानं, उत्साहः-अध्यवसायः-श्रवणविपये मनसः उत्कलिका विशेपो यद्वशात् इदानीमेव यदि मे पुण्यवशात् सामग्री सम्पद्यते शृणोमि च ततः शोभनं भवतीति परिणाम उपजायते, कर्म-समुपार्जित धर्म-पापादिकं वस्तु-चन्दनादिलक्षणं कर्म, बलं-शारीरिकं बलं-वाचनादि विपयः प्राण इति यावत्, वीर्यं-क्रियोत्पादित शौर्यं-अनुप्रेक्षायां सूक्ष्म सूक्ष्मार्थोद्दन शक्तिः, पुरुषकारः-पुरुषार्थविशेषः-तदेव वीर्यं साधिताभिमतप्रयोजनं, एतैकारणैः यः शिक्षितोऽपि-स्वयं गृहीत-

---

विच्छेद होने का प्रसंग उपस्थित होता है, तथा शास्त्रविच्छेद होने से तीर्थ-विच्छेद का प्रसंग उपस्थित होता है ॥२॥

अब इसी को विशेष स्पष्ट करने के लिये कहते हैं-(सद्धाधिति उट्ठाणुच्छाह) इत्यादि श्रद्धा-प्रतीति श्रद्धा-प्रतीति श्रवण के लिये इच्छा धृति-धैर्य विवक्षित जिनवचन सत्य ही है अन्यथा नहीं है, इस प्रकार का आत्म विश्वास, उत्थान-उत्कर्ष श्रवण के लिये गुरु के सन्मुख जाना अथवा उत्थान-उत्साह श्रवण विषय में मन की प्रफुल्लता विशेप जिस के कारण अभीहि यदि मेरे पुण्योदय से सामग्री का सम्पादन हो जाय तो सुन लेवें, तो अच्छा हो इस प्रकार परिणाम का विचार करे, कर्म-माने उपार्जित पापादि वस्तु अथवा वंदनादि लक्षण कर्म बल-शारीरिक संपत्ति वाचनादि विषयक प्राण .वीर्य-क्रिया से उत्पादित शौर्य अर्थात् अनुप्रेक्षा में सूक्ष्म से सूक्ष्म अर्थ को स्पष्ट करने की शक्ति पुरुषकार-पुरुषार्थ विशेष इस प्रकार के वीर्यादि से साधित अभिमतप्रयोजन, इन कारणों से जो शिक्षित होने पर भी अर्थात् स्वयं

તથા શાસ્ત્ર વિચ્છેદ થવાથી તીર્થ વિચ્છેદનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે (૨)

હવે આને જ વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે-(सद्धाधिति उट्ठाणुच्छाह) ઇત્યાદિ શ્રદ્ધા-પ્રતીતિ શ્રવણ માટે ઇચ્છા ધૃતિ-ધૈર્ય વિવક્ષિત જીનવચન સત્ય જ છે અન્યથા નથી. આ પ્રમાણેનો આત્મવિશ્વાસ (उत्थान)-ઉત્સાહ શ્રવણાદિ વિષયમાં મનની પ્રફુલ્લતા વિશેષ જેથી હમણા જ જો મારા પુણ્યના ઉદયથી સામગ્રીનું સમ્પાદન થઇ જાય તો સાંભળી લઉં તો સારૂં થાય આ પ્રમાણે પરિણામનો વિચાર કરવો. કર્મ-પ્રાપ્ત કરેલ પાપાદિ વસ્તુ અથવા વંદનાદિ લક્ષણ કર્મ બલ-શારીરિક સંપત્તિ, વાચનાદિ વિષયક પ્રાણ, વીર્ય ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલ શૌર્ય અર્થાત્ અનુપ્રેક્ષામાં સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ અર્થને સ્પષ્ટ કરવાની શક્તિ પુરૂષકાર-પુરૂષાર્થ વિશેષ આ પ્રકારના વીર્યાદિથી સાધેલ ઇચ્છિત પ્રયોજન, આ કારણોથી જો શિક્ષિત

सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रार्थोभयोऽपि सन् अभाजने-दाक्षिण्यादिना अन्तेवासिनि अभाजने-अयोग्ये -परिकथयेत्-प्रक्षिपेत्-सूत्रतोऽर्थतः उभयतो वान्यसेत्-परिकथयेदिति ॥३॥ 'सा पवयण कुलगण संघवाहिरो णाणविणय परिहीणो। अरहंत थेरगणहरमेरं किर होंति वोलीणो ॥४॥' स प्रवचनकुलगण संघवाह्यो ज्ञानविनयपरिहीनः। अर्हत् स्थविरगणधरमर्यादां किल भवति व्यतिक्रान्तः ॥४॥ प्रवचनकाराणां-धर्मोपदेशकानां कुलानि-समूहानि-तेषां तथा गणसंघानां -गणिसमूहानां वाह्यः-एभिर्वहिः कृतो भवति, यतोहि स ज्ञान-विनयपरिहीनोऽस्ति,-ज्ञानविनयाभ्यां वहिः कृतोऽस्ति, तथा च भगवदर्हत् स्थविरगणधरमर्यादां-भगवदादिकृतां व्यवस्थां भवति किल व्यतिक्रान्तः, किलेन्यापवाद सूचकं, इत्थमा प्रवचनं व्यवस्थितं यथा स नूनं भगवदर्हदादि व्यवस्थामतिक्रान्त इति, तदतिक्रमे च दीर्घसंसारिता सम्पद्येत इति ॥४॥ 'तम्हा धिति उट्ठाणुच्छाहकम्मवलविरियसिक्खियं णाणं। धारेयव्वं णियमा णय-अविणएसु दायव्वं ॥५॥-तस्मात् धृत्युत्थानोत्साहकर्मवलवीर्यशिक्षितं ज्ञानं। धर्त्तव्यं नियमात् न च अविनीतेषु दातव्यं ॥५॥-तस्मात्-पूर्वप्रतिपादितात् कारणात् धृत्युत्थानोत्साह कर्म्मवलवीर्यैर्यद् ज्ञानं-सूर्यप्रज्ञप्तिविषयकं ज्ञानं स्वयं मुमुक्षुणा सता शिक्षितं-उपदिष्टं

सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रार्थ को प्राप्त होकर भी अभाजन-अपात्र, अर्थात् दाक्षिण्यादि वाले शिष्य जो अभाजन-अयोग्य नहीं हो ऐसे को उनको कहे ॥३॥

(सा पवयण कुलगण) इत्यादि धर्मोपदेशकारों के कुल से बाहर तथा गणिसमूह से बाहर किया हो कारण की ज्ञान विनयादि से रहित अर्थात् ज्ञान विनय से बाहर किया हो तथा भगवान् अर्हत् स्थाविर गणधर मर्यादा से अर्थात् भगवदादि कृतव्यवस्था से व्यतिकान्त-रहित हो इस प्रकार आप्त वचन व्यवस्थित एवं भगवदर्हदादि व्यवस्था को उल्लंघन करनेवाले के दीर्घ संसारित्ता प्राप्त होती है ॥४॥

(तम्हा धिति उट्ठाणुच्छाह) इत्यादि पूर्व प्रतिपादित कारणों से धृति उत्थान उत्साह कर्म बल वीर्य वाला पुरुष सूर्यप्रज्ञप्ति विषयक जो ज्ञान

હોય તો પણ અર્થાત્ પોતે સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રાર્થને પ્રાપ્ત કરીને પણ અભાજન-અપાત્ર એટલે કે દાક્ષિણ્યાદિવાળા શિષ્ય કે જે અભાજન અયોગ્ય ન હોય તેવાને ઉપદેશ કરવો. ॥૩॥

(सा पवयणकुलगण) ઇત્યાદિ ધર્મોપદેશકારોના કુળથી બહાર તથા ગણિસમૂહથી બહાર કરેલા હોય કારણ કે જ્ઞાન વિનયાદિથી રહિત અર્થાત્ જ્ઞાન વિનયથી બહાર થયેલા હોય તથા ભગવાન્ અર્હત્ સ્થવિર ગણધરની મર્યાદાથી એટલે કે ભગવદાદિએ કરેલ વ્યવસ્થાથી વ્યતિક્રાંત-રહિત હોય આ પ્રમાણે આપ્ત વચનવ્યવસ્થિતનું તથા ભગવદર્હદાદિ વ્યવસ્થાનું ઉલ્લંઘન કરવાવાળાને દીર્ઘ સંસારિતા પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૪॥

(तम्हा धितिउट्ठाणुच्छाह) ઇત્યાદિ પૂર્વપ્રતિપાદિત કારણોથી ધૃતિ ઉત્થાન ઉત્સાહ કર્મ બલવીર્યવાળો પુરૂષ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ વિષયક જ્ઞાન પોતે મુમુક્ષુ હોવા છતાં પણ શિખ્યું હોય

न्नियमात् आत्मन्येव धर्त्तव्यं, न च कदाचिदपि अविनीतेषु–उद्धतेषु दातव्यमित्यभिप्रायः उक्तप्रकारेण तद्दाने आत्मपरदीर्घ सांसारित्वप्रसक्तेः। तदेवमुक्तः प्रदानविधिः ॥५॥ अथ इयं च सूर्यप्रज्ञप्तिरर्थतो–मिथिलायां नगर्यां भगवता वीरवर्द्धमानस्वामिना साक्षादुक्ता, भगवांश्चास्य वर्त्तमानस्य तीर्थस्य आधिपत्यत्वं भजते, अतोऽर्थप्रणेतृत्वात् वर्त्तमानतीर्थाधिपतित्वाच्च मङ्गलार्थं शास्त्रपर्यन्ते तन्नमस्कारमाह–'वीरवरस्स भगवओ जरमरणकिलेसदोसरहियस्स। वंदामि विणयपणओ सोक्खुप्पाए सया पाए ॥६॥ वीरवरस्य भगवतो जरामरणक्लेशदोषरहितस्य। वन्दे विनयप्रणतः सौख्योत्पादकान् सदा पादान् ॥६॥ वीरयतिस्मेतिवीरः (सूरवीर विक्रान्तौ) स च वीर शब्दो नामादि भेदात् चतुर्धा भवति, तद्यथा

स्वयं मुमुक्षु होने पर भी सिखा हो या उपदिष्ट किया हो, वह नियम से आत्मा में धारण करें, वह कदाचिदपि अविनीत एवं उद्धत को न देवें। कारण की उक्त प्रकार से इस प्रकार के अविनीतादि को वह ज्ञान देने से दीर्घ संसारिता प्राप्त होने का प्रसंग उपस्थित होता है। इस प्रकार यह प्रदान विधि कही है ॥५॥

यह सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्र मिथिला नगरी में श्री भगवान् वर्द्धमान स्वामीने साक्षात् कहा है। श्री भगवान् वीर वर्द्धमानस्वामी वर्तमान तीर्थ का अधिपत्य को धारण करते हैं। अतः अर्थप्रणेता होने से एवं वर्तमान तीर्थाधिपति होने से शास्त्र के अंत में मंगल कामना से उनको नमस्कार कहते हैं– (वीरस्सभगवओ जरमरण) इत्यादि (वीरयतिस्म इति वीरः) यहां पर (सूरवीर विक्रान्तौ) इस से वीर शब्द की निष्पत्ति हुई है। वह वीर शब्द नामादि के भेद से चार प्रकार का होता है। जो इस प्रकार है–भिद्यमान–नामवीर

અગર ઉપદિષ્ટ કરેલ હોય તે નિયમથી આત્મામાં ધારણ કરવું તે કયારેય પણ અવિનીત અને ઉદ્ધતને આપવું નહીં કારણ કે ઉક્ત પ્રકારથી આવી રીતના અવીનીતાદિને તે જ્ઞાન આપવાથી દીર્ઘસંસારિતા પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે, આ પ્રમાણે આ પ્રદાન વિધિ કહી છે.

આ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર મિથિલા નગરીમાં શ્રી ભગવાન્ વર્ધમાન સ્વામીએ સાક્ષાત્ કહી છે, શ્રી ભગવાન્ વીર વર્ધમાનસ્વામી વર્તમાન તીર્થના આધિપત્યને ધારણ કરે છે. તેથી અર્થ પ્રણેતા હોવાથી તથા વર્તમાન તીર્થાધિપતિ હોવાથી શાસ્ત્રના અંતમાં મંગલ કામના માટે તેમને નમસ્કાર કહેવામાં આવે છે. (वीरस्स भगवओ जरमरण) ઈત્યાદિ. (वीरयतिस्म इति वीरः) અહીં (सूरवीरविक्रान्तौ) આનાથી વીર શબ્દની નિષ્પત્તિ થઈ છે, તે વીર-શબ્દ નામાદિના ભેદથી ચાર પ્રકારના થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે, ભિદ્યમાન

-भिद्यमानः-नामवीरः (१) स्थापनावीरः (२) द्रव्यवीरः (३) भाववीरश्च (४) तत्र यस्य जीवस्य अजीवस्य वा अन्वर्थरहितं वीर इति नामक्रियते स नाम्ना वीरः-नाममात्रेण वीरः नाम नामवतोरभेदात्, नामचासौ वीरश्च नामवीर इति (१) स्थापनावीरः-वीरस्य-भटस्य स्थापना-वीरवर्द्धमानस्वामिस्थापनात् (२) ततस्तृतीयो द्रव्यवीरो द्विधा आगमतोऽनागमतश्चेति, तत्रागमतो ज्ञाता इति चानुपयुक्तो ज्ञायते (अनुपयोगो द्रव्य) मिति वचनात्। अनागमतस्त्रिधा तद्यथा-ज्ञशरीरद्रव्यवीरः-भव्यशरीररूपद्रव्यवीरः प्रथमस्तद् व्यतिरिक्तो द्वितीयश्च। तत्र वीर इति पदार्थज्ञस्य यत् शरीरं जीवविप्रयुक्तं सिद्धशिलातलादिस्थितं तद्भूते द्रव्यवीरः, यत् पुनर्बालकस्य शरीरं वीर इति पदार्थमद्यापि नाववुध्यते अथ च अवश्यमायत्यां भोत्स्यते स तथाविधभाविभावत्वात् भव्यशरीरद्रव्यवीरः, तद्व्यतिरिक्तः स्वशत्रु

(१) स्थापनावीर (२) द्रव्यवीर (३) एवं भाववीर (४) उनमें जो जीव या अजीव का अन्वर्थ रहित वीर इस प्रकार नाम करे वह नाम वीर अर्थात् नाम मात्र से ही वीर होता है, नाम एवं नामवान् को अभेद से नाम वही वीर नामवीर ऐसा होता है (१) स्थापनावीर-वीर अर्थात् सुभट की स्थापना वीर वर्द्धमान स्वामीने स्थापना करने से (२) तीसरा द्रव्यवीर दो प्रकार का है आगम से एवं आगम भिन्न से उन में आगम से होनेवाला वीर ज्ञाता होने से अनुपयुक्त होता है (अनुपयोगो द्रव्यः) इस वचन प्रामाण्य से तथा आगम भिन्न तीन प्रकार का होता है जैसे की-ज्ञशरीर द्रव्यवीर, अर्थात् भव्य शरीर रूप द्रव्य वीर पहला एवं उस से भिन्न दूसरा होता है। उनमें वीर इस पदार्थज्ञ का जो शरीर जीवविप्रयुक्त सिद्ध शिला तलादि में रहा तत् प्रकार का द्रव्य वीर, तथा जो बालक का शरीर होता है उस में वीर ऐसा पदार्थ अद्यापि ज्ञात नहीं होता तथा आयती में अवश्य प्राप्त करेगा उस प्रकार का भाव को लेकर भव्य शरीर द्रव्य वीर कहा जाता है, तथातद्भिन्न

નામવીર (૧) સ્થાપનાવીર (૨) દ્રવ્યવીર (૩) અને ભાવવીર (૪) તેમાં જે જીવ અગર અજીવના અન્વર્થતા વિનાનો વીર એ પ્રમાણે નામ કરે તે નામવીર અર્થાત્ નામમાત્રથી વીર હોય છે, નામ અને નામવાનના અભેદપણાથી નામ એજ વીર નામવીર એ પ્રમાણે થાય છે (૧) સ્થાપનાવીર-વીર અર્થાત્ સુભટની સ્થાપના વીર વર્ધમાન સ્વામીએ કરવાથી (૨) ત્રીજા દ્રવ્યવીર બે પ્રકારના છે, આગમથી અને આગમભિન્નથી તેમા આગમથી થનારા વીર જ્ઞાતા હોવાથી અનુપયુક્ત હોય છે. (अनुपयोगो द्रव्य) આ વચનની પ્રમાણતાથી તથા આગમભિન્ન ત્રણ પ્રકારના હોય છે, જેમ કે-જ્ઞશરીર દ્રવ્યવીર અર્થાત્ ભવ્ય શરીરરૂપ દ્રવ્ય વીર પહેલો અને તેનાથી ભિન્ન બીજો હોય છે. તેમાં વીર આ પદાર્થજ્ઞના જે શરીર જીવ વિપ્રયુક્ત સિદ્ધશિલાતલાદિમાં રહેલ હોય તે પ્રકારના દ્રવ્યવીર, તથા જે બાળકનું શરીર હોય છે, તેમાં વીર એવો પદાર્થ અદ્યાપિજ્ઞાત નથી થતો તથા ભવિષ્યમાં અવશ્ય

विदारणसमर्थोऽनेकशः संग्रामशिरसि लब्धजयपताकश्चक्रवर्त्यादिः, भाववीरो द्विधा—तद्यथा—आगमतोऽनागमतश्चेति, तत्र गमनोज्ञानोपयुक्तश्च वीरपदार्थे, अनागमनश्च दुर्जय समस्तान्तररिपुविदारणसमर्थः, तस्यैकान्तिकवीरत्वसद्भावात् अनेनैव अनागमतो भाववीरेणाधिकारस्तस्यैव वर्त्तमानतीर्थाधिपतित्वात्, अतस्तत् प्रतिपत्यर्थं वरग्रहणं वीरेषु वरः—वीरप्रधानो वीरवरो वर्द्धमानस्वामी, तस्य भगवतः—अनुपमैश्वर्यादियुक्तस्य, वरग्रहणलब्धमेव भाववीरत्वं स्पष्टयती—जरेत्यादिना जरा—वयोहानिस्वरूपा, मरणं—प्राणवियोगरूपं, क्लेशाः—शारीरिकाः मानसिकाश्च बाधाः—दुःखानि, दोषाः—व्यसनानि रोगादयो वातैः जरामरण-

---

स्व शत्रु के विदारण में तथा अनेक प्रकार के संग्राम में जयपताका प्राप्त कर के चक्रवर्त्यादि होते हैं। भाववीर दो प्रकार का होता है जो इस प्रकार आगम से एवं अनागम से उनमें गमन ज्ञानोपयुक्त वीर पदार्थ में होता हैं एवं अनागम से दुर्जय समस्त अंतररिपु विदारण में समर्थ होता है। कारण की उस में एकान्तिक वीरत्व की संभावना का सद्भाव रहता है। इस प्रकार के अनागम भाववीर के अधिकार होता है कारण की वही वर्तमान तीर्थाधिपति होता है, अतः उसकी प्रतिपत्ति के लिये वर शब्द का ग्रहण किया है। अतः वीरों में जो वर अर्थात् वीरों में प्रधान वीरवर स्वामी अनुपम ऐश्वर्यादि युक्त भगवान् में वर शब्द भाववीर कहने से ही जरा इत्यादि कहने से स्पष्ट हो जाता है। जरा वयोहानि को कहते है, मरण प्राण वियोग रूप होता है, क्लेश शारीरिक मानसिक होते हैं बाधा—दुःख रूप होती है। दोष—

પ્રાપ્ત કરશે. આ પ્રકારના ભાવિ ભાવને લઈને ભવ્ય શરીર દ્રવ્યવીર કહેવાય છે, તથા તેનાથી ભિન્ન પોતાના શત્રુના વિદારણમાં તથા અનેક પ્રકારના સંગ્રામમાં જયપતાકા પ્રાપ્ત કરીને ચક્રવર્ત્યાદિ થાય છે, ભાવવીર બે પ્રકારના હોય છે. જે આ પ્રમાણે આગમથી અને અનાગમથી તેમાં ગમન જ્ઞાનોપયુક્ત વીર પદાર્થમાં હોય છે. અને અનાગમથી દુર્જય સઘળા અંતર રિપુના વિદારણમાં સમર્થ હોય છે, કારણ કે તેમાં એકાન્તિક વીરત્વની ભાવનાનો સદ્ભાવ રહે છે, આ પ્રકારના અનાગમ ભાવવીરનો અધિકાર હોય છે, કારણ કે એજ વર્તમાન તીર્થાધિપતિ હોય છે, તેથી તેની પ્રતિપત્તિ માટે વર શબ્દને ગ્રહણ કરેલ છે, તેથી વીરોમાં જે વીર અર્થાત્ વીરમાં મુખ્ય વીરવર વર્ધમાન સ્વામી અનુપમ ઐશ્વર્યાદિ યુક્ત ભગવાનમાં વરશબ્દ ભાવવીર કહેવાથી જ જરા ઈત્યાદિ કહેવાથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, જરા વયોહાનીને કહે છે. મરણ પ્રાણ વિયોગરૂપ હોય છે, ક્લેશ શારિરીક અને માનસિક હોય છે, બાધા દુઃખરૂપ હોય છે, દોષ—વ્યસન અગર રોગાદિને કહે છે, એવા જરા મરણ

क्लेशदोषैः रहितस्य अलिप्तस्य भगवतो महात्मनः सौख्योत्पादकान् पादान्-मोक्षोत्पादकान् चरणान् विनयप्रणतः-विनयैर्नम्रोहं-अतिदीनोहं वन्दे-नमस्करोमि-मिलितकरयुगलशिरसा नमामीति । ॥ सू० १०९ ॥

इतिश्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां विंशतितमं प्राभृतं समाप्तम् ॥२०॥

॥ श्री सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रं च सम्पूर्णम् ॥

व्यसन या रोगादि को कहते हैं ऐसे जरा मरण क्लेशादि दोषों से रहित माने अलिप्त महात्म स्वरूप श्रीभगवान् के सुखोत्पादक चरणकमल जो मोक्ष को प्राप्त कराने वाले हैं, उन चरणों को विनय से नम्र मैं वंदना करता हुं अर्थात् दोनों हाथ शिर से लगा कर नमन करता हुं ॥सू० १०९ ॥

श्रीजैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालजी महाराज विरचित सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रकी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीका में वीसवां प्राभृत समाप्त ॥ २० ॥

ક્લેશાદિ દોષોથી રહિત એટલે કે અલિપ્ત મહાત્મા સ્વરૂપ શ્રી ભગવાન્ના સુખ ઉપજાવનારા ચરણકમલ જે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવનારા હોય છે, એ ચરણોમાં વિનયથી નમ્ર એવો હું વંદના કરૂં છું અર્થાત્ બેઉ હાથ મસ્તકને લગાવીને નમન કરૂં છું. ॥ સૂ૦ ૧૦૯ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકામાં વીસમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૨૦ ॥

